

בעזרת ד' יתברך

קובץ יסודות וחקירות

ביאור דינים ומושגים, גדריהם והחקירות שבהם

מהדורה מחודשת ומורחבת
בתוספת מאות נושאים חדשים
ומפתח ע"פ סדר הש"ס

נלקט ונערך בס"ד ע"י אחיקם קשת ה'תשע"ח

בכל ענייני הספר ניתן לפנות לאחיקם קשת 050-4102551 רבי עקיבא 19 נתניה 42447

כמו כן ניתן להשיג את הספר אמרי במערבא - ליקוט המחלוקות העיקריות בין הירושלמי לבבלי

ואת הספר פלפולא דאורייתא - שערם לעולם הלמדנות

© כל הזכויות שמורות לעורך

תוכן

מפתח ע"פ סדר הש"ס נמצא בסוף הספר

48.....	אונס (בעבירות).....
50.....	אונס מפתה ומוציא שם רע.....
	אוקי ממונא בחזקת מריה..... עיין ערך מוחזק
	אורכתא..... עיין ערך הרשאה
	אותיות נקנות במסירה..... עיין ערך כתיבה ומסירה
	אחים שותפים..... עיין ערך תפוסת הבית
52.....	אחריות.....
	אי אפשי בתקנת חכמים..... עיין ערך סילוק
53.....	אי אפשר לצמצם.....
	אי עביד לא מהני..... עיין ערך כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני
	איגלאי מילתא למפרע..... עיין ערך למפרע
55.....	איילונות.....
56.....	אילם (בעדות).....
57.....	אין אדם אוסר דבר שאינו שלו.....
59.....	אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.....
60.....	אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.....
61.....	אין אדם משים עצמו רשע.....
	אין אדם פורע תוך זמנו..... עיין ערך חזקה אין אדם פורע תוך זמנו
63.....	אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך.....
64.....	אין איסור חל על איסור.....
	אין בין נערות לבגרות אלא שישה חודשים..... עיין ערך בוגרת בסעיף "ו'
	חודשים.....
	חודשים.....
	אין גזירה שווה למחצה..... עיין ערך אין היקש וגזירה שווה למחצה
	אין דבר שבערוה פחות משניים (עדי
65.....	בירור).....
	אין דנים בלילה..... עיין ערך דין בלילה
66.....	אין הולכין בממון אחר הרוב.....
69.....	אין היקש וגזירה שווה למחצה.....
70.....	אין חזקה לנזקין.....
	אין למדין מן הלמד..... עיין ערך למד מן הלמד
71.....	אין מבטלין איסור לכתחילה.....
	אין מזהירין מן הדין..... עיין ערך אין עונשין ומזהירין מן הדין
73.....	אין מעבירין על המצוות.....

19.....	מכתבי ברכה.....
23.....	הקדמה.....
25.....	מבוא.....
	מטרות הספר, כללים לשימוש בספר,
	כללים לציוני מראי המקומות

א

	אב..... עיין ערך גדלות בנו, יכיר
29.....	אבודה מכל אדם.....
	אבות מלאכות..... עיין ערך מלאכות שבת
30.....	אבידה.....
31.....	אבידה מדעת.....
32.....	אבידת גופו.....
32.....	אבלות.....
33.....	אבר מן החי.....
34.....	אגב.....
	אגלאי מילתא למפרע..... עיין ערך למפרע
	אדם..... עיין ערך בשר אדם
37.....	אדם המזיק.....
37.....	אדם עשוי שלא להשביע את עצמו.....
38.....	אדם קרוב אצל עצמו.....
	אהבת ישראל..... עיין ערך ואהבת לרעך כמוך
39.....	אודיתא.....
	אוהל..... עיין ערך טומאת אוהל
	אוכל נפש..... עיין ערך יום טוב בסעיף "אוכל נפש"
	אומדנא (חזקה)..... עיין ערך חזקה אומדנא
41.....	אומדנא דמוכח.....
	אומן..... עיין ערך פועל, קבלן (פועל), שכיר
43.....	אומן קונה בשבח כלי.....
	אומר אי אפשי בתקנת חכמים..... עיין ערך סילוק
44.....	אומר מותר.....
44.....	אונאה.....
46.....	אונן (במצוות).....
47.....	אונן (בקודשים).....

אין סהדי דאדעתא דהכי עביד.....	עין ערך
אומדנא דמוכח	
אסמכתא (בדרשות).....	107
אסמכתא (התחייבות).....	108
אפטרופוס.....	109
אפותיקי.....	110
אפקעינהו רבנן לקידושי.....	111
אפרושי מאיסורא.....	עין ערך לאפרושי מאיסורא
אפשר לצמצם.....	עין ערך אי אפשר לצמצם
ארבע אמות (קניין).....	112
ארבע אמות ברשות הרבים.....	עין ערך
העברת ארבע אמות ברשות הרבים	
ארבע כוסות.....	114
ארבע רשויות.....	עין ערך כרמלית, מקום פטור,
רשות היחיד, רשות הרבים (בשבת)	
ארבעה דברים.....	עין ערך חובל
ארבעה וחמישה.....	עין ערך טביחה ומכירה
ארבעים סאה.....	115
ארוסין.....	עין ערך קידושין
אש.....	116
אשה במצוות.....	117
אשם תלוי.....	122
אשת איש.....	123
אשת איש שזינתה.....	124
אשת יפת תואר.....	עין ערך יפת תואר
אשתרי.....	עין ערך הואיל ואשתרי אשתרי
אתי אווירא דהאי גיסא ודהאי גיסא	
ומבטל ליה.....	125
אתי דיבור ומבטל דיבור.....	126
אתנן זונה ומחיר כלב.....	127

ב

באין כאחת.....	128
בבעלים.....	עין ערך שמירה בבעלים
בגדי כהונה.....	130
בגמר דבריו אדם נתפס.....	עין ערך תפוס לשון
ראשון או אחרון	
בגרות.....	עין ערך בוגרת
בדיני שמיים.....	עין ערך לצאת ידי שמיים
בדיעבד.....	עין ערך דיעבד
בדיקה וחקירה.....	עין ערך דרישה וחקירה
בדיקת חמץ.....	131
בההיא הנאה.....	133
בהמה.....	133
בוגרת.....	134

אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין.....	73
אין ספק מוציא מידי ודאי.....	74
אין עד נעשה דיין.....	76
אין עונשין ומזהירין מן הדין.....	77
אין עושין מצוות חבילות חבילות.....	80
אין עשה דוחה לא תעשה ועשה.....	81
אין עשה דוחה עשה.....	82
אין שליח לדבר עבירה.....	82
אינו ברשותו.....	עין ערך דבר שאינו ברשותו
אינו מתכוון.....	עין ערך דבר שאינו מתכוון
אינו שלו.....	עין ערך אין אדם אוסר דבר שאינו
שלו, אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו	
איני יודע אם פרעתיך.....	85
איני ניזונת.....	עין ערך סילוק
איסור וממון.....	עין ערך ממון ואיסור
איסורי דאורייתא.....	עין ערך דאורייתא
איסורי דרבנן.....	עין ערך דרבנן
איסורי הנאה.....	87
איסורי חפצא ואיסורי גברא.....	89
איסורים.....	91
איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.....	92
איסורים התלויים בזמן.....	עין ערך דינים
התלויים בזמן	
איסורים וממונות.....	עין ערך ממון ואיסור
אירוסין.....	עין ערך קידושין
אישה במצוות.....	עין ערך אשה במצוות
אישו.....	עין ערך אש
אישתרי.....	עין ערך הואיל ואשתרי אשתרי
אכילת בשר אדם.....	עין ערך בשר אדם
אכילת חמץ והנאתו.....	94
אכילת מצה.....	95
אכילת מצה בערב פסח.....	96
אכילת פרס.....	עין ערך כדי אכילת פרס
אכילת קודשים.....	97
אלם.....	עין ערך אילם
אלמנה לכהן גדול.....	99
אמה עבריה.....	100
אמירה.....	עין ערך דיבור כתיבה ודעת
אמירה (קניין).....	עין ערך דברים הנקנים באמירה
אמירה לגבוה.....	101
אמנה.....	עין ערך שטר אמנה
אמתלא.....	103
אנדרוניוס.....	104
אנוס.....	עין ערך אנוס (בעבירות)
אנינות.....	עין ערך אונן
אנן סהדי.....	106

בניין אב	162
בניית בית הכנסת	165
בעידנא	167
בעל דבר	ענין ערך אדם קרוב אצל עצמו
בעל המקח, דיין וחיה	168
בעל חוב	ענין ערך חוב, פריעת בעל חוב
בעל חוב מאוחר	ענין ערך קדימה בגבייה
בעל חוב קונה משכון	169
בעל מום (כהן)	170
בעל מום (קרוב)	171
בעלות	172
בעלות באיסורי הנאה	176
בעלות שאינה מסויימת	ענין ערך שותפין
בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בעלות שאינה מסויימת	
בעליו עימו	ענין ערך שמירה בבעלים
בעלים (בנאמנות)	177
בר מצרא	178
ברי ושמא	179
בריה	182
ברירה	182
ברית מילה	ענין ערך מילה
ברכות המצוות	187
ברכות הנהנין	190
ברכת הזימון	ענין ערך זימון
ברכת המזון	191
ברכת התורה	192
ברכת כהנים	194
ברשותו	ענין ערך דבר שאינו ברשותו
בשר אדם	195
בשר בחלב	196
בתי ערי חומה	197

ג

ג' העבירות החמורות	ענין ערך יהרג ואל יעבור
גאולה לתפילה ... ענין ערך סמיכת גאולה לתפילה	
גבייה	ענין ערך פריעת בעל חוב, קדימה בגבייה
גברא וחפצא	ענין ערך איסורי חפצא ואיסורי גברא
גדול	ענין ערך קטן
גדול עומד על גביו	ענין ערך עומד על גביו
גדלות בנו	199
גואל הדם	199
גוד	200

בור	136
בושת	ענין ערך חובל בסעיף "חיוביר"
בזבז ממון	ענין ערך מצוות עשה בסעיף "בזבז ממון"
בזוי מצווה	ענין ערך ביזוי מצווה
בטלה דעתו אצל כל אדם	137
ביאה (לקידושין)	ענין ערך קידושי ביאה
ביאה במקצת	138
בידו	139
ביומו תיתן שכרו	ענין ערך כל תלין
ביזוי מצווה	140
ביטול ברוב	141
ביטול גט	143
ביטול חמץ	144
ביטול מקח	ענין ערך אונאה בסעיף "יותר משתות"
ביטול שטרות	ענין ערך ביטול גט בסעיף "בשטרות"
ביכורים	147
בין אדם לחבירו	148
בין השמשות	150
ביעור חמץ	151
בירור והנהגה	ענין ערך ספיקות בסעיף "בירור והנהגה"
בית דין	ענין ערך דיינים
בית הכנסת	ענין ערך בניית בית הכנסת (המצווה לבנותו והאיסור לסותרו), קדושת בית הכנסת
בית המקדש	155
בית כנסת	ענין ערך בניית בית הכנסת (המצווה לבנותו והאיסור לסותרו), קדושת בית הכנסת
בכדי אכילת פרס	ענין ערך כדי אכילת פרס
בכור אדם	ענין ערך פדיון הבן
בכור בהמה טמאה	ענין ערך פטר חמור
בל יחל	ענין ערך נדר
בל יראה ובל ימצא	ענין ערך ביעור חמץ
בל תאחר	156
בל תגרע	158
בל תוסיף	158
בל תלין	160
בל תקיף	ענין ערך הקפת פאת הראש
בל תשחית פאת זקנך	ענין ערך השחתת הזקן
בן נח	ענין ערך גוי
בן סורר ומורה	161
בני העיר	ענין ערך קניין ציבורי

235.....	דבר שאינו ברשותו
238.....	דבר שאינו מתכוון
238.....	דבר שאינו שלו.....עין ערך אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו
238.....	דבר שבערווה.....עין ערך אין דבר שבערווה פחות משניים (עדי בירור)
240.....	דבר שיש לו מתירין
242.....	דבר שלא בא לעולם
242.....	דבר תורה מעות קונות.....עין ערך כסף במטלטלין
242.....	דברי המת.....עין ערך מצווה לקיים דברי המת
242.....	דברי הרב ודברי התלמיד.....עין ערך אין שליח לדבר עבירה
242.....	דברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין.....עין ערך מתנת שכיב מרע
247.....	דברים הנקנים באמירה
247.....	דברים יש בהם משום מחוסרי אמנה.....עין ערך מחוסרי אמנה
247.....	דברים שאינם ברשותו של אדם ועשאו הכתוב כאילו הן ברשותו.....עין ערך חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו
247.....	דברים שבלב אינם דברים
247.....	דברים שבלביו ובלב כל אדם.....עין ערך אומדנא דמוכח
250.....	דון מינה.....עין ערך דיחוי
251.....	דיבור כתיבה ודעת
251.....	דיבור מבטל דיבור.....עין ערך אתי דיבור ומבטל דיבור
253.....	דיו לבא מן הדין להיות כנידון
254.....	דיחוי
254.....	דיין (בנאמנות).....עין ערך בעל המקח דיין וחייה
255.....	דיינים
256.....	דין בלילה
256.....	דין ודאי ודין ספק.....עין ערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק"
257.....	דין ודברים אין לי בנכסייך.....עין ערך סילוק
257.....	דין עבד כנעני
259.....	דין ערב
259.....	דינא דבר מצרא.....עין ערך בר מצרא
259.....	דינא דגרמי.....עין ערך גרמא וגרמי
260.....	דינא דמלכותא
260.....	דיני דאורייתא.....עין ערך דאורייתא
260.....	דיני דרבנן.....עין ערך דרבנן
260.....	דיני שמיים.....עין ערך לצאת ידי שמיים

201.....	גוד או אגוד
203.....	גוי
208.....	גונב על מנת למיקט
208.....	גוף ודמים.....עין ערך חומר ושוי
208.....	גזילה.....עין ערך גניבה וגזילה
209.....	גזירה שווה
211.....	גזירה שווה של גילוי מילתא
211.....	גזירות דרבנן.....עין ערך דרבנן
211.....	גזל.....עין ערך גניבה וגזילה
212.....	גזל גוי
214.....	גט
214.....	גט שחרור.....עין ערך שטר שחרור עבד כנעני
214.....	גיטו וידו באין כאחת.....עין ערך באין כאחת
216.....	גירושין
216.....	גירות.....עין ערך גר (צדק)
217.....	גירי דליה
217.....	גירעון כסף.....עין ערך גרעון כסף
218.....	גלגול שבועה
218.....	גלגל החוזר.....עין ערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו"
219.....	גלות
219.....	גמר בליבו והתרצות.....עין ערך מחשבה והתרצות
221.....	גניבה וגזילה
224.....	גניבת נפש
224.....	גר (צדק)
225.....	גר תושב
226.....	גרשה לכהן
226.....	גרשין.....עין ערך גירושין
227.....	גרמא וגרמי
230.....	גרעון כסף

ד

231.....	ד' אמות (קניין).....עין ערך ארבע אמות (קניין)
231.....	ד' אמות ברשות הרבים.....עין ערך העברת ארבע אמות ברשות הרבים
231.....	ד' דברים.....עין ערך חובל
231.....	ד' וה'.....עין ערך טביחה ומכירה
231.....	ד' רשויות.....עין ערך כרמלית, מקום פטור, רשות היחיד, רשות הרבים (בשבת)
231.....	דאורייתא
232.....	דאינקי
232.....	דבר הגורם לממון כממון דמי
232.....	דבר הלמד אינו חוזר ומלמד.....עין ערך למד מן הלמד

היקש.....	307
היתר.....	309
היתר נדרים..... עיין ערך התרת נדרים	
הכחשה.....	311
הכנה דרבה.....	312
הכרעה מסופקת.....	312
הכרעות בספיקות..... עיין ערך ספיקות	
הכשר לקבל טומאה.....	313
הכשר מצווה.....	314
הלואה..... עיין ערך חוב	
הלכה למשה מסיני.....	316
המוציא מחבירו עליו הראיה..... עיין ערך מוחזק	
הנשרפים (איסורים).....	317
הסכמה ומחשבה..... עיין ערך מחשבה והתרצות	
הסת..... עיין ערך שבועת היסת	
העברת ארבע אמות ברשות הרבים.....	318
העוסק במצווה פטור מן המצווה.....	318
הענקה.....	320
הערמה.....	321
הפה שאסר הוא הפה שהתיר.....	322
הפקד.....	324
הפקד בית דין.....	329
הפקד בשמיטה.....	330
הפרת נדרים.....	331
הקדש.....	332
הקמת נדרים.....	336
הקנאה..... עיין ערך קניינים	
הקפת פאת הראש.....	337
הרהור ומחשבה..... עיין ערך מחשבה והתרצות	
הרחקת נזיקין.....	339
הרשאה.....	340
השבעה..... עיין ערך אדם עשוי שלא להשביע את עצמו	
השבת אבידה..... עיין ערך אבידה	
השבת גניבה וגזילה.....	341
השבת עבוס.....	342
השבת ריבית.....	343
השחתת הזקן.....	344
השטאה..... עיין ערך משטה הייתי בך	
התפסה.....	345
התראה.....	346
התרצות ומחשבה..... עיין ערך מחשבה והתרצות	
התרת נדרים.....	348

דינים התלויים בזמן.....	261
דיעבד.....	265
דם.....	267
דמאי.....	268
דמים וגוף..... עיין ערך חומר ושווי	
דעת.....	269
דעת אחרת מקנה.....	270
דעת דיבור וכתיבה..... עיין ערך דיבור כתיבה ודעת	
דעת לקניין.....	271
דרבנן.....	273
דרבנן שיש לו עיקר מהתורה.....	280
דרישה וחקירה.....	281
דררא דממונא.....	283

ה

ה' דברים..... עיין ערך חובל	
הא בהא תליא (בחלויות)..... עיין ערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו"	
האומר אי אפשר בתקנת חכמים..... עיין ערך סילוק	
הבדלה.....	284
הבטה (קניין).....	285
הגבהה.....	286
הגדה..... עיין ערך סיפור יציאת מצרים	
הגעלה.....	288
הדלקת נר שבת..... עיין ערך נר שבת	
הדר דינא..... עיין ערך קם דינא	
ההיא הנאה..... עיין ערך בההיא הנאה	
הואיל.....	289
הואיל ואשתרי אשתרי.....	290
הודאת בעל דין.....	291
הוחזק.....	293
הוחזק כפרן.....	294
הוכח תוכיח..... עיין ערך תוכחה	
הולך כזכי.....	295
הוצאה מרשות לרשות.....	296
הזמה.....	297
הזמנה.....	301
הידור מצווה.....	302
היוצא מן הטמא..... עיין ערך יוצא מן הטמא	
היזק ראייה.....	303
היזק שאינו ניכר.....	304
הילך.....	305
היסת..... עיין ערך שבועת היסת	

ו

ואהבת לרעך כמוך 350
ודאי וספק עיין ערך אין ספק מוציא מידי
ודאי (לגבי דבר מסופק שאינו מפקיע מדבר
ודאי), וערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק"
(לגבי הכרעות ודאיות והכרעות מסופקות)
והגדת לבנק עיין ערך סיפור יציאת מצרים
וידוי עיין ערך תשובה וידוי

ז

ז' מצוות בני נח עיין ערך גוי בסעיף "במצוות"
זבחים עיין ערך אכילת קודשים, קרבנות
זה א-לי ואנוהו עיין ערך הידור מצווה
זה וזה גורם 352
זה נהנה וזה לא חסר עיין ערך נהנה
זוטו של ים עיין ערך אבודה מכל אדם
זוממים עיין ערך הזמה
זונה לכהן 353
זוקקים נכסים שאין להם אחריות עיין ערך
גלגול שבועה
זימון 354
זיקה 355
זכין לאדם שלא בפניו 356
זכירת יציאת מצרים 357
זמון עיין ערך זימון
זמן עיין ערך דינים התלויים בזמן, נזירות
התלויה בזמן, קניין לאחר זמן
זנות אשת איש עיין ערך אשת איש שזינתה,
עדים שזינתה
זר 358
זריזון מקדימין למצוות 359

ח

חדרי חדרים עיין ערך מראית העין בחדרי
חדרים
חדש 360
חוב 361
חובל 363
חובת שמיים עיין ערך לצאת ידי שמיים
חוזק ההכרעות 364
חוזר ומגיד עיין ערך כיוון שהגיד שוב אין
חוזר ומגיד
חול המועד 369

חולה שיש בו סכנה עיין ערך פיקוח נפש
חולין שנשחטו בעזרה 371
חולקין 372
חומר ושווי 373
חופה 375
חוקות הגויים 376
חושב לשלוח יד בפקדון עיין ערך שליחות יד
במחשבה
חזקה (בספיקות) עיין ערך חזקות שונות
(בספיקות)
חזקה (קניין) 377
חזקה אין אדם פורע תוך זמנו 380
חזקה דהשתא 381
חזקה דמעיקרא עיין ערך חזקת הגוף, חזקת
הדין
חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו 383
חזקה לא חציף איניש לזיופי עיין ערך לא
חציף איניש לזיופי
חזקה לנזקין עיין ערך אין חזקה לנזקין
חזקה מכח סברא עיין ערך חזקת אומדנא
חזקה מכח רובא עיין ערך רובא דליתא קמן
חזקה קמייתא ... עיין ערך חזקת הגוף, חזקת הדין
חזקה שאינה פוסקת עיין ערך חזקת אומדנא
חזקה שליח עושה שליחותו 386
חזקות שונות (בספיקות) 388
חזקת אומדנא 389
חזקת אנן סהדי עיין ערך אנן סהדי
חזקת ג' פעמים עיין ערך חזקת שלוש פעמים
חזקת ג' שנים עיין ערך חזקת שלוש שנים
חזקת הגוף 393
חזקת הדין 399
חזקת חיים עיין ערך חזקת הגוף בסעיף
"פרטי הדין" ד"ה חזקת חיים
חזקת טומאה עיין ערך חזקת הדין בסעיף
"גוף ודין" ד"ה חזקת טומאה
חזקת כשרות 403
חזקת מטלטלין עיין ערך חזקה כל מה שתחת
יד אדם שלו
חזקת ממון עיין ערך מוחזק
חזקת מנהג עיין ערך חזקת אומדנא
חזקת מקווה עיין ערך חזקת הדין בסעיף
"גוף ודין" ד"ה חזקת מקווה
חזקת מרא קמא 406
חזקת נזקין עיין ערך אין חזקה לנזקין
חזקת צדיק עיין ערך חזקת כשרות
חזקת קרקעות עיין ערך חזקת שלוש שנים

חרש.....	444
חשד.....עין ערך מראית העין וחשד	
חשוד.....	445
חשוד על השבועה.....עין ערך שכנגדו	
חשוד על השבועה	
חתם ידו.....עין ערך כתב ידו	

ט

טבול יום.....	446
טביחה ומכירה.....	447
טבילה.....	448
טבילת כלים (הניקחים מגוי).....	449
טביעות עין.....	450
טבל.....	451
טהרה.....עין ערך טומאה	
טובת הנאה.....	452
טומאה.....	454
טומאת אוהל.....	457
טומאת אוכלים.....עין ערך טומאה בסעיף	
"אוכלין"	
טומטום.....	458
טועה בדבר מצווה.....	459
טוענין ליורש וללוקח.....עין ערך טענין	
טמון.....	460
טעה בשיקול הדעת.....	460
טעם כעיקר.....	461
טעמו ולא ממשו.....עין ערך טעם כעיקר	
טענה.....	463
טענו חטים והודה לו בשעורים.....	464
טענין.....	465
טרח וכתב לה קרא.....	466
טריפה.....	467

י

יאוש.....	468
יאוש בגזילה.....	470
יאוש שלא מדעת.....	471
"ג מידות שהתורה נדרשת בהן.....עין ערך	
מידות שהתורה נדרשת בהן	
יבום.....	473
יבמה לשוק.....	475
יד (קניין).....	476
ידות.....	477
ידי שמיים.....עין ערך לצאת ידי שמיים	

חזקת רגילות.....עין ערך חזקת אומדנא	
חזקת שטרך בידי מאי בעי.....עין ערך חוב	
בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקת שטרך בידי	
חזקת שלוש פעמים.....	409
חזקת שלוש שנים.....	410
חזקת תשמישין.....	411
חטא כדי שיזכה חברך.....עין ערך אין אומרים	
לאדם חטא כדי שיזכה חברך	
חיבת הקודש.....	412
חיה (בנאמנות).....עין ערך בעל המקח דיין וחיה	
חיוב מיתה.....עין ערך מיתה	
חילול הקדש.....עין ערך פדיון הקדש בסעיף	
"חילול"	
חילול השם.....עין ערך קידוש השם וחילול השם	
חינוך.....	413
חלב.....	415
חלה.....	416
חלויות.....	417
חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.....	419
חלוקת שותפות.....	421
חליפין.....	422
חליפין שווה בשווה.....	426
חליצה.....	427
חלל וחללה.....	429
חמישה דברים.....עין ערך חובל	
חמץ.....עין ערך אכילת חמץ והנאתו, בדיקת	
חמץ, ביטול חמץ, ביעור חמץ, חמץ משש	
שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא	
ברשותו, תערוכת חמץ	
חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב	
כאילו הוא ברשותו.....	430
חנוכה.....	431
חפצא וגברא.....עין ערך איסורי חפצא ואיסורי	
גברא	
חצי אדם.....עין ערך חצי עבד וחצי בן	
חורין, בסעיף "דינים דומים" (לגבי חצי כהן,	
חצי ממזר, חצי נזיר וחצי גוי)	
חצי דבר.....	432
חצי עבד וחצי בן חורין.....	433
חצי שיעור.....	435
חציו עבד וחציו בן חורין.....עין ערך חצי עבד	
וחצי בן חורין	
חציצה.....	439
חצר.....	440
חקירה ודרישה.....עין ערך דרישה וחקירה	
חרמים.....	443

וטעם" ד"ה בטעמו	
כח כחו.....	503
כח שני..... עיין ערך כח כחו בסעיף "הגדרה"	
ד"ה דינים דומים	
כחו.....	504
כיבוד אב ואם.....	505
כיבוד חכמים.....	506
כיבוש מלחמה.....	508
כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד.....	508
כינויים (בנדרים).....	510
כל דאלים גבר.....	511
כל דאמר רחמנא לא תעביד..... עיין ערך כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד	
כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש..... עיין ערך אפקעינהו רבנן לקידושי	
כל דפריש מרובא פריש..... עיין ערך רובא דאיתא קמן	
כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון.....	512
כל האומר לא לווייתי כאומר לא פרעתי	
דמי.....	513
כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן..... עיין ערך עובר לעשייתן	
כל העומד.....	514
כל מה שתחת יד אדם שלו..... עיין ערך חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו	
כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני.....	516
כל מצוות עשה שמתן שכרה בצידה..... עיין ערך מצוות עשה שמתן שכרה בצידה	
כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין..... עיין ערך מראית העין בחדרי חדרים	
כל קבוע כמחצה על מחצה דמי..... עיין ערך קבוע כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת	
אינו.....	520
כל שאסרו חכמים מפני מראית העין..... עיין ערך מראית העין בחדרי חדרים	
כלאי בגדים..... עיין ערך שעטנז	
כלאי הכרס.....	521
כלאי זרעים.....	522
כלים (קניין).....	523
כלל ופרט.....	523
כלל ופרט וכלל.....	525
כלתה קניינו.....	525
כנגדו חשוד על השבועה..... עיין ערך שכנגדו חשוד על השבועה	
כסף (מטבע)..... עיין ערך מטבע	

יהא מונח עד שיבוא אליהו.....	478
יהרג ואל יעבור.....	479
יובל (בעבד עברי).....	481
יובל (בקרע).....	482
יום הכיפורים.....	482
יום טוב.....	483
יום טוב שני של גלויות..... עיין ערך שני ימים טובים של גלויות	
יום כיפור..... עיין ערך יום הכיפורים	
יוצא מן הטמא.....	485
יורשין..... עיין ערך ירושה	
יחוד.....	486
יחיד מומחה.....	487
יחלוקו..... עיין ערך חולקין	
ייחוד..... עיין ערך יחוד	
יכיר.....	487
יעבור ואל יהרג..... עיין ערך פיקוח נפש	
יעוד.....	489
יפת תואר.....	490
ירושה.....	491
יש לו מתירין..... עיין ערך דבר שיש לו מתירין	
ישראל..... עיין ערך גוי	

כ

כאן נמצא כאן היה.....	494
כאשר זמם..... עיין ערך הזמה	
כבוד חכמים..... עיין ערך כיבוד חכמים	
כדי אכילת פרס.....	495
כהן.....	497
כהן גדול.....	498
כובש שכר שכיר..... עיין ערך כל תלין	
כוונה..... עיין ערך דעת	
כוונה לקניין..... עיין ערך דעת לקניין	
כוונת המצוות..... עיין ערך מצוות צריכות כוונה	
כוח..... עיין ערך כח	
כולי עלמא סהדי..... עיין ערך אנן סהדי	
כופין על המצוות..... עיין ערך כפייה על המצוות	
כופין על מידת סדום.....	500
כופר (תשלום).....	500
כותבין שובר..... עיין ערך שובר	
כותי.....	502
כותל שבין שני שותפין.....	502
כח האדם וכח המעשה..... עיין ערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה	
כח הטענה..... עיין ערך מיגו בסעיף "מקור	

549.....	לאו דמשקלות.....
550.....	לאו הבא מכלל עשה.....
553.....	לאו הניתן לתשלומין.....
553.....	לאו הניתק לעשה.....
557.....	לאו שאין בו מעשה.....
559.....	לאו שבכללות.....
561.....	לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין.....
562.....	לאפרושי מאיסורא.....
563.....	לבד.....
565.....	לולב.....
.....	לימוד תורה..... עיין ערך תלמוד תורה
.....	לכתחילה..... עיין ערך דיעבד
566.....	למד מן הלמד.....
567.....	למפרע.....
569.....	לפני עיוור.....
571.....	לפנים משורת הדין.....
572.....	לצאת ידי שמיים.....
.....	לצמצם..... עיין ערך אי אפשר לצמצם
.....	לקט שכחה ופאה..... עיין ערך מתנות עניים
.....	לשון..... עיין ערך דיבור כתיבה ודעת
.....	לשון ראשון או אחרון..... עיין ערך תפוס לשון ראשון או אחרון
573.....	לשמה.....

מ

576.....	מבטל כיסו של חבריו.....
577.....	מגביה מציאה לחבירו.....
.....	מדאורייתא..... עיין ערך דאורייתא
578.....	מדומע.....
.....	מדרבנן..... עיין ערך דרבנן
.....	מה הצד..... עיין ערך בניין אב
.....	מה לי לשקר..... עיין ערך מיגו
.....	מה מצינו..... עיין ערך בניין אב
.....	מה שאסרו חכמים מפני מראית העין..... עיין ערך מראית העין בחדרי חדרים
579.....	מודה במקצת.....
580.....	מודה בקנס פטור.....
582.....	מודה בשטר שכתבו.....
582.....	מודעא.....
583.....	מוחק.....
591.....	מוכר עצמו.....
.....	מומחה..... עיין ערך יחיד מומחה
592.....	מוסר.....
.....	מועד ותם..... עיין ערך תם ומועד
593.....	מופנה.....

527.....	כסף (קניין).....
529.....	כסף במטלטלין.....
.....	כסף קידושין..... עיין ערך קידושי כסף
531.....	כסף קניין עבד עברי.....
532.....	כפייה על המצוות.....
.....	כפל..... עיין ערך השבת גניבה וגזילה בסעיף "כפל"
.....	כפרן..... עיין ערך הוחזק כפרן
533.....	כרמלית.....
.....	כרם רבעי..... עיין ערך נטע רבעי
534.....	כרת.....
.....	כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבעול..... עיין ערך אשת איש שזינתה
536.....	כתב יד.....
537.....	כתובה.....
539.....	כתובת קעקע.....
539.....	כתותי מכתת שיעוריה.....
.....	כתיבה דיבור ודעת..... עיין ערך דיבור כתיבה ודעת
541.....	כתיבה ומסירה.....
542.....	כתיבת ספר תורה.....

ל

.....	לא אתי דיבור ומבטל מעשה..... עיין ערך אתי דיבור ומבטל דיבור
543.....	לא חציף איניש לזיופי.....
.....	לא יראה ולא ימצא..... עיין ערך ביעור חמץ
.....	לא תאחר..... עיין ערך בל תאחר
.....	לא תגרע..... עיין ערך בל תגרע
.....	לא תוסיף..... עיין ערך בל תוסיף
544.....	לא תחמוד.....
545.....	לא תחנם.....
.....	לא תיקום ולא תיטור..... עיין ערך נקימה ונטירה
.....	לא תלין..... עיין ערך בל תלין
546.....	לא תסור.....
.....	לא תעשה..... עיין ערך מצוות לא תעשה
.....	לא תעשו עוול במשפט במידה במשקל ובמשורה..... עיין ערך לאו דמשקלות
548.....	לא תעשוק.....
.....	לא תקום ולא תטור..... עיין ערך נקימה ונטירה
.....	לא תקיף..... עיין ערך הקפת פאת הראש
.....	לא תשחית פאת זקן..... עיין ערך השחתת הזקן
.....	לא תשנא את אחיך בלבבך..... עיין ערך ואהבת לרעך כמוך
.....	לא תתאוה..... עיין ערך לא תחמוד
.....	לאו..... עיין ערך מצוות לא תעשה

מלכא שאינה צריכה לגופה.....	636	מוציא מחבירו.....עין ערך מוחזק	594
מלאכות שבת.....	637	מוציא מרשות לרשות.....עין ערך הוצאה	595
מלאכת מחשבת.....	641	מרשות לרשות	596
מלוג.....עין ערך נכסי מלוג		מוציא שם רע.....עין ערך אונס מפתה ומוציא	597
מלווה.....עין ערך חוב		שם רע	598
מלקות.....	644	מוקצה.....	599
ממאנת.....עין ערך מיאון		מזוזה.....	600
ממון המוטל בספק חולקין.....עין ערך חולקין		מזויף מתוכו.....	603
(לגבי הדין שחולקין), וערך מוחזק בסעיף		מזיד.....עין ערך שוגג	604
"הגדרה" ד"ה החולק (לגבי דעתו של סומכוס		מזיק.....עין ערך נזיקין	606
הסובר כך)		מזיק שעבודו של חברו.....	608
ממון ואיסור.....	646	מחאה.....	610
ממזר.....	647	מחוסרי אמנה.....	611
ממזר ודאי ולא ספק.....עין ערך ספק ממזר		מחילה.....	
ממרני.....	648	מחיצה.....	
מנהג.....	649	מחיר כלב.....עין ערך אתנן זונה ומחיר כלב	
מנהיג (קניין).....	650	מחשבה והתרצות.....	606
מנחות.....עין ערך אכילת קודשים, קרבנות		מטבע.....	606
מסור.....עין ערך מוסר		מטלטלין.....	608
מסיח לפי תומו.....	651	מי שפרע.....	610
מסייע ידי עוברי עבירה.....	651	מיאון.....	611
מסירה.....	652	מיגו.....	
מעות.....עין ערך מטבע		מיגו דאי בעי שתיק.....עין ערך הפה שאסר	
מעילה.....	654	הוא הפה שהתיר	
מעילה בקונמות.....	657	מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה.....	616
מעכב.....עין ערך דיעבד		מיגו להוציא לא אמרינן.....	617
מעמד שלושתן.....	658	מידות שהתורה נדרשת בהן.....	618
מעקה.....	659	מידת סדום.....עין ערך כופין על מידת סדום	
מעשה ותוצאה.....עין ערך איסורים בפעולה		מיטב.....	622
ואיסורים בתוצאה, באין כאחת, חלויות		מילה.....	622
בסעיף "רגע החלות" (שם דנו האם התוצאה		מילוג.....עין ערך נכסי מלוג	
נעשית ברגע הפעולה ממש או רגע לאחריה),		מילי לא מימסרן לשליח.....	626
מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה		מילתא דאתיא בק"ו טרח וכתב לה קרא.....עין	
מעשה קניין.....עין ערך קניינים (לגבי קניינים		ערך טרח וכתב לה קרא	
בכלל. לגבי כל מעשה קניין עין בערכו)		מין במינו אינו חוצץ.....	627
מעשר כספים.....	661	מינוי זקנים.....עין ערך סמיכת זקנים	
מעשרות.....עין ערך תרומות ומעשרות		מיתה בידי שמים.....	627
מפיהם ולא מפי כתבם.....	661	מיתות בית דין.....	628
מפתה.....עין ערך אונס מפתה ומוציא שם רע		מיתת האדון.....	629
מצה.....עין ערך אכילת מצה, אכילת מצה בערב		מיתת הבעל.....	630
פסח, שימור לשם מצה		מכאן ולהבא.....עין ערך למפרע	
מצווה הבאה בעבירה.....	663	מכירי כהונה.....	631
מצווה לקיים דברי המת.....	667	מכירת עבד עברי לאחר.....	632
מצווה שמתן שכרה בצידה.....עין ערך מצוות		מכירת שטרות.....	633
עשה שמתן שכרה בצידה		מכרוהו בית דין.....	634
מצוות.....	668	מכת מרדות.....	635

נבילות עוף טהור.....	713
נדה..... עיין ערך נידה	
נדוי..... עיין ערך נידוי	
נדחה..... עיין ערך דיחוי	
נדר.....	714
נדרי צדקה.....	717
נהנה.....	718
נוגע.....	720
נוכרי..... עיין ערך גוי	
נושא שכר..... עיין ערך שומר שכר	
נותן טעם..... עיין ערך טעם כעיקר	
נזיקין.....	722
נזיקין בהקדש.....	724
נזיר.....	724
נזיר שמשון.....	727
נזירות התלויה בזמן.....	728
נזק..... עיין ערך חובל בסעיף "חיוביו"	
נזקי שכנים..... עיין ערך הרחקת נזיקין	
נחלה הבאה לאדם, מתנה עליה שלא יירשנה..... עיין ערך סילוק	
נטירה..... עיין ערך נקימה ונטירה	
נטל ונתן ביד..... עיין ערך נשא ונתן ביד	
נטע רבעי.....	729
נידה.....	729
נידוי.....	730
ניחותא ומחשבה..... עיין ערך מחשבה והתרצות	
נישואין..... עיין ערך חופה	
נכסי מלוג.....	731
נכסים..... עיין ערך בהמה, מטבע, מטלטלין, ספינה, עבד עברי, קנייני עבד כנעני, קרקעות, שווה פרוטה	
נכרי..... עיין ערך גוי	
נמחל שעבודו..... עיין ערך שטר שלוה בו ופרעו	
נמצא אחד מהם קרוב או פסול.....	732
נערה מאורסה.....	735
נקימה ונטירה.....	736
נר חנוכה..... עיין ערך חנוכה	
נר שבת.....	737
נרצע..... עיין ערך רציעה	
נשא ונתן ביד.....	738
נשיאת כפיים..... עיין ערך ברכת כהנים	
נשים במצוות..... עיין ערך אשה במצוות	
נשרפים..... עיין ערך הנשרפים (איסורים)	

מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.....	670
מצוות דאורייתא..... עיין ערך דאורייתא	
מצוות דרבנן..... עיין ערך דרבנן	
מצוות חבילות..... עיין ערך אין עושין מצוות חבילות חבילות	
מצוות חיוביות..... עיין ערך מצוות קיומיות	
מצוות לא תעשה.....	672
מצוות לאו להנות ניתנו.....	674
מצוות עשה.....	676
מצוות עשה שהזמן גרמן..... עיין ערך אשה במצוות, עבד כנעני במצוות	
מצוות עשה שמתן שכרה בצידה.....	678
מצוות צריכות כוונה.....	680
מצוות קיומיות.....	683
מציאה..... עיין ערך אבידה	
מצמצם.....	684
מקדש..... עיין ערך בית המקדש	
מקוה.....	686
מקום פטור.....	687
מקח טעות.....	687
מרא קמא..... עיין ערך חזקת מרא קמא	
מראית העין בחדרי חדרים.....	688
מראית העין וחשד.....	689
משטה הייתי בך.....	691
משיכה.....	691
משכון.....	695
משלוח מנות.....	696
משקין..... עיין ערך שיעורי משקין	
משקלות..... עיין ערך לאו דמשקלות	
משתרשי ליה.....	697
מתוך שאינו יכול לישבע משלם.....	698
מתנה.....	700
מתנה מועטת.....	701
מתנה על מה שכתוב בתורה.....	701
מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון.....	703
מתנה על מנת להחזיר.....	704
מתנות עניים.....	704
מתנות שלא הורמו.....	707
מתנת שכיב מרע.....	708
מתעסק.....	709

נ

נאמן עלי אבא..... עיין ערך קבלת בעלי הדין	
נבילה.....	712

ם

"פרטי הדין" ד"ה ספק מתנות עניים	
ספק ממזר.....	770
ספק מנהג..... עיין ערך מנהג בסעיף "בספק"	
ספק מתנות עניים..... עיין ערך מתנות עניים	
בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק מתנות עניים	
ספק נפשות.....	771
ספק ספיקא.....	772
ספק ספק ספיקא.....	776
ספק עצמי..... עיין ערך ספיקות בסעיף "ספק עצמי"	
ספק ערלה.....	777
ספק עשירי.....	778
ספק פיקוח נפש.....	779
ספק צדקה..... עיין ערך מתנות עניים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק מתנות עניים	
ספק קידושין..... עיין ערך קידושין בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק קידושין	
ספק שאפשר לבררו.....	780
ספק שביעית..... עיין ערך הפקר בשמיטה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק שביעית	
ספקות..... עיין ערך ספיקות	
ספר תורה..... עיין ערך כתיבת ספר תורה	
סתם הלוואה שלושים יום.....	781

ע

עבד כנעני..... עיין ערך עבד כנעני במצוות, קנייני עבד כנעני, שחרור עבד כנעני	
עבד כנעני במצוות.....	783
עבד עברי.....	785
עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים..... עיין ערך יהרג ואל יעבור	
עביד איניש דינא לנפשיה.....	786
עבירות..... עיין ערך איסורים	
עבירות בפעולה ועבירות בתוצאה..... עיין ערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה	
עגלה ערופה.....	787
עד אחד.....	789
עד המסייע.....	792
עד מפי עד.....	793
עדות..... עיין ערך עדים	
עדות מוכחשת..... עיין ערך הזמה בסעיף "הזמה והכחשה"	
עדות מיוחדת.....	794
עדות שאי יכול להזימה.....	794
עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה..... עיין ערך	

סדר ההכרעות..... עיין ערך חוזק ההכרעות	
סודר..... עיין ערך חליפין	
סוטה..... עיין ערך אשת איש שזינתה, עדים שזינתה	
סוכה.....	740
סומא.....	742
סיטומתא.....	743
סילוק.....	744
סימטא.....	746
סימני בגרות..... עיין ערך בוגרת בסעיף "סימנים"	
סימני גדלות, נערות..... עיין ערך קטן	
סימנים (באבידה).....	747
סיפור יציאת מצרים.....	749
סכך..... עיין ערך סוכה	
סמוכים (בדרשות).....	750
סמטא..... עיין ערך סימטא	
סמיכה (בקרבת).....	751
סמיכה (בזקנים)..... עיין ערך סמיכת זקנים	
סמיכת גאולה לתפילה.....	752
סמיכת זקנים.....	752
ספינה (בקניינים).....	754
ספיקא דאורייתא.....	754
ספיקא דדינא.....	757
ספיקא דרבנן.....	759
ספיקות.....	761
ספירת העומר.....	765
ספק..... עיין ערך ספיקות	
ספק אבלות.....	766
ספק ברכות.....	767
ספק דבריהם להקל..... עיין ערך ספיקא דרבנן	
ספק הפקר..... עיין ערך הפקר בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק הפקר	
ספק הקדש..... עיין ערך הקדש בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק הקדש	
ספק וודאי..... עיין ערך אין ספק מוציא מידי ודאי (לגבי דבר מסופק שאינו מפקיע מדבר ודאי), וערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק" (לגבי הכרעות ודאיות והכרעות מסופקות)	
ספק טומאה.....	769
ספק מוציא מידי ספק..... עיין ערך אין ספק מוציא מידי ודאי בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק וספק	
ספק ממון לקולא לנתבע..... עיין ערך מוחזק	
ספק ממון עניים..... עיין ערך מתנות עניים בסעיף	

פועל.....	821
פחות משווה פרוטה.....	עין ערך שווה פרוטה
פטור והיתר.....	עין ערך היתר בסעיף "פטור והיתר"
פטר חמור.....	822
פיגול.....	823
פיקדון.....	824
פיקוח נפש.....	825
פירכא.....	827
פליגין דיבורא.....	828
פליגין נאמנות.....	829
פסולי כהונה.....	עין ערך אונן, אלמנה לכהן גדול, בעל מום (כהן), זונה לכהן, זר בסעיף "פסולי כהונה", חלל וחללה
פסולי עדות.....	830
פסח.....	עין ערך אכילת חמץ והנאתו, אכילת מצה, אכילת מצה בערב פסח, ארבע כוסות, בדיקת חמץ, ביטול חמץ, ביעור חמץ, חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, סיפור יציאת מצרים, קרבן פסח, שימור לשם מצה
פסיק רישא.....	832
פסק דין.....	834
פסקה קניינו.....	עין ערך כלתה קניינו
פעולה ותוצאה.....	עין ערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, באין כאחת, חלויות בסעיף "רגע החלות" (שם דנו האם התוצאה נעשית ברגע הפעולה ממש או רגע לאחריה), מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה
פקדון.....	עין ערך פיקדון
פרוזבול.....	835
פרוטה.....	עין ערך שווה פרוטה
פרט וכלל.....	836
פרט וכלל ופרט.....	837
פריה ורביה.....	838
פריעת בעל חוב.....	840
פשטה קדושה.....	842
פשיעה.....	843
פשרה.....	844

פ

צדקה.....	845
ציבור.....	עין ערך קניין ציבורי
ציצית.....	847
צמצום.....	עין ערך אי אפשר לצמצם

נמצא אחד מהם קרוב או פסול	
עדי בירור בדבר שבעריוה.....	עין ערך אין דבר שבעריוה פחות משניים (עדי בירור)
עדי חתימה ועדי מסירה.....	796
עדי קיום.....	797
עדיו בחתומיו זכין לו.....	800
עדים.....	800
עדים זוממים.....	עין ערך הזמה
עדים מוכחשים.....	עין ערך הזמה בסעיף "הזמה והכחשה"
עדים שזינתה.....	803
עובר.....	804
עובר ירך אימו.....	805
עובר לעשייתו.....	806
עומד על גביו.....	807
עומר.....	עין ערך חדש, ספירת העומר
עוסק במצווה פטור מן המצווה.....	עין ערך
העוסק במצווה פטור מן המצווה	
עורלה.....	עין ערך ערלה
עושק.....	עין ערך לא תעשוק
עידית.....	עין ערך מיטב
עיוור.....	עין ערך סומא
עיסקא.....	808
עיקר מן התורה.....	עין ערך דרבנן שיש לו עיקר מן התורה
עכ"ם.....	עין ערך גוי
עסקא.....	עין ערך עיסקא
עצים ולבונה.....	עין ערך חובת הקודש
עציץ.....	810
עצם ושווי.....	עין ערך חומר ושווי
ערב.....	811
ערבות.....	813
ערכין.....	814
ערלה.....	815
עשה.....	עין ערך מצוות עשה
עשה דוחה לא תעשה.....	816
עשה שהזמן גרמא.....	עין ערך אשה במצוות, עבד כנעני במצוות
עשירי ודאי ולא ספק.....	עין ערך ספק עשירי

פ

פאת הראש.....	עין ערך הקפת פאת הראש
פדיון הבן.....	819
פדיון הקדש.....	820
פדיון פטר חמור.....	עין ערך פטר חמור

882.....	קנייני גוי
884.....	קנייני גזילה
885.....	קנייני עבד כנעני
887.....	קנייני קטן
888.....	קניינים
893.....	קניינים דרבנן
895.....	קנס
.....	קעקע עיין ערך כתובת קעקע
896.....	קרבן פסח
897.....	קרבנות
898.....	קריב (בספיקות)
900.....	קריב (לעדות)
901.....	קריאת שמע
902.....	קריב (בשור)
902.....	קרקע אינה נגזלת
903.....	קרקעות

ק

906.....	ראוי
.....	ראשון ראשון בטל עיין ערך קמא קמא בטל
907.....	ראשי אברים
.....	רגל עיין ערך שן ורגל
.....	רוב עיין ערך רובא דאיתא קמן, רובא דליתא קמן
.....	רוב בתערובת עיין ערך ביטול ברוב
908.....	רוב וקרוב הלך אחר הרוב
909.....	רובא דאיתא קמן
914.....	רובא דליתא קמן
919.....	רובא וחזקה רובא עדיף
921.....	רודף
922.....	רוצח
.....	רוצח בשגגה עיין ערך גלות
923.....	ריבית
924.....	רכוב
.....	רצון ומחשבה עיין ערך מחשבה והתרצות
.....	רציחה עיין ערך רוצח
925.....	רציעה
.....	רשות עיין ערך מצוות קימיות
926.....	רשות היחיד
927.....	רשות הרבים (בקניינים)
927.....	רשות הרבים (בשבת)
.....	רשותו עיין ערך דבר שאינו ברשותו
928.....	רשע (בעדות)

848.....	צער בעלי חיים
849.....	צורות
850.....	צורי

ק

851.....	קבוע
852.....	קבלן (פועל)
853.....	קבלת בעלי הדין
854.....	קבלת עדות
.....	קבלת עדות שלא בפני בעל דין עיין ערך אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין
854.....	קדושת בית הכנסת
.....	קדושת הגוף וקדושת דמים עיין ערך הקדש בסעיף "גוף ודמים"
855.....	קדימה בגבייה
.....	קודשים עיין ערך אכילת קודשים, למד מן הלמד, קרבנות
.....	קום עשה עיין ערך לאו שאין בו מעשה (ושם בסעיף "שוא"ת וקו"ע" דנו ביחס ביניהם)
.....	קונמות עיין ערך נדר
.....	קורבן פסח עיין ערך קרבן פסח
.....	קורבנות עיין ערך קרבנות
857.....	קטן
859.....	קידוש
861.....	קידוש השם וחילול השם
862.....	קידושי ביאה
.....	קידושי חליפין שווה בשווה עיין ערך חליפין שווה בשווה בסעיף "בקידושין"
863.....	קידושי כסף
865.....	קידושי שטר
866.....	קידושין
.....	קיום הדבר (בדבר שבערווה) עיין ערך עדי קיום
869.....	קיום שטרות
870.....	קים לי
871.....	קים ליה בדבר מניה
873.....	קל וחומר
876.....	קלוטה כמי שהונחה
877.....	קם דינא
878.....	קמא קמא בטל
.....	קניין עיין ערך קניינים (לגבי קניינים בכלל לגבי כל מעשה קניין עיין בערכו)
879.....	קניין לאחר זמן
879.....	קניין פירות
881.....	קניין ציבורי

י

שטר (קניין).....	964
שטר אמנה.....	966
שטר חוב.....	967
שטר חוב מוקדם.....	ענין ערך שטר מוקדם
שטר יציאת עבד עברי.....	968
שטר מוקדם.....	969
שטר קידושין.....	ענין ערך קידושי שטר
שטר קניין עבד עברי.....	970
שטר ראה.....	970
שטר שחרור עבד כנעני.....	971
שטר שלווה בו ופרעו.....	972
שטרך בידי מאי בעי.....	ענין ערך שטר חוב
בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקת שטרך בידי	
שיהיו מצווה לא משהינן.....	ענין ערך זריזין
מקדימין למצוות	
שילוח הקן.....	973
שילם ולא רצה להישבע.....	974
שימור לשם מצה.....	975
שינוי (בעבירות).....	ענין ערך שלא כדרך
שינוי מעשה.....	976
שינוי רשות.....	977
שינוי שם.....	978
שיעבוד.....	ענין ערך שעבוד
שיעבודא דרבי נתן.....	ענין ערך שעבודא דרבי נתן
שיעורי משקין.....	979
שיעורין.....	980
שכיב מרע.....	ענין ערך מתנת שכיב מרע
שכיר.....	982
שכירות.....	ענין ערך שוכר
שכנגדו חשוד על השבועה.....	982
שכר שכיר.....	ענין ערך כל תלין
שלא יהיו מצוות בזויות עליו.....	ענין ערך ביזוי
מצווה	
שלא כדרך.....	984
שלא מדעת.....	ענין ערך יאוש שלא מדעת
שלוח הקן.....	ענין ערך שילוח הקן
שלוש העבירות החמורות.....	ענין ערך יהרג ואל
יעבור	
שלוש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן.....	ענין
ערך מידות שהתורה נדרשת בהן	
שלושה רועי בקר.....	ענין ערך קבלת בעלי הדין
שליח לדבר עבירה.....	ענין ערך אין שליח
לדבר עבירה	
שליח עושה שליחותו.....	ענין ערך חזקה שליח
עושה שליחותו	
שליחות.....	986

שאלה (בנדרים).....	ענין ערך התרת נדרים
שאלה בבעלים.....	ענין ערך שמירה בבעלים
שב ואל תעשה.....	ענין ערך לאו שאין בו מעשה
ושם בסעיף "שוא" ת וק"ע" דנו ביחס	
ביניהם)	
שבועה (בממונות).....	929
שבועת ביטוי.....	932
שבועת היסת.....	935
שבועת מודה במקצת.....	ענין ערך מודה במקצת
שביעית.....	ענין ערך הפקר בשמיטה, שמיטה
(בקרע), שמיטת כספים	
שבע מצוות בני נח.....	ענין ערך גוי בסעיף
"במצוות"	
שבת.....	ענין ערך דבר שאינו מתכוון, הבדלה,
הוצאה מרשות לרשות, העברת ארבע אמות	
ברשות הרבים, כרמלית, מוקצה, מלאכות	
שבת, מלאכת מחשבת, מקום פטור, מתעסק,	
נר שבת, פסיק רישא, קידוש, רשות היחיד,	
רשות הרבים (בשבת)	
שגגה.....	ענין ערך שוגג
שהיו מצווה לא משהינן.....	ענין ערך זריזין
מקדימין למצוות	
שואל.....	937
שובר.....	938
שוגג.....	938
שודא דדייני.....	940
שווה כסף.....	941
שווה פרוטה.....	941
שווי וחומר.....	ענין ערך חומר ושווי
שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.....	944
שוטה.....	946
שוכר.....	947
שומא הדר.....	951
שומע כעונה.....	952
שומר אבידה.....	954
שומר חנם.....	955
שומר שכר.....	955
שומר שמסר לשומר.....	956
שומרים.....	957
שומרת יבם.....	ענין ערך זיקה, חליצה, יבום,
יבמה לשוק	
שותפין.....	959
שחיטה.....	962
שחרור עבד כנעני.....	963

תנאי.....	1023
תנאי על מה שכתוב בתורה.....	עין ערך מתנה
על מה שכתוב בתורה	
תערוכת חמץ.....	1027
תעשה ולא מן העשוי.....	1028
תפוס לשון ראשון או אחרון.....	1029
תפוסת הבית.....	1030
תפילה.....	1032
תפילין.....	1033
תפיסה.....	1035
תקנות דרבנן.....	עין ערך דרבנן
תקנת השוק.....	1037
תרומות ומעשרות.....	1038
תרי ותרי.....	1041
תרי כמאה.....	1043
תרתי דסתרי (בחליות).....	עין ערך חליות
בסעיף "תלוי בעצמו"	
תרתי לרעותא.....	1044
תשביתו.....	עין ערך ביעור חמץ
תשובה וידידי.....	1045
תשלומי ארבעה וחמישה.....	עין ערך טביחה
ומכירה	
תשלומי גניבה וגזילה.....	עין ערך השבת גניבה
וגזילה	
תשלומי כפל.....	עין ערך השבת גניבה גזילה
בסעיף "כפל"	
תשלומי נזיקין.....	1046
תשלומי קנס.....	עין ערך קנס
תשלומי ריבית.....	עין ערך ריבית
תשלומין.....	עין ערך כל תלין, דין עבד כנעני,
דין ערב, השבת גניבה וגזילה, חומר ושווי,	
טביחה ומכירה, לאו הניתן לתשלומין, לצאת	
ידי שמיים, ממון ואיסור, קניינים, קנס, שווה	
כסף, תשלומי נזיקין	
לקט חקירות.....	1049
למעלה מאלף וחמש מאות חקירות	
מסודרות ע"פ סדר האלף ב"ת בצירוף	
מראי מקומותיהן	
מפתח מקורות.....	1175
מפתח ע"פ סדר הש"ס	
רשימת ספרים.....	1227
רשימת הספרים הפחות מצויים	
שהובאו בספר	

שליחות יד.....	992
שליחות יד במחשבה.....	993
שמא.....	עין ערך ברי ושמא
שמיטה (בקרע).....	993
שמיטת כספים.....	994
שמירה בבעלים.....	995
שמע.....	עין ערך קריאת שמע
שן ועין.....	עין ערך ראשי אברים
שן ורגל.....	997
שני ימים טובים של גלויות.....	997
שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים.....	998
שניים אוזנין.....	999
שניים שעשאוה.....	1000
שעבוד.....	1001
שעבודא דרבי נתן.....	1003
שעטנז.....	1005
שפחה חרופה.....	1006
שפחה כנענית.....	1007
שש שנים.....	1008
שתיה.....	עין ערך שיעורי משקין
שתיקה כהודאה.....	1008

ת

תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם.....	1009
תוך כדי דיבור.....	1010
תוכחה.....	1012
תוספת שבת, יום טוב ויום הכיפורים.....	1014
תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים.....	1014
תוצאה ופעולה.....	עין ערך איסורים בפעולה
ואיסורים בתוצאה, באין כאחת, חליות	
בסעיף "רגע החלות" (שם דנו האם התוצאה	
נעשית ברגע הפעולה ממש או רגע לאחריה),	
מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה	
תורה.....	עין ערך איסורים, דאורייתא, מצוות,
תלמוד תורה	
תורת המשפטים.....	עין ערך בעלות בסעיף
"מקור וטעם" ד"ה במקורה	
תחילתו וסופו בכשרות.....	1016
תל המתלקט.....	1017
תליוהו זבין.....	1018
תלמוד תורה.....	1019
תם ומועד.....	1021
תמורה.....	1022
תן כזכי.....	עין ערך הולך כזכי (ושם בסעיף
"לשונות שונות" ד"ה תן)	

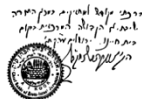
מרן הר"ג אברהם שפירא זצ"ל

ראש ישיבת מרכז הרב והרב הראשי לישראל



בס"ד

טבת תשס"ד



**ישיבת
מרכז
הרב**
YESHIVAT
MERCAZ
HARAV

מסודו של סדר הרב
אברהם יצחק דובק קוק זצ"ל
Founded by Harav
Avraham Y. Kook

מכתב ברכה

הובא לפני חיבורו של תלמידנו היקר גריס באורייתא תדירא ר' אחיקם קשת שליט"א, אשר זכה לרכז ולסדר ממשנתם של רבותינו ראשונים ואחרונים בסוגיות רבות בש"ס, בריכוז תמצית החקירות בשפה ברורה דבר דבור על אופניו, מסודר בראשי פרקים. בנוסח מקורי, ועמל רב ובקיאאות רבה נצרכה לו ע"מ לברך על המוגמר. ובעז"ה יהיה זה לתועלת רבה לעמלי התורה, והריהו מראה מקום ליסודות רבים בסוגיות בש"ס, והריהו חכמה ומלאכה כאחד. ולא באתי אלא לברכו שיוסף כהנה וכהנה בעמל התורה וביאור השיטות, מתוך מנוחה ושלוה, וימלא הקב"ה כל משאלות לבו לטובה, להתבשר בבשורות טובות וישועות לפרט ולכלל, ולהגדיל תורה ולהאדירה.

הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה


הרב אברהם שפירא

הרב צבי יהודה (בן דוד) 12
ת.ד. 5010, ירושלים, 91050
טלפון: 02-6524793
פקס: 02-6540356
12 Harav Zvi Yehuda
Street, P.O.Box 5010
Jerusalem, 91050
Phone: 02-6524793
Fax: 02-6540356
www.mercazharav.org.il
mercaz@012.net

(המכתבים ניתנו למהדורות הקודמות)

זלמן נחמיה גולדברג

חבר בית הדין הרבני הגדול

ראש כולל "דעת משה" - סדיגורה

ב"ה יום ד' כסלו תשס"ה

המחנה, בקול הייב המולח מן המלח ופירות:

ה' אחרית קטת שטיטון
חיבתו ופניו אפ' נצחם דשם קרבן וספול וחקיות ..
אבו אפ' איש טבוב בלזים הימים אשרי עמאלו דמאטות
אמיתק דאחרות דפיני ספקא וחזקא ודו פירט
אמיתק והגדו כל חלקי החזקא ואל חכמתו חלפה
עו להאסיו תמליו צאחיהם דלשון קצרה אמיתק
אכסר מוצית ין מולת שאלמו דפסיה דמקורם לעין
חזרה דפין קצרה וכן מולת שאלו למעו ואל יפי
הספי ובינו שלפיהם אדרי מדפניהם דפסיהם
אוינו למעלות וכן אפיון למטיו חברה המתו
שיעב הקרה למטין אלהיו צור נטר פשו
נבואתו דאז פסיה למעלות הידי

יבאגם לבד 2 התורה ואלו עיניו ואלו עיניו

שלום רב

הרה"ג אביגדור נבנצל שליט"א

רבה של ירושלים העתיקה

כ"ד ל' ס' אלבני ברחמי יי"ש יי"ש חזק גמל

אבקת המלח לא בטוח המצב לבתינו, אברהם הקטן אלו ערך הווי איתנו קטן לילד, והם בלתי יסודות גדולים וחקרי הלכה ופרוייקטים. גורי המצוות, ובעניי סביבות והכשרות. הסדר לא יבטל את איתנו 'ישראל', והמחנה לילד אלו וזה אצורק אפילו מלחן מיתן אספקה. הקב"ה יצטרך לטפל על המורה ועל המעלה, ולהחיל מורה בטהר, אים צבט אים מתקנים, כי אן המקור הם יוצאים, צד מלאה האור קצר, בגלל

במורה צדק אנו
אניח נפרק

הרה"ג שמחה הכהן קוק שליט"א

הרב הראשי ואב"ד רחובות

ב"ה, כ' סיון תש"ע

למע"כ הרב ר' אחיקם קשת שליט"א

ברכת ה'.

דברי - יקר

אפריון נמטיה על שזיכהו הקב"ה בפרי עץ הדר של פרדס התורה של כב'.

איתא בברכות (נ"ו:) "הרואה קנה בחלום יצפה לחכמה שנא' קנה חכמה, הרואה קנים יצפה לבינה שנא' ובכל קנינך קנה בינה", וכתב רבי יצחק קאנפטון (שנת שנ"ה) זו"ל: "אין חכמת אדם מגעת, אלא עד מקום שספריו מגיעים, ולכן, ימכר אדם כל מה שיש לו ויקנה ספרים", וכן במס' אבות (פ"א מ"ו) "עשה לך רב, וקנה לך חבר – פירש"י – אמרי ליה ספרים" כי הספר הנו חברו הטוב של הלומד.

"וקובץ על יד ירבה" (משלי י"ג א') פי' הגר"א בביאורו התם "מי שיגע וטורח על לימודו הרבה, כל מה שלמד יהיה בידו ולא ישכח כלל ותמיד יתוסף לו".

בואו ונחזיק טובה למחבר רבי אחיקם קשת שליט"א אשר טרח ויגע ואסף והיטיב עם לומדי התורה, כדי שיקל עליהם להעמיק ולהרחיב דברי חידושיהם בהיות "הקובץ" בידם בעת לימודי סוגיות הש"ס, וכדברי ה"פלא יועץ": "כמה טובה עשו לנו בעלי אסופות, שאלמלא הם, נשתכחה תורה מישראל" עכ"ל.

ובאמת, פליאה גדולה לראות את פרי השקידה והיגיעה אשר כצער לימים זכה וזיכה את לומדי התורה בספר היקר "הקובץ" כעמיר גורנה.

וכיון "שחכמת האדם מגעת עד מקום שספריו מגיעים" וספר "הקובץ" היקר מגיע אל כל חלקי פרד"ס התורה, נמצאנו למדים את חשיבות האוצר הגדול שכב' נותנו בידי כל הוגי התורה ולומדיה בכל סוגיות הש"ס.

והוסיף והגדיל לעשות בעורכו לפנינו שנית, והאיר עיני הלומדים בכל הש"ס, את כל שינויי בין הסוגיות שנמסרו בידינו בתלמוד הבבלי, לבין אותן הסוגיות בתלמוד הירושלמי, ופתח שער גדול לעיין בדברים להבין ולהשכיל כל חפץ בטעמי חילוקי הדברים והסברות בין תלמודה של א"י לתלמודה של בבל, וע"י זה יפתח שער רחב יותר בהבנת סברות הבבלי והירושלמי כהלכתן.

אי לזאת, רואים בעליל כי משמאי קא זכו לך זכיה גדולה בכפל - הן "בקובץ יסודות וחקירות" והן בסידור שיטות הירושלמי והבבלי, דבר דיבור על אופניו, ויהיה נועם ה' עליך ויפוצו ממעינותך חוצה בעה"ת.

מוקירו החותם בברכת כהנים באהבה


הרב שמחה הכהן קוק

ר' נחמיה אומר הוי כונס דברי תורה כללים, שאם את כונסן פרטים הן מונעין אותך, ואין את יכול לעמוד בהן (מדרש הגדול דברים לב-ב).

כמה טובה עשו לנו בעלי אסופות . . . שאלמלא הם נשתכחה תורה מישראל (פלא יועץ ערך אסיפה).

ידעת תשוקתי לחיות רגיל בספרי הכללים . . . הם אינם קשים לקניין ומועילים בהכללתם. וכבר העיר ע"ז בשל"ה בחלק תורה שבע"פ (אגרות הראי"ה ח"ב תרצג).

הקדמה

הגרמ"א עמיאל בספרו המידות לחקר ההלכה (מבוא ב-ה, טו) חילק את התקופות בלימוד התורה לתקופות הרחבה ולתקופות קיצור, לסירוגין. בתקופות הרחבה מרבים בפולסים, קושיות, תירוצים, ספיקות וכו', ובתקופות קיצור מסכמים את התקופה הקודמת ומתמצתים אותה. וכך חילק את התקופות השונות: המשנה והגמרא - הרחבה, הר"ף והרמב"ם - קיצור, הראשונים - הרחבה, הטור והשו"ע - קיצור.

וכך, בדורנו, שספרים רבים גדושים בחקירות וחילוקים בנוסח הישיבות, דהיינו הרחבה, יש מקום לחיבורים שיתמצתו ויסדרו את היסודות העיקריים, בבחינת "בא והעמידן על אחת", דהיינו קיצור (מאותו הטעם מובן מדוע נתרבו בדורנו ספרי מראי מקומות ומפתחות). כזה הוא הספר שלפנינו, שלא בא לחדש, אלא מתמצת ומסדר חקירות ושיטות הראשונים והאחרונים בהן אנו רגילים בלימוד העיון - "אנא לא חכימנא אנא ולא חזאנא אנא ולא יחידאנא אנא אלא גמרנא אנא וסדרנא אנא" (פסחים קה:).

ובמיוחד חשובה מלאכה זו בדורנו, בו אנו מרבים בלימוד העיון לחקור חקירות ולחלק חילוקים, דהיינו כח ההפרדה וההפרטה, ולכן חסר לעיתים הכח הנגדי - כח האיחוד וההכללה - לקבץ את היסודות ולבנות מהפרטים כללים.

יהי רצון שהחיבור יועיל ללימוד, וכדברי הגרמ"א עמיאל בהמשך דבריו שם (ב-י) שדווקא מתוך הקיצור באה ההרחבה, שחיבורי הקיצורים מועילים לסדר את היסודות, ובעזרתם מתעורר כח הפלפול, הקושיות והתירוצים.

מודה אני לפניך ה' אלוקי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש, ויהי רצון מלפניך שלא יארע דבר תקלה על ידי וישמחו בי חברי.

תודה לכל השותפים בהכנת הספר ובהפצתו - כל אלה שתמכו, העירו, יעצו, הגיהו והפיצו את הספר, ובמיוחד ליונתן ויסנברג, אריאל בן דוד, אלחנן אלגרוד, אלי ישראל, יהושע משיח, משה אשכנזי ור' שמואל כץ. יהי רצון שיזכו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים, וימלא ה' כל משאלות ליבם ברוחניות ובגשמיות לטובה במהרה. כמו כן אודה לכל מי שיוסיף להעיר ולהגיה.

כמובן תודה לישיבת מרכז הרב שאני זוכה לחסות בצילה.

ויישר כוחה של רעייתי שזוכה ל"נשים במאי זכין וכו'".

מבוא

מטרות הספר

ספר זה מבאר דינים ומושגים למדניים, ומלקט ומסדר את גדריהם ואת החקירות שנאמרו בהם. הספר נערך באופן שישנן כמה דרכים להשתמש בו, כך שכל הלומד בעיון יכול למצוא בו את מבוקשו:

(א) הרוצה לברר פרט מסויים, כגון חקירה, חילוק או יסוד - יוכל למצואם בקלות ולהבינם בצירוף מראי מקומותיהם.

(ב) הרוצה ללמוד נושא שלם בקצרה, למשל כהקדמה לסוגיא הנלמדת ולנושאים המדוברים בה - יוכל לקרוא במהירות ערך שלם מתחילתו ועד סופו.

(ג) הרוצה לסכם סוגיא לאחר שסיים ללמוד אותה בעיון - קריאת הערך כולו תועיל לו לסדר את השיטות השונות, לחדד את ההגדרות, ולבדוק אם לא חסרות לו נקודות שונות בסוגיא. וכידוע שקשיים רבים בלימוד נוצרים מחוסר סדר בלימוד, ויש להמליץ על כך בדרך דרוש את מאמר הגמרא (תענית ז: בסופו) אם ראית תלמיד שלימודו קשה עליו כברזל - בשביל משנתו שאינה סדורה לו.

(ד) ומהמטרות החשובות ביותר - ספר זה נערך באופן שיועיל ללומד לחדש חידושים, לקשר בעצמו בין גדרי הדין לבין פרטיו, לתלות מחלוקות וספיקות אלו באלו, ועוד. למשל, בכל ערך, בסעיף "פרטי הדין" מובאים דינים שיש להם שייכות לגדרים ולשיטות שמובאים בסעיף "מקור וטעם", והלומד יוכל לקשר זאת בעצמו. כמו כן צוינו מאות רבות של הערות בתחתית העמוד, שמפנות את המעיין לשיטות ולדינים נוספים שיכולים להיתלות בנושא המדובר (למותר לציין שהרוצה ללמוד רק את עיקר הנושא אינו זקוק לעיין בהערות אלו, שכן הנושא העיקרי הובא תמיד רק בחיבור עצמו ולא בהערות), כך ש"יותר ממה שכתבתי לפניכם יש כאן".

כללים לשימוש בספר

השתדלנו לרכז בספר זה את עיקרי הנושאים הלמדניים, ואף נושאים שאינם מסדרי נשים ונזיקין (כגון: חלה, מלאכת מחשבת, קרבן פסח, וחציצה). עם זאת ברור שלא יכולנו לכלול בחיבור זה את כל הנושאים כולם, ועם הקורא הסליחה.

נעשה מאמץ לחלק את הערכים באופן שכל ערך לא יהיה ארוך מידי, שלא להלאות את המעיין. לקורא המעוניין להרחיב את הנושא - הוספנו בסוף הערך את הסעיף "ערכים קרובים", שמפנה לנושאים הקשורים לנושא המדובר. כך, למשל, הלומד את נושא "נזיקין" ימצא בסופו הפנייה גם ל"נזיקין בהקדש", וכן הלומד את נושא "הקדש" ימצא בו הפנייה לערך זה.

על מנת להקל על החיפוש המהיר, הערכים סודרו ע"פ האל"ף ב"ת, נושאי הסעיפים נרשמו בשולי העמוד, ודיבורי המתחיל הודגשו. בנוסף לזה, כדי למנוע מהמחפש דפדוף מיותר, דינים השייכים לשני נושאים הובאו בשני המקומות. למשל, גדרי קטן בגוי הובאו גם בערך קטן וגם בערך גוי. וכן דיני קים ליה בדרכה מיניה כאשר העבירה נעשתה באונס הובאו גם בערך קים ליה בדרכה מיניה וגם בערך אונס.

מראי המקומות נכתבו בסוגריים ובכתב קטן, בשביל להקל על שטף הקריאה. כמו כן כאשר הבאנו כמה וכמה דעות בדין מסויים, ציינו בסוגריים אלו מן הדעות ידועות יותר, כדי שהלומד ידע להבחין בין דעה מקובלת יותר לבין דעת יחיד.

כל ערך מחולק לסעיפים שונים המצוינים בשולי העמוד. הסעיפים העיקריים הם:

(א) "הגדרה" - תמצית הדין.

(ב) "מקור וטעם" - מקורו, טעמו והחקירות שחקרו במהותו, וזהו הסעיף היסודי ביותר.

(ג) "פרטי הדין" - כמובן שלא הבאנו את כל פרטיו של הדין, שהרי אינם יכולים להיכלל במסגרת חיבור זה, אלא הבאנו רק את הפרטים היסודיים ואת אלה שיש מהם נפק"מ להבנת גדרו של הדין.

(ד) והסעיף האחרון - "ערכים קרובים" - מראי מקומות לערכים הקשורים לערך המדובר.

בנוסף לסעיפים אלה, בכל ערך ישנם סעיפים נוספים השייכים לעניין המדובר.

כללים לציוני מראי המקומות

(א) הקפדנו לא להסתפק במראה המקום, אלא להביא את תמצית העניין כדי שהקורא יוכל להבינו בלי לחפש בספרים שונים, כדברי הפלא יועץ סוף ערך אסיפה.

(ב) במקרים רבים ציינו כמה מראי מקומות לספרים שונים. הם נועדו למי שרוצה להרחיב, מי שאין בידו חלק מהספרים, או מי שמעדיף את סגנונו של ספר מסויים. אך כמובן שבדרך כלל המעיין יוכל להסתפק רק באחד ממראי המקומות.

(ג) העדפנו לציין את מראי המקומות לספרי האחרונים המאריכים יותר בנושא, אע"פ שהיו ספרים שקדמו להם וכבר דנו בו בקצרה. ובפרט שהאחרונים עצמם מביאים בדבריהם את הראשונים.

(ד) בספרים המסודרים ע"פ סימנים, הציון מפנה לסימן ולא לדף במסכת. למשל: קובץ שיעורים כתובות ד - אות ד, ולא דף ד.

(ה) בספרים המחולקים לפרקים ולסעיפים וכד', ציינו את מראי המקום ע"י מקף שמפריד בין הפרק לסעיף. למשל: קצוה"ח לד-ד. וכמו כן ברמב"ם - פרק והלכה, ובשדי חמד - מערכת וכלל.

(ו) מראי המקומות למנחת חינוך כוללים גם את סעיפי ההוצאה הישנה - לאחר הסימן, וגם את סעיפי ההוצאה החדשה (מכון ירושלים) - בסוגריים מרובעות. למשל: לד-א [ח].

(ז) מראי המקומות לירושלמי כוללים גם את הפרק וההלכה, וגם את הדף והעמוד - בסוגריים מרובעות. למשל: בבא קמא ט-ד [לח:]. הדף והעמוד מציינים לדפוס המצוי (פיעטרקוב-וילנא, שבצורתו הדפיסו גם הוצאות רובינשטיין, ספריית בני תורה המרוכזת ומאורי אור).

(ח) מראי המקומות לקובץ הערות מציינים להוצאת ירושלים (סימן וס"ק). על מנת למצוא את המקור בהוצאת תל אביב (סימנים ע"פ סדר המסכת) יש לעיין בלוח שבסופה.

(ט) מראי המקומות לגר"ח סטנסיל מציינים לסימן בהוצאת מישור.

(י) בציונים לשיעורי ר' שמואל רוזובסקי למסכת מכות השתמשנו בהוצאה החדשה (תשנ"ו). חידושי ושיעורי ר' שמואל רוזובסקי למסכת נדרים נדפסו בכרך אחד שנקרא

"חידושי ר' שמואל", ולכן ציינו גם לחידושים וגם לשיעורים ע"פ השם "חידושי ר' שמואל" בצירוף מספר העמוד בספר.

(א) בסוף הספר הבאנו את רשימת הספרים הפחות מצויים שהובאו בספר, ואת שמות מחבריהם.



בספרים המסודרים ע"פ סימנים, הציון מפנה לסימן ולא לדף במסכת.
למשל: קובץ שיעורים כתובות ד - אות ד, ולא דף ד.

אב

עיינ ערך גדלות בנו, יכיר.

אבודה מכל אדם

אבירה שהיתה באופן ששום אדם לא יכול להצילה, מותר לכל אדם לזכות בה (הסוגיא הגדרה בבבא מציעא כד., והוזכר גם שם כז.).

לדוגמא, זוטו של ים, המציל מן הארי (בבא מציעא כד.), אבירה ששטפה נהר (שם כז.).

נקרא גם אבודה ממנו ומכל אדם, זוטו של ים.

מקורו מהפסוק (דברים כב-ג) **"וכן תעשה (מצוות השבת אבירה) לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה" - מי שאבודה ממנו ומצויה אצל כל אדם, יצתה זו שאבודה הימנו ואינה מצויה אצל כל אדם** (בבא מציעא כז.).

בטעמו נחלקו המפרשים לארבע דעות:

(א) מדין יאוש, שכיוון שאבודה מכל אדם המאבד מתייאש ממנה (ירושלמי בבא מציעא ב-א [ו.], ר"ח שם כא.; רש"י בבא קמא סו. ד"ה מוצא, רמב"ם גזילה ואבירה יא-י, תרומת הכרי רסב).

(ב) מדין הפקר (נתי"מ רסב-ג).

(ג) דין נפרד, שחפץ שאבוד מכולם - התירה התורה לזכות בו (רמב"ן בבא מציעא כב: ד"ה ה"ג, שו"ע חו"מ רנט-ז. במחלוקת זו דן בשיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד קכד. וכן המידות לחקר ההלכה מבוא ד-א הביא שנחלקו האם הוא הפקר או דין נפרד).

(ד) יש בו שני דינים: גם יאוש, וגם פטור ממצוות השבת אבירה (קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ב (ד"ה ואשר) בדעת הרמב"ם והר"ח).

במהות "אבודה מכל אדם" חקרו האם הדין הוא שתהיה אבודה גם מכל אדם, או שמעיקר הדין צריכה להיות אבודה רק ממנו (מהמאבד), אלא שע"י שאבודה מכל אדם נעשית אבודה ממנו לגמרי, שאם אינה אבודה מכל אדם יכול אדם אחר להחזירה לו (חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד קטו).

גזל - הקונטרסי שיעורים (בבא מציעא טז-ג (ד"ה וז"ל) בדעת הריטב"א) **כתב שאינו רק בדיני אבירה, אלא הוא בדיני גזל שבכל התורה, שממון שאין שום אדם מקפיד עליו, אין בו איסור גזל.**

לפנים משורת הדין טוב וישר להחזיר את האבירה אע"פ שאבודה מכל אדם (רמ"א חו"מ פרטי הדין רנט-ז).

מאבד שעומד וצווח, אעפ"כ מותר לכל אדם לזכות באבירה (שו"ע חו"מ רנט-ז). **ויש אומרים שהטעם הוא שבטלה דעתו אצל כל אדם** (נימוק"י בבא מציעא כב:).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: אבירה, יאוש.**

אבות מלאכות

עיינ ערך מלאכות שבת.

אבידה

המוצא הפין שבעליו אינו יודע היכן הוא נמצא, אם יש בו סימן חייב להחזיר, ואם אין בו סימן מותר לו לזכות בו (הסוגיות בבבא מציעא פרק ב במשניות ובגמרא).

לדוגמא, מצא פירות, כלים (בבא מציעא כא.), ספרים (שם כט.), בעלי חיים (שם ל.).

מקור וטעם מקורו מפורש בפסוקים (דברים כב-א) "לא תראה את שור אחיך או את שיו נידחים והתעלמת מהם, השב תשיבם לאחיק. ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו, ואספתו אל תוך ביתך והיה עימך עד דרוש אחיך אותו. וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה, לא תוכל להתעלם".

במהותה נחלקו הראשונים האם האבידה ברשותו של הבעלים: הרמב"ם (מכירה כב-ט, וכן הנתיח"מ רנ"א) כתב שאינה ברשותו, ולכן לא יכול להקנותה לאחר, והרמב"ן כתב שהיא כן ברשותו (הביאו הנתיח"מ מט-יז).

מציאות ההשבה כוללת גם עשה - "השב תשיבם" - וגם לאו - "לא תוכל להתעלם" (בבא מציעא כו.). וחידשו הרמב"ן והריטב"א (קידושין לד.) שהלאו תלוי בעשה, ואילו היו נשים פטורות מהעשה היו פטורות ממילא גם מהלאו. והוסיף הקובץ הערות (ח-ט בלשון שמא) שדבריהם הם רק לגבי פטור (כמו הפטור של נשים במצוות עשה שהזמן גרמן), אך לגבי דחייה, כמו הפטור של עוסק במצווה, גם אם העשה נדחה - הלאו עדיין נשאר.

הפין שאין בו שווה פרוטה אין צריך להחזירו (בבא מציעא כז.), ויש לכך שלושה מקורות: (א) "אשר תאבד" (דברים כב-ג) - פרט לאבידה שאין בה שווה פרוטה (תנא קמא בברייתא שם). (ב) "ומצאתה" (שם) - פרט לאבידה שאין בה שווה פרוטה (רבי יהודה שם). (ג) "שלמה" (שמלתו) (שם) - מה שלמה מיוחדת דבר שיש בו שווה פרוטה חייב להכריז, כך כל דבר שיש בו שווה פרוטה חייב להכריז, פחות משווה פרוטה אין חייב להכריז (תוספתא בבא מציעא ב-ה). והמצפה שמואל (על התוספתא שם ג) כתב שצריך גם את "אשר תאבד" וגם את "שלמה": מ"אשר תאבד" לומדים פטור השבה על ממון פחות משווה פרוטה, ומ"שלמה" לומדים על כלי פחות משווה פרוטה. בטעם שצריך את הפסוקים הללו, כתבו התוס' (שם ד"ה פרט) שלולא הפסוקים היינו מחייבים להחזירה מהפסוק "כל אבידת אחיך". ואע"פ שאין צריך להשיבו, המוצא אינו זוכה בו (מחנה אפרים גזילה א. והמידות לחקר ההלכה מבוא ד-א דן האם יש בעלות על חפץ שאין בו שווה פרוטה).

אבידה שמעיקר הדין שייכת למוצא (הרי אלו שלו), והמוצא רוצה להשיבה - ישיבה לפנים משורת הדין (בבא מציעא כד.), משום שממילא ממונו לא נחסר (תוס' בבא מציעא כד: ד"ה לפנים). ואם המוצא עשיר, כופין אותו להשיבה (דרכי משה ו"ד).

שטר חוב - חידש הקריית ספר (גזילה ואבידה פ"ח) שחייב השבתו רק מדרבנן, משום שאין גופו ממון.

טביעות עין מועילה בצורבא מרבנן (בבא מציעא כג.). והוסיפו הראשונים (ריטב"א ישנים גיטין כז:) שהוא רק כשהצורבא מרבנן טוען שהחפץ שייך לו עצמו, אך כשאומר "דבר זה של פלוני הוא ואית לי טביעות עין בגוויה" - שזו עדות - אינו נאמן. וביאר את דבריו הדרכי משה (דרכי הקניינים ו-יט) שהוא סובר שדין טביעות עין אינו מדיני עדות אלא מדיני טוען ונטען (עדות היא כשהדבר נוגע לאחרים, טענה היא כשהדבר נוגע לטוענים עצמם).

ספק אבידה - כגון ספק האם הבעלים הניח את האבידה בכוונה (ספק הינוח) (בבא מציעא כה:) - נחלקו בו הראשונים:

(א) הרא"ש מחמיר כשאר ספיקא דאורייתא, וצריך להכריז.
(ב) הרמב"ם (גזילה ואבידה טו-א) מקל כשאר ספק ממון שאין צריך להחזיר (אם נטל).
וביאר הגר"א שהרא"ש דן כספיקא דאורייתא משום מצוות השבת אבידה, והרמב"ם דן כספק ממון משום שאלו דיני ממונות¹ (ח"מ קנה-ח, דן בדבריו בשיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד קג).

שומר שראה שהפיקדון אבוד מוכרו בבית דין (בבא מציא לח.). וחקר המחנה אפרים (שומרים לה) האם הוא מדין חיובי שמירה או מדין השבת אבידה.

אבידת גוי, דהיינו חפץ שגוי איבדו, אין משיבין לו (סנהדרין עו:). וחקרו בזה בין שלושה צדדים:

(א) הפקר מייד כשהגוי איבדה.
(ב) אין איסור גזל ואין חיוב השבת אבידה, אך אינו קונה אותה להיות שלו (פטור מהשבה) (ב"ח י"ד קמו. בין שני הצדדים הנ"ל חקר בשיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד רסח).
(ג) בזמן שהיא אבודה היא עדיין שייכת לגוי, והתורה התירה לישראל לזכות בה (וכשיזכה קונה אותה להיות שלו) (ברכת אברהם בבא מציא סוף ב. דף ח בדפיו) חוקר בין צד זה לבין הפקר).

ערכים קרובים: אבודה מכל אדם, אבידה מדעת, אבידת גופו, השבת גניבה וגזילה, השבת ריבית, חוב, טביעות עין, יאוש, יאוש שלא מדעת, מגביה מציאה לחבירו, סימנים, פיקדון, שומר אבידה.

אבידה מדעת

ממון שבעליו איבדו מרצונו (הוזכר בבבא מציא כה:).

לדוגמא, הניח כלי באשפה העשויה ליפנות (שם), השליך כיסו ברשות הרבים והלך, הניח פרתו ברפת שאין לה דלת ולא קשרה והלך (שו"ע ח"מ רסא-ד).

במהותו נחלקו הראשונים לשלוש דעות (שו"ע ח"מ רסא-ד, דנו בדבריהם הקצוה"ח והנתי"מ שם, מחנה אפרים זכיה מהפקר ו, מנחת חינוך תקלט בסופו, ברכת אברהם בבא מציא דף קלב בדפיו אות ט):
(א) הטור (ח"מ רסא) כתב שהוא הפקר (וביאר הש"ך ח"מ רסא-ג שאנן סה"י שהפקירו).
(ב) הרמב"ם (גזילה ואבידה יא-יא) כתב שעדיין שייכת למאבד, ואסור לרואה ליטול לעצמו, אלא רק שאין צריך להשיבה, שנאמר בהשבת אבידה "וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה" (דברים כב-ג), ודורשים: אשר תאבד - פרט למאבד לדעתו.
(ג) רש"י והריטב"א (כך ביאר הברכת אברהם שם בדעתם) סוברים שהמאבד מתייאש והחפץ נעשה כאבידה לאחר יאוש. ואפילו אם המאבד התייאש לאחר שהאבידה באה לידי המוצא - היאוש מועיל, כיוון שבאבידה מדעת אין על המוצא חיוב השבה, ולא נעשה עליה שומר (ורק בשאר האבידות לא מועיל יאוש לאחר שהגיעו לידי המוצא, משום שמרגע שמצאם התחייב בהשבה ונעשה עליהן שומר) (מחנה אפרים רסא).

בטעם הדעות שאינה הפקר חקר ר' שמואל האם הוא משום שאין כאן אומדנא שהפקיר (וכן כתבו הב"י והכסף משנה), או שהפקר לא חל ע"י אומדנא (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד קא).

¹ בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

הנכס הנכסים הנקנים הם מטלטלין.

פרסי הדין **אבידה מדעת שמשנתמרת קצת**, כגון שמסר חפץ לקטן, גם היא אבידה מדעת. אך כיוון שמשנתמרת קצת, לכו"ע אינה הפקר¹, אלא שהמוצאה אינו חייב לשומרה משום שגם הבעלים לא הקפיד לשומרה (ט"ז, קצוה"ח ונתיה"מ רסא).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: אבידה, הפקר, יאוש.**

אבידת גופו

הגדרה **מצווה על האדם להציל את חברו** (הסוגיא בסנהדרין עג.).

לדוגמא, ראה את חברו תועה בין הכרמים - חייב להעלותו לדרך.

מקור וטעם **מקורו מהפסוק** (דברים כב-ב) "והשביתו לו" (סנהדרין עג.).

פרסי הדין **אפילו אינו בחזקת סכנה**, מצווה להצילו (תלמידי רבינו פרץ סנהדרין עג.).

רפואתו של חברו בכלל אבידת גופו, וחייב גם בה (תורת האדם לרמב"ן, שער המיחוש, עניין הסכנה, בסופו).

הרואה את חברו הוטא, יש שחידשו שחייב להשיבו למוטב מדין אבידת גופו, שהרי היא השבת גופו ונפשו (חוץ ממצוות תוכחה שפשוט שמחוייב בה) (שר"ת מהרשד"ם יו"ד רד, מנחת חינוך רלט-ד [ו] ד"ה ונראה. והוסיף שם שעובר גם על לא תעמוד על דם רעך).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: אבידה.**

אבלות

הגדרה **חובה על האדם להתאבל על קרוביו שמתו** (הסוגיות במועד קטן פרק שלישי).

מקור וטעם **במקורה** נחלקו הראשונים (דן בזה מנחת חינוך רסד-א [כז]):
 (א) שלושים יום מדאורייתא, שנאמר (ויקרא יו) "ראשיכם אל תפרעו", ונלמד בגזירה שווה פרע פרע מנזיר, כסתם נזירות שהיא שלושים יום (ראב"ד אבל ו-א).
 (ב) שבעה ימים מדאורייתא, מהפסוק (בראשית נ-י) "ויעש לאביו אבל שבעת ימים" (חלק מהראשונים שהובאו בר"ף ברכות פ"ב, סוף דף ט: בדפי הר"ף).
 (ג) יום ראשון (יום מיתה וקבורה) מדאורייתא, מהפסוק (ויקרא י-יט) "ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'" (רמב"ם אבל א-א, וכן דעת הר"ף עצמו ברכות פ"ב סוף דף ט: בדפיו).
 (ד) יום ראשון (יום מיתה וקבורה) מדאורייתא, מהפסוק (ויקרא כא-ב) "כי אם לשארו הקרוב אליו וגו' לה יטמא" (ספר המצוות לרמב"ם עשה לז, חינוך רסד).
 (ה) כל דין אבלות הוא מדרבנן, ורק אנינות מדאורייתא (רבינו יונה ברכות סוף פרק ב, סמ"ג עשין ב, רבותינו הצרפתים).

¹ המחלוקת בגדר שאר אבידה מדעת הובאה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

טעם חייב אבלות הוא משום הצער, ולכן מי שאינו יודע שמת קרובו - אין חיוב לומר לו זאת, שכל זמן שאינו מצטער, וממילא לא חל עליו חיוב אבלות (קובץ שיעורים בברא בתרא סוף תכד).

במהותה חקר הרוגאצ'ובר האם צריך לנהוג אבלות ולכן אסור לעשות את הדברים שאבל אסור בהם, או שאסור לעשות את הדברים הללו וממילא נוהג אבלות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אבלות מקצת היום ככולו).

במהות היום הראשון, לדעה שהוא דאורייתא, חקר ר' שמואל האם היום הראשון נעשה יום אבל, או שרק האדם צריך לנהוג בו אבלות (גברא) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד לא).

בזמן האבלות חקר הרוגאצ'ובר האם שבעת הימים הם מצווה אחת, או שהן שבע מצוות נפרדות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אבלות בקטן שהגדיל).

קטן, נחלקו האחרונים האם חייב להתאבל: ה"ז מחייבו מדין חינוך (ט"ז י"ד שם-טו), ונקודות הכסף פוטר (שם).

מי שהיה קטן בשעת קבורת קרובו, וגדל בתוך השבעה - לרא"ש פטור מאבלות (סוף מועד קטן, וכן ש"ע י"ד שצ"ב) ולמהר"ם מרוטנבורג מונה שבעה משעה שהגדיל (הובא בט"ז שם).

ערכים קרובים: אונן (במצוות), אונן (בקודשים), ספק אבלות.

אבר מן החי

אבר שפרש מבעל חיים בחייו - אסור באכילה. הגדה

לדוגמא, חתכו רגלה של בהמה בעודה חיה - אסור לאכול את רגל זו (גיטין סח).

במקורו של האיסור נחלקו התלמודים:

(א) לבבלי (חולין קב:) נלמד מהפסוק "ולא תאכל הנפש עם הבשר" (דברים יב-כג).
(ב) לירושלמי (נזיר ו-א [כה]) נלמד מהפסוק "ובשר בשדה טריפה לא תאכלו" (שמות כב-ל) - שלא תהא תולש ואוכל מן הבהמה כדרך שאתה תולש מן הקרקע.

בטעמו יש מי שחילק בין האיסור לישראל לבין האיסור לבני נח, שלישאל הטעם הוא משום שהאבר מת בלא שחיטה, אך בבני נח (שאינם מצווים על השחיטה) טעמו שהאבר בא מן החי ולא מן המת (ש"ת נאות יעקב יב).

במהותו של אבר מן החי בעוף, חקר הרוגאצ'ובר האם העוף הוא דבר אחד שלם (הכלל נחלק לפרטים), או שהוא מורכב מאברים נפרדים (מהפרטים נעשה כלל) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אבר מן החי יט).

בארם נחלקו המפרשים האם חל איסור אבר מן החי (דן בכל זה מנחת חינוך תנב-א [ט]):
(א) אין נוהג בו אבר מן החי משום שהם סוברים שבשר אדם אסור מן התורה¹, וכדרשת הגמרא (חולין קב). כל שבשרו מותר אתה מצווה על אבריו וכל שאין בשרו מותר אי אתה מצווה על אבריו (ש"ת הרשב"א ח"א שסד).

¹ את המחלוקת האם בשר אדם אסור מן התורה הבאנו בערך בשר אדם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו

(ב) אין נוהג בו אבר מן החי משום שדמו מותר, וכדרשת הגמרא (חולין קב.) כל שאתה מצווה על דמו אתה מצווה על אבריו (פרי מגדים שפד-ב).

(ג) גם באדם יש איסור אבר מן החי (ריטב"א כתובות ס. ד"ה יכול), משום שהוא סובר שבשר אדם מותר מן התורה, וכדרשת הגמרא (חולין קב.) כל שבשרו מותר אתה מצווה על אבריו וכל שאין בשרו מותר אי אתה מצווה על אבריו (שו"ת רשב"ש תיקח ד"ה ודע אחי).

בשעה שהבהמה עדיין חיה נחלקו בגמרא האם בהמה בחייה לאברים עומדת ויש בה איסור אבר מן החי, או שלא לאברים עומדת ועדיין אין בה את איסור זה (חולין קג.), וכך הלכה (רמב"ם מאכלות אסורות ה-ה ולחם משנה שם בתחילתו, ערוך השולחן י"ד סב-טז).

וביאר הגר"א וסרמן שגם למ"ד לאו לאברים עומדת, ובחייה אין איסור אבר מן החי, אעפ"כ סיבת האיסור ישנה כבר בשעת לידתה, שתיכף שנולדה חל עליה הדין שאם יתלש ממנה אבר יהיה אסור (קובץ הערות נט-יב).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** בשר אדם, טריפה, נבילה, שחיטה.

אגב

כאשר קונה קרקע, קונה עימה גם מטלטלין (הסוגיא בקידושין כו. והלאה, בסוגיא זו האריך ספר הגדה המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א).

מקורו מהפסוק (דברי הימים ב כא-ג) "ויתן להם אביהם מתנות רבות לכסף ולזהב ולמגדנות עם ערי מצורות ביהודה" (קידושין כו.).

ונחלקו המפרשים האם הוא רק מדרבנן (תוס' רא"ש ורשב"א בבא קמא יב., רא"ש בבא קמא צו, וכן כתב שער המלך מכירה פרק כב בשם רובא דרבוותא) והפסוק הוא רק אסמכתא (תוס' בבא קמא יב. ד"ה מנא), או שהוא מדאורייתא (תוס' קידושין ה., ריטב"א קידושין כז., וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-ז דן במחלוקת זו, ושם א-ח הביא אחת עשרה מקורות לשיטות שסוברות שמדאורייתא).

הנכסים הנקנים הם:

מטלטלין (קידושין כו.).

שטר חוב נחלקו הראשונים אם נקנה באגב (שו"ע חר"מ ו-י: נקנה, רמ"א שם בשם ר"ח ורא"ש: לא נקנה, והרמ"א חר"מ רמח-כו הביא מחלוקת בזה. דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-יא ד"ה אס, ו-ב).

מלווה על פה נחלקו המפרשים האם נקנה באגב (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-יא ד"ה אס).

קרקע אינה נקנית באגב (אגב קרקע אחרת), כגון קרקע הסמוכה לתהום ועל גבה קרקע עליונה (תוס' ורשב"א בבא קמא יב., וכן כתב שו"ת הרשב"א תתקנד, והוסיף שלא שייך בזה צבורין, שלא כתוס' הנ"ל שהביאו את הדוגמא של קרקע הסמוכה לתהום שהוא מעין צבורין, דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-י), כי הפסוק "ויתן להם" מדבר רק על מטלטלין (רשב"א בבא קמא שם).

מטבע נקנה באגב (קידושין כו: ורש"י ד"ה לדמי, גידולי תרומה שער נא ח"ג).

גט נחלקו הראשונים האם הבעל יכול להקנותו לאשה בקניין אגב ותתגרש בו: לרש"י הגט נקנה ומתגרשת (גיטין עז: ד"ה חזקת - אפשר לקנות בקניין אגב), ולר"ן לא, דבעינן "ונתן בידה" (אך בקניין חצר יכולה לקנותו ולהתגרש) (גיטין לט: בדפי הר"ף סוף ד"ה והא. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-ד (ד"ה וכתב) הביא את מחלוקתם).¹

טובת הנאה (זכותו של הבעלים לתת מתנות כהונה עניים ומעשרות לכל מי שירצה) לדעה שהיא ממון, חידש השיטה מקובצת שיכול להקנותה רק בכסף אך לא באגב ובחליפין. וביאר ר' שמואל שהטובת הנאה אינה בעין, ואגב וחליפין מועילים רק בדבר שהוא בעין (כמו שמצינו שחליפין לא מועילים במטבע כי אין בו ממש, ושאלה ושכירות לתוס' לא נקנים בחליפין, וכן דנים האם אותיות נקנות באגב) (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קעט (אות קפו)).

משכונן נקנה אגב קרקע (קצוה"ח עה-יח ברבע האחרון).

באופן הקניין חקרו ראשי הישיבות בין שלושה צדדים (שני הצדדים הראשונים הם הידועים יותר):

- (א) המטלטלין לא צריכים קניין (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד נו: לא צריכים מעשה קניין אלא רק דעת).
- (ב) הקניין על הקרקע מועיל גם למטלטלין (ר' חיים מטעלו בבא מציעא יא עמוד קלא (ד"ה אמנם) ופרי משה קניינים יא-א חקרו בין שתי האפשרויות הנ"ל. והפרי משה שם בסעיף ט חידש ששני הצדדים נכונים יחד).
- (ג) הוא מעשה קניין חדש, שחלות קניית הקרקע (לא המעשה קניין עליה אלא זה שהקרקע נעשית קנויה לו) היא המעשה קניין למטלטלין (תורת הקניינים ח"ב עמוד רג וברכת אברהם קידושין כו. (ד"ה ונראה) חקרו האם הקניין על הקרקע מועיל גם להם, או שקניית הקרקע היא המעשה קניין להם. והאבן האזל (מכירה ג-יא ד"ה ונראה) חקר האם הטפילה היא בדין הקניין או בעצם המטלטלין).

האדם המחיל את הקניין (המקנה או הקונה) - שיעורי ר' שמואל (בבא מציעא ח"א עמוד קפג) חוקר לגבי קניין אגב האם המקנה מחיל או הקונה, והקהילות יעקב (קידושין כו ד"ה ובעיקר) כתב שהמקנה הוא המחיל.²

דעת - אגב צריך דעת, ככל הקניינים (קצוה"ח ערה-א ד"ה ומה).

השוכר קרקע לא יכול לקנות עימה מטלטלין בקניין אגב (מהר"ט ח"מ סוף פג), משום שהטפל (המטלטלין, שרוצה לקנותם) לא יהיה עדיף מהעיקר (הקרקע, שרק שוכר אותה) (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-ג, והביא לזה ראיות).

זמנים שונים - יש מי שחקר האם יכול להקנות את הקרקע לאחר ל' יום ואת המטלטלין עכשיו, וכן להיפך - האם יכול להקנות את הקרקע עכשיו ואת המטלטלין לאחר ל' יום (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-יא ד"ה קה"י. הגר"ש שקאפ נדרים כב ד"ה וכן נראה: אפשר להקנות קרקע עכשיו ומטלטלין לאחר ל' יום, ואין בזה כלתה קניינו).

¹ נחלקו המפרשים מה הדין כשהאשה רק קבלה את הגט לידה אך לא קנתה אותו, ומה הדין להיפך - כשקנתה אותו אך לא קבלה אותו לידה, כגון בקניין אגב. הובאו בערך גירושין בסעיף "פרטי הדין" ד"ה באופן הקניין.

² עיין ערך קניינים בסעיף "המחיל" (ד"ה האדם המחיל את הקניין) שחקרו בכל הקניינים האם הקונה מחיל אותם או המקנה.

דבר שלא בא לעולם - חידוש השער המלך שאפילו לרבי מאיר שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם, בקניין אגב מודה שאי אפשר להקנות דבר שלא בא לעולם, כי צריך להיות דומיא ד"ויתן להם אביהם", שהקנה להם כסף וזהב שיש לו עכשיו (מכירה פרק כב, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-יא ד"ה שעה"מ).

בחזק הקניין כתבו התוס' (בבא בתרא עז: ד"ה נקנה) שהוא כמסירה גמורה, ונחשב כמסירה משיכה והגבהה. והגידולי תרומה (שער נא ח"ג) כתב שיש מעלה לקניין אגב יותר מקניין חליפין - שקונה מטבע, אך יש מעלה לחליפין על קניין אגב - שקונה קרקע. וביאר שכל קניין קונה את הדברים ששייכים בו, ואין להוכיח מקניין אחד על חבירו.

שכיב מרע, הרשב"א (בש"ת תתפב) והסמ"ע (ח"מ רנ-נד) כתבו שאינו יכול להקנות באגב. אך השדי חמד (ח"א א-קז ד"ה אגב אי מהני בש"מ) עמוד 43 הוכיח מרש"י (קידושין כו: ד"ה ואמרי) שיכול, וכן ספר מזה שעה (דף פב, הובא בשדי חמד שם) הביא ירושלמי (קידושין פרק א) שיכול.

הפקר (לקנות נכס מופקר) - לחלק מהאחרונים נקנה בקניין אגב, אע"פ שאין בו דעת אחרת מקנה (קצוה"ח ערה-א, באר יצחק ג, וכן דייק ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-ה (סוף ד"ה ב"ק) מהתומים ו-טו). אך הרבה אחרונים חולקים על כך וכתבו שאינו נקנה (נתיה"מ ערה-א ורב-ב, נודע ביהודה מהדורא תנינא א"ח סג, אור שמח זכיה ב-א, בית הלוי ח"ג מו, קהילות יעקב קידושין כו ד"ה ובעיקר) ובטעם לזה ביאר הנתיה"מ (שם) שמקורו של אגב מהפסוק "ויתן להם אביהם מתנות" ושם היתה דעת אחרת מקנה, ואין ללמוד מכך לקניית הפקר שבה אין דעת אחרת. והקהילות יעקב (שם) כתב טעם נוסף, שאת קניין אגב מחיל המקנה ולא הקונה¹, ולכן בהפקר - שאין מקנה - לא שייך קניין זה.

גוי, נחלקו האחרונים האם הוא קונה באגב (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-ט): (א) התומים (קכג-יב) סובר שאינו מועיל, משום ש"ויתן להם אביהם וגו'" נאמר רק בישראל.

(ב) הקצוה"ח (קצד-ג) סובר שלדעות שאגב מדרבנן אינו מועיל בגוי, כי לא תקנו לגוי. (ג) השדי חמד (מערכת חמץ ומצה ט-ל) סובר שגוי כן קונה באגב².

ערכים קרובים **ערכים קרובים: חצר.**

אנגלאי מילתא למפרע

עיין ערך למפרע.

אדם

עיין ערך בשר אדם.

¹ אמנם עיין לעיל בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה האדם המחיל את הקניין) שיש צד לומר שהקונה הוא המחיל.
² בערך קנייני גוי בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ישראל שקונה מגוי) הבאנו שהקניין פירות חידוש שכל מה שיש קניינים שלא מועילים בגוי הוא רק שגוי לא יכול לקנות בהם, אך ישראל כן יכול לקנות בקניינים אלה מהגוי.

אדם המזיק

אדם שמזיק בגופו (ולא ע"י ממונו) לרכושו של חברו חייב לשלם לו על כך, בין אם הזיק בשוגג ובין במזיד, בין ישן ובין ער, בין ברצון ובין באונס (בבא קמא כו. במשנה).

הגדרה

בערך זה נדון באדם שהזיק בגופו. לגבי ממונו של אדם שהזיק, דיני נזיקין בכלל והאיסור להזיק - ע"ע נזיקין.

במקורו יש כמה דעות:

מקור וטעם

(א) "פצע תחת פצע" (שמות כא-כה), שהוא פסוק מיותר לדרשא זו (בבא קמא כו: ורש"י שם ד"ה פצע).

(ב) "ומכה בהמה ישלמנה" (ויקרא כד-כא), ולא חילק בין שוגג למזיד ובין אונס לרצון (רמב"ם חובל ומזיק ו-א, ומעין זה בבא קמא פג:).

(ג) בשוגג חייב מסברא, שהרי חייב אפילו על ממונו שהזיק, והרי הזיק ממונו הוא שוגג (פני יהושע בבא קמא לה.).

אדם המזיק באונס גמור, כגון שישן והביאו אצלו כלים ושברם בשנתו (ולא שהלך לישון כשהכלים אצלו ושברם בשנתו, שזהו אונס שאינו גמור), נחלקו בו הראשונים: הרמב"ן (בבא מציעא פב: ד"ה ואתא) מחייב אפילו בזה, אולם התוס' (בבא קמא כז: ד"ה ושמואל, וכן הרא"ש שם) פוטרים. אמנם גם הם כתבו שפטור רק על ההזיק, אך על ההנאה חייב.

פרטי הדיון

כח כחו ככחו לגבי אדם המזיק, וחייב (קונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ג, תבואת שור יו"ד ג (הובא בקונטרסי שיעורים שם יא-ג)), והר"ן חידש שהוא מדין גרמי (סנהדרין עז:).

במקום סכנה מותר להזיק לחבירו אם כוונתו לשלם (רשב"א בבא קמא ס: ד"ה מהו).

בכפרת החטא יש חילוק בין מזיק לחבירו, חובל בחבירו וגוזל מחבירו:

(א) המזיק לחבירו - כיוון ששילם לחבירו מה שחייב לו - נתכפר לו (רמב"ם חובל ומזיק ה-ט).

(ב) החובל בחבירו - לא מתכפר לו עד שימחל לו (משנה בבא קמא צב, רמב"ם שם).

(ג) הגוזל מחבירו - לא נתכפר לו עד שימחל לו (רמב"ם תשובה ב-ט), ואינו דומה למזיק, משום שהגוזל נהנה מהעבירה (לחם משנה חובל ומזיק ה-ט).

ערכים קרובים: גירי דיליה, גרמא וגרמי, הזיק שאינו ניכר, חובל (אדם שמזיק את גופו של חברו), מבטל כיסו של חברו, מזיק שעבודו של חברו, נהנה, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), פשיעה.

ערכים קרובים

אדם עשוי שלא להשביע את עצמו

אדם שהורה שהוא חייב ממון לחבירו, יכול לטעון אח"כ שאינו חייב, והורה רק כדי שלא להיראות עשיר, מחשש עין הרע (סנהדרין כט: ורש"י ד"ה אדם).

הגדרה

הלשון "להשביע" פירושה להיראות שבע מממון (רש"י בבא בתרא כט: ד"ה שלא).

נקרא גם השבעה.

דינים דומים: משטה הייתי ב¹ - הטוען לאחר שהודה, מה שהודתי לך אתמול היה בדרך שחוק, דינו שפטור (סנהדרין כט. ורש"י ד"ה משטה). ויש ביניהן חילוק, שטענת משטה לא טענינן ליה (אלא רק לבניו), וטענת השבעה טענינן גם בשבילו (תוס' סנהדרין כט: סוף ד"ה כד).

טעמו כעין אמתלא (קצוה"ח פ-א בתחילתו, פא-יז)². ואע"פ שבשאר אמתלאות נחלקו הפוסקים האם מועילות בממונות (קצוה"ח פ-א בתחילתו), טענת השבעה מועילה משום שבזה רגילים כל העולם (קצוה"ח פ-א בסופו).

מקור וטעם

הודה בפניו של התובע - לרמב"ם בזה אינו נאמן לטעון אח"כ שהודה רק כדי שלא להשביע את עצמו, ולראב"ד גם בזה נאמן (טוען ונטען ז-א).

פרטי הדין

תבעו התובע והשיב לו שמודה לו שהייב, אינו נאמן לטעון אח"כ שהודה רק כדי שלא להשביע את עצמו (תוס' סנהדרין כט: ד"ה כד).

בפיקדון, דהיינו שהודה שממון זה פיקדון בידיו, לא מועילה טענת השבעה (רשב"ם בבא בתרא קמט. ד"ה ת"ש, קצוה"ח פא-כ).

בניו - אדם עשוי גם שלא להשביע את בניו, ולכן טענה זו מועילה גם לאחר מיתה (סנהדרין כט:).

טענינן - בית דין טוענים לאדם טענת השבעה, אע"פ שלא טענינן שאר טענות אמתלא (קצוה"ח פ-א ד"ה ולענ"ד, פא-כא ד"ה אך).

שלא ירבו בהוצאות - יש עוד מין השבעה אחר, שאומר לבניו שאין אלו מעותיו, אלא של אחר הן, כדי שלא ירבו בהוצאות. ואין למדין השבעה זו מהשבעה זו (קצוה"ח פא-כ).

עני, גם הוא יכול לטעון שלא רצה להשביע את עצמו (רמ"א חו"מ פא-יד).

אנשים

ערכים קרובים: אמתלא, הודאת בעל דין, טענה, משטה הייתי בך.

ערכים קרובים

אדם קרוב אצל עצמו

אדם לא נאמן להעיר על עצמו, בין לזכות ובין לחובה (הסוגיא בסנהדרין ט: ויבמות כה:).

הגדרה

בדיני לפסול לעדות (סנהדרין ט:), מלקות וקנסות (רש"י יבמות כה: ד"ה ואין אדם משים עצמו רשע), מיתה (רמב"ם סנהדרין יח-י, וכן לעניין מלקות).

לדוגמא, אדם לא נאמן לומר נרבעתי לרצוני (סנהדרין ט:).

נקרא גם בעל דבר.

החולק על דין זה וסובר שאדם כן נאמן על עצמו הוא רבי יהודה לשיטת הרמב"ם, ואין הלכה כרבי יהודה (פירוש המשניות יבמות ב-ט). אך שיטת התוס' שאדם קרוב אצל עצמו לכר"ע (תוס' יבמות כה: ד"ה לימא) הביאו את דין אדם קרוב אצל עצמו גם לדעת רבי יהודה.

במקורו נחלקו הראשונים:

מקור וטעם

¹ ע"ע משטה הייתי בך.

² ע"ע אמתלא.

(א) הערוך: ק"ו מכך שאדם אינו נאמן להעיד על קרובו¹, כל שכן שאינו נאמן על עצמו (הערוך ערך קרוב).

(ב) ראב"ד: עדות על עצמו אינה עדות כלל, שנאמר (דברים יט-טו) "לא יקום עד אחד באיש וגו' על פי שני עדים או על פי שלושה עדים יקום דבר" - במקיימי דבר הכתוב מדבר (שנאמנים להעיד) ולא בעושי דבר (שהאדם בעצמו אינו נאמן) (ש"ת הראב"ד קמט ד"ה ואם, הובא ברמב"ן מכות ז. ד"ה אלעא, ע"פ הגמרא מכות ו. ורש"י שם ד"ה יקום).

(ג) והרמב"ם הוסיף טעם נוסף, שאין ממיתים ומלקים אדם ע"פ הודאתו שמא הוא מר נפש שרצה לאבד עצמו לדעת וכד' ולכן הודה שחייב מיתה ומלקות אע"פ שבאמת אינו חייב (רמב"ם סנהדרין יח-ו).

ונפק"מ (בין שתי הדעות הראשונות) האם יש דין נמצא אחד מהם קרוב או פסול באדם קרוב אצל עצמו, דהיינו שהבעל דבר העיד יחד עם עוד עדים - האם הוא פוסל את כל העדות: לדעה הראשונה דין אדם קרוב אצל עצמו הוא כדין שאר קרובים (שממנו נלמד), וכל העדות בטילה. אך לדעה השניה יש חילוק בין דין אדם קרוב אצל עצמו לבין שאר קרובים, שלהעיד על קרובו היא עדות פסולה, אך להעיד על עצמו אינה עדות כלל, ולכן אין בה דין נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותם בטילה, שכאן לא נחשבת עדות פסולה אלא אינו עד כלל.

כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד - בעל דבר (אדם קרוב אצל עצמו) כן יכול לחזור ולהגיד (נודע ביהודה מהדורא תנינא אה"ע קנו סוף ד"ה ומנא אמינא).

ערכים קרובים: נוגע, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, עדים, פסולי עדות, קרוב (לעדות).

אהבת ישראל

עייני ערך ואהבת לרעך כמוך.

אודיתא

אדם מודה שהוא חייב להכירו (הסוגיא בבבא בתרא קמט., בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב).

דינים דומים: הודאת בעל דין² - כתב הגר"ש שקאפ שאינה רק מדין הודאה, אלא גם קניין אודיתא (הגר"ש שקאפ כתובות ז ד"ה והנה לפ"מ).

במקורו נחלקו האם הוא מדרבנן (שו"י תמח, וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ו-א הביאו ודן בזה. וכן כתב הקצוה"ח קצד-ג בשם תוס' בבא קמא קד ד"ה אגב) או מדאורייתא (תורת הקניינים ח"ב עמוד ערב הביא מחלוקת בזה).

בטעמו נחלקו לשש שיטות:

(א) משום גמירות דעת (כי יודע שע"י הודאתו בית דין יוציאו מידו ולכן גמר בדעתו) (קובץ שיעורים בבא בתרא תקלז, והוסיף שהיא מהדברים הנקנים באמירה).

¹ ע"ע קרוב (לעדות).

² ע"ע הודאת בעל דין.

(ב) פסק בית דין הוא הקנאה וכעין הפקר בית דין הפקר (כיוון שאילו היו באים לבית דין היו פוסקים ע"פ הודאתו).

(ג) כעין סטומתא (כיוון שע"פ דין מוציאים ממנו, לא גרע ממנהג) (את שלושת הצדדים הנ"ל הביא תורת הקניינים ח"ב עמוד רעג).

(ד) מדין שטר (שההודאה היא ראייה כמו הראיה שבשטר, וקונה ע"י הראיה שבהודאתו) (מנחת אשר בבא בתרא מב-ה: גמירות דעת או שטר).

(ה) תקנת חכמים (כסודר ומשיכה) (שיטה מקובצת בבא בתרא קמט. ד"ה נפק (בשם תוס' הרא"ש)).
(ו) בכלל אינו קניין, אלא רק נאמנות, שאדם נאמן על עצמו לחובתו, והודאת בעל דין כמאה עדים (ט"ז ח"מ קסח-יד, נימוק"י בבא בתרא קמט., ריטב"א בבא מציעא מו: ד"ה דלית. מקור חיים תמח-ה. והקצוה"ח קצד-ז חלק עליו וכתב שהיא קניין, וכן ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב-ג (ד"ה ולא) ובה חילק בין הודאת בעל דין לאודיתא, שבהודאת בעל דין מודה שחייב לו כבר, אך אודיתא הוא קניין חדש שבהודאתו נעשה הקניין, ומשמע מדבריו שיש שלא חילקו ביניהם. דנו בזה נתיב"מ ס-יז, פרי משה קניינים יב-א, תורת הקניינים ח"ב עמוד רעג).

במהותו הוא קניין גמור ככל הקניינים, אע"פ שקמי שמיא גליא שאין הדבר כן (קצוה"ח קצד-ד)¹.

כסוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות)² נחלקו האם הוא ראייה לגמירות דעת (מנחת אשר בבא בתרא מב).

באיפריים נחלקו האחרונים האם מועיל אודיתא: לב"ח (ח"מ קסח ד"ה עובד כוכבים) ולקצוה"ח (קצד-ד) מועיל, וביאר הקצוה"ח שהוא קניין גמור ככל הקניינים הן לממון והן לאיסור, ולט"ז (ח"מ קסח-יד) לא מועיל, וביאר שאדם נאמן על עצמו לחובתו, והודאת בעל דין כמאה עדים.

הנכסים הנקנים הם כל הנכסים: קרקע, מטלטלין ומטבע (מנחת חינוך שלו-א [ה]).

דבר שאינו ברשותו ודבר שלא בא לעולם, כתב היד רמ"ה (בבא בתרא קלט) שאודיתא מועיל בהם. אך הקצוה"ח (קצד-ג) וספר המקנה ((ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב-ו ד"ה ומצאתי) כתבו שאודיתא לא מועיל בדבר שאינו ברשותו (דן בזה פרי משה קניינים יב-ג), וכן כתב באבני מילואים (צב-ה) שאינו מועיל בדבר שלא בא לעולם.

התחייבות בדברים, כגון האומר לעדים היו עלי עדים שאני חייב לפלוני מנה (רמב"ם מכירה יא-טו), חקרו האם הוא מדין אודיתא (כסף משנה שם), או דין נפרד, שאדם יכול להתחייב בדיבור (מחנה אפרים ערב א. בחקירה זו דן חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קנו).

זמנו - נחלקו הפוסקים ממתי חל האודיתא: הבית שמואל כתב שמועיל רק מזמן ההודאה ולהבא (על השו"ע אה"ע לח סעיף טו), והח"מ (שם) והשו"א ומשיב (ח"ג קל) כתבו שמועיל למפרע מהזמן שלפי הודאתו היה חייב לו. כגון שבחשוון הודה שלוה ממנו בתשרי - האם הקניין חל רק מחשוון והלאה או למפרע מתשרי (וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב-ה הביאם ודן בזה).

¹ אמנם לעיל בסמוך (ד"ה בטעמו) הבאנו מחלוקת בזה.

² את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

המקנה **שכיב מרע** נחלקו הראשונים האם מועיל רק בו (בעל העיטור אות ה, תשב"ץ המובא בקצוה"ח קצד, או זרוע תשנב) או גם בבריא (רשד"ם סד. במחלוקת זו דן ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב-ג).

הקונה **הקדש** שהוקדש באודיתא אין בו מעילה, כי לא הקדישו באמירת פיו (פלס חיים, הביאו ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב-ח ד"ה ופלס).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** הודאת בעל דין (בנאמנות. ויש אומרים שאודיתא עצמה היא מדין הודאת בעל דין, הובאו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו).

אוהל

עיין ערך טומאת אוהל.

אוכל נפש

עיין ערך יום טוב בסעיף "אוכל נפש".

אומדנא (חזקה)

עיין ערך חזקת אומדנא.

אומדנא דמוכח

הגדרה **אדם שעשה מעשה, וברור לכולם שאילו היה יודע דבר מסוים לא היה עושה את המעשה – המעשה לא חל** (בבא בתרא קמו; בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים קידושין כא).

בערך זה נדון במקרה של אומדנא, שבו דברים שבלב הם כן דברים. לגבי דברים שבלב כשאין אומדנא, שדינם הוא שאינם דברים - ע"ע דברים שבלב אינם דברים.

בדיני כל הדינים התלויים בדיבור - קניינים, קידושין, נדרים, שבועות.

לדוגמא, אדם שמכר את נכסיו על דעת שיעלה לארץ ישראל, ושכניו ידעו שבדעתו לעלות לארץ ישראל, ונאנס ולא עלה לארץ - המכירה לא חלה כיוון שהיתה אומדנא שלא מכר על דעת להישאר בחו"ל, אע"פ שלא אמר זאת בפירוש.

נקרא גם **אנן סהדי דאדעתא דהכי עביד** (תוס' קידושין מט: ד"ה דברים), **דברים שבלבו ובלב כל אדם** (ריטב"א בבא בתרא קמו: ד"ה אומדנא דמוכח). וכן נקרא סתם "אומדנא", וכך נקטנו בתוך ערך זה.

החולק על דין זה הוא התוס' רי"ד, שסובר שגם באומדנא דברים שבלב אינם דברים (קידושין מט: ד"ה אמר. והוסיף שבמקרה שאין אומדנא דמוכח פשיטא שאינו נאמן לומר מה היה בליבו, וע"כ הגמרא דנה במקרה שיש אומדנא, שידעו שכניו שהיה בדעתו לעלות לארץ ישראל. אמנם הקונטרסי שיעורים קידושין כא-ט (ד"ה והנה) דחה את הבנה זו בדעת התוס' רי"ד, והסביר שגם לתוס' רי"ד אומדנא דמוכח מועילה. וכן כתב הגר"א חו"מ רז-יד שלדעת היש אומרים ברמ"א (שם) אין חילוק בין אומדנא לשאר דברים שבלב: במתנה מועילים אפילו דברים שבלב, ובמכר לא מועילה אפילו אומדנא). **אמנם הרבה אחרונים נקטו בפשטות שהווי דברים** (קצוה"ח יב-א הביא מהרי"ט חו"מ מה ומרדכי כתובות רנד

וסובר כמותם, אחיעזר ח"ג כו-ב, וכן דעת ר"ח המובא בתוס' ר"ד שם, והקונטרסי שיעורים קידושין כא-ד כתב שכך מביאר בש"ס בראשונים ובאחרונים¹.

מקור וטעם

סוגי האומדנא הם שלושה (קונטרסי שיעורים קידושין כא-ה, נדרים יט-ה):
(א) חיסרון ידיעה - האדם לא ידע את האמת, ואילו היה יודע לא היה עושה את המעשה. לדוגמא, הקונה לא ידע שהקרקע זיבורית, ואילו היה יודע זאת לא היה קונה אותה.
(ב) תנאים - האדם ידע את האמת, אלא שהתכוון לעשות את המעשה על דעת תנאים מסוימים, ולא פירט אותם. ולכן אם לא נתקיימו התנאים הללו המעשה לא חל. לדוגמא, מכר את נכסיו על דעת שיעלה לארץ ישראל ולא הצליח לעלות, ולכן המכר בטל.
(ג) אומדנא שנוצרה לאחר זמן - לאחר המעשה קרה מקרה, שאילו האדם היה יודע אותו מתחילה לא היה עושה את המעשה. לדוגמא, מכר קרקע בשביל להשיג כסף, ולאחר זמן התברר לו שאינו צריך את המעות (ויש חילוקים בין שני הסוגים הראשונים לבין הסוג השלישי, כדלקמן).

בטעם שאומדנא מועילה לבטל מקח וכד' נחלקו המפרשים, ויש חילוק בין סוגי האומדנות השונות:

(א) מדין תנאי - שנחשב שהאדם התנה שעושה את המעשה (מוכר, מקדש וכו') על תנאי שהדבר כמו שהוא חושב ורוצה, ולכן אם התברר שטעה או שלא התקיימו התנאים שחשב עליהם - המעשה לא חל (שו"ת רעק"א מהדורא תנינא קו ואור שמח אישות יב). וביאר הקונטרסי שיעורים (קידושין כא-ח ד"ה ובעיקר) שלשיטה זו כל שלושת סוגי האומדנות הם מדין תנאי.

(ב) מדין טעות - שני סוגי האומדנות הראשונים (חיסרון ידיעה ותנאים) הם מדין טעות, כמו במכר לחבירו יין ונמצא מים שהמכר בטל מדין טעות (ולא צריך את דין תנאי). ורק סוג האומדנא השלישי (אומדנא שנוצרה לאחר זמן) הוא מדין תנאי (קונטרסי שיעורים קידושין כא-ח ד"ה ונלענ"ד) בדעת המהר"ם מרוטנבורג והדרכי משה.

בדינים שונים

מכר - לבטל את המכר - כל שלושת סוגי האומדנות מועילות (קונטרסי שיעורים קידושין כא-ה, נדרים יט-ה).

נדרים ושבועות - לבטל את הנדר בלי התרת חכם - שני סוגי האומדנות הראשונות מועילות, ולגבי הסוג השלישי (אומדנא שנוצרה לאחר זמן) נחלקו המפרשים: לרשב"א ולב"י גם הוא מבטל את הנדר, אך למהר"ם מרוטנבורג ולדרכי משה אינו מבטל את הנדר (קונטרסי שיעורים קידושין כא-ז). וביאר הקונטרסי שיעורים (שם אות ח ד"ה ונלענ"ד) שלדעתם תנאי שאינו מפורש אלא הוא רק מחמת אומדנא לא מועיל בנדרים ושבועות, ולדעתם אומדנא שנוצרה לאחר זמן היא מדין תנאי² (שלא כאומדנא של חיסרון ידיעה או תנאים שהן מדין טעות), ולכן היא לא מועילה בנדרים ושבועות.

נדרים, שבועות וזיירות - להחיל אותם במחשבה - כיוון שכתוב בהם "לבטא בשפתי" אפילו אומדנא לא תועיל, שאע"פ שאינו דברים שבלב (כיוון שהוא מוכח), עדיין אינו "לבטא בשפתיים" (אחיעזר ח"ב יט-ג בשם ר"ן ורא"ש. והקצוה"ח יב-א) כתב רק שנדר צריך דיבור ממש, ולא פירט).

¹ בערך דברים שבלב אינם דברים בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) תלינו את שורש מחלוקתם בטעם שדברים שבלב אינם דברים: האם איננו מאמינים לו שכן היה בליבו, שאנו חוששים שהוא משקר, או שהעיקר הוא המעשה ולא אכפת לנו מהדברים שבלב.

² את המחלוקת בזה הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

הפרשת פאה וצדקה - במתנות הצריכות הפרשה¹ - צריך להיות בדיבור דווקא, ולא מספיקה אומדנא, כשם שבנדריים צריך דווקא דיבור (הגר"ש שקאפ נדרים ו בתחילתו, בלשון "אפשר לומר").

תנאי כפול - כאשר יש אומדנא, יש דברים שלא צריכים תנאי כפול אך צריכים תנאי פשוט (אמנם רוב הדברים אינם צריכים תנאי כלל כשיש אומדנא) (תוס' קידושין מט: ד"ה דברים).

בספק האם זו אומדנא - דינו כאילו אינה אומדנא, ולא הווי דברים (אחיעזר ח"ג כו-ב). פרטי הדין

דיבור מפורש, כגון האומר לאשה "הרי את מקודשת לי", אעפ"כ אין אומדנא דמוכח ואנן סהדי שכוונתו לקדשה, אלא שכיוון שדיבר במפורש - מועיל ואין צריך אומדנא דמוכח (הגר"ש שקאפ נדרים ו: ד"ה ועל, בלשון "אפשר").

ערכים קרובים: דברים שבלב אינם דברים, דיבור כתיבה ודעת, דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד), מחשבה והתרצות. ערכים קרובים

אומן

עיינן ערך פועל, קבלן (פועל), שכיר.

אומן קונה בשבח כלי

אומן שקיבל מהבעלים חומר על מנת ליצור ממנו כלי – השבח שבכלי קנוי לאומן, עד שהבעלים ישלם עבורו (הסוגיא בקידושין מח: ובבא קמא צח:). הגדרה

לדוגמא, אשה שנתנה לאומן זהב על מנת שיעשה ממנו נזמים, ועשה כך, יכול לקדשה בנזמים, שאע"פ שהזהב שייך לה, שבח הנזמים שייך לו (קידושין מח:).

החולקים בדין זה: רב אסי סובר שאומן קונה בשבח כלי (בבא קמא צח:), אך משמע מהגמרא שדין זה אינו פשוט לכר"ע (שם וקידושין מח:). ובירושלמי פשוט שקונה (בבא קמא ט-ד [לח:]).

במהותו חקרו האם קונה את גוף הכלי או רק את שבחו (ש"ת מוהר"ש הלוי חו"מ ד, והסיק שקונה בגוף הכלי, וכן משמע מלשון רש"י קידושין מח: (ד"ה והכא) שהאומן זוכה בכלי, וכשמחזירו לבעלים תמורת התשלום הוא כמוכרו לו. תרומת הדשן שט: קונה רק את השבח. הובאו כולם בקצוה"ח שו"ד בתחילתו. ומעין זה חקר הגר"ש שקאפ בבא בתרא ד (ד"ה ונלענ"ד) האם קונה את הכלי עצמו (גוף הכלי), או רק את הצורה שלו, והסיק שקונה את גוף הכלי). מקור וטעם

טעמו משום שהאומן קנאו בשינוי מעשה (שיטה מקובצת בבא קמא צח: ד"ה גמרא לא שנו, בשם ה"ר יהונתן).

אומן שהתנרב ליצור את הכלי בחינם לא קונה את השבח, משום שהוא כאילו כבר מתחילה קיבל את שכרו עבור השבח, וכבר הקנה אותו לבעלים (קצוה"ח שו"ד ד"ה ודע). פרטי הדין

¹ בערך מתנות עניים בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה האם צריך הפרשה) דנו אלו מתנות צריכות הפרשה.

ערכים קרובים ערכים קרובים: פועל, קבלן (פועל), קניינים, שינוי מעשה, שכיר.

אומר אי אפשי בתקנת חכמים

עין ערך סילוק.

אומר מותר

הגדרה ארם שעושה מעשה אסור וסובר שמותר לעשותו (הסוגיא בשבת עב:).

לדוגמא, גר שנתגייר בין הנוכרים ואינו יודע כלל שיש איסור שבת, ולכן חילל שבת (רש"י שבת עב: ד"ה אלא באומר מותר).

מקור וטעם בדינו ובטעמו של אומר מותר יש חילוק בין הדינים השונים: יש דינים שנחשב בהם כאנוס, יש שאינו כאנוס, ויש שנחשב קרוב למזיד, וכן נחלקו בזה בגמרא ובראשונים. וכדלקמן בסמוך (בסעיף "בדינים שונים").

בדינים שונים בקרבנות - רש"י (שבת סח: ד"ה פטור) כתב שהיא מחלוקת אמוראים, תוס' (שם ד"ה אבל תינוק) כתבו שלכ"ע חייב, והירושלמי (הוריות א-א [א]) כתב שפטור.

בשבועת שקר - נחלקו הראשונים: לרש"י (שבת סט: ד"ה איזהו וד"ה אבל - לגבי שבועת ביטוי) ולרמב"ם (שבועות א-ג - לגבי שבועת העדות) פטור מקרבן, שנחשב כאנוס, ואנוס פטור מקרבן על שבועתו, שנאמר "לכל אשר יבטא האדם בשבועה" (ויקרא ה-ד), האדם בשבועה - פרט לאנוס (שבועות כו:). אך הרשב"א כתב שחייב קרבן, ואינו כאנוס (רשב"א שבת סט. ד"ה הכל, והביא גם את רש"י והרמב"ם).

מגלות - פטור, שנאמר "ונס שמה רוצח מכה נפש בשגגה" (במדבר לה-יא), בשגגה - פרט לאומר מותר. וטעמו, לאביי משום שאומר מותר הוא אנוס, ולרבא משום שהוא קרוב למזיד (מכות ז:).

בזנות של אשת איש, האשה נאסרת על בעלה גם אם היתה סבורה שאין איסור בדבר (רמ"א אה"ע קעח-ג), משום שאיסורה לבעלה אינו מחמת העבירה, אלא מחמת מעילתה בבעלה, שנאמר "ומעלה בו (בבעלה) מעל", ולא "ומעלה בה" מעל" (מהר"ק קסז בתחילתו).

ערכים קרובים ערכים קרובים: אונס (בעבירות), דבר שאינו מתכוון, התראה, מתעסק, שוגג.

אונאה

הגדרה המוכר חפץ ביותר משווי בלי ידיעת הקונה, או הקונה חפץ בכחות משוויו בלי ידיעת המוכר (הסוגיא בבבא מציעא מט: והלאה).

לדוגמא, חפץ ששווי חמש פרוטות ומכרו בשש (בבא מציעא נ:).

מקור וטעם מקורו מפורש בתורה: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו" (ויקרא כה-יד). ועובר גם בלא תגזול (טור ח"מ רכז-א).

בסוג הדין נחלקו הראשונים האם הוא איסור או ממון, ונפק"מ האם לפסוק כרב או כשמואל, שהרי הלכה כרב באיסורא וכשמואל בממונא (תוס' בבא מציעא נא: (ד"ה בד"א) וחיודשי הר"ן שם: ממון, ר"ח (המובא בתוס') וראב"ד (המובא בחידושי הר"ן שם: איסור). וביאור

מחלוקתם, שהדעה שהוא ממון סוברת שפירוש הלאו "לא תונן" הוא שמאנהו בכך שלא מחזיר לו את הממון, ולכן הלאו הוא תולדה מהממון. והדעה שהוא איסור סוברת שהלאו "לא תונן" הוא על האונאה עצמה ואינו תלוי בהחזרת הממון, ולכן הוא איסור (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כב-ב ד"ה וכו').

במהותו חקר הגר"ח האם אונאה היא גזילה ממש, שהתורה גילתה שכאילו לא נתן לו מדעתו, או שהיא איסור נפרד של לא תונן, והגזילה נובעת מהלאו של לא תונן (הגר"ח סטנסיל רלב).

מקור חיוב ההשבה (במקרים שחייב להשיב, כגון אונאה של שתות במטלטלין, כדלקמן) לא כתוב במפורש בתורה (שערי יושר ה-ה ד"ה אמנם) ולכן נחלקו בו המפרשים:

(א) הפני יהושע כתב שהוא מדין השבת גזילה (בבא מציעא נו. ד"ה במשנה (בלשון אפסר)).
(ב) הגר"ח (מכירה טו) והקונטרסי שיעורים (בבא מציעא כב-ב) כתבו שהיא גזירת הכתוב נפרדת מ"אל תונן".

(ג) השערי יושר (ה-ה ד"ה אמנם) ביאר את המקור, שהרי הפסוק אוסר אונאה גם על הלוקח - "או קנה" (בבא מציעא נא), ובדרך כלל הלוקח אינו יודע בשעת המכירה את שוויו האמיתי של החפץ, וזה נודע לו רק אחר כך. וא"כ הפסוק מלמד שלאחר שנודע ללוקח, הוא חייב להחזיר את האונאה למוכר. ומכאן המקור לחיוב ההשבה (ומזה לומדים גם למוכר).
(ד) הרמב"ן (על התורה ויקרא כה-יד) כתב שאפשר שהוא רק אסמכתא, והוא קבלה ביד חכמים.

דיני אונאה נחלקים ע"פ שיעור האונאה (יותר משתות, שתות ופחות משתות), סוג הנכסים (מטלטלין, קרקעות עבדים ושטרות) ועוד, ונחלקם לסעיפים נפרדים - יותר משתות, פחות משתות, קרקעות, דבר שבמידה ושוגג:

יותר משתות יותר משתות (בבא מציעא נ:).

והטעם לזה, משום שהמחיר רחוק מן המקח יותר מדאי, וכאילו לא מכר לו כלל, שאין מקח כזה ראוי להתקיים (תוס' בבא בתרא פד. ד"ה אי לאו).

בדינו הסתפק הקונטרסי שיעורים האם יש בו גם דין החזרת האונאה. ונפק"מ כאשר המתאנה מוחל על ביטול המקח ואינו מוחל על החזרת האונאה, האם המאנה חייב להחזירה לו (בבא מציעא כב-ה ד"ה ונסתפקת: לרמב"ם אין חזרת אונאה, לשיטה מקובצת יש).

פחות משתות פחות משתות אין בו אונאה (בבא מציעא נ:).

והטעם לזה, משום שדרך הכל למחול על כך (רמב"ם מכירה יב-ג). והוסיף הרא"ש (בבא מציעא פ"ד סי' כ) שדרך העולם למחול משום שהלוקח והמוכר אינם יכולים לדייק כל כך, ואף אם יבוא לערער - הדיינים לא ישומו בשווה: אחד מהם יאמר שיש בו שיעור אונאה, והאחר יאמר שאין בו.

בדין הפטור נחלקו הראשונים האם הוא רק פטור מהשבה, אך עדיין עובר בלאו (רמב"ן על התורה ויקרא כה-יד, פני יהושע בבא מציעא נו. ד"ה במשנה) או שהוא היתר אף לכתחילה, שהתירו חכמים מפני תיקון היישוב, כדי שהסוחרים יוכלו להשתכר (חינוך שלז בסופו. והרא"ש בבא מציעא פ"ד סי' כ מסתפק בזה).

קרקעות עבדים ושטרות אין בהם אונאה (בבא מציעא נו).

בטעם לזה שאין אונאה בקרקעות חידש החינוך (שלו ד"ה אבל) שכיוון שהקרקע קיימת לעולם דרך הבריות למחול על האונאה. והמנחת חינוך (שלוז א [ג]) הביא צד שהוא גזירת הכתוב.

בדין הפטור כתב הרמב"ן (על התורה ויקרא כה-יד) שהוא רק פטור מהשבה, אך עדיין עובר בלאו, והמנחת חינוך (שלוז א [ג]) הסתפק בזה¹.

דבר שבמירה במשקל ובמניין אפילו פחות משתות חוזר (בבא בתרא צ.). ויש בזה שלוש שיטות בראשונים (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כו-ו ד"ה ונמצא):
 (א) תמיד המקח בטל - בין במטלטלין ובין בקרקעות, בין ביותר משתות, בין בשתות ובין בפחות משתות.
 (ב) תמיד המקח קיים וצריך להחזיר את האונאה - בין במטלטלין ובין בקרקעות, בין ביותר משתות, בין בשתות ובין בפחות משתות (רשב"א קידושין מב:).
 (ג) במטלטלין - המקח בטל, בקרקעות - המקח קיים וצריך להחזיר את האונאה (רשב"ם בבא בתרא קג:).

המאנה בשוגג, חידש הקונטרסי שיעורים (בבא מציעא כו-ו ד"ה ונלענ"ד) שאע"פ שחייב להחזיר, לא עבר באיסור כלל (ואינו כשאר העבירות שעבר באיסור בשוגג), שכל איסור אונאה נאמר רק כשמתכוון לכך.

ערכים קרובים: דעת לקניין, לאו דמשקלות, מקח טעות, קניינים.

ארנן (במצוות)

ביום שקרובו של אדם מת, הוא פטור מכל המצוות ואסור בבשר ויין (הסוגיא בברכות יז., האריך בזה שדי חמד ח"ה אנינות עמוד 23 והלאה).

לשון "ארנן" היא לשון אבלות (את הפסוק "לא אכלתי באוני" (דברים כו-יד) שהוא לשון אנינות, תרגם אונקלוס "לא אכלית באבל").

דינים דומים: אונן אסור בקודשים², אך דין זה אינו קשור כלל לדיני פטור ממצוות ואיסורו בבשר ויין. למשל, איסורו בקודשים חל גם בשבת וי"ט (מנחת שלמה ח"א צא-כה-א).

במקור פטורו ממצוות נחלקו הפוסקים אם הוא מדאורייתא או מדרבנן (שדי חמד ח"א א-רעא עמוד 71 הביא את המחלוקת בזה, ט"ז י"ד שצח-ב: דרבנן). וכן נחלקו במקור איסורו בבשר ויין (שדי חמד ח"א א-רעא עמוד 71 ד"ה וכן: לכו"ע מדרבנן, דברי יציב י"ד רכב-א (ד"ה ויעוין) הביא דעה שהוא דאורייתא).

בטעם פטורו ממצוות דנו האם הוא משום כבוד המת, או מפני שעוסק במצווה, או משני הטעמים הללו יחד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אנינות קז, חכמת אדם קג-ה, ש"ת בני ציון קיב).

ומעין זה דנו גם לגבי איסורו בבשר ויין - האם הוא משום צער או כדי שיהיה טרוד בקבורת קרובו ולא ימשך אחר דברים אחרים (דברי יציב י"ד רכב-א ד"ה וכבר: רא"ש ונימוקי" - משום צער, תוס' - טרדות).

¹ כמו כן דנו האם יש איסור גזל בגזל קרקע, ע"ע קרקע אינה נגזלת בסעיף "האיסור".

² ע"ע אונן (בקודשים).

בעינישין ואזהרות אונן חייב (חכם צבי א ד"ה וראיתי). פרטי הדין

המנין - עשה של תשבתו ולא תעשה של בל יראה ובל ימצא - נחלקו האחרונים האם אונן חייב בהם (פתחי תשובה יו"ד שמא-ז: פרי מגדים פוטר, חומות ירושלים מחייב).

המאבד עצמו לדעת - נחלקו הפוסקים האם קרוביו פטורים מהמצוות (שדי חמד ח"ה אנינות ה עמוד 24).

ערכים קרובים אבלות, אונן (בקודשים), העוסק במצווה פטור מן המצווה.

אונן (בקודשים)

ביום שקרובו של אדם מת, הוא אסור בענייני קודשים (הסוגיות בזבחים טו:, צט. והלאה). הגדרה

לשון "אונן" היא לשון אבלות (את הפסוק "לא אכלתי באוני" (דברים כו-יד) שהוא לשון אנינות, תרגם אונקלוס "לא אכלתי באבלי").

בדיני אכילת מעשר שני, קודשים (חינוך תרח סוף ד"ה שלא), נטע רבעי (מנחת חינוך תחילת תרח), ביכורים (פסחים לו: לדעת חכמים, וכן הלכה (רמב"ם ביכורים ג-ו)), עבודה במקדש (זבחים טו: במשנה) - שאסור בכל אלה.

דינים דומים: אונן פטור מכל המצוות ואסור בבשר ויין¹, אך דינים אלו אינם קשור כלל לדין איסורו בקודשים. למשל, איסורו בקודשים חל גם בשבת ויו"ט (מנחת שלמה ח"א צא-כה-א).

מקורו מהפסוק "לא אכלתי באוני ממנו"² (דברים כו-יד), וכן מהפסוק "ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'" (ויקרא י-ט). מקור וטעם

בטעמו ביאר החינוך שתי סיבות (תרח ד"ה משרשי):

א) קודשים הם שולחן גבוה, ואין ראוי למי שהוא דואג וכואב להתקרב אל שולחן המלך.
ב) כאשר האדם דואג וכואב אין דעתו וכוונתו מיושבת, ואין ראוי לאכול קודשי שמיים, שלא יוכל לאוכלם בכוונה.
והרואג צ'ובר כתב שפטורו גם משום שמחה וגם מגזירת הכתוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א אנינות אות קח).

במהות הפסול כתבו התוס' שאינו כזר, אלא הוא כהן פסול (זבחים יח. סוף ד"ה אתיא).

במניין המצוות נחלקו הראשונים האם למנותו כלאו, שנאמר (דברים כו-יד) "לא אכלתי באוני ממנו" (רמב"ם וסיעתו ובה"ג וסיעתו), או שאינו לאו, שהרי לא נאמר בלשון אזהרה אלא בלשון וידוי, אלא הוא עשה שנאמר (דברים יב-יח) "ושמחת לפני ה' אלקיך" (רמב"ן, סמ"ג, רש"י, מהר"ם חלאווה, ראב"ן. ויש אומרים שיש בזה מחלוקת סוגיות. האריכו בזה הגר"פ פערלא לא תעשה רנב בתחילתו, ומנחת חינוך תרח-א [א]).

וחידש המנחת חינוך (תרח-א [א] ד"ה ויש) שיש נפק"מ ביניהם לדין הנאה: שלסוברים שהוא לאו נאסר גם בהנאה מהקודשים, ככל "לא תאכל" שבתורה (פסחים כא:), ולסוברים שהוא עשה מותר בהנאה.

¹ ע"ע אונן (במצוות).

² ועיין לקמן (בד"ה במניין המצוות) שנחלקו הראשונים האם פסוק זה הוא האיסור.

ערכים קרובים ערכים קרובים: אבלות, אונס (במצוות), אכילת קודשים, קרבנות.

אונס (בעבירות)

הגדרה **עבירה שאדם הוכרח לעבור, פטור עליה** (הוזכר בבבא קמא כח:).

בערך זה נדון לגבי אדם שאנוס לקיים עבירה. לגבי האונס את הנערה ע"ע אונס מפתה ומוציא שם רע.

לדוגמא, נערה המאורסה שנאנסה פטורה מעונש (דברים כב-כה).

מקור וטעם **מקורו מהפסוק "ואם בשדה ימצא האיש את הנערה המאורסה והחזיק בה האיש ושכב עימה וגו' ולנערה לא תעשה דבר" (דברים כב-כה).** ולנערה לא תעשה דבר - מכאן שהאנוס פטור (בבא קמא כח:).

בטעמו חידשו האחרונים שמעשה הנעשה באונס - לא נחשב שהאדם עשאו, אלא כאילו נעשה מאליו (חמדת שלמה לח, הובא בקובץ שיעורים כתובות ה, צפנת פענח חמץ ומצה ג-ח בסופו). והקובץ שיעורים (שם) הקשה מנלן שזהו באמת הטעם, אולי טעם הפטור הוא רק משום שא"א להעניש את האנוס כיוון שלא פשע.

בדינו נחלקו האחרונים האם עבר על האיסור אלא שפטור מעונש, או שלא עבר על האיסור כלל (קובץ שיעורים כתובות צו: פטור מעונש, רעק"א המובא בו: לא עבר כלל. בית האוצר ח"א כד וקהילות יעקב בבא בתרא י חקרו בזה. וכן חקר בזה באתון דאורייתא יג לגבי מי שנאנס ולא קיים מצווה - האם פטור עליה או שלא עבר עליה כלל. והחלקת יואב ח"א קונטרס דיני אונס ד דן לגבי אונס מחמת חיסרון בגופו, כגון אילם שלא יכול לקרוא שמע, וכתב שהוא פטור מעונש).

ויש שחילקו בין מצוות שונות:

א) האתון דאורייתא (שם) חילק שבמצוות שבין אדם למקום מי שנאנס לא עבר על האיסור כלל, ובבין אדם לחבירו¹ עבר, שהרי חבירו הצטער, ורק פטור מעונש.
ב) הקהילות יעקב (שבת יא ד"ה ונראה) חילק שבמצוות שאין להן שיעור, כגון תלמוד תורה, צדקה וגמילות חסד, מי שנאנס לא עבר כלל, שכוונת התורה שיקיים את המצווה רק כשיכול לקיימה (שהרי א"א לומר שהתורה התכוונה שיקיים את המצווה בכל רגע ורגע), ובמצוות שיש להם שיעור, כגון קריאת שמע ושמירת שבת ורוב המצוות, מי שנאנס עבר, שכוונת התורה היתה שיקיים את המצווה בשיעור זה, ורק פטור מעונש².

מניין המצוות - האיסור להעניש את האנוס נמנה במניין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה רצד, חינוך תקנן, סמ"ג לאווין רא).

בדינים שונים **הנשבע באונס פטור.** וחקר הרוגאצ'ובר האם פטור מדין אונס, או שאינה שבועה כלל (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שבועה אונס בשבועה).

אומר מותר בשבועת שקר - נחלקו בו הראשונים: לרש"י (שבת סט: ד"ה איזהו וד"ה אבל - לגבי שבועת ביטוי) ולרמב"ם (שבועות א-יג - לגבי שבועת העדות) פטור מקרבן, שנחשב כאנוס, ואנוס פטור מקרבן על שבועתו, שנאמר "לכל אשר יבטא האדם בשבועה" (ויקרא ה-ד),

¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

² ועיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בדין קרבן, שדנו האם חייב קרבן.

האדם בשבועה - פרט לאונס (שבועות כו.). אך הרשב"א כתב שחייב קרבן, ואינו כאונס (רשב"א שבת סט. ד"ה הכל, והביא גם את רש"י והרמב"ם).

מכשיל באיסור באונס - כגון שמכריח את חברו לעבור על איסור, כך שהנכשל לא יעבור במזיד אלא באונס - דן בזה הקובץ שיעורים (כתובות יב) האם המכשיל עובר ב"לפני עיוור", והביא צדדים לכאן ולכאן.

מצווה הבאה בעבירה כשהעבירה באונס נחלקו האחרונים האם יש בה דין מצווה הבאה בעבירה, למשל מי שבא על הערוה באונס - האם קיים פרו ורבו (שדי חמד ח"ד עמוד 166 אות ט. מהר"ט אלגזי בכורות פ"ח אות סה הראשונה ד"ה ואולם לפי חומר העניין, באמצע הדיבור (תחילת נז. בדפיו): אין דין מצווה הבאה בעבירה (ובשו"ג יש)).

קיום ליה בדרכה מיניה - הסתפק הרעק"א (כתובות ל:) האם חייבי מיתות אנוסים פטורים מתשלומין (שהרי חייבי מיתות שוגגים בוודאי פטורים מתשלומין), והשיטה ישנה (בשיטה מקובצת) כתב שלא פטורים. והקובץ שיעורים (כתובות צו, והביא את הרעק"א והשיטה ישנה) הביא שני טעמים לכך שלא יפטרו:

(א) לשיטת התוס' שהמזיק באונס גמור פטור - ממילא "מה מכה בהמה כן חילקת בו בין אינו אנוס (שחייב) לאנוס (שפטור), אף מכה אדם תחלק בו בין אינו אנוס (שפטור) מתשלומין לאנוס (שאינו פטור)" (אמנם לשיטת הרמב"ן שסובר שגם המזיק באונס גמור חייב - טעם זה לא שייך).¹

(ב) לשיטה שבאונס אין מעשה איסור כלל² (וכן דעת הרעק"א שם) - ממילא לא שייך שעבירת המיתה תפטור מהתשלומין, שהרי נחשב כאילו אין עבירת מיתה כלל (אמנם לשיטה שגם אונס נחשב מעשה איסור (וכן דעת הקובץ שיעורים עצמו שם) - טעם זה לא שייך). חייבי גילוי עריות ושפיכות דמים אנוסים, שדינם שפטורים ממיתה³ (אע"פ שלכתחילה יהרג ואל יעבור) - הסתפק המהר"ל דיסקין האם פטור מתשלומין (בשו"ת קונטרס אחרון רנד ד"ה וכן).

אדם המזיק באונס גמור, כגון שישן והביאו אצלו כלים ושברן בשינתו (ולא שהלך לישון כשהכלים אצלו ושברן בשינתו, שזהו אונס שאינו גמור), נחלקו בו הראשונים: הרמב"ן (בבא מציעא פב: ד"ה ואתא) מחייב אפילו בזה, אולם התוס' (בבא קמא כז: ד"ה ושמאל, וכן הרא"ש שם) פוטרים. אמנם גם הם כתבו שפטור רק על ההיזק, אך על ההנאה חייב.

גרמי באונס פטור (רמב"ן, והקונטרסי שיעורים בבא קמא יד-יד הוכיח שגם הרמב"ם סובר כך). והטעם לזה הוא שאונס מגרע מהמעשה, וגם גרמי מגרע מהמעשה, ולכן כששניהם יחד - גם אונס וגם גרמי - פטור (קונטרסי שיעורים שם).

הגזל בשוגג או באונס - יש בזה שלוש דעות (ברכת אברהם סנהדרין לג. ד"ה גם וד"ה ובשם): (א) רק במזיד עובר משום גזל (שיטה מקובצת בבא קמא סט. בשם תלמידי ר"פ, וכן כתב הקצוה"ח כה-א שאדם מועד לעולם נאמר רק על מזיק).

(ב) גם בשוגג עובר משום גזל (מאירי בבא קמא צה., ברכת אברהם שם בדעת רש"י ותוס'). (ג) אפילו באונס גמור עובר משום גזל (הגר"ז כתבים בכורות כה., ברכת אברהם שם בדעת הרא"ש).

קניין באונס אינו קונה, שהרי קניין צריך כוונה, וכל סוגיית תלויה וזבין¹ (בבא בתרא מז: דנה רק בגמר ומקנה, אך אם לא גמר ומקנה פשוט שלא מועיל (מהר"ם שיק ח"ג א"ח רסו).

¹ הבאנו את מחלוקתם לעיל ד"ה אדם המזיק באונס גמור.

² דנו בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו.

³ אמנם בערך יהרג ואל יעבור בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה על שלוש העבירות) הבאנו שיש דעות שכן נענשים.

פרטי הדין **ברין קרבן - הרמב"ם** (שגגות ה-ו) פסק שאונס פטור מקרבן, אך הפני יהושע (שבת סח: על תד"ה אבל) תלה זאת במחלוקת תנאים, שרק למונבז פטור מקרבן, שממועט מ"חטא", אך לרבנן חייב בקרבן, דכפרה מיהא בעי², וכל פטור אונס הוא רק מעונשים (מיתה, מלקות וממונ).
להכנים עצמו לאונס מלכתחילה, נחלקו האם מותר (בעל המאור שבת ז. בדפי הר"ף: אסור, הר"ף המובא בו: מותר, דן בזה גם בקובץ שיעורים כתובות יב, והשדי חמד ח"א א-קלה אות ב ד"ה אונס עמוד 318, וכן א-שלז ד"ה אונס עמוד 85 הביא מחלוקת בזה. לגבי אונס לבטל עשה - שו"ע י"ד כח-כא אסור (מי שאין לו עפר לא ישחוט)³.

הכנים עצמו לאונס ואח"כ התחרט, פטור, ורק עובר באיסור לפני עיוור על כך שהכנים עצמו לאונס (חלקת יואב ח"א קונטרס דיני אונס ג).

אונס רחמנא חייביה לא אומרים. לכן, מוכר בית בבתי ערי חומה, שרצה לפדות את הבית תוך השנה ונאנס ולא היה יכול לפדותו, אעפ"כ לא יוכל לפדותו לאחר השנה, שאומרים "אונס רחמנא פטריה" (לפטור את האונס מעונש) אך אין אומרים "אונס רחמנא חייביה" (לחייב את הקונה להחזיר את הבית למוכר) (קצוה"ח נה-א, מנחת חינוך שמא-א [ז]).

אונס ביום אחרון, כלומר שהיה יכול לעשות את המעשה במשך כל הזמן ולא עשאו אלא המתין ליום האחרון, וביום האחרון נאנס ולא היה יכול לעשותו - לקצוה"ח (נה-א) ולנתי"מ (נה-א) הוא אונס, ולאגודה (גיטין קלב, הובא בהם ובשו"ע י"ד רלב-יב) אינו אונס.

אונס שרוצה לעבור על העבירה, החתם סופר (שו"ת חתם סופר א"ח רב ד"ה ומ"מ וד"ה ולענין עונש) כתב שגם הוא נחשב אונס ופטור, והחלקת יואב (ח"א קונטרס דיני אונס ב) כתב שאם היה רוצה לעבור גם בלא האונס - נחשב לרצון, וחייב.

איסור שהורו לו שהוא מותר דן בזה השדי חמד האם נחשב אונס או שוגג (ח"ג ט-כז ד"ה ומי עמוד 120).

אונס מדברי חכמים, כגון שהניח פת בתנור בערב שבת, ואסרו עליו חכמים לרדותה, וכעת נאפית - פטור (תוס' שבת ד. ד"ה קודם), וביאר האחיעזר (ח"ג פג-א בסופו) שהוא מדין אונס.

ערכים קרובים: אומר מותר, יהרג ואל יעבור, פיקוח נפש, קטן, שוגג, תליוהו וזבין (ודנו שם גם בתליוהו וקדיש). **ערכים קרובים**

אונס מפתה ומוציא שם רע

האונס או מפתה נערה בתולה, וכן המוציא שם רע עליה, חייב לכונסה, לוקה, ובחלק מהמקרים משלם גם קנס לאבי הנערה (הסוגיות בכתובות פרק ג לגבי אונס ומפתה, ושם מד: והלאה באריכות לגבי מוציא שם רע).

בערך זה נדון בדינים המיוחדים לאונס מפתה ומוציא שם רע. לדיני קנס בכלל ע"ע קנס.

¹ ע"ע תליוהו וזבין.

² ועיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו, שדנו אם אונס הוא פטור או שאין בו איסור כלל.

³ לגבי הכשלת חבריו עיין לקמן ד"ה המכשיל את חבריו באיסור אונס.

מקורו מפורש בתורה:

מקור וטעם

(א) אונס - "כי ימצא איש נערה בתולה אשר לא אורשה ותפשה ושכב עמה, ונמצאו. ונתן האיש השוכב עימה לאבי הנערה חמישים כסף, ולו תהיה לאשה תחת אשר עינה לא יוכל לשלחה כל ימיו" (דברים כב-ח).

(ב) מפתה - "וכי יפתה איש בתולה אשר לא אורשה ושכב עימה, מהור ימהרנה לו לאשה. אם מאן ימאן אביה לתיתה לו, כסף ישקול כמוהר הבתולות" (שמות כב-טו).
(ג) מוציא שם רע - "כי יקח איש אשה, ובא אליה ושנאה. ושם לה עלילות דברים והוציא עליה שם רע, ואמר את האשה הזאת לקחתי ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים. וגו'. וענשו אותו מאה כסף ונתנו לאבי הנערה כי הוציא שם רע על בתולת ישראל, ולו תהיה לאשה לא יוכל לשלחה כל ימיו" (דברים כב-ג).

חוביו הם שלושה:

(א) חיוב לכונסה.
(ב) חיוב מלקות.
(ג) חיוב תשלומין - בחלק מהמקרים משלם גם קנס לאבי הנערה (אלא אם כן הודה ונפטר, וכן מפתה שכנסה פטור מהתשלומין).
ונחלקם לשלושה סעיפים נפרדים.

טעמו של החיוב לכונסה אינו לא קנס ולא עונש (אפיקי ים ח"ב מב-ב).

החיוב לכונסה

במהותו נחלקו האחרונים מהי המצווה - למנחת חינוך המצווה בנישואין, ולהפלאה (כתובות מ) בקידושין (במחלוקתם דן האפיקי ים ח"ב מב-ה).

בזמן המצווה חקר האפיקי ים (ח"ב מא ד"ה והנלע"ד בזה דיש) האם המצווה לישא אותה או שתהיה נשואה לו (מצווה תמידית), ונפק"מ אם כשגרשה מתחייב שוב ב"ולו תהיה לאשה" (חוץ מהלאו "לא יוכל לגרשה").

כשפטור מקנס, כגון שהודה ונפטר, נחלקו המפרשים האם עדיין חייב לכונסה: למאירי (סנהדרין עג:) פטור, ולרדב"ז (ש"ת הרדב"ז ח"א יט) עדיין חייב.

הנערה יכולה למאן מלהינשא לו. וחקר האפיקי ים (ח"ב מב-ו ד"ה ואולי) האם החיוב חל עליו לכונסה ואם אמרה "לא בעינא" נפטר, או שכל זמן שלא אמרה "בעינא" לא חל חיובו. וכן דן (שם ד"ה ואולם) מה הדין אם אמרה לא בעינא ואח"כ אמרה בעינא.

בהן שגירש אינו בעמוד והחזר כיוון שאסור בגרושה. וחקרו האם אין עליו מצווה כלל, או שמחוייב בעשה ורק אינו יכול לקיימו (אפיקי ים ח"ב מא ד"ה ועתה נלע"ד).

טעמו של חיוב המלקות אינו מדין "לא תלך רכיל בעמך" (ויקרא יט-טז), וכן אינו מדין "ונשמרת מכל דבר רע" (דברים כג-י) שהם מלקות לשמיים, אלא הוא גזיה"כ, והם מלקות שבין אדם לחבירו, משום שציער את הנערה (שיעורי ר' שמואל מכות ד: רז).

חיוב המלקות

בחוב התשלומין באונס ומפתה פשוט שהחיוב הוא לנערה עצמה, והאב זוכה בו רק מדין שבח נעורים (רמב"ם נערה ב-ד).
אך במוציא שם רע נחלקו המפרשים לשלוש דעות:
(א) לגבורת ארי הוא חיוב ישיר לאב.

חיוב התשלומין

¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

(ב) ר' שמואל רזובסקי חקר אולי גם בזה הוא חיוב לנערה והאב זוכה רק מדין שבח נעורים. והוסיף שגם לצד של שבח נעורים הוא חידוש מגזיה"כ, שהרי כאן היא נשואה וכבר יצאה מרשות האב (בשיעוריו למכות ד: רה, והביא שם גם את הגבורת ארי).
(ג) התוס' ר"ד (כתובות מד:) חידש שבמוציא שם רע הממון אינו של האב כלל, אלא שיעשה ממנו סגולה עבור בתו. אך שאר הראשונים חולקים עליו (דן בזה ר' שמואל שם).

אם הנערה מתה פטור מהקנס, שנאמר "ונתן לאבי הנערה" ולא לאבי מתה (כתובות לח:). והסתפק הגר"ח (על הרמב"ם נערה א-טו ד"ה ונראה וד"ה עוד) בדעת הרמב"ם האם טעמו שכיוון שמתה נתבטלה זכות האב, או שהיא עדיין ברשות אביה גם לאחר שמתה, אלא שגזירת הכתוב שפטור.

בשלא בדרכה נחלקו הראשונים האם אונס ומפתה חייב קנס: רש"י כתב שפטור (סנהדרין עג: ד"ה משעת, וכן כתב הרמב"ם), שחיובו רק על השרת הבתולין (רש"י שם), ותוס' כתבו שחייב (שם ד"ה ממונא).

קטנה אין לה קנס לרבי מאיר (וחכמים חולקים) (כתובות מ:). וחקר ר' שמואל (בשיעוריו לקידושין עמוד לג) האם אין לה קנס מפני שהיא קטנה, או מפני שאינה נערה.

ערכים קרובים ערכים קרובים: קנס, רודף (שהרודף אחר עריות לאונסן מצילין אותו בנפשו).

אוקי ממונא בחזקת מריה

עיין ערך מוחזק.

אורכתא

עיין ערך הרשאה.

אותיות נקנות במסירה

עיין ערך כתיבה ומסירה.

אחים שותפים

עיין ערך תפוסת הבית.

אחריות

אדם התחייב לשלם עבור ממונו של חברו במקרה של הפסד. הגדרה

דוגמאות: שומר חייב באחריות הפיקדון, המוכר קרקע חייב באחריותה אם בעלי חובו יגבו אותה מהקונה.

דינו של המקבל אחריות הוא שלכמה עניינים נחשב כבעלים, וכדלקמן. בדינים שונים

המין שחייב באחריותו נחשב כשלו ועובר עליו בבל יראה ובל ימצא. משום שלומדים מ"לא ימצא" לאסור כשקיבל עליו אחריות ומ"לך" (בתנהו עניין) להתיר כשלא קיבל עליו

אחריות (פסחים ה:) - ויש לחקור האם לומדים מה"לא ימצא" לאסור חמץ שאינו שלו ומה"לך" להתיר כשלא קיבל עליו אחריות, או שלומדים מה"לך" להתיר חמץ שאינו שלו ומה"לא ימצא" לומדים שכאשר קיבל עליו אחריות נחשב שלו (ברכת מרדכי א"ח ב ומועדים ד-ה ד"ה מיהו).

מוחזק (בבכור) - המלווה את העכו"ם על המשכון - יש אומרים שלא נחשב מוחזק במשכון (רמ"א ח"מ רע-ז), משום שישראל לא קונה משכון מעכו"ם. וכאשר קיבל עליו הישראל אחריות - הש"ך סובר שנחשב מוחזק (ח"מ רע-ח), והקצוה"ח סובר שלא (רע-ח), והביא גם את הש"ך.

ניחותא בהכשר לקבל טומאה - נחלקו הראשונים והאחרונים האם צריך ניחותא של הבעלים דווקא, או גם של אדם אחר, וארבע דעות בעניין (קהילות יעקב בבא מציעא כז. שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

- (א) צריך ניחותא דווקא של הבעלים (רמב"ם טומאת אוכלין יב-א).
- (ב) מועילה ניחותא של כל אדם (רשב"א חולין סוף לא: בשם תוס' (הובא בכסף משנה שם), תוס' בבא מציעא ל. (ד"ה אף) בתירוץ השני).
- (ג) מועילה ניחותא של כל אדם שהפירות באחריותו, כגון הבעלים, שומר, אפוטרופוס וגזבר (חזון איש על הרמב"ם שם, וקהילות יעקב שם ד"ה וכבר (והביא שם גם את החזון איש)).
- (ד) ניחותא של הבעלים מועילה גם אם לא הרטיב אותם בידיים, וניחותא של שאר אדם מועילה רק אם הרטיבם בידיים (קהילות יעקב שם (ד"ה ולזאת) מבאר שאין מחלוקת בין הרמב"ם לתוס', ושניהם סוברים כצד הזה).

פשיעה ומזיק בידיים - הלשון "איני מקבל אחריות" כוללת גם פשיעה, אך לא מזיק בידיים. לכן המלווה על המשכון והתנה שאינו מקבל אחריות - פטור גם מפשיעה, אך אם הזיק בידיים - חייב (קצוה"ח עב-יד).

מכר לחבירו קרקע באחריות, הוצלה, וטרפה בעל חוב מהקונה - כאשר הקונה בא לתבוע מהמוכר את האחריות, צריך המוכר לשלם לו כפי שוויה בשעת קבלת האחריות, ולא בשעת הטריפה (קובץ ביאורים בבא קמא ז).

אחריות נכסים - החייב לחבירו (כגון לווה), קרקעותיו הן אחריות לחובו, שאם לא ישלם יגבה המלווה מקרקעותיו. אך מטלטלין אינם אחריות לחובו, שכיוון שאינם קיימים ועומדים - אין נסמכים עליהם (משמע מרש"י קידושין כו. ד"ה שיש).

ערכים קרובים: דבר הגורם לממון, חוב, פיקדון, שומרים.

אי אפשי בתקנת חכמים

עיי' ערך סילוק.

אי אפשר לצמצם

לא יתכן שיחיה דיוק מוחלט (הסוגיא בבכורות יז. במשנה, בסוגיא זו האריכו תוס' בכורות יז: ד"ה אפשר לצמצם).

בדיני כל המידות: זמן (כגון לידת שני בכורות יחד), מרחק (גט קרוב לה קרוב לו), אורך (פרוץ כעומד בדפנות), נפח (בשיעורי אכילה) ומשקל (בשיעורי סמני הקטורת).

לדוגמא, רחל שבלידה הראשונה שלה ילדה שני זכרים ויצאו שני ראשיהם כאחת, לא יתכן שיצאו שניהם באותו הרגע ממש, אלא ע"כ אחד יצא קודם, ולכן רק אחד מהם בכור וניתן לכהן, והשני נשאר בידי הישראל (בכורות יז. במשנה).

החולק על דין זה הוא רבי יוסי הגלילי שסובר שאפשר לצמצם, ולדבריו כן יתכן שיצאו שניהם באותו הרגע ממש, ושניהם בכורות וניתנים לכהן (בכורות יז. במשנה).¹ וגם לדעתו אין רגילות שיהיה הדבר מצומצם (תוס' בכורות יז: ד"ה אפשר לצמצם (לפני האמצע), תוס' סוכה טו. ד"ה פרוץ (בסוף טו.)). כמו כן בשבירת כלי חרס לשני חלקים שווים, לכו"ע א"א לצמצם, משום שבכלי חרס יש גומות (בכורות יז:), וא"א לשער אותן הבליטות (רש"י שם ד"ה ויש בו גומות).

בביאורו נחלקו רש"י ותוס': מרש"י (בכורות יז. ד"ה א"א) משמע שאי אפשר במציאות שיהיו זהים (כגון שיצאו שני הראשים כאחד), ותוס' (בכורות יז: תחילת ד"ה אפשר) כתבו שבמציאות יש מקרים שהוא מצומצם, אלא שאנו לא יכולים לדקדק ולברר זאת.

הצמצומים נחלקים לשני סוגים: צמצום בידי אדם, כגון מרחק בין עיירות, וצמצום בידי שמיים, כגון לידת שני בכורות כאחת (בכורות יז:). למסקנת הגמרא (בכורות יח.) בין רבי יוסי הגלילי ובין חכמים לא מחלקים ביניהם - לרבי יוסי הגלילי אפשר לצמצם אפילו בידי שמיים, ולחכמים אי אפשר לצמצם אפילו בידי אדם.

טעם החילוק בין בידי אדם לבין בידי שמיים הוא שבצמצום בידי שמיים אין פנאי לברר ולדקדק, אך בידי אדם יש שהות לברר (תוס' בכורות יז: תחילת ד"ה אפשר לצמצם).

להלכה יש שתי דעות בתוס':

(א) בידי שמיים אי אפשר לצמצם, אך בידי אדם אפשר לצמצם כשמתכוון לצמצם ובטורח גדול (תוס' עירובין ה: ד"ה וספק, תוס' בכורות יז: ד"ה אפשר לצמצם (לפני האמצע), תוס' סוכה טו. ד"ה פרוץ (בתחילת טו.)).

(ב) אי אפשר לצמצם אפילו בידי אדם (תוס' עירובין שם בשם ה"ר שמעיה, תוס' בכורות שם בשם ה"ר שמעון מיינבלא (באמצע)).

כשהתורה ציוותה על שיעור מסוים, בין באיסורין ובין במצוות, כגון שיעורי שמן המשחה והקטורת, וכן שיעורי גודל הכלים בבית המקדש, חידש המנחת חינוך (קט-א ג) ד"ה ולכאורה) שבזה התורה לא התכוונה שצמצם את השיעור בדיוק מוחלט, שהרי לא ניתנה תורה למלאכי השרת, אלא כוונת התורה לשער לפי דעת בני האדם. וכל סוגיית "אי אפשר לצמצם" נאמרה רק כשהדין לא נאמר בשיעור מסוים, אלא שארע מקרה שהדין תלוי בצמצום, כמו לגבי בכורות, שבדין בכור לא נאמר שיעור, אלא שארע ויצאו שניהם כאחת.

כשהתורה ציוותה על שיעור רק למטה, כגון שחיטת סימנים מחצה על מחצה, וכן פרוץ כעומד בדפנות שבת (וכן שאר שיעורי תורה, כגון כזית), שאמנם התורה נתנה בזה שיעור מסוים, אך הוא רק למטה, שבפחות ממנו השחיטה והדופן פסולות, אך יותר ממנו הן כשרות (ולא כמו בשיעורי שמן המשחה והקטורת, וכן שיעורי גודל הכלים בבית המקדש, שבהם צריך שיעור מדויק דווקא, ופסולים בין ביותר מכשיעור ובין בפחות מכשיעור) - למנחת חינוך (קט-א ג) ד"ה ולכאורה) גם בזה כוונת התורה לשער רק לפי דעת בני האדם, ולא צריך לצמצם. אך הקהילות יעקב (קידושין לב ד"ה והנה (הראשון), והביא גם את המנחת חינוך)

¹ את ההלכה בזה ביארנו לקמן בסעיף "בידי מ" ד"ה להלכה.

כתב שבזה כן אומרים שכוונת התורה לשיעור המדויק (כגון מחצה על מחצה ממש), ורק אנו שאיננו יודעים לכוון זאת - עלינו להוסיף עד שיצא הספק מליבנו.

קרוב - כאשר יש ספק מהיכן הגיע דבר מסוים, הולכים אחר דין המקום הקרוב יותר למקום המסופק. כאשר המרחק בין המקומות נראה שווה, רק כיוון שא"א לצמצם (כלומר שבוודאי אינו בדיוק באמצע) ע"כ אחד מהם קרוב יותר - נאמרו שלוש דעות (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סז):
(א) אין בכלל דין קרוב, שדין קרוב נאמר רק כשאחד מהמקומות קרוב יותר ממש, ולא רק מדין "א"א לצמצם" (אור שמח).
(ב) בעצם יש דין קרוב, רק כיוון שאיננו יודעים מי מהם הקרוב יותר - נשאר ספק (שב שמעתתא).
(ג) גם אם נאמר שיש דין קרוב ורק איננו יודעים מיהו הקרוב, כדעה הקודמת, כיוון שהוא ספק קרוב לא נחשב לקרוב (דעת ר' שמואל עצמו שם).

ערכים קרובים: ערכים קרובים: חצי שיעור, שיעורין.

אי עביר לא מהני

עיינ ערך כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני.

איגלאי מילתא למפרע

עיינ ערך למפרע.

איילונית

אשה שמטבעה אינה יכולה ללדת (הסוגיא ביבמות פ:).

פירוש "איילונית" הוא מלשון דוכרנית שלא ילדה (כתובות יא.), דהיינו מלשון זכר, שעיקר סימניה כזכר, שאין לה דדים וקולה עבה כאיש וכו' (מהרש"א שם ד"ה איילונית). והערוך (ערך איילונית) כתב שע"פ הפשט הוא מלשון אילן, כאשר מוכת עץ שאינה יולדת, ולכן גרס איילונית ביר"ד אחת ובחיריק תחת האל"ף.

גדרה של איילונית מפורש בגמרא (יבמות פ:): בת עשרים (לבית הלל, אך לבית שמאי בת שמונה עשרה (נידה מז: במשנה)) ולא הביאה שתי שערות. וכן נאמרו בה סימנים (אין לה דדים, מתקשה בשעת תשמיש, אין לה שיפולי מעיים כנשים, קולה עבה ואינה ניכרת בין אשה לאיש), ונחלקו אמוראים האם צריך שיהיו בה כל הסימנים או אפילו אחד מהם (בגמרא שם).

במהותה חקרו האם אינה אשה לגמרי, או שהיא אשה לגמרי ורק אינה יכולה להוליד (רוח אליהו מ).

בחילוק בין איילונית לעקרה כתב הרוגאצ'ובר שבאיילונית החיסרון הוא באברי הזריעה שלה, ובעקרה החיסרון באברי העיבור שלה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה איילונית ועקרה, צפנת פענח איסורי ביאה דף עא טור ג).

ברייתה - הרמב"ם כתב שאיילונות נולדת כך מתחילת ברייתה (רמב"ם יבום ו-ז), אך מהראב"ד משמע שיכולה להיעשות איילונות במשך חייה (חזון איש אה"ע קכו-ח).

אין רפואה לאיילונות, שלא כסריס חמה שיש לו רפואה (תוס' יבמות ב: ד"ה או).

נערות - אין לאיילונות דין נערה (ולכן אין בה דין נערה מאורסה), משום שאינה מביאה סימני נערות, אלא מקטנותה יוצאת לבגרותה (יבמות פ). לרש"י מ"ב שנה נעשית בוגרת (רש"י שם ד"ה אמר ליה אביי), ולריטב"א מ"ב שנה ומחצה (ריטב"א קידושין ד. ד"ה אלא. דן בדבריהם המשנה למלך עבדים ד-א ד"ה והריטב"א).

אמה עבריה שהיא איילונות אינה יוצאת בסימני נערות ככל אמה עבריה, שהרי אינם שייכים בה, אלא בבגרותה (קידושין ד).

ספק איילונות, דהיינו שהיא לאחר י"ב שנה ומחצה והביאה סימני איילונות, ואנו מסופקים האם היא איילונות והיא גדולה או שאינה איילונות והיא עדיין קטנה - הסתפק המשנה למלך (עבדים ד-א ד"ה ויש) האם על האב להביא ראיה שהיא קטנה ואינה איילונות, כדי שיוכל למוכרה לאמה, משום שהוא המוציא מחבירו, או שעליה להביא ראיה שהיא איילונות וגדולה, כדי שלא תימכר.

ערכים קרובים ערכים קרובים: אשה במצוות, קטן.

אילם (בעדות)

אדם השומע ואינו מדבר, פסול לעדות. הגדרה

הלשון "אילם", יש אומרים שהיא נוטריקון "אישתקיל מילוליה" (חגיגה ב:), שנעתק דיבורו (רש"י שם ד"ה ואי בעית).

במקור שפסול לעדות נחלקו המפרשים האם הוא פסול הגוף (כסומא וחירש) שנאמר "אם לא יגיד" (ויקרא ה-א) - פרט לאילם שאינו יכול להגיד (גיטין עא), או שהוא מדין "מפיהם ולא מפי כתבם" (קצוה"ח מו-יט)¹.

מהותו של אילם - כפיקח לכל דבריו (חגיגה ב:).

לחתום בשטר - נחלקו בדינו ובטעמו, ויש בזה ארבע דעות: **א)** פסול, לשיטת ר"ת שאילם פסול מדין מפיהם ולא מפי כתבם. **ב)** פסול, לשיטת שאילם הוא פסול הגוף, שנאמר "אם לא יגיד" - פרט לאילם שאינו יכול להגיד (קצוה"ח מו-יט ד"ה ומה). **ג)** פסול, משום שעדות שטרות דרבנן (כדי שלא תנעול דלת בפני לוויין), ובאילם לא תיקנו משום שאפשר בעדים אחרים בריאים (ש"ך חו"מ מו-צג ד"ה מיהו) בדעת הרמב"ם והמחבר. **ד)** כשר (ש"ך חו"מ מו-צג ד"ה חתם).

לעדות קיום, כגון קידושין - אילם פסול (דן בזה בקצוה"ח מו-יט ד"ה ומה).

ראה כשהיה חירש והבריא בשעת הגדה - פסול (דן בזה בקצוה"ח מו-יט ד"ה ומה).

¹ לדעה שמקורו בדין מפיהם ולא מפי כתבם, דינו תלוי במחלוקת בגדרי דין זה, הארכנו בזה בערך מפיהם ולא מפי כתבם בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בפירוש הדין.

ערכים קרובים: מפיהם ולא מפי כתבם (ושם בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה בפירוש הדין) הארכנו ערכים קרובים במחלוקת בגדריו), פסולי עדות.

אין אדם אוסר דבר שאינו שלו

אדם יכול לאסור רק חפצים ששייכים לו, אך לא חפצים של חבריו (הסוגיא בחולין מא.). הגדרה
לדוגמא, אדם שהשתחוה לחפץ של חברו, לא אסרו (חולין מ.). המסכך גפנו על גבי תבואתו של חברו, לא אסרה (כלאים ז-ה).

דינים דומים: ישנם שלושה דינים שהחיסרון בהם הוא שהנכס אינו בידיו:
(א) דבר שלא בא לעולם¹ - שהנכס לא קיים כלל.
(ב) דבר שאינו ברשותו² - שהנכס קיים, אך בזמן הקניין הוא נמצא בידי אחרים.
(ג) דבר שאינו שלו - שהנכס שייך לאדם אחר. ומקרה זה נחלק לשני דינים: [א] אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ועל כך נדון בערך זה. [ב] אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו³.

מקורו מדאורייתא, ויש לכך שלושה מקורות מפסוקים: מקור וטעם
(א) "ופסיליהם תשרפון באש" (דברים ז-ה) - דווקא שלהם, שהם היו יכולים לאוסרם, אך לא שלכם, שאת שלכם הם לא היו יכולים לאסור (קריית ספר עבודה זרה ח).
(ב) "לאסור איסר על נפשו" (במדבר ל-ג) - דווקא על נפשו, אך לא על אחרים (קריית ספר שם בשם יש אומרים).
(ג) "ואיש כי יקדיש את ביתו" (ויקרא כז-ד) - מה ביתו שלו אף כל שהוא שלו, ולא של אחרים. ואע"פ שפסוק זה נאמר לגבי הקדש, לומדים איסור מהקדש, שכשם שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו, כך אין אדם אוסר דבר שאינו שלו (לבוש י"ד ה-ג).

בטעמו יש שלושה הסברים:
(א) אין לו כח לאסור את שאינו שלו (עונג יום טוב פב מדייק מהרמב"ם שחיטה ב-כא). והוסיפו ראשי הישיבות (קובץ הערות עו-ד בתחילת הסעיף, הגר"ש שקאפ בעניין אא"א דשא"ש (אחרי בבא בתרא) ב ד"ה ועתה) שלא כל כמיניה לייחד את החפץ לשם האיסור, כגון לשם עבודה זרה. ולטעם זה, בחלות מכח המעשה, שהמעשה עצמו אוסר את החפץ ולא האדם - יכול לאוסרו, שבחלות כזו ממילא לא האדם עצמו אוסר, כדלקמן⁴ (קובץ הערות שם).
(ב) אינו נאמן שהתכוון לאסור את החפץ, שאנו תולים שאין כוונתו אלא לצער את בעל החפץ (רמב"ם שם בסוף הסעיף. בסתירה זו ברמב"ם דנו העונג יום טוב שם, כרתי ופלתי י"ד ד, סמ"ע ח"מ שפה, הגר"ש שקאפ בעניין אא"א דשא"ש (אחרי בבא בתרא) א ד"ה והנה). ולטעם זה, כשברור שהתכוון באמת לאסור את החפץ, כגון שהוא מומר - אסור (עונג יום טוב שם).
(ג) הר"ש (כלאים ז-ה) כתב שלכל דין שבו אין אדם אוסר את שאינו שלו יש טעם מיוחד: עבודה זרה - אינה מיוחדת לעבודה זרה אם אינה שלו (כמו הטעם שהבאנו לעיל באות א), פרה אדומה - צריכה ניהותא של הבעלים, כלאי הכרם - צריך ניהותא או שיש גזיה"כ "כרמך".

¹ ע"ע דבר שלא בא לעולם.

² ע"ע דבר שאינו ברשותו.

³ ע"ע אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.

⁴ בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בחלות מכח המעשה.

במהותו חקר הגרמ"א עמיאל (המידות לחקר ההלכה ב-ה, יג-מז) האם כדי לאסור חפץ צריך שהוא יהיה שלו, או שאי אפשר לאסור חפץ שאינו שלו. ונפק"מ האם אפשר לאסור חפץ של הפקר.¹

בחלות מכח המעשה², דהיינו שלא האדם עצמו מחיל את הדין (כמו קניינים, שהאדם מחיל את הקניין ע"י ההגבהה, וכן קידושין וגירושין), אלא הדין חל ממילא (כמו נבילה, שהאדם רק הורג את הבהמה וממילא היא נאסרת) - יכול לאסור דבר שאינו שלו, שהאיסור לא נובע מהאדם אלא מהמעשה. ומה שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו בעבודה זרה ובתכריכי המת, אע"פ שאיסורם מכח המעשה, הוא משום שעל אף שהאיסור עצמו מכח המעשה, הייחוד לשם עבודה זרה ולשם המת הוא מכח האדם, ולכן האדם לא יכול לייחדם, וממילא אינם נאסרים (קובץ הערות עו-ד, הגר"ש שקאפ בעניין אא"א דשא"ש (אחרי בבא בתרא) א ד"ה ונראה).

בדינים שונים

ברובע, נרבע, כלאי בגדים, בשר בחלב ונתינת נבילה או חלב לתבשיל אדם כן אוסר את שאינו שלו. ונחלקו הראשונים בטעם הדבר:

(א) תוס' מחלקים שכל מה שאין אדם אוסר את שאינו שלו הוא רק באיסורים התלויים במחשבה, כגון עבודה זרה (שמחשבתו לעבודה זרה) וכלאי הכרם (שצריך ניהותא), אך ברובע נרבע, כלאי בגדים ונתינת נבילה וחלב לתבשיל, שאינם תלויים במחשבה - כן אוסר את שאינו שלו (תוס' יבמות פג: ד"ה אין) לגבי נתינת נבילה וחלב לתבשיל, וכן הובאה דעה זו בר"ש כלאים ז-ה לגבי רובע נרבע וכלאי בגדים, והגר"ש שקאפ בעניין אא"א דשא"ש ב ד"ה והתוס' (אחרי בבא בתרא) כתב שהן אותה הדעה). וביאר הגר"ש שקאפ (שם ד"ה ועתה) שהוא כלל שקבלו חז"ל שבדבר התלוי במחשבה אין אדם אוסר דבר שאינו שלו.

(ב) הר"ש (כלאים ז-ה) כתב שלכל דין שבו אין אדם אוסר את שאינו שלו יש סיבה מיוחדת: עבודה זרה - אינה מיוחדת לעבודה זרה אם אינה שלו, פרה אדומה - צריכה ניהותא של הבעלים, כלאי הכרם - צריך ניהותא או שיש גזיה"כ "כרמך". אך שאר הדינים - רובע נרבע וכלאי בגדים - שאין בהם סיבה מיוחדת - אדם כן אוסר את שאינו שלו (ולגבי בשר בחלב הוסיף (שם בתחילתו) עוד סיבה שאוסר, שהוא איסור התלוי בנתינת טעם, ואין לדמות איסורים התלויים בנתינת טעם לשאר האיסורים, ולא פירש את הסיבה לזה).

במעשה, כגון שלא רק השתחווה לבהמת חבירו (שאיז לכל הדעות לא אסרה, כדלעיל), אלא ששחט אותה לשם עבודה זרה, וכן המנסך יין של חבירו, נחלקו בזה תנאים, אמוראים (חולין מא.) וראשונים (לרמב"ם שחיטה ב-כא אינו אוסר, ולראב"ד כן) האם גם בזה נאמר שאין אדם אוסר את שאינו שלו (והרמב"ן הקשה לדעות שאינו אוסר אפילו ע"י מעשה, מדוע יין של ישראל שנשכו גוי אסור בהנאה, דן בזה בעונג יום טוב נט ד"ה וראיתי להרמב"ן).

פרטי הדין

המקור לדעה שאוסרת ע"י מעשה, מהפסוק "ואת כל הכלים אשר הזניח אחז במלכותו במעלו הכנו והקדשנו" (דברי הימים ב כט-ט) - דהיינו שגנזום והקדישו אחרים תחתיהם, משום שנאסרו ע"י מעשה (עבודה זרה נד:). ונחלקו הראשונים האם הוא מן התורה או מדרבנן (שער המלך לולב ח-א ד"ה ודע עוד שמדברי הרמב"ן (ברבע ההלכה): רמב"ן ומהר"ב הלוי - מדאורייתא, רש"י תוס' ר"ן ריא"ז - מדרבנן. וכן הפרי מגדים (י"ד ד שפתי דעת ו) והשדי חמד (ח"א א-רפה עמוד 73) הביאו מחלוקת הפוסקים בזה).

¹ עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה הפקר.

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

הטעם לדעה שאוסרת ע"י מעשה, שדווקא במחשבה אין אדם אוסר כי איסור שבמחשבה הוא איסור שהאדם מחיל אותו (חלות מכח האדם¹), ואין לאדם כח להחיל על דבר שאינו שלו, אך איסור שבמעשה הוא איסור שחל ממילא (חלות מכח המעשה), והיא חלה בלי קשר לאדם שעשה את המעשה (כמו שהנחת בשר לחלב של חבירו אסור, שאין הנתינה אוסרת אלא המציאות שהבשר והחלב מעורבים זה בזה) (הגר"ש שקאפ בעניין אא"א דשא"ש (אחרי בבא בתרא) א ד"ה ונראה)².

הפקר, וכן חפץ שבעליו אינו מעכב, אדם יכול לאוסרו ואפילו בלי שליחות של בעליו, וכל מה שאין אדם אוסר הוא דווקא בעל כורחו של הבעלים, שאז לאו כל כמינה לאוסרו, שאינו יכול לייחד את החפץ לאיסור. ובזה שונים איסורים מקניינים, שהרי אי אפשר להקנות חפץ של הפקר או חפץ של חבירו אפילו אם אינו מעכב (אלא אם כן הבעלים עשו שליח) (קובץ הערות השמטות כב ד"ה בירושלמי (לסי' עב-ד) - גם לגבי הפקר וגם לגבי בעליו אינו מעכב. הגר"ש שקאפ בעניין אא"א דשא"ש (אחרי בבא בתרא) ב ד"ה ועתה - לגבי בעליו אינו מעכב. עונג יום טוב פב ד"ה ואכתי - לגבי הפקר)³.

דבר שאינו ברשותו אך הוא שלו, כגון שגזלוהו ממנו, נחלקו האחרונים האם יכול לאוסרו: הקובץ הערות (השמטות כב ד"ה ולפי (לסי' עב-ד)) כתב שגם בזה אינו אוסר, והעונג יום טוב (פב ד"ה תשובה) כתב שכן אוסר, ורק אינו שלו אינו אוסר, כי אינו שלו גרוע מאינו ברשותו.

ערכים קרובים: אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו, בעלות, דבר שאינו ברשותו, דבר שלא ערכים קרובים בא לעולם.

אין אדם דין גזירה שווה מעצמו

אי אפשר ללמוד גזירה שווה אלא אם כן נתקבלה במסורת מרביתו (פסחים סו.). הגדרה

בערך זה נדון במסורת לגזירה שווה. לגדרי גזירה שווה בכלל ע"ע גזירה שווה.

החולקים על דין זה - נחלקו בגמרא האם גזירה שווה צריכה להיות מופנה (נידה כב.). ודנו המפרשים האם מחלוקת זו קשורה לקבלה מרביתו, ויש בזה שלוש דעות:
(א) בפשטות לכ"ע צריך קבלה מרביתו (בירורי המידות ג-ו-ד בדעת רש"י ור"ת. אמנם יעב"ץ נידה כב: בסופו הוכיח שרבי מאיר סובר שאין צריך קבלה מרביתו).
(ב) לדעה שצריך להיות מופנה אדם דין מעצמו (יעב"ץ נידה כב:; ומעין זה בירורי המידות ג-ו-ד בדעת הריטב"א, שכתב שמופנה משני צדדים אין צריך קבלה מרביתו).
(ג) הפוך מהדעה הקודמת - לדעה שאין צריך להיות מופנה אדם דין מעצמו (שערי חכמה שב שמעתתא (לרבי אלעזר רוקח) ט-לד, אהלי יהודה ערך גזירה שווה).

מקור הקבלה - בפשטות פירושו שקיבלה מרבו ורבו משה רבינו (רש"י סוכה יא: ד"ה לא). אמנם יש מי שחידש שאינה קבלה למשה מסיני, אלא קבלה מבית דין הגדול, והם דנו אותה מעצמם (קנאת סופרים על ספר המצוות לרמב"ם שורש ב). מקור וטעם

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² עיין לעיל בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בחלות מכח המעשה.

³ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותו) שהגרמ"א עמילאל חקר האם אפשר לאסור הפקר.

הטעם שצריך קבלה, שהרי בתורה יש תיבות רבות שמכופלות, ואם היתה ניתנת לידרש מדעתו היה דורש במקומות רבים שאין זו כוונת התורה (רמב"ן, הובא בהליכות עולם ד-ב-טז).

היקש - תוס' כתבו שאדם דן היקש מעצמו, שכל י"ג מידות אדם דן מעצמו חוץ מגזירה שווה (תוס' סוכה לא. ד"ה ור"י), ורש"י סובר שאין אדם דן היקש מעצמו, שכל י"ג מידות אין אדם דן מעצמו חוץ מק"ו (רש"י סוכה לא. ד"ה לא מקשינן).

במדות שונות

פרטי הקבלה - נחלקו המפרשים מהי הקבלה, ויש בזה שלוש דעות: (א) צריך קבלה גם על המילים וגם על מקום המילים בתורה (רש"י ור"ת, דן בהם בבירורי המידות ג-ו-ד).

(ב) בסיני נמסרו רק המילים, אך לא מקום המילים בתורה (רמב"ן רשב"א ור"ן, דן בהם בבירורי המידות ג-ב).

(ג) לפעמים נמסרו המילים ולא המקומות, לפעמים המקומות ולא המילים, לפעמים המקומות ולא הנושאים (הליכות עולם ד-ב-טז, בירורי המידות ג-ד-א, ג-ו-ב. מתוס' שבת קלא: ד"ה סד"א משמע שיש גזירה שווה של מילים בלי המקומות, וכן פירש בדבריהם בן אריה (הודפס בסוף המסכת). ובבירורי המידות ג-ו-ה כתב שבוודאי שמסיני נמסרו גם המילים וגם המקומות, אלא שנשתכחו). וכתבו המפרשים שלרוב אין הקבלה ברורה, ויש מקום לחכמים להתווכח עליה (בירורי המידות ג-א-ט).

מניין הגזירות שוות - היתה להם גם קבלה על מניין הגזירות שוות שבכל התורה (תוס' שבת צז. ד"ה גזירה).

דין שאנו יודעים שהוא אמת, אלא שאין לו מקור בכתוב - אפשר לדונו בגזירה שווה גם בלי קבלה (יד מלאכי לד').¹

קבלה בלי ידיעה מהו הדין - א"א שחז"ל יניחו גזירה שווה בלי לדעת מה היא מלמדת (בירורי המידות ג-ב).

ערכים קרובים: גזירה שווה, היקש, מידות שהתורה נדרשת בהן. ערכים קרובים

אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו

אדם שהקדיש דבר שאינו שלו, אינו קדיש (הסוגיא בבבא קמא סח:).

הגדרה

לדוגמא, הגוזל בהמה מאחר והקדישה, אינה קדושה (בבא קמא סח:).

דינים דומים: ישנם שלושה דינים שהחיסרון בהם הוא שהנכס אינו בידיו:

(א) דבר שלא בא לעולם² - שהנכס לא קיים כלל.

(ב) דבר שאינו ברשותו³ - שהנכס קיים, אך בזמן הקניין הוא נמצא בידי אחרים.

(ג) דבר שאינו שלו - שהנכס שייך לאדם אחר. ומקרה זה נחלק לשני דינים: [א] אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו, ועל כך נדון בערך זה. [ב] אין אדם אוסר דבר שאינו שלו.⁴

¹ ע"ע אסמכתא (בדרשות).

² ע"ע דבר שלא בא לעולם.

³ ע"ע דבר שאינו ברשותו.

⁴ ע"ע אין אדם אוסר דבר שאינו שלו.

מקור וטעם **מקורו** מהפסוק "איש כי יקדיש את ביתו קודש לה" (ויקרא כז-יד) - מה ביתו שלו אף כל שלו (בבא קמא סח:).

הקובץ שיעורים (קידושין מב) חילק בין קדושת הגוף לקדושת דמים, שבקדושת הגוף האדם מחיל את הקדושה והקדושה גורמת לקניין, אך בקדושת דמים, האדם מחיל את הקניין (כעין מכירה) והקניין גורם לקדושה. ולפי זה חידש שאת הפסוק "איש כי יקדיש" צריך דווקא בקדושת הגוף, שבה האדם מחיל את הקדושה (ורק הקדושה גורמת לקניין), והיתה ה"א שאפשר להחיל את הקדושה גם על דבר שאינו שלו. אך בקדושת דמים, שבה האדם מחיל את הקניין (ורק הקניין גורם לקדושה), פשוט מסברא שאינו יכול להקדיש דבר שאינו שלו, כשם שאינו יכול למכור דבר שאינו שלו (וסיים בצ"ע).¹

במהותו חקר הגרמ"א עמיאל (המידות לחקר ההלכה ב-ה,ו, דרכי משה דרכי הקניינים ו-ז) האם כדי להקדיש חפץ צריך שהוא יהיה שלו, או שאי אפשר להקדיש חפץ שאינו שלו. ונפק"מ האם אפשר להקדיש חפץ של הפקר.²

במעשה, דהיינו שעשה מעשה ליחד את הדבר להקדש, אעפ"כ אינו קדוש. ואינו דומה לאיסורין שאדם אוסר דבר שאינו שלו ע"י מעשה (לחלק מהדעות) (עונג יו"ט פב ד"ה ואכתי).

הפקר, כתבו הראשונים שאי אפשר להקדישו, אך הרש"ל (בבא מציעא מט.) כתב שאפשר (במחלוקתם דין המידות לחקר ההלכה ב-ה,ו).³

להחריב דבר שאינו שלו אינו יכול, כשם שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (שו"ת ריב"ש קעא באמצעו).

ערכים קרובים אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, בעלות, דבר שאינו ברשותו, דבר שלא בא לעולם.

אין אדם משים עצמו רשע

אדם לא נאמן להעיד על עצמו שעבר עבירה ולחייב את עצמו קנס, מלקות או ליפסל לעדות (הסוגיות בסנהדרין ט: וביבמות כה.).

לדגומא, הודה שגנב או אכל נבילה - אינו נפסל לעדות (רמב"ם עדות יב-ב).

החולקים על דין זה וסוברים שאדם כן משים עצמו רשע הם רבי יהודה (פירוש המשניות לרמב"ם יבמות ב-ט) ורב יוסף (ר' נחום יבמות אות תח, רש"ש יבמות כה: ד"ה בגמרא, הגהות אמרי ברוך לשב שמעתתא ז-ה, תומים לח בתחילתו). ובטעמים ביאר ר' נחום (שם) שתי אפשרויות: (א) מדין הודאת בעל דין, שסוברים שהודאת בעל דין מועילה גם לפסול את עצמו. (ב) מדין עדות, שסוברים שנאמן להעיד על עצמו שהוא פסול (כך דייק שם מרש"י). אמנם יש שכתבו שאין בזה מחלוקת כלל, ולכ"ע אין אדם משים עצמו רשע (רעק"א כתובות יח: ובמשניות יבמות פ"ב יח, נודע ביהודה ח"א אה"ע עב).

בטעמו יש שני הסברים:

¹ הרבה חולקים על יסוד זה של הקובץ שיעורים, הובאו בערך הקדש בסעיף "קדושה ובעלות" ד"ה במהותו.

² עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה הפקר) עוד בדין הפקר.

³ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותו) שהגרמ"א עמיאל חקר בזה.

(א) בפשטות הוא משום שאדם קרוב אצל עצמו, וקרוב פסול לעדות (בין לטובה ובין לרעה), הלכך אינו נעשה רשע בעדות עצמו (רש"י יבמות כה: ד"ה רבא, וכך משמע מהגמרא).
(ב) הקובץ הערות הוסיף טעם נוסף, שהרי לדבריו הוא רשע ורשע פסול לעדות, וא"כ אינו נאמן (כב-א בתחילתו, והקשה למה הגמרא היתה צריכה את הטעם הקודם, ותירץ שיש מקרה שטעם זה אינו מספיק. וסברא מעין זו הזכיר גם הרעק"א על המשניות יבמות אות כו).

בממוץ אדם כן משים עצמו רשע משום שהודאת בעל דין בממונות כמאה עדים דמי. וכל דין אין אדם משים עצמו רשע נאמר דווקא לקנס, למלקות, וליפסול לעדות (רש"י יבמות כה: ד"ה ואין). אמנם יש דעת יחיד - דעת הראב"ד - שאפילו בממוץ אין משים עצמו רשע אם נעשה רשע ע"י זה. ולכן כתב שאשה שהודתה שהאכילה את בעלה פירות שאינן מעושרין לא מפסידה כתובתה, כי בהודאה זו משוויא נפשה רשיעא, ולא נאמנת בזה (הובא בר"ן כתובות עב., דן בדבריו שדי חמד ח"א א-קע עמוד 53).

בדינים שונים

בעבירה שלא פוסלת לעדות נאמן להשים עצמו רשע (שב שמעתתא ז-ה בסופו, וחזר בו ממה שכתב בקצוה"ח לה-ד שאינו נאמן). אולם במקרה שאינו מועיל מדין עדות אלא מדין מיגו אינו נאמן, משום שהוא מיגו במקום חזקה, שחזקה שעשה כדן ולא עבר עבירה. לדוגמא, עדים שאמרו כתב ידו הוא זה אך פסולים היינו, שמדין עדות אינו מועיל, שכיוון שהגיד אינו חוזר ומגיד, אלא רק מדין מיגו דאי בעי שתקי, ואינם נאמנים כי הוא נגד חזקה שלא עשו שלא כדן וחתמו בפסול (שב שמעתתא ז-ה).

בעבירה דרבנן נחלקו הראשונים: לראב"ד גם בזה אומרים אין אדם משים עצמו רשע, ואינו נאמן לומר שעבר על דרבנן, ולרמב"ן ולרשב"א כן משים עצמו רשע ונאמן (שדי חמד ח"א א-לג עמוד 23).

כשיש גם אומדנא שהוא רשע (חוץ מהודאתו) - משים עצמו רשע ונפסל (משנה למלך מלווה ולווה ד-ו ד"ה וכתב, והשדי חמד ח"א א-שנד ד"ה ומ"ש (עמוד 93) דייק כך גם מהנועד ביהודה).

בענישים, כגון נידוי, נחלקו הראשונים האם אדם משים עצמו רשע ומענישים אותו (ברכי יוסף ח"מ לד-לג).

כשאינה עדות נחלקו הראשונים בכמה מקומות האם נאמן להשים עצמו רשע (קובץ הערות כב-א), ונביא לכך שתי דוגמאות:

(א) בטענה, כלומר שאינו מעיד אלא דן נגד חבירו וטוען על עצמו שהוא רשע. כגון שאדם נתן לחבירו מעות ושלחו לקנות לו סחורה, וקנה השליח והרוויח, וטוען שהתכוון לקנותה לעצמו והרווח מגיע לעצמו, ובכך משים עצמו רשע לומר שהשתמש במעות לצורך עצמו והוא גזלן (הגהות אשר"י (בבא קמא פ"ט אות יח) הביא בזה מחלוקת ראשונים).

(ב) נאמנות אב על בנו, כגון כהן שאומר בני זה בן גרושה ונשאתיה במזיד, ובכך משים עצמו רשע לומר שנשא גרושה (המאירי יבמות מז. הביא בזה מחלוקת ראשונים, שיש אומרים שנאמן רק כשאומר שנשאה בשוגג).

ובטעם הדעה שאין אדם משים עצמו רשע אפילו כשאינה עדות, הקשה הקובץ הערות (שם בסופו), שהרי בזה לא שייך הפסול שאדם קרוב אצל עצמו, שהרי רק בעדות נאמר פסול זה. ונשאר בצ"ע.

בטענת מיגו: אם הוא רשע בטענה שהיה יכול לטעון כדי ליפטר - אינו נאמן, ואם הוא רשע בטענה שטוען עכשיו - זו מחלוקת הפוסקים (כללי מיגו לנתיה"מ כה (נמצא בשו"ע ח"מ אחרי סי' פב)).

כשהוא חושב שאינו רשע בעדותו, ורק אנו יודעים שהוא רשע במעשה זה, כגון שמעיד שגזל מאביו, והוא חושב שמותר לעשות זאת - המהר"ם מלובלין (בשו"ת פא) והשדי חמד

פרטי הדין

(ח"א א-שנו עמוד 94, והביא גם את המהר"ם מלובלין) סוברים שגם בזה אינו משים עצמו רשע, ואינו נאמן, אך מהר"פ מקראקא (הביאו המהר"ם מלובלין שם, והובא בשדי חמד שם) סובר שכן נאמן.

כשברור שעשה את מעשה העבירה, והספק רק האם היה מזיד (והוא רשע) או שוגג (ואינו רשע) - הסתפק בזה המשנה למלך (מלווה ולווה ד-ו ד"ה וכתב).

כשהעיד על מעשה שהוא אסור, ואחר כך עשה אותו, כגון שהעיד על חתיכה שהיא נבילה ואח"כ אכל אותה, דן הקהילות יעקב האם גם בזה נאמר שאין אדם משים עצמו רשע, או שכאן כן נאמן, וכל מה שאינו משים עצמו רשע הוא רק על עצם החטא, דהיינו שמעיד שעשה את מעשה העבירה עצמו (קהילות יעקב סנהדרין ז ד"ה ואמנם וד"ה והראב"ן: מוכיח מהרא"ש שגם בזה אין אדם משים עצמו רשע, ובדעת הראב"ן כתב שאפשר שהוא חולק).¹

גוי כן משים עצמו רשע (שדי חמד ח"א א-דסג עמוד 70). אנשים

ערכים קרובים: נוגע, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, עדים, פלגין דיבורא, פסולי עדות, רשע (בעדות). ערכים קרובים

אין אדם פורע תוך זמנו

עיינ ערך חזקה אין אדם פורע תוך זמנו.

אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך

אסור לאדם לחטוא באיסור קל כדי שחבירו לא יתחייב בעונש חמור (רש"י שבת ד. ד"ה וכו'). הגדה

לדוגמא, לא מתירים לאדם אחד לרדות פת מהתנור לפני שתאפה כדי שחבירו שהדביק את הפת לא יתחייב חטאת (שבת ד.).

הטעם הוא שחבירו פשע במה שעשה, גם אם הוא שוגג (שו"ע הרב א"ח רנד-יב, שו-כט). מקור וטעם

בכמה מקרים מתירים לאדם לחטוא כדי שיזכה חבירו - לדעת ראשונים שונים: פרטי הדין
(א) כאשר האדם עצמו הוא שגורם לחבירו לחטוא באיסור החמור, מותר לו לחטוא באיסור קל כדי להצילו (תוס' שבת ד. ד"ה וכו'), משום שאם יחטא חבירו בגללו נמצא שהוא נתן לפניו מכשול ויש לו חלק בעבירה (מאירי שבת ד. ד"ה שגג).
(ב) מותר לאדם לחטוא כדי שחבירו יקיים מצווה רבה, כגון פריה ורביה או מצווה של רבים (תוס' שבת ד. ד"ה וכו').
(ג) כאשר חבירו לא פשע, וכן כשהוא דומה לאנוס (כגון שפחה שהיתה מחזרת וממציאה עצמה לזנות, שהציבור דומים לאנוסים) (תוס' שבת ד. ד"ה וכו').
(ד) כאשר הוא איסור שאין עליו כפרה, וכל מה שאסרו הוא כאשר חבירו יכול להתכפר בקרבן, שאינו נחשב איסור (רמב"ן שבת ד. ד"ה וכו').
(ה) כאשר חבירו יעשה את האיסור בידיים (ולא מאליו) (מאירי שבת ד. ד"ה שגג).

¹ ע"ע עד אחד בסעיף "בדינים שונים" (ד"ה להחזקת האיסור עצמו) לגבי עדות של עד אחד על האיסור עצמו, שדומה לענייננו.

(ו) כאשר חבירו עדיין לא התחיל באיסור (מאירי שבת ד. ד"ה שגג).
 (ז) כאשר האדם רוצה לחטוא מעצמו כדי שיזכה חבירו - חידוש הריטב"א שמותר לו, וכל האיסור הוא לבית דין, שאין בית דין אומרים לו לחטוא (עירובין תחילת לב:).
 (ח) לומר לאדם חטא בשב ואל תעשה כדי שיזכה חברך - נחלקו בזה האחרונים (שדי חמד ח"א א-רפז עמוד 76: נחמד למראה אוסר, ודעת עצמו מסברתו להתיר).

ערכים קרובים ערכים קרובים, בין אדם לחבירו, לאפרושי מאיסורא, לפני עיוור, מסייע ידי עוברי עברה, מצוות, ערבות, תוכחה.

אין איסור חל על איסור

דבר שחל עליו איסור אחד, לא יכול לחול עליו איסור אחר (הסוגיות בחולין ק: וביבמות לב. והלאה).

לדוגמא, בהמה טמאה שמתה, כיוון שכבר היה עליה איסור בהמה טמאה, לא חל עליה איסור נבילה, והאוכל ממנה לוקה רק משום בהמה טמאה (חולין ק:).

במקורו מצינו שלוש שיטות:
 (א) מסברא (תוס' ישנים יבמות יג:).
 (ב) "ומתו בו כי יחללוהו" (ויקרא כב-ט) (שנאמר על כהן טמא האוכל תרומה) - פרט לכהן טמא שאכל תרומה טמאה, שאינו במיתה מפני שהיא כבר מחוללת ועומדת, ואין איסור טומאת הכהן (טומאת הגוף) חל על איסור טומאת התרומה (סנהדרין פג:). ומכאן למדו לשאר האיסורים שאין איסור חל על איסור (תוס' סנהדרין פג: ד"ה פרט).
 (ג) מהגזיה"כ שאיסור כן חל על איסור באיסור כולל ובאיסור מוסיף מוכח שבשאר התורה אין איסור חל על איסור (ש"ת דברי חיים ח"א יו"ד נ ד"ה הנה, והביא שם גם את המקור "ומתו בו" כדלעיל אות ב. ודחה את הצד לומר שהוא מסברא).

במהותו נחלקו האחרונים האם האיסור השני קיים אלא שלא לוקה עליו, או שאינו קיים כלל (הגר"ש שקאפ נדרים א ד"ה וע"כ: פרי מגדים ושו"ת אבני מילואים יב - חל ולא לוקה, דעת עצמו - לא חל כלל. וכן חקר בזה קובץ הערות ל-ז).

בהגדרת האיסור הראשון, דהיינו איך קובעים איזה מהאיסורים נחשב האיסור הראשון שחל, ואיזה נחשב השני שלא חל, נחלקו הראשונים: הר"א אב"ד חידוש שדנים איזה איסור היה ראשון בעולם, ושאר הראשונים (רמב"ן יבמות לג. ד"ה מליקה, רשב"א שם ד"ה מליקה, ריטב"א קידושין עז: ד"ה דתני, והביאו את הר"א אב"ד) כתבו שדנים איזה איסור חל ראשון על החפץ. כגון בהמה שמתה באמצע יום כיפור - על הבהמה חל קודם איסור יום כיפור, אך בעולם חל קודם איסור נבילה, שהרי כשהאדם נעשה בן י"ג כבר נאסר בכל הנבילות, ויום כיפור חל מאוחר יותר.

איסור חפצא, כגון קונם (נדר), כתבו הראשונים שיכול לחול על איסור גברא¹ (שו"ת רעק"א מהדורא קמא סה (ד"ה ונראה) מביא רש"י, הגר"ש שקאפ נדרים א (ד"ה אמנם) בשם ר"ן וריטב"א). אמנם תוס' כתבו שגם בזה אין איסור חל על איסור (הובאו בשו"ת רעק"א שם).

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

על הלכה למשה מסיני איסור אחר כן יכול לחול (שער המלך מאכלות אסורות ח-ז מעשה חושב שכז).

שתי פעולות שונות שעשאן במעשה אחד, נחלקו בהם הראשונים. ונקדים, שדין אין איסור חל על איסור נאמר כשהאדם עושה פעולה אחת שיש בה שני איסורים, כגון באוכל בהמה טמאה שהיא גם נבילה: הפעולה היא אכילה, ויש בה שני איסורים - נבילה ובהמה טמאה, ואנו אומרים שאיסור נבילה לא יחול על איסור בהמה טמאה. דוגמא נוספת, בעל מום ששימש בטומאה: הפעולה היא עבודה בבית המקדש, ויש בה שני איסורים - בעל מום וטמא, ואנו אומרים שאיסור טומאה לא יחול על איסור בעל מום. ומחלוקת הראשונים היא במקרה של שתי פעולות במעשה אחד, כגון שהוציא אוכל בפיו ובלעו ביום כיפור שחל בשבת, שכאן הן שתי פעולות שונות - הוצאה בשבת, ואכילה ביום כיפור, אלא שאת שתיהן הוא עושה במעשה אחד - הבליעה (שבליעתן היא הנחתן). ונחלקו בזה: לרש"י גם בזה יש דין אין איסור חל על איסור, ולתוס' (יבמות לד. ד"ה והוציא) בזה כן עובר על שני האיסורים, כיוון שהן פעולות שונות (דן בזה הקובץ הערות לג-א).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** איסורים, קים ליה בדבריה מיניה.

אין בין נערות לבגרות אלא שישה חודשים

עיינ ערך בוגרת בסעיף "ו' חודשים".

אין גזירה שווה למחצה

עיינ ערך אין היקש וגזירה שווה למחצה.

אין דבר שבערווה פחות משניים (עדי בירור)

כדי להעיד בדיני עריות צריך שני עדים לפחות (הוזכר בגיטין ב:).

בערך זה נדון בעדי הבירור, אך במקרים רבים דברים שבערווה צריכים בנוסף לעדי הבירור גם עדים לקיום הדבר, כגון קידושין וגירושין (אמנם זנות של אשת איש, למשל, צריכה רק עדי בירור ולא עדי קיום). על עדי הקיום דנו בערך נפרד.

בדיני דבר שבערווה - גיטין, קידושין, אשת איש, זנות של אשת איש ועוד. **לדוגמא**, עד אחד שמעיד שאשה התגרשה - אינו נאמן.

מקורם מהגזירה שווה "דבר דבר" מממון ("כי מצא בה ערוות דבר" (דברים כא-א) - "על פי שניים עדים יקום דבר" (דברים יט-טו)) (סוטה ג:).

בדינים שונים **בדינים רבים** דנו האם נחשבים דבר שבערווה וחייבים שני עדים, או שאינם דבר שבערווה ומספיק עד אחד, כדלקמן.

דבר שבערווה מדרבנן - האחיעזר (ח"א ה-ח) הביא ראיות שדינו כדבר שבערווה וצריך עדי קיום (והביא שכן דעת השו"ת חמדת שלמה), אך דחה אותן.

חייבי לאוויז, כגון ממזר לישראל, ובן גרושה ובן חלוצה לכהונה - השב שמעתתא (ו-טו) כתב שהוא דבר שבערווה (והוסיף שאפילו לדעת הרמב"ם (סנהדרין טז-ו) שלהעיד על האשה

עצמה שהיא גרושה וחלוצה מספיק עד אחד, להעיד על בניה הוא דבר שבערווה וצריך שני עדים), ולרעק"א (בשר"ת קכה ד"ה מה שכתב) ממזר אינו דבר שבערווה.

איסורי כהונה, כגון שבויה גרושה וחלוצה, נחלקו בהם הראשונים: לרמב"ם (סנהדרין טז-ו) אינם דבר שבערווה ועד אחד נאמן, ולתוס' רי"ד (קידושין סו. סוף ד"ה איבעיא) הם כן דבר שבערווה (במחלוקתם דן השב שמעתתא ו-טו, והוסיף שאפילו הרמב"ם יודה שלהעיד על בנה שהוא גרושה וחלוצה לכהונה הוא כן דבר שבערווה).

אשת איש שזינתה - היא דבר שבערווה וצריך שני עדים (קובץ הערות עו-ד, ורק לגבי עדי קיום כתב שאין צריך).

סוטה - לנודע ביהודה (מהדורא קמא אה"ע יא) אינה דבר שבערווה, ולאבני מילואים (יב ד"ה ונפלאות, והביא גם את הנודע ביהודה) היא כן דבר שבערווה.

נידה אינה דבר שבערווה (גליוני הש"ס גיטין ב: על תד"ה הווי, שר"ת רעק"א קכד, בית הלוי ח"ב ל).

יבמה לשוק - נחלקו המפרשים האם הוא דבר שבערווה (נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע נד ד"ה והנה ראיתי במרדכי: למרדכי ולתוס' (סוטה יח: ד"ה אמרי) הוא דבר שבערווה, והרבה חולקים. נתי"מ לו ביאורים תחילת י: דבר שבערווה. שר"ת רעק"א מהדורא קמא קכה ד"ה מה דרמז וד"ה במחכ"ת: דעת השואל שאינו דבר שבערווה, ודעת עצמו שכן. והאחרון דאורייתא (ח ד"ה והנה) תלה זאת בחקירה במהות איסור יבמה לשוק¹).

כשאין חזקה נגד העדות, דנו האם גם בזה צריך שני עדים בדבר שבערווה, או שמספיק עד אחד. כגון האומר לשלוחו צא וקדש לי אשה סתם ומת השליח, שהמשלח אסור בכל הנשים שבעולם שמא קידש את קרובתו, שבמקרה זה אין חזקת איסור על כל הנשים, האם עד אחד יהיה נאמן לומר שלא קידש את אשה פלונית וממילא להתיר את קרובתה למשלח (ר"ן גיטין סד. ד"ה ונימא ל. בדפי הר"ף). וכתב הרעק"א (בשר"ת מהדורא קמא קכה ד"ה גם ביסוד, ד"ה אולם מסוף וד"ה וכן משמע) שיש בזה סתירה בדברי התוס' (גיטין ב: ד"ה הווי) ובדברי הר"ן.

ערכים קרובים: עדי חתימה ועדי מסירה, עדי קיום, עדים (בשאר התורה - ממונות, נפשות ועוד).

איין דנים בלילה

עיינ ערך דין בלילה.

איין חולכין בממוזין אחר הרוב

רוב לא מועיל לחוציא ממון מהמוחזק בו (הסוגיא בבבא קמא מו:).

בערך זה נדון בפרטי דין רוב בממונות. לשאר דיני רוב ע"ע רובא דאיתא קמן וערך רובא דליתא קמן.

¹ הובא בערך יבמה לשוק בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

לדוגמא, קנה שור והתברר שהוא נגחן, שאינו ראוי לחרישה, והקונה טוען שקנאו לחרישה ורוצה להחזירו, והמוכר טוען שהקונה קנאו לשחיטה, אע"פ שהרוב קונים לחרישה - הרוב לא מועיל להוציא את הממון מהמוכר, שהוא מוחזק בממון (בבא קמא מו.).

החולק על דין זה הוא רב, שחולק על שמואל וסובר שכן הולכין בממון אחר הרוב (בבא קמא כז: ומו.). והלכה כשמואל. הירושלמי כתב בפשטות שאין הולכין בממון אחר הרוב (בבא קמא ה-א, כתובות ב-א), ופירשו המראה הפנים (שם) והפני משה (בבא קמא שם) שבאמת גם לירושלמי זו מחלוקת, אך היפה עיניים (בבא קמא כז:) כתב שלירושלמי לכ"ע אין הולכין בממון אחר הרוב.

מקור הדין בפשטות מסברא, וכדלקמן בסמוך. אמנם הפני יהושע חידש שהוא נלמד מהפסוק (שמות כד-יד) "מי בעל דברים יגש אליהם" - יגיש ראייה אליהם, מכאן שהמוציא מחבירו עליו הראיה גם כאשר הרוב מסייע לו (פני יהושע בבא קמא מו: ד"ה בגמרא אמר, והוסיף שזהו גם המקור שברי לא מוציא משמא¹).

בטעם שאין הולכין בממון אחר הרוב נאמרו דעות רבות: (א) הטעם הפשוט ביותר הוא שנגד הרוב יש מוחזק, וסמוך מיעוטא לחזקת ממון (שב שמעתתא וז, קונטרס הספיקות ו-סוף ג, ולפי זה כתב הפרי מגדים (גינת ורדים לט, הובא בפרי משה רוב ט-א) שכל מה שאין הולכין בממון אחר הרוב הוא רק מדרבנן, שהרי סמוך מיעוטא לחזקה הוא רק מדרבנן). והחתם סופר (בבא בתרא צב. ד"ה המוכר) הוסיף שחזקת ממון היא חזקה אלימא יותר מחזקה דמעיקרא שלגביה נאמר "רובא וחזקה רובא עדיף".

(ב) חידש השערי יושר (ג-ג וה-א וכן כתבו גידולי שמואל וחידושי ר' מאיר שמחה בבא בתרא צב) שרוב אינו סברא ובממונות הולכים רק אחרי סברות ("תורת המשפטים"²). ובדעת רב שסובר שכן הולכין בממון אחר הרוב ביארו הגידולי שמואל ור' מאיר שמחה שהוא סובר שרוב הוא סברא. והתרומת הדשן (הובא בשערי יושר ג-ג ד"ה ובס') כתב שהרי המוציא מחבירו עליו הראיה, ורוב לא נקרא ראייה. והשערי יושר ביארו כשיטתו שאינו סברא. אך ממפרשים אחרים שהביא שם משמע שחולקים עליו.

(ג) החלקת יואב ("ח"א ח"מ טו ד"ה ע"כ) כתב שרוב מועיל לגבי איסורין, משום שהם רק שב ואל תעשה, אך ממונות שהם קום עשה - רוב לא יועיל בהם.

(ד) שו"ת שם אריה (קונטרס רוב וספק בממון) וכן פני שלמה (בבא בתרא כג: ד"ה אמנם) כתבו שאין הולכים אחר הרוב בממון משום שרוב עדיין נחשב ספק (ובדעת רב שסובר שכן הולכין בממון אחר הרוב ביארו שהוא סובר שרוב הוא דין ודאי).

(ה) חמדת שלמה (כתובות טז ד"ה ונ"ל) ביאר בדעת הרשב"ם שגזירת הכתוב של רוב נאמרה רק באיסורין ולא בממונות, וממילא בממונות נשאר הדין של כמחצה על מחצה ("פלגא ופלגא"), וכמו שבקבוע אע"פ שיש רוב, נחשב כמחצה על מחצה.

(ו) טעם נוסף מצאנו בדבר יעקב (בבא בתרא צב: ו-ד), שחזקה דהשתא עדיפה מרוב (ובדעת רב הסביר שהרוב עדיף. אך לכאורה אינו דומה, שהם נחלקו במוחזק, דהיינו שתופס את החפץ אך אין ידוע שהוא שייך לו באמת, ובחזקה דהשתא ההווה ידוע לנו באמת, ורק העבר מסופק. וכן מקורותיהם של מוחזק וחזקה דהשתא שונים)³.

¹ אמנם בפשטות דין ברי ושמא נלמד מסברא, כמו שהבאנו בערך ברי ושמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקור.

² בביאור היסוד "תורת המשפטים" הארכנו בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

³ במוחזק הקשו מדוע אין מחמירים בו מדין ספק גזל, והבאנו על כך כמה תירוצים בערך מוחזק בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מה שאין מחמירים בו מדין ספק גזל. השיטות השונות כאן בטעם שאין הולכין בממון אחר הרוב קשורות בתירוצים השונים שם.

דינו שהרוב לא מוציא ממון אפילו אם חזקת מרא קמא מסייעת לרוב, כמו במקרה של שור לשחיטה, שהקונה הוא מרא קמא על הממון, ואעפ"כ אינו מוציא את הממון מהמוכר המוחזק (בבא קמא מו.).

כשאין מוחזק נגד הרוב כתבו התוס' שכן הולכים אחר הרוב, וכל הדין שאין הולכין בממון אחר הרוב הוא דווקא כשיש מוחזק נגדו (בבא בתרא כג: ד"ה חוץ. אמנם מרש"י (בבא מציעא כד: ד"ה מי קתני) משמע לכאורה שגם כשאין מוחזק אין הולכים אחר הרוב, אך החתם סופר (בבא בתרא צב. ד"ה אך) ביאר את דבריו באופן אחר).

בטעם שדווקא בממון אין הולכים אחר הרוב, ובנפשות כן הולכים, וגם בממונות הולכים אחר רוב הדיינים, יש שתי שיטות בתוס':

בנפשות ובדיינים

שיטה א - שיטת התוס' בבבא קמא (כז: ד"ה קמ"ל):

דווקא בממונות רוב לא מועיל משום -

(א) שיש נגדו מוחזק, וסמוך מיעוטא לחזקת ממון (שב שמעתתא ו-ז, קונטרס הספיקות ו-סוף ג, ולפי זה כתב הפרי מגדים (גינת ורדים לט, הובא בפרי משה רוב ט-א) שכל מה שאין הולכין בממון אחר הרוב הוא רק מדרבנן, שהרי סמוך מיעוטא לחזקה הוא רק מדרבנן).

(ב) החלקת יואב (ח"א ח"מ טו ד"ה ע"כ) כתב שרוב לא מועיל בממונות משום שהם חיוב על האדם, ודווקא בנפשות מועיל משום שהם חיוב על הבית דין.

(בפשוט לא יועיל לשיטתם שום רוב בממון, וכן כתבו האחרונים (שב שמעתתא ד-ח בתחילתו, וכן משמע מהאחרונים שהביא השערי יוסף דלקמן). אך השערי יוסף (ג-ג ד"ה והנה) חידש שרוב מסברא, כגון אין אדם פורע תוך זמנו, יועיל גם בממון).

ואחר רוב דיינים הולכים גם בממונות משום שמיעוט הדיינים מתבטל, וביארו בדבריהם שלושה פירושים:

(א) בדיינים המוחזק מתבטל משום שהבית דין מוציאים ממנו (קונטרס הספיקות ו-ג).

(ב) בדיינים המיעוט מבטלים דעתם לדעת הרוב (קונטרס הספיקות ו-ב בשם מהר"מ חביב. וכן ביאר גם את שיטת התוס' בסנהדרין דלקמן).

(ג) בדיינים יש דין רובו ככולו (הגר"ח בבא קמא כז:).

שיטה ב - שיטת התוס' בסנהדרין (ג: ד"ה דיני):

באמת אין חילוק בין ממון לנפשות - רוב טוב מועיל גם בממון, ורוב גרוע לא מועיל גם בנפשות (והסביר השערי יוסף (ג-ג ד"ה ולפי"ז) שהוא משום שנאמר "ושפטו העדה והצילו העדה"). ובהגדרת "רוב טוב" ו"רוב גרוע" נחלקו האחרונים:

(א) רוב גרוע הוא רוב של מנהג העולם, שתלוי ברצון ובדעת האנשים, כרוב קונים שוורים לחרישה, ורוב מסבלי והדר מקדשי. אבל רוב טוב הוא רוב של טבע, כרוב יולדות לתשעה ורוב טועים בעיבור החודש (שב שמעתתא ד-ו, והובא בשערי יוסף ג-ג ד"ה אמנם. מחלוקת דומה למחלוקת כאן מצאנו לגבי חזקת אומדנא, שהיא סברא שתלויה בטבע, האם היא בעצם ככל רוב או עדיפה ממנו ומוציאה ממנו¹).

(ב) רוב טוב הוא רוב גדול, שהמיעוט לגמרי לא מצוי (קונטרס הספיקות ו-ד. ואף על פי ששניהם נלמדו מאותו המקום, "ל שרוב גדול חזק יותר, מעין סברת האחרונים שחזקת הגוף עדיפה מחזקת הדין אף על פי ששתיהן נלמדות מאותו המקור).

(ג) דעת הב"ח (ח"מ רלב-כא) שכל מה שאין הולכין בממון אחר הרוב הוא רק כשיש רוב אחר שסותרו, שכנגד כל אדם שקונה מאה שוורים לרדיא, מאה אנשים קונים עשרה שוורים לשחיטה. אך חלקו עליו האחרונים (קונטרס הספיקות ו-א ושב שמעתתא ד-ו).

¹ הובאה בערך חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) ובסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

ברובא דאיתא קמן נחלקו המפרשים לשלוש דעות: (א) גם עליו נאמר הכלל "אין הולכין בממון אחר הרוב", וכן ההלכה (דעת תוס' מרדכי רשב"א רא"ה ומגיד משנה, הובאו בקונטרס הספיקות ו-ד). (ב) רובא דאיתא קמן כן מוציא ממון (גליון התוס' רשב"ם וריצב"א, הובאו בקונטרס הספיקות ו-ד), וביאר הקובץ ביאורים (שב שמעתתא ה) את דעה זו על פי השיטה שרובא דאיתא קמן הוא גזירת הכתוב, ולכן שייך גם בממונות, ורק רובא דליתא קמן הוא סברא, ובממונות סברא זו לא מספיקה (סברא זו הפוכה מסברת השערי יושר (ג-וה-א) שכל הטעם שאין הולכין בממון אחר הרוב הוא משום שאינו מסברא). (ג) בחידושי ר' מאיר שמחה (סנהדרין סט. ד"ה שם מסתפינא) חידש להיפך, שרובא דאיתא קמן לא מוציא ממון לכו"ע (אפילו לרב), וטעמו שלשיטתו רובא דאיתא קמן הוא מדין ביטול רוב, ואין ביטול לממונות¹.

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), מוחזק, מיגו להוציא לא אמרינן (שגם מיגו לא מועיל להוציא ממון), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), קים לי, רובא דאיתא קמן, רובא דליתא קמן.

אין היקש וגזירה שווה למחצה

במידות אלו לומדים את כל הדינים מהלמד לנלמד, ולא רק את חלקם (הוזכר בכריתות כב: לגבי היקש, ובזבחים מח. לגבי גזירה שווה).

החולק על דין זה - ספר כריתות חידש שיש דעה שיש היקש למחצה, אך שאר המפרשים חלקו עליו (בירורי המידות ג-ה-א).

טעמו הוא שאנו מדעתנו לא יכולים ללמוד את ההיקש (וכד') רק למחצה אם אין לנו ראיה על כך, אך בוודאי שהתורה יכולה להקיש למחצה (בירורי המידות ג-ד-א).

בניין אב (מה מצינו) יש למחצה (בירורי המידות ו-ד-ט).

קל וחומר - אין ק"ו למחצה (בירורי המידות ב-ד-ג).

גזירה שווה של גילוי מילתא יש למחצה (בירורי המידות ג-ב).

ואז מוסיף על עניין ראשון - נחלקו בו הראשונים: לרבינו גרשום גם בזה אומרים אין היקש למחצה, ולכן לומדים גם עליון מתחתון. ולרש"י לא נאמר בזה אין היקש למחצה, ולומדים רק תחתון מעליון (בירורי המידות ג-ד-ה).

לימוד רק מהלמד לנלמד ולא להיפך - נחלקו הראשונים האם גם על כך אומרים "אין היקש וגזירה שווה למחצה", וחייבים ללמוד גם מהלמד למלמד (רשב"ם בבא בתרא קכ: ד"ה האי ותוס' קידושין לו. ד"ה תפילין: גם על כך אומרים אין גזירה שווה והיקש למחצה. רש"י כריתות כב: ד"ה רבי: אפשר ללמוד רק מהלמד לנלמד. בית האוצר ח"א קטו).

במקום שממילא א"א להקיש לגמרי - אין את הכלל אין היקש למחצה (בית האוצר ח"א קיב).

אם יש דרשא שממעטת את המחצה - יש גזירה שווה למחצה (בירורי המידות ג-ד-ט).

¹ שיטה זו והחולקים עליה הובאו בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

היקש וגזירה שווה - המחלוקת איזה מהם עדיף (זבחים מח). היא האם ההיקש יעשה את הגזירה שווה למחצה, או שהגזירה שווה תעשה את ההיקש למחצה (בירורי המידות ג-ז).

בכמה וכמה מקומות מצינו שלכאורה יש היקש וגזירה שווה למחצה, ולא נתבאר הטעם לזה (בית האוצר ח"א קטז ליקט מקורות רבים כאלה).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** גזירה שווה, היקש, מידות שהתורה נדרשת בהן, קל וחומר.

אין חזקה לנזקין

המזיק לחבירו אינו יכול לטעון שיש לו חזקה על כך (רשב"ם בבא בתרא נ: ד"ה אין, הסוגיא בגבא בתרא כג.).

לדוגמא, המזיק את חבירו ע"י עשן של כבשן שהוא גדול ומזיק ביותר, או ע"י בית הכסא שלהם שהיה מסריח ביותר - אינו יכול לטעון שיש לו חזקה על כך (בבא בתרא כג. ותוס' שם ד"ה בקוטרא).

בטעמו נחלקו הראשונים האם אין דרך בני אדם למכור את נזקיהם (רשב"א בבא בתרא כג. מקור וטעם ד"ה ואלא), או שאין דרך בני אדם למחול על נזקיהם (רא"ש בבא בתרא כג. (פרק ב סי' יח)).

ראיה לנזקין - נחלקו הראשונים האם יש ראייה לנזקין, ויש בזה ארבע דעות: (א) אין ראייה, שאפילו אם יביא המזיק עדים או שטר שהניזק מכר לו, אעפ"כ יכול הניזק לטעון שהוא קניין בטעות, שסברתי שאני יכול לקבל ועכשיו איני יכול לקבל (ר"ת בתוס' בבא בתרא כג. ד"ה אין).

(ב) יש ראייה, דהיינו אם המזיק הביא עדים או שטר שהניזק מכר לו - מועיל (ר"י רמב"ם ורוב הפוסקים, הובאו בריטב"א בבא בתרא כג. ד"ה ולענין, תוס' שם ד"ה אין). (ג) יש ראייה אפילו ע"י חזקת שלוש שנים, והדין שאין חזקה לנזקין הוא שאין חזקה מייד, אך לאחר שלוש שנים יש (דעה ברמב"ן בבא בתרא כג. ד"ה עוד. ושם (בד"ה אין) הביא גם את שתי הדעות הקודמות).

(ד) ראייה שמכר או נתן לו מועילה, אך ראייה שמחל לו לא מועילה (דעה בטור ח"מ סוף קנה), משום שלגבי מכירה אנו אומרים שאגב זוזי גמר ומקני, וכן לגבי מתנה בוודאי קיבל ממנו טובת הנאה, אך לגבי מחילה אנו אומרים שהיא מחילה בטעות (ב"ח שם ס"ק סא ד"ה כתב).

אופן הקניין והמחילה - לדעות שמכר או מחילה מועילים¹, נחלקו המפרשים איזה מעשה קניין צריך, ויש בזה שלוש דעות:

(א) צריך קניין סודר דווקא (ב"ח ח"מ קנה-סא ד"ה ומ"ש).

(ב) צריך קניין, וגם קניין כסף מועיל (פרישה ח"מ קנה-סא).

(ג) אין צריך מעשה כלל (רמב"ן בבא בתרא כג. ד"ה ואחרים)².

גדר הנזק לענין שאין לו חזקה הוא כל דבר שהוא נזק גדול לגוף שאין דרך העולם לסבול כיוצא בו (ריטב"א בבא בתרא כג. ד"ה ומאי), ובלבד שהוא היזק קבוע (רמב"ם שכנים יא-ד).

הניזק עצמו - גדר הנזק תלוי בניזק עצמו, שאם הוא נזק גדול עברו אין למזיק חזקה אפילו אם לאחרים אינו נזק גדול כל כך (ריטב"א בבא בתרא כג. ד"ה ומאי).

¹ הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסמוך ד"ה ראייה לנזקין.

² ובכל מחילה נחלקו אם צריכה קניין, הובא בערך מחילה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מחילה אינה צריכה קניין.

המזיק ע"י אבק או נדנוד הקרקע, הרמב"ם (שכנים יא-ד) כתב שגם להם אין חזקה, ויש חולקים עליו (מאירי בבא בתרא כג. ד"ה והשני) הביא את הרמב"ם ואת החולקים.

נזקי ממון שאין בהם צער הגוף - בפשטות יש להם חזקה (ריטב"א בבא בתרא כג. ד"ה ומאי), אך יש אומרים שגם להם אין חזקה (לפי הגירסא האחרת שהביא שם הריטב"א).

אם החיזק נמצא בתוך רשות חבירו, כגון שבנה בית הכיסא בתוך חצר חבירו, יש לו חזקה (שו"ע חו"מ קנה-מב).

ערכים קרובים הרחקת נזיקין, חזקת שלוש שנים, חזקת תשמישין, נזיקין.

אין למדין מן הלמד

עיינ ערך למד מן הלמד.

אין מבטלין איסור לכתחילה

אסור לערב איסור בהיתר כדי לבטל את האיסור (הסוגיא בביצה ד:).

לדוגמא, אסור לערב סאה של תרומה במאה סאין של חולין על מנת לבטלה (תרומות ה-ט).

במקורו של האיסור יש שלוש דעות: מקור וטעם

(א) דעת הראב"ד שמקורו מדאורייתא, מכך שנאמר באיל נזיר "ולקח הכהן את הזרוע בשלה" (במדבר ו-ט), שמבשלים את הזרוע (האסורה לזרים) עם האיל (שמותר לזרים) ומבטלים אותה, והיתר זה הוא חידוש (חולין צח:) - מוכח שאת שאר האיסורים אסור לבטל מן התורה (מובא בתורת הבית בית ד שער ג בתחילתו).

(ב) דעת התוס' שמקורו מדרבנן, וטעמו כדי שלא יהא כל אחד הולך ומבטל את האיסורים, שאם כן מה הועילו חכמים בתקנתם שאסרו עד שישים, שהרי יכול להוסיף ולבטל את האיסור (מובאים בתורת הבית שם, וכן משמע מדבריהם פסחים ל. ד"ה לשהינהו. דן בדבריהם בשו"ת חתם סופר חו"מ כב ד"ה אמנם). וגם לשיטה זו, אע"פ שמדאורייתא מותר לבטל איסורים, הוא גנאי לעשות זאת (תורת הבית שם).

(ג) החתם סופר (בשו"ת חו"מ כב ד"ה אמנם) הוסיף מקור נוסף שאסור לבטל יבש ביבש מדאורייתא, שנאמר בברייתא "לכלב תשליכון אותו" (שמות כב-ל) ובנבילה "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי" (דברים יד-כא), ואם היה מותר לבטל ברוב למה ציוותה התורה להשליכו וליתנו לנכרי, אלא ע"כ אסור לבטל מדאורייתא (ולכן כתב שכל מחלוקתם של הראב"ד והתוס' היא רק בביטול לח בלח, אך לבטל יבש ביבש לכ"ע אסור מדאורייתא).

באיסור דרבנן נחלקו הראשונים האם מותר לבטלו, וארבע דעות בעניין: בדינים שונים

(א) אם אין לו עיקר מן התורה, כגון מוקצה - מותר לבטלו לכתחילה, ואם יש לו עיקר מן התורה, כגון תרומה, שמחויבים בה מדאורייתא בדגן תירוש ויצהר - אסור לבטלו לכתחילה (גם בשאר מינים שמחויבים רק מדרבנן) (תוס' פסחים ל. ד"ה לשהינהו וביצה ד: ד"ה ותנן, הובאו גם בתורת הבית בית ד שער ג).

(ב) יש מחמירים שגם איסור שאין לו עיקר מן התורה מותר רק אם כבר נתערב בהיתר אלא שאין בו כשיעור לבטלו, ורוצה להוסיף עליו עוד ולבטלו (תורת הבית שם).

(ג) אם מיקלא קלי איסורא, דהיינו שהאיסור עצמו ישרף, כגון עצי מוקצה שרוצה לערבן בעצים מותרים ולהסיקן - מותר לבטלו לכתחילה, אך אם האיסור ישאר קיים - אסור לבטלו לכתחילה (רא"ש ביצה ד: (פ"א סי' ב)).

(ד) אסור לבטל לכתחילה את כל איסורי דרבנן, ורק בתרומת חז"ל התירו (רמב"ן המובא בתורת הבית שם).

תרומה, לכו"ע אסור לבטלה מדאורייתא, מדין "משמרת תרומות" (במדבר יח-ח) שאסור לאבד תרומה, והרי כשמערבה בחולין מבטל את קדושתה וכאילו מאבדה (פרדס רימונים יט, הובא באבני מילואים בשו"ת שבסופו יח ד"ה ולענ"ד. וכן אתון דאורייתא כה בסופו).

בשר בחלב מעיקר הדין מותר לבטלו, כי דין אחד משישים בבשר בחלב אינו כלל מדין ביטול, אלא שכיוון שאין בו נתינת טעם לא נחשב כלל בשר בחלב, שדרך בישול אסרה תורה (ודרך בישול היא רק כשנותן טעם), ולכן לא שייך בו דין "אין מבטלין איסור לכתחילה", אלא שאסרו חז"ל לבטלו כי נראה כמבטל איסור, ומדין לא פלוג (שו"ת רעק"א מהדורא קמא רז ד"ה הנה וד"ה וכיון).

בספק איסור נחלקו הפוסקים האם מותר לבטלו, ויש בזה שלוש דעות (שדי חמד ח"א א-ה עמוד 11):

- (א) מותר לבטלו תמיד.
- (ב) תלוי באיזה איסור מדובר: איסור דאורייתא - אסור לבטל, ואיסור דרבנן - מותר.
- (ג) תלוי במקור דין איסור ביטול: לדעות שאסור לבטל לכתחילה מדאורייתא - אסור לבטל, ולדעות שאסור לבטל לכתחילה רק מדרבנן - מותר¹.

בשעה שהאיסור עדיין מותר, כגון לבטל חלב קודם שיבשלו עם בשר, וכן לבטל חמץ קודם הפסח - נחלקו בזה הפוסקים (שדי חמד ח"א בראשו (עמוד 7), והביא דעה שחמץ נחשב איסור גם קודם הפסח).

הפסח מרובה, כגון קדירות של חרס שאם תהיינה אסורות אין להן תקנה - דינו כדיעבד ומותר לבטלו (תוס' פסחים ל. סוף ד"ה לשהינהו, ומשמע שנחלקו בזה תירוצי התוס').

בתרתי לטיבותא, שהאיסור נותן טעם לפגם (למ"ד נותן טעם לפגם מותר) והוא משהו שלא במינו - מותר לבטלו (תוס' פסחים ל. ד"ה לשהינהו, ומשמע שנחלקו בזה תירוצי התוס').

בדיעבד, אם ביטל את האיסור, בשוגג מותר ובמזיד אסור (משנה תרומות ה-ט), שקנסוהו חכמים על שביטל איסור (רמב"ם בפירוש המשנה שם).

ערכים קרובים: ביטול ברוב, דיעבד.

אין מזהירין מן הדין

עיי' ערך אין עונשין ומזהירין מן הדין.

¹ הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

אין מעבירין על המצוות

הגדרה אדם שפגע במצווה, אסור לו להניח אותה ולעסוק במצווה אחרת.

לדוגמא, בהנחת תפילין יזהר לפגוע בשל יד תחילה, כדי שלא יצטרך לעבור ממנה ולהניח את של ראש תחילה (רמב"ם תפילין ד-ח).

מקור וטעם: במקורו נחלקו המפרשים:

(א) רש"י: מהפסוק "ושמרתם את המצות" (שמות יב-יז) - קרי ביה "את המצוות", שלא תמתין לה עד שתחמיץ (רש"י יומא לג. ד"ה אין, בשם המכילתא).

(ב) ר"ן: מהפסוק "אורח חיים פן תפלו" (משלי ה-ו), ודרשו ממנו (מועד קטן ט. ורש"י שם ד"ה וכתב) שכל מצווה שתבוא לידך עשה אותה (חידושי הר"ן מועד קטן ט.).

במקור הדין נחלקו המפרשים האם הוא דאורייתא (משמע מתוס' יומא לג. ד"ה אין, שהקשה מדין זה על פסוק), או שהוא דרבנן והפסוקים הם רק אסמכתא (רדב"ז ח"א תקכט). ויש מי שחילק בין שלא התחיל עדיין במצווה אלא רק פגע בחפץ של המצווה (כגון שפגע בתפילין של ראש ועבר עליהם והניח את של יד), שבזה נחלקו האם דאורייתא או דרבנן, לבין שכבר התחיל לעסוק במצווה ופוסק ממנה, שבזה לכר"ע הוא איסור דאורייתא, שזו סברא שאין לך ביזיון מצווה גדול מזה, וסברא דאורייתא (ש"ת חתן סופר ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר ו).

פרטי הדין כאשר המצווה השניה עדיפה, לחכם צבי (קו) אין איסור להעביר על המצווה הראשונה, והקצוה"ח (קד-ב) סובר שגם בזה אסור להעביר על המצוות (דן בזה גם ש"ת מהרש"ם רכב).

כשלאחר זמן יוכל לקיים את המצווה יותר כתיקנה, הסתפק האביר יעקב (כד ד"ה ונסתפק) האם יקיים את המצווה עכשיו כדי שלא להעביר עליה, או שימתין לקיימה יותר כתיקנה.

כשעדיין אינו עסוק במצווה אין איסור להעביר עליה. ולכן מותר לאדם להתחיל להתפלל כשהציבור עדיין לא התחילו לקרוא בתורה, אע"פ שע"י כך יפסיד את הקריאה (ש"ת אמרי יושר ח"ב קעא-ג).

ערכים קרובים ערכים קרובים: העוסק במצווה פטור מן המצווה.

אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין

הגדרה עדים לא יכולים להעיד כאשר בעל הדין שנגדו הם מעידים אינו נמצא לפניהם (הסוגיא בבבא קמא קיב.).

לדוגמא, עדים המעידים שראובן חייב כסף לשמעון, וראובן לא נמצא לפנינו, אין מקבלים את עדותם.

מקור וטעם מקורו מהפסוק "ואם שור נגח הוא מתמול שלשום והועד בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה, השור יסקל וגם בעליו יומת" (שמות כא-כט). והועד בבעליו - מכאן שהעדות צריכה להיות בפני בעל השור, שהוא בעל הדין (בבא קמא קיב:).

במקור הדין יש שלוש דעות:

(א) הוא מדאורייתא בין בדיני נפשות ובין בדיני ממונות (הרשב"א בתשובה שלא נדפסה בש"ת הרשב"א, והביא בהערה 112 על הרשב"א (בהוצאת מוסד הרב קוק) בבא קמא קיב: ד"ה הא דאמר ליה: "דהא בוודאי דיני ממונות נמי מוהועד בבעליו נפקא להו וכו', וכיוון דתרווייהו מקרא נפקא להו מאן פליג לך

בין האי להאי, דהיינו שגם בדיני ממונות הוא דאורייתא. וכן הקובץ שיעורים בבא בתרא ק הביא ראיות שהוא מדאורייתא גם בדיני ממונות).

(ב) בדיני נפשות מדאורייתא, אך בדיני ממונות הוא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא, שהרי הפסוק עוסק רק בדיני נפשות של השור - האם יסקלוהו (רשב"א בבא קמא קיב: ד"ה הא דאמר ליה).

(ג) הוא מדרבנן בין בדיני נפשות ובין בדיני ממונות (ב"י חו"מ כח-טו (א) ד"ה ואם, נודע ביהודה ח"א אה"ע עב סתירת ההיתר הרביעי ועוד פוסקים, הובאו בשדי חמד ח"ד ק-א (ד"ה קבלת) עמוד 470).

בטעם שהעדים צריכים להיות בפני בעל הדין נחלקו הראשונים: רש"י (בבא בתרא כח: ד"ה התם) כתב שזו סברא כדי שבעל הדין יוכל לטעון, להכחישם ולהביא עדים אחרים להזימם, ותוס' (שם סוף ד"ה אלא) כתבו שהיא גזירת הכתוב (לגבי שור מועד שצריך להעיד בפני הבעלים).

בדיעבד - נחלקו הראשונים אם קבלו עדות שלא בפני בעל הדין, האם בדיעבד היא עדות ודנים על פיה: לראב"ה היא עדות ולריב"א לא (הביאם הגהות אשר"י כתובות פ"ב טו, והריב"א הובא גם במרדכי בבא קמא קיב: סי' קמז, שו"ת רעק"א מהדורא קמא קה ד"ה תו, שדי חמד ח"ד ק-א (ד"ה ואם) עמוד 472).

להחזיק ממונו, נחלקו האם תועיל לזה עדות שלא בפני בעל הדין: רוב האחרונים כתבו שגם להחזיק ממונו לא תועיל עדות שלא בפניו (מהר"ם מינץ עד-כו, שו"ת מהר"ש הלוי ח"מ לז, מהרש"ך ספר א ה וספר ב קעח. והקצוה"ח קיב (ד"ה והנה) הביאם וסובר כמותם), והמהר"ט (חו"מ לב, הובא בקצוה"ח שם) הוסיף לכך סברא שאם לא כן לא שבקת חיי לכל בריה, שכל לווה יביא עדים שלא בפני המלווה שפרעו, ויפטור את עצמו. ועוד, ש"והועד בבעליו" אמר רחמנא - מה לי ממונו ומה לי הפקעת ממונו. אך המשנה למלך (מלווה ולווה כא-ד"ה ועל) כתב שכן תועיל.

וממחלוקת זו יוצאת מחלוקת אחרת - האם יועיל מיגו שלא בפני בעל דין: לרוב האחרונים לא יועיל, שלא עדיף מיגו מעדים, אך למשנה למלך כן, כיוון שבעל המיגו מוחזק בממונו, והרי לשיטתו במוחזק כן מועיל שלא בפני בעל הדין.

לפסול עדים, נחלקו הראשונים האם אפשר שלא בפניהם, כגון להעיד שהם גזלנים או שהם זוממים (לכו"ע לא יענשו ב"כאשר זמם", שזו בוודאי עדות שלא בפני בעל דין, אך נחלקו האם יפסלו לעדות): לרמ"ה (הובא בשו"ת זכרון יהודה לר"י בן הרא"ש פב) לא נפסלים ולרמב"ן (הובא בשו"ת הריב"ש רסו) כן. ובטעם הרמב"ן ביאר הקובץ שיעורים (בבא בתרא קג, והביא את הראשונים הללו) שהנפסל לעדות לא נחשב בעל דין, ולכן אין עליו דין "אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין".

לאפרושי מאיסורא, כגון לפסול שוחט, נחלקו הפוסקים אם מקבלים עדות שלא בפניו (שדי חמד ח"ד ק-נז עמוד 487).

כשבעל הדין קמץ נחשב כדין שלא בפניו ולא מקבלים את עדותם (בבא קמא קיב).

ערכים קרובים: מפיהם ולא מפי כתבם, עדים, פסולי עדות, קבלת עדות.

אין ספק מוציא מידי ודאי

דבר מסופק לא מפקיע את דינו של דבר ודאי (הסוגיא בפסחים ט).

בדיני איסורים, טומאה, ממונות ועגונות.

לדוגמא, חולדה שבדודאי הכניסה חמץ לבית, וספק האם אכלה אותו, אין הספק מוציא מידי הוודאי, וצריך לבדוק את הבית שוב (פסחים ט.). ספק יורש לא מוציא מידי ודאי יורש (יבמות לח.). ודאי שהבעל היה בדרך וספק האם היה שם גם אדם אחר, ומצאנו שם מת - תולים שהוא הבעל ואשתו מותרת (שב שמעתא תחילת זיט בשם ש"ת מהר"ו), ואין צריך סימנים (שב שמעתא שם בסופו).

דינים דומים: חזקה דמעיקרא - האפיקי ים (ח"א יג-ג) כתב בטעם כל החזקות דמעיקרא¹ שהן משום שאין ספק מוציא מידי ודאי, אך בפשטות הן הכרעות שונות.

מקור וטעם מקורו מסברא.

לגבי ודאותו, האם הוא נחשב לוודאי גמור (דין ודאי) או שהוא עדיין ספק (דין ספק), נחלקו בזה המפרשים: המהרש"א כתב שהוא ודאי גמור, ולכן טומאה ברשות הרבים שספק האם גררה - לא נחשבת ספק טומאה ברשות הרבים (וטהורה), אלא ודאי טומאה (וטמאה) (מהרש"א נידה טו: על תד"ה ספק. וכן כתב המהר"ם עבודה זרה מב. על תד"ה מפני, אך הוסיף "ויש לתרץ בדוחק"). והברכת אברהם (פסחים ט. סי' "אין ספק מוציא מידי ודאי" ט) כתב שהיא מחלוקת ראשונים, שנחלקו האם איסור דרבנן שספק האם הותר - נחשב כספיקא דרבנן ולקולא (רש"י ותרין אחד בתוס'), או כוודאי דרבנן ולחומרא (רמב"ם).

ספק וספק - ספק מוציא מידי ספק (פסחים ט.). ונחלקו המפרשים האם הוא מדין ספק ספיקא ויצטרך את תנאי דין ספק ספיקא² (רשימות שיעורים (הרב קלמנסון) פסחים כו-ג-ה מביא רמב"ן עבודה זרה מא: ד"ה ומכניסה, ראב"ד טומאת מת ט-יב, ובהערה 6 שם הביא רש"י עבודה זרה מב. ד"ה כמין נפל. מהר"ם ש"ק פסחים ט. ד"ה אמנם), או שהוא דין נפרד, שספק הרגיל מוציא מידי ספק (רשימות שיעורים שם כתב שכך משמע מרש"י ומש"ע הרב).

ודאי וודאי - ודאי מוציא מידי ודאי (פסחים ט.).

ספק הרגיל וקרוב לוודאי, גם הוא לא מוציא מידי ודאי (תוס' פסחים ט. ד"ה ואם. וכן כתבו תוס' עבודה זרה מא. ד"ה ואין) בדעת רבי יוחנן שהלכה כמותו. ונחלקו האחרונים האם הוא דין רוב³ (אמרות טהורות כו-א: רובא דליתא קמן, ומביא גם בינת אדם. וכן שיעורי הגר"ד פוברסקי פסחים קמו) או דין נפרד (רשימות שיעורים (הרב קלמנסון) פסחים כו-א-ג).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.⁴

רובא דליתא קמן אינו מוציא מידי ודאי, כי הוא נחשב כספק וודאי (ע"פ רש"י פסחים ט. ד"ה ודאי טבילי), וביאר המהרש"ם (בהגהותיו, הובא בשיטה מקובצת) שרוב הוא דין ספק. והקשה הקובץ שיעורים שלכאורה תלוי במחלוקת האם חוששים למיעוטא, שהרי לדעה שאין חוששים הרוב נחשב כוודאי, וודאי מוציא מידי ודאי (פסחים לו)⁵.

¹ ע"ע חזקת הגוף וערך חזקת הדין.

² ע"ע ספק ספיקא בסעיף "פרטי הדין".

³ עיין לקמן בסמוך בדין רובא דליתא קמן.

⁴ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

⁵ נחלקו המפרשים האם רוב נחשב ודאי או ספק, הובאו בערך רובא דליתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותו, והבאנו שם גם את דעת הקובץ שיעורים. בדין ספק הרגיל וקרוב לוודאי, עיין לעיל בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק הרגיל.

חזקת אימדינא מוציאה מידי ודאי, כי היא נחשבת כוודאי וודאי (פסחים ט. ורש"י ד"ה התם ודאי וודאי. והקשה הגהות מהרש"ם (הובא בשיטה מקובצת פסחים (ר' יהודה גרשוני) ט. וברשימות שיעורים (הרב קלמנסון) פסחים כו-א) כיצד רוב אינו מוציא מידי ודאי וחזקה כן מוציאה, והרי רובא וחזקה רובא עדיף. ותירץ שכאן מדובר לדעת רבא שחזקה היא דין ודאי, או שמדובר בשתי חזקות. אך לכאורה דין "רובא וחזקה רובא עדיף" לא שייך לכאן, שהרי דין זה נאמר על חזקה דמיעקרא, אך חזקת אומדנא עדיפה מרוב או לפחות כמותו¹).

ספיקא דרבנן - נחלקו הראשונים האם גם בדיני דרבנן אין ספק מוציא מידי ודאי, ומחמירים (רמב"ם חמץ ומצה ב-ח), או שמקילים בו כשאר ספיקא דרבנן (רש"י, ר"י בתוס' פסחים ט. ד"ה כדי. דן בזה בברכת אברהם פסחים ט. סי' "אין ספק מוציא מידי ודאי" ט, ותלה זאת בשאלה האם הוא דין ודאי או כספק²).

ספק טומאה ברשות הרבים, שידוע שהיתה כאן וספק האם גררוה - נחשבת כוודאי טומאה וטמאה, משום שאין ספק מוציא מידי ודאי (מהרש"א נידה טו: על תד"ה ספק. והמהר"ם עבודה זרה מב. (על תד"ה מפני) כתב זאת בלשון "ויש לתרץ בדוחק". ומוכח שסוברים שהוא דין ודאי³).

ערכים קרובים: חזקת ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקת הגוף, חזקת הדין (פוסקים ע"פ העבר), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה⁴, כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

ערכים קרובים

אין עד נעשה דיין

עד אינו יכול לדון באותו עניין שעליו העיד. הגדרה

בדיני עדות נפשות, ממונות (רמב"ם עדות ה-ח) ועדות החודש (ראש השנה כו.).

לדוגמא, אנשים שראו אחד שהרג את הנפש - אינם יכולים להיות דיינים ולדון אותו, משום שהם עדים (בבא קמא צ:).

מקורו לא מפורש בגמרא, ונחלקו בו הראשונים האם הוא מדין עדות שאי אתה יכול להזימה או שהוא גזירת הכתוב, ויש בזה חמש דעות: (א) תוס': מדין עדות שאי אתה יכול להזימה, שאם העדים יהיו הדיינים, הם לא יקבלו הזמה על עצמם (תוס' בבא קמא צ: ד"ה כגון, ולשונם: לא יקבל הזמה על עצמו. ובסנהדרין ט. ד"ה בזמן (בשליש הראשון של הדיבור) לשונם: לא ירצו לקבל הזמה על עדותן).

מקור וטעם

(ב) השר מקוצי: מדין עדות שאי אתה יכול להזימה, אך מטעם אחר: שכאשר יתברר שהם עדים זוממים - יפסלו למפרע, ואם כן הדין נפסק ע"י דיינים פסולים, ומתברר למפרע שהדין פסול, וממילא אינם עדים זוממים⁴ (מרדכי סנהדרין פרק ג כז: סוף ד"ה אמרינן, וכן כתב קצוה"ח ז-ד. וכן הרא"ש בבא בתרא פ"ח סי' ב קיג: הביא ירושלמי שאין עד נעשה דיין משום עדות שאי אתה יכול להזימה, אך לא ביאר אם סובר כתוס' הנ"ל או כשר מקוצי).

¹ ע"ע רובא וחזקה רובא עדיף.

² הובא לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותו.

³ כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותו.

⁴ בכל הדינים התלויים בעצמם (תרתי דסתרי), דהיינו שהדין גורם לסתור את עצמו, הארכנו בערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו".

(ג) רשב"ם: גזירת הכתוב - "ועמדו שני האנשים (העדים) וגו' לפני ה' (לפני הדיינים)" (דברים יט-יז) - ולא שהעדים יהיו הדיינים בעצמם (רשב"ם בבא בתרא קיד. ד"ה ואין). וביאר בדבריו הקובץ שיעורים (בבא בתרא של) שהפסול אינו רק משום שאינם יכולים לקיים "ועמדו וגו' לפני ה'", אלא שמפסוק זה לומדים שלכל עד יש פסול להיות דיין, ואפילו אם יוכל לקיים את "ועמדו וגו'".

(ד) ר"י: מהפסוק "ביום הנחילו את בניו" (דברים כא-טז) דורשים "ביום אתה מפיל נחלות ולא בלילה" (בבא בתרא קיג:), ולומדים מכך שהעדים לא יכולים לשמוע את חלוקת הנחלה בלילה כדין עדים ולדון בה ביום כדין דיינים (תוס' בבא קמא צ: ד"ה כגון).

(ה) רמב"ן: מהפסוק "ועד אחד לא יענה בנפש" (במדבר לה-ל) - בין לזכות בין לחובה (סנהדרין לג:), דהיינו שאסור לעדים ללמד זכות או חובה על הנידון, ומדין זה אינם יכולים להיות דיינים (רמב"ן בבא בתרא קיד. ד"ה ויש מפרשים).

בדינים שונים **בעדות דרבנן**, כגון קיום שטרות, עד נעשה דיין (כתובות כא:; רמ"א ח"מ ז-ה).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: דיינים, עדים.**

אין עונשין ומזהירין מן הדין

הגדרה **אין מענישים אדם שעבר על דין שנלמד בקל וחומר** (הסוגיא במכות ה:; בסוגיא זו האריכו בית האוצר ח"א נד והלאה, וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד).

בדיני מיתה ומלקות.

לדוגמא, עדים שהעידו באדם שחייב מיתה, ולכן הרגנוהו (דהיינו בית דין הרגוהו), היה צריך להורגם בקל וחומר מ"כאשר זמם", שהרי הוא קל וחומר: ומה כאשר לא הרגנוהו נהרגים - כשהרגנוהו לא כל שכן. אלא שאין עונשין מן הדין (מכות ה:).
דוגמא נוספת: העובד עבודת כוכבים, היה צריך להצילו בנפשו, דהיינו להורגו כדי שלא יעבוד, שהרי הוא קל וחומר: ומה פגם הדיוט (הרודף אחר חבירו להורגו ואחר הזכר ואחר הנערה המאורסה) ניתן להצילו בנפשו - פגם גבוה (עבודת כוכבים) לא כל שכן. אלא שאין עונשין מן הדין (סנהדרין עד:).

ההולקים על דין זה וסוברים שכן עונשים מן הדין הם רבי שמעון ורבי אלעזר ברבי שמעון (סנהדרין עד:), וכן רבי יצחק (כריתות ג:). וכתב הריטב"א שגם לדעות שעונשים מן הדין, בכאשר זמם אין עונשים מן הדין (דן בדבריו הקונטרסי שיעורים בבא קמא ב-ז).
הבבלי (מכות יז:) סובר שגם למ"ד שעונשים מן הדין, אין מזהירים מן הדין. אך הירושלמי (יבמות יא-א [סב]) סובר להיפך, שגם לרבי ישמעאל שאין עונשים מן הדין - כן מזהירים מן הדין.

מקור וטעם **במקורו יש שני פסוקים (מכות ה:):**

(א) אין הורגים מן הדין - "איש אשר יקח את אחותו בת אביו או בת אימו וראה את ערוותה והיא תראה את ערוותו חסד הוא ונכרתו לעיני בני עמם, ערוות אחותו גילה עונו ישא" (ויקרא כ-יז): "אחותו בת אביו או בת אימו", אין לי אלא בת אביו שלא בת אימו ובת אימו שלא בת אביו, בת אביו ובת אימו מניין, תלמוד לומר "ערוות אחותו גילה". והרי אפשר ללמוד בקל וחומר מאחותו רק מאביו או מאחותו רק מאימו, אלא שאין הורגין מן הדין.

(ב) אין מזהירין מן הדין - "ערוות אחותך בת אביך או בת אימך לא תגלה ערוותך" (ויקרא יח-ט) - בת אביך ואימך מניין, תלמוד לומר "ערוות בת אשת אביך מולדת אביך אחותך היא". והרי אפשר ללמוד בקל וחומר, אלא שאין מזהירין מן הדין.

בטעמו יש שלוש דעות (בית האוצר ח"א כלל נה בתחילתו, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ג ד"ה בנב"י. שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) אי אפשר להעניש מקל וחומר משום שחוששים שיש פירכא¹ על הקל וחומר, ומספק לא מענישים, שספק נפשות להקל (הליכות עולם שער ד פ"ב, קרבן אהרן (הובא באתון דאורייתא כה בתחילתו ד"ה הן אמת)).

(ב) כיוון שהאיסור הנלמד בקל וחומר חמור יותר מהאיסור המלמד, אותו העונש שנאמר במלמד אינו מספיק לכפר על הנלמד, ולכן לא מענישים בו (מהרש"א סנהדרין סד: ד"ה גמרא.

האריכו במחלוקת בין שני הטעמים הללו אתון דאורייתא שם וספר קובץ על הרמב"ם עבודה זרה ו-ד).

(ג) כך נמסרה מסיני המידה "קל וחומר", שהיא מלמדת רק לעניין האיסור ולא לעניין העונש (בית האוצר ח"א נו-א ד"ה ואולם, רא"ם פרשת שמיני).

בין שני הטעמים הראשונים - חשש פירכא ושהמלמד חמור יותר - הביאו האחרונים (אתון דאורייתא וספר קובץ שם) נפק"מ רבות: האם עונשים כרת ומיתה בידי שמיים מן הדין, האם עונשים בממון, האם מחייבים קרבן, האם מזהירים כאשר כבר יש עשה, והאם עונשים דין הנלמד במה מצינו. ונפרט לקמן².

עונשים שונים

כרת ומיתה בידי שמיים, נחלקו הראשונים האם עונשים בהם מן הדין:

(א) תוס' הרא"ש כתב שכן עונשים עונשי שמיים מן הדין (קידושין נז: ד"ה אי, וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ג. וכן כתב שער המלך שחיטה פרק ב לגבי כרת).

(ב) הרשב"ם (בבא בתרא פח: ד"ה למעוטי) ותוס' (חולין קטו: ד"ה מה) כתבו שאין עונשים כרת מן הדין, והוסיף האתון דאורייתא (כה בתחילתו ד"ה הן אמת) שדין מיתה בידי שמיים כדין כרת (וכן כתב כללי התלמוד כללי הקל וחומר ג (מודפסים בסוף מסכת ברכות עמוד 98) שאין עונשים בכרת ומיתה בידי שמיים).

וביאר האתון דאורייתא (שם) ששורש מחלוקתם בטעם שאין עונשים מן הדין: אם הטעם הוא שחוששים לפירכא על הק"ו - בידי שמיים אין חשש פירכא, שהקב"ה יודע אם יש פירכא או לא, ואם הטעם שהעונש לא מספיק לעבירה זו - גם בידי שמיים לא יענש (במחלוקתם דן גם בבית האוצר ח"א כלל נט).

בממון כתבו התוס' (בבא קמא ב. ד"ה ולא) שלבבלי (בבא קמא מט: עונשים מן הדין ולמכילתא לא (משפטים, שמות כא-לג. דן בזה בית האוצר ח"א כלל נז. וכן דעת הרדב"ז שממון כן עונשים מן הדין, דן בדבריו הקונטרסי שיעורים בבא קמא ב-ו).

ובספר קובץ (על הרמב"ם עבודה זרה ו-ד ד"ה עוד) תלה זאת בטעם שאין עונשים מן הדין: אם הטעם הוא שמא יש פירכא - גם בממון שייך טעם זה, שמספק לא נוציא ממון מחזקתו, שהמוציא מחבירו עליו הראיה, אך אם הטעם הוא שהנלמד חמור מהמלמד והעונש לא מספיק לכפר עליו - זה רק בעונשים שבין אדם למקום, אך ממון אינו בא לכפר אלא לשלם לניזק, ואם כן נחייב ממון מן הדין.

בקנס אין עונשים מן הדין, ואפילו לדעות שבממון כן עונשים מן הדין³ (מוצל מאש כ, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ד).

קרבן - הריטב"א כתב שכן מחייבים קרבן מן הדין (מכות יד. ד"ה והלא כתב) בתירוצו הראשון. וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ז בשם מר"ק, ושער המלך שחיטה פרק ב. והקונטרסי שיעורים בבא קמא ב-י הביא בזה מחלוקת ראשונים, והקשו עליו, שבתוספתא (שבועות

¹ ע"ע פירכא.

² בסעיפים "עונשים שונים", "אזהרות שונות", "מדות שונות".

³ הובאו לעיל בסמוך ד"ה בממון.

פ"ג) כתוב שגם קרבן לא מחייבים מן הדין. ותיירץ ספר קובץ (על הרמב"ם עבודה זרה ו-ד ד"ה והנה) שלדעה שחולין בעזרה לאו דאורייתא (והיא ההלכה) עונשים בקרבן מן הדין, שמה אכפת לנו שביא קרבן, אך לדעה שחולין בעזרה דאורייתא לא יביא את הקרבן, שחוששים שפטור והוא חולין בעזרה, ולכן אין לחלק את דין קרבן משאר העונשים, ופטור.

מיתת שור, הסתפק בית האוצר (ח"א כלל נה בתחילתו) האם עונשים בה מן הדין.

כופר, הסתפק בית האוצר (ח"א כלל נד) האם עונשים בו מן הדין.

טומאת כלים גם היא נחשבת עונש, ולכן אי אפשר ללומדה מן הדין (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות יב מוכיח מהספרי).

בכל דיני כפרה חידש הקונטרסי שיעורים (בבא קמא ב-י) שכן עונשים בהם מן הדין.

נזיקין וכאשר זמם - חידש הקונטרסי שיעורים (בבא קמא ב-ב) שרק הם נחשבים עונש, ולכן רק בהם אין עונשים מן הדין, אך שאר דיני ממונות כן דנים מן הדין. עוד חידש (שם אות ד) בדעת הרשב"א שאפילו בנזיקין רק בור הוא עונש ואין עונשין בו מן הדין, אך שאר דיני נזיקין אינם עונש וכן דנין בהם מן הדין.

בלאי שאין בו מלקות מזהירין מן הדין (תוס' בבא מציעא סא). אזהרות שונות

אזהרת מיתה מזהירין מן הדין, ורק אזהרת מלקות אין מזהירין (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות י).

כאשר כבר יש עשה, כתב המגיד משנה שמזהירין מן הדין כדי להוסיף גם לאו. ובספר קובץ (על הרמב"ם עבודה זרה ו-ד ד"ה עוד, והביא את המגיד משנה) תלה זאת בטעם שאין עונשים מן הדין: אם הטעם הוא שהנלמד חמור מהמלמד והעונש לא מספיק לכפר עליו - גם כאן יש את טעם זה, ואדרבה, כיוון שיש גם עשה בוודאי שהנלמד חמור יותר. אך אם הטעם הוא שמא יש פירכא - כיוון שכאן כבר מצינו עשה מפורש, מסתבר שהתורה באמת רוצה לחייב על איסור זה, ואין פירכא.

מה מצינו (חדא מחדא) - דנו המפרשים האם עונשים ממנו (משנה למלך נזירות ב-ז הסתפק בזה. ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ט: אין עונשים. ירושלמי עבודה זרה ה-יב [לו:]: אין עונשים. עמודי ירושלים שם: לבבלי עונשים ולירושלמי לא. בדעת הירושלמי דן גם היפה עיניים מכות ה:). ודין זה תלוי בשאלה מדוע אין עונשים מן הדין: אם הטעם הוא שמא יש פירכא - גם במה מצינו שייך טעם זה, ולא נעניש ממנו, אך אם הטעם הוא שהנלמד חמור מהמלמד והעונש לא מספיק לכפר עליו - זה רק בקל וחומר שהנלמד באמת חמור יותר, אך במה מצינו - שהנלמד שווה למלמד - כן נעניש (אתון דאורייתא כה בתחילתו ד"ה הן אמת).

מה הצד (חדא מתרת), עונשים ממנו, ואפילו לדעת הרמב"ם שממה מצינו (חדא מחדא) אין עונשים (כללי התלמוד כללי הקל וחומר ב (מודפסים בסוף מסכת ברכות עמוד 98)).

היקש וגזירה שווה הרי הם כמפורשים בתורה, משום שלא ניתן לאדם לדורש מעצמו אלא בקבלה מרבתי, ולכן עונשים מהם. ורק קל וחומר, שאדם דן מעצמו, אין עונשים ממנו (סנהדרין עג. - עונשים מהיקש. רש"י שם ד"ה הקישא - עונשים גם מגזירה שווה, והוסיף את הטעם

¹ אמנם בערך היקש בסעיף מקור וטעם (ד"ה מקורו) הבאנו מחלוקת האם אדם דן היקש מעצמו.

הנ"ל. וכן לחם משנה שבת כ"ד כתב שעונשים מגזירה שווה (הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות א))¹.

סמוכים - עונשין ממנו (בירורי המידות ד-ז).

סברא - אין עונשין ממנה, שסברא וקל וחומר שווים² (בית האוצר ח"א א-ט).

גוי אפשר שעונשים אותו מן הדין (כללי התלמוד כללי הקל וחומר ו (מודפסים בסוף מסכת ברכות עמוד 98), וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ב הביא שנחלקו בזה).

ערכים קרובים: בניין אב, גזירה שווה, היקש, מידות שהתורה נדרשת בהן, קל וחומר.

אין עושיין מצוות חבילות חבילות

אסור לקיים כמה מצוות כאחת (הסוגיא בסוטה ח., האריך בזה השדי חמד ח"א א-צה עמוד 226 והלאה).

לדוגמא, אין משקים שתי סוטות כאחת, אין מטהרים שני מצורעים כאחת, אין רוצעים שני עבדים כאחד, אין עורפים שתי עגלות כאחת (סוטה ח.), אין חותמים ברכות בשתיים (ברכות מט.), אין אומרים שתי קדושות על כוס אחת (פסחים קב.).

מקורו וטעמו - תוס' כתבו שהוא מדרבנן, משום שנראה עליו כמשא (תוס' סוטה ח. ד"ה והא, ונשארו בתימה שמהגמרא שם משמע שהוא דאורייתא). אמנם המצפה איתן (על תוס' שם) כתב שהוא דאורייתא, שנלמד מדין אין מערבין שמחה בשמחה (שהוא דאורייתא (מועד קטן ט.)), וטעמו כדי שיהיה ליבו פנוי למצווה (וכן השדי חמד ח"א א-כג עמוד 279 דן אם הוא דאורייתא או דרבנן).

פרטי מצוות שאינן נמנות במניין המצוות בפני עצמן אלא כלולות במצוות אחרות - אעפ"כ אין עושים אותן חבילות. ולכן אין רוצעים שני עבדים כאחת (סוטה ח.) אע"פ שמצוות רציעה לא נמנית בפני עצמה, אלא היא אחת מפרטי מצוות העבד (הגרי"פ פערלא עשה עו סוף ד"ה ואמנם).

מצוות דרבנן, כגון לברך שבע ברכות על כוס אחת - יש בזה ארבע דעות:

(א) מותר לעשותן חבילות (מגדל עוז שבת כט-יג בדעת הרמב"ם).

(ב) אסור לעשותן חבילות (דעה המובאת במגדל עוז שם).

(ג) כאשר שתי המצוות דרבנן אסור לעשותן חבילות. כשאחת דאורייתא ואחת דרבנן ועושה את הדאורייתא קודם - מותר, ואם הדרבנן קודם אסור (כתב סופר או"ח כו (ד"ה והנה) בדעת הרמב"ם שם, והביא גם את המגדל עוז).

(ד) כאשר שתי המצוות דרבנן מותר לעשותן חבילות. כשאחת דאורייתא ואחת דרבנן ועושה את הדאורייתא קודם - מותר, ואם הדרבנן קודם אסור (כתב סופר או"ח קלט בסופו ד"ה וזאת. וכן דן בזה בשדי חמד ח"א א-צה עמוד 226).

¹ באופן הדרשא של מידות שונות - האם נחשבות כמפורשות בתורה, ובנפק"מ נוספות מכך - דנו בערך מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.
² דנו בזה בערך קל וחומר בסעיף "מקור וטעם" בסוף ד"ה טעמו.

מצוות קיומיות¹ - המגן אברהם (או"ח קמז-יא בסופו) כתב שאין איסור לעשותן חבילות, ומהתוס' המובא בו משמע שגם בזה יש איסור (המגן אברהם שם נקט "מצוות שאינן חובה"², ודן לגבי קרבנות רשות. והשדי חמד ח"א א-צה-ב עמוד 228 גם כן דן בזה, והביא דוגמא משחיטה).

בברכות הנהנין, כגון לברך על מצה אחת גם "המוציא" וגם "אכילת מצה" - נחלקו בעלי התוס' (ברכות לט: ד"ה הכל) האם יש בזה דין אין עושין מצוות חבילות.

אדם אחד או שניים - לרש"י (סוטה ח. ד"ה בכהן) האיסור דווקא באדם אחד שעושה שתי מצוות, אך לשני בני אדם מותר לעשות שתי מצוות כאחת. אך הרמב"ם סובר להיפך - באדם אחד מותר ודווקא בשניים אסור (מגן אברהם או"ח קמז-יא בדעת הרמב"ם).

העושה מעשה אחד ומכוון לצאת בו ידי שתי מצוות, כגון ששולח מנות לעני ומתכוון לצאת גם ידי חובת מתנות לאביונים, וכן העושה סעודת סיום מסכת לשתי מסכתות - נחלקו בזה הפוסקים (שדי חמד ח"א א-צה עמוד 226).

ערכים קרובים: העוסק במצווה פטור מן המצווה, מצוות.

אין עשה דוחה לא תעשה ועשה

מצוות עשה לא דוחה מצווה שיש בה גם לא תעשה וגם עשה (הוזכר בשבת כה.).

לדוגמא, שריפת קודשים, שהיא מצוות עשה, לא דוחה את איסור הבערה ביום טוב, שיש בו לא תעשה ועשה, ולכן אין שורפין קודשים ביום טוב (שבת כה.).

במקורו לא מצאנו פסוק שעשה דוחה לא תעשה ועשה, וגם לא מצאנו פסוק שהעשה אינו דוחה אותם, ולכן לכתחילה אינו דוחה (שאגת אריה לג בקונטרס אחרון אות ג ד"ה ויש).

הטעם שהעשה לא נדחה מפני העשה הוא דמאי אולמיה דהאי עשה מהאי עשה (תוס' יבמות ו. ד"ה טעמא, דן בסברא זו דברי סופרים א-לח).

עשה שיש בו כרת דוחה לא תעשה ועשה (תוס' זבחים לג: ד"ה לעניין, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות ה.).

שני עשין לא דוחים לא תעשה ועשה (תוס' יבמות כ: ד"ה אמר קרא).

לגבי הלא תעשה בעצמו דנו התוס' (חולין קמא. ד"ה לא) האם נדחה, ויש בזה שלושה צדדים (ונפק"מ האם לוקים עליו):

(א) גם הוא לא נדחה (כך משמע מפשטות התוס'. וכן כתב המנחת חינוך (תקלח-א [ב] ד"ה ועיין) בדעת הרמב"ם), ולכן לוקים עליו. והטעם לזה הוא שכיוון שיש עימו עשה הוא עצמו אלים יותר (דברי סופרים א-לח).

(ב) הוא כן נדחה, ונשאר רק העשה, ולכן אין לוקים (ריב"א בתוס' שם).

(ג) הוא לא נדחה ואיסור הלאו נשאר, ואעפ"כ אין לוקין עליו (תוס' שם בתירוץ לדעת הריב"א בלשון "שמא"). בטעם דעה זו הסביר השאגת אריה (לג בקונטרס אחרון אות ג ד"ה ויש) שכיוון שאין מקור בתורה לדין עשה נגד לא תעשה ועשה, לכן לכתחילה העשה לא דוחה לא תעשה ועשה, כי לא מצאנו מקור שידחה, אך בדיעבד אינו לוקה, כי לא מצאנו מקור

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

² ועיין ערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה" ד"ה נקראות גם, שכן הרמב"ם קורא למצוות קיומיות.

שלא ידחה. והקובץ שיעורים (פסחים קצה) הסביר שהלא תעשה לא נדחה כלל, ורק לא לוקה עליו משום שאינו דומה ללאו דחסימה.

ערכים קרובים ערכים קרובים: אין עשה דוחה עשה, עשה דוחה לא תעשה.

אין עשה דוחה עשה

הגדרה מצוות עשה אחת אינה דוחה מצוות עשה אחרת (הוזכר בפסחים נט.).

לדוגמא, אסור למחוסר כיפורים להביא את קרבנותיו לאחר תמיד של בין הערביים, משום שהבאת קרבנותיו היא עשה (שיוכל לאכול בקודשים), והאיסור להביא קרבנות לאחר תמיד של בין הערביים הוא עשה ("השלמה"), ואין עשה דוחה עשה (פסחים נט.).

החולק על דין זה - הרמב"ם סתר עצמו בשאלה האם עשה דוחה עשה (דן בזה ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות ג).

מקור וטעם טעמו הוא דמאי אולמיה האי עשה מהאי עשה (פסחים נט.). ואין לדין זה מקור מפסוק אלא רק מהסברה הזו (שאגת אריה לג קונטרס אחרון אות ב. וכן כתב דברי סופרים א-לח לגבי אין עשה דוחה לא תעשה ועשה).

עשין שונים עשה שיש בו כרת כגון קרבן פסח, דוחה עשה שאין בו כרת (פסחים נט.). ר"י סובר שהוא דוחה אפילו אם אינו בעידנא, דהיינו שהעשה שיש בו כרת לא חל באותו הרגע של העשה הנדחה, וטעמו שכיוון שהעשה שיש בו כרת חמור יותר - לא צריך את דין בעידנא (שלא כדן עשה דוחה לא תעשה שצריך להיות בעידנא. והמנחת חינוך (תקלח-א [ב] ד"ה ועיין) למד מכך שגם בדין עשה דוחה לא תעשה, אם העשה חמור והלא תעשה קל, כגון שישנו בשאלה - אין צריך בעידנא). אך מריב"א משמע שחולק וסובר שכן צריך להיות בעידנא (תוס' פסחים נט. ד"ה דאתי).

עשה דרבים דוחה עשה של יחיד משום שהוא חמור ממנו (תוס' ביצה ה. ד"ה ונתקלקלו).

עשה שבקום עשה דוחה עשה שבשב ואל תעשה לדעת הרמב"ם וסיעתו, ולכן יבום (שהוא עשה בקום עשה) דוחה את איסור מצרי ואדומי (שהוא עשה בשב ואל תעשה) (שאגת אריה לג ד"ה ודע וד"ה אבל הדבר).

ערכים קרובים ערכים קרובים: אין עשה דוחה לא תעשה ועשה, עשה דוחה לא תעשה.

אין שליח לדבר עבירה

הגדרה אדם ששלח את חברו לעבור עבירה, השליח לא נחשב כמשלח אלא כאילו עשה מעצמו, והמשלח לא נענש עליה (הסוגיא בקידושין מב: והלאה, בסוגיא זו האריך ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) יח).

בדיני עונשין בידי אדם - מיתה, מלקות וממון (קידושין מג.).

לדוגמא, השולח את חברו להרוג את הנפש או לשרוף ממון של אחר - השליח חייב והמשלח פטור מדיני אדם (קידושין מג.).

החולק על דין זה הוא שמאי הזקן, שסובר שיש שליח גם לדבר עבירה (קידושין מג., ותלוי בביאורי הגמרא בדעתו). ואין הלכה כמותו.

במקורו הביאה הגמרא שלושה מקורות:

(א) מכך שגזירה"כ שיש שלוח לדבר עבירה במעילה (גזירה שווה חטא חטא מתרומה), בשליחות יד ("על כל דבר פשע" (שמות כב-ח) לבית הלל), ובטביחה ומכירה ("וטבחו או מכרו", ויש אומרים "או", ויש אומרים "תחת") - מוכח שבשאר התורה אין שלוח לדבר עבירה (שני כתובין הבאים כאחד אין מלמדן) (קידושין מב:).

(ב) בשחוט חוץ נאמר "דם יחשב לאיש ההוא דם שפך ונכרת האיש ההוא מקרב עמו" (ויקרא יז-ד) - הוא ולא שלוחו, ואם אינו עניין לגופו (שכבר נאמר "ההוא") תנהו עניין לכל התורה כולה (קידושין מג:).

(ג) סברא שדברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים (קידושין מב:). את סברא זו הביאה הגמרא בה"א, ונחלקו הראשונים האם היא גם למסקנה (רש"י בבא מציעא ח. ד"ה פטור, י: ד"ה בר חיובא. ובבבא קמא (נא. ד"ה אין) הוסיף "וסברא הוא", או שלאחר שהגמרא הביאה את הפסוקים דלעיל נדחתה סברא זו (תוס' שאנץ בשיטה מקובצת בבא מציעא י: ד"ה היכא אמרינן אשלד"ע, ריטב"א קידושין מב:).

בביאור סברת דברי הרב ודברי התלמיד (לדעה שסברא זו נשארה גם למסקנה) נחלקו האחרונים לשלוש דעות:

(א) המשלח יכול לומר שחשב שהשלוח לא ישמע לו (תוס' שאנץ בשיטה מקובצת בבא מציעא י: ד"ה היכא אמרינן אשלד"ע, סמ"ע ח"מ קפב-ב), ולכן אין גמירות דעת של המשלח (קהילות יעקב קידושין לה-א בתחילתו ד"ה דף מב:).

(ב) השליח לא יכול לומר שעשה את המעשה מכח השתעבדותו למשלח ועל אחריות המשלח, משום שהיה לו לשמוע לדברי הרב, ולכן השליחות בטילה (קהילות יעקב קידושין לה-א ד"ה אכן, ומעין זה כתב הרעק"א (בבא מציעא י: בתחילתו ד"ה גמרא) שאינו יכול להיעשות שלוח לזה כיוון שהיה צריך לשמוע לדברי הרב).

(ג) דברי הרב ודברי התלמיד אינה סברא עצמית, אלא שהתורה חידשה שליחות בגירושין, תרומה וקודשים, ואין לנו לרבות אלא דינים שדומים להם, שאין בהן עבירה, וסברת דברי הרב ודברי התלמיד היא פירכא על הלימוד במה הצד מתרומה וגירושין (פני יהושע קידושין מב: ד"ה גמרא).

ונפק"מ (בין שתי הדעות הראשונות) כשהשליח הוא ישראל מומר להכעיס, שמוחזק לעבור עבירות: אם הטעם שהמשלח יאמר שחשב שהשלוח לא ישמע לו - כאן לא שייך, כי ידע שהוא מומר, אך אם הטעם שהשליח לא יכול להיות שלוח לזה - גם כאן שייך (רמ"א ח"מ שפח-טו: המשלח חייב. ש"ך שם ס"ק סז: המשלח פטור. והרעק"א בבא מציעא שם תולה בטעמים הללו).

בשליחות עצמה נחלקו רבים מהראשונים והאחרונים, האם אנו אומרים שכיוון שאין שלוח לדבר עבירה השליחות עצמה לא חלה, או שהיא חלה ורק המשלח פטור. כגון ששלח את חבירו לקדש עבדו אשה שהיא חייבי לאווין - המשלח בוודאי פטור, אך נחלקו האם הקידושין חלים (הגר"ש שקאפ בבא מציעא יא ד"ה ולפ"ז: מחלוקת בין שני תירוצי תוס' שם י: ד"ה דאמר (בסופו) (אך הקהילות יעקב שם יד-ב הביא אחרונים שסוברים שלשני תירוצי התוס' השליחות בטלה), וכן מחלוקת בין תירוצי תלמידי הר"פ (בשיטה מקובצת שם ד"ה וא"ת והא רבא אמר), ובין תירוצי תוס' שאנץ (בשיטה מקובצת שם ד"ה וז"ל תוס' שאנץ וי"ל). קהילות יעקב שם יד-ב בסופו ויד-ו מלקט דעות שהשליחות בטלה: רמב"ם, ראב"ד, סמ"ע ח"מ קפב-ב, פני יהושע, מהר"ט ח"א קטו, שער המלך מעילה פ"ז, קצוה"ח קפב, שו"ת רעק"א קצד, נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע סימנים עה - עז, שו"ת חתם סופר אה"ע תנינא א, טורי אבן חגיגה י, שושנת העמקים י, חזון איש שביעית כד. ובקהילות יעקב שם ז מלקט דעות שהשליחות קיימת: מהר"י מהמבורג שהביא הנודע ביהודה עו, נתיח"מ קפב באמצעו בשם רוב הפוסקים, קהילות יעקב לגר"י מקרליון).

בדינים שונים

בשלושה דברים יש שליח לדבר עבירה: מעילה, שליחות יד, וטביחה ומכירה - כך מפורש בגמרא (קידושין מב:). אמנם הרמב"ם (מעילה זב) כתב "ובכל התורה כולה אין שליח לדבר עבירה אלא במעילה לבדה".

וביאר הקצוה"ח (רצב-א ד"ה והנלע"ד) בדבריו שרק במעילה הוא מדין שליחות. אך בשליחות יד הוא מדין פשיעה, שחייב הכתוב את השומר על פשיעה בין שפסע ע"י אחרים ובין ע"י עצמו. ובטביחה ומכירה הוא מדין שנהנה מהבשר או מהדמים, ולכן חייב אפילו אם טבחו ע"י קטן, אע"פ שאינו בר שליחות.

בעבירה דרבנן גם כן אומרים אין שליח לדבר עבירה (נודע ביהודה מהדורא קמא עה ד"ה ואם שיך, משנה למלך רוצח ב-ב. והמהר"ט ח"א קטז (הובא במשנה למלך שם) הסתפק בזה. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יח-ז).

בנדרים שבוטלות, דנו הפוסקים האם יש שליח לדבר עבירה. למשל, נשבע שלא לקדש אשה מסוימת ואח"כ שלח שליח לקדשה (מחנה אפרים שלוחין ט, נודע ביהודה עז, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יח-ב).

פרטי הדיון

כשהעבירה רק לשליח ולא למשלח, כגון כהן שאמר לישראל לאכול תרומה, לחתם סופר (בשר"ת או"ח רא) גם בזה אומרים שאין שליח לדבר עבירה, ולקצוה"ח (קה-א בסופו ד"ה ובזה) כאן יש שליח (במחלוקתם דן קהילות יעקב קידושין לה-ב).

כשהשליח שונג, כגון שאמר לשליח לקחת שור מבית פלוני שהוא שלי, ונמצא שלא היה שלו והיא גניבה, נחלקו המפרשים לשלוש דעות (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יח-ז):

(א) בזה יש שליח לדבר עבירה, והמשלח חייב (תוס' בבא מציעא י: סוף ד"ה אי, תוס' בבא קמא עט. ד"ה נתנו. וכן כתב המרדכי, הביאו הש"ך חו"מ שמח-ו בתחילתו).

(ב) גם בזה אין שליח לדבר עבירה, והמשלח פטור (ר"י בשיטה מקובצת בבא מציעא י: ד"ה א"כ מצינו שלד"ע, וכן כתב ניומוק"י, הביאו הש"ך שם, וכן דעת הש"ך עצמו שם. וכן כתב הריטב"א קידושין מב:; והוסיף שאע"פ שאין בזה את הטעם "דברי הרב", זו גזירת הכתוב שאין שליח לדבר עבירה).

(ג) תלוי באיזו עבירה: בבין אדם למקום אין שליח והמשלח פטור, ובבין אדם לחבירו¹ (כגון גניבה) יש שליח והמשלח חייב (חתם סופר כתובות מהדורא בתרא (תקעג ד"ה וכי) בדעת התוס').

כאשר המשלח שותק ואינו טוען "דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין" חידש היד רמ"ה (סנהדרין כט. ד"ה ואמרינן) שהמשלח כן יהיה חייב, וכל מה שפטור הוא דווקא כשטען זאת. ונשאר בצ"ע.

בשליח שמקבל שבר עבור שליחותו חידש מהר"א אסאד שיש שליח לדבר עבירה (בשר"ת אה"ע קעח, קפב, והובא בדברי הגאונים צה-כה).

כאשר יש שליח לדבר עבירה, כגון בשליחות יד, וכן לפי ההו"א בגמרא (קידושין מב:) שיש שליח לדבר עבירה - אעפ"כ השליח כן חייב (תוס' ר"ד קידושין מב: (ד"ה אין שליח) לגבי ההו"א, ש"ך חו"מ רצב-ד מבאר כך את הסמ"ע וסובר כמותו, דן בדבריהם הקצוה"ח שם סק"א), ורק כאשר אי אפשר לפרוע מהשליח - המשלח חייב, כגון שאין לו רכוש (תוס' ר"ד שם), או שהוא אינו בר חיובא, או שהוא שונג (לדעות שפוטורות בשונג) (ש"ך שם).

¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

במקרה שאם אין שליחות יש עבירה ואם יש שליחות אין עבירה הדין הוא שיש שליחות. לדוגמא, השוחט בשבת בשביל חולה שיש בו סכנה כדי שלא יאכל טריפות: אם אין שליחות יש עבירה - שהרי אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, שהשוחט מחלל שבת בשביל שהחולה לא יאכל טריפות. ואם יש שליחות והשוחט הוא שלוחו של החולה - אין עבירה, שהרי לחולה עצמו מותר לשחוט. והדין הוא שיש שליחות ואין עבירה (מחנה חיים ח"א קג, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יח-ה)¹.

שליח שחב לאחרים לא מועיל משום שאין שליח לדבר עבירה (פני יהושע, וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יח-ה דן בדבריו).

בגוי נחלקו האחרונים האם אומרים שאינו שליח (כששלחו ישראל) לדבר עבירה (לדעות שיש שליחות בגוי לחומרא): למשנה למלך (מלווה ולווה היד) הוא כן שליח לדבר עבירה, ולקונטרסי שיעורים (בבא מציעא יב-ד ד"ה ובמשנה, והביא את המשנה למלך) גם בו אין שליח לדבר עבירה.

ערכים קרובים: איסורים, מצוות, שליחות.

אינו ברשותו

עייין ערך דבר שאינו ברשותו.

אינו מתכוון

עייין ערך דבר שאינו מתכוון.

אינו שלו

עייין ערך אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.

איני יודע אם פרעתיך

התובע את חברו ממון שחייב לו, והנתבע טוען "איני יודע אם פרעתיך" - חייב לשלם (בבא קמא קיח. במשנה).

לדוגמא, האומר לחבירו גזלתיך, הלויתני, או הפקדת אצלי, ואיני יודע אם פרעתיך - חייב לשלם (בבא קמא קיח. במשנה).

בטעמו יש כמה דעות: מקור וטעם

(א) אין ספק מוציא מידי ודאי (תוס' הרא"ש גיטין עח: ד"ה בשתי)².

¹ בכל הדינים התלויים בעצמם (הא בהא תליא), דהיינו שהדין גורם לעצמו, הארכנו בערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו".

² ע"ע אין ספק מוציא מידי ודאי.

(ב) ברי ושמא, שאע"פ שנחלקו אמוראים בדין ברי ושמא (כתובות יב:), כאן, שוודאי שהיה חייב וספק אם פרע - לכו"ע ברי עדיף (ש"ך חר"מ עה-כז), שהחזקת חיוב מסייעת לברי (יד המלך אישות יא-יא ד"ה ואנכי).

(ג) והגר"א וסרמן חידש שיש בו את שני הדינים: [א] אין ספק מוציא מידי ודאי, אך זה שייך רק כאשר הספק לא לפנינו. [ב] ברי ושמא וחזקת חיוב, אך זה שייך רק בברי טוב ושמא גרוע (שהיה לו לדעת אם פרע)¹, ורק כאשר ההלואה קודמת לספק הפירעון (כדי שתהיה חזקת חיוב)² (קובץ שיעורים בבא בתרא תרנז).

ספק פירעון קודם ההלואה - גם בזה חייב (ש"ך חר"מ עה-כז)³. פרטי הדין

בשמא טוב, דהיינו שלא היה לו לדעת אם פרע - נחלקו המפרשים אם פטור (משנה למלך שאלה ופיקדון ד-א, מוהר"א בן חיים שהובא בקצוה"ח עה-טז) או חייב (רמב"ם שאלה ופיקדון ה-ו, הביאו ודן בו הקצוה"ח שם)⁴.

ויוצאת מכך גם נפק"מ לטעם מדוע יורשים שטוענים איננו יודעים אם אבינו פרע - פטורים. לדעות שבשמא טוב פטור - גם יורשים פטורים משום שהוא שמא טוב. לדעות שבשמא טוב חייב - יורשים פטורים משום שטענין להם שפרע, וטענין הוא כדין ברי⁵ (קצוה"ח עה-טז).

שבועת היסוד - התובע לא צריך להישבע (מאירי שבועות מא. ד"ה הכופר).

שומר שאמר איני יודע אם באונס (ופטור) או בפשיעה (וחייב) - חייב, מדין איני יודע אם פרעתיך (קצוה"ח רצא-יד ד"ה אמנם קשיא).

מודה במקצת - תבעו מאה, וטען הנתבע על חמישים איני יודע אם פרעתיך ועל חמישים לא הלויתני - דינו כמודה במקצת, ש"איני יודע אם פרעתיך" דינו כהודאה (רמב"ן שבועות מג. סוף ד"ה וקשיא).

ערכים קרובים: ברי ושמא, הודאת בעל דין, טענה, כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי דמי. ערכים קרובים

איני ניזונת

עיין ערך סילוק.

איסור וממון

עיין ערך ממון ואיסור.

¹ ועיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בשמא טוב.

² ועיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק פירעון קודם ההלואה.

³ ועיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות ג.

⁴ ועיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות ג.

⁵ אמנם בערך טענין בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ברי או שמא) הבאנו שנחלקו האם טענין הוא כדין ברי.

איסורי דאורייתא

עיינ ערך דאורייתא.

איסורי דרבנן

עיינ ערך דרבנן.

איסורי הנאה

הגדרה **דברים שהתורה אסרה להנות מהם** (הסוגיות בפסחים כא: והלאה באריכות).

לדוגמא, ערלה, כלאי הכרם, חמץ בפסח, עבודה זרה.

מקור וטעם **במקורם** נחלקו האמוראים: לחזקיה רק לשון "לא יאכל" היא איסור הנאה, ולרבי אבהו גם לשונות לא יאכל, לא תאכל ולא תאכלו הן איסורי הנאה (פסחים כא:). חוץ מהמקורות הכלליים הללו, יש עוד מקורות לאיסורי הנאה מסוימים, כגון לבשר בחלב (חולין קיב:; קיג:).

במהות האיסור חידש הקובץ שיעורים (פסחים קטז, ובח"ב כג-ח כתב זאת בדעת הר"ן) שהאיסור אינו בהנאה עצמה (תוצאה) אלא במעשה שגורם את ההנאה (פעולה)¹. ולפי זה הסביר (בפסחים שם) מדוע באינו מתכוון מותר להנות (לרבי שמעון) - שכאשר אינו מתכוון לא נחשב שהוא עצמו עשה את מעשה גרימת ההנאה, אלא כאילו ההנאה הגיעה אליו מאליה, ובזה אין איסור.

השיעור **בשיעוריהם** של איסורי הנאה שנלמדו מ"לא יאכל, לא תאכל ולא תאכלו" נחלקו האחרונים האם הם בפרוטה (ש"ת רעק"א מהדורא קמא קצ) או בכזית (צל"ח פסחים כב: ד"ה והר"י).

בשיעור זמן ההנאה הסתפק המנחת חינוך (קיג-א [ב] ד"ה ובהנאה) האם הוא בכדי אכילת פרס, כמו איסורי אכילה, או שכדי להתחייב צריך להנות בבת אחת, ואכילת פרס נאמרה רק באיסורי אכילה.

דבר הנגזר **ע"י איסור הנאה**, כגון פת שנאפתה בעצי ערלה, וכן בהמה שנשחטה בסכין של עבודה זרה - אסורה.

במקור איסורו של הנגזר נחלקו המפרשים: הרא"ש (חולין פרק א) והאבני מילואים (בש"ת ו בשם הר"ן) כתבו שהוא מדרבנן, אך התוס' (פסחים עה) והב"ח (יר"ד קמב) סוברים שהוא מדאורייתא (הביאם שערי יושר ג-כה ד"ה ובעיקר העניין).

בטעם איסורו של הנגזר, כגון פת שנאפתה בעצי ערלה, חקר הברכת אברהם (סוכה ליקוטים עמוד ש אות ד, פסחים כו: סי' "זה וזה גורם" ב) האם הוא משום שע"י הנאה זו (מהפת) ממילא נהנה מהאיסור הנאה בעצמו (שנהנה מהעצים שעל ידם נאפתה הפת), או שהאיסור הנאה (העצים) אוסר את מה שנוצר ממנו (הפת), שעל הנגזר בעצמו חל איסור

¹ בגדריהם של איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.

הנאה. וכן חקר שם (בסוכה) לגבי טעם האיסור להנות מגידולי איסור הנאה, כגון ענפים שצמחו מעץ שאסור בהנאה.

תפילין מאיסורי הנאה, כגון מעור של שור הנסקל או עבודה זרה - פסולות, שכיוון שהקלף טעון שריפה נחשב כאותיות הפורחות באוויר (פרי מגדים משבצות זהב לב-כז ד"ה נסתפקתי).

ירושא - נחלקו הראשונים האם איסורי הנאה עוברים בירושה (ר"ן נדרים מז: יורשים, רשב"א בבא קמא קט: לא יורשים).

חמץ, אע"פ שאסור בהנאה ואינו ברשותו עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו (פסחים ו:). ולגבי חמץ של איסורי הנאה, כגון כלאי הכרם, שגם לולא דין החמץ, לא היה ברשותו - הסתפק התשובה מאהבה האם עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו (ח"א קצט, הובא בשיטה מקובצת פסחים ר' יהודה גרשוני ו: ד"ה עשאו הכתוב).

לגבי מלקות נחלקו המפרשים לשלוש דעות: **א**) שלטי הגיבורים (פסחים תחילת פרק ב אות ד) כתב שהנהנה מאיסור הנאה לוקה, כי היא דרך הנאתו.

ב) הרמב"ם (מאכלות אסורות ח-טז) כתב שאינו לוקה, וביאר המגיד משנה (שם) שהנאה אינו דרכו, אלא רק אכילה היא דרכו.

ג) החינוך (ק"ג בסופו ד"ה והעובר עליה) כתב שאינו לוקה, שכיוון שאפשר להנות גם בלי מעשה, נחשב כלאו שאין בו מעשה ואין לוקין עליו. והוסיף המנחת חינוך (שם ה ד"ה ומה שכתב הרב) שאפילו אם בפועל כן עשה מעשה על מנת להנות, הואיל והיה יכול להנות גם בלי מעשה - לא לוקה. אך אם נהנה בהנאה שחייבים בשבילה מעשה, כגון סיכה (שא"א לסוך בלי מעשה) - כן ילקה, אע"פ שהיה יכול להנות הנאות אחרות בלי מעשה (מנחת חינוך שם ד"ה ומה שכתב ואפילו, בהוספות, בשם שער המלך חמץ ומצה א-ג).

הנהנה שלא בדרך הנאתו אינו לוקה (פסחים כד:). אך באיסור עצמו נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

א) איסור דאורייתא, וכדין חצי שיעור שאיסורו מדאורייתא אך אין לוקין עליו (מגיד משנה מאכלות אסורות ח-טז).

ב) איסור דרבנן (משנה למלך יסודי התורה ה-ח ד"ה והנראה אצלי בזה הוא דס"ל).

ג) מותר (מרדכי פסחים תחילת פרק ב סי' תקמה בשם האבי עזרי, משנה למלך שם ד"ה ולפי הנראה דהתוס' ס"ל (בדעת רש"י ותוס')).

אם הנאתו באה ממילא שלא ע"י מעשיו וגם גופו לא נהנה - כתב השערי יוסף (ג-כה) שאין איסור, משום שכל ההנאות - וגם איסורי הנאה - אינן אסורות אלא רק ע"י השתמשות.

דין פסיק רישא לא נאמר באיסורי הנאה, ומותר, כך חידש הר"ן (חולין לב. בדפי הר"ף). והקובץ שיעורים (ח"ב כג-ח) נשאר בצ"ע מהי סברתו.

טעם כעיקר באיסורי הנאה - נחלקו הראשונים: לרא"ש ולר"ן יש בהם דין טעם כעיקר (ואסור), ולראב"ד אין בהם (ומותר) (הביאם ודן בדבריהם פרי משה רוב לז-ז ד"ה והנה (הראשון). וכן כתב המנחת ברוך (סט-ב ד"ה ועוד יש) שאין בהם דין טעם כעיקר).

באיסור האכילה דנו המפרשים האם הוא כלול באיסור ההנאה או שהוא איסור נפרד. הקובץ שיעורים (פסחים צ וכן ח"ב כג-טו - בדעת הרמב"ם) כתב שאיסור אכילה ואיסור הנאה הם איסור אחד, שהכתוב אסר אכילה משום שהיא סוג של הנאה, ושאר ההנאות נלמדות ממנה, ואין האיסור על האכילה מצד עצמה אלא משום ההנאה שיש בה. וכן כתב המשנה

למלך (מאכלות אסורות ח-טז) שהאוכל איסורי הנאה לוקה רק פעם אחת, ומוכח שהם איסור אחד. אך החזון איש כתב שהאכילה היא איסור נפרד (כך משמע מדבריו או"ח קטז-ז ד"ה ובמרדכי. וכן חקר בזה ברכת אברהם פסחים כא: סי' "איסורי הנאה" א).

מכירה או נתינה לנכרי אסורה משום שנהנה. וכתב המשנה למלך (יסודי התורה ה-ח בתחילתו ד"ה והיא דמכר או נתן) שאע"פ שההנאה אינה בגוף החפץ (אלא בשווי) - חייב ולוקה (חוץ משיטת הרמב"ם שאינו לוקה על שום הנאה).

חיוב כללי - חקר הרוגאצ'ובר (מפענח צפונות י-י) האם איסור ההנאה מחייב כללי, או שחיוב הכללי גורם שיאסר בהנאה.

דבר שאינו ברשותו - איסורי הנאה אינם ברשותו של אדם, כיוון שאסור להנות מהם (משמע מפסחים ו:), ואע"פ שבמציאות הם כן ברשותו. והם יותר אינם ברשותו מאשר גזילה (קונטרסי שיעורים בבא קמא כ-יז).

בעלות באיסורי הנאה - ע"ע.

ערכים קרובים: אכילת חמץ והנאתו, בעלות באיסורי הנאה, בשר בחלב, הזמנה, הנשרפים (איסורים), חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, מצוות לאו להנות ניתנו, נהנה (בדיני ממונות), עגלה ערופה, פטר חמור.

ערכים קרובים

איסורי חפצא ואיסורי גברא

חילוק בין איסורים שבהם החפץ הוא האסור, לבין איסורים שבהם אסור לאדם לעשות את המעשה (הוזכר בנדרים ב:, בסוגיא זו האריך אתון דאורייתא י').

הגדרה

דוגמא לאיסור חפצא: נדר.

דוגמא לאיסור גברא: שבועה (נדרים ב:).

משמעות נוספת: במושג "חפצא או גברא" משתמשים לעיתים במשמעויות אחרות, כגון מצוות בפעולה או מצוות בתוצאה (למשל הגר"ח חפץ ומצה א-ג ד"ה ונראה).

מקורו - הגמרא (נדרים ב:) הזכירה את חילוק זה רק לגבי נדר ושבועה, שנדר הוא איסור חפצא ושבועה היא איסור גברא. והאחרונים חילקו באופן זה את כל האיסורים, כדלקמן.

מקור וטעם

כל האיסורים מתחלקים לאיסורי חפצא ואיסורי גברא. בהגדרת החילוק בין חפצא לגברא נחלקו האחרונים, ושתי שיטות בעניין (דן בזה גם מנחת אשר במדבר סג):

החילוק

(א) שיטת האתון דאורייתא (י): החילוק הוא במהות האיסור - חפצא הוא איסור שנובע מהמציאות (הגשמית או הרוחנית) של החפץ, כגון קדושת ספר תורה, שאינה רק דין שאפשר לקרוא בו בתורה, אלא שיש בו רוחניות. וגברא הוא רק דין בלי מציאות רוחנית, כגון קידושי אשה, שבפשטות לא השתנתה במציאות כלל.

(ב) שיטת האבני נזר (או"ח לז-ז) והגר"ש שקאפ (שערי יושר ג-כ ד"ה ונלענ"ד דבאמת, ובגר"ש שקאפ נדרים א ד"ה שוב): החילוק הוא בטעם האיסור - חפצא הוא איסור שנובע ממעלתו הרוחנית של החפץ, שהחפץ קדוש ואסור להשתמש בו כדי לא לחללו, כגון קדושת ספר תורה. וגברא הוא להיפך - איסור שנובע ממעלתו הרוחנית של האדם, שאסור להשתמש בחפץ כדי לא לחלל את קדושת האדם, כגון אכילת נבילה, שמחללת את קדושת האדם. (ובמחלוקת הזו תלויים הרבה דינים ומחלוקות דלקמן).

לגבי איסורים רבים דנו האחרונים האם הם חפצא או גברא:

(א) איסורי מעשה, דהיינו איסורים שאין בהם שום חפץ (כאיסורי אכילה שיש בהם חפץ - המאכל) אלא רק פעולה (כאיסור מלאכה בשבת) - חקר בזה בבית האוצר (ח"א כז) האם שייך שהם יהיו איסורי חפצא, או שכיוון שאין בהם שום חפץ - אין לאיסור חפצא על מה לחול, וע"כ הם רק איסורי גברא.

(ב) איסורי תורה שאסורים לכולם ואינם תלויים בזמן ובמקום - כגון חזיר נבילות וטריפות שקצים ורמשים, בפשטות הם איסורי חפצא (הגר"ש שקאפ יבמות יג ד"ה וההבדל, וכן משמע מהאתון דאורייתא י). אך הריטב"א (נדרים יג:) כתב שהן איסורי גברא (דן בדבריו אבני נזר אר"ח לז-ד).

(ג) איסורי דרבנן - נחלקו בהם האחרונים, האם רבנן יכולים לשנות את החפצא, או שאין להם כח לעשות זאת, אלא רק לאסור על הגברא את המעשים (אתון דאורייתא שם: חפצא, אחרונים המובאים בו: גברא. אבן האזל חמץ ומצה א-ז. נדר על דבר שאין בו ממש, כגון קונם שאני ישן, שחל מדרבנן - חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קד בדעת הר"ן: חפצא. ובבית האוצר ח"א כג דן לדעה שאיסורי דרבנן הם גברא, מה הדין באיסור דאורייתא שנתערב ובטל מדאורייתא ואסור רק מדרבנן - האם הוא גברא ככל דרבנן, או שרבנן גזרו שאיסור דאורייתא לא מתבטל וא"כ הוא חפצא. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קנס וגזירה: קנס - גברא, גזירה - חפצא).

(ד) איסורים התלויים בזמן - כגון שבת, חמץ וחדש, נחלקו בהם האחרונים האם הם איסור חפצא או גברא, משום שאפשר לומר שאיסור חפצא לא יכול לחול ולפקוע מאליו (בלי איזו פעולה) רק ע"י השתנות הזמן (אתון דאורייתא י בתחילתו בדעת הבה"ל: חפצא, אחרונים המובאים בו וכן דעת עצמו שם בדעת הירושלמי: גברא. וכן חקר בזה בבית האוצר ח"א כה. חמץ: זכר יצחק ז, מפענח צפונות א-ט: מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון, משנת יעבץ אר"ח יג בדעת הרמב"ם: איסור הנאה בחמץ הוא גברא. חדש: אור שמח חמץ ומצה ו-ז ומשנת יעבץ אר"ח יג תלו זאת במחלוקת הבה"ל והירושלמי. תענית: צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תענית (אות לט). ומעין זה חקר בקונטרסי שיעורים נדרים יג-ה האם החפצא של היום הוא יום צום, או איסור על הגברא לאכול ולשתות). ויש מי שחידש שצריך את שני התנאים, דהיינו שרק איסורי דרבנן שהם גם תלויים בזמן הם איסורי גברא, אך איסורי דאורייתא (אפילו אם הם תלויים בזמן) ואיסורים שאינם תלויים בזמן (אפילו אם הם מדרבנן) הם איסורי חפצא (פרי עץ הדר כח א "איסור גברא ואיסור חפצא" בתחילתו (עמוד קעז: בדפיו). והאריך שם בכל דיני איסורי חפצא וגברא).

(ה) איסורים התלויים במקום, כגון סכך למעלה מעשרים אמה, וכן מעשר שני וביכורים שאסור לאוכלם מחוץ לירושלים - חקר בבית האוצר האם הם איסורי חפצא או איסורי גברא (ח"א כז, וכתב שלרש"י חפצא ולר"ת גברא), והמידות לחקר ההלכה סובר שהם איסורי גברא (יד-כד, ובלשונו: איסורים בפועל ולא בעצם).

(ו) איסורים התלויים באדם, כגון תרומה שאסורה רק לישראל אך מותרת לכהן - דנו בה האם היא איסור חפצא או גברא, משום שאפשר שאיסור חפצא לא יכול להתחלק כך שיאסר רק לחלק מבני האדם (אתון דאורייתא שם).

(ז) איסורי עשה - הרוגאצ'ובר חידש שהם איסורי גברא (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה איסור עשה, וכתב על זה "והאחרונים טעו בזה").

(ח) טבל (שדי חמד ח"ד מ-ז-ה (ד"ה וגם) עמוד 156: תפארת יוסף - גברא, דעת עצמו - חפצא).

(ט) איסור הנאה מקודשים קלים (קובץ שיעורים ח"ב יח-ד נשאר בצ"ע).

נפק"מ בין איסורי חפצא לאיסורי גברא:

(א) אין איסור חל על איסור. אך איסור חפצא, כגון קונם (נדר), כתבו הראשונים שיכול לחול על איסור גברא (ש"ת רעק"א מהדורא קמא סה (ד"ה ונראה) מביא רש"י, הגר"ש שקאפ נדרים א (ד"ה אמנם) בשם ר"ן וריטב"א). אמנם תוס' כתבו שגם בזה אין איסור חל על איסור (הובאו בש"ת רעק"א שם).

(ב) עשה דוחה לא תעשה. אך עשה לא דוחה לאו שהוא איסור חפצא (וזו הסיבה שאין יוצאים ידי חובה במצה של טבל), כי עשה דוחה רק לאו שטעמו שהאדם לא יתחלל, ואיסור חפצא יש לו טעם אחר - שהחפץ לא יתחלל (שערי יושר ג-כה ד"ה ונלענ"ד בבאמת)¹.
 (ג) מצווה הבאה בעבירה - המצווה נפסלת. אמנם אם העבירה היא איסור גברא - המצווה לא נפסלת (ירושלמי שבת יג-ג, כך פירשו את דבריו האחרונים הבאים: אתון דאורייתא י בתחילתו, תפארת יוסף א"ח יד ד"ה אולם (הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 146 ד"ה גם), שו"ת בית יצחק א"ח צט-ב (הובא בשדי חמד שם עמוד 147 ד"ה גם אשור)².
 (ד) חצי שיעור - נחלקו האמוראים האם אסור מן התורה (יומא עד.). ובית האוצר (ח"א קכז ד"ה ו"ל) ביאר את מחלוקתם, שלרבי יוחנן איסורי אכילה הם איסורי חפצא, ולכן חצי שיעור אסור מן התורה, שהרי אי אפשר לומר שכשיאכל את חציו הראשון של המאכל יהיה מותר, וכשיאכל את חציו השני - החצי הראשון יתהפך למפרע לאיסור חפצא, וע"כ גם החצי הראשון אסור מן התורה. אך לריש לקיש איסורי אכילה הם איסורי גברא, וכיוון שהאיסור רק על האדם ולא על המאכל - אפשר לומר שבחצי המאכל הראשון אין איסור כלל, וכשיאכל את חציו השני - האדם עובר איסור למפרע³.

ערכים קרובים: איסורים, איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, דאורייתא, דינים ערכים קרובים התלויים בזמן, דרבנן.

איסורים

מעשים שאסור לעשותם, מדאורייתא או מדרבנן. הגדרה

בערך זה נדון באיסורים בכלל - בין מדאורייתא ובין מדרבנן. בערך מצוות דנו במושג ההפוך - מצוות דאורייתא ודרבנן. במקור למצוות ולאיסורים דנו בערך דאורייתא ובערך דרבנן. לדין עד אחד נאמן באיסורין ע"ע עד אחד.
לדוגמא, אכילת מאכלות אסורות, עשיית מלאכה בשבת.

דברי רשות - נחלקו המפרשים האם יש דברי רשות: חובות הלבבות סובר שאין דברי רשות, אלא כל מעשה הוא או מצווה או עבירה, ולראב"ד יש גם דברי רשות (עין א"ה ברכות אות ד).

איסור שנשתנה - חילק הרוגאצ'ובר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה איסור שנשתנה אות קכד) בזה בין דבר שאיסורו מחמת עצמו לבין דבר שאיסורו מחמת דבר אחר. שבדבר שאסור מצד עצמו, אם נשתנה הדבר פקע האיסור, שפנים חדשות באו לכאן. כגון קדושת מקום הכתב של ספר תורה פוקעת כאשר נמחק הכתב (שבת קטז). אך דבר שאיסורו נגרם מחמת דבר אחר, גם כאשר נשתנה הדבר נשאר באיסורו, שהרי איסורו לא מחמת עצמו אלא מחמת דבר אחר. כגון דבר שנעבד לעבודה זרה, לא יועיל לו שינוי משום שאיסורו הוא מטעם שעבדו אותו, וזה לא השתנה (ספך בעבודה זרה מו:).

¹ כשיטת השערי יושר בהגדרת החילוק בין חפצא לגברא. אמנם יש שיטה נוספת, הובאו לעיל ד"ה כל האיסורים.

² אך יש שיטות אחרות בביאור הירושלמי הנ"ל, הובאו בערך מצווה הבאה בעבירה בסעיף "העבירה" ד"ה הקורע בשבת.

³ אמנם יש שיטות נוספות בטעם המחלוקת בחצי שיעור, הובאו בערך חצי שיעור בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם שאסור מן התורה.

דיחוי - באיסורים אין דיחוי, כשם שבמצוות אין דיחוי, ולכן איסור שנתבטל חוזר וניעור, שהאיסור לא נדחה (רמב"ן עבודה זרה עג. ד"ה ואי (קצת לאחר אמצע עג.)).

כל האיסורים מתחלקים לפעולה ותוצאה, ע"ע איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה. וכן כל האיסורים מתחלקים לחפצא וגברא, ע"ע איסורי חפצא ואיסורי גברא.

ערכים קרובים: אונס (בעבירות), אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, אין איסור חל על איסור, אין מבטלין איסור לכתחילה, איסורי חפצא ואיסורי גברא, איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, בין אדם לחבירו, דאורייתא, דרבנן, הואיל ואשתרי אשתרי, היזק שאינו ניכר (ובשאלה האם דיני נזיקין נפרדים מדיני איסורים דנו שם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם אות ג), היתר, חצי שיעור, טועה בדבר מצווה, כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני, לאפרושי מאיסורא, לפני עיוור, ממון ואיסור, מנהג, מסייע ידי עוברי עברה, מצווה הבאה בעבירה, מראית העין וחשד, ערבות, שוגג, שניים שעשאוה, תוכחה, תשובה.

איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה

חילוק בין איסורים שאסור לאדם לעשותם, לבין איסורים שאסור שהם יקרו (בסוגיא זו הגדרה האריכו הקובץ שיעורים ח"ב כג-ו, והעיון בלומדות יג).

דוגמא לאיסורים בפעולה: חילול שבת, שאסור לעשות את המלאכה בשבת (ואין איסור שהמלאכה תעשה) (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו).

דוגמא לאיסורים בתוצאה: חובל באביו, שהאיסור הוא שאביו חבול (ולא בפעולת החבלה) (קובץ שיעורים ח"ב כג-ז).

כל האיסורים מתחלקים לאיסורים בפעולה (כגון חילול שבת, שאסור לעשות מלאכה) ואיסורים בתוצאה (כגון חובל באביו, שאסור שאביו יהיה חבול בגללו). ובהרבה איסורים דנו האחרונים האם הם בפעולה או בתוצאה:

א) איסורים בפעולה: חילול שבת (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו), כלאי בגדים (הגר"ש שקאפ יבמות לז ד"ה וע"כ) וקובץ שיעורים (ח"ב כג-ח) בדעת הר"ן).

ב) איסורים בתוצאה: איסורי אכילה והנאה (קובץ שיעורים ח"ב כג-ח בדעת הר"ן), עריות (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו והגר"ש שקאפ יבמות לז ד"ה וע"כ), חובל באביו (שם ס"ק ז), איסור שתי נשים לכהן גדול (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול איסורו בשתי נשים).

ג) איסורים שנחלקו (או חקרו) האם הם בפעולה או בתוצאה: בישול בשר בחלב (עיון בלומדות יג), אותו ואת בנו (עיון בלומדות יג), רציחה (הקובץ שיעורים ח"ב כג-ז: תוצאה, מפענח צפונות יב-ה: חקר בזה, אמנם בצפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה מצמצם אותיות לב לג פשוט לו שהוא בתוצאה), גזל וגניבה (עיון בלומדות יג ומנחת חינוך רכד-ב [ד]: גזל - תוצאה, גניבה - פעולה. וכן דן בזה פרי משה גניבה וגזילה ב. אמנם בצפנת פענח כללי התורה והמצוות (ח"א ד"ה גניבה) כתב בדעת הרמב"ם שהאיסור בגניבה הוא בתוצאה, ושם (בד"ה גזל יב) כתב שבגזילה יש את שני הדינים יחד - גם פעולה וגם תוצאה), לפני עיוור במכשיל בעבירה (יד מלאכי שסז ואחיעזר פא-ז ד"ה ונראה דגדרי: פעולת ההכשלה, הגר"פ פערלא ל"ח נג (נב: בדפיו) ד"ה ולעניין: מחלוקת מוני המצוות האם פעולת ההכשלה או תוצאת הכישלון), עבירות שבין אדם לחבירו (מהקובץ שיעורים (שם) משמע שכל העבירות שבין אדם לחבירו הן בתוצאה (לגבי חובל באביו ורציחה). אך מצאנו חולקים על כך, כמו שהבאנו לעיל בסמוך שדנו לגבי רציחה, גזל וגניבה, שיש צד שאיסורם בפעולה).

נפק"מ בין איסורים בפעולה לאיסורים בתוצאה:

(א) רק פעולה או רק תוצאה - אלו כמובן הנפק"מ הפשוטות ביותר. כגון מזיק - שיש את החיסרון אך אין פעולות לקיחה - האם עובר בגזל (רבינו יונה ריש אבות: מזיק נכלל בגזל, אך לא מזכיר שם גניבה. אפיקי ים ח"א מב-ה וקובץ שיעורים בבא קמא ק: אינו עובר בגזל).¹

(ב) זמן האיסור - עשה את הפעולה בזמן שהאיסור עדיין לא חל, אך התוצאה קיימת גם בזמן האיסור - האם עבר על העבירה. כגון המדליק את הנר בערב שבת והוא דולק בשבת, שפשוט שאין בזה שום איסור, משום שאת פעולת ההדלקה עשה לפני זמן איסור שבת, והתוצאה - שהנר דולק - אין בה איסור.

(ג) בלי כוונה - לשיטת הקובץ שיעורים (ח"ב כג-ו), שסובר שהפטור בדבר שאינו מתכוון ומתעסק בעבירות הוא שנחשב כאילו המעשה נעשה מאליו ולא האדם עשאו², ע"פ זה כתב שבעבירות בתוצאה עובר גם בלא מתכוון ובמתעסק. וכך הסביר את הדין ש"מתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה" - שהאיסור בהן הוא בתוצאת ההנאה.

(ד) כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני (לרבא (תמורה ד:)) - זה נאמר באיסורים בפעולה, אך באיסורים בתוצאה גם רבא מודה דמהני. כגון הצורם אוזן בכור, שדין בעל מום אינו בפעולת האדם שהטיל את המום, אלא בתוצאה שיש בו מום, שהרי גם אם היה נופל בו מום מאליו היה נחשב בעל מום. ולכן גם רבא מודה שאע"פ שיש איסור להטיל מום בכור - אי עביד מהני (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות ד).

ערכים קרובים: איסורי חפצא ואיסורי גברא, מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה (שם דנו ערכים קרובים באותו חילוק לגבי מצוות).

איסורים התלויים בזמן

עיין ערך דינים התלויים בזמן.

איסורים וממונות

עיין ערך ממון ואיסור.

אירוסין

עיין ערך קידושין.

אישה במצוות

עיין ערך אשה במצוות.

אישו

עיין ערך אש.

¹ במקור האיסור להזיק יש דעות רבות, הובאו בערך נזיקין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור האיסור להזיק.

² אמנם יש חולקים עליו בטעם פטור מתעסק. הובאו בערך מתעסק בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

אישתרי

עיינ ערך הואיל ואשתרי אשתרי.

אכילת בשר אדם

עיינ ערך בשר אדם.

אכילת חמין והנאתו

הגדרה **אסור לאכול חמין או להנות ממנו בפסח** (הסוגיות בפסחים בתחילת פרק ב).

לדוגמא, אסור לתת חמץ לבהמתו (פסחים כא. במשנה).

מקור וטעם **מקורו מהפסוק** (שמות יג-ג) "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים כי בחוזק יד הוציא ה' אתכם מזה, ולא יאכל חמץ" (פסחים כא:).

במהות האיסור חקרו האחרונים האם הוא איסור חפצא או איסור גברא¹, וכמו שחקרו בכל האיסורים התלויים בזמן (אתון דאורייתא י בתחילתו בדעת הבבלי: איסורים התלויים בזמן הם חפצא, אחרונים המובאים בו וכן דעת עצמו שם בדעת הירושלמי: גברא). ויש שתלו זאת במחלוקת תנאים, שלרבי יהודה שחמץ אסור לאחר זמנו מדאורייתא א"כ אינו איסור התלוי בזמן, והוא איסור חפצא, אך לרבי שמעון שלאחר זמנו מדאורייתא מותר (ורק חכמים קנסוהו) א"כ הוא תלוי בזמן, והוא רק איסור גברא (זכר יצחק ח"א ז בתחילתו ומפענח צפונות א-ט (בלשונו "תואר או עצם"). ומשנת יעבץ או"ח יג כתב בדעת הרמב"ם שאיסור הנאה בחמץ הוא איסור גברא).

בזמן האיסור חקרו האחרונים האם האיסור רצוף מתחילת הזמן על כולו, או שמתחדש בכל רגע של הזמן (מפענח צפונות ה-טו. חידושי ר' שמואל פסחים עמוד נט בשם הגר"ש שקאפ: כל רגע).

פרטי הדיון **חמין בשעה המישיית** אסור באכילה מדרבנן (פסחים יא: במשנה). וכתב הגר"ז שהוא איסור אכילה בפני עצמו, ולא מדין איסור אכילת חמץ (הביאו חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קנח).

שתיית חמין - יש לחקור האם הוא נחשב חמץ ממש, או שאסור רק משום שבא מחמץ (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שתיית חמץ).

חמין שעבר עליו הפסח אסור מדרבנן, שקנסוהו חכמים (לרבי שמעון) (פסחים כט:). וחקרו האחרונים האם חכמים תיקנו שאיסור ההנאה של החמץ ישאר לעולם (המשיכו את איסור התורה של הפסח עצמו), או שאסרוהו באיסור נפרד (שחל בסוף הפסח) (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד נט. ברכת מרדכי או"ח ב ומועדים ה-ג ד"ה ואשר: איסור נפרד).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** איסורי הנאה, אכילת מצה, בדיקת חמץ, ביטול חמץ, ביעור חמץ, חמץ ממש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, תערובת חמץ.

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסור חפצא ואיסורי גברא.

אכילת מצה

מצווה לאכול מצות בליל ט"ו בניסן (סוגיית גדרי מצה בפסחים לה-לח; סוגיית אכילת מצה בפסחים קטו).
הגדרה

במקורה הגמרא (פסחים כז.) מביאה שני פסוקים: הפסוק (במדבר ט-יא) "על מצות ומרורים יאכלוהו" - בזמן שבית המקדש קיים, והפסוק (שמות יב-יח) "בערב תאכלו מצות" - גם בזמן שאין בית המקדש קיים. אמנם כל מוני המצוות הביאו רק את הפסוק "בערב תאכלו מצות" (רמב"ם חמץ ומצה ו-א, ספר המצוות לרמב"ם עשה קנח, חינוך י בתחילתו, סמ"ג עשין מ, סמ"ק ריט).

אופן המצווה - המצווה על האדם לאכול את המצה (פעולה), ולא שהמצה תהיה נאכלת (תוצאה)¹ (בית הלוי ח"ג נא-ג).

במהותה חידוש הרגאצ'ובר שיש שני דינים: מצוות עשה בפני עצמה, ומכשירי פסח. ויש ביניהם חילוקים: בפסח ראשון בזמן שבית המקדש קיים - מקיימים את שני הדינים, בפסח ראשון בזמן שאין בית המקדש קיים - מקיימים רק את המצווה בפני עצמה, ובפסח שני בזמן שבית המקדש קיים - רק את מצוות מכשירי פסח (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה מצה ומרור אות יט).

אכילת מצה כל שבעה, יש בה שלוש דעות (שדי חמד ח"ה מערכת אכילה ז ד"ה וזאת עמוד 32 האריך בזה):
פרטי הדין

(א) השו"ע (או"ח תעה-ז) כתב שאין מצווה כל שבעה, אלא בלילה הראשון בלבד.
(ב) הגר"א כתב שגם כל שבעה יש מצווה דאורייתא, ונלמדת מהפסוק (שמות יב-טו) "שבעת ימים מצות תאכלו" (שדי חמד שם), אלא שאינו חיוב (אלא מצווה קיומית)² (הביאו המשנה ברורה שם מה), משום שהמצוות עשה היא רק בליל טו (משנה ברורה תרלט-כד). וכן אין מברכים עליה (שדי חמד שם).
(ג) ויש שאף נהגו לברך עליה (שדי חמד שם).

נוסח הברכה לדעת הרמב"ם הוא "על אכילת מצה" (חמץ ומצה ח-ח), ויש אחרונים שכתבו לברך "לאכול מצה" (בי" או"ח תעה-א ד"ה ומה, והביא שם גם את דעת הרמב"ם).

שווה פרוטה - חידוש המנחת חינוך (י בסופו) שצריך שהכזית מצה יהיה שווה פרוטה, שהרי הוא צריך להיות "לכס", ומשמע מרש"י (סוכה כז: ד"ה כל) שכל מקום שצריך "לכס" - צריך שיהיה בו שווה פרוטה.

טעם מצה - מפורש בגמרא שבלע מצה יצא, בלע מרור לא יצא (פסחים קטו:). שלגבי מצה המצווה באכילה, גם אם לא טעם את טעמה (רשב"ם שם ד"ה בלע מצה), ולגבי מרור המצווה בטעם המרור (רשב"ם שם ד"ה בלע מרור. אמנם רש"י שם גרס בלע מרור יצא, ופירש שאי אפשר שלא טעם טעם מרור). וביאר הרגאצ'ובר שגם במצה צריך שיהיה בה טעם מצה, משום שבלא כך לא שמה מצה, אלא שבמצה אין צריך שהאדם יטעם את טעמה, ובמרור צריך שהאדם יטעם את טעמו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה מצה ומרור אות יז).

¹ בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

² את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

צריכה להיעשות מחמשת מיני דגן, ולא מאורז ודוחן, כי אינם באים לכלל חימוץ (פסחים לה.). וחקר הגר"א וסרמן האם הדין הוא שתהיה דווקא מחמשת המינים, או שתבוא לידי חימוץ. ונפק"מ אם נמצא אורז ודוחן שיבואו לידי חימוץ (קובץ שיעורים פסחים קעו.).

על מצות ומרורים יאכלוהו (במדבר ט"א) - חקרו האם זו מצווה אחת לאכול מצות ומרורים, או שהן שתי מצוות נפרדות - אכילת מצות, ואכילת מרורים (ברכת אברהם פסחים קטו כור ד.).

צירוף לבזית - יש מי שחידש שלכתחילה צריך לאכול את הכזית בבת אחת ממש, ורק בדיעבד מועיל בכדי אכילת פרס (מגן אברהם א"ח תעה-ד). ויש שחלקו וכתבו שגם לכתחילה אפשר לאכול בכדי אכילת פרס (מהר"ל המובא שם).

שלא בדרך (העובר עבירה שלא כדרך הרגילה פטור) - באכילת מצה, וכן בשאר מצוות עשה של אכילה, הסתפק המשנה למלך והסיק שגם בזה אומרים שאכילה שלא כדרך לא שמה אכילה, ולכן אם אכל שלא כדרך לא יצא ידי חובתו (יסודי התורה ה-ח ד"ה יש לחקור. וכן מוכח מרש"י פסחים סוף לה. ד"ה אין, דנו בדבריו הרש"ש וגליון מהרש"א שם, וכן דנו בזה בית הלוי ח"ג א-ד, ומנחת חינוך ו-א ותל-א [ב] ד"ה וזה).

חצי שיעור במצה, וכן בשאר מצוות - נחלקו בזה האחרונים האם יש בכלל מצווה שיאכל אותו, ויש בזה שלושה צדדים:

(א) אין בזה מצווה כלל, ולכן אין שום תועלת שיאכל את החצי כזית (האם יש בזה מצווה כלל - דנו בזה: שדי חמד ח"ז מערכת חמץ ומצה יד-ד עמוד 402, מנחת חינוך ו-א [א] ד"ה ואם אין לו שיעור כזית, והמנחת חינוך י-א [ב] (ד"ה ואם אין לו) הביא שלקצת אחרונים יש בזה מצווה).

(ב) יש בזה מצווה אך היא מצווה קלושה, ולכן האוכל חצי כזית מצה עם קרבן פסח - המצה מבטלת את הפסח, כדין רשות שמבטלת מצווה ולא כדין מצווה שאין מבטלת מצווה (לשון המהר"ט אלגזי בכורות נא. אות פא ד"ה והנה ראיתי: מקיים מקצת מצווה (לעניין חצי של חמישה סלעים בפדיון הבן)).

(ג) יש בזה מצווה גמורה (אך כמובן לא כשיעור שלם), ולכן האוכל חצי כזית מצה עם קרבן פסח - המצה לא מבטלת את הפסח, כדין מצווה שאין מבטלת מצווה ולא כדין רשות שמבטלת מצווה (לדעה שיש בזה מצווה האם היא מצווה קלושה או מצווה גמורה - דן בזה המנחת חינוך ו-א [א] ד"ה וצריך).

ערכים קרובים: אכילת חמץ והנאתו, אכילת מצה בערב פסח (האיסור לאוכלה ביום י"ד בניסן), ארבע כוסות, כדי אכילת פרס, לשמה, סיפור יציאת מצרים, קרבן פסח, שימור לשם מצה, שיעורין.

ערכים קרובים

אכילת מצה בערב פסח

איסור לאכול מצות ביום י"ד בניסן (ירושלמי פסחים י-א [סח:], והובא בתוס' פסחים צט: ד"ה לא).

הגדרה

מקורו - דין זה לא הוזכר בבבלי כלל, אלא בירושלמי (פסחים י-א [סח:]): "האוכל מצה בערב הפסח כבא על ארוסתו בבית חמיו, והבא על ארוסתו בבית חמיו לוקה". בירושלמי עצמו לא הובא מה מקור הדין. ויש שלמדוהו מהפסוק (שמות יב-יח) "בערב תאכלו מצות" - בערב ולא ביום (רוקח רפ, הובא בפרי חדש תעא-ב ד"ה כתב הרוקח. בה"ג הלכות פסח יא).

מקור וטעם

ובלימוד מפסוק זה נחלקו המפרשים: יש אומרים שהוא דאורייתא, והוא לאו הבא מכלל עשה (חק יעקב, הובא בספר קובץ על הרמב"ם חמץ ומצה ו-יב. טוב ירושלים על הירושלמי פסחים י-א ד"ה

אר"ל, ויש אומרים שהוא דרבנן (רמב"ם חמץ ומצה ו-יב) והפסוק הוא אסמכתא (דן במחלוקת זו השדי חמד ח"ג כ-מא ד"ה והרב עמוד 116).

טעמו שיהיה היכר לאכילת המצה בערב (רמב"ם חמץ ומצה ו-יב).

דינו מלקות, כבא על ארוסתו בבית חמיו (ירושלמי פסחים י-א).

בזמן האיסור נחלקו האם הוא כל היום של ערב פסח (כך משמע מהרמב"ם חמץ ומצה ו-יב), או רק מזמן איסור חמץ (מגיד משנה שם ד"ה אסרו) בשם יש מי שכתב).

מצה שלא יוצאים בה ידי חובה בפסח, כגון מצה עשירה, לתוס' אין איסור לאוכלה בערב פסח (פסחים צט: ד"ה לא), ולריב"ש יש איסור גם בה (ריב"ש תב, הובא במשנה למלך חמץ ומצה ו-יב).

ערכים קרובים: **ערכים קרובים**: אכילת מצה (המצווה לאוכלה בליל ט"ו בניסן).

אכילת פרס

עיינ ערך כדי אכילת פרס.

אכילת קודשים

מצווה לאכול את הזבחים ואת המנחות (הוזכר בפסחים נט:; האריך בזה בית האוצר ח"א קסב-קסד).

לדוגמא, אדם שהביא קרבן שלמים - מצווה עליו לאכול את בשרו.

מקורה של המצווה לאכול זבחים מהפסוק (שמות כט-לא) "ואת איל המילואים תיקח, ובישלת את בשרו במקום קדוש וגו'. ואכלו אותם אשר כופר בהם" מלמד שהכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים (פסחים נט:; רמב"ם מעשה הקרבנות י-א).
מקורה של המצווה לאכול שיירי מנחות מהפסוק (ויקרא ו-ז) "וזאת תורת המנחה וגו'. והרים ממנו בקומצו מסולת המנחה ומשמנה וגו' והקטיר המזבח וגו'. והנותרת ממנה יאכלו אהרן ובניו" (בגמרא לא הוזכר שזו מצווה, אלא ברמב"ם מעשה הקרבנות י-ב, והכסף משנה שם כתב "פשוט הוא", והרדב"ז שם הביא ספרא צו פרשה ב (הובאה בספר המצוות לרמב"ם עשה פח)).

מהות המצווה בתוצאה, דהיינו שהקרבן יאכל, ולא שהאדם יאכל אותו (שלא כמצוות אכילת קרבן פסח ומצה שהמצווה שהאדם יאכל אותם). ויש מכך שתי נפק"מ (בית הלוי ח"ג נא-ג):

(א) אין צריך לאכול כזית כשמחלקו להרבה אנשים, שהעיקר שכולו יאכל, ולא משנה מה כל אחד אכל (אך בפסח ובמצה, שהמצווה שהאדם יאכל, כל אדם חייב לאכול כזית) (אמנם האפיקי ים ח"א בסופו מה-ה) והמנחת חינוך (קלד לגבי שיירי מנחות) כתבו שבקודשים מצווה לאכול כזית, ומוכח שהמצווה בפעולה).

(ב) אין צריך כוונה באכילה, אפילו לדעה שמצוות צריכות כוונה, שהעיקר שהקרבן יאכל, ולמעשה הוא נאכל גם אם לא כיוון (אך בפסח ובמצה לא יוצא ידי חובה בלי כוונה, לדעה שמצוות צריכות כוונה) (בסברא שבמצוות בתוצאה אין צריך כוונה האריך הקובץ שיעורים ח"ב כג-ו).

האם אכילה זו נקראת עבודה, הסתפק בזה בית האוצר (ח"א קסג).

האם אכילה זו נקראת קודשים, גם בזה הסתפק בית האוצר, ונפק"מ האם יהיה בה דין דיחוי (שאם היו פסולים והוכשרו יהיו דחויים מהאכילה), שבקודשים יש דין דיחוי, ובשאר המצוות יש דעה שאין דיחוי (בית האוצר ח"א קסד).

בקודשים קלים הנאכלים לבעלים נחלקו הראשונים האם גם היא מצוות עשה, או שהמצווה רק בקודשי קודשים לכהנים: הרמב"ם לא הזכיר במצוותיו אכילת בעלים, וכן כתב הצ"ח (ביצה יט:): שאינה מצווה, וכן כתב הרדב"ז (על הרמב"ם מעשה הקרבנות י-א, אך הוסיף שאע"פ שאין בה מצווה יש בה גרירת מצווה). אך הרמב"ן (עשה א) כתב ששכחה הרמב"ם, וכן הרא"ש (נדרים ד: בפירושו ד"ה קא שריא) כתב שהיא מצווה (הביאם ודן בכל זה בית האוצר ח"א קסב), והיראים (שעה, ובדפוס החדש צז) אף הוסיף פסוק לזה - "רק קודשין אשר יהיו לך ונדרין, תישא ובאת אל המקום אשר יבחר ה' ודם זבחך ישפך על מזבח ה' אלקיך והבשר תאכל" (דברים יב-כו).

בדינים שונים

בקודשים פסולים, כגון יוצא וטמא, שאסור לאוכלם, הסתפק המנחת חינוך האם עדיין יש עליהם מצוות אכילת קודשים, אלא שהיא מצווה הבאה בעבירה (שהרי יש עליהם גם איסור), או שאין עליהם מצווה כלל. והקובץ שיעורים (פסחים קנט, והביא את המנחת חינוך) כתב שרק בטמא שייך להסתפק, משום שהציץ מרצה עליו ומשווי ליה כשר (אע"פ שיש בו איסור), אך בשאר הפסולים פשוט שחזק מהאיסור לאוכלם יש גם דין פסול, ולכן אין בהם מצווה כלל (וגם בטמא סיים שגם בזה יש לפקפק טובא).

בשיעור האכילה (בפסח, שאר קודשים, ושיירי מנחות) דנו האחרונים בין שלושה צדדים: (א) מצוות העשה לאכול את כל הקרבן.

פרסי הדין

(ב) המצווה היא רק על כזית, ואת שאר הקרבן צריך לאכול רק כדי שלא יבוא לידי נותר (אפיקי ים ח"א בסופו מה-ג, ומביא שאגת אריה צו, ומנחת חינוך קלד לגבי שיירי מנחות - כל אלה דנו בין שני הצדדים הנ"ל, והמנחת חינוך (שם לגבי שיירי מנחות) והאפיקי ים (שם סק"ה) הכריעו שהמצווה לאכול רק כזית).

(ג) אין צריך אפילו כזית, משום שאכילת קרבנות היא מצווה בתוצאה, שהעיקר שהקרבן נאכל. ורק במצוות בפעולה, כגון אכילת מצה, צריך כזית, כי צריך שהאדם יאכל (בית הלוי ח"ג נא-ד לגבי אכילת קרבן).

חיתר הקרבן באכילה, חקרו מה מתירו - האם העבודות גם מכפרות וגם מתירות את הקרבן באכילה, או שהעבודות רק מכפרות, והכפרה מתירה ממילא את הקרבן באכילה (המידות לחקר ההלכה ח-ג).

אסור לאוכלם קודם הקטרת אימורין, אך אם אבדו האימורין - מותר לאכול את הבשר. ובטעם לזה חקר ר' שמואל האם מצוות הקטרה אוסרת את אכילת הבשר, ולכן כשאבדו האימורין ופקעה מצוות ההקטרה, ממילא הבשר מותר. או שאיסור אכילת הקודשים נשאר עד הקטרת האימורין, שההקטרה היא המתירתו לכתחילה, ורק כשאבדו האימורין התורה התירתו בדיעבד בלא הקטרתם (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד צז, רז).

אסור לאוכלם קודם זריקת הדם. ובטעם לזה חקר ר' שמואל האם קדושת הקרבן אוסרת אותו באכילה עד שיקרבו מתיריו (מדיני קדושה), או שחיוב זריקת הדם אוסרו באכילה (איסור חדש, ולא מדיני קדושה) (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד צו, רו).

על מי המצווה לאוכלם - הסתפק בית האוצר (ח"א קנח) בין בקודשים הנאכלים לבעלים ובין בקודשים הנאכלים לכהנים:

אנשים

בקודשים הנאכלים לבעלים - האם המצווה שיאכלו הבעלים דווקא, או שיאכלו ע"י כל אדם, יהיה מי שיהיה. והסיק שהמצווה בבעלים דווקא¹.
בקודשים הנאכלים לכהנים - האם המצווה שיאכל הכהן העובד דווקא, או שיאכלו ע"י כל כהן, והכהן העובד רק צריך לדאוג שיתאכלו לכהנים וזכות האכילה שלו אם רוצה לאוכלם הוא, אך יכול ליתנם לאחר.

ערכים קרובים ערכים קרובים: אונן (בקודשים), בית המקדש, חולין שנשחטו בעזרה, פיגול, קרבנות.

אלם

עייני ערך אילם.

אלמנה לכהן גדול

אסור לכהן גדול לישא אלמנה (הסוגיא ביבמות נט.). הגדרה

מקורו מהפסוקים "אלמנה וגרושה וחללה זונה את אלה לא יקח, כי אם בתולה מעמיו יקח אשה. ולא יחלל זרעו בעמיו" (ויקרא כא-יד). מקור וטעם
ויש בהם שלושה איסורים:
(א) לא יקח - לאו על הקידושין.
(ב) לא יחלל - לאו על הבעילה (בחילוק בין שני הלאווין הללו דנו בקידושין עח.).
(ג) בתולה מעמיו יקח - עשה.

בטעמו חקר ר' חיים מטעלז (יבמות יג (עמוד נז) ד"ה והנה) האם הוא משום שהיא אלמנה (והאיסור חל במיתת הבעל), או משום שנתקדשה לאיש אחר, שהתורה הקפידה שכהן גדול יקח אשה שלא היתה לאיש (והאיסור חל כשנתקדשה לבעלה הקודם).

טעם האיסור על האלמנה שיבוא עליה כהן גדול הוא איסור מצד עצמה. ואינו כשאר איסורי כהונה, שבשאר איסורי כהונה האיסור הוא בתולדה מאיסור הכהן משום קדושת כהונתו, שהזהירה אותה התורה שלא להכשילו בזה (קובץ שיעורים כתובות כז). ונפק"מ, שבשאר איסורי כהונה לא שייך באשה דין שוויה אנפשיה, שכיוון שהכהן לא מחוייב להאמינה, ובהיתרא קעביד - ממילא גם היא אינה מוזהרת (ש"ת עונג יום טוב קנ (ד"ה עוד) לגבי זונה).

במהות המצווה "כי אם בתולה מעמיו" חקר ר' שמואל האם הוא איסור עשה שלא לישא בעולה, או גם קיום עשה לישא בתולה (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד שכו). והרואצ'ובר כתב שיש את שתי המצוות, וחידש שאשה שנבעלה שלא כדרכה, וכן בעולת עצמו, שתיהן לא נחשבות בתולות, אך גם אינן נחשבות אינן-בתולות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול איסורו בבעולה).

כהן גדול לענין דין זה כולל משוח בשמן המשחה, מרובה בגדים, עבר ממשחתו, ומשוח מלחמה (רמב"ם איסורי ביאה יז-א). פרטי הדין

¹ עייני לעיל (ד"ה בקודשים קלים הנאכלים לבעלים) שיש דעה שבאכילתם אין שום מצווה.

בזמן האיסור חקר הגר"א וסרמן האם האיסור חל עליו כל רגע ורגע מפני שהוא עכשיו כהן גדול, או שהאיסור חל עליו פעם אחת ברגע שנעשה כהן גדול (קובץ הערות א-ג).

ערכים קרובים בגדי כהונה, בית המקדש, גרושה לכהן, זונה לכהן, חליצה (בסעיף "לכהן"), חלל וחללה, כהן, כהן גדול, קרבנות.

אמה עבריה

בת ישראל קטנה שאביה מכרה לישראל אחר להיות אמה (הסוגיות בקידושין יד: והלאה, בסוגיא זו האריך תורה שלמה חלק יז מילואים ה).

נקראת גם בלשון חז"ל סתם אמה (שמות כא-ז, קידושין טו, יט:). אע"פ שאמתא היא שפחה כנענית (גיטין לח, לט:; קידושין ח: ורש"י שם ד"ה פריטי), ובפסוק גם שפחה כנענית נקראת אמה (מאת הגויים אשר סביבותיכם מהם תקנו עבד ואמה (ויקרא כה-מד)).

מקורה מהפסוק "כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה" (דברים טו-יב), ורוב דיניה נלמדים מההיקש הזה לעבד עברי.

במהותה כתב ר' שמואל שהיא זכות נפרדת שהתורה זיכתה לאביה למוכרה, ולא שהאב מוכר לאדון את הזכויות שיש לו בה (דהיינו, זכות מכירתה אינה תולדה משאר זכויותיו בה) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמח).

אשה גדולה, אביה לא יכול למוכרה (ערכין כט:). ונחלקו הראשונים האם היא יכולה למכור את עצמה: לרמב"ם לא יכולה (עבדים א-ב), ולרמב"ן כן (הובא במשנה למלך שם).

סימני נערות, אמה עבריה יוצאת בהם לחירות (קידושין יד:). וחקרו האם האמה נמכרת לתמיד, והסימנים ומיתת האב מוציאים אותה (כמו יציאת שש ויובל), או שמתחילה נמכרת רק עד הסימנים או מיתת האב (שכיוון שכבר אין לאביה זכות למוכרה יוצאת מרשות האדון) (המידות לחקר ההלכה ב-מ, שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קנא).

איילוניות, אין לה נערות (ולכן אין בה דין נערה מאורסה), משום שאינה מביאה סימני נערות, אלא מקטנותה יוצאת לבגרותה (יבמות פ). לכן אמה עבריה שהיא איילונית אינה יוצאת בסימני נערות ככל אמה עבריה (שהרי אינם שייכים בה), אלא בבגרותה (קידושין ד).

ספק קטנה, דהיינו שהיא לאחר י"ב שנה ומחצה והביאה סימני איילוניות, ואנו מסופקים האם היא איילונית והיא גדולה או שאינה איילונית והיא עדיין קטנה - הסתפק המשנה למלך (עבדים ד-ה ויש) האם על האב להביא ראיה שהיא קטנה ואינה איילונית, כדי שיוכל למוכרה לאמה, משום שהוא המוציא מחבירו, או שעליה להביא ראיה שהיא איילונית וגדולה, כדי שלא תימכר.

ערכים קרובים: גרעון כסף, יובל (בעבד עברי), יעוד, כסף קניין עבד עברי, מוכר עצמו, מיתת האדון, מכירת עבד עברי לאחר (שהאדון אינו יכול למוכרו לאחר), מכרוהו בית דין, עבד עברי (שם דנו בכלל דיני עבד עברי), רציעה, שטר יציאת עבד עברי, שטר קניין עבד עברי, שפחה כנענית, שש שנים.

אמירה

עיינ ערך דיבור כתיבה ודעת.

אמירה (קניין)

עיינ ערך דברים הנקנים באמירה.

אמירה לגבוה

אדם מקדיש נכס להקדש (הוזכר בקידושין כח.; בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כא).

בערך זה נדון באופן ההקדשה. בדין הנכסים המוקדשים ע"ע הקדש.

במקורו יש שלושה פסוקים: מקור וטעם

(א) "ואיש כי יקדיש את ביתו קודש לה" (ויקרא כז-יד).

(ב) "מוצא שפתוך תשמור ועשית" (דברים כג-כד) (רשב"ם בבא בתרא קלג: (ד"ה ולא תשימה) הביא את שני הפסוקים הללו).

(ג) "לה' הארץ ומלואה" (תהילים כד-א), ולכן בכל מקום שהחפץ נמצא הוא ברשות גבוה (ירושלמי קידושין א-ו [יט.]) ופני משה שם ד"ה שנאמר).

טעמו הוא שהאמירה מועילה כמו מסירה (בדין), ולא שנחשב כאילו מסר ממש (במציאות) (המידות לחקר ההלכה יא-קט). וכתב הרא"ש שהוא מדין נדר (דן בדבריו הקונטרסי שיעורים נדרים ב-א).

במהותו חקר העונג יו"ט האם הוא הקנאה או רק התחייבות (שו"ת עונג יו"ט קיז ד"ה ובזה. ובעיון בלומדות ט חקר האם האמירה היא מעשה קניין כמשיכה, או דין נפרד).

בגדרו חידש הגר"ש שקאפ (נדרים כב ד"ה והנה) שלא הדיבור מקנה את הנכס להקדש, אלא הדיבור מוסר את הנכס לרשות גבוה, וזה שהנכס ברשות גבוה הוא הקניין.

בטעם שמועיל בדיבור בלי מעשה קניין, יש כמה אפשרויות:

(א) לשיטת החזון איש (חושן משפט כב ד"ה כלל גדול) בכל קניין העיקר הוא הדעת, ובקניינים שאנו יודעים שיש לו דעת - אין צריך מעשה קניין (פרי משה קניינים יג-א. ואב ישראל לא-ו הוסיף שבשאר הקניינים צריך מעשה משום שאנו חוששים שאינו מקנה בלב שלם, אלא רק כדי לקבל את התשלום (וכן במתנה מחמת טובת הנאה או אהבת הקונה), ולכן צריך מעשה. אך בהפקר ברור שאין לו צורך בחפץ כלל והוא בדעת גמורה גם בלי מעשה. וכך אפשר לבאר גם את הטעם שהקדש מועיל בדיבור בלא מעשה קניין).

(ב) מקורו מהפסוק (תהילים כד-א) "לה' הארץ ומלואה" (ירושלמי קידושין א-ו [יט.]). וביאר המאירי (קידושין כח.; והביא את הירושלמי) שקונה מדין חצר, שכיוון שכל מקום הוא רשות הקדש, ההקדש קונה מדין חצר.

(ג) הגר"ש שקאפ (נדרים כב) ביאר בדעת הירושלמי הנ"ל שאינו מדין קניין חצר, אלא קניין בפני עצמו.

(ד) יש שיטה שאמירה לגבוה אינו קניין אלא התחייבות (חקר בזה שו"ת עונג יו"ט קיז ד"ה ובזה), וכן יש שיטה שהוא מדין נדר (רא"ש, דן בדבריו הקונטרסי שיעורים נדרים ב-א), ואם כן פשוט שאינו צריך מעשה קניין.

ה) יש שיטה (באתון דאורייתא ג) שהקדש בכלל אינו קניין, אלא רק קדושה על החפץ, וא"כ פשוט שאין צריך מעשה קניין. וכן יש שיטה שהאדם רק מחיל קדושה על החפץ, והקדושה גורמת לקניין (קובץ שיעורים קידושין מב הביא צד כזה).¹

הנכסים הנקנים הם:

קרקע נקנית באמירה להקדש, וכן שאר הדברים שאינם נקנים במסירה, שלשון המשנה "אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט" לאו דווקא (ריטב"א קידושין כז).

דבר שלא בא לעולם - יש בזה שלוש דעות:

(א) הרמב"ם (מכירה כב-טו) והשו"ע (ח"מ ריב-ז) כתבו שאפשר להקדישו.
(ב) הרא"ש והרמ"א (שם, והביא את הרא"ש) כתבו שא"א (דן בזה פרי משה קניינים יג-ט, ושם בסעיף י הביא סתירה בדברי הרמב"ם).
(ג) הרבה מפרשים חילקו שקדושת הגוף חלה על דבר שלא בא לעולם וקדושת דמים לא (וקונמות הם קדושת הגוף) (כסף משנה נדרים יב-י. ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-יג בשם האחרונים, השיטה מקובצת, והקצוה"ח קיז).

דבר שאינו ברשותו אי אפשר להקדישו (בבא מציעא ז). ולגבי בקדושת הגוף נחלקו הראשונים: ר"ת (בתחילת תוס' גיטין מ: ד"ה הקדש) כתב שגם קדושת הגוף אי אפשר להקדיש כשאינו ברשותו. אך הרא"ש (הובא בשו"ת הריב"ש שנט) והשיטה מקובצת (הביאה ודן בה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-יג ד"ה שמ"ק) חידשו שדין זה נאמר רק בקדושת דמים, אבל קדושת הגוף יכול להקדיש אפילו בדבר שאינו ברשותו. וביאר את טעמם הקובץ שיעורים (קידושין מב) שדווקא בקדושת דמים האדם מחיל את הקניין, וכעין מכירה, ולכן לא יכול להקדיש באינו ברשותו, אך בקדושת הגוף, שהאדם מחיל את הקדושה, יכול להקדיש אע"פ שאינו ברשותו.²

חוב, נחלקו הראשונים האם נחשב ברשותו והאם אפשר להקדישו, ויש בזה ארבע דעות:
(א) אינו ברשותו של המלווה ולכן אינו יכול להקדישו (רי"ף בבא קמא ריש פרק ד, וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב-ז (ד"ה בתשובת) שמלווה על פה נחשב אינו ברשותו ולכן אי אפשר להקנותו בשום קניין).

(ב) הוא ברשותו ואפשר להקדישו (בעל המאור בבא קמא ריש פרק ד, והקובץ שיעורים בבא בתרא תקכב דן במחלוקת הרי"ף ובעל המאור הנ"ל).

(ג) אינו ברשותו ואע"כ יכול להקדישו (המרדכי בבא בתרא תקסה).

(ד) אם הלווה כופר בו - המלווה אינו יכול להקדישו, אך אם אינו כופר בו או מעכבו - יכול להקדישו (מאירי בבא קמא סח: (ד"ה זה שאמרו) בשם חלק מהראשונים).

הדעת (מחשבה או התרצות)³ - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), ולא רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד).

דעת בלי דיבור מועילה בקודשי מזבח (שבועות כו:), וזהו הדין היחיד שחל בדעת בלי דיבור (קצוה"ח יב-א).

שליחות - למהרי"ט אי אפשר להקדיש ע"י שליח, כי הקדש הוא מילי ומילי לא מימסרן לשליח, והמחנה אפרים כתב שאפשר, ודין מילי הוא רק שהשליח לא יכול לחזור

¹ דנו בשיטות אלו ובחולקים עליהם בערך הקדש בסעיף "קדושה ובעלות" ד"ה במהותו.

² הובא עם החולקים עליו בערך הקדש בסעיף "קדושה ובעלות" ד"ה במהותו.

³ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

ולמוסרם לשליח אחר (שלוחין ז', והביא גם את המהר"ט. דן בזה גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-טו).

חזרה תוך כדי דיבור לא מועילה בהקדש, כי אינו קניין אלא רק סילוק (מחנה אפרים זכייא מהפקר יא).

כלתה קניינו - בהקדש אין דין כלתה קניינו, כגון האומר "הרי זה הקדש לאחר שלושים יום" - ההקדש כן חל, שלא כבשאר הקניינים. ובטעם לזה נחלקו הראשונים: א) דעת הרשב"א שמועיל משום שהקדש חל בדיבור ולא במעשה (רשב"א נדרים כט: והובא בר"ן נדרים כח: ד"ה וכתב). וביאר הגר"ש שקאפ (נדרים כב ד"ה ומהאי) שלא שהדיבור הוא מעשה הקניין, אלא שאין צריך מעשה קניין, ולכן לא שייך בו דין כלתה קניינו, שהרי אין בו מעשה קניין כלל. ב) דעת התוס' שלא אכפת לנו שהדיבור כלה מפני שלא הדיבור מקנה את הנכס להקדש, אלא הדיבור מוסר את הנכס לרשות גבוהה, וזה שהנכס ברשות גבוהה הוא הקניין. וא"כ הקניין לא כלה לאחר שלושים יום, שהרי הנכס עדיין ברשות גבוהה, וזהו הקניין (הגר"ש שקאפ נדרים כב ד"ה והנה).

כינויים - דנו הראשונים לגבי הקדש וקרבנות: האם אין בהם כינויים משום שאין להם כינויים בלשון הגויים, או שלא בדו להם חכמים כינויים (תוס' נדרים ב. ד"ה ונזירות), או שבאמת גם להם יש כינויים (שיטה מקובצת נדרים ב. ד"ה וכינויי הקדשות) הסתפק בזה. וכן הירושלמי נדרים א-א דן בזה, אמנם הסתפקו המפרשים בביאור דבריו.

קטן יכול להקנות באמירה מזמן שיגיע לעונת הפעוטות (ראב"ד בשיטה מקובצת בבא בתרא קמב).

גוי שנדר להביא קרבן, יש בו דין אמירתו כמסירה (תוס' עבודה זרה ה. ד"ה מניין (ובגליון הש"ס שם הקשה עליהם), אבני מילואים א-ב).

אפשר להקדיש באמירה לצורך הקדש, לצורך תרומה (תוס' יבמות צג. ד"ה קנויה ורשב"א קידושין סג, דן בזה פרי משה קניינים יג-ה), וכן לצורך עניים¹ (ריטב"א קידושין כז).

ערכים קרובים: הזמנה, הקדש, חרמים, מעילה בקונמות (ולגבי הדמיון בין נדרים להקדש עיין שם בסעיף "מהות הקונם"), נדר, נדרי צדקה, ערכין, פשטה קדושה.

אמנה

עיין ערך שטר אמנה.

אמתלא

אדם שנותן טעם מדוע הדברים שאמר בעבר לא היו אמת, נאמן הגדרה

פירוש "אמתלא" הוא משל (רש"י סוכה כח. ד"ה משלות), שנותן משל וטעם לדבריו (רש"י גיטין פח: ד"ה ובלבד).

¹ ע"ע נדרי צדקה.

לדוגמא, אשה שאמרה "אשת איש אני" - נאמנת. אם חזרה ואמרה "פנויה אני" - אינה נאמנת. אך אם נתנה אמתלא לדבריה, שבאמת היא פנויה, ומה שאמרה שהיא אשת איש הוא משום שקפצו עליה אנשים שאינם מהוגנים - נאמנת (כתובות כב.).

בממונות, כגון אשה שאמרה שזינתה, ומפסידה את כתובתה, ונתנה אמתלא לדבריה - יש אומרים שלא מועילה, שסוברים שאמתלא מועילה רק לאיסורים (חלקת מחוקק אה"ע קטו-כב, מוהר"א חסון שהובא בקצוה"ח פ-א בתחילתו, דעת הקצוה"ח עצמו פ-א ד"ה ולענ"ד ופא-כא). ויש אומרים שמועילה, שהרי הוא ק"ו - אם מועילה לעריות כל שכן לממונות (מוהר"ש הלוי שהובא בקצוה"ח פ-א בתחילתו, מרדכי בבא בתרא תרכ, הובא בקצוה"ח פא-כא בתחילתו).

האומר קידשתי את בתי - חכמי פרובינציא כתבו שלא תועיל אמתלא להתירה, ויש שהתירו (שב שמעתתא ו-ח).

ממש בדבריו - אמתלא מועילה רק אם אנו רואים שיש ממש בדבריו (רמב"ם אישות ט-לא).

עשה מעשה, אין מועילה עליו אמתלא (שר"ע י"ד קפה-ג). כגון אשה שלבשה בגדי נידותה ונתנה אמתלא על כך. וכל זה דווקא במקרה שהיה יכול שלא לעשות את המעשה, למשל, היתה יכולה לומר "טמאה אני" ולא ללבוש את בגדי נידותה, אך אם לא היה יכול בלא המעשה - מועילה אמתלא גם עליו (קצוה"ח פא-ז).

כאשר אדם תבעו והודה לו, לא מועילה אמתלא על כך. כגון, עד אחד אומר אשת איש את, והודתה לדבריו - לא תועיל לה אמתלא, שאין אדם עשוי להודות בדבר שאינו (מוהר"ט ח"ב אה"ע א, הובא בקצוה"ח פא-כא).

לאחר שעבר את האיסור, יש אומרים שלא מועילה אמתלא (כרתי ופלתי קפה-ב), וי"א שאעפ"כ מועילה (שר"ת חתם סופר ח"ג אה"ע עו).

טענין - לא טוענים אמתלא לאדם, שאמתלא מועילה רק אם האדם עצמו אומר אותה בפירוש (קצוה"ח פ-א ד"ה ומ"ש, פא-כא ד"ה אך).

ערכים קרובים: אדם עשוי שלא להשביע את עצמו (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) דנו אם הוא מדין אמתלא), טענה, משטה הייתי כך (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) דנו אם הוא מדין אמתלא).

אנדרוגיניזם

אדם שיש לו גם זכרות וגם נקבות. הגדרה

פירוש "אנדרוגיניזם" הוא איש-אשה (תוספות יו"ט יבמות ח-ו ד"ה אנדרוגיניזם (השני), והוסיף שהוא מלשון לעז).

במהותו נחלקו לארבע דעות: מקור וטעם

א) ספק זכר ספק נקבה (בכורות מא. במשנה, ורש"י שם ד"ה וטומטום ואנדרוגיניזם).
ב) זכר ודאי (רבי אליעזר ביבמות פא., פג:).

(ג) מקצתו כאיש ומקצתו כאשה, ואינו לא איש גמור ולא אשה גמורה (תוס' יבמות פג. (סוף ד"ה בריה) בדעת ת"ק, והוא כעין מי שחציו עבד וחציו בן חורין (ראב"ד שופר ב-ב, והכסף משנה (תרומות ז-טז ד"ה והראב"ד) כתב שמקורו בדברי הירושלמי¹.
(ד) בריה בפני עצמו, ולא הכריעו בו חכמים אם דינו כזכר או כנקבה (רבי יוסי ביבמות פג.).

בטבעי - האם יכול להוליד - יש שלוש דעות (מנחת חינוך א-א [ד]):
(א) אינו יכול להוליד כזכר, ואפילו לדעה שהיא זכר ודאי (ב"י אה"ע קעב ד"ה ומ"ש). וכן אינו יכול להוליד כנקבה (מנחת חינוך שם).
(ב) יכול להוליד כזכר (תוס' יבמות פב: ד"ה תנן, וכן הנודע ביהודה מהדורא תנינא אה"ע א דן אם יכול להוליד כזכר) אך לא כנקבה (מנחת חינוך שם).
(ג) יש אנדרוגינוסים שהם מין בפני עצמו, והם יולדים גם כזכר וגם כנקבה (מהר"ט אלגזי נח ד"ה וראיתי).

בעל מום (בין באדם ובין בבהמה) - נחלקו בגמרא האם אנדרוגינוס הוא מום (ולגבי טומטום משמע שאינו מום). וברמב"ם יש בזה סתירה (מנחת חינוך רעה-א [ד]).

בגדלותו וחיובו במצוות (וכן בדין טומטום) כתב הרמב"ם (אישות ב-כה) שהם מבין י"ב שנה. ומצאנו בדבריו שלוש דעות:
(א) המגיד משנה (שם) הבין מדבריו שהם לכל הדינים, ותמה שבמצוות שנשים פטורות אף האנדרוגינוס צריך להיפטר כשהוא בן י"ב ממה נפשך - שאם הוא זכר עדיין אינו גדול, ואם הוא נקבה הוא פטור ממצוות אלו.
(ב) הלחם משנה (שם) סובר שהרמב"ם דיבר דווקא במצוות שנשים חייבות, אך במצוות שנשים פטורות - מחוייב רק מבין י"ג.
(ג) והרואצ'ובר חידש שמבין י"ב חייב בכל המצוות, וגם במצוות שנשים פטורות, משום שסובר שגדלות מתחילה גם בזכר מבין י"ב, אלא שאין גדלות בלא שערות, ושערות בזכר קודם י"ג הרי הן שומא, ולכן זכר יכול להיות גדול רק בי"ג. אך אנדרוגינוס, שלא שייך בו הבאת שערות - מבין י"ב נעשה גדול, אפילו אם הוא זכר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טומטום ואנדרוגינוס).

ערכים קרובים: אשה במצוות, חרש, טומטום, סומא, שוטה.

אנוס

עיין ערך אונס (בעבירות).

אנינות

עיין ערך אונן.

¹ בגדר חצי עבד וחצי בן חורין עצמו דנו האם כולו עבד וכולו בן חורין או שחציו עבד וחציו בן חורין. הובא בערך חצי עבד וחצי בן חורין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

אנן סהדי

דבר שברור לכולם (הוזכר בכתובות כז:).

הגדרה

בדיני ספיקות.

לדוגמא, בכל שעה יש מים בנהר (כתובות כז:). וכן קול, כשאינן חשש שאויבים הוציאוהו בכוונה, הוא אנן סהדי (ריטב"א כתובות טז: ד"ה אי כל).

נקרא גם כו"ע סהדי, חזקת אנן סהדי¹.

משמעות נוספת: בשם "אנן סהדי" מכנים לפעמים את כל ההכרעות של בירור מציאות, כגון חזקת אומדנא², מיגו³, רוב⁴, ועוד, כדי להבחין בינם לבין הכרעות של הנהגה (רק פסיקת דין), כגון מוחזק.

דינים דומים: יש שלוש הכרעות שמבוססות על דרך העולם, ואלו הן - על פי הסדר מהחזקה אל החלשה -

- (א) אנן סהדי - סברא חזקה מאוד. לדוגמא, בכל שעה יש מים בנהר. ובזה נעסוק בערך זה.
- (ב) חזקת אומדנא⁵ - סברא פחות חזקה. לדוגמא, שליח עושה שליחותו.
- (ג) רובא דליתא קמן⁶ - בלי סברא כלל, אלא שכך מנהג העולם. לדוגמא: רוב האנשים אינם סריסים ואיילוניות.

מקורו מסברא. מקור וטעם

טעמו הוא סברא פשוטה. והוא בירור המציאות האמיתית.

לגבי ודאותו, הוא לא שהתורה התירה לסמוך על הספק (דין ספק), אלא הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) (כך משמע מהחתן סופר (ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) כללי מיגו תב, פלתי סג-א ד"ה ונראה), וכעדות גמורה (תוס' נדרים כח, ותוס' יר"ט יבמות תחילת פרק י כתב שהכתוב מסרו לחכמים לידע היכן נחשב כעדות גמור).

בכל דיני התורה - בממונות, איסורים, ודיני מיתה. בדינים שונים

לקיום הדבר בקידושין הסתפק בזה הקובץ שיעורים (בבא בתרא תקפ, ובלשונו: לא מועיל, ודבר זה אינו ברור כל כך).

אינו מועיל לכל המעשה, אלא רק לפרטים ממנו, כך כתב המהר"ק. אך הקובץ שיעורים פרטי הדין הקשה עליו (קובץ שיעורים בבא בתרא תקפ).

עד אחד נאמן במילתא דעבידא לגלויי - דין זה הוא מדין אנן סהדי, שאנן סהדי שמילתא דעבידא לגלויי לא משקרי אינשי. ולכן אפשר שהוא עדיף משאר עד אחד (קובץ שיעורים בבא בתרא תכה)⁷.

¹ בחלוקת החזקות לסוגים השונים ע"ע חזקות שונות (בספיקות).

² ע"ע חזקת אומדנא.

³ ע"ע מיגו.

⁴ ע"ע רובא דאיתא קמן, רובא דליתא קמן.

⁵ ע"ע חזקת אומדנא.

⁶ ע"ע רובא דליתא קמן.

⁷ בדין מילתא דעבידא לגלויי דנו בערך עד אחד בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במיתת הבעל.

בפעיה זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹.

חוזק

עדים, אנן סהדי דוחה אותם ומוכיח שהם שקרנים (ריטב"א כתובות טז: ד"ה אי כל הנישאת). אך הקובץ שיעורים כתב שאנן סהדי במקום עדים לא אמרינן (בבא בתרא תקפ, וכן הרשב"א בכתובות שם ד"ה ואי) כתב שיש פירוש אחר לגמרא שם).

מיגו במקום אנן סהדי לא אמרינן (כתובות כז:).

ערכים קרובים: הוחזק, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקות שונות (בספיקות), חזקת אומדנא, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), עדים, רובא דליתא קמן.

ערכים קרובים

אנן סהדי דאדעתא דהכי עביר

עיינ ערך אומדנא דמוכח.

אסמכתא (בדרשות)

דרשא שאינה מקור גמור לדיון, אלא באה לרמז עליו.

הגדרה

בטעמה נחלקו האם הוא לסימן בעלמא שנתנו חכמים ואין כוונת התורה לכך (קריית ספר הקדמה סוף א) או שהקב"ה כתבה בתורה כדי להעיר שראוי לעשות כן אלא שאינו חובה ומסרו לחכמים (ריטב"א ראש השנה טז. ד"ה והא, והביא גם את הדעה הראשונה אך דחאה). ויש אסמכתאות דרבנן שלולי האסמכתא לא היו חכמים מתקנים זאת (קריית ספר הקדמה ד).

מקור וטעם

ישנן אסמכתאות לכמה וכמה סוגי דינים:

בדינים שונים

לדרבנן - כגון חינוך קטן (חגיגה ד.).

להלכה למשה מסיני - כגון שיעורין (עירובין ד:).

לסברא (דאורייתא) - כגון ציפורי מצורע, שסברא שלא אמרה תורה שלח לתקלה (רש"י קידושין נז: ד"ה רבא, ויד מלאכי תקמו לגבי אסמכתא לדינים דאורייתא בכלל).

למציאות שידועה לנו גם ללא הפסוק - כגון אין שליא בלא ולד (חולין עז:).

דאורייתא - גם עליה יש אסמכתא (בירורי המידות יב-בא).

לפסוק אחר - כגון פרט לבעלי קבין, שנלמד מ"פעמים" אך יש לו אסכתא מ"רגלים" (תוס' חגיגה ג. ד"ה מפעמים).

קושיא - כאשר הגמרא מקשה על דרשא מה החולק על דרשא זו ילמד מפסוק זה, מוכח שזו דרשא גמורה ולא אסמכתא (בירורי המידות יב-בא).

פרטי הדיון

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

כלל ופרט - יש מי שחידש שכל כלל ופרט הוא אסמכתא (הובא במאירי קידושין כד: תחילת ד"ה ולענין).

היקש מאסמכתא - אע"פ שהיכא דאיכא לאקושי לקולא ולחומרא לחומרא מקשינן (יבמות ח., קידושין סח.), דין דרבנן שהסמיכוהו על היקש, והוקש לקולא ולחומרא - לקולא מקשינן (שבת פג:).

דברי קבלה - גם מהם יש אסמכתאות (תוס' עבודה זרה כב. סוף ד"ה תיפוק).

גזירה שווה משולשלת, כגון למדנו מציאה מחיפוש וחיפוש מחיפוש וחיפוש מנרות ונרות מנר ונר מנר (פסחים ז:). כתבו הראשונים שאינה גזירה שווה גמורה אלא אסמכתא על דרבנן או על דאורייתא (בירורי המידות ג-ד).

אסמכתאות רבות - דרשא שאינה גמורה אלא אסמכתא, מביאים לה אסמכתאות רבות (ירושלמי עירובין יא-נט.).

בפעיה זה נדון בחוזקה של המידה במקרה שמידה אחרת סותרת אותה. חוזק

פשוטו של מקרא - אסמכתא לא יכולה להתנגד אליו (בירורי המידות יב-א).

ערכים קרובים: דאורייתא, דרבנן, מידות שהתורה נדרשת בהן. ערכים קרובים

אסמכתא (התחייבות)

אדם מתחייב לחבירו שאם לא יעשה מעשה מסויים יתחייב לו דבר מסויים בתור קנס הגדרה
- **ההתחייבות הזו לא מועילה** (הסוגיות בבבא מציעא מח.; סו., קד: ועוד. בסוגיא זו האריך דברי גאונים א).

לדוגמא, המקבל עירבון מחבירו ואומר לו "אעשה כך וכך, ואם אחזור בי אכפול לך עירבונך", וחזר בו - פטור מלכפול לו ערבונו (בבא מציעא מח:).

החולק על דין זה הוא רבי יוסי שסובר שאסמכתא קונה, והלכה כרבי יהודה שאסמכתא לא קונה (בבא בתרא קסח.). וכן נחלקו בזה אמוראים, שלרב הונא אסמכתא קונה ולרב נחמן לא (בבא מציעא סו.).

במקור שאסמכתא לא קונה יש שכתבו שהוא רק מדרבנן, אך מדאורייתא כן קונה (מרדכי מקור וסעם
בבא קמא סוף פרק ד סי' מו בשם רבינו נתנאל מקנון, דברי גאונים א-א), והמקור לכך הוא מדין ערב שמועיל מדאורייתא אע"פ שהוא כאסמכתא, שהרי מתחייב שאם הלווה לא ישלם למלווה - הערב עצמו ישלם (מרדכי שם). ולפי זה כאשר יש מחלוקת הפוסקים האם הדבר הוא אסמכתא - מעמידים על דין תורה וקונה, שהרי זה ספק בתקנת חכמים (דברי גאונים שם).

הטעם שלא קונה הוא שהתחייבות האסמכתא היתה גוזמא (רש"י בבא מציעא מח: ד"ה אסמכתא) מגדיר כן אסמכתא, וכשהתחייב סמך בליבו שיוכל לקיים את התנאי, וכשהגיע הזמן נאנס (רשב"ם בבא בתרא קסח. ד"ה אסמכתא) מגדיר כן אסמכתא.

מחילה, כגון שנתן עירבון לחבירו ואמר לו "אעשה כך וכך ואם לא ערבוני מחול לך" - בדינים שונים
דעת השו"ע (ח"מ רזיא) שגם בה יש דין אסמכתא וההתחייבות לא מועילה, והרמ"א (שם) הביא שיש חולקים.

בשבועה ובנדר הקדש וצדקה אין דין אסמכתא, ומועילים (שו"ע ח"מ רזיט ורמ"א).

פרטי הדין **בתנאי שאינו בתור קנפ**, דהיינו שלא אומר לחבירו "אם לא אעשה כך וכך אשלם לך", אלא למשל שאומר "אם אתה תעשה כך - גם אני אעשה כך" אין דין אסמכתא, וקונה, ככל דיני תנאים המפורשים בש"ס (חינוך שמג ד"ה והרבה).

אם אמר "מעכשיר", כגון שאמר "אם לא אתן לך מכאן ועד שלוש שנים הרי שדי קנויה לך מעכשיר" - כן קונה (בבא מציעא סד: במשנה, וסו:). ודין זה נאמר רק בתנאי לעתיד, אך בתנאי לעבר, כגון "אם לא נתתי לך לפני שנה" - לא קונה, שסבר שכן נתן לו, ושכח וטעה (דברי גאונים א-ד).

מי שטעה, שהתנה עם חבירו באסמכתא, והיה סבור שאסמכתא כן קונה, ולכן נתן לחבירו משכון בשביל לשלם לו את האסמכתא - נחלקו המפרשים האם חייב לשלם לו (דברי גאונים א-ז).

פשרה - אסמכתא כן מועילה בה, כגון שבפשרה פסקו שאם לא יעשה מעשה מסוים יתחייב לשלם (דברי גאונים פא-יג).

ערכים קרובים **תנאי קרובים**: תנאי (שהוא כן מועיל).

אפוטרופוס

הגדרה **כאשר ישנם יתומים קטנים, ממונים אדם שיתעסק בצורכיהם** (הסוגיא בגיטין נב, בסוגיא זו האריך דברי גאונים ז).

פירוש "אפוטרופוס" הוא ממונה, וכן תרגום יונתן על הפסוקים "ויפקידוהו על ביתו" (בראשית לט-ד) "אתה תהיה על ביתי" (בראשית מא-מ) - אפטרופוס. והערוך (ערך אפטרופוס) כתב שבלעז פירושו אבי ילדים, או ממונה ופקיד.

לדוגמא, האפטרופוס מוציא, מכניס, בונה, סותר, שוכר, נוטע, זורע בנכסי הקטנים, וכן מאכילן ומשקן (ש"ע ח"מ רצ-ז).

מקור וטעם **במקורו** נחלקו הראשונים האם הוא מדרבנן מדין הפקר בית דין הפקר (רש"י גיטין לד. ד"ה התם, רמב"ן גיטין נב. ד"ה הא) בשם יש אומרים, או מדאורייתא מדין זכין, שמעשי האפטרופוס הם זכות ליתומים (רמב"ן שם בדעת עצמו. ושיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד רנו חקר האם מועיל מדין זכין או שהוא דין מיוחד שידו של האפטרופוס כידם. לגבי אפטרופוס לחלוק בנכסי אביהם מפורש בקידושין מב. שמקורו מהפסוק "ונשיא אחד נשיא אחד ממטה, תקחו לנחול את הארץ" (במדבר לד-יז).

פרטי הדין **הממנה את האפוטרופוס** הוא המוריש (קודם שמת), ואם לא מינה - בית דין חייבים למנות, שבית דין הוא אביהם של יתומים (ש"ע ח"מ רצ-א).

שוטה וחרש דינם כקטנים, ומעמידים להם אפטרופוס (ש"ע ח"מ רצ-כז).

אפוטרופוס שמעיד ליתומים, כגון שמעיד שחייבים להם מעות או שהם חייבים לאחר - יש בזה שלוש דעות האם נאמן (דברי גאונים ז-ב):

(א) אינו נאמן (ש"ך ח"מ רצ-טז, והוסיף שאם הלווה מודה שהאפטרופוס הלווהו מעות של היתומים - כן נאמן, שאז הלווה עשאו שלישי).

(ב) כן נאמן (שבית יעקב ח"ב קעא).

(ג) אם ידו של האפטרופוס באמצע (שהוא הלווה בשבילם את המעות) - אינו נאמן, אך אם אין ידו באמצע (שאביהם הלווה) - כן נאמן (בשמים ראש קיז).

טענה שאינה שכיחה, אע"פ שבית דין לא טוענים אותה בשביל יתומים (בדין טענינו), אפטרופוס כן יכול לטעון בשבילם (דברי גאונים ז-ז).

חזקת נזיקין (כגון היזק ראייה) שאדם החזיק כמה שנים נגד היתום, והאפטרופוס לא מיחה בו - החזקה לא מועילה, שהרי האפטרופוס לא יכול למחול בלי תועלת ליתום, וגם אם מחל אינו מחול (דברי גאונים סט-יג).

לעשות פשרה - נחלקו האחרונים האם האפטרופוס יכול לפשר עבור היתומים (מהרלב"ח צה: יכול, שו"ת פני משה ח"א ט: לא יכול. הובאו בדברי גאונים ז-יא).

אפטרופוס שפגע בנכסי היתומים, כגון שהלווה בלא משכון - בפשטות חייב, אך הרמב"ן חידש שפטור (הובא בש"ך חו"מ רצ-כה). אמנם כשהזיק בידיים גם הרמב"ן מודה שחייב, וכן הוא מודה באפטרופוס שמינו בית דין (דברי גאונים ז-יג).

למכור את נכסי היתומים ולהניח את המעות בעסק - אינו רשאי (שו"ע חו"מ רצ-יא), וגם בדיעבד אם עבר ומכר - מכירתו לא חלה (מהריב"ל ח"א עח וח"ד כח, לחם רב רט, דברי גאונים ז-טז).

יד האפטרופוס דינה כיד היתום ותפיסתו מועילה עבורם. ולכן יכול לתפוס בשבילם גם כשחב לאחרים, וכן יכול לטעון בשבילם "קים לי" (שו"ת ברכת יוסף כ).

כשהיתומים נעשו גדולים האפטרופוס נותן להם את ממון המוריש (שו"ע חו"מ רצ-טז). וזמן גדלותם הוא י"ג לזכר וי"ב לנקבה (ריב"ש תסח, מהריב"ל ח"ב עו, דברי גאונים ז-יז).

התופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים - לא מועיל (גיטין יא:). אך אפטרופוס כן יכול לתפוס אפילו כאשר חב לאחרים, שהוא כיד הבעלים (רא"ש בבא מציעא פרק א ס' כז).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: טענינו, קטן, קנייני קטן.

אפתיקי

נכס מסויים שייחדו לגביית חוב. הגדרה

בלשון "אפתיקי" נחלקו הראשונים לשלוש דעות:

- א) נוטריקון אפה תהא קאי, כלומר מזה יהא לך פירעון (רש"י בבא קמא יא: ד"ה אפתיקי).
- ב) נוטריקון פה תקנה, כלומר מזה תגבה (פירוש המשניות לרמב"ם גיטין מ:).
- ג) היא מילה בלעז (הערוך ערך אפתק) שפירושה משכון (תפארת ישראל יכין גיטין ד-ד אות כו).

לדוגמא, הלווה כתב למלווה "מכאן תגבה", בין אם הוא שדה, שור, שאר מטלטלין, או עבד (שו"ע חו"מ קיז-א, ג, ה).

אפתיקי מפורש - יש מין אחר של אפתיקי והוא אפתיקי מפורש, דהיינו שאמר "לא יהא לך פירעון אלא מזו" (רמ"א חו"מ קיז-א). ונפק"מ לשטפה נהר, שבסתם אפתיקי גובה משאר נכסים, ובאפתיקי מפורש לא (שו"ע חו"מ קיז-א).

גביה מנכסים אחרים - כאשר האפתיקי קיים בעין, דהיינו שלא שטפה נהר, לא מכרה ולא נתנה לאחר, נחלקו המפרשים האם יכול המלווה לגבות מנכסים אחרים, שהרי בעל חוב דינו בבינונית, ויש בזה ארבע דעות:

- א) הגביה יכולה להיות רק מהאפתיקי (ביאור הגר"א חו"מ קיז-ב באמצעו).
- ב) הגביה יכולה להיות גם משאר נכסים (טור חו"מ תחילת קיז).

(ג) המלווה יכול להחליט שרצונו לגבות משאר נכסים, ואין הלווה יכול לדחותו (ר"ן, הובא בב"ח ח"מ קיז-א תחילת ד"ה ומ"ש).

(ד) הלווה יכול להחליט שרצונו להגבות משאר נכסים, ואין המלווה יכול לדחותו (דרישה ח"מ קיז).

מכירה - עשה מטלטלין (חוץ מעבד שיש לו קול) אפותיקי ומכרם - אין בעל חוב גובה ממנו (בבא קמא לג), ואפילו אם מכרם בשטר, משום שאין להם קול (ש"ע ח"מ קיז-ג).

נתינה - נתן את האפותיקי במתנה, נחלקו הראשונים האם גם בזה (כמו במכירה) אין בעל חוב גובה (ש"ת הרשב"א תריח, הובא בסמ"ע ח"מ קיז-ב), או שבזה כן גובה, שאין פסידא ללקוחות, ואין אדם יכול ליתן במתנה מה שמשועבד לאחרים (תוס' בבא קמא קח: ד"ה לוה). דן במחלוקתם קצוה"ח קיז-א).

משכון, דינו כאפותיקי (טור ח"מ קיז בתחילתו).¹

ערכים קרובים: דאיקני, חוב, מזיק שעבודו של חבירו, משכון, שעבוד.

אפקעינהו רבנן לקידושי

חכמים יכולים להפקיע קידושי אשה (הוזכר בכתובות ג, גיטין לג, יבמות צ, בבא בתרא מח, יבמות ק:).

לדוגמא, השולח גט לאשתו וביטל את הגט, מדאורייתא הגט בטל והיא אשת איש, אך חכמים תיקנו שהגט קיים. ואע"פ שמדאורייתא הגט בטל, תקנתם היתה להפקיע את הקידושין (גיטין לג).

דוגמא נוספת: אדם שהכריח אשה להתקדש לו, כיוון שעשה שלא כהוגן הפקיעו חכמים את הקידושין (בבא בתרא מח).

נקרא גם כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש.²

בטעם שהקידושין מופקעים דנו האם הוא מדין תנאי, שהאדם מקדש על תנאי שחכמים ירצו, וכיוון שחכמים אינם רוצים בקידושין ממילא תנאו בטל (והוסיף הרעק"א (כתובות ג) שהתנאי אינו על מנת שירצו חכמים אלא על מנת שלא ימחו), או שהוא דין הפקעה, שחכמים עקרו את הקידושין (ובטעם לזה חידש החתם סופר (בש"ת אה"ע קט בסופו) שכיוון שמקור קידושי אשה בכסף הוא משדה עפרון, א"כ כמו שחכמים יכולים להפקיר את שדהו של האדם כך יכולים גם להפקיע ממנו את אשתו).

ויש בזה ארבע דעות בראשונים:

(א) **תנאי** (ריטב"א המובא בשיטה מקובצת כתובות ג, מרדכי קידושין סי' תקכב).

(ב) **הפקעה** (כך משמע מרמב"ן בשיטה מקובצת כתובות ג, שכתב שלאחר האפקעינהו האשה נאסרת לכהונה מדרבנן).

(ג) **מחלוקת הסוגיות**: לחלק מהסוגיות (בבא בתרא מח: ויבמות ק:) הפקעה, ולחלק מהסוגיות (כתובות ג, גיטין לג, יבמות צ: - שהגמרא הוסיפה בהן "כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש") **תנאי** (כך משמע מהרשב"ם בבא בתרא מח: ד"ה מר בר רב אשי, אך אפשר להבין בו שאין מחלוקת ולכ"ע הוא תנאי. וכן הה"א בתוס' שם (ד"ה תינח) שהיא מחלוקת סוגיות).

¹ ע"ע משכון.

² אמנם יתכן שיש חילוק בין שתי הלשונות הללו, כדלקמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

(ד) תלוי באיזה מקרה: כשהקידושין נעשו שלא כהוגן, כגון שהכריח אותה להתקדש לו - הפקעה, אך כשהקידושין נעשו כהוגן, כגון שביטל את הגט - לא יכולים להפקיעם, ולכן הוא מדין תנאי (תוס' בבא בתרא מח: ד"ה תינח, והוסיפו שההפקעה היא מדין יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה. שו"ת הריב"ש שצט"ה ואין).

גירושין - חידשו הראשונים שגם בהם יש דין כל דמגרש אדעתא דרבנן קא מגרש ושוויה רבנן לגיטא חספא בעלמא, כגון לגבי מי שלא כתב בגט את שמו (רמב"ן גיטין כ. ד"ה הא) בשם יש אומרים.

אישות דרבנן - חידש הברית אברהם (אה"ע נט-ה) שאע"פ שבאפקעינהו פוקעת האישות דאורייתא, אעפ"כ נשארת אישות דרבנן. ונפק"מ שאם נישאת לאחר בניה ממזרים מדרבנן, שהרי היא עדיין איש מדרבנן.

ערכים קרובים: דרבנן, הפקר בית דין, קידושין.

אפרושי מאיסורא

עיין ערך לאפרושי מאיסורא.

אפשר לצמצם

עיין ערך אי אפשר לצמצם.

ארבע אמות (קניין)

ארם קונה חפץ שנמצא בארבע אמותיו (הסוגיא בבבא מציעא י., בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר') אליעזר זוסמאן סופר) יא.

מקורו מדרבנן, שתיקנוהו כדי שלא יריבו על המציאות (בבא מציעא י., ותוס' ר"ד חידש שלגבי גט הוא הלכה למשה מסיני (בבא מציעא י: ד"ה רב)).

בטעמו מצאנו שלוש שיטות באחרונים¹:

(א) מדין חצר, שהחפץ מונח ברשותו (רמ"ה וסמ"ע. והפרי משה קניינים יז-ד ביאר שאין כוונתם מדין חצר ממש, אלא שזה שהחפץ ברשותו הוא הוראת בעלות).

(ב) מדין משיכה, כיוון שמכניס את רשותו מתחת לחפץ (פרי משה קניינים טו-ב, ח: חצר או משיכה).

(ג) קניין נפרד (אבני מילואים ל-ה: חצר או נפרד).

סוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות²) הוא הוראת בעלות (פרי משה קניינים יז-ד בדעת הרמ"ה והסמ"ע).

¹ לגבי קנייני מטלטלין רבים חקרו האם טעמים מדין אחד או יותר מהקניינים האחרים, דנו בזה בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה הכנסה לרשות.

² את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

מתנה לרוב הראשונים (רא"ש בבא מציעא י', רמב"ם וטור) נקנית בארבע אמות, אך מרש"י (בבא מציעא י' ד"ה קונות, שכתב "הפקר") משמע קצת שלא.

מכר לרא"ש (בבא מציעא י') ולנימוק"י נקנה בארבע אמות, אך הרמב"ם והטור השמיטו את דין זה (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יא-ז).

הנכס **הנכסים הנקנים הם:**

מטלטלין.

גט - תקנו שגם הוא יקנה, משום עיגונא (תוס' ורא"ש שם).

כסף קידושין, שטר קידושין וגט, לרא"ש (שם) נקנים בארבע אמות, ולתוס' לא (שם).

גניבה לא נקנית בארבע אמות, שלא תיקנו בשביל גנב (רא"ש שם).

באופן הקניין חקרו רבים האם חכמים הקנו לו את הארבע אמות וממילא קונה את החפץ, או שרק הקנו לו את החפץ (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יא-ג, פרי משה קניינים טו-ג, שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קמט, תורת הקניינים ח"ב עמוד קס. ומעין זה דן באבני מילואים ל-ה לגבי זרק לה גיטה וקידושה לארבע אמות). והצפנת פענח הוסיף שנפק"מ כשהחפץ היה מונח שם קודם שהאדם בא לארבע אמות (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קניין ארבע אמות: מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש בירושלמי).

לדעה שקונה את הארבע אמות חקרו כיצד קונה אותן - בקניין חזקה או מתקנת חכמים (תורת הקניינים ח"ב עמוד קסא). והברכת אברהם (בבא מציעא דף פו בדפיו אות ו ד"ה ועפ"י) כתב שהזכות בארבע אמות היא בגדר שאלה ושכירות לזמן שנשאר במקום זה.

מקום הקניין בסימטא או בצידי רשות הרבים, אבל ברשות הרבים ובשדה של חבירו לא קונה (בבא מציעא י').

בשיעור הארבע אמות הסתפק הברכת אברהם (בבא מציעא פז בדפיו אות י') האם הוא כמו בדיני שבת, שנמדדות לפי האמות של אותו האדם, ונמדדות עם אלכסונו, שהן חמש אמות ושלוש חומשין.

שלא מדעתו קונה בקניין ארבע אמות (מחנה אפרים חצר טז, ט"ז ח"מ רסח-ג). ורק אם כיוון לא לקנות - אינו קונה (ר"ן נדרים לד:).

במהלך נחלקו האם קונה בקניין ארבע אמות (טור ח"מ רסח): הרא"ש סובר שקונה, והראב"ד כתב שלא קונה אלא רק אם עומד במקומו (וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יא-ד האריך בזה).

מציאה (הפקר) - נקנית בארבע אמות (רש"י בבא מציעא יא. ד"ה דלא ליתי, רא"ש שם י'. ותוס' שם ד"ה ארבע אמות).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: חצר.**

ארבע אמות ברשות הרבים

עיין ערך העברת ארבע אמות ברשות הרבים.

ארבע כוסות

מצווה לשתות ארבע כוסות כלילה ראשון של פסח (הסוגיא בפסחים קח.). הגדרה

מקור וטעם **מקורה מדרבנן** (פסחים קיז:).

בטעם למניין ארבע הכוסות הביא הירושלמי (פסחים יא-יח:) ארבעה טעמים: (א) כנגד ארבע גאולות (דהיינו לשונות של גאולה שהוזכרו בפרשה (פני משה:)) - והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי - "והוצאתי אתכם סבלות מצריים, והצלתי אתכם מעבודתם, וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים. ולקחתי אתכם לי לעם" (שמות ו-ו). ואת טעם זה הביאו גם רש"י (פסחים צט: ד"ה ארבע) ורשב"ם (שם ד"ה ולא). (ב) כנגד ארבע כוסות של פרעה - "וכוס פרעה ביד, ואקח את הענבים ואשחט אותם אל כוס פרעה, ואתן את הכוס על כף פרעה וגו'. ונתת כוס פרעה ביד" (בראשית מ-יא). ופירש הפני משה שבאותו חלום של יוסף התבשר על הגאולה. (ג) כנגד ארבע מלכויות. (ד) כנגד ארבע כוסות של פורענות שעתיד הקב"ה להשקות את אומות העולם, וכנגדן עתיד להשקות את ישראל ארבע כוסות של נחמות.

בגדרי המצווה משמע מלשון הגמרא (פסחים קח:): שיש שני דינים: מצוות יין, ומצוות חירות. שלגבי השוטה יין חי לשון הגמרא "ידי יין יצא, ידי חירות לא יצא". ורש"י ורשב"ם (שם ד"ה ידי חירות) פירשו שאין מצווה זו שלימה.

במהותה חקרו האם המצווה היא שתיית הכוסות עצמה (משום חירות), או שהמצווה היא הברכות, ההלל וההודאה על הכוסות (הגר"ז חמץ ומצה ז: מחלוקת ראשונים, הביאו מנחת אשר שמות ח-א).

במניין הכוסות חקרו האחרונים האם הן מצווה אחת כוללת, או שכל כוס היא מצווה נפרדת (מפענח צפונות ד-ז, ברכת אברהם פסחים קח. ד"ה ועוד).

פרסומי ניכא - בארבע כוסות יש פרסומי ניכא (מגיד משנה חנוכה ד-יב), ואעפ"כ הוא פחות מפרסומי ניכא של נר חנוכה, שבנר חנוכה שמדליק מבחוץ הוא פרסום לציבור, אך ארבע כוסות הן רק בביתו (שערי תשובה תרעח-ב).

בני ביתו - הסתפקו התוס' האם צריך ארבע כוסות לכל אחד מבני הבית, או שאחד מוציא את כולם, כמו בקידוש של שאר השנה (תוס' פסחים צט: ד"ה לא).

דין הקידוש של הכוס הראשונה, נחלקו אם הוא חלק מדין ארבע כוסות, או שהוא דין נפרד (עיון בלומדות ה: מחלוקת פוסקים).

דין ברכת המזון של הכוס השלישית, נחלקו אם הוא חלק מדין ארבע כוסות, או שהוא דין נפרד (עיון בלומדות ה: מחלוקת ראשונים).

ערכים קרובים: אכילת מצה, סיפור יציאת מצרים, קידוש, קרבן פסח.

ארבע רשויות

עיין ערך כרמלית, מקום פטור, רשות היחיד, רשות הרבים (בשבת).

ארבעה דברים

עיינ ערך חובל.

ארבעה וחמישה

עיינ ערך טביחה ומכירה.

ארבעים סאה

הגדרה שיעור מקווה לטבילה הוא ארבעים סאה, שהן אמה על אמה בגובה שלוש אמות (פסחים קט:).

בערך זה נדון בפרטי דין ארבעים סאה של מקווה. לשאר דיני מקווה ע"ע מקווה.

מקור וטעם מקורו מהפסוק "ורחץ במים את כל בשרו" (ויקרא טו-זז) - מים שכל גופו עולה בהם, וכמה הן, אמה על אמה ברום שלוש אמות, ושיעור חכמים ששיעורם ארבעים סאה (פסחים קט:).

ובמקור הדין נחלקו המפרשים לארבע דעות (שלוש הדעות הראשונות הובאו בשדי חמד ח"ג ט-ד עמוד 5):

(א) מדאורייתא (ובש"ת הריב"ש רצד הוסיף שאפילו באדם ננס הוא מדאורייתא, הובא בשדי חמד שם ד"ה ובחפשי).

(ב) מהלכה למשה מסיני, ככל השיעורים.

(ג) דרבנן, והפסוק הוא אסמכתא.

(ד) באדם בינוני (שכל גופו עולה בארבעים סאה) מדאורייתא, באדם קטן מדרבנן מדין לא פלוג (מאירי מקוואות תחילת פרק ב ד"ה והמשנה הראשונה).

במהותו חקרו ראשי הישיבות האם הוא דין בטבילה, שצריך לטבול בארבעים סאה, או שהוא דין במקווה, שהמקווה צריך להיות ארבעים סאה (אך אין צריך לטבול בכל הארבעים) (קובץ שיעורים פסחים קפד, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד ר בהערה, שערי יושר ג-ז).

בגדר השיעור כתב הרוגאצ'ובר שארבעים סאה הוא הרכבה מזגית ולא שכנית, דהיינו שאינו שיעור כמותי שמצטרף לארבעים, אלא שפחות מארבעים אינו מקווה כלל (מפענח צפונות ט-י, ובלשונו: שיעור עצם. בביאור שיעורי עצם דן שם ט-א).

פרטי הדין גובה שלוש אמות אינו בדיוק, והוא הדין אם יהיה רחב ואינו גבוה כל כך, ובלבד ששיעורו יהיה ארבעים סאה (ב"י י"ד תחילת רא).

חזקת מקווה - מקווה שהיה ידוע שהוא שלם, טבלו בו, מדדוהו ומצאו שהוא חסר - מטהרים את הכלים שטבלו בו (קידושין סו:). והקובץ שיעורים דן האם היא חזקת הגוף שהמקווה שלם, או חזקת הדין שאפשר לטבול בו (כתובות רס, והביא שדעת השב שמעתתא שהיא חזקת הדין).

מעיינ לטבילת אדם נחלקו הראשונים האם צריך ארבעים סאה או די בכלשהו (טור י"ד תחילת רא, ביאור הגר"א י"ד רא-ו: רמב"ם וראב"ד - בכלשהו, רא"ש: בארבעים סאה).

מעיינ לטבילת כלים טמאים לכו"ע די בכלשהו (טור י"ד תחילת רא, ביאור הגר"א י"ד רא-ו).

מעניין לטבילת כלים הניקחים מגוי נחלקו הפוסקים האם צריך ארבעים סאה (האריך בזה שדי חמד ח"ג ט-ג עמוד 4): יש אומרים שאפילו לדעות שלשאר טבילות די בכלשהו, טבילת כלים הניקחים מן הגוי היא חידוש וצריך ארבעים סאה (תוס' עבודה זרה עה: ד"ה מים). ויש אומרים שדי בכלשהו, שהרי טבילה זו נלמדה מטבילת כלים טמאים (טור יו"ד תחילת קכ).

ערכים קרובים ערכים קרובים: טבילה, טבילת כלים (הניקחים מגוי), מקווה, שיעורין.

ארוסין

עיי' ערך קידושין.

אש

המזיק את חבירו באש חייב (הסוגיות בבבא קמא כב. ובבבא קמא פרק ו. האריך בסוגיא זו קונטרסי שיעורים בבא קמא יג).

לדוגמא, הדליק גדישו של חבירו (בבא קמא סא:).

מקורו מהפסוק "כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה, שלם ישלם המבעיר את הבערה" (שמות כב-ה).

בטעמו נחלקו אמוראים האם איש משום חיצו (דהיינו כחו') או משום ממונו (בבא קמא כב.). ולהלכה משום חיצו (רמב"ם נזקי ממון יד-טו).
ואעפ"כ אינו כמזיק בידים, אלא אם כן הדליק בידים את של חבירו, ואז חייב גם על נזקי ממון (מנחת חינוך נו-א [ב] ד"ה וכל).
(ויש מי שחידש שגם לדעה שאישו משום חיצו, תחילת האש חייבת להיות משום ממונו, ורק אז אפשר לחייבו משום חיצו (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-מא)).

לדעה שאישו משום חיצו ישנם שלושה צדדים בדינו (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-לג):

(א) הוא מעשה בידים ממש ומכוחו.

(ב) הוא מעשה בידים אך לא מכוחו.

(ג) אינו מעשה בידים ואינו מכוחו, אלא שנעשית על ידו.

לדעה שאישו משום ממונו חידש הקונטרסי שיעורים (בבא קמא יג-ג) שהוא מדין גרמי¹.

אלו הנפק"מ בין איש משום חיצו לאישו משום ממונו (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-כח):

(א) נפשות - בחיצו חייב על נפשות, בממונו פטור.

(ב) הרוח - לחייב משום חיצו אפשר רק ברוח מצויה הרבה, שקרוב לוודאי שתזיק, בממונו חייב בכל רוח מצויה.

(ג) נפלה גדר שלא מחמת הדליקה - בחיצו פטור משום שכלו לו חיצו, בממונו חייב.

(ד) זמן החיוב - בממונו משעה שהזיק, אך בחיצו חייב כבר משעה שהדליק (כמו הזורק חץ שחיובו חל בזמן הזריקה, שהרי מכאן ואילך הוא אנוס ואי אפשר לחייבו) (נימוקי בבא קמא כב. ד"ה איש משום חיצו). ומהנפק"מ בזמן החיוב יוצאות עוד שתי נפק"מ: [א] הדליק

¹ ע"ע כחו.

² ע"ע גרמא וגרמי.

ומת קודם ההיזק - למ"ד משום ממונו פשוט שפטורים, ולמ"ד משום חיצי יורשיו חייבים לשלם, שהרי החיוב חל עוד בחייו (נימוק"י שם). [ב] קים ליה בדבריה מיניה, כגון שהבעיר בשבת והלכה והזיקה - לדעה שאישו משום חיצי יש קים ליה בדבריה מיניה, שהמיתה והממון באין כאחת - ברגע ההדלקה. אך לדעה שאישו משום ממונו אין קים ליה וחייב, שחיוב המיתה חל בזמן ההדלקה וחיוב הממון חל בזמן הנזק (מנחת חינוך סוף נו, והביא גם את הנימוק"י).

ר"צח - לדעה שאישו משום חיצי ואם הזיק כך חייב (בבא קמא כג. מפורש שזו נפק"מ בין מ"ד איש משום חיצי למ"ד משום ממונו) - לתוס' חייב גם אם רצח כך (בבא קמא נו. ד"ה אילימא), והר"ן סובר שפטור, שאי אפשר ללומדו מממון, דמה לממון שכן עשה בו שוגג כמזיד ואונס כרצון (דן בדבריו שו"ת אבני נזר א"ח שפט. וכן דן במחלוקת זו המנחת חינוך נו-א [י]).

אופני היזק האש הם שישה (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-ט, כח, לד. ודן שם באיזה אופן נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש):

- (א) הדליק בידו את האש. וזהו האופן הכי חמור.
- (ב) הדליק חפץ מצידו האחד והאש מטבעה הלכה ודלקה עד צידו השני.
- (ג) הדליק חפץ אחד והאש מטבעה הלכה ודלקה מחפץ זה לחפץ אחר.
- (ד) הדליק במקום אחד וע"י רוח מצויה הגיעה האש למקום אחר.
- (ה) הדליק בשעה שהיתה גדר שמפסיקה ואחר כך נפלה הגדר ע"י רוח מצויה.
- (ו) האש לא הלכה אל הניזק אלא הניזק נתקל באש, שהבעירה נעשית ע"י הניזק.

בבעלות על השלהבת נחלקו הראשונים: למאירי (ביצה לט.) יש עליה בעלות, ולרשב"א אין עליה בעלות כלל, משום שאין בה ממש (דן במחלוקתם קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-ה).

- החילוקים בין אש לבור הם חמישה** (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-י):
- (א) עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו (בבא קמא כט:) - נאמר על בור ולא על אש.
 - (ב) קנה או ירש את הבור חייב, קנה או ירש את האש פטור.
 - (ג) התחייב מיתה בשעת ההבערה - יש לו קים ליה בדבריה מיניה ופטור מממון, התחייב מיתה בשעת כריית הבור - אין לו קים ליה.
 - (ד) עשה שליח להבעיר - המשלח פטור, שאין שליח לדבר עבירה. עשה שליח לכרות בור - חייב.
 - (ה) שניים שעשאוה - באש פטור, בבור חייב.

ערכים קרובים: בור, טמון, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור לעזיק), קרן (בשור), שן ורגל, תשלומי נזיקין.

אשה במצוות

אשה פטורה ממצוות עשה שתלויות בזמן, וחייבת רק במצוות עשה שאינן תלויות בזמן, וכן חייבת במצוות לא תעשה (הסוגיא בקידושין לד.).

לדוגמא, אשה פטורה מסוכה, לולב, שופר, ציצית ותפילין כיוון שהזמן גרמן. אך חייבת במזוזה, מעקה, אבידה ושילוח הקן משום שלא הזמן גרמן (קידושין לג.).

מקורו מתפילין שנשים פטורות בהן (ותפילין נלמדו מתלמוד תורה שפטורה, שנאמר (דברים יא-ט) "ולימדתם אותם את בניכם לדבר בס": ולימדתם - ולמדתם, את בניכם - ולא בנותיכם (קידושין כט:)). ותפילין הוקשו לכל התורה: "והיה לך לאות על ירך ולזיכרון בין

עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך" (שמות יג-ט) - מה תפילין מצוות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות, אף כל מצוות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות (קידושין לה.).

בטעמי כתבו האבודרהם (סדר תפילות של חול, ברכת המצוות ומשפטיהם, ד"ה כל ישראל חייבין (עמוד כה)) והכלבו (עג בתחילתו) שהוא כדי שתהיה לעזר לבעלה (אמנם הקונטרסי שיעורים (קידושין יט-ד"ה ונראה בביאור) חקר בזה האם טעמו משום שהזמן גרמן, שמשועבדת לבעלה וא"א להגביל לה את זמן המצווה (או מטעמים אחרים), דהיינו שהזמן גרמן הוא הסיבה שפטורה, או שיש טעם מיוחד לכל מצווה שהאשה פטורה, ולא משום שהזמן גרמן, ומה שהזמן גרמן הוא רק סימן לכך שיש טעם אחר לפטורה. ובילקוט שמעוני (שמואל א עח ד"ה וחנה) כתב שהטעם שפטורות הוא שאין להן אלא לב אחד, שאין יצר טוב שולט בהן כל כך ולכן מצווה שאינה נוהגת לעולם קרוב הוא שלא תעשה (זית רענן שם)).

במהותו חילק הרוגאצ'ובר (כללי התורה והמצוות ד"ה עבד כנעני במצוות) בין אשה לעבד כנעני, שעל אשה חל פטור ממצוות עשה שהזמן גרמן, אך עבד כנעני לא חויב במצוות אלו כלל (ואע"פ שכל מקורם של דיני עבד כנעני מגזירה שווה "לה לה" מאשה (חגיגה ד.), כבר כתב המידות לחקר ההלכה (כג-סג) שגזירה שווה מלמדת רק את פרטי הדין ולא את טעם המצווה).

נשים שמקיימות מצוות עשה שהזמן גרמן, כגון שתוקעות בשופר, חקרו האחרונים האם מקיימות מצווה (אלא שאין עליהן חיוב) או שאינה מצווה כלל (וכמו המניח תפילין ברגלו), ותלו זאת במחלוקות ראשונים (קובץ שיעורים בבא בתרא נד ברבע האחרון, שרידי אש ח"ג קד ד"ה ובעיקר). ויש לזה כמה נפק"מ:

(א) נחלקו הראשונים האם אשה מברכת על מצוות עשה שהזמן גרמא - לר"ת מברכת ולרמב"ם לא. ותלו זאת האחרונים (קובץ שיעורים ושרידי אש שם) בחקירה זו, שאם היא מעשה מצווה - תברך, כדעת ר"ת, ואם לא - לא תברך, כדעת הרמב"ם.

(ב) אשה שקיימה מצוות עשה שהזמן גרמא - אם אין בזה מעשה מצווה נקראת הדיוט, שהפטור מהדבר ועושהו נקרא הדיוט, וכמו מצטער היושב בסוכה. אך אם יש בזה מעשה מצווה אינה הדיוט.

(ג) נחלקו הראשונים האם נשים שמקיימות מצוות עשה שהזמן גרמן עוברות בבל תוסיף - רש"י כתב שעוברות בבל תוסיף (ראש השנה לג. ד"ה הא נשים, וכן מז"ה שהוא בשלטי הגיבורים ראש השנה פרק ד, ותוס' חלקו עליו וכתבו שאינן עוברות (עירובין צו. ד"ה מיכל (בשם ר"י), וכן ריא"ז ראש השנה פרק ד, והוסיף שהוא כמו איש המניח תפילין ברגלו, וכן המהרש"א (על רש"י שם) כתב שבל תוסיף שייך רק כשמקיים את המצווה ומוסיף עליה, אך כאן, שלא מקיימה כלל - לא עובר. ותלה זאת הקובץ שיעורים (שם) בחקירתו, שלרש"י נחשב מעשה מצווה, ולכן יש בזה בל תוסיף, אך לחולקים אין בזה כלל מעשה מצווה, וכמו המניח תפילין ברגלו, ולכן אין בזה בל תוסיף¹.

בסעיף זה נדון בכללי מצוות שונים - באלו מהם אשה חייבת. כללים

עשה שמצד עצמו חייבים בו תמיד אך בפועל המצווה מוגבלת, כגון סמיכה, שסומכים ביום רק משום שתיכף לסמיכה שחיטה ושחיטה היא רק ביום - לתוס' היא זמן גרמא ולתוס' ר"ד לא (דברי יחזקאל (סלבודקה) מה-ב,ג). וכן מצווה שבשבת ויר"ט אסור לעשותה משום שהיא מלאכה, כגון מילה שלא בזמנה ושריפת קודשים - לשער המלך (פסולי המוקדשין יט-ה ד"ה אלא) נחשב כעשה שלא הזמן גרמא, אך לאבני נזר (א"ח תקט-א לגבי נשים בהריגת עמלק) הוא עשה שהזמן גרמא.

¹ אמנם יש שביארו את מחלוקת זו באופן אחר, הובאו בערך בל תוסיף בסעיף "פרטי הדין" ד"ה נשים שמקיימות.

מצווה שיש לה הפסק וחזרת, כגון מילה, שאע"פ שבליילה לא מלים, ביום הבא חוזרת אותה המצווה, חידש הטורי אבן (חגיגה טז: ד"ה בני) שלא נחשב שהזמן גרמא¹. וזמן גרמא נחשב רק במצווה שלאחר הזמן בטלה המצווה ואין לה עוד תשלומין, כגון שופר וסוכה, שלאחר זמנם כבר בטלה המצווה, ובשנה הבאה היא מצווה אחרת, ואינה אותה מצווה של השנה².

עשה שהזמן גרמא ויש בו גם לאו, כגון מלאכת יום טוב, והשבתת שאור (שיש בה בל יראה) - לחינוך (שכא בסופו, רצז בסופו) נשים חייבות, ולתוס' (קידושין לד. ד"ה מעקה) פטורות (דנו במחלוקתם המנחת חינוך רצז-ב [ג] ד"ה והנה בר"מ, ושער המלך עבודה זרה יב-ג ד"ה שוב ראיתי. והמנחת חינוך ט-ג [ד] הביא מחלוקת מפרשים בהשבתת שאור).

עשה שהזמן גרמא ויש בו כרת, לתוס' (מגילה כ. ד"ה דכתיב) אשה כן חייבת לקיים את המצווה אע"פ שהזמן גרמא, כגון מילה, לולא גזיה"כ שפטורה (לדעות שהזמן גרמא³), אך ספר גופי הלכות (שיד, הובא בשער המלך עבודה זרה יב-ג בתחילתו) כתב שפטורה. והמנחת חינוך (ב-ג [ט]) הסתפק בזה.

לאו שאין לזקין עליו, כגון לאו שניתק לעשה וכן לאו שאין בו מעשה, דן המנחת חינוך (ח-ב [ד] ד"ה ונוהגת) האם נשים חייבות בו כשאר לאווין או שפטורות ממנו, כיוון שמקור חיוב נשים בלאווין נלמד מהפסוק (במדבר ה-ו) "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (קידושין לה.) ושם מדובר רק בלאווין שנענשים עליהם.

עשה שהוא כשב ואל תעשה, כגון האיסור לנעול את כרמו בשביעית, שהרי מצוות עשה להפקיר את מה שתוציא הקרקע - אפשר שגם נשים חייבות (מנחת חינוך פד-א [א] ד"ה ולכאורה).

מצווה שאינה באשה עצמה, חידש הריטב"א שכן חייבת בה, כגון מילת בנה, שהמצווה בבנה (לדעות שהזמן גרמא⁴), ופטור הזמן גרמא נאמר רק במצוות שבאשה עצמה, כגון לולב וסוכה (ריטב"א קידושין כט. ד"ה ואיחי).

מצוות שונות בסעיף זה נדון בפרטי מצוות שונות - באלו מהן אשה חייבת.

עבודות המקדש - פשוט שאשה אסורה בהן. אך נחלקו המפרשים האם הן בכלל זר וכלולות בלאו (רמב"ם), או שכיוון שהן מזרע אהרן אינן בכלל זר, ויש בהן רק לאו הבא מכלל עשה (דרך מצוותיך ח"ג ד"ה עוד אני, הובא עם הרמב"ם במנחת חינוך שצ-א [א] בתחילתו, והוסיף שאפשר שגם החינוך סובר שאינן בכלל זר).

ביכורים - נשים חייבות בהם. ויש בזה ארבע דעות:

- (א) אינה זמן גרמא, כיוון שהמצווה חוזרת וניעורה לאחר זמנים אלו (טורי אבן מגילה כ.; מנחת חינוך צא-א [י] ד"ה ועיין).
- (ב) אינה זמן גרמא כיוון שכאן אין הזמן גורם לה, אלא שלאחר חנוכה אין הפירות מצויים על פני השדה (טורי אבן מגילה כ.; וברמב"ן קידושין לג: (ד"ה והוי) ובריטב"א שם (ד"ה תנו) מפורש שביכורים אינה זמן גרמא, אך לא ביארו את הטעם לזה).

¹ עיין לקמן בסעיף "מצוות שונות" (ד"ה מילת בנה) שהראשונים ביארו באופנים אחרים.

² בערך דינים התלויים בזמן בסעיף "פוקע וחוזר" דנו לגבי דין נוסף שפוקע וחוזר.

³ עיין לקמן בסעיף "מצוות שונות" (ד"ה מילת בנה) שיש שביארו באופנים אחרים.

⁴ עיין לקמן בסעיף "מצוות שונות" (ד"ה מילת בנה) שיש שביארו באופנים אחרים.

ג) היא מצוות עשה שהזמן גרמא ואעפ"כ אשה חייבת מדאורייתא משום שיכולה להיעשות ע"י שליח, ולכן אין לפוטרה בזה שמשועבדת לאב או לבעל, וכמו במצוות שריפת נותר (אור שמח טומאת צרעת יא-ז בסופו).

ד) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא, שהרי מביא רק עד חנוכה וכן אינו מביא בלילה. וחיוב נשים בה הוא רק מדרבנן (מנחת חינוך צא-א [י] ד"ה ועיין).

ברכת הלבנה - למגן אברהם (תכו בהקדמה) הזמן גרמא, ולחכמת שלמה אינה זמן גרמא.

מילת בנה - בגמרא (קידושין כט.) מבואר שאשה פטורה מלמול את בנה משום שנאמר (כשאברהם מל את יצחק) (בראשית כא-ד) "כאשר ציווה אותו אלקים" - אותו ולא אותה. והקשו התוס' (קידושין כט. ד"ה אותו) שהרי לכאורה היא מצוות עשה שהזמן גרמא, שהרי לילה אינו זמן מילה, וא"כ פשוט שפטורה ואין צריך פסוק. ומצאנו על כך בראשונים ובאחרונים שישה תירוצים, ויש בהם יסודות חשובים לגדרי הזמן גרמא (וכן יש ביניהם נפק"מ גדולה האם מילה נחשבת מצווה שהזמן גרמא: לתירוץ א ב וג יש בה פטור שהזמן גרמא, לתירוץ ד זה הזמן גרמא אך אין בה את פטור הנשים כשאר מצוות שהזמן גרמא, ולתירוץ ו לא הזמן גרמא):
א) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא ואשה פטורה גם לולא הפסוק, וצריך את הפסוק ללמד שגם אינה מקיימת את המצווה (ונפק"מ, למשל, שאסור לה לברך) (שרידי אש ח"ג קד בתחלתו ד"ה ה"ג, בשם מהר"א אונטרמן¹).

ב) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא ואשה פטורה גם לולא הפסוק, וצריך את הפסוק רק לדעה שמלים גם בלילה, שלדעה זו פשוט שאין הזמן גרמא (תוס' קידושין כט. ד"ה אותו).

ג) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא ואשה פטורה גם לולא הפסוק, וצריך את הפסוק רק לבנות קטורה שה"א שחייבות במילה משום שפטור מצוות עשה שהזמן גרמא נאמר רק לבני ישראל ולא לבני נח (מנחת חינוך סוף מצווה ב ד"ה והנראה (מבנו של המנחת חינוך)).

ד) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא, אך כיוון שיש בה כרת, ועוד, שנכרתו עליה י"ג בריתות ה"א שחייבת, ולכן צריך את הפסוק (תוס' מגילה כ. ד"ה דכתיב).

ה) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא, אך כיוון שהמצווה אינה באשה עצמה אלא בבנה ה"א שחייבת, שכל הפטור של זמן גרמא הוא רק במצוות שבאשה עצמה, כגון לולב וסוכה (ריטב"א קידושין כט. ד"ה ואיהי).

ו) לא נחשב שהזמן גרמא, שאעפ"כ שבליילה לא מלים, ביום הבא חוזרת אותה המצווה. וזמן גרמא נחשב רק במצווה שלאחר הזמן בטלה המצווה ואין לה עוד תשלומין, כגון שופר וסוכה, שלאחר זמנם כבר בטלה המצווה, ובשנה הבאה היא מצווה אחרת, ואינה אותה מצווה של השנה (טורי אבן חגיגה טז: ד"ה בני).

ציצית היא מצוות עשה שהזמן גרמא, שהרי חובתה רק ביום, ולכן נשים פטורות ממנה. אמנם נחלקו הראשונים בדין ציצית ביום: לרמב"ם (ציצית ג-ז) קיום המצווה תלוי בזמן, דהיינו כסות יום פטורה בלילה וכסות לילה חייבת ביום, ולכן פשוט שהזמן גרמא. אך לרא"ש (ריש הלכות ציצית) ולתוס' (קידושין לד. ד"ה ותפילין) סוג הבגד תלוי בזמן, דהיינו כסות יום חייבת בלילה וכסות לילה פטורה ביום, ולשיטתם צריך לומר שזה שסוג החפץ תלוי בזמן מחשיב את המצווה לזמן גרמא (מנחת חינוך פד-א [א] ד"ה ולכאורה).

וממחלוקת זו יוצאת נפק"מ למצווה להפקיר בשביעית את מה שתוציא הארץ, שנשים חייבות בה - והרי כאן סוג החפץ תלוי בזמן, שהרי פירות שגדלו בשביעית חייבים בהפקר גם לאחר השביעית. א"כ לרמב"ם מובן שכאן לא נחשב שהזמן גרמא כי לשיטתו נחשב זמן גרמא רק אם קיום המצווה תלוי בזמן, וכאן קיומה לא תלוי בזמן (אלא רק סוג החפץ

¹ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה נשים שמקיימות) שיש אומרים שבכל מצוות עשה שהזמן גרמא אינה מקיימת כלל ואינה מברכת.

תלוי בזמן). אך לרא"ש ולתוס', שגם סוג החפץ מגדיר את המצווה כזמן גרמא - צריך לומר שמה שנשים חייבות להפקיר בשביעית הוא משום שהפקר בשביעית אינו מצווה אלא אפקעתא דמלכא (מנחת חינוך שם ד"ה אך).

ספירת העומר - בפשטות היא מצוות עשה שהזמן גרמא (מנחת חינוך שו"א ד, אבני נזר א"ח שפד), אך הרמב"ן חידש שאין הזמן גרמא (קידושין לד, והובא במנחת חינוך ובאבני נזר שם).

הבדלה, לדעות שהיא דאורייתא גם נשים חייבות בה, לדעות שהיא דרבנן¹ נחלקו הפוסקים האם נשים חייבות בה (מנחת חינוך לא-א [יג]).

בכור - נחלקו בה הראשונים לגבי כהנת: הרא"ש כתב שאין ליתן לה בכור בהמה טמאה וכן פדיון הבן, שנאמר "אהרן ובניו", ודורשים כהן ולא כהנת (רא"ש סוף בכורות סי' ד, וכן כתב הרמב"ם ביכורים א-י לגבי פדיון הבן). ותוס' סוברים שאפשר לתת לה (תוס' קידושין ח. ד"ה רב, בתיווך השני, לגבי פדיון הבן), שהם סוברים "כהן ואפילו כהנת" (מצפה איתן על תוס' שם).

נשים חייבות בנר חנוכה (ובמגילה) שאף הן היו באותו הנס (מגילה ד, שבת כג). ונחלקו הראשונים האם הן יכולות להוציא ידי חובה אנשים (מאירי שבת כג. ד"ה אע"פ). וחקרו האחרונים האם "שאף הן היו באותו הנס" הוא טעם לחייב את הנשים, או רק לסלק את הפטור (אור גדול דף קעב טור א: מחלוקת רש"י ותוס').

כתיבת ספר תורה, הסתפק השאגת אריה (תחילת לה) אם חייבות במצווה זו - האם כיוון שפטורות מתלמוד תורה פטורות מכתיבתה, או שהן מצוות נפרדות ובכתיבה כן חייבות. והחינוך (סוף תריג) כתב שנשים פטורות (דן בזה גם מנחת חינוך תריג-א [ט]).

אשה אינה סומכת (משנה קידושין לו). וחקר הרוגאצ'ובר האם הוא מיעוט בנשים או בקרבן נשים, ונפק"מ בקרבן של איש ואשה בשותפות, האם האיש סומך (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה סמיכה אות לג).

כיבוד אשה - אשת חבר, אשה זקנה ואשה חכמה - ע"ע כיבוד חכמים בסעיף "אשה". פרטי הדין

ערבות (כל ישראל ערבים זה בזה) - ע"ע ערבות בסעיף "נשים".

בנות נח - יש מי שחידש שאינן פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, כגון מילה לבנות קטורה (לולא גזירת הכתוב, לשיטתו שהזמן גרמא²) שפטור זה נאמר רק לבני ישראל (מנחת חינוך סוף מצווה ב ד"ה והנראה (מבנו של המנחת חינוך)). אנשים

ערכים קרובים: איילונות, איסורים, אנדרוגינוס, חרש, טומטום, מצוות, סומא, עבד כנעני במצוות, קטן, שוטה. ערכים קרובים

¹ את המחלוקת האם הבדלה דאורייתא או דרבנן הבאנו בערך הבדלה בסעיף "מקור וטעם" בד"ה במקור החיוב.

² עיין לעיל בסעיף "מצוות שונות" (ד"ה מילת בנה) שהראשונים ביארו באופנים אחרים.

אשם תלוי

עבירה שחייבים עליה כרת במזיד וחטאת בשוגג, אדם המסתפק אם חטא בה מביא אשם תלוי (הסוגיות בכריתות יז. והלאה).

הגדרה

דוגמאות: ספק האם אכל חלב, אכל חלב שספק האם יש בו כשיעור, ספק האם אכל שומן או חלב, ספק האם בא על אשתו או על אחותו, עשה מלאכה וספק האם הוא שבת או יום חול (כריתות יז. במשנה).

מקורו מהפסוקים "ואם נפש כי תחטא ועשתה אחת מכל מצוות ה' אשר לא תעשינה ולא ידע ואשם ונשא עונו. והביא איל תמים מן הצאן בערך לאשם אל הכהן וכיפר עליו הכהן על שגגתו אשר שגג והוא לא ידע ונסלח לו" (ויקרא ה-ז).

מקור וטעם

טעמו אינו לכפר על החטא עצמו (שהרי אם לאחר מכן יודע לו שחטא - צריך להביא חטאת, ולא נתכפר באשם התלוי), אלא לכפר על כך שלא נזהר שלא יגיע לספק חטא (חינוך קכ ד"ה משרשי).

במהותו חקר הרוגאצ'ובר האם הוא דין אחד (של אשם תלוי) על כל האיסורים, או שלכל איסור יש דין אשם תלוי נפרד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א אשם תלוי אות קנב).

לגבי ודאותו חקרו האחרונים אם הוא חיוב ודאי על שעבר ספק איסור (קרבן ודאי), או שהוא דין ספק על צד הספק שעבר (והוא ספק קרבן, וגזירת הכתוב שמותר אפילו שהוא ספק חולין בעזרה) (הגר"ח על הרמב"ם מעשה הקרבנות יח-י ד"ה ואשר יראה: דין ודאי. קובץ ביאורים גיטין מא, קובץ הערות מב-ד. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אשם תלוי קנא: מחלוקת רמב"ם וראב"ד).

במניין המצוות כל מוני המצוות מנאוהו כמצווה בפני עצמה (ספר המצוות לרמב"ם עשה ל, חינוך קכח, סמ"ג עשה ריד, רס"ג עשה קמט), והגר"פ פערלא הקשה שלכאורה הוא רק פרט ממצוות קרבן השוגג, ואין למנותו בפני עצמו (על הרס"ג עשה קמט).

בכל ספיקא דאורייתא נחלקו הרמב"ם והרשב"א האם הוא לחומרא מדאורייתא או רק מדרבנן. אך בדבר שחייבים על זדונו כרת הרמב"ם מודה שהוא לחומרא מדאורייתא, שהרי העושה אותו חייב באשם תלוי, ומוכח שהוא אסור מדאורייתא¹ (רמב"ם טומאת מת ט-יב).

פרטי הדין

במזיד נחלקו הראשונים אם יש אשם תלוי (קובץ שיעורים כתובות ס: רש"י - לא מביא, תלמיד ר"י - מביא, ובעלי התוס' נחלקו בזה).

אם בשעת המעשה ידע שהוא ספק איסור אינו מביא אשם תלוי, שהרי אינו שב מידיעתו. ודין אשם תלוי נאמר רק כאשר בשעת המעשה לא ידע כלל שהוא ספק (תוס' כריתות יז. ד"ה ספק).

ספק ספיקא - דעת התוס' שחייבים עליו אשם תלוי (כריתות יז: ד"ה מדסיפא, דן בדבריהם מנחת חינוך קכח-א [ג] ד"ה ואם, [ח] ד"ה והנה). והשדי חמד תמה על דבריהם (ח"א עמוד 474).

ערכים קרובים: ספיקא דאורייתא, קרבנות.

ערכים קרובים

¹ הארכנו במחלוקתם (ובעוד מקרים שבהם הרמב"ם מודה) בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

אשת איש

הגדרה **אשה שנתקדשה אסורה על שאר העולם.**

בערך זה נדון באיסור אשת איש לעולם. לאשת איש שזינתה, שנאסרת על הבעל והבועל - ע"ע אשת איש שזינתה. לגדרי קידושין ע"ע קידושין.

מקור וטעם **מקור** האיסור מהפסוק "ואל אשת עמיתך לא תיתן שכבתך לזרע" (ויקרא יח-כ), וכן מהפסוק "לא תנאף" (שמות כ-ג), שסתם ניאוף משמע אשת איש (חינוך לה בתחילתו).

במהות האיסור דנו האם הוא רצוף מרגע הקידושין, או שמתחדש בכל רגע בגלל שמקודשת (קובץ שיעורים ח"ב כז: להר"א בגמרא - מתחדש, למסקנה - רצוף).

האיסור בקידושין אינו כשאר הקניינים, שבכל הקניינים האיסור (איסור גזל) נובע מקפידת הבעלים, אך באשת איש האיסור אינו תלוי בדעת הבעל, שקידושין דומים לקדושת הגוף (הגר"ש שקאף קידושין יד ד"ה בסוגיא).

אין קידושין תופסים באשת איש. ובטעם לזה נחלקו האחרונים: הפני יהושע כתב שהוא משום שכאשר היא אשת איש אין לה יד לקבל קידושין מאחר. האבני מילואים כתב שזו גזירת הכתוב, כשאר עריות שאין קידושין תופסים בהן (אבני מילואים מד-ד, והביא שם גם את הפני יהושע). והרמב"ם כתב שיש את שני הדינים יחד: גם אין לה יד, וגם גזירת הכתוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אשת איש לענין תפיסת קידושין).

פרטי הדין **ארוסתו של אדם, יש מי שחידש שאסורה עליו כארסות אחר וכדין אשת איש** (רא"ה ורשב"א בשיטה מקובצת כתובות ז: ד"ה ז"ל שיטה ישנה)¹.

אנשים **גוי מוזהר על אשת איש, שנאמר "ודבק באשתו"** (בראשית ב-כד) - ולא באשת חבירו (סנהדרין נח.). וכן חייב בזה משום גזל, שגזול את אשת חבירו, אלא שאם היה ברצון הבעל והאשה אינו עובר משום גזל (מנחת חינוך לה-ד [כב] ד"ה כלל וד"ה ויש).

ישראל שבא על אשת גוי אינו חייב מיתה, שאין אישות לגוי. ונחלקו המפרשים באיזה איסור כן עובר:

(א) עובר באיסור דאורייתא של "ודבק באשתו" (בראשית ב-כד) ולא באשת חבירו, כמו גוי שבא על אשת חבירו (תוס' קידושין כא: ד"ה אשת).

(ב) עובר באיסור דאורייתא, שמכך שהתורה התירה אשת יפת תואר ואפילו היא אשת איש, מוכח ששאר אשת גוי אסורה (תוס' סנהדרין נב: ד"ה פרט).

(ג) אינו עובר כלל, משום שאין אישות לגוי (רמב"ן קידושין כא: ד"ה אשת) (והביא מהיראים שעובר באיסור דאורייתא אך לא פירש באיזה איסור). וכן הוכיח המנחת חינוך לה-ד [יז] מהרמב"ם מלכים ח-ג. אך מהלחם משנה שם משמע שגם הרמב"ם סובר כתוס' לעיל, שיש בו איסור דאורייתא.

(ד) עובר בלפני עיוור, כיוון שאשת הגוי מצווה על כך ונהרגת על כך (אבני מילואים טז-ג).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** אשת איש שזינתה (שם דנו באיסורה לבעל ולבועל), גירושין, חופה (ושם בסעיף "נישואין" דנו בחילוקים בין אירוסין לנישואין), מיתת הבעל, ממזר, קידושין, שפחה חרופה.

¹ ביארנו את טעמים ואת טעם החולקים עליהם בערך קידושין בסעיף "קניין ואיסור" בד"ה ויוצאות אות ג.

אשת איש שזינתה

הגדרה **אשת איש שזינתה מרצונה נאסרת על הבעל ועל הבעל.**

בערך זה נדון באיסור אשת איש שזינתה, לבעל ולבעל. לגבי העדים שזינתה - ע"ע עדים שזינתה. לאיסור אשת איש לעולם - ע"ע אשת איש. לגדרי קידושין ע"ע קידושין.

במקור האיסורים ישנם כמה פסוקים:

מקור וטעם

(א) איסור לבעלה - מפרשת סוטה, שנאמר בה (במדבר ה-יג) "ונסתרה והיא נטמאה" (יבמות יא:).

(ב) לאו לבעלה - מפרשת מחזיר גרושתו, שנאמר בה (דברים כד-ד) "לא יוכל בעלה הראשון לשוב לקחתה להיות לו לאשה אחרי אשר הוטמאה", ודרשו "אחרי הוטמאה" - לרבות שנבעלה. זו דעת חכמים, אך לרבי יוסי בן כיפר אין לאו באשת איש שזינתה (יבמות יא:).
(ג) איסור לבעל - מפרשת סוטה, שנאמר בה (במדבר ה-כט) "אשר תשטה אשה תחת אישה ונטמאה". ודרשו (סוטה כז:) "נטמאה ונטמאה" - אחד לבעל ואחד לבעל (ובאופן הלימוד נחלקו תנאים (סוטה כח-כט:)).

באופן האיסור לבעלה חקר הרוגאצ'ובר האם האשה נאסרת על בעלה, או הבעל על אשתו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אשת איש שזינתה אות קנה).

בטעם האיסור לבעל חידש המהר"ק שאינו מחמת העבירה, אלא מחמת מעילתה בבעלה, שנאמר "ומעלה בו (בבעלה) מעל", ולא "ומעלה בה" מעל" (מהר"ק קסז בתחילתו). ולכן גם באומרת מותר, דהיינו שהאשה היתה סבורה שאין איסור אשת איש ולכן זינתה, אעפ"כ נאסרת על בעלה (רמ"א אה"ע קעח-ג), שאע"פ שלא מעלה בה" - מעלה בבעלה.

בטעם האיסור לבעל חקרו האחרונים בין שלושה צדדים (שני הצדדים הראשונים הם הידועים יותר):

(א) מעשה הזנות (איסור סוטה) גורם את האיסור גם לבעל וגם לבעל (ו"כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבעל" (סוטה כז:) הוא סימן).

(ב) מעשה הזנות גרם את האיסור לבעל, והאיסור לבעל גורם את האיסור לבעל (ו"כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבעל" הוא סיבה) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד טו וקונטרסי שיעורים קידושין כב חקרו בין שני הצדדים הללו).

(ג) מעשה הזנות גרם את האיסור לבעל, וזה שהבעל גרם את האיסור לבעל - גורם את האיסור לבעל (עיון בלומדות ח: המשנה למלך מסתפק בין הצד השני והשלישי, ונפק"מ ביניהם במקרה שנאסרה לבעלה לא בגלל הבעל).

ונפק"מ (בין שני הצדדים הראשונים) לטעם הדין שהנבעלת באונס, שמותרת לבעל (כתובות נא:) - מותרת גם לבעל: אם כל האיסור לבעל נובע מהאיסור לבעל - פשוט, שכאן שאין איסור לבעל - אין גם איסור לבעל. אך אם האיסור לבעל נובע ממעשה הזנות, צריך לומר שבעילה באונס לא נחשבת מעשה זנות כלל (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד טו).

הבה המחיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה) - כתבו האחרונים שהאשה מזנה, והזנות אוסרת אותה ממילא (כח המעשה, כשחיטה), ולא שהאשה אוסרת את עצמה ע"י שמזנה (כח האדם, כקניינים) (קובץ הערות עו, וכן הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה).

פרטי הדין

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

מצוות השקאת סוטה, לחינוך היא מצווה חיובית על הבעל להשקותה, אך לרמב"ם היא מצווה קיומית¹, דהיינו שהבעל אינו מחוייב להביאה ולהשקותה, אלא שאם הוא מביאה להשקותה - מצווה לעשות לה כפי הדינים המבוארים בתורה (מנחת חינוך ססה-א [יג] ד"ה ועיין במשנה למלך).

ערכים קרובים ערכים קרובים: אשת איש (שם דנו באיסורה לעולם), חופה (ושם בסעיף "נישואין" דנו בחילוקים בין אירוסין לנישואין), ממזר, עדים שזינתה, קידושין.

אשת יפת תואר

עיין ערך יפת תואר.

אשתרי

עיין ערך הואיל ואשתרי אשתרי.

אתי אווירא דהאי גיסא ודהאי גיסא ומבטל ליה

פס' שיש חלל משני צידיו – מתבטל ואינו יכול לשמש למחיצה (הסוגיות בעירובין י: טז:).

בדיני מחיצות.

לדוגמא, פס' אמה ומחצה, שמצידו האחד אוויר ב' אמות ומצידו האחר פתח גדול - הפס' מתבטל ולא יועיל למחיצה למבוי (עירובין י:).

במקורו חידשו התוס' שהוא מדרבנן (עירובין יז: ד"ה וארבעה, דן בדבריהם קרן אורה שם). אמנם התוס' ישנים כתבו (שם בלשון "אפשר") שכאשר רוחב הפס פחות מאמה הוא מדאורייתא.

בכלים לא אומרים אתי אווירא, אלא רק במחיצות קבועות (תוס' עירובין י: ד"ה ואצבעיים, בתירוץ הראשון).

סתם אוויר לא מועיל לאתי אווירא, אלא דווקא אוויר שאנו מחשיבים אותו כסתום (תוס' עירובין י: ד"ה ואצבעיים, בתירוץ השני).

אוויר שמחוץ למבוי לא חשוב לבטל את הפס של המבוי, ודין "אתי אווירא" נאמר דווקא על האוויר של אותו מבוי (רשב"א עירובין י: ד"ה וא"נ).

ערכים קרובים ערכים קרובים: לבוד.

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

אתי דיבור ומבטל דיבור

אדם יכול לבטל את דיבורו, אך אינו יכול לבטל מעשה שעשה (לא אתי דיבור ומבטל מעשה) (הסוגיא בקידושין נט.).

לדוגמא, האומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר שלושים יום, והסכימה, יכולה לחזור בה תוך השלושים יום (קידושין נט.).

החולק על דין זה הוא ריש לקיש, שסובר לא אתי דיבור ומבטל דיבור. ורק רבי יוחנן סובר את דין זה (קידושין נט.). והלכה כרבי יוחנן (קידושין נט.; רמב"ם אישות ז-י).

בחלות מכח המעשה¹ פשוט שלא יכול לחזור בו ולבטל (ודין אתי דיבור נאמר רק בחלויות מכח האדם). ולכן גם אם דיבור היה יכול לבטל מעשה, השוחט לא היה יכול לחזור בו משחיטתו (קובץ הערות עוב-ב בסופו).

הפרת נדרים - נחלקו הראשונים והאחרונים בטעמה, ויש אומרים שהיא מדין אתי דיבור (של ההפרה) ומבטל דיבור (של הנדר) (ש"ת חתם סופר ח"ב י"ד רכז ד"ה ותלמיד: יותר נראה שמדין אתי דיבור (לגבי בעל))².

תנאי מועיל בהפרה ובחקמת נדרים, ואע"פ שאין בהן שליחות, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי, כיוון שהן בדיבור - יש בהן תנאי, שבכל דבר שבדיבור מועיל תנאי (גם אם אין בו שליחות) מדין אתי דיבור ומבטל דיבור (מנחת חינוך תו בסופו, ושסח-א [יח] ד"ה ולכאורה).

תנאי בנזירות (ובנדרים) מועיל (תוס' נזיר יא. (ד"ה דהוי) מוכיח מהגמרא שם). ובגדר התנאי נחלקו המפרשים, ויש אומרים שהוא מדין אתי דיבור ומבטל דיבור, כיוון שנזירות היא בדיבור (הפלאה כתובות עד, מנחת חינוך שסח-א [יח] ד"ה ולכאורה (לגבי נזירות שמשון))³.

תנאי בהפקר - הבית אפרים חקר האם תנאי יועיל בהפקר, שהרי שליח אינו מועיל בהפקר⁴, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי (כתובות עד). אך המקור חיים (תמח) כתב שאפשר להפקיר על תנאי, וביאר שכיוון שהפקר הוא בדיבור, אתי דיבור (של התנאי) ומבטל דיבור (של ההפקר) אע"פ שאינו בשליחות (הביאם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-ח). והקובץ שיעורים כתב שאפשר שתנאי מועיל בהפקר (קובץ שיעורים בבא בתרא תנא, לגבי "על מנת שלא יזכה בו פלוני").

תוך כדי דיבור בקנינים - בפשטות אפשר לחזור מקניין תוך כדי דיבור (ש"ע ח"מ קצה-ז, קצוה"ח קצה-ז), אך הט"ז (אה"ע לח-ב) וההפלאה (קונטרס אחרון כז-ג) חידשו שא"א לחזור, דלא אתי דיבור ומבטל מעשה (הובא באבני מילואים כז-ט ד"ה וראיתי, והאבני מילואים שם (בד"ה והנה מ"ש הגאון) חלק עליו).

הזמנה (בתשמישי קדושה ואיסורי הנאה) - אם הזמינו, וקודם שעשה בו את המעשה (כגון לפני שצר בו את התפילין) חזר בו מההזמנה בדיבור - חזרתו מועילה מדין אתי דיבור ומבטל דיבור (ביאור הלכה מב-ג ד"ה תפילין חד זימנא).

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² פירטנו את כל הדעות בזה בערך הפרת נדרים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

³ פירטנו את כל הדעות בזה בערך נזיר בסעיף "פרטי הדין" ד"ה תנאי.

⁴ כמו שהבאנו בערך הפקר בסעיף "פרטי הדין" ד"ה שליח.

פילוק (כגון האומר לארוסתו דין ודברים אין לי בנכסיך) - אי אפשר לחזור בו ממנו. ובטעם לזה נחלקו האחרונים: המהר"ט (ח"א מה) כתב שמעיקר הדין מועיל, שהרי אתי דיבור ומבטל דיבור, אלא שלאחר שכבר זכה בנכסים - לא מועיל (כגון האומר לארוסתו "דין ודברים אין לי בנכסיך" - כבר זכתה בהם ולא יכול לחזור בו). והקצוה"ח (רט-יב) סובר שבזה לא שייך כלל אתי דיבור ומבטל דיבור.

החילוק בין דיבור למעשה הוא האם הדין כבר חל: לפני שחל נחשב לדיבור (אפילו בקניינים שצריכים מעשה), ולאחר שחל נחשב למעשה (אפילו בתרומה ונזירות שחלות ע"י דיבור) (קובץ שיעורים כתובות קסח).

דיבור שקודם למעשה - הסתפק הגר"א וסרמן שאפשר שכן יבטל את המעשה (בבא בתרא תסו, בלשון "ואפשר").

למפרע - נחלקו הראשונים והאחרונים האם אתי דיבור ומבטל דיבור גם למפרע או רק מכאן ולהבא. כגון המקדש על מנת שאין בה מומין ומחל על התנאי - האם התנאי יבטל ותתקדש למפרע מדין אתי דיבור (המחילה) ומבטל דיבור (התנאי) (קובץ שיעורים בבא בתרא תמ: לרא"ש מועיל למפרע ולרשב"א לא. חלקת יואב אה"ע כא וקובץ הערות עו-יב: רק מכאן ולהבא. ומכתבי קהילות יעקב החדשים סג משמע שגם למפרע (שדחה את ראיית החלקת יואב הנ"ל)).

ערכים קרובים: ביטול גט, דיבור כתיבה ודעת, קידושין, תוך כדי דיבור, תנאי, תפוס לשון ראשון או אחרון.

אתנן זונה ומחיר כלב

אסור לחקריב דבר שניתן לזונה באתננה או דבר שניתן תמורת כלב (הסוגיות בתמורה כט. והלאה).

לדוגמא, האומר לזונה (שהיא ערווה עליו או מחייבי לאווין) "הא לך טלה זה בשכרך" (משנה תמורה כט, רמב"ם איסורי מזבח ד-ח), האומר לחבירו "הא לך טלה זה תחת כלב" (משנה תמורה ל).

מקורו מפורש בפסוק: "לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה' אלקיך" (דברים כג-ט).

טעמו - החינוך כתב שהוא שמא יחשוב בעת קרבנו בעניינים אלו (חינוך תקעא ד"ה משרשי), והרמב"ם כתב שהוא כדי שלא יזלזל בקרבן (מורה נבוכים ח"ג מו בסוף החמישית הראשונה).

במהותו כתב הגר"א וסרמן שנאסר מתחילתו לעולם, ולא שנאסר בכל רגע ורגע משום פסולו (קובץ שיעורים בבא קמא יב, וכן נרבע נאסר מתחילתו לעולם (קובץ שיעורים פסחים קכ), והוסיף שבעל מום נאסר בכל רגע).

במניין המצוות נחלקו האם אתנן זונה ומחיר כלב נמנים כלאו אחד (רמב"ם לאווים ק, חינוך תקעא, בה"ג) או כשני לאווים (רמב"ן, רס"ג לאווים רח רט. דנו בזה מנחת חינוך תקעא בתחילתו והגר"פ פערלא לאו רז רח רט).

בעגלה ערופה הסתפק המנחת חינוך האם יש פסול של אתנן ומחיר (תקעא-א [ו] ד"ה עיין).

בית הכנסת - גם אליו אסור להביא אתנן ומחיר, אך הוא רק מדרבנן (ש"ע אר"ח קנג-כא, מגן אברהם שם מו, מנחת חינוך תקעא-א [ג] בסופו).

העבודות האמורות הן ההקרבה השחיטה הזריקה וההקטרה, אך בהקדשה אין איסור פרטי הדין (מנחת חינוך תקעא-א [ב]).

בגדר הביאה הפוסלת את האתנן כתב הגר"ח שאינה דווקא ביאת איסור, אלא ביאת זנות גם אם אינה אסורה (הגר"ח סטנסיל קפג).

אתנן שהאדון קיבל בשביל שפחתו יש לו דין אתנן. וחקר הגר"ח האם הוא מועיל מדין ערב (שקיבל בשבילה), או שהאדון בעצמו נחשב לזונה מפני שהוא הבעלים למוסרה לביאה (הגר"ח סטנסיל קעג).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: קרבנות.**

באין כאחת

שני מעשים שמחילים זה את זה באותו הרגע (הסוגיא בגיטין עז; האריכו בזה מפענח צפונות י-ב הגדרה ובית האוצר ח"ב כלל ט).

לדוגמא, הנותן לעבדו הכנעני שטר שחרור (גט) - קבלת הגט מקנה לעבד את ידו, וקניית ידו מאפשרת לו את קבלת הגט, דהיינו גיטו וידו באין כאחת (גיטין עז).

דינים דומים: יש שלושה דינים שיש ביניהם דמיון (בית האוצר ח"ב כלל ט בסופו ד"ה והנה ממוצא):

- (א) שני מעשים שמחילים זה את זה יחד, ועל דין זה נדון בערך זה.
- (ב) מעשה אחד שמחיל את המעשה השני באותו רגע, אך השני לא מחיל את הראשון.
- (ג) שני מעשים שסותרים זה את זה, אך יכולים לחול ביחד.

בטעם הדין האריכו המפרשים, שהרי לכאורה כל תוצאה חלה רק לאחר הפעולה¹, וא"כ מקור וטעם כיצד הפעולה ותוצאתה באות כאחת. ויש בזה ארבע דעות:

(א) כל תוצאה נעשית מייד ברגע הפעולה (מפענח צפונות י-א בשם רמב"ם במילות ההיגיון: אור השמש בא באותו הרגע של השמש).

(ב) אמנם מעשים גשמיים נעשים לאחר הפעולה, אך מעשים רוחניים חלים באותו הרגע, והרי הדינים (כגון קניית הגט וקניית היד) הם מעשים רוחניים (מפענח צפונות י-ב-ה).

(ג) אמנם מעשה חיובי נעשה לאחר הפעולה, אך שלילת מעשה נעשית באותו הרגע, וקניית היד היא רק שלילת מעשה, שהרי גם לפני שחרורו יש לו יד, אלא שרשות רבו מעכבת, וצריך רק לשלול את הרשות הזו (המידות לחקר ההלכה א-ה, ומעין זה כתב האבני נזר אר"ח כב-ט שבאין כאחת נאמר רק בשלילת מעשה).

(ד) יש שכתבו שדין גיטו וידו הוא גזירת הכתוב, שלומדים מגט אשה בגזירה שווה "לה לה" לשחרור עבד בשטר ע"י עצמו, ומוכח שגיטו וידו באין כאחד (אור גדול נג ד"ה ועוד נראה, ומעין זה כתב אבן האזל (גירושין ו-יב ד"ה ונראה דהנה) שדין גיטו וידו הוא חידוש)².

בגט ובשטר שחרור עבד כנעני - מפורש בגמרא שאומרים "באין כאחת" (גיטין עז).

¹ הבאנו את המחלוקת בזה בערך חלויות בסעיף "רגע החלות".

² בכל הדינים התלויים בעצמם (הא בהא תליא), דהיינו שהדין גורם לעצמו, הארכנו בערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו".

בשאר הדינים חוץ מגט ועבד ואשה, נחלקו האחרונים האם נאמרה סברת "באין כאחת": האור גדול (נג ד"ה ועוד נראה) חידש שהיא גזירת הכתוב דווקא בגט אשה ועבד (שלומדים מגט אשה בגזירה שווה "לה לה" לשחרור עבד בשטר ע"י עצמו, ומוכח שגיטו וידו באין כאחד, וחוזרים ולומדים מעבד לאשה שגם בה יועיל שגיטה וחצרה יבואו כאחת (כשזורק לה את גיטה לתוך חצרה)), אמנם בכמה ראשונים ואחרונים מצאנו שהשתמשו בסברת "באין כאחת" בדינים נוספים, ונביא לכך חמש דוגמאות (ובית האוצר ח"ב ט הביא עוד דוגמאות רבות)¹:

(א) גר שמל את עצמו מילתו וגירותו באין כאחת, שהרי רק ישראל כשר למול, ורק ע"י המילה נעשה ישראל (מנחת חינוך ב-ג [יד] ד"ה ונראה).

(ב) גנב וגזלן שהקדישו הקדשן הקדש (בבא קמא יז). וביאר הרשב"א (שם) שההקדש והקניין באין כאחת, שהרי כל מה שהגנב יכול להקדישו הוא רק משום שקנאו (שהרי אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו), וכל מה שקונה אותו הוא רק משום שהקדישו, שההקדש הוא שינוי השם.

(ג) כלי המשכן שעשה משה עבודתן מחנכתן, דהיינו שעבודת הקודשים שבהם מקדשת אותם. והוא מדין באין כאחת, שכאשר נתן בכלי מנחה בפעם הראשונה, הכלי מתקדש ע"י המנחה (שהיא עבודת קודשים), והמנחה מתקדשת (ונחשבת עבודת קודשים) ע"י הכלי (בית האוצר ח"ב ט בתחילתו).

(ד) הקומץ את מנחת העומר, שאסורה באכילה מדין חדש, ואינה ממשקה ישראל (דהיינו שמה שאסור באכילה לישראל פסול לקודשים), ורק ע"י הקמיצה עצמה נותר איסור חדש ונעשה ממשקה ישראל, כתב הרשב"א שגם על זה אנו אומרים שהקמיצה והיתר החדש באין כאחת (דן בדבריו אבני נזר ח"א כב-ט).

(ה) דם קודשים אינו נשפך כמים (דהיינו שהוא ראוי לעבודת קודשים), ודם שאינו נשפך כמים אינו מקבל טומאה. ומה שדם קודשים כן מקבל טומאה, חידש האבני נזר (ח"א כב-ה וכב-ט בסופו) שהוא מדין באין כאחת, שע"י שנפסל כבר אינו נשפך כמים ויכול להיטמא, וע"י שנטמא הוא נפסל.

בקניינים אחרים, כגון מי שרצה לתת לחבירו חצר במתנה, והניח לו את שטר המתנה בתוך החצר, כתב הקצוה"ח (ר-ה) שהקניין לא יועיל, ודווקא בגט אשה ועבד אומרים "באין כאחת" משום שאינם צריכים לקנות את הגט, אלא רק לקבלו בידיהם בלי מעשה קניין². והאור גדול (נג ד"ה ועוד נראה) כתב כדבריו, אך מטעם אחר, שדווקא בגט אשה ועבד אומרים "באין כאחת" מגזירת הכתוב, שלומדים מגט אשה בגזירה שווה "לה לה" לשחרור עבד בשטר ע"י עצמו, ומוכח שגיטו וידו באין כאחד, וחוזרים ולומדים מעבד לאשה שגם בה יועיל שגיטה וחצרה יבואו כאחת (כשזורק לה את גיטה לתוך חצרה).

ערכים קרובים: דינים התלויים בזמן, חלויות.

בבעלים

עיין ערך שמירה בבעלים.

¹ עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה בקניינים אחרים) בדין חצר במתנה, שהקצוה"ח הביא טעם מדוע לא אומרים באין כאחת, ולא אמר שהיא גזירת הכתוב רק בעבד ואשה, ומוכח שגם הוא חולק על האור גדול.

² אמנם יש חולקים על זה, כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

בגדי כהונה

כהן העובד בבית המקדש חייב ללבוש ארבעה בגדים: כתנות, מכנסיים, מגבעת, אבנט. הגדרה

מקורו מהפסוק "ועשו בגדי קודש לאהרון אחיך ולבניו" (שמות כח-ד). מקור וטעם

במהות המצווה יש ארבע דעות בראשונים (מנחת אשר שמות נב-א (בתחילתו) הביא שלוש דעות: מצווה בלבישה, בעשייה, והכשר מצווה):

- (א) יש מצווה בלבישתו תמיד (גם שלא בשעת העבודה).
- (ב) יש מצווה בלבישתו רק בשעת העבודה (הגר"ח סטנסיל שכ חקר בדעת הרמב"ם האם מצווה ללבושם תמיד או רק בשעת עבודה).
- (ג) יש מצווה בעשייתו.
- (ד) אין בהם מצווה אלא הם רק הכשר מצווה לעבודה.

בחייב ללבושם בשעת העבודה חקרו האם בשביל לעבוד בבית המקדש צריך בגדי כהונה, או שאסור להיות בלא בגדי כהונה (דרכי משה דרך הקודש י-ב).

באיסור מחוסר בגדים חקר הגר"ח האם הוא נחשב זר, או שהוא לאו בפני עצמו (הגר"ח סטנסיל שכ).

לשמה - בירושלמי (יומא ג-ו [יז]) נחלקו האם בגדי כהונה צריכים להיעשות לשמה, ותלו זאת במחלוקת האם מזוזה צריכה עיבוד לשמה. והרמב"ן (שמות כח-ב) כתב שצריכים להיעשות לשמה, ויתכן שצריכים כוונה. והרמב"ם לא הזכיר את דין זה (בכל זה דן מנחת חינוך צט-א [טו]). פרטי הדיון

לכהן גדול היו גם כן את ארבעת הבגדים של הכהן הדיוט (חוץ מהארבעה הנוספים), אך יש דעות שהיה חילוק ביניהם (מנחת חינוך צט-א [ג] ד"ה וכהן):

- (א) כתנות - בכהן גדול היתה משובצת (אבן עזרא, אך לרמב"ם ולרמב"ן היו שוות).
- (ב) אבנט - בכהן גדול היה מעשה רוקם (לרמב"ם), אך לרמב"ן היו שווים.
- (ג) מצנפת - יש חילוק בשמותו, ש"מצנפת" היא של כהן גדול ו"מגבעת" היא של כהן הדיוט, ונחלקו המפרשים האם יש חילוק ביניהן, ויש בזה שש דעות (הובאו בשערי היכל עמוד שפט בדפיו): [א] אין שום הבדל בין מצנפת של כהן גדול למגבעת של כהן הדיוט (רש"י). [ב] אין שום הבדל בין כהן גדול לכהן הדיוט אלא שהמצנפת והמגבעת הן חלקים שונים של אותו הבגד (לקח טוב). [ג] המצנפת היא צעיף ארוך שנכרך והמגבעת היא כובע (ראב"ד). [ד] המצנפת צרה יותר כדי שיהיה מקום לצעיף (ריב"א). [ה] ההבדל רק בלבישתו (אך לא בעשייתו), שהמצנפת רק מסביב לראש והמגבעת גם מעליו (רמב"ן). [ו] ההבדל רק בלבישתו שהמצנפת מכסה גם את הצדעיים והמגבעת לא (רמב"ם).
- (ד) מכנסיים - לכל הדעות היו שווים בכהן גדול ובכהן הדיוט.

כלאיים בבגדי כהונה - חקר הגר"א וסרמן האם היא הותרה או דחוייה (קובץ הערות ט-א).

ציץ מרצה רק כשלבוש בכל השמונת בגדים - משום שהריצוי הוא עבודת כהן שמחייבת שמונה בגדים, או שכאשר אינו לבוש את כל שאר הבגדים אינו נחשב לבוש ציץ (משנת יעבץ א"ח נח ד"ה ויש להסתפק).

מי שאינו ראוי לעבוד, כגון זר ואשה, אינו מחוייב בלבישת בגדים. דהיינו, אם זר או אשה עבדו במקדש בלא בגדי כהונה עוברים רק משום זרות ולא משום מחוסר בגדים, שהציווי על לבישת הבגדים נאמר רק למי שראוי לעבוד (מנחת חינוך צט-א [זט] ד"ה והנה וד"ה ועייין). אנשים

ערכים קרובים ערכים קרובים: בית המקדש, כהן, כהן גדול, קרבנות.

בגמר דבריו אדם נתפס

עיין ערך תפוס לשון ראשון או אחרון.

בגרות

עיין ערך בוגרת.

בדיני שמיים

עיין ערך לצאת ידי שמיים.

בדיעבד

עיין ערך דיעבד.

בדיקה וחקירה

עיין ערך דרישה וחקירה.

בדיקת חמץ

הגדרה מצווה לבדוק את רשותו מחמץ בליל י"ד בניסן בכל מקום שרגילים להכניס חמץ (הסוגיות בפסחים ד, ז, ח).

לדוגמא, בודק ע"י נר באוצרות שרגיל להכניס בהם חמץ (פסחים ח).

מקור וסעם במקור דין בדיקה כשלא ביטל את החמץ נחלקו המפרשים לארבע דעות:
 (א) חייב מדאורייתא מהפסוק "תשביתו" (שמות יב-טו), שפירוש "תשביתו" הוא או ביטול או ביעור, ואם לא ביטלו - מתחייב לבדוק כדי לבערו (ר"ן ריש פסחים תחילת ד"ה אלא. והמאירי (פסחים ב. ד"ה והוא) הוסיף שעיקר כוונת התורה ב"תשביתו" היא שיבדוק ויבערו).
 (ב) חייב מדאורייתא מדרשא מיוחדת: "ושמרתם את המצות" (שמות יב-יז) - אם לאכילת מצה כבר כתוב "שבעת ימים מצות תאכלו" (שמות יב-טו), אלא אם אינו עניין לאכילת מצה תנהו עניין לביעור חמץ (ירושלמי ריש פסחים), דהיינו שצריך לבדוק (פני משה שם).
 (ג) חייב מדאורייתא מסברא, שכיוון שהחמץ מצוי חייב לבדוק כדי לא לעבור עליו, כשם שפירות שדרכן להתליע במחומר צריכים בדיקה מדאורייתא כיוון שהוא דבר המצוי (מקור חיים תלא. דין פירות שדרכן להתליע - ש"ע י"ד פד). ולשיטה זו הבדיקה אינה מצווה בפני עצמה אלא רק עצה כיצד לא לעבור על איסור, כמו שבדיקת פירות אינה מצווה (ברכת אברהם ב. סי' "בעניין מצוות בדיקת חמץ" ג. והוכיח נגד המקור חיים שהיא כן מצווה, שהרי מברכים עליה, ויש בה דין זריזים מקדימים למצוות).
 (ד) חייב רק מדרבנן, ואע"פ שלא ביטלו אינו חייב מדאורייתא, משני טעמים: מדאורייתא אינו עובר על חמץ שאינו ידוע (מקור חיים תחילת תלא), או שמדאורייתא המצווה רק לבטל

ואין לביעור עיקר מן התורה כלל (ב"י (או"ח תלא ד"ה ומדאורייתא) בדעת הטור. והפני יהושע הסתפק האם חיוב הבדיקה מדאורייתא, שלכאורה אינו מדאורייתא, משום שהוא רק מיעוטא דמיעוטא, ושלא חולדה אכלתו, וכתב שאפשר שכיוון שמכניסים בו חמץ הרי הוא כחמץ ידוע).

מקור דין בדיקה כשיטל את החמץ הוא מדרבנן, שהרי מדאורייתא בביטול בעלמא סגי (פסחים ד:). ובטעם שתקנו חכמים נחלקו הראשונים לשלוש דעות:

(א) רש"י (פסחים ב. על המשנה ד"ה בודקין) כתב בפשטות שבדקים את החמץ כדי שלא יעבור עליו בבל יראה ובל ימצא. וביארו האחרונים שכוונתו שאע"פ שביטל חוששים שמא ימצא גלוסקא ויחזור בו מביטולו ויחשוב עליה לאכילה ויעבור בבל יראה (ר"ע מברטנורא פסחים א-א ד"ה בודקין). ויש מי שפירש שחוששים שמא ישכח את ביטולו (רבי מנחם החסיד, הובא באור זרוע בפירוש רבי שמואל מפלייש, נמצא בשיטה מקובצת פסחים (ר' יהודה גרשוני) ב. ד"ה בודקין (השני)).

(ב) תוס' (תוס' פסחים ב. ד"ה אור) כתבו שתקנו בדיקה שמא יבוא לאוכלו. וביאר ר' שמואל שאינו דין מחודש, אלא תקנו איסור בל יראה מדרבנן אע"פ שביטלו, וממילא צריך לבדוק כדי שלא יעבור בבל יראה דרבנן (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד י אות ו).

(ג) הר"ן (ריש פסחים ד"ה אלא) כתב שתקנו לבדוק משום שחששו חכמים שאנשים יקלו בביטול ולא יוציאו את החמץ מליבן לגמרי.

במהותה חקר הברכת אברהם (פסחים ב. סי' "מצוות בדיקת חמץ" ב) האם תקנו שהחמץ צריך בדיקה אחריו ולהוציאו מביתו (התקנה על החפצא - החמץ), או שהאדם יבדוק את ביתו ליל י"ד לאור הנר (התקנה על הגברא - בעל הבית).

ור' שמואל חקר האם המצווה היא על הבדיקה (הפעולה) או על הביעור (התוצאה). ונפק"מ כשלא מצא חמץ - האם קיים את המצווה, כי עשה את פעולת הבדיקה, או שלא קיים, כי לא ביער כלום (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד מג').

מקום שאין מכניסים בו חמץ אין צריך בדיקה - וחקר הברכת אברהם (פסחים ב. סי' "מקום שנתחייב בבדיקה" א) האם חיוב בדיקה הוא רק במקום שמכניסים בו חמץ, או שהחיוב הוא בכל מקום, אך מקום שאין מכניסים בו הוא כבדוק ולכן פטור מבדיקה. ומחקירה זו הגיע להסתפק מה הדין במקום שהאדם מסופק האם מכניסים בו חמץ, ויש לזה שלושה צדדים:

(א) פטור מלבדוק, כי חיוב הבדיקה הוא רק במקום שבוודאי מכניסים בו חמץ.
(ב) חייב לבדוק, כי חיוב הבדיקה הוא על כל מקום חוץ ממקום שבוודאי אין מכניסים בו חמץ.

(ג) ספק האם צריך לבדוק, כי יש ספק האם מכניסים בו חמץ. ולכן במקרה שהבדיקה דאורייתא (שלא ביטל את החמץ) - ספיקא דאורייתא לחומרא, ובמקרה שהבדיקה דרבנן (שכן ביטל את החמץ) - ספיקא דרבנן לקולא.

הפקיר את החמץ, אע"פ שכבר אינו שלו חייבוהו חכמים לבדוק. ויש לחקור האם חכמים חידשו עליו דין בל יראה ובל ימצא, או שהפקיעו את ההפקר (ברכת מרדכי או"ח ב ומועדים ג-ז ד"ה וע"כ).

הוצא מביתו קודם ל' יום ודעתו לחזור בפסח חייב לבדוק את ביתו (פסחים ו). וכתב הברכת אברהם (פסחים עמוד כה ד"ה ונראה פשוט) שאינו מדין מצוות בדיקה, אלא רק מניעת איסור, שלא יכשל בחמץ כשיחזור לביתו, וכמו בדיקת תולעים.

¹ עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ברכת) בדין ברכה כשלא מצא.

ברכת ביעור חמץ מברך גם אם לא ימצא חמץ - ויש לחקור האם הוא משום שהמצווה היא הבדיקה עצמה (ולא הביעור), או שהמצווה היא הביעור, אך תיקנו ברכה גם על מה שמתעסק במצווה אפילו אם לא יקיימה (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד מג).

ערכים קרובים ערכים קרובים: אכילת חמץ והנאתו, ביטול חמץ, ביעור חמץ, חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו.

בההיא הנאה

הגדרה **הקונה גורם הנאה למוכר** (הסוגיא בקידושין ז).

לדוגמא, הנותנת מתנה לאדם חשוב, שאינו רגיל לקבל מתנות, מקודשת בהנאה זו שהסכים לקבל ממנה (קידושין ז), שהיתה מוכנה לתת פרוטה לאדם אחר שיפייסנו לקבל ממנה את המתנה (רש"י שם ד"ה בההיא הנאה).

בטעמו יש שלוש שיטות: מקור וטעם

(א) מדין קניין כסף (רמב"ן קידושין ז, ריטב"א קידושין ו).
(ב) מדין קניין חליפין (ר"ח שהובא ברשב"א קידושין ז). וביאר הר"ן (שם בדעת הר"ח) שאין הכוונה שקונה רק מדין חליפין, שא"כ כיצד האשה מתקדשת בזה, והרי אינה מתקדשת בחליפין. אלא באשה שמתקדשת בכסף נחשב ככסף, ובמטלטלין שנקנים בחליפין נחשב כחליפין (דנו בשיטות אלו - כסף וחליפין - הפרי משה קניינים סגד ונחל יצחק מ).
(ג) קניין נפרד (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד רמז הביא את שלושת הצדדים, והביא תוס' שאנץ שמשמע ממנו שהוא קניין נפרד).

הנכסים הנקנים הם: הנכס

האשה המתקדשת, דהיינו שהאיש מקדש את האשה בההיא הנאה (קידושין ז).

קרנע (ראשונים קידושין ז).

מטלטלין - תלוי במחלוקת בטעמו¹: לר"ח (הובא ברשב"א קידושין ז). שהוא חליפין קונה גם מטלטלין, אך לרמב"ן (קידושין ז). שהוא כסף אינו קונה מטלטלין.

ערכים קרובים ערכים קרובים: כסף (קניין), ערב (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם) הבאנו דעות שהוא מדין קניין בההיא הנאה).

בהמה

סוג בעלי חיים, לגבי קניינים ושאר דינים. הגדרה

גדרה - בהמות הם המינים האוכלים עשב (רמב"ן בראשית א-כד), וחיות עם בני האדם לצרכם לרכוב עליהן ולאוכלן (אבן עזרא שם).

לגבי כמה קניינים דנו האם בהמה נקנית בהם, כדלקמן. בקניינים שונים

רכוב מועיל בהמה (בבא מציא ח:).

¹ לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

מנהיג מועיל בהמה (בבא מציעא ח:).

מסירה מועילה בבהמה גסה (קידושין כה:).

משיכה מועילה בבהמה דקה (קידושין כה:). בהמה גסה - לרש"י לא נקנית במשיכה, ולתוס' כן (קידושין כה: ד"ה בהמה גסה).

בשיעור המשיכה נחלקו אמוראים: רב אמר כיוון שמשך כל שהוא קנה, ושמאל אמר לא קנה עד שימשוך את כולה (בבא בתרא עה:), דהיינו מלוא אורכה (נתיב"מ חידושים קצח-יח). ויש שלוש דעות בראשונים באלו חפצים נחלקו רב ושמאל:

(א) נחלקו בכל החפצים (יש מפרשים שהביא הרא"ש שם).
 (ב) נחלקו רק בספינה, משום שנחשב שנעקרה כולה ממקומה, וכן בהמה דינה כספינה שמספיקה עקירת יד ורגל (ש"ע ח"מ קצח-ג), שכיוון שהתחילה לעקור את ידה ורגלה תזוז שוב מאליה בכל גופה (סמ"ע ח"מ קצח-ה). אך בשאר החפצים לכ"ע צריך שימשוך את כל החפץ (רשב"ם בבא בתרא פו: ד"ה והא פירות, ספק המקח יג, רבינו יונה עו).
 (ג) נחלקו רק בספינה ובבעלי חיים, משום שאם ימשכם רק קצת ילכו מעצמם, ולכן אין משיכתם מכח האדם המושכם. אך בשאר מטלטלין שמשיכתם מכח האדם - לכ"ע מספיקה משיכה כל שהוא (דעת הרא"ש עצמו שם, והרשב"א (הובא בהגהות אשר"י שם)).

חליפין - הגמרא (בבא מציעא מז:). דנה ע"י אלו חפצים אפשר לקנות בחליפין (דהיינו איזה חפץ הקונה יכול לתת למקנה כדי להחיל את הקניין):

(א) כלי - קונים בו לכ"ע (בבא מציעא מז:).
 (ב) פירות (דהיינו כל דבר שאינו כלי) - נחלקו בהם רב ששת ורב נחמן האם קונים בהם (בבא מציעא מז:).
 (ג) בהמה חיה - נחלקו הראשונים האם דינה כפרי או ככלי, כיוון שעושה בה את מלאכתו (תוס' קידושין כח: אמצע ד"ה הכי, מאירי קידושין כח: ד"ה ומכל מקום בגמרא וד"ה ומכל מקום גדולי. ורש"י קידושין כח: ד"ה בשר שור) כתב שבהמה חיה "דמי לכלי".

תקנת השוק (הקונה דבר והתברר שקנאו מגנב, מחזיר את הגניבה לנגנב אך נוטל ממנו את דמיה (בבא קמא קטו:)) - שו"ת הרשב"ם (ריב, תיד) סובר שלא עשו בבהמה תקנת השוק (והש"ך ח"מ שנו-ד בתחילתו הביאו וכתב שאין דבריו מוכרחים), וקצוה"ח (שנו-א ד"ה ובש"ך) סובר שעשו.

גוי - הסתפק הקובץ שיעורים האם המצער גוי עובר באיסור צער בעלי חיים כמו המצער בהמה, או שאין ללמודו מבהמה כי הבהמה חשובה ממנו (פסחים צב:).

ערכים קרובים: בשר אדם, חלב, טביחה ומכירה, טריפה, מטלטלין, נבילה, פטר חמור, צער בעלי חיים, קניינים, קרן (בשור), שחיטה, שן ורגל.

בוגרת

שלב בחיי האשה בו היא גדולה לגמרי ואין לאביה שום זכות בה.

תחילת הבגרות תלויה בשני דינים: שישה חודשים לאחר תחילת הנערות (קידושין עט:), וסימני בגרות (נדה מז:). ונחלקם לשני סעיפים: ו' חודשים, סימנים.

שישה חודשים - אין בין נערות לבגרות, דהיינו מתחילת ימי הנערות (סימני נערות, שהם שתי נערות) עד תחילת ימי הבגרות, אלא שישה חודשים (קידושין עט:). דהיינו, מ"ב שנה ועד ל"ה שנה, כל זמן שהבת תביא שתי נערות - תהיה נערה למשך שישה חודשים,

ולאחר מכן תתחיל בגרותה (פירוש המשניות לרמב"ם כתובות מ: מים חיים אישות ב-ג (בסוף הרמב"ם)).

אורכם של ששת החודשים - מהרמב"ם משמע שהם שישה חודשים שלמים מיום ליום (ספר קובץ על הרמב"ם אישות ב-ב), אך החלקת מחוקק (אבן העזר ד-יב) כתב שהם ארבעה חודשים שלמים, ודי ביום אחד מהחודש הראשון ויום אחד מהחודש האחרון (שפורא גרים).

בטעם לששת החודשים הללו, הריטב"א (קידושין עט. ד"ה איתמר) כתב שלאחר שישה חודשים חזקה שהיא בוגרת (שהביאה סימני בגרות), ורש"י (שם ד"ה אלא) כתב שוודאי שהיא בוגרת.

הדין הפשוט הוא שמ"ב שנה ושתי שערות היא נערה, ושישה חודשים לאחר מכן היא בוגרת, כדלעיל. אמנם מצאנו כמה מקורות ששינו מזמנים אלו (הביאם ודן בזה גליוני הש"ס קידושין עט.):

- (א) רש"י: משהביאה שתי שערות נקראת בוגרת (רש"י תענית יג: ד"ה אין הבוגרת).
- (ב) ספר הפרדס לרש"י: בת י"ב היא בוגרת (דף סא: בדפיו).
- (ג) שאילתות: עד י"א שנה ושישה חודשים היא קטנה, מאז ועד י"ב שנה היא נערה, ומכאן ואילך היא בוגרת (פרשת משפטים).

סימני בגרות - במסכת נידה (מז). נשנו סימנים רבים במקום הדדים, גם במשנה וגם בברייתא: משיעלה הקמט תחת הדד, משיטו הדדים וכו'. ונחלקו הראשונים לגבי מה נאמרו סימנים אלה:

- (א) כל הסימנים הם סימני בגרות (רש"י שם ד"ה איזו).
- (ב) כל הסימנים הם סימני נערות (רמב"ם אישות ב-ז, ע"פ הלחם משנה שם. אמנם בפירוש המשניות שם (ד"ה איזו) פירש שסימני המשנה הם סימני בגרות).
- (ג) הסימנים שבמשנה הם סימני נערות, אך הסימנים שבברייתא הם סימני בגרות (רמב"ן שם ד"ה הא).

שירבה שחור על הלבן, חידש רש"י (סנהדרין סו: ד"ה תנו) שגם זהו סימן בגרות ונעשית בוגרת בו. ותמחהו עליו האחרונים מניין לו זה (רעק"א שם ד"ה ברש"י ד"ה משהביא, ערוך לנר שם ד"ה ת"ר נערה).

הביאה סימני בגרות תוך ששת החודשים - לרש"י נעשית בוגרת מייד (קידושין עט. ד"ה אי נימא) ולתוס' ישנים אינה בוגרת עד שיימלאו ששת החודשים (שם ד"ה אילימא. ושיטת התוס' ישנים תמונה לכאורה, שאם כן סימני הבגרות אינם מעלים ואינם מורידים, שקודם שישה חודשים היא תמיד נערה, ולאחר שישה חודשים היא תמיד בוגרת (פני יהושע שם ד"ה שם בהא)).

ישנם שני חילוקים בין דיני נערה לבוגרת:

(א) רשות האב - הבגרות מוציאה את הבת מרשות האב לגמרי, אך הנערות אינו מוציאה ממנו לגמרי, שהרי אביה עדיין זכאי במציאתה, במעשי ידיה ובהפרת נדריה (נידה מז. במשנה).

(ב) הבא עליה - הבא על נערה מאורסה חייב סקילה, אך הבא על הבוגרת חייב חנק (סנהדרין סו:).

בזכות האב על בתו עד הבגרות, חקרו האחרונים האם היא זכות לזמן עד הבגרות (או מיתתו), או שהיא זכות לעולם, ורק הבגרות (או מיתתו) מפקיעה אותה (קובץ שיעורים ח"ב יא-ג, שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמז).

סימנים

פרטי הדין

אילוניות, אין לה נערות (ולכן אין בה דין נערה מאורסה), משום שאינה מביאה סימני נערות, אלא מקטנותה יוצאת לבגרותה (יבמות פ.). לכן אמה עבריה שהיא איילונית אינה יוצאת בסימני נערות ככל אמה עבריה (שהרי אינם שייכים בה), אלא בבגרותה (קידושין ד.).

באיש בפשטות יש רק דין קטן ודין גדול, ואין בו חילוק בין נערות לבגרות. אמנם חידש הרוגאצ'ובר שגם באיש יש בגרות, שדין הקפת זקן תחתון בבן סורר ומורה (סנהדרין סח: במשנה) הוא סימני הבגרות באיש (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה בגרות סימן בגרות באיש, צפנת פענח אישות ב-טו).

ערכים קרובים: איילוניות, אשה במצוות, נערה מאורסה, קטן.

בור

היוצר מכשול לבני אדם והוזק בו אחר – חייב בנזקיו (הסוגיות בבבא קמא פרקים ג וה).

לדוגמא, כרה או פתח בור ברשות הרבים (בבא קמא נ.).

מקורו מהפסוק "וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור ולא יכסנו ונפל שמה שור או חמור" (שמות כא-לג).

באיסור הפירת בור ברשות הרבים יש כמה וכמה דעות (לא כולן חולקות זו על זו):
(א) היד רמ"ה (בבא בתרא כו.) כתב שהוא איסור של לפני עיוור (ויקרא יט-יד).
(ב) עוד כתב היד רמ"ה (שם) שהוא איסור של "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט-יח).
(ג) רש"י (בבא קמא נג. סוף ד"ה נפל) כתב שהוא איסור לקלקל את רשות הרבים. ולא פירש מהו האיסור.
(ד) המשנה למלך (רוצח ב-ב) הבין בדעת רש"י (שם) שהוא איסור דרבנן.
(ה) המנחת חינוך (נג-א [ה]) הביא את הרמב"ם (רוצח יא-ד) שכל עשיית מכשול שיש בו סכנת נפשות היא איסור עשה של "הישמר לך ושמור נפשך" (דברים ד-ט) ולא של "ולא תשים דמים בביתך" (דברים כב-ח), וביאר כך גם בדעת רש"י (שם)¹.

חפר בור ברשות חבירו – תוס' כתבו שבעל החצר חייב בנזקי הבור (והחופר חייב בנזקי החצר) (תוס' בבא קמא מח. ד"ה אע"ג, אמנם כתבו זאת בלשון "ונראה" וסיימו בצ"ע), והגהות אשר"י הסתפק בזה (דן בזה מנחת חינוך נג-א [ז]).

החילוקים בין אש לבור הם חמישה (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-י):
(א) עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו (בבא קמא כט:) - נאמר על בור ולא על אש.
(ב) קנה או ירש את הבור חייב, קנה או ירש את האש פטור.
(ג) התחייב מיתה בשעת ההבערה - יש לו קים ליה בדבריה מיניה ופטור מממון, התחייב מיתה בשעת כריית הבור - אין לו קים ליה.
(ד) עשה שליח להבעיר - המשלח פטור, שאין שליח לדבר עבירה. עשה שליח לכרות בור - חייב.
(ה) שניים שעשאוהו - באש פטור, בבור חייב.

¹ בערך נזיקין בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק בכלל.

בשיעור עשרה טפחים הסתפק המנחת חינוך (נגב-כב) בקומץ המנחה האם הם טפחים עוצבות או שוחקות.

וכן הסתפק (שם) אם אחד חפר עשרה טפחים עוצבות ובא חבירו והשלים לעשרה טפחים שוחקות - מי מהם חייב.

כאשר אין בבור עשרה טפחים אך יש מכריסו של השור עד הקרקע עשרה - נחלקו הראשונים האם פטור (רמב"ם נזקי ממון יב"י, טור חו"מ תי"ו בשם הרא"ש, שיטה מקובצת בבא קמא נא. (ד"ה מתניתין) בשם הרשב"א) או חייב (טור חו"מ תי"ו בשם הרמ"ה. דן בזה והביאם מנחת חינוך נג-א. [ג]).

ערכים קרובים: אש, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), ערן (בשור), שן ורגל, תשלומי נזיקין.

בושת

עיין ערך חובל בסעיף "חיובי".

בזבזו ממון

עיין ערך מצוות עשה בסעיף "בזבזו ממון".

בזוי מצווה

עיין ערך ביזוי מצווה.

בטלה דעתו אצל כל אדם

אין מתחשבים בדעתו של אדם כאשר היא סותרת את דעת רוב העולם. הגדרה

לדוגמא, אין מברכים ברכת המזון על יין, משום שאדם לא קובע עליו את סעודתו. ואפילו אם יבוא אדם ויקבע עליו את סעודתו - לא יברך, משום שבטלה דעתו אצל כל אדם, ששאר בני האדם אין דרכם בכך (ברכות לה:).

בטעמו חקר הברכת אברהם האם אנו אומרים שדעתו אינה בלב שלם (מציאות), או שדעתו לא מועילה נגד דעת כל העולם (דין) (ברכת אברהם סוכה ד. ביטול כרים א).

גם לקולא אומרים בטלה דעתו (שדי חמד ח"א ב-עז עמוד 340).

בדיני אכילה פשוט שאומרים בטלה דעתו. ובפשטות אומרים זאת גם בשאר הדינים (כך מוכח מהט"ז חו"מ קצד-א (ד"ה מיהו) שאמר זאת בדיני ממונות), אך מוהר"ש קלוגר חידש שדין זה נאמר רק באיסורי אכילה (הביאו (וכן את הט"ז) ודן בזה שדי חמד ח"א ב-נט עמוד 336, והוסיף שנראה לו שיש לזה סתירה מכמה מקומות שאומרים בטלה דעתו גם בדינים שאינם איסורי אכילה (כגון שבת צא, צב:)).

מנהג מקום מסויים, גם בו אומרים שבטלה דעתם אצל שאר העולם, אלא אם כן הוא תלוי בסיבה שאם היתה אצל שאר העולם - כולם היו נוהגים כך, כגון ערביא שמקיימים קוצים לגמליהם, וכן כל העולם אם היו מגדלים גמלים היו מקיימים קוצים - שאז לא

בטלה דעתם (אך יחיד - בטלה דעתו תמיד, אפילו אם הוא תלוי בסיבה כזו) (תוס' שבת צב: ד"ה ואת"ל).

איסטניס (אנין דעת), שדעתו שונה משאר בני האדם, אך כך דרך כל האיסטניסים - לא אומרים בזה בטלה דעתו, שלגבי האיסטניסים אינו יחיד שתיבטל דעתו, אלא הם רבים. לכן איסטניס שמצטער בסוכה מדבר שרוב בני האדם אינם מצטערים ממנו, אך דרך האיסטניסים כן להצטער ממנו - פטור מהסוכה, ולא אומרים בזה בטלה דעתו (ט"ז א"ח תרמ-ו).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: מנהג.**

ביאה (לקידושין)

עיי' ערך קידושין ביאה.

ביאה במקצת

טמא שהכניס לבית המקדש את מקצת גופו, דנו האם שמה ביאה כאילו נכנס כולו וחייב (הסוגיא בזבחים לב:).

לדוגמא, הכניס רק את בהונותיו (זבחים לב:).

במקורה וברינה נחלקו, ויש בזה ארבע דעות (בגמרא הן שלוש דעות, אלא שנחלקו המפרשים בדעת מ"ד לא שמה ביאה, כדלקמן):

(א) שמה ביאה ודינה כביאה גמורה שחייב כרת, שנאמר "בכל קודש לא תיגע ואל המקדש לא תבוא" (ויקרא יב-ד) - מה נגיעה במקצת שמה נגיעה אף ביאה במקצת שמה ביאה (עולא אמר ריש לקיש בזבחים לב:).

(ב) שמה ביאה לעניין מלקות אך לא לעניין כרת (רבינא בזבחים לג:).

(ג) לא שמה ביאה (רבין אמר רבי אבהו בזבחים לג: ורש"י ד"ה לטמא), אך אסור מדרבנן (רמב"ם ביאת מקדש ג"ח וכסף משנה שם).

(ד) לא שמה ביאה (רבין אמר רבי אבהו בזבחים לג: ורש"י ד"ה לטמא) ואין אפילו איסור דרבנן (משנה למלך ביאת מקדש ג"ט סוף ד"ה ודע שזה, בדעת התוס').

בטעמה חקרו האם צריך רק את מקצת הביאה, או שכשיש את מקצתה נחשב כאילו יש את כולה (קובץ הערות יט-א,ב, ותלה זאת במחלוקת בין תירוצי תוס').

בבית המנוגע שהכניס לתוכו ידיו - לכו"ע לא שמה ביאה, שהדרשא נאמרה רק לגבי ביאה למקדש (תוס' חולין לג: ד"ה דכולי).

באוהל המת אפילו הכניס ראשי אצבעותיו - טמא, ואינו כבית המנוגע, משום שאוהל המת כמאן דמלי טומאה, וכאשר הכניס אצבעו - כאילו נגע (קובץ שיעורים פסחים קפז).

ביאת רובו שמה ביאה וחייב לכו"ע, שרובו ככולו (מנחת חינוך שסז-א [יג]).

מקצת מן הכלי שאין בו שיעור לקבלת טומאה - אין איסור דאורייתא להכניסו (מנחת חינוך שסג-א [1]), כגון להכניס פחות משלוש על שלוש ממעיל שנטמא (זבחים צה: ורש"י ד"ה בפחות), ואפילו למ"ד שמה ביאה - בבגד אין שמה ביאה משום שיכול לחותכו (תוס' שם ד"ה מכניסו).

ביאת כולו המורה יותר מביאה במקצת, ואפילו למ"ד ביאה במקצת שמה ביאה, כיוון שביאת כולו מפורשת בכתוב וביאה במקצת נלמדת מדרשא (תוס' יבמות ז: ד"ה ואמר, אמנם כתבו שם תירוצ נוסף).

כמה ביאות - גם למ"ד שמה ביאה, שנחשב כאילו בא כולו, לא אומרים שכל מקצת היא ביאה בפני עצמה ונחשב כאילו בא כמה פעמים (קובץ הערות לט-ג).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** בית המקדש, טומאה.

בִּידוֹ

הגדרה **אדם נאמן על דבר שבאפשרותו לעשותו.**

בדיני ממונות ואיסורין.

לדוגמא, לומר שניקר את הגיד והחלב (גיטין ב: תד"ה עד (הראשון)).

מקור וטעם **בטעמו יש שתי אפשרויות (שב שמעתתא ו-א):**

(א) מיגו שהיה יכול לעשות זאת בעצמו.

(ב) נחשב כבעלים, שהאפשרות לעשות את המעשה מחשיבה אותו כבעלים עליו (רא"ש גיטין נד: סי' יא).

והשב שמעתתא (שם) חילק שבממונות הוא מטעם מיגו, ובאיסורים מטעם בעלים.

חזק **בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹.**

מיגו, בידו עדיף ממנו (קובץ שיעורים בבא בתרא קיט בלשון "אפשר").

בעלים, בידו עדיף ממנו. ואפילו לדעות שדין בידו עצמו הוא רק מטעם בעלים², אעפ"כ הוא נחשב יותר בעלים מהבעלים האמיתי (שב שמעתתא ו-א ד"ה ובט"ז).

חזקה דמעיקרא, בידו עדיף ממנה (גיטין ב:).

מוחזק, בידו מועיל גם להוציא ממנו (קובץ שיעורים בבא בתרא קיט בלשון "אפשר").

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** בעלים (בנאמנות), חזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), מיגו, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

ביומו תיתן שכרו

עיינ ערך בל תלין.

¹ בערך חזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

ביזוי מצווה

הגדרה **איסור לבזות את המצוות** (הסוגיא בשבת כב.).

לדוגמא, אסור לכסות את הדם ברגל, להרצות מעות כנגד נר חנוכה, להסתפק מנוי סוכה כל שבעה (שבת כב.), אסור להפיח בתפילין (שבת קל, וביאר השאגת אריה מ ד"ה אחר) שהטעם הוא משום ביזוי מצווה, אסור ללחוש פסוק על המכה, אסור להגות את השם באותיותיו (סנהדרין צ. במשנה, וכתב השדי חמד ח"א מערכת ב פאת השדה לח עמוד 431) ששני איסורים אלו הם מדין ביזוי מצווה.

נקרא גם שלא יהיו מצוות בזויות עליו (שבת כב.).

החולק על דין זה לכאורה הוא שמואל, שמתיר להרצות מעות כנגד נר חנוכה (שבת כב.). אך ביארו המפרשים שאינו חולק על איסור ביזוי מצווה, אלא שמתיר דווקא הרצאת מעות, ויש לזה כמה טעמים:

(א) זהו תשמיש עראי (ריטב"א שם ד"ה כי).

(ב) זהו אינו ביזוי כלל (קרבן אורה שם ד"ה ובאמת).

(ג) שמואל סובר שמותר להסתפק ממצווה באופן שאין בו ביטול מצווה.

(ד) שמואל מתיר להסתפק ממצווה דרבנן.

(ה) הרצאת מעות אינה ביזוי, וכמו שמראה אין בו משום מעילה (שלושת הטעמים האחרונים בשפת אמת ד"ה שם בגמרא א"ל).

מקור האיסור מהפסוק "ושפך את דמו וכיסהו בעפר" (ויקרא יז-ג), ודרשו "ושפך וכיסה" - במה ששפך (בידו) יכסה, שלא יכסנו ברגל, שלא יהו מצוות בזויות עליו. וממצווה זו לומדים לכל המצוות שאסור לבזותן (שבת כב.).

ונחלקו המפרשים בדרשא זו:

(א) זו דרשא גמורה, ולכן איסור זה הוא דאורייתא (שאגת אריה מ ד"ה אחר, פני יהושע ביצה ל: ד"ה שם ומי).

(ב) הדרשא היא אסמכתא, ולכן איסור זה הוא דרבנן (שר"ת כנף רננה ג ד"ה ברם).

(ג) יש חילוק בין שני סוגי ביזוי: ביזוי ע"י קיום מצווה אחרת, כגון להתיר ציצית מבגד לבגד, שטעמו משום שמבזה את הטלית הראשונה - הוא דרבנן. ביזוי שלא ע"י קיום מצווה אחרת, כגון לוחש פסוק על המכה והוגה את השם באותיותיו - הוא דאורייתא (שדי חמד ח"א מערכת ב פאת השדה לח עמוד 431, והביא שם את שלוש הדעות).

בטעם האיסור ביאר הרמב"ם שאין כבוד המצוות לשם המצוות עצמן, אלא לשם הקב"ה שציוונו עליהן (רמב"ם שחיטה יד-טז).

שימוש בחפץ של מצווה, כגון להשתמש בציצית לצורכו - השאילתות (פרשת שלח) אסר זאת מדין ביזוי מצווה. אך הטור (או"ח כא, והביא גם את השאילתות) התיר זאת, וביאר שהאיסור הוא רק לקיים את המצווה דרך ביזיון (כגון לכסות את הדם ברגל, שהכיסוי הוא המצווה), אך להשתמש בחפץ של מצווה - מותר (והב"י (או"ח כא בתחילתו) הקשה על הטור מהאיסורים להרצות מעות כנגד נר חנוכה ולהשתמש בנוי סוכה).

ערכים קרובים: הידור מצווה, מצוות.

ביטול ברוב

הגדרה **דבר היתר שנתערב בו דבר איסור, וההיתר הוא הרוב – האיסור מתבטל.**

לדוגמא, חתיכת נבילה שנפלה לתוך בשר שחוטה.

נקרא גם רוב בתערובת.

מקור וטעם **מקורו מהפסוק הדין בבית דין - "לא תהיה אחרי רבים לרעות, ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות" (שמות כג-ב), ודורשים מ"אחרי רבים להטות" שהולכים אחר הרוב (רש"י ביצה ג: ד"ה אפילו זובחים עב. ד"ה ופרכינן, נודע ביהודה נד. ובאופן בו לומדים משם האריכו הגר"ח בבא קמא כז, ושערי יושר ג-ד ד"ה ועתה).**

בטעמו ישנם שני צדדים:

א) בפשטות אינו מדיני ספיקות כלל, אלא הוא דין אחר, שהאיסור נהפך להיתר. בדומה לדין רובו ככולו, שגם הוא דין רוב שאינו מדיני ספיקות (הגר"ח בבא קמא כז, שערי יושר ג-ד ד"ה ולכן. מנחת חינוך עה-ה [ז] ד"ה ויש דין ביטול, אך הוסיף שעכ"פ הוא רובא דאיתא קמן).

ב) רוב בספיקות, שעל כל חתיכה אנו סומכים שהיא מן המותרות ואינה האסורה (תשובות ר' ישעיה מטראני, מודפס בשערי טהרה על מסכת טהרות א-ד ד"ה ועוד (דף ח. בדפי הספר)).

בדינים שונים **באיסורים פשוט שיש דין ביטול ברוב.**

בממונות ביטול לא מועיל (ביצה לח; והאריך בזה שערי יושר ג-כג).

בטומאת משא - ביבש לא מועיל, בלח נחלקו המפרשים: לכסף משנה מועיל, ולתוס' לא מועיל (קובץ שמועות חולין לז).

פרסי הדין **היתר באיסור נחלקו הראשונים האם בטל (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לח-יד). ובטעם הדעות שלא בטל, ביארו האחרונים שרק איסור הוא מציאות, אך היתר הוא רק העדר איסור, ודין ביטול רק מבטל מציאות, אך לא מחדש מציאות אחרת (קובץ ביאורים סוף בכורות, המידות לחקר ההלכה ב-כ. וכן דן בשאלה זו - האם ביטול רק מסלק את האיסור מהמיעוט או שגם נותן לו את מעלת הרוב - בשיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד קג)¹.**

היתר בהיתר נחלקו בזה הראשונים: לריטב"א לא בטל (עבודה זרה עג: ד"ה איתמר), ולר"ן בטל (בשר"ת נז ונט. דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נח-א).

איסור באיסור האיסור המועט מתבטל, ולוקה רק על האיסור המרובה (זבחים עח).

בשיעור הביטול ביבש ביבש נחלקו הפוסקים האם צריך אחד בשניים, דהיינו שההיתר יהיה כפול מהאיסור (רוב כפל), או שמספיק שההיתר יהיה גדול במשהו יותר מהאיסור (פרי מגדים י"ד פתיחה לתערובות ח"א חקירה ג ד"ה והנה).

חד בתרי מדאורייתא בטל, אך רבנן אסרו במין במינו, בלח, ובנותן טעם, עד שיהיו שישים כנגדו.

¹ ביסוד שהיתר אינו מציאות בפני עצמה אלא שלילת איסור, הארכנו בערך היתר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

כמות ומניין, נחלקו האחרונים אחר מה הולכים: אחר רוב הכמות (הגודל), או אחר רוב הפרטים (המניין). כגון שתי חתיכות קטנות וחתיכה אחת גדולה (שגדולה יותר משתייהן יחד) (פרי משה רוב כז-ד).

איסור שכבר נולד בתערובת, ולא התערב אחר כך, לא מתבטל (מרדכי חולין פרק י' תשלז). וביאר המנחת חינוך את טעמו, שביטול מקורו בבית דין, ושם לא כל הדעות נשמעות בבת אחת. וע"פ זה הוסיף שכאשר האיסור קדם להיתר - גם כן יתבטל, וכל החיסרון רק כשנולדו יחד (ג-א [ה] ד"ה אך).

מעשה המצווה - כשרות ופסול שייך רק בדבר שבו נעשה מעשה המצווה, ולכן לא שייך לבטל דם ולפטור אותו מכיסוי הדם, שהרי אנו דנים האם האדם חייב לכסותו, ולא האם הדם חייב בכיסוי (וכמו שאין אנו דנים על הבית האם הוא כשר למצווה, אלא על האדם האם הוא חייב במצווה) (קובץ ביאורים בכורות סוף ד).

לאכול את כל החתיכות נחלקו בזה לשלוש דעות:

(א) יש אומרים שמותר לאכול את כולן (רא"ש חולין פרק ז' ריש לז).

(ב) יש אומרים שאסור מדרבנן (ט"ז יר"ד קט-א).

(ג) יש אומרים שאסור מדאורייתא, והאוכל את כולן חייב חטאת. משום שכל דין ביטול הוא מדין כל דפריש, וכאן בוודאי פגע גם באיסור (תשובות ר' ישעיה מטראני, מודפס בשער טהרה על מסכת טהרות א-ד ד"ה ועוד (דף ח. בדפי הספר). דן בזה גם קהילות יעקב בכורות כב)¹. וכתב הקובץ שמועות (חולין לז) שבלח לכו"ע מותר לאכול את כולן, לדעות שבלח גם טומאת משא בטלה².

בריה אינה בטילה אפילו באלף (ש"ע יר"ד ק-א).

וכן חתיכה הראויה להתכבד בה אינה בטילה אפילו באלף (ש"ע יר"ד קא-א).

איסור דאורייתא שנתערב ובטל מדאורייתא ואסור רק מדרבנן, דן בזה בית האוצר (ח"א קכג) לדעה שרק איסורי דאורייתא הם איסורי חפצא, אך איסורי דרבנן הם איסורי גברא³, מה יהיה הדין באיסור זה: האם הוא איסור גברא כיוון שכעת הוא איסור דרבנן ככל שאר איסורי דרבנן, או שרבנן גזרו שהאיסור דאורייתא לא מתבטל וא"כ הוא נשאר איסור חפצא כשאר איסורי דאורייתא.

טומאה שבטלה ברוך - הטומאה עצמה לא נתבטלה, אלא רק הדינים והאיסורים הנובעים ממנה (קובץ עניינים ח"ב (ר' דוד הכהן רפפורט) זב ד"ה והנה). והגר"א וסרמן הסתפק בכלי טמא שנתערב בכלים טהורים וטבל את כולם ואח"כ הוכר איזה כלי הוא הטמא - האם הטבילה הועילה לו, משום שבזמן הטבילה היה טהור (מדין התערובת) (קובץ ביאורים בכורות בסופו), ונראה שתלוי בחקירה זו - האם הטומאה בטלה או רק דיני הטומאה.

תערובת שהוכרה - הגר"א וסרמן דן לגבי ארבעה דינים שונים האם הם חלים גם על תערובת לאחר שהוכרה (קובץ ביאורים בכורות בסופו, בשני המקרים הראשונים כתב שהדין לא חל, ובשני האחרונים הסתפק):

¹ הבאנו מחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

² הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בטומאת משא.

³ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

(א) טבל שנתערב בחולין ועישר עליו מן החיוב דאורייתא, ואח"כ הוכרה התערובת - חוזר להיות טבל גמור, שההפרשה לא הועילה כיוון שבזמן ההפרשה היה מן החיוב על הפטור (שהרי התערובת התיירה אותו).

(ב) מעשר שני שנתערב בחולין ופדאו ואח"כ הוכר - הפדיון לא הועיל, שבאותו הזמן היה כחולין.

(ג) כלי טמא שנתערב בכלים טהורים וטבל את כולם ואח"כ הוכר איזה כלי הוא הטמא - הסתפק (שם) האם הטבילה הועילה לו, משום שבזמן הטבילה היה טהור (מדין התערובת).¹

(ד) חדש שנתערב בישן ועבר עליו העומר ואח"כ הוכר - הסתפק (שם) האם העומר התיירו בזמן שהיה מעורב.

חוזר ונייעור - הטעם שאיסור שנתבטל חוזר ונייעור הוא שבאיסורים אין דיחוי, כשם שבמצוות אין דיחוי (רמב"ן עבודה זרה עג. ד"ה ואי קצת לאחר אמצע עג.).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות.

דבר שיש לו מתירין, כלומר שיש אפשרות להתירו בלי להיכנס לספק, מפורש בגמרא שהביטול לא מועיל ואסור לאוכלו (ביצה ג:).

בקבוע, דהיינו שהספק לא פרש מהתערובת אלא נמצא במקומה, דעת הפר"ח שאין בביטול דין קבוע, והביטול יועיל, אך לדעת הכרתי ופלתי זו מחלוקת ראשונים (הביאם השערי יוסף ג-ו ד"ה ובעיקר, ונראה שנחלקו האם ביטול ברוב הוא מדין רוב בספיקות, שקבוע מועיל בו²).

בגוי לא נאמר הדין של אחרי רבים להטות, ולכן אין להם היתר של רוב בתערובת (פרי מגדים י"ד פתיחה לתערובות ח"א חקירה ג, מנחת חינוך סוף מצווה ב ד"ה והנראה (מבנו של המנחת חינוך)).

ערכים קרובים: אין מבטלין איסור לכתחילה, בריה, דבר שיש לו מתירין, זה וזה גורם (ושם בסעיף "מקור וטעם" בד"ה בטעם ההיתר) הבאנו דעות שהוא מדין ביטול ברוב, קמא קמא בטיל, רובא דאיתא קמן, רובא דליתא קמן, תערובת חמץ.

ביטול גט

אדם ששלח גט לאשתו יכול לבטלו קודם שיגיע לידיה (הסוגיא בגיטין לב.).

לדוגמא, הבעל מגיע לשליח או לאשתו ואומר "בטל הוא" (גיטין לב.).

בטעמו נחלקו האחרונים האם מבטל את הלשמה (כך משמע מהתומים סה-ט) או את עדי החתימה (הגר"ש שקאפ בא מציעא יט ד"ה ועיין, והביא גם את התומים).

במהותו חקר ר' שמואל האם מבטל את שליחות הסופר ונחשב כאילו נכתב שלא בשליחות הבעל, או שמבטל את הלשמה שבגט (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד צט).

בגדרו של הביטול דנו האם הוא דבר שבערווה, וצריך עדי קיום, או שאינו דבר שבערווה, והעדים הם רק לבירור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה ביטול הגט: לתוס' הוא

¹ לעיל (ד"ה טומאה שבטלה ברוב) תלינו זאת בחקירה האם הטומאה בטלה או רק דיני הטומאה.

² הבאנו מחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

דבר שבערוה וצריך עדי קיום, לרמב"ם אינו דבר שבערוה וצריך רק עדי בירור. וכן דן האור גדול (דף ס טור א ודף סא טור א) האם צריך עדי קיום).

יכול לבטל ע"י שליח, דהיינו לשלוח שליח אחר שליח הגירושין או אחר האשה ולבטל את הגט (גיטין לב. במשנה). וחקר ר' שמואל האם הבעל מבטל את הגט, ושליח הביטול רק מודיע לשליח הגט, או ששליח הביטול מבטל את הגט (והבעל לא יכול לבטל בעצמו שלא בפני שליח הגט) (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד ק בהערה).

שטר - נחלקו המפרשים האם אפשר לבטלו, ויש בזה שלוש דעות:
(א) אפשר לבטל כל שטר, בין שטר קניין ובין שטר ראייה (ע"פ שיעורי ר' שמואל בבא מצינא רמו).
(ב) אפשר לבטל שטר קניין אך לא שטר ראייה (תומים סה-ט. והריטב"א בבא מצינא יז. והקצוה"ח סה-ח כתבו בפשטות שאפשר לבטל שטרות, אך לא ביארו אם רק שטרי קניין או גם שטרי ראייה).
(ג) אי אפשר לבטל שום שטר (תומים סה-ט בדעת הרשב"א).

ובטעם הדעה שאפשר לבטלו נחלקו האחרונים האם הוא משום שמבטל את עדי החתימה (הגר"ש שקאפ בבא מצינא יט ד"ה ועיין¹), או שמבטל את דעת המתחייב (ולולי דעת המתחייב שטר לא יכול להועיל שהרי נאמר מפייהם ולא מפי כתבם) (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא רמו).

ערכים קרובים: אתי דיבור ומבטל דיבור, גט, גירושין, מודעא, שליחות.

ביטול חמץ

מצווה על האדם לבטל את חמצו קודם הפסח (הסוגיא בפסחים ד; בסוגיא זו האריך בתורה שלמה פרשת בא ח"ב מילואים לג).

במקור ובטעם שהביטול מועיל יש חמש שיטות במפרשים (דן בזה חידושי ר' שמואל פסחים עמוד יב. שלוש השיטות הראשונות הן הידועות יותר):
(א) לתוס' הוא מדין הפקר, ומקורו מהדרשא (שמות יג-ז) "לא יראה לך - שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים" (פסחים ד: ד"ה מדאורייתא).
(ב) לרש"י הוא מגזירת הכתוב (שמות יב-טו) "תשביתו" (פסחים ד: ד"ה בביטול בעלמא) (וכן בפשטות דעת הרמב"ם חמץ ומצה ב-ב). וביאר בדעתו הר"ן (ריש פסחים בתחילת ד"ה אלא) ש"השבתה" פירושה גם ביטול וגם ביעור. וביטול הוא שמבטלו מתורת לחם ומשווי ליה כעפרא (מהרי"ק בדעת רש"י, וכן דעת הריטב"א פסחים ו; הביאם ר' שמואל שם). ואינו מדין הפקר, שאם היה הפקר לא היה צריך לכך פסוק מיוחד (קהילות יעקב פסחים א-א ד"ה אבל, ברכת אברהם פסחים סי' "בעניין גדר ביטול חמץ" י ד"ה ובאמת. אמנם הרש"ש שם כתב שגם לרש"י הוא הפקר).
(ג) לר"ן כיוון שהחמץ ממילא אינו ברשותו של אדם, אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, על כן כשמבטלו ואינו רוצה בו, ממילא התורה לא עשאתו כאילו הוא ברשותו (ריש פסחים ד"ה ומהו. והמידות לחקר ההלכה (ז-כב) דן האם הביטול מסלק את דין "עשאו הכתוב כאילו הן ברשותו" וממילא מועיל משום שהחמץ חוזר להיות אינו ברשותו (כשאר איסורי הנאה), או שמועיל מדין הפקר).

¹ ועיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו, שכך דעת הגר"ש שקאפ גם בביטול גט. והבאנו שם שיש חולקים עליו.

(ד) ר' שמואל (שם) חידש בדעת הרמב"ם שכיוון שאין לו צורך בחמץ נחשב כאילו אינו ברשותו.

(ה) אבן האזל (חמץ ומצה ב-א ד"ה והנראה) חידש בדעת הרמב"ם שמקורו מדרשת הספרי "לא יראה לך - בטל בליבך". וביאר שמ"לך" דורשים שהאיסור הוא רק אם רוצה בו (מחזיקין) שיהיה אצלו, אך אם מבטלו - אינו עובר.

חמץ שאינו ידוע כתב הב"ח (א"ח תלא-ב) שחייב לבטלו רק מדרבנן, אך מדאורייתא חייב לבטל רק חמץ ידוע.

במהותו יש לחקור האם הביטול מחיל דין (שחל על החמץ דין מבוטל) או שהוא מציאות שהחמץ אינו חשוב בעיניו (אב ישראל יא. ואפשר לתלות בזה מחלוקות רבות שהובאו לקמן בסעיף "פרטי הדין": האם הוא כח האדם או כח המעשה, האם צריך מחשבה או התרצות, האם מועיל בלב, ע"י שליח, והאם אתי דיבור ומבטל דיבור בזה).

כח המחיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה) - חקר הברכת אברהם האם האדם בעצמו מחיל את הדין (כח האדם, כמו בקניינים, שהאדם עצמו פועל את הקניין), או שהאדם רק מסכים וממילא החמץ מתבטל (כח המעשה, כמו בשחיטה, שהאדם רק שוחט והבהמה ניתרת ממילא) (ברכת אברהם פסחים ב. ס"י "גדר ביטול חמץ" ג בדעת הרמב"ם: כח המעשה).

הדעת (מחשבה או התרצות) - נחלקו האחרונים האם צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניותא). כגון, אדם שרצה לבטל את חמצו, ושכח - האם נחשב שביטלו, ומותר לאחר הפסח, או שעדיין לא ביטלו, והוא חמץ שעבר עליו הפסח (שערי יושר ז"ב ד"ה אמנם: מחשבה, קצוה"ח שסב-א המובא בו: לא למחות. ברכת אברהם פסחים ב. ס"י "גדר ביטול חמץ" ג בדעת הרמב"ם: התרצות (קביעות בליבו). קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד: מחשבה. ולדעת התוס' שביטול הוא הפקר³, יתלה במחלוקת האחרונים האם הפקר הוא במחשבה או בהתרצות⁴).

ביטול חמץ בלב - הר"ן סובר שלדעה שביטול הוא הפקר⁵ לא מועיל בלב, משום שדברים שבלב אינם דברים. אך חלקו עליו (טור א"ח תלא) משני טעמים:

(א) דברים שבלב אינם דברים הוא רק בדינים שבין אדם לחבירו⁶, אך ביטול חמץ, שהוא בין אדם למקום, מועיל גם בלב, דרחמנא ליבא בעי (מאירי פסחים לא: ד"ה אמר המאירי (בפירושו למשנה ד), והביא גם את הדעה שלא מועיל⁷).

(ב) משום שמוכח שבדעתו היה לבטלו, שאנן סהדי שביטל כדי שלא יעבור באיסור חמץ⁸ (מחנה אפרים זכיה מהפקר ג, והביא את הר"ן⁹).

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

² בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהם דנו בערך מחשבה והתרצות.

³ הובאו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור ובטעם.

⁴ הובאו בערך הפקר בסעיף "פרטי הדין" ד"ה הדעת.

⁵ המחלוקת בזה הובאה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור ובטעם.

⁶ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

⁷ ע"ע דברים שבלב אינם דברים בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בדינים שנוגעים רק לאדם עצמו.

⁸ ע"ע דברים שבלב אינם דברים בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו אות א) שנחלקו הראשונים האם אומדנא דמוכח מועילה, ויתכן שהר"ן סובר שאינה מועילה.

⁹ לגבי המבטל חמץ בפיו ולא בליבו - שלא אומרים בזה "דברים שבלב אינם דברים" - עיין לקמן בסמוך ד"ה דברים שבלב.

דברים שבלב - הביטול חל ע"י מחשבה, שצריך שכוונתו תהיה לבטלו, ולכן הולכים אחר ליבו תמיד ולא אומרים בזה "דברים שבלב אינם דברים". ועל כן אם אינו מתכוון לבטלו לא יועיל שאומר בפיו שמבטלו¹ (המידות לחקר ההלכה יב-ה ד"ה ותירצתי).

לא מועיל לאחר זמן איסור - ובטעם לזה יש כמה דעות:

(א) הוא משום שאינו ברשותו (כיוון שאסור בהנאה).

(ב) ביטול מועיל רק שהתורה לא תכניס את החמץ לרשותו (בזמן איסורו), אך לא להוציאו מרשותו (ולאחר זמן איסורו הוא כבר ברשותו) (תורת הקניינים ח"ב עמוד תצט חקר בין שתי האפשרויות הללו).

(ג) ביטול מועיל רק לבטל חמץ חשוב, שמבטלו מחשיבותו, אך לאחר איסורו שממילא כבר אינו חשוב - לא שייך לבטלו, שהביטול לא מעלה ולא מוריד (קובץ שיעורים פסחים ח בדעת רש"י).

לאחר שביטלו מצווה מדרבנן לבערו שמא יבוא לאוכלו (לדעת תוס' פסחים ב. ד"ה אור). וחקר ר' שמואל האם הוא איסור בל יראה מדרבנן, או איסור מחדש (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד י', ק"ג).

המוצא חמץ ביום טוב כופה עליו כלי (פסחים ו.). ויש לחקור האם הוא מדין ביטול חמץ, או רק דין היכר (משנת יעבץ אר"ח ח ד"ה אכן בדעת).

ע"י שליח יש אומרים שא"א לבטל משום שביטול מדין הפקר, וא"א להפקיר ע"י שליח (הובא בב"י אר"ח תלד בסופו. והקובץ הערות כתב (עו-ז, בכלל, ולא בעניין ביטול חמץ) שלא שייך שליחות בחלות מכח המעשה, אלא רק בחלות מכח האדם²).

והרבה סוברים שאפשר לבטל ע"י שליח (טור ושו"ע אר"ח תלד-ד, בעל העיטור ח"ב הלכות ביעור חמץ כ:), וביאר בדעתם הב"י (שם) שני טעמים:

(א) כיוון שחמץ ממילא אינו ברשותו של אדם, אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו - בגילוי דעתא בעלמא שאינו רוצה בו סגי, ואפילו ע"י שליח.

(ב) כל מה שהפקר לא מועיל ע"י שליח הוא משום שהפקר מדין נדר, ואין שליחות בנדרים, אך ביטול חמץ אינו מדין נדר.

אתי דיבור ומבטל דיבור - נחלקו האחרונים האם דין זה נאמר גם על ביטול חמץ (לדעת רש"י שאינו הפקר אלא השבתה בלב), שיוכל לבטל את ביטולו: החלקת יואב (אה"ע כא) כתב שאדם יכול לבטל את ביטולו (אלא שהוסיף שדין אתי דיבור הוא רק מכאן ולהבא), והסטייפלר (כתבי קהילות יעקב החדשים סג) סובר שלא שייך אתי דיבור בביטול, משום שלדעתו ביטול הוא מציאות שהחמץ אינו חשוב בעיניו, ולא שייך לבטל מציאות (והקובץ הערות כתב (עו-ב בסופו, בכלל, ולא בעניין ביטול חמץ) שלא שייך לחזור בו מחלות מכח המעשה, אלא רק מחלות מכח האדם³).

האיכל חמץ מבוטל, יש מי שחידש שכיוון שביטלו ועשאו כעפר דינו כאוכל עפר ופטור (הביאו ספר המכתם פסחים ו: ד"ה אמר רבא). אך דחוהו הראשונים: ספר המכתם כתב שביטול מועיל רק שלא יחשב ממונו אך במציאות הוא עדיין חמץ (כך פירש בדעתו הערות באר משה), והמהר"ם חלאווה (שם ד"ה אמר רב יהודה) כתב שכיוון שאוכלו הרי הוא מחשיבו וממילא חוזר בו מהביטול.

¹ ביסוד זה דנו בערך דברים שבלב אינם דברים בסעיף "בדינים שונים" ד"ה דינים שחלים ע"י מחשבה.

² לעיל (ד"ה הכח המחיל את הקניין) דנו האם ביטול הוא כח האדם או המעשה.

³ לעיל (ד"ה הכח המחיל את הקניין) דנו האם ביטול הוא כח האדם או המעשה.

ערכים קרובים: אכילת חמץ והנאתו, בדיקת חמץ, ביעור חמץ, חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו.

ביטול מקח

עיינ ערך אונאה בסעיף "יותר משתות".

ביטול שטרות

עיינ ערך ביטול גט בסעיף "בשטרות".

ביכורים

מצווה להביא למקדש את הפרי הראשון המתבשל באילן. הגדרה

מקורה מפורש בתורה: "ראשית ביכורי אדמתך תביא בית ה' אלקיך" (שמות כג-ט). מקור וטעם

במניין המצוות יש בביכורים כמה מצוות שונות:

(א) הפרשת ביכורים - רק הרס"ג מנאה למצווה בפני עצמה (דן בזה הגר"פ פערלא עשה פא ד"ה עת וד"ה ועכ"פ).

(ב) הבאת ביכורים (ספר המצוות לרמב"ם עשין קכה, חינוך צא, סמ"ג עשין קלט).

(ג) איסור אכילתם קודם הנחתם בעזרה (ספר המצוות לרמב"ם לאווין קמט, חינוך תמט, סמ"ג לאווין רסה).

(ד) מקרא ביכורים (וידוי ביכורים) (ספר המצוות לרמב"ם עשין קלב, חינוך תרו, סמ"ג עשין קמ).

שביעית - רש"י כתב שחייב בביכורים גם בשביעית (שמות כג-ט ד"ה ראשית. דן בדבריו מקדש דוד תרומות יד). אך האבני נזר (יר"ד תמה-י) והחזון איש (ערלה יא-יח ד"ה ירושלמי) כתבו שפטור.

טבל - ביכורים אינם טובלים, דהיינו אין איסור לאכול את הפירות קודם הפרשת הביכורים (משנה ביכורים ב-ג. אמנם הרשב"ע עשה קנו הסתפק בזה, והקשו עליו האחרונים מהמשנה המפורשת הנ"ל (שדי חמד ח"ג ט-ט (ד"ה ואם) עמוד 9), הגר"פ פערלא על הרס"ג עשה פא ד"ה עת).

נשים חייבות בביכורים. ויש בזה ארבע דעות: אנשים

(א) אינה זמן גרמא, כיוון שהמצווה חוזרת וניעורה לאחר זמנים אלו (טורי אבן מגילה כ; מנחת חינוך צא-א [י] ד"ה ועיין).

(ב) אינה זמן גרמא כיוון שכאן אין הזמן גורם לה, אלא שלאחר חנוכה אין הפירות מצויים על פני השדה (טורי אבן מגילה כ; וברמב"ן קידושין לג: (ד"ה והוי) ובריטב"א שם (ד"ה תנו) מפורש שביכורים אינה זמן גרמא, אך לא ביארו את הטעם לזה).

(ג) היא מצוות עשה שהזמן גרמא ואעפ"כ אשה חייבת מדאורייתא משום שיכולה להיעשות ע"י שליח, ולכן אין לפוטרה בזה שמשועבדת לאב או לבעל, וכמו במצוות שריפת נותר (אור שמח טומאת צרעת יא-ז בסופו).

(ד) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא, שהרי מביא רק עד חנוכה וכן אינו מביא בלילה. וחוב נשים בה הוא רק מדרבנן (מנחת חינוך צא-א [י] ד"ה ועיין).

ערכים קרובים: חלה, נטע רבעי, תרומות ומעשרות.

בין אדם לחבירו

מצוות ועבירות שמטרתן טובת האנשים. הגדרה

דוגמא למצוות שבין אדם לחבירו: השבת אבידה, צדקה. דוגמא לעבירות שבין אדם לחבירו: גניבה, לשון הרע.

במהותן של מצוות ועבירות שבין אדם לחבירו דנו האם הן בפעולה או בתוצאה, כגון האם המצווה לתת את הצדקה (פעולה) או שלעני יהיה ממון (תוצאה), וכן האם האיסור הוא לגנוב מחבירו (פעולה) או שיחסר לחבירו (תוצאה)¹ (מהקובץ שיעורים (ח"ב כג, ו, ז), משמע שכל המצוות והעבירות שבין אדם לחבירו הן בתוצאה (פריעת בעל חוב, פדיון שבויים, חובל באביו ורציחה). וכן כתב האתון דאורייתא (יג ד"ה והנה) שכל המצוות שבין אדם לחבירו הן בתוצאה. אמנם הגר"ש שקאפ כתב שבכל מצוות גמילות חסד יש מצווה בכל פעולה שהאדם עושה בשביל חבירו, גם אם התוצאה עדיין לא נעשתה, כגון בהשבת אבידה - אפילו לקיחתה ממקום האבידה היא כבר מצווה, גם קודם שהחזירה לבעליה (שערי יושר א-ז בסופו בד"ה ועפ"ז). ומשער אפרים ומחנה אפרים שהביא שם משמע שחולקים עליו). וכן מצאנו שנחלקו לגבי מתנות לאביונים בפורים, רציחה, גזל וגניבה, שיש צד שהן בפעולה².

מקור וטעם

לגבי מצוות ועבירות רבות דנו האם הן בין אדם לחבירו או בין אדם למקום:

מצוות שונות

- (א) **השבת גופו** (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד שלא).
- (ב) **השבת עבט** (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד סא).
- (ג) **השבת ריבית** (שו"ת אבני נזר י"ד קע-ב: בין אדם למקום. אמנם ממפרשים אחרים מוכח שסוברים שהיא בין אדם לחבירו³).
- (ד) **כיבוד אב ואם** (מנחת חינוך לג-ג, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תיג. חינוך לג (ד"ה משרשי) ורמב"ם בפירוש המשניות פאה א-א (ד"ה וענין): בין אדם לחבירו. ולגבי איסור הכאת אביו ואימו כתב המנחת חינוך (מח-ג [יא] ד"ה והנה בלאו) בפשטות שהוא בין אדם לחבירו).
- (ה) **איסור לפני עיוור במכשיל בעבירה** (קובץ שיעורים פסחים צה: בין אדם למקום, והוא איסור נפרד מהאיסור של מכשיל בעצה (שהוא בוודאי בין אדם לחבירו), מנחת חינוך רלב-א: אותו איסור).
- (ו) **איסור רציחה** (מנחת חינוך לד-א [יד] ד"ה ולענין תשובה: בין אדם לחבירו. שיעורי ר' שמואל מכות עמוד כב חקר האם חיוב מיתתו הוא לשמיים (כמחלל שבת) או לנרצח (בין אדם לחבירו). והגר"ש שקאפ (כתובות ג ד"ה ועל כן) כתב שהיא עבירה כשאר עבירות ולא משום שהתורה חסה על איבוד הנפשה⁴).
- (ז) **לא תעמוד על דם רעך - הרמב"ם** (בפירוש המשניות פאה א-א ד"ה וענין) **כתב שהיא מצווה שבין אדם לחבירו**. והמנחת חינוך דן לגבי אדם שרוצה לאבד עצמו לדעת, וכתב שאפשר שאין צריך להצילו, שהרי הוא עצמו מוחל על חייו (רלז-א [ב] קומץ מנחה ד"ה נראה).
- (ח) **אונס מפתה ומוציא שם רע - חיוב המלקות אינו מדין "לא תלך רכיל בעמך"** (ויקרא יט-טז), וכן אינו מדין "ונשמרת מכל דבר רע" (דברים כג-י) שהם מלקות לשמיים, אלא הוא גזיה"כ, והם מלקות שבין אדם לחבירו, משום שציער את הנערה (שיעורי ר' שמואל מכות ד: רז).

¹ בגדריהם של איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה. בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

² הבאנו את המחלוקת בזה בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה ובערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

³ הבאנו את דבריהם ודנו בזה בערך השבת ריבית בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם ההשבה.

⁴ בערך בעלות בסעיף "הנכס" (ד"ה החיים) דנו האם האדם בעלים על חייו.

איננו, דהיינו אדם שעבר עבירה נגד רצונו - דנו האחרונים האם עבר על האיסור אלא שפטור מעונש, או שלא עבר על האיסור כלל. והאתון דאורייתא (יג) חילק שבמצוות שבין אדם למקום מי שנאנס לא עבר על האיסור כלל, ובבין אדם לחבירו עבר, שהרי חבירו הצטער, ורק פטור מעונש¹.

מצוות צריכות כוונה - במצוות שבין אדם לחבירו, כגון צדקה ומשלוח מנות - ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגט ד"ה בספר) כתב שלכ"ע אין צריך כוונה, אך הפרי מגדים (הובא במשנה ברורה תרצה-ד) כתב לגבי מתנות לאביונים ומשלוח מנות שאפשר שצריך כוונה².

אין שליח לדבר עבירה. אך כאשר השליח שוגג, כגון שאמר לשליח לקחת שור מבית פלוני שהוא שלי, ונמצא שלא היה שלו והיא גניבה, נחלקו המפרשים האם יש שליח לדבר עבירה והמשלח חייב. ויש שחילקו שבעבירות שבין אדם למקום אין שליח לדבר עבירה והמשלח פטור, אך בעבירות שבין אדם לחבירו (כגון גניבה) יש שליח והמשלח חייב (חתם סופר כתובות מהדורא בתרא (תקעג ד"ה וכו') בדעת התוס').

דברים שבלב אינם דברים. אך בדינים שבין אדם למקום, כגון ביטול חמץ, נחלקו הראשונים: יש אומרים שגם בזה דברים שבלב אינם דברים, והמאירי כתב שכיוון שהוא בין אדם למקום, ורחמנא ליבא בעי - הווי דברים (מאירי פסחים לא: ד"ה אמר המאירי (בפירוש למשנה ד), והביא שם גם את הדעה החולקת³).

העוסק במצווה פטור מן המצווה, אך יש מי שכתב שמצווה שבין אדם למקום אינה פוטרת ממצווה שבין אדם לחבירו, משום שפטור רק ממצווה שדומה למצווה שעוסק בה (שם אריה י"ד סד, שדי חמד ח"ד ע-מה ד"ה ומי שעוסק עמוד 435). אך מוכח מהמאירי (מועד קטן ט:): שהוא חולק על כך (יביע אומר ח"ד י"ד יט-ד בסופו).

מצוות שבין אדם לחבירו, כגון כיבוד אב ואם, צדקה וביקור חולים - בפשטות אין מברכים עליהן. ויש מהראשונים שכתב שכן מברכים (כתבי רבינו אליהו מלונדריש, הובא במנחת אשר דברים נ-ו).

ערכים קרובים: אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, איסורים, איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, ואהבת לרעך כמוך, מצוות, מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, משלוח מנות, נקימה ונטירה.

¹ אמנם יש שלא מחלקים, וסוברים שבכל המצוות האנוס לא עבר איסור כלל, ויש אומרים שבכל המצוות האנוס עבר ורק פטור מעונש, הובאו בערך אונס (בעבירות) בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו.

² לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) הבאנו שיש אומרים שבין אדם לחבירו הן מצוות שבתוצאה. ולפי"ז תלוי בדין כוונה במצוות שבתוצאה, שהרי במצוות שבתוצאה אין צריך כוונה, כמו שהבאנו בערך מצוות צריכות כוונה בסעיף "בדינים שונים" ד"ה מצוות שבתוצאה.

³ ע"ע דברים שבלב אינם דברים בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) שתלינו זאת בטעם שדברים שבלב אינם דברים.

בין השמשות

הגדרה הזמן שבין שקיעת החמה לבין צאת הכוכבים, ויש בו ספק האם דינו כיום או כלילה (הסוגיא בשבת לד:).

בפירוש "בין השמשות" נחלקו האחרונים האם הוא בין ביאת השמש (שקיעתה) להתחלת ביאת האור (שנשקע אורה מלהאדים) (ביאור הגר"א אר"ח רסא-יא באמצעו), או בין הימים, דהיינו בין היום שעבר ליום שנכנס (גור אריה שמות יב-ו (פרשת בא ד"ה ולשון בין הערביים) עמוד נה).

לדוגמא, זב שראה ראה בבין השמשות - ספק אם נחשב שראה ביום, או בלילה, או גם ביום וגם בלילה (שבת לד:).

משמעות נוספת: במילים "בין השמשות" תרגם אונקלוס את "בין הערביים" (שמות יב-ו, שתרגם "בין שמיא"), ושם פירושו מחצות היום ועד הלילה (רש"י שם ד"ה בין הערביים).

צדדי הספק - מפורש בגמרא (שבת לד:) שהספק בבין השמשות הוא בין שלושה צדדים: האם כולו מן היום, או שכולו מן הלילה, או שחלקו מן היום וחלקו מן הלילה. והרואצ'ובר חידש שהוא גם יום וגם לילה באותו הרגע (מפענח צפונות ח-ו, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בין השמשות (אות לח). ולכן חילק בזה בין מצוות שצריך לעשותן ביום לבין מצוות שאסור לעשותן בלילה).

במהות הספק נחלקו הראשונים: לרש"י לא כל בין השמשות שווים בספק זה, שיתכן שבין השמשות של יום זה כולו מן היום, ובין השמשות של יום אחר כולו מן הלילה (רש"י שבת לד: ד"ה ספק), ולתוס' כל בין השמשות שווים, ולצד שבין השמשות של יום זה כולו מן היום - בין השמשות של כל הימים כולו מן היום (תוס' שם ד"ה ספק).

בהגדרת הספק חקרו האם הוא ספק במציאות (שאנו מסופקים מהו הזמן הזה - יום או לילה), או ספיקא דדינא (שאנו מסופקים כיצד לפסוק על הזמן הזה) (זמני ההלכה למעשה ח"ב (באותו כרך) עמוד יט "בדין בין השמשות" ד"ה ויש לעיין. והרעק"א (ברכות ב. ד"ה שם וממאי) כתב שהוא ספיקא דדינא).

מקור הדין - מפורש בגמרא (שבת לד:) שמחמירים בבין השמשות גם כיום וגם כלילה. ובמקור לדין זה נחלקו המפרשים: הר"ן (ביצה ל. סוף ד"ה תנן, וכן כתב המנחת חינוך שיג-ט [טז] ד"ה והנה) כתב שהוא כשאר ספיקא דאורייתא לחומרא, שנחלקו בו הראשונים האם אנו מחמירים בו מדאורייתא או מדרבנן, ושער המלך (טומאת מת ט-יב) כתב שבין השמשות לכ"ע מחמירים מדאורייתא (דן בזה גם השדי חמד ח"א שיעורי הפאה ב-יא-א עמוד 472).

איסורי דרבנן בבין השמשות, כגון עירוב תחומין לדעה שהוא דרבנן, או ספירת העומר בזמן הזה - תוס' כתבו שמקילים אפילו לכתחילה (תוס' מנחות סו. תחילת ד"ה זכר), והמגיד משנה כתב שלכתחילה יש להחמיר (מגיד משנה עירובין ו-יג באמצעו).

חזקה דמעיקרא בזמן - דנו המפרשים האם אומרים חזקה זאת, כגון בין השמשות שאנו מסתפקים אם הוא יום או לילה, ולכאורה יש חזקה שהוא יום, שהרי קודם לכן היה יום - ויש בזה שלוש דעות:

¹ דנו בזה באריכות בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

(א) אינה מועילה משום שהזמן אינו דבר אחד מחובר אלא מורכב מרגעים נפרדים (ש"ת בשמים ראש (נאסף ע"י יצחק די מולינא) קכא בסופו, ובלשוננו: הזמן אינו מחובר. ואפשר שתלוי בחקירה האם הזמן מורכב מחלקים קטנים שא"א לחלקם, או שכל רגע נוכל לחלק עד אין סוף (הובאה במפענח צפונות ג-ב)).

(ב) אינה מועילה כי הוא ספיקא דדינא ולא ספק במציאות¹ (רעק"א ברכות ב. ד"ה שם וממאי. אמנם בספר זמני ההלכה למעשה ח"ב (באותו כרך) עמוד יט "בדין בין השמשות" (ד"ה ויש לעיין) הביא חקירה האם בין השמשות הוא ספק במציאות או ספיקא דדינא).

(ג) יש מי שכתב שהיא כן מועילה, ולכן בבין השמשות של מוצאי שבת גזרו גם על שבות, שמספק לא פקעה קדושת השבת, ורק בבין השמשות של ערב שבת לא גזרו בה (אליה רבה א"ח רע"ב, ומשמע מדבריו שהוא משום חזקה דמעיקרא, והמגן אברהם שמב-ב הסתפק בזה. אמנם הרשב"א עירובין לב; ערוך השולחן א"ח שמב-ד וביאור הלכה שמב-ב כתבו שלא גזרו שבות גם בבין השמשות של מוצאי שבת).

ספק יום ספק בין השמשות, כגון שהאדם מסופק האם שקעה החמה בערב שבת, נחלקו בו הפוסקים:

(א) הוא כספק ספיקא (ספק יום ספק בין השמשות, ובין השמשות עצמו הוא ספק) ומקילים בו (מהר"ח אור זרוע רל).

(ב) יש להחמיר בו כבין השמשות (מגן אברהם אורח חיים רסא-א), משום שחיסרון ידיעה (שאינו יודע האם שקעה החמה) לא נחשב לספק (פרי מגדים שם).

(ג) יש להחמיר בו כבין השמשות משום שהוא ספק ספיקא משם אחד, שהספק אם שקעה החמה הוא האם הוא עדיין יום, וכן הספק בבין השמשות עצמו הוא האם הוא יום או לילה, ואם כן בעצם הוא רק ספק אחד - האם הוא יום או לילה (שדי חמד ח"א ב-ב ד"ה ובספק עמוד 362, והביא גם את שתי הדעות הקודמות).

בתוספת יום הכיפורים, כתב הר"ן שמדאורייתא צריך להוסיף על בין השמשות (דהיינו להתחיל את התוספת לפני השקיעה), שהרי בבין השמשות כבר מחוייב מדאורייתא ממילא מדין ספיקא דאורייתא (ביצה ל. סוף ד"ה תנן (וכן כתב מנחת חינוך שיג-ט [טז] ד"ה והנה). אך קודם לזה הביא תירוץ אחר, שמשמע ממנו שחולק על כך).

ערכים קרובים: הבדלה, מלאכות שבת, נר שבת, ספיקא דאורייתא, קידוש, תוספת שבת יום טוב ויום הכיפורים. ערכים קרובים

ביעור חמין

מצווה לבער את החמין מרשותו קודם הפסח (הסוגיות בפסחים פרק ראשון). הגדרה

ערך זה כולל גם את מצוות תשביתו וגם את איסורי בל יראה ובל ימצא.

לדוגמא, מפורר וזורה לרוח או מטיל לים (פסחים כא. במשנה).

מקורו משלוש מצוות שונות: מקור וטעם

(א) עשה - "אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם" (שמות יב-טו).

(ב) לאו של בל יראה - "ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור בכל גבולך" (שמות יג-ז).

(ג) לאו של בל ימצא - "שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם" (שמות יב-ט).

¹ אך יש דעה מסויימת שחזקה דמעיקרא מועילה גם בספיקא דדינא, ע"ע חזקת הגוף בסעיף "כללים" ד"ה בספיקא דדינא.

במהות מצוות תשבייתו האריכו האחרונים האם המצווה לבערו (פעולה, קום עשה), או שיהיה מבווער (תוצאה, שב ואל תעשה) (מנחת חינוך ט-א: רש"י ורמב"ם - תוצאה, תוס' - פעולה. הגר"ח על הרמב"ם חמץ ומצה א-ג: לרבי יהודה שמצוותו בשריפה - פעולה, לרבנן שבכל דבר - תוצאה. חידושי ר' שמואל פסחים מעמוד טו עד עמוד כ. המידות לחקר ההלכה י-ג).
ונביא לכך שתי נפק"מ:

(א) נתן את כל חמצו לגוי קודם שעה שישיית ולא נשאר לו חמץ לבער - האם קיים מצוות תשבייתו, שאת התוצאה קיים, אך לא את הפעולה. והמשנה ברורה (תמה"י) כתב שלכתחילה ישאיר כזית חמץ כדי לבערו ולקיים בו מצוות תשבייתו.
(ב) בימינו, שאנו מבערים את החמץ קודם חצות היום - האם אנו מקיימים מצוות תשבייתו, שאת התוצאה אנו מקיימים, אך לא את הפעולה, שהרי בזמן המצווה כבר אין ברשותנו חמץ (מנחת חינוך שם ד"ה ולפי זה קשה לי. והמרדכי פסחים תקלג הביא שריב"א היה משהה פרוסת חמץ עד השעה השביעית ומבערה רק אז, כדי לקיים תשבייתו, ומוכח שסובר שהמצווה בפעולה).

בפירוש "תשבייתו" - האם הוא ביעור או ביטול, יש כמה דעות בראשונים:
(א) לר"ן פירושו גם ביעור וגם ביטול, שבכל אחד מהם מקיים את המצווה (ריש פסחים תחילת ד"ה אלא).

(ב) לריטב"א פירושו ביעור, אך אם ביטל את חמצו לא קיים את מצוות תשבייתו, אלא שנפטר ממנה (כיוון שכבר אין לו חמץ חשוב) (ומעין זה כתב המאירי (פסחים ב. ד"ה והוא) שעיקר כוונת התורה ב"תשבייתו" היא שיבדוק ויבערו).

(ג) מהרמב"ם משמע שפירושו ביטול, אך אם ביער לא קיים את מצוות תשבייתו, אלא שנפטר ממנה (כיוון שכבר אין לו חמץ).

בטעמו של כל יראה ובל ימצא יש אומרים שהוא סייג לאיסור אכילת חמץ (לקח טוב ח-א דן בזה).¹

במהות איסור כל יראה ובל ימצא חקרו האם האיסור שלא יהיה חמץ בבעלותו או שלא יהיה חמץ ברשותו (מנחת אשר שמות כא בתחילתו).

לגבי כל יראה ובל ימצא נחלקו המפרשים האם הוא לאו הניתק לעשה של תשבייתו (האריך בזה השאגת אריה פב), ויש בזה שלוש דעות (שאגת אריה פא בתחילתו):
(א) שיטת ר"י שהוא ניתק לעשה, ולכן מותר להשהות חמץ על מנת לבערו בתוך הפסח, ואם ביערו - למפרע אינו עובר כלל (ובטעם לזה ביאר השאגת אריה (שם ד"ה ולדעת) שאע"פ שבשאר לאו הניתק לעשה אפילו אם קיים את העשה עדיין היא עבירה (לשיטתו של השאגת אריה, ויש חולקים²), כאן, שעל איסורי כל יראה ובל ימצא עובר בלי מעשה - אם קיים את העשה למפרע לא עבר כלל).
(ב) שיטת רש"י שהוא ניתק לעשה ולכן אין לוקים עליו, ואעפ"כ המבער חמץ בתוך הפסח, ואפילו משהה חמץ על מנת לבערו בתוך הפסח וביערו - עדיין עובר בבל יראה ובל ימצא על כל הזמן שהיה ברשותו עד שביערו.
(ג) שיטת הרמב"ם שאינו ניתק לעשה.

והגר"ח (חמץ ומצה א-ג ד"ה ולפ"ז) תלה זאת בחקירה בגדר תשבייתו³, שאם מצוותו בקום עשה, א"כ הבל יראה ניתק לעשה של תשבייתו, אך אם תשבייתו הוא שב ואל תעשה, א"כ הבל יראה אינו ניתק לעשה, משום שאינו מצוות עשה אלא איסור עשה.

¹ בערך דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה סייג) הבאנו כמה דוגמאות לאיסורי דאורייתא שטעמם הוא סייג.

² דנו בזה בערך לאו הניתק לעשה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו.

³ הובאה עם הנפק"מ לעיל ד"ה במהות מצוות תשבייתו.

בדין הביעור - בין תשביתו ובין בל יראה - ביאר החזון איש שיש שני אופני ביעור: הוצאת החמץ מרשותו, וביעורו מהעולם כשאר איסורי הנאה (וכמובן שאם מבערו מהעולם ממילא גם הוציאו מרשותו) (או"ח קיח-ב). ואופן הביעור תלוי בדינים השונים: (א) לדין תשביתו קודם שש שעות - מספיק שיוציא מרשותו (ואם הוציא יצא ידי חובה גם לכשיגיעו שש שעות) (שם ג, והוסיף שנהגו לבער מהעולם). (ב) לדין תשביתו לאחר שש שעות - חייב לבער מן העולם (שם ג). (ג) לדין תשביתו בחמץ של נכרי שקיבל עליו אחריות - מספיק שיוציא מרשותו אפילו לאחר שש שעות (שם ה). (ד) לדין בל יראה - מספיק שיוציא מרשותו (שם ז).

בזמן מצוות תשביתו יש כמה דעות (הביאם השדי חמד ח"ז מערכת חמץ ומצה ה ד"ה גם עמוד 125):

(א) רוב הפוסקים כתבו שמחצות היום (של י"ד בניסן) עובר בכל רגע ורגע שלא משביתו. (ב) הצ"ח (פסחים ו) חידש שעובר רק משחשיכה, כמו מצוות מילה שאינו עובר בעשה עד שיעבור כל היום השמיני (ובשיעורי הגר"ד פוברסקי תלה את מחלוקתם של הצ"ח ושאר הפוסקים בחקירה בגדר תשביתו, שאם הוא שב ואל תעשה, דהיינו שלא יהיה לו חמץ, א"כ עובר בכל רגע, אך אם הוא קום עשה, שיש מצווה להשביתו - עובר רק משחשיכה¹). (ג) יש שחילקו שבערב פסח מחצות עד שתחשך, שנאמר "אך ביום הראשון תשביתו", עובר בכל רגע. אך בשאר ימי הפסח, שנלמדים רק בגזירה שווה "שאר שאור", עובר רק אם לא השבית בכל הפסח (שו"א ומשיב ח"א רט, נודע ביהודה ושאגת אריה, הובאו שם בד"ה אמנם. והשדי חמד (שם) כתב שגם הדעות שהובאו לעיל אות א מחלקות כך, שכל מה שכתבו שעובר בכל רגע הוא רק על ערב פסח, אך בשאר ימי הפסח מודים שאינו עובר אלא א"כ השהה את חמצו כל הפסח). (ד) הירושלמי (פסחים א-ד [ד.]) הביא דעה מחודשת של רבי מאיר, שתשביתו מתחיל רק שעה אחת קודם שקיעת החמה של ליל ט"ו, אך מחצות היום הוא רק איסור דרבנן.

זמן איסור בל יראה נחלקו המפרשים האם מתחיל ביום י"ד בחצות או רק בליל ט"ו (זן בזה שדי חמד ח"ז מערכת חמץ ומצה ה-י עמוד 122).

לדעה שאין ביעור חמץ אלא בשריפה, דהיינו רבי יהודה (פסחים כא.), אם פירר וזרה לרוח נחשב שביטל עשה בידים (עונג יום טוב ל ד"ה ונסתפקתי) בשם הנוודע ביהודה והשאגת אריה).

חמץ ידוע יש דעות שאי אפשר לבטלו, אלא רק חמץ שאינו ידוע (כסף משנה חמץ ומצה ב-ב מביא גירסא כזו).

המשהה חמץ על מנת לבערו, תוס' כתבו שאינו עובר עליו (פסחים כט: סוף ד"ה רב), והשאגת אריה כתב שכן עובר (פא בתחילתו).

לא ימכור חמצו לנכרי קודם הפסח (לדעת בית שמאי (פסחים כא.)) - ויש להסתפק האם טעם האיסור כי חיוב ההשבתה לא פוקע ע"י המכירה, או שהוא פוקע, אך אסור להפקיע את המצווה, וכמבטל מצוות עשה (ברכת אברהם פסחים כא. ד"ה וילהס"ת).

חמץ גזול - יש לחקור האם הנגזל אינו עובר בבל יראה כלל, או שעובר אך הוא אנוס (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קכט, קמב).

¹ חקירה זו הובאה עם נפק"מ לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות מצוות תשביתו.

חמץ בפסח הכל מצווים עליו לבערו - וחקר ר' שמואל האם הוא מדין תשביתו, שתשביתו חל על כל אדם מישראל, או מדין אפרושי מאיסורא (אך תשביתו הוא רק על הבעלים) (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קלח).

חמץ של הפקר שברשותו - הפני יהושע כתב שעובר עליו בבל יראה, שכל המיעוט "לא יראה לך" - אבל אתה רואה של אחרים" הוא דווקא על חמץ של אחרים, שאינו יכול לבערו, אך אין מיעוט על חמץ של הפקר, שהרי יכול לבערו. והמקור חיים (תלא) חלק עליו וכתב שלא עובר בבל יראה גם על חמץ של הפקר.

חצי שיעור בבל יראה ובל ימצא, בפשטות הוא תלוי במחלוקת האחרונים בשאר האיסורים שאינם איסורי אכילה, האם יש בהם דין חצי שיעור¹. והחכם צבי (פו סוף ד"ה ומזה) בתירוץ השני) חידש שאפילו אם בכל האיסורים (שאינם אכילה) אסור מן התורה, בבל יראה ובל ימצא מותר מן התורה, שכל הטעם שחצי שיעור אסור מן התורה הוא שכיוון שעושה בחצי שיעור מעשה, כגון שאוכלו, מחשיבו. אך בבל יראה ובל ימצא, שהאדם לא עושה מעשה אלא רק שלא ביער את החמץ - אין דין חצי שיעור².

חמץ שאינו שלו לומדים מ"לא ימצא" לאסור כשקיבל עליו אחריות ומ"לך" (בתנהו עניין) להתיר כשלא קיבל עליו אחריות (פסחים ה: - ויש לחקור האם לומדים מה"לא ימצא" לאסור חמץ שאינו שלו ומה"לך" להתיר כשלא קיבל עליו אחריות, או שלומדים מה"לך" להתיר חמץ שאינו שלו ומה"לא ימצא" לומדים שכאשר קיבל עליו אחריות נחשב שלו (ברכת מרדכי אר"ח ב ומועדים ד-ה ד"ה מיהו).

תערובת חמץ - רש"י (פסחים מב. ד"ה ואלו) והרמב"ם (חמץ ומצה ד-ח) סוברים שעוברים עליה גם בבל יראה ובל ימצא, ור"ת (בתוס' פסחים מג. ד"ה ואלו) סובר שעובר עליה רק באכילה.

אינן - נחלקו האחרונים האם חייב בעשה של תשביתו ולא תעשה של בל יראה ובל ימצא (פתחי תשובה יר"ד שמא-ז: פרי מגדים פוטר, חומות ירושלים מחייב).

ערכים קרובים: אכילת חמץ והנאתו, בדיקת חמץ, ביטול חמץ, הנשרפים (איסורים), חמץ ממש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, תערובת חמץ.

בירור והנהגה

עייץ ערך ספיקות בסעיף "בירור והנהגה".

בית דין

עייץ ערך דיינים.

בית הכנסת

עייץ ערך בניית בית הכנסת (המצווה לבנותו והאיסור לסותרו), קדושת בית הכנסת.

¹ מחלוקת זו הובאה בערך חצי שיעור בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בשאר.

² האתון דאורייתא תמה עליו כיצד חידש טעם מעצמו, הובא בערך חצי שיעור בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעם נוסף.

בית המקדש

הגדרה **הבית המיוחד לה' ולעבודתו.**

מקור וטעם **במקור המצווה לבנות את בית המקדש כתבו הראשונים שני פסוקים:**
 (א) מהפסוק (שמות כה-ח) "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (רמב"ם בית הבחירה א-א, ספר המצוות לרמב"ם עשה כ, חינוך צה בתחילתו).
 (ב) מהפסוק (דברים יב-יא) "והיה המקום אשר יבחר ה' אלוסיכם בו לשכן שמו שם" (סמ"ג עשה קסג).

בטעמו העיקרי של בית המקדש נחלקו הראשונים (דן בזה גם מנחת אשר שמות מח-ב):
 (א) רמב"ם: עיקרו להקריב בו את הקרבנות (בית הבחירה א-א, ספר המצוות לרמב"ם עשה כ).
 (ב) תוס': אינו מכשירי מצווה לצורך הקרבנות, אלא הוא מצווה בפני עצמה (תוס' שבת קלא: סוף ד"ה ושיון).
 (ג) רמב"ן: עיקר המצווה הוא מקום מנוחת השכינה, שהוא הארון (רמב"ן שמות כה-א בתחילתו).

גדר המצווה - אע"פ שבניין בית המקדש הוא מצווה, הבנייה נחשבת הכשר מצווה ולא מצווה בפני עצמה. והטעם לזה הוא שבזמן הבנייה עדיין אינו קדוש, שבונים בחול ואח"כ מקדישים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה מעקה).

המשכן - מצוות בניית בית המקדש כוללת גם את המשכן במדבר, בשילה, בנוב, בגבעון, וכן את בית המקדש הראשון, השני, ושלעתיד (מנחת חינוך צה-א [א] בתחילתו), שנאמר בפרשת המשכן (שמות כה-ט) "וכן תעשו" ודרשו - לדורות (שבועות טו). **פרטי הדיון**

במצוות עשיית כלי המקדש (המנורה, השולחן, הכיור, המזבח ושאר הכלים) חקרו האם הם מדין מצוות בניית המקדש (חינוך צה בתחילתו, ספר המצוות לרמב"ם עשה כ) או שעשיית כל אחד מהכלים היא מדין המצווה שנעשית בו: עשיית המנורה היא מדין מצוות הדלקת הנרות, עשיית השולחן מדין מצוות עריכת לחם הפנים, ועשיית הכיור מדין מצוות רחיצת ידיים ורגליים (מנחת חינוך צה-א [ח]).

ריצוף העזרה אינו מעכב (מנחת חינוך צה-א [ז]).

המחוייב במצווה אינו היחיד, אלא הציבור (חינוך צה בסופה). **אנשים**

ערכים קרובים: בגדי כהונה, ביאה במקצת, בניית בית הכנסת (המצווה לבנותו והאיסור לסותרו), קדושת בית הכנסת, חולין שנשחטו בעזרה, כהן, כהן גדול, מעילה, קדושת בית הכנסת, קרבנות. **ערכים קרובים**

בית כנסת

עין ערך בניית בית הכנסת (המצווה לבנותו והאיסור לסותרו), קדושת בית הכנסת.

בכדי אכילת פרס

עין ערך כדי אכילת פרס.

בכור אדם

עיין ערך פדיון הבן.

בכור בחמה טמאה

עיין ערך פטר חמור.

בל יחל

עיין ערך נדר.

בל יראה ובל ימצא

עיין ערך ביעור חמץ.

בל תאחר

המתחייב קרבן – אסור לו לאחר את הבאתו יותר משלושה רגלים (הסוגיא בראש השנה ד. והלאה. האריך בסוגיא זו בקונטרסי שיעורים נדרים י.).

בדיני דברים שקדושתם חלה ע"י דיבור (אור שמח נזירות ז-יד), כגון קרבנות. **לדוגמא**, הנודר "הרי עלי עולה", ועברו שלושה רגלים ולא הביאה - עובר בבל תאחר.

מקורו מארבעה פסוקים:

- לא תעשה - "כי תידור נדר לה' אלקיך לא תאחר לשלמו וגו'" (דברים כג-כב).
- עשה ולא תעשה - "מוצא שפתיך תשמור ועשית כאשר נדרת לה' אלקיך" (דברים כג-כד).
- מוצא שפתיך - זהו עשה, תשמור - זהו לא תעשה.
- עשה - "ככל היוצא מפיו יעשה" (במדבר לג).
- עשה - "ובאת שמה. והבאתם שמה" (דברים יב-ו). ועל עשה זה עובר מייד לאחר רגל אחד (ראש השנה ו. ורש"י שם ד"ה עובר בעשה).

במהותו חקר הקונטרסי שיעורים (נדרים י-ט ד"ה ובתוס') בין ארבעה צדדים:

- הוא איסור על האדם שאיחר את התחייבותו (פעולה, חפצא).
- הוא איסור שהקרבן לא הובא בזמן (תוצאה, חפצא).
- יש בו שני איסורים שעובר על כל אחד מהם בנפרד (גם אם עבר רק על אחד מהם): על האדם, ועל הקרבן.
- יש בו איסור בשניהם יחד (רק אם עבר על שניהם): על האדם ועל הקרבן.

בגדר שלושת הרגלים חקרו האם תוך שלושת הרגלים הוא זמנו ולא היה איחור כלל, או שגם בתוך הזמן הזה הוא איחור, ושלושה רגלים הוא שיעור שהתורה לא אסרה לאחר בו (קונטרסי שיעורים נדרים י-ד ד"ה ומכיון).

בטעמו חילק הקונטרסי שיעורים (נדרים י-ה) שבל תאחר לאחר שלושה רגלים הוא מחמת הנדר, אך העשה שלאחר רגל אחד הוא מחמת הרגל. ונפק"מ, שבבל תאחר לאחר שלושה רגלים עובר בכל יום ויום, אך בעשה של רגל אחד עובר פעם אחת בלבד.

במניין העשין נחלקו הראשונים: לרמב"ם (ספר המצוות עשה צד) "מוצא שפתיך" ו"ככל היוצא מפיו" הם עשה אחד. ולרמב"ן (בהשגותיו שם) הם שני עשין נפרדים: "מוצא שפתיך" - בנדרי גבוה, "ככל היוצא" - בנדרים ושבועות של ביטוי.

בדינים שונים

המצוות שעליהן עובר בבל תאחר הן: האומר דמי עלי, ערכין, חרמי גבוה, הקדשות, חטאות, אשמות, עולות, שלמים, צדקות, מעשרות, בכור, מעשר בהמה, פסח, לקט שכחה ופאה (ראש השנה ד. ורש"י שם), נדרים ונזירות (נדרים ג.).

בצדקה מפורש בגמרא (ראש השנה ו.) שעובר מייד, ואין בה דין של שלושה רגלים, משום שמיידי ישנם עניים שיכול לתת להם. ונחלקו הראשונים מה החילוק בין האיסור שעובר מייד לבין האיסור לאחר שלושה רגלים, ויש בזה שלוש דעות:

(א) תוס': מייד עובר רק אם יש עניים, ולאחר שלושה רגלים צריך גם לחזור אחר עניים (תוס' ראש השנה ד. ד"ה צדקות).

(ב) רשב"א: מייד עובר רק על עשה (אפילו שיש עניים), ולאחר שלושה רגלים עובר גם על הלאו של בל תאחר.

(ג) ר"ן: אין חילוק בין מייד לשלושה רגלים - אם יש עניים עובר מייד, ואם אין עניים לא עובר גם לאחר שלושה רגלים, ואין צריך לחזור אחריהם (ר"ן ראש השנה א: בדפי הר"ף ד"ה וצדקה, והביא גם את התוס' והרשב"א. דן בזה גם מנחת חינוך תקעה-א [א] אות יב ד"ה והנה לדעת).

מילה, בפשטות לא שייך בה בל תאחר. אמנם הירושלמי (ראש השנה א-א [ד:]) הקשה מדוע אין בה בל תאחר, ותיירץ שהוא משום שלשון הפסוק היא "לא תאחר לשלמו" (דברים כג-כ) - דבר שהוא ניתן לתשלומין, יצא זה שאינו ניתן לתשלומין.

בפירוש דרשת הירושלמי נחלקו מפרשי הירושלמי: הפני משה (ד"ה א"ל, וכן האור שמח נזירות ז-ז) פירש "תשלומין" - דבר שאם משלימו ביום אחר הוא כאילו הביאו ביום שהתחייב בו (כגון קרבנות), יצאה מילה שאם מל לאחר היום השמיני לא יצא ידי חובת היום השמיני. וקרנן העדה (שם ד"ה דבר שהוא ניתן לתשלומין) פירש "תשלומין" - דבר שמתחייב בו ע"י שמקדישו (כגון קרבנות), יצאה מילה שמחוייב ועומד בה.

האחרונים הקשו על הירושלמי מה הה"א שיהיה שייך במילה בל תאחר, והרי היא לא דבר שקדושתו חלה ע"י דיבור (אור שמח נזירות ז-ז, ותיירץ שם), ועוד, שלכל דין שיש בו בל תאחר יש פסוק או דרשא, ומילה, שאין עליה שום פסוק או דרשא - מניין הה"א שיהיה בה בל תאחר (קונטרסי שיעורים נדרים י-א ד"ה ומחומר, ותיירץ שם).

נזיר עולם אינו עובר בבל תאחר, כדרשת הירושלמי (ראש השנה א-א [ד:]) לגבי מילה "לא תאחר לשלמו" (דברים כג-כ) - דבר שהוא ניתן לתשלומין, יצא זה שאינו ניתן לתשלומין (שם מל לאחר היום השמיני לא יצא ידי חובת היום השמיני), וכן נזיר עולם אין לו תשלומין¹ (אור שמח נזירות ז-ז).

חרמים - תוס' כתבו שיש בל תאחר גם על חרמי בדק הבית וגם על חרמי כהנים (ראש השנה ד. ד"ה והחרמין), אך מרש"י משמע שיש בל תאחר רק על חרמי בדק הבית (שם ד"ה והחרמין. דן במחלוקתם הקונטרסי שיעורים נדרים ג-ב ד"ה ובגמרא).

בזמן המצווה נחלקו המפרשים: המנחת חינוך כתב שעשה זה נוהג רק בזמן הבית לכו"ע, אך המשנה למלך סובר שזו מחלוקת ראשונים: לחינוך רק בזמן הבית, ולרמב"ם גם בזמן הזה (מנחת חינוך תקעה-א [ג], והביא גם את המשנה למלך).

פרטי הדיון

¹ הבאנו את הירושלמי לעיל בסמוך בד"ה מילה, ושם הבאנו שיש שפירשו באופן אחר את דבריו.

ערכים קרובים ערכים קרובים: קרבנות.

בל תגרע

הגדה איסור להחסיר ממצוות התורה (הסוגיא בראש השנה כח:).

לדוגמא, אין פוחתים ממספר המינים שבלולב וממספר הציציות שבטלית (ספרי ראה יג-א).

מקור וטעם מקורו מפורש בפסוקים: "את כל הדבר אשר אנכי מצווה אתכם אותו תשמרו לעשות, לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו" (דברים יג-א).

בדינים שונים גם בלא תעשה יש איסור בל תגרע, כאשר בית דין התירו דבר האסור מן התורה בקביעות לעולם ואמרו שדבר זה מותר מן התורה, לדוגמא שהתירו בשר חיה בחלב (רמב"ם ממרים ב-ט), ואפילו אם גם הם אומרים שהדבר אסור, אלא שהוא אסור רק מדבריהם ולא מן התורה - עוברים (לחם משנה שם).

פרטי הדין כשאנינו מקיים את המצווה כלל, דהיינו כל אדם שעבר על מצוות עשה ולא קיימה, כגון שלא נטל לולב כלל (ולא שנטל רק שלושה מינים), נחלקו המפרשים לשלוש דעות: (א) הטורי אבן (ראש השנה טז. ד"ה ותוקעין (בסופו)) והקובץ שיעורים (ח"ב לג-ז בסופו) הבינו בדעת הרשב"א (שם טז: ד"ה למה תוקעין) שחידש שעובר בבל תגרע, חוץ ממה שעבר גם על ביטול המצווה (והקובץ שיעורים שם הביא כך גם משערי תשובה לרבינו יונה). (ב) הטורי אבן עצמו (שם, וכן באבני מילואים (שבסוף הטורי אבן) שם כח. ד"ה הר"י, וכן כתב שם הקובץ שיעורים מסברתו לולא דעת הרשב"א ורבינו יונה) כתב שלא עובר בבל תגרע, אלא רק מי שקיים את המצווה והחסיר ממנה (כגון שנטל רק שלושה מינים בלולב). (ג) השפת אמת (ראש השנה כח: ד"ה עיין) והאמרי ברוך (שם טז. בסוף הטורי אבן)) הבינו בדעת הרשב"א (שם) שגם הוא סובר שכל אדם שביטל מצווה לא עבר בבל תגרע, אלא רק בית דין עוברים אם ביטלו מצווה, כגון שאמרו שאין מצוות לולב מן התורה כלל. (והר"ז סנדר על הטורי אבן שם (מובא בקונטרס מלואת אבן שבסוף טורי אבן המפואר) תלה את מחלוקתם של הרשב"א (לפי הבנת הטורי אבן) והטורי אבן במחלוקת רש"י ותוס' בבל תוסיף במצווה שאינו מקיימה כלל, כגון נשים שתוקעות בשופר, שהרי הן פטורות ממצווה זו, שלרש"י (ראש השנה לג. ד"ה הא נשים) עוברות בבל תוסיף ולתוס' (עירובין צו. ד"ה מיכל (בשם ר"י)) לא עוברות אלא עובר רק מי שמקיימה ומוסיף עליה. וכתב הר"ז סנדר שהרשב"א כרש"י והטורי אבן כתוס').

ערכים קרובים ערכים קרובים: איסורים, בל תוסיף, מצוות.

בל תוסיף

הגדה אסור להוסיף על מצוות התורה (הסוגיא בראש השנה כח:).

לדוגמא, אין מוסיפין על מספר המינים שבלולב ועל מספר הציציות שבטלית (ספרי ראה יג-א).

מקור וטעם מקורו מפורש בפסוקים: "את כל הדבר אשר אנכי מצווה אתכם אותו תשמרו לעשות, לא תוסף עליו" (דברים יג-א).

בדינים שונים בלא תעשה שהוסיף עליו, דהיינו שגזרו בתי דין על דבר המותר מן התורה (כגון עוף בחלב) ואמרו שהוא אסור מן התורה, נחלקו הראשונים האם עוברים בבל תוסיף:

(א) הרמב"ם (ממרים ב-ט) כתב שעוברים. בטעם לזה ביאר הכסף משנה שהרי הוא מוסיף גם בלא תעשה (שם, ומסבירא זו הקשה על הראב"ד החולק וכתב שלא ידע את טעמו). והרדב"ז (שם) אף הביא לזה מקור, שהרי בתחילת הפרשה נאמר "החוקים והמשפטים" (דברים יא-לב, יב-א), ומשמע שהיא עוסקת גם בלא תעשה.

(ב) הראב"ד (שם) כתב שאין בל תוסיף בלא תעשה אלא רק במצוות עשה. וכן כתב הרמ"ך בהגהותיו (שם, וסיים בצ"ע). והחינוך (תנ"ד ד"ה ורובי המפרשים) כתב שזו דעת רוב המפרשים. בטעם לזה ביאר המנחת חינוך (תנ"ד א [א] ד"ה והראב"ד) שכיוון שהתורה ציוותה "ושמרתם את משמרת" שחז"ל יוסיפו סייגים וגדרים - זו מצווה מהתורה, ולא שייך בזה בל תוסיף.

עשה מצווה אחת כמה פעמים, כגון שתקע כמה פעמים בראש השנה - אינו עובר (מנחת חינוך תנ"ד א-ג).

הוסיף עוד יום, כגון שישב ביום שמיני בסוכה - עובר (מנחת תנ"ד א [ו] ד"ה והמוסיף).

הוסיף עוד מאותו החפץ, כגון שהוסיף כמה ערבות - נחלקו בתוס' האם עובר (תוס' ראש השנה כח: ד"ה ומנא, דן בזה מנחת חינוך תנ"ד א-ד).

המצווה שהוסיף עליה נפסלה. וחקר הברכת אברהם (סוכה ליקוטים עמוד רעז אות יז) האם יש בבל תוסיף שני דינים - גם עבירה וגם פוסל את המצווה, או שיש בו רק עבירה, והעבירה היא זו שפוסלת את המצווה.

צריך לעשות את המצווה כהלכתה כדי לעבור בבל תוסיף. כגון מי שאכל מצה כשרה שלא בזמנה וכיוון לשם מצווה - עובר בבל תוסיף, אך אם היא היתה פסולה - אינו עובר. והסתפק הקובץ שיעורים (פסחים קסו) האם כדי לעבור בבל תוסיף צריך לעשות את מעשה המצווה כהלכתה, או שצריך שיוכל לצאת ידי חובה אילו היה בזמנה. ונפק"מ למצווה הבאה בעבירה, כגון שאכל מצה של טבל שלא בזמנה וכיוון לשם מצווה, שאת מעשה המצווה עשה כהלכתה (שהרי היא מצה כשרה), אלא שלא היה יוצא בה ידי חובה אילו היה בזמנה (שהרי היא מצווה הבאה בעבירה) (והוסיף הקובץ שיעורים שם ששאל גם את הגר"ח מברסק ולא הכריע).

נשים שמקיימות מצוות עשה שהזמן גרמן, כגון שתוקעות בשופר, נחלקו בהן הראשונים: רש"י כתב שעוברות בבל תוסיף (ראש השנה לג. ד"ה הא נשים, וכן מז"ה שהובא בשלטי הגיבורים ראש השנה פרק ד), ותוס' חלקו עליו וכתבו שאינן עוברות (עירובין צו. ד"ה מיכל (בשם ר"י), וכן ריא"ז ראש השנה פרק ד, והוסיף שהוא כמו איש המניח תפילין ברגלו, וכן המהרש"א (על רש"י שם) כתב שבל תוסיף שייך רק כשמקיים את המצווה ומוסיף עליה, אך כאן, שלא מקיימה כלל - לא עובר).

בביאור מחלוקתם נחלקו האחרונים לשתי שיטות:

(א) הקובץ שיעורים (בבא בתרא נד ברבע האחרון) ביאר שנחלקו בגדר מצוות עשה שהזמן גרמא לנשים, שלרש"י נחשב מעשה מצווה, ולכן יש בזה בל תוסיף, אך לחולקים אין בזה כלל מעשה מצווה, וכמו המניח תפילין ברגלו (ונפק"מ גם אם אשה תברך על מצוות עשה שהזמן גרמא, שאם היא מעשה מצווה - תברך, כדעת ר"ת, ואם לא - לא תברך, כדעת הרמב"ם). ואם כן לדבריו אילו לא היה מעשה מצווה כלל - לכו"ע אין בל תוסיף.

(ב) הר"ז סנדר (על טורי אבן ראש השנה טז, מובא בקונטרס מלואת אבן שבסוף טורי אבן המפואר) ביאר שנחלקו בגדר בל תוסיף, שלרש"י בל תוסיף נאמר גם כשאנו מקיים את המצווה כלל, ולכן יש בזה בל תוסיף, אך לתוס' אין בל תוסיף כשאנו מקיים את המצווה כלל, אלא רק כשמקיימה ומוסיף עליה (ולפי זה תלה את מחלוקתם במחלוקת הרשב"א והטורי אבן שם במבטל מצווה לגמרי, שלרשב"א עובר בבל תגרע ולטורי אבן לא עובר אלא רק כשמקיימה וגורע ממנה. וכתב שרש"י כרשב"א והתוס' כטורי אבן).

ערכים קרובים ערכים קרובים: איסורים, בל תגרע, מצוות.

בל תלין

הגדרה **איסור לאחר את תשלומי שכר השכיר** (הסוגיות בבבא מציעא פרק ט).

נקרא גם כובש שכר שכיר.

מקורו משני פסוקים: "לא תלין פעולת שכיר איתך עד בוקר" (ויקרא יט-ג), "ביומו תיתן שכרו ולא תבוא עליו השמש" (דברים כד-טו).

במהותו חקרו האם הוא זכות ממון של השכיר לתבוע את שכרו ביומו (דיני ממונות), או רק איסור (דיני איסורים) (משנת יעבץ חו"מ מה. קצוה"ח שלט-א בסופו: איסור, ולכן מחמירים בו)¹.

במניין המצוות נמנה כעשה - "ביומו תיתן שכרו" (ספר המצוות לרמב"ם עשה ר, חינוך תקפח, סמ"ג עשה ז), וכלאו - "לא תלין" (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה רלח, חינוך רל, סמ"ג לא תעשה קפא).

ונמנה רק לאו אחד, אע"פ שנאמר לאו נוסף (ולא תבוא עליו השמש), משום שהפסוק האחד בא להשלים את פרטי המצווה שבחבירו, ואינו מצווה נוספת (חינוך תל ד"ה ואף).

איסורים נוספים - מפורש בגמרא שהכובש שכר שכיר עובר משום חמישה לאווים ועשה (בבא מציעא קיא.): לא תעשוק את רעך², לא תגזול³, לא תלין, לא תעשוק שכיר עני ואביון, לא תבוא עליו השמש, ביומו תיתן שכרו (רש"י שם ד"ה חמשה).
אמנם הר"ף (שם) והרמב"ם (שכירות יא-ב) מנו רק ארבעה לאווין ועשה, שמנו רק פסוק "לא תעשוק" אחד. וטעמם, משום דבחד לישנא אפקינהו קרא (נימוק"י שם, לחם משנה שם).

עבר וממשיך להשהות את התשלום עובר בבל תשהא, דהיינו (משלי ג-כח) "אל תאמר לרעך לך ושוב" (בבא מציעא קי:): שהוא לאו מדברי קבלה (מנחת חינוך רל-ג [ג]. והחינוך (רל ד"ה ומה) נקט שהוא לאו מדבריהם).

ויש ראשונים שסוברים שבשכיר לילה שממשיך להשהות עובר בכל יום גם בלא תבוא עליו השמש (מנחת חינוך רל-ג [ג]).

קבלנות כשכירות לעניין לפורעו בזמנו, ולכן מששקעה החמה עובר בבל תלין (שו"ע חו"מ שלט-ו).

שכר קרקע - נחלקו הראשונים אם עובר עליו (סמ"ג לאווים קפא), או שלא עובר, שנאמר "כל אשר בארצך" ולא ארצך (טור ושו"ע חו"מ שלט-א בשם הרמ"ה. הובאו במנחת חינוך רל-א [א]).

פחות משווה פרוטה - חידש הריטב"א שעובר גם עליו (בבא מציעא קיא: ד"ה אפילו).

משכון - בעל הבית שנתן משכון עבור השכר, נחשב כפרוע ואינו עובר בבל תלין, אע"ג שהחזיר לו אח"כ את המשכון (קצוה"ח שלט-ד).

¹ בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

² ע"ע לא תעשוק.

³ ע"ע גניבה וגזילה.

תנאי - התנה עם הפועל מתחילה שלא יעבור בבל תלין, נחלקו בזה הפוסקים (שדי חמד ח"ג ל-קמ (ד"ה וחקר) עמוד 337).

גר תושב - בשאלה אם המאחר את התשלום בשבילו עובר, יש חילוק בין האיסורים השונים (דן בזה מנחת חינוך רל-ז [[ז]):
(א) בל תלין - נחלקו בזה תנאים (בבא מציעא קיא-קיא:), ולהלכה אינו עובר (רמב"ם שכירות יא-א).
(ב) ביומו תיתן שכרו (עשה) - עובר (רמב"ם שכירות יא-א).
(ג) לא תבוא עליו השמש - לרמב"ם לא עובר (שכירות יא-א), ולריטב"א כן עובר (בבא מציעא קיא. ד"ה ואין בו).

גוי שכבש שכר שכיר חייב, משום שהוא נכלל בגזל (רמב"ם מלכים ט-ט).
גוי - המאחר את התשלום בשבילו אינו עובר בלאו. לגבי העשה "ביומו תיתן שכרו", החינוך (סוף רל) כתב שעובר, והמנחת חינוך (רל-ז [[ז]) הקשה עליו מדוע.

ערכים קרובים: גניבה וגזילה, לא תעשוק, פועל, קבלן (פועל), שכיר. ערכים קרובים

בל תקיף

עייך ערך הקפת פאת הראש.

בל תשחית פאת זקנך

עייך ערך השחתת הזקן.

בן נח

עייך ערך גוי.

בן סורר ומורה

בן שגנב מאביו ומאימו, וזלל וסבא - חייב מיתה (הסוגיות בסנהדרין פרק שמיני).

טעם עונשו מפורש בגמרא (סנהדרין עב.), שהגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסופו גומר נכסי אביו ומבקש לימודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות, אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב.
ובטעם זה הסתפק המנחת חינוך האם כל חיובו של בן סורר הוא דווקא במקום שיכול להתחייב מיתה בסופו. ונפק"מ לבן סורר שהוא טריפה, שלא יוכלו לחייבו מיתה בסופו לאחר שילסטם את הבריות - האם גם אותו מחייבים מדין בן סורר. והסיק שמחייבים גם אותו, והטעם שמובא בגמרא הוא רק על דרך טעמי תורה, ואין ללמוד ממנו להלכה (מנחת חינוך רמח"ד [כ] ד"ה ולכאורה. ומעין זה חקר הברכת אברהם (סנהדרין סח: עונש בן סורר ד) האם מיתתו היא עונש על חטאו, או הצלה כדי שלא ימות חייב).

זמנו של בן סורר משיביא שתי שערות ועד שיקיף זקן התחתון (סנהדרין סח: במשנה).
וחידש הרוגאצ'ובר שדין הקפת זקן תחתון הוא סימני הבגרות באיש, שגם באיש יש

סימני בגרות (אע"פ שבפשטות רק באשה יש חילוק בין נערה לבוגרת) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה בגרות סימן באיש, צפנת פענח אישות ב-טו).

האזהרה

באזהרתנו נחלקו התלמודים:

(א) בבבלי (סנהדרין סג.) מפורש שהיא מ"לא תאכלו על הדם" (ויקרא יט-כו) - לא תאכלו אכילה שתהרגו עליה (רש"י סנהדרין סג. ד"ה לבן).
 (ב) והירושלמי (סנהדרין ח-ג) כתב שהאזהרה לגניבה הראשונה (שעליה חייב רק מלקות) היא מ"לא תגנובו" (ויקרא יט-יא), והאזהרה לגניבה שניה (שעליה חייב מיתה) היא מ"לא תגנובו" (שמות כ-ג). וביאר האור שמח (ממרים ז-א) שהוא דבר הלמד מעניינו, ש"לא תגנובו" עוסק בחיובי ממון ומלקות, כאכילתו הראשונה שעדיין אינו חייב עליה מיתה, ו"לא תגנובו" עוסק בחייבי מיתה, כאכילתו השניה שעליה מתחייב מיתה.
 (בהמשך הסעיף נדון בדעת הבבלי ולא בדעת הירושלמי).

בטעם לחיוב המלקות על האכילה הראשונה חקרו שתי חקירות:

(א) האם חיוב מלקות הוא מדין בן סורר (ולומדים מ"לא תאכלו" שלוקה מדין בן סורר), או מדין לא תאכלו על הדם (ולא מדין בן סורר) (הגר"ח סטנסיל שא).
 (ב) האם חיוב המלקות הוא על הגניבה או על האכילה (בפרי משה גניבה וגזילה לא-א).

בגדר "לא תאכלו על הדם - לא תאכלו אכילה שתהרגו עליה" - נחלקו האחרונים האם לוקה גם לאחר שגלו הסנהדרין ופסקו מלדון דיני נפשות, ועדיין היו מלקים. האור שמח (ממרים ז-ג ד"ה ולפ"ז) כתב שלא לוקה, שכל אזהרת "לא תאכלו על הדם" היא רק כשיוכל להיהרג על אכילה זו, והמנחת חינוך (רמח"טו [כא] ד"ה ונוהגת) כתב שאעפ"כ לוקה.

לוקה על "לא תאכלו על הדם" אע"פ שהוא לאו שבכללות (שהרי בסנהדרין סג. נלמדים ממנו עוד כמה וכמה דינים). ובטעם לזה נחלקו הראשונים: לרמב"ם (בספר המצוות ל"ת קצה) משום שמפורש בתורה שיש בו מיתה, ולרמב"ן (ספר המצוות שורש יד בסופו) הוא משום שיש בו פסוק נוסף - גזירה שווה (כתובות מו.) בן-בן - מ"והיה אם בין הכות הרשע" (דברים כה-ב) שנאמר בפרשיית מלקות ל"בן סורר ומורה" (דברים כא-יח).

ערכים קרובים

ערכים קרובים: גניבה וגזילה, מיתות בית דין.

בני העיר

עייני ערך קניין ציבורי.

בניין אב

הגדרה

לימוד ע"י דימוי בין המלמד ללמד (האריך בזה הליכות עולם ד-ב-כד והלאה).

שמו - בפשטות נקרא "בניין אב מכתוב אחד" ו"בניין אב משני כתובים", אך יש גירסא "בניין אב וכתוב אחד" וכן "בניין אב ושני כתובים" (תוספתא סנהדרין סוף פרק ז), ויש מי שכתב שהיא הגירסא המדויקת, ופירושה: בניין אב, והוא כתוב אחד שבונה אותו (בירורי המידות ו-ג-1).

פירוש "בניין אב" הוא שהמלמד הוא כאב והנלמדים הם כבניו (ש"ת הר"ף א, הליכות עולם ד-ב-כד). ויש שהוסיפו שהוא גם מלשון בינה (בירורי המידות ו-ב-ג).

לדוגמא, נאמר שאסור לקלל דיין ונאמר שאסור לקלל נשיא. ולומדים מהם שאסור לקלל את אביו (סנהדרין סו).

נקרא גם בכמה שמות נוספים:

(א) לעיתים קל וחומר, שיש שהגמרא נקטה "קל וחומר" ובאמת הוא מה מצינו (תוס' חולין כג: ד"ה ותהא, הליכות עולם ד סוף דיני ק"ו).

(ב) לעיתים נקרא גזירה שווה, שיש שחז"ל קראו למה מצינו "גזירה שווה" (רש"ש פסחים כז: על רש"י ד"ה ודנו, בירורי המידות ב-יב-א).

(ג) בלשון הירושלמי מה מצינו נקרא "היקש" (ירושלמי פסחים ו-א [לט]. ופני משה שם ד"ה היקש).

משמעות נוספת: בשם "מה מצינו" מכנים לעיתים גם את קל וחומר¹ (בירורי המידות ב-יא-ד), וכן יש שכינו גזירה שווה של גילוי מילתא² בשמות "בניין אב" ו"מה מצינו" (ראב"ד לגבי בניין אב, יבין שמועה ד-קי בסופו: כעין בניין אב, הובא בכפות תמרים סוכה מג. ד"ה ת"ר. ר"ן בשיטה מקובצת בבא מציעא פז: (ד"ה והא) לגבי מה מצינו).

בבניין המידות, מידה זו נכללת בשבע מידות של הלל, י"ג מידות של רבי ישמעאל, ול"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי³.

דינים דומים: קל וחומר⁴ - יש מי שכתב שמידת בניין אב מכתוב אחד היא אחות הק"ו, ובניין אב משני כתובים היא אחות הגזירה שווה, ולכן רבי ישמעאל סידרם מייד אחר ק"ו וגזירה שווה (בירורי המידות ו-ד-ח).

מקורו - לכו"ע אדם דן מה מצינו מעצמו (בירורי המידות ו-א-ה). מקור וטעם

טעמו של מה מצינו הוא שאנו מבינים את טעמו של הדין במלמד (והוא כאילו שטעמו של המלמד כתוב במפורש בתורה), וממילא הדין שייך גם בנלמד. שלעניין מה מצינו כן דרשינן טעמא דקרא (בירורי המידות ו-א-ג).

הטעם שהתורה לימדה בבניין אב ולא כתבה את הדין בפירוש, שדרך התורה לקצר בדבריה, וגילתה במקום אחד והוא הדין לכל המקומות הדומים לו (הליכות עולם ד-ב-כד בתחילתו).

מהותו של בניין אב הוא דין שמסיקים ממנו את המושג שגרם לו, ומהמושג הזה לומדים כמה דינים (בירורי המידות ו-ב-ג).

בסעיף זה נדון בחילוקים בין חדא מחדא (מה מצינו) לחדא מתרתי (מה הצד). חדא מתרתי

טעמו של מה הצד (חדא מתרתי) הוא מה מצינו (חדא מחדא) (בירורי המידות ו-א-ב).

מהותו של חדא מתרתי - גם בחדא מתרתי עיקר הלימוד הוא מהפסוק הראשון, שהרי גם בו יש את הצד השווה. והפסוק השני בא בשביל למצוא מהו הצד השווה (בירורי המידות ו-ג-ו).

בפירוש המידות בניין אב מכתוב אחד ובניין אב משני כתובים מצאנו שלוש דעות:

¹ ע"ע קל וחומר.

² ע"ע גזירה שווה של גילוי מילתא.

³ לפירושן של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

⁴ ע"ע קל וחומר.

(א) ראב"ד: בניין אב מכתוב אחד - חדא מחדא, בניין אב משני כתובים - חדא מתרתי (בירורי המידות ו-ד-ג).

(ב) ספר כריתות: חדא מחדא (מה מצינו) אינו בניין אב. בניין אב (בין מכתוב אחד ובין משני כתובים) הוא חדא מתרתי (דהיינו מה הצד), ו"כתוב אחד" ו"שני כתובים" פירושם בפרשה אחת או בשתי פרשיות, אבל שניהם הם חדא מתרתי (מה הצד) (ספר כריתות א-ג-ב. וברש"י יש סתירה בזה: במנחות עו. ד"ה ואכתי) משמע שמה מצינו אינו בניין אב, אך בשבת כו: (ד"ה ופרט) כתב שמה מצינו הוא בניין אב.

(ג) בירורי המידות: בניין אב מכתוב אחד כולל גם חדא מחדא וגם חדא מתרתי (בירורי המידות ו-ג-ו).

בחלוקת המידות של חדא מחדא וחדא מתרתי נחלקו הראשונים: הראב"ד סובר שהן שתי מידות נפרדות (בירורי המידות ו-ד-ג, וכן דעת יבין שמועה), אך רש"י, רס"ג וספר כריתות כתבו שגם חדא מחדא וגם חדא מתרתי הן מידה אחת (בירורי המידות ו-א-ד, ו-ד-ג).

פירכא כל דהו' - בחדא מתרתי מועילה לפרוך (ובק"ו לא מועילה), ובחדא מחדא נחלקו המפרשים: לר"ן אפשר לפרוך (בחינושיו לחולין קטו:) ולהליכות עולם (ד-ב-ה בתחילתו) אי אפשר (אמנם הריטב"א מכות ד: ד"ה ורבי יהודה) חידש בדעת רבי יהודה שלא פורכים פירכא כל דהו אפילו על חדא מתרתי).

יוכיח - בחדא מחדא אפשר להקשות "יוכיח" (פלוני יוכיח וכו'), אך בחדא מתרתי אי אפשר להקשות יוכיח אלא רק פירכא מגופיה (מה להצד השווה שבהם וכו') (הליכות עולם ד-ב-ד בסופו).

אין עונשין ומזהירין מן הדין - במה מצינו (חדא מחדא) - דנו המפרשים האם עונשים ממנו (משנה למלך נזירות ב-ז הסתפק בזה. ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ט: אין עונשים. ירושלמי עבודה זרה ה-יב [לו:]: אין עונשים. עמודי ירושלים שם: לבבלי עונשים ולירושלמי לא. בדעת הירושלמי דן גם היפה עיניים מכות ה:).

ודין זה תלוי בשאלה מדוע אין עונשים מן הדין? אם הטעם הוא שמא יש פירכא - גם במה מצינו שייך טעם זה, ולא נעניש ממנו, אך אם הטעם הוא שהנלמד חמור מהמלמד והעונש לא מספיק לכפר עליו - זה רק בקל וחומר שהנלמד באמת חמור יותר, אך במה מצינו - שהנלמד שווה למלמד - כן נעניש (אתון דאורייתא כה בתחילתו ד"ה הן אמת). מה הצד (חדא מתרתי), עונשים ממנו, ואפילו לדעת הרמב"ם שממה מצינו אין עונשים (כללי התלמוד כללי הקל וחומר ב מודפסים בסוף מסכת ברכות עמוד 98).

הצד השווה, שלומדים ממנו בחדא מתרתי - שלילה (דהיינו שאין דין מסויים) לא נחשבת צד, כי אין קץ לשלילות. אלא אם כן יש פסוק מיוחד שמלמד שהשלילה נחשבת צד (בירורי המידות ט-א-ג).

בסעיף זה נדון ביחס שבין בניין אב לקל וחומר.

יפוד זהה - מה מצינו אפשר ללמוד רק אם יש למלמד ולנלמד יסוד זהה (בירורי המידות ב-ו-א), אך ק"ו אפשר ללמוד גם בלי יסוד זהה (בירורי המידות ב-א-ב).

¹ בגדרי פירכא כל דהו דנו בערך פירכא בסעיף "במידות שונות" ד"ה מידות שונות.

² הבאנו את המחלוקת בזה בערך אין עונשין ומזהירין מן הדין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

פירכא - בקל וחומר אפשר לפרוך רק פירכא של קל וחומר, בבניין אב אפשר לפרוך אפילו פירכא כל דהו¹ (בירורי המידות א-ד. אמנם יבין שמועה חידש שמה מצינו עדיף מק"ו, משום שמה מצינו נקרא בגמרא גם היקש, ואין משיבים על ההיקש. אך חלקו עליו (בירורי המידות ו-ד-ד)).

תחילתו להחמיר וסופו להקל - אפשר להשיב זאת על ק"ו אך לא על מה מצינו (רש"י פסחים כז: ד"ה ודנו, ע"פ הרש"ש עליו). ובזה מה מצינו עדיף מקל וחומר.

בניין אב וקל וחומר יחד - כאשר אפשר ללמוד את הדין גם במה מצינו וגם בקל וחומר, הקל וחומר אלים יותר ואין אומרים דיו (תוס' פסחים יח: ד"ה ומה).

ק"ו שהקשו עליו פירכא (מה לפלוני שכן וכו'), והביאו יוכיח (פלוני יוכיח), ונלמד משני מלמדים - נחלקו המפרשים האם הוא עדיין קל וחומר, ולא נפרך בפירכא כל דהו (של"ה תורה שבע"פ מידת ק"ו, שושנת העמקים א, גינת ורדים יח), או שכבר אינו ק"ו אלא מה הצד, ולכן נפרך בפירכא כל דהו, כדן מה הצד (ולא כדן ק"ו) (הליכות עולם ד-ב-ה בתחילתו, בירורי המידות א-א-ד).

טרח וכתב לה קרא - נחלקו האם אומרים זאת לגבי מה הצד (גופי הלכות א-א-מג ד"ה אבל).

למחצה - בניין אב (מה מצינו) יש למחצה (בירורי המידות ו-ד-ט).

דון מינה - גם בבניין אב נחלקו האם דון מינה ואוקי באתרה או דון מינה ומינה (רש"י חולין קכ: ד"ה בדון)².

בסעיף זה נדון בחוזקה של המידה במקרה שמידה אחרת סותרת אותה. חזק

גזירה שווה עדיפה מבניין אב (רש"י קידושין לד: ד"ה בשלמא).

היקש עדיף מבניין אב (רש"י קידושין לה. ד"ה למען).

כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט - גזירה שווה ומה מצינו לא יועילו לרבות יותר מהפרט, אך ק"ו כן יועיל (בירורי המידות יא-ח).

ערכים קרובים: אין עונשין ומזהירין מן הדין (ושם בסעיף "מדות שונות" (ד"ה מה מצינו וד"ה מה הצד) דנו לגבי בניין אב), גזירה שווה, גזירה שווה של גילוי מילתא (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמה) הבאנו שיש מי שחידש שהיא מדין מה מצינו), דון מינה, היקש, טרח וכתב לה קרא, למד מן הלמד, מידות שהתורה נדרשת בהן, פירכא, קל וחומר, שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים.

בניית בית הכנסת

מצווה לבנות בית שמויחד לתפילה (הסוגיא של סתירת בית כנסת בבבא בתרא ג:).

דיני בית הכנסת הם שלושה:

(א) מצוות בניית בית הכנסת.

(ב) איסור סתירת בית הכנסת.

(ג) קדושת בית הכנסת.

¹ בגדרי פירכא כל דהו דנו בערך פירכא בסעיף "במדות שונות" ד"ה מידות שונות.

² ע"ע דון מינה.

בערך זה נדון במצוות בנייתו ובאיסור לסותרו. בערך קדושת בית הכנסת נדון בקדושתו.

במקור למצוות בניית בית הכנסת נחלקו הפוסקים לשלוש דעות (שדי חמד ח"א ב-מד ד"ה בית עמוד 333):

(א) דאורייתא, והיא מצוות עשה, שנאמר (שמות כה-ח) "ועשו לי מקדש" (שנות ימין ח"א ט. בדפיו), עוד הזכיר שם השדי חמד את הפסוק (יחזקאל יא-טז) "ואהי להם למקדש מעט", ודרשו שהוא בית כנסת.

(ב) דרבנן, והפוסקים הם אסמכתא (זו דעת הזכר דבר).

(ג) אין שום מצווה לבנות בית הכנסת, לא מדאורייתא ולא מדרבנן, ואפילו אם אין בעיר בית כנסת. ומה שכופין בני העיר זה את זה לבנות בית כנסת אינו מדין כפייה על המצוות (כמו שכופין אותו ליטול לולב) אלא מדין צורכי העיר (כמו שכופין אותו לבנות בית שער לחצר)¹ (יד ימין א"ח ג ד"ה ברם, טז: בדפיו).

(והשדי חמד שם תלה את מחלוקת זו במחלוקת במקור לקדושת בית כנסת, שגם בה נחלקו האם היא דאורייתא או דרבנן²).

במקור לאיסור סתירת בית הכנסת נחלקו הראשונים והאחרונים האם הוא מדאורייתא או מדרבנן (דאורייתא: ספר מצוות הקצר לרמב"ם ל"ת סה, חיי אדם יז. דרבנן: ר"ן מגילה כו; מנחת חינוך תלז-א [יח] בסופו, ש"ת חתם סופר י"ד רפא, חלקת יואב ד. והמב"ט תפילה פרק יא הסתפק בזה).

כאשר יש בית כנסת אחר בעיר, דנו האחרונים האם דיני בית הכנסת הנוסף נעשים קלים יותר:

במקור למצוות בניית בית הכנסת כאשר כבר יש בית כנסת בעיר - הסתפק השדי חמד (ח"א ב-מד ד"ה בית עמוד 333) האם עדיין יש מצווה לבנות בית כנסת מדאורייתא, או רק מדרבנן, או שאין בזה שום מצווה³.

באיסור סתירת בית הכנסת כאשר יש בית כנסת נוסף בעיר - נחלקו הפוסקים האם מותר לסתור אחד מבתי הכנסת (ט"ז א"ח תחילת קנב), או שעדיין אסור (מגן אברהם וביאור הלכה שם).

בגדרו הממוני של בית הכנסת נחלקו המפרשים: האגודה סובר שהוא הקדש (תחילת מעילה), וקצוה"ח סובר שאינו הקדש אלא הוא כחצר השותפין (קצוה"ח ר-א ד"ה אולם, והביא שם גם את האגודה).

ונפק"מ לדין מציאה בבית הכנסת, שלכ"ע המוצא מציאה בבית הכנסת - הרי היא שלו, אלא שנחלקו בטעם לזה: לאגודה הוא משום שחצר מדין יד⁴, ואין יד להקדש. ולקצוה"ח - משום שהוא כחצר השותפין.

ערכים קרובים: בית המקדש, קדושת בית הכנסת.

¹ בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

² כמו שהבאנו בערך קדושת בית הכנסת בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

³ ועיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" בד"ה במקור לבניית בית הכנסת, שיש אומרים שבכל בית כנסת אין מצווה לבנותו מדאורייתא.

⁴ אמנם נחלקו האם חצר מדין יד, הבאנו את מחלוקת זו בערך חצר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

בעידנא

עשה דוחה לא תעשה רק אם שניהם חלים באותו הזמן (שבת קלב:). הגדרה

בערך זה נדון במקרה שבו העשה והלא תעשה אינם באותו הרגע. לדיני עשה לא תעשה בכלל - ע"ע עשה דוחה לא תעשה.

דוגמא למקרה שהוא בעידנא: מילה בצרעת (וכן כלאים בציצית) - עשה דוחה לא תעשה, משום שהעשה והלא תעשה חלים באותו הזמן. דוגמא למקרה שאינו בעידנא: קציצת צרעת כדי שיוכל אח"כ לעבוד בבית המקדש - בזה לא אומרים שהעשה של העבודה ידחה את הלאו של הקציצה, משום שהעבודה תחול רק לאחר הקציצה (שבת קלב:).

בטעמו כתבו הריטב"א (ר"ה לב: בסופו) והר"ח (שבת קלב: בסופו) שאנו חוששים שמא בסוף לא יוכל לקיים את העשה, ולכן איננו דוחים את הלאו (ויש מי שהוסיף טעם (אב ישראל כג-ה), שדחיה שייכת רק כאשר הדוחה והנדחה באין כאחת, אך בזמנים שונים אין שייכת דחיה שהרי א"א לפעול פעולה בשעה שהנפעל לא קיים. ולפי זה ביאר את שורש המחלוקת בדין בעידנא בהכשר מצווה ובמעשה מצווה (לקמן בסעיף "המצווה הדוחה") ובעשה שקודם ללא תעשה (לקמן בסעיף "הקשר ביניהן") - שבכולם נחלקו בין שני הטעמים הנ"ל).

מקור וטעם

דין בעידנא נחלק לשלושה חלקים - המצווה הדוחה, המצווה הנדחית, והקשר ביניהן. ונחלקם לשלושה סעיפים:

הכשר מצווה, כגון להיכנס לבית הקברות כדי להחזיר אבידה, שהכניסה לבית הקברות היא רק הכשר מצווה אך גוף המצווה הוא רק בהשבה, נחלקו המפרשים האם נחשב בעידנא דוחה את הלא תעשה, ויש בזה שלוש דעות:

המצווה הדוחה

(א) הכשר מצווה דוחה לא תעשה (רנב"ר שהובא בנימוק"י בבא מציעא ל.).
(ב) הכשר מצווה לא דוחה לא תעשה (שאר הראשונים, הובאו בנימוק"י שם. במחלוקת בין שתי הדעות הנ"ל דן הנודע ביהודה מהדורא תנינא אה"ע קמא ד"ה אך).
(ג) תלוי באיזה מקרה: הכשר שאפשר לקיים את המצווה בלעדיו (לפחות בחלק מהמקרים) - אינו דוחה לא תעשה, אך הכשר שאי אפשר לקיים את המצווה בלעדיו בשום אופן - כן דוחה לא תעשה (פסקי תוס' זבחים צז: אות סט, טורי אבן חגיגה ב: ד"ה לישא. והמאיר לעולם (א ד"ה בטורי) הוכיח מתוס' (זבחים צז: ד"ה ואחד) שהם חולקים על דעה זו, וסוברים שגם הכשר שא"א בלעדיו לא דוחה). ובטעמה של דעה זו חקר הקהילות יעקב האם כיוון שא"א בלי ההכשר, יכול לדחות את הלא תעשה אע"פ שההכשר אינו מגוף המצווה ואינו בעידנא, או שכיוון שא"א בלעדיו ממילא ההכשר הזה נחשב כחלק מגוף המצווה, וא"כ הוא בעידנא (ביצה ו ד"ה אבל, ומוכיח שנחשב מגוף המצווה).

מעשה מצווה, כגון גמר הביאה במצוות פרו ורבו בלאו "לא יהיה קדש", שהביאה היא רק מעשה המצווה, אך קיום המצווה הוא רק בלידה, נחלקו האחרונים האם נחשב בעידנא דוחה את הלא תעשה (דברי סופרים ג-כד: לדעת עצמו דוחה, ואפילו לדעות הראשונים שהכשר מצווה לא דוחה¹, ולדעת המנחת חינוך המובא בו אינו דוחה).

עשה דרבים דוחה לא תעשה גם אם אינו בעידנא (שבילי לקט בשם ר"ת, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות כו).

¹ כדלעיל ד"ה הכשר מצווה.

עשה שיש בו כרת כגון קרבן פסח, דוחה עשה שאין בו כרת (פסחים נט.).
 ר"י סובר שהוא דוחה אפילו אם אינו בעידנא, דהיינו שהעשה שיש בו כרת לא חל באותו
 הרגע של העשה הנדחה, וטעמו שכיוון שהעשה שיש בו כרת חמור יותר - לא צריך את
 דין בעידנא (שלא כדין עשה דוחה לא תעשה שצריך להיות בעידנא. והמנחת חינוך (תקלח-א [ב] ד"ה ועיין)
 למד מכך שגם בדין עשה דוחה לא תעשה, אם העשה חמור והלא תעשה קל, כגון שישנו בשאלה - אין צריך
 בעידנא). אך מריב"א משמע שחולק וסובר שכן צריך להיות בעידנא (תוס' פסחים נט. ד"ה
 דאתי).

עשה חמור דוחה לא תעשה קל (כגון לא תעשה שישנו בשאלה) אפילו אם אינו בעידנא המצווה הנדחית
 (מנחת חינוך תקלח-א [ב] ד"ה ועיין, ע"פ ר"י בתוס' פסחים נט. (ד"ה אתי) שכתב כך לגבי עשה חמור ועשה
 קל).

בסעיף זה נדון בקשר בין המצווה הדוחה למצווה הנדחית. הקשר ביניהן
כשהעשה והלאו אינם בבת אחת ממש אלא יש הפסק מועט ביניהם - נחלקו הראשונים
 האם נחשב בעידנא (דן בזה קונטרסי שיעורים נדרים כח-ז).
כשהעשה קודם ללא תעשה, כן דוחה אותו (מנחת חינוך צ-א [א] ד"ה אך באמת לא קשיא דהש"ס).
ערכים קרובים עשה דוחה לא תעשה.

בעל דבר

עיין ערך אדם קרוב אצל עצמו.

בעל המקח, דיין וחיה

האנשים הללו נאמנים להעיד בעניינם - המכר, הדין, וכשרות הוולד (הסוגיא בקידושין עג:
 עד).

בדיני עניינם בלבד: המכר, הדין, וכשרות בקהל.
דוגמא למקח: שני קונים מתווכחים מי מהם קנה, והמוכר אומר "לזה מכרתי" (קידושין
 עג:).
דוגמא לחיה: אשת כהן, לוי, נתין וממזר שילדו ביחד, המיילדת נאמנת לומר איזה בן כהן,
 לוי, נתין וממזר (קידושין עג:).
דוגמא לדיין: שני בעלי הדין מתווכחים מי זכה בדין, והדיין אומר "את זה זיכיתי ואת זה
 חייבתי" (קידושין עד).

במקורו נחלקו המפרשים לשלוש דעות: מקור וסעם
 (א) הרשב"א (קידושין עג:) כתב שזו תקנת חכמים. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את
 הדין, אך המציאות עדיין לא ידועה לנו.
 (ב) הפני יהושע (שם ד"ה אמנם) כתב שנאמנים מדאורייתא. וביאר את הטעם - לשיטתו שכל
 מה שעד אחד לא נאמן בממונות אינו משום שמשקר אלא רק משום שלא מדייק וטועה -
 והאנשים הללו מדייקים.
 (ג) השיטה מקובצת (בבא מציעא ב: ד"ה ומורנו) סובר שבעל המקח נאמן מדאורייתא משום
 שהוא רק גילוי מילתא.

פרטי הדין **דיין לאחר שבעלי הדין נסתלקו מלפניו**, אינו נאמן לומר לזה חייבתי ולזה זיכיתי. ואם יש בידו פסק דין - מהשו"ע (ח"מ כג-א) משמע שנאמן, אך הריטב"א (קידושין עד.) כתב שלא נאמן, שחוששים שכתב את פסק הדין עתה (קצוה"ח כג-א בסופו).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: דיינים, עד אחד.**

בעל חוב

עיין ערך חוב, פריעת בעל חוב.

בעל חוב מאוחר

עיין ערך קדימה בגבייה.

בעל חוב קונה משכון

הגדרה **מלווה שקיבל משכון מחלווה, קונה אותו לכל ימי החלוואה** (פסחים לא: וש"נ, ורש"י שם ד"ה קונה).

הסובר את דין זה הוא רבי יצחק (פסחים לא:), וכן הלכה (רמב"ם שכירות י-א).

מקור וטעם **מקורו מהפסוק "השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש ושכב בשלמתו וברכך, ולך תהיה צדקה" (דברים כד-ג).** ולך תהיה צדקה - מכאן שבעל חוב קונה משכון, שאם אינו קונה צדקה מניין (קידושין ח:; ותוס' שם ד"ה צדקה) דנו באופן הלימוד.

טעמו משום שדבר תורה מעות קונות¹, וקונה את המשכון תמורת מעות החלוואה (ש"ת הרא"ש (לה-ב ד"ה אלה) בשם ה"ר אביגדור כהן צדק. גם ר"י הלוי (הובא באבני מילואים כט-י ובגר"ש שקאפ קידושין יז) כתב את טעם זה, אך הוסיף שכל זה שייך במשכנו בשעת החלוואתו, אך במשכנו שלא בשעת החלוואתו קונה רק מגזירת הכתוב "ולך תהיה צדקה", כדלעיל², שקונה את המשכון כאשר בא לידי בגוביינא דבי דינא).

בטעם החולקים וסוברים שבעל חוב לא קונה משכון מצאנו שלוש שיטות באחרונים: (א) הטעם שמשכון נקנה במעות שייך רק לרבי יוחנן שסובר שדבר תורה מעות קונות, אך לריש לקיש שסובר שמעות לא קונות מטלטלין אפילו מדאורייתא (בבא מציעא מז:), הבעל חוב לא יכול לקנותו (גליוני הש"ס קידושין ח: ד"ה התם. והקשה מדוע לא יקנה גם לריש לקיש ע"י משיכת המשכון בקניין משיכה).

(ב) הטעם שמשכון נקנה במעות שייך רק לשיטה ששכירות מטלטלין נקנית בכסף, משום שלא שייך בה הטעם של נשרפו חיטיך בעלייה (בית אפרים ח"מ כא ד"ה אך), אך לשיטה ששכירות מטלטלין לא נקנית בכסף (המחלוקת בזה הובאה באור שמח מכירה ג-ג ד"ה והנה הפוסקים), שוב, הבעל חוב לא יכול לקנותו.

(ג) שורש מחלוקתם ביחס בין פריעת החוב ע"י תשלום לפריעתו ע"י המשכון: ר' יצחק סובר שהמשכון הוא פירעון החוב, ורק אם יהיה לו כסף ישלם במקום המשכון. אך

¹ ע"ע כסף במטלטלין.

² ד"ה מקורו.

החולקים עליו סוברים שהלווה התחייב לשלם כסף, ורק אם לא ישלם יפרע את המשכון במקום הכסף (המידות לחקר ההלכה יח-פח).

בדין הקניין נחלקו הראשונים: לרש"י הוא להתחייב באונסין, ולתוס' הוא להתחייב בגניבה ואבידה (תוס' קידושין ח: ד"ה מנין).

במהות הקניין כתב הר"י מיגש (שבועות מד) שאינו קניין ממש אלא זכות בעלמא. וביאר בדבריו הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים פסחים יח ד"ה ובאופן) שהוא בעלים על שיווי החפץ ולא על גופו של החפץ.¹

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** השבת עבוט, משכון, קניינים.

בעל מום (כהן)

אסור לכהן בעל מום לעבוד במקדש (הסוגיות בבכורות פרק ז).

לדוגמא, פגמים בצורת ראשו (בכורות מג. במשנה).

מקור וטעם מקורו מכמה וכמה פסוקים: "איש מזרעך לדורותם אשר יהיה בו מום לא יקרב וגו'. לא יגש וגו'. אל הפרוכת לא יבוא ואל המזבח לא יגש" (ויקרא כא-יז, כא, כג).

טעם האיסור לכהן בעל מום לעבוד, כדי שיתפסו מחשבות בני האדם אחריו, שכאשר האדם חשוב במראהו ימצא חן בעיני כל רואיו. ועוד, שאם יהיה בעל מום, תיפגם מחשבת בני האדם מהקרבת משום שיחשבו על שינוי צורתו (חינוך רעה ד"ה משרשי).

טעם האיסור לכהן בעל מום להיכנס להיכל, כדי להגדיל את כבוד בית המקדש (חינוך רעז ד"ה משרשי).

גדרו של כהן בעל מום - חידוש הצפנת פענח שהוא גם כהן וגם זר (מפענח צפונות ו-טו).

במניין המצוות ישנם כמה איסורים בזה:

- (א) לא יעבוד כהן בעל מום קבוע (חינוך רעה, רמב"ם לאווין ע, סמ"ג לאווין שח).
- (ב) לא יעבוד כהן בעל מום עובר (חינוך רעו, רמב"ם לאווין עא). והרמב"ן (הובא בחינוך סוף רעו) והסמ"ג (לאווין שח) כללו את מום קבוע ומום עובר בלאו אחד.
- (ג) לא יכנס בעל מום להיכל (חינוך רעז, רמב"ם לאווין סט, סמ"ג לאווין שז).

כהן גדול בעל מום, חקר הרוגאצ'ובר האם הוא פסול הגוף ואינו כהן גדול כלל, או שהוא כהן גדול פסול וכמו אריה דרביע עליה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בעל מום אות קז).

טומטום ואנדרוגיניזם (בין באדם ובין בבהמה) - מהגמרא נראה שטומטום אינו מום, ובאנדרוגיניזם נחלקו. וברמב"ם יש בזה סתירה (מנחת חינוך רעה-א [ד]).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** כהן.

¹ בחילוק בין גוף החפץ לשוויו הארכנו בערך חומר ושוויו.

בעל מום (קרבן)

אסור להקריב קרבן בעל מום (הסוגיות בבכורות פרק ו).

הגדרה

לדוגמא, נפגמה אוזנו מן הסחוס (בכורות לו. במשנה).

מקורו מכמה וכמה פסוקים "כל אשר מום בו לא תקריבו וגו'". לא תקריבו אלה לה' ואישה לא תתנו מהם על המזבח. ומייד בן נכר לא תקריבו וגו' (ויקרא כב, כ, כב, כה). "לא תזבח לה' אלקיך וגו'" (דברים יז, א).

מקור וטעם

טעמו הוא שמטרת ההקרבה היא לעורר את מחשבת האדם, ומחשבותיו יתעוררו יותר במין חשוב מאשר במין פחות (חינוך רפו ד"ה שורש).

מהותו אינה בפעולת האדם שהטיל את המום, אלא בתוצאה שיש בו מום, שהרי גם אם נופל בו מום מאליו הוא נחשב בעל מום (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות ד).

במניין המצוות ישנם כמה וכמה איסורים בזה:

- א) לא להקדיש למזבח בעל מום (חינוך רפה, רמב"ם לאווין צא, סמ"ג שי).
- ב) לא לזרוק על המזבח דם בעל מום (חינוך רפה, רמב"ם לאווין צג, סמ"ג לאווין שיב).
- ג) לא לשחוט קרבן בעל מום (חינוך רפט, רמב"ם לאווין צב, סמ"ג לאווין שיא).
- ד) לא להקטיר אימורי בעל מום (חינוך רצ, רמב"ם לאווין צד, סמ"ג לאווין שיג).
- ה) לא להקריב בעל מום קבוע מייד הגויים (חינוך רצב).
- ו) לא להקריב בעל מום עובר (חינוך תצד, רמב"ם לאווין צה). והרמב"ן והסמ"ג כללו את מום קבוע ומום עובר בלאו אחד (סמ"ג לאווין שיג).

זמן איסורו - כתב הגר"א וסרמן שנאסר בכל רגע ורגע משום פסולו, ולא שנאסר מתחילתו לעולם. ולכן אם עבר מומו כשר, וזה הטעם שולד של בעל מום כשר (ואינו כולד של נרבע וכד' שפסול), שהרי גם הבעל מום עצמו אם עבר מומו הריהו כשר (קובץ שיעורים בבא קמא יב, והוסיף שאתנן זונה נאסר מתחילתו לעולם, וכן נרבע נאסר מתחילתו לעולם (קובץ שיעורים פסחים קכ)).

פרטי הדיון

בעל מום לא חלה עליו קדושת הגוף (אלא רק קדושת דמים). וחקר הגר"ח האם הוא משום שאינו ראוי למזבח, או משום שאפשר לפדותו (וקדושת הגוף חלה רק על דבר שא"א לפדותו) (הגר"ח על הרמב"ם איסורי מזבח גי' ד"ה ונראה).

צורם אוזן פר לאחר שהיטה ואח"כ קיבל את דמו פסול. וחקר הגר"ח האם הוא מדין בעל מום, או דין נפרד מהפסוק "הפר" - שהיה כבר (הגר"ח סטנסיל רנ, רנא).

מחוסר אבר בעיפות פסול מדין פסול בעל מום, שהוא כבעל מום בבהמה (מקדש דוד קודשים לד-ב).

פרה אדומה בעלת מום פסולה. והסתפק המנחת חינוך האם המקדישה, שוחטה או זורק את דמה עוברים בלאו (רפה-א ג).

טומטום ואנדרוגיניוס (בין באדם ובין בבהמה) - מהגמרא נראה שטומטום אינו מום, ובאנדרוגיניוס נחלקו. וברמב"ם יש בזה סתירה (מנחת חינוך רעה-א ד).

ערכים קרובים: קרבנות.

ערכים קרובים

בעלות

הגדרה הזכות שיש לאדם על רכושו.

בערך זה נדון בבעלות על הנכס. לדיני העברת הבעלות ע"ע קניינים.

לדוגמא, רכוש שאדם קנה (קידושין כו.), קיבל, מצא (בבא מציעא כא.) או ירש (בבא בתרא קח.).

במקרה ייסד השערי יושר (ג-וה-א) שבכל דיני בעלות וקניינים, דין גזל מוגדר ע"י סברות בני אדם ("תורת המשפטים"), ולכן כשהסברא מתירה להשתמש בחפץ - אין בו גזל. אך משמע מהרבה אחרונים (שהובאו בו) שחולקים עליו (והמידות לחקר ההלכה יח-ק מפלפל שיש בזה סתירה. ואב ישראל ל ביאר שנחלקו בזה האחרונים האם מקורותיהם של קניינים ובעלות מסברא או מפסוקים).

והביא השערי יושר שם שלוש נפק"מ:

(א) סיטומתא (קניין שהסוחרים תיקנו) - נחלקו המפרשים האם מועיל מדאורייתא או רק מדרבנן (שו"ת הרמ"א פז, נתיב"מ קפד: דרבנן. שו"ת חתם סופר יו"ד שיד ד"ה נמצא, דבר אברהם ח"א א-א, קובץ שיעורים קידושין עט: דאורייתא), והשערי יושר (שם) הסביר שמועיל מדאורייתא, משום שזו סברא שיועיל, וממילא קנוי לו.

(ב) המוציא מחבירו עליו הראיה - הקשו האחרונים קושיא מפורסמת, מדוע בספק ממון מתירים למחזיק להשתמש בו, ולא מחמירים מדין ספק גזל, כשאר ספיקא דאורייתא לחומרא. והרבה תירוצים נאמרו על זה¹. ולשערי יושר (שם) - משום שמסברא המוציא מחבירו עליו הראיה - ממילא אין בזה משום איסור גזל.

(ג) אין הולכין בממון אחר הרוב - נאמרו בזה כמה וכמה טעמים². ולשערי יושר (שם) משום שרוב אינו סברא אלא גזירת הכתוב³, ובדיני ממונות צריך סברות.

במהותה חוקר הפרי משה (קניינים ב) האם בעלות היא השליטה בחפץ והשימוש בו, או שמספיק רק מעשה הקניין בחפץ, גם אם אין בו שימוש.

ויש לכך הרבה מאוד נפק"מ - בכל מקרה שסיבה חיצונית (איסורים, קדושה, מצווה, או מציאות) משפיעה על יכולת השימוש בחפץ - האם היא משפיעה גם על דין הבעלות, ונביא כאן רק שלוש נפק"מ:

(א) איסורי הנאה (כגון בשר בחלב) - האם אינם שייכים לאף אחד ומותר לגזלם, כי ממילא אין בהם שימוש, או שעדיין יש להם בעלים, כי נעשה בהם מעשה קניין (ריטב"א סוכה לה. - לראב"ד אינם שלו, ולדעת עצמו כן. וכן נחלקו בזה עוד הרבה ראשונים, הובאו בפרי משה קניינים ב)⁴.

(ב) איסורים, קדושה ומצווה - בכמה דינים האריכו האחרונים האם האיסורים (או הקדושה או המצווה) שבהם גורמים לקניין, שהרי האיסורים (והקדושה והמצווה) מתירים או אוסרים את השימוש בחפץ, ולכן אם בעלות תלויה בשימוש, ממילא יועילו לקניין. כגון: קידושין - אוסר את האשה על כל העולם, ודנו האם ממילא האשה קנויה לו⁵. גירושין - מתיר את האשה לכל מי שתרצה, ודנו האם היא קנויה לעצמה¹. הקדש

¹ הובאו בערך מוחזק בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מה שאין מחמירים בו מדין ספק גזל.

² הובאו באריכות בערך אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

³ אמנם יש הסוברים שרוב הוא כן סברא, המחלוקת בזה הובאה בערך רובא דליתא קמן בסעיף "מקור וטעם"

⁴ ד"ה בטעמו.

⁵ הארכנו בזה בערך בעלות באיסורי הנאה.

⁵ הבאנו את השיטות בזה בערך קידושין בסעיף "קניין ואיסור" ד"ה במהות הקידושין.

ונדר - אוסר את הנכס על כל העולם, ודנו האם תפקע ממנו הבעלות ויהיה בבעלות הקדש.¹ מצווה לקיים דברי המת - המצווה מחייבת את היורשים להרשות לזוכה להשתמש בחפץ, ודנו האם ממילא החפץ נהיה שייך לו.²
(ג) אדם הראשון - האם כל העולם היה שייך לו, כי רק הוא היה שולט עליו, או שהעולם היה הפקר, כי עדיין לא עשה בו מעשה קניין (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) עמוד ט: הכל היה שלו).

בטעמה יש לחקור האם מטרתה לתיקון העולם, כדי שאנשים לא יריבו זה עם זה, שלול דיני בעלות כל אדם היה רוצה להשתמש בכל הרכוש שיש בעולם, או שהיא דין ככל התורה - שכמו שיש חפץ טהור וחפץ טמא, חפץ מותר וחפץ אסור, כך יש חפץ של ראובן וחפץ של שמעון. ואפשר לתלות בחקירה זו את המחלוקות הנ"ל במקור ובמהות בעלות:³ (א) במקור - אם היא לתיקון העולם א"כ מקורה מסברא, אך אם היא דין ככל התורה א"כ זו גזירת הכתוב.

(ב) במהות - אם מטרתה רק לתיקון העולם א"כ במקרה שממילא לא יכול להשתמש בחפץ בטל כל הטעם, אך אם היא דין ככל התורה א"כ אינו תלוי בשימוש, כמו שחפץ טמא נשאר טמא גם אם א"א לגעת בו (אב ישראל מו).

על מה חלה הבעלות (על החפץ או על הבעלים) - נקדים משל: כדי לסדר את שמות תושבי הערים יש שתי דרכים: [א] בתעודת הזהות של כל תושב יכתב לאיזו עיר הוא שייך. [ב] כל עירייה תרשום לעצמה את שמות כל התושבים השייכים לה. ומעין זה יש לחקור בעניין בעלות, האם חל על כל חפץ בנפרד (כביכול כתוב עליו) שהוא שייך לבעליו, או שחל על הבעלים (כביכול כתוב עליו) שכל חפציו שייכים לו (מעין זה דן בשערי יושר ג-כג ד"ה ולפי"ז, ד-ח ד"ה אמנם, ושם בהערה 29 בהוצאה החדשה. ומעין זה חקר ר' חיים מטעלי (בבא בתרא יט עמוד רמג ד"ה ומשום) האם בעלות היא חלק מגופו של הבעלים וכלולה בגופו, או שנפרדת מגופו (והיא חלק מתכונות החפץ), והסיק שהיא חלק מגופו של הבעלים. והגר"ש שקאפ (בבא בתרא כה ד"ה אמנם נ"ל) כתב ששינוי בעלים הוא כשינוי החפץ, ומשמע שהבעלות בחפץ. וכן חקר באב ישראל מא-ב, וכך ביאר כיצד יש מחלוקת הפוכה (ע"פ תוס' כתובות ז: ד"ה המזכה) האם אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (פירות דקל) אך לא לדבר שלא בא לעולם (עובר), או שהוא מקנה לדבר שלא בא לעולם אך לא דבר שלא בא לעולם - שנחלקו בחקירה זו).

ונפק"מ לשני מקרים הפוכים - כשאין בעלים וכשאין חפץ:

(א) כשאין בעלים - כגון הפקר, הקדש, מת ובעלות שאינה מסויימת (רשות ממונית בפני עצמה, כגון בנק) - האם שייך לומר שעדיין יש בעלות. שהרי אם הבעלות חלה על הבעלים, א"כ כשאין בעלים - לא שייך שתהיה בעלות, ואם חלה על החפץ - שייך שתהיה בעלות (הפקר: קצוה"ח רעג-א - לרמב"ם ורש"י אינו קניין, לתוס' כן. הקדש: אתון דאורייתא ג. מת - קובץ שיעורים בבא בתרא תסג: מחלוקת ראשונים - לרשב"א ורא"ש מת קונה, לרמ"ה לא קונה. בעלות שאינה מסויימת - הקיבוץ בהלכה עמוד 189: מחלוקת הפוסקים).

(ב) כשאין חפץ - כגון בעלות על יצירה (למשל הכותב ספר, האם יכול לאסור על אחרים להעתיקו). שהרי אם הבעלות חלה על החפץ, א"כ כשאין חפץ - לא שייך שתהיה בעלות, ואם חלה על הבעלים - שייך שתהיה בעלות (המחשב לאור ההלכה עמוד עז: הדעות שאין בעלות

¹ הבאנו את השיטות בזה בערך גירושין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות הגירושין אות א.

² את השיטות לגבי הקדש הבאנו בערך הקדש בסעיף "קדושה ובעלות" ד"ה במהות. את השיטות לגבי נדר הבאנו בערך מעילה בקונמות בסעיף "מהות הקונם".

³ הבאנו את השיטות בזה בערך מצווה לקיים דברי המת בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות.

⁴ שהובאו לעיל ד"ה במקורה וד"ה במהותה.

על יצירה - שו"ת חתם סופר יורה דעה ח"מ עט, כתב וחותרם סח, ציץ אליעזר ח"ח פ. הדעות שיש בעלות על יצירה - שואל ומשיב מהדורא קמא ח"א מד, בית יצחק פ).

הנכס הנקנה - יש מי שחקר האם הבעלות חלה על הנכס עצמו (כגון "השור הזה") או על הגדרתו (כגון "בעל החיים הזה שיש לו רגליים וקרניים ודרכו לאכול דשא") (אב ישראל מח-ד. וע"פ זה ביאר את המחלוקת בטעם שמקח טעות בטל¹ (שאם חל על ההגדרה אינה ההגדרה שקנה, אך אם על הנכס עצמו צ"ל שהוא מדין תנאי), ואת המחלוקת במוכר בית בביתי (שאם חל על הנכס ע"כ קנה בית מסויים, ואם חל על ההגדרה אפשר לומר שחל על סתם בית בביתו וגם אליהו אינו יכול לברר איזהו - קובץ שיעורים ח"ב לד-ג,ד), ואת המחלוקת בדבר שלא בא לעולם (שאם חל על הנכס לא שייך לקנותו כשלא בא לעולם, ואם חל על ההגדרה - כן שייך).

בזמן הבעלות חידש הגר"ט שבעלות אינה דין אחד על כל הזמן שנובע מהקניין (שקנה את החפץ), אלא בכל רגע ורגע החפץ נעשה שלו ע"י הקניין שעשה תחילה (בכל רגע חל קניין בפני עצמו). ולכן לא שייכת חזקה דמעיקרא בבעלות, כיוון שלא הבעלות הקודמת ממשיכה (שנאמר שמספק תמשיך) אלא בכל רגע היא בעלות חדשה² (הגר"ט קעז ד"ה והנה יש, אך הוא עצמו התקשה בסברא שכל רגע נעשה קניין חדש).

הבעלים ושאר העולם - חקר הגר"מ א עמיאל (המידות לחקר ההלכה ח-מג, יח-ק) האם בעלות כוללת שני דינים - הזכות לבעלים והאיסור לשאר העולם, או שהבעלות היא רק דין אחד - הזכות לבעלים, והזכות הזו גורמת שאסור לשאר העולם.

פחות משווה פריטה - נחלקו המפרשים האם יש עליו בעלות (המידות לחקר ההלכה מבוא ד-א).

בעלים לעניין אחד - דן הקובץ שיעורים (בבא בתרא תסה) האם אפשר להקנות לחבירו חפץ לדבר אחד בלבד, כגון להקנות לו אתרוג שיהיה שלו רק לעניין לצאת בו ידי חובה.

יצירה - נחלקו הפוסקים האם יש עליה בעלות, כגון האם הכותב ספר נעשה בעלים על תוכנו ויכול לאסור שלא יעתיקוהו (המחשב לאור ההלכה עמוד עז: הדעות שאין בעלות על יצירה - שו"ת חתם סופר יורה דעה ח"מ עט, כתב וחותרם סח, ציץ אליעזר ח"ח פ. הדעות שיש בעלות על יצירה - שואל ומשיב מהדורא קמא ח"א מד, בית יצחק פ).

החיים בפשטות אינם שייכים לאדם (האריך בזה לאור ההלכה עמוד תי והלאה), אך שיטת המנחת חינוך בכמה מקומות שכן, ונביא לכך חמישה מקורות:
(א) טעם איסור רציחה - למנחת חינוך הוא בין אדם לחבירו³, ויש חולקים.⁴
(ב) אדם שרוצה לאבד עצמו לדעת - כתב המנחת חינוך שאפשר שאין צריך להצילו, שהרי הוא עצמו מוחל על חייו (רלזא [ב] קומץ מנחה ד"ה נראה, והרמב"ם בפירוש המשניות פאה א-א (ד"ה וענין) כתב ש"לא תעמוד על דם רעך" היא מצווה שבין אדם לחבירו⁵).

¹ הובאה בערך מקח טעות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² בערך חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה) ואת טעם הדעה שאינה חזקה דמעיקרא (הבאנו טעמים נוספים לכך שבבעלות אין חזקה דמעיקרא.

³ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

⁴ דנו בזה בערך רוצח בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁵ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

(ג) מעקה לגג שרק הוא נמצא בו - הסתפק המנחת חינוך אולי אינו צריך מעקה, שממילא רק האדם עצמו נמצא שם, ואם לא אכפת לו - פטור ממעקה (תקמו"א [יב] ד"ה עוד).
(ד) מאבד עצמו לדעת - לשיטת המנחת חינוך אינו עובר בלא תרצח (אלא רק ב"אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש") (לד"א [ח] ד"ה והנה מאבד, ובפסיקתא רבתי פרשה כה בתחילתה מבוא שכן עובר (הובא בהערות על המנחת חינוך שם). ויש שכתבו שאפילו באיסור "את דמכם" לא עובר, ולדבריהם מותר לאדם לאבד עצמו לדעת (מרחשת ח"א כ והגר"פ פערלא ל"ת מז דף מה עמוד ד הביאו צד צה). ופשוט שאינו הלכה למעשה¹.

(ה) אדם שאמר לחבירו להורגו - בוודאי שאסור לו להורגו, ואם הרגו חייב עליו. אך הסתפק המנחת חינוך האם יש לו דין רודף (לד"א [יג] ד"ה ואני מסופק).

גוף האדם בפשטות אינו שייך לאדם עצמו כמו ממונו (האריך בזה לאור ההלכה עמוד תי והלאה), אך בכמה מקומות ראינו שדנו בכך, ונביא לזה חמישה מקורות:

(א) האם מותר לחבול בעצמו - אם גופו שייך לו כממונו אז מותר (דנה בזה הגמרא בבא קמא צא:).

(ב) אדם לא נאמן לחייב עצמו מלקות - ונחלקו הראשונים בטעם לזה - האם זו גזירת הכתוב, או שהוא משום שהאדם אינו הבעלים על גופו, וממילא אינו כלל הבעל דין (רמב"ם: גזירת הכתוב, ר"י מיגש: גופו לא שייך לו, האריך בהם הגר"פ פערלא ח"ב ל"ת מז דף מה ד"ה וראיתי בתשובה).

(ג) איסור גניבת נפש ואיסור גניבת ממון - נחלקו מוני המצוות האם הם לאו אחד או שני לאווין נפרדין, ותלוי בשאלה האם גופו של האדם שייך לו, והגונב את גופו דומה לגונב את ממונו (רס"ג, אזהרות ר"א הזקן, ר"י אלברגלוני, ר"ש בן גבירול: לאו אחד. רמב"ם ובה"ג: שני לאווין נפרדים. דן בדבריהם הגר"פ פערלא ל"ת צא בתחילתו (דף קכח עמוד ג בדפיו)).

(ד) ייסד הקונטרסי שיעורים (קידושין טו-א) שיש חילוק בין מוכר עצמו לבין שאר הקניינים, שבשאר הקניינים לפני ההקנאה החפץ היה שייך למוכר, אך במוכר עצמו אין לו בעלות ממונית על גופו, שהרי גופו של האדם אינו שייך לו.

(ה) הבעלים נאמן על קניין כספו, אך על עצמו אינו נאמן. ולכן, למשל, אין לאשה דין בעלים על הספירה והטבילה, שזה אינו קניין כספה אלא היא עצמה. ומוכח שהאדם אינו בעלים על גופו (שב שמעתתא ו-ו ד"ה ובט"ז).

שלהבת - נחלקו בה הראשונים: למאירי (ביצה לט). יש עליה בעלות, ולרשב"א אין עליה בעלות כלל, משום שאין בה ממש (דן במחלוקתם קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-ה).

מת - יש דעות שהוא יכול להיות בעלים במקרים מסויימים (אמנם יש חולקים על כך, כדלקמן בדוגמאות), ונביא לכך חמש דוגמאות:

(א) נכסים שהמת צריך אותם, כגון תכריכים - לאפקע קניינו מהם במיתתו, שכל דין ירושה נאמר רק על נכסים שאינו צריך (קובץ שיעורים ח"ב יא-א,ב, הגר"ש שקאפ בבא מציעא כו-ו ד"ה אמנם).

(ב) מותר המת (ממון שגבו לצורכו) - כיוון שגבו לצורך המת קנה המת ומוריש לבניו (קובץ שיעורים בבא בתרא תסג, והביא שיש חולקים).

(ג) הכותב נכסיו לבנו מהיום ולאחר מיתה - ומת הבן בחיי האב, במיתת האב קונה בנו (שכבר מת) מדין מתנה ומוריש לבניו (קובץ שיעורים שם, והביא שיש חולקים).

(ד) משמוש נחלה - המת יורש בקבר ומוריש לקרוביו (קובץ שיעורים בבא בתרא שלג, והביא צד שחולק).

¹ נחלקו הראשונים האם מותר לאדם להחמיר על עצמו וליהרג ולא לעבור על שאר התורה (חוץ מעבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים). הובאו בערך יהרג ואל יעבור בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בשאר עבירות.

ה) תפוסת הבית - הנכסים עדיין שייכים למת עד שיחלקו (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד עב, קמד, והביא צדדים שחולקים).

ערכים קרובים: אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו, בעלות באיסורי הנאה (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם הדעה שאינם שייכים לאף אחד) הבאנו דעה שתולה את דינם בגדרי בעלות, חצי עבד וחצי בן חורין, מוחזק, סילוק, קניין ציבורי, קניינים, שותפין, תפוסת הבית (לגבי החילוק בין חומר לשווי ע"ע קניינים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חומר ושווי. לגבי הקניינים השונים עיין בערכו של כל קניין).

ערכים קרובים

בעלות באיסורי הנאה

דברים שהתורה אסרה להנות מהם, דנים האם הם שייכים עדיין לבעליהם (בסוגיא זו האריך בקונטרס זכייה באיסורי הנאה (הודפס בסוף שו"ת הריב"ש)).

הגדרה

לדוגמא, חמץ בפסח, שאסור בהנאה, דנו האם הוא שייך עדיין לבעליו (מעין מקרה זה בפסחים ו:).

בדינים האריכו הראשונים והאחרונים, ויש בזה חמש דעות (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

מקור וטעם

(א) אינם שייכים לאף אחד אלא הם הפקר, ולכן מותר לכל אדם לקחתם (ריטב"א סוכה לה. בשם הראב"ד).

(ב) עדיין שייכים לבעלים ואסור לגזולם ממנו (דעת הריטב"א סוכה לה. עצמו, וכן נחלקו בזה עוד הרבה ראשונים, הובאו בפרי משה קניינים ב), והוסיף הקצוה"ח (תו"ב) שגם לדעה זו מכל מקום אינם ברשותו, כמו גזילה שלא נתיאשו ממנה הבעלים, שהבעלים אינו יכול להקדישו ולמוכרה כיוון שאינה ברשותו, וכן הדין באיסורי הנאה.

(ג) כל אחד יכול לקחתם ממנו, אך כל עוד לא לקחו - הם עדיין של הבעלים, כיוון שלא הפקירן בפה כדין הפקר. ולכן דינם כדין יאוש, שהם של הבעלים עד דאתי לרשות זוכה (נתי"מ ע"ה א-א).

(ד) יש מי שחילק שחמץ בפסח, כיוון שמחוייב במצוות עשה כל שעה ושעה לשורפו (ואם לא שרפו עובר בעשה בכל שעה ושעה) - אין בו בעלות, אך בשאר איסורי הנאה, שאינו מחוייב לשורפן - יש בעלות (ואפילו בכלאי הכרם וערלה, שאם שרפן קיים מצווה - אעפ"כ אינו חייב לעשות זאת) (שו"ת חתם סופר א"ח קפ ד"ה שבת).

(ה) יש מי שחילק שהמודר הנאה, כיוון שלאחרים מותר להנות מהחפץ - יש בו בעלות, אך בשאר איסורי הנאה, שאסורים לכולם - אין בעלות (מחנה אפרים זכייה מהפקד ד, אך הביא שם רשב"א שגם המודר מהנאה אין לו בעלות ויכולים אחרים ליטול את החפץ בעל כורחו).

בטעם הדעה שאינם שייכים לאף אחד חקר הברכת אברהם (פסחים ז. ס' "איסור הנאה אינו של" ד) האם הוא משום שהאיסור מפקיע מהחפץ את הבעלות (כמו שהקדש חמץ ושחרור מפקיעים מידי שעבוד) (סיבה), או שכיוון שרצון התורה שלא יהנו מחפץ זה, לא נאמרו בו זכויות ממון (סימן).

והפרי משה (קניינים ב) ביאר את המחלוקת האם יש בהם בעלות ע"פ החקירה האם בעלות תלויה בזכויות השימוש או רק במעשה הקניין, שאם תלויה בזכויות השימוש, כאן, שאי אפשר להשתמש בחפץ - אין בו בעלות, אך אם תלויה רק במעשה הקניין - עדיין יש עליו בעלות¹.

¹ הארכנו בחקירה זו בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

פטר חמור, אע"פ שהוא אסור בהנאה, ואף לדעות שאין בעלות באיסורי הנאה, הסתפק בדינים שונים המנחת חינוך (נא-א [ה] בקומץ המנחה) אולי יש בעלות על הביני ביני של הפטר חמור, דהיינו שיכול לפדותו בשה והמותר שלו, ולכן אולי גם בפטר חמור עצמו יש לו בעלות על הביני ביני. ונפק"מ שחייב לשלם אם הפטר חמור הזיק, וזכאי בתשלומים אם הפטר חמור הוזק.

שילוח הקן - אין בו איסור הנאה. ואעפ"כ הסתפק המנחת חינוך (תקמה-א [טו]) לגבי מי שלקח האם על הבנים (שעבר על הלאו ומצווה לשלחה), האם זכה בה בדיני ממונות, או שכיוון שהתורה ציוותה לשלחה לא זכה בה כלל.

איסורי הנאה אינם שווים כלום. וחקרו ראשי הישיבות האם הוא משום שאין ראוי להשתמש בהם ואין בהם תועלת, או שהאיסור משווי ליה כעפרא בעלמא ומפקיע ממנו דין ממון (והוסיף הגר"ש שקאפ שהוא משום שהם מזיקים לאדם כסם המוות) (שערי יושר א-ט ד"ה וע"כ, ובחידושי הגר"ש שקאפ בבא קמא טז ד"ה ונלענ"ד: כעפרא בעלמא משום שמזיק לאדם. דברי סופרים א-ה, חקר בזה וכתב בדעת הירושלמי שיש את שני הטעמים).

ירושא - נחלקו הראשונים האם איסורי הנאה עוברים בירושה (ר"ן נדרים מז: יש בהם ירושה, רשב"א בבא קמא קט: אין בהם ירושה).

ערכים קרובים: איסורי הנאה, בעלות, דבר שאינו ברשותו, חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו.

בעלות שאינה מסויימת

עיי' ערך שותפין בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בעלות שאינה מסויימת.

בעליו עימו

עיי' ערך שמירה בבעלים.

בעלים (בנאמנות)

אדם נאמן על דיני רכושו, בין לאיסור ובין להיתר (האריך בזה שב שמעתתא ו-ו (מהמהר"ק עב)).

לדוגמא, נאמן על ניקור הגיד של בשר שלו (אפילו כשאינו בידו) (שב שמעתתא ו-ו).

מקורו מדיני קודשים, שהבעלים נאמן לומר שהקדיש, ואחרים לוקים על הקדשו (שאלת דוד אה"ע יא-ב סוף ד"ה וכן).

באיסורין הבעלים נאמן. בדינים שונים

בממוין ובגירושין הבעלים לא נאמן (שב שמעתתא ו-א).

פרטי הדין על עצמו אינו נאמן, אלא רק על קניין כספו. ולכן, למשל, אין לאשה דין בעלים על הספירה והטבילה, שזה אינו קניין כספה אלא היא עצמה (שב שמעתתא ו-ו ד"ה ובט"ז).¹

חזק בפעיה זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.²

רוב נגד דברי הבעלים, הבעלים עדיף (שב שמעתתא ו-ז).

חזקה דמעיקרא ("איתחזק איסורא") נגד דברי הבעלים, הבעלים נאמן גם בה (שב שמעתתא ו-ו).

בירו עדיף מבעלים. ואפילו לדעות שדין בירו עצמו הוא רק מטעם בעלים³, אעפ"כ הוא נחשב יותר בעלים מהבעלים האמיתי (שב שמעתתא ו-ו ד"ה ובט"ז).

ערכים קרובים: בידו (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו הבאנו דעות שהוא מדין בעלים), חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

בר מצרא

הגדרה המוכר קרקע, וחבירו שבצד המיצר רוצה לקנותה – הרי הוא קודם לשאר הקונים (הסוגיא בבבא מציעא קח.).

החולק על דין זה הוא רב נחמן לשיטת רש"י (בבא מציעא קח. ד"ה לא מסלקין), אך לשיטת תוס' אין חולק על דין זה (שם ד"ה האי).

מקור וטעם מקורו מדרבנן (רמב"ם שכנים יב-ה). והסמיכוהו על הפסוק (דברים ו-יח) "ועשית הישר והטוב" (בבא מציעא קח.), שפסוק זה הוא כלל שנתנה התורה בענייני תיקון מידות האדם והנהגתו בעולם, ומכלל זה הוציאו חז"ל את דין בר מצרא (ודינים נוספים) ועשו אותו דין גמור (מגיד משנה שכנים יד-ה), שטוב וישר שאת מקום זה יקנה בן המיצר (רמב"ם שכנים יב-ה). יש מי שכתב שכיוון שנלמד מ"ועשית הישר והטוב" הרי הוא קרוב למצוות עשה (תשובות מיימוניות קניין טז (שכנים יב) ד"ה גס). ויש מי שכתב שאדרבה, כיוון שהוא מצד ועשית הישר והטוב – הוא דין רופף ותלוי בחוט השערה (ש"ת הרשב"א סוף תתקטו).

טעמו משום שאתה אי אתה נחסר כל כך, שהרי תמצא קרקעות במקום אחר, ואל תטריח את בן המיצר שנכסיו יהיו מחולקים (רש"י שם ד"ה ועשית).

הנכס במטלטלין ובעבדים אין דינא דבר מצרא (ש"ע ח"מ קעה-נג), שאם יש לו מטלטלין או עבד בשותפות עם אחר, והשותף רוצה למוכרו לאדם שלישי, אין חבירו השותף יכול לעכבו. משום שתקנו דווקא בקרקעות שהם קניין עולם (סמ"ע שם ס"ק צז).

פרטי הדין התקנה אינה על המוכר שלא ימכור לאחר, אלא על הלוקח, שימשוך ידו מקנייתו, וממילא יצטרך המוכר למכור למצרן (סמ"ע ח"מ קעה-ז).

¹ בשאלה האם גוף האדם שייך לאדם כממונו דנו בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה גוף האדם.

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

³ הבאנו את המחלוקת בזה בערך בידו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

אם יש למוכר איזה הפסד במכירתו למצרן - אין דינא דבר מצרא, שאין זה בכלל עשיית הטוב והישר (סמ"ע חו"מ קעה-ז).

בספק, דהיינו שקנאה אדם אחר, ובא המצרן להוציאה ממנו ויש ספק בדינו - הלוקח נחשב מוחזק ועל המצרן להביא ראיה (רמב"ם שכנים יב-יב). ומצאנו לזה שלושה טעמים: (א) דינא דבר מצרא הוא מדרבנן, ולכן הוא נקרא המוציא מחבירו (מגיד משנה שכנים יב-יא). (ב) תקנת חכמים היתה רק כאשר המצרן כבר נתחזק בקרקע ובאה לרשותו (רא"ש בבא מציעא פרק ט ס" כד בסופו, דן בדבריו קצוה"ח קגו-ד"ה ולענ"ד). (ג) דינא דבר מצרא הוא רק משום ועשיית הישר והטוב, ולכן הוא דין רופף ותלוי בחוט השערה (שו"ת הרשב"א סוף תתקטו).

ערכים קרובים: כופין על מידת סדום, לפני משורת הדין, קניינים. ערכים קרובים

ברי ושמא

אדם שטוען שהממון בוודאי שייך לו (ברי), וחבירו טוען שאינו יודע (שמא) (הסוגיא הגדרה
בכתובות יב:).

לדוגמא, מנה לי בידך (ברי) והלה אומר איני יודע (שמא) (כתובות יב:).

החולקים בדין זה - האם ברי עדיף ומוציא ממוחזק (כאשר הטוען שמא הוא המוחזק) - הם רב יהודה ורב הונא שסוברים שברי עדיף, ורב נחמן ורבי יוחנן סוברים שמשאירים את הממון ביד המוחזק (כתובות יב:). והלכה שמשאירים ביד המוחזק (כתובות יג, ובדעת הירושלמי בפשטות לכר"ע ברי עדיף (בבא קמא יז-מד], בבא מציעא יא-לה:], נועם ירושלמי שהובא ביפה עיניים בבא קמא קיח), אך היפה עיניים (בבא קמא קיח). כתב שגם בירושלמי היא מחלוקת). אך כאשר שניהם אינם מוחזקים פשוט שברי עדיף.

מקור דיני ברי ושמא - שברי עדיף כשאין מוחזק אך אינו מוציא ממוחזק - הוא בפשטות מסברא (שערי יוסף גג-ד"ה ועפ"י מה (בשליש האחרון של הדיבור)). אך יש דעה שהמקור לכך שברי לא מוציא ממוחזק הוא מהפסוק (שמות כד-יד) "מי בעל דברים יגש אליהם" - יגש ראיה אליהם (שיירי קרבן על הירושלמי סנהדרין ג-ח בביאור שיטת הירושלמי, לבוש מרדכי ט ד"ה והנראה, פני יהושע בבא קמא מו: ד"ה בגמרא אמר, והוסיף שזהו גם המקור לכך שאין הולכין בממון אחר הרוב¹).

בטעם שברי עדיף (לדעה הסוברת כך, וכן כשאין מוחזק) נחלקו האחרונים לארבע דעות: (א) הגר"ש שקאפ (כתובות יד ד"ה ועל) כתב שברי מועיל מדין עד אחד, כמו שעד אחד נאמן באיסורין.

(ב) הקובץ שיעורים (כתובות כו) כתב שטעמו הוא שטענת ברי עדיפה מטענת שמא, ואנו פוסקים ע"פ חוזק הטענה. לכן זו אינה נאמנות אלא הנהגה (שאינה מבררת את המציאות האמיתית אלא רק פוסקת מה הדין) (וכן כתב בשערי יוסף (וי-ח ד"ה כתב) שברי ושמא אינו בירור (אפילו לדעה שברי עדיף), וכן כתב במנחת אשר (בבא בתרא יז-ב ד"ה אלא) שכל טענה אינה בירור אלא הנהגה).

(ג) הנתיב"מ (בית יעקב דף ט: בדעת הרא"ש) כתב שטענת השמא מבטלת את חזקת הממון (כשהוא מוחזק), שמוחזק חייב לטעון ברי, וכשטוען שמא - כאילו אינו מוחזק כלל.

¹ אמנם האחרונים האריכו בטעמים שאין הולכין בממון אחר הרוב, ומשמע מדבריהם שהוא מסברא. הובאו בערך אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

(ד) הפני יהושע (כתובות יב:) ביאר שהוא משום שאין אדם תובע אלא א"כ יש לו ואחזוקי אינשי ברשיעי לא מחזקינן (בירור המציאות. אך העיר שאינו בירור גמור). וכן כתב האמרי בינה (הלכות טוען ונטען ס"ג), והוסיף שסברא זו מצטרפת לכך שהטוען שמא צריך לשלם מספק איסור גזל¹.

ומקשים העולם למה הטוען שמא לא יזכה במיגו שהיה יכול לטעון ברי. ומתרחים שכיוון שכל טענתו היא שמא - גם אם נאמין לו עדיין הוא שמא, והברי עדיף ממנו (קובץ שיעורים בבא בתרא תסא).

בממונות פשוט שדין ברי ושמא מועיל. בדינים שונים

באיסורים - הקובץ שיעורים כתב בפשטות שלא יועיל, שהרי אינה נאמנות², ושייכת רק בממונות שהם בין אדם לחבירו³, אך מרבינו יונה משמע שכן (קובץ שיעורים כתובות כו).

ובטעמו של רבינו יונה - שכן מועיל גם באיסורין - מצאנו שלוש שיטות באחרונים: (א) אם ברי ושמא הוא נאמנות (בירור) מובן שיועיל גם באיסורים (קובץ שיעורים כתובות כו, אך הקשה שלכאורה אינו נאמנות אלא הנהגה⁴).

(ב) לומדים בגזירה שווה דבר-דבר מדיני ממונות לדבר שבערוה (תשובת רבי אליעזר כז, הובא בשערי יושר ו-יח ד"ה כתב. והשערי יושר שם הקשה עליו שהגזירה שווה שייכת רק בדינים שהם נאמנות, וברי ושמא אינו נאמנות).

(ג) כדי להתיר איסור צריך שני תנאים: גם שהאדם ידע שמותר לעצמו, כדי לצאת ידי שמיים, וגם שבית דין ידעו שמותר לו, כדי שלא יכפוהו (ואם בית דין סוברים שהדבר אסור, לא יועיל לאדם מה שהוא עצמו סובר שמותר, שהרי יכפוהו). אך אם בית דין מסופקים, והאדם סובר שמותר - ידיעתו מועילה להתיר לעצמו (שערי יושר ו-יח ד"ה ונראה). ולכן ברי ושמא מועיל לאדם גם להתיר איסורים, במקרה שהבית דין מסופקים (שם בד"ה אמנם).

יש ברי גרוע ושמא טוב, כשהטוען שמא לא היה יכול לדעת, ויש ברי טוב ושמא גרוע - כשהיה יכול (תוס' כתובות יב: ד"ה רב), והקובץ שיעורים דן במקרה שגם הברי וגם השמא טובים, וכן במקרה שגם הברי וגם השמא גרועים (בבא בתרא תסא).

הבעל דין בעצמו צריך לטעון את טענת הברי, ולא אדם אחר (קובץ שיעורים בבא בתרא תס האריך בזה).

שבועת היסת - על טענת שמא פטור משבועת היסת, שמשביעים היסת רק על טענת ברי (ריטב"א שבועות מ: סוף ד"ה רב).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה⁵. חוזק

¹ מה שכל מוחזק אינו צריך להחמיר מדין ספק גזל ביארנו בערך מוחזק בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מה שאין מחמירים בו מדין ספק גזל.

² עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם) שנחלקו בזה.

³ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

⁴ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

⁵ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

עדים עדיפים מברי משום שהם בירור¹ וברי הוא רק הנהגה (פסיקת דין בלבד)² (קובץ הערות סג-ג).

עד אחד, ברי כן מועיל נגדו משום שהוא רק הנהגה (קובץ הערות סג-ג).

עד אחד עם ברי מוציא ממון, שהעד מחייב שבועה, ומתוך שהנתבע אינו יכול לישבע, שהרי הוא עצמו מסופק, משלם (טור חו"מ עה-יא, קצוה"ח עה-ט).

הפה שאסר נגד ברי, כתב הב"ח (בהגהותיו לרי"ף בבא בתרא טו. בדפיו ו) שנחלקו בזה רש"י ותוס': לרש"י ברי עדיף ולתוס' הפה שאסר עדיף.

רוב, ברי עדיף ממנו (פני יהושע כתובות טז. על תד"ה כיוון, קובץ הערות לז-ט).

חזקה דמעיקרא, ברי עדיף ממנה (מהרש"א יבמות פח.; וכן כתב פני יהושע כתובות כב: על תד"ה הבא ד"ה אמנם לאחר העיון) לדעה שבירי ושמא ברי עדיף נגד מוחזק, כ"ש שנגד חזקת הגוף). ובתרי ותרי כשיש חזקה לאיסור, והאדם עצמו טוען שבירי לו שהדבר מותר - לתוס' הדבר אסור לו, שטענתו לא תועיל, ולרשב"א תועיל טענתו, ומותר (דן בזה שערי יושר ו-יח ד"ה ונראה).

מוחזק, ברי לא מוציא ממנו (זו ההלכה, אמנם נחלקו בזה אמוראים האם "ברי עדיף" (כתובות שם)). אך כשאין מוחזק לכו"ע ברי עדיף (קונטרס הספיקות ח-ו), וזו סברא ("תורת המשפטים"³ - שערי יושר ג-ג).

תפיסה בטענת ברי או בטענת שמא להוציא ממוחזק - הארכנו בזה בערך תפיסה בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

חולקין, ברי עדיף ממנו (קונטרס הספיקות ח-ז).

מרא קמא נגד ברי, נחלקו בזה הראשונים: הרמב"ן והטור כתבו שמרא קמא עדיף, והראב"ד כתב שבירי עדיף (קונטרס הספיקות א-ז, והקובץ הערות לז-ט הביאו והאריך בזה).

חזקה אין אדם פורע תוך זמנו - כאשר המלווה טוען שמא - אין את חזקה זו (סמ"ע חו"מ עח-ב). וכן כאשר שניהם (המלווה והלווה) טוענים שמא - אין את חזקה זו (נתי"ה"מ עח-א).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בתרי ותרי כשיש חזקה לאיסור, והאדם עצמו טוען שבירי לו שהדבר מותר - לתוס' הדבר אסור לו, שטענתו לא תועיל, ולרשב"א תועיל טענתו, ומותר (דן בזה שערי יושר ו-יח ד"ה ונראה).

ערכים קרובים: איני יודע אם פרעתיך, הודאת בעל דין, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), טענה, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

¹ ע"ע עדים בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) שיש חולקים על זה.

² עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם) שגם בזה נחלקו.

³ בביאור היסוד "תורת המשפטים" הארכנו בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

בריה

האוכל בריה שלמה חייב גם בפחות מכשיעור, וכן אינה בטילה בתערובת אפילו באלף הגדרה
(הסוגיא במכות יז., בסוגיא זו האריך קהילות יעקב חולין כג וכד.).

דוגמאות לבריה: נמלה, גיד הנשה, עוף טמא ואבר מן החי. ולכן האוכל נמלה חייב עליה
אע"פ שאין בה כזית (מכות יג. בסוף המשנה).
דוגמאות לדברים שאינם בריה: נבילה, חיטה (לחכמים, אך לרבי שמעון גם חיטה היא בריה (מכות
יג. בסוף המשנה), שסובר שאין צריך בריית נשמה (כלומר בעל חיים) (מכות יז.).

בטעם החיוב על בריה חקר הרוגאצ'ובר האם נחשב כאילו יש בה שיעור שלם (כאילו מקור וטעם
הנמלה היא כזית), או שאינה צריכה שיעור שלם (באמת אינה כזית ואעפ"כ חייב עליה)
(צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בריה).

בטעם החילוק מהי בריה ומה לא (בדעת חכמים שחייטים אינן בריה) נחלקו הראשונים:
(א) בריה היא רק כשהתורה הזכירה את שמה ואם תיחלק אין שמה עליה. ולכן גיד הנשה,
עוף טמא ואבר מן החי הם בריה, שהתורה הזכירה את שמות אלה, ומשמע בין גדול ובין
קטן. אך לגבי טבל התורה לא הזכירה "חיטה", ולכן אינה בריה (תוס' חולין צו. ד"ה מאי טעמא,
והוסיפו שגם לחכמים אין צריך בריית נשמה (כלומר בעל חיים), שהרי גם גיד הנשה ואבר מן החי הם בריה,
ודברי הגמרא שלחכמים רק בריית נשמה נחשבת בריה (מכות יז.) - הם רק לדבריו דרבי שמעון).
(ב) בריה היא רק בריית נשמה (כלומר בעל חיים) (כפשוטו הגמרא מכות יז.), ולכן נמלה ועוף
טמא הם בריה, וגם גיד הנשה ואבר מן החי נחשבים בריית נשמה, משום שבאו מבעל
חיים. אך חיטה אינה בריית נשמה. וכן נבילה שלימה לא נחשבת בריה מפני שלא נאסרה
מתחילת ברייתה (אלא רק כשמתה) (ר"ן חולין סוף פרק גיד הנשה).

באיסור עשה, כגון האיסור לאכול נבילה מדין "שאינו זבוח" (חוץ מאיסור הלאו על בדינים שונים
נבילה), דנו האחרונים: רעק"א הביא צד לומר שלעניין איסור עשה אין דין בריה, משום
שכל טעמו של דין בריה הוא שהתורה החשיבה אותה להתחייב עליה מלקות, אך בעשה,
שאינו עליו מלקות - אין דין בריה. אמנם הוא דחה את צד זה, והסיק שיש דין בריה גם
לאיסורי עשה (רעק"א על המשנה מכות פרק ג אות יד, והקהילות יעקב חולין כד (ד"ה והנראה) כתב
בדעת הגהות שערי דורא שגם בעשה יש דין בריה).

ברכות - לירושלמי מברכים על בריה אע"פ שאין בה כזית, ובדעת הבבלי נחלקו בתוס'
האם סובר כירושלמי (תוס' ברכות לט. ד"ה בצר).

מה שלא נחשב בריה לעניין פחות מכשיעור, כגון נבילה, לא נחשב בריה גם לעניין ביטול פרטי הדיו
ברוב (שבריה אינה בטילה אפילו באלף) (רעק"א על המשנה מכות פרק ג אות יד).

ערכים קרובים: ביטול ברוב, חצי שיעור, שיעורין. ערכים קרובים

ברירה

מעשה שנעשה בחוזה ואינו מבורר עדיין, חל ע"פ מה שיתברר בעתיד (הסוגיות בגיטין הגדרה
כד.; עירובין לו.; ביצה לז.; ועוד, האריך בדיון זה המידות לחקר ההלכה כב.).

ברייני חלויות שונות, כגון לשמה בגט (גיטין כד:), ערובי תחומין (עירובין לו:), חלוקת ירושה
(גיטין כה:), הפרשת קרבנות (עירובין לז:), מינוי לפסח (גיטין כה:), הפרשת תרומה (עירובין לז:),
הכנת מוקצה (ביצה י.).

לדוגמא, מי שיש לו שתי נשים ואמר לסופר כתוב גט לשם זו שתצא בפתח תחילה - הגט נכתב בהווה ואינו מבורר עדיין לשם איזו אשה, ואנו רוצים שיחול ע"פ מה שיתברר בעתיד איזו אשה תצא בפתח תחילה (גיטין כד:).

דוגמא נוספת: המניח שני ערובי תחומין בערב שבת, אחד במזרח ואחד במערב, ואומר אם יבוא רבי בשבת למזרח ערובי למזרח ואם יבוא למערב ערובי למערב - העירובין מונחים בהווה ואינו מבורר עדיין איזה מהם יחול, ואנו רוצים שיחול ע"פ מה שיתברר בעתיד להיכן יבוא רבו (עירובין לו:).

החולקים בדין זה - האם יש ברירה או אין ברירה - הם תנאים ואמוראים רבים בכמה וכמה סוגיות (גיטין כד:; עירובין לו:; ביצה לז: ועוד), וחלקם מחלקים שבמקרים מסוימים יש ברירה ובמקרים אחרים אין ברירה:

- (א) בדרבנן יש ברירה ובדאורייתא אין ברירה (רבי אושעיא, ביצה לח:).¹
- (ב) בדינים קלים יש ברירה ובדינים חמורים אין ברירה (דעת בית שמאי ע"פ הירושלמי ביצה א-ד (ה:); לפירוש קרבן העדה שם ד"ה ומשני).²
- (ג) תולה בדעת אחרים יש ברירה ותולה בדעת עצמו אין ברירה (אבין, גיטין כה:).
- (ג) בדבר שבוודאי יתברר יש ברירה ובדבר שלא ודאי שיתברר אין ברירה (תוס' גיטין כה: ד"ה רבי יהודה) בדעת רבי יוסי, והרמב"ן שם סוף ע"א לא מחלק.
- (ד) אם התנה יש ברירה ואם לא התנה אין ברירה (תוס' עירובין לז: ד"ה דברי) בדעת רבי מאיר ורבי יהודה).

דינים דומים: כל העומד³ - המידות לחקר ההלכה (כב,ג), כתב שדין ברירה קרוב לדין כל העומד (כגון כל העומד לזרוק כזרוק דמי (לרבי שמעון, וחכמים חולקים)), אך אינם שווים, ויש ביניהם שני חילוקים:

- (א) בכל העומד מוכיחים את הבפועל מהבכח (העומד לזרוק נחשב כאילו הוא זרוק), אך בברירה הוא להיפך, שמוכיחים את הבכח מהבפועל (כיוון שהפריש את הלוגין האלה מוכח שהם עמדו לכך מראש).
- (ב) בכל העומד אנו יודעים מראש מה יהיה הבפועל (אנו יודעים שיש מצווה לזרוק את הדם), אך בברירה אנו מסתפקים מהו הבכח, דהיינו מה עתיד להיות.
- (בחילוק בין ברירה לבין איגלאי מילתא למפרע, כגון בעל חוב למפרע הוא גובה (לאבין, ורבא חולק) - ביאר המידות לחקר ההלכה (כב-עו) שבלמפרע העתיד פועל על העבר, ובברירה העבר פועל על העתיד. בחילוק בין ברירה לבין תנאי יש כמה וכמה שיטות, ונפרטם לקמן בסעיף "תנאי").

מקור הדין שיש ברירה (לדעה שסוברת כך) הוא מסברא, כמו הדינים הדומים לברירה - כל העומד, הואיל וראוי. ולא מצינו שאחד מהתנאים או האמוראים שסובר שיש ברירה יביא ראיה מפסוק או מהלכה למשה מסיני (המידות לחקר ההלכה כב-א).

בביאור הדעה שאין ברירה נחלקו הראשונים האם הדין לא חל כלל (ר"י בתוס' גיטין עג: ד"ה תנא, הפירוש הראשון בתוס' עירובין לז: ד"ה אלא מעתה), או שחל ספק (רש"י חולין יד. ד"ה אוסרין - חל ספק, מהר"י בתוס' עירובין שם. והמידות לחקר ההלכה כב-ה חידש שזו גם מחלוקת תנאים בירושלמי גיטין ריש פרק ג). לדוגמא, האומר "שני לוגין שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה מעכשיו" - האם התרומה לא חלה כלל, או שהיא חלה אלא שהיא מעורבת בחולין, ולא נוכל לברר מה התרומה ומה החולין.

¹ נאריך בזה לקמן בסעיף "בדינים שונים" ד"ה דרבנן ודאורייתא.

² נאריך בזה לקמן בסעיף "בדינים שונים" ד"ה דינים קלים ודינים חמורים.

³ ע"ע כל העומד.

יוצא אפוא שיש שלוש שיטות יסודיות בדין ברירה:

- (א) יש ברירה - התרומה חלה, ולאחר מכן יפריש את שני הלוגין ועליהם תחול התרומה למפרע, והשאר הן חולין גמורים.
 - (ב) אין ברירה וחל ספק - התרומה חלה אלא שהיא מעורבת בחולין, ולא נוכל לברר מה התרומה ומה החולין.
 - (ג) אין ברירה ולא חל כלל - התרומה לא חלה כלל, ונשאר טבל.
- ונבאר את טעמה של כל דעה:

טעם הדעה שיש ברירה אינו שהדבר כבר מבורר (בפועל) בהווה, שהרי זה אינו (המידות לחקר ההלכה כב-א), אלא ביארו ראשי הישיבות (שערי יושר ז-יח ד"ה ואפשר, קובץ שיעורים ביצה לה, המידות לחקר ההלכה כב-ג) שטעמו הוא שהדבר עומד לכך (בכח) כבר בהווה שכך עתיד להיות, והעתיד (הבפועל) יוכיח למפרע מה היה עומד לכך בהווה. אמנם הגר"ט (גיטין פב ד"ה ובביאור) ביאר שהדבר לא עומד לכך בהווה, אלא שכיוון שיתברר בעתיד - חל כבר בהווה.

בטעם הדעה שאין ברירה וחל ספק ביארו שהדבר עומד לכך כבר בהווה שכך עתיד להיות (בכח), אך אפשר שישתנה בעתיד, וא"א להוכיח למפרע מהעתיד (הבפועל) מה היה עומד לכך בהווה (קובץ שיעורים ביצה לה, המידות לחקר ההלכה כב-ד).

בטעם הדעה שאין ברירה ולא חל כלל ביארו שאע"פ שהדבר עומד לכך (בכח) שכך עתיד להיות, זה שעומד לכך לא מועיל להחיל את הדין, שכדי להחיל דין צריך שהדבר יהיה בעולם (בפועל) (המידות לחקר ההלכה כב-ד, וכן משמע מהשערי יושר ז-יח ד"ה ואפשר). ויש מפרשים שדעה זו סוברת שהדבר לא עומד לכך (בכח) שכך עתיד להיות (קובץ שיעורים ביצה לה).

דרבנן ודאורייתא - יש דעות בגמרא (ביצה לח.), וכן הלכה, שבדרבנן יש ברירה ובדאורייתא לא. בטעם החילוק בין דרבנן לדאורייתא נחלקו המפרשים לשתי שיטות: (א) הר"ן כתב שהוא ספיקא דדינא האם יש ברירה או לא, ולכן מחמירים בדאורייתא ומקילים בדרבנן (וכן כתב המידות לחקר ההלכה כב-ח), והוסיף החזון איש (דמאי טז-ו ד"ה ומיהו (והביא שם את הר"ן)) שלפי זה במקרה שהברירה לחומרא - נפסוק שבדאורייתא יש ברירה, כדי להחמיר.

(ב) הים של שלמה (הובא בחזון איש שם) כתב שאינו מדין ספק, אלא שמעיקר הדין אין ברירה, ולכן בדאורייתא אין ברירה אפילו אם הברירה היא לחומרא. ורק בדיני דרבנן הקלו חכמים לסמוך על ברירה (ומעין זה כתב השאגת אריה (צ בתחילתו ד"ה מיהו) שהיא קולא שהקלו חכמים לסמוך בשל דבריהם על ברירה, והוסיף שלפי זה הוא רק כשהברירה לקולא, אך כשהברירה לחומרא - נפסוק שאין ברירה בדרבנן, כדי להקל).

והוסיף החזון איש (דמאי טז-יא) שדין דרבנן שעיקרו מדאורייתא, כגון תרומה בזמן הזה (לרמב"ם שהיא מדרבנן בזמן הזה), דינו כדאורייתא ואין בו ברירה.

דינים קלים ודינים חמורים - יש דעה מחודשת בירושלמי שמחלקת שבדינים קלים יש ברירה ובדינים חמורים יותר אין ברירה (גם בדרבנן), ולכן במוקצה בבעלי חיים שהוא חמור אין ברירה, ובשאר מוקצה יש ברירה (דעת בית שמאי ע"פ הירושלמי ביצה א-ד (ה): לפירוש קרבן העדה שם ד"ה ומשני).

שותפין ותפוסת הבית - חקרו ראשי הישיבות האם זוהי בעלות אחת כוללת של כולם (כל השותפין או הירושין) על כל הנכס (וכל אחד בעלים על כל הנכס), או שכל אחד מהם

הוא בעלים רק על חלק מהנכס¹. וכל החקירה הזו שייכת רק לדעה שאין ברירה, אך לדעה שיש ברירה - כאשר יחלקו בעתיד יתברר למפרע מה היה חלקו של כל אחד, וא"כ פשוט שכל אחד בעלים רק על חלק מהנכס (קובץ שיעורים בבא בתרא תד בסופו).

בפעיף זה נפרט מקרים שבהם לכו"ע (דהיינו לכל התנאים והאמוראים) יש ברירה (לפחות לחלק מהמפרשים). לכ"ע יש ברירה

כשיחול מזמן הבירור ולהבא - במקרה שאינו רוצה שהדבר יחול למפרע ע"פ מה שיתברר בעתיד, אלא שיחול רק מזמן שיתברר ולהבא, כגון שאינו אומר "מה שילקטו עניים במשך היום יהיה הפקר מעכשיו", אלא "מה שילקטו עניים במשך היום יהיה הפקר ברגע שילקטו", יש בזה שלוש דעות במפרשים:

(א) הקצוה"ח (סא"ה) הביא צד שגם במקרה זה צריך את דיני ברירה, ולא יועיל לדעה שאין ברירה (הוא תלה זאת במחלוקת הפוסקים) (והמידות לחקר ההלכה כב-לא חלק עליו וכתב שלכל הפוסקים אין צריך בזה דיני ברירה).

(ב) רוב הראשונים והאחרונים כתבו שבמקרה זה אין צריך את דיני ברירה, ויועיל אפילו לדעה שאין ברירה (ריטב"א ישנים גיטין כה. ד"ה אמר אביי, ש"ת הרשב"א ח"ב ד"ה אבל מה, שאגת אריה צב (ד"ה ומכאן) וצג בתחילתו, נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע צא ד"ה ואעפ"כ).

(ג) הנתיה"מ חידש עוד יותר מזה, וכתב שבמקרה שראוי לחול בזמן שיתברר - אפילו אם אמר מעכשיו יועיל (גם לדעה שאין ברירה), וכל מה שברירה לא מועילה (לדעה שאין ברירה) הוא רק במקרים שהדין לא יוכל לחול בזמן שיתברר, כגון השוחט את הפסח על מי שיעלה ראשון לירושלים (גיטין כה.), שבשעה שיתברר מי עלה ראשון כבר לא יוכל לחול המינוי, שאז כבר ישחט הפסח וא"א להימנות.

בקניית ממון אין דיני ברירה, וכל תנאי שבממון קיים אפילו תנאי שיש בו משום ברירה ואפילו לדעה שאין ברירה (חזון איש דמאי טז-יג בסופו, בלשון "והיה נראה מתוך זה", המידות לחקר ההלכה כב-נח). ואת הטעם לזה ביאר המידות לחקר ההלכה (שם), שבממון הוא בעל הדין, ובבעל דין אין דיני ברירה, שכשם שהוא יכול לקבוע את הדין ע"פ הגבלות שונות, כך יכול להחיל את הדין גם על דבר שאינו מבורר.

חיפרון ידיעה אינו תלוי בברירה ויועיל לכו"ע, כגון המניח שני ערובי תחומין ואומר "ערובי למזרח אם כבר בא החכם למזרח, וערובי למערב אם כבר בא החכם למערב", שהחכם כבר בא בזמן הנחת העירובין, ובעצם הדבר כבר מבורר, אלא שהאדם לא יודע להיכן בא (עירובין לו: ורש"י שם ד"ה א"ר יוחנן).

כאשר שני הרברים יכולים לחול יחד כתב הר"ן שאינו שייך לדין ברירה ומועיל אפילו מדאורייתא. ולכן המשעבד עצמו ולא פירש למי (שצריך לברר למפרע למי נשתעבד) - יועיל, משום שיכול לשעבד עצמו לכל העולם בזה אחר זה. אך הרמב"ן כתב שגם שעבד כזה לא מועיל מדאורייתא משום ברירה, אלא רק מדרבנן (קצוה"ח סג"א ד"ה ואין).

כשלא אכפת לאדם מה יתברר חידש העונג יום טוב (קסו) שהברירה תועיל לכו"ע (גם לדעה שאין ברירה).

בפעיף זה נפרט מקרים שבהם לכו"ע (דהיינו לכל התנאים והאמוראים) אין ברירה (לפחות לחלק מהמפרשים). לכ"ע אין ברירה

¹ יש צדדים נוספים, וכן יש שחילקו בין שותפין ליורשין, הובאו בערך שותפין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה, ובערך תפוסת הבית בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

בהפקר נחלקו הראשונים האם לדעה שיש ברירה נאמר ברירה גם בהפקר, וכשאדם זוכה בחפץ של הפקר הוברר הדבר למפרע שכבר מרגע שהופקר היה ברשותו של מי שיזכה (רש"י ביצה לט. ד"ה כרגלי הממלא), או שאין ברירה בחפצי הפקר (ריטב"א שם). וכדי לבאר את מחלוקתם ייסד המידות לחקר ההלכה (כב-כא) שברירה (וכן שאר דיני בכח) שייכת רק כשכבר קיים איזה דבר, אבל לא על העדר. ולפי זה נחלקו בגדר הפקר, שלרש"י הוא שייך לכל העולם, וא"כ הבעלות כבר קיימת, ושייך דין ברירה, אך לריטב"א הפקר אינו שייך לאף אחד, וא"כ אי אפשר לומר ברירה, כיוון שהוא העדר.

בתערובת חידשו התוס' (תמורה ל. ד"ה ואידך) שאם לא הוברר האיסור מתחילה שייך דין ברירה, ולדעה שיש ברירה יוכל ליטול מהתערובת ולברר שזהו האיסור, כגון שני שותפין שחלקו, אחד נטל עשרה טלאים והשני נטל תשעה טלאים וכלב, שיוצא אפוא שבטלאיו של הראשון מעורב מחיר כלב (שאסור למזבח), אך לא הוברר האיסור מתחילה, ולכן יכול להוציא טלה אחד ולברר שהוא המחיר כלב, והתשעה הנותרים יהיו מותרים (ומה שא"א לעשות זאת בכל תערובת, כגון שנפלה חתיכת נבילה לתוך היתר, הוא משום ששם הוברר האיסור מתחילה, שקודם שנתערבו ידענו שחתיכה זו אסורה). והעונג יום טוב (לג ד"ה ע"כ) כתב שלא שייך לעשות ברירה בתערובת כלל.

כשהדבר כבר מבורר בהווה לא תועיל ברירה לשנותו (אפילו לדעה שיש ברירה), אלא ברירה מועילה רק בדבר שעדיין אינו מבורר בהווה. למשל, בשותפות בבהמה כבר מבורר בהווה שאין לכל שותף חלק כלל, כיוון ששני חצאיה ינקי מהדדי ואי אפשר לחלקה, ולכן לא שייך בזה ברירה, אלא רק בשותפות בקרקע, שיש לכל שותף חלק אלא שאינו מבורר (המידות לחקר ההלכה כב-קד בביאור הגמרא ביצה לז; אך מביא אחרונים שביארו את דין ינקי מהדדי באופן אחר).

תנאי דומה לדין ברירה, שהרי גם בו מבררים את ההווה (זמן המעשה) ע"פ העתיד (זמן קיום התנאי), כגון האומר לאשה הרי את מגורשת מעכשיו על מנת שאבוא תוך י"ב חודש, שמבררים האם הגירושין חלים עכשיו ע"פ ביאתו עוד י"ב חודש. ואעפ"כ תנאי אינו מדיני ברירה שהרי הוא מועיל גם לדעה שאין ברירה (חוץ מהרי"ק מקודשת לי מעכשיו על מנת שירצה אבא, שהגמרא כן תלתת תנאי זה בדין ברירה), ובחילוק בין תנאי לברירה יש ארבע שיטות (שתי השיטות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) שיטת רש"י (גיטין כה: ד"ה ולכי) ותוס' (שם ד"ה ולכי) שבתנאי בדעתו לקיימו ובידו לקיימו (שהרי רוצה לבוא בסוף י"ב חודש, וגם בידו לעשות זאת), אך בברירה אין בדעתו ובידו לקיימה (הכותב גט לשם איזו אשה שתצא בפתח תחילה - אינו תלוי בו מי מהן תצא ראשונה, ולכן גם על מנת שירצה אבא תלוי בדין ברירה, שהרי תלוי ברצונו של אביו ולא ברצונו שלו).

(ב) שיטת הרמב"ן (גיטין כה: ד"ה תולה) והריטב"א (שם ד"ה מה היא) שתנאי חל רק על דבר אחד (האשה המתגרשת), אך ברירה חלה על שני דברים (שתי הנשים שצריך לברר איזו מהן תתגרש). וביארו ראשי הישיבות (מערכת הקניינים טז ד"ה ובטעמא, שערי יושר ז-יח ד"ה ואפשר, המידות לחקר ההלכה כב-כד) שבשני דברים הספק על מה יחול, ולזה צריך ברירה, אך בדבר אחד ידוע על מה יחול, והספק רק האם יחול או לא, ולזה מועיל תנאי (והוסיפו הראשונים (הרמב"ן שם, והריטב"א שם ד"ה רשב"י) שתנאי התלוי ברצון, כגון הרי את מקודשת לי מעכשיו על מנת שירצה אבא, כן תלוי בדין ברירה אע"פ שהוא על דבר אחד).

(ג) המידות לחקר ההלכה (כב-מא) חידש חילוק נוסף, שבתנאי אינו רוצה שהבכח יחשב כמו בפועל, אלא שמספיק לו הבכח (שמתכוון להתנות שאם עכשיו עומד להיות (בכח) שאחזור עוד י"ב חודש הרי את מקודשת), אך בברירה רוצה שהבכח יחשב כמו בפועל, ולזה צריך את דיני ברירה (שהכותב גט לשם מי שתצא בפתח תחילה - כדי שיהיה לשמה צריך לדעת בפועל מי תצא תחילה, כדי לדעת לשם מי כותב).

ד) עוד חילק המידות לחקר ההלכה (כב-סה) שבכל תנאי המתנה הוא הבעל דין לעניין ההתנאה שהרי הוא זה שהתנה את התנאי, ובלעדיו לא היה צריך כלל תנאי, ובעל דין אין צריך דיני ברירה (משום שבעל דין יכול להחליט כרצונו גם בתוצאות שאינן מבוררות (שם כב-נג), וכמו שיוכל לקבוע את הדין ע"פ הגבלות שונות (שם כב-נח)). אך בברירה אנו דנים כשאנו הבעל דין (למשל, בכותב גט לשם מי שתצא בפתח תחילה, הוא לא הבעל דין על דין לשמה, שאת דין זה צריך גם בלעדיו).

(והעיר עוד המידות לחקר ההלכה (כב-מא) שאת כל החילוקים בין תנאי לברירה צריך רק כשהתנאי הוא למפרע (הרי את מגורשת מעכשיו על מנת שאבוא תוך י"ב חודש), אך אם התנאי הוא מכאן ולהבא (הרי את מגורשת עוד י"ב חודש אם אבוא אז) - פשוט שאינו מדיני ברירה, שהרי בכל דין שיחול רק כשהדבר כבר יהיה מבורר אינו תלוי בדין ברירה¹).

ערכים קרובים: הואיל, כל העומד, למפרע, ממרני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו. ותלוי בדין ברירה כמו שהבאנו שם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקור הדין), מתנות שלא הורמו (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה גדר כמי שהורמו) הבאנו דעה שהפרשת תרומה היא ברירה), שותפין, תנאי, תפוסת הבית.

ערכים קרובים

ברית מילה

עיין ערך מילה.

ברכות המצוות

ברכה שמברכים על מצוות (הסוגיא בפסחים ז).

הגדרה

לדוגמא, ברכת על נטילת ידיים, להניח תפילין, להדליק נר של חנוכה.

במקור החיוב לברכן מצאנו שלושה מקורות:

מקור וטעם

א) בבבלי מפורש שהוא מדרבנן (ברכות טו. לגבי ברכה על תרומה).
ב) לגבי דין הזכרת שם השם בברכה סמכו לכך את הפסוק בפרשיית וידוי מעשרות "לא עברתי ממצוותיך ולא שכחתי" (דברים כו-ג) - שלא שכחתי לברך "להפריש תרומה ומעשר" (ברכות מ: ורש"י שם ד"ה מלברכן).

ג) והירושלמי (ברכות ו-א [מא]) הביא לכך היקש - "ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצווה" (שמות כד-יב), מקיש תורה למצוות, מה תורה טעונה ברכה אף מצוות טעונות ברכה². אך יש מי שכתב שגם לירושלמי היא אסמכתא (פרי מגדים פתיחה כוללת לברכות טו. דן בזה מנחת אשר דברים נ-א).

בטעם שצריך לברך על מצוות חידוש הלקח טוב (יא ד"ה ע"ל) שהוא מדין ברכות הנהנין, שכשם שאסור להנות מהעולם הזה בלא ברכת הנהנין, כך אסור להנות מהמצווה בלא ברכת המצוות.

במהות חיוב הברכה חקר העיון בלומדות (ב) האם הוא דין אחד על כל המצוות, או דין נפרד על כל מצווה.

¹ כדלעיל בסעיף "לכ"ע יש ברירה" ד"ה כשיחול מזמן הבירור והלאה.

² אמנם לגבי ברכת התורה עצמה נחלקו האם היא דאורייתא, הבאנו זאת בערך ברכת התורה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקור הדין.

ברכות המצוות, השבה וההודאה - בבבלי מצינו כמה חילוקים ביניהן, ובירושלמי לא מחלק ביניהן (אמרי במערבא שיטות הירושלמי והבבלי ט).

בסעיף זה נדון בכללים על אלו מצוות מברכים.

יש מצוות שאין מברכין עליהן, ואלו הן (ש"ת הרשב"א ח"א יח):

- (א) מצווה שאין בה מעשה, כגון השמטת כספים.
- (ב) מצווה שאינה תלויה רק בעושה אלא גם באדם אחר, כגון מתנות עניים (שתלויות בעניים), וכן דבר שמסור לבית דין כגון עשיית דין¹.
- (ג) מצווה שבאה מתוך עבירה, כגון השבת גזילה והשבת ריבית.
- (ד) מצווה שאין הקב"ה חפץ בה, כגון מיתות בית דין.
- (ה) מצווה שאינה משלו, כגון מתנות כהונה, שאינן שלו אלא משולחן גבוה זכו.
- (ו) מצווה שמטרתה אינה המצווה, כגון יבום וחליצה, שמטרתן לפריה ורביה.

מצוות שבין אדם לחבירו, כגון כיבוד אב ואם, צדקה וביקור חולים - בפשטות אין מברכים עליהן. ויש מהראשונים שכתב שכן מברכים (כתבי רבינו אליהו מלונדריש, הובא במנחת אשר דברים נ-ו).

מצוות לא תעשה אין מברכים עליהן (פרי מגדים יו"ד משבצות זהב א ד"ה ודע, האריך בזה שדי חמד ח"א ב-מ עמוד 330).

חשד - נחלקו הפוסקים האם מברכים על דין שאינו מצווה בפני עצמה אלא רק מפני החשד. כגון אכסנאי שמשותף בנר חנוכה עם בעל הבית, אך יש לו פתח פתוח לעצמו, שצריך להדליק בפתח זה רק משום החשד (מגן אברהם או"ח תרעז-ד: אין צריך לברך, פרי מגדים אשל אברהם תרעז-ד: מברך).

הכשר מצווה, הירושלמי חידש שמברכים גם עליו, כגון העושה סוכה מברך "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לעשות סוכה", העושה לולב מברך "לעשות לולב", וכן מזוזה, תפילין וציצית (ירושלמי ברכות ט-ג [סו.]).

מנהג, כגון הלל בימים שקוראים אותו בדילוג - לר"ת מברכים עליו, ולמחזור ויטרי לא (תוס' ברכות יד. ד"ה ימים).

אפשר לברך כל זמן שהמצווה קיימת, למשל, יכול לברך על הציצית כל זמן שהוא מעוטף. ובטעם לזה יש לחקור האם הוא תיקון למפרע (כאילו בירך כבר מההתחלה), או רק מכאן ואילך (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד מ).

ברכה אחת על כמה מעשים (כגון לשחוט כמה בהמות יחד) - חקרו האם כל מעשה מחייב ברכה נפרדת, ורק אם בירך על כולם ברכה אחת הוציא את כולם, או שכיוון שכולם לפניו ועושה הכל בהמשך אחד, נחשבים כולם למעשה אחד, וחייבים רק בברכה אחת (וזאת הברכה בירור הלכה לא ד"ה ונראה לבאר).

הברכה אינה מעכבת את המצווה, דהיינו שאם לא בירך אעפ"כ יצא ידי המצווה. וחידוש הלקח טוב (יא ד"ה ו"ל ד"פ) שכל זה רק במצווה דאורייתא, שכיוון שהברכה דרבנן אינה יכולה לעכב את המצווה דאורייתא. אך במצווה דרבנן הברכה כן מעכבת את המצווה.

מצוות קיומיות ולא חיוביות¹, כגון מזוזה ומעקה (שאינן חובה עליהן, אלא רק אם בונה בית) - גם עליהן מברכים (רמב"ם ברכות יא-ב).

¹ ועיין לקמן בסמוך ד"ה מצוות שבין אדם לחבירו.

בסעיף זה נדון לגבי מצוות שונות האם מברכים עליהן.

סיפור יציאת מצריים אין מברכים עליו, ובטעם לזה יש שתי דעות:

- (א) לא תיקנו ברכה על מצווה שיוצא בה ידי חובה בהרהור² (ש"ת הרא"ש כד-ב).
 (ב) לא תיקנו ברכה כיוון שמצווה זו נכללת בלימוד תורה (שדי חמד ח"ב ז-יג ד"ה עוד עמוד 351, והביא שם גם את ש"ת הרא"ש).

עשיית מעקה - הרמב"ם (ברכות יא-ב) כתב שמברכים עליה, אך הרוקח (תחילת שסו) כתב שאין מברכים משום שגם עכ"ם הוזהרו עליה, והברכה היא "וציונו" ולא את העכו"ם (דן בזה גם השדי חמד ח"ה מערכת ברכות טז עמוד 249, ושם יא ד"ה ועיקר) עמוד 344).

ברכת ביעור חמץ מברך גם אם לא ימצא חמץ - וחקר ר' שמואל האם הוא משום שהמצווה היא הבדיקה עצמה (ולא הביעור), או שהמצווה היא הביעור, אך תיקנו ברכה גם על מה שמתעסק במצווה אפילו אם לא יקיימה (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד מג).

קידוש השם - הנהרג על קידוש השם מברך קודם שיהרגוהו "אשר קידשנו במצוותיו וציונו לקדש שמו ברבים", שהרי היא מצוות עשה (ש"ת שיח יצחק קה-ג).

ברכת השחיטה - כתב הט"ז שאינה ברכת המצוות אלא ברכת השבח (הביאו חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קמח ודן בדבריו).

ברכת האירוסין - חקרו האם היא ברכת המצוות או ברכת השבח (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד מז, מנחת אשר בראשית כח-א ד"ה ונראה).

ברכת תפילין - לרש"י מברך ברכה אחת על שתיהן (אם לא סח בין יד לשל ראש), לר"ת מברך על כל אחת מהן (ברכות ס: ד"ה אשר).

טבילה והגעלה - על טבילה מברכים, משום שהיא מצוות עשה לטבול. אך על הגעלה אין מברכים, משום שהיא מצוות לא תעשה - שלא לאכול נבילות (וכמו שאין מברכים על ניקוד הגיד והחלב) (איסור והיתר הארוך נח-קד).

טבילת כלים הניקחים מגוי - נחלקו הראשונים האם מברכים עליה (תוס' עבודה זרה עה: ד"ה אי) או לא (ריטב"א עבודה זרה עה: (סוף ד"ה הוה) בדעת הרמב"ם).

נר שבת - תוס' הביא דעה שאין מברכים עליו, ודחאה (שבת כה: ד"ה חובה. ספר הישר תשובות מז-ו ומח-ו: אין צריך לברך. הגהות מיימוניות שבת ה-א הביא ירושלמי שמברכים).
 לדעה שאין צריך לברך נאמרו שלושה טעמים:

- (א) הדלקת הנר היא חובה ולא מצווה.
 (ב) המצווה בתוצאה, שאם היה הנר דולק מערב שבת אין צריך לכבותו ולהדליקו (שני הטעמים הללו הובאו בתוס' שבת כה: ד"ה חובה).
 (ג) ההדלקה אינה גמר המצווה, שגמר המצווה הוא האכילה לאור הנר (ספר הישר תשובות מז-ו ומח-ו).

ובית הלוי (ח"א יא) חילק שיש בנר שבת שני דינים - כבוד שבת ועונג שבת. הדלקת נר בכלל היא כבוד שבת, ועליה מברכים, אך הדלקת נר נוסף במקום סעודה היא עונג שבת, ועליה אין מברכים, שאינו עדיף מכל מה שמכין לעונג שבת¹.

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

² וע"ע סיפור יציאת מצריים בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה אופן ההגדה) שלרוב הדעות לא יוצא ידי חובה בהרהור.

משלוח מנות - אין מברכים עליו. ויש לזה ארבעה טעמים (שרידי אש מגילה ט):
(א) שמא חבירו לא ירצה לקבל.²

(ב) כיוון שהמצווה אינה תלויה רק בנותן אלא גם במקבל (ולכן גם אם ברור שהמקבל רוצה, וגם לדעות שיוצא ידי חובה גם כשהמקבל לא רוצה - כיוון שאינה תלויה רק בנותן - אין מברכים).

(ג) טעם משלוח מנות הוא להרבות שלום ורעות,³ ולכן טוב יותר שיתן מרצונו ולא ע"י ציווי, ולכן אין מברכים על הציווי.

(ד) משלוח מנות היא מצווה תמידית כל השנה, אלא שבפורים נצטוונו לקיימה בפועל כדי שנזכור אותה כל השנה (כמו קריאת זכור). ועל מצווה תמידית אין מברכים.

ערכים קרובים: ברכות הנהנין, ברכת התורה (ושם בסעיף "מקור וטעם" בד"ה במהותה) דנו האם ערכים קרובים היא ברכת המצוות, ספק ברכות, עובר לעשייתן, תפילה.

ברכות הנהנין

ברכה שמברכים על הנאה (הסוגיות בברכות פרק ו). הגדרה

בערך זה נדון בברכות הנהנין בכלל. לגבי ברכת המזון - ע"ע.

לדוגמא, ברכת המוציא, ברכת הריח.

מקורן של ברכות הנהנין הוא מדרבנן.⁴ והפני יהושע חידש שיש צד לומר שכל ברכות הנהנין הן מדאורייתא, שהרי הגמרא אמרה שזו סברא שאסור להנות מהעולם בלא ברכה, וסברא היא דאורייתא (בכל זה דנו הפני יהושע ברכות לה. ד"ה אלא סברא) והמנחת אשר דברים טו-א).

בטעמה של ברכת הנהנין יש לחקור האם היא משום שמצווה להודות לפני שנהנה מהעולם הזה (מצווה), או שמטרתה להתיר את איסור מעילה (מתיר) (חקירות במסכת ברכות לו).

הנאה בברכת הנהנין - חקרו האם צריך את הנאת לשונו, או את הנאת מעיו, או את שתיהן יחד (חקירות במסכת ברכות יז).

האוכל דבר איסור אין מברך עליו. וחידש אבן האזל (ברכות א-ט) בדעת הרמב"ם שאינו מדין "בוצע בירך ניאץ ה'" (תהילים י-ג), אלא מפני שנחשב כאוכל שאינו ראוי לאכילה, שהאיסור לאוכלו מחשיבו כאינו ראוי. פרטי הדין

בריה - לירושלמי מברכים עליה אע"פ שאין בה כזית, ובדעת הבבלי נחלקו בתוס' האם סובר כירושלמי (תוס' ברכות לט. ד"ה בצר).

ספק ברכות להקל (משנה ברורה קסז-מט, רט-ט). אמנם ר"י (בתוס' ברכות יב. ד"ה לא) סובר שמספק צריך לחזור ולברך. ובטעמו נחלקו האחרונים:
(א) משום שאסור לאכול בלא ברכה (גליון הש"ס שם).

¹ וע"ע נר שבת בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בגדרו) שדנו אם הוא כבוד שבת או עונג שבת.

² אמנם נחלקו הפוסקים במקרה שחבירו לא רצה לקבל, כמו שהבאנו בערך משלוח מנות בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חבירו לא רצה לקבל.

³ אמנם יש למשלוח מנות טעם נוסף, כמו שהבאנו בערך משלוח מנות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁴ לגבי ברכת המזון ע"ע ברכת המזון בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורה.

(ב) משום שברכת הנהנין אסמכוה אקראי (מצפה איתן שם).
 (ג) משום שהוא סובר שברכת הנהנין דאורייתא¹ (פני יהושע שם ד"ה ויותר (בסברא השניה)).
 (ד) כיוון שבברכה אין פסידא ואין טרחא יש להחמיר בה (פני יהושע שם ד"ה ויותר (בסברא הראשונה)).
 ונפק"מ (בין שלוש הדעות הראשונות לדעה הרביעית) אם ר"י החמיר רק בברכות הנהנין או בכל הברכות.

ברכת המוציא פוטרת דברים הבאים בתוך הסעודה - וחקר הפרי מגדים האם הוא משום חשיבות הלחם או משום חשיבות ברכת המוציא (פרי מגדים אשל אברהם קעז-א).

ברכת הריח - חקרו האם מברך על הריח עצמו, או על הפרי (העיקר) שממנו בא הריח (רוח אליהו מט).

תנאי ברכת בורא מיני מזונות - יש לחקור האם חז"ל הגדירו אלו תנאים מחייבים בברכת בורא מיני מזונות (סיבה), או שתנאים אלה רק מוכיחים שקובעים עליה סעודה ולכן מברכים עליה בורא מיני מזונות (סימן) (וזאת הברכה בירור הלכה ג-2).

ערכים קרובים: ברכות המצוות, ברכת המזון, ברכת התורה (ושם בסעיף "מקור וטעם" בד"ה במהותה) דנו האם היא ברכת הנהנין, ספק ברכות, תפילה.

ברכת הזימון

עייני ערך זימון.

ברכת המזון

ברכה שמברכים לאחר הסעודה (הסוגיות בברכות מח:-מט:).

מקורה מדאורייתא, מהפסוק (דברים ח-י) "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך" (ברכות כא).
 ואע"פ שהיא מדאורייתא (שהברכה הראשונה בברכת המזון בוודאי דאורייתא), יש כמה פרטי דינים שהם דרבנן:
 (א) הברכה השניה והשלישית - נחלקו בהן הראשונים לשלוש דעות: [א] שלוש הברכות דאורייתא (תוס' ברכות טז. ד"ה וחזקתם), [ב] מדאורייתא אין חובה לברך שלוש ברכות אך יש חובה להזכיר את שלוש העניינים - מזון, ארץ, וירושלים (רש"י ע"פ מגן אברהם או"ח קצא-א), [ג] מדאורייתא צריך רק להודות על המזון כל אחד בלשונו (רמב"ן ע"פ כסף משנה ברכות ב-א. אמנם מנחת אשר דברים יד-א כתב שאפשר שגם הרמב"ן סובר כשיטת התוס'. וכן הביא שם שנחלקו המפרשים בדעת הרמב"ם).
 (ב) הברכה הרביעית - נחלקו בגמרא (ברכות מו.) האם היא דאורייתא או דרבנן, ולהלכה דרבנן.
 (ג) הנוסח - בוודאי מדרבנן. שמדאורייתא חובה לברך, אך לא בנוסח מסויים (מנחת חינוך תל-א [ג]).
 (ד) השיעור - מדאורייתא רק בכדי שביעה, שנאמר (דברים ח-י) "ואכלת ושבעת וברכת", ומדרבנן בכזית (ברכות כ:).

¹ דנו בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורן.

ה) ברכה מעין שלוש (על שבעת המינים) - לרוב הראשונים היא דאורייתא (רמב"ן ברכות מט: בסופו, רשב"א ברכות לה. ד"ה הכי, רא"ש ברכות פ"ו ס' טז, טור א"ח רט בסופו), ולרמב"ם היא דרבנן (ברכות ח"ב).

בטעמה חקר האפיקי ים האם היא על הנאת גרונו או על הנאת מעיו (אפיקי ים ח"ב א).

מניין המצוות - הגר"פ פערלא (על הרס"ג עשה ל ד"ה והנה) הביא פסיקתא שחידשה שיש בברכת המזון גם לאו - "השמר לך פן תשכח את ה' אלקיך" (דברים ח-יא). אך חידוש זה לא הוזכר בשום מקום, ויש שכתבו שהוא אסמכתא (מנחת אשר דברים יד-א בסופו).

שלוש הברכות (חוץ מהאחרונה) מעכבות זו את זו (פתח הדבר קצד-א בדעת הרמב"ם). פרטי הדין

אכל דבר איסור, בין אם הוא איסור דאורייתא ובין אם הוא דרבנן, בין בשוגג ובין במזיד - לרמב"ם אין מברך עליו (ברכות א-ט), ולראב"ד מברך (בהשגות שם).

כדי אכילת פרס - בברכת המזון נחלקו האחרונים:

א) גם בשהה יותר מכדי אכילת פרס מצטרף לחיוב ברכת המזון (כנסת הגדולה, הובא במגן אברהם א"ח רי-א).

ב) צריך לאכול בכדי אכילת פרס, ואפילו אם אכל כדי שביעה, ובמקרה זה צריך שכל שיעור השביעה (ולא רק כזית) יהיה בתוך כדי אכילת פרס (מנחת חינוך שיג-ב [ב] ד"ה ובעיקר).

ג) יש חילוק בין אכילת כזית לאכילת כדי שביעה: האוכל כזית צריך כדי אכילת פרס, שהוא מדיני אכילה כשאר אכילות, אך האוכל כדי שביעה חייב בברכת המזון מדאורייתא מדין הנאת מעיו, ולכן מצטרף גם בשהה יותר מכדי אכילת פרס (פרי מגדים אשל אברהם רי-א, מוצל מאש ח"א טז).

בשיעור שביעה דאורייתא (ברכות כ:): נחלקו האחרונים לשלוש דעות (מנחת אשר דברים יד-ה):

א) צריך שישבע מן הפת בלבד (פרי מגדים קפד).

ב) דבר העשוי ללפת את הפת מצטרף, כיוון שטפל לפת (ביאור הלכה קפד).

ג) כל שאר המאכלים מצטרפים (הלכות קטנות ח"ב רכז).

ערכים קרובים ברכות הנהנין, זימון, ספק ברכות.

ברכת התורה

ברכה שמברכים לפני לימוד תורה (הסוגיא בברכות יא:). הגדרה

במקורה הגמרא הביאה שני מקורות: מקור וטעם

א) הפסוק (דברים לב-ג) "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקינו" (ברכות כא:).

ב) ק"ו מברכת המזון - על חיי שעה מברך, על חיי עולם לא כל שכן (ברכות מח:; וכן בירושלמי ברכות ז-א [נב:]).

מקור הדין - לרוב הראשונים היא דאורייתא (רמב"ן, רשב"א, חינוך, שאגת אריה כד (באריכות). הובאו במשנה ברורה מז-א) ובדעת הרמב"ם נחלקו האחרונים האם היא דאורייתא או דרבנן (פרי מגדים פתיחה לברכות השחר בתחילתו: דרבנן, קריית ספר: דאורייתא, האריך בזה במנחת אשר דברים סב-א ד"ה והנה הרמב"ם).

אך יש שני פרטים שהם בוודאי דרבנן:

א) נוסח הברכה. שגם לדעות שמן התורה יש חובה לברך, אין מצווה בנוסח מסויים (מנחת חינוך תל-א [ה] ד"ה ומביא).

(ב) ברכת התורה בציבור (בקורא בתורה). שהרי מדאורייתא יצא בזה שבירך בשחרית, אלא היא דרבנן משום כבוד הציבור (משנה ברורה מז-א).

במהותה חקרו בין ארבעה צדדים:

- (א) ברכת השבח - על נתינת התורה (מנחת חינוך תל-א [ה] ד"ה ומביא).
 (ב) ברכת המצוות - על החיוב ללמוד תורה (דבר אברהם ח"א טז-א וחידושי ר' שמואל פסחים עמוד קמז חקרו האם היא ברכת השבח או ברכת המצוות. ומעין זה חקרו ביכורי ארץ (ברכות ח"א א-סא) ומנחת אשר (דברים סב-א בתחילתו) האם ברכת התורה היא ברכת המצוות או ברכת ההודאה).
 (ג) ברכת הנהנין - על שמחת הלב בלימוד (קהילות יעקב ברכות כד [ד"ה ועוד] כתב שהיא גם ברכת הנהנין).
 (ד) גזירת הכתוב לברך קודם הלימוד (קהילות יעקב ברכות כב, והביא שם גם את הצד של ברכת השבח וברכת הנהנין).

אופן חיובה הוא מצווה קיומית, ואינה חיובית¹. דהיינו, אין חיוב לברך, אלא שאם רצה ללמוד חלה עליו מצווה לברך (מנחת חינוך תל-א [ה] ד"ה ומביא).

במניין המצוות יש שלוש דעות (מנחת אשר דברים סב-א ד"ה והנה הרמב"ם):

- (א) הרמב"ן מנאה (בהוספותיו למצוות עשה טו).
 (ב) הרמב"ם לא מנאה, וביארו בדעתו הרבה אחרונים שסובר שהיא דרבנן² (פרי מגדים פתיחה לברכות השחר בתחילתו).
 (ג) ויש מי שביאר בדעת הרמב"ם שהיא דאורייתא, ולא מנאה משום שסובר שאינה מצווה בפני עצמה אלא חלק ממצוות תלמוד תורה (קריית ספר).

במספר הברכות נחלקו הראשונים האם הן שלוש - "לעסוק", "הערב", "בחר בנך" (רמב"ם תפילה ז-יא), או שתיים - ש"לעסוק" ו"הערב" הן ברכה אחת (תוס' ברכות מז. ד"ה כל). ונפק"מ לנוסח של ברכת "הערב", שאם היא ברכה נפרדת גורסים "הערב", וכן גרס הרמב"ם, ואם היא המשך של "לעסוק" גורסים "והערב", וכן גרסו התוס' (ב"י א"ח מז-ו). אמנם בהוצאות הישנות גירסת הרמב"ם היא "והערב", אע"פ שהוא סובר שהן שלוש ברכות, ורק בהוצאת פרנקל גירסתו היא "הערב" (ובשינויי נוסחאות שם העירו שיש כתבי יד שגרסו "והערב").

בטעם שתיקנו כמה ברכות ולא די בברכה אחת, ישנן ארבע שיטות (שלושת הטעמים הראשונים הם לדעה שהן שתי ברכות, והטעם הרביעי הוא לדעה שהן שלוש ברכות):

- (א) ברכה אחת לתורה שבכתב ואחת לתורה שבע"פ (תלמידי רבינו יונה ברכות יא: סוף ד"ה והא).
 (ב) לכל אחת משתי הברכות יש מעלה: בראשונה יש בקשה - "הערב נא", והאחרונה היא המעולה שבברכות (כלשון הגמרא שם) (הראב"ד בהשגותיו על בעל המאור ברכות יא:).
 (ג) "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לעסוק בדברי תורה" היא ברכת המצוות, ו"אשר בחר בנך" היא ברכת ההודאה (אגרות משה א"ח ח"ב ג)³.
 (ד) שלוש הברכות הן כנגד תורה משנה ומדרש (בעל המאור ברכות יא:).

אין ברכה לאחר הלימוד. ובטעם לזה ישנם שני הסברים:

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

² הבאנו את המחלוקת בדעתו לעיל ד"ה מקור הדין.

³ ועיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותה) שחקרו האם היא ברכת המצוות או ברכת השבח, וכן הבאנו שם צדדים נוספים.

(א) זו ברכת המצוות, ואין מברכים לאחר המצוות (ורק לאחר קריאת התורה בבית הכנסת מברכים משום שהיא תקנת משה ועזרא, ועל תקנות מברכים גם לאחריו) (ש"ת הרשב"א ח"ז תקמ)¹.

(ב) זמנו של לימוד תורה הוא כל היום וכל הלילה, ואין שעה שפטור מלעסוק בה, ולכן אין שייך לברך אחריה (ב"י אורח חיים מז-ו בסופו, והביא שם גם את ש"ת הרשב"א)².

הרהור בדברי תורה, נחלקו הפוסקים האם לברך עליו, ויש בזה כמה צדדים:

- (א) אין צריך לברך עליו (ש"ע אר"ח מז-ד) משום שהרהור לאו כדיבור (ט"ז ומג"א שם).
- (ב) צריך לברך עליו משום שיש בו מצווה, שנאמר (יהושע א-ח) "והגית בו" (ביאור הגר"א שם נשאר על הש"ע בצ"ע), אע"פ שלא כדיבור.
- (ג) צריך לברך עליו משום שבתורה הרהור כן כדיבור ויש בו מצוות "והגית בו" (ביאור הלכה שם דן בדעת הגר"א האם בתורה הרהור כדיבור או לא).
- (ד) אין צריך לברך עליו אע"פ שיש בו מצווה, משום שהרהור אינו נחשב לפעולה, ותיקנו ברכה רק על פעולה, וכמו שאין מברכים על ביטול חמץ כיוון שגם הוא בלב (מנחת חינוך תל-א [ה] ד"ה עיין, קונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

הכותב דברי תורה צריך לברך (ש"ע אר"ח מז-ג). ונחלקו האחרונים בטעם לכך, האם הוא משום שכתביה היא מעשה, או משום שדרך הכותבים להוציא תיבות מפייהם בזמן הכתיבה (משנה ברורה מז-ד).

שומע כעונה - הסתפק השערי תשובה האם השומע דברי תורה נחשב כלומד תורה, ונפק"מ האם צריך לברך ברכות התורה על השמיעה (שערי תשובה מז-ב. והמחזיק ברכה מז-ד כתב שצריך לברך, מדין שומע כעונה, כדין שופר ומגילה. הובא בשדי חמד ח"ח מערכת ר"ה ב-יט ד"ה והנה עמוד 310).

הפסיק מלימודו במשך היום וחזר ללימודו, אין צריך לברך שוב, שנפטר בברכה בשחרית. ובטעם לזה כתבו התוס' (ברכות יא: ד"ה שכבר) שאינו מייאש דעתו מהתורה, שבכל שעה אדם מחוייב ללמוד. והרא"ש (ברכות פ"א סי' יג) כתב כדבריהם, אך הוסיף שזהו בבני אדם שרגילים תמיד לעסוק בתורה ותמיד דעתם על לימודם ודעתם טרודה בו.

ערכים קרובים: ברכות המצוות, ברכות הנהנין, תלמוד תורה.

ברכת כהנים

מצווה שהכהנים יברכו את ישראל (הסוגיא בסוטה לח-מ).

מקורה מהפסוקים "דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו את בני ישראל אמור להם וגו'" (במדבר ו-כג).

במהותה חידוש הרוגאצ'ובר שיש שלושה דינים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נשיאת כפיים אות עז):
 (א) גדר עבודה.
 (ב) גדר מצוות עשה.
 (ג) גדר ברכה.

¹ אמנם יש חולקים וסוברים שאינה ברכת המצוות, הובאו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

² ובערך תלמוד תורה בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בדינו) הבאנו מחלוקת האם חובה ללמוד בכל רגע פנוי.

זמנה הוא כל יום, דהיינו הכהן מחוייב לברך כל יום, ואם בירך פעם ביום אינו עובר עוד, אך אם מברך כמה פעמים ביום מקיים מצוות עשה בכל פעם (מנחת חינוך שעח-א [[א]]).

כהן שאינו עולה לדוכן עובר בשלושה עשה: כה תברכו, אמור להם, ושמו את שמי (סוטה לח:). וכתב הרמב"ם (תפילה טו-יב) שהיא מצוות עשה אחת, אך הריהו כעובר על שלושה עשין, וטעמו שלשון ציווי נאמרה רק על "כה תברכו" (ב"י או"ח קכח-ב בתחילתו). וכל מה שהכהן עובר בשלושה עשה הוא דווקא כאשר הוא בבית הכנסת כשקורים "כהנים" (טור או"ח תחילת קכח). אך אם לא קראו לו אינו עובר בשלושה עשין. רוב הראשונים סוברים שאינו עובר כלל, ורבינו מנוח סובר שאינו עובר בשלושה עשין, אך בעשה אחד עובר (ב"י או"ח קכח-ב בסופו, דבר אברהם ח"א לא-א).

זר שעלה לדוכן ובירך נחלקו בזה המפרשים לשלוש דעות (מנחת חינוך שעח-א [[ה]]):
(א) רש"י סובר עובר בעשה, שנאמר "תברכו" - אתם ולא זרים, ולא הבא מכלל עשה עשה (רש"י כתובות כד: ד"ה באיסור עשה).
(ב) תוס' כתבו שלא ידעו איזה איסור יש בזה (תוס' שבת קיח: ד"ה אילו).
(ג) והמהר"ט כתב שבמקדש שהיו מברכים בשם המפורש היה עובר באת ה' אלוֹקִיךָ תִּירָא (מהר"ט ח"א קמט ד"ה ותמה).

לגבי הישראלים חידש ספר חרדים שגם עליהם יש מצווה להתברך. ונחלקו האחרונים בדבריו האם המצווה על הישראלים זהה למצווה על הכהנים (הפלאה), או שהישראלים אינם חייבים לחזר אחר כהנים להתברך (דבר אברהם ח"א לא-א, והביא גם את ההפלאה. בדברי הספר חרדים דן גם המנחת חינוך שעח-א [[ד]]).

בנשיאת כפיים במקדש יש שני מינים: בלשכת הגזית, ובין האולם למזבח (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נשיאת כפיים אות עח).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** זר, כהן.

ברשותו

עיין ערך דבר שאינו ברשותו.

בשר אדם

איסור אכילה מבשרו של אדם. הגדרה

במקורו ובדינו יש ארבע דעות: מקור וטעם

(א) לאו - ק"ו מבהמה טמאה (רא"ה בשיטה מקובצת כתובות ס.).
(ב) לאו הבא מכלל עשה - "זאת החיה אשר תאכלו" (ויקרא יא-ב) - למעט בשר אדם (רמב"ם מאכלות אסורות ב-ג).
(ג) אין בבשר האדם איסור מן התורה כלל (שו"ת הרשב"א ח"א חסד, דעה המובאת במשנה למלך שם).
(ד) אין בו איסור כלל, אפילו איסור דרבנן (שדי חמד ח"א ב-לב עמוד 417 הביא שלוש דעות באיסורו: דאורייתא, דרבנן, אין בו אפילו דרבנן).

איסור אבר מן החי, נחלקו המפרשים האם חל על בשר אדם (דן בכל זה מנחת חינוך תנב-א בדינים שונים [[ט]]):

(א) אין נוהג בו אבר מן החי משום שהם סוברים שבשר אדם אסור מן התורה¹, וכדרשת הגמרא (חולין קב.) כל שבשרו מותר אתה מצווה על אבריו וכל שאין בשרו מותר אי אתה מצווה על אבריו (שו"ת הרשב"א ח"א שסד).

(ב) אין נוהג בו אבר מן החי משום שדמו מותר, וכדרשת הגמרא (חולין קב.) כל שאתה מצווה על דמו אתה מצווה על אבריו (פרי מגדים שפד-ב).

(ג) גם באדם יש איסור אבר מן החי (ריטב"א כתובות ס. ד"ה יכול), משום שהוא סובר שבשר אדם מותר מן התורה, וכדרשת הגמרא (חולין קב.) כל שבשרו מותר אתה מצווה על אבריו וכל שאין בשרו מותר אי אתה מצווה על אבריו (שו"ת רשב"ש תיקח ד"ה ודע אחי).

גיד הנשה של אדם, הרשב"א כתב שאסור, משום שלשיטתו בשרו של אדם מותר מן התורה², וכל שבשרו מותר גידו אסור (שו"ת הרשב"א ח"א שסד, הובא במשנה למלך מאכלות אסורות ח-א). אך לדעות שבשר אדם אסור מן התורה, בין אם הוא לאו ובין אם הוא עשה, גידו מותר, שכל שבשרו אסור גידו מותר (מנחת חינוך ג-א [ב], שער המלך מאכלות אסורות ח-א).

עורו של האדם כבשרו, ולכן לשיטת הרמב"ם אסור באיסור עשה (רמב"ם מאכלות אסורות ד-כא).

ערכים קרובים: בהמה, בשר בחלב, חלב, טריפה, נבילה.

בשר בחלב

איסור לבשל, לאכול ולהנות מבשר בחלב (הסוגיות בחולין קד. והלאה).

מקורו מהפסוקים "לא תבשל גדי בחלב אימו" (שמות כג-ט לאיסור בישול, שם לד-כו לאיסור אכילה והנאה).

יש בו שלושה איסורים: בישול, אכילה והנאה. ונחלקם לשלושה סעיפים נפרדים:

טעמו של איסור בישול הוא משום סייג לאיסור האכילה (כסף משנה טומאת מת א-ב, לקח טוב ח-ג)³.

במהות האיסור חקרו האם אסור לבשלם (פעולה), או ליצור מהם תערובת ע"י בישול (תוצאה)⁴ (עיון בלומדות יג).

דיני הבישול הם כדיני בישול בשבת: כמאכל בן דרוסאי (מנחת חינוך צב-א [ג]), ועירוי מבשל כדי קליפה (לחלק מהדעות) (שם [ה]). אך בדין אחד נתן את האור ואחד את העצים וכו', שבשבת כולם חייבים (מדין בישול לשיטת הרמב"ם) (הסתפק המנחת חינוך האם הוא הדין גם לגבי בשר בחלב (שם [ח])).

¹ את המחלוקת האם בשר אדם אסור מן התורה הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו ובדינו.

² את המחלוקת האם בשר אדם אסור מן התורה הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו ובדינו.

³ בערך דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה סייג) הבאנו כמה דוגמאות לאיסורי דאורייתא שטעמם הוא סייג.

⁴ בגדריהם של איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.

בשיעורו נחלקו אמוראים: לרב צריך כזית בשר וכזית חלב, וללוי אפילו חצי כזית בשר וחצי כזית חלב (חולין קח; והלכה כלוי). וללוי אין צריך דווקא חצי כזית בשר וחצי חלב, אלא שיהיה בשניהם יחד כזית, וש אחד מהם יתן טעם בשני (מנחת חינוך צב-א [ב]).

ביחס בין הבישול לאכילה חקרו האם איסור האכילה גורם לאיסור הבישול, או שאיסור הבישול גורם לאיסור האכילה (המידות לחקר ההלכה א-כא).

בטעמו חקרו האם הבשר בחלב אסורים משום שנתערבבו בעבר (וכעת כל אחד מהם אסור בעצמו גם אם יפרדו), או משום שהם מעורבבים כעת (ואם יפרדו יתבטל האיסור) (הגר"ח על הרמב"ם מאכלות אסורות ט-לט ד"ה ונראה: רמב"ם - כל אחד מהם נאסר בעצמו, ראב"ד - אסורים משום שמעורבבים. המידות לחקר ההלכה ז-ה).

במהות האיסור חקרו האם אחד מהם אוסר את חברו, או ששניהם נאסרים יחד (מפענח צפונות ח-ד. וכן חקר בשיעורי ר' שמואל מכות עמוד תפד כשהבשר לא נאסר (כגון נבילה) האם החלב נאסר).

ביחס בין אכילה להנאה דנו האם האוכלם עובר בלאו אחד גם על האכילה וגם על ההנאה, או בשני לאווין נפרדים (קובץ שיעורים פסחים קא).

דינו - לרמב"ם לא לוקה על הנאה (מאכלות אסורות ט-א) ולרמב"ן כן לוקה (בהשגותיו על ספר המצוות לרמב"ם שורש ב).

דיני ההנאה שווים לדיני האכילה: כדי להתחייב מלקות צריך שיעור כזית (מנחת חינוך קי-גא [ב] ד"ה והנה שיעור אכילה), וצריך להנות ממנו בכדי אכילת פרס (שם ד"ה ובהנאה)¹.

ערכים קרובים איסורי הנאה, בשר אדם, חלב.

בתי ערי חומה

המוכר בית בעיר המוקפת חומה מימנות יהושע בן נון, יכול לפדותו (לגואלו) במשך שנה, ואם לא פדאו הבית נחלט לקונה לעולם (הסוגיות בערכין לא).

מקורו מפורש בתורה: "ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה והיתה גאולתו עד תום שנת ממכרו, ימים תהיה גאולתו. ואם לא יגאל עד מלאות לו שנה תמימה וקם הבית אשר בעיר אשר לו (כתיב: לא) חומה לצמיתות לקונה אותו לדורותיו, לא יצא ביובל" (ויקרא כה-כט).

מהות הפדייה - ביחס בין המכירה לפדייה חקרו האחרונים בין שלושה צדדים: (א) המכירה לתמיד והגאולה מחזירה את המקח מהלוקח למוכר, שהתורה ציוותה את הקונה למכור חזרה למוכר אם יבוא לפדותו (קניין חדש). (ב) מתחילה המכירה רק אם לא יפדה (המכירה על תנאי) (המידות לחקר ההלכה ב-לו חקר בין שני הצדדים הנ"ל). (ג) הפדייה מבטלת את המכירה למפרע (הפקעה למפרע) (מנחת חינוך שמא-א [ז] חקר בין הפקעה למפרע לבין קניין חדש).

¹ עיין לעיל בסמוך (ד"ה דינו) שיש אומרים שלא לוקה על הנאה כלל.

ברין הפדייה חקרו האם זו רק זכות לקחת את הבית בעל כורחו של הקונה אך עדיין צריך עוד מעשה קניין, או שהפדייה עצמה היא קניין ואין צריך עוד מעשה קניין אחר (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קו, מנחת חינוך שמא-א [כג]).

שווה כסף, הסתפק המנחת חינוך (שמא-א [ד]) אם אפשר לפדות בו בתי ערי חומה, שדה אחוזה ובתי חצרים.

כפייה - אם המוכר בא לפדות את הבית תוך שנה, והקונה אינו רוצה שיפדהו, ולכן אינו מסכים לקבל ממנו את הכסף - בית דין כופים אותו לקבל את הכסף, כיוון שהתורה נתנה רשות למוכר לפדותו (קריית ספר שמיטה ויובל יב לפני האמצע).

מוכר שנאנס - מוכר שרצה לפדות את הבית תוך השנה ונאנס ולא היה יכול לפדותו, אעפ"כ לא יוכל לפדותו לאחר השנה, שאומרים "אונס רחמנא פטריה" (לפטור את האנוס מעונש) אך אין אומרים "אונס רחמנא חייביה" (לחייב את הקונה להחזיר את הבית למוכר) (קצוה"ח נה-א, מנחת חינוך שמא-א [ז]).

בטעם שהבית נחלט לקונה לאחר שנה חקרו האחרונים האם הוא משום שלאחר שנה אין למוכר יותר זכות לפדות את הבית (ואם לא פדה נחלט למפרע), או שמה שלא גאל במשך השנה מחליט את הבית לקונה (הגר"ח סטנסיל צט, העילוי ממיצ"ט צ אונס ביום אחרון ד"ה איברא, מנחת חינוך שמא-א [ז]).

ברין הבית הסתפק המנחת חינוך (שמא-א [טו]) האם הגדרת הבית היא ע"פ שעת המכירה או ע"פ סוף השנה. ונפק"מ אם בתוך השנה נשרף הבית ונשארה רק קרקע - האם דנים ע"פ שעת המכירה ונחלט, או ע"פ מלאות השנה, וכעת אין דינו כבית אלא כקרקע, והוא כדן שדה שנפדה לעולם ויוצא ביובל.

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: יובל (בקרע).

ג' העבירות החמורות

עיין ערך יהרג ואל יעבור.

גאולה לתפילה

עיין ערך סמיכת גאולה לתפילה.

גבייה

עיין ערך פריעת בעל חוב, קדימה בגבייה.

גברא וחפצא

עיין ערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

גדול

עיין ערך קטן.

גדול עומד על גביו

עיין ערך עומד על גביו.

גדלות בנו

אב נאמן לומר שבנו בן י"ג שנה ובתו בת י"ב שנה (הסוגיא בקידושין סג:).

הגדרה

בערך זה נדון בנאמנות האב. לגדרי קטן וגדול ע"ע קטן.

בדיני נדרים - שנדריהם, חרמיהם, הקדשותיהם וערכיהם מועילים. אך אינו נאמן למכות, עונשים (קידושין סג:), מיתה (רש"י שם ד"ה אבל) וממון (רשב"א שם ד"ה בני).

בטעמו נחלקו הראשונים (האריך בזה הקובץ שיעורים בבא בתרא תיג):

מקור וטעם

(א) מדין עד אחד נאמן באיסורין, שכיוון שסופו לגדול עשאוהו כדבר שבידו, ונאמן (תוס' קידושין סד. ד"ה נאמן).

(ב) מדין יכיר (שלטי הגיבורים סוף קידושין).

ונפק"מ לחליצה - אם הוא מדין עד אחד אינו נאמן, משום שהיא דבר שבערוה, אך אם הוא מדין יכיר, נאמן (ספר התרומה, הובא בקובץ שיעורים בבא בתרא תיג).

שאר אדם - תוס' (קידושין סד. ד"ה נאמן) כתבו שאפילו לדעה שנאמנותו מדין עד אחד נאמן באיסורים¹, רק אביו נאמן משום שהוא מדייק בזה יותר כיוון שעליו מוטל להודיע לאחרים. אך הרשב"א (קידושין סג: ד"ה בני) חידש שבאמת כל אדם נאמן, משום שעד אחד נאמן באיסורים.

אנשים

ערכים קרובים: יכיר, עד אחד, קטן.

ערכים קרובים

גואל הדם

מצווה על קרובו של הנרצח להרוג את הרוצח (הסוגיא במכות י:).

הגדרה

מקורו מהפסוק "גואל הדם הוא ימית את הרוצח, בפגעו בו הוא ימיתנו" (במדבר לה-יט).

מקור וטעם

במניין המצוות הרמב"ן מנה את המצווה שגואל הדם ירדוף אחר הרוצח שנתחייב מיתה בבית דין (מצוות עשה שמנאן הרמב"ן יג), והרמב"ם לא מנאה משום שסובר שכלולה במצוות מיתת בית דין (זוהר הרקיע עשין נג).

רוצח בשוגג - נחלקו הראשונים והאחרונים האם יש לגואל הדם רשות להורגו, ויש בזה שלוש דעות:

פרטי הדיון

(א) קצוה"ח (בא בתחילתו) בדעת רש"י (סנהדרין מה: ד"ה וגואל): יש לו רשות להורגו.

(ב) ישועות ישראל (ב) בדעת רש"י: יש לו רשות להורגו רק לאחר שגלה ויצא מעיר מקלטו.

(ג) רמב"ם: אין לו רשות להורגו, אלא יש לו רשות להרוג רק רוצח במזיד (רמב"ם רוצח א-ה).

¹ הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

רצח בשוגג קרוב לפשיעה - נחלקו בזה האחרונים בדעת הרמב"ם: (א) קצוה"ח (ב-א): בזה גם הרמב"ם מתיר לגואל הדם להורגו. (ב) תומים (ב-ב, הובא בקצוה"ח תחילת ב-א): אין לו רשות להורגו, אלא יש לו רשות להרוג רק מי שנגמר דינו בבית דין. (ג) מילואי חושן (ב-א): אין לו רשות להורגו, אך אם הרגו פטור עליו.

רצח שגלה לעיר מקלט ובא גואל הדם והרגו - פטור (מכות י:). אמנם הרס"ג ור"י אלברגלוני חידשו שעובר בלאו של "פן ירדוף גואל הדם אחרי הרוצח" (דברים יט-ו), שהרי כל מקום שנאמר פן אינו אלא לאו. אמנם שאר הראשונים לא מנו את לאו זה (הגר"פ פערלא לא תעשה רעד בתחילתו).

בזמן הזה הסתפק הקצוה"ח אם יש דין גואל הדם (ב-א בסופו).

ערכים קרובים: גלות, רוצח.

גוד

מחיצה קצרה, אנו מחשיבים אותה כאילו היא מתארכת ויורדת (גוד אחית) או מתארכת ועולה (גוד אסיק). הגדרה

המושג "גוד" כולל גם את גוד אחית וגם את גוד אסיק (רש"י סוכה ו: ד"ה לגוד).

בפירוש "גוד" נחלקו הראשונים:

(א) משוך - גוד אסיק הוא משוך והעלה (רש"י עירובין פט. ד"ה כולי, וכן הפירוש השני בערוך ערך גד-נגד), גוד אחית הוא משוך והורד (סוכה כב. ד"ה שאין).
(ב) חתוך - כאילו חתכת והעלית את המחיצות (הפירוש הראשון בערוך שם).

בדיני מחיצה (כך לשון הגמרא סוכה ה: "מחיצין" ורש"י שם ד"ה ומחיצין, ובדף ו: פירשה הגמרא שהכוונה לגוד).

דוגמא לגוד אחית: קנה ובראשו סל, אנו אומרים גוד אחית מחיצות של הסל, והרי הוא רשות היחיד (אע"פ שהקנה למטה אינו רחב ארבעה טפחים) (רש"י שבת ה. ד"ה ונח).
דוגמא לגוד אסיק: תל גבוה עשרה, אנו אומרים גוד אסיק מחיצות כל סביבותיו, והרי הוא מוקף מחיצות (רש"י עירובין טו. ד"ה גבוה).

מקורו מהלכה למשה מסיני (סוכה ו:).

מהותו של גוד אסיק היא שהמחיצות גדילות ונחשבות גם למעלה, ולא שהן זזות ונחשבות רק למעלה (אבני נזר א"ח רסד-ח).

להחמיר - האבני נזר (א"ח רצא-ח) חידש שלא אומרים גוד אסיק להחמיר, ע"פ דברי התוס' שלא אומרים לבד להחמיר (תוס' סוכה יז. בסופו (סוף ד"ה אילו), וכן כתב לבושי שרד בש"ע א"ח תרכו-ו בסופו שלדעת הט"ז לא אומרים כלל לבד להחמיר)¹, והרי גם לבד וגם גוד הם הלכה למשה מסיני (סוכה ו:).

¹ אמנם ע"ע לבד בסעיף פרטי הדין ד"ה להחמיר, שיש חולקים על התוס' וסוברים שאומרים לבד להחמיר.

קרקע עולם, הסתפק הפרי מגדים (או"ח שמה-יא משבצות זהב ד"ה גס) האם אומרים בה גוד אסיק, או שאומרים גוד אסיק דווקא במחיצות. ונפק"מ לבור עמוק עשרה, שהוא רשות היחיד לשבת, האם אוויר רשות היחיד הזו עולה עד לרקיע.

כלים - המלחמות (שבת ח, ג. בדפי הר"ף) כתב שבכלים לא אומרים גוד אחית גוד אסיק ולבוד. ובעל המאור (שם, ב: בדפי הר"ף) כן אמר גוד אחית גם לגבי כלים.

רוחב טפח - אומרים גוד אחית וגוד אסיק רק כאשר הקורה רחבה לפחות טפח (פירוש מדות המחיצה המשניות לרמב"ם אהלות יב-ב בשם התוספתא).

פחות מעשרה טפחים אינה מחיצה, ולכן לא אומרים בה גוד אסיק (ריטב"א סוכה ד: ד"ה היתה).

בסעיף זה נדון בדינים שונים שדנו לגביהם האם הם מדין גוד. דינים שונים

חבוט רמי הוא מדין גוד אחית, אלא שלעניין מחיצה נוקטים "גוד אחית" ולעניין דבר המוטל לרוחב ובא לסתום אוויר נוקטים "חבוט" (רש"י סוכה כב. ד"ה שאין).

פי תקרה יורד וסותם, כגון אכסדרה בבקעה, רש"י סובר שהוא מדין גוד אחית (סוכה ו: ד"ה לגוד), והמאירי (שבת קא. ד"ה לפי, בשם גדולי הדורות) חילק שהם שני דינים נפרדים ואף פרטי דיניהם שונים.

רשות היחיד עולה עד לרקיע (שבת ז.). וחקר הגר"ח (על הרמב"ם סוכה ד-יא ד"ה והנראה) האם הוא מדין גוד אסיק, שנחשב כאילו יש מחיצות עד לרקיע, או שהמחיצות שלמטה מספיקות. והסיק בדעת הרמב"ם שהמחיצות התחתונות מספיקות.

ערכים קרובים: לבוד, מחיצה, סוכה, קלוטה כמי שהונחה (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה מקורה) הבאנו שיש מי שדימה את דין קלוטה כמי שהונחה לדין גוד אחית), רשות היחיד. ערכים קרובים

גוד או אנור

שותפין בדבר שאין בו כדי חלוקה, שותף אחד יכול לכפות את חבירו להפסיק את השותפות ולבחור האם הוא רוצה לקבל את הנכס ולשלם עבורו (גוד), או לתת את הנכס ולקבל את דמיו (אנור) (הסוגיא בבבא בתרא יג., בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים בבא בתרא ח.). הגדרה

בדיני שותפין ויורשין.

בפירוש המילה "גוד" ישנן שלוש דעות:

- (א) משיכה (רבינו גרשום בבא בתרא יג.), דהיינו קנה או מכור (הערוך ג' ב, הובא בב"י חו"מ קעה-ה).
- (ב) קציצה, דהיינו קצוץ דמים או אקצוץ אני (ב"י חו"מ קעה-ה).
- (ג) כריתה, דהיינו ניכרת זה מזה (דרישה חו"מ קעה-ה בסופו בדעת רש"י).

לדוגמא, שותפין בחצר שיש בה רק ארבע אמות, שאי אפשר לחלקה לשניים, יכול האחד לומר לחבירו "קנה את חלקי ושלם לי מאה זוז, או מכור לי את חלקך ואשלם לך מאה זוז".

החולק על דין זה הוא רב נחמן שסובר שאין דין גוד או אנור. ורב יהודה הוא זה שסובר שיש דין גוד או אנור (בבא בתרא יג.), והלכה כמותו (שו"ע חו"מ קעד-ג).

דינים דימים: יש עוד סוג חלוקה נוסף באין בה כדי חלוקה, והוא חלוקת זמנים, כגון עבד של שני שותפין שעובד לזה יום אחד ולזה יום אחד. מקורן ומהותן של חלוקת הזמנים ושל גוד או אגוד שווים: בשתייהן נחלקו האם הם מדאורייתא או מדרבנן, ובשתייהן חקרו האם הם מדין חלוקת שותפין או דין חדש, וכדלקמן.

במקורו נחלקו המפרשים לשלוש דעות (לכל הדעות, המקור של חלוקת זמנים זהה למקור של גוד או אגוד):

(א) מדאורייתא אין חלוקת נכס, אך יש גוד או אגוד, וחכמים לא חידשו דבר (קריית ספר שכנים פרק א).

(ב) מדאורייתא יש חלוקת נכס. ורק חכמים תקנו שלא יחלקו את הנכס כדי שהשותף לא יפסיד מהחלוקה (משום ועשית הישר והטוב), ולכן תקנו חכמים גוד או אגוד (ש"ת הרשב"א ח"א תתקנו, וכן דעת המרדכי, דן בשתי הדעות הנ"ל בקונטרסי שיעורים נדרים כו-א ד"ה ויש).

(ג) מדאורייתא אין חלוקת נכס וכן אין גוד או אגוד. וחכמים תקנו גוד או אגוד (ש"ת הרא"ש צח-ב בסופו, והוסיף שגם ביש בה כדי חלוקה - מדאורייתא אין שום חלוקה אלא רק חכמים תקנו לחלוק את הנכס).

(כלומר: באין בה כדי חלוקה יש שני דינים - אין חלוקת נכס, ויש גוד או אגוד. ונחלקו המפרשים במקור לכל אחד משני הדינים הללו, ויש בזה שלוש שיטות: [א] שני הדינים מדאורייתא, [ב] שני הדינים מדרבנן, [ג] הדין שאין חלוקת נכס - מדאורייתא, הדין שיש גוד או אגוד - מדרבנן).

במהותו חקרו בין שני צדדים (חקר בזה קונטרסי שיעורים בבא בתרא ח-ב ד"ה ויש לחקור (וכן חקר שם אות י ד"ה ויש לחקור - לגבי חלוקת זמנים)):

(א) מדין חלוקת שותפין, שגם זה אופן מסויים של חלוקת השותפות, שכשם שאפשר לחלוק את הנכס לשני חלקים, כך אפשר לחלקו לגוף הנכס ולדמיו (נתיח"מ קעו-לב, הגר"ט קע ד"ה והנראה¹).

(ב) הוא דין חדש, ואינו חלוקה אלא סילוק השותפות, שהאחד קונה מחבירו את חצי הנכס ומשלם לו עבורו.

ביחס בין גוד או אגוד לחלוקת זמנים כתב הרשב"א (בש"ת ח"א תתקנו) שגוד או אגוד היא החלוקה העיקרית, ועדיפה מחלוקת זמנים, משום שבגוד או אגוד אינו צריך להסתלק מחלקו כלל. ולכן אם אחד השותפין רוצה לחלק בזמנים וחבירו רוצה גוד או אגוד - שומעים לזה שרוצה גוד או אגוד.

דבר שאפילו כולו אינו ראוי לאדם אחד, כגון חצר שהיא פחות מארבע אמות, לשו"ע גם בה יש דין גוד או אגוד (ח"מ קעא-יב), והרמ"א הביא שיש חולקים (שם).

דעת השותף - שותף הרוצה לחלק בדין גוד או אגוד יכול לכפות את חבירו בעל כורחו (שיטה מקובצת בבא בתרא יג. ד"ה ש"מ (בשם גליון תוס')). והיד רמ"ה הוסיף שכופין אותו עד שיאמר "רוצה אני" (בבא בתרא מח. אות קפה סוף ד"ה אמר).

בשווי שצריך לשלם או לקבל עבור הנכס יש שלוש דעות בראשונים (דן בזה קונטרסי שיעורים בבא בתרא ח-ג):

(א) הוא צריך להיות דווקא שוויו האמיתי של הנכס (ריצב"א בתוס' בבא בתרא יג. ד"ה אית, וכן הרא"ש בבא בתרא פרק א ס' ג הביא דעה ששמן אותו בבית דין).

(ב) הוא יכול להיות גם יותר משוויו האמיתי של הנכס (ר"י בתוס' שם, והרא"ש שם בדעת רש"י).

¹ ביחס בכל נכס בין השווי לחומר שבו הארכנו בערך חומר ושווי.

ג) הוא יכול להיות גם יותר משוויו וגם פחות משוויו האמיתי של הנכס (יד רמ"ה בבא בתרא יג. אות קסד, מגיד משנה שכנים א-ב).

חלוקה - נחלקו הראשונים האם יכול לתבוע את חבירו מייד "גוד או אגוד", או שצריך קודם לתבועו לחלוק, ורק אם חבירו אינו רוצה חלוקה יכול לתבועו "גוד או אגוד" (בעל העיטור במאמר חלוקת קרקעות, דן בדבריו קונטרסי שיעורים בבא בתרא ח-ב ד"ה הבעל).

שותפות שנעשתה מדעת שני השותפין, כגון שותפין שקנו או שכרו יחד נכס, לרוב הראשונים אין אחד מהם יכול לכפות את חבירו לדין גוד או אגוד, משום שנשתתפו על דעת להישאר בשותפותם. וכל דין גוד או אגוד נאמר רק בשותפין שלא נשתתפו מרצונם, כגון שקיבלו מתנה בשותפות או ירשו יחד (רא"ה ורבינו יונה (הובאו בנימוק"י בבא בתרא יג), ראב"ד שכנים א-ג). אמנם הרמב"ם סובר שבכל מקרה (אפילו בשותפין שקנו או שכרו) יכול האחד לכפות את חבירו (שכנים א-ג).

אפוטרופוס ליתומים, דנו התוס' (קידושין מב. ד"ה ובוררין) האם הוא יכול לעשות גוד או אגוד עבור היתומים.

ערכים קרובים: חלוקת שותפות, חצי עבד וחצי בן חורין, שותפין, תפוסת הבית.

גוי

אדם שאינו ישראלי (הסוגיות לגבי שבע מצוות בני נח בסנהדרין נח. והלאה. בדיני גוי האריך השדי חמד ח"ב ג-נה עמוד 9).

נקרא גם בן נח, נכרי, עכו"ם, ולעיתים מכונה "כותי" (במקומות רבים הכוונה לא לכותי דווקא אלא לכל גוי¹).

היחס בין ישראל לגוי אינו יחס של מציאות והעדר, שהגוי הוא העדר הישראלי או להיפך, אלא של מציאות ומציאות, דהיינו יש מהות של ישראל ויש מהות של גוי. ונפק"מ מזה, שיכול להיות אדם שאינו לא ישראל ולא גוי (מפענח צפונות ו-י: עבד כנעני אינו לא ישראל ולא גוי).

את דיניו נחלק לכמה סעיפים - במצוות, בנאמנות, בקודשים, בממונות, באישות, בעונשים, ובדינים שונים:

שבע מצוות בני נח אינן אותן המצוות שנצטוו בהן ישראל, אלא מצוות נפרדות (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-ד). למשל, איסור גניבה בישראל נלמד מ"לא תגנובו", ובגוי נלמד מהפסוק (בראשית ב-טז) "מכל עץ הגן אכול תאכל" (סנהדרין נז:). ונפק"מ מזה, שישראל סומא, לדעה שלא חויב במצוות כשאר ישראל, לא יחויב גם מדין בן נח, כי הן מצוות נפרדות שנתחייבו בהן רק הגויים (קונטרסי שיעורים שם אות ו. אמנם המנחת חינוך (ב-כה) סובר שסומא כן חייב בשבע מצוות בני נח, בק"ו מגויים. ואפשר שחולק על יסודו של הקונטרסי שיעורים).

אבר מן החי - יש מי שחילק בין איסורו לישראל לבין איסורו לבני נח, שלישל ישראל הטעם הוא משום שהאבר מת בלא שחיטה, אך בבני נח (שאינם מצווים על השחיטה) טעמו שהאבר בא מן החי ולא מן המת (ש"ת נאות יעקב יב).

¹ לדיני כותי עצמו ע"ע כותי.

שיעורין לא נאמרו לבני נח, ולכן למשל, חייב גם אם אכל אבר מן החי בפחות מכזית (רמב"ם מלכים ט-י).

גדלות - נחלקו האחרונים מתי גוי נעשה גדול ומחוייב בשבע מצוות בני נח: החלקת יואב (ח"א א ד"ה אבל) כתב שדינו ב"ג שנה ושתי שערות, כישראל, והמנחת חינוך (קצ-ה [ח]) והחתם סופר (שו"ת חתם סופר י"ד קפד, הובא בחלקת יואב ח"א א ד"ה תשובה) כתבו שלא נאמר עליו דין י"ג ושתי שערות, משום שהם בכלל שיעורין ואין שיעורין לבני נח, אלא דינו כגדול מרגע שיש לו דעת.

דיני דרבנן - המשנה למלך (מלכים י-ז בתחילתו סוף ד"ה עיין) והמנחת חינוך (סוף כז) כתבו שאין איסורי דרבנן לבני נח. אך הלחם משנה (מלכים י-ט) סובר שיש (דנו בזה ספר המקנה (ר') אליעזר זוסמאן (סופר) ח-ה ד"ה סנהדרין, וקונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-ו ד"ה ולפי).

אי עביר לא מהני אומרים גם על גוי (ספר המקנה (ר') אליעזר זוסמאן (סופר) כד-ה אות כז ונתי"מ רצב).

מזוזה - בבית גוי פטורים מן המזוזה. וחקר הרוגאצ'ובר האם הגוי פטור, ככל התורה, או שגם הבית עצמו פטור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה מזוזה בית עכ"ם).

עדות - גוי פסול לעדות מדאורייתא. ונחלקו הראשונים האם הוא מטעם שאינו אחיך (ולא עדיף מעבד) (הגהות אשר"י גיטין פרק א סי' י (י:)), או משום שהוא גזלן (ספר החוכמה, הובא בהגהות אשר"י שם, במדכי גיטין שכד ובקצוה"ח סח-א. והקצוה"ח שם כתב שכך גם דעת רש"י). ונפק"מ לגוי שאנו יודעים שהוא נאמן - האם גם הוא פסול כי אינו אחיך, או שהוא כשר כי עליו אין חשש גזלן.

בנאמנות

נמצא אחר מהם (מהעדים) קרוב או פסול עדותן בטילה. אך גוי אינו פוסל את שאר העדות (נתי"מ לו-י בתחילתו למד זאת מדברי התומים לו-יא שאשה אינה פוסלת).

אין אדם משיב עצמו רשע, אך גוי כן משיב עצמו רשע (שדי חמד ח"א א-רסג עמוד 70).

שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא, כגון שגוי אומר שהבשר הוא אבר מן החי - תלוי במחלוקת בטעם שוויה אנפשיה¹: אם הוא נדר - אין שייך בגוי, אך אם הוא נאמנות - יהיה דין שוויה גם בגוי (שו"ת פרי יצחק ח"ב לח ד"ה ובהיותי).

יהרג ואל יעבור - גוי שאמרו לו "עבוד עבודה זרה או שתיהרג" - מותר לו לעבור ולא ליהרג, משום שגוי אינו מצווה על קידוש השם (רמב"ם מלכים י-ב). ובשפיכות דמים, שאמרו לו "הרוג את פלוני או שתיהרג" - נחלקו המפרשים: המהר"ש יפה כתב שגם בזה יעבור ולא יהרג. אך המשנה למלך כתב שכאן גם גוי יהרג ולא יעבור, משום שמקורה אינו מפסוק אלא מסברא, דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי, וסברא זו שייכת גם בבני נח (פרשת דרכים דרך האתרים דרוש שני, והביא גם את המהר"ש יפה. במחלוקתם דן בחידושי ר' שמואל פסחים יב-ה).

קודשי גויים, כגון נדרים ונדבות שהקדישום גויים, אין בהם מעילה (אך מדרבנן אסור להנות מהם (רמב"ם מעילה ה-ט)). וחקרו האחרונים האם הוא משום גויים או משום שאינם ישראל (קובץ שיעורים בבא בתרא רצו, המידות לחקר ההלכה ב-יג).

בקדושים

¹ הובאה בערך שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

אמירתו לנבחה יש גם בגוי (אם נדר להביא קרבן) (תוס' עבודה זרה ה. ד"ה מניין (ובגליון הש"ס שם הקשה עליהם), אבני מילואים א-ב).

איפור מעילה אין על גוי (דהיינו אם הגוי נהנה מן ההקדש לא מעל) (דן בזה אתון דאורייתא ג ד"ה והנה א"י).

חלה - אם גוי גלגל את העיסה פטורה מחלה. וכתבו האחרונים שצריך שישראל יגלגל כדי להתחייב, ולא שאם הגוי גלגל פוטר (עיון בלומדות טו).

גוי שהרג בגרמא חייב מיתה (רמב"ם מלכים ט-ד). בגרמא

גוי שהזיק בגרמא, הסתפק האחיעזר האם חייב, אע"פ שישראל פטור, כיוון שגוי שהרג בגרמא חייב מיתה, וק"ו שיתחייב על גרמא בנזיקין (ח"ג לז-א).

גוי ששלח שליח להרוג את חבריו חייב, כיוון שגוי שהרג בגרמא חייב מיתה, וק"ו שיתחייב על מעשה שלוחו (אחיעזר ח"ג לז-א).

דיני ממונות - לרמב"ן נצטוו עליהם כמו ישראל, ולרמב"ם יכולים לדון בזה לפי רצונם במנחת חינוך נא-א [ח] ד"ה ושו"ר (השני)). בממונות

מוחזק - נחלקו האם ישנו גם בגוי (שהגוי מוחזק) ולא יוכלו להוציא ממנו ממון מספק, ויש בזה שלוש דעות (שדי חמד ח"ב ג-נה אות טז עמוד 9):

(א) יש בו מוחזק.

(ב) אין בו מוחזק.

(ג) תלוי במחלוקת: אם גזל גוי אסור - יש בו מוחזק, ואם גזל גוי מותר - אין בו.

חזק שאינו ניכר, הסתפק הקונטרסי שיעורים (בבא קמא א-יז) האם גוי פטור בהיזק כזה כמו ישראל.

שעבוד - בגוי אין שעבוד לא מדאורייתא ולא מדרבנן (פני יהושע פסחים ל: ד"ה איתמר).

גוי שמורה בקנם - האור החיים כתב שהוא פטור כישראל (בראשית לד-ח), והמנחת חינוך כתב שחייב, משום שהפסוק (שמות כב-ח) "אשר ירשיעון אלהים" (פרט למרשיע את עצמו) נאמר רק בישראל ולא בגוי (נא-א [ח] ד"ה ועיין מה שכתבתי, והוסיף שגם נהרג ע"פ עצמו, והביא גם את האור החיים).

לא תחמוד - חידש החינוך שגם בני נח מצווים בלאו זה, משום שהוא ענף של מצוות גזל שהיא משבע מצוות בני נח (חינוך תטז ד"ה ונוהגת), והיא סברת עצמו (מנחת חינוך תטז-א [א] ד"ה ומה).

החומד מגוי - המנחת חינוך (לח-א [ח]) כתב שאינו עובר, והפרי מגדים (א"ח תרד משבצות זהב א) הסתפק בזה.

ירושא ישנה גם בגוי (קידושין יז:).

כובש שכר שכיר (בל תלין) - גם גוי חייב על כך, משום שהוא נכלל בגזל (רמב"ם מלכים ט-ט).

לא תעשוק - גם גוי חייב על כך, משום שהוא נכלל בגזל (מנחת חינוך רכח-א [ב], ע"פ רמב"ם מלכים ט-ט).

דין עבד כנעני (אדם יכול לזכות מחבירו אע"פ שלא הוא נתן את הממון אלא אדם שלישי) - בגוי, שאין בו דיני שליחות וזכיה, נחלקו האחרונים אם מועיל בו דין עבד כנעני

(מחנה אפרים שלוחין ושותפין טו) או לא (הגר"ח, דן במחלוקתם קונטרסי שיעורים קידושין ט-ה ד"ה אולם).

גזל גוי, מזיק גוי, אבירת גוי, הפקעת הלוואתו - ע"ע גזל גוי.

קידושין - גוי אינו יכול לקדש ישראלית. רש"י (יבמות סח: ד"ה אי) כתב שהמקור לכך מ"אשת רעהו - פרט לאשת עובד כוכבים", והשאלות דרב אחאי (וישלח כה, הובא ברש"י שם) כתב שבישראל הוקשו הוויות להדדי, א"כ רק מי שיכול לקדש בכסף יכול לקדש בביאה, וכיוון שלגוי יש רק קידושי ביאה - לא יוכל לקדש ישראלית.

אשת איש - גוי מזהר עליה, שנאמר "ודבק באשתו" (בראשית ב-כד) - ולא באשת חבירו (סנהדרין נח).

ישראל שבא על אשת גוי אינו חייב מיתה, שאין אישות לגוי. ונחלקו המפרשים באיזה איסור כן עובר:

(א) עובר באיסור דאורייתא של "ודבק באשתו" (בראשית ב-כד) ולא באשת חבירו, כמו גוי שבא על אשת חבירו (תוס' קידושין כא: ד"ה אשת).

(ב) עובר באיסור דאורייתא, שמכך שהתורה התירה אשת יפת תואר ואפילו היא אשת איש, מוכח ששאר אשת גוי אסורה (תוס' סנהדרין נב: ד"ה פרט).

(ג) אינו עובר כלל, משום שאין אישות לגוי (רמב"ן קידושין כא: ד"ה אשת) (והביא מהיראים שעובר באיסור דאורייתא אך לא פירש באיזה איסור). וכן הוכיח המנחת חינוך לה-ד [יז] מהרמב"ם מלכים ח-ג. אך מהלחם משנה שם משמע שגם הרמב"ם סובר כתוס' לעיל, שיש בו איסור דאורייתא.

(ד) עובר בלפני עיוור, כיוון שאשת הגוי מצווה על כך ונהרגת על כך (אבני מילואים טז-ג).

ממזרים אין בגויים, שאפילו אם באו על עריות שלהם לא שייך ממזרות אצלם כיוון שהם לאו בני קידושין (מנחת חינוך תקס-א [ט]).

אין עונשין מן הדיו, אך אפשר שכן עונשים גוי מן הדין (כללי התלמוד כללי הקל וחומר ו מודפסים בסוף מסכת ברכות עמוד 98), וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ב הביא שנחלקו בזה.

קים ליה בדרבה מיניה לא נאמר בגוי (תוס' עירובין סב. ד"ה בן נח).

בית דין - נחלקו האחרונים האם יש לבית דין כח לכוף גויים (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ח-ה ד"ה סנהדרין).

רציחה - גוי הרוצח חמור יותר מישראל הרוצח, ולכן הוא נהרג גם אם רצח טריפה או גוסס בידי אדם, וגם אם הרג בגרמא (מנחת חינוך לד-א [ח] ד"ה עוד כתב הר"מ).

טומאת גוי כזב - יש לחקור האם הגוי טמא בעצמו כזב, או שרק כל הנוגע בו טמא כאילו נגע בזב (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד כג).

פועלים גויים שקצרו, בעל הבית עדיין חייב בפאה. וחידש הרוגאצ'ובר שקצירת הגוי אינה מחייבת בפאה, אלא שהיא אינה פוטרת מפאה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פאה (אות א)).

גנב נפש ומכרו לגוי - הכסף משנה כתב בדעת הרמב"ם שפטור (עדות כא-ט ד"ה העידו שניים שמכרו), והלחם משנה (שם ד"ה שמכרו) חלק עליו וכתב שגם לרמב"ם חייב. וכן המנחת חינוך כתב שגם המוכר לגוי חייב (לוי-א [ו] ד"ה והנה מכירה).

לפני עיוור להכשיל גוי - לגבי להכשילו באיסור, כגון להושיט לו אבר מן החי, מפורש בגמרא שאסור (עבודה זרה ו:). ולגבי להכשילו בעצה נחלקו האחרונים: המנחת חינוך (רלב"א [א]) כתב שכשם שאסור להכשילו בעבירה כך גם בעצה, דמנלן לחלק. אך הקובץ שיעורים (פסחים צה) חילק שדווקא להכשילו באיסור אסור מפני שהוא איסור שבין אדם למקום - שגורם לאחר לעבור עבירה, אך הכשלה בעצה, שהיא איסור שבין אדם לחבירו¹, דינה ככל האיסורים שבין אדם לחבירו שאינם נוהגים בגוי.

המצער גוי - הסתפק הקובץ שיעורים האם עובר באיסור צער בעלי חיים כמו המצער בהמה, או שאין ללומדו מבהמה כי הבהמה חשובה ממנו (פסחים צב).

נתינת צדקה לגוי - הסתפק הגר"א וסרמן (בבא בתרא נד) האם מקיימים בזה מצוות צדקה, והסיק שישאל שנותן לגוי לא מקיים את המצווה, שנאמר המיעוט "לאחיק", אך גוי שנותן לגוי כן מקיים את המצווה, שלגבי גויים לא נאמר מיעוט זה.

שליחות - גוי אינו יכול להיות שליח, אך פועל גוי כן יכול להיות שליח, שידו כיד בעל הבית (מחנה אפרים שלוחין יא).

אין שליח לדבר עבירה. אך לגבי גוי נחלקו האחרונים האם אומרים שאינו שליח (כששלחו ישראל) לדבר עבירה (לדעות שיש שליחות בגוי לחומרא): למשנה למלך (מלווה ולווה הי"ד) הוא כן שליח לדבר עבירה, ולקונטרסי שיעורים (בבא מציעא יב-ד ד"ה ובמשנה, והביא את המשנה למלך) גם בו אין שליח לדבר עבירה.

מסייע ידי עובדי עבירה - איסור זה לא נאמר על המסייע לגוי (אך יש בזה איסור לפני עיוור) (כתב סופר י"ד פג ד"ה והנה הש"ך).

לאפרושי מאיסורא - דין זה לא נאמר על להפריש גוי (כתב סופר י"ד פג ד"ה והנה הש"ך).

תנאי שהתנה גוי, נחלקו האחרונים האם הוא מועיל, או שהתורה לא חידשה בגוי את דין תנאי, ולכן המעשה יחול גם אם התנאי לא התקיים (דן בזה פרי עץ הדר כרך ה אות ג (עמוד 24), והביא דעות וצדדים לכאן ולכאן).

רוב בספיקות - בגוי לא נאמר הדין של אחרי רבים להטות, ולכן אין להם דיני רוב (מנחת חינוך ב-ג [יב] ד"ה וראיתי בשו"ת נודע ביהודה, נודע ביהודה מהדורא תנינא אה"ע מב).

ביטול ברוב - בגוי לא נאמר הדין של אחרי רבים להטות, ולכן אין להם היתר של רוב בתערובת (פרי מגדים י"ד פתיחה לתערובות ח"א חקירה ג, מנחת חינוך סוף מצווה ב ד"ה והנראה (מבנו של המנחת חינוך)).

קבוע, המנחת חינוך סתר עצמו האם נאמר גם בגוי (ב-ג [יב] ד"ה אך גוף קושיית: יש בו דין קבוע, עח-ה [ז] ד"ה ולפי מה שכתבנו: אין בו דין קבוע).

מידות שהתורה נדרשת בהן לא נאמרו לבני נח, שהרי כל התורה לישראל ניתנה ולא לבני נח. ורק מידת ק"ו יש להם כיוון שהיא מסברא² (בית האוצר ח"א א-ט).

קורם מתן תורה חקר הפרשת דרכים האם היה לאבות דין ישראל לעניין חיוב מצוות. והקובץ שיעורים (בבא בתרא נד, והביא גם את הפרשת דרכים) סובר שהיו ישראלים גמורים, האבות

¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

² דנו בזה בערך קל וחומר בסעיף "מקור וטעם" בסוף ד"ה טעמו.

שכשם שאנו ישראלים ע"י תר"ג מצוות משום שנצטוונו בהם, כך אברהם אבינו ע"י מצווה אחת שנצטווה בה היה ישראל גמור לכל הדינים (כגון ירושה, יוחסין, קניין הגוף בעבד כנעני).

שיעורין - במצוות שקודם מתן תורה גם כן נהגו שיעורי כזית, ולא כבני נח שאין להם שיעורין (תורה שלמה בא ח"ב מילואים כ).

ערכים קרובים ערכים קרובים: גזל גוי (ושם בסעיף "שאר הפסדים" דנו גם במזיק גוי, אבדת גוי והפקעת הלוואתו), גר (צדק), גר תושב, חוקות הגוים, טבילת כלים (הניקחים מגוי), יפת תואר, כותי, לא תחנם, עבד כנעני במצוות, עומד על גביו, קנייני גוי.

גונב על מנת למיקט

אסור לגנוב מחבירו, אפילו אם מטרתו רק להקניטו (הוזכר בבבא מציעא סא.). הגדרה

במקורו נחלקו המפרשים: החינוך (רכז) כתב שהוא מדאורייתא, אך הלחם משנה (גניבה א-א) דייק מהרמב"ם שהוא רק מדרבנן (אמנם בספר המצוות רמז כתב הרמב"ם שהוא כן מדאורייתא). מקור וטעם

גזילה על מנת למיקט - בפשטות מותרת (עיון בלומדות יג, וכן משמע מספר המצוות לרמב"ם רמז, וכן כתב שדי חמד ח"ב פאת השדה גה ד"ה גזל עמוד 21), ויש אוסרים (שדי חמד ח"ב ג-לו עמוד 8). בדינים שונים

הגונב על מנת למיקט וברעתו להחזירו - נחלקו בו הראשונים, ויש בזה שלוש דעות: (א) יש שהתירו, ולשיטתם איסור על מנת למיקט הוא דווקא כשגונב שלא על מנת להחזירו אלא שמטרתו רק להקניטו ולא להשתמש בחפץ. פרטי הדין

(ב) יש שאסרו (השיטה מקובצת בבא מציעא סא. (ד"ה ע"מ למיקט) הביא מחלוקת ראשונים האם מותר או אסור). (ג) הרמב"ם אסר, אך הוסיף שטעם האיסור הוא כדי שלא ירגיל את עצמו לגנוב (ספר המצוות רמז, ומשמע קצת שאינו גדר גניבה ממש).

אונסין - הסתפק הקצוה"ח (שמח-א) האם הגונב על מנת למיקט חייב באונסין.

כפפל וארבעה וחמישה הגונב על מנת למיקט חייב (מנחת חינוך נד-א [כב] ד"ה ובלאו).

ערכים קרובים ערכים קרובים: גניבה וגזילה.

גוף ודמים

עיין ערך חומר ושווי.

גזילה

עיין ערך גניבה וגזילה.

גזירה שווה

לומדים את הדין ממקום אחר שנמצאת בו מילה דומה (האריך בזה הליכות עולם ד-ב-יד הגדרה והלאה).

בפירוש "גזירה שווה" נחלקו המפרשים לארבע דעות (עיטור סופרים על ספר כריתות א-ב-א):
 (א) תיבות שוות, שהתיבות מגיזרה שווה (מהר"ק, הליכות עולם ד).
 (ב) חלק שווה (בירורי המידות ג-ג-ו, והביא גם את המהר"ק).
 (ג) דין שווה (רשב"ץ).
 (ד) גזירת הכתוב (הערוך גזר ג, קרבן אהרן).

לדוגמא, נאמר בישראל "לא תשימו קרחה" (דברים יד-א) ונאמר בכהנים "לא יקרחו קרחה" (ויקרא כה-ה), ולומדים שכשם שבכהנים חייב על כל קרחה וקרחה וחייב על הראש - כך גם בישראל, וכשם שבישראל החיוב בקורח על מת - כך גם בכהנים (מכות כ).

נקראת גם בכמה שמות נוספים:

(א) בלשון הגמרא נקראת גם "נאמר כאן וכו' ונאמר להלן וכו'" (בירורי המידות ג-ה-ו. אך בגזירה שווה של גילוי מילתא הגמרא נוקטת "נאמר למעלה וכו' ונאמר למטה וכו'" (הליכות עולם ד-ב-יח)).
 (ב) בראשונים נקראת לעיתים "גזירה שווה ממש" על מנת להבדילה מגזירה שווה של גילוי מילתא (תוס' מנחות סא. ד"ה מ, ריטב"א ראש השנה ב: ד"ה הא).
 (ג) לעיתים נקראת היקש (כתובות לח), אמנם לא מצינו שקוראים להיקש בשם גזירה שווה (בירורי המידות ג-ד-יב).

משמעויות נוספות: בשם "גזירה שווה" מכנים לעיתים גם את מה מצינו¹ (רש"י פסחים כז: על רש"י ד"ה ודנן, בירורי המידות ב-יב-א) וגם את סמוכים² (בירורי המידות ד-א-א).

במניין המידות, מידה זו נכללת בשבע מידות של הלל, י"ג מידות של רבי ישמעאל, ול"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי³.

דינים דומים: גזירה שווה של גילוי מילתא⁴ - בה לא לומדים דין אלא את פירוש המילה (אך גזירה שווה ממש אינה פירוש המילה (בירורי המידות ג-א-א)). ויש שנחלקו לגבי גזירה שווה מסוימת אם היא גזירה שווה ממש או גזירה שווה של גילוי מילתא (כפות תמרים סוכה מג. ד"ה ת"ר).

היקש⁵ - היקש וגזירה שווה שווים בכמה וכמה דברים, כגון: אין היקש וגזירה שווה למחצה, לחומרא מקישין ועוד (בירורי המידות ג-ה-ח).

בניין אב⁶ - יש מי שכתב שמידת בניין אב מכתוב אחד היא אחות הק"ו, ובניין אב משני כתובים היא אחות הגזירה שווה, ולכן רבי ישמעאל סידרם מייד אחר ק"ו וגזירה שווה (בירורי המידות ו-ד-ח).

מקורה - אין אדם דן גזירה שווה מעצמו אלא אם כן קיבלה מרבותיו (פסחים סו.), ע"ע אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.

¹ ע"ע בניין אב.

² ע"ע סמוכים.

³ לפירוטן של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

⁴ ע"ע גזירה שווה של גילוי מילתא.

⁵ ע"ע היקש.

⁶ ע"ע בניין אב.

אופן הדרשא - גזירה שווה נחשבת ככתובה במפורש בתורה (רש"י פסחים סו. ד"ה וכי מאחר, קובץ שיעורים קידושין קח)¹.

לומדים מהמלמד לא רק את הדין, אלא גם את מקורו. ולכן אע"פ שאשה פטורה מבל תקיף - עבד שנלמד מאשה בגזירה שווה כן חייב בבל תקיף, כי כל המקור שאשה פטורה הוא שאין לה זקן, ולכן עבד - שיש לו זקן - כן חייב (רמב"ם עבודה זרה יב-ב)².

למד מן הלמד - דבר הנלמד בגזירה שווה חוזר ומלמד בגזירה שווה אפילו בקודשים (בירורי המידות ג-ג-ח).

אין עונשין ומוזהרין מן הדין - גזירה שווה (וכן היקש) היא כמפורשת בתורה, משום שלא ניתן לאדם לדורשה מעצמו אלא בקבלה מרבותיו, ולכן עונשים ממנה. ורק קל וחומר, שאדם דן מעצמו, אין עונשים ממנו (סנהדרין עג. - עונשים מהיקש. רש"י שם ד"ה הקישא - עונשים גם מגזירה שווה, והוסיף את הטעם הנ"ל. וכן לחם משנה שבת כ-יד כתב שעונשים מגזירה שווה (הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות א)).

שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים גם בגזירה שווה (בירורי המידות ג-ג-יא).

טרה וכתב קרא - הר"ן והרשב"א סוברים שאומרים זאת גם על מילתא דאתיא בגזירה שווה (וכן על היקש), ותוס' חולקים (יד מלאכי תכ).

גזירה שווה משולשלת, כגון למדנו מציאה מחיפוש וחיפוש מחיפוש ומנרות ונרות מנר ונר מנר (פסחים יז) - כתבו הראשונים שאינה גזירה שווה גמורה אלא אסמכתא על דרבנן או על דאורייתא (בירורי המידות ג-ג-ד).

דרבנן - יש שבגזירות דרבנן גזרו דומיא דגזירה שווה (רש"י ביצה יב: ד"ה גזרה שווה).

דון מינה - נחלקו תנאים האם דון מינה ואוקי באתרה או דון מינה ומינה (סנהדרין עה:). ע"ע דון מינה.

מופנה - יש חילוק בין גזירה שווה שמופנה משני צדדים, מופנה מצד אחד, ואינה מופנה כלל (נידה כב:). ע"ע מופנה.

בסעיף זה נדון בחוזקה של המידה במקרה שמידה אחרת סותרת אותה. חוזק

פסוק - גזירה שווה אינה יכולה להפקיע מפסוק, חוץ ממקום אחד - "יקום על שם אחיו המת" (יבמות כד.) (בירורי המידות ב-א-א).

ק"ו - גזירה שווה עדיפה ממנו, שגזירה שווה היא קבלה מסיני וק"ו הוא מדעתנו (רש"י פסחים סו. ד"ה וכי מאחר).

בניין אב - גזירה שווה עדיפה ממנו (רש"י קידושין לד: ד"ה בשלמא).

סמוכים - גזירה שווה עדיפה ממנו (תוס' סנהדרין סז: ד"ה וכו').

היקש וגזירה שווה - נחלקו הפוסקים לשלוש דעות (יד מלאכי ר):
(א) היקש עדיף.

¹ באופן הדרשא של מידות שונות - האם נחשבות כמפורשות בתורה, ובנפ"מ מכך - דנו בערך מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.

² לגבי הלימוד בהיקש - האם לומדים רק את הדין או גם את מקורו - ע"ע היקש בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.

(ב) גזירה שווה עדיפה.

(ג) יש שני סוגי היקש: היקש שמוכח מהפסוק שכוונתו להשוות בין הדינים (כגון: על הארץ תשפכנו כמים (דברים יב-טז, פסחים כב.)) - עדיף מגזירה שווה. היקש שבו שני הדינים רק הוזכרו בפסוק אך לא מוכח שכוונתו להשוותם (כגון: אחיך העברי או העבריה (דברים טו-יב, קידושין יד:)) - גזירה שווה עדיפה ממנו.

כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט - גזירה שווה לא תועיל לרבות יותר מהפרט (בירורי המידות יא-יח).

ערכים קרובים: אין אדם דן גזירה שווה מעצמו, אין היקש וגזירה שווה למחצה, אין עונשין ומזהירין מן הדין (ושם בסעיף "מדות שונות" ד"ה היקש וגזירה שווה) דנו לגבי גזירה שווה, בניין אב, גזירה שווה של גילוי מילתא, דון מינה, היקש, טרח וכתב לה קרא, למד מן הלמד, מופנה, מידות שהתורה נדרשת בהן, פירכא, שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים.

ערכים קרובים

גזירה שווה של גילוי מילתא

לומדים את פירוש המילה ממקום אחר שנמצאת בו אותה מילה. הגדרה

לדוגמא, גזירה שווה גאולתו גאולתו משדה אחוזה לבתי ערי חומה, שמלמדת שגם בתי ערי חומה לא נגאלים לחצאין - אינה גזירה שווה גמורה אלא גילוי מילתא, שפירוש "גאולתו" הוא גאולה שלמה ולא לחצאין (תוס' קידושין כ: ד"ה גאולתו).

נקראת גם בשמות רבים נוספים:

- (א) תוס' קראו לה גילוי מילתא בעלמא (קידושין כ: ד"ה גאולתו).
- (ב) הריטב"א קרא לה גילוי מילתא (בבא בתרא קכג. ד"ה וכו').
- (ג) הרא"ש והריטב"א (ראש השנה ב: ד"ה הא) קראו לה לימוד סתום מן המפורש.
- (ד) הראב"ד קרא לה בניין אב (יבין שמועה ד-קי בסופו: כעין בניין אב, הובא בכפות תמרים סוכה מג. ד"ה ת"ר).
- (ה) הר"ן קרא לה מה מצינו (בשיטה מקובצת בבא מציעא פז: ד"ה והא).
- (ו) השל"ה קרא לה "כעין סמך בעלמא" (של"ה כללי התלמוד א כלל מידות נב).
- (ז) וכן כל מקום שהגמרא נוקטת "נאמר למעלה וכו' ונאמר למטה וכו'" היא גזירה שווה של גילוי מילתא (הליכות עולם ד-ב-יח. אך בגזירה שווה של דבר מדבר (שאר גזירות שוות) הגמרא נוקטת "נאמר כאן וכו' ונאמר להלן וכו'" (בירורי המידות ג-ה-ו)).

דינים דומים: גזירה שווה¹ (ממש) - בה לומדים דין, ולא את פירוש המילה. ויש שנחלקו לגבי גזירה שווה מסויימת אם היא גזירה שווה ממש או גזירה שווה של גילוי מילתא (כפות תמרים סוכה מג. ד"ה ת"ר).

טעמה - יש מי שחידש שהיא מדין מה מצינו (בן אריה שבת קלא: (הודפס בסוף המסכת)), אך בפשטות מה מצינו הוא דימוי הדינים ולא דימוי המילים.

מקור וטעם

מהותה - תוס' נקטו לגביה כמה לשונות: אינה גזירה שווה גמורה (קידושין כ: ד"ה גאולתו), אינה גזירה שווה ממש (זבחים סג: ד"ה מה), אינה גזירה שווה (חולין קלו: ד"ה לילף).

¹ ע"ע גזירה שווה.

הכללים של שאר גזירה שווה לא נאמרו על גזירה שווה של גילוי מילתא (בירורי המידות ג-ג-פרטי הדין):

- (א) היא אינה צריכה להיות מופנה.
- (ב) אין אומרים בה אין גזירה שווה למחצה (תוס' קידושין כ: ד"ה גאולתו).
- (ג) אין צריך קבלה מרבתי (שיטה מקובצת בבא מציעא פז: ד"ה והא אמרת).
- (ד) שני כתובים הבאים כאחד כן מלמדים בה (בירורי המידות ג-ג-יא).
- (ה) למד מן הלמד - גם אם דבר הלמד בהיקש לא חוזר ומלמד בגזירה שווה (בקודשים) (ספק בזבחים מט: - הוא כן חוזר ומלמד בגזירה שווה של גילוי מילתא (בירורי המידות ג-ד-א).

ערכים קרובים ערכים קרובים: בניין אב, גזירה שווה, מידות שהתורה נדרשת בהן.

גזירות דרבנן

עיי' ערך דרבנן.

גזל

עיי' ערך גניבה וגזילה.

גזל גוי

הגדרה איסור לקחת רכוש מגוי בלא רצונו (הסוגיא בבבא קמא קיג, האריך בזה הקונטרסי שיעורים בבא קמא יז-יג והלאה).

לדוגמא, להבריא את המכס כשהמוכס גוי (בבא קמא קיג).

החולק על דין זה הוא תנא קמא בברייתא שסובר שגזל הגוי מותר, ולומד זאת מהפסוק "לא תעשוק שכיר עני ואביון מאחיק" (דברים כד-יד) - פרט לאחרים, דהיינו עובד כוכבים (בבא מציעא קיא:). ולהלכה אסור.

מקור וטעם במקורו הביאה הגמרא (בבא קמא קיג) שני פסוקים: "אחרי נמכר גאולה תהיה לו וגו' וחישב עם קונהו" (ויקרא כה-מח) - שידקדק עם קונהו, "ואכלת את כל העמים אשר ה' אלקיך נותן לך" (דברים ז-טז) - בזמן שהם מסורין בידך ולא בזמן שאינו מסורין בידך. ונחלקו בזה המפרשים לחמש שיטות (האריכו בזה ים שלמה בבא קמא פ"י כ וקונטרסי שיעורים בבא קמא יז-טו ד"ה והנה):

(א) מקורו מדאורייתא מהלאווין "לא תגזול" ו"לא תגנובו" (קונטרסי שיעורים) (בבא קמא יז-טו ד"ה והנה) מוכיח מהמגיד משנה גניבה א-א).

(ב) איסור דאורייתא, אך אינו מ"לא תגזול" ו"לא תגנובו" אלא איסורא בעלמא (ים של שלמה בבא קמא פ"י כ באפשרות השנייה), ופירשו בדעה זו שאינו מדיני איסורין אלא מדין משפטי ממון (קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-יג ד"ה ועיי'. וכן חקר בשיעורי ר' שמואל (בבא מציעא ח"ב עמוד רעט) בין שני הצדדים הללו - האם הוא מדין לא תגזול, או שהוא איסור חדש מהפסוק ואכלת את כל העמים).

(ג) איסור דרבנן משום חילול השם (רש"י סנהדרין נז. ד"ה ישראל), או כדי שיתרחק מהכיעור ומהדומה לו ויאכל וישתה משלו, והפסוקים הם אסמכתא בעלמא, ואינו מדאורייתא משום שהתורה ניתנה לישראל ולא לגויים (ים של שלמה בבא קמא פ"י כ באפשרות הראשונה).

והחכם צבי כו תמה על הסברא "שהתורה ניתנה לישראל", שהרי האיסור לגזול הוא לישראל, והגוי הוא רק הפעול).

(ד) תלוי איזה איסור: איסור גזל הוא מדרבנן אך איסור גניבה מדאורייתא מ"לא תגנוב" (נודע ביהודה מהדורא קמא י"ד פא בדעת הרמב"ם, קונטרסי שיעורים (בבא קמא יז-טו ד"ה והנה) מוכיח מהכסף משנה גזילה א-ב, מנחת חינוך רכד-ב [ד] לדעת הסוברים שהאיסור רק מדרבנן (בלשון אפשר)). והטעם לחילוק זה הוא שאיסור גזל הוא על ממון חבירו (התוצאה שחסר ממון לנגזל) וממון גוי מותר מדאורייתא, אך איסור גניבה הוא על המידה הזו בעצמה (פעולת הלקיחה) (מנחת חינוך שם, קונטרסי שיעורים שם אות יד ד"ה והנה הנ"ב).¹

(ה) חילוק דומה: גזל אינו אסור בלאו של "לא תגזול" משום דסמך ליה "רעד" וממעט גוי, אך עדיין אסור בעשה דאורייתא (מהפסוקים "אחרי נמכר" או "וחישב עם קונהו"), אך גניבה אסורה בלאו של "לא תגנוב", שאין בה שום מיעוט, וכוללת גם גוי (נודע ביהודה מהדורא קמא י"ד פא, הביאו הקונטרסי שיעורים בבא קמא יז-טו ד"ה והנה).

בבעלות על הגזילה לדעה שגזל הגוי מותר, נחלקו המפרשים האם הגזילה עדיין אינה של הישראל שגזל, שהתורה רק התירה לגזול אך לא הקנתה את הגזילה לישראל, או שכן שייכת לו, דרשמנא הפקירו. ונפק"מ לגזול אתרוג מגוי, האם יכול לצאת בו ידי חובה - האם נחשב "לכם" (חתם סופר סוכה ל. ד"ה ועיין מג"א: יראים (מובא גם במגן אברהם או"ח תרלז-ג) ושלטי הגיבורים - אינו שלו, דעת עצמו - שלו. קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-יג ד"ה אולם: יתכן שלתוס' נחשב שלו, ובקידושין טז-א כתב שיתכן שאף הריטב"א סובר כך).

פרטי הדין

השבה - הגזול את הגוי חייב להשיב לו (לדעה שגזל הגוי אסור) (רמב"ם גזילה ואבידה א-ב, תוספתא בבא קמא יח). אמנם אין בזה מצוות "והשיב את הגזילה", משום שנאמר בה "וכיחש בעמיתו" - דווקא ישראל שהוא עמיתו (נודע ביהודה מהדורא קמא י"ד פא). ונחלקו האחרונים בטעם שצריך להשיב: המנחת חינוך כתב שהחייב הוא משום שאינו שלו,² ולכן חייב להשיב אע"פ שלא מקיים מצוות עשה (קלא [ה] ד"ה ומבואר), והנתיח"מ כתב שהוא משום חילול השם (שמח-א).

בית דין מוציאים ממנו את הגזילה (לדעה שגזל הגוי אסור). וחקר הבינת ראובן (בבא בתרא לא ד"ה ולתרוץ) האם הוא מדיני ממונות כמו בגזל ישראל, או שהוא מדיני איסורין, מטעם איסור גזל, כמו שכופין שלא לאכול מאכלות אסורות.

פחות משווה פרוטה אינו חייב להשיב (אפילו לדעה שגזל הגוי אסור) משום שלא נקרא ממון (מחנה אפרים גזילה א בהגהה שבסופו).

ישנם עוד הפסדים - חוץ מגזל - שמותר לגרום לגוי, כדלקמן.

שאר הפסדים

המזיק גוי, הסתפקו האחרונים האם חייב (קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-יז).

אבירת גוי, דהיינו חפץ שגוי איבדו, אין משיבין לו (סנהדרין עו:). וחקרו בזה בין שלושה צדדים:

(א) הפקר מייד כשהגוי איבדה.

(ב) אין איסור גזל ואין חיוב השבת אבידה, אך אינו קונה אותה להיות שלו (פטור מהשבה) (ב"ח י"ד קמו. בין שני הצדדים הנ"ל חקר בשיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד רסח).

¹ מעין חילוק זה הבאנו בערך גניבה וגזילה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו, והבאנו שם עוד נפק"מ.

² עיין לעיל בסמך (ד"ה בבעלות על הגזילה) שנחלקו בזה האם הוא שלו.

(ג) בזמן שהיא אבודה היא עדיין שייכת לגוי, והתורה התירה לישראל לזכות בה (וכשיזכה קונה אותה להיות שלו) (ברכת אברהם בבא מציעא סוף ב. (דף ח בדפיו) חוקר בין צד זה לבין הפקר).

הפקעת הלוואתו, דהיינו שפטור מלפרוע את חובו (בבא קמא קיג.), יש בזה שלוש שיטות באחרונים (הביאם ודן בדבריהם קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-יד ד"ה מכל):
(א) החוב מתבטל (מהרש"ל).

(ב) החוב נשאר, אלא שפטור מלפרוע אותו (מהרש"א ושערי יושר).

(ג) אין פטור, אלא שכאשר הישראל אומר "הנני מפקיע את החוב" הוא מתבטל (תומים ושער המשפט).

בל תלין - המאחר את התשלום לגוי אינו עובר בלאו. לגבי העשה "ביומו תיתן שכר" (דברים כד-טו), החינוך (סוף רל) כתב שעובר, והמנחת חינוך (רל-ז) הקשה עליו מדוע.

גוי שהוזק בשן ורגל - הגר"ש שקאפ הסתפק האם המזיק פטור כמו בדין קרן, או שרק בקרן פטור משום שנאמר בה "רעהו". והגר"א וסרמן הוכיח שפטור (קובץ ביאורים בבא קמא מג, והביא גם את הגר"ש שקאפ).

ערכים קרובים ערכים קרובים: גוי (מהותו ושאר דיניו), קנייני גוי.

גמ

שטר שהבעל נתן לאשה כדי להוציאה מרשותו (הסוגיות בכתיבת הגט בגיטין יט. והלאה, נוסח הגט בגיטין פה:).

בפירוש המילה "גט" נחלקו:

(א) פירושו שטר, אלא שע"פ רוב קוראים בשם זה לגט אשה (רמב"ם בפירוש המשניות גיטין כג.).

(ב) גט הוא לשון כריתות (כלבו עו ד"ה וצריך).

(ג) קראו שמו גט משום שבכל התורה כל האותיות נקראות אחת אל אחת (כגון: אב, בא, גד, דג) אך לא נמצא בכל התנ"ך שתהיה תיבה מהאותיות ג' וט' יחד. וכמו שאותיות אלו נפרדות ואין להם אחדות כך הבעל והאשה נפרדים (קהלת יעקב ר' ישראל יעקב אלגאזי) מענה לשון ח"ב לשון חכמים קסג).

(ד) נקרא גט לפי שיש בו י"ב שורות, וגט בגימטריא י"ב (קהלת יעקב ר' ישראל יעקב אלגאזי) מענה לשון ח"ב לשון חכמים קסג בשם התוס', אמנם בתוס' גיטין ב. (ד"ה המביא) לא מפורש כך, אלא אדרבה, הטעם שכותבים בו י"ב שורות הוא משום ששמו גט).

(ה) ובשם הירושלמי כתבו שאבן אחת יש שמגרשת חברותיה ושמה גיטא (שלטי הגיבורים על המרדכי תחילת גיטין, ובירושלמי שלפנינו לא נמצא).

מקורו מפורש בתורה: "וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושילחה מביתו" (דברים כד-א).

במהות הקניין כתב הגר"ש שקאפ (גיטין ה ד"ה ועל פי זה, וכן כתב לגבי שטר קניין ושטר קידושין) שהאשה קונה את עצמה וע"י זה את הראיה שבשטר (האותיות), וממילא קונה את הנייר של השטר, משום שהוא טפל לראיה שבו.

וכתב הקונטרסי שיעורים (קידושין ד-ט) בדעת הראב"ד שגט הוא קניין כשאר קניינים, ונקרא ספר (וכן כתב לגבי שטר קידושין. אמנם לגבי שטרות קניין כתב שהם רק לחזק את הדברים שנאמרו בעל פה, ואינם נקראים ספר).

בפירוש "וכתב לה" כתבו התוס' שלא נאמר על הבעל אלא על הסופר, ולכן סופר שכותב אינו מדין שליח של הבעל (תוס' גיטין כב: ד"ה והא). אך מרש"י משמע ש"וכתב" נאמר על הבעל (רש"י קידושין ט: ד"ה דעת).

הגט צריך להיות של הבעל. לרא"ש הוא כבר משעת כתיבה, שנאמר "וכתב ונתן", כלומר כדרך שבני אדם כותבים, ודרך בני האדם לכתוב בדבר שלהם (ב"י אה"ע קכ"א). ולפרי חדש הגט צריך להיות של הבעל רק בזמן נתינתו, אך לא בזמן כתיבתו (אה"ע קכ בתחילתו).

גט שנכתב על נייר של השליח - מועיל. ובטעם לזה נחלקו: הרמ"ה סובר שבזמן שהשליח מוסר את הגט לאשה הוא נקנה לבעל ומייד לאשה, ואם כן הגט היה שייך לבעל ברגע הנתינה, והפרי חדש כתב שאין צורך בכך, והגט מועיל אע"פ שהוא שייך לשליח, ששלוחו של אדם כמותו (אה"ע קכ בתחילתו, והביא גם את הרמ"ה).

גט מחובר לקרקע, א"א לגרש בו, משום שכתוב "וכתב ונתן" ולא "וכתב וקצץ ונתן" (גיטין כא:). והירושלמי (גיטין ב"ד) והתוספתא (גיטין פרק ב) הוסיפו שיש לכך עוד מקור (בנוסף ל"וכתב ונתן") - "בספר". וכתב על זה הרוגאצ'ובר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה גט במחבר) שלירושלמי הוא פסול בעצם, אך לבבלי הוא רק מחוסר קציצה, ולכן לבבלי מדאורייתא כשר אם כתבו על עלה של עציץ נקוב.

שמות הבעל והאשה, צריך לכותבם בגט. ונחלקו הראשונים האם דין זה מדאורייתא, שנאמר "ספר כריתות" - שיהיה מוכח מהגט שעושה כריתות, או שהוא רק דין דרבנן (שתי הדעות הובאו ברמב"ן גיטין כ. ד"ה הא, ובריטב"א קידושין ט. ד"ה ולענין).

חתימת הגט - חקר הקונטרסי שיעורים האם היא דין בגט, או דין עדות, ששטר צריך עדים (גיטין ד הקלטות אות יג ד"ה ובביאור: רש"י ורשב"א - דין בגט, תוס' - דין בשטר).

וכתב לה - נחלקו רבי אלעזר ורבי מאיר האם פירושו כתיבת הגט או חתימתו, הארכנו בזה בערך עדי חתימה ועדי מסירה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה וכתב לה.

עומד על גביו - כתיבת גט ע"י חרש שוטה וקטן מועילה כאשר גדול עומד על גביהם (גיטין כג:).

ערכים קרובים: ביטול גט, גירושין, גרושה לכהן, ידות, לשמה, מזויף מתוכו, עדי חתימה ועדי מסירה, עומד על גביו, קידושי שטר, קיום שטרות, שטר (קניין) (בקנייני ממונות), שטר ראיה, שטר שחרור עבד כנעני.

גמ' שחרור

עיי' ערך שטר שחרור עבד כנעני.

גיטו וידו באין כאחת

עיי' ערך באין כאחת.

גירושין

הגדרה **האיש נותן לאשה גט** (סוגיית נתינת הגט לאשה בגיטין עז).

מקור וטעם **מקורם** מפורש בתורה: "כי יקח איש אשה ובעלה, והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושילחה מביתו. ויצאה מביתו, והלכה והיתה לאיש אחר" (דברים כד-א).

במהות הגירושין חקרו שלוש חקירות:

(א) האם הוא הקנאת האשה לעצמה (קניין), או שמתירה לשאר העולם (איסור)¹ (פרי משה קניינים עב-א).

(ב) האם האשה נקנית לעצמה, או רק מופקעת מהבעל (כהפקר) (הגר"ש שקאפ קידושין ט ד"ה וכן בארנו: רק הפקעה. דרכי משה דרכי הקניינים ו-יד ד"ה אכן: קניין חיובי². וכן דן בזה צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שחרור עבדים (אות עז)).

(ג) האם הגירושין על האשה, או על האישות (קובץ שיעורים בבא בתרא תרא).

באופן הקניין נחלקו המפרשים מה הדין כשהאשה רק קבלה את הגט לידה אך לא קנתה אותו, ומה הדין להיפך - כשקנתה אותו, כגון בקניין אגב - אך לא קבלה אותו לידה (קצוה"ח ר-ה: מספיק שקבלה, רש"י גיטין עז: ד"ה ה"ז חזקה - אפשר לקנות בקניין אגב, ר"ן גיטין לט: בדפי הר"ף סוף ד"ה והא: א"א לקנות גט באגב דבעינן "ונתן בידה", ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-ד ד"ה וכתב (מביא את רש"י והר"ן הנ"ל), תורת הקניינים ח"ב עמוד א, פרי משה קניינים עב-ג, אור גדול דף קיד טור ג, קהילות יעקב גיטין טז)³.

הכח המחיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה) - כתבו ראשי הישיבות שהבעל בעצמו מתיר את האשה (כח האדם, כמו בקניינים, שהאדם עצמו פועל את הקניין), ולא שהוא רק נותן לה את הגט, והיא מותרת ממילא (כח המעשה, כמו בשחיטה, שהאדם רק שוחט והבהמה ניתנת ממילא) (הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה, וקובץ הערות עו).

האדם המחיל את הקניין הוא האיש ולא האשה, שהרי כך מורה הלשון "ונתן בידה" (דרכי משה דרכי הקניינים ח-יז).

הדעת (מחשבה או התרצות)⁴ - כתב הגר"ש שקאפ שצריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), ולא רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניחותא) (בבא מציעא כ בתחילתו).

צריך עדים לקיום הדבר, דהיינו, שאם גירש בלי עדים הגירושין לא חלים כלל. וחקר הגר"א וסרמן האם העדים הם מדיני גירושין, או מדיני דבר שבערווה (קובץ ביאורים גיטין ט).

¹ כמו כן חקרו האחרונים לגבי קידושין האם הם קניין או איסור, ע"ע קידושין בסעיף "קניין ואיסור". וכן חקרו גם לגבי חופה, ע"ע חופה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה. וכן חקרו בדינים רבים נוספים האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים, הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממן ואיסור בסעיף "החילוק".

² והוסיף שזה החילוק בין גירושין למיתת הבעל, שמיתה היא רק שלילה. דנו בזה בערך מיתת הבעל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מהותו.

³ אמנם בשטר שחרור של עבד כנעני לכ"ע צריך דווקא נתינה לידו ולא מספיק קניין, דנו בזה בערך שטר שחרור עבד כנעני בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הקניין.

⁴ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

⁵ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהם דנו בערך מחשבה והתרצות.

המגרש מאהבה, כגון שמגרשה רק כדי שלא תזדקק ליבם, חידש המהר"ם יפה שאינה ניתרת לעולם, וגירושין אלו מועילים רק שלא תזדקק ליבם. ובשביל להתיר לעולם צריך דווקא גירושין משנאה, שנאמר (דברים כד-א) "והיה אם לא תמצא חן בעיניו" (הובא במנחת חינוך תקעט-א [ז]). אמנם כל המפרשים חלקו עליו וכתבו שבכל אופן ניתרת לעולם (מנחת חינוך שם).

לחצאין א"א לגרש. וביאר הרוגאצ'ובר שהוא משום שגט הוא עצמו הגירושין, שהרי זהו הקניין היחיד לגרש את האשה (לעומת שטר שחרור בעבד, שבו יש עוד קניינים לשחררו - כסף וראשי אברים, ולכן השטר בעבד הוא רק פרטי השחרור) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה גט שחרור).

כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, וחידשו הראשונים שגם בגירושין יש דין כל דמגרש אדעתא דרבנן קא מגרש ושוויוה רבנן לגיטא חספא בעלמא, כגון לגבי מי שלא כתב בגט את שמו (רמב"ן גיטין כ. ד"ה הא) בשם יש אומרים).

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני (מחלוקת אמוראים בתמורה ד:). ובגירושין גזירת הכתוב דמהני לכו"ע, משום שגירושין הוקשו למיתה. ולכן גט שכתבו על איסורי הנאה כשר אע"פ שעבר על איסור (ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות ו).

תנאי כפול - חידשו מקצת הגאונים שכל דין תנאי כפול לא נאמר כלל בדיני ממונות אלא רק בגיטין וקידושין (רמב"ם אישות ו-יד בשם מקצת גאונים אחרונים, וחולק עליהם. וכן הובאו במאירי קידושין סא. ד"ה וכן. ומעין זה מבואר בירושלמי שלדעת רבי מאיר צריך תנאי כפול רק בעריות (קידושין ג-ג [לה:]), ודנו בזה מפרשי הירושלמי שם)).

ערכים קרובים: ביטול גט, גט, גרושה לכהן, חליצה, מיאון, מיתת הבעל, עדי חתימה ועדי מסירה, קידושי שטר, קידושין, שטר (קניין) (בקנייני ממונות).

ערכים קרובים

גירות

עיין ערך גר (צדק).

גירי דיליה

אדם העושה בתוך רשותו מעשה שגורם נזק לחבירו, באופן שדומה לזורק חיציץ על חבירו - חייב למנוע את הנזק (הסוגיות בבבא בתרא כב: ובבא מציעא קיז:).

הגדרה

בערך זה נדון בגדרי גירי דיליה. לגדרי הרחקת נזיקין בכלל ע"ע הרחקת נזיקין.

בדיני הרחקת נזיקין.

לדוגמא, נפחתה המעזיבה, ובעל העלייה רוחץ את ידיו מעל שכנו התחתון באופן שהמים נשפכים על ראשו - זהו גירי דיליה. אך אם רוחץ את ידיו במקום אחר, ומשם המים נמשכים עד שמזיקים לתחתון - אינו גירי דיליה (בבא מציעא קיז. ורש"י).

החולקים על דין זה הם חכמים, שסוברים שבכל נזקי שכנים על המזיק להרחיק את עצמו, ולא רק בגירי דיליה (בבא בתרא יח:). ורבי יוסי סובר שבשאר נזקי שכנים על הנזק להרחיק את עצמו (בבא בתרא יח:), ורק בגירי דיליה על המזיק להרחיק את עצמו (בבא בתרא כב:). והלכה כרבי יוסי (רמב"ם שכנים י-ה).

בטעם שבשאר נזקי שכנים פטור (לרבי יוסי) ובגיריה דיליה חייב, כתב רש"י ששאר נזקי שכנים הם גרמא וגירי דיליה הוא מזיק ממש (בבא מציעא קיז. ד"ה איני).

בגדרו כתב הרמב"ם שהוא היזק בידיים (שכנים י-ה).

בסעיף זה נדון בנזקים שונים שדנו המפרשים האם הם גירי דיליה.

היזק ראייה - כתב הרמב"ן (בבא בתרא יח: ד"ה נקטינן) שהוא גירי דיליה.

מחיצת הכרם שנפרצה הוא גירי דיליה, שגירי דממונא חשוב כמו גירי דיליה (נתי"מ ביאורים קנה-כב).

סולם ושובך שסמוכים לכותל אחד ויש ביניהם ארבע אמות - הרמב"ם והנימוק"י מתירים לסמוך את הסולם, שאינו נחשב גירי דיליה כיוון שהנמיה לא תוכל לקפוץ בקפיצה אחת, והטור אוסר, שאעפ"כ הוא גירי דיליה (סמ"ע חר"מ קנה-לז).

נזק שלא בא מהאדם עצמו אך מזיק מהמקום שבו האדם הניח את המזיק - נחלקו בו הראשונים:

(א) אינו גירי דיליה, שגירי דיליה הוא רק כאשר האדם עצמו מזיק (רש"י בבא מציעא קיז. ד"ה איני).

(ב) הוא גירי דיליה, כיוון שמזיק ממקום הנחתו (רמב"ן בבא בתרא כב: סוף ד"ה וזה, בדעת ר"ח).

(ג) אם מזיק כמו שהיה בזמן הנחתו - הוא גירי דיליה, אך אם הנזק נולד לאחר ההנחה - אינו גירי דיליה (רשב"א בבא בתרא כב: ד"ה לימא, בשם מורי הרב).

ערכים קרובים: אדם המזיק, גרמא וגרמי, היזק ראייה, הרחקת נזיקין, כח כחו, כחו, מצמצם, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק).

גירעון כסף

עיין ערך גרעון כסף.

גלגול שבועה

אדם שמחוייב להישבע לחבירו שבועה אחת, אפשר להשביעו שבועה נוספת שמעיקר הדין היה פטור ממנה (הסוגיא בקידושין כז:, בסוגיא זו האריך חידושי ר' שמואל בבא מציעא ה).

לדוגמא, אדם שמחוייב להישבע לחבירו על מטלטלין (כגון שיש לתובע עד אחד), אפשר להשביעו גם על קרקעות, אע"פ שמעיקר הדין אין נשבעין על קרקעות (קידושין כו. במשנה).

מקורו של חיוב גלגול שבועה מדאורייתא, מפרשת סוטה, שנאמר בה "ואמרה האשה אמן אמן" (במדבר ה-כב) ולומדים מכך שכיוון שהיא מחוייבת להישבע שלא סתתה בזמן הנישואין, מגלגלים עליה להישבע שלא סתתה גם בזמן האירוסין (אע"פ שמעיקר הדין היתה פטורה משבועה זו) (קידושין כז:).

כשהשבועה העיקרית מדאורייתא גם הגלגול מדאורייתא, וכשהיא מדרבנן גם הגלגול מדרבנן (ערוך השולחן חר"מ פז-א).

בטעמו חקרו האם גלגול הוא סיבה לחייב שבועה בפני עצמה, שכמו שעד אחד הוא סיבה לחייב שבועה כך גם השבועה הראשונה היא סיבה לחייב שבועה על השבועה

השנייה, או שהשבועה הראשונה גוררת להישבע את השבועה השנייה אע"פ שאין בעצם סיבה לחיובה (כעין דין עיקר וטפל) (משנת רבי אהרן בבא מציעא טו-ד).
ונפק"מ למקרה שעל השבועה הראשונה שילם ולא נשבע - האם עדיין חייב בשבועה השנייה: אם היא שבועה בפני עצמה - עדיין חייב, שחל עליו חיוב נפרד להישבע עליה, אך אם היא רק גרירה - כיוון שנפטר מהשבועה הראשונה, ממילא פטור מהשבועה השנייה, הנגררת ממנה (ש"ע ח"מ עא-טו: במקרה ששילם על השבועה הראשונה (כי לא היה יכול להישבע) פטור מהשבועה השנייה, וחידושי ר' שמואל בבא מציעא ה-ב (ד"ה תו) הקשה עליו. משנת רבי אהרן שם תלה בחקירה זו).

בגדר הגלגול חקר הברכת אברהם (קידושין כח. ד"ה בגלגול) האם חיוב השבועה מגלגל או השבועה בפועל. וגם מחקירה זו נפק"מ למקרה דלעיל, שעל השבועה הראשונה שילם ולא נשבע - חיוב שבועה יש אך שבועה בפועל אין (ש"ע ח"מ עא-טו: במקרה ששילם על השבועה הראשונה (כי לא היה יכול להישבע) פטור מהשבועה השנייה, וחידושי ר' שמואל בבא מציעא ה-ב (ד"ה תו) הקשה עליו. ברכת אברהם שם תלה בחקירה זו).

חילק הדרישה (ח"מ רג) שיש שני סוגי גלגול: בטענה אחת - שטענו מטלטלין וקרקעות יחד, ובשתי טענות - שטענו מטלטלין ואח"כ טענו קרקעות.

כאשר התובע לא חייב את הנתבע להישבע את שבועת הגלגול, נחלקו הראשונים האם בית דין מחייבים את הנתבע להישבע, ויש בזה שלוש דעות (דנו בזה חידושי ר' שמואל בבא מציעא ה-ב (ד"ה עוד יש) וברכת אברהם קידושין כח. ד"ה יש):
(א) אין מחייבים אותו (משמע מהרמב"ם סוטה ד-ז, וכן האור שמח טוען ונטען א-יב כתב בדעתו) משום שגלגול הוא זכות התובע (ברכת אברהם קידושין כח. ד"ה יש).
(ב) מחייבים אותו (רא"ש בבא מציעא פרק א סי' ד, נימוק"י בבא מציעא ד, ש"ע ח"מ צד-א) משום שגלגול הוא מחיובי שבועת התורה, ואינו תלוי בתובע (ברכת אברהם קידושין כח. ד"ה יש).
(ג) בממונות אין מחייבים אותו אך בסוטה כן, משום שבסוטה הוא איסורא וכל ישראל ערבים זה לזה ומחייבים להפרישו מאיסור (ריטב"א קידושין כז: ד"ה גמרא).

כאשר הנתבע לא יכול להישבע את שבועת הגלגול נחלקו הראשונים האם יש עליו דין מתוך שאינו יכול לישיב משלם (כמו בשאר השבועות) (דן בזה חידושי ר' שמואל בבא מציעא ה-ב ד"ה עוד הקשה).

עד המפייע לקרקעות ולא למטלטלין (בגלגול שבועה), הסתפק הקצוה"ח (פ-י) האם יפטור משבועה על הקרקעות.

ערכים קרובים: שבועה (בממונות) (לגבי שבועות ממון בכלל (כגון מודה במקצת, עד אחד ושבועות השומרים), טעמים ופרטיהם), שבועת ביטוי (לגבי מהות השבועה בכלל ולגבי שבועת ביטוי).

גלגל החוזר

עיין ערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו".

גלות

רוצה בשגנה חייב לשבת בעיר מקלט (הסוגיות במכות פרק ב).

לדוגמא, היה יורד בסולם ונפל עליו והרגו (מכות ז. במשנה).

מקרה מפורש בתורה - "והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו וגו' וישב בה עד מות הכהן הגדול" (במדבר לה-כה). מקור וטעם

בטעמה חקרו האם היא כדי שלא יהרגנו גואל הדם, או דין בפני עצמו (אור שמח רוצח ו-יב. מהרש"א מכות י: חידושי אגדות סוף ד"ה אחד הרג שוגג: כדי שלא יהרגנו גואל הדם. שרידי אש ח"א עמוד שמ "גלות ע"פ הודאת עצמו" א ד"ה ומשמע). ונפק"מ למקרה שאין חשש שגואל הדם יהרגו, כגון כשאין עדים, או כשהנרצח הוא גר שאין לו קרובים.

במהותה חקר ר' שמואל האם היא עונש ככל עונשי בית דין או כפרה (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד עז).

ובטעם הכפרה חקרו האם היא כפרה בפני עצמה, או רק ע"י הצער שאינו יכול לצאת מחוץ לעיר שמא יהרגנו גואל הדם (שרידי אש מכות השלמות לה ד"ה ולחומר: דעת עצמו - בפני עצמה, בדעת המהרש"א - מחשש גואל הדם, והוסיף שאפשר שיש כפרה גם ע"י הצער שנקבר בעיר ולא נקבר בקברי אבותיו).

בציווי נחלקו הראשונים: החינוך כתב שהציווי הוא גם על בית דין להגלותו, וגם על הרוצח עצמו לגלות (חינוך תי בתחילתה). והרמב"ם כתב שהמצווה רק להגלותו (רוצח ה-א).

הודאת בעל דין שמודה שרצח בשוגג, הריטב"א (מכות ב. ד"ה מעידין) ובעל האור שמח סוברים שאינו גולה, אמנם המהרש"א (מכות י: חידושי אגדות סוף ד"ה אחד הרג שוגג) סובר שההודאה מועילה וגולה (הביאם והאריך בזה שרידי אש ח"א עמוד שמ "גלות ע"פ הודאת עצמו" א).

רוצח שיצא מהעיר מקלט מותר להורגו. וחקר הרוגאצ'ובר האם הוא משום שאינו בעיר מקלט, או משום שיצא ממנה (מפענח צפונות ו-ח).

גם רוצח במזיד מקדים לעיר מקלט עד שייפסק דינו (לרבי יוסי ברבי יהודה). וחקר ר' שמואל האם העיר קולטת אותו (ואם הרגו גואל הדם נהרג עליו), או רק חיוב להקדים לעיר, אך לא קולטתו (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שעה).

אפילו שר צבא שצריכים לו כל ישראל אינו יוצא מעיר מקלטו. וחקרו האם אסור לו לצאת, או שמוותר (מדין הצלת נפשות), ורק אינו חייב לצאת משום שמכניס עצמו לסכנה שגואל הדם יהרגנו (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שפ).

נכנס הנחרג לחצר החורג והרגו פטור מגלות. וחקרו האם הוא מפני שלא נחשב לרוצח (כמו בנזיקין שאינו נחשב למזיק), או מגזירת הכתוב שאינו דומה ליער (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שמא).

כח כחו פטור מגלות (מכות ח, אלא שנחלקו שם רבי ורבנן לגבי מן העץ המתבקע אם הוא כחו או כח כחו (שם ורש"י ד"ה מהו)). והרמב"ם הוסיף שהוא דומה לאונס (רוצח ו-טו, וכן המאירי מכות ח. ד"ה הזורק). ובביאור דבריו מצאנו שלושה פירושים:

(א) הרמב"ם סובר שבגלות כח כחו ככחו, והפטור הוא רק מדין אונס (תבואת שור י"ד ג, הובא בקונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ד ד"ה האחר).

(ב) הוא כאונס לעניין זה שאין מייחסים כל כך את הפעולה לאדם הפועל (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יא-ג ד"ה על).

(ג) דברי הרמב"ם אינם לגבי כל כח כחו אלא רק לגבי עץ המתבקע (קונטרסי שיעורים שם בלשון "אולי").

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** גואל הדם, רוצח, שוגג.

גמר בליבו והתרצות

עיין ערך מחשבה והתרצות.

גניבה וגזילה

איסור לקחת מחבירו רכוש בלא רצונו בסתר (גניבה) או בפרהסיא (גזילה) (הסוגיות בבבא מציעא סא. ובבא קמא עט:).

דוגמא לגניבה: הפושט ידו לתוך כיס חבירו ולקח מעותיו ואין הבעלים רואין.
דוגמא לגזילה: הלוקח בגלוי ובפרהסיא בחוזק יד (רמב"ם גניבה א-ג).

מקורו של איסור גניבה מהפסוק "לא תגנובו, ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו" (ויקרא יט-יא). מקורו של איסור גזילה מהפסוק "לא תעשוק את רעך ולא תגזול" (ויקרא יט-ג).

טעמו אינו כדי להרחיק את האדם מן העבירה, אלא כדי שהנגזל לא יהיה עשוק (שערי יושר ג-כה ד"ה ונלענ"ד דבאמת).

במהותו חילקו ראשי הישיבות בין גניבה לגזילה, שבגניבה האיסור בפעולת הלקיחה, ובגזילה האיסור בתוצאה שהממון חסר לחבירו (עיון בלומדות יג, מנחת חינוך רכז-ב [ד]. וכן דן בזה פרי משה גניבה וגזילה ב. אמנם בצפנת פענח כללי התורה והמצוות (ח"א ד"ה גניבה) כתב בדעת הרמב"ם שהאיסור בגניבה הוא בתוצאה, ושם בד"ה גזל יב כתב שבגזילה יש את שני הדינים יחד - גם פעולה וגם תוצאה).

וע"פ יסוד זה יבוארו שלושה חילוקים בין גזל לגניבה:
(א) על מנת למיקט (לקחת את החפץ על דעת להחזירו) או על מנת לשלם - אסור בגניבה, שהרי היתה פעולת לקיחה, ומותר בגזילה, שהרי הממון לא יחסר לחבירו (עיון בלומדות יג, וכן משמע מספר המצוות לרמב"ם רמד, וכן כתב שדי חמד ח"ב פאת השדה ג-ה ד"ה גזל עמוד 21, אך שם ג-לו עמוד 8 הביא שגם בגזל אסור).

(ב) העושק את חבירו, דהיינו שלא פורע לו את חובו - עובר בגזל אך לא בגניבה, שהרי הממון חסר לחבירו, אך לא היתה פעולת לקיחה (עיון בלומדות יג מדויק מכך שהרמב"ם הזכיר את דין עושק רק בהלכות גזילה א-ב).

(ג) הרמב"ם כלל את הלכות אבידה עם גזילה, אך את הלכות גניבה בנפרד. משום שאבידה דומה לגזילה בכך שחסר לחבירו, אך אין נטילה אסורה מחבירו (אב ישראל מג-ח).
(ואפשר לתלות בחילוק זה (וכן להביא ראיות נגדו) הרבה מהדינים שנביא לקמן)¹.

במהות האיסור ייסדו האחרונים שיש שני איסורים בגזילה: איסור על מעשה הגזילה, דהיינו הנטילה מרשות חבירו לרשותו, ואפילו אם לא קנאה, ואיסור על קניית הגזילה גם אם לא נטלה (קהילות יעקב בבא קמא לז ד"ה אלא דלענין, קובץ הערות עד-ב ד"ה והא. ולפי זה כתב הקובץ הערות שם שבגזילת קרקע עובר רק על האיסור הראשון, כי אין בה קנייני גזילה, ובגזילת מטלטלין עובר על שני האיסורים²).

¹ כמו כן ע"ע גזל גוי בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במקורו אות ד) שיש שחילקו שם בין גניבה לגזילה.

² אמנם בערך קרקע אינה נגזלת בסעיף "האיסור" (ד"ה לגבי איסור הגזילה) הבאנו מחלוקת ראשונים האם הגזול קרקע עובר באיסור.

והמשאת משה (בבא מציעא סו ד"ה ונראה) הוסיף שחץ מאיסור לא תגזול יש איסור נוסף: איסור אכילה והנאה מדבר שאינו שלו, ונלמד מהפסוק (בראשית ב-טז) "מכל עץ הגן אכול תאכל" - ולא מגזל (כמו שלומדים משם איסור גזל לבני נח (סנהדרין נז:)).

בזמן האיסור כתב הקצוה"ח שהגזלן עובר רק ברגע הגזילה ולא אח"כ (דן בדבריו הקובץ ביאורים בבא קמא טו. ומשמע מדבריו שבגזילה האיסור דווקא בפעולה ולא בתוצאה¹).

הרואה חפץ שלו ברשות חבירו מפורש בגמרא (בבא קמא כז:): שלא יטלנו כנגב, והוסיף הסמ"ג שעובר מדאורייתא. אמנם הרמב"ם והחינוך השמיטו את דין זה, והוכיח מכך המנחת חינוך (רכב-ב) שהם כן מתירים ליטלו כנגב.

החוטף משכונן שמגיע לו ע"פ הדין, לרמב"ם הרי זה גזלן ולראב"ד לא (גזילה ג-טז).

הקדש - הגזלו פטור מכפל, שנאמר "רעהו" ולא של הקדש. ונחלקו הראשונים האם חייב בקרן: לרמב"ם (גניבה א) חייב, ולראב"ד (בשיטה מקובצת בבא קמא עח:) פטור אף מהקרן.

פחות משווה פרוטה אסור לגונבו ולגזלו מדאורייתא (רמב"ם גניבה א-ב, וגזילה א-ב, מחנה אפרים גזילה א בתחילתו בשם הראשונים. אך אם גנבו או גזלו פטור מלהשיבו, שלא נאמר על זה והשיב את הגזילה (רמב"ם גזילה א-ו, רש"י סנהדרין נז. ד"ה צערא²)).

במקור לאיסור לגונבו ולגזלו יש ארבע דעות:

(א) הרבה כתבו שאיסורו מדין חצי שיעור, ולכן פטור אבל אסור מדאורייתא, כדין חצי שיעור באיסורין (כגון חצי כזית בחלב ודם) (מגיד משנה גניבה א-ב, סמ"ע ח"מ שמח-א, מנחת חינוך רנח-ג [ז] ד"ה ולכאורה (בדעת חלק מהאחרונים)).

(ב) רש"י כתב שאע"פ שאסור, אינו עובר בלא תגזול, שהרי כתוב והשיב את הגזילה, דהיינו שרק מה שמחוייב בהשבה נקרא גזילה, וכיוון שפחות משווה פרוטה פטור מהשבה - אינה גזילה (סנהדרין נז. ד"ה צערא).

(ג) הקהילות יעקב חידש שלא נאמר כלל שיעור שווה פרוטה לגבי איסור לא תגזול, אלא רק לעניין ההשבה (שפטור מלהשיבו) (פסחים כ ד"ה והנה, והוסיף שלפי זה ילקה על פחות משווה פרוטה, אלא שנשאיר בצ"ע כיוון שלא מצינו חידוש כזה).

(ד) המשאת משה כתב שהאיסור על פחות משווה פרוטה אינו מדין לא תגזול, אלא איסור אחר: איסור אכילה והנאה מדבר שאינו שלו, ונלמד מהפסוק (בראשית ב-טז) "מכל עץ הגן אכול תאכל" - ולא מגזל (כמו שלומדים משם איסור גזל לבני נח (סנהדרין נז:)) (בבא מציעא סו ד"ה ונראה).

קרקע - ע"ע קרקע אינה נגזלת בסעיף "האיסור".

גנב עובר גם משום גזל (ש"ת הרי"ף קלג, הובא גם בשו"ת הרשב"א ח"ו רפו). וכך ביאר הגר"פ פערלא (ל"ת צא בתחילתו) את טעם הרס"ג שמנה את גניבה וגזילה יחד כלאו אחד.

במזיק שלא עשה קניין בחפץ ולא נטלו בידיים, נחלקו המפרשים האם הוא רק מזיק ולא גזלן, דמזיק לחוד וגזלן לחוד (אפיקי ים ח"א מבה, קובץ שיעורים בבא קמא ק), או שכל מזיק עובר משום גזל (רבינו יונה אבות א-א ד"ה משה (השני)).

המזיק על מנת לשלם עובר באיסור. ונחלקו רש"י וקריית ספר האם הוא מדאורייתא (קהילות יעקב בבא קמא א בסופו).

¹ בחילוק בין פעולה לתוצאה דנו לעיל בד"ה במהותו.

² ע"ע השבת גניבה וגזילה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה פחות משווה פרוטה.

הגזל על מנת לאבד אינו גזלן (ירושלמי). אך אם גזל לצורך חבירו - כן נעשה גזלן, אע"פ שאינו לצורך עצמו, משום שעכ"פ הוציא מרשות הנגזל (ורק על מנת לאבד, שלא הוציא כלל מרשות הנגזל - אינו גזלן) (הגר"ח סטנסיל מעילה כ. סי' "בדין מעילה ע"י שליח", והביא גם את הירושלמי).

הגזל בשונג או באונס - יש בזה שלוש דעות (ברכת אברהם סנהדרין לג. ד"ה גם וד"ה ובשם):
 (א) רק במזיד עובר משום גזל (שיטה מקובצת בבא קמא סט. בשם תלמידי ר"פ, וכן כתב הקצוה"ח כה-א שאדם מועד לעולם נאמר רק על מזיק).
 (ב) גם בשוגג עובר משום גזל (מאירי בבא קמא צה., ברכת אברהם שם בדעת רש"י ותוס').
 (ג) אפילו באונס גמור עובר משום גזל (הגר"ז כתבים בכורות כח., ברכת אברהם שם בדעת הרא"ש).

יהרג ואל יעבור - בפשטות גזל הוא יעבור ואל יהרג (וכן משמע מתוס' ורא"ש בבא קמא ס.; טור ח"מ שנט). אמנם יש כמה דעות שיהרג ואל יעבור (רש"י בבא קמא ס: ד"ה ויצילה, ירושלמי עבודה זרה ב-ב, ספר קובץ על הרמב"ם יסודי התורה ה-ה מביא מדרש, רבי מאיר בכתובות יט. בה"א. בכל זה דן שדי חמד ח"א א-טז עמוד 17).

עשה לא דוחה את הלאו של גזל, ואע"פ שעשה דוחה לא תעשה, משום שטעמו של איסור גזל הוא שהנגזל לא יהיה עשוק, ועשה דוחה לאו רק אם טעמו של הלאו להרחיק את האדם מהעבירה, אך לאווין שיש להם טעמים אחרים אינם נדחים (שערי יושג-ג כה-ד"ה ונלענ"ד דבאמת).

מצווה הבאה בעבירה - חידש יד המלך (חמץ ומצה ו-ז בתחילתו ד"ה ולדעתי) נגד כל הראשונים שכל דין מצווה הבאה בעבירה נאמר רק בגזל, אך בשאר העבירות המצווה כשרה. וטעמו, שבשאר כל הלאווין לא שייך מצווה הבאה בעבירה משום שיש בהם דין עשה דוחה לא תעשה, ולכן גם כאשר העשה לא דוחה את הלאו (כגון שאפשר לקיים את שניהם) אין דין מצווה הבאה בעבירה. אמנם בגזל אין דין עשה דוחה לא תעשה כלל, שהרי אסור לגזול מצה מחבירו כדי לאוכלה (אפילו אם אין לו מצה אחרת), ולכן רק באיסור גזל יש דין מצווה הבאה בעבירה. אולם מכל שאר המפרשים משמע שלא חילקו בין גזל לשאר העבירות.

בכפרת החטא יש חילוק בין מזיק לחבירו, חובל בחבירו וגזל מחבירו:
 (א) המזיק לחבירו - כיוון ששילם לחבירו מה שחייב לו - נתכפר לו (רמב"ם חובל ומזיק ה-ט).
 (ב) החובל בחבירו - לא מתכפר לו עד שימחל לו (משנה בבא קמא צב., רמב"ם שם).
 (ג) הגזל מחבירו - לא נתכפר לו עד שימחל לו (רמב"ם תשובה ב-ט), ואינו דומה למזיק, משום שהגזל נהנה מהעבירה (לחם משנה חובל ומזיק ה-ט).

ראוי ומוחזק (בירושית בכור ובעל) - חילק הדרכי משה (ח"מ רעח-ב, דן בדבריו קצוה"ח רעח-יד) את הנכסים הגזולים לשלושה סוגי נכסים:
 (א) ספר שגנבו גויים והחזירוהו לאחר מותו, ולא התייאשו הבעלים - הוא מוחזק.
 (ב) קרקע שגנבו והחזירו - היא מוחזקת, משום שקרקע אינה נגזלת.
 (ג) שאר מטלטלין - אע"פ שלא התייאשו הבעלים הם ראוי.

ערכים קרובים: בל תלין, בן סורר ומורה, גונב על מנת למיקט, גזל גוי, גניבת נפש, השבת גניבה וגזילה, טביחה ומכירה, לא תחמוד, לא תעשוק, לאו דמשקלות (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה גדרו) דנו האם נכלל בגניבה או בגזילה), נזיקין (ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו גם במקור האיסור להזיק), קרקע אינה נגזלת (ושם בסעיף "האיסור" דנו האם הגזל עובר באיסור), שליחות יד (בשומר), תקנת השוק.

ערכים קרובים

גניבת נפש

הגדרה **איסור לגנוב אדם ולמכרו** (הסוגיא בסנהדרין פה:).

מקור וסעם **מקורו מהפסוק "וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת" (שמות כא-טז).**

במהותו חקר הפרי משה האם האיסור במכירה עצמה או בהשפלה שבמכירה (פרי משה גניבה וגזילה טו-א).

במניין המצוות נחלקו מוני המצוות האם איסור גניבת נפש ואיסור גניבת ממון הם לאו אחד או שני לאווין נפרדים (רס"ג, אזהרות ר"א הזקן, ר"י אלברגלונג, ר"ש בן גבירול: לאו אחד. רמב"ם ובה"ג: שני לאווין נפרדים. דן בדבריהם הגר"פ פערלא ל"ת צא בתחילתו (דף קכח עמוד ג בדפיו))¹.

פרטי הדין **המכירה** אינה מועילה כלל, שהרי לא יכול למכור את חברו אם אינו עבד, אלא שהתורה חייבה על מעשה המכירה אע"פ שאינו מועיל (מנחת חינוך לו-א [ו] ד"ה והנה מכירה).

גנבו כשהיה פטור, כגון שהיה קטן או גוי, ומכרו לאחר שנתחייב, שהגדיל או התגייר, הסתפק בזה המנחת חינוך, האם כיוון שבשעת הגניבה לא היה בר חיוב פטור גם על המכירה, או שכיוון שהמכירה היא עיקר האיסור חייב (לו-א [טו] ד"ה ונראה לי).

מכרו לגוי - הכסף משנה כתב בדעת הרמב"ם שפטור (עדות כא-ט ד"ה העידו שניים שמכרו), והלחם משנה (שם ד"ה שמכרו) חלק עליו וכתב שגם לרמב"ם חייב. וכן המנחת חינוך כתב שגם המוכר לגוי חייב (לו-א [ו] ד"ה והנה מכירה).

הגזל נפש למנחת חינוך פטור, שנאמר רק "וגונב" ו"לא תגנוב" (לו-א [יד] ד"ה וחיוב זה), ולגר"פ פערלא חייב (ל"ת צא בתחילתו (דף קכח עמוד ג בדפיו)).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** גניבה וגזילה.

גר (צדק)

הגדרה **גוי שנעשה ישראל ע"י מילה טבילה וקבלת מצוות** (הסוגיא ביבמות מה: והלאה באריכות).

מקור וסעם **מקורם של פרטי הגיור** (שאין מרבין עליו ואין מדקדקין עליו) נלמדים מרות - (רות א-טז) "באשר תלכי אלך ובאשר תליני אלין עמך עמי ואלוקיך אלוקי. באשר תמותי אמות ושם אקבר" (יבמות מז:).

במילת הגר יש שתי מצוות: פעולת המילה, ותוצאת המילה (שהוא מהול) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ד"ה גירות (אות מו)).

בדינים שונים **בדין** - גר דן את חברו הגר אך לא את ישראל (שור"ע חר"מ ז-א). ונחלקו הראשונים האם הוא דווקא בכפייה, אך בלא כפייה דן אפילו את ישראל (תוס' יבמות קא: ד"ה ואנא, רא"ש יבמות פרק יב סי' ב), או שהוא דווקא בלא כפייה, אך בכפייה אינו דן אפילו את חברו (הגהת מרדכי יבמות פרק יב סי' קיט. דן במחלוקתם קצוה"ח ז-א).

פרטי הדין **המחיל את הגירות** - נחלקו התוס' האם בית דין מחילים את הגירות או המתגייר בעצמו (קובץ שיעורים כתובות לג).

¹ בשאלה האם גוף האדם שייך לאדם כממונו דנו בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה גוף האדם.

גירות בעל כורחו של המתגייר - נחלקו בירושלמי (יבמות פרק ח) האם גירות כזו מועילה, ובזה תלוי האם אפשר לגייר חרש ושוטה, שהרי גם להם אין דעת (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ד"ה גירות (אות מז)).

דברים שבלב - הגירות חלה ע"י מחשבה, שצריך שכוונתו תהיה לשם שמיים, ולכן הולכים אחר ליבו תמיד ולא אומרים בזה "דברים שבלב אינם דברים". ועל כן אם אין ליבו לשמייים לא יועיל שאומר בפיו שמתגייר לשם שמיים¹ (אחינועם ח"ג כו-ב).

מל ולא טבל או טבל ולא מל, דנו בו האחרונים, ושלוש דעות בדבר:

(א) הוא כבר חצי ישראל (ש"ת בני ציון צא).

(ב) הוא עדיין גוי גמור (קובץ הערות עג"א דן בשתי האפשרויות הללו).

(ג) מל ולא טבל הוא גוי גמור, אך טבל ולא מל הוא כבר חצי ישראל (אבני נזר י"ד שמד-ה, חלקת יואב ח"א מהדורא תנינא ח, והביא שם גם את ש"ת בני ציון הנ"ל)².

גוי שנתגייר כקטן שנולד דמי. וכן עבד שנשתחרר כקטן שנולד דמי (ואף גוי שנמכר לעבד כקטן שנולד דמי). וחידוש הרוגאצ'ובר (מפענח צפונות יח-ד) שדין זה (של עבד שנשתחרר) עדיף מגוי שנתגייר, שגוי שנתגייר - השינוי על ידו וברצונו, ולכן אע"פ שהוא פנים חדשות, עדיין הצורה קיימת עליו, ולכן אם הוליד בנים בגויותו וכשנתגייר הוליד שוב - לא קיים שוב מצוות פריה ורביה, שהרי כבר יש לו בנים. אך שחרור עבד אינו תלוי ברצונו, ועוד, שכל זמן שהוא עבד נחשב כמי שאינו ("אין נפשו קנויה לו" (נזיר סב:)), ולכן כשמשחרר נעשה בריה חדשה, ואם כן כשמשחרר חייב בפריה ורביה גם אם יש לו כבר בנים.

בנתגייר חציו נחלקו האחרונים האם אומרים שפשטה קדושתו ונעשה כולו ישראל (קובץ הערות נז"ח בדרך אפשר), או שנשאר חצי גר וחצי גוי (ופשטה שייך רק במקרה שהחצי הקדוש לא יוכל להתקיים בלי החצי האחר) (קונטרסי שיעורים קידושין יא-ח ד"ה ובמה)³.

ערכים קרובים: גוי, גר תושב, יפת תואר, כותי, עבד כנעני במצוות. ערכים קרובים

ג'ר תושב

גוי שקיבל על עצמו לקיים שבע מצוות בני נח (הסוגיא בעבודה זרה סד:). הגדרה

החולקים על דין זה הם רבי מאיר, שסובר שמספיק שיקבל על עצמו שלא לעבוד עבודה זרה, וכן אחרים, שסוברים שצריך שיקבל על עצמו לקיים את כל התורה חוץ מאיסור נבילות (עבודה זרה סד:). אמנם חכמים סוברים שצריך שיקבל על עצמו לקיים את שבע מצוות בני נח, וזו ההלכה (שו"ע י"ד קכד-ב, וכן משמע מתוס' יבמות מח: ד"ה זה. ותורת הבית שער א (הובא בגר"א י"ד קכד-ד) כתב שמחלוקת התנאים היא רק לעניין להחיותו, אך יינו מותר לכו"ע כשלא עובד עבודה זרה).

¹ ביסוד זה דנו בערך דברים שבלב אינם דברים בסעיף "בדינים שונים" ד"ה דינים שחלים ע"י מחשבה.

² בערך חצי עבד וחצי בן חורין בסעיף "דינים דומים" פירטנו מקרים נוספים שבהם דינו של האדם נחלק לחצאים שונים.

³ בערך חצי עבד וחצי בן חורין בסעיף "דינים דומים" פירטנו מקרים נוספים שבהם דינו של האדם נחלק לחצאים שונים.

בטעם שהיבב בשבע מצוות בני נח חקרו בין שלושה צדדים: מדין בן נח, או מדין ישראל, או דין נפרד (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-יא). מקור וטעם

במהות גירותו חקר המנחת אשר (בראשית זא-ד"ה והנה יש לחקור) האם היא חלות, שנהפך מנכרי לגר תושב, ואינו יכול לחזור בו, כמו בגירות גמורה. או שהוא רק מציאות (תואר), שכל זמן שמקיים שבע מצוות בני נח נקרא גר תושב, וברגע שפרק מעליו עול מצוותיו פקע ממנו דין גר תושב ונעשה כשאר גוי (וכן כתב הגר"ז במכתב האחרון (בעמוד האחרון בגר"ז) ד"ה מש"כ, שאם יחזור מקבלתו יהיה ככל שאר הגויים).

בקבלתו את שבע מצוות בני נח יש מי שהקשה מהי הקבלה, והרי ממילא כל גוי חייב בשבע מצוות בני נח (לעומת גר צדק שמוכן שקיבל על עצמו מצוות כישראל). והגר"ז ביאר שאע"פ שכבר חייב בהן, יש עליו מצווה לקבל על עצמו (הגר"ז במכתב האחרון (בעמוד האחרון בגר"ז) ד"ה והנה, והביא שם גם את המקשה).

בדיניו לעצמו יש מי שכתב שאין בו שום חילוק משאר גוי, שהרי כל גוי חייב בשבע מצוות בני נח, וכל החילוק בינו לבין שאר גוי הוא רק בדיני ישראל אליו, כגון שמושיבים אותו בארץ. אך הגר"ז הביא שיש הרבה דינים לעצמו שמחולקים משאר גוי. למשל, גוי שהרג בשוגג נהרג, וגר תושב גולה. ומוכח שקבלתו להיות גר תושב מחדשת דינים גם לעצמו (הגר"ז במכתב האחרון (בעמוד האחרון בגר"ז) ד"ה מש"כ, והביא שם גם את החולק עליו). בדינים שונים

יינו, נחלקו תנאים האם הוא יין נסך (עבודה זרה סד:).

ביטול רשות (בעירובין) - לכל התנאים אינו מבטל רשות, כדן גוי (עבודה זרה סד:).

בשמירת שבת נחלקו הראשונים: לרש"י חייב לשמור שבת, משום שדין שבת כאיסור עבודת כוכבים, שחל גם על גר תושב (יבמות מח: ד"ה גר תושב), אך לתוס' פטור משמירת שבת (שם ד"ה זה).

גר שנתגייר כקטן שנולד דמי נאמר גם על גירותו של גר תושב (דהיינו גוי שנעשה גר תושב), שהרי היא גירות גמורה (תורת הבית שער ד, קונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-יא).

תוכחה - אין מצווה להוכיח גר תושב, שנאמר "עמיתך" (רש"י סנהדרין עה. ד"ה ואם).

בל תלין - בשאלה אם המאחר את התשלום לגר תושב עובר, יש חילוק בין האיסורים השונים (דן בזה מנחת חינוך רלז-[[ז]):

(א) בל תלין - נחלקו בזה תנאים (בבא מציעא קיא-קיא:). ולהלכה אינו עובר (רמב"ם שכירות יא-א).

(ב) ביומו תיתן שכרו (עשה) - עובר (רמב"ם שכירות יא-א).

(ג) לא תבוא עליו השמש - לרמב"ם לא עובר (שכירות יא-א), ולריטב"א כן עובר (בבא מציעא קיא. ד"ה ואין בו).

ערכים קרובים: גוי, גר (צדק), יפת תואר, עבד כנעני במצוות. ערכים קרובים

גרושה לכהן

אסור לכהן לשאת גרושה. הגדרה

מקורו מהפסוק "ואשה גרושה מאישה לא יקחו" (ויקרא כא-ז). מקור וטעם

טעם האיסור על הגרושה שיבוא עליה כהן אינו איסור מצד עצמה, אלא הוא בתולדה מאיסור הכהן משום קדושת כהונתו, שהזהירה אותה התורה שלא להכשילו בזה (קובץ

שיעורים כתובות כז). ולכן לא שייך בה דין שוויה אנפשיה, שכיוון שהכהן לא מחוייב להאמינה, ובהיתרא קעביד - ממילא גם היא אינה מוזהרת (שר"ת עונג יום טוב קנ ד"ה עוד) לעניין זונה) (וכן בשאר איסורי כהונה, חוץ מבעולה לכהן גדול שבה האיסור עליה הוא מצד עצמה (קובץ שיעורים כתובות כז)).

גירושא מקידושי דרבנן, כגון קידושי חרש וחרשת - פסולה לכהונה (מנחת חינוך רסח-א [ב]).

גט שפסול מדרבנן פוסל לכהונה מדאורייתא (רמב"ם גירושין יב).

גירושין על תנאי ולא נתקיים התנאי - מותרת לכהונה (רמב"ם גירושין יא).

כהן גדול שנשא גרושה עובר בשני לאוים - (ויקרא כא-יד, טו) "אלמנה וגרושה וחללה זונה את אלה לא יקח וגו'". ולא יחלל זרעו בעמיו" (קידושין עח.). והלאו "לא יחלל" תלוי בלאו "לא יקח", ולכן אם לא בעל, כיוון שלא עובר בלא יקח - לא עובר בלא יחלל (חינוך רסח סוף ד"ה ונוהגת). והצפנת פענח דן האם עובר גם משום כהן גדול וגם משום כהן הדיוט¹ (כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול (אות ז)).

ערכים קרובים: אלמנה לכהן גדול, גט, גירושין, זונה לכהן, זר, חליצה (בסעיף "לכהן"), חלל וחללה, כהן, כהן גדול.

ערכים קרובים

גירושין

עיי' ערך גירושין.

גרמא וגרמי

זק שאדם גורם לחבירו בעקיפין (הסוגיות בבבא קמא צח: ק, האריכו בזה הרמב"ן בקונטרס דינא דגרמי וש"ך חר"מ שפ"א והלאה).

לדוגמא, מחיצת הכרם שבין כרמו לבין תבואתו של חבירו שנפרצה ולא גדרה, ולכן נאסרה תבואתו של חבירו מדין כלאיים, חייב משום שגרם לו את ההיזק (בבא קמא ק.).

החולקים בדין זה הם רבי מאיר וחכמים, שרבי מאיר מחייב בדינא דגרמי וחכמים פוטרים, והלכה כרבי מאיר² (בבא קמא ק.).

שיטת הירושלמי - כל מושגי הגרמא, בין בנזיקין ובין בשאר התורה, נמצאים רק בבבלי ולא בירושלמי (תורת ההיגיון בהלכה (הרב אליעזר ברקוביץ) סיכום ד):

(א) גרמא בנזיקין פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמיים - גם הירושלמי סובר את דין זה, אך הביא רק את המקרים הללו ולא את המושג "גרמא בנזיקין פטור".

(ב) גרמי - גם הירושלמי הביא שלדעת רבי מאיר חייב, אך לא קורא לזה "גרמי" אלא "קנסא דרבי מאיר".

(ג) זה וזה גורם - הירושלמי מחשיב זאת כשאר תערובת של איסור והיתר.

¹ ותלוי האם כהן גדול הוא גם כהן הדיוט או רק כהן גדול, כמו שהבאנו בערך כהן גדול בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

² בשאלה האם נחלקו גם לגבי גרמא עיין לקמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בחילוק.

(ד) גרמא במום בכור - הירושלמי דורש את הפסוק "כל מום" לדרשא אחרת, וא"כ לשיטתו אין מקור לאיסור גרמא במום בכור.
 (ה) גרם כיבוי בשבת - יתכן שהירושלמי לא מבינו כמו הבבלי.
 ובביאור דעת הירושלמי שקורא לגרמי "קנסא" (בעניין המקרע שטרותיו של חברו) (שבועות ו-ו [לב]), נחלקו הראשונים: ריצב"א הוכיח מהירושלמי שגרמי הוא מטעם קנס (בסוף תוס' בבא בתרא כב: ד"ה זאת), והרמב"ן כתב שאפשר שהירושלמי לא דן דינא דגרמי כלל, אלא רק במקרע שטרותיו קנסוהו מפני שהוא פושע והפסדו מצוי (קונטרס דינא דגרמי ד"ה ומה שסמכו, הביאו הש"ך ח"מ כה-טו בסופו).

מקור וטעם

במקורו של חיוב גרמי יש שלוש דעות (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):
 (א) מדאורייתא, והוא דינא (ולא קנסא) (רמב"ן בקונטרס דינא דגרמי ד"ה כתבתי, מגיד משנה חובל ומזיק ח-א בדעת הרמב"ם), ומקורו בחיוב שבת של נזיקין (שהמזיק לחבירו חייב לשלם לו על הימים שבהם אינו ראוי למלאכה כבידה מחמת ההיזק (בבא קמא פג:), ואע"פ שהוא נזק בעקיפין).

(ב) מדרבנן, והוא קנסא (ר"ת בתוס' בבא קמא נד. ד"ה חמור, דעה שהביא הרמב"ן בקונטרס דינא דגרמי ד"ה ואע"פ, ש"ך ח"מ שפ-א בתחילתו), שקנסו חכמים כדי שלא יהא כל אחד הולך ומזיק לחבירו בעין (ריצב"א בסוף תוס' בבא בתרא כב: ד"ה זאת). והסוברים כך אינם צריכים לחלק חילוקים מה נקרא גרמי וחייב ומה גרמא ופטור (כדעה הקודמת), אלא שחכמים קנסו בדבר שהיה נראה להם שכיח ורגיל, ואין לדמות גזירות חכמים זו לזו (ש"ך ח"מ שפ-א בתחילתו). וכן לדעה זו אינו משלם ע"פ עצמו, ככל קנס (ר"ח ורמב"ם כתבו שאינו משלם ע"פ עצמו, ופירש כנסת הגדולה שהוא קנס, הביאם הקצוה"ח לח-א).

(ג) התומים חידש שאפשר לומר שהוא מדרבנן והוא דינא, שרבנן קבעוהו לדינא (וזו שיטה ממוצעת בין שתי השיטות דלעיל) (ק"ט-ב, שאף הפוסקים שהוא דינא יכולים לסבור שהוא דרבנן).

בחילוק בין גרמא לגרמי האריכו הראשונים, שהרי בגרמי - כגון השורף שטרותיו של חברו - נחלקו רבי מאיר וחכמים ופוסקים כרבי מאיר שחייב (בבא קמא ק.), ולעומת זאת בגרמא - כגון שזרק כלי מראש הגג והיו תחתיו כרים וכסתות וקדם וסילקן - משמע מכמה גמרות שפטור לכו"ע (תוס' בבא בתרא כב: ד"ה זאת). ויש בזה ארבע דעות:
 (א) גרמי הוא כשהאדם עושה בעצמו את ההיזק לממון חברו, וגרמא הוא כשאינו עושה בעצמו (ר"י בתוס' שם בחילוקו הראשון).

(ב) גרמי הוא שבשעת המעשה בא ההיזק, וגרמא הוא שההיזק בא מאוחר יותר (ר"י שם בחילוקו השני).

(ג) גרמי הוא קנס שקנסו חכמים כדי שלא יהא כל אחד הולך ומזיק לחבירו בעין, ולכן קנסו רק בנזקים מצויים ורגילים לבוא והם נקראים גרמי, אך גרמא הם נזקים שאינם מצויים ולכן לא קנסו בהם (ריצב"א בסוף התוס' שם).

(ד) שיטת רש"י שאין שום חילוק בין גרמא לגרמי, ובכל המקרים נחלקו רבי מאיר וחכמים, והגמרות שאמרו שגרמא בנזיקין פטור הם רק דעת חכמים, אך רבי מאיר יחלוק ויחייב גם בהן (כך כתב הרמב"ן בדעת רש"י, אמנם המהרש"ל סובר שגם רש"י מחלק בין גרמי לגרמא. הביאם ש"ך ח"מ שפ-ד, והוסיף שכל שאר הראשונים - ר"ף, רמב"ן, רשב"א, תוס', רא"ש, טור, ש"ע, ושאר פוסקים - כן מחלקים).

בדינים שונים

ההורג בגרמא פטור (רמב"ם רוצח ג-י).
 אך גוי הרוצח חמור יותר מישראל הרוצח, ולכן הוא נהרג גם אם רצח טריפה או גוסס בידי אדם, וגם אם הרג בגרמא (מנחת חינוך לד-א [ח] ד"ה עוד כתב הר"מ).

במצוות - קיום ע"י גרמא מועיל רק למצוות בתוצאה, שהרי התוצאה התקיימה בגרמתו, אך לא למצוות בפעולה, כי עדיין לא נחשב שעשה את המעשה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה בגדי כהונה הקורע מעיל. אמנם הר צבי על טור א"ח רסג הסתפק אולי גם במצוות עשה של פעולה יוצא ידי חובה בגרמא).

קניין משיכה - אם קרא לבהמה ובאה מועיל מדין משיכה (קידושין כב:). ובטעם לזה נחלקו האחרונים: הנתי"מ (קפח-א) כתב שהוא מדין גרם משיכה, וגרם מועיל במשיכה ובהגבהה, והוסיף שלפי זה יועיל גם במשסה כלב בבהמה ורצה. והברכת אברהם (בבא מציעא עא בדפיו אות ג) חלק עליו וכתב שהגדרת משיכה אינה שימושך את החפץ, אלא שיעשה מעשה שמביאה למקום אחר באופן שכך הדרך להוליכה, ומכיוון שגם לקרוא לה היא הדרך להוליכה, אם כן זהו המעשה עצמו ולא גרמא.

שכחת הלימוד - דברים המביאים לשכחה, כגון לאכול מכיכר שאכל ממנו חתול או עכבר, נחלקו הפוסקים האם יש בזה איסור, שהרי גורם לשכוח את תלמודו והוא דומה לשוכח מחמת שביטל תורה, או שאין בזה איסור כי הוא רק בגרמא, ולכן אינו כשוכח מחמת בטלה, אלא היא רק עצה לא לעשות את דברים אלו כדי שלא ישכח (יביע אומר ח"ב י"ד ח, והביא דעות שהוא איסור, ודעת עצמו שאין בזה איסור).

בחיוב ארבעה דברים - צער, ריפוי, שבת ובושת - נחלקו הראשונים: הרמ"ה (הובא בקצוה"ח שלג-ב) סובר שגרמי מחייב רק בנזק אך לא בארבעה דברים, אך הרמב"ן סובר שגרמי מחייב גם בארבעה דברים, ואדרבה, מקורו של גרמי לדעתו בחיוב שבת (במחלוקתם דן בשו"ת דברי חיים ח"א ח"מ מב בתחילתו).

אנוס בגרמי פטור, אע"פ שאנוס בנזיקין חייב (רמב"ן, והקונטרסי שיעורים בבא קמא י"ד הוכיח שגם הרמב"ם סובר כך). והטעם לזה הוא שאנוס מגרע מהמעשה, וגם גרמי מגרע מהמעשה, ולכן כששניהם יחד - גם אנוס וגם גרמי - פטור (קונטרסי שיעורים שם).

כח כחו לגבי אדם המזיק, וחייב (קונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ג, תבואת שור י"ד ג (הובא בקונטרסי שיעורים שם יא-ג)), והר"ן חידש שהוא מדין גרמי (סנהדרין עז).

מצמצם, נחלקו המפרשים האם הוא גרמא או גרמי, הארכנו בזה בערך מצמצם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בגדרו.

גוי שהרג בגרמא חייב מיתה (רמב"ם מלכים ט-ד). אנשים

גוי שהזיק בגרמא, הסתפק האחיעזר האם חייב, אע"פ שישאל פטור, כיוון שגוי שהרג בגרמא חייב מיתה, וק"ו שיתחייב על גרמא בנזיקין (ח"ג לז-א).

גוי ששלח שליח להרוג את חברו חייב, כיוון שגוי שהרג בגרמא חייב מיתה, וק"ו שיתחייב על מעשה שלוחו (אחיעזר ח"ג לז-א).

גרמי בנזיקין ע"י בהמתו הרמב"ן (בקונטרס דינא דגרמי) מחייב והש"ך פטור, משום שלשיטתו - שלא כרמב"ן - דינא דגרמי הוא קנס דרבנן, וכיוון שגרמי של בהמתו אינו שכיח - לא קנסו בו (ח"מ שפ"ה בשליש ד"ה אבל מאן, והביא את הרמב"ן).

ערכים קרובים: אדם המזיק, גירי דיליה, היזק ראייה, היזק שאינו ניכר, הרחקת נזיקין, חובל, כח כחו, כחו, לצאת ידי שמיים, מבטל כיסו של חברו (והוא מדין גרמא, כמו שהבאנו שם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם הפטור), מוסר, מזיק שעבודו של חברו (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה גרמי) דנו אם הוא תלוי בדין גרמי, מצמצם (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בגדרו) הבאנו

ערכים קרובים

מחלוקת אם הוא גרמא או גרמי), נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), פשיעה.

גרעון כסף

עבד עברי משלם לאדון תמורת מספר השנים שנשארו לו לעבד (הוזכר בקידושין יד: ורש"י הגדה ד"ה ובגרעון כסף, הסוגיא בקידושין כ.).

במהותו יש שלוש אפשרויות (שתי האפשרויות הראשונות הן הידועות יותר):

- (א) קונה את עצמו מרבו (קניין לעצמו).
- (ב) מתחילה היה קנוי לרבו רק עד הזמן שיפרע לו את הכסף (פירעון) (חקרו בין שתי האפשרויות הללו: הגר"ש שקאפ קידושין ד ד"ה והנה בלא"ה. חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קה. קונטרסי שיעורים קידושין ב: מחלוקת רמב"ן ורשב"א, ובדעת הרמב"ם מחלק בין נמכר לישראל (קניין) לנמכר לעכו"ם (פירעון)).
- (ג) הקונטרסי שיעורים (קידושין טו-ח) חידש שהוא חזרה מהקניין שרבו קנאו לעבד, ואינו קניין שמקנה את העבד לעצמו משום שעבד עברי אינו שייך לאדונו ממש כשאר חפצים¹.

הנכסים הנקנים הם עבד עברי לעצמו.

באמה עבריה נחלקו המפרשים בשתי שאלות - האם אביה יכול לפדותה, והאם היא יכולה לפדות את עצמה:

- (א) האב - לרוב הראשונים והאחרונים האב יכול לפדותה (ואינו כשאר קרובים שלהלכה עבד עברי לא נגאל בהם (קידושין טו:)), אך למנחת חינוך ולרבינו גרשום האב לא יכול לפדותה (אלא הוא כשאר קרובים) (מנחת נתן קידושין ד).
- (ב) האמה עצמה - לרוב המפרשים האמה יכולה לפדות את עצמה, אך האור שמח מדייק מהרמב"ם שהיא יכולה לפדות את עצמה רק אם מת האב, או שאינו כאן (מנחת נתן שם).

באופן הקניין חקרו האם משלם את דמי ימי העבדות שעדיין לא עבד, או שמסלק את דמי המכירה (ולכן מועיל דווקא כאשר נקנה בכסף) (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קסב בדעת המהר"ט: סילוק דמי המכירה).

בעל כורחו - לרוב הראשונים והאחרונים הגרעון מועיל גם בעל כורחו של האדון, ובטעם לזה ביאר המנחת נתן (קידושין יא) שגרעון כסף הוא כשאר יציאות (כגון שש שנים ויובל) שאינן תלויות בדעתו של האדון. אולם ספר המקנה (על קידושין טז: ד"ה ר"מ אומר, הביאו המנחת נתן שם) כתב בדעת רבי מאיר שגרעון כסף באמה עבריה הוא רק מדעת האדון.

ערכים קרובים: כסף (קניין), כסף קניין עבד עברי, מכירת עבד עברי לאחר (שהאדון אינו יכול למוכרו לאחר).

ד' אמות (קניין)

עיי' ערך ארבע אמות (קניין).

¹ בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

ד' אמות ברשות הרבים

עיינ ערך העברת ארבע אמות ברשות הרבים.

ד' דברים

עיינ ערך חובל.

ד' דה'

עיינ ערך טביחה ומכירה.

ד' רשויות

עיינ ערך כרמלית, מקום פטור, רשות היחיד, רשות הרבים (בשבת).

דאורייתא

דינים שמקורם מהתורה. הגדרה

בערך זה נדון בעניינים המיוחדים לדיני דאורייתא. בערך דרבנן דנו במושג ההפוך - דיני דרבנן (ובחילוק בינם לבין דיני דאורייתא). במהות הדינים דנו בערך מצוות ובערך איסורים.

לדוגמא, חילול שבת, שחיטה, נטילת לולב.

דינם של איסורי דאורייתא הוא שאינם מועילים אפילו בדיעבד, למשל גט שפסול מדאורייתא - פסול אפילו בדיעבד (תוס' גיטין ג: ד"ה וכו'). אמנם הלך טוב (ה) הביא דיני דאורייתא רבים שמועילים בדיעבד, כגון הקדש שווה מנה שלכתחילה אסור לחללו על פחות משווי, ואם חיללו מחולל (תוס' בבא מציעא נז. ד"ה ומר. אמנם פסקי התוס' חולין תחילת פרק ראשית הגז כתבו שמותר לחללו אפילו לכתחילה).

מקור וטעם

סייג - הלך טוב (ח) כתב שטעמם של חלק מאיסורי דאורייתא הוא סייג, ונביא לכך כמה דוגמאות:

- א) בל יראה ובל ימצא הוא סייג לאיסור אכילת חמץ.
- ב) איסור חומץ ומשרת ענבים בנזיר הוא סייג לזין.
- ג) איסור בישול בשר בחלב הוא סייג לאיסור האכילה.
- ד) תוספת שבת היא סייג לאיסור מלאכה בשבת.
- ה) איסור חצי שיעור הוא סייג לשיעור שלם¹.

מנהג נגד איסור דאורייתא - נחלקו הפוסקים האם המנהג מבטל את האיסור (שדי חמד פרטי הדין מנהג נגד איסור דאורייתא - נחלקו הפוסקים האם המנהג מבטל את האיסור (שדי חמד ח"ד מ-לח עמוד 80 והלאה)².

¹ אמנם בערך חצי שיעור בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם שאסור מן התורה) הבאנו שיש חולקים על זה.

² כמו כן יש כמה וכמה דעות במנהג נגד הדין, ע"ע מנהג בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מנהג נגד הדין.

ערכים קרובים: איסורי חפצא ואיסורי גברא, איסורים, אסמכתא (בדרשות), דרבנן, דרבנן שיש לו עיקר מן התורה, מידות שהתורה נדרשת בהן, מצוות, ספיקא דאורייתא.

דאיקני

הגדרה לווה המשעבד למלווה את הנכסים שיקנה בעתיד (לאחר ההלוואה) – השעבוד חל, ויובל המלווה לגבות מהם (בבא בתרא קנז).

לדוגמא, הלווה כותב בשטר "דקנאי ודעתיד אנא למיקני" (רשב"ם בבא בתרא קנז. ד"ה אמר שמואל).

מקור וטעם במקורו כתבו האחרונים שמועיל מדאורייתא, אמנם הקצוה"ח (ס-ה ד"ה אבל וקיב-א ד"ה אמנם) סובר שהוא מדרבנן¹.

בטעם שהשעבוד מועיל, ולא נאמר על כך אין אדם מקנה (וכן משעבד) דבר שלא בא לעולם, יש ארבע דעות באחרונים:

(א) מהר"ט (ח"ב ח"מ כג, הובא בקצוה"ח קיב-א ד"ה וראיתי): השעבוד חל ע"י החיוב על גופו, וגופו הרי ישנו בעולם.

(ב) תומים ונתי"מ (ס): מדאורייתא אין צריך לשעבד את נכסיו, שהרי יש לו שעבוד הגוף, וממילא נכסיו משתעבדים. ורק מדרבנן צריך לשעבד את הנכסים, ולכן מועיל דאקני.

(ג) אור שמח (אישות יז-א ד"ה ונראה): שעבוד נכסים הוא מטעם ערבות, שנכסוהי דבר אינש איננו ערבין ליה, משום שהמלווה סומך עליהם. ולכן גם בדאיקני, כיוון שגילה דעתו שייגבה מהם, המלווה סומך עליהם, והשעבוד חל ממילא מדין ערב. וכיוון שהשעבוד חל ממילא – אינו בכלל אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם.

(ד) קצוה"ח (ס-ה ד"ה אבל, קיב-א ד"ה אמנם): מדין תורה באמת לא מועיל, שאין אדם משעבד דבר שלא בא לעולם. אלא היא תקנת חכמים, שלא תנעול דלת בפני לוויין.

פרטי הדין לחזור בו – נחלקו הראשונים (הובאו ברמ"א ח"מ קיב-א בסופו) אם לאחר שכתב לו "דאיקני" יכול לחזור בו כל זמן שלא קנה את הנכסים, שלא עדיף מקניין דבר שלא בא לעולם לרבי מאיר שיכול לחזור בו (רשב"א בבא בתרא קנז: קצוה"ח קיב-ג). או שלא יכול לחזור בו, שכשם שלא יכול לחזור בו מגוף ההלוואה כך לא יכול לחזור בו מהשעבוד (קצוה"ח קיב-ג).

לא כתב בשטר "דאיקני" – לשו"ע (ח"מ קיב-א) לא משעבד, והרמ"א (שם) הביא שיש אומרים שמועיל, משום שאחריות טעות סופר.

ערכים קרובים: אפותיקי, חוב, משכון, שעבוד.

דבר הגורם לממון כממון דמי

הגדרה דבר שאינו בבעלותו של האדם או שאינו שווה כלום, אך הוא גורם לו ממון בעקיפין, נחשב כממון (הוזכר בפסחים ה:, כט, בבא קמא עא:).

החולקים בדין זה הם רבי שמעון וחכמים, שרק לרבי שמעון דבר הגורם לממון כממון דמי, אך לחכמים לאו כממון דמי (בבא קמא עא:). רוב הפוסקים סוברים שהלכה כרבנן, אך

¹ פירטנו את השיטות בזה לקמן בסמוך ד"ה בטעם.

בעל התרומה בשם הראב"ד פסק כרבי שמעון (קצוה"ח שפ"ז סוף ד"ה הרי). בערך זה נדון בדעת רבי שמעון שכן כממון דמי.

דוגמא לדבר שאינו בבעלותו של האדם: קודשים (קרבת) שהאדם חייב באחריותו, אינם שלו (אלא של הקדש), אך הם גורמים לו לממון, שאם מתו חייב להביא אחרים במקומם, ואם לא מתו נפטר בהם מחובתו. ולכן הגונבן מבית הבעלים, לרבי שמעון משלם כפל, שדבר הגורם לממון כממון דמי, ולחכמים פטור, שדבר הגורם לממון לאו כממון דמי (בבא קמא ע"א: ורש"י).

דוגמא לדבר שאינו שווה כלום: גזל חמץ לפני פסח ובא אחר לאחר הפסח, שהחמץ כבר אינו שווה כלום, ושרפו. לרבי שמעון השורפו חייב לשלם לגזלן, שאע"פ שהחמץ אינו שווה כלום, הוא דבר הגורם לממון, שהגזלן חייב באחריותו לנגזל (בבא קמא צ"ח:).

המקור לדעת רבי שמעון שכממון דמי הוא מסברא (לחם משנה גניבה ב-א). מקור וטעם

במקור לדעת חכמים שלא כממון דמי נחלקו האחרונים: הלחם משנה (גניבה ב-א בדעת הרמב"ם) כתב שמקורו מפסוקים, שמכפילות המיעוטים "רעהו - ולא של הקדש" ו"גונב מבית האיש - ולא מבית הקדש" לומדים ש"רעהו" ממעט שהגונב קודשים שאינו חייב באחריותו פטור, ו"גונב" ממעט שאפילו הגונב קודשים שחייב באחריותו פטור (ולא כסברת רבי שמעון שחייב מדין דבר הגורם לממון כממון), ולומדים מכך חכמים שדבר הגורם לממון לאו כממון דמי.

אך האחיעזר חלק עליו וכתב שלא ראינו בשום מקום שחכמים צריכים פסוק שלא כממון דמי (ח"ג סב"א ד"ה דברי), אלא היא סברא.

בטעם לדעת רבי שמעון שכממון דמי חקר האפיקי ים (ח"ב י ד"ה ואשר) בין שתי אפשרויות:

(א) "גורם לממון" פירושו שהפעולה גורמת לבעלים להתחייב ממון, כלומר שע"י שמפסיד את הבעלים, כגון שגנב את הקודשים שחייב באחריותו, גורם לבעלים להתחייב ממון (להתחייב באחריותו), ולכן נחשב כאילו גנב מהבעלים את הממון שהבעלים מתחייב בגרמתו, וכגונב מעות (ו"גורם לממון" היא פעולת הגניבה).

(ב) "גורם לממון" פירושו שהחפץ (בהמת הקודשים) גורם לבעלים זכות ממון, שכיוון שע"י הבהמה נפטר מחובתו, הבהמה עצמה נחשבת כשלו, שנחשב שיש לו בה זכות ממנית (ו"גורם לממון" הוא החפץ) (וכצד זה הסיק שם (ד"ה ונקטינן וד"ה אמנם) למסקנה).

(עוד הוסיף שם (ד"ה ואשר) שיש צד לחייב את הגונב קודשים גם מדין גרמא או גרמי (לרבי מאיר שמחייב בגרמי), שגרם הפסד לבעל הבית שחייב להביא את אחריותו).

בנזיקין נאמר בגמרא שדבר הגורם לממון כממון דמי, לגבי הגונב קודשים שחייב באחריותו (ודין גניבה כשאר דיני נזיקין) (בבא קמא ע"א:). בדינים שונים

בקניינים חידש הפני יהושע (בבא קמא סו:) שגם בזה דבר הגורם לממון כממון, ולכן אדם יכול למכור קודשים שהוא חייב באחריותו, שהרי הם כממונו. אמנם הגר"ש שקאפ כתב שלגבי קניינים לא נאמר שכממון דמי, שדבר הגורם לממון רק עושה שיש לו שייכות ממון, אבל אינו כבעלים גמורים לכל דבר שצריך בעלים (בבא קמא טז בסופו ד"ה ומה, במחלוקתם דן הברכת אברהם פסחים ה: (עמוד כב בדפיו) סק"א ד"ה והנראה, ודעתו כגר"ש שקאפ, שכל דין כממון דמי הוא רק שיוכל לתבוע את התשלומין שהתורה זכתה לבעלים, ככפל וארבעה וחמישה).

לשאר דינים שצריך בעלים, כגון הפרשת תרומה, שן ועין, שלושים של עבד, ויום או יומיים - כתב הברכת שמואל (יבמות יט-ג ד"ה עוד) שלא מועיל שגורם לממון, אלא צריך להיות בעלים ממש. והסביר שבכל הדינים הללו יש גזירת הכתוב שיהיה בעלים, ולכן צריך בעלים ממש, ורק לגבי תביעת כפל ושאר נזקי ממון, שאין גזירת הכתוב שיהיה

בעלים, אלא צריך רק שתהיה לו זכות התביעה על ההיזק - לעניין זה דבר הגורם לממון כממון דמי.

אמנם הקצוה"ח כתב שדבר הגורם לממון מועיל גם לדין יום או יומיים (שפ"ז, במחלוקתם דן הברכה אברהם פסחים ה: (עמוד כב בדפיו) סק"א, ודעתו כברכת שמואל, שכל דין כממון דמי הוא רק שיוכל לתבוע את התשלומין שהתורה זכתה לבעלים, ככלל וארבעה וחמישה).

דבר שישנו בעין כתב הקצוה"ח (שפ"ז ד"ה ואיכא) שלכ"ע לאו כממון דמי. לדוגמא, ראובן שמכר את עבדו לשמעון על מנת שימשיך לעבוד את ראובן שלושים יום, במשך השלושים יום אין לשמעון דין יום או יומיים (בבא קמא ז.), ולא אומרים בזה דבר הגורם לממון כממון דמי (שהרי העבד גורם לשמעון לממון שלאחר השלושים יום יהיה שלו), שכיוון שהעבד בעין אין בו דין גורם לממון. ודין גורם לממון נאמר רק כשאנו בעין, כגון שהזיקו או גנבו, שע"י זה יפסיד הבעלים ממון, ולכן כממון דמי. אמנם האחיעזר (ח"ב מו-א, ט) חולק על הקצוה"ח וסובר שגם כשישנו בעין, אם יהיה בוודאי שלו לאחר זמן - כממון דמי.

כשאנו חייב באונסין לא נחשב גורם לממון. ולכן הגונב משומר שכו, שפטור מאונסין וחייב רק בגניבה ואבידה, אינו חייב כפל. ורק הגונב משואל, שחייב גם באונסין, חייב כפל (שיטה מקובצת בבא מציעא לד. בשם הראב"ד).

דבר שיהיה ממון בעצמו לאחר זמן ורק כעת אינו ממון, כגון חמץ של הקדש בתוך הפסח, שכעת אינו ממון, שהרי אסרתו תורה, אך לאחר הפסח הוא עצמו יהיה ממון, שראוי לפדותו ולאוכלו. הגמרא (פסחים כט:) תלתה גם את דין זה במחלוקת האם דבר הגורם לממון כממון דמי. אך נחלקו בזה המפרשים: יש אומרים שזוהי מחלוקת רבי שמעון ורבנן, כשאר דבר הגורם לממון (הקצוה"ח, וכך משמע מהר"ח שם). ויש אומרים שזו מחלוקת אחרת, שכאן אותו החמץ עצמו יהיה ממון לאחר זמן, ואינו כשאר דבר הגורם לממון שהדבר בעצמו לא יהיה ממון, אלא שהוא גורם לממון אחר (כמו הגונב קודשים, שהקודשים עצמם לא יהיו ממון, אלא שהם גורמים לממון אחר - לאחריות הבעלים) (ברכת אברהם פסחים כט: אות א, ובאות ב הביא את הקצוה"ח והר"ח).

וכתב הגר"ש שקאפ (שערי יושר א-ט ד"ה ועד"ז) (מאמצע הדיבור והלאה), וכן בחידושי לבבא קמא טז-ב ד"ה ונראה) שאינו דומה לדבר שאינו ראוי היום לתשמישו ויהיה ראוי לאחר זמן בדרך הטבע (כגון מעיל בקיץ - שיהיה ראוי רק בחורף, או ברזל - שיהיה ראוי רק לאחר שייצרו ממנו כלי), שלגביו אין מחלוקת האם כממון דמי, שהוא ממון ממש ולא רק גורם לממון. וביאר את החילוק, שדבר שאינו ראוי לתשמישו היום, יהיה ראוי לאחר זמן ע"י דרך הטבע, ולכן נחשב שיש בו כבר עכשיו כח שראוי להנות ממנו לאחר זמן, והוא ממון ממש. אבל איסור תורה (כגון החמץ בפסח), שכל מה שיהיה ראוי לאחר זמן הוא ע"י היתר התורה (אך בינתיים התורה עשאתו כסם המזיק וכחפץ שאין בו צורך כלל ובטלה ממנו דין ממון), היתר זה הוא חידוש שיחול לאחר הפסח, ולכן אין בו עכשיו כח שיהיה ראוי לאחר זמן, ואינו ממון ממש אלא דבר הגורם לממון.

דבר שברשות אחרים, כגון שנתן לכותי חמץ במתנה על מנת להחזיר לאחר הפסח (ואינו כשאר גורם לממון שעכשיו אין לשום אדם זכות בו כגון שרובע עליו איסור חמץ או שאר איסורים, והיא רק אפקעתא דמלכא שנאסר בהנאה) - נחלקו המפרשים האם גם הוא נחשב גורם לממון וכממון דמי (מחנה אפרים מאכלות אסורות ח-ד), או שאינו נחשב גורם לממון, כיוון שעכשיו הוא קנוי לאחר (לכותי) ורשות אחרים עליו, ועל כורחך הוא יוצא מרשותו (עונג יום טוב כו ד"ה אבל. שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א לג: אות רנא ד"ה והנה, ומהראב"ד המובא בו משמע שכן אומרים גם בזה דבר הגורם לממון כממון דמי).

ערכים קרובים: **ערכים קרובים: אחריות.**

דבר הלמד אינו חוזר ומלמד

עיין ערך למד מן הלמד.

דבר שאינו ברשותו

דבר ששייך לאדם אך הוא נמצא ביד אחרים, בעליו אינו יכול להקדישו ולהקנותו הגדרה
(הסוגיא בבבא קמא סח:).

לדוגמא, אדם שהקדיש חפץ שגזלוהו ממנו - אינו קדוש (בבא קמא סח:).

החולקים על דין זה הם רבי דוסא שאומר שאפשר להפקיר דבר שאינו ברשותו (בבא קמא טט.), וריש לקיש שאומר שאפשר להקדישו (בבא קמא סח:).

דינים דומים: ישנם שלושה דינים שהחיסרון בהם הוא שהנכס אינו בידיו:

(א) דבר שלא בא לעולם¹ - שהנכס לא קיים כלל.

(ב) דבר שאינו ברשותו - שהנכס קיים, אך בזמן הקניין הוא נמצא בידי אחרים. ועל כך נדון בערך זה.

(ג) דבר שאינו שלו² - שהנכס שייך לאדם אחר.

מקור הדין שאי אפשר להקדישו מהפסוק "איש כי יקדיש את ביתו קודש לה" (ויקרא כז-יד) - מה ביתו ברשותו אף כל ברשותו (בבא קמא סח:). ומכך שא"א להקדישו לומדים גם שא"א להקנותו ולהפקירו (קצוה"ח קכג-א בסופו).

בטעמו ביאר הקהילות יעקב שדין אינו ברשותו אינו דין מיוחד בהקדשות והקנאות, אלא הוא דין כללי שדבר שאינו ברשותו נחשב קצת בגדר אינו שלו, שמה שהוא אינו ברשותו מגרע ומחליש את בעלותו, ונחשב שאינו בעלים גמור. וממילא אינו יכול להקדישו ולהקנותו (קהילות יעקב זרעים יז ד"ה ובאמת). והקונטרסי שיעורים הסתפק בזה האם דבר שאינו ברשותו נחשב קצת שאינו שלו, או שהוא שלו לגמרי (בבא קמא כ-יח).

במהות "אינו ברשותו" נחלקו ראשונים ואחרונים האם תלוי בכך שבפועל הנגזל אינו שולט על החפץ, או בכך שהגזלן עשה בו קנייני גזילה, וארבע דעות בדבר:

(א) בפועל הנגזל אינו שולט על החפץ (דעת האחיעזר ח"ג לח ד"ה ובעיקר, קובץ שיעורים בבא קמא ט בדעת בעל המאור שכתב שאם הגזלן רוצה להחזירו - הנגזל יכול להקדישו).

(ב) הגזלן עשה קנייני גזילה (רעק"א ונתי"ה מ, דין בדבריהם האחיעזר ח"ג לח).

(ג) מספיק אחד התנאים - או שבפועל אינו שולט או שהגזלן עשה קנייני גזילה - נחשב אינו ברשותו (קובץ שיעורים שם בדעת הרמב"ן למסקנתו).

(ד) צריך את שני התנאים - גם שבפועל אינו שולט וגם שהגזלן עשה קנייני גזילה - רק אז נחשב אינו ברשותו (אחיעזר שם ד"ה מש"כ) מביא צד כזה).

קרקע שנגזלה, אם הנגזל יכול להוציאה בדיינים - יכול להקדישה אע"פ שעדיין לא הוציאה ממנו, משום שעדיין נחשבת ברשותו (רמב"ם ערכין ו-כג). גדר "ברשותו"

בפיקדון נחלקו הראשונים האם נחשב ברשותו של המפקיד ויכול להקדישו, ויש בזה שלושה צדדים:

¹ ע"ע דבר שלא בא לעולם.

² ע"ע אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, וערך אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.

- (א) נחשב ברשותו של המפקיד (שיטה אחת במאירי בבא קמא סט.).
 (ב) לא נחשב ברשותו של המפקיד (שיטה שנייה במאירי בבא קמא סט., דן בזה קונטרסי שיעורים בבא קמא כ-ג).
 (ג) אם השומר לא כופר בו - נחשב ברשותו של המפקיד, אך אם השומר כופר בו - אינו ברשותו של המפקיד, ואינו יכול להקדישו (רמב"ם ערכין ו-כב).

חוב, נחלקו הראשונים האם נחשב ברשותו, ויש בזה ארבע דעות:
 (א) אינו ברשותו של המלווה ולכן אינו יכול להקדישו (רי"ף בבא קמא ריש פרק ד, וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב-ז (ד"ה בתשובת) שמלווה על פה נחשב אינו ברשותו ולכן אי אפשר להקנותו בשום קניין).
 (ב) הוא ברשותו ואפשר להקדישו (בעל המאור בבא קמא ריש פרק ד, והקובץ שיעורים בבא בתרא תקבב דן במחלוקת הר"ף ובעל המאור הנ"ל).
 (ג) אינו ברשותו ואעפ"כ יכול להקדישו (המרדכי בבא בתרא תקסה).
 (ד) אם הלווה כופר בו - המלווה אינו יכול להקדישו, אך אם אינו כופר בו או מעכבו - יכול להקדישו (מאירי בבא קמא סח: (ד"ה זה שאמרו) בשם חלק מהראשונים).
משכונן אינו ברשותו ולכן א"א להקדישו (מרדכי בבא בתרא תקסה).

כשהגזלן רוצה להחזירו נחלקו הראשונים: לתוס' (בבא מציעא ו. ד"ה הקדישה) ולבעל המאור (בבא קמא לו:): יכול להקדישו, שהרי הוא כפיקדון אצלו, ולרמב"ן (במלחמות שם) אינו יכול להקדישו. וכן נחלקו גם במקרה שהגזלן מסכים שהגזלן יקדישו (אבני מילואים כח-יג ד"ה וכן וד"ה אמנם).

כשהגזלן לא קנה את הגזילה בקנייני גזילה נחלקו הראשונים האם נחשבת עדיין ברשותו של הגזלן (קצוה"ח שנד"ד, קונטרסי שיעורים בבא קמא כה-ה).

איסורי הנאה אינם ברשותו של אדם, כיוון שאסור להנות מהם (משמע מפסחים ו:), ואע"פ שבמצאותם הם כן ברשותו. והם יותר אינם ברשותו מאשר גזילה (קונטרסי שיעורים בבא קמא כז-ז).

נכסים משועבדים נחשבים ברשות הלווה (קהילות יעקב נדרים כז-א ד"ה ואכתי).

בשכירות נחלקו הראשונים האם נחשבת ברשות המשכיר: לדעת הסמ"ג נחשב שאינו ברשות המשכיר, כגזילה ואבידה (קהילות יעקב נדרים כז-א ד"ה ונראה דהסמ"ג), ואינה כנכסים משועבדים (שנחשבים ברשות הלווה) כי שכירות היא כהקנאת קניין פירות (שם ד"ה והנה פשיטא). אך לדעת הר"ן הנכס המושכר כן ברשות המשכיר כי גוף הנכס ברשותו, שהרי יחזור אליו כשיגיע הזמן, ורק הפירות אינן ברשותו, ואינו כגזילה ואבידה (שאינן ברשותו) שבהם גם גוף הנכס לא ברשותו (שם ד"ה ונראה דפשיטא).

להקנות דבר שאינו ברשותו אי אפשר, ולומדים זאת מכך שא"א להקדישו (קצוה"ח קכג-א בסופו). ודן הקובץ שיעורים (קידושין צג) האם החיסרון במקנה או בקונה.

הנגזל יכול להקנותו לגזלן, ורק לשאר בני האדם אינו יכול (אבני מילואים כח-יג ד"ה מיהו).

ונפרט בעת את דינם של קניינים שונים:

להפקיר דבר שאינו ברשותו - גם זה אי אפשר, ולומדים זאת מכך שא"א להקדישו (קצוה"ח קכג-א בסופו). והטעם לזה הוא שהפקר אינו רק הפקעת בעלות, אלא החלת רשות הפקר

בקניינים שונים

(שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמה)¹. אמנם הקצוה"ח (ריא-ד) הבין מהב"ח (בתשובות קכד) שכן אפשר להפקיר דבר שאינו ברשותו, אך הקונטרסי שיעורים (בבא קמא כ"ט ד"ה ובקצוה"ח) לא הבין כך מהב"ח.

אודיתא, כתב היד רמ"ה (בבא בתרא קלט) שמועיל בדבר שאינו ברשותו, אך הקצוה"ח (קצד-ג) וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב"ו ד"ה ומצאתי) כתבו שלא מועיל בדבר שאינו ברשותו (דן בזה פרי משה קניינים יב-ג).

בדברים הנקנים באמירה נחלקו הראשונים האם מועילים באינו ברשותו: לרמב"ם (זכיה ו-יז, וכן שו"ע חו"מ נא-א) לא נקנים, ולשיטה מקובצת (כתובות נה.) כן נקנים.

מעמד שלושתן נחלקו בו המפרשים: התשב"ץ (ח"ב רלה, הביאו האור שמח זכיה ומתנה יב-) כתב שאינו מועיל באינו ברשותו, אך הקצוה"ח (קצד-ד) והקובץ שיעורים (בבא בתרא תפג בדעת הרמב"ן) כתבו שכן נקנה.

ירושה מועילה גם בדבר שאינו ברשותו. כגון חפץ שנגזל מהמוריש ונמצא ביד הגזלן, עובר בירושה (רמ"ה בבא בתרא קמב: אות לב).

מתנת שכיב מרע, נחלקו הראשונים האם נקנית כשאינה ברשותו: הקובץ שיעורים (בבא בתרא תפג) כתב בדעת תוס' הרא"ש שא"א להוריש ודבר שאינו ברשותו. אך הוסיף שבדעת הר"ן אפשר שמועיל, וכן כתב האור זרוע (קיא).

דין מחוסרי אמנה (שאינן ראוי שיחזור בו לאחר שנשא ונתן בדברים) נאמר גם על דבר שאינו ברשותו (רשב"ם רשב"א ורא"ש בבא בתרא סט.; פרי יצחק ח"א נ דן בדבריהם ובחילוק בזה בין דבר שאינו ברשותו לדבר שלא בא לעולם, שעליו לא נאמר מחוסרי אמנה).

בקדושת הגוף נחלקו הראשונים: ר"ת (בתחילת תוס' גיטין מ: ד"ה הקדש) כתב שגם קדושת הגוף אי אפשר להקדיש כשאינו ברשותו. אך הרא"ש (הובא בשו"ת הריב"ש שנט) והשיטה מקובצת (הביאה ודן בה ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-יג ד"ה שמ"ק) חידשו שדין זה נאמר רק בקדושת דמים, אבל קדושת הגוף יכול להקדיש אפילו בדבר שאינו ברשותו. וביאר את טעמם הקובץ שיעורים (קידושין מב) שדווקא בקדושת דמים האדם מחיל את הקניין, וכעין מכירה, ולכן לא יכול להקדיש באינו ברשותו, אך בקדושת הגוף, שהאדם מחיל את הקדושה, יכול להקדיש אע"פ שאינו ברשותו².

לאסור דבר שאינו ברשותו, נחלקו האחרונים בזה: הקובץ הערות (השמטות כב ד"ה ולפי' (לסי' עב-ד)) כתב שאדם אינו אוסר דבר שאינו ברשותו, והעונג יום טוב (פב ד"ה תשובה) כתב שכן אוסר, ורק דבר שאינו שלו אינו אוסר, כי אינו שלו גרוע מאינו ברשותו.

להחריב דבר שאינו ברשותו אינו יכול, כשם שאין אדם מקדיש דבר שאינו ברשותו (שו"ת ריב"ש קעא באמצעו).

מי שפרע (מקללים את מי שחוזר בו מקניין) - נחלקו הראשונים האם יש מי שפרע גם בדבר שאינו ברשותו (קצוה"ח רט-ט הביא מחלוקת ראשונים בדבר שלא בא לעולם, ודברי גאונים ק-יז למד מכך גם לדבר שאינו ברשותו וקניין דברים). וסברת המקילים היא שמי שפרע שייך רק בקניין

¹ אמנם יש סוברים שהפקר הוא רק הפקעת בעלות, הובאו בערך הפקר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בבעלות.
² הבאנו את הקובץ שיעורים עם החולקים עליו בערך הקדש בסעיף "קדושה ובעלות" ד"ה במהות. בחילוקים בין קדושת הגוף לקדושת דמים ע"ע הקדש בסעיף "גוף ודמים".

כסף כיוון שמועיל מדאורייתא, אך כאן שהקניין לא מועיל כלל - אין מי שפרע (קצוה"ח שם).

ערכים קרובים: אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו, בעלות באיסורי הנאה, דבר שלא בא לעולם, חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו.

דבר שאינו מתכוון

הארם עושה מעשה שעלול לגרום עבירה, אך אינו מתכוון לכך (הסוגיות בשבת כט: מו:; פסחים כה: (לגבי אפשר ולא מתכוון, ולא אפשר ולא מתכוון) ועוד).

בדיני שבת ושאר התורה¹.

לדוגמא, גורר אדם מיטה וספסל בשבת, ובלבד שלא יתכוון לעשות חריץ (שבת כט:).

החולק על דין זה הוא רבי יהודה שסובר שדבר שאינו מתכוון אסור. ונחלקו הראשונים בדעתו בדיני שבת (שיטה מקובצת כתובות ה: ד"ה והרשב"א כתב וד"ל וד"ה ובשיטה ישנה וד"ל):

(א) אסור מדרבנן.

(ב) פטור אבל אסור מדאורייתא.

(ג) חייב מדאורייתא.

הלכה כרבי שמעון בין בשבת (תוס' שבת קי: ד"ה תלמוד, רמב"ם שבת א-ה, שר"ע או"ח שלז-א) ובין בשאר התורה (תוס' שם, רמב"ם כלאיים י-טז, שר"ע יו"ד שא-ו). אמנם השאילתות סובר שרק בשבת הלכה כרבי שמעון משום שצריך מלאכת מחשבת, אך בשאר התורה הלכה כרבי יהודה (הובא בתוס' שם).

דינים דומים: יש שני פטורים בגלל חוסר ידיעה - מתעסק² (לדוגמא, סבר תלוש הוא והגביהו ונמצא מחובר) ודבר שאינו מתכוון (לדוגמא, גורר בשבת ואינו מתכוון לעשות חריץ). וביאר הקובץ שיעורים (ח"ב כג-ג) שצריך את שניהם, ואי אפשר ללמודם זה מזה: (א) במקרה של מתעסק (סבר תלוש הוא והגביהו ונמצא מחובר) אי אפשר לפוטרו מדין דבר שאינו מתכוון, משום שבמתעסק חוסר הידיעה הוא בעבר, שחשב שהצמח כבר היה תלוש עוד לפני שהגביהו. ודבר שאינו מתכוון לא פוטר כשחוסר הידיעה בעבר אלא כשהוא בשעת המעשה, שאינו יודע האם הגרירה תיצור חריץ³.

(ב) במקרה של דבר שאינו מתכוון (גורר בשבת ואינו מתכוון לעשות חריץ) אי אפשר לפוטרו מדין מתעסק, משום שבדבר שאינו מתכוון האדם יודע את הספק, שהוא יודע שיש אפשרות שיעשה חריץ (אלא שאינו רוצה בכך). ומתעסק לא פוטר כשיודע את הספק, אלא רק אם אינו מסתפק כלל, שהוא בטוח שהצמח תלוש.

במקורו נחלקו האחרונים, ויש לכך שלוש אפשרויות:

(א) מסברא (קובץ שיעורים ח"ב כג-ז).

(ב) מדין "מלאכת מחשבת" שנאמר בשבת, שפשוטו הוא שצריך כוונה. ומשבת דחמירא לומדים בק"ו לשאר התורה (פני יהושע שבת מב. (ד"ה בגמרא) בהסברו הראשון).

¹ אך יש חילוק בין שבת לשאר התורה, כדלקמן ד"ה החולק.

² ע"ע מתעסק.

³ אמנם בערך פסיק רישא בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ספק פסיק רישא) הבאנו שיש חולקים וסוברים שדבר שאינו מתכוון מתיר גם בחוסר ידיעה בעבר.

(ג) מהפסוקים "לא תלבש שעטנז" (דברים כב-יא) ו"ובגד כלאיים שעטנז לא יעלה עליך" (ויקרא יט-ט) לומדים שדבר שאינו מתכוון מותר בשעטנז ("מוכרי כסות מוכרין כדרכך"), וממנו לומדים לשאר התורה (פני יהושע שם בהסברו השני).

בטעמו נחלקו ראשי הישיבות (וכן חקר בזה בחידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד לח, קמט): (א) לא נחשב שהיתה פעולה כלל, כלומר שאינה עשיית חריץ אלא רק גרירת כיסא (וכן כתב שערי יושר ג-כה באמצע ד"ה ובעיקר).

(ב) היתה פעולה אך כאילו לא האדם עשאה אלא נעשתה מעצמה, כלומר שהחריץ נעשה מאילו. וכן כתב הקובץ שיעורים (ח"ב כג-ז), ולפי זה חידש שאינו מתכוון מתיר רק איסורים שבהם הפעולה אסורה, כגון שבת, שאותם אנו מתירים כיוון שלא נחשב שהאדם עשאה, אך איסורים שבהם התוצאה אסורה, כגון איסורי אכילה, רציחה, חלבים ועריות, אין בהם את ההיתר של אינו מתכוון, שהרי עדיין התוצאה קרתה¹.

בחלבים ועריות נחלקו הראשונים: לרמב"ם פטור ולר"ן חייב (והפני יהושע פסחים כה: ד"ה שם איתמר) הוכיח כשיטת רמב"ם. הקובץ שיעורים (ח"ב כג-ז) ביאר את הסברא שחייב, שאינו מתכוון לא מועיל להתיר חלבים ועריות, משום שבהם התוצאה אסורה ולא רק הפעולה. ולפי זה הוסיף (שם אות ז) שגם ברציחה באינו מתכוון יהיה אסור, שהרי גם בה האיסור בתוצאה (אמנם המפענח צפונות יב-ה חקר בזה האם ברציחה האיסור בפעולה או בתוצאה). וכן כתב המידות לחקר ההלכה (ח"ג כג-עא) שאינו מתכוון לא פוטר בעבירות של תוצאה.

כשמתכוון לעבירה ולמטרה אחרת יחד, כגון שסוגר את דלת ביתו גם בשביל לשמור על הבית וגם בשביל לצוד את הצבי שבתוכו, נחלקו הראשונים, ויש בזה שלוש דעות (הוזכר בירושלמי שבת יג-ו [עג:], דן בזה הגר"ש שקאפ כתובות ד-ב): (א) נחשב כמתכוון וחייב (ר"ן).

(ב) נחשב כאינו מתכוון ומותר (רשב"א ע"פ שלטי גיבורים). (ג) במלאכת צידה נחשב כאינו מתכוון ומותר, אך בשאר מלאכות שבת נחשב כמתכוון וחייב (רשב"א ע"פ הגר"ש שקאפ כתובות ד-ב).

ערכים קרובים: דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד), מלאכה שאינה צריכה לגופה, מתעסק, פסיק רישא, שווג.

דבר שאינו שלו

עייך ערך אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.

דבר שבערווה

עייך ערך אין דבר שבערווה פחות משניים (עדי בירור).

¹ בחילוק בין איסורים בפעולה לאיסורים בתוצאה ובנפק"מ ביניהם הארכנו בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.

דבר שיש לו מתירין

איסור שיש אפשרות להתירו אינו בטל בתערובת (הסוגיא בביצה ג:).

הגדרה

לדוגמא, ביצה שנולדה ביום טוב ואסורה באותו היום, ונתערבה בביצים מותרות - אינה ניתרת בתערובת, כיוון שתותר ממילא לאחר יום טוב (ביצה ג:).

החולקים על דין זה הם חכמים, ורק רבי שמעון סובר את דין זה, כך כתב הרמב"ן (במלחמות פסחים כט). וגליון הש"ס (ירושלמי תרומות ד-א בסוף ההלכה) הביאו וכתב שדבריו תמוהים מכמה מקומות.

בטעמו נחלקו הראשונים:

מקור וטעם

(א) שיטת רש"י (ביצה ג: ד"ה אפילו) שעד שיאכלנו באיסור (ע"י ביטול ברוב וכד') יאכלנו בהיתר (וביאר בקובץ שמועות (בבא מציעא כ ד"ה והנה גוף) שנקרא "יאכלנו באיסור" משום שביטול בתערובת אינו מתיר לחלוטין את סיבת האיסור, אלא סיבת האיסור קיימת ורק האיסור בפועל הותר).

(ב) שיטת הר"ן (נדרים נב.) שבזה האיסור גם כן דומה קצת להיתר, שהרי גם הוא יותר לאחר זמן, ודבר הדומה לא מבטל אלא מחזק, כעין מין במינו. ונחלקו האחרונים בדעת הר"ן: מהרעק"א (בשר"ת מהדורא קמא לח וקפט) משמע שהר"ן אינו סובר את טעמו של רש"י כלל, והקובץ שיעורים (ביצה ד) סובר שגם לר"ן טעם האיסור הוא כרש"י, שעד שתאכלנו באיסור תאכלנו בהיתר, וחכמים רק סמכו את גזירתם על דין מין במינו, שכל גזירה דרבנן צריכה להסתמך על דין דאורייתא, דמילתא דליכא דכוותה באורייתא לא מתקני רבנן (במחלוקתם דן הפרי משה רוב נה-א, ג).

מקורו מדרבנן, אך מדאורייתא כן מתבטל. ולא רק לשיטת רש"י שרק חכמים החמירו שלא יתירו כשיכול לאוכלו בהיתר (בבא מציעא נג. ד"ה דאורייתא, וביצה ג: ד"ה אפילו), אלא אף לשיטת הר"ן שהוא מדין מין במינו, משום שמדאורייתא אינו מין במינו, שהרי עכשיו הוא כן איסור בהיתר, ורק למחר יהיה היתר בהיתר (פרי מגדים משבצות זהב י"ד קב-א).

בפעיף זה נפרט מה הדין בכל הכרעה בדבר שיש לו מתירין - מתי ההכרעה מועילה ומתי האיסור נשאר.

בהכרעות שונות

בתערובת מפורש בגמרא שיש דין דבר שיש לו מתירין (ביצה ג:).

זה וזה גורם, שהגורם האסור הוא דבר שיש לו מתירין - אין בזה את ההיתר של זה וזה גורם (יד מלאכי ריד, שדי חמד ח"ב ז-ד עמוד 342).

רוב בפסיקות (דהיינו שמסתפק על חתיכה מסוימת האם היא באה מהרוב או מהמיעוט, ולא רוב בתערובת, שיש תערובת שרובה היתר ומיעוטה איסור), נחלקו המפרשים האם יש בו דין "דבר שיש לו מתירין" ומחמירים, ויש בזה שלושה צדדים:

(א) המגן אברהם (תקיג-יג) אוסר.

(ב) הר"ן (ביצה סוף פ"ג ד"ה ת"ר) הביא צד שמותר (הסתפק בזה).

(ג) הצ"ח (פסחים ז. ד"ה ובגוף) כתב שבכל דפריש מרובא פריש (רובא דאיתא קמן, כגון רוב חנויות מוכרות בשר שחוטה) מותר. ומשמע מדבריו שברובא דליתא קמן (כגון רוב בהמות אינן טריפות) אסור.

ספק דרבנן מפורש בגמרא שיש בו דין יש לו מתירין, ואסור. ובגדר איסורו ביאר הצ"ח (פסחים יז: בסופו אות קח ד"ה ומתוך וד"ה ולפי) שהיש לו מתירין עושהו כספיקא דאורייתא, ולכן אסור. והיפה עיניים (ביצה י:) חידש שנחלקו בזה התלמודים, ולירושלמי מותר.

חזקת היתר יש בה דין דבר שיש לו מתירין. ובגדר האיסור ביאר הצ"ח (פסחים יז: בסופו אות קח ד"ה ומתוך וד"ה ולפי) שהיש לו מתירין דוחה את החזקה ונשאר ספיקא דאורייתא לחומרא.

ספק דרבנן שיש בו חזקת היתר חידש הצ"ח (פסחים יז: בסופו אות קח ד"ה ומתוך וד"ה ולפי) שמותר. וביאר שכל מה שמחמירים בספק דרבנן ביש לו מתירין הוא משום שהיש לו מתירין עושהו כספיקא דאורייתא, אך כשמטרת חזקת היתר, גם לאחר שהיש לו מתירין עושהו כספיקא דאורייתא - עדיין נשארת החזקה, ומותר.

ספק ספיקא נחלקו האם אפשר לסמוך עליו להקל בדבר שיש לו מתירין (רמ"א יו"ד קי-ח).

בספיקא דדינא - כשאינו ספק במציאות אלא ספק בדין, דבר שיש לו מתירין אינו אוסר, אלא הוא אוסר רק בספק במציאות (רעק"א ברכות ב. ד"ה שם וממאי (בסופו) מביא פר"ח לגבי ספיקא דרבנן, ומוסיף מדעת עצמו גם לגבי ספק ספיקא).

דרכי ההיתר (כיצד יש לו מתירין) שמובאות בגמרא הן שלוש:

פרטי הדין

(א) ע"י זמן, כגון ביצה שנולדה ביום טוב ואסורה באותו היום, ולאחר יום טוב תותר ממילא (ביצה ג:).

(ב) ע"י פעולה, כגון טבל, שאפשר להתירו ע"י הפרשת התרומות והמעשרות (נדרים נח:).

(ג) ע"י מקום, כגון שנמצא חוץ לתחומו בשבת, ואפשר להתירו ע"י שילוכו לתחומו (ביצה לט., ורש"י ד"ה שיש לו מתירין).

והראשונים נחלקו לגבי דרך נוספת, והיא שהדבר מותר בשימוש אחר, כגון פת שאפאה עם הצלי בתנור, שאסור לאוכלה בחלב, אך היא מותרת גם כעת לאוכלה בלא חלב. הר"ף והר"ן (נדרים לב., והביא גם את הר"ף) סוברים שגם הוא נחשב דבר שיש לו מתירין ואסור, ויש חולקים (הביאם הר"ן שם).

כשיש ספק אם יהיו לו מתירין, ואינו בידו להתירו בלי הפסד, כגון ביצת ספק טריפה, שיש ספק האם התרנגולת תחיה עוד י"ב חודש ויתברר שאינה טריפה וביצתה מותרת, והיתר זה אינו בידו - נחלקו האם נחשב לדבר שיש לו מתירין ואסור (שו"ע יו"ד קב-ב הביא מחלוקת. ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לח-ג אות ה: מותר, מנחת כהן (הובא בספר המקנה שם): אסור).

כשהמאכל יתקלקל עד שיחיו לו מתירין, לרמב"ם נחשב שיש לו מתירין ולמרדכי לא (רמ"א יו"ד קב-ד).

היתר שיחזור ויאסר, כגון חמץ בפסח, שאמנם יש לו היתר לאחר הפסח, אך יחזור ויאסר בפסח הבא שוב, נחלקו בו האם נחשב יש לו מתירין (לרמב"ם נחשב שיש לו מתירין ולמרדכי נחשב שלא. דנו במחלוקתם רמ"א יו"ד קב-ד וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לח-ג אות ב).

יש לו מתירין רק לאחרים, למשל המבשל בשבת במזיד, שמותר במוצאי שבת רק לאחרים ולא לו - המגן אברהם סובר שנקרא יש לו מתירין ואסור אפילו לו, ויש מקילים. אך לאחרים לכו"ע נקרא יש לו מתירין, שהרי להם כן יהיה מותר (משנה ברורה שיח-ה).

נדר הוא דבר שיש לו מתירין, שהרי יכול להישאל על נדרו. וביאר הגר"ש שקאפ (כתובות א ד"ה ולפ"ז, וכן הביא מהרא"ש) שההתרה נחשבת "דבר שיש לו מתירין" משום שעיקר התרת

דינים שונים

הנדר היא מכאן ולהבא, ואע"פ שהחכם עוקרו מעיקרו, מכל מקום עד היום היה אסור (מכאן ולהבא למפרע¹).

נזירות אינה דבר שיש לו מתירין. לדוגמא, יין גפן שנתערב ביין תאנים, והנזיר רוצה לשתותו. אע"פ שאפשר להישאל לחכם לא נחשב שיש לו מתירין, משום שהשאלה לחכם היא על הנזירות עצמה (שיבטל את הנזירות) ולא על הדברים האסורים (כגון שתיית היין), ורק כשהחכם עוקר את הנזירות - איסור שתיית היין מתבטל ממילא, לכן לא נחשב שיש לו מתירין (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דבר שיש לו מתירין בנזירות).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: ביטול ברוב.**

דבר שלא בא לעולם

דבר שעדיין לא קיים, אי אפשר להקנותו לאחר (הסוגיות ביבמות צג ובקידושין סב; האריך בדין זה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב).

בדיני מכר, מתנה ומתנת שכיב מרע (שו"ע ח"מ רט-ד).

לדוגמא, אדם שיש לו דקל, אינו יכול להקנות לחבירו את הפירות שעתידים לצמוח ממנו, כיוון שהם עדיין לא קיימים.

החולק על דין זה הוא רבי מאיר שסובר שאדם כן מקנה דבר שלא בא לעולם² (יבמות צג. וקידושין סב; וכן מובאים שם תנאים נוספים שסוברים כרבי מאיר), ואין הלכה כמותו.

דינים דומים: ישנם שלושה דינים שהחיסרון בהם הוא שהנכס אינו בידו:

- (א) דבר שלא בא לעולם - שהנכס לא קיים כלל. ועל כך נדון בערך זה.
- (ב) דבר שאינו ברשותו³ - שהנכס קיים, אך בזמן הקניין הוא נמצא בידי אחרים.
- (ג) דבר שאינו שלו⁴ - שהנכס שייך לאדם אחר.

בטעם שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם חקרו ראשי הישיבות בין שלושה צדדים (הצד הראשון והצד השלישי הם הידועים יותר):

- (א) משום שאי אפשר להחיל קניין כשאינו חפץ (חיסרון בקניין) (קובץ שיעורים בבא בתרא רעו בדעת ר"י מפריז. וכן כתב הגר"ש שקאפ (בבא בתרא ל ד"ה ובנוגע) שאין חיסרון בבעלים אלא רק בקניין).
- (ב) משום שחפץ שאינו בעולם אינו שייך לבעלים (חיסרון בבעלות) (הגר"ח סטנסיל נדרים סי' "בעניין מודר ומושבע מפי אחרים").

(ג) משום שאדם לא סומך דעתו על חפץ שעדיין לא קיים (חיסרון בדעת) (קובץ שיעורים בבא בתרא רעו בדעת מהר"ם מרוטנבורג. והתשב"ץ חילק (הובא בתורת הקניינים ח"ב עמוד רצב) שדבר שאינו בעולם הוא חיסרון בקניין, ודבר שאינו שלו לכשיקחנו הוא חיסרון בדעת).

ונפק"מ (בין הדעה שהוא חיסרון בדעת לשתי הדעות האחרות) כשהמנהג להקנות בסיטומתא (קניין שהסוחרים הנהיגו) בדבר שלא בא לעולם, שחיסרון בדעת אין כאן, שהרי כולם נוהגים כך, אך חיסרון בהקנאה ובעלות עדיין יש (הקובץ שיעורים בבא בתרא רעו הביא שלמהר"ם מרוטנבורג מועיל, ולר"י מפריז אינו מועיל).

¹ את יסודו "מכאן ולהבא למפרע" ביארנו בערך למפרע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו אות ב.

² הארכנו בדעתו לקמן בסעיף "דעת ר"מ".

³ ע"ע דבר שאינו ברשותו.

⁴ ע"ע אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, וערך אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.

בחיסרון בדבר שלא בא לעולם יש לחקור האם הוא בקונה, שלא יכול לקנות אותו, או במקנה, שלא יכול להקנות אותו (פלס חיים שהובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-ג סוף ד"ה ופלס, תורת הקניינים ח"ב עמוד רפח).

שליחות לא מועילה בדבר שלא בא לעולם, למשל אם מינה שליח לגרש אשה שעדיין לא קידשה ("לכשאקדשנה אגרשנה") - המינוי לא מועיל (רמב"ן רשב"א וריטב"א יבמות נב, דן בדבריהם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-ז ד"ה רמב"ם).

בדנינים שונים

תנאי מועיל בדשלב"ל, כגון שהתנה עם חברו "על מנת שתיתן לי (או לפלוני) מהפירות כך וכך בכל שנה" (רמ"א חר"מ רט-ח).

שכר פועל - אם התחייב לפועל בשכרו דבר שלא בא לעולם (כגון פירות דקל), אין צריך לתת לו את פירות הדקל, שהרי הם דבר שלא בא לעולם, אך צריך לשלם לו את דמיהן (קצוה"ח ככב-ג).

סיטומתא, נחלקו בה הראשונים: המהר"ם מרוטנבורג ושו"ת הרא"ש (יג) כתבו שמועיל גם בדשלב"ל, ורבינו יחיאל (במרדכי סוף שבת תעב ותעג) ורבינו פרץ חלקו עליהם. וביאר הקובץ שיעורים (בבא בתרא רעו) שהמהר"ם מרוטנבורג סובר שהחיסרון בדבר שלא בא לעולם הוא שאין גמירות דעת, ולכן בסיטומתא - שזהו מנהג בני אדם - יש גמירות דעת ומועיל. אך לרבינו פרץ החיסרון הוא שלא שייך להקנות כשהחפץ עדיין לא בעולם, ולכן לא מועיל גם בסיטומתא.

בקניינים שונים

דברים הנקנים באמירה נחלקו בהם הראשונים: לרמב"ם (זכיה ו-יז, וכן שר"ע חר"מ נא-א) לא קונים בדבר שלא בא לעולם, ולשיטה מקובצת (כתובות נה) כן קונים.

אודיתא, כתב היד רמ"ה (בבא בתרא קלט) שמועילה גם בדבר שלא בא לעולם. אך האבני מילואים (צב-ה) כתב שאינה מועילה בזה.

הפקר (להפקיר נכס), דינו תלוי במהותו של הפקר - האם הוא נדר או קניין (קצוה"ח רעג-א: לרמב"ם ולרש"י - נדר, לתוס' - קניין) - שהרי נדר מועיל בדבר שלא בא לעולם, וקניין לא (שו"ת הב"ח קכד. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-ז בסוף ד"ה השעה"מ כתב שהפקר לא מועיל בדשלב"ל).

ירושא, נחלקו בה הראשונים: ר"י מיגש (בבא בתרא קלא) כתב שאינו יכול להוריש דשלב"ל, וכן כתב הקובץ שיעורים (בבא בתרא תפג) בדעת תוס' הרא"ש. אך הוסיף שבדעת הר"ן אפשר שמועיל, וכן כתב האור זרוע (קיא).

מצווה לקיים דברי המת, כתבו רוב הראשונים והאחרונים שנאמר גם בדשלב"ל (מחנה אפרים זכיה ומתנה ל בשם מהר"י בן לב, והביא שהוכחו כך מהרשב"א, מהר"ף ומהמרדכי. מגיד משנה מכירה כב-יז בדעת הרמב"ם), אמנם כנסת הגדולה (חר"מ רנב, הביאו השדי חמד ח"ה מ-ריט) כתב שלא מועיל בדבר שלא בא לעולם.

מחילה, כתב הר"ן שאינה מועילה בדבר שלא בא לעולם (הובא ברמ"א חר"מ רט-ד). והפרי משה (קניינים כו-א ד"ה ועוד) תלה זאת בגדר מחילה, שאם היא הקנאה - אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ואם היא רק סילוק² - אפשר גם בדבר שלא בא לעולם³.

¹ דנו במחלוקת זו ובנפק"מ בערך הפקר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בבעלות.

² בחקירה זו - האם מחילה היא סילוק או הקנאה - הארכנו בערך מחילה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

³ לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה חוב) דנו האם חוב הוא דבר שלא בא לעולם.

לשעבר דשלב"ל - לתוס' אפשר ולתלמידי הרשב"א לא (רמ"א ח"מ רט-ד).

שיור לא מועיל בדשלב"ל. למשל, אם מכר שדה לראובן ושייר מפירותיו לשמעון דבר ידוע בכל שנה, לא קנה שמעון כלום (אך אם שייר לעצמו מועיל) (שו"ע ח"מ רט-ז).

הקדש - יש בזה שלוש דעות:

(א) הרמב"ם (מכירה כב-טו) והשו"ע (ח"מ ריב-ז) כתבו שאפשר להקדיש דשלב"ל.
(ב) הרא"ש והרמ"א (שם, והביא את הרא"ש) כתבו שא"א (דן בזה פרי משה קניינים יג-ט, ושם בסעיף י הביא סתירה בדברי הרמב"ם).

(ג) הרבה מפרשים חילקו שקדושת הגוף חלה על דשלב"ל וקדושת דמים לא (וקונמות הם קדושת הגוף) (כסף משנה נדרים יב-י. ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-יג בשם האחרונים, השיטה מקובצת, והקצוה"ח קיז).

נדרים איסור, שאסר על עצמו או על חבירו להנות מחפץ מסויים, כגון שהקדיש מעשי ידיים, שהרי עדיין אינם בעולם - בפשטות נדר כזה לא צריך להועיל שהרי הוא דשלב"ל (ר"ן, ולחם משנה על הרמב"ם נדרים יב-י (שאפילו בקדושת הגוף לא מועיל)). אך מהרמב"ם (נדרים יב-י) משמע שהנדר כן מועיל. ומצאנו בביאורו שני הסברים:

(א) הכסף משנה ביאר שכיוון שקונמות (נדרים) הם קדושת הגוף - כן חלים בדשלב"ל, ורק קדושת דמים לא חלה על דשלב"ל.

(ב) הגר"ח (סטנסייל כתובות נט. מודר ומושבע מפי אחרים) ביאר שלאחר שלומדים מהפסוק "ככל היוצא מפיו יעשה" (במדבר לג) שאדם יכול לאסור נדר גם על חבירו - יכול לאסור גם דשלב"ל (ורק נדר ע"י התפסה, שהוא לא נתרבה מהפסוק (אלא מסברא) - אינו מועיל בדשלב"ל).

נדרים מצווה, כגון להקדש, לעניים ושאר נדרים, כתב הרמב"ם (מכירה כב-טו) שאע"פ שהחפץ לא מתקדש לפי שאינו בעולם, חייב לקיים את נדרו שנאמר "ככל היוצא מפיו יעשה". והביא שיש גאונים שחולקים וסוברים שאין העניים זוכים אלא בדרכים ששאר בני האדם זוכים בהם (והרמב"ם עצמו סובר שמועיל, משום שאינו מצווה להקנות אלא לקיים את דבריו) (והפרי משה קניינים יג-י הביא סתירה בדברי הרמב"ם בהקדש).

פילוק מועיל בדשלב"ל, משום שעדיין לא זכה בו. ודוגמא לזה, שמתנה עם ארוסתו שלא ירשנה לאחר שתינשא לו ותמות (רמ"א ח"מ רט-ח, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ז-י ד"ה מרדכי).

דין מחוסרי אמנה (שאינן ראוי שיחזור בו לאחר שנשא ונתן בדברים) לא נאמר על דשב"ל, שמחוסרי אמנה שייך רק בדבר ששייך בו קניין, דהיינו שישנו בעולם ויש בו ממש (שו"ת הרא"ש קב. פרי יצחק ח"א נ דן בדבריו ובחילוק בזה בין דבר שלא בא לעולם לדבר שאינו ברשותו, שעליו כן נאמר מחוסרי אמנה).

עובר (בין באדם ובין בבהמה) - יש בזה שלוש דעות:

(א) רמב"ם: הוא דבר שבא לעולם.

(ב) טור ושו"ע: הוא דבר שלא בא לעולם (קצוה"ח רט-א בתחילתו הביאם ודן בדבריהם).

(ג) רשב"ם: נחשב מקצת בא לעולם (קצוה"ח רט-ב סוף ד"ה והנה).

אחר שמתה האם - לכו"ע הוא דבר שבא לעולם, שהוא כמאן דמונח בקופסא (קצוה"ח רט-ג בתחילתו).

קורם מתן תורה היה אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (ריב"ש שכח). פרטי הדין

דבר שעדיין אינו ברשותו, אע"פ שכבר בא לעולם, דינו כדבר שלא בא לעולם (שו"ע ח"מ רט-ה). למשל, האומר לחבירו "מה שאירש מאבא מכור לך" (שו"ע ח"מ ריא-א).

דבר שמעיקר הדין יכול להקנותו עכשיו, ורק בפועל אינו יכול להקנותו עכשיו, כגון שאנס לא מרשה לו להקנותו אלא לאחר זמן, וכן חולה שאין לו כח לדבר עכשיו - נחלקו הראשונים האם נחשב דבר שלא בא לעולם, כיוון שבפועל לא יכול להקנותו עכשיו, או שנחשב בא לעולם, כיוון שמעיקר הדין יכול להקנותו גם עכשיו, ורק בפועל אינו יכול (קובץ שיעורים פסחים קלז, קלח).

כאשר בידו להביאו לעולם דבר שלא בא לעולם כן נקנה. ויש לדון מה הטעם לזה: האם הוא משום שכן יכול להחיל את הקניין ע"י שיביאם לעולם (וכל החיסרון בדבר שלא בא לעולם הוא שלא יכול להחיל את הקניין), או משום שיש לו גמירות דעת (תורת הקניינים ח"ב עמוד שצה).

כשהחפץ המקנה אינו בעולם, כגון שמקדש אשה בחפץ פחות משווה פרוטה ואומר לה שהקידושין יחולו כשהחפץ יתייקר, שהרי האשה (החפץ הנקנה) כן בעולם, ורק החפץ המקנה אינו בעולם (שעדיין אינו ראוי לקנות בו) - הסתפק האבני נזר האם גם מקרה זה נחשב דבר שלא בא לעולם, או שכיוון שיכול לקדשה בחפץ אחר (שכן שווה פרוטה) נחשב כבא לעולם (אה"ע ח"ב תסט, והביא ראיות לכאן ולכאן).

דבר שאינו שלו ויהיה שלו למפרע מעכשיו נחשב בא לעולם ומועיל בו קניין. לדוגמא, במקרה שראובן התחייב לשמעון חפץ בתנאי דמעכשיו (דהיינו שאם יתקיים התנאי יקנה למפרע), שמעון יכול להקנות את זכותו ללוי אע"פ שהחפץ עדיין אינו שלו כעת, משום שכאשר יהיה שלו - יהיה שלו למפרע מעכשיו (שר"ת הרשב"א אלף קמט ד"ה גם).

מחומר זמן, כגון המקדש אשה שיחולו הקידושין לאחר שלושים יום, ולאחר מכן (לפני שעברו השלושים יום) גירשה שיחולו הגירושין לאחר שתתקדש: המשנה למלך (גירושין ו-ג) כתב שמועיל, ואינו כשאר דשלב"ל, דזמן ממילא קאתי. אך האבני מילואים (מג-א) ושער המלך (מכירה כב-ט) חלקו עליו וכתבו שגם זה נחשב דשלב"ל (וספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-ז (ד"ה השעה"מ) הוכיח בדעת המהר"ק שהוא דשלב"ל.

חוב שעדיין לא הגיע זמנו לגבות, אעפ"כ נחשב בא לעולם, ולכן מועילה בו מחילה (שער המלך מכירה כב-ט בשם מהר"ק, דן בזה ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-ז ד"ה השעה"מ¹.

כשמקנה לכשיבוא לעולם נחלקו הראשונים, ויש חילוק בין מקרה שעשה מעשה קניין כשאינו בעולם, לבין מקרה שרק אמר לקונה לקנות כשאינו בעולם, כך שיש בזה שלוש דעות (בכל זה דן במילואי חושן (על קצוה"ח) לסי' קכג הערה 105):

(א) אפשר לעשות מעשה קניין כשאינו בעולם כדי שיקנה לכשיבוא לעולם (המרדכי בבא בתרא תקעח (תחילת פרק שמיני) הביא דעה זו, וכתב שיש חולקים).

(ב) אי אפשר לעשות מעשה קניין כשאינו בעולם (שיקנה לכשיבוא לעולם). אך אפשר לומר לקונה לקנות כשעדיין אינו בעולם, ואת מעשה הקניין יעשה רק כשיבוא לעולם (דהיינו שאומר לו "לך חזק וקני לכשיבוא לעולם") (חזון איש אה"ע נח-ג כתב בדעת הראשונים שסוברים שמועיל, שגם הם התכוונו רק שאמר לו כשלא היה בעולם. והרעק"א (ח"ג פא) הסתפק בדין זה ונטה לומר שמועיל).

(ג) אי אפשר אפילו לומר לקונה לקנות כשעדיין אינו בעולם (חזון איש אה"ע נח-ג בדעת הראשונים שסוברים שלא מועיל. וכן כתב הנתיח"מ (רט-ג) שאינו מועיל).

אם תפס הלוקח את הדשלב"ל אין מוציאים מידו (שר"ע ורמ"א חר"מ רט-ד).

¹ לעיל בסעיף "בקניינים שונים" (ד"ה מחילה) דנו האם מחילה מועילה בדבר שלא בא לעולם.

מי שפרע (מקללים את מי שחזר בו מקניין) - נחלקו הראשונים האם יש מי שפרע גם בדבר שלא בא לעולם. וסברת המקילים היא שמי שפרע שייך רק בקניין כסף כיוון שמועיל מדאורייתא, אך כאן שהקניין לא מועיל כלל - אין מי שפרע (קצוה"ח רט-ט).

הקנאה לדבר שלא בא לעולם - ע"ע עובר בסעיף "פרטי הדין" ד"ה המזכה לעובר.

בסעיף זה נדון בשיטת רבי מאיר שסובר שאדם כן מקנה דבר שלא בא לעולם (דעת רבי מאיר הובאה ביבמות צג. וקידושין סב.; וכן מובאים שם תנאים נוספים שסוברים כרבי מאיר).

אם אמר מעכשיו, לדעת רבי מאיר (שאדם מקנה דשלב"ל) נחלקו הראשונים לשלוש דעות (דן בזה מערכת הקניינים ב ד"ה ובעיקר):

(א) דעת הרשב"א שהקניין נגמר לגמרי, כמו כשמקנה דבר שבא לעולם, ולכן מועיל אפילו אם נקרע השטר, וכמו כן לא יכול לחזור בו מהקניין (והסביר שם ד"ה אבל) שגם לרשב"א עדיין לא חל שום קניין, אלא שמעשה הקניין של עכשיו מועיל שעל ידו יזכה בחפץ לכשיבוא לעולם, וגם אין צריך שמעשה הקניין יהיה מתמשך, ולכן מועיל אפילו אם נקרע השטר).

(ב) דעת התוס' שמעכשיו מועיל לעניין אם נקרע השטר (שהקניין חל אע"פ שהשטר נקרע), אך לא לעניין חזרה, דהיינו שעדיין אפשר לחזור מהקניין (כמו בקניין לאחר שלושים יום, שיכול לחזור בו תוך השלושים יום).

(ג) דעת הרמב"ן והריטב"א הפוכה מהתוס', שמעכשיו מועיל שלא יוכל לחזור מהקניין, אך לא מועיל אם נקרע השטר (ולכן כשנקרע מתבטל הקניין).

(ובביאור מחלוקתם האם יכול לחזור בו, כתב שם (מערכת הקניינים ב ד"ה ולהבין) שדין חזרה אינו שעדיין לא נגמר הקניין, אלא שהקניין נגמר ועדיין יכול לחזור בו מדין "אתי דיבור ומבטל דיבור". ובזה נחלקו, שלרשב"א הקניין הזה כבר נחשב מעשה משום שמצד הבעלים כבר נגמר הקניין וכל החיסרון רק בחפץ שעדיין אינו בעולם, ואינו כקניין לאחר שלושים יום שמעשה הקניין עצמו לא נגמר עדיין. אך לתוס' הקניין הזה עדיין נחשב דיבור משום שהוא עדיין לא חל על החפץ, שהרי החפץ עדיין אינו בעולם (דהיינו שהרשב"א דן מצד הבעלים והתוס' דנים מצד החפץ)).

מת הנותן לפני שהרבר בא לעולם (לדעת רבי מאיר) - נחלקו בזה האחרונים: שער המלך (מכירה כב) כתב שלרשב"א ש"מעכשיו" מועיל לעניין אם נקרע השטר, כמו כן יועיל כשמת הנותן. אך הקובץ שיעורים (בבא בתרא תצו, והביא את השער המלך) כתב שפשוט שאינו מועיל.

קניין אגב - חידש השער המלך שאפילו לרבי מאיר שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם, בקניין אגב מודה שאי אפשר להקנות דשלב"ל, כי צריך להיות דומיא ד"ויתן להם אביהם", שהקנה להם כסף וזהב שיש לו עכשיו (מכירה פרק כב, הובא בספר המקנה (ר) אליעזר זוסמן סופר) א-יא ד"ה שעה"מ).

ערכים קרובים: אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו, דבר שאינו ברשותו, עובר (ושם דנו בדין המקנה לדבר שלא בא לעולם, בסעיף "פרטי הדין" ד"ה המזכה לעובר).

דבר תורה מעות קניות

עיי' ערך כסף במטלטלין.

דברי המת

עיי' ערך מצווה לקיים דברי המת.

דברי הרב ודברי התלמיד

עיינן ערך אין שליח לדבר עבירה.

דברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין

עיינן ערך מתנת שכיב מרע.

דברים הנקנים באמירה

הגדרה **אביו של החתן ואביה של הכלה אומרים זה לזה כמה יתנו לבניהם** (הסוגיא בקידושין ט:).

מקור וטעם **במקורו נחלקו האם הוא מדאורייתא או מדרבנן** (תורת הקניינים ח"א עמוד א).

בטעמו נחלקו הראשונים (מאירי קידושין ט: ד"ה זה):

(א) קניין בההיא הנאה שמתחתנים (רש"י קידושין ט: ד"ה באמירה).

(ב) תקנת חכמים (וכן כתב נודע ביהודה מהדורא קמא ח"מ כח).

הנכס **הנכסים הנקנים הם:**

מטבע נקנה באמירה (ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) קונטרס אחרון לשו"ע נא-א).

דבר שאינו ברשותו ודבר שלא בא לעולם נחלקו בהם הראשונים: לרמב"ם (זכיה ו-יז, וכן שו"ע ח"מ נא-א) לא נקנים באמירה, ולשיטה מקובצת (כתובות נה.) כן.

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** בההיא הנאה, דעת לקניין.

דברים יש בהם משום מחוסרי אמנה

עיינן ערך מחוסרי אמנה.

דברים שאינן ברשותו של אדם ועשאו הכתוב כאילו הן ברשותו

עיינן ערך חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו.

דברים שבלב אינם דברים

הגדרה **לגבי דינים מפויימים מחשבה אינה מועילה, אלא רק דיבור** (הסוגיא בקידושין מט:, בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים קידושין כא).

לדוגמא, אדם שמכר את נכסיו וחשב שמוכרם רק על דעת שיעלה לארץ ישראל, אך לא אמר זאת, ונאנס ולא עלה לארץ - המכירה חלה ואינו יכול לומר שלא מכר על דעת זה (קידושין מט:).

החולק על דין זה - בבבלי במפרשים ובפוסקים פשוט שדברים שבלב אינם דברים, אך בירושלמי אין זה פשוט (דעה בקידושין ג-ד [לה:]: שמקודשת מספק, נזיר ח-א [לט:]: לגבי תנאי בלב על נזירות).

מקור וטעם

במעמיו נחלקו המפרשים האם איננו מאמינים לו שכך היה בליבו, שאנו חוששים שהוא משקר, או שהעיקר הוא המעשה ולא אכפת לנו מהדברים שבלב (ח"מ אה"ע מב-ד: אינם דברים אע"פ שאנו יודעים שאינו משקר. וכן דנו בזה חכם צבי א וקונטרסי שיעורים קידושין כא-א. ובקונטרסי שיעורים שם ג הוסיף שהטעם הוא שמחשבה אינה מספיק חזקה לבטל דיבור¹). והנפק"מ במקרה שאנו מאמינים לו שהיה בליבו, ויש לכך שלושה מקרים:

א) באומדנא דמוכח, דהיינו שידוע לכל העולם מה שבלבו, כגון שידעו שכניו שהיה בדעתו לעלות לארץ ישראל, הביא התוס' ר"ד מחלוקת ראשונים, שלדעת הר"ח הווי דברים ולדעת עצמו שלא הווי דברים (קידושין מט: ד"ה אמר. והוסיף שבמקרה שאין אומדנא דמוכח פשיטא שאינו נאמן לומר מה היה בליבו, וע"כ הגמרא דנה במקרה שיש אומדנא, שידעו שכניו שהיה בדעתו לעלות לארץ ישראל. אמנם הקונטרסי שיעורים קידושין כא-ט (ד"ה והנה) דחה את הבנה זו בדעת התוס' ר"ד, והסביר שגם לתוס' ר"ד אומדנא דמוכח מועילה). והרבה אחרונים נקטו בפשטות שהווי דברים (קצוה"ח יב-א הביא מהר"ט ח"מ מה ומרדכי כתובות רנד וסובר כמותם, אחיעזר ח"ג כו-ב, והקונטרסי שיעורים קידושין כא-ד כתב שכן מבואר בש"ס בראשונים ובאחרונים)².

ב) כשיש מיגו נחלקו האחרונים: הח"מ (אה"ע מב-ד) כתב שגם בזה לא הווי דברים, וביאר שהטעם שאינם דברים אינו משום שאיננו מאמינים לו (שא"כ מיגו היה מועיל), אלא שאינם דברים אע"פ שאנו יודעים שאינו משקר. אמנם החכם צבי (קטו) כתב שמיגו כן יועיל.

ג) בדינים שבין אדם למקום, כגון ביטול חמץ, נחלקו הראשונים: יש אומרים שגם בזה דברים שבלב אינם דברים, והמאירי כתב שכיוון שהוא בין אדם למקום, ורחמנא ליבא בעי - הווי דברים (מאירי פסחים לא: ד"ה אמר המאירי (בפירושו למשנה ד), והביא שם גם את הדעה החולקת³).

בדינים שונים

מחילה בלב, המהרש"ל (בביאורו לסמ"ג עשה מח, וכן כתב הסמ"ג שם) סובר שמועילה, והקצוה"ח (יב-א, והביא את המהרש"ל) כתב שצריכה דיבור ממש.

הפקר (להפקיר נכס) צריך דיבור ממש (קצוה"ח יב-א).

הקדש צריך דיבור ממש (קצוה"ח יב-א).

בקרשי מזבח מועילה מחשבה, שנאמר "כל נדיב לב" (שבועות כו; דן בדבריו הקצוה"ח יב-א).

במתנה לדעת המאירי מועילים דברים שבלב, כגון שנתן את ביתו רק על דעת שימצא דירה בארץ ישראל, ואפילו בלי אומדנא (קונטרסי שיעורים קידושין כא-ט ד"ה אולם. וכן רמ"א ח"מ רז-ד בשם יש אומרים).

נדריים, שבועות ונזירות - להחיל אותם במחשבה - כיוון שכתוב בהם "לבטא בשפתי" אפילו אומדנא דמוכח לא תועיל, שאע"פ שאינו דברים שבלב (כיוון שהוא מוכח), עדיין אינו "לבטא בשפתיים" (אחיעזר ח"ב יט-ג בשם ר"ן ורא"ש. והקצוה"ח (יב-א) כתב רק שנדר צריך דיבור ממש, ולא פירט).

נדריים - להתנות עליהם במחשבה - תורת הנזיר (א-ח ד"ה ונראה וד"ה ויעיין) תלה זאת במחלוקת התלמודים, שלבבלי יש בנדריים דין דברים שבלב אינם דברים (וכן דעת הראב"ד

¹ לכן כתב שמחשבה שלא סותרת דיבור כן מועילה, דנו בזה לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מחשבה שלא סותרת דיבור.

² ע"ע אומדנא דמוכח.

³ עיין לקמן בסעיף "בדינים שונים" (ד"ה ביטול חמץ) שיש בזה טעם נוסף. וכן עיין לקמן בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בדינים שנוגעים רק לאדם עצמו.

בפירושו לתורת כהנים פרשה ז, ולירושלמי כן הוּו דברים בנדרים (ושו"ת מהר"ט ח"ב י"ד כז (סוף ד"ה החקירה) כתב שדברים שבלב לא הוּו דברים גם בנדרים).

הפרשת פאה וצדקה - במתנות הצריכות הפרשה¹ - צריך להיות בדיבור דווקא, ולא מספיקה אומדנא, כשם שבנדרים צריך דווקא דיבור (הגר"ש שקאפ נדרים ו בתחילתו, בלשון "אפשר לומר").

ביטול חמץ בלב - הר"ן סובר שלדעה שביטול הוא הפקר² לא מועיל בלב, משום שדברים שבלב אינם דברים. אך חלקו עליו (טור א"ח תלא) משני טעמים:

א) דברים שבלב אינם דברים הוא רק בדינים שבין אדם לחבירו³, אך ביטול חמץ, שהוא בין אדם למקום, מועיל גם בלב, דרחמנא ליבא בעי (מאירי פסחים לא: ד"ה אמר המאירי (בפירושו למשנה ד), והביא גם את הדעה שלא מועיל⁴).

ב) משום שמוכח שבדעתו היה לבטלו, שאנן סהדי שביטל כדי שלא יעבור באיסור חמץ⁵ (מחנה אפרים זכיה מהפקר ג, והביא את הר"ן⁶).

דינים שחלים ע"י מחשבה ואינם צריכים דיבור, כגון לשמה בגט, הקדש, ביטול חמץ וגירות - מחשבה גם מועילה לבטלם, שהרי כל מעשה שיכול להחיל דין מסוים יכול גם לבטלו. וכל מה שדברים שבלב אינם דברים הוא דווקא בדינים שחלים בדיבור או במעשה, כגון קניינים, קידושין, נדרים ומעילה (המידות לחקר ההלכה יב-ה ד"ה ותיצתי. אחיעזר ח"ג כו-ב לגבי גירות. מהר"ם שיק ח"ג א"ח רסו ד"ה ולפי, והוסיף שבדבר שבממון מחשבה לא תבטלו משום שדבריו מועילים מדין הודאת בעל דין. ומעין זה כתב בשו"ת חבל יעקב (ח"א כא ד"ה ואף) שדברים שבלב אינם דברים רק בדין שצריך דיבור, כגון תנאי, אך בדין שתלוי במחשבה הווי דברים, כגון המגביה מציאה ואומר אח"כ שהתכוון להגביה לחבירו, שהווי דברים משום שכוונת קניין תלויה במחשבה ואינה צריכה דיבור⁷).

בדינים שנוגעים רק לאדם עצמו, כגון נדרים, הווי דברים, ולכן מחשבה יכולה לבטל את הנדר. וכל מה שלא הווי דברים הוא רק בדינים שנוגעים לחבירו, כגון שמכר את נכסיו על דעת לעלות לארץ ישראל, שנוגע לקונה, ולכן היה צריך לומר שישמע הקונה. אבל כשנוגע רק לעצמו, והוא בעצמו יודע - לא אכפת לנו שאחרים לא שמעו (חתם סופר נדרים כג. ד"ה ועיין. והוסיף שבית דין עדיין לא מאמינים לו גם בנדרים ולכן יכפו אותו לקיים את הנדר, אך יוכל להטעות את בית דין שיתירו לו את הנדר אפילו אם אין הפתח או ההתרה אמת, כי הוא עצמו יודע שאין בנדרו כלום. ומעין זה כתב המאירי (פסחים לא: ד"ה אמר המאירי (בפירושו למשנה ד)) שדינים שבין אדם למקום מועילים גם בלב, אמנם הביא שם דעה שחולקת).

¹ בערך מתנות עניים בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה האם צריך הפרשה) דנו אלו מתנות צריכות הפרשה.

² המחלוקת בזה הובאה בערך ביטול חמץ בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור ובטעם.

³ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

⁴ עיין לקמן ד"ה בדינים שנוגעים רק לאדם עצמו.

⁵ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו אות א) שנחלקו הראשונים האם אומדנא דמוכח מועילה, ויתכן שהר"ן סובר שאינה מועילה.

⁶ לגבי המבטל חמץ בפיו ולא בליבו - שלא אומרים בזה "דברים שבלב אינם דברים" - עיין לקמן בסמוך ד"ה דינים שחלים ע"י מחשבה.

⁷ במחלוקת בדין זה של המגביה מציאה לחבירו, עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מחשבה שלא סותרת דיבור.

פרטי הדין

מחשבה שלא סותרת דיבור, כגון ראובן שהגביה מציאה ולא אמר כלום, ואח"כ אמר שהגביהה כדי לזכות לשמעון, שאינו סותר את דיבורו - בזה הדברים שבלב הווי דברים, שכל מה שדברים שבלב אינם דברים הוא רק כשמחשבתו סותרת את דיבורו (נתי"ה"מ רסט-א, וכן כתב הש"ך שבמקרה זה זכה שמעון, ומעין זה כתב בשו"ת חבל יעקב (ח"א כא ד"ה ואף) שבמגביה מציאה הווי דברים משום שכוונת קניין תלויה במחשבה ואינה צריכה דיבור, ודברים שבלב אינם דברים הוא רק בדין שצריך דיבור, כגון תנאי). ולכן התורם במחשבה ולא אמר כלום - תרומתו תרומה, שאע"פ שהיא מחשבה - אינה סותרת שום דיבור (רשב"א קידושין ג, דן בדבריו האחיעזר ח"ב יט-ג). ובטעם לזה כתב הקונטרסי שיעורים (קידושין כא-ג ד"ה ודברינו) שכל הטעם שדברים שבלב אינם דברים הוא שהמחשבה לא מספיק חזקה לבטל דיבור, אך מחשבה שלא סותרת דיבור כן מועילה.

אמנם הקצוה"ח (רסט-א וכן ביאר בדעת הסמ"ע שם א) כתב שגם במקרה זה (ראובן שהגביה מציאה ולא אמר כלום, ואח"כ אמר שהגביהה כדי לזכות לשמעון) דברים שבלב אינם דברים, וזכה ראובן.

אם משמיע לאוזניו נחלקו הפוסקים: הב"ח סובר שהווי דברים, כקריאת שמע ותפילה, והש"ך (י"ד ריא-ב, והביא את הב"ח) סובר שעדיין אינם דברים, וצריך להשמיעם דווקא בקול רם ובפרהסיא.

הטועה בדיבורו, כגון שהתכוון לומר תרומה ואמר מעשר, הולכים אחר כוונתו ולא אחר דיבורו, שמה שהוציא בשפתיו אינו כלום לפי שטעה בדיבורו (תוס' פסחים סג. ד"ה המתכוון).

דברים שכליבו ובלב כל אדם הוו דברים. ע"ע אומדנא דמוכח.

ערכים קרובים: אומדנא דמוכח (שבמקרה כזה דברים שבלב כן דברים), דיבור כתיבה ודעת, דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד), מגביה מציאה לחבירו (ושם בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה אמירה) דנו האם המגביה צריך אמירה מדין דברים שבלב).

דברים שכליבו ובלב כל אדם

עיין ערך אומדנא דמוכח.

דון מינה

מחלוקת בכל הלימודים שכתורה, האם לומדים את כל דיני המלמד (דון מינה ומינה), או רק את עיקר הדבר (דון מינה ואוקי באתרה) (רש"י סנהדרין עה: ד"ה דון וד"ה בין).

הגדרה

לדוגמא, כאשר לומדים חיוב מיתת בית דין בערוה אחת מערוה אחרת - האם לומדים רק את עיקר הדין שחייב מיתה (דון מינה ואוקי באתרה), או שלומדים מהמלמד גם באיזו מיתה חייב (דון מינה ומינה) (סנהדרין עה:).

נקרא גם בלשון הירושלמי (שבועות ה-ב [כד.]) "דורש גזירה שווה במקום שבאתה" (דהיינו דון מינה ומינה), "דרשי גזירה שווה כאמור בה" (דהיינו דון מינה ואוקי באתרה).

החולקים בדין זה הם רבי יהושע, שסובר דון מינה ואוקי באתרה, ורבי אליעזר שסובר דון מינה ומינה (חולין קכ.). ברמב"ם יש סתירה כמי ההלכה (לחם משנה מעשה הקרבנות טז-יד), והתוס' יו"ט כתב שלהלכה אוקי באתרה (זבחים ז-ב בסופו).

גזירה שווה - מפורש בגמרא שנחלקו בה (סנהדרין עה:).

בדינים שונים

ייתור - גם בו נחלקו (זבחים מא: בירורי המידות ג-ה-ח).

בניין אב - גם בו נחלקו (רש"י חולין קכ: ד"ה בדון).

בהיקש - נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

(א) גם בזה נחלקו (רש"י זבחים צא: ד"ה בדון, וכן כתב בירורי המידות ג-ה-ט).

(ב) לכו"ע אוקי באתרה (מהרש"ל בבא קמא כה:).

(ג) לכו"ע דון מינה ומינה (שיטה לא נודע למי קידושין ט: ד"ה הדר).

בקל וחומר לא נחלקו, משום שאומרים בו דיו (בירורי המידות ג-ה-ח).

ערכים קרובים: בניין אב, גזירה שווה, היקש, מידות שהתורה נדרשת בהן. ערכים קרובים

דחוי

עיין ערך דיחוי.

דיבור כתיבה ודעת

דינים התלויים בדיבור, כתיבה או דעת (בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים נדרים א-טו והלאה). הגדרה

בערך זה נדון באופנים השונים של הדיבור הכתיבה והדעת. אע"פ שהם שלושה מושגים שונים, נדון בשלושתם באותו הערך משום שיש דינים המשותפים להם. ליתר פירוט דיני הדעת ע"ע דעת.

בדיני נדרים, שבועות, נזירות, ספירת העומר, ברכות, לימוד תורה, כתיבת גט, כתיבה בשבת, כתבי הקודש ועוד.

האופנים השונים - הקונטרסי שיעורים (נדרים א-טו והלאה) חילק את הדיבור, הכתיבה והדעת לשישה עשר אופנים:

(א) התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא) - כגון ביאוש שהמתייאש מתרצה שכבר אין לו סיכוי לקבל את החפץ בחזרה (שערי יושר ה"ב).

(ב) מחשבה (כוונה, גמר בליבו) - כגון בנדרי צדקה, שצריך דווקא מחשבה ולא רק התרצות (קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד). כדי לבאר את החילוק בין מחשבה להתרצות ניתן דוגמא: אתה מסכים תמיד מה השם שלך, אך רק לאחר קריאת מילים אלו אתה חושב על כך. אדם יכול לחשוב בכל רגע רק על דבר אחד, אך תמיד הוא מסכים להרבה מאוד דברים (הדעה המקובלת היא שהדעת מתחלקת לשני הסוגים הנ"ל - מחשבה והתרצות. אמנם המפענח צפונות יג-ג חילק את הדעת לשלושה סוגים: רוצה, מסכים, ואינו מוחה)¹.

(ג) דיבור בשפתיו שלא השמיע לאוזניו - הסתפק בזה הקונטרסי שיעורים (נדרים א-טו) האם נחשב כדיבור (לבטא בשפתיו) ומועיל בנדרים ושבועות, או שנחשב כהרהור ולא מועיל בהם, והביא שהרשב"א תלה זאת במחלוקת תנאים.

(ד) דיבור בחשאי - שהוציא בשפתיו והשמיע לאוזניו, אלא שהוא בלחש וחבירו לא יכול לשמוע. לר"ן דינו כדיבור, ולר"א ממיץ דינו כדברים שבלב (קונטרסי שיעורים נדרים א-ח).

¹ בחילוק בין מחשבה להתרצות, בנפק"מ ביניהם, ובשאלה לגבי כל דין האם צריך מחשבה או שמספיק התרצות - הארכנו בערך מחשבה והתרצות.

ה) כתיבה - נחלקו האחרונים האם היא כדיבור ומועילה לכל הדינים הצריכים דיבור, כגון נדר, שבועה וספירת העומר. אמנם גם לדעות שכתובה כדיבור, הם עדיין שני אופנים שונים שלכל אחד מהם גדרים משלו ואין להשוות ביניהם (קונטרסי שיעורים נדרים א-יט), למשל, נוטריקון מועיל רק בכתיבה אך לא בדיבור (קונטרסי שיעורים נדרים א-לג).
ו) שומע כעונה - בטעמו חקרו רבים האם נחשב שהשומע אמר בעצמו, או שיוצא ידי חובה בשמיעה, שהוא כמודה על מה שאמר חבירו (ואין צריך אמירה כלל) (עין בלומדות ט, ברכת אברהם סוכה לח: סי' "שומע כעונה" ב, קהילות יעקב פסחים מ, קהילות יעקב ברכות יז)¹.
ז) ביטוי שפתיים שאינו לשון כלל - נחלקו בזה הבבלי והירושלמי האם מועיל בנדרים (קונטרסי שיעורים נדרים א-כד).

ח) לשון הקודש - יש דעות בראשונים שמצוות לימוד תורה ואיסור כתיבה בשבת הם רק בלשון הקודש (קונטרסי שיעורים נדרים א-כה).
ט) לשון שבעים אומות - יש לה עדיפות על שאר הלשונות, ולכן דעת הר"ן והמאירי שהכותב בשבת חייב רק בכתב ולשון של שבעים אומות (קונטרסי שיעורים נדרים א-כו).
י) לשון ארמי - יש לה עדיפות על שאר הלשונות, שמועילה לגבי כתיבת גט (שר"ת הרמ"א קכו, קונטרסי שיעורים נדרים א-כז). אמנם יש ראשונים הסוברים שארמית גרועה יותר משאר הלשונות (קונטרסי שיעורים נדרים א בהערה שבסוף הסימן).
יא) לשון יוונית - יש לה עדיפות על שאר הלשונות, שהרי לרשב"ג מותר לכתוב בה כתבי הקודש (מגילה ט, קונטרסי שיעורים נדרים א-כח).
יב) לשון ערל שפתיים - לשון גמורה, אלא שהמדבר לא יכול להוציא את המילים כתיקונן. ודינה כדיבור גמור (קונטרסי שיעורים נדרים א-כט).
יג) לשון הסכמת אומה - מועילה לגבי כל דיני התורה חוץ מהדינים שנאמר בהם שצריכים דווקא לשון הקודש: מקרא ביכורים, חליצה, ברכת כהנים, ברכת כהן גדול, ברכת המלך, פרשת עגלה ערופה ומשוח מלחמה (משנה סוטה תחילת פרק ז לב), קונטרסי שיעורים נדרים א-ל).

יד) לשון שבדו חכמים ואינו מהסכמת שום אומה - נחלקו הראשונים האם נחשב לשון התורה ומועיל מדאורייתא או שמועיל רק מדרבנן (קונטרסי שיעורים נדרים א-לא).
טו) כינוי של כל לשון - חקר הקונטרסי שיעורים (נדרים א-לב) האם הוא מסבירא ומועיל לכל דיני התורה התלויים בדיבור, או שהוא גזירת הכתוב ומועיל רק במקום שנאמר.
טז) נוטריקון - נחלקו התנאים לגבי הכותב בשבת בנוטריקון האם חייב (שבת קד:), אך בשאר דיני התורה, כגון ספירת העומר ושבועה - לכו"ע יועיל נוטריקון (כמובן רק לאחרונים הסוברים שכתובה מועילה בדינים אלו). כל דין נוטריקון שייך רק בכתיבה, כיוון שהדרך לקצר בכתיבה ולכתוב נוטריקון, אך בדיבור בוודאי שלא שייך שנוטריקון יועיל (קונטרסי שיעורים נדרים א-לג).

(והגר"ז חילק את הדיבור לשלושה דינים: [א] נוסח - שצריך נוסח מסוים, כגון קריאת שמע, [ב] ביטוי שפתיים - שאין צריך נוסח מסוים אלא לשון, כגון נדרים ונזירות, [ג] גילוי דעת - שדי בדיבור על עסק זה, כגון היה מדבר עימה על עסקי גיטה וקידושיה (ברכת אברהם סוכה ליקוטים "בעניין כינויים" אות ג עמוד רצב)).

דיבור מפורש, כגון האומר לאשה "הרי את מקודשת לי", אעפ"כ אין אומדנא דמוכח ואנן סהדי שכוונתו לקדשה, אלא שכיוון שדיבר במפורש - מועיל ואין צריך אומדנא דמוכח (הגר"ש שקאפ נדרים ו: ד"ה ועל, בלשון "אפשר").

¹ בערך שומע כעונה בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו דעות נוספות בטעמו, וכן הארכנו שם בכל פרטיו.

² הבאנו את המחלוקת בזה לעיל אות ה.

אמירה בלשון חז"ל היא בקול רם (בית האוצר ח"א קפז).

ערכים קרובים: אומדנא דמוכח, אתי דיבור ומבטל דיבור, ברכות המצוות, ברכות הנהנין, דברים שבלב אינם דברים, דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד), ידות, כינויים (בנדרים), מחשבה והתרצות (שם ביארנו שכל דיני הדעת מתחלקים למחשבה והתרצות), נדר, נזיר, ספירת העומר, שבועת ביטוי (ומהות השבועה בכלל), שומע כעונה, שליחות יד במחשבה, תוך כדי דיבור, תליוהו וזבין, תפוס לשון ראשון או אחרון.

ערכים קרובים

דיבור מבטל דיבור

עיינ ערך אתי דיבור ומבטל דיבור.

דיו לבא מן הדין להיות כנידון

קל וחומר לא יועיל לחדש דין בנלמד יותר מאשר במלמד (הסוגיא בבבא קמא כה, דן בזה הליכות עולם ד-ב-ב).

הגדרה

בדיני קל וחומר.

לדוגמא, שן ורגל ברשות הרבים פטורים, וברשות הניזק חייבים נזק שלם. קרן ברשות הרבים חייבת חצי נזק. וא"כ לכאורה קל וחומר שתתחייב ברשות הניזק נזק שלם. אלא דיו לבא מן הדין להיות כנידון, וכשם שברשות הרבים חייבת רק חצי נזק, אף ברשות הניזק חצי נזק (בבא קמא כד: במשנה).

החולק על דין זה הוא רבי טרפון. וגם הוא מודה שאומרים דיו, אלא שלדעתו אומרים דיו רק היכא דלא מפריך קל וחומר, אבל היכא דמפריך קל וחומר, דהיינו שאם נאמר דיו ייפרך כל הקל וחומר ולא תלמד ממנו דבר - אין אומרים דיו (בבא קמא כה. ורש"י ד"ה היכא). דעה שלא אומרים דיו אפילו היכא דלא מפריך קל וחומר - היתה ה"א בגמרא שיש דעה כזו, אך נדחתה (בבא קמא כה.), ולמסקנה לכו"ע אומרים דיו (פירוש המשניות לרמב"ם בבא קמא כה. בתחילתו). ואע"פ שיש גמרא אחרת שמשמע ממנה שאין אומרים דיו כלל, צריך לומר שהיא רק להו"א (תוס' בבא קמא כה. ד"ה והא).

מקורו מדאורייתא, שנאמר "ויאמר ה' אל משה ואביה ירוק ירק בפניה הלוא תיכלם שבעת ימים" (במדבר יב-יד), והרי קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום, אלא שדיו לבא מן הדין להיות כנידון (בבא קמא כה.).

מקור וסעם

תחילת דינא וסוף דינא - אומרים דיו בין על תחילת דינא, דהיינו שהנלמד לא יהיה חמור מהמלמד, ובין על סוף דינא, דהיינו שהפרט הנלמד לא יהיה חמור מהחומר שמצאנו בנלמד (הליכות עולם ד-ב-ב באמצעו, כללי התלמוד לשל"ה א-יט, פני יהושע בבא קמא כה. סוף ד"ה ורבי).

פרטי הדין

כשאנו דין חדש - חידשו התוס' (קידושין י: ד"ה זו (הראשון) בתירוץ השני) שדיו נאמר רק שלא נלמד דין חדש בנלמד, אך כשאנו דין חדש, אלא שיש דין בנלמד והקל וחומר בא לבאר מהו הדין - אפשר ללמוד יותר ממה שנאמר במלמד. לדוגמא, אנו כבר יודעים שקניין כסף אוכל בתרומה, והקל וחומר מלמד רק מהו קניין כסף.

מה מצינו - כאשר אפשר ללמוד את הדין גם במה מצינו וגם בקל וחומר, הקל וחומר אלים יותר ואין אומרים דיו (תוס' פסחים יח: ד"ה ומה).

בלימוד מה הצד, דהיינו שיש שני מלמדים, הסתפקו הראשונים האם אומרים דיו מאחד המלמדים (תלמיד רבינו פרץ בשיטה מקובצת בבא קמא ג: ד"ה משורו: שמא אין אומרים).

דון מינה - נחלקו תנאים האם דון מינה ואוקי באתרה או דון מינה ומינה¹ (סנהדרין עה:). אך בקל וחומר לא נחלקו, משום שאומרים בו דיו (בירורי המידות ג-ה-ח).

ערכים קרובים: מידות שהתורה נדרשת בהן, קל וחומר.

דיחוי

קודשים שנפסלו, אע"פ שלאחר מכן פקע פסולם - נדחו מלהביאם ונשארים פסולים הגדרה (האריך בסוגיא זו קובץ שיעורים ביצה יז עד כא).

בדיני קודשים².

לדוגמא, שני שעירי יום הכיפורים שנשפך דמו של השעיר הנשחט, כיוון שברגע זה השעיר המשתלח פסול - יפסל עולמית, וימות, ויביא שני שעירים חדשים (יומא סב. במשנה ורש"י שם ד"ה ימות, סה. ורש"י שם ד"ה בשלמא נשפך).

החולק על דין זה הוא חנן המצרי שסובר שאין דיחוי כלל (יומא סג:). והלכה כחכמים שיש דיחוי (מאירי יומא סב. סוף ד"ה ועוד).

מקור דין דיחוי בקרבנות מדאורייתא (ט"ז או"ח תרמו-ו באמצעו), מכך שדורשים "מום בם" (ויקרא כב-כה) למעט מום עובר שמותר לאחר שעבר (יומא סד.), מוכח שבשאר פסולי קודשים כיוון שנדחה ידחה (חתם סופר חולין פז: ד"ה או).

בטעמו חקרו האחרונים האם הפסול שעבר פוסלו לעולם, או שהפסול עבר, וכעת הוא פסול חדש של דחוי. למשל, אילו היה דין דיחוי בבעל מום עובר, האם לאחר שעבר מומו עדיין נשאר עליו פסול בעל מום, או שפסול זה פקע, וכעת הוא פסול חדש - פסול דחוי (קובץ שיעורים מכתבים בסופו ד"ה בעניין דיחוי. ומעין זה חקר חידושי הגר"ז (זבחים עמוד לא בדפיו ד"ה עוד) האם חסר בקדושה או שבקדושה לא חסר כלום אלא שהיא דחוייה).

מהות הדיחוי היא במצווה עצמה, ולא באדם. למשל: במצוות כיסוי הדם שייך דיחוי בדם, אך לא באדם שתפקע ממנו מצוות הכיסוי. וכן בלולב שייך דיחוי בלולב שיהיה פסול, ולא באדם שייפטר ממצוות לולב (קובץ שיעורים ביצה כ).

במצוות אין דיחוי, והסתפקו בגמרא האם ודאי שאין דיחוי, והוא בין לקולא ובין לחומרא, או שהוא מספק, ולכן מספק מחמירים בזה (סוכה לג., עבודה זרה מז.).

אבלות בקטן - מי שמתו אביו או אימו בשעה שהיה קטן, והגדיל תוך שלושים למיתתם, נחלקו בזה הראשונים: מהר"ם מרוטנבורג סובר שחייב להתאבל ואין בו דיחוי, משום שאין דיחוי אצל מצוות. והרא"ש סובר שכאן לא שייך אין דיחוי אצל מצוות, שכאן הדיחוי אינו במצווה עצמה אלא באדם שהיה פטור באותה שעה, ובזה יש דיחוי גם במצוות (מועד קטן פ"ג ס' צו, והביא גם את המהר"ם מרוטנבורג).

¹ ע"ע דון מינה.

² לגבי מצוות עיין לקמן בסעיף "בדינים שונים".

באיסורים אין דיחוי, כשם שבמצוות אין דיחוי, ולכן איסור שנתבטל חוזר וניעור, שהאיסור לא נדחה (רמב"ן עבודה זרה עג. ד"ה ואי (קצת לאחר אמצע עג.)).

בעלי חיים, דהיינו קודשים קודם שנשחטו - נחלקו אמוראים אם יש בהם דיחוי, ושתי הדעות הביאו לכך מקורות מפסוקים (יומא סד.).

סיבת החיוב - דיחוי שייך רק כאשר סיבת החיוב כבר עברה, אך כאשר סיבת החיוב עדיין קיימת בוודאי שמחוייב לקיימה ואין שייך דיחוי. לדוגמא, בכיסוי הדם, הסיבה המחייבת היא השחיטה, והיא כבר עברה, ולכן שייך בזה דיחוי (קובץ שיעורים ביצה יז).
ולכן מה שדנו בדיחוי במצוות שייך רק במצוות שעשייתן רק פעם אחת, כגון כיסוי הדם ולולב, אך במצוות הנוהגות כמה פעמים, כגון שילוח הקן, לא שייך דיחוי (אור שמח תפילין יא ד"ה אמנם).

נתנו לו לולב בתוך יו"ט - יוצא בו ידי חובה, ולא נחשב דיחוי בזה שבתחילת היום לא היה שלו (תוס' סוכה לב. אמצע ד"ה באשרה) ואינו "לכם", משום שפסול זה אינו בלולב עצמו (קובץ שיעורים פסחים קסב).

מצווה הבאה בעבירה, ואח"כ פקעה העבירה - אין בה דין דיחוי, משום שמצווה הבאה בעבירה הוא דין בכל המצוות, ואינו פסול במצווה מסוימת זו (קובץ שיעורים פסחים קסד).

ערכים קרובים מצוות, קרבתות.

דיין (בנאמנות)

עיינן ערך בעל המקח דיין וחיה.

דיינים

שופטים שדינים ופוסקים את הדין (הסוגיות בסנהדרין פרק א.).

מקור המצווה למנות דיינים מפורש בפסוק "שופטים ושוטרים תיתן לך בכל שעריך" (דברים טז-יח).

בטעם המצווה כתב החינוך שמצווה זו תעמיד את דתנו, שתהיה אימת שופטינו על ההמון ויתרגלו לעשות משפט וצדק (חינוך תצא ד"ה שורש).

במהותם חקרו אם הדיין רק פוסק את הדין (והמתחייב והזוכה הוא רק ממילא), או שהוא עצמו המזכה והמחייב (מערכי לב סנהדרין טב-ב).

נמצא אחד מהם קרוב או פסול - בדיינים, כגון שהיו חמישה דיינים ונמצא אחד מהם קרוב או פסול - יש בזה שלוש דעות:

(א) רוב המפרשים כתבו שגם בזה אומרים שדינים בטל כמו עדים (ש"ת הרשב"א, מהרש"ח שהובא במשנה למלך עדות טז-ה, כנסת הגדולה, ביאור הגר"א אה"ע קסט-יז), וביאר הקובץ שיעורים (בבא בתרא תריג, והביא את ש"ת הרשב"א) שלומדים דיינים מעדים.

(ב) יש אומרים שדינים כשר (משנה למלך שם בדעת רש"י, והקהילות יעקב סנהדרין ב דן בזה באריכות, והביא (בד"ה ובעיקר) שיש אומרים שזו מחלוקת בירושלמי, ודחה את דעתם).

(ג) והקצוה"ח חילק, שכאשר הדיינים פוסקים - אין בהם דין נמצא אחד מהם קרוב או פסול. אך כשהם כותבים הנפק, או שמעידים שנתקבלה עדות בפניהם, או שכותבים את

פסק הדין - יש בזה דין קרוב או פסול, משום שבזה יש עליהם תורת עדים (קצוה"ח לו-ז, והביא גם את המהרש"ח וכנסת הגדולה).

דיינים שקרובים לעדים - פסולים מדין עדות שאי אתה יכול להזימה, שהדיינים לא יוכלו להענישם אם יזימום (רא"ש בבא בתרא פ"ח סי' ב (ק"ג): מביא ירושלמי בפרק שבועת העדות, סמ"ע חו"מ לג-כו, נתיב"מ לג-טז). אמנם תוס' (כתובות כא: ד"ה הנח) כתבו שהם כשרים.

עדים ודיינים - הגר"א וסרמן דן האם לומדים דיני דיינים מדיני עדים (קובץ שיעורים בבא בתרא תריג וקובץ הערות עג-י, והביא ראיות לכאן ולכאן).

קבלת עדות צריכה להיות בפני בית דין הראויים לדון, דהיינו שלושה מומחים (קצוה"ח עט-ז ד"ה ולענ"ד). ודין זה הוא דאורייתא, ולכן בימינו שאין מומחים, קבלת עדות היא רק מתקנת חכמים (קצוה"ח לד-א). ואם קיבלו עדות בפחות משלושה פסולה, מדין עד מפי עד (קצוה"ח ז-ה).

גר דן את חבריו הגר אך לא את ישראל (שו"ע חו"מ ז-א). ונחלקו הראשונים האם הוא דווקא בכפייה, אך בלא כפייה דן אפילו את ישראל (תוס' יבמות קא: ד"ה ואנא, רא"ש יבמות פרק יב סי' ב), או שהוא דווקא בלא כפייה, אך בכפייה אינו דן אפילו את חבריו (הגהת מרדכי יבמות פרק יב סי' קיט. דן במחלוקתם קצוה"ח ז-א).

קשוי עצמך ואח"כ קשוי אחרים, שנאמר התקושו וקושו (צפניה ב-א), ומכאן שמי שאין דנים אותו אינו דן אחרים, כגון כהן גדול (סנהדרין יח.). ונחלקו האחרונים האם תלוי בזה שאינו נידון בכלל, או בזה שאינו נידון באותו דבר שדן בו, ונפק"מ לבן י"ג שנה שלא הביא שתי שערות, שנידון במטלטלין אך לא בקרקע (שארין מקחו מקח בקרקע) - האם יכול לדון בדיני קרקע (תומים ז-ד: לא דן בקרקע, קצוה"ח ז-ג: כן דן, והביא גם את התומים).

ערכים קרובים: אין עד נעשה דין, בעל המקח דין וחיה, דין בלילה, טעה בשיקול הדעת, יחיד מומחה, נשא ונתן ביד, סמיכת זקנים, עדים, פסק דין, פשרה, קבלת בעלי הדין (שהסכימו לדון אצל דין פסול), קבלת עדות, קם דינא.

דין בלילה

איסור לדון בלילה, חזין מוגמר דין של דיני ממונות (סנהדרין לב. במשנה).

החולק על דין זה הוא רבי מאיר שסובר שגם גמר דין של דיני ממונות הוא רק ביום, משום שמקיש ריבים לנגעים (סנהדרין לד:). והלכה כחכמים (רמב"ם סנהדרין יא-א).

המקור שדיני נפשות פסולים בלילה, מהפסוק (במדבר כה-ד) "והוקע אותם לה' נגד השמש" (סנהדרין לד:).

המקור שדיני ממונות מתחילים ביום - מהפסוק (דברים כא-טז) "והיה ביום הנחילו את בניו". המקור שגומרים בלילה - מהפסוק (שמות יח-כב) "ושפטו את העם בכל עת" (סנהדרין לד:).

בטעם שדורשים את "והיה ביום" על תחילת דין ואת "ושפטו את העם" על גמר דין - נחלקו הראשונים לשלושה הסברים:

(א) "ושפטו" משמע עיקר המשפט, שהוא גמר הדין (רש"י סנהדרין לד: ד"ה לילה).

(ב) מסתמא תחילת הדין עיקר, ולכן היא דווקא ביום (תוס' שם ד"ה יום, בתירוץ הראשון).

(ג) "ביום הנחילו" דן בקבלת עדות, שהיא כתחילת דין (תוס' שם בתירוץ השני).

בדיעבד אם התחילו דיני ממונות בלילה, נחלקו הראשונים האם דיניהם דין (שו"ע חו"מ ה-ב: פסול, רמ"א שם בשם רשב"ם: כשר).

מפי עצמם - לדעה שבדיעבד כשר נחלקו האחרונים האם כשר דווקא מפי אחרים אך הם עצמם שראו בלילה - פסול אפילו בדיעבד (קצוה"ח רנג-ג ד"ה ואיני), או שכשר אפילו מפי עצמם (נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע נח, והובא בקצוה"ח שם).

קבלת עדות - כשם שאין דנים בלילה כך אין מקבלים עדות בלילה (ראש השנה כה:; שו"ע חו"מ כח-כד) משום שעדות היא כדין (סמ"ע שם ס"ק סב). וגם בזה דעת הרשב"ם שבדיעבד כשרה (בבא בתרא קיד. ד"ה אפילו, וכן הרא"ש בבא בתרא פרק ח ס' ג). אמנם כתב הקצוה"ח (ה-ב בתחילתו) שאפילו הרמ"א שלגבי תחילת דין הביא את דעת המכשירים בדיעבד, מודה לגבי קבלת עדות שפסולה אפילו בדיעבד.

ערכים קרובים דיינים, דרישה וחקירה, פסק דין.

דיין ודאי ודין ספק

עיין ערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק".

דין ודברים אין לי בנכסייך

עיין ערך סילוק.

דין עבד כנעני

אדם יכול לזכות מחבירו אע"פ שלא הוא נתן את הממון אלא אדם שלישי (הסוגיא בקידושין ז., האריך בסוגיא זו קונטרסי שיעורים קידושין ט).

בערך זה נדון בדיני תשלומין הנלמדים מפדיית עבד כנעני. לפרטי דין עבד כנעני עצמו ע"ע עבד כנעני במצוות, קנייני עבד כנעני, שחרור עבד כנעני.

לדוגמא, הילך מנה והתקדשי לפלוני - מקודשת לפלוני, אע"פ שלא הוא נתן לה את הממון (קידושין ז.).

מקור וטעם מקור מעבד כנעני, כשם שעבד כנעני יוצא לחירות אע"פ שלא הוא נתן את הממון לאדונו אלא אחרים (קידושין ז.).

וגדר הלימוד מעבד כנעני תלוי במקור לדין פדיית עבד כנעני ע"י אחרים: הפני יהושע סובר שהיא סברא, ולכן אותה סברא מועילה גם בשאר דיני תשלומין (פני יהושע קידושין ז. ד"ה הילך). והלבוש (חו"מ קצ-ד) כתב שפדיית עבד כנעני ע"י אחרים נלמדת מפסוקים, שלומדים מפסוקים שיוצא בכסף, והרי אין לו ממון משלו, אלא ע"כ יוצא בכספם של אחרים. ומעבד כנעני לומדים לשאר הדינים (והר"ן הוסיף בדעת הרמב"ם שאפשר שמה שלומדים מעבד לאשה הוא בגזירה שווה לה לה (קידושין ז., ג. בדפי הר"ף סוף ד"ה גרסינן בגמרא, ונשאר בצ"ע)².

¹ ועיין לקמן בסעיף "בדינים שונים" ד"ה במכירה, שנפק"מ לדין עבד כנעני במכירה.

² וכן דנו לגבי דין ערב אם נלמד מפסוקים או מסברא, ע"ע דין ערב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו.

במעמד נחלקו המפרשים לשלוש דעות (קונטרסי שיעורים קידושין ט-ה):
 (א) מהר"ט בדעת תוס': נחשב כאילו המקדש עצמו נתן לה את הכסף.
 (ב) תלמיד הרשב"א: נתינת האחר מועילה מצד עצמה (ולא שהמקדש נתן לה).
 (ג) רדב"ז: אין צריך נתינה כלל, אלא די בזה שהאשה קיבלה (ובתורת הקניינים ח"א עמוד צט חקר בין שני הצדדים האחרונים).

בקידושין מפורש בגמרא (קידושין ז.) שמועיל.

בדינים שונים

במכירה - לרש"י מועיל (קידושין ז. ד"ה וכן), והר"ן כתב בדעת הרמב"ם שאפשר שסובר שלא מועיל, אלא רק בקידושין שלומדים אשה מעבד כנעני בגזירה שווה לה לה (קידושין ז. ג. בדפי הר"ף סוף ד"ה גרסינן בגמרא, ונשאר בצ"ע. דן בדבריו הפני יהושע קידושין ז. ד"ה הילך).

בקניין חליפין העדים נותנים את הסודר. ובחידושי ר' שמואל (גיטין וקידושין עמוד קיח) חקר בזה האם הוא מדין שליחות או מדין עבד כנעני (וכן כתב הקצוה"ח קצה ט שהוא מדין עבד כנעני).

המקדש אשה במעמד שלושתן, כלומר שהאיש (שהוא מלווה) הקנה לאשה חוב ע"י מעמד שלושתן, ורוצה לקדשה בזה, נחלקו הרבה ראשונים האם מקודשת מדאורייתא, שהרי מעמד שלושתן עצמו הוא רק מדרבנן (הובאו באבני מילואים כח-לד).
 לשיטות שמקודשת מדאורייתא, דעת האבני מילואים (שם, כך ביאר בדעתו דרכי משה דרכי הקניינים ח-ו ד"ה וקושייתו) שכל הקידושין הללו הם מדין עבד כנעני, שהבעל עצמו לא נתן לה את הכסף, אלא הלווה נתן במקומו. אך הגרמ"א עמ"אל (בדרכי משה שם ד"ה אכן כ"ז) חלק עליו וכתב שדין עבד כנעני נאמר רק כאשר ממונו של הבעל לא חסר, אך כאן ממונו של הבעל חסר, שהרי מחסר את שעבודו לטובת האשה.

בפדיון הבן הסתפק מהר"ט אלגזי אם יועיל דין עבד כנעני, דהיינו שראובן פודה בממונו את בנו של שמעון (בכורות א-ז, דן בזה קונטרסי שיעורים קידושין ח בסופו).

דעת הבעל - נחלקו בזה הראשונים:

פרסי הדין

(א) רש"י (קידושין ז. ד"ה הילך וד"ה מקודשת) פירש שהבעל עשאו (לזה שאמר לאשה "הילך מנה וכו'") שליח, והחידוש בדין עבד כנעני (יותר משאר שליחויות) הוא שהממון שייך לאותו פלוני ולא לבעל (והקונטרסי שיעורים (קידושין ט-א ד"ה ונראה דבפולגת) כתב שתוס' סוברים כרש"י).
 (ב) הרמב"ם (אישות ה-כב) והריטב"א (קידושין ז. ד"ה הילך) כתבו שהבעל לא עשאו שליח, אלא שחזר הבעל לאחר מכן ואמר לאשה הרי את מקודשת לי בהנאה זו הבאה לך בגללי (דן במחלוקתם הרשב"א קידושין ז. ד"ה הילך וד"ה והרמב"ם). וטעמו, שהרי מקור הדין מפדיית עבד כנעני, ואין צריך שהעבד יעשה שליח את זה שפודהו (מעשה רוקח על הרמב"ם אישות ה-כב בתחלתו). ולשיטתם אם הבעל עשאו שליח אין צריך ללומדו מעבד כנעני (משמע מהריטב"א שם. והקונטרסי שיעורים (קידושין ט-א ד"ה ונראה דבפולגת) כתב שגם תוס' ר"ד סובר כך).

גוי, שאין בו דיני שליחות וזכיה, נחלקו האחרונים אם מועיל בו דין עבד כנעני (מחנה אפרים שלוחין ושותפין טו) או לא (הגר"ח, דן במחלוקתם קונטרסי שיעורים קידושין ט-ה ד"ה אולם).

אנשים

ערכים קרובים: דין ערב (שלא המתחייב מקבל את הממון אלא אדם שלישי), קידושי כסף, קידושין, קניינים, שחרור עבד כנעני.

ערכים קרובים

דין ערב

אדם יכול להתחייב להכירו אע"פ שלא הוא קיבל את הממון אלא אדם שלישי (הסוגיא בקידושין ז., האריך בסוגיא זו בקונטרסי שיעורים קידושין ח).

בערך זה נדון בדיני תשלומין הנלמדים מערב. לפרטי דין ערב בהלוואה ע"ע ערב.

בדיני קידושין ומכירה (קידושין ז. ורש"י ד"ה וכן).

לדוגמא, אשה שאמרה תן מנה לפלוני ואקדש לך - מקודשת אע"פ שלא היא קיבלה את הממון אלא פלוני (קידושין ז.).

מקורו מערב, כשם שערב משתעבד אע"פ שלא הוא קיבל את הממון אלא הלווה (קידושין ז.).

וגדר הלימוד מערב תלוי במקור לדין ערב עצמו: אם הוא מגזירת הכתוב אם כן קידושין נלמדים ממנו במה מצינו, אך אם ערב עצמו מועיל מסברא, אם כן אותה סברא מועילה גם לגבי קידושין, ואינו מה מצינו מערב אלא דין ערב ממש (קובץ שיעורים קידושין מ, בבא בתרא תרמח)¹.

בטעמו נחלקו הראשונים לארבע שיטות:

(א) רש"י: גזירת הכתוב שמשעבד (לחוב ממון, וכן להתקדש) באמירה בלא קניין (קונטרסי שיעורים קידושין ח-א).

(ב) ריטב"א: מטעם הנאה שנותן על פיו, ודין ערב מחדש שגם הנאה כזו נחשבת כממון (קונטרסי שיעורים קידושין ח-ב).

(ג) רא"ש: גזירת הכתוב שהקניין שמשעבד את הלווה מועיל לשעבד את הערב (קונטרסי שיעורים קידושין ח-ג).

(ד) תוס' ר"ד, תלמיד הרשב"א ותוס' (בבא מציעא עא: ד"ה מצאו): גזירת הכתוב שכיוון שהמלווה נותן מעות ללווה ע"פ ציוויו של הערב, נחשב כאילו הערב בעצמו קיבל את המעות הללו מהמלווה (קונטרסי שיעורים קידושין ח-ד. וחידושי ר' שמואל (גיטין וקידושין עמוד קנה) ותורת הקניינים (ח"א עמוד צא) חקרו האם מתקדשת בכסף שנתן פלוני או בהנאה שנתן על פיה).

בפריון הבן הסתפק הקונטרסי שיעורים (קידושין ח-ז) אם יועיל דין ערב, דהיינו שהכהן אומר תן חמש סלעים לפלוני ויהיה בנך פדוי.

בהלוואה, דהיינו כאשר לא אמרה "תן מנה לפלוני ואקדש לך" אלא "הלווה מנה לפלוני ואקדש לך" - לריטב"א מועיל, ובדעת רש"י הסתפק הקונטרסי שיעורים (קידושין ח-ב, והביא שם גם את הריטב"א²).

זרוק מנה לים ואקדש לך - נחלקו בזה הראשונים (האריך בזה קונטרסי שיעורים קידושין ח-ב).

תן לפלוני פרוטה מצומצמת ואקדש לך - הסתפקו בזה האחרונים, שאפשר שכאשר נותן על פיו פרוטה מצומצמת, ההנאה הבאה מכך פחותה מפרוטה (קובץ שיעורים בבא בתרא

¹ וכן דנו לגבי דין ערב כנעני אם נלמד מפסוקים או מסברא, ע"ע דין ערב כנעני בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו.

² את מחלוקתם של ריטב"א ורש"י הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

תרמח וקידושין מ, והוכיח (בקידושין שם) מתוס' שההנאה מפרטה גם היא שווה פרוטה. קונטרסי שיעורים קידושין ח-ב: לשיטת התוס' ר"ד ודאי שמקודשת, לריטב"א יש להסתפק¹.

ערכים קרובים: דין עבד כנעני (שלא הזוכה נותן את הממון אלא אדם שלישי), ערב, קידושי כסף, קידושין, קניינים.

דינא דבר מצרא

עיין ערך בר מצרא.

דינא דגרמי

עיין ערך גרמא וגרמי.

דינא דמלכותא

בריני ממונות מחוייבים לגזירת המלך (גיטין י:).

במקורו נחלקו האחרונים האם הוא מדאורייתא (ש"ת חתם סופר יר"ד שיד ד"ה אמנם ראיתי, דבר אברהם א-ב) או מדרבנן (דעה שהביא הדבר אברהם שם).

בטעמו ישנם חמישה צדדים:

- (א) משום שררה, כדין הפקר בית דין (דבר אברהם ח"א א-ב).
- (ב) המלך כבעלים מדין כיבוש מלחמה ולכן יכול ליתן למי שירצה (דבר אברהם שם. והפרי משה קניינים (כג ד"ה ונראה) ביאר גם בדעה זו שהוא מדין הפקר בית דין).
- (ג) משום שבני המלכות קיבלוהו על עצמם (רשב"ם בבא בתרא נד: ד"ה והאמר).
- (ד) דין המלכות כמלכי ישראל (מאירי בבא קמא קיג).
- (ה) כסיטומתא², שהרי גם דינא דמלכותא הוא כמנהג (רבינו יונה המובא בשיטה מקובצת בבא בתרא נה. סוף ד"ה אריסות, וברשב"א גיטין י: (רבינו נר"ו)).

הנכסים הנקנים הם ממונות.

עבד עברי, אע"פ שאינו שייך ממש לאדון כשאר חפצים³, דינא דמלכותא כן שייך בו, משום שהמלך קנאו במלחמה והוא שלו (קונטרסי שיעורים טו-ב).

בהקנאה דנו האם מועיל רק להפקיע מהבעלים הקודם (והקונה צריך לעשות מעשה קניין כדי לקנותו), או שמועיל גם להקנות לקונה (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד קצ).

ערכים קרובים: הפקר בית דין.

¹ את מחלוקתם של תוס' ר"ד וריטב"א הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² ע"ע סיטומתא.

³ בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

דיני דאורייתא

עין ערך דאורייתא.

דיני דרבנן

עין ערך דרבנן.

דיני שמיים

עין ערך לצאת ידי שמיים.

דינים התלויים בזמן

הגדרה **דינים שחלים בזמן מסויים** (במושג הזמן האריך המפענח צפונות פרק ג).

לדוגמא, קניין לזמן, קידושין לאחר שלושים יום.

במהות הזמן חקרו כמה חקירות עמוקות, ובעיקר האריך בזה הרואצ'ובר. ואע"פ שחקירות אלו אינן הלכתיות הבאנום כאן משום שהן קשורות לכמה דינים התלויים בזמן (ובמלחמת ה' לרלב"ג ו-יא האריך בעוד חקירות רבות במהות הזמן, הובא בקיצור במפענח צפונות ג-ב בהערה):

(א) האם רק ההווה קיים אך העבר והעתיד אינם קיימים כלל (ולפי זה העתיד נחשב כמחוסר מעשה), או שגם העבר והעתיד קיימים תמיד ורק אנו רואים כל רגע רק את ההווה (והעתיד נחשב שכבר ישנו בעולם) (מפענח צפונות ג-ג).

(ב) האם הזמן הוא מציאות אחת כוללת ונוכל לחלק כל רגע שוב ושוב עד אין סוף, או שמורכב מהרבה רגעים קצרים שאי אפשר לחלקם יותר (מפענח צפונות ג. ש"ת בשמים ראש (נאסף ע"י יצחק די מולינא) קכא בסופו: רגעים נפרדים (לשוננו: הזמן אינו מחובר). ספורנו בראשית ב-ב: יש חלקים שא"א לחלקם יותר. מהר"ל תפארת ישראל מ ד"ה ורשב"י: לא מורכב מרגעים).

(ג) האם הזמן הוא מציאות, דהיינו בריאה שברא הקב"ה קודם שברא את העולם, או שאינו מציאות (המידות לחקר ההלכה כב-פז: רמב"ם במורה נבוכים - בריאה, ראשונים - אינו מציאות).

בדינים שאינם תלויים בזמן חקר הרואצ'ובר האם נחשב שכל היום הוא זמנם, או שאין להם כלל דיני זמן (מפענח צפונות ג-כו).

במהותם של איסורים התלויים בזמן, כגון שבת, חמץ וחדש - נחלקו האחרונים האם הם איסור חפצא או גברא¹, משום שאפשר לומר שאיסור חפצא לא יכול לחול ולפקוע מאליו (בלי איזו פעולה) רק ע"י השתנות הזמן (אתון דאורייתא י בתחילתו בדעת הבבלי: חפצא, אחרונים המובאים בו וכן דעת עצמו שם בדעת הירושלמי: גברא. וכן חקר בזה בבית האוצר ח"א קכה. חמץ: זכר יצחק ז, מפענח צפונות א-ט: מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון, משנת יעבץ א"ח יג בדעת הרמב"ם: איסור הנאה בחמץ הוא גברא. חדש: אור שמח חמץ ומצה ו-ז ומשנת יעבץ א"ח יג תלו זאת במחלוקת הבבלי והירושלמי. תענית: צפת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תענית (אות לט). ומעין זה חקר בקונטרסי

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

שיעורים נדרים יג-ה האם החפצא של היום הוא יום צום, או איסור על הגברא לאכול ולשתות. ופרי עץ הדר כך א "איסור גברא ואיסור חפצא" בתחילתו (עמוד קעז: בדפיו) חידש שרק איסורי דרבנן שהם גם תלויים בזמן הם איסורי גברא, אך איסורי דאורייתא (אפילו אם הם תלויים בזמן) ואיסורים שאינם תלויים בזמן (אפילו אם הם מדרבנן) הם איסורי חפצא).

דבר שלא בא לעולם במחוסר זמן, כגון המקדש אשה שיחולו הקידושין לאחר שלושים יום, ולאחר מכן (לפני שעברו השלושים יום) גירשה שיחולו הגירושין לאחר שתתקדש: המשנה למלך (גירושין ו-ג) כתב שמועיל, ואינו כשאר דבר שלא בא לעולם, דזמן ממילא קאתי. אך האבני מילואים (מג-א) ושער המלך (מכירה כב-ט) חלקו עליו וכתבו שגם זה נחשב דבר שלא בא לעולם (וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-ז (ד"ה השעה"מ) הוכיח בדעת המהר"ק שהוא דבר שלא בא לעולם).

חזקה דמעיקרא בזמן, כגון בין השמשות שאנו מסתפקים אם הוא יום או לילה, ולכאורה יש חזקה שהוא יום, שהרי קודם לכן היה יום - יש בזה שלוש דעות: (א) אינה מועילה משום שהזמן אינו דבר אחד מחובר אלא מורכב מרגעים נפרדים (ש"ת בשמים ראש (נאסף ע"י יצחק די מולינא) קכא בסופו, ובלשונו: הזמן אינו מחובר. ואפשר שתלוי בחקירה האם הזמן מורכב מחלקים קטנים שא"ל לחלקם, או שכל רגע נוכל לחלק עד אין סוף (הובאה במפנענ צפונות ג-ב)).

(ב) אינה מועילה כי הוא ספיקא דדינא ולא ספק במציאות¹ (רעק"א ברכות ב. ד"ה שם וממאי. אמנם בספר זמני ההלכה למעשה ח"ב (באותו כרך) עמוד יט "בדין בין השמשות" (ד"ה ויש לעיין) הביא חקירה האם בין השמשות הוא ספק במציאות או ספיקא דדינא).

(ג) יש מי שכתב שהיא כן מועילה, ולכן בבין השמשות של מוצאי שבת גזרו גם על שבות, שמספק לא פקעה קדושת השבת, ורק בבין השמשות של ערב שבת לא גזרו בה (אליה רבה או"ח רעו-יב, ומשמע מדבריו שהוא משום חזקה דמעיקרא, והמגן אברהם שמב-ב הסתפק בזה. אמנם הרשב"א עירובין לב, ערוך השולחן או"ח שמב-ד וביאור הלכה שמב-ב כתבו שלא גזרו שבות גם בבין השמשות של מוצאי שבת).

רוב זמן - האחרונים דנו האם רוב יועיל בזמן. כגון אשה שנבעלה ואנו מסתפקים האם נבעלה בזמן שהיתה פנויה או אשת איש - האם שייך שנלך ע"פ רוב הזמן - אם רוב הזמן היתה פנויה או אשת איש. וכן מי שמסתפק האם היום שבת או לא, שהרי ע"פ הרוב אינה שבת. הרש"ש כתב שלא מועיל בזה רוב (כתובות ט, אמנם הוסיף שאינו יודע את הטעם לזה), אך הגר"א וסרמן כתב שאפשר שהיא מחלוקת אמוראים (בשבת סט: לגבי ההולך במדבר ומסתפק האם שבת היום (קובץ הערות כז-ה).

ובטעם שאין בזה רוב הסביר הגר"א וסרמן שהוא משום שרוב זמן הוא רובא דאיתא קמן², והולכים אחר רובא דאיתא קמן רק אם כל התערובת נמצאת לפנינו בהווה (ולכן בשניים האחרונים - כלומר שהיה רוב ולקחו מהתערובת פרטים עד שנשארו רק שני פרטים וכעת כבר אין רוב - אין הולכים אחר הרוב ברובא דאיתא קמן³ (אך רובא דליתא קמן מועיל גם בשניים האחרונים לכר"ע)),

¹ אך יש דעה מסויימת שחזקה דמעיקרא מועילה גם בספיקא דדינא, ע"ע חזקת הגוף בסעיף "כללים" ד"ה בספיקא דדינא.

² בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "הגדרה" (ד"ה יש חילוק) הבאנו שתי שיטות בחילוק בין רובא דאיתא קמן לרובא דליתא קמן. ולפי השיטה המחלקת שאיתא קמן הוא כשהתערובת לידינו, אפשר שהזמן לא נחשב לידינו, וא"כ רוב זמן הוא רובא דליתא קמן. ובאמת דעת הקובץ שיעורים כשיטה האחרת.

³ אמנם יש חולקים וסוברים שהולכים אחר הרוב גם בשניים האחרונים, הובאו בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה שניים האחרונים.

וברוב זמן תמיד אין כל התערובת בהווה, שהרי התערובת עצמה היא כל הזמן, ולכן לא שייך שנלך בו אחר הרוב (קובץ ביאורים שב שמעתתא ג).

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני. ובאיסור התלוי בזמן, כגון המל בשבת (מילה שלא בזמנה, שאסורה בשבת) - האם מילתו כשרה או שצריך להטיף דם ברית - נחלקו בזה האחרונים לשלוש דעות: (א) יש שחידשו שאין בו דין לא מהני אלא הוא כן מועיל (הביאם בשו"ת רעק"א מהדורא קמא קכט ד"ה וארווחנא).

(ב) הרעק"א כתב שאינו מוכרח (בשו"ת שם).

(ג) הש"ך (ח"מ רחב) חידש שמדאורייתא מועיל אך מדרבנן לא מועיל (ובשו"ת רעק"א מהדורא קמא קעד ד"ה לענ"ד) הביאו והקשה עליו שממה נפשך - או שלא מועיל מדאורייתא או שאין בו אפילו דין דרבנן, דמנלן להמציא דין דרבנן כזה).

נידה - יש שכתבו שהטעם שאיסור נידה קל יותר משאר העריות הוא שאיסור נידה תלוי בזמן, אך שאר עריות אסורות תמיד (ספר הישר פ-א, הובא באחיעזר ח"א ב. וכן חילק הרא"ש יבמות ב. (פרק א סי' ב) בחילוק בין נידה לחליצת מעוברת שנידה עומדת ליטהר, והקרנן נתנאל שם א ביאר מדוע הרא"ש לא כתב זאת בתור חילוק בין נידה לשאר עריות¹).

תנאי חקרו בו האחרונים האם חל מעכשיו ממש, או שכאשר יתקיים התנאי יחול למפרע (אבן האזל מכירה יא-ג: "על מנת" - מעכשיו ממש, "אם וכו' מעכשיו" - לכשיתקיים למפרע. וכן חקר הקובץ שיעורים ביצה לה האם חל למפרע רק לאחר שהתנאי קרה בפועל, או שחל מראש משום שהיה עומד לקרות בכח).

חרם (שהחרימו אדם) לזמן, תוס' הביאו דעה שבסוף הזמן צריך להתירו, ועד שלא יתירוהו נשאר האיסור אע"פ שכבר עבר הזמן, ודחו את דעה זו וכתבו שאין צריך להתירו (ביצה ה. ד"ה כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו).

כל העומד (כגון כל העומד ליזרק כזרוק) - בעניינים שצריכים זמן מסויים לא אומרים כל העומד. אלא רק בדינים שרק צריך שהמעשה יעשה, ואין צורך שיעשה בזמן מסויים (המידות לחקר ההלכה יט-מב).

למפרע - האריכו בו האחרונים מתי חל הדין, ויש בזה שלושה צדדים: כשמגיע העתיד חל בעבר, או שחל בעתיד, או שחל בעבר².

ברירה - האריכו בה האחרונים האם הדבר עומד לכך (בכח) כבר בהווה שכך עתיד להיות, ולצד שכן עומד לכך בהווה - האם העתיד (הבפועל) יכול להוכיח למפרע מה היה עומד לכך בהווה, והאם מה שעומד לכך מועיל להחיל דין³.

קניינים לאחר זמן, כגון קניין לאחר ל' יום - ע"ע קניין לאחר זמן.

נזירות התלויה בזמן - ע"ע.

ריבוי זמן - הלקח טוב (טז) הביא מקומות שנחלקו האם עדיף לעבור על איסור קל בזמן מרובה או על איסור חמור בזמן מועט (ובלשונו: האם ריבוי הזמן מכריע את האיכות).

פרטי הדין

¹ בערך נידה בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה דינה) הארכנו בזה והבאנו טעמים נוספים לכך שהיא קלה יותר משאר העריות.

² הארכנו בזה בערך למפרע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

³ הארכנו בזה בערך ברירה בסעיף "מקור וטעם".

דינים שאינם תלויים בזמן נחלקו הראשונים האם נקרא שאפשר לקיימם למחר (רמב"ן שבת כד: ד"ה ואיכא, לגבי שריפת קודשים), או שאי אפשר לקיימם למחר, שהרי את מצוות היום לא יקיים מחר (תוס' שבת קלא. ד"ה ושווין, לגבי סוכה (בכל ימי החג) ציצית ומזוזה. דן בזה קובץ שיעורים בבא בתרא כא).

לגבי דינים שונים חקרו האחרונים האם הוא דין אחד לכל הזמן, או שהדין חל על כל רגע ורגע בנפרד, כדלקמן.

מלאכה בשבת - חיוב כל רגע ורגע, או חיוב אחד מתחילת השבת על כולה (קובץ שיעורים ביצה יז, מפענח צפונות ה-טו).

חמץ בפסח - האיסור רצוף מתחילת הזמן על כולו, או שמתחדש בכל רגע של הזמן (מפענח צפונות ה-טו. חידושי ר' שמואל פסחים עמוד נט בשם הגר"ש שקאפ: כל רגע).

מזוזה - המצווה היא חיוב אחד, או שכל רגע הוא חיוב חדש (קובץ שיעורים פסחים ז: כל רגע).

נדר שבועה ונזירות לזמן - כל רגע ורגע שבתוך הזמן אסור (מהפרטים מצטרף הכלל), או שיש איסור אחד, והזמן מגביל אותו שיחול רק עד הזמן (מהכלל מסתעפים הפרטים) (דרכי משה דרך הקודש ג-ח וד-ד: נדר ושבועה - כל רגע ורגע אסור, נזירות - דין אחד כולל).

בעלות - חידוש הגר"ט שבעלות אינה דין אחד על כל הזמן שנובע מהקניין (שקנה את החפץ), אלא בכל רגע ורגע החפץ נעשה שלו ע"י הקניין שעשה תחילה (בכל רגע חל קניין בפני עצמו). ולכן לא שייכת חזקה דמעיקרא בבעלות, כיוון שלא הבעלות הקודמת ממשיכה (שנאמר שמספק תמשיך) אלא בכל רגע היא בעלות חדשה¹ (הגר"ט קעז ד"ה והנה יש, אך הוא עצמו התקשה בסברא שכל רגע נעשה קניין חדש).

דיני התורה - הרואצ'ובר חקר לגבי כל דיני התורה האם הם חיוב אחד לנצח, או שבכל רגע הוא חיוב חדש. ונפק"מ האם את השיעורים (כגון כזית וכביצה) משערים לפי השיעור שהיה בזמן מתן תורה, או כל אחד לפי זמנו ומקומו (מפענח צפונות ג-ז).

דין שפוקע וחוזר וז' שוב, דנו האחרונים האם נחשב כאילו הוא חל תמיד, שהרי חוזר, או שנחשב שהוא תלוי בזמן, שהרי יש לו הפסק. ונביא לכך שתי דוגמאות:
(א) חצי עבד וחצי בן חורין, לצד שעובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד - האם נחשב שעובד את רבו "לעולם", ושייך בו דין "לעולם בהם תעבודו" (ויקרא כה-מו) (ויהיה אסור לרבו לשחררו, כשאר העבדים), או שלא נחשב "לעולם", ויהיה מותר לשחררו כי ממילא אינו עובד לעולם (טורי אבן תחילת חגיגה: אינו לעולם, ומותר לשחררו. קובץ שיעורים בבא בתרא סא מביא את הטורי אבן ותולה זאת במחלוקת תנאים לגבי לחם הפנים האם "תמיד" הוא גם כשיש הפסק, וכן במצוות לימוד תורה שנאמר "לא ימוש" האם יוצא ידי חובתו בקריאת שמע שחרית וערבית).
(ב) מצוות עשה שיש לה הפסק וחוזרת, כגון מילה, שאע"פ שבלילה לא מלים, ביום הבא חוזרת אותה המצווה - חידוש הטורי אבן (חגיגה טז: ד"ה בני) שלא נחשב שהזמן גרמא. וזמן גרמא נחשב רק במצווה שלאחר הזמן בטלה המצווה ואין לה עוד תשלומין, כגון שופר וסוכה, שלאחר זמנם כבר בטלה המצווה, ובשנה הבאה היא מצווה אחרת, ואינה אותה מצווה של השנה².

¹ בערך חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה ואת טעם הדעה שאינה חזקה דמעיקרא) הבאנו טעמים נוספים לכך שבעלות אין חזקה דמעיקרא.

² ע"ע אשה במצוות בסעיף "מצוות שונות" (ד"ה מילת בנה) שהראשונים ביארו באופנים אחרים.

ערכים קרובים: נזירות התלויה בזמן, קניין לאחר זמן, קניין פירות, תדיר ושאינו תדיר ערכים קרובים תדיר קודם, (לגבי הרגע בו חל הדין ע"ע חלויות בסעיף "רגע החלות").

דיעבד

מעשה שלכתחילה היה אסור לעשותו, ודינים האם מועיל לאחר שנעשה באיסור (בסוגיא הגדרה זו האריך לקח טוב ד, ה).

לשון "דיעבד" מורכבת מהמילים "די עבד" (הערך ערך דיעבד).

לדוגמא, לכתחילה אסור לחלל הקדש על פחות משוויו, אך אם חיללו מחולל בדיעבד (תוס' בבא מציעא נז. ד"ה ומר. אמנם פסקי התוס' חולין תחילת פרק ראשית הגז כתבו שמותר לחללו אפילו לכתחילה).

דיני דיעבד תלויים במקור הדין, כך שיש חילוק בין דינים מדאורייתא, דינים מדרבנן, ודינים מדברי קבלה: מקור וטעם

(א) דינים מדאורייתא - בדרך כלל לא מועילים אפילו בדיעבד (תוס' גיטין ג: ד"ה וכו'. וכן כתב האבני מילואים כז-יח (ד"ה וכל) שדיני דאורייתא לא מועילים בדיעבד). אמנם הלקח טוב (ה) הביא דיני דאורייתא רבים שמועילים בדיעבד, כגון הקדש שווה מנה שלכתחילה אסור לחללו על פחות משוויו, ואם חיללו מחולל (תוס' בבא מציעא נז. ד"ה ומר. אמנם פסקי התוס' חולין תחילת פרק ראשית הגז כתבו שמותר לחללו אפילו לכתחילה). וכן מהר"ט (שהובא באבני מילואים כז-יח ד"ה ובחידושי) כתב שהדין שבספק קידושין לא תינשא לכתחילה ואם נישאת לא תצא הוא דאורייתא.

(ב) דינים מדרבנן - בדרך כלל מועילים בדיעבד (תוס' קידושין נה: ד"ה אין, והלקח טוב ה-יב (ד"ה ודע) דן בזה והביא לכך מקורות רבים).

(ג) דינים מדברי קבלה - תלוי במחלוקת האם דברי קבלה כדאורייתא (ולא יועילו בדיעבד) או כדרבנן (ויועילו בדיעבד) (לקח טוב ה-יב ד"ה ולעניין).

במהותו דן הלקח טוב האם דין שפסול לכתחילה וכשר בדיעבד נחשב ראוי. למשל לעניין כל שאינו עולה ליבום עולה לחליצה, האם חייבי לאווין - שעולה ליבום רק בדיעבד (שלכתחילה אסור לקדשה ובדיעבד קידושין תופסים בה) - נחשב "עולה ליבום" וממילא עולה לחליצה, או שאינו נחשב "עולה ליבום" וממילא אינו עולה לחליצה (לקח טוב ד, והביא לכך ראיות לכאן ולכאן).

לגבי דינים רבים דנו המפרשים האם הם לכתחילה או דיעבד, ונפרטם בסעיפים הבאים (במצוות, בעדות, במילה, בדינים שונים):

מצוות לא להנות ניתנו - נחלקו המפרשים האם הוא היתר לכתחילה או רק בדיעבד, כגון כיסוי הדם בעפר עיר הנידחת כאשר אפשר לכסות בעפר אחר (משנה למלך אישות ח-: רק בדיעבד, כנסת הגדולה י"ד כח וגט פשוט קכד-א: גם לכתחילה. דנו במחלוקתם אבני מילואים כח-ס ויד מלאכי כללי הדינים תלא. והשדי חמד ח"ד מ-צה עמוד 201 הביא שיהודה יעלה ומשה ידבר סוברים שגם לכתחילה ודברי מלכאל סובר שרק בדיעבד. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כב-ט¹.

¹ מעין זה נחלקו במצוות קיומיות, כלומר שלא מחוייב לקיימן, אם גם בהן אומרים את ההיתר שלא להנות ניתנו. דנו בזה בערך מצוות לא להנות ניתנו בסעיף "במצוות שונות" ד"ה מצוות קיומיות.

הידור מצווה בפשטות הוא רק לכתחילה, אך בדיעבד יוצא ידי חובה גם אם לא הידר (תוס' סוכה כט: ד"ה לולב). אמנם הבה"ג חידש שאם לא הידר לא יצא ידי חובה, ולכן כתב לגבי הדין שנוטלים לולב כדרך גדילתו (ולא להופכו), שהוא מדין הידור מצווה ואם הפכו לא יצא ידי חובה (הובא באוצר הגאונים סוכה מה:; והוסיף שאפשר שאינו מדין הידור וא"כ כן יצא ידי חובה. וכן מרש"י סוכה כט: (שהתוס' הנ"ל הביאוהו והקשו עליו) משמע שיש בהידור דינים שפוסלים גם בדיעבד).

מצוות צריכות כוונה - כתבו כל הראשונים שלכתחילה לכו"ע צריך לכוון, וכל המחלוקת היא רק בדיעבד (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגט ד"ה הסכימו, רבינו יונה ברכות ב. ד"ה ואיפסיקא הלכתא).

מצווה הבאה בעבירה - כתבו כל הראשונים והאחרונים שהמצווה פסולה אף בדיעבד ולא יצא ידי חובה. אולם יש מי שכתב שבדיעבד יצא (שדי חמד ח"ד עמוד 169 אות יב).

אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין, ובדיעבד אם קבלו עדות שלא בפני בעל הדין - נחלקו הראשונים האם היא עדות ודנים על פיה: לראב"ה היא עדות ולריב"א לא (הביאם הגהות אשר"י כתובות פ"ב טו, והריב"א הובא גם במדרכי בבא קמא קיב: סי' קמז, שר"ת רעק"א מהדורא קמא קה ד"ה תו, שדי חמד ח"ד קא-ד"ה ואם) עמוד 472.

שונה פסול לעדות. ונחלקו המפרשים האם פסולו מדאורייתא או מדרבנן, ונפק"מ אם העיד בדיעבד: אם מדרבנן - כשר בדיעבד, ואם מדאורייתא - פסול גם בזה (מהרנא"ח נג, הובא בגליוני הש"ס גיטין ג:).

זמן מילה ביום ולא בלילה (יבמות עב.). ואם מל בלילה דנו האחרונים האם יצא בדיעבד, ויש בזה ארבע דעות:

- (א) לא יצא ואין צריך להטיף דם ברית (שאגת אריה נג בסופו ד"ה מ"מ הדבר).
- (ב) לא יצא וצריך להטיף דם ברית (ש"ך, הובא בשאלת יעב"ץ ח"א לד"ה והשתא).
- (ג) יצא (שאלת יעב"ץ שם תולה זאת במחלוקת תנאים ואמוראים).
- (ד) אמנם לא קיים את המצווה, אך לא עשה שום איסור ואין למחות בידו בידי אדם, וכשיגיע היום אינו מצווה למול שהרי אין לו ערלה. וכמו מי שביער את חמצו קודם הפסח (מנחת חינוך ב-ג [כב] ד"ה וכן אפילו וד"ה אם כן).

זמן מילה ביום השמיני. ואם מל קודם יום השמיני - כתב הרא"ש שאין צריך להטיף דם ברית (שבת פרק יט סי' ה). ונחלקו בזה האחרונים לשלוש דעות:

- (א) השאגת אריה (נב ד"ה וכיוון) כתב שלא יצא אפילו בדיעבד, וכוונת הרא"ש שלא יועיל להטיף דם ברית משום שהוא מעוות ולא יוכל לתקון.
- (ב) הש"ך (י"ד רסב-ב) ושאר אחרונים כתבו שיצא בדיעבד, וכוונת הרא"ש שכיוון שיצא אין צריך להטיף (הביאם השאגת אריה נב ד"ה וכיוון).
- (ג) המנחת חינוך (ב-ג [כב] ד"ה אם כן) כתב שאמנם לא קיים את המצווה, אך לא עשה שום איסור ואין למחות בידו בידי אדם, וכשיגיע יום השמיני אינו מצווה למול שהרי אין לו ערלה. וכמו מי שביער את חמצו קודם הפסח.

אין מבטלין איסור לכתחילה - בדיעבד, אם ביטל את האיסור, בשוגג מותר ובמזיד אסור (משנה תרומות ה-ט), שקנסוהו חכמים על שביטל איסור (רמב"ם בפירוש המשנה שם).

טבילה - עיקר הדין אינו הטבילה עצמה (הפעולה) אלא שהאדם יטהר (התוצאה). ולכן לא שייך שיהיו בטבילה דינים שפוסלים רק לכתחילה אך בדיעבד טהור (כגון שנאמר שלכתחילה צריך ביאת מים בבית הסתרים אך בדיעבד טהור), שכיוון שבדיעבד טהור - התורה לא הקפידה גם לכתחילה, שהעיקר רק שיטהר (תוס' נידה סו: ד"ה כל).

אסור לאכול קודשים קודם הקטרת אימורין, אך אם אבדו האימורין - מותר לאכול את הבשר. ובטעם לזה חקר ר' שמואל האם מצוות הקטרה אוסרת את אכילת הבשר, ולכן כשאבדו האימורין ופקעה מצוות ההקטרה, ממילא הבשר מותר. או שאיסור אכילת הקודשים נשאר עד הקטרת האימורין, שההקטרה היא המתירתו לכתחילה, ורק כשאבדו האימורין התורה התירתו בדיעבד בלא הקטרתם (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד צז, רז).

מוכר עצמו לעבד עברי - רק כשהעני ביותר מותר לו למכור עצמו (רמב"ם עבדים א-א). ואם מכר את עצמו כשלא העני - נחלקו האחרונים: המנחת חינוך (מב) וספר המקנה (על קידושין טו.) כתבו שהמכירה לא חלה כלל, אך ערוך השולחן (י"ד רסז-קלח) כתב שבדיעבד מכור (זן בזה מנחת נתן קידושין יג).

זה נהנה וזה לא חסר, כגון הדר בחצר חבירו שלא מדעתו כשהוא גברא דעביד למיגר וחצר דלא קיימא לאגרא - היא בעיה בגמרא (בבא קמא כ.). אך לכתחילה ברור שאדם יכול למחות בחבירו שלא יהנה ממנו גם אם אין לו שום חיסרון, כגון למחות בו שלא יכנס לדור בחצירו, וכל ספק הגמרא הוא רק בדיעבד האם צריך לשלם לו (תוס' בבא בתרא יב: סוף ד"ה כופין).

תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, אך בדיעבד יוצא ידי חובה גם אם הקדים את המצווה שאינה תדירה (שדי חמד ח"ד ת-מח עמוד 534).

דיני ממונות בלילה, קבלת עדות בלילה - ע"ע דין בלילה בסעיף "בדיעבד".

שני דיעבדים, חידש הלחם משנה שפסולים. למשל, חליצה שישב בה (במקום לעמוד) - כשרה בדיעבד. חליצה שלא נעץ עקבו בארץ - כשרה בדיעבד. אך חליצה שגם ישב בה וגם לא נעץ עקבו בארץ - פסולה (לחם משנה יבוס ד-ז). והמהרש"ם חלק עליו וכתב שכשרים (מהרש"ם ח"א טז בסופו בד"ה אך, והוסיף שיתכן שזו מחלוקת ראשונים - שהראב"ד פוסל ותוס' מכשירים, וחתם שקשה להקל נגד הלחם משנה).

סדר של שני מעשים אינו מעכב בדיעבד. ולכן, למשל, הקדים ריקקה לחליצה כשר בדיעבד (תוס' מנחות לח. ד"ה ואם). והלקח טוב (לקח טוב ה ד"ה והנה התוס' במנחות) הסביר שהטעם לזה הוא שכיוון ששום מעשה לא חסר, אלא רק הסדר שונה, אינו פוסל. והביא עוד מקורות רבים שבחלקם הסדר מעכב ובחלקם לא.

מעשה שאם לא נעשה כלל אינו מעכב, הסתפק הלקח טוב (ה ד"ה והנה ראיתי לברר) מה הדין כשעשאו שלא כתיקנו, שאפשר שהוא גרוע יותר ובזה כן מעכב. כגון הקטרת אימורין, שאם לא הקטירין כלל לא מעכב, מה הדין כשהקטירין שלא לשמן. והביא מקורות שמעכב ומקורות שלא מעכב.

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: איסורים, דאורייתא, דרבנן, מצוות.

דב

איסור לאכול דם בהמה חיה ועוף (הסוגיות בפסחים כב., כריתות ד.; כ: והלאה).

מקורו מהפסוק (ויקרא ג-כו) **"וכל דם לא תאכלו"** (חינוך תחילת קמח).

בטעם האיסור כתב החינוך שלושה ביאורים (קמח ד"ה כבר וד"ה והרמב"ן):
 (א) להרחיק מאיתנו מאכלים מזיקים (ע"פ דבריו עג ד"ה משרשי וקמז ד"ה כבר).
 (ב) שאכילת דם מקנה באדם את מידת האכזריות.
 (ג) שאכילת הדם גורמת עובי וגסות לנפש האוכל (בשם הרמב"ן).

במהותו נחלקו בתוס' האם נחשב כבשר (שבת עז. ד"ה הואיל).

במניין המצוות נאמרו בו הרבה לאווים (כריתות ד.; ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה קפד, מנחת חינוך קמח-א [ב] ד"ה והנה), ואעפ"כ רוב מוני המצוות מנאוהו כלאו אחד (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה קפד, חינוך קמח, סמ"ג לא תעשה קלז, סמ"ק רה). אך הרשב"ץ מנאו בשני לאווים - אחד ללאו ואחד לכרת (קכא קכב). דן בזה הגר"פ פערלא על הרס"ג לא תעשה סז, והוסיף ששאר מוני המצוות מנאוהו כלאו אחד משום שהוא עניין אחד שהזהירה התורה על כל דם, אלא שמקצתו בכרת ומקצתו בלאו גרידא).

הנאה - דם מותר בהנאה (פסחים כב). פרסי הדין

דם שזלחו או בישלו, לרוב הראשונים אינו אסור מן התורה, ולרש"י ולחינוך כן (מנחת חינוך קמח-א [ד]).

ערכים קרובים: ערכים קרובים: חלב, טריפה, נבילה, שיעורי משקין.

דמאי

פירות של עם הארץ, הובא להפריש מהם תרומות ומעשרות, מחשש שעם הארץ לא עשה זאת. הגדרה

בפירוש המילה "דמאי" הביאו הראשונים ארבעה הסברים:

- מלשון דמיון, שדימיתי (דהיינו נסתפקתי) אם הופרש ממנו מעשר או לא (הערוך ערך דמאי).
- דין מאי - האם זה מתוקן או לא (הערוך ערך דמאי, ריבמ"ץ על המשנה דמאי א-א), ומעין זה יש שכתבו "דא מאי" (רבי עובדיה מברטנורא ברכות ז-א).
- דמי תיקן דמי לא תיקן - ספק האם הופרש או לא (ירושלמי סוף מעשר שני, הובא בערוך שם).
- מלשון דמע, שפירושו מעורב (כמו מדומע), שהוא ספק טבל ספק חולין (גליון הש"ס וציון ירושלים על הירושלמי סוף מעשר שני).

טעם התקנה הוא מפני שעמי הארץ היו מפרישים תרומה גדולה, אך מעשר ראשון ושני - רק מקצתם היו מעשרים (סוטה מח). מקור וטעם

בטעם שגזרו על הדמאי אע"פ שרוב עמי הארץ מעשרים (שבת יג), ישנן שתי שיטות:

- משום שהמיעוט שלא מעשרים הוא מיעוט ששכיח הרבה (תוס' שבת יג. ד"ה רבא).
- משום שהוא רוב שתלוי במעשה (שתלוי האם האדם עישר), וגזרו רבנן לא להקל ע"פ רוב כזה (פרי יצחק ח"ב יד ד"ה והנראה, ע"פ גמרא בכורות כ).

לגבי ודאותו, האם הוא איסור עצמי אפילו אם באמת עם הארץ עישרו (דין ודאי), או שרק צריך לחשוש שלא עישרו (דין ספק), חקרו בזה האחרונים. ונפק"מ במקרה שהאדם אכל דמאי, ובאמת הוא מעושר - האם עבר על איסור (אתון דאורייתא ו, דברי סופרים א-כו, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דמאי אות כד).

במהות התקנה חקר הגר"א וסרמן האם רבנן תקנו שצריך לחשוש שהוא טבל מדאורייתא, או שהוא דין טבל רק מדרבנן (כמו בעציץ שאינו נקוב) (קובץ הערות עה-ו).

בטעם להפרישת תרומה מהדמאי, חקרו האם התרומה אסורה באיסור עצמי, או שצריך להפרישה רק כדי להתיר את השירים באכילה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דמאי אות כו). פרסי הדין

מעשר ראשון צריך להפריש מדמאי, אע"פ שלא נותנו ללוי. וחקר הרוגאצ'ובר האם צריך להפריש אך המוציא מחבירו עליו הראיה, או שצריך להפריש רק כדי שיוכל להפריש ממנו תרומת מעשר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דמאי אות כג).

ערכים קרובים ערכים קרובים: חדש, חלה, טבל, נטע רבעי, ערלה, תרומות ומעשרות.

דמים וגוף

עייני ערך חומר ושווי.

דעת

כוונה שאדם צריך לכוון בזמן שהוא עושה מעשה קניין, מצווה ועוד. הגדרה

בדיני קניינים, קידושין, גירושין, מצוות, עבירות.

לדוגמא: במצוות - מצוות צריכות כוונה (למ"ד), תפילה צריכה כוונת עומד לפני מלך. בעבירות - דבר שאינו מתכוון מותר (למ"ד), מתעסק, אונס. בקניינים - מעשה קניין בלא דעת של הקונה ושל המקנה לא מועיל.

בטעם שמצווה בלי דעת אינה מצווה (לדעה שמצוות צריכות כוונה, וכן תפילה בלי כוונת עומד לפני מלך) וכן עבירה בלי דעת אינה עבירה (אונס, מתעסק, דבר שאינו מתכוון למ"ד) ייסדו ראשי הישיבות שחיסרון בדעת נחשב כחיסרון במעשה עצמו, דהיינו כאילו המעשה נעשה מאילו ולא ע"י האדם (קובץ שיעורים ח"ב כג-ז: מצווה בלי כוונה, דבר שאינו מתכוון ומתעסק אינם מעשה כלל. הגר"ח תפילה ד-א: תפילה בלא כוונת עומד לפני מלך אינה תפילה כלל). ולפי זה חידשו שדין כוונה נאמר רק במצוות ועבירות שעיקרן הפעולה, כגון נטילת לולב וחילול שבת, אך מצוות ועבירות שעיקרן בתוצאה ולא בפעולה, מועילות גם בלא כוונה, שבמקרים אלו לא אכפת לנו אם לא האדם עשה את המעשה אלא נעשה מאילו. ולכן הפורע חוב או הפודה שבוי בלא כוונה - יצא ידי חובה גם למ"ד מצוות צריכות כוונה, והחובל באביו חייב גם בלא מתכוון (קובץ שיעורים ח"ב כג-ז:).

אמנם יש שחלקו על יסוד זה וביארו בפשטות שהאדם כן עשה את המעשה ובכל זאת אינו מצווה (במעשה מצווה) ואינו עבירה (במעשה עבירה) (שערי יושר ג-כה באמצע ד"ה ובעיקר: חולק על יסוד זה (לגבי דבר שאינו מתכוון). ברכת אברהם (סוכה מב. סי' "חינוך לקריאת שמע" ב): כוונת קריאת שמע היא רק תנאי, אך נחשב מעשה גם בלי כוונה. בחידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד לח, קמט: חוקר בזה לגבי דבר שאינו מתכוון. חמדת שלמה המובא בקובץ שיעורים כתובות ה: תולה במחלוקת אמוראים לגבי אונס בעבירות. חקירות במסכת ברכות יג: חוקר האם כוונת פירוש המילים בתפילה היא חלק מדין התפילה ואם התפלל ולא כיוון כאילו לא התפלל כלל, או דין נפרד. וכן האריך בזה אב ישראל לז).

חזרה תוך כדי דיבור - חידש הקונטרסי שיעורים (נדריים כח-ז) שתוך כדי דיבור מועיל רק בדינים שחוץ מהמעשה (או הדיבור) צריך גם מחשבה, באופן שהמעשה והמחשבה הם שני דברים המועילים שכ"א מהם בנפרד לא מועיל, ולכן התוך כדי דיבור מצרף את המחשבה והמעשה, וזו הסיבה שיכול לחזור בו מהמחשבה וממילא הדין בטל. אך בדינים שהמחשבה היא חלק מהמעשה לא מועיל תוך כדי דיבור.

דברים שבלב אינם דברים. אך דינים שחלים ע"י מחשבה ואינם צריכים דיבור, כגון לשמה בגט, הקדש, ביטול חמץ וגירות - מחשבה גם מועילה לבטלם, שהרי כל מעשה

שיכול להחיל דין מסויים יכול גם לבטלו. וכל מה שדברים שבלב אינם דברים הוא דווקא בדינים שחלים בדיבור או במעשה, כגון קניינים, קידושין, נדרים ומעילה (המידות לחקר ההלכה יב-ה ד"ה ותירצתי. אחיעזר ח"ג כו-ב לגבי גירות. מהר"ם שיק ח"ג א"ח רסו ד"ה ולפי, והוסיף שבדבר שבממון מחשבה לא תבטלו משום שדבריו מועילים מדין הודאת בעל דין. ומעין זה כתב בשו"ת חבל יעקב (ח"א כא ד"ה ואף) שדברים שבלב אינם דברים רק בדין שצריך דיבור, כגון תנאי, אך בדין שתלוי במחשבה הווי דברים, כגון המגביה מציאה ואומר אח"כ שהתכוון להגביה לחבירו, שהווי דברים משום שכוונת קניין תלויה במחשבה ואינה צריכה דיבור¹).

הנודר במחשבה לר"ת הנדר חל (הובא במהר"ק קסא), אך בשו"ע (יו"ד רי-א) כתב שצריך דווקא שיוציא בשפתיו (והאחיעזר ח"ב כד-ט ד"ה ומה שהעיר) הסתפק בדין זה, והביא את המהר"ק הנ"ל).

קבלת נזירות במחשבה לא מועילה, אלא רק בדיבור. שכיוון שכתוב בה "לבטא בשפתי" אפילו אומדנא דמוכח לא תועיל, שאע"פ שאינו דברים שבלב (כיוון שהוא מוכח), עדיין אינו "לבטא בשפתיים" (אחיעזר ח"ב יט-ג בשם ר"ן ורא"ש).

בשליחות - ע"ע שליחות בסעיף "הדעת".

דעת לקניין - ע"ע.

במצוות - ע"ע מצוות צריכות כוונה.

באיסורים - ע"ע דבר שאינו מתכוון.

כל דיני הדעת מתחלקים למחשבה והתרצות, ע"ע מחשבה והתרצות. פרטי הדין

ערכים קרובים: דבר שאינו מתכוון, דברים שבלב אינם דברים, דיבור כתיבה ודעת, דעת לקניין, מחשבה והתרצות (שם ביארנו שכל דיני הדעת מתחלקים למחשבה והתרצות), מצוות צריכות כוונה, מתעסק, עומד על גביו, תליוהו וזבין.

דעת אחרת מקנה

קטן, אע"פ שאינו זוכה במציאה ובהפקר, כאשר אחר מקנה לו - קונה (האריך בסוגיא זו הגדרה תורת הקניינים ח"ב עמוד תקיג).

החולק על דין זה הוא הש"ך (ח"מ רמג-ו), שסובר שדעת אחרת מקנה לא מועילה יותר ממציאה והפקר. אמנם הקצוה"ח (רמג-ה) דחה את דבריו.

במקורו נחלקו המפרשים לשלוש דעות (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):
(א) מועיל מדאורייתא (תוס' פסחים צא: ד"ה איש זוכה, אמנם לא כתב מה מקורו).
(ב) היא תקנה דרבנן (רש"י סוכה מו: ד"ה מקנה).
(ג) קטנה קונה מדאורייתא, אך קטן מדרבנן (דברי משפט רלה-א).

בטעמו נחלקו הראשונים והאחרונים האם הוא משום שמספיקה דעת המקנה בלי דעת הקונה כלל, או שהמקנה נחשב מעין זכין בשביל הקונה, וממילא כאילו יש לקונה דעת

¹ במחלוקת בדין זה של המגביה מציאה לחבירו, ע"ע דברים שבלב אינם דברים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מחשבה שלא סותרת דיבור.

(שערי יושר ז-יב: המקנה מספיק, קצוה"ח (רלה-ד ד"ה קטן) בדעת הרמב"ם: זכין. תורת הקניינים ח"א עמוד מ, ברכת אברהם סנהדרין סח: סי' "דעת אחרת מקנה" ט).

המפקיר ובא חבירו וזכה מן ההפקר - לרש"י (בבא מציעא יב. ד"ה זרק) ולרב יהודאי גאון (בנימוק"י בבא מציעא יב.) - נחשב לדעת אחרת מקנה, ולתוס' אינו דעת אחרת מקנה (בבא מציעא יב. ד"ה ויצא. דן במחלוקתם קצוה"ח סו-יב).

מתנות כהונה - הפרי חדש (בקונטרס מים חיים ד) סובר שאפשר להקנותם בדעת אחרת מקנה, כגון לתת לכהן קטן חמישה סלעים של פדיון הבן. והקצוה"ח סובר שלא מועיל, משום שהנותן אינו בעלים על המתנות, שהרי להלכה טובת הנאה אינה ממון, ואם כן הוא כזוכה במציאה (קצוה"ח רמג-ד, והביא גם את הפרי חדש).

קטן שלא הגיע לצרור וזורקו אגוז ונוטלו, לא מועילה בו דעת אחרת, שדינו כשוטה אנשים שאין לו יד כלל (קצוה"ח רמגה-ד"ה והנה).

חריש - דינו כקטן, שמועילה בו דעת אחרת מקנה (רמב"ם זכיה ומתנה ד-ז). אך הירושלמי סובר שלא מועילה בו (רשב"א קידושין ח: (סוף ד"ה וגרסינן) ושר"ת הרידב"ז א).

שוטה - לא מועיל בו דעת אחרת מקנה (רמב"ם זכיה ומתנה ד-ז).

ישנם דינים נוספים (פרט לקטן) שבהם צריך דעת אחרת מקנה, ונפרטם בסעיף זה.

חצר - כשיש דעת אחרת, דהיינו שהמקנה הכניס חפץ לחצר הקונה, מועילה אפילו אם אינה חצר המשתמרת ואפילו אם הקונה אינו עומד בצידה (בבא מציעא יא:).

הקונה שטר חוב קונה עימו את החוב עצמו רק אם יש דעת אחרת מקנה, אך אם קנה שטר חוב מההפקר או מנכסי הגר - לא קנה את החוב (שו"ע ח"מ סו-ט).

כמה קרקעות יחד - המוכר לחבירו עשר שדות בעשר מדינות, קניין חזקה אחד מועיל לכולן. והוא דווקא בדעת אחרת מקנה, אך אם קונה מנכסי הגר - צריך חזקה לכל שדה ושדה (מגיד משנה זכיה ומתנה א-ז).

ערכים קרובים דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד), דעת לקניין, זכין לאדם שלא בפניו, קטן, קנייני קטן, קניינים.

דעת דיבור וכתובה

עייין ערך דיבור כתיבה ודעת.

דעת לקניין

כוונת הקונה והמקנה לקניין. הגדרה

לדוגמא, המגביה חפץ של חבירו ולא התכוון לקנותו - לא קנאו, אע"פ שעשה מעשה קניין (הגבהה).

ביהם בין מעשה הקניין לבין הדעת לקניין יש חמש שיטות באחרונים (שתי השיטות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) מעשה הקניין הוא העיקר (ואת הדעת צריך רק משום שמעשה בלי דעת לא נחשב למעשה¹).

(ב) כוונת הקניין היא העיקר, והמעשה רק מעיד עליה ומחזק אותה (חזון איש חו"מ כב ד"ה כלל, הגר"ש שקאפ נדרים כב ד"ה ונראה. והפרי משה קניינים א האריך בחקירה בין שני הצדדים הנ"ל).
(ג) הדעת מפקיעה את בעלות המקנה, והמעשה מחיל את בעלות הקונה (עין בלומדות ו, וכך הסביר מדוע כדי להפקיר אין צריך מעשה קניין - שבזה יש רק הפקעת בעלות המקנה ואין החלת בעלות הקונה²).

(ד) המעשה מפקיע את בעלות המקנה, והדעת מחילה את בעלות הקונה (תורת הקניינים ח"א א-ב בסופו כתב שצריך את המעשה רק להפקעה מרשות המקנה (אמנם לא כתב שם בפירוש מדוע צריך את הדעת), וכן הסביר את הדעה שהבטה קונה בהפקר³ - שבזה יש רק החלת בעלות הקונה ואין הפקעת בעלות המקנה).

(ה) בכל קניין יש שני דינים: קניין האדם - שהחפץ עובר מאדם אחד לחבירו, וקניין הרשות - שהחפץ עובר מרשות אחת לחברתה. לקניין האדם, שהוא גשמי, צריך מעשה קניין גשמי, ולקניין הרשות, שהיא רוחנית, צריך דעת לקניין שהיא רוחנית (אב ישראל לז-י. ולפי זה ביאר שהפקר והקדש, שיש בהם רשות אך לא אדם, צריך דעת אך לא מעשה. ומאידך בירושה ובייבום, שיש בהם אדם אך לא העברת רשות (כמו שכתבו האחרונים שהירוש נחשב כמת עצמו וכן היבם נחשב כמת עצמו) אין צריך דעת אלא מעשה, והוא המיתה והייבום).

ונפק"מ (בין שתי הדעות הראשונות) לקניין בלא מעשה, כשהגמירות דעת ברורה. כגון הפקר הקדש ויאוש, שאין בהן מעשה קניין, נחלקו המפרשים לגבי כל אחד מהם האם החפץ עדיין שייך לבעלים הקודם או שבעלותו פקעה (הפקר: קצוה"ח רעג-א - לתוס' הוא קניין, לרש"י ולרמב"ם לא. והעין בלומדות שם ביאר לשיטתו שדווקא הפקר מועיל בדיבור, אך שאר הקניינים צריכים מעשה. הקדש - אתון דאורייתא ג מאריך. יאוש: רמב"ן בבא מציעא י: - קניין, שערי יושר ה"ב - אינו קניין).
וספר המקנה (נר' אליעזר זוסמאן סופר) סוף ח"א תיקונים ד"ה הערה) האריך להביא תשעה מקורות לקניינים שמועילים בלא מעשה.

מחשבה והתרצות - בהרבה דינים, ולא רק בקניינים, צריך דעת. אמנם דעת מתחלקת לשני סוגים שונים: מחשבה (בפועל, כוונה, גמר בליבו) והתרצות (אינו מוחה, אינו מקפיד עליו, הסכמה, רצון, הרהור, ניהותא) (האריכו בזה הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-ט). למשל, אתה מסכים תמיד מה השם שלך, אך רק לאחר קריאת מילים אלו אתה חושב על כך. אדם יכול לחשוב בכל רגע רק על דבר אחד, אך תמיד הוא מסכים להרבה מאוד דברים⁴.

ובהרבה קניינים דנו האם צריך מחשבה או שמספיקה התרצות. וכן היו אחרונים שדנו בכל הקניינים, האם הקונה צריך מחשבה והמקנה התרצות, או להיפך. והשערי יושר (ז"ב) כתב שרק אחד מהם צריך לחשוב והשני להתרצות (אבני מילואים כח-מט: למקנה מספיקה

¹ כמו שביארנו בערך דעת בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

² עיין בערך הפקר בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם שהפקר מועיל בדיבור) שיש לזה טעמים נוספים. וע"פ חילוק זה בין המעשה לדעת, ביארו האחרונים גם את הסיבה שמחילה אינה צריכה קניין, שהרי היא רק הפקעה - ע"ע מחילה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מחילה אינה צריכה קניין. וכן זהו יסוד החילוק מתי סילוק מבעלות משותפת צריך מעשה קניין ומתי לא - ע"ע שותפין, ערך תפוסת הבית וערך קניין ציבורי בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

³ ע"ע הבטה (קניין).

⁴ בחילוק ובנפק"מ בין מחשבה להתרצות, בין בקניינים ובין בשאר התורה - ע"ע מחשבה והתרצות.

התרצות, נודע ביהודה המובא בו חולק, וכן ביאר האבן האזל שכנים ב-י שנחלקו הקצוה"ח והנתי"מ. קונה שלא כיוון אך יש אומדנא דמוכח שרוצה לקנות: שו"ת חתם סופר אבן העזר ח"א קו - קונה, והנתי"מ קצז-ד חולק עליו. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-י¹.

על מה הרעת לקניין - דנו האם היא על חלות הקניין - שיחשוב שהוא מעביר את הבעלות, או על מעשה הקניין - שיחשוב שהוא מגביה את החפץ (תורת הקניינים ח"א עמוד ל. ברכת אברהם בבא מציעא פ בדפיו: למעשה, אך לחלות אין צריך דעת, שהרי זכות היא לו ואנן סהדי דניחא לו. ברכת אברהם שם בדעת הרעק"א (באות ד) ובדעת הקצוה"ח (שם דף פא אות ז): לחלות ולא למעשה. חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד עח וקונטרסי שיעורים בבא מציעא י-א: רק להקנאה או גם למעשה).

אומדנא דמוכח של הקונה שאילו היה יודע היה מסכים לקנות - נחלקו האחרונים האם מועילה (נתי"מ קצז-ד: לא מועילה, שו"ת חתם סופר אה"ע ח"א קו: מועילה).

שלא מדעת, דהיינו שאילו היה יודע שחבירו רוצה לקנות ממנו היה מסכים להקנות (כמו יאוש שלא מדעת), לדעת רבא שיאוש שלא מדעת הווי יאוש (בבא מציעא כא:) נחלקו בזה הראשונים האם קניין שלא מדעת הווי קניין (לאביי שיאוש שלא מדעת לא הווי יאוש בוודאי שגם בקניינים לא יועיל). וטעמם של הסוברים שלא הווי קניין הוא שאינו דומה ליאוש שבו הממון כבר מופקע קצת מהבעלים, שהרי אבד ממנו, אבל בקניינים - שצריך להפקיע ממון ממש - לא הווי קניין (חמדת שלמה בבא מציעא שם, דן בדבריו חידושי ושיעורי מרן ר' ברוך בער בבא מציעא לו ד"ה ויש לחקור).

תליוהו וזבין (הכריחוהו למכור) - ע"ע.

ערכים קרובים: אונאה, דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד), דעת אחרת מקנה, מגביה מציאה לחבירו (ושם בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה כאשר) דנו בכוונת המגביה), מודעא, מכירי כהונה, מקח טעות, קניינים (שאר דיני הקניינים), שטר אמנה, תליוהו וזבין, תנאי.

דרבנן

תקנות וגזירות שקבעו חכמים, ואינן מדאורייתא (הוזכר בברכות יט:).

בערך זה נדון בעניינים המיוחדים לדיני דרבנן. בערך דאורייתא דנו במושג ההפוך - דיני דאורייתא. במהות הדינים דנו בערך מצוות ובערך איסורים. באיסור "לא תסור" דנו בערך לא תסור.

לדוגמא, נטילת ידיים (שבת יד:), איסור ליטול לולב בשבת (סוכה מב:).

המקור שעל חכמים לגזור גזירות הוא "ושמרתם את משמרת" (ויקרא יח-ל) - עשו משמרת למשמרתי (פירוש המשניות לרמב"ם אבות א-א ד"ה ועשו. אמנם דרשא זו הובאה גם בגמרא, אך רק לגבי עריות (יבמות כא.) ותרומה (מועד קטן ה:)).

במקורם של דיני דרבנן נחלקו הראשונים: (א) דעת הרמב"ם שהוא הפסוק לא תסור¹ ("לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים יז-יא)), וכל העובר על דברי חכמים עובר בלאו הזה מדאורייתא. ולשיטה זו כשאין

¹ מחלוקת זו תלויה בשאלה מי מחיל את הקניין - המקנה או הקונה, דנו בה בערך קניינים בסעיף "המחיל" ד"ה האדם המחיל את הקניין.

לא תסור אינו מצווה כלל בדיני דרבנן (שו"ת רעק"א מהדורא תנינא קנ"ה אמנם. וכן לשון הירושלמי (יבמות ב-ד [יא:]): מצווה מן התורה לשמוע את דברי סופרים. אמנם יש מי שחידש שכל דברי הרמב"ם שעובר בלא תסור הוא רק בעובר על דרבנן מצד כפירה, אך העובר מצד תאוה אינו עובר בלא תסור (שדי חמד ח"ג ל-ו עמוד 266)).

(ב) דעת הרמב"ן שאין להם מקור מדאורייתא. ופירשו ראשי הישיבות שלפי זה מקור החיוב לקיימם הוא מסברא שזהו רצון השי"ת שהסכימה דעתם של חז"ל לדעתו (שערי יושר א-ז, דברי סופרים א-ח).

בסוג האיסור נחלקו האחרונים לשלוש דעות (דן בדבריהם אתוון דאורייתא י):

(א) איסורי חפצא (אתוון דאורייתא י בדעת עצמו).

(ב) רק איסורי גברא, כי אין לחכמים כח לשנות את החפצא אלא רק לאסור על הגברא את המעשים² (אתוון דאורייתא י בשם האחרונים, אבן האזל חמץ ומצה א-ז. וכן דן בבית האוצר ח"א קכב האם הם חפצא או גברא, והרונאצ'ובר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה איסור דרבנן (אות קיח), וקונטרס מאה סברות בסוף מפענח צפונות א) כתב שיש בזה כמאה סתירות בש"ס. ובבית האוצר ח"א קכג דן לדעה שאיסורי דרבנן הם גברא, מה הדין באיסור דאורייתא שנתערב ובטל מדאורייתא ואסור רק מדרבנן - האם הוא גברא ככל דרבנן, או שרבנן גזרו שאיסור דאורייתא לא מתבטל וא"כ הוא חפצא. ובבית האוצר ח"א קכד דן לדעה שאיסורי דרבנן הם גברא, האם טומאה דרבנן היא חפצא או גברא. ופרי עץ הדר כרך א "איסור גברא ואיסור חפצא" בתחילתו (עמוד קעז: בדפיו) חידש שרק איסורי דרבנן שהם גם תלויים בזמן הם איסורי גברא, אך איסורי דאורייתא (אפילו אם הם תלויים בזמן) ואיסורים שאינם תלויים בזמן (אפילו אם הן מדרבנן) הם איסורי חפצא).

(ג) המעשים עצמם אינם אסורים כלל, והאיסור הוא רק לעבור על דבריהם (דן בזה קובץ הערות ח-טו). ולפי זה הוסיף הנתי"מ (רלד-ג, וכן כתב האבני נזר אה"ע נא-ח) שבשוגג אין שום איסור לעבור על דרבנן, שהרי המעשה עצמו אינו אסור, אלא האיסור הוא רק למרוד בדבריהם, ובשוגג לא מורד (דנו בדבריו האתוון דאורייתא י ד"ה והנה קצת, שערי יושר א-ז ד"ה ובהא, וקובץ הערות ח-טו)³.

במהותם חקרו האחרונים (דרכי משה דרך הקודש א-ד, אב ישראל כב. ובעיון בלומדות א דן בזה לגבי שחוטי חוץ, איסורי דרבנן בשבת, ריבית סאה בסאה ואין מבטלין איסור לכתחילה, ובעיון בלומדות טז לגבי יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה) האם הם דינים נפרדים מדיני התורה, ודיני דאורייתא נשארו כמו קודם התקנה, או שתקנות דרבנן מצטרפות להיות כחלק מהתורה ומעין פירוש לדבריה, ודיני התורה עצמם משתנים על פיהן. כלומר, האם חכמים מוסיפים על התורה או משנים אותה. וצד זה, שדיני דרבנן מצטרפים להיות כחלק מהתורה, מסביר כמה כללים יסודיים בדיני דרבנן (וכן חלק מהדינים שנביא לקמן) יכולים להתלות ביסוד זה) (ויש לזה גם מקור באגדתא: שמא תאמר אם יש בהן (בדיני דרבנן) ממש מפני מה לא נכתבו אמר קרא (קהלת יב-יב) עשות ספרים הרבה אין קץ (עירובין כא:). דהיינו שהקב"ה היה כותב בתורה עצמה גם את דיני דרבנן, לולא שזה היה מאריך אותה יותר מדאי):

(א) מצווה שלא כתקנת חכמים - כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ריש כלל נג) שכאשר אדם עושה מצווה דאורייתא שלא כתקנת חכמים, כגון סוכה שכשרה

¹ ע"ע לא תסור.

² בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

³ וכן דנו במכת מרדות, האם היא על המעשה עצמו או על שעבר על דבריהם. הבאנו זאת בערך מכת מרדות

⁴ בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

⁴ בסעיף "פרטי הדין".

מדאורייתא אך חכמים פסלוה, לא יוצא ידי חובה אפילו מדאורייתא. ומוכח שתקנות חכמים משנות את דיני התורה עצמן.

(ב) עקירת מצווה - ידוע שיש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה, כגון בשב ואל תעשה - לא ליטול לולב ולא לתקוע בשופר בשבת. אך אם אעפ"כ האדם כן עשה את המצווה, שתקע בשופר בשבת, מסתפק הקובץ הערות (ס-ט) האם קיים את המצווה מדאורייתא ורק עבר על איסור דרבנן, או שלא קיימה אפילו מדאורייתא, שגזירת חכמים משפיעה על דיני התורה.

(ג) קיום דרבנן לעניין דאורייתא - האם המקיים מצווה מדרבנן יוצא ידי חובה גם מדאורייתא. למשל, אכל כזית לחם ולא שבע, ובירך ברכת המזון מדרבנן (כיוון שאינו שבע). ומייד אח"כ אכל עוד קצת עד ששבע. האם עכשיו חייב לברך מדאורייתא, משום שהברכה הראשונה לא הועילה לגבי דאורייתא, ועכשיו מתחייב מדין שבע. או שהברכה שבירך קודם מדרבנן פטרה את הכזית הראשון גם מדאורייתא, וא"כ יפטר מלברך שוב, שהאכילה השנייה לבדה (לולא הכזית הראשון) לא היתה בשיעור שביעה (הסתפק בזה במכתבי תורה לאמרי אמת מגור לג). ואפשר למצוא עוד כמה מקרים כאלה. ושיטת ה"ר טוביה מווינא שדין דרבנן פטור דין דאורייתא, ופטור מלברך שוב (ומעין זה נחלקו הראשונים האם קניין דרבנן מועיל לדאורייתא¹) (מרדכי מגילה תשצח, הובא במנחת חינוך ו-ג [יג]).

דינם של איסורי דרבנן הוא שמועילים בדיעבד (תוס' קידושין נה: ד"ה אין, והלקח טוב ה"ב ד"ה ודע) דן בזה והביא לכך מקורות רבים. לעומת דיני דאורייתא שבדרך כלל לא מועילים אפילו בדיעבד (האריך בזה לקח טוב ה)).

קודם שתיקנו חז"ל את דיניהם, גדולי הדורות כבר היו נוהגים כך, אלא שהיה ברפיון ותלוי בדעתם, עד שבאו חז"ל וגזרו כך על כל ישראל (שדי חמד ח"ג ט-א ד"ה ומצאתי עמוד 3, ומוכיח זאת מדיני תפילה, בעל קרי בדברי תורה, וחינוך).

בעניינים רבים יש חילוק בין דיני דאורייתא לדרבנן, ונפרטם כעת.

בדינים שונים

אין מבטלין איסור לכתחילה. ונחלקו הראשונים האם מותר לבטל איסור דרבנן, וארבע דעות בעניין:

(א) אם אין לו עיקר מן התורה, כגון מוקצה - מותר לבטלו לכתחילה, ואם יש לו עיקר מן התורה, כגון תרומה, שמחוייבים בה מדאורייתא בדגן תירוש ויצהר - אסור לבטלו לכתחילה (גם בשאר מינים שמחוייבים רק מדרבנן) (תוס' ביצה ד: ד"ה ותנן, הובאו גם בתורת הבית בית ד שער ג).

(ב) יש מחמירים שגם איסור שאין לו עיקר מן התורה מותר רק אם כבר נתערב בהיתר אלא שאין בו כשיעור לבטלו, ורוצה להוסיף עליו עוד ולבטלו (תורת הבית שם).

(ג) אם מיקלא קלי איסורא, דהיינו שהאיסור עצמו ישרף, כגון עצי מוקצה שרוצה לערבן בעצים מותרים ולהסיקן - מותר לבטלו לכתחילה, אך אם האיסור ישאר קיים - אסור לבטלו לכתחילה (רא"ש ביצה ד: (פ"א סי' ב)).

(ד) אסור לבטל לכתחילה את כל איסורי דרבנן, ורק בתרומת חז"ל היתירו (רמב"ן המובא בתורת הבית שם).

מתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל. והמתנה על דין דרבנן, כתבו רוב הפוסקים שתנאו קיים (מהרשד"ם המובא במשנה למלך אישות ו-ט, וכן יד המלך גירושין ח"ג בסופו הוכיח כמותו, וכן משמע מהקצוה"ח רט-יא ד"ה אמנם, והבית שמואל אה"ע לה-יג כתב כך בשם כל הפוסקים, מחנה אפרים ריבית לח (ד"ה מתנה) הביא ר"ן והוכיח כך מפשטות הגמרא), אך יש שכתבו שגם בדרבנן תנאו בטל,

¹ כמו שהבאנו בערך קניינים דרבנן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה האם מועיל לדאורייתא.

שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (רמ"א אה"ע לח-ה בשם הגהות מרדכי ריש פרק הכותב. וכן כתב הרמב"ם, והמגיד משנה ביארו שחכמים עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה (דן בדבריהם מחנה אפרים ריבית לח ד"ה מתנה)).

אין אדם משים עצמו רשע. ונחלקו הראשונים האם משים עצמו רשע בעבירה דרבנן: לראב"ד גם בזה אומרים אין אדם משים עצמו רשע, ואינו נאמן לומר שעבר על דרבנן, ולרמב"ן ולרשב"א כן משים עצמו רשע ונאמן (שדי חמד ח"א א-לג עמוד 23).

מצוות לאו להנות ניתנו. ונחלקו המפרשים האם גם במצוות דרבנן אומרים מצוות לאו להנות ניתנו, כגון המודר הנאה משופר, שמותר לתקוע בו תקיעות דאורייתא משום שמצוות לאו להנות ניתנו - האם יהיה מותר לתקוע בו גם תקיעות דרבנן (בעל המאור ראש השנה כח: לא אומרים לאו להנות ניתנו, ר"ן: כן אומרים לאו להנות ניתנו, הובאו בשערי יושר א-ז ד"ה ובדרך. מחנה אפרים נדרים כד, שדי חמד ח"ד מ-צח). ובטעם הדעה שבדרבנן לא אומרים לאו להנות ניתנו, ביאר השערי יושר (א-ז בסופו ד"ה ועפ"ז) שרק במצוות דאורייתא המצווה לעשות את המעשה עצמו, אך במצוות דרבנן המצווה היא רק לשמוע בקול חכמים, והמעשה עצמו הוא רק אמצעי לשמוע בקולם¹.

העוסק במצווה דרבנן פטור אפילו ממצווה דאורייתא (שדי חמד ח"ד ע-מה ד"ה ועוסק עמוד 436), אך הקובץ שיעורים הסתפק בזה (ח"ב לב).

אין עושים מצוות חבילות (סוטה ח.). ובמצוות דרבנן, כגון לברך שבע ברכות על כוס אחת - יש בזה ארבע דעות:

- (א) מותר לעשותן חבילות (מגדל עוז שבת כט-יג בדעת הרמב"ם).
- (ב) אסור לעשותן חבילות (דעה המובאת במגדל עוז שם).
- (ג) כאשר שתי המצוות דרבנן אסור לעשותן חבילות. כשאחת דאורייתא ואחת דרבנן ועושה את הדאורייתא קודם - מותר, ואם הדרבנן קודם אסור (כתב סופר או"ח כו (ד"ה והנה) בדעת הרמב"ם שם, והביא גם את המגדל עוז).
- (ד) כאשר שתי המצוות דרבנן מותר לעשותן חבילות. כשאחת דאורייתא ואחת דרבנן ועושה את הדאורייתא קודם - מותר, ואם הדרבנן קודם אסור (כתב סופר או"ח קלט בסופו ד"ה וזאת. וכן דן בזה בשדי חמד ח"א א-צה עמוד 226).

לפני עיוור - המכשיל את חבירו באיסור דרבנן, כגון המושיט לחבירו בשר עוף בחלב, דנו המפרשים האם עובר בלפני עיוור רק מדרבנן או מדאורייתא: תוס' (חגיגה יח.) כתבו שעובר על לפני עיוור רק מדרבנן. אך הקובץ הערות (ע-ב) והמנחת חינוך (רלב-ד בקומץ המנחה) כתבו שעובר מדאורייתא, והוסיף המנחת חינוך (שם) סברא, שהרי אינו גרוע ממכשיל את חבירו בעצה רעה שעובר מדאורייתא.

ערבות (כל ישראל ערבים זה בזה) היא גם בדיני דרבנן (שדי חמד ח"ד ע-כא עמוד 428).

פסיק רישא בדרבנן נחלקו הראשונים האם גם בזה מחמירים כמו בדיני דאורייתא (תוס' פסחים כד: אוסרים, רא"ש ומהר"ם חלאווה שם מתירים, וכן נחלקו בזה עוד ראשונים רבים, והמשנה ברורה שטז-יח פסק שאסור, ובשער הציון שם הביא תרומת הדשן שמתיר).

מצוות צריכות כוונה - יש פוסקים שבמצוות דאורייתא צריך כוונה ובמצוות דרבנן היא מחלוקת, ויש אומרים שאדרבה, במצוות דרבנן פשוט יותר שצריך כוונה (שדי חמד ח"ג י-לד

¹ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בסוג האיסור) שנחלקו בזה.

ד"ה והנה מה עמוד 58. וכן הביא ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגב שיש פוסקים הסוברים שלכ"ע אין צריכות כוונה, ויש חולקים).

דבר שבערווה מדרבנן - האחיעזר (ח"א ה-ח) הביא ראיות שדינו כדבר שבערווה וצריך עדי קיום (והביא שכן דעת השו"ת חמדת שלמה), אך דחה אותן.

אין שליה לדבר עבירה נאמר גם על עבירה דרבנן (נודע ביהודה מהדורא קמא עה ד"ה ואם שייך, משנה למלך רוצח ב-ב. והמהר"ט ח"א קטז (הובא במשנה למלך שם) הסתפק בזה. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יח-ז).

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני - חידש הפנים מאירות שבאיסור דרבנן לא אומרים לא מהני, אלא הוא כן מועיל, אך הרעק"א כתב בדעת התוס' שגם בדרבנן לא מהני (שו"ת מהדורא קמא קכט ד"ה וי"ל, והביא גם את הפנים מאירות, ובאות כ הביא שמלוא הרועים הסתפק בזה).

קנס דרבנן, כגון גרמי לדעה שהוא קנס מדרבנן, נחלקו בו הראשונים: לשיטה מקובצת גם בזה אומרים שהמורה בקנס פטור, ולמרדכי חייב בו (קצוה"ח שפח-יא).

מצווה דרבנן הבאה בעבירה נחלקו האחרונים האם יש עליה דין מצווה הבאה בעבירה (דהיינו האם היא נפסלת ע"י עבירה), כגון האוכל מרור גזול (שדי חמד ח"ד עמוד 156 אות ו).

מצווה הבאה בעבירה דרבנן נחלקו האחרונים האם יש בה דין מצווה הבאה בעבירה (דהיינו האם היא פוסלת את המצווה), כגון הגזול מצה מחרש שוטה וקטן (שדין גזל מהם הוא רק מדרבנן משום דרכי שלום) (שדי חמד ח"ד עמוד 162 ד"ה וגם, ושם אות ז, וכן הסתפק בזה מנחת חינוך רצטה-כ] ד"ה והנה לדעת הר"מ).

נמצא אחד מהעדים קרוב או פסול - עדותן בטילה. וכן פסול דרבנן פוסל את כל העדות כפסול דאורייתא (תומים לו-יא).

רשע פסול לעדות. והעובר על עבירה דרבנן פסול מדרבנן (ש"ע ח"מ לד-ג).

טועה בדבר מצווה במצווה דרבנן דנו בו האחרונים: טעם המלך (שופר פ"ב ולולב פ"ח) סובר שאין בו פטור של טועה בדבר מצווה, והאחיעזר דן בזה (אחיעזר ח"ג פג-א (ד"ה מה) הביא שאחיו הסתפק בזה, ודן בזה. והביא שם גם את טעם המלך).

יהרג ואל יעבור - באיסורי דרבנן בשלוש העבירות החמורות (עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים), כגון חלוצה לכהן, שהיא עריות מדרבנן, וכן בעבודה זרה דרבנן, נחלקו הפוסקים האם יהרג או יעבור (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות י).

יעבור ואל יהרג - בשאר עבירות (חוץ מעבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים), שדינן שיעבור ואל יהרג, אם רוצה להחמיר על עצמו וליהרג נחלקו הראשונים האם רשאי (לרמב"ן ולרמב"ם אסור להחמיר, לתוס' רשאי. דנו בזה חידושי ר' שמואל פסחים יב-י (ד"ה ונראה) ושדי חמד ח"ג עמוד 50 אות ו). וגם לסוברים שרשאי הוא רק באיסורי תורה אך לא באיסורי דרבנן (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות ח).

חזקה שליה עושה שליחותו - נחלקו בה האמוראים: רב נחמן סובר שחזקה זו מועילה רק לדיני דרבנן, ורב ששת סובר שמועילה גם לדיני דאורייתא (עירובין לא: לב, ולהלכה נחלקו בזה בעלי התוס' (תוס' עירובין לב. ד"ה רב ששת)¹.

¹ בטעמו של רב נחמן הארכנו בערך חזקה שליח עושה שליחותו בסעיף "רב נחמן".

ברירה - יש דעות בגמרא (ביצה לח.), וכן הלכה, שבדרבנן יש ברירה ובדאורייתא לא. בטעם החילוק בין דרבנן לדאורייתא נחלקו המפרשים לשתי שיטות: (א) הר"ן כתב שהוא ספיקא דדינא האם יש ברירה או לא, ולכן מחמירים בדאורייתא ומקילים בדרבנן (וכן כתב המידות לחקר ההלכה כב-ח), והוסיף החזון איש (דמאי זו-ד"ה ומיהו) (והביא שם את הר"ן) שלפי זה במקרה שהברירה לחומרא - נפסוק שבדאורייתא יש ברירה, כדי להחמיר.

(ב) הים של שלמה (הובא בחזון איש שם) כתב שאינו מדין ספק, אלא שמעיקר הדין אין ברירה, ולכן בדאורייתא אין ברירה אפילו אם הברירה היא לחומרא. ורק בדיני דרבנן הקלו חכמים לסמוך על ברירה (ומעין זה כתב השאגת אריה (צ בתחילתו ד"ה מיהו) שהיא קולא שהקלו חכמים לסמוך בשל דבריהם על ברירה, והוסיף שלפי זה הוא רק כשהברירה לקולא, אך כשהברירה לחומרא - נפסוק שאין ברירה בדרבנן, כדי להקל).

בין השמשות - באיסור דאורייתא מחמירים בו. אך באיסורי דרבנן, כגון עירוב תחומין לדעה שהוא דרבנן, או ספירת העומר בזמן הזה - תוס' כתבו שמקילים אפילו לכתחילה (תוס' מנחות סו. תחילת ד"ה זכר), והמגיד משנה כתב שלכתחילה יש להחמיר (מגיד משנה עירובין ר"ג באמצעו).

הערמה בדיני דרבנן - ישנם מקרים שהתירו אותה¹. אך בדיני דאורייתא נחלקו האחרונים: הבכור שור כתב שבזה אסור להערים בכל מקרה, שרק בדרבנן יש מקרים שהתירו משום שהם אמרו והם אמרו, אך בדאורייתא אין את סברא זו (פסחים כא.). והחתם סופר סובר שיש מקרים שמותר גם בדאורייתא (ש"ת חתם סופר ח"א א"ח סב בתחילתו ד"ה הן וד"ה הנה, והביא את הבכור שור).

הכנת מאכל שאסור מדרבנן ביום טוב, כגון המבשל עוף בחלב ביום טוב - השאגת אריה (סד) כתב שנחשב לאוכל נפש, והפרי מגדים (פתיחה להלכות יום טוב ח"א יט) כתב שלא.

כתותי מכתת שיעוריה - נאמר רק על דבר שמצווה לשורפו מדאורייתא. אך דבר שמצווה לשורפו רק מדרבנן - אין בו דין כתותי מכתת (כך משמע מתוס' סוכה לה. ד"ה לפי, פני יהושע סוכה לא. ד"ה תנא, המידות לחקר ההלכה יט-יב).

נידוי - הר"ן חילק שעל איסור שעיקרו מדרבנן מנדים, אך על איסור שעיקרו מדאורייתא אין מנדים. והכסף משנה חילק שהעובר על איסור דרבנן אין מנדים אותו, אך המפקפק או מזלזל בדבריהם כן מנדים אותו (ש"ך יר"ד שלד-ע).

תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם גם אם המצווה התדירה דרבנן ושאינה תדירה דאורייתא (שדי חמד ח"ד ת-מט עמוד 535).

כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור - אך באיסור דרבנן, דהיינו שאין חשש של איסור דאורייתא, לא אסרו בחדרי חדרים (ט"ז או"ח שא-כח).

לחממך על דאורייתא - הקובץ שיעורים (ביצה ד) כתב כלל יסודי בכל דיני דרבנן, שכל תקנת חכמים צריכה שני תנאים:

(א) שיהיה טעם למה לתקן.
(ב) שהתקנה תהיה מוסמכת על דין דאורייתא, אך מילתא דליתא דכוותה בדאורייתא לא מתקני רבנן.

¹ פירטנו אותם ואם החילוקים ביניהם בערך הערמה בסעיף "פרטי הדין" בד"ה בדינה.

לאסור את המפורש בתורה שמותר - כתבו המפרשים שכל מה שחכמים יכולים לאסור דבר המותר מדאורייתא, הוא רק אם הוא לא נזכר בתורה כלל. אך דבר שמפורש בתורה שמותר, חכמים לא יכולים לאוסרו (כסף משנה מלכים ג-ז, ט"ז ח"מ ב-ב, אך מתוס' יבמות סו. ד"ה אלא, לדעת הספרים דגרסי) מוכח שחכמים יכולים לאסור גם את המפורש).

עקירת מצווה לגמרי - האריכו הרבה מפרשים שכל מה שיש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה הוא רק לעקור פרט מהמצווה, כגון לא ליטול לולב בשבת. אך אינם יכולים לעקור את מצווה לגמרי, כגון לא ליטול לולב כלל (מנחת חינוך ט-א [א] בשם הרבה מפרשים).

כשבטל טעם התקנה דנו המפרשים האם גם בטלה התקנה עצמה. וחילקו שתלוי באופן התקנה: אם בשעת התקנה תיקנו מכח ודאי - גם כשיבטל הטעם לא תיבטל התקנה, אך אם מראש כל התקנה היתה מכח ספק - כשבטל הטעם בטלה התקנה (כגון מים מגולים שמוותרים בזמן הזה) (פתחי תשובה אה"ע קמה-ט).

ובדומה לזה היה מי שחילק שאם בשעה שתיקנו חז"ל תיקנו בכל המקומות - לא תיבטל התקנה גם כשיבטל הטעם, אך אם כבר בשעת התקנה היו מקומות שלא היה שייך החשש ולא תיקנו בהם, א"כ בזמן הזה, שאין חשש כלל - בטלה התקנה (שו"א ומשיב ד"א קיא ד"ה והנה שח).

אנוס מדברי חכמים, כגון שהניח פת בתנור בערב שבת, ואסרו עליו חכמים לרדותה, וקעת נאפית - פטור (תוס' שבת ד. ד"ה קודם), וביאר האחיעזר (ח"ג פג-א בסופו) שהוא מדין אונס.

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני (מחלוקת אמוראים בתמורה ד:). ובאיסור דרבנן חידש הפנים מאירות שלא אומרים לא מהני, אלא הוא כן מועיל, אך הרעק"א כתב בדעת התוס' שגם בדרבנן לא מהני (שו"ת מהדורא קמא קכט ד"ה ו"ל, והביא גם את הפנים מאירות. וכן ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות יד הביא בזה מחלוקת הפוסקים).

דרשות כגון ייתור, למשל "כל חלב" שדורשים ממנו חצי שיעור, חידש הש"ך שלחלק מהדברים הן חלשות יותר מדין דרבנן, שבדין דרבנן עובר על לא תסור ("לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים יז-יא)) וממילא כאילו הוא מפורש בתורה, אך דין הנלמד מדרשות אינו מפורש בתורה (יר"ד רלט-כ, דן בדבריו ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות יט).

איסור חצי שיעור, יש דעות שאיסור דרבנן חמור ממנו, כיוון שחצי שיעור לא מפורש בתורה, ואיסור דרבנן כן מפורש - "לא תסור" (ש"ך י"ד רלט-כ).

מנהג נגד איסור דרבנן - נחלקו בזה הפוסקים האם המנהג יכול לבטלו (שדי חמד ח"ד מ-לח עמוד 80 והלאה)¹.

כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון - ע"ע.

גוי - המשנה למלך (מלכים יז בתחילתו סוף ד"ה עיין) והמנחת חינוך (סוף כז) כתבו שאין איסורי דרבנן לבני נח. אך הלחם משנה (מלכים יט) סובר שיש (דנו בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ח-ה ד"ה סנהדרין, וקונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-ו ד"ה ולפי).

ערכים קרובים: איסורי חפצא ואיסורי גברא, איסורים, אסמכתא (בדרשות), דאורייתא, דרבנן שיש לו עיקר מן התורה, כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, לא תסור, לפנים

¹ כמו כן יש כמה וכמה דעות במנהג נגד הדין, ע"ע מנהג בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מנהג נגד הדין.

משורת הדין, מיאון, מכת מרדות, מצוות, מראית העין בחדרי חדרים, מראית העין וחשד, ספיקא דרבנן, קניינים דרבנן.

דרבנן שיש לו עיקר מהתורה

הגדרה **דין דרבנן שבמקרים מסוימים יש לו מקור בתורה.**

לדוגמא, תרומה בזמן הזה, לדעת הרמב"ם שבזמן הזה היא דרבנן, והרי יש לה מקור מן התורה - בזמן הבית.

המושג ההפוך הוא דין דרבנן שאין לו עיקר מהתורה, כלומר שאין לו מקור בתורה בשום מקרה, כגון תחומין לדעה שהם מדרבנן.

בסעיף זה נדון בדין דרבנן שיש לו עיקר מן התורה, האם דינו כדרבנן או כדאורייתא לגבי כמה וכמה עניינים.

ספיקא דרבנן - דין דרבנן שיש לו עיקר מן התורה נחשב כדרבנן לעניין זה, ומקילים בספקו (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה והנני).

ברירה, שלהלכה סומכים עליה בדרבנן - כתב החזון איש (דמאי טז, יא) שדין דרבנן שעיקרו מדאורייתא, כגון תרומה בזמן הזה (לרמב"ם שהיא מדרבנן בזמן הזה), דינו כדאורייתא ואין בו ברירה.

חזקה שליה עושה שליחותו, שלרב נחמן מועילה רק לדיני דרבנן (עירובין לא: לב.) - דין שיש לו עיקר מן התורה נחשב כדאורייתא לעניין זה (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה ומלבד).

אין מבטלין איסור לכתחילה. ונחלקו הראשונים האם מותר לבטל איסור דרבנן, וארבע דעות בעניין (הדעה הראשונה מחלקת בין יש לו עיקר לאין לו עיקר, והשאר לא מחלקות בזה, כדלקמן):
(א) אם אין לו עיקר מן התורה, כגון מוקצה - מותר לבטלו לכתחילה, ואם יש לו עיקר מן התורה, כגון תרומה, שמחוייבים בה מדאורייתא בדגן תירוש ויצהר - אסור לבטלו לכתחילה (גם בשאר מינים שמחוייבים רק מדרבנן) (תוס' ביצה ד: ד"ה ותנן, הובאו גם בתורת הבית בית ד שער ג).

(ב) יש מחמירים שגם איסור שאין לו עיקר מן התורה מותר רק אם כבר נתערב בהיתר אלא שאין בו כשיעור לבטלו, ורוצה להוסיף עליו עוד ולבטלו (תורת הבית שם).

(ג) אם מיקלא קלי איסורא, דהיינו שהאיסור עצמו ישרף, כגון עצי מוקצה שרוצה לערבן בעצים מותרים ולהסיקן - מותר לבטלו לכתחילה, אך אם האיסור ישאר קיים - אסור לבטלו לכתחילה (רא"ש ביצה ד: (פ"א סי' ב)).

(ד) אסור לבטל לכתחילה את כל איסורי דרבנן, ורק בתרומת חו"ל היתירו (רמב"ן המובא בתורת הבית שם).

מכת מרדות אינה על כל איסור דרבנן, אלא רק על דבר שיש לו עיקר מהתורה (ר"ן שהובא בכסף משנה תלמוד תורה ויד ד"ה המזלזל, מגיד משנה שבת א-ג, וכן משמע מהרא"ש עירובין סוף פרק א שכתב שלוקים על תחום אלפיים אמה כיוון שיש תחום שבת דאורייתא ב"ב מיל).

נידוי - הר"ן חילק שעל איסור שעיקרו מדרבנן מנדים, אך על איסור שעיקרו מדאורייתא אין מנדים. והכסף משנה חילק שהעובר על איסור דרבנן אין מנדים אותו, אך המפקפק או מזלזל בדבריהם כן מנדים אותו (ש"ך י"ד שלד-ע).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: דרבנן (דיני דרבנן בכלל).**

דרישה וחקירה

מצווה על בית דין לחקור ולברוק את העדים לפני קבלת עדותם (הסוגיא בסנהדרין מ.). הגדרה

דוגמא לחקירות: שואלים את העדים באיזה יום היה המעשה, והיכן. דוגמא לדרישות: באיזה כלי הרגו, איזו מלאכה עשה בשבת. דוגמא לבדיקות: באיזה לבוש היה, באיזה צבע היו התאנים שעל העץ שתחתיו הרגו (רמב"ם עדות א-ד,ה,ו).

מקורן של שבע החקירות מפורש בתורה בשלוש פרשיות (סנהדרין מ., ורש"י שם ד"ה ודרשת): (א) בפרשת עיר הנידחת - "ודרשת וחקרת ושאלת היטב והנה נכון אמת הדבר" (דברים יג-טו) - הרי שלוש חקירות. (ב) בפרשת עבודה זרה - "והוגד לך ושמעת ודרשת היטב והנה אמת נכון הדבר" (דברים יז-יח) - הרי שתי חקירות. (ג) בפרשת עדים זוממים - "ודרשו השופטים היטב" (דברים יט-כ) - הרי שתי חקירות. אמנם הירושלמי למד זאת רק משני הפסוקים הראשונים, ולא הביא את "ודרשו השופטים היטב" (סנהדרין ה-א [כד.]), וצריך לפרש בדבריו שמעיר הנידחת לומד ארבע חקירות ומעבודה זרה לומד שלוש (פני משה שם ד"ה ודרשת וחקרת ושאלת, קרבן העדה שם ד"ה א"ל).

בטעמן נחלקו המפרשים לשלוש דעות: (א) כדי שהעדות תהיה עדות שאתה יכול להזימה, שע"י המקום והזמן יוכלו לבוא עדים מזימים ולומר "עמנו הייתם ביום פלוני במקום אחר" (אורים ותומים ל-ג. אמנם הנודע ביהודה (מהדורא קמא עב סוף ד"ה ועפ"ז) האריך שדין דרישה וחקירה לא תלוי בדין עדות שאתה יכול להזימה. יש להוסיף שגם החולקים על האורים ותומים מודים שהדין שאם אמר בחקירות "איני יודע" פסול הוא משום שהיא עדות שאי אתה יכול להזימה, כמפורש בגמרא (סנהדרין מא:), אך הם סוברים שהדין שצריך לכתחילה דרישה וחקירה אינו מטעם זה (מנחת חינוך תסג-א [ב])). (ב) כדי שנדע את העדות האמיתית במדויק (חינוך תסג בתחילתו). (ג) גזירת הכתוב (מנחת חינוך תסג-א [ב], והביא גם את האורים ותומים).

דיני ממונות, מדאורייתא צריכים דרישה וחקירה, וחכמים תקנו שאין צריך, שלא תנעול דלת בפני לוויים (סנהדרין ב:), שיימנעו מלהלוות משום שיחששו שהלווה יכפור והעדים ייפסלו בדרישה וחקירה (רש"י סנהדרין ג. ד"ה שלא). אך בדיקות - אין צריך דיני ממונות וקנסות אפילו מדאורייתא, מפני שאפילו דיני נפשות הבדיקות אינן מעכבות (נודע ביהודה מהדורא קמא עב ד"ה ומעתה שהוכחנו). הכחשה בבדיקות דיני ממונות כשרה (סנהדרין ל:).

עדות שער אחד נאמן בהן, כגון איסורין, סוטה, עגלה ערופה ולהתיר אשה - אין צריך דרישה וחקירה (מנחת חינוך תסג-א [ג]).

זנות של אשת איש, נחלקו הפוסקים האם צריכה דרישה וחקירה (ש"ע אה"ע יא-ד).

בעדות החודש, הרמב"ם (עדות החודש ב-ב) כתב שמדאורייתא אין צריך דרישה וחקירה, אלא היא תקנה מדרבנן משקלקלו המינים. וביאר האורים ותומים (ל-ג) שמדאורייתא אין צריך דרישה וחקירה משום שכל טעם דין דרישה וחקירה הוא כדי שתהיה עדות שאתה יכול להזימה, ובעדות החודש אין צריך שתוכל להזימה¹.

¹ אמנם לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמן) הבאנו שיש דעות שחולקות עליו וסוברות שיש טעמים

אך הלחם משנה (שם ד"ה ושיהו) כתב שגם בעדות החודש צריך מדאורייתא דרישה וחקירה.

השאלות נחלקות לשלושה דינים: חקירות, דרישות ובדיקות. ונפרט (מאירי סנהדרין מ. על המשנה הראשונה, רמב"ם עדות א-ה, ו. אמנם במשנה (סנהדרין מ.) ובגמרא מפורשים רק שני דינים - חקירות ובדיקות, וכן משמע מהראב"ד עדות ב-א שהוא סובר שאין שלושה דינים אלא שניים, שדרישות הן גם כן בדיקות):

(א) חקירות - שאלות על הזמן והמקום, והן שבע: באיזה שבוע, שנה, חודש, בכמה בחודש, באיזה יום, שעה, מקום (סנהדרין מ.).

ומדאורייתא אין מעכבות כל השבע, אלא רק צריך שיהיו חקירות שיכולות להביא לידי הזמה (מנחת חינוך תסג-א [ד] ד"ה ונראה).

(ב) דרישות - כיצד נעשה עיקר המעשה, כגון באיזה כלי הרגו.

(ג) בדיקות - שאלות על דברים שאינם עיקר המעשה, כגון באיזה לבוש היה.

הכחשה - בכל אחת מהשאלות אם העדים מכחישים זה את זה - עדותן בטלה (משנה סנהדרין מ.).

איני יודע - העד שאמר על אחת השאלות "איני יודע", תלוי איזו שאלה היא:

(א) בחקירות - עדותן בטלה (משנה סנהדרין מ.), משום שהיא עדות שאי יכול להזימה (סנהדרין מא:).

(ב) בדרישות - לרמב"ם עדותן בטלה, ולראב"ד העדות קיימת (עדות ב-א).

(ג) בבדיקות - העדות קיימת (משנה סנהדרין מ.).

כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד - דין זה תלוי בדיני דרישה וחקירה. שבדינים שצריכים דרישה וחקירה (דיני נפשות) פשוט שיכולים לחזור ולהגיד, שהרי קודם הדרישה וחקירה עדיין לא נחשב שהגידו. אך בדינים שאינם צריכים דרישה וחקירה (איסור והיתר, טומאה וטהרה, דיני ממונות (מתקנת חכמים)) לתוספתא (סנהדרין ו-ו) גם בזה יכולים לחזור בהם עדיין, והר"ן (בשר"ת לד וז) סתר עצמו בזה (הביאם ודן בדבריהם שב שמעתא ו-יג ותחילת יד).

בטעם הדעות שיכול לחזור לפני דרישה וחקירה חקרו האם נחשב שעדיין לא גמר להגיד, שההגדה נגמרת רק בסוף הדרישה וחקירה, או מדיני דרישה וחקירה שיכול עדיין לבטל את עדותו עד סיומו (כמו שעדותו יכולה להתבטל ע"י הדרישות והחקירות) (ברכת אברהם פסחים יא: סי' טעות בדרישה וחקירה" ח ד"ה דהנה).

עדות שאתה יכול להזימה בדיני ממונות, דין זה תלוי בתקנת חכמים שתקנו שאין צריך בדיני ממונות דרישה וחקירה (סנהדרין ב:), ויש בזה שלוש דעות:

(א) אין צריך שיוכלו להזימה. ואפילו מדאורייתא, שצריך דרישה וחקירה - רק צריך שבית דין ישאלו את הדרישות והחקירות, אך אם העד אמר "איני יודע" כשר (נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע עב).

(ב) מדאורייתא, שצריך דרישה וחקירה, צריך שיוכלו להזימה. אך לאחר שתיקנו חכמים שאין צריך בממונות דרישה וחקירה - א"כ ממילא א"א להזימה (שהרי העד לא אומר כלל מתי והיכן נעשה המעשה) ולכן התירו בממונות כל עדות שא"א להזימה (שר"ת רעק"א מהדורא קמא קעו (ד"ה הדברים) בדעת הנימוק"י).

(ג) צריך שיוכלו להזימה, ואפילו לאחר שתיקנו חכמים שאין צריך דרישה וחקירה (סמ"ע חר"מ לג-כו, בית הלוי ח"ג ה-ב).

סוגי השאלות

פרסי הדיו

ערכים קרובים: דיינים, דין בלילה, הזמה, הכחשה, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, עדות שאי אתה יכול להזימה, עדים, פסולי עדות, קבלת עדות.

דררא דממונא

ספק בדיני ממונות שיש בו עניין ממון (הסוגיות בבבא מציעא ב: ובבא בתרא לה:).

בתרגום המילים "דררא דממונא" ישנם שלושה פירושים:

(א) עיקר הממון (רמב"ן בבא מציעא ב: סוף ד"ה דררא, לשון חכמים ד"ה דררא).

(ב) הפסד ממון (הערוך ערך דררא).

(ג) שייכות ממון (שיטה מקובצת בבא מציעא ב: ד"ה וז"ל תלמיד ה"ר פרץ).

ויש להעיר שהתרגום (ירושלמי) של "פרשת הכסף" (אסתר ד-ז) הוא "דררא דממון".

דוגמא למקרה שיש בו דררא דממונא: שור שנגח את הפרה ואין ידוע אם נגחה לאחר שילדה (ופטור על הוולד) או לפני שילדה (וחייב גם על הוולד).

דוגמא למקרה שאין בו דררא דממונא: שניים אוחזין בטלית, זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה (בבא מציעא ב:).

בביאור דין "דררא דממונא" נחלקו רש"י ותוס': רש"י (שם ד"ה דררא) ביאר שהוא חיסרון ממון, שבשור שנגח את הפרה, אם בעל השור ישלם שלא כדין יחסר ממון, ואם יפטר שלא כדין יחסר ממון של בעל הפרה. ותוס' (שם ד"ה היכא) פירשו "דררא דממונא" - שבלא טענותיהם יש ספק לבית דין, שבשור שנגח גם בלי טענותיהם אנו רואים מהמקרה עצמו שיש בו ספק, שאין ידוע מתי נגח. אך בשניים שהרימו טלית - לולא טענותיהם בכלל לא היינו יודעים שהם מתווכחים.

בסעיף זה נפרט מה הדין בכל הכרעה במקרה שיש דררא דממונא ובמקרה שאין דררא דממונא - מתי ההכרעה מועילה ומתי הספק נשאר.

מוחזק - מועיל רק כשיש דררא דממונא (תוס' בבא מציעא ק. ד"ה וליחזי, קובץ שיעורים ח"ב ט-ג וג-יד, הגר"ט קסו). אמנם הרש"ש תירץ באופן אחר את קושיית התוס' (שם), וע"פ תירוצו מוחזק לא צריך דררא. והקובץ שיעורים בבא בתרא רנ חילק שכאשר אין דררא דממונא אין דין מוחזק ודאי, אך עדיין מספק אין להוציא מידו).

חולקין - נאמר רק כשיש דררא דממונא (בבא בתרא לה. בסוף העמוד).

כל דאליה גבר - נאמר רק כשאין דררא דממונא (בבא בתרא לה: דן בזה הרא"ש תחילת בבא מציעא).

חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו - מועילה גם כשאין דררא דממונא (תוס' בבא מציעא ק. ד"ה וליחזי, קובץ שיעורים ח"ב ט-ג, בבא בתרא רנ. והגר"ט קסו כתב שהחזקה הזו בעצמה יוצרת דררא דממונא).

חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו - נחלקו ראשי הישיבות האם היא צריכה איתה גם מוחזק, והיא מועילה רק לעשות דררא דממונא כדי שהמוחזק יועיל (הגר"ט קסו), או שהיא מועילה לבד (קובץ שיעורים ח"ב ט-ג)¹.

¹ ע"ע חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שיש אומרים שהיא עצמה רק מוחזק.

ערכים קרובים ערכים קרובים: מוחזק.

ה' דברים

עיין ערך חובל.

הא בהא תליא (בחליות)

עיין ערך חליות בסעיף "תלוי בעצמו".

האומר אי אפשרי בתקנת הכמים

עיין ערך סילוק.

הבדלה

מצווה להזכיר את קדושת שבת ויו"ט ביציאתם (סוגיית הבדלה על הכוס בפסחים קב:קז., הגדה סוגיית הבדלה בתפילה בברכות לג.).

במקורה יש דעות רבות בראשונים:

מקור וסעם

- (א) שנאמר בדברות הראשונות (שמות כ-ח) "זכור את יום השבת לקדשו" (רמב"ם שבת כט-א, חינוך לא בתחילתו), שגם ההבדלה היא חלק מזכירת השבת (ספר המצוות לרמב"ם עשה קנה).
- (ב) שנאמר בדברות האחרונות (דברים ה-יב) "שמור את יום השבת לקדשו" (מגדל עוז שבת כט-א ד"ה וצריך) "ו"זכור" שנאמר בדברות הראשונות הוא קידוש בכניסתה).
- (ג) שנאמר בדברות האחרונות (דברים ה-טו) "שמור וגו' וזכרת כי עבד היית בארץ מצריים", "וזכרת" הוא ביציאתה "ו"זכור" שנאמר בדברות הראשונות הוא קידוש בכניסתה (סמ"ג עשה כט בתחילתו).
- (ד) מהכפילות "זכור" "וזכרת" (בדברות הראשונות והאחרונות, כדלעיל בטעמים הקודמים) לומדים לקדש את השבת גם בתפילה וגם על הכוס (בין בכניסתה ובין ביציאתה) (דעה המובאת בסמ"ג עשה כט בתחילתו).
- (ה) שנאמר (ויקרא י-י) "ולהבדיל בין הקודש ובין החול" (מגיד משנה שבת כט-א, ע"פ שבועות יח:).

במקור החיוב נחלקו המפרשים:

- (א) יש אומרים שהיא דאורייתא (רמב"ם שבת כט-א, סמ"ג עשה כט).
- (ב) יש אומרים שהיא דרבנן (ורק קידוש מדאורייתא) (מגיד משנה שבת כט-א הביא את המחלוקת אם דאורייתא או דרבנן. רעק"א אר"ח רצו על הט"ז סק"ז: דעת התוס' שמדרבנן).
- (ג) ויש מי שכתב שאמנם היא דאורייתא, אך הקידוש הוא העיקר וההבדלה טפילה לו, והיא כתשלומין של הקידוש (מגדל עוז שבת כט-א ד"ה וצריך).
- אמנם גם לדעות שעיקר מצוות הבדלה מדאורייתא, ישנם פרטים שדנו לגביהם האם הם דאורייתא או דרבנן:
- (א) הבדלה (וקידוש) ביום טוב - נחלקו המפרשים האם היא דאורייתא (שיטה מקובצת ביצה ד: ד"ה רב אסי) או דרבנן (מגיד משנה שבת כט-יח). וביאר המנחת חינוך (לא-א [טז]) שמחלוקתם תלויה בשאלה האם לומדים את דיני יום טוב מדיני שבת, כמו המחלוקת האם שביתת בהמתו נוהגת גם ביום טוב.

(ב) יין - הגמרא דורשת "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ-ח) - זוכרהו על היין (פסחים קו.). בפשטות זו אסמכתא (הדעה הראשונה בתוס' שם ד"ה זוכרהו), והחיוב לקדש על היין הוא רק מדרבנן (רמב"ם שבת כט-ו, חינוך לא בסופו, שאגת אריה ס, מגן אברהם רעא-א). אך יש אומרים שהוא דאורייתא (הדעה השנייה בתוס' שם, וכן דעה זו הובאה במאירי נזיר ג: ד"ה ודברים).
(ג) נוסח ההבדלה (והקידוש) - בוודאי מדרבנן, שתיקנוהו אנשי כנסת הגדולה, אך מדאורייתא החיוב הוא רק לומר דברים ע"פ לשונו (מנחת חינוך לא-א [ג], וכן משמע מברכות לג.)¹.

בתפילה חקרו בין ארבעה צדדים:

בתפילה

(א) כדי להתיר עשיית מלאכה.
(ב) מדין הבדלה, שמקיימה בתפילה וחוזר ומקיימה על הכוס, וכדין קידוש.
(ג) משום הזכרת מעין המאורע של מוצאי שבת (מדין נוסח התפילה) (ברכת אברהם פסחים קה: (ד"ה המבדיל) חקר אם היא מדין הבדלה או מעין המאורע).
(ד) משום הזכרת מעין המאורע של שבת עצמה (מדין נוסח התפילה) (אבן האזל תפילה י-יד חקר בין שלושת הצדדים האחרונים. צפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה הבדלה בתפילה ועל הכוס) חקר האם הוא כדי להתיר מלאכה או מדין נוסח התפילה, ותלה זאת במחלוקת תנאים).
הבדלה בתפילת ערבית של מוצאי שבת. חקרו האם הדין הוא לומר אותה בתפילת מעריב של מוצאי שבת, או בתפילה הראשונה של חול (חקירות במסכת ברכות ט).

אסור לעשות מלאכה קודם הבדלה. וחקר הגר"ח האם האיסור הוא מדין מלאכה בשבת, או מדין חובת הבדלה, כמו שאסור לאכול ולשתות קודם הבדלה (הגר"ח סטנסיל תכו, והסיק בדעת הרמב"ם שהוא מדין חובת הבדלה).

פרטי הדין

אם לא הבדיל במוצאי שבת, יכול להבדיל עד יום רביעי (פסחים קו.). וחקר הקהילות יעקב (ברכות ז) האם זמן מצוות הבדלה הוא רק במוצאי שבת, ועד יום רביעי הוא רק תשלומין להבדלה במוצאי שבת, או שזמן ההבדלה הוא עד יום רביעי.

נשים - לדעות שהבדלה דאורייתא גם נשים חייבות בה, לדעות שהיא דרבנן² נחלקו הפוסקים האם נשים חייבות בה (מנחת חינוך לא-א [ג]).

אנשים

ערכים קרובים: הכנה דרבה, מלאכות שבת, קידוש.

ערכים קרובים

הבטה (קניין)

ארם קונה ע"י שמביט בחפץ (הסוגיא בבבא מציעא קיח, בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-ג).

הגדרה

החולקים בדין זה: דין זה הוא רק צד בגמרא (שם), וכן פסקו פסקי התוס' (בבא מציעא ב. ד"ה דבראיה, וביצה כה. ד"ה המקושרין). אך להלכה הבטה לא מועילה (רמב"ם נדרים ב-ט, שו"ע ח"מ רעג-יא).

¹ בדומה לזה דנו לגבי פרטים בדיני קידוש אם הם דאורייתא. ע"ע קידוש בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקור החיוב.

² את המחלוקת האם הבדלה דאורייתא או דרבנן הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" בד"ה במקור החיוב.

במעשה שמועילה בו הבטה בלי מעשה קניין, ביאר ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-יג ד"ה הנה) שהטעם לקולא הזו בהפקר הוא שרק הכנסה (קנייה מהפקר) קלה מהוצאה והכנסה¹.

ותורת הקניינים (ח"א א-ב בסופו) הוסיף עוד, שבכל קניין המעשה רק מפיקע את בעלות המקנה, ולכן מהפקר, שאין מקנה אלא רק קונה - די בהבטה בלא מעשה².

באופן הקניין, מפורש בגמרא (בבא מציעא ב.) שבראייה בעלמא לא קונה. ונחלקו הראשונים באיזו הבטה כן קונה:

(א) לתוס' (בבא מציעא ב. ד"ה דבראייה, ביצה כה. ד"ה המקושרין) קונה כשעושה גם מעשה כל שהוא, כגון שגדר גדר קטן.

(ב) לרמב"ן (שם ד"ה ואי קשיא לך) קונה בהבטה של שומר, משום שהוא טורח ועל ידו הדבר נשמר.

בקניין מהפקר, אך מאדם אחר א"א לקנות בהבטה (בבא מציעא קיח.).

ערכים קרובים ערכים קרובים: הפקר.

הגבהה

הקונה מגביה את החפץ (הסוגיא בבבא בתרא פו.).

במקורה כתבו הראשונים (תוס', רמב"ן, ריטב"א ור"ן קידושין כו., רמב"ם בספר המצוות עשה רמה, הביאם השדי חמד ח"ב עמוד 185 ד"ה הגבהה. וכן כתב החינוך³ שלו ד"ה ואין ספק) שהיא מדרבנן, ולדעות שמשכיכה מדאורייתא, אף הגבהה מדאורייתא (רמב"ן, ריטב"א ור"ן קידושין כה. וכן כתב הפני יהושע קידושין כה: ד"ה משנה). אך המשובב נתיבות (עב-ל בסופו) כתב שאפילו רבי יוחנן ססובר שמשכיכה מועילה רק מדרבנן, מודה שהגבהה מדאורייתא.

מעמה הוא שמה שבידו של האדם כמונח בביתו (סמ"ע קצ"ג) וברשותו (יד רמ"ה בבא בתרא פה אות כו.).

ונחלקו המפרשים לשלוש דעות⁴:

(א) מדין חצר, שהחפץ נמצא ברשותו (יד רמ"ה בבא בתרא פה אות כו.).

(ב) מדין משיכה, שההגבהה היא על מנת למושכו לרשותו (ריטב"א קידושין כה: ד"ה והא: עיקר הפסוק "או קנה מיד עמיתך" מלמד על קניין משיכה, אך מסירה והגבהה איתרבו ממנה והם תולדה שלה, דן בדבריו מנחת אשר בבא בתרא מב-ו. רמב"ן ור"ן קידושין כו. דן בזה פרי משה קניינים יז-ב).

(ג) מדין יד (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קל בדעת רמב"ם ורש"י, וכתב שתוס' חולקים).

וחקר העיון בלומדות האם חל ע"י מעשה ההגבהה עצמו, או משום שהמעשה מוכיח על בעלותו (עיון בלומדות יב).

¹ בדומה לזה כתב בשו"ת רעק"א שהוצאה קלה מהכנסה, הארכנו בזה בערך הפקר בסעיף "חוזק".

² בטעם שצריך בכל קניין גם מעשה קניין וגם דעת לקניין יש דעות רבות. הובאו בערך דעת לקניין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה ביחס.

³ וכן שיטתו שם בעוד הרבה קניינים שהם מדרבנן, הובא בערך קניינים דרבנן בסעיף "קניינים שונים" ד"ה מחלוקת יסודית.

⁴ לגבי קנייני מטלטלין רבים חקרו האם טעמם מדין אחד או יותר מהקניינים האחרים, דנו בזה בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה הכנסה לרשות.

בסוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות¹) חקר הרוח אליהו האם הוא הכנסה לרשותו או הוראת בעלות (ד-ב, וכן חקר שם ד לגבי כל הקניינים), והברכת אברהם כתב שהוא הכנסה לרשותו, והוסיף שהיא תולדת משיכה (בבא מציעא סז בדפיו אות ב).

וכתבו האחרונים (שו"ת חתם סופר י"ד שיג בסופו, פני יהושע קידושין כה: ד"ה משנה, ודברי יחזקאל כה-ו ד"ה ולדעת) שהגבהה משיכה ומסירה הם סוג קניין אחד, וכולם נכללים במשיכה דקרא. אך בשו"ת טוב טעם ודעת (ח"ב קמא) כתב שהגבהה ומשיכה הם שני קניינים נפרדים (דן בזה תורת הקניינים ח"א עמוד שלה).

בדינים שונים **מתנה נקנית בהגבהה** (רמב"ם זכייה ומתנה ג-א).

הנכס **הנכסים הנקנים הם:**

מטלטלין שדרכן להגביה (בבא בתרא פו.).

עבד כנעני - נחלקו רבי שמעון וחכמים האם נקנה בהגבהה (קידושין כב:). ונחלקו המפרשים בטעם הדעה שלא נקנה, וכן דנו האחרונים האם הגבהה זו היא מדין שאר הגבהה שבש"ס. הארכנו בכל זה בערך קנייני עבד כנעני בסעיף "הגבהה".

דברים שאין דרכם בהגבהה ונקנים במשיכה - נחלקו הראשונים האם נקנים גם בהגבהה, בק"ו ממשיכה, או רק במשיכה (רשב"א בשיטה מקובצת בבא בתרא פו.).

שטרות שדרכם להגביה, לתוס' (בבא בתרא עו. ד"ה רבי נתן) נקנים רק בהגבהה, ולשאר הראשונים (רמב"ן נימוק"י ור"ן שם) רק במסירה.

באופן הקניין חקר הפרי משה (קניינים יז-ב) האם צריך שיעשה מעשה הגבהה (פעולה), או שהחפץ יהיה מוגבה (תוצאה) (וכן כתב הרשב"ם בבא בתרא פה: ד"ה תלויה בה) שהגבהה מועילה גם אם רק החזיק את החפץ ולא הגביהו). ותוס' (קידושין כו. ובבא קמא צח.) כתבו שגם אם רק גרם שתהיה הגבהה - קנה.

מקום הקניין - קונה בכל מקום: ברשות הרבים, בחצר שאינה של שניהם (בבא בתרא עו:), וברשות המוכר (סמ"ע חו"מ קצג-ג) והטעם לזה הוא שהגבהה נחשבת הכנסה לרשותו ושליטה על החפץ, וזה קיים אפילו אם הקרקע שייכת לאחר (סמ"ע שם, פרי משה קניינים יז-ה, וז' בדעת ראשונים).

בשיעור ההגבהה, רש"י (קידושין כו. ד"ה בחבילי זמורות, וכן דעת רשב"ם בבא בתרא פו. ד"ה שהרי) כתב שצריך להגביה שלושה טפחים, ור"ת כתב שצריך טפח (תוס' קידושין כו. ד"ה אי נמי, שו"ע חו"מ קצח-ב).

בחוזק הקניין כתב החינוך (שלו ד"ה מדיני) שזהו הקניין החזק שמועיל לכל המטלטלין, והוא חזק יותר ממשיכה וממסירה.

המקנה **הפקר** (דהיינו נכס מופקר, וכן מציאה) נקנה בהגבהה (בבא מציעא ח.).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** יד (קניין) (לגבי קניית עבד כנעני ע"ע קנייני עבד כנעני).

¹ את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

הגדה

עיינ ערך סיפור יציאת מצרים.

הגעה

איסור שנבלע בכלים, מוציאים אותו ע"י מים רותחים (הסוגיא בעבודה זרה עה: ופסחים ל:).

פירוש "הגעה" הוא הפלטה, שהכלים פולטים את האיסור הבלוע בהם (רמ"א או"ח תנא-ג).

לדוגמא, הלוקח קדירה של מתכת מן הגוי, מגעיל אותה במים רותחים (עבודה זרה עה: במשנה ורש"י ד"ה להגעיל).

מקורה מפורש בפסוק "וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים" (במדבר לא-כג ורש"י שם ד"ה תעבירו).

טעמה משום שכבולעו כך פולטו (עבודה זרה עו:, פסחים ל:, רש"י עבודה זרה עה: ד"ה כל).

במניין המצוות, הסמ"ק (קצח) מנה את מצווה זו, אך שאר מוני המצוות לא מנאוה כמצווה.

בטבע הפליטה והבליעה נחלקו הראשונים לשבע שיטות - מתי הכלי רק בולע, מתי הוא רק פולט, ומתי הוא גם בולע וגם פולט. ויש בזה סברות לכאן ולכאן, כדלקמן:
(א) בתחילה הכלי בולע, ורק לאחר שסיים לבלוע חוזר ופולט (רבינו שמואל בתוס' חולין קח: ד"ה שנפל).

(ב) הדעה ההפוכה: בתחילה הכלי פולט (ואינו בולע כיוון שהוא טרוד לפלוט), ורק לאחר שסיים לפלוט הוא בולע (דעה המובאת בשו"ע הרב או"ח תנב-טז).

(ג) בתחילה הכלי בולע, ורק לאחר שהמים נחים מרתיחתם הוא חוזר ופולט (ריטב"א פסחים ל: (ד"ה ובדיני) בשם יש שהיו אומרים).

(ד) הדעה ההפוכה: בתחילה הכלי פולט, ורק לאחר שהמים נחים מרתיחתם הוא בולע (מחזור ויטרי הלכות פסח ג).

(ה) הכלי בולע ופולט, אך אינו פולט את מה שבלע עכשיו (ר"ת בתוס' חולין קח: ד"ה שנפל).

(ו) יש חילוק בין טבעם של הדברים השונים: יש דברים שנבלעים ואינם נפלטים, ויש דברים שנפלטים ואינם נבלעים (ריטב"א פסחים ל: (ד"ה וכתב) בשם הרמב"ן).

(ז) הכלי אינו פולט כלל, שהמים הרותחים שורפים את הבלוע בו כמו היסק לתנור (מאירי עבודה זרה עו. סוף ד"ה ומ"מ).

ונפק"מ לאופן ההגעה, כיצד להגעיל כך שיפלוט את האיסור, אך לא יבלע את האיסור לאחר שנפלט (כל המפרשים שם).

ברכת המצוות אין מברכים על הגעה, משום שהיא מצוות לא תעשה - שלא לאכול נבילות (וכמו שאין מברכים על ניקוד הגיד והחלב. ואינה כטבילה שהיא מצוות עשה לטבול ולכן מברכים עליה) (איסור והיתר הארוך נח-קד).

ערכים קרובים: טריפה, נבילה.

הדלקת נר שבת

עיינ ערך נר שבת.

הדר דינא

עיין ערך קם דינא.

ההיא הנאה

עיין ערך בההיא הנאה.

הואיל

בדינים מסויימים דנים על פי האפשרות שיכולה לקרות, גם אם לא קרתה בפועל (הסוגיא הגדרה בפסחים מו:; האריך מאוד בסוגיא זו המידות לחקר ההלכה כ.).

לדוגמא, האופה מיום טוב לחול אינו לוקה, הואיל ויכולים להגיע אליו אורחים שיהיו צריכים את פת זו היום, נחשב כאוכל נפש (פסחים מו: ורש"י שם ד"ה הואיל).

החולקים בדין זה הם רבה ורב חסדא: לרבה אומרים הואיל, ולרב חסדא לא (לכן לרב חסדא האופה מיום טוב לחול כן לוקה) (פסחים מו:).

יש דינים נוספים שדומים לדין הואיל, אך יש ביניהם חילוקים: דינים דומים

מתוך - היתר מטעם מסויים מועיל גם כשהטעם אינו (כגון מתוך שהותרה הוצאה לצורך הותרה גם שלא לצורך), ובדין זה נחלקו תנאים - לבית הלל אומרים מתוך ולבית שמאי לא (ביצה יב). ונחלקו הראשונים האם יש קשר בין דין מתוך לדין הואיל:

(א) יש אומרים שאין שום קשר ביניהם - גם הדעה שאומרים מתוך יכולה לא לומר הואיל, משום שמתוך מותר רק בדבר שיש בו צורך היום קצת, והואיל מותר גם בדבר שאין בו צורך היום כלל. וגם הדעה שלא אומרים מתוך יכולה לומר הואיל, משום שהואיל הוא בדבר אחד (צורך אוכל נפש), ומתוך הוא מדבר לדבר (גם כשאין צורך בהוצאה) (מהר"ם חלאווה פסחים מו: ד"ה איתמר. וכן כתבו תוס' פסחים מז: ד"ה אהבערה) שמאן דאמר הואיל הוא אפילו לדעה שלא אומרים מתוך).

(ב) ויש אומרים שלדעה שלא אומרים מתוך - כל שכן שלא אומרים הואיל (רשב"א שבת לט: ד"ה הא).

כל העומד¹ - דין זה דומה להואיל, ששניהם מבוססים על המושג בכח, אך יש ביניהם כמה חילוקים (המידות לחקר ההלכה כ-א):

(א) כל העומד הוא רק כאשר הדבר עומד לכך (נועד לכך), כגון העומד ליזרק - שיש מצווה בזריקה, אך הואיל הוא גם כשאינו עומד לכך, אלא די בזה שיש אפשרות שיקרה, כגון אורחים (באפיה ביום טוב), שאפשר שיגיעו.

(ב) בכל העומד אנו מחשיבים את הדבר כאילו הוא עשוי (כאילו הוא זרוק), ובהואיל איננו אומרים שכאילו באו אורחים, אלא די לנו בזה שהם ראויים לבוא.

(ג) בכל העומד התוצאה היא חיובית, שכזרוק דמי מביא להכשרת הקרבן, אך בהואיל התוצאה היא רק שלילית, כגון באורחים, שהתוצאה רק שאינו לוקה.

¹ ע"ע כל העומד.

מַעֲמֹ הוא שאנו דנים על הבכח ולא על הבפועל, שאע"פ שבפועל לא באו אורחים, בכח היו יכולים לבוא (המידות לחקר ההלכה כ-א בתחילתו. ושם יח-א הוסיף שהמושג בכח הוא יסוד הגיוני).

דינו אינו היתר (למשל, אין היתר לכתחילה לאפות מיום טוב לחול), אלא שאינו לוקה (מהר"ם חלאווה פסחים מו: ד"ה רבה). ובמקום הפסד ממון מותר אפילו לכתחילה (תוס' פסחים מו: ד"ה בשלמא).

בחילול שבת לא אומרים שהמחלל לא יענש הואיל ומותר לצורך חולה שיש בו סכנה. ובטעם לזה יש שתי דעות:

(א) תוס' (פסחים מו: סוף ד"ה רבה) כתבו שהוא משום שחולה שיש בו סכנה אינו שכיח כלל. (ב) המידות לחקר ההלכה (כ-ב, ד) ייסד שדין הואיל (וכן שאר הדינים שבהם אנו פוסקים ע"פ הבכח ולא ע"פ הבפועל) נאמר רק להסיר עיכוב שמעכב את החלות, אך לא להחיל חלות. ולכן לגבי אוכל נפש ביום טוב אומרים הואיל, משום שתמיד יש את היתר אוכל נפש, אלא שהכוונה להכין לחול היא עיכוב שמעכב את ההיתר, ודין הואיל יכול להסיר את עיכוב זה. אך לגבי חילול שבת לא אומרים הואיל, משום שתמיד יש את איסור מלאכת שבת, ודין פיקוח נפש הוא סיבה להתירו, ודין הואיל לא יכול להחיל סיבה (ובדומה לזה כתב המהר"ם חלאווה (פסחים מו: ד"ה רבה) שמלאכת יום טוב לצורך אוכל נפש נעשית בהיתר, אך במלאכת שבת לצורך חולה שיש בו סכנה האיסור עדיין קיים, וההיתר מתחדש על פיקוח נפש, ולכן לא אומרים בזה הואיל).

ערכים קרובים ברירה, כל העומד, למפרע.

הואיל ואשתרי אשתרי

כיוון שמצאנו שאיסור הותר במקרה מסויים, אנו אומרים שהותר במקרים נוספים (יבמות ז:).

פירוש "אשתרי" הוא הותר. דהיינו הואיל והותר לזה הותר לזה (יבמות ז:).

לדוגמא, באיסור כניסה למקדש הותרה למצורע ביאה במקצת לצרעתו. וכיוון שהותר בו איסור צרעת, הותר בו גם איסור קרי (יבמות ז:; זבחים לב:).

סתירות - בספר עין ימין (על הרמב"ם מלכים ח-ד ד"ה ותמיה) נשאר בסתירה בין הגמרות, שבחלקן למסקנה אומרים הואיל ואשתרי (סנהדרין נח:), בחלקן לא (קידושין כא:), ובחלקן מסתפקים (פסחים צה:).

ישנם שלושה אופנים של הואיל ואשתרי, וטעמיהם ופרטיהם שונים זה מזה (קובץ הערות י) - באותו מעשה, בשני מעשים, ובשני איסורים. ונפרטם בסעיפים נפרדים.

באותו מעשה - כיוון שאיסור מסויים הותר במעשה זה, נתיר במעשה זה איסור נוסף.

לדוגמא, ביאה למקדש, שהואיל והותר לצרעתו הותר לקריו. וכן ביאה באשת אחיו, שהואיל והותרה באשת אחיו ה"א שהותרה באחות אשתו (יבמות ז:).

מקורו מדין מצורע שהוא בעל קרי, שהואיל והותרה לו ביאה במקצת למקדש לצרעתו - הותרה לו גם לקריו (יבמות ז:).

החולקים בדין זה הם אב"י ורבא: אב"י סובר שהואיל ואשתרי נאמר בהותרה ולא בדחוייה (דהיינו שהאיסור הותר ולא נדחה). ובדעת רבא יש שלוש דעות בראשונים:

(א) רבא סובר להיפך מאביי, שהואיל ואשתרי נאמר בדחיה ולא בהותרה. וטעמו הוא שבדחיה אנו אומרים מה לי חד דחויא מה לי שתי דחיות (זבחים לב:), ששייך לומר הואיל רק כאשר ראוי להיות אסור ומכל מקום הותר מאיזה טעם (קובץ הערות יא, ט-ד).
 (ב) רבא מחלק שאומרים הואיל ואשתרי רק בלאו אחד, כגון ביאה למקדש של מצורע ובעל קרי - שהם אותו לאו. אך בשני לאווים, כגון אשת אחיו ואחות אשתו - אין אומרים הואיל ואשתרי (תוס' יבמות ח. ד"ה רבא בתירוק השני. והרעק"א יבמות ח. ד"ה ובעיקר) הוסיף שבשני לאווים נפרדים לכ"ע לא אומרים הואיל ואשתרי, וחידושו של רבא הוא רק באשת אח ואחות אשתו שהיתה ה"א שנחשבים כלאו אחד משום שהפסוק כללם יחד לעניין כרת).
 (ג) רבא לא סובר כלל את דין הואיל ואשתרי (תוס' יבמות ח. ד"ה רבא בתירוק הראשון). וכן הרמב"ם לא הביא את דברי רבא, משום שסובר שגם רבא אמר זאת רק בדרך שקלא וטריא ולא להלכה (קרבן אורה זבחים לב: ד"ה דילמא).

בשני מעשים - כיוון שהותר לו מעשה מסוים, נתיר מעשה נוסף.

בשני מעשים

לדוגמא, יפת תואר, שהואיל והותרה ביאה ראשונה הותרה ביאה שניה (קידושין כא: לרב ללישנא קמא).

החולקים בדין זה הם רב ושמואל ללישנא קמא, שרב סובר הואיל ואשתרי ושמואל חולק ואוסר ביאה שניה (קידושין כא:).

טעמו שכיוון שהאיסור הותר לגמרי שוב אינו חוזר וניעור (קובץ הערות יב). וטעמו של שמואל שאוסר הוא שאשת יפת תואר אינה מצווה, אלא כנגד יצר הרע, וכיוון שמביאה ראשונה ואילך נתקררה דעתו - אסור (רשב"א קידושין כא: ד"ה רב).

הותרה - דין זה בוודאי נאמר דווקא בהותרה (רשב"א קידושין כא: ד"ה רב).

בשני איסורים - כיוון שהותר איסור אחד, נתיר איסור נוסף.

בשני איסורים

לדוגמא, כהנים, שהואיל והותרה להם מליקה, ה"א שהותרה להם גם נבילה וטריפה (מנחות מה:).

טעמו שההיתר אינו בשביל מצוות האכילה, ולכן היתה ה"א שנבילה וטריפה לא נאסרו לכהנים כלל (קובץ הערות יו:).

הואיל והותר לצורך מצווה הותר גם שלא לצורך מצווה - פשוט שאין אומרים זאת. שאם כן ביטלת כל מלאכת שבת, שהואיל והותרה שחיטת קרבן ציבור תתיר גם שחיטת חולין (קובץ הערות יג:).

פרטי הדין

ערכים קרובים: איסורים, היתר.

ערכים קרובים

הוראת בעל דין

אדם שמודה בעצמו שעליו לשלם (הוזכר בקידושין סה:).

הגדרה

לדוגמא, האומר עשיתי פלוני עבדי בן חורין (גיטין מ:). מודה שחייב לחבירו ממון (קידושין סה:).

דינים דימים: אודיתא¹ - כתב הגר"ש שקאפ שהודאת בעל דין אינה רק מדין הודאה, אלא גם קניין אודיתא (הגר"ש שקאפ כתובות ז ד"ה והנה לפ"מ).

מקורו מהפסוק (שמות כב-ח) "אשר יאמר כי הוא זה" (רש"י קידושין סה: ד"ה הודאת). וכתב הפני יהושע (קידושין סה: על רש"י ד"ה הודאת) שכל מה שצריך את הפסוק הוא רק כדי שלא יחזור בו ויטען "משטה הייתי בך", אך כשעומד בהודאתו זו סברא.

בטעמו האריך הקצוה"ח (לד-ד) ועוד מפרשים, ויש בזה חמש אפשרויות:
 (א) לרעת עצמו אין חשש שמשקר - בירור המציאות (וזה למאן דאמר שפסול נוגע הוא מהחשש שישקר, וממילא כאן - שאין חשש שישקר - נאמן, אך יש חולקים וסוברים שנוגע פסול מגזיה"כ) (מדויק מלשון המהריב"ל בקצוה"ח שם למ"ד שפסול נוגע הוא מחשש משקר).
 (ב) מדין מתנה וחוב, שנחשב כאילו המודה נותן מתנה לבעל דינו (שכיוון שמודה נותן מרצונו). וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות עדיין לא ידועה לנו (קצוה"ח שם, וכן כתב נודע ביהודה מהדורא קמא ח"מ ל).
 (ג) נאמן במיגו שהיה יכול לתת במתנה (בידו) (קצוה"ח שם, אך דחה את האפשרות הזו).
 (ד) גזירת הכתוב (שמות כב-ח) "אשר יאמר כי הוא זה". וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך איננו יודעים את המציאות (רש"י קידושין סה: ד"ה הודאת, וזו מסקנת הקצוה"ח שם).
 (ה) תרומת הכרי (א, תנאי שני) כתב שהוא מדין שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא. והוסיף שזה רק בהודאה מחוץ לבית דין, אך כשמודה בבית דין הוא נאמנות (כדעה א' או ג' דלעיל).

גדר החיוב - חידוש ר' נחום פרצוביץ, שכאשר הנתבע מודה, לא הודאתו מחייבת אותו (כמו ההסבר הפשוט), אלא שכשהוא מודה טענת התובע מחייבתו (אוהל אברהם כתובות עמוד רנב).

בממונות פשוט שהודאה מועילה. בדינים שונים

במיתה ומלקות לא מועילה הודאה, ובטעם לזה נחלקו המפרשים:
 (א) הרמב"ם (סנהדרין סוף פרק יח) כתב שזו גזירת הכתוב לסמוך במיתה ומלקות רק על עדים.
 (ב) עוד כתב הרמב"ם שאין לסמוך על הודאתו של האדם בזה שמא נטרפה דעתו (בסתירה ברמב"ם דן הקונטרסי שיעורים בבא קמא כא-ט).
 (ג) הר"י מיגש (בשר"ת קפו) ביאר שלא שייכת הודאה על גוף האדם, כיוון שגופו אינו שלו, ולכן אינו בעל הדין (וכן כתב הרדב"ז, דן בדבריו הקונטרסי שיעורים בבא קמא כא-ט)².
 (ד) למאן דאמר שכל הטעם של הודאה הוא מדין מתנה, שנחשב כאילו המודה נותן מתנה לבעל הדין³, פשוט שמתנה שייכת רק בדיני ממונות.

בגלות, דהיינו שמודה שרצח בשוגג, הריטב"א (מכות ב. ד"ה מעידין) ובעל האור שמח סוברים שאינו גולה, אמנם המהרש"א (מכות י: חידושי אגדות סוף ד"ה אחד הרג שוגג) סובר שההודאה מועילה וגולה (הביאם והאריך בזה שרידי אש ח"א עמוד שמ "גלות ע"פ הודאת עצמו" א).

הודאה שלא בפני התובע נחלקו הפוסקים האם מועילה (דן בדבריהם הקצוה"ח פא-י ד"ה אמנם).

¹ ע"ע אודיתא.

² בשאלה האם גוף האדם וחיייו שייכים לאדם דנו בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה גוף האדם וד"ה החיים.

³ לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו מחלוקת בזה.

מודה בקנס פטור (כתובות מא, בבא קמא עד:).

הודאה בפני עד אחד, וכן הודאה בפני שני עדים בזה אחר זה - נחלקו בהן המפרשים לשלוש דעות:

(א) שתיהן מועילות (ש"ע ח"מ פא-י).

(ב) הודאה בפני עד אחד לא מועילה, אך בפני שני עדים בזה אחר זה כן מועילה (ש"ך פא-כה בדעת בעל המאור).

(ג) שתיהן אינן מועילות (ראב"ד, הובא בקצוה"ח פא-יא).

הוחזק כפרן - כאשר הוכחש ע"י עצמו, דהיינו שהודה שטען שקר - אין דינו כהוחזק כפרן (מגיד משנה טוען ונטען ג-ו).

יחיד מומחה, הודאה בפניו לא מועילה, אלא רק בפני בית דין של שלושה (רמב"ם סנהדרין ה-יח).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹. חוזק

עדים, הודאה עדיפה מהם ("כמאה עדים דמי") משום שאינו סותר את דבריהם כעדים מכחישים, אלא פוסל אותם כעדים שפוסלים עדים אחרים (כגון שמעידים שהם קרובים, ופוסלים להעיד), שבזה נאמנים אפילו נגד מאה (ש"ת ר"א גורדון).

מינו לא מועיל להכחיש את ההודאה, אך מינו לומר "טעיתי", שלדבריו לא הודה מעולם - מועיל (קובץ שיעורים בבא בתרא קיד).

ערכים קרובים: אדם עשוי שלא להשביע את עצמו, אודיתא (בקניינים. ויש אומרים שאודיתא עצמה היא מדין הודאת בעל דין, הובאו בערך אודיתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו), איני יודע אם פרעתיך, ברי ושמא, הילך, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), טענו חיטים והודה לו בשעורים (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם) הבאנו דעה שהוא מדין הודאה), כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי דמי, כתב ידו (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו) הבאנו שיש אומרים שהוא מדין הודאת בעל דין), מודה במקצת, מודה בקנס פטור, משטה הייתי בך, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא (לא בממונות אלא באיסורים), שתיקה כהודאה.

ערכים קרובים

הוֹחֶזֶק

סומכים על מה שידוע לכולם (הסוגיא בקידושין פ).

הגדרה

לדוגמא, מעשה באשה אחת שבאה לירושלים ובנה מורכב לה על כתפה והגדילתו ובא עליה והביאום לבית דין וסקלום (קידושין פ).

דינים דומים: בחלוקת החזקות לסוגים השונים ע"ע חזקות שונות (בספיקות).

בטעמה יש מחלוקת בין האחרונים: מקור וטעם

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

(א) רובא דליתא קמן שדבר שידוע הוא נכון (בית מאיר אה"ע יט. ואפשר לומר שהוא אומדנא. וכן נחלקו לגבי כל האומדנות האם הם מבוססות בעצם על דין רוב¹).

(ב) יש אומרים חזקה דמעיקרא, והקשו עליהם שאינו דומה לזה, שבדמעיקרא ודאי לנו מה היה בעבר ויש רק ספק על ההווה, אך כאן אנו מסופקים בין על העבר ובין על ההווה (קריית ספר איסורי ביאה א).

(ג) הרוגאצ'ובר כתב שהוא הנהגה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חזקה (אות כא)), שדיני התורה לא נקבעים על פי המציאות האמיתית, אלא על פי הראיות שנראות לעינינו, וכיוון שכך נראה לנו (כגון שהוא בנה) - כך אנו פוסקים (וכן שיטתו גם בחזקת אומדנא) (וכמו שמצאנו שקשקשים של דג שאינם נראים לעין לא נחשבים לקשקשים, שפוסקים רק ע"פ מה שנראה לעינינו (תפארת ישראל עבודה זרה ב-ו בועז ג). סברתו מבוארת יותר בצפנת פענח כללי התורה והמצוות (ח"א ד"ה חזקה אות יט) לעניין חזקת אומדנא).

בסעיף זה נדון בחזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה². חוזק

רובא דליתא קמן - קונטרס החזקות (סוף סי' א אות ג) הסתפק האם הוא עדיף מהוחזק, אך כתב שבוודאי שהוחזק לא עדיף מרובא דליתא קמן.

ערכים קרובים: אנו סהדי, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקות שונות (בספיקות), חזקת אומדנא, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

הוחזק כפרן

אדם שטען שהוא פטור מחיוב ממון, והוכח ששיקר, אינו נאמן יותר על אותו ממון הגדרה (הסוגיא בבבא מציעא יז).

בריני טענות.

לדוגמא, האומר לחבירו מנה לי בידך, וחבירו טען לא היו דברים מעולם, ובאו עדים והעידו שחייב לו - הוחזק כפרן, ואינו נאמן יותר לטעון שפרע את החוב (בבא מציעא יז).

במקורו ובטעמו ישנן שלוש דעות: מקור וטעם

(א) חזקה שלאחר שהוכחש ע"י עדים והוחזק כפרן - לא היה פורעו אלא בעדים (ש"ת הרשב"א ח"ג מט, הובא בכסף משנה מלווה ולווה יד-י).

(ב) כיוון שהוחזק כפרן אין לו נאמנות לטעון פרעתי, וממילא דינו כאילו אומר איני יודע אם פרעתיך, שחייב מדין אין ספק מוציא מידי ודאי (קובץ שיעורים בבא בתרא ל).

(ג) מדרבנן (שיטה מקובצת בבא מציעא ד. תחילת ד"ה והא).

הוכחש ע"י עד אחד - אין דינו כהוחזק כפרן, אלא דווקא בהוכחש ע"י שני עדים (ש"ת הרשב"א ח"ג מט, הובא בכסף משנה מלווה ולווה יד-י).

¹ ע"ע חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

הוכחש ע"י חזקה, כגון שטען שפרע תוך זמנו, וטענה זו מוכחשת ע"י חזקת אין אדם פורע תוך זמנו - הסתפק בזה רבינו יקיר האם דינו כהוחזק כפרן (במרדכי בבא בתרא ה. סי' תסט, והוסיף שנראה למורו שהוחזק כפרן).

הוכחש ע"י עצמו, דהיינו שהודה שטען שקר - אין דינו כהוחזק כפרן (מגיד משנה טוען ונטען ג-ו).

לממון אחר הוא כן נאמן, ואינו נאמן רק לאותו ממון שבו כפר (ש"ע ח"מ עט-ה).

אם טען את טענתו הראשונה (שלא היו דברים מעולם) מחוץ לבית דין - רבינו יונה סובר שגם בזה הוחזק כפרן (הובא בטור ח"מ עט באמצעו), והר"ף והרא"ש כתבו שבזה אין דינו כהוחזק כפרן, אלא רק אם טענתו היתה בבית דין (בבא מציעא יז, וגם דעה זו הובאה בטור שם).

במלווה - בפשטות גם כן יש את דין הוחזק כפרן אם כפר במלווה, אך יש דעה שהוחזק כפרן הוא רק בפקדון ולא במלווה (דעה שהביא בעל המאור (תחילת בבא מציעא א. בדפי הר"ף לפני אמצע העמוד), ודחה את דעה זו).

יחיד מומחה, נחלקו הפוסקים האם הכופר בפניו הוחזק כפרן (כנסת הגדולה, והוסיף שהוא אפילו לדעת הרמב"ם שהודאה בפני יחיד מומחה לא מועילה. הובא בקצוה"ח ג-ג בתחילתו), או לא (ש"ע ח"מ ג-ב).

שטר מוקדם, לוה שטען עליו לא היו דברים מעולם - נחלקו הפוסקים האם הוחזק כפרן (ש"ע ח"מ מג-ז, סמ"ע שם ס"ק י"א), או שהשטר נחשב כפסול ולכן יכול לטעון לא היו דברים מעולם (ש"ך שם ס"ק יב, דן במחלוקתם קצוה"ח מג-ב).

ערכים קרובים: הכחשה (לא לגבי בעל דין אלא לגבי עדים שעדותם הוכחשה), חשוד, טענה, פסולי עדות (בדיני עדויות, ולא בטענות של בעל הדין).

הוכח תוכיח

עיי' ערך תוכחה.

הולך בזכי

האומר לשליח לשון "הולך" - מועיל לדין זכין לאדם שלא בפניו (הסוגיא בגיטין יד.).

בערך זה נדון בלשון "הולך". לדיני זכין בכלל ע"ע זכין לאדם שלא בפניו.

לדוגמא, ראובן היה חייב מנה לשמעון, ואמר ללוי "הולך מנה זה לשמעון" - אינו יכול לחזור וליטלו ממנו, משום שלוי כבר זכה במנה עבור שמעון (ש"ע ח"מ קכה-א).

החולקים בדין זה הם תנאים ואמוראים בגמרא (גיטין יד-יד; אמנם הגמרא שם דחתה את כל האוקימתות למחלוקת, אך רש"י גיטין סב: ד"ה אלמא) נקט שהיא מחלוקת בגיטין יד-יד:).

במהותו הסתפק הרשב"א האם הוא כזכי ממש שמועיל אע"פ שלא הגיע לידי המקבל, או שדינו כזכי רק לעניין שאינו יכול לחזור בו, אך צריך שיגיע לידי המקבל (רשב"א גיטין סג. ד"ה הולך. דן בדבריו קצוה"ח קכה-ג בתחילתו, והביא שם שדעת הרמ"ה והרמב"ם שאינו זככה ממש).

במתנה כתבו הראשונים שלא אומרים הולך כזכי, אלא רק בחוב ופיקדון (תוס' גיטין יב. ד"ה כל, ריטב"א גיטין יד. ד"ה לא, ש"ע ח"מ קכה-ה). ובטעם החילוק בין מתנה לחוב ופיקדון ישנן שלוש דעות:

- (א) בחוב ופיקדון הממון הוא של זה ששלחו אליו, ולכן מועילה לשון "הולך" (מאירי גיטין יד. ד"ה זה), אך במתנה שהממון של המשלח, צריך לשון מבוררת (סמ"ע ח"מ קכה-כב).
 - (ב) בין במתנה ובין בחוב ופיקדון אנו מסופקים אם הולך כזכי. ולכן בחוב ופיקדון פוסקים לקולא שהולך כזכי כיוון שעומדים לפירעון, אך במתנה, שאינה עומדת לפירעון - לא פוסקים שהולך כזכי (ריטב"א גיטין סג: (ד"ה ולענין) בדעת העיטור).
 - (ג) בחוב ופיקדון היא זכות גמורה לקבל את הממון, אך במתנה יש צד שחובה היא לו משום ששונא מתנות יחיה (ראב"ן גיטין יד: ד"ה הולך מנה לפלוני מתנה).
- אמנם רש"י (גיטין יד. ד"ה ה"ג) כתב שגם במתנה הולך כזכי.

במתנת שכיב מרע הולך כזכי. בטעם הדבר נחלקו המפרשים האם הוא משום שדברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין (רשב"א גיטין יד: ד"ה ובשכיב). או שאינו מדין דברי שכיב מרע, שהרי כאן נתן במסירה והוציא את הממון מידיו (טור ח"מ קכה בשם הרמ"ה), אלא שאנו אומרים שזה שטעה ונקט לשון "הולך" הוא מתוך שנבהל מחמת מיתתו (סמ"ע ח"מ קכה-לד).

הסתפק הקצוה"ח האם בשכיב מרע הולך כזכי רק במוסרו לו מיד ליד, או אפילו אם לא מוסרו לו מיד ליד (קכה-ה תחילת ד"ה ויש).

תן - נחלקו הראשונים אם דינו כהולך שלא מועיל במתנה (תוס' גיטין יב. ד"ה כל), או שמועיל גם במתנה (רמב"ם זכיה ומתנה ד-ד. והשו"ע ח"מ קכה-ז, ח הביא את המחלוקת). תן כזכי מועיל רק כשיש את שני התנאים הבאים (תוס' גיטין יא: ד"ה כל):

- (א) דעת אחרת מקנה (ולא במציאה).
- (ב) שמוסר לו מיד ליד.

לשונות נוספות - "שא מנה זה לפלוני" או "יהא מנה זה לפלוני" - דינם כהולך (רמ"א ח"מ קכה-א).

ערכים קרובים: זכין לאדם שלא בפניו, שליחות.

הוצאה מרשות לרשות

אסור להוציא בשבת חפץ מרשות אחת לרשות אחרת (הסוגיא בשבת ב-ט).

לדוגמא, אסור לאדם שעומד בתוך הבית (רשות היחיד) להוציא חפץ אל אדם שעומד בחוץ (רשות הרבים) (שבת ב.).

במקורה ישנן שלוש דרשות (ותוס' שבת ב. ד"ה פשט) ביארו למה צריך את שלושתן):

- (א) במשכן הורידו קרשים מהעגלה (רשות היחיד) לקרקע (רשות הרבים), ואת מלאכות שבת לומדים מהמשכן (שבת מט:).
- (ב) הפסוק "ויצו משה ויעבירו קול במחנה לאמור איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש" (שמות לו-ו), ודורשת הגמרא (שבת צו:): שמשה אסר עליהם להביא עוד נדבה משום הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים.
- (ג) הפסוק בפרשת המן "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" (שמות טז-כט) ודורשים "אל יצא" - אל יוציא (עירובין יז:). לרש"י (שם ד"ה אל יצא כתיב) הוא רק להוציא, ולמסקנה נדחה לימוד זה, אך לתוס' (שם ד"ה לאו ושבת ב. ד"ה פשט) הוא גם למסקנה.

במהותה חקרו האחרונים שלוש חקירות:

- (א) המלאכה היא ההעברה מרשות לרשות, או העקירה וההנחה (המידות לחקר ההלכה ד-ט בשם הגר"ח מברסק: רק העקירה וההנחה. פרי משה שבת ל-ב).
- (ב) המלאכה היא הוצאת החפץ מהרשות הקודמת, או הכנסתו לרשות החדשה (מי טל הוצאה לח).
- (ג) המלאכה היא שינוי בחפץ - שמקומו (רשותו) של החפץ השתנה, או שינוי ברשות - שברשות הקודמת היה חפץ ונעשה חלל, וברשות החדשה היה חלל ונעשה חפץ (מי טל הוצאה לט).

הוצאה מלאכה גרועה היא, דהיינו שיש בה חידוש, כך כתבו הראשונים. אמנם נחלקו הראשונים מהו החידוש בה: תוס' ביארו שהחידוש הוא שיש חילוק בין מוציא מרשות היחיד לרשות הרבים לבין מוציא מרשות היחיד לרשות היחיד (תוס' שבת ב. ד"ה פשט. והרמב"ן הוסיף שברשות היחיד מותר לישא אפילו משא גדול, ולרשות הרבים אסור להוציא אפילו כגרוגרת (הרמב"ן הראשון במסכת, וכן כתב הרשב"א)). והאור זרוע (ח"ב פב בשם ר"ח) כתב שיש בה חידוש משום שלא נעשה שינוי בחפץ, שהרי החפץ לא השתנה ע"י ההוצאה מרשות לרשות.

הנחה - חקר האפיקי ים (ח"ב ד-ח ד"ה והנלע"ד) האם היא חלק מהמלאכה או שהיא רק גזירת הכתוב. דהיינו, האם אדם שעקר ולא הניח לא עשה את מלאכת ההוצאה כלל, או שעשה את מלאכת ההוצאה, ורק גזירת הכתוב שפטור.

הנחה על צידי כותל שהחפץ דבוק בו, נחלקו בתוס' האם נחשב שמונח על צידי הכותל או שכיוון שרואה פני הקרקע נחשב שמונח עליה. ונפק"מ אם צריך שיהיה בצידי הכותל ארבעה על ארבעה טפחים (תוס' שבת ז. ד"ה וטח).

הכנסה (מרשות הרבים לרשות היחיד) וכן העברת ארבע אמות ברשות הרבים, לרמב"ם (שבת יב-ח) הן גם כן אבות, ולתוס' (שבת ב. ד"ה פשט) הן תולדות של הוצאה (מנחת חינוך מוסד השבת לט [א]. וכן מפשט הגמרא שבת צו: מוכח שהכנסה היא תולדה).

ערכים קרובים: העברת ארבע אמות ברשות הרבים, כרמלית, לבד, מוקצה, מלאכות שבת (לגבי איסור עשיית מלאכה בכלל), מקום פטור, קלוטה כמי שהונחה, רשות היחיד, רשות הרבים (בשבת).

הזמנה

עדים שהעידו על דבר שקרה בזמן ובמקום מסויימים, ובאו עדים אחרים והעידו שבאותו הזמן היו העדים הראשונים עמם במקום אחר, ואינם יכולים לדעת את העדות (הסוגיות במכות פרק א, האריך בזה המרחשת סוף ח"א בקונטרס בעניין הזמה).

לדוגמא, עדים העידו על אדם שלווה מחבירו (או הרג את חבירו) ביום ראשון בחצות בירושלים, ובאו עדים אחרים והעידו שביום ראשון בחצות עמנו הייתם בלוד, וא"כ אינכם יכולים להעיד שהוא לווה בירושלים, אמנם איננו יודעים האם באמת לווה בירושלים.

מקור וטעם מקור הדין מפורש בתורה: "כי יקום עד חמש באיש לענות בו סרה. ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה', לפני הכהנים והשופטים אשר יהיו בימים ההם. ודרשו השופטים היטב, והנה עד שקר ענה באחיו. ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו, ובערת הרע מקרבך" (דברים יט-טז).

בטעם שהעדים האחרונים (המזימים) נאמנים יותר מהראשונים (הזוממים), ואינו כדין הכחשה (שאומרים "ראינו שלא הלווה לפלוני")¹ שבה האחרונים לא נאמנים יותר מהראשונים, נחלקו המפרשים:

א) הוא חידוש, דהיינו גזירת הכתוב (רמב"ם עדות יח-ג, שו"ת מהר"ט (ח"ב אה"ע לז באמצע ד"ה אלא) בשם מהר"ר לוי. ולשיטה זו זוהי כוונת דברי רבא שעדים זוממים הם חידוש, והוא לכ"ע ולא רק לרבא (כסף משנה עדות יח-ג, ולחם משנה יח-ב בדעת הרמב"ם).

ב) הוא סברא, שכיוון שהאחרונים מעידים על גופן של עדים, שמעידים עליהם "עמנו הייתם", הרי הוא כמו שהאחרונים יעידו על הראשונים שחיללו שבת או שהם פסולי עדות, שפשוט שהאחרונים נאמנים והראשונים לא נאמנים על עצמם, שהם נוגעים בעדותם (לחם משנה עדות יח-ב בדעת הטור, דעת המהר"ט עצמו בשו"ת שם. ולשיטה זו על דברי רבא שעדים זוממים הם חידוש - יש שלושה תירוצים: [א] זוהי רק דעת רבא ואין הלכה כמותו (לחם משנה עדות יח-ב בדעת הטור), [ב] זה עצמו החידוש, שהזמה נחשבת על גופן של העדים ולא על העדות כדין הכחשה (נתיב"מ לח-ב ד"ה איכא), [ג] החידוש הוא על העונש "כאשר זמם" (דעת המהר"ט עצמו בשו"ת שם).

בנפשות, מכות וממונות פשוט שיש דין הזמה. בדינים שונים

באיסורים, כגון שהעידו שנתנסך יינו של פלוני והוזמו, כתב הקצוה"ח שגם בזה יש דין הזמה וחייבים לשלם לו את דמי היין ("כאשר זמם") (לח-ד בתחילתו. והשערי יוסף ו-ט ואבן האזל נזקי ממון ח-ג הביאו ראייה לשיטתו). והמנחת חינוך והנתיב"מ סוברים שאין באיסורים הזמה, אמנם נחלקו בטעם לזה: המנחת חינוך הסביר שהרי אין העדים נעשים זוממים עד שיגמר הדין, ו"גמר דין" נקרא רק בדיני נפשות מכות וממונות, אבל איסורים לא נקראים דין אלא הוראה (לז-ד [ה] ד"ה והנה). והנתיב"מ הסביר שכיוון שבאיסורים אין צריך עדות בפני בית דין, לא חידשה בהם התורה דין הזמה (לח-ב סוף ד"ה איכא (בלשון אפשר).

שטר - הר"ף כתב שהזמה מועילה לפוסלו, ובעל המאור כתב שאין הזמה בשטר. וביאר הר"ן את דעת המאור, שהזמה היא חידוש ואין לך בו אלא חידוש, שנאמרה רק בעדות בעל פה ולא בשטרות. אמנם הש"ך (ח"מ לח-ב) כתב שגם בעל המאור מודה שהמזימים פוסלים את השטר, וכוונתו היא רק שעדי השטר אינם נענשים ב"כאשר זמם", וא"כ אינו חולק על הר"ף (בכל זה דן הקהילות יעקב סנהדרין יח בתחילתו ד"ה הבעה"מ).

בהיזק שמוזיק פטור עליו, עדים זוממים חייבים בכל זאת. לדוגמא, עדים שהעידו שנתנסך יינו של פלוני והוזמו חייבים, אע"פ שהמנסך יינו של חברו פטור, שהרי ההיזק אינו ניכר (חידושי הגר"ח מטעלז בבא קמא בעניין חיובי עדים זוממים, מוכיח מהקצוה"ח לח-ד בתחילתו (שכתב שהמעידים שנתנסך יינו חייבים)).

עדים שלא באו לחייב אדם, כגון שהעידו שלא הרג את הנפש, וכן שהעידו על עדות החודש - לרעק"א לא שייך עליהם דין הזמה (בשו"ת מהדורא קמא קעו), ולקובץ שיעורים יש בהם הזמה (בבא בתרא שכו, והביא גם את הרעק"א).

עד שהוזם הוא רשע סתם, ואינו רשע דחמס. ולכן להלכה (כאביי) שכל רשע - ולא רק רשע דחמס - פסול לכל עדות שבתורה, כך גם עד שהוזם (מנחת חינוך לז-ד [ו] ד"ה היצא).

הזמה שלא בפני המוזמים אינה הזמה, ואין בהם דין כשאר זמם. ונחלקו הראשונים האם במקרה זה גם אינם נפסלים לעדות (רמ"ה שהובא בשו"ת זכרון יהודה לר"י בן הרא"ש), או שכן נפסלים (רמב"ן שהובא בשו"ת הריב"ש רסו). ובסברת מחלוקתם ביאר הקובץ שיעורים (בבא

¹ בפרטי דין הכחשה הארכנו לקמן בסעיף "הזמה והכחשה".

בתרא קג) שנחלקו האם האדם נחשב בעל דין כשבאים לפוסלו לעדות, וא"כ צריך לפוסלו דווקא בפניו, או שאינו נחשב בעל דין לעניין זה, וא"כ אפשר לפוסלו גם שלא בפניו.

כשהזוממים מכחישים את טענת המזימים וטוענים "לא הייתם עמנו", יש מי שחידש שאין בזה דין הזמה, וכל דין הזמה נאמר רק כשהם שותקים (ר"ח מכות ה. על המשנה, בשם רבותינו הגאונים). וכל המפרשים חלקו עליו.

עד אחד שהעיד שהנתבע חייב ממון, וחייבו שבועה, ולא היה יכול להישבע ושילם (שמתוך שאינו יכול לישבע משלם), ואח"כ הוזם העד, יש בו דין הזמה (קצוה"ח לח-ה הוכיח כך מתוס', אך היסס בדבר, כי לשון הפסוק מדברת על שני עדים. וכן הוכיח המנחת חינוך (לז-ד [ה] ד"ה עוד) מהרמב"ם).

אשה ועבד שנאמנים לעדות אשה (להעיד שבעלה מת) ולטומאה (לאוסרה לבעלה), אין בהם דין הזמה, מפני שהפרשה מדברת רק על אנשים - "ועמדו שני האנשים" (דברים יט-ז), ולא על אשה ועבד, שאינם בגדר עדות (מנחת חינוך לז-ד [ה] ד"ה וגם, וסיים בצ"ע).

עדים שהתברר שהם פסולים אין בהם דין הזמה. וחקר האפיקי ים (ח"א כב-ג), האם הטעם הוא שנאמר "והנה עד שקר העד וגו' ועשיתם לו", ומשמע שהתורה חייבה רק עדים כשרים (ש"ע"ד פירושו עד כשר), או שכיוון שהתברר שהם פסולים, א"כ כל הגמר דין היה בטעות, ויוצא אפוא שלא נגמר דינם (ואין העדים נעשים זוממים עד שיגמר הדין). ונפק"מ במקרה שבעלי הדין קיבלו על עצמם עדים קרובים או פסולים: לטעם שכתוב "עד" גם במקרה זה אינם עדים כשרים, ולא יוזמו, אך לטעם שלא נגמר דינם - כאן נגמר דינם, ויוזמו (אפיקי ים שם סק"ד. והמנחת חינוך (לז-ד [ה] ד"ה וכבר) סובר שאין בהם הזמה).

עונשם של עדים זוממים - "כאשר זמם לעשות לאחיו" - הוא קנס (רמ"א ח"מ לח-א). עונשים

בטעם לעונש זה כתב המהרי"ט שהוא חידוש (בשר"ת ח"ב אה"ע לז באמצע ד"ה אלא').

במהות העונש "כאשר זמם" חידש הקובץ שיעורים (כתובות קז, קח) שאינו על שום עבירה (ואפילו אינו דומה ללאו שאין בו מעשה, ששם יש עבירה ורק אין מעשה), אלא שהחוב שרצו לחייב את הנתבע עובר אל הזוממים (אמנם הגר"ח (בסטנסיל רכד) חקר בזה האם חיובם משום מזיק, וחידשה תורה שחייבים אע"פ שלא הזיקו, או שהוא חידוש מיוחד). וע"פ יסוד זה מובן טעמם של שלושה דינים:

א) אין העדים נעשים זוממים עד שיגמר הדין - שרק אז חל כבר העונש על הנתבע, ולכן העונש יכול לעבור אל העדים.

ב) עדים זוממים אין צריכים התראה (כתובות לג). - שהרי התראה באה על עבירה, וכאן עונשם אינו על העבירה.

ג) "כאשר זמם" מוגדר כממון ולא כקנס, ואע"פ שאינו כשיעור הנזק שהזיקו לנתבע - משום שעונשו של הנתבע היה צריך להיות ממון, ו"כאשר זמם" מקבל את הגדרת עונשו של הנתבע שעבר אל העדים.

כאשר זמם ולא כאשר עשה, כלומר, אם הנידון כבר נענש - הזוממים פטורים מעונש (מכות ה:). ובטעם לזה חקר הגר"ח האם הוא משום שכבר נעשה בו העונש, או משום שאינו "זמם לעשות", שהרי כבר עשו זאת בפועל (עדות כ-ב ד"ה אלא דבעיקר).

¹ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם) שיש שהסבירו באופן אחר את החידוש בדין הזמה.

כשהעידו שהאדם חייב ממון, אך לא היו יכולים לחייבו לשלם, כגון שהעידו זה שלא בפני זה, שיכולים לחייב רק שבועה - לנודע ביהודה פטורים מ"כאשר זמם" כי בפועל לא היו יכולים לחייבו ממון, ולבית הלוי חייבים כי באו לחייבו ממון, ורק שע"י שבועה הנתבע נאמן להכחיש את העד ולפטור את עצמו (אמנם כשמעיד רק עד אחד לכ"ע פטור כי ע"י עד אחד לא נגמר הדין) (ח"ג ה-ז, והביא גם את הנודע ביהודה).

משלשים בממון, כלומר העדים מתחלקים ביניהם בחיוב התשלומין (מכות ה. במשנה). והסתפק האחיעזר (ח"ג פ ד"ה גס) מה הדין כשאין לאחד מהעדים לשלם, האם העד השני מחויב לשלם את כל הסכום, שהרי לכאורה החיוב על כל אחד מהם בשלמות.

המלקות הם עונש על שהעידו שקר בבית דין, וחיוב התשלומין הוא על הממון שרצו להפסיד את הנתבע (אור שמח מעילה א-ג ד"ה התמיה).

מיטב - עדים זוממים שרצו לחייב זיבורית או בינונית - נחלקו הראשונים האם משלמים ממיטב (תוס': ישלמו מיטב, תוס' הרא"ש והמאירי: לא ישלמו מיטב. דן במחלוקתם קונטרסי שיעורים בבא קמא ז-ג).

אין עונשים מן הדין (מכות ה:). וכתב הריטב"א שגם לדעות שכן עונשים מן הדין, בכאשר זמם אין עונשים מן הדין (דן בדבריו הקונטרסי שיעורים בבא קמא ב-ז).

לא תענה - עדים זוממים עוברים עליו, אך אין לוקים עליו משום שהוא לאו שאין בו מעשה (מכות ב:). והירושלמי סובר שכן לוקים עליו (כתובות ד-ד [כו:]).

החילוק בין הזמה להכחשה הוא שהזמה היא בעדים עצמם, שאומרים "עמנו הייתם, אך על העדות עצמה איננו יודעים אם היתה או לא", והכחשה היא על העדות עצמה, שאומרים "דבר זה לא היה" (רמב"ם עדות יח-ב).

הזמה והכחשה

עדים שהזמנו נפסלים להעיד, אך עדים שהוכחשו כשרים להעיד (רמ"א חו"מ לח-א).

בהזמה מאמינים לעדים האחרונים יותר מלראשונים ובהכחשה הם שווים, ובטעם לזה עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

בעדויות רבות דנו המפרשים האם נחשבות הזמה או הכחשה:

(א) כשמעידים שהזוממים לא היו כאן, אבל אינם מעידים שהיו במקום אחר - לדעת המהר"ט היא הזמה, כי היא בגופן של עדים (כשאר הזמה) ולא בעדות (כהכחשה) (בשר"ת ח"ב אה"ע לו ד"ה אמנם בעניין השני). ולדעת מהרלב"ח היא הכחשה, כיוון שיוצא מדבריהם שהמעשה לא היה (הביאו שם בד"ה איברא).

(ב) כשמעידים "היינו עמכם ולא ראיתם" - לנתי"מ (לח-א) היא הכחשה ולתומים היא הזמה (הובא בנתי"מ שם).

(ג) כשמעידים "עמנו היה המלווה או הלווה באותו הזמן" - נחלקו הראשונים האם היא הזמה, כי עוקרים את העדות לגמרי (והכחשה היא רק כשאומרים "עמכם היינו ולא היתה העדות באותו אופן שאתם אומרים"), או שהיא הכחשה, כי הזמה היא רק על העדים עצמם (תלמידי רבינו יונה בשיטה מקובצת כתובות כ. ד"ה אין מזימים, וכתבו שהעיקר כדעה השנייה).

(ד) כשמעידים "באמת הייתם שם אך לא ראיתם את העדות" - התומים כתב שהיא הזמה, דמאי שנא "הייתם במקום אחר" ומאי שנא "הייתם באותו מקום ולא ראיתם" (לח בתחילתו, תחילת פה. בדפיו, במקרה שאומרים "היינו עמכם כל היום וראינו שלא ראיתם את העדות"), אך למחר"ם שיף היא הכחשה (סנהדרין ט: ד"ה בא"ד א"נ, בסוף עמוד 68 בסוגריים עגולות, במקרה שמתווכחים האם בזמן העדות היה נהורא בריא).

(ה) כשמעידים "עמנו היו גם העדים וגם הלווה (או המלווה, או הרוצח וכו'), דהיינו הזמה והכחשה כאחת" - נחלקו המפרשים בדעת הרמב"ם (עדות יח-ב:). ללחם משנה (שם בתחילתו)

ולמנחת חינוך (תקד-א [ב]) אינה הזמנה, ולמהר"י בן לב (הובא בלחם משנה שם בסופו) היא כן הזמנה (והמנחת חינוך שם הוסיף שהחינוך לא גילה את דעתו בזה).

ערכים קרובים: דרישה וחקירה, הכחשה, חצי דבר, נוגע, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, עדות שאי אתה יכול להזימה, עדים, פסולי עדות.

הזמנה

הפנין שהוקצה לשימוש מסויים האוסר בהנאה, נאסר ע"י החקצאה (הסוגיות בברכות כג: וסנהדרין מז:).

בדיני תשמישי קדושה ואיסורי הנאה.

דוגמא להזמנה בתשמיש קדושה: הקצה סודר על מנת לצור בו תפילין - אסור לצור בו זוזים (ברכות כג:).
דוגמא להזמנה באיסורי הנאה: ארג בגד לצורך מת (סנהדרין מז:).

דינים דומים: כל העומד¹ (כגון כל העומד לשרף כשרוף דמי) - הזמנה אינה מדין כל העומד, שבכל העומד אנו דנים על פעולה שלא קרתה בפועל אך קיימת בכח, אך בהזמנה אנו דנים על התואר של הדבר, ולא על פעולה. כגון האורג בגד למת, שתוארו של הבגד הוא "בגד המזומן למת". לכן הרבה ראשונים פוסקים כל העומד, אך פוסקים שהזמנה לאו מילתא (המידות לחקר ההלכה יט-מ).

החולקים בדין זה הם אב"י ור"בא, שלאב"י הזמנה מילתא היא, דהיינו הזמנה מועילה גם אם לא השתמש בחפץ לצורך זה (למשל, הזמין את הסודר לצורך התפילין, גם אם עדיין לא צר בו את התפילין). ולר"בא הזמנה לאו מילתא היא, דהיינו הזמנה מועילה רק אם השתמש בחפץ לצורך זה (למשל, שגם הזמין את הסודר וגם צר בו את התפילין) (ברכות כג: סנהדרין מז:). והלכה כר"בא (ש"ע א"ח מב-ג).

באופן ההזמנה נחלקו המפרשים לשלוש דעות (ביאור הלכה מב-ג ד"ה סודר דאזמניה):
(א) צריך נטילה ודיבור (כגון ליטלו ולומר "זה יהיה לתפילין") (תוס' סנהדרין מח. ד"ה נתנו).

(ב) צריך דיבור (דך החיים).

(ג) די במחשבה (פרי מגדים הסתפק בזה).

ההזמנה צריכה להיות על דעת להשתמש בו לעולם (כגון להשתמש בסודר לעולם לצורך התפילין), אך המעשה ("צר ביה") די שיהיה פעם אחת (ש"ע א"ח מב-ג).

חזרה בדיבור - אם הזמינו, וקודם שעשה בו את המעשה (כגון לפני שצר בו את התפילין) חזר בו מההזמנה בדיבור - חזרתו מועילה מדין אתי דיבור ומבטל דיבור (ביאור הלכה מב-ג ד"ה תפילין חד זימנא).

תנאי מועיל בהזמנה, ולכן אם התנה על הסודר מתחילה שיצור בו זוזים - מותר (רמ"א א"ח מב-ג).

שאלה - נחלקו האחרונים האם מועיל להישאל על ההזמנה ולהתיר אותה: המנחת חינוך (שנז-א [י] בקומץ המנחה) והמהרש"ם (ח"ד קיא) כתבו שמועיל להישאל, וממילא ההזמנה בטילה ונחשב כצר ביה ולא אזמניה, שמותר. אך החלקת יואב (ח"א א"ח ה בסופו) כתב

¹ ע"ע כל העומד.

ששאלה לא מועילה בהזמנה, משום שהזמנה לא חלה רק ע"י דיבור אלא צריכה גם מעשה (צר ביה), ושאלה לא מועילה בדינים שצריכים מעשה, כמו שאינה מועילה בקידושין.

ערכים קרובים ערכים קרובים: איסורי הנאה, אמירה לגבוה, נדר.

הידור מצווה

הגדרה מצווה לקיים את המצוות באופן נאה (הוזכר בשבת קלג:).

לדוגמא, מצווה לעשות סוכה נאה, לולב נאה, שופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה (שבת קלג:).

החולק על דין זה הוא לכאורה אבא שאול, שמהפסוק "זה א-לי ואנווה" (שמות טו-ב) דורש דרשא אחרת - הווי דומה לו, מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום (שבת קלג:). אך השאגת אריה (נ ד"ה ועוד) ביאר שגם אבא שאול דורש מפסוק זה את דין הידור מצווה, אלא שהוא מוסיף לדורש גם "הווי דומה לו".

להלכה יש דין הידור מצווה (רמב"ם תפילין ז-ד, שופר וסוכה ולולב ז-ו, ש"ע א"ח תרנו-א).

מקור וטעם מקורו מהפסוק "זה א-לי ואנווה" (שמות טו-ב) - התנאה לפניו במצוות (שבת קלג:). ונחלקו המפרשים האם הוא מדאורייתא (חידושי אנשי שם ברכות לח. בדפי הר"ף) או מדרבנן (ריטב"א סוכה יא:; ב"י א"ח תרנו. דן בזה שדי חמד ח"ג כ-קמט עמוד 237). ונפק"מ לספק במצוות הידור - האם הוא ספיקא דאורייתא ולחומרא או ספיקא דרבנן ולקולא (ב"י שם).

דינו הוא בפשטות רק לכתחילה, אך בדיעבד יוצא ידי חובה גם אם לא הידר (תוס' סוכה כט: ד"ה לולב). אמנם הבה"ג חידש שאם לא הידר לא יצא ידי חובה, ולכן כתב לגבי הדין שנוטלים לולב כדרך גדילתו (ולא להופכו), שהוא מדין הידור מצווה ואם הפכו לא יצא ידי חובה (הובא באוצר הגאונים סוכה מה:; והוסיף שאפשר שאינו מדין הידור וא"כ כן יצא ידי חובה. וכן מרש"י סוכה כט: (שהתוס' הנ"ל הביאוהו והקשו עליו) משמע שיש בהידור דינים שפוסלים גם בדיעבד).

במהותו חקרו רבים האם הוא מצווה נפרדת או חלק מכל מצווה. לדוגמא, ראובן נטל אתרוג כשר ושמעון נטל אתרוג מהודר: האם את מצוות הנטילה שניהם קיימו בשווה, אלא ששמעון קיים מצווה נוספת - מצוות הידור, או ששמעון קיים את מצוות הנטילה עצמה באופן טוב יותר (משנת יעבץ א"ח סז ד"ה והנה יש להסתפק, עיון בלומדות ב "הידור מצווה", ברכת אברהם סוכה יא: סי' "הידור מצווה" ב הביא גר"ז).

בגדרו חקר הברכת אברהם (סוכה יא: סי' "הידור מצווה" ה) האם המצווה היא שיהיה יפה למראה העיניים או שיהיה מובחר. ויש מי שחידש שיש בו שני דינים: בחפצא של המצווה, ובעשיית המצווה (מנחת אשר שמות כה-ב בתחילתו).

בידנים שונים הידור בנר חנוכה - חקרו האם הוא מדין הידור כללי ככל המצוות, או דין מיוחד בחנוכה, שכן תיקנו את מצוות נר חנוכה (משנת יעבץ א"ח עד-א ד"ה ונראה וד"ה בדעת: מחלוקת תוס' ורמב"ם. מנחת אשר בראשית נד-א ד"ה נראה: דין מיוחד בחנוכה).

סיפור יציאת מצריים - חקרו האם המצווה להרבות בסיפור היא מדין הידור מצווה, או שהיא חלק ממצוות סיפור יציאת מצריים עצמה (כמו מרבה בתרומה, שכל חלק מהתרומה הוא תרומה עצמה, ולא רק הידור) (ברכת אברהם פסחים קיח. סי' "מצוות סיפור" ג).

לפנים משורת הדין - דינו כהידור מצווה, שצריך להוציא עליו רק עד שליש בדמיו (שדי חמד ח"ג ל-כט (ד"ה וכתב) עמוד 282).

זריזים מקדימים למצוות (שהיו מצווה לא משהינן) - נחלקו הפוסקים מה עדיף: הידור מצווה, או זריזות למצווה. כגון שיש לו כעת אתרוג כשר, ואם ימתין ישיג אתרוג מהודר - ויש בזה שלוש דעות (שדי חמד ח"ג ל-קמא-ו עמוד 343):
(א) הידור מצווה עדיף, וימתין לאתרוג המהודר.
(ב) זריזים עדיף, ויטול מייד את האתרוג הכשר.
(ג) תלוי כמה זמן יצטרך להמתין לאתרוג המהודר - אם הוא זמן מועט ימתין, ואם הוא זמן מרובה יטול מייד את האתרוג הכשר.

המזיק אתרוג מהודר, חידש המהר"ם מינץ (קיג) שיכול לשלם לניזק אתרוג כשר שאינו מהודר. אך חלקו עליו האחרונים וכתבו שצריך לשלם אתרוג מהודר (משנה למלך מעשה הקרבנות טזז וחכם צבי כק, מחלוקתם הובאה בבאר היטב ושערי תשובה א"ח תרנו, ובפתחי תשובה אה"ע לא).

ערכים קרובים: ביזוי מצווה, מצוות.

היוצא מן הטמא

עייך ערך יוצא מן הטמא.

היזק ראייה

נזק שנגרם מהסתכלות של אדם לתוך רשותו של חברו (הסוגיא בבבא בתרא ב:ג.).
לדוגמא, שותפין שחלקו את החצר - יכול האחד לכופ את חברו לבנות כותל ביניהם, כדי שחבירו לא יסתכל לתוך רשותו (בבא בתרא ג.).

החולק על דין זה הוא בעל הלישנא קמא (בבבא בתרא ב:), שסובר שהיזק ראייה לא שמיה היזק. ורק בעל הלישנא בתרא סובר ששמיה היזק. והלכה ששמיה היזק (שו"ע ח"מ קנז-א).

במהותו ישנם שלושה עניינים (קהילות יעקב בבא בתרא ה ד"ה ונראה):
(א) היזק גופו - שמתבייש מכך שחבירו רואהו שעושה דברי צניעות.
(ב) היזק ממונו - שמצמצם את תשמישי החצר, שלא יכול לעשות בה דברי צניעות.
(ג) איסורא - שאסור להסתכל בחצר חבירו (אבן האזל שכנים א-ב: רמב"ם - היזק גופו, ראב"ד - מניעת השתמשות. וכן חקר בשיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד עז האם הוא נזקי גופו או נזקי ממונו (שמונע את ההשתמשות)).

טעם הדעה שלא שמיה היזק הוא שיכול להיזהר לא לעשות דברי צניעות בחצירו (אך הוא מודה שהסתכלות בשעה שכן עושה דברי צניעות היא היזק, אלא שיכול להיזהר מכך) (קהילות יעקב בבא בתרא ה).

בטעם הדעה ששמיה היזק חקרו בין שתי אפשרויות:
(א) אי אפשר להיזהר שלא לעשות דברי צניעות בחצירו.
(ב) אפשר להיזהר שלא לעשות דברי צניעות בחצירו, אלא שזה גופא ההיזק - שמונעו מלהשתמש בחצירו לכל צרכיו (קהילות יעקב בבא בתרא ה וחזון יחזקאל בבא בתרא א-ה חקרו בין שני הצדדים. סמ"ע ח"מ שעח-ד: מניעת ההשתמשות).

בגדר ההיזק כתב הרמב"ן (בבא בתרא יח: ד"ה נקטינן) שהוא גירי דיליה. ויש אומרים שהוא נקרא היזק דממילא, ונפק"מ מכך שאם נעשה בהיתר (כגון שהיה בית מפסיק ביניהם ולאחר זמן נפל) - על הניזק להרחיק את עצמו (רמ"א ח"מ קנד-טז בשם יש חולקים).

החייב לבנות כותל בין שני שותפין שחלקו הוא תביעת ממון, וכמו אדם שחייב לחבירו סכום כסף, ולכן שייכת מחילה על חיוב בניית כותל (רא"ש בבא בתרא פרק א ס' ב, דן בדבריו קובץ שיעורים בבא בתרא א).

חזקה - נחלקו הראשונים האם יש חזקה שלא בנה כותל, ויכול לטעון שחבירו מחל לו, וחבירו לא יוכל יותר לכפות אותו לבנותו (דן בזה קהילות יעקב בבא בתרא ה). בדעה שאין חזקה נאמרו שלושה טעמים: (א) אין חזקה משום שכאן כל אחד מהם ניזוק מחבירו, ויכול לטעון "לא מחיתי משום שלא היה לי למחות יותר ממך". (ב) אין חזקה משום שההיזק כאן תדיר, והוא כקוטרא ובית הכיסא, שכיוון שהיזקם קשה אין בהם חזקה (שתי הדעות הללו הובאו ברא"ש בבא בתרא ס' ב). (ג) אין חזקה משום שהוא היזק ממילא בלא עשיית מעשה (שר"ע ח"מ קנד-ח).

ערכים קרובים: גירי דיליה, גרמא וגרמי, הרחקת נזיקין, כותל שבין שני שותפין, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק).

חיזק שאינו ניכר

אדם שהזיק את ממון חבירו בנזק שאינו נראה לעיניים – פטור (הסוגיא בגיטין נג, בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים בבא קמא א).

לדוגמא, מטמא תרומה של חבירו, מדמע תרומה בחולין של חבירו, מנסך יין של חבירו (גיטין נב).

החולק על דין זה הוא חזקיה שסובר שהיזק שאינו ניכר שמיה היזק. והלכה כרבי יוחנן שלא שמיה היזק (גיטין נג).

בטעם שפטור נחלקו הראשונים לשלוש שיטות (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר): (א) משום שאנו לא רואים את ההיזק, כגון במטמא תרומה, שלא רואים אם הפרי טמא. ולשיטה זו, במקרה שהפירות רטובים, שאנו כן רואים את ההיזק, שהרי רואים שהפרי הוכשר לקבל טומאה - הוא כן היזק ניכר, וחייב (ר"י בתוס' בבא בתרא ב: ד"ה וחייב: בפירות רטובים נחשב שניכר, מוכח שתלוי בראייה).

(ב) משום שהחומר של החפץ לא ניזוק, כגון במטמא תרומה של חבירו, שהפרי נשאר שלם. ולשיטה זו אפילו אם הפירות רטובים הוא היזק שאינו ניכר, שהרי עדיין הפרי נשאר שלם (רמב"ם חובל ומזיק ז-א: "לא נשתנה הדבר ולא נפסדה צורתו", רש"י גיטין נג. ד"ה היזק שאינו ניכר: "שלא נשתנו מכמות שהיו". קובץ שיעורים בבא קמא קכח חקר בין שני הצדדים הללו, ותלה זאת גם במחלוקת אמוראים).

(בביאור המחלוקת בין שתי השיטות הללו מצאנו שני הסברים: [א] נחלקו האם עיקר החפץ הוא החומר שלו, וא"כ הטעם שפטור הוא שהחומר שבו לא ניזוק, או שעיקר החפץ הוא השווי שלו, והרי שוויו כן ניזוק,

וע"כ פטור רק משום שלא נראה לעינינו (הגר"ד בבא קמא תחילת ג.)¹. [ב] נחלקו האם פטור היזק שאינו ניכר הוא משום שהיזק כזה לא נחשב להיזק, וא"כ תלוי בחומר, או שבהיזק כזה האדם לא נחשב למזיק, וא"כ תלוי בראייה (קונטרסי שיעורים בבא קמא א-יד).
ג) משום שדיני נזיקין נפרדים מדיני איסורים (ומצוות), ולכן לגבי נזיקין לא מתחשבים באיסורים, וממילא בהיזק שאינו ניכר, שהוא נובע מאיסורים - לא נחשב היזק (מאירי גיטין מ; כך ביאר בדעתו הקונטרסי שיעורים בבא קמא א-טז).

לכתחילה - חידוש רש"י (גיטין נג: ד"ה מטמא) שמדאורייתא אין אפילו איסור להיזק פרטי הדין לכתחילה. והחתם סופר (שם) נשאר עליו בצע"ג (דן בזה בקונטרסי שיעורים בבא קמא א-יח).

המזיק במזיד חייבוהו חכמים לשלם, כדי שלא יהא כל אחד הולך ומטמא טהרותיו של חבירו (גיטין נג). וחקרו האם מדרבנן נחשב היזק, או שהוא רק קנס (אך אינו היזק) (קונטרסי שיעורים בבא קמא א-כ).

שוחט שעישה בבהמת חבירו ספק טריפות פטור מדין היזק שאינו ניכר, שיכול לומר "קים לי כדעה שאינה טריפה", וממילא מה שאסור לאוכלה הוא היזק שאינו ניכר (אור שמח שכירות י-ה, דן בדבריו קונטרסי שיעורים בבא קמא ו-ג).

גוי, הסתפק הקונטרסי שיעורים (בבא קמא א-יז) האם פטור בהיזק שאינו ניכר. אנשים

ערכים קרובים: אדם המזיק, גרמא וגרמי, מוסר, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור ערכים קרובים" דנו במקור האיסור להיזק). וטעם

הילך

התובע מחבירו ממון, והנתבע מודה במקצת ומשלם לו אותו מייד - פטור משבועה, ואינו כשאר מודה במקצת (הסוגיא בבבא מציעא ד.) הגדרה

החולק על דין זה הוא רבי חייא, שסובר שחייב להישבע על השאר, כדין מודה במקצת. ורק רב ששת סובר שפטור משבועה (בבא מציעא ד. ורש"י שם ד"ה חייב).
להלכה רוב הראשונים פסקו שפטור (תוס' בבא מציעא ד. ד"ה ורב, תוס' בבא בתרא קכח: ד"ה הלכתא, רמב"ם טוען ונטען א-ג, שו"ע ח"מ עה-ו), אך ספר חפץ פסק שחייב (הובא בתוס' בבא מציעא שם).

בטעם הפטור כתבה הגמרא (בבא מציעא ד.) שכיוון שמשלם לו מייד, נחשב שהוא כבר בידו מקור וטעם המלווה וממילא אינו מודה במקצת. ובביאור טעם זה כתבו המפרשים שלושה הסברים:
א) כיוון שמשלם מייד, הרי הוא כאילו לא תבעו עליהם כלל וממילא הוא ככופר בכל שפטור משבועה (מאירי בבא מציעא ד. ד"ה מנה, נתיב"מ עה-טו). ויש מי שכתב באופן דומה, שהרי הוא כאילו כבר נתן לו קודם שתבעו (בעל המאור בבא מציעא א. בדפי הר"ף)².
ב) כיוון שמשלם לו את המקצת מייד, אינו מתיירא שהמלווה לא יאריך לו את זמנו על שאר החוב, וממילא אין כאן את הטעם של "אישתמוטי הוא דמישתמיט" שבגללו מחייבים שבועה בשאר מודה במקצת (מאירי בבא מציעא ד. ד"ה מנה) בשם יש מפרשים).

¹ כמו כן חקרו האחרונים בכל תשלומי נזיקין האם הם על החומר או על השווי, הובאו בערך תשלומי נזיקין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות התשלומין.

² לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה בתשלומי קנס) הבאנו נפק"מ מטעם זה.

(ג) כל חיוב מודה במקצת הוא כשנתחייב במקצת ע"פ הודאתו, שנאמר "כי הוא זה" (שמות כב-ח), אך כאן, בהילך, אין צריך את הודאתו, שהרי נותנו לו (קצוה"ח פז-ה ד"ה כתב).

בפירוש "הילך" נחלקו הראשונים:

(א) לרש"י נחשב הילך כשלא הוציא את המעות, ואומר לו "הרי הן שלך בכל מקום שהן" (רש"י בבא מציעא ד. ד"ה והילך), אך אם הוציאן אינו הילך אע"פ שנותן לו אחרות במקומן (ריטב"א שם ד"ה אלא. ונחלקו הראשונים בדעת רש"י במלווה בעל פה: לריטב"א (שם ד"ה אלא) נחשב הילך כיוון שהמעות מזומנות לתת, ולרשב"א (שם ד"ה הילך) הוא דווקא במלווה בשטר, שהקרקעות משועבדות לו).

(ב) ולריטב"א הוא להיפך, שדווקא כשנותן לו מעות בבית דין, ואף אם הן מעות אחרות - דינו כהילך, אך אם הוא מלווה אינו הילך, שמלווה להוצאה ניתנה (ריטב"א בבא מציעא ד. ד"ה אלא).

בשעת הטענה הודה במקצת, ורק לאחר מכן אמר הילך - הסתפק בזה אילת השחר (בבא מציעא ה. ד"ה והיה) האם חייב שבועה. פרטי הדיון

פיקדון, אפילו אם הוא בביתו של הנפקד - הוא הילך, דכל היכא דאיתיה ברשותא דמריה איתיה (ריטב"א בבא מציעא ד. ד"ה אלא, ש"ך חר"מ פז-ג). אמנם הראב"ד (בשיטה מקובצת בבא מציעא צח: ד"ה והראב"ד ז"ל סובר) והרמב"ם (ב"י חר"מ פז-א, מגיד משנה טוען ונטען ג-טו) סוברים שפיקדון הוא הילך רק אם נותנו לו מייד, ולא כשעומד באגם.

שטר חוב לרמב"ם הוא הילך. ובטעם לזה נחלקו האחרונים האם הוא משום שאינו יכול לכפור בו (קצוה"ח פז-ד), או משום שכגבוי דמי (הגר"ח אישות טז-כה, קהילות יעקב בבא מציעא ז).

דבר שאינו מסויים אינו הילך, כגון שתי סאין מכרת לי מאוצר זה והנתבע אומר סאה אחת מכרתי - אינו הילך, כיוון שאינו מסויים (קצוה"ח פז-ב).

בתשלומי קנס אין את פטור הילך, שכל סברת הפטור בהילך היא שכיוון שמזומן לתת לו הרי הוא כאילו כבר נתן לו קודם שתבעו (בעל המאור בבא מציעא א. בדפי הר"ף¹). ובקנס החיוב חל רק אחר התביעה, ולכן לא שייך הפטור של הילך (קצוה"ח תב-ב בסופו בשם אהיו).

נתן לו משכון על מקצת מהחוב - אינו הילך, משום שהוא מחוסר שומא וגוביינא (ריטב"א בבא מציעא ד. ד"ה אלא). אך בכמה מקרים נחלקו הראשונים והאחרונים, כדלקמן.

אם דמיו קצובים, ונותנו לו מייד בפירעון גמור, וידוע שאין לו ממון אחר לשלם - לריטב"א (בבא מציעא ד. ד"ה אלא) הוא הילך, ולקצוה"ח (פז-ג) גם בזה אינו הילך.

שעת המשכון - נחלקו בזה הפוסקים במחלוקת הפוכה: הש"ך (חר"מ פז-ה בסופו) כתב שאם משכנו שלא בשעת הלוואה - הוא הילך, והסמ"ע (חר"מ עב-פב) כתב להיפך, שדווקא במשכנו בשעת הלוואה הוא הילך (דן במחלוקתם הקצוה"ח פז-ו).

ערכים קרובים: הודאת בעל דין, מודה במקצת. ערכים קרובים

היסות

עייני ערך שבועת היסות.

¹ אמנם לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם הפטור) הבאנו טעמים נוספים לפטור של הילך.

היקש

הגדרה לימוד מדין שסמוך ללמוד באותו פסוק (האריך בזה הליכות עולם ד-ב-כ והלאה).

לדוגמא, נאמר "כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה" (דברים טו-ב), מקיש עברי לעבריה, ולומדים שכשם שאמה עבריה נקנית בכסף כך גם עבד עברי (קידושין יד:).

נקרא גם לעיתים גזירה שווה, שיש שהגמרא נוקטת "גזירה שווה" וכוונתה להיקש (בירורי המידות ד-א-א).

משמעויות נוספות: בשם "היקש" מכנים גם את סמוכים¹ (בירורי המידות ה-א-ג), לעיתים מכנים כך גזירה שווה² (כתובות לח, אמנם לא מצינו שמכנים היקש בשם גזירה שווה (בירורי המידות ג-ד-ב)), והירושלמי מכנה בשם זה גם את מה מצינו³ (ירושלמי פסחים ו-א [לט.]) בפני משה שם ד"ה היקש).

במנייני המידות מידה זו לא נזכרה בשמה - לא בשבע מידות של הלל, לא ב"ג מידות של רבי ישמעאל, ולא ב"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי. אך כתבו המפרשים שהיא (וכן סמוכים) כלולה במידה אחרת - ונחלקו האם היא כלולה בדבר הלמד מעניינו או בגזירה שווה (בירורי המידות ד-א-א).

דינים דומים: סמוכים⁵ - סמוכים הוא שני פסוקים קרובים זה לזה, והיקש הוא בפסוק אחד או שני פסוקים שעשאו כפסוק אחד (בירורי המידות ד-א-א). ונחלקו המפרשים האם הן שתי מידות (הליכות עולם ד-ב-כג) או שהן מידה אחת (בירורי המידות ד-א-ח). גזירה שווה⁶ - היקש וגזירה שווה שווים בכמה וכמה דברים, כגון: אין היקש וגזירה שווה למחצה, לחומרא מקשינן ועוד (בירורי המידות ג-ה-ח).

מקורו - תוס' כתבו שאדם דן היקש מעצמו, שכל "ג מידות אדם דן מעצמו חוץ מגזירה שווה (תוס' סוכה לא. ד"ה ור"י), ורש"י סובר שאין אדם דן היקש מעצמו, שכל "ג מידות אין אדם דן מעצמו חוץ מק"ו (רש"י סוכה לא. ד"ה לא מקשינן)⁷.

אופן הדרשא - היקש נחשב כמפורש בתורה (רש"י סנהדרין עג. ד"ה הקישא)⁸. נחלקו תירוצי התוס' האם לומדים מהמלמד רק את הדין או גם את מקורו. כגון אמה שנקנית בכסף, האם אפשר ללמוד מכך בהיקש לאשה את הדין שתתקדש בכסף, או שלומדים גם את המקור, וכיוון שהמקור שאמה נקנית בכסף הוא שיוצאת בכסף - אי אפשר ללמוד זאת לאשה, שהיא לא יוצאת בכסף (תוס' קידושין ד: ד"ה מעיקרא)⁹.

¹ ע"ע סמוכים.

² ע"ע גזירה שווה.

³ ע"ע בניין אב.

⁴ לפירושן של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

⁵ ע"ע סמוכים.

⁶ ע"ע גזירה שווה.

⁷ לפרטי דין קבלה מרביתיו בגזירה שווה ע"ע אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.

⁸ באופן הדרשא של מידות שונות - האם נחשבות כמפורשות בתורה, ובנפ"מ מכך - דנו בערך מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.

⁹ לגבי הלימוד בגזירה שווה - האם לומדים רק את הדין או גם את מקורו - ע"ע גזירה שווה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.

מופנה - היקש לא צריך להיות מופנה (רש"ש סוכה לא. השני על תד"ה ור"י, בדעת תוס').

טרה וכתב קרא - הר"ן והרשב"א סוברים שאומרים זאת גם על מילתא דאתיא בהיקש (וכן על גזירה שווה), ותוס' חולקים (יד מלאכי תכ).

פירכא - אין משיבים על ההיקש, דהיינו לא מועילה בו פירכא כלל (בבא קמא סג, מנחות פב:).

אפשר משאי אפשר - היקש (וכן סמוכים) כן לומדים בהם אפשר משאי אפשר (בירורי המידות יד-א-ה).

לחומרא מקשינן - היכא דאיכא לאקושי לקולא ולחומרא לחומרא מקשינן (יבמות ח, קידושין סח). אינו מספק, אלא כך היא מידת ההיקש, ולכן גם בממונות מקשינן לחומרא (ולא אומרים בהם המוציא מחבירו עליו הראיה) (תוס' בבא קמא ג. ד"ה דומיא, קובץ ביאורים בבא קמא בתחילת "צינוני דברים למסכת בבא קמא").

אין עונשין ומזהירין מן הדין - היקש (וכן גזירה שווה) הוא כמפורש בתורה, משום שלא ניתן לאדם לדורשו מעצמו אלא בקבלה מרבותיו¹, ולכן עונשים ממנו. ורק קל וחומר, שאדם דן מעצמו, אין עונשים ממנו (סנהדרין עג. - עונשים מהיקש. רש"י שם ד"ה הקישא - עונשים גם מגזירה שווה, והוסיף את הטעם הנ"ל. וכן לחם משנה שבת כ-יד כתב שעונשים מגזירה שווה (הובא בספר המקנה ר) אליעזר זוסמאן (סופר ד-ב אות א)).

למד מן הלמד - לגבי היקש המפורש בתורה, מלוא הרועים סובר שלומדים בו מן הלמד גם בקודשים, ובירורי המידות חולק עליו (בירורי המידות ה-א, והביא את מלוא הרועים).

דון מינה ואוקי באתרה או דון מינה ומינה - בהיקש נחלקו המפרשים לשלוש דעות: (א) גם בזה נחלקו (רש"י זבחים צא: ד"ה בדון, וכן כתב בירורי המידות ג-ה-ט). (ב) לכו"ע אוקי באתרה (מהרש"ל בבא קמא כה:). (ג) לכו"ע דון מינה ומינה (שיטה לא נודע למי קידושין ט: ד"ה הדר)².

בסעיף זה נדון בחוזקה של המידה במקרה שמידה אחרת סותרת אותה.

בניין אב - היקש עדיף ממנו (רש"י קידושין לה. ד"ה למען).

היקש וגזירה שווה - נחלקו בגמרא איזה מהם עדיף (זבחים מח). ושורש המחלוקת הוא היא האם ההיקש יעשה את הגזירה שווה למחצה, או שהגזירה שווה תעשה את ההיקש למחצה (בירורי המידות ג-ד-ז).

ובפוסקים יש בזה שלוש דעות (יד מלאכי ר):

(א) היקש עדיף.

(ב) גזירה שווה עדיפה.

(ג) יש שני סוגי היקש: היקש שמוכח מהפסוק שכוונתו להשוות בין הדינים (כגון: על הארץ תשפכנו כמים (דברים יב-טז, פסחים כב:)) - עדיף מגזירה שווה. היקש שבו שני הדינים רק הוזכרו בפסוק אך לא מוכח שכוונתו להשוותם (כגון: אחיך העברי או העבריה (דברים טו-יב, קידושין יד:)) - גזירה שווה עדיפה ממנו.

סמוכים - היקש עדיף ממנו (תוס' יבמות ד. ד"ה דכתיב).

¹ אמנם לעיל בסעיף מקור וטעם (ד"ה מקורו) הבאנו מחלוקת האם אדם דן היקש מעצמו.

² ע"ע דון מינה.

ערכים קרובים: אין היקש וגזירה שווה למחצה, אין עונשין ומזהירין מן הדין (ושם בסעיף "מדות שונות" ד"ה היקש וגזירה שווה) דנו לגבי היקש, בניין אב, גזירה שווה, דון מינה, טרח וכתב לה קרא, למד מן הלמד, מידות שהתורה נדרשת בהן, סמוכים, פירכא.

דִּיתֶר

מעשים שאין איסור לעשותם לא מדאורייתא ולא מדרבנן. הגדרה

לדוגמא, לעשות מלאכה ביום חול, לאכול בשר בהמה שחוטה.

במהותו של דִּיתֶר, כלומר דבר שמותר לעשותו, ייסדו האחרונים שאינו מציאות בפני עצמה, אלא רק שלילת האיסור, כלומר שהתורה לא התירה אותו אלא רק לא אסרה אותו (שערי יושר ג-כ ד"ה ונלענ"ד בביאור (באמצע הדיבור), המידות לחקר ההלכה ב-כב, בית האוצר יח, קובץ הערות סז-א, קובץ ביאורים סוף בכורות). ונביא חמש נפק"מ מיסוד זה (אמנם מהמחלוקת בנפק"מ דלקמן אפשר להבין שיש חולקים על יסוד זה):

(א) חזקת היתר - כתבו הרמב"ן והרשב"א (קידושין סה:): שחזקה מועילה רק לאסור, אך לא להתיר. וביאר את טעמם הקובץ הערות (סז-א), שרק איסור הוא מציאות, אך היתר הוא העדר, וחזקה נאמרה רק על מציאות (אמנם נראה שד"ת שם חולק עליהם, משום שאת הקושיא שתייצו ע"פ יסודם, תירץ הוא באופן אחר, ואפשר שהוא חולק על יסוד זה).

(ב) היתר שנתערב באיסור - נחלקו המפרשים האם הוא בטל, או שדין ביטול ברוב נאמר רק להיפך - שאיסור בטל בהיתר (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לח-יד). וביארו האחרונים שהטעם שהיתר לא יתבטל הוא משום שרק איסור הוא מציאות, ודין ביטול רק שולל מציאות, אך לא מחיל מציאות חדשה (קובץ ביאורים סוף בכורות, המידות לחקר ההלכה ב-כב. ובדעת החולקים אפשר לומר שסוברים שגם היתר הוא מציאות).

(ג) ספיקא דאורייתא לדעות שמדאורייתא לקולא ורק מדרבנן לחומרא¹ - הסביר המידות לחקר ההלכה (ב-כ) את טעמם שמספק מעמידים כל דבר על השלילה, דהיינו חוסר מעשה (מעין שב ואל תעשה), ולכן כשיש ספק האם לאסור או לא - לא אוסרים, וממילא נשאר מותר, שהיתר הוא רק שלילת איסור.

(ד) ספיקא דאורייתא לחומרא (בין לדעות שהוא מדאורייתא ובין לדעות שהוא מדרבנן)² - הסביר שיח השדה שהטעם הוא שספק הוא גם דין איסור וגם דין היתר בכל החפץ, וע"כ צריך לבטל את אחד מהדינים הללו, ולכן בדאורייתא מחמירים (שיח השדה כלל יא דף עב ע"ב בדפיו ד"ה ונשוב, מובא במפענח צפונות יא-יא), ומכך שלדבריו אפשר שיהיה גם איסור וגם היתר יחד מוכח שגם היתר הוא מציאות, שאם היתר היה רק שלילת האיסור - כשיש איסור ממילא אין היתר.

(ה) זה וזה גורם - ביאר השערי יושר (ג-כ ד"ה ונלענ"ד בביאור) את הדעה שמתירה, שכיוון שאנו דנים על דבר שרק נגרם מאיסור, ולא על האיסור בעצמו, הוא חיסרון בצד האסור, ולכן הוא נחשב כמיעוט לגבי הצד המותר. אך בצד המותר לא שייך לומר שיש חיסרון, משום שהיתר הוא שלילה, ובשלילה אין חיסרון (אמנם האבני מילואים ביאר באופן אחד את

¹ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

² במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

הטעם שזה גורם מותר¹, וכן דעת רבי אליעזר (פסחים כו:): שזה זה גורם אסור, ואפשר לומר שהם סוברים שגם היתר הוא מציאות).

בדינים שונים
לאסור מדרבנן את המפורש בתורה שמוותר - כתבו המפרשים שכל מה שחכמים יכולים לאסור דבר המותר מדאורייתא, הוא רק אם הוא לא נזכר בתורה כלל. אך דבר שמפורש בתורה שמוותר, חכמים לא יכולים לאסורו (כסף משנה מלכים ג-ז, ט"ז ח"מ ב-ב. אך מתוס' יבמות סו. ד"ה אלא, לדעת הספרים דגרסי) מוכח שחכמים יכולים לאסור גם את המפורש).

היתר שנתערב בהיתר נחלקו הראשונים האם בטל ברוב: לריטב"א לא בטל (עבודה זרה עג: ד"ה איתמר), ולר"ן בטל (בשר"ת נז ונט. דן בזה ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) נח-א).

בדינם של היתרים שונים נחלקו האם הם היתרים אפילו לכתחילה או שיש איסור ורק פטורים מעונש: פטור והיתר

(א) **אונס** (אתון דאורייתא יג. וכן נחלקו האם מותר להכניס את עצמו לאונס: קובץ שיעורים כתובות יב).
 (ב) **שבועה באונס** (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שבועה אונס בשבועה).
 (ג) **מתעסק** (ש"ת רעק"א מהדורא קמא ח: בשבת - מותר, בשאר התורה - פטור. אגלי טל קוצר סוף כד - מותר. ברכת אברהם בבא קמא כו: ד"ה לענין, קובץ ביאורים בציונים לבא קמא עמוד סד בדפיו, חלקת יואב ח"א א"ח ז).
 (ד) **חרש ושוטה** (חלקת יואב א).

(ה) **קטן** (אחיעזר ח"ג פא-יא ד"ה יש: מותר, שערי יושר א-ג: לא ניחא לרחמנא, חלקת יואב א (וכן חקר שם לגבי חרש ושוטה), קובץ שיעורים קידושין פא: אינו כאונס אלא אינו בר חיוב כלל, קובץ שיעורים בבא בתרא תיג, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קטן. ובקובץ הערות עה-ב כתב שהקטן אינו מצווה אך יש בו את סיבת האיסור, וכן בקהילות יעקב יבמות טז-ו כתב שהקטן אינו מצווה אך המעשה שנאוי לקב"ה. והקונטרסי שיעורים קידושין יב (ד"ה וסברא) הוסיף עוד שאינו בר חיוב, שהתורה לא חייבתו כלל (פטור שלילי), ולא כסומא (לדעת רבי יהודה שפטור מהמצוות) שכיון שהוא גדול ובר דעת הוא בר חיוב אלא שהתורה פטרנו (פטור חיובי)).

(ו) **טועה בדבר מצווה** (אחיעזר ח"ג פג-ג ד"ה אולם: טעם המלך - היתר, דעת עצמו - פטור מקרבן).
 (ז) **אין איסור חל על איסור** (קובץ הערות ל-ז. הגר"ש שקאפ נדרים יג ד"ה ובס': אין איסור כלל, פרי מגדים ושר"ת אבני מילואים יב המובאים בו: יש איסור).
 (ח) **לאו הניתק לעשה** (שאגת אריה פא ד"ה ועוד, לחם משנה גזילה ואבידה יד-ו, מראה המקום מכות טו. ד"ה גמרא א"ל).

(ט) **עוסק במצווה פטור מן המצווה** (קובץ שיעורים בבא בתרא מה, קהילות יעקב ברכות כה, עיון בלומדות טז, ברכת אברהם סוכה כה. סי' "עוסק במצווה" ו).
 (י) **טמא פטור מראייה** (משנת יעבץ א"ח מב).
 (יא) **חולה פטור מתענית** (הגר"ח סטנסיל מה).

ערכים קרובים: איסורים, הואיל ואשתרי אשתרי. ערכים קרובים

היתר נדרים

עיי' ערך התרת נדרים.

¹ הבאנו את מחלוקתם בערך זה זה גורם בסעיף "מקור וטעם" בד"ה בטעם ההיתר.

הכחשה

הגדרה **שתי עדויות שמתרות זו את זו – שתייהן בטילות** (טור חר"מ לא בתחילתו).

לדוגמא, שני עדים מעידים שאיש פלוני הרג את הנפש ביום מסויים במקום מסויים, ושני עדים אחרים מעידים שבאותו היום איש פלוני (ההורג או הנהרג) היה עמנו במקום אחר (מכות ה.).

מקור וטעם **הטעם** ששתי הכתות אינן נענשות, הוא מאי חזית דסמכת אהני סמוך אהני (בבא קמא עד:), שאיננו יודעים מי היא הכת השקרנית (רמב"ם עדות יח-ב).

והקשו הראשונים (בבא בתרא לא) מדוע לא נאמין לעדים השניים במיגו שהיו יכולים לפסול את הראשונים בגזלות (או להזימים). ותיצרו על כך ארבעה תירוצים: (א) מיגו לא מועיל להכשיר עדים (אלא רק לסלק מהם נגיעה, וכן הפה שאסר מועיל בהם) (בבא בתרא לא. רמב"ן ד"ה זה ורשב"א ד"ה א"ל).

(ב) עדים עם מיגו לא עדיפים מעדים בלי מיגו¹ (רשב"א שם). (ג) מיגו במקום עדים לא אמרינן, והרי המיגו הזה סותר את העדים הראשונים (רמב"ן ורשב"א שם, תוס' שם: ד"ה וזו).

(ד) מיגו לא מועיל בשני אנשים יחד (ר"י בתוס' שם, רשב"א שם).

במהותה נחלקו האם מסלקים את שתי העדויות כאילו אינן (ש"ך חר"מ פז-טו, משנה למלך טוען ונטען טו-יא), או ששתייהן קיימות ולכן נשאר ספק (קצוה"ח פז-ח (והביא את הש"ך), קונטרס הספיקות ז-י (והביא את המשנה למלך)).

בעדויות שונות **בעדות מיתת הבעל**, שעד אחד נאמן בה, ואפילו עד פסול (כגון אשה), אם העיד עד פסול ובא עד כשר והכחישו, כגון אשה אומרת מת, ובא איש ואמר לא מת - לרמב"ם הכשר נאמן יותר (ואם נישאת תצא) (רמב"ם גירושין יב-כא), ולרמב"ן ולרשב"א הכשר לא נאמן יותר מהפסול (ולא תצא מהיתרה הראשון) (משנה למלך שם).

בעדות איכורין, שעד אחד נאמן בהם, כאשר עד אחד מכחיש עד אחד, כגון אחד אומר שחתיכה זו היא שומן וחבירו אומר שהיא חלב (או להיפך), נחלקו הראשונים האם הראשון נאמן או שיש בזה דין הכחשה (קצוה"ח פז-ח).

בעדות איכורין, שעד אחד נאמן בהם ואפילו עד פסול, אם העיד עד פסול ובא עד כשר והכחישו - הסתפק הגר"א וסרמן האם גם בזה שייכת מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן והרשב"א, כמו בעדות מיתת הבעל², או שבזה לכו"ע הכשר נאמן (קובץ הערות עח-ו).

פרטי הדיון **בחילוק בין הכחשה להזמה ע"ע הזמה בסעיף "הזמה והכחשה"**.

בהכחשה בין שתי כתות שבאחת מהן יש יותר משני עדים - ע"ע תרי כמאה.

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: הוחזק כפרן (לא לגבי עדים אלא לגבי בעל דין שטענתו הוכחשה), הזמה (ושם בסעיף "הזמה והכחשה" דנו בחילוק ביניהן), חצי דבר, עדים, פסולי עדות, תרי ותרי (בעניין הכרעה נוספת שמתווספת לאחת מכתות העדים), תרי כמאה (כאשר באחת הכתות יש יותר משני עדים).

¹ אמנם יש מהתוס' שסוברים שכן אומרים מיגו בתרי ותרי, הובאו בערך תרי ותרי בסעיף "בהכרעות שונות" ד"ה מיגו.

² כדלעיל בד"ה בעדות מיתת הבעל.

הכנה דרבה

דבר שהוכן ביום טוב – אסור בשבת שלמהחרתו, דבר שהוכן בשבת – אסור ביום טוב שלמהחרתה (הסוגיא בביצה ב:).

לדוגמא, ביצה שנגמרה הכנתה בשבת, ונולדה ביום טוב שלאחר השבת - אסורה (ביצה ב:).
החולקים על דין זה הם רב נחמן, רב יוסף, רבי יצחק (ביצה ג.) **ובית שמאי** (ביצה ב. במשנה).
 הסובר את דין זה הוא רבה, והלכה כמותו (רמב"ם יום טוב א-יט, שו"ע א"ח תקיג-ה).

מקורה מהפסוק "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביא" (שמות טז-ה) ודורשים: חול מכין לשבת ויום טוב, ואין יום טוב מכין לשבת, ואין שבת מכינה ליום טוב (ביצה ב:).
וביארנו התוס' (ביצה ב: ד"ה והיה) שמהפסוק עצמו לומדים רק את הדין שאין יום טוב מכין לשבת, ומדין זה לומדים בק"ו שאין שבת מכינה ליום טוב.

במקור האיסור נחלקו הראשונים האם הוא דאורייתא (תוס' ביצה ב: ד"ה והיה, לחם משנה יום טוב א-כ בדעת הרמב"ם) או שהוא גזירה מדרבנן (פירוש המשניות לרמב"ם ביצה פ"א אמצע ד"ה ביצה).

בטעמה יש סתירה ברש"י האם היא משום מוקצה, ורבה סובר שאיסור מוקצה דאורייתא (רש"י ביצה ב: ד"ה לטעמיה), או שהיא גזירת הכתוב שסעודת שבת צריכה הכנה מיום חול ולא מיום טוב (רש"י ביצה ד. ד"ה הכנה דרבה, בעל המאור ב. בדפי הר"ף, וכן תוס' עירובין לח: ד"ה אמר הקשו על שיטת רש"י שהיא משום מוקצה דאורייתא).

בדינה חידש הקהילות יעקב (ביצה א-א ד"ה וביותר) **שיש שני דינים, ושניהם נלמדים מהפסוק (שמות טז-ה) "והכינו את אשר יביא"**:
 א) איסור אכילה - האיסור לאכול את מה שהוכן בקדושה של יום אתמול, ולכן ביצה שהוכנה בשבת אסורה ביום טוב שלאחריה.
 ב) איסור עשיית ההכנה - האיסור להכין מקדושה לקדושה, ולכן אסור להכין בשבת בשביל יום טוב שלאחריה. ואיסור זה הוא מדרבנן לדעת התוס' (קהילות יעקב שם ד"ה ומ"מ).

באיסור לאפות מיום טוב לחול נחלקו המפרשים האם הוא איסור מלאכה ביום טוב, שכיוון שאינו לצורך יום טוב אינו נחשב כצורך אוכל נפש ואסור כשאר מלאכה (לבוש תקג-א), או שאין בו איסור מלאכה, שגם הוא נחשב כצורך אוכל נפש, אלא שאסור משום איסור הכנה (בה"ג הלכות יום טוב, וכן משמע מר"ח פסחים מו:).

ביצה שנולדה בשבת זו - פשוט שמותרת בשבת אחרת (קהילות יעקב ביצה א-ג ד"ה ומה, והוכיח זאת).

ערכים קרובים הבדלה, מלאכות שבת, קידוש.

הכרעה מסופקת

כאשר יש ספק בהכרעה עצמה, שאנו מסופקים האם ההכרעה שייכת, ההכרעה לא מועילה, ונשאר ספק.

לדוגמא, ספק האם ראובן קנה משמעון, ושמעון מוחזק - ההכרעה עצמה (המוחזק) ברורה, שהרי ודאי שהוא מוחזק, והספק רק האם הממון שייך לו, ובזה המוחזק מועיל. אך כשיש ספק האם הוא בכלל נחשב מוחזק, כגון שהממון נמצא בקרקע שאנו מסופקים האם היא של שמעון, הספק-מוחזק לא מועיל, וראובן יכול לזכות בממון.

דוגמא נוספת: אדם שאומר על בשר שהוא נבילה, ואנו איננו יודעים האם הבשר נבילה - הבשר נאסר עליו מדין שוויה אנפשיה. אך אם אנו מסופקים האם הוא בכלל אמר שהבשר הוא נבילה - אין דין שוויה אנפשיה.

בסעיף זה נפרט מה הדין בכל הכרעה כאשר היא מסופקת - מתי ההכרעה מועילה ומתי נשאר ספק. בהכרעות שונות

שוויה אנפשיה לא מועיל כשיש בו ספק (מהרי"ק המובא ברש"ש כתובות ריש ט.).

רובא דליתא קמן לא מועיל כשיש בו ספק (שלטי הגיבורים בפרק לא יחפור (הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה ו), שערי יושר בראשו סוף ד"ה והנה).

מוחזק לא מועיל כשיש בו ספק (קצוה"ח פח-ט.).

ערכים קרובים: מוחזק. ערכים קרובים

הכרעות בספיקות

עייני ערך ספיקות.

הכשר לקבל טומאה

אוכלין יכולים להיטמא רק לאחר שנרטבו באחד משבעת המשקים, והיה נח לאדם בהרטבתם (המשנה האריכה בזה בכל מסכת מכשירין. וכן הוזכר בבבא מציעא כב. בסופו. והאריך בזה קהילות יעקב בבא מציעא כז). הגדרה

לדוגמא, היו לו פירות שירד עליהם טל, ושמח על כך - הוכשרו לקבל טומאה, ואחר כך כאשר שרץ יגע בהם - יטמא אותם (בבא מציעא כב. בסופו).

דינים דומים: דיני ניהותא בעושה מלאכה בפרת חטאת שווים לדיני ניהותא בהכשר לקבל טומאה (קהילות יעקב בבא מציעא כז בתחילתו מוכיח מכך שתוס' בבא מציעא ל. (ד"ה אף) דימה ביניהם).

מקורו מהפסוק "וכי יותן מים על זרע ונפל מנבלתם עליו, טמא הוא לכם" (ויקרא יא-לח). וכיוון שכתוב "יתן" וקוראים "יותן" דרשו שלא צריך שהאדם יתן את המשקים על האוכל בעצמו, אך צריך שיהיה נח לו בזה (בבא מציעא כב:). מקור וטעם

בטעמו חקרו האם הוא כדי שיחשב אוכל, או שהיא גזירת הכתוב (קובץ שיעורים בבא בתרא סו).

לגבי הניהותא נחלקו הראשונים והאחרונים האם צריך ניהותא של הבעלים דווקא, או גם של אדם אחר, וארבע דעות בעניין (קהילות יעקב בבא מציעא כז. שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר): פרטי הדין

(א) צריך ניהותא דווקא של הבעלים (רמב"ם טומאת אוכלין יב-א).

(ב) מועילה ניהותא של כל אדם (רשב"א חולין סוף לא: בשם תוס' (הובא בכסף משנה שם), תוס' בבא מציעא ל. (ד"ה אף) בתירוצו השני).

(ג) מועילה ניהותא של כל אדם שהפירות באחריותו, כגון הבעלים, שומר, אפוטרופוס וגזבר (חזון איש על הרמב"ם שם, וקהילות יעקב שם ד"ה וכבר (והביא שם גם את החזון איש)).

(ד) ניהותא של הבעלים מועילה גם אם לא הרטיב אותם בידיים, וניהותא של שאר אדם מועילה רק אם הרטיבם בידיים (קהילות יעקב שם (ד"ה ולזאת) מבאר שאין מחלוקת בין הרמב"ם לתוס', ושניהם סוברים כצד הזה).

דב קודשים אינו מכשיר, שנאמר "על הארץ תשפכנו כמים" (דברים יב-טז), ודרשו: דם הנשפך כמים (חולין) מכשיר, דם שאינו נשפך כמים (קודשים) אינו מכשיר (פסחים טז. בסופו). וחקרו בדין זה האם צריך להיות נשפך כמים כדי להכשיר, או שאם לא נשפך כמים אינו מכשיר (דרכי משה דרך הקודש י"ד).

דין פסיק רישא נאמר גם לגבי הכשר לקבל טומאה, כגון השותה מים ולא התכוון להרטיב את פיו ושפמו, כיוון שבבב"א ירטבו - יש בו דין פסיק רישא כאילו התכוון, ונחשב לדין "כי יותן" (פירוש הרא"ש למשנה מכשירין ד-א).

משקיף אינם צריכים הכשר (פסחים יח:). וחקרו האם הגדר הוא שנטמאים גם בלי ההכשר, או שהם מכשירים את עצמם (דרכי משה דרך הקודש י"ד).

קודשים - בקודשים קלים שייך דין הכשר (חולין לו: לגבי שלמים). אך לגבי קודשי קודשים נחלקו האחרונים: הקצוה"ח (תו-א) כתב שהכשר שייך רק בקודשים קלים משום שהם ממונו של הבעלים (לדעת רבי יוסי הגלילי), ולכן שייך ניהותא של הבעלים (לדעת הרמב"ם שצריך ניהותא דווקא של הבעלים), אך בקודשי קודשים, שאינם ממונו, לא שייך הכשר. אמנם האחיעזר (י"ד א) כתב שגם בקודשי קודשים מועיל הכשר.

בשיעור האוכלין להכשר נחלקו הראשונים, ודין זה תלוי במחלוקת בשיעור אוכלין לקבלת טומאה, שלרש"י (פסחים לג. ד"ה בכביצה) ולרמב"ם (טומאת אוכלין ד-א) מקבל טומאה בכל שהוא, ולתוס' בכביצה (שבת צא. ד"ה א'). ולגבי שיעור אוכלין להכשר ישנן שלוש דעות:

(א) מקבל הכשר בכל שהוא (שיטת ר"ת בדעת רש"י בתוס' פסחים לג: ד"ה לאימת, וכן דייק המנחת חינוך קס-א [ז] בדעת הרמב"ם שלא חילק בין קבלת טומאה להכשר).
(ב) מקבל הכשר רק בכביצה (ואפילו לרש"י שמקבל טומאה בכל שהוא) (שיטת ה"ר יוסף בתוס' פסחים שם, הרב פור"ת בתוס' שבת צא. ד"ה א').
(ג) מדאורייתא מקבל הכשר רק בכביצה, אך מדרבנן בכל שהוא (תוס' כריתות יג. ד"ה כיון).

ערכים קרובים: חובת הקודש (שבה אין צורך בהכשר), טומאה.

הכשר מצווה

מעשה שאינו מצווה בעצמו, אך צריך לעשותו כדי לקיים את המצווה. הגדרה

לדוגמא, קניית לולב, שאין בקנייה עצמה מצווה, אך צריך לקנותו כדי שיוכל ליטלו (שזו המצווה עצמה).

ברכת המצוות לירושלמי מברכים גם על הכשר מצווה, כגון העושה סוכה מברך "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לעשות סוכה", העושה לולב מברך "לעשות לולב", וכן מזוזה, תפילין וציצית (ברכות ט-ג [סו.]).

¹ הובא עם החולקים עליו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי הניהותא.

בעידנא (עשה דוחה לא תעשה רק אם שניהם חלים באותו הזמן) - לגבי הכשר מצווה, כגון להיכנס לבית הקברות כדי להחזיר אבידה, שהכניסה לבית הקברות היא רק הכשר מצווה אך גוף המצווה הוא רק בהשבה, נחלקו המפרשים האם נחשב בעידנא ודוחה את הלא תעשה, ויש בזה שלוש דעות:

- א) הכשר מצווה דוחה לא תעשה (רנב"ר שהובא בנימוק"י בבא מציעא ל).
- ב) הכשר מצווה לא דוחה לא תעשה (שאר הראשונים, הובאו בנימוק"י שם. במחלוקת בין שתי הדעות הנ"ל דן הנודע ביהודה מהדורא תנינא אה"ע קמא ד"ה אך).
- ג) תלוי באיזה מקרה: הכשר שאפשר לקיים את המצווה בלעדיו (לפחות בחלק מהמקרים) - אינו דוחה לא תעשה, אך הכשר שאי אפשר לקיים את המצווה בלעדיו בשום אופן - כן דוחה לא תעשה (פסקי תוס' זבחים צז: אות סט, טורי אבן חגיגה ב: ד"ה לישא. והמאיר לעולם (א ד"ה בטורי) הוכיח מתוס' (זבחים צז: ד"ה ואחד) שהם חולקים על דעה זו, וסוברים שגם הכשר שא"א בלעדיו לא דוחה). ובטעמה של דעה זו חקר הקהילות יעקב האם כיוון שא"א בלי ההכשר, יכול לדחות את הלא תעשה אע"פ שההכשר אינו מגוף המצווה ואינו בעידנא, או שכיוון שא"א בלעדיו ממילא ההכשר הזה נחשב כחלק מגוף המצווה, וא"כ הוא בעידנא (ביצה ו ד"ה אבל, ומוכיח שנחשב מגוף המצווה).

מצוות צריכות כוונה (לחלק מהאמוראים) - אך הכשר מצווה, כגון קניית אתרוג ואפיית מצה, לכו"ע אין צריך כוונה (מנחת חינוך א-ג [כט] ד"ה וידוע, שדי חמד ח"ד מ-סב עמוד 131).

מצווה הבאה בעבירה פסולה. אך לגבי הכשר מצווה, כגון אגד לולב, נחלקו האחרונים האם גם עליהם יש דין מצווה הבאה בעבירה, ואם נעשו בעבירה נפסלו (שדי חמד ח"ד עמוד 179 אות יז. ומשמע שם קצת שאינו מחלק בין הכשר מצווה למצווה קיומית¹).

העוסק בהכשר מצווה, כגון ההולך לדבר מצווה - גם הוא נחשב עוסק במצווה ופטור מן המצווה, ורק לדעת הרשב"ש אינו פטור (שדי חמד ח"ד ע-מה ד"ה ומי שהולך עמוד 435).

טועה בדבר מצווה - הטרוד בהכשר מצווה לא נחשב טועה בדבר מצווה (אחיעזר ח"ג פג-ב ד"ה וביתר).

- בכבוד אב ואם יש שלוש דרגות (קובץ הערות יג-ב):
- א) הבאת המאכל (או כל דבר שהאב צריך), כיוון שאפשר לכבדו בדברים שמצויים כאן ואין צריך להביאם - הוא רק הכשר מצווה.
- ב) שחיטת הבהמה ובישולה, כיוון שאי אפשר בלעדיהם - הוא מעשה המצווה.
- ג) כשהאב נהנה, כגון שאוכל את המאכל - הוא קיום המצווה.

ערכים קרובים: **מצוות**.

הלואה

עייין ערך חוב.

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

הלכה למשה מסיני

הגדרה **דין שנתקבל במסורת.**

נקראת גם סתם "הלכה" (תוס' נזיר כה. ד"ה הלכה), דבר תורה (עירובין ד: לגבי חציצה בטבילה), מן התורה (סוכה מג: לגבי מצוות ערבה), אגמריה רחמנא למשה (רש"י עירובין טו: ד"ה אגמריה, לגבי מחיצה), גמירי (נזיר פ: לגבי טומאת התהום).

במנייני המידות מידה זו לא נכללת - לא בשבע מידות של הלל, לא ב"ג מידות של רבי ישמעאל, ולא בל"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי¹.

טעם - אין צריך לתת טעם להלכה למשה מסיני (רש"י גיטין יד. ד"ה כהלכתא). מקור וטעם

כל דין שמקובל בידינו מאנשי כנסת הגדולה ואין לו רמז במקרא - אנו אומרים שהוא בוודאי הלכה למשה מסיני (ירושלמי חגיגה א-ח [ז.]). פרטי הדין

מחלוקת - הרמב"ם (ממרים א-ג) כתב שאין מחלוקות בהלכה למשה מסיני. אמנם הקשו עליו מדין צרורות שהוא הלכה למשה מסיני ונחלקו בו (קובץ ביאורים בבא קמא ב"ציוני דברים למסכת בבא קמא" יז; עמוד סג בדפיו).

חידוש והלכה למשה מסיני - יש ביניהם קצת דמיון, שבשניהם אנו לומדים רק את הדין עצמו ולא את טעמו (בירורי המידות ב-ג).

קל וחומר - אין למדים ק"ו מהלכה (נזיר נז.), שהקב"ה לימד את משה את מידה זו רק על פסוקים (הליכות עולם ד-ב-ג). ולא משום שהלכה למשה מסיני היא מידה חלשה יותר, אלא שרק התורה שבכתב נדרשת ב"ג מידות ולא תורה שבע"פ (בירורי המידות ה-א-א). כמו כן לא אומרים יוכיח מהלכה למשה מסיני (גם יוכיח נגד ק"ו וגם יוכיח נגד פירכא על ק"ו) (בירורי המידות ב-ב-ד).

ללמוד ממקורות אחרים - כל דיני הלכה למשה מסיני א"א ללומדם מסברא או ממידות שהתורה נדרשת בהן (הקדמה לפירוש המשניות לרמב"ם זרעים).

מיתה בידי שמיים לא יכולה להיות הלכה למשה מסיני אם אין לה רמז במקרא או שמפורש בתורה שחייב כרת או מיתה בידי שמיים (חידושי הר"ן סנהדרין פא:).

כמה הלכות למשה מסיני שנשנו יחד, כגון שיעורין חציצין ומחיצין (עירובין ד.) - נחלקו הראשונים האם ניתנו יחד למשה בסיני (תוס' מועד קטן ד. ד"ה אלא (השני)), או שהן הלכות נפרדות, אלא שנשאלו יחד בבית המדרש מניין הן, והשיבו שהן הלכות למשה מסיני (רש"י סוכה לד. ד"ה עשר).

החולק ומבחיט דין שניתן בהלכה למשה מסיני עובר בלא תעשה, שנאמר (דברים יז-יא) "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (רמב"ם ממרים א-ב).

עשה דוחה לא תעשה. לגבי הלכה למשה מסיני, נחלקו הפוסקים האם דוחה לא תעשה (שדי חמד ח"ד ע-כו (ד"ה עשה) עמוד 429. ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות כה: דוחה).

בסעיף זה נדון בחוזקה של המידה במקרה שמידה אחרת סותרת אותה. חוזק

קל וחומר לא יועיל נגד הלכה למשה מסיני (תוס' שבת כה. ד"ה מה).

¹ לפירושן של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

ערכים קרובים ערכים קרובים: מידות שהתורה נדרשת בהן.

המוציא מחבירו עליו הראיה

עיין ערך מוחזק.

הנשרפים (אימורים)

הגדרה אימורים שמצווה לשורפם.

זהב: חמץ בפסח לרבי יהודה, תרומה טמאה, ערלה, כלאי הכרם (תמורה לג: במשנה, תמורה לד. לגבי חמץ בפסח).

מקור וטעם מקורותיהם של חיובי השריפה חלוקים זה מזה:

- (א) חמץ בפסח - נלמד מנותר במה מצינו (פסחים כח.).
- (ב) תרומה טמאה - יש בזה כמה דעות: [א] רש"י (שבת כה. ד"ה מצווה לשרוף): שדומה לקודש. [ב] רש"י (שם, בפירושו השני): משום תקלה. [ג] תוס' (שם ד"ה כד): מדרבנן משום שדומה לקודש. [ד] תוס' (שם, בפירושו השני): מדאורייתא משום שנקראת קודש.
- (ג) ערלה - רש"י כתב שהוא מהיקש לכלאיים (תמורה לג: ד"ה כלאי, וע"פ תוס' שם ד"ה אלו). ותוס' הסתפקו האם הוא דאורייתא (סוכה לה. ד"ה לפי).
- (ד) כלאי הכרם - שנאמר "לא תזרע כרמך כלאיים פן תקדש המלאה" (דברים כב-ט), ודורשים - תוקד אש, דהיינו שריפה (רש"י תמורה לג: ד"ה כלאי הכרם. ובגמרא קידושין נו: הובאה דרשא זו למקור שאסורים בהנאה).

גדר המצווה - בחמץ ובתרומה פשוט שיש מצווה חיובית לבערם. אך לגבי ערלה וכלאי הכרם כתבו המפרשים שאין מצווה חיובית לשורפם, אלא שאם רוצה לבערם - יעשה זאת בשריפה (מצווה קיומית) (ריטב"א סוכה לה. ד"ה והנכון, מנחת חינוך טא-א [א] ד"ה ואין, שער המלך גירושין ד-ב, שו"ת חתם סופר א"ח קפ). אמנם האבי עזרי (מאכלות אסורות יט) חידש שהיא מצווה חיובית על הבעלים לשרוף את הערלה.

פדיון הדין **בדיני השריפה** וההנאה ממנה יש חילוקים בין הנשרפים השונים, ונחלקים לשלושה דינים (ריטב"א סוכה לה. ד"ה והנכון):

- (א) אשרה ועיר הנידחת - חייבות שריפה ואסור להנות משריפתן.
- (ב) ערלה וכלאי הכרם - אינם חייבים שריפה ואסור להנות משריפתם.
- (ג) תרומה טמאה - חייבת שריפה ומותר להנות משריפתה.

אפרן של הנשרפים מותר, אך אפרם של הנקברים אסור. וביארו התוס' (תמורה לג: ד"ה הנשרפין) שאפרם של הנשרפים מותר משום שנעשתה מצוותם (מצוות השריפה), וממילא פקע איסורם.

שימוש שאין בו הנאה - אין איסור להשהות ערלה וכלאי הכרם, ולכן אין איסור להשתמש בהם שימוש שאין בו הנאה, כגון להקדישם (שאינן בו הנאה, שהרי מצוות לאו להנות ניתנו). אך חמץ בפסח אסור להשהותו (מדין בל יראה ובל ימצא ותשביתו) וכן שור הנסקל (כדי שלא לענות את דינו) (קובץ שיעורים בבא קמא קלה).

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

בפרטי דין ביעור המין, בל יראה ובל ימצא ותשביתו - ע"ע ביעור חמץ.

ערכים קרובים: איסורי הנאה, ביעור חמץ, כלאי הכרם, ערלה.

הסכמה ומחשבה

עיין ערך מחשבה והתרצות.

הפת

עיין ערך שבועת היסט.

העברת ארבע אמות ברשות הרבים

אסור להעביר בשבת הפין מרחק של ארבע אמות בתוך רשות הרבים (הסוגיא בשבת צו:).

מקורה - לה"א של הגמרא הוא מכך שבמלאכת המשכן היו זורקים את מחטיהם זה לזה, ולמסקנת הגמרא הוא מהלכה למשה מסיני (שבת צו:). אמנם רש"י (שבת ח. ד"ה רחבה) הביא את הה"א (וגליון הש"ס שם נשאר עליו בצ"ע).

בטעמה חקרו האחרונים האם היא מדין מוציא מרשות לרשות, שארבע אמות היא רשותו של האדם וכאשר מעביר ארבע אמות מוציא מרשותו, או שהיא איסור נפרד (אפיקי ים ח"ב לו ד"ה אולם: ר"ן ורמב"ם - מדין מוציא, רש"י - דין נפרד). ונפק"מ למעביר פחות מארבע אמות: אם היא הוצאה מרשותו א"כ בפחות מארבע אמות עדיין לא הוציא מרשותו כלל ואין בו איסור חצי שיעור מדאורייתא, אך אם היא איסור נפרד א"כ ארבע אמות הוא שיעור כשאר השיעורים (כזית וכו') והמעביר פחות מארבע אמות עובר באיסור חצי שיעור (עיון בלומדות י: רש"י - יש איסור חצי שיעור, מאירי - אין).

במהותה חקרו האם המלאכה היא כל מעשה ההעברה, או רק העקירה וההנחה (המידות לחקר ההלכה ד-ט בשם הגר"ח מבריסק: כל המעשה).

אב ותולדה - העברת ארבע אמות ברשות הרבים (וכן הכנסה, דהיינו מרשות הרבים לרשות היחיד) לרמב"ם (שבת יב-ה) הן גם כן אבות, ולתוס' (שבת ב. ד"ה פשט) הן תולדות של הוצאה (מנחת חינוך מוסך השבת לט [א]).

ערכים קרובים: הוצאה מרשות לרשות, מלאכות שבת (לגבי איסור עשיית מלאכה בכלל), קלוטה כמי שהונחה, רשות הרבים (בשבת).

העוסק במצווה פטור מן המצווה

המקיים מצווה אחת ונזרמנה לו מצווה אחרת - פטור מלקיים את השנייה (הסוגיא בסוכה כה.).

לדוגמא, ההולך ללמוד תורה, להקביל פני רבו או לפדות שבויים, פטור מן הסוכה (סוכה כה. במשנה ורש"י ד"ה שלוחי מצווה).

ההולק על דין זה הוא רבי שילא שסובר שהעוסק במצווה אינו פטור מן המצווה (רש"י סוכה כו. ד"ה משום רבי שילא), אמנם תוס' כתבו שלכ"ע פטור מן המצווה (שם ד"ה חתן). וכן להלכה פטור.

מקור וטעם

מקורו משני פסוקים (סוכה כה., ושם בע"ב הגמרא הסבירה את הצריכותא):
(א) "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך" (דברים ו-ז) - פרט לעוסק במצווה ולחתן.
(ב) "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא" (במדבר ט-י) - עוסקים במת מצווה היו.

במהותו חקרו האחרונים האם הוא פטור לגמרי או שנחשב כאנוס (קובץ שיעורים בבא בתרא מח, קהילות יעקב ברכות כה, עיון בלומדות טז, ברכת אברהם סוכה כה. סי' "עוסק במצווה" ו, מנחת אשר דברים יא-א).

דין העוסק במצווה נחלק לשלושה חלקים - המצווה הפוטרת, המצווה הנפטרת, והקשר בין שתי המצוות הללו. ונחלקם לשלושה סעיפים:

המצווה הפוטרת

העוסק במצווה שפטור ממנה, כגון זקן ואינה לפי כבודו שפטור מהשבת אבידה ואעפ"כ משיב אותה, לנתי"מ אינו פטור ממצווה אחרת (רצא-ג), ולר' שמואל מסלנט כן פטור (הובא בשו"ת הר צבי א"ח ח"ב קג, והר צבי עצמו הסתפק בזה שם)¹.

העוסק בספק מצווה, לשאגת אריה אינו פטור ממצווה אחרת (לז), והאמרי בינה הוסיף שאפילו לדעה שספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא² אינו פטור, שאין ספק מוציא מידי ודאי (או"ח יג, הובא בשו"ת הר צבי א"ח ח"ב קד ד"ה אח"כ). אך הר צבי סובר שכן פטור, שהרי עכ"פ חייב לקיים גם ספק מצווה (שם ד"ה בשו"ת וד"ה והנני. והקובץ שיעורים ח"ב לב הסתפק בדין זה).

העוסק במצווה דרבנן פטור אפילו ממצווה דאורייתא (שדי חמד ח"ד ע-מה ד"ה ועוסק עמוד 436), אך הקובץ שיעורים הסתפק בזה (ח"ב לב).

ההולך לדבר מצווה גם הוא נחשב עוסק במצווה ופטור מן המצווה, ורק לדעת הרשב"ש אינו פטור (שדי חמד ח"ד ע-מה ד"ה ומי שהולך עמוד 435).

אפילו אם מקבל שכר על המצווה הראשונה פטור מלקיים את השנייה, ולכן סוחרים תפילין פטורים מקריאת שמע (שדי חמד ח"ד ע-מה (ד"ה ואם) עמוד 435), אך אם עיקר כוונתו לשכר חייב לקיים את השנייה (משנה ברורה לח-כד).

המצווה הנפטרת

כשקיים את המצווה השנייה, אע"פ שפטור, יצא ידי חובה, שאינו פטור ממש אלא שהוא עוסק במצווה הראשונה. כגון העוסק בצורכי רבים - נחשב למצווה ופטור מקריאת שמע, אך אם פסק וקרא קריאת שמע יצא ידי חובה (משנה ברורה ע-יח).

אינו פטור ממצוות לא תעשה ואפילו אם היא בשב ואל תעשה, ולכן העוסק במצווה אינו פטור מאיסור בל יראה, וחייב לבער את חמצו (שדי חמד ח"ד ע-סז עמוד 441).

בסעיף זה נדון בקשר בין המצווה הפוטרת למצווה הנפטרת. הקשר ביניהן

¹ כמו כן נחלקו לגבי גבאי צדקה האם דינו כעוסק במצווה, ע"ע שומר אבידה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה גבאי צדקה.

² במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

כשיכול לקיים את שתי המצוות נחלקו הראשונים: לתוס' (סוכה כה. ד"ה שלוחי) ולרא"ש (סוכה פ"ב ס"ו 1) אינו פטור מהמצווה השנייה, אך לר"ן ולשאר פוסקים פטור גם במקרה זה (דן בזה שאגת אריה לז ד"ה ואע"פ שהתוס').

מצווה שבין אדם למקום, יש מי שכתב שאינה פוטרת ממצווה שבין אדם לחבירו¹, משום שפטור רק ממצווה שדומה למצווה שעוסק בה (שם אריה י"ד סד, שדי חמד ח"ד ע-מה ד"ה ומי שעוסק עמוד 435). אך מוכח מהמאירי (מועד קטן ט:) שהוא חולק על כך (יביע אומר ח"ד י"ד יט-ד בסופו).

העוסק בלווית המת וקבורתו פטור מן המצווה (ברכות יז:). לרש"י (שם ד"ה מי) הוא מדין העוסק במצווה, ותוס' (שם ד"ה פטור) הביאו מהירושלמי שהוא משום "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" (דברים טז-ג) - ימים שאותה עוסק בחיים ולא ימים שאתה עוסק במתים.

ערכים קרובים: אונן (במצוות) ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם פטור ממצוות) הבאנו שדנו האם הוא מדין עוסק במצווה, אין מעבירין על המצוות, אין עושין מצוות חבילות חבילות, שומר אבידה (ושם בסעיף "מקור וטעם" בד"ה בדינו הבאנו שלהלכה דינו כעוסק במצווה).

הענקה

מצווה על האדון לתת לעבדו העברי הענקה בזמן יציאתו לחירות (הסוגיא בקידושין טז-יז:). **בדיני עבד עברי ואמה עברה.**

במקורה ישנן כמה מצוות:
(א) לאו - (דברים טו-ג) "וכי תשלחנו חופשי מעימך לא תשלחנו ריקם" (ספר המצוות לרמב"ם לאו רלג, חינוך תפא, סמ"ג לאו קעח).
(ב) עשה - (דברים טו-יד) "הענק תעניק לו מצאנך ומגורנך ומיקבך" (ספר המצוות לרמב"ם עשה קצו, חינוך תפב, סמ"ג עשה פד).
(ג) ויש דעה שישנו לאו נוסף - (דברים טו-יח) "לא יקשה בעינך בשלחך אותו חופשי מעימך" (בה"ג קצג. וכן דעת רמב"ן ורשב"ץ, הביאם הגר"פ פערלא עשה כז).

טעמה מפורש בתורה - (דברים טו-יח) "כי משנה שכר שכיר עבדך". ופירש רש"י (על התורה שם, ע"פ קידושין טו.) שרבו מוסר לו שפחה כנענית.
לכן נחלקו המפרשים האם חייב בהענקה במקרה שלא מסר לו שפחה כנענית (משנה למלך עבדים יג-ב: חייב בהענקה, כיוון שהיה יכול למסור לו, מה שלא מסר לו - איהו דאפסיד אנפשיה. מהר"ט (הובא במשנה למלך שם): לא חייב בהענקה).

במהותה חקר ר' שמואל האם היא חוב ממון על עבודתו או רק מצווה (כמו צדקה)? (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קיג, קכ, חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד עט, מנחת אשר דברים כג-א).

¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

² בדינים רבים חקר האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

בגדרה נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

(א) היא מתורת מתנה (סמ"ע ח"מ פו-ב).

(ב) מדין צדקה (ש"ך ח"מ פו-ג בסופו).

(ג) שכר פעולה - שנאמר (דברים טו-יח) "כי משנה שכר שכיר" (משנה למלך עבדים יג-ד (סוף ד"ה זהיר) הסתפק האם הוא צדקה או שכר. והפני יהושע קידושין טז: (ד"ה ואי) חילק שלעניין הענקה לקטן נחשב כשכר פעולה שקטן זוכה בו, וכן לעניין הענקה ליורשיו נחשב כשכר פעולה שהיורשים זוכים בו, אך לעניין בעל חוב של העבד אינו נחשב כשכר פעולה).

זמן החיוב הוא בזמן יציאת העבד לחירות, ולא למפרע מזמן קנייתו (מנחת חינוך תפב-א [ב] ד"ה וגם).

מצווה לתת לו מצאן גורן ויקב. ואם אין לו צאן גורן ויקב אלא רק כספים ובגדים - למהרי"ט נותן לו מהם שיעור שלושים סלעים, והמשנה למלך והמנחת חינוך כתבו שלא יתן לו כלל, ואין צריך לקנות צאן גורן ויקב בשביל לתת לו (מנחת חינוך תפב-א [ד] ד"ה ושיעור, משנה למלך עבדים ג-יד סוף ד"ה העניק. והביאו גם את המהרי"ט).

כפייה על הענקה - נחלקו בה המפרשים: למשנה למלך כופין את האדון, מדין כפייה על המצוות (משנה למלך עבדים ג-יד), ולספר המקנה אין כופין (המקנה קידושין טו. ד"ה אלא).

הענקה במיתת האדון - חקר הרוגאצ'ובר האם החיוב על האדון המת, והבן משלם בשבילו, או שמתחילה החיוב על הבן (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה הענקה של עבד עברי).

בשכיר, חידש החינוך שגם בזמן הזה ראוי שיעניק לו בצאתו מעימו (תפב בסופו ד"ה ונוהגת), והוא מצד המוסר (מנחת חינוך שם תפב-א [ז] ד"ה ומה).

ערכים קרובים: אמה עבריה, עבד עברי.

פרטי הדין

ערכים קרובים

הערמה

תחבולה לעשות מעשה אסור באופן המותר לכאורה.

הגדרה

פירוש "הערמה" הוא תחבולה מותרת, מלשון עורמה, אך תחבולה אסורה נקראת "מרמה", מלשון רמאות (רמב"ם פירוש המשניות תמורה ה-א, תוס' יום טוב שם). לכן לשון הגמרא "אין מערימין" פירושה שאין לעשות היתר שייקרא הערמה, אלא הוא אסור ולכן נקרא מרמה (שו"ת חתם סופר ח"א או"ח סב בתחילתו ד"ה הנה. והוסיף שמצאנו בר"ן שקרא למרמה אסורה בשם ערמה).

לדוגמא, כאשר יש נקב בחבית ואסור לסותמו בשבת משום שהוא מתקן, ובא אדם ומניח בנקב שן של שום, ואומר שאין כוונתו לתקן את החבית אלא רק לשמור על השום (שבת קלט:).

בדינה ישנם חילוקים רבים בין המקרים, שאין כל ההערמות בדרבנן שוות (רא"ש שבת קלט: סי' ה):

(א) יש הערמות שהתירו לכל אדם.

(ב) יש שהתירו רק לתלמידי חכמים, שתלמיד חכם לא יבוא להתיר לכתחילה בלא הערמה (שבת קלט: ורש"י שם ד"ה הערמה).

(ג) יש הערמות שאסרו לכולם, והחמירו בהן יותר מבמזיד.

(ד) ויש שנחלקו בהן תנאים.

פרטי הדין

בדיני דאורייתא נחלקו האחרונים: הבכור שור כתב שבזה אסור להערים בכל מקרה, שרק בדרבנן יש מקרים שהתירו משום שהם אמרו והם אמרו, אך בדאורייתא אין את סברא זו (פסחים כא.). והחתם סופר סובר שיש מקרים שמותר גם בדאורייתא (ש"ת חתם סופר ח"א א"ח סב בתחילתו ד"ה הן וד"ה הנה, והביא את הבכור שור).

מכירת חמין לגוי קודם הפסח - ישנן שלוש דעות כיצד מועילה (משנה הלכות ח"ג נה ד"ה ודעת):

- (א) מדין הערמה בדרבנן, שהרי מדאורייתא בביטול בעלמא סגי (בכור שור פסחים כא.).
- (ב) כיוון שמוכר בקניין גמור, אין לחוש שדעתו לקנותו לאחר הפסח, שהרי דברים שבלב אינם דברים (מהר"ם מרוטנבורג).
- (ג) כיוון שמצד הישראל היא מכירה ברורה וחלוטה, ורק מצד העכו"ם היא הערמה, אם כן היא הערמה מצד אחד ומותרת (מגן אברהם שכה-ל).

ערכים קרובים: **ערכים קרובים: איסורים.**

הפה שאסר הוא הפה שהתיר

אדם נאמן לבטל דין שהוא בעצמו יצר ע"י טענתו (הוזכר במשניות כתובות פרק ב).

בדיני ממונות, איסורין ונפשות.

לדוגמא, אשת איש הייתי וגרושה אני. נשביתי וטהורה אני (כתובות כב. במשנה). חתמנו על השטר, אבל היינו אנוסים (כתובות יח: במשנה).

נקרא גם מיגו דאי בעי שתיק (משום שהיה יכול לשתוק ולא ליצור מלכתחילה את הדין).

מקורו מסברא - הוא אסרה והוא שרי לה (גמרא כתובות כב.).

בטעמו חקרו ראשי הישיבות בין שתי אפשרויות:

(א) הטעם הפשוט הוא מיגו דאי בעי שתיק, כלומר הוא סוג של מיגו¹ - כמו שבכל מיגו היה יכול לטעון טענה טובה וטען את הגרועה, כך כאן, בהפה שאסר, היה יכול לא לטעון כלום (מלכתחילה לא ליצור את הדין שלרעתו) וטען טענה גרועה (יצר את הדין ורוצה לבטלו) (ש"ת שואל ומשיב ח"ד ח).

(ב) יש אומרים שהוא דין חדש (שאינו קשור לדיני מיגו) - מכיוון שהוא האוסר נאמן להתיר. וניתן לזה משל: חפץ שהאדם עצמו יצר, שייך לו, ומותר לו להרוס אותו אם ירצה בכך. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות עדיין לא ידועה לנו (קובץ שיעורים כתובות מג תולה במחלוקת ראשונים, אבן האזל מלווה ולווה יד-יד. ולפי זה היה מי שהוסיף שיש מקרים שבהם יש רק את הסברא הזו בלי סברת מיגו - כגון שירא לטעון את הטענה הטובה, או שהוא להוציא ממון - ובמקרים אלה הפה שאסר יהיה פחות ממיגו, ולכן לא נאמן לחדש חוב (אוהל תורה בבא בתרא לג. ד"ה שיטת) בשם אבן האזל).

(בחקירה זו ניתן לתלות כמה וכמה מחלוקות שנחלקו לגבי דינים שונים האם דינו של הפה שאסר כמיגו, כדלקמן).

¹ בסברת מיגו עצמה נחלקו המפרשים האם הוא נאמנות או כח הטענה, ע"ע מיגו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

תוך כדי דיבור - מחלוקת ראשונים האם צריך להתיר תוך כדי דיבור לאיסורו, ותלוי במחלוקת בטעמו: אם הוא מיגו - צריך תוך כדי דיבור שאז יש לו מיגו שהיה יכול לחזור בו מטענתו הראשונה, אך אם משום שהוא עצמו אסר - אין צריך (קובץ שיעורים כתובות מג).

בשני אנשים יחד - גם בהם הפה שאסר מועיל, אע"פ שבמיגו בפשטות אינו מועיל¹ (תוס' כתובות יח:).

כשגרב שאחר אסרו, ולא הוא עצמו - גם במקרה זה נאמן להתיר (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא קכא). כגון עדים שמעידים שהזימום בבית דין - נאמנים לומר שהזמה זו היא שקר, אע"פ שלא הם פסלו את עצמם, אלא רק סיפרו שבית דין פסלם (רמב"ן וריטב"א מכות ג, הובאו בר' שמואל שם).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה².

עדים, משמע מהראשונים בפשטות שהפה שאסר לא יועיל נגדם (שיטה מקובצת כתובות יט: ד"ה עד אחד, אך דעת הנחל יצחק (פב.) והנתיח"מ (קמב-א) שמועיל גם במקום עדים).

עד אחד, הפה שאסר מועיל נגדו (רמב"ם איסורי ביאה יח-כא).

שטר, הפה שאסר לא יועיל נגדו (שיטה מקובצת כתובות יט: ד"ה עד אחד, ולכאורה יתלה במחלוקת כעדים³).

ברי נגד הפה שאסר, כתב הב"ח (בהגהותיו לרי"ף בבא בתרא טו. בדפיו ו) שנחלקו בזה רש"י ותוס': לרש"י ברי עדיף ולתוס' הפה שאסר עדיף.

מיגו, הפה שאסר עדיף ממנו (תוס' בבא קמא עב ד"ה אין לך בו).

רוב - הפה שאסר עדיף מרוב, משום שכל בני האדם (ולא רק רובם) עולה על דעתם לשתוק⁴ (פלפולא חריפתא (לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה וכזה) עמוד 9).

חזקת אומדנא, הפה שאסר לא מועיל נגדה (שיטה מקובצת כתובות יט. בשם שיטה ישנה), והקצוה"ח (קח-ד) כתב שהוא ספק בגמרא (בבא בתרא ה:). ובשו"ת שואל ומשיב (ח"ד ח) כתב שהפה שאסר הוא בעצמו אומדנא גדולה, שאדם לא ישקר כשהוא יכול לשתוק.

מוחזק, הפה שאסר מוציא ממנו (תוס' בבא מציעא ב. ד"ה וזה, נתיח"מ קמט-ט), משום שכל בני האדם (ולא רק רובם) עולה על דעתם לשתוק (פלפולא חריפתא (לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה וכזה) עמוד 9⁵), ולכן עדיף מרוב שבפשטות אין הולכים אחריו בממון. ומעין זה כתב בשו"ת שואל ומשיב (ח"ד ח) שהפה שאסר הוא אומדנא גדולה, וכדברים שבלבו ובלב כל אדם, שמוציאים ממון.

¹ יש אומרים שגם במיגו שניים מועילים, כמו שביארנו בערך מיגו בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בשני אנשים.
² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.
³ כדלעיל ד"ה עדים.
⁴ בסברתו דנו גם לקמן ד"ה מוחזק.
⁵ בסברתו דנו גם לעיל ד"ה רוב.

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), מיגו, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

הפקר

אדם מפקיע את בעלותו מהנכס (הסוגיות בנדרים מג. והלאה).

לדוגמא, אדם אומר על פירותיו "הרי הם מופקרים לכל מי שיחפון" (נדרים מג. במשנה).

מקורו - חידוש היד המלך בדעת הרמב"ם שכיוון שהפקר שונה משאר הקניינים בכך שהוא קניין לכלל בני האדם, ע"כ א"א ללומדו משאר הקניינים, אלא צריך מקור מיוחד, והוא מדיני נדרים (אע"פ שלשיטתו הפקר אינו נדר אלא קניין ממש¹) (בתוספת שבסוף הספר שלוחין ושותפין, אמנם רבים פירשו את הרמב"ם באופנים אחרים).

בבעלות על הנכס המופקר יש ארבעה צדדים:

- (א) אין שום רשות (ההסבר הפשוט).
 - (ב) הוא רשות בפני עצמו - כמו הקדש, שהחפץ שייך להקדש, כך חפץ מופקר הוא שייך לרשות הפקר (דרכי משה דרך הקדוש ה-טו, דרכי משה דרכי הקניינים ב-יב, שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמה. פרי משה קניינים לז-ב ורוח אליהו כג חקרו בין שני הצדדים הללו).
 - (ג) של כל העולם (צד זה הביא הצפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה הפקר, אך צריך לומר שאין כוונתו לבעלות ממש כמו של רשות הרבים, אלא רק הזכות לקנות. ובכללי התורה והמצוות (ח"א ד"ה אבדה הפקר) חילק שנכסי גר הם של כל העולם, אך נכסים שבעליהם הפקירם אינם שייכים לאף אחד).
 - (ד) נדר - הוא עדיין של המפקר, אלא רק שהוא נודר שלא להפריע לאף אחד לקנותו (קצוה"ח רעג-א בדעת רש"י והרמב"ם, והוסיף הב"ח ח"מ רעג שלשיטה זו אם המפקר חוזר בו עובר בבל יחל. אך רוב המפרשים סוברים שהפקר אינו מדין נדר: הקצוה"ח שם בדעת התוס', שערי יושר הכג ד"ה ונראה, יד המלך שלוחין ושותפין בתוספת שבסוף הספר).
- למשל, אם נדמה בעלות לשם שכתוב על החפץ, המחלוקת היא מה כתוב על חפץ של הפקר: [א] לא כתוב כלום, [ב] כתוב עליו "הפקר", [ג] "של כולם", [ד] שמו של המפקר (ובאופן אחר אפשר לדמות בעלות לסל של הבעלים שמניח בו את כל החפצים שבבעלותו, וא"כ המחלוקת היא באיזה סל מונח חפץ של הפקר: [א] אינו בשום סל, [ב] סל "של הפקר", [ג] סל של כולם, [ד] סל של המפקר).
- ויוצאות מחקירה זו כמה נפק"מ (בין שלושת הצדדים הראשונים, שלשלושתם הוא קניין, לבין הצד הרביעי שאינו קניין כלל אלא נדר):
- (א) בעלות הפקר, האם עדיין שייך לו - כגון לדיני שביתת כלים בשבת ובל יראה בחמץ, האם מחוייב גם על חפץ שהפקירו - שאם הוא נדר הוא עדיין שייך לו (קצוה"ח שם).
 - (ב) דבר שלא בא לעולם - האם יועיל בו הפקר, משום שנדר מועיל בזה, וקניין לא (ש"ת הב"ח קכד)².

בטעם שהפקר מועיל בדיבור בלי מעשה קניין, יש כמה אפשרויות:

(א) לשיטת החזון איש (חושן משפט כב ד"ה כלל גדול) בכל קניין העיקר הוא הדעת, ובקניינים שאנו יודעים שיש לו דעת - אין צריך מעשה קניין (פרי משה קניינים יג-א. ואב ישראל לא-ו הוסיף

¹ במחלוקת האם הפקר הוא קניין או נדר דנו לקמן ד"ה בבעלות.

² בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

שבשאר הקניינים צריך מעשה משום שאנו חוששים שאינו מקנה בלב שלם, אלא רק כדי לקבל את התשלום (וכן במתנה מחמת טובת הנאה או אהבת הקונה), ולכן צריך מעשה. אך בהפקר ברור שאין לו צורך בחפץ כלל והוא בדעת גמורה גם בלי מעשה. וכך ביאר את הדעות שהפקר מועיל בדבר שלא בא לעולם (כדלקמן בסעיף "הנכס" ד"ה דבר שלא בא לעולם) ובהתרצות בלא מחשבה (כדלקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה הדעת). וכך אפשר לבאר גם את הטעם שהקדש מועיל בדיבור בלא מעשה קניין.

(ב) אם הפקר הוא נדר¹ (כדעת קצוה"ח רעג-א בדעת רמב"ם ורש"י) פשוט שדיבור יועיל, ככל נדר. (ג) יש שחילקו בין הפקר לשאר הקניינים, שהפקר הוא רק הוצאה מרשות המקנה, והוצאה קלה מהכנסה (שו"ת רעק"א מהדורא קמא רכא-ו²). ובעיון בלומדות ו הוסיף שבכל קניין הדעת מוציאה מרשות המקנה, והמעשה מכניס לרשות הקונה³.

מהות ההקנאה של הקונה מהפקר - לרש"י (בבא מציעא יב. ד"ה זרק) ולרב יהודאי גאון (בנימוק"י בבא מציעא יב.) - נחשב לדעת אחרת מקנה, ולתוס' אינו דעת אחרת מקנה (בבא מציעא יב. ד"ה ויצא. דן במחלוקתם קצוה"ח סו-יב)⁴.

הנכסים הנקנים הם:

קרקע ומטלטלין (שו"ע חר"מ רעג-ג).

עבד בנעני שרבו הפקירו יוצא לחירות (גיטין לז.), ונחלקו האמוראים האם צריך גם גט שחרור (גיטין לח.). ולדעות שצריך גט שחרור, נחלקו האחרונים האם כופין את הרב לתת לו את הגט: המנחת חינוך (מב) כתב שכופין ושער המלך (חגיגה ב-א) כתב שאין כופין⁵ (זו בזה מנחת נתן קידושין נב). שאר בני אדם יכולים לזכות בעבד אם הוא לא ירצה לזכות בעצמו (תוס' קידושין כג. סוף ד"ה ואיכא).

עבד עברי שרבו הפקירו, התוס' (קידושין טז. ד"ה לימא) כתבו שיוצא לחירות, אמנם הריטב"א (גיטין לח. ד"ה והא) הסתפק בזה. והברכת אברהם (קידושין סט בדפיו אות ג) הסביר שהצד שלא יכול להפקירו הוא שאינו ממון האדון למוכרו⁶. שאר בני אדם, האם יוכלו לזכות בעבד מן ההפקר במקרה שהעבד לא רוצה לזכות בעצמו: הפני יהושע (קידושין טז.) כתב שאף אחד אחר לא יוכל לזכות בו, כמו שאף אחד לא יכול לקנות את העבד מאדונו. אבל ספר המקנה (על קידושין שם) חילק שאע"פ שאחרים לא יכולים לקנות עבד מאדונו, לקנותו מן ההפקר כן יכולים. בביאור מחלוקתם כתב ר' שמואל (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמה) שנחלקו בטעם מדוע האדון לא יכול למכור את העבד לאחרים: הפני יהושע סובר שהטעם הוא שכל הבעלות שיש לאדון בעבד היא רק לעניין שיעבוד את האדון עצמו, ולא שיעבוד אחרים (חיסרון בבעלות של האדון), ולכן גם אם הפקיר את העבד, אחרים לא יוכלו לזכות בו (אפילו אם העבד לא רצה לזכות בעצמו). אך המקנה סובר טעם אחר, שלאדון אין בעלות לעניין למכור את העבד (חיסרון בכח של האדון להקנותו) ולכן אם הפקיר את העבד (והעבד לא רצה לזכות בעצמו) אחרים כן יוכלו לזכות בו⁷.

¹ במחלוקת האם הפקר הוא קניין או נדר דנו לעיל ד"ה בבעלות.

² ביסוד שהוצאה קלה מהכנסה הארכנו לקמן בסעיף "חוזק".

³ הארכנו בדעתו בערך דעת לקניין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה ביחס אות ג ובהערה שם.

⁴ ע"ע דעת אחרת מקנה.

⁵ וכן דעתו בראשי אברים, הובא בערך ראשי אברים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות השחרור.

⁶ אמנם יש חולקים על זה, דנו בזה באריכות בערך עבד עברי בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות הבעלות.

⁷ בטעם שהאדון לא יכול למכור את העבד לאחרים יש דעות נוספות, הארכנו בהם בערך עבד עברי בסעיף

ממירני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו) - א"א לזכות בו מן ההפקר, משום שצריך מסירה, דהיינו שתהיה דעת אחרת מקנה (קצוה"ח סו-ג).

הקדש, מוכח מתוס' (פסחים כט. ד"ה בדיון) שא"א לפדותו שיצא להפקר (קובץ שיעורים פסחים קלב).

דבר שלא בא לעולם דינו תלוי במהותו של הפקר - האם הוא נדר או קניין - שהרי נדר מועיל בדבר שלא בא לעולם, וקניין לא¹ (שו"ת הב"ח קכד. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-ז (בסוף ד"ה השעה"מ) כתב שהפקר לא מועיל בדבר שלא בא לעולם).

דבר שאינו ברשותו א"א להפקירו, ולומדים זאת מכך שא"א להקדישו (קצוה"ח קכג-א בסופו). והטעם לזה הוא שהפקר אינו רק הפקעת בעלות, אלא החלת רשות הפקר (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמה)². אמנם הקצוה"ח (ריא-ד) הבין מהב"ח (בתשובות קכד) שכן אפשר להפקיר דבר שאינו ברשותו, אך הקונטרסי שיעורים (בבא קמא כ"ט ד"ה ובקצוה"ח) לא הבין כך מהב"ח.

כל מה שבמדברות, בימים, בנהרות ובנחלים, כגון העשבים, העצים והפירות - הם הפקר (שו"ע חו"מ רעג-יב).

באופן הקניין חקר הגרמ"א עמילאל האם ההפקר הוא רק הפקעת הבעלות, וממילא כל העולם יכול לזכות בו, או שהזכות לכל העולם היא חלק מההפקר עצמו (המידות לחקר ההלכה יב-לו).

הכח המחיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה)³ - כתבו ראשי הישיבות שהאדם רק מסכים שיהיה הפקר, וממילא חל ההפקר (כח המעשה, כמו בשחיטה, שהאדם רק שוחט והבהמה ניתרת ממילא), ולא שהאדם בעצמו מחיל את ההפקר (כח האדם, כמו בקניינים, שהאדם עצמו פועל את הקניין) (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד צ. הגר"ש שקאפ נדרים כב בסופו, וכן משמע מהשערי יושר הכג בסופו בדעת הר"ן, וכן כתב בחידושי הגר"ש שקאפ (בבא בתרא כט ד"ה ובנדרים) שאינו ככל הקנאה אלא שאינו מקפיד על מציאות החפץ, ולכן לא מועיל שיור בהפקר).

הדעת (מחשבה או התרצות)⁴ - יש מחלוקת גדולה באחרונים האם כדי להפקיר צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניותא). כגון, דבר שאינו מקפיד עליו, אך לא חשב בפירוש להפקירו - האם הוא הפקר⁵ (שערי יושר ה-יב וז-יב: מחשבה, ה-כג בסופו: לר"ן מספיקה התרצות. קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד: מחשבה. אבני מילואים כח-מט: דבר שאינו מקפיד עליו - קניין, ולנודע ביהודה המובא בו הוא הפקר, וכן דן בזה קובץ שיעורים בבא בתרא רנו).

¹ "הקונה" ד"ה שאר בני האדם.

² במחלוקת האם הפקר הוא קניין או נדר דנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בבעלות.

³ אמנם יש סוברים שהפקר הוא רק הפקעת בעלות, הובאו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בבעלות.

⁴ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

⁵ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

⁶ בביאור דעת הסוברים שהפקר מועיל בהתרצות אע"פ ששאר הקניינים צריכים דווקא מחשבה, דנו לקמן בסעיף "חוזק".

שאלה - הר"ן (נדרים פה. ד"ה ואני) כתב שהמפקיר לא יכול להישאל על ההפקר. אך חידש המנחת חינוך שלדעת הרמב"ם שהפקר מדין נדר' המפקיר כן יכול להישאל, כבכל נדר (מנחת חינוך יא-א [ה] ד"ה ובעניין חמץ של הפקר, וביאר שאפשר שהר"ן חולק על הרמב"ם וסובר שהפקר אינו מדין נדר).

הפקר בלב מועיל אם הוא ידוע לכל, כגון שמפקיר כליו בלב קודם השבת כדי שלא יעבור על שביית כלים (קצוה"ח יב-א).

הפקר לזמן מועיל, אך אם זכה בו אדם בתוך הזמן - הריהו של הזוכה לעולם (ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-ג בשם מק"ח).

ספק הפקר - למשל הספק בגמרא האם יש יד להפקר (נדרים ז.) - דנו בו הראשונים: (א) הר"ן (נדרים ז. סוף ד"ה ולעניין) כתב שהממון שייך עדיין לבעלים, ככל ספק ממון. (ב) אך הרא"ש סתר עצמו בדין זה, האם אדם אחר יכול לתופסו (בבא מציעא פרק ט ס' כד ובבא בתרא פרק ב ס' ס. דנו בסתירה זו הפלפולא חריפתא בבא מציעא שם אות ז ובבא בתרא שם אות ח, ודרכי משה דרכי הקנינים ב-יב, ואפשר שתלוי במחלוקת (קצוה"ח רעג-א) האם הפקר הוא קניין או נדר (שנודר שלא לעכב אחרים מלקנותו, וא"כ הוא איסור ולא ממון)).

שליח אינו יכול להפקיר בשביל הבעלים. ונאמרו בזה שלושה טעמים (דן בזה גם ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-טו):

(א) **הב"י כתב שהפקר מדין נדר², ובנדר אין שליחות** (ב"י או"ח סוף תלד, וכן כתב שיבת ציון צה ובית מאיר קכ).

(ב) **יד המלך כתב שהפקר צריך להיות לכל, והרי השליח עצמו לא יכול לקנות, כמו ששליח למכור לא יכול לקנות** (יד המלך בהשמטות, וכן כתב ברית אברהם כז, הובאו בספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-ח).

(ג) **השערי יושר כתב שהפקר הוא רק רצון (התרצות) ולא מחשבה וכוונה³, ובהתרצות לא שייך שליח** (שערי יושר ה-כג בסופו. ונראה שכוונתו שהוא כח המעשה ולא כח האדם⁴).

תנאי, הבית אפרים חקר האם יועיל בהפקר, שהרי שליח אינו מועיל בהפקר⁵, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי (כתובות עד.). אך המקור חיים (תמח) כתב שאפשר להפקיר על תנאי, וביאר שכיוון שהפקר הוא בדיבור, אתי דיבור (של התנאי) ומבטל דיבור (של ההפקר) אע"פ שאינו בשליחות (הביאם ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-ח. והקובץ שיעורים כתב שאפשר שתנאי מועיל בהפקר (קובץ שיעורים בבא בתרא תנא, לגבי "על מנת שלא יזכה בו פלוני").

הפקר עד דאתי לרשות זוכה - לשיטת רבי יוסי המפקיר יכול לחזור בו עד שיגיע לרשות הזוכה (נדרים מג.). ויש לחקור האם נעשה הפקר רק כשמגיע לרשות הזוכה, או שנעשה הפקר מייד, ועד שמגיע לרשות הזוכה יכול לחזור בו (דרכי משה דרך הקודש ה-יב).

בינו לבין עצמו, לדעת הרא"ש ההפקר מועיל, ולרמב"ם צריך שיהיה לפחות בפני אחד (הביאם המחנה אפרים זכיה מהפקר א).

¹ הובא עם החולקים עליו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בבעלות.

² אמנם לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בבעלות) הבאנו שיש חולקים על זה.

³ אמנם לעיל (ד"ה הדעת) הבאנו שיש חולקים על זה.

⁴ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכת האדם וחלויות מכת המעשה.

⁵ כדלעיל בסמוך ד"ה שליח.

התפסה - כתב הרמב"ם שיש התפסה בהפקר (כמו בנדרים, שאומר "זה כזה"), וביארו שהוא לשיטתו שהפקר מדין נדר (קונטרסי שיעורים נדרים ב-ח בלשון אפשר).¹

כלתה קניינו - בהפקר אין דין כלתה קניינו, כגון האומר "הרי זה הפקר לאחר שלושים יום" - ההפקר כן חל, שלא כבשאר הקניינים. ובטעם לזה נחלקו הראשונים:

(א) דעת הרשב"א שמועיל משום שהפקר חל בדיבור ולא במעשה (רשב"א נדרים כט: והובא בר"ן נדרים כח: ד"ה וכתב). וביאר הגר"ש שקאפ (נדרים כב ד"ה ומהאי) שלא שהדיבור הוא מעשה הקניין, אלא שאין צריך מעשה קניין, ולכן לא שייך בו דין כלתה קניינו, שהרי אין בו מעשה קניין כלל.

(ב) דעת התוס' שלא אכפת לנו שהדיבור כלה מפני שלא הדיבור מקנה את ההפקר, משום שבהפקר לא האדם עצמו מפקיע את הבעלות (כח האדם), אלא האדם רק אומר שאינו רוצה את החפץ וממילא הבעלות פוקעת ממנו (כח המעשה) (הגר"ש שקאפ נדרים כב בסופו).²

תוך כדי דיבור - בפשטות אפשר לחזור מהפקר תוך כדי דיבור, אך בשו"ת ר' בצלאל אשכנזי (טו) כתב שאסור לחזור בו מהפקר תוך כדי דיבור, וביאר את דבריו המחנה אפרים שכוונתו שרק לכתחילה אסור לחזור בו כי הוא כנדר לדבר מצווה, אך אם חזר בו חזרתו מועילה (זכיה מהפקר ח, בלשון "שמא"). ולפי זה הוסיף שאפשר שהנודר לעשות צדקה אסור לו לכתחילה לחזור בו. וכן דן שם האם יכול לחזור בו מהפקר אפילו לאחר כדי דיבור.

להקנות להפקר אי אפשר, משום שאינו בן דעת (אור שמח ערכין ז-א בשם הירושלמי).

רשות הרבים - נחלקו הראשונים האם היא שייכת לציבור, משום שיש להם רשות להשתמש בה, או שהיא הפקר, כי אף אחד לא עשה בה מעשה קניין (דבר אברהם ח"א א-ו: מחלוקת רש"י ותוס').

בקנייה מהפקר (כגון אבידה) חידש המשאת משה (בבא מציעא ו ד"ה והנה עוד, ודייק כך מהרמב"ם גזילה ואבידה פרק יז בתחילתו) שאין צריך מעשה קניין, אלא הכנסה לרשותו, כגון שתגיע לידו או לרשותו.

בחזק הקניין ייסד בשו"ת רעק"א (מהדורא קמא רכא-ו) שהפקר יותר קל משאר הקניינים (דהיינו קל יותר להפקיר מאשר להקנות), כיוון שהפקר הוא רק הפקעת בעלות המפקיר,³ אך שאר הקניינים הם גם החלת בעלות הקונה. והפקעת הבעלות יותר קלה מהחלתה. ולפי זה מבוארים כמה חילוקים בין הפקר לשאר הקניינים:

(א) הפקר מועיל בדיבור בלבד אך שאר הקניינים צריכים מעשה קניין, וביאר הרעק"א (שם) שכיוון שהוא קל יותר די בדיבור.⁴

(ב) הפקר בית דין, יש ראשונים שסוברים שהוא מועיל רק להפקיע מהבעלים הקודם, אך לא להקנות לבעלים חדש.⁵ וביאר בדעתם הרעק"א (שם) שמועיל רק להפקעה משום שהיא קלה יותר מהקנאה.

(ג) דבר שאינו מקפיד עליו, דהיינו חפץ שהבעלים לא צריך אותו בכלל, אך לא חשב בפירוש להפקירו (היתה התרצות אך לא מחשבה), לחלק מהאחרונים הוא הפקר אע"פ

¹ בשיטות השונות במהות הפקר עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בבעלות.

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

³ אמנם יש דעות שהפקר אינו רק הפקעה אלא הוא הקנאה לרשות הפקר, כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בבעלות.

⁴ יש לכן גם טעמים אחרים, הבאנו זאת לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם שהפקר מועיל בדיבור.

⁵ הובאו עם החולקים עליהם בערך הפקר בית דין בסעיף "פירטי הדין" ד"ה בהקנאה.

שבשאר הקניינים הם סוברים שצריך מחשבה מפורשת. וזו עוד קולא שיש בהפקר מבשאר הקניינים (אבני מילואים כח-מט: נודע ביהודה - הפקר, אבני מילואים - לא הפקר אלא מתנה. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-י).
 (ד) הבטה - יש צד בגמרא (בבא מציעא קיח.) שהבטה תועיל לקנות מהפקר¹, אך בשאר קניינים פשוט שצריך מעשה קניין גמור. וביאר ספר המקנה ((ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-יג ד"ה הנה) שהטעם לקולא הזו בהפקר הוא שרק הכנסה (קנייה מהפקר) קלה מהוצאה והכנסה. והוא מעין סברת הרעק"א שכתב - במקרה ההפוך - שרק הוצאה (הפקר) קלה יותר מהוצאה והכנסה.

ערכים קרובים: אבידה מדעת, הבטה (קניין), הפקר בית דין, הפקר בשמיטה, יאוש, מגביה מציאה לחבירו, קניינים.

הפקר בית דין

בית דין מפקיעים ממונו של אדם (הסוגיא בגיטין לו:, בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-יד).

לדוגמא, לדעה ששביעית בזמן הזה דרבנן, היא מועילה מדין הפקר בית דין, שבית דין הפקירו את ממונו של הבעלים (גיטין לו:).

במקורו הביאה הגמרא (גיטין לו:) שני פסוקים: "וכל אשר לא יבוא לשלושת הימים כעצת השרים והזקנים יחורם כל רכושו" (עזרא יח), "אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי האבות" (יהושע יט-נא). והוא מדאורייתא (ש"ת הרשב"א תשעה, התשובות המיוחסות לרשב"א רנו, ש"ת חתם סופר א"ח קיז בסופו, מקור חיים תמח-ט ד"ה וגם יש תקנה).

טעמו משום שיש לבית דין שררה וממשלה, ולא בתור בית דין (דבר אברהם ח"א א-ב (ד"ה והנ"ל) בדעת רבינו יונה. והוסיף שם (בד"ה אח"ז) טעם אחר, שמועיל מדין כיבוש, אך למסקנתו כתב שלא נראה לו).

במהותו הוא קניין שיוצא מרשות האדם לכו"ע, אע"פ שבהפקר שהבעלים עצמו הפקירו, נחלקו האם הוא קניין או נדר (קצוה"ח רעג-א).

הנכסים הנקנים הם:

ממונות וחובות (דהיינו שבית דין מפקיעים את החוב) (גיטין לו:).

עבד עברי בית דין לא יכולים להפקירו, משום שאינו שייך ממש לאדון כשאר חפצים (קונטרסי שיעורים טו-ב)².

בהקנאה - נחלקו הראשונים האם רק מפקיע מהבעלים הקודם, או גם מקנה לבעלים החדש. ובטעם הדעות שמועיל רק להפקיע אך לא להקנות, כתב הרעק"א שהפקעה יותר קלה מהקנאה³ (ש"ת רעק"א מהדורא קמא רכא-ו: תוס' ורא"ש - רק להפקיע, ר"ן - גם להקנות. וכן דן בזה מחנה אפרים מכירה ב).

¹ דנו בזה בערך נפרד - הבטה (קניין).

² בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

³ ביסוד שהוצאה קלה מהכנסה הארכנו בערך הפקר בסעיף "חוזק".

המחיל את הקניין - חקרו האם הבעלים הקודם הוא המקנה, או בית דין (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד קג).

המקנה גוי - יש בזה שלוש דעות:

(א) בית דין יכולים להפקיר את ממונו (שדי חמד ח"ב עמוד 180 ד"ה והיה).
 (ב) אינם יכולים להפקירו (שואל ומשיב ח"א קכד, הובא בשדי חמד שם, דברי ירמיה הלכות עכו"ם פרק ז, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ח-ה ד"ה סנהדרין).
 (ג) אינם יכולים להפקירו בזמן שאין יד ישראל תקיפה בארץ ישראל, כי כל טעם דין הפקר בית דין הוא רק משום שלבית דין יש שררה וממשלה, ועל גוי אינם מושלים (דבר אברהם ח"א א-ב ד"ה ולפמ"ש).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: הפקר, טעה בשיקול הדעת.**

הפקר בשמיטה

הגדרה **פירותיה של השנה השביעית הם הפקר.**

דיינים דומים: ישנם שלושה דינים בשמיטה - ודנו בהם בערכים נפרדים:
(א) איסור עבודת הקרקע.¹
(ב) הפירות הם הפקר. ובדין זה נדון בערך זה.
(ג) שמיטת כספים.²

במעמו חקר המידות לחקר ההלכה (ח-ד) האם בפירות שביעית יש שני דינים נפרדים - קדושת הפירות והפקר הפירות, או שהפירות קדושים וממילא הם נעשים הפקר.

במהותו נחלקו המפרשים האם היא מצווה להפקיר, ככל המצוות, או אפקעתא דמלכא (מופקר ממילא, ואינו תלוי ברצונו של הבעלים) (אפיקי ים ח"ב כה: מחלוקת ראשונים. המידות לחקר ההלכה יב-מז: מחלוקת הב"י והמהר"ט).

בדינו חקר האפיקי ים (ח"ב כד) האם הוא דין ממון, או דין איסור וקדושה³.

ספק שביעית - כגון אתרוג בת שביעית שנכנסת לשמינית - האריך בו האפיקי ים (ח"ב נד):
 (א) האם דינו כספיקא דאורייתא (ספק שביעית) ומחמירים בו שהוא הפקר.
 (ב) או שדינו כספק ממון (ספק הפקר) והולכים אחר המוחזק, ושייך לבעלים.
 (כל הספק הוא רק האם הפרי הוא הפקר, אך לגבי קדושת שביעית, כגון ליאסר בסחורה - בוודאי שספיקא דאורייתא לחומרא - אפיקי ים שם).

וביאר האפיקי ים (שם) שהספק הוא האם דין הפקר בשביעית הוא גזירת הכתוב (אפקעתא דמלכא) שקדושת השביעית עושה את הפרי להפקר ממילא, וא"כ דנים בו כדין הקדושה עצמה וספיקא דאורייתא לחומרא. או שיש מצוות עשה על האדם להפקיר, וא"כ הוא מדיני ממונות, ושייך עדיין למפקיר, ככל ספק הפקר (בכל ספק הפקר הממון שייך עדיין לבעלים - ר"ן נדרים ז, אמנם הרא"ש בבא מציעא פרק ט סי' כד ובבא בתרא פרק ב סי' ס סתם עצמו בדין ספק הפקר - האם אדם אחר יכול לקנותו. דנו בסתירה זו הפלפולא חריפתא בבא מציעא שם אות ז

¹ ע"ע שמיטה (בקרקע).

² ע"ע שמיטת כספים.

³ בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

ובבא בתרא שם אות ח, ודרכי משה דרכי הקניינים ב-יב, ואפשר שתלוי במחלוקת (קצוה"ח רעג-א) האם הפקר הוא קניין או נדר (שנודר שלא לעכב אחרים מלקנותו, וא"כ הוא איסור ולא ממוין).

ערכים קרובים: הפקר, יובל (בקרקע), שמיטה (בקרקע), שמיטת כספים.

ערכים קרובים

הפרת נדרים

ביטול נדרים של בתו או אשתו (הסוגיות בנדרים פרק עשירי ואחד עשר). הגדרה

בדיני נדרים ושבועות (ובירושלמי נדרים יא-א [לו.]) יש דעה שהפרה והתרה נאמרו רק בנדרים ולא בשבועות).

לדוגמא, הבעל אומר "מופר לך" שלוש פעמים (שו"ע י"ד רלז-לז).

מקורה מפורש בתורה: "ואשה כי תדור נדר לה" וגו'. ושמע אביה את נדרה ואסרה אשר אסרה על נפשה והחריש לה אביה, וקמו כל נדריה וכל איסר אשר אסרה על נפשה יקום. ואם הניא אביה אותה ביום שומעו כל נדריה ואסריה אשר אסרה על נפשה יקום וגו'" (במדבר לה-ה).

מקור וטעם

בטעמה של ההפרה כתבו הראשונים והאחרונים כמה וכמה דעות:

(א) כל הנודרת על דעת אביה ובעלה היא נודרת (שו"ת הרשב"א ח"ד שי ד"ה וכיוון) לגבי האב, שו"ת חתם סופר ח"ב י"ד רכז (ד"ה ותלמיד) הביא את צד זה לגבי הבעל, אך הוסיף שנראה לו יותר שהוא מטעם אתי דיבור ומבטל דיבור, כדלקמן), ולמדו זאת חז"ל מכך שהבעל מפר רק נדרי עינוי נפש ודברים שבינו לבניה, ועל כורחך הטעם הוא שנדרים אלו נוגעים אליו ולכן הוא יכול להפרם (שלמי נדרים בקונטרס מילואים לשלמים שבסופו ד"ה ונ"ל).

(ב) מדין ביטול, דאיתי דיבור (של ההפרה) ומבטל דיבור (של הנדר) (שו"ת חתם סופר ח"ב י"ד רכז ד"ה ותלמיד: יותר נראה שמדין אתי דיבור (לגבי בעל)).

(ג) מדין זכויות האב בביתו והבעל באשתו (קונטרסי שיעורים נדרים כט בדעת הר"ן).

(ד) כח מיוחד שהתורה נתנה לאב ולבעל (גזירת הכתוב) (קונטרסי שיעורים נדרים כט בדעת הרא"ש).

(ה) לגבי הפרת הבעל יש צד נוסף - מדין כיבוד אב. ואע"פ שבכל התורה אם אמר לו אביו עבור על דברי תורה לא ישמע לו (וכיצד תשמע לאביה לעבור על נדרה), שאני הכא דגלי קרא. ומכל מקום הוא גזירת הכתוב, שאם לא כן תפר גם האם וגם אב האב, שהרי הבת חייבת גם בכבודם (שלמי נדרים בקונטרס מילואים לשלמים שבסופו ד"ה והנה) בדעת הרמב"ם).

הפרה לאחר זמן, כגון שהבעל אמר "הנדר יהיה מופר לך עוד שעה", הסתפק בשו"ת רעק"א (מהדורא קמא בהגהה שבסוגריים ד"ה אב"ה) האם תועיל, שאפשר לומר שלא תועיל משום שבזמן חלות ההפרה - לאחר השעה - כבר כלתה דיבורו, וכמו קניין סודר ומשיכה שלא מועילים לאחר זמן (ורק קנייני כסף ושטר מועילים לאחר זמן כי מעשי הקניין - הכסף והשטר - עדיין קיימים בזמן חלות הקניין).

פרסי הדין

הפרה אחר הקמה לא חלה משום שזהו דינה של ההקמה, שהיא מבטלת את האפשרות להפר אחריה ("עצם הדין"), אך הקמה אחר הפרה לא חלה משום שההפרה ביטלה את הנדר, וא"כ לא שייך לקיימו, שכבר אין לו נדר שיוכל לקיים (דהיינו: ההקמה סותרת את ההפרה, אך ההפרה לא סותרת את ההקמה) (הגר"ח על הרמב"ם נדרים (היחיד) בתחילתו ד"ה ונראה).

הפרה חלה מכאן ולהבא. וחידש הרוגאצ'ובר שכוונת ההפרה היא כן למפרע, שהבעל רוצה לעקור את הנדר מעיקרו ולבטל את הדיבור שדברה, אלא שדין ההפרה מועיל רק

מכאן ולהבא, שיש חילוק בין ההפרה עצמה (שלמפרע) לחלות ההפרה (שמכאן ולהבא) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה הפרה ע"י שליח).

שליח לא מועיל בהפרה (דן בזה מנחת חינוך תו בסופו).

תנאי מועיל בהפרה, ואע"פ שאין בה שליחות, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי, כיוון שהפרה היא בדיבור - יש בה תנאי, שבכל דבר שבדיבור מועיל תנאי (גם אם אין בו שליחות) מדין אתי דיבור ומבטל דיבור (מנחת חינוך תו בסופו, ושסחא א [יח] ד"ה ולכאורה).

הקמה והפרה בבת אחת - ע"ע כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו, בסעיף "בדינים שונים" ד"ה הקמה והפרה בבת אחת.

נערה מאורסה אביה ובעלה מפירים נדריה - ע"ע נערה מאורסה. אנשים

ערכים קרובים: **קרובים**: הקמת נדרים, התרת נדרים, נדר, נערה מאורסה (אביה ובעלה מפירים נדריה). ערכים קרובים

הקדש

נכם שמיוחד להקדש ואסור לשאר העולם. הגדרה

בערך זה נדון בדין הנכסים המוקדשים. באופן ההקדשה ע"ע אמירה לגבוה.

לדוגמא, אדם שאמר על בהמה תמימה "הרי זו לעולה" - היא נעשית הקדש (מגילה ח).

בחלות ההקדש כתב הגר"ח (סטנסיל כתובות נט. מודר ומושב עמי אחרים, בתחילתו) שאינו גבירא כלל אלא רק בחפצא¹ (שלא כנדר שאע"פ שהוא בחפצא עדיין הוא נאסר על הגבירא - "לאסור איסור על נפשו", ולא כשבועה שהיא רק על הגבירא). מקור וטעם

במהותו חקרו האחרונים בדיני הקדושה (איסור) והקניין לגבוה (ממון) שיש בו, ויש בזה שבע אפשרויות (אפשרות א סוברת שאין קניין כלל, אפשרויות ב ג ד סוברות שיש גם קדושה וגם קניין, אפשרויות ה ו ז מחלקות בין קדושת דמים לקדושת הגוף²):
(א) יש בו רק קדושה בלי קניין לגבוה (שב שמעתתא ו-ד, וכן האריך בזה אתון דאורייתא ג).
(ב) יש בו גם קדושה וגם קניין לגבוה, והם נפרדים זה מזה: שניהם חלים בנפרד ע"י הדיבור של המקדיש, ולא שאחד מהם גורם לחבירו (אתון דאורייתא ג (תחילת ד"ה והנה הספק) חוקר האם יש בו רק קדושה או גם קניין. דרכי משה דרך הקודש ח-א: בכל הקדש יש גם קניין וגם איסור, ויש מקרים שיש רק אחד מהם. ומעין זה כתב הקובץ שיעורים כתובות קפו שאע"פ שסתם הקדש יש בו גם קדושה וגם קניין, אפשר לעשות הקדש שיהיה בו רק קדושה (שיאסר בהנאה) ולא יהיה בו קניין לגבוה, ונשאר בצ"ע).

(ג) יש בו גם קדושה וגם קניין לגבוה, והקדושה היא הגורמת לקניין לגבוה.

(ד) יש בו גם קדושה וגם קניין לגבוה, והקניין לגבוה הוא הגורם לקדושה (קובץ שיעורים קידושין מב ופרי משה קניינים יד-א: האם הקניין גורם לקדושה או להיפך. קובץ שיעורים בבא בתרא ש: הממון גורם לקדושה. ולצד שהקניין גורם לקדושה חקר הקובץ שיעורים קידושין סו האם הקדושה מתחדשת בכל רגע ורגע ע"י הקניין, או שחלה מתחילה לעולם).

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גבירא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גבירא.

² בחילוק בין קדושת דמים לקדושת הגוף עיין עוד לקמן בסעיף "גוף ודמים".

ה) בקדושת דמים יש קניין לגבוה, ובקדושת הגוף יש קדושה (קהילות יעקב מעילה א-ד בדעת ת"י באפשרותו הראשונה).

ו) בקדושת דמים יש קניין לגבוה, ובקדושת הגוף יש גם קניין לגבוה וגם קדושה (קהילות יעקב מעילה א-ד בדעת ת"י באפשרותו השניה).

ז) בקדושת דמים הקניין גורם לקדושה, אך בקדושת הגוף הקדושה גורמת לקניין¹ (קובץ שיעורים קידושין מב, קהילות יעקב מעילה א (בסופו) בדעת רש"י)².

ויוצאות מחקירה זו כמה נפק"מ:

א) איסור מעילה - האם טעמו מדין גזל גבוה: אם יש בו גם קניין - אפשר שכן, שזו גזילה מהקדש, ואם אין בו קניין אלא רק קדושה - ע"כ הוא איסור נפרד (אתוון דאורייתא ג, קובץ שיעורים בבא בתרא רצט)³.

ב) ההקדשה - מה הטעם שאין צריך מעשה קניין אלא דיבור מועיל (קידושין כח: במשנה), שהרי בקניינים צריך מעשה. ואם אינו קניין פשוט שמועיל בדיבור⁴.

ג) ספק הקדש - אם הוא קניין א"כ דינו לקולא, שהמוציא מחבירו עליו הראיה, אך אם הוא קדושה א"כ ספיקו לחומרא, שהרי ספיקא דאורייתא לחומרא⁵ (קובץ הערות נב-טו).

וכן דנו בכמה מדיני הקדש, האם הם בקדושה או בבעלות:

א) הדינים שנתמעטו בהקדש (ריבית, נזיקין ועוד) - תלויים בקניין הממוני של ההקדש, או בקדושה (קובץ שיעורים ח"ב כו-).

ב) איסור ההנאה מהקדש - דן הקובץ הערות (נב-טו) האם הוא מדין איסור גזל, או שאיסור הקדש הוא איסור נפרד (אגב, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תעט דן באיסור ההנאה מהקדש האם הוא רק איסור מעילה או גם איסור קונם).

ג) הדיט שהזיק הקדש פטור (בבא קמא לז:). והסתפק הקונטרסי שיעורים (בבא קמא יז-ד) מה הדין בהדיט שהזיק הקדש שאין בו קדושה אלא רק בעלות הקדש.

ד) פחות משווה פרוטה - יש דעה שהקדושה לא חלה עליו אך הקניין להקדש כן חל (קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-ה בדעת רש"י)⁶.

ישנם שני סוגי קדושות (תמורה לא. במשנה, דן בזה קהילות יעקב מעילה א):

גוף ודמים

א) קדושת הגוף (קדושת מזבח) - דבר שראוי להקריבו, כגון בהמה תמימה.

ב) קדושת דמים (קדושת בדק הבית) - דבר שאינו ראוי להקריבו בעצמו אלא רק למוכרו ולהשתמש בדמיו, כגון בהמה בעלת מום, וכן אבנים ועצים.

ויש ביניהם כמה וכמה חילוקים, ונביא כמה מהם:

א) במהותם - יש שחילקו שבקדושת הגוף הקדושה היא העיקר, ובקדושת דמים בעלות ההקדש היא העיקר⁷.

¹ בחילוק בין קדושת דמים לקדושת הגוף עיין עוד לקמן בסעיף "גוף ודמים".

² בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

³ בערך מעילה בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו מחלוקת בזה, והבאנו דעה שמחלקת בין קדושת הגוף לקדושת דמים.

⁴ הארכנו בזה ובהסברים נוספים בערך אמירה לגבוה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם שמועיל בדיבור.

⁵ הבאנו בזה מחלוקת ראשונים לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק הקדש.

⁶ ויש חולקים, הובאו לקמן בסעיף "הנכס" ד"ה פחות משווה פרוטה.

⁷ הבאנו שלוש דעות שונות בחילוק הזה לעיל בסעיף "קדושה ובעלות" ד"ה במהותו אותיות ה ו ז.

(ב) מעילה - יש מי שחילק שבקדושת דמים מעילה היא מדין גזל, ובקדושת הגוף אינה משום גזל אלא איסור הנאה נפרד (נתי"ה"מ כח-ב).¹

(ג) דבר שאינו ברשותו - יש שחילקו שבקדושת דמים הקדושה לא חלה על דבר שאינו ברשותו, ובקדושת הגוף כן (רא"ש שהובא בשו"ת הריב"ש שנט, דן בדבריו קובץ שיעורים קידושין מב).²

(ד) שעבוד - הקדש מפקיע מידי שעבוד, כלומר שהלווה יכול להקדיש את האפותיקי ולהפקיע ממנו את שעבודו של המלווה (גיטין מ:). ודעת רש"י שדין זה הוא רק בקדושת הגוף אך לא בקדושת דמים (שם ד"ה הקדש, דן בדבריו קהילות יעקב מעילה א-ה).

(ה) קדושה לזמן - כגון שאמר "נטיעות הללו קדושות עד שיקצצו", יש דעה בגמרא (נדרים כט.) שקדושת הגוף לא פוקעת בכדי, וגם כשיעבור הזמן הן עדיין קדושות, וקדושת דמים כן פוקעת בכדי.

(ו) פשטה קדושה - נאמר רק על קדושת הגוף אך לא על קדושת דמים, כיוון שהקדושה בקדושת דמים נובעת מהקניין, והקניין עצמו הרי לא פושט³ (קובץ שיעורים קידושין מב).

(ז) תמורה - קדושת הגוף עושה תמורה וקדושת דמים לא (תמורה לא. במשנה).

(ח) עופות - קדושת דמים לא חלה עליהם, שהרי אין לעופות פדיון (תוס' תמורה נו: תחילת ד"ה שמע).

בסעיף זה נפרט אלו קניינים מועילים להקנות להקדש. בקניינים שונים

קדושה הבאה מאליה, כלומר שלא האדם הקדישה, כגון חפץ שנקנה להקדש ע"י קניין חצר - נחלקו בזה הראשונים:

(א) לרמב"ן (בבא בתרא עט.) ולר"ן (לגר"ש שקאפ נדרים ט ד"ה וקשה) החצר קונה להקדש (ורק נחלקו אם יש בזה מעילה: לרמב"ן אין ולר"ן יש).

(ב) הרשב"ם (בבא בתרא עט. ד"ה הכי) והתוס' (שם ד"ה ואין) סוברים שחצר בכלל לא קונה להקדש, שהרי חצר מטעם יד ואין יד להקדש (במחלוקת זו דנו הקצוה"ח ר-א, הקובץ שיעורים בבא בתרא רצט, והפרי משה קניינים יד-ד. והתוס' יום טוב מעילה ג-ו ד"ה ואין) הקשה שהרי חצר גם מדין שליחות, ויש שליחות להקדש. וחקר הקהילות יעקב האם מה שאין חצר להקדש הוא שאין לו קניין חצר (וכן קנייני משיכה והגבהה) אלא הקדש קונה רק בדיבור (או בכסף), או שבפועל אין להקדש חצר, שחצר צריכה להיות מיוחדת לתשמישו של בעליה, כמו שיד מיוחדת לבעליה, אך חצר הקדש אינה מיוחדת לקב"ה יותר משאר חצרות (קהילות יעקב בבא בתרא לב-ו: בדעת הנתי"מ בד"ה והנה) - אין קניין חצר, דעת עצמו (בסופו ד"ה ואולם) - בפועל אין להקדש חצר).

אודיתא - הקדש שהוקדש באודיתא אין בו מעילה, כי לא הקדישו באמירת פיו (פלס חיים, הביאו ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב-ח ד"ה ופלס).

יד - הקדש אינו קונה בקניין יד (תוס' בבא בתרא עט. ד"ה ואין מועילין).

ירושא - הסתפק הקובץ שיעורים (בבא בתרא שעג) האם בהקדש יש דין ירושה, שאע"ג שהוא ממון גבוה, אפשר שגוף הדבר הוא שלו, ורק דין ממון שבו הוא של גבוה, ולכן א"א למוכרו אך יש בו ירושה, כמו מעשר שני.

¹ יש שלא חילקו בזה, ע"ע מעילה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² יש שלא חילקו בזה, ע"ע דבר שאינו ברשותו בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקדושת הגוף.

³ חילוק זה תלוי בגדרי קדושה ובעלות, ויש בזה דעות רבות, הובאו לעיל בסעיף "קדושה ובעלות" ד"ה במהותו.

מתנת שכיב מרע לא מועילה בהקדש שיקנה לאחר מיתה (שו"ת הרשב"א ח"ג קכב, מחנה אפרים צדקה ד בדעת הרא"ש. אך הקובץ שיעורים בבא בתרא תקלב הביאם והסתפק בדעת הרא"ש).

יאוש, דהיינו שהגזבר התיימש, כתב הרשב"א שהיאוש מועיל (חולין קלט, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-כג). ודברי ירמיהו (שקלים פ"ג, הובא בספר המקנה שם ד"ה בדברי) הוכיח מתוס' (בבא בתרא עט) שהם חולקים עליו.

אמירה לגבוה - הוא קניין שמיוחד רק להקדש, ודנו בו בערך נפרד.

הגזול הקדש פטור מכפל, שנאמר "רעהו" ולא של הקדש. ונחלקו הראשונים האם חייב בקרן: לרמב"ם (גניבה א) חייב, ולראב"ד (בשיטה מקובצת בבא קמא עח:) פטור אף מהקרן.

לא תחמוד - החומד דבר של הקדש אינו עובר בלא תחמוד (מנחת חינוך תטז-א [א] ד"ה ופשוט).

שביעית חלה גם על קרקע של הקדש (רש"י בבא קמא סט. על תד"ה והצנועין, ומביא שכן כתב הירושלמי פאה סוף פרק ז ופסחים ד-ט).

אסמכתא - בהקדש אין דין אסמכתא, וההתחייבות מועילה (שו"ע חו"מ רז-יט ורמ"א).

בעל מום לא חלה עליו קדושת הגוף (אלא רק קדושת דמים). וחקר הגר"ח האם הוא משום שאינו ראוי למזבח, או משום שאפשר לפדותו (וקדושת הגוף חלה רק על דבר שא"א לפדותו) (הגר"ח על הרמב"ם איסורי מזבח ג' ד"ה ונראה).

הקדש על פחות משווה פרוטה - יש בו שלוש דעות:

(א) הקדש חל עליו (תוס').

(ב) הקדש לא חל עליו (רש"י גיטין יב. בפשטות).

(ג) הקדושה לא חלה עליו אך הקניין להקדש כן חל (קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-ה בדעת רש"י הנ"ל).

בית הכנסת, לדעת האגודה יש לו דין הקדש, ולקצוה"ח אין לו דין הקדש אלא כהדיוט (ר-א ד"ה אולם, והביא גם את האגודה).

ספק הקדש - לדוגמא, שכיב מרע שהקדיש את כל נכסיו והבריא, שהיא בעיא דלא איפשיטא האם יכול לחזור בו והנכסים חולין, או שלא יכול לחזור והנכסים קדושים (בבא בתרא קמט) - נחלקו בו הראשונים:

(א) כשאר ספק ממון והמוציא מחבירו עליו הראיה, וא"כ הם חולין, שהרי האדם הוא המוחזק וההקדש רוצה להוציא ממנו (רשב"א, ר"ן, רמב"ם).

(ב) ספיקא דאורייתא לחומרא, שהרי ספק האם החפץ קדוש ואסור מדאורייתא להשתמש בו - "בל יחל" (שיטה מקובצת בבא בתרא קמט, ומביא את הראשונים הנ"ל).

וביאר הקובץ הערות (נב-טו) את מחלוקתם, שנחלקו האם איסור ההנאה מהקדש הוא מדין איסור גזל, ולכן בספקו מקילים כמו בשאר דיני ממונות שהם ספק גזל, או שאיסור הקדש הוא איסור נפרד, וא"כ יש להחמיר בו כשאר ספיקות באיסורי דאורייתא¹.

בית הכנסת, נחלקו המפרשים בגדרו הממוני: האגודה סובר שהוא הקדש (תחילת מעילה), וקצוה"ח סובר שאינו הקדש אלא הוא כחצר השותפין (קצוה"ח ר-א ד"ה אולם, והביא שם גם את האגודה).

¹ בחקירה האם הקדש הוא קניין או איסור, הארכנו לעיל בסעיף "קדושה ובעלות".

ונפק"מ לדין מציאה בבית הכנסת, שלכו"ע המוצא מציאה בבית הכנסת - הרי היא שלו, אלא שנחלקו בטעם לזה: לאגודה הוא משום שחצר מדין יד¹, ואין יד להקדש. ולקצוה"ח - משום שהוא כחצר השותפין.

הגזבר של ההקדש, נחלקו בו אמוראים בירושלמי: לרב אידי דינו כבעלים ולרבי יוסי דינו כאחר (תרומות א-א. האריך בביאורו אתון דאורייתא ג ד"ה ודע שנלענ"ד).

ערכים קרובים: אמירה לגבוה, בית המקדש, חובת הקודש, חרמים, מעילה, מעילה בקונמות (ולגבי הדמיון בין נדרים להקדש עיין שם בסעיף "מהות הקונם"), נדר, נזיקין בהקדש, ערכין, פדיון הקדש, פשטה קדושה, קרבנות, תמורה, תרומות ומעשרות.

הקמת נדרים

הסכמה לנדרים של בתו או אשתו (הסוגיות בנדרים פרק עשירי ואחד עשר).

בדיני נדרים ושבועות.

לדוגמא, הבעל אומר "יפה עשית" (נדרים עז).

מקורה מפורש בתורה: "ואשה כי תדור נדר לה" וגו'. ושמע אביה את נדרה ואסרה אשר אסרה על נפשה והחריש לה אביה, וקמו כל נדריה וכל איסור אשר אסרה על נפשה יקום. ואם הניא אביה אותה ביום שומעו כל נדריה ואסריה אשר אסרה על נפשה יקום וגו'" (במדבר ל-ה).

במהות ההקמה חקרו האחרונים האם היא כנדר (שהאב בעצמו מחיל איסור שמחזק את הנדר של בתו) או שהיא עיכוב ההפרה, דהיינו שמפקיע את האפשרות להפר את הנדר (וכמו שלא יכול להפר נדר שאינו עינוי נפש, כך לא יכול להפר נדר לאחר הקמה) (קונטרסי שיעורים נדרים (כז ד"ה והביאור) תלה זאת בספק הגמרא האם יש שאלה על הקמה - אם היא נדר יש עליה שאלה, ואם היא עיכוב ההפרה לא שייך להישאל עליה. וכן חקר בזה הגר"ט מו ד"ה ונראה. והמשנת יעבץ (יר"ד טו-ג ד"ה לכן) כתב שהבעל בעצמו מחיל איסור).

והרואצ'ובר הביא מחלוקת בירושלמי (נזיר פרק ד) האם הקמה היא שרוצה את הנדר או שמספיק שמסכים לנדר. ובדעת עצמו חילק שהקמת האב היא שרוצה את הנדר והקמת הבעל היא שמסכים לנדר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה הקמת נדר).

הפרה אחר הקמה לא חלה משום שזהו דינה של ההקמה, שהיא מבטלת את האפשרות להפר אחריה ("עצם הדין"), אך הקמה אחר הפרה לא חלה משום שההפרה ביטלה את הנדר, וא"כ לא שייך לקיימו, שכבר אין לו נדר שיוכל לקיים (דהיינו: ההקמה סותרת את ההפרה, אך ההפרה לא סותרת את ההקמה) (הגר"ח על הרמב"ם נדרים (היחיד) בתחילתו ד"ה ונראה).

התרה אחר הקמה, כלומר שהאשה נדרה, הבעל קיים לה, והלכה לחכם והתיר לה - נחלקו הפוסקים האם ההתרה מועילה (שו"ע י"ד רלד-כג: מותר, רמ"א שם בשם המרדכי: לא מותר). אבל אם הבעל רק שתק - לכו"ע יכול החכם להתיר (רמ"א שם בשם מהר"ק שורש ג).

שליח לא מועיל בהקמה (דן בזה מנחת חינוך תו בסופו).

¹ אמנם נחלקו האם חצר מדין יד, הבאנו את מחלוקת זו בערך חצר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

תנאי מועיל בהקמה, ואע"פ שאין בה שליחות, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי, כיוון שהקמה היא בדיבור - יש בה תנאי, שבכל דבר שבדיבור מועיל תנאי (גם אם אין בו שליחות) מדין אתי דיבור ומבטל דיבור (מנחת חינוך תו בסופו, ושסחא [יח] ד"ה ולכאורה).

הקמה והפרה בבת אחת - ע"ע כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו, בסעיף "בדינים שונים" ד"ה הקמה והפרה בבת אחת.

ערכים קרובים: הפרת נדרים, התרת נדרים, נדר.

הקנאה

עיי' ערך קניינים.

הקפת פאת הראש

אסור לגלח את שער הראש באופן שישווה את צדעיו (פאותיו) לאחריו אוזניו ולמצחו הגדרה (הסוגיא במכות כ:).

נקרא גם בל תקיף.

מקורה מפורש בתורה - "לא תקיפו פאת ראשכם" (ויקרא יט-כז).

בטעמה יש שלוש דעות:

(א) הרמב"ם (עבודה זרה יב-א, ספר המצוות לאו מג) והחינוך (רנא ד"ה לא וד"ה מרשי) כתבו שהוא משום שכך היה דרך עובדי עבודה זרה. וכן הרמב"ם הביא את איסור זה בהלכות עבודה זרה (יב-א).

(ב) הטור (י"ד קפא בתחילתו) כתב על כך שטעם זה אינו מפורש, ואין אנו צריכים לבקש טעם למצוות¹.

(ג) המנחת חינוך (רנא-א [א] ד"ה ולי) ביאר בדעת הרמב"ם שאין כוונתו שהוא משום איסור חוקות הגויים (שאם כן, בדורות שהגויים לא נוהגים להקיף - יהיה מותר לעשות זאת), אלא היא מצווה בפני עצמה, והרמב"ם רק נתן לה טעם.

בשיעורה נחלקו המפרשים:

(א) רש"י: האיסור כשנוטל את כל השיער שבצדעיו (פאותיו) (מכות כ: ד"ה המשוה).

(ב) רמב"ם: האיסור הוא שלא יניח פחות מארבעים שערות (עבודה זרה יב-ו בשם שמעון מזקנינו).

(ג) גירסת הטור ברמב"ם: שלא יניח פחות מארבע שערות (י"ד קפא באמצעו).

(ד) תוספתא: התולש שתי שערות (הגהות מיימוניות עבודה זרה יב-ו, ולכן כתב על הרמב"ם "ויש להתיישב בדבר").

המקיף את הקטן, נחלקו בו אמוראים (נזיר נז:), והלכה כרב הונא שחייב (ש"ע י"ד קפא-ה).

המקיף את הגוי ואת האשה, יש מסתפקים אם דינו כמקיף את הקטן שחייב, והרא"ש סובר שמותר, ורק המקיף את הקטן חייב משום שיבוא לכלל חיוב (ב"י י"ד קפא-ה, ש"ע שם).

¹ וכן נחלקו הרמב"ם והחינוך והטור לגבי השחתת הזקן, ע"ע השחתת הזקן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

אשה שהקיפה או שהוקפה - פטורה, משום ש"לא תקיפו" הוקש ל"לא תשחית פאת זקנך", ולאשה אין זקן (רמב"ם עבודה זרה יב-ב).

עבר כנעני, אע"פ שדינו כאשה להרבה דינים, בזה אין דינו כאשה שהרי יש לו זקן, ולכן חייב אם הקיף או הוקף (רמב"ם עבודה זרה יב-ב, חינוך רנא ד"ה ונוהגת).

האיסור חל גם על המקיף וגם על הניקף (מכות כ:). ודנו בכמה עניינים בזה, כדלקמן. מקיף וניקף

באיסור להקיף חקרו האם הוא תולדה מהאיסור של הניקף, או דין נפרד (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תעד בהערה).

הניקף לוקה אם סייע למקיף, וחקרו האם הניקף לוקה מדין מקיף כיוון שסייע לו, או שהוא דין נפרד של איסור לניקף, וצריך לסייע למקיף (כדי להתחייב) רק משום שאל"כ הוא לאו שאין בו מעשה ואין לוקין עליו (משנת יעבץ או"ח לט ד"ה ואשר נראה, וביאר שנחלקו בזה הרמב"ם והראב"ד).

איסורי פועל ונפעל בכלל, כגון בל תקיף, שהאיסור חל גם על עשיית הפעולה וגם על קבלתה, חקר האתוון דאורייתא האם הפעולה והקבלה הן לאו אחד, או שני לאווין נפרדים. ונפק"מ כשעשאו בעצמו, כגון המקיף את ראשו של עצמו, האם עובר בלאו אחד גם על הפעולה וגם על קבלתה, או בשני לאווין נפרדים (אתוון דאורייתא כ).

המקיף את עצמו - בפסוק חייב שתיים (דברי רבא במכות כ: ורש"י ד"ה רבא אמר). אך החקרי לב (יו"ד ח"ב כח) חידש שכיוון שהחייב למקיף ולניקף נלמד מאותו פסוק, אם הקיף את עצמו חייב רק אחת. והוסיף שאפשר שגם רבא סובר כך, אלא שסובר שאפשר להתרות בו גם משום מקיף וגם משום ניקף.

גילה את שתי פאותיו - לוקה שתיים (משנה מכות כ:), אפילו אם גילחן בבת אחת ובהתראה אחת (רש"י שם ד"ה חייב על הראש). ב' הפאות

בטעם שלוקה שתיים ישנן שלוש שיטות בראשונים:
 (א) שתי הפאות הן גופין מחולקים (תוס' שבועות ג. ד"ה חדא).
 (ב) לשון התורה "לא תקיפו" - משמע על כל פאה ופאה (ריטב"א שבועות ג. ד"ה חדא).
 (ג) הקפת הראש הוקשה לשריטה, ובשריטה חייב על כל שריטה ושריטה (יש אומרים בריטב"א שם).

במניין המצוות כתב הרמב"ם (ספר המצוות לאו מג) שאע"פ שלוקה שתיים היא נמנית כלאו אחד, משום שבלשון התורה היא לאו אחד. והמנחת חינוך (רנא-י [יא] ד"ה שני) ביאר שאמנם נמנית כלאו אחד, אך הוא לאו אחד שיש בו שני איסורים, ולכן הקפת שתי פאותיו חמורה יותר מאיסור כרת, משום שעובר בשני לאווין (ונפק"מ לפיקוח נפש, שמאכילים אותו הקל תחילה) (ובספר החינוך בסדר ומניין המצוות, לגירסת ספרינו הלשון היא "שלא להקיף פאתי הראש", אך בקצת כתבי יד הגירסא היא "שלא להקיף פאת הראש" (הובא בסדר ומניין המצוות שהודפס במנחת חינוך בהוצאת מכון ירושלים בהערה)).

ערכים קרובים: השחתת הזקן, חוקות הגויים, כתובת קעקע. ערכים קרובים

הרהור ומחשבה

עייני ערך מחשבה והתרצות.

הרחקת נזיקין

אדם מחוייב להרחיק דברים שעלולים לחזק לשכנו, גם אם הם נמצאים בתוך רשותו הגדרה
(הסוגיות בבבא בתרא פרק ב, בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט).

לדוגמא, לא יחפור בור סמוך לבורו של חברו (בבא בתרא יז), מרחיקים את הסולם מן השובך כדי שלא תקפוץ הנמיה (בבא בתרא כב), מרחיקים את האילן מן הבור (בבא בתרא כה:).

נקרא גם נזקי שכנים.

החולקים בדיון זה הם חכמים ורבי יוסי: חכמים סוברים שבכל נזקי שכנים על המזיק להרחיק את עצמו, ורבי יוסי סובר שבכל נזקי שכנים על הניזק להרחיק את עצמו (בבא בתרא יח:; וביאר רש"י בדעתו ששאר נזקי שכנים הם גרמא (בבא מציעא קיז. ד"ה איני)), ורק בגירי דלילה' על המזיק להרחיק את עצמו (בבא בתרא כב:). והלכה כרבי יוסי (רמב"ם שכנים י-ה).

במקור חיוב ההרחקה נחלקו המפרשים לכמה וכמה דעות (דן בזה קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט):

(א) **מדאורייתא מהפסוק** (משלי ג-ז) "דרכיה דרכי נועם" (קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-א בדעת הטור ח"מ קנה).

(ב) **מהפסוק** (ויקרא יט-יד) "ולפני עיוור לא תיתן מכשול" (יד רמ"ה בבא בתרא כו:), ופירשו בדבריו שכוונתו שהמזיק מכשיל את עצמו באיסור, שלומדים מ"לפני עיוור" שאסור לאדם גם להכשיל את עצמו² (קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-ד).

(ג) **מהפסוק** "ואהבת לרעך כמוך" (יד רמ"ה שם).

(ד) **מסברא** (קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-א, והוסיף שכמו כן גם חיוב השמירה על ממונו שלא יזיק הוא מסברא, ורק חיוב תשלומי נזיקין הוא מפסוק).

(ה) **מדברבנן** (ספר הישר תרטז, קריית ספר שכנים פרק ט).

בטעם חיוב ההרחקה חקרו האם הוא מדין חיובי השמירה על ממונו שלא יזיק, או מדין שעבודי שכנים, שרשותו של האדם משועבדת לשכנו לעניין שלא יכניס אליה דברים שעלולים להזיק לו (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד פה בדפיו: מחלוקת ראשונים. קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-א ד"ה וכן יש לחקור, ובאות יא הביא יד רמ"ה ורשב"א שהוא מדין שעבודי שכנים).

במהות חיוב ההרחקה נחלקו הראשונים האם הוא דין איסור (שאסור להזיק), או דין ממון (שיש לניזק זכות לתבוע את שכנו להרחיק את נזקיו). ונפק"מ לספק הרחקת נזיקין, האם חייב להרחיק כספק איסור שספיקא דאורייתא לחומרא, או שפטור כספק ממון שהולכים אחר המוחזק³ (ביאור הגר"א ח"מ קנה-ח: רמב"ם - דין איסור וחייב מספק, רא"ש - דין ממון ופטור מספק. שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב אות טז. קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-ד, שם אות יא בשם תוס' ור"ח: דין איסור).

חיוב ההרחקה וחייב התשלומין (אם חברו ניזק) נפרדים זה מזה: יש מקרים שחייב בתשלומין אך פטור מהרחקה, ויש מקרים שחייב בהרחקה אך פטור מתשלומין (כגון היזק שאינו ניכר, היזק ראייה, גרמא) (קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-ג).

¹ ע"ע גירי דלילה.

² כמו שהבאנו בערך לפני עיוור בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מכשיל באיסור את עצמו.

³ בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

אם לא הרחיק, והזיק את שכנו, נחלקו הראשונים האם חייב לשלם את ההיזק (ש"ע ח"מ פרטי הדין קנה-לג, קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-טו).

ספק הרחיק נזיקין - למשל הספק בגמרא האם צריך גם להרחיק את בורו שלושה טפחים וגם לסוד בסיד, או שמספיקה אחת מהאפשרויות (להרחיק או לסוד) (בבא בתרא יח: - נחלקו בו הראשונים:

א) הרמב"ם (שכנים ט-לא) מחמיר כספיקא דאורייתא.
 ב) הרא"ש, היד רמ"ה והטור מקילים כספק ממון שהולכים אחר המוחזק.
 וביאר הגר"א שהרמב"ם דן כדן דאורייתא משום האיסור להזיק, והרא"ש דן כספק ממון משום שאלו דיני ממונות (ח"מ קנה-ח, דנו בדבריו בשיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב אות טז ובקונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-ה).

ערכים קרובים אין חזקה לנזקין, גירי דיליה, גרמא וגרמי, היזק ראייה, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), תשלומי נזיקין.

הרשאה

שליח לגבות דבר שחייבים למשלח, צריך לקבל מהמשלח שטר, כאילו שגובה עבור עצמו (הסוגיא בבבא קמא ע.).

בדיני פיקדון, מלווה וקרקע (ש"ע ח"מ קכג-א).

נקראת גם אורכתא (בבא קמא ע.).

בטעם שצריך הרשאה ולא די בדיני שליחות (ששלוחו של אדם כמותו), יש ארבע שיטות:
 א) בשליחות הנפקד יכול לסרב למסור את הפיקדון לשליח ולומר לו "לאו בעל דברים ידי את". ובהרשאה אינו יכול לסרב (שיטה מקובצת בבא קמא ע. תחילת ד"ה כל אורכתא).
 ב) בשליחות הנפקד יכול לסרב למסור את הפיקדון לשליח אם יש לו טענה או שאר תביעות למשלח או שהוא כופר לגמרי. ובהרשאה אינו יכול לסרב (ש"ך ח"מ קכב-ד).
 ג) בשליחות יש חשש שהמשלח ביטל את שליחותו בפני עדים, ואז אם הפיקדון יאבד או יאנס ביד השליח - הנפקד יהיה חייב באחריותו. ובהרשאה אין המשלח יכול לבטלה (רא"ש בבא קמא פרק ט סי' כא, והובא בש"ך שם. והטור ח"מ קכב-א הוסיף שבשליחות יש חשש שהמשלח מת לפני שהנפקד מסר את הפיקדון לשליח, ובטלה השליחות).
 ד) ובעל המאור (בבא קמא ע. ד"ה מה) חידש שלהלכה (כרב אשי בבבא קמא ע.) הרשאה היא באמת ככל שליחות, ואעפ"כ הנפקד לא יכול לומר לשליח "לאו בעל דברים ידי את", ששלוחו של אדם כמותו.

במהותה כתב הקצוה"ח שאינה קניין שהמשלח מקנה לשליח את הפיקדון (שהרי היא מועילה גם במטלטלין של גזילה, שקניין לא מועיל בהם), אלא היא תקנה (קצוה"ח קכג-א תחילת ד"ה וכדי) בדעת תוס', וכתב שכך נראה גם מדברי הפוסקים).

קניינה - הרמב"ם (שלוחין ג-א) כתב שהשליח צריך לקנות מהמשלח שהרשאו, וביאר הכסף משנה (שם ד"ה וצריך) שמקורו מכך שיש דעה בגמרא (בבא קמא ע.) שהשליח הוא שותפו של המשלח, ואם כן בוודאי קנה מהמשלח, שאם לא כן כיצד יהיה שותפו. אמנם הים של שלמה (בבא קמא פרק ז' תחילת ד"ה הלכך) כתב שאין צריך קניין.

נכסי מלווה - בעל שבא לדון עם אחר שמחזיק בקרקע נכסי מלווה של אשתו צריך הרשאה, אך אם יש בה פירות - מתוך שדן עליהם בלא הרשאה דן גם על הקרקע (ש"ע ח"מ קכב-ח). ובטעם שאין צריך הרשאה נחלקו הראשונים (קצוה"ח קכב-ה בתחילתו):

(א) רשב"א ור"ן: משום שהבעל והאשה כשותפין בקרקע, ולפי זה האשה יכולה לעכב על הבעל.

(ב) ריטב"א: משום שידו של הבעל כידה, ולפי זה אינה יכולה לעכב (אמנם הש"ך חו"מ קכב-לד דחק בדעת הריטב"א שהוא דבר רק על פירות, אך על הקרקע כן יכולה לעכב).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** חוב, פיקדון, שטר (קניין), שליחות.

השבעה

עיינן ערך אדם עשוי שלא להשביע את עצמו.

השבת אבירה

עיינן ערך אבירה.

השבת גניבה וגזילה

מציורה על הנגב (ועל הגזלן) להשיב את הגניבה לבעלים (הסוגיא בבבא קמא קיב.). הגדרה

מקורו מהפסוק (ויקרא ה-כג) "והשיב את הגזילה אשר גזל" (רמב"ם גזילה א-א). מקור וטעם

במקור שהבעלים זכאי בתשלומין כתב הברכת שמואל (יבמות יט-ב,ג) שאין גזירת הכתוב שיהיה בעלים, אלא צריך רק שתהיה לו זכות התביעה על ההיזק, ואינו כשאר הדינים שצריכים בעלים, כגון הפרשת תרומה, שן ועין, שלושים של עבד, ויום או יומיים - שבכל הדינים הללו יש גזירת הכתוב שיהיה בעלים.

והנפק"מ מחילוק זה, שלכל הדינים הללו, כיוון שיש גזירת הכתוב צריך שיהיה בעלים ממש, וכן לא נאמר עליהם דין דבר הגורם לממון כממון דמי, שעדיין אינו בעלים ממש. אך לגבי תשלומי גניבה (וכן תשלומי נזיקין) שאין גזירת הכתוב שיהיה בעלים, וצריך רק שתהיה לו זכות התביעה על ההיזק - לעניין זה דבר הגורם לממון כממון דמי¹.

ביהם בין איסור הגניבה למצוות ההשבה דנו הראשונים (בעל המאור בבא מציעא כו: והמקשן שהקשה לו שם) האם מבטל למפרע את האיסור. ומעין זה דנו האחרונים האם גניבה ניתקה לעשה של ההשבה (שאגת אריה פא סוף ד"ה ועוד: ניתק לעשה, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה גניבה דן בזה).

בטעם תשלומי כפל של גנב חקר הפרי משה (גניבה וגזילה יח-ב) האם הם על האיסור שנגב כפל (פעולה), או על שהפסיד את חברו, כמזיק (תוצאה). כפל

במהות תשלומי כפל חקרו האחרונים האם הם עוד תשלומי קרן, או שהם תשלומין בפני עצמם (ר' אריה לייב מאלין פ-א: עוד קרן. וכן חקר פרי משה גניבה וגזילה יח-א האם הקרן והכפל הם חיוב אחד או חיובים נפרדים).

כשהגזילה אינה בעין, כגון שנשרפה, חייב להשיב את דמיה. השבת דמים

¹ יש חולקים שגם בדיון יום או יומיים אומרים שכממון דמי, הובאו בערך דבר הגורם לממון בסעיף "בדינים שונים" ד"ה לשאר.

במקור לחיוב הזה נחלקו הראשונים: לרוב הראשונים (תוס' מכות טז והריטב"א שם וכן דעת הרא"ש, דן בדבריהם קובץ שיעורים בבא קמא כז) גם זו מצוות עשה של "והשיב את הגזילה", אך לרמב"ם אינו מקיים בזה מצוות עשה (כך משמע מדבריו גזילה א-א), אלא שמקור החיוב מפסוק אחר - "ושילם" (הגר"ח גזילה ואבידה ט-א ד"ה והנה ברמב"ם, אבן האזל שם ד"ה אכן, קובץ שיעורים בבא קמא כז. והקשה הקובץ שיעורים שם מדוע במקרה זה משמע מהרמב"ם שאינו ניתק לעשה, ולמה לא נאמר שניתק ל"ושילם").

במהות ההשבה - השבת החפץ והשבת הדמים - חקר המידות לחקר ההלכה (יב-כג) בין שלושה צדדים:

- (א) חיוב השבת החפץ גורם לחיוב השבת הממון (השווי).
- (ב) חיוב השבת הממון גורם לחיוב השבת החפץ.
- (ג) הן שתי אפשרויות נפרדות - ששיב או את החפץ או את הממון¹.

פחות משווה פרוטה אע"פ שאסור לגנובו ולגזלו מדאורייתא (רמב"ם גניבה א-ב, וגזילה א-ב, מחנה אפרים גזילה א בתחילתו בשם הראשונים²), אם גנבו או גזלו פטור מלהשיבו, שלא נאמר על זה והשיב את הגזילה (רמב"ם גזילה א-ו, רש"י סנהדרין נז. ד"ה צערא). בטעם שפטור מלהשיבו נחלקו המפרשים האם הוא משום שאדם מוחל על פחות משווה פרוטה (חינוך קל, מחנה אפרים גזילה א בתחילתו), או משום שאין לו דין ממון (ולפי זה אע"פ שפטור מלהשיבו, אינו שלו) (מנחת חינוך רנח-ג [ז] ד"ה ולכאורה. וכן כתב מנחת חינוך קל-א [ד] ד"ה ופשוט אצלי) שהגזלן לא קנאה.

הזולה הגזילה, שבשעת הגזילה היתה שווה פרוטה ובשעת ההשבה אינה שווה פרוטה, או שאינה שווה כלום (כגון חמץ בפסח) - הנגזל אומר לגזלן "הרי שלך לפניך" ויצא ידי חובת השבה (דן בזה מנחת חינוך קל-א [ג]).

אין מברכין על מצווה זו משום שהיא באה מתוך עבירה - מתוך הגזילה (שו"ת הרשב"א ח"א יח).

ערכים קרובים: אבידה, גניבה וגזילה, השבת ריבית, חוב, טביחה ומכירה, פיקדון, קנייני גזילה, קנס.

השבת עבוט

מצווה להשיב את המשכון לבעליו בשעה שיצטרך אותו - כלי יום ביום וכלי לילה בלילה (הסוגיות בבבא מציעא קג. והלאה).

לדוגמא, אם צריך את הכלי למלאכתו, או שהוא כסות יום - ישיבנו לו ביום, אם הוא כר וכסת או כסות לילה - ישיבנו לו בלילה (בבא מציעא קיד:).

מקורה משלושה פסוקים:

- (א) "אם חבול תחבול שלמת רעך, עד בוא השמש תשיבנו לו" (שמות כב-כה).
- (ב) "ואם איש עני הוא לא תשכב בעבוטו" (דברים כד-ב).
- (ג) "השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש ושכב בשלמתו וברכך ולך תהיה צדקה לפני ה' אלקיך" (דברים כד-ג).

¹ בחילוק בין גוף החפץ לשווי הארכנו בערך חומר ושווי.
² ע"ע גניבה וגזילה בסעיף "הנכס" ד"ה פחות משווה פרוטה.

בטעמה חקרו האחרונים האם היא מצווה שבין אדם לחבירו¹ או מצווה שבין אדם למקום (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד סא).

במניין המצוות נחלקו הראשונים לארבע דעות:
(א) הרמב"ם והחינוך מנו לאו (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה רמ, חינוך תקפו) ועשה (ספר המצוות לרמב"ם עשה קצט, חינוך תקפז).
(ב) הרס"ג מנה רק את העשה, כדרכו לא למנות לאו ועשה יחד באותה מצווה, ובחר למנות את העשה ולא את הלאו משום שהעשה כולל יותר (הגר"פ פערלא עשה סח).
(ג) הסמ"ק מנה רק את הלאו (רסז).
(ד) רש"י (בבא מציעא קיד: ד"ה הכי גרסין) מנה שני עשין ולא: השב תשיב, לא תשכב, עד בוא השמש.

הזמן הקובע את המצווה הוא כל רגע, ולא זמן נטילת המשכון. ולכן אם היה עני והעשיר - אינו עובר, היה עשיר והעני - עובר (מנחת חינוך תקפו-א [ג]).

כפייה - היא מצוות עשה שמתן שכרה בצידה, שנאמר "ולך תהיה צדקה" (דברים כד-יד), ולכן אין בית דין כופין עליה (רמ"א ח"מ חז"ט-ז). אך לדעה שכופים על הצדקה משום שיש בה גם לאו (נחלקו בזה בתוס' בבא בתרא ח: ד"ה אכפיה)² - כופים גם על השבת העבוט, שגם בו יש לאו - (דברים כד-יב) "לא תשכב בעבוטו" (קצוה"ח חז"ט).

ערכים קרובים: בעל חוב קונה משכון, משכון.

השבת ריבית

מלווה שהילווה בריבית וקיבל אותה מהלווה, מצווה עליו להשיבה לו. ובריבית קצוצה בית דין גם כופין אותו להשיבה ("יוצאה בדיינים") (בבא מציעא סא:).

בערך זה נדון על מצוות ההשבה. על הריבית עצמה והאיסור לנוטלה דנו בערך ריבית.

במקור לכך שחייב להשיבה ושיוצאה בדיינים, ישנם שלושה צדדים (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כו-א):

(א) מדין גזל.
(ב) חוב ממון (שעבוד) נפרד.
(ג) מצווה (ולא מדיני ממונות)³ (בין שני הצדדים האחרונים - חוב ממון או מצווה - חקר גם בשיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד רנח).
ונביא לכך שתי נפק"מ:
(א) ספק ריבית - לצד שהיא חוב ממון הוא כספק ממון והמוציא מחבירו עליו הראיה, ולצד שהיא מצווה היא כספק איסור וחייב להשיבה (ספיקא דאורייתא) (ש"ך י"ד קעז-סח הביא מחלוקת הפוסקים בזה).

¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

² אמנם יש מחלוקת גדולה בדין זה ובטעמיו, הובאה בערך צדקה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כפייה על הצדקה.

³ בדינים רבים חקר האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

(ב) ריבית קצוצה יוצאה בדיינים - לצד שיש שעבוד נכסים גם יורדים לנכסיו, ולצד שהיא רק מצווה א"א לרדת לנכסיו אלא רק לכפותו (מחנה אפרים ריבית א: רשב"א ור"ן - רק כופין אותו, ר"ף רמב"ם ורא"ש - גם יורדים לנכסיו).

בטעם ההשבה דנו האם היא מצווה שבין אדם למקום (ש"ת אבני נזר י"ד קע-ב) או בין אדם לחבירו¹. ונביא לכך שתי נפק"מ:

(א) לווה שמחל למלווה שלא יחזיר לו את הריבית - לרא"ש המחילה מועילה (דן בדבריו מחנה אפרים ריבית י ד"ה ואם) ולריטב"א לא מועילה, שאינו חיוב ללווה אלא מצווה לשמיים (ש"ת אבני נזר י"ד קע-ב). ובדעת הרמב"ם נחלקו האחרונים: למחנה אפרים שם המחילה לא מועילה, ולב"י שהובא בו מועילה).

(ב) יום הכיפורים ותשובה - האם מכפרים כאשר לא ריצה את הלווה (ש"ת אבני נזר י"ד קע-ב: מכפרים, משום שהיא מצווה שבין אדם למקום).

במהות חיוב ההשבה כתב המחנה אפרים (ריבית ב תחילת ד"ה עוד) שהמלווה כלל לא קנה את הריבית ולא נעשתה שלו, ולכן צריך להחזירה בעינה (ולא רק את שוויה), כלומר להשיב אותם דמים עצמם או אותו בגד עצמו.

אין מברכין על מצוות השבת ריבית משום שהיא באה מתוך עבירה - מתוך נטילת הריבית (ש"ת הרשב"א ח"א יח).

אבק ריבית אינה יוצאה בדיינים, ואעפ"כ חייב המלווה להשיבו מדיני שמיים (מחנה אפרים ריבית טו ד"ה ואבק) בשם הרמב"ן והרשב"א.

ערכים קרובים: אבידה, השבת גניבה וגזילה, חוב, פיקדון, ריבית.

השחתת הזקן

איכור לגלח את הזקן בתער (הסוגיא במכות כא.). הגדרה

מקורה מפורש בתורה - "ולא תשחית את פאת זקנך" (ויקרא יט-כז). מקור וטעם

בטעמה נחלקו המפרשים:

(א) הרמב"ם (עבודה זרה יב-ז, ספר המצוות לאווין מד) והחינוך (רנב ד"ה משרשי המצווה) כתבו שכך היה קישוט כומרי עבודה זרה. וכן הרמב"ם הביא את הלכות אלו בהלכות עבודה זרה (יב-ז והלאה).

(ב) והטור (י"ד קפא בתחילתו) כתב על כך שטעם זה אינו מפורש, ואין אנו צריכים לבקש טעם למצוות².

במניין המצוות היא נמנית כלאו אחד (ספר המצוות לרמב"ם לאווין מד, חינוך רנב, סמ"ג לאווין נח, סמ"ק ע). אמנם בה"ג מנה אותן כשתי מצוות, שהוסיף גם את "ופאת זקנם לא יגלחו" (ויקרא כא-ה) שנאמר על כהנים (הגרי"ף פערלא על הרס"ג לא תעשה כז כז ד"ה והנה הבה"ג).

המשחית את זקנו של חבירו - שניהם חייבים, כמו בהקפת הראש (תוס' שבועות ג. ד"ה ועל).

¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

² וכן נחלקו לגבי הקפת פאת הראש, ושם ישנה דעה שלישית - דעת המנחת חינוך. ע"ע הקפת פאת הראש בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

גילה במספריים - פטור, שנאמר (ויקרא יט-כז) "לא תשחית", ומספריים הוא גילוח שאין בו השחתה (מכות כא). ונחלקו המפרשים בדעת הרמב"ם (עבודה זרה יב-ז): החינוך (רנב ד"ה דיני) סובר שפטור אבל אסור, והכסף משנה (שם ד"ה ואינו) והמנחת חינוך (רנב א-ב) סוברים שמותר אף לכתחילה.

עבד כנעני נאסר בהשחתת זקן, אע"פ שאשה פטורה מגזיה"כ (ועבד נלמד מאשה בגזירה שווה), ויש לזה שלושה טעמים (הביאם מנחת חינוך א-ג [יט] ד"ה והנה הא. וכן דנו לגבי פרו ורבו, שאשה פטורה ממנה ואעפ"כ בעבד נחלקו התוס' האם חייב (חגיגה ב: ד"ה לא וגיטין מא: ד"ה לא)): (א) הגזירה שווה נאמרה רק על מצוות עשה שהזמן גרמן, אך לגבי מצוות עשה שלא הזמן גרמן ומצוות לא תעשה - אין את הגזירה שווה (משנה למלך מלכים יז ד"ה והכלל). (ב) נשים עצמן אינן פטורות ממצוות אלו, אלא שאין דרכן לכבוש (ולכן פטורות מפרו ורבו) ואין דרכן לגדל זקן, אך עבד שדרכו בכך - כן חייב (פני יהושע). (ג) כיוון שגם הגויים נצטוו בפרו ורבו, אלא שבמתן תורה נפטרו ממצווה זו - עבד, שנתווספה בו קדושה - חוזר להתחייב (טורי אבן, וכמובן שתירוצו זה לא מסביר את איסור השחתת הזקן).

ערכים קרובים: הקפת פאת הראש, חוקות הגויים, כתובת קעקע.

השטאה

עיין ערך משטה הייתי בכך.

התפסה

נדר ע"י התפסתו של החפץ בחפץ אחר שכבר נדור (בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים נדרים הגדרה ב).

בריני נדרים.

לדוגמא, האומר "כיכר זה אסור עלי כקרבן" - שמתפיס את הכיכר בקרבן.

במהותם של שני סוגי הנדרים - נודר איסור (שאומר "דבר זה אסור עלי") והתפסה (שאומר "דבר זה אסור עלי כקרבן" וכד') - דנו מהו עיקר הנדר ומה מועיל רק מדין ידות, ויש בזה ארבעה צדדים (דן בזה קונטרסי שיעורים נדרים ב-ב): (א) עיקר הנדר הוא הנודר איסור, אך התפסה היא רק מדין ידות (משנה למלך תחילת נדרים). (ב) עיקר הנדר הוא התפסה, אך הנודר איסור הוא רק מדין ידות (נדרים ב. פירוש הרא"ש ד"ה כל, ותוס' שם ד"ה כל, וכן כתב הגר"ח סטנסיל כתובות נט. סי' מודר ומושבע מפי אחרים) בדעת הרמב"ם.

(ג) גם הנודר איסור וגם התפסה הם עיקר הנדר (הגר"ח סטנסיל שם בדעת הטור), ושניהם שווים ואין שום חילוק ביניהם.

(ד) גם הנודר איסור וגם התפסה הם עיקר הנדר, אך דיניהם חלוקים זה מזה (קונטרסי שיעורים נדרים ב-ב הסתפק - לדעות ששניהם עיקר - בין שני הצדדים האחרונים).

סוגי ההתפסות הן שלושה (קונטרסי שיעורים נדרים ב-ח ד"ה ועיי').

(א) התפסה בהקדש שאינו בעולם - שאינו מתפיס על חפץ מסויים אלא על דין הקרבן, שאומר "דבר זה אסור עלי כקרבן".

(ב) התפסה בחפץ - שמתפס בחפץ קדוש שנמצא בעולם, שאומר "דבר זה אסור עלי קרבן זה", ומעין דין תמורה.
(ג) התפסה בדיבור של חבריו - שחבירו נדר והוא מתפס בדיבורו, ששמע שחבירו אמר "הריני נזיר" והוסיף ואמר "ואני".

בדינים שונים **בנדר פשוט שיש דין התפסה.**

בהפקר (כשמפקיר נכס) כתב הרמב"ם שיש התפסה, וביארו שהוא לשיטתו שהפקר מדין נדר (קונטרסי שיעורים נדרים ב-ח בלשון אפשר).¹

בצדקה יש התפסה (רמב"ם מתנות עניים ח-ב).

בפאה יש התפסה (רמב"ם מתנות עניים ב-ג).

ההתפסה צריכה להיות בדבר הנדור, כלומר שנאסר ע"י אדם כגון קרבן, ולא בדבר האסור, שנאסר ע"י שמיים כגון חזיר (נדרים יג). וחקר המידות לחקר ההלכה (יא-נא) האם צריך להתפס בדבר הנדור, או שא"א להתפס בדבר האסור.

ערכים קרובים **ערכים קרובים: נדר.**

התראה

לצורך חיוב מיתה בידי אדם או מלקות, יש להזהיר אדם קודם שיעבור את העבירה (הסוגיא בסנהדרין מ:).

לדוגמא, יש להזהירו קודם "אל תעבור, שאתה מתחייב סקילה", וצריך שהוא יקבל עליו התראה ויאמר "יודע אני שכן אני מזהר שלא לעשות", ושיתיר עצמו למיתה ויאמר "על מנת כן אני עושה" (סנהדרין מ: ורש"י ד"ה קיבל וד"ה התיר).

במקורה ישנם ארבעה פסוקים (סנהדרין מ: וכן דנו שם בצריכותא של ארבעתם):
(א) "וראה את ערוותה" (ויקרא כ-ז) - ודורשים: עד שיראוהו טעמו של דבר.
(ב) "וכי יזיד איש על רעהו להורגו בעורמה" (שמות כא-ד) - שהתרו בו ועדיין הוא מזיד.
(ג) "המוצאים אותו מקושש עצים" (במדבר טו-לג) - שהתרו בו ועדיין הוא מקושש.
(ד) "על דבר אשר עינה" (דברים כב-כד) - על עסקי דיבור.
ותוס' (סנהדרין מ: ד"ה מניין) כתבו שמי שאינו חבר - פשוט מסברא שצריך התראה, על מנת להבחין בין שוגג למזיד. והפסוקים מלמדים רק לחבר, או לכך שצריך שיעבור את העבירה תוך כדי דיבור להתראה.

בטעמה יש שלושה צדדים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה התראה):
(א) להבחין בין שוגג למזיד (דעת רבי יוסי ברבי יהודה במכות ו: וסנהדרין מא², אמנם בירושלמי (מכות א-ז) סברא זו לא הובאה כלל).
(ב) גזירת הכתוב.
(ג) גמר החיוב.

¹ בשיטות השונות במהות הפקר ע"ע הפקר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בבעלות.

² ולקמן בסעיף "חבר" (בד"ה והרמב"ם) הבאנו שיש אומרים שזהו גם טעמם של חכמים, אע"פ שהם סוברים שגם חבר צריך התראה.

במהותה חקרו האם צריך שיתיר עצמו למיתה בפועל, או רק לחיוב מיתה (קובץ שיעורים כתובות צ).

במיתה בידי אדם צריך התראה. עונשים שונים

במלקות צריך התראה. וכתב על זה החינוך (לב ד"ה ונוהגת): "שכלל זה בידך לעולם, שאין מיתה או מלקות אלא בעדים והתראה".

במיתה בידי שמיים אין צריך התראה (יומא סו:).

בכרת בפשטות אין צריך התראה, שכלפי שמיא גליא אם הוא שוגג או מזיד (רש"י סנהדרין מ: ד"ה אלא), והרמב"ם חידש שגם כרת צריך עדים והתראה (ספר המצוות לא תעשה סא ד"ה ואולם. וכן משמע מספר המצוות לא תעשה שנב בסופו, שחייבי מיתות בית דין חייבים כרת כשבית דין לא המיתוהו או לא נודע לבית דין. ולא כתב בפשטות כשאין התראה).

עדים זוממים אין צריכים התראה (כתובות לג). וביאר הקובץ שיעורים (כתובות קז, קח) ש"כאשר זמם" אינו עונש על שום עבירה (ואפילו אינו דומה ללאו שאין בו מעשה, ששם יש עבירה ורק אין מעשה), אלא שהחייב שרצו לחייב את הנתבע עובר אל הזוממים (אמנם הגר"ח (בסטנסיל רכד) חקר בזה האם חיובם משום מזיק, וחידשה תורה שחייבים אע"פ שלא הזיקו, או שהוא חידוש מיוחד). ולכן עדים זוממים אין צריכים התראה - שהרי התראה באה על עבירה, וכאן עונשם אינו על העבירה.

מכת מרדות אינה צריכה התראה (תוס' קידושין סג: ד"ה בני, ע"פ מסורת הש"ס שבשולי העמוד שם, שר"ת הרשב"ש ריג סוף ד"ה ונראה). ויש מי שכתב שבדינים שעליהם מכים אותו עד שתצא נפשו כן צריך התראה (שר"ת הרשב"ש תרי ד"ה ולפיכך). וכן לאו דאורייתא שלא התרו בו, ולכן אין בו מלקות דאורייתא - מכים אותו מכת מרדות (סמ"ע חו"מ עג-ז).

נידוי, מעיקר הדין אינו צריך התראה (שדי חמד ח"ד נ-כב (ד"ה נידוי) עמוד 351), אך נהגו לנדות רק לאחר התראה (ש"ך י"ד שלד-ב).

חבר דהיינו תלמיד חכם (רמב"ם סנהדרין יב-ב), נחלקו תנאים אם צריך להתרות בו כדי לחייבו מיתה: חכמים מחייבים התראה, ורבי יוסי ברבי יהודה אומר שאין צריך, שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד (סנהדרין מא:), שלא יוכל לומר סבור הייתי שמותר (רש"י סנהדרין ח: ד"ה אלא).

והרמב"ם פסק שחבר צריך התראה (איסורי ביאה א-ג), אך הביא (שם) את הטעם שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד. וביארו נושאי כליו שלרמב"ם גם לחכמים טעמה של התראה הוא להבחין בין שוגג למזיד, אלא שהם סוברים שטעם זה מועיל גם בחבר - להבחין בעניין המעשה, כגון האם חתיכה זו חלב, האם היום שבת, או ששכח בשעת המעשה שיש בזה איסור, או שחשב שלא יעשה את המעשה (כסף משנה, לחם משנה ורדב"ז סנהדרין יב-ב, מגיד משנה איסורי ביאה א-ג).

אמנם הרונאציזם ביאר שטעמם של חכמים אינו שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד, אלא שהתראה היא גזירת הכתוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה התראה).

ערכים קרובים: אומר מותר, מיתות בית דין, מלקות, שוגג.

התרצות ומחשבה

עיין ערך מחשבה והתרצות.

התרת נדרים

ביטול נדרים ע"י חכם או שלושה הדיוטות (הסוגיות בנדרים פרק תשיעי). הגדרה

בדיני נדרים ושבועות (ובירושלמי נדרים יא-א [לו.]) יש דעה שהפרה והתרה נאמרו רק בנדרים ולא בשבועות).

לדוגמא, החכם אומר "מותר לך" שלוש פעמים (ש"ע י"ד רכח-ג).

נקרא גם שאלה.

דינים דומים: למפרע¹ - יש חילוק בין איגלאי מילתא למפרע לבין התרת נדרים, שבהתרת נדרים גם לאחר ההתרה היה נדר אלא שהוא נעקר, ובאיגלאי מילתא למפרע התברר שלא קרה כלל (המידות לחקר ההלכה כב-עו, אמנם מהכסף משנה המובא בו משמע שלא חילק ביניהם).

במקורה של התרה נחלקו תנאים האם אין להם על מה שיסמוכו, כלומר שיש רק רמז מועט במקרא, והוא נמסר לחכמים בתורה שבעל פה, או שיש להם על מה שיסמוכו מכמה דרשות שונות (כי יפליא, אשר נשבעתי באפי, כל נדיב ליבו, נשבעתי ואקיימה, לא יחל דברו) (חגיגה י.). מקור וטעם

בדין ההתרה חקר הקונטרסי שיעורים (נדרים יט-ג) האם הנדר נותר לגמרי וכאילו לא היה איסור כלל (כעין הותרה), או שיש איסור ורק התורה התירה להתנהג כאילו אין איסור (כעין דחיה).

מצווה להתיר נדרים (נדרים נט.). ולגבי שבועה נחלקו הראשונים (קונטרסי שיעורים נדרים יט-ב) והאחרונים (פתחי תשובה י"ד קב-י). והטעם לחלק בין נדר לשבועה הוא שנדר הוא איסור חפצא (כמבואר בנדרים ב:), ולכן נחשב כאילו בנה במה והקריב עליה קרבן, שהחפצא הנדור דומה לבמה. אך שבועה היא איסור גברא (כמבואר שם), ולכן אינו דומה לבמה, שהרי אין חפץ שנאסר² (קונטרסי שיעורים נדרים יט-ב).

הקדש עניים הרשב"א סתר את עצמו האם מספיק שיחזור בו מההקדש (כי בהקדש עניים אין דין "אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט"), או שצריך פתח וחרטה כדין שאר הנדרים (ש"ת רעק"א מהדורא קמא קמד ד"ה מלבד, והביא שם גם שיטה מקובצת שדן בזה).

הפקר - הר"ן (נדרים פה. ד"ה ואני) כתב שהמפקיר לא יכול להישאל על ההפקר. אך חידש המנחת חינוך שלדעת הרמב"ם שהפקר מדין נדר³ המפקיר כן יוכל להישאל, כבכל נדר (מנחת חינוך יא-א [ה] ד"ה ובענין חמץ של הפקר, וביאר שאפשר שהר"ן חולק על הרמב"ם וסובר שהפקר אינו מדין נדר).

¹ ע"ע למפרע.

² בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

³ הובא עם החולקים עליו בערך הפקר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בבעלות.

הזמנה (בתשמישי קדושה ואיסורי הנאה), נחלקו האחרונים האם מועיל להישאל עליה ולהתיר אותה: המנחת חינוך (שנז-א [י] בקומץ המנחה) והמהרש"ם (ח"ד קיא) כתבו שמועיל להישאל, וממילא ההזמנה בטילה ונחשב כצר ביה ולא אומניה, שמותר. אך החלקת יואב (ח"א א"ח ה בסופו) כתב ששאלה לא מועילה בהזמנה, משום שהזמנה לא חלה רק ע"י דיבור אלא צריכה גם מעשה (צר ביה), ושאלה לא מועילה בדינים שצריכים מעשה, כמו שאינה מועילה בקידושין.

תמורה אין בה שאלה (רמב"ם נדרים ד-ז), משום שחלה גם בטעות (נזיר לב), מגזירת הכתוב.

בתמורה, שאלה על בהמת ההקדש הראשונה מועילה להוציא לחולין למפרע גם את התמורה. אך הסתפק המנחת חינוך האם מועילה להפקיע למפרע את האיסור (רפג-ג [ו]). אמנם בשנב-א [יב] פשוט לו שמפקיעה את האיסור.

חרמים - שאלה מועילה להתיר חרם כל זמן שלא בא לידי הגזבר (ים של שלמה בבא קמא פרק ה לה. מנחת חינוך שנז-א [ה] ושם בסק"י הוסיף שמועילה להתיר גם חרמי כהנים).

טעות ותנאי - ייסד המשנה למלך (ערכין וחרמין פרק ו) שדיני שאלה וטעות תלויים זה בזה, ולכן כל דין שחל גם בטעות - לא מועילה בו שאלה. והוסיף הקונטרסי שיעורים (נדרים ב-ז אות ג) שגם דיני תנאי תלויים בדיני טעות, ולכן כל דין שחל גם בטעות - לא מועיל בו תנאי.

פתח עושה את הנדר לנדר טעות (ר"ן נדרים סד: ד"ה וחכמים), אך חרטה אינה עושה אותו לטעות, אלא שבכעס היה ומתחרט על מה שנדר מחמת הכעס (שלמי נדרים סד: ד"ה בר"ן).

התרה אחר הקמה, כלומר שהאשה נדרה, הבעל קיים לה, והלכה לחכם והתיר לה - נחלקו הפוסקים האם ההתרה מועילה (שו"ע י"ד רלד-כג: מותר, רמ"א שם בשם המרדכי: לא מותר). אבל אם הבעל רק שתק - לכו"ע יכול החכם להתיר (רמ"א שם בשם מהר"ק שורש ג).

זמן ההתרה - התרה (שאלה) חלה למפרע, שהנדר בטל מעיקרו. אך חידש הגר"ש שקאפ שהיא רק מכאן ולהבא למפרע, כלומר שלעניין חלות הדין הותר למפרע, אך האדם כן היה מזהר קודם השאלה, ועל זה לא שייך למפרע, שהשאלה פועלת את הדין רק מכאן ולהבא (נדרים יד ד"ה וע"פ מש"כ. ובכתובות א חידש כך גם בשאר דיני למפרע, כגון תנאי ומיאון¹).

דבר שיש לו מתירין בנדר - נדר הוא דבר שיש לו מתירין, שהרי יכול להישאל על נדרו. וביאר הגר"ש שקאפ (כתובות א ד"ה ולפ"ז, וכן הביא מהרא"ש) שההתרה נחשבת "דבר שיש לו מתירין" משום שעיקר התרת הנדר היא מכאן ולהבא, ואע"פ שהחכם עוקר מעיקרו, מכל מקום עד היום היה אסור (מכאן ולהבא למפרע²).

דבר שיש לו מתירין בנזירות - נזירות אינה דבר שיש לו מתירין. לדוגמא, יין גפן שנתערב ביין תאנים, והנזיר רוצה לשתותו. אע"פ שאפשר להישאל לחכם לא נחשב שיש לו מתירין, משום שהשאלה לחכם היא על הנזירות עצמה (שיבטל את הנזירות) ולא על הדברים האסורים (כגון שתיית היין), ורק כשהחכם עוקר את הנזירות - איסור שתיית היין מתבטל ממילא, לכן לא נחשב שיש לו מתירין (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דבר שיש לו מתירין בנזירות).

¹ את יסודו "מכאן ולהבא למפרע" ביארנו בערך למפרע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו אות ב. ולקמן בסמוך (ד"ה דבר שיש לו מתירין בנדר) הבאנו נפק"מ לדין זה.

² את יסודו "מכאן ולהבא למפרע" ביארנו בערך למפרע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו אות ב.

תוך כדי דיבור - הסתפק הרעק"א האם אפשר להתיר נדר תוך כדי דיבור קודם לחלות הנדר (דן בספקו הקונטרסי שיעורים נדרים כח-טז).

דינים שאי אפשר להישאל עליהם - אי אפשר גם לחזור מהם תוך כדי דיבור (מנחת חינוך שסח-א [י] ד"ה וכבר).

יחיד מומחה מועיל להתרת נדרים (נדרים עח).

מופלא הסמוך לאיש, שנדריו והקדשיו קיימים, הסתפק המשנה למלך (נזירות ב-ג ד"ה והאיש) האם יכול להישאל עליהם, או שהתרבה רק לנדרים והקדשות אך לא לשאלה.

אב שהזיר את בנו והאב רוצה להישאל - הסתפק המשנה למלך (נזירות ב-ג) האם האב יכול להישאל, או ששאלה מועילה לאדם רק על עצמו. והסיק שהאב יכול להישאל.

אב שהזיר את בנו והבן רוצה להישאל - הסתפק המשנה למלך (נזירות ב-ג) האם הבן יכול להישאל, או ששאלה מועילה רק בגדלות, וגם כשגדל אפשר שלא תועיל שאלתו כי שאלה מועילה רק על מה שנדר בעצמו ולא על מה שהדירו אביו. והסיק שהבן לא יכול להישאל. אמנם המנחת חינוך (שסח-א [י] בקומץ המנחה) כתב שהבן כן יכול להישאל.

ערכים קרובים: הפרת נדרים, הקמת נדרים, נדר.

ואהבת לרעך כמוך

מצווה לאהוב כל אחד מישראל אהבת נפש (חינוך תחילת רמג).

לדוגמא, ברור לו מיתה יפה (סנהדרין נב), אסור להדיר את חבירו (נדרים סה: במשנה), אסור לקדש את האשה עד שיראנה שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו (קידושין מא), אסור לשמש מיטתו ביום שמא יראה באשתו דבר מגונה ותתגנה עליו (גיטא יז), יספר בשבחו של חבירו ויחוס על ממונו (רמב"ם דעות ו-ג).

מקורה מפורש בפסוק "לא תיקום ולא תיטור את בני עמך ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט-יח).

טעמה, שכמו שיעשה הוא לחבירו כך יעשה חבירו לו, ובזה יהיה שלום בין הבריות (חינוך רמג ד"ה שורש).

במהותה נחלקו הראשונים לשלוש דעות (דן בזה מנחת אשר ויקרא מג-א):

(א) מצווה שבלב - שיאהב את חבירו (רמב"ן ויקרא יט-יז).
(ב) מניעת רעה - כתב הסמ"ג שכללו של דבר - דעלך סני לחברך לא תעביד (עשה ט, ע"פ שבת לא). וביאר המהרש"א (שבת לא. חידושי אגדות ד"ה על) שהציווי "ואהבת" נאמר על הלאווים לא תיקום ולא תיטור שבתחילת הפסוק, ופירושו שלא תעשה לו רעה מכל מה ששנוא לך, אבל לגבי לעשות לו טובה לא נאמר "כמוך", שהרי חייך קודמים לחיי חברך.
(ג) עשיית טובה - מהרמב"ם משמע שמצוות "ואהבת" היא גם בעשיית טובה - שיספר בשבחו (רמב"ם דעות ו-ג) וכל מה שירצה לעצמו ירצה לחבירו כמוהו (ספר המצוות לרמב"ם עשה רו, ולאחר מכן הביא שם את הדין דעלך סני וכו').

במניין המצוות מנאווה כל מוני המצוות (ספר המצוות לרמב"ם עשה רו, חינוך רמג, סמ"ג עשין ט, סמ"ק ח, רס"ג עשה יט). וכן מנו את הלאו (ויקרא יט-ג) "לא תשנא את אחיך בלבבך" (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה שב, חינוך רלח, סמ"ג לאווים ה, סמ"ק יז, רס"ג לא תעשה נח).

ואפילו הרס"ג והסמ"ק שסוברים שבמצווה שיש בה עשה ולא תעשה מונים רק אחת מהן - כאן מנו את שתיהן, משום שאינן שוות, ש"לא תשנא" בא להזהיר אפילו על מי שאין מצווה לאהוב, כגון אם עבר עבירה (סמ"ק יז. הגר"פ פערלא (על הרס"ג עשה יט בתחילתו) האריך בזה והקשה עליו שהוא לכאורה נסתר מפסחים קיג: שאם עבר עבירה לא נאמר בו גם איסור לא תשנא).

הראה לו שנאה וידוע שהוא שונאו - אינו עובר בלאו "לא תשנא", שלא נאמר אלא על שנאה שבלב (ערכין טז.; רמב"ם דעות ו-ה, ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה שב, חינוך רלח ד"ה שלא). אמנם מהכסף משנה משמע שעובר בלאו גם כשמראה לו שנאה (דעות ו-ה, שכתב שאינו עובר בלאו אם מכה ומחרפו שלא מחמת שנאה).

אסור להזיק לחבירו או לחפור בור ברשות הרבים וכן חובה להרחיק את נזקיו. ובכל אלה נחלקו הראשונים האם הוא משום ואהבת לרעה כמוך או ממקורות אחרים, ויש אומרים שהם רק מדרבנן. פירטנו את הדעות בזה בערך נזיקין סעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור האיסור להזיק, ערך בור סעיף "מקור וטעם" ד"ה באיסור חפירת בור, וערך הרחקת נזיקין סעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור.

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** בין אדם לחבירו.

ודאי וספק

עייין ערך אין ספק מוציא מידי ודאי (לגבי דבר מסופק שאינו מפקיע מדבר ודאי), וערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק" (לגבי הכרעות ודאיות והכרעות מסופקות).

והגדת לבנך

עייין ערך סיפור יציאת מצרים.

וידוי

עייין ערך תשובה ווידוי.

ז' מצוות בני נח

עייין ערך גוי בסעיף "במצוות".

זבחים

עייין ערך אכילת קודשים, קרבנות.

זה א-לי ואנוחהו

עייין ערך הידור מצווה.

זה וזה גורם

שני דברים שאחד מהם אסור והשני מותר, והם גרמו יחד לדבר חדש – דבר זה מותר הגדרה
(ברש"י פסחים כו: ד"ה הא רבי אליעזר. הסוגיא בפסחים כו: ועבודה זרה מט.).

לדוגמא, תנור שהסיקו בעצים שאסורים בהנאה ואפה בו את הפת - הפת נוצרה מהתנור המותר ומהעצים האסורים. שאור של חולין ושאור של תרומה שהחמיצו יחד את העיסה - העיסה נוצרה מהשאור המותר ומהשאור האסור (פסחים כו:).

החולק על דין זה הוא רבי אליעזר שסובר שזה וזה גורם אסור (פסחים כו:). והלכה כחכמים שמותר (רמב"ם עבודה זרה ז-יד).

בטעם החיתור כתב הר"ן (ע"ז מח:) שהוא מדין ביטול, שהאיסור נתבטל בהיתר. ובביאור דבריו נחלקו האחרונים:

(א) האבני מילואים (בשור"ת שבסופו ו ד"ה ויכין) הבין בדעת הר"ן שהוא מדין ביטול ברוב ממש, ואע"פ שבכל התורה ביטול הוא דווקא ברוב, כאן, כיוון שאינו איסור ממש אלא רק גורם - בטל אחד באחד. ולכן בדינים שאין בהם דין ביטול ברוב, כגון חמץ בפסח, גם זה וזה גורם יהיה אסור (וכן הירושלמי מחשיב את דין זה וזה גורם כשאר תערובת של איסור והיתר, דן בזה בספר תורת ההיגיון בהלכה (הרב אליעזר ברקוביץ) סיכום ד).

(ב) והשערי יושר (ג-כה ד"ה ונלענ"ד בביאור) פירש בדעת הר"ן שאינו ביטול ברוב ממש, אלא שכיוון שאנו דנים על דבר שרק נגרם מאיסור, ולא על האיסור בעצמו, הוא חיסרון בצד האסור, ולכן הוא נחשב כמיעוט לגבי הצד המותר. אך בצד המותר לא שייך לומר שיש חיסרון, משום שהיתר הוא שלילה, ובשלילה אין חיסרון¹ (וכן הפרי משה רוב מה-א האריך האם זה וזה גורם הוא מדין ביטול ברוב או דין נפרד).

דין החיתור בזה וזה גורם הוא רק בדיעבד. למשל, אסור לכתחילה לזבל קרקע בזבל של עבודה זרה, ורק אם זיבל בה - מותר לזרוע בה (ט"ז יר"ד קמב-טז, ש"ך יר"ד קמב-כו). הטעם שאסור לכתחילה הוא כביטול ברוב, שאין מבטלים איסור לכתחילה (ר"ן ע"ז מח:).

כאשר האסור והמותר אינם מענייין אחד, כגון אילן של איסורי הנאה שעושה צל בימות החמה על זרעים, והצל יפה להם, כך שהזרעים צומחים מהקרקע המותרת ומהצל של האילן האסור. שהאילן והקרקע אינם מענייין אחד, שהאילן מועיל ע"י צל והקרקע ע"י חיבורה לזרעים, והתועלת הנגרמת מהצל נעשית רק מהאילן ולא מהקרקע - תוס' (עבודה זרה מח: ד"ה ורבנן) כתבו שבזה אפילו לרבנן הצמחים אסורים, משום שכל הנאת הצל היא מאיסור. אך רש"י (עבודה זרה מט. ד"ה אלא לעולם) כתב שגם בזה יש דין זה וזה גורם (האריך בזה הצ"ח עבודה זרה מח: ד"ה למימרא).

כאשר גורמים בזה אחר זה ולא בבת אחת, כגון שבישל מקצת הבישול בעצי איסור וגמר הבישול בעצי היתר, יש בזה שלוש דעות (שדי חמד ח"ב ז-ה עמוד 342):
(א) גם בזה אומרים זה וזה גורם מותר.
(ב) בזה לא נחשב זה וזה גורם, ואסור.
(ג) כשהיתר בתחילה - הוא זה וזה גורם ומותר, כשהאיסור בתחילה - הוא אסור.

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. פרטי הדין

¹ ביסוד שהיתר אינו מציאות בפני עצמה אלא שלילת איסור, הארכנו בערך היתר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

בדבר שיש לו מתירין, כלומר שהגורם האסור הוא דבר שיש אפשרות להתירו בלי להיכנס לספק, אין את ההיתר של זה וזה גורם (יד מלאכי ריד, שדי חמד ח"ב ז-ד עמוד 342).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: ביטול ברוב.

זה נהנה וזה לא חסר

עיין ערך נהנה.

זמנו של ים

עיין ערך אבודה מכל אדם.

זמנים

עיין ערך הזמה.

זונה לכהן

אסור לכהן לשאת זונה, דהיינו אשה שנבעלה לאדם שהיא אסורה לו איסור השווה בכל. הגדרה

לדוגמא, אשה שבא עליה אחד מהפסולים הבאים: עכו"ם, נתין, ממזר, גר, עמוני, מואבי, מצרי, אדומי, פצוע דכא, כרות שפכה, וכן יבמה שבא עליה זר (רמב"ם איסורי ביאה יח-ג).

מקור האיסור מהפסוק "אשה זונה וחללה לא יקחו" (ויקרא כא-ז). מקור וטעם

בגדרה של זונה ישנם ארבעה מקרים (רמב"ם איסורי ביאה יח-א):

(א) אשה שנבעלה לאדם שהיא אסורה לו באיסור השווה בכל (שלא כאלמנה לכהן גדול וגרושה לכהן הדיוט, שאינם אסורות על כולם).

(ב) אשה שנבעלה לכהן חלל - נחלקו בה הראשונים: לרמב"ם היא זונה, ולר"ש אינה זונה (קובץ הערות מה-ה).

(ג) שאינה בת ישראל.

(ד) שפחה כנענית - דנו בה האחרונים: למשנה למלך (עבדים ג-ג אמצע ד"ה וכופהו) היא זונה, אמנם המנחת חינוך (רסו-א [יז] בתחילתו) הסתפק בזה.

בטעם שאשה שנבעלה לפסול נעשית זונה נחלקו הראשונים: לר"ש הוא משום איסור הביאה, ולרמב"ם הוא משום שהבועל פסול. ונפק"מ לבועל שהוא פסול אך אין איסור בביאה, כגון חלל שבא על אשה: לרמב"ם עשה אותה זונה, ולר"ש לא (קובץ הערות מה-ה).

טעם האיסור על הזונה שיבוא עליה כהן אינו איסור מצד עצמה, אלא הוא בתולדה מאיסור הכהן משום קדושת כהונתו, שהזהירה אותה התורה שלא להכשילו בזה (קובץ שיעורים כתובות כז). ולכן לא שייך בה דין שוויה אנפשיה, שכיוון שהכהן לא מחוייב להאמינה, ובהיתרא קעביד - ממילא גם היא אינה מוזהרת (ש"ת עונג יום טוב קנ ד"ה עוד) (וכן בשאר איסורי כהונה, חוץ מבעולה לכהן גדול שבה האיסור עליה הוא מצד עצמה (קובץ שיעורים כתובות כז)).

גם כשהאיסור רק על הכהן ולא על האשה, אעפ"כ היא נעשית זונה (וכן בדין חללה) (קובץ פרטי הדין הערות טו-כ).

זונה מחייבי עשה - נחלקו תנאים אם יש חלל מחייבי עשה, כגון הבא על אנוסת חברו ומפותת חברו (שהם איסור עשה), האם הוולד חלל (יבמות ס.). ולהלכה יש חלל מחייבי עשה (רמב"ם איסורי ביאה יט-ג) וכן יש זונה מחייבי עשה (רמב"ם איסורי ביאה יח-ב). מהרמב"ם משמע שכהן הבא על חללה כזו עובר בלאו, כשאר חללה (משנה למלך איסורי ביאה יט-ג). אך ריב"ם הסתפק שמא כהן הבא על חללה כזו (שהיא מחייבי עשה) אינו עובר בלאו אלא בעשה (בתוס' יבמות עז: ד"ה מחלל). והמשנה למלך הסתפק האם דברי ריב"ם הם גם בזונה מחייבי עשה, שכהן הבא עליה יעבור רק בעשה (משנה למלך איסורי ביאה יט-ג).

זנות מאיסור קידושין דרבנן, כגון שבא עליה איסור שניות לעריות - נחלקו בו האחרונים לשלוש דעות:

- (א) נאסרת (בית מאיר מד-א, דן בדבריו מנחת חינוך רסח-ב [ו]).
- (ב) אינה נאסרת, שלא גזרו עליה משום שזנות לא שכיחה (משנה למלך איסור ביאה יט-ח ואישות יא-ח בסופו, דן בדבריו מנחת חינוך רסד-ד [כו]).
- (ג) על איסור שניות לעריות לא גזרו דין זונה, משום שאינן אלא גדר וסייג, אך איסור נתין עשאוהו כפסול דאורייתא ונאסרת (שער המלך איסורי ביאה יח-כד).

הבא על ערוה - דנו הראשונים האם כיוון שנעשית זונה גם בנה נפסל לכהונה, ויש בזה ארבעה צדדים (קובץ הערות מד-ג, ג):

- (א) בנה פסול לכהונה (ש"ת הרשב"א אלף רא, רמב"ן המובא ברשב"א יבמות מה.).
- (ב) בתה פסולה אך בנה כשר (רש"י יבמות מה. ד"ה שבנה פגום, רשב"א יבמות מה.).
- (ג) בנה כשר לכהונה.
- (ד) אם הבעולה נעשית זונה גמורה - בנה פסול, אם היא זונה רק לעניין כהונה ולא לתרומה (כגון שומרת יבם שנתעברה) - בנה כשר (קובץ הערות מד-ג הסתפק בין שני הצדדים הללו בדעת הרמב"ם).

אכילת תרומה - מי שנבעלה בעילת זנות אסורה בתרומה. וחקר הגר"ח (סטנסיל שס) האם הוא מדין זונה וחללה (שדין זונה גם פוסל בתרומה), או שהוא דין נפרד (ודין זונה לא פוסל בתרומה).

ערכים קרובים: אלמנה לכהן גדול, גרושה לכהן, זר, חליצה (בסעיף "לכהן"), חלל וחללה, כהן, כהן גדול.

זוקקים נכסים שאין להם אחריות

עיינן ערך גלגול שבועה.

זימון

צירוף של כמה אנשים לברך יחד (רש"י ברכות מה. ד"ה שלושה. הסוגיות בברכות מה. והלאה). הגדרה

לדונמא, הלשון "נברך" (רש"י ברכות מה. ד"ה שלושה).

נקרא גם ברכת הזימון (ברכות מה: ועוד).

במקורו נחלקו בגמרא: מקור וטעם

- (א) מהפסוק (דברים לב-ג) "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקינך" (ברכות מה.).
 (ב) מהפסוק (תהילים לד-ד) "גדלו לה' איתי ונרוממה שמו יחדיו" (ברכות מה., מח.).
 (ג) בפסוק (דברים ח-י) "ואכלת ושבעת וברכת", מהמילים "את ה' אלקיך" (ברכות מח.).
 (ד) והירושלמי (ברכות ז-א) למד זאת מתחילת פסוק זה, מהמילים "ואכלת ושבעת וברכת".

במקור החיוב נחלקו האם הוא דאורייתא, ויש בזה ארבע שיטות:

- (א) הוא מדאורייתא, והדרשות הנ"ל הן דרשות גמורות (ראב"ד שהובא בטור או"ח קפח, לבוש קצט-ח בהגהות).
 (ב) הוא מדרבנן, והדרשות הנ"ל הן אסמכתא (ריטב"א ברכות מה., מאירי ברכות מה., אליה רבה קצט-ה דייק מתוס' ברכות מו. ד"ה הא, וכן דעת עולת תמיד קצט-ה שזימון דרבנן, הובא אף הוא באליה רבה, שאנת אריה כד. דן במחלוקת זו גם ר"א גוטמאכר ברכות מה. ד"ה ואין (מודפס בסוף המסכת) ושדי חמד ח"ב ז-ט עמוד 343).
 (ג) זימון בשלושה מדרבנן, אך זימון בעשרה הוא דאורייתא (קריית ספר על הרמב"ם ברכות ה).
 (ד) עיקר הזימון מדאורייתא, אך דין הזכרת השם בעשרה הוא דרבנן (חזון איש ברכות לא-א).

במהותו דנו האם הוא מצווה אחת כללית על כל החבורה יחד, או שהוא מצווה על כל אחד מבני החבורה (חקירות במסכת ברכות לח).

אחד מן הפוסקים לשניים, דהיינו שלושה שאכלו, ושניים רוצים לברך והשלישי עדיין סועד, עליו להצטרף עימם לזימון (ברכות מה.). וחקרו האם הוא מדין חובת הזימון של האחד, או מדין דרך ארץ, כדי שהשניים יברכו בזימון (אבן האזל ברכות ז-ז, והסיק בדעת הרמב"ם שהוא מדין דרך ארץ).

ערכים קרובים: ערכים קרובים: ברכת המזון.

זיקה

הקשר בין היבמה לבין היבם קודם היבום או החליצה. הגדרה

למושג "זיקה" יש כמה משמעויות:

- (א) בגמרא (יבמות יז: ועוד) נחלקו האם יש זיקה, ושם פירשה האם דין הקשר בין היבמה ליבם כדין ארוסה, כגון לאסור את קרובותיה עליו (רש"י יבמות יז: ד"ה אין זיקה. ולירושלמי לכר"ע אין זיקה (יבמות ב-א [ט:]), מראה הפנים יבמות ג-ה [כ:]). ולהלכה יש זיקה (רמב"ם יבום וחליצה א-יג, ש"ע אה"ע קנט-ה ובית שמואל שם יא).
 (ב) באחד המקומות (יבמות נג.) שנחלקו אם יש זיקה פירש הרא"ש שאין פירושו כפירוש יש זיקה שבכל הש"ס.
 (ג) ובמפרשים מצאנו שקראו "זיקה" לעצם הדין שהיבמה ראויה ליבום או חליצה (כגון רמב"ם יבום וחליצה ו-א).

פירוש "זיקה" הוא קשירה, מלשון הפסוק (איוב לו-ח) "אסורים בזיקים" (הערוך ערך זק). וכוונתו קשר של אישות בין איש לאשה, ומצינו בגמרא (סנהדרין נ: ג) גם את המושג "זיקת הבעל", שפירושו אירוסין או נישואין, בניגוד לפנויה.

בקשר בין הזיקה ליבום ולחליצה חקרו האחרונים האם במיתת הבעל חלה הזיקה והיא מחייבת יבום או חליצה (ולפי זה הזיקה היא אישות ממש), או שבמיתת הבעל היבמה מתחייבת ביבום או חליצה, והחיוב הזה גורם לזיקה (ולפי זה הזיקה היא בגדר "כל

(העומד¹) (המידות לחקר ההלכה א-כב ודרכי משה דרכי הקניינים ז-יב: לבבלי הזיקה מחייבת יבום או חליצה ולירושלמי חיוב היבום והחליצה גורם לזיקה. וכן חקר בזה מפענח צפונות י-ד).

בזמן החלות חילק הגר"ש שקאפ (יבמות כה ד"ה ונראה), שלדעה שיש זיקה היא כקניין אישות, וחלה מזמן מיתת הבעל עד החליצה, ולא צריכה להיות בכל רגע ראויה ליבום, אלא רק בזמן מיתת הבעל. אך לדעה שאין זיקה אינה כקניין אישות, וצריך שבכל רגע תהיה ראויה ליבום.

אין קידושין תופסים - כאשר היבמה אסורה על היבם באיסור שאין הקידושין תופסים בו, המנחת חינוך (תקצא א [ב] ד"ה ואח) כתב שאינה זקוקה לו כלל, ואינה אסורה לעולם. אך האור שמח (עבדים ז-ז) כתב שהיא כן זקוקה לו ואם בא עליה קנאה.

ערכים קרובים ערכים קרובים: חליצה, יבום, יבמה לשוק.

זכין לאדם שלא בפניו

מעשה שהוא זכות לאדם (ומועיל לו), אדם אחר יכול לעשותו במקומו בלי ידיעתו (הגדה הסוגיא בגיטין יא:).

לדוגמא, הרוצה לשחרר את עבדו, יכול לתת את שטר השחרור לאדם אחר בשבילו גם בלא ידיעת העבד, כיוון שהשחרור הוא זכות לעבד (גיטין יא: במשנה).

מקורו מהפסוק "ונשיא אחד נשיא אחד ממטה, תקחו לנחול את הארץ" (במדבר לד-יח) - שהנשיאים חילקו בשביל שאר העם את הקרקעות בארץ ישראל (קידושין מב. ומרש"י ד"ה אלא כדבא) רמב"ן ורשב"א (שם) משמע שהוא גם למסקנה. אמנם קצוה"ח קה-א (ד"ה ולכן) וברכת שמואל קידושין יג-כתבו שמקורו מ"איש זוכה", שהובא גם כן בגמרא (שם). בפשטות הוא מדאורייתא, אמנם תוס' הרא"ש (קידושין מב. ד"ה אלא כי) סובר שהפסוק הוא רק אסמכתא בעלמא, וכן מתוס' (בבא בתרא קנו: ד"ה זכין) משמע שהוא מדרבנן (והקובץ שיעורים בבא בתרא תקסח תירץ שדברי התוס' שם הם רק לרבי אליעזר, אך לחכמים הוא כן דאורייתא).

בטעמו נחלקו המפרשים לשלוש דעות (קצוה"ח קה-א):

(א) מדין יד (והר"ן קידושין מב. ד"ה גרסינן) הביא דעה שאינו מדין שליחות, ובפשטות כוונתו לדין יד.

(ב) מדין שליחות, שגזיה"כ שזכין כשליח.

(ג) מדין שליחות, שאנן סהדי שמינהו שליח (הקצוה"ח שם דחה דעה זו, אך כך כתב רש"י גיטין ט; וכך משמע מהר"ן נדרים לו: ד"ה איבעיא, ור' שמואל (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קמג, חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד עה) חקר לדעות שמטעם שליחות האם אנן סהדי שמינה אותו לשליח, או שהתורה עשתה אותו לשליח ואין כאן מינוי).

(המרחשת ח"ב כז-א-ו הוסיף שגם הדעה שאינו מדין שליחות מודה שיש בו גם שליחות, אלא שמוסיפה שזכין מועיל גם במקום שלא שייכת שליחות, כגון בקטן).

בגדרי זכות וחובה נחלקו המפרשים האם הם מוגדרים ע"פ המעשה עצמו - האם הוא טוב, או שהם מוגדרים ע"פ רצון האדם - האם הוא רוצה בו. ויש לכך כמה נפק"מ: (א) מעשה שהוא רע לאדם כאשר ידוע לנו שהוא התרצה למעשה זה, וכן להיפך - מעשה שהוא טוב לאדם והאדם צווה שאינו רוצה בו (מחלוקת ברמב"ן חולין לט:).

¹ ע"ע כל העומד.

(ב) גירושין כשיש קטטה בין הבעל לאשה - מעשה הגירושין עצמו רע לאשה (גיטין יא:), אך כיוון שבמקרה זה יש קטטה ביניהם היא רוצה להתגרש (מחלוקת בשו"ע אה"ע קמ"ה ובב"י שם).
(ג) זכות שיוצאת ממנה חובה גדולה יותר, כגון שמקנה ללווה קרקע קטנה וע"י כך המלווה יוכל לכתוב פרוזבול ולגבות את כל חובו - מעשה ההקנאה בעצמו טוב ללווה, שמקבל במתנה קרקע, אך הוא לא רוצה בזה, שהרי כך יפסיד את כספו (דן בזה הר"ן גיטין יט: בדפי הר"ף, והשדי חמד (ח"ב ז-כב עמוד 356) הביא מחלוקת אחרונים בזה).

זכות שמוציאה ממון ("זכין מאדם"), כגון משרתת שמפרישה חלה בלי רשות בעלת הבית, שזכות זו מוציאה ממון מבעלת הבית - תרומת הדשן (קפח, הובא בקצוה"ח רמג"ח) כתב שזכין גם במקרה זה, והקצוה"ח (שם) ביאר בדעת הרשב"א והתוס' (נדרים לו:): שהם חולקים וסוברים שלא זכין מאדם. אמנם שאר האחרונים כתבו שגם לרשב"א זכין מאדם (במילואי החושן שם הערה 57 הביא הגר"ש שקאפ קידושין יט, ברית אברהם אה"ע קא"ט, אמרי בינה תרומות ו, חזון איש אה"ע מט, עונג יום טוב קז, וברכת שמואל קידושין יט - שכולם ביארו את הרשב"א שלא כקצוה"ח).

ערכים קרובים: דעת אחרת מקנה (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו דעות שהוא מדין זכין, הולך כזכי, מגביה מציאה לחבירו, עדיו בחתומיו זכין לו, שליחות, תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים.

זכירת יציאת מצריים

מצווה להזכיר את יציאת מצריים בכל יום (הסוגיא בברכות יב:).

לדונמא, מזכירים את יציאת מצריים בברכת אמת ויציב (ברכות כא. ורש"י שם ד"ה אמת ויציב).

מקורה מהפסוק (דברים טז-ג) "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצריים כל ימי חיך" (ברכות יב: במשנה).

במקור החיוב נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

(א) הסמ"ק מנה אותה כמצווה דאורייתא (סמ"ק עשה קי).

(ב) לרוב הדעות היא דאורייתא אך לא מנו אותה במנייני המצוות (כל שאר מוני המצוות, שאגת אריה יב בדעת הרמב"ם, מנחת חינוך כא-א [א] ד"ה ולפי, צל"ח ברכות יב: ד"ה מזכירין. והמנחת חינוך והצל"ח שם באמת הקשו מדוע מוני המצוות לא מנו אותה).
(ג) דרבנן (פרי חדש נח-א בדעת הרמב"ם).

אופן ההזכרה - לרוב הדעות חייב להזכיר בדיבור, ולא יוצא ידי חובה בהרהור (שאגת אריה יג, מנחת חינוך כא-א [א] ד"ה וגם). אך יש דעה שיוצא ידי חובה בהרהור (שו"ת בית יעקב קלה (לעניין אמת ויציב), הובא בבאר היטב או"ח סז בסופו. דן בשאלה זו גם השדי חמד ח"ב ז-יג (ד"ה עוד) עמוד 351).

ערכים קרובים: סיפור יציאת מצריים (בליל ט"ו בניסן. ושם בסעיף "פרטי הדין" (בד"ה בחילוק) דנו מהו החילוק בין מצוות זכירת יציאת מצריים כל יום למצוות סיפור יציאת מצריים בליל ט"ו בניסן).

זמון

עייני ערך זימון.

זמן

עיינן ערך דינים התלויים בזמן, נזירות התלויה בזמן, קניין לאחר זמן.

זנות אשת איש

עיינן ערך אשת איש שזינתה, עדים שזינתה.

זר

איסור על מי שאינו מזרע אהרן לעבוד במקדש. הגדה

בערך זה נדון באיסורים החלים על זר. לדינים החלים על כהן ע"ע כהן.

במקור האיסור על זר לעבוד במקדש ישנם כמה פסוקים: מקור וטעם

(א) אזהרתו מהפסוק (במדבר יח-ד) "וזר לא יקרב אליכם" (רמב"ם ביאת מקדש ט-א, חינוך שצ בתחילתו).

(ב) חיוב מיתה בידי שמיים נלמד מהפסוק (במדבר יח-ז) "והזר הקרב יומת" (רמב"ם ביאת מקדש ט-א).

(ג) האזהרה והעונש נכפלו גם בפסוק (במדבר יח-כב) "ולא יקרב עוד בני ישראל אל אוהל מועד לשאת חטא למות" (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה עד, חינוך שצ בתחילתו).

(ד) רש"י הביא את הפסוק (ויקרא כב-ב) "וינזרו מקודשי בני ישראל ולא יחללו", שדורשים: בני ישראל, שהם זרים, לא יעבדו ולא יחללו (רש"י זבחים קיב: ד"ה ולא משום טומאה, רש"י סנהדרין פג. ד"ה ולא משום טומאה).

במהותו חקרו האם זר הוא מי שאינו כהן, או שהוא דין נפרד (פסול עצמי). ונפק"מ האם תיתכן מציאות של מי שהוא גם זר וגם כהן, וכן מי שהוא לא זר ולא כהן, שאם הגדרת זר הוא מי שאינו כהן - לא תיתכן מציאות כזו (מפענח צפונות ו-טו כתב שבעל מום הוא גם כהן וגם זר, וחלל אינו לא כהן ולא זר, ומוכח שזר הוא דין נפרד).

במצווה שכהנים יקריבו חקר הצפנת פענח האם התורה ציוותה דין אחד - שכהנים מקריבים, או שציוותה שני ציוויים - להקריב קרבנות, ושזרים אינם יכולים להקריב (אלא רק כהנים) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן המקריב. ומעין זה חקר העיון בלומדות (טו) האם צריך שיעבוד כהן או אסור שיעבוד זר).

בטעם שמצוות כהונה נאמרו רק לכהנים ולא לישראלים כתב הנר אהרון שהוא מפני הקדושה היתירה שיש רק בכהנים, ולא מפני שמצוות אלו קלות (נר אהרון בסופו "מפי השמועה" עמוד קמ ד"ה גרסינן).

לגבי פסולי כהונה שונים חקרו האם הם נחשבים כזר, כדלקמן. פסולי כהונה

אשה - פשוט שאסורה לעבוד במקדש. אך נחלקו המפרשים האם הן בכלל זר וכלולות בלאו זה (רמב"ם), או שכיוון שהן מזרע אהרן אינן בכלל זר, ויש בהן רק לאו הבא מכלל עשה (דרך מצוותיך ח"ג ד"ה עוד אני, הובא עם הרמב"ם במנחת חינוך שצ-א [א] בתחילתו, והוסיף שאפשר שגם החינוך סובר שאינן בכלל זר).

בעל מום - חידש הצפנת פענח שהוא נחשב גם כהן וגם זר (מפענח צפונות ו-טו).

חלל - יש בו שלוש דעות:

(א) הוא כזר, ואם עבד - עבר בלאו וחייב מיתה בידי שמיים, ככל זר (מנחת חינוך שצ-א [א] ד"ה ומבואר, מרכבת המשנה ביאת מקדש ו-י).

(ב) אינו כזר, ואם עבד - לא עבר בלאו, אלא רק לאו הבא מכלל עשה (מרחשת ח"א ח בדעת הרמב"ם).

(ג) והצפנת פענח חידש שאינו לא כהן ולא זר (מפענח צפונות ו-טו).

מחוסר בגדים - חקר הגר"ח האם נחשב זר או שהוא לאו בפני עצמו (הגר"ח סטנסיל שכ).

ערל - לרמב"ם הוא כזר אלא שאינו חייב מיתה (ביאת מקדש ו-ח), ולתוס' אינו כזר (זבחים יח. סוף ד"ה אתיא).

שאר פסולים כגון ערל ואונן - כתבו התוס' שאינם כזר (זבחים יח. סוף ד"ה אתיא).

חצי כהן וחצי ישראל - חידש המנחת חינוך (יח-טז [לא] ד"ה ואם אחד) שיש מציאות כזו, כדלקמן. ישראל בא על חצי שפחה וחצי בת חורין, והולידה בת, ובת זו היא חצי שפחה וחצי ישראלית שמותרת לכהן. וכהן בא על הבת הזו והולידה בן, ובן זה הוא חצי עבד וחצי כהן, ושחרר רבו את חצי העבד שבו. וא"כ חציו כהן וחציו ישראל.

ערכים קרובים: בית המקדש, חלל וחללה, כהן, כהן גדול, קרבנות.

זריזין מקדימין למצוות

מצווה להקדים לקיים את המצוות (יומא כח:, פסחים ד.). הגדרה

לדוגמא, כל היום כשר למילה, אך זריזים מקדימים לעשותה (יומא כח:, פסחים ד.).

נקרא גם שיהוי מצווה לא משהינן.

במקורו הגמרא הביאה את הפסוק (בראשית כב-ג) "וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו" (יומא כח:, פסחים ד.). והמכילתא דרשה זאת מהפסוק (שמות יב-יז) "ושמרתם את המצות" - כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצווה, אלא אם באה מצווה לידך עשה אותה מיד (מכילתא פרשת בא על הפסוק (שמות יב-יז) ושמרתם את המצות).

בדינו נחלקו שלוש דעות:

(א) הוא חובה מן התורה, וכאילו נכתב בתורה שחייב להקדים את המצווה, ואם לא הקדים עובר באיסור תורה, ומי שאינו מזדרז נקרא פושע (ש"ת הרד"ך ב-ה אמצע ד"ה ועוד).

(ב) חיוב מזדבנן (טורי אבן ראש השנה ד: אמצע ד"ה ורבנן).

(ג) אינו חיוב גמור, אלא שראוי לאדם ללכת בדרכי האבות (גליוני הש"ס פסחים ד. בדעת המאירי יומא כח:).

טעמו, שהמקיים מצווה שלא בזריזות הוא כעושה אותה דרך פירוק עול ומצווה מלומדה (מאירי הוריות סוף י: ד"ה לעולם).

במהותו חקרו האם זו מידה טובה לאדם להיות זריז לדבר מצווה (בגברא), או שהיא מעלה למצווה שמקדימין אותה (במצווה) (ברכת אברהם פסחים ד. ד"ה שם יש לחקור).

¹ בערך חצי עבד וחצי בן חורין בסעיף "דינים דומים" פירטנו מקרים נוספים שבהם דינו של האדם נחלק לחצאים שונים.

מילה שלא בזמנה, נחלקו הפוסקים האם גם בה אומרים זריזים מקדימים, שהיום שנראה בו למילה (כגון שהבריא) נחשב כמילה בזמנה, או שאין אומרים בה זריזים מקדימים, דכיוון דאידחי אידחי (שדי חמד ח"ב ז-ב ד"ה זריזין עמוד 341).

בדינים שונים

הידור מצווה - נחלקו הפוסקים מה עדיף: הידור מצווה, או זריזות למצווה. כגון שיש לו כעת אתרוג כשר, ואם ימתין ישיג אתרוג מהודר - ויש בזה שלוש דעות (שדי חמד ח"ג ל-קמא-ו עמוד 343):

פרסי הדין

(א) הידור מצווה עדיף, וימתין לאתרוג המהודר.
(ב) זריזים עדיף, ויטול מייד את האתרוג הכשר.
(ג) תלוי כמה זמן יצטרך להמתין לאתרוג המהודר - אם הוא זמן מועט ימתין, ואם הוא זמן מרובה יטול מייד את האתרוג הכשר.

ברוב עם הדרת מלך - זריזים מקדימים דוחה אותו, שעדיף לקיים את המצווה בתחילת זמנה ואפילו בלא רוב עם (שדי חמד ח"ב ז-ג עמוד 341).

ערכים קרובים ערכים קרובים: מצוות.

חדרי חדרים

עייני ערך מראית העין בחדרי חדרים.

חדש

איסור לאכול מתבואה חדשה עד ט"ז בניסן. הגדרה

מקורו מהפסוק "ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה" (ויקרא כג-יד). והוא איסור לא תעשה¹. ויש מי שהוסיף שיש גם לאו הבא מכלל עשה, שמהפסוק (דברים טז-ח) "ששת ימים תאכלו מצות" דרשו: מן החדש. ומכאן שעד ט"ז בניסן אסור לאכול מן החדש (דעת זקנים מבעלי התוס' על התורה דברים טז-ח. דן בזה מנחת חינוך שג"ב [י] בקומץ המנחה). **טעמו** הוא שראוי להקריב מהתבואה החדשה קרבן לה' קודם שיהנו ממנה (חינוך שג"ד משרשי).

מקור וטעם

במהותו כתבו האחרונים שלבבלי הוא איסור חפצא ולירושלמי הוא איסור גברא² (אור שמח חמץ ומצה ו-ז בסופו, ומשנת יעבץ א"ח יג). עוד חקרו האם הוא איסור תמידי, ורק העומר מתירו (איסור גופו גרם לו), או שכל איסורו הוא רק משום שצריך לחכות באכילתו עד העומר, וע"י העומר מסתלק ממילא איסורו (איסור דבר אחר גרם לו) (דרכי משה דרך הקודש א-ב. בית מתתיהו זבחים ל-ה: מחלוקת אמוראים).

¹ ולקמן בסעיף "מניינם" בד"ה מניין המצוות נדון האם הוא איסור לא תעשה אחד או שלושה.

² בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

איסור חדש כולל שלושה מינים - לחם קלי וכרמל. בחלוקת האיסורים דנו האם הוא איסור אחד או שלושה, לגבי: מלקות, מניין המצוות, התראה, וצירוף לכזית. ונדון לגבי כל אחד מהם:

מלקות - מפורש בגמרא שהאוכל לחם וקלי וכרמל לוקה שלוש (כריתות ה.).

מניין המצוות - לעניין מניין המצוות נחלקו בזה, ונקדים שישנה מחלוקת יסודית במניין המצוות - בדין אזהרה אחת שנפרטת לכמה איסורים: לשיטת הרמב"ם ובה"ג נמנית כלאו אחד, ולשיטת הרמב"ן כל איסור נמנה כלאו בפני עצמו (הגר"פ פערלא תחילת לא תעשה קסד). ובאיסור חדש נחלקו לשלוש דעות:

(א) רמב"ם וסיעתו: בכל התורה אזהרה אחת שנפרטת לכמה איסורים נמנית כלאו אחד, אך כאן, שחילקו הכתוב לשלוש מלקיות - נמנה כשלושה לאווין (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה קפט קצ קצא, חינוך שג שד שה, סמ"ג לאווין קמב קמג קמד).

(ב) בה"ג וסיעתו: אע"פ שלוקים שלוש מלקיות, כיוון שהיא אזהרה אחת - נמנית כלאו אחד.

(ג) רמב"ן: בכל התורה אזהרה אחת שנפרטת לכמה איסורים נמנה כל איסור ללאו בפני עצמו (ואפילו כשלושים רק אחת), אך כאן, שהוא שם אחד (תבואה חדשה) - נמנה כלאו אחד (רמב"ן בהשגות לספר המצוות שורש ט, רס"ג לא תעשה קסד ע"פ הגר"פ פערלא תחילת לא תעשה קסד).

התראה - בדעת הרמב"ם, שנמנה כשלושה לאווין, נחלקו האם צריך שלוש התראות (רדב"ז על הרמב"ם מאכלות אסורות יג) או התראה אחת (הגר"פ פערלא תחילת לא תעשה קסד).

צירוף לכזית - הסתפק המנחת חינוך האם לחם קלי וכרמל מצטרפים לכזית, שהרי כולל אותם שם אחד - חדש, או שאינם מצטרפים לכזית משום שהם שלושה שמות - לחם קלי וכרמל (מנחת חינוך שג-ב [יא]). והסיק שמצטרפים (בקומץ המנחה שם).

ההשרשה צריכה להיות קודם שעת ההיתר, כדי שהתבואה החדשה תותר באכילה. וחדש המנחת חינוך (שג-א [ד] ד"ה והנה מה) שאם ההשרשה וההיתר באין כאחד, כגון שזרע ב"ד בניסן וכלו ימי ההשרשה בסוף ט"ז בניסן - גם כן אסור.

ערכים קרובים: דמאי, חלה, טבל, נטע רבעי, ספירת העומר, עציץ, ערלה, תרומות ומעשרות.

חוב

אדם חייב לשלם להבירו ממון. הגדה

בערך זה נדון בדיני חוב בכלל. לגבי שטר חוב ומכירתו ע"ע שטר חוב.

לדוגמא, הלווה חייב למלווה את סכום ההלוואה, בין במלווה בעל פה ובין במלווה בשטר.

מהותו של החוב בהלוואה אינו שצריך לשלם לו, אלא שצריך שלא יהיה חייב לו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שמיטת כספים).

מוחזק - בספק פירעון הלווה מוחזק, אך בספק מחילה המלווה מוחזק (קונטרס הספיקות ז-ב).

דבר שאינו ברשותו - נחלקו הראשונים האם חוב נחשב ברשותו, ויש בזה ארבע דעות:

(א) אינו ברשותו של המלווה ולכן אינו יכול להקדישו (ר"ף בבא קמא ריש פרק ד, וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ב-ז (ד"ה בתשובת) שמלווה על פה נחשב אינו ברשותו ולכן אי אפשר להקנותו בשום קניין).

(ב) הוא ברשותו ואפשר להקדישו (בעל המאור בבא קמא ריש פרק ד, והקובץ שיעורים בבא בתרא תקבב דן במחלוקת הר"ף ובעל המאור הנ"ל).

(ג) אינו ברשותו ואעפ"כ יכול להקדישו (המרדכי בבא בתרא תקסה).

(ד) אם הלווה כופר בו - המלווה אינו יכול להקדישו, אך אם אינו כופר בו או מעכבו - יכול להקדישו (מאירי בבא קמא סח: (ד"ה זה שאמרו) בשם חלק מהראשונים).

דבר שלא בא לעולם - חוב שעדיין לא הגיע זמנו לגבות, אעפ"כ נחשב בא לעולם, ולכן מועילה בו מחילה (שער המלך מכירה כב-ט בשם מהר"ק, דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-ז ד"ה השעה"מ)¹.

הפקעת הלוואתו של גוי, דהיינו שהישראל פטור מלפרוע את חובו לגוי (בבא קמא קיג.), יש בזה שלוש שיטות באחרונים (הביאם ודן בדבריהם קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-יד ד"ה מכל):
(א) החוב מתבטל (מהרש"ל).

(ב) החוב נשאר, אלא שפטור מלפרוע אותו (מהרש"א ושערי יושר).

(ג) אין פטור, אלא שכאשר הישראל אומר "הנני מפקיע את החוב" הוא מתבטל (תומים ושער המשפט).

הוחזק כפרן - בפשטות גם במלווה יש את דין הוחזק כפרן אם כפר במלווה, אך יש דעה שהוחזק כפרן הוא רק בפקדון ולא במלווה (דעה שהביא בעל המאור (תחילת בבא מציעא א. בדפי הר"ף לפני אמצע העמוד), ודחה את דעה זו).

ראוי (דהיינו נכסים שעתידיים לבוא לרשותו של האדם, כגון שהלווה מת בלא נכסים וירש לאחר מותו) - השו"ע (ח"מ קד-טז) כתב שבעל חוב לא נוטל בראוי, והש"ך (ח"מ קד-כא, בלשון "ואי לאו דמיסתפינא") כתב שכן.

בסעיף זה נדון בקניין ובקידושין תמורת מלווה. תמורתו

קידושין תמורת המלווה - בגמרא (קידושין ו:) מפורש שהמקדש תמורת המלווה אינה מקודשת, אך בהנאת מלווה כן מקודשת. ובביאור "הנאת מלווה" נחלקו הראשונים לשלוש שיטות:

(א) שלא קידשה במעות עצמן, אלא בהנאה הבאה לה מכך (רש"י שם ד"ה לא, תוס' שם ד"ה דארווח). שאע"פ שהמעות עצמן לא קיימות, ההנאה הבאה מהן קיימת (ר"ף קידושין ב: בדפיו).

(ב) שלא קידשה תמורת מחילת הלוואה ישנה, אלא שהלווה לה הלוואה חדשה וקידשה בהנאה הבאה ממנה (שתהיה נתינה בעין) (רמב"ם אישות ה-טו, ומעין זה בר"ח המובא ברשב"א ובתוס' ר"י הזקן קידושין ו:).

(ג) שלא קידשה תמורת מחילת הלוואה כשהמעות אינן בעין, אלא שבאה להחזיר לו הלוואה ישנה, וכשהמעות בידה האריך לה את זמן ההלוואה (שהמעות יהיו בעין) (ראב"ד אישות ה-טו, גירסא בר"ף שמובאת בתוס' ר"י הזקן קידושין ו:).

¹ בערך דבר שלא בא לעולם בסעיף "בקניינים שונים" (ד"ה מחילה) דנו האם מחילה מועילה בדבר שלא בא לעולם.

לקנות תמורת המלווה - הרמב"ם כתב שאפשר לקנות תמורתו בתור קניין כסף (אע"פ שלקדש בו אי אפשר (קידושין י:)), והראב"ד חולק עליו (מכירה ז-ז, האריך בזה פרי משה קניינים כד-ג).

דין ערב ע"י הלוואה, דהיינו כאשר האשה לא אמרה "תן מנה לפלוני ואקדש לך" (כשאר דין ערב שמקודשת (קידושין ז.)) אלא "הלווה מנה לפלוני ואקדש לך" - לריטב"א מועיל, ובדעת רש"י הסתפק הקונטרסי שיעורים (קידושין ח-ב, והביא שם גם את הריטב"א¹).

קמץ שלוה - נחלקו הראשונים האם חייב לשלם, ואינו כקטן שהזיק שפטור, משום שכאן יש לו הנאה (רא"ש כתובות פרק יג סי' ז, שו"ע ח"מ צו-ג). או שפטור משום שנאמר "כי יתן איש אל רעהו" ולא קטן (רבינו יונה שהובא ברא"ש שם).

ערכים קרובים: אבידה, אחריות, אפותיקי, הרשאה, השבת גניבה וגזילה, השבת ריבית, חזקה אין אדם פורע תוך זמנו, כתב ידו, לא תעשוק, מחילה, ממרני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו), מעמד שלושתן, סתם הלוואה שלושים יום, ערב, פיקדון, פרוזבול, פריעת בעל חוב, צררי, קדימה בגבייה, שובר, שומא הדר, שטר חוב, שטר שלוה בו ופרעו, שמיטת כספים, שעבוד, שעבודא דרבי נתן, תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים.

חובל

אדם שמזיק את גופו של חברו (הסוגיות בבא קמא פרק ח, האריך בסוגיא זו קונטרסי שיעורים בבא קמא כא).

בערך זה נדון באדם שחבל בגופו של חברו. בדיני נזיקין בכלל (כגון המקור והטעם לאיסור להזיק) ע"ע נזיקין.

לדוגמא, סימא את עינו, קטע את ידו, שבר את רגלו, כוואו בשיפוד (בבא קמא פג: במשנה).

בטעם תשלומי חבלה חקר ר' שמואל האם הם משום הממון שהפסיד, כשאר תשלומי נזיקין, או שזו גזירת הכתוב (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד סה. וכן הקונטרסי שיעורים בבא קמא כא-ב כתב שנחלקו הרמב"ם והראב"ד האם חובל הוא מדיני נזקי ממון או דין נפרד).

חובליהם חמישה: נזק, צער, ריפוי, שבת, בושת (בבא קמא פג: במשנה). ונפרט כעת את התשלומין שדנו בהם המפרשים:

תשלומי נזק, כגון הקוטע את ידו של חברו, הם בפשטות ממון (ולא קנס), שהרי משלם לו את שווי הנזק. אך הרמב"ם חידש שהוא קנס (חובל ומזיק ה-ו, והראב"ד ושאר נו"כ הקשו עליו), ובטעמו מצאנו ארבעה הסברים:

א) רוב האחרונים ביארו שאברי הגוף (כגון היד) לא נחשבים ממון כיוון שאינם במכירה, שהרי לא יכול למכור את עצמו לעבד (אור שמח חובל ומזיק ה-ו, קהילות יעקב בבא קמא מ בהשמטה לפרק החובל, הגר"ש שקאפ כתובות לה סוף ד"ה ולדברנו, אבן האזל חובל ומזיק ה-ו ד"ה ובדעת. ומעין זה כתב מרכבת המשנה סנהדרין ה-יד (תחילת קכו. בדפיו) שאין בזה חסרון כיס).

ב) התשלום לא יועיל למלא את הנזק, שהרי לא יוכל לקנות יד חדשה (קהילות יעקב בבא קמא מ בהשמטה לפרק החובל)¹.

¹ הבאנו את מחלוקתם בערך דין ערב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

(ג) נזק גוף צריך אומדן גדול, ולכן נחשב קנס (ב"ח ח"מ צ-כה).
(ד) לדעות שגופו של האדם לא שייך לו² פשוט שאינו נזק.

בטעם תשלומי הנזק חקרו האחרונים האם הם על הממון (שווי), או על החומר שניזוק (עצם) (עין בלומדות יד: מחלוקת ראשונים)³.

תשלומי ריפוי אינם חוב ממון לשלם לו את שווי הריפוי, אלא יש עליו חיוב לרפאותו, ורק כשאינו יכול לרפאותו משלם לרופאים שירפאוהו (קובץ שיעורים כתובות ר"ח).

תשלומי בושת חייב לשלם רק אם התכוון (בבא קמא פו: במשנה). ובגדר הכוונה יש חמש שיטות במפרשים (קונטרסי שיעורים בבא קמא יד-ג):
(א) כוונה לעשות את המעשה (רש"י).

(ב) כוונה להזיק (ר"ח).

(ג) כוונה להזיק, ואפילו אם כוונתו להזיק רק בשביל הנאתו, וכן אם הוא פסיק רישא חייב אפילו אם לא התכוון (מאירי).

(ד) כוונה להזיק דווקא לרעתו של הניזק (ראב"ד).

(ה) כוונה לבייש, וטעמו הוא שאם לא התכוון לבייש לא נחשב ביוש, דהיינו שהפטור בבושת שלא בכוונה אינו מצד המזיק אלא מצד הניזק (ים של שלמה).

נתן לו רשות להחיל בו וחבל בו - אינו עובר בלאו ("לא יוסיף") (מנחת חינוך מט-א [ו] ד"ה וגם נראה, מח-ב [ג] ד"ה ונראה לענ"ד, והוסיף (מח שם) שלא מצא כן מפורש, אך הסברא נותנת כן).

בכפרת החטא יש חילוק בין מזיק לחבירו, חובל בחבירו וגוזל מחבירו:

(א) המזיק לחבירו - כיוון ששילם לחבירו מה שחייב לו - נתכפר לו (רמב"ם חובל ומזיק ה-ט).

(ב) החובל בחבירו - לא מתכפר לו עד שימחל לו (משנה בבא קמא צב, רמב"ם שם).

(ג) הגוזל מחבירו - לא נתכפר לו עד שימחל לו (רמב"ם תשובה ב-ט), ואינו דומה למזיק, משום שהגוזל נהנה מהעבירה (לחם משנה חובל ומזיק ה-ט).

ערכים קרובים: אדם המזיק (אדם שהזיק את רכושו של חבירו), גרמא וגרמי, נזיקין (דיני נזיקין ערכים קרובים בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), תשלומי נזיקין.

חובת שמיים

עיין ערך לצאת ידי שמיים.

חוזק ההכרעות

שתי הכרעות שסותרות זו את זו, ואחת מהן גוברת על חברתה. הגדרה

בערך זה נדון ביחס בין ההכרעות השונות - איזו גוברת על חברתה. בפרטי הדין של כל הכרעה בנפרד - כגון עדים, רובא דליתא קמן, חזקת הגוף, ספיקא דאורייתא, מוחזק ועוד - ע"ע. ובכל הכרעה בסעיף "חוזק" נאריך על אלו הכרעות היא גוברת ואלו גוברות עליה.

¹ עיין לקמן בסמוך (ד"ה בטעם תשלומי הנזק) האם התשלומין הם על החומר או על השווי.

² הבאנו בזה מחלוקת בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה גוף האדם.

³ עיין לעיל בסמוך (ד"ה תשלומי נזק אות ב) במקרה שאי אפשר למלא את החומר הניזוק אלא רק את שוויו.

לדוגמא, מיגו במקום עדים לא אמרין (מיגו נגד עדים), רובא וחזקה רובא עדיף (רוב נגד חזקה דמעיקרא), אין הולכין בממון אחר הרוב (רוב נגד מוחזק).

מקור וטעם

יש שני אופנים לעדיפות של הכרעה אחת על חברתה:

(א) בדרך כלל גם ההכרעה החלשה יותר עדיין קיימת, אלא שחברתה חזקה ממנה, ולכן מכריעים כמותה (מעין "דחוייה"). כגון מיגו במקום עדים לא אמרין, שהמיגו עדיין קיים, אלא שהעדים חזקים ממנו.

(ב) לפעמים ההכרעה החלשה מתבטלת לגמרי, ולכן מכריעים כחברתה (מעין "הותרה"). כגון רובא וחזקה רובא עדיף, שביאר הפני יהושע (כתובות יב: בקונטרס אחרון) שכאשר יש רוב ממילא החזקה מתבטלת לגמרי, משום שהיא חזקה העשויה להשתנות ואינה חזקה כלל¹. ולפי זה כתב שיתכן שחזקה בפני עצמה באמת עדיפה מרוב בפני עצמו, ורק כשהם סותרים זה את זה ממילא החזקה מתבטלת.

כללים

ישנם כללים שונים שייסדו המפרשים על מנת להסביר מדוע הכרעה מסוימת עדיפה על חברתה. כמובן שיתכן שמפרשים שונים יחלקו על חלק מהכללים הללו, ולעיתים כללים אלה אף יסתרו זה את זה (נביא רק את היסודות, ולא סברות ששייכות רק בסוגיא מסוימת). מצאנו שמונה כללים כאלה, ואלו הן:

(א) חזק - יש הכרעה שסברתה חזקה יותר מזו של חברתה, וזהו הכלל הפשוט ביותר. כך הסביר השאליתות (סח) מדוע רוב וקרוב הלך אחר הרוב - שסברתו של רוב חזקה יותר.

(ב) ברור ונהגה - הכרעת-בירור (שמבררת את המציאות) עדיפה מהכרעת-הנהגה (שרק פוסקת את הדין) (הגר"ט קעט ד"ה והנראה, שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח ד"ה והנה הראשון) משום שלאחר שנתבררה המציאות כבר אין ספק, וממילא לא שייכת הכרעה אחרת, שהרי ההכרעה נאמרה רק במקרים שיש בהם ספק. וכך מובן מדוע רובא וחזקה רובא עדיף, ומדוע רוב וקרוב הלך אחר הרוב - שרוב הוא ברור, וחזקה דמעיקרא וקרוב הם הנהגות (קובץ שיעורים בבא בתרא עח, שרידי אש ח"א קיג-ד (לגבי רובא וחזקה), ומעין זה כתב בקונטרס החזקות סוף סי' א ד"ה ונראה, שחזקה מסברא עדיפה מחזקה מגזירת הכתוב². אך בכמה מקומות אין כלל זה קיים, למשל, מיגו במקום עדים לא אמרין אפילו לדעות שמיגו הוא ברור ועדים הם הנהגה³.

(ג) ודאי וספק - דין ודאי (שוודאי שכך היה) עדיף מדין ספק (שאין ודאות שכך היה). כך הסביר ספר המקנה מדוע רוב וקרוב הלך אחר הרוב - רוב הוא ודאי וקרוב הוא ספק, וודאי עדיף מספק (ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-א ד"ה הערה. כלל זה דומה לכלל הקודם⁴.

(ד) מקור ותולדה - הכרעת המקור עדיפה מהכרעת התולדה (שערי יושר ב-א, דרכי משה דרכי הקניינים ב-ב). כגון, טמא שטבל במקווה שספק האם הוא כשר - נלך אחר חזקת המקווה ולא אחר חזקת האדם, משום שמקור הספק הוא האם המקווה כשר, והספק האם האדם טהור הוא רק תולדה מזה. וכן בהמה שנשחטה בסכין שספק האם היא כשרה - נלך אחר חזקת הסכין ולא אחר חזקת הבהמה. והטעם לזה הוא שלאחר שהכרענו את מקור הספק - דינו כוודאי, וממילא כבר אין ספק גם על התולדה (אמנם יש להעיר שכל היסוד הזה בנוי על כך שהכרעת הספק המקורי היא הכרעה ודאית (ולכן כבר אין ספק על התולדה, כדלעיל), אך מצאנו שדנו

¹ אמנם יש הסברים שונים מהפני יהושע, הובאו בערך רובא וחזקה רובא עדיף בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

² במקרים רבים ברור הוא סברא והנהגה היא גזירת הכתוב, כמו שהבאנו בערך ספיקות בסעיף "בירור והנהגה" ד"ה הקשר בין ברור והנהגה לבין סברא וגזירת הכתוב.

³ לגבי כל הכרעה נחלקו האם היא ברור או הנהגה, עיין בכל הכרעה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁴ את החילוק בין ברור והנהגה לבין ודאי וספק (לחלק מהדעות) ביארנו בערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק" ד"ה הקשר בין ודאי וספק לבין ברור והנהגה.

הראשונים והאחרונים לגבי הרבה הכרעות האם הן באמת דין ודאי או רק דין ספק שהתורה התירה לסמוך עליו¹.

ולפי זה ביאר את הטעם שחזקת הגוף עדיפה מחזקת הדין - שחזקת הגוף מכריעה את המציאות אך חזקת הדין מכריעה רק את הדין, שהוא התולדה של המציאות (שהרי כל דין נובע מהמציאות שלגביה הוא נאמר).

וכמו כן על הקושיא המפורסמת כיצד מקילים בספיקא דרבנן לדעות שעל איסור דרבנן עובר מדאורייתא (בלא תסור), וא"כ הוא כספיקא דאורייתא, תירצו (המידות לחקר ההלכה א-לב) בדרך דומה, שמקור הספק הוא מדרבנן, ולכן דנים אותו לקולא אע"פ שממנו נולד דין דאורייתא.

וכן אע"פ שחזקה דמעיקרא עדיפה מחזקה דהשתא, כאשר החזקה דהשתא היא על מקור הספק, והחזקה דמעיקרא היא על התולדה - פוסקים ע"פ החזקה דהשתא (קהילות יעקב כתובות יז ד"ה ובאמת)².

ה) התעלמות מאפשרות - הכרעה בין שתי אפשרויות עדיפה על הכרעה שמתעלמת מאחת האפשרויות (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח. והוא היחיד שבו מצאנו את יסוד זה). כך הסביר ר' שמואל מדוע רוב וקרוב הלך אחר הרוב, שקרוב לא מכריע בין שתי האפשרויות, אלא רק פוסק שאין צריך לחשוש לאפשרות הרחוקה ואפשר להתעלם ממנה, אך רוב כן מכריע בין שתי האפשרויות. ולכן כשיש רוב - לא שייך דין קרוב, שע"כ כן צריך לחשוש לאפשרות הרחוקה - מדין רוב.

ו) עבר והווה - הכרעה בהווה (רוב ההכרעות) עדיפה מהכרעה בעבר (חזקה דמעיקרא, מרא קמא, וכאן נמצא כאן היה). כך הסבירו האחרונים מדוע רובא וחזקה רובא עדיף - שהחזקה נובעת רק מהדין שהיה בעבר (שב שמעתתא ד-כד, העיקרים אין הולכין בממון אחר הרוב אמצע האשכול ד"ה והנה וד"ה אבל). וכן מדוע מוחזק במטלטלין עדיף מחזקת מרא קמא (אפילו לדעות שמרא קמא עצמו הוא מדין מוחזק) - שמרא קמא נובע רק מהבעלות שהיתה בעבר (שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ב ד"ה והא).

ז) אותה סברא - הכרעה שמבוססת על סברא מסויימת לא תדחה הכרעה אחרת שמבוססת על אותה הסברא. כך הסביר הפלפולא חריפתא ((לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9) מדוע מיגו לא ידחה רוב, שמקצת בני האדם לא עלה על דעתם לטעון את הטענה הטובה, ואם כן כל מיגו מבוסס על סברת רוב, ולא יכול להיות עדיף ממנו. וכך גם ביאר המהר"ק (עב) מדוע חזקת הגוף לא עדיפה ממוחזק, שכל הסברא ללכת אחר חזקת הגוף היא לומר שהמצב לא השתנה מכמו שהיה, אך מוחזק עצמו גם כן מבוסס על אותה הסברא - שהממון לא ישתנה מהבעלים שמחזיק בו. ולכן החזקה לא מוציאה ממנו.

ח) סברא וגזירת הכתוב - הכרעה מגזירת הכתוב עדיפה על הכרעה מסברא, ותועיל גם במקום שהכרעה מסברא לא תועיל בו. כך הסביר הגר"א וסרמן (קובץ ביאורים שב שמעתתא ה) את הדעות (גליון התוס' רשב"ם וריצב"א, הובאו בקונטרס הספיקות ו-ד) שאע"פ שרובא דליתא קמן לא מועיל בממונות ("אין הולכין בממון אחר הרוב") - רובא דאיתא קמן כן מועיל. וביאר זאת על פי השיטה שרובא דאיתא קמן הוא גזירת הכתוב ולכן שייך גם בממונות, ורק רובא דליתא קמן הוא סברא ובממונות סברא זו לא מספיקה (אמנם בקונטרס החזקות (סוף סי' א ד"ה ונראה) כתב שחזקה מסברא עדיפה מחזקה מגזירת הכתוב. כמו כן יש שכתבו שהכרעת-בירור עדיפה מהכרעת-הנהגה³).

¹ הארכנו בזה בערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק".

² ביארנו את מקרה זה בערך חזקה דהשתא בסעיף "חזקת ד"ה חזקה דמעיקרא אות ב.

³ במקרים רבים בירור הוא סברא והנהגה היא גזירת הכתוב, כמו שהבאנו בערך ספיקות בסעיף "בירור".

קל וחומר בהחזק ההכרעות - מדיני-החזק המפורשים בגמרא (כגון מיגו במקום עדים לא אמרינן, רובא וחזקה רובא עדיף, אין הולכין בממון אחר הרוב) למדו האחרונים דינים חדשים ע"י קל וחומר. כגון מכך שמיגו בוודאי פחות ממוחזק, אך לגבי רוב נחלקו האמוראים האם עדיף ממוחזק, מוכח שרוב עדיף ממיגו (אך בכמה מקומות דחו הוכחות כאלו).

תוספת הכרעה או סברא - ישנן הכרעות בודדות שאינן מספיק חזקות בשביל להכריע בעצמן, אלא רק בתוספת הכרעה או סברא נוספת. כגון חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו, שלדעת הגר"ט אינה מועילה בפני עצמה אלא רק עושה דררא דממונא' וממילא חל דין מוחזק. וכן דעת הגר"א וסרמן שחזקת שטרך בידי מאי בעי אינה מועילה לבד אלא רק מרעת את טענת "פרעת", וממילא אין ספק מוציא מידי ודאי. וכך כתב גם בעניין חזקת אין אדם פורע תוך זמנו.

מוחזק - הרבה הכרעות לא מועילות להוציא ממון ממוחזק, כגון רוב ("אין הולכין בממון אחר הרוב"), מיגו ("מיגו להוציא לא אמרינן") ועוד. בהגדרת הכלל אלו הכרעות לא מוציאות ממון נאמרו כמה דעות: הכרעה שאיננה ראייה (תרומת הדשן, הובא בשערי יושר ג-ג ד"ה ובס', אך לא ביאר מהי "ראייה"), הכרעה מגזירת הכתוב (שערי יושר ג-ג), והכרעת ספק (פני שלמה בבא בתרא כג: ד"ה אמנם). כך הסבירו - כל אחד לשיטתו - מדוע אין הולכין בממון אחר הרוב.

לעיתים נחלקו המפרשים האם ההכרעה לא מועילה בדיני ממונות כלל, או שאינה מועילה רק להוציא ממון, אך להחזיקו (או לפסוק את הדין על ממון שאף אחד לא מוחזק בו) מועילה (כך דנו לגבי כאן נמצא כאן היה², וכן היו מי שדנו בזה אפילו לגבי רוב³).

עדים - בעניין הכרעה שנדחת, יש חילוק בין עדים לבין שאר ההכרעות (כגון רוב, חזקת אומדנא וחזקה דמיקרא), שבשאר ההכרעות אנו יודעים שיש איזה מיעוט שלא הולך ע"פ ההכרעה, ולכן אם נמצא מקרה שלא הולך ע"פ ההכרעה הוא אינו סותר אותה. אך בעדים אין שום מיעוט, ואם ימצא שלא כדברי העדים זו סתירה לדבריהם (אבי עזרי בבא בתרא ז ד"ה והנראה).

בסעיף זה נסדר את כל ההכרעות היסודיות ע"פ הסדר מהחזקה אל החלשה. זהו סדר כללי ולרוב הדעות בלבד, ומטרתו לתת מבט כללי על עדיפותן של ההכרעות השונות. ליתר פירוט יש לעיין בערך המבוקש בסעיף "חוזק".

כמובן שיש הכרעות שלעולם לא יכולות לחול יחד באותו המקרה, למשל ספק נפשות לא יחול יחד עם כל דאלים גבר. כמו כן יש הכרעות שלא מצאנו שהגמרא והמפרשים השוו ביניהן, למשל הפה שאסר נגד חזקת הגוף.

(דוגמאות לשימוש ב"סדר ההכרעות":

(א) הודאת בעל דין (אות א) היא ההכרעה החזקה ביותר, והיא תועיל תמיד נגד כל הכרעה אחרת שתסתור אותה, ואפילו נגד עדים (אות ה).

(ב) ספיקא דרבנן לקולא (אות מח) היא ההכרעה החלשה ביותר, ותועיל רק במקום שאין שום הכרעה שסותרת אותה, אך אם יש בו, למשל, ספק ספיקא להחמיר (אות כח) - נפסוק לחומרא.

והנהגה" ד"ה הקשר בין ברור והנהגה לבין סברא וגזירת הכתוב.

¹ בפירוש "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע דררא דממונא.

² ע"ע כאן נמצא כאן היה בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

³ ע"ע אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה כשאין מוחזק נגד הרוב.

(ג) רוב, בין רובא דאיתא קמן (אות כט) ובין רובא דליתא קמן (אות ל), עדיף מחזקת הדין (אות לז), וזהו הכלל הידוע "רובא וחזקה - רובא עדיף".

- (א) הודאת בעל דין
- (ב) שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא
- (ג) כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי דמי
- (ד) אנן סהדי
- (ה) עדים
- (ו) הפה שאסר הוא הפה שהתיר
- (ז) שטר
- (ח) יכיר
- (ט) טביעות עין
- (י) ספק ערלה
- (יא) חזקת אומדנא
- (יב) חזקת שלוש שנים
- (יג) ספק פיקוח נפש
- (יד) ספק ספק ספיקא
- (טו) חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו
- (טז) מוחזק
- (יז) תפיסה
- (יח) בעלים
- (יט) ברי ושמא
- (כ) טענינן
- (כא) עד אחד
- (כב) סימנים
- (כג) כאן נמצא כאן היה
- (כד) חזקת הגוף
- (כה) הוחזק
- (כו) ספק אבלות
- (כז) אין ספק מוציא מידי ודאי
- (כח) ספק ספיקא
- (כט) רובא דאיתא קמן
- (ל) רובא דליתא קמן
- (לא) ספק נפשות
- (לב) קרוב
- (לג) ספק טומאה
- (לד) בידו
- (לה) חזקת מרא קמא
- (לו) חזקת כשרות
- (לז) חזקת הדין
- (לח) ספק ממזר
- (לט) ספק עשירי
- (מ) חזקה דהשתא
- (מא) שבועה
- (מב) מיגו
- (מג) חזקה שליח עושה שליחותו

מד) חולקין
מה) כל דאלים גבר
מו) שודא דדייני
מז) ספיקא דאורייתא
מח) ספיקא דרבנן.

ערכים קרובים: אין הולכין בממון אחר הרוב, חזקות שונות (בספיקות), מיגו להוציא לא אמרנן, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), רוב וקרוב הלך אחר הרוב, (בכל הכרעה הארכנו בסעיף "חוזק" על אלו הכרעות אחרות היא גוברת ואלו הכרעות גוברות עליה).

חוזר ומגיד

עיי' ערך כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד.

חול המועד

הימים שבין ראשון לשביעי של פסח ובין ראשון לשמיני של סוכות (רמב"ם יום טוב ו-כב, מאירי תחילת מועד קטן).

נקרא בשמות שונים:

- א) במשנה "מועד" (כגון מועד קטן א-א, פירוש המשניות לרמב"ם תחילת מועד קטן).
- ב) בגמרא "חולו של מועד" (כגון מועד קטן ד, אמנם גם בגמרא נקרא לעיתים מועד, כגון מועד קטן ח:).
- ג) בפוסקים נקרא גם "חולו של מועד" (כגון שו"ע או"ח תצ-ד) וגם "חול המועד" (כגון שו"ע או"ח תצ-ט).

במקור לאיסור מלאכה בחול המועד מביאה הגמרא (חגיגה יח.) חמש דעות בתנאים: א) רבי יאשיה: "את חג המצות תשמור שבעת ימים" (שמות כג-טו). ב) רבי יונתן: ק"ו מהיום הראשון והשביעי, שאין קדושה לפניהן ולאחריהן ואסורים במלאכה.

- ג) רבי יוסי הגלילי: "כל מלאכת עבודה לא תעשו" (ויקרא כג-לה).
- ד) רבי עקיבא: "אלה מועדי ה' מקראי קודש" (ויקרא כג-ד).
- ה) "ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה" (דברים טז-ח) - מה שביעי עצור אף ששת ימים עצורים (דעה זו הובאה בגמרא שם בסתם, ובספרי (ראה קלה) היא בשם רבי ישמעאל).

ובמקור לאיסור זה נחלקו הראשונים לשלוש דעות:

- א) דאורייתא (רש"י ורשב"ם המובאים בתוס' חגיגה יח. ד"ה חולו, שו"ת הרשב"א ח"א תרצ בשם הראב"ד, טור או"ח תקלו בשם הר"ף).
- ב) דרבנן (תוס' חגיגה יח. ד"ה חולו, והביאו ירושלמי מועד קטן ב-ג [ט]. שמשמע ממנו שהוא מדרבנן כדי שיהיו אוכלים ושותים ויגעים בתורה. רמב"ם יום טוב ז-א, רא"ש מועד קטן בתחילתו, סמ"ג לאוים עה), ולפי זה הדרשות שהובאו לכך בגמרא¹ הן אסמכתאות (מגיד משנה והגהות מיימוניות שם). וכיוון שיש בו אסמכתאות, הוא חמור יותר משאר דיני דרבנן (תוס' חגיגה שם).

¹ לעיל בסמוך ד"ה במקור.

(ג) מלאכה שאינה לצורך המועד ואינה דבר האבד - אסורה מן התורה, אך שאר המלאכות מותרות מדאורייתא, וחכמים אסרו את חלקן (רמב"ן, הובא במגיד משנה יום טוב ז-א, והמגיד משנה שם הגדירו כפשרה בין שתי הדעות דלעיל).

כעת נדון בשתי הדעות - הדעה שדאורייתא והדעה שדרבנן, בסעיפים נפרדים.

בסעיף זה נדון בדעה שאיסור מלאכה בחול המועד דאורייתא. דאורייתא

סוג האיסור - בפשטות משמע מהגמרא (חגיגה יח.) שהיא מחלוקת תנאים בין שלוש דעות: [א] לאו - לדעה שנלמד מ"מלאכת עבודה לא תעשו", וכן לדעה שנלמד מ"חג המצות תשמור", שהרי השמר הוא לאו. [ב] עשה - לדעה שנלמד מ"אלה מועדי ה' מקראי קודש". [ג] ק"ו - מהיום הראשון והשביעי¹.

ובפירוש מחלוקת זו נחלקו המפרשים שלוש דעות:

(א) מנחת חינוך (שכג-ג [ג]): היא מחלוקת תנאים כפשוטה, האם הוא לאו, עשה או ק"ו. ויש מכך נפק"מ אם לוקים על כך - שעל לאו לוקים, אך על עשה אין לוקים, וכן על ק"ו אין לוקים, שהרי אין עונשים מן הדין. וכן נפק"מ אם נשים חייבות בו, שאם הוא עשה פטורות, שזהו עשה שהזמן גרמו.

(ב) טורי אבן (חגיגה יח. ד"ה ר' יונתן, והובא במנחת חינוך שם): תנאים אלו לא חולקים זה על זה אלא מוסיפים זה על זה, ואם כן לכר"ע לוקים, ולכר"ע נשים חייבות בו.

(ג) רמ"ע מפאנו (קח ד"ה ולנו במלאכת): לכל התנאים הוא איסור עשה (והדעות שדרשו שהוא לאו הן אסמכתאות) ועשה זה טפל לעשה "שבתון מקרא קודש" (ויקרא כג-ג) שנאמר ביום טוב, והוא איסור עשה אחד שכולל גם את יום טוב וגם את חול המועד (וביום טוב נוסף גם לא תעשה) (רמ"ע מפאנו).

מלקות - כתב הר"ן (מועד קטן ו. בדפי הר"ף ד"ה פטור אבל אסור) שלכר"ע אין לוקים על מלאכת חול המועד משום שהוא לאו שבכללות. והמנחת חינוך (שכג-ג [ד] בסופו) הקשה עליו מדוע הוא לאו שבכללות.

בסעיף זה נדון בדעה שאיסור מלאכה בחול המועד דרבנן. דרבנן

הטעם שאסרוהו במלאכה הוא הואיל וחול המועד נקרא "מקרא קודש"² (ויקרא כג-ז) והוא זמן חגיגה במקדש, אסרוהו כדי שלא יהיה כשאר ימי החול שאין בהם קדושה כלל³ (רמב"ם שם).

הטעם שלא אסרו בו את כל המלאכות כמו ביום טוב, הוא משום שהוא דבר שאין הציבור יכולים לעמוד בו להיבטל מכל המלאכות שבעה או שמונה ימים (לבוש או"ח תקל-א).

מקרא קודש - נחלקו הראשונים האם נקרא "מקרא קודש" (ויקרא כג-ז) אע"פ שאיסור המלאכה מדרבנן: לרמב"ם (יום טוב ז-א) הוא נקרא כך, והתשב"ץ (ח"ב רו, לגבי הזכרתו ביעלה ויבוא) כתב שאינו נקרא כך.

בטעם איסור מלאכה כתב הירושלמי (מועד קטן ב-ג [ט.]) שהוא כדי שיהיו אוכלים ושותים ויגעים בתורה¹.

¹ פירטנו את הדעות בזה לעיל בסעיף "מקור" ד"ה במקור.

² אמנם יש אומרים שאינו נקרא מקרא קודש, כדלקמן בד"ה מקרא קודש.

³ אמנם הירושלמי הביא לכך טעם אחר, הובא לקמן בסעיף "טעם" ד"ה בטעם.

קדושתו - חול המועד אינו קודש בעצמו, אלא רק מכח יום טוב, וכמו שהלבנה מקבלת מהחמה (אבני נזר א"ח ב-מב, ע"פ הזהר שהובא שם ובב"י א"ח סי' לא באמצעו).

ספק דבר האבד נחלקו בו הפוסקים, ויש בזה ארבע דעות (שדי חמד ח"ח מערכת חול המועד י עמוד 19):

- (א) מותר (מגן אברהם תקלז בתחילתו).
- (ב) אסור, ואפילו לדעות שמלאכת חול המועד אסורה רק מדרבנן (ב"י א"ח תקלט ד"ה ואיכא למידק) בדעת הרא"ש.
- (ג) תלוי במחלוקת האם איסור מלאכה בחול המועד דאורייתא או דרבנן (מחצית השקל שם, פרי מגדים).
- (ד) להלכה מותר משום שיש מחלוקת ראשונים האם מלאכת חול המועד אסורה מדאורייתא או מדרבנן, ולדעות שהיא דרבנן בוודאי מותר, ואם כן הוא נחשב כספק ספיקא.

מלאכה לצורך יום אחר - היתר דבר שהוא לצורך המועד הוא גם לצורך מחר או לצורך יום טוב האחרון. אך ביום טוב היתר מלאכת אוכל נפש הוא רק לאותו היום, ולא מיום טוב ראשון ליום השביעי (פרי מגדים א"ח תקלג משבצות זהב א).

ערכים קרובים ערכים קרובים: יום טוב, מלאכות שבת.

חולת שיש בו סכנה

עיי' ערך פיקוח נפש.

חולין שנשחטו בעזרה

אסור לשחוט בבית המקדש בעלי חיים שאינם קדושים, ואם נשחטו – אסורים באכילה ובהנאה. הגדרה

במקורו נחלקו תנאים ואמוראים: (א) אמרה תורה שחוט שלי בשלי (קדושים בבית המקדש) ושלך בשלך (חולין בשאר המקומות), מה שלי בשלך אסור אף שלך בשלי אסור. (ב) "כי ירחק ממך המקום וגו' וזבחת" (דברים יב-כא) - בריחוק מקום אתה זובח (חולין) ואי אתה זובח במקום קרוב (בבית המקדש) (שתי הדעות הללו הובאו בקידושין נז:). (ג) חולין שנשחטו בעזרה לאו דאורייתא (קידושין נח, פסחים כב), לא איסור שחיטתם ולא איסור הנאתם (רש"י קידושין נח: ד"ה ובחולין). ויש מי שחידש שאם הביא את החולין לשם קרבן - לכו"ע הוא דאורייתא (מהרש"ק, הובא בעמודי ירושלים על הירושלמי תחילת נדרים).

לדעה שחולין שנשחטו בעזרה לאו דאורייתא, נחלקו הראשונים במקורה ובדינה: (א) רש"י: איסור אכילה כן דאורייתא, ורק איסור הנאה מדרבנן (רש"י פסחים כב. ד"ה חולין, ע"פ דברי תוס' (שם ד"ה חולין) בדעתו). (ב) תוס': גם איסור אכילה לא דאורייתא (תוס' פסחים כב. ד"ה חולין).

¹ אמנם הרמב"ם הביא לכך טעם אחר, הובא לעיל בסעיף "דרבנן" ד"ה הטעם.

(ג) אין בהם איסור הנאה כלל, ורבנן רק אסרו לאוכלם (דעה בריטב"א קידושין נח. ד"ה מיהו).
(ד) אין בהם שום איסור, ומותר אפילו לאוכלם ואפילו מדרבנן (דעה בריטב"א קידושין נח. ד"ה מיהו, וכתב עליה "ולא נהירא").

לדעה שחולין שנשחטו בעזרה לאו דאורייתא אלא דרבנן, הטעם שגזרו עליהם הוא שמא יראו אותו נוהג בהם מנהג חולין, כדינם, ויסברו שהם קודשים, ויבואו לזלזל בקודשים (רשב"ם בבא בתרא פא: ד"ה דלמא). או שיסברו שהם קודשים שנפסלו, ויסברו שמותר להנות מקודשים שנפסלו לאחר שחיטתם וקודם שנזרק דמם (רש"י קידושין נח. ד"ה ובחולין).

לדעה שחולין שנשחטו בעזרה דאורייתא, נחלקו המפרשים האם לוקים עליהם, ומצאנו בזה ארבע דעות:

(א) לוקים, ככל לאו (כך משמע מתוס' פסחים כד: ד"ה הכל, והפני יהושע שם הקשה עליהם ממשנה חולין עח. שאינו לוקה).

(ב) אין לוקים, משום שהוא לאו הבא מכלל עשה (משנה למלך יסודי התורה ה-ח בסופו ד"ה עוד).

(ג) אין לוקים, משום שהוא לאו הניתק לעשה (פני יהושע שם).

(ד) אין לוקים, שלא נאמר בהם לאו (כסף משנה שחיטה ב-ג בסופו).

במהות איסור השחיטה חקרו האם אסור לשחוט את החולין בעזרה (הפעולה), או שאסור שהם יישחטו בעזרה (התוצאה)¹ (מפענח צפונות יב-ט-ב, המידות לחקר ההלכה טו-ה).

חולין שאין דוגמתן קרב על המזבח, כגון סתם פירות או פת, לרמב"ם (שחיטה ב-ג) אעפ"כ אסור להכניסן למקדש, ולתוס' (בבא בתרא פא: ד"ה ודלמא) ולרשב"א (הובא בכסף משנה שם בתחילתו ובמשנה למלך שם בתחילתו תחילת ד"ה אך) מותר, והאיסור הוא רק על חולין שדוגמתן קרב, כגון בהמות, פירות ביכורים ולחמי תודה.

ערכים קרובים: אכילת קודשים, בית המקדש, קרבנות, שחיטה. ערכים קרובים

חולקין

כאשר אין ראיות אחרות ויש דררא דממונא², מחלקים את הרבר בין שני בעלי הדין הגדרה (הסוגיא בבבא בתרא לה.).

(וסומכוס סובר שבכל ספק ממון שיש דררא דממונא (תוס' בבא קמא לה:) חולקין³, ואפילו כאשר יש מרא קמא (תוס' בבא בתרא ב. ד"ה לפיכך)).

לדוגמא, קנה פרה או שפחה וילדה, זה אומר עד שלא מכרתי ילדה וזה אומר משלקחתי ילדה (בבא בתרא לה.).

מקורו מסברא. מקור וטעם

¹ בגדריהם של איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.

² בפירוש "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע דררא דממונא.

³ הארכנו בדבריו בערך מוחזק בסעיף "הגדרה" ד"ה החולק.

במעמד כתבו התוס' שנחשב ששניהם מוחזקים בחפץ (בבא מציעא צז: ד"ה לימא (בדעת סומכוס)).

לגבי ודאותו, האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים (דין ספק), ביאר הקונטרס שיעורים (בבא מציעא א-ה) שעדיין נשאר הספק, אלא שמספק חולקים¹.

גם בהפקר נאמר דין "חולקין", כלומר שבעלים יחלוק עם ההפקר. למשל, כשיש ספק האם הגוזל נמצא בתוך חמישים אמה, ושייך לבעל הקן, או חוץ לחמישים אמה ושייך להפקר - וממילא למוצא אותו - יחלקו (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סה מד"ק מהיד רמ"ה כג:).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה².

ברי עדיף מחולקין (קונטרס הספיקות ח-ז).

רוב עדיף מחולקין (אם אין מוחזק) (קונטרס הספיקות ח-ו).

התופס לאחר שנפסק שחולקין, היא סוגיא בגמרא (בבא מציעא ו.). ולהלכה אין מוציאים מהתופס (רמב"ם וראב"ד טוען ונטען ט-יב, טור שו"ע ורמ"א קלח-ז, רמב"ן שהובא בקונטרס הספיקות ב-ז), אך תוס' כתבו שמוציאים מידו (קונטרס הספיקות ב-ז). ואם חזר הראשון ותפסה, נחלקו הפוסקים: יש אומרים שחולקין (רמב"ם ושו"ע שם), ויש אומרים שמשאירים ביד התופס הראשון (ראב"ד, טור ורמ"א שם).

כל שאר ההכרעות עדיפות מ"חולקין" ודינו לא נאמר בהן.

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות.

כשאין דררא דממונא לא נאמר דין חולקין³ (בבא בתרא לה. בסוף העמוד).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), מוחזק, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה⁴, בירור והנהגה, ודאי וספק), קם דינא, שניים ואוחזין.

חומר ושווי

חילוק בין החומר (עצם) של הנכס לבין שוויו.

נקרא גם גוף ודמים (כמו החילוק שכבר מצאנו בגמרא בין קדושת הגוף לקדושת דמים).

בתשלומים רבים דנו האם חייב לשלם את העצם, דהיינו את החפץ ממש, או את השווי. ונפרטם כעת:

¹ עוד בעניין גדרי הפסיקה ע"ע קם דינא בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כאשר הספק לא הוכרע בבית דין אות ג.
² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.
³ בפירוש "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע דררא דממונא.

תשלומי גזילה - חקרו האם הם על הממון (השווי), או על החומר (החפץ) (קובץ שיעורים בבא קמא כז. והמידות לחקר ההלכה יב-כג חקר האם חייב החומר גורם לחיוב הממון, או חייב הממון לחיוב החומר, או שהן שתי אפשרויות נפרדות (שישלם או את החומר או את הממון))¹.

תשלומי נזיקין (במטלטלין, בקרקע ובחבלה) - חקרו רבים האם הם על הממון שהניזק הפסיד (שווי), או על החומר שניזוק (עצם) (הגר"ח על הרמב"ם טוען ונטען (היחיד): מחלוקת רמב"ם וראב"ד (לגבי קרקע). עיון בלומדות יד: מחלוקת ראשונים. מחנה אפרים נזקי ממון א. הגרנ"ט קיא ד"ה ונראה לבאר. קונטרסי שיעורים בבא קמא ו-ד,ה)².

תשלומי שכר פועל - בעל הבית ששכר פועל והתחייב לתת לו חפץ בשכרו, יכול לשלם לו את דמיו, שהואיל ולא משך את החפץ לא קנאו (רמ"א חו"מ שלב-ד).

תשלומי ריפוי - כתב הקובץ שיעורים שהחייב הוא לרפאותו (ורק כשאינו יכול לרפאותו משלם לרופאים שירפאוהו), ולא חוב ממון לשלם לו את שווי הריפוי (קובץ שיעורים כתובות ריח).

תשלומי השבת ריבית - כתב המחנה אפרים (ריבית ב תחילת ד"ה עוד) שהמלווה כלל לא קנה את הריבית ולא נעשתה שלו, ולכן צריך להחזירה בעינה (ולא רק את שוויה), כלומר להשיב אותם דמים עצמם או אותו בגד עצמו.

החפץ בקניין - חקר הרוגאצ'ובר האם קונה את החומר של החפץ (עצם), או את שוויו (שווי) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קנין: לרבי יוחנן שמעות קונות מדאורייתא - שווי, לריש לקיש שמשיכה מדאורייתא - חפץ. עוד חידש (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קניין כסף) שגוי קונה רק את השווי אך לא את העצם. בחילוק בין קניין השווי לקניין החומר דן גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ג ד"ה פסחים).

גור או אגוד - חקרו בו בין שני צדדים (קונטרסי שיעורים בבא בתרא ח-ב ד"ה ויש לחקור (וכן חקר שם אות י ד"ה ויש לחקור - לגבי חלוקת זמנים)):

(א) מדין חלוקת שותפין, שגם זה אופן מסויים של חלוקת השותפות, שכשם שאפשר לחלוק את הנכס לשני חלקים, כך אפשר לחלקו לגוף הנכס ולדמיו (נתיה"מ קעו-לב, הגרנ"ט קע ד"ה והנראה).

(ב) הוא דין חדש, ואינו חלוקה אלא סילוק השותפות, שהאחד קונה מחבירו את חצי הנכס ומשלם לו עבורו.

שווי הנכס - הקונטרסי שיעורים (בבא בתרא ח-ו ד"ה ונראה לבאר) דן האם הנכס שווה רק כערך דמיו, או שהוא שווה יותר מדמיו, כיוון שהאדם צריך את הנכס בשביל שימושיו. ותלה זאת במחלוקת ראשונים.

פרטי הדין

ערכים קרובים: השבת גניבה וגזילה, טביחה ומכירה, קניינים, שווה כסף, תשלומי נזיקין. ערכים קרובים

¹ הארכנו בזה בערך השבת גניבה וגזילה בסעיף "השבת דמים".

² נפק"מ לזה הבאנו בערך תשלומי נזיקין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות התשלומין.

חופה

הגדרה מעשה שמוכיח את הנישואין.

במקורה נחלקו הראשונים לשלוש שיטות (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מד-ט, שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):
 (א) מדאורייתא, מהפסוק בפרשת מוציא שם רע (דברים כב-טז) "את בתי נתתי לאיש הזה".
 (ב) מדאורייתא, מהפסוק בפרשת נדרים (במדבר ל-יא) "ואם בית אישה נדרה" (ר"ן כתובות ב. ד"ה או, לבוש רלד, תוס' י"ט כתובות פרק אע"פ).
 (ג) מדרבנן (יש מפרשים בדעת רש"י בשיטה מקובצת כתובות ז ד"ה מיהו חופה, והשיטה מקובצת שם דחה את דעה זו).

במהותה חקרו האחרונים בין שלושה צדדים:

(א) היא קנייני ממון שהאיש קונה מהאשה.
 (ב) היא איסורים, שהאשה ניתנת לבעלה (בין שני הצדדים הללו חקר הפרי משה קניינים סז, סח).
 (ג) יש בה גם קניינים וגם איסורים (הגרנ"ט יט בדעת הרמב"ם).
 ויוצאות מחקירה זו כמה נפק"מ:
 (א) מעשה החופה - נחלקו המפרשים¹ מהו מעשה החופה: האם הוא יחוד, ואז מסתבר שהחופה היא איסורים, או שהמעשה הוא הכנסה לרשותו, וא"כ מסתבר שהוא קניין, כעין קניין חצר. וע"פ זה ביאר הגרנ"ט (שם) בדעת הרמב"ם שצריך גם הכנסה לרשותו וגם יחוד, שלשיטתו יש בה גם קניין וגם איסור.
 (ב) תנאי - האור שמח הסתפק האם תנאי מועיל בחופה (אישות יב). ובקניינים הרי פשוט שמועיל.

(ג) חופה קודם הקידושין - דנו האחרונים האם היא מועילה (משנה למלך אישות יב: מסתפק בזה. חלקת מחוקק נה-ט: חופה קודם הקידושין לא מועילה בינתיים, אך כשיקדשנה אחרי החופה - החופה תועיל למפרע. דן בזה גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מד-ז). ואת הטעם שלא תועיל קודם הקידושין אפשר להבין אם נאמר שקידושין הם קניין וחופה היא איסור, ואז אפשר לומר שיכול להחיל את הנישואין רק על אשה שכבר קנויה לו, מעין דין אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ואין אדם מקדיש דבר שאינו שלו².

נישואין מזמן הקידושין עד החופה האשה מקודשת (מאורסת), ומזמן החופה ואילך היא נשואה.

חילוקי הדינים בין נישואין לקידושין הם שישה (שיטה מקובצת כתובות ז: ד"ה מיהו חופה):
 (א) היתר לבעלה - רק נשואה מותרת לבעלה.
 (ב) אשת איש שזינתה - נשואה בחנק ומאורסת בסקילה (סנהדרין נ).
 (ג) ירושה - הבעל יורש רק את אשתו הנשואה.
 (ד) טומאה - הבעל מיטמא רק לאשתו הנשואה.
 (ה) הפרת נדרים - הבעל מיפר רק את נדריה של אשתו הנשואה (בלי אביה) (שלושת הנפק"מ האחרונות בקידושין י:).

¹ הובאו עם עוד שיטות רבות לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה באופן הקניין.

² כמו כן חקרו האחרונים לגבי קידושין האם הם קניין או איסור, ע"ע קידושין בסעיף "קניין ואיסור". וכן חקרו גם לגבי גירושין, ע"ע גירושין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות הגירושין אות א. כמו כן חקרו בדינים רבים נוספים האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

(ו) אכילת תרומה - בת ישראל שמאורסת לכהן, מדאורייתא אוכלת בתרומה אך גזרו עליה חכמים שלא תאכל. וכשהיא נשואה לו אוכלת (כתובות נז:).

בהגדרת החילוק בין קידושין לנישואין ביאר הקהילות יעקב (קידושין טו ד"ה ועוד) שהקידושין הם רק דין, שמכח הדין היא אשתו, אבל במציאות עדיין אינה ברשותו, ואילו הנישואין הם יצירת מציאות, שמעכשיו היא כבר במציאות אשתו וברשותו.

באופן הקניין יש אחת עשרה שיטות, ואלו הן (ערוך השולחן אה"ע נה-ד עד יא הביא תשע מהן, פרטי הדין וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מד-ו הביא שמונה מהן):

- (א) יחוד בביתו.
- (ב) יחוד (ואפילו בבית אביה).
- (ג) ביאה לשם נישואין.
- (ד) הכנסה לרשותו.
- (ה) האב מכניסה לבית שחידשו בו חידוש לשם חופה, כגון סדינים ורדים והדסים.
- (ו) ישיבת החתן והכלה במקום מיוחד ולא באקראי, ונוהגים באפריון (כעין הדעה הקודמת).
- (ז) פורסים סודר (כלונסאות ויריעה פרוסה עליהם) על ראשם.
- (ח) יוצאת בהינומא.
- (ט) מכסה אותה בסדין.
- (י) מסירתה לחתן.
- (יא) החתן והכלה אוכלים יחד במקום צנוע.

הרעת - אין צריך כוונת קניין לנישואין, משום שכבר קנויה ועומדת משעת הקידושין (וכמו שיבום אין צריך כוונת קניין כי כבר זקוקה ועומדת). אך צריך את הסכמת הבעל והאשה שהיא תהיה מעתה בביתו, שאם לא כן לא נחשבת כלל כניסה לרשותו (קהילות יעקב קידושין טו ד"ה ועוד).

שליחות ותנאי, הסתפק האור שמח האם הם מועילים בחופה (אישות י-ב).

ערי קיום, האור שמח (אישות י-ב) הסתפק האם צריך אותם בחופה, והאבני מילואים (לח-יז) כתב שצריך.

חופה קודם הקידושין - יש להסתפק האם היא מועילה גם אז (משנה למלך אישות י-ב: מסתפק, חלקת מחוקק נה-ט: חופה לא מועילה קודם הקידושין, ולאחריהם מועילה למפרע. דן בזה גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מד-ז).

איסורי עריות, דהיינו איסור הבעל בקרובות האשה, לרמב"ם (איסורי ביאה ב-ז) הוא כבר משעת הקידושין, ויש חולקים וסוברים שהוא רק משעת החופה (הביאם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מד-ט ד"ה השעה"מ).

ערכים קרובים ערכים קרובים: כתובה, קידושין.

חוקות הגויים

אסור ללכת בחוקות הגויים ולהידמות להם (רמב"ם עבודה זרה יא-א). הגדרה

לדונמא, לא ילבש מלבוש המיוחד להם, לא יגדל ציצית ראשו כמו ציצית ראשם, לא יגלח מן הצדדים ויניח בלורית כמו שהם עושים, לא יגלח השיער מכנגד פניו מאוזן לאוזן

ויניח הפרע מלאחריו כדרך שהם שעושים, לא יבנה מקומות כבניין היכלות של עכ"ם כדי שיכנסו בהן רבים כמו שהם עושים (רמב"ם עבודה זרה יא-א).

מקורו מכמה וכמה פסוקים (רמב"ם עבודה זרה יא-א, חינוך רסב):
 (א) ולא תלכו בחוקות הגוי אשר אני משלח מפניכם (ויקרא כג-ג).
 (ב) ובחוקותיהם לא תלכו (ויקרא יח-ג).
 (ג) ואבדיל אתכם מן העמים (ויקרא כו-ו).
 (ד) הישמר לך פן תינקש אחריהם (דברים יב-ל).
 (ה) ועל כל הלובשים מלבוש נכרי (צפניה א-ח).

בדינו כתב הרמ"א (יר"ד קעח-א בשם הר"ן ומהר"ק פח) שאינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העכ"ם לשום פריצות, או בדבר שנהגו בלי טעם, שאז יש לחוש משום דרכי האמורי ושיש בו שמץ עבודת כוכבים מאבותיהם. אבל דבר שנהגו לתועלת מותר. אמנם הגר"א (שם ס"ק ז) חולק וסובר שגם דבר שיש בו תועלת אסור ללמוד מהם, ומותר רק דבר שהיינו עושים גם בלעדיהם.

הגויים שעליהם נאמר האיסור - נחלקו בזה הראשונים לשלוש דעות (מנחת אשר ויקרא לג-א):
 (א) הרמב"ם: כל הגויים (עבודת כוכבים יא-א).
 (ב) חינוך: כל העמים עובדי האלילים (רסב).
 (ג) היראים: שבעה עממים ומצריים (שיג, ובדפוס ישן פח).

לאו שבכללות - היראים (השלם ד) כתב שהוא לאו שבכללות, שהרי הוא כולל איסורים רבים: שלא ילבש מלבוש המיוחד להם, לא יגדל ציצית ראשו כדרכם, לא יניח בלורית וכו'. אמנם הרמב"ם והחינוך סוברים שאינו לאו שבכללות ולוקים עליו (רמב"ם סנהדרין יט-ד אות יב, חינוך רסב ד"ה ונוהגת), וטעמם, שכל האיסורים כלולים בשם אחד - שלא ללכת בחוקות העכ"ם (כסף משנה עבודה זרה יא-א בסופו, מנחת חינוך רסב-ב [ו]).

העושה בחוקות הגויים ואינו מתכוון לעשות כמעשיהם - מותר, ואפילו בפסיק רישא, משום שלא אסרה תורה אלא אם כוונתו להידמות להם (מנחת חינוך רסב-ב [ד]).

ערכים קרובים: גוי, הקפת פאת הראש, השחתת הזקן, לא תחנם. ערכים קרובים

חושב לשלוח יד בפיקדון

עיי' ערך שליחות יד במחשבה.

חזקה (בספיקות)

עיי' ערך חזקות שונות (בספיקות).

חזקה (קניין)

הקונה עושה מעשה שמוכיח את בעלותו (הסוגיא בקידושין כו).
לדוגמא, עדר דש נעל או פרץ (רש"י קידושין כו. ד"ה בחזקה).
 הגדרה

בפירוש "דייש אמצרי", שהוא אחת מהאפשרויות להחזיק, נחלקו הראשונים: לרשב"ם (בבא קמא ק.) פירושו שהגביה את המצר (סימן גבול הקרקע), ולטור (ח"מ רכו) פירושו שהלך סביב המצר (גבולות הקרקע).

במקורו הביאו שלושה פסוקים:

מקור וסגנון

- (א) "ושבו בעריכם אשר תפשתם" (ירמיה מ-י) - במה תפשתם בישיבה (קידושין כו.).
 (ב) "ורישתם אותה וישבתם בה" (דברים יא-לא) - במה ירשתם בישיבה (קידושין כו. וביאר ספר המקנה על קידושין שם שצריך את שני הפסוקים: אחד לקנייה מהפקד ואחד לקנייה מחבירו).
 (ג) "שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד עדים" (ירמיה לב-מד) - אלו עדי חזקה (ירושלמי קידושין א-ג).
 החינוך (שלו ד"ה ואין ספק) כתב שהוא מדרבנן והפסוק הוא רק אסמכתא, אך המנחת חינוך (שם [יב]) כתב שהוא מדאורייתא¹.

בסוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות²) חקר הרוח אליהו האם הוא הכנסה לרשותו או הוראת בעלות (ד-ה, וכן חקר שם ד לגבי כל הקניינים), והמנחת אשר כתב שהוא הפגנת בעלות (בבא בתרא מב).

שכירות קרקע נקנית גם היא בחזקה (בבא קמא עט.).

בדינים שונים

הנכסים הנקנים הם:

הנכס

קרקע (קידושין כו.).

עבד כנעני³ (שם כב:).

עבד עברי לא נקנה בחזקה משום שאין גופו קנוי לרבו (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נה-א).

אשה לא נקנית בחזקה כי אין גופה קנוי לבעלה (רשב"א וריטב"א קידושין ב).

לקנות חצר לתשמישיה - הקצוה"ח (קפט-א) כתב שאפשר ע"י חזקה, כגון אכילת פירות (לאכול את פירות החצר), והאמרי בינה (קניינים ג) חלק וכתב שחזקה מועילה רק לקנות את גוף הדבר.

מטלטלין אינם נקנים בחזקה (קידושין כב: ובכל הפוסקים). אך פסקי תוס' (בכורות סי' כה יג: ד"ה מיד) כתבו שחזקה שייכת במטלטלין אם עשה בהם תיקון כעין נעל גדר ופרץ, והמנחת חינוך נשאר עליהם בתימה (שלו-ט ד"ה ובמטלטלין (בקומץ המנחה), וכן ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) סוף ח"א בסוף השמטה לקניינים קניין ספינה (העמוד האחרון) בסופו ד"ה קניין).

בית - דינו כקרקע ונקנה בחזקה (וכן בכסף ובשטר), ובטעם לזה יש שלוש דעות (קצוה"ח מה-ג): מדין אגב (מגן אברהם א"ח תרלז-ז), מדין חצר (קצוה"ח שם), או שהבית עצמו נחשב קרקע (ש"ך צה-ח).

¹ וכן נחלקו שם בעוד הרבה קניינים שלדעת החינוך הם מדרבנן והפוסקים הם רק אסמכתא, ולמנחת חינוך הם מדאורייתא, הובאו בערך קניינים דרבנן בסעיף "קניינים שונים" ד"ה מחלוקת יסודית.

² את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

³ הארכנו בו בערך קנייני עבד כנעני בסעיף "חזקה".

באופן הקניין דנו האחרונים האם הקניין חל ע"י מעשה החזקה, או ע"י שמחזיק בשדה וניכרת בעלותו (אבן האזל זכיה ומתנה א-ג ד"ה ובאופן, עיון בלומדות יב. שו"ת רעק"א מהדורא קמא לז בדעת הרא"ש: חזקה שונה משאר הקניינים, שאינה תלויה בכוונת המחזיק בלבד, אלא שהמעשה יהיה ניכר לעיני הרואים).

וכתב הגר"ש שקאפ שהקניין חל ע"י שהוא מתקן את השדה (פעולה), ולא ע"י שהשדה נעשה מתוקן (תוצאה) (הובא בחידושי ר' שמואל בבא מצינעא עמוד עז).

האדם המחיל את הקניין (המקנה או הקונה) - כתב הגרמ"א עמיאל (דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב אות ג) שהקונה הוא המחיל, וכן שיטתו בכל הקניינים שהקונה הוא המחיל¹.

"לך חזק וקני" - אם המקנה אמר לקונה "לך חזק וקני" (בבא קמא נא:) הקונה יכול אחר כך להחזיק גם שלא בפניו (ואם לא אמר - יכול להחזיק רק בפניו) (רמב"ם מכירה א-ח). בגדר אמירה זו דנו האחרונים בין שלושה צדדים:

א) האמירה היא רק הוכחה לדעת המקנה, אך אינה חלק ממעשה הקניין.
ב) האמירה היא חלק ממעשה הקניין (בין שני הצדדים הללו חקרו חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד כט ואבן האזל שכנים ב-).

ג) והפני יהושע חידש שהאמירה היא הקניין, אלא שעד מעשה החזקה יכול לחזור בו, אך אם לא חזר בו - הקניין חל משעת האמירה (פני יהושע גיטין עז: ד"ה בא"ד ולא, וסיים בצ"ע).

גוי אין לו קניין חזקה (רמב"ם מכירה א-ז, ספר המקנה על מסכת קידושין יד: ובית הלוי ח"א כא). ובטעם לזה ביאר המגיד משנה (שם) שאם נתיר לו לקנות בחזקה אנו חוששים שיקנה בה באלמות. והכסף משנה (שם) הקשה שטעם זה מסביר רק מדוע גוי לא קונה מישראל בחזקה, אך אינו מסביר מדוע ישראל אינו קונה מגוי בחזקה.

אך הקניין פירות (מסכת עבדים פ, פא) הביא תוס' (עבודה זרה עא. ד"ה רב) שגוי כן קונה בחזקה. וכן חידש (שם פא) שכל מה שחזקה לא מועילה בגוי הוא רק שהגוי יקנה מאדם אחר, אבל ישראל יכול לקנות מגוי בחזקה, משום שהישראל כן בר קניין חזקה, וממילא פוקעת בעלות הגוי כיוון שגמר בדעתו להקנות לישראל, דלא גרע מאבידת גוי שישראל יכול לקנותה.

אמנם ישראל יכול לקנות מישראל ע"י מעשה חזקה של גוי, כגון שגוי נעל את החצר בשביל הישראל הקונה (קובץ שיעורים בבא בתרא רלח, והביא שם גם שו"ת אבני מילואים שכתב כך).

זכיה מהפקר הרמב"ם חילק שאכילת פירות (לאכול את פירות השדה) מועילה רק במקח אך לא מהפקר (והראב"ד השיג עליו) (זכיה ומתנה ב-א), אך סייד וסייד והציע מצעות מועיל דווקא בהפקר אך לא במקח (שם ב-ג,ד).

ערכים קרובים: כיבוש מלחמה, קידושי ביאה (לגבי קניית עבד כנעני ע"ע קנייני עבד כנעני).

¹ ע"ע קניינים בסעיף "המחיל" (ד"ה האדם המחיל את הקניין) שחקרו בכל הקניינים האם הקונה מחיל אותם או המקנה.

חזקה אין אדם פורע תוך זמנו

הגדרה לווה שטען שפרע את החוב קודם שהגיע זמנו – אינו נאמן, וחייב (הסוגיא בבבא בתרא ה.).

החולקים על דין זה הם אבוי ורבא, שסוברים עביד איניש דפרע בגו זימניה (בבא בתרא ה.). והסובר את דין זה הוא ריש לקיש, והלכה כמותו (בבא בתרא ה.; רמב"ם מלווה ולווה יד-א). אמנם אבן האזל (מלווה ולווה יד-א ד"ה לכן) חידש בדעת הרמב"ם שהלכה כריש לקיש רק לעניין שבועה לגבות מן היתומים, אך אם הלווה טוען פרעתי - הלכה כאבוי ורבא שנאמן.

מקור וטעם חזקה זו היא חזקת אומדנא, דהיינו סברא שרוב העולם מתנהג על פיה. לפרטי דיני חזקה זו ע"ע חזקת אומדנא (ובאבן האזל שכנים ב-ג ד"ה ונראה) חידש שיש בזה שני דינים: [א] סברא שלא שכח שיפרע תוך זמנו (ואינה חזקה, אלא שחוב זה לא עומד לפירעון) - וסברא זו מועילה רק לחייב את הלווה לפרוע (ולזה אין צריך חזקת אומדנא). [ב] חזקת אומדנא - מועילה אפילו לפטור מחיוב שבועה לנפרע מיתומים).

מקורה בפשטות מסברא, כשאר חזקות אומדנא (שערי יושר ג-ג סוף ד"ה ובתוס' פ"ק), אך הגר"א וסרמן חידש שכל האומדנות שבגמרא נאמרו בסיני (דברי סופרים ו-ג. ובאותה שם הסתפק בדעת רש"י ורשב"א, ונשאר בצ"ע בדעתם).

בטעם שחזקה זו מוציאה ממון - האריכו המפרשים (ובכל חזקות אומדנא נחלקו האם מוציאות ממון¹), וחמש שיטות נאמרו בזה:

א) הרבה ביארו בפשטות שהחזקה מוציאה ממון (שיטה מקובצת בבא בתרא ה.; שערי יושר שם, שר"ת תורת חסד א"ח א-א, מהר"ק עב, שר"ת חתם סופר ח"ה ח"מ סז, קונטרס החזקות סוף סי' א אות ב). וכדעות שחזקת אומדנא יכולה להוציא ממון² (והקונטרסי שיעורים) (בבא בתרא ז-א ד"ה ונראה) חידש טעם שמוציאה ממון ואינה כשאר רוב, שבכל רוב יש מיעוט אנשים שהולכים נגד הרוב, כגון שהרוב קונים שוורים לשחיטה ומיעוט האנשים רגילים לקנות לשחיטה. אך בפרע תוך זמנו אין אפילו מיעוט אנשים שרגילים לפרוע תוך זמנם, אלא שכל אדם רגיל שלא לפרוע תוך זמנו, ורק אם נזדמנו לו מעות תוך זמנו יפרע אז. דהיינו, אינו מיעוט בני אדם אלא מיעוט מקרים).

ב) הגר"א וסרמן כתב שהחזקה עצמה באמת לא מוציאה ממון, אלא רק מחלישה את טענתו של הלווה, ונחשב כהוחזק כפרן וממילא חייב (קובץ שיעורים בבא בתרא ל), שאמנם אין ודאות שלא פרע, אך אין ספק (האם פרע) מוציא מידי ודאי (שהיה חייב) (שיעורי ר' אלחנן בבא בתרא ד ד"ה והשתא).

ג) הרעק"א (שר"ת מהדורא קמא קצ' בסופו) כתב שהחזקה לבד לא מוציאה ממון, אלא היא מצטרפת לחזקת חיוב (שידוע שהיה חייב לו), ושתייהן יחד מוציאות ממון.

ד) דעת הסמ"ע (ע-ב) שחזקה זו מוציאה ממון רק בתוספת ברי, שהמלווה טוען שברי לו שהלווה לא פרע. אך הקצוה"ח (ע-א) חולק על זה וסובר שמועילה גם בטענת שמא. והתומים (הובא בנתיב"מ ע-א) כתב שבטענת שמא לא יוציא ממון, אך אם גם הלווה טוען שמא - כן יוציא.

ה) אבן האזל (מלווה ולווה יד-א ד"ה לכן) חידש בדעת הרמב"ם שלהלכה דין זה נאמר רק לעניין שבועה לגבות מן היתומים, אך לווה שטוען פרעתי תוך זמני נאמן להלכה, משום שאין הולכין בממון אחר הרוב. ומפורש שסובר בדעת הרמב"ם שחזקה זו היא רובא דליתא קמן ולא מוציאה ממון.

¹ ע"ע חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מוחזק.

² הבאנו את המחלוקת בזה בערך חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מוחזק.

בדינים שונים **שכירות - גם בה אומרים חזקה זו (רמ"א ח"מ עח-א).**

פיקדון - אין בו את חזקה זו, ונאמן לטעון שפרעו תוך זמנו (רמ"א ח"מ עח-א, וכן דייק החתם סופר (בבא בתרא ה. ד"ה הקובע) בדעת רש"י).

צירי - אע"פ שאין אדם פורע תוך זמנו, באלמנה, כיוון שהיא תנאי בית דין, חוששים לצירי אפילו תוך זמנו (תוס' גיטין לד: ד"ה אין, הגהות אשר"י בבא בתרא פרק א ס' ט). אך בשאר מלווה לא חוששים לצירי תוך זמנו (אשר"י שם).

שבועה - לווה שטען ברי שפרעתי תוך זמני, שדינו שחייב - רמב"ן ר"ף ור"י מיגש כתבו שהמלווה אינו צריך להישבע שלא נפרע, והרא"ש כתב שכן (הובאו בטור ח"מ עח ודרכי משה הקצר שם אות ד, דן בזה גם חשק שלמה בבא בתרא ה:).

כאשר המלווה טוען שמא - אין את חזקה זו (סמ"ע ח"מ עח-ב).

כאשר שניהם (המלווה והלווה) טוענים שמא - אין את חזקה זו (נתיה"מ עח-א).

בסתם הלוואה (שדינה לשלושים יום (מכות ג:)) אדם כן פורע תוך שלושים יום (ש"ע ח"מ עח-ח). ובטעם לזה נחלקו המפרשים האם הוא משום שדווקא בקובע זמן מסתבר שלא נזדמנו לו מעות תוך הזמן, אך בסתם הלוואה אפשר שנזדמנו לו מעות (ש"ת הרא"ש עו). או משום שדווקא בקובע זמן אין חיוב על הלווה לפרוע תוך הזמן, אך בסתם הלוואה יש עליו חיוב לפרוע גם תוך שלושים יום אלא שאין בית דין נזקקים לזה (תומים עח-יב ד"ה ולכן. אמנם הרשב"א (בשיטה מקובצת בבא בתרא ה. סוף ד"ה גמרא הקובע) כתב (בלשון "לולא שאמרה גאון ז"ל והסכימו בכך כל האחרונים") שגם בסתם הלוואה אין אדם פורע תוך זמנו).

ערכים קרובים: חוב, חזקת אומדנא, פריעת בעל חוב.

חזקה דהשתא

הגדרה **כשיש ספק בעבר, פוסקים על פי הידוע בהווה.**

לדוגמא, ספק על בת שהתקדשה, האם בזמן הקידושין היתה נערה או בוגרת, וכעת היא בוגרת, מעמידים על חזקה שהיתה בוגרת גם בזמן הקידושין (קידושין עט).

דינים דומים: יש שעירבו בין חזקה דהשתא לבין מוחזק¹ (דבר יעקב בבא בתרא צב: ו-ד, וכן כתוב בגר"ט קעז ד"ה ונראה לפרש). אך לכאורה אינם דומים, שבמוחזק רק תופס את החפץ אך אין ידוע שהוא שייך לו באמת, ובחזקה דהשתא ההווה ידוע לנו באמת, ורק העבר מסופק. וכן מקורותיהם של מוחזק וחזקה דהשתא שונים.

החולקים על דין חזקה דהשתא הם תוס', ורק רש"י סובר את דין זה (שב שמעתתא ג-זו). וכן כתב הקובץ שיעורים (בבא בתרא תקנז) שתוס' שם (קנז:) בתירוצם הראשון סוברים שאביי חולק על חזקה זו ולא סובר אותה כלל (אמנם החזון איש (נשים פ) והקהילות יעקב (כתובות יז ד"ה שוב, והביא גם את החזון איש) כתבו שגם תוס' מודים שהולכים אחר חזקה דהשתא כאשר אין חזקה דמיעקרא). וכן כתב הר"ם מטראני (ח"א לו, הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו (חזקה יג) שאין חזקה דהשתא).

¹ ע"ע מוחזק.

מקורה הוא שכשם שבחזקה דמעיקרא אנו פוסקים על הזמן המסופק - ההווה - ע"פ הזמן הידוע - העבר, כך גם בחזקה דהשתא נפסוק על הזמן המסופק - העבר - ע"פ הזמן הידוע - ההווה. והיא הנהגה, כלומר איננו יודעים את המציאות האמיתית, אלא רק פוסקים את הדין¹ (שערי יושר ב-ד ד"ה ועוד).

כשיש אפשרות שהדבר לא השתנה מעולם מכמו שהוא עכשיו (דהיינו שאינו כשאר חזקה דהשתא שאנו יודעים שביום ראשון המקווה היה חסר, וכעת - ביום שלישי - הוא שלם, ואנו מסופקים על יום שני, ורוצים לפסוק שהוא שלם ע"פ יום שלישי. אלא שאנו מסופקים גם על יום ראשון, ויש אפשרות שתמיד הוא היה שלם), כתב הרעק"א (דרוש וחידוש יבמות פ) שאפשר ללומדו מדין חזקה דמעיקרא, שאם נאמר שהעבר (יום שני) היה שונה מההווה (יום שלישי), א"כ ההווה השתנה מהעבר, והרי חזקה דמעיקרא פוסקת שההווה לא השתנה מהעבר. והיא בירור המציאות (כך הבין השערי יושר ב-ד ד"ה ועוד) מדבריו: "הכרעת הדעת". והשערי יושר (שם) פקפק בדבריו.

ממחר לחיוב, דהיינו שידוע לנו כבר עכשיו מה יקרה מחר, והספק רק על היום (וודאי שמחר הספינה תטבע, וספק על היום האם כבר טבעה) גם בזה אומרים חזקה דהשתא (קובץ שיעורים בבא בתרא תקנז).

בסעיף זה נדון בחזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה².

רוב, כתב הדבר יעקב (בבא בתרא צב: ו-ד) שיש סברא לומר שחזקה דהשתא עדיפה ממנו, ע"פ דברי השב שמעתתא (ד-כד) שכל הטעם שרוב עדיף מחזקה דמעיקרא הוא שהחזקה רק היתה בעבר ורוב הוא בהווה³, וא"כ בחזקה דהשתא - שגם היא בהווה - אפשר שעדיפה מרוב.

חזקה דמעיקרא עדיפה מחזקה דהשתא (שב שמעתתא ג-טז, פני יהושע גיטין יז. על תד"ה משום, רעק"א שם על תד"ה ריש לקיש, אבני מילואים קכז-ב ד"ה ונראה. אמנם הרש"ש הוכיח מתוס' (גיטין יז. ד"ה משום) שחזקה דהשתא עדיפה מדמעיקרא, אך הפני יהושע (שם), הרעק"א (שם) והאבני מילואים (שם) דחו את הראיה מתוס'). אך יש שני מקרים שבהם חזקה דהשתא עדיפה:

(א) כאשר החזקה דמעיקרא עשויה להשתנות⁴ - החזקה דהשתא עדיפה ממנה (ט"ז יר"ד שצז-ב), אך יש אומרים שגם בזה דמעיקרא עדיפה (נקודות הכסף שם).

(ב) כאשר החזקה דהשתא והחזקה דמעיקרא אינן על אותו הדבר אלא על שני דברים שונים. כגון שקידש אשה באבן שספק האם היא שווה פרוטה, וחזקה דהשתא שהאבן שווה עכשיו פרוטה (וא"כ האשה מקודשת), אך חזקה דמעיקרא על האשה שהיא פנויה. בזה לא נאמר שהדמעיקרא עדיפה, כי החזקות על דברים שונים: ההשתא על האבן והדמעיקרא על האשה. לכן פוסקים שהאבן שווה פרוטה מדין חזקה דהשתא, וממילא האשה מקודשת. וכל מה שדמעיקרא עדיפה הוא רק כששתי החזקות על אותו הדבר, כגון

¹ אך ע"ע חזקת הגוף וערך חזקת הדין בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שיש דעות שחזקה דמעיקרא עצמה היא בירור המציאות.

² בערך חזקת ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

³ אך בערך רובא וחזקה רובא עדיף בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם) הבאנו כמה טעמים נוספים.

⁴ בערך חזקת הגוף בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה חזקה העשויה להשתנות) הבאנו דעה שחזקה העשויה להשתנות אינה חזקה כלל.

שיש חזקה דהשתא שהאשה טמאה וחזקה דמעיקרא שהיא טהורה (קהילות יעקב כתובות יז ד"ה ובאמת)¹.

שתי חזקות דמעיקרא שסותרות זו את זו, וחזקה דהשתא מסייעת לאחת מהן - ע"ע תרתי לריעותא.

מוחזק, חזקה דהשתא לא מוציאה ממנו ממון (רבינו יונה בבא בתרא קנג: וקובץ שיעורים שם תקנז).

אך חזקה דהשתא יחד עם חזקה דמעיקרא מוציאות ממון ממוחזק (קובץ שיעורים שם).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בתרי ותרתי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, כתב רבו של המהר"ט שהולכים אחר החזקה, והשב שמעתתא (ג-ט) חלק עליו.

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקת הגוף, חזקת הדין (חזקות הפוכות - הספק בהווה והוודאי בעבר), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), תרתי לריעותא.

ערכים קרובים

חזקה דמעיקרא

עייני ערך חזקת הגוף, חזקת הדין.

חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו

משאירים את החפץ ביד מי שהחפץ נמצא אצלו. הגדרה

לדוגמא, הטוען שחפץ שברשות חבריו שייך לו - אינו נאמן (קובץ שיעורים ח"ב ט-ג).

נקראת גם חזקת מטלטלין, ובפשטות אין ביניהן חילוק (וכן כתבו באנציקלופדיה תלמודית ח"ד ערך חזקת מטלטלים. אך באוהל תורה (בבא בתרא בסופו "שיטות הראשונים בחזקת מטלטלין" אותיות ח ט) ביארו בדעת חלק מהתוס' שאת חזקת מטלטלין צריך דווקא נגד מרא קמא, וחזקה כל מה שתחת יד אדם שלו מועילה רק כשאין מרא קמא).

דינים דומים: מוחזק² - החילוק בין חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו לבין מוחזק, הוא בפשטות שחזקה כל מה שתחת יד אדם שלו היא בירור, שמכך שהחפץ ברשותו מוכח שהוא שלו, ומוחזק הוא הנהגה, שמספק א"א להוציא את החפץ מרשותו של המחזיק (אך יש אומרים שחזקה כל מה שתחת יד אדם שלו היא רק שם אחר למוחזק (ש"ת חתם סופר אה"ע פ ד"ה חזקה), ויש אומרים שהיא טעמו של מוחזק (שערי יושר ה-טו ד"ה ונראה לענ"ד³)).

¹ סברת הקהילות יעקב היא כיסודו של השערי יושר שהכרעת המקור עדיפה מהכרעת התולדה, הארכנו בזה בערך חוזק ההכרעות בסעיף "כללים" אות ד.

² ע"ע מוחזק.

³ עייני לקמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה, ובערך מוחזק בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו ובטעמו.

מקורה - חזקה זו לא הוזכרה בש"ס (משנה למלך, הובא באור שמח מלווה ולווה ב-ו השני) אלא בראשונים (רא"ש בבא מציעא ב, רמב"ן כתובות יט. בקונטרס אחרון). והגר"א (ח"מ קלג) דייק זאת מהמשנה (בבא בתרא מב). "האומנים והשותפין אין להם חזקה" - משמע שלשאר אדם יש.

מקור וטעם

בטעמה מצאנו חמש דעות:

(א) חזקת אומדנא דאחזוקי איניש בגנבי לא מחזקינן, וזהו ההסבר הפשוט (קובץ שיעורים ח"ב ט-בג, אבן האזל גניבה ה-י ד"ה אכן נראה, דרכי משה דרכי הקניינים ב-י ד"ה אבל). ואין זה משום חזקת כשרות, אלא שמתירא לגנוב שמא יתפס (אורים ותומים קלג-ה).
(ב) רוב, שרוב החפצים שברשותו של האדם הם שלו (מקור מים חיים ענף עץ אבות ב).
(ג) דאם לא כן לא שבקת חיי לכל בריה. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות עדיין לא ידועה לנו (קובץ שיעורים בבא בתרא קנג).
(ד) כאן נמצא כאן היה, משום שעכשיו נמצא בידו אנו סומכים שהיה גם קודם בידו, ולא גנבו מאחר¹ (שער משפט נ-סוף א).
(ה) מוחזק - חזקה היא רק שם אחר למוחזק (ש"ת חתם סופר אה"ע פ ד"ה חזקה).

מוחזק - נחלקו ראשי הישיבות האם חזקת כל מה שתחת יד אדם שלו צריכה איתה גם מוחזק, והיא מועילה רק לעשות דררא דממונא² כדי שהמוחזק יועיל (הגר"ט קסו), או שהיא מועילה לבד (קובץ שיעורים ח"ב ט-ג)³.

פרטי הדין

בקרעיות חזקה זו לא נאמרה, אלא הולכים בהם אחר חזקת מרא קמא (רבינו יונה בבא בתרא כח: לענין אחזוקי בגנבי), משום שלקרע אפשר להיכנס בקלות והגנב לא מתיירא לעשות זאת (ש"ת מהר"ט ח"ב ח"מ ז, זכור זאת ליעקב בענין חזקת מטלטלין וקרע), ואין בהם ראייה כמטלטלין שלא היו הבעלים שותקים (ריטב"א בבא בתרא כח. ד"ה מניין). ולשיטת הגר"ט שכל חזקה זו צריכה גם מוחזק⁴, פשוט שלא תועיל החזקה, שהרי בקרע אין מוחזק (לפחות לא נגד מרא קמא⁵) (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא פ"ג א)⁶.

תשמישין - חזקה זו מועילה גם לגביהן⁷ (הגר"ש שקאפ בבא בתרא ג מדייק מהרמ"ה).

כשהחפץ נפל מעצמו לרשות המחזיק (כגון כותל או בית ועליה שנפלו), לדעה שהיא אומדנא דאחזוקי בגנבי לא מחזקינן⁸, אם כן לא נאמרה בזה, שהרי במקרה זה אנו לא חוששים שהמחזיק גנב את החפץ, אלא שנפל לרשותו (קובץ שיעורים ח"ב ט-ג).

וכן בכלים העשויין להשאל ולהשכיר לא נאמרה, שאין ראייה שהן שלו, שאולי שאלם או שכרם (משמע משבועות מו:; שכתוב שם שאין בהן אחזוקי בגנבי).

¹ ע"ע כאן נמצא כאן היה בסעיף "חוזק" (ד"ה מוחזק) שיש דעות שלא מועילה כלל בממונות.

² בפירוש "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע דררא דממונא.

³ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שיש אומרים שהיא עצמה רק מוחזק.

⁴ כדלעיל בסמוך.

⁵ כשאין מרא קמא נחלקו הראשונים האם מוחזק מועיל בקרע, הובאו בערך מוחזק בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקרעות.

⁶ יש שלוש חזקות ממוניות במטלטלין, ודנו האם הן מועילות גם בקרעות: [א] חזקת מרא קמא - לכ"ע גם בקרעות, [ב] מוחזק - נחלקו האם מועיל בקרעות אך לכ"ע הוא חלש יותר במטלטלין (ע"ע מוחזק בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקרעות), [ג] כל מה שתחת יד אדם שלו - לכ"ע אינה בקרעות.

⁷ ע"ע חזקת תשמישין.

⁸ הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

גדרות, דהיינו בעלי חיים, אין להן חזקת כל מה שתחת יד אדם שלו, משום שמסתבר שנכנסו לרשותו מאליהן (בבא בתרא לו, קובץ שיעורים ח"ב ט-ב).

בסעיף זה נדון בחזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.¹ חזק

מיגו נדחה מפני חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו (ח"מ צט, הובא בשו"ת נודע ביהודה אה"ע לז, ויש חולקים (הובאו ברמ"א שם)), ואינו מועיל לאחזוקי אינשי בגנבי (בבא בתרא נב: תד"ה דברים).

לא חציף איניש דגזר דיקלא דלאו דיליה עדיף מחזקה כל מה שתחת יד אדם שלו (תוס' בבא בתרא לג: ד"ה ואי טעין).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

כשאין דררא דממונא אפילו אז החזקה מועילה² (תוס' בבא מציעא ק. ד"ה וליחזי, קובץ שיעורים ח"ב ט-ג, בבא בתרא רנ. והגר"ט קסו כתב שהחזקה הזו בעצמה יוצרת דררא דממונא).

בקטן, גם בו מועילה חזקה זו (נתי"מ קלג-א). אנשים

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **חזקת שלוש שנים** (בקרעות), **חזקת תשמישין** (בשימוש בחפצים), **מוחזק** (ועיין לעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה דינים דומים) בחילוק ביניהם), **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

חזקה לא חציף איניש לזיופי

עיין ערך לא חציף איניש לזיופי.

חזקה לנזקין

עיין ערך אין חזקה לנזקין.

חזקה מכה סברא

עיין ערך חזקת אומדנא.

חזקה מכה רובא

עיין ערך רובא דליתא קמן.

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² בפירוש "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע דררא דממונא.

חזקה קמייתא

עיינ ערך חזקת הגוף, חזקת הדין.

חזקה שאינה פוסקת

עיינ ערך חזקת אומדנא.

חזקה שליח עושה שליחותו

סומכים על כך שהשליח עשה את השליחות שהוטלה עליו (הסוגיא בעירובין לא: לב., בסוגיא הגדרה זו האריכו המשנה למלך בכורות ד-א וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-כה והלאה).

לדוגמא, השולח שליח לערב בשבילו יכול לסמוך על כך שהשליח עשה את שליחותו וערובו ערוב (עירובין לא:).

טעמה הוא חזקת אומדנא (נתיח"מ רסט-ד), שמועילה מסברא. והיא שייכת לחזקות האומדנא החלשות יותר¹ (שגם בתוך חזקות האומדנא יש אלימות, בינוניות, וחלשות) (כללי מיגו לנתיח"מ יט (נמצא בשו"ע חו"מ אחרי סי' פב). אמנם המשנה למלך בכורות ד-א (ד"ה תשובה) כינה אותה "חזקה אלימתא").

וביאר ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-כז ד"ה בפרט) שנחלקו בעלי התוס' (עירובין לב. ד"ה רב) בסברתה: לר"ת היא משום הבטחת השליח, ולר"י היא משום חזקת הכשרות של השליח שחושש שאם לא יעשה את שליחותו יכשיל את המשלח בעבירה ויעבור על לפני עיוור.

בדינה נחלקו האמוראים: רב נחמן סובר שחזקה זו מועילה רק לדיני דרבנן, ורב ששת סובר שמועילה גם לדיני דאורייתא (עירובין לא: לב., ולהלכה נחלקו בזה בעלי התוס' (תוס' עירובין לב. ד"ה רב ששת)). בדעת רב נחמן נדון בסעיף הבא.

בטעמו של רב נחמן שהחזקה לא מועילה לדאורייתא חקרו האם הוא סובר שמדאורייתא אינה חזקה כלל אלא רק מדרבנן (כמו חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה, וחזקה דרבא - שחזקה על בן י"ג שנה שהביא שתי שערות), או שסובר שהיא כן חזקה מדאורייתא, אלא שכיוון שיש נגדה חזקת איסור אין סומכין עליה לדאורייתא, ורק לדרבנן מועילה משום שהוא כספיקא דרבנן (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-כז (ד"ה השעה"ת) הביא שעה"ת פרק ב).

וחקשו לשיטת רב נחמן למה צריך את חזקה זו, והרי בדרבנן גם לולא החזקה ספיקא דרבנן לקולא. ויש על כל שלושה תירוצים (משנה למלך בכורות ד-א):
(א) ע"י החזקה יכול להכניס עצמו לכתחילה לחזקה זו (ולספיקא דרבנן אסור להכניס את עצמו לכתחילה?) (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה והנני).

¹ לגבי הנפק"מ מכך שהיא חלשה, עיינ לקמן בסעיף "חוזק" ד"ה מיגו. עוד בענייני חוזקה עיינ לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקות שליח עושה שליחותו.

² אמנם יש מקילים בספיקא דרבנן אפילו כשאין טרחה או הפסד, הובאו בערך ספיקא דרבנן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כשאין טרחה או הפסד.

(ב) ע"י החזקה יכול להקל אפילו בספק שאפשר לברר, שהיה יכול לבדוק האם השליח עשה את השליחות (ועל ספיקא דרבנן לא סומכים בספק שאפשר לבררו) (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה והנני).

(ג) ע"י החזקה מקילים אפילו שאנו מסופקים אם בכלל נעשה המעשה המתירו, שהרי איננו יודעים כלל האם עשה את השליחות (ועל ספיקא דרבנן סומכים רק כאשר יודעים שנעשה המעשה המתירו אלא שאין יודעים אם נעשה כדינו - בזמן המתירו ובשיעור המתירו) (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה וראיתי).

דין שיש לו עיקר מן התורה נחשב כדאורייתא לעניין זה (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה ומלבד).

לממונות חזקה זו לא מועילה (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-כח אות ו). בדינים שונים

חזקת "שליח עושה שליחותו" אינן שוות: יש מקרים שהן אלימות יותר ויש שהן חלשות יותר. ולכן לפעמים (במקרה שהיא חלשה) היא מועילה רק לחומרא (כמו בגיטין סד, דן בזה הנתיח"מ רסט-ד), ולפעמים (במקרה שהיא אלימה) גם לקולא (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה אך).

לעתיד חזקה זו לא מועילה אלא רק לעבר. ולכן אב שנסע קודם יום השמיני ללידת בנו ושלח מוהל למולו - צריך לנסוע לביתו ואינו יכול לסמוך שהמוהל עשה את שליחותו (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כז-כח אות ג).

במקרה שאם השליח לא יעשה את שליחותו המשלח לא יחטא מייד, אלא רק לאחר זמן - אפשר שלא נאמרה חזקה זו (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה ואכתי).²

אם המכשול הוא לאדם אחר ולא למשלח, חזקה זו לא מועילה, מפני שהשליח חושש רק שלא יכשיל את המשלח, אך אינו חושש להכשיל אחרים (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-כח אות ד).³

במעשה שאינו ביד השליח החזקה לא תועיל. למשל האומר "צא וקדש לי את פלונית", אין בזה חזקה, שמא לא תתרצה (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-כח אות ה, משנה למלך בכורות ד-א ד"ה וזאת).

בסעיף זה נדון בחזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.⁴ חזק

מיגו עדיף מחזקה שליו עושה שליחותו (נתיח"מ רסט-ד), ואל"פ שהגמרא (בבא בתרא ה:) הסתפקה בדין מיגו במקום חזקת אומדנא, והרי חזקת שליח עושה שליחותו היא חזקת אומדנא, ביארו המפרשים (כללי מיגו לנתיח"מ יט (נמצא בש"ע ח"מ אחרי סי' פב)) שאין כל החזקות שוות בזה: יש חזקות שעדיפות ממיגו, יש שפחותות ממנו, ויש שספק, כמפורש בגמרא שם.⁵

¹ אמנם יש מקילים בספיקא דרבנן אפילו כשאפשר לברר, הובאו בערך ספיקא דרבנן בסעיף "כללים" ד"ה בספק שאפשר לבררו.

² אך לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמה) הבאנו שיש מחלוקת האם טעמה משום שהשליח חושש להכשיל את המשלח.

³ אך לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמה) הבאנו שיש מחלוקת האם טעמה משום שהשליח חושש להכשיל את המשלח.

⁴ בערך חזקת ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

⁵ לפי זה היא שייכת לחזקות האומדנא החלשות יותר, אמנם לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמה) הבאנו

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

ספק שאפשר לברר - גם במקרה זה חזקת שליח עושה שליחותו מועילה, ומקילים (כגון שהיה יכול לבדוק האם השליח עשה את השליחות) (משנה למלך בכורות ד"ה והנני).

ערכים קרובים: חזקת ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקת אומדנא, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), שליחות.

חזקות שונות (בספיקות)

הכרעות בספיקות ע"פ הידוע בעבר, ע"פ סברא, ועוד. הגדרה

בערך זה נדון בחלוקה לסוגי החזקות השונים. במהותה ופרטיה של כל חזקה ע"ע.

פעמים רבות מובא בש"ס ובמפרשים המושג "חזקה", אך ישנם חילוקים בין חזקות שונות, לכל חזקה יש הגדרה נפרדת, מקור אחר, ופרטי דין שונים (ריטב"א פסחים ד: ונתי"מ פב כללי מיגו יג (נמצא בש"ע ח"מ אחרי סי' פב): אין כל החזקות שוות. חוט המשולש ח"ג סוף כז: "ולא נייר אחד ולא שתיים יכל את כל החילוקים אשר יש לחלק בין החזקות ולברר אותם בכל מקומות מושבותיהם בכל הש"ס". בית דוד יז (ד"ה וגדולה מזו) על חלוקתו של ר' חיים מוולוז'ין: "ובזה ישב כמה קושיות שתמהו הפוסקים ורמו אהדי מאלה החזקות מזה על זה ולא ירדו לעומקן לחלק ביניהן וכו'". הדברים האלה המה לטוטפות בין עיני".

נביא כאן שתי חלוקות - חלוקה פשוטה וחלוקה מפורטת:

החלוקה הפשוטה מחלקת את החזקות לשלושה סוגים, ואלו הן מהחלשה אל החזקה (בית דוד יז (ד"ה וגדולה מזו) בשם ר' חיים מוולוז'ין, ש"ת תורת חסד אל"ח א"א. וכן כתבו שו"ת חתם סופר (אה"ע פ ד"ה חזקה) ואפיקי ים (ח"א יג-ג), אך השמיטו את חזקה מכח רובא):

(א) חזקת הגוף - שפוסקים ע"פ הידוע בעבר - ועל זה נאמר רובא וחזקה רובא עדיף (והן רוב החזקות שבש"ס - אפיקי ים ח"א יג-ג).

(ב) חזקה מכח רובא (רובא דליתא קמן) - שפוסקים ע"פ הרוב - כגון נשחטה בחזקת היתר עומדת, שהיא עצמה רוב.

(ג) חזקה דאנן סהדי - שפוסקים ע"פ סברא - כגון אין אדם פורע תוך זמנו, וכן עד תלתין יומין מוקי איניש אנפשיה, ועליה נאמר סוקלין ושורפין על החזקות (בחיבור זה חילקנוה לשני ערכים נפרדים: אנן סהדי וחזקת אומדנא, כיוון שבהרבה דינים הן שונות זו מזו).

חלוקה מפורטת יותר - לשבעה סוגים - מצאנו בקונטרס החזקות (זכרון אהרון סוף סי' א):
(א) חזקה קמיתא - שפוסקים ע"פ הידוע בעבר - ועל זה נאמר רובא וחזקה רובא עדיף (בחיבור זה חילקנוה לשני ערכים נפרדים: חזקת הגוף וחזקת הדין, כיוון שבהרבה דינים הן שונות זו מזו).
(ב) חזקה מכח רובא ומכח סברא (חזקת אומדנא) - שפוסקים ע"פ רוב וסברא יחד - כגון אין אדם פורע תוך זמנו, ועדיפה מרוב.
(ג) חזקה מכח רובא (רובא דליתא קמן) - שפוסקים ע"פ רוב - כגון בהמה בחזקת כשרות, שרוב הבהמות הן כשרות, שהיא עצמה רוב.

דעה שהיא חזקה אלימתא. עוד בענייני חזקה עיין לעיל בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקות שליח עושה שליחותו.

¹ שנביאה לקמן ד"ה החלוקה הפשוטה.

(ד) הוחזק - שפוסקים ע"פ הידוע לכולם - כגון מעשה באשה אחת שבאה לירושלים ובנה מורכב לה על כתפה והגדילתו ובא עליה והביאום לבית דין וסקלום, וחזקה זאת לא עדיפה מרוב.

(ה) חזקה מכח סברא ולא מכח רובא (חזקת אומדנא) - שפוסקים ע"פ הסברא - כגון חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה, ועדיפה מרוב (בחיבור זה לא חילקנו בין חזקה מכח רובא ומכח סברא לבין חזקה מכח סברא ולא מכח רובא, ואת שתיהן כללנו בערך חזקת אומדנא, משום שכל שאר המפרשים לא חילקו ביניהן).

(ו) חזקת שלוש פעמים - שפוסקים ע"פ דבר שקרה שלוש פעמים.

(ז) כהנים בזמן הזה בחזקת כהנים, וכן בהמה בחייה בחזקת איסור (לשיטת הרשב"א).

יש להעיר שישנם עוד חילוקים בין סוגי החזקות, כגון בין חזקת הגוף, חזקת הדין וחזקה דהשתא. וכן יש חזקות בדיני ממונות: מוחזק (חזקת ממון), חזקת מרא קמא, חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו, חזקת שלוש שנים, חזקת תשמישין.

ערכים קרובים: אנן סהדי, הוחזק, חזקה דהשתא, חזקת אומדנא, חזקת הגוף, חזקת הדין, חזקת שלוש פעמים, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם), רובא דליתא קמן.

ערכים קרובים

חזקת אומדנא

סברא שרוב העולם מתנהג על פיה¹. הגדרה

לדוגמא, כל החזקות בהבנת נפש האדם: אין אדם פורע תוך זמנו (בבא בתרא ה.). לא חציף איניש למיגזר דיקלא דלאו דיליה (בבא בתרא לג.). עד תלתין יומין מוקי איניש אנפשיה (יבמות קיא.). אין אדם חוטא ולא לו (בבא מציעא ה.). אין אדם עושה קנוניא על הקדש (בבא בתרא קעה.). אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות (יבמות קז.). אחזקי אינשי בגנבי לא מחזקינן (שבועות מו.). אשה דייקא ומינסבא (יבמות קטו.). שליח עושה שליחותו (עירובין לב.).

דינים דומים: יש שלוש הכרעות שמבוססות על דרך העולם, ואלו הן - על פי הסדר מהחזקה אל החלשה:

(א) אנן סהדי² - סברא חזקה מאוד. לדוגמא, בכל שעה יש מים בנהר.

(ב) חזקת אומדנא - סברא פחות חזקה. לדוגמא, שליח עושה שליחותו. ובזה נעסוק בערך זה.

(ג) רובא דליתא קמן³ - בלי סברא כלל, אלא שכך מנהג העולם. לדוגמא: רוב האנשים אינם סריסים ואיילוניות.

בחלוקת החזקות לסוגים השונים ע"ע חזקות שונות (בספיקות).

(וקונטרס החזקות (סוף סי' א אות ב ואות ה) חילק את חזקת אומדנא לשתי חזקות נפרדות: חזקה מכח רוב וסברא, כגון אין אדם פורע תוך זמנו, וחזקה מכח סברא לבד, כגון אין אדם טורח בסעודה ומפסידה. אך בשאר המפרשים לא מצאנו חילוק ביניהן).

נקראת גם חזקה שאינה פוסקת, חזקה מכח סברא, חזקת מנהג וחזקת רגילות.

¹ לגבי מנהג שעשוי להשתנות - אין הולכים אחריו, הבאנו זאת בערך רובא דליתא קמן בסעיף "פרטי הדין"

² ד"ה רוב מצד המנהג.

³ ע"ע אנן סהדי.

³ ע"ע רובא דליתא קמן.

מקורה בפשטות מסברא (שערי יושר ג-ג סוף ד"ה ובתוס' פ"ק), אך הגר"א וסרמן חידש שכל האומדנות שבגמרא נאמרו בסיני (דברי סופרים ו-ג. ובאות ה שם הסתפק בדעת רש"י ורשב"א, ונשאר בצ"ע בדעתם).

ויש חזקות אומדנא חלשות יותר שמועילות רק מדרבנן: חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה, חזקה דרבא - שחזקה על בן י"ג שנה שהביא שתי שערות, וחזקה שליח עושה שליחותו (ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-כז (ד"ה השעה"ת) הביא שעה"ת פרק ב שמסתפק לגבי חזקה שליח עושה שליחותו).

במעשה ישנן שלוש שיטות (שתי השיטות הראשונות הן הידועות יותר):
(א) בפשטות היא סברא פשוטה ללכת אחרי הטבע והמנהג. וזה בירור המציאות האמיתית (שב שמעתתא ו-כב, אפיקי ים ח"א יג-ג, חמדת שלמה כתובות כב: לגבי אשה דייקא ומינסבא). ולפי זה יש שהוסיפו שהיא כאנן סהדי, שהמנהג נחשב כאנן סהדי (מהר"ט ח"ב אה"ע כז, אפיקי ים שם), ויש שהוסיפו שהיא כעדים (שר"ת חתם סופר ח"ה ח"מ סז).

(ב) יש מי שכתב שהיא מדין רובא דליתא קמנ', שכל החזקה מבוססת על כך שרוב האנשים הולכים אחר המנהג (שר"ת תרומת הדשן רז: "שהיא באה מכח הרוב וכו' כלומר רוב בני האדם אין עושין אלא בעניין זה". אמנם בהמשך דבריו נקט לשון "אנן סהדי", אך לשון מושאלת זו מצאנו בעוד מקומות ואפילו לגבי רוב בעצמו¹). וממחלוקת זו (האם אומדנא היא רוב) תצא נפק"מ האם חזקת אומדנא מוציאה ממון, שהרי אין הולכין בממון אחר הרוב². את שאלה זו - האם כל הסברות שמקורן בטבע נחשבות בעצם לרוב - מצאנו בעוד הרבה הכרעות: מיגו, קרוב, חזקת כשרות, הוחזק, ורוב בטבע.

(ג) הרוגאצ'ובר חידש שהיא הנהגה, וביאר שאיננו צריכים לדעת את המציאות האמיתית, אלא מספיק שנראה את הדברים המעידים עליה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חזקה (אותיות יט וכא). ונראה שתלוי בחקירה היסודית האם להסתכל על האמת או על מה שנראה לעינינו, שהרוגאצ'ובר כאן סובר שדיני התורה נקבעים רק ע"פ ראיית עינינו, וכמו שמצאנו שקשקשים של דג שאינם נראים לעין לא נחשבים לקשקשים (תפארת ישראל עבודה זרה ב-ו בועז ג)).

לגבי ודאותה כתבו שהיא ודאית (פסחים ט. ורש"י ד"ה ודאי וודאי, שר"ת תרומת הדשן רז, עזרת כהן מא בתחילתו סוף ד"ה והנה).

במלקות ונפשות - על זה נאמר "מלקין על החזקות, סוקלין ושורפין על החזקות" (קידושין פ. ובטעם לזה ביאר השב שמעתתא (ד-ה) שהחזקה אינה בשעת המעשה (האם הבן בא על אימו או שלא בא עליה) אלא על עצם האיסור (האם היא אימו או לא, אך ברור שבא עליה), וכמו שלעצם האיסור עד אחד מועיל למלקות.

בקידושין - האומדנא מועילה גם לקיום הדבר (שר"ת תרומת הדשן רז לעניין שילוח סבלונות, וביאר את הטעם שהיא כאנן סהדי).

בממונות יש אומרים שהולכים רק אחר אומדנא גדולה³.

אומדנא ודאית, דהיינו שאי אפשר בשום אופן להיות באופן אחר, אינה בכלל אומדנא פרטי הדין כלל אלא נחשבת ידיעה ודאית (עזרת כהן כט ד"ה והנה אם).

¹ עיין לקמן בסעיף "חוזק" (ד"ה רובא דליתא קמנ) כשרוב סותר אומדנא.

² ע"ע רובא דליתא קמנ בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותו אות ב.

³ עיין לקמן בסעיף "חוזק" (ד"ה מוחזק) שנחלקו בזה רבים.

⁴ כדלקמן בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

הוחזק כפרן - כאשר הוכחש ע"י חזקה, כגון שטען שפרע תוך זמנו, וטענה זו מוכחשת ע"י חזקת אין אדם פורע תוך זמנו - הסתפק בזה רבינו יקיר האם דינו כהוחזק כפרן ואינו נאמן יותר על אותו ממון (במרדכי בבא בתרא ה. ס' תסט, והוסיף שנראה למורו שהוחזק כפרן).

בסעיף זה נדון בחזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹.

חזק

מיגו במקום חזקת אומדנא הוא ספק בגמרא (בבא בתרא ה.): אך ביארו המפרשים שתלוי באיזו חזקה ובאיזה מיגו מדובר:

(א) בעניין החזקה - אין כל החזקות שוות בזה, יש חזקות שעדיפות ממנו, יש שפחותות ממנו (כגון חזקה שליח עושה שליחותו - נתיב"מ רסט"ד), ויש שספק, כמפורש בגמרא שם (כללי מיגו נתיב"מ יט (נמצא בשו"ע ח"מ אחרי ס' פב)). והוסיף הגר"ט (קעט ד"ה והנראה) שכל דברי הגמרא שם הם רק בחזקות שהן בירור המציאות, אך בחזקות שהן רק הנהגה (פסיקת דין בלבד)² - בוודאי שמיגו עדיף, כיוון שהוא בירור³.

(ב) בעניין המיגו - הקובץ שיעורים (בבא בתרא כז) כתב שכל דברי הגמרא הם רק במיגו של מה לי לשקר, אך מיגו של כח הטענה⁴ בוודאי שהחזקה עדיפה ממנו.

(והקצוה"ח (ק-ד) סובר שכל דברי הגמרא שם הם רק בהפך שאסר, אך מיגו במקום חזקה בוודאי שאינו מועיל⁵).

הפה שאסר לא מועיל נגד חזקת אומדנא (שיטה מקובצת כתובות יט. בשם שיטה ישנה), והקצוה"ח (ק-ד) כתב שהוא ספק בגמרא (בבא בתרא ה.): ובשו"ת שואל ומשיב (ח"ד ח) כתב שהפה שאסר הוא בעצמו אומדנא גדולה, שאדם לא ישקר כשיכול לשתוק.

רובא דליתא קמן, אומדנא עדיפה ממנו (שו"ת בית דוד יז ד"ה וגדולה מזו, שו"ת תורת חסד א"ח א-א, מהר"ט ח"ב אה"ע כז. קונטרס החזקות סוף ס' א אות ב ואות ה (לגבי רוב בכלל, ולא רק רובא דליתא קמן). שב שמעתתא ו-כב לענין אין אדם פורע תוך זמנו). אך לעיל⁶ הבאנו דעה שהיא עצמה מועילה רק מדין רובא דליתא קמן.

חזקת הגוף, כתבו האחרונים (בית דוד יז ד"ה וגדולה מזו, שו"ת חתם סופר אה"ע פ ד"ה חזקה, קונטרס החזקות סוף ס' א ד"ה ונראה (לגבי חזקה קמייתא בכלל, ולא רק חזקת הגוף)) שאומדנא עדיפה גם ממנה, אך השיטה מקובצת כתב להיפך (כתובות י. בשם שיטה ישנה, אך ראשונים אחרים תירצו אחרת).

מוחזק נגד אומדנא - נחלקו בזה במחלוקת גדולה:

(א) הרבה פוסקים כתבו שסתם אומדנא מועילה רק להחזיק אך לא להוציא ממון (ב"י ח"מ טו מביא הרבה פוסקים), וכן פסק הרמב"ם (אישות טז-כו ומגיד משנה שם, הביאם שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א פרק א קיד) שחזקה אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה לא מוציאה ממון. ורק אומדנא גדולה, דהיינו דברים שבליבו ובלב כל אדם, כן מוציאה ממון (שו"ת שואל ומשיב ח"ד ח).

¹ בערך חזקת ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² ע"ע חזקת הגוף וערך חזקת הדין בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) שנחלקו לגביהן בזה.

³ ע"ע מיגו בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) שיש מי שחולק על זה.

⁴ את הגדרותיהם של נאמנות וכח הטענה ביארנו בערך מיגו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁵ בסמוך (ד"ה הפה שאסר) הבאנו דעות החולקות עליו.

⁶ בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

(ב) אמנם הרבה מפרשים כתבו בסתם שכל אומדנא מוציאה ממון, ולא חילקו (ש"ת תורת חסד א"ח א-א, שערי יושר ג-ג סוף ד"ה ובתוס' פ"ק וד"ה והנה, שב שמעתתא ד-ו. קונטרס החזקות סוף סי' א (ד"ה ונראה) בשם המהר"ק, אך הסתפק בדעת המהר"ק אולי חזקה דמכח רובא לא מוציאה ממון, אלא רק חזקה מכח רובא ומכח סברא). ויש שהוסיפו טעמים מיוחדים לזה: [א] שהאומדנא היא כעדים (ש"ת חתם סופר ח"ה ח"מ סז), [ב] שהיא כאנן סהדי (מהר"ט ח"ב אה"ע כז), [ג] וכן שהמוחזק לא יועיל, כי האומדנא מגלה שהוא מחזיקו שלא כדין (ש"ת מהר"ק עב). ובסוגיית חזקה אין אדם פורע תוך זמנו (שהיא חזקת אומדנא) האריכו המפרשים כיצד המלווה מוציא ממון מהלווה, הארכנו בזה בערך חזקה אין אדם פורע תוך זמנו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם שחזקה זו מוציאה ממון.

אין ספק מוציא מידי ודאי - אומדנא כן מוציאה מוודאי, כי היא נחשבת כוודאי, והרי ודאי מוציא מידי ודאי (פסחים ט. ורש"י ד"ה התם ודאי וודאי)¹.

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות.

בספק שאפשר לבררו האומדנא לא מועילה (תוס' פסחים ד: ד"ה לאו).

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, השב שמעתתא (ו-כב לגבי חזקה אין אדם פורע תוך זמנו) כתב שהאומדנא לא מועילה אפילו מדאורייתא משום שהיא בירור המציאות² ולא עדיפה מעוד עדים שלא מכריעים - "תרי כמאה". אך הרעק"א (ש"ת מהדורא קמא קלו ד"ה ומה"ט) מסתפק בזה.

ערכים קרובים: אנן סהדי, הוחזק, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקה אין אדם פורע תוך זמנו (שהיא חזקת אומדנא), חזקות שונות (בספיקות), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), רובא דליתא קמן.

חזקת אנן סהדי

עיי' ערך אנן סהדי.

חזקת ג' פעמים

עיי' ערך חזקת שלוש פעמים.

חזקת ג' שנים

עיי' ערך חזקת שלוש שנים.

¹ כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותה.

² עיי' לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שיש מי שחולק על זה.

חזקת הגוף

כשיש ספק במציאות בחווה, פוסקים על פי המציאות שהיתה ידועה בעבר (הסוגיא בגדלה בחולין י:).

לדוגמא, ספק על בתולה האם נבעלה - מעמידים על חזקת הגוף שהיא בתולה (תוס' כתובות ט. ד"ה לא). חזקה שאשה לא ראתה דם (מעין מקרה זה בחוט המשולש ח"ג כז).

דינים דומים: יש שתי חזקות באיסורין שפוסקים בהן על פי העבר, ושתיהן נקראות "חזקה דמעיקרא" או "חזקה קמייתא":

(א) חזקת הגוף - שהספק במציאות, כגון שיש ספק על אשה האם נבעלה ומעמידים אותה בחזקת בתולה, שהחילוק בין בעולה לבתולה הוא במציאות, ועל כך נדון בערך זה.
(ב) חזקת הדין - שהספק רק בדין, כגון שיש ספק על אשה האם התקדשה ומעמידים אותה בחזקת פנויה, שהחילוק בין מקודשת לפנויה אינו במציאות אלא רק בדין, ועל כך נדון בערך חזקת הדין (יש להעיר שבפרטים רבים שתי חזקות אלו זהות זו לזו).
בחלוקת החזקות לסוגים השונים ע"ע חזקות שונות (בספיקות).

נקראת גם (בין חזקת הגוף ובין חזקת הדין) - חזקה דמעיקרא, חזקה קמייתא (שב שמעתתא א-כ).

במקומות רבים השתמשו המפרשים בשמות הכלליים "חזקה דמעיקרא" או "חזקה קמייתא", ולא ביארו אם כוונתם לחזקת הגוף או לחזקת הדין, למשל הדעות שחזקת מרא קמא היא חזקה דמעיקרא¹, וכן שחזקת כשרות היא חזקה דמעיקרא².
ובגמרא הוזכרה רק בשם "חזקה" סתם, ולא הוזכרו כלל המושגים חזקת הגוף, חזקת הדין, חזקה דמעיקרא, חזקה קמייתא.

הלשון שהגמרא נוקטת לגבי חזקה דמעיקרא היא "העמדה": אוקי מילתא אחזקיה (חולין י:), העמד דבר על חזקתו (גיטא ב.), בחזקת שלם הוא עומד, בחזקת טמא הוא עומד (קידושין סו:)³.

והן (חזקת הגוף וחזקת הדין) רוב החזקות שבש"ס (אפיקי ים ח"א יג-ג).

מקורה מפורש בגמרא (ר' יונתן בחולין י:): שנלמדת מנגעי בתים (ויש אומרים הלכה למשה מסיני מהרש"א חולין יא. (על תד"ה מנא) בדעת רב אחא בר יעקב).

בטעמה נחלקו המפרשים (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) גזירת הכתוב, כך כתבו רוב האחרונים - וזו הנהגה. לדוגמא, אנו רק פוסקים שהאשה מותרת לבעלה, אך איננו יודעים אם באמת לא נבעלה (שב שמעתתא ו-כב, הגר"ש שקאפ כתובות ט-א ד"ה אמנם נ"ל, קובץ שיעורים בבא בתרא עח, וכ"כ שו"ת רעק"א מהדורא קמא קלו, חמדת שלמה י"ד ד. וכן כתב האפיקי ים ח"א יג-ג, והוסיף שהיא משום שאין ספק מוציא מידי ודאי⁴).
(ב) מסתבר שהדבר לא השתנה, שמסתמא כל דבר נשאר במצבו הקודם - בירור המציאות, שמסתבר שבאמת לא נבעלה (קונטרס הספיקות א-ו, נתיח"מ לד-טו ועה-ד. והמרחשת ח"א מט והשרידי אש ח"א קיג-ה הביאו מחלוקת בין א לב. ואב ישראל נו-ז כתב שלרש"י היא סברא ולתוס' היא

¹ ע"ע חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

² ע"ע חזקת כשרות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

³ לעומת רובא דליתא קמן שהלשון בו היא "הליכה", ומיגו שהלשון בו היא "אמירה". עיין בערכיהם בסעיף "הגדרה" ד"ה הלשון.

⁴ בפשטות היא הכרעה נפרדת - ע"ע אין ספק מוציא מידי ודאי.

גזיה"כ. ולפ"ז ביאר: חזקה דהשתא - לרש"י מועילה ולתוס' לא, בידו - לרש"י מבטל את החזקה ולתוס' לא, חזקה העשויה להשתנות - לתוס' מועילה ולרש"י לא, בספיקא דדינא - לתוס' מועילה חזקה ולרש"י לא, וכן מדויק בלשונותיהם נזיר סג. בפירוש המילים "שרגליים לדבר", אמנם דנו האם רש"י בנזיר הוא באמת רש"י. ויש שחילקו שכשאין ריעותא (כגון שיש ספק האם נתן בכלל גט לאשתו) היא בירור, שאז מסתבר שהמציאות נשארה כמו שהיתה בעבר, וכשיש ריעותא (כגון שאנו יודעים שזרק לה גט, ואנו רק מסתפקים האם הגט היה קרוב לו או קרוב לה) היא הנהגה, שבזה אין סברא (ש"ת הר"מ אה"ע טז, דרוש וחיידוש רעק"א ח"ב כתובות יג.).

ג) סברא שאם לא כן נצטרך להסתפק על כל דבר אולי השתנה, ואין לדבר סוף. וזו הנהגה (רמב"ם פירוש המשניות נזיר ט-ב).

ד) המידות לחקר ההלכה ביאר שזו סברא שבמקום ספק אנו מעמידים כל דבר על שלילתו, ופוסקים שלא היה שינוי (ב-יט בדעת רש"י).

לגבי ודאותה, האם החזקה נחשבת לדין ודאי, או שהיא ספק והתורה התירתו, נחלקו בזה ראשונים ואחרונים:

א) מתוס' (כתובות כו: ד"ה אנו) משמע שחזקה נחשבת ודאי. שכתבו שספק ממזר שיש לו חזקה שמעיקרא שהוא ממזר - הוא אסור בקהל, ואינו נחשב כספק ממזר שדינו שמותר בקהל ("ממזר ודאי ולא ממזר ספק"). ומוכח שהחזקה הפכה אותו מספק ממזר לממזר ודאי (כך דייק מהם גם קובץ שיעורים כתובות עד). וכן כתב בקובץ ביאורים (שב שמעתתא יג ד"ה ואין השני) שהאיסור מתהפך להיתר¹.

ב) אולם הפני יהושע כתב שחזקת ממזר אינה אוסרת, כלומר שהחזקה לא נחשבת לוודאי, וביארו הקובץ שיעורים שהוא משום שהחזקה היא רק הנהגה, ולא בירור המציאות² (קובץ שיעורים כתובות עד³. והמהר"ק הוסיף שאפילו רוב וחזקה יחד הם רק דין ספק, הובא בקונטרסי שיעורים בבא מציעא ח-ג ד"ה וראיתי).

באיכורין פשוט שנאמרה חזקת הגוף. בדינים שונים

בממונות - נחלקו לגבי חזקת מרא קמא (שקרקע שהיתה שייכת לאדם נשארת שלו מספק) האם היא חזקה דמעיקרא, או מוחזק. אם היא חזקה דמעיקרא, א"כ חזקה דמעיקרא מועילה גם בממון (קובץ שיעורים ח"ב ח, קונטרס הספיקות א-ה)⁴.

חזקה העשויה להשתנות, כגון חזקת קטן שעשוי לגדול, וכן מקווה שלם שמטפטף - פרסי הדין
לתוס' מועילה, ולמהר"ט לא (שב שמעתתא ג-י, יא).

כשלא נתבררה בשעתה, כלומר שבזמן הספק עדיין לא היה ידוע שיש חזקה. לדוגמא, חלבו בהמה (בת שנה לפחות) ומהחלב עשו גבינות, ואח"כ שחטוה ונמצאת טריפה, ומסתפקים האם גם בזמן שחלבוה היתה טריפה, והגבינות אסורות. לכאורה יש חזקת היתר, שהרי טריפה לא חיה שנה, ומכך שבהמה זו חיה שנה מוכח שבתחילה לא היתה טריפה, וא"כ תהיה חזקה שאינה טריפה. אך חזקה זו לא נתבררה בשעתה, שבאותה שעה לא ידענו שאינה טריפה, אלא רק שנה לאחר מכן גילינו למפרע שלא היתה טריפה.

¹ אך עיין לקמן בסמוך אות ב בדבריו בקובץ שיעורים.

² עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) שיש מי שחולק על זה.

³ זו שיטתו של הקובץ שיעורים, שכל הנהגה היא ספק, וכל בירור הוא ודאי. הבאנו את שיטתו זו ואת החולקים עליו בערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק" ד"ה הקשר בין ודאי וספק לבין בירור והנהגה.

⁴ בערך חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) הבאנו את טעמי מחלוקתם, וכן לדעה שהיא חזקה דמעיקרא ביארנו שם האם היא חזקת הגוף או חזקת הדין.

חזקה כזו - לתוס' לא מועילה (נידה ב: ד"ה דאיכא, ובעוד מקומות), ולרשב"ם מועילה (תרומה עג, סמ"ג סוף לאו קמא).

הטענה שהוא יודע בוודאות נגד החזקה - נאמן נגדה לגבי עצמו (עין יצחק ח"א ג-ט, פני יהושע כתובות כב: על תד"ה הבא (ד"ה אמנם לאחר העיון) ומביא רשב"א, מהרש"א יבמות פח: לגבי חזקת אשת איש).

במצוות הסתפק הרעק"א האם יש חזקה דמעיקרא, שבספק אם קיים את המצווה, כגון אם הניח תפילין או בירך ברכת המזון יש עליו חזקת חיוב (חזקת איסור) וחייב לקיימה שוב (בשו"ת מהדורא קמא ז ד"ה גם י"ל, ד"ה ולכאורה יש לדון, וד"ה אלא דמ"מ).

חזקת חיים - שמספק אנו מעמידים את האדם בחזקת חי (כגון בת ישראל הנשואה לכהן שבמדינת הים אוכלת בתרומה בחזקת שבעלה חי (גיטין כח. במשנה)) - בפשטות היא חזקת הגוף, שהרי אנו יודעים שהוא היה חי בעבר, ורק מסתפקים על ההווה (רש"י שם), אך הפני יהושע (שם) כתב שהיא רובא דליתא קמן, שהרי רק מיעוט מתים בכל יום, ומסתבר שהוא מהרוב שלא מתו.

בפעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.¹

עד אחד אינו נאמן נגדה (שב שמעתתא ו-ו, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מטה-ה).

טביעות עין מועילה נגד חזקה (פרי מגדים י"ד כלל סימנים וטביעות עין תחילת ד"ה תשובה).

ברי עדיף גם מחזקת הגוף (מהרש"א יבמות פח: וכן כתב פני יהושע כתובות כב: על תד"ה הבא (ד"ה אמנם לאחר העיון) שלדעה שברי ושמא ברי עדיף נגד מוחזק, כ"ש שנגד חזקת הגוף). ובתרי ותרי כשיש חזקה לאיסור, והאדם עצמו טוען שברי לו שהדבר מותר - לתוס' הדבר אסור לו, שטענתו לא תועיל, ולרשב"א תועיל טענתו, ומותר (דן בזה שערי יושר ו-יח ד"ה ונראה).

מיוג, כתב הגרנ"ט (קעט ד"ה והנראה) שהוא מועיל נגד חזקות של הנהגה, ובפשטות חזקת הגוף היא הנהגה, כדלעיל.²

בעלים נאמן נגד חזקת הגוף ("איתחזק איסורא") (שב שמעתתא ו-ו).

רוב, לרוב האחרונים (חלקת יואב ח"א י"ד פתיחה ב ד"ה והנה, חוט המשולש ח"ג כז, ומעין זה כתב גם הפני יהושע כתובות לו). חזקת הגוף עדיפה ממנו. אך יש אומרים שרוב עדיף ממנה (שב שמעתתא סוף ו-ו. יש להעיר שגם בעניין מוחזק דעת השב שמעתתא שהוא עדיף מחזקת הגוף, וגם בזה חלקו עליו רוב האחרונים³).

אומדנא, כתבו האחרונים (בית דוד יז ד"ה וגדולה מזו, שו"ת חתם סופר אה"ע פ ד"ה חזקה, קונטרס החזקות סוף סי' א ד"ה ונראה (לגבי חזקה קמייתא בכלל, ולא רק חזקת הגוף)) שעדיפה מחזקת הגוף, אך השיטה מקובצת כתב להיפך (כתובות י. בשם שיטה ישנה, אך ראשונים אחרים תירצו אחרת).

קרוב, חזקה דמעיקרא עדיפה ממנו (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מטה-ה).

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שיש חולקים וסוברים שהיא בירור.

³ כדלקמן ד"ה מוחזק.

חזקה דמעיקרא - כשסותרות זו את זו הולכים אחר החזקה שדנה בספק המקורי ("חזקת המקור"), ולא בספק שנובע ממנו ("חזקת התולדה"). כגון, טמא שטבל במקווה שספק האם הוא כשר - נלך אחר חזקת המקווה ולא אחר חזקת האדם, משום שמקור הספק הוא האם המקווה כשר, והספק האם האדם טהור הוא רק תולדה מזה. וכן בהמה שנשחטה בסכין שספק האם היא כשרה - נלך אחר חזקת הסכין ולא אחר חזקת הבהמה (שערי יושר ב-א).¹

חזקת הדין פחותה מחזקת הגוף (תוס' כתובות עה: ד"ה אבל). ודנו האחרונים בטעם לזה, שהרי להרבה דעות² חזקת הדין נלמדת מחזקת הגוף, וא"כ לכאורה היו צריכות להיות שוות. ותיצרו זאת ע"פ היסוד שמציאות (חזקת הגוף, שפוסקת את המציאות) עדיפה מדין (חזקת הדין, שפוסקת רק את הדין). בטעם לזה שמציאות עדיפה מדין נאמרו שני הסברים:

(א) השערי יושר (ב-א) ביאר שהמציאות היא המקור והדין הוא התולדה, שהרי הדין נובע מהמציאות שעליה הוא נאמר, והמקור עדיף מהתולדה.³

(ב) הקובץ שיעורים (כתובות רסה) ביאר ששינוי במציאות גדול יותר משינוי בדין, ולכן עדיף ללכת אחר חזקת הגוף ולומר שהמציאות לא השתנתה, מאשר ללכת אחרי חזקת הדין ולומר שהדין לא השתנה, כי עדיף לומר שהשינוי היה קטן יותר (כמו שכאשר יש שתי חזקות נגד אחת פוסקים כשתי החזקות, שעדיף לומר שהיה שינוי קטן יותר) (אמנם חוט המשולש ח"ג כז כתב שאינו יודע מה הטעם שחזקת הגוף עדיפה מחזקת הדין).

ממזר - כתבו התוס' שחזקה עדיפה מספק ממזר, ואסור כשחזקתו אסור. אך האחרונים כתבו שספק ממזר לקולא עדיף, ולכן מותר⁴ (קובץ שיעורים כתובות עד. ופני יהושע המובא בו).

שתי חזקות יחד נגד חזקה בודדת - השתיים עדיפות (קובץ שיעורים כתובות רסה).

חזקה דהשתא נגד דמעיקרא - דמעיקרא עדיפה (שב שמעתתא ג-טז, פני יהושע גיטין יז. על תד"ה משום, רעק"א שם על תד"ה ריש לקיש, אבני מילואים קז-ב ד"ה ונראה. אמנם הרש"ש הוכיח מתוס' (גיטין יז. ד"ה משום) שחזקה דהשתא עדיפה מדמעיקרא, אך הפני יהושע (שם), הרעק"א (שם) והאבני מילואים (שם) דחו את הראיה מתוס'). אך יש שני מקרים שבהם חזקה דהשתא עדיפה:

(א) כאשר החזקה דמעיקרא עשויה להשתנות⁵ - החזקה דהשתא עדיפה ממנה (ט"ז יר"ד שצז-ב), אך יש אומרים שגם בזה דמעיקרא עדיפה (נקודות הכסף שם).

(ב) כאשר החזקה דהשתא והחזקה דמעיקרא אינן על אותו הדבר אלא על שני דברים שונים. כגון שקידש אשה באבן שספק האם היא שווה פרוטה, וחזקה דהשתא שהאבן שווה עכשיו פרוטה (וא"כ האשה מקודשת), אך חזקה דמעיקרא על האשה שהיא פנויה. בזה לא נאמר שהדמעיקרא עדיפה, כי החזקות על דברים שונים: ההשתא על האבן והדמעיקרא על האשה. לכן פוסקים שהאבן שווה פרוטה מדין חזקה דהשתא, וממילא האשה מקודשת. וכל מה שדמעיקרא עדיפה הוא רק כששתי החזקות על אותו הדבר, כגון

¹ ביסודו של השערי יושר שהכרעת המקור עדיפה מהכרעת התולדה, הארכנו בערך חזקת ההכרעות בסעיף "כללים" אות ד.

² ע"ע חזקת הדין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

³ ביסודו של השערי יושר שהכרעת המקור עדיפה מהכרעת התולדה, הארכנו בערך חזקת ההכרעות בסעיף "כללים" אות ד.

⁴ בביאור טעמים עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותו.

⁵ לעיל בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה חזקה העשויה להשתנות) הבאנו דעה שחזקה העשויה להשתנות אינה חזקה כלל.

שיש חזקה דהשתא שהאשה טמאה וחזקה דמעיקרא שהיא טהורה (קהילות יעקב כתובות יז ד"ה ובאמת)¹.

שתי חזקות דמעיקרא שפותרות זו את זו, וחזקה דהשתא מסייעת לאחת מהן - ע"ע תרתי לריעותא.

כאן נמצא כאן היה, חזקת הגוף עדיפה ממנו (שערי יושר ב-יג סוף ד"ה ורב אשי. אורים ותומים קיצור תקפו כהן עט (מג: באמצע טור ב בדפיו) בדעת הטור, ומשמע מלשונו שקצת מסתפק בזה), אך כשחזקת הגוף אינה גמורה הולכים אחר כאן נמצא (שערי יושר שם תחילת ד"ה אמנם).

ספיקא דאורייתא בחזקת היתר - מחמירים בו רק מדרבנן, אפילו לדעות שבשאר ספיקא דאורייתא מחמירים מדאורייתא² (ש"ת פני יהושע יא).

ספיקא דרבנן, חזקה דמעיקרא בו - החיי אדם מחמיר שהחזקה עדיפה ומחמירים על פיה (וכן בש"ך י"ד קי כללי ספק ספיקא כ), אך יש פוסקים שמקילים (משנה ברורה עו-כה. במחלוקת זו דן בהגהות ר' יוסף חנינא ליפא מייזליש עירובין לה: (מודפס בסוף המסכת)).

בידו עדיף מחזקה דמעיקרא ונאמן נגדה (גיטין ב:).

מוחזק לרוב האחרונים (פני יהושע כתובות עה: אורים ותומים קכ, קכג, קכד, חלקת יואב ח"א י"ד פתיחה ב ד"ה והנה, ש"ת חתם סופר ח"ה ח"מ סז) **חזקת הגוף מוציאה ממנו, אך לשב שמעתתא לא** (א-טו) (יש להעיר שגם בעניין רוב דעת השב שמעתתא שהוא עדיף מחזקת הגוף, וגם בזה חלקו עליו רוב האחרונים)³, וכדברי השב שמעתתא כתב גם הפני יהושע כתובות כב: על תד"ה הבא (ד"ה אמנם לאחר העיון) והשערי יושר ב-יג (תחילת ד"ה והנה) בדעת רש"י ותוס'. **והמהרי"ק** (עב) **הוסיף טעם שחזקת הגוף לא עדיפה ממוחזק, שכל הסברא ללכת אחר חזקת הגוף היא לומר שהמצב לא השתנה מכמו שהיה, אך נגד מוחזק יש גם סברא לומר שהממון לא ישתנה מהבעלים שמחזיק בו. ולכן החזקה לא מוציאה ממנו.**

ובתוספת ברי ושמא לראשונים מוציאים (רשב"א ור"ן), **ולשב שמעתתא לא** (ב-ו), ומביא את הראשונים הנ"ל).

חזקה דהשתא יחד עם חזקה דמעיקרא מוציאות ממון ממוחזק (קובץ שיעורים בבא בתרא תקנז).

כאן נמצא בצירוף חזקת הגוף מוציא ממון (שערי יושר ב-יג (תחילת ד"ה והנה) בדעת רש"י ותוס').

ספק טומאה לקובץ שיעורים (כתובות רסג רסה) **חזקת הגוף לא מועילה לטהר ברשות היחיד, ולשב שמעתתא** (א-טו) **כן מועילה.**

ספק ספיקא לרשב"א גובר על חזקה דמעיקרא, משום שלשיטתו הוא מדין רוב⁴, ורובא וחזקה רובא עדיף (ש"ת ח"א תא). **והרבה חולקים על זה** (ש"ך י"ד קי כללי ספק ספיקא כט, שב

¹ סברת הקהילות יעקב היא כיסודו של השערי יושר שהכרעת המקור עדיפה מהכרעת התולדה, הארכנו בזה בערך חוזק ההכרעות בסעיף "כללים" אות ד.

² במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

³ כדלעיל ד"ה רוב.

⁴ אך יש חולקים, ע"ע ספק ספיקא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

שמעתתא א-כ), משום שהספק הראשון נחשב כאיסור ודאי¹, וא"כ נשאר רק ספק אחד, וספיקא דאורייתא לחומרא (ש"ך י"ד קי קיצור כללי ספק ספיקא כז).

ספק ספק ספיקא, גם לדעות שחזקה דמעיקרא גוברת על ספק ספיקא ומחמירים בה (לעיל בסמוך), ספק ספק ספיקא גובר עליה ומקילים, משום שגם אם הספק הראשון היה אסור בוודאי (ולא רק בחזקת אסור) - עדיין היו נשארים שני ספיקות, וספק ספיקא לקולא (ש"ך י"ד קי קיצור כללי ספק ספיקא כח).

חזקת כשרות - חזקת הגוף עדיפה ממנה (תוס' כתובות ט. ד"ה לא (כך משמע מהשיטה מקובצת שהבין בדבריהם), אך בשיטה מקובצת שם (ד"ה והאריך) דייק מרש"י שתייר אחרת (אמנם בשיטה מקובצת שם לא נקט "חזקת כשרות" אלא "חזקת היתר לבעלה")².

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות.

בדבר שיש לו מתירין, כלומר שיש אפשרות להתירו בלי להיכנס לספק, מחמירים אע"פ שיש חזקת היתר. ובגדר האיסור ביאר הצ"ח (פסחים יז: בסופו אות קח ד"ה ומתוך ד"ה ולפי) שהיש לו מתירין דוחה את החזקה ונשאר ספיקא דאורייתא לחומרא.

ובדבר שיש לו מתירין בחזקת היתר בספיקא דרבנן חידש הצ"ח (פסחים יז: בסופו אות קח ד"ה ומתוך ד"ה ולפי) שמוותר. וביאר שכל מה שמחמירים בספק דרבנן ביש לו מתירין הוא משום שהיש לו מתירין עושהו כספיקא דאורייתא, אך כשמצטרפת חזקת היתר, גם לאחר שהיש לו מתירין עושהו כספיקא דאורייתא - עדיין נשארת החזקה, ומוותר.

בספק שאפשר לברר, בפשטות לא מועילה (ריטב"א פסחים ד: בשם יש למדין, בינת אדם שער רוב וחזקה י, אך יש אומרים שמועילה (ריטב"א חולין ג: בשם קצת מרבתינו)). ברוב וחזקה יחד - לכו"ע אין צריך לברר.

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, מדאורייתא חזקה דמעיקרא כן מועילה, כי אינה בירור המציאות אלא רק הנהגה³ (שב שמעתתא ו-כב), ורק מדרבנן החמירו בה כספק (מסקנת הש"ס יבמות לא). ולכן שתי חזקות יועילו, שבזה לא החמירו (ש"ת רעק"א מהדורא קמא קלו ד"ה יכולני). ובתרי ותרי כשיש חזקה לאיסור, והאדם עצמו טוען שביר לו שהדבר מותר - לתוס' הדבר אסור לו, שטענתו לא תועיל, ולרשב"א תועיל טענתו, ומותר (דן בזה שערי יושר ו-יח ד"ה ונראה).

בקבוע, דהיינו שהספק לא פרש מהתערובת אלא נמצא במקומה, האם יהיה כמחצה על מחצה (ספק שקול) כדינו ברובא דאיתא קמן, או שהחזקה תועיל, נחלקו בזה האחרונים לארבע דעות⁴:

א) הגר"ש שקאפ (כתובות טו ד"ה ועיקר החקירה) כתב שהחזקה תועיל, ודין קבוע נאמר רק ברובא דאיתא קמן. וביאר שקבוע מועיל רק ברוב, כי כל מהותו של דין קבוע היא לומר

¹ אך עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה לגבי ודאותה) שנחלקו ראשונים ואחרונים האם היא דין ודאי או ספק.

² אך בערך חזקת כשרות בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) הבאנו דעה שהיא עצמה חזקת הגוף.

³ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) שיש חולקים.

⁴ כן נחלקו - הגר"ש שקאפ, הגר"א וסרמן, החוות דעת והפרי מגדים - גם בדין קבוע בקרוב, ע"ע קבוע בסעיף "בהכרעות שונות" ד"ה בקרוב.

שנחשב כאילו הוא כמחצה על מחצה ממש, וממילא אין רוב, אך בחזקה סברא זו לא שייכת.

(ב) גם הקובץ ביאורים (שב שמעתתא ה) כתב שהחזקה תועיל, אך הביא טעם אחר לזה שקבוע שייך רק ברוב - על פי דברי הר"ן שקבוע הוא חידוש¹, ולכן לא לומדים ממנו².

(ג) החוות דעת (קי חידושים יב) חולק וסובר שהקבוע כן מועיל וכמחצה על מחצה דמי.

(ד) הפרי מגדים (מובא בקובץ ביאורים שם) מסתפק בזה (בכל זה דן הפרי משה רוב יא-ג).

בספיקא דדינא - כשאנו ספק במציאות אלא ספק בדין, כגון נתן הוא ואמרה היא, שהגמרא נשארה בספק האם הקידושין חלים (קידושין ה:) - לרוב הדעות אינה מועילה, שלא שייך ללכת בזה אחר החזקה (רש"י, כנסת הגדולה, משנה למלך - הובאו בשו"ת רעק"א מהדורא קמא לז"ה וזוה"ה ויעיין), אך יש חולקים וסוברים שגם בספיקא דדינא מועילה חזקה (ר"ן ותוס', הובאו בשו"ת רעק"א שם ד"ה באופן).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקה דהשתא (חזקה הפוכה - הספק בעבר והוודאי בהווה), חזקות שונות (בספיקות), חזקת הדין (הספק אינו במציאות אלא בדין. לגבי חזקות שנחלקו האם הן חזקת הגוף או חזקת הדין, ע"ע חזקת הדין בסעיף "גוף ודין"), חזקת מרא קמא (לא באיסורים אלא בממונות), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), תרתי לריעותא.

חזקת הדין

כשיש ספק בדין בהווה, פוסקים על פי הדין שהיה ידוע בעבר (הסוגיא בחולין י:).

לדוגמא, ספק על אשה האם התקדשה, מעמידים על חזקת הדין שאינה מקודשת (קובץ שיעורים כתובות רס ושב שמעתתא המובא בו). בהמה בחייה בחזקת איסור עומדת (ביצה כה).

דינים דומים: יש שתי חזקות באיסורין שפוסקים בהן על פי העבר, ושתיהן נקראות "חזקה דמעיקרא" או "חזקה קמייתא":

(א) חזקת הגוף - שהספק במציאות, כגון שיש ספק על אשה האם נבעלה ומעמידים אותה בחזקת בתולה, שהחילוק בין בעולה לבתולה הוא במציאות, ועל כך נדון בערך חזקת הגוף.

(ב) חזקת הדין - שהספק רק בדין, כגון שיש ספק על אשה האם התקדשה ומעמידים אותה בחזקת פנויה, שהחילוק בין מקודשת לפנויה אינו במציאות אלא רק בדין, ועל כך נדון בערך זה (יש להעיר שבפרטים רבים שתי חזקות אלו זהות זו לזו). בחלוקת החזקות לסוגים השונים ע"ע חזקות שונות (בספיקות).

נקראת גם (בין חזקת הגוף ובין חזקת הדין) - חזקה דמעיקרא, חזקה קמייתא (שב שמעתתא א-כ).

במקומות רבים השתמשו המפרשים בשמות הכלליים "חזקה דמעיקרא" או "חזקה קמייתא", ולא ביארו אם כוונתם לחזקת הדין או לחזקת הגוף, למשל הדעות שחזקת מרא קמא היא חזקה דמעיקרא¹, וכן שחזקת כשרות היא חזקה דמעיקרא².

¹ אך יש חולקים, הובאו בערך קבוע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² הגר"א וסרמן חלק בזה על הגר"ש שקאפ, לשיטתו שדין קבוע אינו שכמחצה על מחצה, אלא שיש רוב, ורק לא הולכים אחריו - הבאנו את מחלוקתם בערך קבוע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

ובגמרא הוזכרה רק בשם "חזקה" סתם, ולא הוזכרו כלל המושגים חזקת הגוף, חזקת הדין, חזקה דמעיקרא, חזקה קמייתא.

הלשון שהגמרא נוקטת לגבי חזקה דמעיקרא היא "העמדה": אוקי מילתא אחזקיה (חולין י:), העמד דבר על חזקתו (נידה ב.), בחזקת שלם הוא עומד, בחזקת טמא הוא עומד (קידושין סו:).³

והן (חזקת הגוף וחזקת הדין) רוב החזקות שבש"ס (אפיקי ים ח"א יג-ג).

במקורה נחלקו האחרונים:

מקור וטעם

(א) השערי יושר (ב-א) והקובץ שיעורים (כתובות רסה) כתבו שנלמדת מחזקת הגוף.
(ב) החלקת יואב (ח"א י"ד פתיחה ב בהגהה, וכן המהרש"א חולין יא. (על תד"ה מנא) בדעת רב אחא בר יעקב) כתב שהיא הלכה למשה מסיני, ולפי זה כתב שאין עונשים עליה, משום שאין עונשים על הלכה למשה מסיני.
(ג) החוט המשולש כתב שאינו יודע, ואולי היא סברא (ח"ג כז).

בטעמה נחלקו המפרשים (כחזקת הגוף) (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) גזירת הכתוב, כך כתבו רוב האחרונים - וזו הנהגה. לדוגמא, אנו רק פוסקים שהאשה מותרת לבעלה, אך איננו יודעים אם באמת לא נבעלה (שב שמעתתא ו-כב, הגר"ש שקאפ כתובות ט-א ד"ה אמנם נ"ל, קובץ שיעורים בבא בתרא עח, וכ"כ שו"ת רעק"א מהדורא קמא קלו, חמדת שלמה י"ד ד. וכן כתב האפיקי ים ח"א יג-ג, והוסיף שהיא משום שאין ספק מוציא מידי ודאי¹).
(ב) מסתבר שהדבר לא השתנה, שמסתמא כל דבר נשאר במצבו הקודם - בירור המציאות, שמסתבר שבאמת לא נבעלה (קונטרס הספיקות א-ו, נתיב"מ לד-טו ועה-ד. והמרחשת ח"א מט והשרידי אש ח"א קיג-ה הביאו מחלוקת בין א לב. ואב ישראל נו"ז כתב שלרש"י היא סברא ולתוס' היא גזיה"כ. ולפ"ז ביאר: חזקה דהשתא - לרש"י מועילה ולתוס' לא, בידו - לרש"י מבטל את החזקה ולתוס' לא, חזקה העשויה להשתנות - לתוס' מועילה ולרש"י לא, בספיקא דדינא - לתוס' מועילה חזקה ולרש"י לא, וכן מדויק בלשונותיהם נזיר סג. בפירוש המילים "שרגליים לדבר", אמנם דנו האם רש"י בנזיר הוא באמת רש"י).
ויש שחילקו שכשאין ריעותא (כגון שיש ספק האם נתן בכלל גט לאשתו) היא בירור, שאז מסתבר שהמציאות נשארה כמו שהיתה בעבר, וכשיש ריעותא (כגון שאנו יודעים שזרק לה גט, ואנו רק מסתפקים האם הגט היה קרוב לו או קרוב לה) היא הנהגה, שבזה אין סברא (שו"ת הר"מ אה"ע טז, דרוש וחיידוש רעק"א ח"ב כתובות יג:).
(ג) סברא שאם לא כן נצטרך להסתפק על כל דבר אולי השתנה, ואין לדבר סוף. וזו הנהגה (רמב"ם פירוש המשניות נזיר ט-ב).

(ד) המידות לחקר ההלכה ביאר שזו סברא שבמקום ספק אנו מעמידים כל דבר על שלילתו, ופוסקים שלא היה שינוי (ב-יט בדעת רש"י).

לגבי ודאותה, האם החזקה נחשבת לדין ודאי, או שהיא ספק והתורה התירתו, נחלקו בזה ראשונים ואחרונים:

(א) מתוס' (כתובות כו: ד"ה אנו) משמע שחזקה נחשבת ודאי. שכתבו שספק ממזר שיש לו חזקה שמעיקרא שהוא ממזר - הוא אסור בקהל, ואינו נחשב כספק ממזר שדינו שמותר בקהל ("ממזר ודאי ולא ממזר ספק"). ומוכח שהחזקה הפכה אותו מספק ממזר לממזר

¹ ע"ע חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

² ע"ע חזקת כשרות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

³ לעומת רובא דליתא קמן שהלשון בו היא "הליכה", ומיגו שהלשון בו היא "אמירה". עיין בערכיהם בסעיף "הגדרה" ד"ה הלשון.

⁴ בפשטות אין ספק מוציא מידי ודאי הוא הכרעה נפרדת, ע"ע.

ודאי (כך דייק מהם גם קובץ שיעורים כתובות עד). וכן כתב בקובץ ביאורים (שב שמעתתא יג ד"ה ואין השני) שהאיסור מתהפך להיתר.¹

ב) אולם הפני יהושע כתב שחזקת ממזר אינה אוסרת, כלומר שהחזקה לא נחשבת לוודאי, וביארו הקובץ שיעורים שהוא משום שהחזקה היא רק הנהגה, ולא בירור המציאות² (קובץ שיעורים כתובות עד³. והמהר"ק הוסיף שאפילו רוב וחזקה יחד הם רק דין ספק, הובא בקונטרסי שיעורים בבא מציעא ח-ג ד"ה וראיתי).

בדינים שונים **באיסורין פשוט שנאמרה חזקת הדין.**

בממונות - נחלקו לגבי חזקת מרא קמא (שקרקע שהיתה שייכת לאדם נשאת שלו מספק) האם היא חזקה דמעיקרא, או מוחזק. אם היא חזקה דמעיקרא, א"כ חזקה דמעיקרא מועילה גם בממון (קובץ שיעורים ח"ב ח, קונטרס הספיקות א-ה)⁴.

חזקה דמעיקרא בזמן, כגון בין השמשות שאנו מסתפקים אם הוא יום או לילה, ולכאורה יש חזקה שהוא יום, שהרי קודם לכן היה יום - יש בזה שלוש דעות: א) אינה מועילה משום שהזמן אינו דבר אחד מחובר אלא מורכב מרגעים נפרדים (ש"ת בשמים ראש (נאסף ע"י יצחק די מולינא) קכא בסופו, ובלשונו: הזמן אינו מחובר. ואפשר שתלוי בחקירה האם הזמן מורכב מחלקים קטנים שא"ל לחלקם, או שכל רגע נוכל לחלק עד אין סוף (הובאה במפענח צפונות ג-ב)).

ב) אינה מועילה כי הוא ספיקא דדינא ולא ספק במציאות⁵ (רעק"א ברכות ב. ד"ה שם וממאי. אמנם בספר זמני ההלכה למעשה ח"ב (באותו כרך) עמוד יט "בדין בין השמשות" (ד"ה ויש לעיין) הביא חקירה האם בין השמשות הוא ספק במציאות או ספיקא דדינא).

ג) יש מי שכתב שהיא כן מועילה, ולכן בבין השמשות של מוצאי שבת גזרו גם על שבות, שמספק לא פקעה קדושת השבת, ורק בבין השמשות של ערב שבת לא גזרו בה (אליה רבה א"ח רעו"ב, ומשמע מדבריו שהוא משום חזקה דמעיקרא, והמגן אברהם שמב-ב הסתפק בזה. אמנם הרשב"א עירובין לב; ערוך השולחן א"ח שמב-ד וביאור הלכה שמב-ב כתבו שלא גזרו שבות גם בבין השמשות של מוצאי שבת).

חזקת היתר לא הוזכרה בש"ס, אלא רק חזקת איסור (רמב"ן ורשב"א קידושין סה:). וביאר הקובץ הערות (סז-א) שהיתר הוא רק שלילת איסור, ועל זה אין חזקה (אך אפשר שר"ת המובא ברמב"ן וברשב"א שם חולק עליהם, שהרי תירץ אחרת את קושייתם שם, ולא חילק כמותם בין היתר לאיסור. תוס' (עירובין לה: ד"ה אמר) כתבו שאפשר שאין לומר חזקה שהאדם לא עירב. וע"פ הקובץ הערות יש לבאר את סברתם, שגם זו חזקת שלילה, ואינה חזקה. ובתוס' שם הביאו שדעת רש"י שהיא כן חזקה⁶).

¹ אך עיין לקמן בסמוך אות ב בדבריו בקובץ שיעורים.

² עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) שיש מי שחולק על זה.

³ זו שיטתו של הקובץ שיעורים, שכל הנהגה היא ספק, וכל בירור הוא ודאי. הבאנו את שיטתו זו ואת החולקים עליו בערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק" ד"ה הקשר בין ודאי וספק לבין בירור והנהגה.

⁴ בערך חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) הבאנו את טעמי מחלוקתם, וכן לדעה שהיא חזקה דמעיקרא ביארנו שם האם היא חזקת הגוף או חזקת הדין.

⁵ אך יש דעה מסויימת שחזקה דמעיקרא מועילה גם בספיקא דדינא, ע"ע חזקת הגוף בסעיף "כללים" ד"ה בספיקא דדינא.

⁶ ביסוד שהיתר אינו מציאות בפני עצמה אלא שלילת איסור, הארכנו בערך היתר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

חזקת פנויה היא חזקת הדין (קובץ שיעורים כתובות רס ושב שמעתתא המובא בו). והשיטה מקובצת כתב שהיא גרועה משאר החזקות (כתובות עה; הובא אף הוא בקובץ שיעורים שם ונשאר בצ"ע מה טעמו).

בסעיף זה נדון בחזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹.

עד אחד נגד חזקת הדין, כתבו התוס' שהוא ספק בגמרא (יבמות פח. על פי תוס' גיטין ב: ד"ה הוי, והרמב"ן (גיטין ב:) כתב שבחזקת הדין או בדבר שבערוהו יתלה בגירסאות בגמרא. אבל חזקת הדין בדבר שבערוהו - בוודאי שעד אחד לא יועיל בו (גמרא גיטין ב: ובספר המקנה ר') אליעזר זוסמאן (סופר) כתב שחזקה דמעיקרא עדיפה מעד אחד, ולא חילק בין חזקת הגוף לחזקת הדין).

מיגו, חזקת הדין לא מועילה נגדו (גיטין סד. לגבי חזקת אשת איש, הגר"ש שקאפ כתובות כ ד"ה ולענ"ד) לגבי חזקת אשת איש וחזקת כשרות, שו"ת נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע לז, וכן משמע בפשטות מהגרנ"ט קעט ד"ה והראה, שמיגו מועיל נגד חזקות של הנהגה).

ריב עדיף מחזקה (ורק רבי מאיר חולק על זה (קידושין פ.)), הארכנו בזה בערך רובא וחזקה רובא עדיף.

מיגו וחזקה דמעיקרא יחד עדיפים מרוב (פרי מגדים יו"ד אחרי סי' קיא כלל רובא וחזקה. תומת ישרים ע, הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה כא).

חזקת הגוף עדיפה מחזקת הדין (תוס' כתובות עה: ד"ה אבל). ודנו האחרונים בטעם לזה, שהרי להרבה דעות² חזקת הדין נלמדת מחזקת הגוף, וא"כ לכאורה היו צריכות להיות שוות. ותירצו זאת ע"פ היסוד שמציאות (חזקת הגוף, שפוסקת את המציאות) עדיפה מדין (חזקת הדין, שפוסקת רק את הדין). בטעם לזה שמציאות עדיפה מדין נאמרו שני הסברים:

א) השערי יושר (ב-א) ביאר שהמציאות היא המקור והדין הוא התולדה, שהרי הדין נובע מהמציאות שעליה הוא נאמר, והמקור עדיף מהתולדה³.

ב) הקובץ שיעורים (כתובות רסה) ביאר ששינוי במציאות גדול יותר משינוי בדין, ולכן עדיף ללכת אחר חזקת הגוף ולומר שהמציאות לא השתנתה, מאשר ללכת אחרי חזקת הדין ולומר שהדין לא השתנה, כי עדיף לומר שהשינוי היה קטן יותר (כמו שכאשר יש שתי חזקות נגד אחת פוסקים כשתי החזקות, שעדיף לומר שהיה שינוי קטן יותר) (אמנם חוט המשולש ח"ג כז כתב שאינו יודע מה הטעם שחזקת הגוף עדיפה מחזקת הדין).

נגד שאר ההכרעות חזקת הדין שווה לחזקת הגוף⁴.

כשאר פרטיה: דבר שיש לו מתירין, קבוע, אפשר לברר, תרי ותרי וספיקא דדינא - דינה כחזקת הגוף⁵.

¹ בערך חזקת ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² הובאו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

³ ביסודו של השערי יושר שהכרעת המקור עדיפה מהכרעת התולדה, הארכנו בערך חזקת ההכרעות בסעיף "כללים" אות ד.

⁴ לפירוט דינם נגד שאר ההכרעות ע"ע חזקת הגוף בסעיף "חזקת".

⁵ לפירוט דינם בכללים השונים ע"ע חזקת הגוף בסעיף "כללים".

לגבי שלוש חזקות נחלקו האם הן חזקת הגוף (דהיינו שהספק במציאות) או חזקת הדין (דהיינו שהספק רק בדין):¹

חזקת טומאה - טמא שטבל במקווה שספק האם הוא שלם, משאירים אותו בחזקת טמא (קידושין ס:). והקובץ שיעורים סותר את עצמו האם היא חזקת הדין, משום שטומאה אינה מציאות גשמית (כתובות רסב, וכן כתב חוט המשולש ח"ג כז ד"ה היוצא), או חזקת הגוף, משום שמציאות רוחנית (של הטומאה) דינה כמציאות גשמית (קובץ ביאורים שב שמעתתא ו-ז²).

חזקת מקווה - מקווה שהיה ידוע שהוא שלם, טבלו בו, מדדוהו ומצאו שהוא חסר - מטהרים את הכלים שטבלו בו (קידושין ס:). והקובץ שיעורים דן האם היא חזקת הגוף שהמקווה שלם, או חזקת הדין שאפשר לטבול בו (כתובות רס, והביא שדעת השב שמעתתא שהיא חזקת הדין).

חזקת כשרות - סומכים שאדם כשר: שאינו רשע, ושכשר ליוחסין. השב שמעתתא (א-טו) כתב שהיא חזקת הגוף, שהרי בעבר הוא היה כשר, ואנו מסתפקים האם הוא כשר בהווה. והקובץ שיעורים (כתובות רסב) חילק שרק לעדות היא חזקת הגוף, אך לכהונה היא חזקת הדין.³

ערכים קרובים חזקת ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקה דהשתא (חזקה הפוכה - הספק בעבר והוודאי בהווה), חזקות שונות (בספיקות), חזקת הגוף (הספק אינו בדין אלא במציאות), חזקת מרא קמא (לא באיסורים אלא בממונות), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), רובא וחזקה רובא עדיף, תרתי לריעותא.

חזקת חיים

עייני ערך חזקת הגוף בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקת חיים.

חזקת טומאה

עייני ערך חזקת הדין בסעיף "גוף ודין" ד"ה חזקת טומאה.

חזקת כשרות

סומכים שסתם אדם כשר: שאינו רשע, ושכשר ליוחסין. הגדרה

בדיני עדויות, איסורים, ממונות ואישות.

¹ לגבי חזקת מרא קמא, לדעה שהיא חזקה דמעיקרא - האם היא חזקת הגוף או חזקת הדין - דנו בזה בערך חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" בסוגריים בד"ה ולדעה שהיא חזקה דמעיקרא.

² בערך טומאה בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהות הטומאה) ביארנו ששורש הספק בחזקת טומאה תלוי במהות הטומאה - האם היא מציאות או דין.

³ יש בזה עוד דעות נוספות, הובאו בערך חזקת כשרות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

דוגמא לחזקה שאינו רשע: מותר לאכול אצל סתם יהודי (טור י"ד קיט-א).
דוגמא לחזקה שכשר ליוחסין: ראוה מדברת עם אחד, ספק כשר ספק פסול - כשרה לכהונה (כתובות יג.).

נקראת גם (החזקה שאינו רשע) חזקת צדיק.

מקורה - החזקה שאינו רשע לא הוזכרה בש"ס אלא בראשונים (רמב"ם קידוש החודש ב-ב), ורק חזקת כשרות בקהל הוזכרה בש"ס (כתובות יג.).

בטעמה האריכו האחרונים בארבע אפשרויות:

(א) השב שמעתתא (א-טו) כתב שהיא חזקת הגוף, שהרי בעבר הוא היה כשר, ואנו מסתפקים האם הוא כשר בהווה. וכן כתבו האפיקי ים (ח"א יג-ג, ד תולה במחלוקת אמוראים, כדלקמן) והגר"ש שקאפ (כתובות ט-א ד"ה אמנם נ"ל. כ ד"ה ולענ"ד: כחזקת אשת איש) שהיא חזקה דמעיקרא, והוסיפו שאינה בירור המציאות אלא רק הנהגה (פסיקת דין), כשיטתם בכל החזקות דמעיקרא.¹

(ב) האפיקי ים (שם, ותלם במחלוקת אמוראים האם חזקת האם מועילה לבתה²) הביא עוד אפשרות, שהיא חזקת אומדנא, שמסתבר שהוא כשר. והוסיף שהיא מבררת את המציאות³ (וכן כתב לב המשפט ח"ב כד עמוד קפט, ותלה במחלוקת אמוראים אחרת).

(ג) רובא דליתא קמן, שרוב האנשים כשרים (חלקת יואב פתיחה ל"ד ב ד"ה הן, והביא שם פני יהושע גיטין יז. ד"ה משום בת אחותו. וכן נחלקו לגבי כל האומדנות האם הם מבוססות בעצם על דין רוב⁴).
(ד) לעדות חזקת הגוף, ולכהונה חזקת הדין (קובץ שיעורים כתובות רסב).

חזקת האם (שכשרה לכהונה), נחלקו האמוראים האם מועילה להכשיר גם את בתה (כתובות יג.). וביארו האחרונים שנחלקו האם החזקה מבררת את המציאות, שהאם באמת כשרה, וממילא גם בתה כשרה (חזקת אומדנא), או שהיא רק פוסקת את הדין (חזקה דמעיקרא, הנהגה) שהאם מותרת, וא"כ לבתה החזקה לא תועיל⁵ (אפיקי ים ח"א יג-ד. וכן הגר"ש שקאפ (כתובות ט-א ד"ה אמנם נ"ל) הוכיח שהיא הנהגה מהדעה שלא מועילה לבתה, ומכאן הוכיח שכל החזקות דמעיקרא הן הנהגה⁶, לשיטתו שחזקת כשרות היא חזקה דמעיקרא⁷).

בדעת הסוברים שחזקת האם כן מועילה לבתה, נחלקו האחרונים: השב שמעתתא הסביר שדינה של האם מכריע גם על הבת, והגר"ש שקאפ (כתובות י ד"ה וכ"כ, והביא שם את השב שמעתתא) סובר שהבת היא חלק מגוף האם, ולכן דינה כמותה.

לפסול אדם מחזקת כשרות, כגון לפסול שוחט, נחלקו הפוסקים האם נחשב דיני נפשות (שדי חמד ח"ד קנז עמוד 487).

בסעיף זה נדון בחוזה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה⁸.

¹ אמנם יש חולקים עליהם, ע"ע חזקת הגוף וערך חזקת הדין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

² כדלקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקת האם.

³ כרוב הדעות, אמנם יש מי שחולק על זה, ע"ע חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁴ ע"ע חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁵ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) באפשרויות לחזקה זו.

⁶ אמנם יש חולקים עליו, ע"ע חזקת הגוף וערך חזקת הדין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁷ אמנם יש חולקים עליו גם בזה, כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁸ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

מייגו נגד חזקת כשרות, דעת השב שמעתתא (ז-ה) שהמיגו לא מועיל, אך הגר"ש שקאפ חלק עליו וכתב שהמיגו כן יועיל, וביאר שאינה חזקת אומדנא כחזקת אין אדם פורע תוך זמנו, אלא חזקה מעיקרא כחזקת אשת איש, ולכן מיגו יועיל נגדה¹ (כתובות כ ד"ה ולענ"ד, והביאו שם בד"ה ובספר ש"ש).

חזקת הגוף עדיפה מחזקת כשרות (תוס' כתובות ט. ד"ה לא (כך משמע מהשיטה מקובצת שהבין בדבריהם), אך בשיטה מקובצת שם (ד"ה והאריך) דייק מרש"י שתירץ אחרת (אמנם בשיטה מקובצת שם לא נקט "חזקת כשרות" אלא "חזקת היתר לבעלה")².

מוחזק, חזקת כשרות מוציאה ממנו ממון, כי היא עדיפה משאר החזקות (וכך מבואר גם בית הלוי ח"ב ד שבחזקת כשרות לא אומרים סמוך מיעוטא לחזקה אפילו לרבי מאיר)³. והטעם לכך שהיא עדיפה מהם הוא שהיא חזקת אומדנא⁴ (לב המשפט ח"ב כד עמוד קפט, ותולה במחלוקת אמוראים).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **חזקת אומדנא, חזקת הגוף, ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **רובא דליתא קמן**.

חזקת מטלטלין

עיין ערך חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו.

חזקת ממון

עיין ערך מוחזק.

חזקת מנהג

עיין ערך חזקת אומדנא.

חזקת מקווה

עיין ערך חזקת הדין בסעיף "גוף ודין" ד"ה חזקת מקווה.

¹ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שיש חולקים וסוברים שהיא כן חזקת אומדנא. אמנם דעת השב שמעתתא עצמו שהיא חזקת הגוף.

² אך לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) הבאנו דעה שהיא עצמה חזקת הגוף. ועיין עוד לקמן בסמוך ד"ה מוחזק.

³ אך עיין לעיל בסמוך לגבי חזקת הגוף.

⁴ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שנחלקו בזה.

חזקת מרא קמא

הגדרה **נכס שיש ספק של מי הוא בחווה, וידוע של מי היה בעבר – פוסקים על פי העבר.**

לדוגמא, ההוא דאמר ליה לחבריה מאי בעית בהאי ביתא (בבא בתרא ל.).

החולק על דין זה הוא סומכוס, שסובר שחולקין אפילו כאשר יש מרא קמא (תוס' בבא בתרא ב. ד"ה לפיכך).¹ והלכה כחכמים (קונטרס הספיקות א-א, אולם הרשב"ם בבא בתרא סג. ד"ה תנו) פוסק כסומכוס.

בטעמה נחלקו האחרונים: מקור וטעם

(א) מוחזק, שבעלותו בעבר עושה אותו כמחזיק בחפץ (קונטרס הספיקות א-ה הביא רמב"ן ורמ"ה, וכתב שכן גם דעת עצמו נוטה, שערי יושר ה"ד ד"ה והנה, קובץ שיעורים ח"ב ח ובבא בתרא קלו, קהילות יעקב בבא בתרא כג (ד"ה ונראה לבאר) בדעת התוס'. ובגר"ט (קעז ד"ה ונראה לפרש) הוסיף בזה שהוא כחזקה דהשתא, אך לכאורה נראה שאינו דומה, שבהשתא הדין עכשיו ודאי, ורק ספק על העבר, וכאן ספק גם על עכשיו). וחילקו האחרונים שגם לדעה זו אינו ממש כמוחזק, ששאר מוחזק הוא חוסר הכרעה, שמספק איננו פוסקים כלל,² אך מרא קמא הוא הכרעה לתת למי שהממון היה שלו (לב המשפט כה עמוד קצה). עוד חילקו שבשאר מוחזק פוסקים ע"פ ההווה, ובמרא קמא ע"פ העבר (שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ב ד"ה והא).

(ב) חזקה דמעיקרא, כמו שבאיסורין אנו פוסקים את דין ההווה לפי מה שהיה ידוע בעבר (קצוה"ח המובא בקובץ שיעורים ח"ב ח, פני יהושע המובא בקונטרס הספיקות א-ה, שו"ת רעק"א מהדורא קמא לז ד"ה ויש וד"ה באופן, שו"ת חתם סופר אה"ע פ ד"ה חזקה, קהילות יעקב בבא בתרא כג (ד"ה ונראה לבאר) בדעת הרשב"ם).

ואת טעם הדעה שאינה חזקה דמעיקרא, אף על פי שבפשטות דומה לה, ביארו האחרונים בשלושה אופנים:

(א) חזקה דמעיקרא היא גזירת הכתוב באיסורין, ובגזירות הכתוב ממונא מאיסורא לא ילפינן (קונטרס הספיקות א-ה, מרחשת ח"א מט). והדעה שהיא כן חזקה דמעיקרא סוברת שחזקה דמעיקרא אינה גזירת הכתוב אלא סברא,³ ובסברות כן ילפינן ממונא מאיסורא (מרחשת ח"א מט).

(ב) בעלות יכולה להשתנות בקלות, ואם כן זו חזקה העשויה להשתנות, ואינה חזקה (מרחשת ח"א מט). אמנם יש חולקים וסוברים שגם חזקה העשויה להשתנות היא חזקה, וכך נוכל להסביר את הדעה שהיא כן חזקה דמעיקרא.⁴

(ג) בעלות אינה דין אחד על כל הזמן שנובע מהקניין (שקנה את החפץ), אלא בכל רגע ורגע החפץ נעשה שלו ע"י הקניין שעשה תחילה (בכל רגע חל קניין בפני עצמו). ולכן לא שייכת חזקה דמעיקרא בבעלות, כיוון שלא הבעלות הקודמת ממשיכה (שנאמר שמספק תמשיך) אלא בכל רגע היא בעלות חדשה (הגר"ט קעז ד"ה והנה יש, אך הוא עצמו התקשה בסברא שכל רגע נעשה קניין חדש). והחולקים וסוברים שהיא כן חזקה דמעיקרא יסברו שבעלות היא דין אחד על כל הזמן.

¹ הארכנו בדבריו בערך מוחזק בסעיף "הגדרה" ד"ה החולק.

² אמנם יש אומרים שהוא כן פסיקה ודאית, וכן יש דעה יחידה שהוא אפילו מברר את המציאות, ע"ע מוחזק

בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו ובטעמו וד"ה לגבי ודאותו.

³ הבאנו מחלוקת אחרונים בזה בערך חזקת הגוף בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

⁴ הבאנו את המחלוקת בזה בערך חזקת הגוף בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקה העשויה להשתנות.

(ולדעה שהיא חזקה דמעיקרא, האם היא חזקת הדין או חזקת הגוף - נראה ששאלה זו תלויה בחקירה האם בעלות היא המציאות שהבעלים שולט על החפץ, או רק דין, שחפץ שהאדם עשה בו מעשה קניין - אין לו עליו איסור גזל: אם בעלות היא מציאות, אם כן חזקת מרא קמא, שדנה בספק על הבעלות, היא חזקת הגוף. ואם בעלות היא רק דין, א"כ זו חזקת הדין¹).

(ובשיעורי ר' חיים שמואלביץ (בבא מציעא ו:). חידש שבמרא קמא יש את שני הדינים: החזקה דמעיקרא קובעת שהחפץ לא השתנה ממצבו הקודם, וממילא הוא מוחזק גם עכשיו כפי שהיה מוחזק בעבר. ודייק זאת בלשון הגמרא (בבא מציעא ק.) "ונוקמה בחזקת מרא קמא וליהווי אידך המוציא מחבירו עליו הראיה".

בראיה שהטוען צריך להביא שהוא היה הבעלים הקודם נחלקו הראשונים האם מספיק שישב בה יום אחד (ריטב"א בבא בתרא כח, טור ושו"ע חו"מ קמא, ב"ח בדעת הרמב"ם), או שצריך עדים שהיתה שלו או של אבותיו (רא"ש ונימוק"י בבא בתרא כח, רשב"ם כט: ד"ה עליו, אבן האזל שכנים ב-יח בדעת הרמב"ם). ופירש האבן האזל (שם סוף ד"ה והנה הב"ח) שטעם מחלוקתם הוא האם ישיבת יום אחד בקרקע עושה מוחזק גמור כמו במטלטלין². אך אם אין לטוען את הראיה הזו - המחזיק אפילו יום אחד יהיה נאמן (שקנאה ממנו) מדין הפה שאסר (ריטב"א רא"ש ונימוק"י בבא בתרא כח).

פרטי הדין

מטלטלין, גם בהם מרא קמא מועיל כשאין מוחזק, כגון כשהם בסימטא או ביד שלישי (אך כשיש מוחזק במטלטלין הוא עדיף ממרא קמא³) (משנה למלך טוען ונטען טו-ט בדעת הרמ"ה וכן דעת עצמו, שיעורי יושר ה-א ד"ה ובזה, שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ג ד"ה וטעם, חזון איש קידושין סד-ה בסופו. והחקרי לב י"ד רכ (ק"ט. ד"ה ומ"מ דברי הר"מ) הביא לכך ראיה מהגמרא בבא מציעא ק. "ונוקמה אחזקת מרא קמא". אמנם המשנה למלך שם כתב שנראה לו בדעת הר"ף והרמב"ם שאין מרא קמא במטלטלין (ולשיטה זו, מה שבקרקעות המרא קמא גובר ובמטלטלין המוחזק גובר - לא נצטרך לחלק שמוחזק במטלטלין חזק יותר⁴, אלא פשוט במטלטלין אין כלל מרא קמא)).

לא צריך בכלל לטעון שהוא הבעלים. ולדעה שמוחזק כן צריך טענה⁵ זו הוכחה שאינו מטעם מוחזק⁶ (קובץ שיעורים כתובות רעג).

התופס מן ההפקר נעשה מרא קמא (תקפו כהן יט).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה⁷.

חוזק

ברי נגד מרא קמא, נחלקו בזה הראשונים: הרמב"ן והטור כתבו שמרא קמא עדיף, והראב"ד כתב שברי עדיף (קונטרס הספיקות א-ז, והקובץ הערות ל-ט הביאו והאריך בזה).

ריב או מיגו נגד מרא קמא - תלוי בשאלה האם הוא מוחזק או חזקה דמעיקרא⁸, שהרי בפשטות מוחזק עדיף מהם ("אין הולכין בממון אחר הרוב", "מיגו להוציא לא אמרינן"),

¹ הארכנו בחקירה זו ובנפק"מ שלה בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

² בערך מוחזק בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה בקרקעות) הבאנו מחלוקת ראשונים האם יש מוחזק בקרקע.

³ כדלקמן בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

⁴ כדלקמן בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

⁵ ע"ע מוחזק בסעיף "פרטי הדין" ד"ה צריך טענה.

⁶ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) שנחלקו בזה.

⁷ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

⁸ הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁹ להלכה, כשמואל. בפרטי דין זה הארכנו בערך אין הולכין בממון אחר הרוב.

וחזקה דמיעקרא פחותה מהם. ובאמת נחלקו בזה (הקובץ שיעורים ח"ב ח והקצוה"ח שהובא בו, וקונטרס הספיקות ו-יא כתב שרוב לא מוציא ממרא קמא)².

ריב או ספק ספיקא נגד מרא קמא - לדעת הנחל יצחק (כה קונטרס תפיסה ע"י שליח ב-ד) דינו כספק, וחולקין³.

מוחזק במטלטלין עדיף ממרא קמא (בבא מציעא ק. "וליצוי ברשות דמאן", ואפילו למאן דאמר שמרא קמא הוא עצמו מוחזק⁴, משום שמוחזק הוא בהווה ומרא קמא בעבר (שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ב ד"ה והא). אמנם ע"פ תירוצו של הרש"ש לקושיית התוס' (בבא מציעא ק. ד"ה וליצוי), מרא קמא במטלטלין עדיף ממוחזק. ויש דעה יחידה שאין כלל דין מרא קמא במטלטלין⁵). אך בקרקעות, גם לדעות שיש בהם מוחזק⁶ - הוא חלש יותר ממוחזק במטלטלין כי הקרקע לא תפוסה בידו (שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ג ד"ה וטעם) ולכן פשוט שמרא קמא עדיף ממנו, וכדי להוציא מהמרא קמא צריך דווקא חזקת שלוש שנים (בבא בתרא כח. במשנה)⁷.

אך כאשר ריב מסייע לחזקת מרא קמא כן מוציאים ממוחזק (קונטרס הספיקות ו-ח).

חזקת שלוש שנים מוציאה ממרא קמא (בבא בתרא כח. במשנה).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, מועילה (תוס' בבא בתרא לב: ד"ה והלכתא. אך בלב המשפט (כה עמוד קצה) כתב שאפשר שלא מועילה, ואפילו לדעות שהיא מוחזק⁸, אע"פ שכל מוחזק מועיל בתרי ותרי⁹, יש לחלק ששאר מוחזק הוא חוסר הכרעה, ולכן מועיל בתרי ותרי, אך מרא קמא הוא הכרעה לתת למי שהממון היה שלו, ולא תועיל, שאינה יכולה להוסיף יותר מהעדים).

בספיקא דדינא - כשאינו ספק במציאות אלא ספק בדין, נחלקו הראשונים:

(א) לרשב"ם (בבא בתרא לב: ד"ה הלכתא) לא הולכים בזה אחר מרא קמא.
(ב) אך לתוס' (שם ד"ה והלכתא) לרא"ש (בבא מציעא פ"ג סוף ב) ולרמב"ם (אבן האזל קניין כג-כ) כן הולכים גם בזה אחר מרא קמא. בטעמם כתב הקהילות יעקב שסוברים שמרא קמא הוא מוחזק ולכן מועיל גם בספיקא דדינא¹⁰ (בבא בתרא כג ד"ה ונראה לבאר, ובדעת הרשב"ם ביאר שסובר שמרא קמא הוא חזקה דמיעקרא), והרעק"א כתב שסוברים שאע"פ שמרא קמא הוא

¹ יש ראשונים שחולקים וסוברים שכן מוציא, ע"ע מיגו להוציא לא אמרינן.

² עיין לקמן בסמוך (ד"ה רוב או ספק ספיקא) בדעת הנחל יצחק לגבי רוב.

³ עיין לעיל בסמוך (ד"ה רוב או מיגו) בדעת הקובץ שיעורים והקצוה"ח לגבי רוב.

⁴ הבאנו מחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁵ הובאה עם החולקים עליה לעיל בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מטלטלין.

⁶ נחלקו בזה הראשונים, הובאו בערך מוחזק בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקרקעות.

⁷ יש שלוש חזקות ממוניות במטלטלין, ודנו האם הן מועילות גם בקרקעות: [א] חזקת מרא קמא - לכ"ע גם בקרקעות, [ב] מוחזק - נחלקו האם מועיל בקרקעות אך לכ"ע הוא חלש יותר מבמטלטלין (ע"ע מוחזק בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקרקעות), [ג] כל מה שתחת יד אדם שלו - לכ"ע אינה בקרקעות (ע"ע חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו, בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקרקעות).

⁸ כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שנחלקו בזה.

⁹ כמו שהבאנו בערך מוחזק בסעיף "כללים" ד"ה בתרי ותרי.

¹⁰ את המחלוקת האם מרא קמא הוא מוחזק או חזקה דמיעקרא הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

חזקה דמעיקרא, לדעתם באמת חזקה דמעיקרא מועילה גם בספיקא דדינא¹ (שו"ת רעק"א מהדורא קמא לז"ה באופן דביסוד).

כשיש ספק האם הוא בכלל מרא קמא, כתב הרא"ש (בבא מציעא פ"א כד) **שיועיל מספק, אך מהנימוק"י משמע שחולק על זה** (בבא מציעא י': בדפיו, וכן הפלפולא חריפתא הקשה על הרא"ש שם).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **חזקת הגוף, חזקת הדין** (שתיהן לא בממונות אלא באיסורין), **מוחזק** (ההוכחה אינה מכך שבעבר הנכס היה שייך לו, כמו חזקת מרא קמא, אלא מכך שהנכס נמצא ברשותו) **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

חזקת נזקין

עיין ערך אין חזקה לנזקין.

חזקת צדיק

עיין ערך חזקת כשרות.

חזקת קרקעות

עיין ערך חזקת שלוש שנים.

חזקת רגילות

עיין ערך חזקת אומדנא.

חזקת שטרך בירי מאי בעי

עיין ערך חוב בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקת שטרך בידי.

חזקת שלוש פעמים

מקרה שקרה שלוש פעמים, אנו אומרים שזוהי דרכו, וכך יקרה גם בעתיד. הגדרה

לדוגמא, שור תם שנגח שלוש פעמים נעשה מועד (בבא קמא כג: במשנה). **שלושה אחים שמתו מחמת מילה, לא ימולו את הרביעי** (יבמות סד:). **וסת של אשה נקבעת בשלוש פעמים** (נידה סג: במשנה).

דינים דומים: בחלוקת החזקות לסוגים השונים ע"ע חזקות שונות (בספיקות).

¹ שהרי נחלקו בחזקה דמעיקרא בספיקא דדינא, כמו שהבאנו בערך חזקת הגוף בסעיף "כללים" ד"ה בספיקא דדינא.

במעמדה הביאו המפרשים שלוש אפשרויות: (א) חזקה דמעיקרא, שכיוון שקרה שלוש פעמים נחשב שזה מצבו, וע"פ זה אנו דנים שכך יהיה גם בעתיד (ייחודי תנאים ואמוראים עמוד רצו). (ב) מדרבנן (כך נטה לומר קונטרס החזקות לבעל שמן רוקח ב). (ג) שני דינים: גם סברא שכך טבעו, כגון שדרכו של השור להיות נגחן (בירור המציאות), וגם גזיה"כ שדיני מועד חלים רק לאחר שלוש נגיחות (הנהגה) (רשימות שיעורים של הגר"ד בבא קמא ב: על תד"ה ומילתא).

במיתה גם כן מועילה חזקת שלוש פעמים, שסוקלים ושורפים על פיה (ש"ך חו"מ שפח-נז). **במספר המקרים** נחלקו התנאים האם צריך שלוש פעמים או שמספיקות פעמיים (יבמות פרטי הדין סד:).

כשלא מסתבר לומר שזו דרכו, אלא שאלה סתם מקרים נפרדים, אינה חזקה. ולכן בווסתות לכו"ע החזקה רק מדרבנן (מקור חיים תסז-ה).

ערכים קרובים: חזקות שונות (בספיקות), חזקת שלוש שנים.

חזקת שלוש שנים

אדם שנמצא בקרקע שלוש שנים והבעלים הקודם לא מחה בו (הסוגיות בבבא בתרא פרק ג). **לדוגמא**, ההוא דאמר ליה לחבריה מאי בעית בהאי ביתא, אמר ליה מינך זבינתיה ואכלתיה שני חזקה (בבא בתרא ל).

נקראת גם חזקת קרקעות.

במקורה ובמעמדה נחלקו הראשונים והאחרונים לשש שיטות (שיטות א וז הן הידועות יותר): (א) חזקת אומדנא מכך שלא מיחה, שאם הקרקע היתה שלו היה מוחה. ורק תוך שלוש שנים לא מועילה משום שיש נגדה טענת "אחיוי שטרך", שהרי אנשים שומרים את שטרותיהם שלוש שנים (רמב"ן בבא בתרא מב, ולולא טענת אחיוי שטרך היתה צריכה להועיל מייד כמו מוחזק במטלטלין (ריטב"א בבא בתרא כט. ד"ה אלא)). (ב) בדומה לזה יש שכתבו שהיא אכן סהדי שאם לא מכר היה מוחה במחזיק (תוס' בבא מציעא קי. ד"ה אמר ליה).

(ג) חזקת אומדנא משום שמיחה רק לאחר שלוש שנים נראה כמערס, שחיכה שהמחזיק יאבד את שטרו (רשב"א בשיטה מקובצת בבא בתרא כט).

(ד) משום חזקת לא חציף איניש (הגאון ר' מרדכי יהודה הלוי פרום בדעת הרמב"ם, הובא בניצני ארץ יח עמוד 171), כמו חזקת לא חציף איניש דגזר דיקלא דלאו דיליה, ולא חציף איניש למיכל פירי דלאו דיליה (בבא בתרא לג:).

(ה) תקנת חכמים, משום שהקונים מאבדים את שטרות הקניה תקנו להם חכמים את חזקה זו (או שתיקנו שהמערער ימחה - רבינו יונה כט. ד"ה אלא), כדי שלא יפסידו (רא"ש ונימוק"י בבא בתרא כח, קצוה"ח קמ-ב. אך בשיעורי רבינו אבי עזרי (בבא בתרא כח. ה סוף ד"ה ומעתה נראה) ביאר בדעת הנימוק"י שאינה תקנת חכמים, אלא שחכמים קבעו מה נחשב מחזיק כדרך שהבעלים מחזיקים בשלהם).

(ו) תקנת חכמים גורמת לחזקת אומדנא, שכיוון שחכמים תיקנו את החזקה, ממילא היה צריך למחות כדי שהמחזיק לא יזכה בה מתקנת החכמים, ומכך שלא מיחה זו אומדנא שמכרה לו (שער משפט קמ-ג בסופו, קהילות יעקב בבא בתרא י-ג).

גט אשה, החזקה מועילה בו, שסומכים על גט ששייך לאשה מדין חזקת שלוש שנים (גיטין בדינים שונים כ:).

כל חזקה שאין עימה טענה אינה חזקה (בבא בתרא מא. במשנה). ובטעם לזה מצאנו שלוש דעות:

(א) לשיטה שחזקה היא אומדנא מכך שלא מיחה¹ - האומדנא הזו אינה הוכחה גמורה (ולכן לשון הרמב"ן היא "רגליים לדבר"), וצריך טענה בשביל לחזק אותה (מנחת אשר בבא בתרא יח-ב ד"ה ולהנ"ל).

(ב) לשיטה שחזקה היא תקנת חכמים ללקוחות שלא יפסידו² - כיוון שכל התקנה נועדה לטובת הלקוח, תקנו רק במקרה שהלקוח עצמו טוען (מנחת אשר בבא בתרא יח-ב ד"ה וכעין).

(ג) אך הקהילות יעקב נשאר על כך בצ"ע (בבא בתרא יז-ג, הובא במנחת אשר בבא בתרא יח-ב ד"ה וכעין).

שבועת היסת - נחלקו הראשונים האם המחזיק צריך גם להישבע שבועת היסת (שא"פ שאין נשבעים על הקרקעות - שבועת היסת כן נשבעים): לריטב"א לא נשבע, כיוון שהחזקה עומדת במקום עדים או שטר (וכשיש עדים או שטר אין צריך להישבע), ולרמב"ם צריך להישבע (ריטב"א בבא בתרא כח. ד"ה וכל, והביא את הרמב"ם). וגם הרמב"ם מצריך שבועה רק כשהמערער בא בטענת ברי (ריטב"א שם בשם הרשב"א).

בסעיף זה נדון בחזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה³.

מרא קמא, חזקת שלוש שנים מוציאה ממנו (בבא בתרא כח. במשנה). ואדרבה, כל מה שצריך את חזקת שלוש שנים הוא דווקא כשיש מרא קמא, שאם לא כן מספיקה גם ישיבת יום אחד בקרקע (ריטב"א רא"ש ונימוק"י בבא בתרא כח, רשב"ם כט: ד"ה עליו).

ערכים קרובים: אין חזקה לנזקין, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו, חזקת שלוש פעמים, חזקת תשמישין, מוחזק, מחאה, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה⁴, בירור והנהגה, ודאי וספק).

חזקת תשמישין

המשתמש בנכסי חברו והוא לא מיחה בו, פוסקים ששימוש זה יהיה כבעלותו של המשתמש (הסוגיא בבבא בתרא נח:).

לדוגמא, המים מגגו נשפכים לחצר חברו (בבא בתרא ו.), פתח חלון לנכסי חברו (בבא בתרא נח:).

מקורה מסברא מקור וטעם

טעמו הוא שמסתבר שהקנה לו את השימוש או שמחל לו עליו (תלוי במחלוקת האם צריך לטעון שהקנה לו⁵). וזה בירור המציאות האמיתית.

¹ הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

² הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

³ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

הזמן שצריך להשתמש בשביל החזקה - נחלקו בו הראשונים לשלוש דעות:

- (א) שלוש שנים (ריב"ם בתוס' בבא בתרא כג. ד"ה והא).
 (ב) שלוש שנים יום (יד רמ"ה בבא בתרא ו. אות נט, ראב"ד שכנים ז-ז).
 (ג) מייד (רמב"ם שכנים ח-א)².

טענה, דהיינו האם המחזיק צריך לטעון שקנה את השימוש - גם בזה נחלקו הראשונים. ואין קשר בין המחלוקת הזו למחלוקת דלעיל (בסמוך) האם צריך שלוש שנים או שמועילה מייד, כך שיש בזה ארבע דעות:
 (א) צריך גם שלוש שנים וגם טענה (ר"י).
 (ב) צריך שלוש שנים אך אין צריך טענה (ריב"ם בתוס' בבא בתרא כג. ד"ה והא).
 (ג) מועיל מייד אך צריך טענה (רש"י בבא בתרא ו. ד"ה תוס' אחזיק).
 (ד) מועיל מייד ואין צריך טענה (נימוק"י שם בשם הגאונים).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות.

כשיש ספק האם בכלל יש לו חזקת תשמישין, הנימוק"י (בבא בתרא ו:) כתב שהשתמש נחשב מוחזק, והבעלים הקודם הוא המוציא מחבירו ועליו להביא ראיה. והרמב"ם (שכנים ח-ז בסופו) כתב שהמחזיק צריך להביא ראיה שהבעלים הקודם סייע לו או ראה ולא מיחה.

ערכים קרובים: אין חזקה לנזקין, חזקת שלוש שנים.

חטא כדי שיזכה חברך

עייני ערך אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך.

חיבת הקודש

גם דבר שאינו מקבל טומאת אוכלין, אם הוא של קדושים כן יקבל טומאה.

לדוגמא, אוכל שלא הוכשר, כגון חלק מהמנחה שלא נגע בה השמן (פסחים כ. ורש"י שם ד"ה צריך). וכן דבר שאינו אוכל כלל, כגון עצים ולבונה (פסחים כד:).

מקורה מהפסוק "והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל באש ישרף, והבשר כל טהור יאכל בשר" (ויקרא ז-ט), ודורשים "והבשר" - לרבות עצים ולבונה שמקבלים טומאת אוכלין, ואע"פ שאינם בני אכילה חיבת הקודש מכשרתן להיחשב כאוכל (חולין לו:).

באופן הדרישא מהפסוק הביא רש"י שלושה פירושים:

- (א) התיבה "והבשר" הראשונה מיותרת (רש"י פסחים כד: ד"ה והבשר למה לי).
 (ב) האות וא"ו של "והבשר" הראשונה מיותרת (רש"י פסחים כד: ד"ה והבשר כל טהור, בפירושו השני).
 (ג) התיבה "והבשר" השנייה מיותרת, שהרי כבר מתחילת הפסוק דן בבשר (רש"י חולין סוף לו: ד"ה והבשר).

¹ כדלקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה טענה.

² עייני לקמן בסמוך (ד"ה טענה) מחלוקת נפרדת האם צריך טענה.

במקור הדין נחלקו הראשונים: לרש"י (זבחים מו: ד"ה לפסולא) הוא מדרבנן והפסוק הוא אסמכתא, ולתוס' (זבחים לד. ד"ה ואפילו) ולרמב"ם (מנחת חינוך קמה-א [ו]) הוא מדאורייתא, בין לגבי האיסור להקריבה ובין לגבי האיסור לאוכלה (קובץ שמועות חולין כד), אלא שאין עליה מלקות (תוס' שם).

בטעמה חקרו האחרונים האם חיבת הקודש מחשיבה את הקודש כאילו שהוא אוכל (והיא טומאת אוכלין), או שהקודש מקבל טומאה אע"פ שאינו אוכל (והיא טומאה מחודשת) (קובץ שיעורים פסחים סה מביא מחלוקת ראשונים ודן בה. ברכת אברהם פסחים יט. חיבת הקודש ב ד"ה והנה).

ור"ח חידש שהטעם שחיבת הקודש מכשירה הוא שתאוות האדם לקודש משווה את הדבר כאילו הוכשר (פסחים כ. בשליש הראשון).

הקדושה - חיבת הקודש לא נאמרה בקודשי בדק הבית אלא בקודשי מזבח, וגם בהם נאמרה רק לאחר שקדשו קדושת הגוף בכלי שרת (בבא קמא עז. ד"ה פרה (הראשון) בשליש הראשון).

במשקין לא מועילה חיבת הקודש, משום שהיא נלמדת מהפסוק "והבשר וגו'", ולכן מועילה רק בדבר שדומה לאוכל שהוא עב וקשה, כגון עצים ולבונה (תוס' חולין לו: ד"ה עצים).

ערכים קרובים: הכשר לקבל טומאה, הקדש, טומאה, קרבנות. ערכים קרובים

חיה (בנאמנות)

עיי' ערך בעל המקח דיין וחיה.

חיוב מיתה

עיי' ערך מיתה.

חילול הקדש

עיי' ערך פדיון הקדש בסעיף "חילול".

חילול השם

עיי' ערך קידוש השם וחילול השם.

חינוך

קטן חייב לקיים מצוות כדי שיתחנך לקיימן כשיגדל (הסוגיא בסוכה מב.). הגדרה

בערך זה נדון בחיוב קטן מדרבנן. בפטורו מדאורייתא ע"ע קטן.

לדוגמא, קטן היודע לנענע חייב בלולב, להתעטף חייב בציצית, לשמור אביו לוקח לו תפילין, לדבר אביו מלמדו תורה (סוכה מב.).

מקורו מדרבנן (חגיגה ד, סוכה כח; ומדאורייתא חייב לחנכו רק במצוות תלמוד תורה, מהפסוק (דברים יא-יט) "ולמדתם אותם את בניכם" (משך חכמה בראשית יח-יט ד"ה כי). והוסיף שזה הטעם שחייב לחנך את בנו אך לא את בתו (נזיר כט). - שהוא כמצוות תלמוד תורה).

אך יש לכך כמה אסמכתאות מפסוקים:

- (א) "יראה כל זכורך" (שמות כג-ז ובעוד מקומות) לגבי עולת ראייה (חגיגה ד).
 (ב) "כל האזרח בישראל ישבו בסוכות" (ויקרא כג-מב) לגבי סוכה (סוכה כח).
 (ג) הרמב"ם (רמב"ם מאכלות אסורות יז-כח) הביא את הפסוק "חנוך לנער על פי דרכו" (משלי כב-ו), אך הוא דברי קבלה (משך חכמה בראשית יח-יט ד"ה כי).
 (ד) "כי ידעתי למען אשר יצווה את בניו ואת בתו אחריו" (בראשית יח-יט) שהיא מצוות עשה (משך חכמה בראשית יח-יט ד"ה כי. והוסיף שבפסוק זה משמע שמצווה גם על הבנות).

על מי חלה מצוות חינוך - לרש"י החיוב על אביו, אך הקטן עצמו אינו מחוייב אפילו מדרבנן (ברכות מח. ד"ה עד), ולתוס' הקטן עצמו מחוייב מדרבנן (שם ד"ה עד).

במהות המצווה חקרו האם היא חלק מכל מצווה, או שהיא מצווה בפני עצמה. למשל, החיוב לחנכו ליטול לולב - האם היא מצוות לולב, שחכמים חידשו שגם קטן חייב בלולב, או שאינה מצוות לולב, אלא מצווה נפרדת - מצוות חינוך, שחכמים חידשו מצווה בפני עצמה (ברכת אברהם סוכה ב: סי' "חינוך למצוות" ב, עיון בלומדות ב "מצוות חינוך").

מצווה שיתכן ולא יהיב בה כשיגדל, כגון קריעה (שיתכן ולא ימותו קרוביו בחייו) ונזיר (שיתכן ולא ידור בנזיר) - יש מי שחידש שאין בה דין חינוך. אך המנחת חינוך דחה את דבריו (מנחת חינוך רסד-ט [לד], והביאו שם).

חינוך למצוות ציצית - ביאר הברכת אברהם (סוכה מב. סי' "חינוך לציצית" ב) שהמצווה היא לחנכו לקיים את מצוות ציצית, ולא רק לחנכו שלא לבטלה.

אב, נחלקו הפוסקים האם גם היא חייבת לחנך את בנה, או שרק האב מחוייב בכך, ויש בזה שלוש דעות (שדי חמד ח"ב ח-נט עמוד 404):

- (א) אם חייבת לחנך את בנה.
 (ב) אם פטורה מלחנך את בנה (מגן אברהם שמג-א. ותרומת הדשן הסתפק האם חייבת, הובא בפרי מגדים או"ח אשל אברהם שמג-א).
 (ג) אם פטורה מלחנך את בנה, אך כשהאב מת האם חייבת.

זמן מצוות חינוך על האב הוא עד י"ג שנה ושתי שערות, ומכאן ואילך אין חייב לחנכו (פרי מגדים או"ח אשל אברהם שמג-א).

בפרטי חיובו נחלקו הראשונים והאחרונים האם הקטן חייב לקיים את המצווה עם כל פרטיה כגדול, או שמספיק שיעשה את מעשה המצווה גם ללא פרטיה (ריטב"א סוכה ב: ד"ה אר"י: צריך את כל פרטיה, אך מביא שיש חולקים על זה). ונפק"מ האם אפשר לתת לקטן ליטול לולב שאול ביום הראשון של סוכות, שהרי גדול לא יוצא בזה ידי חובה, אך את מעשה המצווה עצמו כן עשה (משנה ברורה תרנח-כח מביא מחלוקת אחרונים).

ערכים קרובים: לאפרושי מאיסורא (בשאר בני אדם שאינם בנו), קטן (לגבי פטורו מדאורייתא).

ערכים קרובים

חלב

הגדרה **אסור לאכול חלב (בעין שומן) של בהמה טהורה** (הסוגיות בחולין פרק ז).

בפירוש "חלב" נחלקו הראשונים: הרמב"ן (ויקרא ג-ט בתחילתו) סובר שבלשון הקודש "חלב" הוא האסור ו"שומן" הוא המותר. אך רש"י (חולין מה: ד"ה כל חלב) סובר שבלשון הקודש השם "חלב" כולל גם את האסור וגם את המותר, ורק בלשון חכמים מכנים "שומן" את המותר.

מהותו של חלב (האסור) שונה ממהותו של שומן (המותר), שהם שונים בטבעם (רמב"ן ויקרא ג-ט ד"ה ואם כן), ואדם בקי יכול לברר אם החתיכה היא חלב או שומן (רש"י כריתות יז: ד"ה אפשר).

מקור וטעם **מקורו מהפסוקים** (ויקרא ז-כג, כד) "כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו. וחלב נבילה וחלב טריפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו" ומהפסוק (ויקרא ג-יז) "כל חלב וכל דם לא תאכלו".

בטעם האיסור חידש החינוך שהוא להרחיק מאיתנו מאכלים מזיקים (קמז ד"ה כבר).

מהות האיסור הוא ההנאה שהגיעה לאדם (תוצאה), ולא המעשה שהאדם עשה (פעולה)¹ (הגר"ש שקאפ יבמות לז ד"ה וע"כ, קובץ שיעורים ח"ב כג-ו).

במניין המצוות נמנית כמצווה אחת, אע"פ שאזהרתה נכפלה (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה קפה).

פרטי הדין **חלב חיה מותר**. וביאר הגר"ח שהחילוק בין חלב חיה לחלב בהמה אינו בחלב עצמו (האם הוא חלב בהמה או חלב חיה), אלא בבהמה והחיה כולה (האם היא חיה או בהמה) (הגר"ח על הרמב"ם שחיטה יב-ד"ה והנראה).

בקרבנות - יש מהחלבים שקרבים לגבוה. המגיד משנה (מאכלות אסורות ז-ה) כתב שכל החלבים הקרבים לגבוה חייבים עליהם כרת, וכל אלו שאינם קרבים לגבוה אין חייבים עליהם. אך הרמב"ן (ויקרא ג-ט ד"ה ואם כן) כתב שאין הדבר תלוי בקרבנות אלא בשמו, שכל הנקרא חלב נאסר אע"פ שאינו קרב (כגון החלב שעל הטחול), וכל שאינו נקרא חלב מותר אע"פ שקרב (כגון אליה).

שליל - שחט בהמה ונמצאת כשרה, ונמצא בתוכה שליל חי ששלמו לו חודשיו, שדינו שניתר בשחיטת אימו ואין צריך שחיטה - הרמב"ם (מאכלות אסורות ז-ג) כתב שחלבו אסור וחייבים עליו. אך רוב הראשונים כתבו שחלבו מותר, שנאמר (דברים יד-ו) "וכל בהמה וגו' אותה תאכלו", ודורשים: מכל בבהמה תאכלו (ראב"ד שם, מנחת חינוך קמז-א [ה]).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** בשר אדם, בשר בחלב, דם, טריפה, נבילה.

¹ בגדיהם של איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.

חלה

מצווה להפריש חלה מהעיסה וליתנה לכהן (בדיניה מאריכים בכל מסכת חלה). הגדרה

דינים דומים: הרבה מדיני חלה שווים לדיני תרומה¹, כגון: זר חייב עליה מיתה במזיד וחומש בשוגג, חלה תרומה ותרומת מעשר מצטרפות לכזית, יש בה שאלה, מי שיכול לתרום יכול להפריש חלה, ועוד. וכן חלה נקראת "תרומה" (מנחת חינוך שפה-א [א] ד"ה מצוות).

מקורה מהפסוק "ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה" (במדבר טו-כ). מקור וטעם

במהותה נחלקו הראשונים האם היא רק דיני ממונות (ליתן לכהן), או שיש בה שני דינים - גם ממונות (ליתן לכהן) וגם איסורים (להתיר את העיסה)² (עיון בלומדות ז: ר"ת - רק ממונות, יראים - שני הדינים).

חלקי המצווה הם שניים (מהר"ץ חיות גיטין כ. על תד"ה דילמא (לגבי תרומה)):
(א) ההפרשה - להפקיע את איסור טבל, ולזה מספיק להפריש כלשהו.
(ב) הנתינה (לכהן או ללוי) - ולזה צריך שיעור.

ונחלקו המפרשים האם למנות את שני החלקים הללו כמצווה אחת (רמב"ם וחינוך, דן בדבריהם המנחת חינוך שפה-א [א] ד"ה והנה (לגבי מעשר ראשון), תמב-א [א] ד"ה והנה אף (לגבי מעשר שני), שפה-א [יא] (לגבי חלה)), או לחלקם לשתי מצוות נפרדות (רמב"ן שהובא במנחת חינוך שם. מהר"ץ חיות גיטין כ. על תד"ה דילמא (לגבי תרומה), והביא שכך כתב גם הרמב"ן הנ"ל, תוס' ר"ד קידושין סוף פרק ב, נודע ביהודה מהדורא תנינא יר"ד רא).

בהפרשה ביאר הגר"ח שמצווה שיופרש מהחלה (המצווה בחפצא), ולא שהבעלים יפריש (מצווה בגברא). ולכן שותפין צריכים להפריש אפילו אם לכל אחד מהם בנפרד אין שיעור (המידות לחקר ההלכה יד-לג בשם הגר"ח).

בהגדרת העיסה חידש הרוגאצ'ובר שהיא מציאות אחת שנוצרה מהקמח והמים (פנים חדשות), ולא חיבור של קמח ומים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חלה (אות כח)).

אי אפשר להפרישה מקמה. וחקר הגר"א וסרמן האם הוא דין בחיוב חלה (וגם שיריים לא יכולים להיעשות מקמה), או בקריאת שם חלה (שקמח אינו יכול להיעשות חלה, אבל שיריים היו יכולים להיות חלה, ורק א"א משום שא"א להפריש מהם) (קובץ ביאורים גיטין לח).

גוי - אם גוי גלגל את העיסה - היא פטורה מחלה. וכתבו האחרונים שצריך שישראל יגלגל כדי להתחייב, ולא שאם הגוי גלגל פוטר (עיון בלומדות טו). אנשים

הקדש - אם הגלגול היה בבעלות הקדש - העיסה פטורה מחלה. וכתבו האחרונים שבעלות ההקדש פוטרת מהחלה, ולא שבעלות החולין מחייבת בחלה (עיון בלומדות טו).

ערכים קרובים: ביכורים, דמאי, חדש, טבל, נטע רבעי, עציץ, ערלה, תרומות ומעשרות. ערכים קרובים

¹ ע"ע תרומות ומעשרות.

² בדינים רבים חקר האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

חלויות

הגדרה שם כללי לכל החלת דין על הפין.

בערך זה נדון בכלל דיני החלויות. לגבי כל חלות - קניינים, קידושין, נדר, לשמה ועוד - ע"ע. לגבי החילוק בין חלויות מכח האדם לחלויות מכח המעשה והנפק"מ ביניהן ע"ע חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

בדיני קניינים, קידושין, גירושין, הפקר, הקדש, איסורים, מצוות ועוד.

לדוגמא, במכירה - הקניין חל על החפץ, בשחיטה - ההיתר חל על הבהמה.

מקור - המושג "חלות" לא נזכר בגמרא ובראשונים, אלא רק בראשי הישיבות. מקור וטעם

כל דין חל ע"י מעשה מפוייב, כגון: קניין - ע"י מעשה הגבהה, שחרור עבד - ע"י נתינת שטר השחרור, מומר - ע"י חילול שבת (וכמו כן כל דבר בעולם נעשה ע"י פעולה (המידות לחקר ההלכה א-א). לדוגמא, אור נעשה ע"י הדלקת הנר). ונחלקו לגבי כל המעשים מתי בדיוק נעשית התוצאה - ברגע הפעולה ממש או רגע לאחריה, למשל לגבי קניין - האם חל ברגע ההגבהה או רגע לאחריה. וארבע דעות בעניין זה:

(א) התוצאה נעשית מייד ברגע הפעולה (מפענח צפונות י-א בשם הרמב"ם במילות ההיגיון: אור השמש בא באותו הרגע של השמש).

(ב) רגע אחרי הפעולה (ירושלמי יומא ג-ו).

(ג) מעשים גשמיים נעשים לאחר הפעולה, ומעשים רוחניים באותו הרגע (מפענח צפונות י-ב-ה).

(ד) מעשה חיובי נעשה רגע אחרי, אך שלילת מעשה נעשית באותו הרגע (כגון גיטו וידו באין כאחת, שגם לפני שחרורו יש לו יד, אלא שרשות רבו מעכבת, וצריך רק לשלול את הרשות הזו) (המידות לחקר ההלכה א-ה ואבני נזר א"ח כב-ט).

והנפק"מ ממחלוקת זו יהיו בכל המקרים שבהם אנו דנים על רגע המעשה עצמו האם כבר חל הדין או שעדיין לא:

(א) גיטו וידו באין כאחת - שמועיל ומשתחרר, מוכח שהתוצאה - השחרור - נעשית מייד ברגע הפעולה - קבלת הגט, שאל"כ אין לו בכלל יד לקבל את גיטו. והמחלקים בין גשמיות לרוחניות יבארו שזהו מעשה רוחני, וכן המחלקים בין חיוב לשלילה יסבירו שזוהי שלילה, שצריך רק לשלול את רשות רבו¹. ויש מי שכתב שדין גיטו וידו הוא גזירת הכתוב² (אור גדול נג ד"ה ועוד נראה, ומעין זה כתב אבן האזל (גירושין ו-יב ד"ה ונראה דהנה) שדין גיטו וידו הוא חידוש).

(ב) מעשה שהעושהו פוסל את עצמו - כגון: עדים שחתמו על שטר שיש בו ריבית ועברו בכך על לאו "לא תשימון עליו נשך" ונפסלו לעדות - איך השטר כשר, השוחט בשבת ונעשה בכך מומר - כיצד השחיטה הזו כשרה, עדים בקידושין כאשר המקום אסור בחרם את מי שיהיה עד בקידושין - האם הקידושין הללו כשרים. ובכל המקרים הללו הספק הוא האם הפסול חל כבר ברגע המעשה ולכן המעשה לא יועיל, או שהפסול חל רק לאחר המעשה וא"כ המעשה עצמו עדיין כשר (קצוה"ח נב-א).

¹ כדלעיל ד"ה כל דין, אות ד.

² ע"ע באין כאחת.

הא בהא תליא ותרת דסתר - המידות לחקר ההלכה (ב-ב) האריך בסוגיית חליות שתליות בעצמן, והם שני סוגי מקרים: שהחלות נגרמת ע"י עצמה ("הא בהא תליא"), ושהחלות פוקעת ע"י עצמה ("תרת דסתר"), ונביא לכך דוגמאות להסבר: (א) הא בהא תליא - המקדש אשה על מנת שהיא צדיקה (שלא תעבור עבירה בחצי שנה הקרובה), נדרה שלא לאכול בשר, הפר לה, ואכלה: אם נאמר שמקודשת - א"כ הוא בעלה והפרתו מועילה, וא"כ לא עברה עבירה באכילתה והיא צדיקה, ומקודשת. אך מאידך גיסא אפשר לומר שאינה מקודשת, וא"כ אינו בעלה והפרתו לא מועילה, וא"כ עברה עבירה ואינה צדיקה, ואינה מקודשת (דוגמא נוספת: גוי שמל את עצמו לשם גירות - אם נאמר שהוא גר, א"כ מילתו כשרה והוא גר. אך מאידך אם נאמר שאינו גר, א"כ מילתו פסולה ואינו גר (מנחת חינוך ב-ג [נד] ד"ה ונראה)).¹

תלוי בעצמו

(ב) תרת דסתר (נקרא גם גלגל החוזר (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ה ד"ה ומהגר"ש)) - אותו המקרה, אך בעניין גירושין: גירשה על מנת שהיא צדיקה, נדרה, הפר לה ואכלה: אם נאמר שמגורשת, א"כ הפרתו לא מועילה, אינה צדיקה, וא"כ אינה מגורשת. אך אם אינה מגורשת, א"כ הפרתו מועילה, וא"כ היא צדיקה, ומגורשת (דוגמא נוספת: עדים שהעידו על קידוש החודש, ובאו עדים והזימום, אך המזימים נעשו גדולים בדיוק בראש החודש הזה - אם נאמר שהחודש מקודש, א"כ המזימים גדולים והזימום והחודש אינו מקודש. אך מאידך אם נאמר שאינו מקודש, א"כ המזימים קטנים ולא הזימום והחודש כן מקודש (מנחת חינוך ד-ג [טו] ד"ה עוד אני מסתפק)).² לגבי שני סוגי המקרים הללו מסקנת המידות לחקר ההלכה (שם) שהמעשה לא קיים, כיוון שכל סיבה צריכה להיות מושלמת ולא קשורה למסובב שלה (והאריך שם עוד בדוגמאות רבות מחליות שונות, וכן דנו בזה גם המנחת חינוך ד-ג [יד] ד"ה ונסתפקת, הגר"ש שקאפ קידושין כא ד"ה ונאמר, חידושי ר' שמואל נדרים ו-ה ד"ה ומהגר"ש, והקובץ שיעורים בבא בתרא תקעט).

כל החליות מתחלקות לכח האדם וכח המעשה, ע"ע חליות מכח האדם וחליות מכח המעשה.

פרטי הדין

ערכים קרובים: באין כאחת, דינים התלויים בזמן, דעת, חליות מכח האדם וחליות מכח המעשה, כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו, למפרע, מילי לא מימסרן לשליח, ממון ואיסור, שליחות, תנאי, (ובפרטי כל אחת מהחליות - כגון קניינים, קידושין, נדר, לשמה - הארכנו בערכים נפרדים).

ערכים קרובים

¹ וכן דנו לגבי אין שליח לדבר עבירה, במקרה שאם אין שליחות יש עבירה ואם יש שליחות אין עבירה. הובא בערך אין שליח לדבר עבירה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה במקרה.

² ע"פ דין "תרת דסתר" ביאר הגר"א וסרמן את דין מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון, הובא בערך מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון, בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות ב. והעילוי ממיצי"ט ביאר באופן דומה מדוע מיגו להוציא לא אמרין, הובא בערך מיגו להוציא לא אמרין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם. ומעין זה דנו לגבי אין עד נעשה דיין, שהוא תרת דסתר, שאם העדים זוממים ממילא הדיינים פסולים ואם כן אינם עדים זוממים, הובא בערך אין עד נעשה דיין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו אות ב.

חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה

הגדרה חילוק בין חלות שהאדם בעצמו מחיל, לבין חלות שבה האדם רק עושה את המעשה, והתורה מחילה את החלות ממילא (בסוגיא זו האריך קובץ הערות עו, ודנו בזה גם הגר"ח ריש הלכות יבום וחליצה, שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם וד"ה ולענין, הגר"ש שקאפ סוף בבא בתרא בענין א"א דשא"ש א ד"ה ונראה, ודרכי משה דרכי הקניינים ה-ב ד"ה נתבאר).

בדיני קניינים, קידושין, גירושין, הפקר, הקדש, איסורים, מצוות ועוד.

דוגמא לחלות מכח האדם: קניינים, שהאדם עצמו מחיל את הקניין. דוגמא לחלות מכח המעשה: שחיטה, שהאדם רק שוחט את הבהמה וממילא היא ניתרת באכילה.

נקראות גם בשמות אחרים: חלות מכח האדם נקראת גם "חלות ע"י דעת", או סתם "חלות", וחלות מכח המעשה נקראת גם "כח התורה", "ממילא", או "מעשה בלי חלות כלל".

מקור - חילוק זה לא נזכר בגמרא ובראשונים אלא רק בראשי הישיבות. אמנם הנפק"מ מחילוק זה הוזכרו בגמרא (כגון: מילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי¹ (כתובות עד)).

החלוקה כל החלויות מתחלקות לכח האדם וכח המעשה. ונקדים דוגמא, שכל פעולה נפעלת מאיזה פועל - או מאדם, או מהטבע. כגון, כשאדם זורק חפץ למרחק, החפץ נזרק מכח האדם. אך כשאדם עוזב חפץ והוא נופל אע"פ שהאדם הוא זה שעזב אותו, נפילת החפץ היא מכח הטבע ("כח המשיכה"). ונפק"מ מזה, שבכל פעולה הפועל שולט על האופן בו היא נפעלת, ולכן כשאדם זורק חפץ, הוא שולט באיזו מהירות יזרק, לאיזה מרחק, ולאיזה כיוון. אך כשאדם עוזב חפץ מכיוון שלא הוא הפועל אלא הטבע - האדם לא ישלוט על המהירות, המרחק והכיוון. וכך חילקו ראשי הישיבות את כל החלויות (אמנם מצינו חולקים על יסוד זה, כדלקמן בנפק"מ) - יש חלויות מכח האדם, ויש חלויות מכח המעשה:

א) חלויות מכח האדם: קניינים (קובץ הערות עו, חידושי ר' שמואל פסחים עמוד צ), קידושין, גירושין (קובץ הערות עו, הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה), הקדש, נדרי צדקה, מינוי שליחות (שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם), שבועה (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה).
 ב) חלויות מכח המעשה: שחיטה (שהבהמה ניתרת באכילה), עבודת כהנים (קובץ הערות עו), מיתת הבעל (להתיר את אשתו לעולם) (שערי יושר ז-יב ד"ה והנה ביסוד), חליצה, אשת איש שזינתה (איסורה לבעלה) (קובץ הערות עו, וכן הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה), שחיטת קודשים (קובץ הערות עד-ג בסופו), נזירות (שערי יושר ה-כא ד"ה ולענין, חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה), מעילה (הגר"ש שקאפ נדרים ט ד"ה ע"כ, וחידושי ר' שמואל נדרים עמוד ריז), פדיון הבן (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד לו), יאוש (תרומת הכרי רסב ד"ה והנראה), ביטול חמץ (ברכת אברהם פסחים ד: בדעת הרמב"ם), הפקר (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד צ, הגר"ש שקאפ נדרים כב בסופו, וכן משמע מהשערי יושר ה-כג בסופו בדעת הר"ן, וכן משמע מחידושי הגר"ש שקאפ בבא בתרא כט ד"ה ובנדרים), רציעה (מנחת אשר שמות לז-א ד"ה ונראה).

ג) חלויות שנחלקו (או חקרו) האם הן מכח האדם או מכח המעשה: יבום (קובץ הערות עו כתב שהוא כח המעשה (אמנם נשאר לפי זה בצ"ע על ראשונים שהצריכו עדי קיום²). אך ר' חיים מטעלז בבא קמא עמוד פה (ד"ה ונראה דיש לחלק) כתב שהוא כח האדם), נדרים (שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם, חידושי

¹ כמו שביארנו לקמן בסעיף "החילוק" ד"ה נפק"מ אות ב.

² כדלקמן ד"ה נפק"מ אות ו.

ר' שמואל נדרים עמוד כח, חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח (ד"ה ונראה) בדעת הר"ן והמחנה אפרים: כח המעשה. חידושי ר' שמואל שם בדעת עצמו: כח האדם), קידושי ביאה (דרכי משה דרכי הקניינים ה-ט ד"ה ובאמת (ועיין שם ה-ב) כתב שהם כח המעשה. אך הקובץ שיעורים (כתובות רנד) דן האם שייך בהם שליחות, ותלוי בזה¹, לשמה (כגון בגט ובספר תורה) (הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה (לגבי גט): כח המעשה, דרכי משה דרכי הקניינים ה-ב ד"ה לפי וד"ה ויפה (לגבי גט): מחלוקת אמוראים, וכן דן בזה חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד ק. קובץ הערות עו (בכל לשמה, גט, ספר תורה ועוד): מחלוקת ראשונים).

נפק"מ בין חלות מכח האדם לחלות מכח המעשה (קובץ הערות עו):

(א) תנאי - בקניינים, קידושין וגירושין ידוע שאפשר להתנות. אך בשחיטה א"א להתנות שהבהמה תותר רק אם ירדו גשמים (יוצאות מן הכלל הזה הן המצוות, שאע"פ שהן כח המעשה, אפשר להתנות בהן למאן דאמר מצוות צריכות כוונה (מגן אברהם א"ח תפס-ז)).
(ב) שליחות - בקניינים וכו', מכיוון שהאדם הוא השולט, הוא יכול להחליט שאדם אחר יהיה שליח במקומו. אך כהן, למשל, לא יכול למנות ישראל לעבוד בבית המקדש במקומו. וע"פ זה ביאר הקובץ הערות את הכלל שאמרה הגמרא (כתובות עד.) "מילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי"² - שאם אינו בשליחות, זו ראייה שהוא כח המעשה, וממילא לא יועיל בו תנאי³.

(ג) זמן - בקניינים, למשל, אפשר להקנות לעוד ל' יום, משא"כ בשחיטה, א"א לשחוט ולומר שהבהמה תותר רק עוד ל' יום.

(ד) אתי דיבור ומבטל דיבור ולא אתי דיבור ומבטל מעשה - זה נאמר בחליות מכח האדם, אך בחליות מכח המעשה פשוט שלא יכול לחזור בו ולבטל. ולכן גם אם דיבור היה יכול לבטל מעשה, השוחט לא היה יכול לחזור בו משחיטתו.

(ה) אין אדם אוסר דבר שאינו שלו - הוא רק בחלות מכח האדם, אך חלות מכח המעשה - יכול לאסור גם את שאינו שלו.

(ו) כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני - הוא רק בחלות מכח האדם, אך חלות מכח המעשה - מועיל (וכן כתבו גם זכר יצחק ח"א מו (ד"ה אמנם) וקובץ הערות עד-ג).

(ז) עדי קיום - דין זה גם הוא נאמר רק לגבי חליות מכח האדם, כגון קידושין וגירושין שצריכים שני עדים. אך זנות - שאשה שזינתה אסורה לבעלה - לא צריכה שני עדים, משום שהיא מכח המעשה (הגר"ח יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר, קובץ הערות עו-ד, שערי יושר ז-יב ד"ה והנה ביסוד. אמנם נראה שיש חולקים עליהם, שהרי הרוגאצ'ובר הביא טעם אחר לכך שמיתת הבעל לא צריכה עדי קיום⁴, וכן הקובץ הערות עצמו התקשה שם בדעות הראשונים שיבום צריך עדי קיום. וכן יש מי שחידש שאיסור אשת איש שזינתה לבעלה כן צריך עדי קיום (שואל ומשיב קמא רסב, וביביע אומר ח"ב אה"ע ב-ח הביא עוד כמה מקורות לזה). וכן משמע מהאור שמח (אישות י-ב) שחולק על זה, שהסתפק שם בשני ספיקות שונים: האם חופה צריכה עדי קיום, והאם מועיל תנאי בחופה. ולא תלם זה בזה. ולפי דבריהם היה לו לתלותם באותה השאלה - האם חופה היא כח האדם או כח המעשה⁵).

(ח) גדול עומד על גביו - מועיל בחליות מכח המעשה, שכיוון שלא האדם הוא הפועל את הדין, אין את החיסרון שאין לו כח לפעול בעשייתו, אלא רק שאין לו כוונה, ולכן כאשר

¹ כדלקמן ד"ה נפק"מ אות ב.

² בערך תנאי בסעיף "בדינים שונים" (ד"ה מילתא דליתא בשליחות) הבאנו טעמים נוספים לכלל זה.

³ כדלעיל בנפק"מ הקודמת, שבכח המעשה לא מועיל תנאי.

⁴ ע"ע עדי קיום בסעיף "בדינים שונים" ד"ה מיתת הבעל.

⁵ על מנת לבדוק האם יש חולקים על כלל זה - שרק כח האדם צריך עדי קיום - ניתן להשוות בכל חלות בין הגדרתה - האם הם כח האדם או כח המעשה (לעיל בסמוך ד"ה כל החליות), לבין השאלה האם צריכה עדי קיום (בערך עדי קיום בסעיף "בדינים שונים").

גדול עומד על גביו ומלמדו - מועיל. ורק בחלויות מכח האדם, שהוא הפועל את הדין, אין לקטן כח לפעול בעשייתו ואפילו אם גדול עומד על גביו (קובץ הערות עו-ט).
 ט) מחשבה והתרצות - כתב הגרמ"א עמ"א (דרכי משה דרכי הקנינים ה-ב) שכדי שהאדם יחיל חלות בעצמו ("כח האדם") הוא צריך לחשוב ולא מספיק שיתרצה. וכך משמע מהשערי יוסף בכמה מקומות (ז-יב שכתב שצריך שאו הקונה או המקנה יחשוב כדי שאחד מהם יחיל את הקניין. וכן מדבריו שם שבקידושין צריך שגם האשה תחשוב כי גם היא מחילה את הקניין (לשיטתו). וכן מדבריו (ה-כג בסופו) לגבי הפקר לשיטת הר"ן, שכיוון שמספיקה התרצות לא שייך בזה שליחות, כי הוא מידי דממילא, דהיינו כח המעשה).

ערכים קרובים ערכים קרובים: חלויות, שליחות, תנאי.

חלוקת שותפות

שותפין יכולים לסיים את השותפות ולחלק את הנכס ביניהם (הוזכר בבבא בתרא ב.).
בערך זה נדון בחלוקה, לדין השותפות עצמה ע"ע שותפין, ולדין שותפות של יורשים קודם חלוקתם ע"ע תפוסת הבית.

בדיני שותפין ויורשין.

לדוגמא, שותפין בחצר שרצו לסיים את השותפות, חולקים את החצר וכל אחד מהם נעשה בעלים גמור על חציה (בבא בתרא ב.).

במקורה ובטעמה של חלוקת שותפות האריכו המפרשים, ומצאנו בזה ארבע דעות:
 (א) לרשב"א היא מדאורייתא (בשר"ת ח"א תתקנו).
 (ב) לאבן האזל הוא משום שהסכימו משעה שנשתתפו שאם ירצו יחלקו (נחלות ב-ז ד"ה ונראה דזהו, שכנים ב-ז ד"ה ועכשיו).
 (ג) לחזון איש כיוון שלכל שותף קנוי כל הנכס לעניין לעשות בו כל מה שלטובתו, ממילא יכול לחלוק את השותפות, שהרי גם החלוקה היא לטובתו (בבא בתרא סוף סי' ו ד"ה הא).
 (ד) לרא"ש החלוקה היא מדרבנן (בשר"ת צח-ז בסופו).

נכס שאין בו כדי חלוקה, כגון חצר שאין בה ארבע אמות לזה וארבע אמות לזה, אין אחד מהשותפין יכול לכפות את חבירו לחלוק את הנכס (בבא בתרא יא.), אלא יש שתי אפשרויות חלוקה אחרות (בבא בתרא יג.):
 (א) חלוקת זמנים - כגון עבד של שני שותפין שעובד לזה יום אחד ולזה יום אחד.
 (ב) גוד או אגוד - יכול האחד לומר לחבירו "קנה את חלקי ושלם לי מאה זוז, או מכור לי את חלקך ואשלם לך מאה זוז".

ביחס בין שתי חלוקות אלו כתב הרשב"א (בשר"ת ח"א תתקנו) שגוד או אגוד היא החלוקה העיקרית, ועדיפה מחלוקת זמנים, משום שבגוד או אגוד אינו צריך להסתלק מחלקו כלל. ולכן אם אחד השותפין רוצה לחלוק בזמנים וחבירו רוצה גוד או אגוד - שומעים לזה שרוצה גוד או אגוד.

במקור לדינים אלו נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

¹ ע"ע גוד או אגוד.

(א) מדאורייתא אין חלוקת נכס, אך יש חלוקת זמנים וגוד או אגוד, וחכמים לא חידשו דבר (קריית ספר שכנים פרק א).

(ב) מדאורייתא יש חלוקת נכס. ורק חכמים תקנו שלא יחלקו את הנכס כדי שהשותף לא יפסיד מהחלוקה (משום ועשית הישר והטוב), ולכן תקנו חכמים חלוקת זמנים וגוד או אגוד (ש"ת הרשב"א ח"א תתקנו, וכן דעת המרדכי, דן בשתי הדעות הנ"ל בקונטרסי שיעורים נדרים כו-א ד"ה ויש).

(ג) מדאורייתא אין חלוקת נכס וכן אין חלוקת זמנים ואין גוד או אגוד. וחכמים תקנו חלוקת זמנים וגוד או אגוד (ש"ת הרא"ש צח-ז בסופו, והוסיף שגם ביש בה כדי חלוקה - מדאורייתא אין שום חלוקה אלא רק חכמים תקנו לחלוק את הנכס).

(כלומר: באין בה כדי חלוקה יש שני דינים - אין חלוקת נכס, ויש חלוקת זמנים וגוד או אגוד. ונחלקו המפרשים במקור לכל אחד משני הדינים הללו, ויש בזה שלוש שיטות: [א] שני הדינים מדאורייתא, [ב] שני הדינים מדרבנן, [ג] הדין שאין חלוקת נכס - מדאורייתא, הדין שיש חלוקת זמנים וגוד או אגוד - מדרבנן).

במהותן של חלוקת זמנים וגוד או אגוד חקרו האם הן מדין חלוקת שותפין, שגם זה אופן מסויים של חלוקת השותפות, או שהוא דין חדש, ואינו חלוקה אלא סילוק השותפות (קונטרסי שיעורים בבא בתרא ח"י ד"ה ויש לחקור - לגבי חלוקת זמנים, שם אות ב ד"ה ויש לחקור - לגבי גוד או אגוד).

לגבי חלוקת זמנים כתב הקהילות יעקב (בבא בתרא יא ד"ה וכן) שאינה חלוקה באכילת פירות בלבד, אלא היא חלוקת הגוף לזמן, כלומר כל אחד מהם הוא בעלים גמור ביומו.

ערכים קרובים: גוד או אגוד (הארכנו שם בפרטי דינו), חצי עבד וחצי בן חורין, כותל שבין שני שותפין, מתנות שלא הורמו (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה גדר כמי שהורמו) הבאנו דעה שהפרשת תרומה היא חלוקת שותפות), שותפין, תפוסת הבית.

ערכים קרובים

חליפין

מחליפין נכס של הקונה בנכס של המוכר (הסוגיות בבבא מציעא מה. והלאה, בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כז).

הגדרה

נקרא גם קניין סודר (רש"י קידושין ג. ד"ה חליפין), קנו מידו (תוס' כתובות נה: ד"ה מתנת), קנו מיניה (תוס' נדרים כז: ד"ה הלכתא), וכן נקרא סתם "קניין" (תוס' כתובות נה: ד"ה כתובו, רמב"ם מכירה ה-ה).

ובטעם שנקרא סתם "קניין" כתב הפרישה (ח"מ קצ-א) שתי סיבות: משום שזה היה עיקר קניינם (אמנם שיטה מקובצת בכורות יג. אות ג (על הדף) כתב שרגילים לקנות במעות ומשיכה ולא בחליפין), או משום שזה הקניין היחיד שבו כל אחד גם מקנה וגם קונה, שלא כבשאר הקניינים שאחד רק מקנה והשני רק קונה.

דינים דומים: חליפין שווה בשווה¹ - כקניין חליפין, אלא ששני הנכסים שווים זה לזה. ויש כמה חילוקי דינים בין חליפין לחליפין שווה בשווה, ויש אומרים שחליפין שווה בשווה הם מדין חליפין².

קניין כסף³ - כתבו התוס' (גיטין לט: ד"ה משום) שחליפין דומים לקניין כסף, וכל מה שנקנה בקניין כסף נקנה גם בחליפין, חוץ מאשה.

¹ ע"ע חליפין שווה בשווה.

² הובאו עם החולקים עליהם בערך חליפין שווה בשווה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

³ ע"ע כסף (קניין).

מקורו מהפסוק "לקיים כל דבר שלף איש נעלו" (וזאת לפני ישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו) (רות ד-ז): "על הגאולה" - זו מכירה ונחלקו בה האם היא כסף או משיכה, "על התמורה" - אלו חליפין שווה בשווה, "לקיים כל דבר שלף איש נעלו" - זהו סודר (תוס' בבא מציעא מז. ד"ה גאולה, רשב"א קידושין כח בשם ר"ת). וזהו הקניין היחיד המפורש בכתוב, ששאר הקניינים, גם אלו שדאורייתא, אינם מפורשים אלא נלמדים מדרשות (חשק שלמה קידושין כו. ד"ה נקנין).

ויש בזה שלוש שיטות:

- (א) **דאורייתא** (רמב"ן בהשגות על ספר המצוות לרמב"ם סוף שורש ב, מנחת חינוך¹ שלו-א [יב], ארעא דרבנן תקפב (הובא בשדי חמד ח"ב עמוד 406 ד"ה חליפין)).
- (ב) **דרבנן** (רדב"ז בתשובות החדשות תקג, והשדי חמד שם כתב בדעת התוס' שלא פשוט להם שמדאורייתא, דאפשר שהוא דרבנן. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כ-ה ד"ה אם) ותורת הקניינים (ח"א עמוד קמ) דנו האם מדאורייתא או מדרבנן).
- (ג) **מנהג** (דבר אברהם ח"א א).

בטעמו חקרו האם קונה תמורת החפץ השני, או שקונה את החפץ משום שנחשב שגם הוא עשה את מעשה הקניין (כגון משיכה) שחבירו עשה בחפץ השני. למשל, ראובן רוצה לקנות משמעון פרה, ולכן שמעון קונה את הסודר של ראובן במשיכה. וחוקרים האם ראובן קנה את הפרה תמורת הסודר, או שנחשב שראובן משך את הפרה ולכן קנה אותה (רוח אליהו ט).

במקור הקניין ובסוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות)² חקרו רבים האם נתינת הסודר היא תמורת החפץ הנקנה (מדין קניין כסף), או שהיא ראייה לגמירות דעת (מנחת אשר בבא בתרא מב. שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד כב בדעת רש"י: החלפת חפץ בחפץ). ומעין זה חקר בשיעורי ר' שמואל (בבא מציעא ח"א עמוד שט, ומעין זה בתורת הקניינים ח"א עמוד קמג) האם הוא תמורה או מעשה ליצור למקנה גמירות דעת.

וכן חקרו רבים האם הוא מדין קניין כסף או שהוא קניין נפרד (פרי משה קניינים לא-ב, קונטרסי שיעורים קידושין ד, תורת הקניינים ח"א עמוד קמא. תוס' קידושין ג. ד"ה ואשה ורשב"א קידושין כה: ד"ה אמר אביי: קניין בפני עצמו. משנה למלך עבדים ב-א: חליפין אינם כלולים בקניין כסף. תוס' גיטין לט: ד"ה משום: חליפין דומים לכסף, וכל מה שנקנה בכסף נקנה גם בחליפין, חוץ מאשה).

במהותו חידש הברכת אברהם (קידושין קא בדפיו) שחליפין שונה מכל הקניינים, ששאר הקניינים הם מעשה שפועל את הקניין (מעשה שאינו קשור לדיבור), אך חליפין הוא גמר הדיבור שדיברו המוכר והקונה (חיזוק הדיבור), ולכן נקרא "לקיים כל דבר" - לקיים את הדיבור שסיכמו ביניהם.

קניינים החוזרים לבעלים - נחלקו בזה הראשונים:

- (א) **תוס'** כתבו ששכירות שאלה ומתנה על מנת להחזיר אינם נקנים בחליפין (תוס' ערכין כט: ד"ה ולא, ובקידושין כז. ד"ה ומקומו כתבו בלשון "שמא" שכירות לא נקנית בחליפין).
- (ב) **הרא"ש** סובר שכן מועיל (לגבי שאלה - בבא מציעא פ"א סוף סי' לא, ע"פ הבנת הטור ח"מ סוף קצה).

¹ וכן שיטתו שם בעוד הרבה קניינים שהם מדאורייתא, הובא בערך קניינים דרבנן בסעיף "קניינים שונים" ד"ה מחלוקת יסודית.

² את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

(ג) מהטור משמע שבשאלה יש מחלוקת אך בשכירות לכו"ע מועיל (חר"מ סוף קצה). והב"י תמה מדוע חילק ביניהם (חר"מ קצה-ט). והנתי"מ (קצה-יח) הוסיף שהמחלוקת דווקא בקרקע, אך מטלטלין, כיוון שנפחתים הם מכירה, ונקנים בחליפין.

הנכסים הנקנים הם:

מה שנקנה בקניין כסף - כתבו התוס' (גיטין לט: ד"ה משום) שחליפין דומים לקניין כסף, וכל מה שנקנה בקניין כסף נקנה גם בחליפין, חוץ מאשה.

קרקע נקנית בחליפין (גידולי תרומה שער נא ח"ג מוכיח מגמרא ריש בבא מציעא "קני ארעא אנב גלימא"). והרמב"ן (קידושין כח) הביא שיש חולקים על זה, ודחה אותם.

שטר חוב לראב"ד נקנה בחליפין, ולרמב"ן לא (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ו-ב בתחלתו).

טובת הנאה (זכותו של הבעלים לתת מתנות כהונה עניים ומעשרות לכל מי שירצה) לדעה שהיא ממון, חידש השיטה מקובצת שיכול להקנותה רק בכסף אך לא באגב ובחליפין. וביאר ר' שמואל שהטובת הנאה אינה בעין, ואגב וחליפין מועילים רק בדבר שהוא בעין (כמו שמצינו שחליפין לא מועילים במטבע כי אין בו ממש, ושאלה ושכירות לתוס' לא נקנים בחליפין, וכן דנים האם אותיות נקנות באגב) (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קעט (אות קפ)).

קניית עבד עברי - דנו בזה הראשונים והאחרונים. לרוב המפרשים אינו נקנה בחליפין (תוס' קידושין ח. ד"ה ומאי, משנה למלך עבדים ב-א בדעת הרמב"ם, מהרימ"ט קידושין לז שהובא במשנה למלך שם. פני יהושע קידושין יד: והוסיף טעם שאין גופו קנוי והוא כקניין דברים), ורק הנתי"מ (קצה-יח) כתב שכן נקנה.

שחרור עבד עברי - תוס' (קידושין ח. ד"ה ומאי, וכן משנה למלך עבדים ב-א) כתבו שאינו קונה את עצמו בחליפין, ורק מהרימ"ט (קידושין לז ומ, הובא במשנה למלך עבדים ב-א) כתב שאפשר שכן.

עבד כנעני נקנה בחליפין (קידושין כב:).

שחרור עבד כנעני - יש בזה שלוש דעות (טור רסז):

(א) ר"ת סובר שמועיל (וכן הגהות הגר"א על תוס' קידושין ח. ד"ה ומאי, ראב"ד עבדים ה-ג).

(ב) יש אומרים שאינו מועיל (רמב"ם עבדים ה-ג, רא"ש גיטין מ.).

(ג) הרמ"ה (וכן הריטב"א קידושין כב: (ד"ה ואפשר) בלשון "אפשר") כתב שמועיל רק לשחרור מהשעבוד אך לא לאיסורין.

זמנו - זהו הקניין הראשון שהיו ישראל רגילים לקנות בו (מדרש רבה סוף קהלת, ספר החינוך פרטי הדין שלו ד"ה ועוד).

באופן הקניין נחלקו האמוראים האם קונים בכליו של קונה או בכליו של מקנה (בבא מציעא מז.), ולהלכה קונים בכליו של קונה (שם ע"ב, שר"ע חר"מ קצה-ב).

כתב הצפנת פענח שקניין חליפין חל ע"י שהקונה מפסיד את הסודר שלו, ולא ע"י שהמוכר מרוויח את הסודר של הקונה (כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חליפין. ובלשונו: "ע"י

שהמוכר מפסיד את הדבר, נעשה זה תחת הראשון¹. והוסיף שבקניין כסף הוא להיפך, שחל ע"י שהמוכר מרוויח את הכסף, ולא ע"י שהקונה מפסיד¹.

ההפך שקונים בו - הגמרא (בבא מציעא מז.) דנה ע"י אלו חפצים אפשר לקנות בחליפין (דהיינו איזה חפץ הקונה יכול לתת למקנה כדי להחיל את הקניין):

(א) כלי - קונים בו לכ"ע (בבא מציעא מז.).
(ב) פירות (דהיינו כל דבר שאינו כלי) - נחלקו בהם רב ששת ורב נחמן האם קונים בהם (בבא מציעא מז.).

(ג) בהמה חיה - נחלקו הראשונים האם דינה כפרי או ככלי, כיוון שעושה בה את מלאכתו (תוס' קידושין כח: אמצע ד"ה הכי, מאירי קידושין כח. ד"ה ומכל מקום בגמרא וד"ה ומכל מקום גדולי. ורש"י קידושין כח: ד"ה בשר שור) כתב שבהמה חיה "דמי לכלי".

(ד) מטבע - נחלקו בו רב ולוי האם קונים בו בחליפין (בבא מציעא מז.). טעם הדעה שלא קונים בו הוא משום שאין בו (במטבע) ממש (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קעט (אות קפו)).

שליחות - נחלקו בעלי התוס' (קידושין כו. ד"ה ה"ג) האם חליפין צריכים להיות דווקא בפני הקונה ולא ע"י אדם אחר.

עדים - נחלקו הראשונים האם צריך עדים לקניין סודר: יש אומרים שצריך (רשב"ם בבא בתרא מ. ד"ה קניין בפני שניים, ראב"ד והגאון בשיטה מקובצת שם ד"ה וז"ל א"א, תוס' בבא בתרא קמד. ד"ה כהלכתא, ראב"ד על הרמב"ם מכירה ה-ט), ויש חולקים (תוס' בבא בתרא מ. ד"ה קניין, הר"ר יצחק בשיטה מקובצת שם, רמב"ם שם).

ובטעם הדעה שצריך עדים, אע"פ שבשאר הקניינים שבממון אין צריך עדים לקיום הדבר, כתב הראב"ד (בשיטה מקובצת שם) שכיוון שבקניין סודר לא עושה מעשה בגוף הדבר הנקנה (בלשונו: שאין בו שום משא ומתן), ובלי עדים נראה כחוכא וטלולא. והפרי משה (קניינים לא-א ד"ה ובביאור) ביאר בדבריו שהוא סובר שהקניין חל ע"י מעשה הקניין (ולא ע"י הדעת), וכיוון שלא עושה מעשה בגוף הדבר, צריך עדים כדי שיחשב למעשה. אמנם אבן האזל וקרית מלך רב (על הרמב"ם שם) ביארו שהקניין כן חל בגמירות הדעת, וכיוון שבקניין סודר לא עושה מעשה בגוף הדבר הנקנה חסר בגמירות דעת, ולכן צריך עדים כדי שיגמור בדעתו.

העדים נותנים את הסודר. הסמ"ע (על השו"ע ח"מ כג-יד) כתב שמועיל מדין זכין, והט"ז (שם) כתב שהקונה קונה ע"י הסודר שלהם (דן בזה פרי משה קניינים לא-ו). ובחידושי ר' שמואל (גיטין וקידושין עמוד קיח) חקר בזה האם הוא מדין שליחות או מדין עבד כנעני (וכן כתב הקצוה"ח קצה-ט שהוא מדין עבד כנעני).

סודר שאול - למחנה אפרים (חליפין א, והביא מרדכי) לא מועיל, אלא צריך שהסודר יהיה שלו. והב"י (ח"מ קצה) סובר שמועיל משום שאין דרכן של בני אדם להקפיד על כך (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כזה ד"ה מח"א).

לקנות את הסודר - הגמרא (נדרים מח:) דנה האם כאשר המקנה מקבל את הסודר הוא קונה אותו. למסקנה רוב הראשונים (שו"ת הרשב"א ח"ד רב, ר"ן ושאר ראשונים שם) כתבו שאינו קונה, אך יש חולקים וסוברים שקונה לשעה (רשב"א קידושין כו: ד"ה אלא) וכמתנה על מנת להחזיר (ריטב"א חדשים בבא מציעא ז. ד"ה כמאן, הגהות אמרי ברוך בשו"ע ח"מ קצה-ד).

¹ אמנם דנו בזה לגבי קניין כסף, ע"ע כסף (קניין) בסעיף "פרטי הדין" ד"ה באופן הקניין.

שווה כסף נחלקו האחרונים האם מועיל מדין קניין כסף (הגר"ח מעשר שני ח, פני יהושע בבא מציעא מז. על תד"ה גאולה) או מדין חליפין (אבי עזרי אישות גא. דן בזה תורת הקניינים ח"א עמוד נח).

בחזק הקניין כתב הגידולי תרומה (שער נא ח"ג) שיש מעלה לחליפין על קניין אגב - שקונה קרקע, אך יש מעלה לקניין אגב יותר מקניין חליפין - שקונה מטבע. וביאר שכל קניין קונה את הדברים ששייכים בו, ואין להוכיח מקניין אחד על חבירו.

גוי, ר"ת (בתוס' קידושין ג. ד"ה ואשה) כתב שמועיל בו חליפין (לקנות ממנו ולהקנות לו), אך הוא דעת יחיד ורוב הפוסקים חולקים עליו וסוברים שאינו יכול להקנות ולקנות בחליפין (ש"ך ח"מ קכג-ל. וכן המהרשד"ם ח"מ נט חלק על ר"ת, האריך בזה בשדי חמד ח"ד עמוד 407 ד"ה ואם, וכן דן בזה קניין פירות מסכת עבדים פ, פא¹).

ערכים קרובים: חליפין שווה בשווה, כסף (קניין) (לגבי קניית עבד כנעני ע"ע קנייני עבד כנעני, לגבי יציאת עבד כנעני ע"ע שחרור עבד כנעני בסעיף "חליפין").

חליפין שווה בשווה

הקונה והמקנה מחליפים שני נכסים ששווים זה לזה (הוזכר בתוס' בבא מציעא מז. ד"ה גאולה).

דינים דומים: חליפין² (סודר) - כקניין חליפין שווה בשווה, אלא ששני הנכסים לא שווים זה לזה. ויש כמה חילוקי דינים בין חליפין לחליפין שווה בשווה, ויש אומרים שחליפין שווה בשווה הם מדין חליפין³.

מקורו לא הוזכר בגמרא כלל, אלא בר"ת המובא בתוס' (בבא מציעא מז. ד"ה גאולה, מו: ד"ה ופירי וד"ה ולרב נחמן) ובראשונים (שם). והוא נלמד מהפסוק "ועל התמורה" (וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו" (רות ד-ז): "על הגאולה" - זו מכירה ונחלקו בה האם היא כסף או משיכה, "על התמורה" - אלו חליפין שווה בשווה, "לקיים כל דבר שלף איש נעלו" - זהו סודר (תוס' בבא מציעא מז. ד"ה גאולה, רשב"א קידושין כח בשם ר"ת).

בטעמו חקרו בין שלושה צדדים:

א) מדין קניין כסף (פני יהושע בבא מציעא מז. וקידושין כח, דן בדבריו בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כזא ד"ה והנה. שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד כב: אפילו לסוברים שקניין סודר אינו מדין קניין כסף, חליפין שווה בשווה הוא כן מדין קניין כסף).

ב) מדין קניין סודר (פרי משה קניינים לא-ז וכדה חקר בין שני הצדדים הללו, ברכת אברהם בבא מציעא דף רלא בדפיו אות ב ד"ה והנה (בדעת תוס').

ג) קניין נפרד (ברכת אברהם בבא מציעא דף רלא בדפיו אות ב ד"ה והנה (בדעת שאר ראשונים חוץ מתוס'), וכן חילק הר"ף (הביאו הברכת אברהם שם דף רלב אות ד) שסודר הוא מכר כשאר קניינים, שעושה מעשה קניין לקנות על ידו את החפץ, אך חליפין שווה בשווה אינו שהחפץ נמכר בדמים ככל מכר, אלא החלפת חפץ אחד בחבירו.

¹ בערך קנייני גוי בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ישראל שקונה מגוי) הבאנו שהקניין פירות חידש שכל מה שיש קניינים שלא מועילים בגוי הוא רק שגוי לא יכול לקנות בהם, אך הישראל כן יכול לקנות בקניינים אלה מהגוי.

² ע"ע חליפין.

³ כדלקמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

הנכסים הנקנים הם:

כאשר שני החפצים הנקנים הם ממזנים שונים, כגון מטלטלין בקרקע, לרשב"א (שם) מועיל, ולר"ת (המובא בו) לא. אך מטבע לכ"ע אינו קונה דבר ממין אחר, כגון מטבע בטלית.

שטר חוב, לדעות שאינו נקנה בחליפין¹, אינו נקנה גם בחליפין שווה בשווה (ספר המקח יג, בית אפרים חו"מ כ ד"ה והנה רבנו).

חפץ פחות משווה פרוטה, הסתפק הברכת אברהם (בבא מציעא דף רלג בדפיו אות ט) האם נקנה בקניין זה, והביא גרנ"ט (ריש קידושין) שאינו נקנה. וכן כתב האב"י עזרי (אישות א-ב ד"ה ונראה) שאינו נקנה בקניין זה.

החפץ שקונים בו - קונים בכל חפץ: כלי, פירות או מטבע. והוא לכ"ע, אע"פ שבקניין סודר נחלקו האמוראים (בבא מציעא מז.) האם קונים בפירות ובמטבע (תוס' בבא מציעא מז. ד"ה גאולה, רשב"א קידושין כח בשם ר"ת). ובטעם שפירות קונים בחליפין שווה בשווה, אע"פ שנחלקו האם קונים בקניין סודר, תלה זאת הברכת אברהם (בבא מציעא דף רלא בדפיו אות ב ד"ה והנה) בחקירתו בטעם הקניין²: אם הוא קניין נפרד - מובן שדיניו שונים משאר קניין סודר, ולכן מועיל בפירות. ואם הוא מדין קניין סודר - צריך לומר שמהפסוק "ועל התמורה" לומדים שקונה בפירות אע"פ שהוא מדין סודר.

כליו של לוקח - קונים דווקא בכליו של לוקח ולא בכליו של מוכר (לכו"ע), שלא כקניין סודר שנחלקו בזה.

קידושי חליפין שווה בשווה - שהבעל נותן לאשה שווה פרוטה כנגד זה שתתקדש לו, מועילים לשיטת הגרנ"ט (ריש קידושין) בדעת התוס' ר"ד, אך האב"י מילואים (כט-ב) ביאר את דברי התוס' ר"ד באופן אחר (דן בזה בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד כג).

הטעם שמועיל בפרוטה הוא ע"פ דברי הרשב"א (בבא בתרא מח: ד"ה דהא) שכתב שכיוון שאשה מתקדשת בפרוטה לעולם - זה נחשב שווה (ברכת אברהם בבא מציעא דף רלג בדפיו אות ח).

ערכים קרובים: חליפין, כסף (קניין).

חליצה

היבמה חולצת את נעלו של היבם (הוזכר בקידושין ב, הסוגיות בפרק יב ביבמות).

במהותו נחלקו בירושלמי האם היא קניין או פטור (יבמות ג-א). והאחרונים חקרו האם היא מצווה או רק היתר כגט (קובץ שיעורים כתובות ריד), ונפק"מ במקרה שהיבם והיבמה אינם רוצים לא ליבם, לא לחלוץ ולא להינשא לעולם: אם זו מצווה - צריכים לחלוץ בכל זאת, ואם הוא רק היתר כגט - כשאינה רוצה להינשא אין טעם שתחלוץ (עונג יום טוב קעו: דעת השואל שהיא היתר, דעת עצמו שהיא מצווה. ובדומה לזה דן

¹ הבאנו מחלוקת ראשונים בזה בערך חליפין בסעיף "הנכס" ד"ה שטר חוב.

² הובאה לעיל (בתוספת צד שלישי) בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

הקובץ הערות יא-ב האם היא מצווה חיובית או קיומית¹, וכתב שנראה שהיא חיובית, דהיינו שיש מצווה בעצם מעשה החליצה ולא רק בשביל להתירה להינשא).

הכח המהיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה)² - כתבו ראשי הישיבות שהיבם והיבמה רק עושים את מעשה החליצה והיבמה ניתרת ממילא (כח המעשה, כמו בשחיטה, שהאדם רק שוחט והבהמה ניתרת ממילא), ולא שהיבם והיבמה עצמם פועלים את ההיתר כמו בגירושין (כח האדם, כמו בקניינים, שהאדם עצמו פועל את הקניין) (הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה, וקובץ הערות עו. וכן דן בשאלה זו שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד כה).

הדעת - צריך שיתכוונו שניהם, גם היבם וגם היבמה (יבמות קו. למסקנת הגמרא, וכדעת רבי יוחנן, אך מריש לקיש שם משמע שאין צריך כוונה).
כתב הגר"ש שקאפ שצריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), ולא רק התרצות³ (הסכמה, רצון, הרהור, ניהול) (הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו).
ודנו האחרונים לגבי הכוונה שצריך בה, האם היא כוונת מצווה, או כוונת קניין (קובץ שיעורים כתובות רמז. חכם צבי ח"א א ומנחת חינוך תקצט-א [א] ד"ה ועיין: כוונת קניין) והגרמ"א עמיאל (דרכי משה דרכי הקניינים ו-יז ד"ה ועי') תלה זאת במחלוקת בירושלמי (יבמות ג-א) האם חליצה היא קניין או פטור.

שליחות לא מועילה בחליצה (כתובות עד., אמנם החלקת יואב ח"מ ד ד"ה והנה) הביא דעות שיש שליחות בחליצה, ודחה את דעתם). בטעם לזה מצאנו שלוש שיטות:
(א) חליצה היא חלות מכח המעשה ולא מכח האדם⁴, ולכן לא שייך בה שליחות, שרק בחלות מכח האדם יש לאדם כח למנות שליח במקומו (קובץ הערות עו-ז).
(ב) גזירת הכתוב, שכתוב "וחלצה נעלו מעל רגלו" (ש"ת מהר"ח אור זרוע קכח, הובא בקובץ שיעורים כתובות רנב), או שכתוב "ועלתה יבמתו", וכיוון שמוזכר שם הקורבה (שהיא יבמתו) מוכח שאי אפשר ע"י שליח (חלקת יואב ח"מ ד ד"ה אך לבאר), או שכתוב "לעיני הזקנים" ודרשו בספרי "מלמד שמתייחדת עימו לעיני הזקנים", והכוונה היא שאין מועיל בה שליחות (שם ד"ה גם).
(ג) חליצה צריכה להיות דומה ליבום, וביבום אין שליחות (ש"ת מהר"ח אור זרוע קכח, הובא בקובץ שיעורים כתובות רנב).

תנאי אינו מועיל בחליצה, כגון החולץ על מנת שתיתן לו מאתיים זוז - חליצתה כשרה גם אם לא נתנה לו. והטעם לזה הוא שמילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי (כתובות עד.).
אין מברכין על מצווה זו משום שמטרתה אינה המצווה, אלא מטרתה לפריה ורביה (ש"ת הרשב"א ח"א יח).

אין חליצה בעריות (יבמות ב.), וחקרו בטעם לזה, האם הוא בגלל שאין בהן יבום, או בגלל שאין להן זיקה (ברכת אברהם ריש יבמות).

חלוצה אסורה לכהן מדרבנן (יבמות כד.).

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

³ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהם דנו בערך מחשבה והתרצות.

⁴ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

ספק חלוצה - לא יכנוס ואם כנס לא יוציא (יבמות כד). והטעם שלכתחילה לא יכנוס אע"פ שהוא ספיקא דרבנן, משום שהוא מעשה רבה, שחלץ לה בבית דין (רמב"ן יבמות כד. ד"ה הא דאמרין).

ערכים קרובים גירושין, זיקה, יבום, יבמה לשוק.

חלל וחללה

מי שנולדו מכהן שבא על אשה שאסורה לכהונה, וכן אשה אסורה לכהונה שנבעלה לכהן. הגדרה

פירוש "חלל" הוא שנתחלל מקדושת כהן (רש"י קידושין סו: ד"ה והיתה), שהוא מלשון חילול הקודש מטהרתו או חילול הכבוד (הערוך ערך חל). וסתם חלל הוא וולד פסול לכהונה (רש"י קידושין עז. ד"ה כל).

לדוגמא, בת אלמנה מכהן גדול, בת גרושה מכהן הדיוט.

מקור דיני חלל וחללה מכמה פסוקים שונים: מקור וטעם

(א) מקור הדין שמי שנולדו מכהן ואשה שאסורה לכהונה הם חללים - מהפסוקים בכהן גדול "אלמנה וגרושה וחללה זונה את אלה לא יקח וגו'. ולא יחלל זרעו בעמיר" (ויקרא כא-יד, טו).

(ב) מקור הדין שאשה האסורה לכהונה מתחללת בביאת כהן - מהפסוק "ולא יחלל זרעו" (ויקרא כא-טו), ודורשים: לא יחולל, זה שהיה כשר ונתחלל (קידושין עז).

(ג) מקור האיסור לכהן לישא חללה - מהפסוק "אשה זונה וחללה לא יקחו" (ויקרא כא-ז).

(ד) מקור האיסור לחללה לאכול קודש - מהפסוק "ובת כהן כי תהיה לאיש זר, היא בתרומת הקודשים לא תאכל" (ויקרא כב-יב).

במהותו דנו האם הוא כזר, ויש בזה שלוש דעות:

(א) הוא כזר, ואם עבד - עבר בלאו וחייב מיתה בידי שמיים, ככל זר (מנחת חינוך שצ-א [א] ד"ה ומבואר, מרכבת המשנה ביאת מקדש ו-י).

(ב) אינו כזר, ואם עבד - לא עבר בלאו, אלא רק לאו הבא מכלל עשה (מרחשת ח"א ח בדעת הרמב"ם).

(ג) והצפנת פענח חידש שאינו לא כהן ולא זר (מפענח צפונות ו-טו).

טעם האיסור על החללה שיבוא עליה כהן אינו איסור מצד עצמה, אלא הוא בתולדה מאיסור הכהן משום קדושת כהונתו, שהזהירה אותה התורה שלא להכשילו בזה (קובץ שיעורים כתובות כז). ולכן לא שייך בה דין שוויה אנפשיה, שכיוון שהכהן לא מחוייב להאמינה, ובהיתרא קעביד - ממילא גם היא אינה מוזהרת (ש"ת עונג יום טוב קנ ד"ה עוד) לעניין זונה (וכן בשאר איסורי כהונה, חוץ מבעולה לכהן גדול שבה האיסור עליה הוא מצד עצמה (קובץ שיעורים כתובות כז)).

נבעלה לפסול שאינו איסור כהונה, כגון גר עמוני ומואבי - לרש"י (יבמות ע. ד"ה נשיהם) ותוס' (יבמות טו: ד"ה מה) נעשית חללה, ולרשב"א (יבמות ע., דן במחלוקתם קובץ הערות מד-י) אין חללה אלא מאיסורי כהונה.

גם כשהאיסור רק על הכהן ולא על האשה, אעפ"כ היא נעשית חללה (וכן בדין זונה) (קובץ הערות טו-כ).

חלל מחייבי עשה - נחלקו תנאים אם יש חלל מחייבי עשה, כגון הבא על אנוסת חבירו ומפותת חבירו (שהם איסור עשה), האם הוולד חלל (יבמות ס). ולהלכה יש חלל מחייבי עשה (רמב"ם איסורי ביאה יט-ג) (וכן יש זונה מחייבי עשה (רמב"ם איסורי ביאה יח-ב)). מהרמב"ם משמע שכהן הבא על חללה כזו עובר בלאו, כשאר חללה (משנה למלך איסורי ביאה יט-ג). אך ריב"ם הסתפק שמא כהן הבא על חללה כזו (שהיא מחייבי עשה) אינו עובר בלאו אלא בעשה (בתוס' יבמות עז: ד"ה מחלל) (והמשנה למלך הסתפק האם דברי ריב"ם הם גם בזונה מחייבי עשה, שכהן הבא עליה יעבור רק בעשה (משנה למלך איסורי ביאה יט-ג)).

ערכים קרובים: אלמנה לכהן גדול, גרושה לכהן, זונה לכהן, זר, חליצה (בסעיף "לכהן"), כהן, כהן גדול.

חמישה דברים

עיין ערך חובל.

חמץ

עיין ערך אכילת חמץ והנאתו, בדיקת חמץ, ביטול חמץ, ביעור חמץ, חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, תערובת חמץ.

חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו

חמץ בערב פסח משש שעות ולמעלה – אינו ברשותו של אדם, ועשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו להתחייב עליו (פסחים ו: ורש"י ד"ה דאמר).

לדוגמא, משש שעות ולמעלה אינו יכול לבטל את חמצו, משום שכבר אינו ברשותו (פסחים ו:).

הטעם שאינו ברשותו הוא שהרי אסור בהנאה (רש"י בבא קמא כט: ד"ה משש).

הטעם שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו הוא שהאדם רוצה בקיומו של החמץ (ליקוטי הרמב"ן, הובא בשיטה מקובצת פסחים (ר' יהודה גרשוני) ו: ד"ה עשאו הכתוב).

במהות הדין יש לחקור האם החמץ אסור בהנאה ואע"פ שאינו ברשותו עובר עליו בבל יראה, או שלעניין בל יראה נחשב כאילו אינו אסור בהנאה, וברשותו (המידות לחקר ההלכה ו-ט).

בהגדרת "אינו ברשותו" רש"י כתב שאינו שלו (פסחים ו: ד"ה דלאו), אך דין זה תלוי במחלוקת הראשונים והאחרונים האם איסורי הנאה שייכים לאדם, שיש דעות שהם כן שלו, ורק לא נחשבים ברשותו (בשליטתו).¹

¹ הארכנו במחלוקת זו, בשיטות השונות, בחילוקים ובנפק"מ בערך בעלות באיסורי הנאה בסעיף "מקור וטעם".

המין של איסורי הנאה, כגון כלאי הכרם, שגם לולא דין החמץ, לא היה ברשותו - הסתפק התשובה מאהבה האם עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו (ח"א קצט, הובא בשיטה מקובצת פסחים (ר' יהודה גרשוני) ו: ד"ה עשאו הכתוב).

ערכים קרובים: איסורי הנאה, אכילת חמץ והנאתו, בדיקת חמץ, ביטול חמץ, ביעור חמץ, בעלות באיסורי הנאה.

חנוכה

שמונת הימים שתחילתם בליל כ"ה בכסליו, שהם ימי שמחה והלל וחללקת נרות לפרסם את הנס (רמב"ם מגילה וחנוכה ג-ג. הסוגיא בשבת כא: והלאה).

מקורו הוא מצווה מדרבנן, כקריאת מגילה (רמב"ם מגילה וחנוכה ג-ג).

בטעם שתיקנו בכ"ה בכסליו נחלקו המפרשים האם בכ"ה בכסליו היה הניצחון ובכ"ו בכסליו התחילו להדליק את המנורה (פרי חדש א"ח תרע), או שבכ"ד בכסליו היה הניצחון ובכ"ה בכסליו התחילו להדליק (מאירי שבת כא:).

במהות שמונת הימים חקר הרוגאצ'ובר האם כל הימים הם מצווה אחת כוללת או שכל יום הוא מצווה נפרדת (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חנוכה אות נה).

בגדר המצווה חקרו האם המצווה להדליק את הנר (פעולה), או שהנר יהיה דולק (תוצאה)¹ (ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד רסא אות א).

בדינו נחלקו לשלוש דעות:

(א) מרש"י משמע שאין בהם מצוות משתה ושמחה (רש"י שבת כא: ד"ה ועשאו: שלא נקבעו אלא לקרות הלל ולומר על הניסים בהודאה. וכן כתב שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ח"ד תרה) שאין בהן דין סעודת מצווה).

(ב) הרמב"ם כתב שחנוכה הם ימי שמחה (מגילה וחנוכה ג-ג).

(ג) והכלבו (מד) כתב שהם ימי משתה ושמחה.

ברכת שעשה ניסים היא גם על הנס שניצלו מהעכו"ם וגם על נס פך השמן (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חנוכה אות נג).

הדליק נר חנוכה וכבה - דינו נחלק שלושה מקרים:

(א) כבה מאליו - נחלקו בזה בגמרא (שבת כא:) האם כבתה זקוק לה (דהיינו זקוק להדליקה שוב). ולהלכה אין זקוק לה (רמב"ם מגילה וחנוכה ד-ה, שו"ע א"ח תרעג-ב).

(ב) כיבה את הנר בשוגג - הרשב"א (בשו"ת ח"א תקלט) כתב שאין זקוק לה, והמהרש"ל (בשו"ת פה) כתב שבזה לכו"ע כן זקוק לה.

(ג) כיבה את הנר במזיד - האבני נזר (א"ח תקג-ב) כתב שזקוק לה, אמנם הפרי מגדים (אשל אברהם תרעג-ב) כתב שלא יברך על כך.

הידור בנר חנוכה - חקרו בגדרו האם הוא מדין הידור כללי ככל המצוות (מדין זה א-לי ואנוהו), או דין מיוחד בחנוכה - שכך תיקנו את מצוות נר חנוכה (משנת יעבץ א"ח עד-א ד"ה

¹ בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

ונראה וד"ה בדעת: רש"י תוס' ור"ח - הידור כללי, רמב"ם ושו"ע - דין בחנוכה. מנחת אשר בראשית נד-א ד"ה נראה: דין מיוחד בחנוכה.

למהדרין מן המהדרין מוסיף והולך לבית הלל ופוחת והולך לבית שמאי (שבת כא:).
 בדינו נחלקו הראשונים האם רק אחד מבני הבית מדליק, כדי שיהיה היכר מה מספר הימים (תוס' שבת כא: ד"ה והמהדרין), או שכל אחד מבני הבית מדליק (רמב"ם מגילה וחנוכה ד-ה).
 והגר"א תלה זאת במחלוקת הטעמים בגמרא: אם הוא כנגד הימים הנכנסים והיוצאים - צריך שיהיה היכר למספר הימים, ורק אחד מדליק. אך אם הוא כנגד מעלין בקודש ופרי החג - כל אחד מדליק (ביאור הגר"א על השו"ע או"ח תרעא-ד ד"ה ו"א).
 הטעם שבחנוכה מחלקים בין הימים ומדליקים מספר שונה של נרות כל יום (ואינו כשאר יום טוב שאין שינוי מיום ליום) - שזהו הידור שכל יום מיוחד בפני עצמו, להורות שבכל יום ויום היה נס חדש שהשמן של הפך לא נפסק בו. ולאחר טעם זה נחלקו בית הלל ובית שמאי האם להוסיף או לפחות בכל יום (קהילות יעקב שבת יז (ובהוצאה הישנה הוא בהוספה בסוף הספר) ד"ה והנלענ"ד).

נשים חייבות בנר חנוכה (ובמגילה) שאף הן היו באותו הנס (מגילה ד, שבת כג:).
 ונחלקו הראשונים האם הן יכולות להוציא ידי חובה אנשים (מאירי שבת כג: ד"ה אע"פ).
 וחקרו האחרונים האם "שאף הן היו באותו הנס" הוא טעם לחייב את הנשים, או רק לסלק את הפטור (אור גדול דף קעב טור א: מחלוקת רש"י ותוס').

אנשים

ערכים קרובים ערכים קרובים: נר שבת.

חפצא וגברא

עיינ ערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

חצי אדם

עיינ ערך חצי עבד וחצי בן חורין, בסעיף "דינים דומים" (לגבי חצי כהן, חצי ממזר, חצי נזיר וחצי גוי).

חצי דבר

עדים שחלקם מעידים על חצי דבר וחלקם על חצי האחר – **עדותם פסולה** (הסוגיא בבבא קמא ע:).

הגדרה

לדוגמא, לעדות שתי שערות לגדלות, שני עדים מעידים שראו שיערה אחת, ושניים אחרים מעידים שראו שיערה אחרת - העדות פסולה (בבא קמא ע:).

מקורו מהפסוק "על פי שני עדים או על פי שלושה עדים יקום דבר" (דברים יט-טו),
 ודורשים: דבר ולא חצי דבר (בבא קמא ע:). ונחלקו פירושי התוס' האם דורשים זאת מהמילה "דבר", שהיא מיותרת, או שדורשים זאת מהמילה "יקום", שמשמע יקום כל העדות (תוס' בבא בתרא נו: ד"ה ורבנן).

מקור וטעם

טעמו הוא שאף עד לא מעיד את הדין. לדוגמא בעדות על שתי השערות - אלו אומרים שראו רק שיערה אחת ואם כן לדבריהם היא עדיין קטנה, וכן חבריהם אומרים כך. ואם כן

אין עדות שהיא גדולה (כך משמע מלשון הגמרא בבא קמא ע: "הני אמרי קטנה היא והני אמרי קטנה היא").

ואינו מחשש שהם משקרים, אלא גזירת הכתוב (פתחי תשובה אבן העזר יז כ בשם ישועות יעקב).

במהותו כתב הרמב"ם שאינה עדות כלל (עדות ד-ז).

בעדות שצריך רק מדרבנן - נחלקו המפרשים האם גם בזה דבר ולא חצי דבר (פני יהושע בדינים שונים גיטין יז. ד"ה אמר), או שבזה העדות כשרה (מחנה אפרים גירושין ז-יד).

ערכים קרובים: הזמה, הכחשה, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, עדים, פסולי עדות. ערכים קרובים

חצי עבד וחצי בן חורין

אדם שחציו עבד כנעני וחציו ישראל בן חורין (הסוגיא בגיטין מא. במשנה ובגמרא שלאחריה באריכות).

לדוגמא, עבד כנעני של שני שותפין שאחד מהם שחרר את חלקו (גיטין מב).

דינים דומים: יש ארבעה מקרים שבהם יש לחפץ אחד כמה בעלים יחד (ובכל אחד מהם חקרו האם זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס, או שכל אחד מהם הוא בעלים על חלק מהנכס, וישנם עוד צדדים נוספים):¹

(א) שותפין.²

(ב) תפוסת הבית.³

(ג) קניין ציבורי.⁴

(ד) חצי עבד וחצי בן חורין, ובדין זה נדון בערך זה.

באופן יצירתו יש כמה אפשרויות: מקור וסעם

(א) עבד כנעני שרבו שחרר את חציו בכסף (גיטין מא; ותלוי במחלוקת תנאים ואמוראים שם).

(ב) עבד כנעני שרבו שחרר את חציו בשטר (גיטין מא; ותלוי במחלוקת תנאים ואמוראים שם).

(ג) עבד כנעני של שני שותפין שאחד מהם שחרר את חלקו (גיטין מב. לכר"ע).

(ד) עבד כנעני של שני אחים שאחד מהם שחרר את חלקו (רש"י גיטין מא. ד"ה מי שחציו) הוסיף את אפשרות זו).

(ה) בנם של ישראל שבא על חצי שפחה וחצי בת חורין (מנחת חינוך א ד"ה ועוד יש לומר להסביר).

במהותו חקרו ראשי הישיבות האם כל גופו גם עבד וגם בן חורין (הרכבה מזגית), או שחצי גופו עבד וחצי גופו בן חורין (הרכבה שכנית) (קובץ הערות מוה: רש"י - כולו גם עבד וגם בן חורין, תשב"ץ (ח"ב ד) - חציו רק עבד וחציו רק בן חורין. קהילות יעקב בבא בתרא יא ד"ה והנה: כולו גם עבד וגם בן חורין. הגר"ט פט ד"ה ונראה).

ויש לכך שתי נפק"מ:

(א) לישא חצי שפחה וחצי בת חורין - אם רק חציו עבד ורק חציו בן חורין אסור לו לישא אותה, כי צד חירות שלו משתמש בצד שפחות שלה. אך אם כולו עבד וכולו בן חורין

¹ בחילוקים ביניהם נדון לקמן בסעיף "דינים דומים".

² ע"ע שותפין.

³ ע"ע תפוסת הבית.

⁴ ע"ע קניין ציבורי.

מותר לו, שהרי שניהם שווים (תוס' גיטין מא. ד"ה לישא: אסור, מאירי שם ד"ה אמר המאירי: מביא צד שמותר, קובץ הערות מוה מביא את התוס' ומסביר שהם סוברים שחציו רק עבד וחציו רק בן חורין).
 (ב) דין כקטן שנולד כשמשחרר לגמרי - אם רק חציו עבד ורק חציו בן חורין אין בשחרורו דין כקטן שנולד דמי, כי חציו (החצי הבן חורין) נשאר בלי שינוי. אך אם כולו עבד וכולו בן חורין, יש בו דין כקטן שנולד, שהרי כולו השתנה (קובץ הערות מוה, ומביא רש"י שאומרים כקטן שנולד, ומסביר שהוא סובר שכולו גם עבד וגם בן חורין).

בחייבו במצוות (איסורין) מחמירים עליו גם את החומרות של עבד וגם את החומרות של בן חורין (גיטין מב.), ולכן אינו יכול לישא לא שפחה ולא בת חורין (שם מא. במשנה).
 אמנם הירושלמי כתב שהאיסורים תלויים בחלוקה הממונית שבינו לבין רבו, שביום של רבו דינו כעבד וביום של עצמו דינו כבן חורין (ירושלמי גיטין דה-כד.), דן בזה הקצוה"ח רמט-ב, ותלה את מחלוקת התלמודים בשאלה האם קדושת הגוף פקעה בכדי.

אם רבו רצחו - נהרג כדין בן חורין גמור, שאין חילוק אם הורג את מי שכולו ישראל או את מי שרק חציו ישראל (מנחת חינוך נא-ה) ד"ה עוד).

מילה - ישראל שבא על חצי שפחה וחצי בת חורין של אדון אחר, שבנם הוא חצי עבד וחצי בן חורין - גם אביו חייב למולו מדין אב, וגם רבו (האדון של החצי שפחה) חייב למולו מדין אדון (מנחת חינוך ב ד"ה ואם ישראל יש לו בן).

לעולם בהם תעבודו (ויקרא כה-מו) - לצד שעובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דנו האחרונים האם נחשב שעובד את רבו "לעולם", ושייך בו דין "לעולם בהם תעבודו" (ויהיה אסור לרבו לשחררו, כשאר העבדים), או שלא נחשב "לעולם", ויהיה מותר לשחררו כי ממילא אינו עובד לעולם (טורי אבן תחילת חגיגה: אינו לעולם, ומותר לשחררו. קובץ שיעורים בבא בתרא סא מביא את הטורי אבן ותולה זאת במחלוקת תנאים לגבי לחם הפנים האם "תמיד" הוא גם כשיש הפסק, וכן במצוות לימוד תורה שנאמר "לא ימוש" האם יוצא ידי חובתו בקריאת שמע שחרית וערבית)¹.

כאמור², גם שותפין היא בעלות שמשותפת לכמה בעלים יחד. בחילוק בין חצי עבד וחצי בן חורין לשותפין כתב הקובץ הערות (מוה) שאפילו הדעות הסוברות שבשותפין כל אחד בעלים על חלק מהנכס (זוהי שיטתו של הגר"א וסרמן עצמו שם ובקובץ שיעורים בבא בתרא תד וביצה לט), יכולות לומר שבחצי עבד וחצי בן חורין הוא כולו עבד וכולו בן חורין (ואפילו אם קודם לכן היה עבד של שני שותפין). משום שבעבד של שני שותפין ע"כ כל אחד מהשותפין בעלים על כולו, כי כל אברי גופו יונקים זה מזה, ולא שייך לחלק את גוף העבד לשניים. שלא כשאר הנכסים שאפשר לחלקם לשני חצאים.

ונדון בעת במקרים נוספים שבהם דינו של האדם נחלק לחצאים שונים:

חצי עבד עברי וחצי בן חורין - חידש הגר"א וסרמן שיש אפשרות כזו גם בעבד עברי, והוא בעבד עברי של שני שותפין ושחרר אחד מהם את חלקו (קובץ שיעורים קידושין קלג).

חצי כהן וחצי ישראל - חידש המנחת חינוך (יח-טז [לא] ד"ה ואם אחד) שיש מציאות כזו, כדלקמן. ישראל בא על חצי שפחה וחצי בת חורין, והולידה בת, ובת זו היא חצי שפחה וחצי ישראלית שמתרת לכהן. וכהן בא על הבת הזו והולידה בן, ובן זה הוא חצי עבד וחצי כהן, ושחרר רבו את חצי העבד שבו. וא"כ חציו כהן וחציו ישראל.

¹ בערך דינים התלויים בזמן בסעיף "פוקע וחוזר" דנו לגבי דין נוסף שפוקע וחוזר.

² לעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה דינים דומים.

חצי ממזר וחצי ישראל - חצי עבד וחצי בן חורין שבא על אשת איש - הוולד חצי ישראל וחצי ממזר (כך לשון המנחת חינוך תקס"א [ז]). ולשון השר"ע אה"ע ד-יז: צד ממזרות וצד כשרות מעורבים בו). לרש"י אסור בבת ישראל אך מותר בשפחה, ולרמב"ם אסור גם בשפחה (חלקת מחוקק אה"ע ד-יט).

חצי נזיר - קיבל נזירות על חצי גופו, לגר"א וסרמן פשטה קדושתו וכולו נזיר, כמו בדיני קודשים (קובץ שיעורים קידושין מב). אך הקונטרסי שיעורים סובר שלא פשטה, משום שפשטה שייך רק בקדושות שבהן החצי המוקדש לא יוכל להתקיים בקדושתו ללא החצי האחר (קידושין יא-ח ד"ה ובמה).

חצי ישראל וחצי גוי באופן שמל ולא טבל או טבל ולא מל - דנו בו האחרונים, ושלוש דעות בדבר:
(א) הוא כבר חצי ישראל (שר"ת בני ציון צא).
(ב) הוא עדיין גוי גמור (קובץ הערות עג"א דן בשתי האפשרויות הללו).
(ג) מל ולא טבל הוא גוי גמור, אך טבל ולא מל הוא כבר חצי ישראל (אבני נזר י"ד שמד-ה, חלקת יואב ח"א מהדורא תנינא ח, והביא שם גם את שר"ת בני ציון הנ"ל).

חצי ישראל וחצי גוי באופן שנתגייר חציו - נחלקו האחרונים האם אומרים שפשטה קדושתו ונעשה כולו ישראל (קובץ הערות נז"ח בדרך אפשר), או שנשאר חצי גוי וחצי גוי (ופשטה שייך רק במקרה שהחצי הקדוש לא יוכל להתקיים בלי החצי האחר) (קונטרסי שיעורים קידושין יא-ח ד"ה ובמה).

ערכים קרובים: גוד או אגוד, חלוקת שותפות (ושם בסעיף "פחות מד"א" דנו בחלוקת זמנים), עבד כנעני במצוות, קניין ציבורי, קנייני עבד כנעני, שותפין, שפחה חרופה, תפוסת הבית.

חצי שיעור

מעשה עבירה במידה קטנה יותר משיעור החיוב (הסוגיא ביומא עד).

לדוגמא, האוכל פחות מכתבת הגסה ביום כיפור, האוכל פחות מכזית נבילה.

במקורו נחלקו האמוראים: לרבי יוחנן - שהלכה כמותו - אסור מן התורה (ורק לא נענשים עליו), שנאמר (ויקרא ז-כג) "כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו", "כל חלב" לאסור חצי שיעור. ולרש"י לקיש אסור רק מדרבנן (יומא עד).
לדעת רבי יוחנן שאסור מן התורה, חקר הדרך הקודש (דרכי משה דרך הקודש ד-א) האם אכילה היא בכזית, וגזירת הכתוב שגם חצי שיעור נאסר, או שאכילה היא בכלשהו והלכה למשה מסיני שנענש רק על כזית.

בטעם שאסור מן התורה (לרבי יוחנן) אומרת הגמרא "כיוון דחזי לאיצטרופי איסורא קא אכיל" (יומא עד). ונחלקו האחרונים בפירוש "חזי לאיצטרופי", ומצאנו בזה חמש שיטות (שתי השיטות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) חשש שאם יאכל חצי שיעור אנו חוששים שמא יגרר לאכול את השיעור השלם.
(ב) גם החצי עצמו אסור, שאע"פ שבכמותו הוא פחות מהשיעור, עדיין יש בו את החומר האסור (ודוגמא לזה, כוס רעל, שהשותה את כולה ימות, השותה את חצייה יהיה חולה, כי

¹ בערך דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה סייג) הבאנו כמה דוגמאות לאיסורי דאורייתא שטעמם הוא סייג.

אפילו ששתה פחות - עדיין החומר הוא אותו החומר) (מפענח צפונות יא-ד. והקובץ שיעורים בבא בתרא שסז חקר בין שני הצדדים הנ"ל. לשיטה זו כתב הרונאצ'ובר (מפענח צפונות שם) שרבי יוחנן וריש לקיש נחלקו בגדר שיעורין: לרבי יוחנן השיעור הוא כמות, דהיינו צירוף של הרבה חלקים, ולכן גם פחות מכזית, אע"פ שהוא פחות מכשיעור, יש בו את החומר האסור. אך לריש לקיש השיעור הוא איכות, דהיינו מידה שפחות ממנה לא נחשב כלל, ולכן בפחות מכזית אין שום איסור מדאורייתא. להבנת המושגים "כמות" ו"איכות" ניתן משל: כדי שאדם יהיה בריא הוא צריך גם לב וגם אוכל, אך יש חילוק ביניהם: עם חצי לב אדם לא יכול לחיות כלל - "איכות", אך עם חצי ארוחה כן יכול לחיות, אלא שיהיה קצת רעב - "כמות". ובעניין זה האריך בלקח טוב טו והביא מקומות רבים שנחלקו האם ריבוי הכמות מכריע את האיכות, כגון האם כמה עבירות בשב ואל תעשה (שהן קלות יותר) חמורות יותר מעבירה אחת בקום עשה. במושגים "כמות ואיכות" האריך מפענח צפונות יא).

ג) גם החצי עצמו אסור, שהרי אי אפשר לומר שכשיאכל את חציו הראשון של המאכל יהיה מותר, וכשיאכל את חציו השני - החצי הראשון יתהפך למפרע לאיסור, וע"כ גם החצי הראשון אסור מן התורה (בית האוצר ח"א קנז ד"ה ו"ל. ולפי זה כתב שרבי יוחנן וריש לקיש נחלקו בגדר איסורי אכילה, שרבי יוחנן הם איסורי חפצא, ולכן אי אפשר שהחצי הראשון יתהפך למפרע לאיסור חפצא, כדלעיל. אך לריש לקיש איסורי אכילה הם איסורי גברא, וכיוון שהאיסור רק על האדם ולא על המאכל - אפשר לומר שבחצי המאכל הראשון אין איסור כלל, וכשיאכל את חציו השני - האדם עובר איסור למפרע¹).

ד) כיוון שראוי להשלים לשיעור שלם, חל עליו האיסור אפילו אם לא השלים בפועל, כדין "ראוי" (כמו הדין שמדאורייתא מותר לאפות מיום טוב לחול כיוון שאם היו באים אורחים היה מותר להכין בשבילם, אע"פ שלא באו בפועל (לדעת רבה פסחים מט:)) (המידות לחקר ההלכה יח-ס).

ה) כיוון שלאחר שאכל את החצי שיעור יכול להקיא ולבולעו שוב, וכך יושלם לשיעור שלם ע"י אותו חצי שיעור בעצמו (מרחשת ח"א נב-ה-א. ולפי זה כתב שריש לקיש לא חולק על עצם סברת "חזי לאיצטרופי", אלא שרבי יוחנן וריש לקיש נחלקו לשיטתם במחלוקתם (חולין קג:)) שרבי יוחנן איסור אכילה הוא על הנאת גרונו, ולכן שייך שיקיא ויאכלנו שוב ויצטרף לשיעור, ולריש לקיש איסור אכילה הוא על הנאת מעיו, ולכן גם אם יקיא ויאכלו שוב לא יצטרף לשיעור, שהרי במעיו עדיין יש רק חצי שיעור).

ונפק"מ (בין שני הטעמים הראשונים) כשברגע האחרון של יום כיפור או פסח אוכל חצי שיעור, האם עובר באיסור "חצי שיעור": חשש שישלים את השיעור - אין, שהרי אין לו זמן לזה, אך מהות האיסור עדיין קיימת (קובץ שיעורים בבא בתרא שסז. צ"ח פסחים מד. על תד"ה לענין: אין בו איסור חצי שיעור).

הטעם שצריך גם את הפסוק "כל חלב" וגם את הסברא "חזי לאיצטרופי" הוא משום שמהפסוק "כל חלב" הו"א שדין חצי שיעור נאמר רק בחלב, ולכן צריך את הסברא כדי ללמוד מחלב לשאר התורה (משנה למלך חמץ ומצה א-ז ד"ה האוכל (באמצע הדיבור) בדעת הר"ן).

טעם נוסף לכך שאסור מן התורה חידוש החכם צבי (פו (סוף ד"ה ומזה) בתירוצו השני), שכיוון שעושה בחצי שיעור מעשה, כגון שאוכלו, מחשיבו. ולפי זה כתב שבבל יראה ובל ימצא, שהאדם לא עושה מעשה אלא רק שלא ביער את החמץ - אין דין חצי שיעור (אפילו אם נאמר שבשאר האיסורים יש דין חצי שיעור, ולא רק באיסורי אכילה). והאתון דאורייתא (כה ד"ה ואין להקשות) תמה עליו כיצד חידש טעם מעצמו, והרי הגמרא הביאה רק את הפסוק "כל חלב" ואת הטעם "חזי לאיצטרופי".

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

במהות האיסור – לדעה שאסור מן התורה חקרו האחרונים האם הוא חלק מכל עבירה, או איסור חדש (עיון בלומדות ב. משנת יעבץ א"ח יד: בחמץ - חלק מאיסור חמץ, בשאר התורה - איסור כללי).

ומעין זה דן הצפנת פענח לגבי חולה שיש בו סכנה ומוכרח לאכול חצי שיעור של איסור לאו או של איסור כרת, האם עדיף שיאכל חצי שיעור של לאו כדי למעט באיסור, או שאין חילוק ביניהם, שחומרתן שווה. והביא ראיות שחומרתן שווה, ולכן יכול לאכול גם את חצי השיעור של הכרת (שו"ת צפנת פענח ניו יורק רפח). ונראה שתלוי בחקירה הנ"ל: אם איסור חצי שיעור הוא חלק מכל עבירה, אז לאו קל יותר, ואם הוא איסור נפרד שכולל את חצאי השיעורים של כל העבירות, א"כ אין חילוק ביניהם.

במהות ההיתר – לדעה שמותר מן התורה דן הגר"ש שקאפ (יבמות לא ד"ה והנה וד"ה ועפ"ז) האם אינו עבירה כלל, ואם ישלים אח"כ לשיעור יתגלה למפרע שגם החצי שיעור הראשון היה איסור (תנאי), או שהוא חצי עבירה, ואם ישלים אח"כ לשיעור משלים לעבירה שלימה. והסיק שהוא חצי עבירה.

באיסורי אכילה פשוט שיש איסור חצי שיעור. בדינים שונים

בשאר האיסורים שאינם איסורי אכילה, כגון התולש שער אחד בנזיר, נחלקו האחרונים האם אסורים מן התורה (לרבי יוחנן, שהלכה כמותו), ויש בזה שלוש שיטות:
(א) גם בהם חצי שיעור אסור מן התורה (שו"ת שנות חיים רנד, המגיה במשנה למלך שבת יח-א, חקרי לב א"ח נח (הובאו כולם בליקוטי הערות על החכם צבי פו תחילת אות ד)).
(ב) בהם לכו"ע מותר מן התורה (ואסור רק מדרבנן), משום שמקור דין חצי שיעור בפסוק "כל חלב", והוא רק באיסורי אכילה (חכם צבי (פו סוף ד"ה ומזה) בתירוצו הראשון, יד המלך גניבה א-ב).

(ג) בהם לכו"ע מותר מן התורה (ואסור רק מדרבנן), משום שסברת "חזי לאיצטרופי" שייכת רק באכילה, שהחצי שיעור הראשון יכול להצטרף לחצי שיעור נוסף בכדי אכילת פרס ולמפרע יעבור גם על החצי הראשון, אך בשאר איסורים אין דין של צירוף למפרע, וגם אם משלים לכשיעור - עובר רק מכאן ולהבא, וזה לא נחשב "לאצטרופי" (שאגת אריה פא בסופו ד"ה ונראה).

איסור שהיתה לו שעת היתר, חידש המהרל"ח (בשו"ת נא, הובא במשנה למלך חמץ ומצה א-ז סוף ד"ה האוכל) שחצי שיעור בו מותר מן התורה, שאינו דומה לחלב. ולכן הסביר שצריך פסוק מיוחד לאסור חצי שיעור בחמץ, משום שחמץ מותר קודם הפסח.

איסור שאין בו כרת יש אומרים שחצי שיעור בו מותר מן התורה, שאינו דומה לחלב (הביאם הרש"ש קידושין נ. על רש"י ד"ה שליח).

חצי שיעור בכל יראה ובל ימצא, בפשטות הוא תלוי במחלוקת האחרונים בשאר האיסורים שאינם איסורי אכילה. והחכם צבי (פו סוף ד"ה ומזה) בתירוצו השני) חידש שאפילו אם בכל האיסורים (שאינם אכילה) אסור מן התורה, בכל יראה ובל ימצא מותר מן התורה, שכל הטעם שחצי שיעור אסור מן התורה הוא שכיוון שעושה בחצי שיעור מעשה, כגון שאוכלו, מחשיבו. אך בכל יראה ובל ימצא, שהאדם לא עושה מעשה אלא רק שלא ביער את החמץ - אין דין חצי שיעור¹.

בחצי שיעור בשבת יש שלוש דעות:

¹ עיין לעיל (ד"ה טעם נוסף) שתמחה עליו שחידש טעם מעצמו.

(א) בפשטות הוא תלוי במחלוקת האחרונים בשאר האיסורים שאינם איסורי אכילה (משמע מהמגיה במשנה למלך שבת יח-א, שהוכיח מכך שרש"י (שבת עד. ד"ה וכו') כתב שחצי שיעור בשבת אסור מן התורה, שכן גם בשאר האיסורים שאינם איסורי אכילה).

(ב) אפילו לדעה שבכל האיסורים (שאינם אכילה) אסור מן התורה, באיסורי שבת מותר מן התורה, מגזירת הכתוב "בעשותה" (קריית ספר שביתת עשור פ"ב ושבת פ"ח).

(ג) אפילו לדעה שבכל האיסורים מותר מן התורה, בשבת אסור מהתורה מגזירת הכתוב (ליקוטי הערות על החכם צבי (פו אות ד ד"ה בס') הביא מספר ברכת שמעון שבת לד (ולא ביאר מהי הגזירה כ). ורש"י שבת עד. ד"ה וכו') כתב שחצי שיעור בשבת אסור מן התורה, ולא ביאר את הטעם לזה).

חצי מלאכה בשבת, כגון שאינו מעביר חצי גרוגרת ארבע אמות ברשות הרבים, שזהו החצי שיעור הרגיל, אלא שמעביר שתי אמות ברשות הרבים, או העוקר ואינו מניח, וכן התופר תפירה אחת, או הכותב אות אחת - בפשטות מותר מן התורה לכו"ע (אפילו לרבי יוחנן, ואפילו לדעות שחצי שיעור בשבת אסור מן התורה) (אבני נזר רא-ו בשם מגן אבות, ספר קובץ על הרמב"ם שבת יב-ט). ויש שחידשו שאסור מן התורה (רש"י שבת ג. על רש"י ד"ה פטור, לחם שמיים המובא בספר קובץ שם)¹.

חצי מעשה, כגון בכתובת קעקע, שלא כתב וקיעקע אלא רק כתב או רק קיעקע - בפשטות מותר מן התורה לכו"ע, והגר"פ פערלא² חידש שהוא איסור דאורייתא מדין חצי שיעור (על הרס"ג לא תעשה כט ד"ה והנראה)³.

הפלת עובר - יש מי שחידש שטעם איסורו מדין חצי שיעור⁴ (מהר"ם שיק י"ד קנה).

חצי שיעור במצווה, כגון מי שיש לו רק חצי כזית מצה - נחלקו בזה האחרונים האם יש בכלל מצווה שיאכל אותה, ויש בזה שלושה צדדים:

(א) אין בזה מצווה כלל, ולכן אין שום תועלת שיאכל את החצי כזית (האם יש בזה מצווה כלל - דנו בזה: שדי חמד ח"ז מערכת חמץ ומצה יד-ד עמוד 402, מנחת חינוך ו-א [א] ד"ה ואם אין לו שיעור כזית, והמנחת חינוך י-א [ב] (ד"ה ואם אין לו) הביא שלקצת אחרונים יש בזה מצווה).

(ב) יש בזה מצווה אך היא מצווה קלושה, ולכן האוכל חצי כזית מצה עם קרבן פסח - המצה מבטלת את הפסח, כדן רשות שמבטלת מצווה ולא כדן מצווה שאין מבטלת מצווה (לשון המהר"ט אלגזי בכורות נא. אות פא ד"ה והנה ראיתי: מקיים מקצת מצווה (לעניין חצי של חמישה סלעים בפדיון הבן)).

(ג) יש בזה מצווה גמורה (אך כמובן לא כשיעור שלם), ולכן האוכל חצי כזית מצה עם קרבן פסח - המצה לא מבטלת את הפסח, כדן מצווה שאין מבטלת מצווה ולא כדן רשות שמבטלת מצווה (לדעה שיש בזה מצווה האם היא מצווה קלושה או מצווה גמורה - דן בזה המנחת חינוך ו-א [א] ד"ה וצריך).

גיד הנשה, כיוון שאין בו דין צירוף לכזית בכדי אכילת פרס, אלא חייב רק אם אוכל את כולו בבת אחת, כתב הפרי מגדים שאין בו דין חצי שיעור, משום שלא שייך החשש שישלים (הביאו המנחת חינוך ג-ח).

איסור דרבנן, יש דעות שהוא חמור יותר מאיסור חצי שיעור, כיוון שחצי שיעור לא מפורש בתורה, ואיסור דרבנן כן מפורש - "לא תסור" (ש"ך י"ד דלט-כ).

¹ ועיין לקמן בסמוך לעניין חצי מעשה.

² אמנם חלקו עליו, כמו שהבאנו בערך כתובת קעקע בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כתב ולא קעקע.

³ ועיין לעיל בסמוך לעניין חצי מלאכה בשבת.

⁴ אמנם יש טעמים רבים נוספים, הובאו בערך עובר בסעיף "פרטי הדין" ד"ה הפלת עובר.

חצי פרוטה כגון במעילה, קניינים, קידושין, גניבה וגזילה - ע"ע שוה פרוטה.

פחות מחצי כזית, בפשטות גם בו יש איסור חצי שיעור, אך המהר"ם חלאווה (פסחים מד: בסופו) חידש שאין איסור חצי שיעור אלא רק בחצי כזית.

ערכים קרובים: כריה, כדי אכילת פרס, כתותי מכתת שיעוריה, שיעורי משקין, שיעורין.

חציו עבד וחציו בן חורין

עיי' ערך חצי עבד וחצי בן חורין.

חציצה

הומר הרבוק ברבר ומפריד בין הרבר לבין מה שפכבו (הסוגיא בסוכה ו: ועוד).

ברני טבילה, נטילת ידיים, קידוש ידיים ורגליים ועוד.

לדוגמא, דיו יבש שעל האדם שטובל - פוסל את הטבילה (שבת קכ:).

מקורו מהפסוק "ורחץ את בשרו במים" (ויקרא יד-ט, טז-כד, טז-כו, טז-כח) - שיגע בשרו במים (סוכה ו:). דין חציצה בשער נלמד מ"אח" - הטפל לבשרו (שם).

בטעמה חקרו האחרונים האם צריך שהאדם יגע במים ובמקום החציצה אין מים, או שגזירת הכתוב שאסור שתהיה חציצה (קובץ שיעורים בבא קמא צב, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חציצה בגוף ובשער). והרואצ'ובר חילק שגוף האדם צריך שיגע במים, אך לגבי השער אסור שתהיה חציצה (שם בדעת רש"י).

החציצות נחלקות ע"פ שיעורן - האם הם על רובו או על מיעוטו, וע"פ ההקפדה - האם האדם מקפיד על החציצה או לא. כך שישנם ארבעה מקרים:
(א) רובו המקפיד עליו - חוצץ מדאורייתא. בטעם שהקפדתו גורמת לכך שיחצוץ חקר הברכת אברהם האם הוא משום שעומד להסירה או משום שהיא דבר חשוב בעיניו (סוכה ו: סי' "רוב ומקפיד" א).

(ב) רובו שאינו מקפיד עליו - חוצץ מדרבנן. ומה שמדאורייתא אינו חוצץ הוא משום שהואיל ואין סופו ליטלו נחשב כגופו (רש"י סוכה ו: ד"ה אין מקפיד).
והידוש הישועות יעקב (י"ד קצח-א לאחר אמצע הסעיף) שלאחר שגזרו חכמים שחוצץ וצריך להסירו, ממילא האדם כן מקפיד עליו להסירו, וא"כ חוצץ אף מדאורייתא, כדן רובו המקפיד עליו. אך חלקו עליו וכתבו שגם לאחר הגזירה אינו נחשב שמקפיד עליו, משני טעמים: אינו מקפיד להסירו לגמרי אלא רק שלא יהיה הרוב, שהרי מיעוטו שאינו מקפיד עליו מותר (אחיעזר ח"ג לג-א ד"ה וע"ד, והגר"ח שהובא בקובץ הערות הוספות ד ד"ה דף), ועוד, שכיוון שמקפיד רק משום פסול הטבילה, ולולא הפסול לא היה מקפיד - אין זה נחשב שמקפיד (קובץ הערות שם ד"ה עוד).

(ג) מיעוטו המקפיד עליו - חוצץ מדרבנן. וחקר הרואצ'ובר האם תקנו חכמים על כך טומאה חדשה, או שתקנו שתישאר עליו הטומאה שלפני הטבילה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חציצה (אות סה)).

(ד) מיעוטו שאינו מקפיד עליו - אינו חוצץ כלל. וחדש המאירי שעדיין צריך שבשעת הטבילה יהיה מקום החציצה שקוע במים (חולין עג. ד"ה ידות).

דבר החוצץ על כל גופו פוסל מדאורייתא אע"פ שאינו מקפיד עליו. והסתפק השפת אמת האם הוא מדין חציצה, או שבאמת אינה חציצה שהרי אינו מקפיד עליו, אלא שפוסל משום שעדיין לא טבל במים (סוכה ו: ד"ה בגמרא (בשליש האחרון של הדיבור), והסיק שלא טבל במים. והקובץ הערות (הוספות ד בסופו) נשאר בקושיא מה החילוק בין כולו לרובו, ומוכח שסובר שהוא מדין חציצה).

לח אינו חוצץ. ונחלקו הראשונים האם הטעם לזה הוא שהמים נכנסים בתוך הלח, או שאין הדרך להקפיד על לח (מרדכי שבועות תשמח באמצעו (ד. בסוף הטור הימני בדפיו), ודחה את הדעה שהמים נכנסים בלח).

ערכים קרובים: טבילה, מין במינו אינו חוצץ, מקווה.

חצר

אדם קונה חפץ שנמצא ברשותו (הסוגיא בבבא מציעא י:, בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-ב והלאה).

מקורו מהפסוק (דברים כד-א) "וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה", וכן מהפסוק (שמות כב-ג) "אם המצא תמצא בידו הגניבה" (גיטין עז.). ודנו האם קניית מטלטלין בחצר נלמדת מהפסוק בגג (רש"י בבא מציעא ט: ד"ה מי וסמ"ע רמג"ד) או בגט (דן בזה תורת הקניינים ח"ב עמוד א).

באופן הלימוד מ"ונתן בידה" נחלקו הראשונים לשלוש דעות:
(א) רש"י (בבא מציעא י:) כתב שנלמד מכך שלא כתוב "ובידה יתנהו".
(ב) תוס' (שם ד"ה ת"ל) כתבו שנלמד בכלל ופרט וכלל: "ונתן" - כלל, "בידה" - פרט, "ושלחה" - כלל.

(ג) שאר הראשונים (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א ישנים ור"ן) כתבו שנלמד מכך שה"ונתן בידה" אצל הבעל השני מיותר ("ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה" (דברים כד-ג)). והוא מדאורייתא (מנחת חינוך שלו-א [יב]).¹ אך לרבי יוחנן שמשיכה קונה רק מדרבנן, ומדאורייתא מטלטלין נקנים רק בכסף, יש אומרים שגם חצר תקנה מטלטלין רק מדרבנן (הביאם תורת הקניינים ח"א עמוד רכב²).

בטעמו כבר הגמרא (בבא מציעא י:) האריכה שיש בו שתי אפשרויות: משום יד, או משום שליחות. למסקנה הביאו המפרשים תשעה טעמים (וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-ח ליקט חלק מהשיטות)³:

(א) יד (רש"י. תוס' בבא בתרא נד., מעילה יג, בבא בתרא עט. רמב"ן בבא בתרא עט. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-ה ליקט את הסוברים כך).

(ב) שליחות (ר"ף, רמב"ם ורשב"א), שאנן סהדי שרוצה שהחצר תהיה שליח שלו (פרי משה קניינים כא-ג ד"ה אלא).

¹ וכן שיטתו שם בעוד הרבה קניינים שהם מדאורייתא, הובא בערך קניינים דרבנן בסעיף "קניינים שונים" ד"ה מחלוקת יסודית.

² כמו כן נחלקו לגבי יד, הובאו בערך יד (קניין) בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

³ לגבי קנייני מטלטלין רבים חקרו האם טעמים מדין אחד או יותר מהקניינים האחרים, דנו בזה בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה הכנסה לרשות.

(ג) שליחות, אך מכך שלשון התורה היא "יד" בעינן דומיא דיד (רא"ש. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-ד ליקט את הסוברים שמדין שליחות. את שלושת הטעמים הנ"ל הביאו המחנה אפרים קניין חצר א ופרי משה קניינים כא-א).

(ד) יסודו מיד, אך במקום שאינו יד, כגון שאינו עומד בצידו, אז הוא מדין שליחות (הגר"ח סטנסיל גיטין כא).

(ה) שליחות בקניית מתנה, ויד בקניית מציאה, משום שבה אין מינוי שליחות (תורת הקניינים ח"ב עמוד ו).

(ו) שליחות בקנייה מהפקר, ויד בקניית מציאה, משום שבה יש בעלים - בעל האבידה - ואינו מקנה לו (נתיחה"מ בפתיחה לסי' ר ד"ה ולפ"ז. את שלושת הטעמים הנ"ל הביא תורת הקניינים ח"ב עמוד ו).

(ז) מדין יד רק בגט, אך בשאר החפצים היא מדין הגבהה (דבר אברהם ח"א כא-כד בדעת רש"י ושיטה מקובצת).

(ח) גם מדין משיכה (רמב"ם בפירוש המשניות מעשר שני ה-ט, פרישה ח"מ שלו-ג וקצ"ט).

(ט) חוץ מטעמים אלה יש עוד טעם שקניין חצר מועיל מצד עצמו, שזהו הקניין הטבעי - ההכנסה לרשות, אלא רק במקום שטעם זה אינו שייך - צריכים את הטעמים יד ושליחות (דרכי משה דרכי הקניינים ו-ט ד"ה ונמצא).

בסוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשות, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות) חקר הרוח אליהו האם הוא הכנסה לרשותו או הוראת בעלות (ד-ד, וכן חקר (שם ד) לגבי כל הקניינים), והמנחת אשר כתב שהוא רשות (בבא בתרא מב).

הנכסים הנקנים הם:

מטלטלין.

קרקע, כגון עציץ שנמצא בחצר הקונה - ספר המקנה ((ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-כו ד"ה גיטין) כתב שנקנית בקניין חצר, והביא (שם בד"ה הלום) שיש דעה שאינה נקנית.

דבר שיתכן שלא ימצאנו לעולם, כגון מעות שהן דבר קטן, כתבו התוס' שאינם נקנים בחצר (בבא מציעא כה:).

באופן הקניין כתב הגר"ש שקאפ (בבא מציעא כג ד"ה ועפ"ז, בדעת השיטה מקובצת) שהוא הכנסת החפץ לרשותו (פעולה), ולא שהחפץ נמצא ברשותו (תוצאה).

לקנות חצר ובאותו הרגע לקנות על ידה את החפץ שבתוכה מדין קניין חצר - הש"ך (ח"מ רב) חידש שהחפץ לא יקנה בקניין חצר (אלא רק בקניין אגב), שחצר קונה רק אם היתה שלו קודם לקניין. וספר המקנה ((ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-ב ד"ה אלקים) כתב שכל זה רק לראב"ד, אך לרמב"ם ולשו"ע - כן קונה.

מקום עמידת הקונה - נחלקו האם צריך לעמוד בצד השדה (שו"ע ח"מ ו) או בתוכו (רמ"א שם בשם יש אומרים. ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-י דן בזה והביא שהר"ף סתר את עצמו בדיון זה).

בטעם שצריך לעמוד בצד שדהו (או בתוכו) - למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה) כתבו הראשונים (רש"י בבא מציעא יא. ד"ה דאי, וכן הריטב"א וחיידושי הר"ן) שהוא משום שכך החצר משתמרת.

¹ את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

"זכתה לי שדי" - נחלקו האם הקונה צריך לומר זאת: לתוס' (בבא מציעא יא. ד"ה זכתה, וכן רא"ש ורשב"א) אין צריך לומר, ולרמב"ם (גזילה ואבידה יז, ח, יא, וכן שו"ע חו"מ רסח-ג) צריך.

דעת קונה - חצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו (בבא מציעא יא.). ובטעם לזה יש ארבע שיטות:

(א) לדעה שהוא משום שליחות, הוא ככל שליחות שאין צריך את דעת המשלח, אלא מספיקה דעתו של השליח (פני יהושע בבא מציעא יא במשנה).

(ב) שיטת החתם סופר שבכל קניין קונה גם בלי כוונה, אם יש אומדנא דמוכח שרוצה לקנות (בשר"ת אבן העזר ח"א קו, אמנם הנתיחה"מ קצד-ד חולק עליו).

(ג) בשעה שקנה את חצירו היה בדעתו לקנות לעולם כל דבר שיכנס אליה (הפרי משה קניינים כא-ג דן בשלוש השיטות הנ"ל).

(ד) הברכת אברהם (בבא מציעא פ בדפיו) ייסד שכל מה שצריך דעת לקניין הוא רק על מעשה הקניין (למשל בהגבהה, שיחשוב שהוא מגביה את החפץ), אך לחלות (שיחשוב שהוא מעביר את הבעלות) אין צריך דעת, שהרי זכות היא לו ואנן סהדי דניחא לו¹. ולכן בקניין חצר, שאינו מעשה אלא רק מצב (שהחפץ נמצא בתוך חצרו) אין צריך דעת.

חצר שאינה משתמרת לא קונה. בטעם לזה יש שתי דעות בראשונים:

(א) חצר נלמדת מיד, וצריך שתהיה דומה ליד, שהיא משתמרת (רש"י בבא מציעא ט: ד"ה מי).

(ב) סברה שאין אדם רוצה שיהיו חפציו מונחים במקום שאינו משתמר (רא"ש גיטין עח.).

חצר מהלכת לא קונה (בבא מציעא ט: וגיטין כא:). בטעם לזה יש שתי דעות בראשונים:

(א) חצר נלמדת מיד, וצריך שתהיה דומה ליד, שאינה ניידת (תוס' בבא מציעא ט: ד"ה ספינה, וכן הבין בפשטות הפרי משה קניינים כא-ח (ד"ה והנה) בדעת רש"י בבא מציעא ט: ד"ה מי).

(ב) חצר מהלכת אינה משתמרת כיוון שמתרחקת ממנו (רמב"ן גיטין כא, וכן הבין דברי משפט ר-ב בדעת רש"י שם).

הקדש, כלומר שלא האדם הקדישו, אלא שהחפץ נקנה להקדש ע"י קניין חצר - נחלקו בזה הראשונים:

(א) לרמב"ן (בבא בתרא עט.) ולר"ן (לגר"ש שקאפ נדרים ט ד"ה וקשה) החצר קונה להקדש (ורק נחלקו אם יש בזה מעילה: לרמב"ן אין ולר"ן יש).

(ב) הרשב"ם (בבא בתרא עט. ד"ה הכי) והתוס' (שם ד"ה ואין) סוברים שחצר בכלל לא קונה להקדש, שהרי חצר מטעם יד ואין יד להקדש (במחלוקת זו דנו הקצוה"ח ר-א, הקובץ שיעורים בבא בתרא רצט, והפרי משה קניינים יד-ד. והתוס' יום טוב מעילה ג-ו (ד"ה ואין) הקשה שהרי חצר גם מדין שליחות, ויש שליחות להקדש). וחקר הקהילות יעקב האם מה שאין חצר להקדש הוא שאין לו קניין חצר (וכן קנייני משיכה והגבהה) אלא הקדש קונה רק בדיבור (או בכסף), או שבפועל אין להקדש חצר, שחצר צריכה להיות מיוחדת לתשמישו של בעליה, כמו שיד מיוחדת לבעליה, אך חצר הקדש אינה מיוחדת לקב"ה יותר משאר חצרות (בבא בתרא לב-ו: בדעת הנתיחה"מ (בד"ה והנה) - אין קניין חצר, דעת עצמו (בסופו ד"ה ואולם) - בפועל אין להקדש חצר).

גוי - נחלקו המפרשים אם קונה בקניין חצר (ש"ת עבודת הגרשוני המובא ברעק"א חו"מ ר-א, קהילות יעקב בכורות יד (ומביא רש"י, רא"ש ומהר"ט אלגזי): קונה. ש"ת מהרש"ק המובא ברעק"א שם: לא קונה).

ערכים קרובים: אגב, ארבע אמות (קניין), כלים (קניין), מוחזק (ושם בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה חפץ שנמצא בחצר שאינה קונה) הבאנו שדנו האחרונים האם גורי מוחזק תלויים בגדרי קניין חצר).

¹ אך יש חולקים עליו, דנו בזה בערך דעת לקניין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה על מה הדעת לקניין.

חקירה ודרישה

עיין ערך דרישה וחקירה.

חרמים

אדם מחרימים מנכסיו לכהנים או לבדק הבית (הסוגיא בערכין כח-כט).

הגדרה

בפירוש המילה "חרם" נחלקו הראשונים האם הוא לשון הקדש (ריטב"א נדרים (על הרי"ף) ב. ד"ה ומסתברא), או שהוא לשון קללה (חינוך שנו ד"ה ולכן).

דוגמא לחרמי כהנים: האומר על קרקע או מטלטלין מנכסיו "הרי זה חרם לכהנים" או "הרי זה חרם" סתם.

דוגמא לחרמי בדק הבית (חרמי גבוה): האומר על קרקע או מטלטלין מנכסיו "הרי זה חרם לה", "הרי זה חרם לשמיים" או "הרי זה חרם לבדק הבית" (רמב"ם ערכין וחרמין ו-א, חינוך שנו בתחילתו).

איסורו - מפורש בגמרא (נדרים ב:) שהוא איסור חפצא¹.

מקור וטעם

במהותו חקרו האם הוא מדיני נדרי איסור, או שהוא קללה על נכסיו, ודיני החרם הם תיקון לקללה (קונטרסי שיעורים נדרים ג-ד, ה: קללה, ר"ן המובא בו: נדרים).

דבר שאינו שלו או אינו ברשותו - אינו יכול להחרים, כשם שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (ש"ת ריב"ש קעא באמצעו).

פרטי הדין

שאלה מועילה להתיר חרם כל זמן שלא בא לידי הגזבר (ים של שלמה בבא קמא פרק ה לה. מנחת חינוך שנו-א [ה] ושם בסק"י הוסיף שמועילה להתיר גם חרמי כהנים).

בל תאחר - תוס' כתבו שיש בל תאחר גם על חרמי בדק הבית וגם על חרמי כהנים (ראש השנה ד. ד"ה והחרמין), אך מרש"י משמע שיש בל תאחר רק על חרמי בדק הבית (שם ד"ה והחרמין. דן במחלוקתם הקונטרסי שיעורים נדרים ג-ב ד"ה ובגמרא).

לשון חרמי בדק הבית מועילה בין בלשון "הרי זה לחרמי בדק הבית" ובין בלשון "הרי עלי לחרמי בדק הבית", שאמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט. אך לשון חרמי כהנים מועילה דווקא בלשון "הרי זה לחרמי כהנים", אבל האומר "הרי עלי לחרמי כהנים" - אינו חל, שלא שייך בחרמי כהנים אמירה לגבוה (תוס' תמורה לב. ד"ה והאמר).

האומר "הרי עלי לחרמי כהנים" - חקרו האם היא אמירה לגבוה או להדיוט (קונטרסי שיעורים נדרים ג-ב: תוס' - גבוה, רמב"ם - הדיוט).

פחות משווה פרוטה בחרמי כהנים - הסתפק בזה המנחת חינוך (שנו-ב [יח]) האם הוא כהקדש שאינו חל על פחות משווה פרוטה.

ספק חרמי כהנים - דנו האם הוא לחומרא או שהמוציא מחבירו עליו הראיה (מנחת חינוך שנו-ב [טז] הסתפק בזה, תוס' יבמות צט: ד"ה ואין: לחומרא, נהור שרגא על רש"י יבמות שם: המוציא מחבירו עליו הראיה)¹.

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

ערכים קרובים ערכים קרובים: אמירה לגבוהה, הקדש, כינויים (בנדרים), נדר, נזיר, ערכין, שבועת ביטוי (ומהות השבועה בכלל).

חרש

הגדרה אדם שאינו שומע ואינו מדבר – אינו בר דעת, פטור ממצוות וקנייניו אינם מועילים (הסוגיא בחגיגה ב:; הפטור מחיובי נזיקין בבבא קמא פז. במשנה).

פירוש "חרש" לעניין שאינו בר דעת הוא שאינו שומע ואינו מדבר, אבל השומע ואינו מדבר, וכן המדבר ואינו שומע – הרי הם כפקחים לכל דבריהם (חגיגה ב: ורש"י נידה יג: ד"ה בכל מקום).

החולק על דין זה הוא רבי אליעזר, שסובר שיש ספק האם לחרש יש דעת צלילותא, וספק האם חייב במצוות (שבת קנג: ורש"י ד"ה שהוא).

המקור למיעוט חרש מדינים שונים הוא מהמילה "איש" (וכן ממעטים מ"איש" גם שוטה וקטן. אמנם הסתפק הקובץ ביאורים גיטין טז האם "איש" ממעט יחד את חרש שוטה וקטן, או שה"איש" ממעט רק את הקטן, ומהקטן לומדים בבניין אב גם לחרש ושוטה).

הטעם שחרש (וכן שוטה וקטן) פטור מהמצוות הוא שאינו בן דעה (חגיגה ב:; גיטין כג:). אך יש חילוק בין דעתו של חרש לדעתו של שוטה, שלשוטה אין דעת כלל, ולחרש יש דעת קלישתא (יבמות קיג, רש"י שבת קנג. ד"ה לשוטה).

אמנם הרוגאצ'ובר חידש שהדין שחרש כשוטה אינו משום שאינו בר דעה, אלא הוא גזירת הכתוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א סוף ד"ה חרש).

במהות הפטור ממצוות חקרו האם הוא מצווה אך פטור מעונש, או שאינו מצווה כלל (חלקת יואב א. וכן חקר שם לגבי שוטה וקטן).

דרבנן - חרש פטור מהמצוות אפילו מדרבנן (פרי מגדים או"ח פתיחה כוללת ח"ב א. וכן כתב שם לגבי שוטה), ורק לגבי קטן יש דין חינוך מדרבנן.

ערכים קרובים ערכים קרובים: אשה במצוות, טומטום, סומא, עבד כנעני במצוות, עומד על גביו, קטן, קנייני קטן, שוטה.

חשד

עיי' ערך מראית העין וחשד.

¹ בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות (והמוציא מחבירו עליו הראיה) או מדיני איסורים (וספיקא דאורייתא לחומרא). הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

חשוד

אדם שחשוד לעבור עבירה מסויימת, אינו נאמן עליה (הסוגיות בבכורות כט: לה, רמב"ם עדות יא-ז).

הגדרה

בערך זה נדון בפסולו של חשוד. לגבי נאמנותו של שאר אדם באיסורין (מדין עד אחד נאמן באיסורין) - ע"ע עד אחד.

לדוגמא, כהנים נחשדו להטיל מום בבכורות, ולכן אינם נאמנים שמום נפל מאליו בבכור (בכורות לה. במשנה, רש"י בכורות לה: ד"ה החשוד). וכן החשוד על השחיטה אינו נאמן לשחוט ושחיטתו נבילה (האריך בזה חקרי לב י"ד קנט).

במקור הפסול נחלקו לחמש דעות:

מקור וטעם

(א) דאורייתא, מהפסוק (במדבר טו-כג) "מן היום אשר ציווה ה' והלאה לדורותיכם" (חקרי לב י"ד קנט סוף ד"ה עוד (השני) ע"פ תוספתא בכורות ג-יב).

(ב) דאורייתא, שמכך שהתורה מיעטה שהחשוד על החלב אינו מביא קרבן על שגגת חלב, מוכח שמדאורייתא הוא בחזקת שאוכל חלב תדיר (חקרי לב י"ד קנט סוף ד"ה עוד (השני)).

(ג) מסברא (דאורייתא), שכאשר חשוד על אותו דבר אינו יכול להיות נאמן עליו (חקרי לב י"ד קנט סוף ד"ה עוד (השני)).

(ד) מדרבנן (תוס' בבא קמא קח. ד"ה ותרי) לגבי חשוד על השבועה, דן בדבריהם קצוה"ח צב-א בתחילתו. שדי חמד ח"ב ח-נז עמוד 404).

(ה) איסור זה אינו אלא חומרא בעלמא (גינת ורדים י"ד א-א תחילת ד"ה עוד נראה).

לגבי ודאותו, דן החקרי לב האם פסולו מדין ודאי או מדין ספק (י"ד קנט).

לעדות אחרת כן נאמן, ומה שאינו נאמן הוא דווקא לאותו דבר שעליו נחשד (רא"ש פרטי הדין סנהדרין פ"ג סי' ג).

כאשר מעיד על חברו רבי מאיר סובר שאינו נאמן ורשב"ג סובר שכן (בכורות לה. במשנה), והלכה כרשב"ג, שחזקה אין אדם חוטא ולא לו (רמב"ם עדות יא-ז וכסף משנה שם).

אפילו בשבועה אינו נאמן, שכיוון שהוא חשוד על הדבר הרי הוא חשוד גם על השבועה לגבי אותו דבר (ב"י י"ד ב-ג).

עדים - אין אדם נעשה חשוד אלא ע"י עדים כשרים (מנחת חינוך לז-ד [ז] ד"ה ונראה). אך המודה מעצמו שהוא חשוד אינו נפסל, שאין אדם משים עצמו רשע (שו"ע חו"מ לד-כה), אלא שאין ראוי לעשותו עד לכתחילה (שו"ע חו"מ צב-ה).

ומתוס' (כתובות כד. ד"ה שלי) משמע שאדם כן נאמן להעיד על עצמו שהוא חשוד, אך כתב הקובץ שיעורים (כתובות סז) שאפשר שגם דבריהם רק לכתחילה.

העובר עבירה לתאבון אין דינו כחשוד (רמ"א י"ד קיט-ב).

אנשים

מי שאינו נוהג איסור בדבר מסויים אינו בכלל חשוד, והוא נאמן להעיד לחבירו שכן נוהג בזה איסור (חתם סופר חולין קיא: ד"ה חס).

ערכים קרובים: הוחזק כפרן (בדיני טענות של בעל הדין, ולא בעדויות), עד אחד, פסולי עדות, רשע (בעדות) (לגבי עדות, שפסול לכל העדויות), שכנגדו חשוד על השבועה.

ערכים קרובים

חשוד על השבועה

עיינן ערך שכנגדו חשוד על השבועה.

חתם ידו

עיינן ערך כתב ידו.

טבול יום

אדם או כלים לאחר טבילתם עדיין אינם טהורים לגמרי עד שתשקע החמזה (הערב שמש), ודינם כשני לטומאה. הגדרה

מקורו של טבול יום באדם מפסוקים רבים בתורה שנאמר בהם "ורחץ במים וטמא עד הערב וטהר", "ורחץ במים וטמא עד הערב", "ורחץ במים את כל בשרו וטמא עד הערב", "ורחץ בשרו במים וטמא עד הערב", "ורחצו במים וטמאו עד הערב". מקור וטעם
וכן טבול יום בכלי הוזכר בפסוקים "במים יובא וטמא עד הערב וטהר", "וכובס במים וטמא עד הערב".

במהותו מצאנו ברש"י ובתוס' לשונות רבות האם טבול יום נקרא טמא או טהור:

- (א) טמא (רש"י סוטה כט: ד"ה הצד, תוס' זבחים יז. ד"ה טבול).
 - (ב) קלישא טומאתו (רש"י שבת יד: ד"ה דתנן, רש"י חולין לד. ד"ה חוץ, תוס' יבמות עד: ד"ה מכלל).
 - (ג) טהור לדבר אחד וטמא לדבר אחר (רש"י יבמות עג. ד"ה הטהור).
 - (ד) אינו טהור גמור (רש"י שבת יד: ד"ה ובא).
 - (ה) אינו טמא (תוס' יבמות עד: ד"ה מכלל, תוס' סנהדרין פג: ד"ה וטבול).
 - (ו) טהור (רש"י חגיגה כג. ד"ה להוציא).
- וכן הביאו ראיות לעניין זה מפסוקים: "במים יובא וטמא" - מוכח שטמא (תוס' זבחים יז. ד"ה טבול). וכן "ובא השמש וטהר" - מכלל דעד השתא טמא (רש"י סוטה כט: ד"ה הצד), אך יש שדחו את ראיה זו, שפירוש "וטהר" הוא וטהר יומא, דהיינו שתשקע השמש (תוס' זבחים יז. ד"ה טבול).

במניין המצוות, האיסור על טבול יום לעבוד במקדש נמנה כמצווה בפני עצמה (רמב"ם לא תעשה עו, חינוך רסה. וכן לגבי מחוסר כיפורים), ואינו כלול באיסור על טמא, משום שטבול יום כבר אינו טמא, אלא שחסרה לו טהרה שלימה (מעשה ניסים ג).

טבול יום ששימש במקדש - נחלקו האחרונים האם דינו כטמא ששימש במקדש (מנחת חינוך רסה-א [ד] ד"ה והנה) שאחיו הכהנים פוצעים את מוחו (משנה סנהדרין פא:), או שאין הורגים אותו, שדינו אינו חמור כטמא (ש"ת ראשי ביכורים ז). פרטי הדין

בטומאה דרבנן מפורש במשנה שאין צריך הערב שמש אלא הטבילה מועילה לטהרה גמורה (משנה פרה יא-ה, וכן רש"י שבת יג: ד"ה האוכל) בשם הערוך והספרי). אמנם הרמב"ם כתב שיש דין טבול יום גם על טומאה מדברי סופרים (שאר אבות הטומאה יב). והכסף משנה (שם) תמה עליו מהמשנה דלעיל, וכתב שאפשר שיש טומאות דרבנן שצריכות הערב שמש ויש כאלה שאינן צריכות, ונשאר בצ"ע (דן בזה מנחת חינוך רסה-ב [ו]).

ערכים קרובים: טבילה, טומאה.

טביחה ומכירה

הגנוב שור או שה וטבחו או מכרו, משלם פי ארבע משווי חשה ופי חמש משווי השור הגדרה
(הסוגיות בבבא קמא פרק שביעי).

מקורם מהפסוק "כי יגנוב איש שור או שה וטבחו או מכרו, חמישה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה" (שמות כא-לז). מקור וטעם

בטעם שהמורים יותר מסתם גניבה ישנם שני הסברים בגמרא:

(א) משום שנשתרש בחטא (בבא קמא סז:), דהיינו נתחזק והועילו מעשיו (רש"י שם ד"ה שנשתרש).

(ב) משום ששנה בחטא (בבא קמא סח:), דהיינו שלאחר שגנבו עדיין יצרו תוקפו להנות מגזילתו (שיטה מקובצת שם ד"ה ששנה) בשם ה"ר יהונתן). ולטעם זה - אע"פ שלא הועילו מעשיו (רש"י שם ד"ה ששנה).

בטעם יש לחקור בין ארבעה צדדים:

(א) חיוב על הטביחה והמכירה עצמן.

(ב) החיוב הוא על הגניבה, כמו חיוב כפל, ורק מתחייב בהם כשטבח ומכר (שרידי אש בבא קמא כ ד"ה ועיין, קונטרסי שיעורים קידושין יז-א ד"ה וברמב"ם) בדעת הרמב"ם).

(ג) בטביחה ומכירה נעשה גנב חדש (נתיחה"מ לד-ה, הגר"ח המובא בברכת שמואל בבא קמא ה).

(ד) חיוב מדין מזיק (קצוה"ח לד-ג, שרידי אש לד-ג בסופו. ובשרידי אש שם הביא את נתיחה"מ הגר"ח וקצוה"ח ודן בדבריהם).

במהותם חקר הפרי משה (גניבה וגזילה כ-א) האם הם תוספת על הכפל, או חיוב חדש.

על הוולד פטור מארבעה וחמישה (כשגנב מעוברת וילדה וטבח את הוולד). וחקר הגר"ח פרטי הדין
האם הוא משום שהלידה היא שינוי, או שלא גנב שור ושה, שעובר אינו שור ושה (הגר"ח סטנסיל רנו).

מכרו חוץ מאחד ממאה שבו אין בו דין ארבעה וחמישה. וחקרו האם הוא משום שהלוקח לא קנה את כל הבהמה, או משום שנשתייר למוכר חלק ממנה (המידות לחקר ההלכה יב-סט).

אין שליח לדבר עבירה (קידושין מב:). אך בשלושה דברים יש שליח לדבר עבירה: מעילה, שליחות יד, וטביחה ומכירה - כך מפורש בגמרא (קידושין מב:).

ואעפ"כ השליח כן חייב (ש"ך חו"מ רצב-ד מבאר כך את הסמ"ע וסובר כמותו, דן בדבריהם הקצוה"ח שם סק"א), ורק כאשר אי אפשר לפרוע מהשליח - המשלח חייב, כגון שאין לו רכוש, או שהוא אינו בר חיובא, או שהוא שוגג (לדעות שפוטירות בשוגג) (ש"ך שם).

אמנם הרמב"ם (מעילה ז-ב) כתב "ובכל התורה כולה אין שליח לדבר עבירה אלא במעילה לבדה". וביאר הקצוה"ח (רצב-א ד"ה והנלענ"ד) בדבריו שרק במעילה הוא מדין שליחות. אך בשליחות יד הוא מדין פשיעה, שחייב הכתוב את השומר על פשיעה בין שפשע ע"י אחרים ובין ע"י עצמו. ובטביחה ומכירה הוא מדין שנהנה מהבשר או מהדמים, ולכן חייב אפילו אם טבחו ע"י קטן, אע"פ שאינו בר שליחות.

ערכים קרובים: גניבה וגזילה, השבת גניבה וגזילה, קנס.

טבילה

טבילת אדם או כלים במים לטהרם. הגדרה

בערך זה נדון בטבילה עצמה. לדיני המקווה ע"ע מקווה.

לדוגמא, הנטמא משרץ טובל בשביל להיטהר.

מקורה של טבילת אדם מפסוקים רבים בתורה שנאמר בהם "ורחץ במים וטהר", "ורחץ את בשרו במים וטהר", "ורחץ בשרו במים חיים וטהר", "ורחצו במים".
וכן טבילת כלים הוזכרה במקומות רבים "וכובס", "יכבס בגדיו במים", "במים יובא", "יישטף במים".

עיקר הדין אינו הטבילה עצמה (הפעולה) אלא שהאדם יטהר (התוצאה). ולכן לא שייך שיהיו בטבילה דינים שפוסלים רק לכתחילה אך בדיעבד טהור (כגון שנאמר שלכתחילה צריך ביאת מים בבית הסתרים אך בדיעבד טהור), שכיוון שבדיעבד טהור - התורה לא הקפידה גם לכתחילה, שהעיקר רק שיטהר (תוס' נידה סו: ד"ה כל).

במהותה חקר הרוגאצ'ובר האם הטבילה מסירה את הטומאה או שהיא מחילה את הטהרה, וכתב שבזה תלוי הספק האם צריך כוונה בטבילה, שלהחיל טהרה צריך כוונה, אך להסיר טומאה אין צריך כוונה (וכן כתב שאפשר לחלק שהזאה מחילה טהרה וטבילה מסירה טומאה, וכן דן לגבי טבילה דסיני) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה כוונה).

מניין המצוות - מצוות טבילה במקווה נמנית במניין המצוות, ולא שיש חובה לטבול, אלא שמי שירצה להיטהר יעשה זאת ע"י טבילה (ספר המצוות לרמב"ם עשה קט, חינוך קעה, ספרא ויקרא טז-כו).

בזמן ההיטהרות נחלקו המפרשים: לכסף משנה (אבות הטומאה ו-טז) נטהר רק בעלייתו מהמקווה, אך בעודו בתוך המקווה עדיין הוא טמא, ולדבר אברהם (ח"ב בהשמות טו-ז) נטהר כבר כשהוא בתוך המקווה.

טבילה להצאין לא מועילה. ויש לחקור האם כל אחד מהחצאים נחשב חצי טבילה בפני עצמו, אלא ששניהם לא מצטרפים לטבילה שלימה, או שחצי טבילה אינו טבילה כלל ולא נחשב כלל לחצי (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טבילה (אות ט)).

טובל ושרץ בידו טמא. וחקרו ראשי הישיבות האם נטהר בטבילה אלא שחוזר ונטמא מייד, או שלא נטהר כלל (שערי יושר ב-כ, הגר"ח סטנסיל תכה).

טבילה בזמן שהיה טהור, כגון כלי טמא שנתערב בכלים טהורים וטבל את כולם ואח"כ הוכר איזה כלי הוא הטמא - הסתפק הגר"א וסדרן האם הטבילה הועילה לו, משום שבזמן הטבילה היה טהור (מדין התערובת) (קובץ ביאורים בכורות בסופו).

ברכת המצוות מברכים על טבילה, משום שהיא מצוות עשה לטבול (ואינה כהגעלה שאין מברכים עליה משום שהיא מצוות לא תעשה - שלא לאכול נבילות, וכמו שאין מברכים על ניקוד הגיד והחלב) (איסור והיתר הארוך נח-קד).

טבילת נידה מדאורייתא. ובמקורה נחלקו בעלי התוס' (יומא עח.) לשלוש שיטות:

- (א) ק"ו מכך שמטמאה במגע (רב יהודה גאון).
- (ב) הפסוק "במי נידה" - מים שהנידה טובלת בהן (ר"ת).
- (ג) "והדווה בנידתה" - בנידתה תהא עד שתבוא במים (ר"י).

פשוטי כלי עץ שנטמאו (משום שהיו ראויים למשכב ומושב) - לרש"י אין להם טהרה במקוה, ולתוס' יש להם (שבת פד. תוס' ד"ה מפץ).

טבילה בלי כוונה, כגון נידה שנאנסה וטבלה (דהיינו שטבלה בלי רצונה), נחלקו תנאים ואמוראים האם מועילה (חולין לא.).

בטעם מחלוקתם יש שביארו שנחלקו האם מצוות צריכות כוונה (אור זרוע המובא בהגהות אשר"י ראש השנה פ"ג סי' יא, ביאור הגר"א א"ח ס-ד בתחילתו). ויש שחילקו שטבילה אינה מצווה אלא מכשירי מצווה, ולכן יש צד שצריכה כוונה אפילו אם מצוות אין צריכות כוונה, ויש צד הפוך - שאין צריכה כוונה אפילו אם מצוות כן צריכות כוונה (ש"ת רדב"ז החדשות לד, ורמב"ן, הובאו בשדי חמד ח"ד עמוד 131 כללים מ-סב).

בגדר הכוונה חקר הרוגאצ'ובר האם היא כוונה לטהרה או לטבילה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טבילה (אות ה)).

ערכים קרובים: ארבעים סאה, חציצה, טבול יום, טבילת כלים (הניקחים מגוי), טומאה, מין במינו אינו חוצץ, מקוה.

טבילת כלים (הניקחים מגוי)

חלוקה בלי פעודה מן הגוי, מטבילים במקוה (הסוגיא בעבודה זרה עה:; והעיר על זה מהר"ח אור זרוע סג שהגמרא לא הזכירה את טבילה זו אלא במקום אחד).

נקראת גם טבילת כלי תשמיש.

מקורה מהפסוק (במדבר לא-כג) "כל דבר אשר יבוא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא" (עבודה זרה עה:).

לרוב הראשונים היא דאורייתא (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ראב"ד, רא"ה, תרומת הדשן, סמ"ג. הובאו בשדי חמד ח"ג ט-ב עמוד 3). אך יש אומרים שהיא דרבנן והפסוקים הם אסמכתא (רדב"ז. ובדעת הרמב"ם נחלקו המפרשים, הובאו בשדי חמד שם). ונפק"מ לספק¹, וכן אם טבל בלא כוונה, כגון שהכלים נפלו למים (שדי חמד שם ד"ה והרב).

בטעמה ישנם כמה ביאורים (יתכן שלא כולם חולקים זה על זה):

(א) לכניסת קדושת המאכלות (מאירי עבודה זרה עה: ד"ה טבילה), משום שיצאו מטומאת הגוי ונכנסו לקדושת ישראל (ירושלמי סוף עבודה זרה. הובא ברשב"א עבודה זרה עה: ד"ה הא) ובריטב"א שם ד"ה תנא).

(ב) שהם כגר שנכנס לקדושה ע"י טבילה (מהר"ח אור זרוע תחילת סג בדעת הירושלמי הנ"ל).

(ג) משום מעלה (כך ביאר הריטב"א שם את הירושלמי הנ"ל).

(ד) משום שסופו של גוי להשתמש בהם באיסור (אבני נזר יו"ד קז-ב בדעת הריטב"א שם).

(ה) היא גזירת הכתוב (רמב"ן עבודה זרה עה: ד"ה הוזה) וחיידוש (תוס' עבודה זרה עה: ד"ה מים).

מניין המצוות - הסמ"ק (קצט) מנאה, אך שאר מוני המצוות לא מנאוה².

קודם הטבילה נחלקו המפרשים האם מותר להשתמש בכלים, ויש בזה שלוש דעות: (א) אסור מדאורייתא (פרי מגדים א"ח תפו משבצות זהב, ברבע הראשון).

¹ הבאנו מחלוקת בזה לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בספק.

² ועיין לעיל (בד"ה מקורה) שיש אומרים שהיא דרבנן.

(ב) גם לדעות שטבילה דאורייתא¹, האיסור להשתמש בהם הוא דרבנן (ביאור הלכה ש"כ ד"ה מותר להטביל, בשליש הראשון. ויש שסתמו שאסור להשתמש ולא ביארו אם הוא דאורייתא או דרבנן (ש"ת מהר"ח אור זרוע תחילת סג, רמ"א י"ד קכ-ח)).
(ג) אין שום איסור להשתמש בו, אלא שיש מצווה לטבולו (אבני נזר א"ח תיח"י, יא. והוסיף שאינה מצווה המתרת כמו שחיטה, אלא מצווה גרידא כמו ציצית).

בספק נחלקו הראשונים והאחרונים לשלוש דעות:

(א) לחומרא משום שהוא ספיקא דאורייתא² (ש"ד חמד ח"ג ט-ג ד"ה וראיתי עמוד 3).
(ב) לקולא משום שהוא ספיקא דרבנן (אבני נזר י"ד קז-א, ש"ד חמד שם).
(ג) לקולא אע"פ שהוא דאורייתא, מפני שאין כאן איסור, וגם אינו דומה לשאר מצוות שהן חובה, שיכול לפטור עצמו ולשתות בכוס אחר (ראב"ה פסחים סוף תסד סוף ד"ה ואחרי).

ברכה - נחלקו הראשונים האם מברכים עליה (תוס' עבודה זרה עה: ד"ה אי) או לא (ריטב"א עבודה זרה עה: (סוף ד"ה הוה) בדעת הרמב"ם).

מעיון לטבילת כלים הניקחים מהגוי נחלקו הפוסקים האם צריך ארבעים סאה (האריך בזה ש"ד חמד ח"ג ט-ג עמוד 4): יש אומרים שאפילו לדעות שלשאר טבילות די בכלשהו, טבילת כלים הניקחים מן הגוי היא חידוש וצריך ארבעים סאה (תוס' עבודה זרה עה: ד"ה מיס). ויש אומרים שדי בכלשהו, שהרי טבילה זו נלמדה מטבילת כלים טמאים (טור י"ד תחילת קכ).

ערכים קרובים ערכים קרובים: ארבעים סאה, גוי, טבילה (לטומאה), מקוה.

טביעות עין

אדם מכיר אדם אחר או חפץ ע"פ מראהו הכללי, ולא ע"פ סימנים מסויימים. הגדרה

בדיני השבת אבידה (בבא מציעא כג:), איסורים (חולין צה:; לענין שמכיר בבשר שנתעלם מן העין שהוא שלו), והיתר אשה שמת בעלה (יבמות קכ. בענין פרצוף פנים עם החוטם, וביאר הרא"ש שם (תחילת ד"ה אין) שהוא מדין טביעות עין).

לדוגמא, עדים מזהים את הבעל המת ע"פ הפנים והחוטם (יבמות קכ:).

דינים דומים: סימנים - החילוק בין טביעות עין לסימנים הוא שטביעות עין היא הכרה חושית, וסימנים הם הכרה שכלית, שהאדם דן בשכלו שמי שיש בו אותם סימנים מובהקים הוא אותו אדם שהכירו (ש"ת הרא"ם לח תחילת ד"ה ועל העמוד השני).
והסתפק בש"ת בן יהודה (ז, הובא בש"ד חמד ח"ג ט-מ עמוד 41) האם טביעות עין מועילה רק בחפץ שיש בו סימן, ואע"פ שהאדם לא מכיר את הסימן - ע"י הסימן יש לו טביעות עין, או שטביעות עין מועילה גם בדבר שאין בו סימן כלל.

בדינה נחלקו הראשונים האם צריך שיכיר בידעה גמורה (ר"ח בבא מציעא כג:; או שדי בטביעות עין שאינה גמורה (ים של שלמה חולין פז ס' כו בשעת תוס' חולין צו. ד"ה ולא).

כל דין עדות מבוסס על טביעות עין, שהעדים מעידים מתוך כוונת הלב וטביעות עין, ועיקר העדות בטביעות העין (מרדכי כתובות ס' קמו בשם ר"ת, הובא בקצוה"ח רנט-ב ד"ה ובמרדכי).

¹ הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורה.

² את המחלוקת האם היא דאורייתא הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורה.

תלמיד חכם - באבידה מחזירים בטביעות עין רק לתלמיד חכם (בבא מציעא כג:). בטעם שאין מחזירים לשאר האנשים נחלקו הראשונים האם הוא משום שחוששים שישקרו (רמב"ן גיטין כז. ד"ה הא), או משום שלא ידייקו היטב (רש"י המובא ברמב"ן שם). באיסורים ובעדויות - לר"ח גם בהם רק תלמיד חכם נאמן, ולרשב"א כל אדם נאמן בהם, ורק באבידה אין כל אדם נאמן משום חשש משקר (רשב"א חולין צו. ד"ה השתא).

טביעות עינא דקלא - טביעות עין מועילה גם בקול, כגון סומא שמותר באשתו ע"י טביעות העין שמכיר את קולה (חולין צו.).

ונחלקו האחרונים האם הוא מדין טביעות עין (בית שמואל אה"ע קמב-יח), או שהוא רק מדין סימנים, אך אינו מדין טביעות עין משום שבטביעות עין רואה אותה צורה שראה בעבר, אך בקול אינו אותו קול ששמע בעבר, שהרי בכל פעם שהאדם מדבר הוא מוציא קול חדש, אלא שמדמה את הקול ששומע לקול ששמע בעבר, ולכן הוא רק מדין סימנים, ולפי זה יועיל רק באיסורים אך לא בדיני נפשות ולהוציא ממון (מרחשת ח"ב ו-ה בדעת הקצוה"ח).

בפעיה זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.¹

רוב וחזקה - טביעות עין מועילה נגדם (פרי מגדים י"ד כלל סימנים וטביעות עין תחילת ד"ה תשובה).

ערכים קרובים: אבידה, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **סימנים**, **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **עדים**.

טבל

פירות שלא הופרשו מהם תרומות ומעשרות - **אסור לאוכלם, ואפילו לכהן** (מאריכים בזה בכל מסכתות תרומות, מעשרות, מעשר שני, דמאי).

מקורו מהפסוק "ולא יחללו את קודשי בני ישראל אשר ירימו לה" (ויקרא כב-טו).

בטעמו דנו האם הוא אסור מפני שמעורבת בו תרומה, או שהוא איסור בפני עצמו (אתון דאורייתא ב בתחילת ד"ה עד כה. ומעין זה חקר הקובץ שיעורים (פסחים קנא) האם איסור טבל נובע ממצוות ההפרשה או שהוא איסור נפרד. והמפענח צפונות (י-ו) חקר האם טבל אסור משום שהתרומה מעורבת בו, או שתרומה היא איסור הטבל שנשאר).

במהותו נחלקו האחרונים האם הוא איסור גברא או איסור חפצא² (שדי חמד ח"ד מ-עז-ה (ד"ה וגם) עמוד 156: תפארת יוסף - גברא, דעת עצמו - חפצא).

טבלים שונים, דהיינו שכל אחד מהם טבול לדבר אחר - תרומה, תרומת מעשר, חלה, מעשר ראשון, מעשר שני ומעשר עני - דן המנחת חינוך (רפד ב [ז]) האם הם איסור אחד או איסורים שונים, ויש בזה ארבע שיטות:
(א) שיטת הרמב"ם הסמ"ג והחינוך - שני איסורים:

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

- איסור ראשון - תרומה, תרומת מעשר וחלה.
 איסור שני - מעשרות (ראשון שני ועני).
 (ב) שיטת התוס' (יבמות פו. ד"ה אי בתירוץ השני) - שלושה איסורים:
 איסור ראשון - תרומה, תרומת מעשר וחלה.
 איסור שני - מעשר שני ועני.
 איסור שלישי - מעשר ראשון (והוא נפרד משאר המעשרות).
 (ג) פירוש אחר בשיטת התוס' (מנחת חינוך שם בדעת התוס' שם בלשון אפשר) - שני איסורים:
 איסור ראשון - תרומה, תרומת מעשר, חלה ומעשר ראשון (והוא כתרומה).
 איסור שני - מעשר שני ועני.
 (ד) שיטת הריטב"א (משמע מדבריו מכות סוף יט: ד"ה והיא, ע"פ הגמרא מכות כ. שטבל שטבול לתרומה ומעשר לוקה אחד) - איסור אחד:
 כולם איסור אחד, ששם טבל אחד הוא.
ונפק"מ לשני מקרים (מנחת חינוך שם):
 (א) אכל חצי כזית מטבל אחד וחצי כזית מטבל אחר - אם הם איסור אחד חייב, ואם הם איסורים שונים פטור.
 (ב) אכל כזית מטבל אחד וכזית מטבל אחר - אם הם איסור אחד חייב אחת, ואם הם איסורים שונים חייב שתיים.
זמן חיובו הוא משעת המירוח. ולכן דעת הרעק"א שאיסור טבל נחשב איסור שלא חל מתחילת ברייתו, שהרי בשעה שהפירות התחילו לגדול עדיין לא חל עליהם איסור טבל. אמנם הקהילות יעקב חידש שטבל כן נחשב איסור שחל מתחילת ברייתו, מפני ששעת המירוח נחשבת תחילת ברייתו, שזהו פנים חדשות וצורה חדשה (קהילות יעקב חולין כג ד"ה והנראה, ושם (בד"ה התוס') הביא גם את הרעק"א).
ערכים קרובים: דמאי, חדש, חלה, מתנות שלא הורמו, נטע רבעי, עציץ, ערלה, תרומות ומעשרות.

פרטי הדיון

ערכים קרובים

טהרה

עייני ערך טומאה.

טובת הנאה

- לבעלים יש זכות לתת את המתנות (מתנות כהונה, עניים ומעשרות) לכל מי שירצה** (הסוגיא בנדרים פד.; בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כט).
בפירוש "טובת הנאה" נחלקו הראשונים האם היא ההנאה שיש לישראל לתת את המתנות לאיזה כהן שירצה, ולבחור כהן שיחזיק לו טובה על כך (ר"ח פסחים מו:), או דבר מועט שיתן ישראל לחבירו בשביל שיתן את המתנות לבן בתו כהן (רש"י פסחים מו., וכן הביא את שני הפירושים הללו הערוך ערך טב א בתחילתו).
בדיני צדקה (שיעורי ר' שמואל בבא מצייעא ח"א עמוד קעט (אות קפז)), תרומה, חמישה סלעים של פדיון הבן, פדיון פטר חמור, זרוע לחיים וקובה, ראשית הגז, מעשרות ועוד.
לדוגמא, הבעלים שמפריש תרומה מתבואתו מחליט לאיזה כהן הוא רוצה ליתנה.

הגדרה

נקרא גם בלשון הירושלמי (נדרים יא-ג [לז:]): "אדם נותן מעשרותיו בטובת הנייה (דהיינו הנאה)".

מקורה לא מפורש בגמרא. והירושלמי (נדרים יא-ג [לז:]): והרמב"ם (תרומו' יב-טו) כתבו שנלמד מהפסוק "ואיש את קודשיו לו יהי" (במדבר ה-י) - מכאן שהבעלים זכאי ליתנם לכל כהן שירצה, ולכן לא יטול אותן הכהן אחר שהורמו אלא מדעת הבעלים (רמב"ם שם). ומהנתייה"מ (רמג-ח ד"ה ולפע"ד) משמע שיש מקור נוסף, והוא הלשון "ונתן" - שיש זכות לבעלים לתת אותן לאיזה כהן שירצה.

טובת הנאה ממון או אינה ממון - נחלקו בזה תנאים ואמוראים בכמה מקומות, כגון הנודר שלא יהנו ממנו כהנים ולויים, אם אינה ממון יטלו הכהנים והלויים את מתנותיו בעל כורחו, ואם היא ממון לא יטלו בעל כורחו (נדרים פה: ושם נסמן).

בביאור המחלוקת יש שלוש שיטות באחרונים (באופן שהדעה שאינה ממון לשיטה א היא הדעה שהיא כן ממון לשיטה ב, והדעה שאינה ממון לשיטה ב היא הדעה שהיא כן ממון לשיטה ג):
(א) לדעה שהיא ממון המתנה כולה של ישראל (קצוה"ח רד-ג בדעת הרא"ש והריטב"א), ולדעה שאינה ממון היא של ישראל רק על מנת להקנותה לכהן (שהיא שלו רק לעניין זכות ההקנאה ולא לשום תשמיש אחר) (קובץ שמועות חולין ס בדעת התוס').
(ב) לדעה שהיא ממון היא של ישראל על מנת להקנותה לכהן, ולדעה שאינה ממון יש לישראל רק הנאה אך לא זכות במתנה עצמה ("הנאה מבחוי") (מקור חיים תלא-ג בהקדמה, הובא בחלקת יואב ח"א ח"מ כג ד"ה והנלפע"ד, ברכת אברהם פסחים מו: בתחילתו ד"ה ונראה).
(ג) לדעה שהיא ממון יש לישראל הנאה (אך לא זכות במתנה עצמה), ולדעה שאינה ממון אין לישראל הנאה כלל (חלקת יואב ח"א ח"מ כג ד"ה אבל) בביאור השאלות קלב).

בשתי הדעות הללו נדון בשני הסעיפים הבאים - "מאן דאמר ממון" ו"מאן דאמר אינה ממון":

בטעם הדעה שטובת הנאה ממון חקר הפרי משה האם הוא משום שזכותו של ישראל לתת את המתנה למי שירצה, או משום שיכול למכור את זכותו לתת את המתנה למי שירצה (פרי משה קניינים מא-ב).

לדעה שהיא ממון, מתנה שאסורה בהנאה, כגון חלה שהיא חמץ, וכן מתנה שאינה שווה פרוטה, הברכת אברהם כתב שגם הן נחשבות ממון, שגדר ממון הוא שהיא שייכת לישראל לעניין להקנותה לכהן¹, ואפילו אם לא ישלמו לו תמורתה כלום (ברכת אברהם פסחים מו: בתחילתו ד"ה ואשר). אך מהרש"ש (פסחים מו:) והישועות יעקב (תנז-ב) משמע שבזה לכר"ע אינה ממון (הביאם הברכת אברהם שם ד"ה טובת).

לדעה שהיא ממון, כיצד יכול להקנותה - השיטה מקובצת חידש שיכול להקנותה רק בכסף אך לא באגב ובחליפין. וביאר ר' שמואל שהטובת הנאה אינה בעין, ואגב וחליפין מועילים רק בדבר שהוא בעין (כמו שמצינו שחליפין לא מועילים במטבע כי אין בו ממש, ושאלה ושכירות לתוס' לא נקנים בחליפין, וכן דנים האם אותיות נקנות באגב) (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד קעט (אות קפ)).

לדעה שאינה ממון, אם לקח הכהן תרומה שלא מדעת הבעלים הרמב"ם כתב שאין מוציאים מידו (תרומו' יב-טו), והקובץ שמועות (חולין ס) כתב בדעת התוס' שכן מוציאים.

¹ שסובר כשיטה שהובאה לעיל בסעיף "האם היא ממון" ד"ה בביאור המחלוקת אות ב.

לדעה שאינה ממון, האם יכול להפקירה ולהקדישה - השאגת אריה כתב שאינו יכול אפילו להפקירה, אך המקור חיים כתב שיכול להפקירה ולהקדישה (פסחים תלא, והביא את השאגת אריה. דן בדבריהם שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד קעז (אות קפג)).

לדעה שאינה ממון, האם נחשבת דבר הגורם לממון - הברכת אברהם (פסחים מו: בתחילתו ד"ה ולפמשי"ת) כתב שלא נחשבת אפילו דבר הגורם לממון, אלא היא רק עצה להשיג ממון, אך מהישועות יעקב (תנו-ב, הביאו שם בד"ה עוד) משמע שהיא כן דבר הגורם לממון.

דעת אחרת מקנה - הפרי חדש (בקונטרס מים חיים ד) סובר שאפשר להקנות מתנות כהונה בדעת אחרת מקנה, כגון לתת לכהן קטן חמישה סלעים של פדיון הבן. והקצוה"ח סובר שלא מועיל, משום שהנותן אינו בעלים על המתנות, שהרי להלכה טובת הנאה אינה ממון, ואם כן הוא כזוכה במציאה (קצוה"ח רמג-ד, והביא גם את הפרי חדש).

לקבל דבר מה תמורת המתנות - נחלקו בזה בירושלמי: לרבי יוסי בן חנינא מותר לישראל ליקח דבר מה בתמורה לזה שנותן לזה את מעשרותיו, שנאמר "ואיש את קודשיו לו יהיו" (במדבר ה-י), ולרבי יוחנן אסור (ירושלמי נדרים יא-ג [לז]: ופני משה שם). וביאר הפני משה (שם) שנחלקו האם טובת הנאה ממון: לרבי יוסי בן חנינא טובת הנאה ממון, ולכן מותר לישראל לקבל תמורה, ולרבי יוחנן אינה ממון ולכן אסור לו לקבל תמורה בשבילה¹.

אם הבעלים אינו רוצה בזכות זו, ואינו רוצה להחליט למי לתת אותן, חידש הנתינה"מ שאין לו חוב ליתנם לכהן כלל (רמג-ח ד"ה ולפע"ד). אמנם אחרונים אחרים חלקו עליו וכתבו שעדיין יש מצוות נתינה (אמרי בינה דיני פדיון הבן א, יד אפרים י"ד סא ד"ה והלום, הובאו במילואי משפט שם הערה 28).

ערכים קרובים: מכירי כהונה, תרומות ומעשרות.

טומאה

מצב רוחני שבו יכולים להיות אדם או חפץ, שאוסר עליהם קרבה לקודשים ולמקדש הגדרה (הסוגיא בפסחים יד. והלאה באריכות, חגיגה פרק ג במשניות ובגמרא, סוטה כט. והלאה).

לדוגמא, מת, נבילה, זב ושרץ, ודברים שנגעו בהם.

בטעם הטומאה חידש ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות יב, והוכיח זאת מהספרי מקור וטעם שהיא נחשבת עונש, ולכן אי אפשר ללומדה מקל וחומר, שאין עונשין מן הדין.

במהות הטומאה חקר הרוגאצ'ובר האם היא מציאות רוחנית שחלה על החפץ הטמא, או רק דינים כגון שאסור להכניסו לבית המקדש ולגעת איתו בתרומה, וכמו חילוק האחרונים (אתון דאורייתא י) בין חפצא לגברא². והוסיף שאפשר לחלק שכלי חרס הם מציאות וכלי מתכות הם דין, וכן שטומאות מגע ומשא הן מציאות וטומאת אוהל היא דין (ובלשונו "עצם או תואר", וכן לשונו בחקירה בחמץ (מפענח צפונות א-ט), ותלה בר' יהודה ור' שמעון, כמו שתלו האחרונים את חקירתם האם חמץ הוא חפצא או גברא)

¹ בביאור המחלוקת האם היא ממון עיין לעיל בסעיף "האם היא ממון".

² בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

(מפענח צפונות א-כא. והשערי יושר א-ז (ד"ה ונתבאר) וקובץ עניינים ח"ב (ר' דוד הכהן רפפורט, ז-ב ד"ה והנה) חילקו בין מציאות הטומאה לדיני הטומאה, ומוכח שטוברים שיש בה מציאות. והחינוך (קנט) כתב שטומאה מזיקה לנפש, והכוזרי (מאמר ב אות ס) כתב שהיא מזיקה לפנינים וליינות, ומוכח שהיא מציאות רוחנית).

ונפק"מ לחזקת טומאה, שנחלקו האחרונים האם היא חזקת הגוף, דהיינו מציאות, או חזקת הדין, דהיינו רק דין. ויש לתלות מחלוקת זו בענייננו: האם טומאה היא מציאות רוחנית, שאז היא חזקת הגוף, או רק דין, שאז היא חזקת הדין (קובץ ביאורים ו אמצע ד"ה ולכאורה: חזקת הגוף משום שיש בה מציאות רוחנית. קובץ שיעורים כתובות רסב וחוט המשולש ח"ג כז ד"ה היוצא: חזקת הדין).

ובבית האוצר (ח"א קכד) דן לגבי טומאה דרבנן האם היא חפצא או גברא, לדעה שאיסורי דרבנן הם איסורי גברא (ומוכח שלגבי טומאה דאורייתא ברור לו שהיא חפצא).

ביחס שבין טומאה לטהרה מסתפק הרוגאצ'ובר האם טומאה חלה על החפץ, וחפץ טהור הוא חפץ שאין עליו טומאה. או להיפך, שטהרה חלה על החפץ, וחפץ טמא הוא זה שאין בו טהרה (וניתן לזה דוגמא מעולם הצבעים: האם חפץ טמא הוא אדום, וחפץ טהור הוא שקוף, או להיפך - טהור הוא כחול, וטמא הוא שקוף). וספק זה הוא בין בהיטמאות ובין בהיטהרות:

א) היטמאות במת - האם המיתה יוצרת טומאה, או שהחיים יוצרים טהרה, ורק כשמת הטהרה נפסקת וממילא טמא. ומזה הביא הרוגאצ'ובר נפק"מ לשני מקרים נדירים: [א] בהמה שנשחטה ועדיין מפרפרת, שבאותו הזמן נחשב שאינה לא חיה ולא מתה (כך משמע מדבריו ו-ג-ד). [ב] שליא כשהאם מתה והוולד חי, שהשליא נחשבת גם חיה וגם מתה יחד (מפענח צפונות ו-ד-א).

ב) היטהרות בטבילה - האם הטבילה מסירה את הטומאה, או מחילה את הטהרה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה כוונה, ושם חילק שלהחיל טהרה צריך כוונה, אך להסיר טומאה אין צריך כוונה). והחינוך (קעה בשורשי המצווה) דימה טבילה לניקוי בגד, ומשמע קצת שהיא מסירה את הטומאה.

במניין המצוות נמנית גם טומאת אוכלין כאחת המצוות (ספר המצוות לרמב"ם עשה צח, חינוך קס, סמ"ג עשה רמו).

חקירות רבות חקרו לגבי טומאות שונות, ונחלקם לשלושה סעיפים נפרדים - ההיטמאות, המטמאים, ואוכלין:

הדין שהדבר טמא בעצמו, והדין שהוא מטמא אחרים, יש לחקור האם הם שני דינים נפרדים, או שהם דין אחד, שמה שהוא מטמא אחרים נובע מכך שהוא טמא בעצמו. ונפק"מ לשאלה האם טומאתו של ראשון לטומאה חמורה יותר מטומאתו של שני לטומאה, שהרי ראשון לטומאה מטמא אחרים ושני לטומאה לא מטמא אחרים, ולכן תלוי בחקירתנו: אם מה שהוא טמא ומה שהוא מטמא אחרים הם דינים נפרדים, א"כ טומאתו של ראשון ושני שוות, ורק בדין לטמא אחרים יש ביניהם חילוק. אך אם מה שהוא מטמא נובע מכך שהוא טמא, א"כ זה שראשון מטמא אחרים ושני לא, היא הוכחה לכך שטומאת ראשון חמורה יותר מטומאת שני (דרכי משה דרך הקודש א-ז).

דבר טהור שננטמא מדבר טמא (ע"י נגיעה בו) - יש לחקור האם חלה בדבר הנטמא טומאה חדשה, או שאותה הטומאה שבדבר המטמא ממשיכה אל הנטמא (רוח אליהו פב).

טומאה בהיבורין - יש לחקור האם נחשב כאילו נגע במת עצמו, או שהמחובר למת יש לו את דיני הטומאה של המת (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד נ).

ההיטמאות

נגיעה במקצת החפץ מטמאת את כולו (בטומאת מגע) - יש לחקור האם הוא משום שנחשב כאילו נגע בכל החפץ, או שמספיקה נגיעה במקצתו לטמא את כולו (קובץ הערות יט-א, ב, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קצב בהערה).

כלי חרס מקבלים טומאה מתוכן - לראב"ד הכלי הנטמא מקבל טומאה ע"י תוכו (הדין על מקבל הטומאה), ולרמב"ם המטמא צריך להיות בתוך הכלי הנטמא (הדין על המטמא) (הגר"ח על הרמב"ם מטמאי משכב ומושב ח-לד).

קש - נחלקו תירוצי התוס' האם דינו כעץ שננטמא מדאורייתא, או שטומאתו רק מדרבנן (תוס' שבת סו. ד"ה כוורת).

טומאת ארץ העמים - יש לחקור האם טעמה משום חשש שקברו שם נפלים, או כדי שלא יצאו מארץ ישראל (מאירי עבודה זרה ח: ד"ה שמונים).

טומאת לידה - יש לחקור מי גורם את הטומאה: הוולד או הלידה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טומאת לידה).

טומאת נבילה - יש לחקור האם היא נגרמת רק ע"י מיתת הבהמה (שלא בשחיטה), או ע"י מיתת הבהמה עם איסור האכילה (הגר"ש שקאפ בבא קמא יד ד"ה ולענ"ד).

טומאת גוי כזב - יש לחקור האם הגוי טמא בעצמו כזב, או שרק כל הנוגע בו טמא כאילו נגע בזב (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד כג).

טומאת כלים שנשברו ותקנם - יש לחקור האם היא טומאה חדשה, או שהטומאה הקודמת נשארה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תקנת חכמים (אות סא)).

שיעור אוכלין לטמא אחרים הוא בכביצה, ופחות מכביצה לא מטמא אחרים (פסחים לג:).

בשיעור אוכלין להיטמא נחלקו הראשונים: לרש"י (פסחים לג. ד"ה בכביצה) ולרמב"ם (טומאת אוכלין ד-א) מקבל טומאה בכל שהוא, ולתוס' בכביצה (שבת צא. ד"ה אי').

בשיעור משקים לטמא אחרים נחלקו בתוס' לשלוש דעות (פסחים יד. ד"ה דאיכא):
(א) ריב"א: מטמאים בכלשהו, חוץ מפסול גוויה (שמטמאים את השותה אותם) שהוא ברביעית.

(ב) ר"י: מטמאים בכלשהו, חוץ מטומאות שאין להם עיקר מדאורייתא, שהן ברביעית.
(ג) ר"ת: מדאורייתא מטמאים ברביעית, ומדרבנן בכלשהו.

אוכלין ומשקין שאינן ראויים לאדם (שנסרחו ונפסדו) - לרמב"ם אינם מקבלים טומאה, ולראב"ד מקבלים גם אם אינם ראויים לאדם, ורק אם אינם ראויים לכלב אינם מקבלים (טומאת אוכלין ב-יד).

טומאה שבטלה ברוב - הטומאה עצמה לא נתבטלה, אלא רק הדינים והאיסורים הנובעים ממנה (קובץ ענינים ח"ב (ר' דוד הכהן רפפורט) ז-ב ד"ה והנה). והגר"א וסרמן הסתפק בכלי טמא שנתערב בכלים טהורים וטבל את כולם ואח"כ הוכר איזה כלי הוא הטמא - האם הטבילה הועילה לו, משום שבזמן הטבילה היה טהור (מדין התערובת) (קובץ ביאורים בכורות בסופו), ונראה שתלוי בחקירה זו - האם הטומאה בטלה או רק דיני הטומאה.

¹ במחלוקת זו תלויה גם מחלוקת הראשונים לגבי שיעור האוכלין להכשר לקבל טומאה. ע"ע הכשר לקבל טומאה בסעיף "הנטמאים" ד"ה בשיעור האוכלין להכשר.

מקרים שטורים - ר' אריה לייב מאלין חילק שאונס בזב אינו גורם טומאה (אך אינו דין טהרה), אך דם טוהר ביולדת וקושי בזבה (מקשה מחמת לידה) הם דין טהרה (ח"ב סח-א ד"ה אכן).

אין ענישין ומוזהירין מן הדין - טומאת כלים גם היא נחשבת עונש, ולכן אי אפשר ללומדה מן הדין (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות יב מוכיח מהספרי).

ערכים קרובים ערכים קרובים: ביאה במקצת (של טמא לבית המקדש), הכשר לקבל טומאה, חיבת הקודש, טבול יום, טבילה, טומאת אוהל, נבילת עוף טהור, ספק טומאה.

טומאת אוהל

דבר שיש לו קשר של אוהל עם המת - נטמא. הגדרה

לדוגמא, אדם או כלי שהאחילו על המת, או שמת האהיל עליהם, או שמת היה עימם תחת אוהל אחד (רמב"ם טומאת מת א-י).

מקורה מפורש בתורה - "זאת התורה אדם כי ימות באוהל, כל הבא אל האוהל וכל אשר באוהל יטמא שבעת ימים" (במדבר יט-יד). מקור וטעם

מהותה הוא שאוהל המת כמאן דמלי טומאה, ולכן אפילו הכניס ראשי אצבעותיו - טמא, כאילו נגע (קובץ שיעורים פסחים קפז).

פעולת ההיטמאות - חידוש הקונטרסי שיעורים שיש בה שני דינים: גם הביאה לבית מטמאה (פעולה), וגם ההיטמאות בבית מטמאה (תוצאה) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כז-ח).

במניין המצוות, לגבי האיסור לכהן גדול להיטמא, נמנו שני לאווים נפרדים: איסורו להיטמא למת, ואיסורו להיטמא בטומאת אוהל המת (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה קסז קסח, חינוך רע רעא, דן בזה הגר"פ פערלא לא תעשה רכח).

כלי חרס אינו מציל מטומאת אוהל - דן הגר"ח האם הוא כל כלי חרס או רק כלי חרס שמקבל טומאה (הגר"ח סטנסיל שצח). פרסי הדין

כלי עץ שיש בו מ' סאה נחשב אוהל לטומאה - יש לחקור האם הוא דין כללי בכל כלי עץ שאינו מקבל טומאה (וכן כלי עץ העשוי לנחת) שנעשה אוהל לטומאה, או דווקא כלי עץ שיש בו מ' סאה נחשב אוהל (הגר"ח סטנסיל שצט).

שיעור טפה של טומאת אוהל הוא הלכה למשה מסיני, כשאר השיעורין (רש"י שבת טז: ד"ה בעובי).

טומאת קבר צריך טפה על טפה ושם אוהל. ואינו מדין טפה על טפה ושם אוהל של הבאת טומאה, אלא הוא דין בפני עצמו (הגר"ח על הרמב"ם טומאת מת ז-ד ד"ה והנראה).

לבוד - הלכתא גמירי לה שבטומאה לא אומרים לבוד (כגון לגבי טומאת אוהל) (תוס' עירובין י: ד"ה עור).

ערכים קרובים ערכים קרובים: הכשר לקבל טומאה, טבילה, טומאה, ספק טומאה.

טומאת אוכלים

עיי'ן ערך טומאה בסעיף "אוכלין".

טומטום

אדם שמקום ערוותו מכוסה מטבעו, ואין ניכרים בו לא זכרות ולא נקבות. הגדרה

פירוש "טומטום" הוא מלשון אטום (משמע מרשב"ם בבא בתרא קמ: ד"ה וטומטום, וכן משמע קצת מהרמב"ם אישות ב-כה).

גדרם של הטומטומים אינם שווים, שחלקם זכרים וחלקם נקבות, ואם נקרע - ניכר אם הוא זכר או נקבה. ואינו כאנדרוגינוס שכולם שווים (ורק דנו חכמים מה דינו) (תוס' נידה כח. ד"ה אמר).

מהותו - בפשטות הוא ספק זכר ספק נקבה, אך יש דעה שהוא בריה בפני עצמה, ונפק"מ למשל לקדושת בכור, שאם הוא ספק זכר - קדוש מספק, אך אם הוא בריה - אינו קדוש כלל (בכורות מב).

בעל מום (בין באדם ובין בבהמה) - מהגמרא נראה שטומטום אינו מום (ובאנדרוגינוס נחלקו). וברמב"ם יש בזה סתירה (מנחת חינוך רעה-א [ד]).

טומטום שנקרע ונמצא זכר - יש בו שלוש דעות (הדעה הראשונה היא הידועה יותר):
(א) בפשטות מתברר למפרע שמתחילה היה זכר (וכן אם נמצא נקבה) (תוס' יבמות פג. ד"ה בריה).

(ב) הרוגאצ'ובר חידש שהוא זכר רק מכאן ולהבא (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טומטום שנקרע).

(ג) ובמקום אחר חידש עוד יותר, שאפילו לאחר שנקרע הוא עדיין בריה בפני עצמה לכמה דינים, ולכן עדיין פסול לקרבן (בבהמה), פסול להקריב (בכהן) ואינו נוטל חלק בארץ (צפנת פענח תנינא (בסוף כרך ב) עמוד 100).

בגדלותו וחוייבו במצוות (וכן בדין אנדרוגינוס) כתב הרמב"ם (אישות ב-כה) שהם מבין י"ב שנה. ומצאנו בדבריו שלוש דעות:

(א) המגיד משנה (שם) הבין מדבריו שהם לכל הדינים, ותמה שבמצוות שנשים פטורות אף הטומטום צריך להיפטר כשהוא בן י"ב ממה נפשך - שאם הוא זכר עדיין אינו גדול, ואם הוא נקבה הוא פטור ממצוות אלו.

(ב) הלחם משנה (שם) סובר שהרמב"ם דיבר דווקא במצוות שנשים חייבות, אך במצוות שנשים פטורות - מחוייב רק מבין י"ג.

(ג) והרוגאצ'ובר חידש שמבין י"ב חייב בכל המצוות, וגם במצוות שנשים פטורות, משום שסובר שגדלות מתחילה גם בזכר מבין י"ב, אלא שאין גדלות בלא שערות, ושערות בזכר קודם י"ג הרי הן שומא, ולכן זכר יכול להיות גדול רק בי"ג. אך טומטום, שלא שייך בו הבאת שערות - מבין י"ב נעשה גדול, אפילו אם הוא זכר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טומטום ואנדרוגינוס).

ערכים קרובים: אנדרוגינוס, אשה במצוות, חרש, סומא, שוטה.

טועה בדבר מצווה

אדם שהתכוון לקיים מצווה וטעה ועבר עבירה – פטור (הסוגיא בשבת קלז., בסוגיא זו האריך אחיעזר ח"ג פג).

לדוגמא, מי שהיו לו שני תינוקות למול, אחד בשבת ואחד בערב שבת, ושכח ומל את של ערב שבת בשבת (שבת קלז.).

מקורו מעבודה זרה, שהוקשו כל החטאות לחטאת עבודה זרה, ולומדים מעבודה זרה ששם חייב חטאת משום שלא עשה שום מצווה, אך הטועה בדבר מצווה - פטור (שבת קלז. ורש"י ד"ה אלא).

בטעמו חידש האחיעזר שאינה גזירת הכתוב אלא שזו סברא שפטור, שאינו שוגג אלא קרוב לאונס (ח"ג פג-ב ד"ה וביתר. ובסוף סעיף ג שם הדגיש שאינו אונס גמור אלא רק קרוב לאונס).

בדינו נחלקו האחרונים האם הוא היתר, דהיינו שאין בו איסור כלל (טעם המלך), או שיש בו איסור ורק פטור מקרבן (אחיעזר ח"ג פג-ג ד"ה אולם, והביא גם את טעם המלך. ובסעיף ב ד"ה וביתר) דייק שלרמב"ן חייב בקרבן עולה ויורד ולמחנה לוי (שבועות כה) פטור).

טועה במצווה דרבנן דנו בו האחרונים: טעם המלך (שופר פ"ב ולולב פ"ח) סובר שאין בו פטור של טועה בדבר מצווה, והאחיעזר דן בזה (אחיעזר ח"ג פג-א ד"ה מה) הביא שאחיו הסתפק בזה, ודן בזה. והביא שם גם את טעם המלך).

טועה בספק מצווה דאורייתא נחלקו בו המפרשים: האשכול כתב שאינו כטועה בדבר מצווה, והאחיעזר כתב שכן (ח"ג פג-ג ד"ה ומה, והביא גם את האשכול), והסביר שאפילו לדעות שספיקא דאורייתא לחומרא רק מדרבנן¹ - הוא חמור יותר משאר דיני דרבנן (והביא תוס' יבמות קיד. ד"ה אמר) שספיקא דאורייתא חמור יותר מספיקא דרבנן (בתירוצם השני, ומשמע שתירוצם הראשון חולק על זה)).

הטורד בהכשר מצווה לא נחשב טועה בדבר מצווה (אחיעזר ח"ג פג-ב ד"ה וביתר).

מצווה קיומית ולא חיובית², כגון שחיטה (שאין חובה לשחוט, אלא רק אם רוצה לאכול בשר) - אין בה דין טועה בדבר מצווה (אחיעזר ח"ג פג-ג ד"ה והיה).

ערכים קרובים: אונס (בעבירות), מצוות, שוגג.

טוענין ליורש וללוקח

עיי' ערך טענין.

¹ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

² את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

טמון

המדליק **אש פטור מלשלם על דברים שהיו טמונים והוזקו** (הסוגיא בבבא קמא סא:).
לדוגמא, המדליק את הגדיש והיו טמונים בתוכו כלים - חייב לשלם על הגדיש ופטור על הכלים (בבא קמא סא: במשנה).
החולק על דין זה הוא רבי יהודה שמחייב על טמון באש (בבא קמא סא:). והלכה כחכמים (רמב"ם נזקי ממון יד-ח).

מקורו מהפסוק "כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה" (שמות כב-ה) - ודורשים מ"הקמה" - מה קמה בגלוי אף כל בגלוי (בבא קמא ס.).
טעם פטור טמון אינו בחפצא (בחפץ הטמון) אלא בפעולת המבעיר, שאינו נקרא "מבעיר" (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-לח).

מזיק חייב גם בדברים שאין הדרך להניחם שם, אם ידוע שהיו שם (כגון שהשליך חמת של חבירו לים והיו בה זהובים). אמנם כל זה דווקא במזיק בידיים, אך באש פטור בדברים שאין הדרך להניחם שם (תוס' רבינו פרץ בבא קמא סב. ד"ה הזיקתו, ש"ך ח"מ תיח-ו).
אם הדליק בידיים את של חבירו, חייב גם על נזקי טמון, שדינו כמזיק בידיים (מנחת חינוך נו-א [ב] ד"ה וכל).

דבר שניזק מבעירת הדבר הגלוי - חידש האור שמח (נזקי ממון יד-ט) שפטור טמון נאמר רק בכלים שנשרפים כאשר האש מגיעה אליהם עצמם, ואינם ניזוקים מעצם שריפת הגדיש. אבל עובר שניזוק מעצם שריפת אימו (שהרי אינו יכול לחיות בלי אימו) - לא נקרא טמון, וחייב עליו.

ערכים קרובים: **אש, נזיקין** (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק).

טעה בשיקול הדעת

דיין שדן דיני ממונות וטעה בדיון נגד הסברא, מה שעשה עשוי, ואין הדין חוזר (ורק אם טעה בדבר משנה הדין חוזר) (הסוגיא בסנהדרין לג.).

גדרו הוא שיש מחלוקת (תנאים או אמוראים) שלא נפסקה בה הלכה, והדיין פסק בטעות נגד סוגיא דשמעתא (סנהדרין לג.).
ובביאור "סוגיא דשמעתא" נחלקו הראשונים לשלוש דעות:
 (א) רש"י: מה שנראה לרוב הדיינים (סנהדרין לג. ד"ה סוגיא).
 (ב) רמ"ה: ממהלך הגמרא משמע שהלכה כמותו (יד רמ"ה סנהדרין לג. תחילת ד"ה ואיבעיא).
 (ג) רמב"ם: פשט המעשה בכל העולם (רמב"ם סנהדרין ו-ב).

טעה בדבר משנה - טעות בדינים המפורשים (במשנה, בגמרא, או בפוסקים) היא טעות בדבר משנה, והדין חוזר (סנהדרין לג. וש"ע ח"מ כה-א), שכיוון שטעה בדבר ברור - אינו דין כלל, וחוזר (יד רמ"ה סנהדרין לג. ד"ה רב).

בטעם שבשיקול הדעת אינו חוזר נחלקו המפרשים:
 (א) מדין יאוש, שכיוון שכבר נפסק הדין הסיח דעתו מהממון (תרומת הדשן שי).
 (ב) מדין הפקר בית דין (חידושי הר"מ סנהדרין לג. ד"ה דיני, והביא שם גם את תרומת הדשן. ובהמשך דבריו שם האריך לבאר מדוע טעמים אלו לא שייכים בטעות בדבר משנה).

(ג) מדין מוחזק, כיוון שנעשה מוחזק ע"פ הדיין (קצוה"ח כה-ד ד"ה אמנם).

בטעם החילוק בין הדיין לבעל הדין, שהדיין משלם בטעה בשיקול הדעת, אע"פ שבעל הדין פטור מלשלם, נחלקו האחרונים:
(א) בעל הדין לא מודה שטעה, אך הדיין מודה שטעה, וחייב רק משום שהודה (תמים דעים, הובא בקצוה"ח כה-ד ד"ה והוא).
(ב) בעל הדין מוחזק ע"פ הדיין, ולכן פטור, אך הדיין מוחזק רק ע"פ עצמו, ולכן לא מועיל (קצוה"ח כה-ד ד"ה אמנם).
ונפק"מ האם הדיין ישלם בכפייה כשלא הודה שטעה - לתמים דעים לא ישלם, ולקצוה"ח כן (קצוה"ח כה-ד תחילת ד"ה אמנם).

ערכים קרובים: דיינים, הפקר בית דין, נשא ונתן ביד.

טעם כעיקר

מאכל שנותן טעם במאכל אחר (ע"י ביטול או ע"י תערובת לח בלח) אינו בטל ברוב (הגדה (הסוגיא בפסחים מד:)).

לדוגמא, טיפת חלב שנפלה על חתיכת בשר, שהוא מין בשאינו מינו, ונותנת טעם בבשר, דהיינו שאדם יכול להבחין בטעמה - התערובת אסורה (חולין קח. במשנה).
נקרא גם נותן טעם, טעמו ולא ממשו (חולין קח.).

מקורו מהפסוק (במדבר ו-ג) "איש או אשה כי יפליא לנדור נזיר להזיר לה". מ"יין ושכר יזיר חומץ י"ן וחומץ שכר לא ישתה, וכל משרת ענבים לא ישתה" - "משרת" ללמד שאם שרה ענבים במים ויש במים טעם י"ן - אסור לשתותם, ואע"פ שאין בהם י"ן כלל אלא רק טעם י"ן, ומכאן אתה למד לכל התורה כולה שטעם כעיקר (פסחים מד:).
ויש בזה שלוש דעות בראשונים (מאירי פסחים מג: ד"ה ומ"מ למדת):
(א) לימוד זה הוא דרשא גמורה, וטעם כעיקר מדאורייתא ולוקים עליו.
(ב) מדאורייתא, אך אין לוקים עליו (ותוס' פסחים מה. ד"ה בשמעתין) סתמו שהוא דאורייתא ולא דנו האם לוקים עליו).
(ג) רק מדרבנן (תוס' חולין צח: ד"ה רבא) בדעת רש"י. ורמב"ם מאכלות אסורות טו-ב וכסף משנה שם בדעתו).

בטעם הדין שטעם כעיקר יש שלושה צדדים באחרונים:

(א) יש בו ביטול ברוב והמאכל עצמו מתבטל, אך טעמו עדיין אסור (כך משמע מרש"י (פסחים מד: ד"ה ליתן) שכתב שטעמו של האיסור הוא כעיקרו וממשו).
(ב) נתינת הטעם גורמת שהאיסור ניכר ולכן אין בו דין ביטול ברוב (הגר"ח (מעשה הקרבנות י-יב ד"ה והנה ביסוד) חקר בין שני הצדדים הנ"ל, והסיק (בד"ה אלא) שהטעם עצמו אסור, וממילא ע"י דין טעם כעיקר לא מתבטל).
(ג) כיוון שהטעם משביח את כל התערובת וגם את ההיתר שבתערובת, ממילא הטעם האסור מועיל להיתר, ולא שייך שההיתר יבטלנו (שכביכול ההיתר רוצה את הטעם האסור שמשביחו, וכמו הסברא שמין במינו לא בטל כיוון שמשביח את טעמו) (פרי משה רוב לזו ד"ה ועוד).

בטעם הידעות שטעם אינו כעיקר מדאורייתא¹ נחלקו הראשונים: לרש"י הוא משום שההיתר מבטל את הטעם האסור מדין ביטול ברוב (שאע"פ שהטעם לא אוסר את כל התערובת, צריך גם את דין ביטול ברוב כדי לבטל את הטעם עצמו), ולריטב"א הטעם אינו אסור כלל (ואין צריך את דין ביטול ברוב) (הביאם ודן בדבריהם פרי משה רוב לו-א ד"ה אלא וד"ה אך, וכן חקר בין שני הצדדים הללו הגר"ח בסטנסיל שפט).

אך כשהאסור הוא הרוב - התערובת אסורה מדאורייתא לכו"ע: לרש"י הוא משום שלא שייך כאן הטעם שההיתר יבטל את האיסור, ולריטב"א הוא משום שהמיעוט המותר בטל ברוב האיסור והרי הוא כאילו כולו אסור (כלומר: לרש"י הטעם בפני עצמו אסור, ורק אם יש רוב היתר הוא מתיר אותו, ולריטב"א הוא להיפך - הטעם בפני עצמו מותר, ורק אם הוא הרוב הוא אוסר את ההיתר).

ונפק"מ כשהאסור וההיתר הם מחצה על מחצה, שלרש"י התערובת אסורה, שהרי ההיתר לא יכול לבטל את האיסור, ולריטב"א מותרת, שהרי האיסור לא יכול לבטל את ההיתר (פרי משה שם ד"ה אך).

במהות האיסור לדעה שהוא דאורייתא כתבו התוס' (חולין צט. בשם ר"י מאורליינש) שהוא רק איסור עשה. והוכיח מכך הפרי משה (רוב לז-ד) שטעם כעיקר הוא איסור חדש, ולא שדין טעם כעיקר מחזיר את התערובת לאיסור המקורי, שאם כן היה צריך להיות על התערובת האיסור המקורי (כגון אם נבילה נתנה טעם בבשר - היה צריך להיות איסור לאו, כדין נבילה, ולא רק איסור עשה).

בדין התערובת יש מחלוקת גדולה בראשונים האם ההיתר נהפך כולו לאיסור, ולפי זה לוקים על כזית מהתערובת (רש"י, ר' חיים שהובא ברא"ש, הרא"ש, ר"ת), או שרק הטעם בפני עצמו אסור אך אינו אוסר את ההיתר (תוס', רמב"ן, ים של שלמה בדעת ר"ת. הביאם ודן בדבריהם פרי משה רוב לז-א, וכן דן במחלוקתם מנחת ברוך סט-ב ד"ה אמנם).

באיסורי אכילה, כגון בשר בחלב, נאמר דין טעם כעיקר (חולין קח. במשנה). המנחת ברוך (סט-ב ד"ה אמנם) והבית אפרים (י"ד סה אחרי אמצע ד"ה ובדברי) כתבו שדין טעם כעיקר נאמר רק באיסורי אכילה, והביאו לכך שני טעמים: (א) המנחת ברוך (שם) ביאר שהוא משום שהפסוק "משרת" נאמר על איסורי אכילה - יין לנזיר.

(ב) הבית אפרים (שם) כתב שטעם כעיקר שייך רק באכילה שטועם את טעם האיסור, אך לא בשאר הדינים, כגון טומאת מגע, שהאדם לא טועם את האיסור. אמנם מפרשים שונים כתבו שטעם כעיקר נאמר בדינים נוספים, כדלקמן.

באיסורי הנאה נחלקו הראשונים: לרא"ש ולר"ן יש בהם דין טעם כעיקר (ואסור), ולראב"ד אין בהם (ומותר) (הביאם ודן בדבריהם פרי משה רוב לז-ז ד"ה והנה (הראשון). וכן כתב המנחת ברוך (סט-ב ד"ה ועוד יש) שאין בהם דין טעם כעיקר).

בבל יראה לר"ן ולרמב"ם יש דין טעם כעיקר, אך הפרי מגדים כתב שאין (הביאם ודן בדבריהם פרי משה רוב לז-ז ד"ה וכן. וגם המנחת ברוך (סט-ב ד"ה אמנם) הביא שנחלקו בזה).

בטומאה אין דין טעם כעיקר, ולכן בשר נבילה שנתערב בשחוטה ונתבשל - אין התערובת מטמאה במגע (תוס' בכורות כב. ד"ה הנך. והמנחת ברוך (סט-ב ד"ה ועוד ראה) והבית אפרים (י"ד סה אחרי אמצע ד"ה ובדברי) ביארו זאת ע"פ טעמיהם שטעם כעיקר נאמר רק באיסורי אכילה²).

¹ ואסור רק מדרבנן, כדלעיל ד"ה מקורו אות ג.

² כדלעיל בסעיף "בדינים שונים" ד"ה באיסורי אכילה.

במצוות יש דין טעם כעיקר, כגון עיסה שמיעוטה חיסין ורובה אורז, ויש בה טעם חיסים - חייבת בחלה ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח (תוס' זבחים עח. ד"ה אלא. והמנחת ברוך (סט-ב ד"ה אמנם) הביא שכך דעת הרא"ש, והקשה עליו (כשיטתו שנאמר רק באיסורי אכילה¹)).

ממשו של האיסור שנתערב בהיתר, אך הוא מועט ואינו ניכר בתערובת (שאבד מחמת מיעוט), כגון מיעוט חלב שנבלע בבשר ואינו ניכר - לרשב"א (חולין צח:) גם זה נחשב טעמו ולא ממשו, ולתוס' הוא כן ממשו (ולדעת התוס' טעמו הוא רק כשאין בכלל ממש אלא רק טעם, כגון בשר שנתבשל עם החלב, ויש בחלב רק טעם בשר ואין בו ממשו כלל) (הביאם ודן בדבריהם פרי משה רוב לה-א ד"ה כתב וד"ה מבואר).

קרייה בולעת גם את ממשו ולא רק את טעמו (פרי משה (רוב לו-ג ד"ה אלא) הוכיח מרש"י חולין צז: ד"ה במאי). וחידוש הפרי משה שאפשר שאע"פ שבולעת גם את ממשו, אינה פולטת אלא את טעמו (שם ד"ה ונראה).

נותן טעם לפגם מותר (ש"ע י"ד קג-א).

מקורו מהפסוק "לא תאכלו כל נבילה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה" (דברים יד-כא) - כל הראויה לגר (שטעמה מושבח) קרויה נבילה, שאין ראויה לגר, דהיינו שהסריחה וטעמה פגום, אינה קרויה נבילה ובטל איסורה (עבודה זרה סח. ורש"י).

בטעמו חקר הפרי משה האם הוא מדין ביטול ברוב, או שאינו נחשב כלל לטעם, שכל דין טעם הוא רק כשהטעם הוא לשבח (פרי משה רוב מג-ב).

ערכים קרובים: ביטול ברוב.

טעמו ולא ממשו

עיין ערך טעם כעיקר.

טענה

אדם שמועץ שממוץ או נכסים שייכים לו (סוגיות עם טענות רבות נמצאות בבבא בתרא ל. והלאה).

לדוגמא, טוען שפרע את החוב.

דינים דומים: עדות² - החילוק בין טענה לעדות הוא שעדות היא כשהדבר נוגע לאחרים וטענה היא כשהדבר נוגע לטוענים עצמם (דרכי משה דרכי הקניינים ו-יט).

מקורה מסברא.

טעמה:

(א) בטענת "לא היו דברים מעולם" - פשוט שהתובע הוא זה שצריך להביא ראיה לדבריו בשביל להוציא מהנתבע הטוען להד"ם.

¹ כדלעיל בסעיף "בדינים שונים" ד"ה באיסורי אכילה.

² ע"ע עדים.

(ב) בשאר טענות (כגון פרעתי) - יש לנתבע זכות לתבוע מהמלווה להביא ראיה לדבריו (ר' נחום בבא בתרא לב: קמ ד"ה ולבאר).

ואינו נאמנות אלא הנהגה (קובץ שיעורים בבא מציעא יב, מנחת אשר בבא בתרא יז-ב ד"ה אלא, ר' נחום שם).

(ויש מי שכתב שבכל טענה טובה יש שני דינים: [א] שאם לא יטען היא הוכחה נגדו שהרי אם היה צודק ודאי שלא היה שותק. [ב] מכ שטען יש ראיה קלושה, שאע"פ שהוא הבעל דין, קצת ראיה יש (שהרי ודאי שחלק מבעלי הדין מודים על האמת ואינם משקרים). ולפי זה ביאר שבמיגו ובטענינן אמנם אין את הדין הב' אך יש את הדין הא', שאין הוכחה נגדו מכ שלא טען, וכך ביאר ששניהם לא יועילו בטענה שאינה שכיחה (שכיוון שאין ראיה חיובית לא נחשוש למקרה שאינו שכיח), ושניהם לא מוציאים ממון שהרי אינם ראיה חיובית והמוציא מחבירו עליו הראיה (אב ישראל יט-ט)).

אדם שהוחזק כפרן לא נאמן לטעון פרעתי, ע"ע הוחזק כפרן. פרטי הדין

כשלא טוען כלום (אפילו לא טענת שמא) מוציאים ממנו בלי שום ראיה (רבינו יונה בבא בתרא כח: ד"ה טעמא, ובשיטה מקובצת ד"ה אלא).

ערכים קרובים: איני יודע אם פרעתיך, ברי ושמא, הודאת בעל דין, הוחזק כפרן, טענינן, מיגו. ערכים קרובים

טענו חיטים והודה לו בשעורים

התובע מחבירו דבר, ולא הודה לו בדבר זה, אך הודה שחייב לו דבר אחר - פטור משניהם (משנה שבועות לח:, בבא קמא לה: ורש"י שם ד"ה פטור).

החולק על דין זה הוא רבן גמליאל שסובר שחייב (משנה שבועות לח:). וכתבו התוס' (בבא קמא לה: בתירוצם השני) שגם רבן גמליאל מחייב רק שבועה, אך אינו מחייב דמי שעורים. והלכה כחכמים (רמב"ם טוען ונטען ג-).

בטעם שפטור גם מדמי שעורים נחלקו המפרשים לשלוש דעות: מקור וטעם

(א) מדין מחילה, כמו שאמר התובע "שעורים איני תובע ממך" (רש"י בבא קמא לה: ד"ה פטור). לדעה זו, מה שמועילה מחילה אע"פ שהיא בלב, הוא משום שהוא בלב כל אדם שמכך שלא תובעו ודאי מחל¹ (קצוה"ח יב-א בסופו).

(ב) מדין הודאה, שהודה התובע שאינו חייב לו שעורים (ש"ע ח"מ פח-יב. קצוה"ח פח-י: הודאה או מחילה. ותוס' בבא קמא לה: ד"ה לימא: כתבו שהוא גם הודאה וגם מחילה). לדעה זו, מה שמועילה הודאת התובע ולא הודאת הנתבע (שהודה שכן חייב שעורים) הוא משום שהן הודאה נגד הודאה, והוא כתרי ותרי, ולכן השעורים נשארות בידי המוחזק (קצוה"ח פח-ט בתחילתו). (ג) מדין השטאה, שאומר לו: משטה הייתי בך, שמה שהודיתי לך על השעורים היה בדרך שחוק (ש"ך ח"מ פח-טז בסופו ורמ"ה שהובא בו (דן בזה הקצוה"ח פח-ח), אור שמח טוען ונטען ג- בדעת רבינו חננאל).

יום ושעה - הפטור הוא דווקא כשתובע חיטים שהלווה ביום ושעה מסויימים, אך אם תבעו סתם חיטים, והודה לו בשעורים - חייב שעורים, שאין אדם מוחל על שאר תביעותיו בזה שתבע תביעה אחת (טור ח"מ פח בשם הרא"ש). פרטי הדין

¹ בדין דברים שבליבו ובלב כל אדם הארכנו בערך אומדנא דמוכח.

אם הנתבע יודע שבאמת הוא חייב שעורים - לרבינו ירוחם חייב לשלם (קצוה"ח פח"י בתחלתו), ולרמ"א אעפ"כ פטור מלשלם (ח"מ פח"ב).

תפס התובע את השעורים - לרמב"ם (טוען ונטען ג') ולשו"ע (ח"מ פח"ב בסופו) אין מוציאים מידו, ולתוס' (בבא קמא לו. ד"ה ראוי) כן מוציאים.

ערכים קרובים: הודאת בעל דין, מודה במקצת, מחילה, משטה הייתי בך.

טענין

מי שאינו בקי בנכסיו, בית דין טוענים בשבילו (הוזכר בבבא בתרא נב.). הגדרה

לדוגמא, יתומים בנכסי אביהם (כגון יתום שאביו החזיק בקרקע שלוש שנים ואינו יודע איך הגיעה הקרקע לידי אביו (בבא בתרא מא. במשנה)), לוקח בנכסי המוכר, מקבל בנכסי נותן המתנה (ש"ך ח"מ סב"ט), ומי שלא נמצא לפנינו כעת (תוס' גיטין ב. ד"ה ואם).

נקרא גם טוענין ליורש וללוקח.

מקורו מדאורייתא (קצוה"ח לטה-ו נחל יצחק קיא-ג-ב. אך המהר"ם שיף גיטין ב. נקט לגבי טענין "לא פלוג", ויתכן שסובר שהוא דרבנן). והראשונים הביאו לכך שני פסוקים: (א) רש"י (כתובות פז. בסופו ד"ה מנכסים) כתב שמקורו מהפסוק "פתח פיך לאילם" (משלי לא-ח). (ב) החינוך (סה ד"ה מדיני) הביא את האיסור "כל אלמנה ויתום לא תענון" (שמות כב-כא).

בטעמו מצאנו ארבע דעות:

(א) אין אדם בקי בקרקעות אביו (או בקרקעות המוכר) (רשב"ם בבא בתרא מא. ד"ה אינו צריך טענה).

(ב) "מה מכר ראשון לשני כל זכות שתבוא לידו", דהיינו, כשם שהקונה קיבל מהמוכר את כל הזכויות של הקרקע, כך קיבל ממנו את הזכות לטעון טענות לגביה (בעל העיטור "מחאה" עמוד 84).

(ג) ישנם מקרים שבהם אם לא נטען - "לא שבקת חיי לכל בריה", שכל אדם יוכל לכתוב שטר מלווה ולהחתים עדים מעצמו ולגבות שלא בפני הנפרע, או מיתומים ומלקוחות. אלא ע"כ טענין "מזויף" או "פרוע" (תוס' גיטין ב. ד"ה ואם).

(ד) בכל טענה טובה יש שני דינים: [א] שאם לא יטען היא הוכחה נגדו שהרי אם היה צודק ודאי שלא היה שותק. [ב] מכך שטען יש ראיה קלושה, שאע"פ שהוא הבעל דין, קצת ראיה יש (שהרי ודאי שחלק מבעלי הדין מודים על האמת ואינם משקרים). ובטענין אמנם אין את הדין הב' אך יש את הדין הא', שאין הוכחה נגדם מכך שלא טענו (אב ישראל יט-ט, ולפי זה ביאר שדין מיגו וטענין הם מאותו יסוד, שבשניהם יש את דין א' ולא את ב', וכך ביאר ששניהם לא יועילו בטענה שאינה שכיחה (שכיוון שאין ראיה חיובית לא נחשוש למקרה שאינו שכיח), ושניהם לא מוציאים ממון שהרי אינם ראיה חיובית והמוציא מחבירו עליו הראיה).

לגבי ודאות, בפשטות הטענה ודאית, אך הקהילות יעקב (בבא בתרא ה, ובחלק מההוצאות ז, וכן כתב הקובץ שיעורים בבא בתרא קלז) חידש שהיא ספק, משום שאנו מסתפקים מה היה טוען האב (או המוכר) אילו היה עומד לפנינו.

ברי או שמא - נחלקו הראשונים לגבי הטענה, האם היא כטענת ברי או כטענת שמא (פרטי הדין (קהילות יעקב בבא בתרא ה (ובחלק מההוצאות ז) האריך בזה).

אב או בן - עוד דנו לגבי הטוען, האם אנו טוענים במקום הבן שאינו יודע, או במקום האב שאינו נמצא לפנינו (ע"פ הקהילות יעקב שם טוענים לאב, ומהחולקים עליו משמע שטוענים לבן. והקובץ שיעורים ח"ב ג-ז והלאה תלה בזה מחלוקת רש"י ותוס').

טענה לא שכיחה, כגון נאנסו, נחלקו הראשונים האם טוענים (תוס' כתובות פה: ד"ה חדא - לא טוענים, ריטב"א שם בשם הרמב"ן - טוענים).

אדם עשוי שלא להשביע את עצמו - בית דין טוענים לאדם את טענה זו (קצוה"ח פ-א ד"ה ולענ"ד, פא-כא ד"ה אך).

אמתלא - בית דין לא טוענים לאדם (קצוה"ח פ-א ד"ה ולענ"ד, פא-כא ד"ה אך).

בפעיה זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹. חוזק

מוחזק, איננו טוענים כדי להוציא ממנו ממון (ריטב"א בבא בתרא כג.), שכשם שאנו טוענים ליתומים כדי שאחרים לא יוציאו מהם ממון מספק, כך גם הם אינם יכולים להוציא מאחרים ממון מספק (ש"ת הר"י מיגש קכא, הובא בלשונו בקובץ שיעורים בבא בתרא קלט).

בפעיה זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בספק האם הוא בכלל יורש או לא, נחלקו הראשונים האם עליו להביא ראיה שהוא באמת היורש (רמב"ן בבא בתרא מא:, פתחי תשובה ח"מ ה-ב).

ערכים קרובים: אפוסטרופוס, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **טענה, ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

טרח וכתב לה קרא

לעיתים התורה כותבת דין במפורש, אע"פ שהיה אפשר ללמוד אותו מדרשא. הגדרה

טעמו אינו לחינם, אלא להוסיף חוזק לק"ו: להחמיר יותר, או להוציא מפירכא, או שלא נאמר דיו (בירורי המידות ב-ג-ט).

בקל וחומר מפורש בגמרא (קידושין ד.) שמילתא דאתיא בק"ו טרח וכתב לה קרא. במדות שונות

מה הצד - נחלקו האם אומרים בזה טרח וכתב לה קרא (גופי הלכות א-א-מג ד"ה אבל).

גזירה שווה והיקש - הר"ן והרשב"א סוברים שאומרים טרח וכתב לה קרא גם על מילתא דאתיא בגזירה שווה והיקש, ותוס' חולקים (יד מלאכי תכ).

היכא דאיכא לשנויי, כלומר לדרוש דרשא מהפסוק - משנינו, ורק היכא דליכא לשנויי אומרים טרח וכתב לה קרא (קידושין ד:).

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

מקרא שאינו מפורש - טרח וכתב לה קרא שייך שיטרח לכתוב מקרא מפורש, אך לא שיטרח לכתוב גזירה שווה ולא ריבוי, דמאי אולמיה דגזירה שווה או ריבוי מהק"ו עצמו¹. אך כן טרח וכתב בכלל ופרט וכלל, כי הוא נחשב כפסוק מפורש (בירורי המידות ט-א-ז)².

בא זה ולימד על זה בנוי על הכלל מילתא דאתיא בק"ו טרח וכתב לה קרא. ולכן גם בבא זה ולימד על זה אומרים כל דאפשר לשנויי משנינן, כמו במילתא דאתיא בק"ו (בירורי המידות ג-ב-ד).

ערכים קרובים: בניין אב, גזירה שווה, היקש, מידות שהתורה נדרשת בהן, קל וחומר.

טריפה

אסור לאכול בעל חיים (בהמה חיה ועוף) **שיש בו מכה שפופה להמיתו תוך שנה** (הסוגיא הגדרה בחולין מב. והלאה באריכות).

לדוגמא, ניקב קרום המוח, חסרה הקיבה, נפסק חוט השדרה, ניטל הכבד.

החילוק בין טריפה למסוכנת הוא שטריפה היא חיסרון באבר אחד, שעל ידו נטרפת כל הבהמה, ומסוכנת היא חיסרון בכל האברים בשווה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טריפה ומסוכנת).

מקורה מהפסוק "ובשר בשדה טריפה לא תאכלו" (שמות כב-ל). ולשון הפסוק "טריפה" לא דווקא, אלא כל הנוטה למות, אלא שדיבר הכתוב בהווה כגון שטרפה ארי ושרה ועדיין לא מתה (רמב"ם שחיטה ה-א). וכן הלשון "בשדה" לא דווקא, אלא שדיבר הכתוב בהווה, שדרך הבהמות להיטרף בשדה (מכילתא שמות כב-ל, חינוך עג בתחילתו סוף ד"ה שלא). בפסוק מפורש רק דין דרוסה (רמב"ם שחיטה ה-ג), וכן הדין שטריפה אינה חיה נלמד מהתורה (מגיד משנה שחיטה ה-א), אך שאר דיני טריפות הן הלכה למשה מסיני (רמב"ם שחיטה ה-ג).

והירושלמי (נזיר ו-א [כ.ה]) חידש שאיסור אכילת טריפה נלמד מהפסוק "לא תאכלו כל נבילה" (דברים יד-כא) - "כל" לרבות את הטריפה.

בטעם האיסור חידש החינוך שהוא להרחיק מאיתנו מאכלים מזיקים (עג ד"ה משרשי). וחקרו האחרונים האם אסורה מטעם נבילה, דהיינו שהשחיטה לא התירה אותה, וכדין אינו זבוח, או שהשחיטה כן הועילה, אך יש בה איסור בפני עצמו (אתון דאורייתא טז, אחיעזר י"ד ז-ז).

בזמן האיסור חקרו האם הוא איסור מרגע שנטרפה, או כל רגע שהיא טריפה (קובץ שיעורים פסחים קכ, המידות לחקר ההלכה טו-כב).

גדר טריפה הוא "כל שאין כמות חיה" (חולין מב). וחקרו בזה האם מעשי הטריפות (כגון נקובת הווטט ופסוקת הגרוגרת) אוסרות את הבהמה, ו"כל שאין כמות חיה" רק מלמד מהו מעשה טריפה (סימן), או שה"ש אין כמות חיה" אוסר את הבהמה (סיבה) ומעשי

¹ אמנם בערך מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה אופן הדרשא) הבאנו שבפשטות גזירה שווה נחשבת כמפורשת בתורה.

² באופן הדרשא של מידות שונות - האם נחשבות כמפורשות בתורה, ובנפק"מ נוספות מכך - דנו בערך מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.

הטריפות רק מלמדים מתי אינה חיה (המידות לחקר ההלכה ג-כד, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טריפה אינה חיה: סימן).

במניין המצוות מנו רק את איסור אכילת טריפה (חינוך עג). אך תוס' (יומא לו: ד"ה לאו) הוסיפו שיש גם מצוות עשה להשליך את הטריפה לכלב, אמנם גם לדבריהם איסור טריפה אינו לאו הניתק לעשה. וכתב המנחת חינוך (עג-א ג) שלשיטתם האוכל טריפה עובר בלאו ועשה¹.

אבות הטריפות הן שמונה: דרוסה, נקובה, חסרה, נטולה, פסוקה, קרועה, נפולה, שבורה. ותולדותיהן - בבהמה וחיה שבעים, ובעוף נוספות עוד שתיים (רמב"ם שחיטה יט, חינוך עג ד"ה דיני).

מינים טמאים, שאין שחיטה מועלת בהם, אין בהם דין טריפה (וכן דין נבילה) (רמב"ם מאכלות אסורות ד-ב).

נבילה וטריפה, חידש הרמב"ם שאע"פ ששאר האיסורים (כגון בהמה טמאה ונבילה) לא מצטרפים לכזית ללקות עליהם, אעפ"כ נבילה וטריפה כן מצטרפות, שהטריפה תחילת נבילה היא (מאכלות אסורות ד-ז, יד-ה. דנו בדבריו שו"ת אבני מילואים ד ומנחת חינוך תעב-א [ד]).

טריפה שנעשית נבילה, דהיינו בעל חיים שהיתה בו מכה שסופו למות תוך שנה, ומת בלא שחיטה - תוס' כתבו שחייב שתיים - משום טריפה ומשום נבילה (חולין לב. ד"ה ורמינהי, דן בדבריהם אחיעזר ח"ב ו-א). אך המצפה איתן (על התוס' שם) הביא שהיא מחלוקת בירושלמי (נזיר ו-א [כז.]): לרבי יוחנן חייב שתיים ולריש לקיש חייב אחת.

איסורים נוספים - מהפסוק "ובשר בשדה טריפה לא תאכלו" (שמות כב-ל) נכללים גם איסורים נוספים:

(א) בשר קודשי קודשים שיצא חוץ לעזרה.

(ב) בשר קודשים קלים שיצא חוץ לחומת ירושלים.

(ג) בשר פסח שיצא חוץ לחבורה.

לגבי שלושת איסורים אלה נחלקו הראשונים האם לוקה עליהם ואינם לאו שבכללות (ספר המצוות לרמב"ם שורש ט ורמב"ן שם, חינוך סוף עג, תוס' מכות יח. ד"ה וליקלי) או שהם לאו שבכללות ואינו לוקה עליהם, ורק על איסור טריפה לוקה משום שהוא מפורש בפסוק (תוס' יומא לו: ד"ה לאו).

ערכים קרובים: נבילה, שחיטה.

יארש

אדם אינו מאמין שימצא את החפץ (הסוגיות בבבא מציעא כא: והלאה). הגדרה

בערך זה נדון בדין יאוש בכלל. לגבי דינים המיוחדים ליאוש בגזילה ע"ע יאוש בגזילה.

לדוגמא, שאומר "וי לה לחיסרון כיס" (בבא מציעא כג.).

במקורו כתב הנתיב"מ (לז-יג) שאינו כהפקר, אלא מגזירת הכתוב. ובגזירת הכתוב הזו נחלקו: מקור וטעם

¹ ובדומה לזה כתב גם לגבי אכילת נבילה, הובא בערך נבילה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במניין המצוות.

(א) תוס' (בבא מציעא כז. ד"ה מה, וכן הר"ף שם והרמב"ן בבא מציעא כב: ד"ה ה"ג) כתבו שנלמד מהפסוק "וכן תעשה לשמלתו" (דברים כב-ג) - מה שמלה מיוחדת שיש בה סימן ואין הבעלים מתייאשין אלא תובעין שיחזירוה להם בסימנים, אף כל מה שאין הבעלים מתייאשין חייב להחזיר. אך כשמתייאשים - פטור.

(ב) הירושלמי (בבא מציעא ב-א, הובא בתוס' שם) כתב שנלמד מהפסוק "אשר תאבד ממנו ומצאתה" (שם) - מי שאבדה ממנו ומצויה אצל כל אדם, יצא יאוש בעלים שאבוד ממנו ומכל אדם. וכן רש"י (בבא קמא סו. ד"ה מוצא) כתב כירושלמי.

(ג) ויש שכתבו שצריך את שני המקורות יחד: הפרי יצחק (ח"ב סד ד"ה ועתה) בדעת רש"י סובר שצריך את שניהם כדי ללמד שיאוש הוא הפקר גמור¹ (ולולא הכפילות הו"א שהוא רק היתר זכיה), ובחידושי הגר"ח (על הש"ס בסוף הספר) נקט שצריך את שניהם כדי ללמד שהמוצא פטור מלשלם למאבד את דמי האבידה (ולולא הכפילות הו"א שיאוש מתיר לזכות בחפץ, אך עדיין צריך לשלם את דמיו למאבד).

טעמו שכיוון שהבעלים חושב שלא יחזור אליו עוד, כבר אינו חס עליו, ואינו מקפיד אם יטלנו אחר, ומתרחצת שכל אדם יזכה בו. והתורה חידשה שהתרחצות זו, אע"פ שהיא בעל כורחם של הבעלים - מועילה (שערי יושר ה"ב ד"ה ונלענ"ד).

ואינו שהיאוש בעצמו מתיר לזכות באבידה, אלא הוא רק גילוי מילתא שהבעלים איבד את תקוותו למצוא את החפץ, והתורה התירה אבידה שהבעלים איבד את תקוותו ממנה (קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ד).

ובטעם ההיתר לזכות בחפץ חקרו האם הוא נובע מהיאוש (כמו הפקר), או מהאבדה והגזלה בעצמם (כמו זוטו של ים) (משנת רבי אהרן בבא מציעא יג-א. וכן חקר קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ג, ד, ה) האם היאוש עצמו מתיר כדין דבר שאינו מקפיד עליו (סיבה), או שכאשר אבוד עד כדי כך שהבעלים מתייאש - התורה התירה (סימן)).

במהותו האריכו הראשונים והאחרונים האם הוא קניין (כהפקר), או שעדיין שייך למתייאש (קצוה"ח שסא-א: רש"י גיטין לח. ד"ה בחזקה וד"ה יאוש - כהפקר, תוס' בבא קמא סו. ד"ה כיוון - לא. מחנה אפרים זכיה מהפקר ז: רש"י ורמב"ם - כהפקר, תוס' - לא. קצוה"ח תו בסופו, שערי יושר ה"ב ד"ה ונלענ"ד: אינו קניין. רמב"ן בבא מציעא י. סוף ד"ה אמר, קהילות יעקב בבא קמא לז בדעת התוס' והחזון איש: קניין. הגר"ש שקאפ בבא קמא לח ד"ה וע"כ: באבידה - כהפקר, בגזילה - לא. עוד דנו בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-יט ורוח אליהו כא).

לדעה שיאוש הוא הפקר - ביאר ר' שמואל (בשיעוריו בבא מציעא פ"ב א-א עמוד צא) שאין הכוונה שהמתייאש מפקיר את החפץ (מעשה הפקר), אלא שע"י שמתייאש התורה מפקיעה את החפץ מבעלותו ונעשה כהפקר.

לדעה שיאוש אינו הפקר - הסתפק בתרומת הכרי (רסב-ה) האם המתייאש יכול לחזור בו מהיאוש (האריך בזה שיעורי ר' שמואל בבא מציעא פ"ב א-ח עמוד צו).

וכתב החמדת שלמה שכבר לפני האוש הממון כבר מופקע קצת מהבעלים, שהרי אבד ממנו, ושונה בזה משאר הקניינים שבהם לפני הקניין הממון היה שייך לגמרי למקנה (בבא מציעא כא: דן בדבריו חידושי ושיעורי מרן ר' ברוך בער בבא מציעא לו ד"ה ויש לחקור).

המוצא את האבידה לאחר יאוש פטור מלהשיבה למאבד. ומצאנו לזה שלושה טעמים: (א) לדעה שיאוש הוא הפקר² - פשוט, שהחפץ כבר אינו שייך למאבד.

¹ אמנם נחלקו בזה, כדלקמן ד"ה במהותו.

² כדלעיל ד"ה במהותו.

(ב) כיוון שהתורה התירה לזכות בחפץ ולעשות בו כרצונו - ע"כ נפקע חיוב ההשבה (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא פ"ב א-ה עמוד צג).
 (ג) כיוון שמותר לכל אדם לזכות בו, ממילא לגבי המאבד הוא כזוטו של ים (אבודה מכל אדם), שהרי שום אדם לא ישיב לו, ולכן נעשה ממילא הפקר ככל זוטו של ים (שיעורי ר' שמואל שם א-ז עמוד צה בדעת התוס').

הנכסים הנקנים הם אבידה (בבא מצינא כא:): וגזילה¹ (בבא קמא סו.).

פיקדון דנו האם מועיל בו יאוש (מחנה אפרים חצר ח בדעת הראב"ד: רק באבידה).

בשטר יאוש מועיל (תוס' בבא בתרא עו: ד"ה קני).

הדעת (מחשבה או התרצות)² - כתבו ראשי הישיבות שמספיקה התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא), כדבר שאינו מקפיד עליו, ולא צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו) (שערי יושר ה"ב ד"ה ונלענ"ד, הגר"ש שקאפ בבא מצינא כ ד"ה וע"כ, קובץ שיעורים ח"ב יז-ה. ובמפענח צפונות יג-ג הביא שלושה צדדים: לרצות, או להסכים, או לא להקפיד³).

יאוש בטעות, כגון שחשב שהחפץ אסור בהנאה והתייאש ממנו, ואח"כ התברר שטעה והוא מותר בהנאה, בבבלי פשוט שהוא יאוש (כריתות כד). ובירושלמי היא מחלוקת (בבא קמא ד-ח [כב:]). והשדי חמד (ח"ג עמוד 65 ד"ה יאוש בטעות וד"ה ובעיקר) דן בזה.

הקדש, דהיינו שהגזבר התייאש, כתב הרשב"א שהיאוש מועיל (חולין קלט., ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן (סופר) טז-כג). ודברי ירמיהו (שקלים פ"ג, הובא בספר המקנה שם ד"ה בדברי) הוכיח מתוס' (בבא בתרא עט) שהם חולקים עליו.

ערכים קרובים: אבודה מכל אדם, אבידה מדעת, הפקר, יאוש בגזילה, יאוש שלא מדעת.

יאוש בגזילה

הגזל התייאש מהגזילה, וכך הגזלן קונה אותה (בבא קמא סו., סוכה ל:).

בדיני קנייני גניבה וגזילה.

לדוגמא, הגזלן הוא איש אלים ולכן הבעלים מתייאש מלהוציא את הגזילה ממנו (רש"י בבא קמא סו: ד"ה חילוף).

החולק על דין זה הוא רב יוסף שסובר שאינו קונה (בבא קמא סו.), והלכה כמותו (רמב"ם גניבה א-יב, שו"ע חו"מ שנג-ב).

במקורו הסתפקה הגמרא האם הוא מדאורייתא, שנלמד מיאוש באבידה, או מדרבנן, מפני תקנת השבים (בבא קמא סו.).

הנכסים הנקנים הם:

¹ ע"ע יאוש בגזילה.

² בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

³ בערך יאוש שלא מדעת בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם) הבאנו שהרונאצ'ובר תלה את דין יאוש שלא מדעת בגדרי הדעת ליאוש.

קרקע, יאוש לא מועיל בה. ובטעם לזה חידש הכפות תמרים שכיוון שעדיין נקרא שמו של הבעלים עליה, אכן סהדי שאינו מתיימש. ולכן אם נשתקע שם בעליה ממנה, אכן סהדי שכן התיימש, והיאוש מועיל בה. והנתיח"מ (שעא) כתב שהטעם הוא שהקרקע נחשבת עדיין ברשותו, ויאוש לא מועיל בדבר שברשותו (בכל זה דן ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-כה)¹.

חוב, הפני יהושע סובר שלא מועיל בו יאוש, והקצוה"ח (קסג-א ד"ה וכן נראה מוכח) כתב שיאוש גמור כן מועיל בו, ורק במקרה שאינו יאוש גמור, כגון שמתיימש רק משום שמתיימש שהלווה עני או אלים ולא ישלם, היאוש לא מועיל (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-יד בתחילתו).

עבד כנעני - לרש"י ולראב"ד (גזילה ט-א) יאוש מועיל בעבד כנעני שנגזל (והפני יהושע הקשה על רש"י שהרי עבד כנעני הוקש לקרקע, ובקרקע אין יאוש. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-כה (ד"ה פנ"י) הביאו ותיצו). אך לרש"י (שסג-א) יאוש לא מועיל בעבד.

באופן הקניין חקר הרוגאצ'ובר האם הוא כאילו הנגזל עצמו נתנו לגזלן (הקנאה מהנגזל לגזלן) או כאילו הגזלן קבלו מאדם אחר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יאוש).

בשאר דיני יאוש ע"ע יאוש.

בסעיף זה נדון ביאוש יחד עם שינוי. יאוש ושינוי

שינוי מעשה קטן עם יאוש, לתוס' (בבא קמא סו: ד"ה קיצען) מועיל, ולרמב"ן (במלחמות ריש הגזול ומאכיל) אינו מועיל.

שינוי שם החוזר לברייתו יחד עם יאוש קונה (תוס' סוכה ל: ד"ה וליקנייה).

שינוי מעשה החוזר לברייתו אינו קונה אפילו אם הוא יחד עם יאוש (תוס' סוכה ל: ד"ה וליקנייה).

ערכים קרובים: יאוש (ושם הארכנו בכל פרטי דין יאוש), קנייני גזילה (שם דנו בכלל קנייני גזילה), שינוי מעשה, שינוי רשות, שינוי שם.

יאוש שלא מדעת

אדם מצא אבירה, והמאבד עדיין לא יודע שהיא אבירה לו, אך כשיגלה שאבירה לו - יתיימש (הסוגיא בבבא מציעא כא:). הגדרה

בדיני יאוש וחלויות נוספות.

לדוגמא, מצא פירות, והמאבד עדיין לא יודע שהם אבדו לו, אך כשיגלה שאבדו לו יתיימש (בבא מציעא כא:).

החולקים בדיון זה הם אב"י ורבא: לרבא הווי יאוש ולאב"י לא (בבא מציעא כא:).

בטעם מחלוקתם של אב"י ורבא ביארו האחרונים שנחלקו האם יאוש צריך להיות דווקא בפועל (ולכן לאב"י שלא מדעת לא הווי יאוש) או שמספיק יאוש בכח (ולכן לרבא הווי יאוש) (קובץ שיעורים ח"ב יז-ה, ספר ביאורים והערות טו (ד"ה בגמרא) האריך בזה, וכן משמע מהאחרונים מקור וטעם

¹ בדיני גזילת קרקע הארכנו בערך קרקע אינה נגזלת.

שנביא לקמן בסמוך בטעמם של רבא ואביי. אמנם הרוגאצ'ובר (מפענח צפונות ו-לו) ביאר את מחלוקתם באופן אחר, שנחלקו בחקירה האם המתייאש צריך לעשות פעולה של התייאשות, או שצריך רק שלא יקפיד על החפץ (שכבר אינו רוצה אותו). כי איגלאי מילתא למפרע (שהתברר למפרע שהתייאש) שייך רק לבטל מעשה (רק שלא יקפיד), אך לא לעשות מעשה (לעשות פעולת התייאשות). ולכן לרבא הווי יאוש כי סובר שצריך רק שלא יקפיד עליו, ולכן מועיל למפרע, שהתברר למפרע שהתייאש, אך לאביי לא הווי יאוש כי צריך לעשות פעולת התייאשות, וזה לא שייך למפרע¹.

ובטעמה של כל דעה דנו האחרונים:

בטעמו של רבא שהווי יאוש דנו האם הוא משום שעומד להתייאש בסוף ("כל העומד"), והיאוש שלבסוף יועיל למפרע, או שהוא משום שכיוון שאילו היה יודע שאבד לו היה מתייאש - די בזה ונחשב ליאוש. ונפק"מ למקרה שלא יודע לו לעולם שהדבר אבוד - אם הוא משום שעומד להתייאש ויועיל למפרע, כאן לא יועיל, אך אם הוא משום שמספיק שאילו היה יודע היה מתייאש, גם כאן יחשב ליאוש (ברכת אברהם בבא מציעא כא: סי' "בעניין יאוש שלא מדעת" ג,ד, וכן הביא שם בשם הגר"ז: אילו היה יודע. ספר ביאורים והערות בבא מציעא טז ד"ה ועיין) מדייק מהברכת שמואל כא: עומד להתייאש. קהילות יעקב בבא מציעא כג בסופו בד"ה ובהא: מסתפק בזה ותולה במחלוקת ראשונים במקרה שלא יודע לו לעולם. את הנפק"מ הביאו ספר ביאורים והערות וקהילות יעקב שם).

בטעמו של אביי שלא הווי יאוש דנו האם הוא משום שלא מספיק יאוש בכח אלא צריך דווקא יאוש בפועל, או שבאמת גם אביי מודה שמספיק יאוש בכח, אך הוא סובר שביאוש שלא מדעת אין אפילו יאוש גמור בכח, שמא יטרח הרבה לחפש את האבידה ולא יתייאש כלל (קהילות יעקב בבא מציעא כג ד"ה ונראה וד"ה ובדבר) הסתפק בזה. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-א בתחילתו בהערה בתחתית העמוד) כתב שלא מספיק יאוש בכח, והוסיף לכך טעם, שא"א לומר "אילו היה יודע שאבד ממנו היה מתייאש", שאם תפסוק לפי הבכח - תוכל בכל יאוש לומר גם "אילו היה יודע שימצאו את אבדתו לא היה מתייאש" ושום יאוש לא יועיל. אלא על כורחך בכל יאוש דנים ע"פ הפועל ולא ע"פ הבכח).

ביאוש נאמרה במפורש סוגיית יאוש שלא מדעת, שנחלקו אביי ורבא האם מועיל. בדינים שונים

בשאר הדינים שצריכים דעת נחלקו המפרשים מה דינם בשלא מדעת: באלו עוד דינים נחלקו אביי ורבא, אלו דינים לכ"ע (אפילו לרבא) לא מועילים שלא מדעת, ואלו דינים לכ"ע (אפילו לאביי) מועילים:

הגר"ש שקאפ (שערי יושר היב ז-יב, הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו), הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים ח"ב יז-ה) והקונטרסי שיעורים (בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד) כתבו שכל מחלוקת האמוראים היא רק בדינים שמספיקה התרצות, אך דינים שצריכים מחשבה - פשוט לכ"ע שלא יועיל שלא מדעת, שהרי סוף סוף לא חשב³.

אך מהש"ך משמע להיפך, שהאמוראים נחלקו דווקא בדינים שצריכים מחשבה (בלשונו "ידיעה ממש", כגון תרומה וטומאה), אך דינים שמספיקה התרצות (כגון לתת לחבירו לאכול ממאכל של אדם אחר שיודע שיתרצה אחר כך) - פשוט לכ"ע שיועיל שלא מדעת (ודווקא ביאוש נחלקו אע"פ שמספיקה בו התרצות, משום דאתי לידיה באיסורא - שלולא שהמוצא היה לוקח את האבידה, המאבד לא היה מתייאש ממנה) (ח"מ שנהא-א) (אמנם מביא שם תוס', הגהת אשר"י והגהת מרדכי בבא מציעא כב. שאביי ורבא כן נחלקו בלתי לחבירו

¹ בגדרי הדעת ליאוש ע"ע יאוש בסעיף "פרטי הדין" ד"ה הדעת.

² ע"ע כל העומד.

³ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

מאכל של אחר שיתרצה אחר כך). וכן משמע מר' ברוך בער (חידושי ושיעורי מרן ר' ברוך בער בבא מציעא לו ד"ה ויש לחקור) שנחלקו בדינים שצריכים מחשבה (שהרי מפרש שבמעשה של מרי בר איסק צריך מחשבה, ולתוס' שם נחלקו בזה אב"י ורבא), אך לא מוכח ממנו האם נחלקו גם בדינים שמספיקה התרצות).

קניין שלא מדעת, דהיינו שאילו היה יודע שחבירו רוצה לקנות ממנו היה מסכים להקנות (כמו יאוש שלא מדעת), לדעת רבא שיאוש שלא מדעת הווי יאוש (בבא מציעא כא:) נחלקו בזה הראשונים האם קניין שלא מדעת הווי קניין (לאב"י שיאוש שלא מדעת לא הווי יאוש בוודאי שגם בקניינים לא יועיל). וטעמם של הסוברים שלא הווי קניין, שאינו דומה ליאוש שבו הממון כבר מופקע קצת מהבעלים, שהרי אבד ממנו, אבל בקניינים - שצריך להפקיע ממון ממש - לא הווי קניין (חמדת שלמה בבא מציעא שם, דן בדבריו חידושי ושיעורי מרן ר' ברוך בער בבא מציעא לו ד"ה ויש לחקור).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: יאוש.**

י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן

עיי' ערך מידות שהתורה נדרשת בהן.

יבום

היבם בא על יבמתו (הוזכר בקידושין ב., סוגיית גדרי הביאה ביבמות נג:).

הלשון "יבום" מקורה במילה במה, ויש בזה שני פירושים (הכתב והקבלה דברים ה-כה ד"ה ויבמה):

(א) כשם שבמה היא מקום המשותף לרבים, כך יבום הוא שיתוף.
(ב) כשם שבמה היא עניין גובה ורוממות, כך היבם מעלה ומרומם את היבמה משפלות מדרגתה. וכמו כן נישואין הם מלשון נשא דהיינו רומם, שהבעל והאשה מרוממים מעל ימי הבחורות.

בטעם היבום כתב הגר"ש שקאפ שהוא משום שגם עכשיו היא אשת המת, שאע"פ שמת היא עדיין אשתו, ולא משום שרק היתה אשת המת (קודם שמת) (הגר"ש שקאפ יבמות יט ד"ה ועוד נראה להקדים)¹.

בטעם שרק ביאה מועילה ביבום, חקר האפיקי ים האם מעיקר הדין שום קניין לא היה צריך להועיל (משום שהיא ערווה), והחידוש הוא שביאה קונה, או שמעיקר הדין כל הקניינים (כסף שטר וביאה) היו צריכים להועיל (משום שאיסור אשת אח הותר), והחידוש הוא שכסף ושטר לא קונים (אפיקי ים ח"ב לה).

במהותו דנו האם הוא קניין (שהיבם קונה את היבמה), או מצווה (הגר"ש שקאפ יבמות כא ד"ה ולפ"ז יש לומר: מה שקונה אותה - קניין, מה שפטר את האחים והצרות מזיקה - רק כשיש מצווה). וכן חקר האפיקי ים האם הקניין תלוי במצווה (ואם אין מצווה לא קנאה), או שהוא נפרד ממנה (וגם אם אין מצווה, כגון שהיא מצווה הבאה בעבירה, קנאה) (אפיקי ים ח"א ז-יח: לא תלוי במצווה, חתם סופר המובא בו: תלוי במצווה).

¹ בערך יבמה לשוק בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותה) הבאנו חקירה האם איסור יבמה לשוק נובע מאישות של הבעל המת או דין אחר.

במצוות יבום חקרו האם המצווה היא הביאה, או הקניין שקונה אותה לאשה (והמצווה תלויה בקניין) (הגר"ש שקאפ יבמות יב ד"ה ועוד יש לחקור, הגר"ט א ד"ה והנה. וכן חקר אפיקי ים ח"א ז-ז האם המצווה תלויה בקניין, או שמקיימה גם אם אין קניין).
עוד הסתפקו האחרונים האם המצווה רק על היבם או גם על היבמה (עונג יום טוב קעז בתחלתו. מנחת חינוך א-א [טו] ד"ה ומצאתי: רמב"ם, חינוך, מהר"ם בן חביב - רק על היבם, פני יהושע - גם על היבמה).

בכח המחיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה)¹ נחלקו ראשי הישיבות האם האדם מחיל בעצמו את החלות (כח האדם, כמו בקניינים, שהאדם עצמו פועל את הקניין), או שהוא רק עושה את המעשה והמעשה מחיל את החלות (כח המעשה, כמו בשחיטה, שהאדם רק שוחט והבהמה ניתרת ממילא) (קובץ הערות עו: כח המעשה, אך נשאר בצ"ע על ראשונים שהצריכו עדי קיום, שהרי לשיטתו צריך עדי קיום רק בחלויות מכח האדם². ר' חיים מטעלז בבא קמא טו (עמוד פה) ד"ה ונראה דיש לחלק: כח האדם).

בדעת לקניין מפורש במשנה ובגמרא (יבמות נג): שקנאה גם בלי דעת. והוסיף המנחת חינוך (תקצא-א [ו] ד"ה ולא) שאעפ"כ לא קיים את המצווה, ככל המצוות שאם כיוון שלא לצאת לא יצא, וצריך לבוא עליה שוב לשם מצווה.

בעל בורחו של היבם או של היבמה, וכן כשהם שוגגים - הקניין חל (יבמות נג:).

עדי קיום - לרוב הראשונים והאחרונים יבום צריך עדי קיום (ריטב"א קידושין יב: ד"ה דרב, תוס' הרא"ש שם ד"ה ועל, מאירי קידושין ב, ריא"ז שהובא במשנה למלך יבום ב-ד, שער המלך שם), ויש חולקים (שו"ת הרשב"א ח"ד שכח. דנו בשאלה זו המשנה למלך שם, מנחת חינוך תקצא-א [ה] ותקצט-א [ד], קובץ הערות עו-ד בסופו, קהילות יעקב יבמות ח). והוסיף המנחת חינוך (תקצא שם) שגם אם צריך עדי קיום ולא נקנית לו בלעדיהם - אעפ"כ לא עבר איסור בביאה, מפני שאיסור אשת אח פקע.

אין מברכין על מצווה זו משום שמטרתה אינה המצווה, אלא מטרתה לפריה ורביה (שו"ת הרשב"א ח"א יח).

באיסור אשת אח דנו האם הוא נדחה או הותר (קובץ הערות ט-א).

היבם יורש את אחיו. וחקרו האם הירושה היא רק מדין יבם, או גם מדין אח (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קלו).

בית אחד הוא בונה ואינו בונה שני בתים (יבמות מד), דהיינו שגם כשיש שתי יבמות מייבם רק אחת. וחקר הגר"ט האם הזיקה וחיוב היבום חלים רק על יבמה אחת, או שהם חלים על שתיהן, אלא שאחת נפטרת בחליצתה של חברתה (ה ד"ה והנה, ותלה במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש יבמות י:).

אין יבום בעריות. וחקר הגר"ש שקאפ האם רק אסורות להתייבם אך אינן פטורות מיבום, או שהאיסור גורם שגם יהיו פטורות מיבום (כמו שצורות פטורות) (הגר"ש שקאפ יבמות טו ד"ה והנה יש לדון). והמידות לחקר ההלכה חקר בדיון זה חקירה אחרת - האם טעמו בגלל שלא תופסים בהן קידושין, או בגלל שאין להן זיקה (המידות לחקר ההלכה א-כב).

ערכים קרובים: זיקה, חליצה, יבמה לשוק, קידושי ביאה, קידושין. ערכים קרובים

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² הובא בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה בסעיף "החילוק" ד"ה נפק"מ אות ו.

יבמה לשוק

היבמה אסורה לעולם קודם היבום או החליצה. הגדרה

מקור וטעם מקורו מהפסוק "כי ישבו אחים יחדיו ומת אחד מהם ובן אין לו, לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר" (דברים כה-ה).

במהותה חקר האתון דאורייתא (ח בתחילתו) בין ארבעה צדדים:

- (א) אישות של הבעל (שהיבמה עדיין קשורה לבעלה המת).
 - (ב) האישות של הבעל עברה (נתרוקנה) אל היבם.
 - (ג) אישות חדשה של היבם (ולא שאישות הבעל עברה אליו, כצד הקודם, אלא אישות הבעל הסתלקה לגמרי, ואישות היבם היא אישות חדשה) (וכן חקר הדרכי משה (דרכי הקניינים ז-ז ד"ה אכן) האם הזיקה היא המשכת האישות הראשונה או אישות חדשה. עוד חקר הדרכי משה שם (ז-ח ד"ה וממילא) האם הזיקה היא דבר המסתעף, שהאישות עצמה נעשתה מתחילה רק לכל ימי חייו של הבעל, והזיקה אחר מותו באה ממילא ע"י דין התורה, או שהיא חלק מהאישות עצמה, שהאישות עצמה חלה מתחילה גם לבעל וגם לאחיו).
 - (ד) איסור חדש (אך אישות הבעל הסתלקה לגמרי).
- ונפק"מ מחקירה זו, שלשלוש הצדדים הראשונים (שהוא איסור אישות) הוא מדיני עריות, ולצד הרביעי (שהוא איסור נפרד) אינו מדיני עריות. ויוצאים מכך שני דינים (אתון דאורייתא ח ד"ה והנה):

- (א) אם הוא מדיני עריות יש בו דין יהרג ואל יעבור.
- (ב) אם הוא מדיני עריות הוא דבר שבערווה וצריך שני עדים כדי להעיד עליו, אך אם הוא איסור נפרד יועיל בו עד אחד כשאר איסורים.

באופן האיסור חקר הגר"א וסרמן האם האיסור מתחדש בכל רגע ע"י הזיקה, או שמתחילה נאסרה לעולם (קובץ שיעורים קידושין מג).

דבר שבערווה - נחלקו המפרשים האם הוא דבר שבערווה (נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע נד ד"ה והנה ראיתי במדכי: למרדכי ולתוס' (סוטה יח: ד"ה אמרי) הוא דבר שבערווה, והרבה חולקים. נתיב"מ לו ביאורים תחילת י: דבר שבערווה. שו"ת רעק"א מהדורא קמא קכה ד"ה מה דרמז וד"ה במחכ"ת: דעת השואל שאינו דבר שבערווה, ודעת עצמו שכן. והאתון דאורייתא (ח ד"ה והנה) תלה זאת בחקירה במהות האיסור יבמה לשוק¹).

אין קידושין תופסים - כאשר היבמה אסורה על היבם באיסור שאין הקידושין תופסים בו, המנחת חינוך (תקצז-א [ב] ד"ה ואח) כתב שאינה זקוקה לו כלל, ואינה אסורה לעולם. אך האור שמח (עבדים ז-ז) כתב שהיא כן זקוקה לו ואם בא עליה קנאה.

האיסור על היבמה - כתב החינוך (תקצז ד"ה ועובר) שעיקר האזהרה על האנשים, אך גם היבמה בכלל האיסור, ואפשר שאם עברה גם היא בחיוב מלקות. והמנחת חינוך תמה עליו, שפשוט שגם היא לוקה (תקצז-א [ד] ד"ה ומה, ונשאר בצ"ע).

ערכים קרובים: זיקה, חליצה, יבום. ערכים קרובים

¹ הובא לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

יד (קניין)

הגדרה הקונה אוהז את החפץ בתוך ידו.

מקור וטעם מקורו בפשטות מדאורייתא (מחנה אפרים משיכה ב בסופו בהשמטה, וכן הביא תורת הקניינים ח"ב עמוד קפט מרוב הפוסקים), שהרי מועיל לגט מדאורייתא (פרי משה קניינים כב-א סוף ד"ה ולכאורה). אך לרבי יוחנן שמשיכה קונה רק מדרבנן, ומדאורייתא מטלטלין נקנים רק בכסף, יש אומרים שגם יד תקנה מטלטלין רק מדרבנן (הביאם תורת הקניינים ח"א עמוד רכב¹). וכן הקצוה"ח (קצח-א) כתב בדעת הרמב"ן שהוא מדרבנן.

בטעמו חקרו בין ארבעה צדדים²:

- (א) מדין רשותו (כחצר) (קצוה"ח רסח-ב בדעת תוס').
- (ב) מדין הגבהה (קצוה"ח שם בדעת רש"י, פרי משה קניינים כב-א חקר בין שני הצדדים הנ"ל).
- (ג) קניין יד הוא קניין מסירה, ואין חילוק ביניהם (דעה שהביא ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יג-ג סוף ד"ה קצח"ח, וספר המקנה שם דחאה וכתב שהם קניינים נפרדים).
- (ד) קניין נפרד (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד קל דן האם מדין הגבהה או קניין נפרד).

סוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות³) הוא הכנסה לרשותו (מנחת אשר בבא בתרא מב).

הנכסים הנקנים הם בפשטות מטלטלין.

יש מי שחידש שיד אינו מועיל במטלטלין אלא רק בגט, שהרי מטלטלין לא נקנים במסירה, ולדעתו יד ומסירה הן אותו הקניין. וספר המקנה ((ר' אליעזר זוסמאן סופר) יג-ג סוף ד"ה קצח"ח) דחה את דבריו וכתב שיש חילוק בין מסירה ליד⁴.

אופן הקניין אינו פעולה, אלא שהחפץ נמצא בידו (תוצאה, מצב) (ש"ת קול אריה קיט-א ד"ה עכ"פ).

יש אומרים שקונה רק כשהגביה או משך, או כשמחשיב את ידו למקום חשוב לקניין (כגון שגרר את החפץ ביד אחת והניחו בידו השנייה) (מגיני שלמה כתובות לא).

דעת - המהרי"ט (בש"ת ח"א ק) כתב שקניין יד אינו צריך דעת, בק"ו מחצר שקונה בלי דעת. הקצוה"ח הביאו וכתב שכל זה הוא רק לתוס', שיד מדין חצר, אך לרש"י ידו אינו מדין רשותו אלא מדין הגבהה, וצריכה דעת (קצוה"ח רסח-ב, דן בדבריו ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יג-ג ד"ה קצח"ח)⁵.

שליה שזוכה לחבירו אינו קונה ביד משום שהוא מידי דממילא, שקניין יד אינו ע"י פעולה, אלא ע"י שהחפץ נמצא בידו (תוצאה, מצב), ובמידי דממילא כתב הקצוה"ח (קפב-א) שלא מועילה שליוחות (ש"ת קול אריה קיט-א ד"ה עכ"פ).

כשאוחז את החפץ מלמעלה והחפץ לא מונח בתוך ידו, לא יועיל מדין יד, אלא רק מדין הגבהה (פרי משה קניינים כב-ב).

¹ כמו כן נחלקו לגבי חצר, הובאו בערך חצר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו.

² לגבי קנייני מטלטלין רבים חקרו האם טעמים מדין אחד או יותר מהקניינים האחרים, דנו בזה בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה הכנסה לרשות.

³ את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

⁴ הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁵ לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו את המחלוקת בזה, עם דעות נוספות.

חלקים מהחפץ שאינם בתוך ידו אלא יוצאים מחוץ לידו, נחלקו בהם האחרונים כיצד נקנים:

- (א) הנתיה"מ כתב שאינם נקנים ביד אלא בהגבהה (רסח, דנו בדבריו פרי משה קניינים כג-ו וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יג-ג ד"ה קצה"ח).
 (ב) ערוך השולחן (אה"ע קלו) כתב שגם הם נקנים מדין יד.
 (ג) הרעק"א (בשור"ת מהדורא קמא רכב-כג) מסתפק בזה.

הקדש אינו קונה בקניין יד (תוס' בבא בתרא עט. ד"ה ואין מועילין). הקונה

גוי נחלקו האם קונה בקניין יד (נתייה"מ ר-טו) או לא (שור"ת נפש חיים יר"ד פה)¹.

ערכים קרובים: הגבהה, מסירה (ולעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו דעה שיד ומסירה הן ערכים קרובים אותו הקניין).

ידות

דיבור מקוצר, שאינו מושלם, מועיל לכמה דינים (הסוגיא בנדרים ד-ז).

פירוש הלשון "ידות" הוא כעין ידות הכלים שבאחיזתם נתפש כל הכלי (ריטב"א קידושין ה: ד"ה אמר שמואל).

לדוגמא: בקידושין - האומר הרי את מקודשת (ולא אמר: לי) (קידושין ה:), בנדרים - האומר שאני אוכל (ולא אמר: לך) (נדרים ד:), בנזירות - האומר אהא (ולא אמר: נזיר) (נזיר ב:).

נקרא גם יד, ידיים (ידיים מוכיחות, ידיים שאינן מוכיחות).

מקורן מהפסוק "איש כי יפליא לנדור נדר נזיר להזיר לה" (במדבר ו-ב). ונחלקו בגמרא האם לומדים מהפסוק ידות בנדרים, ומהם לומדים בהיקש לנזירות, או להיפך - מהפסוק לומדים ידות בנזירות, ומהם לומדים בהיקש לנדרים (נדרים ג).

במהותן חקרו האם מקצת הדיבור מספיק, או שנחשב לדיבור שלם משום שהדברים שבלב מצטרפים לדברים שבפה (כיוון שהדברים שבפה לא סותרים אותם) (קונטרסי שיעורים נדרים א-ד ו-כ, ותלה זאת במחלוקת ראשונים: לרא"ש מקצת הדיבור מספיק, ולרשב"א הדברים שבלב מצטרפים).

הדינים נחלקים לשלושה סוגים בעניין ידות:

- (א) דינים שידות מועילות בהם: נדרים (נדרים ב:), נזירות (נדרים ג), קרבנות (נדרים ז).
 (ב) דינים שהגמרא מסתפקת אם ידות מועילות בהם: קידושין, פאה (נדרים ו:), צדקה, הפקר, זימון לבית הכיסא (נדרים ז).
 (ג) דינים שפשוט שידות לא מועילות בהם: שאר הדינים (תוס' ופירוש הרא"ש נדרים ו: דן בהם הגר"ש שקאפ נדרים ו).

בלשון גופו של גט נחלקו התנאים: לחכמים די בלשון "הרי את מותרת לכל אדם", בסבורים שידיים שאין מוכיחות מועילות, ולרבי יהודה יש להוסיף "ודין דיהווי ליכי

¹ בערך קנייני גוי בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ישראל שקונה מגוי) הבאנו שהקניין פירות חידש שכל מה שיש קניינים שלא מועילים בגוי הוא רק שגוי לא יכול לקנות בהם, אך ישראל כן יכול לקנות בקניינים אלה מהגוי.

מינאי ספר תירוכין ואיגרת שבוקין, שסובר שידיים שאין מוכיחות לא מועילות (גיטין פה:). וביאר הרוגאצ'ובר (והסתפק בזה) שמחלוקתם היא רק בדין פעולת הגירושין, אבל הגט עצמו כשר לכ"ע גם בלי "ודין" (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה ידיים מוכיחות, צפנת פענח ערכין דף נ טור ג).

בקידושין, לצד שידיים מועילות בהם, דן הפני יהושע האם הוא דווקא בלשון "הרי את מקודשת" או גם בלשונות אחרים, כגון "הרי את ארוסת" (קידושין ה: ד"ה אמר ליה, ונשאר בצ"ע).

מוכיחות ואינן מוכיחות - הגמרא מחלקת את הידיים לשתי דרגות: ידיים מוכיחות וידיים שאינן מוכיחות. והתוס' (קידושין ה: ד"ה הא, ו. ד"ה הכא) הוסיפו דרגה שלישית - ידיים שאינן מוכיחות כלל. וביאר הריטב"א (קידושין ה: ד"ה אמר שמואל) את גדריהן של שלוש הדרגות:

(א) ידיים מוכיחות - שכוונתו ניכרת לגמרי (אמנם הגר"ש שקאפ כתב שאפילו ביד מוכיח אין אומדנא דמוכח, ואין אנן סהדי שזו כוונתו (הגר"ש שקאפ נדרים ו ד"ה ועל)). והן מועילות לכ"ע.

(ב) ידיים שאינן מוכיחות - יש קצת הוכחה לכוונתו, אך אינה הוכחה גמורה. ובהן נחלקו אמוראים (נדרים ה:).

(ג) ידיים שאינן מוכיחות כלל - אין הוכחה שזו כוונתו יותר מכוונה אחרת (לשון התוס' היא "ידיים שאינן מוכיחות כלל", אך הריטב"א שם נקט לשון: "אפילו ידיים לא מיקרו", דהיינו שאינן ידיים כלל). והן לא מועילות לכ"ע.

כוונה - במקרה שידות לא מועילות, לא יועיל אפילו אם התכוון למעשה, שדברים שבלב אינם דברים (ריטב"א קידושין ה: ד"ה אמר שמואל).

ערכים קרובים: דיבור כתיבה ודעת, כינויים (בנדרים), נדר, נזיר.

ידי שמיים

עיי' ערך לצאת ידי שמיים.

יהא מונח עד שיבוא אליהו

ממון שיש ספק מי בעליו, ואחד מהם בוודאי רמאי (בבא מציעא ג.), **ואם יחלקו השני בוודאי יפסיד, לא ינתן לאף אחד מהתובעים.** הגדרה

לדוגמא, שניים שהפקידו אצל אחד זה מנה וזה מאתיים, זה אומר שלי מאתיים וזה אומר שלי מאתיים והשומר אומר איני יודע - נותן לזה מנה ולזה מנה, והשאר יהא מונח עד שיבוא אליהו (בבא מציעא לז.).

מקורו מסברא. מקור וטעם

טעמו הוא קנס, כדי שהרמאי יודה (תוס' גיטין מד: סוף ד"ה נטייבה), או שמתחילה לא יבוא לרמות (סמ"ע חו"מ ש-ז).

בפירושו כתב הטור (חו"מ ש) שאין הכוונה עד שיבוא אליהו דווקא, אלא עד שיתברר של מי הוא.

היכן יהא מונח - נחלקו הראשונים האם אצל הנפקד (רמב"ם גזילה ואבידה יג-ו) או בבית דין (מרדכי בבא מציעא רעד בשם אור זרוע).

בדינו כתב הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים בבא בתרא תרמ) שבאמת גם אליהו לא יהיה נאמן לברר של מי הוא, שהרי בדבר שצריך עדים לא מועיל נביא, אלא שכאשר יבוא אליהו הבעל דין עצמו יודה, שיתבייש לכפור בפני אליהו.

ערכים קרובים: ערכים קרובים: כל דאלים גבר, שודא דדייני.

יהרג ואל יעבור

עבירות מוסוימות שאדם חייב למסור עליהן את הנפש (הסוגיות בפסחים כה. וסנהדרין עד., בסוגיא זו האריך בחידושי ר' שמואל פסחים יב).

בערך זה נדון בפרטי דיני מסירת הנפש. לכללי מצוות קידוש השם ע"ע קידוש השם וחילול השם.

בדיני עבודה זרה, גילוי עריות, שפיכות דמים. בדינים נוספים - עיין לקמן בסעיף "בדינים שונים".

לדוגמא, אמרו לו "עבוד עבודה זרה או שתיהרג" - יהרג ולא יעבוד.

החולק על דין זה הוא רבי ישמעאל שסובר שאפילו בעבודה זרה יעבור ולא יהרג (סנהדרין עד.), ואין הלכה כמותו.

מקור וטעם **מקור דין יהרג ואל יעבור** שונה בכל דין (פסחים כה., סנהדרין עד.):
(א) עבודה זרה - "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ו-ה).
(ב) גילוי עריות - הוקש לשפיכות דמים, שנאמר באונס נערה מאורסה "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה" (דברים כב-כו).
(ג) שפיכות דמים - סברא, דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי.

בטעם שיהרג ואל יעבור חקר הקובץ הערות (נא-ב) האם בשלוש העבירות האלה האיסור קיים גם בפיקוח נפש (ואינו נדחה), או שהאיסור עצמו נדחה (כשאר התורה), ורק חייב למסור נפשו מדין "בכל נפשך".

מקור הדין שבשאר התורה יעבור ואל יהרג הוא מהפסוק (ויקרא יח-ה) "ושמרתם את חוקתי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" - ולא שימות בהם (סנהדרין עד.).

לולא הפסוקים הללו חקרו ראשי הישיבות מה היה הדין (ברכת אברהם פסחים כה. סי' "יהרג ואל יעבור" ח. חידושי ר' שמואל פסחים יב-ב ד"ה והנה, יב-ד ד"ה והעולה):

(א) האם מסברא על כל העבירות יעבור ואל יהרג (שאין צריך למסור נפשו על עבירה, כמו שאין צריך לבזבז יותר מחומש על עשה), והתורה חידשה שבשלוש העבירות יהרג ואל יעבור (וצריך את "וחי בהם" רק כדי שלא נלמד משלוש העבירות גם לשאר התורה).

(ב) או שמסברא על כל העבירות יהרג ואל יעבור, והתורה חידשה ב"וחי בהם" שבשאר התורה (חוץ משלוש העבירות) יעבור.

באיפורי דרבנן (בשלוש העבירות), כגון חלוצה לכהן, שהיא עריות מדרבנן, וכן בעבודה זרה דרבנן, נחלקו הפוסקים האם יהרג או יעבור (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות י').

באיסורים שאין בהם שום מציאות של מיתה או כרת (בשלוש העבירות), כגון אלמנה לכהן גדול, שהיא עריות אך אין בה מיתה, נחלקו הפוסקים האם יהרג או יעבור (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות י').

גזל - בפשטות יעבור ואל יהרג (וכן משמע מתוס' ורא"ש בבא קמא ס:; טור ח"מ שנט). אמנם יש כמה דעות שיהרג ואל יעבור (רש"י בבא קמא ס: ד"ה ויצילה, ירושלמי עבודה זרה ב-ב, ספר קובץ על הרמב"ם יסודי התורה ה-ה מביא מדרש, רבי מאיר בכתובות יט. בה"א. בכל זה דן שדי חמד ח"א א-טז עמוד 17).

רובע ונרבע - הסתפק האור גדול (דף ז ד"ה וגם, ודף ט טור ב) האם הם מדיני עריות ודינם שיהרג ואל יעבור, או שהם כשאר איסורים, ויעבור ולא יהרג.

נידה - נחלקו המפרשים האם היא כשאר גילוי עריות שיהרג ואל יעבור (מנחת חינוך רצו-כא: חינוך - יעבור, רמב"ם - יהרג. ב"י י"ד קצה ד"ה וכתב: יהרג).

מוסר - אם ציווהו למסור ממון חברו, יעבור (וימסור) ואל יהרג (שיטה מקובצת בבא קמא קיז: ד"ה אמר אברהם).

לפני עיוור באיסור שיהרג ואל יעבור, נחלקו האם גם על המכשיל עצמו יש דין שיהרג ולא יעבור. כגון מי שהכריחו להכשיל את חברו בעריות - האם הוא מחוייב ליהרג ולא להכשילו. ושאלה זו תלויה בחקירה האם הלפני עיוור הוא חלק מכל איסור או שהוא איסור נפרד: אם ההכשלה היא חלק מאיסור העריות הוא מחוייב ליהרג, אך אם ההכשלה היא רק איסור לאו אינו צריך ליהרג (קובץ הערות מח-ט (אות טו בהשמטות), קונטרסי שיעורים בבא קמא כג-ו).

כאשר העבירה היא בשב ואל תעשה, כגון שאמרו לו "הנח לזרוק עצמך על התינוק להורגו, או שתיהרג", וכן אשה בגילוי עריות, שהיא קרקע עולם ולא עושה מעשה - נחלקו הראשונים, ושלוש שיטות בדבר (חידושי ר' שמואל פסחים יב-א):
(א) בין בגילוי עריות ובין בשפיכות דמים מותר לו לעבור על העבירה (ר"י בתוס' פסחים כה: ד"ה אף).

(ב) בין בגילוי עריות ובין בשפיכות דמים יהרג ולא יעבור (אפשרות אחת של הגר"ח יסודי התורה (היחיד) בדעת הרמב"ם).

(ג) בגילוי עריות תיהרג, אך בשפיכות דמים מותר לו לעבור על העבירה (אפשרות שנייה של הגר"ח יסודי התורה (היחיד) בדעת הרמב"ם).

על שלוש העבירות שצריך ליהרג ולא לעבור, אם האדם כן עבר ולא נהרג - נחלקו הראשונים: ר' דוד סובר שנענש (הובא בחידושי הר"ן סנהדרין סא:; דן בדבריו חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד כד בדפיו), אך הרמב"ם כתב שאין מענישים אותו על כך, דאונס רחמנא פטריה (יסודי התורה ה-ד), ונקרא אונס אע"פ שהיה יכול למסור את נפשו ולא לעבור (חידושי ר' שמואל פסחים יב-ב ד"ה והנה בסנהדרין).

קיב ליה בדרכה מיניה - חייבי גילוי עריות ושפיכות דמים אנוסים, שדינם שפטורים ממיתה¹ (אע"פ שלכתחילה יהרג ואל יעבור) - הסתפק המהר"ל דיסקין האם פטורים משלומין (בשר"ת קונטרס אחרון רנד ד"ה וכן).

בשאר עבירות (חוץ מעבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים), שדינם שיעבור ואל יהרג, אם רוצה להחמיר על עצמו וליהרג נחלקו הראשונים האם רשאי (לרמב"ם ולרמב"ן אסור

¹ אמנם לעיל בסמוך (ד"ה על שלוש העבירות) הבאנו שיש דעות שכן נענשים.

להחמיר, לתוס' ולשו"ע רשאי. דנו בזה שו"ע י"ד קנז-א וש"ך א, חידושי ר' שמואל פסחים יב-י ד"ה ונראה, שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות ו). וגם לסוברים שרשאי הוא רק באיסורי תורה אך לא באיסורי דרבנן (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות ח)¹.

בספק האם צריך ליהרג (דהיינו שיש ספק האם העבירה היא מהעבירות שיהרג ולא יעבור) - דינו שיעבור ולא יהרג (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות ז).

קטן - דנו האם חייב בקידוש השם, ויש בזה שלושה צדדים: אנשים
(א) חייב, משום ש"ונקדשת" כולל גם קטנים (הגהות מיימוניות ברכות ה-ו).
(ב) הקטן עצמו פטור, אך אביו מחוייב להמציא את בנו להריגה מדין חינוך.
(ג) הקטן פטור וגם אביו פטור (בין שני הצדדים הללו הסתפק יחל ישראל לט ד"ה ולפ"ז (בשם אביו), והביא גם את ההגהות מיימוניות).

גוי שאמר לו "עבוד עבודה זרה או שתיהרג" - מותר לו לעבור ולא ליהרג, משום שגוי אינו מצווה על קידוש השם (רמב"ם מלכים יב-ב). ובשפיכות דמים, שאמר לו "הרוג את פלוני או שתיהרג" - נחלקו המפרשים: המהר"ש יפה כתב שגם בזה יעבור ולא יהרג. אך המשנה למלך כתב שכאן גם גוי יהרג ולא יעבור, משום שמקורה אינו מפסוק אלא מסברא, דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי, וסברא זו שייכת גם בבני נח (פרשת דרכים דרך האתרים דרוש שני, והביא גם את המהר"ש יפה. במחלוקתם דן בחידושי ר' שמואל פסחים יב-ה).

ערכים קרובים: אונס (בעבירות), מיתה בידי שמיים, מיתות בית דין, פיקוח נפש, קידוש השם וחילול השם, רודף, רוצח. ערכים קרובים

יובל (בעבר עברי)

בשנה החמישים העבדים העבריים משתחררים (הסוגיא בקידושין טו). הגדרה
במניין שנות היובל נחלקו תנאים: לחכמים יובל אינו עולה ממניין שני שבוע ולרבי יהודה כן עולה, דהיינו שנת חמישים עולה לכאן ולכאן, ונמנית כשנה ראשונה לשמיטה הבאה (נדרים סא, ובזמן הזה לכו"ע עולה לכאן ולכאן (חתם סופר נדרים סא. ד"ה פלוגתא)). אמנם הירושלמי סובר שלרבי יהודה פעמים שהיובל בא באמצע שנות השמיטה (קידושין א-ב [1:]), שלשיתו לעולם מונים ליובל משנה שלאחר יובל שעבר (פני משה שם ד"ה אתיא כמאן).

מקורו מפורש בשלושה פסוקים (קידושין טו): מקור וסעם
(א) "עד שנת היובל יעבוד עימך" (ויקרא כה-מ) - במוכר עצמו.
(ב) "ושב אל משפחתו" (ויקרא כה-מא) - במכרוהו בית דין.
(ג) "יובל היא תהיה לכם ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו" (ויקרא כה-י) - בנרצע.

במהותו חקרו האם לכתחילה נמכר רק עד היובל, או שנמכר לשש שנים, והיובל מפקיע את הקניין (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קכז: נרצע - לכתחילה עד היובל, שאר עבדים - היובל מפקיע). וכתב הקונטרסי שיעורים (קידושין טו-ח) שאינו קניין שמקנה את העבד לעצמו, אלא הוא רק יציאה ושחרור, משום שעבד עברי אינו שייך לאדונו ממש כשאר חפצים¹.

¹ יש מי שכתב שמותר לאבד עצמו לדעת גם בלי עבירה (ופשוט שאינו למעשה), הובא בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה החיים אות ד.

פרטי הדיון **אין עבד עברי נהג** אלא בזמן שהיובל נהג, שנאמר (ויקרא כה-מ) "עד שנת היובל יעבוד עימך" (ערכין כט). דהיינו, אין נוהגים בו הדינים שמפורשים בתורה - לצאת בשנים וביובל ובמיתת האדון, ולהיות מותר בשפחה כנענית, אך יכול למכור עצמו לישראל או לגוי לקניין הגוף, ויצטרך שטר בשביל להשתחרר (ריטב"א קידושין סט. ד"ה ואקשינן).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** אמה עבריה, יובל (בקרע), מוכר עצמו, מכרוהו בית דין, עבד עברי, שש שנים.

יובל (בקרע)

הגדרה **בשנה החמישים הקרקעות חוזרות לבעליהם הראשונים** (הסוגיות בערכין כה. והלאה).

בערך זה נדון בהחזרת הקרקעות ביובל. לדיני איסורי עבודות הקרקע ע"ע שמיטה (בקרע), ולדיני ההפקר בפירות ע"ע הפקר בשמיטה.

במניין שנות היובל נחלקו תנאים: לחכמים יובל אינו עולה ממניין שני שבוע ולרבי יהודה כן עולה, דהיינו שנת חמישים עולה לכאן ולכאן, ונמנית כשנה ראשונה לשמיטה הבאה (נדרים סא, ובזמן הזה לכ"ע עולה לכאן ולכאן (חתם סופר נדרים סא. ד"ה פלוגתא)). אמנם הירושלמי סובר שלרבי יהודה פעמים שהיובל בא באמצע שנות השמיטה (קידושין א-ב [ו:]), שלשיטתו לעולם מונים ליובל משנה שלאחר יובל שעבר (פני משה שם ד"ה אתיא כמאן).

מקור וטעם **מקורו** מפורש בתורה - "ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו" (ויקרא כה-י).

במהותו חקרו האם מכירת השדה היא לתמיד, וביובל יוצא מהלוקח אל המוכר, או שמתחילה המכירה היא רק עד היובל (המידות לחקר ההלכה ב-לו).

פרטי הדיון **המוכר שדהו בשנת היובל**, מכורה ויוצאה (לדעת רב, ושמואל חולק) (ערכין כט). וחקר הקובץ שיעורים האם היא כמתנה על מנת להחזיר, או שקניינה נפקע מייד ממילא (קובץ שיעורים כתובות ג).

קניין בזמן שהיובל נהג הוא קניין פירות (גיטין מז:). והטעם לזה אינו משום אפקעתא דמלכא של גזירת הכתוב, שאם כן היה נחשב קניין הגוף. אלא שכיוון שהמוכר יודע שמדיני התורה הקרקע תחזור ביובל, ממילא אינו גומר ומקנה אלא רק עד היובל. ולכן נחשב לקניין פירות (מערכת הקניינים ט ד"ה אולם).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** בתי ערי חומה, הפקר בשמיטה, יובל (בעבד עברי), שמיטה (בקרע).

יום הכיפורים

הגדרה **היום העשירי בתשרי אסור באכילה שתיה ומלאכה** (סוגיות עינוי ביומא עג-פה; סוגיות תשובה וכפרה ביומא פה-פח).

נקרא גם יומא רבה (ראש השנה כא. ורש"י שם ד"ה בסיים). ובלשון הירושלמי: צומא רבה (ראש השנה א-ד [ח:]).

¹ בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

מקורו מהפסוק "בחוֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בַעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ תַּעֲנוּ אֶת נַפְשׁוֹתֵיכֶם וְכָל מַלְאכָה לֹא תַעֲשׂוּ" (ויקרא טז-כט) ומהפסוק "וְכָל מַלְאכָה לֹא תַעֲשׂוּ בַעֲצֵם הַיּוֹם הַזֶּה כִּי יוֹם כִּפּוּרִים הוּא" (ויקרא כג-כח).

בגדר המצווה "תענו את נפשותיכם" חקרו האם הוא לאו הבא מכלל עשה, שאסור לאכול ביום כיפור, או עשה גמור, שמצוות עשה להתענות (הגר"פ פערלא לא תעשה רסד) (רצא. בדפיו) ד"ה והשתא: תוס' ר"ד לפי אחד התנאים - מצווה להתענות. מפענח צפונות ו-כז: מצווה להתענות. עיון בלומדות י: לבבלי איסור לאכול, לירושלמי מצווה להתענות. ומעין זה חקר בקובץ הערות עג-ג).

בגדר איסור האכילה ביאר הרוגאצ'ובר שאינו איסור אכילה בפני עצמו, אלא איסור שיהיה מיתבא דעתיא. ונפק"מ, שאכילת צער מותרת - שאע"פ שהיא אכילה, לא מיתבא דעתיא (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יום הכיפורים אות יח).

במהותו של היום חילק הרוגאצ'ובר בין איסור המלאכה למצוות העינוי, שאיסור מלאכה נובע מקדושת היום, ולכן תלוי בחשבון התאריך של העשירי בתשרי, אך על מצוות העינוי נאמר "בעצם היום הזה" (ויקרא כג-כח) ולכן אינו תלוי בתאריך אלא במציאות של יום כיפור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יום הכיפורים אות יט).

איסור מהמר נוהג ביום הכיפורים (שאגת אריה עב, מנחת חינוך שיזא-א [[. פרסי הדין

שביתת בהמה ועבד ביום הכיפורים - דינם כשביתת בהמה ועבד ביום טוב (שאגת אריה עב, מנחת חינוך שיזא-א [[, שנחלקו בה הראשונים (ב"י אורח חיים תצה-ג ד"ה כתב הכלבו).

תהומין ביום הכיפורים - דינם כביום טוב (שאגת אריה עב, מנחת חינוך שיזא-א [[, שנחלקו המפרשים האם הם דאורייתא (לדעה שבשבת הם דאורייתא) (רש"י חגיגה יז: ד"ה ופנית: דאורייתא, ומנחת חינוך רצח-ב [ב] הביא צד שמותרים מדאורייתא).

חילוק מלאכות - בשבת יש חילוק מלאכות, ביום טוב אין (מכות כא:), וביום הכיפורים הסתפקו האחרונים (טורי אבן מגילה ז: (ד"ה אין) ושער המלך שמיטה ויובל א-א (ד"ה ודע), ותלו זאת במחלוקת בשבת ע. לגבי המקור לחילוק מלאכות בשבת. הביאם המנחת חינוך שיזא-א [ב]. ובירושלמי (שבועות ג-ד [יד:])) מפורש שאין בו חילוק מלאכות).

קריאת התורה ביום כיפור במנחה - הסתפק הרעק"א האם היא מדין תענית (כמו מנחה בשאר תעניות) או מדין קדושת היום (כמו מנחה בשבת) (שו"ת רעק"א כד, דן בדבריו בקונטרסי שיעורים נדרים יג-ט).

ערכים קרובים: מלאכות שבת, תוספת שבת יום טוב ויום הכיפורים, תשובה ווידוי. ערכים קרובים

יום טוב

איסור עשיית מלאכה בימים טובים, אם אינה לצורך אוכל נפש. הגדרה

דוגמא למלאכות שאסורות ביום טוב: אין קוצרים ולא דשים ולא זורים ולא בוררים ולא טוחנים את החיטים ולא מרקדים, שכל אלו וכיוצא בהם אפשר לעשותן מערב יום טוב ואין בכך הפסד ולא חיסרון טעם (רמב"ם יום טוב א-ז).

דוגמא למלאכות שמותרות ביום טוב: לשים ואופים ושוחטים ומבשלים, שאם עשה אלו מבערב יש בכך הפסד או חיסרון טעם (רמב"ם יום טוב א-ח).

מקורו מהפסוק "כל מלאכה לא יעשה בהם, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם" (שמות יב-טז). ומפסוקים רבים (בפרשות אמור ופינחס) שנאמר בהם "כל מלאכת עבודה

לא תעשו. ופירוש "מלאכת עבודה" הוא שאסורה רק מלאכה שאינה לצורך אוכל נפש (רמב"ן ויקרא כג-ד"ה כל מלאכת עבודה, חינוך רצח בתחילתו ד"ה ואמר).

איסורי בפשטות הוא לא תעשה ועשה (שבת כה). אך יש אמוראים שסוברים שהוא רק לא תעשה (שבת כד; תוס' ישנים שבת כה. ד"ה ה"ל), וכן מפורש בירושלמי שהוא רק לא תעשה (ביצה א-ג [ה.]).

בכל המועדים איסור המלאכה שווה (רמב"ם יום טוב א-א, חינוך שכג בתחילתו ד"ה כבר). פרטי הדין

חילוק מלאכות - בשבת יש חילוק מלאכות, אך ביום טוב אין (מכות כא:).

מחמיר ושביתת בהמתו, שאסורים בשבת, נחלקו הראשונים האם אסורים גם ביום טוב (ב"י אורח חיים תצה-ג ד"ה כתב הכלבו).

תחומין, לדעה שבשבת אסורים מדאורייתא, נחלקו המפרשים האם גם ביום טוב אסורים מדאורייתא (רש"י חגיגה יז: ד"ה ופנית: דאורייתא, מנחת חינוך רצח-ב [ב] הביא צד שמתרים מדאורייתא).

חציו לה' וחציו לכם (ביצה טו: לדעת רבי יהושע). ונחלקו הפוסקים האם הוא חצי דווקא (ב"ח א"ח רמב-א ד"ה ולענין) או שכוונתו רק שמקצתו לה' ומקצתו לכם (פרי מגדים א"ח אשל אברהם רמב-א ד"ה כתב).

בטעם ההיתר לצורך אוכל נפש חקרו האם הוא משום שאינה נחשבת כלל מלאכת עבודה, או שהיא כן מלאכת עבודה אך הותרה לצורך עונג יום טוב (כמו ההיתר לצורך פיקוח נפש) (דרכי משה דרך הקודש ח-יב, המידות לחקר ההלכה ה-י, משנת יעבץ א"ח לו ד"ה הרי מבואר).

בגדר ההיתר לצורך אוכל נפש חקרו האם ההיתר הוא רק אם בפועל אפשר לאוכלו, או על כל דבר שהוא אוכל נפש בעצם. ונפק"מ לאיסורי דרבנן (כגון המבשל עוף בחלב ביום טוב), שבעצם הם אוכל נפש, אך בפועל אסור לאוכלם (המידות לחקר ההלכה כא-מו), ונחלקו בזה הפוסקים: השאגת אריה (סד) כתב שנחשב לאוכל נפש, והפרי מגדים (פתיחה להלכות יום טוב ח"א יט) כתב שלא.

מלאכת אוכל נפש שהיה אפשר לעשותה מאתמול - לרש"י ולרמב"ן היא איסור דאורייתא, ולרמב"ם ולעוד ראשונים היא איסור דרבנן (מנחת חינוך רצח-ב [ב]).

מלאכה לצורך יום טוב אחר - היתר מלאכת אוכל נפש הוא רק לאותו היום, ולא מיום טוב ראשון ליום השביעי. אך בחול המועד היתר דבר שהוא לצורך המועד הוא גם לצורך מחר או לצורך יום טוב האחרון (פרי מגדים א"ח תקלג משבצות זהב א).

ערכים קרובים: חול המועד, מלאכות שבת, שני ימים טובים של גלויות, תוספת שבת יום טוב ויום הכיפורים.

יום טוב שני של גלויות

עייין ערך שני ימים טובים של גלויות.

יום כיפור

עייין ערך יום הכיפורים.

יוצא מן הטמא

הגדרה **דבר שאסור באכילה, ונוצר ממנו דבר חדש – גם דבר זה אסור באכילה** (הסוגיא בבכורות ה: והלאה).

לדוגמא, עוף טמא שהטיל ביצה - הביצה אסורה באכילה, חלב של בהמה טמאה, ציר ורוטב של מינים טמאים.

מקור וטעם **מקורו מכמה פסוקים:**

(א) ביצה שנולדה מעוף טמא - מהפסוק "ואת אלה תשקצו וגו' ואת בת היענה" (ויקרא יא-טז), ודורשים - זו ביצת טמאה (חולין סד:). והרמב"ם (מאכלות אסורות ג-א) הביא רק את דרשא זו ולא את שאר הפסוקים.

(ב) חלב של בהמה טמאה - שנאמר בחיות טמאות "גמל" "גמל" שתי פעמים (ויקרא יד-ד, דברים יד-ז) - לאסור את חלבו (בכורות ו:).

(ג) ציר ורוטב של מינים טמאים - מהפסוק "אלה הטמאים לכם" (ויקרא יא-לא), ודורשים - "הטמאים" לרבות צירן ורוטבן (חולין קיב:).

אמנם יש מי שחידש שדין היוצא מן הטמא הוא הלכה למשה מסיני, וצריך את הפסוקים רק למקומות שהיתה ה"א להתיר (חשק שלמה בכורות ו: על תד"ה לאסור, באמצע הדיבור. ונקט לשון "לולא דברי התוס").

במהותו חקר הרוגאצ'ובר האם הוא אותו איסור של הדבר שממנו נוצר או איסור חדש. למשל, האם ביצת עוף טמא אסורה באיסור עוף טמא או באיסור נפרד - איסור "היוצא מן הטמא" (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יוצא מן הטמא, וכתב בדעת רש"י ורמב"ם שהוא איסור חדש).

בדברים שונים **בקורשים** יש גם כן את איסור היוצא מן הטמא, ולכן אם האב והאם נרבעו - הולד פסול למזבח. ואע"פ שהפסוקים נאמרו על איסורי אכילה, לומדים מהם שכל היוצא מן הדבר הרי הוא כמוהו (קובץ שיעורים פסחים קכ).

בדיון **פרסי הדיון** **נחלקו הראשונים האם לוקה עליו** (רמב"ם מאכלות אסורות ג-ו: לא לוקה, ודימה אותו לאיסור חצי שיעור, הגהות הרמ"ך שם: כן לוקה).

בגדר הטמא שממנו יצא, חידש הגר"א וסרמן שאין צריך דווקא שהוא אסור בפועל, אלא די בזה שיש את סיבת האיסור. וכך ביאר שהיתה ה"א שחלב בהמה טהורה יאסר מדין היוצא מן הטמא שהרי יוצא מן החי. ואע"פ שיש דעה שבהמה בחייה לאו לאברים עומדת, והאיסור בפועל חל רק בשעה שהבשר נתלש, אך סיבת האיסור היתה כבר בחייה. וכשם שאילו הבשר היה נתלש היה אסור, כך החלב אסור כשהוא נתלש (קובץ הערות נט-יב).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** איסורים.

יורשין

עייני ערך ירושה.

יחוד

הגדרה **אסור לאיש להימצא יחד עם אשה במקום נסתר** (הסוגיא בקידושין פ:).

מקור וטעם **מקור האיסור מתחלק לשלושה איסורים שונים:**
 (א) יחוד עם ערוה - מהפסוק (דברים יג-ז) "כי יסיתך אחיך בן אמך" (קידושין פ:), ונחלקו בו המפרשים, כדלקמן בסמוך.
 (ב) יחוד עם פנויה - דוד ובית דינו גזרו עליו (סנהדרין כא:).
 (ג) יחוד עם גויה - שמאי והלל גזרו עליו (עבודה זרה לו). ואיסור זה לא נכלל בגזירת דוד ובית דינו, שהם גזרו רק על בנות ישראל משום ששייך בהן עריות, אך לא בגויות שבהן לא שייך עריות (בית שמואל אה"ע כב-ב).

במקור לאיסור יחוד עם ערוה, נקטה הגמרא (קידושין פ:) לשון "רמז ליחוד מן התורה", ונחלקו בזה המפרשים:

(א) דאורייתא (תוס' סוטה ז. ד"ה נידה, חינוך קפח, שו"ת הרשב"א ח"א תקפז), והוא לאו הבא מכלל עשה (מנחת חינוך קפח-ב [ג] ד"ה שאסור. אמנם מהבית שמואל אה"ע כב-א משמע שלדעה שהוא דאורייתא לוקה עליו מדאורייתא, אך המנחת חינוך שם הקשה עליו שאינו לאו).
 (ב) ויש שפירשו בדבריהם שהוא דאורייתא, אך אינו לאו ואינו עשה, אלא איסור תורה סתם, כאיסור חצי שיעור (חקרי לב אה"ע יז).
 (ג) הרמב"ם נקט לשון "ואיסור יחוד העריות מפי הקבלה" (איסורי ביאה כב-ב). יש מי שפירש בדבריו שהוא הלכה למשה מסיני (חקרי לב אה"ע יז).
 (ד) ויש שפירשו בדבריו שהוא מדרבנן (עין יצחק אה"ע ח-ד).

בטעם האיסור חקרו בין שלושה צדדים:

(א) משום קירוב הדעת (איסור עצמי, ולא מחשש ביאה).
 (ב) משום חשש שיבוא עליה במקומם (רוח אליהו לח, וצפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יחוד חקרו בין שני הצדדים הללו).
 (ג) משום חשש שהיחוד יקרבן ויבוא עליה אח"כ במקום אחר (אוצר דינים לז-לז בהערה (ד"ה הנה וד"ה ועוד) חקר בין שלושת הצדדים, וכתב שלחינוך סמ"ג ורמב"ם שמא יבוא עליה במקומם, ולתוס' סוטה ז. ד"ה נידה) הוא איסור עצמי).

במניין המצוות איסור יחוד לא נמנה, והחינוך (קפח ד"ה ועוד) כללו באיסור קירבה לעריות¹.

בדינים שונים **בנידה משמע מרש"י משמע שיש איסור יחוד, ותוס' חלקו עליו (שבת יג. ד"ה מה).**

אנשים **דין האשה - הרמב"ם (איסורי ביאה כב-ג) כתב שהאיסור חל גם עליה, ומכים מכת מרדות גם אותה. אך מלשון הטור (אה"ע כב בתחילתו) משמע שהאיסור רק על האיש, ומלקין רק אותו.**

ערכים קרובים **ערכים קרובים: אשת איש.**

¹ ועיין לעיל ד"ה במקור שיש אומרים שהוא דרבנן.

יחיד מומחה

הגדרה דיין מומחה שבקי בהלכה, ואינו הדיוט, כשר לדון בכמה דינים.

בדיני ממונות והתרת נדרים (נדרים עה).

בגדרו כתב הרשב"ם שהוא בקי בגמרא, כלומר רב מובהק (רשב"ם בבא בתרא קכ: ד"ה ה"נ), והרמב"ם כתב שהוא סמוך (רמב"ם סנהדרין ה-ח).

מקור וטעם המקור שיחיד מומחה דן דיני ממונות תלוי במחלוקת בגמרא: למ"ד שמדאורייתא דיין אחד כשר - פשוט שמועיל מדאורייתא, ולמ"ד שמדאורייתא צריך שלושה מומחים - היא תקנת חכמים שיועיל גם יחיד מומחה (תוס' סנהדרין ה. ד"ה ואם).

בדינים שונים להתרת נדרים - מועיל יחיד מומחה (נדרים עה).

הודאה בפני יחיד מומחה לא מועילה, אלא רק בפני בית דין של שלושה (רמב"ם סנהדרין ה-ח).

הודאה שאינה מועילה להודאה, כגון הודאה בפני יחיד מומחה, הסתפק הקצוה"ח (ג-ב) האם מועילה לדין מודה במקצת לחייבו שבועה כל זמן שלא חזר בו מהודאתו.

הכופר בפני יחיד מומחה - נחלקו הפוסקים האם הוחזק כפרן (כנסת הגדולה, והוסיף שהוחזק כפרן אפילו לדעת הרמב"ם שהודאה בפני יחיד מומחה לא מועילה. הובא בקצוה"ח ג-ג בתחילתו), או לא (שו"ע חו"מ ג-ב).

קיום שטרות - יש אומרים שגם יחיד מומחה מועיל לזה, כיוון שקיום שטרות דרבנן (רמ"א חו"מ מו-ד).

פרטי הדין אל תהי דין יחיד - אע"פ שמותר ליחיד מומחה לדון, אמרו חכמים "אל תהי דין יחיד" (אבות ד-ח). הרמב"ם (סנהדרין ב-יא) והשו"ע (חו"מ ג-ג) סוברים שהיא מצוות חכמים. אך תוס' (סנהדרין ה. ד"ה כגון) כתבו שהיא רק עצה טובה כדי שלא יטעה, אך אם הוא רגיל בדינים, שאין לחוש שמא יטעה - יכול לדון יחיד.

ערכים קרובים ערכים קרובים: דינים, סמיכת זקנים, קבלת בעלי הדין (שהסכימו לדון אצל דיין פסול).

יחלוקן

עיין ערך חולקין.

ייחוד

עיין ערך יחוד.

יכיר

הגדרה האב נאמן להעיד על ייחוסו של בנו (הסוגיא בקידושין עה:).

לדוגמא, נאמן אדם לומר זה בני בכור, ממזר, או חלל (קידושין עה:).

ההולקים על דין זה הם חכמים. ורק רבי יהודה סובר את דין יכיר (קידושין עח:), והלכה כמותו (רמב"ם איסורי ביאה טו-טז).

מקורו מהפסוק "כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שניים" (דברים כא-יז), ודורשים "יכיר" - ללמד שנאמן לפוסלו (קידושין עח:).

הטעם שהאב נאמן אע"פ שהוא קרוב, הוא משום שרגיל להכיר בבניו יותר מאחר (תוס' הרא"ש קידושין עד. ד"ה חיה).

במהותו נחלקו האחרונים:

(א) מדין עדות. ומה שאינו פסול מדין קרוב הוא משום שכיוון שהתורה האמינתו הוא כרחוק לעניין זה (אור גדול ב ד"ה דכן וד"ה וכיוון).

(ב) מדין שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא. שכיוון שהוא בעלים על בנו, נאמן מדין שוויה אנפשיה (הגר"ט לז ד"ה אלא (בדעת הרמב"ם)).

ונפק"מ האם שייכים בו דיני עדות, כגון תחילתו וסופו בכשרות (אור גדול ב ד"ה דכן), עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה, ופסול קרוב (שם ד"ה וכיוון).

בדינו דן הגר"א וסרמן האם מועיל רק לאיסורים או גם למלקות ועונשין, ותלה זאת במחלוקת ראשונים (קובץ שיעורים בבא בתרא תיג).

חיה לי בן בכור ומת - נאמן גם לזה (העמק שאלה וארא שאלתא מא).

להכשיר את בנו, כגון שהאשה טוענת שהוא פסול והבעל טוען שכשר - הנימוק"י והריטב"א כתבו שנאמן, והקצוה"ח (רעז-ב) הוכיח מהירושלמי שאינו נאמן (האריך בזה הגר"ט לז).

תוך שבועה ללידתו מרש"י משמע שאביו אינו נאמן אלא אימו, שעדיין לא מסרוהו לאביו לברית ואינו מכירו, ובדעת הרמב"ם יש להסתפק (לחם משנה נחלות ב-יד).

בתו - כשם שנאמן על בנו, כך נאמן בזה גם על בתו (קובץ שיעורים בבא בתרא תו).

בן בנו - נאמן לפסול את בנו רק אם אין בן לבנו. אך אם יש לבנו בן, מתוך שאינו נאמן לפסול את בן בנו, אינו נאמן לפסול גם את בנו (שר"ע אה"ע ד-כט).

כל זה נאמר רק אם יש לבנו בן באותה שעה שאביו בא לפוסלו, אך אם באותה שעה לא היה לבנו בן, נאמן על בנו, וממילא לפסול את בנו שיוולד לאחר מכן (חלקת יואב אה"ע לו-א ד"ה אבל).

אמר "יש לי בנים" סתם ולא פירש מי הם, נחלקו האחרונים האם נאמן (אור גדול ב ד"ה והנה הרא"ש) או לא (קובץ שיעורים בבא בתרא תנו).

לפטור את אשתו מייבום וחליצה - דין יכיר, שהאב נאמן לומר "זה בני" לא מועיל לפטור את אשתו מייבום וחליצה, ומה שהוא נאמן לפטור הוא רק משום שבידו לגרשה (בבא בתרא קלד:). ובטעם לזה מצאנו שלוש דעות באחרונים:

(א) דין יכיר נאמר רק על הבן עצמו ולא על אחרים כגון אשתו (שר"ת רעק"א קי).

(ב) דין יכיר נאמר רק לדינים שתלויים בזה שדווקא זהו בנו. אך הפטור מייבום וחליצה אינו תלוי דווקא בזה שזהו בנו, אלא בזה שיש לו בן בכלל (קובץ שיעורים בבא בתרא תנו)¹.

¹ אך עיין לעיל בד"ה אמר יש לי בנים סתם, שיש אומרים שנאמן גם בזה.

ג) להלכה, שאנו פוסקים כרבי יהודה, כן נאמן לפטור את אשתו מייבום וחליצה מדין יכיר, ולא משום שבידו לגרשה. והגמרא (בבא בתרא קלד:) הביאה את הטעם שבידו לגרשה משום שטעם זה מועיל אפילו לחכמים שחולקים על דין יכיר (חלקת יואב אה"ע לו-ו ד"ה ומה, ושם בסעיף ד הביא את הרעק"א).

לא חוזק כלל שהוא בנו, וטוען שהוא בנו ובכורו - לרמב"ם נאמן (נחלות ב-יד), לרשב"ם ולתוס' לא נאמן, אלא רק לאחר שהחזק שהוא בנו נאמן לומר שהוא בכור (אמנם עדיין יכול להיות נאמן מדין מיגו שהיה יכול לתת לו את כל נכסיו, אך לא מדין יכיר) (קצוה"ח רעז-ב, והביא גם את הרמב"ם).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.¹

עדים - אב אינו מועיל נגדם (קובץ שיעורים בבא בתרא תיג בהגהה שבסופו).

החזק אח אחר כבכור, נאמן גם במקרה זה (דעת ר' יהודה, וזו ההלכה, אך חכמים חולקים (קידושין עח:)).

ערכים קרובים: גדלות בנו (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו דעה שהוא מדין יכיר), חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **עד אחד, עדים.**

יעבור ואל יחרג

עייני ערך פיקוח נפש.

יעוד

אמה עבריה יכולה להתקדש לאדון או לבנו (הסוגיא בקידושין יח: ויט., בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים קידושין יח:).

לדוגמא, האדון אומר לאמה "הרי את מקודשת לי", ומאז מפסיק לנהוג בה עבדות ומתחיל לנהוג בה אישות (קידושין יט:).

מקורו מפורש בתורה בפרשת אמה עבריה "ואם לבנו יעדנה, כמשפט הבנות יעשה לה" (שמות כא-ט).

במהותו של מעשה היעוד (פעולת היעוד) חקרו ראשי הישיבות האם הוא מעשה קידושין כשאר מקדש אשה בכסף, או שהוא מעשה מחודש (דרך רביעית לקדש אשה, חוץ מכסף שטר וביאה) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קפח. קונטרסי שיעורים קידושין יח-ג ד"ה והשתא: מעשה מחודש).

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

במהותה של חלות היעוד (תוצאת היעוד, שהאמה מיועדת) חקרו ראשי הישיבות האם הוא מדין קידושין כשאר מקדש אשה, אלא שיש בו כמה חידושים, או שהוא דין מחודש (הגר"ח סטנסיל קפב. קונטרסי שיעורים קידושין יח-ב ד"ה ואשר וד"ה ונראה: דין מחודש).

בכסף הקידושין נחלקו התנאים: לחכמים מעות הראשונות לקידושין ניתנו, כלומר האמה מתקדשת בכסף ששילם האדון לאביה בזמן מכירתה, ולרבי יוסי ברבי יהודה מעות הראשונות לאו לקידושין ניתנו, והיא מתקדשת תמורת שווי המלאכה שהיא עדיין מחוייבת לאדון (קידושין יט. ורש"י ד"ה הוא תני לה).

זמן חלות היעוד - לרבי יוסי ברבי יהודה שמעות הראשונות לאו לקידושין ניתנו, פשוט שהיעוד חל משעה שמיעדה ולהבא (ולא למפרע). לחכמים שמעות הראשונות לקידושין ניתנו (וזו ההלכה) נחלקו האחרונים לשלוש דעות (קונטרסי שיעורים קידושין יח-ז ד"ה סוף):
(א) מקודשת רק משעה שמיעדה ולהבא (הגר"ח יבום פרק ד בדעת הרמב"ם).
(ב) מקודשת למפרע לכל דבריה משעת המכירה (פני יהושע ואור שמח).
(ג) קניין הקידושין חל למפרע משעת המכירה, אך האיסור וההתייחדות לבעלה חלים רק משעה שמיעדה ולהבא (רש"י וריטב"א)¹.

ערכים קרובים: אמה עברה, קידושי כסף, קידושין.

יפת תואר

הרואה במלחמה אשה שבויה ורוצה לישא אותה, בועלה ומכניסה לביתו (הסוגיא בקידושין הגדרה כא:).

מקורה מפורש בתורה: "כי תצא למלחמה על אויבך וגו'. וראית בשביה אשת תואר וחשקת בה ולקחת לך לאשה. והבאת אל תוך ביתך וגו'" (דברים כא-י).

טעמה הוא שלא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע, מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבילות (קידושין כא:).

במהות בעילתה חקרו האם הוא מדין קידושי ביאה ככל אשה, או שהוא דין מיוחד (קונטרסי שיעורים קידושין א).

במניין המצוות נחלקו הראשונים לשלוש דעות:
(א) החינוך (תקלב בתחילתו) סובר שהמצווה היא לעשות לה כמשפט הכתוב בפרשה, עם כל פרטי הגינוי (גילוח ראשה, גזירת ציפורניה, הסרת בגדיה וכו').
(ב) הרס"ג (עשה עד) סובר שהמצווה היא שאם יחשוק באשת יפת תואר יגירנה.
(ג) בה"ג וסיעתו לא מנו את מצווה זו בתור מצוות עשה, אלא רק במניין הפרשיות. וביאר הגר"פ פערלא (סוף עשה עד) שאינם חולקים בדין יפת תואר, אלא בגדרי מניין המצוות, ששיטת בה"ג וסיעתו לא למנות מצוות שתלויות בציבור ובבית דין, ויפת תואר תלויה בציבור (המלחמה) ובבית דין (הגיר). ושיטת שאר מוני המצוות כן למנות מצוות אלו, כיוון שהמצווה מוטלת על היחיד, ולשיטתם רק מצווה שמוטלת על הציבור ועל בית דין לא נמנית.

¹ בחילוק בין הקניין לאיסור שבקידושין, ובשיטות השונות בזה, הארכנו בערך קידושין בסעיף "קניין ואיסור" ד"ה במהות הקידושין.

טבילה בעל כורחה - הרמב"ם סובר שאין כופין על הגירות, ואם לא רצתה משלחה לנפשה (מנחת חינוך תקלב-א [ז]). אך רש"י והרמב"ן סוברים שמטבילים אותה בעל כורחה, ואמנם אין גירות בעל כורחה, אך גזיה"כ שמותר לו לבוא עליה ומחזיקה לו לאשה אע"פ שהיא נכרית (מנחת חינוך תקלב-א [יח]).

הרבנות הכנסתה לביתו - יש בה שלוש דעות:
(א) רמב"ם: לא יבעלנה וילך לו אלא יכניסנה לביתו (רמב"ם מלכים ח-ב).
(ב) מאירי: ההיתר לבעול אותה בגויותה הוא על דעת שיכניסה לביתו, אבל לא על דעת שיבעלנה וילך לו (מאירי קידושין כא: ד"ה כבר).
(ג) והמנחת חינוך כתב שמסברא, אם לאחר שבעל אותה אינו רוצה בה, אין צריך להכניסה לביתו, שהרי תכלית הציוויים שתתגנה עליו בביתו הוא כדי שלא ירצה בה, ואם ממילא אינו רוצה בה - אינו צריך להכניסה לביתו כלל (מנחת חינוך תקלב-א [ה]).

אם אינו חפץ בה משלחה מביתו. ובדין זה יש שלושה צדדים ברמב"ן (מנחת חינוך תקלב-א [יז]):
(א) אין מניחים אותה לעזוב דת יהודית.
(ב) לא ישלח אותה לבית אביה כדי לא לסייע ידי עוברי עבירה, אפשר שתישאר בדת יהודית.
(ג) תעשה כרצונה ולא נכריחנה לשמור דת יהודית.

מלך שיש לו י"ח נשים, תוס' ר"ד סובר שאסור ביפת תואר, והמהרי"ט הסתפק בזה (קובץ שיעורים קידושין קלא).

במלחמת מצוה, הספרי (ריא) כתב שלא נאמר דין יפת תואר (אלא רק במלחמת רשות), אך הרמב"ם (מלכים ח-ב) לא חילק (דן בזה מנחת חינוך תקלב-א [א]).

באיסור "ומכור לא תמכרנה" חקרו האם הוא עבירה ככל העבירות, אך יכול למוכרה, או שאינו יכול כלל למוכרה, שאין לו קניין בה לעניין מכירתה (המידות לחקר ההלכה יא-טו).

ערכים קרובים: גוי, גר (צדק), גר תושב, הואיל ואשתרי אשתרי (שם בסעיף "בשני מעשים" דנו לעניין להתיר בה ביאה שנייה), עבד כנעני במצוות, קידושי ביאה.

ירושלם

נכסים עוברים מהמת אל יורשו (הסוגיות בבבא בתרא פרק ח).

בערך זה נדון בהעברת הבעלות מהמוריש ליורש. בגדרי בעלות היורשים על הנכסים קודם שחלקו ע"ע תפוסת הבית.

מקורו מהפסוקים (במדבר כז-ח והלאה) "איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו ואם אין לו בת וגו'".

בטעמו כתב החינוך (ת ד"ה משרשי המצוה) שסילוק גופו של האדם אינו סיבה להפסיק את זכויותיו הממוניות, ולכן ממונו מתפשט מאליו לגוף המשתלשל ממנו (בנו או בתו) או אל הקרוב אליו.

במהותו ידועה החקירה האם הנכסים עוברים מהמוריש ליורש (כקניין), או שהיורש נחשב כאילו הוא עצמו המוריש (קובץ שיעורים ח"ב יב-ה: בן - קם תחת אביו וכאילו אביו חי, שאר יורשים - כקניין. רוח אליהו יא. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה ירושה (אותיות לה לז)).

הנכסים הנקנים הם כל הנכסים. הנכס

דבר שאינו ברשותו, כגון חפץ שנגזל מהמוריש ונמצא ביד הגזלן, עובר בירושה (רמ"ה בבא בתרא קמב: אות לב).

חוב שחייבים למוריש (כגון שהמוריש הלווה בחייו) עובר בירושה (ש"ע ח"מ רעח-ג).

אימורי הנאה נחלקו הראשונים האם עוברים בירושה (ר"ן נדרים מז: יש בהם ירושה, רשב"א בבא קמא קט: אין בהם ירושה).

מעשר שני יש בו ירושה, ולכן היורש שפודהו מוסיף חומש (קובץ שיעורים בבא בתרא שעג).

בהקדש הסתפק הקובץ שיעורים (בבא בתרא שעג) האם יש דין ירושה, שאע"ג שהוא ממון גבוה, אפשר שגוף הדבר הוא שלו, ורק דין ממון שבו הוא של גבוה, ולכן א"א למוכרו אך יש בו ירושה, כמו מעשר שני.

נשבע לתת מתנה לחבירו ומת המקבל - הקצוה"ח (רז-ט) חידש שבנו של המקבל יורש את המתנה, אך תמחו עליו, שהרי השבועה לא מקנה את המתנה למקבל, ואם כן כיצד יורשה לבנו (קובץ שיעורים בבא בתרא שעד. וכן הט"ז שהובא בבית שמואל קיד-ט כתב שאין בזה ירושה).

עבר עברי כשאיין בן, אמה עבריה, נרצע ונמכר לעכו"ם לא עוברים בירושה (קידושין יז:). ובטעם לזה ביאר הקונטרסי שיעורים (טו-ד) שעבד עברי אינו שייך ממש לאדון כשאר חפצים¹.

נכסים שהמת צריך אותם, כגון תכריכים, לא פקע קניינו מהם, שכל דין ירושה נאמר רק על נכסים שאינו צריך (קובץ שיעורים ח"ב יא-א,ב, הגר"ש שקאפ בבא מציעא כו-ד ד"ה אמנם).

מותר המת, דהיינו ממון שגבו לצורכו ונותר, שייך ליורשיו (משנה שקלים ב-ה). ונחלקו הראשונים והאחרונים האם זו רק מצווה, או שזו ירושה ממש, שכיוון שגבו לצורך המת קנה המת ומוריש לבניו (דן בזה קובץ שיעורים בבא בתרא תסג).

קנס אינו עובר בירושה. וחקר ר' שמואל (בבא מציעא ח"א עמוד רנח) האם הוא משום שאינו ממון, או משום שהתורה זיכתה אותו רק לתובע ולא ליורשיו.

קדימה בגבייה (כאשר יש כמה בעלי חוב, הבעל חוב שזמן שטרו קודם הוא קודם לגבות). - מי שהיה חייב גם לבנו וגם לבעלי חוב אחרים, ומת ונפלו הנכסים לפניו בנו (כיוון שהוא היורש) - מהרשד"ם (אה"ע קמג) כתב שיש לבן דין בעל חוב שקדם וגבה, כיוון שהנכסים בחזקתו, ומהר"ט (ח"ב ח"מ י) והקצוה"ח (קד-יב, והביא גם את המהרשד"ם והמהר"ט) חלקו עליו.

דעת אינה נצרכת לירושה, אלא יורש גם בעל כורחו של המוריש (בבא בתרא קכו: במשנה) וגם בעל כורחו של היורש (מהר"ח אור זרוע קא, ספר הישר לג).

בזמן הקניין יש שלוש שיטות:

(א) בגמר מיתה.

(ב) מייד לאחריה (קובץ שיעורים קידושין קלז חקר בין שני הצדדים הללו).

(ג) לפני גמר מיתה, עוד בחיי המת (קצוה"ח רנ-א, דן בדבריו פרי משה קניינים מב-ג ד"ה ובעיקר וד"ה ובזה).

¹ בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

מתנה על מה שכתוב בתורה - בירושלם לא מועיל תנאי להפקיעה, אע"פ שהיא דבר שבממון. הרמב"ם (אישות יב-ט) כתב שמקורו מהפסוק (במדבר כז-יא) "לחוקת משפט", אך הראב"ד (שם) כתב שהוא משום שהיא דבר שלא בא לעולם.

סילוק לא מועיל בירושת נחלת אבותיו (שלא כירושת אשתו, שיכול לומר "דין ודברים אין לי בנכסייך"). ונחלקו המפרשים בטעם לזה:

(א) לדעות שבדיני דאורייתא לא מועיל סילוק¹ - הוא משום שהוא דאורייתא (שלא כירושת הבעל שהיא מדרבנן).

(ב) משום שראוי לזכות בה בכל שעה נחשב כאילו כבר באה לידו, ולא מועיל בה סילוק (ר"ן כתובות פג.).

(ג) משום שירושה זו לא באה לו ע"י מעשיו (שלא כירושת אשתו שבאה לו ע"י שקידש אותה) (מגיד משנה נחלות א-ח).

(ד) שנאמר (במדבר כז-יא) "לחוקת משפט" (רמב"ם אישות יב-ט). אמנם הרמב"ם דן במתנה על הירושה מדין תנאי, אך הקובץ שיעורים כתובות ש הביא מדבריו לענייני סילוק).

מת שקם לתחייה חידש הקובץ שיעורים (ח"ב יב-ה) שהוא יוציא את נכסיו בחזרה מכל מקום שימצאם (היורשים שירשו ממנו והקונים מהם).

קמץ יורש (תוס' כתובות יא. ד"ה מטבילין). הקונה

גוי יורש (קידושין יז:).

בכל הירושות הבאות חקרו האחרונים, כדלקמן. ירושות שונות

ירושת משמוש (שכאשר אין קרוב חי, הקרוב ביותר החי הוא היורש) - הירושה עוברת מהמוריש ישר לחי, או מהמוריש למת וממנו ליורש² (עיון בלומדות ג, קובץ שיעורים בבא בתרא שלג).

ירושת אח - הירושה עוברת מהמוריש ישר לאחיו, או מהמוריש לאב וממנו לאח (משמוש) (מחנה אפרים זכיה ומתנה מ. פרי משה קניינים מג-י בדעת הרשב"ם: ישר, אך במקרה שיש נפק"מ יורש דרך האב).

ירושת בכור - מדין ירושת בן, או דין נפרד (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קעה).

ירושת בן את אימו - כדין ירושת בן את אביו, או דין נפרד (משום שבאביו הוא מדין ירושת משפחה, אך באימו - משפחת אם אינה קרויה משפחה) (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קמ).

ירושת בן הבן שירוש את סבו בטענת "מכח אביו דאבא קאתינא" - משום שהוא במקום אביו ממש, או שמקבל את זכות הירושה של אביו (קובץ שיעורים בבא בתרא שג).

ירושת בעל - מדין קורבה, כשאר ירושות, או מזכויות וקנייני הבעל באשתו (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קס). ותוס' (בבא בתרא קיג) כתבו שטעם לירושה זו הוא משום שנחשבים לבשר אחד.

ולדעה שירושת הבעל דרבנן חקרו האם היא ירושה ממש, או רק מדין הפקר בית דין (קובץ שיעורים כתובות שג).

¹ הובאו בערך סילוק בסעיף "זכויות שונות" ד"ה בדיני דאורייתא.

² בשאלה האם יש קניין למת דנו בערך בעלות בסעיף "אנשים" ד"ה מת.

ערכים קרובים: מיתת האדון (בעבד עברי), מיתת הבעל, מצווה לקיים דברי המת, מתנת שכיב מרע, ראוי (בירושת בכור ובעל), תפוסת הבית (בשאלה האם יש קניין למת דנו בערך בעלות בסעיף "אנשים" ד"ה מת).

יש לו מתירין

עיין ערך דבר שיש לו מתירין.

ישראל

עיין ערך גוי.

כאן נמצא כאן היה

כשיש ספק היכן הדבר נוצר, תולים שהוא נוצר במקום שהוא נמצא כעת, ולא קודם לכן (הסוגיא בכתובות עה:).

לדוגמא, אשה שנמצאו בה מומין לאחר שהתארסה, תולים שנולדו בה ברשות הבעל משום שברשותו נמצאו, ולא ברשות האב (שב שמעתתא ב-ד).

מקור וטעם **מקורה מסברא.**

בטעמה הביאו ראשי הישיבות שלוש אפשרויות:

(א) היא הכרעה בפני עצמה.

(ב) היא אינה בכרעה בפני עצמה, אלא רק מבטלת את החזקה דמעיקרא (קובץ שיעורים כתובות רסו רסז דן בין שתי האפשרויות הללו).

(ג) לא מכריעים שהגיע מכאן ולא ממקום אחר, אלא שאיננו צריכים כלל לחשוש לאפשרות שבא ממקום אחר (ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח).

לגבי ודאותה, היא דין ודאי (ולא רק ספק שהתורה התירה) (אורים ותומים קיצור תקפו כהן עט מג: באמצע טור ב בדפיו) בשם הרא"ה והבית שמואל אה"ע לט-יא).

באיכורין פשוט שנאמר כאן נמצא כאן היה. בדינים שונים

בממונות - עיין לקמן בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

בקניין, כשהמוכר והלוקח מתדיינים, נחלקו הראשונים האם בודקים ברשותו של מי נולד הספק (ר"ף ורמב"ם), או שבודקים האם עשו מעשה קניין (רא"ש וטור). פרסי הדין

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹. חוזק

ריב, כאן נמצא עדיף ממנו (רמב"ן בבא בתרא כד. ד"ה אבל).

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

חזקת הגוף עדיפה מכאן נמצא כאן היה (שערי יושר ב-יג סוף ד"ה ורב אשי. אורים ותומים קיצור תקפו כהן עט (מג: באמצע טור ב בדפיו) בדעת הטור, ומשמע מלשונו שקצת מסתפק בזה), אך כשחזקת הגוף אינה גמורה הולכים אחר כאן נמצא (שערי יושר שם תחילת ד"ה אמנם).

מוחזק - הנימוק¹ (יבמות קטו: ד"ה אביי) כתב שכאן נמצא לא מועיל בממונות אלא רק באיסורין'. ונחלקו האחרונים בפירוש כוונתו: (א) הנודע ביהודה (מהדורא קמא אה"ע לו ד"ה והנה בממון) פירשו שכאן נמצא לא מועיל להוציא ממון, אך להחזיק מועיל. (ב) השב שמעתתא (ז-יז) פירש שלא מועיל אפילו להחזיק, אלא מועיל רק לענייני תרומה וקודשים.

כאן נמצא בצירוף חזקת הגוף מוציא ממון מהמוחזק (שערי יושר ב-יג (תחילת ד"ה והנה) בדעת רש"י ותוס').

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקה דהשתא, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

כאשר זמם

עיינ ערך הזמה.

כבוד חכמים

עיינ ערך כיבוד חכמים.

כדי אכילת פרס

אכילת כזית בתוך שיעור זמן זה נחשבת אכילה בדיני התורה (הסוגיא בכריתות יב:). **לדוגמא,** האוכל כזית במשך פחות מזמן אכילת פרס חייב מלקות, אך האוכל כזית ממנה במשך יותר מזמן זה - פטור (רמב"ם מאכלות אסורות יד-ח). **החולק על דין זה** הוא רבי מאיר, שסובר ששיעור הצירוף הוא בכדי אכילת קליות (כריתות יב: במשנה), שמשערים כאילו המאכל התפורר לפירורים דקים כקליות ואוכלן אחת אחת ומשערים את שהייה זו (רש"י שם ד"ה כאילו). והלכה כחכמים שמשערים בכדי אכילת פרס (רמב"ם שגגות ו-א).

מקורו מהלכה למשה מסיני (רש"י פסחים מד. סוף ד"ה פרס), כשאר השיעורין² (רש"י שם ד"ה מקור וטעם) (וכזית).

¹ אמנם יש אומרים שגם חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו - שכמובן נאמרה בממונות - מקורה בדין כאן נמצא כאן היה, הובאו בערך חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה ובמקורה.

² בפשטות שיעורין הם הלכה למשה מסיני. אמנם בערך שיעורין בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה מקורם) הבאנו שיש צד לומר שאינם מהלכה למשה מסיני אלא מדרבנן.

במעמדו חקרו האם הוא משום שדרך אכילת כזית היא בכדי אכילת פרס, או משום שזהו שיעור סעודה, ותוך שיעור סעודה כל האכילות מצטרפות (ברכת אברהם פסחים מד. סי' צירוף כזית בכדי אכילת פרס ד).

במהותו חקר הגר"ח האם לולי דין זה היה פטור בכל מקרה שלא אכל בבת אחת ממש, והדין בא להחמיר שכיוון שאכל בכדי אכילת פרס חייב. או שלולי דין זה היה חייב אפילו אם אכל ביותר מכדי אכילת פרס, והדין בא להקל שכיוון שאכל ביותר מכדי אכילת פרס פטור (הגר"ח סטנסיל לח).

במהות צירוף האכילה בכדי אכילת פרס חקרו בין שלושה צדדים (לקח טוב ט בתחילתו ד"ה בקונטרס):
 (א) חייב על שני חצאי השיעור אע"פ שלא אכלם בבת אחת.
 (ב) נחשב כאילו אכל את החצי האחרון יחד עם החצי הראשון (שאכל את כל השיעור בתחילת האכילה).
 (ג) נחשב כאילו אכל את החצי הראשון יחד עם האחרון (שאכל את כל השיעור בסוף האכילה).

באיסורי הנאה הסתפק המנחת חינוך (ק"ג-א [ב] ד"ה ובהנאה) מהו שיעור זמן ההנאה: האם הוא בכדי אכילת פרס, כמו איסורי אכילה, או שכדי להתחייב צריך להנות בבת אחת, ואכילת פרס נאמרה רק באיסורי אכילה.

בדינים שונים

בבשר בחלב, שאסור בין באכילה ובין בהנאה, דיני ההנאה שווים לדיני האכילה: כדי להתחייב מלקות צריך שיעור כזית (מנחת חינוך ק"ג-א [ב] ד"ה והנה שיעור אכילה), וצריך להנות ממנו בכדי אכילת פרס (שם ד"ה ובהנאה)¹.

באיסורי אכילה שאיסורם משום הנאת מעיים מצטרף גם בשהה יותר מכדי אכילת פרס, ושיעור כדי אכילת פרס הוא רק באיסורי הנאת גרון (מנחת חינוך שי"ג-ב [ב] ד"ה אך).

בכל מצוות אכילה, כגון מצוות אכילה בימים טובים, חיוב האכילה הוא בכדי אכילת פרס (מוצל מאש ח"א טז, הובא בגליון מהרש"א ברכות מט: על תד"ה אי בעי).

בברכת המזון נחלקו האחרונים:

(א) גם בשהה יותר מכדי אכילת פרס מצטרף לחיוב ברכת המזון (כנסת הגדולה, הובא במגן אברהם או"ח ר"א).

(ב) צריך לאכול בכדי אכילת פרס, ואפילו אם אכל כדי שביעה, ובמקרה זה צריך שכל שיעור השביעה (ולא רק כזית) יהיה בתוך כדי אכילת פרס (מנחת חינוך שי"ג-ב [ב] ד"ה ובעיקר).
 (ג) יש חילוק בין אכילת כזית לאכילת כדי שביעה: האוכל כזית צריך כדי אכילת פרס, שהוא מדיני אכילה כשאר אכילות, אך האוכל כדי שביעה חייב בברכת המזון מדאורייתא מדין הנאת מעיו, ולכן מצטרף גם בשהה יותר מכדי אכילת פרס (פרי מגדים אשל אברהם ר"א, מוצל מאש ח"א טז).

שיעור גדלות לעניין הרחקה מצואה וממי רגליים הוא מזמן שהקטן יכול לאכול כזית דגן בכדי אכילת פרס (סוכה מב:).

¹ ועיין ערך בשר בחלב בסעיף "הנאה" (ד"ה בדינו) שיש אומרים שעל הנאה מהם לא לוקה כלל.

בבת אחת - יש מי שחידש (לגבי מצה ומרור) שלכתחילה צריך לאכול את הכזית בבת אחת ממש, ורק בדיעבד מועיל בכדי אכילת פרס (מגן אברהם או"ח תעה-ד). ויש שחלקו וכתבו שגם לכתחילה אפשר לאכול בכדי אכילת פרס (מהרי"ל המובא שם).

בשיעורו נחלקו הראשונים: לרש"י הוא ארבע ביצים (כריתות יב: ד"ה פרס, ופסחים מד. ד"ה פרס), ולרמב"ם שלוש ביצים (מאכלות אסורות יד-ח).

בני אדם שונים - הסתפק המנחת חינוך (שיגב ב [ד] ד"ה והנה) האם שיעור כדי אכילת פרס הוא באכילתו של אדם בינוני, או שמשערים בכל אדם לפי מה שהוא, והסיק שמשערים באדם בינוני.

במיני מאכלים שונים נחלקו האחרונים: המנחת חינוך (שיגב ב [ה] ד"ה והנה) והשו"ת תורת חסד (או"ח לב) כתבו שיש שיעור שונה לכל אחד ממיני המאכלים, אך מהחתם סופר (בשו"ת ח"ו טז) משמע שהוא שיעור אחד (תשעה רגעים) ששווה לכל מיני המאכלים (דן בזה השדי חמד ח"ה אסיפת דינים מערכת אכילה ג עמוד 29).

במשקים נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

- (א) שיעורם אינו בכדי אכילת פרס אלא בכדי שתיית רביעית (רמב"ם תרומות י-ג).
- (ב) שיעורם בכדי אכילת פרס, כמו אוכלין (ראב"ד בהשגות שם).
- (ג) יש חילוק בין שיעורי המשקים: משקים ששיעור שתייתם בכזית (כגון טבל, הקדש, תרומה, ערלה וכלאי הכרם. וכן יום כיפור ששיעורו במלוא לוגמיו) - שיעור צירופם בכדי שתיית רביעית. אך משקים ששיעור שתייתם ברביעית (כגון נזיר. וכן השותה משקים טמאים, שדינו שנטמא) - שיעור צירופם בכדי אכילת פרס (שדי חמד ח"ח מערכת י"כ יט ד"ה ולענין) עמוד 396.

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** חצי שיעור, שיעורין.

כהן

מצוות ודינים שמוחידים לכהנים. הגדרה

בערך זה נדון בדינים החלים על כהן, לאיסורים החלים על זר (שאינו כהן) ע"ע זר (ושם בסעיף "פסולי כהונה" דנו לגבי פסולי כהונה האם הם נחשבים כזר או ככהן).

לדוגמא, עבודה במקדש, איסור לישא גרושה חללה וזונה, נשיאת כפיים, אכילת תרומה.

בטעם שמצוות כהונה נאמרו רק לכהנים ולא לישראלים כתב הנר אהרון שהוא מפני הקדושה היתירה שיש רק בכהנים, ולא מפני שמצוות אלו קלות (נר אהרון בסופו "מפי השמועה" עמוד קמ ד"ה גרסינן).

במהות הכהונה דנו ראשי הישיבות האם כהן הוא גם לוי והוא תוספת מעלה, או שהוא מהות נפרדת ואינו לוי. ונפק"מ לחלל, שאין בו קדושת כהונה - האם הוא נשאר לוי. ויש בזה שלושה צדדים:

- (א) כהן הוא גם לוי, ולכן גם חלל הוא לוי.
- (ב) כהן הוא גם לוי, אך לא מצד תולדתו אלא שקדושת הכהונה כוללת גם לוייה. ולכן חלל, שאין בו קדושת כהונה - ממילא גם אינו לוי (קובץ שיעורים כתובות עד, אך הביא שנחלקו בירושלמי האם חלל הוא לוי).

ג) כהן אינו לוי כלל, משום שמשפחת כהונה אינה כלולה במשפחת לוייה, שכהנים לויים וישראלים הם שלושה קהלים נפרדים (הגר"ח איסורי ביאה טו-ט ד"ה והאומנם. וא"כ גם אינו ישראל). ולפי זה חלל אינו לוי.

מצוות שונות

הקריבה - חקר הצפנת פענח האם התורה ציוותה דין אחד - שכהנים מקריבים, או שציוותה שני דינים - להקריב קרבנות, ושזרים אינם יכולים להקריב (אלא רק כהנים) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן המקריב. ומעין זה חקר העיון בלומדות (טו) האם צריך שיעבוד כהן או אסור שיעבוד זר).

נשים האסורות לכהן אסורות לו משני טעמים יחד: גם איסור, וגם קדושה (שהוא קדוש) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה כהן).

במצוות קדושים יהיו (איסור טומאה) חקר ר' שמואל האם היא מצוות עשה לשמור על הלאווין של טומאה (וכשאיין לאו ממילא גם אין עשה), או מצוות עשה נפרדת שלא להיטמא (וגם כשאיין לאו יש עשה) (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד שז).

כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו. וחקרו האם הוא משום שאין קטגור נעשה סנגור, או משום שחילל את קדושת כהונתו (חקירות במסכת ברכות טו).

פרטי הדיון

חצי כהן וחצי ישראל - חידוש המנחת חינוך (יח-טז [לא] ד"ה ואם אחד) שיש מציאות כזו, כדלקמן. ישראל בא על חצי שפחה וחצי בת חורין, והולידה בת, ובת זו היא חצי שפחה וחצי ישראלית שמותרת לכהן. וכהן בא על הבת הזו והולידה בן, ובן זה הוא חצי עבד וחצי כהן, ושחרר רבו את חצי העבד שבו. וא"כ חציו כהן וחציו ישראל¹.

ערכים קרובים

ערכים קרובים: אלמנה לכהן גדול, בגדי כהונה, בית המקדש, בעל מום (כהן), ברכת כהנים, גרושה לכהן, זונה לכהן, זר (ושם בסעיף "פסולי כהונה" דנו לגבי פסולי כהונה האם הם נחשבים כזר או ככהן), חליצה (בסעיף "לכהן"), חלל וחללה, כהן גדול, מכירי כהונה, קרבנות, תרומות ומעשרות.

כהן גדול

הגדרה

מצוות ודינים שמיוחדים לכהן הגדול (בגדרי כהן גדול דנו ביומא עב: והוריות יא:).

בערך זה נדון בדיניו של כהן גדול בכלל. לגבי איסור אלמנה לכהן גדול ע"ע אלמנה לכהן גדול.

לדוגמא, איסור נשיאת אלמנה, איסור להיטמא לקרוביו, איסור נשיאת שתי נשים.

מקור וטעם

מקורן מפרשיות שונות, ובעיקר הפרשה "והכהן הגדול מאחיו אשר יוצק על ראשו שמן המשחה ומילא את ידו ללבוש את הבגדים, את ראשו לא יפרע ובגדיו לא יפרוס. ועל כל נפשות מת לא יבוא, לאביו ולאימו לא יטמא וגו'. והוא אשה בבתוליה יקח. אלמנה וגרושה וחללה זונה את אלה לא יקח, כי אם בתולה מעמיו יקח אשה" (ויקרא כא-י).

במהותו של כהן גדול חקרו האם הוא גם כהן הדיוט (תוספת) או רק כהן גדול, ותלו זאת במחלוקת תנאים (אור שמח כלי המקדש היז וכן כתב במשך חכמה ויקרא כא-יד הראשון). וכן דן

¹ בערך חצי עבד וחצי בן חורין בסעיף "דינים דומים" פירטנו מקרים נוספים שבהם דינו של האדם נחלק לחצאים שונים.

הצפנת פענח האם כהן גדול שנשא גרושה עובר גם משום כהן גדול וגם משום כהן הדיוט (כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול (אות ז)).

דינים שונים
באיסור נשיאת שתי נשים לכהן גדול כתב הרוגאצ'ובר שהאיסור בתוצאה, שאסור שיהיו לו שתי נשים, ולא בפעולה שאסור לו לישא שתי נשים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול איסורו בשתי נשים).

כהן גדול אינו שייך למשמר מפויים. וחקר הרוגאצ'ובר האם אינו שייך לאף משמר, או שהוא נחשב מכל משמר ומשמר וכאילו עבד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול לעניין חילוק משמרות).

כהן גדול בעל מום, חקר הרוגאצ'ובר האם הוא פסול הגוף ואינו כהן גדול כלל, או שהוא כהן גדול פסול וכמו אריה דרביע עליה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בעל מום אות קז).

ערכים קרובים אלמנה לכהן גדול, בגדי כהונה, בית המקדש, גרושה לכהן (ושם בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כהן גדול דנו בגרושה לכהן גדול), חלל וחללה, כהן, קרבנות.

כובש שכר שכיר

עיי' ערך בל תלין.

כוונה

עיי' ערך דעת.

כוונה לקניין

עיי' ערך דעת לקניין.

כוונת המצוות

עיי' ערך מצוות צריכות כוונה.

כוח

עיי' ערך כח.

כולי עלמא סהדי

עיי' ערך אנן סהדי.

כופין על המצוות

עיין ערך כפייה על המצוות.

כופין על מידת סדום

כופין אדם לעשות מעשה שאינו מזיק לו, ומועיל לחבירו (הוזכר בבבא בתרא יב:).

בפירוש "מידת סדום" כתב רש"י (עירובין מט.) "שלי שלי", ובמקום אחר (כתובות קג.) ביאר שבסדום לא היו עושים טובה בזה נהנה וזה לא חסר.

לדוגמא, יורשים שרוצים לחלק את הקרקע, ובשכנות לקרקע המשותפת יש קרקע של אחד האחים - אותו אח יכול לכפות את שאר אחיו לתת לו את החלק הקרוב לקרקע שלו (בבא בתרא יב: לדעת רבה).

במקורו נחלקו הראשונים: מקור וסעם

(א) מדרבנן (ריצב"א בתוס' בבא בתרא יב: ד"ה כגון).

(ב) מדאורייתא (משמע מר"י ור"ת בתוס' שם).

(ג) מדין זה נהנה וזה לא חסר (רש"י בבא בתרא יב: ד"ה על מידת סדום, שיטה מקובצת שם (ד"ה אמר רבה) בשם תוס' הרא"ש¹).

(ד) מהפסוק (דברים ו-יח) "ועשית הישר והטוב" (שיטה מקובצת שם).

(ה) מהפסוק (דברים טז-כ) "צדק צדק תרדוף" (משנת רבי אהרן בבא בתרא עמוד כ בהערות).

בטעם שכופין אותו חקר הברכת אברהם (בבא בתרא יב:) האם הוא מדין כפייה על המצוות (וכמו שכופים אדם ליטול לולב), או מדיני ממונות, שזכותו של אדם לתבוע רווח ממון כאשר חבירו אינו מפסיד מכך².

ונפק"מ בחרש שוטה וקטן, שמדיני מצוות א"א לכפותם, שהרי הם פטורים מהמצוות, אך מדיני ממונות אפשר לכפותם (ברכת אברהם שם).

ערכים קרובים: בר מצרא, לפני משורת הדין (לגבי זה נהנה וזה לא חסר ע"ע נהנה בסעיף "הנאה וחיסרון" ד"ה זה נהנה וזה לא חסר).

ערכים קרובים

כופר (תשלום)

שור מועד שננה את האדם והרגו, בעליו של השור משלם ליורשי המת (הסוגיא בבבא קמא מ.).

הגדרה

מקורו מפורש בפסוקים: "וכי יגח שור את איש או את אשה ומת, סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו ובעל השור נקי. ואם שור נגח הוא מתמול שלשום והועד בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה, השור יסקל וגם בעליו יומת. אם כופר יושת עליו, ונתן פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו" (שמות כא-כח).

מקור וסעם

¹ בערך נהנה בסעיף "הנאה וחיסרון" (ד"ה זה נהנה וזה לא חסר) הבאנו שיש אומרים שטעמו של דין זה נהנה וזה לא חסר הוא מדין כופין על מידת סדום.

² בדינים רבים חקר האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

בטעמו דנה הגמרא (בבא קמא מ.) האם הוא כפרה או ממון, ולהלכה הוא כפרה. וביאר הקובץ שיעורים (בבא בתרא ב) שבכל חיוב ממון החיוב הוא תולדה מזכות התובע, ובכפרה הוא להיפך - זכות התובע היא תולדה מחיובו של הנתבע להתכפר.

בחייב התשלומין חקר הרוגאצ'ובר האם בעל השור חייב לשלם, או שהשור עצמו חייב ובעליו משלם בשבילו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כופר מהות חיובו).

החיוב ליורשים אינו מדין ירושה, אלא שהתורה חייבה לשלם ישר להם (אור שמח נזקי ממון ט-יא ד"ה לכן שמע, ומנחת חינוך נא-ג [יז] ד"ה ולפי מה שכתבנו נראה).

צוררות - נחלקו הראשונים האם יש כופר בצוררות, ויש בזה שלוש דעות (קונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ו):

- (א) רמב"ם: יש כופר בצוררות, ומשלם חצי כופר.
- (ב) רש"י והרא"ה: אין כופר בצוררות.
- (ג) קונטרסי שיעורים בדעת רש"י והרא"ה: למ"ד כופרא כפרה (וכן הלכה) אין כופר בצוררות, למ"ד כופרא ממונא יש בהם כופר.

הרג טריפה פטור מכופר, שאינו רציחה כלל ולא שייך כופר, שהרי אפילו אם הרג טריפה בידיים פטור גם מדיני שמיים (מנחת חינוך נא-ג [יח] ד"ה ונראה).

בספק אזלינן לחומרא ומשלם את הכופר, ואינו כספק ממון שמקילים, משום שכופר הוא כפרה (מגיד משנה נזקי ממון י-ה).

בעדות על חיוב הכופר נחלקו הראשונים: הרשב"א כתב שכיוון שהוא כפרה משלם ע"פ עד אחד, כמו שאם אמר לו אחד אכלת חלב והוא שותק חייב חטאת (רשב"א בבא קמא מא:), והוא כדין עד אחד נאמן באיסורין (שערי יושר וט ד"ה ועפ"י). אך מתוס' (ריש סנהדרין) מוכח שהוא כשאר תשלומי ממון (שכתבו שצריך שלושה דיינים)¹ (שערי יושר שם).

מחילה, דהיינו שהיורשים מחלו על הכופר, כתבו התוס' שאינה מועילה, וחייב לשלם (בבא קמא מג. ד"ה מאי). וביאר הקובץ שיעורים (בבא בתרא ב) את טעמם שמחילה שייכת רק בחיובי ממון, שהחיוב הוא תולדה מזכות התובע, וכיוון שהתובע מחל לו - פטור, אך בכפרה, שזכות התובע היא תולדה מחיובו של הנתבע להתכפר - לא שייכת מחילה, וחייב לשלם.

אך הר"ש כתב שגם בכפרה מועילה מחילה (תרומות פרק ז. וכן הרמב"ם לא הביא את הדין שמחילה לא מועילה, ונראה שהוא סובר שמחילה מועילה (מנחת חינוך נא-ג [יח] ד"ה וכופר וד"ה והנה). וביאר בדבריו הקובץ שיעורים (בבא בתרא ב) שהוא סובר שמחילה אינה פטור מהתשלומין, אלא שהיא כקבלה, דהיינו כאילו שילם לתובע, והתכפר.

מת בעל השור, כתבו התוס' (בבא קמא מג. ד"ה מאי) שיורשיו פטורים, דאין כפרה למתים. והרמב"ם לא כתב את דין זה (מנחת חינוך נא-ג [יח] ד"ה וכופר).

גם כאשר פטור מכופר, אעפ"כ חייב לשלם בתורת דמים, דמה לי הזיקו מקצתו מה לי הזיקו כולו (ראב"ד נזקי ממון י-ד, ע"פ בבא קמא מג. ורש"י ד"ה לא דמים).

ערכים קרובים: נזיקין, קרן (בשור).

¹ בדינים רבים חקר האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

כותבין שובר

עיין ערך שובר.

כותי

עם שנתגייר, ודנו בנמרא האם גירותם הועילה, ועל אלו דינים הם מקפידים (הסוגיות הגדרה בקידושין עה:; חולין ג: ה:).

נקראים "כותים" על שם עירם (בבבל) כותה (ונקראת גם כות), והם השומרונים הדרים בשומרון (הערוך ערך כתי).

גרי אמת או גרי אריות - נחלקו בזה תנאים ואמוראים (קידושין עה:; חולין ג:). ולהלכה גרי אמת הם (ביאור הגר"א אה"ע מד-ט).

לדעה שגרי אמת הן, אעפ"כ יש אומרים שעבד ושפחה נתערבו בהן (קידושין עו:).

לדעה שגרי אריות הן, אעפ"כ אפשר שהרבה מהם גרי אמת הם, ולכן אינם נקראים "נוכרים" אלא "כותים" (רעק"א כתובות כט. על תד"ה ועל).

גם לדעה שגרי אריות הם, רש"י (סנהדרין נא.) והר"ן סוברים שקידושין תופסים בהם, ותוס' ישנים סוברים שנקראים בני ברית. וביאר הרוגאצ'ובר שגדרם הוא שנתגיירו, אך גירותם לא נגמרה, ודוגמא לדבר מגר שנתגייר ולא הביא קרבן גירות, שעדיין גירותו לא נגמרה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כותים).

ערכים קרובים: גוי, גר (צדק).

כותל שבין שני שותפין

שותפים בחצר שחילקה וכונו ביניהם כותל (הסוגיות בבבא בתרא ב. והלאה).

נקרא גם כותל חצר.

בגדר הבעלות על הכותל נחלקו הראשונים האם שניהם שותפין בכל האבנים (רש"י, ר"ן, רא"ש, תרומת הדשן שלז, הובאו בקצוה"ח קנז-ה), או שכל אחד בעלים על חצי הכותל שסמוך לו (רמב"ם עבודה זרה ח-ה, הובא בקצוה"ח שם. דן בחקירה זו גם שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד יח).

כותל שאחד בנאו, וחבירו נתרצה לשלם את חציו - הבונה זכה בחוב זה מדין קניין חצר, כיוון שהמקום של שניהם (מגיד משנה שכנים ג-א, קצוה"ח קנז-ג).

רצה אחד השותפין להגביה את הכותל למעלה מד' אמות (שאינו יכול לתבוע על זה את חבירו) - נחלקו המפרשים האם יכול לבנותו רק על החצי שברשותו (רמ"א קנז-ט בדעת הנימוק"י), או שיכול לבנותו על כל רוחב הכותל (קצוה"ח קנז-י בדעת הנימוק"י ושר"ת הרשב"א תתקלא שהובא בקצוה"ח שם).

בגדר החיוב להשתתף עם חבירו בבניית הכותל כתב הרא"ש (בבא בתרא ב., סוף סי' ב) שאינו חיוב על מעשה הבנייה אלא הוא חיוב ממון, ולכן מועילה בו מחילה.

בגדר הקניין לעשות מחיצה - חקר הרעק"א האם הוא התחייבות לעשות מחיצה (והיא כמנהג המדינה), או התחייבות לסלק את ההיזק ראייה (ויכול גם בהוצא ודפנא) (רבי עקיבא איגר בבא בתרא ב. ד"ה לכאורה, והסיק שהוא לעשות מחיצה).

גדר החוב - התחייב לחבירו לבנות את חצי הכותל - דינו כמלווה בשטר. אך בנה את כל הכותל ותבע את חבירו על חצי ההוצאה - דינו כמלווה בעל פה (קצוה"ח קנז-ח).

ערכים קרובים: היזק ראייה, חוב, חלוקת שותפות, שותפין. ערכים קרובים

כח האדם וכח המעשה

עיין ערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

כח המענה

עיין ערך מיגו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

כח כחו

מעשה שנעשה ע"י פעולה שנעשתה ע"י פעולתו של האדם (האריכו בסוגיא זו קונטרסי הגדרה שיעורים בבא קמא יא ואור שמח ט-ב בתחילתו).

בערך זה נדון בכח כחו, האם ככחו דמי. לגבי עצם דין כחו - ע"ע כחו.

לדוגמא, התיז אבן על כלי ושברו, והשבר ניתז על כלי אחר ושברו (רש"י בבא קמא יט. ד"ה אחרון). ממלא מים בבור והבור מתמלא והמים יוצאים החוצה (ש"ת רדב"ז ח"א קעא ד"ה תשובה). טפח בקרקע ומחמת ניענוע הקרקע ניסט הכלי (רש"י עירובין לה. ד"ה מחמת).

דינים דומים: דנו האחרונים בחילוק בין כח לבין כח שני, ויש בזה שלוש דעות: (א) כח שני לא פועל ע"י הכח הראשון, אך כח כחו פועל ע"י הכח הראשון (ש"ת חלקת יעקב א"ח מז-ב בהערות, ש"ת משפטי עוזיאל ח"ג א"ח לב-ג ד"ה אבל). ולכן כח כחו ככחו דמי, אך כח שני הוא גרמא בעלמא (משפטי עוזיאל שם).

(ב) "כח שני" נקרא כאשר גם הכח הראשון אינו כחו ממש אלא שרק סילק את המניעה (קונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ד ד"ה ובגמרא).

(ג) אין ביניהם שום חילוק (רש"י מכות ח. ד"ה מהו, מראה הפנים בבא קמא ב-ה ד"ה במצית. אמנם ש"ת עמק הלכה ח"א א הערה 1 כתב שיש חילוק ביניהם, ואעפ"כ לעיתים קורים לכח שני "כח כחו").

בדינים שונים: יש אומרים שבכל התורה לאו ככחו דמי (מראה הפנים בבא קמא ב-ה ד"ה במצית), יש אומרים שבכל התורה כן ככחו דמי (ש"ת משפטי עוזיאל ח"ג א"ח לב-ג ד"ה אבל), ויש שחילקו בין הדינים השונים, כדלקמן.

בגלות פטור על כח כחו (מכות ח., אלא שנחלקו שם רבי ורבנן לגבי מן העץ המתבקע אם הוא כחו או כח כחו (שם ורש"י ד"ה מהו)). והרמב"ם הוסיף שהוא דומה לאונס (רוצח ו-טו, וכן המאירי מכות ח. ד"ה הזורק). ובביאור דבריו מצאנו שלושה פירושים:

(א) הרמב"ם סובר שבגלות כח כחו ככחו, והפטור הוא רק מדין אונס (תבואת שור י"ד ג, הובא בקונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ד ד"ה האחר).

(ב) הוא כאונס לעניין זה שאין מייחסים כל כך את הפעולה לאדם הפועל (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יא-ג ד"ה על).

ג) דברי הרמב"ם אינם לגבי כל כח כחו אלא רק לגבי עץ המתבקע (קונטרסי שיעורים שם בלשון "אולי").

באדם המזיק כח כחו וכחו וחייב (קונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ג, תבואת שור י"ד ג (הובא בקונטרסי שיעורים שם יא-ג)), והר"ן חידש שהוא מדין גרמי (סנהדרין עז).

בנזקי בהמתו (כח כחו של בהמתו) - לתוס' פטור ולרא"ש חייב (קונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ג, אמנם הוסיף שיש שביארו שגם לדעת התוס' חייב).

בהיפוט זב כח כחו לא כגופו, כגון שטפח בקרקע ומחמת ניענוע הקרקע ניסט הכלי (רש"י עירובין לה. ד"ה מחמת).

במלאכות שבת פטור בכח כחו (אור שמח שבת ט-ב בתחילתו).

שחיטה בכח כחו - הסתפק השמלה חדשה האם ככחו דמי ונחשבת כח גברא וכשרה (י"ד ג, הובא בקונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ד ד"ה אחר).

מינקה, דהיינו כלי שאיבה (מעין צינור) שמניחים את צידו האחד בתוך החבית, והאדם מוצץ ממנו את האוויר וע"י כך היין מוכרח להישאב ולעלות למעלה בצינור למלא את המקום שנשאב ריק מאוויר - כתב הנודע ביהודה שאינו כחו, שהרי היין לא נשאב מכח האדם אלא רק האוויר יוצא מכחו. והסתפק האם נחשב כח כחו משום שהאדם שואב את האוויר והאוויר גורם ליין לעלות, או שאפילו כח כחו אינו (נודע ביהודה מהדורא קמא י"ד ד"ה ואפילו).

תולדה של תולדת האש, כגון דבר שנתחמם ממים שהוחמו מן האש, או שנצלה מברזל שהוחם בקדירה - חידש האור שמח שדינו ככח כחו שפטור עליו בשבת (שבת ט-ב סוף ד"ה הנה).

ערכים קרובים: גירי דיליה, גרמא וגרמי, כחו, מצמצם. ערכים קרובים

כח שני

עיינ ערך כח כחו בסעיף "הגדרה" ד"ה דינים דומים.

כחו

מעשה שלא האדם עצמו עשאו, אלא שנעשה ע"י פעולתו של האדם (הסוגיא בסנהדרין עז):

לדוגמא, פתח צינור והמים הזיקו בהליכתם - דינו כאדם המזיק וחייב (בבא קמא ו. ורש"י ד"ה כחו).

נקרא גם "מכחו" (בבא קמא כב. "מכחו קאזל", רמב"ם רוצח ג-יב "מכחו היא באה").

בטעם שכחו כגופו חקר הקונטרסי שיעורים (בבא קמא יא-ה ד"ה ובאמת) האם כחו הוא גופו ממש, שהוא כחלק ואבר מגופו, או שכחו נפרד מגופו, אלא שהדין הוא שדין כחו זהה לדין גופו.

בגדרו כתב הקונטרסי שיעורים (בבא קמא יא-ו ד"ה על) שהוא תולדה של גופו, וכן בדיני שבת ובשאר התורה חיוב כחו הוא מדין תולדות.

בשחיטה צריך שיהיה כחו ממש ולא כח קלוש (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כחו בשחיטה). בדינים שונים

זרק אבן כלפי מעלה וחזרה ונפלה כנגד מקום זריקתה - אינו כחו, שהרי חזרה לארץ מאליה (רש"י סנהדרין עז: ד"ה והלכה) מצד טבעה והרי כלה כחו (מאירי סנהדרין עז: בסופו). פרסי הדין

זרק אבן כלפי מעלה וברך חזרתה נפלה לצדדים, דהיינו שלא כנגד מקום זריקתה, היא כחו (משמע מרש"י סנהדרין עז: ד"ה והלכה), והמאירי (סנהדרין עז: בסופו) חידש שזהו כחו אלא שהוא כח חלוש.

זרק אבן לכותל וחזרה לאחוריה והרגה - חייב (סנהדרין עז:). ויש בזה שלוש שיטות: (א) בפשטות הוא כחו (רמב"ם רוצח ג-יב).

(ב) יש מי שכתב שהוא כח כחו (מנחת שלמה בבא קמא יא ט).
(ג) והמאירי חילק שבאבן וכד', שאין דרכה לחזור לאחוריה מאליה, הוא כחו. אך בכדור, שדרכו לחזור לאחוריו מאליו, אם זרקו וחזר לאחוריו והרג תוך ד' אמות - פטור, שאין זה כחו אלא מטבעו של הכדור, ורק חוץ לד' אמות חייב (מאירי סנהדרין עז: ד"ה היה, שהגמרא שם מחלקת בדין ד' אמות רק לגבי כדור).

כיווץ מתכת וע"י כך קפצה ועלתה מאליה - אין זה כחו, שהרי זה מחמת טבע המתכת (שו"ת חלקת יעקב אר"ח עא-ד).

דבר המחובר לבהמה, וכן משא שעליה אע"פ שאינו מהודק ומחובר בה - אינו כוחה אלא גופה (בבא קמא יז: ותוס' ד"ה וחמור).

חיציו הם כחו (בבא קמא כב, רש"י סנהדרין עז: ד"ה גיריה, שיטה מקובצת בבא קמא נו. ד"ה ונראה).

אש - בטעם חיובה נחלקו אמוראים האם איש או משום חיציו או משום ממנו (בבא קמא כב). ולדעה שאישו משום חיציו (וכך הלכה (רמב"ם נזקי ממון יד-טו)) ישנם שלושה צדדים בדינו (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-לג):
(א) הוא מעשה בידים ממש ומכוחו.
(ב) הוא מעשה בידים אך לא מכוחו.
(ג) אינו מעשה בידים ואינו מכוחו, אלא שנעשית על ידו.

ערכים קרובים: גירי דיליה, גרמא וגרמי, כח כחו, מצמצם, צרורות. ערכים קרובים

כבוד אב ואם

מצווה על האדם לנהוג כבוד באביו ובאימו, בדיבורו בגופו ובממונו (הסוגיא בקידושין הגדה לא:).

לדוגמא, מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא (קידושין לא:).

מקורו מהפסוק "כבד את אביך ואת אימך" (שמות כ-ב). מקור וטעם

כסוג המצווה חקר המנחת חינוך (לג-ג) בין שני צדדים:
(א) מצווה שבין אדם לחבירו. ובטעם לזה כתב החינוך (לג ד"ה משרשי) שהיא הכרת הטוב לאביו ולאימו על שעשו עימו טובה, שהם סיבת היותו בעולם, וכן יגעו כמה יגיעות

¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם

בקטנותו (וכן כתב הרמב"ם בפירוש המשניות פאה א-א [ד"ה וענין] שהיא בין אדם לחבירו. ולגבי איסור הכאת אביו ואימו כתב המנחת חינוך (מח-ג [יא] ד"ה והנה בלאו) בפשטות שהוא בין אדם לחבירו).
(ב) מצווה שבין אדם למקום. והטעם לזה, שהרי אין מצווה לכבד את שאר בני האדם (ורק אסור לצערם), אלא שזו גזירת הכתוב מיוחדת על אביו ואימו.
ונפק"מ האם מועילה תשובה בלי שירצה אותם, כדין עבירות שבין אדם למקום, או שחייב לרצותם, כדין עבירות שבין אדם לחבירו (מנחת חינוך שם).

בביאור המצווה נחלקו המפרשים האם עיקרה במעשה או בלב (וגם לדעה שהיא בלב ישנה גם בדיבור ובמעשה, אלא שעיקרה בלב) (סמ"ק מצווה נ כללה במצוות התלויות בגוף דהיינו במעשים (ורק את מצוות מורא - מצווה ז - כלל במצוות התלויות בלב), והחרדים ט-לה כתב שעיקרה בלב, אך היא גם בדיבור ובמעשה. וכן חקר ברוח אליהו צד).

במניין המצוות דעת הרמב"ן והסמ"ג שהן שתי מצוות נפרדות - כיבוד אב וכיבוד אם. אך המהר"ץ חיות כתב שהן מצווה אחת (סנהדרין נו; והביא גם את הרמב"ן והסמ"ג).

במעשה הכיבוד יש שלוש דרגות (קובץ הערות יג-ב):
(א) הבאת המאכל (או כל דבר שהאב צריך), כיוון שאפשר לכבדו בדברים שמצויים כאן ואין צריך להביאם - הוא רק הכשר מצווה.
(ב) שחיטת הבהמה ובישולה, כיוון שאי אפשר בלעדיהם - הוא מעשה המצווה.
(ג) כשהאב נהנה, כגון שאוכל את המאכל - הוא קיום המצווה.

האב שמחל על כבודו כבודו מחול (קידושין לב.). מחילה

אם כבודו עדיין קיים מצווה, והמחילה רק פוטרתו מעונש (ש"ת הרדב"ז ח"א תקכד, הובא בגליוני הש"ס קידושין לב, ושיטה מקובצת בבא מציעא לב בשם הרא"ש בתירוץ השני, הובאה בקובץ שיעורים כתובות קמד). והקובץ שיעורים (שם) נשאר בצ"ע מה המקור לזה שמקיים את המצווה גם לאחר המחילה.

לבוזותו, כגון לקללו ולהכותו - השאילתות והחיד"א כתבו שאע"פ שמחל אסור לבזותו, אך גליוני הש"ס (קידושין לב, והביא גם את השאילתות והחיד"א) ומנחת חינוך (מח-ב [ג] ד"ה ונראה לענ"ד) כתבו שמוותר (והוסיף המנחת חינוך (שם) שלא מצא כן מפורש, אך הסברה נותנת כן. וכן כתב המנחת חינוך (מח-ג [יא] ד"ה והנה בלאו) שאיסור הכאת אביו ואימו הוא בין אדם לחבירו¹ (ולכן מובן שמחילה מועילה)².

ערכים קרובים: כיבוד חכמים. ערכים קרובים

כיבוד חכמים

מצווה לכבד את החכמים (הסוגיא בקידושין לב: ובבא מציעא לג.). הגדרה

מקורה מהפסוק (ויקרא יט-לב) "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" (קידושין לב:). בפירוש מקור וטעם "שיבה" ו"זקן" יש כמה דעות:

המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.
¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.
² לגבי מחילה בדיני ממונות ע"ע מחילה.

(א) בגמרא (שם) מפורש ש"שיבה" הוא זקן בשנים, ו"זקן" הוא גדול בחכמה.
 (ב) אונקלוס (שם) כתב להיפך - "שיבה" תרגם "דסבר באורייתא", ו"זקן" תרגם "סבא" (הובא בחינוך תחילת רנז, דנו בדבריו מנחת חינוך שם ור"ן קידושין יד. בדפי הר"ף ד"ה אמר).
 (ג) הרמב"ן (על התורה שם) ביאר בדעת אונקלוס ש"שיבה" פירושו גם שיבה בשנים וגם בחכמה.
 והמנחת חינוך (רנז-ג [ט]) הביא שיש מכך נפק"מ לשיעור השנים, שאם זקן בשנים נלמד מ"שיבה" הוא שבעים שנה, ואם נלמד מ"זקן" הוא שישים שנה (ע"פ אבות ה-כא).

במניין המצוות נחלקו הראשונים:

(א) הרמב"ם (עשה רט) מנה מצווה אחת, והיא שמצווה לכבד את החכמים ולקום מפניהם. וביאר הגר"פ פערלא (יא ד"ה אבל) שלא מנה את כיבוד שיבה כמצווה בפני עצמה משום ששיבה כלול בחכם, שקנה חכמה ע"י מאורעות חייו וכן יודע קצת מיסודי התורה אע"פ שלא למד.
 (ב) הסמ"ק (נא נב) והרס"ג (עשה יא יב) מנו שני עשין: להדר פני זקן ולקום מפני זקן.

בגדר חכם חידש היראים (רלג, ובדפוס ישן לו) חידוש גדול, שכל הדין לכבד חכם הוא רק חכם שלימדו תורה, ופירוש "שקנה חכמה" הוא שקנה חכמה ממנו. אך בשאר המפרשים לא מצינו חידוש זה.

כבוד רבו - נחלקו המפרשים מאיזה דין הוא:

(א) הרמב"ם כללו במצווה לכבד את החכמים (ספר המצוות לרמב"ם עשה רט), וכן משמע מהחינוך (רנז, שהביא במצוות כיבוד החכמים את דין אבידתו קודמת לאבידת אביו, שנאמרה על רבו).
 (ב) תוס' כתבו שכבוד רבו מובהק נלמד מ"את ה' אלקיך תירא" (דברים ו-יג) לרבות תלמידי חכמים, כדין מורא (תוס' בבא קמא מא: ד"ה לרבות, ומשמע מדבריהם שלומדים מפסוק זה גם כבוד, שהקשו מפני שיבה תקום למה לי, ומפסוק זה לומדים כיבוד תלמידי חכמים).
 (ג) והקריית ספר חידש שהוא נכלל בכיבוד ומורא האב, שהרב נקרא אב והתלמיד נקרא בן (תלמוד תורה ה-א).

מורא תלמידי חכמים נלמד מ"את ה' אלקיך תירא" (דברים ו-יג) לרבות תלמידי חכמים (פסחים כב: ורש"י ד"ה לרבות, רשב"ם פסחים קח. ד"ה כמורא).

תלמיד חכם קודם לדון (מקדימים את דינו לאחרים). וחקרו האם הוא מדין כבוד התורה, או מדין ביטול תורה (ברכת אברהם סנהדרין ח. קדימה לדון ד, והסיק שהוא מדין כבוד התורה).

אשת חבר כחבר וצריך לקום מפניה (שבועות ל:). ובמקור החיוב נחלקו המפרשים:

(א) דאורייתא (ר"ן, דן בדבריו מנחת חינוך רנז-ג [ז]).
 (ב) דרבנן.

(ג) מידת חסידות (ברכי יוסף ח"מ ח"ב יז-ה דן אם הוא דרבנן או מידת חסידות).
 לדעות שהוא דאורייתא, נחלקו המפרשים מה הדין לאחר מותו: האם הוא דרבנן (ר"ן) או שהוא כבחיו, אלא אם כן נישאת לעם הארץ, שאז בטל החיוב לכבדה (מהר"ם מינץ, הובא עם הר"ן במנחת חינוך רנז-ג [ז]).

אשה זקנה בשנים - רוב המפרשים כתבו שצריך לקום מפניה (מנחת חינוך רנז-ג [ד], ספר חסידים תקעח, שו"ת בית יהודה י"ד כח). אך בעל הלכות קטנות הסתפק בזה (ח"א קנד, הובא בבית יהודה שם).

אשה וכן עבד חכמים - המנחת חינוך (רנז-ג [ז]) כתב שאין צריך לעמוד מפניהם, שאינו נקרא חכם אלא רק אם מצווה ללמוד ולקנות חכמה. אך שו"ת בית יהודה (י"ד כח) כתב שיש לעמוד מפני אשה חכמה.

ערכים קרובים ערכים קרובים: כיבוד אב ואם, תלמוד תורה.

כיבוש מלחמה

הגדרה **נכסים שנכבשו במלחמה נקנים לכובש** (הסוגיא בגיטין לז:).

מקור וטעם **מקורו מפסוקים** (גיטין לח:).

(א) עובד כוכבים קונה מעובד כוכבים - נלמד מכך שסיחון כבש את עמון ומואב.
(ב) עובד כוכבים קונה מישראל - "וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים, וילחם בישראל וישב ממנו שבי" (במדבר כא-א).

בטעמו נחלקו הראשונים האם הוא משום שהנכבש התייאש (רש"י ותוס' ר"ד גיטין לז:), או שהוא קניין (תוס' שם וריטב"א בשיטה מקובצת בבא מציעא עג. דנו בדבריהם המידות לחקר ההלכה יג-נד ופרי משה קניינים כג-א).

הנכס **הנכסים הנקנים הם** קרקע ועבד (גיטין לח:).

פרטי הדיו **בזמן הקניין** חידש הדבר אברהם בדעת הרשב"א שהכיבוש מועיל רק כל זמן שהוא תחת ידו, אבל אחר שנפסק הכיבוש נפקעת בעלות של הכובש ממילא ואין צריך שהבעלים הקודם יחזור ויקנה ממנו, שקניין הכיבוש הוא קניין גמור (קניין הגוף) לזמן (ח"א יא-ח ד"ה ע"כ, והוסיף שכך משמע קצת גם מהראב"ד).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: חזקה** (קניין).

כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד

הגדרה **עד לא יכול לחזור בו מעדותו** (האריך בזה קובץ הערות עח).

לדוגמא, עדים שהעידו שאדם מסויים חייב מיתה וחזרו בהם ואמרו שפטור - אינם נאמנים בחזרתם, והוא כן חייב מיתה (סנהדרין מד:).

מקור וטעם **מקורו מדאורייתא** (שדי חמד ח"ג כ-פב עמוד 173). ויש בזה שלוש שיטות בראשונים:

(א) בפסוק בעדות "אם לא יגיד ונשא עונו" (ויקרא ה-א) מוזכרת רק הגדה אחת, ומוכח שפוסקים רק ע"פ העדות הראשונה (רש"י כתובות יח: ד"ה כיוון).

(ב) מהפסוק "אם לא יגיד ונשא עונו" (ויקרא ה-א) דורשים: "כיוון שלא הגיד (בעדות הראשונה כמו שאומר בעדות השנייה) שוב אינו חוזר ומגיד" (כמו הדרשא "אשר לא יבנה" (דברים כה-ט) - כיוון שלא בנה שוב לא יבנה (יבמות י:)) (ריטב"א (כתובות יח: ד"ה אמר ליה רבא) בשם תוס').

(ג) אם היה יכול לחזור ולהגיד - א"כ לא שייך קרבן בשבועת העדות, שהרי יחזור ויגיד (ריטב"א שם בשם אחרים).

בטעמו הסביר הגר"א וסרמן שאינו פסול בהגדה השנייה, אלא שההגדה הראשונה לא יכולה להתבטל ע"י חזרה. ולכן גם אם יש לו מיגו אינו חוזר ומגיד, שהוא מיגו במקום עדים - נגד העדות הראשונה (ואם טעמו היה פסול בהגדה השנייה - מיגו כן היה מכשיר אותה, כשם שהוא מכשיר את שאר הפסולים) (קובץ שיעורים בבא בתרא תיא, קובץ הערות עח-ב).

לולא הרין שאין חוזר ומגיד חקרו ראשי הישיבות מה היה הדין: האם היה יכול לבטל את עדותו הראשונה, או שהעדות הראשונה היתה נשאת, והעדות השנייה נגדה היא כתרי ותרי (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד ש.ב. קובץ הערות ע-ח ד"ה ולפי: תרי ותרי).

בפירוש "הגיד" חקר הברכת אברהם (סנהדרין לב: על תד"ה היכי) האם הוא הגדת העדות או קבלת העדות.

כל הדינים שאדם נאמן עליהם אינו יכול לחזור בו מהם, שלא מצינו בתלמוד אדם שנאמן ויכול לחזור בו (רמב"ן במלחמות קידושין כז: בדפי הר"ף). אמנם הקובץ הערות הקשה על זה שהרי עד אחד נאמן באיסורין ואעפ"כ יכול לחזור בו¹ (ע-ח בסופו, ונשאר בקושיא).

עד אחד באיסורין - יש בזה שלושה מקרים:

(א) העיד בבית דין - אינו חוזר ומגיד (ריטב"א שבועות לב ד"ה בעד מיתה) בשם רש"י. וכן שר"ת הר"ן מז כתב כך, והביא גם תוספתא שכתבה כך).

(ב) העיד חוץ לבית דין - נחלקו הראשונים: יש אומרים שגם בזה אין חוזר ומגיד (ריטב"א שבועות לב ד"ה בעד מיתה) בשם רש"י, ויש אומרים שבזה כן חוזר ומגיד, שאין אדם מדקדק בדבריו במה שמדבר חוץ לבית דין (שר"ת הר"ן מז).

(ג) העיד חוץ לבית דין ועשו מעשה ע"פ עדותו - יש אומרים שבזה אפילו הר"ן מודה שאינו חוזר ומגיד (שב שמעתא ו-יד), ויש אומרים שגם בזה לר"ן חוזר ומגיד (קובץ הערות ע-ח בסופו).

בעל דבר (אדם קרוב אצל עצמו) כן יכול לחזור ולהגיד (נודע ביהודה מהדורא תנינא אה"ע קנו סוף ד"ה ומנא אמינא).

בדינים אין דין כיוון שהגיד ויכולים לחזור בהם, כגון שום הדינים שחזרו בהם ואמרו שטעו בשומא (אחיעזר ח"ג כדו ד"ה אולם).

כשעדותן הראשונה לא מועילה להעניש, כגון שהיא עדות שאינה יכול להזימה, אעפ"כ אינם יכולים לחזור ולהגיד, שהרי חזא הגדה משמע² (בית יעקב כתובות לג. ד"ה בגמרא).

לפני דרישה וחקירה - בדינים שצריכים דרישה וחקירה (דיני נפשות) פשוט שיכולים לחזור ולהגיד, שהרי קודם הדרישה וחקירה עדיין לא נחשב שהגידו. אך בדינים שאינם צריכים דרישה וחקירה (איסור והיתר, טומאה וטהרה, דיני ממונות (מתקנת חכמים)) לתוספתא (סנהדרין ו-י) גם בזה יכולים לחזור בהם עדיין, והר"ן (בשר"ת לד ומז) סתר עצמו בזה (הביאם ודן בדבריהם שב שמעתא ו-יג ותחילת יד).

בטעם הדעות שיכול לחזור לפני דרישה וחקירה חקרו האם נחשב שעדיין לא גמר להגיד, שההגדה נגמרת רק בסוף הדרישה וחקירה, או מדיני דרישה וחקירה שיכול עדיין לבטל את עדותו עד סיומם (כמו שעדותו יכולה להתבטל ע"י הדרישות והחקירות) (ברכת אברהם פסחים יא: סי' טעות בדרישה וחקירה" ח ד"ה דהנה).

שתי כיתות המכחישות זו את זו, כגון שכת אחת אומרת שלווה וכת אחת אומרת שלא לווה, ואחת מהן חזרה בה - הסתפק השער משפט (כט-ב) האם חוזרת ומגידה, שאפשר לומר שיכולה לחזור בה כיוון שממילא יש כת שמכחישה אותה.

¹ כדלקמן בסמוך ד"ה עד אחד באיסורין.

² כמקורו של רש"י, הובא לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו וטעם.

כשנשבנו שדבריהם האחרונים אמת - אעפ"כ אינם חוזרים ומגידים (שדי חמד ח"ג כ-קב עמוד 196).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: עדים, פסולי עדות.**

כינויים (בנדרים)

הנדרר בלשון שאינה עיקר הנדר (האריכו בסוגיא זו קונטרסי שיעורים נדרים א וברכת אברהם סוכה ליקוטים "בעניין כינויים" עמוד רצא).

פירוש "כינוי" הוא שאינו עיקר השם (רא"ש ריש נדרים), אלא שם שפל או שם טפל (שתי גירסאות בתוס' ריש נדרים).

בדיני נדרים, שבועות, נזירות, חרמים (נדרים ב. במשנה).

לדוגמא, קונם הוא כינוי לנדר, שבותה הוא כינוי לשבועה, נזיק הוא כינוי לנזיר, חרק הוא כינוי לחרם (נדרים י. במשנה).

בגדר "כינויים" נחלקו בגמרא (נדרים י.): לרבי יוחנן לשון אומות הם (שכך נשבעים האומות (רש"י שם), ויש מי שכתב שהיא לשון ארמי שדיברו בה הגויים בבבל (תוס' ר"ד נדרים י. ד"ה איתמר)), ולריש לקיש לשון שבדו להם חכמים (חידשו מליבם (ר"ן שם)) (ובירושלמי נזיר א-א [א:] הגירסא הפוכה).

והנפק"מ ביניהם, שלרבי יוחנן כינויים מועילים בכל מקום ובכל זמן, ולריש לקיש רק במקום ובזמן שנוהגים לדבר בלשון כינויים (ריטב"א נדרים ב.).

והלכה שלשון אומות הם (רמב"ם נדרים א-טז, ש"ע י"ד רז-א). נחלקו הראשונים האם מחלוקת ר"י ור"ל רק בכינויי נדרים, אך כינויי שבועה נזירות וחרם - לכו"ע דאורייתא, או שנחלקו בכל הכינויים (שיטה מקובצת נדרים י. בשם פירוש). בדעת ריש לקיש, שכינויים הם לשון שבדו להם חכמים, נחלקו הראשונים לשלוש שיטות (קונטרסי שיעורים נדרים א-ב):

- (א) ר"ן: גם הסכמת חכמים וגם הסכמת האומות הן לשון מן התורה.
- (ב) תוס': לשון האומות היא לשון מן התורה, לשון חכמים מועילה רק מדרבנן.
- (ג) תוס' ישנים: לשון שבדו חכמים מועילה, אך לשון אומות לא מועילה כלל.

במקורם נחלקו שלוש דעות:

- (א) ר"ן (נדרים ג. ד"ה ה"ג): אינו מפסוקים, למ"ד לשון נכרים - מועילים מדאורייתא ואין צריך לזה פסוקים, למ"ד לשון חכמים - לא יכולים להילמד מפסוקים.
- (ב) שיטה מקובצת (נדרים ג. ד"ה וכתב הר"ץ ז"ל) בדעת רש"י: מפסוקים - "נזיר להזיר" (במדבר ו-ב).

(ג) ירושלמי (ריש נדרים): מפסוקים, ויש פסוק מיוחד (או גזירה שווה) לכל אחד מהדינים - נדר, שבועה, נזירות, חרם.

במהותם חקר הגר"ז האם כך העילגים אומרים את התיבה "קרבן" ו"נזיר" (כינוי לתיבה), או שכך הם מביעים את עניין הקרבן והנזירות (כינוי לכוונה) (ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד רצא אות ב).

בהקדש וקרבנות - דנו הראשונים האם אין בהם כינויים משום שאין להם כינויים בלשון הגויים, או שלא בדו להם חכמים כינויים (תוס' נדרים ב. ד"ה נזירות), או שבאמת גם להם יש כינויים (שיטה מקובצת נדרים ב. ד"ה וכינויי הקדשות) הסתפק בזה. וכן הירושלמי נדרים א-א [א:] דן בזה, אמנם הסתפקו המפרשים בביאור דבריו).

שאר הלשונות (חוץ מלשון הקודש) מועילות מדין כינויים (רשב"א נדרים ב. סוף ד"ה כל).
מי שבקי בלשון ונדר בכינוי - אעפ"כ נדרו נדר, כיוון שהוא לשון כלל העם (רדב"ז על הרמב"ם נדרים א-טז בסופו).

כינויי כינויים, כגון מקנמנא מקנחנא מקנסנא, נחלקו בהם בית הלל ובית שמאי (נדרים י:), והלכה כבית הלל שמתירים (שו"ע יו"ד רז-א).
 בגמרא מפורש שלמ"ד לשון אומות (שהיא ההלכה) טעמם של בית הלל הוא שהאומות לא מדברים בלשון כינויי כינויים. אך השו"ע (שו"ע יו"ד רז-א) כתב שכינויי כינויים הם כינויים שרחוקים הרבה מהלשון (והברכת אברהם סוכה ליקוטים סוף אות ז נשאר עליו בצ"ע).

ערכים קרובים: דיבור כתיבה ודעת, חרמים, ידות, נדר, נזיר, שבועת ביטוי (ומהות השבועה בכלל).

כל דאלים גבר

כשאין שום ראיה ואין דררא דממונא, החפץ שייך למי שיתפוס אותו בכה או בראיות (הסוגיא בבבא בתרא לד: דן בזה הרא"ש תחילת בבא מציעא).

לדוגמא, זה אומר של אבותי וזה אומר של אבותי (בבא בתרא לד:).

מקורו מסברא (נחלת דוד בבא מציעא ב. על תוס' ד"ה ויחלוקו).

בטעמו נחלקו הראשונים:

(א) אומדנא שהבעלים האמיתי יגבר, משום שהוא מוסר נפשו יותר על רכשו, ועוד, שהשקן סובר "מה בצע שאמסור נפשי והיום או למחר יביא ראיה ויוציאנה מידי". וזה ברור המציאות, שמסתבר שהוא דובר אמת (רא"ש תחילת בבא מציעא).
 (ב) או שאין בית דין נזקקין להן כלל (חוסר פסיקה, מעין הנהגה). ולכן דין זה שייך רק כשאין דררא דממונא, שאינו נחשב בכלל ספק אלא חוסר ידיעה (קובץ שיעורים בבא בתרא ט, קנב, והפני שלמה בבא בתרא לא: תלה את שני הצדדים הללו במחלוקת ראשונים).
 ומכך תצא נפקא מינה לוודאותו, כדלקמן בסמוך.

לגבי ודאותו, האם נקרא "לכם", כגון ליטול אתרוג שזכה בו מדין כל דאלים - הקובץ שיעורים (כתובות נה) כתב שלכאורה אינו "לכם", אך מתוס' משמע שכן.

תפיסה בזה אחר זה נחלקו בה הראשונים האם מועילה (קובץ שיעורים שם, ותולה בסברות הנ"ל. ובתקפו כהן יט כתב שמועילה).

התופס בדין "כל דאלים" נעשה מרא קמא ע"י תפיסתו (קונטרס ביאורים בבא בתרא לד).

דבר שביד בית דין או ביד אדם אחר לא אומרים עליו כל דאלים גבר, אלא רק בדבר המונח במקום הפקר (משאת בנימין יא, הובא ביד מלאכי כללי הדינים שיט).

כל ההכרעות עדיפות מ"כל דאלים" ודינו לא נאמר בהן².

¹ בפירוש "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע דררא דממונא.

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

כשיש דררא דממונא לא אומרים כל דאלים גבר¹ (בבא בתרא לה; דן בזה הרא"ש תחילת בבא מציעא).

בספיקא דדינא - כשאינו ספק במציאות אלא ספק בדיון, לא מועיל כל דאלים (תקפו כהן קכה).

ערכים קרובים: יהא מונח עד שיבוא אליהו, מוחזק (כשהיה ברשותו של אחד מהם כבר קודם הספק), שודא דדייני, תפיסה (כשאחד מהם תפס מספק).

כל דאמר רחמנא לא תעביד

עיין ערך כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד.

כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש

עיין ערך אפקעינהו רבנן לקידושי.

כל דפריש מרובא פריש

עיין ערך רובא דאיתא קמן.

כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון

כאשר חכמים תיקנו את דיני דרבנן הם תיקנו שפריטיהם יהיו שווים לדיני דאורייתא הגדרה (פסחים ל: וש"נ).

בערך זה נדון בכלל "כל דתקון", לשאר גדרי דיני דרבנן ע"ע דרבנן.

לדוגמא, בדין בליעה בכלים מחמירים ביין נסך דרבנן כמו שמחמירים בחמץ דאורייתא, ולא מחלקים ביניהם (פסחים ל:).

טעמו הוא כדי שלא יבואו לזלזל בתקנות דרבנן (שו"ת הרשב"א ח"א סא)². מקור וטעם

דרבנן שאין לו עיקר מן התורה, כגון שיתופי מבואות, בפשטות משמע מהגמרא שאין בו פרטי הדין **דין כל דתקון (גיטין סה), אך יש סוברים שגם בזה אומרים כל דתקון (כך נראה מהרשב"ש, הובא בשדי חמד ח"ג כ-קמ עמוד 233).**

¹ בפירוש "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע דררא דממונא.

² אמנם בערך דרבנן (בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותם) הבאנו דעות שדיני דרבנן מצטרפים להיות כחלק מהתורה. ולדעות אלו פשוט שזהו הטעם שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון - שכיוון שהתקנה מצטרפת להיות כחלק מהתורה, יש לה גדרים כמו דין התורה.

במילתא דלא שכיחא לא אומרים כל דתקון (מאמר מרדכי, דן בדבריו השדי חמד ח"ג כ-קנב עמוד 238).

ספק או מחלוקת - אומרים כל דתקון רק בדין שאם היה דאורייתא היה אסור בוודאי, אך דין שגם אם היה דאורייתא היה אסור רק מחמת הספק, או שיש בו מחלוקת - לא אומרים בו כל דתקון. ולכן ספיקא דרבנן לקולא, ולא אומרים בזה כל דתקון, שאע"פ שספיקא דאורייתא לחומרא, הוא רק מחמת הספק, ובזה לא אומרים כל דתקון (מכתם לדוד (ר' דוד בן יעקב פארדו) י"ד טו, הובא בשדי חמד ח"ג כ-קמ עמוד 233, בשליש האחרון).

להקל ע"י כל דתקון, כגון לפטור נשים ממצוות עשה דרבנן משום כל דתקון, נחלקו בזה הפוסקים (שדי חמד ח"ג כ-קנב עמוד 238: זכרון יהודה: לא להקל, והשדי חמד עצמו הקשה עליו).

מתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל. והמתנה על דין דרבנן, כתבו רוב הפוסקים שתנאו קיים (מהרש"ם המובא במשנה למלך אישות ו-ט, וכן יד המלך גירושין ח-יג בסופו הוכיח כמותו, וכן משמע מהקצוה"ח ר"א ד"ה אמנם, והבית שמואל אה"ע לח-יג כתב כך בשם כל הפוסקים, מחנה אפרים ריבית לח (ד"ה מתנה) הביא ר"ן והוכיח כך מפשטות הגמרא), אך יש שכתבו שגם בדרבנן תנאו בטל, שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (רמ"א אה"ע לח-ה בשם הגהות מרדכי ריש פרק הכותב. וכן כתב הרמב"ם, והמגיד משנה ביארו שחכמים עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה (דן בדבריהם מחנה אפרים ריבית לח ד"ה מתנה)).

תקנות האמוראים - יש מי שחידש שלא אומרים בהן כל דתקון, אלא רק בתקנות התנאים, אך לאמוראים אין כח לתקן כעין דאורייתא (ידי אליהו צב, הובא ביד מלאכי שלא).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: דאורייתא, דרבנן.**

כל האומר לא לווייתי כאומר לא פרעתי דמי

המודה לחבירו שחייב לו כסף, ולאחר זמן כפר וטען שלא היו דברים מעולם, כאילו הודה שלא פרע את חובו, וחייב לשלם לו (בבא בתרא ו.).

לדוגמא: מנה לי בידך, אמר לו הין, למחר אמר לו: תנהו לי, אם אמר נתתיו לך - פטור (שעל כך נאמן), אך אם אמר לא היו דברים מעולם - חייב, שכל האומר לא לווייתי כאומר לא פרעתי דמי (בבא בתרא ו.).

טעמו הוא שכאשר אמר "לא לווייתי" הרי הוא מודה שלא פרע, שכל מי שלא לוה אינו פורע, הלכך כאילו אמר "לא פרעתי" (רש"י בבא בתרא ו. ד"ה לא). והוא מדין הודאת בעל דין (ריטב"א שבועות מא: ד"ה רבא אמר).

והוסיף רעק"א (בשו"ת מהדורא קמא קמט ד"ה אמנם) שטעם הדין אינו הוכחה שאילו היה פורע היה לו לפטור עצמו בטענת פרעתי, אלא שהלשון "לא לווייתי" היא הודאה שלא פרע, שהרי אי אפשר לפרוע בלא הלוואה (וכן חקר שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד קצה האם הוא הודאה או הוכחה).

בפעיה זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה. חוזק

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

עדים - כאשר אמר "לא לוית" ויש עדים שפרעו - לאבוי העדים נאמנים, ורבא אומר שגם בזה אומרים "כאומר לא פרעתי דמי" וחייב לשלם לו (שבועות מא: ותד"ה כל האומר), משום שהוא מדין הודאת בעל דין כמאה עדים דמי (ריטב"א שבועות מא: ד"ה רבא אומר). והלכה כרבא (ש"ע חר"מ עט-א).

ערכים קרובים: איני יודע אם פרעתיך, הודאת בעל דין, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן

עיי' ערך עובר לעשייתן.

כל העומד

לעניינים מסויימים, דנים לגבי דבר שעתיד להיעשות כאילו כבר נעשה (האריך בסוגיא זו הגדרה המידות לחקר ההלכה יט).

לדוגמא: כל העומד ליפדות כפדוי (בבא קמא עו:), כל העומד ליזרק כזרוק (בבא קמא עו:), כל העומד ליגזז כגזוז (כתובות נא:), כל העומד לישורף כשרוף (מנחות קב:), כל העומד ליחתך כחתוך (חולין עב:), ענבים העומדות ליבצר כבצורות (בבא מציעא ק:).

החולקים על דין זה הם חכמים. וסוברים את דין זה רק רבי שמעון (בבא קמא עו:), רשב"ג (סנהדרין טו.) ורבי מאיר (שבועות מג.).

אמנם יש ביניהם מחלוקות דקות בזה (תוס' סוטה כה: ד"ה לאו): רבי מאיר אומר כל העומד ליבצר (שבועות מג.), אך אינו אומר כל העומד ליגזז (סנהדרין טו.). וכן רבי שמעון סובר כל העומד ליזרק כזרוק (בבא קמא עו:) אך אינו אומר כל העומד ליגזז וכל העומד ליבצר. וכמו כן הרמב"ם פוסק כרבי מאיר שכל העומד ליקצר כקצור, אך אינו פוסק כרבי שמעון בעומד ליזרק (המידות לחקר ההלכה יט-לה).

יש דינים אחרים שדנו בהם האם הם מדין כל העומד, וישנם דינים שדומים לדין כל העומד: דינים דומים

כתותי מכתת שיעוריה¹ - הוא מדין כל העומד ליכתת (רש"י חולין פט: ד"ה בתחילתו), אמנם נחלקו הראשונים האם סברא זו שייכת רק לדעת רבי שמעון שסובר את דין כל העומד (המידות לחקר ההלכה יט-כ), או שבזה גם חכמים מודים (ר"ן, דן בדבריו המידות לחקר ההלכה יט-יב).

הואיל² - דין זה דומה לכל העומד, ששניהם מבוססים על המושג בכח, אך יש ביניהם כמה חילוקים (המידות לחקר ההלכה כ-א):

א) כל העומד הוא רק כאשר הדבר עומד לכך (נועד לכך), כגון העומד ליזרק - שיש מצווה בזריקה, אך הואיל הוא גם כשאינו עומד לכך, אלא די בזה שיש אפשרות שיקרה, כגון אורחים (באפיה ביום טוב), שאפשר שיגיעו.

¹ ע"ע כתותי מכתת שיעוריה.

² ע"ע הואיל.

(ב) בכל העומד אנו מחשיבים את הדבר כאילו הוא עשוי (כאילו הוא זרוק), ובהואיל איננו אומרים שכאילו באו אורחים, אלא די לנו בזה שהם ראויים לבוא.

(ג) בכל העומד התוצאה היא חיובית, שכזרוק דמי מביא להכשרת הקרבן, אך בהואיל התוצאה היא רק שלילית, כגון באורחים, שהתוצאה רק שאינו לוקה.

ברירה¹ - המידות לחקר ההלכה (כב-ג), כתב שדין ברירה קרוב לדין כל העומד, אך אינם שווים, ויש ביניהם שני חילוקים:

(א) בכל העומד מוכיחים את הבפועל מהבכח (העומד לזרוק נחשב כאילו הוא זרוק), אך בברירה הוא להיפך, שמוכיחים את הבכח מהבפועל (כיוון שהפריש את הלוגין האלה מוכח שהם עמדו לכך מראש).

(ב) בכל העומד אנו יודעים מראש מה יהיה הבפועל (אנו יודעים שיש מצווה לזרוק את הדם), אך בברירה אנו מסתפקים מהו הבכח, דהיינו מה עתיד להיות.

למפרע² - גם בדין זה העבר תלוי בעתיד, אך החילוק בינו לבין כל העומד (כגון כל העומד ליזרק) הוא שבכל העומד המעשה לא נעשה בסוף (הדם לא נזרק), ואנו רק דנים כאילו הוא נזרק, אך בלמפרע המעשה נעשה בעתיד, ולכן הוא חל בעבר (המידות לחקר ההלכה כב-קלא).

הזמנה³ (בתשמישי קדושה ואיסורי הנאה) אינה מדין כל העומד, שבכל העומד אנו דנים על פעולה שלא קרתה בפועל אך קיימת בכח, אך בהזמנה אנו דנים על התואר של הדבר, ולא על פעולה. כגון האורג בגד למת, שתוארו של הבגד הוא "בגד המזומן למת". לכן הרבה ראשונים פוסקים כל העומד, אך פוסקים שהזמנה לאו מילתא (המידות לחקר ההלכה יט-מ).

שטר העומד ליגבות, שסוברים בית שמאי שכגובי דמי (ובית הלל חולקים עליהם) - אינו שייך לדין כל העומד (תוס' סוטה כה: ד"ה לאו).

זיקה - דנו האם הוא מדין כל העומד ליבום או חליצה - ע"ע זיקה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בקשר.

יאוש שלא מדעת - דנו האם הוא מדין שעומד להתייאש - ע"ע יאוש שלא מדעת בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו של רבא.

מתנות שלא הורמו כמי שהורמו דמי - דנו האם הוא מדין שהטבל עומד להיתרם - ע"ע מתנות שלא הורמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם הדעה שכמי שהורמו.

מקורו מסברא (המידות לחקר ההלכה כב-א). אמנם יש לכך אסמכתא בעלמא מדיני בן סורר ובא במחירת שנידונים על שם סופם (המידות לחקר ההלכה יט-נג).

בטעמו דנו האם כל העומד אינו צריך את המעשה בפועל (אין צריך זריקה), או שנחשב כאילו המעשה כבר נעשה (כאילו נזרק) (ברכת אברהם פסחים יג: ד"ה והנראה).

בדינים שונים - לא בכל דין אומרים כל העומד, שהרי פשוט, למשל, שחייבים על חמץ בפסח בבל יראה ובל ימצא, ולא אומרים כל העומד לישרף כשרוף דמי (המידות לחקר ההלכה

¹ ע"ע ברירה.

² ע"ע למפרע.

³ ע"ע הזמנה.

יט-א,ב). והאריך בזה המידות לחקר ההלכה, וייסד שבכמה וכמה דינים לא אומרים כל העומד, כדלקמן.

בעניינים שצריך את המציאות לא נאמר כל העומד, אלא רק בעניינים שצריך את הדין, כגון כל העומד ליזרק, שצריך את הדין שיזרק, ולא שיזרק במציאות (המידות לחקר ההלכה יט-א בסופו ד"ה ואמנם, ויט-יג).

בעניינים שצריך את הפועל לא נאמר כל העומד, אלא רק בעניינים שצריך את הבכח, כגון העומד ליזרק - שמספיק שיהיה זרוק בכח ולא בפועל (המידות לחקר ההלכה יט-א בסופו ד"ה ואמנם).

בעניינים שצריך את היוצא מן הפעולה לא נאמר כל העומד, אלא רק בעניינים שצריך את הפעולה עצמה. כגון העומד ליזרק, שצריך את הזריקה, אך לא את הפועל היוצא ממנה (התרת כבשי העצרת, שניתרים ע"י הזריקה) (המידות לחקר ההלכה יט-י, יט-מה).

בעניינים שצריכים זמן מסוים לא אומרים כל העומד. אלא רק בדינים שרק צריך שהמעשה יעשה, ואין צורך שיעשה בזמן מסוים (המידות לחקר ההלכה יט-מב).

דבר שיקרה ממילא - חידוש החתם סופר (בשו"ת י"ד רנו ד"ה אך כל זה) שכל המחלוקת בכל העומד היא רק בדינים שמחוסרים מעשה (כגון שצריך לזרוק או לגזוז), אך בדינים שלא צריכים מעשה אלא יקרו ממילא (כגון דיו של ספר תורה שטבעו שצבעו משתנה מאליו) - לכ"ע אומרים כל העומד. אמנם הקהילות יעקב (גיטין ו-ו, והביא גם את החתם סופר) חלק על סברתו.

פרטי הדין

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** ברירה, הואיל, למפרע.

כל מה שתחת יד אדם שלו

עיי' ערך חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו.

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני

מעשה שנעשה בעבירה אינו חל (הסוגיא בתמורה ד: והלאה, בסוגיא זו האריכו שו"ת רעק"א מהדורא קמא קכט, וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד).

הגדרה

לדוגמא, אסור לתרום ממין על שאינו מינו, ולכן העושה כך - אין תרומתו תרומה (תמורה ה.).

החולק על דין זה הוא אב"י, וסובר שכל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד מהני, ור"ב הוא הסובר שלא מהני (תמורה ד:). להלכה כתב הרעק"א שלא פשוט שפוסקים כר"ב (שלא מהני), אלא הוא ספיקא דדינא (שו"ת מהדורא קמא קכט ד"ה וכל).

במקור ובטעם שלא מהני כתבו האחרונים שלושה צדדים:

מקור וטעם

א) כיוון שעבר על מימרא דרחמנא לא מועיל (קובץ שיעורים בבא קמא ק).

(ב) אנו מבינים שכוונת הפסוק אינה רק שאסור לעשות את המעשה, אלא שהמעשה לא מועיל (ולשיטה זו אם הפסוק כולל גם דינים שברור שהם מועילים - כן מהני) (ש"ת רעק"א מהדורא קמא קט ד"ה זאת. ובקובץ הערות לה-א (ד"ה ולפי"ז) הביאו ודחה את דעתו).
(ג) אינו מסתבר שמעשיו יועילו לגרום את האיסור (ולשיטה זו אם האיסור לא יתוקן ע"י שלא יועיל - כן מהני) (ש"ת רעק"א מהדורא קמא קט ד"ה גם אם).
והוסיף הקובץ הערות (לה-א בסופו ד"ה ואפשר) שהטעם שלא מהני אינו סיבה אחת כוללת לכל התורה, אלא שבכל לא תעשה בפני עצמו הסיבה שגורמת לאיסור גורמת גם שאם עשאו לא יועיל.

ומחלוקתם של אביי ורבא היא בשני סוגי מקרים (קובץ שיעורים בבא קמא ק):
(א) כשמצד עצמו המעשה היה צריך להועיל, כגון לא יחליפנו, שמעיקר הדין אם החליף היה צריך להועיל - אביי אומר שבאמת ההחלפה מועילה, ורבא מחדש שכיוון שעבר על מימרא דרחמנא לא מועילה.
(ב) כשמצד עצמו לא היה צריך להועיל, כגון לא תכלה פאת שדך, שמעיקר הדין אם לא שייר פאה לא היה צריך להועיל לפוטרו ממצוות נתינה ("תעזובר") - רבא אומר שבאמת לא מועיל וחייב בנתינה, ואביי מחדש שהאיסור מוכיח שהועיל לגרום הפסד לעניים, שאל"כ למה עבר באיסור, ועל כורחך שהאיסור הועיל לפוטרו מהנתינה לעניים (לולא גזירת הכתוב "תעזובר").

איסור על מעשה ואיסור על דין - בכל דין יש את המעשה ויש את הדין, כגון בשחיטה - האדם שוחט את הבהמה (מעשה), והיא ניתנת באכילה (דין), וכן בגירושין - האדם נותן את הגט לאשה (מעשה), והיא מגורשת ממנו ומותרת לשאר העולם (דין). ועל פי זה מתחלקים כל האיסורים לשני סוגים:

(א) איסור על מעשה, כגון שחיטת אותו ואת בנו, שהאיסור על מעשה השחיטה ולא על היתר השחיטה, שנאמר "לא תשחט", ולו יצויר שהיה אפשר להתיר את הבהמה ללא שחיטה - לא היה בזה איסור אותו ואת בנו.

(ב) איסור על דין, כגון אונס שגירש, שהאיסור על הדין שלא תהיה מגורשת ממנו ומותרת לאחרים, ולא על מעשה נתינת הגט, שנאמר "ולו תהיה לאשה", ולו יצויר שהיה אפשר להתירה לשוק ללא נתינת גט - היה עדיין אסור לעשות זאת.

וחידשו האחרונים (קובץ הערות ע-ב ד"ה והנה, נתינה"מ רח-ב ד"ה ובבואי) שדין לא מהני נאמר רק באיסורים על דין, אך איסורים על מעשה - כן מועילים. והטעם לחילוק זה, שעל המעשה אף פעם לא שייך לומר "לא מהני", שהמעשה ממילא קיים (שהרי שחט את הבהמה, ונתן את הגט לאשה), ושייך לומר "לא מהני" רק על הדין (שהאשה לא תותר לשוק)³.

איסור שלא יתוקן ע"י שלא יועיל, כגון השוחט בשבת, שגם אם נאמר ששחיטתו פסולה עבר על נטילת נשמה - חידשו האחרונים שלא אומרים בזה לא מהני, וכל דין לא מהני נאמר רק שהאיסור יתוקן ע"י כך שלא יועיל, כגון תמורה, שאם נאמר שהתמורה לא חלה - ממילא לא עבר על האיסור (ש"ת רעק"א מהדורא קמא קט ד"ה גם אם, וקעד ד"ה ומהיא, חוות דעת יו"ד א-ג (הובא בנתינה"מ רח-ב בתחילתו), קובץ הערות ע-ב בתחילתו ד"ה דף). משום שהטעם שלא מהני הוא שאינו מסתבר שמעשיו יועילו לגרום את האיסור, אך אם ממילא יגרם האיסור, טעם זה לא קיים (ש"ת רעק"א קט שם).

¹ כדלקמן בסעיף "בדינים שונים" ד"ה כשהפסוק כולל.

² כדלקמן בסעיף "בדינים שונים" ד"ה איסור שלא יתוקן.

³ עיין לקמן בסמוך (ד"ה איסור שלא יתוקן ע"י שלא יועיל) חילוק דומה.

אמנם כתב הרעק"א שרק הר"ף סובר את כלל זה (בשור"ת קכט ד"ה אף), אך התוס' חולקים עליו וסוברים שגם אם האיסור לא יתקון אומרים "לא מהני" (שם ד"ה והן), והוסיף עוד שתוס' סוברים שאדרבה, כל מחלוקתם של אב"י ור"ב היא רק כשלא יתקון האיסור, אך כשיתקון האיסור - גם אב"י מודה שלא מהני (שם ד"ה וביותר)¹.

באיסור בתוצאה גם ר"ב מודה דמהני. כגון הצורם אוזן בכור, שדין בעל מום אינו בפעולת האדם שהטיל את המום, אלא בתוצאה שיש בו מום, שהרי גם אם היה נופל בו מום מאילו היה נחשב בעל מום. ולכן גם ר"ב מודה שאע"פ שיש איסור להטיל מום בכור - אי עביד מהני (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות ד).

חלויות מכח המעשה² לא שייך בהן "לא מהני", כגון שחיטה, שהאדם רק שוחט את הבהמה והיא ניתרת ממילא (ולכן שחיטת אותו ואת בנו כן מועילה). ו"לא מהני" שייך רק בחלויות מכח האדם, כגון גירושין, שהאדם עצמו מתיר את האשה לשוק ע"י נתינת הגט (ולכן באונס שגירש כן אומרים "לא מהני") (קובץ הערות עו"ד בתחילתו, וכן שם ע"ג, זכר יצחק ח"א מו ד"ה אמנם). ומעין זה כתב הבית אפרים שבדין שאין צריך כוונה לא אומרים "לא מהני"³ (י"ד לט, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות יג).

כשהפסוק כולל גם דינים שברור שהם מועילים - כן מהני. כגון "לא תעשה כל מלאכה", שהרי ברור שאם יבנה בית יהיה בנוי, ועל כורחך פירושו שרק אסור לו לעשות מלאכה, אך המלאכה כן מועילה, ולכן כל מה שכלול בלאו הזה, למשל אם ישחוט בשבת - מהני. וכל דין "לא מהני" נאמר רק כשהאיסור הוא פרטי, כגון "לא יחליפנו", שאינו כולל דינים שברור שהם מועילים, ולכן אנו מפרשים אותו שלא יהיה לו כח להחליפו, וגם אם החליפו לא מועיל (שור"ת רעק"א קכט ד"ה זאת).

איסור התלוי בזמן, כגון המל בשבת (מילה שלא בזמנה, שאסורה בשבת) - האם מילתו כשרה או שצריך להטיף דם ברית - נחלקו בזה האחרונים לשלוש דעות: (א) יש שחידשו שאין בו דין לא מהני אלא הוא כן מועיל (הביאם בשור"ת רעק"א מהדורא קמא קכט ד"ה וארווחא).

(ב) הרעק"א כתב שאינו מוכרח (בשור"ת שם).

(ג) הש"ך (ח"מ רח-ב) חידש שמדאורייתא מועיל אך מדרבנן לא מועיל (ובשור"ת רעק"א מהדורא קמא קעד (ד"ה לענ"ד) הביאו והקשה עליו שממה נפשך - או שלא מועיל מדאורייתא או שאין בו אפילו דין דרבנן, דמנלן להמציא דין דרבנן כזה).

באיסור דרבנן חידש הפנים מאירות שלא אומרים לא מהני, אלא הוא כן מועיל, אך הרעק"א כתב בדעת התוס' שגם בדרבנן לא מהני (שור"ת מהדורא קמא קכט ד"ה ו"ל, והביא גם את הפנים מאירות. וכן ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות יד הביא בזה מחלוקת הפוסקים, ובאות כ הביא שמלוא הרועים הסתפק בזה).

איסור שאינו במעשה עצמו אלא בדבר אחר, כגון השוחט את הפסח על החמץ, שהאיסור אינו בקרבן עצמו אלא בזה שיש לבעליו חמץ - לא אומרים בו לא מהני, אלא הוא מועיל והקרנן כשר (תפארת ישראל בועז פסחים ה-א בתחילתו).

¹ עיין לעיל בסמוך (ד"ה איסור על מעשה ואיסור על דין) חילוק דומה.

² בחילוק בין כח האדם לכת המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

³ שהרי חלויות מכח המעשה לא צריכות כוונה, כמו שביארנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה בסעיף "החילוק" ד"ה נפק"מ אות ז.

איסור שביעה, כיוון שאינו איסור מהתורה אלא האדם עצמו בדה את האיסור, לכו"ע מהני. כגון הנשבע שלא יגרש את אשתו ועבר על שבועתו וגירשה - מגורשת (תוס' תמורה ו. ד"ה והשתא, דן בדבריו הסמ"ע ח"מ רח-ג). ובטעם לזה ביאר הקצוה"ח שרק באיסורי תורה האיסור נמשך גם לעתיד (שאונס שגירש יש עליו מצווה להחזירה), אך בשבועה לאחר שעבר על שבועתו אין עוד איסור לעתיד (שהנשבע שלא לגרש וגירש אין עליו עוד מצווה להחזירה), ולכן לא שייך בזה אי עבד לא מהני שיצטרך להחזירה (רח-ב ד"ה ולכן. ולפי זה הוסיף שבנשבע שלא למכור חפץ מסויים ומכרו כן אומרים לא מהני, שאע"פ שהוא איסור שבועה המעשה בטל). אמנם המרדכי כתב שגם בשבועה לא מהני (דן בדבריו ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות ה).

בחוב מיתה וברת לכו"ע מהני, שחוב כרת ומיתה שייך רק בגלל שעשה את המעשה האסור, ואם לא היה מועיל לא היה אפשר להענישו במיתה וכרת (זכר יצחק ח"א מו ד"ה ועל).

בעובר על מצוות עשה, כגון השוחט קרבן שלא לשמו, שהמצווה לשוחטו לשמו היא מצוות עשה - דן האפריון שלמה, וכתב שלא אומרים בזה אי עבד לא מהני (אפריון שלמה השני על שער המלך קרבן פסח א-ה, ומובא בקובץ מפרשים שבהוצאה החדשה בתחית העמוד אות צב, אך משמע ממנו שאינו ברור לו כל כך).

בגירושין, קידושין ושחיטה גזירת הכתוב דמהני לכו"ע (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אותיות ו, ח, ט). ולכן גט שכתבו על איסורי הנאה כשר אע"פ שעבר על איסור (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות ו).

בקודשים לא אומרים שלא מהני, אלא אפילו לרבא מועיל, שהרי בקודשים צריך שישנה עליו הכתוב כדי לעכב, ואם לא שנה עליו - אינו מעכב. כגון האופה מנחה מחמץ, שעובר על "לא תאפה חמץ" (שער המלך קרבן פסח א-ה ד"ה וראיתי).

גוי, גם בו אומרים אי עבד לא מהני (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות כז ונתיה"מ רצב).

ערכים קרובים ערכים קרובים: דאורייתא, דיעבד.

כל מצוות עשה שמתן שכרה בצידה

עיי' ערך מצוות עשה שמתן שכרה בצידה.

כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין

עיי' ערך מראית העין בחדרי חדרים.

כל קבוע כמחצה על מחצה דמי

עיי' ערך קבוע.

כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו

שני דינים שאם היו נעשים בזה אחר זה השני לא היה חל, אם יעשו שניהם בבת אחת – שניהם לא יחולו (הסוגיות בקידושין נ: ועירובין נ, האריך בסוגיא זו קובץ הערות כה).

בדיני קידושין, קרבנות, מעשרות, עירובי תחומין (עירובין נ), קנייני עבדים (תוס' גיטין מב. ד"ה הא).

לדוגמא, המקדש אשה ובתה בבת אחת - שתיהן אינן מקודשות, משום שאם היה מקדש אותן בזו אחר זו - הראשונה היתה מקודשת והקידושין לא היו תופסים בשניה (קידושין נ:).

הסובר את כלל זה הוא רבה (קידושין נ: עירובין נ), והרשב"א הסתפק האם אביי חולק עליו (מחלוקת בין שני תירוצי הרשב"א קידושין נא. ד"ה ואביי).

ודנו המפרשים האם להלכה פוסקים כרבה (חידושי הרי"מ כתובות ב: ד"ה ולפי"ז מיושב מאי: לא פוסקים כמותו, אך תוס' כן פסקו כמותו. ספר המקנה: לא פוסקים כמותו. שו"ת נחלת יהושע א: כן פוסקים כמותו. שדי חמד ח"ג כ-קלח עמוד 233 הביא את המקנה ואת נחלת יהושע).

מקורו מסברא (רש"י קידושין נ: ד"ה ומתניתין). מקור וטעם

טעמו הוא הי מינייהו עיילת והי מינייהו אפקת, דמאי אולמיה האי מהאי (קובץ הערות כה-ד בלשון "ואפשר").

הגדרת "כל שאינו בזה אחר זה" אינה סיבה לכך שאינם חלים בבת אחת, אלא סימן לכך שיש סתירה בין שני הדינים, וממילא לא יועיל שיהיו בבת אחת בשביל לבטל את הסתירה הזו (המידות לחקר ההלכה כב-כו).

וכתבו התוס' ש"כל שאינו בזה אחר זה" נאמר רק כאשר הדין הראשון מונע את הדין השני מלחול, אך אם יש סיבה אחרת שאינם חלים בזה אחר זה - יוכלו לחול בבת אחת (תוס' גיטין מב. ד"ה והא. ואפשר שרבינו שמואל בתוס' שם חולק על כלל זה, שהרי תוס' שם הקשו עליו).

דבר הבא מאלו, שלא אדם מחיל אותו, כגון קדושת בכור (שאינו כשאר קרבנות שהאדם מחיל את קדושתם), נחלקו בו הראשונים: לתוס' לא אומרים בזה "כל שאינו" (תוס' בכורות ט. ד"ה אמר), ולתוס' ר"ד גם בזה אומרים "כל שאינו" (תוס' ר"ד קידושין נ: האריך בזה קובץ הערות כה). בדינים שונים

הקמה והפרה בבת אחת - מפורש בגמרא (נדרים ט: שבעל שהפר וקיים לאשתו בבת אחת - אומרים בזה כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו. הר"ן (שם סוף ד"ה בעי (הראשון)) ביאר שלא חלה לא הקמה ולא הפרה, אך הרמב"ם (נדרים יג-כב) פסק שקיים.

וביאר הגר"ח (נדרים יג-כב ד"ה ונראה, וכן הביא בשמו דבר אברהם ח"ג י בהערה ד"ה ובחוגי) שהפרה לא חלה אחר הקמה מסיבה דינית, כשאר דיני כל שאינו בזה אחר זה, אך מה שהקמה לא חלה אחר הפרה הוא רק מסיבה מציאותית, שלאחר ההפרה הנדר כבר אינו ואין את מה לקיים, ובזה לא אומרים שאפילו בבת אחת אינו.

וע"פ זה ביאר (הגר"ח שם ד"ה אלא) שנחלקו הר"ן והרמב"ם באופן שרק אחד מהדינים מונע את חבירו, אך חבירו לא מונע אותו - לר"ן גם בזה שניהם לא חלים, ולרמב"ם במקרה זה רק ההפרה לא חלה, כי ההקמה מונעת אותה, אך ההקמה חלה, כי ההפרה לא מונעת אותה (מסיבה דינית).

ערכים קרובים: חלויות (ושם בסעיף "רגע החלות" דנו האם כל תוצאה חלה ברגע הפעולה או רגע לאחריה). ערכים קרובים

כל שאסרו חכמים מפני מראית העין

עין ערך מראית העין בחדרי חדרים.

כלאי בגדים

עין ערך שעטנז.

כלאי הכרם

הגדרה איסור לזרוע מיני תבואה בכרם.

בפירוש "כלאיים" מצאנו שלושה ביאורים:

- (א) עירובין (אונקלוס ויקרא יט-ט).
- (ב) עירובין (תרגום יונתן שם).
- (ג) שניים יחדיו (הערך ערך כלאים כתב שזהו פירושו בלעז).

מקור וטעם מקורו מפורש בפסוק "לא תזרע כרמך כלאיים" (דברים כב-ט).

טעמו כדי שלא נעשה דבר חדש שמחליף את מעשי ה' (חינוך תקמח ד"ה משרשי, ע"פ דבריו במצווה רמד ד"ה ובהיות).

במניין המצוות, הזרוע כלאי הכרם עובר גם משום כלאי זרעים (ספרי דברים כב-ט, חינוך תקמח בתחילתו), ולשיטת התוס' (שבת פה. ד"ה לא) עובר גם ב"לא תסיג גבול רעך", כדין הזרוע כלאי זרעים (מנחת חינוך תקמח-א [ב], ע"פ דבריו קמה-א [א]).¹

פרטי הדין המינים האסורים מדאורייתא - נחלקו בזה הראשונים לשלוש שיטות (מנחת חינוך תקמח-א [ד]):

- (א) תוס' (מנחות ט: ד"ה והתירו): קנבוס, לוף, וחמשת מיני דגן.
- (ב) רמב"ם (כלאיים ה-ג): קנבוס, לוף, ושאר זרעים שנגמרים עם גמר תבואת הכרם.
- (ג) ר"ן (חולין מז. בדפי הר"ף): קנבוס, לוף, חמשת מיני דגן, ירקות, וזרעונים הנאכלים.

איסור ההנאה - חקרו בו שלוש חקירות:

- (א) האם האיסור חל ע"י התערובת או ע"י הגידול בתערובת (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד ס).
- (ב) האם הגפנים אוסרים את התבואה והתבואה אוסרת את הגפנים, או שהאיסור נעשה ע"י התערובת של שניהם ביחד (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד מח).
- (ג) מחיצת הכרם שנפרצה, האיסור חל רק אם יש לו ניהותא (בבא בתרא ב: ותוס' שם ד"ה נתיאש) - צריך ניהותא בכלאיים, או שמספיק ניהותא בכך שאינו גודר (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד נח).

אחד ממאתיים - חקר ר' שמואל האם פחות מאחד ממאתיים אינו איסור כלל, או שהוא איסור אך מתבטל ברוב (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד יז).

שריפת כלאי הכרם - ע"ע הנשרפים (איסורים).

¹ הבאנו את התוס' ואת החולקים עליהם בערך כלאי זרעים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במניין המצוות.

ערכים קרובים הנשרפים (איסורים), כלאי זרעים, שעטנז.

כלאי זרעים

הגדרה איסור לזרוע שני מיני זרעים יחד.

בפירוש "כלאיים" מצאנו שלושה ביאורים:

- (א) עירובין (אונקלוס ויקרא יט-ט).
- (ב) עירובין (תרגום יונתן שם).
- (ג) שניים יחדיו (הערוך ערך כלאים כתב שזהו פירושו בלעז).

לדוגמא, אסור לזרוע חיטה ושעורה יחד.

מקור וטעם מקורו מפורש בפסוק "שדך לא תזרע כלאיים" (ויקרא יט-ט).

במקור הדין נחלקו המפרשים, ויש בזה שלושה צדדים:

- (א) בפשטות הוא דאורייתא (תוס' שבת פד: ד"ה ארבע, רמב"ם כלאיים א-א).
- (ב) רש"י בכמה מקומות כתב שהוא דרבנן (רש"י שבת פד: ד"ה ואחת, משנה למלך כלאיים א-א, מנחת חינוך רמה-ב [ג]. אמנם רש"י קידושין לט. (ד"ה והא) כתב שהוא דאורייתא).
- (ג) ויש מי שביאר בדעת רש"י שבחמשת מיני דגן הוא דאורייתא אך בזרעוני ירק הוא דרבנן (ישועות מלכו כלאיים בתחילתו).

טעמו כדי שלא נעשה דבר חדש שמחליף את מעשי ה' (חינוך סב ד"ה וענין, בלשון "ואפשר", ומעין זה במצווה רמה ד"ה מרשי ע"פ דבריו במצווה רמד ד"ה ובהיות).

במהותו חקר הגרמ"א עמיאל האם האיסור בכך שהוא זורע (הפועל), או בזריעה (הפעולה) (המידות לחקר ההלכה טו-ד).
האיסור אינו בכך ששני המינים יונקים זה מזה, אלא בכך שהם מעורבבים למראית העין (משנת יעבץ י"ד כג-ד ד"ה אכן נראה).

בגדר האיסור חקר הרוגאצ'ובר האם אחד מהם אוסר את השני או שניהם ביחד אסורים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כלאי זרעים לד).

בזמן האיסור כתב המנחת חינוך (רמה-ז [כ]) שהוא מתחיל בזריעה ונגמר בהשרשה, שהרי לא שייך השרשה לולי זריעה, ולכן איסור התורה על השרשה הוא על מעשה הזריעה. וכמו הדביק פת בתנור בשבת עד שנאפתה, שהאיסור מתחיל בהדבקה ונגמר באפייה, משום שלא שייך אפייה לולי הדבקה.
והרוגאצ'ובר חקר האם האיסור ביניקה או בזריעה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כלאי זרעים לד).

במניין המצוות חידשו התוס' (שבת פה. ד"ה לא) שעובר גם בלאו של "לא תסיג גבול רעך" (דברים יט-ד). אך מהרמב"ם והחינוך שלא הזכירו את לאו זה מוכח שסוברים שלא עובר בזה (מנחת חינוך קמה-א [א]).

חלוקת מניין המצוות - כלאי אילנות (דהיינו איסור הרכבת אילן) נכללים בכלאי זרעים (חינוך רמה בשם המצווה ובר"ה וכלאי האילנות), וכלאי הכרם נמנים כמצווה נפרדת (חינוך תקמח).

בשיעור ההרחקה בין שני זרעים של מיני ירק נחלקו הראשונים: רש"י (שבת פד: ד"ה תוציא) ותוס' (שבת פה. ד"ה וקים) כתבו שהוא שלושה טפחים, אך הרמב"ם (כלאים ד-ט) סובר שהוא טפח ומחצה.

ערכים קרובים ערכים קרובים: כלאי הכרם, שעטנז.

כלים (קניין)

אדם קונה חפץ שנמצא בתוך כליו (הוזכר בקידושין כה: גיטין עח. ועוד).

הגדרה

במקורו נחלקו האחרונים לארבע דעות (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד קכט)¹:

מקור וטעם

- (א) **מדין חצר** (שיטה מקובצת וריטב"א בבא מצינא ט, נתיח"מ ר).
 (ב) **מדין הגבהה** (אור שמח מכירה א-ד ד"ה אולם: גם חצר (ולכן מועיל גם בלי כוונת קניין) וגם הגבהה (ולכן מועיל גם בגוי). תורת הקניינים ח"ב עמוד קמא: חצר או הגבהה).
 (ג) **מדין יד** (מנחת אשר בבא בתרא מב-ה: תולדת יד. ריטב"א עבודה זרה עא: יד או חצר, דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-לא).
 (ד) **מדין משיכה** (רא"ש בבא בתרא פרק ה).

סוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות)² הוא הכנסה לרשותו (מנחת אשר בבא בתרא מב).

הנכסים הנקנים הם מטלטלין.

הנכס

מקום הקניין - על מקומות שונים נחלקו האם כליו קונים:

פרטי הדין

- (א) **כליו של לוקח ברשות מוכר** - נחלקו אמוראים האם קונה בהם (בבא בתרא פה:).
 (ב) **כליו של לוקח בסימטא** - הבית שמואל (ח"מ ר-יג) כתב שאינם קונים, והקצוה"ח (ח"מ ר-ו ד"ה והנה, והביא גם את הבית שמואל) כתב שכן.

ערכים קרובים ערכים קרובים: חצר.

כלל ופרט

כאשר התורה נקטה כלל ולאחריו דין פרטי – הדין חל רק על הפרט.

הגדרה

לדוגמא, נאמר "אך את זה תאכלו וגו' אשר לו כרעיים ממעל לרגליו וגו'". את הארבה למינו ואת הסלעם למינהו ואת החרגול למינהו ואת החגב למינהו" (ויקרא יא-כא), ודורשים: אשר לו כרעיים - כלל, ארבה סלעם חרגול חגב - פרט, אין בכלל אלא מה שבפרט (חולין סו.).

במניין המידות, מידה זו נכללת בשבע מידות של הלל, י"ג מידות של רבי ישמעאל, ול"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי (אלא שר"א בריה"ג קורא למידה זו "מלמד על חביר" (בירורי המידות ז-ד)³).

בסדר המידות, רש"י כתב שמידת כלל ופרט היא המידה הראשונה (רש"י בכורות יט. ד"ה כל), ואפשר שהיתה לו גירסא עם סדר אחר (בירורי המידות יא-ב), אמנם אפשר שכוונתו שהיא המידה הראשונה מהחלק השני של הברייתא דרבי ישמעאל (בירורי המידות זא-א).

¹ לגבי קנייני מטלטלין רבים חקרו האם טעמם מדין אחד או יותר מהקניינים האחרים, דנו בזה בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה הכנסה לרשות.

² את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

³ לפירושן של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

דינים דימים: כלל הצריך לפרט - החילוק ביניהם הוא שבכלל ופרט אנו מבינים את הכלל גם לולי הפרט, אלא שהפרט בא למעטו. אך בכלל הצריך לפרט איננו מבינים את הכלל בפני עצמו עד שהפרט בא לפרשו (רש"י בכורות יט. תחילת ד"ה ת"ל).
פרט וכלל¹ - נחלקו המפרשים האם מידת כלל ופרט ומידת פרט וכלל היא מידה אחת או שתי מידות נפרדות (בירורי המידות ו-א-ד: רס"ג - מידה אחת, ספר כריתות - שתי מידות).
ריבוי ומיעוט - בפשטות כלל ופרט וריבוי ומיעוט הן מידה אחת, שיש שני אופנים לדון אותה: בכלל ופרט או בריבוי ומיעוט. אך מרש"י נראה שריבוי ומיעוט בשני כללי דסמיכי אהדי הוא מידה מיוחדת (בירורי המידות ט-ג-ב).

במקורו יש מי שחידש שכל כלל ופרט הוא אסמכתא (הובא במאירי קידושין כד: תחילת ד"ה ולענין).

טעמו של כלל ופרט הוא שהפרט ממעט את הכלל (רש"י בכורות יט. תחילת ד"ה ת"ל), ולא שהפרט סותר את הכלל, אלא שהוא מפרשו (בירורי המידות ז-ב-א, יא-ד-ב).

הטעם שצריך את הכלל ולא די בפרט, הוא כדי שלא נלמד מהפרט דינים נוספים (תוס' מנחות עח. ד"ה אין, נזיר לה: ד"ה איכא (לפני אמצעו)).

אופן הדרשא - כלל ופרט הוא כמפורש בתורה (בירורי המידות ז-ג-ב)².

מופנה - כלל ופרט לא צריך להיות מופנה (בירורי המידות ז-א-ג).

כלל ופרט המרוחקים זה מזה - נחלקו רש"י ותוס' אם סוף פסוק עושה את הכלל למרוחקים זה מזה (בירורי המידות ז-ה-א), שתוס' במועד קטן (ג. ד"ה אין) סובר שהם מרוחקים, אך רש"י וכן תוס' מנחות (נה: ד"ה כלל) סוברים שאינם מרוחקים אלא רק אם יש ביניהם מצווה אחרת (בירורי המידות ז-ה-ו).

ריבוי ומיעוטי - במחלוקת אם דורשים כללי ופרטי או ריבוי ומיעוטי (בבא קמא קיז: קי"ל כללי ופרטי (תוס' נידה ל. סוף ד"ה ושמע, יד מלאכי שכ).

בסעיף זה נדון בחוזקה של המידה במקרה שמידה אחרת סותרת אותה.

בניין אב לא יועיל להוסיף יותר מהפרט (תוס' נזיר לה: ד"ה איכא (לפני אמצעו), ראב"ד שהובא בעיטור סופרים על ספר כריתות א-ה-ג).

גזירה שווה - נחלקו הראשונים אם תועיל לרבות יותר מהפרט: לתוס' לא (נזיר לה: ד"ה איכא (לפני אמצעו)), ומהראב"ד משמע שכן (הובא בעיטור סופרים על ספר כריתות א-ה-ג).

ק"ו יועיל לרבות יותר מהפרט (בירורי המידות יא-י-ח).

ערכים קרובים: כלל ופרט וכלל, מידות שהתורה נדרשת בהן, פרט וכלל, פרט וכלל פרט. ערכים קרובים

¹ ע"ע פרט וכלל.

² באופן הדרשא של מידות שונות - האם נחשבות כמפורשות בתורה, ובנפ"מ מכך - דנו בערך מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.

כלל ופרט וכלל

כאשר התורה נקטה כלל, לאחריו דין פרטי, ולאחריו שוב כלל – הדין הוא כעין הפרט. הגדרה

לדוגמא, נאמר "וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו ושיחתה, לחופשי ישלחנו תחת עינו" (שמות כא-כו). ודורשים: כי יכה – כלל, שן ועין – פרט, לחופשי ישלחנו – חזר וכלל. מה הפרט מפורש מומים שבגלוי ואינם חוזרים, אף כל מומים שבגלוי ואינם חוזרים (קידושין כד:).

במניין המידות, מידה זו נכללת ב"ג מידות של רבי ישמעאל, אך לא נזכרה בשבע מידות של הלל ובל"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי¹.

בחלוקת המידות נחלקו האם כלל ופרט וכלל היא מידה בפני עצמה (רס"ג, הובא בבירורי המידות ו-א-ד), או שהיא מורכבת מהמידה כלל ופרט ומהמידה פרט וכלל (דעת בבירורי המידות ג-א-ז).

אופן הדרשא – כלל ופרט וכלל נחשב כמפורש בתורה (בירורי המידות ט-א-ז)².

כמה פרטים – כלל ופרט וכלל, שיש בו כמה פרטים, דורשים כל אחד מהם. ונחלקו בזה הראשונים: לרש"י הוא מכללי המידה, ולתוס' הוא מטעם ייתור (בירורי המידות ט-ד-ב).

כשאין מה לרבות כעין הפרט, מרבים כעין הכלל (בירורי המידות ט-ד-ג).

פרט וכלל ופרט – יש אומרים שמאן דאמר שדורשים כלל ופרט וכלל לא יכול לדרוש פרט וכלל ופרט (בירורי המידות ט-ה-א).

ערכים קרובים: כלל ופרט, מידות שהתורה נדרשת בהן, פרט וכלל, פרט וכלל ופרט. ערכים קרובים

כלתה קניינו

כאשר בזמן ההקנאה מעשה הקניין כבר הסתיים – הקניין לא חל (בסוגיא זו האריך הגר"ש שקאפ נדרים כב).

לדוגמא, האומר לחבירו "משוך פרה זו ותיקנה לך לאחר שלושים יום" (וכן בקניין חזקה) – הקניין לא מועיל, כיוון שלאחר שלושים יום (זמן ההקנאה) מעשה הקניין כבר הסתיים, שהרי המשיכה היא רק ברגע זה ואינה מתמשכת לעוד שלושים יום (ר"ן נדרים כח: ד"ה וכתב).

נקרא גם פסקה קניינו.

מעשה קניין שלא בלה כן מועיל, והוא יכול להיות בשני אופנים (ר"ן נדרים כח: ד"ה וכתב): א) כאשר מעשה הקניין נשאר קיים עד שעת ההקנאה. לדוגמא: המקנה לחבירו בקניין כסף לאחר שלושים יום – הקניין כן מועיל, כיוון ששעבוד המעות קיים גם לאחר שלושים

¹ לפירוט של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

² באופן הדרשא של מידות שונות – האם נחשבות כמפורשות בתורה, ובנפק"מ מכך – דנו בערך מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.

יום (וביאר הגר"ש שקאפ (נדרים כב ד"ה ונראה) שכיוון שמעשה הקניין קיים לאחר שלושים יום, לא אכפת לנו שהדעת לקניין אינה קיימת ברגע זה, והדעת שהיתה קודם שלושים יום מועילה לעכשיו)¹.
(ב) כאשר ההקנאה היא מעכשיו, דהיינו בזמן מעשה הקניין. לדוגמא: גם אם הקנה במשיכה, אם הוסיף "מעכשיו" דהיינו שאמר "משוך פרה זו ותיקנה לך מעכשיו ולאחר שלושים יום" - הקניין מועיל, כיוון שבמקרה זה זמן ההקנאה הוא מעכשיו, והרי עכשיו המשיכה כן קיימת.

מקורו - מושג זה לא הוזכר בגמרא, אלא בראשונים (ר"ן נדרים כח: ד"ה וכתב, תוס' כתובות פב. ד"ה הא).

הטעם שקניין שכלה אינו מועיל הוא שמעשה קניין צריך להיות ברגע ההקנאה, ומעשה קניין שאינו ברגע ההקנאה לא נחשב למעשה כלל (הגר"ש שקאפ נדרים כב ד"ה והא דלא).

בהקדש ובהפקר אין דין כלתה קניינו, כגון האומר "הרי זה הקדש לאחר שלושים יום" - ההקדש כן חל. ובטעם לזה נחלקו הראשונים:
(א) דעת הרשב"א שמועילים משום שקנינים אלו חלים בדיבור ולא במעשה (רשב"א נדרים כט: והובא בר"ן נדרים כח: ד"ה וכתב). וביאר הגר"ש שקאפ (נדרים כב ד"ה ומהאי) שבקנינים אלו לא שהדיבור הוא מעשה הקניין, אלא שאין צריך מעשה קניין, ולכן לא שייך בהם דין כלתה קניינו, שהרי אין בהם מעשה קניין כלל.
(ב) דעת התוס' שלא אכפת לנו שהדיבור כלה מפני שלא הדיבור מקנה את ההקדש ואת ההפקר: בהקדש לא הדיבור מקנה את הנכס להקדש, אלא הדיבור מוסר את הנכס לרשות גבוה, וזה שהנכס ברשות גבוה הוא הקניין. וא"כ הקניין לא כלה לאחר שלושים יום, שהרי הנכס עדיין ברשות גבוה, וזהו הקניין (הגר"ש שקאפ נדרים כב ד"ה והנה). ובהפקר לא הדיבור מקנה את ההפקר, משום שבהפקר לא האדם עצמו מפקיע את הבעלות (כח האדם), אלא האדם רק אומר שאינו רוצה את החפץ וממילא הבעלות פוקעת ממנו (כח המעשה) (הגר"ש שקאפ נדרים כב בסופו)².

בקניין אנב חידש הגר"ש שקאפ (נדרים כב ד"ה וכן וד"ה וקצת) שיכול לקנות את הקרקע בחזקה מעכשיו, ואת המטלטלין עוד שלושים יום, ולא נחשב כלתה קניינו.

כאשר החפץ ברשות הקונה - כגון האומר לחבירו "משוך פרה זו ותיקנה לך לאחר שלושים יום" וביום השלושים ואחד הפרה עמדה ברשות הקונה - לרמב"ם גם בזה לא קנה, ולראב"ד קנה (מכירה ב-ט).

ערכים קרובים: קניין לאחר זמן (כאשר הקניין כן מועיל לאחר זמן), קניינים.

כנגדו חשוד על השבועה

עיי' ערך שכנגדו חשוד על השבועה.

כסף (מטבע)

עיי' ערך מטבע.

¹ הארכנו בזה בערך קניין לאחר זמן.

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

כספ (קניין)

הגדרה **הקונה נותן כספ למוכר** (הסוגיא בקידושין כו.).

דינים דומים: קידושי כסף¹ - הרמב"ם מחלק בין קניין כסף לקידושי כסף, שקניין חל ע"י הכסף עצמו, אבל קידושין חלים ע"י ההנאה מהכסף. ולכן מתנה על מנת להחזיר (אישות ה-כד) או מלווה (מכירה יא-י) - שנתן את הכסף עצמו אך אין הנאה ממנו - בקניין מועיל, אך בקידושין לא מקודשת (דרכי משה דרכי הקניינים ד-טו ד"ה וממילא).

מקור וטעם **מקורו מהפסוק** (ירמיה לב-מד) "שדות בכסף יקנו" (קידושין כו.). והוסיף הפני יהושע (שם ד"ה גמרא), שאפילו לרבי יוחנן שמעות קונות מטלטלין מדאורייתא, לקרקעות כן צריך פסוק. החינוך (שלו ד"ה ואין ספק) כתב שהוא מדרבנן והפסוק הוא רק אסמכתא, אך המנחת חינוך (שם [יב]) כתב שהוא מדאורייתא².

בטעמו נחלקו הרבה פוסקים ואחרונים לשתי דעות:
(א) מדין פירעון שווי החפץ, וצריך לתת את כל ערך החפץ הנקנה (או לזקפו עליו במלווה) (סמ"ע ח"מ קצ-א, אבני מילואים כט-ב, אור שמח קידושין כז).
(ב) מדין מעשה קניין, ומספיקה פרוטה (ט"ז וב"ח שם, נתיב"מ שם ב. דנו במחלוקתם אבן האזל מכירה א-ד, קובץ שיעורים קידושין יב, כג, דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב. והדרכי משה שם תלה זאת במחלוקת ראשונים).

סוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות³) הוא תמורה (מנחת אשר בבא בתרא מב).

מתנה, נחלקו הראשונים האם נקנית בכסף: תוס' כתבו שלא (עבודה זרה עא. ד"ה פרדשני), ותוס' ר"ד כתב שכן (קידושין יג. דנו במחלוקתם אמרי בינה קונטרס הקניינים א, ופרי משה קניינים כד-ו). ובדברי יחזקאל (לט-ד) תלה זאת במחלוקת הסמ"ע והט"ז⁴, שלשיטת הסמ"ע שסובר שכסף הוא פירעון, א"כ לא יועיל במתנה, שהרי במתנה הקונה לא משלם את שווי הנכס, אך לשיטת הט"ז שסובר שכסף אינו פירעון אלא קניין, יועיל גם בזה. והגרמ"א עמילאל (דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב ד"ה ויש) חלק עליו וכתב שגם לט"ז לא יועיל, שכל מה שנקרא קניין כסף הוא רק במכר, אך במתנה אינו נחשב כלל קניין.

שכירות קרקע נקנית גם היא בכסף (בבא קמא עט.).

הנכסים הנקנים הם: הנכס

קרקע (קידושין כו.).

עבד כנעני (קידושין כב:)⁵.

עבד עברי (קידושין יד:)⁶.

¹ ע"ע קידושי כסף.

² וכן נחלקו שם בעוד הרבה קניינים שלדעת החינוך הם מדרבנן והפוסקים הם רק אסמכתא, ולמנחת חינוך הם מדאורייתא, הובאו בערך קניינים דרבנן בסעיף "קניינים שונים" ד"ה מחלוקת יסודית.

³ את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

⁴ הבאנו את מחלוקתם לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁵ הארכנו בו בערך קנייני עבד כנעני בסעיף "כסף".

⁶ הארכנו בו בערך נפרד - כסף קניין עבד עברי.

האשה המתקדשת, דהיינו שהאיש מקדש את האשה בכסף (קידושין ב.)¹. אמנם הרמב"ם מחלק בין קניין כסף לקידושי כסף, שקניין חל ע"י הכסף עצמו, אבל קידושין חלים ע"י ההנאה מהכסף. ולכן מתנה על מנת להחזיר (אישות ה-כד) או מלווה (מכירה יא-י) - שנתן את הכסף עצמו אך אין הנאה ממנו - בקניין מועיל, אך בקידושין לא מקודשת (דרכי משה דרכי הקניינים ד-טו ד"ה וממילא).

במטלטלין מועיל רק מדאורייתא אך לא מדרבנן, לרבי יוחנן שהלכה כמותו (בבא מציעא מז:)².

בית - דינו כקרקע ונקנה בכסף (וכן בשטר ובחזקה), ובטעם לזה יש שלוש דעות (קצוה"ח מה-ג): מדין אגב (מגן אברהם א"ח תרלז-ז), מדין חצר (קצוה"ח שם), או שהבית עצמו נחשב קרקע (ש"ך צה-ח).

באופן הקניין יש שלוש שיטות:

פרטי הדין

(א) המקנה יקבל כסף (אבן האזל מכירה ב-ח. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חליפין, ובלשוננו: "מקח חל ע"י מה שנתווסף ללוקח דבר, נעשה זה למוכר". והוסיף שבחליפין הוא להיפך, שחל ע"י שהקונה מפסיד את הסודר שלו, ולא ע"י שהמוכר מרוויח).

(ב) גם שהמקנה יקבל וגם שהקונה יתן (הגר"ש שקאפ קידושין ט ד"ה והי', וכן חקר בין שתי האפשרויות הנ"ל בתורת הקניינים ח"א עמוד צט).

(ג) נתינת הכסף יוצרת חוב ממוני (שעבוד) להשיבו וקונה את החפץ בתורת פירעון החוב ("כסף החוזר") (הגר"ש שקאפ קידושין ב סובר כך בין בקניינים ובין בקידושין, אך האפיקי ים ח"א טז סובר זאת רק בקניינים, אך בקידושין סובר שנתנת הכסף עצמה מחילה את הקניין, ולא החוב שנוצר מהנתינה. במחלוקתם דן שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד ח)³.

והגרמ"א עמילאל (דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב) תלה זאת בטעמו: אם הוא מעשה קניין - הנתינה היא העיקר, ואם פירעון - הקבלה היא העיקר.

האדם המחיל את הקניין (המקנה או הקונה) - שיעורי ר' שמואל (בבא מציעא ח"א עמוד קפג) חוקר לגבי קניין כסף - האם רק המקנה מחיל את הקניין, או גם הקונה. והגרמ"א עמילאל (דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב) תלה זאת בטעמו⁴: אם הוא מעשה קניין - הקונה הוא המחיל (וכן שיטתו בכל הקניינים שהקונה הוא המחיל), ואם פירעון - המקנה הוא המחיל⁵.

זמן הקניין - הקונה קונה את החפץ באותו הרגע שהמקנה קונה את הכסף, ולא רגע לאחר מכן (תורת הקניינים ח"א עמוד תקב).

שיעור הכסף לקניין הוא פרוטה. ויש לכך שני טעמים (קהילות יעקב קידושין ב ד"ה ומתבאר (לגבי קניית קרקע)):

(א) פחות מפרוטה אינו נחשב ממון כלל,

(ב) השיעור הוא פרוטה, כשאר שיעורים (הלכה למשה מסיני).

¹ הארכנו בו בערך נפרד - קידושי כסף.

² הארכנו בזה בערך כסף במטלטלין.

³ מחלוקת דומה (בין שלוש דעות) ישנה גם בקידושי כסף, הובאה בערך קידושי כסף בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הקניין.

⁴ את המחלוקת בטעמו הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁵ ע"ע קניינים בסעיף "המחיל" (ד"ה האדם המחיל את הקניין) שחקרו בכל הקניינים האם הקונה מחיל אותם או המקנה.

כסף החוזר - כתבו האחרונים שבמקרה שאם לא יחול הקניין הקונה לא יוכל לתבוע את כספו בחזרה (כגון שהכסף הוא איסורי הנאה, או שחל עליו דין קים ליה בדרכה מיניה, שתלש פירות בשבת בתורת דמים) - הקניין לא חל (אפיקי ים ח"א טז-ב, שערי יושר א-י וחזון איש בבא קמא טז-ב).

אמנם נחלקו האחרונים בקשר שבין דין כסף החוזר למחלוקת האם קניין כסף הוא פירעון או מעשה קניין, ויש בזה שלוש דעות: (א) בין לדעה שהוא פירעון ובין לדעה שהוא נתינה צריך כסף החוזר (כך הבין הפרי משה קניינים (כד-ב ד"ה וכתב) בדעת החזון איש שם).

(ב) רק לדעה שהוא פירעון צריך כסף החוזר (אפיקי ים ח"א טז-א בשם האחיזה).

(ג) רק לדעה שהוא נתינה צריך כסף החוזר (ר' שמואל רוזובסקי בספר זכרון שמואל מט-ב).

מלווה - כתב הרמב"ם שאפשר לקנות תמורתו (אע"פ שלקדש בו אי אפשר (קידושין ו:)), והראב"ד חולק עליו (מכירה ז-ד, האריך בזה פרי משה קניינים כד-ג).

התחייבות - קנה בהקפה וכתב לו שטר חוב, או שקנה מידו שמתחייב לשלם, למחנה אפרים (קניין מעות ה) מועיל, ולמהרנא"ח לא מועיל (שדי חמד ח"ג עמוד 231 ד"ה כסף).

שווה כסף נחלקו האחרונים האם מועיל מדין קניין כסף (הגר"ח מעשר שני ח, פני יהושע בבא מציעא מז. על תד"ה גאולה) או מדין חליפין (אבי עזרי אישות ג-א. דן בזה תורת הקניינים ח"א עמוד נח).

ממרני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו), בנתינתו בתור קניין כסף יש ארבע דעות (פתחי תשובה ח"מ קצ-ב): (א) אינו קונה כי אין גופו ממון (ש"ך ח"מ קצ-א בשם יש אומרים).

(ב) מועיל לקניין ואפילו לקידושין, כי א"א למחול עליו ולכן סמכא דעתיה (דעת הש"ך עצמו שם).

(ג) מועיל לקניין ולקידושין דווקא כשאינו ממרני של עצמו, אך בשל עצמו לא יועיל לא לקניין ולא לקידושין (פתחי תשובה ח"מ קצ-ב בדעת הש"ך).

(ד) קונה אפילו מטלטלין, משום שלא שייך בזה חשש נשרפו חיטיך בעלייה (מחנה אפרים קניין מעות ה בדעת רש"י ריטב"א ור"ן).

גוי מקנה בכסף (בבא בתרא נד:).

גוי קונה בכסף (ע"פ בבא בתרא נד:). וחידוש הרוגאצ'ובר שהוא קונה רק את השווי אך לא את העצם (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קניין כסף).

ערכים קרובים: גרעון כסף, חליפין, חליפין שווה בשווה, כסף במטלטלין, כסף קניין עבד עברי, קידושי כסף (ולגבי קניית עבד כנעני ע"ע קנייני עבד כנעני).

כסף במטלטלין

הקונה נותן כסף למוכר, וקניין זה לא מועיל (הסוגיא בבבא מציעא מז:).

במקורו נחלקו אמוראים - לריש לקיש לא מועיל אפילו מדאורייתא, ולרבי יוחנן מדאורייתא מועיל ורק חכמים גזרו שלא יועיל (בבא מציעא מז:). והלכה כרבי יוחנן. וחידוש התורת משה (לבעל החתם סופר, חוקת ד"ה אם) שאת תקנה זו תיקן משה רבינו.

¹ הבאנו את מחלוקת זו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

ובביאור מחלוקתם מצאנו שלוש דעות באחרונים:

- (א) ספר המקנה (קידושין כג.) ביאר בפשטות שנחלקו האם הקונה והמקנה גומרים את דעתם לקניין בכך שהמוכר מושך את המעות או בכך שהקונה מושך את החפץ.
 (ב) חידושי הר"מ (ח"מ קצח-ב ד"ה ולענ"ד) וחלקת השדה (כח) ביארו שלרבי יוחנן המקנה הוא המחיל את הקניין, ולכן הוא צריך לקבל את המעות, ולריש לקיש הקונה הוא המחיל, ולכן הוא צריך למשוך.
 (ג) הצפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קניין) ביאר שלר' יוחנן שסובר שדבר תורה מעות קונות - עיקר הקניין על השווי, ולכן מדאורייתא נותן את שוויו (מעות). אך לריש לקיש שסובר שמשיכה מועילה מן התורה - עיקר הקניין על החומר, ולכן מושך אותו.

במקור לרבי יוחנן שמועיל מדאורייתא הביאו הראשונים כמה וכמה אפשרויות:

- (א) רש"י (בכורות יג: ד"ה הניחא, ובבא מציעא מו:) כתב שנלמד מהפסוק "ונתן הכסף וקם לו" - לומדים הדיט מהקדש (דן בזה קובץ שיעורים ח"ב כ-ג).
 (ב) תוס' (שם) כתבו שנלמד מהפסוק "או קנה מיד עמיתך" - שסתם קניין של התורה הוא כסף.
 (ג) שיטה מקובצת (בבא מציעא מז:) כתב שנלמד מ"אוכל בכסף תשבירני" - שרוב הקניינים בכסף.
 (ד) הר"ף כתב שנלמד בק"ו מקניית עבד - אם גופו קונה (שהרי עבד עברי נקנה בכסף), ממונו לא כ"ש.
 (ה) הנימוק"י כתב שרוב הקניינים נעשים בכסף.

- (ו) רבינו גרשום (חולין פג) חידש שמקורו מהפסוק "או קנה מיד עמיתך" - דבר הנקנה מיד ליד, דהיינו מעות. ותמחה עליו שלא משמע כן מהגמרא (תורת הקניינים ח"א עמוד ריד).
 (ז) קניין זה הוזכר (אמנם לא בתור מקור) גם בפסוק "על הגאולה" ("וזאת לפנינו בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו" (רות ד-ז): "על הגאולה" - זו מכירה ונחלקו בה האם היא כסף או משיכה, "על התמורה" - אלו חליפין שווה בשווה, "לקיים כל דבר שלף איש נעלו" - זהו סודר) (תוס' בבא מציעא מז. ד"ה גאולה, רשב"א קידושין כח בשם ר"ת).

הטעם (לרבי יוחנן) שחכמים ביטלו את קניין זה, הוא מחשש שמא יקנה בקניין כסף והחפץ הנקנה (כגון חטים) ישאר בינתיים ברשות המוכר, ותיפול אצלו דליקה, ולא יטרח ויציל את החפץ כיוון שהוא כבר שייך לקונה. ולכן תקנו שקניין כסף לא יועיל אלא קניין משיכה, שבקניין זה הקונה מכניס את החפץ לרשותו, ואין חשש שישאר ברשות המוכר (בבא מציעא מז:).

במהותו (לרבי יוחנן) חקרו האחרונים האם הקניין לא חל כלל (שחכמים עקרוהו), או שחל, אך המוכר יכול לחזור בו עד המשיכה (ברכת אברהם בבא מציעא דף רלד בדפיו אות א, פרי משה קניינים כה-ב, עיון בלומדות טז).

בשכירות מטלטלין בכסף נחלקו הפוסקים האם תועיל כדבר תורה שמעות קונות מטלטלין, שהרי בשכירות לא שייך הטעם לתקנת חכמים שמטלטלין לא נקנים בכסף שמא יאמר לו נשרפו חטיף בעלייה (אור שמח מכירה ג-ג ד"ה והנה הפוסקים).

בדינים שונים

טובת הנאה (זכותו של הבעלים לתת מתנות כהונה עניים ומעשרות לכל מי שירצה) לדעה שהיא ממון, חידש השיטה מקובצת שיכול להקנותה רק בכסף אך לא באגב ובחליפין. וביאר ר' שמואל שהטובת הנאה אינה בעין, ואגב וחליפין מועילים רק בדבר שהוא בעין (כמו שמצינו שחליפין לא מועילים במטבע כי אין בו ממש, ושאלה ושכירות לתוס' לא נקנים בחליפין, וכן דנים האם אותיות נקנות באגב), אך קניין כסף מועיל גם על מה שאינו בעין (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קעט (אות קפ)).

הנכס

המוכר יכול להשתמש במעות. ובטעם לזה דנו האם הוא משום שלעניין המעות הקניין פרטי הדין כסף כן מועיל (ולא הפקיעוהו), או שהוא היתר מיוחד (תורת הקנינים ח"א עמוד רלה).

ממרני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו), נחלקו הפוסקים האם נתינתו מועילה בתור קניין כסף (פתחי תשובה חו"מ קצ"ב), ויש מי שכתב שקונה אפילו מטלטלין, משום שלא שייך בזה חשש נשרפו חטיף בעליה (מחנה אפרים קניין מעות ה בדעת רש"י ריטב"א ור"ן)¹.

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** כסף (קניין), מי שפרע.

כסף קידושין

ענין ערך קידושי כסף.

כסף קניין עבד עברי

האדון מקבל כסף תמורת עבד עברי (הסוגיא בקידושין יד:).

במקורו הביאה הגמרא (קידושין יד:) **ארבעה מקורות - אחד לכל סוג עבד:**
 (א) נמכר לעכו"ם - "ישיב גאולתו מכסף מקנתו" מלמד שנקנה בכסף (ויקרא כה-נא).
 (ב) אמה עבריה - "והפדה" (שמות כא-ח), שממנו נלמד דין גרעון כסף, ומוכח שנקנה בכסף, שאם לא כן ממה מגרע (רש"י שם ד"ה שמגרעת פדיונה).
 (ג) מכרוהו בית דין - "כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה" (דברים טו-יב) - מקיש עברי לעבריה (שנלמד מאמה עבריה בהיקש).
 (ד) מוכר עצמו - גזירה שווה "שכיר" (דברים טו-יח) "שכיר" (ויקרא כה-מ).
 והקשה הפני יהושע (קידושין יד:) מדוע צריך פסוקים לכך, וכן מדוע הגמרא מחלקת בין כל סוגי העבדים, והרי נאמר "כי תקנה" "וכי ימכור", וכל מקח וממכר הוא ע"י כסף. והקונטרס שיעורים (קידושין טו-א ד"ה וראיתי) תירץ ע"פ יסודו² שכל קניין עבד עברי הוא חידוש, שהרי קודם ההקנאה לא היה כלל עבד אלא בן חורין, ורק ע"י הקניין נעשה עבד (שלא כשאר הקניינים שהחפץ קיים גם קודם ההקנאה), ועוד, שגופו של העבד לא היה שייך לעבד עצמו קודם ההקנאה, שהרי האדם אינו בעלים על גופו (שלא כשאר קניינים שהחפץ שייך למוכר קודם ההקנאה). ולכן צריך פסוקים לחדש שכן נקנה בכסף, וכן צריך פסוק מיוחד לכל סוג עבד, שאל"כ לא היינו לומדים מסברא לשאר סוגי העבדים, שהרי חידוש הוא ואין לך בו אלא חידושו.

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** כסף (קניין), עבד עברי.

¹ פירטנו את הדעות השונות בזה בערך ממרני בסעיף "פרטי הדין" ד"ה נתינתו בתור קניין כסף.

² בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

כפייה על המצוות

הגדרה **כופים אדם לקיים מצוות עשה, ומכים אותו עד שתצא נפשו כדי שיקיימה** (הסוגיא בכתובות פו.).

לדוגמא, מי שאומרים לו "עשה סוכה" ואינו עושה, מכים אותו עד שתצא נפשו (כתובות פו.). קודם שעבר עליה, כדי שיקיימה (רש"י כתובות פו: ד"ה מכין).

מקור וטעם **בטעמה** חקרו האחרונים בין שלושה צדדים: (א) היא מדין עונש, כמכת מרדות (שיטה מקובצת כתובות סוף פו. בשם ר"ח, שו"ת שבט הלוי ח"ד קכז ד"ה ובעניין) בדעת ראשונים.

(ב) מדין תוכחה (מנחת אשר ויקרא ב-א בדעת רש"י ערכין טז.; שו"ת שבט הלוי ח"ד קכז ד"ה ובעניין) בדעת הפרי מגדים - אינו עונש, דעת עצמו - שני הדינים).

(ג) מדין ערבות, שכל ישראל ערבים זה בזה (חקרי לב א"ח ח"א מח בסופו, הובא במנחת אשר ויקרא ב-א).

מהותה של הכפייה - לא נחשב שהאדם שכפוהו עושה את הדבר, אלא שאינו מתנגד לו, ומסתמא מסכים למעשה בית דין (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כופין).

במצוות לא תעשה משמע מהגמרא (כתובות פו.) ורש"י (שם ע"ב ד"ה מכין) שלא נאמר דין כפייה. והרעק"א (שם ע"ב ד"ה מכין) נשאר על זה בקושיא, שהרי גם אם בא לעבור על לא תעשה לכאורה כופים ומכים אותו עד שתצא נפשו שלא יעבור (דן בזה שו"ת שבט הלוי ח"ד קכז ד"ה ואומר).

תלמוד תורה - בית דין יורדים לנכסי האב כדי לשכור מלמד לבנו. ובטעם לזה חקר ר' שמואל (בחיידושים בבא בתרא עמוד סז) בין שלושה צדדים:

(א) מצוות תלמוד תורה גורמת לדין ממוני.

(ב) מדין כופין על המצוות.

(ג) מדין נכסי דבר אינש אינון ערבין ליה.

יורשים שהניח להם אביהם מטלטלין - מצווה עליהם לפרוע את חובו אך אין כופין אותם (שו"ע חו"מ קז-א). ואם בית דין רוצים לכפותם - נחלקו בזה הפוסקים האם יוכלו לכפותם, כדין צדקה שאע"פ שאין בית דין מחוייבים לכפות, הרשות בידם אם ירצו (שו"ת חו"מ קז-א). או שבזה אינם יכולים, ואינו כצדקה משום שכאן הוא להוציא ממון (סמ"ע חו"מ קז-ב. דן במחלוקתם בקצוה"ח קז-א).

בניית בית כנסת - כופים לבנות בית כנסת, ונחלקו הפוסקים האם הוא מדין כפייה על המצוות (כמו שכופין אותו ליטול לולב) או מדין צורכי העיר (כמו שכופין אותו לבנות בית שער לחצר) (שדי חמד ח"א ב-מד ד"ה בית (עמוד 333) מביא מחלוקת הפוסקים בזה. יד ימין א"ח ג ד"ה ברם, טז: בדפיו: צורכי העיר).

העניקה - נחלקו בה המפרשים: למשנה למלך כופין את האדון, מדין כפייה על המצוות (משנה למלך עבדים ג-יד), ולספר המקנה אין כופין (המקנה קידושין טו. ד"ה אלא).

כופין על מידת סדום. וחקר הברכת אברהם (בבא בתרא יב:) האם הוא מדין כפייה על המצוות (וכמו שכופים אדם ליטול לולב), או מדיני ממונות, שזכותו של אדם לתבוע רווח ממון כאשר חבירו אינו מפסיד מכך.

חוב - אפילו למ"ד שעבודא לאו דאורייתא, יורדים לנכסיו מדין כפייה על מצוות עשה, שפריעת בעל חוב מצווה (רשב"ם בבא בתרא קעה:). ובזה נחלקו המפרשים האם כיוון שהוא

רק מדין כפייה על המצוות יורדים לנכסיו רק בפניו (רמב"ן שם) או גם שלא בפניו (הגהות מיימוניות תלמוד תורה א-א, דן במחלוקתם קצוה"ח רצ-ג).

מצווה שאינה חוב ממוין בעצמה, אלא שצריך להוציא ממון בשביל לקיימה, כגון לשכור מלמד לבנו - לקצוה"ח גם בזה כופין על המצוות (רצ-ג), ולר' שמואל לא (חידושי ר' שמואל בבא בתרא יא).

בספק מצוות עשה, שמחוייב לקיימה מדין ספיקא דאורייתא לחומרא, הסתפק המנחת חינוך (כג-ב [ו] ד"ה ואני) האם מספק כופין אותו לקיימה.

משלוח מנות - הסתפקו האחרונים האם כופים עליו כשם שכופים על הצדקה. והשרידי אש כתב שאין כופים על זה, שמשלוח ע"י כפייה אינו כלום, שהרי טעם המצווה להרבות שלום ורעות¹ (מגילה ט, והביא גם את ספיקם של האחרונים בזה).

צדקה - הגר"א וסרמן דן כיצד שני גבאים כופים וממשכנים על הצדקה, והרי כפייה צריכה בית דין, ואין בית דין פחות משלושה. וביאר שהגבאים הם שלוחי בית דין² (קובץ שיעורים בבא בתרא מו, בלשון "ושמא יש לומר").

מצוות עשה שמתן שכרה בצידה - אין בית דין מוזהרים עליה, ואינם כופים עליה. ולכן אין כופין על כיבוד אב ואם (חולין קי:). ונחלקו המפרשים לגבי צדקה, השבת עבוט, שילוח הקן ומזוזה - האם כופין עליהן או שאין כופין משום שמתן שכרן בצידן. ע"ע מצוות עשה שמתן שכרה בצידה.

ערכים קרובים: מכת מרדות, מלקות (מכים אדם שעבר על מצוות לא תעשה), מצוות, מצוות עשה, מצוות עשה שמתן שכרה בצידה (שאינן כופין עליה).

ערכים קרובים

כפל

עיי' ערך השבת גניבה וגזילה בסעיף "כפל".

כפרן

עיי' ערך הוחזק כפרן.

כרמלית

רשות שאינה לא רשות הרבים ולא רשות היחיד (הסוגיא בשבת ו).

הגדרה

בפירוש "כרמלית" נחלקו הראשונים: תוס' כתבו שהוא מלשון כרמל, שאינו לא לח ולא יבש אלא בינוני, וכך היא אינה לא רשות היחיד ולא רשות הרבים (תוס' שבת ו. ד"ה כרמלית, בשם הירושלמי). והרמב"ם כתב שהוא מלשון כארמלית, דהיינו כאלמנה, שאינה לא בתולה ולא נשואה, וכך היא אינה לא רשות היחיד ולא רשות הרבים (פירוש המשניות לרמב"ם שבת א-א, מגיד משנה שבת יד-ה, ערוך השולחן א"ח שמה-לז).

¹ אמנם יש גם טעם נוסף, כמו שהבאנו בערך משלוח מנות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² אמנם דנו הראשונים האם בכלל יש כפייה על צדקה, שהרי לכאורה מתן שכרה בצידה. הארכנו בזה בערך מצוות עשה שמתן שכרה בצידה בסעיף "במצוות שונות" ד"ה צדקה.

בריני שבת.

לדוגמא, ים ובקעה (שבת ו.)

המקור והטעם שאין מטלטלין בה אלא בארבע אמות הוא שדומה לרשות הרבים ולכן מקור וטעם גזרו בה רבנן (רש"י שבת ו. ד"ה אין).

בגדר התקנה חקרו האם חכמים תיקנו שהיא תהיה רשות בפני עצמה, או שהיא עדיין מקום פטור, וחכמים רק גזרו עליה חומרות של רשות היחיד ושל רשות הרבים (פרי משה שבת לו-א).

מהותה - יש לה חשיבות מקום גם מדאורייתא, שאם לא כן חכמים לא היו אוסרים אותה (קובץ שיעורים בבא בתרא רמז).

גדרה של כרמלית - הירושלמי (שבת יא-ב [סו.]) כתב שכל המעכב דריסה ברשות הרבים נקרא כרמלית, והערך (סוף ערך כרמל) כתב שזהו ביאור המושג כרמלית.

מקום פטור שבתוך כרמלית - נחלקו הראשונים האם דינו כרמלית משום שמצא מין את מינו וניעור, או שדינו מקום פטור משום שאי אפשר שכרמלית תהיה חמורה יותר מרשות הרבים, והרי מקום פטור שבתוך רשות הרבים דינו מקום פטור (ערוך השולחן או"ח שמה-מה).

טלטול מכרמלית לכרמלית - תוס' (עירובין סז: ד"ה ומאי) התירו לטלטל מכרמלית לקרפף יותר מבית סאתיים (שמדאורייתא הוא רשות היחיד ורק מדרבנן החמירו בו ככרמלית), וא"כ כל שכן שיותר מכרמלית לכרמלית. אך בירושלמי (שבת יא-ה [סז:]) מפורש שאסור מכרמלית לכרמלית.

ערכים קרובים: הוצאה מרשות לרשות, מלאכות שבת (לגבי איסור עשיית מלאכה בכלל), מקום פטור, רשות היחיד, רשות הרבים (בשבת).

כרם רבעי

עיין ערך נטע רבעי.

כרת

על עבירות מסוימות כמזיד נענש בידי שמיים בכך שימיו מתקצרים. הגדרה

דוגמא לעבירות שחייבים עליהן כרת: שבת, עבודה זרה, קרבן פסח ומילה (משנה ריש כריתות).

בחילוק בין כרת לשאר מיתה בידי שמיים יש כמה שיטות בראשונים ובאחרונים:

- בכרת בנוי נכרתים ובמיתה בידי שמיים רק ימיו מתקצרים (רש"י שבת כה. ד"ה וכת).
- בכרת מת בן חמישים ובמיתה בידי שמיים מת בן שישים (ירושלמי ביכורים פרק ב, הובא בתוס' שבת כה. ד"ה כרת ובתוס' יבמות ב. ד"ה אשת).
- בכרת מת בן שישים ובמיתה בידי שמיים אין קצבה מתי ימות (תוס' שבת כה. ד"ה כרת).
- בכרת נענש גם לאחר מיתה (אם לא עשה תשובה) ובמיתה בידי שמיים אינו נענש לאחר מיתה (רמב"ם בפירוש המשנה וברטנורא סוף פרק הנשרפין).

ה) השדי חמד (ח"ג כ-צו עמוד 189 ד"ה ומזה) הביא דעה מחודשת שאין שום חילוק בין כרת למיתה בידי שמיים, והביא דעה נוספת שמיתה בידי שמיים אפילו חמורה יותר מכרת. אך נשאר עליהם בצ"ע שמהגמרא (שבת כה.) מוכח שכרת חמור יותר. (והרמב"ן (סוף פרשת אחרי מות) כתב שיש שלושה סוגי כרת: מת בן שישים, נכרת מהעולם הבא, מת בנערותו ואין לו לא עולם הבא ולא תחיית המתים).

אשה במצוות - מצוות עשה שהזמן גרמא ויש בה כרת, לתוס' (מגילה כ. ד"ה דכתיב) אשה כן חייבת לקיים את המצווה אע"פ שהזמן גרמא, כגון מילה, לולא גזיה"כ שפטורה (לדעות שהזמן גרמא¹), אך ספר גופי הלכות (ש"ד, הובא בשער המלך עבודה זרה יב-ג בתחילתו) כתב שפטורה. והמנחת חינוך (ב-ג [ט]) הסתפק בזה.

בדינים שונים

קים ליה בדרכה מיניה - הסתפק הקובץ שיעורים (כתובות פד) בספק חיוב כרת, שאפילו לדעות שספק חיוב מיתה לא פטור מתשלומין², אולי הוא דווקא משום שמספק פטור ממיתה, אך ספק כרת, שקמי שמיא גליא וחייב - אולי כן יפטור מתשלומין, או שלא יפטור משום שכל דין חייבי כרת נלמד מחייבי מיתה, ודיו לבא מן הדין להיות כנידון.

חצי שיעור - איסור שאין בו כרת יש אומרים שחצי שיעור בו מותר מן התורה, שאינו דומה לחלב (הביאם הרש"ש קידושין נ. על רש"י ד"ה שליח).

אין עונשין מן הדין (מכות ה:) - ובכרת ומיתה בידי שמיים נחלקו הראשונים האם עונשים בהם מן הדין:

א) תוס' הרא"ש כתב שכן עונשים עונשי שמיים מן הדין (קידושין נז: ד"ה אי, וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ג. וכן כתב שער המלך שחיטה פרק ב לגבי כרת).
ב) הרשב"ם (בבא בתרא פח: ד"ה למעוטי) ותוס' (חולין קטו: ד"ה מה) כתבו שאין עונשים כרת מן הדין, והוסיף האתון דאורייתא (כה בתחילתו ד"ה הן אמת) שדין מיתה בידי שמיים כדין כרת (וכן כתב כללי התלמוד כללי הקל וחומר ג (מודפסים בסוף מסכת ברכות עמוד 98) שאין עונשים בכרת ומיתה בידי שמיים).

וביאר האתון דאורייתא (שם) ששורש מחלוקתם בטעם שאין עונשים מן הדין: אם הטעם הוא שחוששים לפירכא על הק"ו - בידי שמיים אין חשש פירכא, שהקב"ה יודע אם יש פירכא או לא, ואם הטעם שהעונש לא מספיק לעבירה זו - גם בידי שמיים לא יענש (במחלוקתם דן גם בבית האוצר ח"א כלל נט)³.

קרבת חטאת חייבים רק על עבירה שעונשה כרת במזיד. וחקרו האם הוא סיבה, דהיינו שחיוב הכרת במזיד מחייב קרבן בשוגג, או שהוא סימן, שעבירה שיש בה כרת במזיד, יש בה קרבן בשוגג (קונטרסי שיעורים בבא קמא ב-י).

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני (תמורה ד:). אך בחיוב מיתה וכרת לכר"ע מהני, שחיוב כרת ומיתה שייך רק בגלל שעשה את המעשה האסור, ואם לא היה מועיל לא היה אפשר להענישו במיתה וכרת (זכר יצחק ח"א מו ד"ה ועל).

בזבזו ממונו - על עשה צריך לבזבז רק חומש (כתובות נ.), אך על לא תעשה צריך לבזבז את כל ממונו. והסתפק המגן אברהם (א"ח תרנו-ו) בעשה שיש בו כרת, דהיינו פסח ומילה, האם חייב לבזבז בשבילו את כל ממונו.

¹ בערך אשה במצוות בסעיף "מצוות שונות" (ד"ה מילת בנה) הבאנו שיש שביארו באופנים אחרים.

² הובא בערך קים ליה בדרכה מיניה בסעיף "בעבירות שונות" ד"ה ספק חיוב מיתה.

³ ביארנו את טעמים אלו, עוד טעם שלישי ונפק"מ נוספות ביניהם, בערך אין עונשין ומזהירין מן הדין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

יהרג ואל יעבור - באיסורים משלוש העבירות החמורות (עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים) שאין בהם שום מציאות של מיתה או כרת, כגון אלמנה לכהן גדול, שהיא עריות אך אין בה מיתה, נחלקו הפוסקים האם יהרג או יעבור (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות י).

התראה - בפשטות כרת אין צריך התראה, שכלפי שמיא גליא אם הוא שוגג או מזיד (רש"י סנהדרין מ: ד"ה אלא), והרמב"ם חידש שגם כרת צריך עדים והתראה (ספר המצוות לא תעשה סא ד"ה ואולם. וכן משמע מספר המצוות לא תעשה שנב בסופו, שחייבי מיתות בית דין חייבים כרת כשבית דין לא המיתוהו או לא נודע לבית דין. ולא כתב בפשטות כשאין התראה).

עשה שיש בו כרת כגון קרבן פסח, דוחה עשה שאין בו כרת (פסחים נט.). ר"י סובר שהוא דוחה אפילו אם אינו בעידנא, דהיינו שהעשה שיש בו כרת לא חל באותו הרגע של העשה הנדחה, וטעמו שכיוון שהעשה שיש בו כרת חמור יותר - לא צריך את דין בעידנא (שלא כדין עשה דוחה לא תעשה שצריך להיות בעידנא. והמנחת חינוך (תקלח-א [ב] ד"ה ועיין) למד מכך שגם בדין עשה דוחה לא תעשה, אם העשה חמור והלא תעשה קל, כגון שישנו בשאלה - אין צריך בעידנא). אך מריב"א משמע שחולק וסובר שכן צריך להיות בעידנא (תוס' פסחים נט. ד"ה דאתי).

עשה שיש בו כרת דוחה לא תעשה ועשה (תוס' זבחים לג: ד"ה לעניין, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות ה).

ערכים קרובים: לצאת ידי שמיים, מיתה בידי שמיים.

כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבעל

עיין ערך אשת איש שזינתה.

כתב ידו

התובע את הכירו ממון, ויש בידו את כתב ידו של הנתבע שכתב שהוא חייב לו - גובה מנכסים בני חורין (בבא בתרא קעה: במשנה).

לדוגמא, כתב: אני פלוני הבא על החתום מודה שאני חייב לפלוני מנה (ש"ע ח"מ סט-א). שדי קנויה לך (קצוה"ח מה-א).

בטעמו נחלקו האם הוא שטר ויש לו דיני שטר גמור לכל הדברים (מוה"רם לובלין לה, הובא בקצוה"ח סט-א בתחילתו), או שהוא מדין הודאת בעל דין (אמרי בינה הלוואה כו). ונפק"מ לחתם ואח"כ כתב את נוסח השטר - שהרי שטר גמור (עם חתימות עדים) בוודאי לא מועיל בזה. אך בכתב ידו נחלקו האחרונים האם מועיל משום שהוא מדין הודאת בעל דין, ויש כאן הודאה, ואין צריך לזה דיני שטר (אמרי בינה הלוואה כו), או שגם בזה לא מועיל, כשאר שטרות (קצוה"ח מה-א).

כתב או חתם - צריך שיהיה כתב ידו, או כתב יד של אחר וחתומת עצמו תחתיו (ש"ע ח"מ סט-א).

קיום שטרות - בשטר עם חתימות ידי עדים פשוט שקיום שטרות רק מדרבנן, שמדאורייתא נעשה כמי שנחקרה עדותו בבית דין (גיטין ג.). ובכתב ידו נחלקו המפרשים: רב שרירא גאון הב"ח והש"ך (ח"מ מו-) סוברים שבזה צריך קיום דאורייתא (ולכן אין

מקיימים אלא בפניו), והקצוה"ח (מו-ה, והביא גם את דבריהם) והמחנה אפרים (עדות יז) סוברים שגם בזה הוא דרבנן (ולכן מקיימים אף שלא בפניו).

טען פרעתי, נחלקו הראשונים האם נאמן, ואין בזה טענת שטרך בידי מאי בעי כיוון שאינו שטר גמור (שו"ע ח"מ סט-ב) והוא כמלווה על פה (רמב"ם וגאונים שהובאו בריטב"א בבא בתרא קעה: ד"ה הוציא), או שאינו נאמן (רמ"ה שהובא בטור ח"מ סט, רמ"א ח"מ סט-ב בשם יש אומרים. דן בזה גם הקצוה"ח סט-ג).

זמנו - נחלקו המפרשים האם גובה ע"פ הזמן שכתוב בו, ויש לו דיני קדימה, שחזקה שנמסר בזמנו (מוהר"ם לובלין לה), או שלא שייך בו קדימה כי חיישינן לקנוניא (שו"ת הרשב"א ומוהר"ם אלשיך סב. דן במחלוקתם בקצוה"ח סט-א).

שטר שלווה בו ופרעו אינו חוזר ולווה בו שכבר נמחל שעבודו (בבא מציעא יז). ובכתב ידו נחלקו הפוסקים האם חוזר ולווה, שכיוון שהחתום עצמו חוזר ולווה בו הוא כאילו חתם עצמו מחדש (עיר שושן, סמ"ע ח"מ מח-א, ש"ך ח"מ מח-ב), או שגם בזה לא מועיל (ב"ח. דן בזה קצוה"ח מח-ג).

עד מפי עד - ציווה לאחר לחתום על כתב ידו במקומו - מועיל, ולא שייך בזה פסול עד מפי עד (קצוה"ח מה-ב).

שטר מוקדם (שהזמן שכתוב בשטר קודם לזמן כתיבתו) פסול גם בכתב ידו (סמ"ע ח"מ מח-א, קצוה"ח מח-ד).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: הודאת בעל דין, חוב, שטר חוב, שטר ראייה.

כתובה

חיוב הבעל לשלם לאשתו אם ימות או יגרשנה (הסוגיות בכתובות פרק ראשון י: והלאה). הגדרה

בערך זה נדון בחיוב התשלום בלבד, ולא בשאר חיובי הכתובה כגון מזונותיה.

לדוגמא, בעל שגירש את אשתו שלא באשמתה משלם לה מאתיים זוז (הסוגיות בכתובות פרק שביעי).

במקורה נחלקו התנאים: לחכמים היא מדרבנן ולרשב"ג היא מדאורייתא שנאמר בפרשת מפתה (שמות כב-טז) "כסף ישקול כמוהר הבתולות" (כתובות י). מקור וטעם

להלכה יש ארבע דעות במפרשים:

(א) רוב הראשונים פסקו שדרבנן (שיטה מקובצת כתובות י. (ד"ה וז"ל שיטה ישנה וד"ה וז"ל תלמידי ה"ר יונה) הביא רמב"ן, ריטב"א, רבינו יונה, רמב"ם וגאונים).

(ב) דאורייתא (ר"ת ור"י בתוס' כתובות י. ד"ה אמר).

(ג) חיוב הכתובה דאורייתא, אך שיעורה מדרבנן והוא אסמכתא (מרדכי סוף כתובות ש"ב (לפני סוף דף יא ע"א בדפיו)).

(ד) מדאורייתא לא היה חיוב אלא מסרן הכתוב לחכמים, ולאחר שתקנו חכמים נעשה מהתורה (כדין מלאכה בחול המועד) (חתם סופר משנת תקס"ב כתובות י. ד"ה חכמים).

הטעם שתקנו חכמים כתובה הוא שלא תהיה קלה בעינינו להוציאה (יבמות פט., ולדעות שכתובה דאורייתא¹, טעם זה נאמר על כתובת אלמנה, שהיא לכו"ע דרבנן (תוס' שם ד"ה מא)).

¹ כדלעיל ד"ה במקורה.

פרטי הדין

בזמן החיוב חקרו ראשי הישיבות האם כבר בשעת הנישואין יש חוב גמור, ורק הגבייה (זמן הפירעון) היא לאחר מיתת הבעל או הגירושין, או שבזמן הנישואין אין שום חוב ורק לאחר מיתת הבעל או הגירושין חייב לתת לה את הכתובה (הגר"ח סטנסיל קכו, הגר"ט כתובות מד ד"ה אך, המידות לחקר ההלכה יד-ב).

אריסה - נחלקו ראשונים רבים האם יש לה כתובה (כשלא כתב לה כתובה, אך אם כתב לה - לכו"ע יש לה): תוס' ר"ד (כתובות נד. על הדף ד"ה בעי), הפירוש השני ברש"י (שם ד"ה כיוון דאית, תוס' (הובאו בהגהות מיימוניות אישות י-יא) ורשב"א (הובא במגיד משנה שם) סוברים שיש לה כתובה, אך הפירוש הראשון ברש"י (שם), הרמב"ם (אישות י-יא), בה"ג (הובא בהגהות מיימוניות שם), הרמב"ן והגאונים (הובאו במגיד משנה שם) סוברים שאין לה.

בתשלומי הכתובה חקר ר' שמואל האם הם תלויים בהיתר נישואין בפועל, או בבירור שהבעל מת (ומותרת להינשא באמת) (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד ח, חידושי ר' שמואל כתובות עמוד צה). ונפק"מ לאשה שאמרה מת בעלי, שהיא נאמנת לגבי היתרה להינשא: אם התשלומים תלויים בהיתר הנישואין בפועל - הרי מותרת להינשא ותיטול את כתובתה, אך אם הם תלויים בבירור שהבעל מת - הרי איננו יודעים שבאמת הוא מת (שאינו לנו ראייה לזה) ולא תיטול את כתובתה (חידושי ר' שמואל כתובות שם, והביא שהטור כתב שלא תיטול את כתובתה עד שתישבע שמת).

שומא הדר - גבתה קרקע בכתובה וחזר הבעל והביא מעות, נחלקו האחרונים האם חוזרת כבשאר חובות (ש"ת הרמ"א ח: חוזרת, מהרש"ל נ: לא חוזרת. דן בזה כבוד יום טוב על הרמב"ן מלווה ולווה כב-טז).

העוברת על דת משה ויהודית מפסידה כתובתה (כתובות עב. במשנה). ויש לחקור האם הוא קנס ועונש, או שעל דעת כך לא נתחייב הבעל. ובזה תלוי ספק הגמרא (סוטה כה). האם צריך להתרות בה לפני שמפסידים את כתובתה - אם הוא עונש צריכה התראה כשאר עונשים, אך אם על דעת זה לא נתחייב לה אינה צריכה התראה (רוח אליהו לד-א).

אשה שזינתה מפסידה את כתובתה (כתובות ט:). וחקרו ראשי הישיבות האם הוא משום שהיא גרמה לעצמה להאסר על בעלה, או משום מעשה הזנות עצמו, שעל דעת כך לא התחייב הבעל (שכל חיוב הכתובה הוא רק אם האשה מקיימת את תנאה להעמיד את עצמה לאישות) (שערי יושר א-כ. חידושי ר' שמואל כתובות יג ד"ה והנראה לומר: רמב"ם - היא אסרה את עצמה, רעק"א - על דעת כך לא התחייב כלל. והקובץ שיעורים בבא בתרא תקה חקר בין שלושה צדדים: משום קנס, או משום שהגירושין בגרמתה (שאינו יכול לקיימה), או משום פריצותה (כמו יוצאת וראשה פרוע).

ונפק"מ לבעל שטוען שמא זינתה, האם נחשב כספק פירעון או כספק התחייבות: אם מה שמפסידה את כתובתה הוא משום שהיא גרמה לעצמה להאסר, א"כ ודאי שהיה חיוב מתחילה, והספק רק האם נפטר מחיובו, והוא כספק פירעון (כאיני יודע אם פרעתיק). ואם מה שמפסידה הוא משום שעל דעת כך לא התחייב הבעל מלכתחילה, א"כ הוא ספק התחייבות (כאיני יודע אם לוויית) (תוס' כתובות ט: (ד"ה אי) כתבו שפטור מלשלם לה את כתובתה. ודנו האחרונים בגדר דין זה: התומים עה-כב כתב שהוא כספק פירעון (ובכל זאת פטור משום שלא היה לו לדעת), ובחידושי ר' שמואל (כתובות יג ד"ה ומעתה נראה) כתב שהוא כספק התחייבות).

ערכים קרובים ערכים קרובים: חופה, נכסי מלוג.

כתובת קעקע

איסור לכתוב על הבשר כתב חקוק וקבוע שאינו נמחק לעולם (הסוגיא במכות כא.). הגדרה

פירוש "קעקע" הוא מחוק ותחוב (רש"י ויקרא יט-כח), חרות (תרגום אונקלוס שם) וחקוק (תרגום יונתן שם: חקוק וחרות).

מקורו מפורש בתורה: "וכתובת קעקע לא תתנו בכם" (ויקרא יט-כח). מקור וטעם

בטעמו כתב החינוך שהוא משום שכך היה מנהג הגויים לרשום עצמם לעבודה זרה שלהם, כלומר שהוא עבד לה (רנ"ג ד"ה משרשי. ויש להעיר שהרמב"ם הביא הלכות כתובת קעקע בהלכות עבודה זרה (יב-יא)). ורש"י כתב שהוא גזירת הכתוב (מכות כא. ד"ה כתובת).

הכתיבה והקעקע - מפורש במשנה (מכות כא.) שאינו חייב עד שיכתוב ויקעקע. לגבי סדר המעשים (שעליו חייב) נחלקו המפרשים לשלוש דעות (דנו בזה מנחת חינוך רנ"ג-א [א] והגר"פ פערלא על הרס"ג לא תעשה כט ד"ה ואמנם): פרסי הדין

(א) כותב ואח"כ מקעקע (רש"י מכות כא. ד"ה כתובת).

(ב) מקעקע ואח"כ כותב (רמב"ם עבודה זרה יב-יא, סמ"ג לא תעשה סא).

(ג) בין כותב ואח"כ מקעקע ובין מקעקע ואח"כ כותב (ב"ח יו"ד קפ-ב, ש"ך יו"ד קפ-א).

כתב ולא קיעקע או קיעקע ולא כתב - יש בזה שלוש דעות:

(א) מותר לכתחילה (משנת חכמים).

(ב) אסור מדרבנן (תוס' גיטין כ: ד"ה בכתובת, בית שמואל אה"ע קכד-טז בתחילתו).

(ג) והגר"פ פערלא חידש שהוא איסור דאורייתא מדין חצי שיעור (על הרס"ג לא תעשה כט ד"ה והנראה).

בשיעורו נחלקו לארבע דעות:

(א) חייב אפילו על שריטה בעלמא (מנחת חינוך רנ"ג-ב [ה] הסתפק בזה).

(א) חייב על אות שלמה או רושם שלם, אך על שריטה בעלמא פטור (יד קטנה ומשנת חכמים, הובאו במנחת חינוך שם).

(ג) חייב על אות אחת (חינוך רמ"ג ד"ה ונוהגת).

(ד) חייב על שתי אותיות, כדיני שבת (באוצרות ירושלים חלק לא תנא-ג הביא ספק בזה האם הוא שתי אותיות או בכלשהו).

ערכים קרובים: הקפת פאת הראש, השחתת הזקן, חוקות הגויים.

כתותי מכתת שיעוריה

דבר שמצווה לשורפו, נחשב כאילו אין לו שיעור (הוזכר בעירובין פ:). הגדרה

לדוגמא, לולב של אשרה פסול, כיוון שמצווה לשרוף אשרה, נחשב שאין לו שיעור, והרי לולב צריך שיעור שלושה טפחים (סוכה לא:).

מקורו מסברא. מקור וטעם

בטעמו חידש רש"י שכיוון שמצווה לשורפו אומרים כל העומד לשרוף כשרוף דמי (רש"י חולין פט: בתחילתו), אמנם נחלקו הראשונים האם סברא זו שייכת רק לדעת רבי שמעון

שסובר את דין כל העומד¹ (המידות לחקר ההלכה יט-כ), או שבזה גם חכמים מודים (ר"ן, דן בדבריו המידות לחקר ההלכה יט-יב).

במהותו נחלקו האחרונים לשלוש דעות (דנו בזה קהילות יעקב סוכה יט ומפענח צפונות א-יז):
(א) נחשב שהוא פחות מכשיעור, כאילו אורכו של הלולב פחות משלושה טפחים (קהילות יעקב שם ד"ה ומ"מ) בדעת הרעק"א).

(ב) נחשב שיש בו כשיעור אלא שהוא מפורר, כאילו הלולב מפורר לפירורים (קהילות יעקב שם ד"ה ועיקר) בדעת תפארת ירושלים, מאירי סוכה יט:).

(ג) כיוון שמצווה לשורפו אומרים כל העומד לשרוף כשרוף דמי, ולכן נחשב שהדבר אינו, כאילו הלולב אינו קיים כלל (המידות לחקר ההלכה יט-כ בביאור רש"י חולין פט: בתחילתו, והוסיף שדריי רש"י הם רק לרבי שמעון שסובר את דין כל העומד. ביאור הגר"א אה"ע קכד-ב בדעת רבי שמעון)².

ונפק"מ (בין שני הצדדים הראשונים) לשני מקרים:

(א) דבר שצריך שיעור אך לא צריך שיהיה שלם, דהיינו שהוא כשר גם אם הוא מפורר לפירורים - אם כתותי נחשב פחות מכשיעור א"כ הוא פסול, ואם נחשב מפורר הוא כשר (תפארת ירושלים (מודפס בסוף המשניות) תחילת פסחים: דבר שכשר כשהוא מפורר - לא שייך בו כתותי מכתת. והביאו קהילות יעקב שם ד"ה והנה בספר תפארת ירושלים).

(ב) דבר שצריך שיהיה שלם אך לא צריך שיעור, כגון לגבי טומאה שצריך שיגע בכל החפץ יחד ולא רק במקצתו - אם כתותי נחשב פחות מכשיעור א"כ הוא טמא, ואם נחשב מפורר הוא טהור (קהילות יעקב שם ד"ה ו"ל).

בתפילין, כגון תפילין של עיר הנידחת, הסתפק בהם המנחת חינוך (תכא-א [ג]) שאפשר שהם כשרים, שהרי לא מצינו לתפילין שיעור מן התורה.

דבר שאינו צריך שיעור, כגון לחי של מבוי - פשוט שלא שייך בו דין כתותי מכתת שיעוריה, ויוצא בו ידי חובה אע"פ שמצווה לשורפו (עירובין פ:; אמנם ביאור הגר"א אה"ע קכד-ב הוסיף שלדעת רבי שמעון שכל העומד לשרוף כשרוף דמי, נחשב כאילו הדבר לא קיים כלל, וזה שייך גם בדבר שאין צריך שיעור³).

דבר שאינו צריך שיעור הלכתי אלא מציאותי, כגון טומאת אוכלין ששיעורה בכביצה, ואינה כשאר שיעורין אלא שצריך שבמציאות יוכל להאכל בבית אחת (ולומדים זאת מהפסוק "מכל האוכל אשר יאכל" (ויקרא יא-לד)) - המנחת ברוך כתב שאין בו דין כתותי מכתת, שהרי במציאות הוא עדיין נאכל בבית אחת (מנחת ברוך צט, והובא בקהילות יעקב סוכה יט ד"ה ובספר. וכן כתבו המידות לחקר ההלכה יט-יט ויט-כ בסופו ומפענח צפונות א-יז שלגבי המציאות לא שייך כתותי מכתת), אך הקהילות יעקב הוכיח מתוס' שיש בזה מחלוקת (שם ד"ה והנה בעיקר סברא).

דבר שאפשר לבטל את איסורו לא אומרים עליו כתותי מכתת, כגון עבודה זרה של נכרי, שאע"פ שמצווה לשורפה, הנכרי יכול לבטלה (תוס' סוכה לא: ד"ה באשרה (בתחילתו)).

דבר שמצווה לשורפו מדרבנן, אין בו דין כתותי מכתת שיעוריה, אלא רק בדבר שמצווה לשורפו מדאורייתא (כך משמע מתוס' סוכה לה. ד"ה לפי, פני יהושע סוכה לא. ד"ה תנא, המידות לחקר ההלכה יט-יב).

¹ ע"ע כל העומד.

² עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה דבר שאינו צריך שיעור.

³ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהות) במחלוקת בגדרי כתותי מכתת.

לקולא לא נאמר כתותי מכתת, אלא רק לחומרא. ולכן לא נאמר כתותי להתיר את איסור בל יראה, אך נאמר כתותי לפסול את הלולב (שו"ת תורה לשמה תד ד"ה על. ומעין זה כתב המידות לחקר ההלכה יט-ה שאומרים כתותי רק במצוות אך לא בעבירות).

ערכים קרובים ערכים קרובים: חצי שיעור, שיעורין.

כתיבה דיבור ודעת

עייני ערך דיבור כתיבה ודעת.

כתיבה ומסירה

המזכר שטר לחבירו, מוסר את השטר לקונה, וכותב שטר אחר שמקנה לו את הראשון (הסוגיא בבבא בתרא עו.).

בערך זה נדון בקניין כתיבה ומסירה בלבד. לגבי כלל קנייני שטרות, המקור למכירת שטרות ופרטיהם - ע"ע מכירת שטרות.

החולק על דין זה הוא רבי שסובר שנקנים במסירה בלי כתיבה (שם). רשב"ם (שם עז.) גרס בגמרא שהלכה כרבי, ור"ת ור"י בתוס' (שם) גרסו שהלכה כרבנן. בביאור מחלוקתם פירשו הראשונים שרבי סובר כרבי אליעזר שעדי מסירה כרתי ולכן מספיקה מסירה, ורבנן סוברים כרבי מאיר שעדי חתימה כרתי ולכן צריך גם כתיבה (רב האי גאון ובה"ג, הביאם תוס' רי"ד שם).

בטעמו, הש"ך (ח"מ סו-יא) דימהו לקניין שטר בקרקע. אך הקצוה"ח (סו-ה) כתב שאינו דומה, שבמכירת קרקע הקניין חל במסירת השטר אך במכירת שטר הקניין חל במסירת השטר הנקנה, אך השטר שאותו כותב בשביל המכירה אינו שטר קניין (דן בדבריהם פרי משה קניינים לד-א).

הנכסים הנקנים הם:

שטרי הלוואה.

שטרי קניין, אע"פ שלא עליהם היתה עיקר התקנה, לא פלוג רבנן ותיקנו גם בהם את קניין כתיבה ומסירה (רא"ש בבא בתרא קסט:).

שטרי ראייה, כגון שקנה את הקרקע בכסף או בחזקה, וכתב עליה שטר רק לראיה, אינם נקנים בכתיבה ומסירה (רא"ש שם, שו"ע ח"מ סו-יד).

שטר על פיקדון, שו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן עו) והמהרי"ט (יר"ד כא) כתבו שנקנה בכתיבה ומסירה, והקצוה"ח (סו-לה, והביא את המהרי"ט) סובר שלא.

באופן הקניין חקרו בין שלושה צדדים (עיון בלומדות ו, פרי משה קניינים א-ג, לד-א):

(א) הקניין חל ע"י הכתיבה.

(ב) או ע"י המסירה.

(ג) או ע"י שתיהן יחד.

הפקר - הזוכה בשטר הפקר (שחבירו הפקירו) אינו קונה בכך את ההלוואה הכתובה בו, כיוון שאין בזה דעת אחרת מקנה (שו"ע ח"מ עח. דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר ו-ד).

קמץ לא יכול להקנות שטר לאחר. לקצוה"ח הוא בכל השטרות, אך לשו"ע ולנתיה"מ הוא דווקא בשטר ראייה, אך שטר חוב שירש מאביו יכול להקנותו לאחר (ח"מ רלה).

ערכים קרובים: מכירת שטרות (לגבי כלל קנייני שטרות), מסירה, מעמד שלושות, שעבודא דרבי נתן.

כתיבת ספר תורה

מצווה על כל אדם מישראל לכתוב לעצמו ספר תורה (הסוגיא בסנהדרין כא: ומנחות ל, האריך בסוגיא זו השאגת אריה לד, לה, לו).

מקורה מהפסוק "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפהם" (דברים לא-ט).

והסתפק השאגת אריה (לד"ה ויש) האם המצווה היא לכתוב את כל התורה, או שהמצווה היא לכתוב את השירה, אלא כיוון שאי אפשר לכתובה בפני עצמה, על כורחך חייב לכתוב את כל התורה. ונפק"מ אם כתב את כל התורה והספר בלה ונקרע ולא נשארה אלא השירה.

במהותה נחלקו הראשונים האם מצווה לכתובו (פעולה) (רמב"ם וחינוך), או שיהיה כתוב (תוצאה) (רש"י). ויש מכך שתי נפק"מ:

(א) קנה ספר תורה, שיש לו ספר כתוב אך לא כתבו.
(ב) זמן החיוב, שאם המצווה שיהיה כתוב אם כן בגיל מצוות חל עליו חיוב שיהיה לו ספר תורה, וכל רגע שאין לו ספר תורה מבטל מצוות עשה (דנו בכל זה מנחת חינוך תריג-א [א], המידות לחקר ההלכה טו-ג, מנחת אשר דברים נח-א).

מניין המצוות - הרמב"ם (בספר המצוות לרמב"ם עשה יח) והחינוך (תריג) מנו אותה. והבה"ג והרס"ג השמיטוה, שסוברים שאינה מצווה בפני עצמה אלא חלק ממצוות תלמוד תורה¹ (מנחת אשר דברים נח-ב בסופו).

חלק מספר התורה - הרמב"ם (ספר תורה ז-א) כתב שאפילו הגיה אות אחת בספר כאילו כתבו כולו ויצא ידי חובה. אמנם השאגת אריה (סוף לד) כתב שצריך לכתובו כולו, ואפילו הניחו לו אבותיו אות אחת והשלים את כולו - לא יצא.

בזמן הזה נחלקו הפוסקים האם מחוייבים בכתיבת ספר תורה, ויש בזה שלוש דעות:
(א) שאגת אריה: אין מצווה דאורייתא משום שאין אנו בקיאים בחסרות ויתרות (קידושין ל, והחתם סופר (בש"ת אר"ח נב ונד) כתב שזה הטעם שאין מברכים על כתיבת ספר תורה). אך מדרבנן חייבים שאם לא כן תשתכח תורה מישראל (שאגת אריה לו ד"ה מ"מ, והביא גם את שתי הדעות האחרות).

(ב) טור: אין מצווה משום שבדורות הללו לא לומדים מספר התורה אלא מניחים אותו בבית הכנסת, ולכן אין מצווה בכתיבתו אלא בכתיבת חומשים משנה וגמרא ופירושיהם, שלומדים בהם (טור י"ד ער).

(ג) ב"י בדעת הטור: גם בזמן הזה יש מצווה דאורייתא בכתיבת ספר תורה, וכוונת הטור שבזמן הזה נוספה מצווה גם בכתיבת שאר ספרים (ב"י י"ד ער ד"ה וכתב).

¹ עיין לקמן בסעיף "אנשים" ד"ה נשים, שגם שם דנו האם היא חלק ממצוות תלמוד תורה.

כתיבה בשותפות - יש מהאחרונים שכתבו שלא יוצאים בה ידי חובה שנאמר "כתבו לכם" (דברים לא-ט), ובשותפות אינו "לכם" כמו לגבי אתרוג. אך הקהילות יעקב (סנהדרין יד, והביא גם את החולקים) כתב שכיוון שאין בספר תורה כדי חלוקה, נחשב שכולו שייך לו, ויוצא ידי חובה (דנו בזה גם פתחי תשובה י"ד רע-א ומנחת חינוך תריג-א [ז]).

לשמה בכתיבת ספר תורה (וכן בתפילין ומזוזות) - נחלקו המפרשים במקורו (שדי חמד ח"ג כ-קמט עמוד 236):
(א) "זה א-לי ואנוהו" (שמות טו-ב) עשה לפניו ספר תורה נאה (שבת קלג:).
(ב) הלכה למשה מסיני.
(ג) דרבנן.

נשים, הסתפק השאגת אריה (תחילת לה) אם חייבות במצווה זו - האם כיוון שפטורות מתלמוד תורה פטורות מכתבתה, או שהן מצוות נפרדות ובכתיבה כן חייבות¹. והחינוך (סוף תריג) כתב שנשים פטורות (דן בזה גם מנחת חינוך תריג-א [ט]).

ערכים קרובים: תלמוד תורה.

לא אתי דיבור ומבטל מעשה

עייין ערך אתי דיבור ומבטל דיבור.

לא חציף איניש לזיופי

מדאורייתא שטר כשר גם בלי קיום, משום שלא חוששים שאדם יזייפו (גיטין ג. ורש"י שם ד"ה נעשה).

מקורה - חזקה זו לא הוזכרה בגמרא אלא בראשונים (רש"י גיטין ג. ד"ה נעשה, רשב"א כתובות כא. ד"ה ולפי).

בטעמה חקר ר' חיים מטעלז (גיטין א (עמוד נט) ד"ה הדרינן):
(א) אומדנא שאנשים אינם חצופים, והיא בירור כעין אנן סהדי.
(ב) חזקת כשרות, וכשאר חזקה דמעיקרא² שהיא הנהגה³.
והפני יהושע (גיטין ג. תחילת ד"ה בדיון) הוסיף שהיא משום שהוא מילתא דעבידא לאגלויי.

גזלן שהוציא שטר נאמן, שגם עליו נאמרה חזקה זו (תוס' כתובות צב.; והוכיח ר' חיים מטעלז שם בסוף הסי' (ד"ה אמנם) שהם סוברים שהיא חזקת אומדנא, שהרי חזקת כשרות לא שייכת בגזלן).

בטעיה זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות.

¹ עייין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מניין המצוות, שגם שם דנו האם היא חלק ממצוות תלמוד תורה.
² אמנם בערך חזקת כשרות בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) הבאנו דעות שחזקת כשרות אינה חזקה דמעיקרא.
³ בערך חזקת הגוף בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) הבאנו דעות שחזקה דמעיקרא אינה הנהגה אלא בירור.

בתרי ותרי מועילה חזקת "לא חציף" (תוס' גיטין ט. והוכיח ר' חיים מטעלז שם (בד"ה והנה) שהם סוברים שהיא הנהגה, שהרי בירור לא יועיל בתרי ותרי¹).

ערכים קרובים: חזקת אומדנא, חזקת כשרות, קיום שטרות, שטר ראה.

לא יראה ולא ימצא

עיי' ערך ביעור חמץ.

לא תאחר

עיי' ערך בל תאחר.

לא תגרע

עיי' ערך בל תגרע.

לא תוסיף

עיי' ערך בל תוסיף.

לא תחמוד

איפור להעלות במחשבה ולעשות מעשה לקחת דבר מחבירו (הוזכר בבבא מציעא ה:, האריכו בזה מנחת חינוך לח ושדי חמד ח"ג ל-קל עמוד 331).

מקורו משני פסוקים: "לא תחמוד בית רעך, לא תחמוד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך" (שמות כ-ד), "ולא תחמוד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך" (דברים ה-יח).

טעמו הוא שאחר שיחמוד לא ישגיח בשום דבר, ואם לא ירצה חבירו למוכרו - יאנוס אותו ממנו, ואם יעמוד כנגדו אפשר שיהרגנו (חינוך לח ד"ה משרשי, רמב"ם גזילה ואבידה א-יא).

במניין המצוות נחלקו הראשונים: יש שמנו את לא תחמוד ולא תתאוה כלאו אחד (סמ"ג לאוין קנח, רס"ג לא תעשה צ, סמ"ק יט, וכן משמע מרש"י דברים ה-יח), ויש שמנו אותם כשני לאווים נפרדים, שלא תחמוד הוא שהפציר בחבירו ולקח ממנו ולא תתאוה הוא בלב ועובר עליו תיכף שחשב בליבו (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה רסה רסו, חינוך לח תטז, בה"ג, רמב"ן, רשב"ץ. דן במחלוקתם הגר"פ פערלא לא תעשה צ. והיראים רנד (בדפוס ישן, קטו בדפוס החדש) כתב שאין חילוק בין לא תחמוד לבין לא תתאוה, אך עובר עליהם בשני לאווים).

אין לוקים עליו. הרמב"ם (גזילה ואבידה א-ט) כתב שהוא משום שאין בו מעשה, והראב"ד (שם) כתב שיש בו מעשה, אלא שאין לוקים משום שהוא חייב בתשלומים.

¹ כמו שהבאנו בערך תרי ותרי בסעיף "מקור וטעם" ד"ה סוג ההכרעה.

התאוה בליבו שרוצה את של חבירו, אך לא גמר בליבו לעשות השתדלות לקחתו - הסתפק בזה יהודה יעלה אם עובר בלא תחמוד, או שאינו עובר עד שיגמור בליבו לקחתו (ח"מ לג, האריך בזה שדי חמד ח"ג ל-קל ד"ה ובספר עמוד 334).

הפציר בו עד שמכרו לו ונתן לו דמיו - הרמב"ם סובר שגם בזה עובר בלא תחמוד (גזילה ואבידה א-ט), ותוס' (סנהדרין כה: ד"ה מעיקרא, בתירוץ הראשון) כתבו שאינו עובר.

הפציר בו עד שמכרו לו ואמר "רוצה אני" - מהרמב"ם משמע שאעפ"כ עובר בלא תחמוד (גזילה ואבידה א-ט), והראב"ד כתב שכיוון שאמר "רוצה אני" אינו עובר (שם, וכן תוס' סנהדרין כה: ד"ה מעיקרא, בתירוץ השני).

שכירות - החומד דבר שמושכר לחבירו - נחלקו הפוסקים אם עובר בלא תחמוד (שדי חמד ח"ג ל-קל ד"ה וחדש) עמוד 333.

פחות משווה פרוטה - הסתפק בזה המנחת חינוך, האם אינו עובר משום שפחות משווה פרוטה אינו ממון (לח-א [ה] ד"ה ונראה), או שכיוון שאין זה לאו של ממון עובר גם בפחות משווה פרוטה (תטז-א [ב]).

גוי שחמד - חידש החינוך שגם בני נח מצווים בלאו זה, משום שהוא ענף של מצוות גזל אנשים שהיא משבע מצוות בני נח (חינוך תטז ד"ה ונוהגת), והיא סברת עצמו (מנחת חינוך תטז-א [א] ד"ה ומה).

החומר מגוי - המנחת חינוך (לח-א [ח]) כתב שאינו עובר, והפרי מגדים (אר"ח תרד משבצות זהב א) הסתפק בזה.

החומר דבר של הקדש - כתב המנחת חינוך (תטז-א [א] ד"ה ופשוט) שאינו עובר.

ערכים קרובים: גניבה וגזילה. ערכים קרובים

לא תחנם

אסור לחון עובדי עבודה זרה (הסוגיא בעבודה זרה כ.). הגדה

לדוגמא, אסור לתת להם מתנת חנם (עבודה זרה כ.).

מקורו מפורש בתורה: "כי יביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה, ונשל גויים רבים מפניך החיתי והגרשני והאמורי והכנעני והפריזי והחיווי והיבוסני שבעה גויים רבים ועצומים ממך. וגו' לא תכרות להם ברית ולא תחנם" (דברים ז-א, ב). מקור וטעם

דינו כולל כמה איסורים: פרטי הדין

(א) **לא תיתן להם חן**, דהיינו שלא יאמר כמה נאה עובד כוכבים זה (עבודה זרה כ. ורש"י ד"ה לא).

(ב) **לא תיתן להם מתנת חנם** (עבודה זרה כ.).

(ג) **לא תיתן להם חנייה בקרקע** (עבודה זרה כ., והגמרא שם ביארה כיצד דורשים את שלושת האיסורים מאותו פסוק). והרמב"ם (עבודה זרה י-ד) הוסיף שיש בזה גם איסור עשה, שנאמר "לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה או מכור לנכרי" (דברים יד-כא) - לנכרי במכירה ולא בנתינה.

(ד) **הרמב"ם** (עבודה זרה י-א, ב) הוסיף שאסור לרחם עליהם. כגון להציל גוי שאובד, טובע או צריך רפואה. וביאר הסמ"ג (לאו מח ד"ה שלושה) ששלושת האיסורים שבגמרא הם דרשות, אך פשט הפסוק הוא לא לרחם עליהם, כדברי הרמב"ם. עוד חידש הרמב"ם (שם) שאיסור

זה הוא אפילו בשכר, כגון לרפאות בשכר. והמנחת חינוך (תכו-א [ב]) הקשה עליו שבשכר לא שייך לא תחנם, שהרי אינה מתנת חנם.

חנייה בקרקע - למכור להם קרקע - אסור, להשכיר להם - מותר (עבודה זרה כא), ובקניין לזמן הסתפק המנחת חינוך (תכו-א [ד]).

מלקות על מכירת קרקע - החינוך (סוף צד) כתב שאינו לוקה, משום שהוא לאו שאין בו מעשה, שאפשר למוכרה בלא מעשה. והמנחת חינוך (תכו-א [ה]) הקשה עליו מכמה מקומות שמוכח שמכירה היא כן מעשה ולוקים עליה.

לוקים על לא תחנם, ואינו לאו שבכללות שכולל כמה איסורים, משום שהכל איסור אחד (מנחת חינוך תכו-א [ה]). את כלל זה - שאיסור אחד אינו לא שבכללות - הביא גם כסף משנה עבודה זרה יא-א בסופו.

שבעת עממים - פשט הפסוק נאמר על שבעת העממים, אך כתבו הראשונים שדין לא תחנם הוא על כל עובדי עבודה זרה (תוס' עבודה זרה כ. ד"ה דאמר, חינוך תכו בתחילתו).

לעולם בהם תעבודו (ויקרא כה-מו) - מכאן שאסור לשחרר עבד כנעני (ברכות מז). ונחלקו הראשונים בטעם לאיסור זה: לרמב"ן הוא כדי שלא לתת להם מתנת חנם, מעין האיסור "לא תחנם" שנאמר בגוי, ולרשב"א (גיטין לח: ד"ה הא, והביא שם את הרמב"ן) מותר לתת לו מתנת חנם, ודין "לעולם בהם תעבודו" הוא איסור נפרד¹.

ערכים קרובים: גוי, חוקות הגויים.

לא תיקום ולא תיטור

עיי' ערך נקימה ונטירה.

לא תלין

עיי' ערך בל תלין.

לא תסור

מצווה לשמוע בקול בית דין הגדול ואסור לחלוק עליו (ברכות יט:, שבת כג, ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה שיב, חינוך תצה תצו).

בערך זה נדון באיסור "לא תסור". לגדרי דיני דרבנן ע"ע דרבנן.

מקורו מפורש בתורה: "ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה', ושמרת לעשות ככל אשר יורוך. על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה, לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים יז-יא).

¹ בערך עבד כנעני במצוות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו, ביארנו שאפשר ששורש מחלוקתם במהותו של עבד כנעני.

במניין המצוות נמנה כשתי מצוות: "ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה" - זו מצוות עשה, "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך" - זו מצוות לא תעשה (ספרי כאן, ספר המצוות לרמב"ם עשה קעד ולא תעשה שיב, חינוך תצה תצו).

לגבי דינים שונים דנו האם העובר עליהם עובר בלא תסור: בדינים שונים

תורה שבעל פה - דברים שחז"ל קיבלו מפי השמועה, פשוט שעובר בלא תסור (רמב"ם ממרים א-ב).

דין שנלמד מ"ג מידות שהתורה נדרשת בהן, העובר עליו עובר בלא תסור (רמב"ם ממרים א-ב).

דיני דרבנן - נחלקו בהם הראשונים:

(א) הרמב"ם (ממרים א-ב) חידש שעובר בלא תסור על כל דיני דרבנן, דהיינו כל התקנות והגזירות שחז"ל חידשו כדי לעשות סייג לתורה. ולשיטתו כשאין לא תסור אינו מצווה כלל בדיני דרבנן (שו"ת רעק"א מהדורא תנינא קנג ד"ה אמנם. אמנם יש מי שחידש שכל דברי הרמב"ם שעובר בלא תסור הוא רק בעובר על דרבנן מצד כפירה, אך העובר מצד תאוה אינו עובר בלא תסור (שדי חמד ח"ג ל-ו עמוד 266)).

(ב) והרמב"ן סובר שעל דיני דרבנן לא עובר בלא תסור (לחם משנה שם בתחילתו). ופירשו ראשי הישיבות שלרמב"ן מקור החיוב לקיים את דיני דרבנן הוא מסברא שזהו רצון השי"ת שהסכימה דעתם של חז"ל לדעתו (שערי יושר א-ז, דברי סופרים א-יח).

דרשות כגון ייתור, למשל "כל חלב" שדורשים ממנו חצי שיעור, חידש הש"ך שלחלק מהדברים הן חלשות יותר מדין דרבנן, שבדין דרבנן עובר על לא תסור וממילא כאילו הוא מפורש בתורה, אך דין הנלמד מדרשות אינו מפורש בתורה (יר"ד רלט-כ, דן בדבריו ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) כד-ה אות יט).

דרשות מפשט הכתוב - המנחת חינוך (תצה-א [ג] ד"ה ודעת הרמב"ן) כתב שעובר בלא תסור על מה שדרשו חז"ל שזהו פשט הכתוב, אך הרמב"ם (ממרים א-ב) כתב שעובר על דרשות שדרשו חז"ל מ"ג מידות, ולא הזכיר דרשות שדרשו מפשט הכתוב.

דבר המפורש בתורה (דהיינו שהצדוקים מודים בו (הוריות ד.)) - פשוט שלא עוברים עליו בלא תסור. וחידש המנחת חינוך (תצה-א [ג] ד"ה והנה אף) שלפי זה דיני התורה שנלמדו מ"ג מידות או מפי השמועה, שעובר עליהם גם בעשה או לאו שמפורש בהן וגם בעשה ולאו של לא תסור, חמורים יותר מדברים המפורשים בתורה, שעליהם עובר רק בעשה או לאו המפורש בהם. ונפק"מ לחולה שיש בו סכנה שמאכילים אותו הקל הקל תחילה.

גזירות שגזרו לאחר שבטל בית דין הגדול, כגון מה שגזרו חכמי התלמוד, נחלקו בהן המפרשים:

(א) יש אומרים שלא עוברים עליהן בעשה ולא תעשה (מנחת חינוך תצה-א [ג] ד"ה והנה) דייק מהרמב"ם במשנה תורה).

(ב) יש אומרים שעוברים גם עליהן (מנחת חינוך שם דייק מהחינוך, מהרמב"ם בהקדמה למשנה תורה ומהרמב"ן).

(ג) והגר"א וסרמן כתב שהסכמת כל חכמי ישראל היא כבית דין הגדול (דברי סופרים ב-ג).

מנהג - יש במקורו שלושה פסוקים:

(א) "לא יחל דבר" (במדבר לג) (נדרים פא:).

(ב) "שמע בני מוסר אביך ואל תיטוש תורת אימך" (משלי א-ח) (פסחים נ; חולין צג:).

(ג) לא תסור (קונטרסי שיעורים קידושין כד-יד ד"ה והנה מדייק) מהרמב"ם ממרים א-ב).

זקן ממרא עובר גם הוא באיסור "לא תסור", ולכן איסור זה הוא לאו הניתן לאזהרת מיתת בית דין ואין לוקים עליו (רמב"ם ממרים א-ב).

ערכים קרובים: דרבנן (שם הארכנו בגדרי דיני דרבנן), ספיקא דרבנן.

לא תעשה

עייני ערך מצוות לא תעשה.

לא תעשו עוול במשפט במידה במשקל ובמשורה

עייני ערך לאו דמשקלות.

לא תעשוק

אדם שקיבל מחבירו ממון ברצונו, ולא החזירו לו (הסוגיות בבבא קמא פרקים ט י).

לדוגמא, קיבל מחבירו הלוואה פיקדון או שכירות, וחבירו תובעו ואינו יכול להוציא ממנו מפני שהוא אדם וקשה (רמב"ם גזילה ואבידה א-ד) או ע"י רמאות (חינוך רכח ד"ה ובכלל).

מקורו מהפסוק "לא תעשוק את רעך ולא תגזול" (ויקרא יט-ג) ומהפסוק "לא תעשוק שכיר עני ואביון מאחיק או מגרך אשר בארצך בשעריך" (דברים כד-יד).

במניין המצוות נחלקו הראשונים האם מונים אותו בפני עצמו או שהוא נכלל באיסור גזל, ויש בזה ארבע דעות:

(א) לא מונים אותו בפני עצמו, משום שעושק וגזל הוא לאו אחד (סמ"ג לאוויס קנו, הובא בחינוך סוף רכח, סמ"ק רעא).

(ב) מונים את עושק בפני עצמו ואת גזל בפני עצמו, ובכל אחד מהם עובר בשני הלאוויס (חינוך סוף רכח).

(ג) עושק וגזל נמנים כשני לאוויס משום שאע"פ שכל עושק כלול בגזל, לא כל גזל כלול בעושק (רשב"ץ לאו כט, הביאו וביארו הגר"פ פערלא לא תעשה נ בתחילתו).

(ד) עושק וגזל הם שני לאוויס נפרדים, עושק אינו בכלל גזל וגזל אינו בגלל עושק (ואע"פ שלהלכה העושק עובר גם משום גזל, זוהי דרשא ואינה פשט הכתוב) (הגר"פ פערלא לא תעשה נ ד"ה אמנם) בדעת הרס"ג.

עשיר ועני - נאמר "לא תעשוק את רעך" (ויקרא יט-ג), שהוא על עשיר, ו"לא תעשוק שכיר עני ואביון" (דברים כד-יד). הרמב"ם וסיעתו מנו אותם כלאו אחד, והבה"ג וסיעתו מנו את שניהם (הגר"פ פערלא לא תעשה נ ד"ה ועפ"ז).

ניתק לעשה - כתבו התוס' (בבא מציעא סא. ד"ה לעבור) שאפשר ללקות על לאו זה. וביאר הקצוה"ח (קסג-א בסופו) שאע"פ שיש מצווה להשיבו - "והשיב את הגזילה אשר גזל או את העושק אשר עשק" (ויקרא ה-כג), לאחר יאוש לא מקיים את העשה, ובמקרה זה אינו ניתק לעשה ואפשר ללקות עליו, משום דאתי לידיה בהיתרא (שלא כגזל שאין לוקים עליו משום שהוא ניתק לעשה, שבאיסורא אתי לידיה). אמנם החינוך סתם שהוא לאו הניתק לעשה (רכח ד"ה ונוהג).

בירו לפרוע - חידש הגר"א וסרמן שלא עובר על לא תעשוק כל זמן שבידו לפרוע (קובץ שיעורים כתובות שיב).

אנשים **גוי שעשק חייב,** משום שהוא נכלל בגזל (מנחת חינוך רכה-א [ב], ע"פ רמב"ם מלכים ט-ט).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** בל תלין, גניבה וגזילה, חוב.

לא תקום ולא תטור

עיין ערך נקימה ונטירה.

לא תקיף

עיין ערך הקפת פאת הראש.

לא תשחית פאת זקנך

עיין ערך השחתת הזקן.

לא תשנא את אחיך בלבבך

עיין ערך ואהבת לרעך כמוך.

לא תתאוה

עיין ערך לא תחמוד.

לאו

עיין ערך מצוות לא תעשה.

לאו דמשקלות

הגדרה **איסור להונות במידות** (הסוגיא בבבא מציעא סא:).

לדוגמא, הונאה במידת הלח והיבש, במאזניים, במדידת קרקעות ובגדים (חינוך רנח בתחילתו).

מקור וטעם **מקורו מהפסוק** (ויקרא יט-לה) "לא תעשו עוול במשפט במידה במשקל ובמשורה" (חינוך רנח בתחילתו, רש"י בבא מציעא סא: ד"ה לאו דמשקלות).

בטעמו נחלקו הראשונים לשלוש דעות (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כה-א, ב):
(א) הוא משום שמחסר ממון לחבירו, כמו איסור גזל (סמ"ג).
(ב) הוא לאו מיוחד על עשיית ההונאה (חינוך טור ורמב"ם).

ג) במרתיח (שמוזג את המשקה בכח כדי שיראה הקצף כאילו המידה מלאה) הוא משום שמחסר ממון לחבירו, במשקל חסר הוא לאו מיוחד על עשיית ההונאה (ריטב"א).

ויש מכך שתי נפק"מ (קונטרסי שיעורים שם):

א) אם הוא משום שמחסר ממון - שיעורו בפרוטה, אך אם הוא לאו על עשיית ההונאה - עובר בכלשהו¹.

ב) אם הוא משום שמחסר ממון - אינו עובר עד שיחסר את חבירו, אך אם הוא לאו על עשיית ההונאה - עובר כבר משעת עשיית ההונאה (כגון משעת עשיית המשקל החסר).

גדרו - דנו האחרונים האם הוא כלול בגניבה או בגזילה. המנחת חינוך (רנח-ד [ח] סוף ד"ה וכתב) והקונטרסי שיעורים (בבא מציעא כה-ד) כתבו שהוא גניבה, שהרי אינו נוטל בחזקה. ומה שלא משלם כפל הוא משום שכיוון שנטל בערמומיות אין זה מעשה גניבה (קונטרסי שיעורים שם).

והקריית ספר (על הרמב"ם גניבה ז אזהרה רעו) כתב שהוא גם גניבה וגם גזילה: הוא גניבה משום שהלוקח אינו יודע, אך הוא גזילה משום שבידו לדעת ולשקול, ולכן לא משלם כפל.

פרטי הדין **אין לוקים עליו מפני שהוא ניתן לתשלומין (חינוך סוף רנח).**

בפחות משהיה פרוטה - לחינוך (רנח ד"ה סוף שלא) ולרמב"ם (גניבה ח-ז) עובר בלאו, לסמ"ג (לא תעשה קנב) לתוס' (כך ביאר בדעתם לב מבין (על הרמב"ם) גניבה ח-ז) ולמנחת חינוך (רנח-ב [ב] בסופו) אינו עובר².

המשהיה משקל חסר או יתר - הרמב"ם (גניבה ז-ג) כתב שעובר בלאו "לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה" (דברים כה-ג), והמגיד משנה (שם) חידש שאיסור זה חל משעת עשיית המשקל, ואם כן לדבריו הוא כלול בלאו של (ויקרא יט-לה) "לא תעשו עוול וגו'" (מנחת חינוך רנח-ג [ד] ד"ה וראיתי, וחלק על המגיד משנה).

הטמנת משקלותיו במלח - רש"י ביאר שטומנס במלח להכבידם (בבא מציעא סא: ד"ה לטומן), ור"ת פירש ששואב את המשקל ומיקל אותו (רשב"א בבא מציעא סא: ד"ה לטומן).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: אונאה, גניבה וגזילה.**

לאו הבא מכלל עשה

מצווה שכתובה בתורה בלשון עשה, אך קיומה הוא בשב ואל תעשה (האריך בזה הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצא. בדפיו) והלאה).

לדוגמא, דין מצרי ואדומי, שכתוב בתורה בלשון עשה - "בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבוא להם בקהל ה'" (דברים כג-ט), אך קיומו הוא בשב ואל תעשה - שאסור להתחתן עימם עד דור שלישי (יבמות עו: במשנה). דוגמא נוספת: דין אלמנה לכהן גדול, שכתוב בתורה בלשון עשה - "כי אם בתולה מעמיו יקח אשה" (ויקרא כא-יד), אך קיומו הוא בשב ואל תעשה - שאסור לו לישא בעולה (יבמות ס.).

¹ הבאנו מחלוקת בזה לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בפחות.

² את טעם מחלוקתם ביארנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

דינים דומים: עשה¹ - יש חילוק בין עשה ממש ללאו הבא מכלל עשה: בעשה ממש יש מצווה לקיים, והוא עשה אפילו אם יוצא ממנו גם איסור, כגון "את ה' אלקיך תירא" שהוא עשה לירא ויוצא ממנו גם איסור הוצאת שם שמיים לבטלה, וכן "ביום השביעי תשב"ת" שהוא עשה לשבות ויוצא ממנו גם איסור לעשות מלאכה. אך בלאו הבא מכלל עשה אין שום קיום אלא רק איסור, כגון "והקריבו בני אהרן" שאין מקיימים בהקרבה שום מצווה, אלא שיש איסור לזרים להקריב (בית האוצר ח"א א-ז (כלל מ) ד"ה אזהרת).

דינים דומים שאין לוקים עליהם: על שישה סוגי לאווים אין לוקים² (רמב"ם סנהדרין יח-ב וכסף משנה שם ד"ה ושאר):

- (א) לאו שאין בו מעשה.
- (ב) לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין.
- (ג) לאו שניתן לתשלומין.
- (ד) לאו הניתק לעשה.
- (ה) לאו שבכללות.
- (ו) לאו הבא מכלל עשה.

במהותו דנו האחרונים האם נחשב עשה או לאו (בית האוצר ח"א א-ז (כלל מ): עשה, ובסופו כתב בדעת הירושלמי (סנהדרין ז-יא) שהוא לאו. הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצא. בדפיו ד"ה והשתא): בדעת תוס' ר"ד ועוד ראשונים - לאו).

דינו הוא שפטור ממלקות. ואפילו לדעה שהוא נחשב לאו³ אין לוקים עליו משום שאינו דומה ללאו דחסימה (בית האוצר ח"א א-ז (כלל מ) ד"ה והנה מצאתי. דן בדין זה (אך לא בטעמו) גם הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצא. בדפיו ד"ה והשתא, ורצב. בדפיו ד"ה עוד).

במניין המצוות - לאו הבא מכלל עשה אינו נמנה כלל (רס"ג, ג. בה"ג. והרמב"ם וסיעתו והרמב"ן מנו מעטים מהם כי סוברים שהמעטים הללו אינם לאו הבא מכלל עשה אלא עשה גמור. הביא זאת הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצד. בדפיו ד"ה ועדיין)): במניין הלאווין אינו נמנה כי אין הלאו שלו מפורש, ובמניין העשין אינו נמנה כי אין בו מצווה בקום עשה אלא בשב ואל תעשה (הגר"פ פערלא שם בשם האחרונים). אמנם הרשב"ץ כן מנה אותם כעשין (הגר"פ פערלא שם רצד: בדפיו ד"ה ועכ"פ).

חולין שנשחטו בעזרה, לדעה שהם דאורייתא יש אומרים שאין לוקים עליהם, משום שהוא לאו הבא מכלל עשה⁴ (משנה למלך יסודי התורה ה-ח בסופו ד"ה עוד).

לגבי כמה עשין דנו המפרשים האם הם לאו הבא מכלל עשה או עשה גמור, כדלקמן.

שחיטה נחלקו בה הראשונים לשלוש דעות:

- (א) מצוות עשה (רמב"ם בספר המצוות עשה קמו וחינוך תנא).
- (ב) לאו הבא מכלל עשה (השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם קצת לפני ד"ה והתשובה השלישית (עמוד מ בדפיו בהוצאת פרנקל), השגות הראב"ד על המניין הקצר עשה קמו כתב שאינה עשה ואולי היא לאו הבא מכלל עשה (בספר המצוות לרמב"ם)).

¹ ע"ע מצוות עשה.

² לגבי כל אחד מהם עיין בערכו.

³ כדלעיל בסמוך.

⁴ אמנם יש לכך גם טעמים אחרים, וכן יש אומרים שכן לוקים עליהם. המחלוקת בזה הובאה בערך חולין שנשחטו בעזרה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לדעה שחולין שנשחטו בעזרה דאורייתא.

(ג) תיקון ללאו, שמפקיע את הלאווין של אבר מן החי בחיים ונבילה במיתה (ריצב"א בתוס' שבועות כד. ד"ה האוכל. דן בדבריהם מנחת חינוך תנא-א [א]).

עיניו ביום כיפור "תענו את נפשותיכם" - חקרו האם הוא לאו הבא מכלל עשה, שאסור לאכול ביום כיפור, או עשה גמור, שמצוות עשה להתענות (הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצא. בדפיו) ד"ה והשתא: תוס' ר"ד לפי אחד התנאים - מצווה להתענות. מפענח צפונות ו-כז: מצווה להתענות. עיון בלומדות י: לבבלי איסור לאכול, לירושלמי מצווה להתענות. ומעין זה חקר בקובץ הערות עג-ג).

כיבוד מלך - חקר הגר"א וסרמן האם מצוות עשה לכבדו, או לאו הבא מכלל עשה שלא לזלזל בו (קובץ הערות ה-ו).

השלמה "עליה" השלם כל הקרבנות כולם - המצווה להקריב את כל הקרבנות לפני תמיד של בין הערביים: לרמב"ן היא לאו הבא מכלל עשה, שלא להקריב לאחר תמיד של בין הערביים, ויש חולקים וסוברים שהיא עשה גמור, שמצוות עשה להשלים את כל הקרבנות לפני תמיד של בין הערביים (הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצא. בדפיו ד"ה ובלא"ה)).

בזבזו ממנו - על עשה צריך לבזבז רק חומש (כתובות נ), אך על לא תעשה צריך לבזבז את כל ממנו. והסתפק המנחת חינוך האם החילוק ביניהם הוא במצווה עצמה - האם היא מצוות עשה או מצוות לא תעשה, או במעשה האדם - האם הוא בקום עשה או בשב ואל תעשה. ונפק"מ ללאו הבא מכלל עשה: מצד המצווה עצמה דינו כעשה וצריך לבזבז רק חומש, אך מצד המעשה הוא בקום עשה וצריך לבזבז את כל ממנו (וכן נפק"מ הפוכה בלאו שאין בו מעשה - מצד המצווה עצמה הוא לא תעשה, אך מצד מעשה האדם הוא בשב ואל תעשה) (מנחת חינוך ח-ה [ט] ד"ה ועיין פרי. וכן חקר קובץ הערות סט-ב לגבי דין יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה).

עשה דוחה לא תעשה. ולא הבא מכלל עשה דינו כלאו (לעניין זה'), ועשה דוחה אותו. ולכן פרו רובו, שהוא עשה, דוחה את האיסור לבוא על הפנויה, שהוא לאו הבא מכלל עשה (כי יקח) (רשב"א כתובות מ. ד"ה וניתי עשה, דן בדבריו המנחת חינוך א-ג [כב] ד"ה והנה אם אין מזדמן. מנחת חינוך רסח-ה [י] ד"ה ועיין. וכן כתב הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצא. בדפיו ד"ה וביותר), וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות כא).

בנשים - לאו שאין לוקין עליו, כגון לאו שניתק לעשה וכן לאו שאין בו מעשה, דן המנחת חינוך (ח-ב [ד] ד"ה ונוהגת) האם נשים חייבות בו כשאר לאווין או שפטורות ממנו, כיוון שמקור חיוב נשים בלאווין נלמד מהפסוק (במדבר ה-ו) "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (קידושין לה.) ושם מדובר רק בלאווין שנענשים עליהם.

ערכים קרובים: לאו הניתן לתשלומין, לאו הניתק לעשה, לאו שאין בו מעשה, לאו שבכללות, לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, מלקות, מצוות לא תעשה.

¹ עיין לעיל בסעיף "עשין שונים" שנחלקו לגבי שאר הדינים האם דינו כלאו או כעשה.

לאו הניתן לתשלומין

לאו שהעובר עליו חייב לשלם ממוזן – אין לוקים עליו (מכות טז., רמב"ם סנהדרין יח-ב, חינוך הגדרה סוף תקכב).

לדוגמא, גניבה, גזילה, עושק, אונאה (פירוש המשניות לרמב"ם מכות ג-א ד"ה והחלק), וכן שאר כל הלאווים שבממוזן (מנחת חינוך תקכב-א [ד]).

דינים דומים: על שישה סוגי לאווים אין לוקים¹ (רמב"ם סנהדרין יח-ב וכסף משנה שם ד"ה ושאר):

(א) לאו שאין בו מעשה.

(ב) לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין.

(ג) לאו שניתן לתשלומין.

(ד) לאו הניתק לעשה.

(ה) לאו שבכללות.

(ו) לאו הבא מכלל עשה.

טעם הפטור הוא שהלאו נכתב לצורך חיוב תשלומין ולא לצורך חיוב מלקות (שרידי אש מקור וטעם בבא קמא סוף כט, אמנם בהמשך דבריו הקשה על טעם זה).

במקום שאינו משלם כן לוקה, ואינו כלאו הניתק לעשה שפטור גם באופן שאינו ניתק² (מנחת חינוך פג-א [א] ד"ה ועיקר).

ניתק לעשה - בלאו שניתן לתשלומין פטור ממלקות גם באופן שאינו ניתק לעשה (מנחת חינוך פג-א [א] ד"ה ועיקר, אחיעזר ח"א אה"ע כא-ב ד"ה ולכאורה).

בנשים - לאו שאין לוקין עליו, כגון לאו שניתק לעשה וכן לאו שאין בו מעשה, דן המנחת חינוך (ח-ב [ד] ד"ה ונוהגת) האם נשים חייבות בו כשאר לאווין או שפטורות ממנו, כיוון שמקור חיוב נשים בלאווין נלמד מהפסוק (במדבר ה-ו) "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (קידושין לה.) ושם מדובר רק בלאווין שנענשים עליהם.

ערכים קרובים: לאו הבא מכלל עשה, לאו הניתק לעשה, לאו שאין בו מעשה, לאו שבכללות, לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, מלקות, מצוות לא תעשה.

לאו הניתק לעשה

לאו שהעובר עליו מתחייב בעשה על מנת לתקנו – אין לוקים עליו (הסוגיא במכות טו., האריך בזה שאגת אריה פא).

לדוגמא, גזל, משכון, פאה, אונס שגירש (מכות טז., דן בזה שאגת אריה פא ד"ה ועוד).

החולק על דין זה הוא רבי עקיבא שסובר שכן לוקים על לאו הניתק לעשה (כך משמע ממכות ד: ורש"י מכות יד: ד"ה כל).

¹ לגבי כל אחד מהם עיין בערכו.

² אמנם ע"ע לאו הניתק לעשה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כשמקצתו, שיש אומרים שגם בלאו הניתק לעשה חייב כאשר אינו ניתק.

דינים דומים שיש בהם מצווה ועבירה: יש שלושה סוגי מקרים של מצווה שיש בה עבירה (חתן סופר (ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) דף צח, הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 181 אות כד):

(א) עשה דוחה לא תעשה¹ - כגון מי שיש לו רק מצה של איסור חדש, ובזה אין דין מצווה הבאה בעבירה כי העבירה נדחתה, שהרי לא היה יכול לקיים את המצווה בהיתר, וא"כ אין כאן עבירה כלל (וכן כתב השאגת אריה צו ד"ה ונ"ל (הראשון). וכשהיה יכול לחפש מצה של היתר ולא חיפש וכעת יש לו רק מצת איסור - נחלקו האחרונים האם אומרים בזה עשה דוחה לא תעשה או שהיא מצווה הבאה בעבירה, הובאו בשדי חמד ח"ד עמוד 154 אות ד ד"ה אף).

(ב) לאו הניתק לעשה - לכתחילה אסור לעבור על הלאו על מנת לקיים את העשה, אך אם עבר על הלאו וקיים את העשה - ביטל את הלאו. ובזה נדון בערך זה.

(ג) מצווה הבאה בעבירה² - כשאין בה דין עשה דוחה לא תעשה, כגון שהיה יכול לקיים את המצווה בלי לעבור על האיסור כלל ועבר על העבירה, אינה מצווה כלל (והשאגת אריה צז בתחילתו הוסיף שכשיש לא תעשה ועשה או עונש מיתה - שאינם נדחים ע"י העשה - יש דין מצווה הבאה בעבירה).

דינים דומים שאין לוקים עליהם: על שישה סוגי לאווים אין לוקים³ (רמב"ם סנהדרין יח-ב ונסף משנה שם ד"ה ושאר):

(א) לאו שאין בו מעשה.

(ב) לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין.

(ג) לאו שניתן לתשלומין.

(ד) לאו הניתק לעשה.

(ה) לאו שבכללות.

(ו) לאו הבא מכלל עשה.

במקורו ובטעמו הביאה הגמרא שני מקורות:

מקור וטעם

(א) משום שאינו דומה ללאו דחסימה, דהיינו "לא תחסום שור בדישו" (דברים כה-ד), שסמוך לפרשת מלקות (מכות יג:).

(ב) משום שכתוב בו עשה שאינו מתקיים אלא לאחר עבירת הלאו, אנו אומרים שהעשה בה לנתק (לתקן) את הלאו, דהיינו לפטור מהעונש של הלאו (מכות טו. ורש"י).

בקשר שבין שני הטעמים הללו נחלקו האחרונים: יש שביארו שזו מחלוקת אמוראים (שיעורי לימוד מכות ח-ד ד"ה ועפ"י וד"ה ונמצא, והוסיף שגפ"ק מ בין הטעמים שאם הוא משום שאינו דומה לחסימה א"כ הוא רק פטור ממלקות, אך אם הוא משום שהעשה מתקן את הלאו א"כ אין בו איסור כלל⁴), ויש שביארו ששני הטעמים משלימים זה את זה - שכיוון שהעשה מתקן את הלאו ומחלישו, ממילא לאו זה, שהוא חלש יותר, אינו דומה ללאו דחסימה (מראה המקום מכות יג: ד"ה גמרא משום, וכן טו. ד"ה גמרא א"ל. את הביאור שמה שאינו דומה ללאו דחסימה הוא משום שהוא קל יותר כתב גם בחידושים וביאורים מכות יד: ד"ה ובטעמא).

הטעם שפטור ממלקות אינו קולא אלא אדרבה, הוא חומרא - שאין לוקה משום שחייב לבטל את האיסור, דהיינו לקיים את העשה (תומים לד-א).

¹ ע"ע עשה דוחה לא תעשה.

² ע"ע מצווה הבאה בעבירה.

³ לגבי כל אחד מהם עיין בערכו.

⁴ עיין לקמן (ד"ה בדינו) שנחלקו בזה.

בדינו נחלקו המפרשים האם אע"פ שקיים את העשה עבר איסור, וצריך תשובה, ורק פטור ממלקות, וכמו לאו שאין בו מעשה שאין לוקים עליו אך יש בו איסור (שאגת אריה פא ד"ה ועוד, לחם משנה גזילה ואבידה יד-ו בדעת הרמב"ם, מראה המקום (מכות טו. ד"ה גמרא א"ל) בדעת רמב"ם ובעל המאור), או שקיום העשה מתקן למפרע את הלאו ולא עשה שום איסור, ומותר אפילו לכתחילה לעבור על הלאו על מנת לקיים אח"כ את העשה (כך משמע מהלחם משנה שם בדעת התוס' בבא מציעא כו.; מראה המקום שם בדעת תוס' ומלחמות. מנחת חינוך ח-ה [י] ד"ה שוב, ושם בסוף המצווה. ושיעורי לימוד מכות ח-ד (ד"ה ועפ"י וד"ה ונמצא) תלה זאת במחלוקת בין הטעמים שלא הניתק לעשה פטור: אם הוא משום שאינו דומה לחסימה א"כ הוא רק פטור ממלקות, אך אם הוא משום שהעשה מתקן את הלאו א"כ אין בו איסור כלל¹).

ובלאו שאינו עושה בו מעשה, כגון בל יראה ובל ימצא, שעובר על כך שיש חמץ ברשותו - לכו"ע העשה מתקן למפרע את הלאו ואינו עובר כלל (שאגת אריה שם ד"ה ולדעת, בביאור שיטת ר"י שבל יראה ובל ימצא הוא ניתק לעשה ואם ביערו אינו עובר למפרע).

בגניבה דנו האחרונים האם היא לאו הניתק לעשה (שאגת אריה פא סוף ד"ה ועוד: ניתק לעשה, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א (ד"ה גניבה) דן בזה).

לא תעשוק - כתבו התוס' (בבא מציעא סא. ד"ה לעבור) שאפשר ללקות על לאו זה. וביאר הקצוה"ח (קסג-א בסופו) שאע"פ שיש מצווה להשיבו - "והשיב את הגזילה אשר גזל או את העושק אשר עשק" (ויקרא ה-כג), לאחר יאוש לא מקיים את העשה, ובמקרה זה אינו ניתק לעשה ואפשר ללקות עליו, משום דאתי לידיה בהיתרא (שלא כגזל שאין לוקים עליו משום שהוא ניתק לעשה, שבאיסורא אתי לידיה). אמנם החינוך סתם שהוא לאו הניתק לעשה (רכח ד"ה ונוהג).

לגבי בל יראה ובל ימצא נחלקו המפרשים האם הוא לאו הניתק לעשה של תשביתו (האריך בזה השאגת אריה פב), ויש בזה שלוש דעות (שאגת אריה פא בתחילתו):
(א) שיטת ר"י שהוא ניתק לעשה, ולכן מותר להשהות חמץ על מנת לבערו בתוך הפסח, ואם ביערו - למפרע אינו עובר כלל (ובטעם לזה ביאר השאגת אריה (שם ד"ה ולדעת) שאע"פ שבשאר לאו הניתק לעשה אפילו אם קיים את העשה עדיין היא עבירה (לשיטתו של השאגת אריה, ויש חולקים²), כאן, שבל יראה ובל ימצא עובר בלי מעשה - אם קיים את העשה למפרע לא עבר כלל).
(ב) שיטת רש"י שהוא ניתק לעשה ולכן אין לוקים עליו, ואעפ"כ המבער חמץ בתוך הפסח, ואפילו משהה חמץ על מנת לבערו בתוך הפסח וביערו - עדיין עובר בבל יראה ובל ימצא על כל הזמן שהיה ברשותו עד שביערו.
(ג) שיטת הרמב"ם שאינו ניתק לעשה.

והגר"ח (חמץ ומצה א-ג ד"ה ולפ"ז) תלה זאת בחקירה בגדר תשביתו, שאם מצוותו בקום עשה, א"כ הבל יראה ניתק לעשה של תשביתו, אך אם תשביתו הוא שב ואל תעשה, א"כ הבל יראה אינו ניתק לעשה, משום שאינו מצוות עשה אלא איסור עשה.

חולין שנשחטו בעזרה, לדעה שהם דאורייתא יש אומרים שאין לוקים עליהם, משום שהוא לאו הניתק לעשה³ (משנה למלך יסודי התורה ה-ח בסופו ד"ה עוד).

¹ עיין לעיל (ד"ה במקורו ובטעמו) שדנו בשני הטעמים הללו.

² עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו.

³ אמנם יש לכך גם טעמים אחרים, וכן יש אומרים שכן לוקים עליהם. המחלוקת בזה הובאה בערך חולין שנשחטו בעזרה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לדעה שחולין שנשחטו בעזרה דאורייתא.

טריפה - מוני המצוות מנו רק את איסור אכילת טריפה (חינוך עג), אך תוס' (יומא לו: ד"ה לאו) הוסיפו שיש גם מצוות עשה להשליך את הטריפה לכלב, אמנם גם לדבריהם איסור טריפה אינו לאו הניתק לעשה.

לאו הניתק לאיסור עשה, כגון העשה "תשביתו", לשיטות שאין מצווה בקום עשה לבער את החמץ, אלא איסור שלא יהיה לו חמץ (מצווה בשב ואל תעשה') - לאו הניתק לו אינו נחשב ניתק לעשה. וזהו טעמו של הרמב"ם שבל יראה ובל ימצא אינו ניתק לעשה דתשביתו (הגר"ח חמץ ומצה א-ג ד"ה ולפ"ז).

שני לאווין אינם ניתקים לעשה, כגון (ויקרא כז-ז) "לא יחליפנו ולא ימיר אותו (שני לאווין) טוב ברע או רע בטוב, ואם המר ימיר בהמה בבהמה והיה הוא ותמורתו יהיה קודש" (עשה) (תמורה ד:). וביארו האחרונים שאחד מהלאווין כן נעקר, ולכן לוקה רק ארבעים ולא שמונים (שאגת אריה עח ד"ה ולכאורה (לגבי בל יראה ובל ימצא ותשביתו), מהרש"א חולין ב. על תד"ה וסופג, אך מהתוס' שם משמע ששני הלאווין נשארים ולוקה שמונים, והמהרש"א נשאר עליהם בצ"ע).

כשמקצתו ניתק לעשה ומקצתו לא ניתק, כגון השבת עבוט, שבעשיר לא ניתק ובעני כן, וכן גזילה, שבקרקעות עבדים ושטרות לא ניתק ובמטלטלין כן, סתר עצמו הרמב"ם האם אין לוקים אפילו על החלק שלא ניתק (מלווה ולווה ג-ד לעניין עבוט) או שאדרבה, לוקים אפילו על החלק שניתק (תמורה א-א לעניין תמורה. והמשנה למלך מלווה ולווה שם הקשה זאת ונשאר בצ"ע, דן בזה גם מנחת חינוך רכט-ג [ז] ד"ה אך)².

כשקיים את העשה בלי כוונה, אפילו אם מצוות צריכות כוונה, ואפילו לצד שדין שמצוות צריכות כוונה הוא דאורייתא³, ואפילו אם כיוון בפירוש שלא לצאת - אין לוקים על הלאו, כיוון שקיים את העשה (מנחת חינוך י-ג [כו] (בסוף המצווה) ד"ה ונראה).

כשהעשה רק לצאת ירי שמיים, כגון מזיק מתנות כהונה, שבדיני אדם פטור משום שהוא ממון שאין לו תובעים, משמע בפשטות מהראשונים (בשיטה מקובצת בבא מציעא תחילת פרק איזהו נשך) שאעפ"כ נחשב ניתק לעשה (אפיקי ים ח"א מב-ב,ז, אך בסק"ג הביא צד שאינו ניתק לעשה).

עשה המרוחק מהלאו אינו מנתק, כגון עדים זוממים, שחיוב התשלומים - (דברים יט-יט) "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו" - לא נכתב בסמוך לחיוב המלקות - (שמות כט-ז) "לא תענה ברעך עד שקר" (תוס' כתובות לב: ד"ה שלא).

מי שיכול לקיים את העשה, אע"פ שאינו מצווה בו - נחשב ניתק לעשה (שושנת העמקים י ד"ה ומדי).

פסול לעדות - העובר על לאו הניתק לעשה נפסל לעדות, משום שהסיבה שאין לוקין עליו אינו קולא אלא אדרבה, היא חומרא - שאין לוקה משום שחייב לבטל את האיסור, דהיינו לקיים את העשה (תומים לד-א).

בנשים - לאו שאין לוקין עליו, כגון לאו שניתק לעשה וכן לאו שאין בו מעשה, דן המנחת חינוך (ח-ב [ד] ד"ה ונוהגת) האם נשים חייבות בו כשאר לאווין או שפטורות ממנו, כיוון

¹ מחלוקת זו הובאה בערך ביעור חמץ בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות מצוות תשביתו.

² ע"ע לאו שאין בו מעשה בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה כשאפשר לעבור עליו ע"י מעשה) שגם בו דנו מה דינו כשלפעמים יש בו מעשה.

³ הסתפקו בזה הפוסקים, הובא בערך כוונת המצוות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

שמקור חיוב נשים בלאווין נלמד מהפסוק (במדבר ה-ו) "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (קידושין לה.) ושם מדובר רק בלאווין שנענשים עליהם.

ערכים קרובים: לאו הבא מכלל עשה, לאו הניתן לתשלומין, לאו שאין בו מעשה, לאו שבכללות, לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, מלקות, מצוות לא תעשה.

ערכים קרובים

לאו שאין בו מעשה

מצוות לא תעשה שעוברים עליה ללא עשיית מעשה, אין לוקים עליה (הסוגיא בתמורה ג., בסוגיא זו האריך המנחת חינוך ח-ה).

הגדרה

לדוגמא, איסור השארת נותר, שנאמר בו "ולא תותירו ממנו עד בוקר" (שמות יב-י), ואין בו מעשה, שהרי אינו עושה מעשה בכך שמשאירו - אין לוקים עליו (תמורה ד:).

החולק על דין זה הוא רבי יהודה שסובר שכן לוקים גם על לאו שאין בו מעשה (תמורה ג.).

דינים דומים: על שישה סוגי לאווים אין לוקים¹ (רמב"ם סנהדרין יח-ב וכסף משנה שם ד"ה ושאר):

(א) לאו שאין בו מעשה.

(ב) לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין.

(ג) לאו שניתן לתשלומין.

(ד) לאו הניתק לעשה.

(ה) לאו שבכללות.

(ו) לאו הבא מכלל עשה.

מקור וטעם הוא מכך שאינו דומה ללאו דחסימה - "לא תחסום שור בדישו" (דברים כה-ד) - שסמוך לפרשת מלקות (מכות יג: למסקנה, להר"א הוא משום שכתוב "לעשות").

הטעם שאינו לוקה עליו הוא משום שהוא קל יותר, כיוון שלא עשה מעשה (תומים לד-א).

נותר הוא לאו שאין בו מעשה (תמורה ד:), אך הרמב"ם (פסולי המוקדשים יח-ט) הסביר שאינו לוקה עליו משום שהוא לאו הניתק לעשה, והקשו האחרונים מדוע לא ביאר שאינו לוקה עליו משום שאין בו מעשה (כסף משנה ומשנה למלך שם, מנחת חינוך ח-ה [ח]).

בדינים שונים

לא תחמוד - אין לוקים עליו. הרמב"ם (גזילה ואבידה א-ט) כתב שהוא משום שאין בו מעשה, והראב"ד (שם) כתב שיש בו מעשה, אלא שאין לוקים משום שהוא חייב בתשלומים.

לא תענה (בעדים זוממים) - אין לוקים עליו משום שהוא לאו שאין בו מעשה (מכות ב:). והירושלמי סובר שכן לוקים עליו (כתובות ד-ד [כו:]).

לא תחנם (במכירת קרקע לגוי) - החינוך (סוף צד) כתב שאינו לוקה, משום שהוא לאו שאין בו מעשה, שאפשר למוכרה בלא מעשה. והמנחת חינוך (תכוא-ה) הקשה עליו מכמה מקומות שמוכח שמכירה היא כן מעשה ולוקים עליה.

הנהגה מאיפרי הנאה - החינוך (קיג בסופו ד"ה והעובר עליה) כתב שאינו לוקה, שכיוון שאפשר להנות גם בלי מעשה, נחשב כלאו שאין בו מעשה ואין לוקין עליו. והוסיף

¹ לגבי כל אחד מהם עיין בערכו.

המנחת חינוך (שם ה' ד"ה ומה שכתב הרב) שאפילו אם בפועל כן עשה מעשה על מנת להנות, הואיל והיה יכול להנות גם בלי מעשה - לא לוקה. אך אם נהנה בהנאה שחייבים בשבילה מעשה, כגון סיכה (שא"א לסוך בלי מעשה) - כן ילקה, אע"פ שהיה יכול להנות הנאות אחרות בלי מעשה (מנחת חינוך שם ד"ה ומה שכתב ואפילו, בהוספות, בשם שער המלך חמץ ומצה א-ג). אמנם יש חולקים על החינוך וסוברים שהוא לאו שיש בו מעשה¹.

כשאפשר לעבור עליו ע"י מעשה, כגון לא תחסום שור בדישו, שאפשר לחוסמו ע"י מעשה (אך אפשר גם ע"י דיבור, שאינו נחשב למעשה) יש שלוש דעות במפרשים (הביאם מנחת חינוך ח-ה [ח] ד"ה אך לסברת, ובקומץ המנחה שם, וסח-א [ג]):
(א) אפילו אם עשה מעשה אינו לוקה, משום שהוא לאו שאין בו מעשה (חינוך צד, רמא, שמד).

(ב) אם עשה מעשה - לוקה, אם לא עשה - אינו לוקה.
(ג) אפילו אם לא עשה מעשה - לוקה, משום ש"אין בו מעשה" פירושו "אי אפשר לעשותו ע"י מעשה", אך אם אפשר לעשותו ע"י מעשה הרי הוא כלאו שיש בו מעשה, ולכן לוקה מגיד משנה שכירות יג-ב לגבי לא תחסום².

כשתחילתו ע"י מעשה, אך באיסור עצמו אין מעשה, כגון כלאי בגדים, שתחילתו ע"י מעשה - פעולת הלבשה, אך באיסור עצמו אין מעשה - כל זמן שהוא לבוש בכלאיים, שאינו עושה כעת כלום. דוגמא נוספת: הנשבע לאכול כיכר זה וזרקו לים או שרפו, שתחילתו ע"י מעשה - פעולת הזריקה או השריפה, אך באיסור עצמו אין מעשה - שלא אכלו. במקרים אלו כתבו רבים שנחשב שיש בו מעשה ולוקה (ירושלמי שבועות ג-ז (לגבי כיכר), פני יהושע שבועות ד. (לגבי כיכר), מנחת חינוך ח-ה [ח] ד"ה לפי (מביא ראיה מכלאיים) והביא משנה למלך ביאת מקדש ג-כא (ד"ה גרסין) שלוקה אפילו אם תחילת המעשה היתה בהיתר), אך יש אומרים שנחשב שאין בו מעשה ואינו לוקה (תוס' שבועות ד. ד"ה אבל, והגינת ורדים כב הסתפק בזה).

מכת מדרות מדרבנן כן לוקה על לאו שאין בו מעשה (דן בזה פרי מגדים פתיחה כוללת ח"א כה והסיק שלוקה, הביא המנחת חינוך ח-ה [ט] ד"ה ועיין פרי).

פסול עדות - העובר על לאו שאין בו מעשה אינו נפסל לעדות, משום שהסיבה שאינו לוקה עליו היא קולא, שכיוון שלא עשה מעשה הוא קל יותר (תומים לד-א).

בזבז ממונו - על עשה צריך לבזבז רק חומש (כתובות נ.), אך על לא תעשה צריך לבזבז את כל ממונו. והסתפק המנחת חינוך האם החילוק ביניהם הוא במצווה עצמה - האם היא מצוות עשה או מצוות לא תעשה, או במעשה האדם - האם הוא בקום עשה או בשב ואל תעשה. ונפק"מ ללאו שאין בו מעשה: מצד המצווה עצמה הוא לא תעשה וצריך לבזבז את כל ממונו, אך מצד מעשה האדם הוא בשב ואל תעשה, וצריך לבזבז רק חומש (וכן נפק"מ הפוכה בלאו הבא מכלל עשה, שמצד המצווה עצמה דינו כעשה, ומצד המעשה הוא בקום עשה) (מנחת חינוך ח-ה [ט] ד"ה ועיין פרי, ובסוף מצווה ה כתב שאין צריך לבזבז על לאו שאין בו מעשה. וכן חקר קובץ הערות סט-ב לגבי דין יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה).

לאו בקום עשה חמור יותר מלאו בשב ואל תעשה (דהיינו לאו שאין בו מעשה). שוא"ת וקו"ע

¹ הובאו בערך איסורי הנאה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה לגבי מלקות.

² ע"ע לאו הניתק לעשה בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה כשמקצתו) שגם בו דנו מה דינו כשלפעמים לא ניתק לעשה.

שני לאווין בשב ואל תעשה חמורים יותר מלאו אחד בקום עשה (לקח טוב טו-י מוכיח מתוס' בבא מציעא קיג. ד"ה וכו').

לעבור בשב ואל תעשה כל רגע ורגע חמור יותר מלעבור בקום עשה פעם אחת, למשל מי שנמצא על עץ בשבת ועובר כל רגע ורגע בשב ואל תעשה על שימוש במחובר, עדיף שירד ויעבור בקום עשה פעם אחת (לקח טוב טו-יא, אמנם הוא לגבי איסור דרבנן).

בנשים - לאו שאין לוקין עליו, כגון לאו שניתק לעשה וכן לאו שאין בו מעשה, דן המנחת חינוך (ח-ב [ד] ד"ה ונוהגת) האם נשים חייבות בו כשאר לאווין או שפטורות ממנו, כיוון שמקור חיוב נשים בלאווין נלמד מהפסוק (במדבר ה-ו) "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (קידושין לה.) ושם מדובר רק בלאווין שנענשים עליהם.

ערכים קרובים: לאו הבא מכלל עשה, לאו הניתן לתשלומין, לאו הניתק לעשה, לאו שבכללות, לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, מלקות, מצוות לא תעשה.

לאו שבכללות

ציזוי לא תעשה אחד שכולל בתוכו כמה איסורים – אין לוקים עליו (הסוגיא בסנהדרין סג.).

לדוגמא: הלאו "לא תאכלו על הדם" (ויקרא יט-כ) - שכולל: לא תאכלו מן הבהמה קודם שתצא נפשה, לא תאכלו בשר קודשים ועדיין דם במזרק, לא תאכלו סעודת הבראה על הרוגי בית דין, לא תאכלו (בית דין) ביום שתהרגו נפש, לא תאכלו אכילת בן סורר ומורה (סנהדרין סג.).

הלאו "לא תעבדם" (שמות כה) בעבודה זרה - שכולל: המגפף, המנשק, המכבד, המרבץ, הסך, המלביש, המנעיל (סנהדרין סג.).

החילוק על דין זה הוא אביי שסובר שכן לוקים, ורק רבא סובר שאין לוקים עליו (נזיר לח.; אמנם בפסחים מא: הגירסא במחלוקתם הפוכה, והעיר על זה תוס' פסחים שם ד"ה אמר). ולהלכה אין לוקים עליו (רמב"ם סנהדרין יח-ב).

אמנם הכסף משנה (עבודה זרה ה-יא) כתב שלא מצאנו בשום מקום מי שיחלוק על דין זה ויסבור שלוקים על לאו שבכללות. והקשו עליו מגמרא זו (יד מלאכי שצא, וכן מפורש בשפת אמת פסחים מא: (ד"ה איכא דאמרי) שטעמו של רבא בפסחים שם הוא שכן לוקים על לאו שבכללות). כמו כן נחלקו בגמרא שם (פסחים מא:) לדעה שאין לוקים עליו - האם לא לוקים כלל, או שכאשר עבר על כמה איסורים אין לוקים על כל אחד ואחד מהם, אך לוקים אחת.

דינים דומים: על שישה סוגי לאווים אין לוקים¹ (רמב"ם סנהדרין יח-ב וכסף משנה שם ד"ה ושאר):

- (א) לאו שאין בו מעשה.
- (ב) לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין.
- (ג) לאו שניתן לתשלומין.
- (ד) לאו הניתק לעשה.
- (ה) לאו שבכללות.
- (ו) לאו הבא מכלל עשה.

¹ לגבי כל אחד מהם עיין בערכו.

המקור שאין לוקים עליו הוא שאינו דומה ללאו דחסימה, שסמוך לפרשת מלקות (פסחים מא: ורש"י שם ד"ה ואיכא דאמרי).

בן סורר לוקה על "לא תאכלו על הדם" אע"פ שהוא לאו שבכללות (שהרי בסנהדרין סג. נלמדים ממנו עוד כמה וכמה דינים). ובטעם לזה נחלקו הראשונים: לרמב"ם (בספר המצוות ל"ת קצה) משום שמפורש בתורה שיש בו מיתה, ולרמב"ן (ספר המצוות שורש יד בסופו) הוא משום שיש בו פסוק נוסף - גזירה שווה (כתובות מו.) בן-בן - מ"והיה אם בין הכות הרשע" (דברים כה-ב) שנאמר בפרשיית מלקות ל"בן סורר ומורה" (דברים כא-יח).

לפני עיוור - נחלקו הראשונים האם הוא לאו שבכללות, וביאר הקובץ הערות (מח-ט אות טו בהשמטות) שמחלוקתם תלויה בחקירה האם לפני עיוור הוא חלק מכל איסור או שהוא איסור נפרד: אם הוא חלק מכל לאו - הוא לאו שבכללות, דהיינו לאו אחד שכולל כמה איסורים שונים, אך אם הוא איסור נפרד א"כ אינו לאו שבכללות.

מלאכה בחול המועד - כתב הר"ן (מועד קטן ו. בדפי הר"ף ד"ה פטור אבל אסור) שלכו"ע אין לוקים עליה משום שהוא לאו שבכללות. והמנחת חינוך (שכג-ב [ד] בסופו) הקשה עליו מדוע הוא לאו שבכללות.

חוקת הגויים - היראים (השלם ד) כתב שהוא לאו שבכללות, שהרי הוא כולל איסורים רבים: שלא ילבש מלבוש המיוחד להם, לא יגדל ציצית ראשו כדרכם, לא יניח בלורית וכו'. אמנם הרמב"ם והחינוך סוברים שאינו לאו שבכללות ולוקים עליו (רמב"ם סנהדרין יט-ד אות יב, חינוך רסב ד"ה ונוהגת), וטעמם, שכל האיסורים כלולים בשם אחד - שלא ללכת בחוקת העכו"ם (כסף משנה עבודה זרה יא-א בסופו, מנחת חינוך רסב-ב [ו]).

לא תהנם - לוקים עליו, ואינו לאו שבכללות שכולל כמה איסורים (לא תיתן להם חן, מתנת חנם, חנייה בקרקע (עבודה זרה כ.)), משום שהכל איסור אחד (מנחת חינוך תכז-א [ה]). את כלל זה - שאיסור אחד אינו לאו שבכללות - הביא גם כסף משנה עבודה זרה יא-א בסופו.

טריפה - מהפסוק "ובשר בשדה טריפה לא תאכלו" (שמות כב-ל) נכללים גם איסורים נוספים:

(א) בשר קודש קודשים שיצא חוץ לעזרה.

(ב) בשר קודשים קלים שיצא חוץ לחומת ירושלים.

(ג) בשר פסח שיצא חוץ לחבורה.

לגבי שלושת איסורים אלה נחלקו הראשונים האם לוקה עליהם ואינם לאו שבכללות (ספר המצוות לרמב"ם שורש ט ורמב"ן שם, חינוך סוף עג, תוס' מכות יח. ד"ה ולילקי) או שהם לאו שבכללות ואינו לוקה עליהם, ורק על איסור טריפה לוקה משום שהוא מפורש בפסוק (תוס' יומא לו: ד"ה לאו).

בנשים - לאו שאין לוקין עליו, כגון לאו שניתק לעשה וכן לאו שאין בו מעשה, דן המנחת חינוך (ח-ב [ד] ד"ה ונוהגת) האם נשים חייבות בו כשאר לאווין או שפטורות ממנו, כיוון שמקור חיוב נשים בלאווין נלמד מהפסוק (במדבר ה-ו) "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (קידושין לה.) ושם מדובר רק בלאווין שנענשים עליהם.

ערכים קרובים: לאו הבא מכלל עשה, לאו הניתן לתשלומין, לאו הניתק לעשה, לאו שאין בו מעשה, לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, מלקות, מצוות לא תעשה.

¹ ביארנו את חקירה זו ונפק"מ נוספת שלה בערך לפני עיוור בסעיף "מקור וטעם" ד"ה באיסור ההכשלה בעבירה.

לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין

מצוות לא תעשה שיש עליה חיוב מיתה, אין לוקים עליה, ואפילו אם התרו בו למלקות ולא למיתה (שבת קנד. וש"ג, רש"י עירובין יז: ד"ה וכל).

לדוגמא, לא תנאף, חילול שבת (רמב"ם סנהדרין יח-ב).

החולק על דין זה הוא רבי ישמעאל, שסובר שכן לוקים עליו. ור"ע סובר שאין לוקים (מכות יג:, שבועות ד.). והלכה כר"ע (רמב"ם סנהדרין יח-ב).

דינים דומים: על שישה סוגי לאווים אין לוקים¹ (רמב"ם סנהדרין יח-ב וכסף משנה שם ד"ה ושאר):

(א) לאו שאין בו מעשה.

(ב) לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין.

(ג) לאו הניתן לתשלומין.

(ד) לאו הניתק לעשה.

(ה) לאו שבכללות.

(ו) לאו הבא מכלל עשה.

בטעמו ישנן שלוש דעות:

(א) הפסוק נצרך כדי לחייבו מיתה, שלולא הלאו לא היה יכול לחייבו מיתה, ולכן הוא לא מיותר למלקות (רש"י מכות יג: ד"ה אין לוקין).

(ב) מכך שניתן למיתת בית דין מוכח שעונשו של לאו זה הוא במיתה ולא במלקות (רש"י בבא קמא עד: ד"ה ואין).

(ג) אין לוקין עליו משום שהוא חמור יותר משאר לאו, שהרי חייבים עליו מיתה (תומים לד-א).

לאו שנכללים בו שני איסורים, שאחד מהם ניתן למיתת בית דין והאחר לא - על האיסור שלא ניתן למיתה כן לוקים. כגון הלאו "ושם אלהים אחרים לא תזכירו" (שמות כג-ג), שנכללים בו נביא המתנבא בשם עבודה זרה, שיש בו חיוב מיתה, ונודר בשם עבודה זרה, שאין בו חיוב מיתה - לכן הנודר בשם עבודה זרה כן לוקה (תוס' שבת קנד. ד"ה בלאו, פרי חדש עבודה זרה ה-ז ד"ה כללא) בדעת הרמב"ם. הביאם והאריך בזה שדי חמד ח"ג ל-טו ד"ה לאו עמוד 275).

מעשה שנכללים בו שני לאווים, שאחד מהם ניתן לאזהרת מיתת בית דין והאחר לא - על הלאו שלא ניתן לאזהרת מיתת בית דין כן לוקים. כגון השוחט אותו ואת בנו לעבודה זרה, שהלאו "אותו ואת בנו" לא ניתן למיתת בית דין, אך הלאו של עבודה זרה כן ניתן למיתה - אם התרו בו רק משום אותו ואת בנו כן לוקה (חולין פא:; רמב"ם סנהדרין טז-ה, שדי חמד ח"ג ל-טו ד"ה ויש עמוד 275).

פסול לעדות - העובר על לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין פסול לעדות, משום שהסיבה שאין לוקין עליו אינו קולא אלא אדרבה, היא חומרא - שאין לוקה משום שחייב מיתה² (תומים לד-א).

בנשים - לאו שאין לוקין עליו, כגון לאו שניתק לעשה וכן לאו שאין בו מעשה, דן המנחת חינוך (ח-ב [ד] ד"ה ונוהגת) האם נשים חייבות בו כשאר לאווין או שפטורות ממנו, כיוון

¹ לגבי כל אחד מהם עיין בערכו.

² אמנם לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו דעות שחולקות על טעם זה.

שמקור חיוב נשים בלאווין נלמד מהפסוק (במדבר ה-ו) "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (קידושין לה). ושם מדובר רק בלאווין שנענשים עליהם.

ערכים קרובים: לאו הבא מכלל עשה, לאו הניתן לתשלומין, לאו הניתק לעשה, לאו שאין בו מעשה, לאו שבכללות, מלקות, מצוות לא תעשה.

לאפרושי מאיסורא

הוכה למנוע את חבריו מלעשות דבר איסור (הוזכר בשבת מ:).

לדוגמא, הוראה את חבריו לבוש כלאיים (של תורה) מחוייב לקורעם מעליו (רמב"ם כלאיים י-כט, שגרס כך בגמרא ברכות יט; והשדי חמד ח"א א-פד עמוד 210 ושער הציון שמז-ח כתבו שהוא מדין לאפרושי מאיסורא).

דינים דומים: ישנם חמישה דינים על האדם להציל את חבריו מאיסורים:

(א) לפני עיוור.¹

(ב) תוכחה.²

(ג) ערבות.³ - ודנו האם הוא דין אחד עם מצוות תוכחה או שהם דינים נפרדים (קובץ שיעורים ביצה סז, סז; ליראים גדריהם נפרדים, לרבינו יונה גדריהם שווים).

(ד) מסייע ידי עוברי עברה.⁴ - ודנו האם הוא מדין ערבות או שהוא דין נפרד (שדי חמד ח"ד מ-מב עמוד 113).

(ה) לאפרושי מאיסורא, ונדון בו בערך זה - ודנו האם הוא מדין לפני עיוור או מדין תוכחה (שדי חמד ח"א א-פד עמוד 210).

במקורו נחלקו האם הוא דאורייתא (קובץ שיעורים ביצה סז, שער הציון שמז-ח, שדי חמד ח"א א-פד עמוד 210 בשם שאגת אריה) או דרבנן (ב"ח י"ד שג-ב).

בטעמו חקרו האם הוא מדין לפני עיוור או מדין תוכחה (שדי חמד ח"א א-פד עמוד 210. ב"ח י"ד שג-ב: דרבנן, ואסמכוה אלפני עיוור).

מצוות עשה - פשוט שכל אדם מצווה להפריש את חבריו מלעבור על לאו. ובעשה נחלקו האחרונים: לנתי"מ (ג-א בסופו) ולים של שלמה (בבא קמא כז) גם בזה יש דין אפרושי מאיסורא, שכל אדם מצווה לכפות את חבריו לקיים מצוות עשה, ולקצוה"ח (ג-א, וכן במשובב נתיבות שם ד"ה עוד שם זה לשונו גם) אין בזה דין אפרושי מאיסורא (אלא רק בית דין יכולים לכפותו).

כופין על הצדקה לאחת הדעות בתוס' (בבא בתרא ח: ד"ה אכפיה), משום שיש בה לאו "לא תאמץ את לבבך ולא תקפון את ירך"⁵ (דברים טו-ז). וחקר ר' שמואל האם הוא מדין כפייה על המצוות, או מדין לאפרושי מאיסורא (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד ס).

¹ ע"ע לפני עיוור.

² ע"ע תוכחה.

³ ע"ע ערבות.

⁴ ע"ע מסייע ידי עוברי עברה.

⁵ אמנם יש מחלוקת גדולה בדין זה ובטעמיו, הובאה בערך צדקה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כפייה על הצדקה.

אין מקבלים עדים שלא בפני בעל דין (בבא קמא קיב.). ולא פרושי מאיסורא, כגון לפסול שוחט, נחלקו הפוסקים אם מקבלים עדות שלא בפניו (שדי חמד ח"ד ק-נז עמוד 487).

הכאה - מותר להכות את חברו כדי להפרישו מאיסור (רש"י בבא קמא כת. ד"ה איסורא).

לפני עיוור דרבנן, דהיינו כשאינו בתרי עברי דנהרא, חידשו התוס' שהוא מדין לא פרושי מאיסורא (שבת ג. ד"ה בבא).

גוי ומומר - אין מצווה להפרישם מאיסור (כתב סופר יו"ד פג ד"ה והנה הש"ך).

ערכים קרובים - אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, איסורים, חינוך, לפני עיוור, מסייע ידי עוברי עבירה, מצוות, ערבות, תוכחה.

לבוד

רווח שרוחבו פחות משלושה טפחים נחשב כסתום (הסוגיא בסוכה ו:).

בפירוש המילה "לבוד" נחלקו הראשונים:

(א) רש"י: דבר קצר שהוסיפו עליו והאריכוהו (עירובין ד: ד"ה לגוד), דבר שמאריכים אותו ע"י סניפים כדי לחבר (לסנוף) חקק לחקק (סוכה תחילת ד: ד"ה פחות)¹.
(ב) הערוך: קישור וחיבור (ערך לבד).

בדיני מחיצה (כך לשון הגמרא סוכה ה: "מחיצין" ורש"י שם ד"ה ומחיצין, ובדף ו: פירשה הגמרא שהכוונה ללבד).

לדוגמא, מקיפים שלושה חבלים זה למעלה מזה באופן שהרווח שביניהם פחות משלושה טפחים, ונחשב כמחיצה שלימה בגובה עשרה טפחים (עירובין טז: במשנה).

החולק על דין זה הוא רשב"ג שסובר שלבוד הוא בארבעה טפחים (עירובין ט:), ואין הלכה כמותו.

מקורו מהלכה למשה מסיני (סוכה ו:; שבת צז. למסקנה. ובה"א בשבת שם היא סברא שאי אפשר שרשות הרבים תהיה חלקה לגמרי מגבשושיות, ועל כורחך גבשושיות שפחותות משלושה טפחים הן כלבוד ונחשב כאילו היא חלקה).

במהותו חקר הקהילות יעקב האם אנו אומרים רק שהאוויר סתום (אך לא מאותו החומר של הקצוות), או שהוא סתום מאותו החומר של הקצוות, ששני הקצוות נחשבים כסמוכים ומחוברים זה לזה (סוכה יג-ג. ובסעיף ה הבהיר שפשוט שלכ"ע האוויר סתום (ולא רק שמזיזים את הקצוות זה לזה), שהרי ע"י לבד אנו מכשירים מחיצה משלושה חבלים כאילו היא סתומה ומלאה, אלא החקירה היא האם אומרים גם שהקצוות כסמוכים זה לזה, והסתימה היא מאותו החומר שלהם).

בטומאה הלכתא גמירי לה שלא אומרים לבד (כגון לגבי טומאת אוהל) (תוס' עירובין י: ד"ה עור).

לאיסור עשיית אוהל בשבת לא אומרים לבד, ולכן מותר לנטות שני חוטים בתוך שלושה טפחים (תוס' עירובין קב. ד"ה לא).

¹ עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה להחסיר) שנחלקו האם אומרים לבד בחקק.

כאשר הלבוד לא בא לשתום רווח אלא להזיז את הדבר, נחלקו בזה המפרשים. כגון קורה על גבי יתדות, שהיא רחוקה מהמבוי (עירובין ח:), והרי צריך שהקורה תהיה על המבוי, ואנו רוצים שדין לבוד יחשיב את הקורה כאילו היא על המבוי, דהיינו להזיזה - מהרשב"א (שם) משמע שלבוד כן מועיל לזה (שהקשה למה לא אומרים לבוד ותיירץ שמדובר שהקורה רחוקה מהמבוי שלושה טפחים), אך הגר"ח (סוכה ה-כא ד"ה אלא דבאמת (והביא את הרשב"א בד"ה אלא דקשה)) כתב בדעת הרמב"ם שלבוד יכול רק לחבר את הקצוות אך לא להזיזם (ורק דין חבוט רמי מזיז את הדבר ממקומו).

להחמיר דבר שישנו (גוש) כאילו אינו, כלומר שהלבוד יחשיב כאילו אין חומר (ההיפך מלבוד בדרך כלל, שמוסיף על דבר שאינו כישנו, שמחשיב רווח כאילו הוא סתום בחומר), נחלקו בזה הפוסקים. כגון סוכה שגובהה פחות מעשרה טפחים, וחקק בקרקע שבאמצעיתה והשלימה לעשרה, ויש פחות משלושה טפחים בין החקק למחיצות, שהגמרא אמרה על כך דין לבוד (סוכה ד.) - נחלקו הפוסקים האם הלבוד יכול רק לקרב את המחיצה למקום החקק, כאילו יש שם מחיצה (להוסיף על שאינו כישנו), וא"כ מחוץ לחקק אינה סוכה כשרה, או שהלבוד יכול גם לקרב את החקק למקום המחיצה, כאילו יש שם חקק (להחמיר את שישנו כאינו), וא"כ גם מחוץ לחקק היא כשרה (מגן אברהם א"ח תרלג-ח: לשו"ע כשרה גם חוץ לחקק, לטור ולב"ח רק תוך החקק. פרי מגדים אשל אברהם שם ח: תולה את מחלוקתם בשאלה זו - האם יש לבוד לגוש כאילו אינו).

והוסיף האבני נזר (א"ח רצא-י) שגם לדעה שאומרים לבוד להחמיר דבר שישנו כאינו, הוא רק אם ע"י זה תהיה מחיצה, כמו בחקק שבסוכה, שהלבוד מקרב את החקק למחיצה וע"י זה נעשית שם מחיצה. אך אם ההחסרה לא תגרום למחיצה - לכר"ע אין לבוד להחמיר. כגון קנה שרוחבו פחות משלושה טפחים - בוודאי שלא נאמר לבוד לאווירים שמשני צדדיו ונחשיב את הקנה כאילו אינו.

להחמיר, האריכו הראשונים והאחרונים האם אומרים לזה לבוד, ויש בזה ארבע דעות: (א) תוס' כתבו שלא אומרים לבוד להחמיר (אלא רק להקל), ולכן שני סככים פסולים שיש ביניהם פחות משלושה טפחים, לא נאמר לבוד להחשיב את הרווח שביניהם כסתום (תוס' סוכה יז. בסופו (סוף ד"ה אילו), וכן כתב לבושי שרד בשו"ע א"ח תרכו-ו בסופו שלדעת הט"ז לא אומרים כלל לבוד להחמיר. והאבני נזר א"ח רצא-ח הוסיף שגם גוד אסיק לא אומרים להחמיר, שהרי גם לבוד וגם גוד הם הלכה למשה מסיני (סוכה ו:). והקהילות יעקב סוכה יג-ב הוסיף בדעתם שאפילו במקרה שמהלבוד יצאו שני דינים - אחר להחמיר ואחד להקל - נאמר את הדין המקל ולא את הדין המחמיר). (ב) הקהילות יעקב (סוכה יג-ב) כתב שכוונת התוס' שלא אומרים לבוד להחמיר היא רק שהסתימה תחשב מאותו החומר של הקצוות (כמו במקרה שהביאו התוס', שהסתימה שבין שני הסככים הפסולים תחשב גם היא כסכך פסול). אך לבוד להחשיב את הרווח כסתום ולא מהחומר שבקצוות - כן אומרים גם להחמיר¹.

(ג) האבני נזר (א"ח רצא-י) כתב שכוונת התוס' שלא אומרים לבוד להחמיר היא רק שתחילת עשייתו היא להחמיר (כמו במקרה שהביאו התוס', שתחילת עשייתו היא להחשיב את הרווח כסכך פסול ולפסול את הסוכה). אך אם תחילת עשייתו היא לעשות מחיצה, אומרים לבוד, והמחיצה תועיל גם להחמיר. כגון מבוי שיש בו כמה לחיים הסמוכות זו לזו - אומרים לבוד לצרפן למחיצה אחת, וממילא המחיצה תועיל גם להחמיר - להצריכו לחי נוספת (עירובין ט.).

(ד) המגן אברהם סובר שכן אומרים לבוד להחמיר (כך כתב לבושי שרד בשו"ע א"ח תרכו-ו בסופו).

¹ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותו) שהקהילות יעקב חקר בזה בגדר לבוד.

כשיש דבר המפסיק בין שני הקצוות שאנו רוצים לחבר, נחלקו הראשונים: לרשב"א יש דין לבד (עירובין ח: ד"ה לדברי), ולרבותינו הצרפתים אין (הביאם שם, וכן כתב המנחת חינוך שכה-יא [טו] ד"ה עוד).

בכלים לא אומרים לבד אלא רק במחיצות (רש"י שבת ח. ד"ה אבל, תוס' שם ד"ה כפאה).

ערכים קרובים: אתי אווירא דהאי גיסא ודהאי גיסא ומבטל ליה, גוד, מחיצה, סוכה, רשות היחיד.

לולב

מצווה ליטול את ארבעת המינים בסוכות (הסוגיות במסכת סוכה פרק ג).

מקורו מהפסוק "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל" (ויקרא כג-מ).

במהות המצווה דנו האחרונים האם היא מעשה התחלת הנטילה (פעולה), או האחיזה בידו (תוצאה). ונפק"מ אם אחז בידו את ארבעת המינים קודם עמוד השחר (שעדיין אינו זמן החיוב) והגיע עמוד השחר: אם המצווה במעשה התחלת הנטילה - צריך להניחם מיד ולחזור וללוקחם למצוותם, שהרי התחלת הנטילה היתה קודם זמן החיוב, אך אם המצווה היא האחיזה בידו - יצא ידי חובה באחיזה (ביכורי יעקב תרנב בסופו, מקראי קודש סוכות ח"ב א. חזון איש א"ח קמט-ב: המצווה באחיזה. קובץ שיעורים ח"ב כג-ו: המצווה בפעולה).

לגבי אגירת הלולב כתב בשו"ת הרמב"ם (נא) שאינה מצווה, ורק הנטילה היא המצווה.

ביהם בין ארבעת המינים חקר הרוגאצ'ובר האם יש חיוב אחד ליטול את ארבעתם או ארבעה חיובים נפרדים, אלא שמעכבים זה את זה (מפענח צפונות ד-ז: מחלוקת רבי יהודה וחכמים).

שלו - חקר הרוגאצ'ובר האם האתרוג צריך להיות שלו או שאסור שיהיה של אחר (צפנת פרסי הדיו פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה אתרוג (אות כב)).

לולב כפות - חקר הרוגאצ'ובר האם צריך שיהיה כפות או שלא יהיה פרוז (מפענח צפונות ו-כו).

לולב בעל מום פסול. ובטעם לזה חקרו האם הוא משום שצמח שלא כדרך או משום שצורתו היא שלא כדרך (ברכת אברהם סוכה לב. סי' "לולב עקום" ז).

ערכים קרובים: סוכה.

לימוד תורה

עיינ ערך תלמוד תורה.

¹ בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

לבתחילה

עיין ערך דיעבד.

למד מן הלמד

בדיני קודשים אפשר ללמוד מידה רק מהמפורש בתורה, ולא מדבר שנלמד ממידה אחרת (הסוגיא בזבחים מט:).

לדוגמא, הקטרת פר העלם דבר של ציבור נלמדת מפר כהן משיח, ולכן אי אפשר ללמוד ממנה לשעירי עבודת כוכבים (זבחים מא:).

הטעם שאין למדים מן הלמד בקודשים הוא מעין הכלל "שנה עליו הכתוב לעכב", שלא נחשב ציווי שיחשב שנה עליו לעכב. וכאן אין אפילו מצווה לכתחילה (אמנם בשנה עליו הכתוב לעכב יש מצווה לכתחילה) (בירורי המידות ה-א-ז).

בחולין - מפורש בגמרא (זבחים מט:) שכל החיסרון של למד מן הלמד הוא בקודשים ולא בחולין. אמנם הירושלמי (קידושין א-ב [ה:]) נקט שאין לומדים מן הלמד אפילו בחולין (בדיני עבד עברי) (דנו בדבריו שיירי קרבן שם ויפה עיניי זבחים מט: ד"ה אר"י).

בטומאה - מפורש בגמרא (זבחים מט:) שכל החיסרון של למד מן הלמד הוא בקודשים ולא בחולין. אמנם הספרי כתב שגם בטומאה אין למדין מן הלמד (ספרי חוקת קז, הביאו ודן בדבריו ביפה עיניי זבחים מט:; ותוס' שבת סד. ד"ה שמע) נשאר בקושיא על הגמרא שם מדוע לא לומדת מן הלמד בטומאה).

במידות שונות - אין למדים מן הלמד שייך רק במידות שנקראות למד, והן: היקש, סמוכים, גזירה שווה, קל וחומר, בניין אב (ובהן הגמרא דנה בזבחים מט:--נ:). אבל בשאר המידות כן למדים, משום שלא נקראים למד אלא כאילו מפורשים בכתוב (בירורי המידות ה-א-ו)¹.

גזירה שווה - דבר הנלמד בגזירה שווה חוזר ומלמד בגזירה שווה אפילו בקודשים (בירורי המידות ג-ג-ח).

גזירה שווה של גילוי מילתא - גם אם דבר הלמד בהיקש לא חוזר ומלמד בגזירה שווה (בקודשים) (ספק בזבחים מט:) - הוא כן חוזר ומלמד בגזירה שווה של גילוי מילתא (בירורי המידות ג-ד-א).

היקש המפורש בתורה - מלוא הרועים סובר שלומדים בו מן הלמד גם בקודשים, ובירורי המידות חולק עליו (בירורי המידות ה-א-א, והביא את מלוא הרועים).

קל וחומר לבבלי חוזר ומלמד בקל וחומר (זבחים מט:), ולירושלמי לא (סוטה ה-ב [כד:]).

ערכים קרובים: בניין אב, גזירה שווה, היקש, מידות שהתורה נדרשת בהן, קל וחומר.

¹ באופן הדרשא של מידות שונות - האם נחשבות כמפורשות בתורה, ובנפק"מ נוספות מכך - דנו בערך מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.

למפרע

הגדרה **מעשה שנעשה בעתיד מחיל דין בעבר** (האריך בדין זה המידות לחקר ההלכה כב).

לשון "למפרע" פירושה עלה למעלה, דהיינו זמן שהוא למעלה ומלאחריו (הערוך ערך מפרע).

בדיני תנאי (גיטין עד.), **ברירה** (גיטין כד.), **מיאון** (בקידושי קטנה) (יבמות קז.), **גביית בעל חוב** (פסחים לא.), **התרת נדרים** (נדרים סד.).

לדוגמא, הנותן לאשתו גט ואומר לה "הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתיים זוז" - אם תיתן הרי זו מגורשת למפרע מזמן נתינת הגט (גיטין עד.).

דינים דומים: דין כל העומד¹, כגון כל העומד לזרוק כזרוק דמי (לרבי שמעון, וחכמים חולקים) - גם בו העבר תלוי בעתיד, אך החילוק בינו לבין למפרע הוא שבלמפרע המעשה נעשה בעתיד, ולכן הוא חל בעבר, אך בכל העומד המעשה לא נעשה בסוף (הדם לא נזרק), ואנו רק דנים כאילו הוא נזרק (המידות לחקר ההלכה כב-קלא).

במהותו דנו האחרונים, שהרי בכל דין למפרע יש שני זמנים: זמן המעשה - בעתיד, וזמן הדין - בעבר. כגון המגרש אשה היום על מנת שירדו גשמים מחר, זמן המעשה הוא מחר, בזמן ירידת הגשמים, וזמן הדין הוא היום, בזמן הגירושין. והאריכו האחרונים באיזה זמן חל הדין (כגון הגירושין), ויש בזה שלוש דעות:

א) כשמגיע העתיד חל בעבר - ההסבר הפשוט, שבדיני למפרע העתיד משנה ממש את העבר. והמגרש על מנת שירדו גשמים מחר, כשמגיע יום המחרת מגורשת למפרע מאתמול. ולפי זה המגרש את אשתו מעכשיו על מנת שתביעל פלוני - מותרת להיבעל לו, משום שהיא מגורשת למפרע ממש כבר מאתמול (הובאו בגר"ש שקאפ כתובות א, וכן מוכח משאר דבריו שם שיש החולקים עליו).

ב) חל בעתיד - הגר"ש שקאפ (כתובות א) ייסד שכל דיני למפרע - כגון תנאי, הפרת נדרים, ומיאון - אינם שהעבר ממש משתנה, אלא רק לעניין העתיד אנו דנים כאילו העבר השתנה (מכאן ולהבא למפרע). והמגרש על מנת שירדו גשמים מחר, כשמגיע יום המחרת מגורשת רק מיום המחרת והלאה, ולא מאתמול. ולכן המגרש את אשתו מעכשיו על מנת שתביעל פלוני - אסורה להיבעל לו, כי רק משעה שתביעל לו והלאה יחשב כאילו התגרשה למפרע, אך באותה השעה עדיין היא אשת איש. ובטעם לזה הסביר שלא שייך שהעתיד ישנה את העבר, שהרי כל תוצאה קורה רק לאחר הפעולה, ולא לפני (את שיטתו זו רואים גם בדבריו ביבמות לב ד"ה ולענ"ד דענין, שבתנאי, המעשה אינו תלוי בקיום התנאי, שלא שייך שיועיל למפרע, אלא שהמעשה תלוי ברצונו של העושה, וקיום התנאי רק מגלה על הרצון).

והיו שחילקו בין חלויות שונות, שחלק מהן חלות למפרע ממש, וחלק רק מכאן ולהבא למפרע. ואע"פ שבחלק מהדינים סוברים כגר"ש שקאפ, שחלים רק מכאן ולהבא למפרע, מוכח שאינם סוברים כסברתו שלא שייך שהעתיד ישנה את העבר, שהרי בדינים אחרים כן סוברים שחלים למפרע ממש (כך משמע מהגר"ח אישות ב-ט שמיאון הוא מכאן ולהבא למפרע, וממלוא הרועים יבמות יב.).

ג) חל בעבר - הקובץ שיעורים (ביצה לה) והמידות לחקר ההלכה (ב-ב) כתבו (לעניין ברירה ותנאי, וכן כתה המידות לחקר ההלכה כב-ה לעניין איגלאי מילתא למפרע) שדיני למפרע אינם חלים כלל בזמן העתיד, אלא שחלים כבר בזמן העבר, כיוון שמתחילה היה עומד העתיד להיות, מעין דין "כל העומד להעשות כעשוי דמי". והמגרש על מנת שירדו גשמים מחר, כבר היום מגורשת (אם באמת יתברר מחר שירדו גשמים). ולפי זה שוב, האשה שגורשה על

¹ ע"ע כל העומד.

מנת שתיבעל תותר לאותו פלוני, משום שהיא מגורשת כבר מזמן נתינת הגט (והמידות לחקר ההלכה כב-עה הוסיף בזה סברא, שלא שייך שהעתידי יהיה סיבה לעבר, כי כל סיבה צריכה להיות קודם למסובב. ועל כורחך שחל כבר בעבר, וא"כ גם הסיבה היא בעבר והיא קודמת למסובב).

דבר שלא בא לעולם - דבר שאינו שלו ויהיה שלו למפרע מעכשיו נחשב בא לעולם ומועיל בו קניין. לדוגמא, במקרה שראובן התחייב לשמעון חפץ בתנאי דמעכשיו (דהיינו שאם יתקיים התנאי יקנה למפרע), שמעון יכול להקנות את זכותו ללוי אע"פ שהחפץ עדיין אינו שלו כעת, משום שכאשר יהיה שלו - יהיה שלו למפרע מעכשיו (שר"ת הרשב"א אלף קמט ד"ה גס).

חיוב ושלילה - חידוש המידות לחקר ההלכה (כב-קיא, וכן כב-קלז) בדעת הרמב"ם שדין למפרע מועיל רק לחיוב, לומר שהאפשרות שקרתה בעתיד הועילה כבר בעבר (כגון שגבה את הקרקע הזו). אך אינו מועיל לשלילה, לומר שהאפשרות האחרות לא קרו (כגון שאת הקרקעות האחרות לא גבה).

יש חילוק בין איגלאי מילתא למפרע לבין התרת נדרים, שבהתרת נדרים גם לאחר ההתרה היה נדר אלא שהוא נעקר, ובאיגלאי מילתא למפרע (כגון בעל חוב למפרע הוא גובה) התברר שלא קרה כלל (המידות לחקר ההלכה כב-עו, אמנם מהכסף משנה המובא בו משמע שלא חילק ביניהם. והמידות לחקר ההלכה שם הוסיף שיש גם חילוק בין איגלאי מילתא למפרע לבין ברירה, שבאיגלאי מילתא למפרע העתיד פועל על העבר, ובברירה (כגון מי שיש לו שתי נשים ואמר לסופר כתוב גט לשם זו שתצא בפתח תחילה) העבר פועל על העתיד).

לגבי כמה דינים דנו האם הם חלים למפרע או מכאן ולהבא, ואלו הן:

אתי דיבור ומבטל דיבור - נחלקו הראשונים והאחרונים האם אתי דיבור ומבטל דיבור גם למפרע או רק מכאן ולהבא. כגון המקדש על מנת שאין בה מומין ומחל על התנאי - האם התנאי יתבטל ותתקדש למפרע מדין אתי דיבור (המחילה) ומבטל דיבור (התנאי) (קובץ שיעורים בבא בתרא תמ: לרא"ש מועיל למפרע ולרשב"א לא. חלקת יואב אה"ע כא וקובץ הערות עו-יב: רק מכאן ולהבא. ומכתבי קהילות יעקב החדשים סג משמע שגם למפרע (שדחה את ראיית החלקת יואב ה"ל)).

אפקעינהו רבנן לקידושין - נחלקו בו הראשונים האם הוא למפרע או מכאן ולהבא (מחלוקת בין תירוצי השיטה מקובצת כתובות ג. ד"ה ובשיטה).

לאו הניתק לעשה - נחלקו המפרשים בדינו האם אע"פ שקיים את העשה עבר איסור, וצריך תשובה, ורק פטור ממלקות, וכמו לאו שאין בו מעשה שאין לוקים עליו אך יש בו איסור (שאגת אריה פא ד"ה ועוד, לחם משנה גזילה ואבידה יד-ו בדעת הרמב"ם, מראה המקום (מכות טו. ד"ה גמרא א"ל) בדעת רמב"ם ובעל המאור), או שקיום העשה מתקן למפרע את הלאו ולא עשה שום איסור, ומותר אפילו לכתחילה לעבור על הלאו על מנת לקיים אח"כ את העשה (כך משמע מהלחם משנה שם בדעת התוס' בבא מציעא כו:; מראה המקום שם בדעת תוס' ומלחמות. מנחת חינוך ח-ה [י] ד"ה שוב, ושם בסוף המצווה. ושיעורי לימוד מכות ח-ד (ד"ה ועפ"י וד"ה ונמצא) תלה זאת במחלוקת בין הטעמים שלא הניתק לעשה פטור: אם הוא משום שאינו דומה לחסימה א"כ הוא רק פטור ממלקות, אך אם הוא משום שהעשה מתקן את הלאו א"כ אין בו איסור כלל¹).

¹ בערך לאו הניתק לעשה בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במקורו ובטעמו) דנו בשני הטעמים הללו.

ובלאו שאינו עושה בו מעשה, כגון בל יראה ובל ימצא, שעובר על כך שיש חמץ ברשותו - לכו"ע העשה מתקן למפרע את הלאו ואינו עובר כלל (שאגת אריה שם ד"ה ולדעת, בביאור שיטת ר"י שבל יראה ובל ימצא הוא ניתק לעשה ואם ביערו אינו עובר למפרע).

הפרת נדרים - חלה מכאן ולהבא. וחידש הרוגאצ'ובר שכוונת ההפרה היא כן למפרע, שהבעל רוצה לעקור את הנדר מעיקרו ולבטל את הדיבור שדברה, אלא שדין ההפרה מועיל רק מכאן ולהבא, שיש חילוק בין ההפרה עצמה (שלמפרע) לחלות ההפרה (שמכאן ולהבא) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה הפרה ע"י שליח).

טומטום שנקרע ונמצא זכר - בפשטות מתברר למפרע שמתחילה היה זכר (וכן אם נמצא נקבה) (תוס' יבמות פג. ד"ה בריה). אך הרוגאצ'ובר חידש שהוא רק מכאן ולהבא (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טומטום שנקרע).

תמורה - שאלה על בהמת ההקדש הראשונה מועילה להוציא לחולין למפרע גם את התמורה. אך הסתפק המנחת חינוך האם מועילה להפקיע למפרע את האיסור (רפג-ג [ו]). אמנם בשנב-א [יב] פשוט לו שמפקיעה את האיסור.

ערכים קרובים: ברירה, דינים התלויים בזמן, התרת נדרים, מיאון, עדיו בחתומיו זכין לו, ערכים קרובים תנאי.

לפני עיוור

אסור להכשיל את חבריו באיסור או בעצה רעה (הסוגיא בעבודה זרה ו:; בסוגיא זו האריך ספר הגדרה המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לא).

דוגמא למכשיל באיסור: מושיט לחבירו מאכל שאסור באכילה.
דוגמא למכשיל בעצה: מייעץ לחבירו "מכור שדך וקח חמור" כשהיא עצה רעה.

דינים דומים: ישנם חמישה דינים על האדם להציל את חבריו מאיסורים:
(א) לפני עיוור, ונדון בו בערך זה.
(ב) תוכחה¹.

(ג) ערבות² - ודנו האם הוא דין אחד עם מצוות תוכחה או שהם דינים נפרדים (קובץ שיעורים ביצה סו,סז: ליראים גדריהם נפרדים, לרבינו יונה גדריהם שווים).

(ד) מסייע ידי עוברי עבירה³ - ודנו האם הוא מדין ערבות או שהוא דין נפרד (שדי חמד ח"ד מ-מב עמוד 113).

(ה) לאפרושי מאיסורא⁴ - ודנו האם הוא מדין לפני עיוור או מדין תוכחה (שדי חמד ח"א א-פד עמוד 210).

מקורו מפורש בתורה - "ולפני עיוור לא תיתן מכשול" (ויקרא יט-יד). מקור וטעם

בטעמו נחלקו האחרונים:

(א) שיטת המנחת חינוך (משמע מדבריו רלב-א [א], וכן הבין בדבריו הקובץ שיעורים פסחים צה): שתי ההכשלות - בין בעצה ובין באיסור - הן אותו האיסור, שהוא איסור בין אדם לחבירו¹.

¹ ע"ע תוכחה.

² ע"ע ערבות.

³ ע"ע מסייע ידי עוברי עבירה.

⁴ ע"ע לאפרושי מאיסורא.

(ב) שיטת הקובץ שיעורים (פסחים צה): אלו שני איסורים נפרדים - הכשלה בעצה היא איסור שבין אדם לחבירו, אך הכשלה באיסור היא איסור שבין אדם למקום, שהתורה הקפידה שלא יגרום לאחר לעבור על איסור.

ונפק"מ להכשיל גוי, שלגבי להכשילו באיסור, כגון להושיט לו אבר מן החי, מפורש בגמרא שאסור (עבודה זרה ו:). ולגבי להכשילו בעצה נחלקו האחרונים הללו: המנחת חינוך (רלב-א [א]) כתב שכשם שאסור להכשילו בעבירה כך גם בעצה, דמנלן לחלק. אך הקובץ שיעורים (פסחים צה) חילק שדווקא להכשילו באיסור אסור מפני שהוא איסור שבין אדם למקום - שגורם לאחר לעבור עבירה, אך הכשלה בעצה, שהיא איסור שבין אדם לחבירו, דינה ככל האיסורים שבין אדם לחבירו שאינם נוהגים בגוי.

באיסור ההכשלה בעבירה חקרו ראשי הישיבות (קובץ הערות מח-ט (אות טו בהשמטות), קונטרסי שיעורים בבא קמא כג-ו) האם הלפני עיוור הוא חלק מכל איסור או שהוא איסור נפרד. כגון המושיט לחבירו אבר מן החי, האם איסור הלפני עיוור של המושיט הוא חלק מאיסור אבר מן החי, או שהוא לאו נפרד - לפני עיוור. ונביא לכך שתי נפק"מ:

(א) מכשיל באיסור שיהרג ואל יעבור - האם גם על המכשיל עצמו יש דין שיהרג ולא יעבור. כגון מי שהכריחו להכשיל את חבירו בעריות - האם הוא מחויב ליהרג ולא להכשילו: אם ההכשלה היא חלק מאיסור העריות הוא מחויב ליהרג, אך אם ההכשלה היא רק איסור לאו אינו צריך ליהרג (קובץ הערות שם).

(ב) האם לפני עיוור הוא לאו שבכללות - אם הוא חלק מכל לאו הוא לאו שבכללות, דהיינו לאו אחד שכולל כמה איסורים שונים, אך אם הוא איסור נפרד א"כ אינו לאו שבכללות (קובץ הערות שם מביא מחלוקת ראשונים ותולה בזה).

בזמן ההכשלה בעבירה נחלקו המפרשים האם האיסור בנתינת המכשול (פעולה) או בכישלון (תוצאה)¹, ונפק"מ כשנתן את המכשול וחבירו לא נכשל, כגון שהושיט יין לנזיר והנזיר לא שתה - יש את נתינת המכשול אך אין את הכישלון. יד מלאכי (שסז) ואחיעזר (ח"ג פא-ז ד"ה ונראה דגדרי) כתבו שהאיסור בנתינת המכשול, והגר"פ פערלא (ל"ת נג (נב: בדפיו) ד"ה ולענין) כתב שנחלקו בזה מוני המצוות: הבה"ג וסיעתו, ר"א הזקן, ר"י אלברגלוני, ר"ש בן גבירול, סמ"ג וסמ"ק סוברים שהאיסור בנתינת המכשול, אך הרס"ג, הרמב"ם והחינוך סוברים שהאיסור רק בכישלון עצמו (דן בזה גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לא-ז).

מכשיל באיסור דרבנן - כגון המושיט לחבירו בשר עוף בחלב, דנו המפרשים האם עובר בלפני עיוור רק מדרבנן או מדאורייתא: תוס' (חגיגה יח.) כתבו שעובר על לפני עיוור רק מדרבנן. אך הקובץ הערות (ע-ב) והמנחת חינוך (רלב-ד בקומץ המנחה) כתבו שעובר מדאורייתא, והוסיף המנחת חינוך (שם) סברא, שהרי אינו גרוע ממכשיל את חבירו בעצה רעה שעובר מדאורייתא (דן בזה גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לא-ב).

מכשיל באיסור שמותר לעצמו - כגון ישראל שמקדש גרושה לכהן, חידש האמונת שמואל (יד) שאינו עובר בלפני עיוור. וחלקו עליו האחרונים (מנחת חינוך רלב-ג הביא את האמונת שמואל ואת החולקים).

באיסורים שונים

¹ בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

² בגדריהם של איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.

מכשיל באיסור באונס - כגון שמכריח את חברו לעבור על איסור, כך שהנכשל לא יעבור במזיד אלא באונס - דן בזה הקובץ שיעורים (כתובות יב) האם המכשיל עובר ב"לפני עיוור", והביא צדדים לכאן ולכאן.

מכשיל באיסור את עצמו - חידשו האחרונים (חלקת יואב ח"א קונטרס דיני אונס ג, קובץ שיעורים כתובות יב, שר"ת בית אפרים י"ד נד, קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-ד) ששייך איסור לפני עיוור גם כשמכשיל את עצמו (ודבריהם שייכים רק לדעה שלפני עיוור הוא בין אדם למקום), ולכן המכניס עצמו לאונס עובר בלפני עיוור (והקובץ שיעורים שם הוסיף שזה תלוי גם בשאלה האם יש איסור לפני עיוור באונס¹).

כאשר המוכשל סומך על עדים או חזקה שהדבר מותר לו והמכשיל יודע שבאמת הדבר אסור, המכשילו עובר בלפני עיוור. וזו הסיבה שצריך את הפסוק "ולפני עיוור לא תיתן מכשול" (ויקרא יט-יד), שהרי אם המוכשל יודע שהיא עבירה - לא צריך את הפסוק, שהרי המכשילו עובר גם מדין "הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט-יז), שצריך אפילו להוכיחו כדי למנוע ממנו את האיסור² (קובץ ביאורים לשב שמעתתא יג (דף צד. בדפיו)).

בשב ואל תעשה גם שייך לפני עיוור. למשל חזקה שליוח עושה שליחותו, שטעמה משום שהשליח חושש להכשיל את משלחו ולעבור על לפני עיוור, אע"פ שאיסורו הוא בשב ואל תעשה, שאם לא יעשה את שליחותו יעבור בלפני עיוור (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לא-ב ד"ה עוד)³.

שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא - הסתפק השער המלך האם מי שאמר שהדבר אסור יכול ליתנו לאחר (כגון האומר שהבשר הוא נבילה - האם מותר להאכילו לאחר), או שיש בזה איסור לפני עיוור (אישות ט-טז, דן בזה שר"ת פרי יצחק ח"ב לח ד"ה והנה השעה"מ).

לפני עיוור דרבנן, דהיינו כשאינו בתרי עברי דנהרא, חידשו התוס' שהוא מדין לאפרושי מאיסורא (שבת ג. ד"ה בבא).

מכשיל עיוור כפשוטו נחלקו בו הפוסקים האם גם הוא עובר ב"ולפני עיוור לא תיתן מכשול" ואומרים בזה אין מקרא יוצא מידי פשוטו, או שהפסוק נאמר רק על מכשיל בעבירה ובעצה (מנחת חינוך רלב-ד [ה]).

ערכים קרובים: אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, איסורים, לאפרושי מאיסורא, מסייע ידי עוברי עבירה, מצוות, ערבות, תוכחה.

לפנים משורת הדין

אע"פ שהכתוב פטר מכמה דינים, יש לאדם להיכנס לפנים משורת הדין ולא לדקדק בכך שפטר (רש"י בבא מציעא לג. ד"ה כל).

בדיני ממונות.

¹ הזכרנו את דין זה לעיל בסעיף "בדינים שונים" ד"ה מכשיל באיסור באונס.

² ע"ע תוכחה.

³ אמנם בערך חזקה שליוח עושה שליחותו בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמה) הבאנו שיש מחלוקת האם טעמה משום שהשליח חושש להכשיל את המשלח.

לדוגמא, אבידתו ואבידת אביו - מעיקר הדין אבידתו קודמת, אך לפנים משורת הדין יחזיר את אבידת אביו (בבא מציעא לג.).

המושג ההפוך נקרא שורת הדין (גיטין מ: במשנה, נד:), שפירושו הדין נותן (רש"י גיטין נד: ד"ה שורת), שכן דרך המשפט (פירוש הרמב"ם למשנה גיטין מ: באמצעו).

מקורו מהפסוק (דברים ו-יח) "ועשית הישר והטוב" (רש"י דברים ו-יח, קצוה"ח רנט-ג, מהרש"א חידושי אגדות עבודה זרה כה. ד"ה זה, בבא מציעא לה. לעניין שומא הדר, בבא מציעא קח. לעניין דינא דבר מצרא). והוא מדאורייתא (שדי חמד ח"ג ל-כט (ד"ה ואם) עמוד 282).

דבר שגם הוא וגם אחרים פטורים מן הדין - יש אומרים שבזה אין לפנים משורת הדין, אלא דווקא בדבר שאחרים מחוייבים ורק הוא פטור (ר"י מאורליינש בתוס' בבא קמא ק. ד"ה לפנים). אך לריטב"א (בבא מציעא כד: ד"ה לפנים) ולתוס' (בבא קמא ק. ד"ה לפנים) גם בזה יש לפנים משורת הדין.

שליש - דינו של לפנים משורת הדין כדין הידור מצווה, שצריך להוציא עליו רק עד שליש בדמיו (שדי חמד ח"ג ל-כט (ד"ה וכתב) עמוד 282).

כפיה - נחלקו הפוסקים האם כופין על לפנים משורת הדין (שדי חמד ח"ג ל-כט (ד"ה לפנים) עמוד 282, קצוה"ח רנט-ג).

בהפסד מוכח אין צריך לעשות לפנים משורת הדין (רש"י בבא מציעא לג. ד"ה כל, ש"ע ח"מ רסד-א).

שומא הדר (בית דין ששמו קרקע להגבותה למלוה, ולאחר זמן הביא הלווה את המעות למלוה, מסלקים את המלוה מהקרקע ומשיבים אותה ללווה) (בבא מציעא לה.) - הוא לפנים משורת הדין, שיחזור הלווה לקרקעו (סמ"ע ח"מ קג-ג).¹

עני אינו צריך לעשות לפנים משורת הדין (רמ"א ח"מ רנט-ה, יד מלאכי שסז).

ערכים קרובים: בר מצרא, דרבנן, הידור מצווה, כופין על מידת סדום, מנהג, מצוות, שומא הדר.

לצאת ידי שמיים

חיוב שאע"פ שהאדם מחוייב בו, בית דין אינם כופים עליו (הסוגיא בבבא קמא נה:).

לדוגמא, הנותן סם המוות לפני בהמת חבירו (בבא קמא מז:), המבעית את חבירו (קידושין כד:), שליח לדבר עבירה (קידושין מג:).

קנס - בחיוב ממון, גם אם לא דנו אותו בית דין, מחוייב לשלם כדי לצאת ידי שמיים. אך בקנס, אם לא דנו אותו אינו חייב אפילו ידי שמיים (קצוה"ח א-ז, קובץ שיעורים ח"ב יג-א בסופו). ואע"פ שחיוב הקנס חל עליו בשעה שהזיק, חיוב עונשו הוא שבית דין יכפוהו לשלם, ואם לא כפוהו - לא נענש בעונש הראוי לו (קובץ שיעורים ח"ב יג-ד).

בספק ממון - אביו של אחד מכם הפקיד אצלי מנה ואיני יודע איזה הוא, או לקח מקח מחמישה בני אדם ואינו יודע מי הוא בעל המקח - מעיקר הדין מניח ביניהם מנה אחד

¹ ע"ע שומא הדר.

ומסתלק. ואם בא לצאת ידי שמיים נותן מנה לכל אחד (בבא מציעא זז.). והרמב"ם (מכירה כ- ב) הוסיף "אם הוא חסיד נותן דמים לכל אחד ואחד כדי לצאת ידי שמיים", שסובר שלשאר בני אדם (שאינם חסידים) אין חיוב אפילו לצאת ידי שמיים (קצוה"ח רכב-ה).

שוויה אנפשיה התיבה דאיסורא - נחלקו האחרונים האם בית דין כופין עליו שהדבר אסור לו, או שבית דין רק מורים לו שאסור, אך אין כופין עליו, והאיסור רק לצאת ידי שמיים (פתחי תשובה אה"ע סח-ד הביא שו"ת מהריב"ל ח"ב ו' שכופין, ושו"ת מהר"י הלוי לט שרק לצאת ידי שמיים).

דינו הוא שאינו יוצא ידי עונש עד שישלם (רש"י בבא קמא קד. ד"ה שכבר, בבא מציעא לז. ד"ה הכא וד"ה דיקא).

איסורים - כדי להתיר איסור צריך שני תנאים: גם שהאדם ידע שמותר לעצמו, כדי לצאת ידי שמיים, וגם שבית דין ידעו שמותר לו, כדי שלא יכפוהו. ואם בית דין סוברים שהדבר אסור, לא יועיל לאדם מה שהוא עצמו סובר שמותר, שהרי יכפוהו. אך אם בית דין מסופקים, והאדם סובר שמותר - ידיעתו מועילה להתיר לעצמו (שערי יוסף ו-יח ד"ה ונראה).

תפיסה - בדבר שחייב רק לצאת ידי שמיים, נחלקו הראשונים האם מוציאים ממנו אם תפס (רש"י בבא מציעא צא. ד"ה רבא: אין מוציאים, ריב"ש שצב (ד"ה ובנידון) וקובץ ביאורים בבא קמא מו בדעת תוס': מוציאים. האריך בזה הקצוה"ח כח-א).

ערכים קרובים ערכים קרובים: גרמא וגרמי, כרת, מיתה בידי שמיים.

לצמצם

עיין ערך אי אפשר לצמצם.

לקט שכחה ופאה

עיין ערך מתנות עניים.

לשון

עיין ערך דיבור כתיבה ודעת.

לשון ראשון או אחרון

עיין ערך תפוס לשון ראשון או אחרון.

לשמה

בדינים מסויימים, צריך לכוון בשעת המעשה לשם קיום המעשה (הסוגיות בגיטין כד. לגבי גט, זבחים ב. והלאה באריכות גם לגבי קודשים וגם לגבי גט).

בדיני גט (גיטין כד.), מגילת סוטה (עירובין יג.), קרבנות (זבחים ב.), ספר תורה תפילין ומזוזות ואזכרותיהם (גיטין כ.). לגבי לשמה במצה - ע"ע שימור לשם מצה.

לדוגמא, כתב את הגט בשביל להתלמד (ללמוד כיצד כותבים) - פסול לגרש בו, וכן אם כתבו לשם אשה מסויימת - פסול לגרש בו אחרת (גיטין כד.).

מקורו בכל דין שונה:

מקור וטעם

(א) בגט - "וכתב לה ספר כריתות" (דברים כד-א), לה - לשמה (גיטין כד:).
(ב) בכתיבת ספר תורה תפילין ומזוזות - נחלקו המפרשים לשלוש דעות (ש"י חמד ח"ג כ-קמט עמוד 236): [א] "זה א-לי ואנוהו" (שמות טו-ב) עשה לפניו ספר תורה נאה (שבת קלג:), [ב] הלכה למשה מסיני, [ג] דרבנן.
(ג) בקרבנות - מפסוקים בפרשת שלמים: (ויקרא ג-א) "ואם זבח שלמים קרבנו וגו'" (זבחים ד-).

בדינו כתבו המפרשים שצריך לכתחילה דיבור בפה ולא מספיקה מחשבה - בכל הדינים: בגט ומגילת סוטה (ש"ת הרדב"ז ח"א קנד (רק לכתחילה)), ספר תורה תפילין ומזוזות (רדב"ז שם (רק לכתחילה)), טור י"ד רעד-א, והב"י שם הביא גם ספר התרומה קצב (מסתפק וכתב שלכתחילה) וסמ"ג עשין כה (קז. בדפיו) ואזכרותיהם (ב"י רעו-ב (בלשון "נראה"), והביא סמ"ג וספר התרומה שם). אמנם מהטור (שם) משמע שלאזכרות מספיקה מחשבה.
בסיבה שצריך דווקא דיבור (ולא רק מחשבה) יש שתי שיטות:
(א) הרדב"ז (שם) כתב שצריך דיבור כדי להחיל את הקדושה, ובכל הדינים הללו צריך קדושה: ספר תורה, תפילין, מזוזות, גט (שהרי נקרא "ספר" וכתוב בו "כדת משה וישראל", והוסיף בגט טעם נוסף, שצריך דיבור כדי להחיל את הלשמה) ומגילת סוטה (שהמים פועלים בכח השם הקדוש).
(ב) הגר"ח כתב (תפילין א-טו ד"ה אכן, לגבי כתיבת ספר תורה ואזכרות) שצריך דיבור כדי להחיל את הלשמה (וכן הרדב"ז שם הוסיף שיש טעם נוסף שצריך דיבור בגט (חוץ מהקדושה) כדי להחיל את הלשמה). וכך ביאר את המחלוקת באזכרות: הסמ"ג והתרומה סוברים שגם באזכרות צריך לשמה, ולכן צריך דיבור, אך הטור סובר שבאזכרות לא צריך לשמה אלא רק שיכתוב לתורת השם, ולזה מספיקה מחשבה.

במהותו חקרו חקירות רבות, ונחלקם לחמישה סעיפים - לשם מי, התכלית, מי המחיל (את דין הלשמה), מחשבה והתרצות, שלא לשמה:

בגט - לשם האשה הזו, או לשם אשת פלוני (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה גירושין (אות נט)).

וכן לשם האשה הזו, או לשם האשה הזו בלבד ולא לשם דבר אחר. ונפק"מ אם כתב לשם האשה הזו ולשם ספר תורה, או לשם שתי נשיו כשרוצה לגרש את שתיהן, ורק אינו יודע איזו אשה יגרש בגט זה (ברכת אברהם פסחים לח: סי' "אפה לשם חלת תורה ומצה" ה).

בספר תורה - לשם המצווה, או לשם התיבה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה אזכרות בספר תורה).

וכן לשם הכשר וקדושת ספר תורה, או לשם תורה. ונפק"מ כשכתב לשם חומש, האם יכול לעשות ממנו ספר תורה, שהרי כתב לשם תורה, אך לא לשם ספר תורה (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד פ).

תכלית הלשמה שהאדם יכוון, או שהחפץ יהיה מיוחד לכך (קובץ שיעורים פסחים קעא: שהחפץ יהיה מיוחד).

מ' המחיל **בגט ובספר תורה** - האדם מכשירם בעצמו ע"י הכתיבה (כח האדם, כקניינים), או שהאדם רק כותב לשמה וההכשר נעשה מאליו (כח המעשה, כשחיטה)¹ (הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה (לגבי גט): כח המעשה, דרכי משה דרכי הקניינים ה-ב ד"ה לפי וד"ה ויפה (לגבי גט): מחלוקת אמוראים, וכן דן בזה חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד ק. קובץ הערות עו-טו (לגבי ספר תורה)).

בגט - הבעל מחיל את דין לשמה, או העדים (פרי משה עדות שבשטר כט-א).

מחשבה והתרצות **בגט, בקודשים, בספר תורה ובאזכרותיו** - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא) (קונטרסי שיעורים נדרים א-טו ד"ה מחשבה (לגבי גט, סת"ם ואזכרותיו, ומחשבת שלא לשמה הפוסלת בקודשים) והגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו (לגבי גט): מחשבה בפועל, ולא רק רצון)².

שלא לשמה **בגט, בקודשים, בספר תורה ובמצה** - אם אינו לשמה אינו חפץ כלל, או שהוא חפץ, אלא שלא יוצא בו ידי חובה (ברכת שמואל גיטין י: גט, קודשים וסת"ם - אינו חפץ כלל, מצה - רק לא יצא, הגר"ח חמץ ומצה ו-ה: גם במצה אינה חפץ כלל, הביאם ברכת אברהם פסחים לח: סי' "אפה לשם חלת תודה ומצה" ג, משנת יעבץ אל"ח טו ד"ה ואשר נראה: חוקר במצה).

בגט, בקודשים, בציצית ובעומר - צריך לחשוב לשמה, או שמחשבה שלא לשמה פוסלת (קובץ שיעורים ח"ב כב-א,ב: הגר"ח מברסק - בקודשים שלא לשמה פוסל, ובציצית לשמה מכשיר, ומתוס' משמע שבשניהם לשמה מכשיר. דרכי משה דרך הקודש יג-ג חקר זאת לגבי פסח וחטאת. מפענח צפונות ו-כב חקר זאת לגבי עומר. פרי משה עדות שבשטר כט-ה חקר זאת לגבי גט).

בגט - אם אינו לשמה רק הגט פסול, אך השטר שבו כשר, או שגם השטר שבו פסול (הגר"ז גירושין: רק הגט פסול).

יש דינים שנחלקו בהם האם צריכים לשמה: **בדינים שונים**

מזוזה - נחלקו בירושלמי (יומא ג-ו [יז]). האם צריכה עיבוד לשמה.

בגדי כהונה - בירושלמי (יומא ג-ו [יז]). נחלקו האם הם צריכים להיעשות לשמה, ותלו זאת במחלוקת האם מזוזה צריכה עיבוד לשמה. והרמב"ן (שמות כ-ב) כתב שצריכים להיעשות לשמה, ויתכן שצריכים כוונה. והרמב"ם לא הזכיר את דין זה (בכל זה דן מנחת חינוך צט-א [טו]).

פרטי הדין **כאשר כתב רק כמה תיבות מתורף הגט שלא לשמה** - הגט פסול. וחקרו האם רק תיבות אלו פסולות, ושאר הגט פסול ממילא כיוון שחסרות בו תיבות אלו, או שכל הגט פסול מדין שלא לשמה (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד נד, סא).

גט שנכתב שלא לשמה מעביר עליו קולמוס (כתב עליון) לשמה. וחקרו בזה בין שלושה צדדים (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד סד, שה, שטו):
(א) הכתב העליון מוחק את הכתב התחתון (והעליון הוא הכתב).
(ב) הכתב העליון מצטרף לכתב התחתון כגמר כתיבה (ושניהם יחד הם הכתב).
(ג) הכתב העליון רק מתקן את הכתב התחתון (והתחתון הוא הכתב).

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהם דנו בערך מחשבה והתרצות.

דברים שבלב - הלשמה חלה ע"י מחשבה, שצריך שכוונתו תהיה לשמה, ולכן הולכים אחר ליבו תמיד ולא אומרים בזה "דברים שבלב אינם דברים". ועל כן אם אינו מכוון לשמה לא יועיל שאומר בפיו שמכוון לשמה¹ (המידות לחקר ההלכה יב-ה ד"ה ותרצתי).

ביטול לאחר כתיבת ספר תורה, שמבטל את הלשמה שבו (כמו שאפשר מעיקר הדין לבטל גט לאחר כתיבתו (גיטין לב:)) - נחלקו הראשונים האם מועיל (דן בזה שיעורי הגר"ד פוברסקי גיטין ב:).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: גט, שימור לשם מצה.

מבטל כיסו של חבירו

הנותן מעות לחבירו לסחור בהן ולהתחלק עימו ברווח, ולא סחר בהן – אין לו עליו הגדרה
אלא תרעומת על כך (ירושלמי בבא מציעא ה-ג [כ:]).

לדוגמא, נתן לו מעות לקנות בהן פירות למחצית שכר ולא לקח (רמב"ם שלוחין ושותפין ז-ו), נעל חנותו של חבירו (קצוה"ח שלג-ב סוף ד"ה אבל).

מקורו - דין זה לא הוזכר בבבלי כלל, אלא רק בירושלמי (בבא מציעא ה-ג [כ:]): "המבטל כיס חבירו אין לו עליו אלא תרעומת". והראשונים הביאוהו (רא"ש בבא מציעא עג: (סי' סט), נימוק"י בבא מציעא סא: בדפי הר"ף, ריטב"א בבא מציעא עג: ד"ה האי, מאירי בבא מציעא סט. ד"ה וכן), ונפסק להלכה (רמב"ם שלוחין ושותפין ז-ו, סמ"ג עשה פב).

בטעם הפטור ישנם שני ביאורים:

(א) מניעת רווח לא נחשבת הפסד (ש"ך ח"מ סא-י).
(ב) אינו ודאי שהיה מגיע רווח (ב"ח ח"מ סא-ז סוף ד"ה כתב, ש"ך ח"מ סא-י), שהרי לפעמים מצוי בו ההפסד כמו הרווח (פני משה על הירושלמי שם ד"ה ספינת).
והוא מדין גרמא (ריטב"א בבא מציעא עג: ד"ה האי, קצוה"ח ש-א ד"ה גדל), ויש מהפוסקים שהוסיפו שהוא גרע מגרמא (ב"ח ח"מ סא-ז סוף ד"ה כתב, ש"ך ח"מ סא-י)².

טעם התרעומת הוא על כך שהיו מעותיו בטילות אצלו (פני משה על הירושלמי בבא מציעא ה-ג [כ: ד"ה אין לו], שהיה יכול להשתכר ולהרוויח (שם ד"ה הדא)).

הדר בחצר חבירו שלא מדעתו בחצר דקיימא לאגרא - חייב לשלם לו, וכן התוקף ספינתו של חבירו העשויה לשכר - חייב. ובטעם החילוק בין דינים אלו למבטל כיסו של חבירו שפטור, ישנם שלושה ביאורים (קצוה"ח שלג-ב):

(א) במבטל כיסו המעות באו לידו בהיתר, אך הדר בחצר והתוקף ספינתו הם באיסור. ולטעם זה מי ששכר בית מחבירו לשנה, ונתעכב כמה שנים - פטור (חוות יאיר קנא בביאורו הראשון, הובא בקצוה"ח שלג-ב ד"ה גדל).

(ב) חצר וספינה עומדים להשכיר, ודרך העולם שאינם עומדים פנויים משום שהשוכרים שכיחים. אך במעות צריך התחכמות והתעסקות בקניה ומכירה כדי להרוויח מהן (חוות יאיר שם בביאורו השני, וכתב שהוא יותר נראה (הובא גם הוא בקצוה"ח שם)).

(ג) בחצר חבירו חייב כי קרקע אינה נגזלת. בספינה חייב כי ירד אליה אדעתא דאגרא (דעת הקצוה"ח עצמו שלג-ב תחילת ד"ה ולבבי).

¹ ביסוד זה דנו בערך דברים שבלב אינם דברים בסעיף "בדינים שונים" ד"ה דינים שחלים ע"י מחשבה.

² לחילוקים נוספים בטעמי הפטור עיין לקמן בסעיף "דינים שונים" ד"ה הדר.

דינו הוא שאין לו עליו אלא תרעומת (ירושלמי בבא מציעא ה-ג [כ:]), ופטור מדיני אדם וחייב בדיני שמיים (ערוך השולחן ח"מ שפ"כג, יקר תפארת על הרמב"ם שלוחין ושותפין ז-ו).

אדם שהזיק אדם בביטול מלאכה, כגון שסגרו במסגר (בבא קמא פה: ורש"י ד"ה דהדקיה) - חייב, ואינו כמבטל כיסו של חבירו שפטור. משום שבאדם שהזיק אדם יש חיוב שבת, ורק בנזקי ממון (כמבטל כיסו) אין דין זה (קצוה"ח שלג-ב סוף ד"ה אבל).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** גרמא וגרמי, מצמצם.

מגביה מציאה לחבירו

מגביה מציאה מן ההפקר עבור חבירו – חבירו קנאה ע"י הגבהתו (הסוגיא בבבא מציעא ח., י.).

החולקים על דין זה הם רבא (בבא מציעא ח.), רב נחמן ורב חסדא. וטעמם שהוא כתופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים ולכן לא קנה (בבא מציעא י.). והלכה שקנה חבירו (רמב"ם גזילה ואבידה יז-ג, שו"ע ח"מ רסט-א).

אמירה – נחלקו הפוסקים האם המגביה צריך לומר בשעת ההגבהה שמגביה בשביל חבירו (סמ"ע ח"מ רסט-א) או שדי בזה שהודה אח"כ שזו היתה כוונתו (ש"ך ח"מ רסט-ט). טעם הסוברים שצריך אמירה הוא משום שדברים שבלב אינם דברים (קצוה"ח רסט-א). בדעת הסוברים שדי בכוונה, ואין בזה דין דברים שבלב, מצאנו שני טעמים: (א) דברים שבלב אינם דברים רק בדין שצריך דיבור, כגון תנאי, אך בדין שחל ע"י מחשבה הווי דברים, ולכן הגבהת מציאה מועילה במחשבה, משום שכוונת קניין תלויה במחשבה ואינה צריכה דיבור¹ (שו"ת חבל יעקב ח"א כא ד"ה ואף).

(ב) דברים שבלב אינם דברים רק כאשר דיבורו סותר את מחשבתו, אך כאן, שהגביה מציאה ולא אמר כלום, ואח"כ אמר שהגביהה כדי לזכות לחבירו, שאינו סותר את דיבורו - בזה הדברים שבלב הווי דברים (נתי"מ רסט-א. ולכן גם התורם במחשבה ולא אמר כלום - תרומתו תרומה, שאע"פ שהיא מחשבה - אינה סותרת שום דיבור (רשב"א קידושין נ, דן בדבריו האחיעזר ח"ב יט-ג)). ובטעם לזה כתב הקונטרסי שיעורים (קידושין כא-ג ד"ה ודברינו) שכל הטעם שדברים שבלב אינם דברים הוא שהמחשבה לא מספיק חזקה לבטל דיבור, אך מחשבה שלא סותרת דיבור כן מועילה².

תוך כדי דיבור – במקנה לחבירו, בפשטות יכול לחזור מהקניין תוך כדי דיבור (שו"ע ח"מ קצה-ז, קצוה"ח קצה-ז), אך הט"ז (אה"ע לח-ב) וההפלאה (קונטרס אחרון כז-ג) חידשו שא"א לחזור, דלא אתי דיבור ומבטל מעשה (הובא באבני מילואים כז-ט ד"ה וראיתי, והאבני מילואים שם (בד"ה והנה מ"ש הגאון) חלק עליו).

וכל זה במקנה משלו, אך במגביה מציאה לחבירו לכו"ע לא מועילה חזרה, משום שאינו מקנה משלו אלא משל ההפקר (קצוה"ח קצה-ז).

כאשר המגביה סבר שהמציאה שייכת למשלח, ולא ידע שהיא הפקר, וסבר שהמשלח רק ביקש ממנו ליתנה לו – גם באופן זה קנה המשלח בהגבתו של המגביה (קצות ערה-ג סוף ד"ה ואין).

¹ ביסוד זה דנו בערך דברים שבלב אינם דברים בסעיף "בדינים שונים" ד"ה דינים שחלים ע"י מחשבה.

² אמנם יש חולקים על זה וסוברים שדברים שבלב אינם דברים גם כשהמחשבה לא סותרת דיבור. ע"ע דברים שבלב אינם דברים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מחשבה שלא סותרת דיבור.

ערכים קרובים: אבידה, דברים שבלב אינם דברים, דעת לקניין, הפקר, זכין לאדם שלא בפניו, מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה, קניינים, שליחות, תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים.

מדאורייתא

עיין ערך דאורייתא.

מדומע

תערובת של חולין בתרומה, ואסור לאוכלה. הגדרה

פירוש "מדומע" הוא תערובת (הערך ערך דמע). והוסיף שפירושה המקורי הוא להרטיב).

במקורו יש שלוש שיטות (קונטרסי שיעורים בבא קמא ו-יא): מקור וסעם

(א) מדאורייתא.

(ב) מדרבנן.

(ג) שיעור מאה ואחד מדאורייתא, והדין שהחולין יהפכו לתרומה הוא מדרבנן.

במהותו חקרו האם החולין עצמם מותרים, ורק אסור לאוכלם מחשש שיפגע בתרומה (כשאר תערובות איסור בהיתר), או שהחולין עצמם נעשים כתרומה (קונטרסי שיעורים בבא קמא ו-י: מחלוקת ראשונים, ברכת אברהם פסחים לז. ד"ה ונראה).

שיעור הדימוע - רש"י כתב שהוא תרומה שנפלה למאה חולין, ותוס' כתבו שהוא לפחות ממאה חולין (תוס' שבת קמב. ד"ה שנפלה).

ערכים קרובים: תרומות ומעשרות.

מדרבנן

עיין ערך דרבנן.

מה הצד

עיין ערך בניין אב.

מה לי לשקר

עיין ערך מיגו.

מה מצינו

עיין ערך בניין אב.

מה שאסרו חכמים מפני מראית העין

עיין ערך מראית העין בחדרי חדרים.

מורה במקצת

הנתבע סכום כסף, הודה שהוא חייב את מקצתו וכפר בשאר הסכום. דינו שחייב שבועה על החלק שכפר בו. הגדרה

מקור וטעם מקורו מהפסוק (שמות כב-ח) "אשר יאמר כי הוא זה" (שבועות לט:).

בטעמו ישנם שלושה צדדים:

(א) חייב שבועה משום שרגליים לדבר שמשקר (קונטרסי שיעורים בבא מציעא ג-ב (ד"ה ובביאור) בדעת הרמב"ם).

(ב) יש להשביעו את הממון שהודה, ועל ידי כך מגלגל עליו שבועה על הממון שכופר, כעין גלגול שבועה (תוס' כתובות יח. (ד"ה מפני) בתירוצם השני).

(ג) גזירת הכתוב (תוס' כתובות יח. (ד"ה מפני) בתירוצם הראשון, קונטרסי שיעורים שם בדעת הגאונים).

בסיבת חיוב השבועה חקרו בין ארבעה צדדים:

(א) חייב שבועה משום ההודאה במקצת (קונטרסי שיעורים בבא מציעא ג-ב).

(ב) חייב שבועה משום חיוב הממון במקצת, שחייב את הממון שעליו הודה (ר' חיים מטעלז בבא מציעא ד (עמוד קי) חקר בין שני הצדדים הללו).

(ג) חייב שבועה משתי הסיבות יחד, שכדי לחייבו שבועה צריך גם את ההודאה במקצת וגם את חיוב הממון במקצת.

(ד) חייב שבועה מכל אחת מהסיבות בנפרד, שכדי לחייבו שבועה צריך או את ההודאה במקצת או את חיוב הממון במקצת (פרי משה שבועות ממון יג-ב חקר בין ארבעת הצדדים).

הודאה שאינה מועילה להודאה, כגון הודאה בפני יחיד מומחה, הסתפק הקצוה"ח (ג-ב) האם מועילה לדין מודה במקצת לחייבו שבועה כל זמן שלא חזר בו מהודאתו. פרטי הדיון

הודאה בדבר שאינו יכול לכפור בו, כגון מעשה בית דין, לא נחשבת הודאה במקצת (רמב"ם טוען ונטען ד-ד, שר"ע ח"מ פז-ב).

איני יודע אם פרעתיך - תבעו מאה, וטען הנתבע על חמישים איני יודע אם פרעתיך ועל חמישים לא הלויתני - דינו כמודה במקצת, ש"איני יודע אם פרעתיך" דינו כהודאה (רמב"ן שבועות מג. סוף ד"ה וקשיא)¹.

ערכים קרובים: הודאת בעל דין, הילך, טענו חיטים והודה לו בשעורים, שבועה (בממונות) (לגבי כלל השבועות לפטור מחיוב ממון), שבועת ביטוי (לגבי מהות השבועה בכלל). ערכים קרובים

¹ ע"ע איני יודע אם פרעתיך.

מורה בקנס פטור

הגדרה אדם שמורה שהוא חייב לחבירו קנס, פטור מלשלם לו אותו (הסוגיות בכתובות מא. ובבבא קמא עד:).

בערך זה נדון בדיני מודה בקנס. למהות הקנס ודיניו - ע"ע קנס.

לדוגמא, המודה שהוא גנב - אינו משלם כפל (כתובות מא.).

מקורו מהפסוק בפרשת פיקדון (שמות כב-ח) "על כל דבר פשע על שור על חמור על שם על שלמה על כל אבידה אשר יאמר כי הוא זה עד האלהים יבוא דבר שניהם, אשר ירשיעון אלהים ישלם שניים לרעהו", אשר ירשיעון אלהים - פרט למרשיע את עצמו (בבא קמא עה.).

בטעמו כתב בספר תשובת רבי אליעזר (מטעלז, הובא במילואי חושן א הערה 8א) שאינו משום שלא מאמינים לו, אלא הוא כן נאמן, שהרי הודאת בעל דין כמאה עדים, ומה שפטור הוא מפני שהתורה לא נתנה רשות לבית דין לענוש אותו ע"פ הודאתו.

במהותו נחלקו האחרונים (וכן חקר בזה המידות לחקר ההלכה יג-ז):
 (א) יש אומרים שההודאה רק אינה מחייבתו לשלם, אך החוב נשאר (קצוה"ח שג-ב, שרידי אש ח"א, חידושים וביאורים, בדין מודה בקנס, תחילתו בעמוד ערה בדפי ד"ה והרמב"ם, בשם מהר"א ליפשיץ).
 (ב) יש אומרים שיש בה שני דינים: גם אינה מחייבתו, וגם פוטרתו, שנחשב כאילו שילם (שההודאה במקום התשלומין) (אור שמח נזקי ממון ייד ד"ה הנה, שרידי אש שם ד"ה אבל יש, וכן משמע מהנתי"מ שג-א ד"ה ובקצוה"ח). והוסיף השרידי אש (שם) ששני דינים אלו חלוקים במקורותיהם: הדין שאינה מחייבת נלמד מ"אשר ירשיעון אלהים" פרט למרשיע את עצמו, והדין שפוטרת נלמד מ"אם המצא" - בעדים (שלומדים מכך שמורה בקנס פטור אפילו אם באו עדים אחר כך¹) (ביחס שבין שני הדינים הללו - שההודאה אינה מחייבתו, וגם פוטרתו - נחלקו הפוסקים, כשההודאה לא יכולה לפטור, כגון בזמן הזה שאינו נחשב בית דין וממילא אינה הודאה בפני בית דין - לסמ"ע ולש"ך היא גם מחייבתו (אפילו בלי עדים), לקצוה"ח ההודאה אינה יכולה לחייבו, והדרכי משה הסתפק בזה (הביאם הקצוה"ח א-ו)).

ויש לכך שתי נפק"מ:

(א) הודה בבית דין אחד, ובאו עדים בבית דין שני: לדעה שההודאה רק אינה מחייבתו אך החוב נשאר - רק הבית דין שבו הודה לא יכולים לחייבו, אך החוב הרי עדיין קיים והבית דין השני יוכלו לחייבו (קצוה"ח שם). אך לדעה שההודאה פוטרתו - גם הבית דין השני לא יוכלו לחייבו, שהרי החוב כבר פקע (נתי"מ שג-א ד"ה ובקצוה"ח. ובמקרה הפוך, שבאו עדים בבית דין אחד ולא נגמר דינו ותבעו בבית דין שני והודה - לכר"ע פטור).

(ב) מודה בקנס ואחר כך באו עדים פטור (לפי רב בבבא קמא עה., ושמואל חולק). והטעם לזה תלוי במחלוקת הנ"ל: לדעה שההודאה פוטרתו - פשוט שהעדים כבר לא יכולים לחייבו (שרידי אש שם ד"ה אבל יש). אך לדעה שההודאה לא פוטרתו אלא רק אינה מחייבתו צריך לומר שלומדים מ"אם המצא" - בעדים" שחייב קנס נאמר רק במקרה שרק העדים מבררים את חיובו, אך כשחיובו התברר גם ע"י הודאתו - אין דין קנס (ההודאה לא פוטרת, אלא שהיא מחסירה את אחד מתנאי החיוב) (שרידי אש שם ד"ה והרמב"ם, בשם מהר"א ליפשיץ).

קנס דרבנן, כגון גרמי לדעה שהוא קנס מדרבנן, נחלקו בו הראשונים: לשיטה מקובצת גם בזה אומרים שהמודה בקנס פטור, ולמרדכי חייב בו (קצוה"ח שפח-יא).

¹ עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה מודה בקנס ואחר כך באו עדים) במחלוקת בדין זה.

פלגא ניזקא (בשור תם), נחלקו בגמרא אם הוא ממונא או קנסא (בבא קמא טו.), ולהלכה הוא קנסא (רמב"ם נזקי ממון ב-ז, ח) ולכן אם המזיק הודה בו - פטור, כדין מודה בקנס (בבא קמא טו.). ונחלקו הפוסקים האם תועיל תפיסה של הניזק (כאשר המזיק הודה) - לש"ך (ח"מ ת-יג) אינה מועילה, כדין תפיסה בשאר קנסות, ולמגיד משנה (נזקי ממון ט-יא) ולקצוה"ח (ת-ד, והביא גם את הש"ך) בפלגא ניזקא כן מועילה.

בדיני שמיים - גם בהם פטור (תוס' כתובות לג: ד"ה לאו, ירושלמי כתובות ג-י [כג.]).

פרטי הדין

כשיש קצת הוכחה שהוא חייב, כגון שור שהיה רודף אחר חבירו והוזק, שמסתבר שהוא נגחו - המהרש"א כתב שבמקרה זה חייב אפילו אם הודה, שאינו נחשב מודה בקנס, כיוון שיש לזה קצת הוכחה. והשערי יושר (ז-כא ד"ה ובחידושי) חלק עליו וכתב שהוא כן מודה בקנס.

כשהיה יכול לפטור עצמו ולא פטר, כגון שעדים העידו שגנב, והיה יכול לטעון החזרתו ולפטור את עצמו - אינו נחשב כמודה, ולא נפטר מקנס (שו"ת הרשב"א המובא בקצוה"ח ש-ד, קהילות יעקב בבא קמא ל-ח, רעק"א כתובות לו: סוף ד"ה ולזה).

כאשר ההודאה לא היתה יכולה לחייבו לולא דין מודה בקנס פטור, כגון שהפקיד את השור אצל שומר והשומר הודה שהשור נגח, שלולא דין מודה בקנס פטור לא היה מתחייב ע"י הודאה זו כיוון שלא הוא הבעלים (אלא המפקיד) - חידש השערי יושר (ז-כב ד"ה והנה על) שהודאה כזו אינה פוטרתו, אך הוכיח (שם בד"ה והנה מש"כ) מהקצוה"ח שהוא חולק על יסוד זה וסובר שגם הודאה זו יכולה לפטרו.

הודאה שלא בפני התובע, נחלקו בה הפוסקים בממון (שאינו קנס) האם מועילה לחיוב (כשאר הודאת ממון), ונחלקו בה האחרונים בקנס האם מועילה לפטור, כך שיש בזה שלוש דעות:

- א) בממון - לא מועילה לחייב, בקנס - לא מועילה לפטור.
- ב) בממון - מועילה לחייב, בקנס - לא מועילה לפטור (את שתי הדעות הללו הביא הקצוה"ח פא-י ד"ה אמנם, שכתב שכל מחלוקת הפוסקים היא רק בהודאה בממון לחיוב, אך הודאה בקנס לפטור - לכ"ע אינה מועילה שלא בפני התובע. והמנחת חינוך נד-א [יד] [ד"ה ואם גנב] דן רק לגבי הודאה בקנס לפטור, וכתב שלא מועילה שלא בפניו).
- ג) בממון - מועילה לחייב, בקנס - מועילה לפטור (דברי חיים דיינים א ומלבושי יום טוב ח"מ ז, שכתבו שלפוסקים שמועילה בממון לחיוב - מועילה גם בקנס לפטור (הובאו במילואי חושן שם הערה 80)).

מודה בקנס ואחר כך באו עדים נחלקו בזה האמוראים:

- א) לרב פטור, ומקורו מכך שנאמר (שמות כב-ג) "אם המצא" - בעדים, פרט למודה בקנס ואחר כך באו עדים (בבא קמא עה.). ובטעם לזה נחלקו האחרונים: יש אומרים שההודאה פוטרתו, ולכן פשוט שהעדים כבר לא יכולים לחייבו (שרידי אש ח"א, חידושים וביאורים, בדין מודה בקנס, תחילתו בעמוד ערה בדפיו ד"ה אבל יש). ויש אומרים שההודאה לא פוטרתו אלא שלומדים מ"אם המצא" - בעדים שחיוב קנס נאמר רק במקרה שרק העדים מבררים את חיובו, אך כשחיובו התברר גם ע"י הודאתו - אין דין קנס (ההודאה לא פוטרת, אלא שהיא מחסירה את אחד מתנאי החיוב) (שרידי אש שם ד"ה והרמב"ם, בשם מהר"א ליפשיץ¹).
- ב) לשמואל חייב (בבא קמא עה.). וכתב ר' מאיר שמחה (בחידושי בבא קמא קח:) שלא הודאתו מחייבתו אלא רק העדים.

¹ במחלוקת האם ההודאה פוטרתו או רק אינה מחייבתו עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

גוי שמודה בקנס - האור החיים כתב שהוא פטור כישראל (בראשית לד-ח), והמנחת חינוך כתב שחייב, משום שהפסוק (שמות כב-ח) "אשר ירשעון אלהים" (פרט למרשיע את עצמו) נאמר רק בישראל ולא בגוי (נא-א [ח] ד"ה ועיין מה שכתבתי, והוסיף שגם נהרג ע"פ עצמו, והביא גם את האור החיים).

ערכים קרובים ערכים קרובים: הודאת בעל דין, קנס.

מורה בשטר שכתבו

לווה שהודה שכתב את שטר ההלוואה ועל פיו התמו העדים, אך טוען שפרע אותו - הגדה נחלקו תנאים האם צריך לקיימו, דחינו האם המלווה יכול לגבותו בלא קיום (הסוגיא בבבא מציעא ז).

החולקים בדין זה הם רבי שסובר שצריך לקיימו, ורבן שמעון בן גמליאל שסובר שאין צריך לקיימו (בבא מציעא ז). ולהלכה צריך לקיימו (רמב"ם מלווה ולווה יד-ה, תוס' שבת עח: ד"ה רש"י, ר"ח, ר"ף, ראב"ה, ר"ף, רמב"ן, רשב"א, הובאו במגיד משנה והגהות מיימוניות שם).

בטעם הדעה שאין צריך לקיימו, והלווה לא נאמן מדין מיגו או הפה שאסר (שהרי הוא הודה שכתב את השטר ואינו מזויף, והוא טוען שפרע אותו) יש כמה דעות בראשונים: מקור וטעם (א) כיוון שהודה שכתבו - הרי הוחזק השטר לשטר כשר, וממילא לא נאמן לטעון פרעתי נגד שטר שביד המלווה (רש"י כתובות יט. ד"ה אין המלווה).

(ב) הלווה היה ירא לטעון מזויף פן יכחישוהו (תוס' כתובות יט. ד"ה מודה). (ג) משום שדבר תורה אין צריך קיום כלל, שעדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין, ורבנן הצריכו קיום, והם הצריכו קיום רק בטענת מזויף, ולא בטענת פרעתי (תוס' שם בשם רש"י במקום אחר, ור"י. ואבן האזל (מלווה ולווה יד-ד"ה והנראה) ביאר בדעת התוס' שטעם זה והטעם שירא לטעון מזויף צריכים זה לזה). ובביאור דבריהם מדוע נאמן לטעון מזויף אך לא נאמן במיגו דמזויף - מצאנו שני הסברים: [א] הרא"ש (בשיטה מקובצת בבא מציעא ז. ד"ה אין צריך לקיימו) כתב שזיוף לא שכיח. [ב] הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים ח"ב ג-ה) כתב שהוא משום שמיגו הוא כח הטענה¹, ולכן כשחכמים תיקנו שיוכל לטעון מזויף, אין לך בו אלא חידוש, וכח זה לא יעבור לטענת המיגו.

בטעם הדעה שצריך לקיימו, והמלווה לא יכול לטעון שטרך בידי מאי בעי, נחלקו המפרשים האם הוא מדין מיגו, שנאמן לטעון פרעתי במיגו שהיה יכול לטעון מזויף (חכמת שלמה גיטין ב: השני על תד"ה ואם), או שהוא מדין הפה שאסר, שאילו לא היה מודה בשטר אינו שטר כלל משום שאינו מקויים (רמב"ן בבא בתרא ע. ד"ה או דילמא, והדגיש שם שאינו מדין מיגו).

ערכים קרובים ערכים קרובים: הודאת בעל דין, הפה שאסר הוא הפה שהתיר, חוב, מיגו, שטר ראייה.

מודעא

אדם מודיע שהמעשה שהוא יעשה אינו ברצון גמור, והוא מבטלו מראש. הגדה

בדיני מכר (כתובות יט: ורש"י ד"ה מודעא) וגט (קידושין יב: ערכין כא:).

¹ בביאור המושג כח הטענה הארכנו בערך מיגו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות ב.

לדוגמא, אמר לשני עדים דעו שזה שאני מוכר חפץ פלוני או שדה פלוני לפלוני מפני שאני אנוס (רמב"ם מכירה י-א).

במקור ששטר מודעא מועיל נחלקו הראשונים: לתוס' (בבא בתרא מ. ד"ה מחאה) אינו מועיל מדאורייתא, משום שהוא מפי כתבם, אלא היא תקנת חכמים שתקנו כדי להציל את הנאנס. ולנימוק"י (כ. בדפי הרי"ף) כותבים בשטר לשון שליחות - "פלוני העידנו על עצמו לכתוב עליו וכו'" ולכן אינו מפי כתבם ומועיל מדאורייתא (דן בזה הקצוה"ח קמ-ג ד"ה ואינו)¹.

טעמה הוא שהיא מעשה שעוקר (סותר) את המעשה שיעשה אח"כ, ולא שהיא רק מגלה שהמעשה שיעשה אח"כ אינו ברצון (הגר"ש שקאפ בבא בתרא כז ד"ה והנה יש).

מהות השטר - יש לה דין שטר כספר המקנה (רשב"א בבא בתרא מ. ד"ה וכולה).

העדים צריכים לדעת שהמוכר אנוס (ש"ע ח"מ רה-א). והסמ"ע (ח"מ רה-ז) דן האם הם צריכים לדעת גם שהמכירה היתה מחמת האנוס ולא גמר והקנה לו, או שדי בזה שידעו שהאנוס בא אליו באנוס שימכור לו, ושאותו אנוס לא סר מהמוכר.

מוכר שמסר מודעא, גם הלוקח יכול לחזור בו, שאילו היה יודע שהמוכר מסר מודעא - גם הוא לא היה גומר וקונה, והוא מקח טעות (קצוה"ח רה-ו).

מודעא על גט כשאינו אנוס - יש בזה שלוש שיטות בראשונים (קצוה"ח רה-ה): א) לא מועילה, שכיוון שלא נאנס אנו סהדי שבשעת המעשה גמר בליבו (ה"ר שמואל המובא ברמב"ן בבא בתרא מ.).

ב) כיוון שמסר מודעא אנו אומרים שמסתמא הוא אנוס (רמב"ם, הובא ברמב"ן שם). ג) מועילה אפילו אם ידוע שאינו אנוס, דלא גרע מביטול גט (רשב"א רא"ש וב"י).

ביטול מודעא לאחר מסירתה - מועיל. מסר מודעא על המכר ועל כל הביטולים שיבטל, ואח"כ אנסוהו למכור ולבטל את כל המודעות - לרבינו יונה המכר מועיל כי הביטולים הועילו, ולרמב"ם המכר לא הועיל כי המודעות הועילו (נימוק"י בבא בתרא מ: כא. בדפי הרי"ף לקראת סופו).

ערכים קרובים: אונאה, ביטול גט, דעת לקניין, מקח טעות, שטר אמנה, תליוהו וזבין.

מרחוק

מטלטלין נשארים ביד מי שהם נמצאים אצלו (הסוגיא בבבא קמא מו:).

בערך זה נדון במרחוק בספק ממון. לדיני מרחוק בדיני ירושה, שמשמעותו שאינו ראוי - ע"ע ראוי.

לדוגמא, בית ועליה של שניים שנפלו וכו' וליחזי ברשות דמאן יתבן (האבנים) וליהווי אידך המוציא מחבירו עליו הראיה (בבא מציעא קטז:). ספק מקח טעות, והמוכר מרחוק בכסף (בבא קמא מו:).

¹ וכן נחלקו לגבי שטר מחאה, כמו שהבאנו בערך מחאה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור ששטר מחאה מועיל.

נקרא גם המוציא מחבירו עליו הראיה, חזקת ממון, אוקי ממוןא בחזקת מריה, וספק ממון לקולא לנתבע (ולחתם סופר בשו"ת אה"ע פ' - חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו¹).

דינים דומים: כל מה שתחת יד אדם שלו² - החילוק בין מוחזק לבין חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו, הוא בפשטות שמוחזק היא הנהגה, שמספק א"א להוציא את החפץ מרשותו של המחזיק, וחזקה כל מה שתחת יד אדם שלו היא בירור, שמכך שהחפץ ברשותו מוכח שהוא שלו (אך יש אומרים שחזקה כל מה שתחת יד אדם שלו היא רק שם אחר למוחזק (שו"ת חתם סופר אה"ע פ' ד"ה חזקה), ויש אומרים שהיא טעמו של מוחזק (שערי יוסף ה"טו ד"ה ונראה לענ"ד³)). יש שעירבו בין חזקה דהשתא⁴ לבין מוחזק (דבר יעקב בבא בתרא צב: ו-ד, וכן כתוב בגרנ"ט קעז ד"ה ונראה לפרש). אך לכאורה אינם דומים, שבמוחזק רק תופס את החפץ אך אין ידוע שהוא שייך לו באמת, ובחזקה דהשתא ההווה ידוע לנו באמת, ורק העבר מסופק. וכן מקורותיהם של מוחזק וחזקה דהשתא שונים. ובשו"ת חתם סופר (ח"ה ח"מ סז) כתב שחזקת ממון היא כעין כח נמצא כאן היה וכעין חזקת הגוף. אך הדגיש שאיננה ממש כחזקת הגוף.

החולק על דין זה הוא סומכוס, שסובר שבכל ספק ממון שיש דררא דממונא⁵ (תוס' בבא קמא לה: חולקין, ואפילו כאשר יש מרא קמא (תוס' בבא בתרא ב. ד"ה לפיכך). והלכה כחכמים (קונטרס הספיקות א-א, אולם הרשב"ם בבא בתרא סג. ד"ה תנו) פוסק כסומכוס). בטעמו של סומכוס ביארו התוס' שהוא סובר שבכל ספק ממון נחשב שניהם מוחזקים (בבא מציעא צז:). ובשני מקרים סומכוס מודה שהמוציא מחבירו עליו הראיה: כשיש למחזיק גם חזקת הגוף (בבא מציעא ק. תד"ה הא), וכן בספיקא דדינא (קונטרס הספיקות א-א, תקפו כהן ו).

במקורו ובטעמו מצאנו חמש שיטות (השיטה הראשונה היא הידועה ביותר, שהרי היא מפורשת במקור וטעם):

- (א) מפורש בגמרא (בבא קמא מו:): שלמסקנה סברא היא "דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא", כלומר שהתובע הוא זה שצריך להוכיח את טענתו (והשערי יוסף ג-ג כלל את סברא זו ביסודו "תורת המשפטים"⁶), ואינו בירור המציאות אלא רק הנהגה (פסיקת דין) (נתי"מ עה-ד). והוא דאורייתא (קונטרסי שיעורים בבא מציעא א-ו).
- (ב) כשהספק נולד רק מטענותיהם, זו סברא דאם לא כן לא שבקת חיי לכל בריה, שכל אחד יטען נגד חבירו (כסברת הקובץ שיעורים בחזקה כל מה שתחת יד אדם שלו⁷) (תורת חיים בבא קמא מו:).
- (ג) הפסוק (שמות כד-יד) "מי בעל דברים יגש אליהם", כך כתב הירושלמי (סנהדרין ג-ח [יז:]), וכן הה"א בבבלי שם, ורש"י גיטין מח: ד"ה המוציא). מראה הפנים (על הירושלמי שם) לא מיישבו עם

¹ אך יש חולקים עליו, ע"ע חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה ובמקורה.

² ע"ע חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו.

³ עיין לקמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו ובטעמו, ובערך חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁴ ע"ע חזקה דהשתא.

⁵ בפירושו "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע דררא דממונא.

⁶ בביאור היסוד "תורת המשפטים" הארכנו בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

⁷ הובאה עם החולקים עליה בערך חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

הבבלי, אך שיירי קרבן (על הירושלמי שם) כתב שצריך את הפסוק רק למקרה שהתובע ברי והמחזיק שמא, שאעפ"כ המוציא מחבירו עליו הראיה¹.

(ד) הפסוק (דברים א-טז) "ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו" (ספרי שם, על פי עמק הנצי"ב).

(ה) השערי יושר חידש שטעמו של מוחזק הוא חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו², שכיוון שהחפץ נמצא ברשותו של המחזיק זו ראיה שהחפץ שייך לו. ובמקרה שאין ראיה שהחפץ שלו, כגון בעלי חיים שנכנסו מעצמם לרשותו - לא נחשב מוחזק. וזה בירור המציאות האמתית (שערי יושר ה-טו ד"ה ונראה לענ"ד, ולפי זה ביאר למה נקרא "מוחזק" ולא "מחזיק").

מה שאין מחמירים בו מדין ספק גזל - שהרי אולי החפץ שייך לחבירו, וספיקא דאורייתא לחומרא - נאמרו בזה כמה טעמים:

- (א) אורים ותומים (קיצור תקפו כהן כב) - גזירת הכתוב "גזל ודאי ולא ספק".
- (ב) מהרי"ב (מובא בקונטרס הספיקות א-ו) - כאן ממילא יהיה ספק גזל, שהרי לכל אחד שניתן את הממון יש ספק אולי גזל מחבירו.
- (ג) חכמי דורו של קונטרס הספיקות (א-ו) - המוחזק וחזקת מרא קמא עדיפות מספיקא דאורייתא, כמו שחזקה דמעיקרא עדיפה ממנו.
- (ד) שערי יושר (ה-א ו-ג, וכן כתב הקובץ שיעורים בבא בתרא רנח) - דיני גזל תלויים בסברא ("תורת המשפטים"³). לכן, כיוון שמסברא מוציא מחבירו עליו הראיה, ממילא אין בכלל דין גזל⁴.

לגבי ודאותו, האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים (דין ספק), יש בזה ארבע דעות:

- (א) השיטה מקובצת כתב שהיא חוסר פסיקה, שבית דין לא פוסקים בלא ראיות, דהיינו שאנו נשארים בספק (בבא קמא מו: ד"ה שנאמר) בשם הר"ר יונתן).
- (ב) הקונטרסי שיעורים (בבא מציעא א-ה) כתב שהמוחזק מבטל את הספק, ונחשב כוודאי.
- (ג) הקובץ הערות (ע-ב) תלה זאת במחלוקת: למאן דאמר שתקפו כהן אין מוציאין מידו, הוא ספק, אך למאן דאמר מוציאין מידו (בבא מציעא ו.)⁵ היא כן פסיקה.
- (ד) הקובץ שיעורים (בבא בתרא רנ) חידש שיש במוחזק שני דינים: גם דין ודאי וגם דין ספק. ונפק"מ האם הממון נהיה של המחזיק או שעדיין נשאר בספק. כגון אם קידש בו אשה - האם אלו קידושי ודאי או קידושי ספק (קונטרס הספיקות א-ח הסתפק בזה, וכן דנו בזה קובץ הערות עא-ב וקהילות יעקב בבא מציעא כב). וכן האם נחשב "לכם" ואפשר לצאת באתרוג כזה ידי חובה (קובץ שיעורים כתובות נה כתב שהוא כן "לכם")⁶.

במצוות לא נאמר דין מוחזק. כגון האחים שחלקו, ואנו מסתפקים האם יש ברירה והם יורשים או אין ברירה והם לקוחות, פוסקים שמחזירים זה לזה ביובל, כדין לקוחות, ולא אומרים שכל אחד מוחזק בחלקו מספק שמא הם יורשים, כיוון שהוא במקום מצווה - מצוות יובל (שער המלך גירושין ג-ד בתחילתו).

בדינים שונים

¹ אך יש דעות שברי ושמא נלמד מסברא, ע"ע ברי ושמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקור.

² אך בפשטות חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו היא הכרעה נפרדת, ע"ע.

³ בביאור היסוד "תורת המשפטים" הארכנו בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

⁴ דנו בטעם שאין הולכין בממון אחר הרוב, והבאנו בזה כמה שיטות בערך אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם. השיטות השונות שם קשורות בתירושים השונים כאן מדוע אין מחמירים בספק גזל.

⁵ את המחלוקת הבאנו בערך תפיסה בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

⁶ עוד בעניין גדי הפסיקה ע"ע קם דינא בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כאשר הספק לא הוכרע בבית דין אות ג.

בקרקות נחלקו הראשונים האם מוחזק מועיל בהן: יש אומרים שאינו מועיל אלא רק במטלטלין (תוס' בבא מציעא קג. ד"ה פרדיסי ובבא בתרא לב: ד"ה אמאי, קצוה"ח פב-יג) כי הקרקע לא תפוסה בידו (משנה למלך טוען ונטען טו-ט). ויש אומרים שמועיל גם בקרקעות (רשב"ם בבא בתרא לב: ד"ה הלכתא, תוס' בבא בתרא לא: ד"ה אנו, ריטב"א כתובות כ. ד"ה אמרינו)¹. וגם לדעות שמועיל, הוא חלש יותר ממוחזק במטלטלין כי הקרקע לא תפוסה בידו (שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ג ד"ה וטעם) ולכן מרא קמא עדיף ממנו (שלא כבמטלטלין), וכדי להוציא מהמרא קמא צריך דווקא חזקת שלוש שנים (בבא בתרא כח. במשנה)².

צריך טענה (תוס'), אך הקובץ שיעורים מסתפק אולי למסקנה מועיל גם בלעדית (כתובות רעג).

חפץ שנמצא בחצר שאינה קנה (כגון שאינה משתמרת, או שמהלכת) דנו האחרונים האם יש עליו דין מוחזק - הקצוה"ח (רב) כתב שיש, והקובץ שיעורים מפקפק בזה (בבא בתרא שג).

בסופו לחזור, כגון שואל שסופו להחזיר את החפץ למשאל, נחלקו התוס' האם המוחזק מועיל (בבא מציעא קג. ד"ה פרדיסי) או שחולקין (בבא בתרא סא: ד"ה ארעתא).

בהלוואה - בספק פירעון הלווה מוחזק, אך בספק מחילה המלווה מוחזק (קונטרס הספיקות ז-ב).

שומא הדר - נחלקו הפוסקים מי נחשב מוחזק בזה - המלווה או הלווה, ונפק"מ לדין ספק (סמ"ע חו"מ קג-טו: שו"ע - הלווה מוחזק, דעת עצמו - המלווה מוחזק. נתיב"מ קג-יג).

בר מצרא - כאשר אדם אחר קנה את הקרקע, ובא המצרן להוציאה ממנו ויש ספק בדינו - הלוקח נחשב מוחזק ועל המצרן להביא ראיה (רמב"ם שכנים יב-יב). ומצאנו לזה שלושה טעמים:

- (א) דין בר מצרא הוא מדרבנן, ולכן הוא נקרא המוציא מחבירו (מגיד משנה שכנים יב-יא).
- (ב) תקנת חכמים היתה רק כאשר המצרן כבר נתחזק בקרקע ובאה לרשותו (רא"ש בבא מציעא פרק ט ס' כד בסופו, דן בדבריו קצוה"ח קג-ו ד"ה ולענ"ד).
- (ג) דינא דבר מצרא הוא רק משום ועשית הישר והטוב, ולכן הוא דין רופף ותלוי בשערה (שו"ת הרשב"א סוף תתקטו).

בחפץ שבוודאי אינו שלו המוחזק לא מועיל. כגון מעשר ראשון בספק ביכורים, שממה נפשך אינו שייך לישראל: אם הם ביכורים שייכים לכהן, ואם לא - ללוי (תוס' בבא בתרא פא: ד"ה אלא).

כשנטל בלא ידיעת הבעלים אינו מוחזק (רי"ף ורא"ש שבועות מו, רמב"ם גזילה ד-יב, שו"ע חו"מ צ-יד. אך האבן האזל (טוען ונטען טו-ד"ה אלא) כתב בדעת התוס' שהוא כן מוחזק).

בשניים שאוחזין בטלית, מסתפק הקובץ שיעורים (חו"ב טו-) האם נחשב שכל אחד מהם מוחזק בכולה או שכל אחד מוחזק רק בחציה.

¹ בערך חזקת מרא קמא בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה בראיה) הבאנו שהאבן האזל תלה בשאלה זו את המחלוקת האם מרא קמא צריך להביא ראיה שישב יום אחד או שהקרקע היתה שלו.

² יש שלוש חזקות ממוניות במטלטלין, ודנו האם הן מועילות גם בקרקעות: [א] חזקת מרא קמא - לכ"ע גם בקרקעות, [ב] מוחזק - נחלקו האם מועיל בקרקעות אך לכ"ע הוא חלש יותר מבמטלטלין, [ג] חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו - לכ"ע אינה בקרקעות (ע"ע חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו, בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקרקעות).

יורש שספק האם ירש נחשב למוחזק (תקפו כהן עב).

תרתי לריעותא - כתב הנתיה"מ (לד) שחזקת ממון אינה כשאר חזקות, אלא מועילה רק משום שהוא מוחזק בנכסים, ולכן לא מצרפים אותה לדין "תרתי לריעותא". אמנם הגר"ש שקאפ (כתובות ט ד"ה אמנם בנה"מ) חלק עליו וכתב שכן מצרפים גם מוחזק לתרתי לריעותא.

בנזקי שכנים כאשר יש ספיקא דדינא, נחלקו הראשונים והאחרונים מי נחשב מוחזק - המזיק (למשל בהיזק ראייה - זה שרוצה לפתוח את החלון) או הניזק (בעל החצר) (דברי גאונים לה-טו, טז).

ספק איילונות, דהיינו שהיא לאחר י"ב שנה ומחצה והביאה סימני איילונות, ואנו מסופקים האם היא איילונות והיא גדולה או שאינה איילונות והיא עדיין קטנה - הסתפק המשנה למלך (עבדים ד-א ד"ה ויש) האם על האב להביא ראיה שהיא קטנה ואינה איילונות, כדי שיוכל למוכרה לאמה, משום שהוא המוציא מחבירו, או שעליה להביא ראיה שהיא איילונות וגדולה, כדי שלא תימכר.

משכונן - המלווה הוא המוחזק בו (קצוה"ח צז-י).

בפעיה זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.¹

עד אחד לא מוציא ממון (כתובות פז).

ובתוספת ברי ושמא מוציא ממון, שהעד מחייב שבועה, ומתוך שאינו יכול לישבע (שהרי מסופק) משלם (טור ח"מ עה-יא, קצוה"ח עה-ט).

ברי ושמא לא מוציא ממון (קונטרס הספיקות ח-ו, להלכה, אמנם זו מחלוקת אמוראים האם "ברי עדיף", כתובות יב).

טענינן לא מוציא ממון (ריטב"א בבא בתרא כג), שכשם שאנו טוענים ליתומים כדי שאחרים לא יוציאו מהם ממון מספק, כך גם הם אינם יכולים להוציא מאחרים ממון מספק (ש"ת הר"י מיגש קכא, הובא בלשונו בקובץ שיעורים בבא בתרא קלט).

מיגו להוציא לא אמרינן, אך יש ראשונים שחולקים על זה. הארכנו בזה בערך מיגו להוציא לא אמרינן.

אך בתוספת ברי ושמא או חזקה או שטר לכו"ע מוציא (כללי מיגו לנתיה"מ א (נמצא בשו"ע ח"מ אחרי סי' פב)).

הפה שאסר מוציא ממון ממוחזק (תוס' בבא מציעא ב. ד"ה וזה, נתיה"מ קמט-ט), משום שכל בני האדם (ולא רק רובם) עולה על דעתם לשתוק (פלפולא חריפתא) (לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה וכזה) עמוד 9, ולכן עדיף מרוב שאין הולכים אחריו בממון. ומעין זה כתב בשו"ת שואל ומשיב (ח"ד ח) שהפה שאסר הוא אומדנא גדולה, וכדברים שבליבו ובלב כל אדם, שמוציאים ממון.²

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² אמנם יש חולקים וסוברים שאומדנא לא מוציאה ממון, כדלקמן ד"ה חזקת אומדנא.

שבועה להוציא ממון - בשבועות התורה ושבועות היסט רק נשבע ונפטר, אך לא מוציא ממון, אך בחלק משבועות המשנה נשבע ונוטל¹ (מוציאות) (שבועות מד: ערוך השולחן ח"מ פז-א).

ברובא דאיתא קמן נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

א) גם עליו נאמר הכלל "אין הולכין בממון אחר הרוב", ולא יוציא מהמוחזק, וכן ההלכה (דעת תוס' מרדכי רשב"א ר"ה ומגיד משנה).

ב) רובא דאיתא קמן כן מוציא ממון (גליון התוס' רשב"ם וריצב"א, הובאו בקונטרס הספיקות ו-ד), וביאר הקובץ ביאורים (שב שמעתתא ה) את דעה זו על פי השיטה שרובא דאיתא קמן הוא גזירת הכתוב², ולכן שייך גם בממונות, ורק רובא דליתא קמן הוא סברא³, ובממונות סברא זו לא מספיקה (סברא זו הפוכה מסברת השערי יושר (ג-וה-א) שכל הטעם שאין הולכין בממון אחר הרוב הוא משום שאינו מסברא⁴).

ג) בחידושי ר' מאיר שמחה (סנהדרין סט. ד"ה שם מסתפינא) חידש להיפך, שרובא דאיתא קמן לא מוציא ממון לכו"ע (אפילו לרב), וטעמו שלשיתו רובא דאיתא קמן הוא מדין ביטול ברוב, ואין ביטול לממונות⁵.

רובא דליתא קמן בפשטות אין הולכים אחריו בממון, ואפילו כשיש גם מרא קמא. ובכל סברותיו ופרטיו הארכנו בערך אין הולכין בממון אחר הרוב.

חזקת אומדנא נגד מוחזק - נחלקו בזה במחלוקת גדולה:

א) הרבה פוסקים כתבו שסתם אומדנא מועילה רק להחזיק אך לא להוציא ממון (ב"י ח"מ טו מביא הרבה פוסקים), וכן פסק הרמב"ם (אישות טז-כו ומגיד משנה שם, הביאם שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א פרק א קיד) שחזקה אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה לא מוציאה ממון. ורק אומדנא גדולה, דהיינו דברים שבלבו ובלב כל אדם, כן מוציאה ממון (ש"ת שואל ומשיב ח"ד ח).

ב) אמנם הרבה מפרשים כתבו בסתם שכל אומדנא מוציאה ממון, ולא חילקו (ש"ת תורת חסד א"ח א-א, שערי יושר ג-ג סוף ד"ה ובתוס' פ"ק וד"ה והנה, שב שמעתתא ד-ו. קונטרס החזקות סוף סי' א (ד"ה ונראה) בשם המהר"ק, אך הסתפק בדעת המהר"ק אולי חזקה דמכח רובא לא מוציאה ממון, אלא רק חזקה מכח רובא ומכח סברא). ויש שהוסיפו טעמים מיוחדים לזה: [א] שהאומדנא היא כעדים (ש"ת חתם סופר ח"ה ח"מ סז), [ב] שהיא כאנן סהדי (מהר"ט ח"ב אה"ע כז, [ג] וכן שהמוחזק לא יועיל, כי האומדנא מגלה שהוא מחזיקו שלא כדין (ש"ת מהר"ק עב). ובסוגיית חזקה אין אדם פורע תוך זמנו (שהיא חזקת אומדנא) האריכו המפרשים כיצד המלווה מוציא ממון מהלווה, הארכנו בזה בערך חזקה אין אדם פורע תוך זמנו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם שחזקה זו מוציאה ממון.

לא חציף איניש דגזר דיקלא דלאו דיליה, מוחזק עדיף מהאומדנא הזו (רשב"ם ותוס' בבא בתרא לג:).

קרוב, כתב הרמב"ן (בבא בתרא כג: ושיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח דן בדבריו והקשה עליו) שלא יוציא ממנו, בק"ו מדין רוב: שהרי אין הולכין בממון אחר הרוב, ורוב עדיף מקרוב¹, וא"כ כ"ש שקרוב לא יוציא ממון.

¹ פירטנו את סוגי השבועות בערך שבועה (בממונות) בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורה.

² אך יש חולקין בזה, ע"ע רובא דאיתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

³ גם בזה יש חולקין, ע"ע רובא דליתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

⁴ הובא עם החולקים עליו בערך אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

⁵ הובא בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

סימנים, נחלקו האחרונים האם מוציאים ממוחזק: הש"ך (ח"מ רצ"א) כתב שסימן מובהק מוציא ממון, והקצוה"ח (רנט"ב ד"ה אמנם בעיקר) כתב ששום סימן - אפילו מובהק - לא מוציא.²

חזקת הגוף, לרוב האחרונים (פני יהושע כתובות עה:; אורים ותומים קכ, קכג, קכד, חלקת יואב ח"א יו"ד פתיחה ב ד"ה והנה, שו"ת חתם סופר ח"ה ח"מ סז) מוציאה, אך לשב שמעתתא (א-טו, וכן פני יהושע כתובות כב: על תד"ה הבא ד"ה אמנם לאחר העיון) ושערי יושר ב"ג (תחילת ד"ה והנה) בדעת רש"י ותוס' לא. והמהר"ק (עב) הוסיף טעם שחזקת הגוף לא עדיפה ממוחזק, שכל הסברא ללכת אחר חזקת הגוף היא לומר שהמצב לא השתנה מכמו שהיה, אך נגד מוחזק יש גם סברא לומר שהממון לא ישתנה מהבעלים שמחזיק בו.³ ולכן החזקה לא מוציאה ממנו.

ובתוספת ברי ושמא לראשונים מוציאים (רשב"א ור"ן), לשב שמעתתא לא (ב-ו, ומביא את הראשונים הנ"ל).

כאן נמצא בצירוף חזקת הגוף מוציא ממון (שערי יושר ב"ג תחילת ד"ה והנה, בדעת רש"י ותוס').

חזקת הדין לא מוציאה ממון (שב שמעתתא שם).

שתי חזקות דמעיקרא יחד מוציאות (קובץ שיעורים בבא בתרא תקנח).

רוב וחזקה דמעיקרא יחד מוציאים (מורו של השיטה ישנה), ויש חולקים גם בזה (שיטה מקובצת עצמו כתובות י:).

חזקה דהשתא וחזקה דמעיקרא יחד מוציאות ממון ממוחזק (קובץ שיעורים בבא בתרא תקנז).

אך חזקה דהשתא לבד לא מוציאה ממון ממוחזק (רבינו יונה בבא בתרא קנג: וקובץ שיעורים שם).

כאן נמצא כאן היה, הנימוק (יבמות קטו: ד"ה אביי) כתב שלא מועיל בממונות אלא רק באיסורין. ונחלקו האחרונים בפירוש כוונתו:

(א) הנודע ביהודה (מהדורא קמא אה"ע לו ד"ה והנה בממון) פירשו שכאן נמצא לא מועיל להוציא ממון, אך להחזיק מועיל.

(ב) השב שמעתתא (ז-ז) פירש שלא מועיל אפילו להחזיק, אלא מועיל רק לענייני תרומה וקודשים.

תפיסה להוציא ממוחזק, בטענת ברי או בטענת שמא - הארכנו בזה בערך תפיסה בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

ספק ספיקא, לרוב הדעות לא מוציא ממון, ורק דעת התוס' והמהר"ב שמוציא (קונטרס הספיקות ו-ז, שב שמעתתא א-כ, תקפו כהן קכא הגהה טו, טז. דן בזה גם קהילות יעקב כתובות ח. והפני יהושע הקשה איך יוציא והרי טעמו של ספק ספיקא הוא מדין רוב⁴ ואין הולכין בממון אחר הרוב, ולכן סובר שמוציא רק עם ברי ושמא (כתובות ט:). אך יש דעה⁵ שהוא רובא דאיתא קמן, וברובא דאיתא קמן יש מאן דאמר שמוציא⁶.

¹ הארכנו בזה בערך רוב וקירוב החל אחר הרוב.

² בחילוק בין סימן מובהק לסימן אמצעי דנו בערך סימנים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה סוגי הסימנים.

³ לביאור הסברא של מוחזק עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו ובטעמו.

⁴ אמנם יש חולקים על זה, ע"ע ספק ספיקא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

⁵ הבאנו שם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

⁶ כדלעיל ד"ה רובא דאיתא קמן.

ספק ספק ספיקא, גם לדעות שבספק ספיקא המוחזק גובר ולא מוציאים ממון¹, ספק ספק ספיקא לרוב האחרונים גובר על המוחזק ומוציא ממון (לדעות שספק ספיקא מדין רוב² אפשר לבאר זאת על פי הדעה שרוב גדול מוציא ממון³), אמנם המהרי"ט סובר שאינו מוציא (פרי משה רוב כה-ו).

מרא קמא במטלטלין חלש ממוחזק (בבא מציעא ק. "וליחזי ברשות דמאן", ואפילו למאן דאמר שמרא קמא הוא עצמו מוחזק⁴, משום שמוחזק הוא בהווה ומרא קמא בעבר (שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ב ד"ה והא). אמנם ע"פ תירוצו של הרש"ש לקושיית התוס' (בבא מציעא ק. ד"ה וליחזי), מרא קמא במטלטלין עדיף ממוחזק. ויש דעה יחידה שאין כלל דין מרא קמא במטלטלין⁵). אך בקרקעות, גם לדעות שיש בהם מוחזק⁶ - הוא חלש יותר ממוחזק במטלטלין כי הקרקע לא תפוסה בידו (שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ג ד"ה וטעם) ולכן פשוט שמרא קמא עדיף ממנו, וכדי להוציא מהמרא קמא צריך דווקא חזקת שלוש שנים (בבא בתרא כח. במשנה).

רוב עם חזקת מרא קמא יחד מוציאים ממוחזק (קונטרס הספיקות ו-ח).

בידו מועיל גם להוציא ממון (קובץ שיעורים בבא בתרא קיט בלשון "אפשר").

חזקת כשרות מוציאה ממון, כי היא עדיפה משאר החזקות⁷. והטעם לכך שהיא עדיפה מהם הוא שהיא חזקת אומדנא⁸ (לב המשפט ח"ב כד עמוד קפט, ותולה במחלוקת אמוראים).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

כשאינן דררא דממונא מוחזק לא מועיל⁹ (תוס' בבא מציעא ק. ד"ה וליחזי, קובץ שיעורים ח"ב ט-ג וגיד, הגרנ"ט קסו. אמנם הרש"ש תירץ באופן אחר את קושיית התוס' (שם), וע"פ תירוצו מוחזק לא צריך דררא. והקובץ שיעורים בבא בתרא רנ חילק שכאשר אין דררא דממונא אין דין מוחזק ודאי, אך עדיין מספק אין להוציא מידו).

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, מועיל משום שהוא הנהגה (פסיקת דין בלבד)¹⁰, ואפילו רבנן לא החמירו בו כמו שהחמירו בחזקה דמעיקרא להחשיבו כספק (ש"ת רעק"א מהדורא קמא סוף קלו).

בקבוע, דהיינו שהספק לא פרש מהתערובת אלא נמצא במקומה, הקובץ ביאורים (שב שמעתתא ה) הוכיח שמוחזק מועיל גם בזה.

בספיקא דדינא - כשאנו ספק במציאות אלא ספק בדין, כגון במחלוקת הפוסקים, כיוון שאין הולכין בממון אחר הרוב, המוחזק יכול לטעון "קים לי", כלומר אני סומך על הדעות

¹ הובאו לעיל בסמוך ד"ה ספק ספיקא.

² המחלוקת בזה הובאה בערך ספק ספיקא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

³ הובאה עם החולקים עליה בערך אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "בנפשות ובדיינים" ד"ה שיטה ב אות

ב.

⁴ הבאנו את המחלוקת בזה בערך חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁵ הובאה עם החולקים עליה בערך חזקת מרא קמא בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מטלטלין.

⁶ נחלקו בזה הראשונים, הובאו לעיל בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקרקעות.

⁷ אך ע"ע חזקת כשרות בסעיף "חוזק" ד"ה חזקת הגוף.

⁸ ע"ע חזקת כשרות בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שנחלקו בזה.

⁹ בפירוש "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע

דררא דממונא.

¹⁰ לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) הבאנו שיש מי שחולק.

שפוסקות כמותי, ואפילו כשהן רק מיעוט הדעות. אך אי אפשר לומר "קים לי" כפוסק שכל החכמים חולקים עליו (תקפו כהן עב, קג), וכן לא כפוסק שהמחבר והרמ"א לא הזכירוהו (אורים ותומים קג, קונטרס הספיקות ו-1).

כשיש ספק האם ההכרעה עצמה קיימת (כלומר שיש ספק האם הוא בכלל מוחזק), מוחזק לא מועיל (קצוה"ח פח-ט).

בגוי נחלקו האם יש מוחזק (שהגוי מוחזק) ולא יוכלו להוציא ממנו ממון מספק, ויש בזה שלוש דעות (שדי חמד ח"ב ג-נה אות טז עמוד 9):

(א) יש בו מוחזק.

(ב) אין בו מוחזק.

(ג) תלוי במחלוקת: אם גזל גוי אסור - יש בו מוחזק, ואם גזל גוי מותר - אין בו.

ערכים קרובים: אין הולכין בממון אחר הרוב, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו (ועיין לעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה דינים דומים) בחילוק ביניהם), חזקת מרא קמא (ההוכחה אינה מכך שהנכס נמצא ברשותו, כמו במוחזק, אלא מכך שבעבר הנכס היה שייך לו), חזקת שלוש שנים, כל דאלים גבר, מיגו להוציא לא אמרינן, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), קים לי, קם דינא, שניים אוחזין, תפיסה (החפץ לא היה ברשותו מלכתחילה אלא הוא תפס אותו).

מזכר עצמו

ישראל שמכר את עצמו להיות עבד עברי (הסוגיות בקידושין יד: והלאה).

מקורו מהפסוק "וכי ימוך אחיך ונמכר לך" (ויקרא כה-לט).

במהותו ייסד הקונטרסי שיעורים (קידושין טו-א) שיש שני חילוקים בין המוכר עצמו לבין שאר כל הקניינים:

(א) בשאר הקניינים החפץ היה קיים גם לפני ההקנאה, אך במוכר עצמו קודם ההקנאה כלל לא היה "עבד" אלא סתם אדם (ובזה דומה לקידושין, שקודם הקידושין לא היתה כלל "אשת איש" אלא סתם אשה).

(ב) בשאר הקניינים לפני ההקנאה החפץ היה שייך למוכר, אך במוכר עצמו אין לו בעלות ממונית על גופו, שהרי גופו של האדם אינו שייך לו¹.

רק כשהעני ביותר מותר לו למכור את עצמו (רמב"ם עבדים א-א). ואם מכר את עצמו כשלא העני - נחלקו האחרונים: המנחת חינוך (מב) וספר המקנה (על קידושין טו.) כתבו שהמכירה לא חלה כלל, אך ערוך השולחן (י"ד רסז-קלח) כתב שבדיעבד מכור (דן בזה מנחת נתן קידושין יג).

ערכים קרובים: אמה עבריה, גרעון כסף, יובל (בעבד עברי), כסף קניין עבד עברי, מיתת האדון, מכרוהו בית דין, עבד עברי (שם דנו בכלל דיני עבד עברי), רציעה, שטר יציאת עבד עברי, שטר קניין עבד עברי, שש שנים.

¹ אמנם יש דעות שגופו של האדם כן שייך לו, הובאו בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה גוף האדם.

מומחה

עיינן ערך יחיד מומחה.

מוסר

אדם שמלשין ומוסר את ממון חבריו ביד אנם, בין אם האנס הוא גוי ובין אם הוא ישראל (רש"י כריתות ב: ד"ה מסור) פירש: מלשין. שו"ע חו"מ שפח-ב: בין אם האנס ישראל ובין אם הוא גוי. הסוגיא בבא קמא קטז:).

לדוגמא, שמע שבית המלך מבקשים לגזול שדות והראה להם "טלו קרקע זו של פלוני" (רש"י בבא קמא טז: ד"ה דאחוי).

נקרא גם מסור (כגון בבבא קמא סב:).

במקור ובטעם לחיובו לשלם נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

(א) מדינא.

(ב) מדינא דגרמי (מדרבנן) (שתי הדעות הללו הובאו בש"ך חו"מ שפח-יד).

(ג) קנס (תוס' בבא קמא ה. ד"ה למעוטי, בדעת מ"ד שלא דן דינא דגרמי. דן בדבריהם הקצוה"ח שפ"א ד"ה ומ"ש בש"ך).

הגבייה - נחלקו הראשונים האם גובים ממנו מעידית (תוס' כריתות ב: ד"ה למעוטי, שו"ע חו"מ שפח-ב), ואפילו אם הוא דרבנן, משום שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (ש"ך חו"מ שפח-ב). או שלא גובים מעידית, כיוון שהוא היזק בדיבור והוא היזק שאינו ניכר (רש"י כריתות ב: ד"ה ומפגל. והקצוה"ח שפח-ב הביא את מחלוקתם).

הריגתו - משמע מהגמרא (בבא קמא קיז.) שמותר להורגו (והמאירי בבא קמא קיז. ד"ה מי) הוסיף שרוח חכמים נוחה הימנו. אמנם יש אומרים שאסור להורגו בדיינים (רמ"א חו"מ שפח-טו, ש"ך שם ס"ק סו בשם ר"ח). במקור ובטעם לזה ישנם ארבעה צדדים:

(א) מדין רודף משום שדרך הגויים שע"י מסירת הממון יעלילו עלילות עד שיבוא לסכנת נפשות (סמ"ע חו"מ שפח-כט).

(ב) מדין רודף משום שהוא כבא במחתרת, שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו (אפיקי ים ח"ב מ חקר בין שני הצדדים הנ"ל. והפני יהושע (בבא קמא קיז. ד"ה יתיב) סתם שהוא מדין רודף).

(ג) מדין מורידין ולא מעלין (משנת יעבץ יו"ד א חקר האם מדין רודף או מדין מורידין ואין מעלין).

(ד) מתקנת חכמים, שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום עשה לצורך גדול (אור גדול (דף כז ד"ה אמנם נראה) חקר האם הוא מדין רודף ומדאורייתא, או מתקנת חכמים).

אך אינו מדין רוצח, משום שהוא רק גרמא (ביאור הגר"א חו"מ שפח-סט).

יעבור (וימסור) ואל יהרג אם ציווהו למסור ממון חבריו (שיטה מקובצת בבא קמא קיז: ד"ה אמר אברהם).

ערכים קרובים: גרמא וגרמי, היזק שאינו ניכר, רודף, רוצח.

ערכים קרובים

מועד ותם

עיינן ערך תם ומועד.

מופנה

גזירה שווה שהמילים שמהן היא נלמדת אינן נצרכות לשום דרשא אחרת (נידה כב:).

הגדרה

בערך זה נדון בחילוק בין גזירה שווה מופנה לאינה מופנה. לשאר כללי גזירה שווה ע"ע גזירה שווה.

בדיני גזירה שווה.

ישנם שלושה מיני גזירה שווה (נידה כב:):

החילוק

(א) מופנה משני צדדין - דברי הכל למדין ואין משיבין (דהיינו אפילו אם יש להשיב (רש"י שם ד"ה אין)).

(ב) מופנה מצד אחד - לרבי ישמעאל למדין ואין משיבין, לרבנן למדין ומשיבין (דהיינו למדין אם אין להשיב, ואם יש להשיב - משיבין (רש"י שם ד"ה לרבנן)).

(ג) אינה מופנה - אין למדין.

ונדון בכל אחד מהם:

מופנה משני צדדים אין משיבים. דהיינו אין משיבים פירכא שלא ישאר קיום לגזירה שווה, אך אם הפירכא רק על דין אחד, ודין אחר כן אפשר ללמוד - כן משיבים (חידושי הר"ן סנהדרין פט, יד מלאכי קז).

אפשר שהתורה תכתוב גזירה שווה מופנה גם אם ממילא אין שום פירכא שאפשר לפרוך. ואין להקשות על כך מדוע היא מופנה (יד מלאכי קכו).

מופנה מצד אחד - לדעה שבעינין מופנה רק מצד אחד, כתב רבינו פרץ שלומדים מהאינו מופנה אל המופנה, ולא להיפך. והבאר יעקב פירש בדעתו שכל זה כשיש מה ללמוד מהאינו מופנה אל המופנה, אך אם אין מה ללמוד ממנו - לומדים מהמופנה לאינו מופנה (הביאם ודן בזה חתם סופר נידה כב: ד"ה מאי).

אינה מופנה - אין למדין ממנה כלל. והירושלמי סובר שלרבי עקיבא כן למדים ממנה (סנהדרין ז-י [לד:]: וכל המפרשים שם. אמנם הפני משה יומא ח-ג [מ:]: סתר את דבריו בסנהדרין שם וכתב שגם לרבי עקיבא לומדים ממנה רק אם מופנה מצד אחד).

שאר המידות שהתורה נדרשת בהן לא צריכות להיות מופנה: גזירה שווה של גילוי מילתא (כשם ששאר כללי גזירה שווה לא נאמרו לגביה) (בירורי המידות ג-גב), היקש (רש"י סוכה לא. השני על תד"ה ור"י, בדעת תוס'), כלל ופרט, פרט וכלל (בירורי המידות ז-א-ג).

במדות שונות

אין אדם דן גזירה שווה מעצמו אלא אם כן קיבלה מרביתו (פסחים סו). ודנו המפרשים האם מחלוקת זו קשורה למחלוקת האם גזירה שווה צריכה להיות מופנה, ויש בזה שלוש דעות:

פרטי הדיון

(א) בפשטות לכו"ע צריך קבלה מרביתו (בירורי המידות ג-ו-ד בדעת רש"י ור"ת. אמנם יעב"ץ נידה כב: בסופו הוכיח שרבי מאיר סובר שאין צריך קבלה מרבו).

(ב) לדעה שצריך להיות מופנה אדם דן מעצמו (יעב"ץ נידה כב:; ומעין זה בירורי המידות ג-ו-ד בדעת הריטב"א, שכתב שמופנה משני צדדים אין צריך קבלה מרביתו).

(ג) הפוך מהדעה הקודמת - לדעה שאין צריך להיות מופנה אדם דן מעצמו (שערי חכמה שב שמעתא (לרבי אלעזר רוקח) ט-לד, אהלי יהודה ערך גזירה שווה).

ערכים קרובים: גזירה שווה, מידות שהתורה נדרשת בהן.

ערכים קרובים

מוציא מהביר

עיינ ערך מוחזק.

מוציא מרשות לרשות

עיינ ערך הוצאה מרשות לרשות.

מוציא שם רע

עיינ ערך אונס מפתה ומוציא שם רע.

מוקצה

הפין שאינו מוכן לשימושו של האדם, אסור בטלטול בשבת (הסוגיות בשבת מד. והלאה).

לדוגמא, אבנים.

מקורו בפשטות מדרבנן (פסחים מח., ובה"א שם הוא מדאורייתא, מהפסוק "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביא" (שמות טז-ה)).

בטעמו הביאו הראשונים ארבעה טעמים (משנה ברורה בהקדמה לסי' שח):
 (א) שלא יהיה טלטול בשבת כטלטול בחול, כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו ויבוא להגביה כלים מפניה לפניה ונמצא שלא שבת.
 (ב) אם יטלטל כלים שמלאכתן לאיסור יבוא לידי מלאכה.
 (ג) כדי שתהיה בשבת שביטה ניכרת גם לאנשים שלא עושים מלאכה אפילו ביום חול (את שלושת הטעמים הנ"ל הביא הרמב"ם שבת סוף פרק כד).
 (ד) כדי שלא יעבור על איסור הוצאה מרשות לרשות (ראב"ד שם, וכן משמע בשבת קכד:).

ברינו נחלקו לחמש דעות (את שלוש הדעות הראשונות הביא הקהילות יעקב ביצה ד):
 (א) אסור רק באכילה ובטלטול (קהילות יעקב שם באפשרות השנייה, בית הלוי).
 (ב) אסור באכילה, בטלטול ובהשתמשות (קהילות יעקב שם באפשרות הראשונה, רשב"א).
 (ג) אסור באכילה, בטלטול ובהנאה (מגן אברהם).
 (ד) אסור גם בנגיעה אם היא לצורך המוקצה (משנה ברורה שח-יז הביא את דעה זו ודחאה (ולא דן שם לגבי השתמשות והנאה)).
 (ה) אסור גם בנגיעה, וגם אם אינה לצורך המוקצה (ירושלמי שבת ד-ב [כט:]), ונחלקו מפרשי הירושלמי שם האם הוא איסור עצמי או שהוא רק חשש שמא יזיז את המוקצה).

סוגי המוקצה בפשטות הם שישה (משנה ברורה בהקדמה לסי' שח):
 (א) מחמת חסרון כיס, כגון סכין של שחיטה.
 (ב) מחמת גופו, כגון אבנים.
 (ג) כלי שמלאכתו לאיסור, כגון קורנס של נפחים.
 (ד) בסיס לדבר האסור, כגון מיטה שיש עליה מעות.
 (ה) דבר שהיה בין השמשות מחובר או מחוסר צידה, כגון עצים שנשרו מן האילן.
 (ו) מוקצה מחמת מצווה, כגון עצי סוכה.
 והמאירי (ביצה ב. ד"ה וצריך) הביא שיש מי שמנה קרוב לחמישים סוגי מוקצה.

בסיום לדבר האסור - חקר הפרי משה (שבת מד-א) האם אסור לטלטלו מדין כלי שמלאכתו לאיסור, משום שהוא משמש את המוקצה שעליו, או משום שהוא טפל למוקצה שעליו ונחשב כחלק ממנו (כרגלו של המוקצה).

דבר שלא הכינו בפירוש אך גם לא דחאו בפירוש, נחלקו הראשונים האם הוא מוקצה. כגון שמן שבנר - לא הכינו כי נתנו להדלקה, אך גם לא דחאו ממש כיוון שישתמש בו אם יכבה הנר (קהילות יעקב ביצה ד"ה ויסוד מחלוקתם).

דבר שראוי לשימוש אך בעליו טעה וחשב שאינו ראוי, כגון פרי שנתנו לייבוש וחשב שעדיין אינו יבש ולכן אינו ראוי, אך באמת הוא כבר יבש - הבבלי כתב שהוא מותר (ביצה כו:), והירושלמי כתב שאסור (בתחילת ביצה, אמנם גליון הש"ס על הירושלמי שם סובר שגם הירושלמי חזר בו בסוף).

דבר שאינו ראוי לבעליו אך ראוי לאחרים, הסתפק מהר"י בן נעים האם מותר גם לבעליו משום שראוי לאחרים (הובא בשער המלך לולב א-כה ובקהילות יעקב שבת כב. ושער המלך שם תלה במחלוקת ראשונים). כגון מקטרת שבעליה נזהר שלא לעשן ביום טוב, ולכן בשבילו היא כלי שמלאכתו לאיסור, אך לאחרים שלא נזהרים בזה היא כן ראויה.

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** הוצאה מרשות לרשות, מלאכות שבת.

מזוזה

מצווה לכתוב את פרשיות שמע וזוהי עם שמוע, ולקובען על מזוזת פתח הבית. הגדרה

מקורה מהפסוק "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" (דברים ו-ט). מקור וטעם

טעמה לזכור את אמונת ה'. ונחלקו הראשונים האם האמונה ע"י בואו וצאתו של האדם בפתח שיש בו מזוזה (חינוך תכג ד"ה משרשי: בואו וצאתו יזכירו לו את אמונת ה', רמב"ם תפילין ומזוזה ו-יג: יזכירו לו את יחודו ואהבתו), או ע"י קביעת המזוזה עצמה (רמב"ן שמות יג-טז ד"ה וכן: קביעת המזוזה היא הודאה בחידוש העולם, ידיעת הבורא, השגחתו, הנבואה וציאת מצריים).

היא מצווה קיומית ולא חיובית¹, שאין חובה לעשותה, אלא רק אם בונה בית.

זמנה - אינה חיוב אחד, או כל רגע הוא חיוב חדש (קובץ שיעורים פסחים ז). פרטי הדיון

היא עשה שנוהג בכל עת, ולכן חמורה יותר משאר עשה, וחייב לבזבז בשבילה את כל ממנו (מנחת חינוך סוף תכג, בלשון "אפשר").

לשמה בכתיבת מזוזות (וכן בספר תורה ותפילין) - נחלקו המפרשים במקורו (שדי חמד ח"ג כ-קמט עמוד 236):

- (א) "זה א-לי ואנוהו" (שמות טו-ב) עשה לפניו ספר תורה נאה (שבת קלג:).
- (ב) הלכה למשה מסיני.
- (ג) דרבנן.

לשמה בעיבוד המזוזה - נחלקו בירושלמי (יומא ג-יז) האם מזוזה צריכה עיבוד לשמה.

הכשר מצווה לירושלמי מברכים גם עליו, כגון עשיית המזוזה (ירושלמי ברכות ט-ג [סו]).

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

שלא כמדרין פסולות (וכן בתפילין). וחקר הרוגאצ'ובר האם הוא מטעם שהקדים את המאוחר או שאיחר את המוקדם (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שלא כסדרן צז).

בבית גוי פטורים מן המזוזה. וחקר הרוגאצ'ובר האם הגוי פטור, ככל התורה, או שגם הבית עצמו פטור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה מזוזה בית עכ"ס).

מזוזה שאולה יוצאים בה, שאינה צריכה להיות "לכם" (מנחת חינוך תכג-א [ג]).

כפייה על המצוות - נחלקו המפרשים לגבי מזוזה האם מתן שכרה בצידה ולכן אין כופין עליה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ח"ג קח ד"ה לימדתנו, ערוך השולחן י"ד רפה-ה), או שלא נחשבת למתן שכרה בצידה משום שיש גם פסוק שבו נזכרת מזוזה בלי מתן שכרה (מנחת חינוך תעט-א [ג] ד"ה גם)¹.

השובר בית - עד שלוששים יום פטור מן המזוזה, מכאן ואילך חייב (רמב"ם תפילין ומזוזה ה-י).

במקור חיובו לאחר שלוששים הסתפק המנחת חינוך (תכג-א [ב]) אם הוא מדאורייתא או שהוא מדרבנן כיוון שנראה כבית שלו.

השובר בית ליותר משלושים יום, דנו האחרונים האם חייב במזוזה לאלתר או רק לאחר שלוששים (קובץ שיעורים בבא בתרא מה).

תעשה ולא מן העשוי - שכר בית וקבע בו מזוזה תוך שלוששים יום (שעדיין הוא פטור), הסתפק המנחת חינוך האם פסולה מדין תעשה ולא מן העשוי, או שכיוון שהוא רק מחוסר זמן אין בזה תעשה ולא מן העשוי, ויוצא בה לאחר שלוששים (תכג-א [ב] ד"ה ויש).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** מצוות, מצוות עשה, תפילין.

מזוייף מתוכו

גט שערי החתימה שבו פסולים - פסול (הוזכר בגיטין ד.).

בדיני גיטין (גיטין ד., ש"ע אה"ע קל-ז) ושרטות (ש"ע ח"מ נא-ז).

לדרגמא, חתם עליו קרוב או פסול או שלא לשמה (רש"י גיטין ד. ד"ה במזוייף).

ההולקים בדין חתימת הגט הם רבי מאיר, שסובר עדי חתימה כרתי, ורבי אלעזר, שסובר עדי מסירה כרתי. ופסול מזוייף מתוכו הוא אפילו לרבי אלעזר, שאע"פ שהכשיר גט בלא עדי חתימה כלל, בגט שחתמו בו עדים פסולים - פוסל (גיטין ד.).

במקור הפסול נחלקו הראשונים האם הוא דאורייתא (רמב"ם גירושין ג-ח בשם יש מי שאומר, מאירי גיטין סוף ג. ד"ה מטעמו) בשם רוב המפרשים) או דרבנן (רמב"ם גירושין ג-ח, קונטרסי שיעורים גיטין ד הקלטות אות ד בדעת תוס', פשטות רש"י גיטין ט: ד"ה ור"א, אמנם הקונטרסי שיעורים שם ביאר בדעת רש"י שהוא דאורייתא).

טעם הפסול לדעות שהוא מדרבנן, הוא גזירה שמא יסמכו על עדי החתימה (רש"י גיטין ט: ד"ה ור"א, כסף משנה גירושין ג-ח בסופו). אמנם השרידי אש (גיטין ו ד"ה וע"כ) חידש שהוא פסול עצמי, ששטר שיש בו זיוף הוא חספא בעלמא, והטעמים שכתבו הראשונים אינם טעם

¹ וכן כתב לגבי צדקה, הובא בערך מצוות עשה שמתן שכרה בצידה בסעיף "במצוות שונות" ד"ה צדקה אות ה.

הפסול אלא גדר הזיוף, שזיוף שיכול לצאת ממנו חשש תקלה - נחשב זיוף וממילא השטר הוא חספא בעלמא.

שטר שפרעו ולאחר מכן חזר וקיבל קניין על השטר, או שחזר ומסרו בפני עדים (לדעות שעדי מסירה עיקר) - יש מי שאומר שיכול לחזור וללוות בו (מרדכי שהובא רמ"א ח"מ מח-א). ואין בזה פסול של מזויף מתוכו, שכיוון שנמחל שעבודו נחשב שאין כלל עדים על השטר (שהרי העדים חתמו על ההלוואה הראשונה ולא על השניה), ומזויף מתוכו פירושו שיש עדים אלא שיש בהם פסול (קצוה"ח מח-ו בסופו).

פרסי הדין

ערכים קרובים ערכים קרובים: גט, שטר (קניין), שטר ראה.

מזיר

עיינ ערך שוגג.

מזיק

עיינ ערך נזיקין.

מזיק שעבודו של חברו

המזיק ממונ שנמצא ברשותו אך משועבד לחבירו - חייב (הסוגיא בגיטין מא.).

הגדרה

לדוגמא, עבד שעשאו רבו אפותיקי לבעל חוב (שיכול לגבות ממנו את חובו) וחזר רבו ושחררו (גיטין מא.). לווה שחפר בקרקע בורות שיחין ומערות (בבא קמא לג.). שור שהזיק ובעליו שחטו, וגרם לניזק (שיבוא לגבות ממנו) פחת בשחיטה (בבא קמא לג.).

החולקים על דין זה הם חכמים שפוטרים, ורק רשב"ג מחייב (גיטין מא.), והלכה כמותו (רמב"ם חובל ומזיק ז-יא).

מקורו תלוי בדין גרמי, שלדעות שהוא מדין גרמי¹, תלוי במחלוקת הראשונים האם גרמי חייב מדאורייתא או מדרבנן² (קצוה"ח תי-א ד"ה וליכא וד"ה אמנם).

מקור וטעם

טעם החיוב הוא שגרם לאבד ממונו של חברו (רמב"ם חובל ומזיק ז-יא).

גרמי - נחלקו הראשונים האם המחלוקת במזיק שעבודו תלויה במחלוקת בדינא דגרמי³, ויש בזה ארבע שיטות:

- המחלוקת במזיק שעבודו תלויה במחלוקת בדינא דגרמי (רא"ש גיטין מא. סי' לג), ששניהם דין אחד ואין ביניהם הפרש אלא בלשון (מאירי גיטין מ: ד"ה ולמדת).
- גם מי שמחייב בגרמי יכול לפטור במזיק שעבודו, משום שהוא מזיק ממונ ששייך לעצמו, אלא שמשועבד לחבירו (ראב"ד חובל ומזיק ז-יא, דן בדבריו ש"ך ח"מ שפ-יב).
- גם מי שפוטור בגרמי יכול לחייב במזיק שעבודו (תוס' גיטין מא. ד"ה במזיק).

¹ הובאו לקמן ד"ה גרמי.

² הבאנו את מחלוקתם בערך גרמא וגרמי סעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

³ ויש מכך נפק"מ למקור דין מזיק שעבודו - האם הוא דאורייתא או דרבנן, כדלעיל ד"ה מקורו.

(ד) ויש מי שחילק בין מזיק שעבודו של חברו בגרמא, כגון המשחרר עבדו, שהוא דינא דגרמי, לבין המזיק שעבודו בידיים, כגון השוחט שור, שהוא חמור יותר מגרמי (מאירי בבא קמא לג: ד"ה ודברים. אמנם הקצוה"ח תי-א ד"ה וליכא) כתב שמזיק שעבודו לא חמור יותר מגרמי).

זמן החיוב - כאשר הזיק את השעבוד, החוב הראשון באמת התבטל, אלא שהתחייב לו חוב חדש ע"י ההיזק. ולכן חוזר וכותב לבעל חוב שטר חדש, וגובה מזמן השטר החדש (שו"ע חו"מ קיז-ו וסמ"ע שם כא).

כאשר לא הזיק את גוף הקרקע אך אי אפשר לגבות ממנה, כגון יורש שמכר את כל נכסי אביו לעכו"ם שאין הבעל חוב יכול לגבות מהם, נחלקו המפרשים האם דינו כמזיק שעבודו של חברו וחייב, או שפטור כיוון שהקרקע קיימת (שו"ע חו"מ קז-ד וקצוה"ח שם ס"ק ו).

כאשר פרע לבעל חוב אחר, אפילו אם הוא מאוחר יותר, כתב הקצוה"ח שאין בזה דין מזיק שעבודו של הבעל חוב המוקדם, כיוון ששניהם בעלי חוב (קצוה"ח קו-יא ד"ה ולענ"ד). אמנם מהסמ"ע משמע ששייך בזה מזיק שעבודו (שם ס"ק טו וס"ק כו, הובא בקצוה"ח שם ד"ה כתב).

אחר (שאינו הלווה) שחפר בקרקע של הלווה בורות שיחין ומערות, כתב המרדכי (בבא קמא לג: ס' לא לב) שלכ"ע חייב (אפילו למ"ד מזיק שעבודו של חברו פטור) מדינא דרבי נתן, וצריך את דין מזיק שעבודו רק למקרה שהלווה עצמו חפר בה (והקצוה"ח שפ"ה ד"ה מיהו) הקשה על דבריו).

ערכים קרובים: אדם המזיק, אפותיקי, גרמא וגרמי, משכון, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), שעבוד.

מחאה

בעל הקרקע שאדם אחר מחזיק בקרקעו, מוחה ומגלה דעתו שלא מכרה לו, כדי שהמחזיק לא יזכה בה מדין חזקת שלוש שנים (הסוגיא בבבא בתרא לח: והלאה).

בדיני חזקת קרקעות (חזקת שלוש שנים).

המקור והטעם שמחאה מועילה תלוי במקור לדין חזקת שלוש שנים¹: לדעות שהחזקה מועילה משום שהיא ראייה שמכך שהמערער שתק מוכח שהקרקע של המחזיק (נימוק"י) - אם כן כאשר מיחה לא שייכת ראייה זו. לדעות שהחזקה מועילה מתקנת חכמים (רא"ש וקצוה"ח) - אם כן כאשר מיחה לא תיקנו שהחזקה תועיל (קובץ שיעורים בבא בתרא קד). ונפק"מ כאשר יש ספק האם המערער היה יכול למחות - לנימוק"י על המחזיק להוכיח שהמערער היה יכול למחות, שכל הראיה של החזקה היא רק משתיקתו של המערער. אך לרא"ש על המערער להוכיח שלא היה יכול למחות (קובץ שיעורים בבא בתרא קד).

במקור ששטר מחאה מועיל נחלקו הראשונים: לתוס' (בבא בתרא מ. ד"ה מחאה) אינו מועיל מדאורייתא, משום שהוא מפי כתבם, אלא היא תקנת חכמים. ולנימוק"י (כ. בדפי הר"ף)

¹ הארכנו במחלוקת זו ובדעות השונות בערך חזקת שלוש שנים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה ובטעמה.

כותבים בשטר לשון שליחות - "פלוני העידנו על עצמו לכתוב עליו וכו'" ולכן אינו מפי כתבם ומועיל מדאורייתא (דן בזה הקצוה"ח קמ"ג ד"ה ואינו)¹.

לשון המחאה היא "פלוני גזלנא הוא דנקיט לה לארעאי בגזלנותא" (בבא בתרא לח:), ונחלקו הראשונים האם צריך להוסיף "ולמחר תבענא ליה בדינא" (רשב"ם שם ד"ה ולמחר: ר"ח - צריך להוסיף, רבי יעקב בן יקר - אין צריך. תוס' שם ד"ה ולמחר: אין צריך. רמב"ם טוען ונטען יא-ז: צריך. שר"ע חר"מ קמ"ד: צריך. רמ"א שם: יש אומרים שאין צריך).

לאחר שלוש שנים - התומים (קמ"ד) סובר שכיוון שמיחה תוך ג' שנים, העדים יכולים לכתוב את שטר המחאה גם לאחר ג'. אך המוהר"ט (חר"מ עט ד"ה ומלבד) והקצוה"ח (קמ"ד) בתחלתו, והביא שם את המוהר"ט ואת התומים) כתבו שאפשר לכתוב את השטר רק תוך ג'. להעיד בבית דין - לכו"ע יכולים גם לאחר ג'.

בספק אם מיחה, המערער הוא שצריך להביא ראיה שמיחה, ולא שהמחזיק יביא ראיה שלא מיחו בו (בטעם לזה דן קובץ שיעורים בבא בתרא קד).

בתרי ותרי האם מיחה הסתפק הגר"א וסרמן מי צריך להביא ראיה - המחזיק או המערער (קובץ שיעורים בבא בתרא קד).

בספק אם המערער היה יכול למחות - לנימוק"י על המחזיק להוכיח שהמערער היה יכול למחות, ולרא"ש על המערער להוכיח שלא היה יכול למחות (קובץ שיעורים בבא בתרא קד)².

ערכים קרובים: חזקת שלוש שנים.

מחוסרי אמנה

קונה ומוכר שהתחייבו זה לזה בדברים, אע"פ שלא היה תשלום או משכון, אין ראוי שיחזרו בהם (רמב"ם מכירה ז-ח, הסוגיא בבבא מציעא מט.).

החולק על דין זה הוא רב, שסובר שאין בדברים מחוסרי אמנה, ורק רבי יוחנן סובר שיש בהם מחוסרי אמנה (בבא מציעא מט.)³. והלכה כרבי יוחנן (שר"ע חר"מ ד"ז).

דינים דומים: ישנם שלושה דינים בהתחייבות שבין הלוקח למוכר, ותלויים במעשה שעשו לצורך ההתחייבות:

(א) קניין⁴ - כאשר עשו קניין, מחוייבים מעיקר הדין, ואינם יכולים לחזור בהם כלל, ומוציאים את הממון בדין.

(ב) מי שפרע⁵ - כאשר עשו קניין שאינו מועיל, כגון קניין כסף במטלטלין, אם אחד מהם חוזר בו בית דין מקללים אותו שהקב"ה יפרע ממנו.

¹ וכן נחלקו לגבי שטר מודעא, כמו שהבאנו בערך מודעא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור ששטר מודעא מועיל.

² מחלוקתם בדין ספק אם היה יכול למחות תלויה במחלוקתם בטעם שהמחאה מועילה, כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה המקור והטעם.

³ אמנם יש אומרים שיש מקרים שרב מודה לרבי יוחנן, ויש אומרים שיש מקרים שרבי יוחנן מודה לרב. נביא זאת לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה נשתנה השער.

⁴ ע"ע קניינים, וכן ישנו ערך מיוחד לכל קניין.

⁵ ע"ע מי שפרע.

ג) מחוסר אמנה - כאשר המשא ומתן היה בדברים בלבד, בלא שום קניין, אין ראוי שיחזרו בהם, והחזר בו - אין רוח חכמים נוחה הימנו (רמב"ם מכירה ז-ח). ובדין זה נעסוק בערך זה.

מקור וטעם במקורו הגמרא (בבא מציעא מט.) הביאה את הפסוק "והיה צדק יהיה לכם" (ויקרא יט-לו) - שיהא הן שלך צדק ולא שלך צדק, ודחתה זאת. הרשב"א (שם ד"ה הא) כתב שהדחייה היא גם לרבי יוחנן, ואם כן דין מחוסרי אמנה לא נלמד מפסוק. אך בעל המאור (שם ד"ה ומה) כתב שהדחייה זו רק לשיטת רב, ולפי זה דין זה נלמד מהפסוק הין צדק (ורעק"א שם ד"ה ויעויין) הסתפק האם דחייה זו היא רק לרב, ונשאר בצ"ע.

הנכס **דבר שלא בא לעולם**, אין בו דין מחוסרי אמנה, שמחוסרי אמנה שייך רק בדבר ששייך בו קניין, דהיינו שישנו בעולם ויש בו ממש (שו"ת הרא"ש קב. פרי יצחק ח"א נ דן בדבריו ובחילוק בזה בין דבר שאינו ברשותו לדבר שלא בא לעולם).

דבר שאינו ברשותו, יש בו דין מחוסרי אמנה (רשב"ם רשב"א ורא"ש בבא בתרא סט.; פרי יצחק ח"א נ דן בדבריהם ובחילוק בזה בין דבר שאינו ברשותו לדבר שלא בא לעולם).

פרטי הדין **נשתנה השער לאחר ההתחייבות**, נחלקו הראשונים האם יש בזה מחוסרי אמנה או שמוותר לחזור בו, ויש בזה שלוש דעות (ריטב"א בבא מציעא מט. ד"ה ואידך):
 א) מחלוקת רב ורבי יוחנן היא בין אם נשתנה השער ובין אם לא.
 ב) מחלוקתם כשלא נשתנה השער, אבל נשתנה - לכו"ע מותר לחזור בו (שתי הדעות הללו הובאו גם במאירי שם ד"ה גמרו).
 ג) מחלוקתם כשנשתנה השער, אבל לא נשתנה - לכו"ע אסור לחזור בו (ריטב"א שם בדעת רש"י).

האומר אחד כמה ואחר בלבד, דהיינו שכבר בזמן ההתחייבות בדברים חשב שלא לקיימה, עובר גם בעשה "הין צדק" שיהא הן שלך צדק ולא שלך צדק. ודין מחוסרי אמנה בלבד הוא כשבזמן ההתחייבות היה סבור שיקיימה, אלא שעלה בדעתו אחר כך לחזור בו (תלמיד הרשב"א בבא מציעא מט. ד"ה בד"א, וכך משמע מהגמרא).

אנשים **תלמיד חכם ושאר אדם** - הרמב"ם הביא בהלכות מכירה (ח-ז) את דין מחוסרי אמנה, ומשמע שעל כל אדם לעמוד בדיבורו, אך בהלכות דעות (ה-ג) לגבי הנהגותיו של חכם כתב שמשאו ומתנו של תלמיד חכם באמת ובאמונה, ומשמע שרק תלמיד חכם מחוייב בכך. והביאו האחרונים שלושה תירוצים לכך:
 א) במשא ומתן כל אדם מחוייב לעמוד בדיבורו, אך בשאר ענייני העולם רק תלמיד חכם מחוייב בזה (מעשה רוקח מכירה ז-ח).
 ב) לגבי מתנה מרובה רק תלמיד חכם מחוייב, אך לשאר העולם אין בזה אפילו מחוסרי אמנה (כמו שכתב הרמב"ם במכירה ז-ט) (מעשה רוקח שם בתירוצו השני).
 ג) כל אדם ראוי שיעמוד בדיבורו, אך לתלמיד חכם הוא חיוב (בית יעקב רד-ז).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: מי שפרע (כאשר עשו קניין, אלא שאינו מועיל), מתנה מועטת, קניינים.

מחילה

הגדרה **בעל חוב מחול על חובו**.

לדוגמא, המלווה אומר ללווה "החוב מחול לך".

דינים דומים: סילוק¹ (כגון האומר לארוסתו דין ודברים אין לי בנכסייך) - הוא הפקעת זכות לזכות בעתיד, אך מחילה היא הפקעת חוב קיים.

הטעם שאין צריך (ואין שייך) קניין הוא משום שהממון כבר ברשותו, ואין קניין על מה שנמצא כבר ברשותו (אבן האזל זכיה ומתנה ג-ב).

מקור וטעם

במהותה נחלקו הראשונים האם הוא הקנאה, שמקנה לו את החוב בחזרה, או סילוק, שמבטל את החוב (קונטרסי שיעורים קידושין ז-ו: תוס' - הקנאה, רמב"ן - סילוק. מחנה אפרים זכיה מהפקר יא: תוס' ורשב"א - סילוק, ריטב"א - קניין. וכן דנו בזה קובץ שיעורים קידושין קכג, פרי משה קניינים כו-א, רוח אליהו א). והגהות אשר"י (בבא מציעא סו:) הוסיף שהיא מדין יאוש, וכתב על זה הפרי משה (קניינים כו-ה) שלדבריו היא סילוק, שהרי גם יאוש הוא סילוק. והרבה מחלוקות נובעות מחקירה זו, כדלקמן.

וכן חקרו (קובץ שיעורים בבא בתרא א, ברכת אברהם בבא מציעא דף שלא בדפיו אות ז) האם הוא פטור מהשבה (ביטול השעבוד), או שנחשב שהחזיר ("הריני כאילו התקבלתי")².

הנכסים הנקנים הם: הנכס

חוב.

דבר שהוא בעין, כגון פיקדון, נחלקו האחרונים האם שייכת בו מחילה: הסמ"ע (ח"מ רמא-ו) כתב שלא מועילה, והמשנה למלך (זכיה ומתנה ג-ב) כתב שכן. וגם זאת תלה הפרי משה (קניינים כו-ג) במחלוקת האם מחילה היא קניין או סילוק.

דבר שלא בא לעולם, כתב הר"ן שא"א למחול עליו (הובא ברמ"א ח"מ רט-ד). והפרי משה (קניינים כו-א ד"ה ועוד) תלה גם את דין זה במחלוקת זו, שאם מחילה היא הקנאה - אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ואם היא רק סילוק - אפשר גם בדבר שלא בא לעולם.

דבר שאינו קצוב, כתב הקצוה"ח (ס-ג) שא"א למחול עליו. והפרי משה (קניינים כו-ב ד"ה ובקצה"ח) תלה גם את דין זה במחלוקת זו, שאם מחילה היא רק סילוק - אפשר גם בדבר שאינו קצוב.

תנאי אפשר למחול עליו. וחקר הקובץ שיעורים (בבא בתרא א) האם הוא משום שכאילו התנה שכל התנאי הוא רק אם יקפיד, או משום שיכול לומר הריני כאילו התקבלתי. ומעין זה חקר ר' שמואל (בחידושים גיטין וקידושין עמוד קסז) האם התנה שהתנאי הוא רק אם יקפיד, או שמבטל את התנאי.

שעבודא דרבי נתן (שהראשון חייב לשני והשני לשלישי, שהדין הוא שהשלישי יכול לגבות ישר מהראשון) - הראשונים והאחרונים דנו האם השני יכול למחול לראשון על חובו, ועל ידי כך להפקיע מהשלישי את זכותו לגבות מהראשון (תוס' כתובות יט. ד"ה וכגון) הביאו את שני הצדדים. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ג, ובהערה בו בתחתית העמוד כתב שיתכן שהמהרש"א הסתפק בזה).

כופר שהיורשים מחלו עליו, כתבו התוס' שהמחילה אינה מועילה, וחייב לשלם (בבא קמא מג. ד"ה מאי). ובאר הקובץ שיעורים (בבא בתרא ב) את טעמם שמחילה שייכת רק בחיובי ממון, שהחוב הוא תולדה מזכות התובע, וכיוון שהתובע מחל לו - פטור, אך בכפרה, שזכות התובע היא תולדה מחיובו של הנתבע להתכפר - לא שייכת מחילה, וחייב לשלם.

¹ ע"ע סילוק.² בדומה לזה דנו לגבי שמיטת כספים, ע"ע שמיטת כספים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מהותה.

אך הר"ש כתב שגם בכפרה מועילה מחילה (תרומות פרק ז. וכן הרמב"ם לא הביא את הדין שמחילה לא מועילה, ונראה שהוא סובר שמחילה מועילה (מנחת חינוך נא-ג [יח] ד"ה וכופר וד"ה והנה)). וביאר בדבריו הקובץ שיעורים (בבא בתרא ב) שהוא סובר שמחילה אינה פטור מהתשלומין, אלא שהיא קבלה, דהיינו כאילו שילם לתובע, והתכפר.

מחילה אינה צריכה קניין - כך כתבו התוס' (סנהדרין ו. ד"ה צריכה), אמנם יש ראשונים שסוברים שצריכה קניין (הגר"ט קג ד"ה וכן, והוסיף שגם לדעה זו המחילה חלה על"י הדעת, והקניין רק מגלה על הגמירות דעת). וביארו האחרונים שדין זה תלוי בחקירה האם מחילה היא סילוק או הקנאה, משום שקניין צריך רק על הכנסה לרשות הלוקח, ולכן אם היא רק סילוק החוב אינה צריכה קניין, שהלווה אינו קונה כלום, אך אם היא הקנאה, שהלווה קונה את החוב חזרה - כן צריכה קניין (קהילות יעקב סנהדרין ה בתחילתו, וכן ביאר המידות לחקר ההלכה יב-ו שהטעם שמחילה אינה צריכה קניין הוא שהיא רק סילוק. ודבריהם מבוארים על"פ העיון בלומדות ו, שצריך מעשה קניין רק בשביל להכניס את החפץ לרשות הקונה¹).

מחילה בלב מועילה. לדעת הקצוה"ח (יב-א ע"פ המהר"ט) הוא רק כשידוע לכל העולם מה שבליבו, ולמהרש"ל (המובא בו) מועיל בכל מקרה.

מחילה בטעות לריב"ש היא מחילה ולש"ך לא (קצוה"ח יז-ג).

אסמכתא במחילה, כגון שנתן ערבון לחבירו ואמר לו "אעשה כך וכך ואם לא ערבוני מחול לך" - דעת השו"ע (ח"מ רז-יא) שגם בה יש דין אסמכתא וההתחייבות לא מועילה, והרמ"א (שם) הביא שיש חולקים.

בעל כורחו של הלווה, כתב המחנה אפרים (זכיה מהפקר יא) שתלוי במחלוקת האם הוא סילוק או הקנאה: אם הקנאה - א"א להקנות בעל כורחו, אך אם סילוק - אפשר.

חזרה תוך כדי דיבור, גם את דין זה תלה המחנה אפרים (זכיה מהפקר יא) באותה המחלוקת: אם הקנאה - אפשר לחזור בו, ואם סילוק - א"א, כמו שא"א לחזור מהקדש.

שליח של המלווה יכול למחול על החוב במקומו, ששלוחו של אדם כמותו (משנה למך מלווה ולווה טז-א תחילת ד"ה ראובן).

קטן אינו יכול למחול (בבא מציעא כב:). ופירש רש"י שהטעם הוא מפני שאינו יכול להפקיר. המקנה

למחול לעצמו, כגון אח שהלווה לאחיו והמלווה מת והלווה ירש את החוב ורוצה למחול לעצמו - לרמב"ן אי אפשר, כי מחילה היא רק ממוחל לנמחל, כלומר שיהיה אדם אחר (הביאו הריטב"א כתובות פא: סוף ד"ה הרי), אך לרוב הראשונים אפשר (כך משמע מתוס' שם ד"ה לא, שהקשו שימחל לעצמו (שאת קושייתם תירץ הרמב"ן הנ"ל שא"א למחול לעצמו), וכן הרא"ש שהביא קובץ שיעורים כתובות רפט, וכן כתב שו"ע אה"ע קה-ו).

ודוגמא לזה, אשה שמכרה את כתובתה ומת הבעל ואחר כך מתה היא, ובנה רוצה לירש את כתובתה אך הקונה מוציא ממנו אותה. אם אדם מוחל לעצמו, יוכל הבן למחול את מכירת הכתובה (מדין המוכר שטר חוב וחזר ומחלו מחול ואפילו יורש מוחל, וכאן האשה היא המוכרת ובנה הוא היורש) ולזכות בה לעצמו מדין ירושה (שו"ע שם).

¹ הארכנו בדעתו בערך דעת לקניין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה ביחס אות ג ובהערה שם.

ערכים קרובים: חוב, טענו חיטים והודה לו בשעורים (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם) הבאנו דעה שהוא מדין מחילה), סילוק (הפקעת זכות לזכות בעתיד), פריעת בעל חוב, פשרה, שובר, שעבוד (לגבי מחילה על כיבוד אב ואם ע"ע כיבוד אב ואם בסעיף "מחילה").

מחיצה

דופן שהוצצת בין שתי רשויות או בין שני מקומות. הגדרה

בדיני רשויות שבת, עירוב, חמץ, תשמיש המיטה לפני ספר תורה, תשמיש המיטה לאור הנר ועוד.

מקור פרטי דיני מחיצה כגון גוד ולבוד ודופן עקומה הוא הלכה למשה מסיני (עירובין ד; סוכה ו:).

גדרה של מחיצה (כגון לרשות היחיד לשבת) הוא שלא יוכלו בני רשות הרבים להיכנס לרשות היחיד. מה שאין כן בדופן סוכה, שגדרה הוא רק שתחשב מחיצה ע"פ גדרי התורה, ולא צריך שתבדיל את הסוכה מרשות הרבים (שלא יוכלו בני רשות הרבים להיכנס אליה) (עין בלומדות יא סי' "הגדרת מחיצה בשבת ובסוכה").

רוחבה - יש מי שכתב שרוחב מחיצה הוא ארבע אמות דווקא (קהילת יעקב שהוא בשדי חמד ח"ד מ-צ עמוד 200), אך מתוס' יום טוב משמע שלא לכל הדינים צריך מחיצה של ארבע אמות (נגעים יג-יב, הובא בשדי חמד שם).

פרוץ בעומד - יש לחלק שבמחיצות פרוץ כעומד מותר, אך באיסור ובטומאה מחצה על מחצה אינו כרוב (תוס' עירובין טז: ד"ה והלכתא).

מחיצה שאינה עשויה בידי אדם לא חשיבא מחיצה כולי האי, ולכן אתו רבים ומבטלי מחיצה כזו (תוס' עירובין כב: סוף ד"ה דילמא).

גובהה - סתם מחיצה היא עשרה טפחים, כמו בעירוב, חמץ, תשמיש המיטה לפני ספר תורה, ותשמיש המיטה לאור הנר (שדי חמד ח"ד מ-צ עמוד 200).

המקור שמחיצה היא עשרה טפחים - לרבי מאיר מארון וכפורת, לרבי יהודה הלכה למשה מסיני (עירובין ד; סוכה ה:).

מחיצות רשות היחיד גובהן עשרה טפחים (סוכה ה, ה; ו:). וחקר הגר"ח (על הרמב"ם שבת יז-יב) האם המחיצות עצמן צריכות להיות עשרה טפחים, או שהמקום בגובה עשרה טפחים צריך להיות מוקף מחיצות. ונפק"מ למחיצות העשויות מלחי של אשירה: המחיצות לא נחשבות עשרה טפחים כי כתותי מיכתת שיעוריה, אך מקום עשרה מוקף מחיצות. והסיק בדעת הרמב"ם שהמקום צריך להיות מוקף.

סוכה פחות מעשרה טפחים פסולה. וחקרו האם המחיצות צריכות להקיף חלל עשרה (דין במחיצות), או שהסכך צריך לסכך על חלל עשרה (דין בסכך) (ברכת אברהם סוכה ה: סי' יי טפחים בסוכה"ה).

כלים - לגבי כמה מדיני מחיצה דנו האם הם נאמרו גם בכלים:

לבוד אומרים רק במחיצות, אך לא בכלים (רש"י שבת ח. ד"ה אבל, תוס' שם ד"ה כפאה).

אתי אוזירא דחאי גיסא ודהאי גיסא ומבטל ליה אומרים רק במחיצות קבועות, אך לא בכלים (תוס' עירובין י: ד"ה ואצבעיים, בתירוץ הראשון).

גוד - המלחמות (שבת ח, ג. בדפי הר"ף) כתב שבכלים לא אומרים גוד אחית גוד אסיק ולבוד. ובעל המאור (שם, ב: בדפי הר"ף) כן אמר גוד אחית גם לגבי כלים.

ערכים קרובים אתי אווירא דהאי גיסא ודהאי גיסא ומבטל ליה, גוד, לבוד, סוכה, רשות היחיד, תל המתלקט.

מחיר כלב

עיינ ערך אתנן זונה ומחיר כלב.

מחשבה והתרצות

חילוק בין מחשבה בפועל לבין התרצות (בסוגיא זו האריכו שערי יושר ז-יב, הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

דוגמא לדין שצריך מחשבה: גירושין. דוגמא לדין שצריך רק התרצות: יאוש (שמתרצה שכבר אין לו סיכוי לקבל את החפץ בחזרה).

נקראות גם בשמות אחרים: מחשבה נקראת גם "כוונה", או "גמר בליבו", והתרצות נקראת גם "הסכמה", "רצון", "הרהור", או "ניחותא".

כל דיני הדעת מתחלקים למחשבה בפועל והתרצות (והמפענח צפונות יג-ג חילק את הדעת לשלושה סוגים: רוצה, מסכים, ואינו מוחה). למשל, אתה מסכים תמיד מה השם שלך, אך רק לאחר קריאת מילים אלו אתה חושב על כך. אדם יכול לחשוב בכל רגע רק על דבר אחד, אך תמיד הוא מסכים להרבה מאוד דברים. ובהרבה סוגיות דנו האם צריך מחשבה או שמספיקה התרצות:

(א) **דינים שצריכים מחשבה:** גירושין, חליצה (הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו), אמירה לגבוה, נדרי צדקה (קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד), שליחות יד בפיקדון (קונטרסי שיעורים נדרים א-טו ד"ה מחשבה), כל החלויות מכח האדם (כגון קידושין וקניינים) (דרכי משה דרכי הקניינים ה-ב. וכך משמע מהשערי יושר ז-יב שכתב שצריך שהקונה או המקנה יחשוב, וכן מדבריו ה-כג בסופו לגבי הפקר לשיטת הר"ן, שכיוון שמספיקה התרצות לא שייך בזה שליחות, כי הוא מידי דממילא ("כח המעשה"), לשמה (בגט, בקודשים, בספר תורה ובאזכרותיו) (קונטרסי שיעורים נדרים א-טו ד"ה מחשבה (לגבי גט, סת"ם ואזכרותיו, ומחשבת שלא לשמה הפוסלת בקודשים) והגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו (לגבי גט)).

(ב) **דינים שמספיקה התרצות:** יאוש (שמתרצה שכבר אין לו סיכוי לקבל את החפץ בחזרה) (שערי יושר ה-יב).

(ג) **דינים שנחלקו (או חקרו) בהם האם צריכים מחשבה או רק התרצות:** מקנה וקונה (נחלקו האחרונים לשלוש דעות: הקונה צריך מחשבה והמקנה התרצות, או להיפך, או שרק אחד מהם צריך לחשוב והשני להתרצות) (אבני מילואים כח-מט: למקנה מספיקה התרצות, נודע ביהודה המובא בו חולק, וכן ביאר האבן האזל שכנים ב-י שנחלקו הקצוה"ח והנתיח"מ. קונה שלא כיוון אך יש אומדנא דמוכח שרוצה לקנות: שו"ת חתם סופר אבן העזר ח"א קו - הקניין חל, והנתיח"מ קצד-חולק עליו. שערי יושר ז-יב: אחד מהם צריך לחשוב והשני להתרצות), הפקר (נודע ביהודה סובר שדבר

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

שאינו מקפיד עליו (דהיינו התרצות) הוא הפקר, והאבי מילואים כח-מט הביאו וחלק עליו. שערי יושר ה-יב וז-יב: צריך מחשבה, ה-כג בסופו: לר"ן מספיקה התרצות. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ל-ג), הפרשת תרומה (הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו ד"ה הרהור) ובבא מציעא טז-ח (ד"ה ונלענ"ד): מחשבה. ובמפענח צפונות יג-ג חקר האם צריך לרצות, להסכים, או לא להקפיד, האשה המתקדשת (לשערי יושר ז-יב צריכה לחשוב, לאבני מילואים המובא בו צריכה רק להתרצות), רשות להשתמש בחפץ (המפרשים כתבו שמספיקה התרצות, אך בחידושי ושיעורי מרן ר' ברוך בער (בבא מציעא לו ד"ה ויש לחקור) דייק מהחמדת שלמה שצריך מחשבה כדי להתיר את האיסור גזל שבממון), ביטול חמץ (שערי יושר ז-יב: צריך מחשבה, אך מהקצוה"ח המובא בו משמע שמספיקה התרצות, ולכן גם אם שכח ולא ביטל, נחשב שביטל, והחמץ מותר לאחר הפסח, כדן חמץ מבוטל), מצוות צריכות כוונה (ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד ערב אות ה חקר האם צריך מחשבה או התרצות).

נפק"מ בין דינים שצריכים מחשבה לדינים שצריכים רק התרצות:

(א) הנפק"מ הפשוטה - כמובן - מה הדין כשהאדם רק התרצה ולא חשב, כגון אדם שרצה לבטל את חמצו אך שכח, שהיתה התרצות אך לא מחשבה - האם נחשב שביטל (שערי יושר ז-יב: צריך מחשבה, ואם שכח לא הועיל. אך הקצוה"ח המובא בו כתב שגם אם שכח ולא ביטל, נחשב שביטל, והחמץ מותר לאחר הפסח, כדן חמץ מבוטל).

(ב) החלה - כתב הגרמ"א עמיאל (דרכי משה דרכי הקניינים ה-ב) שכדי שהאדם יחיל חלות בעצמו ("כח האדם") הוא צריך לחשוב ולא מספיק שיתרצה. וכך משמע מהשערי יושר בכמה מקומות (ז-יב שכתב שצריך שאו הקונה או המקנה יחשוב כדי שאחד מהם יחיל את הקניין. וכן מדבריו שם שבקידושין צריך שגם האשה תחשוב כי גם היא מחילה את הקניין (לשיטתו). וכן מדבריו (ה-כג בסופו) לגבי הפקר לשיטת הר"ן, שכיוון שמספיקה התרצות לא שייך בזה שליחות, כי הוא מידי דמילא, דהיינו כח המעשה).

(ג) שלא מדעת - ידועה מחלוקת אב"י ור"ב ביאוש שלא מדעת האם הווי יאוש, דהיינו שאילו היה יודע שאבדה לו האבידה היתה לו דעת להתיימש (בבא מציעא כא:). בשאר הדינים שצריכים דעת נחלקו המפרשים מה דינם בשלא מדעת: באלו עוד דינים נחלקו אב"י ור"ב, אלו דינים לכ"ע (אפילו לר"ב) לא מועילים שלא מדעת, ואלו דינים לכ"ע (אפילו לאב"י) מועילים:

הגר"ש שקאפ (שערי יושר ה-יב וז-יב, הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו), הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים ח"ב יז-ה) והקונטרסי שיעורים (בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד) כתבו שכל מחלוקת האמוראים היא רק בדינים שמספיקה התרצות, אך דינים שצריכים מחשבה - פשוט לכ"ע שלא יועיל שלא מדעת, שהרי סוף סוף לא חשב.

אך מהש"ך משמע להיפך, שהאמוראים נחלקו דווקא בדינים שצריכים מחשבה (בלשונו "ידיעה ממש", כגון תרומה וטומאה), אך דינים שמספיקה התרצות (כגון לתת לחבירו לאכול ממאכל של אדם אחר שיודע שיתרצה אחר כך) - פשוט לכ"ע שיועיל שלא מדעת (ודווקא ביאוש נחלקו אע"פ שמספיקה בו התרצות, משום דאית לידיה באיסורא - שלולא שהמוצא היה לוקח את האבידה, המאבד לא היה מתיימש ממנה) (ח"מ שנהא (אמנם מביא שם תוס', הגהת אשר"י והגהת מרדכי בבא מציעא כב. שאב"י ור"ב כן נחלקו בלתי לחבירו מאכל של אחר שיתרצה אחר כך). וכן משמע מר' ברוך בער (חידושי ושיעורי מרן ר' ברוך בער בבא מציעא לו ד"ה ויש לחקור) שנחלקו בדינים שצריכים מחשבה (שהרי מפרש שבמעשה של מרי בר איסק צריך מחשבה, ולתוס' שם נחלקו בזה אב"י ור"ב), אך לא מוכח ממנו האם נחלקו גם בדינים שמספיקה התרצות).²

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

² בכל סוגיית יאוש שלא מדעת דנו בערך יאוש שלא מדעת.

ערכים קרובים: אומדנא דמוכח, דיבור כתיבה ודעת, דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד).

מטבע

קניינים שבהם אפשר לקנות מעות. הגדרה

בטעם שיש קניינים שלא מועילים לקנות מטבע כתב ר' שמואל שהוא משום שאין בו (במטבע) ממש (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד קעט (אות קפו), לגבי קניין חליפין).

לגבי כמה קניינים דנו האם מטבע נקנה בהם, כדלקמן. בקניינים שונים

חליפין - נחלקו בו רב ולוי האם מטבע נעשה חליפין (בבא מצינא מז). טעם הדעה שחליפין לא מועילים במטבע הוא משום שאין בו (במטבע) ממש (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד קעט (אות קפו)).

סיטומתא - לנתיה"מ (רא-א) לא קונה מטבע, ולמשפט שלום (רא ד"ה והנה) כן.

אגב - מטבע נקנה בו (קידושין כו: ורש"י ד"ה לדמי, גידולי תרומה שער נא ח"ג).

דברים הנקנים באמירה - מטבע נקנה באמירה (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) קונטרס אחרון לשו"ע נא-א).

חליפין שווה בשווה קונים כל דבר, ואפילו מטבע ופירות. ואע"פ שקניין סודר אינו קונה מטבע ופירות (תוס' בבא מצינא מז. ד"ה גאולה, רשב"א קידושין כח בשם ר"ת). כאשר שני החפצים הנקנים הם ממנים שונים, כגון מטלטלין בקרקע, לרשב"א (שם) מועיל, ולר"ת (המובא בו) לא. אך מטבע לכו"ע אינו קונה דבר ממין אחר, כגון מטבע בטלית.

בההיא הנאה קונה כל דבר, ואפילו מטבע (מנחת חינוך שלו-ה).

ערכים קרובים: מטלטלין, קרקעות, שווה כסף.

מטלטלין

דינים המיוחדים למטלטלין. הגדרה

לגבי כמה קניינים דנו האם מטלטלין נקנים בהם, כדלקמן. בקניינים שונים

שטר, מטלטלין אינם נקנים בו. ובטעם לזה מצאנו שלוש דעות (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) סוף ח"א בהשמטה לקניינים קניין ספינה (העמוד האחרון) ד"ה כתב השמ"ק):
(א) משום שאי אפשר לסיים (להגדיר אותם), ושטר מועיל רק בדברים שאפשר לסיים: בקרקע אפשר לסיים את מקומה, ובעבד את שמו (ריטב"א, ר"ן ורשב"א בבא בתרא עה:; שיטה מקובצת בבא בתרא עו. אמנם הקובץ שיעורים בבא קמא פו כתב שגם מטלטלין אפשר לסיים ע"י סימנים מובהקים).

(ב) הרשב"א (שם) הוסיף עוד טעם, שמקור דין שטר נאמר דווקא בקרקע אך לא במטלטלין.

(ג) כיוון שמטלטלין אפשר להטמין (מחנה אפרים קניין מעות י בשם ראשונים).

חזקה, מטלטלין אינם נקנים בה (קידושין כב: ובכל הפוסקים). אך פסקי תוס' (בכורות סי' כה יג: ד"ה מיד) כתבו שחזקה שייכת במטלטלין אם עשה בהם תיקון כעין נעל גדר ופרץ, והמנחת חינוך נשאר עליהם בתימה (שלוט ד"ה ובמטלטלין (בקומץ המנחה), וכן ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) סוף ח"א בסוף השמטה לקניינים קניין ספינה (העמוד האחרון) בסופו ד"ה קניין).

קניין בההיא הנאה - תלוי במחלוקת בטעמו¹: לר"ח (הובא ברשב"א קידושין ז.) שהוא חליפין קונה גם מטלטלין, אך לרמב"ן (קידושין ז.) שהוא כסף אינו קונה מטלטלין.

קניין כסף לשכירות מטלטלין - נחלקו הפוסקים האם יועיל כדבר תורה שמעות קונות מטלטלין, שהרי בשכירות לא שייך הטעם לתקנת חכמים שמטלטלין לא נקנים בכסף שמה יאמר לו נשרפו חטיף בעלייה (אור שמח מכירה ג-ד ד"ה והנה הפוסקים).

חליפין בקניינים החוזרים לבעלים - נחלקו בזה הראשונים:
(א) תוס' כתבו ששכירות שאלה ומתנה על מנת להחזיר אינם נקנים בחליפין (תוס' ערכין כט: ד"ה ולא, ובקידושין כז. ד"ה ומקומו כתבו בלשון "שמה" שכירות לא נקנית בחליפין).
(ב) הרא"ש סובר שכן מועיל (לגבי שאלה - בבא מציעא פ"א סוף סי' לא, ע"פ הבנת הטור ח"מ סוף קצה).

(ג) מהטור משמע שבשאלה יש מחלוקת אך בשכירות לכו"ע מועיל (ח"מ סוף קצה). והב"י תמה מדוע חילק ביניהם (ח"מ קצה-ט).
והנתי"מ (קצה-יח) הוסיף שהמחלוקת דווקא בקרקע, אך מטלטלין, כיוון שנפחתים הם כמכירה, ונקנים בחליפין.

קנייני מטלטלין רבים נעשים ע"י הכנסת החפץ לרשות המוכר: [א] חצר, [ב] כלים, [ג] מסירה, [ד] הגבהה, [ה] ארבע אמות, [ו] יד.
בגלל דמיונם של קניינים אלו זה לזה, חקרו לגבי כל אחד מהם האם טעמו מדין אחד או יותר מהקניינים האחרים. נלקט את חקירות אלו כאן בקצרה²:
(א) חצר - מדין יד, משיכה, שליחות, או שהיא קניין נפרד.
(ב) כלים - מדין חצר, הגבהה, יד, או משיכה.
(ג) מסירה - מדין משיכה או יד.
(ד) הגבהה - מדין חצר, משיכה, או יד.
(ה) ארבע אמות - מדין חצר, משיכה, או שהיא קניין נפרד.
(ו) יד - מדין חצר, הגבהה, מסירה, או שהיא קניין נפרד.

כסף במטלטלין - ע"ע.

גבייה - אם יש למזיק כסף או מטלטלין - גובים מהם ולא מהקרקעות (שו"ע ח"מ תיט-א). ואם הוא רוצה לשלם דווקא מהקרקעות - לסמ"ע משלם מהקרקע (שם ס"ק א), ולש"ך כופים אותו לשלם כסף או מטלטלין (שם ס"ק ב).
אמנם לגבי הלוואה, אם הלווה רוצה דווקא מהקרקעות - לכו"ע אין שומעים לו, משום שהמלווה הלווה לו מעות, ולכן דינו במעות דווקא (או במטלטלין שקרובים למעות) (סמ"ע שם ס"ק א).

קדימה בגבייה (כאשר יש כמה בעלי חוב, הבעל חוב שזמן שטרו קודם הוא קודם לגבות). ובמטלטלין נחלקו המפרשים: לרוב המפרשים אין בהם דין קדימה (ב"ח, ר"ף כתובות מה:

¹ הבאנו את המחלוקת בערך בההיא הנאה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² ליתר פירוט עיי' בערכו של כל אחד מהקניינים הללו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

בדפי הר"ף, רא"ש, סמ"ע חו"מ קד-א בדעת השו"ע, ויש אומרים שגם בהם יש דין קדימה (תשובות המיוחסות לרמב"ן סא שהובא בב"י חו"מ קד, תוס' כתובות צ. ד"ה ש"מ).¹

מרא קמא מועיל גם במטלטלין כשאין מוחזק, כגון כשהם בסימטא או ביד שלישי (אך כשיש מוחזק במטלטלין הוא עדיף ממרא קמא)² (משנה למלך טוען ונטען טו-ט בדעת הרמ"ה וכן דעת עצמו, שערי יושר ה-א ד"ה ובזה, שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ג ד"ה וטעם, חזון איש קידושין ס-ה בסופו. והחקרי לב י"ד רכ (קט. ד"ה ומ"מ דברי הר"מ) הביא לכך ראיה מהגמרא בבא מציעא ק. "ונוקמה אחזקת מרא קמא". אמנם המשנה למלך שם כתב שנראה לו בדעת הר"ף והרמב"ם שאין מרא קמא במטלטלין (ולשיטה זו, מה שבקרקעות המרא קמא גובר ובמטלטלין המוחזק גובר - לא נצטרך לחלק שמוחזק במטלטלין חזק יותר³, אלא פשוט במטלטלין אין כלל מרא קמא)).

בדינים שונים

שומא הדר. אך במטלטלין אינה חוזרת אלא רק בקרקעות (רמב"ן בבא מציעא סוף לה. ד"ה ושומא, רמ"א חו"מ קג-ט).

בר מצרא - במטלטלין ובעבדים אין דינא דבר מצרא (שו"ע חו"מ קעה-נג), שאם יש לו מטלטלין או עבד בשותפות עם אחר, והשותף רוצה למוכרו לאדם שלישי, אין חבירו השותף יכול לעכבו. משום שתיקנו דווקא בקרקעות שהם קניין עולם (סמ"ע שם ס"ק צז).

ערכים קרובים: בהמה, מטבע, ספינה (בקניינים), עציץ, קרקעות, שווה כסף.

ערכים קרובים

מז שפרע

כאשר הקניין אינו מועיל, אע"פ שמעיקר הדין הקונה והמוכר יכולים לחזור בהם, בית דין מקללים את מי שהוזר בו, שהקב"ה יפרע ממנו (חו"מ רד-ד. הסוגיא בבבא מציעא מח. ומט., בסוגיא זו האריך דברי גאונים סג).

הגדרה

לדוגמא, קנה טלית בדינר זהב, שהקניין לא חל, שהרי מטלטלין אינם נקנים בכסף, ואעפ"כ אם המוכר או הקונה חוזרים בהם הם מקבלים מי שפרע (בבא מציעא מח.).

לשון הקללה היא: מי שפרע מאנשי דור המבול, ומאנשי דור הפלגה, ומאנשי סדום ועמורה, וממצריים בים, הוא עתיד ליפרע ממי שאינו עומד בדיבורו (בבא מציעא מח., שו"ע חו"מ רד-ד). ויש אומרים שלשון סיום הקללה היא: הוא יפרע ממך אם אינך עומד בדיבורך (רמ"א שם).

דינים דומים: ישנם שלושה דינים בהתחייבות שבין הלוקח למוכר, ותלויים במעשה שעשו לצורך ההתחייבות:

(א) קניין - כאשר עשו קניין, מחוייבים מעיקר הדין, ואינם יכולים לחזור בהם כלל, ומוציאים את הממון בדין.

(ב) מי שפרע - כאשר עשו קניין שאינו מועיל, כגון קניין כסף במטלטלין, אם אחד מהם חוזר בו בית דין מקללים אותו שהקב"ה יפרע ממנו. בדין זה נעסוק בערך זה.

(ג) מחוסר אמנה - כאשר המשא ומתן היה בדברים בלבד, בלא שום קניין, אין ראוי שיחזרו בהם, והחוזר בו - אין רוח חכמים נוחה הימנו.

¹ לשאר פרטי דין קדימה בגביית מטלטלין ע"ע קדימה בגבייה בסעיף "מטלטלין".

² כמו שהבאנו בערך חזקת מרא קמא בסעיף "חזקת ד"ה מוחזק.

³ כמו שהבאנו בערך חזקת מרא קמא בסעיף "חזקת ד"ה מוחזק.

⁴ ע"ע קניינים, וכן ישנו ערך מיוחד לכל קניין.

כשהזר בו מחקניין ועדיין לא קיבל מי שפרע, נחלקו האחרונים מה דינו בינתיים: האם הוא רק איסור, שאין בו תביעת ממון כלל אלא שחייב לקבל עליו מי שפרע, או שהוא תביעת ממון, שקניין הכסף לא פקע עד שיקבל מי שפרע. ונפק"מ אם המוכר מת לפני שקיבל מי שפרע: אם הוא רק איסור - היורשים פטורים, שהרי איסור לא עובר בירושה, אך אם הוא תביעת ממון - גם היורשים חייבים (דברי גאונים סג"ד: שו"ת מהר"ם אלשיך י - רק איסור, שו"ת הר הכרמל ח"מ לו וש"ך - תביעת ממון).

מקור וטעם

דין מי שפרע הוא רק קללה, אך פטור מלקיים את המקח אפילו בדיני שמיים (דברי גאונים סג"ד).

דבר שלא בא לעולם, דבר שאינו ברשותו וקניין דברים, שבכל אלה הקניין לא חל, נחלקו הראשונים האם כשחוזר בו יש מי שפרע, כמו מי שחוזר בו מקניין כסף במטלטלין (קצוה"ח רט-ט הביא מחלוקת ראשונים בדבר שלא בא לעולם, ודברי גאונים ק"ז למד מכך גם לדבר שאינו ברשותו וקניין דברים). וסברת המקילים היא שמי שפרע שייך רק בקניין כסף כיוון שמדאורייתא הוא כן מועיל (ורק מדרבנן לא), אך כאן שהקניין לא מועיל אפילו מדאורייתא - אין מי שפרע (קצוה"ח שם).

בקניינים שונים

בקרע יש מי שפרע, כגון במקום שנוהגים לקנות קרקע בשר, שהדין הוא שאינה נקנית בכסף (קידושין כו.), והוא כן קנה בקניין כסף וחזר בו (תוס' כתובות צג. ד"ה עד שלא, דברי גאונים סג"ד, משכנות יעקב ח"מ נה. והמנחת חינוך שלו-ד [ו] בקומץ המנחה כתב שדין זה לא הוזכר בפוסקים ובאחרונים).

בחזקה שלא כתקנה, דהיינו שקנה קרקע בחזקה אך באופן שלא נקנית, כיוון שבזה גם מהתורה הקניין לא חל - אין דין מי שפרע (דברי גאונים סג"ח).

בחוב, שקנה מטלטלין תמורת חוב שהמוכר היה חייב לקונה - נחלקו המפרשים האם דינו כמי שנתן כסף, ומי שחוזר בו מקבל מי שפרע, או שאין בזה מי שפרע (שו"ע ח"מ רד-י).

בשכירות מטלטלין בכסף - גם כן יש דין מי שפרע (דברי גאונים קה-א ד"ה ועי').

כאשר המוכר עצמו קנה במי שפרע, דהיינו שראובן קנה מטלטלין מאדם אחר בקניין כסף, ומכרם לשמעון בקניין כסף, ושמעון חוזר בו - אין על שמעון דין מי שפרע, משום שראובן קנאם רק לעניין מי שפרע, אך לא היו שלו ממש, ולכן לא היה יכול להקנותם לשמעון כלל (דברי גאונים סג"ט).

פרטי הדין

כשהמקח כבר אינו ביד המוכר, כגון שראובן מכר מטלטלין לשמעון בקניין כסף, ולאחר מכן מכר אותם ראובן ללוי בקניין משיכה, שהרי הדין הוא שלוי קנאם (שהרי מטלטלין נקנים במשיכה ולא בכסף), וכבר אינם ביד ראובן, וכעת ראובן חוזר בו מלמוכרם לשמעון - נחלקו האחרונים האם חייב במי שפרע (דברי גאונים סג"י: ש"ך - יש מי שפרע, בית דוד - אין).

נאנס החפץ ביד המוכר, נחלקו המפרשים האם יש בזה מי שפרע. דהיינו, שקנה מטלטלין בקניין כסף, והקונה חזר בו, ועדיין לא קיבל מי שפרע, ונאנס (ניזוק) החפץ ביד המוכר. ונחלקו האם פקע מהקונה החיוב לקבל מי שפרע, שהרי כעת כבר ממילא לא יכול לקנותו, או שכיוון שחל עליו החיוב לקבל מי שפרע - לא פקע (דברי גאונים סג"א: שואל ומשיב מהדורא בתרא ח"ד קי - מי שפרע פקע, תרומת הכרי רד - יש מי שפרע).

¹ ע"ע מחוסרי אמונה.

קנה הימים בקניין כסף ולאחר מכן נתרצו הקונה והמוכר שהמוכר יתן לו יין במקום חִיטִים - קנה את היין לעניין מי שפרע (דברי גאונים סג-ה).

תנאי בלי משפטי התנאים - מכר מטלטלין בקניין כסף והתנה תנאי בלי משפטי התנאים (כגון תנאי בני גד ובני ראובן), ולא נתקיים התנאי - כיוון שהדין הוא שהתנאי בטל והמעשה קיים (כיוון שאינו במשפטי התנאים) חייב במי שפרע (דברי גאונים סג-ג).

ערכים קרובים: כסף במטלטלין, מחוסרי אמנה (כאשר לא עשו קניין כלל אלא נשאו ונתנו בדברים), קניינים.

מִיָּאֹר

קטנה שאין לה אב וקידושה אימה ואחיה (שהם קידושין מדרבנן), ואמרה בפני שניים שהיא רוצה לצאת מבעלה - יוצאת בלא גט (הסוגיות ביבמות פרק יג).

לדוגמא, אמרה: אי אפשי בפלוני בעלי (יבמות קח).

המקור שקטנה שאין לה אב אינה מתקדשת מן התורה הוא שהפסוק "את בתי נתתי לאיש הזה" (דברים כב-טז) נאמר רק על האב (רש"י ברכות כז. ד"ה שממאנין).

הטעם שתיקנו לה חכמים קידושין הוא כדי שיישאוה ולא תצא לזנות (רש"י ברכות כז. ד"ה שממאנין).

זמן החלות - כאשר ממאנת פוקעים קידושה ונישואיה למפרע. ודנו האחרונים האם הוא למפרע ממש, או שרק לגבי דינים שמכאן ולהבא אנו דנים כאילו חל למפרע (מכאן ולהבא למפרע) (מהגר"ח אישות ב-ט משמע שמיאון הוא מכאן ולהבא למפרע, וכן ממלוא הרועים יבמות יב).¹

לאחר שגדלה ולא מיאנה, דעת הרמב"ם שבעילת הבעל היא גמר הקידושין הראשונים, ואינם קידושין חדשים (לחם משנה אישות ד-ח).

קטנה שאביה במדינת הים נחלקו בתוס' האם אימה יכולה לקדשה והיא יכולה למאן (תוס' קידושין מה: סוף ד"ה בפירוש) או לא (תוס' כתובות לה: ד"ה ולא. דן במחלוקתם הקובץ שיעורים כתובות קכט).

ערכים קרובים: גירושין, דרבנן, למפרע, קטן, קידושין.

¹ בביאור "מכאן ולהבא למפרע", בסברתו, בשיטות השונות בידי למפרע ובשאלה האם לחלק בזה בין דיני למפרע שונים - הארכנו בערך למפרע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

מינה

אדם שטוען טענה גרועה (שמעיקר הדין לא היה נאמן בה), אך היה יכול לטעון טענה טובה (שהיה נאמן בה), נאמן אפילו שטוען את הגרועה (הוזכר במקומות רבים ובעיקר בבבא בתרא פרק ג (לא, לג, לו, ועוד). בסוגיא זו האריכו האחרונים - הש"ך, אורים ותומים, קצוה"ח ונתיה"מ - בכללי המיגו שלהם, נמצאים בשו"ע חו"מ אחרי סי' פב).

לדוגמא, הטוען החזרתי לך את הפיקדון, והיה יכול לטעון שנאנס (בבא בתרא ע:). הטוען פרעתי את ההלוואה, והיה יכול לטעון שהשטר חוב מזויף (תוס' כתובות יט. ד"ה מודה).

נקרא גם מה לי לשקר, "מאחר" (בלשון הירושלמי) (שבועות ד-ה, ו-א, ז-א, רמב"ן בבא בתרא לג: סוף ד"ה לאו).

הלשון שהגמרא והראשונים נוקטים לגבי מיגו היא "אמירה": במקום חזקה אמרין מה לי לשקר (בבא בתרא ה:), מה לי לשקר במקום עדים לא אמרין (בבא מציעא פא:), מיגו להוציא לא אמרין (תוס' בבא מציעא ב. ד"ה וזה), מיגו למפרע לא אמרין (בבא בתרא ל. ד"ה לאו)¹.

מקורו מסברא והוא דאורייתא (ריטב"א בבא מציעא ג. סוף ד"ה דאמר. אמנם ראייתו שם מהגמרא בכתובות כב. היא לגבי הפה שאסר).

בטעמו חוקרים ראשי הישיבות האם הוא מה לי לשקר (נאמנות) או כח הטענה, וארבע שיטות בזה (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) בפשטות הוא ראיית מה לי לשקר - שאם היה רוצה לשקר היה טוען את הטענה הטובה, ומכך שלא טען אותה אלא את הטענה הגרועה, מוכח שהוא דובר אמת. וזה בירור המציאות האמיתית (לכן אפשרות זו מכונה "אנן סהדי" - קובץ שיעורים ח"ב ג-ד), שהוא באמת צודק (שו"ת שואל ומשיב ח"ד ח. והפלפולא חריפתא ((לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9) הוסיף לפי זה שכל מיגו מבוסס על דין רוב, שהרי מקצת בני האדם לא עלה על דעתם כלל לטעון את הטענה הטובה, ואנו מסתמכים על כך שהטוען הוא מרוב בני האדם שכן עלה בדעתם לטעון. אך יש חולקים עליו², וכן נחלקו לגבי כל האומדנות האם הם מבוססות בעצם על דין רוב³).

(ב) אך חידשו ראשי הישיבות שהוא כח הטענה - דהיינו, משום שהיתה לו אפשרות לטעון את הטענה הטובה ולזכות, אפילו שבאמת לא עשה זאת (הגר"ט קלז (ד"ה והנראה) וקובץ שער התורה כתובות כב. כתבו שיתכן שיש רק את כח הטענה. הגר"ש שקאפ בבא מציעא ה וקובץ שיעורים ח"ב ג-ד הביאו את שני הצדדים. עוד דנו בזה שרידי אש ח"א עמוד רפא (בעניין מיגו), קונטרסי שיעורים בבא בתרא א-ג ד"ה גס, מנחת אשר בבא בתרא יז-ב ד"ה עכ"פ, ר' נחום בבא בתרא לב: קמ ד"ה ולבאר). וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות עדיין לא ידועה לנו. כמובן שסברא זו שייכת רק משום שכל דין טענה אינו נאמנות (בירור המציאות) אלא הנהגה, שהרי לנאמנות לא מספיקה האפשרות לטעון, שלא שייך שנאמין לטענה שלא טען ממש אלא שהיה רק באפשרותו לטעון (מנחת אשר שם ד"ה אלא, ר' נחום שם). ובהסבר לזה מצאנו שלוש דעות: [א] כיוון שהיה יכול לטעון ולזכות, הנכס כבר נחשב בחזקתו כאילו הוא מוחזק בו, והמוציא מחבירו עליו הראיה (הגר"ש שקאפ שם). [ב] בית דין טוענים בשבילו את כל הטענות שהיה יכול לטעון, כעין דין טענינן (שרידי אש שם וקונטרסי שיעורים שם). [ג] כיוון

¹ לעומת רובא דליתא קמן שהלשון בו היא "הליכה", וחזקה דמעיקרא (חזקת הגוף וחזקת הדין) שהלשון בה היא "העמדה". עיין בערכיהם בסעיף "הגדרה" ד"ה הלשון.

² כדלקמן בסעיף "חוזק" ד"ה רוב.

³ ע"ע חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

שהיה יכול לזכות בטענה, לא יאבד את זכותו בגלל שבחר מרצונו לטעון טענה חלשה יותר (מנחת אשר שם. ומעין זה כתב ר' נחום (שם) שכיוון שהיה יכול לזכות בטענה, יכול לתבוע את חבריו להביא ראיה. והוא מעין מה שמצאנו בכמה דינים שמספיק הבכח (האפשרות) ולא צריך את הבעל (המציאות). למשל, אפשר ליטול אתרוג דמאי, משום שהיה יכול להפקיר נכסיו, להיות עני, ולאכול דמאי, אי"פ שבפועל לא הפקיר. וכך גם בדיני טענות, מספיקה האפשרות לטעון, ולא צריך לטעון בפועל.)¹

ג) יש מי שכתב שתלוי לגבי איזה עניין - לממון מספיק כח הטענה, אך לפטור משבועה² או נגד חזקת אומדנא צריך מה לי לשקר. ועל פי זה ביאר שמיגו דהעזה - שהיה מתבייש לטעון את הטענה הטובה - יש בו רק כח הטענה, שהיה יכול בכח לטעון, אך אין מה לי לשקר, שהרי הוא מתבייש לעשות זאת, ולכן מועיל רק לממון ולא לשבועה (קובץ שיעורים בבא בתרא כז. ומעין זה כתב הקונטרסי שיעורים (בבא בתרא ז-ג ד"ה ופ"ז) בדעת הרא"ש והר"ן, שלממון מספיק כח הטענה, ולפטור משבועה צריך גם מה לי לשקר וגם כח הטענה (יחד).

ד) המנחת אשר (בבא בתרא יח-א) כתב שכח הטענה ומה לי לשקר אינם שני גדרים נפרדים, אלא שניים שהם אחד ומשלימים זה את זה, משום שמה לי לשקר אינו בירור גמור, וצריך איתו את סברת כח הטענה.³

(ויש מי שכתב טעם מחודש למיגו. שבכל טענה טובה יש שני דינים: [א] שאם לא יטען היא הוכחה נגדו שהרי אם היה צודק ודאי שלא היה שותק. [ב] מכך שטען יש ראיה קלושה, שאע"פ שהוא הבעל דין, קצת ראיה יש (שהרי ודאי שחלק מבעלי הדין מודים על האמת ואינם משקרים). ובמיגו אמנם אין את הדין הב' אך יש את הדין הא', שאין הוכחה נגדו מכך שלא טען, שהרי לא שתק (אב ישראל יט-ט, ולפי זה ביאר שדין מיגו וטענין הם מאותו יסוד, שבשניהם יש את דין א' ולא את ב', וכך ביאר ששניהם לא יועילו בטענה שאינה שכיחה (שכיוון שאין ראיה חיובית לא נחשוש למקרה שאינו שכיח), ושניהם לא מוציאים ממון שהרי אינם ראיה חיובית והמוציא מחבירו עליו הראיה)).

לגבי ודאותו, האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים והתורה רק התירה לסמוך עליו (דין ספק), חקר בזה החתן סופר (ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) כללי מיגו תב, ותלה זאת במחלוקת ראשונים (האם אומרים מיגו להוציא⁴ והאם מיגו מועיל בתרי ותרי⁵). ומעין זה כתב המנחת אשר (בבא בתרא יח-א ד"ה ולכן) שמיגו אינו בירור גמור⁶.

בממונות, איסורין ונפשות נאמר דין מיגו (האור שמח (חובל ומזיק ז-יג) ביאר בדעת הירושלמי (שבועות ד-ה, ו-א, ז-א) חידוש גדול, שלדעתו מיגו לא מועיל בממון אלא רק באיסורין, נפשות ולפטור משבועה, אך האושר ירוחם (מח ד"ה הנה הא דהוכיח) תמה עליו מאוד. וכן הרמב"ן בבא בתרא לג: (סוף ד"ה לאו) פירש את הירושלמי שם באופן אחר).

שבועה, האם מיגו מועיל לחייב בה או לפטור ממנה - עיין לקמן בסעיף "חוזק" ד"ה שבועה וד"ה שבועה שמיגו יפטור ממנה.

בשני אנשים יחד מיגו לא מועיל, כי לא היו יודעים לשקר יחד אותו השקר (תוס' כתובות י"ח ד"ה אין נאמנים), אך יש דעה שכן מועיל (כך משמע מתוס' קידושין מג: ד"ה והשתא).

בדינים שונים

פרטי הדין

¹ עיין לקמן בסעיף "חוזק" (ד"ה שבועה) שנחלקו האם פטור משבועה.

² כדלקמן בסמוך ד"ה לגבי ודאותו.

³ כמו שהבאנו בערך מיגו להוציא לא אמרין בסעיף "הגדרה" ד"ה החולקים על דין זה.

⁴ כדלקמן בסעיף "כללים" ד"ה בתרי ותרי.

⁵ לכן כתב שכח הטענה משלים את מה לי לשקר, כדלעיל בסמוך ד"ה בטעמו אות ד.

בעם הארץ שאפשר שלא ידע לטעון את הטענה הטובה, יש מחלוקת האם מייגו מועיל (כללי מייגו לנתי"מ י (נמצא בשו"ע חו"מ אחרי סי' פב)).

מייגו למפרע, דהיינו שטוען עכשיו טענה גרועה, ורוצה שנאמין לו במייגו שהיה יכול קודם לכן לטעון טענה טובה - נחלקו בזה הראשונים לשלוש דעות (אורים ותמים כללי מייגו קט קי (נמצא אחרי סי' פב). הדעה הראשונה היא הידועה יותר):

(א) צריך לטעון את טענתו תוך כדי דיבור לזמן שבו היה יכול לטעון את הטענה הטובה, ואם טען לאחר זאת הוא "מייגו למפרע" ולא מועיל (תוס' בבא בתרא ל. ד"ה לאו, דן בדבריהם גם בקובץ שיעורים כתובות מג).

(ב) אפשר לטעון גם לאחר כדי דיבור, כל זמן שעסוקים באותו עניין (רמ"ה).

(ג) מייגו למפרע מועיל, ולכן יכול תמיד לטעון את טענתו (רש"י).

בדדמי, דהיינו שאנו לא חוששים שהאדם משקר אלא שהוא טועה, מייגו לא מועיל (תוס' בימות קיד: ד"ה מי).

בפעיה זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹.

עדים עדיפים ממייגו, ולכן מייגו במקום עדים לא אמרינן (כתובות כז:), אך יש אמוראים שסוברים שמייגו מועיל במקום עדים (בבא בתרא לא. ולג: ובבא מציעא פא:; וכן הבינו התוס' בבא בתרא לג. ד"ה ה"ג) שיש דעות שאמרינן מייגו במקום עדים. אמנם השיטה מקובצת (בבא מציעא פא: ד"ה אמר רבא, בשם הריטב"א) והרשב"א (בבא בתרא לא. ד"ה אמר רבא) כתבו שלכ"ע מייגו במקום עדים לא אמרינן, וביארו בדברי הגמרא שהמייגו מועיל רק שניישב את לשונו שהיתה לו כוונה אחרת ואינו נגד העדים).

וביאר הדרכי דוד (בבא מציעא ב. על תד"ה וזה) שנחלקו האם מייגו הוא נאמנות ולא מועיל נגד עדים, או שהוא כח הטענה ומועיל. אך הרבה אחרונים נקטו בפשטות שהוא כח הטענה גם להלכה שאינו מועיל במקום עדים².

מייגו להכשיר עדים, דהיינו שיש בהם פסול אך יש להם מייגו שאם היו מעידים באופן אחר היו כשרים - כתב הרמב"ן (בבא בתרא לא. ד"ה זה) שלא יועיל, אך התוס' שם (ע"ב ד"ה וזו) תירצו את אותה הקושיא באופן אחר³, ויתכן שחולקים עליו.

שטר מקיים עדיף ממייגו (תוס' כתובות יח: ד"ה אין נאמנים), משום ששטר נחשב למוחק, ובפשטות מייגו להוציא לא אמרינן⁴ (קובץ שיעורים בבא בתרא לה האריך בזה).

אנן סהדי עדיף ממייגו, ולכן מייגו לא מועיל גם במקום אנן סהדי (כתובות כז:).

הפה שאסר עדיף ממייגו (תוס' בבא קמא עב ד"ה אין לך בו).

שבועה, מייגו לא מחייב בה (בית שמואל צו-ח).

שבועה שמייגו יפטור ממנה, היא מחלוקת ראשונים:

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² הובאו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות ב.

³ הובאו בערך הכחשה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה והקשו הראשונים.

⁴ אמנם יש ראשונים שסוברים שמייגו להוציא כן אמרינן, כמו שהבאנו בערך מייגו להוציא לא אמרינן בסעיף "הגדרה" ד"ה החולקים על דין זה.

(א) ר"י מיגש - לא פוטר, וביאר הפלפולא חריפתא ((לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9) שהוא משום שנחשב כאפשר לברר (ע"י השבועה), ומיגו באפשר לברר לא מועיל.

(ב) ר"ן - פוטר (האריכו בזה הקובץ שיעורים ח"ב ו והקהילות יעקב בבא בתרא כב). וביאר הקובץ שיעורים, שאין הכוונה שמיגו עדיף משבועה אלא שאין צריך להישבע, משום שכל חיוב השבועה נאמר רק כשאין לו ראיה, וכאן הרי יש לו את ראית המיגו. עוד ביאר (קובץ שיעורים בבא בתרא כז), שכל מה שפוטר משבועה הוא רק מיגו של מה לי לשקר ולא של כח הטענה¹. ועל פי זה ביאר שמיגו דהעזה, שהיה מתבייש לטעון את הטענה הטובה, יש בו רק כח הטענה, שהיה יכול בכח לטעון, אך אין מה לי לשקר, שמתבייש, ולכן מועיל רק לממון ולא לשבועה (קובץ שיעורים בבא בתרא כז).

ומשבועת עד אחד כתב הר"ן שמיגו לא יפטור, משום שעד אחד לשבועה כשניים לממון, ומיגו במקום שני עדים לא אמרינן (שבועות כו. בדפי הר"ף). אך מהש"ך משמע שיועיל (ח"מ עה-לד, הובאו בקצוה"ח עה-ט).

הודאת בעל דין, מיגו לא מועיל להכחיש אותה, אך מיגו לומר "טעיתי", שלדבריו לא הודה מעולם - מועיל (קובץ שיעורים בבא בתרא קיד).

רוב עדיף ממיגו (ריטב"א ורא"ש, פרי משה רוב א-ד). הקובץ שיעורים (ח"ב ח) הוכיח זאת מכך שברוב נחלקו אמוראים האם מוציא (האם "הולכין בממון אחר הרוב"), ובמיגו בפשטות לא². והפלפולא חריפתא ((לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9) ביאר שמיגו לא עדיף מרוב משום שמקצת בני האדם לא עלה על דעתם לטעון את הטענה הטובה, ואם כן כל מיגו מבוסס על רוב (אך הנחל יצחק כתב שמיגו עדיף מרוב (כללי מיגו א ד"ה אכן)).

אך מיגו וחזקה דמעיכרא יחד עדיפים מרוב (פרי מגדים י"ד אחרי סי' קיא כלל רובא וחזקה. תומת ישרים ע, הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה כא).

חזקת אומדנא במקום מיגו הוא ספק בגמרא (בבא בתרא ה:). אך ביארו המפרשים שתלוי באיזו חזקה ובאיזה מיגו מדובר:

(א) בעניין החזקה - אין כל החזקות שוות בזה: יש חזקות שעדיפות ממנו, יש שפחותות ממנו (כגון חזקה שליח עושה שליחותו - נתיב"מ רסט-ד), ויש שספק, כמפורש בגמרא שם (כללי מיגו לנתיב"מ יט (נמצא בשו"ע ח"מ אחרי סי' פב)). והוסיף הגר"ט (קעט ד"ה והנראה) שכל דברי הגמרא שם הם רק בחזקות שהן בירור המציאות, אך בחזקות שהן רק הנהגה (פסיקת דין בלבד)³ - בוודאי שמיגו עדיף, כיוון שהוא בירור⁴.

(ב) בעניין המיגו - הקובץ שיעורים (בבא בתרא כז) כתב שכל דברי הגמרא הם רק במיגו של מה לי לשקר, אך מיגו של כח הטענה⁵ בוודאי שהחזקה עדיפה ממנו (והקצוה"ח (קח-ד) סובר שכל דברי הגמרא שם הם בכלל רק בהפה שאסר, אך מיגו במקום חזקה בוודאי שאינו מועיל).

¹ ביארנו את הגדרותיהם לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

² אמנם יש ראשונים שסוברים שמיגו להוציא כן אמרינן, הובאו בערך מיגו להוציא לא אמרינן בסעיף "הגדרה" ד"ה החולקים על דין זה.

³ ע"ע חזקת הגוף וערך חזקת הדין שנחלקו לגביהן בזה.

⁴ לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) הבאנו מי שחולק על זה.

⁵ ביארנו את הגדרותיהם לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

חזקת הגוף - כתב הגרנ"ט (קעט ד"ה והנראה) שמיגו מועיל נגד חזקות של הנהגה, ובפשטות חזקת הגוף היא הנהגה¹.

חזקת הדין - גם נגדה מיגו מועיל (גיטין סד. לגבי חזקת אשת איש, הגר"ש שקאפ כתובות כ ד"ה ולענ"ד) לגבי חזקת אשת איש וחזקת כשרות, שו"ת נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע לז"ת².

מרא קמא נגד מיגו, תלוי בגדר מרא קמא האם הוא מוחזק או חזקה דמעיקרא³, שהרי מוחזק עדיף ממיגו (בפשטות)⁴, וחזקה דמעיקרא פחותה ממנו⁵. ובאמת נחלקו בזה (קובץ שיעורים ח"ב ח והקצוה"ח המובא בו, וקונטרס הספיקות ו-יא כתב שרוב לא מוציא ממרא קמא).

חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו עדיפה ממיגו⁶ (ח"מ צט, הובא בשו"ת נודע ביהודה אה"ע לז, ויש חולקים (הובאו ברמ"א שם)), והמיגו לא מועיל לאחזוקי אינשי בגנבי (בבא בתרא נב: תד"ה דברים).

בידו עדיף ממיגו (קובץ שיעורים בבא בתרא קיט בלשון "אפשר").

חזקת כשרות נגד מיגו, דעת השב שמעתתא (ז-ה) שהמיגו לא מועיל, אך הגר"ש שקאפ חלק עליו וכתב שהמיגו כן יועיל, וביאר שחזקת כשרות אינה חזקת אומדנא כחזקת אין אדם פורע תוך זמנו, אלא חזקה מעיקרא כחזקת אשת איש, ולכן מיגו יועיל נגדה⁷ (כתובות כ ד"ה ולענ"ד, והביאו שם בד"ה ובספר ש"ש).

מוחזק - מיגו לא מועיל להוציא ממנו, אך יש ראשונים שחולקים על זה. הארכנו בזה בערך מיגו להוציא לא אמרין.

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות.

בספק שאפשר לבררו המיגו לא מועיל, משום שמיגו לא עדיף מרוב⁸ (פלפולא חריפתא (לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9), שלשיתו כל דין מיגו מבוסס על רוב⁹, ורוב לא מועיל באפשר לבררו.

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, נחלקו התוס' (שני תירוצי התוס' בבא קמא עב: ד"ה אין, ושני תירוצי התוס' בבא בתרא לא: ד"ה ב' כיתי עדים¹⁰) האם מיגו מועיל (הביאו את מחלוקתם הקובץ שיעורים בבא קמא מט, שו"ת רעק"א מהדורא קמא קלו ד"ה אולם באמת,

¹ ע"ע חזקת הגוף בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שיש חולקים וסוברים שהיא בירור.

² עיין לעיל בסמוך (ד"ה חזקת הגוף) שדברי הגרנ"ט לגבי חזקת הגוף שייכים גם לגבי חזקת הדין, שגם היא בפשטות הנהגה.

³ ע"ע חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה, שנחלקו בזה המפרשים.

⁴ אמנם יש ראשונים שסוברים שמיגו להוציא כן אמרין, הובאו בערך מיגו להוציא לא אמרין בסעיף "הגדרה" ד"ה החולקים על דין זה.

⁵ כדלעיל ד"ה חזקת הגוף וד"ה חזקת הדין.

⁶ ע"ע חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה ובמקורה) שיש אומרים שהיא רוב, יש אומרים שהיא מוחזק, יש אומרים שהיא אומדנא, ועוד.

⁷ ע"ע חזקת כשרות בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שיש חולקים וסוברים שהיא כן חזקת אומדנא, וכן יש בזה דעות נוספות. אמנם דעת השב שמעתתא עצמו שהיא חזקת הגוף.

⁸ אך לעיל בסעיף "חוזק" (ד"ה רוב) הבאנו שיש מי שחולק על זה.

⁹ כמו שהבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות א. אמנם הבאנו שם גם דעות החולקות על כך.

¹⁰ הובאו בערך הכחשה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה והקשו הראשונים.

והחתן סופר (ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) כללי מיגו תב. אך השב שמעתתא ו-כב נקט בפשטות שהמיגו לא מועיל).

בטעם הדעה שהמיגו לא יועיל ביארו האחרונים שמיגו הוא בירור¹, ותוספת בירור לא תועיל בתרי ותרי, שהרי אפילו תוספת של עוד עדים לא יועילו - תרי כמאה (קובץ שיעורים שם, רעק"א שם, שב שמעתתא שם, וחתן סופר שם).

ובטעם הדעה שהמיגו כן יועיל, ולא אומרים בזה תרי כמאה, יש שלושה ביאורים: (א) מיגו אינו מה לי לשקר אלא כח הטענה, ולכן אינו בירור המציאות אלא הנהגה (פסיקת דין בלבד), ותוספת הנהגה כן מועילה גם בתרי ותרי (קובץ שיעורים ח"ב ד).

(ב) בדומה לזה ביאר החתן סופר (שם) שמיגו הוא רק דין ספק, ולא כאנן סהדי וכעוד עדים, ולכן תוספת מיגו אינה כדין תרי כמאה.

(ג) טעם דין תרי כמאה אינו משום שא"א להוסיף על שני עדים, אלא רק מפני שנאמנות שני עדים ונאמנות מאה עדים היא אותו הדין, ולכן הם שווים. אך מיגו, שהוא נאמנות אחרת - אין בו דין תרי כמאה (קובץ שיעורים בבא קמא מט).

ערכים קרובים: הפה שאסר הוא הפה שהתיר, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), טענה, מיגו להוציא לא אמרנו, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה^כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

מיגו דאי בעי שתיק

עיין ערך הפה שאסר הוא הפה שהתיר.

מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה

דבר שיכול להועיל לעצמו – יכול להועיל גם עבור חבריו (הסוגיא בבבא מציעא ט:).

בדיני מגביה מציאה לחבירו (בבא מציעא י.), מלקט פאה בשביל עני אחר (גיטין יב.), תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים (ש"ע ח"מ קה-ב), שליח לדבר עבירה (קצוה"ח שמח-ג).

לדוגמא, ראובן חייב ממון לשמעון. לוי בא ותפס מטלטלין של ראובן עבור שמעון - לא קנה, שהתופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים לא קנה. אך אם ראובן חייב גם ללוי - תפיסתו של לוי תועיל גם לשמעון, שמיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה (ש"ע ח"מ קה-ב).

בטעמו חקר ר' שמואל האם תפיסתו מועילה מפני שיש לו זכות על החפץ, או שלא נחשב כלל חב לאחרני, שהרי ממילא היה יכול לתפוס לעצמו (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קלט).

תופס לבעל חוב יותר מכדי חובו (לדוגמא, ראובן חייב ממון לשמעון וללוי, לוי בא ותפס מראובן עבור שמעון יותר מחובו של ראובן ללוי) - נחלקו הפוסקים האם תפיסתו מועילה (ב"י ח"מ קה, קצוה"ח קה-ב, ש"ך ח"מ קה-ב) או לא (ב"ח ח"מ קה, סמ"ע ח"מ קה-ג, משאת בנימין שהובא בש"ך שם).

¹ אך לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) הבאנו שיש חולקים על זה.

תופס לבעל חוב יותר מכדי חיבו כאשר לא תופס לעצמו - הסתפק בזה הקצוה"ח (קה-ב).

שלה שליח לגנוב לדעתו ולדעת חבירו - לתוס' גם בזה אין שליח לדבר עבירה (תוס' בבא מציעא ח. ד"ה ושותפין). אך לרש"י בזה יש שליח לדבר עבירה, דמיוגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה (רש"י בבא מציעא ח. ד"ה ואילו), שלדעתו אומרים מיוגו דזכי גם במקום שלא מועילה שליחות (קצוה"ח שמח-ג).

ערכים קרובים: מגביה מציאה לחבירו, תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים.

מיוגו להוציא לא אמרינן

טענת מיוגו לא מועילה להוציא ממון (תוס' בבא מציעא ב. ד"ה וזה, בבא בתרא לב: ד"ה אמאי וד"ה והלכתא, בבא בתרא נב: ד"ה דברים).

בערך זה נדון בפרטי מיוגו להוציא. בשאר דיני מיוגו הארכנו בערך מיוגו.

לדוגמא, שניים אוחזים בטלית זה אומר כולה שלי וזה אומר חציה שלי - האומר חציה שלי נוטל רביע. ואע"פ שיש לו מיוגו שהיה יכול לטעון כולה שלי ולזכות בחציה, לא נאמן במיוגו, משום שהוא מיוגו להוציא, שהרי חבירו מוחזק בה (תוס' בבא מציעא ב. ד"ה וזה).

החולקים על דין זה הם כמה ראשונים שסוברים שמיוגו להוציא כן אמרינן (רמב"ן בבא בתרא לב: ובבא מציעא ב., ריטב"א כתובות טז: ובבא מציעא ב., חידושי הר"ן בבא מציעא ב., רשב"א בבא מציעא ב. וריב"ש - הובאו בשו"ע ח"מ פ"ג ובש"ך פ"ג). ותוס' הם הסוברים שמיוגו להוציא לא אמרינן (בבא מציעא ב. ד"ה וזה, בבא בתרא לב: ד"ה אמאי וד"ה והלכתא, בבא בתרא נב: ד"ה דברים). וכן הרמ"א (ח"מ פ"ג) הביא את המחלוקת בזה.

בטעם שמיוגו להוציא לא אמרינן האריכו האחרונים, ומצאנו לזה חמישה טעמים: (א) הקצוה"ח (פ"ב יא) ביאר בפשטות משום שחזקת ממון (מוחק) חזקה יותר מהמיוגו. (ב) הפלפולא חריפתא ((לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9) ביאר שכל דין מיוגו מקורו ברוב, שרוב האנשים היו משקרים וטוענים את הטענה הטובה יותר. ולכן אינו עדיף מרוב שלא מועיל להוציא ממון' (ומעין זה כתב בשו"ת שואל ומשיב (ח"ד ח) שמיוגו הוא אומדנא אך אינה אומדנא גדולה, ולכן לא מוציאה ממון). (ג) החתן סופר (ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) כללי מיוגו תג) ביאר שמיוגו אינו דין ודאי אלא דין ספק, כלומר שעדיין איננו בטוחים בוודאי שהוא דובר אמת, ולכן לא יכול להוציא ממון (ודעת הראשונים שמיוגו כן מוציא סוברת שהוא דין ודאי). (ד) העילוי ממייצ"ט (סה) חידש טעם אחר, שכל הגדרת מיוגו הוא שטוען טענה גרועה, אך הרי לאחר שאנו מאמינים לטענתו במיוגו - ממילא כבר אינה טענה גרועה (שהרי נאמן בה) ולכן מתבטל המיוגו, ואם כן שוב נהיית גרועה (שהרי שוב לא נאמן בה), וא"כ חוזר המיוגו ונאמן, וחוזר חלילה. ולכן לא מוציא ממון². (ה) יש מי שכתב שבכל טענה טובה יש שני דינים: [א] שאם לא יטען היא הוכחה נגדו שהרי אם היה צודק ודאי שלא היה שותק. [ב] מכך שטען יש ראייה קלושה, שאע"פ שהוא

¹ זהו מהלך הפוך ממהלך הקובץ שיעורים (ח"ב ח) שהוכיח שרוב עדיף ממיוגו מכך שברוב יש דעה באמוראים שמוציא ובמיוגו לא.

² טעם זה דומה ליסוד שפעולה שסותרת את עצמה ("תרתני דסתרני", כגון עדים שעדותם פוסלת את עצמם) לא חלה, ונשאתר השלילה. הארכנו בזה בערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו".

הבעל דין, קצת ראייה יש (שהרי ודאי שחלק מבעלי הדין מודים על האמת ואינם משקרים). ובמיגו אמנם אין את הדין הב' אך יש את הדין הא', שאין הוכחה נגדו מכך שלא טען, שהרי לא שתק. ולכן לא יועיל להוציא ממון שהרי אינו ראייה חיובית, והמוציא מחבירו עליו הראייה (אב ישראל יט-ט, ולפי זה ביאר שדין מיגו וטענינן הם מאותו יסוד, שבשניהם יש את דין א' ולא את ב', וכך ביאר ששניהם לא יועילו בטענה שאינה שכיחה (שכיוון שאין ראייה חיובית לא נחשוש למקרה שאינו שכיח), ושניהם לא מועילים להוציא ממון).

בגדרו חקר הקונטרסי שיעורים (בבא מציעא א-ב ד"ה ויש) האם לא אומרים מיגו כשהוא להוציא, או שאומרים מיגו רק כשהוא להחזיק.

בתוספת ברי ושמא או חזקה או שטר - לכו"ע המיגו מוציא (כללי מיגו לנתיח"מ א (נמצא פרטי הדין בשו"ע חו"מ אחרי סי' פב)).

מרא קמא נגד מיגו, תלוי בגדר מרא קמא האם הוא מוחזק או חזקה דמעיקרא¹, שהרי מוחזק עדיף ממיגו (שמיגו להוציא לא אמרינן²), וחזקה דמעיקרא פחותה ממנו³. ובאמת נחלקו בזה (קובץ שיעורים ח"ב ח והקצוה"ח המובא בו, וקונטרס הספיקות ו-יא כתב שרוב לא מוציא ממרא קמא).

ערכים קרובים: אין הולכין בממון אחר הרוב (שגם רוב לא מועיל להוציא ממון), חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), מוחזק, מיגו, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

מידות שהתורה נדרשת בהן

דרכי לימוד דינים מפסוקי התורה (בסוגיות אלו דנו כמה וכמה ספרים, ביניהם: הליכות עולם שער הגדרה ד, ספר כריתות, בירורי המידות ועוד).

בערך זה נדון בכללי המידות, מניינן וחלוקתן. לפרטי כל מידה עיין ערכה.

פירוש "מידה" הוא שמודדים את החלק הקל ואת החמור (כגון בק"ו), או את החלק השווה (כגון בגזירה שווה) (בירורי המידות ג-ו).

בלשון הלימוד מהמידות יש שתי גירסאות (ב"ג מידות של רבי ישמעאל): יש גורסים "מקל וחומר, מגזירה שווה וכו'", ויש גורסים "בקל וחומר, בגזירה שווה וכו'" (של"ה כללי התלמוד א כלל מידות טז).

נקראות גם בשמות נוספים:

(א) דברים, כגון: שבעה דברים (מידות) דרש הלל הזקן (תוספתא סנהדרין סוף פרק ז).

(ב) דרשות - דינים שנלמדים ממידות, אע"פ שהם דאורייתא, נקראים "אתי מדרשא" (כגון יבמות ד:).

(ג) מקומות (רלב"ג בהקדמה לפירוש התורה).

(ד) גזירת הכתוב - כל המידות נקראות גם גזירת הכתוב, חוץ מקל וחומר שהוא מסברא (בירורי המידות ב-א).

¹ ע"ע חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה, שנחלקו בזה המפרשים.

² אך יש חולקים על זה, כדלעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה החולקים על דין זה.

³ כמו שהבאנו בערך מיגו בסעיף "חוזק" ד"ה חזקת הגוף וד"ה חזקת הדין.

מקור וטעם

מקורן של כל המידות מסיני (רש"י חולין קטז. סוף ד"ה אבל). ובוודאי שיש להן גם טעם, אלא שלולי הקבלה מסיני לא היינו דנים אותן מעצמנו (בירורי המידות א-ד). לגבי פרטיהן נחלקו המפרשים האם הם ניתנו מסיני ללא טעם (משמע מרש"י חולין קטז. סוף ד"ה אבל), או שגם להם יש סברות (חידושי הר"ן חולין קטז, בירורי המידות ב-ו-ג, ב-ז-א).

מקורה של כל מידה - תוס' כתבו שאדם דן היקש מעצמו, שכל י"ג מידות אדם דן מעצמו חוץ מגזירה שווה (תוס' סוכה לא. ד"ה ור"י), ורש"י סובר שאין אדם דן היקש מעצמו, שכל י"ג מידות אין אדם דן מעצמו חוץ מק"ו (רש"י סוכה לא. ד"ה לא מקשינן)¹.

טעם הדרשא מהמידות הוא מטעמא דקרא, שאע"פ שלא דורשים טעמא דקרא, בלימודי המידות כן דורשים, שזהו יסוד הלימוד ממידות שהתורה נדרשת בהן - שאנו מבינים את טעם הדין (בירורי המידות ו-א-ג). ויש מי שחידש שכל הדרשות מהמידות, ואפילו ק"ו בניין אב פירכות והוכחות, אינו מסבא אלא כך קיבלנו את דרכי הדרשות מסיני (חידושי רבינו משה קזיס תחילת בבא קמא ד"ה וכדי).

החלוקה

חלוקת המידות - מצינו שלוש חלוקות למידות - שבע מידות של הלל, י"ג של רבי ישמעאל, ול"ב של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי. ונפרט:

(א) שבע מידות של הלל: קל וחומר, גזירה שווה, בניין אב מכתוב אחד, בניין אב משני כתובין, כלל ופרט, פרט וכלל, כיצא בו ממקום אחר, דבר הלמד מעניינו (תוספתא סנהדרין סוף פרק ז. במידותיו של הלל כלול גם מה מצינו (כיצא בו במקום אחר), אך היקש וסמוכים רק מרומזים בו אך לא כלולים (בירורי המידות ו-ב-א)).

(ב) י"ג מידות של רבי ישמעאל (בריש ספרא): קל וחומר, גזירה שווה, בניין אב מכתוב אחד, בניין אב משני כתובים, כלל ופרט, פרט וכלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, כלל שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל, כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא, כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טוען אחר שהוא כעניינו יצא להקל ולא להחמיר, כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טוען אחר שלא כעניינו יצא להקל ולהחמיר, כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לידון בדבר חדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירו הכתוב לכללו בפירוש, דבר הלמד מעניינו ודבר הלמד מסופו, שני כתובין המכחישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם (ובראשונים היו גירסאות עם סדרים שונים לברייתא דרבי ישמעאל (בירורי המידות יב-א-ב)).

(ג) ל"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי (ברייתא דל"ב מידות (מדרש תנאים). בגמרא לא נזכרו הל"ב מידות, אלא הוזכרו ברש"י הוריות ג. ד"ה צבור, ובריטב"א תענית כו. ד"ה וראיתי. ולא נודע בבירור אם הם מר"א בריה"ג, או מריה"ג עצמו, או שעיקר הברייתא מריה"ג והמשלים (הדוגמאות) הם מר"א (בירורי המידות ז-ד)): ריבוי, מיעוט, ריבוי אחר ריבוי, מיעוט אחר מיעוט, קל וחומר מפורש, קל וחומר סתום, גזירה שווה, בניין אב, דרך קצרה, דבר שהוא שנוי, סידור שנחלק, דבר שבא ללמד ונמצא למד, כלל שאחריו מעשה והוא פרטו של ראשון, דבר גדול שנתלה בקטן ממנו להשמיע האוזן בדרך שהיא שומעת, שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם, דבר שהוא מיוחד במקומו, דבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר, דבר שנאמר במקצת ונוהג בכל, דבר שנאמר בזה והוא הדין בחבירו, דבר שנאמר בזה ואין עניין לו אבל הוא עניין לחבירו, דבר שהוקש לשתי מדות ואתה נותן לו כח היפה שבשתיהן, דבר שחבירו מוכיח עליו, דבר שהוא מוכיח על חבירו, דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו, דבר שהיה בכלל ויצא

¹ לפרטי דין קבלה מרביתיו בגזירה שווה ע"ע אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.

מן הכלל ללמד על חבירו, משל, לשון נופל על לשון, כנגד, לשון גימטריא, לשון נוטריקון, מוקדם ומאוחר שהוא בעניין, מוקדם ומאוחר בפרשיות.

מחלוקת בין החלוקות השונות - ביארו המפרשים שאין מחלוקת בין שלוש החלוקות, ולכל אחד היה טעם מדוע מנה מספר שונה של מידות, כדלקמן.

הלל מנה רק שבע מידות - משלושה טעמים:

(א) משום שהזכיר רק מידות שהיו סדורות בפיו.

(ב) משום שהזכיר רק מידות שכלליהם ותנאיהם לא היו ידועים (שני הטעמים הללו בהליכות עולם ד-ג-א).

(ג) בשבע המידות של הלל כלולות מידות רבות נוספות. כגון, מידת כלל ופרט ומידת פרט וכלל של הלל כוללות את כל שבע המידות של כללות ופרטות ב"ג מידות של רבי ישמעאל - חלקן כלולות בכלל ופרט וחלקן כלולות בפרט וכלל (בירורי המידות יא-ג-ח).

רבי ישמעאל מנה רק י"ג מידות - מחמישה טעמים:

(א) משום שהזכיר רק מידות שהיו סדורות בפיו.

(ב) משום שהזכיר רק מידות שכלליהם ותנאיהם לא היו ידועים.

(ג) לא מנה מידות שונות מכמה סיבות שונות: חלקן נחשבות ככתובות בפסוק בפירוש (כגון היקש), וחלקן לא מלמדות דינים (כגון לשון נוטריקון), וחלקן באו רק ליישב את המקראות (כגון דבר גדול הנתלה בדבר קטן) (שלושת הטעמים הללו בהליכות עולם ד-ג-א).

(ד) יש מי שכתב שרבי ישמעאל בא רק להרחיב את מידותיו של הלל. למשל, מידת כלל ופרט ומידת פרט וכלל של הלל כוללות את כל שבע המידות של כללות ופרטות ב"ג מידות של רבי ישמעאל - חלקן כלולות בכלל ופרט וחלקן כלולות בפרט וכלל (בירורי המידות יא-ג-ח). אך היו עוד מידות רבות שכן היו ידועות להם, ולא נזכרו אצל הלל ואצל רבי ישמעאל (בירורי המידות ט-ו-א).

(ה) ויש שנקט של"ב מידות אינן מידות שהתורה נדרשת בהן אלא שההגדה נדרשת בהן (הליכות עולם ד-א ד"ה ואלו).

אופן הדרשא - חילקו האחרונים שיש מידות שנחשבות כמפורשות בתורה (כגון היקש, גזירה שווה, כלל ופרט, כלל ופרט וכלל), ויש מידות שלא נחשבות מפורשות (כגון ק"ו) (רש"י סנהדרין עג. ד"ה הקישא - לגבי היקש גזירה שווה וק"ו, קובץ שיעורים קידושין קח - לגבי גזירה שווה וק"ו, בירורי המידות ז-ב-ג - לגבי כלל ופרט, בירורי המידות ט-א-ז - לגבי כלל ופרט וכלל. אמנם בירורי המידות ה-א-ו כתב שהיקש סמוכים גזירה שווה קל וחומר ובניין אב לא נחשבות מפורשות, ושאר המידות כן. והש"ך י"ד רלט-כ כתב שדרשות חכמים אינן מפורשות בתורה, אך דיני דרבנן נחשבים מפורשים בתורה משום שעובר ב"לא תסור").

ויש מכך ארבע נפק"מ:

(א) אין עונשין ומזהירין מן הדין - שייך רק במידות שאדם דן מעצמו, כגון קל וחומר. אך היקש וגזירה שווה, שלא ניתן לאדם לדורשם מעצמו אלא בקבלה מרבותיו¹, הרי הם כמפורשים בתורה, ולכן עונשים מהם (סנהדרין עג. - עונשים מהיקש. רש"י שם ד"ה הקישא - עונשים גם מגזירה שווה, והוסיף את הטעם הנ"ל. וכן לחם משנה שבת כ"ד כתב שעונשים מגזירה שווה (הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות א)).

(ב) אין למדים מן הלמד בקודשים - שייך רק במידות שנקראות למד, והן: היקש, סמוכים, גזירה שווה, קל וחומר, בניין אב (ובהן הגמרא דנה בזבחים מט:נ:). אבל בשאר המידות כן למדים, משום שלא נקראים למד אלא כאילו מפורשים בכתוב (בירורי המידות ה-א-ו).

¹ אמנם בערך היקש בסעיף מקור וטעם (ד"ה מקורו) הבאנו מחלוקת האם אדם דן היקש מעצמו.

ג) טרח וכתב לה קרא - שייך שיטרח לכתוב מקרא מפורש או מידה שנחשבת מפורשת, אך לא שיטרח לכתוב גזירה שווה ולא ריבוי, דמאי אולמיה דגזירה שווה או ריבוי מהק"ו עצמו.¹ אך כן טרח וכתב בכלל ופרט וכלל, כי הוא נחשב כפסוק מפורש (בירורי המידות ט-א-ז).

ד) מניין המידות - חלק מהמידות לא נמנו במניין של רבי ישמעאל משום שהן נחשבות ככתובות בפסוק בפירוש (כגון היקש)² (הליכות עולם ד-ג-א).

בל תוסיף - יש מי שכתב שהדורש מידות שלא ע"פ כלליהם ותנאיהם עובר בבל תוסיף (בירורי המידות ב-טו-ב).

לא תסור - העובר על דין שנלמד ממידות שהתורה נדרשת בהן עובר ב"לא תסור" (רמב"ם במרים א-ב).

מידות שונות - אין להקשות מדוע התורה בחרה ללמוד דין מסויים במידה זו ולא במידה אחרת (בירורי המידות ג-א-ו).

דינים הנלמדים ממידות שהתורה נדרשת בהן, אע"פ שהם דאורייטא, הם קלים מדינים המפורשים בתורה (דברי סופרים א-יט, ע"פ תוס' יבמות ז: ד"ה ואמר. אמנם בתוס' שם יש תירוץ נוסף).

האם דנים אפשר אפשר - נחלקו בזה ר"ע (שאין דנים) ור"א (שדנים), כגון ללמוד מפסח מצריים לפסח דורות שאינו בא מן המעשר, ובפסח מצריים אי אפשר היה שיהיה מן המעשר (יבמות מו.). אמנם מחלוקתם רק בק"ו ומה מצינו (בירורי המידות יד-א-ב). אך בסמוכים והיקש לכ"ע כן דנים, ובדבר הלמד מעניינו לכ"ע לא דנים (שם יד-א-ה).

עשה דוחה לא תעשה - עשה שלא מפורש בתורה אלא נלמד באחת מ"ג מידות, נחלקו הפוסקים האם דוחה לא תעשה (שדי חמד ח"ד ע-כו ד"ה ועשה).

בני נח - לא נאמרו להם מידות שהתורה נדרשת בהן, שהרי כל התורה לישראל ניתנה ולא לבני נח. ורק מידת ק"ו יש להם כיוון שהיא מסברא³ (בית האוצר ח"א א-ט).

ערכים קרובים: בניין אב, גזירה שווה, גזירה שווה של גילוי מילתא, דון מינה, היקש, כלל ופרט, כלל ופרט וכלל, למד מן הלמד, סמוכים, פרט וכלל, פרט וכלל ופרט, קל וחומר.

מירת סדום

עייין ערך כופין על מידת סדום.

¹ אמנם לעיל בסמוך הבאנו שבפשטות גזירה שווה נחשבת כמפורשת בתורה.

² ישנם טעמים נוספים מדוע רבי ישמעאל לא מנה את כל המידות. הובאו לעיל בסעיף "החלוקה" ד"ה רבי ישמעאל.

³ דנו בזה בערך קל וחומר בסעיף "מקור וטעם" בסוף ד"ה טעמו.

מיטב

בתשלומי נזיקין, אם המזיק בא לשלם קרקע, עליו לשלם ממיטב שדותיו (בבא קמא ו: ורש"י ד"ה לא, גיטין מח:; האריכו בסוגיא זו קונטרסי שיעורים בבא קמא ז ושרידי אש בבא קמא יג).

בערך זה נדון בדין התשלומים ממיטב הארץ. לגבי תשלומי נזיקין בכלל ע"ע תשלומי נזיקין.

לדוגמא, בהמתו של המזיק אכלה ערוגה של הניזק, אם המזיק משלם קרקע - עליו לשלם משדה עידית (בבא קמא ו:).

מקורו לגבי שן ורגל מפורש בפסוק: "כי יבער איש שדה או כרם ושילח את בעירו וביער בשדה אחר, מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שמות כב-ד). ושאר הנזיקין נלמדים משן ורגל (בבא קמא ה. ורש"י ד"ה תחת נתינה).

טעמו (לשיטת רבי שמעון שדריש טעמו דקרא) כדי שאנשים לא יגזלו ויחמסו, משום שיחששו שבית דין ירדו לנכסיהם ויגבו מן העידית (גיטין מט:).

במהותו של שדה מיטב חקר הקונטרסי שיעורים האם הוא נחשב סוג אחר של חפץ (כמו החילוק בין קרקע למטלטלין, ובין מחובר לתלוש), או שהם אותו החפץ, ורק מיטב חביב יותר לבעלים (בחפצא או בגברא).

ונפק"מ לגבי דבר שמשוּבַח יותר ממיטב: אם הם אותו חפץ - יש בכלל מאתיים מנה וגם הוא נחשב מיטב אלא שיש בו תוספת, אך אם הוא סוג אחר של חפץ - אינו נחשב מיטב ואין בכלל מאתיים מנה (קונטרסי שיעורים בבא קמא ז-ו ד"ה ואשר: רש"י - סוג אחר של חפץ, תוס' - חביב יותר).

בגדר חוב תשלומי המיטב חקר הקונטרסי שיעורים (בבא קמא ז-יא) האם המיטב משועבד לניזק (ואם אין למזיק מיטב הוא כעני שמחוייב ורק אין לו לשלם), או שיש רק דין לגבות ממנו (ואם אין לו אינו מחוייב כלל).

גזל פירות או אכל משדה חבירו - אין דינו כמזיק אלא כשאר חוב, ואינו משלם ממיטב (ריטב"א גיטין מט: ד"ה רבינא).

עדים זוממים שרצו לחייב זיבורית או בינונית - נחלקו הראשונים האם משלמים ממיטב (תוס': ישלמו מיטב, תוס' הרא"ש והמאירי: לא ישלמו מיטב. דן במחלוקתם קונטרסי שיעורים בבא קמא ז-ג).

ערכים קרובים: נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), תשלומי נזיקין.

מילה

מצווה לחתוך את בשר הערלה של בן שמונה ימים (סוגיות פרטי המילה בשבת קלג. והלאה (פרק רבי אליעזר דמילה) וביבמות ע. והלאה (תחילת פרק הערל). חיוב האב למול את בנו בקידושין כט., בסוגיא זו האריך מנחת חינוך ב).

מקורה מפורש בפסוקים: "ויאמר אלקים אל אברהם וגו'. זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחרך, הימול לכם כל זכר. ונמלתם את בשר עורלתכם, והיה לאות ברית ביני וביניכם. ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר לדורותיכם, יליד בית ומקנת כסף

מכל בן נכר אשר לא מזרעך הוא. הימול ימול יליד ביתך ומקנת כספך, והיתה ברית בבשרכם לברית עולם. וערל זכר אשר לא ימול את בשר עורלתו ונכרתה הנפש ההיא מעמיה, את בריתי הפר" (בראשית יז-ט והלאה).

במהותה חקרו בין שלושה צדדים (מפענח צפונות ו-כד ומנחת אשר בראשית יג-א):

(א) מצווה למול (הפעולה) (מנחת חינוך ב-ג [כב] ד"ה ונראה לענ"ד).

(ב) מצווה שיהיה מהול (התוצאה).

(ג) אסור שיהיה ערל (השלילה) (המידות לחקר ההלכה טו-סט חקר האם המצווה שיהיה מהול או שלא יהיה ערל).

קיום המצווה הוא רק בסוף החיתוך, ולכן אדם פסול (גוי, מומר לערלות, או אשה) יכול להתחיל את המילה ואדם כשר יגמור אותה (אור שמח מילה ב-א ד"ה נסתפקתי וד"ה אולם).

דינו שעונש כרת. לרמב"ם (מילה א-ב) חייב כרת רק כשימות והוא ערל במזיד, ולראב"ד (שם) ולתוס' (מכות יד. ד"ה לאפוקי) חייב כרת בכל יום, ואם מל נפטר מכרת. וכתב המנחת חינוך (ב-ג [כו]) שנפק"מ אם בסוף ימיו היה שוגג או אנוס: לרמב"ם פטור מכרת, שהרי מתחייב רק אם בסוף ימיו הוא מזיד, ולראב"ד ולתוס' חייב, שלשיטתם כבר התחייב כרת, והמילה היא רק תשלומין, ולא קיימם.

זמנה ביום ולא בלילה (יבמות עב). ואם מל בלילה דנו האחרונים האם יצא בדיעבד, ויש בזה ארבע דעות:

(א) לא יצא ואין צריך להטיף דם ברית (שאגת אריה נג בסופו ד"ה מ"מ הדבר).

(ב) לא יצא וצריך להטיף דם ברית (ש"ך, הובא בשאלת יעב"ץ ח"א לד ד"ה והשתא).

(ג) יצא (שאלת יעב"ץ שם תולה זאת במחלוקת תנאים ואמוראים).

(ד) אמנם לא קיים את המצווה, אך לא עשה שום איסור ואין למחות בידו בידי אדם, וכשיגיע היום אינו מצווה למול שהרי אין לו ערלה. וכמו מי שביער את חמצו קודם הפסח (מנחת חינוך ב-ג [כב] ד"ה וכן אפילו וד"ה אם כן).

זמנה ביום השמיני. ואם מל קודם יום השמיני - כתב הרא"ש שאין צריך להטיף דם ברית (שבת פרק יט ס' ה). ונחלקו בזה האחרונים לשלוש דעות:

(א) השאגת אריה (נב ד"ה וכיוון) כתב שלא יצא אפילו בדיעבד, וכוונת הרא"ש שלא יועיל להטיף דם ברית משום שהוא מעוות ולא יוכל לתקון.

(ב) הש"ך (י"ד רסב-ב) ושאר אחרונים כתבו שיצא בדיעבד, וכוונת הרא"ש שכיוון שיצא אין צריך להטיף (הביאם השאגת אריה נב ד"ה וכיוון).

(ג) המנחת חינוך (ב-ג [כב] ד"ה אם כן) כתב שאמנם לא קיים את המצווה, אך לא עשה שום איסור ואין למחות בידו בידי אדם, וכשיגיע יום השמיני אינו מצווה למול שהרי אין לו ערלה. וכמו מי שביער את חמצו קודם הפסח.

שליח נחלקו המפרשים האם מועיל במילה, ומצאנו בזה שש דעות:

(א) יש אומרים שיצא ידי חובת המצווה (דרכי משה י"ד רסד-א שהקשה על האור זרוע מאי שנא ממצוות אחרות שיכול לעשות שליח במקומו).

(ב) יש אומרים שאם האב מוהל אסור ליתן לאחר למול (אור זרוע ח"ב קז-ה), שמבטל מצוות עשה (ש"ך י"ד שפב-ד מוכיח מהרא"ש).

(ג) יש מי שחילק שבדרך כיבוד אסור אך בדרך שליחות מותר, ששלוחו של אדם כמותו (כרתי ופלתי כח פלתי ג).

(ד) יש מי שחילק להיפך, שבדרך שליחות אסור אך בדרך כיבוד מותר (תבואות שור שם יד).

(ה) יש מי שחילק שיש במצוות מילה שני חיובים: מצווה על כל ישראל, ובזה יכול לעשות את חבירו שליח, ומצווה מיוחדת לכתחילה על האב, ובזה אי אפשר למנות שליח (בית הלוי ח"א י באמצע הסי' בדיוק).

(ו) יש מי שאמר שהמילה כשרה אך לא קיים את המצווה (קובץ שיעורים פסחים כט בלשון "אפשר").

בדין השליח - לדעות שמועיל - כתבו הרמב"ן והרשב"א שאין צריך את דיני השליחות, ויכול להיות גם מי שאינו בר שליחות (הביאם הקובץ שיעורים פסחים כט).

מל בלי כוונה - לא קיים את המצווה, ואפילו לא נחשב שהמצווה נעשית מאליה בזה שנחתכה עורלתו. אלא רק שאין לו כעת במה לקיים את המצווה (מנחת חינוך ב-ג [יט] סוף ד"ה ויש לי ספק).

הטפת דם בריית, כגון מי שנולד בלי ערלה (שבת קלה), מהראשונים נראה שהיא מדאורייתא, אך מהים של שלמה (יבמות פרק הערל ו) משמע שהיא מדרבנן (מנחת חינוך ב-ג [יג] ד"ה והנה הטפת דם וד"ה וגם).

ואפילו לדעות שהיא מדאורייתא, היא מועילה רק אם אין לו ערלה, אך מי שיש לו ערלה והטיפו לו כשהוא ערל - לא יצא ידי חובה, שהיא גזירת הכתוב רק כשאין לו ערלה (מנחת חינוך שם ד"ה והנה נראה).

בל תאחר, בפשטות לא נאמר על מילה. אמנם הירושלמי (ראש השנה א-א) הקשה מדוע אין בה בל תאחר, ותיירץ שהוא משום שלשון הפסוק היא "לא תאחר לשלמו" (דברים כג-ב) - דבר שהוא ניתן לתשלומין, יצא זה שאינו ניתן לתשלומין.

בפירוש דרשת הירושלמי נחלקו מפרשי הירושלמי: הפני משה (ד"ה א"ל, וכן האור שמח נזירות ז-ז) פירש "תשלומין" - דבר שאם משלימו ביום אחר הוא כאילו הביאו ביום שהתחייב בו (כגון קרבנות), יצאה מילה שאם מל לאחר היום השמיני לא יצא ידי חובת היום השמיני. וקרנן העדה (שם ד"ה דבר שהוא ניתן לתשלומין) פירש "תשלומין" - דבר שמתחייב בו ע"י שמקדישו (כגון קרבנות), יצאה מילה שמחוייב ועומד בה.

האחרונים הקשו על הירושלמי מה הה"א שיהיה שייך במילה בל תאחר, והרי היא לא דבר שקדושתו חלה ע"י דיבור (אור שמח נזירות ז-ז, ותיירץ שם), ועוד, שלכל דין שיש בו בל תאחר יש פסוק או דרשא, ומילה, שאין עליה שום פסוק או דרשא - מניין הה"א שיהיה בה בל תאחר (קונטרסי שיעורים נדרים יא ד"ה ומחומר, ותיירץ שם).

זריזים מקדימים למצוות, אך נחלקו הפוסקים לגבי מילה שלא בזמנה, האם גם בה אומרים זריזים מקדימים, שהיום שנראה בו למילה (כגון שהבריא) נחשב כמילה בזמנה, או שאין אומרים בה זריזים מקדימים, דכיון דאידיחי אידיחי (שדי חמד ח"ב ז-ב ד"ה זריזין עמוד 341).

בפריעה חקר הרוגאצ'ובר שתי חקירות:

(א) האם היא גמר המילה (ומילה ופריעה הן מצווה אחת) או מצווה נפרדת (אלא ששתי המצוות מעכבות זו את זו) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פריעה).

(ב) האם מילה בלי פריעה היא חצי מצווה ונחשב כאינו מהול, או שהוא גם מהול וגם ערל (צפנת פענח מילה א-א).

האב חייב למול את בנו, ואם לא מלו, כשיגדל חייב בעצמו (קידושין כט). והסתפק המנחת חינוך (ב-ב [ד] ד"ה ואני מסופק) האם כשיגדל נשאת המצווה גם על האב אלא שמתווספת מצווה גם על עצמו, או שמצוות האב נפקעת.

אנשים

חצי עבד וחצי בן חורין - ישראל שבא על חצי שפחה וחצי בת חורין של אדון אחר, שבנם הוא חצי עבד וחצי בן חורין - גם אביו חייב למולו מדין אב, וגם רבו (האדון של החצי שפחה) חייב למולו מדין אדון (מנחת חינוך ב ד"ה ואם ישראל יש לו בן).

אשה במילת עצמה - חילקו האחרונים שבמצוות מילה כיוון שאין לה ערלה היא כמהולה ואינה שייכת כלל במצווה זו, אך בהטפת דם ברית היא כן שייכת אלא שהיא פטורה מהמצווה (הגר"ח סטנסייל בבא קמא פח. ועיין בלומדות טו).

אשה במילת בנה - בגמרא (קידושין כט.) מבואר שאשה פטורה מלמול את בנה משום שנאמר (כשאברהם מל את יצחק) (בראשית כא-ד) "כאשר ציווה אותו אלקים" - אותו ולא אותה (וספר המקנה קידושין כט.) הוסיף שאע"פ שאין עליה חיוב כחיובו של האב, עדיין יש עליה חיוב כשאר כל ישראל).

והקשו התוס' (קידושין כט. ד"ה אותו) שהרי לכאורה היא מצוות עשה שהזמן גרמא, שהרי לילה אינו זמן מילה, וא"כ פשוט שפטורה ואין צריך פסוק. ומצאנו על כך בראשונים ובאחרונים שישה תירוצים, ויש בהם יסודות חשובים לגדרי הזמן גרמא (וכן יש ביניהם נפק"מ גדולה האם מילה נחשבת מצווה שהזמן גרמא: לתירוץ א ב ג ו ג יש בה פטור שהזמן גרמא, לתירוץ ד ו ה הזמן גרמא אך אין בה את פטור הנשים כשאר מצוות שהזמן גרמא, ולתירוץ ו לא הזמן גרמא):
(א) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא ואשה פטורה גם לולא הפסוק, וצריך את הפסוק ללמד שגם אינה מקיימת את המצווה (ונפק"מ, למשל, שאסור לה לברך) (שרידי אש ח"ג קד בתחלתו ד"ה ה"ג, בשם מהר"א אונטרמן¹).

(ב) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא ואשה פטורה גם לולא הפסוק, וצריך את הפסוק רק לדעה שמלים גם בלילה, שלדעה זו פשוט שאין הזמן גרמא (תוס' קידושין כט. ד"ה אותו).

(ג) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא ואשה פטורה גם לולא הפסוק, וצריך את הפסוק רק לבנות קטורה שהו"א שחייבות במילה משום שפטור מצוות עשה שהזמן גרמא נאמר רק לבני ישראל ולא לבני נח (מנחת חינוך סוף מצווה ב ד"ה והנראה (מבנו של המנחת חינוך)).

(ד) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא, אך כיוון שיש בה כרת, ועוד, שנכרתו עליה י"ג בריתות הו"א שחייבת, ולכן צריך את הפסוק (תוס' מגילה כ. ד"ה דכתיב).

(ה) באמת היא מצוות עשה שהזמן גרמא, אך כיוון שהמצווה אינה באשה עצמה אלא בבנה הו"א שחייבת, שכל הפטור של זמן גרמא הוא רק במצוות שבאשה עצמה, כגון לולב וסוכה (ריטב"א קידושין כט. ד"ה ואיהי).

(ו) לא נחשב שהזמן גרמא, שאע"פ שבליילה לא מלים, ביום הבא חוזרת אותה המצווה. וזמן גרמא נחשב רק במצווה שלאחר הזמן בטלה המצווה ואין לה עוד תשלומין, כגון שופר וסוכה, שלאחר זמנם כבר בטלה המצווה, ובשנה הבאה היא מצווה אחרת, ואינה אותה מצווה של השנה (טורי אבן חגיגה טז: ד"ה בני).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: מצוות.**

מילוג

עייין ערך נכסי מלוג.

¹ ע"ע אשה במצוות בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה נשים שמקיימות) שיש אומרים שבכל מצוות עשה שהזמן גרמא אינה מקיימת כלל ואינה מברכת.

מילי לא מימסרן לשליח

הגדרה שליח לדברים שבע"פ אינו יכול למנות שליח אחר (הסוגיא בגיטין סו:).

לדוגמא, שליח להולכת הגט יכול למנות שליח אחר במקומו, משום שאינו מילי, שהרי יש בידו את הגט. אך שליח לא יכול למנות עדים לחתום על הגט משום שהוא מילי, ומילי לא מימסרן לשליח (גיטין סו: ורש"י שם ד"ה אי לא וד"ה דאמר).

בדינים שונים **התימת הגט** - העדים צריכים לשמוע מהבעל שיאמר להם לחתום בגט, אך שליח לא יכול לומר להם לחתום, משום שהוא מילי (גיטין סו: ורש"י שם ד"ה דאמר).

שליח קבלה לא יכול למנות שליח, ואפילו אם האשה נתנה לו רשות למנות, משום שהוא מילי (שו"ע אה"ע קמא-מג), כיוון שאינו מוסר לו שום דבר, ואינו כשליח הולכה שמוסר לו את הגט (בית שמואל שם ס"ק נט).

אמנם המרדכי (גיטין פ"ו סי' תכ, הובא בקצוה"ח רמד-ג ד"ה ודעת) חידש שגם שליח קבלה עושה שליח, משום שהוא גמר מעשה (הגירושין), ודווקא כתיבה וחתומה נחשבות מילי ולא עושה שליח משום שאינו גמר המעשה.

שליח קידושין, חידש הקדוש מרדוש (במרדכי קידושין פ"ב סי' תקה, והובא בקצוה"ח קפב-ב ד"ה וניחא) שהוא מילי ואין שליח עושה שליח אע"פ שמסר לו טבעת, משום שאינו יכול לקדשה בעל כורחה, ואינו דומה לגירושין (וכן דנו בזה שו"ע אה"ע לו-ה, חלקת מחוקק שם ס"ק ז ובית שמואל שם ס"ק ד). וכן הדין בשליח להוליך מתנה, משום שגם הוא תלוי בדעת המקבל (קצוה"ח רמד-ב בתחילתו)¹.

הקדש - למהרי"ט אי אפשר להקדיש ע"י שליח, כי הקדש הוא מילי ומילי לא מימסרן לשליח, והמחנה אפרים כתב שאפשר, ודין מילי הוא רק שהשליח לא יכול לחזור ולמוסרם לשליח אחר (שלוחין ז, והביא גם את המהרי"ט. דן בזה גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-טו).

נזירות - שליח אינו מועיל לקבלת נזירות (תוס' נזיר יא. ד"ה דהוי). ובטעם לזה כתב החתם סופר שקבלת נזירות היא מילי, ומילי לא מימסרן לשליח (שו"ת חתם סופר ח"ב יו"ד רכ סוף ד"ה שנית). ור' שמואל כתב שנזירות היא חלות מכח המעשה², ולכן לא שייך בה שליחות (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה, ובלשונו: שבועה ונדר הם חלות איסור, אך נזירות היא קבלה. אמנם הביא שם שמהר"ן והמחנה אפרים מוכח שגם נדר הוא קבלה, אך תמה עליהם).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: שליחות.**

מילתא דאתיא בק"ו טרח וכתב לה קרא

עיי' ערך טרח וכתב לה קרא.

¹ אמנם יש דעות ששליח מתנה אינו צריך כלל דיני שליחות, הבאנו את המחלוקת בזה בערך מתנה בסעיף "בדינים שונים" ד"ה שליח לתת מתנה.

² ביארנו זאת בערך נזיר בסעיף "פרטי הדין" ד"ה הכח המחיל את האיסור.

מין במינו אינו הוציץ

הגדרה חומר הדבוק בחפץ, אך הוא עשוי מאותו החומר של החפץ – לא נחשב שמפריד בין החפץ לבין מה שסביבו (הסוגיא ביומא נח.).

בערך זה נדון בדינים המיוחדים למין במינו. לשאר דיני חציצה ע"ע חציצה.

בדיני טבילה, נטילת ידיים, קידוש ידיים ורגליים ועוד.

לדוגמא, כהן שהניח מזרק בתוך מזרק וקיבל בו את הדם - המזרק החיצוני לא חוצץ בין המזרק הפנימי לבין ידו של הכהן (יומא נח.).

מקור וטעם במקור לכך חידש הקריית ספר (סוכה ולולב ז"א, בלשון אפשר) שנלמד מכלי שרת שכתוב בהם "ואת כל כלי השרת אשר ישרתו בם בקודש" (במדבר ד"ב) ודורשים: שני כלים ושירות אחד, דהיינו שאפשר לעבוד במזרק בתוך מזרק, ומכאן שאינה חציצה בכל מין במינו.

בטעמי נחלקו האחרונים האם הוא משום שמין במינו בטל לגבי גופו, ונחשב כאילו הדברים נוגעים זה בזה (קובץ הערות הוספות ד"ה שם), או שרק נחשב כאילו החוצץ לא נמצא שם, אך הדברים עדיין לא נוגעים זה בזה (תפארת ישראל מקוואות פ"ח בועז יב. והצפנת פענח כללי התורה והמצוות (ח"ג ד"ה חציצה) חקר בזה).

ונפק"מ לדינים שצריך שהדברים יגעו זה בזה, כגון טבילה, שלא מספיק שהחוצץ לא נמצא, אלא צריך שהמים יגעו במקום הנחצץ - שלתפארת ישראל לא יועיל מין במינו, ועדיין היא חציצה (תפארת ישראל שם).

פרטי הדיון דבר שאדם לא מבטלו, כגון אבן שמונחת על הריצפה - פשוט שחוצץ (תוס' שבת צג: ד"ה ויכול).

כשהחציצה אינה כדרכה אלא בשינוי, כגון אשה שקרצה בשפתיה או קפצה ידה בזמן שטבלה, שאין הדרך לעשות כן - גם מין במינו חוצץ (תפארת ישראל מקוואות פ"ח בועז יב).

ערכים קרובים ערכים קרובים: חציצה, טבילה.

מינוי זקנים

עיי' ערך סמיכת זקנים.

מיתה בידי שמיים

הגדרה על עבירות מסוימות במזיד נענש במיתה בידי שמיים.

דוגמא לעבירה שחייבים עליה מיתה בידי שמיים: זר שאכל תרומה.

בחילוק בין מיתה בידי שמיים לכתת יש כמה שיטות בראשונים ובאחרונים:

- (א) בכרת בניו נכרתים ובמיתה בידי שמיים רק ימיו מתקצרים (רש"י שבת כה. ד"ה וכת).
- (ב) בכרת מת בן חמישים ובמיתה בידי שמיים מת בן ששים (ירושלמי המובא בתוס' שבת כה. ד"ה כרת).
- (ג) בכרת מת בן ששים ובמיתה בידי שמיים אין קצבה מתי ימות (תוס' שבת כה. ד"ה כרת).
- (ד) בכרת נענש גם לאחר מיתה (אם לא עשה תשובה) ובמיתה בידי שמיים אינו נענש לאחר מיתה (רמב"ם בפירוש המשנה וברטנורא סוף פרק הנשרפין).

ה) השדי חמד (ח"ג כ-צו עמוד 189 ד"ה ומזה) הביא דעה מחודשת שאין שום חילוק בין כרת למיתה בידי שמיים, והביא דעה נוספת שמיתה בידי שמיים אפילו חמורה יותר מכרת. אך נשאר עליהם בצ"ע שמהגמרא (שבת כה.) מוכח שכרת חמור יותר. (והרמב"ן (סוף פרשת אחרי מות) כתב שיש שלושה סוגי כרת: מת בן שישים, נכרת מהעולם הבא, מת בנערותו ואין לו לא עולם הבא ולא תחיית המתים).

אין עונשין מן הדין (מכות ה:). ובכרת ומיתה בידי שמיים נחלקו הראשונים האם עונשים בהם מן הדין:

(א) תוס' הרא"ש כתב שכן עונשים עונשי שמיים מן הדין (קידושין נז: ד"ה אי, וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ג. וכן כתב שער המלך שחיטה פרק ב לגבי כרת).
(ב) הרשב"ם (בבא בתרא פח: ד"ה למעוטי) ותוס' (חולין קטו: ד"ה מה) כתבו שאין עונשים כרת מן הדין, והוסיף האתון דאורייתא (כה בתחילתו ד"ה הן אמת) שדין מיתה בידי שמיים כדין כרת (וכן כתב כללי התלמוד כללי הקל וחומר ג (מודפסים בסוף מסכת ברכות עמוד 98) שאין עונשים בכרת ומיתה בידי שמיים).

וביאר האתון דאורייתא (שם) ששורש מחלוקתם בטעם שאין עונשים מן הדין: אם הטעם הוא שחוששים לפירכא על הק"ו - בידי שמיים אין חשש פירכא, שהקב"ה יודע אם יש פירכא או לא, ואם הטעם שהעונש לא מספיק לעבירה זו - גם בידי שמיים לא יענש (במחלוקתם דן גם בבית האוצר ח"א כלל נט').

אזהרה - בפשטות לחיוב מיתה בידי שמיים אין צריך אזהרה (לחם משנה סנהדרין יח-ב, וכן משמע ממכות יג). אך יש שכתבו שכן צריכה אזהרה (יד רמ"ה סנהדרין פג:, ספר המצוות לרמב"ם שורש יד, פירוש המשניות לרמב"ם מכות יג, דן במחלוקת זו הגר"פ פערלא פתיחה למניין העונשין ז ד"ה וראיתי להרמ"ה).

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני (תמורה ד:). אך בחיוב מיתה וכרת לכח"ע מהני, שחיוב כרת ומיתה שייך רק בגלל שעשה את המעשה האסור, ואם לא היה מועיל לא היה אפשר להענישו במיתה וכרת (זכר יצחק ח"א מו ד"ה ועל).

יהרג ואל יעבור - באיסורים משלוש העבירות החמורות (עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים) שאין בהם שום מציאות של מיתה או כרת, כגון אלמנה לכהן גדול, שהיא עריות אך אין בה מיתה, נחלקו הפוסקים האם יהרג או יעבור (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות י).

התראה - אין צריך התראה לחיוב מיתה בידי שמיים (יומא סו:).

ערכים קרובים: כרת, לצאת ידי שמיים, מיתות בית דין, מלקות.

מיתות בית דין

על עבירות מסוימות במזיד נענש באחת מארבע מיתות בית דין: סקילה שריפה הרג (סייף) וחנק (ארבע המיתות הובאו בסנהדרין מט:, דרכי ההריגה בסנהדרין מה. ונב, חייבי המיתות פורטו בסנהדרין פרקים ו עד י').

לדוגמא:

(א) סקילה - עבודה זרה (סנהדרין ס:), חילול שבת (סנהדרין סו.) ועוד רבים.

¹ ביארנו את טעמים אלו, עוד טעם שלישי ונפק"מ נוספות ביניהם, בערך אין עונשין ומזהירין מן הדין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

(ב) שריפה - הבא על אשה ובתה וכן בת כהן שזינתה (סנהדרין עה).
(ג) הרג (סייף) - רוצח ועיר הנידחת (סנהדרין עו).
(ד) חנק - אשת איש (סנהדרין פד), ועוד רבים.

טעם - יש חילוק בין טעמה של מיתה לטעמן של מלקות, שמיתה היא עונש על מה שעבר וחטא, ומלקות הן כדי לייסרו שלא יחטא עוד (בית האוצר ח"א נח ד"ה ולפ"ז).

במניין המצוות נחלקו הראשונים האם למנות כל אחת מארבע המיתות למצווה בפני עצמה (ספר המצוות לרמב"ם עשין רכו רכו רכח רכט. חינוך מז נ רסא תקנה), או שארבע נמנות כמצווה אחת - (דברים יג-ו) "ובערת הרע מקרבך", וחלוקת ארבע המיתות אינן מצוות בפני עצמן אלא ביאור מצוות "ובערת" (רמב"ן בהשגות לספר המצוות סוף שורש יד. הביאם החינוך סוף מז).

אין מזהירין מן הדין (מכות ה:). אך אזהרת מיתה כן מזהירין מן הדין, ורק אזהרת מלקות אין מזהירין (ספר המקנה ר' אליעזר זוסמן סופר ד-ב אות י).

הודאת בעל דין כמאה עדים דמי. אך במיתה ומלקות לא מועילה הודאה, ובטעם לזה נחלקו המפרשים:

(א) הרמב"ם (סנהדרין סוף פרק יח) כתב שזו גזירת הכתוב לסמוך במיתה ומלקות רק על עדים.

(ב) עוד כתב הרמב"ם שאין לסמוך על הודאתו של האדם בזה שמא נטרפה דעתו (בסתירה ברמב"ם דן הקונטרסי שיעורים בבא קמא כא-ט).

(ג) הר"י מיגש (בשר"ת קפו) ביאר שלא שייכת הודאה על גוף האדם, כיוון שגופו אינו שלו, ולכן אינו בעל הדין (וכן כתב הרדב"ז, דן בדבריו הקונטרסי שיעורים בבא קמא כא-ט).¹

(ד) למאן דאמר שכל הטעם של הודאה הוא מדין מתנה, שנחשב כאילו המודה נותן מתנה לבעל הדין,² פשוט שמתנה שייכת רק בדיני ממונות.

יהרג ואל יעבור - באיסורים משלוש העבירות החמורות (עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים) שאין בהם שום מציאות של מיתה או כרת, כגון אלמנה לכהן גדול, שהיא עריות אך אין בה מיתה, נחלקו הפוסקים האם יהרג או יעבור (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות י).

התראה - על מנת לחייב מיתת בית דין צריך להתרות באדם קודם העבירה, ע"ע התראה. פרטי הדין

ערכים קרובים: התראה, יהרג ואל יעבור, כרת, מיתה בידי שמיים, מלקות, נידוי, ספק נפשות (ספק אם האדם חייב מיתה), רודף. ערכים קרובים

מיתת האדון

עבד עברי משתחרר במיתת אדונו (הוזכר בקידושין יד:, הסוגיא בקידושין יז:).

במהותו חקרו האחרונים האם הוא שחרור, או שאין לו למי לעבוד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה עבד עברי (אות א), שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קכב).

וכתב הקונטרסי שיעורים (קידושין טו-ח) שאינו קניין שמקנה את העבד לעצמו, אלא הוא רק יציאה, משום שעבד עברי אינו שייך לאדונו ממש כשאר חפצים.¹

¹ בשאלה האם גוף האדם וחיייו שייכים לאדם דנו בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה גוף האדם וד"ה החיים.

² בערך הודאת בעל דין בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו מחלוקת בזה.

הנכסים הנקנים הם עבד עברי לעצמו. הנכס
מיתת האדון מוציאה לחירות רק אמה עבריה, נרצע, נמכר לעכו"ם, או כשאינן לאדון בן
(קידושין ז:). ובטעם שבמקרים אלו לא מועילה ירושה (שהעבד יעבוד את הירוש) ביאר
הקונטרסי שיעורים (טו-ד) שעבד עברי אינו שייך ממש לאדון כשאר חפצים².
אך כשיש בן, העבד (אם אינו נרצע או נמכר לעכו"ם) עובד את הבן. המנחת חינוך (מב)
כתב שאינו מדין ירושה ממש, אלא מגזירת הכתוב, והברכת אברהם (קידושין עז בדפיו)
והזרע אברהם (כג-י) כתבו שהוא כן ירושה (דן בזה מנחת נתן קידושין מט).

הענקה במיתת האדון - חקר הרוגאצ'ובר האם החיוב על האדון המת, והבן משלם פרסי הדין
בשבילו, או שמתחילה החיוב על הבן (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה הענקה של עבד
עברי).

ערכים קרובים: ירושה, עבד עברי. ערכים קרובים

מיתת הבעל

אשה ניתרת לעולם במיתת בעלה (הסוגיא בקידושין יג:). הגדרה

בטעמו יש שני הסברים (גמרא קידושין יג:): מקור וטעם
(א) בה"א הגמרא אמרה שזו סברא שהאלמנה ניתרת לעולם משום שכבר אינה קנויה
לבעלה.
(ב) למסקנת הגמרא זו גזירת הכתוב.
ותלוי האם קידושין הם קניין או איסור - שאם הם קניין, כשהבעלים מת ממילא פקע
הקניין מהחפץ, אך אם הם איסור, האיסור ממשיך גם לאחר מיתת האוסר (מעין זה כתב
הקובץ שיעורים ח"ב כז)³.

מהותו אינה קניין חיובי אלא רק עניין שלילי, שכיוון שאינו קיים עוד ממילא היא נפטרת
ממנו (דרכי משה דרכי הקניינים ו-יד ד"ה משא"כ. והוסיף שזה החילוק בין מיתת הבעל לגירושין, שגירושין
הם קניין חיובי⁴).

הכח המחיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה⁵) - הוא כח המעשה (כמו בשחיטה, פרסי הדין
שהאדם רק שוחט והבהמה ניתרת ממילא), ולא שהבעל פועל את ההיתר ע"י דעתו כמו
בגירושין (כח האדם, כמו בקניינים, שהאדם עצמו פועל את הקניין) (שערי יושר ז-יב ד"ה והנה
ביסוד).

זמן הקניין - יש לחקור האם היתר האשה מייד בגמר המיתה, או לאחר גמר מיתה (קובץ
שיעורים קידושין קלז).

עדי קיום - אין צריך עדי קיום במיתת הבעל כדי להתירה לעולם. וכתבו על כך האחרונים
שני טעמים:

¹ בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.
² בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.
³ בשאלה האם קידושין הם קניין או איסור דנו בערך קידושין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.
⁴ אמנם יש חולקים וסוברים שגירושין הם רק הפקעה, הובאו בערך גירושין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה
במהותו אות ב.
⁵ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

(א) משום שהיתר מיתת הבעל אינה כח האדם¹ אלא כח המעשה, וצריך עדי קיום רק לחלויות מכח האדם (שערי יושר ז-יב ד"ה והנה ביסוד).

(ב) משום שמיתה היא דין מיוחד שכיוון שכבר אין את הבעל שאוסר אותה - ממילא מותרת לעולם (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דבר שבערוה).

בתחיית המתים הסתפק הרס"ג (אמונות ודעות מאמר ז) האם תחזור כל אשה לבעלה (אך לגבי ממונות פשוט לקובץ שיעורים (ח"ב יב-ה) שהקם לתחייה נוטל בחזרה את ממונו מהיורשים).

ערכים קרובים: אשת איש, גירושין, מיתת האדון (בעבד עברי).

מכאן ולהבא

עייין ערך למפרע.

מכירי כהונה

כאשר ישראל רגיל לתת את מתנות הכהונה לכהן מסויים, הכהן נחשב מוחזק במתנות הגדרה
אלו עוד קודם שבאו לידו (הסוגיות בבבא בתרא כג: וגיטין ל).

לדוגמא, ישראל היה רגיל לתת לכהן מסויים את הזרוע הלחיים והקיבה, ומת הכהן קודם שהמתנות הגיעו לידו - בנו הבכור של הכהן יורש בהן פי שניים, שנחשב שהכהן היה מוחזק בהן עוד קודם שבאו לידו (שהרי בכור יורש פי שניים רק בנכסים שהאב היה מוחזק בהם) (בבא בתרא כג:).

בטעמו נחלקו הראשונים: מקור וטעם

(א) מדין יאוש, ששאר הכהנים מסיחים את דעתם ממתנות אלו כיוון שסבורים שלא יקבלו אותן (רש"י גיטין ל. ד"ה במכיר כהונה. אמנם מערכת הקניינים (ו ד"ה ועפ"י) כתב גם בדעת רש"י את הטעם של מתנה מועטת, כדלקמן).

(ב) מדין מתנה מועטת, שכיוון שהישראל רגיל לתת לכהן - אסור לו לחזור בו ולתת לאחר (בבא בתרא כג: תד"ה הכא. ומשנת יעבץ כ-ג דן בזה. והדבר אברהם (ח"א א-ו בהגהה ד"ה אולם) חידש שתוס' סוברים את שני הטעמים יחד - גם יאוש וגם מתנה מועטת).

דינו הוא שהכהן נחשב מוחזק בהן (בבא בתרא כג:). ולגבי הקניין נחלקו האחרונים, ויש בזה ארבע דעות (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) הכהן לא קנאן (קצוה"ח רעח-טו).

(ב) הכהן קנאן (קהילות יעקב גיטין כ ד"ה ב"ב. ובקהילות יעקב בבא בתרא לו חקר האם הכהן רק מוחזק ואסור לישראל לחזור בו אך אינו קניין, או שהכהן כבר קנאם), ובביאור דעה זו הסביר הקהילות יעקב (גיטין כ ד"ה ונראה וד"ה והנה מה) שמתנות הכהונה לפני נתינתן לכהן הן ממון שבט הכהונה כולו (קניין ציבורי²), וכיוון שהוא מכיר כהונה ועתיד לתת אותן לכהן מסויים (בין לטעם של יאוש ובין לטעם של מתנה מועטת³) - ממילא שאר הכהנים דחויים ממתנות אלו, והכהן הזה נשאר הבעלים היחיד, כאילו הוא הכהן היחיד בעולם. והדגיש

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² ע"ע קניין ציבורי.

³ ביארנו את שני הטעמים הללו לעיל בסמוך ד"ה בטעמו.

שלפי זה בעלותו של הכהן על המתנות אינה מדין קניינו הפרטי (בלשונו: שמו הפרטי) אלא מדין השבט כולו.

(ג) הכהן קנאן על תנאי שהישראל לא יחזור בו עד שיבואו לידי הכהן (קובץ שיעורים בבא בתרא שעד בדעת התוס').

(ד) הכהן עדיין לא קנאן, אך אם יתקוף את הישראל ויחטוף ממנו את המתנות - יקנה אותו (נתי"מ רע"ח-יא).

אם הישראל חוזר בו קודם שבאו לידי הכהן, ואינו רוצה לתת אותם לכהן הזה - נחלקו הראשונים: תוס' סוברים שיכול לחזור בו אע"פ שאסור לעשות זאת (בבא בתרא קכג: ד"ה הכא), ורבינו יונה סובר שאינו יכול לחזור בו (דן בדבריהם קובץ שיעורים בבא בתרא שעד. וכן חקר בזה משנת יעבץ כג. ומעין זה דן הקצוה"ח רע"ח-טו מה הטעם שנחשב שהכהן מוחזק בהן: משום שאסור לישראל לחזור בו, או משום שהישראל אינו יכול לחזור בו).

ערכים קרובים ערכים קרובים: טובת הנאה, מתנה מועטת.

מכירת עבד עברי לאחר

האדון לא יכול למכור את עבדו העברי לאדם אחר (רמב"ם עבדים ד-י).

בדיני עבד עברי ואמה עבריה (רמב"ם עבדים ד-י).

במקור לזה נחלקו המפרשים לארבע דעות:

(א) הרמב"ם כתב שנלמד מהפסוק שנאמר באמה עבריה (שמות כא-ח) "לעם נכרי לא ימשול למוכרה בבגדו בה" (רמב"ם עבדים ד-י). אמנם הרמב"ן פירש שהפסוק מלמד שאב לא ימכור את בתו לעכו"ם, ועבד עברי נלמד בהיקש מאמה עבריה (כסף משנה שם).

(ב) מהפסוק (ויקרא כה-מב) "לא ימכרו ממכרת עבד" (כסף משנה עבדים ד-י).

(ג) הרלב"ג (דן בדבריו המנחת חינוך מה-א [ב] ד"ה ועיין) סובר שמקורו מכך שא"א להוריש את העבד.

(ד) דעת המנחת חינוך (כך ביאר הברכת אברהם (קידושין סט בדפיו אות א) בדעת המנחת חינוך מב-א [יד] אות ה ד"ה אך באמת) שבעצם יש לאדון קניין בעבד למוכרו, ומה שלא יכול למוכרו לאדון אחר הוא רק מדין "כי טוב לו עימך" (דברים טו-טז).

בטעם לזה נחלקו האחרונים:

(א) הגר"ז כתב שהעבד מחוייב לעבוד רק למי שלו נמכר מתחילה, דהיינו אדונו הראשון, וזה הטעם גם שאינו עובר בירושה (ורק לבנו של האדון עובר בירושה, חוץ מנרצע שלא עובר גם את הבן) (אינו חיסרון בבעלות של האדון אלא בחיובי העבד) (הביאו שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמה).

(ב) ר' שמואל (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמה. והוא דן שם רק לדעות הרמב"ם והרלב"ג, אך לא הביא את המנחת חינוך הנ"ל²) כתב שכל הבעלות שיש לאדון בעבד היא רק לעניין שיעבוד את האדון עצמו, ולא שיעבוד אחרים (חיסרון בבעלות של האדון) (ולפי זה ביאר את דעת הפני יהושע (קידושין טז). שגם אם הפקיר את העבד, אחרים לא יוכלו לזכות בו אפילו אם העבד לא רצה לזכות בעצמו. ובדומה לזה הביא שם עוד טעם, שלאדון אין בעלות לעניין למכור את העבד (חיסרון בכח של האדון

¹ ע"ע מיתת האדון בסעיף "הנכס".

² שהובא לעיל ד"ה במקור אות ג.

להקנותו) ולפי זה ביאר את דעת ספר המקנה (על קידושין שם) שאם הפקיר את העבד והעבד לא רצה לזכות בעצמו, אחרים כן יוכלו לזכות בו).
 (ג) הברכת אברהם (קידושין סט בדפיו אות ב) סובר שכל הקניין שיש לאדון בעבד הוא חידוש, ואין לך בו אלא חידושו, ולכן אין לו בו קניין למוכרו.

העבד עצמו האם יכול לקנות את עצמו מרבו - כגון בכסף קניין (ולא גרעון כסף) או בשטר קניין (ולא שטר שחרור) - נחלקו בזה האחרונים, והדבר תלוי במחלוקות דלעיל¹ בטעם ובמקור לכך שהאדון לא יכול למוכרו לאחרים:

(א) דעת המנחת חינוך (כך ביאר הברכת אברהם (קידושין סט בדפיו אות א) בדעת המנחת חינוך מב-א [יד] אות ה ד"ה אך באמת), כאמור², שיש לאדון קניין בעבד למוכרו, ומה שלא יכול למוכרו לאדון אחר הוא רק מדין "כי טוב לו עימך" (דברים טו-טז). ולפי יסוד זה חידש שלושה דינים: [א] אם העבד מסכים, האדון יכול למוכרו לעצמו בשטר מכירה, ולכן שטר זה לא יצטרך דיני לשמה כשטר שחרור, שהרי הוא מדין מכירה³. [ב] אם הנרצע מסכים, הוא יכול לצאת בכסף ובשטר, שהאדון מוכרו לעצמו. [ג] אם האדון מסכים, יש גאולת קרובים אפילו בנמכר לישראל, שהרי האדון מוכרו לעצמו.

(ב) אך הברכת אברהם (שם אות ב), כאמור⁴, סובר שכל הקניין שיש לאדון בעבד הוא חידוש, ואין לך בו אלא חידושו, ולכן אין לו בו קניין למוכרו. וא"כ לא שייך שימכרנו לעצמו, וחולק על שלושת הדינים הנ"ל שחידש המנחת חינוך.

ערכים קרובים: אמה עבריה, גרעון כסף, יעוד, כסף קניין עבד עברי, מוכר עצמו, מיתת האדון, מכרוהו בית דין, עבד עברי, רציעה, שטר יציאת עבד עברי, שטר קניין עבד עברי.

מכירת שטרות

אדם מוכר להבירו שטר חוב, שאדם אחר חייב לו כסף (הסוגיות בבבא בתרא עו. ובקידושין מז:).

במקור למכירת שטרות יש מחלוקת גדולה בראשונים האם היא מדרבנן (תוס' בבא בתרא עו: ד"ה קני, ר"ף שם, רמב"ם מכירה פרק ו) או מדאורייתא (ר"ת בתוס' שם).

בטעם הדעות שאי אפשר למוכרו מדאורייתא יש שלושה הסברים (קובץ שיעורים בבא בתרא שפט):

(א) משום שאין לשטרות מעשה קניין.

(ב) משום שאי אפשר להקנות חוב (את שני הצדדים הללו הביא גם פרי משה קניינים לד-ג ד"ה ויש).
 (ג) משום שהחוב הוא דבר שלא בא לעולם (אורים ותומים סו, והוסיף שלפי זה לרבי מאיר שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם - המכירה תועיל מדאורייתא. אך במערכת הקניינים (ה ד"ה אבל) חלק על טעם זה, משום שלדעתו במכירת שטרות אינו מוכר את הכסף שיגבה, אלא את הזכות והשעבוד, שהלוקח יכול לגבות בלי המוכר, והזכות הזו כבר באה לעולם).

במהות המכירה חידש הגר"ש שקאפ (במערכת הקניינים ה ד"ה אבל) שאינו מוכר את הכסף שיגבה, אלא את הזכות והשעבוד, שהלוקח יכול לגבות בלי המוכר. אך מאחרונים אחרים

¹ בסעיף "מקור וטעם".

² לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור.

³ דנו בזה בערך שטר יציאת עבד עברי בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור.

⁴ לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

משמע שכן מוכר את הכסף שיגבה (אורים ותומים סו וקצוה"ח סו-כו (והביאם שם בד"ה כתב) שתלו את מכירת שטרות בדין דבר שלא בא לעולם, והגר"ש שקאפ שם כתב שלשיתו לא שייך דבר שלא בא לעולם כי לא מוכר את הכסף שיגבה אלא את הזכות לגבות, והזכות הזו כבר באה לעולם).

קניינים שונים נפרט כעת את דינו של כל קניין – האם הוא מועיל להקנות גם שטר חוב:

חליפין - לראב"ד שטר חוב נקנה בחליפין, ולרמב"ן לא (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ו-ב בתחילתו).

קניין אגב - נחלקו הראשונים אם שטר חוב נקנה בו (ש"ע ח"מ ו-י: נקנה, רמ"א שם בשם ר"ח ורא"ש: לא נקנה, והרמ"א ח"מ רמח-כו הביא מחלוקת בזה. דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-יא ד"ה אם, ו-ב), וכן נחלקו המפרשים האם מלווה על פה נקנה בו (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-יא ד"ה אם).

יארש - הפני יהושע סובר שלא מועיל יאוש בחוב שנגזל, והקצוה"ח (קסג-א ד"ה וכן נראה מוכח) כתב שיאוש גמור כן מועיל בו, ורק במקרה שאינו יאוש גמור, כגון שמתיאש רק משום שמתיאש שהלווה עני או אלים ולא ישלם, היאוש לא מועיל (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-יד בתחילתו).

ירושה - חוב שחייבים למוריש (כגון שהמוריש הלווה בחייו) עובר בירושה (ש"ע ח"מ רעח-ג).

מעמד שלושתן - ע"ע.

כתיבה ומסירה - ע"ע.

ערכים קרובים ערכים קרובים: חוב, כתיבה ומסירה, מעמד שלושתן, קניינים, שטר חוב, שטר ראייה.

מכרזהו בית דין

ישראל שגנב ולא היה לו ממון להשיב את גניבתו, ובית דין מכרזהו לחיות עבר על מנת להשיב את חובו (הסוגיות בקידושין יד: והלאה).

מקורו מהפסוק "אם אין לו ונמכר בגניבתו" (שמות כב-ב).

בטעמו כתב הרדב"ז (על הרמב"ם ריש עבדים) שהוא גזיה"כ אך יש לו טעם שנסתר מבשר ודם.

בטעם המכירה חקרו האחרונים האם היא רק מדין תשלומין, או שהיא גם עונש הגוף, כמו מלקות (קונטרסי שיעורים קידושין יז, פרי משה גניבה וגזילה כג-א).

בחוב להימכר חקר ר' שמואל האם הגניבה מחייבתו רק לשלם, אלא שאם אין לו לשלם חיוב התשלומין מחייבו להימכר, או שהגניבה מחייבתו את שתי האפשרויות: אם יש לו - לשלם, ואם אין לו - להימכר (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קיג).

בחידוש שנמכר רק על גניבה ולא על שאר החובות, חקר הקונטרסי שיעורים האם התורה חידשה שאע"פ שהחוב עצמו שווה בגניבה ובשאר חיובי הממון - נמכר רק על גניבה (החידוש רק בגביה), או שבשאר חיובי הממון החוב על האדם ולא על גופו, ובגניבה התורה חידשה שהחוב גם על גופו, ולכן נמכר (החידוש בחיוב) (קידושין יז-י).

המחיל את הקניין - דנו האחרונים מי מוכר את העבד, ויש בזה שלוש אפשרויות: פרסי הדין

(א) בית דין כופין אותו למכור את עצמו (אבן האזל עבדים א-א ד"ה אכן מדברי).
 (ב) בית דין מוכרים אותו (מנחת חינוך המובא באבן האזל שם. וכן כתב בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד צד, והוסיף שהבית דין אינם בעלים, אלא שהתורה נתנה להם כח למוכרו).
 (ג) הנגנב (האדם שממנו גנב) מוכר אותו (ברכת אברהם קידושין יד: (סה בדפיו) דן האם בית דין מוכרים אותו או הנגנב).

הכסף עבור המכירה, נחלקו הראשונים מי מקבלו: הרמב"ם (גניבה ג-יא) כתב שבית דין מקבלים את הכסף ונותנים אותו לניזק, והמאירי כתב שהניזק מקבל ישר את הכסף (דן בזה ברכת אברהם קידושין יד: (סה בדפיו)).

ערכים קרובים: אמה עבריה, גרעון כסף, יובל (בעבד עברי), כסף קניין עבד עברי, מוכר עצמו, מיתת האדון, עבד עברי (שם דנו בכלל דיני עבד עברי), רציעה, שטר יציאת עבד עברי, שטר קניין עבד עברי, שש שנים.

מכת מרדות

מלקות מדרבנן, שמלקים אדם על שעבר על דין דרבנן (הוזכר בשבת מ: וש"נ).
בלשון "מרדות" נחלקו הראשונים האם היא מלשון רידוי (רודים אותו) (רש"י יבמות נב. ד"ה והתניא, שבת מ: ד"ה מרדות), או מלשון מרד, שמכים אותו על שמרד בדברי תורה או בדברי סופרים (ר"ן סוף מכות בשם הגאונים).
לדוגמא, המבשל בחמי טבריא בשבת, שאיסורם רק מדרבנן - לוקה מכת מרדות (שבת מ:).

מקורה מדרבנן (מפורש בלשון הגמרא יבמות נב. ובעוד מקומות "מכת מרדות מדרבנן").
טעמה הוא למגדר מילתא (שו"ת הרשב"ש ריג סוף ד"ה ונראה).
במהותה חקר הרוגאצ'ובר האם לוקה משום שעבר על המצווה המסויימת (כגון שניות לעריות), או משום שעבר על דברי חכמים (איסור כללי) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה מכת מרדות קפא').

בשיעורה נחלקו הראשונים לחמש דעות (ארבע הדעות הראשונות הובאו בריטב"א כתובות מה: ד"ה לוקה):
 (א) אין לה קצבה, אלא עד שתצא נפשו, דהיינו עד שיקבל עליו (רש"י חולין קמא: ד"ה מכת, רמב"ם חמץ ומצה ו-יב, הערוך, הובא בריטב"א שם).
 (ב) לפי אומד בית דין (פירוש המשניות לרמב"ם נזיר ד-ג).
 (ג) לפי אומד בית דין, ופחות ממלקות של תורה (רבינו מאיר הלוי, הובא בריטב"א שם).
 (ד) עבירה שהיא נמשכת ויש לחוש שימשיך לעבור עליה - עד שתצא נפשו או עד שיקבל עליו דברי חכמים, עבירה שאינה נמשכת אלא לייסרו על שעבר - לפי אומד בית דין, ופחות ממלקות של תורה (דעת הריטב"א עצמו שם).
 (ה) י"ג מלקות, שהן שליש של מלקות דאורייתא (באר שבע בשו"ת נה בשם ר"ת).
שונו לוקה מכת מרדות, משום שאינה אלא למגדר מילתא (שו"ת הרשב"ש ריג סוף ד"ה ונראה).

¹ וכן נחלקו האחרונים בגדרי איסור דרבנן, האם המעשה עצמו אסור או שהאיסור הוא לעבור על דבריהם. הבאנו זאת בערך דרבנן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בסוג האיסור.

התראה - אין צריך התראה למכת מרדות (תוס' קידושין סג: ד"ה בני, ע"פ מסורת הש"ס שבשולי העמוד שם, שו"ת הרשב"ש ריג סוף ד"ה ונראה). ויש מי שכתב שבדינים שעליהם מכים אותו עד שתצא נפשו כן צריך התראה (שו"ת הרשב"ש תרי ד"ה ולפיכך).
וכן לאו דאורייתא שלא התרו בו (שארין בו מלקות דאורייתא) - מכים אותו מכת מרדות (סמ"ע חו"מ עג-ז).

עבירה דרבנן שאין לה עיקר מן התורה - אין לוקים עליה מכת מרדות (ר"ן שהובא בכסף משנה תלמוד תורה ויד ד"ה המזלזל, מגיד משנה שבת א-ג, וכן משמע מהרא"ש עירובין סוף פרק א שכתב שלוקים על תחום אלפיים אמה כיוון שיש תחום שבת דאורייתא ב"ב מ"ל).

לאו שאין בו מעשה, שמדאורייתא אין לוקה עליו, מדרבנן כן לוקה עליו מכת מרדות (דן בזה פרי מגדים פתיחה כוללת ח"א כה והסיק שלוקה, הביאו המנחת חינוך ח-ה [ט] ד"ה ועיין פרי).

ערכים קרובים: דרבנן, כפייה על המצוות (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) הבאנו דעה שהיא כמכת מרדות), מלקות (על עבירות דאורייתא), נידוי.

מלאכה שאינה צריכה לגופה

עשיית מלאכה בשבת שלא למטרה שלשמה נאסרה. הגדרה

לדוגמא, המוציא את המת מרשות היחיד לרשות הרבים, שמטרתו אינה שהמת יהיה ברשות הרבים, אלא שלא יהיה בבית (שבת צג: במשנה). וכן המכבה את הנר מפני שחש על הנר, השמן או הפתילה, ואין מטרתו עשיית פחמים או הבהוב הפתילה (שבת כט: במשנה, ל. ורש"י ד"ה שמע).

בדיני שבת. אך פשוט שבשאר התורה אין את פטור זה. אמנם גט פשוט (קכד-ל) הביא את פטור זה לעניין כתובת קעקע, והמנחת חינוך נשאר עליו בצ"ע (רגב-ו).

החולקים בדין זה הם רבי יהודה שמחייב ורבי שמעון שפוטרו. וכן להלכה נחלקו בזה הראשונים: הרמב"ם מחייב (שבת א-ז), והטור והשו"ע פסקו שפטור (או"ח שלד-כז, ט"ז שם ס"ק כא, משנה ברורה שם ס"ק פד).

במקורה ובגדרה נחלקו הראשונים: לרש"י היא מוגדרת כמלאכה שאינו צריך אותה אלא לסלקה מעליו, ופטור משום שאינה מלאכת מחשבת (שבת צג: ד"ה ורבי שמעון פוטרו), ולר"י היא מלאכה שאינה לצורך שהיו צריכים לה במשכן, ולכן פטור, שאינה דומה למעשה המשכן (תוס' שבת צד. ד"ה רבי שמעון פוטרו).

במהותה חקרי האם צריך לצורך אחר, או לא צריך לצורכה. כגון החופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה - האם פטור משום שצריך את עפרה, או משום שאינו צריך את הגומא (משנת השבת מלאכות עמוד כט).
ונפק"מ לעושה מלאכה שלא לצורך כלל, והסתפק בזה האבני נזר (קפט-יג).

זורה ובורר - נחלקו בהם לשלוש דעות (אגלי טל זורה א-ו):
(א) המלאכה היא באוכל שהוברר, ולכן היא מלאכה שצריכה לגופה (ירושלמי).
(ב) המלאכה בפסולת הנדחית, ואעפ"כ היא מלאכה שצריכה לגופה, כיוון שמכל מקום צריך את הברירה (רמב"ן).
(ג) המלאכה בפסולת הנדחית, ולכן היא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ואעפ"כ חייב משום שזהו עיקר המלאכה (בעל המאור).

ערכים קרובים: דבר שאינו מתכוון, מלאכות שבת, מלאכת מחשבת, מתעסק, פסיק רישא.

מלאכות שבת

מלאכות שאסור לעשותן בשבת מדאורייתא (הסוגיא בשבת עג. במשנה ובגמרא שלאחריה הגדרה באריכות).

לדוגמא, המבשל, האורג, המבעיר, הקושר, המוציא מרשות לרשות (שבת עג. במשנה).

מקורן מהיקש מהמשכן לדיני שבת: (שמות לה-ב) "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש שבת שבתון לה' וגו' קחו מאתכם תרומה לה' כל וגו'" (שבת עג: ובשיירי קרבן על הירושלמי עירובין ח-ח חידש שריש לקיש סובר דלא ילפינן מלאכות שבת ממשכן, והוסיף שיש גם תנאים שסוברים כך).

באופן הלימוד מההיקש נחלקו רש"י ותוס' בכמה וכמה מקומות, שלרש"י לומדים מההיקש רק את עיקר המלאכה, אך פרטיה נלמדים מסברא, אמנם לתוס' לומדים מההיקש גם את פרטי המלאכות.

ונביא לכך שלוש דוגמאות:

(א) מלאכה שאינה צריכה לגופה, כגון המוציא את המת מרשות היחיד לרשות הרבים, שאין מטרתו לצורך המת, לרש"י היא מוגדרת כמלאכה שאינו צריך אותה אלא לסלקה מעליו (שבת צג: ד"ה ורבי שמעון פוטר), ולר"י היא מלאכה שאינו לצורך שהיו צריכים לה במשכן (צד. ד"ה רבי שמעון פוטר).

(ב) חי נושא את עצמו, דהיינו שהמוציא את החי מרשות היחיד לרשות הרבים פטור - לרש"י הוא מסברא, שהחי מקל את עצמו ונושא את עצמו (שבת צג: ד"ה את החי במיטה), ולר"י נלמד מהמשכן שלא היו נושאים דברים חיים (צד. ד"ה שהחי).

(ג) הנחה על גבי מקום ארבעה על ארבעה, דהיינו שהמניח חפץ על פחות מארבעה על ארבעה פטור - לרש"י הוא מסברא, שמקום כזה הוא חשוב (ד. ד"ה מעל גבי מקום ד) ולר"ת הוא משום שמסתמא כך היו מניחים במשכן (שם ד"ה והא, בפירוש הראשון בתוס').

במקור למניין אבות המלאכות - שלושים ותשעה - נחלקו תנאים ואמוראים (בבבלי הוזכרו רק שלוש הדעות הראשונות):

(א) כנגד עבודות המשכן.

(ב) כנגד מניין המילים "מלאכה" "מלאכתו" ו"מלאכת" שכתובות בתורה (שתי הדעות הללו בשבת מט: והתוס' (שם ד"ה כנגד) הוסיפו שגם דעה זו לומדת גם מהמשכן).

(ג) "אלה הדברים" - "אלה" בגימטריא שלושים ושישה, "דברים" - שניים, "דברים-הדברים" - לרבות עוד אחד (שבת ע. לעניין חילוק מלאכות).

(ד) כנגד עבודה ומלאכה שכתובות במשכן.

(ה) "אלה" הדברים, דורשים כאילו נכתב "אלה" (שהאותיות ה"א וחי"ת מתחלפות בדרשות), שהוא בגימטריא שלושים ותשעה (שתי הדעות האחרונות בירושלמי שבת ז-ב [מד], וכן הובאו שם דעות ב וג).

במהות דיני שבת חקרו כמה וכמה חקירות:

(א) מצווה לנוח, או שאסור לעשות מלאכה (מפענח צפונות ו-ה).

(ב) מצווה שהאדם ינוח בשבת (שלא יעשה מלאכה), או שהעולם ינוח בשבת (שלא תעשה בו מלאכה) (מי טל מרקד לו-יג. ומעין זה חילק הצפנת פענח איסורי ביאה יז-כא שמלאכת הוצאה היא באדם ושאר המלאכות הן בפעולה).

(ג) אסור לעשות את המלאכה (פעולה), או ליצור את תוצאתה (תוצאה)¹ (עיון בלומדות יג. הגר"ש שקאפ יבמות לז ד"ה וע"כ: פעולה. פרי משה שבת ב. ומעין זה חקר בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד רסא האם האיסור הוא כשהמלאכה מתייחסת אליו, או כשהיא נעשית בגופו).
 (ד) מצווה נפרדת על כל שבת, או מצווה אחת כללית על כל השבתות (מפענח צפונות היד).
 (ה) חיוב כל רגע ורגע, או חיוב אחד מתחילת השבת על כולה (קובץ שיעורים ביצה יז, מפענח צפונות ה-טו).

פרטי הדיון **בחצי שיעור בשבת יש שלוש דעות:**

(א) בפשטות הוא תלוי במחלוקת האחרונים בשאר האיסורים שאינם איסורי אכילה.²
 (ב) אפילו לדעה שבכל האיסורים (שאינם אכילה) אסור מן התורה, באיסורי שבת מותר מן התורה, מגזירת הכתוב "בעשותה" (קריית ספר שביתת עשור פ"ב ושביתת פ"ח).
 (ג) אפילו לדעה שבכל האיסורים מותר מן התורה, בשבת אסור מהתורה מגזירת הכתוב (ברכת שמעון שבת לד, הובא בליקוטי הערות על החכם צבי פו אות ד ד"ה בס' (ולא ביאר מהי הגזירה"כ).
 ורש"י שבת עד. (ד"ה וכן) כתב שחצי שיעור בשבת אסור מן התורה, ולא ביאר את הטעם לזה).

חצי מלאכה בשבת, כגון שאינו מעביר חצי גרוגרת ארבע אמות ברשות הרבים, שזהו החצי שיעור הרגיל, אלא שמעביר שתי אמות ברשות הרבים, או העוקר ואינו מניח, וכן התופר תפירה אחת, או הכותב אות אחת - בפשטות מותר מן התורה לכו"ע (אפילו לרבי יוחנן, ואפילו לדעות שחצי שיעור בשבת אסור מן התורה) (אבני נזר רא-ו בשם מגן אבות, ספר קובץ על הרמב"ם שבת יב-ט). ויש שחידשו שאסור מן התורה (רש"י שבת ג. על רש"י ד"ה פטורי, לחם שמיים המובא בספר קובץ שם)³.

איסור העשה של שבת נאמר רק על המלאכות, ולא על מחמר ותחומין (רשב"א יבמות ו). אמנם לגבי הבערה, גם לדעה שללאו יצאת, יש בה גם את העשה (מנחת חינוך רצח-ב [ה] ד"ה ולפי, והביא שם גם את הרשב"א).

כח כחו פטור במלאכות שבת (אור שמח שבת ט-ב בתחילתו).

הואיל - יש דעה שהאופה מיום טוב לחול אינו לוקה, הואיל ויכולים להגיע אליו אורחים שיהיו צריכים את פת זו היום, נחשב כאוכל נפש (פסחים מו: ורש"י ד"ה הואיל). אך בחילול שבת לא אומרים שהמחלל לא יענש הואיל ומותר לצורך חולה שיש בו סכנה. ובטעם לזה יש שתי דעות:

(א) תוס' (פסחים מו: סוף ד"ה רבה) כתבו שהוא משום שחולה שיש בו סכנה אינו שכיח כלל.
 (ב) המידות לחקר ההלכה (כ-ב, ד) ייסד שדין הואיל (וכן שאר הדינים שבהם אנו פוסקים ע"פ הבכח ולא ע"פ הפועל) נאמר רק להסיר עיכוב שמעכב את החלות, אך לא להחיל חלות. ולכן לגבי אוכל נפש ביום טוב אומרים הואיל, משום שתמיד יש את היתר אוכל נפש, אלא שהכוונה להכין לחול היא עיכוב שמעכב את ההיתר, ודין הואיל יכול להסיר את עיכוב זה. אך לגבי חילול שבת לא אומרים הואיל, משום שתמיד יש את איסור מלאכת שבת, ודין פיקוח נפש הוא סיבה להתירו, ודין הואיל לא יכול להחיל סיבה (ובדומה לזה כתב המהר"ם חלאווה (פסחים מו: ד"ה רבה) שמלאכת יום טוב לצורך אוכל נפש נעשית בהיתר, אך במלאכת שבת לצורך חולה שיש בו סכנה האיסור עדיין קיים, וההיתר מתחדש על פיקוח נפש, ולכן לא אומרים בזה הואיל).

¹ בגדריהם של איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.

² הבאנו את מחלוקת זו בערך חצי שיעור בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בשאר.

³ וע"ע חצי שיעור בסעיף "בדינים שונים" ד"ה חצי מעשה, לגבי חצי שיעור בחצי מעשה בשאר התורה.

תולדות - חקרו האם הן מוסיפות על אבות המלאכות וכלולות בהם, או שהן איסור נפרד (עיון בלומדות א. קונטרסי שיעורים בבא קמא ג-ז).

במניין התולדות חידש הירושלמי שהיו שמנו ומצאו שש תולדות לכל אב, והיו שמצאו ל"ט תולדות לכל אב. והוסיף שתולדה שלא מצאו לה אב - סמכו אותה כתולדה של מכה בפטיש (שבת זב-ב [מד]).

בפעיה זה נביא חקירות ודינים לגבי מלאכות שונות, ע"פ סדר האל"ף ב"ת.

אופה - המלאכה היא עשיית הפת, או שינוי העיסה (מי טל אופה א).

אורג שני הוטים - הוא שיעור ככל השיעורים, או שבחוט אחד לא נחשבת אריגה כלל (עיון בלומדות י).

בורר -

א) המלאכה היא לברור (הפרדת הפסולת מהאוכל), או לגרום שהאוכל יהיה מבורר (מתוקן ומנוקה) (אגלי טל זורה א-ה, ו, פרי משה שבת טז-ג, מי טל בורר א).

ב) גדר התערובת - שלושה צדדים: שהפרטים יגעו זה בזה, או שיהיו בכלי אחד, או שיהיו מונחים זה על זה (מנוחת עמי ו-3 עמוד 36 דן לגבי כל אחד מהצדדים הללו).

ג) גדר התערובת - שתהיה בכוונה (בעצם), או גם במקרה (מנוחת עמי ו-3 עמוד 39).

בישול - תולדה של תולדת האש, כגון דבר שנתחמם ממים שהוחמו מן האש, או שנצלה מברזל שהוחם בקדירה - חידש האור שמח שדינו ככח כחו שפטור עליו בשבת (שבת ט-ב סוף ד"ה הנה).

גרופה וקטימה - הפחתת חום האש, או היכר במקום החיתוי (מנוחת עמי טז-3 עמוד 112).

הבערה, למ"ד ללאו יצאת, אין שם מלאכה עליה (תוס' פסחים ה: ד"ה לחלק).

הוצאה מרשות לרשות - ע"ע.

העברת ארבע אמות ברשות הרבים - ע"ע.

זורה - המלאכה היא לברור, או לגרום שהאוכל יהיה מבורר (אגלי טל זורה א-ה ו, מי טל זורה א).

זורע - המלאכה היא ההשרשה, או ההנחה בקרקע (פרי משה שבת יב-א. וכן חקר מי טל זורע א האם המלאכה היא גרימת הצמיחה, או ביטול הגרעין בקרקע).

חורש - שלושה צדדים: המלאכה היא ריפוי וריכוך הקרקע, או הכנתה לזריעה, או ייפוי הקרקע (מי טל חורש א: ריפוי או הכנה לזריעה. פרי משה שבת יא-א: ריפוי לזריעה (שני הצדדים יחד), או ייפוי).

טוחן - המלאכה היא פירור החיטה, או עשיית הקמח (מי טל טוחן א).

כותב - המלאכה היא מעשה הכתיבה (ציור האותיות), או יצירת התוכן שבכתב (המשמעות שבמילים) (פרי משה שבת כד-א, מי טל כותב א).

כתב על גבי כתב -

א) פטור משום שלא נחשב כתב, או שאינה מלאכת מחשבת (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד שב).
ב) כשהעליון אינו כתב - פטור ממוחק משום שלא נחשב שנמחק, או שנמחק אך אינו על מנת לכתוב (הגר"ח סטנסיל קמה).

לש - המלאכה היא חיבור פירורי הקמח זה לזה (הרכבה שכנית), או מציאות חדשה - העיסה (הרכבה מזגית, פנים חדשות) (מפענח צפונות ח-ב: מזגית, מי טל לש א: מחלוקת תנאים, מנוחת עמי ט-2 עמוד 58).

מבעיר - המלאכה היא עשיית האש, או כילוי העצים (מי טל מבעיר א).

מבשל -

(א) התקנת האוכל ע"י הבישול, או חימומו (שחימומו הוא התקנתו) (אבן האזל שבת כב-ד: באוכל - התקנה, במים - חימום. מנוחת עמי ה-3 עמוד 30).
(ב) לא היה ראוי לאכילה ונעשה ראוי (הצורך בבישול), או השבחת המאכל (גם אם היה ראוי כבר קודם) (מנוחת עמי ה-1 עמוד 27).
(ג) תלוי רק במאכל המתבשל (הפעולה), או גם באש המבשלת (הפועל) (מנוחת עמי ה-5 עמוד 32).

מחלך בעומד -

(א) עומד ממש (מציאות), משום שיש זמן שבו שתי רגליו עומדות על הקרקע, או שרק מתייחסים אליו כאילו הוא עומד (דין), משום שמתייחסים בכל רגע לרגל שעומדת (פרי משה שבת לד-ב).
(ב) כעומד במקומו בדיוק, או שנחשב עומד ברשות שבה נמצא, אך לא במקום מסוים (עיון בלומדות ט).

מוחק -

(א) המלאכה היא הסרת האותיות, או יצירת האפשרות לכתוב מחדש (פרי משה שבת כה-ב, מי טל מוחק א).
(ב) היפוכה של מלאכת כותב, או שהן שתי מלאכות נפרדות (שדיניהן שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92).

מוחק על מנת לכתוב - אם אינו על מנת לכתוב אינה כלל מלאכת מוחק, או שהיא מלאכה, אך הוא מקלקל (מחלוקת ראשונים, דן בזה אבני נזר אר"ח קפו).

מחתך - המלאכה היא הסרת חלק הפסולת, או תיקון החלק שנשאר (מי טל מחתך ח).

מכבה -

(א) המלאכה היא ביטול האש, או קיום העץ (שלא ישרף) (מי טל מכבה א).
(ב) היפוכה של מלאכת מבעיר, או שהן שתי מלאכות נפרדות (שדיניהן שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92, מי טל מכבה א).

מכה בפטיש - גמר מלאכה של ל"ח המלאכות האחרות, או כל תיקון שיהיה (מנוחת עמי ג-2 עמוד 15).

מלבן - המלאכה היא הסרת הלכלוך, או יצירת הגוון החדש בבגד (מי טל מלבן א).

ממחק - המלאכה היא שמסיר את השערות מהעור, או שעושה את העור חלק (מי טל ממחק א).

מעמר - משום תיקון הפרי, שע"י איסופו נשמר יותר טוב, או משום שזו דרך עבודת השדה (פרי משה שבת יד-ב).

מפשיט - המלאכה היא שהעור יפרד מהבשר, או שהבשר יפרד מהעור (מי טל מפשיט א).

מציטמק ויפה לו (או ורע לו) - יפה (ורע) לתבשיל, שהוא משתבח (או נחסר), או לאדם, שהאדם שמח (או עצוב) (אגרות רא"ה ח"א מב בשם ספר אורה המיוחס לרש"י: לאדם).

מתיר - היפוכה של מלאכת קושר, או שהן שתי מלאכות נפרדות (שדיניהן שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92).

סותר -

(א) המלאכה היא מעשה הסתירה, או האפשרות לבנות מחדש (מי טל סותר א).
(ב) היפוכה של מלאכת בונה, או שהן שתי מלאכות נפרדות (שדיניהן שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92).

פוצע - היפוכה של מלאכת אורג, או שהן שתי מלאכות נפרדות (שדיניהן שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92).

צד -

(א) המלאכה היא השינוי במצב בעל החיים (שכעת הוא ניצוד), או התועלת לאדם (שמחזיק בבעל החיים ויכול בקלות לתפוס את בעל החיים) (פרי משה שבת כו-ב, מי טל צד א).
(ב) המלאכה היא המעשה לצוד (וצריך שכוונתו תהיה לצוד, ואם לא כיוון אינה מלאכה כלל), או שבעל החיים נכנס לרשותו (וגם בלא כוונה היא מלאכה) (הגר"ש שקאפ כתובות ד ד"ה ועפ"ז: המעשה).

צובע - המלאכה היא צביעת הצבע החדש, או ביטול המראה הקודם (מי טל צובע א).

קוצר - המלאכה היא שהפרי נעשה תלוש וחפץ בפני עצמו (הפסקת החיבור), או שאינו יונק (הפסקת היניקה) (פרי משה שבת יג-ג, מי טל קוצר א).

קורע - היפוכה של מלאכת תופר, או שהן שתי מלאכות נפרדות (שדיניהן שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92).

קושר - המלאכה היא יצירת הקשר (שיוצר דבר חדש), או חיבור שני דברים נפרדים (פרי משה שבת כז-ב, מי טל קושר א, מנוחת עמי ד-2 עמוד 21).

שוחט - המלאכה היא שמפסיק לחיות, או שנעשה מת (מי טל שוחט א).

תופר - האיסור לחבר שני דברים, או שהאיסור לתפור (מנוחת עמי ד-2 עמוד 21).

גר תושב נחלקו בו הראשונים: לרש"י חייב לשמור שבת, משום שדין שבת כאיסור עבודת כוכבים, שחל גם על גר תושב (במות מח: ד"ה גר תושב), אך לתוס' פטור משמירת שבת (שם ד"ה זה). אנשים

ערכים קרובים: בין השמשות, דבר שאינו מתכוון, הבדלה, הוצאה מרשות לרשות, הכנה דרבה, העברת ארבע אמות ברשות הרבים, חול המועד, יום הכיפורים, יום טוב, כרמלית, מוקצה, מלאכה שאינה צריכה לגופה, מלאכת מחשבת, מקום פטור, מתעסק, נר שבת, עציץ, פסיק רישא, קידוש, רשות היחיד, רשות הרבים (בשבת), שניים שעשאוה, תוספת שבת יום טוב ויום הכיפורים. ערכים קרובים

מלאכת מחשבת

העושה בשבת מלאכה שאינה "מלאכת אומנות" (מלאכה חשובה) פטור (הסוגיא בבבא קמא כו; והוזכר גם בבא קמא ס, ביצה יג: ועוד. האריך בזה מנחת אשר שמות סג).

פירוש "מלאכת מחשבת" הוא מלאכת אומנות (אונקלוס ותרגום יונתן שמות לה-ג). ורש"י (סנהדרין סב: ד"ה מלאכת) פירש "שחשב לעשות זאת".

לדוגמא, פטור מקלקל, כגון החובל בחבירו, שאין תועלת בחבלה, טעמו משום שאינה מלאכת מחשבת (סנהדרין פד: רש"י ד"ה מקלקל הוא).

מקור וסעם

מקורה מהיקש מהמשכן לדיני שבת: (שמות לה-ב) "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש שבת שבתון לה' וגו' קחו מאתכם תרומה לה' כל וגו'" (חגיגה י: רש"י ד"ה מלאכת מחשבת), ובמשכן נאמר (שמות לה-לג) "מלאכת מחשבת".

ויש לחקור בהיקש זה, האם הוא חלק מההיקש של כל מלאכה, שכשם שפרטי כל מלאכה נלמדים מהמשכן כך נלמד הפרט הזה - שצריכה להיות מלאכת מחשבת (רבינו גרשום כריתות יט: "דכל מלאכות יליפין ממשכן ובמשכן כתיב מלאכת מחשבת"), או שהוא היקש חדש, שמהמשכן לומדים בהיקש אחד לכל המלאכות, שכל מלאכה שאינה מלאכת מחשבת פטור עליה בשבת (אב ישראל י חקר בזה).

ונפק"מ לדינים שאינם נלמדים מהמשכן אלא ממקורות אחרים - תחומין (לרבי עקיבא שהם מדאורייתא) והעברת ארבע אמות ברשות הרבים - האם יש בהם דין מלאכת מחשבת, ותלוי בחקירה זו: אם הוא חלק מההיקש של פרטי כל מלאכה - תחומין והעברה שפירטיהם לא נלמדו מהמשכן - לא יהיה בהם גם דין מלאכת מחשבת. אך אם הוא היקש חדש לכל מלאכות שבת - גם תחומין והעברה יוקשו לעניין זה ויהיה בהם דין מלאכת מחשבת (קובץ שיעורים ביצה עג דן לגבי תחומין, כפות תמרים מג. (על תד"ה ויעבירו) כתב בדעת רש"י שאין דין מלאכת מחשבת בהעברה).

במהותה חקר התוצאות חיים (א-ח) לגבי העושה מלאכה שאינה מלאכת מחשבת - האם היא מלאכה אלא שפטור עליה, או שאינה מלאכה כלל. וכתב שלרש"י היא מלאכה ופטור ולרמב"ם אינה מלאכה.

בגדרה יש לחקור האם הפטור הוא רק בדיני כוונה, שכאשר אין כוונה גמורה למלאכה פטור (כגון דבר שאינו מתכוון, מלאכה שאינה צריכה לגופה ומתעסק), או שהוא בכל פרטי המלאכה, שכאשר המלאכה אינה חשובה פטור, וכלשון פסקי הר"ד (ביצה יג:): "מלאכה הצריכה אומנות"¹ (ובחקירה זו אפשר לתלות כמה מהמחלוקות שבסעיף הבא, שלגבי כמה פטורים נחלקו המפרשים האם הם מדין מלאכת מחשבת).

דינים שונים

הכלל "מלאכת מחשבת" הוא מקור הפטור לכמה דינים שונים, וברבים מהם נחלקו המפרשים האם מקורם ממלאכת מחשבת או ממקור אחר. ונפרטם כעת.

מקלקל, כגון החובל בחבירו, שאין תועלת בחבלה, טעמו משום שאינה מלאכת מחשבת (סנהדרין פד: רש"י ד"ה מקלקל הוא).

דבר שאינו מתכוון הוא פטור בכל התורה. ובמקורו נחלקו האחרונים:

(א) מסברא (קובץ שיעורים ח"ב כג-ז).

(ב) מדין "מלאכת מחשבת" שנאמר בשבת, שפשוטו הוא שצריך כוונה. ומשבת דחמירא לומדים בק"ו לשאר התורה (פני יהושע שבת מב. (ד"ה בגמרא) בהסברו הראשון).

(ג) מהפסוקים "לא תלבש שעטנז" (דברים כב-יא) ו"ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך" (ויקרא יט-ט) לומדים שדבר שאינו מתכוון מותר בשעטנז ("מוכרי כסות מוכרין כדרך"), וממנו לומדים לשאר התורה (פני יהושע שם בהסברו השני).

מלאכה שאינה צריכה לגופה, כגון המוציא את המת מרשות היחיד לרשות הרבים, שמטרתו אינה לצורך המת (לרבי שמעון) - לרש"י טעמו משום שאינה מלאכת מחשבת

¹ דנו בו לקמן בסעיף "דינים שונים" ד"ה המעמיד ערימה.

(שבת צג: רש"י ד"ה ורבי שמעון פוטר), ולתוס' הוא משום שאינו לאותו צורך שהיה במשכן (תוס' שבת צד. ד"ה רבי שמעון פוטר).

מתעסק פטור בכל התורה, וכמובן שאינו מדין מלאכת מחשבת. אך חידוש הרעק"א (בשו"ת מהדורא קמא ח) שמתעסק בשבת שונה מבשאר התורה, שבשבת יש גם דין "מלאכת מחשבת", ולכן בשבת הוא היתר גמור, אך בשאר התורה, גם כאשר מתעסק עובר על האיסור, והוא כעבירה בשוגג, אלא שפטור מקרבן. וחלקו עליו שאין חילוק בין שבת לשאר התורה, ותמיד הוא היתר גמור, ואין בו דין של מלאכת מחשבת (קובץ שיעורים פסחים רטו, אגלי טל קוצר סוף כד. וכן הוכיח הברכת אברהם בבא קמא כו: ד"ה לעניין) מהאתון דאורייתא כד ומהמקור חיים פתיחה לס' תלא. דנו בזה גם בקובץ ביאורים בציונים לבא קמא עמוד סד בדפיו וחלקת יואב ח"א א"ח ז).

שלא בדרך פטור בכל התורה מסברא. ובאיסורי שבת נחלקו האחרונים לשלוש דעות (ז) בזה גם מנחת עמי יד-14 עמוד 101):

(א) הקובץ שיעורים (פסחים צו) סובר שגם איסורי שבת הם ככל התורה, ולא צריך מקור מיוחד לפוטרם.

(ב) החלקת מחוקק (אה"ע כג-ה) כתב שמקור הפטור בשבת הוא מדין מלאכת מחשבת. (ג) האגלי טל (בסוף הפתיחה) חילק שכאשר תוצאת האיסור משונה - הפטור הוא בכל התורה, ולזה אין צריך פסוק מיוחד לשבת, אך כאשר רק פעולת האיסור משונה, אך התוצאה היא כן כדרכה - בכל התורה חייב, ורק בשבת פטור מהפסוק "מלאכת מחשבת".

שניים שעשאוה - בזה יכול וזה יכול, כלומר שעשו יחד איסור וכל אחד מהם היה יכול לעשותו לבדו, מפורש בגמרא (שבת צג.) שבשבת פטורים, שנאמר "בעשותה" (ויקרא ד-כו). בשאר התורה הסתפקו האחרונים האם פטורים, או שחייבים, שגזירת הכתוב נאמרה רק בשבת (פני יהושע שבת צג., מנחת חינוך צב-א [ח] ד"ה ואם שני אנשים. ובמנחת חינוך טו-א [ט] כתב בפשטות שחייבים). והמשנת יעבץ (אר"ח לט ד"ה לכן נראה) חקר האם טעם הפטור הוא שאינה מלאכת מחשבת, שאין זו דרך המלאכה והוא פטור רק בשבת, או שלא נחשב שעשה את המלאכה והוא פטור בכל התורה.

המעמיד ערימה בשבת, דהיינו שעשה כרי מפירות, פטור מדין מלאכת מחשבת (ביצה יג:). ופירש פסקי הר"ד (שם ד"ה תנו) שמלאכת מחשבת היא "מלאכה הצריכה אומנות", ומשמע מדבריו שגדר מלאכת מחשבת לא תלוי רק בדיני כוונה, אלא כל מלאכה שאינה חשובה אינה מלאכת מחשבת. אמנם ר"ח שם (שם בסוף העמוד) פירש שאינו מתכוון למלאכה אלא רק לאכשורי אוכלא, וא"כ לדבריו גם פטור זה הוא מדיני כוונה.

כתב על גבי כתב בשבת פטור. וחקר ר' שמואל האם פטור משום שלא נחשב כתב, או שאינה מלאכת מחשבת (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד שב).

לחייב - בכמה מקומות מצינו שדין מלאכת מחשבת לא בא לפטור, אלא אדרבה בא לחייב גם במעשה שהיה מסתבר לפוטרו. למשל זורה ורוח מסייעתו, שבנזיקין פטור מדין גרמא, ובשבת חייב משום שהיא מלאכת מחשבת (בבא קמא ס., ומנחת אשר שמות סג-ב הביא לזה שבע מקורות).

ערכים קרובים: מלאכה שאינה צריכה לגופה (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה ובגדרה) ערכים קרובים
הבאנו מחלוקת ראשונים האם טעמה מדין מלאכת מחשבת, מלאכות שבת.

מלוג

עייני ערך נכסי מלוג.

מלווה

עיין ערך חוב.

מלקות

הגדרה **בית דין מכים את מי שעבר על מצוות לא תעשה** (הסוגיות במכות כב.-כג.).

דוגמא לעבירות שחייבים עליהן מלקות: האוכל נבילות וטריפות שקצים ורמשים (מכות יג.).

מקורו מהפסוקים "והיה אם בין הכות הרשע והפילו השופט והכהו לפניו כדי רשעתו במספר. ארבעים יכנו לא יוסיף, פן יוסיף להכותו על אלה מכה רבה ונקלה אחיך לעיניך" (דברים כה-ג, יג.).

המקור לכך שלוקים רק על מצוות לא תעשה הוא מהפסוקים (דברים כח-נח) "אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה וגו'. והפלה ה' את מכותך ואת מכות זרעך", והמילה "תשמור" משמעה לא תעשה, ועוד, שלא דחסימה הוקש לפרשיית מלקות (מכות יג.).

טעמו של עונש המלקות, וכן של שאר עונשי התורה, אינו משום שעבר על אזהרת התורה, אלא משום שעשה את המעשה בעצמו (הגר"ש שקאפ יבמות לא ד"ה ולענ"ד). יש חילוק בין טעמן של מלקות לטעמה של מיתה, שמיתה היא עונש על מה שעבר וחטא, ומלקות הן כדי לייסרו שלא יחטא עוד (בית האוצר ח"א נח ד"ה ולפ"ז).

מהותן של ל"ט המלקות היא הרכבה מזגית ולא שכנית, דהיינו מציאות אחת מאוחדת, ולא צירוף של ל"ט נפרדות, ולכן בפחות מהשיעור אינן מלקות כלל (מפענח צפונות ט-ה).

מצוות העשה של מלקות היא על בית דין, ואם לא הלכו את המחוייב - ביטלו עשה (חינוך פורטי הדיון סוף תקצד).

מניין המלקות - לשון התורה היא "ארבעים יכנו" (דברים כה-ג), אך מפורש במשנה (מכות כב.) שמכים אותו שלושים ותשע מלקות, שדורשים "במספר ארבעים" (דברים כה-ג, כב.) - מניין שהוא סמוך לארבעים.

אמנם הרמב"ם (סנהדרין יז-א) כתב שהטעם שאין מכים אותו ארבעים הוא שחכמים חששו שמא יטעה ויוסיף עוד אחת. ונחלקו המפרשים בדעתו, יש אומרים שלרמב"ם הוא מדרבנן, והדרשא היא רק אסמכתא (כסף משנה שם בפירושו הראשון. וכן כתבו מקורי הרמב"ם לרש"ש (שם) ואור שמח (סנהדרין יז-ד) שמקורו של הרמב"ם ממדרש רבה (קורח יח-כא) "ופחתו חכמים אחת משום לא יוסיף". ויש אומרים שגם לרמב"ם הוא מדאורייתא מהדרשא דלעיל, אלא שהביא את הטעם שחז"ל דרשו כך (רדב"ז שם. כסף משנה שם בפירושו השני, וכותב שהוא הפירוש העיקרי, וביאר שדרך הרמב"ם לקרוא "דברי סופרים" גם לדרשות דאורייתא, כיוון שאינו מפורש בתורה). ולשיטת הרמב"ם שפחתו אחת מחשש שמא יוסיף, בכל מקום שיאמרו אותו למניין מלקות שיכול לקבל, צריכים לפחות לו אחת מאומד זה (מנחת חינוך תקצד-א [ה] ד"ה וכן אומדין, פורת יוסף מכות כג.).

אומד למלקות - חקר הגר"ח האם הוא פטור או מדין פיקוח נפש (הגר"ח בעניין אומד למלקות).

אין מכים שניים כאחד (רמב"ם סנהדרין טז-י). ויש לכך שלושה מקורות:

(א) שכתוב "והפילו השופט והכהו לפניו" (דברים כה-ב), ודורשים: שיהיו עיניו של השופט בו ולא בדבר אחר, וממילא אי אפשר שיכה שניים כאחד (רמב"ם סנהדרין טז-י).
 (ב) שכתוב "ארבעים יכנו" (דברים כה-ג), ודורשים: יכנו - לזה ולא לאחר (ספרי רפז).
 (ג) שאין עושים מצוות חבילות חבילות. אך דין זה הוא רק מדרבנן¹ (תוס' סוטה ח. ד"ה והא), ולכן צריך גם את המקורות דלעיל (מנחת חינוך תקצד-א [ג]. דן בזה בשדי חמד ח"א א-קלה-כג עמוד 279).

שלושה פסוקים - פשוט שקבלת העדות וגמר הדין צריכים להיות בפני שלושה סמוכים.
 וחידשו האחרונים שגם ההלקאה צריכה להיות בפני שלושה סמוכים (מנחת חינוך תקצד-א [ב], הגר"ח עדות כ-ב). ומקור דין זה אינו מהפסוק, שהרי מהפסוק "והפילו השופט" משמע לשון יחיד, אלא צריך שלושה סמוכים כדי שיוכלו לאמוד אותו על כל מכה ומכה, שאם יראו שאין יכול לקבל את המלקות יאמדו אותו בית דין ויפטרוהו (ערוך לנר מכות כג. ד"ה בגמרא והשלישי).

הודאת בעל דין לא מועילה במלקות ובמיתה, ובטעם לזה נחלקו המפרשים:
 (א) הרמב"ם (סנהדרין סוף פרק יח) כתב שזו גזירת הכתוב לסמוך במיתה ומלקות רק על עדים.

(ב) עוד כתב הרמב"ם שאין לסמוך על הודאתו של האדם בזה שמא נטרפה דעתו (בסתירה ברמב"ם דן הקונטרסי שיעורים בבא קמא כא-ט).
 (ג) הר"י מיגש (בשר"ת קפו) ביאר שלא שייכת הודאה על גוף האדם, כיוון שגופו אינו שלו, ולכן אינו בעל הדין (וכן כתב הרדב"ז, דן בדבריו הקונטרסי שיעורים בבא קמא כא-ט)².
 (ד) למאן דאמר שכל הטעם של הודאה הוא מדין מתנה, שנחשב כאילו המודה נותן מתנה לבעל הדין³, פשוט שמתנה שייכת רק בדיני ממונות.

התראה - על מנת לחייב מלקות צריך להתרות באדם קודם העבירה, ע"ע התראה.

לאווין שאין לוקים עליהם: על שישה סוגי לאווים אין לוקים⁴ (רמב"ם סנהדרין יח-ב וכסף משנה שם ד"ה ושאר):

(א) לאו שאין בו מעשה.

(ב) לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין.

(ג) לאו שניתן לתשלומין.

(ד) לאו הניתק לעשה.

(ה) לאו שבכללות.

(ו) לאו הבא מכלל עשה.

בנשים - לאו שאין לוקין עליו, כגון לאו שניתק לעשה וכן לאו שאין בו מעשה, דן המנחת חינוך (ח-ב [ד] ד"ה ונוהגת) האם נשים חייבות בו כשאר לאווין או שפטורות ממנו, כיוון שמקור חיוב נשים בלאווין נלמד מהפסוק (במדבר ה-ו) "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (קידושין לה). ושם מדובר רק בלאווין שנענשים עליהם.

¹ אמנם יש אומרים שהוא דאורייתא, כמו שהבאנו בערך אין עושין מצוות חבילות חבילות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקור וטעמו.

² בשאלה האם גוף האדם וחיייו שייכים לאדם דנו בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה גוף האדם וד"ה החיים.

³ בערך הודאת בעל דין בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו מחלוקת בזה.

⁴ לגבי כל אחד מהם עיין בערכו.

ערכים קרובים: התראה, כפייה על המצוות (מכים וכופים אדם שלא רוצה לקיים מצוות עשה כדי שיקיימה), לאו הבא מכלל עשה, לאו הניתק לעשה, לאו שאין בו מעשה, לאו שבכללות, לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, לאו שניתן לתשלומין, מיתות בית דין, מכת מרדות (על עבירות דרבנן), מצוות לא תעשה, נידוי.

ממאנת

עיין ערך מיאון.

ממון המוטל בספק חולקין

עיין ערך חולקין (לגבי הדין שחולקין), וערך מוחזק בסעיף "הגדרה" ד"ה החולק (לגבי דעתו של סומכוס הסובר כך).

ממון ואיסור

חילוק בין חיובי ממון לבין דיני איסורים ומצוות (הוזכר בקידושין ג:).

דוגמא לדין ממון: גזל.

דוגמא לדין איסור: בל יראה, ציצית.

כל הדינים מתחלקים לדיני ממונות ודיני איסורים (ומצוות), וכבר הגמרא חילקה זאת (כגון בקידושין ג: ממון מאיסורא לא ילפינן). ולגבי דינים רבים חקרו האם הם ממון או איסור. חקירות אלו שייכות בין בחיובי תשלומין, כגון בל תלין - האם חובת התשלום היא מדיני ממונות (ואם לא משלם הרי הוא גזלן) או מדיני איסורים (ואם לא שילם עבר על המצווה), ובין בחלויות, כגון קידושין - האם חל קנין (והאשה קנויה לבעלה) או איסור (שנאסרת לעולם). ונפרט כעת את הדינים שחקרו בהם, בתשלומין ובחלויות:

א) בתשלומין - קנס (קובץ שיעורים כתובות כז: רמב"ן - רק חיוב ממון, דעת עצמו - גם מצוות עשה), בל תלין (משנת יעבץ ח"מ מה), הענקה לעבד עברי (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קיג, קכ, חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד עט, מנחת אשר דברים כג-א), השבת אבידה (הגר"א ח"מ קנה-ח: רמב"ם - ממון, רא"ש בבא מציעא ב-ח - איסור. דן בדבריו שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד קג), חלה (עיון בלומדות ז: ר"ת - ממון, יראים - גם ממון וגם איסור), כופר (שערי יושר ו-ט (ד"ה ועפ"י) לגבי העדות עליו, האם היא עדות ממון או עדות איסורים), מצווה לקיים דברי המת (מחנה אפרים זכייה ומתנה כט: מחלוקת רש"י ותוס' האם זו רק מצווה או שהממון כבר שייך לזוכה. קובץ שיעורים כתובות שטו, חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד עח), נדרי צדקה (ר"ן נדרים ז. ד"ה ולענין: ממון, רשב"א ורמב"ן המובאים בו: איסור), חיוב החזרת ריבית (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד רנח. והקונטרסי שיעורים בבא מציעא כו-א חקר בין שלושה צדדים: גזל, שעבוד או מצווה), השבת גזל עכו"ם (לדעה שגזל עכו"ם אסור) (בינת ראובן בבא בתרא לא ד"ה ולתרץ), כפייה לבנות בית כנסת (שדי חמד ח"א ב-מד ד"ה בית (עמוד 333) מביא מחלוקת הפוסקים האם משום המצווה או מדין צורכי העיר), כופין על מידת סדום (ברכת אברהם בבא בתרא יב:), הפקר בפירות שביעית (אפיקי ים ח"ב כד), הרחקת נזיקין (הגר"א ח"מ קנה-ח, דן בדבריו בשיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד קג), שמיטת כספים (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קסב בדעת היראים רעח שסובר שהחוב לא פוקע מעצמו¹).

¹ במחלוקת אם החוב פוקע מעצמו דנו בערך שמיטת כספים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בדין הפקעת החוב.

(ב) בחלויות - קידושין (קובץ שיעורים ח"ב כז. כתובות ב: תד"ה מציא בתירוף השני, תוס' הרא"ש ותוס' הרשב"א: כשדחו עבדו שורו וחמורו), גירושין (פרי משה קניינים עב-א), חופה (פרי משה קניינים סז, סח. הגר"ט יט: רמב"ם - גם קניין וגם איסור), הקדש (האם קנוי להקדש או שיש בו קדושה: אתון דאורייתא ג, קובץ שיעורים קידושין מב, קהילות יעקב מעילה א, פרי משה קניינים יד-א), הפקר (קניין: קצוה"ח רעג-א בדעת התוס', שערי יושר ה-כג ד"ה ונראה, יד המלך שלוחין ושותפין בתוספת שבסוף הספר. נדר: קצוה"ח שם בדעת הרמב"ם ורש"י).

נפק"מ בין ממון לאיסור:

א) ספק - בספק ממון הדין הוא שהמוציא מחבירו עליו הראיה (מוחזק), אך בספק איסור דאורייתא הדין הוא שספיקא דאורייתא לחומרא. ובאמת בספיקות רבים נחלקו הראשונים והאחרונים האם הדין הוא שהמוציא מחבירו עליו הראיה או שספיקא דאורייתא לחומרא (נדרי צדקה - ר"ן נדרים ז. ד"ה ולענין, הקדש - שיטה מקובצת בבא בתרא קמט, קידושין - ר"ף קידושין ה: ור"ן שם סוף ד"ה תנו רבנן, הפקר בפירות שביעית - אפיקי ים ח"ב כד, אבידה והרחקת גזיקין - הגר"א חו"מ קנה-ח ושיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד קג, חרמי כהנים - מנחת חינוך שז-ב [זז]).

ב) גזל - העובר ואינו משלם, האם עבר באיסור גזל (משנת יעבץ (י"ד יט-ג ד"ה מעתה) לגבי נדרי צדקה).

ג) עדות - האם היא עדות ממון וצריך שני עדים, או עדות איסורין ומספיק עד אחד (שערי יושר ו-ט ד"ה ועפ"י) לגבי כופר).

ד) ירידה לנכסיו - העובר ואינו משלם, אם הוא ממון א"כ בית דין יורדים לנכסיו, ואם הוא איסור - לא יורדים (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קיג, קכ, חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד עט - לגבי הענקה לעבד עברי). אמנם יש גם איסורים שבית דין יורדים לנכסיו, מדין כפייה על איסורין, כמו שכופין אדם שלא לאכול מאכלות אסורות (בינת ראובן) (בבא בתרא לא ד"ה ולתרץ) לגבי השבת גזל עכו"ם).

ממונא מאיסורא לא ילפינן (קידושין ג:). אמנם איסור שנובע מממון כן ילפינן מממונא. כגון דין נותנים עליו חומרי מקום שיצא משם (שאדם צריך לנהוג כמנהגי מקום מושבו), שהוא דין איסור, אך הוא נובע מחזקת יישוב, שהיא דין ממון. ולכן דין כזה כן ילפינן מממונא (יד מלאכי תס).

כופין על המצוות - מצווה שאינה חוב ממון בעצמה, אלא שצריך להוציא ממון בשביל לקיימה, כגון לשכור מלמד לבנו - לקצוה"ח גם בזה כופין על המצוות (רצ-ג), ולר' שמואל לא (חידושי ר' שמואל בבא בתרא יא).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: הקדש.**

ממזר

אדם הנולד מאיסורי עריות של חייבי כרית, אסור לישא בת ישראל (הסוגיא ביבמות מט., הגדרה האריך בסוגיא זו המנחת חינוך תקס).

בפירוש "ממזר" נחלקו אם הוא מלשון תערובת או מלשון זר (הערוך ערך ממזר).

לדוגמא, הבא על אשת איש או על אימו - הוולד ממזר ואסור בבת ישראל.

מקורו מהפסוק "לא יבוא ממזר בקהל ה'", גם דור עשירי לא יבוא לו בקהל ה'" (דברים כג-ג). מקור וטעם

טעם האיסור - החינוך (תקס ד"ה משרשי) כתב שכיוון שנעשה בטומאה וטבע האב צפון בבן הרחיקנו ה' ממנו כמו שהרחיקנו מכל דבר רע. והרמב"ם (מורה נבוכים ח"ג סוף מט) כתב

שהוא כדי שנתרחק מהעריות, שהנואף והנואפת ידעו שיפסידו בזרעם הפסד שאין לו תקנה.

וחקר הגר"א וסרמן אם הוא ממזר בגלל איסור הערוה של אביו על אימו, או בגלל אי תפיסת הקידושין שלהם (קובץ הערות לה-א).

במהותו חקרו האם האדם אסור (כעמוני ומואבי), או שביאותיו אסורות משום שהן תולדות עבירה (כיוון שנוצר מביאת עבירה) (נר אהרן א ד"ה ודע).

מעשה האיסור - לרמב"ם איסורו בבת ישראל הוא דווקא בקידושין, ולשאר הפוסקים גם בלא קידושין (מנחת חינוך תקס-א [ב] ד"ה ואסרה).

זמן האיסור - הגר"א וסרמן חקר האם רק הביאה היא עבירה, או גם הלידה (קובץ הערות יא-א).

חצי ממזר - חצי עבד וחצי בן חורין שבא על אשת איש - הוולד חצי ישראל וחצי ממזר (כך לשון המנחת חינוך תקס-א [ז]. ולשון השו"ע אה"ע ד-יז: צד ממזרות וצד כשרות מעורבים בו). לרש"י אסור בבת ישראל אך מותר בשפחה, ולרמב"ם אסור גם בשפחה (חלקת מחוקק אה"ע ד-יט)¹.

גוי ועבד כנעני אין בהם ממזרים, שאפילו אם באו על עריות שלהם לא שייך ממזרות אצלם כיוון שהם לאו בני קידושין (מנחת חינוך תקס-א [ט]).

ערכים קרובים: אשת איש, אשת איש שזינתה, ספק ממזר. ערכים קרובים

ממזר ודאי ולא ספק

עיין ערך ספק ממזר.

ממרני

שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו (האריכו בזה קצוה"ח סא-ג ומשפטי הלוי ח"ג יג-ד,ה).

לדוגמא, צ"ק (פסקי דין ירושלים ח"ט עמוד פב).

נקרא גם שטר חוב למוכ"ז (למוסר כתב זה), וועקסל (בשו"תים).

מקורו - דין זה לא הוזכר בגמרא, אלא בשו"ת הרא"ש (סח-ט). השם "ממרני" הוזכר רק בפוסקים (ב"ח חו"מ קכח-ג, ובנו"כ על השו"ע בכמה מקומות. אך בשו"ת הרא"ש לא נקרא בשם זה אלא סתם "שטר שלא הוזכר בו שם המלווה").

מקור הדין תלוי במחלוקת ראשונים בדין ברירה (שהרי צריך לברר למפרע למי נשתעבד): לרמב"ן מועיל רק מדרבנן, אך מדאורייתא לא מועיל משום שאין ברירה בדאורייתא. ולר"ן מועיל מדאורייתא ואינו שייך לדין ברירה, שדין ברירה הוא רק במקרה ששני הדברים לא יכולים לחול יחד, אך כאן יכול להשתעבד לכל העולם בזה אחר זה (קצוה"ח סג-א ד"ה ואין).

¹ בערך חצי עבד וחצי בן חורין בסעיף "דינים דומים" פירטנו מקרים נוספים שבהם דינו של האדם נחלק לחצאים שונים.

דינו - נחשב כגבוי (קצוה"ח נ-ב ד"ה ומ"ש, מוכיח מט"ז ובית שמואל).

פרטי הדין

הקנאתו - אינו צריך קניין כתיבה ומסירה, אלא רק מסירה, דהיינו שתהיה דעת אחרת מקנה. ולכן הזוכה בו מן ההפקר לא מועיל (קצוה"ח סו-יג).

נתינתו בתור קניין כסף - יש בזה ארבע דעות (פתחי תשובה חו"מ קצ-ב):

- (א) אינו קונה כי אין גופו ממון (ש"ך חו"מ קצ-א בשם יש אומרים).
- (ב) מועיל לקניין ואפילו לקידושין, כי א"א למחול עליו ולכן סמכא דעתיה (דעת הש"ך עצמו שם).
- (ג) מועיל לקניין ולקידושין דווקא כשהוא ממרני של חבירו, אך בממרני של עצמו לא יועיל לא לקניין ולא לקידושין (פתחי תשובה חו"מ קצ-ב בדעת הש"ך).
- (ד) קונה אפילו מטלטלין, משום שלא שייך בזה חשש נשרפו חיטיך בעלייה (מחנה אפרים קניין מעות ה בדעת רש"י ריטב"א ור"ן).

שטר שלווה בו ופרעו אינו חוזר ולווה בו שכבר נמחל שעבודו (בבא מציעא יז.). ובממרני נחלקו הפוסקים: הש"ך סובר שבזה לכו"ע חוזר ולווה בו (ואפילו לדעת הב"ח שבכתב ידו לא חוזר ולווה) (ש"ך חו"מ מח-ב), משום שהתחייב מתחילה שכל זמן שיוציאו יגבה בו, ואפילו יפרענו יחזור וישתעבד (קצוה"ח מח-ג בטעם הש"ך). והט"ז סובר שגם בזה לא מועיל (קצוה"ח מח-ג בסופו).

מחילה - על ממרני אי אפשר למחול (ש"ך חו"מ נ-ז בסופו).

תקנת השוק (הקונה דבר והתברר שקנאו מגנב, מחזיר את הגניבה לנגנב אך נוטל ממנו את דמיה (בבא קמא קטו.)) - בשטרות ממרני יש תקנת השוק, משום שלא שייכים בהם שני הטעמים שבשאר שטרות²: הם כן שכיחים, ואי אפשר למחול עליהם (ש"ך חו"מ נ-ז בסופו).

ערכים קרובים ערכים קרובים: חוב, שטר חוב, שטר ראייה, שעבוד.

מנהג

מצווה או איסור שאינם מדאורייתא ואינם מדרבנן אלא נהגו בהם ישראל (הסוגיא הגדרה בפסחים נ. והלאה. האריך בזה קונטרסי שיעורים קידושין כד-יד והלאה).

לדוגמא, איסור עשיית מלאכה בערב פסח (פסחים נ. במשנה), הלל בימים שקוראים אותו בדילוג (תוס' ברכות יד. ד"ה ימים).

במקורו של החיוב ללכת אחר המנהג יש שלושה פסוקים: מקור וטעם

- (א) "לא יחל דברו" (במדבר לג) (נדרים פא:).
 - (ב) "שמע בני מוסר אביך ואל תיטוש תורת אימך" (משלי א-ח) (פסחים נ., חולין צג:).
 - (ג) לא תסור ("לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים יז-יא)) (קונטרסי שיעורים קידושין כד-יד (ד"ה והנה מדייק מהרמב"ם ממרים א-ב)).
- ונחלקו האחרונים האם הוא דאורייתא, ככל נדר (שו"ת חתם סופר י"ד קז ד"ה ומה שכתבתי) או מדרבנן. ונפק"מ לספק האם יש מנהג - האם מחמירים בו כספיקא דאורייתא או שמקילים כספיקא דרבנן³.

¹ כמו שהבאנו בערך שטר שלווה בו בסעיף "בשטרות שונים" ד"ה בכתב ידו.

² הובאו בערך תקנת השוק בסעיף "הנכס" ד"ה בשטרות.

³ הבאנו מחלוקת בזה לקמן בסעיף "ספק" ד"ה בספק האם יש מנהג.

במהותו חקר הקונטרסי שיעורים (כד"ד ד"ה ביארנו) האם הוא מעשה מצווה ומעשה עבירה, או שהוא רק מידת חסידות. ונפק"מ למחלוקת הגדולה בראשונים האם מברכים על מנהג: אם הוא מעשה מצווה שייך לברך "וציוונו", אך אם הוא מידת חסידות בעלמא - אי אפשר לברך (הביאה שם בד"ה אמנם).

מנהג שנהגו במקרה או מסיבה מסוימת - אין לו דין מנהג, ולא חייבים לקיימו, אלא רק מנהג שקיבלו עליהם ודעתם היתה לקיימו לעולם (ש"ת מהרשד"ם י"ד מ ד"ה מכאן).

מנהג נגד הדין - יש בזה חמש שיטות בפוסקים (שדי חמד ח"ד מ-לח עמוד 80 והלאה):

- (א) אין מבטל אפילו איסור דרבנן.
- (ב) אין מבטל איסור תורה.
- (ג) מבטל מצוות עשה בשב ואל תעשה.
- (ד) מבטל מצוות לא תעשה בשב ואל תעשה (כגון נותר).
- (ה) מבטל איסור תורה.

יש חילוק בין שני סוגי מנהגים: מנהג שהנהיגו חכמים על ישראל, ובזה יש את החיוב לנהוג כמותו, ומנהג שהנהיגו ישראל על עצמם, ובזה אין חיוב לנהוג (קונטרסי שיעורים קידושין כד-טו ד"ה והנה).

ברכה על מנהג, כגון על הלל בימים שקוראים אותו בדילוג - לר"ת מברכים, ולמחזור ויטרי לא (תוס' ברכות יד. ד"ה ימים).

בספק האם יש מנהג לחיד"א מקילים כספיקא דרבנן, ויש מחמירים כספיקא דאורייתא **בספק** **מדין נדר** (שדי חמד ח"ד מ-לז עמוד 77 ד"ה ואם, ע"פ החתם סופר (בש"ת י"ד קז ד"ה ומה שכתבתי) סובר שיש במנהג דין נדר דאורייתא. והביא גם את החיד"א).

בספק מה המנהג מחמירים (שדי חמד ח"ד מ-לז ד"ה ואם) עמוד 76).

ערכים קרובים: איסורים, דאורייתא, דרבנן, לפנים משורת הדין, מצוות, סיטומתא **ערכים קרובים** (בקניינים).

מנהיג (קניין)

הבהמה הולכת בגלל הקונה (הסוגיא בבבא מציעא ח:).

במקורו חקר הפרי משה (קניינים לב-א) בין שלוש אפשרויות:

- (א) מדין משיכה (וכן כתב תוס' ר"ד בבא מציעא ט:).
- (ב) מדין הוראת בעלות (כחזקה).
- (ג) קניין חדש (כיד) (וכן דן תורת הקניינים ח"א עמוד תקמד, האם הוא מדין משיכה, או שהוא קניין נפרד, ואינו מדין משיכה (כי משיכה היא רק כשהוא עצמו מושך, אלא הנהגה היא רק כעין תולדת משיכה)).

הנכסים הנקנים הם בהמה. **הנכס**

מקום הקניין - לרש"י (בבא מציעא ח. ד"ה רכוב בשדה, וכן ראב"ד המובא ברשב"א שם) קונה גם בעיר וגם בשדה, ולרשב"א (שם) רק בעיר, משום שהדרך היא להנהיג בעיר שאין הבהמה בורחת מפני האנשים, אך לא בשדה, שהיא בורחת במקום רחב.

ערכים קרובים: **ערכים קרובים:** רכוב.

מנחות

עיינן ערך אכילת קודשים, קרבנות.

מסור

עיינן ערך מסור.

מסיח לפי תומו

הגדרה **אדם, ואפילו גוי, נאמן על מזה שמספר מעצמו כשלא מתכוון להעיד, ובלי ששאלוהו** (הסוגיא בסוף יבמות, האריך בזה שב שמעתתא ז-ח).

לדוגמא, אדם שמספר על אדם אחר שמת, אשתו מותרת לינשא (סוף יבמות).

מקור וטעם **טעמו** הוא שכאשר אדם מסיח לפי תומו, מסתבר שדיבורו הוא אמת, וזה בירור המציאות האמיתית. וחקרו האחרונים האם הוא בתורת עדות, שחכמים תיקנו לסלק ממנו את הפסול, או דין נפרד (צפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תקנת חכמים אות סד) חקר בזה, שר"ת חתם סופר אה"ע ח"ב קלא ד"ה ואב"ע: לא בתורת עדות).

בדינים שונים **בדיני דרבנן, איסורים ועדות אשה (להתיר אשה להינשא) - נאמר דין מסיח לפי תומו** (ט"ז יר"ד צח-ב).

בממונות נחלקו האחרונים: הט"ז (שם) כתב שלא מועיל, והשב שמעתתא (ז-י) כתב שמועיל.

ערכים קרובים **ערכים קרובים: עד אחד, עדים.**

מסייע ידי עוברי עבירה

הגדרה **אסור לסייע לאדם לעבור עבירה.**

לדוגמא, אסור לדרוך ענבים עם ישראל העושה פירותיו בטומאה (רש"י עבודה זרה נו. ד"ה ואין, תוס' שם נה: ד"ה אין). אסור לקנות דבר שחזקתו שהוא גנוב (שר"ע חו"מ שנח-א, פני יהושע בבא קמא קיח: ד"ה ולקחין).

דינים דומים: ישנם חמישה דינים על האדם להציל את חבירו מאיסורים:
(א) לפני עיוור.¹

(ב) תוכחה.²

(ג) ערבות.³ - ודנו האם הוא דין אחד עם מצוות תוכחה או שהם דינים נפרדים (קובץ שיעורים ביצה סו, סז: ליראים גדריהם נפרדים, לרבינו יונה גדריהם שווים).

¹ ע"ע לפני עיוור.

² ע"ע תוכחה.

³ ע"ע ערבות.

(ד) מסייע ידי עוברי עבירה, ונדון בו בערך זה - ודנו האם הוא מדין ערבות או שהוא דין נפרד (שדי חמד ח"ד מ-מב עמוד 113).
(ה) לאפרושי מאיסורא¹ - ודנו האם הוא מדין לפני עיוור או מדין תוכחה (שדי חמד ח"א א-פד עמוד 210).

מקורו - דין זה לא הוזכר בפירוש בש"ס, אלא בראשונים (רש"י עבודה זרה נו. ד"ה ואין, תוס' שם נה: ד"ה אין).

מקור הדין מדרבנן (רא"ש שבת פרק א סי' א, דנו בדבריו קובץ שיעורים ביצה סז ושער הציון שמז-ח. שדי חמד ח"ד מ-מב עמוד 113).
והמאירי (שבועות מז: ד"ה המסייע) חידש שנלמד מ"לא תנאף" (שמות כ-יג) שהגמרא דורשת ממנו לא תנאף, שהוא אזהרה לעוקב אחר הנואף ומרגיל לו נשים לניאוף (שבועות מז: ורש"י שם ד"ה לעוקב).

בטעמו נחלקו הפוסקים האם הוא מדין ערבות² (שכל ישראל ערבים זה בזה) או שהוא דין נפרד. ונפק"מ לדין מסייע לנשים, שבהן אין דין ערבות (שדי חמד ח"ד מ-מב עמוד 113)³.

דבר האסור לאדם, אסור לו לסייע בו לחבירו אפילו אם חבירו מותר בו (שדי חמד ח"ד מ-מב עמוד 113), כגון לסייע בידים לנכרי בעבודה בשביעית (רמב"ם שמיטה ח-ח).

בשכר יש שחידשו שמותר לסייע, וכל האיסור הוא רק לסייע בחינם. אך יש שלא חילקו (שדי חמד ח"ד מ-מב עמוד 113).

סיוע לאחר עשיית העבירה מותר, שהרי מאי דהווה הווה (מהר"י קורקוס ביכורים ח-יג, יד מלאכי תמא).

גוי - אין איסור מסייע כשמסייע לו לעבור עבירה (אך יש בו איסור לפני עיוור) (כתב סופר אנשים יו"ד פג ד"ה והנה הש"ך).

ערכים קרובים: אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, איסורים, לאפרושי מאיסורא, לפני עיוור, מצוות, ערבות, תוכחה.

מסירה

המוכר מוסר את הבהמה לקונה (הסוגיא בקידושין כה:).

לדוגמא, המוכר אוחז את הבהמה באפסר או בשערה ומוסרה ללוקח (קידושין כב: ורש"י כה: ד"ה נקנית במסירה).

דינים דומים: מסירה נכללת במשיכה⁴, דהיינו כשמושך בעצם גם עושה קניין מסירה (שהרי מסירה אינה צריכה שהמקנה ימסור ללוקח את הבהמה ביד, אלא די בזה שהקונה אוחז בבהמה), אך אעפ"כ כשמושך אינו מועיל מדין מסירה, כי גלי דעתיה דניחא ליה במשיכה ולא במסירה (רשב"א בבא בתרא עו: ד"ה ולעניין).

¹ ע"ע לאפרושי מאיסורא.

² ע"ע ערבות.

³ לפרטי דין ערבות בנשים ע"ע ערבות בסעיף "נשים".

⁴ ע"ע משיכה.

במקורה כתבו החינוך¹ (שלו ד"ה ואין ספק) והרמב"ם (ספר המצוות עשה רמה) שהיא מדרבנן. והפני יהושע (קידושין כה: ד"ה משנה) כתב שמסירה כמשיכה, ותלוי במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש האם משיכה מדאורייתא או מדרבנן².

בטעמה כתב הריטב"א שהיא תולדת משיכה (קידושין כה: ד"ה והא: עיקר הפסוק "או קנה מיד עמיתך" מלמד על קניין משיכה, אך מסירה והגבהה אתרבו ממנה והם תולדה שלה, דן בדבריו מנחת אשר בבא בתרא מב-ו). ויש מי שכתב שהיא מדין קניין יד, כיוון שצריך לאחוז במקצת הבהמה (פרי משה קניינים כז-ג ד"ה ועודף בדעת שו"ת רעק"א מהדורא קמא רכב-כג)³.

בסוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות⁴) נחלקו האם הוא הכנסה לרשותו או הוראת בעלות (תורת הקניינים ח"א עמוד שנט: אינה הכנסה לרשותו אלא הוראת בעלות. ריטב"א קידושין כה: ד"ה והא: תולדת משיכה, דן בדבריו מנחת אשר בבא בתרא מב-ו. ברכת אברהם בבא מציעא סז בדפיו אות ב: הכנסה לרשותו, והיא תולדת משיכה). וכתבו האחרונים (שו"ת חתם סופר יו"ד שיג בסופו, פני יהושע קידושין כה: ד"ה משנה, ודברי יחזקאל כה-ו ד"ה ולדעת) שהגבהה משיכה ומסירה הם סוג קניין אחד, וכולם נכללים במשיכה דקרא (אך בשו"ת טוב טעם ודעת (ח"ב קמא) כתב שהגבהה ומשיכה הם שני קניינים נפרדים. דן בזה תורת הקניינים ח"א עמוד שלה).

הנכסים הנקנים הם:

בהמה גסה (קידושין כה:).

ספינה, בגלל שאי אפשר להגביהה, ויש במשיכתה טורח, לא הצריכה משיכה אלא נקנית במסירה (בבא בתרא עו: רמב"ם מכירה ג-ג, שו"ע חו"מ קצח-ז). וכן כל דבר שאינו נמשך אלא ע"י רבים (מגיד משנה מכירה ג-ג בסופו, ביאור הגר"א חו"מ קצח-י).

שטרות שדרכם להגביה לתוס' (בבא בתרא עו. ד"ה רבי נתן) נקנים רק בהגבהה, ולשאר הראשונים (רמב"ן נימוקי ור"ן שם) רק במסירה.

גט שכתוב על בהמה, הסתפק הירושלמי האם האשה יכולה לקנותו במסירה (גיטין ב-ג, דן בזה שו"ת רעק"א מהדורא קמא רכב-כג).

הפצים שאינם יכולים לזוז (שלא כבעלי חיים וספינה) אינם נקנים במסירה (תוס' בבא בתרא עו. ד"ה אי ורא"ש שם).

באופן הקניין נחלקו הראשונים: רוב הראשונים (רשב"ם בבא בתרא עה: ד"ה בטלפה, רשב"א ר"ן וריטב"א חדשים בבא מציעא ח:) כתבו שאין צריך דווקא שהמוכר ימסור לקונה, אלא די שהמוכר יאמר לו לקנותה. אך הריב"א (בתוס' שם ד"ה אחזה, וכן משמע מלשון רש"י "שמוסרין אותו ללוקח") כתב שצריך למסור לו ממש.

¹ וכן שיטתו שם בעוד הרבה קניינים שהם מדרבנן, הובא בערך קניינים דרבנן בסעיף "קניינים שונים" ד"ה מחלוקת יסודית.

² דנו באריכות במחלוקתם בערך משיכה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

³ לגבי קנייני מטלטלין רבים חקרו האם טעמם מדין אחד או יותר מהקניינים האחרים, דנו בזה בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה הכנסה לרשות.

⁴ את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

האדם המחיל את הקניין (המקנה או הקונה) במסירה הוא המקנה¹ (חידושי הר"מ אה"ע כז-א, דן בדבריו בתורת הקניינים ח"א עמוד שנט).

מקום הקניין - יש חילוק בין שלושה סוגי מקומות:

- א) ברשות הרבים ובחצר שאינה של שניהם - מועילה (בבא בתרא עו: ר"ן קידושין כו:).
- ב) בסימטא - לר"ת מועילה. לרשב"ם (הביאם ודן בדבריהם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יג-ב בתחילתו) ולרמ"ה (בבא בתרא עו: אות כה) לא, וכתבו בזה התוס' (קידושין כה: ד"ה בהמה) שני טעמים: משום שכאשר המוכר הביא את החפץ לסימטא היא נעשית כחצירו², ומסירה לא מועילה ברשות המוכר, או משום שכיוון שבסימטא יכול לקנות במשיכה והיא עדיפה, א"א לקנות במסירה (וכתב הקצוה"ח (סו-ח ד"ה וראוי) שנפק"מ בין שני הטעמים לקניין שטרות במסירה בסימטא, שהרי משיכה לא מועילה בהם, ולכן הטעם שמשיכה עדיפה ממסירה לא שייך).
- ג) ברשות המוכר - לרש"י מועילה (בבא קמא יא: ד"ה במסירה תנן, וקידושין כה: ולרשב"ם לא (בבא בתרא עו: ד"ה משני).

מיד ליד - נחלקו בזה רש"י (קידושין כה:) ותוס' (שם ד"ה בהמה גסה): לרש"י צריך שהמקנה ימסור את הבהמה לקונה, ולתוס' לא צריך שהמקנה ימסור, אלא רק שיאמר לו לך חזק וקני.

כשאינו אוהזו בבהמה, כגון שקורא לה והיא באה, אינה מסירה (אלא משיכה) (רמב"ן, דן בדבריו הפרי משה קניינים כז-ד).

בהזקק הקניין כתב החינוך (שלו ד"ה מדיני) שמסירה חלשה יותר מהגבהה. ולגבי משיכה נחלקו הראשונים: לרש"י מסירה עדיפה ממשיכה, ולתוס' (קידושין כה: ד"ה בהמה גסה) ולחינוך (שם) משיכה עדיפה.

מן ההפקר א"א לקנות במסירה (רמב"ן, דן בדבריו הפרי משה קניינים כז-ד).

ערכים קרובים: יד (קניין) (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו דעה שיד ומסירה הן אותו ערכים קרובים (קניין), משיכה.

מעזות

עיי' ערך מטבע.

מעילה

הנהנה מן ההקדש חייב לשלם קרן וחומש ולהביא אשם מעילות (הסוגיות בכל מסכת מעילה).

בפירוש "מעילה" נחלקו אם הוא שינוי (מעילה יח, רש"י ויקרא ה-טו), או דבר שנתכסה מלשון מעיל (אבן עזרא ויקרא ה-טו).

לדוגמא, נתן טבעת של הקדש בידו (מעילה תחילת פרק חמישי במשנה).

¹ ע"ע קניינים בסעיף "המחיל" (ד"ה האדם המחיל את הקניין) שחקרו בכל הקניינים האם הקונה מחיל אותם או המקנה.

² אמנם נחלקו בזה המפרשים, כמו שהבאנו בערך סימטא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בגדר.

מקור העניש מהפסוקים "נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה מקודשי ה', והביא את אשמו איל תמים מן הצאן בערך כסף שקלים בשקל הקודש לאשם. ואת אשר חטא מן הקודש ישלם ואת חמישיתו יוסף עליו ונתן אותו לכהן, והכהן יכפר עליו באיל האשם ונסלח לו" (ויקרא ה-טו).

מקור האזהרה אינו מפורש בתורה (רש"י מכות יג. ד"ה הקדש), ויש בו ארבע דעות (הביאם הגר"פ פערלא עשה קפא דף פא ע"א בדפיו, ד"ה ומה"ט וד"ה אלא):
(א) גזירה שווה "חטא חטא" מתרומה, ונאמר בתרומה (ויקרא כב-) "וכל זר לא יאכל קודש" (רש"י שם, והוסיף שרוב הלכות מעילה נלמדות מתרומה בגזירה שווה זו).
(ב) "לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך וגו' וכל נדריך" (דברים יב-ז) (רמב"ם מעילה א-ג, סמ"ג לאווין שמב).

(ג) "וזר לא יאכל כי קודש הם" (שמות כט-לג) שנאמר במילואים (ספר הפרדס לרש"י בסופו).
(ד) "לא יחל דברו" (בל יחל) (במדבר לג) שנאמר בנדרים (והגר"פ פערלא שם הביא שיש שתמהו על הראשונים שלא הביאו את מקור זה. ומדעת עצמו כתב שלא שייך בל יחל בהקדש).

בטעמו חקרו האחרונים האם הוא מדין גזל גבוה, שהרי גזל את ההקדש, או שהוא איסור הנאה נפרד משום ביזיון הקדושה (קובץ שיעורים בבא בתרא רצט. קובץ הערות נב-א תלה במחלוקת ראשונים. הגר"ח סטנסיל מעילה כ. סי' "בדין מעילה ע"י שליח": גזל, והדגיש שהוא בין במעילה של הוצאה ובין במעילה של הנאה. אתון דאורייתא ג ד"ה והנה הספק, והוסיף שם בד"ה אולם, שגם לצד שהוא גזל, הוא יותר חמור מגזל הדיט, ולכן צריך להביא גם חומש ואשם. מנחת אשר ויקרא ה-א). והנתיב"מ (כח-ב) חילק שבקדושת דמים הוא גזל ובקדושת הגוף אינו משום גזל (אלא איסור הנאה נפרד)¹. ונפק"מ שנהנה מחצר דלא קיימא לאגרא, שלא שייך בה איסור גזל (אתון דאורייתא ג ד"ה והנה הספק).

במהות איסור המעילה כתבו ראשי הישיבות (הגר"ש שקאפ נדרים ט ד"ה ע"כ, חידושי ר' שמואל נדרים עמוד ריז) שכאשר האדם מקדיש את החפץ הוא לא מחיל עליו בעצמו את איסור המעילה, אלא שהוא רק מפרישו מכל העולם ומייחדו לגבוה, וממילא חל עליו איסור המעילה (ונקרא "דבר הנדור" משום שהייחוד לגבוה נעשה ע"י האדם).

בקורשי מזבח, קורשי בדק הבית וחרמי כהנים יש דין מעילה (חינוך קכז).

בדינים שונים

קורשים קלים אין בהם מעילה (מעילה ז: במשנה), וכתב השיטה מקובצת שעדיין יש עליהם איסור בל יחל (מנחות ד. ותוס' נדרים י. ד"ה אדם) סתמו שיש בהם איסור דאורייתא. והקובץ שיעורים (ח"ב יח-ד) כתב שלדברי השיטה מקובצת אינם איסורי חפצא אלא רק איסורי גברא, ונשאר בזה בצ"ע (משום שהביא ראיה שהם כן איסורי חפצא, שהרי אפשר להתפס בהם)².

במחובר לקרקע ובעבדים אין מעילה, ואעפ"כ אסור להנות מהם. והסתפק המנחת חינוך האם האיסור להנות מהם הוא דאורייתא או דרבנן (קכז-א [ז] ד"ה ונראה. ובסוף המצווה (ד"ה ולפי) כתב שהאיסור במחובר הוא דרבנן).

¹ בערך הקדש בסעיף "קדושה ובעלות" (ד"ה במהות) תלינו זאת במחלוקת בדיני הקדושה והבעלות של ההקדש, והבאנו דעות שמחלוקת בין קדושת הגוף לקדושת דמים. בחילוקים בין קדושת הגוף לקדושת דמים ע"ע הקדש בסעיף "גוף ודמים".

² בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

קדושה הבאה מאלוה, כלומר שלא האדם הקדישה, כגון חפץ שנקנה להקדש ע"י קניין חצר - יש בזה שלוש דעות בראשונים:

(א) לרמב"ן אין בו מעילה, שדין מעילה נאמר רק בקדושת פה (בבא בתרא עט.).

(ב) לר"ן יש בו מעילה (הגר"ש שקאפ נדרים ט ד"ה וקשה).

(ג) הרשב"ם (בבא בתרא עט. ד"ה הכי) והתוס' (שם ד"ה ואין) סוברים שחצר בכלל לא קונה להקדש, שהרי חצר מטעם יד ואין יד להקדש (והתוס' יום טוב מעילה ג-ו ד"ה ואין) הקשה שהרי חצר גם מדין שליחות, ויש שליחות להקדש. במחלוקת זו דנו הקצוה"ח ר-א, הקובץ שיעורים בבא בתרא רצט, והפרי משה קנינים יד-ד. והדרכי משה דרך הקודש ח-ז חקר האם איסור מעילה הוא איסור להנות מדבר שהקדישו אדם או מדבר קדוש). וחקר הקהילות יעקב האם מה שאין חצר להקדש הוא שאין לו קניין חצר (וכן קנייני משיכה והגבהה) אלא הקדש קונה רק בדיבור (או בכסף), או שבפועל אין להקדש חצר, שחצר צריכה להיות מיוחדת לתשמישו של בעליה, כמו שיד מיוחדת לבעליה, אך חצר הקדש אינה מיוחדת לקב"ה יותר משאר חצרות (בבא בתרא לב-ו: בדעת הנתיחה"מ (בד"ה והנה) - אין קניין חצר, דעת עצמו (בסופו ד"ה ואולם) - בפועל אין להקדש חצר).

קודשי גויים, כגון נדרים ונדבות שהקדישום גויים, אין בהם מעילה (אך מדרבנן אסור להנות מהם (רמב"ם מעילה ה-טו)). וחקרו האחרונים האם הוא משום שהם גויים או משום שאינם ישראל (קובץ שיעורים בבא בתרא רצו, המידות לחקר ההלכה ב-ג).

מעילה בקונמות - ע"ע.

החקר יוצא לחולין ע"י המעילה. וחקר הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים פסחים קכא וקובץ הערות נה-א) האם ההוצאה לחולין גורמת לחיוב המעילה, או שחיוב המעילה מוציא לחולין (ולצד זה חיוב המעילה אינו על ההוצאה לחולין עצמה אלא על מעשה ההוצאה). ונפק"מ במקרה שאין חיוב מעילה, כגון קרקע: אם חיוב המעילה מוציא לחולין - כאן, שאין חיוב מעילה - לא יצא לחולין, אך אם ההוצאה לחולין גורמת לחיוב המעילה - יצא לחולין אע"פ שאין חיוב.

חצי שיעור במעילה, דהיינו שנהנה מחצי פרוטה של הקדש, אין בו מעילה אך אסור בהנאה. ונחלקו המפרשים בטעם לזה:

(א) לתוס' הרא"ש איסורו מדאורייתא (גיטין יב: ד"ה בפחות). וחקר הדרכי משה (דרך הקודש ד-א) האם סתם הנאה בכל שהוא והלכה למשה מסיני ששיעור מעילה בפרוטה, או שסתם הנאה בפרוטה וגזירת הכתוב שאסור להנות גם בפחות משווה פרוטה (דחזי לאיצטרופי).
(ב) לריב"ם (הובא בתוס' הרא"ש שם) ולרש"ש (שם ד"ה גמרא, וקידושין נ. על רש"י ד"ה שליח) איסורו רק מדרבנן. וביאר הרש"ש (קידושין שם) שהטעם שאינו אסור מן התורה הוא כדעת הסוברים שחצי שיעור אסור מן התורה רק באיסורים שדומים לחלב, שיש בו כרת¹.

במעילה שלא בדרך הנאתו הסתפק המשנה למלך האם מעל (יסודי התורה ה-ח ד"ה ויש להסתפק גבי מעילה).

זריקת הרם מוציאה מידי מעילה (יומא נט:). ויש לחקור האם הוא משום שנעשית מצוותו, או משום שהותר לכהנים (מקדש דוד ח"א ארבע עבודות. וכן חקר בגר"ח סטנסיל שעב האם צריך זריקה המתרת באכילה או רק זריקה המכפרת).

נזיקין - קודשים שיש בהם מעילה אין בהם דיני נזיקין, בין שהזיקו ובין שהוזקו (רמב"ם נזקי ממון ח-א). וביאר המנחת חינוך (נא-א [ז] ד"ה ודע) שאינו תלוי בדין מעילה, אלא שאם

¹ הבאנו מחלוקת בזה בערך חצי שיעור בסעיף "בדינים שונים" ד"ה איסור שאין בו כרת.

הוא קודשי גבוה פטור אפילו אם אין בו מעילה (כגון קרקע של הקדש, שאין מעילה במחבור).

אין שלח לדבר עבירה (קידושין מב:). אך בשלושה דברים יש שלח לדבר עבירה: מעילה, שליחות יד, וטביחה ומכירה - כך מפורש בגמרא (קידושין מב:).
ואעפ"כ השליח כן חייב (ש"ך ח"מ רצב-ד מבאר כך את הסמ"ע וסובר כמותו, דן בדבריהם הקצוה"ח שם סק"א), ורק כאשר אי אפשר לפרוע מהשליח - המשלח חייב, כגון שאין לו רכוש, או שהוא אינו בר חיובא, או שהוא שוגג (לדעות שפוטרו בשוגג) (ש"ך שם).
אמנם הרמב"ם (מעילה ז-ב) כתב "ובכל התורה כולה אין שלח לדבר עבירה אלא במעילה לבדה". וביאר הקצוה"ח (רצב-א ד"ה והנלענ"ד) בדבריו שרק במעילה הוא מדין שליחות. אך בשליחות יד הוא מדין פשיעה, שחייב הכתוב את השומר על פשיעה בין שפשע ע"י אחרים ובין ע"י עצמו. ובטביחה ומכירה הוא מדין שנהנה מהבשר או מהדמים, ולכן חייב אפילו אם טבח ע"י קטן, אע"פ שאינו בר שליחות.

גוי אין עליו איסור מעילה (דהיינו אם הגוי נהנה מן ההקדש לא מעל) (דן בזה אתון אנשים דאורייתא ג ד"ה והנה אי).

ערכים קרובים: בית המקדש, הקדש, מעילה בקונמות, קרבנות. ערכים קרובים

מעילה בקונמות

הנהגה מדבר נדור - הסתפקה הנמרא האם עבר באיסור מעילה (הסוגיא בנדרים לה.). הגדרה

לדוגמא, האומר "קונם כיכר זה" ואכלו - האם מעל (נדרים לה.).

החולקים בדין זה הם רבי מאיר שסובר שיש מעילה בקונמות, וחכמים שסוברים שאין בהם מעילה (נדרים לה.). ולהלכה יש בהם מעילה (ר"ן שם ד"ה ולענין הלכה, רמב"ם מעילה ד-ט).

לדעה שאין מעילה בקונמות הוא רק כנדר (רש"י יבמות פח. ד"ה ואי). והקונטרסי שיעורים מהות הקונם (נדרים ב-ד) כתב בדעת רש"י (נדרים לה.) שגם לדעה זו יש בקונם קדושה.

לדעה שיש בהם מעילה נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

(א) הוא ממון הקדש (פירוש הרא"ש נדרים לג. ד"ה תיפול), וביאר הגר"א וסרמן שקניין הממון נובע מהקדושה (ולא להיפך) (קובץ הערות נד-יג, והביא את הרא"ש הנ"ל).
(ב) הוא ממון הקדש, אך הקדושה נובעת מהממון (ולא להיפך) (קובץ הערות נה-יא בדעת רש"י).
(ג) אין בו קניין ממון להקדש כלל (קובץ הערות נד-יד בדעת הר"ן, ותלה זאת בחקירה האם מעילה היא מדין גזל, שלצד שהיא מדין גזל צריך לומר שיש בו קניין להקדש. ורש"י (יבמות פח. ד"ה אי) פירש בפשטות שהוא כקודשי בדק הבית, ותלוי בחקירה בגדר קודשי בדק הבית¹).

בדין יציאה לחולין הסתפק הר"ן (נדרים לה. ד"ה ולענין) האם גם בקונמות לאחר שמעל יצאו לחולין ויהיה מותר להנות מהם, כמו בהקדש.

אמר את עצמו רק באכילה גם כן יש בהן מעילה (משנה למלך מעילה ד-ט). בנדרים שונים

כשלא התפס בדבר הנדור, כלומר שלא אמר "כיכר זה אסור עלי כקרבן", אלא רק "כיכר זה אסור עלי", הסתפק המשנה למלך (מעילה ד-ט) האם יש מעילה.

¹ דנו בחקירה זו בערך הקדש בסעיף "קדושה ובעלות" ד"ה במהותו.

כשהתפיש בקודשים קלים, כגון שאמר "כיכר זה עלי כשלמים", אין מעילה, שהרי גם בקודשים קלים עצמם אין מעילה (מנחת חינוך קכז-א [יד]).

אמר פירות חבירו עליו הסתפק המשנה למלך (מעילה ד-ט) האם יש מעילה, שיש צד לומר שאין בזה מעילה שהרי אינו יכול להקדיש את פירות חבירו.

אמר רק הנאה ולא את כל החפץ, הסתפק המשנה למלך (מעילה ד-ט) האם יש מעילה.

ערכים קרובים: הקדש, מעילה (לגבי שאר דיני מעילה), נדר (לגבי שאר דיני קונמות).

מעכב

עיי' ערך דיעבד.

מועמד שלושתן

כאשר נמצאים יחד המלווה, הלווה והקונה, המלווה יכול למכור את החוב לקונה (גיטין הגדרה יג; בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כ).

מקורו מדרבנן (גיטין יג:).

בטעמו כתבה הגמרא שהוא הלכתא בלא טעמא (גיטין יג:), והסבירו התוס' שאין טעם איך קונה, אך למה תקנו שיקנה - יש טעם: כדי שלא יצטרכו לטרוח להביא עדים ולעשות קניין¹ (בבא בתרא קמד. ד"ה כהלכתא).
וכתב הפלס חיים (הביאו ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כ-א ד"ה כתבו) שמועיל מדין הפקר בית דין, והקצוה"ח (סו-ב בסופו) כתב שהוא מתורת זכיה, שהלווה זוכה למקבל.

הנכסים הנקנים הם:

חוב.

בשטר חוב הקצוה"ח (סו-כד) כתב בדעת התוס' (גיטין יג) שלא מועיל, והר"ן (גיטין ה. בדפי הר"ף) כתב שמועיל.

שטר חוב שנקנה במעמד שלושתן, נחלקו הראשונים האם המוכר יכול למוחלו אחר כך (פרי משה קניינים כח-א ד"ה והנה):

(א) ר"ת (בתוס' גיטין יג: ד"ה תנהו) והשו"ע (חו"מ כו-א) כתבו שאינו יכול למחול.

(ב) בעל העיטור והראב"ד כתבו שיכול למחול (הביאום הש"ך חו"מ סו-א והקצוה"ח כו-ה).

(ג) הרמב"ן מסתפק בזה.

וביאר האחרונים (פרי משה שם) שנחלקו לשיטתם בטעם שהמוכר שטר חוב לחבירו יכול למוחלו: לר"ת הוא משום שמוכר רק את שעבוד הנכסים, אך שעבוד הגוף נשאר בידי המוכר, ולכן יכול עדיין למוחלו. ולכן במעמד שלושתן - שתיקנו שמוכר גם את שעבוד הגוף - לא יכול למוחלו לאחר המכירה. אך לשאר הראשונים, שהטעם שאפשר למחול לאחר שמכר שטר חוב הוא שהמכירה היא רק מדרבנן, א"כ הוא הדין גם במעמד שלושתן, שגם הוא מדרבנן.

¹ אמנם יש ראשונים שחולקים וסוברים שסתם קניין, שהוא קניין סודר, אין צריך עדים. הובאו בערך חליפין בסעיף "פרטי הדין" ד"ה עדים.

בשטר שהרור לא מועיל, כי מעמד שלושתן מועיל רק במקום ששייך מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה (ר"ן גיטין ה. בדפי הר"ף).

דבר שאינו ברשותו (כגון גזילה) נחלקו בו המפרשים: התשב"ץ (ח"ב רלה, הביאו האור שמח זכיה ומתנה יב) כתב שאינו נקנה במעמד שלושתן, אך הקצוה"ח (קצד-ד) והקובץ שיעורים (בבא בתרא תפג בדעת הרמב"ן) כתבו שכן נקנה.

באופן הקניין חקר העיון בלומדות (ג) האם השלישי גובה ישר מהלווה (והמלווה נסתלק לגמרי), או שעדיין הלווה משועבד למלווה, והשלישי גובה דרך המלווה. וכן חקר הפרי משה (קניינים כח-ב) האם מעמיד את השלישי במקומו, או שמוכר לו את זכות הפירעון.

בעל בורחו של השומר - הקניין מועיל גם בזה (תוס' גיטין יג: ד"ה גופא).

המקדש אשה במעמד שלושתן, כלומר שהאיש (שהוא מלווה) הקנה לאשה חוב ע"י מעמד שלושתן, ורוצה לקדשה בזה, נחלקו הרבה ראשונים האם מקודשת מדאורייתא, שהרי מעמד שלושתן עצמו הוא רק מדרבנן (הובאו באבני מילואים כח-לד). לשיטות שמקודשת מדאורייתא, דעת האבני מילואים (שם, כך ביאר בדעתו דרכי משה דרכי הקניינים ח-ו ד"ה וקושייתו) שכל הקידושין הללו הם מדין עבד כנעני (דהיינו קידושין שבהם לא הבעל נתן את הכסף לאשה, אלא אדם שלישי נתן במקום הבעל - "הילך מנה והתקדשי לפלוני"), שהבעל עצמו לא נתן לה את הכסף, אלא הלווה נתן במקומו. אך הגרמ"א עמ"א (בדרכי משה שם ד"ה אכן כ"ז) חלק עליו וכתב שדין עבד כנעני נאמר רק כאשר ממונו של הבעל לא חסר, אך כאן ממונו של הבעל חסר, שהרי מחסר את שעבודו לטובת האשה.

ערכים קרובים: כתיבה ומסירה, מכירת שטרות, פריעת בעל חוב, שעבוד, שעבודא דרבי נתן.

מעקה

מצווה לבנות קיר סביב הגנות. הגדרה

מקורו מהפסוק "כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך, ולא תשים דמים בביתך כי יפול הנופל ממנו" (דברים כב-ח).

טעמו משום שצריך האדם לשמור עצמו מן המקרים הנהוגים בעולם (חינוך תקמו ד"ה משרשי).

במהות המצווה חקרו האם מצווה לעשותו (פעולה), או שיהיה עשוי (תוצאה) (עיון בלומדות יג)¹.

אופן חיובה הוא מצווה קיומית, ואינה חיובית². דהיינו, אין חייב להשתדל ולרדוף אחריה, אלא שאם בנה בית מחוייב בה (רמב"ם ברכות יא-ב).

¹ בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

² את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

במניין המצוות נמנית כעשה ולא תעשה (ספר המצוות לרמב"ם עשה קפד ולא תעשה רצח, חינוך תקמו תקמז).

זמן המצווה - בכל רגע שלא בנה מעקה עובר על הלאו והעשה, ואם אח"כ עשה מעקה - לא תיקן את מה שעבר למפרע (מנחת חינוך תקמו-א [א] ד"ה והנה מצות).

שליחות - המנחת חינוך (תקמו-א [ג] ד"ה והנה) כתב שיש במצווה זו דיני שליחות, וצריך שליחות דווקא ע"י בר שליחות, ולא חרש שוטה קטן וגוי, ואם עשה ע"י מי שאינו בר שליחות לא קיים את העשה (אמנם על הלאו אינו עובר). וכן הגר"א וסרמן כתב שצריך בזה שליחות (קובץ שיעורים כתובות רג).

אמנם המחנה אפרים (שלוחין יא, הובא במנחת חינוך תקמו-א [ג] ד"ה שוב) כתב שאין צריך בזה דיני שליחות (דן בזה גם בשדי חמד ח"ה מערכת ברכות טז עמוד 249).

ברכה - הרמב"ם (ברכות יא-ב) כתב שמברכים עליה, אך הרוקח (תחילת ססו) כתב שאין מברכים משום שגם עכו"ם הוזהרו עליה, והברכה היא "וציונו" ולא את העכו"ם (דן בזה גם השדי חמד ח"ה מערכת ברכות טז עמוד 249, ושם יא (ד"ה ועיקר) עמוד 344).

בנה בית על מנת לעשות בו מעקה, ואח"כ נמלך ולא עשאו או שעשאו ונפל - עובר רק על העשה אך לא על הלאו (תוס' קידושין לד. ד"ה מעקה).

נג שרק הוא נמצא בו - הסתפק המנחת חינוך אולי אינו צריך מעקה, שממילא רק האדם עצמו נמצא שם, ואם לא אכפת לו - פטור ממעקה (תקמו-א [יב] ד"ה עוד').

איסור כלב רע וסולם רעוע נדרשים גם הם מ"לא תשים דמים בביתך" שנאמר במעקה (בבא קמא טו:).

שאר דינים האסורים משום סכנה, כגון שלא יניח פיו על הסילון וישתה (שמא יבלע עלוקה (רש"י עבודה זרה יב. ד"ה מפני)), לא ישתה מן הנהרות והאגמים (שמא יבלע עלוקה), לא ישתה מים מגולים (שמא שתה מהן נחש וכד'), ולא יתן מעות לתוך פיו (שמא יש עליהן רוק יבש של מוכה שחין) - כל אלו אסורים מדרבנן, ומכים אותו מכת מרדות (רמב"ם רוצח ושמירת הנפש יא-ה, חינוך תקמו ד"ה והרבה). והחינוך (שם) כללם במצוות עשיית מעקה.

ערכים קרובים **ערכים קרובים: מצוות.**

מעשה ותוצאה

ענין ערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, באין כאחת, חלויות בסעיף "רגע החלות" (שם דנו האם התוצאה נעשית ברגע הפעולה ממש או רגע לאחריה), מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

מעשה קניין

ענין ערך קניינים (לגבי קניינים בכלל. לגבי כל מעשה קניין ענין בערכו).

¹ שיטת המנחת חינוך בכמה מקומות שהחיים שייכים לאדם, הארכנו בזה בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה החיים.

מַעֲשֵׂר כַּסְפִּים

הגדרה **נתינת עשירית מנכסיו לצדקה.**

מקור וטעם **מקור הדין** - דין זה לא הוזכר בגמרא וברמב"ם (ש"ת חוות יאיר רכד לקראת סופו), אלא בתוס' (תענית ט. תחילת ד"ה עשר) שהביאוהו מהספרי.

מקור משני פסוקים:

(א) מהפסוק (דברים יד-כב) "עשר תעשר את כל תבואת זרעך" - מהמילה "כל" (ספרי שהובא בתוס' תענית ט. תחילת ד"ה עשר).

(ב) מהפסוק (בראשית כח-כב) "וכל אשר תיתן לי עשר אעשרנו לך" (ערוך השולחן י"ד רמט-ב).

במקור החיוב נחלקו לחמש דעות (יתכן שלא כולן חולקות זו על זו. דן בזה שדי חמד ח"ד נ-טז עמוד 348 ד"ה וכתב):

(א) דאורייתא.

(ב) דרבנן (ט"ז י"ד שלא-לב, מהר"ל נד), והפסוק הוא אסמכתא (ערוך השולחן י"ד רמט-ב).

(ג) אינו מחייב בו לא מהתורה ולא מדרבנן (ב"ח י"ד שלא-יט).

(ד) מנהג - כיוון שהחזיקו ליתנם לעניים, יש בו איסור לא יחל מדרבנן, ואסור לשנותו משום שנראה כגזול את העניים (ש"ת מהר"ם מרוטנבורג ח"ג עד).

(ה) אם נהג בו - הוא מנהג של מצווה שאין לבטלו אלא לצורך גדול (משנת חכמים יסודי התורה דף יז, הובא בפתחי תשובה י"ד שלא-יב).

דיני מעשרות - אין בו דין הפרשה ודין טבל (חתם סופר גיטין ל: ד"ה רבי), והוא חולין גמורים (ש"ת פני יהושע ח"א ב).

מתנות לאביונים (בפורים) - נחלקו הפוסקים האם אסור ליתנם מכספי מעשר (מגן אברהם א"ח תרצד-א) משום שכל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין (מהר"ל נו), או שמותר משום שמעשר כספים הוא חולין גמורים (ש"ת פני יהושע ח"א ב).

ובהנוי - נחלקו הפוסקים האם מותר לנסות בזה את הקב"ה (שדי חמד ח"ד נ-טז עמוד 348 ד"ה וכתב).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** מתנות עניים, צדקה, תרומות ומעשרות.

מעשרות

עייך ערך תרומות ומעשרות.

מפיהם ולא מפי כתבם

הגדרה **עדות מתוך הכתב פסולה** (הוזכר בגיטין עא. ויבמות לא.; בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יט).

לדוגמא, אילם לא יכול להעיד ע"י כתיבה (גיטין עא.).

מקור וטעם **מקור מהפסוק** בעדות "על פי" - מפיהם ולא מפי כתבם. ודנו המפרשים לאיזה פסוק הכוונה (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יט-א ד"ה בפר'):
(א) "על פי שני עדים או על פי שלושה עדים יקום דבר" (דברים יט-טו. כך כתב רש"י על החומש שם).

(ב) "על פי שניים עדים או שלושה עדים יומת המת" (דברים יז-י). כך כתב רש"י גיטין עא. ד"ה מפייהם, אמנם ספר המקנה שם כתב שיש לגרוס בו "על פי שני עדים".

פסק בית דין כשר ובית דין אחר יכולים לדון על פיו אע"פ שהוא כתב. ובטעם לזה יש שהסבירו שפסק בית דין אינו עדות, ולכן לא שייך בו "מפייהם ולא מפי כתבם" (תוס'), ויש אומרים שכיוון שכאשר באו בעלי הדין לבית הדין הסכימו שבית דין יכתבו את הפסק, נחשב שנכתב מרצונם, וכשר (חתם סופר, וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יט-א הביאו וחולק עליו).

בדינים שונים

בפרוזבול הדיינים חותמים או העדים (גיטין לו.). והטעם שמועילה חתימת העדים ואין בזה פסול של מפי כתבם, הוא משום שכיוון שאדם נאמן לומר פרוזבול היה לי ואבד, אם כן חתימת העדים לא באה לראיה, ולכן אין בזה פסול מפי כתבם (קצוה"ח סז-ו ד"ה ונראה).

בפירוש הדין - מתי העדות פסולה ומתי כשרה - מצאנו חמש דעות בראשונים (וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יט-ה ליקטם):

פרטי הדין

(א) הפסול הוא כשהעדים שולחים את העדות באיגרת לבית דין. אך אם הם מביאים את הכתב לבית דין ואומרים שזוהי עדותם - עדותם כשרה (רש"י דברים יט-טו, וכן ביאר ספר המקנה שם אות ב בדעת הריטב"א מכות ו ד"ה שלא).

(ב) הפסול הוא כשהעדים לא זוכרים את העדות ומעידים בבית דין רק לפי מה שרואים בכתב שכתבו. אך כשזוכרים את העדות ושולחים אותה בכתב לבית דין - עדותם כשרה (שיטה מקובצת כתובות כ).

(ג) הפסול הוא רק כשהעד אילם, אך עד שיכול לדבר וכתב את עדותו - עדותו כשרה (ר"ת, דן בזה הקצוה"ח מו-יט בתחילתו. ואין חילוק בין אם כותב עדות ובין אם כותב שטר: אילם פסול תמיד, ומי שיכול לדבר כשר תמיד). אמנם יש אומרים שכל מה שהתיר ר"ת הוא רק בדיני ממונות ולא בדיני נפשות (מרדכי, שו"ת הרמ"א יב). ויש אומרים שהתיר רק כשלא צריך להעיד בפני הבעל דין (תומים).

(ד) הפסול הוא בעדות, אך שטר כשר (תוס' כתובות כ. ד"ה ורבי, שו"ע ושאר פוסקים, דן בזה הקצוה"ח מו-יט בתחילתו. ואין חילוק בין אילם למי שיכול לדבר: עדות פסולה תמיד ושטר כשר תמיד). בהגדרת החילוק בין עדות לשטר יש שלוש שיטות (בתוס' שם): [א] שטר הוא בשני עדים ועדות היא בעד אחד, [ב] שטר הוא בלשון שטר ועדות היא בלשון זכרון דברים, [ג] שטר הוא כשהמתחייב הסכים שיכתבוהו ועדות היא כשנכתבה שלא מדעת המתחייב (וכן בעל המאור חילק שמדעת המתחייב כשר ושלא מדעתו פסול).

(ה) הפסול הוא אפילו על שטרות, וכל מה ששטר מועיל הוא רק מדרבנן (רמב"ם, אך רש"י רמב"ן ור"ת סוברים ששטר כשר מדאורייתא. הביאם הקצוה"ח כח-ו). וביארו האחרונים שכל דבריו הם רק אם אין העדים קיימים, אך אם הם קיימים וראויים להעיד בבית דין - השטר כשר (לחם משנה ותומים).

ערכים קרובים: אילם (בעדות), אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין, עד מפי עד, עדים, פסולי עדות.

ערכים קרובים

מפתה

עייני ערך אונס מפתה ומוציא שם רע.

מצה

עיינ ערך אכילת מצה, אכילת מצה בערב פסח, שימור לשם מצה.

מצווה הבאה בעבירה

הרוצה לקיים מצווה ע"י שעובר עבירה, אינה נחשבת למצווה (הסוגיא בסוכה ל, בסוגיא זו הגדרה האריכו שדי חמד ח"ד מ-עז (עמוד 146 והלאה) ושאגת אריה סימנים צו עד צט).

לדוגמא, הנוטל לולב גזול - רוצה לקיים את מצוות נטילת לולב ע"י העבירה של גזל, ולכן נטילת הלולב אינה נחשבת למצווה (סוכה ל).

החולק על דין זה - יש צד לומר ששמואל חולק על דין זה וסובר שהמצווה כן כשרה (שאגת אריה צח ד"ה מ"מ). ובירושלמי (שבת יג-ג [עב:]) מפורש שנחלקו בזה אמוראים. להלכה נחלקו הפוסקים האם יש דין מצווה הבאה בעבירה והמצווה פסולה (הובאו בשדי חמד ח"ד עמוד 148 ובשאגת אריה צז בתחילתו ד"ה אחר וד"ה לכאורה וצח בתחילתו ד"ה ועתה).

דינים דומים: יש שלושה סוגי מקרים של מצווה שיש בה עבירה (חתן סופר ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) דף צח, הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 181 אות כד):

(א) עשה דוחה לא תעשה¹ - כגון מי שיש לו רק מצה של איסור חדש, ובזה אין דין מצווה הבאה בעבירה כי העבירה נדחתה, שהרי לא היה יכול לקיים את המצווה בהיתר, וא"כ אין כאן עבירה כלל (וכן כתב השאגת אריה צו ד"ה ונ"ל (הראשון). וכשהיה יכול לחפש מצה של היתר ולא חיפש וכעת יש לו רק מצת איסור - נחלקו האחרונים האם אומרים בזה עשה דוחה לא תעשה או שהיא מצווה הבאה בעבירה, הובאו בשדי חמד ח"ד עמוד 154 אות ד ד"ה אף).

(ב) לאו הניתק לעשה² - לכתחילה אסור לעבור על הלאו על מנת לקיים את העשה, אך אם עבר על הלאו וקיים את העשה - ביטל את הלאו.

(ג) מצווה הבאה בעבירה - כשאין בה דין עשה דוחה לא תעשה, כגון שהיה יכול לקיים את המצווה בלי לעבור על האיסור כלל ועבר על העבירה, אינה מצווה כלל (והשאגת אריה צז בתחילתו הוסיף שכשיש לא תעשה ועשה או עונש מיתה - שאינם נדחים ע"י העשה - יש דין מצווה הבאה בעבירה). ובזה נדון בערך זה.

נקרא גם אין עבירה מצווה (בלשון הירושלמי).

מקורו מהפסוק "והבאתם גזול ואת הפיסח ואת החולה והבאתם את המנחה, הארצה אותה מידכם אמר ה'" (מלאכי א-ג) - גזול דומיא דפיסח, שלא יוצא בו ידי חובה (סוכה ל).

ונחלקו הראשונים האם הוא מדאורייתא (ר"ת בתוס' סוכה ט. ד"ה ההוא, שדי חמד ח"ד עמוד 149 אות ג מדייק מתוס' סוכה ל. ד"ה משום, רשב"א וריטב"א (הובאו בשדי חמד שם בעמוד 151 ד"ה ודאתן)) או שהוא מדרבנן והפסוק הוא רק אסמכתא (תוס' סוכה ט. ד"ה ההוא, רמב"ן (הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 151 ד"ה הן). ובדעת הרמב"ם נחלקו האחרונים האם סובר שמדאורייתא או מדרבנן, הביאם השדי חמד שם עמוד 152 ד"ה ובדעת. וכן השאגת אריה צט האריך האם הוא דאורייתא או דרבנן).

בטעמי כתב הירושלמי שאין קטגור נעשה סגור (הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 179 אות יז), ומעין זה כתב המנחת חינוך שכיוון שיש בו עבירה הקב"ה לא רוצה במעשה זה (שכה-ט [י] תחילת ד"ה והנה).

¹ ע"ע עשה דוחה לא תעשה.

² ע"ע לאו הניתק לעשה.

ונחלקו המפרשים האם טעמו מדין כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני¹, שכיוון שרחמנא אמר לא לקיים את מצווה זו (שבאה בעבירה), אם קיימה לא מועיל (שדי חמד ח"ד עמוד 168 אות יא מוכיח מהשאגת אריה צח והטורי אבן ראש השנה כח ד"ה שלמים, וכן הביא שם שתבואת השדה ד-ו (דף פו ע"ד בדפיו) הבין כך מהרמב"ן שכתב שקיי"ל שמצווה הבאה בעבירה פסולה, וגם אם לא נלמד מהפסוק "והבאתם" - נלמד מסברא, וביאר בדבריו שכוונתו לסברא שכל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד, או שהוא דין נפרד (שדי חמד שם מוכיח מהכתב סופר א"ח פח).

במהותו ביאר הלך טוב (יב-ג) שהחפץ אינו פסול, אלא שהמצווה אינה לרצון. כגון לולב הגזול - אינו לולב פסול, אלא שנטילתו אינה מועילה.

בדינו כתבו כל הראשונים והאחרונים שהמצווה פסולה אף בדיעבד ולא יצא ידי חובה. אולם יש מי שכתב שבדיעבד יצא (שדי חמד ח"ד עמוד 169 אות יב).

דין מצווה הבאה בעבירה נחלק לשלושה חלקים - המצווה, העבירה, והקשר ביניהן. ונחלקם לשלושה סעיפים:

במצוות בתוצאה אין דין מצווה הבאה בעבירה, והמצווה כשרה. ולכן המל בשבת (מילה שלא בזמנה), או מי שהוליד בן ממזר, אע"פ שעבר עבירה קיים את המצווה² (עונג יום טוב ל בסוף הסי' ד"ה אחרי, קובץ שיעורים כתובות רמט, קובץ הערות יא-א).

מצווה שלא צריכה כוונה, כגון שחיטה, אין בה דין מצווה הבאה בעבירה. ולכן אם שחט בשבת שחיטתו כשרה (יקר עט סופר ח"ב ל-ד, דף י סוף ע"א בדפיו, הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 179 אות יז)³.

במצווה קיומית⁴ כתב המנחת חינוך (שכה-ט [י] ד"ה והנה) שאין דין מצווה הבאה בעבירה, והמצווה כשרה. כגון ציצית, שאין חובה להטיל ציצית אלא רק אם לובש ארבע כנפות, ולכן גם אם גזל ציצית לא ביטל עשה דציצית, שהרי הוא כאילו לא לבש ארבע כנפות כלל. ורק במצוות חיוביות, כגון אתרוג ומצה, שחייב לקיימם, יש דין מצווה הבאה בעבירה וביטל עשה.

אולם השערי יושר (גיט ד"ה ואם) חלק עליו וכתב שדבריו היו נכונים אילו גדר מצוות ציצית היה איסור ללבוש ארבע כנפות בלי ציצית (שלילה), שאז היה שייך לומר שכאשר מטיל ציצית בעבירה עדיין אינו נחשב שהיה בלי ציצית. אך אינו כן, אלא שהגדר הוא שכאשר לובש ארבע כנפות יש מצווה להטיל ציצית כשאר כל מצווה, וכמו מצוות תפילין (חיוב), ולכן גם במצווה קיומית יש דין מצווה הבאה בעבירה (וכן השדי חמד ח"ד עמוד 179 הביא שנחלקו אחרונים בשחיטה ונטילת ידיים, והביא חתן סופר (ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) דף קא אות יג שלא שייך בזה מצווה הבאה בעבירה כי הטעם לדין מצווה הבאה בעבירה הוא שאין סגור נעשה קטגור (כך כתב הירושלמי), וזה שייך רק במצוות חיוביות. ומשמע שם קצת שאינו מחלק בין מצווה קיומית להכשר מצווה).

¹ דנו בזה בערך נפרד - כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד.

² ע"ע מילה בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותה) שיש חולקים וסוברים שהמצווה בפעולה.

³ כלל זה דומה לכלל שבמצוות שבתוצאה אין דין מצווה הבאה בעבירה (כדלעיל בסמוך ד"ה במצוות שבתוצאה), שהרי במצוות שבתוצאה אין צריך כוונה, כמו שהבאנו בערך מצווה הבאה בעבירה בסעיף "בדינים שונים" ד"ה מצוות שבתוצאה.

⁴ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

הכשר מצווה, כגון אגד לולב, נחלקו האחרונים האם גם עליהם יש דין מצווה הבאה בעבירה, ואם נעשו בעבירה נפסלו (שדי חמד ח"ד עמוד 179 אות יז. ומשמע שם קצת שאינו מחלק בין הכשר מצווה למצווה קיומית¹).

מצווה דרבנן נחלקו האחרונים האם יש עליה דין מצווה הבאה בעבירה (דהיינו האם היא נפסלת ע"י עבירה), כגון האוכל מרור גזול (שדי חמד ח"ד עמוד 156 אות ו).

גזל - חידוש יד המלך (חמץ ומצה ו-ז בתחילתו ד"ה ולדעת) נגד כל הראשונים שכל דין מצווה הבאה בעבירה נאמר רק בגזל, אך בשאר העבירות המצווה כשרה. וטעמו, שבשאר כל הלאווין לא שייך מצווה הבאה בעבירה משום שיש בהם דין עשה דוחה לא תעשה, ולכן גם כאשר העשה לא דוחה את הלאו (כגון שאפשר לקיים את שניהם) אין דין מצווה הבאה בעבירה. אמנם בגזל אין דין עשה דוחה לא תעשה כלל, שהרי אסור לגזול מצה מחבירו כדי לאוכלה (אפילו אם אין לו מצה אחרת), ולכן רק באיסור גזל יש דין מצווה הבאה בעבירה. אולם מכל שאר המפרשים משמע שלא חילקו בין גזל לשאר העבירות.

הקורע בשבת והמוציא מצה מרשות לרשות כתב הירושלמי (שבת יג-ג) שיוצא ידי חובה, ואין בזה דין מצווה הבאה בעבירה, ודווקא במצה גזולה, למשל, יש דין מצווה הבאה בעבירה משום ש"תמן (במצה גזולה) גופה עבירה, ברם הכא (בקורע בשבת) הוא עבר עבירה". ונחלקו המפרשים בפירוש, ויש ביניהם נפק"מ גדולה לגדרי מצווה הבאה בעבירה (הובאו כולם בשדי חמד ח"ד עמוד 146):

(א) במוציא מצה אין מצווה הבאה בעבירה כי המצווה יכולה להתקיים גם בלי העבירה, שהיה יכול לאוכלה בלי להעבירה מרשות לרשות. אך הגזול מצה לא היה יכול לאוכלה לולא שגזלה (שיירי קרבן על הירושלמי שם, וכן חתם סופר. ואת חילוק זה חילק גם תוס' (סוכה ל. ד"ה משום) מדעת עצמו (לא בפירוש הירושלמי). הובאו כולם בשדי חמד ח"ד עמוד 146 ד"ה רבותינו).
(ב) איסורי שבת תלויים בזמן, שהרי אילו היה בחול לא היתה עבירה, ולכן אין דין מצווה הבאה בעבירה. אך איסור גזל אינו תלוי בזמן, ולכן יש בו דין מצווה הבאה בעבירה (ספר הלכות יום טוב למהריט"א ח-סד ד"ה ואולם, הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 146 ד"ה וכן).
(ג) איסורי שבת הם איסורי גברא, ולכן אין בהם דין מצווה הבאה בעבירה. אך גזל הוא איסור חפצא ולכן יש בו דין מצווה הבאה בעבירה² (אתון דאורייתא י בתחילתו, תפארת יוסף או"ח יד ד"ה אולם (הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 146 ד"ה גם), שו"ת בית יצחק או"ח צט-ב (הובא בשדי חמד שם עמוד 147 ד"ה גם אשור)).

עבירה דרבנן נחלקו האחרונים האם יש בה דין מצווה הבאה בעבירה (דהיינו האם היא פוסלת את המצווה), כגון הגזול מצה מחרש שוטה וקטן (שדין גזל מהם הוא רק מדרבנן משום דרכי שלום) (שדי חמד ח"ד עמוד 162 ד"ה וגם, ושם אות ז, וכן הסתפק בזה המנחת חינוך רצט-ה [כ] ד"ה והנה לדעת הר"מ).

עבירה בשוגג נחלקו האחרונים האם יש בה דין מצווה הבאה בעבירה (האם היא פוסלת את המצווה) (שדי חמד ח"ד עמוד 164 אות ח. מהר"ט אלגזי בכורות פ"ח אות סה הראשונה ד"ה ואולם לפי חומר העניין, באמצע הדיבור (תחילת נז. בדפיו): יש דין מצווה הבאה בעבירה (ובאונס אין)).

עבירה באונס נחלקו האחרונים האם יש בה דין מצווה הבאה בעבירה, למשל מי שבא על הערוה באונס - האם קיים פרו ורבו (שדי חמד ח"ד עמוד 166 אות ט. מהר"ט אלגזי בכורות פ"ח

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

² בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

אות סה הראשונה ד"ה וואלם לפי חומר העניין, באמצע הדיבור (תחילת נז. בדפיו): אין דין מצווה הבאה בעבירה (ובשוגג יש)).

איפוד שבידו לתקנו, כגון מצה של טבל, שהרי היה יכול להפריש תרומה ומעשר, ולא הפריש - לרש"י תוס' ור"ן גם בזה יש דין מצווה הבאה בעבירה, והאוכל את מצה זו לא יצא ידי חובה, אך לרמב"ן ולריטב"א אינה מצווה הבאה בעבירה הואיל והיה בידו לתקנו, אע"פ שלא תיקנו (שדי חמד ח"ד עמוד 167 אות י').

בסעיף זה נדון בקשר בין המצווה לעבירה. הקשר ביניהן

כשהמצווה יכולה להתקיים גם בלי העבירה, כגון לולב של אשירה, שגם אם לא היה אשירה היה יכול לצאת בו - חידשו התוס' (סוכה ל. ד"ה משום) שאין דין מצווה הבאה בעבירה. וכל דין מצווה הבאה בעבירה הוא רק שע"י העבירה מתקיימת המצווה, כגון לולב הגזול, שע"י שגזול אותו נעשה שלו ויכול לקיים את המצווה.

והוסיפו האחרונים שכל הקולא של התוס' במצווה שיכולה להתקיים בלי העבירה היא רק כשבזמן המצווה כבר אין עבירה, כגון לולב של אשירה, שאת העבודה זרה עבד קודם, ולא עובר שוב בזמן הנטילה. אך אם ברגע המצווה עובר את העבירה, כגון האוכל מצה של טבל - יש דין מצווה הבאה בעבירה אע"פ שהיה יכול לקיימה גם בלי העבירה (בית יצחק א"ח צט-ב וחתן סופר ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) דף ק סוף ע"ג, הובאו בשדי חמד ח"ד עמוד 147 ד"ה גם אשור וד"ה וכתב).

ויש מי שכתב שביסוד התוס' חלוקים הראשונים: הראב"ד סובר כמותם והרמב"ם חולק וסובר שגם אם יכול לקיים את המצווה בלי העבירה יש דין מצווה הבאה בעבירה (ש"ת בית אב סוף סי' יב, הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 147 ד"ה ובעיקר).

כשבשעת המצווה כבר נגמרה עבירה, כגון לולב של אשירה, שבשעה שנוטלו אינו עובר עבירה, נחלקו האחרונים האם יש דין מצווה הבאה בעבירה (שער המלך: יש דין מצווה הבאה בעבירה, ש"ת תורת חסד א"ח לא-ב בדעת התוס': אין דין מצווה הבאה בעבירה, כתב סופר א"ח כז: לר"י אין דין מצווה הבאה בעבירה ולר"ת יש, בדעת הרמב"ם נחלקו האחרונים. הובאו כולם בשדי חמד ח"ד עמוד 175 אות טו. מנחת חינוך א-א [ח]: אין דין מצווה הבאה בעבירה (לעניין בא על הערוה וקיים פרו ורבו)).

עבירה של אחד ומצווה של אחר, כגון שאחד גזל את הלולב וחבירו נוטלו, וכן אחד שכתב תפילין בשבת וחבירו מניחם - גם בזה יש דין מצווה הבאה בעבירה, אמנם יש מי שמתיר (שדי חמד ח"ד עמוד 170 אות יג).

בא על הערוה והוליד ממזר, כתב הירושלמי שיצא ידי חובת פרו ורבו (יבמות ב-ו [ג.], האריך בזה המנחת חינוך א-א [ח]. ויש גורסים שהירושלמי נשאר בספק (ש"ת רדב"ז ח"ז ב, והביא שהרמב"ן הריטב"א והר"ן גרסו בירושלמי שיצא). והבית שמואל אה"ע א-א הביא מספר חסידים שלא יצא כי ממזר אינו חי. והר"ף הרמב"ם והרא"ש לא הזכירו את הירושלמי כלל).

בטעם שיצא, ולא אומרים על זה מצווה הבאה בעבירה, יש שלושה הסברים: (א) את מצוות פרו ורבו מקיים כשהעבירה כבר נגמרה, שהרי העבירה בזמן הביאה והמצווה בזמן הלידה (מנחת חינוך א-א [ח]. אמנם שם א-ב [יד] הביא תוס' שמשמע ממנו שהמצווה בזמן הביאה).

¹ עיין לעיל בסעיף "הקשר ביניהן" (ד"ה כשבשעת) שיש אומרים שיש דין מצווה הבאה בעבירה גם כשהעבירה נגמרה.

ב) פרו ורבו היא מצווה בתוצאה, שיש לו בנים, ובמצווה בתוצאה אין דין מצווה הבאה בעבירה (קובץ שיעורים כתובות רמט. אמנם המנחת חינוך א-ב [יד] הביא תוס' שמשמע ממנו שהמצווה בפעולה, דהיינו בביאה).

ג) מדובר בירושלמי שבא על הערוה באונס, ובאונס אין דין מצווה הבאה בעבירה (מהר"ט אלגזי בכורות פ"ח אות סה הראשונה ד"ה ואולם לפי חומר העניין, באמצע הדיבור (תחילת נז. בדפיו))¹.

דיחוי - מצווה הבאה בעבירה, ואח"כ פקעה העבירה - אין בה דין דיחוי, משום שמצווה הבאה בעבירה הוא דין בכל המצוות, ואינו פסול במצווה מסויימת זו (קובץ שיעורים פסחים קסד).

פרטי הדין

ערכים קרובים: איסורים, מצוות, עשה דוחה לא תעשה.

ערכים קרובים

מצווה לקיים דברי המת

אדם שציווה קודם מותו למי לתת את ממונו, ומת, מצווה לעשות כפי שציווה (הסוגיות בגיטין יד: וכתובות ע.).

הגדרה

מקורו מדרבנן.

מקור וטעם

ובטעמו כתב המרדכי שהוצרכו חכמים לתקן בדברים שאין הקניין תופס בהם, ולכן באמת בדברים שקניינים מועילים בהם לא תקנו (בבא בתרא פרק מי שמת, הביאו המחנה אפרים זכיה ומתנה ל).

במהותו נחלקו רש"י ותוס' האם זו רק מצווה, אך עדיין הממון שייך ליורשים, או שהמצווה גורמת לקניין, שהממון כבר קנוי לזוכה² (מחנה אפרים זכיה ומתנה כט ביאר שנחלקו בזה, וכן דן בזה קובץ שיעורים כתובות שטו).

הנכסים הנקנים הם כל הנכסים.

הנכס

דבר שלא בא לעולם ודבר שאין בו ממש, כתבו רוב הראשונים והאחרונים שגם בהם יש מצווה לקיים את דבריו (מחנה אפרים זכיה ומתנה ל בשם מהר"י בן לב, והביא שהוכיחו כך מהרשב"א, מהר"ף ומהמרדכי. מגיד משנה מכירה כב"ז בדעת הרמב"ם), אמנם כנסת הגדולה (ח"מ רנב, הביאו השדי חמד ח"ה מ-ריט) כתב שלא מועיל בדבר שלא בא לעולם.

בשאר דברים שאינם בדיני ממונות לא אומרים מצווה לקיים דברי המת (שדי חמד ח"ה מ-ריט בשם רשב"ץ ושבתי יעקב).

פרטי הדין

בסתם אדם שאינו יורשו או מקבל מתנתו, כגון הזוכה בנכסי הגר, לדעת הרמב"ן (הובא בר"ן גיטין סוף פרק ראשון) אין במקרה זה מצווה, ומהשו"ע (ח"מ רנ-כג) משמע שגם בזה יש מצווה (פרי משה קניינים ל-ג ד"ה עוד).

¹ עיין לעיל בסעיף "העבירה" (ד"ה עבירה באונס) שנחלקו האחרונים האם יש באונס דין מצווה הבאה בעבירה.

² בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

כשהממוץ לא הושלש ביד שלישי נחלקו הראשונים: לתוס' (בבא בתרא קמא: וכתובות ע., וכן שו"ע חו"מ רנב-ב) לא אומרים בזה שמצווה לקיים את דברי המת, אך לרמב"ן (הובא בר"ן גיטין סוף פרק ראשון) אומרים גם במקרה זה.

כשלא אמר בלשון ציווי אלא אמר "הריני נותן לפלוני", לרמב"ן (הובא בר"ן גיטין סוף פרק ראשון) לא מועיל, אך לרשב"ם (בבא בתרא קלג: ד"ה במקלו ותרמילו) מועיל אפילו אם יש רק אומדנא שכך היה רצונו.

כאשר נדר או נשבע לתת לפלוני, לרמב"ם מצווה לקיים את דבריו (מגיד משנה מכירה כב בסופו), ולריטב"א (הובא בפרי משה קניינים ל-ג ד"ה והנה, וכן כתב הרמ"א חו"מ רנב-ב) אין בזה מצווה.

ערכים קרובים ערכים קרובים: מתנת שכיב מרע.

מצווה שמתן שכרה בצידה

עיי' ערך מצוות עשה שמתן שכרה בצידה.

מצוות

מעשים שעל האדם לעשותם, מדאורייתא או מדרבנן. הגדרה

בערך זה נדון במצוות בכלל - בין מדאורייתא ובין מדרבנן. בערך איסורים דנו במושג ההפוך - איסורי דאורייתא ודרבנן. במקור למצוות ואיסורים דנו בערך דאורייתא ובערך דרבנן.

לדוגמא, תקיעת שופר, נטילת לולב, פדיון שבויים, נתינת צדקה, נטילת ידיים.

טעם כעיקר (מאכל אסור שנותן טעם במאכל אחר אינו בטל ברוב) - גם במצוות יש דין טעם כעיקר, כגון עיסה שמיעוטה חיטים ורובה אורז, ויש בה טעם חיטים - חייבת בחלה ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח (תוס' זבחים עח. ד"ה אלא. והמנחת ברוך סט-ב ד"ה אמנם) הביא שכן דעת הרא"ש, והקשה עליו (כשיטתו שנאמר רק באיסורי אכילה¹).

מוחזק (המוציא מחבירו עליו הראיה) לא נאמר במצוות. כגון האחים שחלקו, ואנו מסתפקים האם יש ברירה והם יורשים או אין ברירה והם לקוחות, פוסקים שמחזירים זה לזה ביובל, כדין לקוחות, ולא אומרים שכל אחד מוחזק בחלקו מספק שמא הם יורשים, כיוון שהוא במקום מצווה - מצוות יובל (שער המלך גירושין ג-ד בתחילתו).

שבועה לבטל את המצווה לא חלה. וחקר ר' שמואל האם הוא משום שהאדם לא יכול לאסור בעצמו את המצווה, או שכל איסור החל ע"י פה לא יכול לאסור את המצווה. ונפק"מ כשהאדם לא אסר בעצמו את המצווה אך היא נאסרה ממילא ע"י פיו, כגון שנודר בנזירות, וממילא אסור לשתות יין קידוש, אך הוא בעצמו לא אסר את היין (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד לה, פב).

¹ כמו שהבאנו בערך טעם כעיקר בסעיף "בדינים שונים" ד"ה באיסורי אכילה.

שבועה לבטל את המצווה בכולל בן חלה - וחקר ר' שמואל האם הוא מדין כולל שבכל התורה (כמו בדין אין איסור חל על איסור), או דין מיוחד בשבועה, שכיוון שאינה רק על המצווה, לא נחשבת שבועה לבטל את המצווה (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קעא).

המתנה תנאי על המצווה, כגון שקרא קריאת שמע ביחידות על מנת שלא יספיק לקרותה שוב במניין בזמנה, וכן הניח תפילין על מנת שיתנו לו מאתיים זוז, חידשו המגן אברהם (א"ח תפט-ז) והחתם סופר (בשר"ת אה"ע ח"ב ז) שתלוי במחלוקת האמוראים האם מצוות צריכות כוונה: לדעה שצריכות כוונה נחשב שכוונתו תלויה בתנאי ואם לא התקיים התנאי לא יצא ידי חובה (ואפילו במצווה שאין בה שליחות, כגון סוכה ותפילין. ולפי זה צריך לומר שהוא תנאי שלא מדיני שאר תנאים כקניינים וכדומה ואין חלים בו כל דיניהם, שהרי בשאר התנאים מילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי), ולדעה שאינן צריכות כוונה יצא ידי חובה אפילו אם לא התקיים התנאי.

שליחות במצוות שבגופו (בגוף האדם) לא מועילה, כגון אכילת קרבן פסח, מצה ומרור, הנחת תפילין וישיבה בסוכה. אלא היא מועילה רק במצוות שאינן בגוף האדם, כגון קידושין וגירושין, עשיית סוכה ושחיטת פסח. והקשה התוס' ר"ד מה הטעם שאין שליחות במצוות שבגופו. ויש בזה חמש סברות (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-טז):

(א) שליחות מועילה רק כשהתכלית היא למשלח: בקידושין - מקודשת לו ומקדשה בכספו, בגירושין - מגורשת ממנו ובגט נכתב שמו, ובעשיית סוכה - הוא יושב בה. אך אכילת מצה והנחת תפילין הן פעולות שהשליח עושה לבדו בלי שום קשר למשלח (תוס' ר"ד, ומובא באור שמח ריש שלוחין ושותפין).

(ב) במצוות שבגופו כוונת התורה היא שכל אחד יעשה בעצמו את המצווה, שהמצווה תהיה לעול על צווארו, ולא שאדם אחד יאכל מצה בשביל כל השאר (אור שמח שם מוסיף על סברת התוס' ר"ד הנ"ל, חלקת יואב ח"מ ד ד"ה ע"כ).

(ג) יש עוד חלויות שלא מועילה בהן שליחות, כגון חליצה ושחיטה, והטעם הוא שהן חלויות מכח המעשה, דהיינו שהאדם לא שולט על אופן קיומן, ולכן גם לא יכול למנות שליח. וא"כ אפשר לומר שגם מצוות שבגופו הם מכח המעשה (קובץ הערות עו לעניין עבודת כהנים).

(ד) גם במצוות שבגופו בעצם יש שליחות, אך למעשה אינה מועילה. משום שכאשר השליח מניח תפילין, באמת נחשב כאילו המשלח הניחם, אך הרי סוף סוף הניחם על ראשו של השליח, ולא קיים את המצווה להניחם על ראשו של עצמו (קצוה"ח קפב-א).

(ה) לדעות שמצוות אין צריכות כוונה יש טעם נוסף, שבדבר שאין צריך כוונה לא מועילה שליחות (חלקת יואב ח"מ ד ד"ה אך כ"ז).

חצי שיעור במצווה, כגון מי שיש לו רק חצי כזית מצה - נחלקו בזה האחרונים האם יש בכלל מצווה שיאכל אותה, ויש בזה שלושה צדדים:

(א) אין בזה מצווה כלל, ולכן אין שום תועלת שיאכל את החצי כזית (האם יש בזה מצווה כלל - דנו בזה: שדי חמד ח"ז מערכת חמץ ומצה יד-ד עמוד 402, מנחת חינוך ו-א [א] ד"ה ואם אין לו שיעור כזית, והמנחת חינוך יא-ב [ב] ד"ה ואם אין לו) הביא שלקצת אחרונים יש בזה מצווה).

(ב) יש בזה מצווה אך היא מצווה קלושה, ולכן האוכל חצי כזית מצה עם קרבן פסח - המצה מבטלת את הפסח, כדין רשות שמבטלת מצווה ולא כדין מצווה שאין מבטלת מצווה (לשון המהר"ט אלגזי בכורות נא. אות פא ד"ה והנה ראיתי: מקיים מקצת מצווה (לעניין חצי של חמישה סלעים בפדיון הבן)).

(ג) יש בזה מצווה גמורה (אך כמובן לא כשיעור שלם), ולכן האוכל חצי כזית מצה עם קרבן פסח - המצה לא מבטלת את הפסח, כדין מצווה שאין מבטלת מצווה ולא כדין

רשות שמבטלת מצווה (לדעה שיש בזה מצווה האם היא מצווה קלושה או מצווה גמורה - דן בזה המנחת חינוך ו-א [א] ד"ה וצריך).

שלא בדרך (העובר עבירה שלא כדרך הרגילה פטור) - במצוות עשה של אכילה, כגון אכילת מצה, הסתפק המשנה למלך והסיק שגם בזה אומרים שאכילה שלא כדרך לא שמה אכילה, ולכן אם אכל שלא כדרך לא יצא ידי חובתו (יסודי התורה ה-ח ד"ה יש לחקור. וכן מוכח מרש"י פסחים סוף לה. ד"ה אין, דנו בדבריו הרש"ש וגליין מהרש"א שם, וכן דנו בזה בית הלוי ח"ג נא-ד, ומנחת חינוך ו-א ותל-א [ב] ד"ה וזה).

חזקה דמעיקרא, הסתפק הרעק"א האם היא נאמרה גם על מצוות, שבספק אם קיים את המצווה (כגון אם הניח תפילין או בירך ברכת המזון) יש עליו חזקת חיוב (חזקת איסור) וחייב לקיימה שוב (בשור"ת מהדורא קמא ז ד"ה גם י"ל, ד"ה ולכאורה יש לדון, וד"ה אלא דמ"מ).

דברי רשות - נחלקו המפרשים האם יש דברי רשות: חובות הלבבות סובר שאין דברי רשות, אלא כל מעשה הוא או מצווה או עבירה, ולראב"ד יש גם דברי רשות (עין א"ה ברכות אות ד).

כל המצוות מתחלקות לפעולה ותוצאה, ע"ע מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

ערכים קרובים: אונס (בעבירות), אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, אין מעבירין על המצוות, אין עושין מצוות חבילות חבילות, איסורים, אשה במצוות, ביזוי מצווה, בין אדם לחבירו, בל תגרע, בל תוסיף, ברכות המצוות, דאורייתא, דיחוי, דרבנן, הידור מצווה, הכשר מצווה, העוסק במצווה פטור מן המצווה, זריזין מקדימין למצוות, טועה בדבר מצווה, כפייה על המצוות, לאפרושי מאיסורא, לפני עיוור, לפני משורת הדין, מנהג, מסייע ידי עוברי עבירה, מצווה הבאה בעבירה, מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, מצוות לא תעשה, מצוות לאו להנות ניתנו, מצוות עשה, מצוות עשה שמתן שכרה בצידה, מצוות קיומיות, סומא, עבד כנעני במצוות, ערבות, קטן, שוגג, תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, תוכחה, תשובה.

ערכים קרובים

מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה

חילוק בין מצוות שהאדם מצווה לעשותן, לבין מצוות שהאדם מצווה שיקיימו (בסוגיא זו האריכו הקובץ שיעורים ח"ב כג-ו, והעיון בלומדות יג).

הגדרה

דוגמא למצוות בפעולה: לולב, שמצווה ליטול אותו (ולא שיהיה נטול).
דוגמא למצוות בתוצאה: פדיון שבויים, שהמצווה היא שהשבוי יהיה פדוי (ולא הפדייה עצמה).

כל המצוות מתחלקות למצוות בפעולה (כגון לולב, שמצווה ליטלו) ומצוות בתוצאה (כגון פריעת בעל חוב, שמצווה שהכסף יהיה אצלו) (והמפענח צפונות הוסיף בכמה מקומות צד שלישי של שלילה, כגון במילה - מצווה למול, להיות מהול, או לא להיות ערל (ו-כד). וכן שילוח מצורע - מצווה לשלחו, שיהיה מחוץ למחנה, או שלא יהיה במחנה (יג-ט-א)). ובהרבה מצוות דנו האחרונים האם הן בפעולה או בתוצאה:

החילוק

א) מצוות בפעולה: שופר (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו), אכילת קרבן פסח ומצה (בית הלוי ח"ג נא-ג), שריפת שיער נזיר ומצורע (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קבורה גניזה שריפה).
ב) מצוות בתוצאה: וביערת הרע, פריעת בעל חוב, פדיון שבויים (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו), אכילת קודשים (בית הלוי ח"ג נא-ג), הדלקת נרות המנורה (הגר"ח על הרמב"ם ביאת מקדש טז ד"ה והנראה (בדעת הרמב"ם)), גניזת עבודה זרה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קבורה גניזה

שריפה), אגד לולב לרבי יהודה (ברכת אברהם סוכה יא: סי' "הידור מצווה ואגד לולב" יא בשם הגר"ז), קידוש השם (יחל ישראל לט ד"ה כיוון (בשם אביו)).

ג) מצוות שנחלקו (או חקרו) האם הן בפעולה או בתוצאה: השבתת שאור (מנחת חינוך ט-א [א]: מחלוקת ראשונים, הגר"ח חמץ ומצה א-ג: מחלוקת רבי יהודה וחכמים, וכן דן בזה המידות לחקר ההלכה י-ג), מילה (מפענח צפונות יג-ח, והוסיף צד שלישי: שלא יהיה ערל), פרו ורבו (מנחת חינוך א-ב [יד]: תוצאה, תוס' (שהביא שם): פעולה), לבישת ציצית (קובץ שיעורים כתובות רנ מסתפק בזה), תפילין (ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד ערב אות י: המצווה בתוצאה, דהיינו שהתפילין מונחים עליו. מפענח צפונות יב-טו-ג: בשל ראש המצווה בתוצאה ובשל יד בפעולה), כתיבת ספר תורה (מנחת חינוך תריג-א, המידות לחקר ההלכה טו-יג), נטילת לולב (ביכורי יעקב תרנב בסופו, מקראי קודש סוכות ח"ב א. חזון איש או"ח קמט-ב: המצווה בתוצאה. קובץ שיעורים ח"ב כג-ו: המצווה בפעולה), עשיית מעקה (עיון בלומדות יג), הדלקת נר שבת (עיון בלומדות יג), הדלקת נר חנוכה (ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד רסא אות א), קריעה על מת (שפת אמת שבת קה: ד"ה ואעפ"י), תגלחת נזיר ומצורע (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תגלחת נזיר: מצווה גם בפעולה וגם בתוצאה), קבורה (המידות לחקר ההלכה טו-סט), צדקה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה צדקה: מצווה גם בפעולה וגם בתוצאה), משלוח מנות (המידות לחקר ההלכה י-יח: תוצאה, ואב ישראל נה-א חקר בזה), מתנות לאביונים (בפורים) (באר היטב או"ח תרצה-ז), גמילות חסד (מהקובץ שיעורים ח"ב כג-ו) משמע שמצוות שבין אדם לחבירו הן בתוצאה (לגבי פריעת בעל חוב ופדיון שבויים). וכן כתב האתון דאורייתא (יג ד"ה והנה). אמנם הגר"ש שקאפ כתב שבכל מצוות גמילות חסד יש מצווה בכל פעולה שהאדם עושה בשביל חבירו, גם אם התוצאה עדיין לא נעשתה, כגון בהשבת אבידה - אפילו לקחתה ממקום האבידה היא כבר מצווה, גם קודם שהחזירה לבעליה (שערי יושר א-ז בסופו בד"ה ועפ"י). ומשער אפרים ומחנה אפרים שהביא שם משמע שחולקים עליו). וכן לעיל בסמוך הבאנו שדנו לגבי מתנות לאביונים בפורים).

נפק"מ בין מצוות בפעולה למצוות בתוצאה:

א) כאשר מקיים רק את הפעולה או רק את התוצאה - אלו כמובן הנפק"מ הפשוטות ביותר. כגון מי שלא היה לו חמץ כלל (יש רק את התוצאה), וכן נולדו לו בנים ומתו (יש רק את הפעולה) (חמץ: משנה ברורה תמה-י - לכתחילה ישאיר כזית כדי לבער. פרו ורבו: מנחת חינוך א-א [יד] ד"ה והנה) מביא שלא יצא ידי חובה, ומוכיח מזה שהמצווה בתוצאה.

ב) זמן המצווה - עשה את הפעולה בזמן שחיוב המצווה עדיין לא חל, אך התוצאה קיימת גם בזמן החיוב: במצוות בפעולה לא יצא ידי חובה ובמצוות בתוצאה יצא. כגון בימינו שאנו שורפים את החמץ קודם שעה שביעית - האם אנו יוצאים ידי חובת "תשביטו שאור" דאורייתא (מנחת חינוך ט-א [א] ד"ה לפי), וכן הוליד בנים בגויותו ונתגייר (מנחת חינוך א-א [יג] ד"ה ואם גוי).

ג) שליחות פסולה - כגון בשליח גוי, פעולת המצווה אין בו, שהרי הוא פסול, אך תוצאה על כורחך יש בו, כגון השולח צדקה ע"י גוי, שלא נחשב שנתן את הצדקה, אך כמובן שלעני יש עכשיו כסף (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו).

ד) מצוות צריכות כוונה - לשיטת הקובץ שיעורים, שסובר שהחיסרון במצווה בלא כוונה הוא שנחשב כאילו המעשה נעשה מאילו ולא האדם עשאו, ע"פ זה כתב שבמצוות בתוצאה, קיים את המצווה אפילו אם לא התכוון (גם לדעה שמצוות צריכות כוונה) (וכן כתבו סברא זו ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נג-ג ד"ה ובזה, מנחת חינוך א-ג [כט] ד"ה וידוע, בית הלוי ח"ג נא-ג לגבי אכילת קודשים).

ה) מצווה הבאה בעבירה - הדין שמצווה שהתקיימה ע"י עבירה אינה מצווה, נאמר רק במצוות של פעולה, אך במצוות של תוצאה, כגון הוליד בן ממזר, וכן המל (מילה שלא

בזמנה) בשבת, כיוון שסוף סוף התוצאה נעשתה, קיים את המצווה¹ (עונג יום טוב ל בסוף הסי' ד"ה אחרי, קובץ שיעורים כתובות רמט, קובץ הערות יא-א).
 (ו) גרמא - קיום ע"י גרמא מועיל רק למצוות בתוצאה, שהרי התוצאה התקיימה בגרמתו, אך לא למצוות בפעולה, כי עדיין לא נחשב שעשה את המעשה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה בגדי כהונה הקורע מעיל. אמנם הר צבי על טור א"ח רסג הסתפק אולי גם במצוות עשה של פעולה יוצא ידי חובה בגרמא).
 (ז) שלא כדרך - במצוות בתוצאה, כגון אכילת קרבן, שהעיקר שהקרבן יאכל (ולא שהאדם יאכל), יצא ידי חובה גם בשלא כדרך, כי אעפ"כ התוצאה נעשתה (בית הלוי ח"ג נא-ד²).
 (ח) פחות מכשיעור - במצוות בתוצאה אין צריך שיעור, ולכן באכילת קרבן אין צריך כזית, שהעיקר שהקרבן נאכל, אך אכילת מצה צריך כזית, כי צריך שהאדם יאכל (בית הלוי ח"ג נא-ד³).

ערכים קרובים ערכים קרובים: איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה (שם דנו באותו חילוק לגבי עבירות).

מצוות דאורייתא

עיין ערך דאורייתא.

מצוות דרבנן

עיין ערך דרבנן.

מצוות חבילות

עיין ערך אין עושין מצוות חבילות חבילות.

מצוות חיוביות

עיין ערך מצוות קיומיות.

מצוות לא תעשה

מעשים שאסור לעשותם מדאורייתא. הגדרה

בערך זה נדון בפרטים המיוחדים למצוות לא תעשה, לגבי איסורים בכלל ע"ע איסורים. לדוגמא, אכילת נבילות וטריפות.

¹ ע"ע מילה בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותה) שיש חולקים וסוברים שהמצווה בפעולה.
² אמנם יש דעה שמצוות אכילת קודשים היא בפעולה, הובאה בערך אכילת קודשים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מהות המצווה.
³ אמנם יש דעה שמצוות אכילת קודשים היא בפעולה, הובאה בערך אכילת קודשים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מהות המצווה.

מצוות צריכות כוונה (לחלק מהדעות (ברכות יג)). ומצוות לא תעשה כגון "עונתה לא יגרע" - לדרך פיקודיך (הקדמה ב) צריכות כוונה (לדעה שמצוות צריכות כוונה), ולדרך המלך (דעות ג-א בתחילתו) בזה לכ"ע אין צריך כוונה (הובאו בשדי חמד ח"ד מ-עד עמוד 145).

העוסק במצווה פטור מן המצווה, אך אינו פטור ממצוות לא תעשה, ואפילו אם היא בשב ואל תעשה. ולכן העוסק במצווה אינו פטור מאיסור בל יראה, וחייב לבער את חמצו (שדי חמד ח"ד ע-סז עמוד 441).

בל תוסיף - בלא תעשה שהוסיף עליו, דהיינו שגזרו בתי דין על דבר המותר מן התורה (כגון עוף בחלב) ואמרו שהוא אסור מן התורה, נחלקו הראשונים האם עוברים בבל תוסיף:

(א) הרמב"ם (ממרים ב-ט) כתב שעוברים. בטעם לזה ביאר הכסף משנה שהרי הוא מוסיף גם בלא תעשה (שם, ומסבירא זו הקשה על הראב"ד החולק וכתב שלא ידע את טעמו). והרדב"ז (שם) אף הביא לזה מקור, שהרי בתחילת הפרשה נאמר "החוקים והמשפטים" (דברים יא-לב, יב-א), ומשמע שהיא עוסקת גם בלא תעשה.

(ב) הראב"ד (שם) כתב שאין בל תוסיף בלא תעשה אלא רק במצוות עשה. וכן כתב הרמ"ך בהגהותיו (שם, וסיים בצ"ע). והחינוך (תנוד"ה ורובי המפרשים) כתב שזו דעת רוב המפרשים. בטעם לזה ביאר המנחת חינוך (תנוד"א [א] ד"ה והראב"ד) שכיוון שהתורה ציוותה "ושמרתם את משמרת" שחז"ל יוסיפו סייגים וגדרים - זו מצווה מהתורה, ולא שייך בזה בל תוסיף.

איסור בל תגרע ישנו גם בלא תעשה, כאשר בית דין התיירו דבר האסור מן התורה בקביעות לעולם ואמרו שדבר זה מותר מן התורה, לדוגמא שהתירו בשר חיה בחלב (רמב"ם ממרים ב-ט), ואפילו אם הם אומרים שהדבר אסור, אלא שהוא אסור רק מדבריהם ולא מן התורה - עוברים (לחם משנה שם).

כפייה על המצוות - מי שאינו רוצה לקיים מצוות עשה, כופים אותו ומכים אותו עד שתצא נפשו כדי שיקיימה (כתובות פו). במצוות לא תעשה משמע מהגמרא (שם) ורש"י (שם ע"ב ד"ה מכין) שלא נאמר דין כפייה. והרעק"א (שם ע"ב ד"ה מכין) נשאר על זה בקושיא, שהרי גם אם בא לעבור על לא תעשה לכאורה כופים ומכים אותו עד שתצא נפשו שלא יעבור (דן בזה שו"ת שבט הלוי ח"ד קכז ד"ה ואומר).

שווג במצוות לא תעשה, בפשטות נענש עליהם וצריך כפרה. אך יש שחלקו על כך (שדי חמד ח"ד ש-נד עמוד 519).

מנהג נגד מצוות לא תעשה בשב ואל תעשה, כגון נותר - נחלקו הפוסקים האם המנהג מבטל את הלאו (שדי חמד ח"ד מ-לח עמוד 80 והלאה)¹.

הכאה - במצוות עשה (כגון סוכה ולולב) שהאדם לא רוצה לקיימה, פשוט שבית דין מכים אותו עד שתצא נפשו (כתובות פו). במצוות לא תעשה שהאדם רוצה לעבור עליה (ועדיין לא עבר) נחלקו האחרונים: רעק"א (כתובות פו) ומנחת חינוך (ח-ה [י]) סוברים שגם בזה מכים אותו כדי שלא יעבור עליה, והמשובב נתיבות (סוף ג) כתב שבזה אין מכים אותו.

מניין המצוות - בדיון אזהרה אחת שנפרטת לכמה איסורים נחלקו הראשונים: לשיטת הרמב"ם ובה"ג נמנית כלאו אחד, ולשיטת הרמב"ן כל איסור נמנה כלאו בפני עצמו (הגר"פ פערלא תחילת לא תעשה קסד).

¹ כמו כן יש כמה וכמה דעות במנהג נגד הדין, ע"ע מנהג בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מנהג נגד הדין.

ברכת המצוות אין מברכים על מצוות לא תעשה (פרי מגדים יו"ד משבצות זהב א ד"ה ודע, האריך בזה שדי חמד ח"א ב-מ עמוד 330).

עשה ולא תעשה - דנו האחרונים איזה מהם חמור יותר (משנת חכמים בפתיחה, הביאו מנחת חינוך סוף מצווה ח. ותלוי במחלוקת האם מה שעשה דוחה לא תעשה הוא הותרה או דחוייה: אם דחוייה - מוכח שעשה חמור יותר, ולכן דוחה את הלא תעשה, אך אם הותרה - אפשר שהלא תעשה חמור יותר, אלא שכשיש עשה הוא הותר¹).

לאו הבא מכלל עשה דנו האחרונים האם נחשב עשה או לאו (בית האוצר ח"א א-ז (כלל מ): עשה, ובסופו כתב בדעת הירושלמי (סנהדרין ז-יא) שהוא לאו. הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצא. בדפיו ד"ה והשתא) בדעת תוס' ר"ד ועוד ראשונים: לאו).

עשה שיש בו גם לאו, כגון מלאכה ביום טוב, הסתפק המנחת חינוך (ססד-א [יז]) האם העשה נמחל בתשובה לבד כשאר עשין, או שתשובה תולה עד שיבוא יום הכיפורים ויכפר, כדין לאווין.

בזבזו ממנו - על עשה צריך לבזבז רק חומש (כתובות נ), אך על לא תעשה צריך לבזבז את כל ממנו. והסתפק המנחת חינוך (ח-ה [ט] ד"ה ועיין פרי. וכן חקר קובץ הערות סט-ב לגבי דין יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה) האם החילוק ביניהם הוא במצווה עצמה - האם היא מצוות עשה או מצוות לא תעשה, או במעשה האדם - האם הוא בקום עשה או בשב ואל תעשה. והביא לכך שתי נפק"מ:

(א) לאו שאין בו מעשה - מצד המצווה עצמה הוא לא תעשה וצריך לבזבז את כל ממנו, אך מצד מעשה האדם הוא בשב ואל תעשה, וצריך לבזבז רק חומש.

(ב) לאו הבא מכלל עשה - מצד המצווה עצמה דינו כעשה, אך מצד המעשה הוא בקום עשה.

סומא, לדעות שפטור ממצוות, נחלקו המפרשים האם חייב במצוות לא תעשה (מנחת חינוך אגשים ב-כה הביא את המחלוקת. שו"ת רעק"א מהדורא תנינא קנג ד"ה אמנם: חייב בלא תעשה. רעק"א על שו"ע יו"ד א-ט: חייב בלא תעשה, ואפילו בלאו הבא מכלל עשה, כגון איסור מצרי).

ערכים קרובים: אין עשה דוחה לא תעשה ועשה, לאו הבא מכלל עשה, לאו הניתן לתשלומין, לאו הניתק לעשה, לאו שאין בו מעשה, לאו שבכללות, לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, מלקות, מצוות עשה, עשה דוחה לא תעשה, תשובה.

מצוות לאו להנות ניתנו

הנאה מקיום מצווה לא נחשבת הנאה (הסוגיות בעירובין לא, ראש השנה כח. ונדרים טז; בסוגיא זו האריכו האבני מילואים כח-ס, השדי חמד ח"ד מערכת מ כללים צה עד צט (עמודים 201 והלאה), ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כ-ה והלאה).

לדוגמא, הנודר שלא להנות מן הסוכה, מותר לו לשבת בה לצורך המצווה, שקיום המצווה לא נחשב להנאה (נדרים טז).

¹ המחלוקת הובאה בערך עשה דוחה לא תעשה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

במעמד נחלקו המפרשים האם הוא משום שהנאה רוחנית לא נחשבת כלל להנאה (ריטב"א סוכה לא:), או שכאשר מקיים את המצווה - ההנאה טפילה לקיום המצווה, שעיקר כוונת האדם היא לעצם הקיום ולא להנאה (שערי יושר א-ז ד"ה ובדרך, קובץ שמועות חולין לט). ונפק"מ כשהנאה היא הנאת הגוף ולא רק הנאה רוחנית מקיום המצווה, כגון שיושב בסוכה ונהנה מהצל: לטעם שהנאה רוחנית אינה הנאה - כאן זו הנאה גשמית, ואסור. ולטעם שההנאה טפלה לקיום המצווה - גם כאן הנאת הצל טפלה לקיום מצוות ישיבה בסוכה, ומותר (פרי חדש או"ח תקפוה-מביא מחלוקת בזה, וקובץ שמועות שם מבאר את הדעה המתירה ע"פ טעמו. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כב-ב).

במהותו ביאר הגר"ש שקאפ שנחשב כאילו לא עשה כלל את המעשה (ולא שעשה את המעשה ורק לא נהנה) (נדריים יא ד"ה ושמת').

בדינו נחלקו המפרשים האם הוא היתר לכתחילה או רק בדיעבד, כגון כיסוי הדם בעפר עיר הנידחת כאשר אפשר לכסות בעפר אחר (משנה למלך אישות ח-י: רק בדיעבד, כנסת הגדולה י"ד כח וגט פשוט כד-א: גם לכתחילה. דנו במחלוקתם אבני מילואים כח-ס ויד מלאכי כללי הדינים תלא. והשדי חמד ח"ד מ-צה עמוד 201 הביא שיהודה יעלה ומשה ידבר סוברים שגם לכתחילה ודברי מלכאל סובר שרק בדיעבד. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כב-ט¹).

מצוות דרבנן, נחלקו הראשונים האם גם בזה אומרים מצוות לאו להנות ניתנו, כגון המודר הנאה משופר, שמותר לתקוע בו תקיעות דאורייתא משום שמצוות לאו להנות ניתנו - האם יהיה מותר לתקוע בו גם תקיעות דרבנן (דנו במחלוקתם השערי יושר א-ז ד"ה ובדרך, מחנה אפרים נדרים כד, שדי חמד ח"ד מ-צח עמוד 204):
(א) הר"ן כתב שכן אומרים בזה מצוות לאו להנות ניתנו (וכן כתב מקראי קודש לולב פ"ח דף עז; הובא ביד מלאכי כללי הדינים תלג).

(ב) בעל המאור (ראש השנה כח). כתב שלא אומרים בזה מצוות לאו להנות ניתנו (אולם ש"ת מהר"י אשכנזי ח (ד"ה איברא) חידש (נגד כל המפרשים) שגם לבעל המאור גם דרבנן אומרים לאו להנות ניתנו, הובא בשדי חמד ח"ד מ-צח עמוד 205 ד"ה והנה כל). ובטעמו ביאר השערי יושר (א-ז בסופו ד"ה ועפ"ז) שרק במצוות דאורייתא המצווה לעשות את המעשה עצמו, אך במצוות דרבנן המצווה היא רק לשמוע בקול חכמים, והמעשה עצמו הוא רק אמצעי לשמוע בקולם².
אמנם במקרה שגם המצווה וגם האיסור מדרבנן - לכ"ע אומרים שלא להנות ניתנו (שדי חמד ח"ד מ-צח עמוד 204).

מכשירי מצווה, נחלקו האם גם בזה יש דין לאו להנות ניתנו (שדי חמד ח"ד מ-צז עמוד 204).

מצוות קיומיות כשחיטה, שאין מחוייבים בהם אלא רק אם רוצה לאכול בשר (ולא חיוביות כשופר ולולב)³, דנו בהם המפרשים האם יש בהן דין מצוות לאו להנות ניתנו (שדי חמד ח"ד מ-צז עמוד 204)⁴.

¹ מעין זה נחלקו במצוות קיומיות, כלומר שלא מחוייב לקיימן, אם גם בהן אומרים את ההיתר שלא להנות ניתנו, כדלקמן בסעיף "במצוות שונות" ד"ה מצוות קיומיות.

² ע"ע דרבנן בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בסוג האיסור) שנחלקו בזה.

³ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

⁴ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בדינו) שנחלקו האם דין מצוות לאו להנות ניתנו הוא גם לכתחילה או רק בדיעבד.

תלמוד תורה היא מצווה שכן ניתנה להנות, שהרי משמחת את הלב, ולכן מי שאסר ספרו על חבריו - אסור לחבריו ללמוד בו, ולא אומרים בזה מצוות לאו להנות ניתנו (ט"ז י"ד רכא-מג).

בהנאות חגוף, כגון שיושב בסוכה ונהנה מהצל (ולא רק הנאה רוחנית מקיום המצווה) נחלקו הפוסקים האם אומרים מצוות לאו להנות ניתנו (פרי חדש אר"ח תקפוה מביא מחלוקת בזה, וקובץ שמועות שם מבאר את הדעה המתירה ע"פ טעמו. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כב-יב).¹

באיסורי אכילה, כגון הנודר מן המצה, הבניין שלמה (ג) כתב שגם בזה אומרים מצוות לאו להנות ניתנו, והדברי חכמים (נ בסופו) כתב שבזה לכו"ע לא אומרים לאו להנות ניתנו (ואפילו לדעות שאומרות לאו להנות גם כשיש הנאת חגוף) (הובאו בשדי חמד ח"ד מ-צט עמוד 205).

ערכים קרובים ערכים קרובים: איסורי הנאה, מצוות.

מצוות עשה

מעשים שצריך לעשותם מדאורייתא. הגדרה

בערך זה נדון בפרטים המיוחדים למצוות עשה, לגבי מצוות בכלל ע"ע מצוות.

לדוגמא, פרו ורבו, מילה, השבת גזילה, שחיטה.

שלא בדרך אכילתו במצוות עשה של אכילה, כגון אכילת מצה, הסתפק המשנה למלך והסיק שגם בזה אומרים שאכילה שלא בדרך לא שמה אכילה, ולכן אם אכל שלא בדרך לא יצא ידי חובתו (יסודי התורה ה-ח ד"ה יש לחקור. וכן מוכח מרש"י פסחים סוף לה. ד"ה אין, דנו בדבריו הרש"ש וגליון מהרש"א שם, וכן דנו בזה בית הלוי ח"ג נא-ד, ומנחת חינוך ו-א ותל-א [ב] ד"ה וזה).

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני. ובעובר על מצוות עשה, כגון השוחט קרבן שלא לשמו, שהמצווה לשוחטו לשמו היא מצוות עשה - דן האפריון שלמה, וכתב שלא אומרים בזה אי עביד לא מהני (אפריון שלמה השני על שער המלך קרבן פסח א-ה, ומובא בקובץ מפרשים שבהוצאה החדשה בתחתית העמוד אות צב, אך משמע ממנו שאינו ברור לו כל כך).

מנהג נגד מצוות עשה בשב ואל תעשה - נחלקו הפוסקים האם המנהג מבטל את העשה (שדי חמד ח"ד מ-לח עמוד 80 והלאה).³

לאפרושי מאיסורא - כל אדם מצווה להפריש את חבריו מלעבור על לאו. ובעשה נחלקו האחרונים: לנתי"מ (ג-א בסופו) וליים של שלמה (בבא קמא כז) גם בזה יש דין אפרושי מאיסורא, שכל אדם מצווה לכפות את חבריו לקיים מצוות עשה, ולקצוה"ח (ג-א, וכן במשובב נתיבות שם ד"ה עוד שם זה לשונו גם) אין בזה דין אפרושי מאיסורא (אלא רק בית דין יכולים לכפותו).

¹ לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) ביארנו את טעם מחלוקתם.

² הובאו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

³ כמו כן יש כמה וכמה דעות במנהג נגד הדין, ע"ע מנהג בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מנהג נגד הדין.

האוכל בריה שלמה חייב גם בפחות מכשיעור. ובאיסור עשה, כגון האיסור לאכול נבילה מדין "שאינו זבוח" (חוץ מאיסור הלאו על נבילה), דנו האחרונים: רעק"א הביא צד לומר שלעניין איסור עשה אין דין בריה, משום שכל טעמו של דין בריה הוא שהתורה החשיבה אותה להתחייב עליה מלקות, אך בעשה, שאין עליו מלקות - אין דין בריה. אמנם הוא דחה את צד זה, והסיק שיש דין בריה גם לאיסורי עשה (רעק"א על המשנה מכות פרק ג אות יד, והקהילות יעקב חולין כד (ד"ה והנראה) כתב בדעת הגהות שערי דורא שגם בעשה יש דין בריה).

תוכחה - יש מי שחידש בדעת הרמב"ם שתוכחה היא רק על מצוות לא תעשה, אך רוב הפוסקים כתבו שגם על עשה (שדי חמד ח"ו ה-ב (ד"ה וכתב) עמוד 383).

בספק מצוות עשה, שמחוייב לקיימה מדין ספיקא דאורייתא לחומרא, הסתפק המנחת חינוך (כג-ב [ו] ד"ה ואני) האם מספק כופין אותו לקיימה.

עשה ולא תעשה - דנו האחרונים איזה מהם חמור יותר (משנת חכמים בפתיחה, הביאו מנחת חינוך סוף מצווה ח. ותלוי במחלוקת האם מה שעשה דוחה לא תעשה הוא הותרה או דחוייה: אם דחוייה - מוכח שעשה חמור יותר, ולכן דוחה את הלא תעשה, אך אם הותרה - אפשר שהלא תעשה חמור יותר, אלא שכשיש עשה הוא הותר¹).

לאו הבא מכלל עשה דנו האחרונים האם נחשב עשה או לאו (בית האוצר ח"א א-ז (כלל מ): עשה, ובסופו כתב בדעת הירושלמי (סנהדרין ז-יא) שהוא לאו. הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצא. בדפיו ד"ה והשתא) בדעת תוס' ר"ד ועוד ראשונים: לאו).

עשה שיש בו גם לאו, כגון מלאכה ביום טוב, הסתפק המנחת חינוך (ססד-א [יז]) האם העשה נמחל בתשובה לבד כשאר עשין, או שתשובה תולה עד שיבוא יום הכיפורים ויכפר, כדין לאווין.

בזבז ממנו - על עשה צריך לבזבז רק חומש (כתובות נ.), אך על לא תעשה צריך לבזבז את כל ממנו. והסתפק המנחת חינוך (ח-ה [ט] ד"ה ועיין פרי. וכן חקר קובץ הערות סט-ב לגבי דין יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה) האם החילוק ביניהם הוא במצווה עצמה - האם היא מצוות עשה או מצוות לא תעשה, או במעשה האדם - האם הוא בקום עשה או בשב ואל תעשה. והביא לכך שתי נפק"מ:

(א) לאו שאין בו מעשה - מצד המצווה עצמה הוא לא תעשה וצריך לבזבז את כל ממנו, אך מצד מעשה האדם הוא בשב ואל תעשה, וצריך לבזבז רק חומש.

¹ המחלוקת הובאה בערך עשה דוחה לא תעשה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² ע"ע לאו הבא מכלל עשה.

(ב) לאו הבא מכלל עשה - מצד המצווה עצמה דינו כעשה, אך מצד המעשה הוא בקום עשה.

עשה שיש בו כרת, דהיינו פסח ומילה, הסתפק המגן אברהם (א"ח תרנו-ו) האם חייב לבזבז בשבילו את כל ממונו.

עשה שנוהג בכל עת, כגון מזוזה, חמור יותר משאר עשה, וחייב לבזבז בשבילו את כל ממונו (מנחת חינוך סוף תכג, בלשון "אפשר").

ערכים קרובים: אין עשה דוחה לא תעשה ועשה, אין עשה דוחה עשה, כפייה על המצוות, לאו הבא מכלל עשה, לאו הניתק לעשה, לאו שאין בו מעשה, מצוות, מצוות לא תעשה, מצוות עשה שמתן שכרה בצידה, עשה דוחה לא תעשה, תדיר ושאינו תדיר קודם, תעשה ולא מן העשוי, תשובה.

מצוות עשה שהזמן גרמין

עיי' ערך אשה במצוות, עבד כנעני במצוות.

מצוות עשה שמתן שכרה בצידה

מצוות עשה ששכרה מפורש בתורה, אין בית דין מוזהרים עליה (חולין קי:).

בערך זה נדון במצוות עשה ששכרה בצידה, שאין כופין עליה. לגבי שאר מצוות שכן כופין עליהן, ע"ע כפייה על המצוות.

לדוגמא, כיבוד אב ואם, שמפורש בה (שמות כ"ב) "למען יאריכון ימך" (חולין קי: ורש"י ד"ה שמתן).

הטעם הוא שלכך פירש את מתן שכרה, לומר שאם לא תקיימנה עונשה הוא שלא תיטול את שכר זה, ולא עונש מבית דין (רש"י חולין קי: ד"ה שמתן).

אם הבית דין רוצים לכוף עליה - הרמב"ן כתב שהרשות בידם (בש"ת פח, והביא ירושלמי בבא בתרא ה-ה [יח]), והתוס' והרא"ש סוברים שאין כופין כלל (הביאם ודן בזה סמ"ע ח"מ קז-ב).

כאשר מתן שכרה לא כתוב כמנחם מנחם לאזהרת העשה, כתבו האחרונים שכן כופין עליה¹ (עבדים ג-יד ד"ה והרי בשליש האחרון, שדי חמד ח"ד מ-קי עמוד 226, יד מלאכי שלה).

כאשר עשה מעשה שלא כהוגן בית דין כן מוזהרים עליה אע"פ שמתן שכרה בצידה (שביתת יום טוב, הובא בשדי חמד ח"ד מ-קט (ד"ה מצוות) עמוד 225).

מצווה שמתן שכרה בצידה - בבבלי נקט "מצוות עשה שמתן שכרה בצידה" (חולין קי:), אך הירושלמי נקט "מצווה שמתן שכרה בצידה" (בבא בתרא ה-ה [יח]).

צדקה - לכאורה אי אפשר לכפות עליה משום שמתן שכרה בצידה ("בגלל הדבר הזה יברך ה' אלקיך" (דברים טו-י)), ואין כופין על מצוות עשה שמתן שכרה בצידה (חולין קי:).

¹ כגון תלמוד תורה, כדלקמן בסעיף "במצוות שונות" ד"ה תלמוד תורה.

ויש בזה חמש דעות במפרשים (שלוש הדעות הראשונות הן הידועות יותר, שהן בתוס' בבא בתרא ח: ד"ה אכפיה. דנו בזה גם ב"י יו"ד רמח"א וקצוה"ח צ"ט):

(א) באמת אין כופין עליה, אלא רק בדברים, או אם הציבור קיבלו עליהם שיכופו אותם.
(ב) כופין עליה משום שיש בה גם לאו - "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך" (דברים טו-ז). ולדעה זו חקר ר' שמואל האם הוא מדין כפייה על המצוות, או מדין לאפרושי מאיסורא (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד ט).

(ג) בכל מצווה שמתן שכרה בצידה בית דין מותרים לכפות, אלא שאינם מחוייבים בכך.
(ד) בצדקה אין מתן שכרה בצידה כלל, שהרי מתן שכרה נאמר על "ולא ירע לבבך", שהיא טובת הלב, ולא על עיקר מצוות צדקה (מנחת חינוך תעט-א [ג] ד"ה ולולא, והוסיף שהיה אומר כן לולא דברי הראשונים).

(ה) כיוון שיש כמה פסוקים על צדקה, ורק באחד מהם נאמר מתן שכרה - אינה נחשבת למתן שכרה בצידה (מנחת חינוך שם ד"ה גם, והוסיף שדבריו בטלים נגד דברי הראשונים)¹.
והגר"א וסרמן דן כיצד שני גבאים כופים וממשכנים על הצדקה, והרי כפייה צריכה בית דין, ואין בית דין פחות משלושה. וביאר שהגבאים הם שלוחי בית דין (קובץ שיעורים בבא בתרא מו, בלשון "ושמא יש לומר").

השבת עבוט - היא מצוות עשה שמתן שכרה בצידה, שנאמר "ולך תהיה צדקה" (דברים כד-יד), ולכן אין בית דין כופין עליה (רמ"א חו"מ צ"ט-ז). אך לדעה שכופים על הצדקה משום שיש בה גם לאו (נחלקו בזה בתוס' בבא בתרא ח: ד"ה אכפיה)² - כופים גם על השבת העבוט, שגם בו יש לאו - (דברים כד-יב) "לא תשכב בעבוט" (קצוה"ח צ"ט-ט).

שילוח הקן - נחלקו המפרשים האם היא מצווה שמתן שכרה בצידה (משנה למלך עבדים ג-יד ד"ה כלומר, הגהות מיימוניות אישות יב-טו) או לא (אוהל יעקב. הביאם והאריך בזה שדי חמד ח"ד מ-קט עמוד 225, והוכיח שגם הכסף משנה סובר כאוהל יעקב). ונפק"מ שאם מתן שכרה בצידה אין בית דין מזהירים עליה.

מזוזה - נחלקו המפרשים האם מתן שכרה בצידה ואין כופין עליה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ח"ג קח ד"ה לימדתנו, ערוך השולחן יו"ד רפה-ה), או שלא נחשבת למתן שכרה בצידה משום שיש גם פסוק שבו נזכרת מזוזה בלי מתן שכרה (מנחת חינוך תעט-א [ג] ד"ה גם)³.

תלמוד תורה, אע"פ שנאמר מתן שכרה, שהרי "למען ירבו ימיכם וימי בניכם" (דברים יא-כא) נדרש גם אלפני פניו (נחלקו בזה בשבת לב:), אעפ"כ כופין לשכור מלמד לבנו (רמ"א יו"ד רמה-ד) משום שמתן שכרה לא כתוב בסמוך לה ממש⁴ (שדי חמד ח"ד מ-קי עמוד 226).

ערכים קרובים: כפייה על המצוות, מצוות, מצוות עשה.

¹ וכן כתב לגבי מזוזה, כדלקמן ד"ה מזוזה.

² כמו שהבאנו לעיל בסמוך ד"ה צדקה.

³ כסברתו לגבי צדקה, לעיל ד"ה צדקה אות ה.

⁴ כדלעיל בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כאשר מתן.

מצוות צריכות כוונה

העושה מצווה צריך לכוון לשם המצווה (הוזכר במקומות רבים: ברכות יג, עירובין צה, פסחים קיד, ראש השנה כח: ועירובין צו. לגבי כל תוסף בלי כוונה, בסוגיא זו האריכו ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נג, שדי חמד ח"ד מערכת מ כללים סא עד עו (עמוד 125 והלאה)).

לדוגמא, הקורא קריאת שמע ולא כיוון לשם קיום המצווה, לא יצא ידי חובה (ברכות יג).

החולקים על דין זה הם אמוראים בכמה מקומות (ברכות יג, עירובין צה, פסחים קיד), ולדבריהם הקורא קריאת שמע בלי כוונה כן יצא ידי חובתו (ברכות יג).

במקורו האריכו הפוסקים, ויש בזה ארבע שיטות (בכל זה דן המנחת חינוך יג-כו) ד"ה ועיין מקור וטעם (בסוף המצווה):

- (א) מדאורייתא, מהפסוק (דברים יא-יג) "ולעובדו בכל לבבכם" (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נג ביאר שזהו המקור לדעה שמדאורייתא).
- (ב) מדאורייתא, מהפסוק (דברים כו-טז) "ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך" (דף פיקודין הקדמה ב, הובא בשדי חמד ח"ד מ-עד עמוד 145).
- (ג) רבנן תיקנו שצריך לכוון, ותקנתם מועילה שאם לא כיוון לא יצא ידי חובה אפילו מדאורייתא (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נג).
- (ד) מדרבנן (הפרי מגדים אשל אברהם א"ח ס-ג הסתפק האם הוא מדאורייתא או מדרבנן).

בטעם הרעה שצריכות כוונה דנו המפרשים האם כשלא כיוון כאילו לא עשה את מעשה המצווה כלל אלא כמתעסק, שמצווה בלא כוונה נחשבת כאילו נעשית מאליה ולא האדם עושה, או שעשה את מעשה המצווה, ורק לא קיימה (ברכת אברהם פסחים קיד: סי' "ברכת המרור" ב).

והקובץ שיעורים (ח"ב כג-ו) סובר כצד הראשון, שמצווה בלא כוונה נחשבת כאילו נעשית מאליה, ולפי זה חידש שבמצוות שעיקרן התוצאה ולא הפעולה - כגון פרו ורבו שעיקרה שיהיו לו בנים (ולא הביאה עצמה) (אמנם המנחת חינוך א-ב [יד] הביא תוס' שמשמע ממנו שהמצווה בפעולה, דהיינו בביאה), וכן פדיון שבויים שעיקרה שהשבוי יהיה פדוי (ולא מעשה הפדייה) - יוצא ידי חובה לכל הדעות גם אם לא כיוון, שהרי אפילו שנחשב כאילו המצווה נעשית מאליה ולא הוא עושה, גם כן יצא ידי חובה. ומה שלא יוצא ידי חובה בלא כוונה הוא רק במצוות שעיקרן הפעולה - כגון נטילת לולב ותקיעת שופר.

ובטעם הרעה שאין צריך כוונה נחלקו המפרשים האם יוצא ידי חובה גם בלא כוונה, או שגם לשיטה זו צריך כוונה אלא שאנו תולים מסתמא שכיוון. ונפק"מ כשכיוון כוונה הופכית, דהיינו שכיוון בפירוש למטרה אחרת: אם יוצא ידי חובה גם בלי כוונה - יצא, אך אם הסברא היא שאנו תולים שמסתמא כיוון למצווה - כאן אנו יודעים שלא כיוון למצווה אלא לכוונה אחרת, ולא יצא (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נג, אתון דאורייתא כג. ובקובץ הערות לו-ד חידש שלכל הדעות מצווה בלא כוונה נחשב כאילו נעשתה מאליה, והמחלוקת האם מצוות צריכות כוונה היא רק האם נחשב שהמצווה התקיימה ולא יכול לחזור ולקיימה בעצמו, או שנחשב כאילו לא התקיימה כלל וחזר לחזור ולקיימה).

במהות הכוונה יש שלושה צדדים באחרונים:

- (א) צריך דיבור, דהיינו להוציא בפה (המנחת חינוך יג-כו) ד"ה ואי (בסוף המצווה) דן האם צריך דיבור או מחשבה, ורצה לתלות במחלוקת ראשונים.
- (ב) צריך מחשבה בפועל (כוונה).

(ג) מספיקה התרצות¹ (הסכמה, רצון, הרהור, ניותא) (ברכת אברהם (סוכה ליקוטים עמוד ערב אות ה) חקר האם צריך מחשבה או התרצות).

בדין כתבו כל הראשונים שלכתחילה לכו"ע צריך לכוון, וכל המחלוקת היא רק בדיעבד (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגט ד"ה הסכימו, רבינו יונה ברכות ב. ד"ה ואיפסיקא הלכתא).

מצוות בתוצאה כגון פרו ורבו שעיקרה שיהיו לו בנים (ולא הביאה עצמה) (אמנם המנחת חינוך א-ב [יד] הביא תוס' שמשמע ממנו שהמצווה בפעולה, דהיינו בביאה), וכן פדיון שבוים שעיקרה שהשבוי יהיה פדוי (ולא מעשה הפדייה) - יוצא ידי חובה לכל הדעות גם אם לא כיוון, שהרי אפילו שנחשב כאילו המצווה נעשית מאליה ולא הוא עשאה, גם כן יצא ידי חובה. ומה שלא יוצא ידי חובה בלא כוונה הוא רק במצוות שעיקרן הפעולה - כגון נטילת לולב ותקיעת שופר (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגט ד"ה ובזה, מנחת חינוך א-ג [כט] ד"ה וידוע).

מצוות שבין אדם לחבירו, כגון צדקה ומשלוח מנות - ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגט ד"ה בספר) כתב שלכו"ע אין צריך כוונה, אך הפרי מגדים (הובא במשנה ברורה תרצה-ד) כתב לגבי מתנות לאביונים ומשלוח מנות שאפשר שצריך כוונה².

במצוות שיש בהן הנאה, כגון אכילת מצה, יוצא ידי חובה בלא כוונה אפילו לדעות שמצוות צריכות כוונה, כשם שהמתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה (מנחת חינוך י-ג [כו] ד"ה ולעניין (בסוף המצווה) בדעת הרמב"ם). אך אם כיוון בפירוש שלא לצאת או שלא ידע שהוא פסח או מצה - להרבה ראשונים לא יצא (מנחת חינוך שם).

דבר שמויחד למצווה, כגון מילה ואכילת קודשים, שהפסח מיוחד רק למצווה, אומרים בזה שסתמא לשמה, ולכו"ע אין צריך כוונה. וכל המחלוקת האם צריך כוונה היא רק במצוות כמצה ושופר, שאין צריך לצאת דווקא במצה ובשופר אלא יש עוד אחרים, ועוד, שיכול לקיים את המצווה גם אחר כך (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגט ד"ה בניזיר וד"ה ואמרי, טורי אבן ראש השנה כט. ד"ה איכוון).

מצווה שחייב בה תדיר (שקבועה לעולם), כגון תפילין ציצית ותלמוד תורה, לכו"ע אין צריך כוונה, ואפילו אם כיוון בפירוש שלא לצאת - יצא, שהרי ע"כ היא מצווה. וכל המחלוקת אם מצוות צריכות כוונה היא רק במצווה שאינה קבועה לעולם, כגון אכילת מצה, שהרי אם יאכל מצה כל היום - קיים את המצווה רק פעם אחת, ושאר האכילה אינה מצווה. ולכן ע"י הכוונה יכול לברר האם האכילה של עכשיו היא מצווה או לא (דבר אברהם ח"א טז-כט, ח"ב ו-א, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגט ד"ה וישו"י). ויש מי שחולק וסובר שגם במצווה שחייב בה תדיר נחלקו האמוראים האם צריכה כוונה (דבר אברהם ח"ב שם הביא שהשואל חולק עליו).

מצווה שבדיבור, כגון קריאת שמע, חידש רבינו יונה (ברכות יב. ד"ה אמנם) שלכו"ע צריך כוונה. וביאר שדווקא במצווה שבמעשה, כגון נטילת לולב, יש דעות שאין צריך כוונה משום שהמעשה הוא במקום הכוונה, אך במצווה שבדיבור, אם לא כיוון - נמצא שלא עשה שום דבר מהמצווה - לא כוונה ולא מעשה. אך הב"ח (בהגהותיו שם אות ו) הביא שמהסוגיא (ברכות יג.) מוכח שגם במצווה שבדיבור נחלקו האמוראים.

¹ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

² ע"ע בין אדם לחבירו בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) שיש אומרים שמצוות שבין אדם לחבירו הן מצוות שבתוצאה, ולפי"ז תלוי בדין כוונה במצוות שבתוצאה (שדנו בזה לעיל בסמוך ד"ה מצוות שבתוצאה).

מצווה קיומית¹, כגון שחיטה, שאינה חיובית (כתפילין) אלא יכול להיפטר ממנה, שהרי חייב בשחיטה רק אם רוצה לאכול בשר - לכו"ע אין צריך כוונה, אך אם כיוון שלא לצאת - לא יצא (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגט ד"ה מלא).

הכשר מצווה, כגון קניית אתרוג ואפיית מצה, לכו"ע אין צריך כוונה (מנחת חינוך א-ג [כט] ד"ה וידוע, שדי חמד ח"ד מ-סב עמוד 131).

מצוות דרבנן יש פוסקים שבמצוות דאורייתא צריך כוונה ובמצוות דרבנן היא מחלוקת, ויש אומרים שאדברה, במצוות דרבנן פשוט יותר שצריך כוונה (שדי חמד ח"ג י-לד ד"ה והנה מה עמוד 58. וכן הביא ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגב-ב שיש פוסקים הסוברים שלכו"ע אין צריכות כוונה, ויש חולקים).

מצוות לא תעשה, כגון "ועונתה לא יגרע" (שמות כא-ו) - לדרך פיקודיך (הקדמה ב) צריכות כוונה (לדעה שמצוות צריכות כוונה), ולדרך המלך (דעות ג-א בתחילתו) בזה לכו"ע אין צריך כוונה (הובאו בשדי חמד ח"ד מ-עד עמוד 145).

דין קידוש במקום סעודה הוא דרבנן, וכוונה מעכבת רק במצוות דאורייתא. לכן הסתפק המנחת חינוך (לא-א [יא]) אם קידוש במקום סעודה ולא כיוון, ולאחר מכן חזר וקידש וכיוון אך שלא במקום סעודה - האם יצא ידי חובה, שהרי קיים את מצוות קידוש במקום סעודה, וגם קיים את מצוות כוונה בקידוש, אך קיימן בשני מעשים שונים.

כשמתכוון שלא לצאת ידי חובה, לדעות שמצוות אין צריכות כוונה - נחלקו הראשונים האם יצא ידי חובה (שדי חמד ח"ד מ-סח עמוד 135). ובטעם הדעות שלא יצא חקר הברכת אברהם (סוכה לו: סי' "אגד שלא במינ" ב) האם אינו מעשה מצווה כלל (וכמו מתעסק), או שהוא מעשה, ורק לא יוצא בו ידי חובה, כי אין אדם זוכה בעל כורחו.

המתנה תנאי על המצווה, כגון שקרא קריאת שמע ביחידות על מנת שלא יספיק לקרותה שוב במניין בזמנה, וכן הניח תפילין על מנת שיתנו לו מאתיים זוז, חידשו המגן אברהם (או"ח תפס"ז) והחתם סופר (בשר"ת אה"ע ח"ב ז) שתלוי במחלוקת האמוראים האם מצוות צריכות כוונה: לדעה שצריכות כוונה נחשב שכוונתו תלויה בתנאי ואם לא התקיים התנאי לא יצא ידי חובה (ואפילו במצווה שאין בה שליחות, כגון סוכה ותפילין, ולפי זה הוא תנאי שלא מדיני שאר תנאים כקניינים וכדומה ואין חלים בו כל דיניהם), ולדעה שאינן צריכות כוונה יצא ידי חובה אפילו אם לא התקיים התנאי.

מצווה הבאה בעבירה - מצווה שלא צריכה כוונה, כגון שחיטה, אין בה דין מצווה הבאה בעבירה. ולכן אם שחט בשבת שחיטתו כשרה (יקר עט סופר ח"ב ל-ד, דף י סוף ע"א בדפיו, הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 179 אות יז)².

ערכים קרובים: דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד).

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".
² כלל זה דומה לכלל שבמצוות שבתוצאה אין דין מצווה הבאה בעבירה (הובא בערך מצווה הבאה בעבירה בסעיף "המצווה" ד"ה במצוות שבתוצאה), שהרי במצוות שבתוצאה אין צריך כוונה, כדלעיל בסעיף "בדינים שונים" ד"ה מצוות שבתוצאה.

מצוות קיומיות

מצוות שאין חייבים בהם אלא רק בתנאי מסויים. הגדרה

לדוגמא, ציצית, שאין חובה להטיל ציצית אלא רק אם לובש ארבע כנפות, וכן שחיטה, שאין חייב לשחוט אלא רק אם רוצה לאכול בשר.

נקראות גם מצוות שאינן חובה אלא דומות לרשות (רמב"ם ברכות יא-ב).

המושג ההפוך הוא מצוות חיוביות, דהיינו מצוות שמחוייבים בהם בלא כל תנאי, כגון לולב, מצה, שופר ותפילין. ורוב המצוות הן חיוביות.

במהותה חקר השערי יושר (ג-ט ד"ה ואם) האם היא שלילה או חיוב. למשל מצוות ציצית - האם גדרה שאסור ללבוש ארבע כנפות בלי ציצית (שלילה), או שכאשר לובש ארבע כנפות יש מצווה להטיל ציצית כשאר כל מצווה, וכמו מצוות תפילין (חיוב) (בדעת המנחת חינוך: שלילה, דעת עצמו: חיוב).

מקור וטעם

בסעיף זה נפרט מצוות שדנו לגביהן האם הן חיוביות או קיומיות. במצוות שונות

אכילה בכוחה - בלילה הראשון היא חיובית ובשאר הלילות היא קיומית (מנחת חינוך שכה-ט [י] ד"ה ואם, וכן דן בזה אתון דאורייתא יא ד"ה בא"ח).

אכילת מצה - השו"ע (אר"ח תעה-ז) כתב שבבילה הראשון יש מצווה חיובית, ובשאר הלילות אין מצווה. אך הגר"א כתב שיש מצווה גם בשאר הלילות, אלא שאינה חיוב (הובא במשנה ברורה שם מה).

מצוות השקאת סוטה, לחינוך היא מצווה חיובית על הבעל להשקותה, אך לרמב"ם היא מצווה קיומית, דהיינו שהבעל אינו מחוייב להביאה ולהשקותה, אלא שאם הוא מביאה להשקותה - מצווה לעשות לה כפי הדינים המבוארים בתורה (מנחת חינוך שסה-א [יג] ד"ה ועיין במשנה למלך).

שריפת ערלה וכלאי הכרם - כתבו המפרשים שאין מצווה חיובית לשורפם, אלא שאם רוצה לבערם - יעשה זאת בשריפה (מצווה קיומית) (ריטב"א סוכה לה. ד"ה והנכון, מנחת חינוך ט-א [א] ד"ה ואין, שער המלך גירושין ד-ב, שו"ת חתם סופר א"ח קפ). אמנם האבי עזרי (מאכלות אסורות י-ט) חידש שהיא מצווה חיובית על הבעלים לשרוף את הערלה.

שילוח הקן - נחלקו הפוסקים האם הוא מצווה חיובית, שכאשר נקרה לפניו קן ציפור חייב לשלח את האם אע"פ שאין לו צורך באפרוחים או בביצים (חוות יאיר סז), או שהיא מצווה קיומית, שרק אם רוצה לקחת אפרוחים או ביצים - חייב לשלח את האם (מקנה קידושין מב, חתם סופר א"ח ק, חזון איש יו"ד קעה, מנחת אשר דברים מ-א).

מצווה הבאה בעבירה - כתב המנחת חינוך (שכה-ט [י] ד"ה והנה) שבמצווה קיומית אין דין מצווה הבאה בעבירה, והמצווה כשרה. כגון ציצית, שאין חובה להטיל ציצית אלא רק אם לובש ארבע כנפות, ולכן גם אם גזל ציצית לא ביטל עשה דציצית, שהרי הוא כאילו לא לבש ארבע כנפות כלל. ורק במצוות חיוביות, כגון אתרוג ומצה, שחייב לקיימם, יש דין מצווה הבאה בעבירה וביטל עשה.

בדינים שונים

אולם השערי יושר (ג-ט ד"ה ואם) חלק עליו וכתב שדבריו היו נכונים אילו גדר מצוות ציצית היה איסור ללבוש ארבע כנפות בלי ציצית (שלילה), שאז היה שייך לומר שכאשר מטיל ציצית בעבירה עדיין אינו נחשב שהיה בלי ציצית. אך אינו כן, אלא שהגדר הוא שכאשר לובש ארבע כנפות יש מצווה להטיל ציצית כשאר כל מצווה, וכמו מצוות תפילין (חיוב), ולכן גם במצווה קיומית יש דין מצווה הבאה בעבירה (וכן השדי חמד ח"ד עמוד 179

הביא שנחלקו אחרונים בשחיטה ונטילת ידיים, והביא חתן סופר (ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) דף קא אות יג שלא שייך בזה מצווה הבאה בעבירה כי הטעם לדין מצווה הבאה בעבירה הוא שאין סגור נעשה קטגור (כך כתב הירושלמי), וזה שייך רק במצוות חיוביות. ומשמע שם קצת שאינו מחלק בין מצווה קיומית להכשר מצווה).

מצוות צריכות כוונה - במצווה קיומית לכו"ע אין צריך כוונה, אך אם כיוון שלא לצאת - לא יצא (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נג-ט ד"ה מלא).

מצוות לאו להנות ניתנו - דנו המפרשים האם יש במצוות קיומיות דין מצוות לאו להנות ניתנו (שדי חמד ח"ד מ-צז עמוד 204)¹.

הטועה בדבר מצווה במצווה קיומית אין בו דין טועה בדבר מצווה (אחיעזר ח"ג פג-ג ד"ה והיה).

אין עושים מצוות חבילות (סוטה ח.), ולגבי מצוות קיומיות - המגן אברהם (או"ח קמז-יא בסופו) כתב שאין איסור לעשותן חבילות, ומהתוס' המובא בו משמע שגם בזה יש איסור (המגן אברהם שם נקט "מצוות שאינן חובה"², ודן לגבי קרבנות רשות. והשדי חמד ח"א א-צה-ב עמוד 228 גם כן דן בזה, והביא דוגמא משחיטה).

ברכת המצוות מברכים גם על מצוות קיומיות (רמב"ם ברכות יא-ב).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: מצוות.**

מציאה

עיין ערך אבידה.

מצמצם

גורם לאדם או לבהמה שלא יוכלו לזוז ממקום עמידתם, וע"י כך ימותו (הסוגיא בסנהדרין הגדרה עו; האריך בסוגיא זו ברכת אברהם סנהדרין עו):

בפירוש "מצמצם" נחלקו הראשונים האם עושה מעשה בידיו, שתוקפו שלא יזוז לכאן ולכאן (רש"י סנהדרין סוף עו; יד רמ"ה שם ד"ה פיסקא כבש), או שאינו כובשו בידיו, אלא עושה מעשה שגורם שלא יוכל לזוז (מאירי סנהדרין עו: ד"ה המשנה השניה).

לדוגמא, כבש עליו (אחז את ראשו ותקפו) לתוך המים או לתוך האש שלא יוכל לעלות משם ומת (משנה סנהדרין ט-א (עו:) וברטנורא שם), הכניסו לבית ועישן עליו ומת, הכניסו לבית של שייש והדליק נר עד שמת בהבל (רמב"ם רוצח ג-ט).

המקור שחייב בדיני נפשות מהפסוק "או באיבה הכהו בידו וימות, מות יומת המכה רוצח הוא" (במדבר לה-כא) ודורשים "או באיבה" - לרבות את המצמצם (סנהדרין עו:).

בטעמו כתבו האחרונים שלושה צדדים:

¹ בערך מצוות לאו להנות ניתנו בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בדינו) דנו האם דין מצוות לאו להנות ניתנו הוא גם לכתחילה או רק בדיעבד.

² ועיין לעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה נקראות גם, שכן הרמב"ם קורא למצוות קיומיות.

(א) הפסוק מגלה שמצמצם נחשב מעשה ולא גרמא.
 (ב) היא גזירת הכתוב שחייב אע"פ שהוא גרמא (ברכת אברהם סנהדרין עו: בעניין מצמצם אות א חקר בין שני הצדדים הללו).
 (ג) בנפשות חייב אע"פ שאינו מעשה משום שבנפשות האיסור הוא על התוצאה שהאדם מת, ולא על הפעולה שהרגו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה מצמצם אותיות לב לג, אמנם במפענח צפונות יב-ה חקר אם איסור רציחה הוא בפעולה או בתוצאה. שיטה מקובצת בבא קמא נו. - אינו מעשה).
 ונפק"מ לגבי שאר התורה, כגון חילול שבת, עשיית תפילין ותעשה ולא מן העשוי - האם מצמצם נחשב מעשה (ברכת אברהם סנהדרין עו: בעניין מצמצם ה ד"ה ונפ"מ)¹.

בגדרו נחלקו המפרשים לשש דעות²:

(א) הוא גרמא, שהרי לא הוא הרגו אלא השמש וכד' (רש"י סנהדרין עז. ד"ה רב) בדעת רב אחא בר רב שפוטור בנזיקין, אחיעזר ח"ג לז-א, ומביא שהרמב"ן בקונטרס דינא דגרמי קרא למצמצם "גרמא".
 (ב) הוא דומה לגרמא (ערוך לנר סנהדרין עז. על תוס' ד"ה בנזיקין: גרמא דומה למצמצם).
 (ג) הוא גרמי³ (מאירי סנהדרין סוף עו:).
 (ד) הוא דומה לדינא דגרמי. ואינו דומה לגרמא, משום שהוא עצמו עושה את ההיזק, וודאי שימות, וההיזק מתחיל מייד והולך ומתחזק (רא"ש סנהדרין עז. סי' ב).
 (ה) הוא חמור יותר מגרמי, שדברי הגמרא על המחלוקת במצמצם בנזיקין וכו' היא אפילו למ"ד שגרמי פטור (מאירי שם בהמשך דבריו).
 (ו) הוא כמעשה בידים (רמב"ם רוצח ג-ט).

בנזיקין, כגון שצמצם בהמת חבירו בשמש ומתה, נחלקו אמוראים: רבינא מחייב בק"ו מנפשות, ורבא אחא בר רב פוטור, משום שיש מיעוט לגבי נפשות - "רוצח הוא" (סנהדרין עו:). והלכה שחייב (רמב"ם חובל ומזיק ויב), אך יש שפסקו שפטור (הובאו במאירי סנהדרין סוף עו:).

בגלות הסתפק הברכת אברהם האם חייב (סנהדרין עו: בעניין מצמצם ח).

בשאר התורה, כגון חילול שבת, עשיית תפילין ותעשה ולא מן העשוי - הסתפק הברכת אברהם האם מצמצם נחשב מעשה⁴ (סנהדרין עו: בעניין מצמצם ה ד"ה ונפ"מ).

ערכים קרובים: גירי דיליה, גרמא וגרמי, כח כחו, כחו, מבטל כיסו של חבירו, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), רוצח.

מקדש

עיין ערך בית המקדש.

¹ ועיין לקמן בסמוך ד"ה בגדרו, שדנו אם נחשב גרמא, והבאנו צדדים נוספים.

² ותלוי בחקירה שהבאנו לעיל בסמוך ד"ה בטעמו.

³ בחילוקים בין גרמא לגרמי ובדעות בזה ע"ע גרמא וגרמי בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בחילוק.

⁴ ותלה זאת בחקירתו, כמו שהבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

מקוה

מקום שנקו בו מים, לצורך טבילת אדם או כלים לטהרם מטומאתם. הגדרה

בערך זה נדון בדיני המקוה עצמו. לדיני טבילה ע"ע טבילה.

מקורו של מקוה לטבילת אדם מפסוקים רבים בתורה שנאמר בהם "ורחץ במים וטהר", "ורחץ את בשרו במים וטהר", "ורחץ בשרו במים חיים וטהר", "ורחצו במים". מקור וטעם
וכן מקוה לטבילת כלים הוזכר במקומות רבים "וכובס", "יכבס בגדיו במים", "במים יובא", "יישטף במים".

בזמן ההיטהרות נחלקו המפרשים: לכסף משנה (אבות הטומאה ו-טז) נטהר רק בעלייתו מהמקוה, אך בעודו בתוך המקוה עדיין הוא טמא, ולדבר אברהם (ח"ב בהשמות טו-ז) נטהר כבר כשהוא בתוך המקוה. פרסי הדין

חזקת מקוה - מקוה שהיה ידוע שהוא שלם, טבלו בו, מדדוהו ומצאו שהוא חסר - מטהרים את הכלים שטבלו בו (קידושין סו:). והקובץ שיעורים דן האם היא חזקת הגוף שהמקוה שלם, או חזקת הדין שאפשר לטבול בו (כתובות רס, והביא שדעת השב שמעתתא שהיא חזקת הדין).

ארבעים סאה - ע"ע.

מים שאובים פסולים למקוה. ובמקור לזה יש ארבע דעות בראשונים (טור י"ד רא וב"י שם, המים

מנחת חינוך קעה-א [[א]]):

(א) פסול מדאורייתא.

(ב) מדאורייתא כשרים, ורק מדרבנן פסולים (תוס' פסחים יז: ד"ה אלא).

(ג) אם אדם שאב - פסול מדאורייתא, אם נתמלא מעצמו - פסול מדרבנן.

(ד) אם נשאב בכלים שמקבלים טומאה - פסול מדאורייתא, אם נשאב בכלים שאינם מקבלים טומאה - פסול מדרבנן.

השקה - חקרו בזה האם החיבור מפקיע את פסול השאובין מהמים (כשרים מחמת עצמם), או שעדיין הם שאובין אך כיוון שמחוברים למקוה גם הם נחשבים כמקוה, ובמקוה שאובין אינם פסולים (כשרים מחמת המקוה) (הגר"ח סטנסיל תכ, תכא. חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד פט: מחמת עצמם).

מים זוחלין פסולים למקוה (נדרים מ.). וחקר ר' שמואל האם הוא מקוה פסול, או שאינו מקוה כלל (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קצז בהערה).

מים שיש בהם שינוי מראה פסולים למקוה (מכות ג:). ובטעם לזה חקר ר' שמואל (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קפד) בין שלושה צדדים:

(א) מפני שאינם נחשבים מים.

(ב) כיוון שניכרים אינם בטלים ברוב.

(ג) גזירת הכתוב.

ערכים קרובים: ארבעים סאה, חציצה, טבילה, טבילת כלים (הניקחים מגוי), טומאה. ערכים קרובים

מקום פטור

מקום שרוחבו פחות מארבעה על ארבעה טפחים, וגובהו (או עומקו) שלושה טפחים וזמעה (הסוגיא בשבת ו.) הגדרה

בדיני שבת.

לדוגמא, קוצים ברקנים או גללים ברשות הרבים שגובהם שלושה טפחים ורוחבם פחות מארבעה על ארבעה טפחים (רמב"ם שבת יד-ז).

במניין ארבע הרשויות נחלקו התלמודים האם מונים את מקום פטור: לבבלי ארבע הרשויות הן רשות היחיד, רשות הרבים, כרמלית ומקום פטור (שבת ו.), אך לירושלמי הן רשות היחיד, רשות הרבים, כרמלית ומבואות שאינן מפולשין (שבת א-א ברבע האחרון של המשנה [ג.]).

הטעם שמותר לטלטל ממקום פטור לרשות הרבים ולרשות היחיד הוא שמקום פטור אינו חשוב רשות לעצמו משום שאינו רחב ארבעה (רש"י שבת ו. ד"ה אדם) ובטל לגבי רשות הרבים ולגבי רשות היחיד (רש"י שם, מאירי עירובין לג. ד"ה נתנו). מקור וטעם

מקום פטור בתוך רשות הרבים - דינו מקום פטור (ערוך השולחן או"ח שמה-מה). פרטי הדיון

מקום פטור בתוך רשות היחיד - דינו רשות היחיד (ערוך השולחן או"ח שמה-מה).

מקום פטור שבתוך כרמלית - נחלקו הראשונים האם דינו כרמלית משום שמצא מין את מינו וניעור, או שדינו מקום פטור משום שאי אפשר שכרמלית תהיה חמורה יותר מרשות הרבים, והרי מקום פטור שבתוך רשות הרבים דינו מקום פטור (ערוך השולחן או"ח שמה-מה).

ערכים קרובים: הוצאה מרשות לרשות, כרמלית, מלאכות שבת (לגבי איסור עשיית מלאכה בכלל), רשות היחיד, רשות הרבים (בשבת). ערכים קרובים

מקח טעות

הקונה חפץ והתברר שהיה בו חיסרון בשעת הקנייה – הקנייה מתבטלת. הגדרה

לדוגמא, הקונה ביקש ביצים מתרנגולת חיה, ומכרו לו ביצים מתרנגולת שחוטה (ביצה ז.).

בטעמו נחלקו האחרונים האם הוא רק מדין תנאי, שכאילו הקונה התנה שהוא קונה רק חפץ מושלם (ש"ת רעק"א מהדורא תנינא נא), או שלא נחשב בכלל שהתכוון לקנותו, כי לא התכוון לחפץ כזה שיש בו חיסרון (בית הלוי ח"ג ג ד"ה והנראה. דן בזה בחידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד סא)¹. מקור וטעם

יאוש בטעות, כגון שחשב שהחפץ אסור בהנאה והתייאש ממנו, ואח"כ התברר שטעה והוא מותר בהנאה, בבבלי פשוט שהוא יאוש (כריתות כד.) ובירושלמי היא מחלוקת (בבא קמא ד-ח [כב.]). והשדי חמד (ח"ג עמוד 65 ד"ה יאוש בטעות וד"ה ובעיקר) דן בזה. בדינים שונים

¹ ביארנו את שורש מחלוקתם בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה הנכס הנקנה.

מקח שנפל בו מום לאחר הקנייה אינו מקח טעות, שאנן סהדי שבזמן הקנייה היה מוכן להיכנס לספק שמא יפול בו מום (תוס' כתובות מז: ד"ה שלא).

ברין החפץ שביד הקונה דן הרוגאצ'ובר האם הוא גזל או כמלווה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה מקח טעות).

ברין המעות שביד המוכר נחלקו המפרשים לשלוש דעות: א) גזל.

ב) מלווה (רא"ש קידושין סוף פרק ב, נימוק"י בבא בתרא מו: בדפי הר"ף. מחנה אפרים גזילה כג: גזל או מלווה).

ג) פיקדון (קובץ שיעורים כתובות רעא בדעת תוס', והביא גם את הרא"ש. קצוה"ח קפג-א בסופו: הלוואה או פיקדון).

ונפק"מ האם המעות חוזרות בעין (קובץ שיעורים כתובות רעא).

המוכר שטר חוב ונמצא פרוע או מחול - הרי זה מקח טעות (שו"ע חו"מ סו-לד) משום שהוא מום בגוף המקח, אך שטר שנמצא שאינו של המוכר - אינו מקח טעות, שאין זה מום בגוף המקח (קצוה"ח סו-לח).

מנהג המדינה - דין מקח טעות תלוי במנהג המדינה אם מקפידים על המום (קצוה"ח רלב-א בסופו).

ערכים קרובים ערכים קרובים: אונאה, דעת לקניין, מודעא, קניינים.

מרא קמא

עיין ערך חזקת מרא קמא.

מראית העין בחדרי חדרים

דבר שאסרו חכמים מחשש שיראוהו ויחשדו שעבר על איסור דאורייתא, אסרו אפילו במקום שבו איש אינו רואהו (הסוגיא בשבת סד: וקמו:).

בערך זה נדון בפרטי איסור מראית העין בחדרי חדרים. לכלל דיני מראית העין ע"ע מראית העין וחשד.

לדוגמא, מי שנישרו כליו במים - שוטחם בחמה אבל לא כנגד העם (בשבת), שמא יחשדוהו שכיבסם, ואיסור זה חל אפילו בחדרי חדרים (שבת קמו: ורש"י ד"ה אבל).

החולקים בדין זה הם תנאים (שבת סד:). ובירושלמי פשוט שמותר בחדרי חדרים (שבת ג-ב [כב:]), עירובין ח-ט [נה:]), גליון הש"ס על הירושלמי שבת שם). להלכה נחלקו בזה בתוס' (שבת סה. ד"ה אמר). והרמב"ם והשו"ע פסקו לאסור (רמב"ם שבת כב, כ, שו"ע או"ח שא-מה).

טעמו שמא אם נתיר לו ברשות היחיד יעשה כן גם ברשות הרבים (ר"ן ביצה ט. ה). בדפי הר"ף ד"ה ומיהו, יד מלאכי שכה).

באיסור דרבנן, דהיינו שאין חשש של איסור דאורייתא, לא אסרו בחדרי חדרים (ט"ז או"ח שא-כח).

במקום שלא שייך שיראו אנשים, כגון בין השיניים - לא אסרו. וכל מה שאסרו הוא בחדרי חדרים, שאפשר שיהיו שם אנשים, אע"פ שעכשיו אין בהם (קובץ שיעורים כתובות רה).

דבר שמצד עצמו אסור, אלא שבשעת הרחק הקילו - כן התירו בצנעה. ודין "בחדרי חדרים" נאמר על דבר שמצד עצמו מותר וחכמים אסרוהו, ובזה חששו שאם נתיר לו ברשות היחיד יעשה כן גם ברשות הרבים (ר"ן ביצה ט. (ה. בדפי הר"ף) ד"ה ומיהו, יד מלאכי שכה).

דבר שאם יראהו בחדרי חדרים לא יחשדוהו כלל, כגון שכאשר יעשה בביתו לא יחשדוהו כי "אמרו" "לנקר חצרו הוא עושה", מותר בחדרי חדרים (תוס' חולין מא. ד"ה ובשוק).

כשהדבר מותר ורק הרואים טועים וחושבים שהוא אסור - יש ראשונים שהתירו בזה בחדרי חדרים, שכל מה שאסרו בחדרי חדרים הוא כשחושדים אותו בדבר שאילו היה עושה אותו היה באמת אסור (כגון מי שנישרו כליו במים, שאסור לטווחם בשבת שלא יחשדוהו שכיבסם בשבת - שאם באמת היה מכבסם היה אסור). והר"ן חולק ואוסר גם בזה אף בחדרי חדרים (ביצה ט. ד"ה ומיהו).

בחדש - יש מי שחילקו בין מראית העין לחשד, שחשד הוא כאשר הדבר נראה לעולם שקול אם הוא איסור או היתר, ומראית העין הוא כאשר נראה לעולם שהדבר אסור. ולפי זה הוסיפו שיש נפק"מ לדינא, שחשד מותר בצנעה, ורק מראית העין אסרו אפילו בחדרי חדרים¹ (שדי חמד ח"ב ח-לג עמוד 385).

ערכים קרובים ערכים קרובים: דרבנן, מראית העין וחשד.

מראית העין וחשד

אסור לעשות מעשה שנראה לאנשים כאיסור, אע"פ שמצד עצמו אין בו עבירה. הגדרה

לדוגמא, מי שנישרו כליו במים לא ישטחם לנגבם בשבת משום מראית העין, שלא יסברו שכיבסם בשבת (שבת קמו:). חצר שיש לה שני פתחים - צריך להדליק נר חנוכה בשני הפתחים, שלא יחשדוהו שלא הדליק (שבת כג.).

בחילוק בין מראית העין לחשד נחלקו הפוסקים לשלוש דעות:

(א) חשד הוא כאשר הדבר נראה לעולם שקול אם הוא איסור או היתר, ומראית העין הוא כאשר נראה לעולם שהדבר אסור. ולפי זה הוסיפו שיש נפק"מ לדינא, שחשד מותר בצנעה, ורק מראית העין אסרו אפילו בחדרי חדרים (שדי חמד ח"ב ח-לג עמוד 385).

(ב) בחשד אנו חוששים שהרואה יחשוד שהוא עושה איסור, אך במראית העין אנו חוששים שהרואה יסבור שמותר לעשות כן, ויעשה כך גם הוא (שדי חמד ח"ד מ-פ ד"ה והוה עמוד 190).

(ג) ויש שלא חילקו ביניהם כלל (משמע מרש"י בשבת (סד: ד"ה כל שאסרו) שעל דברי הגמרא "מראית העין" פירש "שלא יחשדוהו באיסור", וכן בעבודה זרה (יב. ד"ה כל מקום) שכתב "מפני מראית העין שהרואה חושדו בדבר עבירה")².

מקור האיסור שלא יחשדוהו משלושה פסוקים: מקור וטעם

¹ אמנם יש שחילקו באופן אחר בין מראית העין לחשד, וכן יש שלא חילקו ביניהם כלל. ע"ע מראית העין וחשד בסעיף "הגדרה" ד"ה בחילוק.

² ועיין לקמן בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה האיסור) שיש שחילקו שמראית העין דרבנן וחשד דאורייתא.

(א) הפסוק (במדבר לב-כב) "והייתם נקיים מה' ומישראל" (משנה שקלים ג-ב, והירושלמי שם (סוף הלכה ב, ט. בדפי הדפוס שנדפס בבבלי) כותב על פסוק זה שהוא המחזור שבכולם. פסחים יג. לעניין האיסור על גבאי תמחוי למכור לעצמן, שהוא משום שלא יחשדום (רש"י ד"ה ואין)).

(ב) הפסוק (משלי ג-ד) "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם" (משנה שקלים ג-ב).

(ג) הפסוק (יהושע כב-כב) "וישראל הוא ידע" (ירושלמי שקלים ג-ב בסופו, ט. בדפי הדפוס שנדפס בבבלי).

(ולגבי לעז בנישואין הגמרא (יבמות כד; כתובות כב:) מביאה את הפסוק (משלי ד-כד) "הסר ממך עקשות פה ולזות שפתיים הרחק ממך").

האיסור של מראית העין הוא דרבנן (מפורש בשבת סד: ובעוד מקומות), לגבי האיסור של חשד (לדעות שהוא איסור נפרד ממראית העין¹) נחלקו המפרשים אם הוא דרבנן (ש"ת פני יהושע ח"ב ב) או דאורייתא (כנסת הגדולה י"ד יח).

ברכת המצוות - נחלקו הפוסקים האם מברכים על דין שאינו מצווה בפני עצמה אלא רק מפני החשד. כגון אכסנאי שמשותף בנר חנוכה עם בעל הבית, אך יש לו פתח פתוח לעצמו, שצריך להדליק בפתח זה רק משום החשד (מגן אברהם או"ח תרעז-ד: אין צריך לברך, פרי מגדים אשל אברהם תרעז-ד: מברך).

חשדא דרביים (פירוש "רביים" לעניין זה הוא אפילו שניים (שדי חמד ח"ב ח-נד ד"ה והנה) עמוד 403) - נחלקו הפוסקים האם להקל בו, שהרואה לא יחשוד ברבים שיעברו איסור, ויש בזה ארבע דעות (שדי חמד ח"ב ח-נד עמוד 401):

(א) אסור.

(ב) מותר.

(ג) באיסור חמור - מותר, שהרבים לא חשודים על כך, אך באיסור קל - אסור.

(ד) באיסור דאורייתא - אסור, אך באיסור דרבנן - מותר, שלא החמירו בו.

חשד לשעבר, דהיינו שיחשדוהו שכבר עבר עבירה (שלא כחשד להבא - שיחשדוהו שיעבור עבירה) - מקילים בו יותר. לכן בדרבנן מתירים חשד לשעבר, וכן בדאורייתא מתירים חשד לשעבר אם החשד שקול (ורק כשיש הוכחה יותר לאיסור אוסרים חשד לשעבר בדאורייתא) (כלכלת שבת לד (הבונה) סוף ד"ה והגאון וד"ה ואפשר).

דווקא בשבת עצמה אסרו משום מראית העין, ולכן מי שנישרו כליו במים לא ישטחם לנגבם בשבת שלא יחשדוהו שכיבסם בשבת. אך אם שטחם לנגבם בערב שבת - אינו חייב לסלקם קודם השבת (ב"י או"ח שא-מה (ב) בשם ש"ת הרשב"א, ש"ע או"ח שא-מה).

אזושה מילתא חקרו בו האם איסורו משום מראית העין - שיחשדו שבשבת התחיל לטחון, או שהוא איסור נפרד - שמא יאמרו שמזלזל בקדושת השבת (מנוחת עמי יח-1 עמוד 119).

בחדרי חדרים - ע"ע מראית העין בחדרי חדרים.

ערכים קרובים: איסורים, דרבנן, מראית העין בחדרי חדרים.

¹ לעיל בסעיף "הגדרה" (ד"ה בחילוק) הבאנו מחלוקת האם יש חילוק בין חשד לבין מראית העין.

משטת הייתי בכ

אדם שטוען שהודאתו לא היתה הודאה משום שאמר אותה דרך שחוק – נאמן ופטור הגדרה (הסוגיא בסנהדרין כט.).

לדוגמא, האומר לחבירו מנה לי בידך, ואמר לו הן (דהיינו הודה לו). למחר אמר לו תנה לי, ואמר לו: משטה הייתי בך, שמה שהודתי לך אתמול היה בדרך שחוק. דינו שפטור (סנהדרין כט. ורש"י ד"ה משטה).

נקרא גם משטה אני בך, השטאה.

דינים דומים: אדם עשוי שלא להשביע את עצמו¹ - הטוען לאחר שהודה, מה שהודתי לך הוא רק כדי שלא להיראות עשיר, מחשש עין הרע, דינו שפטור (סנהדרין כט: ורש"י ד"ה אדם). ויש ביניהן חילוק, שטענת משטה לא טענין ליה (אלא רק לבניו), וטענת השבעה טענין גם בשבילו (תוס' סנהדרין כט: סוף ד"ה כד).

בטעמו משמע מרש"י שנאמן משום שיש לו אמתלא², שטוען "כשם שהשטית בי, ששאלתני מה שלא היה, כך השטית בי" (רש"י סנהדרין כט. ד"ה משטה, וכך דייק ממנו הקצוה"ח פא-ח). ואע"פ שבשאר אמתלאות נחלקו הפוסקים האם מועילות בממונות (קצוה"ח פא-א בתחילתו), טענת משטה מועילה משום שבזה רגילים כל העולם (קצוה"ח פא-א בסופו). וכיוון שהוא משום אמתלא, כתב השו"ע (ח"מ פא-ה) שאם הודה מעצמו, בלא שחבירו שאלו, אינו יכול לטעון משטה הייתי בך, שבזה אין לו אמתלא. אמנם הש"ך (פא-יב, דן בזה הקצוה"ח פא-כט) סובר שאפילו הודה מעצמו יכול לטעון משטה הייתי בך, אע"פ שאין לו אמתלא, ומוכח שטעמו אינו משום אמתלא.

ציבור שהודו אינם יכולים לטעון "משטים היינו בך", שאין דרך הציבור לשטות (ריב"ש תעו, רמ"א ח"מ פא-א).

שכיב מרע שהודה אינו יכול "משטה הייתי בך", שאין אדם משטה בשעת מיתה (בבא בתרא קעה). ונחלקו הפוסקים האם דווקא יורשיו לא יכולים לטעון ששיטה, אך אם הוא עצמו קם מחוליו וטען ששיטה - נאמן (שו"ת ח"מ פא-ז), או שאפילו הוא עצמו לא נאמן (ב"י ח"מ פא).

ערכים קרובים: אדם עשוי שלא להשביע את עצמו, אמתלא, הודאת בעל דין, טענה, טענו חטים והודה לו בשעורים (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם) הבאנו דעה שהוא מדין השטאה).

משיכה

הקונה מושך את החפץ (הוזכר במשנה קידושין כה:). **לדוגמא**, קורא לה והיא באה³, או שהכישו במקל ורצה (קידושין כב:).

¹ ע"ע אדם עשוי שלא להשביע את עצמו.

² ע"ע אמתלא.

³ בטעם לזה עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה גרמא.

במקורה נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש האם מועילה מדאורייתא, או מדרבנן (ומדאורייתא מועיל כסף גם במטלטלין) (בבא מציעא מז:).

לריש לקיש שהיא מדאורייתא, מקורה מהפסוק (ויקרא כה-יד) "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך" - דבר הנקנה מיד ליד (בבא מציעא מז: וכתב הריטב"א קידושין כה: (ד"ה והא) שיעקר פסוק זה מלמד על קניין משיכה, אך מסירה והגבהה אתרבו ממנה והם תולדה שלה). והוזכרה גם בפסוק "על הגאולה" ("וזאת לפנינו בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו" (רות ד-ז): "על הגאולה" - זו מכירה ונחלקו בה האם היא כסף או משיכה, "על התמורה" - אלו חליפין שווה בשווה, "לקיים כל דבר שלף איש נעלו" - זהו סודר) (תוס' בבא מציעא מז: ד"ה גאולה, רשב"א קידושין כח בשם ר"ת).

לרבי יוחנן שהיא מדרבנן, טעמה כדי שלא יאמר המוכר לקונה "נשרפו חטיף בעלייה". וכתב הנתיח"מ (קצו) שתקנו קניין משיכה גם במקרה שלא שייך חשש זה. וחדש התורת משה (לבעל החתם סופר, חוקת ד"ה אם) שאת תקנה זאת תיקן משה רבינו. והוסיף הפני יהושע (קידושין כב: ד"ה גמרא) שאפילו לרבי יוחנן משיכה היא קניין חשוב ומסבירא כן קונה, אלא שגזירת הכתוב "לעמיתך" שקונה רק בקניין אחד, והוא כסף (ובירושלמי (קידושין א-ד [טו.]) לא הוזכרה כלל דעת רבי יוחנן, ומשמע ממנו שלכ"ע משיכה מועילה מדאורייתא).

ובביאור מחלוקתם נחלקו האחרונים:

א) ספר המקנה (קידושין כג.) ביאר בפשטות שנחלקו האם הקונה והמקנה גומרים את דעתם לקניין בכך שהמוכר מושך את המעות או בכך שהקונה מושך את החפץ.

ב) חידושי הרי"מ (ח"מ קצח-ב ד"ה ולענ"ד) וחלקת השדה (כח) ביארו שלרבי יוחנן המקנה הוא המחיל את הקניין, ולכן הוא צריך לקבל את המעות, ולריש לקיש הקונה הוא המחיל, ולכן הוא צריך למשוך.

ג) הצפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קניין) ביאר שלר' יוחנן שסובר שדבר תורה מעות קונות - עיקר הקניין על השווי, ולכן מדאורייתא נותן את שוויו (מעות). אך לריש לקיש שמשיכה מועילה מן התורה - עיקר הקניין על החומר בעצמו, ולכן מושך אותו.

בסוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות) נחלקו המפרשים האם הוא הכנסה לרשותו או הפגנת בעלות (מנחת אשר בבא בתרא מב. רוח אליהו ד-ג, וכן חקר שם ד לגבי כל הקניינים. והפרי משה קניינים יז-ד והברכת אברהם בבא מציעא סז בדפיו אות ב כתבו שהוא מדין הכנסה לרשותו. וכן חקר בתורת הקניינים ח"א עמוד רפז האם הוא מדין הכנסה לרשותו או מעשה קניין בעלמא).

ו**כתבו האחרונים** (שו"ת חתם סופר יר"ד שיג בסופו, פני יהושע קידושין כה: ד"ה משנה, ודברי יחזקאל כה-ו ד"ה ולדעת) שהגבהה משיכה ומסירה הם סוג קניין אחד, וכולם נכללים במשיכה דקרא. אך בשו"ת טוב טעם ודעת (ח"ב קמא) כתב שהגבהה ומשיכה הם שני קניינים נפרדים (דן בזה תורת הקניינים ח"א עמוד שלה).

מתנה, כתבו התוס' (תוס' עבודה זרה עא. ד"ה פרדישני) שאפילו לרבי יוחנן נקנית במשיכה מדאורייתא, כיוון שאי אפשר לקנותה בכסף (אמנם תוס' ר"ד (קידושין יג. ד"ה כדתינא) כתב שגם מתנה נקנית בכסף). והרמב"ן כתב שדינה כמכר שלרבי יוחנן הוא רק מדרבנן (שדי חמד ח"ד עמוד 190 ד"ה משיכה). אך אם הוא חפץ קטן שנכנס כולו ביד האדם קונה מדאורייתא לכו"ע (שדי חמד ח"ד עמוד 191 ד"ה משיכה).

בשכירות מטלטלין במשיכה הסתפק האור שמח האם תועיל מדאורייתא. שיש צד לומר שמשיכה תועיל בזה מדאורייתא משום שלא שייך בזה כסף (שהרי שכירות אינה

¹ את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

משתלמת אלא לבסוף, וא"כ יהיה דינה כמתנת מטלטלין שנקנית במשיכה מדאורייתא משום שלא שייך בה כסף (אור שמח מכירה ג-ג ד"ה והנה הפוסקים).

הנכסים הנקנים הם:

בהמה דקה (קידושין כה:).

מטלטלין שאין דרכן להגביה, אך מטלטלין שדרכן להגביה נקנים בהגבהה ולא במשיכה (בבא בתרא פו.).

עבר כנעני¹.

בהמה גסה לרש"י לא נקנית במשיכה, ולתוס' כן (קידושין כה: ד"ה בהמה גסה).

עבר עברי לא נקנה במשיכה (פני יהושע קידושין יד:), משום שאין גופו קנוי לרבו (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נה-א).

עציץ נקרב והזרעים שבתוכו לא נקנים במשיכת העציץ (גיטין כב, שו"ע חו"מ רב). וחקר ר' שמואל (בשיעוריו קידושין עמוד רמ) האם הוא משום שקרקע אינה נקנית במשיכה, או שכיוון שנחשב מחובר לקרקע עולם - אינה משיכה כלל (כמו המושך ענף שמחובר לאילן, שאינה משיכה).

אמנם הפני יהושע (קידושין כב: ד"ה גמרא) כתב שהטעם שקרקע לא נקנית במשיכה הוא משום שאי אפשר למושכה, ומשמע ממנו שעציץ - שאפשר למושכו - יקנה במשיכה (קובץ שיעורים קידושין קלה).

באופן הקניין נחלקו הראשונים האם חל ע"י מעשה המשיכה, או ע"י ההחפץ נמצא ברשותו של הקונה (התוצאה) (אבן האזל מכירה ב-ח: רמב"ם - מעשה, ראב"ד - תוצאה). וכן חקרו האחרונים האם הקניין חל ע"י ההכנסה לרשותו, או משום שהמעשה מוכיח את בעלותו (כמו קניין חזקה) (מנחת אשר בבא בתרא מב-ו, יא, תורת הקניינים ח"א עמוד רפח. ומעין זה חקר עיון בלומדות יב האם חל ע"י מעשה המשיכה עצמו, או משום שהמעשה מוכיח את בעלותו). וחילק התוס' ר"ד (בבא מציעא ט:) בין משיכת מטלטלין למשיכת בהמה, שבמשיכת מטלטלין הקניין הוא להביאם אצלו, ולכן אין משיכה ברשות הרבים. אך במשיכת בהמה הקניין הוא להנהיגה, ולכן מועיל אפילו ברשות הרבים. ורב האי גאון (ספר המקח שער יג, הובאו בפרי משה קניינים יז-א) הוסיף שמשיכת בהמה היא כהגבהה בשאר חפצים.

גרמא - אם קרא לבהמה ובאה מועיל מדין משיכה (קידושין כב:). ובטעם לזה נחלקו האחרונים: הנתיח"מ (קפח-א) כתב שהוא מדין גרם משיכה, וגרם מועיל במשיכה ובהגבהה, והוסיף שלפי זה יועיל גם במשסה כלב בבהמה ורצה. והברכת אברהם (בבא מציעא עא בדפיו אות ג) חלק עליו וכתב שהגדרת משיכה אינה שימושך את החפץ, אלא שיעשה מעשה שמביאה למקום אחר באופן שכך הדרך להוליכה, ומכיוון שגם לקרוא לה היא הדרך להוליכה, אם כן זהו המעשה עצמו ולא גרמא.

האדם המחיל את הקניין (המקנה או הקונה) - כתב חידושי הר"מ (אה"ע כז-א, דן בדבריו בתורת הקניינים ח"א עמוד שנט) שבמשיכה הקונה הוא המחיל. וכן כתב הגרמ"א עמיאל (דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב אות ג), וזוהי שיטתו בכל הקניינים שהקונה הוא המחיל².

¹ הארכנו בו בערך קנייני עבר כנעני בסעיף "משיכה".

² ע"ע קניינים בסעיף "המחיל" (ד"ה האדם המחיל את הקניין) שחקרו בכל הקניינים האם הקונה מחיל אותם או המקנה.

מקום הקניין - סימטא וחצר של שניהם. אך לא מועילה ברשות הרבים (בבא בתרא עו; אך לדעת רי"ב"א (בתוס' כתובות לא: ד"ה וברשות) הגמרא בכתובות שם חולקת וסוברת שמשיכה קונה גם ברשות הרבים), ודנו האם הטעם לזה הוא משום שאינה הכנסה לרשותו, שהרי אין לו רשות להניח את כליו ברשות הרבים (ר"ן קידושין כו.), או משום שאינה דרך משיכה, כי הרבים מעבדים אותו (תורת הקניינים ח"א עמוד רפט דן בשני הטעמים הללו).
אמנם משיכת בהמה מועילה גם ברשות הרבים (תוס' ר"ד בבא מציעא ט:).

בשיעור המשיכה נחלקו אמוראים: רב אמר כיוון שמשך כל שהוא קנה, ושמואל אמר לא קנה עד שימשוך את כולה (בבא בתרא עה:), דהיינו מלוא אורכה (נתי"מ חידושים קצח-ח). ויש שלוש דעות בראשונים באלו חפצים נחלקו רב ושמואל:

(א) נחלקו בכל החפצים (יש מפרשים שהביא הרא"ש שם).
(ב) נחלקו רק בספינה, משום שנחשב שנעקרה כולה ממקומה, וכן בהמה דינה כספינה שמספיקה עקירת יד ורגל (שו"ע ח"מ קצז-ג), שכיוון שהתחילה לעקור את ידה ורגלה תזוז שוב מאליה בכל גופה (סמ"ע ח"מ קצח-ה). אך בשאר החפצים לכו"ע צריך שימשוך את כל החפץ (רשב"ם בבא בתרא פו: ד"ה והא פירות, ספק המקח יג, רבינו יונה עו).
(ג) נחלקו רק בספינה ובבעלי חיים, משום שאם ימשכם רק קצת ילכו מעצמם, ולכן אין משיכתם מכח האדם המושכם. אך בשאר מטלטלין שמשיכתם מכח האדם - לכו"ע מספיקה משיכה כל שהוא (דעת הרא"ש עצמו שם, והרשב"א (הובא בהגהות אשר"י שם)).

כלתה קניינו, דהיינו שבזמן שהקניין חל כבר כלה מעשה הקניין, כגון שהמוכר אמר לקונה "משוך פרה זו ולא תקנה אלא לאחר ל' יום" ומשך - לא קנה. ואם ביום השלושים ואחד הפרה היתה עומדת ברשות הקונה, לרמב"ם גם בזה לא קנה, ולראב"ד קנה (מכירה ב-ט).

"לך חזק וקנה" או "לך משוך וקנה" - המוכר צריך לומר לקונה. ואם אמר לו בלשון עתיד - "לך חזק ותקנה" או "לך משוך ותקנה" - לרמב"ם לא מועיל, ולראב"ד כן (מכירה ב-ח).

שכירות מקום מועילה בתורת משיכה. כגון שהחפץ היה בחצר המוכר, והקונה שכר ממנו את החצר, כיוון שכעת החפץ ברשות הקונה - נחשב שמשך את החפץ, וקנאו (תוס' בבא בתרא עו ד"ה ספינה).

המושך חפץ שבכליו של המוכר, לתוס' (בבא מציעא ט: ד"ה משוך) מועיל, ולרמב"ם (מכירה ג-יד) לא מועיל.

בחזק הקניין כתב החינוך (שלו ד"ה מדיני) שמשיכה חלשה יותר מהגבהה. ולגבי מסירה נחלקו הראשונים: לרש"י מסירה עדיפה ממשיכה, ולתוס' (קידושין כה: ד"ה בהמה גסה) ולחינוך (שם) משיכה עדיפה.

גוי לרוב הפוסקים (שו"ע י"ד שכ ומגן אברהם תמח-ד. לרש"י קידושין יד: ד"ה הואיל) לא מועילה, ולר"ת בתוס' שם (ד"ה הואיל) מועילה (מועילה) משיכה לא מועילה בו, לא להקנות ולא לקנות (קניין פירות מסכת עבדים פ¹).

בהקדש אין משיכה כדי לפדות חפץ, כי כל היכא דאיתא בי גזא דרחמנא איתא (תוס' עירובין פא: ד"ה דבר).

¹ בערך קנייני גוי בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ישראל שקונה מגוי) הבאנו שהקניין פירות חידש שכל מה שיש קניינים שלא מועילים בגוי הוא רק שגוי לא יכול לקנות בהם, אך ישראל כן יכול לקנות בקניינים אלה מהגוי.

הפקר (לקנות נכס מופקר) נקנה במשיכה (קצוה"ח שסא-א).

ערכים קרובים: הגבהה, מסירה (לגבי קניית עבד כנעני ע"ע קנייני עבד כנעני).

ערכים קרובים

משכון

הפין שהמלווה מקבל מהלווה למשך ימי ההלוואה, כדי שאם הלווה לא יפרע את החוב יוכל לגבותו ע"י המשכון. הגדרה

פירוש "משכון" הוא ערבון (אונקלוס בראשית לח-יז תרגם ערבון - משכונא). והוא מלשון שכן שפירושו נח, דהיינו מה שמונח לראיה שהלווה חייב (הערוך ערך משכן).

במהותו חקרו האם הוא רק שעבוד או קניין (פרי משה קניינים מו-ב). מקור וטעם

שליחות יד - אין את דין זה במשכון, כיוון שאין בו דין שומר (גידולי שמואל בבא מצינא פב. בדינים שונים ד"ה וכן).

החומץ משכון שמגיע לו ע"פ הדין, יש בזה שלושה צדדים: פרטי הדין

(א) חייב כגזלן (רמב"ם גזילה ג-טז).

(ב) חייב משום אחריות של שומר, כשאר משכון (הגר"ח סטנסיל רמא מביא ראיה שזו דעת הרמב"ם).

(ג) פטור (ראב"ד גזילה ג-טז).

משיכת משכון בלא חוב, כגון האומר לאשה התקדשי לי במנה והניח לה משכון עליו, ולא היה חייב לה מעות קודם (קידושין ח). - נחלקו בה המפרשים לשלוש דעות:

(א) רא"ש: משיכת המשכון לא יכולה ליצור חוב, שאין אדם יכול לשעבד נכסיו אלא אם כן נתחייב גופו תחילה.

(ב) אבני מילואים בדעת הרמב"ן והרשב"א: המשכון משתעבד בשעבוד נכסים אע"פ שאין שעבוד הגוף (כט"ז ד"ה שוב, והביא גם את הרא"ש).

(ג) הגר"ש שקאפ בדעת הרמב"ן והרשב"א: משיכת המשכון יוצרת את שעבוד הגוף, שהיא מעשה הקניין לשעבוד הגוף (קידושין יז ד"ה ונלענ"ד, והביא גם את האבני מילואים והרא"ש).

בל תלין - בעל הבית שנתן משכון עבור השכר, נחשב כפרוע ואינו עובר בבל תלין, אע"ג שהחזיר לו אח"כ את המשכון (קצוה"ח שלט-ד).

אינו ברשותו - משכון אינו ברשותו ולכן א"א להקדישו (מרדכי בבא בתרא תקסה).

מוחזק (בספיקות) - המלווה הוא המוחזק במשכון (קצוה"ח צז-י).

מוחזק (בבכור) - המלווה את העכו"ם על המשכון - יש אומרים שלא נחשב מוחזק במשכון (רמ"א חו"מ רעח-ז), משום שישראל לא קונה משכון מעכו"ם. וכאשר קיבל עליו הישראל אחריות - הש"ך סובר שנחשב מוחזק (חו"מ רעח-ח), והקצוה"ח סובר שלא (רעח-ח, והביא גם את הש"ך).

אגב - משכון נקנה אגב קרקע (קצוה"ח עה-יח ברבע האחרון).

אפותיקי - דין משכון כאפותיקי (טור חו"מ קיז בתחילתו).¹

¹ ע"ע אפותיקי.

הילך - נתן לו משכון על מקצת מהחוב - אינו הילך. בפרטי דין זה ע"ע הילך בסעיף "משכון".

ערכים קרובים אפותיקי, בעל חוב קונה משכון, דאיקני, השבת עבוט, חוב, מזיק שעבודו של חברו, שעבוד.

משלוח מנות

מצווה לשלוח לחבירו כפורים שתי מנות של מיני אוכלין (הסוגיא במגילה ז, שו"ע א"ח הגדרה תרצה-ד).

מקור וטעם מקורו מהפסוקים: "על כן היהודים הפרזים (כתיב: הפרוזים) היושבים בערי הפרזות עושים את יום ארבעה עשר לחודש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו וגו'. לעשות אותם ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים" (אסתר ט-יט, כב).

בטעמו יש שתי דעות (חתם סופר א"ח קצו. ותלה בזה את המחלוקת אם חבירו לא רצה לקבל¹):
(א) כדי שתהיה למקבל סעודה, שמא לא תספיק לו סעודתו.
(ב) להרבות השלום והרעות.

במהותו חקרו אם המצווה בפעולה (שייתן לחבירו) או בתוצאה (שחבירו יקבל) (המידות לחקר ההלכה י"ח: תוצאה, ואב ישראל נה-א חקר בזה).

כוונה - במצוות שבין אדם לחבירו, כגון צדקה ומשלוח מנות - ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נגט ד"ה בספר) כתב שלכו"ע אין צריך כוונה, אך הפרי מגדים (הובא במשנה ברורה תרצה-ד) כתב לגבי מתנות לאביונים ומשלוח מנות שאפשר שצריך כוונה².

שליחות - מותר לשלוח מנות ע"י קטן, ואע"פ שאינו בן שליחות, משום שבמשלוח מנות אפילו ע"י קוף נתקיימה המצווה (מקור חיים סוף תרצד).
ויש אומרים שבמשלוח מנות המצווה היא דווקא ע"י שליח, כלשון הפסוק "משלוח" (שדי חמד ח"ח פורים ו-ד"ה ואם) עמוד 429).

ברכה - אין מברכים על משלוח מנות. ויש לזה ארבעה טעמים (שרידי אש מגילה ט):
(א) שמא חבירו לא ירצה לקבל³.

(ב) כיוון שהמצווה אינה תלויה רק בנותן אלא גם במקבל (ולכן גם אם ברור שהמקבל רוצה, וגם לדעוף שיוצא ידי חובה גם כשהמקבל לא רוצה - כיוון שאינה תלויה רק בנותן - אין מברכים).

(ג) טעם משלוח מנות הוא להרבות שלום ורעות⁴, ולכן טוב יותר שיתן מרצונו ולא ע"י ציווי, ולכן אין מברכים על הציווי.

(ד) משלוח מנות היא מצווה תמידית כל השנה, אלא שבפורים נצטוונו לקיימה בפועל כדי שנזכור אותה כל השנה (כמו קריאת זכור). ועל מצווה תמידית אין מברכים.

¹ כדלקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חבירו לא רצה.

² ותלוי בחקירה האם המצווה בתוצאה, שהרי במצוות שבתוצאה אין צריך כוונה, כמו שהבאנו בערך מצוות צריכות כוונה בסעיף "בדינים שונים" ד"ה מצוות שבתוצאה.

³ אמנם נחלקו הפוסקים במקרה שחבירו לא רצה לקבל, כדלקמן ד"ה חבירו לא רצה לקבל.

⁴ אמנם יש למשלוח מנות טעם נוסף, כמו שהבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

חבירו לא רצה לקבל או מחל לו - נחלקו בזה הפוסקים (רמ"א או"ח תרצה-ד: יצא. פרי מגדים שם חולק, שדי חמד ח"ח פורים ו (ד"ה אם) עמוד 428).

המקבל היה ישן עד שעבר פורים - הסתפקו הפוסקים האם יצא ידי חובה (שדי חמד סוף חלק ח פורים-יז (עמוד 432) הביא שהעושה שלום הסתפק בזה).

שלח לחבירו שבמדינת הים קודם פורים, ובפורים עצמו ודאי יגיעו לידו - הסתפק הבאר היטב האם יצא (תרצה-ז, והביא בשם יד אהרן שדעתו נוטה שיצא).

כפייה - הסתפקו האחרונים האם כופים על משלוח מנות כשם שכופים על הצדקה¹. והשרידי אש כתב שאין כופים על זה, שמשלוח ע"י כפייה אינו כלום, שהרי טעם המצווה להרבות שלום ורעות² (מגילה ט, והביא גם את ספיקם של האחרונים בזה).

משלוח מנות ומתנות לאביונים יחד - הטורי אבן (מגילה ז. ד"ה מתנות) כתב שאי אפשר לקיים באותה נתינה גם משלוח מנות וגם מתנות לאביונים, שאינה עולה לכאן ולכאן. והכתב סופר (או"ח קלט ד"ה ויש לי) כתב שאין לעשות כן לכתחילה משום שאין עושים מצוות חבילות חבילות, אך בדיעבד הסתפק שמא יצא.

לא שלח מנות בפורים, יש מי שהסתפק אם חייב להשלים לאחר פורים משום שהוא חיוב ממון מדברי סופרים (שדי חמד ח"ח פורים-ו (ד"ה וכתב) עמוד 429).

ערכים קרובים ערכים קרובים: בין אדם לחבירו, צדקה.

משקין

עיין ערך שיעורי משקין.

משקלות

עיין ערך לאו דמשקלות.

משתרשי ליה

אדם שהרוויח ממון בעקיפין ע"י חסרונו של חבירו – חייב לשלם לו (חולין קלא., בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים בבא קמא יב-יח).

פירוש "משתרשי ליה" הוא שמשכר בו, שהיה צריך לשלם במקומו (רש"י חולין קלא. ד"ה שאני).

לדוגמא, בית המלך שנטלו ממנו את גורנו (ומעשרותיו בתוכו) בחובו - חייב לעשר, שהרוויח בעקיפין ע"י המעשר, שהרי נטלו ממנו את המעשר במקום את מעותיו (חולין קלא.).

¹ בדין כפייה על הצדקה עצמו ובטעמו נחלקו המפרשים. ע"ע צדקה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כפייה על הצדקה.

² אמנם יש גם טעם נוסף, כמו שהבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

דינים דימים: יש ארבעה דינים של חיוב ממוני עבור קבלת הנאה מחבירו (קונטרסי שיעורים בבא קמא יב-ז ד"ה ונלענ"ד):
 (א) משתרשי ליה, ועל כך נדון בערך זה.
 (ב) יורד לשדה חבירו שלא ברשות (בבא מציעא קא).
 (ג) נהנה מחבירו¹ (בבא קמא כ, החילוק בין נהנה למשתרשי ליה הוא שנהנה הוא מה שקיבל תועלת או נחת רוח, ומשתרשי ליה הוא מה שנשאר תחת ידו ממון בעין (קצוה"ח רמז-ב)).
 (ד) מבריא ארי מנכסי חבירו.

מקורו בפשטות מדאורייתא, אך הריטב"א חידש חידוש גדול שהוא רק מדרבנן (דן בדבריו קונטרסי שיעורים בבא קמא יב-יח ד"ה והנה).

טעמו הוא מדין ממוני גבך, שכיוון שנטל המלך את המעשר - ממונו שלו הוא חילופי המעשר, וכאילו המעשר תחת ידו (קונטרסי שיעורים בבא קמא יב-יח ד"ה ובקצוה"ח), ואור שמח נזקי ממון ג-ב).
 ואינו מדין מזיק² או נהנה³ אלא הוא דין נפרד (קונטרסי שיעורים בבא קמא יב-יח ד"ה עכשיו. ואת החילוק ביניהם ביאר הקצוה"ח רמז-ב, שנהנה הוא מה שקיבל תועלת או נחת רוח, ומשתרשי ליה הוא מה שנשאר תחת ידו ממון בעין).

אפילו אם הנאתו באה ממילא, לא ע"י מעשיו ולא ע"י מעשי בהמתו, וגם גופו לא נהנה - בכל זאת חייב. ואע"פ שבדין נהנה פטור כשהנאה באה ממילא (תוס' בבא קמא קא. ד"ה או) - בדין משתרשי ליה חייב, כיוון שנחשב כאילו ממונו של חבירו נמצא תחת ידו (אור שמח נזקי ממון ג-ב. אך הגר"ש שקאפ סתר עצמו בדין זה: בבבא קמא יט-ז ד"ה העולה) כתב כאור שמח שחייב גם אם אינו ע"י מעשה, אך שם כ-א (ד"ה ובנידון) כתב שגם בדין משתרשי חייב רק אם נהנה ע"י מעשיו או מעשי בהמתו).

כשאינו חסר גם כן חייב בדין משתרשי (חלקת יואב ח"א חר"מ ט ד"ה וע"כ נלפענ"ד וד"ה היוצא, הגר"ש שקאפ בבא קמא יט-ז ד"ה העולה), ולר"ף חולקין ביניהם (חלקת יואב שם ד"ה תדע וד"ה היוצא) (אע"פ שבדין נהנה היא בעיא בגמרא (בבא קמא כ) - זה נהנה וזה לא חסר).

ערכים קרובים: נהנה.

מתוך שאינו יכול לישבע משלם

אדם שמחוייב שבועה כדי להיפטר מממון, ואינו יכול להישבע, חייב לשלם (הסוגיות הגדרה בשבועות מז. ובבא בתרא לד.).

לדוגמא, החוטף ממון בפני עד אחד וטוען "אין חטפי ודידי חטפתי" (נסכא דרבי אבא). העד מחייבו שבועה, אך אינו יכול להישבע שלא חטף שכיוון שחטף הריהו כגזלן שאינו נאמן להישבע, ולכן מתוך שאינו יכול לישבע משלם, ומחזיר את הממון (שבועות מז., בבא בתרא לד.).

¹ ע"ע נהנה.

² דנו בו בערך נזיקין.

³ דנו בו בערך נהנה.

וכן התובע מחבירו מאה, והנתבע טוען "חמישים ידענא (שאני חייב) וחמישים לא ידענא" - שהוא מחוייב שבועה מדין מודה במקצת, ומתוך שאינו יכול לישבע, שהרי טוען שאינו יודע - משלם (שבועות מז).

החולקים על דין זה הם רב ושמואל, שסוברים שפטור מלשלם. ורק רבי אבא סובר את דין זה (שבועות מז). ולהלכה משלם (רמב"ם טוען ונטען ד-ח).

מקור וסעם מקורו מהפסוק "שבועת ה' תהיה בין שניהם" (שמות כב-י) - אם בעלי הדין קיימים, ולא בין היורשים אם בעלי הדין אינם קיימים, ומדובר שהיורש טוען "חמישים ידענא (שאני התחייב לך) וחמישים לא ידענא", שהבעל חוב עצמו היה חייב ממון במקרה זה, שמתוך שאינו יכול לישבע (שהרי טוען שאינו יודע) משלם, והפסוק פוטר את היורשים (שבועות מז. ורש"י).

במקור הדין נחלקו המפרשים האם הוא דאורייתא (קצוה"ח עה-יא), או שהוא תקנת חכמים (שו"ת מוהרש"ך ח"א קסח, הובא בקצוה"ח שם, וכן משמע מתוס' גיטין נא: ד"ה ובכולי). ובחשוד, שמה שאינו יכול לישבע הוא משום שחשוד לשקר, לכו"ע הוא תקנת חכמים (קצוה"ח שם).

בטעמו חקרו ביחס בין חיוב השבועה לחיוב התשלומין, ויש בזה שלושה צדדים: (א) בכל חיוב שבועה מסתמא חייב בתשלומין ורק אם נשבע נפטר מלשלם. (ב) מסתמא פטור מלשלם וחייב שבועה, ורק אם לא נשבע מתחייב בתשלומין (קובץ שיעורים בבא בתרא קנ וח"ב ז-ב ומשנת יעבץ חו"מ יט חקרו בין שני הצדדים הללו). (ג) החיוב הוא או להישבע או לשלם (לשון רש"י שבועות לב: ד"ה דאמר: או שבועה או תשלומין מוטלין עליו).

בטעמם של רב ושמואל הסוברים שאינו משלם ישנן שתי אפשרויות (קובץ שיעורים בבא בתרא קנ):

(א) הם סוברים שכאשר אינו יכול להישבע אין חיוב שבועה כלל (פטור משבועה).
(ב) הם סוברים שחייב שבועה, אלא שהחיוב לשלם הוא רק ביכול להישבע ואינו נשבע, אך אנוס רחמנא פטריה (פטור מתשלומין).

חוזר וטוען - נתבע על מאה, שטוען "חמישים ידענא (שפרעתי) וחמישים לא ידענא", שדינו שמתוך שאינו יכול לישבע משלם, הסתפק הקצוה"ח (עה-ח) האם יכול לחזור ולטעון נזכרתי שפרעתי הכל ולהיפטר, או שע"י דין מתוך שאינו יכול לישבע משלם נחשב שהתחייב ממון בדין, ואינו יכול לחזור ולטעון ולהיפטר.

עד המסייע פוטר מחיוב מתוך שאינו יכול לישבע משלם, כיוון שחיוב הממון חל מכח חיוב השבועה, ועד המסייע מועיל לשבועה (קצוה"ח פב-יח ופז-ט).

בגלגול שבועה, במקרה שהנתבע לא יכול להישבע את שבועת הגלגול, נחלקו הראשונים האם יש עליו דין מתוך שאינו יכול לישבע משלם (כמו בשאר השבועות) (דן בזה חידושי ר' שמואל בבא מציא הב-ד"ה עוד הקשה).

עד אחד בתוספת ברי ושמא מוציא ממון (אע"פ שסתם עד אחד לא מוציא ממון), שהעד מחייב שבועה, ומתוך שאינו יכול לישבע (שהרי מסופק) משלם (טור חו"מ עה-יא, קצוה"ח עה-ט).

ערכים קרובים שבועה (בממונות), שכנגדו חשוד על השבועה.

מתנה

הגדרה **אדם מעביר נכס לבעלותו של חברו ללא תמורה.**

לדוגמא, אדם נותן לחבירו בית, בהמה, או ממון.

קניין כסף - נחלקו הראשונים האם מתנה נקנית בכסף: תוס' כתבו שלא (עבודה זרה עא. ד"ה פרדישני), ותוס' רי"ד כתב שכן (קידושין יג. דנו במחלוקתם אמרי בינה קונטרס הקניינים א, ופרי משה קניינים כד-ו). ובדברי יחזקאל (לט-ד) תלה זאת במחלוקת הסמ"ע והט"ז¹, שלשיטת הסמ"ע שסובר שכסף הוא פירעון, א"כ לא יועיל במתנה, שהרי במתנה הקונה לא משלם את שווי הנכס, אך לשיטת הט"ז שסובר שכסף אינו פירעון אלא קניין, יועיל גם בזה. והגרמ"א עמ"אל (דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב ד"ה ויש) חלק עליו וכתב שגם לט"ז לא יועיל, שכל מה שנקרא קניין כסף הוא רק במכר, אך במתנה אינו נחשב כלל קניין.

משיכה - כתבו התוס' (תוס' עבודה זרה עא. ד"ה פרדישני) שאפילו לרבי יוחנן (שסובר שמשיכה מועילה רק מדרבנן) מתנה נקנית במשיכה מדאורייתא, כיוון שאי אפשר לקנותה בכסף (אמנם תוס' רי"ד (קידושין יג. ד"ה כדתיא) כתב שגם מתנה נקנית בכסף). והרמב"ן כתב שדינה כמכר שלרבי יוחנן הוא רק מדרבנן (שדי חמד ח"ד עמוד 190 ד"ה משיכה). אך אם הוא חפץ קטן שנכנס כולו ביד האדם קונה מדאורייתא לכ"ע (שדי חמד ח"ד עמוד 191 ד"ה משיכה).

הנבחה קונה גם מתנה (רמב"ם זכיה ומתנה ג-א).

קניין ארבע אמות - לרוב הראשונים (רא"ש בבא מציעא י, רמב"ם וטור) מתנה נקנית בארבע אמות, אך מרש"י (בבא מציעא י. ד"ה קונות, שכתב "הפקר") משמע קצת שלא.

שליחות בכתיבת שטר - כתב הנתי"מ (רמד-א) שצריך שליחות בכתיבת שטר מתנה כמו בגט, והגר"א וסרמן חלק עליו (קובץ ביאורים גיטין י, והביא את הנתי"מ).

שליח לתת מתנה - האבן האזל (שכנים ב-י) דן האם יש לו דיני שליחות כי צריך לכוון להקנות במקום הנותן, או שאינו צריך דיני שליחות, משום שממילא צריך רק את כוונת הקונה.

מילי לא מימפרין לשליח - לדעות שצריך שליחות במתנה², כתב הקצוה"ח (רמד-ב בתחילתו) שאין שליח עושה שליח משום שהוא מילי, שהרי תלוי בדעת המקבל. וכדברי הקדוש מרדוש (במרדכי קידושין פ"ב סי' תקא, והובא בקצוה"ח קפב-ב ד"ה וניחא) ששליח קידושין לא עושה שליח משום שהוא מילי אע"פ שמסר לו טבעת, משום שאינו יכול לקדשה בעל כורחה, ואינו דומה לגירושין (וכן דנו בזה שו"ע אה"ע לו-ה, חלקת מחוקק שם ס"ק ז ובית שמואל שם ס"ק ד).

דברים שבלב אינם דברים (קידושין מט:). אך לדעת המאירי במתנה מועילים דברים שבלב, כגון שנתן את ביתו רק על דעת שימצא דירה בארץ ישראל, ואפילו בלי אומדנא (קונטרסי שיעורים קידושין כא-ט ד"ה אולם. וכן רמ"א חו"מ רז-ד בשם יש אומרים).

תקנת השוק (הקונה דבר והתברר שקנאו מגנב, מחזיר את הגניבה לנגנב אך נוטל ממנו את דמיה (בבא קמא קטו:)) - הרשב"א (בבא קמא קטו. ד"ה והלכתא) סובר שבמתנה לא עשו תקנת השוק, והרא"ש (בשו"ת עט-ה) סובר שכן (ב"י חו"מ שנו-ב (א) בסופו).

¹ הבאנו את מחלוקתם בערך כסף (קניין) בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסמוך ד"ה שליח לתת מתנה.

ערכים קרובים ערכים קרובים: בעלות, מחילה, מתנה מועטת, מתנה על מנת להחזיר, קניינים.

מתנה מועטת

הגדרה **האומר לחבירו שיתן לו מתנה מועטת, אסור לו לחזור בו** (הסוגיא בבבא מציעא מט.).

מקור וטעם **בטעמה** כתב רש"י (שם ד"ה מודה) שהוא משום שהמקבל סומך בדעתו על דיבורו של הנותן.

במהותה חקרו האחרונים האם היא קניין או רק התחייבות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דברים שנקנים באמירה: בבלי - קניין, ירושלמי - התחייבות. וכן חקר משנת יעבץ י"ד כ ד"ה אכן נראה) האם הוא מדיני ממונות או רק איסור.

פרטי הדין **בדיעבד אם חזר בו - חזרתו מועילה** (מרדכי גיטין פרק ג שסג).

שיעורה של מתנה מועטת לא נתפרש, והכל לפי מה שהוא הנותן (ריטב"א בבא מציעא מט. ד"ה אלא).

רבים שאמרו לתת לאדם מתנה מרובה, יש אומרים שאינם יכולים לחזור בהם (שר"ע ח"מ רד-ט). ויש לזה שלושה טעמים (סמ"ע וביאור הגר"א שם):
(א) שכל אחד מהרבים נותן דבר מועט.
(ב) סמכה דעתו שהרבים לא יחזרו בהם.
(ג) רבים אינם יכולים לחזור משום שכל דברי הקהל אין צריכים קניין.

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** מי שפרע, מכירי כהונה (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו) הבאנו שנחלקו אם הוא מדין מתנה מועטת).

מתנה על מה שכתוב בתורה

הגדרה **המתנה תנאי שסותר לדין התורה, התנאי בטל** (הסוגיא בכתובות נו.).

לדוגמא, האומר לאשה "הרי את מקודשת לי על מנת שאין לך עלי (שאיני חייב לך) עונה" - הרי זו מקודשת ותנאו בטל, כיוון שחייב לה עונה מן התורה, ותנאו סותר לדין התורה (כתובות נו.)¹.

מקור וטעם **בטעם** הדין נחלקו הראשונים לארבע דעות:
(א) משום שתנאי זה אינו דומה לתנאי בני גז ובני ראובן, שהרי הם לא התנו על מה שכתוב בתורה (ר"י בתוס' כתובות נו. ד"ה הרי).
(ב) מכך שכל התנאים הכתובים בתורה אינם סותרים את דיני התורה, משמע שצריך שהתנאי לא יסתור את דיני תורה (תוס' גיטין עה. ד"ה לאפוקי, וכן כתבו לגבי הדין שמילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי²).

¹ לגבי שאר וכסות, שהם דבר שבממון, נחלקו תנאים. דנו בזה בערך מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון.

² גם בדין זה יש שהביאו מקורות אחרים, הובאו בערך תנאי בסעיף "בדינים שונים" ד"ה מילתא דליתא בשליחות.

(ג) כיוון שסותר את דיני התורה מסתבר שלא התכוון לתנאי אלא להפליגו בדברים, כמו המתנה "על מנת שתעלי לרקיע" (תוס' ישנים כתובות נו.).

(ד) כיוון שהתנאי (שאינן לך עלי שאר כסות ועונה) עוקר את המעשה (קידושין) אינו תנאי, שהקידושין חלו (שהרי אפשר שיתקיים התנאי שלא יתן לה שאר כסות ועונה), וכיוון שחלו הקידושין - חלו לגמרי (גם אם לא יתקיים התנאי), שאין קידושין לחצאין (רמב"ן בבא בתרא קכו: סוף ד"ה הרי. והמחנה אפרים ריבית לז דן במחלוקת הרמב"ן והתוס' ישנים).

במהות התנאי התוס' סוברים שהוא תנאי ממש, שמתנה שאם לא יתחייב לה שאר כסות ועונה - אינה מקודשת (כתובות נו. ד"ה הרי). אך הרעק"א כתב שלולא דבריהם היה מפרש שאינו תנאי ממש אלא שיו, שמקדש אותה בלי התחייבות לשאר כסות ועונה (רעק"א על התוס' שם).

בדין שהתנאי בטל ביאר הגר"ז (נחלות ו-י ד"ה עוד) שלא רק שהאדם לא יכול לשנות מדין התורה, אלא הוא כאילו לא התנה כלל, שזה שמתנה על מה שכתוב בתורה מבטל את התנאי.

מתנה על דין דרבנן, כתבו רוב הפוסקים שתנאו קיים (מהרשד"ם המובא במשנה למלך אישות ו-ט, וכן יד המלך גירושין ח-יג בסופו הוכיח כמותו, וכן משמע מהקצוה"ח רט-יא ד"ה אמנם, והבית שמואל אה"ע לח-יג כתב כך בשם כל הפוסקים, מחנה אפרים ריבית לח (ד"ה מתנה) הביא ר"ן והוכיח כך מפשטות הגמרא), אך יש שכתבו כתב שגם בדרבנן תנאו בטל, שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (רמ"א אה"ע לח-ה בשם הגהות מרדכי ריש פרק הכותב. וכן כתב הרמב"ם, והמגיד משנה ביארו שחכמים עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה (דן בדבריהם מחנה אפרים ריבית לח ד"ה מתנה)).

בשכחה, שאמר "הרי אני קוצר על מנת שמה שאני שוכח אני נוטל", מפורש במשנה שהתנאי לא מועיל ויש בו דין שכחה (פאה ו-יא). הרמב"ם (בפירוש המשנה שם) והברטנורא (על המשנה שם) פירשו שהוא מדין מתנה על מה שכתוב בתורה. אולם הרעק"א (בתוספותיו על המשנה שם אות סט) הקשה עליהם שהרי בשכחה לא שייכים כלל דיני תנאים, שהרי תנאי שייך רק בדבר שאם לא יתקיים התנאי יתבטל המעשה, כגון מכירה (וכן גיטין וקידושין), שאם לא יתקיים התנאי - המכירה תתבטל, אך בקצירה - הרי לא שייך לומר שאם לא יתקיים התנאי (שלא יטול את מה שישכח) תתבטל הקצירה. ונשאר בצ"ע.

כשלא מתכוון לעקור את דין התורה, כגון שאמר הריני נזיר על מנת שאגלח בבית חוניו, והוא סבר שיש מצווה לגלח בבית חוניו, ולא ידע שהוא נגד דין התורה - כתבו התוס' (כתובות נו. ד"ה הרי) שהתנאי מועיל. אמנם המשנה למלך (אישות ו-ט) הביא שתוס' בנזיר תירצו תירוצי אחר.

עונה - בבבלי פשוט שהיא דבר שבגופו (כתובות נו.), אמנם בירושלמי יש בזה סתירה אם הוא דבר שבגופו או דבר שבממון¹ (בבא מציעא זז-ז [כט.], קידושין א-ב [י.], כתובות ה-ח [לז.]), ודנו המפרשים בדעתו (מראה הפנים בבא מציעא שם, משנה למלך אישות ו-י ור"ת שהובא בו).

ערכים קרובים: מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון, תנאי. ערכים קרובים

¹ שבדבר שבממון תנאו קיים, ע"ע מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון.

מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון

המתנה תנאי שסותר לדין התורה בדיני ממונות, התנאי קיים (הסוגיא בכתובות נו.). הגדרה

לדוגמא, האומר לאשה "הרי את מקודשת לי על מנת שאין לך עלי (שאיני חייב לך) שאר וכסות" - הרי זו מקודשת ותנאו קיים (כתובות נו.)¹.

החולק על דין זה הוא רבי מאיר, שסובר שתנאו בטל, ורק רבי יהודה אומר שתנאו קיים (כתובות נו., אמנם בירושלמי (בבא מציעא ז-ז [כט.]) פשוט שתנאו קיים ואין בזה מחלוקת), והלכה כרבי יהודה (רמב"ם אישות ו-י).

בטעם שבדבר שבממון תנאו קיים נחלקו האחרונים:

מקור וטעם

(א) כיוון שבידה למחול אחר כך על חיובי הממון, אם כן אינו נגד רצון התורה, שהרי גם התורה מתירה לבטל את דינים אלו על"י מחילה (הגר"ש שקאפ כתובות מט ד"ה ור"י).
(ב) אם יתחייב בחיובי הממון, יתבטלו הקידושין (ע"י התנאי) וממילא יתבטלו חיובי הממון, וזהו כלל בתורה שכל דין שאם יחול מוכרח להתבטל - אינו חל כלל (קובץ שיעורים בבא בתרא ריא)².

בגדר התנאי שבממון חקרו האחרונים בין חמש אפשרויות:

(א) מדין תנאי, שקידש והתנה שלא נותן לה שאר וכסות (הגר"ש שקאפ שם ד"ה והנה).
(ב) מדין מחילה, שהאשה ידעה שמקדשה על תנאי זה ומחלה על השאר וכסות (קצוה"ח רט-יא ד"ה ואכתי) בדעת הרשב"א, והוסיף שרבי מאיר חולק משום שסובר שאינו מתכוון למחילה אלא שלא יתחייב כלל, ואם פירש שכוונתו שלא יתחייב כלל, גם לרבי יהודה לא יועיל. חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קנד תלה במחלוקת ראשונים - תנאי או מחילה).
(ג) התורה חייבה חיובי ממון רק אם האשה רוצה בהם, אך כאן, שאינה רוצה - התורה לא חייבתו כלל (קצוה"ח רט-יא ד"ה ולכן) בדעת עצמו, והוסיף שלפי זה מועיל אפילו אם פירש שכוונתו שלא יתחייב כלל).
(ד) מדין שיוור, שקידש ושייר שלעניין חיובי שאר וכסות אינה מקודשת (הגר"ש שקאפ שם ד"ה אמנם היה, ודחה את אפשרות זו).
(ה) מדין סילוק, שסילק את חיוב שאר וכסות (הגר"ש שקאפ שם ד"ה והנה, ודחה את אפשרות זו).

סילוק, שמסלק עצמו מזכות שעתיד לקבלה, כגון מזכותו בפירות אשתו - תוס' כתבו שאינו מדין מתנה על מה שכתוב בתורה (כתובות פג. סוף ד"ה כדרב, וכן סובר הקובץ שיעורים בבא בתרא ריב), אך הקצוה"ח סובר שכן, שהרי קי"ל כרבי יהודה שבדבר שבממון תנאו קיים (רט-יא ד"ה ואכתי).

בדינים שונים

בירושא לא מועיל תנאי להפקיעה, אע"פ שהיא דבר שבממון. הרמב"ם (אישות יב-ט) כתב שמקורו מהפסוק (במדבר כז-יא) "לחוקת משפט", אך הראב"ד (שם) כתב שהוא משום שהיא דבר שלא בא לעולם.

בל תליז - התנה עם הפועל מתחילה שלא יעבור בבל תליז, נחלקו בזה הפוסקים (שדי חמד ח"ג ל-קמ ד"ה וחקר עמוד 337).

ערכים קרובים: מתנה על מה שכתוב בתורה (שאינו דבר שבממון), סילוק (ועיין לעיל בסעיף "בדינים שונים" ד"ה סילוק) שדנו האם הוא מדין מתנה על מה שכתוב בתורה, תנאי.

ערכים קרובים

¹ לגבי עונה, שאינה דבר שבממון, לכ"ע תנאו בטל. דנו בזה בערך מתנה על מה שכתוב בתורה.

² הארכנו בכלל זה בערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו".

מתנה על מנת להחזיר

אדם נותן לחבירו מתנה בתנאי שיחזירנה לו אחר כך (הוזכר בקידושין ו:).

הגדרה

לדוגמא, אדם נותן לחבירו אתרוג במתנה על מנת שיחזירו לו אחר כך (קידושין ו:).

במהותה חקרו האם היא קניין גמור אלא שהטיל בו תנאי, או קניין לזמן (תורת הקניינים מקור וטעם ח"א עמוד קפד).

בהחזרה נחלקו המפרשים האם הקונה צריך להקנות את המתנה בחזרה לבעלים הראשון, ויש בזה שלוש דעות (קהילות יעקב בבא בתרא לה. שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

פרסי הדין

(א) הקונה צריך להקנותה בחזרה לבעלים הראשון (תוס', ריטב"א, הגר"י בכרך).
(ב) מספיק שיחזירה לו במציאות, אע"פ שלא הקנה לו, וההקנאה היא רק בשביל הבעלים הראשון (מנחת ברוך צד, רמ"א).

(ג) הקונה צריך להחזיר את המתנה למצב שהיתה בו קודם הנתינה, ולכן ברוב המתנות צריך להקנותם בחזרה לבעלים, שהרי קודם הנתינה היו שייכות לו, אך בתרומה שישראל נותן לכהן על מנת שיחזירנה לו - הכהן אינו צריך להקנותה חזרה לישראל, שהרי גם קודם הנתינה לא היתה שייכת לישראל, ולכן מספיק שיחזירנה לו במציאות (קהילות יעקב שם (ד"ה ונראה ד"ל) בדעת הר"י מיגש).

ונפק"מ במקרה שהקונה החזיר לבעלים אך לא הקנה לו - האם למפרע מתברר שהקונה כלל לא קנאה, והיא נשארה כל הזמן של הבעלים, או שהקונה כן קנאה והיא עדיין שלו.

חליפין בקניינים החוזרים לבעלים - נחלקו בזה הראשונים:

בקניינים

(א) תוס' כתבו ששכירות שאלה ומתנה על מנת להחזיר אינם נקנים בחליפין (תוס' ערכין כט: ד"ה ולא, ובקידושין כז. ד"ה ומקומו כתבו בלשון "שמא" שכירות לא נקנית בחליפין).

(ב) הרא"ש סובר שכן מועיל (לגבי שאלה - בבא מציעא פ"א סוף סי' לא, ע"פ הבנת הטור ח"מ סוף קצה).

(ג) מהטור משמע שבשאלה יש מחלוקת אך בשכירות לכו"ע מועיל (ח"מ סוף קצה). והב"י תמה מדוע חילק ביניהם (ח"מ קצה-ט).

והנתי"מ (קצה-יח) הוסיף שהמחלוקת דווקא בקרקע, אך מטלטלין, כיוון שנפחתים הם מכירה, ונקנים בחליפין.

קניין כסף וקידושי כסף - הרמב"ם מחלק ביניהם, שקניין חל ע"י הכסף עצמו, אבל קידושין חלים ע"י ההנאה מהכסף. ולכן מתנה על מנת להחזיר (אישות ה-כד, וכן מלווה (מכירה יא-י) - שנתן את הכסף עצמו אך אין הנאה ממנו - בקניין מועיל, אך בקידושין לא מקודשת (דרכי משה דרכי הקניינים ד-טו ד"ה וממילא).

ערכים קרובים: קניין פירות, תנאי.

מתנות עניים

חיוב להפריש מתנות מהתבואה ומהאילנות ולתת אותן לעניים (רמב"ם מתנות עניים א, חינוך רטז-רכג).

הגדרה

בערך זה נדון בפאה, לקט, עוללות, פרט ושכחה, אך לא נדון במעשר עני ובצדקה. לגבי צדקה ע"ע צדקה ולגבי מעשר עני ע"ע תרומות ומעשרות (לגבי צדקה חקר הקונטרסי שיעורים נדרים יא-י) האם היא מדיני מתנות עניים או מצווה נפרדת, וכתב שלגר"א היא מתנות עניים ולנימוק"י היא מצווה נפרדת).

מקור דינים אלו מהפסוקים הבאים: "ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצור, ולקט קצירך לא תלקט. וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט, לעני ולגר תעזוב אותם אני ה' אלקיכם" (ויקרא יט-טז).

במקור חיוב פאה נחלקו הראשונים: לרמב"ם ולחינוך חייב מדאורייתא על כל שדה, אילן ותבואה, אך לתוס' (שבת סח. ד"ה ואילו) ולר"ש (פאה א-ד ד"ה והתבואה) מדאורייתא חייב רק בדגן תירוש ויצהר, ובשאר חיובו רק מדרבנן (מנחת חינוך רטז-ה [ה]).

במצוות הנתינה חילק ר' שמואל שרק בצדקה יש מצווה שהצדקה תגיע לעני, אך בשאר מתנות עניים אין מצווה שיגיעו לעני אלא רק אסור לבעל הבית ליטלם מדין גזל ממון עניים (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קנא).

מהותם היא כדלהלן (רמב"ם מתנות עניים א):

- (א) פאה - קצה השדה (שצריך להניחו בשעת הקצירה).
- (ב) לקט - שיבולת או שתיים שנפלו מיד הקוצר.
- (ג) עוללות - כמו פאה, אך בכרם (לדעת הרמב"ם, והרמב"ן חולק).
- (ד) פרט - ענבים שנופלים בבצירה.
- (ה) שכחה - אלומה שנשכחה בשדה.

במקום החיוב יש חילוק בין המתנות השונות (רמב"ם מתנות עניים א-ז):

- (א) פאה - בכרם, תבואה ואילנות.
- (ב) לקט - בתבואה.
- (ג) עוללות - בכרם.
- (ד) פרט - בכרם.
- (ה) שכחה - בכרם, תבואה ואילנות.

הבעלות על המתנות - נחלקו האחרונים בבעלות על המתנות קודם שזכה בהן העני: הקצוה"ח כתב שהן הפקר לעניים, דהיינו שהעניים רק יכולים לזכות בהן אך עדיין אינן שלהם, משום שנאמר "לעני ולגר תעזוב אותם" - שבעל הבית עוזב אותן והעניים יזכו בהן (רמג-ד ד"ה אמנם, והוסיף שמתנות כהונה הן כן ממון הכהנים). והקובץ שיעורים כתב שהן ממון עניים, דהיינו שכבר שייכות לכלל העניים (בבא קמא קג. אך בקובץ שיעורים ח"ב יז-ג האריך בזה והסיק שמתנות עניים הן הפקר לעניים).

ויש לזה שלוש נפק"מ:

- (א) בעל הבית שנטל ממתנות העניים - אם הן ממון עניים עבר גם על איסור גזל, אולם אם הן הפקר לעניים לא שייך גזל, ועבר רק על מצוות "תעזוב" (קובץ שיעורים ח"ב יז-ג. והמשנת יעבץ (י"ד יט-ג ד"ה מעתה) חקר האם עובר על גזל או על "אל תסג גבול עולם").
- (ב) קטן שרוצה לזכות במתנות - אם הן הפקר לעניים לא יוכל לזכות בהן משום שאין לו יד לקנות, אך אם הן ממון עניים יוכל לזכות בהן אע"פ שאין לו יד, שהרי ממילא הן כבר שייכות לכלל העניים, ואינו צריך לקנותן (קצוה"ח שם, ולכן כתב לשיטתו שבמתנות עניים אינו יכול לזכות אך במתנות כהונה כן זוכה).

(ג) מכירי עני - חילק הירושלמי (גיטין פרק ג) שיש רק דין מכירי כהונה (ולוויה) אך אין דין מכירי עני. וביארו את דבריו (בהוספות למילואי החושן שם הערה 35) ע"פ שיטת הקצוה"ח שמתנות כהונה הן ממון כל הכהנים, ולכן כשיש מכירי כהונה שאר הכהנים מתייאשים מהמתנות והן נשארות שלו, אך מתנות עניים אינן ממון העניים (אלא רק הפקר לעניים), ולכן לא שייך מכירי עני.

האם צריך הפרשה - חידשו הקובץ שיעורים (בבא קמא קג) והקהילות יעקב (זרעים א ד"ה והטעם) שכל מתנות העניים מתחלקות לשני סוגים:

(א) מתנות מבוררות - דהיינו שברור מהי המתנה. כגון לקט, שהשיבולת שנפלה מבוררת, וכן שכחה, שהאלומה שנשכחה מבוררת.

(ב) מתנות שאינן מבוררות - דהיינו שלא ברור מה תהיה המתנה. כגון פאה, שאינו מבורר מאיזה צד של השדה יניח בעל הבית את הפאה.

ונפק"מ בין שני הסוגים הללו, שבמתנות מבוררות, כיוון שברור מהי המתנה הרי הן כמפורשות ועומדות, ולכן אין צריך הפרשה ודעת בעל הבית. אך במתנות שאינן מבוררות צריך הפרשה (ודעת בעל הבית) כדי לקבוע מה תהיה המתנה (הפאה) (והקובץ שיעורים שם הוסיף שכך משמע מתוס' שצריך הפרשה בפאה, אך מסברתו נראה לו שאין צריך הפרשה גם בפאה, כי אין בה קדושה (אלא היא רק ממון ששייך לעניים), וכל מה שצריך הפרשה הוא דווקא בתרומה שיש בה קדושה (שהקדושה חלה ע"י הפרשה, אך הפאה ממון עניים גם בלי הפרשה))¹.

אופן הפרשת פאה - במתנות הצריכות הפרשה² - צריך להיות בדיבור דווקא, ולא מספיקה אומדנא, כשם שבנדירים צריך דווקא דיבור (הגר"ש שקאפ נדרים ו בתחילתו, בלשון "אפשר לומר". וכן כתב שם לגבי צדקה).

בפאה יש התפסה (כמו התפסה בנדירים, שאומר "זה כזה") (רמב"ם מתנות עניים ב-ג).

בעל הבית שלא רצה לתת מתנות עניים - לרמב"ם ולחינוך העניים נוטלים ממנו בעל כורחו, אך המנחת חינוך כתב שרק בית דין כופין אותו לתת, אבל העניים אינם יכולים ליטול ממנו בעל כורחו (מנחת חינוך רטז-ג [ג] והביא את הרמב"ם והחינוך).

פטור שהתחייב - מי שהיתה לו שדה ונטל את המתנות עניים לעצמו בהיתר (כגון שלא היו שם עניים) ואח"כ התחייב (כגון שבאו עניים) - פטור מלתת, שבשעה שנטל לעצמו לא היה עליו ציווי כלל. אך קטן שהיתה לו שדה ועבר ונטל את המתנות עניים לעצמו, ואח"כ גדל (וכן שוטה שנתפקח) - מחוייב כעת לתת את המתנות מדין העשה "תעזוב" (אמנם על הלאו של לא תלקט לא עבר), כי בקטנותו היה עליו ציווי ורק נפטר משום קטנותו (מנחת חינוך רכא בסופו).

פועלים גויים שקצרו, בעל הבית עדיין חייב בפאה. וחידש הרוגאצ'ובר שקצירת הגוי אינה מחייבת בפאה, אלא שהיא אינה פוטרת מפאה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פאה (אות א)).

אין מברכין על מתנות עניים משום שאינה תלויה רק בעושה אלא גם בעניים (שר"ת הרשב"א ח"א יח).

ספק מתנות עניים - חילק זאת המהרש"ח לשלושה מקרים (בשר"ת לא, הובא בקונטרס הספיקות א-ט):

- (א) כשיש חזקת מרא קמא לבעל הבית - לקולא, דהיינו לבעל הבית.
- (ב) כשאין חזקת מרא קמא אלא רק מוחזק - לחומרא, דהיינו לעניים (והמדרכי סוף חולין הוסיף שאפילו רוב אינו מועיל לפטור מספק מתנות עניים, שנאמר "עני ורש הצדיק").
- (ג) כשהספק האם התחייב במתנות עניים (כגון שספק האם נדר לתת צדקה, ולא האם אלו מעות צדקה) - לחומרא, דהיינו לעניים, ואפילו אם יש חזקת מרא קמא לבעל הבית.

תנאי בשכחה, שאמר "הרי אני קוצר על מנת שמה שאני שוכח אני נוטל", מפורש במשנה שהתנאי לא מועיל ויש בו דין שכחה (פאה ו-יא). הרמב"ם (בפירוש המשנה שם)

¹ באופן ההפרשה עיין לקמן בסמוך ד"ה אופן הפרשת פאה.

² לעיל בסמוך (ד"ה האם צריך הפרשה) דנו אלו מתנות צריכות הפרשה.

והברטנורא (על המשנה שם) פירשו שהוא מדין מתנה על מה שכתוב בתורה. אולם הרעק"א (בתוספותיו על המשנה שם אות סט) הקשה עליהם שהרי בשכחה לא שייכים כלל דיני תנאים, שהרי תנאי שייך רק בדבר שאם לא יתקיים התנאי יתבטל המעשה, כגון מכירה (וכן גיטין וקידושין), שאם לא יתקיים התנאי - המכירה תתבטל, אך בקצירה - הרי לא שייך לומר שאם לא יתקיים התנאי (שלא יטול את מה שישכח) תתבטל הקצירה. ונשאר בצ"ע.

ערכים קרובים מעשר כספים, צדקה, תרומות ומעשרות (ושם דנו גם במעשר עני).

מתנות שלא הורמו

מתנות שהישראל חייב להפרישן, דנו האם נחשבות כמופרשות גם בעודן בטבלן (קודם הפרשתן) (הסוגיות בקידושין נח. ומכות כ., האריך בזה אחיעזר ח"ג סג).

בדיני תרומה (קידושין נח:), מעשר (רמב"ם מעשר ו-כא), מעשר שני (מכות כ.), זרוע לחיים וקיבה (בבא בתרא קכג:).

לדוגמא, ישראל שירש טבל מאבי אימו כהן, והפריש תרומות ומעשרות - הרי הם כתומות ומעשרות שנפלו לו בירושה מאבי אימו, שהם שלו ויכול לקדש בהם אשה וכן למוכרם לכהנים ולוויים (אע"פ שאסורים לו באכילה) (קידושין נח., רמב"ם אישות ה-ו).

החולקים בדין זה הם תנאים: רבי מאיר אומר כמי שלא הורמו דמי (קידושין נד:), ורבי יוסי אומר כמי שהורמו דמי (מכות כ.). והלכה שכמי שהורמו דמי (רמב"ם אישות ה-ו).

המקור שכמי שהורמו (למ"ד) מהפסוק "וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זובחי הזבח אם שור אם שה ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקיבה" (דברים יח-ג), ודרשו שמדובר שבאו לידו בטבל, ומתנות שלא הורמו כמי שהורמו דמי (חולין קל:), רשב"ם בבא בתרא קכג: ד"ה ודאשתחית).

בטעם שכמי שהורמו (למ"ד) נאמרו ארבעה ביאורים (לא כולם חולקים זה על זה):

- א) כיוון שעומד לתרום ונגמרה מלאכתו לכך (רש"י קידושין נח. ד"ה כמי).
- ב) מדין כל העומד (כמו כל העומד ליזרק כזרוק דמי), שהטבל עומד להיתרם. ולפי זה המחלוקת האם כמי שהורמו תלויה במחלוקת הכללית אם אומרים כל העומד (פחד יצחק).
- ג) בענייני ממונות אנו דנים ע"פ השווי שיש לדבר, ולמתנות יש שווי ממוני, וכמו שאפשר לקדש בשווה כסף ובטובת הנאה (למ"ד טובת הנאה ממון) (המידות לחקר ההלכה יט-מד בסופו, והביא גם את הפחד יצחק).
- ד) כיוון שכבר זכו בהן הכהנים משולחן גבוה (באר יצחק או"ח ד ד"ה ולפ"ז).

גדר כמי שהורמו הוא שנחשב שהמתנה בעין (רש"י מכות כ. ד"ה וקסבר). וביאר האחיעזר שבכל חיטה וחיטה יש חלק לשבט, ואם כן הפרשת תרומה היא כחלוקת שותפין¹, וכאשר מפריש את התרומה הוברר הדבר למפרע² שזה היה חלקו של הכהן מתחילה (אחיעזר ח"ג סג-א בסופו. ושם בסעיף ג (סוף ד"ה ויעוין) ביאר כיצד אומרים בזה ברירה אע"פ שבדאורייתא להלכה אין ברירה).

¹ ע"ע חלוקת שותפות.

² ע"ע ברירה.

מתנות ניכרות - הראשונים חילקו בין מתנות ניכרות כגון זרוע לחיים וקיבה, שיש יותר סברא שכמי שהורמו, לבין מתנות שאינן ניכרות כגון תרומת מעשר, שיש יותר סברא שכמי שלא הורמו (תוס' בבא בתרא קג: ד"ה וקסבר (בתירוק השני): יש דעה שניכרות כמי שהורמו ואינן ניכרות כמי שלא הורמו. ריטב"א מכות כ. ד"ה ופריק): יש סוגיות שדנו במתנות ניכרות ויש שדנו במתנות שאינן ניכרות. שיטה מקובצת בבא בתרא קג: ד"ה קסבר (בשם עליות ותוס' הרא"ש) הקשה כיצד שייך במתנות הניכרות לומר שכמי שלא הורמו דמי, ותיקן).

לקולא לא אומרים כמי שהורמו, וכל הדעה שכמי שהורמו היא רק לחומרא, שאם היה לקולא - לעולם לא יתחייב אדם משום טבל (הריטב"א מכות כ. ד"ה ופריק).

ממון ואיסור - חידשו האחרונים בדעת הרמב"ם שכמי שהורמו רק לעניין ממון אך לא לעניין איסור קדושה וממון גבוה, ולכן למשל אין בטבל קדושת מעשר (אחיעזר ח"ג סג-ב בסופו, קובץ הערות נב-ג ד"ה ומ"מ, כסף משנה מעשר שני ג-ז בשם ר"י קורקוס (הובא בקובץ הערות שם)).

שותפות בטבל - תוס' (סוכה לה. ד"ה אתיא) כתבו שהטעם שאין יוצאים באתרוג של טבל הוא משום שהוא של שותפין, שהרי יש לכהן וללוי חלק בו. והגר"א וסרמן הקשה שכל זה למ"ד כמי שהורמו, אך למ"ד לאו כמי שהורמו אין לכהן וללוי חלק בו ואינם שותפין. ונשאר בקושיא (קובץ שיעורים בבא בתרא שעב).

ערכים קרובים ערכים קרובים: טבל, תרומות ומעשרות.

מתנת שכיב מרע

חולה שמוטל במיטתו ואמר לתת את נכסיו לקונה, ומת מאותו החולי (הוזכר בבבא בתרא קנג:).

נקרא גם דברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין. פירוש "ככתובין וכמסורין" הוא שאם הם קרקעות - דינם כאילו הקנה לו בכתבת שטר, ואם הם מטלטלין - כאילו הקנה לו במסירה (סמ"ע חו"מ רנ-ג).

החולק על דין זה הוא רבי אלעזר, שסובר שדברי שכיב מרע אינן ככתובין וכמסורין כלל (בבא בתרא קנו. במשנה, ורשב"ם שם ד"ה רבי אלעזר). והלכה כחכמים (שו"ע חו"מ רנ-א).

מקורו בפשטות מדרבנן (בבא בתרא קמז:).

אמנם הגמרא גם הביאה לכך פסוקים רבים (בבא בתרא קמז:):

(א) והעברתם את נחלתו לבתו (במדבר כז-ח).

(ב) ונתתם את נחלתו לאחיו (במדבר כז-ט).

(ג) בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה (מלכים ב כ-א).

(ד) ואחיתופל ראה כי לא נעשתה עצתו ויחבש את החמור וגו' וילך אל ביתו אל עירו ויצו אל ביתו ויחנק (שמואל ב יז-כג).

בביאור הפסוקים הללו נחלקו הראשונים: תוס' (בבא בתרא קמז. ד"ה מניין) כתבו שלכו"ע מתנת שכיב מרע דרבנן, והפסוקים הם אסמכתא. והריטב"א (בבא בתרא קמז: ד"ה ורבא) כתב שזו מחלוקת אמוראים, האם היא דאורייתא מהפסוקים או שהיא דרבנן.

טעמו שמא תיטרף דעתו עליו (בבא בתרא קמז:), שימות מתוך צער שלא יקימו בניו צוואתו (רשב"ם שם).

בטעם שתקנו תקנה מיוחדת לשכיב מרע, ולא הספיקה התקנה שמצווה לקיים דברי המת, נחלקו הראשונים: לתוס' (בבא בתרא קמט: וכתובות ע.) הוא משום ש"מצווה לקיים

דברי המת" נאמר רק כשהושלש מתחילה לכך¹, ולרמב"ן (הובא בר"ן גיטין סוף פרק ראשון) הוא משום ש"מצווה לקיים דברי המת" נאמר רק כשאמר בלשון ציווי².

במהות התקנה נחלקו הראשונים והאחרונים:

א) הרשב"ם (בבא בתרא קנא: ד"ה רב נחמן) כתב שתיקנו שדבריו הם מעשה קניין.
ב) הריטב"א (בבא בתרא קמז: ד"ה שמא) כתב שמועיל מדין הפקר בית דין (במחלוקתם דן הפרי משה קניינים טז-א).

ג) הקובץ שיעורים ביאר בדעת ראשונים שמועיל מדין ירושה, שהרי כל ישראל ראויים לירש ע"י משמוש, וחכמים הפקיעו את הירושה מכל ישראל והשאירוה רק לזוכה (קובץ הערות מ-יב תלה זאת מחלוקת ראשונים).

הנכס **דבר שלא בא לעולם ודבר שאינו ברשותו**, נחלקו הראשונים האם אפשר להוריש: ר"י מיגש (בבא בתרא קלא) כתב שאינו יכול להוריש דבר שלא בא לעולם, וכן כתב הקובץ שיעורים (בבא בתרא תפג) בדעת תוס' הרא"ש שא"א להוריש דבר שלא בא לעולם ודבר שאינו ברשותו. אך הוסיף שבדעת הר"ן אפשר שמועיל, וכן כתב האור זרוע (קיא).

אגב, הרשב"א (בשר"ת תתפג) והסמ"ע (ח"מ ה-נד) כתבו ששכיב מרע אינו יכול להקנות באגב. אך השדי חמד (ח"א א-קז ד"ה אגב אי מהני בש"מ) עמוד 43 הוכיח מרש"י (קידושין כו: ד"ה ואמרי) שיכול, וכן ספר מזל שעה (דף פב, הובא בשדי חמד שם) הביא ירושלמי (קידושין פרק א) שיכול.

צריך שיהיה ראוי לרשת, וחקרו האם הכוונה היא שהמוריש יהיה ראוי להוריש, או שהורש יהיה ראוי לירש (קובץ שיעורים בבא בתרא תקמ).

שכיב מרע שעמד הוצר בו. וחקרו האם מועיל מדין תנאי, שכאילו התנה מראש שכל מתנתו תועיל רק אם לא יעמוד, או משום שעדיין הקניין לא חל (עד לאחר מיתה), ויכול לחזור בו קודם שהקניין חל (קובץ שיעורים בבא בתרא תקי).
וכן חקרו בו האם כל זמן שחי עדיין לא נעשה הקניין, או שהקניין נעשה, וכשחוזר בו הנכסים שבים לרשותו (דרכי משה דרך הקודש ח-ט, דרכי משה דרכי הקניינים ד-ז ד"ה ונראה).

בהקדש לא מועילה מתנת שכיב מרע שיקנה לאחר מיתה (שר"ת הרשב"א ח"ג קכב, מחנה אפרים צדקה ד בדעת הרא"ש. אך הקובץ שיעורים בבא בתרא תקלב הביאם והסתפק בדעת הרא"ש).

ערכים קרובים: מצווה לקיים דברי המת.

מתעסק

עבירה שנעשתה בלי שהאדם ידע שהוא עושה אותה, פטור עליה (הסוגיות בשבת עב, כריתות יט. ובבא קמא כו:).

בדיני כל התורה, ובעיקר בדיני שבת.

¹ אמנם יש חולקים על זה, כמו שהבאנו בערך מצווה לקיים דברי המת בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כשהממון לא הושלש ביד שלישי.

² אמנם יש חולקים על זה, כמו שהבאנו בערך מצווה לקיים דברי המת בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כשלא אמר בלשון ציווי.

לדוגמא, התכוון להגביה בשבת עשב תלוש (שהיא רק הגביה בלי תלישה, ואין בו איסור), והגביה בטעות את המחובר (וכך תלשו, ואסור מדין קוצר) (שבת עב:).

דינים דומים: יש שני פטורים בגלל חוסר ידיעה - מתעסק (לדוגמא, סבר תלוש הוא והגביהו ונמצא מחובר) ודבר שאינו מתכוון (לדוגמא, גורר בשבת ואינו מתכוון לעשות חריץ). וביאר הקובץ שיעורים (ח"ב כג-ג) שצריך את שניהם:

א) במקרה של מתעסק (סבר תלוש הוא והגביהו ונמצא מחובר) אי אפשר לפוטרו מדין דבר שאינו מתכוון, משום שבמתעסק חוסר הידיעה הוא בעבר, שחשב שהצמח כבר היה תלוש עוד לפני שהגביהו. ודבר שאינו מתכוון לא פוטר כשחוסר הידיעה בעבר אלא כשהוא בשעת המעשה, שאינו יודע האם הגרירה תיצור חריץ.¹

ב) במקרה של דבר שאינו מתכוון² (גורר בשבת ואינו מתכוון לעשות חריץ) אי אפשר לפוטרו מדין מתעסק, משום שבדבר שאינו מתכוון האדם יודע את הספק, שהוא יודע שיש אפשרות שיעשה חריץ (אלא שאינו רוצה בכך). ומתעסק לא פוטר כשיודע את הספק, אלא רק אם אינו מסתפק כלל, שהוא בטוח שהצמח תלוש.

מקור וטעם מקורו מהפסוק "אשר נשיא יחטא, ועשה אחת מכל מצוות ה' אלוקיו אשר לא תעשינה בשגגה ואשם. או הודע אליו חטאתו אשר חטא בה, והביא את קורבנו שעיר עיזים זכר תמים" (ויקרא ד-כב). אשר חטא בה - פרט למתעסק. והרעק"א (בש"ת מהדורא קמא ח) הוסיף שבדיני שבת יש היתר מיוחד גם מדין "מלאכת מחשבת", אך חלקו עליו.³

בטעמו כתב הקובץ שיעורים (ח"ב כג-ז) שכיוון שהאדם לא ידע שעשה את המעשה, לא נחשב שהוא עשאו, אלא כאילו נעשה ממילא. ולפי זה כתב שבכל העבירות שבהם האיסור בתוצאה ולא בפעולה, כגון חלבים ועריות, רציחה והעלם מקדש, יהיה אסור אפילו במתעסק, שהרי בהם לא יועיל שכאילו המעשה נעשה מעצמו, שהרי התוצאה אסורה, ולא המעשה.

והקהילות יעקב (שבת לד) כתב טעם אחר, שהתורה אסרה רק מעשה שהאדם יודע שהוא עושהו, אך מעשה בהתעסקות - התורה כלל לא אסרה.

בדיני חידש הרעק"א (בש"ת מהדורא קמא ח) שרק בשבת הוא היתר גמור, מדין "מלאכת מחשבת", אך בשאר התורה, גם כאשר מתעסק עובר על האיסור, והוא כעבירה בשוגג, אלא שפטור מקרבן. וחלקו עליו שבכל התורה הוא היתר גמור (קובץ שיעורים פסחים רטו, אגלי טל קוצר סוף כד. וכן הוכיח הברכת אברהם בבא קמא כו: ד"ה לעניין) מהאמורא דאורייתא כד ומהמקור חיים פתיחה לסי' תלא. דנו בזה גם בקובץ ביאורים בציונים לבבא קמא עמוד סד בדפיו וחלקת יואב ח"א אר"ח ז).

המתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה. וביאר הקובץ שיעורים (ח"ב כג-ו) שהטעם הוא שבחלבים ועריות האיסור הוא בתוצאה ולא רק בפעולה, ולכן אע"פ שמתעסק, ונחשב שלא הוא עשה את הפעולה אלא כאילו נעשתה מאליה, עדיין חייב, שהרי כאן התוצאה אסורה, אפילו אם לא הוא עשאה.

¹ אמנם בערך פסיק רישא בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ספק פסיק רישא) הבאנו שיש חולקים וסוברים שדבר שאינו מתכוון מתיר גם כשחוסר הידיעה בעבר.

² ע"ע דבר שאינו מתכוון.

³ כדלקמן ד"ה בדינו.

והפני יהושע (פסחים לג.) חידש שכל מה שהמתעסק בחלבים ועריות חייב הוא רק כאשר נהנה דווקא בגלל שהם חלבים ועריות, ואם לא היו דברים מותרים לא היה נהנה מהם. אך אם היה נהנה בכל מקרה - פטור. אך הרעק"א (שם) דחה את דבריו.

המתעסק בשאר ההנאות חוץ מאכילה ובעילה פטור, שרק באכילה ובעילה אומרים "שכן נהנה" (חלקת יואב ח"א א"ח ז ד"ה והרי).

המתעסק בהעלם מקדש חייב. והרעק"א הקשה מדוע אינו כשאר התורה שפטור. ותירץ הקובץ שיעורים (פסחים רטו, והביא שם גם את הרעק"א), לשיטתו, שגם העלם מקדש הוא עבירה בתוצאה, ולכן מתעסק אינו פטור ממנו, כשאר עבירות בתוצאה¹.

המתעסק בכלאיים (שעטנז), לרעק"א אסור, שכן נהנה - כמו בחלבים ועריות, ולקובץ שיעורים (ח"ב כג-יא, והביא שם את הרעק"א) מותר.

בחמין, הקשו האחרונים מדוע צריך לבודקו, והרי אם לא יבדקנו ממילא לא יעבור עליו, שהרי הוא מתעסק, שאינו יודע שהוא קיים. ותירצו שלושה תירוצים:

(א) הרעק"א (בשר"ת מהדורא קמא ח) תירץ לשיטתו שמתעסק עדיין אסור, ורק פטור מקרבן².
(ב) המקור חיים (בפתיחה לס' תלא) תירץ שבחמץ לא מועיל ההיתר של מתעסק, משום שחמץ הוא איסור במצב שיש לו חמץ, ולא איסור על איזו פעולה³.
(ג) הברכת אברהם (פסחים עמוד ג בדפיו בסוף הסי') תירץ שכיוון שאינו בטוח שאין לו חמץ, אלא מסתפק אולי יש לו, אין בזה את ההיתר של מתעסק (והקשה עליהם מדוע לא תירצו כך).

במסתפק, כלומר שלא היה בטוח שהמעשה שעושה אינו איסור, אלא הסתפק אולי יש בו איסור, כגון שהתכוון להגביה בשבת עשב והסתפק האם הוא תלוש או מחובר (שלא כשאר מתעסק שהיה בטוח שהוא תלוש) - כתבו האחרונים שאין בזה את ההיתר של מתעסק (רעק"א מערכה י ס"ק יח, קובץ שיעורים ח"ב כג-ג, ברכת אברהם פסחים עמוד ג בדפיו בסוף הסי').

ערכים קרובים: דבר שאינו מתכוון, דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד), מלאכה שאינה צריכה לגופה, שוגג.

נאמן עלי אבא

עיינן ערך קבלת בעלי הדין.

¹ את שיטתו הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² את שיטתו הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו.

³ כשיטת הקובץ שיעורים דלעיל (ד"ה המתעסק בחלבים ועריות) שבעבירות של תוצאה לא מועיל מתעסק לפטור.

נבילה

איסור לאכול מבשר בהמה חיה ועוף שמתו מאליהן בלא שחיטה. הגדרה

מקורה מפורש בתורה: "לא תאכלו כל נבילה, לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי" (דברים יד-כא). מקור וטעם

בטעם האיסור חידוש החינוך שהוא להרחיק מאיתנו מאכלים מזיקים (תעב ד"ה משרשי, ע"פ דבריו עג ד"ה משרשי).

במהות האיסור חקרו האם הוא בכך שנתנבלה (פעולה) ואח"כ האיסור ממשיך, או שהאיסור הוא בכך שהיא נבילה (המידות לחקר ההלכה טו-כב).

במניין המצוות נכללים כמה איסורים:

(א) איסור אכילת נבילה עצמו - "לא תאכלו כל נבילה" (דברים יד-כא).
(ב) איסור עשה שאינה זבוחה, שנאמר "וזבחת" (דברים יב-כא), וזו לא נשחטה (תוס' חולין לז. ד"ה השתא).

(ג) נתנה לגר תושב, שנאמר "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה" (דברים יד-כא). יש ממוני המצוות (ראב"ע ורשב"ץ) שלא מנאוה, שלדבריהם אינה מצווה אלא רשות (ראב"ע), אך יש (רס"ג, בה"ג, סמ"ק) שמנאוה כמצוות עשה (הביאם והאריך במחלוקת זו הגר"פ פערלא תחילת עשה פג). וכתב המנחת חינוך (סוף תעב) שכל האוכל נבילה עובר גם בעשה זה¹.

מינים טמאים, שאין שחיטה מועלת בהם, אין בהם דין נבילה (וכן דין טריפה) (רמב"ם פדסי הדין מאכלות אסורות ד-ב).

נבילה וטריפה, חידוש הרמב"ם שאע"פ ששאר האיסורים (כגון בהמה טמאה ונבילה) לא מצטרפים לכזית ללקות עליהם, אעפ"כ נבילה וטריפה כן מצטרפות, שהטריפה תחילת נבילה היא (מאכלות אסורות ד-ז, יד-ה. דנו בדבריו שו"ת אבני מילואים ד ומנחת חינוך תעב-א [ד]).

טריפה שנעשית נבילה, דהיינו בעל חיים שהיתה בו מכה שסופו למות תוך שנה, ומת בלא שחיטה - תוס' כתבו שחייב שתיים - משום טריפה ומשום נבילה (חולין לב. ד"ה ורמינהי, דן בדבריהם אחיעזר ח"ב ו-א). אך המצפה איתן (על התוס' שם) הביא שהיא מחלוקת בירושלמי (נזיר ו-א [כה.]): לרבי יוחנן חייב שתיים ולריש לקיש חייב אחת.

חלקי בהמה (וכן חיה ועוף) שאינם בשר, היראים כתב שגם עליהם חל דין נבילה, ולכן ביצת נבילה אסורה, אע"פ שאינה בשר, שהרי ביצה בחלב מותרת. אך הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים ביצה כז) הוכיח מתוס' (פסחים כב. ד"ה והרי) שסוברים שאיסור נבילה חל רק על בשר.

ערכים קרובים: טריפה, נבילת עוף טהור, שחיטה. ערכים קרובים

¹ ובדומה לזה כתב גם לגבי אכילת טריפה, הובא בערך טריפה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במניין המצוות.

נבילת עוף טהור

כזית מנבילת עוף טהור מטמא את האדם כאשר הוא בבית הבליעה שלו (רמב"ם שאר אבות הטומאה ג-א).

מקורה מהפסוק "וכל נפש אשר תאכל נבילה וטריפה באזרח ובגר וכיבס בגדיו ורחץ במים וטמא עד הערב וטהר" (ויקרא יז-טו), ודרשו שהיא נבילת עוף טהור (תורת כהנים אחרי מות יב, רמב"ם שאר אבות הטומאה ג-א).

בטעם שמטמאה חקרו האם טומאתה בבית הבליעה נובעת מאיסור אכילתה, או שהיא דין נפרד (הגר"ח סטנסיל תי, זכר יצחק ח"א מו בסופו ד"ה לזאת).

בטעם שמטמאה בבית הבליעה חקרו בין ארבעה צדדים:

(א) מדין טומאת מגע.

(ב) מדין טומאת משא.

(ג) מדין אכילה (אתון דאורייתא ב חקר בין שלושת הצדדים הללו).

(ד) דין נפרד שמטמאה כשהיא נמצאת בבית הבליעה (קובץ שיעורים ביצה כט חקר אם היא מדין אכילה או דין נפרד).

באופן הטומאה חקר הרוגאצ'ובר האם הוא ע"י הבליעה או ע"י שמונחת בצוואר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נבילת עוף טהור אות י).

בדין הנבילה עצמה חקר הרוגאצ'ובר האם היא עצמה טמאה, והחידוש הוא שאינה מטמאה אלא בבית הבליעה, או שהיא עצמה אינה טמאה, והחידוש הוא שבבית הבליעה כן מטמאת (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נבילת עוף טהור אות יב).

מגע - נבילת עוף טהור אינה מטמאה בשום דרך אחרת, אפילו לא במגע (רמב"ם שאר אבות הטומאה ג-א).

ערכים קרובים: טומאה, נבילה.

נדה

עיין ערך נידה.

נדוי

עיין ערך נדוי.

נדרחה

עיין ערך דיחוי.

נדר

הגדרה **איסור שאדם אומר על עצמו** (הסוגיות בכל מסכת נדרים).

לדוגמא, האומר "קרבן שאני אוכל לך", "קונם שאני אוכל לך", כלומר שהאוכל יהיה אסור עלי כקרבן (נדרים ב. במשנה וברש"י).

נקרא גם קונמות.

מקור וטעם **מקורו** מפורש בתורה "איש כי ידור נדר לה' או השבע שבועה לאסור איסור על נפשו לא יחל דברו, ככל היוצא מפיו יעשה" (במדבר ל-ג).

במקור שיכול לאסור על אחרים מבואר בספרי זוטא שנלמד מ"ככל היוצא מפיו יעשה". וביאר הגר"ח (סטנסיל כתובות נט. מודר ומושבע מפי אחרים) שצריך את פסוק זה רק בנדר שלא ע"י התפסה, שלולא הפסוק הו"א שא"א לאסור על אחרים משום שהאדם האחר אינו ברשותו (ואע"פ שהנדר הוא על החפצא, עדיין האיסור הוא על הגברא, וצריך את צירוף הגברא). אך נדר ע"י התפסה, שדינו כהקדש - אינו צריך את הפסוק, ומועיל על אחרים מסברא (שהקדש הוא רק על החפצא ואינו צריך את הגברא כלל).

במהות האיסור מבואר בגמרא (כתובות נט:) שנקרא קדושת הגוף. אך הוסיף רש"י (שם ד"ה דקדושת) שאינו הקדש גמור (לתפוס פדיונו) אלא הוא איסור על אדם אחד. וכתב הגר"א וסרמן שהאיסור אינו לעבור על המעשה, אלא לחלל את דיבורו. ולכן בנדר שאי אפשר לקיימו, כגון שלא אישן שלושה ימים - מכים אותו וישן לאלתר, שכיוון שכבר חילל את דיבורו בשעת הנדר (שהרי א"א לקיימו), כבר אין שום איסור לעבור על המעשה, ולכן ישן לאלתר (קובץ הערות יח-ב. וכן חקר דרכי משה דרך הקודש (ב-ט,י) האם איסור בל יחל הוא מצד הקבלה, שמתברר שקבלת הנדר לא היתה נכונה ועובר למפרע, או מצד הקיום, שלא קיים את דבריו ועובר בלהבא).

בחלות הנדר מפורש בגמרא (נדרים ב:) שהוא איסור חפצא¹. וכתב הגר"ח (סטנסיל כתובות נט. מודר ומושבע מפי אחרים, בתחילתו) שאע"פ שהוא בחפצא עדיין הוא נאסר על הגברא, כמו שנאמר "לאסור איסור על נפשו" (ולא כהקדש שאינו בגברא כלל אלא רק בחפצא, ולא כשבועה שהיא רק על הגברא) (ובחידושי ר' שמואל נדרים עמוד קד הוסיף (בדעת הר"ן) שאפילו נדר על דבר שאין בו ממש, כגון קונם שאני ישן, שחל מדרבנן - הוא איסור חפצא).

בבעלות על החפץ הנדר דנו הגמרא והאחרונים, ויש בזה ארבע שיטות: הוא רק כנדר, הוא ממון הקדש וקניין הממון נובע מהקדושה, הוא ממון הקדש והקדושה נובעת מהממון, אין בו קניין ממון להקדש כלל. וכל זה תלוי בסוגיית מעילה בקונמות².

הכח המחיל את האיסור (כח האדם או כח המעשה)³ - נחלקו ראשי הישיבות האם האדם מחיל את האיסור (כח האדם, כגיטין קידושין וקניינים) (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה), או שהאדם רק אומר את לשון הנדר (מקבל על עצמו) והאיסור חל ממילא, שהתורה אסרה את מה שהאדם נודר (כח המעשה, כשחיטה) (שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם,

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

² הארכנו בזה בערך מעילה בקונמות בסעיף "מהות הקונם".

³ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

חידושי ר' שמואל נדרים עמוד כח, וכן דן בזה שם בעמוד כה, חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח (ד"ה ונראה) בדעת הר"ן והמחנה אפרים).

הנדר במחשבה לר"ת הנדר חל (הובא במהרי"ק קסא), אך בשו"ע (י"ד רי"א) כתב שצריך דווקא שיוציא בשפתיו (והאחיעזר ח"ב כד-ט (ד"ה ומה שהעיר) הסתפק בדין זה, והביא את המהרי"ק הנ"ל).

בל יחל (אם עבר על הנדר ונהנה) במקרה שראובן אסר את שמעון - "הרי אתה אסור בהנאתי" - נחלקו בו הראשונים: לרמב"ם איסור בל יחל הוא על המדיר, ולכן שמעון (המודר) לא לוקה, ואם ראובן גרם לו את ההנאה - ראובן (המדיר) לוקה (נדרים ה-א, ב). ולמאירי (נדרים טו. ד"ה והוא, והביא גם את הרמב"ם) ולר"ן (דן בדבריו מחנה אפרים נדרים לה) איסור בל יחל הוא על המודר, ולכן שמעון (המודר) לוקה, וראובן (המדיר) לא. ואם אסר את עצמו להנות מחבירו - "הריני אסור בהנאה מחבירי" - פשוט לכ"ע שלוקה, שהרי הוא עצמו גם המדיר וגם המודר (רמב"ם שם, והובא במאירי שם).

פעולה שאין בה הנאה, למשל האומר "זריקת צרור לים עלי", נחלקו הראשונים והאחרונים האם אדם יכול לאסור על עצמו, ויש בזה שלושה צדדים:

א) אינו יכול לאסור על עצמו, ואין בזה בל יחל (מאירי נדרים טז. ד"ה ואחר), והזכר יצחק (ח"א מא ד"ה על) הוסיף לזה סברא, שהרי גם הקדש אסור רק אם יש בזה הנאה, ולא שייך שנדר יהיה חמור מהקדש.

ב) יכול לאסור על עצמו, ויש בזה איסור בל יחל (תוס', הובא במאירי שם. וכן הרשב"א שם ד"ה הא (השני) הביאם, והוא עצמו נשאר בצ"ע).

ג) מסתמא אינו יכול לאסור על עצמו וכוונתו לאסור רק הנאה, אך אם פירש - יכול לאסור על עצמו אע"פ שאין בה הנאה (מחנה אפרים נדרים כה ד"ה ובאומר).

שליחות - האריכו האחרונים האם יש שליחות לקבלת נדר (קצוה"ח כג-ד כתב שאין שליח לנדר, ונשאר בצ"ע. נודע ביהודה מהדורא קמא י"ד סז כתב שיש שליחות בנדר (ושבועה), וכן כתב בצ"ח ברכות כא: ד"ה בא"ד ור"ת, והוסיף שהרמב"ן בבא בתרא קכו: (ד"ה ה"ז) הסתפק בזה). ובטעם הדעה שיש שליחות בנדר (וכן בשבועה) ביאר ר' שמואל, שנדר (ושבועה) הוא חלות מכח האדם¹, ולכן יש בו שליחות כמו בכל חלות מכח האדם, ורק בנזירות אין שליחות כי היא חלות מכח המעשה² (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה, ובלשונו: שבועה ונדר הם חלות איסור, אך נזירות היא קבלה. אמנם הביא שם שמהר"ן והמחנה אפרים מוכח שגם נדר הוא קבלה, אך תמה עליהם).

תנאי - אפשר להתנות בנדרים, אך אינו מדיני תנאים אלא משום שאם לא יתקיים התנאי ממילא אינו "האדם בשבועה", כמו נדרי שגגות וכמו נדר ופתחו עימו, וממילא הנדר בטל (הגר"ז) ריש נזירות תחילת ד"ה והנה. וכן דנו בזה הגר"ח סטנסייל רג וחידושי ר' שמואל נדרים עמוד מו, נד), ומעין זה כתב הרמ"א (י"ד רכ-טו) שאין צריך תנאי כפול בנדרים, שתנאי שאינו כפול לא גרע מכוונת הנודר לנדר רק על צד מסויים (ויש להוסיף שלדברי השערי יושר ה-כא שנדר הוא כח המעשה, ולדברי הקובץ הערות עו שבחלויות מכח המעשה אי אפשר להטיל תנאי, ממילא מוכרח שתנאי בנדרים לא יכול להיות מדיני שאר תנאים. אמנם מהצ"ח ברכות כא: (ד"ה בא"ד ור"ת) משמע שהוא כן מדיני תנאים, שהוכיח שיש בנדר (ושבועה) שליחות מכך שיש בו תנאי, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי).

¹ אמנם עיין לעיל (ד"ה הכח המחיל את האיסור) שנחלקו האם נדר הוא כח האדם או כח המעשה.

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

שומע כעונה דן הצל"ח (ברכות כא: ד"ה בא"ד ור"ת) האם יש בנדר (ושבועה), והביא צדדים לכאן ולכאן. והוסיף שגם לדעות שאין בהם שליחות¹ - אפשר שיהיה בהם דין שומע כעונה, כי שומע כעונה אינו מטעם שליחות.

אין שליה לדבר עבירה, דנו הפוסקים מה הדין בנדרים שבועות ונזירות. למשל, נשבע שלא לקדש אשה מסויימת ואח"כ שלח שליח לקדשה (מחנה אפרים שלוחין ט, נודע ביהודה עז, ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר יח-יב).

דברים שבלב בנדרים - להחיל אותם במחשבה - כיוון שכתוב בהם "לבטא בשפתי" אפילו אומדנא דמוכח לא תועיל, שאע"פ שאינו דברים שבלב (כיוון שהוא מוכח), עדיין אינו "לבטא בשפתיים" (אחיעזר ח"ב יט-ג בשם ר"ן ורא"ש. והקצוה"ח יב-א) כתב רק שנדר צריך דיבור ממש, ולא פירט).

דברים שבלב בנדרים - להתנות עליהם במחשבה - תורת הנזיר (א-ח ד"ה ונראה וד"ה ויעויין) תלה זאת במחלוקת התלמודים, שלבבלי יש בנדרים דין דברים שבלב אינם דברים (וכן דעת הראב"ד בפירושו לתורת כהנים פרשה ז), ולירושלמי כן הוו דברים בנדרים (ושו"ת מהרי"ט ח"ב י"ד כז (סוף ד"ה החקירה) כתב שדברים שבלב לא הוו דברים גם בנדרים).

אומדנא דמוכח בנדרים - לבטל את הנדר בלי התרת חכם - אומדנא של חיסרון ידיעה (שאילו היה יודע את האמת לא היה נודר) ואומדנא של תנאים (שהתכוון לנדור על דעת תנאים מסויימים) מועילות לבטל את הנדר. אולם לגבי אומדנא שנולדה לאחר זמן נחלקו המפרשים: לרשב"א ולב"י גם היא מבטלת את הנדר, אך למהר"ם מרוטנבורג ולדרכי משה אינה מבטלת את הנדר (קונטרסי שיעורים קידושין כא-ז). וביאר הקונטרסי שיעורים (שם אות ח ד"ה ונלענ"ד) שלדעתם תנאי שאינו מפורש אלא הוא רק מחמת אומדנא לא מועיל בנדרים, ולדעתם אומדנא שנולדה לאחר זמן היא מדין תנאי² (שלא כאומדנא של חיסרון ידיעה או תנאים שהן מדין טעות), ולכן היא לא מועילה בנדרים.

דבר שיש לו מתירין - נדר הוא דבר שיש לו מתירין, שהרי יכול להישאל על נדרו. וביאר הגר"ש שקאפ (כתובות א ד"ה ולפ"ז, וכן הביא מהרא"ש) שהתורה נחשבת "דבר שיש לו מתירין" משום שעיקר התרת הנדר היא מכאן ולהבא, ואע"פ שהחכם עוקרו מעיקרו, מכל מקום עד היום היה אסור (מכאן ולהבא למפרע³).

נדר לזמן - כתב הדרכי משה שכל רגע ורגע שבתוך הזמן אסור (מהפרטים מצטרף הכלל), ולא שיש איסור אחד, והזמן מגביל אותו שיחול רק עד הזמן (מהכלל מסתעפים הפרטים) (דרכי משה דרך הקודש ג-יח).

נדרי שגגות מותרים, כגון שאכל ושכח ונדר "אם אכלתי", ואחר כך נזכר שאכל (נדריס כה:). וחקר ר' שמואל האם הוא מדין טעות ככל התורה (כבקניינים), או דין בפני עצמו שצריך פיו וליבו שווין (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד כט, רד).

מעילה בקונמות - ע"ע.

ערכים קרובים: אמירה לגבוה, הזמנה, הפרת נדרים, הקדש, הקמת נדרים, התפסה, התרת נדרים, חרמים, ידות, כינויים (בנדרים), מעילה בקונמות (ותלוי במהות הנדר, כמו

ערכים קרובים

¹ כדלעיל ד"ה שליחות.

² את המחלוקת בזה הבאנו בערך אומדנא דמוכח בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

³ את יסודו "מכאן ולהבא למפרע" ביארנו בערך למפרע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו אות ב.

שהארכנו שם בסעיף "מהות הקונם"), נדרים צדקה, נזיר, נערה מאורסה (אביה ובעלה מפירים נדריה), ערכין, שבועות ביטוי (ומהות השבועה בכלל).

נדרים צדקה

אדם שנדר לתת ממון לעניים חייב לעשות זאת (הסוגיא בנדרים ז. ובר"ן שם ד"ה ולענין).

לדוגמא, האומר "זו זה לצדקה" (נדרים ז).

בדינא האריכו האחרונים למי הממון שייך, ויש בזה שלושה צדדים (שני הצדדים הראשונים הם הידועים יותר):

(א) הממון נקנה לעניים ושייך להם לכל דבר (כמו אמירתו לגבוה) (מחנה אפרים צדקה א, ב בדעת הר"ן, והוסיף המשנת יעבץ (י"ד יט-ג ד"ה מעתה) שלפי זה קודם שבאו לידי עניים אסור לגזולו מדין גזל).

(ב) יש לממון רק דין צדקה אך עדיין אינו שייך לעניים, שצריך מעשה קניין ככל הקניינים, והוסיף המחנה אפרים (שם) שלפי זה מקור החיוב לתת להם הוא מהפסוק (דברים כג-כד) "מוצא שפתיך תשמור ועשית" (הגר"ח על הרמב"ם מכירה כב-ז (ד"ה ונראה) חקר בין שני הצדדים הנ"ל, מחנה אפרים שם הביא שו"ת הרשב"א תשסג, והוסיף המשנת יעבץ (י"ד יט-ג ד"ה מעתה) שלפי זה קודם שבאו לידי עניים אסור לקחתו מהפסוק (משלי כב-כח, כג-י) "אל תסג גבול עולם"¹.

(ג) הממון נעשה הפקר לעניים (קהילות יעקב נדרים ד (ד"ה ומעתה יש) חקר האם נעשה ממון עניים או הפקר לעניים, והוסיף שאם הוא ממון עניים דינו כקרבנות שזמנם עד ג' רגלים, ואם הוא הפקר לעניים דינו כממונות שזמנם מיד).

הכח המחיל את הדין (כח האדם או כח המעשה) - בנדרים צדקה האדם בעצמו מחיל את הדין (כח האדם, כקניינים), ולא שהאדם רק נודר והתורה מחילה את הדין (כח המעשה, כשחיטה) (שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם).

הרעת (מחשבה או התרצות) - כדי לנדות את הצדקה צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו) ולא רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד).

הפרשת צדקה צריכה להיות בדיבור דווקא, ולא מספיקה אומדנא, כשם שבנדרים צריך דווקא דיבור (הגר"ש שקאפ נדרים ו בתחילתו, בלשון "אפשר לומר").

התפסה ישנה גם בצדקה (כמו בנדרים, שאומר "זה כזה") (רמב"ם מתנות עניים ח-ב).

חזרה מהנדר - הרשב"א סתר את עצמו האם מספיק שיחזור בו מההקדש (כי בהקדש עניים אין דין "אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט"), או שצריך פתח וחרטה כדין שאר הנדרים (שו"ת רעק"א מהדורא קמא קמד ד"ה מלבד, והביא שם גם שיטה מקובצת שדן בזה)⁴.

אסמכתא - בנדרים צדקה אין דין אסמכתא, וההתחייבות מועילה (שו"ע ח"מ רז-יט ורמ"א).

¹ עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק נדרים צדקה.

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

³ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

⁴ ע"ע צדקה בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ספק ממון עניים) שגם שם דנו האם יש בו דין אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט.

ספק נדרי צדקה, כגון הנודר צדקה ע"י לשון יד, שהוא ספק בגמרא האם יש יד לצדקה (נדרים ז.) - נחלקו הראשונים האם הוא כשאר ספק ממון, והמוציא מחבירו עליו הראיה (ר"ן נדרים ז. ד"ה ולענין), או כשאר ספיקא דאורייתא, ולחומרא (רשב"א ורמב"ן, הביאם הר"ן נדרים ז. ד"ה ולענין, קונטרס הספיקות א.).

ובביאור מחלוקתם כתבו האחרונים שני הסברים:

(א) נחלקו האם אמירה בצדקה כמסירה לעניים (כמו בהקדש), אם היא כמסירה דינה כספק ממון, ואם לא - כספיקא דאורייתא (מחנה אפרים צדקה ב, הגר"ט נ ד"ה ונראה)¹.
(ב) לכו"ע אמירה בצדקה אינה כמסירה לעניים, ונחלקו בחיוב הנתינה, אם הוא מצווה - כספיקא דאורייתא, ואם הוא חיוב ממוני (כחיוב תשלומי שכירות) - כספק ממון² (הגר"ט נ ד"ה אי (מסביר את דעת הר"ן)).

ערכים קרובים אמירה לגבוה, נדר, צדקה.

נהנה

אדם המקבל תועלת או נחת רוח מחבירו, חייב לשלם לו על כך (הסוגיא בבבא קמא כ., בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים בבא קמא יב.).

לדוגמא, אדם שבהמתו אכלה מפירות חבירו שהיו מונחים ברשות הרבים, צריך לשלם לבעל הפירות עבור ההנאה של פרתו (אך מדיני נזיקין פטור כי שן ברשות הרבים פטורה) (בבא קמא יט: במשנה).

דינים דומים: יש ארבעה דינים של חיוב ממוני עבור קבלת הנאה מחבירו (קונטרסי שיעורים בבא קמא יב-יז ד"ה ונלע"ד):
(א) נהנה מחבירו, ועל כך נדון בערך זה.
(ב) יורד לשדה חבירו שלא ברשות (בבא מציעא קא.).
(ג) משתרשי ליה³ (חולין קלא, החילוק בין נהנה למשתרשי ליה הוא שנהנה הוא מה שקיבל תועלת או נחת רוח, ומשתרשי ליה הוא מה שנשאר תחת ידו ממון בעין (קצו"ח רמז-ב)).
(ד) מבריא ארי מנכסי חבירו.

במקורו חקר השערי יושר האם הוא מסברא, או מהפסוק "כי יאכל קודש בשגגה", ודרשו "פרט למזיק", וכיוון שמזיק הקדש פטור, ממילא מה שהאוכל הקדש חייב הוא אינו מדין מזיק, וע"כ שהוא מדין נהנה, וזהו המקור לדין נהנה (ג-כה, ודעתו נוטה שמקורו מהפסוק, וקונטרסי שיעורים בבא קמא יב-ה הביא גם את הצד שמקורו מסברא).

בטעמו חקרו בין שני צדדים עיקריים:

(א) אינו מדין מזיק כלל אלא הוא דין נפרד, שנחשב שממונו של המהנה בידו של הנהנה, ודינו כבעל חוב, וכך דעת רוב המפרשים (שו"ת הרשב"א ח"ד יג. והקונטרסי שיעורים בבא קמא יב-ח חילקו לשני טעמים: גם מחסר את ממונו וגם מחסר את בעלותו (והוסיף טעם שלישי שהוא מזיק, כדלקמן בסמוך, וכתב שיש את שלושתם יחד)).

¹ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בדינים) שדנו בזה.

² בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

³ ע"ע משתרשי ליה.

(ב) מדין מזיק (אור שמח נזקי ממון א-ב (ד"ה ולכאורה) רצה לתלות במחלוקת אמוראים בזה נהנה וזה לא חסר: אם הוא כמזיק שחייב על החיסרון - כאן פטור, ואם הוא דין נפרד שחייב על ההנאה - כאן חייב. וכתב שאפשר לדחות. הגר"ש שקאפ בבא קמא יט-ב וקונטרסי שיעורים בבא קמא יב-ד תולים במחלוקת ראשונים האם הוא מדין מזיק או דין נפרד, וכן חקר בזה המידות לחקר ההלכה טו-מה. והקונטרסי שיעורים בבא קמא יב-ה הוסיף שאפשר שאע"פ שהוא מזיק, אינו כשאר מזיקין שחיונו מגזיה"כ, אלא חיובו מסברא). ונפק"מ לתשלומין - האם משלם ממיטב, כדין מזיק, או מבינונית וזיבורית, כשאר בעל חוב (שמדאורייתא בזיבורית ומדרבנן בבינונית כדי שלא תנעל דלת בפני לוויין) (ש"ת הרשב"א ח"ד יג, אור שמח נזקי ממון א-ב ד"ה ולכאורה. קצוה"ח שצא-ב ומנחת חינוך נה-א [א] ד"ה וכן: כבעל חוב).

בדינו שמשלמת מה שנהנית - לרמב"ם הוא שיעור אותה אכילה (פירוש המשניות בבא קמא יט:) ולרש"י הוא כדי שביעתה (דן בדבריהם קונטרסי שיעורים בבא קמא יב-א).

דיני נהנה תלויים בשתי שאלות: האם הוא נהנה, והאם הבעלים חסר. לכן הם מתחלקים לארבעה מקרים - זה נהנה וזה חסר, זה לא נהנה וזה לא חסר, זה נהנה וזה לא חסר, זה לא נהנה וזה חסר. ונפרטם אחד לאחד:

זה נהנה וזה חסר, כגון הדר בחצר חבירו שלא מדעתו, כשהוא גברא דעביד למיגר וחצר דקיימא לאגרא - לכר"ע חייב (בבא קמא כ).

זה לא נהנה וזה לא חסר, כגון שהוא גברא דלא עביד למיגר וחצר דלא קיימא לאגרא - לכר"ע פטור (בבא קמא כ).

זה נהנה וזה לא חסר, כגון שהוא גברא דעביד למיגר וחצר דלא קיימא לאגרא - בעיא בגמרא (בבא קמא כ).

במקור הדעה שחייב חידשו התוס' (בבא מציעא קיז:) שהוא רק מדרבנן. בטעם הדעה שפטור, הפני יהושע כתב שהוא מדין כופין על מידת סדום¹ (פני יהושע בבא קמא כ. וכן משמע מתוס' בבא בתרא יב: סוף ד"ה כופין. וכן משמע קצת מרש"י כתובות קג. ד"ה מידת סדום, שכתב שמנהג סדום היה שמחייבים בזה נהנה וזה לא חסר), אך ראשי הישיבות כתבו שאי אפשר לחייב על הנאה אם לא מחסר לחבירו (הגר"ש שקאפ בבא קמא יט-ג וקונטרסי שיעורים בבא קמא יב-ח. וכן חקר בזה ר' חיים מטעלו בבא בתרא ה (עמוד קצב) ד"ה והנה. ובקונטרסי שיעורים שם אות ב ואות ח דייק מלשון הגמרא שיש שלושה טעמים: לא עשה לו כלום, לא הזיקו, ולא חיסרו. והסביר שצריך את שלושתם נגד שלושת הטעמים לחייב נהנה: מחסר בעלותו, מזיק, מחסר ממונו).

והאור שמח (נזקי ממון א-ב ד"ה ולכאורה) רצה לתלות את הספק בגמרא בשאלה האם נהנה הוא מדין מזיק, וא"כ כשלא חסר פטור, או דין נפרד, ואז אע"פ שלא חסר חייב. והוסיף שאפשר לדחות זאת.

בשני מקרים אין ספק:

(א) לכתחילה - אדם יכול למחות בחבירו שלא יהנה ממנו גם אם אין לו שום חיסרון, כגון למחות בו שלא יכנס לדור בחצירו, וכל ספק הגמרא הוא רק בדיעבד האם צריך לשלם לו (תוס' בבא בתרא יב: סוף ד"ה כופין).

(ב) אם הנהנה גילה דעתו שנח לו בהוצאה - מגלגלים עליו את הכל לכר"ע (תוס' בבא קמא כ:).

¹ בערך כופין על מידת סדום בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במקורו) הבאנו שיש אומרים שמקורו של דין כופין על מידת סדום הוא מדין זה נהנה וזה לא חסר.

זה לא נהנה וזה חסר, כגון שהוא גברא דלא עביד למיגר וחצר דקיימא לאגרא - לתוס' פטור משום שהוא גרמא, ולרמ"ה (הובא בנימוק"י וברא"ש) חייב (כמו שהאוכל פירות של חבירו חייב גם אם לא נהנה), וביאר הגר"ש שקאפ שלשיטתו נהנה חייב מדין מזיק (בבא קמא יט-ב).

אם הנאתו באה ממילא, לא ע"י מעשיו ולא ע"י מעשי בהמתו, וגם גופו לא נהנה - חידשו התוס' שפטור (בבא קמא קא. ד"ה או). ובטעמם ביאר השערי יושר (ג-כה) שכל ההנאות - וגם איסורי הנאה - אינן אסורות אלא רק ע"י השתמשות.

ערכים קרובים: אדם המזיק, משתרשי ליה, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו ערכים קרובים במקור האיסור להזיק).

נוגע

אדם שיש לו הנאה מעדות, לא יכול להעיד עליה (בבא בתרא מג, האריך בזה שר"ע חר"מ לז). **לדוגמא**, בני העיר שבא מערער לערער על המרחץ שלהם, אין אחד מבני העיר יכול להעיד שהמרחץ שלהם (בבא בתרא מג).

מקורו מסברא והוא דאורייתא (אמנם שר"ת מוהריב"ל כא הסתפק בזה אם הוא דרבנן, האריך בזה ארעא דרבנן תלא).

בטעמו יש ארבע דעות:

(א) חשש משקר, שכיוון שהוא נוגע בדבר חוששים שישקר (ש"ך וט"ז חר"מ לז-א).
(ב) קרוב, שאדם קרוב אצל עצמו (עיר שושן שהובא בש"ך וט"ז חר"מ לז-א. קצוה"ח לד-ד בתחילתו הביא מהר"י בן לב ח"א יט שהסתפק האם חשש משקר או קרוב), ואין הכוונה שהוא קרוב ממש, אלא שכל מי שיש לו איזו שייכות לעדות נחשב קרוב (חידושי ר' שמואל בבא בתרא כג-ד ד"ה והגר"ש שקאפ) בשם הגר"ש שקאפ.

(ג) יש את שני הטעמים הנ"ל: אם אין לו נגיעת ממון אלא רק הנאה - יש רק את הטעם שחשש משקר, אך אם יש לו נגיעת ממון - יש גם את הטעם של קרוב (נתיה"מ לז-ח בשם התומים, קובץ שיעורים כתובות נז).

(ד) בעל דין, שנחשב כמעיד על עצמו ממש. בפשטות הוא אותו הטעם שאדם קרוב אצל עצמו, אך ר' שמואל חידש שהוא טעם נפרד (חידושי ר' שמואל בבא בתרא כג-ב, וכתב שהיא מחלוקת ראשונים: לרשב"א בבא בתרא מג. - בעל דין, ואין לו תורת עד כלל, לרבינו יונה והלבוש - קרוב, והוא עד פסול, כשאר פסולי עדות).

ויש לכך ארבע נפק"מ (בין שני הטעמים הראשונים - חשש משקר או קרוב):

(א) להעיד לחובתו - לנימוק"י (בבא בתרא כג: בדפיו) כשר, אך לשו"ת הרא"ש (ו-כא) פסול. וביארו האחרונים (קצוה"ח לז-ט והגר"ש שקאפ בבא בתרא כד בתחילתו) שמחלוקתם תלויה בענייננו: אם הוא מחשש משקר - כשר, שכל החשש הוא רק כשמעיד לזכותו, אך אם הוא מדין קרוב - פסול גם לחובה.

(ב) הנוטל שכר להעיד - הסתפק בזה מהר"י בן לב (ח"א יט, הובא בקצוה"ח לד-ד בתחילתו), ותלה זאת בענייננו: אם פסול נוגע מחשש משקר - גם הנוטל שכר פסול מדאורייתא, שהרי גם בו יש חשש משקר, אך אם פסולו מדין קרוב - כאן יהיה כשר מדאורייתא, ופסול רק מדרבנן.

(ג) קרוב של נוגע - אם פסול נוגע מחשש משקר קרובו כשר, אך אם משום שאדם קרוב אצל עצמו וכבעל דין, גם קרובו פסול (נתיה"מ לז-ח בשם התומים, ותלה זאת בחילוק שאם היא נגיעת ממון הוא כקרוב, ואם רק הנאה הוא חשש משקר).

(ד) הודאת בעל דין כמאה עדים דמי - אם נוגע פסול מחשש משקר, מובן למה כשמודה לרעת עצמו נאמן, שהרי חשש זה לא שייך. אך אם פסול מדין קרוב, לכאורה היה צריך להיות פסול גם לחובתו, ובטעם שבכל זאת כשר האריך הקצוה"ח בכמה אפשרויות (לד-ד)¹.

במהות הפסול חקרו האם עדות של נוגע אינה עדות כלל, או שהיא עדות פסולה. ור' שמואל תלה זאת במחלוקת ראשונים בטעם פסול נוגע: אם הוא מטעם קרוב היא עדות פסולה, כשאר פסולי עדות, ואם מטעם בעל דין - אינה עדות כלל² (חידושי ר' שמואל בבא בתרא כג.ב. ראב"ד בשיטה מקובצת בבא בתרא מג. ד"ה ואמאי ליסתלקו, ועיון בלומדות טו "אדם קרוב אצל עצמו": אינה עדות כלל).

במהותו חילק הגר"ש שקאפ (בבא בתרא כד בתחילתו) בין שני סוגי נוגע: בעל דין ממש, שאינו בתורת עדות כלל, ומי שאינו בעל דין ממש אלא שיש לו רק נגיעה. והביא שיש ביניהם שתי נפק"מ:

(א) להעיד לחובתו - בעל דין ממש פסול גם לחוב, כשיש לו רק נגיעה - כשר (הגר"ש שקאפ שם).

(ב) קרוב של נוגע - כשהוא בעל דין ממש פסול, כשיש לו רק נגיעה - כשר (הגר"ש שקאפ שם ד"ה וכן).

כשאין לו הנאה מעדותו - כשר, ורק לר' שילא פסול (קובץ שיעורים בבא בתרא קז).

אפילו אם הנוגע אימרו אמת הוא פסול (ר"י מיגש, דן בדבריו קובץ שיעורים בבא בתרא תקעט).

הנאה שאינה ממון, נחלקו המפרשים האם נחשבת נגיעה, ויש בזה שלוש דעות:

(א) היא נחשבת נגיעה (קובץ שיעורים בבא בתרא קפ, וכן הרמה קנט שהובא בו).

(ב) אינה נגיעה (אלא רק נגיעת ממון נחשבת נגיעה) (מהר"ט, הובא בקצוה"ח לז-ב ובקובץ שיעורים שם. וכן דן בזה מחנה אפרים עדות א).

(ג) אמנם אין בהנאה את הטעם של אדם קרוב אצל עצמו (שזה שייך רק בנגיעת ממון), אך עדיין יש את הטעם של חשש משקר, ולכן היא נחשבת נגיעה (נתיה"מ לז-ח בשם התומים, קובץ שיעורים כתובות נז).

נוגע בפחות משווה פרוטה - הסתפק בזה הכסף קודשים (שו"ע חו"מ לז-א על הדף), שאפשר לומר שאינו נוגע כי פחות משווה פרוטה אינו בגדר ממון כלל, שהרי הוא כמאן דליתא, שהרי ניתן למחילה בדיעבד.

קרוב של נוגע, דהיינו שאינו מעיד עדות על ממון של קרובו (כשאר קרוב), אלא עדות שממנה מגיעה הנאה לקרובו - כשר להעיד, משום שפסול קרוב אינו מחשש משקר אלא רק מגזירת הכתוב, וכאן אין את גזירת הכתוב (אמרי ברוך על שו"ע חו"מ לז על הש"ך י, מחנה אפרים עדות א)³.

והתומים תלה זאת בטעם פסול נוגע: אם פסול נוגע מחשש משקר - קרובו כשר, אך אם משום שאדם קרוב אצל עצמו וכבעל דין - גם קרובו פסול (נתיה"מ לז-ח בשם התומים, ותלה זאת בחילוק שאם היא נגיעת ממון הוא כקרוב, ואם רק הנאה הוא חשש משקר).

והגר"ש שקאפ חילק שכל זה אם יש לו רק נגיעה, אך כשהוא בעל דין ממש פסול (הגר"ש שקאפ בבא בתרא כד ד"ה וכן).

¹ הבאנו כמה וכמה שיטות בזה בערך הודאת בעל דין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² את החקירה בזה הבאנו לעיל בסמוך ד"ה בטעמו.

³ את החקירה בזה הבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

אם עכשיו אינו נזנע, אע"פ שאם יתעשר יהנה מעדותו - כשר להעיד (שו"ע חו"מ לז"י), שלא חוששים שמא יתעשר (קצוה"ח לז"ה בתחילתו).

עד שתחילתו בפסול וסופו בכשרות (כגון היה חתנו ונתרחק) פסול (בבא בתרא קכח). לגבי נוגע שתחילתו בפסול וסופו בכשרות - נחלקו בו הראשונים:
(א) כשר, משום שפסול נוגע הוא רק משום שחשוד לשקר¹, ומה אכפת לנו שהיה חשוד לשקר בשעת הראיה (ראב"ד בשיטה מקובצת בבא בתרא מג. ד"ה ואמאי ליסתלקו (בתירוצו הראשון), קובץ הערות כא-ג ד"ה וראיה).

(ב) כשר, משום שנוגע אינו בר עדות כלל², ולכן בזמן שהיה נוגע עדיין לא נחשב "תחילתו" דהיינו תחילת עדותו, וממילא תחילת עדותו כן היתה בכשרות (ראב"ד בשיטה מקובצת שם (בתירוצו השני), קצוה"ח לג-ג ד"ה אלא).

(ג) פסול (יש אומרים בשר"ת הרא"ש נח, והגבורת ארי מכות ה: הסתפק בזה, הובאו בקובץ הערות שם), ובטעמם ביאר הגר"א וסרמן (שם) שכיוון שלומדים את דין תחילתו בפסול מהפסוק "והוא עד" צריך שיהיה כשר בשעת הראייה, והרי היה פסול.

לחובת עצמו אדם נאמן, ועל זה נאמר "הודאת בעל דין כמאה עדים דמי"³.

ערכים קרובים: אדם קרוב אצל עצמו, הזמה, הכחשה, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, פסולי עדות, קרוב (לעדות).

ערכים קרובים

נוכרי

עיין ערך גוי.

נושא שכר

עיין ערך שומר שכר.

נותן טעם

עיין ערך טעם כעיקר.

נזיקין

המזיק לחבירו חייב לשלם לו (בבא קמא ב. באריכות, ובמקומות רבים נוספים בבבא קמא).

לדוגמא, שורו נגח את שורו של חבירו (בבא קמא ב.).

בערך זה נדון בממונו של אדם שהזיק. לגבי אדם שהזיק בגופו ע"ע אדם המזיק.

הגדרה

¹ אמנם לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו שיש חולקים על זה.

² אמנם יש אומרים שהיא עדות אלא שפסולה, הבאנו את החקירה בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות הפסול.

³ הארכנו בזה בערך הודאת בעל דין.

במקור האיסור להזיק יש שש דעות (הובאו) (חוץ מדעת המשנה למלך) בקהילות יעקב בבא קמא א ובקונטרסי שיעורים בבא קמא א-יח):

(א) גזל (רבינו יונה אבות א-א ד"ה משה השני. והטור שעח-א כתב: גניבה וגזילה. והאפיקי ים ח"א מב-ה והקובץ שיעורים בבא קמא ק כתבו שאינו עובר בגזל).

(ב) השבת אבידה - "לא תוכל להתעלם" (דברים כב-ג).

(ג) הפסוק (ויקרא יט-יח) "ואהבת לרעך כמוך" (יד רמ"ה בבא בתרא כו.).

(ד) הפסוק (ויקרא יט-יד) "ולפני עיוור לא תיתן מכשול" (יד רמ"ה שם).

(ה) מצוות הדיינים - "שופטים ושוטרים תיתן לך" (דברים טז-ז). שהרי הבית דין מחייבים למנוע מאדם להזיק לחבירו, וממילא אסור לכל אדם להזיק לחבירו ע"פ הוראת הבית דין.

(ו) מדרבנן (משנה למלך רוצח ב-ב לגבי איסור קלקול רשות הרבים, והמנחת חינוך נגא-ה) הקשה עליו שהוא דאורייתא, שיכול לגרום מיתה או היזק לאדם).

מקור החיוב לשמור על ממונו שלא יזיק הוא מסברא (קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-א, והוסיף שכמו כן גם חיוב הרחקת נזיקין הוא מסברא¹, ורק חיוב תשלומי נזיקין הוא מפסוק).

בטעם חיוב נזקי ממונו חקרו ראשי הישיבות האם הוא משום שהוא ממונו וחייב בתוצאות מעשי ממונו, או משום שהיה חייב לשמור את ממונו ולא שמרו (הגר"ש שקאפ בבא קמא א, הגר"ט קטו, קי ד"ה ונראה, אבן האזל נזקי ממון א-א ס"ק יד. קונטרסי שיעורים בבא קמא ב-ג, ד: רמב"ם - כהלוואה, רשב"א - בור הוא עונש על שלא שמר אך בשאר מזיקין צריך לשלם לניזק כהלוואה. קונטרסי שיעורים בבא קמא ו-ד: להשלים את הנזק, כהלוואה).

ספק נזיקין לחומרא (רשב"א בבא קמא ב:, דן בדבריו קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-ד). פרטי הדין

המזיק אתרוג מהודר, חידש המהר"ם מינץ (קיג) שיכול לשלם לניזק אתרוג כשר שאינו מהודר. אך חלקו עליו האחרונים וכתבו שצריך לשלם אתרוג מהודר (משנה למלך מעשה הקרבנות טז-ז וחכם צבי כק, מחלוקתם הובאה בבאר היטב ושערי תשובה א"ח תרנו, ובפתחי תשובה אה"ע לא).

שומר נכנס תחת הבעלים לנזיקין. וחקרו האם הוא מדיני שומרים, או שנחשב כבעלים לעניין נזיקין (קונטרסי שיעורים בבא קמא ח-טו).

כח כחו של בהמתו - לתוס' פטור עליו ולרא"ש חייב (קונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ג, אמנם הוסיף שיש שביארו שגם לדעת התוס' חייב).

המזיק גוי, הסתפקו האחרונים האם חייב (קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-יז). אנשים

ערכים קרובים: אדם המזיק, אין חזקה לנזיקין, אש, בור, גירי דיליה, גרמא וגרמי, היזק ראייה, היזק שאינו ניכר (וטעמו קשור לגדרי נזיקין, דנו בזה שם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם), הרחקת נזיקין, חובל (אדם שמזיק את גופו של חבירו), כופר (תשלום), מבטל כיסו של חבירו, מזיק שעבודו של חבירו, מיטב, מצמצם, נהנה, נזיקין בהקדש, פשיעה, צרורות, קרן (בשור), שן ורגל, תשלומי נזיקין.

¹ אמנם בערך הרחקת נזיקין בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במקור) הבאנו דעות נוספות בזה.

נזיקין בהקדש

- הגדרה** בקודשים אין דיני נזיקין, בין שהזיקו ובין שהוזקו (הסוגיא בבבא קמא לז:).
- לדוגמא**, שור של הדיוט שנגח שור של הקדש, וכן שור של הקדש שנגח שור של הדיוט - פטור (בבא קמא לז: במשנה).
- החולק על דין זה** הוא רבי שמעון בן מנסיא שסובר ששור של הדיוט שנגח שור של הקדש חייב (בבא קמא לז:), והלכה כחכמים.
- המקור לכך** שפטור הוא מהפסוק (שמות כא-לה) "וכי יגוף שור איש את שור רעהו" - ולא של הקדש (בבא קמא לז:).
- בטעמו** הסתפק הקונטרסי שיעורים האם זו גזירת הכתוב או סברא (בבא קמא יז-ב,ג, ותלה זאת במחלוקת ראשונים).
- פרטי הדין** בקודשים שאין בהם מעילה יש דיני נזיקין (כשהזיקו או הוזקו), והדין שאין דיני נזיקין בקודשים נאמר רק על קודשים שיש בהם מעילה (רמב"ם נזקי ממון ח-א). וביאר המנחת חינוך (נא-א [ז] ד"ה ודע), שאינו תלוי בדין מעילה, אלא שאם הוא קודשי גבוה פטור אפילו אם אין בו מעילה (כגון קרקע של הקדש, שאין מעילה במחובר).
- הקדש שאין בו קדושה** אלא רק בעלות הקדש, הסתפק הקונטרסי שיעורים (בבא קמא יז-ד) האם הדיוט שהזיקו חייב או פטור.¹
- ערכים קרובים** הקדש, נזיקין.

נזיר

- הגדרה** אדם שאמר על עצמו שתיית יין, טומאה ותגלחת (הסוגיות בכל מסכת נזיר).
- לדוגמא**, אם אמר "הריני נזיר" - נעשה נזיר (רש"י ריש נזיר), ואסור בטומאה, תגלחת, והיוצא מן הגפן (משנה נזיר ריש פרק ו).
- מקור וטעם** מקורו מפורש בפסוקים: "איש או אשה כי יפליא לנדור נזיר להזיר לה". מיהן ושכר יזיר חומץ יין וחומץ שכר לא ישתה, וכל משרת ענבים לא ישתה וענבים לחים ויבשים לא יאכל. כל ימי נזרו, מכל אשר יעשה מגפן היין מחרצנים ועד זג לא יאכל. כל ימי נזרו תער לא יעבור על ראשו, עד מלאת הימים אשר יזיר לה' קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו. כל ימי הזירו לה', על נפש מת לא יבוא וגו' (במדבר ו-ב).
- באיסורי הנזירות** האריכו האחרונים האם הם איסורי חפצא או איסורי גברא², ויש בזה חמש דעות (האריכו בזה אבני מילואים בשו"ת כב ד"ה והנה, והגר"ש שקאפ נדרים ד ד"ה והנה. שלוש הדעות הראשונות הן הידועות יותר):
- (א) איסורי חפצא, שאוסר על עצמו יין טומאה ותגלחת (מהרי" בן לב, הובא באבני מילואים ובגר"ש שקאפ שם).

¹ בעניין היחס בין הקדושה לבעלות בדיני הקדש ע"ע הקדש בסעיף "קדושה ובעלות".

² בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

(ב) איסור גברא, שאוסר את אבריו ליין טומאה ותגלחת, כמו האומר יאסר פי לדיבור (מהר"י באסאן, הובא באבני מילואים ובגר"ש שקאפ שם. מהר"ר דוד בן זמרא, הובא בש"ך ר"י ובש"ת המב"ט ח"א עב (דף לו ע"ג)).

(ג) תואר קדושה, שמקדש את גופו וממילא התורה אסרתו ביין טומאה ותגלחת, כמו שאסרה עלינו את שאר האיסורים (כחלב ודם) (ש"ת מהר"ט ח"א נג ד"ה וכך, הובא באבני מילואים ובגר"ש שקאפ שם. והדרכי משה דרך הקודש ד"א חקר האם בגלל שהוא קדוש ("קדוש יהיה") יש לו דיני נזיר, או בגלל דיני הנזיר הוא קדוש).

(ד) איסור גברא קבלת נדר, שמקבל על עצמו לפרוש מיין טומאה ותגלחת (הגר"ש שקאפ שם ד"ה ועל כן נלעג"ד דנזירות) וככל הנדרים שחלים מדין "מפיק זו צדקה" (הגר"ש שקאפ שם ד"ה והנה).

(ה) יין הוא איסור חפצא, טומאה ותגלחת הן איסור גברא (ש"ת רדב"ז ח"ג תתקנז, הובא בגליוני הש"ס נדרים ב: ד"ה אידי).

ונפק"מ, למשל, למי שקיבל על עצמו נזירות בלשון שבועה, שהרי שבועה היא לכ"ע גברא (נדרים ב:), ולכן אם גם נזירות היא גברא - הנזירות תחול, ואם חפצא - לא תחול (מהר"ר דוד בן זמרא, הובא בש"ך ר"י ובש"ת המב"ט ח"א עב (דף לו ע"ג): נזירות היא גברא ולכן חלה גם בלשון שבועה).

בנדר הנזירות כתב הקונטרסי שיעורים (נדרים א-ד ד"ה ונראה וט-ז) שלרמב"ם הוא נדר איסור ולרמב"ן נדר הקדש.

טעמו של איסור חומץ ומשרת ענבים בנזיר הוא משום סייג ליין (לקח טוב ח-ב).¹

הכח המחיל את האיסור (כח האדם או כח המעשה) - לא האדם עצמו מחיל את איסורי הנזיר (כח האדם, כקניינים), אלא האדם רק נודר להתנהג בנזירות (מקבל על עצמו), והתורה מחילה את החיוב לקיים את נדרו (כח המעשה, כשחיטה), ולכן לא שייך לחזור בו מנזירות, שהרי לא הוא זה שאסר על עצמו את האיסור (שערי יושר הכא ד"ה ולענין, חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה).

במחשבה א"א לקבל נזירות, אלא רק בדיבור. שכיוון שכתוב בה "לבטא בשפתיו" אפילו אומדנא דמוכח לא תועיל, שאע"פ שאינו דברים שבלב (כיוון שהוא מוכח), עדיין אינו "לבטא בשפתיים" (אחיזר ח"ב יט-ג בשם ר"ן ורא"ש).

שליח אינו מועיל לקבלת נזירות (תוס' נזיר יא. ד"ה דהוי). ובטעם לזה כתב החתם סופר שקבלת נזירות היא מילי, ומילי לא מימסרן לשליח (ש"ת חתם סופר ח"ב י"ד רכ סוף ד"ה שנית). ור' שמואל כתב שנזירות היא חלות מכה המעשה³, ולכן לא שייך בה שליחות (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה, ובלשונו: שבועה ונדר הם חלות איסור, אך נזירות היא קבלה. אמנם הביא שם שמהר"ן והמחנה אפרים מוכח שגם נדר הוא קבלה, אך תמה עליהם).

תנאי מועיל בנזירות (תוס' נזיר יא. ד"ה דהוי) מוכיח מהגמרא שם, ובגדר התנאי יש שלוש שיטות:

(א) כשאר תנאים, ולכן צריך שיהיה כתנאי בני גד ובני ראובן (תוס' נזיר יא. ד"ה דהוי).

¹ בערך דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה סייג) הבאנו כמה דוגמאות לאיסורי דאורייתא שטעמם הוא סייג.

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

³ ביארנו זאת לעיל ד"ה הכח המחיל את האיסור.

(ב) מדין אתי דיבור ומבטל דיבור, כיוון שנזירות היא בדיבור (הפלאה כתובות עד, מנחת חינוך שסח-א [יח] ד"ה ולכאורה (לגבי נזירות שמשון)).

(ג) משום שאם לא יתקיים התנאי ממילא אינו "האדם בשבועה", כמו נדרי שגגות וכמו נדר ופתחו עימו, וממילא הנדר בטל (הגר"ז ריש נזירות תחילת ד"ה והנה. ויש להוסיף שלדברי השערי יושר ה-כא שנזירות היא כח המעשה, ולדברי הקובץ הערות עו שבחלויות מכח המעשה אי אפשר להטיל תנאי, ממילא מוכרח שתנאי בנזירות לא יכול להיות מדיני שאר תנאים).

דבר שיש לו מתירין - נזירות אינה דבר שיש לו מתירין. לדוגמא, יין גפן שנתערב ביין תאנים, והנזיר רוצה לשתותו. אע"פ שאפשר להישאל לחכם לא נחשב שיש לו מתירין, משום שהשאלה לחכם היא על הנזירות עצמה (שיבטל את הנזירות) ולא על הדברים האסורים (כגון שתיית היין), ורק כשהחכם עוקר את הנזירות - איסור שתיית היין מתבטל ממילא, לכן לא נחשב שיש לו מתירין (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דבר שיש לו מתירין בנזירות).

אין שליח לדבר עבירה, דנו הפוסקים מה הדין בנדרים שבועות ונזירות. למשל, נשבע שלא לקדש אשה מסויימת ואח"כ שלח שליח לקדשה (מחנה אפרים שלוחין ט, נודע ביהודה עז, ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר יח-יב).

קיבל נזירות על חצי גופו - לגר"א וסרמון פשטה קדושתו וכולו נזיר, כמו בדיני קודשים (קובץ שיעורים קידושין מב). אך הקונטרסי שיעורים סובר שלא פשטה, משום שפשטה שייך רק בקדושות שבהן החצי המוקדש לא יוכל להתקיים בקדושתו ללא החצי האחר (קידושין יא-ח ד"ה ובמה)¹.

בחייב קרבנותיו חקרו ראשי הישיבות האם מתחייב בהם ע"י קבלתו, כשאר דיני נזירות, או שמתחייב ממילא ע"י הנזירות (והקבלה היא רק על הנזירות עצמה) (קובץ שיעורים ביצה נב, חידושי ר' שמואל נדרים עמוד ריז).

אסור ביין עד לאחר כל המעשים (לרמב"ם). וחקר הגר"ח (סטנסיל רד) האם איסור זה הוא מדין נזיר, או מצווה מחודשת (אך איסור נזיר פקע לאחר זריקת אחד מן הדמים).

בל תאחר נאמר גם על נזיר (נדרים ג), אך לא על נזיר עולם. והטעם לזה כדרשת הירושלמי (ראש השנה א-א) לגבי מילה "לא תאחר לשלמו" (דברים כג-כב) - דבר שהוא ניתן לתשלומין, יצא זה שאינו ניתן לתשלומין (שאם מל לאחר היום השמיני לא יצא ידי חובת היום השמיני), וכן נזיר עולם אין לו תשלומין² (אור שמח נזירות ז-ד).

נזירות התלויה בזמן - ע"ע.

אב יכול להזיר את בנו הקטן.

הזיר את בנו וגדל - לרש"י הנזירות ממשיכה (נזיר ל) ולתוס' מתבטלת משהגדיל (שם).

להזיר את בנו בנזירות עולם - לשיטת תוס' שהנזירות תתבטל כשיגדיל, הסתפק המנחת חינוך (שסח-א [יב] ד"ה ואני מסופק) האם יכול להזירו בנזירות עולם, שהרי ע"כ יגדיל והנזירות לא יכולה לחול לאחר שיגדיל. והסיק שיכול להזירו.

¹ בערך חצי עבד וחצי בן חורין בסעיף "דינים דומים" פירטנו מקרים נוספים שבהם דינו של האדם נחלק לחצאים שונים.

² הבאנו את הירושלמי בערך בל תאחר בסעיף "בדינים שונים" בד"ה מילה, ושם הבאנו שיש שפירשו את דבריו באופן אחר.

אב שהזיר את בנו והאב רוצה להישאל - הסתפק המשנה למלך (נזירות ב-יג) האם האב יכול להישאל, או ששאלה מועילה לאדם רק על עצמו. והסיק שהאב יכול להישאל.

אב שהזיר את בנו והבן רוצה להישאל - הסתפק המשנה למלך (נזירות ב-יג) האם הבן יכול להישאל, או ששאלה מועילה רק בגדלות, וגם כשגדל אפשר שלא תועיל שאלתו כי שאלה מועילה רק על מה שנדר בעצמו ולא על מה שהדירו אביו. והסיק שהבן לא יכול להישאל. אמנם המנחת חינוך (שסח-א [י] בקומץ המנחה) כתב שהבן כן יכול להישאל.

באיסור הטומאה חקר הרוגאצ'ובר האם האיסור הוא שנגע במת והאהיל עליו, או שנטמא וע"י זה חילל את נזירותו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נזירות לעניין טומאה). טומאה

בהמשך הנזירות לאחר שנטמא חקר הדרכי משה (דרך הקודש ג-יט) האם מתחיל נזירות חדשה, או שהנזירות הקודמת ממשיכה.

חייב קרבנותיו לאחר שנטמא אינו על מעשה ההיטמאות, אלא על נזירות הטומאה, שכמו שיש נזירות טהרה כך יש נזירות טומאה (הגר"ח סטנסיל רה).

מונה שבעה ימים. ובטעם לזה חקר הגר"ח (סטנסיל רה) האם הוא כדי להיטהר מטומאת מת, או מפני שמניין נזירות טומאה הוא שבעה ימים.

למת מצווה מותר לו להיטמא. וחקר הרוגאצ'ובר האם הוא משום ביזיון המת, או משום שמוטל על כולם לקוברו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה מת מצווה).

ערכים קרובים: חרמים, ידות, כינויים (בנדרים), נדר, נזיר שמשון, נזירות התלויה בזמן, ערכין, שבועת ביטוי (ומהות השבועה בכלל). ערכים קרובים

נזיר שמשון

סוג של נזיר שדינו כנזיר עולם, אלא שאפילו אם הכביר שעריו אינו מקל בתער, ואם נטמא אינו מביא קרבן (נזיר ד. במשנה). הגדרה

לדוגמא, האומר "הריני כשמשון" (נזיר ד. במשנה).

בערך זה נדון בדינים המיוחדים לנזיר שמשון. בשאר דיני וגדרי נזירות ע"ע נזיר.

במהותו חקרו האחרונים בין שלושה צדדים: מקור וטעם

(א) נזירות רגילה אלא שאינה גמורה (שמותר להיטמא למתים).

(ב) סוג חדש של נזירות (בין שני הצדדים הנ"ל חקר בשיעורי ר' שמואל מכות עמוד תצג, ובחידושי ר' שמואל נדרים עמוד נג).

(ג) אינו מדין נזירות כלל אלא מדין נדר (ש"ת מהרי"ט ח"א כ מביא דעה שמדין נדר, ודעת עצמו שכשאר נזירות).

אין התרה לנזירות שמשון. ודין זה הוא דווקא כשכבר התחיל לנהוג בנזירות, אך אם רק קיבל עליו את הנזירות שמשון ועדיין לא התחיל לנהוג בה - יש לה התרה (מנחת חינוך שסח-א [יח] בקומץ המנחה). פרטי הדין

ערכים קרובים: נזיר, נזירות התלויה בזמן. ערכים קרובים

נזירות התלויה בזמן

הגדרה נזירות שחלה בזמן מסוים.

פרטי הדין **נזיר לזמן** הוא נזירות אחת, והזמן מגביל אותה שתחול רק עד הזמן (מהכלל מסתעפים הפרטים). ולא שכל רגע ורגע שבתוך הזמן אסור (מהפרטים מצטרף הכלל) (דרכי משה דרך הקודש ג-ח).

נזיר לאחר ל' יום (הריני נזיר לאחר ל' יום) - חקר ר' שמואל האם החיוב חל רק לאחר ל' יום, או שכבר עכשיו מחוייב בנזירות דלאחר ל' יום (כמו האומר הרי עלי לאחר ל' שמחוייב מייד לאחר ל') (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד קנט).

נזיר לאלף שנה, אע"פ שבודאי לא יחיה כך, אינו נזיר עולם אלא נזיר לזמן (מנחת חינוך שסח-א [ה] ד"ה והמקבל).

פחות מל' יום אי אפשר להזיר. והנזיר סתם, והנזירות לא יכולה לחול ל' יום - הסתפק המנחת חינוך (שסח-א [ט] ד"ה ונראה) האם הנזירות לא חלה כלל או שחלה פחות מל'. כגון מי שאין לו שתי שערות ולא סימני סריס, שדינו שבשנת הל"ה נעשה גדול, והזירו אביו פחות מל' יום קודם שנת הל"ה, שהנזירות יכולה לחול רק עד שיגיע לשנת הל"ה ויהיה גדול.

נזירות שלא יכולה להתפשט לל' יום, כגון שנזיר יום אחד קודם מיתתו, כן חלה, כי לא הגביל אותה אלא שאינה יכולה להתפשט (מנחת חינוך שסח-א [ט] ד"ה ונראה).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: דינים התלויים בזמן (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהות הזמן) הבאנו כמה חקירות במהותו), נזיר (לגבי נזירות בכלל), נזיר שמשון, קניין לאחר זמן.

נזק

עיין ערך חובל בסעיף "חיובי".

נזקי שכנים

עיין ערך הרחקת נזיקין.

נחלה הבאה לאדם, מתנה עליה שלא יירשנה

עיין ערך סילוק.

נטירה

עיין ערך נקימה ונטירה.

נטל ונתן ביד

עיין ערך נשא ונתן ביד.

נמטע רבעי

הגדרה **פירות שגדלו בשנה הרביעית לנטיעת האילן, מצווה לאוכלם בירושלים.**

מקור וטעם **מקורו מהפסוקים "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וגו'. ובשנה הרביעית יהיה כל פרי קודש הילולים לה" (ויקרא יט-כג).**

במהותו יש גם איסור וגם קדושה, והקדושה חלה עליו גם קודם שיבוא לירושלים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נטע רבעי אות מט, והוסיף שם שבזה הוא שונה ממעשר שני).

פרטי הדיון **בזמן חיובו נחלקו תנאים (תוספתא מנחות ו-ז) האם לאחר כיבוש וחילוק הארץ נתחייבו מייד בנטע רבעי או שנתחייבו רק לאחר ארבע שנים, דהיינו האם מחוייב בנטע רבעי רק אם כל הארבע שנים היו בזמן החיוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נטע רבעי אות מו).**

בפירונו יש שני דינים: להפקיע את הקדושה, ולחללו על מעות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נטע רבעי אות מז).

נמטע רבעי נלמד בגזירה שווה ממעשר שני. והסתפק המנחת חינוך (רמב"ב ב-ב) האם לומדים ממעשר שני רק את דיני מצוות העשה לאוכלו בירושלים וכו', או גם את דיני הלא תעשה, כגון שאם אכלו חוץ לירושלים לוקה. וכן הסתפק לגבי הערמה. שהרי מעשר שני מערימים בפדיונו, שיכול לומר לבנו ולבתו הגדולים הילך מעות אלו ופדה לך מעשר שני זה (מעשר שני ד-ד). והסתפק המנחת חינוך (רמב"ד ד-ד) האם מערימים גם בנטע רבעי.

בחוץ לארץ נחלקו הראשונים לשלוש דעות:

(א) רמב"ם: אינו נוהג בחו"ל.

(ב) תוס': נוהג רק בכרם, שכל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל (תוס' ברכות לה. ד"ה ולמאן).

(ג) רשב"א: נטע רבעי נוהג בחו"ל (רשב"א בבא קמא סט. ד"ה אבל, והביא גם את הרמב"ם).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: ביכורים, דמאי, חדש, חלה, טבל, עציץ, ערלה, תרומות ומעשרות.**

נידה

הגדרה **אשה שראתה דם נאסרת להיבעל (הסוגיות בכל מסכת נידה).**

מקור וטעם **מקור האיסור מפורש בתורה - "ואל אשה בנית טומאתה, לא תקרב לגלות ערוותה" (ויקרא יח-ט).**

בטעם האיסור נחלקו האחרונים האם הוא תולדה מהטומאה או דין נפרד (נודע ביהודה מהדורא תנינא י"ד קכ ואבני נזר אה"ע רמ-ח: דין נפרד. הגר"ש שקאפ יבמות א ד"ה ועתה: תולדה מהטומאה). ומעין זה חקר האתון דאורייתא (כא) האם איסור נידה הוא איסור או טומאה. והרואצ'ובר חקר האם הנידה גורמת לראייה או שהראייה גורמת לנידה (דהיינו האם הדם אוסר אותה או שהימים אוסרים את הדם) (מפענח צפונות י-ז).

פרטי הדיון **דינה קל יותר משאר עריות, ולכן יכולה להתייבם, שלא כשאר עריות שאינן מתייבמות (תוס' יבמות ב. ד"ה ואחות). ומצאנו לזה ארבעה טעמים בראשונים ובאחרונים: (א) בנידה איסורה אינו משום קירבה, אך שאר עריות הם משום קירבה (רא"ש יבמות ב. פרק א סי' ב).**

(ב) איסור נידה תלוי בזמן, אך שאר עריות אסורות תמיד (ספר הישר פ-א, הובא באחיעזר ח"א ב. וכן חילק הרא"ש יבמות ב. (פרק א סי' ב) בחילוק בין נידה לחליצת מעוברת שנידה עומדת ליטהר, והקרבן נתנאל שם א ביאר מדוע הרא"ש לא כתב זאת בתור חילוק בין נידה לשאר עריות).
 (ג) בנידה סיבת האיסור בהווה, שכעת היא נידה (כמו שבחלב ודם סיבת האיסור היא בהווה, שכעת הם חלב ודם), אך בשאר העריות סיבת האיסור בעבר, שאשה זו נעשתה קרובה שלו בעבר (ולכן שאר עריות אסורות גם לאחר מיתה, אע"פ שכבר אינן קרובות אליו) (קובץ הערות א-ג ד"ה וה"נ).
 (ד) בנידה יש איסור רק על הביאה ואין איסור לקדש אותה ולישא אותה, אך בשאר עריות יש איסור גם לקדש ולנושאן (הגר"ז עמוד 164 ד"ה ומה).

דבר שבערוה - כתבו המפרשים שנידה אינה דבר שבערוה (גליוני הש"ס גיטין ב: על תד"ה הווי, שר"ת רעק"א קכד, בית הלוי ח"ב ל).

יהרג ואל יעבור - נחלקו המפרשים האם דין נידה כשאר גילוי עריות שיהרג ואל יעבור (מנחת חינוך רצו-כא: חינוך - יעבור, רמב"ם - יהרג. ב"י יו"ד קצה ד"ה וכתב: יהרג).

טבילת נידה מדאורייתא. ובמקורה נחלקו בעלי התוס' (יומא עח.) לשלוש שיטות:
 (א) ק"ו מכך שמטמאה במגע (רב יהודה גאון).
 (ב) הפסוק "במי נידה" - מים שהנידה טובלת בהן (ר"ת).
 (ג) "והדווה בנידתה" - בנידתה תהא עד שתבוא במים (ר"י).
יחוד - מרש"י משמע שיש איסור יחוד בנידה, ותוס' חלקו עליו (שבת יג. ד"ה מה).

ערכים קרובים: אשת איש. ערכים קרובים

נידוי

העובר על עבירות מסוימות, מנדים אותו ומתרחקים ממנו ונוהג כאבל (הסוגיא במועד הגדרה קטן טז.).

במקורו נחלקו הראשונים אם הוא מדאורייתא (תוס' רמב"ן וריטב"א) או מדרבנן (תוס' המובאים בריטב"א, ר"ף רמב"ם ורא"ש). ונפק"מ לספק (שדי חמד ח"ד נ-כו עמוד 356, ושם הביא את כל הראשונים הנ"ל).

בגדרו נחלקו הראשונים האם הוא ככפייה בשוטים (מרדכי ריש המדיר: כל מקום שאין כופים בשוטים אין מנדים, הובא ברמ"א אה"ע קנד-כא), או שהוא ככפייה בדברים (רא"ש יבמות סד. סי' יא בשליש הראשון).

חרם - גם בו נחלקו אם הוא דאורייתא או דרבנן. דבר אליהו כתב שזו אותה מחלוקת כמחלוקת במקור לנידוי¹, אך השדי חמד חילק שגם למ"ד שחרם דאורייתא אפשר שנידוי דרבנן (שדי חמד ח"ד נ-כו בסופו עמוד 356, והביא שם גם את הדבר אליהו).

אין אדם משיב עצמו רשע - נחלקו הראשונים האם בעונשים, כגון בנידוי, אדם משיב עצמו רשע ומענישים אותו (ברכי יוסף חו"מ לז-לג).

¹ שהבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

התראה - מעיקר הדין נידוי אין צריך התראה (שדי חמד ח"ד נ-כב ד"ה נידוי עמוד 351), אך נהגו לנדות רק לאחר התראה (ש"ך י"ד שלד-ב).

בפעיה זה נדון באיסורים שעליהם מנדים. איסורים שונים

האיסורים שמנדים עליהם הם עשרים וארבעה (רמב"ם תלמוד תורה ו-יד).

איסורי דרבנן - הר"ן חילק שעל איסור שעיקרו מדרבנן מנדים, אך על איסור שעיקרו מדאורייתא אין מנדים. והכסף משנה חילק שהעובר על איסור דרבנן אין מנדים אותו, אך המפקפק או מזלזל בדבריהם כן מנדים אותו (ש"ך י"ד שלד-ע).

מי שנתחייב שבועה דרבנן ולא רצה להישבע - מנדים אותו. אך מי שנתחייב שבועה דאורייתא ולא רצה להישבע - בית דין יורדים לנכסיו ונותנים לתובע מה שתבע (ש"ע חר"מ פז-ט).

שווג - אין מנדים אותו (שדי חמד ח"ד נ-כב ד"ה ומכל עמוד 351).

ערכים קרובים: מיתות בית דין, מכת מרדות, מלקות. ערכים קרובים

ניחותא ומחשבה

עייין ערך מחשבה והתרצות.

נישואין

עייין ערך חופה.

נכסי מלוג

נכסים שהאשה הכניסה לבעל ולא שמאום בכתובה, ודינם שהקרן לאשה והפירות לבעל הגדרה (רש"י כתובות קא. ד"ה נכסי מלוג).

בפירוש "מלוג" ישנם שני ביאורים (הערוך ערך מלג):

(א) מלשון מליגת הראש, שתולשים את השיער ומניחים את הראש, כך הבעל אוכל את הפירות ומניח את הקרן (רמ"א י"ד רסז-ב).
(ב) בלעז פירושו דיבור, שהם נכסים שהבעל קיבל בדיבור בלא אחריות.

המושג ההפוך הוא נכסי צאן ברזל, שהם נכסים שהכניסה לבעלה ושמה אותם כדי שיקבל עליהם אחריות, ואותם כותבים בכתובה בלשון "ודא נדוניא דהנעלת ליה". ונקראים "צאן ברזל" משום שהם קרן קיים שאינו פוחת ונפסד (רש"י יבמות סו. ד"ה הכניסה).

האשה שמכרה בנכסי מלוג בחיי בעלה ומתה - הבעל מוציא מיד הלקוחות, מתקנת אושא (כתובות ג). ונחלקו המפרשים האם מוציא רק את הפירות או אפילו את הקרקע, וכן נחלקו האם גוף הקרקע שייך לו, ויש בזה ארבע דעות (קצוה"ח קכב-ה):
(א) הבעל מוציא רק את הפירות אך לא את הקרקע, שאין גוף הקרקע שלו בחייה (רמב"ם אישות כב-ז, ש"ע אה"ע צ-ט).
(ב) אם יש פירות בקרקע אלמוה לשיעבודיה דבעל שיהיה גם גוף הקרקע שלו, והוא מוציא אפילו את הקרקע (רש"י וריטב"א).

(ג) מוציא את הקרקע, ואפילו אם אין בה פירות (תוס').
 (ד) מוציא את הקרקע, אך לא משום שהקרקע שלו, שבאמת אין גוף הקרקע שלו, אלא שתקנת אושא שהאשה לא תוכל למוכרה ללוקח (קצוה"ח בדעת הרשב"א והר"ן).

בעל שבא לדון עם אחר שמחזיק בקרקע נכסי מלוג של אשתו - צריך הרשאה, אך אם יש בה פירות - מתוך שדן עליהם בלא הרשאה דן גם על הקרקע (שו"ע חו"מ קכב-ח). ובטעם שאין צריך הרשאה נחלקו הראשונים (קצוה"ח קכב-ה בתחילתו):
 (א) רשב"א ור"ן: משום שהבעל והאשה כשותפין בקרקע, ולפי זה האשה יכולה לעכב על הבעל.

(ב) ריטב"א: משום שידו של הבעל כידה, ולפי זה אינה יכולה לעכב (אמנם הש"ך חו"מ קכב-לד דחק בדעת הריטב"א שהוא דיבר רק על פירות, אך על הקרקע כן יכולה לעכב).

צרי - יש מחלוקת בראשונים האם חוששים לצרי גם בנכסי מלוג ונכסי צאן ברזל, או רק בכתובה (בית שמואל אה"ע צו-א).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: כתובה.**

נכסים

עיין ערך בהמה, מטבע, מטלטלין, ספינה, עבד עברי, קנייני עבד כנעני, קרקעות, שווה פרוטה.

נכרי

עיין ערך גוי.

נמחל שעבודו

עיין ערך שטר שלוה בו ופרעו.

נמצא אחד מהם קרוב או פסול

כמה עדים שמעידים, וחלקם פסולים - נפסלים כולם (הסוגיא במכות ה: ו). הגדרה

לדוגמא, שלושה עדים, ששניים מהם כשרים ואחד מהם קרובו של בעל הדין - שלושתם פסולים להעיד (מכות ה: במשנה).

נקרא גם עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה (מהמידות לחקר ההלכה ו-יב משמע עדות שבטלה מקצתה ונמצא אחד מהם קא"פ הם אותו הדין, וכן משמע מלשון השדי חמד (ח"ד ע-מט עמוד 436) שהם שווים (שהרי פתח בד"ה עדות) בעדות שבטלה מקצתה והמשיך (בד"ה ואי) בנמצא אחד מהם קא"פ. אמנם האחיזה ח"ב כה-ז חקר האם עדות שבטלה מקצתה הוא מדין נמצא אחד מהן קא"פ או שהוא דין נפרד, והביא בית אפרים חו"מ נז שמחלק ביניהם וראב"ד וירושלמי שסוברים שעדות שבטלה מקצתה הוא מדין נמצא אחד מהם קא"פ.

מקורו מהפסוק (דברים יז-ו) "על פי שניים עדים או שלושה עדים יומת המת" - אם מתקיימת העדות בשניים למה פירט לך הכתוב בשלושה, אלא להקיש שניים לשלושה: מקור וטעם

מה שניים נמצא אחד מהן קרוב¹ או פסול עדותן בטילה, אף שלושה נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטילה. מניין אפילו מאה, תלמוד לומר עדים (מכות ה: במשנה).

במהות הפסול חקרו האם נחשב כאילו אותו הפסול שיש בעדים הפסולים ישנו גם בכשרים (למשל, כאילו גם הם קרובים), או פסול בפני עצמו (אע"פ שאינם קרובים) (המידות לחקר ההלכה ו-יב).

ונפק"מ לפסול של חשש משקר, כגון גזלן: אם נאמר ששאר העדים נעשים כגזלנים שחשודים לשקר, אם כן יהיו פסולים גם לעדות אשה (להעיד שמת בעלה). אך אם נאמר שאינם חשודים לשקר, אלא נעשים כשאר פסולים כמו אשה וקרוב, א"כ לעדות אשה הם עדיין כשרים (שהרי כל הפסולים כאשה וקרוב כשרים לעדות אשה, ורק מי שיש חשש שמשקר פסול לזה) (שו"ת רעק"א מהדורא קמא קנד: כשרים לעדות אשה, שהרי למעשה אינם חשודים לשקר).

בגיטין וקידושין דן השדי חמד האם גם בהם אם נמצא אחד קרוב או פסול עדותן בטילה, או רק בדיני ממונות (ח"ד ע-נג עמוד 437). והרעק"א (גיטין ג.) והקהילות יעקב (גיטין ג) כתבו זאת גם לגבי גט (שדנו מדוע כשאחד העדים חתם שלא לשמה לא פוסל את שאר העדים).

נוגע - הגבורת ארי הסתפק האם אומרים בו שפוסל את שאר העדים, והקובץ שיעורים פסולים שונים
כתב שלא פוסל (בבא בתרא קעו, והביא גם את הגבורת ארי. וכן דן בזה שדי חמד ח"ד ע-נד עמוד 437).

פסול שאינו פסול הגוף, שאינו פסול מצד עצמו (כחשש משקר) אלא רק בעדות זו, כגון עדות שלא בפני בעל דין - הרעק"א (גיטין ג.) והשדי חמד (ח"ד ע-מט ד"ה ובעיקר) כתבו שאין אומרים בזה שפוסל את כולם. והקהילות יעקב כתב שכן פוסל (קהילות יעקב גיטין ג בתחילתו, והוכיח מתוס' סנהדרין מא: (ד"ה כמאן) שפוסלים באומר איני יודע בחקירות. והביא גם את הרעק"א).

פסול שאינו מטעם נאמנות, כגון עד שחתם על גט שלא לשמה - אינו פוסל את שאר העדים (קהילות יעקב גיטין ג בתחילתו).

עד שאי אתה יכול להזימו - הדבר אברהם (ח"ג יב-ג ד"ה שבת) תלה זאת במחלוקת ראשונים, שלתוס' פוסל את שאר העדים ולרש"י השאר כשרים.

פסול דרבנן פוסל את כל העדות כפסול דאורייתא (תומים לו-יא).

בדיינים, כגון שהיו חמישה דיינים ונמצא אחד מהם קרוב או פסול - יש בזה שלוש דעות: (א) רוב המפרשים כתבו שגם בזה אומרים שדינם בטל כמו עדים (שו"ת הרשב"א, מהרש"ח שהובא במשנה למלך עדות טז-ה, כנסת הגדולה, ביאור הגר"א אה"ע קסט-ז), וביאר הקובץ שיעורים (בבא בתרא תריג, והביא את שו"ת הרשב"א) שלומדים דיינים מעדים.

(ב) יש אומרים שדינם כשר (משנה למלך שם בדעת רש"י, והקהילות יעקב סנהדרין ב דן בזה באריכות, והביא (בד"ה ובעיקר) שיש אומרים שזו מחלוקת בירושלמי, ודחה את דעתם).

(ג) והקצוה"ח חילק, שכאשר הדיינים פוסקים - אין בהם דין נמצא אחד מהם קרוב או פסול. אך כשהם כותבים הנפק, או שמעידים שנתקבלה עדות בפניהם, או שכותבים את פסק הדין - יש בזה דין קרוב או פסול, משום שבזה יש עליהם תורת עדים (קצוה"ח לו-ז, והביא גם את המהרש"ח וכנסת הגדולה).

¹ ע"ע קרוב.

בעל דבר (אדם קרוב אצל עצמו) - נחלקו הראשונים האם הוא עד פסול כשאר קרובים, ויש בו דין נמצא אחד מהם קרוב או פסול, או שאינו עד כלל, ואין בו דין זה. ע"ע אדם קרוב אצל עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

אם העד הכשר לא ידע שהעיד איתו פסול, כגון שלא ידע שאחיו העיד - לתוס' (מכות ו. ד"ה שמואל) גם בזה עדותו בטילה, ולר"ף כשרה (הובא ברא"ש מכות פ"א סי' יא. דן בדבריהם הנתיחה"מ לו-ה).

שטר שאחד מעדיו פסול - בטל כולו, כדין עדות שבעל פה (רמ"א חו"מ לו-א).

בכוונת העדות יש שלושה מקרים:

- (א) גם הכשרים וגם הפסולים התכוונו להעיד - עדותו בטילה, שהרי זהו המקרה הפשוט שנמצא אחד מהן קרוב או פסול.
- (ב) הכשרים התכוונו להעיד והפסולים לא התכוונו - עדותו כשרה (ש"ע חו"מ לו-א).
- (ג) לא הכשרים ולא הפסולים התכוונו להעיד - עדותו בטילה, שנעשים שקולים זה לזה (ש"ך חו"מ לו-ג, דן בדבריו הקצוה"ח לו-א).

אשה אינה פוסלת את שאר העדים (תומים לו-יא, דבר אברהם ח"ג יב בתחילתו) משום שהיא לא עד פסול אלא אינה עד כלל (דבר אברהם שם). והנחל יצחק (לה-ז), כתב שיש מקום לומר שכן תפסול את העדות.

גוי אינו פוסל את שאר העדות (נתיחה"מ לו-י בתחילתו למד זאת מדברי התומים לו-יא שאשה אינה פוסלת).

קטן - הנתיחה"מ (לו-י בתחילתו) כתב שאינו פוסל את שאר העדות, ולמד זאת מדברי התומים (לו-יא) שאשה אינה פוסלת את העדות. אך הנחל יצחק (לה-ז), כתב שקטן אינו כאשה, שהרי יבוא לכלל עדות כשיגדל, ולכן כן פוסל את העדות (הובא בשדי חמד ח"ד ע-מט ד"ה ואשה עמוד 436).

ישנם שני שלבים בעדות: ראיית העדות, והגדת העדים. ויש ביניהם חילוקים בדין נמצא אחד מהם קרוב או פסול. בסעיף זה נדון בחילוקים אלה.

לא נצטרפו בראיית העדות אלא רק בהגדה בבית דין, לרמ"ה גם בזה פסולים, שהרי עיקר הפסוק דן בהגדה. ויש חולקים ומכשירים (דן בזה הקצוה"ח לו-ד).

היה כשר בשעת הראייה ופסול בשעת ההגדה, יש בזה שלוש שיטות (קצוה"ח לו-ד):

- (א) לרמ"ה שסובר שפוסקים ע"פ שעת ההגדה¹ - פשוט שפסול.
- (ב) לחולקים על הרמ"ה - יש להסתפק (קצוה"ח שם, ומוכיח מהתוס' שפסול).
- (ג) לשיטת הר"ף שאם העד הכשר לא ידע בפסולו של חבירו העדות כשרה² - פשוט שכשר, שהרי בשעת הראייה לא ידע שהוא פסול (שהרי אז עוד היה כשר).

היה פסול בשעת הראייה וכשר בשעת ההגדה - פשוט שפסול (קצוה"ח לו-ד).

ערכים קרובים: הזמה, הכחשה, חצי דבר, עדים, פסולי עדות, קרוב (לעדות).

¹ כדלעיל בסמוך ד"ה לא נצטרפו.

² הובאה לעיל בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אם העד הכשר.

נערה מאורסה

נערה שנתקדשה, אביה ובעלה מפירים את נדריה יחד, ואם הפר רק אחד מהם – אינו מופר (נדרים סו:; הסוגיות בנדרים בכל פרק י). הגדרה

בערך זה נדון בידי נערה מאורסה, ובעיקר בידי הפרת נדריה. לדיני אירוסין בכלל ע"ע קידושין.

בלשון התורה נקראת מאורסה (דברים כב-כג, כה, כז), ובלשון חז"ל מאורסה (במשנה ובגמרא במקומות רבים).

במקור שאביה ובעלה מפירין נדריה נחלקו בגמרא: מקור וטעם

(א) ואם היו תהיה לאיש ונדריה עליה (נדרים סז),
(ב) בין איש לאשתו ובין אב לבתו (נדרים סח).

בטעם שצריך גם את הפרת הארוס חקר הרוגאצ'ובר האם הוא משום שהאירוסין גורעים מכח האב (שהאירוסין קצת הוציאו את הנערה מרשותו) או משום שהתווסף בה גם כח הארוס (וכח האב לא נגרע, שהאירוסין אינם מוציאים ממנו כלל) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה הפרה (אות נד)).

גדר הפרת האב והבעל הוא הפרה בשותפות (תוס' נדרים סו: ד"ה נערה).

ישנם שני חילוקים בין דיני נערה לבוגרת: פרטי הדין

(א) רשות האב - הבגרות מוציאה את הבת מרשות האב לגמרי, אך הנערות אינו מוציאה ממנו לגמרי, שהרי אביה עדיין זכאי במציאתה, במעשי ידיה ובהפרת נדריה (נידה מז. במשנה).

(ב) הבא עליה - הבא על נערה מאורסה חייב סקילה, אך הבא על הבוגרת חייב חנק (סנהדרין סו:).

הפר הארוס ולא הפר האב אינו מופר (נדרים סו:). ובגדר הפרתו הסתפקה הגמרא האם מיגז גיז או מקליש קליש (נדרים סח:), דהיינו האם חציו של הנדר בטל וחציו נשאר כבתחילה, או שכל הנדר נחלש (ר"ן שם ד"ה איבעיא, תוס' שם ד"ה איבעיא), שהפרתו פשטה בכל הנדר (רש"י שם ד"ה או).

וחידש הגר"א וסרמן (קובץ הערות עג-יא) שכל ספק הגמרא הוא למאן דאמר שני מתירים מעלים זה בלא זה, אך למאן דאמר אין מעלים זה בלא זה - לא מיגז גיז ולא מקליש קליש.

נערה מאורסה שמת הארוס נתרוקנה הרשות לאב - וחקר ר' שמואל בין שלושה צדדים (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קכח, קמא):
(א) האב מקבל את כח ההפרה של הארוס.
(ב) כח האב מתפשט על כל הנדר.
(ג) בעלותו עכשיו מספיקה, ואינו צריך את כוחו של הארוס.

נתקדשה מעכשיו ולאחר שלושים יום, שדינה הוא שקידושי מאה תופסים בה (קידושין ס).
- הגר"א וסרמן כתב בדעת התוס' שכל אחד מהמקדשים יוכל להפר נדריה בשותפות האב, משום שלעניין הפרה מועיל גם קניין שאינו גמור (קובץ הערות לה-ז בסופו). והירושלמי (נדרים י-ה [לג:], הובא בקובץ הערות שם) הסתפק מי יפר בזה.

איילוניות - אין לה דין נערה, ולכן אין בה דין נערה מאורסה, משום שאינה מביאה סימני נערות, אלא מקטנותה יוצאת לבגרותה (יבמות פ:). לרש"י מ"ב שנה נעשית בוגרת (רש"י שם אנשים

ד"ה אמר ליה אביי, ולריטב"א מ"ב שנה ומחצה (ריטב"א קידושין ד. ד"ה אלא. דן בדבריהם המשנה למלך עבדים ד-א ד"ה והריטב"א).

ערכים קרובים ערכים קרובים: בוגרת, הפרת נדרים, נדר, קטן, קידושין.

נקימה ונטירה

אסור לאדם לעשות נקמה או לנטור בלב לאחד מישראל שציערו (יומא כג., האריך בסוגיא זו הגדה הגר"פ פערלא על הרס"ג לא תעשה נג).

פירוש "נטירה" הוא שמירת איבה (תרגום אונקלוס ויקרא יט-ח).

דוגמא לנקימה: אמר לו השאילני קרדומך, אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתי לי מגלך. דוגמא לנטירה: אמר לו הילך קרדומי, ואיני כמותך שלא השאלת לי מגלך (יומא כג.).

מקור וטעם מקורן מפורש בתורה: "לא תיקום ולא תיטור את בני עמך" (ויקרא יט-ח).

בטעמן מצינו שלוש שיטות:

(א) שידע שסיבת הרע אינה חבירו אלא עוונותיו גרמו והשם יתברך גזר עליו (חינוך רמא ד"ה משרשי).

(ב) להשבית ריב ולעשות שלום (חינוך רמא ד"ה משרשי).

(ג) טעם איסור נטירה הוא מחשש שיבוא לנקימה (רמב"ם דעות ז-ח).

במניין המצוות נמנו כשני לאווים (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה שד שה, חינוך רמא רמב, סמ"ג לאווין יא יב, סמ"ק קל קלא, רס"ג נג נד).

צערא דגופא - כאשר ציערו בצערא דגופא ולא בממון, מפורש בגמרא שאם נוקם ונוטר על כך אינו עובר. אך הרמב"ם והחינוך לא הביאו את דין זה, ומשמע מדבריהם שעובר גם בזה (מנחת חינוך רמא-א [א], הגר"פ פערלא על הרס"ג לא תעשה נג ד"ה אלא). ונראה שהיתה להם גירסא אחרת בגמרא (הגר"פ פערלא שם).

נקימה ונטירה בלא שנאה - לחינוך ולרמב"ן עובר, לרמב"ם אינו עובר (הגר"פ פערלא על הרס"ג לא תעשה נג סוף ד"ה אלא).

נקימה בלא נטירה - הגר"פ פערלא (על הרס"ג לא תעשה נג בתחילתו) דן אם שייכת נקימה בלא נטירה, דהיינו שנוקם שלא מחמת שנאה על מה שעשה לו חבירו, אלא מחמת צרות עין שלא יתקלקלו כליו.

דיבור - דנו הפוסקים האם האיסור הוא דווקא כאשר מודיעו בפירוש "שלא השאלתני", ויש בזה שלוש דעות (הגר"פ פערלא על הרס"ג לא תעשה נג ד"ה עכ"פ):

(א) בין בנקימה ובין בנטירה האיסור דווקא כשמודיעו.

(ב) בין בנקימה ובין בנטירה האיסור אפילו בשתיקה.

(ג) בנטירה האיסור דווקא כשמודיעו אך בנקימה אסור אפילו בשתיקה, משום שמעשה הנקימה מוכיח עליו.

הפחת דעת - בגדר נטירה הוסיף רש"י שהדבר שמור בליבו ולא הסיחו מדעתו (יומא כג. ד"ה איני).

שווי הכלי - איסור נטירה הוא אפילו כאשר משאילו כלי יקר יותר מהכלי שחבירו לא השאילו (ריטב"א יומא כג. ד"ה אמר, בתיווך הראשון).

שאלת כלים - מהרא"ש משמע קצת שהאיסור דווקא בשאלת כלים (בפירושו לנדרים סה: ד"ה שהיית: "והני קראי דרשינן להו ביומא על שאלת כלים").

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** בין אדם לחבירו.

נר חנוכה

עייני ערך חנוכה.

נר שבת

הגדרה **מצווה שיהיה נר דולק בביתו בשבת** (הסוגיא בשבת כה:).

מקור וטעם **מקורו** בפשטות מדרבנן (רמב"ם שבת ה-א בסופו). ויש שמנו זאת בשבע מצוות דרבנן (קובץ בית אהרן וישראל תשנא סיוון תמוז עמוד צז). אמנם יש מי שחידש שהוא דאורייתא (דעת היראים (תקט, ובדפוס ישן ק) שהוא דאורייתא, שגמרא גמירי לה ואתא ישעיה ואסמכא אקרא "וכיבדתו מעשות דרכך" (ישעיהו נח-יג), וכן משמע מהתנחומא (תחילת פרשת נח) שהוא דאורייתא. דן בכל זה והביאם הגר"פ פערלא עשה נט ד"ה ואמנם).

בטעמו הביא רש"י שלושה טעמים:

- (א) אין סעודה חשובה אלא במקום אור (רש"י שבת כה: ד"ה חובה).
- (ב) אם אין נר אין שלום, שהולך ונכשל והולך באפילה (רש"י שבת כה: ד"ה הדלקת, וכן כתב המרדכי שבת רצד: שלא יכשלו בעץ ואבן). ויש גורסים בדברי רש"י (שם): ואוכל בחשיכה (הגהות הב"ח שם).
- (ג) בני ביתו מצטערים לישיב בחושך (רש"י שבת כג: ד"ה שלום).

בגדרו חקרו האם הוא לעונג שבת (שהאדם ינהנה), או לכבוד שבת, ויש בזה ארבעה צדדים:

- (א) כבוד שבת (רש"י שבת כה: ד"ה חובה, והוסיף: שאין סעודה חשובה אלא במקום אור).
 - (ב) עונג שבת (תוס' שבת כה: ד"ה הדלקת וד"ה חובה. הגר"ח סטנסיל יא ורוח אליהו סג חקרו אם הוא כבוד שבת או עונג שבת).
 - (ג) גם כבוד שבת וגם עונג שבת (משנת יעבץ א"ח לד ד"ה ולפי"ז נמצא, קהילות יעקב שבת יט).
 - (ד) במקום האכילה הוא כבוד השבת, בשאר החדרים הוא עונג שבת שלא יכשל בהליכתו (ערוך השולחן א"ח רסג-ב בדעת הרמב"ם).
- ויש בזה שתי נפק"מ:

- (א) אם הוא לעונג - מעיקר הדין היה צריך להדליק בשבת עצמה אלא שאסור, ואם הוא לכבוד - עיקר החיוב על ערב שבת שזהו הכבוד (משנת יעבץ א"ח לד ד"ה ולפי"ז).
- (ב) אם הוא לכבוד שבת - מברכים עליו, אך אם הוא לעונג שבת - אין מברכים, שאינו עדיף מכל מה שמכין לעונג שבת, שאין מברכים עליו (בית הלוי ח"א יא)¹.

במהות המצווה חקרו האם המצווה להדליקו (פעולה), או שיהיה דולק (תוצאה) (עיון בלומדות יג. רמב"ם שבת ה-א ושו"ע הרב א"ח רסג-א: המצווה בתוצאה שהנר דולק. שו"ע הרב א"ח רסג-יא בסופו: עיקר המצווה היא ההנאה והתשמיש לאורו, וההדלקה היא ההתחלה וההכנה למצווה)².

¹ ועייני לקמן בסעיף "ברכה" שנחלקו הראשונים אם מברכים עליו, והביאו על כך כמה טעמים.
² בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה

ונפק"מ אם היה נר דולק מערב שבת, האם צריך לכבותו ולהדליקו (תוס' שבת כה: ד"ה חובה הביא מחלוקת בזה).

ברכה - תוס' הביא דעה שאין מברכים על הדלקת הנר, ודחאה (שבת כה: ד"ה חובה. ספר הישר תשובות מזו ומח-ו: אין צריך לברך. הגהות מיימוניות שבת ה-א הביא ירושלמי שמברכים). לדעה שאין צריך לברך נאמרו שלושה טעמים: (א) הדלקת הנר היא חובה ולא מצווה. (ב) המצווה בתוצאה, שאם היה הנר דולק מערב שבת אין צריך לכבותו ולהדליקו (שני הטעמים הללו הובאו בתוס' שבת כה: ד"ה חובה). (ג) ההדלקה אינה גמר המצווה, שגמר המצווה הוא האכילה לאור הנר (ספר הישר תשובות מז-ו ומח-ו).

ובית הלוי (ח"א יא) חילק שיש בנר שבת שני דינים - כבוד שבת ועונג שבת¹. הדלקת נר בכלל היא כבוד שבת, ועליה מברכים, אך הדלקת נר נוסף במקום סעודה היא עונג שבת, ועליה אין מברכים, שאינו עדיף מכל מה שמכין לעונג שבת².

אפילו אין לו מנה לאכול חייב בהדלקת הנר (רמב"ם שבת ה-א), אמנם מגן אברהם (או"ח רסג-ז) פירש שהכוונה שאין לו לאכול שאר מאכלים, אך פת עדיפה מהדלקת הנר.

הנר צריך להיות במקום סעודה. וחקר הרוגאצ'ובר האם זהו דין בנר שהוא צריך להיות במקום סעודה, או דין בסעודה שהיא צריכה להיות במקום הנר (מפענח צפונות י-ט).

ערכים קרובים: בין השמשות, מלאכות שבת, קידוש, תוספת שבת יום טוב ויום הכיפורים.

נרצע

עיי' ערך רציעה.

נשא ונתן ביד

דיין שדן דיני ממונות וטעה בדין, אם נשא ונתן ביד - מה שעשה עשוי, ואין הדין חוזר (ורק אם לא נשא ונתן ביד אלא ציווה לבעל דין והוא עשה מעצמו - הדין חוזר) (הסוגיא בסנהדרין לג.).

נקרא גם נטל ונתן ביד (בגמרא סנהדרין לג. ובתוס' שם (ד"ה השתא) הגירסא היא "נטל ונתן". אמנם בגמרא בכורות כח: וברש"י סנהדרין שם הגירסא "נשא ונתן", וכן ברוב הראשונים והאחרונים וברמב"ם (סנהדרין ו-ג) ובשו"ע (ח"מ כה-ג)).

בטעם החילוק בין נשא ונתן ביד (שמה שעשה עשוי), לבין לא נשא ונתן ביד (שהדין חוזר) - מצאנו חמש דעות במפרשים:

ומצוות בתוצאה.

¹ ועיי' לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בגדרו) שדנו אם הוא כבוד שבת או עונג שבת.

² בשאלה על אלו מצוות אין מברכים, דנו בערך ברכות המצוות בסעיף "כללים".

(א) כשהדיין נשא ונתן ביד, שהדין הוא שהדיין צריך לשלם מביתו, בעל הדין לא הפסיד, ולכן מה שעשה עשוי. אך כשלא נשא ונתן ביד, שהדין הוא שהדיין פטור, מחזירים את הדין כדי שבעל הדין לא יפסיד (ר"ף סנהדרין לג. יא: בדפיו).

(ב) כשנשא ונתן ביד, כיוון שהדיין עשה מעשה - הדין הוא דין (אע"פ שטעה), ואינו חוזר. אך כשלא נשא ונתן ביד (וגם טעה) - אינו דין, ולכן הדין חוזר (מלחמות סנהדרין לג. יא: בדפי הר"ף) בלשון "אי לא דמיסתפינא".

(ג) כשנשא ונתן ביד - בעל הדין לא יכול לתבוע את חברו שיחזיר לו, כיוון שלא הוא נטל ממנו (אלא הדיין), ואת הדיין אינו יכול לתבוע משום שהממון לא בידי, ולכן מה שעשה עשוי. אך כשלא נשא ונתן ביד, בעל הדין תובע את חברו שנטל ממנו שלא כדין, ולכן הדין חוזר (יד רמ"ה סנהדרין לג. תחילת ד"ה ואתא).

(ד) כשנשא ונתן ביד קונסים את הדיין שמה שעשה עשוי וישלם מביתו. אך כשלא נשא ונתן ביד לא קונסים אותו, והדין חוזר (נתיב"מ ביאורים כה-יד בדעת הרמב"ם).

(ה) כשנשא ונתן ביד הוא יותר ביזיון להחזיר את הדין, ולכן מה שעשה עשוי מפני כבוד בית דין. אך כשלא נשא ונתן ביד הוא פחות ביזיון, ולכן הדין חוזר (ברכת אברהם סנהדרין לג. סוף ד"ה רב).

בגדר נשא ונתן הסתפק הקצוה"ח (כה-ט) אם הוא דווקא שנשא ונתן ביד את כל הממון, או גם אם נשא ונתן את מקצתו.

טעה בדבר משנה וא"א להחזיר את הדין (כגון שזה שנטל את הממון שלא כדין הלך למדינת הים) - הדיין פטור (ש"ע ח"מ כה-א). וכאשר נשא ונתן ביד - הש"ך (ח"מ כה-א) סובר שחייב, והקצוה"ח (כה-א, והביא גם את הש"ך) הסתפק בזה, שהרי מה שאמרו אדם מועד לעולם ולרבות שוגג כמזיד הוא דווקא במזיק, וכאן אינו מזיק אלא גזלן.

שלושה סמוכים שנשאו ונתנו ביד - הנימוק"י (סנהדרין יב: בדפי הר"ף) כתב שכיוון שנשאו ונתנו ביד חייבים, והש"ך כתב שאעפ"כ פטורים (דן במחלוקתם קצוה"ח כה-ו ד"ה והנה).

ערכים קרובים ערכים קרובים: דיינים, טעה בשיקול הדעת.

נשיאת כפיים

עיין ערך ברכת כהנים.

נשים במצוות

עיין ערך אשה במצוות.

נשרפים

עיין ערך הנשרפים (איסורים).

סדר ההכרעות

עיין ערך חוזק ההכרעות.

סודר

עיינ ערך חליפין.

סוטה

עיינ ערך אשת איש שזינתה, עדים שזינתה.

סוכה

מצווה לשבת בסוכה בשבעת הימים שמתחילים בט"ו בתשרי (הסוגיות בסוכה פרק א ופרק ב).

מקורה מפורש בתורה "בסוכות תשבו שבעת ימים" (ויקרא כג-מב).

לגבי עשיית הסוכה כתב בשו"ת הרמב"ם (נא) שאינה מצווה, ורק הישיבה היא המצווה, ולכן מברכים "לישב בסוכה" ולא "לעשות סוכה". אך מרש"י (מכות ח. ד"ה השתא) משמע שעשיית הסוכה היא מצווה.

בשבעת הימים חקרו האם הם מצווה אחת, או שבע מצוות נפרדות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אבלות בקטן שהגדיל, ברכת אברהם סוכה ט. סי' "עושין סוכה בחוה"מ"ג).

במצוות אכילה בסוכה נחלקו הפוסקים האם היא מצווה קיומית, שאם רוצה לאכול - יאכל בסוכה, או מצווה חיובית, שחייב לאכול בסוכה¹ (אתון דאורייתא יא ד"ה באר"ח, מנחת חינוך שכה-ט [י] ד"ה ואם: בלילה הראשון חיובית ובשאר קיומית, שר"ע אר"ח תעה-ז ומשנה ברורה מה).

שינה בסוכה - ביאר הרוגאצ'ובר שאסור לישון מחוץ לסוכה, ולא שצריך לישון בסוכה (מפענח צפונות ו-לב).

בשיעור אכילת הפת בלילה הראשון נחלקו הראשונים, לרמב"ם (סוכה ו-ג) ולטור (אר"ח תרלט) שיעורה בכזית, ולר"ן (סוכה יב: בדפי הר"ף) יותר מכביצה.

באכילת הפת בלילה הראשון הסתפק המנחת חינוך (שכה-יא [יג] ד"ה ואם) האם לומדים מחג המצות וצריך שהפת תהיה שלו.

משמשי חולה פטורים מן הסוכה. וחקרו האם הוא מטעם תשבו כעין תדורו, או מטעם עוסק במצווה פטור מן המצווה (קובץ שיעורים ח"ב מו-א. ובמשנת יעבץ אר"ח סה-ד חקר האם הוא מטעם עוסק במצווה, או מטעם מצטער פטור מן הסוכה).

סוכה שירדו בה גשמים פטור. וחקרו האם הוא משום תשבו כעין תדורו (פטור בגברא), או שאינה נחשבת סוכה (חיסרון בחפצא) (משנת יעבץ אר"ח סד ד"ה הרי מבואר).

סוכת היוצרים פסולה. ונחלקו הראשונים האם היא פסול בסכך, או פסול במצוות הישיבה (ברכת אברהם סוכה ח: סי' "סוכות היוצרים" ה: רש"י - ישיבה, ר"ן - סכך).

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

סוכה למעלה מעשרים אמה פסולה. וחקר הברכת אברהם האם הסוכה עצמה פסולה או שהישיבה בסוכה פסולה (שאי אפשר לקיים את המצווה) (ברכת אברהם סוכה ב. סי' "פסול דסוכה למעלה מעשרים" א).

סכך למעלה מעשרים אמה, שהוא איסור התלוי במקום (וכן שאר איסורים התלויים במקום) - חידש המידות לחקר ההלכה שהוא איסור גברא ולא איסור חפצא¹ (יד-כד, ובלשונו: בפועל ולא בעצם, וכמו שכתבו האחרונים לגבי איסורים התלויים בזמן).

סוכה פחות מעשרה טפחים פסולה. וחקרו האם המחיצות צריכות להקיף חלל עשרה (דין במחיצות), או שהסכך צריך לסכך על חלל עשרה (דין בסכך) (ברכת אברהם סוכה ה: סי' "טפחים בסוכה" ה).

ארבע על ארבע - חקר הברכת אברהם האם השיעור בכמות המקום, או בצורתו. ונפק"מ כשהוא שמונה על שתיים (ברכת אברהם סוכה ג. בסופו ד"ה ויסוד המחלוקת).

אוויר ג' טפחים פוסל בסוכה. וחקר הגר"ח האם שיעור ג' טפחים הוא מדין לבד, או דין נפרד שפוסל בסוכה (מהלכה למשה מסיני) (הגר"ח על הרמב"ם סוכה ה-יט ד"ה והנראה).

דופן, חקרו האם גם היא חלק מחפץ המצווה, או רק הסכך (לקח טוב יב-ו).

גדר הדופן היא רק שתחשב מחיצה ע"פ גדרי התורה, ולא צריך שתבדיל את הסוכה מרשות הרבים (שלא יוכלו בני רשות הרבים להיכנס אליה) (עיון בלומדות יא סי' "הגדרת מחיצה בשבת ובסוכה". וחילק שם שבמחיצה לרשות היחיד בשבת צריך שלא יוכלו בני רשות הרבים להיכנס לרשות היחיד).

דופן פסולה בסוכה, כגון שאין בה שיעור - חקרו האם אינה דופן כלל, או שהיא דופן ויש בה פסול (ברכת אברהם סוכה ז. סי' "מיגו דהוה דופן" ה).

במספר הדפנות כתב הברכת אברהם שהתורה הקפידה על מספר הרוחות שמהן הסוכה מגודרת, ולא על מספר הדפנות. ולכן סוכה עגולה כשרה, שאע"פ שאין לה דפנות היא מגודרת (ברכת אברהם סוכה ז: סי' "סוכה עגולה" א).

סכך פסול - חקרו האם אינו נחשב כלל לסכך, או שהוא סכך ויש בו פסול (המידות לחקר ההלכה א-ב).

סוכה גזולה - חקרו האם צריך שהסוכה תהיה שלו, או שאסור שהיא תהיה גזולה (פרי משה גניבה וגזילה לד-ב).

סוכה לצל - ביאר הרוגאצ'ובר שהסוכה צריכה להיות לצל, ולא שפסולה אם נעשתה שלא לצל (מפענח צפונות ו-לא).

סכך מחובר - כתב הרוגאצ'ובר שאסור שהסכך יהיה מחובר, ולא שצריך שהוא יהיה תלוש (מפענח צפונות ו-כו).

סוכה תחת האילן - כתב הברכת אברהם שכל הסוכה פסולה, ולא רק הסכך פסול (ברכת אברהם סוכה ט: סי' "סוכה תחת האילן" ג).

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

אוורר בסוכה - חקר הרוגאצ'ובר האם הוא פסול מצד עצמו, או משום שאין סכך (מפענח צפונות ו-כט).

גזירת תקרה (שאסור לסכך בנסרים) - חקרו האם תיקנו שהנסר הוא סכך פסול, או רק שאסור לסכך בו (אך הוא כשר). ונפק"מ כאשר סיכך בנסר שרוחבו ארבעה טפחים ואח"כ חתכו לשניים, שאם הוא סכך פסול יש בו דין תעשה ולא מן העשוי (ברכת אברהם סוכה יד: סי' "גזירת תקרה" ב).

ערכים קרובים: גוד, לבוד, לולב, מחיצה, תעשה ולא מן העשוי.

סומא

עיוור פטור מהמצוות לדעת רבי יחודה (הסוגיות בבבא קמא פז. ובקידושין לא.). הגדרה

פירוש "סומא" הוא עיוור, שאת המילים "איש עיוור" (ויקרא כא-יח) תרגם יונתן "גבר דסמי" (הערוך ערך סם ג).

לדוגמא, פטור מקריאת שמע (דן בזה תוס' בבא קמא פז. ד"ה וכן).

החולקים על דין זה הם חכמים (בבא קמא פז.), והלכה כמותם (מנחת חינוך ב-כה ושער הציון נג-מא, והביאו שיש פוסקים שכן פסקו רבי יהודה).

מקורו מהפסוק (דברים ו-א) "וזאת המצווה החוקים והמשפטים אשר ציווה ה' אלקיכם ללמד אתכם" - כל שישנו במשפטים ישנו במצוות וחוקים, וכל שאינו במשפטים אינו במצוות וחוקים (וסומא אינו במשפטים, דהיינו בדינים, משום שהוקשו למיתת בית דין, ואינו במיתת בית דין כי נלמדת בגזירה שווה מחייבי גלויות, ואינו בגלות שנאמר (במדבר לה-כג) "בלא ראות" - פרט לסומא) (בבא קמא פו:).

בטעמי יש לחקור האם התורה לא ציוותה אותו כלל במצוות, או שהוא מצווה אלא שפטור משום שקשה לו לקיימן.

ונפק"מ לשבע מצוות בני נח, שהמנחת חינוך (ב-כה) סובר שסומא חייב בהן, בק"ו מבין נח (והקונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-ו כתב שפטור גם משבע המצוות, והסביר ששבע מצוות בני נח אינן אותן המצוות שנצטוו בהן ישראל, אלא מצוות נפרדות. למשל, איסור גניבה בישראל נלמד מ"לא תגנוב", ובגוי נלמד מ"מעץ הגן" (שם אות ד)). אך הק"ו הזה שייך רק אם פטור סומא משאר המצוות הוא משום שהתורה לא ציוותה אותו כלל, אך אם פטורו הוא משום שקשה לו לקיימן - לא שייך הק"ו, שהרי לבן נח אין את הקושי לקיימן.

במהותו חידש הקונטרסי שיעורים שכיוון שהוא גדול ובר דעת נקרא בר חיוב, אלא שהתורה פטרתו (פטור חיובי) (קידושין כד-יב ד"ה וסברא. לעומת קטן שכיוון שאין לו דעת אינו בר חיוב, שהתורה לא חייבתו כלל (פטור שלילי, ולא שפטרנו כסומא)¹).

במצוות לא תעשה נחלקו המפרשים האם חייב (מנחת חינוך ב-כה הביא את המחלוקת. ש"ת רעק"א מהדורא תנינא קנ"ה אמנם: חייב בלא תעשה. רעק"א על ש"ע י"ד א-ט: חייב בלא תעשה, ואפילו בלאו הבא מכלל עשה, כגון איסור מצרי).

¹ אמנם בערך קטן בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בדין שפטור מהמצוות) הבאנו מחלוקת גדולה האם בקטן אין כלל סרך איסור ולא צריך כפרה כשיגדל, או שיש בו איסור ורק פטור.

ברינו נחלקו המפרשים האם פטור אפילו מדרבנן, או שפטור רק מדאורייתא אך מדרבנן מחוייב בכל המצוות, כיוון שהוא ממין חיובא, ועוד, כדי שלא יהיה כגוי (מנחת חינוך ב-כה. ותוס' בבא קמא פז. ד"ה וכן) ועירובין צו: ד"ה דילמא) כתבו שמחוייב מדרבנן).

ערכים קרובים: אנדרוגינוס, אשה במצוות, חרש, טומטום, עבד כנעני במצוות, קטן, שוטה.

סיטומתא

קניין שנהגו הסוחרים (הסוגיא בבבא מציעא עד.). הגדרה

בפירוש "סיטומתא" מצאנו שלוש דעות:
(א) פירושו בלעז סימן העשוי מדעת שניהם.
(ב) מלשון "סתם" (שתי הדעות הללו בערוך ערך סטמתא). ואכן בכמה מקומות נקטו הראשונים "סיתומתא" בת"ו (רשב"א גיטין י: ד"ה ואבע"א, ריטב"א בבא בתרא קו: ד"ה אלא).
(ג) פירושו חותמת, שכך תרגם יונתן את המילה "חותמת" (בראשית לח-כה).
לדוגמא, נוהגים לרשום על החפץ מי הוא בעליו על מנת שבמעשה זה יקנה לו (רש"י שם).
נקרא גם סיתומתא (רשב"א גיטין י: ד"ה ואבע"א, ריטב"א בבא בתרא קו: ד"ה אלא).

במקורו נחלקו המפרשים האם מועיל מדאורייתא או רק מדרבנן (שו"ת הרמ"א פז, נתיב"מ ביאורים רא-א: דרבנן. שו"ת חתם סופר יר"ד שיד ד"ה נמצא, דבר אברהם ח"א א-א, קובץ שיעורים קידושין עט: דאורייתא).

ובטעם הדעה שמועיל מדאורייתא מצאנו חמש דעות:
(א) ע"י מעשה הסיטומתא גומר בדעתו ומקנה, וע"י הדעת חל הקניין (קובץ שיעורים בבא בתרא רעו בסופו).
(ב) דיני קניינים נובעים מסברות האדם ("תורת המשפטים"), וכיוון שבני האדם החליטו שיקנה - מועיל מדאורייתא (שערי יושר ג-ג).
(ג) מדין תנאי שבממון שהתנו הסוחרים, כשאר חוקים שיכולים הסוחרים להחליט עליהם (חתם סופר שם).
(ד) שנאמר בחליפין "לקיים כל דבר" (רות ד-ז), ולומדים מכך שאפשר לקנות בכל דבר שיחליטו עליו (דבר אברהם ח"א א בשם רדב"ז).
(ה) יש מי שחידש שהוא מדין הפקר, שע"י שנהגו להקנות בזה, נעשה ממונו של זה הפקר מזה לזה (שואל ומשיב מהדורא ג ח"ג קסב ד"ה והנה, הובא בשדי חמד ח"ה עמוד 287 ק-סה).
בגדרו חקר המנחת אשר (בראשית לא) האם הוא מעשה קניין מחודש, שנחשב קניין כשאר הקניינים, או שאינו מעשה קניין כלל, ודינו הוא שכיוון שנהגו בזה הקניין חל בלא מעשה קניין.

שכירות קרקע נקנית בסיטומתא (ש"ך חו"מ רא-א). בדינים שונים

לקידושין לא מועיל סיטומתא (קובץ שיעורים קידושין עט).

הנכסים הנקנים הם: הנכס

¹ בביאור היסוד "תורת המשפטים" הארכנו בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

מטלטלין.

קרקע - הרא"ש (בבא מציעא פרק א ס' לח) סובר שנקנית בסיטומתא, אך הב"ח (ח"מ רא) כתב שלא¹.

שטרות אינם נקנים בסיטומתא (נתיה"מ רא-א).

מטבע לנתיה"מ (שם) לא נקנה, ולמשפט שלום (רא ד"ה והנה) כן נקנה.

דבר שלא בא לעולם נחלקו בו הראשונים האם מועיל בסיטומתא: המהר"ם מרוטנבורג ושו"ת הרא"ש (יג) כתבו שמועיל, ורבינו יחיאל (במרדכי סוף שבת תעב ותעג) ורבינו פרץ חלקו עליהם. וביאר הקובץ שיעורים (בבא בתרא רעו) שהמהר"ם מרוטנבורג סובר שהחיסרון בדבר שלא בא לעולם הוא שאין גמירות דעת, ולכן בסיטומתא - שזהו מנהג בני אדם - יש גמירות דעת ומועיל. אך לרבינו פרץ החיסרון הוא שלא שייך להקנות כשהחפץ עדיין לא בעולם, ולכן לא מועיל גם בסיטומתא².

בירושלמי לא נזכרה סיטומתא כלל, אך נזכר קניין אחר שלא הוזכר בבבלי כלל, והוא קניין קצצה, שבאים קרוביו של המוכר ושוברים חביות של קליות ואגוזים לפני התינוקות (ירושלמי קידושין א-ה בתחילתו. אמנם קצצה נזכרה בבבלי כתובות כח: אך שם היא בענייני יוחסין ולא בקניינים). וביאר הדבר אברהם (ח"א א-ג) שקניין קצצה הוא מדין סיטומתא, שכן היה מנהגם.

לאדם שלא בא לעולם לכו"ע אפשר להקנות בסיטומתא (שו"ת ברית אברהם ח"מ כ-ז).

ערכים קרובים: דעת לקניין, מנהג (במצוות ואיסורים), קניינים.

סילוק

אדם שעתיד לזכות בממון מסוים, יכול להתנות מראש שלא יזכה בו (הסוגיא בכתובות פג.).

לדוגמא, אדם יכול לכתוב לארוסתו "דין ודברים אין לי בנכסיך", משום שעדיין לא זכה בהם עד שיישאנה. וכן אשה יכולה לומר לבעלה "איני ניזונת" (כתובות פג.). אך בעלים של שדה לא יכול לכתוב "ידי מסולקות הימנה", משום שהיא כבר בבעלותו (שם).

דינים דומים: מחילה³ - היא הפקעת חוב קיים, אך סילוק הוא הפקעת זכות לזכות בעתיד.

טעמו משום שהתקנה נתקנה לטובתו, ולכן יכול לומר אי אפשר באותה טובה (תוס' כתובות פג. ד"ה כדרב).

¹ לגבי שכירות קרקע עיין בסעיף "בדינים שונים" ד"ה שכירות.

² בחקירה מהו החיסרון בדבר שלא בא לעולם יש גם צד שלישי, הובא בערך דבר שלא בא לעולם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

³ ע"ע מחילה.

תוס' כתבו שאינו מדין מתנה על מה שכתוב בתורה (כתובות פג. סוף ד"ה כדב, וכן סובר הקובץ שיעורים בבא בתרא ריב), אך הקצוה"ח סובר שכן, שהרי קיי"ל כרבי יהודה שבדבר שבממון תנאו קיים (ר"י ד"ה ואכתי).

במהותו יש לחקור האם הוא סילוק מהנכסים עצמם, או מדין הירוש שיש לו (שאינו נחשב כבעל לעניין זה) (קובץ שיעורים בבא בתרא ריד, ותלה זאת במחלוקת ראשונים). ונפק"מ אם יכול להסתלק ממקצת הנכסים, שסילוק מהנכסים עצמם שייך, אם סילוק מדין יורש לא שייך לחצאין (קובץ שיעורים כתובות רצח, קובץ הערות מ-ב).

בדיני דאורייתא נחלקו המפרשים האם מועיל סילוק: הר"ן סובר שמועיל (כתובות פג.), מוהר"ט סובר שלא מועיל (ח"א מה, הובא בקצוה"ח ר"י-ב בתחילתו), ובדעת התוס' הסתפקו האחרונים (משנה למלך אישות כג-א, קצוה"ח ר"י-א ד"ה ונסתפקו). טעם הדעות שסילוק לא מועיל בדאורייתא הוא שאין כח ביד האדם למנוע את דין התורה מלחול (קובץ שיעורים ריא).

נחלת אבותיו - לא מועיל בה סילוק (שלא כירושת אשתו, שיכול לומר "דין ודברים אין לי בנכסייך"). ונחלקו המפרשים בטעם לזה: (א) לדעות שבדיני דאורייתא לא מועיל סילוק' - הוא משום שהוא דאורייתא (שלא כירושת הבעל שהיא מדרבנן). (ב) משום שראוי לזכות בה בכל שעה נחשב כאילו כבר באה לידו, ולא מועיל בה סילוק (ר"ן כתובות פג.).

(ג) משום שירוש זה לא באה לו ע"י מעשיו (שלא כירושת אשתו שבאה לו ע"י שקידש אותה) (מגיד משנה נחלות א-ח). (ד) שנאמר (במדבר כז-יא) "לחוקת משפט" (רמב"ם אישות יב-ט. אמנם הרמב"ם דן במתנה על הירושא מדין תנאי, אך הקובץ שיעורים כתובות ש הביא מדבריו לענייני סילוק).

זכות שעדיין אין למסתלק שייכות בה, כגון הכותב לאשה "דין ודברים אין לי בנכסייך" קודם שאירסה, בפשטות לא מועיל בה סילוק (שו"ת הרשב"א ח"א תתקס, ר"ן כתובות פג., קצוה"ח ר"י-ב בדעת מוהר"ם), ויש מי שאומר שכן (מהר"ט בדעת מוהר"ם, הובא בקצוה"ח שם).

אינו יכול לחזור בו מפילוק. ובטעם לזה נחלקו האחרונים: המהר"ט (ח"א מה) כתב שמעיקר הדין מועיל, שהרי אתי דיבור ומבטל דיבור, אלא שלאחר שכבר זכה בנכסים - לא מועיל (כגון האומר לארוסתו "דין ודברים אין לי בנכסייך" - כבר זכתה בהם ולא יכול לחזור בו). והקצוה"ח (ר"י-ב) סובר שבזה לא שייך כלל אתי דיבור ומבטל דיבור.

דבר שלא בא לעולם לא מועיל בו קניין. ואעפ"כ מועיל בו סילוק, משום שעדיין לא זכה בו. ודוגמא לזה, שמתנה עם ארוסתו שלא ירשנה לאחר שתינשא לו ותמות (רמ"א ח"מ ר"ט-ח, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ז-י ד"ה מרדכי).

ערכים קרובים: מחילה (הפקעת חוב קיים), מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון, ערכים קרובים. קניינים.

¹ כדלעיל בסמוך ד"ה בדיני דאורייתא.

סימטא

הגדרה קרן זוויית הסמוכה לרשות הרבים, ואינה לא רשות הרבים ולא רשות היחיד (רש"י כתובות פד: ד"ה בסימטא - קרן זוויית הסמוכה לרשות הרבים, רש"י קידושין כה: ד"ה בסימטא - אינה לא רשות הרבים ולא רשות היחיד).

מקור וטעם **בגדר הבעלות על הסימטא ישנם שלושה צדדים:**
 (א) אינה קנויה לאף אחד, אלא שיש לכל אדם רשות להניח שם את כליו (תוס' בבא בתרא פה: סוף ד"ה כגון).
 (ב) קנויה לכל הקודם להשתמש בה (ואם יבוא אחר - עדיין קנויה לראשון כל זמן שהוא שם) (רבינו חיים כהן בתוס' קידושין כה: לקראת סוף ד"ה בהמה).
 (ג) כחצר השותפין ממש (קובץ שיעורים בבא בתרא שז. אמנם הוא כתב שם שדעה זו מתיישבת עם דעת רבינו חיים כהן).

פרטי הדין **במים** - מבואות קטנים הפתוחים לרשות הרבים ויש בהם מים, דינם כסימטא, ונפק"מ לקניין ספינה שעומדת בהם (רשב"ם בבא בתרא עו: ד"ה לא).

בקניינים שונים **משיכה** מועילה בסימטא (בבא בתרא עו:).

קניין ארבע אמות מועיל בסימטא (בבא מציעא י:).

מסירה בסימטא - לר"ת מועילה. לרשב"ם (הביאם ודן בדבריהם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יג-ב בתחילתו) ולרמ"ה (בבא בתרא עו: אות כה) לא, וכתבו בזה התוס' (קידושין כה: ד"ה בהמה) שני טעמים: משום שכאשר המוכר הביא את החפץ לסימטא היא נעשית כחצירו¹, ומסירה לא מועילה ברשות המוכר, או משום שכיוון שבסימטא יכול לקנות במשיכה והיא עדיפה, א"א לקנות במסירה (וכתב הקצוה"ח (סו-ח ד"ה וראוי) שנפק"מ בין שני הטעמים לקניין שטרות במסירה בסימטא, שהרי משיכה לא מועילה בהם, ולכן הטעם שמשיכה עדיפה ממסירה לא שייך).

כליו של לוקח - הבית שמואל (ח"מ ר-יג) כתב שאינם קונים בסימטא, והקצוה"ח (ח"מ ר-ו ד"ה והנה, והביא גם את הבית שמואל) כתב שכן.

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** קניינים, רשות הרבים (בקניינים).

סימני בגרות

עייץ ערך בוגרת בסעיף "סימנים".

סימני גדלות, נערות

עייץ ערך קטן.

¹ אמנם נחלקו בזה המפרשים, כמו שהבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בגדר.

סימנים (באבירה)

הטוען שהוא מכיר את החפץ או את האדם ומביא סימנים לכך – נאמן (הסוגיא בבבא מציעא כז.).

בערך זה נדון בגדרי הסימנים. בדיני האבירה ובמצוות ההשבה ע"ע אבירה.

לדוגמא, סימנים של חפץ - מידת אורך, רוחב, משקל, נקב שיש בו (בבא מציעא כח.), סימני האוכף של החמור שאבד (בבא מציעא כז.).

דינים דומים: טביעות עין - החילוק בין סימנים לטביעות עין הוא שטביעות עין היא הכרה חושית, וסימנים הם הכרה שכלית, שהאדם דן בשכלו שמי שיש בו אותם סימנים מובהקים הוא אותו אדם שהכירו (שו"ת הרא"ם לח תחילת ד"ה ועל העמוד השני).

מקור וטעם
סוגי הסימנים הם שניים (אה"ע יז בית שמואל ע): סימנים אמצעיים, וסימנים מובהקים (כגון טביעות עין). ויש ביניהם כמה חילוקי דינים, כדלקמן (ויש סוג שלישי, והוא סימנים גרועים, כגון ארוך וגוץ, אך סוג זה לא מועיל אפילו בצרוף כמה סימנים יחד. ואפילו אם נישאת ע"פ סימנים אלה תצא).

במקורם הסתפקה הגמרא האם מועילים רק מדרבנן, או מדאורייתא מהפסוק בפרשת אבירה (דברים כב) "עד דרוש אחיך אותך" (בבא מציעא כז, כח. ולמסקנה הם רק מדרבנן, ואם נישאת ע"פ סימנים אלה לא תצא (אה"ע יז בית שמואל ע)).

ונחלקו הראשונים באלו סימנים הסתפקה הגמרא האם הם דאורייתא או דרבנן (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יח-א):

א) הגמרא הסתפקה בין בסימנים מובהקים ובין בסימנים אמצעיים (ריב"א).
ב) הגמרא הסתפקה רק בסימנים אמצעיים, אך סימנים מובהקים פשיטא שמועילים מדאורייתא (רמב"ן, ר"ן, ריטב"א, ומגיד משנה בדעת הרמב"ם, אה"ע יז בית שמואל ע).
ג) הגמרא הסתפקה רק בסימנים מובהקים, אך סימנים אמצעיים פשיטא שמועילים רק מדרבנן (אית דמפרשי, שיטה במאירי).

טעם הדעה שמועילים מדאורייתא הוא מסברא, שהסימנים מוכיחים שהחפץ שייך לו (בירור).

טעם הדעה שלא מועילים מדאורייתא הוא משתי סיבות: שמא אותו הסימן קרה גם לאדם אחר, ושמא ניחש את הסימן "כסומא בארובה" (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יח-ב בדעת ריב"א). ובטעם שמדרבנן כן מוציאים ממון חקר בקונטרסי שיעורים (בבא מציעא יח) האם הם בירור מדרבנן, או שאינם מבררים, ומועילים רק מדין הפקר בית דין הפקר (הנהגה).

לדעה שסימנים דאורייתא, נחלקו הראשונים באלו דינים יועילו, ויש בזה ארבע שיטות בדינים שונים

(קונטרסי שיעורים בבא מציעא יח-ה ד"ה העולה):

א) רק באבירה (אך לא באיסורין ובשאר התורה) (רמב"ם).
ב) גם באבירה וגם באיסורין (אך לא להוציא ממון ולמיתה) (תוס' ריטב"א ונימוק"י).
ג) גם באבירה, גם באיסורין, וגם להוציא ממון (רבינו יונה בעליות).
ולשלוש השיטות הללו, סימן מובהק מועיל בכל התורה - גם באיסורין, גם להוציא ממון וגם למיתה.

ד) אפילו סימן מובהק לא מועיל להוציא ממון ולמיתה (ראב"ד).

לדעה שסימנים דרבנן, נחלקו הראשונים אלו סימנים יועילו לגבי איסורי דרבנן, ויש בזה שלוש שיטות (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יח-ו):

א) אפילו סימן אמצעי מועיל (רא"ש).

ב) אפילו סימן מובהק, לדעה שהוא מדרבנן, לא מועיל אפילו באיסור דרבנן (ריטב"א).

(ג) סימן מובהק מועיל באיסור דרבנן אפילו לדעה שהוא רק מדרבנן, אך סימן אמצעי לא מועיל (ראב"ד).

בלא סימנים אין משיבים את האבידה (בבא מציעא כז.). והקשה הפני יהושע (כתובות יב:): למה לא יחויב להשיב מדין ברי ושמא, ואפילו אם אין סימנים, שהרי התובע טוען ברי - שהאבידה ודאי שלו, והמוצא טוען שמא - שאינו יודע של מי היא (והוסיפו שקושייתו קשה אפילו לדעה שבברי ושמא לא אומרים שברי עדיף, כי כאן אין מוחזק, וכשאין מוחזק לכו"ע ברי עדיף (קובץ שיעורים ח"ב ה-א ודרכי משה דרכי הקניינים ו-ט)). ונאמרו על כך תירוצים רבים:

(א) הפני יהושע עצמו תירץ שבאמת הוא ברי, אך יש נגדו רובא דליתא קמן, שהאבידה אולי שייכת לאחד משאר העולם. ואף על פי שאין הולכין בממון אחר הרוב, כאן אינו מוחזק, ובזה רוב מועיל.

(ב) הקובץ שיעורים (ח"ב ה-ב) תירץ שכיוון שאנו מסופקים אולי היא שייכת לאדם אחר שאינו לפנינו, אדם זה, גם כשאנו לפנינו אנו טוענים בשבילו (טענינן) שאילו היה לפנינו יתכן שהיה טוען טענת ברי, וא"כ אינה טענת שמא אלא ספק-ברי (וספק-ברי עדיף מהטוען שמא, שהטוען שמא הוא שמא בוודאי, וכאן הוא ספק אולי הוא ברי), ועל ספק-ברי לא נאמר שברי עדיף ממנו¹.

(ג) הדרכי משה (דרכי הקניינים ו-ט) תירץ שבאבידה דברי התובע אינם נוגעים רק לטוענים - הוא והמוצא - אלא גם לשאר העולם, שהוא רוצה לשלול מהם את הזכות לקבל את האבידה, ולכן דבריו אינם מדין טענה אלא מדין עדות (שהרי זהו החילוק בין עדות לטענה: עדות היא כשהדבר נוגע לאחרים, וטענה היא כשהדבר נוגע לטוענים עצמם). ודין ברי ושמא לא נאמר בדין עדות אלא רק בדין טענות (כגון "מנה לי בידך" והלה אומר "איני יודע", שדבריהם נוגעים רק לעצמם, ואינם נוגעים לזכויות של אחרים).

(ד) הקהילות יעקב (בבא בתרא ז) תירץ שהתובע אבידה לא נחשב בכלל ברי, כי "ברי" נחשב רק מי שאנו יודעים בוודאות שהוא בעל הדין, אך באבידה איננו יודעים בכלל שהוא בעל הדין, שאולי הוא רמאי, ואדם אחר הוא המאבד - והוא בעל הדין האמיתי.

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה².

עדים עדיפים מסימנים (בבא מציעא כח.).

סימנים וסימנים - דהיינו ששני בני אדם נתנו בה סימנים - יניח, ולא יחזירה להם (וכן הדין גם אם מצטרף עד אחד) (בבא מציעא כח.). והקשה רעק"א למה לא אומרים בזה יחלוקו, שהרי אין ודאי רמאי, והחלוקה יכולה להיות אמיתית. ותירץ הגר"ח שמדיני ממונות באמת היה צריך לחלוק, אך אם יחלקו לא יקיים מצוות השבה, שחצי עדיין לא הושב (הובא בשיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סה.). והקובץ שיעורים ביאר (בבא בתרא עט) שרק מי שהוא בעלים בוודאי מחזירים לו אבידה, ובזה אנו עדיין מסופקים מי מהם הבעלים.

מוחזק, נחלקו האחרונים האם סימנים מוציאים ממנו: הש"ך (ח"מ רצ"א) כתב שסימן מובהק מוציא ממון, והקצוה"ח (רנט"ב ד"ה אמנם בעיקר) כתב ששום סימן - אפילו מובהק - לא מוציא.

¹ בערך טענינן הבאנו שנחלקו המפרשים האם טענינן הוא טענת ודאי או ספק (בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאיות), והאם היא ברי או שמא (בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ברי או שמא).

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

ערכים קרובים: אבידה, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), טביעות עין, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה^כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

סיפור יציאת מצריים

מצווה לספר בעניין יציאת מצריים בליל ט"ו בניסן, ולחלל ולשבח לקב"ה על ניסי יציאת מצריים (הסוגיא בפסחים קטז).

במקורה נחלקו הראשונים: החינוך (כא בתחילתו) כתב שנלמדת מהפסוק (שמות יג-ח) "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים". והרמב"ם (חמץ ומצה ז-א) כתב שהמצווה עצמה נלמדת מהפסוק (שמות יג-ג) "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", והפסוק "והגדת לבנך ביום ההוא" מלמד רק שזמנה הוא בליל ט"ו בניסן (דן במחלוקתם מנחת חינוך כא-א [א] בתחילתו).

במהותה חידש הגר"ז שישנם שני דינים: סיפור המעשה של יציאת מצריים, וסיפור החוקים והמשפטים (חידושי הגר"ז החדשים לד).

אופן ההגדה - לרוב הדעות חייב לספר בדיבור, ולא יוצא ידי חובה בהרהור, שנאמר "והגדת" (מנחת חינוך כא-א [א]). אך יש דעה שמדאורייתא יוצא ידי חובה בהרהור, אלא שאם הבן שואל עונים לו (ש"ת הרא"ש כד-ב). ועכ"פ מדרבנן מצווה לספר בדיבור דווקא (שדי חמד ח"ב ז-יג ד"ה עוד עמוד 351, והביא שם גם את ש"ת הרא"ש).

בחילוק בין מצוות סיפור יציאת מצריים בליל ט"ו בניסן לבין מצוות זכירת יציאת מצריים כל יום, ישנן כמה דעות:

(א) בכל יום המצווה להזכיר בעצמו, ובליל ט"ו בניסן המצווה לספר לבנו (מנחת חינוך כא-א [א]).

(ב) יש דעה (פרי חדש נח-א בדעת הרמב"ם) שמצוות זכירת יציאת מצריים כל יום היא רק מדרבנן, ובליל ט"ו בניסן היא לכו"ע דאורייתא.

(ג) לרוב הדעות הזכירה כל יום לא נמנית במניין המצוות, אע"פ שהיא דאורייתא (שאגת אריה יב בדעת הרמב"ם, מנחת חינוך כא-א [א] ד"ה אך, צ"ח ברכות יב: ד"ה מזכירין), ובליל ט"ו בניסן היא נמנית לכו"ע.

(ד) יש דעה שבכל יום יוצא ידי חובה בהרהור (ש"ת בית יעקב קלה (לעניין אמת ויציב), הובא בבאר היטב או"ח סז בסופו), ובליל ט"ו בניסן לרוב הדעות צריך דיבור דווקא, שנאמר "והגדת" (מנחת חינוך כא-א [א] ניסה לחלק כך, ודחה שגם כל יום צריך דיבור דווקא. אך לשיטת בית יעקב הנ"ל - מיושב).

בטעם שלא מברכים על מצווה זו יש שתי דעות:

(א) לא תיקנו ברכה על מצווה שיוצא בה ידי חובה בהרהור² (ש"ת הרא"ש כד-ב).

(ב) לא תיקנו ברכה כיוון שמצווה זו נכללת בלימוד תורה (שדי חמד ח"ב ז-יג ד"ה עוד עמוד 351, והביא שם גם את ש"ת הרא"ש).

¹ ועיין לעיל בסמוך (ד"ה אופן ההגדה) שיש דעה שגם בליל ט"ו בניסן יוצא ידי חובה מדאורייתא בהרהור.

² ועיין לעיל בסמוך (ד"ה אופן ההגדה) שלרוב הדעות לא יוצא ידי חובה בהרהור.

ערכים קרובים ערכים קרובים: אכילת מצה, ארבע כוסות, זכירת יציאת מצרים (כל יום).

סכך

עיין ערך סוכה.

סמוכים (בדרשות)

לימוד בין שני פסוקים הכתובים בתורה בסמיכות זה לזה. הגדרה

לדוגמא, נאמר "לא תלבש שעטנז" (דברים כב-יא), ובפסוק שלאחריו נאמר "גדילים תעשה לך". ומסמיכות הפסוקים דורשים להתיר כל איים בציצית (יבמות ד.).

נקרא גם לעיתים גזירה שווה, שיש שהגמרא נוקטת "גזירה שווה" וכוונתה לסמוכים (בירורי המידות ד-א-א).
וכן נקרא גם לעיתים היקש, שיש שהגמרא נוקטת היקש וכוונתה לסמוכים (בירורי המידות ה-א-ג).

במנייני המידות מידה זו לא נזכרה בשמה - לא בשבע מידות של הלל, לא ב"ג מידות של רבי ישמעאל, ולא ב"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי¹. אך כתבו המפרשים שהיא (וכן היקש) כלולה במידה אחרת - ונחלקו האם היא כלולה בדבר הלמד מעניינו או בגזירה שווה (בירורי המידות ד-א-א).

דינים דומים: היקש² - היקש הוא בפסוק אחד או שני פסוקים שעשאו כפסוק אחד, וסמוכים הוא שני פסוקים קרובים זה לזה (בירורי המידות ד-א-א). ונחלקו המפרשים האם הן שתי מידות (הליכות עולם ד-ב-כג) או שהן מידה אחת (בירורי המידות ד-א-ח).
דבר הלמד מעניינו - דבר הלמד מעניינו רק מפרש את הסתום, וסמוכים גם מרבים דינים נוספים (בירורי המידות יד-א-ב). כמו כן בסמוכים והיקש לומדים אפשר משאי אפשר (בירורי המידות יד-א-ה), ובדבר הלמד מעניינו לכו"ע לא לומדים אפשר משאי אפשר (בירורי המידות יד-א-ב).

החולק על דין זה הוא רבי יהודה, שאינו דורש סמוכים. אך במשנה תורה לכו"ע דורשים (יבמות ד., ובירושלמי לימוד סמוכים לא נזכר כלל (אמרי במערבא שיטות הירושלמי והבבלי סו)).

אין עונשין ומזהירין מן הדין, אך עונשין מסמוכים (בירורי המידות ד-א-ז). פרטי הדין

אפשר משאי אפשר - סמוכים (וכן היקש) כן לומדים בהם אפשר משאי אפשר (בירורי המידות יד-א-ה).

בפעם זה נדון בחוזקה של המידה במקרה שמידה אחרת סותרת אותה. חזק

גזירה שווה עדיפה מסמוכים (תוס' סנהדרין סז: ד"ה וכו').

היקש עדיף מסמוכים (תוס' יבמות ד. ד"ה דכתיב).

¹ לפירושן של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

² ע"ע היקש.

ערכים קרובים ערכים קרובים: היקש, מידות שהתורה נדרשת בהן.

סמטא

עיין ערך סימטא.

סמיכה (בקרבות)

הגדרה מצווה לממוך את שתי ידיו בכל כוחו על ראש הבהמה קודם הקרבתה (רמב"ם מעשה הקרבות ג-ו).

מקור וסעם מקורה מכמה פסוקים: "וסמך ידו על ראש העולה" (ויקרא א-ד), "וסמך ידו על ראש קרבנו" (ויקרא ג-ב), "וסמך ידו על ראש השעיר" (ויקרא ד-כד).

במהותה חקר הרוגאצ'ובר האם היא מצוות עשה בפני עצמה או שהיא הכשר לעבודת הקרבן, והביא בזה ארבעה צדדים: (א) הוא ספק בגמרא בין שני הצדדים הללו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה סמיכה אות לו).

(ב) יש את שני הדינים הללו יחד (שם אות לב).
(ג) יש מקרים שיש רק מצווה בפני עצמה ויש מקרים שיש רק הכשר קרבן (שם אות כט).
(ד) בה"א בגמרא היא מצווה בפני עצמה ולמסקנה היא הכשר הקרבן (שם אות לה).

פרטי הדין סמיכה שלא כדיון - יש חילוק בין סמיכה פסולה, שאינה סמיכה כלל וצריך לסמוך שוב, כגון סמיכה בחוץ, לבין סמיכה שהיא עצמה כשרה אלא שלא מועילה לקרבן, ובזה לא שייך שיסמוך שוב, כגון סמיכה שאינה תיכף לשחיטה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שחיטה אות ל).

תיכף לסמיכה שחיטה (ברכות מב.), ויש לחקור האם צריך שהשחיטה תהיה תיכף אחר הסמיכה, או שהסמיכה תהיה תיכף קודם השחיטה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תיכף לסמיכה שחיטה טו).

סומכים בשתי הידיים, ויש לחקור האם שתיהן מציאות אחת מאוחדת, או שהן שתיים נפרדות (מפענח צפונות ט-י).

אנשים אישה אינה סומכת (משנה קידושין לו.). וחקר הרוגאצ'ובר האם הוא מיעוט בנשים או בקרבן נשים, ונפק"מ בקרבן של איש ואשה בשותפות, האם האיש סומך (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה סמיכה אות לג).

ערכים קרובים ערכים קרובים: קרבות.

סמיכה (בזקנים)

עיין ערך סמיכת זקנים.

סמיכת גאולה לתפילה

הגדרה **אין להפסיק בין ברכת גאל ישראל לבין תפילת שמונה עשרה** (הסוגיא בברכות ד:).

מקור וטעם במקור הדין יש ארבע דעות:

א) סמיכות הפסוק (תהילים יט-טו) "ה' צורי וגואלי", דהיינו גאולה, לפסוק (תהילים כב) "יענך ה' ביום צרה", דהיינו תפילה (ירושלמי ברכות א-א [ו.], הובא ברש"י ברכות ד: ד"ה זה)¹.

ב) משל לאדם שבא להתחנן לפני המלך, שצריך לרצותו ולשבחו ומייד אח"כ לתבוע את צרכיו, ואם לא יבקש מייד - ילך המלך (טעם נוסף בירושלמי שם, הובא ברש"י שם).

ג) כך מראה את עבודתו לקב"ה, שמראה שמכיר את טובתו של הקב"ה, ועושה את רצונו ומצוותו (רבינו יונה (על הר"ף) ברכות ד: ד"ה איזהו).

ד) ביציאת מצריים עם ישראל בטח בקב"ה, וכשהוא מזכיר זאת ומתפלל מייד אח"כ מוכיח שגם הוא בוטח בקב"ה (טעם נוסף ברבינו יונה (על הר"ף) ברכות ד: ד"ה איזהו).

במהותו חקר הקהילות יעקב (ברכות ב) האם הוא דין בגאולה (בקריאת שמע) או בתפילה. דהיינו האם כשלא סומך החיסרון הוא בגאולה שאינה מושלמת, או בתפילה שאינה מושלמת.

פרטי הדין בשבת נחלקו המפרשים האם צריך לסמוך גאולה לתפילה: יש אומרים שאין צריך לסמוך גאולה לתפילה משום שהמקור לסמוך גאולה לתפילה הוא הפסוק "יענך ה' ביום צרה" ושבת אינה יום צרה (הגהות אשר"י ברכות ט; אור זרוע ח"א קריאת שמע יד). אך הב"י (א"ח קיא-א) דחה את דבריהם, שההיקש הוא סמך בעלמא², ועוד, שתפילת שבת - במקום חול היא.

ביום טוב צריך לסמוך גאולה לתפילה לכו"ע, שיום טוב בשאר הפעמים (דהיינו אותו היום בשבוע שחל בו יום טוב, בשאר השבועות) הוא יום צרה, ורק לגבי שבת נחלקו משום ששבת לעולם אינו יום צרה (דרכי משה א"ח קיא-א).

כאשר אינו מחוייב בקריאת שמע, כגון קודם השקיעה, לא חל עליו חיוב סמיכת גאולה לתפילה, ויכול להתפלל בלי לסמוך (קהילות יעקב ברכות ב (ד"ה ונראה) בדעת הרמב"ם תפילה ג-ז. אמנם מהראב"ד שם משמע שחולק על זה).

ערכים קרובים ערכים קרובים: קריאת שמע, תפילה.

סמיכת זקנים

הגדרה **נתינת רשות לחכם לדון ולהורות** (הסוגיא בסנהדרין יג: והלאה).

בדיני דינים והוראה.

נקרא גם - בארץ ישראל - "מינוי", ורק בבבל נקרא "סמיכה" (ירושלמי סנהדרין א-ב [ו.]).

מקור וטעם מקורו בפשטות מכך שמשה סמך את יהושע, כמו שנאמר (במדבר כז-כג) "ויסמוך את ידיו עליו" (סנהדרין יג; אמנם הגמרא שם הביאה זאת כמקור לכך שסמיכה בשלושה, ולמסקנה נשארה על כך בקושיא מנחם שבאמת בשלושה).

¹ לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה בשבת) דנו האם סמיכות זו היא הטעם העיקרי.

² בדעות השונות למקור דין סמיכת גאולה לתפילה דנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור.

מעשה הסמיכה הוא שקוראים לו "רבי", ואומרים לו "הרי אתה סמוך ויש לך רשות לדון", אך אין צריך סמיכת יד על ראשו (רמב"ם סנהדרין ד-ב).

אפשר לסמוך חכם רק לדינים מסויימים, כגון שיוכל לדון בדיני ממונות אך לא להורות באיסור והיתר. הירושלמי (חגיגה א-ח [i]) והרמב"ם (סנהדרין ד-ח) כתבו שגם בסמיכה כזו אי אפשר לסומכו אלא אם כן הוא ראוי לדון ולהורות בכל התורה, והמנחת חינוך כתב שמהבלי משמע שדי בזה שראוי להורות באחד מדיני התורה (מנחת חינוך תצא-א [ב] ד"ה ואיני, ודחה זאת בלשון "ואפשר").

מדאורייתא כל הדיינים צריכים להיות סמוכים, בין בבית דין הגדול, בין בסנהדרין קטנה ובין בבית דין של שלושה (רמב"ם סנהדרין ד-א), שנאמר (שמות כא-א) "ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם", ודרשו (גיטין פח:) לפניכם - ולא לפני הדיוטות. ובזמן הזה שאין לנו דיינים סמוכים, מדאורייתא כל הדיינים בטלים, אלא ששליחותיהם דקמאי עבדינן (טור ח"מ א באמצעו).

סמיכה שלא בפניו מועילה. וחקר הברכת אברהם האם היא מדין שליחות, וצריך את כל דיני שליחות, או שהסמיכה מועילה גם שלא בפניו, והשליח בא רק כדי להודיעו (ברכת אברהם סנהדרין יד. סמיכה שלא בפניו ד).

רק חכם שנשמך בעצמו יכול לסמוך חכם אחר, שכל חכם סמוך צריך להיות סמוך מפי סמוך עד משה רבינו (רמב"ם סנהדרין ד-א, וביאר הלחם משנה שמקורו מסנהדרין יד. במעשה של רבי יהודה בן בבא).

חכמי ארץ ישראל - חידש הרמב"ם (סנהדרין ד-יא) שאם הסכימו כל החכמים שבארץ ישראל (אע"פ שאינם סמוכים) לסמוך דיינים - יוכלו לסמוך, וסמוכים אלו יוכלו לסמוך אחרים (וסיים בלשון: והדבר צריך הכרע). והוסיף (בפירוש המשניות סנהדרין א-ג) שאם לא תאמר כן - לעולם לא תהיה אפשרות מציאות בית דין הגדול, לפי שצריכים כולם להיות סמוכים.

בטעמו ביאר הקובץ שיעורים (דברים סופרים ב-ח) שקיבוץ כל חכמי ישראל יש לו כח של בית דין הגדול אע"פ שאינם סמוכים, אך תמה עליו מדוע חכמי ארץ ישראל עדיפים מחכמי חו"ל.

נשיא ובית דין - בירושלמי (סנהדרין א-ב [i]) מבואר שהיו שלוש תקנות בעניין הסמיכה (והביאו הרמב"ם סנהדרין ד-ה בשינויים קלים):

(א) בראשונה (מרבן יוחנן בן זכאי ועד רבי מאיר ורבי שמעון) היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו.

(ב) חזרו וחלקו כבוד לבית הזה (קרבן העדה: בית הנשיא. רמב"ם סנהדרין ד-ה: הלל הזקן), שבית דין אינם יכולים למנות שלא לדעת הנשיא, אך הנשיא יכול למנות שלא לדעת בית דין.

(ג) חזרו והתקינו שהמינוי צריך להיות מדעת הנשיא ובית דין יחד. וכתב הרדב"ז (על הרמב"ם סנהדרין ד-ה) שהרמב"ם גרס "אב בית דין" במקום "בית דין".

ערכים קרובים: דיינים, יחיד מומחה, קבלת בעלי הדין (שהסכימו לדון אצל דיין פסול).

ספינה (בקניינים)

הגדרה **כלי ששטים בו ומניחים בו סחורה** (הסוגיות בבבא בתרא עג, עה: והלאה).

בקניינים שונים **מפירה** - בגלל שאי אפשר להגביה את הספינה, ויש במשיכתה טורח, לא הצריכה משיכה אלא נקנית במסירה (בבא בתרא עו:; רמב"ם מכירה ג-ג, שו"ע חו"מ קצח-ז). וכן כל דבר שאינו נמשך אלא ע"י רבים (מגיד משנה מכירה ג-ג בסופו, ביאור הגר"א חו"מ קצח-י).

משיכה - בשיעור המשיכה נחלקו אמוראים: רב אמר כיוון שמשך כל שהוא קנה, ושמואל אמר לא קנה עד שימשוך את כולה (בבא בתרא עה:), דהיינו מלוא אורכה (נתי"ה"מ חידושים קצח-יח). ויש שלוש דעות בראשונים באלו חפצים נחלקו רב ושמואל:

(א) נחלקו בכל החפצים (יש מפרשים שהביא הרא"ש שם).
(ב) נחלקו רק בספינה, משום שנחשב שנעקרה כולה ממקומה (וכן בהמה דינה כספינה שמספיקה עקירת יד ורגל (שו"ע חו"מ קצח-ג), שכיוון שהתחילה לעקור את ידה ורגלה תזוז שוב מאליה בכל גופה (סמ"ע חו"מ קצח-ה)), אך בשאר החפצים לכ"ע צריך שימשוך את כל החפץ (רשב"ם בבא בתרא פו: ד"ה והא פירות, ספק המקח יג, רבינו יונה עו).

(ג) נחלקו רק בספינה ובבעלי חיים, משום שאם ימשכם רק קצת ילכו מעצמם, ולכן אין משיכתם מכח האדם המושכם. אך בשאר מטלטלין שמשיכתם מכח האדם - לכ"ע מספיקה משיכה כל שהוא (דעת הרא"ש עצמו שם, והרשב"א (הובא בהגהות אשר"י שם)).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** מטלטלין, קניינים.

ספיקא דאורייתא

הגדרה **ספק בדין דאורייתא, מחמירים בו.**

לדוגמא, ספק שומן ספק חלב - אסור לאוכלו (גיטין ב:).

במקורו מצינו מחלוקת גדולה בראשונים:

(א) הרמב"ם וסיעתו סוברים שמחמירים רק מדרבנן, אך מדאורייתא לקולא (רמב"ם, ראב"ד ורמב"ן, הובאו בריש שב שמעתתא (לגבי הרמב"ן בחלק מההוצאות יש טעות בגירסא שם), וחלק מהתוס', הובאו בר"ל כתובות ט: (נדפס בסוף המסכת)). והאחיעזר (ח"ג פג-ג ד"ה ומה) הוסיף שאפילו לדבריהם הוא חמור יותר משאר דיני דרבנן (והביא תוס' יבמות קיד. ד"ה אמר) שספיקא דאורייתא חמור יותר מספיקא דרבנן (בתיירוצם השני, ומשמע שתיירוצם הראשון חולק על זה).

(ב) הרשב"א וסיעתו סוברים שמחמירים מדאורייתא (רשב"א ור"ן, הובאו בשב שמעתתא שם, רש"י וחלק מהתוס', הובאו בשו"ת פני יהושע יא. בביאור מחלוקת זו האריכו השב שמעתתא בתחילתו והשערי יושר בתחילתו).

אך במקרים רבים הרמב"ם מודה שלחומרא מדאורייתא, ואלו הן:

(א) בדבר שחייבים על זדונו כרת, שהרי העושה אותו חייב באשם תלוי, ומוכח שהוא אסור מדאורייתא (רמב"ם טומאת מת ט-ב).

(ב) בספק ספיקא להחמיר (נודע ביהודה מהדורא תנינא י"ד לח, שער המלך טומאת מת ט-ב (לא: בדפיו)).

(ג) בספק טומאה ברשות היחיד.

(ד) בספק מצוות עשה, שצריך מדאורייתא להחמיר ולקיימה (מהר"ט אלגזי מ ד"ה והנה לפי, כסף משנה מילה ג-ו בשם שו"ת הרמב"ם. אך יש דעה אחרת שגם בספק מצוות עשה נחלקו הרמב"ם והרשב"א (מנחת חינוך א-א [ג] ד"ה ואם יש), ויש דעה שלישית שלחפץ, בספק מצוות עשה לכ"ע מדאורייתא לקולא (הסתפק בזה פרי מגדים אשל אברהם א"ח יז-ב)).

(ה) באיקבע איסורא (פרי חדש י"ד קי כללי ספק ספיקא).
 (ו) כשיש חזקה להחמיר (שער המלך גירושין ח-יא (נא: בדפיו)).
 (ז) יש אומרים שגם בספיקא דדינא, דהיינו שיש ספק כיצד לפסוק, כגון בתיקו בגמרא (המאיר לעולם כ, אך השב שמעתא א-ג המובא בו חולק).
 (ח) בין השמשות - כתב שער המלך (טומאת מת ט-יב) שלכו"ע מחמירים בו מדאורייתא. אך הר"ן (ביצה פרק ד בתחילתו ל. ד"ה תנן בסופו, וכן כתב המנחת חינוך שיג"ט [טז] ד"ה והנה) כתב שנחלקו גם בו, כבשאר ספיקא דאורייתא (דן בזה גם השדי חמד ח"א שיעורי הפאה ב-א-א עמוד 472).
 (ט) יש אומרים שגם בספק שאפשר לבררו (מהר"ט, והשער המלך טומאת מת ט-יב (לב. בדפיו) הביאו ודן בדבריו)¹.

ולאידך גיסא, יש שני מקרים שבהם הרשב"א מודה שלחומרא רק מדרבנן:
 (א) כשיש חזקת היתר לכר"ע מדאורייתא לקולא (שער המלך גירושין ח-יא (נא: בדפיו)), ומחמירים רק מדרבנן (ש"ת פני יהושע יא).
 (ב) בספק מצוות עשה, אולי לכר"ע מדאורייתא לקולא ומחמירים רק מדרבנן, משום שעובר רק בשב ואל תעשה (הסתפק בזה פרי מגדים אשל אברהם א"ח יז-ב. אך יש דעה אחרת שגם בספק מצוות עשה נחלקו הרמב"ם והרשב"א (מנחת חינוך א-א [ג] ד"ה ואם יש), ויש דעה שלישית שלהפך, בספק מצוות עשה לכר"ע לחומרא מדאורייתא (מהר"ט אלגזי מ ד"ה והנה לפי, כסף משנה מילה ג-ו בשם ש"ת הרמב"ם)).

טעם הסוברים שמדאורייתא לקולא הוא שמספק מעמידים כל דבר על העדר (כמו שב ואל תעשה, מוחזק, חזקה דמיעקרא) ונשאר היתר, משום שאיסור הוא חיוב, והשלילה היא היתר (המידות לחקר ההלכה ב-כ)².

בטעם שספיקא דאורייתא לחומרא (בין לדעה שהוא מדאורייתא ובין לדעה שהוא מדרבנן) חידש שיח השדה שספק הוא גם דין איסור וגם דין היתר בכל החפץ, וע"כ צריך לבטל את אחד מהדינים הללו, ולכן בדאורייתא מחמירים (שיח השדה כלל יא דף עב ע"ב בדפיו ד"ה ונשוב, מובא במפענח צפונות יא-א)³.

במהותו כתב הרוגאצ'ובר שאיסור ספק אינו חלק מהאיסור עצמו אלא איסור נפרד, שיש איסור כללי על כל הספיקות. למשל, איסור ספק נבילה אינו פרט מדיני נבילה, ואיסור ספק חמץ אינו פרט מדיני חמץ, אלא שניהם פרטים של איסור מחודש - איסור ספיקות (מתנות עניים ד-ט, ומהדורא תנינא עמוד טו, דן בזה במשנת רבינו יוסף הרוגאצ'ובי עמוד 203⁴).

לגבי ודאותו, האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים (דין ספק):
 (א) למאן דאמר שמותר מדאורייתא - נחלקו האחרונים האם מדאורייתא מותר מדין ודאי ואין בו שום חשש איסור (שב שמעתא, מובא בשערי יושר א-ב ד"ה ובספר), או שהוא דין ספק ואין האיסור מתהפך להיתר אלא שמותר לסמוך על הצד שבאמת מותר (קובץ ביאורים שב

¹ עיין לקמן בסעיף "כללים" (ד"ה בספק שאפשר לבררו) שנחלקו בזה.

² ביסוד שהיתר אינו מציאות בפני עצמה אלא שלילת איסור, הארכנו בערך היתר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

³ ביסוד שהיתר אינו מציאות בפני עצמה אלא שלילת איסור, ובראיה משיח השדה נגד יסוד זה, הארכנו בערך היתר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

⁴ לקמן בסמוך (ד"ה לגבי ודאותו) נחלקו האם הוא הכרעה ודאית או מסופקת למאן דאמר שאיסור מדאורייתא, ומשמע שתלוי בזה.

שמעתתא יג ד"ה ואין השני. וכן דן בשאלה זו בקונטרסי שיעורים קידושין כג. והשערי יוסר (א-ג ד"ה וע"כ, א-ד בתחילתו) חידש עוד שכיוון שהוא רק מדין ספק, אם באמת פגע באיסור עבר עבירה).
(ב) למאן דאמר לחומרא מדאורייתא - גם בזה נחלקו האחרונים האם איסורו ודאי, וגם אם פגע בהיתר עבר עבירה (הגר"ט כה, שערי יוסר א-ג ד"ה וע"כ, וכן משמע מהר"א שו"ב שהובא לעיל בסמוך¹, שספיקא דאורייתא אינו משום האיסור עצמו אלא דין מחודש), או שרק מדין ספק ואם פגע בהיתר - לא עבר (קהילות יעקב כתובות ח ד"ה ולפ"ז. וכן דן בשאלה זו בקונטרסי שיעורים כג).
אך לכל הדעות היא הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות לא ידועה לנו.

כשהספק אינו האם חייב בדין אלא האם יוצא בו ידי חובה, כגון שאין ספק האם מחוייב בציצית אלא האם ציצית זו כשרה (למשל ספק האם זהו התכלת) לרוב הפוסקים גם בזה נאמר ספיקא דאורייתא לחומרא (ר"ן, פרי מגדים, כרתי ופלתי, חוות דעת) ויש חולקים (במחלוקתם דן בספר עין התכלת עמוד קעא, ספר התכלת עמוד 141).

ספיקא דאורייתא שנתגלגל לדרבנן דינו כספיקא דאורייתא. למשל, איסור תורה חשוב שנתערב אחד בשניים, וא"כ בטל מדאורייתא אך אסור מדרבנן. והתעורר בו ספק אולי הוא בכלל מותר - אין דנים אותו כספיקא דרבנן ולקולא אלא כספיקא דאורייתא ולחומרא (ערוך השולחן י"ד קי-קז).

לפסול לעדות את מי שעבר על ספק עבירה, דן בזה מהר"ל דיסקין (בשו"ת מהר"ל דיסקין קונטרס אחרון רכז) והביא שלושה צדדים:
(א) פסול מן התורה מספק, שהרי לצד שהיא עבירה פסול, ולצד שאינה עבירה כשר (רעק"א).
(ב) פסול רק מדרבנן, שכיוון שעל ספק עבירה פטור ממלקות, לא עדיף משאר לאו שאין בו מלקות שפסול רק מדרבנן.
(ג) כשר, שמספק אינו נפסל כלל.

העוסק במצווה פטור מן המצווה. והעוסק בספק מצווה, לשאגת אריה אינו פטור ממצווה אחרת (לז), והאמרי בינה הוסיף שאפילו לדעה שספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא אינו פטור, שאין ספק מוציא מידי ודאי (א"ח יג, הובא בשו"ת הר צבי א"ח ח"ב קד ד"ה אח"כ). אך הר צבי סובר שכן פטור, שהרי עכ"פ חייב לקיים גם ספק מצווה (שם ד"ה בשו"ת וד"ה והנני. והקובץ שיעורים ח"ב לב הסתפק בדיון זה).

טועה בדבר מצווה - הטועה בספק מצווה דאורייתא נחלקו בו המפרשים: האשכול כתב שאינו כטועה בדבר מצווה (שפטור), והאחיעזר כתב שכן (ח"ג פג-ג ד"ה ומה, והביא גם את האשכול), והסביר שאפילו לדעות שספיקא דאורייתא לחומרא רק מדרבנן - הוא חמור יותר משאר דיני דרבנן (והביא תוס' יבמות קיד. ד"ה אמר) שספיקא דאורייתא חמור יותר מספיקא דרבנן (בתירוצם השני, ומשמע שתירוצם הראשון חולק על זה).

כפייה על המצוות - בספק מצוות עשה, שמחוייב לקיימה מדין ספיקא דאורייתא לחומרא, הסתפק המנחת חינוך (כג-ב [ו] ד"ה ואני) האם מספק כופין אותו לקיימה.

בספק האם יש מנהג לחיד"א מקילים כספיקא דרבנן, ויש מחמירים כספיקא דאורייתא במנהג (שדי חמד ח"ד מ-לז עמוד 77 ד"ה ואם, ע"פ החתם סופר (בשו"ת י"ד קז ד"ה ומה שכתבתי) שסובר שיש במנהג דין נדר דאורייתא. והביא גם את החיד"א).

בספק מה המנהג מחמירים (שדי חמד ח"ד מ-לז ד"ה ואם) עמוד 76).

¹ ד"ה במהותו.

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹. חוזק

בחזקת היתר מחמירים, אך הוא לכו"ע רק מדרבנן (שו"ת פני יהושע יא).

כל שאר ההכרעות עדיפות מספיקא דאורייתא ודינו לא נאמר בהן.

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בספק שאפשר לברר, יש מקילים (ערוך השולחן י"ד קי-קי), יש אומרים שצריך לברר אפילו מדאורייתא (פרי חדש, הובא בערוך השולחן שם), ויש אומרים שבזה גם הרמב"ם (שסובר שספיקא דאורייתא מדאורייתא לקולא²) מודה שצריך לברר מדאורייתא (מהר"ט, והשער המלך טומאת מת ט"ב (לב. בדפיו) הביאו ודן בדבריו).

בספיקא דדינא - כשאנו ספק במציאות אלא ספק בדין, המאיר לעולם (כ) כתב שבזה גם הרמב"ם (שסובר שספיקא דאורייתא מדאורייתא לקולא³) מודה שלחומרא מדאורייתא, אך השב שמעתתא (א-ג, ומובא בספר המאיר לעולם שם) כתב שגם בזה הרמב"ם סובר שמחמירים רק מדרבנן.

ערכים קרובים: אשם תלוי, בין השמשות, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), ספיקא דרבנן, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה⁴, כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), ספק ספיקא, שני ימים טובים של גלויות. ערכים קרובים

ספיקא דדינא

ספק שאנו במציאות אלא רק בדין (בעיא דלא איפשיטא או מחלוקת הפוסקים), יש הכרעות שלא מועילות בו, והדין נשאר ספק. הגדרה

לדוגמא, ספק האם האיש נתן לאשה כסף - הוא ספק במציאות, נתן הוא ואמרה היא, שזוהי בעיא דלא איפשיטא בגמרא (קידושין ה:) - הוא ספיקא דדינא.

בין השמשות, שאנו מסופקים אם הוא יום או לילה - יש מי שחקר האם הוא ספק במציאות או ספיקא דדינא (ספר זמני ההלכה למעשה ח"ב (באותו כרך) עמוד יט "בדין בין השמשות" ד"ה ויש לעיין), והרעק"א כתב שהוא נחשב ספיקא דדינא (רעק"א ברכות ב. ד"ה שם וממאי⁴). ספיקות שונים

תפוס לשון ראשון או אחרון, בגדר הספק בזה תוס' כתבו שהוא ספיקא דדינא (בבא בתרא סב: תחילת ד"ה איתמר, וכן כתב ערוך השולחן חו"מ ר-יח), והמשנה למלך כתב שהוא ספק במציאות, שאנו מסופקים האם חזר בו מהלשון הראשון, או שהלשון האחרון הוא טעות (שכירות זב-ז"ה שהקרקע. דן במחלוקתם קונטרס הספיקות א-ב).

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

³ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

⁴ יש מכך נפק"מ לדין חזקה דמעיקרא בבין השמשות, הבאנו את השיטות בזה בערך חזקת הדין בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקה דמעיקרא בזמן.

בסעיף זה נפרט מה הדין בכל הכרעה בספיקא דדינא - מתי ההכרעה מועילה ומתי דינה נשאר ספק.

ריבא דאיתא קמן נגר מוחזק במחלוקת הפוסקים, כיוון שאין הולכין בממון אחר הרוב, המוחזק יכול לטעון "קים לי", כלומר אני סומך על הדעות שפוסקות כמותי, ואפילו כשהן רק מיעוט הדעות (קונטרס הספיקות ו'). אך אי אפשר לומר "קים לי" כפוסק שכל החכמים חולקים עליו (תקפו כהן עב, קכג), וכן לא כפוסק שהמחבר והרמ"א לא הזכירוהו (אורים ותומים קכג, קונטרס הספיקות ו-ו').

חזקה דמעיכרא בספיקא דדינא, כגון נתן הוא ואמרה היא, שהגמרא (קידושין ה:) נשארה בספק האם הקידושין חלים - לרוב הדעות אינה מועילה, שלא שייך ללכת בזה אחר החזקה (רש"י, כנסת הגדולה, משנה למלך - הובאו בשו"ת רעק"א מהדורא קמא לז ד"ה ובזה וד"ה ויעויין), אך יש חולקים וסוברים שגם בספיקא דדינא מועילה חזקה (ר"ן ותוס', הובאו בשו"ת רעק"א שם ד"ה באופן).

ספיקא דאורייתא בספיקא דדינא - המאיר לעולם (כ) כתב שבזה גם הרמב"ם (שסובר שספיקא דאורייתא לחומרא רק מדרבנן¹) מודה שלחומרא מדאורייתא, אך השב שמעתתא (א-ג, ומובא בספר המאיר לעולם שם) כתב שגם בזה הרמב"ם סובר שמחמירים רק מדרבנן.

בספיקא דרבנן מקילים גם במחלוקת הפוסקים (משנה ברורה קס-מז).

סומכוס שסובר שממון המוטל בספק חולקין, ולא אומרים המוציא מחבירו עליו הראיה, גם הוא מודה שבספיקא דדינא המוציא מחבירו עליו הראיה (קונטרס הספיקות א-א, תקפו כהן ו').

תפיסה בספיקא דדינא נחלקו בה המפרשים לשלוש שיטות:

(א) התרומת הדשן כתב שלא מועילה, בין בתיקו ובין במחלוקת הפוסקים (קונטרס הספיקות ה-ז).

(ב) התקפו כהן כתב שמועילה, בין בתיקו ובין במחלוקת הפוסקים (ו, לד. ובס' עב הוסיף שמועילה אפילו אם רק מיעוט הפוסקים מסייעים לתופס).

(ג) המהרי"ק חילק שבתיקו ובמחלוקת בש"ס לא מועילה תפיסה, אך במחלוקת הפוסקים שאחר חתימת הש"ס ובספיקא דדינא שלא הוזכרה בש"ס כן מועילה (קונטרס הספיקות ה-ז. ובדיני תפיסה לנתיה"מ סוף סי' כה כלל כ הוסיף שבמחלוקת שאחר חתימת הש"ס התפיסה תועיל אפילו אחרי שנולד הספק ואפילו בטוען שמה).

כל דאליה לא מועיל בספיקא דדינא (תקפו כהן קכה).

ספק ספיקא - לא אומרים ספק ספיקא במחלוקת הפוסקים (שב שמעתתא א-כג בשם המהריב"ל).

חזקה מרא קמא בספיקא דדינא - נחלקו בו הראשונים:

(א) לרשב"ם (בבא בתרא לב: ד"ה הלכתא) לא הולכים בזה אחר מרא קמא.

(ב) אך לתוס' (שם ד"ה והלכתא) לרא"ש (בבא מציעא פ"ג סוף ב) ולרמב"ם (אבן האזל קניין כג-כז) הולכים גם בזה אחר מרא קמא. בטעמם כתב הקהילות יעקב שסוברים שמרא קמא הוא

¹ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

מוחזק ולכן מועיל גם בספיקא דדינא¹ (בבא בתרא כג ד"ה ונראה לבאר, ובדעת הרשב"ם ביאר שסובר שמרא קמא הוא חזקה דמעיקרא), והרעק"א כתב שסוברים שאע"פ שמרא קמא הוא חזקה דמעיקרא, לדעתם באמת חזקה דמעיקרא מועילה גם בספיקא דדינא² (שו"ת רעק"א מהדורא קמא לז ד"ה באופן דביסוד).

ספק אבלות להקל גם בספיקא דדינא, כגון מחלוקת בש"ס או מחלוקת הפוסקים (מועד קטן יח.).

דבר שיש לו מתירין אינו אוסר בספיקא דדינא, אלא רק בספק במציאות (רעק"א ברכות ב. סוף ד"ה שם וממאי) מביא פר"ח לגבי ספיקא דרבנן, ומוסיף מדעת עצמו גם לגבי ספק ספיקא.

ערכים קרובים: ספיקא דאורייתא, ספיקא דרבנן (לגבי ספק שאינו במציאות ואינו ספיקא דדינא אלא ספק עצמי ע"ע ספיקות בסעיף "ספק עצמי").

ערכים קרובים

ספיקא דרבנן

ספק בדין דרבנן, מקילים בו (הוזכר בברכות כה. ובעוד מקומות רבים, בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים קידושין כד).

הגדרה

לדונמא, ספק האם יש מי רגליים - מותר להתפלל שם (ברכות כה.).

נקרא גם ספק דבריהם להקל (בחילוק בין שני השמות הללו דן הקונטרסי שיעורים קידושין כד-א).

החולק על דין זה הוא רבי מאיר בירושלמי (פסחים א-ח [ח.], אך לא נמצא בבבלי), שמחמיר בספיקא דרבנן כבספיקא דאורייתא.

מקור וטעם **מקורו מסברא.**

טעמנו תלוי במחלוקת הראשונים הגדולה במקור חיוב קיום מצוות דרבנן: (א) לרמב"ן שדיני דרבנן אינם מדאורייתא, זו סברא שבזה אין צריך להחמיר, שאינו חמור כמו ספיקא דאורייתא (שב שמעתתא א-סוף כג, שערי יושר א-ג ד"ה ונראה). אך לשיטת הרמב"ם שגם דינים מדרבנן מועילים מדאורייתא מלא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים יז-יא), התחבטו האחרונים מדוע מקילים בספקם:

(ב) בספיקות חכמים לא גזרו (זוהר הרקיע, מובא בשב שמעתתא שם).
(ג) לעבור על ספק לא נחשב סירוב לדבריהם, ש"תסור" הוא רק כשיודע בוודאי שאסור וממרה את דבריהם (המב"ט בקריית ספר, הובא בדברי סופרים א-מה, שערי יושר שם).
(ד) המידות לחקר ההלכה (א-לב) תירץ שאע"פ שמהספק יוצא דין דאורייתא של "לא תסור", כיוון שמקור הספק הוא מדרבנן - האם הם גזרו - דנים אותו לקולא בלי להתחשב בתולדתו. והוכיח מכמה מקומות ששיטת הרמב"ם לפסוק ע"פ מקור השאלה ולא ע"פ תולדתה³.

¹ את המחלוקת האם מרא קמא הוא מוחזק או חזקה דמעיקרא הבאנו בערך חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

² שהרי נחלקו בחזקה דמעיקרא בספיקא דדינא, כמו שהבאנו לעיל ד"ה חזקה דמעיקרא.

³ תירוצ זה הוא כיסודו של השערי יושר שהכרעת המקור עדיפה מהכרעת התולדה, ע"ע חוזק ההכרעות בסעיף "כללים" אות ד.

הטעם שלא אומרים בו כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון ונחמיר בו כספיקא דאורייתא, הוא משום שלא אומרים כל דתקון בדין שגם אם היה דאורייתא היה אסור רק מחמת הספק (מכתם לדוד (ר' דוד בן יעקב פארדו) י"ד טו, הובא בשדי חמד ח"ג כ-קמ עמוד 233, בשליש האחרון).

לגבי ודאותו תלה זאת הגר"א וסרמן במחלוקת הנ"ל בטעמו: לדעה שחכמים כלל לא גזרו בספיקות (דעה ב לעיל) א"כ הוא מותר מדין ודאי (דברי סופרים א-מג). אך לשיטת הרמב"ן שדיני דרבנן פחות חמורים (דעה א לעיל) וכן לדעה ש"לא תסור" נאמר רק בממרה את דבריהם (דעה ג לעיל) - אין הכרח לחדש שמותר מדין ודאי, אלא מדין ספק (דברי סופרים א-מה, ובאות מד שם הביא לכך כמה נפק"מ. אך בקובץ ביאורים (שב שמעתתא יג ד"ה ואין השני) נקט בפשטות שהוא דין ספק ואין האיסור מתהפך להיתר, אלא שמותר לסמוך על הצד שבאמת מותר. וכן דן בשאלה זו - האם הוא ודאי או ספק - בקונטרסי שיעורים קידושין (כד).

כשאין טרחה או הפסד נחלקו האם יש להחמיר גם בספיקא דרבנן: הפני יהושע כתב שצריך להחמיר (ומעין זה כתב המשנה למלך בכורות ד-א (ד"ה והנני) שאסור להכניס עצמו לכתחילה לספיקא דרבנן), והקונטרסי שיעורים (קידושין כד-ד ד"ה ויגעתי, והביא את הפני יהושע) תלה זאת במחלוקת ראשונים.

בספק האם בכלל נעשה המעשה המתירו חידש המשנה למלך (בכורות ד-א ד"ה וראיתי) שלא מקילים בספיקא דרבנן, אלא מקילים רק במקרה שיודעים שנעשה המעשה המתירו אלא שאין יודעים אם נעשה כדינו (בזמן המתירו ובשיעור המתירו).

ספיקא דאורייתא שנתגלגל לרבנן דינו כספיקא דאורייתא. למשל, איסור תורה חשוב שנתערב אחד בשניים, וא"כ בטל מדאורייתא אך אסור מדרבנן. והתעורר בו ספק אולי הוא בכלל מותר - אין דנים אותו כספיקא דרבנן ולקולא אלא כספיקא דאורייתא ולחומרא (ערוך השולחן י"ד קי-קז).

דין דרבנן שיש לו עיקר מן התורה נחשב כרבנן לעניין זה, ומקילים בספקו (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה והנני).

תרי קולי דסתרי אהדי לא מקילים כמותם (שער המלך מקוואות כלל ד (לו. בדפיו)).

ספק תקנת הנביאים הוא כספיקא דרבנן ומקילים בו (ערוך השולחן י"ד קי-קה כתב שכך נראה לו וכך נראית לו דעת הרמב"ן).

בין השמשות באיסורי דרבנן, כגון עירוב תחומין לדעה שהוא דרבנן, או ספירת העומר בזמן הזה - תוס' כתבו שמקילים אפילו לכתחילה (תוס' מנחות סו. תחילת ד"ה זכר), והמגיד משנה כתב שלכתחילה יש להחמיר (מגיד משנה עירובין ו-יג באמצעו).

בפעיה זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.¹

חזקה דמעיקרא להחמיר דרבנן - החיי אדם מחמיר שהחזקה עדיפה (וכן בש"ך י"ד קי כללי ספק ספיקא כ), אך יש פוסקים שמקילים (משנה ברורה עו-כה. במחלוקת זו דן בהגהות ר' יוסף חנינא ליפא מייזליש עירובין לה: (מודפס בסוף המסכת)).

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

ספק טומאה ברישות היחיד - ספיקא דרבנן עדיף ממנו, ולכן בטומאה דרבנן מקילים (קונטרסי שיעורים כד-א ד"ה ולא).

אין ספק מוציא מידי ודאי, נחלקו הראשונים האם הוא נאמר גם בדיני דרבנן, ומחמירים (רמב"ם חמץ ומצה ב-ח), או שמקילים בו כשאר ספיקא דרבנן (ר"י בתוס' פסחים ט. ד"ה כדי).

בספק ספיקא להחמיר בדרבנן נחלקו המפרשים האם גם בזה מקילים (דברי סופרים א-מג בדעת הרמב"ם) או שמחמירים (גליון מהרש"א תחילת קיצור כללי ספק ספיקא לש"ך יו"ד קי).

ובצירוף חזקת היתר מותר (שם).

כל שאר ההכרעות עדיפות מספיקא דרבנן ודינו לא נאמר בהן.

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בדבר שיש לו מתירין, כלומר שיש אפשרות להתירו בלי להיכנס לספק, מפורש בגמרא שאסור. ובגדר איסורו ביאר הצ"ח (פסחים יז: בסופו אות קח ד"ה ומתוך וד"ה ולפי) שהיש לו מתירין עושהו כספיקא דאורייתא, ולכן אסור. והיפה עיניים (ביצה י:): חידש שנחלקו בזה התלמודים, ולירושלמי מותר.

ובדבר שיש לו מתירין בספיקא דרבנן שיש בו חזקת היתר חידש הצ"ח (פסחים יז: בסופו אות קח ד"ה ומתוך וד"ה ולפי) שמותר. וביאר שכל מה שמחמירים בספק דרבנן ביש לו מתירין הוא משום שהיש לו מתירין עושהו כספיקא דאורייתא, אך כשמצטרפת חזקת היתר, גם לאחר שהיש לו מתירין עושהו כספיקא דאורייתא - עדיין נשארת החזקה, ומותר.

בספק שאפשר לבררו, הראב"ד מחמיר והרמב"ם מקל (שו"ע או"ח קס"א ומשנה ברורה שם-נא. וכן המשנה למלך בכורות ד-א ד"ה והנני מחמיר).

בספיקא דדינא - כשאינו ספק במציאות אלא מחלוקת הפוסקים, גם בזה מקילים בספיקא דרבנן (משנה ברורה קס"ז).

בספיקא דדינא בדבר שיש לו מתירין - מותר, והיש לו מתירין לא אוסר (אלא רק בספק במציאות) (פרי חדש, הובא ברעק"א ברכות ב. ד"ה שם וממאי (בסופו)).

חיפיון ידיעה לא נחשב ספק, ולכן אין אומרים בו ספיקא דרבנן לקולא אלא מחמירים בו (תורת הבית דיני כתמים כא. בדפיו בסופו).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקא דאורייתא**, **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **ספק ברכות**.

ערכים קרובים

ספיקות

מקרה שאין ידוע בוודאות מה דינו (בכל דיני הספיקות האריכו כמה וכמה ספרים שלמים: תקפו כהן, אורים ותומים, שב שמעתא, קונטרס הספיקות, שערי יושר, ועוד).

הגדרה

בערך זה נדון ביסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם. בדינה של כל הכרעה בנפרד - כגון עדים, רובא דליתא קמן, חזקת הגוף, ספיקא דאורייתא, מוחזק ועוד - ע"ע.

לדוגמא, ספק האם הפרי ערלה, האם היום י"ט, האם האשה מקודשת, למי שייך הממון, האם הבהמה קדושה, והאם הכלי טהור.

משמעות נוספת: במקום אחד מצאנו שקוראים "ספק" לדבר שהעולם סבורים כך, אע"פ שאנו יודעים בוודאות שאינו כן (תוס' שבת נו. סוף ד"ה גט, שפירשו "ספק אשת איש" שהיו מגרשים בצנעה והעולם סבורים שהיא אשת איש).

במקורן של ההכרעות חידש הגר"ש שקאפ שלולא דמסתפינא הייתי אומר שכל הספיקות מסרן הכתוב לחכמים במה להחמיר ובמה להקל (שערי יושר א-ג בסופו בדעת הרמב"ם). בחילוק בין הכרעות מסברא להכרעות מגזירת הכתוב נדון לקמן בסעיף "סברא וגזירה" כ"ל.

מקור וטעם

כל ההכרעות נחלקות לסוגים שונים, וישנם שלושה סוגי חילוקים:

חילוקים שונים

(א) חילוק בין סברא לבין גזירת הכתוב.

(ב) חילוק בין בירור לבין הנהגה.

(ג) חילוק בין ודאי לבין ספק.

בין שלושת החילוקים הללו יש קשר, שבדרך כלל סברא היא בירור והיא ודאי, וגזירת הכתוב היא הנהגה והיא ספק. אמנם הקשר הנ"ל אינו מוכרח¹.

נפרט כעת את שלושת החילוקים - כל חילוק בסעיף נפרד, מהותו של החילוק, הנפק"מ, הקשר בין החילוקים השונים, ועוד:

מקורן של כל ההכרעות דאורייתא מתחלק לשני מקורות:

סברא וגזירה

(א) סברא - כגון מוחזק (סברא הוא דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא (בבא קמא מו:)) וחזקת אומדנא.

(ב) גזירת הכתוב (פסוקים או הלכה למשה מסיני) - כגון חזקה דמעיקרא (נלמדת מנגעי בתים (חולין י:)), ספק ערלה בחו"ל מותר (הלכה למשה מסיני (קידושין לט:)).

ינפק"מ, שהכרעה מגזירת הכתוב עדיפה על הכרעה מסברא, ותועיל גם במקום שהכרעה מסברא לא תועיל בו. כך הסביר הגר"א וסרמן (קובץ ביאורים שב שמעתתא ה) את הדעות (גליון התוס' רשב"ם וריצב"א, הובאו בקונטרס הספיקות ו-ד) שאע"פ שרובא דליתא קמן לא מועיל בממונות ("אין הולכין בממון אחר הרוב") - רובא דאיתא קמן כן מועיל. וביאר זאת על פי השיטה שרובא דאיתא קמן הוא גזירת הכתוב ולכן שייך גם בממונות, ורק רובא דליתא קמן הוא סברא ובממונות סברא זו לא מספיקה (אמנם בקונטרס החזקות (סוף סי' א ד"ה ונראה) כתב שחזקה מסברא עדיפה מחזקה מגזירת הכתוב. כמו כן יש שכתבו שהכרעת-בירור עדיפה מהכרעת-הנהגה²).

כל ההכרעות נחלקות לשני סוגים:

בירור והנהגה

(א) בירור (נקרא גם "מציאות", "הוכחה", או "כאנן סהדי") - ההכרעה מגלה את המציאות המסופקת, כגון למי היה שייך הממון מלכתחילה, והאם הבשר הוא בשר פרה או בשר חזיר (חזקת אומדנא, לרוב הדעות, שייכת לסוג זה).

¹ כמו שביארנו בסעיף "בירור והנהגה" ד"ה הקשר בין בירור והנהגה לבין סברא וגזירת הכתוב, ובסעיף "ודאי וספק" ד"ה הקשר בין ודאי וספק לבין בירור והנהגה.

² במקרים רבים בירור הוא סברא והנהגה היא גזירת הכתוב, כדלקמן בסעיף "בירור והנהגה" ד"ה הקשר בין בירור והנהגה לבין סברא וגזירת הכתוב.

³ בכל ערך של הכרעה נבאר בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה מקורו) האם היא סברא או גזירת הכתוב.

ב) הנהגה (נקרא גם "דין", "גזירת הכתוב", או "הכרעה") - ההכרעה רק פוסקת את הדין אך לא מגלה את המציאות, כגון למי מותר להשתמש בממון, אף על פי שעדיין יתכן שהממון שייך לחבירו, והאם הבשר מותר באכילה, אע"פ שאיננו יודעים האם הוא פרה או חזיר (מוחזק, לרוב הדעות, שייך לסוג זה).

הקשר בין בירור והנהגה לבין סברא וגזירת הכתוב הוא שבדרך כלל הכרעה שמקורה מסברא היא בירור, שהסברא יכולה לברר מה המציאות, אך לא לפסוק את הדין כשאיננו יודעים מה המציאות. ורק גזירת הכתוב יכולה להיות הנהגה (ע"פ קובץ שיעורים בבא בתרא קנג. אמנם יש מקרים בודדים של הנהגה מסברא, כגון: מוחזק, שהמוציא מחבירו עליו הראיה. וכן חזקה דמעיקרא לשיטת הרמב"ם (פירוש המשניות נזיר ט-ב) וחזקה כל מה שתחת יד אדם שלו לשיטת הקובץ שיעורים (בבא בתרא קנג), שמסברא אנו מוכרחים לפסוק על פיהם, שאל"כ נצטרך להסתפק על כל דבר, ועוד).

לגבי כל ההכרעות כמעט נחלקו המפרשים האם הן בירור או הנהגה (לדוגמא: אפילו חזקת אומדנא שכמעט לכו"ע היא בירור, לרואצ'ובר היא הנהגה. ומאידך, אפילו מוחזק שכמעט לכו"ע הוא הנהגה, לשערי יושר הוא בירור), ובמקרים רבים האחרונים נוטים לפרש שההכרעה היא בירור, וראשי הישיבות נוטים לפרש שהיא הנהגה (כגון בחזקה דמעיקרא ובמיוג).

נפק"מ בין בירור להנהגה:

א) בבירור אי אפשר לפסוק כשתי הכרעות שיסתרו זו את זו, כגון אם התברר שהאם כשרה - על כורחך גם בתה כשרה, ואי אפשר לפסוק שהאם כשרה ובתה פסולה. אך בהנהגה אפשר שיהיו סתירות, וכך ביאר האפיקי ים (ח"א יג-ד) את מחלוקת האמוראים (כתובות יג) האם חזקת כשרות האם מועילה להכשיר גם את בתה (וכן הסביר הגר"ש שקאפ (כתובות ט-א ד"ה אמנם נ"ל) את הדעה שלא מועילה לבתה - שהיא הנהגה).

ב) הכרעת-בירור עדיפה מהכרעת-הנהגה (הגר"ט קעט ד"ה והנראה, שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח ד"ה והנה הראשון) משום שלאחר שנתבררה המציאות כבר אין ספק, וממילא לא שייכת הכרעה אחרת, שהרי ההכרעה נאמרה רק במקרים שיש בהם ספק. וכך מובן מדוע רובא וחזקה רובא עדיף, ומדוע רוב וקרוב הלך אחר הרוב - שרוב הוא בירור, וחזקה דמעיקרא וקרוב הם הנהגות (קובץ שיעורים בבא בתרא עח, שרידי אש ח"א קיג-ד (לגבי רובא וחזקה), ומעין זה כתב בקונטרס החזקות סוף סי' א ד"ה ונראה, שחזקה מסברא עדיפה מחזקה מגזירת הכתוב¹. אך בכמה מקומות אין כלל זה קיים, למשל, מיוג במקום עדים לא אמרין אפילו לדעות שמיגו הוא בירור ועדים הם הנהגה).

ג) בתרי ותרי, כלומר שתי כיתי עדים המכחישות זו את זו, עוד הכרעת בירור לא תועיל אפילו מדאורייתא, שהרי אינה עדיפה מעוד עדים שלא יועילו להכריע - "תרי כמאה". אך הכרעת הנהגה תועיל מדאורייתא, ורק מדרבנן החמירו בה כספק ("ספיקא מדרבנן") (שב שמעתתא ו-כב, ר' חיים מטעלז גיטין א (עמוד נט) ד"ה והנה. אך רעק"א בשו"ת מהדורא קמא קלו מסתפק בזה, וכן הקובץ שיעורים בבא קמא מט כתב שנחלקו בזה תירוצי התוס').

ד) על סמך בירור אפשר להישבע, אך לא על סמך הנהגה, שהרי אינה מגלה את המציאות (קובץ שיעורים כתובות עד)².

יש חילוק נוסף שחילקו את כל ההכרעות: ידאי וספק

¹ במקרים רבים בירור הוא סברא והנהגה היא גזירת הכתוב, כדלעיל ד"ה הקשר בין בירור והנהגה לבין סברא וגזירת הכתוב.

² בכל ערך של הכרעה נבאר בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) האם היא בירור או הנהגה.

(א) דין ודאי - ההכרעה פוסקת לנו פסק ודאי, ואין שום חשש שאינה נכונה (עדים שייכים לסוג זה).

(ב) דין ספק - אף על פי שאנו פוסקים על פי ההכרעה, עדיין הדבר מסופק, אלא שאנו סומכים עליה (ספיקא דאורייתא לחומרא שייך לסוג זה)¹.

נפק"מ בין ודאי לספק:

(א) כל הדינים שיש בהם חילוק בין ודאי לספק. כגון בממזר האם נחשב ספק ממזר ולקולא או ודאי ממזר ולחומרא, וכן בספק עשירי (במעשר בהמה) (קובץ שיעורים כתובות עד).

(ב) האם ההכרעה מוציאה מידי ודאי, שהרי אין ספק מוציא מידי ודאי, אך ודאי כן מוציא מידי ודאי (ע"פ קובץ שיעורים פסחים לו).

(ג) יש שכתבו שדין ודאי מוציא ממון, ודין ספק לא. כך הסבירו האחרונים את המחלוקת האם הולכים בממון אחר הרוב - שאם רוב הוא ודאי יוציא ממון, ואם הוא ספק לא יוציא (ש"ת שם אריה (קונטרס רוב וספק בממון), ופני שלמה בבא בתרא כג: ד"ה אמנם)², וכך הסבירו את המחלוקת האם אומרים מיגו להוציא ממון - אם הוא ודאי יוציא, ואם ספק לא (חתן סופר ר') שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) כללי מיגו תג)³.

(ד) כאשר שתי הכרעות סותרות זו את זו, דין ודאי עדיף מדין ספק. כך הסביר ספר המקנה מדוע רוב וקרוב הלך אחר הרוב - רוב הוא ודאי וקרוב הוא ספק, וודאי עדיף מספק (ספר המקנה ר') אליעזר זוסמאן סופר) מט-א ד"ה הערה).

הקשר בין ודאי וספק לבין בירור והנהגה - הקובץ שיעורים (כתובות עד, וכן שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח בענין קרוב) תלה את שתי החלוקות הנ"ל זו בזו - שבירור נחשב ודאי והנהגה נחשבת ספק. אך ממפרשים אחרים משמע שלא רק הנהגה היא ספק, אלא גם בירור יכול להיות ספק, והתורה התירה אותו: לגרנ"ט היה פשוט שקרוב הוא בירור, אך הסתפק האם הוא דין ודאי או דין ספק (קעב ד"ה והנה בדברי, לחתן סופר ר') שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) כלל מיגו תב) מיגו בפשטות הוא בירור, ובכל זאת חקר האם הוא דין ודאי או ספק, לשרידי אש רוב הוא בירור אך אינו ודאי (קיג-ד).

העולה מזה, שלשיטת הקובץ שיעורים כל ההכרעות מתחלקות (חוץ מהחלוקה במקורן - בין סברא לגזיה"כ)⁴ לשני סוגים: בירור-ודאי, והנהגה-ספק. ולחולקים עליו כל ההכרעות מתחלקות לשלושה סוגים: בירור-ודאי, בירור-ספק, והנהגה-ספק (הנהגה - לכו"ע היא ספק)⁵.

לפני עיוור - כאשר המוכשל סומך על עדים או חזקה שהדבר מותר לו והמכשיל יודע שבאמת הדבר אסור, המכשילו עובר בלפני עיוור. וזו הסיבה שצריך את הפסוק "ולפני עיוור לא תיתן מכשול" (ויקרא יט-יד), שהרי אם המוכשל יודע שהיא עבירה - לא צריך את הפסוק, שהרי המכשילו עובר גם מדין "הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט-יז), שצריך אפילו להוכיחו כדי למנוע ממנו את האיסור (קובץ ביאורים לשב שמעתתא יג (דף צד. בדפיו)).

בדינים שונים

¹ יש מי שחידש שיש מקרה נוסף, שאינו דין ודאי ואינו דין ספק אלא מדרגה ממוצעת ביניהם, הובא בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותו אות ד.

² אמנם יש לכך הסברים נוספים, ע"ע אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

³ אמנם יש לכך הסברים נוספים, ע"ע מיגו להוציא לא אמרין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

⁴ כדלעיל בסעיף "סברא וגזיה"כ".

⁵ בכל ערך של הכרעה נבאר בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה לגבי ודאותו) האם היא דין ודאי או דין ספק.

שלילה - כתב המידות לחקר ההלכה (ב-כ, אך מדבריו שם משמע שיש חולקים על יסוד זה) שמספק מעמידים כל דבר על שלילה, שהמעשה לא נעשה (מעין שב ואל תעשה). ואף הביא לכך (יב-ב) ראייה מפסוק מפורש באחי יוסף: "הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו השיבנו אליך מארץ כנען, ואיך נגנוב מבית אדוניך כסף או זהב" (בראשית מד-ח) - שכוונתו שיותר מסתבר לא להשיב כסף (שלילה) מאשר לגנוב (חיוב).
וזהו טעמם של חזקה דמעיקרא (שהשינוי לא קרה) וספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא¹ (שמספק לא נאסר). ע"פ יסוד זה ניתן להבין גם את טעמן של הכרעות נוספות: אין ספק מוציא מידי ודאי, כאן נמצא כאן היה, והמוציא מחבירו עליו הראיה.

פרטי הדין

דיני אדם ודיני שמיים - כדי להתיר איסור צריך שני תנאים: גם שהאדם ידע שמותר לעצמו, כדי לצאת ידי שמיים, וגם שבית דין ידעו שמותר לו, כדי שלא יכפוהו. ואם בית דין סוברים שהדבר אסור, לא יועיל לאדם מה שהוא עצמו סובר שמותר, שהרי יכפוהו. אך אם בית דין מסופקים, והאדם סובר שמותר - ידיעתו מועילה להתיר לעצמו (שערי יושר ו-יח ד"ה ונראה).

ספק עצמי - דנו המפרשים האם שייך ספק שאינו ספק במציאות מחוסר ידיעה (כגון האם חתיכה זו של שומן או של חלב) ואינו ספיקא דדינא (כגון מחלוקת הפוסקים), אלא ספק עצמי.

ספק עצמי

ודוגמא לזה מסוגיית בית בביתי אני מוכר לך, שנותן לו את הפחות שבביתו (מנחות קח:). ונחלקו בזה רש"י ותוס': לרש"י באמת קנה בית אחד, ורק אנו לא יודעים איזה, אך אליהו יכול לומר איזהו, ולתוס' הקניין חל על הגדרת בית אחד מתוך כל בתיו, אך לא על בית מסוים (קובץ שיעורים ח"ב לד-ג,ד). יוצא אם כן שלשיטת רש"י יכול להיות ספק עצמי, שהספק איזה בית נקנה אינו ספק במציאות מחוסר ידיעה, ואינו ספיקא דדינא, אלא הוא ספק עצמי. והקובץ שיעורים (שם) ביאר שזהו הטעם שתוס' חולקים על רש"י, שסוברים שלא שייך ספק עצמי, שהרי אין שום טעם שיחול הקניין על בית אחד יותר מחבירו (והרי לכאורה כל מסובב צריך סיבה שתקדם לו, כמו שפתח המידות לחקר ההלכה א-א. והקובץ שיעורים שם האריך וקושר זאת (בס"ק ה) גם לסוגיית ברירה. וכן קשור לגדר שותפין - האם שייך לומר שיש לכל אחד חצי מהנכס ואיננו יודעים איזה, דהיינו ספק עצמי).

ערכים קרובים: דבר שיש לו מתירין, הכרעה מסופקת, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקות שונות (בספיקות), ספיקא דדינא, ספק שאפשר לבררו, קבוע, קם דינא, תרי ותרי (וכן דנו בערכים נפרדים בדיני כל הספיקות והכרעותיהם, כגון: עדים, רובא דליתא קמן, חזקת הגוף, ספיקא דאורייתא, מוחזק ועוד).

ערכים קרובים

ספירת העומר

מצווה לספור ארבעים ותשעה יום ממחרת הפסח ועד שבועות (הסוגיא במנחות סה:).

הגדרה

מקורה מהפסוקים "וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עומר התנופה שבע שבתות תמימות תהינה. עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמישים יום" (ויקרא כג-טו).

מקור וטעם

¹ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

במהותה נחלקו הפוסקים האם כל הימים הם מצווה אחת כוללת או שכל יום הוא מצווה נפרדת (משנה ברורה תפס-לו).

לדעה שכל הימים הם מצווה אחת, הסתפק המנחת חינוך (שו"א [ו] ד"ה אך) בקטן שמנה ונתגדל בתוך ימי הספירה, האם מחוייב מדאורייתא להמשיך למנות בגדלותו בשנה זו.

ימים ושבועות - מצווה למנות גם את הימים וגם את השבועות (חגיגה יז). ונחלקו הראשונים האם מונים את השבועות בכל יום, או רק בימים שבהם השבועות שלמים (חינוך שו"ד"ה ויש).

בזמן הזה נחלקו הראשונים לשלוש דעות:

(א) לרוב הראשונים דרבנן. וחידש הברכת אברהם (סוכה כט: פסולי יום ראשון ב: בדעת הגר"ז) שאינה תקנת חכמים שתיקנו מצוות ספירת העומר מדרבנן, שהרי בזמן הזה אין עומר, אלא שתקנו מצוות זכר למקדש ע"י הספירה.

(ב) לרמב"ם דאורייתא (תמידים ומוספים ז-כד).

(ג) לרבינו ירוחם ספירת הימים דאורייתא, אך ספירת השבועות בזמן הזה דרבנן (ה-ד).

זמן גרמא - בפשטות היא מצוות עשה שהזמן גרמא (מנחת חינוך שו"א [ד], אבני נזר או"ח שפד), אך הרמב"ן חידש שאין הזמן גרמא (קידושין לד, והובא במנחת חינוך ובאבני נזר שם).

שומע בעונה - השומע מחבירו, הב"י (או"ח תפס-ג) כתב שיוצא, והמגן אברהם (או"ח תפס-ב) כתב שאינו יוצא (ובדעת הרשב"א נחלקו הפוסקים: הב"י שם כתב בדעתו שיוצא, והפרי מגדים אשל אברהם תפס-ב כתב בדעתו שאינו יוצא).

המסופק מהו המספר, לא יספור מספק. ספירה נחשבת רק כאשר יודע בהחלט מהו המניין (שערי יושר א-ה, דבר אברהם ח"א לד-ג).

ספר בלשון הקודש ואינו מבין, נחלקו הפוסקים האם יצא ידי חובה (שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א סוף קלט) או שלא (מגן אברהם תפס-ב).

ערכים קרובים ערכים קרובים: דיבור כתיבה ודעת, חדש.

ספק

עייין ערך ספיקות.

ספק אבלות

כאשר יש ספק אם האדם חייב להתאבל, הוא פטור מדיני אבלות (ריטב"א נידה מד: ד"ה כמאן. האריך בזה המנחת חינוך רסד-א [יג]).

בערך זה נדון בפרטי ספק באבלות. לדיני אבלות עצמה ע"ע אבלות.

לדוגמא, במחלוקת בדיני אבלות הלכה כדברי המיקל (מועד קטן יח.).

טעמו תלוי במקור לדיני אבלות¹: מקור וטעם

¹ במחלוקת במקור דיני אבלות הארכנו בערך אבלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

(א) לדעות שאבלות דרבנן - פשוט שהוא משום שספיקא דרבנן לקולא (תוס' יבמות לו: ד"ה הא).

(ב) לדעות שאבלות דאורייתא - המקור לזה הוא הפסוק "לה יטמא" (ויקרא כא-ג) - מטמא לוודאי ולא לספק (רמב"ם אבל ב-ג).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹. חזק

ריב - אפילו כשיש רוב, כגון נפל תוך שלושים יום, שרובם חיים, אעפ"כ אין מתאבלים עליו (רא"ש הלכות קטנות ה).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בספיקא דדינא - כשאינו ספק במציאות אלא ספק בדין, כגון מחלוקת בש"ס או מחלוקת הפוסקים בענייני אבלות - גם בזה מקילים (מועד קטן יח).

ערכים קרובים: אבלות, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקא דאורייתא**, **ספיקא דרבנן**, **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה², כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

ספק ברכות

בספק האם מחוייב בברכה או לא, אינו מברך (משנה ברורה קסז-מט, רט-ט). הגדרה

לדוגמא, אדם שמסופק אם כבר בירך המוציא - אינו חוזר ומברך (ש"ע א"ח קסז-ט).

החולק על דין זה הוא ר"י (בתוס' ברכות יב. ד"ה לא) שסובר שמספק צריך לחזור ולברך. ובטעמו נחלקו האחרונים:

(א) משום שאסור לאכול בלא ברכה (גליון הש"ס שם).

(ב) משום שברכת הנהנין אסמכוה אקראי (מצפה איתן שם).

(ג) משום שהוא סובר שברכת הנהנין דאורייתא³ (פני יהושע שם ד"ה ויותר (בסברא השניה)).

(ד) כיוון שבברכה אין פסידא ואין טרחא יש להחמיר בה (פני יהושע שם ד"ה ויותר (בסברא הראשונה)).

ונפק"מ (בין שלוש הדעות הראשונות לדעה הרביעית) אם ר"י החמיר רק בברכות הנהנין או בכל הברכות.

מקורו - דין זה לא הוזכר בגמרא אלא בתוס' (ברכות יב. ד"ה לא), ובעיקר בפוסקים. מקור וטעם

טעמו משום שהחייב לברך הוא רק מדרבנן, וספיקא דרבנן לקולא³ (משנה ברורה קסז-מט, רט-ט). ולכן בספק בברכת המזון, שהיא מדאורייתא - כן חוזר ומברך (ש"ע א"ח רט-ג).

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² דנו בזה בערך ברכות הנהנין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורן.

³ בטעם שספיקא דרבנן לקולא יש כמה דעות, הובאו בערך ספיקא דרבנן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

להחמיר ולברך - יש שהוסיפו שאף אסור להחמיר ולברך, משום "לא תישא" (שער הציון רטו-כא). אמנם הפני יהושע (שם ד"ה ויותר) חידש שאם חוזר ומברך אין בו שום איסור, ואינה ברכה שאינה צריכה.

לכתחילה אם אפשר עדיף שאדם אחר יוציא ידי חובה (משנה ברורה קסז-מט).

ברכה שאינה צריכה - בספק ברכות עדיף לברך על מאכל אחר ולהיכנס לספק ברכה שאינה צריכה כדי להימנע מספק אינו מברך כשמחוייב. ובטעם לזה חקרו האם הוא משום שהאיסור לא לברך (כשצריך) חמור יותר מאיסור ברכה שאינה צריכה, או שבזה אינה ברכה שאינה צריכה כלל, שהרי יש לו צורך בה, שמברך בשביל להוציא עצמו מספק (וזאת הברכה בירור הלכה כט ד"ה החקירה).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹.

כשיש ספק ספיקא לברך נחלקו האחרונים האם מברכים: הלחם משנה (ברכות ד-ו) כתב שמברכים, והמשנה ברורה (רטו-ג) פסק שאין לברך.

ערכים קרובים: ברכות המצוות, ברכות הנהנין, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקא דרבנן**, **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

ספק דבריהם להקל

עיינ ערך ספיקא דרבנן.

ספק הפקר

עיינ ערך הפקר בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק הפקר.

ספק הקדש

עיינ ערך הקדש בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק הקדש.

ספק ודאי

עיינ ערך אין ספק מוציא מידי ודאי (לגבי דבר מסופק שאינו מפקיע מדבר ודאי), **וערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק"** (לגבי הכרעות ודאיות והכרעות מסופקות).

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

ספק טומאה

ספק טומאה שנמצא ברשות הרבים טהור, וברשות היחיד טמא (הסוגיא בסוטה כח.). הגדרה

לדוגמא, נמצא כלי, ספק האם הוא טהור או טמא (פסחים יט:). ספק האם האדם נגע בדבר טמא (קידושין פ.).

מקורו מפרשת מסוטה (סוטה כח., והגמרא שם (כט.). הוסיפה שאת דין יש בו דעת להישאל (דהיינו שאם לא היה שם אדם - אפילו ברשות היחיד טהור) לומדים מהפסוק "והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל" (ויקרא ז-ט)).

הטעם שברשות הרבים טהור, שהרי אפילו טומאה ודאית דחוייה בציבור, וכל שכן ספק (תוספתא טהרות סוף פרק ו, רמב"ם שאר אבות הטומאות טז-א).
והטעם שברשות היחיד טמא, משום שבזה כו"ע מודים שספיקא דאורייתא לחומרא דאורייתא (שהרי בשאר ספיקא דאורייתא נחלקו הראשונים¹) (לבוש מרדכי יבמות ט).

לגבי ודאותו, הוא דין ודאי (ולא דין ספק) בין ברשות הרבים ובין ברשות היחיד:
(א) ברשות הרבים הנוגע טהור טהרה ודאית אפילו אם באמת נגע בחפץ טמא (הנהגה, שאנו פוסקים שטהור, אפילו שבמציאות נגע בטומאה) (אחיעזר ח"א א-ג. אך הקובץ שיעורים (ח"ב מה-ט) כתב שאינה טהרה ודאית, אלא רק אין צריך לחשוש שהוא טמא, אך אם באמת נגע בטומאה לא נטהר).

(ב) ברשות היחיד הנוגע טמא בטומאה חדשה אפילו אם באמת החפץ טהור (הנהגה, שאנו פוסקים שטמא, אפילו שבמציאות לא נגע בטומאה) (אחיעזר ח"א א-ג. והקובץ הערות (לט-א) חקר האם נחשב כאילו נגע בטומאה, או שטמא אפילו שלא נגע בה).

באין בו דעת להישאל עליו, כלומר שלא היה שם אדם, אפילו ברשות היחיד טהור (סוטה כח:). פרטי הדין

כשאדם יודע שבאמת טמא, אף על פי שספק ברשות הרבים דינו כוודאי טהור, מצווה עליו להפריש אחרים (שערי יושר א-ב ד"ה ונראה).

ספק הרגיל וקרוב לוודאי (לטהר) טהור אפילו ברשות היחיד (תוס' פסחים ט. ד"ה ואם)².

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה³ חוזק

עד אחד בטומאה, מסתפק בזה השב שמעתתא (ו-כג).

רוב עדיף מספק טומאה (קהילות יעקב כתובות ח)⁴.

חזקת הגוף - לקובץ שיעורים (כתובות רסג רסה) לא מועילה לטהר ברשות היחיד, ולשב שמעתתא (א-טו) כן מועילה.

חזקת הדין לא מועילה לטהר ברשות היחיד (תוס' חולין ט: ד"ה התם).

¹ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

² עיין לקמן בסעיף "חוזק" (ד"ה רוב) בדין רוב.

³ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

⁴ עיין לעיל בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ספק הרגיל) בדין ספק הרגיל וקרוב לוודאי.

ספיקא דרבנן עדיף מדין ספק טומאה ברשות היחיד, ולכן מקילים בטומאה דרבנן (קונטרסי שיעורים כד-א ד"ה ולא).

אין ספק מוציא מידי ודאי מועיל לטמא אפילו ברשות הרבים. כגון שידוע שהיתה כאן טומאה וספק האם גררוה, נחשבת כוודאי טומאה וטמאה (מהרש"א נידה טו: על תד"ה ספק. והמהר"ם עבודה זרה מב. (על תד"ה מפני) כתב זאת בלשון "ויש לתרץ בדוחק").

ספק ספיקא, טומאה עדיפה ממנו. ולכן בספק ספיקא לטהר ברשות היחיד - עדיין טמא (קהילות יעקב כתובות ח, קובץ שיעורים בבא בתרא רמו).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, מפורש במשנה (טהרות ה-ט) שברשות הרבים טהור וברשות היחיד טמא, אך הר"ש (שם) הקשה על זה.

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), טומאה, ספיקא דאורייתא, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

ספק מוציא מידי ספק

עיינ ערך אין ספק מוציא מידי ודאי בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק וספק.

ספק ממוזן לקולא לנתבע

עיינ ערך מוחזק.

ספק ממוזן עניים

עיינ ערך מתנות עניים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק מתנות עניים.

ספק ממוזר

ספק על האדם האם הוא ממוזר, מדאורייתא מקילים בו ומותר גם בישראלית כשרה וגם בממזרת (ורק מדרבנן גזרו על שתוקי משום שמעלה עשו ביוחסין) (הסוגיא בקידושין עג.). הגדרה

לדוגמא, שתוקי, שאין ידוע מי אביו, ואולי הוא ממזר (קידושין עג.).

מקורו מהפסוק "ממזר" ודאי ולא ספק, "בקהל" ודאי ולא ספק (קידושין עג.). ומכאן הקשו על שיטת הרמב"ם וסיעתו שספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא¹ - לדבריהם למה צריך גזירת הכתוב מיוחדת להתיר ספק ממזר. ותיירץ המהר"ט שצריך פסוק מיוחד להתירו גם בישראלית וגם בממזרת בבת אחת (ח"ב א ד"ה ועל, הובא בשב

¹ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

שמעתתא א-א. ובקונטרסי שיעורים קידושין כג חקר האם לרמב"ם דין ספק ממזר הוא מדין ספיקא דאורייתא לקולא, או שהם שני דינים נפרדים).

טעמו מגזירת הכתוב. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך באמת לא ידוע לנו האם הוא ממזר.

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹. חוזק

חזקה דמעיקרא, מתוס' משמע שחזקה נחשבת ודאי, ולכן אם יש חזקה שהוא ממזר יהיה אסור, שהרי כבר לא נחשב כ"ספק ממזר" אלא כ"ממזר ודאי". אך האחרונים כתבו שלא נחשבת לוודאי, משום שהיא רק הנהגה (פסיקת דין), ולכן יהיה מותר, שעדיין נחשב "ספק ממזר" (קובץ שיעורים כתובות עד. לפני יהושע המובא בו).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), ממזר, ספיקא דאורייתא, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, ביורור והנהגה, ודאי וספק).

ספק מנהג

עייני ערך מנהג בסעיף "בספק".

ספק מתנות עניים

עייני ערך מתנות עניים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק מתנות עניים.

ספק נפשות

בספק האם האדם חייב מיתה, לא הורגים אותו (הסוגיא בבבא בתרא נ:).

בערך זה נדון בספק חיוב מיתה. לגבי ספק פיקוח נפש, שעוברים בשבילו עבירות (שבלשון הגמרא אף הוא נקרא "ספק נפשות") - ע"ע ספק פיקוח נפש.

לדוגמא, הרג אדם שספק האם הוא ישראל או גוי (מעין מקרה זה בבבא בתרא נ:).

במקורה נחלקו הראשונים: מקור וטעם

(א) לרשב"ם נלמד מהפסוק "והצילו העדה את הרוצח" (במדבר לה-כה), ודורשים מ"והצילו" שמספק יש לזכותו (וכן כתב רש"י סנהדרין עט. ד"ה אי נמי פלגא ופלגא).

(ב) אך התוס' כתבו שאין צריך לזה פסוק, אלא סברא כמוחזק במטלטלין (מוחזק) (בבא בתרא נ:), ואפשר שנחלקו מעין מחלוקת האחרונים האם אדם מוחזק בנפשו - לקונטרס הספיקות הוא מוחזק ולגר"א וסרמן לא (דברי סופרים ה-א). בדומה לזה נחלקו המפרשים בהרבה מקומות האם אדם בעלים על

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

חייו¹, ויש קשר בין דיני בעלות (האם הוא בעלים על חייו) לדיני מוחזק (האם הוא מוחזק בהם), שהרי במוחק דנו האחרונים² לענין חצר שאינה קונה, האם היא יכולה להחזיק).

לגבי ודאותו, האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים (דין ספק), תלה זאת הגר"א וסרמן במחלוקת הנ"ל, שלתוס' הפטור הוא רק מדין ספק, אך לרשב"ם, שהיא גזיה"כ, הוא פטור מדין ודאי (קובץ הוספות יח) והצפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קימה) נקט בפשטות שהוא דין ודאי.

קיום ליה בדרכה מיניה - הרעק"א כתב שספק חיוב מיתה (שבית דין לא ממיתים אותו מספק) לא פוטר מתשלומין (הביאו ודן בדבריו קובץ שיעורים כתובות פד), אך הגר"ש שקאפ (בבא קמא ז) כתב שכן פוטר, כמו שחייבי מיתות שוגגים פוטרם אע"פ שאינו חייב בפועל³.

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה⁴.

רובא דליתא קמן מועיל בנפשות⁵ (מחלוקת בגמרא, וזו ההלכה (סנהדרין סט.)).

חזקת אומדנא, עליה נאמר "מלקין על החזקות סוקלין ושורפין על החזקות" (קידושין פ). ובטעם לזה ביאר השב שמעתתא (ד-ח) שהחזקה אינה בשעת המעשה (האם בא על אימו) אלא על עצם האיסור (האם היא אימו, אך בוודאי שבא עליה), וכמו שלעצם האיסור עד אחד מועיל למלקות (שמעיד על בשר שהוא טריפה, ואח"כ בא אדם ואוכל אותו - לוקה).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **ספק פיקוח נפש** (שעוברים בשבילו עבירות), **פיקוח נפש**.

ספק ספיקא

שני ספיקות במקרה אחד – סומכים עליהם אפילו לקולא (הסוגיא בכתובות ט, בסוגיא זו האריך הש"ך יו"ד קי כללי ספק ספיקא, וסיים (בקיצור כללי ספק ספיקא): "דיני ספק ספיקא עמוקים ורחבים מני ים, ויש בהם כללים ועניינים הרבה").

לדוגמא, הנושא בתולה וטוען פתח פתוח מצאתי -

א) ספק נבעלה תחתיו ספק אין תחתיו (אלא לפני שהתארסה).

ב) ואם תמצא לומר תחתיו ספק באונס (ומותרת לבעלה) ספק ברצון (כתובות ט).

נקרא גם ספק מוציא מידי ספק, אך יש אומרים שהם דינים נפרדים⁶. ובלשון הירושלמי נקרא "שני ספיקות" (יבמות טז-א פב.) או "אין ספק לספק" (נידה א-א א:).

¹ הארכנו בזה בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה החיים.

² הובאו בערך מוחזק בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חפץ שנמצא בחצר שאינה קונה.

³ לגבי ספק חיוב כרת ע"ע קים ליה בדרכה מיניה בסעיף "בעבירות שונות" ד"ה ספק חיוב כרת.

⁴ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

⁵ אך ע"ע אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "בנפשות ובדיינים", שיש שיטה שרוב גרוע לא מועיל בנפשות.

⁶ ע"ע אין ספק מוציא מידי ודאי בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק וספק.

החולק על דין זה - הסתפק הראש יוסף (חולין יא) האם רבי מאיר דחייש למיעוטא חולק גם על דין ספק ספיקא ומחמיר בו. אך השב שמעתתא (א-יח) וההפלאה (כתובות טו) כתבו בפשטות שאפילו רבי מאיר מקל בספק ספיקא. ולהלכה מקילים בספק ספיקא.

בטעמו מצינו מחלוקת גדולה בראשונים ובאחרונים לשלוש דעות (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) רוב (שר"ת הרשב"א ח"א תא. והשערי יוסף (א-יט ד"ה ונ"ל) דייק נגד דעה זו מהלשון "ספק ספיקא" ולא "ב' ספיקות"). ודנו האחרונים האם כוונתו לרוב מקרים, שרוב הסיכויים שמותר (רוב הנשים שנמצא פתחן פתוח מותרות), או לרוב צדדים, שיש שלושה צדדים להקל (אין תחתיו ובאונס, אין תחתיו וברצון, תחתיו ובאונס) ורק צד אחד להחמיר (תחתיו וברצון) (הגר"ט כה וקהילות יעקב כתובות ח ד"ה ולפ"ז, והוסיף הקהילות יעקב שם שהטעם שאינו רוב מקרים (אלא רוב צדדים) הוא שאין אנו יודעים כלל האם יש באמת רוב מקרים). וכן דנו האם הוא רובא דאיתא קמן (נתי"מ) או דליתא קמן (אחיזרז ח"ב ו-יג, הביאם הפרי משה רוב ב-ב, וקשור לשאלה האם הוא רוב צדדים או רוב מקרים).

(ב) ספיקא דרבנן (גליוני הש"ס כתובות ט), לרמב"ם וסיעתו שספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא¹ (והפני יהושע כתב זאת גם לרשב"א וסיעתו שלחומרא מדאורייתא, משום שיש כאן חזקת היתר (שר"ת פני יהושע יא)).

(ג) דעה פחות ידועה היא דעת הגר"ט, והיא, שגזירת הכתוב שספיקא דאורייתא לחומרא נאמרה רק בספק אחד. ולפי זה זו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות עדיין לא ידועה לנו (הגר"ט כה. לדעה זו הקולא בספק ספיקא אינה ממקור חיובי, אלא מחוסר מקור. ואם כן מסתבר שכל הכרעה שתבוא נגד הספק ספיקא תגבר עליו²). (כמובן שכל הדינים דלקמן תלויים במחלוקת הנ"ל).

באיסורים ספק ספיקא מועיל (אמנם יש דעה שבאיסורין ספק ספיקא לא מועיל כלל (גליוני הש"ס כתובות ט. ד"ה ספק ספיקא הוא) בשם באר יעקב).

בפיקוח נפש - בפשטות מחללים שבת לפיקוח נפש אפילו בספק ספיקא, אך יש ראשונים שחולקים. כגון לפקח את הגל (מפולת) על אדם שיש ספק האם הוא חי או מת ויש גם ספק האם הוא ישראל או נכרי (מאירי יומא פה. ד"ה פיקוח) הביא את המחלוקת).

בממונות - עיין לקמן בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

בספק ספיקא להחמיר גם הרמב"ם מודה שיש להחמיר מדאורייתא, אפילו שבשאר ספיקא דאורייתא סובר שמחמירים רק מדרבנן³ (נודע ביהודה מהדורא תנינא י"ד לח, שער המלך טומאת מת ט-יב (לא: בדפיו)).

מתהפך - לרוב הדעות הספק ספיקא צריך להתהפך, דהיינו שאפשר להסתפק בספק הראשון גם אחרי השני, אך ספק ספיקא שאי אפשר להופכו לא נחשב ספק ספיקא אלא כספק יחיד.

למשל, שחט ולאחר השחיטה נמצאה הסכין פגומה. לכאורה יש כאן ספק ספיקא: [א] ספק אולי נפגמה רק בעצם המפרקת, כלומר בסוף השחיטה, אך השחיטה עצמה היתה

¹ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

² עיין לקמן בסעיף "חוזק".

³ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

כשרה, [ב] גם אם נפגמה בשחיטה עצמה - אולי נפגמה רק במיעוט האחרון של השחיטה, ורוב השחיטה היתה כשרה.

אך את הספיקות האלו אי אפשר להפוך, שהרי לא שייך להסתפק [א] אולי נפגמה במיעוט האחרון של השחיטה, [ב] וגם אם נפגמה בתחילת השחיטה - אולי נפגמה במפרקת. זה לא שייך, שהרי אם נפגמה בתחילת השחיטה היא כבר טריפה. ולכן אין דינו כספק ספיקא (ש"ך י"ד קי כללי ספק ספיקא אות יג).

ויש חולקים וסוברים שגם מקרה כזה הוא ספק ספיקא (מהר"ט ח"ב י"ד ב ועוד, מובאים בפרי משה רוב כב-ג).

כשאחד מהספיקות לא שקול, דהיינו שיש לתלות באיסור יותר מבהיתר, או שהאיסור שכיח יותר, נחלקו המפרשים האם נחשב ספק ספיקא (הביאם שב שמעתא א-יח. ש"ך י"ד קי קיצור כללי ספק ספיקא לג - אינו ספק ספיקא).

אשם תלוי - דעת התוס' שחייבים על ספק ספיקא אשם תלוי (כריתות יז: ד"ה מדסיפא, דן בדבריהם מנחת חינוך כח-א [ג] ד"ה ואם, [ח] ד"ה והנה). והשדי חמד תמה על דבריהם (ח"א עמוד 474).

כשהספק הראשון אסור מדאורייתא, חידש הבדק הבית שאינו נחשב ספק ספיקא, והספק השני עדיין ישאר אסור מדרבנן (כגון שהספק הראשון הוא ספק טריפה, שהוא אסור מדאורייתא, והיא נתערבה באחרות). וכל מה שספק ספיקא מותר הוא רק כשהספק הראשון מותר מדאורייתא, שאז הספק השני מתירו לגמרי (כגון שהספק הראשון הוא שהאיסור נתערב בהיתר, שהרי תערובת מותרת מדאורייתא) (בדק הבית (על תורת הבית) בית ד שער ב ד"ה וכתב רבינו יצחק).

ספק ספיקא בבין השמשות, כגון שהאדם מסופק האם שקעה החמה בערב שבת, נחלקו בו הפוסקים:

(א) הוא כספק ספיקא (ספק יום ספק בין השמשות, ובין השמשות עצמו הוא ספק) ומקילים בו (מהר"ח אור זרוע רל).

(ב) יש להחמיר בו בבין השמשות (מגן אברהם אורח חיים רסא-א), משום שחיסרון ידיעה (שאינו יודע האם שקעה החמה) לא נחשב לספק (פרי מגדים שם).

(ג) יש להחמיר בו בבין השמשות משום שהוא ספק ספיקא משם אחד, שהספק אם שקעה החמה הוא האם הוא עדיין יום, וכן הספק בבין השמשות עצמו הוא האם הוא יום או לילה, ואם כן בעצם הוא רק ספק אחד - האם הוא יום או לילה (שדי חמד ח"א ב-ב ד"ה ובספק עמוד 362, והביא גם את שתי הדעות הקודמות).

בפעיה זה נדון בחזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה¹. חזק

רוב, כתב הרשב"א שספק ספיקא כמותו, ואולי אפילו עדיף ממנו (ש"ת הרשב"א ח"א תא. וכן כתב פסקים וכתבים קכט (הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה י) שספק ספיקא עדיף מרוב). אך יש אומרים שרוב עדיף (הובאו בשב שמעתא א-כ).

חזקה דמעיקרא - לרשב"א הספק ספיקא גובר, משום שלשיטתו הוא מדין רוב², ורובא וחזקה רובא עדיף (ש"ת ח"א תא). והרבה חולקים על זה (ש"ך י"ד קי כללי ספק ספיקא כט, שב

¹ בערך חזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² הבאנו אותו לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) והבאנו שם חולקים.

שמעתתא א-כ) משום שהספּק הראשון נחשב כאיסור ודאי¹, וא"כ נשאר רק ספּק אחד, וספיקא דאורייתא לחומרא (ש"ך י"ד קי קיצור כללי ספּק ספיקא כז).

מוחזק, לרוב הדעות ספּק ספיקא לא מוציא ממנו, ורק דעת התוס' והמהר"ב שמוציא (קונטרס הספיקות ו-ז, שב שמעתתא א-כ, תקפו כהן קכא הגהה טו, טז. דן בזה גם קהילות יעקב כתובות ח. והפני יהושע הקשה איך יוציא והרי טעמו של ספּק ספיקא הוא מדין רוב² ואין הולכין בממון אחר הרוב, ולכן סובר שמוציא רק עם ברי ושמא (כתובות ט:). עוד אפשר לומר שהוא רובא דאיתא קמן³, ויש דעה שרובא דאיתא קמן כן מוציא ממנו⁴).

ספּק טומאה (שברשות היחיד טמא וברשות הרבים טהור) עדיף מספּק ספיקא. ולכן בספּק ספיקא לטהר ברשות היחיד - עדיין טמא (קהילות יעקב כתובות ח, קובץ שיעורים בבא בתרא רמו).

בספּק ספיקא להחמיר בדברונן נחלקו המפרשים האם גם בזה מקילים (דברי סופרים א-מג בדעת הרמב"ם) או שמחמירים (גליון מהרש"א תחילת קיצור כללי ספּק ספיקא לש"ך י"ד קי).

ובצירוף חזקת היתר מותר (שם).

ובספּק ברכות נחלקו האחרונים האם מברכים בספּק ספיקא: הלחם משנה (ברכות ד-ו) כתב שמברכים, והמשנה ברורה (רטו-כ) פסק שאין לברך.

מרא קמא נגד ספּק ספיקא - דינו כספּק, וחולקין (נחל יצחק כה קונטרס תפיסה ע"י שליח ב-ד).

בפע"ף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

ברבר שיש לו מתירין, כלומר שיש אפשרות להתירו בלי להיכנס לספּק, נחלקו האם אפשר לסמוך עליו, וטוב להחמיר (רמ"א י"ד קי-ח).

בספּק שאפשר לברר, לרש"י צריך לברר, ותוס' חולקים עליו (הובאו בחתם סופר כתובות מהדורא בתרא ב. ד"ה שאם. וכן הש"ך י"ד קי קיצור כללי ספּק ספיקא לה הביא שיש בזה מחלוקת). והרשב"א כתב שצריך לברר, אף על פי שברוב כתב שאין צריך לברר, והקשו עליו שהרי הוא סובר שספּק ספיקא מטעם רוב⁵ (פרי משה רוב ג-ה). ובשני מקרים לכ"ע אין צריך לברר: כאשר אפשר לברר רק ספּק אחד, וכן כאשר אפשר לברר רק האם הוא אסור בוודאי ואי אפשר לברר האם הוא מותר בוודאי (פתחי תשובה י"ד קי על קיצור כללי ספּק ספיקא לש"ך לה).

בקבוע, דהיינו שהספּק לא פרש מהתערובת אלא נמצא במקומה, האם יהיה כמחצה על מחצה (ספּק שקול) כדינו ברובא דאיתא קמן, או שהספּק ספיקא יועיל, נחלקו בזה האחרונים לשלוש דעות:

א) הקובץ ביאורים (שב שמעתתא ה) כתב שהספּק ספיקא יועיל (ודין קבוע נאמר רק ברובא דאיתא קמן, וביאר זאת על פי דברי הר"ן⁶ שקבוע הוא חידוש, ולכן לא לומדים ממנו).
ב) החוות דעת (קי חידושים יב) חולק וסובר שהקבוע כן מועיל וכמחצה על מחצה דמי.

¹ אך ע"ע חזקת הגוף בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה לגבי ודאותה) שנחלקו ראשונים ואחרונים האם חזקה דמעיקרא היא דין ודאי או ספּק.

² עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) שנחלקו בזה.

³ כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות א.

⁴ הובאו בערך אין הולכין בממון אחר הרוב, בסעיף "בדינים שונים" ד"ה ברובא דאיתא קמן.

⁵ כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁶ אך יש חולקים, הובאו בערך קבוע.

(ג) הפרי מגדים (מובא בקובץ ביאורים שם) מסתפק בזה (בכל זה דן הפרי משה רוב יא-ג).

בספיקא דדינא - כשאינו ספק במציאות אלא מחלוקת הפוסקים, לא אומרים ספק ספיקא (שב שמעתתא א-כג בשם המהריב"ל).

בספיקא דדינא בדבר שיש לו מתירין - מותר, והיש לו מתירין לא אוסר (אלא רק בספק במציאות) (רעק"א ברכות ב. ד"ה שם וממאי (בסופו)).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקא דאורייתא**, **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **ספק ספיקא**.

ערכים קרובים

ספק ספק ספיקא

שלושה ספיקות במקרה אחד. הגדרה

בערך זה נדון רק בפרטים המיוחדים לספק ספק ספיקא. בשאר דיני ספק ספיקא ע"ע ספק ספיקא.

לדוגמא, הנושא בתולה וטוען פתח פתוח מצאתי -

(א) ספק אולי בקי בהטיה ולכן טועה ואינו פתוח באמת.

(ב) ואם תמצי לומר שפתוח, ספק אולי נבעלה לפני שהתאסרה (ומותרת לבעלה).

(ג) ואם תמצי לומר שנבעלה אחרי שהתאסרה, ספק אולי נבעלה באונס ולא ברצון (פרי משה רוב כה-ו).

דוגמא נוספת: מי שנפלה עליו מפולת בשבת -

(א) ספק הוא שם ספק אינו שם (ואם אינו שם אסור לפקח את הגל בשבת).

(ב) ספק חי ספק מת (ואם הוא מת אסור לפקח).

(ג) ספק כותי ספק ישראל (ואם הוא כותי אסור) (יומא פג.).

דינים דומים: ספק ספיקא¹ הוא כשיש שני ספיקות.

הסדר לפי מספר הספיקות - מוודאי שכן אל ודאי שלא - הוא: ודאי שכן, ספק, ספק ספיקא, ספק ספק ספיקא, ספק ספק ספק ספיקא וכו', ודאי שלא.

מקורו - המושג "ספק ספק ספיקא" לא הוזכר בפירוש בגמרא, אך דינו הוזכר במשנה (יומא פג.), ובפרטיו דנו הפוסקים.

מקור וטעם

טעמו כספק ספיקא².

באימורין ספק ספק ספיקא מועיל. בדינים שונים

בפיקוח נפש - בפשטות מחללים שבת לפיקוח נפש אפילו בספק ספק ספיקא. כגון לפקח את הגל (מפולת) על אדם שיש ספק האם הוא שם או לא, ויש גם ספק האם הוא חי או מת, וכן יש ספק האם הוא ישראל או נכרי (יומא פג. במשנה, אך יש ראשונים שסוברים שאפילו

¹ ע"ע ספק ספיקא.

² נחלקו בו האחרונים, הארכנו בזה בערך ספק ספיקא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

בספק ספיקא לא מחללים שבת, וכל שכן בספק ספק ספיקא (מאירי יומא פה. ד"ה פיקוח) הביא את המחלוקת).

בממונות - עיין לקמן בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.¹ חוזק

חזקה דמעיקרא, גם לדעות שבספק ספיקא היא גוברת ומחמירים בה,² ספק ספק ספיקא גובר עליה ומקילים, משום שגם אם הספק הראשון היה אסור בוודאי (ולא רק בחזקת אסור) - עדיין היו נשארים שני ספיקות, וספק ספיקא לקולא (ש"ך י"ד קי קיצור כללי ספק ספיקא כח).

מוחזק, גם לדעות שבספק ספיקא המוחזק גובר ולא מוציאים ממון,³ ספק ספק ספיקא לרוב האחרונים גובר על המוחזק ומוציא ממון (לדעות שספק ספיקא מדין רוב⁴ אפשר לבאר זאת על פי הדעה שרוב גדול מוציא ממון⁵), אמנם המהר"ט סובר שאינו מוציא (פרי משה רוב כה-ו).

בכל שאר ענייניו הוא כספק ספיקא.⁶ כללים

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), ספק ספיקא.

ספק עצמי

עיין ערך ספיקות בסעיף "ספק עצמי".

ספק ערלה

ספק על פרי בחוץ לארץ האם הוא ערלה, מותר לאוכלו (ובארץ ישראל אסור) (הסוגיא הגדרה בקידושין לט.).

לדוגמא, אדם אחר ליקט את הפרי, ואינו יודע אם ליקטו מעץ של ערלה (קידושין לט.).

מקורו מהלכה למשה מסיני (קידושין לט.). מקור וטעם

לגבי ודאותו, האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים והתורה רק התיירה מספק (דין ספק), כתב הר"ן (קידושין סוף פרק ראשון, הובא בדברי סופרים א-מג) שמותר מדין ודאי.

¹ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

² הבאנו את מחלוקתם בערך ספק ספיקא בסעיף "חוזק" ד"ה חזקה דמעיקרא.

³ הובאו בערך ספק ספיקא בסעיף "חוזק" ד"ה מוחזק.

⁴ המחלוקת בזה הובאה בערך ספק ספיקא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁵ הובאה עם החולקים עליה בערך אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "בנפשות ובדיינים" ד"ה שיטה ב אות ב.

⁶ לפירוט דיניו ע"ע ספק ספיקא.

פרטי הדין **מוותר אפילו להיכנס לספק בכוונה ("ספק לי ואנא איכול")** (גמרא שם). אך הרמב"ם והטור השמיטו דין זה, וכתב הב"י (י"ד רצד) שהם סוברים שלהלכה אסור.

בארץ ספק ערלה אסור. ובזמן הזה הוא דרבנן (שדי חמד ח"ד ע-צא-יז עמוד 457)¹.

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה. **חוזק**

רוב - מקילים אפילו נגדו, ואפילו קרוב לוודאי (ר"ן שם).

קרוב מועיל בערלה (תוס', והקובץ שיעורים בבא בתרא עח דן בדבריהם).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקא דאורייתא**, **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **ערלה**.

ספק עשירי

ספק האם הבהמה היא מעשר-בהמה (בכורות נח: במשנה). **הגדרה**

לדוגמא, קפץ אחד מהטלאים המעושרים לתוך אלה שעדיין אינם מעושרים, וכעת יש ספק על כל אחד מהם האם הוא כבר מעושר ופטור (בכורות נח: במשנה).

מקור וטעם **מקורו מהפסוק "עשירי" ודאי ולא עשירי ספק.** והקשו מכך על הרמב"ם וסיעתו שסוברים שכל ספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא³ - לשיטתם למה צריך פסוק מיוחד להתיר ספק עשירי. ותירץ הפרי חדש שבאיכבע איסורא גם הרמב"ם מודה שמחמירים, ולזה צריך כאן פסוק (י"ד קי כללי ספק ספיקא).

בטעמו כתב השערי יושר (א-ה) שקדושת המעשר לא חלה כלל. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות עדיין לא ידועה לנו משום שמספר שאינו ודאי לא נחשב מספר, כמו לעניין ספירת העומר שצריך לדעת בבירור את מספר היום, ואי אפשר לספור מספק.

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה. **חוזק**

רוב נחשב כעשירי ודאי לדעת התוס' (בבא מציעא ו: ד"ה קפץ), וביאר הקובץ שיעורים (כתובות עד) שהטעם הוא שרוב הוא בירור המציאות⁵. אך לדעת תוספות הרא"ש (הובא בשיטה מקובצת בבא מציעא ו: ד"ה ע"ל) רוב עדיין נחשב כעשירי ספק¹.

¹ בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" הארכנו במחלוקת הראשונים בספיקא דאורייתא בכלל, האם הוא דאורייתא או דרבנן.

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

³ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

⁴ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

⁵ אמנם יש חולקים על זה, ע"ע רובא דאיתא קמן וערך רובא דליתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקא דאורייתא**, **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק).

ספק פיקוח נפש

מותר לעבור עבירות בשביל להינצל מספק מיתה (יומא פג. במשנה).

בערך זה נדון בספק פיקוח נפש, שעוברים בשבילו עבירות. לגבי ספק נפשות, דהיינו ספק חיוב מיתה - ע"ע ספק נפשות. ויש להעיר שבלשון הגמרא גם ספק פיקוח נפש נקרא "ספק נפשות".

לדוגמא, מותר בשבת לפקח את הגל (מפולת) על אדם שספק האם הוא חי או מת (יומא פג. במשנה).

מקורו מהפסוק (במדבר לה-כה) "והצילו העדה" (רש"י כתובות טו. ד"ה ספק).

בספק האם צריך ליהרג (דהיינו שיש ספק האם העבירה היא מהעבירות שיהרג ואל יעבור) - דינו שיעבור ולא יהרג (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות ז).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה?

בספק ספיקא בפשטות מחללים שבת, אך יש ראשונים שחולקים. כגון לפקח את הגל (מפולת) על אדם שיש ספק האם הוא חי או מת, ויש גם ספק האם הוא ישראל או נכרי (מאירי יומא פה. ד"ה פיקוח) הביא את המחלוקת).

בספק ספק ספיקא בפשטות מחללים שבת. כגון לפקח את הגל (מפולת) על אדם שיש ספק האם הוא שם או לא, ויש גם ספק האם הוא חי או מת, וכן יש ספק האם הוא ישראל או נכרי (יומא פג. במשנה, אך יש ראשונים שסוברים שאפילו בספק ספיקא לא מחללים שבת, וכל שכן בספק ספק ספיקא (מאירי יומא פה. ד"ה פיקוח) הביא את המחלוקת).

רובא דאיתא קמן אין הולכין אחריו בפיקוח נפש, ולכן מחללים שבת להציל נפש אפילו אם היו תשעה נכרים וישראל אחד (יומא פד:). והמקור לזה הוא שכתוב (ויקרא יח-ה) "וחי בהם" ולא שימות בהם, והכוונה היא שלא יהיה שום סיכוי של מיתה לישראל (תוס' יומא פה. ד"ה ולפקח).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקא דאורייתא**, **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **ספק נפשות** (ספק אם האדם חייב מיתה), **פיקוח נפש**.

¹ הארכנו בעניין זה בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותו.

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

ספק צדקה

עיינ ערך מתנות עניים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק מתנות עניים.

ספק קידושין

עיינ ערך קידושין בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק קידושין.

ספק שאפשר לברר

ספק שניתן בקלות לברר, ולבררו, מחמירים בו בכמה ספיקות (הוזכר בפסחים ד:).

לדוגמא, השוכר בית מחבירו ב"ד בניסן, אע"פ שחזקה שבעל הבית בדק את החמץ, אם בעל הבית בעיר צריך לשאול אותו האם בדק (תוס' פסחים ד: ד"ה לאו).

במקור ובטעם שמחמירים בו חקר הברכת אברהם האם הוא משום שלא נאמרו בו דיני רוב וחזקה, או שהיא חומרא מדרבנן משום שיכול לברר בקלות (פסחים סי' "ספק שאפשר לברר" א (עמוד יג בדפיו). והפרי מגדים אשל אברהם א"ח ח"י כתב שהוא מדרבנן).

בסעיף זה נפרט מה הדין בכל הכרעה כשאפשר לברר את הספק - מתי אפשר לסמוך על ההכרעה ומתי צריך לברר.

מיגו לא מועיל כשאפשר לברר את הספק, משום שמיגו לא עדיף מרוב¹ (פלפולא חריפתא (לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9), שלשיטתו כל דין מיגו מבוסס על רוב², ורוב לא מועיל באפשר לברר.

רוב לא פוטר משבועה, משום שנחשב כאפשר לברר את הרוב ע"י השבועה, ורוב לא מועיל כשאפשר לבררו (פלפולא חריפתא (לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9).

רוב כשאפשר לברר את הספק - נחלקו בו המפרשים, ויש בזה ארבע דעות:

- (א) יש ראשונים שסוברים שצריך לברר (פרי משה רוב ה-א, בינת אדם שער רוב וחזקה י).
- (ב) רש"י כתב שאין צריך לברר (חולין ריש יב, ויחידש החתם סופר (בשר"ת י"ד קעה ד"ה ועיי') שגם רש"י מקל רק באיסורין, אך בממונות הוא מודה שצריך לברר).
- (ג) הפרי משה (רוב ה-ב) ביאר בדעת השו"ע שברובא דאיתא קמן צריך לברר, וברובא דליתא קמן אין צריך לברר.
- (ד) ספר המקנה ((ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-ה-ז) כתב שרוב לבד אין צריך לברר, אך כשחזקה דמעיקרא סותרת אותו - אע"פ שהוא עדיף ממנה - צריך לברר.

חזקת אומדנא לא מועילה כשאפשר לברר את הספק (תוס' פסחים ד: ד"ה לאו).

חזקה דמעיקרא בפשטות לא מועילה כשאפשר לברר את הספק (ריטב"א פסחים ד: בשם יש למדין, בינת אדם שער רוב וחזקה י, אך יש אומרים שמועילה (ריטב"א חולין ג: בשם קצת מרבתינו)).

¹ אך בערך מיגו בסעיף "חזקת" (ד"ה רוב) הבאנו שיש מי שחולק על זה.

² כמו שהבאנו בערך מיגו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות א. אמנם הבאנו שם גם דעות החולקות על כך.

ברוב וחזקה דמעיקרא יחד - לכו"ע אין צריך לברר.

ספיקא דאורייתא כשאפשר לברר את הספק, יש מקילים (ערוך השולחן י"ד קי-קי), יש אומרים שצריך לברר אפילו מדאורייתא (פרי חדש, הובא בערוך השולחן שם), ויש אומרים שבזה גם הרמב"ם (שסובר שספיקא דאורייתא מדאורייתא לקולא') מודה שצריך לברר מדאורייתא (מהר"ט, והשער המלך טומאת מת ט"ב לב. בדפיו) הביאו ודן בדבריו).

ספיקא דרבנן כשאפשר לברר את הספק, הראב"ד מחמיר והרמב"ם מקל (שו"ע או"ח קס"יא ומשנה ברורה שם-נא).

ספּק **ספיקא** כשאפשר לברר, לרש"י צריך לברר, ותוס' חולקים עליו (הובאו בחתם סופר כתובות מהדורא בתרא ב. ד"ה שאם. וכן הש"ך י"ד קי קיצור כללי ספּק ספיקא לה הביא שיש בזה מחלוקת). והרשב"א כתב שצריך לברר, אף על פי שברוב כתב שאין צריך לברר, והקשו עליו שהרי הוא סובר שספּק ספיקא מטעם רוב² (פרי משה רוב ה-ג). ובשני מקרים לכו"ע אין צריך לברר: כאשר אפשר לברר רק ספּק אחד, וכן כאשר אפשר לברר רק האם הוא אסור בוודאי ואי אפשר לברר האם הוא מותר בוודאי (פתחי תשובה י"ד קי על קיצור כללי ספּק ספיקא לש"ך לה).

חזקת שליה עושה שליחותו מועילה גם בספּק שאפשר לבררו, ומקילים (כגון שהיה יכול לבדוק האם השליח עשה את השליחות) (משנה למלך בכורות ד-א ד"ה והנני).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: ספיקא דרבנן.**

ספּק שביעית

עיין ערך הפקר בשמיטה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספּק שביעית.

ספקות

עיין ערך ספיקות.

ספר תורה

עיין ערך כתיבת ספר תורה.

סתם הלוואה שלושים יום

המלווה את חברו ולא פירש לו זמן, אינו רשאי לתובעו תוך שלושים יום (הסוגיא במכות ג:).

בדיני מלווה בשטר ומלווה בעל פה (מכות ג:), בין במשכון ובין שלא במשכון (שו"ע חו"מ עג-א).

¹ במחלוקת הראשונים האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן הארכנו בערך ספיקא דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

² כמו שהבאנו בערך ספּק ספיקא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

מקור וטעם מקור מהפסוק "קרבה שנת השבע שנת השמיטה" (דברים טו-טז), ודורשים: יש שמיטה אחרת שהיא כזו, והיא המלווה את חבריו סתם שאינו רשאי לתובעו בפחות משלושים יום, ששלושים יום בשנה חשוב שנה (מכות ג:).

ובירושלמי (מכות א-ב ב.ב.) דרש את הפסוק שמדובר שהלווה שלושים יום קודם השמיטה, והפסוק מזהיר שלא יחשוש מלהלוות שהרי כל שלושים יום לא יכול לגבותו, שסתם הלוואה שלושים יום, ולאחר שלושים תגיע שמיטה.

בטעמו חקרו האחרונים בין שלושה צדדים:

(א) זמן הפירעון הוא רק לאחר שלושים יום (כאילו קבע לו זמן לעוד שלושים יום) משום דאדעתא דהכי הלווהו.

(ב) זמן הפירעון הוא גם תוך שלושים יום אלא שגזירת הכתוב שאינו רשאי לתובעו תוך שלושים (דבר אברהם ח"א לב-א בתחילת ד"ה אכן. הגר"ח סטנסיל שיב חקר בין שני הצדדים הנ"ל).

(ג) יש על הלווה חיוב לפרוע גם תוך שלושים, אלא שבית דין אינם נזקקים עד שלושים יום שמא אין לו מעות. ולטעם זה, אם תפס המלווה תוך שלושים - לא מוציאים ממנו (תומים עה-יב ד"ה ולכן).

שאלה - לתוס' סתם שאלה שלושים יום, ולרש"י לא (תוס' שבת קמח. ד"ה שואל). **בדינים שונים**

ערב - כשאין ללווה לשלם והמלווה תובע את הערב, ממתין לערב שלושים יום (ש"ע ח"מ קכט-ט). לש"ך (שם ס"ק כג) הוא מדין סתם הלוואה, שלא יהיה כח הערב גרוע מכח הלווה, ומהמגיד משנה (המובא בו) משמע שאינו מדין סתם הלוואה.

אין אדם פורע תוך זמנו (בבא בתרא ה.). אך בסתם הלוואה אדם כן פורע תוך שלושים יום (ש"ע ח"מ עה-ח). ובטעם לזה נחלקו המפרשים האם הוא משום שדווקא בקובע זמן מסתבר שלא נזדמנו לו מעות תוך הזמן, אך בסתם הלוואה אפשר שנזדמנו לו מעות (ש"ת הרא"ש עו). או משום שדווקא בקובע זמן אין חיוב על הלווה לפרוע תוך הזמן, אך בסתם הלוואה יש עליו חיוב לפרוע גם תוך שלושים יום אלא שאין בית דין נזקקים לזה¹ (תומים עה-יב ד"ה ולכן. אמנם הרשב"א (בשיטה מקובצת בבא בתרא ה. סוף ד"ה גמרא הקובע) כתב (בלשון "לולא שאמרה גאון ז"ל והסכימו בכך כל האחרונים") שגם בסתם הלוואה אין אדם פורע תוך זמנו).

כאשר מנהג המדינה פחות משלושים יותר או יותר - הולכים אחר מנהג המדינה (ש"ך ח"מ עג-א, סמ"ע ח"מ עג-א, ביאור הגר"א ח"מ עג-א).

כאשר התנה שיתבע כל זמן שירצה - יכול לתובעו אפילו ביום ההלוואה עצמו (ש"ע ח"מ עג-א), שהרי המתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון תנאו קיים (סמ"ע שם ס"ק ד).

שביעית משמטת סתם הלוואה תוך שלושים יום, אע"פ שהמלווה לזמן אין שביעית משמטתו (ב"ח ח"מ סז-יג ד"ה ומכל).

ערכים קרובים: חוב, פריעת בעל חוב. **ערכים קרובים**

עבד כנעני

עיי' ערך עבד כנעני במצוות, קנייני עבד כנעני, שחרור עבד כנעני.

¹ אמנם לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו מחלוקת האם יש עליו חיוב לפרוע תוך שלושים.

עבד כנעני במצוות

הגדרה **עבד כנעני חייב במצוות כאשה** (הסוגיא בחגיגה ד.).

מקור וטעם **המקור שהחייב במצוות כאשה** הוא מגזירה שווה "לה לה" (וכתב לה ספר כריתות) (דברים כד-א) - "או חופשה לא ניתן לה" (ויקרא יט-כ), ולכן מחייב במצוות לא תעשה, ובמצוות עשה שלא הזמן גרמן¹.

והסתפק הרעק"א האם לולא הגזירה שווה היה חייב בכל המצוות, והגזירה שווה באה לפוטרו כאשה, או שלולא הגזירה שווה היה פטור מכל המצוות, והגזירה שווה באה לחייבו כאשה (על המשנה ברכות ג-ג אות כח, ובחידושי לברכות כ. ד"ה ובתוי"ט: מסברא כתב שהגזירה שווה באה לחייבו, אך מהרמב"ם הוכיח שבאה לפוטרו. טורי אבן (הובא במנחת חינוך א-ג [יט] ד"ה והנה הא): הגזירה שווה באה לחייבו. וצפנת פענח כללי התורה והמצוות (ד"ה עבד כנעני במצוות) חילק שעל אשה חל פטור ממצוות עשה שהזמן גרמן, אך עבד לא חויב בהן כלל, והגזירה שווה היא רק לגבי דיני העבד אך לא לגבי טעמים (וכן כתב המידות לחקר ההלכה כג-סג שגזירה שווה (בכלל, לא דווקא בעבד) מלמדת רק את פרטי הדין ולא את טעם המצווה), ומשמע שלולא הגזירה שווה היה פטור, והגזירה שווה באה לחייבו².

במהותו יש לחקור בין שלושה צדדים:

(א) הוא עדיין כגוי אלא שנוספו לו מצוות כאשה.

(ב) הוא כבר כישראל אלא שנפטר ממצוות כאשה.

(ג) אינו לא כגוי ולא כישראל אלא סוג חדש - "יצא מכלל גוי ולכלל ישראל לא בא" (מפענח צפונות ו-י. וכן בצפנת פענח תנינא (סוף כרך ב) עמוד 86 חקר אם פטור עבד ממצוות הוא משום שגירותו לא נגמרה או שהתורה פטרה אותו).

ויש לחקירה זו כמה נפק"מ (הנפק"מ דלהלן הם בין הצדדים האם הוא כישראל או כגוי, ולא דנו כאן בצד השלישי שאינו לא כישראל ולא כגוי):

(א) ספק הרעק"א לגבי הלימוד בגזירה שווה מאשה³: אם הוא כגוי הגזירה שווה באה להוסיף לו מצוות כאשה, ואם הוא כישראל היא באה לפוטרו ממצוות כאשה.

(ב) אסור לשחרר עבד כנעני, שנאמר (ויקרא כה-מו) "לעולם בהם תעבדו" (ברכות מז:). ונחלקו הראשונים בטעם לאיסור זה: לרמב"ן הוא כדי שלא לתת להם מתנת חנינם, מעין האיסור "לא תחנם" שנאמר בגוי, ולרשב"א (גיטין לח: ד"ה הא, והביא שם את הרמב"ן) מותר לתת לו מתנת חנינם, ודין "לעולם בהם תעבדו" הוא איסור נפרד. ואפשר שלרמב"ן עבד כגוי, ולכן דינו כגוי שאסור לתת לו מתנת חנינם, ולרשב"א הוא כישראל (ולכן הוכיח את שיטתו מכך שמותר לתת מתנה לגר אוכל נבלות, וכתב שעבד כנעני עדיף ממנו).

(ג) עבד כנעני שמשחרר צריך טבילה ונעשה ישראל גמור. ובמקורה של טבילה זו נחלקו הראשונים: לרמב"ן (יבמות מח. ד"ה ודעת) היא מדאורייתא ומעכבת, ולשאר הראשונים (תוס' שהובאו ברמב"ן שם, והוסיפו שאינה מעכבת, רשב"א קידושין סח: בתירוצו השני, תוס' הרא"ש שם) היא מדרבנן. ומסתבר שלרמב"ן עבד כגוי, ולכן כדי לעשותו ישראל צריך טבילה מדאורייתא, ולשאר הראשונים עבד כישראל, ולכן מדאורייתא אינו צריך טבילה (ואם כן הרמב"ן והרשב"א לשיטתם כמחלוקתם בדין "לעולם בהם תעבדו").

(יש מי שחילק שעבד כנעני הוא גוי שנוספו לו מצוות כאשה, אך שפחה כנענית היא ישראלית (אב ישראל ב-ט). וכך תירץ את קושיית תוס' יבמות מז: ד"ה שם, שעבד צריך טבילה ושפחה לא. וכן תירץ את קושיית

¹ בגדרי מצוות עשה שהזמן גרמן ע"ע אשה במצוות.

² עיין לקמן בסמוך בחקירה במהותו.

³ הובא לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה המקור.

⁴ כדלעיל בסמוך אות ב.

הקובץ הערות (סוף מז) על הרמב"ם מדוע הוצרך לטעם שעבד כנעני מותר בשפחה בשביל רבו ולא מצד עצמו).

בשמו דן השדי חמד האם נקרא אחיך, האם נקרא רעך, והאם נקרא אדם (ח"ד עמוד 151 ד"ה ועבד כנעני, ח"א א-ג עמוד 111 ד"ה ודע, ח"א א-ה ד"ה ואם).

בעבד כנעני יש שני דינים: קניין ממוני - שקנוי לרבו, ואיסורים - שדינו שונים מבן חורין. וחקרו האם הם שני דינים נפרדים, או שהאיסורים נובעים מהקניין הממוני (המידות לחקר ההלכה ח-נא).

מצווה שבאשה אין הזמן גרמא ובעבד בן הזמן גרמא, הסתפק המנחת חינוך (ב-ג [ט]) האם עבד חייב בה. כגון מילה, לשיטת הריטב"א (קידושין כט. ד"ה ואיהי) שבאשה נחשב שאין הזמן גרמא כי אינה בגופה (אלא בחיובה למול את בנה), ובעבד בן נחשבת הזמן גרמא כי היא בן בגופו (חיובו למול את עצמו).

זמן גרמא

מצווה שהזמן גרמא ונשים חייבות בה משום שהיו באותו הנם, כגון קריאת מגילה, עבדים פטורים ממנה שהרי הם לא היו באותו הנס (שר"ת הרדב"ז ח"ד א'ת"ז, וכן משמע מהרמב"ם מגילה א-א (שכתב שעבדים משוחררים חייבים, ומוכח ששאר העבדים פטורים)).

מצוות עשה שלא הזמן גרמא ואשה פטורה מהן רק מגזירה, כגון פרו ורבו והשחתת זקן - לכאורה גם העבד היה צריך להיפטור, שהרי נלמד בגזירה שווה. ואעפ"כ הוא חייב בהן (אמנם לגבי פרו ורבו נחלקו התוס' (חגיגה ב: ד"ה לא וגיטין מא: ד"ה לא) האם עבד חייב בה), ויש לזה שלושה טעמים (הביאם מנחת חינוך א-ג [יט] ד"ה והנה הא):

א) הגזירה שווה נאמרה רק על מצוות עשה שהזמן גרמא, אך לגבי מצוות עשה שלא הזמן גרמא ומצוות לא תעשה - אין את הגזירה שווה (משנה למלך מלכים יז ד"ה והכלל).
 ב) נשים עצמן אינן פטורות ממצוות אלו, אלא שאין דרכן לכבוש (ולכן פטורות מפרו ורבו) ואין דרכן לגדל זקן, אך עבד שדרכו בכך - כן חייב (פני יהושע).
 ג) כיוון שגם הגויים נצטוו בפרו ורבו, אלא שבמתן תורה נפטרו ממצווה זו - עבד, שנתווספה בו קדושה - חוזר להתחייב (טורי אבן, וכמובן שתירוצו זה לא מסביר את איסור השחתת הזקן).

חיובו בשבע מצוות בני נח אינו מדין בן נח, שהרי כבר פקע ממנו דין בן נח, אלא מהגזירה שווה מאשה, ולולא הגזירה שווה היה פטור גם משבע המצוות (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-ט ד"ה מבואר).

בדינים שונים

עבד כנעני מותר בשפחה כנענית, וכתב הקובץ הערות (מז-י) שמסתבר שהטעם לזה הוא שהרי היא בת מינו, כמו שממזר מותר בממזרת. אמנם דייק מהרמב"ם שמשמע ממנו שטעם ההיתר משום שמחוייב לעבוד לרבו, וכעין היתרו של עבד עברי בשפחה כנענית.

להלוות לעבד כנעני בריבית - הסתפק השדי חמד האם מותר לעשות זאת (ח"ד עמוד 456 צא-א ד"ה אם).

בל תקיף - אשה שהקיפה או שהוקפה - פטורה, משום ש"לא תקיפו" הוקש ל"לא תשחית פאת זקנך", ולאשה אין זקן (רמב"ם עבודה זרה יב-ב). אמנם עבד כנעני, אע"פ שדינו כאשה להרבה דינים, בזה אין דינו כאשה שהרי יש לו זקן, ולכן חייב אם הקיף או הוקף (רמב"ם שם, חינוך רנא ד"ה ונוהגת).

ממזרים אין בעבדים כנעניים, שאפילו אם באו על עריות שלהם לא שייך ממזרות אצלם כיוון שהם לאו בני קידושין (מנחת חינוך תקס-א [ט]).

בגדלותו הסתפק הקובץ הערות (יא-ג) האם היא ב"ב שנה כאשה, שהרי כל דיניו נלמדים בגזירה שווה לה לה מאשה (חגיגה ד), או ב"ג שנה כאיש, שהחילוק בזה בין איש לאשה הוא בטבע הבריאה, ובזה לא שייך להקיש איש לאשה.

בטבילת עבד כנעני במכירתו לעבד (הטבילה הראשונה) נחלקו הראשונים מי המברך: לרמב"ן לריטב"א ולר"י העבד מברך, ולרב אלברצלוני הרב מברך (רשב"א יבמות מו). בתחילתו, ריטב"א שם).

ערכים קרובים: אשה במצוות, חצי עבד וחצי בן חורין, חרש, סומא, קטן, קנייני עבד כנעני, שוטה, שפחה כנענית.

עבד עברי

ישראל הנמכר לעבד (הסוגיות בקידושין יד: והלאה, בסוגיא זו האריך תורה שלמה חלק יז מילואים ד).

בערך זה נדון בכלל העבדים העבריים. בפרטי כל אחד מהם ע"ע: מוכר עצמו, מכרוהו בית דין, אמה עבריה.

סוגי העבדים העבריים הם ארבעה, ומקורותיהם נפרדים זה מזה (קידושין יד: טו:):
 (א) מוכר עצמו - "וכי ימוך אחיך ונמכר לך" (ויקרא כה-לט).
 (ב) מכרוהו בית דין - "אם אין לו ונמכר בגניבתו" (שמות כב-ב).
 (ג) נמכר לעכו"ם - "וכי תשיג יד גר ותושב עימך ומך אחיך עימו, ונמכר לגר תושב עימך או לעקר משפחת גר" (ויקרא כה-מז).
 (ד) אמה עבריה - "כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה" (דברים טו-ב), ורוב דיניה נלמדים מההיקש הזה לעבד עברי.

קניין איסור - כתב הריטב"א שחוץ מהקניין ממון, יש בעבד עברי גם קניין איסור. והוסיף הברכת אברהם (קידושין סה בדפיו ד"ה ואולי) שאפילו לדעת הריטב"א ההקנאה היא רק על הממון, והאיסורים באים ממילא.

קניין גופו - עבד עברי כמטלטלי דמי לכו"ע (אפילו לדעות שעבד כנעני כן כמקרקעי), משום שאין גופו קנוי לאדונו לגמרי כעבד כנעני (ריטב"א קידושין יט. ופני יהושע שם יד: ד"ה גמרא).

היקש לקרקע - לרש"י (קידושין ז. ד"ה שיש) גם עבד עברי (וכל אדם) הוקש לקרקע, אך לשאר הראשונים (תוס' שם ד"ה אם, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א שם) רק עבד כנעני הוקש לקרקע. וביאר הקובץ הערות את טעמם ששייך להקיש רק עבד כנעני משום שהוא קנוי לרבו כשורו וחמורו, אך עבד עברי שאינו כן - לא שייך להקישו לקרקע (נד-יא בהשמטות, והוסיף שאפשר שהרמב"ם סובר כרש"י).

חצי עבד עברי וחצי בן חורין - חידש הגר"א וסרמן שיש אפשרות כזו, והוא בעבד עברי של שני שותפין ושחרר אחד מהם את חלקו (קובץ שיעורים קידושין קלג)¹.

¹ בערך חצי עבד וחצי בן חורין בסעיף "דינים דומים" פירטנו מקרים נוספים שבהם דינו של האדם נחלק לחצאים שונים.

חזקת הבעלות - יש חמישה סוגי עבדות ששונות זו מזו לעניין דרגת בעלות האדון על העבד (האם גופו קנוי, האם יש בו קניין איסור, האם יש לו יד, והאם מועילה בו מחילה). ואלו הן לפי הסדר - מהבעלות החזקה אל החלשה (קניין פירות מסכת עבדים א):

(א) עבד כנעני - גופו קנוי לגמרי, ואין לו יד, ולא מועילה מחילה אפילו למעשי ידיו.

(ב) עבד עברי הנמכר לישראל בזמן שהיובל נוהג - גופו קנוי לקניין איסור, אבל יש לו יד, ומחילה מועילה למעשי ידיו אך לא לקניין איסור שלו.

(ג) עבד עברי הנמכר לעכו"ם, וכן מוכר עצמו - אין בו קניין איסור (שהרי אסור בשפחה כנענית), וממילא מחילה מועילה בו להוציאו לחירות (ורק לריטב"א שמוכר עצמו מותר בשפחה אלא שרבו אין יכול לכופו, ממילא אין יוצא במחילה), אבל יש בו קניין הגוף לעניין שש ויובל, והוא כקרקע שאין נשבעים עליו.

(ד) עבד עברי הנמכר לישראל או לעכו"ם בזמן שאין היובל נוהג - אין לו שום דיני עבד עברי, אבל גופו קנוי לעניין שאינו יוצא שלא מדעת האדון (ומסתפק האם נשבעים עליו).

(ה) מכר רק את מעשי ידיו - אין לאדון בעלות על גופו כלל.

חזקת

ערכים קרובים: אמה עבריה, גרעון כסף, הענקה, יובל (בעבד עברי), יעוד, כסף קניין עבד עברי, מוכר עצמו, מיתת האדון, מכירת עבד עברי לאחר (שהאדון אינו יכול למוכרו לאחר), מכרוהו בית דין, עבד כנעני במצוות, פועל, קבלן (פועל), קנייני עבד כנעני, רציעה, שטר יציאת עבד עברי, שטר קניין עבד עברי, שכיר, שפחה חרופה, שש שנים.

ערכים קרובים

עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים

עין ערך יהרג ואל יעבור.

עבד איניש דינא לנפשיה

אדם יכול לעשות דין לעצמו ולהעניש את חבריו (הסוגיא בבבא קמא כז; בסוגיא זו האריך הקונטרסי שיעורים בבא קמא טו).

הגדרה

לדוגמא, אדם שרואה שחבירו דולה מים מבור - מותר לו להכותו, אדם שרואה חפץ שלו בחצר חבירו - מותר לו לקחתו (בבא קמא כז).

החולק על דין זה הוא רב יהודה שסובר שבמקום שאין פסידא לא עביד דינא לנפשיה. והלכה כרב נחמן שגם בליכא פסידא עביד דינא לנפשיה. ובמקום פסידא לכ"ע עביד איניש דינא לנפשיה (בבא קמא כז).

מקורו מסברא (קונטרסי שיעורים בבא קמא טו-א).

מקור וטעם

בגדרו נחלקו הראשונים: לר"ף הוא מדיני ממונות (בבא קמא כז), ולרבינו אפרים הוא מדיני איסורים, שהשאלה היא האם מותר לו לעשות דין לעצמו (בשיטה מקובצת שם).

מהותו היא דין, שלגבי עצמו דינו כבית דין, ולא רק תפיסה (משנת יעבץ ח"מ ג ד"ה אכן נראה).

בכוהו חקרו האם הוא מכח בית דין, שהוא כשלוחם, או שלעשות דין לעצמו אין צריך כלל בית דין (קונטרסי שיעורים בבא קמא טו-ב אות א).

בהפסד שאינו הפסד ממוני, וכן בהפסד ממון פחות משווה פרוטה, הסתפק הקונטרסי שיעורים (בבא קמא טו-ב אות ד) האם עביד דינא לנפשיה.

בדינים שונים

ברינו חקרו האם יש לו כח רק לכופ את הדין, או גם לפסוק את הדין. ונפק"מ כשטעה בשיקול הדעת - אם יש לו גם כח לפסוק, כבית דין - יועיל אפילו אם טעה (קונטרסי שיעורים בבא קמא טו-ב אות ב).

בהלכה שאינה פסוקה, כגון דין שנאמר בו "דעביד כמר עבד ודעביד כמר עבד", "הלכה ואין מורים כן", "שודא דדייני", או "כל דאלימ גבר" - הסתפק הקונטרסי שיעורים האם יכול לעשות דין לעצמו (בבא קמא טו-ב אות ה).

איכא פסידא - להלכה שגם בליכא פסידא עביד דינא לנפשיה, חקר הקונטרסי שיעורים (בבא קמא טו-ב אות ג) האם איכא פסידא וליכא פסידא שווים לגמרי, או שעדיין איכא פסידא עדיף.

בחפין שאינו מבורר, כגון שחייב לו ממון וגבה ממנו חפץ - נחלקו הפוסקים האם עביד דינא לנפשיה (רמ"א ח"מ ד).

לקחת חפץ שלו מחבירו בלי להכות ולחבול בחבירו - לדעת המהר"ק בזה לכו"ע מותר (שורש קסא), ולדעת החזון איש גם בזה נחלקו האמוראים האם עביד איניש דינא לנפשיה (אה"ע כז-ח, והוסיף שאפשר שמקור האוסרים הוא מהדרשא "המשפטים אשר תשים לפניהם" - ולא לפני הדיוטות).

כשאין לו ראיות שיכול להוציא את הממוץ מחבירו בדין לכו"ע לא עביד דינא לנפשיה (רא"ש בבא קמא כז: (פרק ג סי' ג), נימוק"י שם (יב: בדפיו באמצע העמוד)).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: דיינים, תפיסה.**

עבירות

עיין ערך איסורים.

עבירות בפעולה ועבירות בתוצאה

עיין ערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.

עגלה ערופה

כאשר נמצא הרוג ואין ידוע מי הרגו, זקני העיר הקרובה אל החלל מביאים עגלה ועורפים אותה (הסוגיות בסוטה מד: והלאה, האריך בסוגיא זו מנחת חינוך תקל).

מקור המצווה מפורש בפסוקים: "כי ימצא חלל באדמה וגו' לא נודע מי הכהו. ויצאו זקניך ושופטיך ומדדו אל הערים אשר סביבות החלל. והיה העיר הקרובה אל החלל ולקחו זקני העיר ההיא עגלת בקר וגו'" (דברים כא-א).

בטעם המצווה נחלקו הראשונים, ומצאנו בזה ארבע דעות: א) כדי להחריד את לב הקהל, וכל היודע מי הרוצח יבוא ויעיד (חינוך תקל ד"ה משרשי, מורה נבוכים ח"ג סוף מ).

ב) עצם הפרסום שהזקנים רוצים למצוא את הרוצח, גם אם לא ימצאוהו (חינוך שם).
ג) כדי שאנשים ירבו בשמירת הדרכים, משום שיחששו שאם תזדמן שם רציחה יפסידו את אחוזתם שתאיסר בהנאה (רבינו בחיי דברים כא-א בשם יש שפירש).

(ד) אין בו טעם אלא הוא חוק, כעניין הקרבנות הנעשים בחוץ (שעיר המשתלח ופרה אדומה) (רמב"ן דברים כא-ה בסופו, והביא גם את הרמב"ם).

המדידה - מודדים מההרוג אל הערים הקרובות, כדי לדעת מי העיר הקרובה. ואף אם נראה בעליל שעיר מסוימת קרובה יותר, אעפ"כ מצווה למדוד אליה (סוטה מה.). ובמקרה זה נחלקו האחרונים האם מצווה למדוד גם לשאר הערים הסובבות, או שכיוון שידוע שזו העיר הקרובה מודדים רק אליה (משנה למלך רוצח ט-א - אין צריך למדוד לשאר הערים, באר שבע סוטה מה: - כן מודדים אליהן. דן בזה מנחת חינוך תקל-א [ג] ד"ה ומוודין).

נמצא ההרוג בתוך העיר, נחלקו האחרונים האם מביאה עגלה ערופה (יד דוד: אינה מביאה, מחנה יהודה - מביאה, מנחת חינוך סוף תקל (ד"ה ופטפוטי) הסתפק בזה והביאם).

נתבטל בית הדין בעיר לאחר שמדדו אל העיר ונתחייבו בעגלה ערופה, הסתפק המנחת חינוך האם העיר מביאה עגלה אע"פ שאין בית דין (תקל-א [יא] ד"ה אף).

נמצאו כמה חללים זה בצד זה, חידש הרמב"ם שהעיר הקרובה מביאה עגלה אחת על כולם (רוצח ט-ז), והמנחת חינוך נשאר בצ"ע מה מקורו (תקל-א [ה]).

כאשר עיר רחוקה גדולה מהקרובה - מפורש בגמרא שאין הולכים אחר הקרובה (בבא בתרא כג:). ונחלקו בזה הראשונים: הרמב"ם כתב שהגדולה יותר מביאה את העגלה (רוצח ט-ו). ותוס' ר"ד החינוך והמנחת חינוך כתבו ששתיהן אינן מביאות (מנחת חינוך תקל-א [ח]).

זמנה - לאחר המדידה מצווה תיכף להביא את העגלה, ככל המצוות. אך אפילו אם אחר כמה שנים, נשאר עליהם החיוב להביאה (מנחת חינוך תקל-א [יג] ד"ה ומצווה).

קריאת הפסוקים - הסתפק בזה המנחת חינוך בחמישה ספיקות (תקל-א [יט]):

- (א) האם מעכבת.
- (ב) האם צריכים לקרוא דווקא בשעת העריפה.
- (ג) האם צריכה להיות דווקא ביום, כמו העריפה, או שאפשר גם בלילה.
- (ד) האם כהנים מעכבים.
- (ה) האם חללים כשרים.

אתנן זונה ומחיר בלב הסתפק המנחת חינוך האם פסולים גם בעגלה ערופה (תקעא-א [ו] ד"ה עיין).

עגלה ערופה אסורה בהנאה (קידושין נו: במשנה). איסור ההנאה

מקור איסור ההנאה מכך שנאמר בה "כפר לעמך ישראל" (דברים כא-ח), ולומדים מהלשון "כפרה" שהיא כקודשים (קידושין נז:).

טעם איסור ההנאה - לרש"י הוא משום קדושה, ותוס' חולקים עליו (קובץ שיעורים ח"ב כא-ד,ה).

זמן איסורה - נחלקו בגמרא האם נאסרת מחיים או לאחר עריפה (כריתות כה:). וחידש הרוגאצ'ובר שכל מחלוקתם לעניין קדושת הגוף, אבל קדושת דמים לכו"ע יש עליה מחיים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה עגלה ערופה אות כב).

גניזה - עגלה ערופה היא מן הנקברים (תמורה לג:), אך נקטו לגביה גם את הלשון "גניזה", משום שאינה כשאר הנקברים, אלא אף אסור להזיזה ממקומה, וגם מקום גניזתה נאסר, וקונה את מקומה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה עגלה ערופה אות כה).

ערכים קרובים ערכים קרובים: איסורי הנאה, קרוב (בספיקות) (שמקורו בעגלה ערופה, כמו שהבאנו שם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו), רוצח.

עך אחד

הגדרה אדם אחד שמעיד.

לדוגמא, חתיכה ספק של חלב ספק של שומן ואדם אחד מעיד שהיא של שומן (גיטין ב:).
וכן עד שמעיד על הלוואה (כתובות פז).

מקור וטעם מקורו של עד אחד שונה בכל דין:

(א) לאיסורין - נחלקו הראשונים: רש"י (שם ד"ה ומשני) כתב שנלמד מכך שהאמינה תורה כל אחד על תרומה, שחיתה, ניקור הגיד והחלב. ותוס' (שם ד"ה עד הראשון, על פי כתובות עב.) כתבו שנלמד מהפסוק בניה "וספרה לה שבעת ימים ואחר תטהר" (ויקרא טו-כח).
(ב) לחייב שבועה - נאמר (דברים יט-טו) "לא יקום עד אחד באיש לכל עוון ולכל חטאת", לכל עוון ולכל חטאת הוא לא קם, אבל קם הוא לשבועה (כתובות פז).
(ג) לטומאת סוטה - דורשים מהפסוק (במדבר ה-ג) "ועד אין בה והיא לא נתפשה" שעד אחד אוסר את הסוטה על בעלה (סוטה ב).
(ד) לעריפת עגלה - לומדים מהפסוק (דברים כא-א) "לא נודע מי הכהו" שאם יש עד אחד לא עורפים את העגלה (סוטה מז:).
(ה) להוציא ממון בעבידא לגלויי (דהיינו שעתיד להתברר האם שיקר) - מועיל מדרבנן (ורק דעת התשב"ץ שמדאורייתא (ח"א פב), וחלקו עליו (קצוה"ח לט-א הביאם)).
(ו) למיתת הבעל בעבידא לגלויי (דהיינו שעתיד להתברר האם שיקר) - נחלקו ראשונים האם נאמן מדאורייתא או מדרבנן (קצוה"ח שם).

בטעמו נחלקו המפרשים:

(א) הט"ז כתב שאינו עדות אלא הוכחה בפני עצמה. וזה בירור המציאות האמיתית (כך משמע מדבריו ב"ד צח-ב. ומעין זה דן הגר"ח בסטנסיל סי' צה האם הוא מדין עדות, או רק נאמנות).
(ב) הקובץ הערות (סג-ג) כתב שהוא הנהגה (פסיקת דין בלבד) (וכן חקר בצפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"ב עד אחד אות כח) האם הוא בירור או הנהגה).
במיתת הבעל בעבידא לגלויי, דן הרוגאצ'ובר האם נחשב לעדות ממש או שהוא רק גילוי מילתא (מפענח צפונות קונטרס מאה סברות פה), וכן דן האם הוא בירור המציאות או הנהגה (רק פסיקת דין) (מפענח צפונות ה-לא). והקובץ שיעורים הוסיף שמילתא דעבידי לאגלויי לא משקרי אינשי הוא אנן סהדי, ואפשר שהוא עדיף משאר עד אחד (בבא בתרא תכה, וכך הסביר איך מועיל לעניין אבלות, אע"פ שעד אחד לא מועיל להחיל חיובים).

לשאר העניינים מה שלא נאמן אינו מחשש שמשקר אלא שאינו מדייק וטועה ("בדדמי") (פני יהושע קידושין עג: ד"ה אמנם).

באיסורין, אבלות, טומאת סוטה ועריפת עגלה עד אחד נאמן. בדינים שונים

בממונות מחייב שבועה.

להוציא ממון ולמיתת הבעל נאמן רק היכא דעבידא לגלויי (שיתברר בעתיד האם שיקר).

להחזקת האיסור עצמו העד מועיל, כגון שהעיד שהבשר הזה הוא טריפה, ובא אח"כ אדם ואכלו - לוקה, שכל מה שצריך שני עדים למלקות הוא דווקא לשעת המעשה, כגון להעיד

שאכל טריפה, אבל האיסור עצמו (לומר שזו טריפה) בעד אחד יוחזק (רמב"ם סנהדרין טז,ו, והגר"ש שקאפ גיטין א האריך בזה).¹

מועיל רק במקום שצריך רק גילוי מילתא בעלמא (פרט מתוך המעשה), אך לא להעיד על המעשה כולו (קובץ שיעורים קידושין צ).

להחיל חייב לא מועיל (קובץ שיעורים בבא בתרא תכה).

קרוב או פסול נאמן באיסורים, אך אינו מחייב שבועה. וביאר השערי יושר (ז-א ד"ה ומה) שעד אחד לשבועה הוא חצי של שני עדים שמחייבים ממון, ולכן צריך להיות כשר כמו שני עדים. אך לאיסורין אינו חצי של שני עדים אלא דין נפרד, ולכן אין עליו דיני כשרות.

להעיד על עצמו אי אפשר אפילו באיסורין, ואע"פ שעד אחד כן נאמן (פני יהושע כתובות כז, ונשאר בצ"ע שהרי מקורו של עד אחד לרוב הראשונים הוא מ"וספרה לה", שנאמנת על עצמה²).

דרישה וחקירה של עדים, אין צריך בעדויות שעד אחד נאמן בהן, כגון איסורין, סוטה, עגלה ערופה ולהתיר אשה (מנחת חינוך תסג-א [ג]).

הכחשה בדין עד אחד נאמן באיסורין, כגון אחד אומר שחתיכה זו היא שומן וחבירו אומר שהיא חלב (או להיפך), נחלקו הראשונים האם הראשון נאמן או שיש בזה דין הכחשה (קצוה"ח פז-ח).

הכחשת עד פסול בדין עד אחד נאמן באיסורין, אם העיד עד פסול (שעדותו מועילה באיסורין) ובא עד כשר והכחישו - הסתפק הגר"א וסרמן האם גם בזה שייכת מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן והרשב"א, כמו בעדות מיתת הבעל³, או שבזה לכ"ע הכשר נאמן (קובץ הערות עח-י).

עד שתחילתו בפסול וסופו בכשרות (כגון היה חתנו ונתרחק) פסול (בבא בתרא קכח). ובדינים שבהם עד אחד נאמן, כגון עדות אשה (להעיד שמת בעלה) ואיסורין - מהר"ח אור זרוע (צא) סובר שכשר, וש"ת ר"י בן הרא"ש (צב) חולק עליו ופוסל (הובאו בקובץ שיעורים כתובות עז).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה. חזק

ברי מועיל נגד עד אחד, משום שעד אחד הוא הנהגה (פסיקת דין בלבד) ולא בירור המציאות. ודווקא נגד שני עדים לא מועילה טענת ברי, משום שעדים הם כן בירור⁵ (קובץ הערות סג-ג).

הפה שאסר מועיל נגד עד אחד (רמב"ם איסורי ביאה יח-כא).

שבועה כשעד אחד מסייע, נחלקו הראשונים (בבא מציעא ב) האם הוא יפטור משבועה, וחמש דעות בזה:

¹ ע"ע אין אדם משים עצמו רשע בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כשהעיד על מעשה שהוא אסור, שדומה לענייננו.

² כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה באיסורין.

³ הובאה בערך הכחשה בסעיף "בעדויות שונות" בד"ה בעדות מיתת הבעל.

⁴ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

⁵ אך ע"ע עדים בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) שיש חולקים על זה.

(א) העד פוטר מכל השבועות, חוץ ממחוייב שבועה שלא היה יכול להישבע ונתחייב ממון (ר"ת לפי הבנת בעל המאור ומהר"ם מרוטנבורג ורא"ש).

(ב) הוא פוטר רק משבועת עד אחד, משום שזהו עד אחד בהכחשה, ומשבועת התקנה (ר"ן ונימוק¹).

(ג) פוטר רק משבועת התקנה (ר"ת בספר הישר על פי הרמב"ן במלחמות).

(ד) אינו פוטר משום שבועה (רש"י ר"ף ועוד).

(ה) פוטר מכל השבועות, אך צריך להישבע היסת (תרומו).

מיוג נגד עד אחד בממון, נחלקו האם יועיל לפטור משבועה: הר"ן כתב שהמיוג לא יפטור, משום שעד אחד לשבועה כשניים לממון, ומיוג במקום שני עדים לא אמרין (שבועות כו. בדפי הר"ף). אך מהש"ך משמע שיועיל (ח"מ עה-לד, הובאו בקצוה"ח עה-ט).

רובא דאיתא קמן, עד אחד עדיף ממנו (שב שמעתתא ו-ז), והעד נאמן אפילו לקולא (פני יהושע, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-ה-ט). והקשו איך מועיל נגד רוב ולא נגד חזקה דמעיקרא¹ שפחותה מרוב² (שב שמעתתא ו-ז, קובץ ביאורים שב שמעתתא כח).

רובא דליתא קמן כן עדיף מעד אחד (שב שמעתתא ו-ז).

קרוב, עד נאמן נגדו (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-ה-ה).

מוחזק, עד אחד לא מוציא ממנו ממון (כתובות פז:). וכשאינו נגד מוחזק יש אומרים שנאמן בממונות (ש"ת מהר"ק עב ד"ה אלא), ויש חולקים (ש"ת רעק"א צ ד"ה כתוב, שב שמעתתא ו-ג).

ובתוספת ברי ושוא מוציא ממון, שהעד מחייב שבועה, ומתוך שאינו יכול לישבע (שהרי מסופק) משלם (טור ח"מ עה-יא, קצוה"ח עה-ט).

חזקת הגוף - ודאי שעד אחד אינו נאמן נגדה (שב שמעתתא ו-ו, וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-ה-ה לגבי חזקה דמעיקרא בסתמא, ולא חילק בין חזקת הגוף לחזקת הדין)³.

חזקת הדין נגד עד אחד, כתבו התוס' שהוא ספק בגמרא (יבמות פח. על פי תוס' גיטין ב: ד"ה הווי, והרמב"ן (גיטין ב:) כתב שבחזקת הדין או בדבר שבערוהו יתלה בגירסאות בגמרא. אבל חזקת הדין בדבר שבערוהו - בוודאי שעד אחד לא יועיל בו (גמרא גיטין ב:)⁴.

ספק טומאה בעד אחד, מסתפק בזה השב שמעתתא (ו-כג).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בקבוע, דהיינו שהספק לא פרש מהתערובת אלא נמצא במקומה, עד אחד כן מועיל (קובץ ביאורים שב שמעתתא ה).

ערכים קרובים: אין דבר שבערוהו פחות משניים (עדי בירור), בעל המקח דיין וחיה, הכחשה (ושם בסעיף "בעדויות שונות" דנו בהכחשה בעד אחד), חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חשוד (שנחשד על עבירה מסוימת ואינו נאמן עליה), מסיח לפי תומו, ספיקות (יסודות

¹ למאן דאמר, עיין לקמן ד"ה חזקת הגוף וד"ה חזקת הדין.

² כמו שהבאנו בערך רובא וחזקה רובא עדיף.

³ עיין לקמן בסמוך ד"ה חזקת הדין.

⁴ עיין לעיל בסמוך ד"ה חזקת הגוף.

הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיח"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק, עדים, שבועה (בממונות).

עַד הַמְסִייעַ

המחוייב שבועה, ועד אחד מעיד לטובתו, נפטר מהשבועה (רא"ש בבא מציעא פרק א תחילת סי' ג, הובא בטור ח"מ פז).

מקורו - דין זה לא הוזכר בגמרא אלא בראשונים (רא"ש בבא מציעא פרק א תחילת סי' ג).

בדינו נחלקו הראשונים האם פוטר משבועה דאורייתא, כגון מודה במקצת. אך משבועה דרבנן לכו"ע פוטר (רא"ש בבא מציעא פרק א תחילת סי' ג, הובא ברמ"א ח"מ פז-ו: פוטר משבועה דאורייתא. שו"ת הרשב"א א"קס"א: פוטר רק משבועה דרבנן, הובא בביאור הגר"א שם כב, וכן כתב דרכי משה ח"מ עה-ו שמשבועה דרבנן לכו"ע פוטר. דן בכל זה גם השדי חמד ח"ד ע-ח עמוד 426).

במקור ובטעם הדעה שפוטר משבועה דאורייתא כתב הרא"ש (בבא מציעא פרק א תחילת סי' ג) שנלמד מהפסוק "לא יקום עד אחד באיש לכל עוון ולכל חטאת" (דברים יט-טו), וכדרשת הגמרא (שבועות מ.) אבל קם הוא לשבועה, וכשם שהגמרא דורשת זאת לעניין עד אחד שמחייב שבועה, כך יכול גם לפטור משבועה. והוסיף שהוא ק"ו, שאם העד יכול לבוא נגד המוחזק (ולחייב אותו שבועה) כ"ש שיכול לבוא לטובתו.

בגדרו נחלקו הראשונים האם חיוב השבועה מתבטל לגמרי (הותרה), או שהוא עדיין קיים, ורק העד דוחה אותו (דחיה) (המידות לחקר ההלכה ה-ו).

במהותו חקרו האם לא צריך להישבע, או שנחשב כאילו נשבע (כתב וחותר שו"ת ג, והפרי משה שבועות ממון יא-ג דן בדבריו).

שבועת שכנגדו, דהיינו שהיה חייב שבועה והפכה על שכנגדו, עד המסייע פוטר ממנה (רמ"א ח"מ פז-ו).

שבועת היסת, הטור (ח"מ פז-ד) סובר שעד המסייע פוטר ממנה, ובעל התרומות סובר שאינו פוטר (שכא ח"ה ב, הובא בב"י ח"מ פז בתחילתו).

בגלגול שבועה ממטלטלין לקרקעות, ועד מסייע לקרקעות אך לא למטלטלין, הסתפק הקצוה"ח (ז-ז) האם יפטור משבועה על הקרקעות.

עד אחד שמכחיש את העד המסייע - תרומת הדשן (שלד) כתב שאעפ"כ העד המסייע מועיל ופוטר משבועה. והש"ך (ח"מ פז-טו, והביא גם את תרומת הדשן) כתב שאומרים בזה אוקי חד להדי חד וסלק עדותן, וממילא חייב שבועה.

מתוך שאינו יכול לישבע משלם, עד המסייע פוטר מחיוב זה, כיוון שחיוב הממון חל מכח חיוב השבועה, ועד המסייע מועיל לשבועה (קצוה"ח פב-יח ופז-ט).

ערכים קרובים: עד אחד, עדים, שבועה (בממונות).

עד מפי עד

הגדרה **עד המעיד ששמע מעד אחר את העדות, ולא ראה בעצמו - אינו נאמן** (הסוגיא בשבת קמה.).

לדוגמא, איש פלוני אמר לי שראובן חייב לשמעון - אינו נאמן (סנהדרין לז: ורש"י שם ד"ה איש).

הטעם שאינו מועיל אינו שלא מאמינים לעד השני, אלא שאין סומכים על העד הראשון **מקור וטעם** שהעיד חוץ לבית דין (קובץ שיעורים כתובות סח).

בעדות אשה לומר שמת בעלה עד מפי עד נאמן, שהקלו חכמים משום עיגונא והפקיעו **בדינים שונים** את הקידושין (שבת קמה: ורש"י שם ד"ה לעדות).

בעדות בכור להעיד שהמום נפל בו מאליו ולא הכהן הטיל בו מום - נחלקו אמוראים האם עד מפי עד נאמן (שבת קמה:), ולהלכה נאמן (שבת קמה:; רמב"ם בכורות ב-טו).

קיום שטרות - מה שקיום שטרות מועיל ע"י שני עדים המכירים את חתימות העדים שבשטר, ואין בזה חיסרון של עד מפי עד, הוא משום שעדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין. ולכן העדים שמעידים על חתימותיהם, לא על מנה שבשטר הם מעידים אלא על החתימות עצמן. וכמו שאם שמעו עדים שנחקרו בבית דין - יכולים להעיד על כך, ואינו עד מפי עד (קצוה"ח מו-ג ד"ה ודע. אמנם הקובץ שיעורים בבא בתרא קסד דן האם יש בכלל חיסרון של עד מפי עד בקיום שטרות, אפילו לא מתוך הכתב, ונשאר על כך בסתירה).

כאשר העד הראשון העיד בבית דין - יש שלושה צדדים מתי מועילה עדותו של השני **פרטי הדיון** (קובץ הערות כז-ז):

- (א) מתוס' (יבמות לא: ד"ה דחזו) משמע שתמיד העד השני יכול להעיד מפיו.
- (ב) מרבינו יונה (בשיטה מקובצת בבא בתרא קסה:) משמע שמועיל רק אם בית דין קיבלו את עדותו של הראשון ופסקו שהיא מכוונת.
- (ג) והגר"א וסרמן כתב שמסברא נראה שתלוי אם נגמרה הגדת הראשון שאינו יכול לחזור בו.

כתב ידו - ציווה לאחר לחתום על כתב ידו במקומו - מועיל, ולא שייך בזה פסול עד מפי עד (קצוה"ח מה-ב).

ע"פ עצמו - הכותב את עדותו על שטר או פנקס ולאחר מכן קרא את עדותו זו ולא נזכר בה - אינו יכול להעיד עליה, מדין עד מפי עד, שהוא עד מפי עדותו של עצמו (רמב"ם עדות ח-ה).

נהגו בני העיר לחתום עד מפי עד - מועיל (ש"ך חו"מ מה-ה, קצוה"ח מה-ב).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: מפיהם ולא מפי כתבם, עדים.

עדות

עייך ערך עדים.

עדות מוכחשת

עיין ערך הזמה בסעיף "הזמה והכחשה".

עדות מיוחדת

שני עדים שראו את המעשה ממקומות שונים ונפרדים – עדותם פסולה לדיני נפשות הגדרה
(הסוגיא במכות ו:).

בערך זה נדון באופן ששני העדים ראו את אותה העדות, אלא שאינם רואים זה את זה, ועדות זו היא הקרויה בגמרא "עדות מיוחדת" (מכות ו:). אמנם בפוסקים כינו לעיתים "עדות מיוחדת" גם כאשר כל אחד מהעדים ראה מעשה אחר.

לדוגמא, אחד מהעדים ראה את המעשה מחלון זה, וחבירו ראה אותו מעשה מחלון אחר, ואינם רואים זה את זה (מכות ו:).

מקור הפסול בדיני נפשות מהפסוק (דברים יז-י) "לא יומת על פי עד אחד" (מכות ו:). מקור וסעם

מקור ההכשר בדיני ממונות מכך שהפסוק נאמר על מיתה - "לא יומת" (מכות ו:), ועל כורחך הפסוק לא דן בדיני ממונות, שהרי עד אחד כן מועיל לחייב שבועה בממונות (תוס' מכות ו: ד"ה בדיני).

והסתפק התומים (ל-יא) האם כשרה בדיני ממונות מדאורייתא, שאע"פ שאינה עדות גמורה, יש בירור שהדבר נכון ובדיני ממונות די בבירור, או שמדאורייתא פסולה ורק מדרבנן כשרה כדי שלא תנעול דלת בפני לוין.

לזכות את הנידון בדיני נפשות - עדות מיוחדת כן מועילה, ורק לחייבו מיתה פסולה, שהרי המקור לפוסלה הוא מ"לא יומת" (בית יצחק אה"ע ח"ב צג-ו). עדויות שונות

לאסור אשה על בעלה משום זנות - נחלקו בזה האחרונים: למהר"א ששון עדות מיוחדת לא מועילה בזה, ולנודע ביהודה כן (מהדורא קמא אה"ע עב ותנינא יג, והביא גם את מהר"א ששון).

עדי קינוי וסתירה - הרעק"א סובר שעדות מיוחדת לא מועילה בזה, משום שהוא כדיני נפשות, שהרי יתכן שתמות ע"י ההשקאה. והגר"א וסרמן כתב שאינה כעדות נפשות, ומועילה (קובץ שיעורים בבא בתרא תקפו, והביא גם את רעק"א).

עדי קיום לקידושין - הכנסת הגדולה כתב שיש אומרים שעדות מיוחדת מועילה בזה, והאחיעזר כתב שלכ"ע לא מועילה (ח"א כה-יג, והביא גם את כנסת הגדולה).

ערכים קרובים: עדים, פסולי עדות. ערכים קרובים

עדות שאי אתה יכול להזימה

עדות שאין אפשרות שיבואו עדים אחרים ויזימו אותה, פסולה (הסוגיא בסנהדרין מא:).

לדוגמא, עד שאמר שאינו יודע באיזה יום נעשה המעשה - אי אפשר להזימו, שהרי בשביל להזים צריך לומר לו "באותו היום עימנו היית", ולכן עדותו פסולה (סנהדרין מא:).

במקורו רש"י סתר עצמו בין שתי אפשרויות (דנו בשני הטעמים הללו אור גדול דף קפד טור ב ודף קפו טור ג, ועדות ביעקב ח): מקור וסעם

(א) מסברא, שצריך שהעדים יפחדו להעיד שקר כדי שלא יזימו אותם (רש"י סנהדרין יז: ד"ה ושני זוממין).

(ב) מגזירת הכתוב, שצריך שנוכל לקיים בעדים (דברים יט-יח) "ודרשו השופטים היטב, והנה עד שקר העד שקר ענה באחיו. ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו" (רש"י סנהדרין מא. ד"ה לא שמה, וכן תוס' מכות ב. ד"ה מעידין), שלא מצינו שתועיל עדות אלא רק באופן שמפורש בכתוב, שאפשר להזימה (קובץ שיעורים פסחים מז).

בדיני ממונות נחלקו הראשונים והאחרונים האם צריך עדות שאתה יכול להזימה, ויש בזה שלוש דעות (ותלוי בתקנת חכמים שתקנו שאין צריך דרישה וחקירה בדיני ממונות (סנהדרין ב:), וכדלקמן):

(א) אין צריך שיוכלו להזימה. ואפילו מדאורייתא, שצריך דרישה וחקירה - רק צריך שבית דין ישאלו את הדרישות והחקירות, אך אם העד אמר "איני יודע" כשר (נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע עב).

(ב) מדאורייתא, שצריך דרישה וחקירה, צריך שיוכלו להזימה. אך לאחר שתיקנו חכמים שאין צריך בממונות דרישה וחקירה - א"כ ממילא א"א להזימה (שהרי העד לא אומר כלל מתי והיכן נעשה המעשה) ולכן התירו בממונות כל עדות שא"א להזימה (ש"ת רעק"א מהדורא קמא קעו (ד"ה הדברים) בדעת הנימוק"י).

(ג) צריך שיוכלו להזימה, ואפילו לאחר שתיקנו חכמים שאין צריך דרישה וחקירה (סמ"ע חר"מ לג-כו, בית הלוי ח"ג ה-ב).

עדות שלא שייך בה כאשר זמם אלא עונש מלקות, כגון עדות בן גרושה ובן חלוצה (בזה דנו תוס' מכות ב. ד"ה מעידין ותוס' ר"ד בבא קמא פד.), עדות החודש (דן בזה המנחת חינוך ד-ג [יג] ד"ה אמנם) ועדי קידושין וזנות (לאוסרה על בעלה) (בזה דנו הנודע ביהודה מהדורא קמא נז נח ועב ובית הלוי ח"ג ו-ד) - דנו המפרשים האם צריך שתוכל להזימן, שהרי לכאורה ממילא א"א להזימן, שהרי אין בהם כאשר זמם. ויש בזה ארבע דעות (ונפק"מ האם עד שאומר בחקירות "איני יודע" כשר (מנחת חינוך ד-ג [יג] ד"ה אמנם)):

(א) צריך שתוכל להזימן, וזה שלוקים נחשב שאתה יכול להזימה (תוס' מכות ב. ד"ה מעידין (בתירוצ הראשון). וכן כתב בית הלוי ח"ג ו-ד (טעמו השני) לגבי עדי קידושין וזנות (לאוסרה על בעלה)).

(ב) צריך שתוכל להזימן, ומה שא"א לקיים בהם כאשר זמם אינו פוסלם משום שזה אינו בגלל עדותן (כמו מי שאומר בחקירות "איני יודע"), אלא בגלל שלא שייך לעשות בהם כאשר זמם (כגון לעשותן בני גרושה ובני חלוצה) (תוס' ר"ד בבא קמא פד.).

(ג) אין צריך שתוכל להזימן, כיוון שעדויות אלו לא נלמדות מכאשר זמם (תוס' מכות ב. ד"ה מעידין (בתירוצ השני). וכן כתב הנודע ביהודה מהדורא קמא נז נח ועב שבעדי קידושין וזנות (לאוסרה לבעלה), כיוון שלא שייך בהם כאשר זמם - אין צריך שתוכל להזימן, וכשר גם כשאומר איני יודע).

(ד) בכל עדות יש שני דינים של להזימן: צריך שתוכל לפוסלם ע"י ההזמה, וצריך שתוכל להענישם בכאשר זמם. וכאן אמנם לא שייך להענישם בכאשר זמם, אך עדיין צריך שתוכל לפוסלם ע"י ההזמה (בית הלוי ח"ג ו-ג (טעמו הראשון)).

נמצא אחד מהן קרוב או פסול - הדבר אברהם (ח"ג יב-ג ד"ה שבת) תלה במחלוקת ראשונים האם עד שא"א להזימו פוסל את שאר העדים: לתוס' פוסל אותם ולרש"י השאר כשרים.

ערכים קרובים: אין עד נעשה דיין (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו הבאנו שיש דעות שטעמו משום עדות שאי אתה יכול להזימה), הזמה, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, עדים, פסולי עדות.

בדינים שונים

פרטי הדין

ערכים קרובים

עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה

עדיין ערך נמצא אחד מהם קרוב או פסול.

עדי בירור בדבר שבערווה

עדיין ערך אין דבר שבערווה פחות משניים (עדי בירור).

עדי חתימה ועדי מסירה

מחלוקת תנאים אלו עדים מכשירים את הגירושין – עדי חתימת הגט (רבי מאיר) או עדי מסירתו (רבי אלעזר). הגדרה

בטעם מחלוקתם ביאר הגר"א וסרמן שלכו"ע כל שטר צריך להוכיח את הקניין, אלא שנחלקו האם ההוכחה צריכה להיות ע"י החתימה או ע"י המסירה (קובץ שיעורים ח"ב לד-ב). והרואצ'ובר ביאר שר"מ סובר שהעדים הם בשביל שיתהווה הגט (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה עדי מסירה אות נח), ור"א סובר שהעדים הם בשביל שיתהוו הגירושין (שם אות נז ואות נח).

וכתב לה - מחלוקתם של ר"מ ור"א בדין העדים (שלר"מ עדי חתימה כרתי ולר"א עדי מסירה כרתי) קשורה למחלוקתם בפירוש "וכתב לה" (דברים כד-א), שר"א סובר שפירושו כתיבה (רש"י גיטין ג: ד"ה ואי) ור"מ סובר שפירושו חתימה (רש"י גיטין ג: ד"ה חתימה). ונפק"מ לכל דיני כתיבת הגט, כגון לשמה (גיטין ג: כו.) ומחובר לקרקע (גיטין כא:), האם נאמרו על הכתיבה או על החתימה).

בקשר בין שתי המחלוקות הללו יש שני צדדים הפוכים:
(א) שורש מחלוקתם הוא האם עדי חתימה כרתי או עדי מסירה כרתי, לר"מ שעדי חתימה כרתי ממילא יכול לפרש "וכתב" על החתימה, ולר"א שאין עדי חתימה, ע"כ "וכתב" היא כתיבה (רש"י גיטין כג. ד"ה רבי אלעזר, כו. ד"ה עדי מסירה, וכן משמע מלשון הגמרא כו. "עדי מסירה כרתי ובעינן כתיבה לשמה").

(ב) שורש מחלוקתם הוא האם "וכתב" הוא כתיבה או חתימה, וכיוון שלכו"ע לומדים בגזירה שווה "דבר דבר" מממון שגט צריך שני עדים (גיטין ז.), ממילא נחלקו אלו עדים הם: לר"מ ש"וכתב" היא חתימה - אלו עדי חתימה, ולר"א ש"וכתב" היא כתיבה, אבל חתימת הגט אינה מדאורייתא, ע"כ צריך לומר שצריך עדי מסירה (רש"י גיטין כב: ד"ה רבי אלעזר).

בדיני שונים **בדיני גיטין** (גיטין ט:).

בשטרי קניין קרקע (כתובות צד: בבא בתרא קע.).

בשטרי חוב נחלקו בתוס' (גיטין ג: ד"ה וגובה) האם גם בזה סובר ר"א שעדי מסירה כרתי וגובה מנכסים משועבדים.

שטרי ראייה - הרא"ש סתר עצמו האם גם בזה מצריך ר"א עדי מסירה (קובץ שיעורים בבא בתרא סוף תרכח).

עדי חתימה, חקרו האחרונים האם הם מעידים על כתיבת השטר, שנכתב בציוויו של הלווה, או על המסירה, שמכך שנחתם ע"י הלווה וכעת הוא ברשות המלווה, ע"כ הלווה פרטי הדין

מסרו למלוה (קובץ שיעורים בבא בתרא תקצט. וכן חקר פרי משה עדות שבשטר ז-ג האם עדי החתימה מעידים על המסירה, או שיש רק אנן סהדי שהיתה מסירה (אך העדים גמרו את עדותם בחתימה)).

חתימת הגט - חקר הקונטרסי שיעורים האם היא דין בגט, או דין עדות, ששטר צריך עדים (גיטין ד הקלטות אות יג ד"ה ובביאור: רש"י ורשב"א - דין בגט, תוס' - דין בשטר).

כתיבת הגט לר"מ היא רק ההכנה לחתימתו (קונטרסי שיעורים גיטין ד הקלטות אות יג סוף ד"ה ובתוס').

גם לר"א עדים חותמים על הגט, אלא שאינם מדאורייתא אלא מדרבנן מפני תיקון העולם (גיטין ג:), שמא ימותו עדי המסירה (רש"י שם ד"ה אלא).

גם לדעת ר"א די בעדי חתימה. ובטעם לזה נחלקו הראשונים לשלוש דעות (קונטרסי שיעורים גיטין ד הקלטות אות כ:).

(א) כוונת ר"א שלא רק עדי מסירה כרתי אלא גם עדי חתימה כרתי, ולכן אם יש עדי חתימה די בזה (הרבה ראשונים בדעת הר"ף).

(ב) כיוון שיש עדי חתימה - חזקה שהיתה מסירה כדן, בעדים (ר"ן).

(ג) עדי החתימה נחשבים כעדים על כך שהיתה מסירה כדן, בעדים (רשב"א).

"וכתב" לר"א - נחלקו הראשונים מה פירוש "וכתב" לדעת ר"א, ויש בזה שלוש דעות (הן בזה קונטרסי שיעורים גיטין ד הקלטות אות טז):

(א) רק כתיבה.
(ב) כתיבה חתימה ונתינה (שתי הדעות הללו בריטב"א גיטין פו: ד"ה מאן).
(ג) כתיבה ונתינה (רש"י גיטין פו: ד"ה הא, וכן כתב ספר הזכות).

ערכים קרובים: אין דבר שבערוה פחות משניים (עדי בירור), גט, גירושין, עדי קיום, עדים, שטר (קניין), שטר ראייה.

עדי קיום

עדים שמטרתם אינה לברר את המציאות (עדי בירור), אלא שבלעדיהם הדין לא חל (הסוגיא בקידושין סה, בסוגיא זו האריך שערי יושר שער ז פרקים יב-טו).

בערך זה נדון בעדים לקיום הדבר בדבר שבערוה, אך יש דברים שבערוה שאע"פ שאינם צריכים עדי קיום, הם צריכים עדי בירור, כגון זנות של אשת איש. על עדי בירור בדבר שבערוה ע"ע אין דבר שבערוה פחות משניים.

בדיני דבר שבערוה - גיטין, קידושין ועוד.

לדוגמא, המקדש אשה בפני עד אחד בלבד - אין חוששין לקידושיו (קידושין סה).

משמעות נוספת: במקומות רבים שנקטו "עדי קיום" הכוונה לעדים של קיום שטרות, וכך משמעותו גם בלשון הגמרא (בבא מציעא כא). ובאחרונים מצאנו שמכנים "עדי קיום" עדים לקיום הדבר בדבר שבערוה, בניגוד לעדי בירור, ובזה דנו בערך זה.

המושג החפוף הוא עדי בירור, דהיינו עדים שמטרתם רק לברר את המציאות. גם מושג זה, כמו עדי קיום, לא נזכר בגמרא בשם זה אלא באחרונים.

החולק על דין זה הוא רב פפא, שסובר שהמקדש בעד אחד חוששין לקידושיו (קידושין סה:). ואין הלכה כמותו (שו"ע אה"ע מב-ב. אמנם הרמ"א שם הביא שיש מחמירים וחוששים לקידושיו).

מקורם מהגזירה שווה "דבר דבר" מממון ("כי מצא בה ערוות דבר" (דברים כא-א) - "על פי שניים עדים יקום דבר" (דברים יט-טו)) (סוטה ג:), והגזירה שווה מלמדת לא רק על עדי בירור אלא גם על עדי קיום (קצוה"ח רמא-א).

והקשו על זה, שהרי בדיני ממונות עצמם אין צריך עדי קיום, וא"כ כיצד הנלמד (דבר שבערוה) עדיף מהמלמד (ממון). ויש על זה שני תירושים:

א) הגזירה שווה נאמרה בין עדי בירור בממון לבין עדי בירור וקיום בדבר שבערוה, אך עדי קיום בממון לא נאמרו (קצוה"ח רמא-א מביא בשם הרשב"א).

ב) מעיקר הדין באמת צריך עדי קיום גם בממון, אלא שהבעל דין עצמו משמש בתור עדי קיום, שהרי בממון יש דין שהודאת בעל דין כמאה עדים דמי (אמנם תירוק זה שייך רק לדעה שהודאת בעל דין היא מדין נאמנות ולא לדעה שהיא רק מדין מתנה) (דעת הקצוה"ח רמא-א עצמו).

מחותם היא רק דין שצריכים להיות עדים, אך לא צריך שיהיה אפשר אח"כ לברר את המעשה. כגון עדים שראו את הקידושין ומייד אח"כ נפסלו להעיד - הקידושין עדיין כשרים, אע"פ שהעדים לא יוכלו לברר את המעשה (קובץ שיעורים בבא בתרא קז).

וחקר הגר"ט (סב ד"ה והנראה, קד ד"ה ונראה) האם הוא דין שצריכים להיות דווקא עדים, או שכל תכליתם היא רק שיהיה אפשר אח"כ לברר את המעשה, ולכן גם ראייה אחרת מועילה.

חלויות מכח המעשה¹ אינן צריכות עדי קיום, ולכן אין צריך עדי קיום על זנות של אשת איש כדי לאוסרה על בעלה - שאיסור זה אינו מכח האדם אלא מכח המעשה, כלומר שלא האשה מחילה את האיסור ע"י הזנות, אלא מעשה הזנות גורם ממילא לאיסור (הגר"ח יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר, קובץ הערות ע-ד, שערי יושר ז-יב ד"ה והנה ביסוד. אמנם נראה שיש חולקים עליהם, שהרי הרוגאצ'ובר הביא טעם אחר לכך שמיתת הבעל לא צריכה עדי קיום², וכן קובץ הערות עצמו התקשה שם בדעות הראשונים שיבום צריך עדי קיום. וכן יש מי שחידש שאיסור אשת איש שזינתה לבעלה כן צריך עדי קיום (שואל ומשיב קמא רסב, וביביע אומר ח"ב אה"ע ב-ח הביא עוד כמה מקורות לזה). וכן משמע מהאור שמח (אישות י-ב) שחולק על זה, שהסתפק שם בשני ספיקות שונים: האם חופה צריכה עדי קיום, והאם מועיל תנאי בחופה. ולא תלום זה בזה. ולפי דבריהם היה לו לתלותם באותה השאלה - האם חופה היא כח האדם או כח המעשה³).

יבום לרוב הראשונים והאחרונים צריך עדי קיום (ריטב"א קידושין יב: ד"ה דרב, תוס' הרא"ש שם ד"ה ועל, מאירי קידושין ב., ריא"ז שהובא במשנה למלך יבום ב-ד, שער המלך שם), ויש חולקים (ש"ת הרשב"א ח"ד שכח. דנו בשאלה זו המשנה למלך שם, מנחת חינוך תקצח-א [ה] ותקצט-א [ד], קובץ הערות ע-ד בסופו, קהילות יעקב יבמות ח). והוסיף המנחת חינוך (תקצח שם) שגם אם צריך עדי קיום ולא נקנית לו בלעדיהם - אע"כ לא עבר איסור בביאה, מפני שאיסור אשת אח פקע.

חליצה - נחלקו הראשונים האם צריכה עדי קיום (ריטב"א יבמות קה: בסופו: צריך עדי קיום, רשב"א שם: אין צריך עדי קיום).

חופה - האור שמח (אישות י-ב בתחילתו) הסתפק האם צריכה עדי קיום, והאבני מילואים (לח-יז) כתב שצריך.

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² כדלקמן ד"ה מיתת הבעל.

³ עיין לקמן בסמוך במחלוקות לגבי החלויות השונות, ועיין בערכה של כל חלות בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה הכח המחיל) שדנו האם היא כח האדם או המעשה.

דעת האשה לקידושין - האבני מילואים כתב שאין צריך עדי קיום על דעתה, משום שפעולת הקידושין נעשית ע"י הבעל, והאשה צריכה רק להתרצות לקידושין. אך השערי יושר כתב שאפילו אם האשה צריכה רק להתרצות - צריך עדי קיום, שהרי התרצותה מבררת את חלות הקידושין (ז-יב ד"ה כתב, והביא גם את האבני מילואים. ובד"ה ולענ"ד חלק על עצם יסודו של האבני מילואים וכתב שגם האשה צריכה מחשבה לקידושין, ולא די בהתרצותה).

ביטול גט - דנו האם הוא דבר שבערווה וצריך עדי קיום, או שאינו דבר שבערווה, והעדים הם רק לבירור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה ביטול הגט: לתוס' הוא דבר שבערווה וצריך עדי קיום, לרמב"ם אינו דבר שבערווה וצריך רק עדי בירור. וכן דן האור גדול (דף ס טור א ודף סא טור א) האם צריך עדי קיום).

מיתת הבעל - אין צריך עדי קיום כדי להתירה לעולם. וכתבו על כך האחרונים שני טעמים:

- (א) משום שהיתר מיתת הבעל אינה כח האדם אלא כח המעשה¹, וצריך עדי קיום רק לחלויות מכח האדם (שערי יושר ז-יב ד"ה והנה ביסוד)².
- (ב) משום שמיתה היא דין מיוחד שכיוון שכבר אין את הבעל שאוסר אותה - ממילא מותרת לעולם (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דבר שבערווה).

המעשה עצמו - נחלקו המפרשים האם העדים צריכים לראותו ממש, כגון שראו שהאיש החזיק כסף לקדש את האשה וכעת הכסף ביד האשה, אך לא ראו את הנתינה עצמה, וכן אם לא ראו את פניה של האשה (דרכי משה אה"ע מב-ד: מחלוקת ראשונים, אבני מילואים לא-ד: פסול, נודע ביהודה מהדורא תנינא נד: כשר).

עדי קיום על פרטי הדין - דנו האחרונים האם צריך עדי קיום על פרטי הדין או רק על המעשה עצמו. כגון איש שזרק לאשה את כסף קידושה לחצרה - האם צריך עדי קיום על כך שהחצר שייכת לה: השערי יושר (ז-יב ד"ה ובזה) כתב שאין צריך על זה עדי קיום, והנודע ביהודה סתר עצמו בזה (מהדורא קמא נח ומהדורא תנינא אה"ע עז, הביאו השערי יושר שם ד"ה ובספר נוב"י).

עדות מיוחדת (שני עדים שראו את העדות כל אחד מחלון אחר) - הכנסת הגדולה כתב שיש אומרים שעדות מיוחדת מועילה לעדי קיום, והאחיעזר כתב שלכ"ע לא מועילה (ח"א כה-יג, והביא גם את כנסת הגדולה).

חזקת אומדנא מועילה גם לקיום הדבר, כגון בקידושין (ש"ת תרומת הדשן רז לעניין שילוח סבלונות, וביאר את הטעם שהיא כאנן סהדי).

ערכים קרובים: אין דבר שבערווה פחות משניים (עדי בירור), עדי חתימה ועדי מסירה, עדים (בשאר התורה - ממונות, נפשות ועוד).

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² אמנם לעיל (ד"ה חלויות מכח המעשה) הבאנו שנראה שיש חולקים על יסוד זה.

עדי בחתומיו זכין לו

עדי החתימה זוכים לבעל השטר את זכויות השטר משעת חתימתם (בבא מציעא יג. ושל"ג, רש"י שם ד"ה אביי אמר).

לדוגמא, שטר הלוואה ניתן לגבות משעת החתימה, אע"פ שההלוואה עצמה ומסירת השטר נעשו מאוחר יותר (בבא מציעא יג., רש"י שם ד"ה אביי אמר, תוס' בבא מציעא כ. תחילת ד"ה שובר).

הסובר את דין זה הוא אביי, אך יש חולקים עליו (בכל המקומות שהובא - בבא מציעא יג., יט., כ., לה:). ואין הלכה כמותו (למשל בסוגיא בבא מציעא לה: הלכה כרבא - רמב"ם מלווה ולווה כב-ב).

במקורו כתבו התוס' (בבא מציעא כ. ד"ה שובר) שהוא מדרבנן, שאם לא כן לעולם לא יוכלו העדים לחתום אלא אם כן יראו את מסירת השטר. והוסיף המהרש"א (שם על תד"ה שובר) שדבריהם לרבי אלעזר שעדי מסירה כרתי, אך לרבי מאיר, שעדי חתימה כרתי, אינו תקנת חכמים אלא עדי בחתומיו זכין לו מדאורייתא (דן בזה הגר"ש שקאפ בבא מציעא יט ד"ה וראשונה).

במהותו חידש המרחשת (ח"ב כז-ז) שאינו דין למפרע, שכאשר בא לידי השטר זוכה למפרע משעת החתימה, אלא הזכיה מתחלה בשעת החתימה ונגמרת כשבא לידי, כמו בקנין מעכשיו ולאחר שלושים יום.

שטר שחרור של עבד כנעני - הסתפקו התוס' (בבא מציעא כ. ד"ה שובר), לשיטתם שעדי בחתומיו זכין לו הוא מדרבנן¹, האם דין זה גם באיסורין, כגון בשטר שחרור של עבד כנעני, אם יכול לבוא על בת ישראל משעת חתימת השטר קודם שבא לידו: האם בזה לא אומרים עדי בחתומיו זכין לו משום שהטעם לא שייך בזה, או שלא פלוג רבנן ותיקנו כן גם באיסורים.

לצד שמועיל גם בעבד כנעני, הסתפק רעק"א (גיטין יג. ד"ה בא"ד בכוונת התוס') האם צריך בו דיני נתינה (כגון שלא יהיה טלי גיטך מעל גבי קרקע), וע"י הנתינה מועיל למפרע משעת החתימה, או שכיוון שמועיל משעת החתימה אין צריך דיני נתינה כלל.

ערכים קרובים: זכין לאדם שלא בפניו, חוב (לגבי שטר חוב), למפרע, עדים, שטר ראיה.

עדים

שני אנשים או יותר שמעידים. הגדה

בערך זה נדון בדיני העדים והעדויות לאחר קבלתה. לדין קבלת העדות ע"ע קבלת עדות.

בכל דיני התורה - בממונות, איסורים, אישות, ודיני מיתה.

לדוגמא, הביא עדים שהקרקע היתה שייכת לאבותיו (בבא בתרא לא.).

דינים דומים: טענה² - החילוק בין עדות לטענה הוא שעדות היא כשהדבר נוגע לאחרים וטענה היא כשהדבר נוגע לטוענים עצמם (דרכי משה דרכי הקניינים ו-יט).

¹ כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו. והבאנו שם שהמהרש"א העיר על דבריהם.

² ע"ע טענה.

מקור וטעם **מקורו מהפסוק "על פי שני עדים או על פי שלושה עדים יקום דבר" (דברים יט-טו).**

בטעמו נחלקו המפרשים:

(א) גזירת הכתוב. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות עדיין לא ידועה לנו (רמב"ם יסודי התורה ז-ז וח-ב, שו"ת חתם סופר אה"ע ח"ב קלא ד"ה ואב"ע).

(ב) סברא, שלא נאמר ששני העדים משקרים (נתיב"מ קמה-ב). וזה בירור המציאות האמיתית (קובץ הערות סג-ג. גידולי שמואל (בבא בתרא לא: ד"ה ב' כיתי עדים המכחישות) תלה בשתי אפשרויות אלו מחלוקת אמוראים, וחוק המלך (יבמות ט-ד ד"ה ולכן) חקר בין שתי אפשרויות אלו גם בדעת הרמב"ם - אולי הגזירה"כ רק מגלה שאפשר לסמוך על סברת הבירור. וכן חקר השערי יושר ו-ו האם עדים הם בירור, או נתינת כח לבית דין לכופ את הנידון).

והוסיף האבני נזר (אה"ע קא) שבית דין לא פוסקים ע"פ הידיעה אלא ע"פ הראייה, וע"י העדות נחשב כאילו הבית דין עצמם ראו.

לעדות ממון יש שתי מטרות יחד - גם להציל את ממון התובע וגם להפריש את הנתבע מאיסור גזל (קובץ ביאורים גיטין כז).

השערי יושר (ז-א ד"ה ומה) חילק בין גדרי עדי ממון לעדי נפשות, שבממון שני עדים הם צירוף של פעמיים עד אחד, שכל אחד מהם מעיד חצי מהעדות, אולם בנפשות שני העדים אינם צירוף של שניים נפרדים, אלא דין בפני עצמו.

לגבי ודאותו, האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים (דין ספק), כתב הרמב"ם (יסודי התורה ח-ב) שאיננו יודעים אם העדים מדברים אמת, אלא שכך גזרה תורה שנלך ע"פ דבריהם¹, וכן כתב חוק המלך (יבמות ט-ד ד"ה ולכן) שגם אם זו סברא, אין זה בירור מוחלט.

עוד בעניין ודאות העדות, הוסיף האבני עזרי (בבא בתרא ז ד"ה והנראה) שיש חילוק בין עדים לבין שאר ההכרעות (כגון רוב, חזקת אומדנא וחזקה דמעיקרא), שבשאר ההכרעות אנו יודעים שיש איזה מיעוט שלא הולך ע"פ ההכרעה, ולכן אם נמצא מקרה שלא הולך ע"פ ההכרעה הוא אינו סותר אותה. אך בעדים אין שום מיעוט, ואם ימצא שלא כדברי העדים זו סתירה לדבריהם.

עדים שאסרו דבר, ואדם אחד יודע שהוא מותר ושקר העידו - בפרהסיא בוודאי שהדבר אסור לו, ובצנעה לראב"ד מותר ולרמב"ם אסור (שגגות פרק יא), וטעמו של הרמב"ם הוא כמו שאסרו מראית העין אפילו בחדרי חדרים (בכור שור יבמות פז; הובא בפתחי תשובה י"ד קכז-ז, ומדמה זאת למקרה ההפוך: עדים התירו דבר והוא יודע שהדבר אסור²).

עדויות פסולות לדיני נפשות, כגון שהעדים לא ראו ממש את המעשה, הרמב"ם (בספר המצוות לא תעשה רצ) חידש שנלמד מהפסוק "ונקי וצדיק על תהרוג" (שמות כג-ז), והרמב"ן שם השיג עליו שלא זהו המקור.

דיינים ועדים - הגר"א וסרמן דן האם לומדים דיני דיינים מדיני עדים (קובץ שיעורים בבא בתרא תריג וקובץ הערות עג-ג, והביא ראיות לכאן ולכאן).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה³. חוזק

¹ אך לעיל בסמוך הבאנו דעה שאין זה גזירת הכתוב אלא סברא שמדברים אמת.

² הבאנו את מקרה זה לקמן בסעיף "חוזק" ד"ה שוויה אנפשיה.

³ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

עדים נגד עדים ("תרי ותרי") היא עדות מוכחשת, ודינה ספק (בבא בתרא לא: ורש"י), ואפילו אם יבואו עוד מאה עדים ("תרי כמאה"). בפרטי דין תרי כמאה ע"ע.

אנן סהרי דוחה את העדים ומוכיח שהם שקרנים (ריטב"א כתובות טז: ד"ה אי כל הנישאת). אך הקובץ שיעורים כתב שאנן סהדי במקום עדים לא אמרינן (בבא בתרא תקפ, וכן הרשב"א בכתובות שם ד"ה ואי) כתב שיש פירוש אחר לגמרא שם.

אב, נאמנותו על בנו לא מועילה נגד עדים (קובץ שיעורים בבא בתרא תיג בהגהה שבסופו).

טענת ברי לא מועילה נגד עדים משום שעדים הם בירור¹ וטענת ברי היא רק הנהגה², ובירור עדיף מהנהגה (קובץ הערות סג-ג).

מיגו במקום עדים בפשטות לא אמרינן (כתובות כז:), אך יש אמוראים שסוברים שמיגו מועיל במקום עדים (בבא בתרא לא. ולג: ובבא מציעא פא:; וכן הבינו התוס' בבא בתרא לג. ד"ה ה"ג) שיש דעות שאמרינן מיגו במקום עדים. אמנם השיטה מקובצת (בבא מציעא פא: ד"ה אמר רבא, בשם הריטב"א) והרשב"א (בבא בתרא לא. ד"ה אמר רבה) כתבו שלכ"ע מיגו במקום עדים לא אמרינן, וביארו בדברי הגמרא שהמיגו מועיל רק שניישוב את לשונו שהיתה לו כוונה אחרת ואינו נגד העדים). וביאר הדרכי דוד (בבא מציעא ב. על תד"ה וזה) שנחלקו האם מיגו הוא נאמנות ולא מועיל נגד עדים, או שהוא כח הטענה ומועיל³. אך הרבה אחרונים נקטו בפשטות שהוא כח הטענה גם להלכה שאינו מועיל במקום עדים⁴.

מיגו להכשיר עדים, דהיינו שיש בהם פסול אך יש להם מיגו שאם היו מעידים באופן אחר היו כשרים - כתב הרמב"ן (בבא בתרא לא. ד"ה זה) שלא יועיל, אך התוס' שם (ע"ב ד"ה וזה) תירצו את אותה הקושיא באופן אחר⁵, ויתכן שחולקים עליו.

הפה שאמר, משמע מהראשונים בפשטות שעדים יועילו נגדו (שיטה מקובצת כתובות יט: ד"ה עד אחד, אך דעת הנחל יצחק (פב.) והנתי"מ (קמב-א) שמועיל גם במקום עדים).

הודאת בעל דין עדיפה מעדים - "כמאה עדים דמי". והטעם לזה הוא משום שאינו סותר את דבריהם, כעדים מכחישים, אלא פוסל אותם, כעדים שפוסלים עדים אחרים (כגון שמעידים שהם קרובים, ופסולים לעדות), שבזה נאמנים אפילו נגד מאה (שו"ת ר"א גורדון).

כל האומר לא לווייתי כאומר לא פרעתי דמי - כאשר אמר "לא לווייתי" ויש עדים שפרעו - לאביי העדים נאמנים, ורבא אומר שגם בזה אומרים "כאומר לא פרעתי דמי" וחייב לשלם לו (שבועות מא: ותד"ה כל האומר), משום שהוא מדין הודאת בעל דין כמאה עדים דמי (ריטב"א שבועות מא: ד"ה רבא אמר). והלכה כרבא (שו"ע ח"מ עט-א).

שוויה אנפשיה נגד עדים, דהיינו שהעדים מכחישים אותו ומעידים שהדבר מותר - יש בזה שלוש דעות בראשונים:

(א) לרוב הראשונים שוויה אנפשיה מועיל נגדם ואסור (חתם סופר כתובות ט. ד"ה עוד יראה, ובשו"ת אה"ע ח"א קנ ד"ה ובהיא).

(ב) יש ראשונים שחולקים ומתירים (חתם סופר שם).

¹ אמנם נחלקו בזה, עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

² גם בזה נחלקו, ע"ע ברי ושמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

³ את הגדרותיהם של נאמנות וכח הטענה ביארנו בערך מיגו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁴ הובאו בערך מיגו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות ב.

⁵ הובאו בערך הכחשה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה והקשו הראשונים.

(ג) יש שהתירו רק בצנעה אך לא בפרהסיא (בכור שור יבמות פז: (הובא בפתחי תשובה יו"ד קכז-ז) בדעת הראב"ד, ומדמה זאת למקרה ההפוך: עדים שאסרו דבר ואדם אחד יודע שהוא מותר¹).

ריב, עדים עדיפים ממנו (כללי התלמוד מספר שיירי כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא ב).

סימנים של אבידה נגד עדים - העדים עדיפים (בבא מציעא כח.).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, עוד עדים לא יועילו ("תרי כמאה"). הארכנו בדיון זה בערך תרי כמאה.

ערכים קרובים: אין אדם משים עצמו רשע, אין דבר שבערוה פחות משניים (עדי בירור), אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין, אין עד נעשה דין, אגן סהדי, דיינים, דרישה וחקירה, הזמה, הכחשה, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חצי דבר, טביעות עין, כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד, מסיח לפי תומו, מפייהם ולא מפי כתבם, נוגע, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה^כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), עד אחד, עד מפי עד, עדות מיוחדת, עדות שאי אתה יכול להזימה, עדי חתימה ועדי מסירה, עדי קיום, עדיו בחתומיו זכין לו, פלגינן דיבורא, פלגינן נאמנות, פסולי עדות, קבלת בעלי הדין (ושם בסעיף "עד" דנו בבעלי דין שהסכימו לקבל עד פסול), קבלת עדות, קרוב (לעדות), רשע (בעדות), תחילתו וסופו בכשרות, תרי ותרי, תרי כמאה.

ערכים קרובים

עדים זוממים

עיינן ערך הזמה.

עדים מוכחשים

עיינן ערך הזמה בסעיף "הזמה והכחשה".

עדים שזינתה

עדים המעידים שאשת איש זינתה ונאסרת לבעלה ולבועל. הגדרה

בערך זה נדון בעדות שזינתה. לגבי איסורה לבעלה ולבועל ע"ע אשת איש שזינתה.

הטעם שצריך שני עדים הוא שאשת איש שזינתה היא דבר שבערוה, ואין דבר שבערוה פחות משניים (קובץ הערות עו-ד, ורק לגבי עדי קיום כתב שאין צריך).

מקור וטעם

עדי קיום - בפשטות צריך רק עדי בירור, ואין צריך עדים לקיום הדבר (קובץ הערות עו-ד). **ויש מי שחידש שצריך אפילו עדי קיום, ובלי העדים לא תיאסר** (שואל ומשיב קמא רסב, וביביע אומר ח"ב אה"ע ב-ח הביא עוד כמה מקורות לזה).

פרטי הדין

¹ הבאנו את מקרה זה לעיל בסעיף "פרטי הדין" ד"ה עדים שאסרו דבר.

דרישה וחקירה של העדים, נחלקו הפוסקים האם צריך בעדי זנות של אשת איש (ש"ע אה"ע יא-ד).

עדות מיוחדת לאסור אשה לבעלה (שני עדים שראו את העדות כל אחד מחלון אחר) - נחלקו בזה האחרונים: למהר"א ששון לא מועילה, ולנודע ביהודה כן (מהדורא קמא אה"ע עב ותנינא יג, והביא גם את מהר"א ששון).

ערכים קרובים: אשת איש (שם דנו באיסורה לעולם), אשת איש שזינתה, קידושין.

עובר

דיני הולד קורם שנולד, כאשר הוא עדיין במעי אימו. הגדה

בערך זה נדון בין בעובר אדם ובין בעובר בהמה. אמנם חלק מהפרטים שייכים רק באדם (כגון האם יורש), וחלקם שייכים רק בבהמה (האם נקרא שור).

במהותו דנו האם הוא בכלל אדם (ונקרא איש, ונקרא נפש, ויש לו חיות בפני עצמו) או לא (האריכו בזה העמק שאלה קסז, ומשנה הלכות ח"ט סי' של). ונביא לזה ארבע נפק"מ: (א) מעוברת שהריחה ביום הכיפורים - האם מאכילים אותה בגלל חשש סכנה של העובר, או רק בגלל חשש סכנה שלה.

(ב) חילול שבת בשביל להציל את העובר - האם הוא גם כשהאם חיה, או רק כשהיא מתה, שאז הוא נחשב חי אלא שדלת ננעלת בפניו (את חילוק זה בין אם חיה למתה כתבו גם תוס' נידה מד: ד"ה איהו)¹. והרמב"ן כתב שמחללים שבת על העובר, אך לא משום שהוא אדם, אלא מטעם שמוטב שתחלל עליו שבת אחת ואל יחלל שבתות הרבה.

(ג) הפלת עובר בשביל סכנת אבר של האם - האם מותרת² (שלוש הנפק"מ הנ"ל הובאו במשנה הלכות ח"ט סי' של).

(ד) הפלת עובר בשביל סכנת האם - מפילים את העובר. ובטעם לזה - רש"י (סנהדרין עב: ד"ה יצא) כתב שהוא משום שעדיין אינו נפש, אך הרמב"ם (רוצח ושמירת הנפש א-ט) והשו"ע (ח"מ תכה-ב) כתבו שהוא משום שהוא כרוף אחריה להורגה (דן בזה חוות יאיר סי' לא). (ומעין זה, לגבי עובר בהמה דנו בכמה סוגיות האם חל עליו שמו, כגון האם נקרא שור והאם נקרא בהמה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה עובר אות ע)).

גדרו הוא עד שיצא ראשו, אך משיצא ראשו הוא כילוד (רש"י סנהדרין עב: ד"ה יצא). ואם יצא דרך מרגלותיו - עד שיצא רובו (פתחי תשובה ח"מ תכה-ב).

המזכה לעובר - נחלקו בזה בגמרא האם קנה, ולהלכה לא קנה (כתובות ז:; בבא בתרא קמב:). בטעם הדעה שהמזכה לעובר קנה, יש שני טעמים: שסובר שעובר נחשב בא לעולם, או שסובר שאדם מקנה לדבר שלא בא לעולם³ (תוס' כתובות ז: ד"ה המזכה). ובקשר בין המחלוקות האם אדם מקנה דבר שלא בא לעולם והאם אדם מקנה לדבר שלא בא לעולם - יש דעות הפוכות: יש אומרים שאדם מקנה דשב"ל אך לא לדשב"ל, ויש אומרים להיפך, שמקנה לדשב"ל אך לא דשב"ל (תוס' כתובות ז: ד"ה המזכה).

¹ וכן יש חילוק בזה לעניין דבר שלא בא לעולם, כדלקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה דבר שלא בא לעולם.

² ועיין עוד לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה הפלת עובר, שדנו במקור האיסור להפילו.

³ ועיין עוד לקמן ד"ה דבר שלא בא לעולם, שיש בזה שלוש שיטות לגבי עובר.

המזכה לעובר שבמעט אשתו קנה, שדעתו של אדם קרובה אצל בנו (בבא בתרא קמב:). ובביאור טעם זה נחלקו הראשונים האם הוא משום שגמר ומקנה בכל ליבו (רשב"ם בבא בתרא קמב: ד"ה קרובה), או כדי שלא תיטרף דעתו עליו (ריטב"א כתובות ז: ד"ה והלכתא).

האם יורש - לדעה שאין לו זכייה ואינו יורש, חידש הגר"ח שאין הכוונה שאין לו דין יורש כלל, אלא רק אינו יכול לזכות בנכסים (קובץ הערות מ-ה). לדעה שהוא כן יורש, אעפ"כ אינו נקרא בנו של אביו, שעדיין אינו בנו לגמרי (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה עובר יורש).

דבר שלא בא לעולם - יש בעובר (בין באדם ובין בבהמה) שלוש דעות: (א) רמב"ם: הוא דבר שבא לעולם.

(ב) טור ושו"ע: הוא דבר שלא בא לעולם (קצוה"ח רט-א בתחילתו הביאם ודן בדבריהם).

(ג) רשב"ם: נחשב מקצת בא לעולם (קצוה"ח רט-ב סוף ד"ה והנה).

אחר שמתה האם - לכו"ע הוא דבר שבא לעולם, שהוא כמאן דמונח בקופסא (קצוה"ח רט-ג בתחילתו)¹.

הפלת עובר - נחלקו האחרונים מהו מקור האיסור:

(א) בכלל שפיכות דמים, אלא שאינו מסור לבית דין (שר"ת צפנת פענח ח"א נט).

(ב) חצי שיעור (מהר"ם שיק י"ד קנה).

(ג) חובל (שר"ת בית שלמה ח"מ קלב, מהר"ט צז).

(ד) הוצאת זרע לבטלה (שר"ת חוות יאיר לא, עטרת חכמים אה"ע א, זכותא דאברהם).

(ה) בל תשחית (שואל ומשיב).

(ו) מכך שמותר לחלל שבת בשביל להציל את העובר, מוכח שאסור להורגו (מנחת אשר שמות ב-א, והביא שם את כל הדעות דלעיל)².

ערכים קרובים **עובר ירך אימו** (היחס בין העובר לאימו).

עובר ירך אימו

עובר שבמעט אשה או בהמה נחשב כחלק מגופה (רש"י גיטין כג: ד"ה קסבר. הוזכר בחולין נח. וט"ג).

בערך זה נדון ביחס בין העובר לאימו. לגבי גדרי עובר ודיניו - ע"ע עובר.

לדוגמא, שפחה כנענית יכולה לקבל שטר שחרור מרבה בשביל העובר שבמעיה, משום שהוא כחלק ממנה (גיטין כג:).

הסובר את דין זה הוא רבי אליעזר (חולין נח. ותמורה לא), אך חכמים (בתמורה שם) ורבי יהושע (בחולין שם) חולקים עליו וסוברים שעובר לאו ירך אימו הוא. להלכה נחלקו הראשונים:

(א) תוס' (סנהדרין פ: ד"ה עובר), הרמב"ם (רדב"ז החדשות קפח בדעת הרמב"ם, וכן דייק מדבריו הקהילות יעקב הוצאה ישנה בבא בתרא מ השמטות לבבא קמא. אמנם השדי חמד (ח"ד ע-סב עמוד 439)

¹ וכן יש חילוק בזה לעניין האם הוא בכלל אדם, כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

² לעניין הפלתו לצורך סכנת אבר של האם או סכנת האם - עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו אותיות ג ד.

הביא שיש סוברים שדעתו שלא ירך אימו) הטור (ע"פ השדי חמד שם) וכן השו"ע (י"ד רסז-סא ע"פ הש"ך שם עה) פסקו שעובר ירך אימו.
(ב) אך ר"ת (בתוס' סנהדרין פ: ד"ה עובר, וברמב"ן חולין נח. ד"ה אבל, דנו בדבריהם אבני נזר י"ד שמד ורעק"א חולין נח. ד"ה גם) ומהר"ח אור זרוע (שדי חמד שם) פסקו שלא ירך אימו.
ובדעת הרא"ש יש דעות לכאן ולכאן (שדי חמד שם).

בדיני טריפות לכו"ע לאו ירך אימו הוא, ולכן השוחט את הטרפה ומצא בה בן תשעה חי - מותר באכילה, שלעניין טריפה, כיוון שיש לו חיות בפני עצמו לא שייך לומר שנטרף עם אימו (תוס' בבא קמא פז. ד"ה מאי, קהילות יעקב (הוצאה ישנה בבא בתרא מ השמטות לבבא קמא) בדעת הרמב"ם).

בדינים שונים

בקניינים, מהר"ח אור זרוע כתב שמשרכת האם לא מועילה לקנות את עוברה (בהגהות אשר"י על הרא"ש בבא מציעא פרק ד ס' ח). וביאר השדי חמד (ח"ד ע-סב עמוד 439) שהוא סובר שעובר לאו ירך אימו, אך לסוברים שעובר ירך אימו - המשיכה תועיל.

בעילה - לדעה שעובר ירך אימו, הבא על אשתו מעוברת הרי הוא לכאורה כבא על בתו. והטעם שאין בזה איסור הוא משום שהיא פחותה מבת שלוש שנים ולא שם ביאה עליה (שו"ת רעק"א מהדורא קמא קעב).

נקבה - לדעה שעובר ירך אימו, דינו כנקבה, כאימו (שו"ת בני ציון החדשות צו. והשוואל שם סבר שאע"פ שירך אימו, דינו כזכר).

פרטי הדיון

אימו - עובר ירך אימו הוא ונגרר אחריה, אך האם אינה נגררת אחר העובר (שו"ך י"ד רסז-עה, לחם משנה עבדים ז-ה בסופו).

ערכים קרובים: עובר (גדריו ודינו בכלל).

ערכים קרובים

עובר לעשייתן

את ברכות המצוות צריך לברך קודם קיום המצווה וסמוך אליה (פסחים ז:).

הגדרה

פירוש "עובר" הוא שיהיה גם קודם לעשייתן וגם סמוך לעשייתן (תשב"ץ ח"ב רעו, הובא ביד מלאכי שמב).

לדוגמא, מברך על ציצית קודם לבישתה (רש"י נידה נא: ד"ה מצות).

החולק על דין זה הוא רב הונא בירושלמי, שסובר שמברך בשעת עשייתן (ברכות ט-ג [סו.]).

בטעם הדין כתב הריטב"א (פסחים ז: ד"ה וכתב הר"ט ז"ל) שני טעמים:

מקור וטעם

(א) שיגלה קודם עשיית המצווה שעושה אותה מפני מצוות השי"ת.

(ב) ראוי להקדים את עבודת הנפש (הברכה) לעבודת הגוף (מעשה המצווה).

בדיעבד נחלקו הפוסקים האם יכול לברך אחר המצווה (יד מלאכי רצ).

פרטי הדיון

מצווה שתלויה בדעת אחרים, כגון קידושין שתלויים בדעת האשה, נחלקו הראשונים האם גם בזה מברך עובר לעשייתן (רמב"ם אישות ג-כג), או שמברך לאחריה משום שחוששים שלא תתרחצ האשה ותהיה ברכה לבטלה (ראב"ד שם. דן במחלוקתם המגיד משנה שם).

כאשר אחד מברך והאחר עושה את מעשה המצווה, כגון במילה, שאבי הבן מברך והמל עושה את מעשה המצווה - רבינו שמואל כתב שגם בזה צריך לברך עובר לעשייתן, ור"ת חלק עליו (תוס' שבת קלז: ד"ה אבי).

על הטבילה מברך רק בעלייתו (לאחריה) (פסחים ז:), ונחלקו בתוס' (פסחים ז: ד"ה על) אם הוא דווקא בטבילת גר ובטבילת ידיים שלאחר בית הכיסא, משום שאינו יכול לברך לפניו, או שהוא בכל טבילה ונטילה, שלא חילקו.

כשאר המצווה עדיין לא מזומנת בידו לעשותה - לא יברך, ולכן לא יברך על הלולב כאשר הוא עדיין מונח בכלי (תוס' סוכה לט. תחילת ד"ה עובר).

ערכים קרובים ערכים קרובים: ברכות המצוות.

עומד על גביו

אדם שכוונתו פסולה שעושה מעשה שצריך כוונה, אם עומד על גביו אדם שכוונתו כשרה ואומר לו לכוון - המעשה מועיל (הסוגיא בגיטין כג., האריך בסוגיא זו קונטרסי שיעורים גיטין יא).

לדוגמא, קטן כותב גט, וגדול עומד על גביו - הגט כשר (גיטין כג.).

בטעמו נחלקו הראשונים: תוס' (גיטין כב: ד"ה והא) כתבו שהוא משום שהגדול מלמד את הקטן, והקטן מכוון. והרשב"א (חולין יב. ד"ה מאן) כתב שהוא מדין שליחות, שכוונת הגדול מצטרפת עם מעשה הקטן (דן בזה קונטרסי שיעורים גיטין יא אות ד, ושם באות יד (ד"ה והנה) ביאר מדוע כל דעה חולקת על חברתה).

ונפק"מ לדינים שאין בהם שליחות, כגון חליצה, שלדעת רבינו יונה לא מועיל עומד על גביו, משום שלשיטתו עומד על גביו הוא מדין שליחות (ב"י א"ח תס-א).

בחלויות מכה המעשה¹, כגון חליצה, שהיבמה רק חולצת ליבם וממילא היא מותרת לשוק, ולא שהיבם עצמו מתיר אותה ע"י החליצה, מועיל שקטן יחלוץ וגדול עומד על גביו, שכיוון שלא האדם הוא הפועל את הדין, אין את החיסרון שאין לו כח לפעול בעשייתו, אלא רק שאין לו כוונה, ולכן כאשר גדול עומד על גביו ומלמדו - מועיל. ורק בחלויות מכה האדם, שהוא הפועל את הדין, אין לקטן כח לפעול בעשייתו ואפילו אם גדול עומד על גביו (קובץ הערות עו-ט).

שהיטת קטן מועילה כאשר גדול עומד על גביו (סוכה מב:).

כתיבת גט ע"י חרש שוטה וקטן מועילה כאשר גדול עומד על גביהם (גיטין כג.).

חומי ציצית שטוואן גוי וישראל עומד על גביו, וכן עיבוד קלף תפילין ע"י גוי וישראל עומד על גביו - לרמב"ם פסול ולרא"ש כשר (ש"ע א"ח לב-ט).

מצה שנילושה ע"י חרש שוטה וקטן, ואחרים עומדים על גביהם - כשרה לדעת רבינו יונה (ב"י א"ח תס-א).

תפילין שנכתבו ע"י פסול, וכשר עומד על גביו - פסולים, משום שטעם הפסול בזה הוא שנאמר "וקשרתם וכתבתם" (דברים ו-ח, ט) - כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה (שערי תשובה א"ח לט-א).

בדינו נחלקו הראשונים: פרטי הדין

הגדול אומר לו לעשות לשמה (רש"י גיטין כג. ד"ה והוא).

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

(ב) הגדול מלמדו ומזהירו לעשות לשמה (תוס' גיטין כב: תחילת ד"ה והא).
(ג) אימת גדול עליו (רמב"ן חולין לא. תחילת ד"ה ואיכא).

גדול שעושה בלא כוונה, וגדול אחר עומד על גביו ומכוון, הסתפק בזה הקונטרסי שיעורים (גיטין יא אות יד ד"ה ונלענ"ד, וכתב שלדעת התוס' פשוט שלא מועיל, ובדעת הרשב"א נשאר בספק¹).

ערכים קרובים: גוי, גט, דעת, חרש, קטן, שוטה, שליחות.

עומר

עיין ערך חדש, ספירת העומר.

עוסק במצווה פטור מן המצווה

עיין ערך העוסק במצווה פטור מן המצווה.

עורלה

עיין ערך ערלה.

עושק

עיין ערך לא תעשוק.

עיריית

עיין ערך מיטב.

עיוור

עיין ערך סומא.

עיסקא

אדם מוכר מחורה של חבירו על מנת לקבל ממנו חצי מהרווח. ותיקנו חכמים שדינה ^{הגדרה} **הוא שהציה מלווה והציה פיקדון** (רש"י בבא מציעא קד: ד"ה האי וד"ה תקון. הסוגיא בבבא מציעא שם).

לשון "עיסקא" פירושה טירדה באיזה דבר (הערוך ערך עסק).

¹ הבאנו את מחלוקתם לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

מקורו הוא תקנה דרבנן (לשון הגמרא בבא מציעא קד: "עבוד רבנן", ולשון רש"י "תקון רבנן הך תקנתא").

טעמו הוא שתיקנו שיהיה נוח גם ללווה וגם למלווה (בבא מציעא קד:). ובביאור הניחותא נחלקו הראשונים האם היא שיחלקו יחד את הרווח וההפסד (רא"ש שם (תחילת סי' ט)) או שהניחותא היא שאם יאנס המלווה לפחות יקבל מחצית, והלווה לא ישלם את כולו (רי"ף שם).

דנו האחרונים מה דינו של חלק המלווה לגבי כמה וכמה דינים, בדלקמן. המלוה

קניין אגב - פיקדון נקנה בקניין אגב. מלווה לא נקנה באגב. לגבי חלק המלווה הסתפק הקצוה"ח (סו-לה בתחילתו) האם נקנה באגב, והסיק שכן.

קניין כתיבה ומסירה - שטר פיקדון לא נקנה בכתיבה ומסירה¹. אך השטר על חלק המלווה כן נקנה בכתיבה ומסירה (קצוה"ח סו-לה).

מחילה מועילה על מלווה אך לא על פיקדון² (רמ"א חו"מ רמא-ב). אך על חלק המלווה שבעיסקא לא מועילה, כיוון שגוף הדבר נקנה לו (קצוה"ח סו-לה).

לקידושין או למכר - אפשר לקדש אשה בפיקדון אך לא במלווה (קידושין ו:). ונחלקו האחרונים האם אפשר לקדש אשה או למכור תמורת חלק המלווה שבעיסקא (קצוה"ח סז-ב (ד"ה ובעיקר) בדעת רש"י והרמב"ם) או שאי אפשר, כשאר מלווה (הגהות מיימוניות, הובא בקצוה"ח שם).

חזרה - המקבל עיסקא יכול לחזור בו בחצי היום, כדין פועל (ש"ע י"ד קעז-לו). וכל מה שיכול לחזור בו הוא מטורח פעולתו, אך מחיוב השמירה אינו יכול לחזור, דלא גרע משאר שומרים (קצוה"ח עד-א בסופו).

שמירה - על חלק הפיקדון נחלקו האם הוא שומר חנם (רמב"ם שלוחין ו-ב ורשב"ם בבא בתרא ע: ד"ה דאמרי) או שומר שכר, שהרי מקבל שכר (ראב"ד שם). אך גם לראב"ד אינו שומר שכר לעניין שיצטרך נטירותא יתירתא (גידולי שמואל בבא מציעא קד: סוף ד"ה אמרי).

ערכים קרובים ערכים קרובים: חוב, שומרים.

עיקר מן התורה

עיי' ערך דרבנן שיש לו עיקר מן התורה.

עכ"ם

עיי' ערך גוי.

¹ אמנם יש אומרים שקניין כתיבה ומסירה מועיל גם לשטר פיקדון, הובאו בערך פיקדון בסעיף "בדינים שונים" ד"ה קניין כתיבה ומסירה.

² אמנם יש אומרים שמחילה מועילה גם על פיקדון, הובאו בערך פיקדון בסעיף "בדינים שונים" ד"ה מחילה.

עסקא

עיינ ערך עיסקא.

עצים ולבונה

עיינ ערך חיבת הקודש.

עציין

כלי ואדמה בתוכו – אם הוא נקוב דינו כמחובר לקרקע, ואם אינו נקוב דינו כתלוש הגדרה (הסוגיות בשבת צה. לגבי עציץ נקוב ומחובר, ובגיטין ז: לגבי ספינה ועציץ נקוב המונח על גבי יתדות. האריכו בסוגיא זו האפיקי ים ח"ב מג וקהילות יעקב גיטין ו).

בדיני תרומות ומעשרות, שביעית, ערלה, שבת (דיני תלישה וכד'), טומאה, הכשר לקבל טומאה, קניינים (האם נקנה בקנייני קרקע או בקנייני מטלטלין).

לדוגמא, התולש בשבת מעציץ נקוב - חייב, מעציץ שאינו נקוב - פטור (משנה שבת צה.).

החולק על דין זה הוא רבי שמעון שסובר שגם עציץ נקוב דינו כתלוש לכל דבר (שבת צה.) (חוץ מלעניין טומאה (שבת צה:)).

המקור שעציץ נקוב דינו כמחובר הוא דאורייתא, והתולש ממנו בשבת חייב (שבת צה.) מקור וטעם במשנה).

בטעם שעציץ נקוב נחשב כמחובר חקר האפיקי ים (ח"ב מג לגבי הדין שטהור מלהכשיר בו זרעים) האם הוא משום שיונק מן הקרקע ע"י הנקב, או משום שהעציץ בטל מתורת כלי וממילא בטל לקרקע (ורש"י (שבת צה. ד"ה התולש) לגבי התולש בשבת כתב שהוא משום שיונק).

גדר "נקוב" הוא אפילו אם הנקב בדופן, שגם בזה מריח לחלוחית הקרקע (ורש"י שבת צה. ד"ה התולש).

הזורע בשבת בעציץ שאינו נקוב, המגן אבות הסתפק בזה האם חייב מדאורייתא, והחיי אדם כתב שחייב (מנחת חינוך מוסף השבת ב-ג). בדינים שונים

ערלה בעציץ שאינו נקוב - אע"פ שעציץ כזה פטור ממעשרות, בכמה מקומות מצאנו שחייב בערלה:

(א) אילנות חייבים בערלה אפילו בעציץ שאינו נקוב, משום שסופם לפעפע (שורשיהם יפעפעו בעציץ) (משנה למלך ביכורים ב-ג בדעת הרמב"ם, ע"פ ירושלמי ערלה א-ב [ד:]). וביאר הקהילות יעקב (גיטין ו-א ד"ה והא) שלולא הסברא שמפעפע היה פטור מערלה משום שאינו דרך גדילתו, כמו לגבי שבת.

(ב) אילנות הנטועים בבית חייבים בערלה, משום שבערלה כתוב "ארץ" וזהו ארץ, אך ממעשר פטורים משום שכתוב בו "שדה" ואינו שדה (ירושלמי ערלה א-ב [ד:]), דנו בו אגלי טל קוצר כב וקהילות יעקב גיטין ו-א).

(ג) ספינה שאינה גוששת ועציץ נקוב המונח על גבי יתדות נחשבים תלושים, ואעפ"כ נחשב נטיעה משום שזוהי דרכו. ולכן לעניין ערלה חייב, שעכ"פ חי מאוויר ארץ ישראל, אך לעניין מעשר ושביעית פטור משום שלא גדל מקרקע ארץ ישראל (קהילות יעקב גיטין ו-ד בדעת הרמב"ם).

ספינה שאינה גרשית, אע"פ שפטורה ממעשרות מדאורייתא, חייבת מדרבנן כדין עציץ שאינו נקוב (קהילות יעקב גיטין ו-ד).

קניין משיכה לא מועיל בעציץ נקוב ובזרעים שבתוכו (גיטין כב., ש"ע ח"מ רב). וחקר ר' שמואל (בשיעוריו קידושין עמוד רמ) האם הוא משום שקרקע אינה נקנית במשיכה, או שכיוון שנחשב מחובר לקרקע עולם - אינה משיכה כלל (כמו המושך ענף שמחובר לאילן, שאינה משיכה).

אמנם הפני יהושע (קידושין כב: ד"ה גמרא) כתב שהטעם שקרקע לא נקנית במשיכה הוא משום שאי אפשר למושכה, ומשמע ממנו שעציץ - שאפשר למושכו - יקנה במשיכה (קובץ שיעורים קידושין קלה).

קניין חצר, דהיינו שהעציץ נמצא בחצר הקונה - ספר המקנה ((ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-כו ד"ה גיטין) כתב שנקנה בקניין חצר, והביא (שם בד"ה הלום) שיש דעה שאינו נקנה.

עציץ (שאינו נקוב) של עץ ושל חרס - יש בראשונים ארבע שיטות בחילוק ביניהם (משנה למלך ביכורים ב-ג בסוף הרבע הראשון):

(א) רש"י (גיטין ז: ד"ה עפר): של חרס - דינו כנקוב, של עץ - דינו כאינו נקוב (והאפיקי ים ח"ב סוף מג ד"ה ולמ"ש יתורן) חידש בדעת רש"י, שאע"פ שעציץ של חרס דינו כנקוב הוא רק לעניין שיונק דרך החרס, אך כיוון שבעצם אינו נקוב, הכלי לא התבטל לקרקע, ולעניין זה דינו כאינו מחובר).

(ב) תוס' (גיטין ז: ד"ה עציץ) ורשב"א (שם): של חרס - דינו כאינו נקוב, של עץ - דינו כנקוב.

(ג) תוס' (מנחות פד: ד"ה כאן): של חרס - דינו כאינו נקוב, של עץ - אפילו אם הוא נקוב - דינו כאינו נקוב.

(ד) ראב"ד: בין של חרס ובין של עץ - דינם כאינם נקובים.

אדמה שנמצאת על גג - תוס' כתבו שדינה כתלוש (גיטין ז: ד"ה הא, לגבי דין מעשר בעפר הבא מח"ל לגג). אך הרא"ש כתב (ש"ת הרא"ש ב-ד, לגבי תרומה וערלה) שדינה כמחובר, וביאר שדין תלוש הוא רק בעציץ וספינה שהם דבר המיטלטל ואין דרך העולם לזרוע בהם. אך גג שהוא קבוע ומחובר ויונק מהארץ, וגם דרך העולם לזרוע כן - דינו כמחובר.

עציץ נקוב וזרעים בתוכו - דין העציץ כמטלטלין ודין הזרעים כקרקע (לגבי קניינים) (גיטין כב.). והסתפק האפיקי ים (ח"ב מג בתחילתו) מה דין העפר שבעציץ - האם כמטלטלין או כקרקע (וכן דן בזה שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד קיא).

ערכים קרובים: חדש, חלה, טבל, מטלטלין, מלאכות שבת, נטע רבעי, קרקעות, תרומות ומעשרות.

עצם ושווי

עיי' ערך חומר ושווי.

ערב

אדם יכול להתחייב בדיבור (כלי קניין) שאם חלווה לא יפרע את חובו למלווה - הוא עצמו יפרע במקומו (הסוגיא בבבא בתרא קעג:).

לדוגמא, ראובן חלווה לשמעון, ולוי הוא הערב. אם בזמן הפירעון אין לשמעון כסף לשלם לראובן - לוי ישלם לראובן במקומו.

במקור שהערב משתעבד בלי מעשה קניין הגמרא (בבא בתרא קעג: ורשב"ם ד"ה מניין) הביאה בה"א פסוקים ("אנכי אערבנו מידי תבקשנו" (בראשית מג-ט), "לקח בגדו כי ערב זר" (משלי כ-טז), "בני אם ערבת לרעך" (משלי ו-א)). ולמסקנה הביאה סברא, שמשתעבד בהנאה שהמלווה סומך עליו שיפרע לו את חובו.

והסתפק הקובץ שיעורים (בבא בתרא תרמח) האם למסקנה המקור רק מהסברא (שהנאה זו היא מעשה קניין), ואין צריך את הפסוקים כלל, או שמקור השעבוד מפסוקים, וההנאה רק מסלקת את החיסרון של אסמכתא (אמנם רש"י גיטין נ. ד"ה כיוון) הביא שהמקור הוא מהפסוק "אנכי אערבנו", כמו בה"א של הגמרא בבא בתרא שם).

בטעם שהערב משתעבד - אע"פ שלא קיבל כלום - יש שלוש דעות בראשונים (דן בזה עיון בלומדות ג "ערבות"):

- (א) נחשב כאילו הערב קיבל מעות מהמלווה (תוס' ר"ד קידושין ח.), כיוון שהמלווה נתנם ללווה ע"פ דבריו של הערב (תלמיד הרשב"א קידושין י: ²).
- (ב) ההנאה של הערב מכך שהמלווה סומך עליו היא מעשה קניין (קניין "בההיא הנאה") (קובץ שיעורים בבא בתרא תרמח הביא גם את צד זה), שההנאה נחשבת ככסף, וכאילו המלווה שילם לערב (ריטב"א קידושין ו: ³).
- (ג) הערב מתחייב באמירה, כמו שאדם יכול להתחייב לחבירו ממון באמירה (עיון בלומדות ג "ערבות" מדייק מהרמב"ם מכירה יא-טו).

במהות ההלוואה חקרו בין שלושה צדדים:

- (א) בפשטות המלווה שילם ישר ללווה.
- (ב) נחשב כאילו המלווה שילם לערב והוא העביר את הכסף ללווה (עיון בלומדות ג חקר בין שני הצדדים הנ"ל ותלה במחלוקת ראשונים ⁴).
- (ג) נחשב כאילו הערב עצמו הלווה ללווה, והמלווה הוא רק שליחו של הערב (רשב"ם בבא בתרא קעג: ד"ה גמר ומשעבד).

בחובו של הערב לשלם חקר ר' שמואל האם הערב מתחייב לשלם בשביל הלווה, או שנחשב כאילו הערב הוא הלווה בעצמו (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קנה: ערב סתם - התחייבות, ערב קבל - כאילו לווה).

ערב שהתחייב לפרוע לכל מי שילוה לראובן עד סך מסוים, נחלקו האחרונים האם התחייבותו מועילה ככל ערב (מהר"א ששון קכב), או שכיוון שלא התחייב לאדם מסוים - לא מועיל (מהרשד"ם לח. והמחנה אפרים ערב ג דן בזה והביאם).

בשעבודא דרבי נתן (שהראשון חייב לשני והשני לשלישי, שהדין הוא שהשלישי יכול לגבות ישר מהראשון) - כאשר לראשון (הלווה האחרון) עצמו אין נכסים אך יש לו ערב, נחלקו המפרשים האם השלישי יכול לגבות ממנו, או ששעבודא דרבי נתן חל רק על מי ששעבד את עצמו, אך לא על ערב (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ז).

לא יתבע את הערב תחילה, אלא את הלווה, ורק אם אין ללווה יתבע את הערב (בבא בתרא קעד.). וחידוש הרשב"א (ש"ת הרשב"א ח"א סי' א"ג) שהוא דווקא כשהלווה חייב, אך אם הערב התחייב דבר שהלווה לא התחייב - יכול לפרוע מהערב אע"פ שהלווה פטור. כגון

¹ ביארנו את קניין זה בערך בההיא הנאה.

² אמנם חקרו בזה, כדלקמן בסמוך ד"ה במהות ההלוואה.

³ בערך בההיא הנאה הארכנו בקניין זה, ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו את טעמיו.

⁴ שהבאנו לעיל בסמוך ד"ה בטעם.

ששאל חפץ ואמר למלוה "אם לא אחזירנו לזמן פלוני אתן לך דמים כך וכך", והעמיד לו ערב על הדמים - השואל עצמו פטור משום שהיא אסמכתא, אך הערב חייב.

סתם הלוואה שלושים יום (מכות ג:). וכשאלן ללווה לשלם והמלווה תובע את הערב, ממתין לערב שלושים יום (שו"ע חו"מ קכט-ט). לש"ך (שם ס"ק כג) הוא מדין סתם הלוואה שלושים יום, שלא יהיה כח הערב גרוע מכח הלווה, ומהמגיד משנה (המובא בו) משמע שאינו מדין סתם הלוואה.

ערכים קרובים: דין ערב (אדם יכול להתחייב לחבירו אע"פ שלא הוא קיבל את הממון אלא אדם שלישי, ולומדים זאת מערב), חוב, פריעת בעל חוב, שעבוד, שעבודא דרבי נתן.

ערבות

אדם נענש על חטאי חבירו אם היה בידו למהות ולא מיתה (סנהדרין כז:; שבועות לט.). הגדה

נקרא גם כל ישראל ערבים זה בזה (סנהדרין כז:; שבועות לט.), כל ישראל ערבים זה לזה (כגון רש"י דברים כט-כח).

דינים דומים: ישנם חמישה דינים על האדם להציל את חבירו מאיסורים:

(א) לפני עיוור¹.

(ב) תוכחה².

(ג) ערבות, ונדון בו בערך זה - ודנו האם הוא דין אחד עם מצוות תוכחה או שהם דינים נפרדים (קובץ שיעורים ביצה סו, סז: ליראים גדריהם נפרדים, לרבינו יונה גדריהם שווים).

(ד) מסייע ידי עוברי עבירה³ - ודנו האם הוא מדין ערבות או שהוא דין נפרד (שדי חמד ח"ד מ-מב עמוד 113).

(ה) לאפרושי מאיסורא⁴ - ודנו האם הוא מדין לפני עיוור או מדין תוכחה (שדי חמד ח"א א-פד עמוד 210).

מקורו מהפסוק "וכשלו איש באחיו" (ויקרא כו-לז), ודורשים: איש בעוון אחיו (סנהדרין כז:; שבועות לט.). מקור וטעם

במהותו נחלקו האם הוא דין אחד עם מצוות תוכחה⁵ או שהם דינים נפרדים (קובץ שיעורים ביצה סו, סז: ליראים גדריהם נפרדים, לרבינו יונה גדריהם שווים).

בגדרו חקרו האם היא מצווה בפני עצמה, או שהיא חלק מכל מצווה ומצווה (מנחת אשר דברים נב-ב).

דיני דרבנן, גם בהם יש דין ערבות (שדי חמד ח"ד ע-כא עמוד 428). בדינים שונים

בדינים שאינו מצווה בהם אין דין ערבות, בין בעשה ובין בלא תעשה. לכן ישראל אינו ערב לכהן באיסורי כהונה, אך עדיין חייב להפרישו מהאיסור מדין הוכח תוכיח¹ (קובץ הערות ח-ח).

¹ ע"ע לפני עיוור.

² ע"ע תוכחה.

³ ע"ע מסייע ידי עוברי עבירה.

⁴ ע"ע לאפרושי מאיסורא.

⁵ ע"ע תוכחה.

להוציא ידי חובה בשופר ומגילה, הסתפק החכמת שלמה (על הש"ע או"ח תקפ"ט-א) אם הוא מדין ערבות או מדין שליחות, והסיק שמדין ערבות.

איסור מסייע ידי עובדי עבירה² (שהוא איסור דרבנן), נחלקו הפוסקים האם הוא מדין ערבות או שהוא דין נפרד. ונפק"מ לדין מסייע לנשים, שבהן אין דין ערבות (שדי חמד ח"ד מ-מב עמוד 113)³.

מי שלא מחה בחבירו, שדינו שנתפס בעונו, וחזר הרשע בתשובה שלמה - נחלקו האחרונים האם תשובתו מועילה לכפר על זה (הערב) שלא מחה (מוהרי"ט: מתכפר לערב, יערות דבש: לא מתכפר, חקרי לב: מסתפק בזה. הובאו כולם בשדי חמד ח"ו ה-ב ד"ה ונסתפק עמוד 383).

נפתרות - לדעת רבי יהודה נענשים גם על הנסתרות (סנהדרין מג; ורבי נחמיה שם חולק). ובטעמו ביאר הרוגאצ'ובר שהוא משום שיש גדר ציבור, שהם כגוף אחד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה ערבות).

נשים אינן בכלל ערבות (רא"ש, דן בדבריו בשדי חמד ח"ד ע-כ עמוד 428).

בדינים שנשים חייבות בהם, גם הן בכלל ערבות (שדי חמד ח"ד ע-כ עמוד 428).

אנשים, דנו הפוסקים האם הם בכלל ערבות נשים (דהיינו האם הם ערבים לנשים) (שדי חמד ח"ד ע-כ עמוד 428: הדגול מרבבה רעא הסתפק בזה, ויש אומרים שכן ערבים).

מי שיצא מכלל עמך, הגר"א וסרמן דן בזה האם יש בו דין ערבות (דהיינו האם ערבים לו) (קובץ שיעורים ביצה סו).

ערכים קרובים: אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, איסורים, לאפרושי מאיסורא, לפני עיוור, מסייע ידי עובדי עבירה, מצוות, תוכחה.

ערכין

אדם מתחייב לשלם להקדש את ערך עצמו או את ערכו של אדם אחר. הגדרה

לדוגמא, אמר "ערכי עלי" או "ערך פלוני עלי" (רש"י ערכין ב. ד"ה נערכים).

מקורם מפורש בתורה: "איש כי יפליא נדר בערך נפשות לה" (ויקרא כז-ב). מקור וסעם

בטעמם כתב הרוגאצ'ובר שהוא גזירת הכתוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה ערכין אות קה, ושם באות קו ביאר שפרטיהם הם גזירת הכתוב).

בטעם שיעורי הערכין של השנים השונות חקר הרוגאצ'ובר האם כך שמאתם התורה או שהיא גזירת הכתוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה ערכין אות קז).

מהותם היא נדר מכלל נדרי הקדש, ולכן דינם כשאר הנדרים: חייב עליהם משום לא יחל דברו, לא תאחר, ככל היוצא מפיו יעשה (רמב"ם ערכין א-א), צריך שיהיו פיו וליבו שווים, ונשאלים עליהם (רמב"ם ערכין א-יז).

¹ ע"ע תוכחה.

² ע"ע מסייע ידי עובדי עבירה.

³ לפרטי דין ערבות בנשים עיין לקמן בסעיף "נשים".

בגדרם נחלקו האם מקדיש את גופו, ומה שמשלם אח"כ להקדש הוא כדי לפדותו (שלטי הגיבורים עבודה זרה ד. בדפי הר"ף סוף אות א), או שאין בו שום קדושה אלא שמחוייב לשלם להקדש, ורק כשיגיעו המעות לגזבר יקדשו (מנחת חינוך שניא [יא] ד"ה והנה)¹.

חזרה תוך כדי דיבור - בערכין יכול לחזור בו תוך כדי דיבור, ואינם כשאר הקדש, משום שבערכין ההקדש לא חל מייד ואינו קדוש עדיין (אלא רק כשיגיע לידי הגזבר) ורק מחוייב לשלם להקדש² (מנחת חינוך שניא [יא]).

השנים שנאמרו בערכין - לרמב"ם נמנות מעת לעת (ערכין א-ד) ולחינוך מיום ליום (שני ד"ה מדיני, דן בזה מנחת חינוך שניא [ה]).

ערכים קרובים: אמירה לגבוה, הקדש, חרמים, נדר, נזיר, שבועת ביטוי (ומהות השבועה בכלל).

ערלה

איסור לאכול מפירות האילן בשלוש השנים הראשונות לנטיעתו. הגדרה

מקורו מפורש בפסוק "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פרו שלוש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל" (ויקרא יט-כג).

טעמו תלוי בדין נטע רבעי, שיש להלל ולכבד את ה' בראשית תבואתנו ולא לאכול ממנה קודם לזה (חינוך רמז ד"ה משרשי, רמז ד"ה משרשי).

בזמן הזה נחלקו המפרשים בחיוב ערלה: (א) דאורייתא (ש"ת רדב"ז ח"א תקפ בדעת הרמב"ם, שו"ע י"ד רצד-ט). (ב) דרבנן (צל"ח ברכות לו. (ד"ה אמר) בדעת הרמב"ם). (ג) אסורה מדאורייתא כערלת חו"ל אך אין לוקים עליה (מנחת חינוך רמז-ח [יא] בביאור דברי הצ"ח שם).

ערלה בחו"ל היא הלכה למשה מסיני (קידושין לח:). וחקרו האם בארץ נלמדת מהפסוק ובחו"ל מההלכה למשה מסיני, או שההלכה למשה מסיני בחו"ל מגלה שהפסוק מדבר גם על חו"ל (הגר"ח מאכלות אסורות י-טו, מלבושי י"ט קונטרס חובת קרקע א). ונחלקו בדינה האם מותרת בהנאה (מלבושי י"ט קונטרס חובת קרקע א הביא מחלוקת בזה. פסקי הר"ד סוכה לה. ד"ה ושל: מותרת בהנאה). כמו כן נחלקו האם לוקה עליה (מלבושי י"ט שם).

אילן הנטוע לרבים, נחלקו בו רבי יהודה וחכמים האם חייב בערלה (פסחים כב:). השו"ע (י"ד רצד-כה) פסק שחייב בערלה, והרמב"ם (מאכלות אסורות י-ד) פסק שחייב רק בארץ. וביאר המנחת חינוך (רמז-ה) שטעמו הוא משום שבארץ היא מחלוקת רבי יהודה וחכמים, וכל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל (ברכות לו).

עציץ שאינו נקוב - אע"פ שעציץ כזה פטור ממעשרות, בכמה מקומות מצאנו שחייב בערלה:

(א) אילנות חייבים בערלה אפילו בעציץ שאינו נקוב, משום שסופם לפעפע (שורשיהם יפעפעו בעציץ) (משנה למלך ביכורים ב-ג בדעת הרמב"ם, ע"פ ירושלמי ערלה א-ב [ד]). וביאר

¹ ונפק"מ לדין תוך כדי דיבור, עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזרה תוך כדי דיבור.

² אמנם יש מי שחלק עליו בגדר ערכין, עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בגדרם.

הקהילות יעקב (גיטין ו-א ד"ה והא) שלולא הסברא שמפעפע היה פטור מערלה משום שאינו דרך גדילתו, כמו לגבי שבת.

(ב) אילנות הנטועים בבית חייבים בערלה, משום שבערלה כתוב "ארץ" וזהו ארץ, אך ממעשר פטורים משום שכתוב בו "שדה" ואינו שדה (ירושלמי ערלה א-ב [ד:]; דנו בו אגלי טל קוצר כב וקהילות יעקב גיטין ו-א).

(ג) ספינה שאינה גוששת ועציץ נקוב המונח על גבי יתידות נחשבים תלושים, ואעפ"כ נחשב נטיעה משום שזוהי דרכו. ולכן לעניין ערלה חייב, שעכ"פ חי מאוויר ארץ ישראל, אך לעניין מעשר ושביעית פטור משום שלא גדל מקרקע ארץ ישראל (קהילות יעקב גיטין ו-ד בדעת הרמב"ם).

שריפת ערלה - ע"ע הנשרפים (איסורים).

ערכים קרובים: דמאי, הנשרפים (איסורים), חדש, חלה, טבל, נטע רבעי, ספק ערלה, עציץ, תרומות ומעשרות.

ערכים קרובים

עשה

עיין ערך מצוות עשה.

עשה דוחה לא תעשה

כשמצוות עשה סותרת מצוות לא תעשה, צריך לקיים את מצוות העשה (הסוגיא ביבמות הגדרה ג: והלאה באריכות).

לדוגמא, מלים גם כשיש צרעת במקום המילה, שמצוות העשה של המילה דוחה את הלא תעשה של קציצת בהרת (שבת קלב:).

דינים דומים: יש שלושה סוגי מקרים של מצווה שיש בה עבירה (חתן סופר ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) דף צח, הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 181 אות כד):

(א) עשה דוחה לא תעשה - כגון מי שיש לו רק מצה של איסור חדש, ובזה אין דין מצווה הבאה בעבירה כי העבירה נדחתה, שהרי לא היה יכול לקיים את המצווה בהיתר, וא"כ אין כאן עבירה כלל (וכן כתב השאגת אריה צו ד"ה ונ"ל (הראשון). וכשהיה יכול לחפש מצה של היתר ולא חיפש וכעת יש לו רק מצת איסור - נחלקו האחרונים האם אומרים בזה עשה דוחה לא תעשה או שהיא מצווה הבאה בעבירה, הובא בשדי חמד ח"ד עמוד 154 אות ד ד"ה אף). ובזה נדון בערך זה.

(ב) לאו הניתק לעשה¹ - לכתחילה אסור לעבור על הלאו על מנת לקיים את העשה, אך אם עבר על הלאו וקיים את העשה - ביטל את הלאו.

(ג) מצווה הבאה בעבירה² - כשאין בה דין עשה דוחה לא תעשה, כגון שהיה יכול לקיים את המצווה בלי לעבור על האיסור כלל ועבר על העבירה, אינה מצווה כלל (והשאגת אריה צז בתחילתו הוסיף שכשיש לא תעשה ועשה או עונש מיתה - שאינם נדחים ע"י העשה - יש דין מצווה הבאה בעבירה).

מקורו מדין כלאיים בציצית, שמצוות העשה של הציצית דוחה את הלא תעשה של כלאיים (יבמות ה:).

מקור וסעם

¹ ע"ע לאו הניתק לעשה.

² ע"ע מצווה הבאה בעבירה.

במעמנו חקרו המפרשים האם היא דחיה, כלומר שהלא תעשה נשאר ורק העשה עדיף ממנו, או שהיא הותרה, כלומר שהלא תעשה לא נאמר כלל במקרה שיש גם עשה (רבינו ניסים גאון שבת קלג. ופני יהושע ברכות כ. ד"ה וליגמר: הותר, קהילות יעקב יבמות א תולה במחלוקת אמוראים, וכותב שלהלכה דחיה, חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קסד). וחקירה זו תלויה בשאלת האחרונים מה חמור יותר - עשה או לא תעשה (דן בשאלה זו משנת חכמים בפתיחה, הביאו מנחת חינוך סוף מצווה ח), שאם דין עשה דוחה לא תעשה הוא דחיה, א"כ מוכח שעשה חמור יותר מלא תעשה.

בדינו הסתפק השואל ומשיב האם חובה לקיים את העשה ולדחות את הלא תעשה, או שהיא רשות, שאפשר לקיימו אך מותר גם לא לקיימו (שואל ומשיב מהדורא תליתאה עב, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות לט).

במהותו חקרו האם הלא תעשה נדחה כדי שיתקיים העשה, או כדי שלא יתבטל העשה (קובץ הערות יד-א, חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד לד).

במצוות העשה חקרו מה דוחה את הלא תעשה: ציווי העשה או קיום העשה. ויש לכך שתי נפק"מ (ברכת אברהם פסחים מז: סי' "הואיל באיסור דרבנן" א):
 א) כאשר מדרבנן אסור לקיים את העשה - ציווי אין שהרי אינו צריך לקיימו, אך קיום יש שאם עשאו קיים עשה (ברכת אברהם שם).
 ב) אשה שמקימת מצוות עשה שהזמן גרמא, כגון שלובשת ציצית בכלאיים - ציווי אין שהרי פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמא, אך קיום יש שהרי עדיין קיימה את המצווה (שרידי אש ח"ג קד (ד"ה אולם) מביא ראב"ד שמותרת ללבוש ציצית בכלאיים, ומוכיח מכך שקיום העשה דוחה ולא הציווי¹).

דין עשה דוחה לא תעשה נחלק לשלושה חלקים - העשה, הלאו, והקשר ביניהם. ונחלקם לשלושה סעיפים:

עשה שהוא רק לכתחילה, הסתפק בשושנת העמקים האם דוחה לא תעשה (שושנת העמקים הנעשה כ, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות לח).

המצווה להכניס עצמו לחיוב, כגון המצווה ללבוש ארבע כנפות כדי שיתחייב בציצית, הסתפק המאיר לעולם האם היא דוחה לא תעשה (א ד"ה אמנם שבת).

י"ג מידות - עשה שלא מפורש בתורה אלא נלמד באחת מ"ג מידות, נחלקו הפוסקים האם דוחה לא תעשה (שדי חמד ח"ד ע-כו ד"ה ועשה).

הלכה למשה מסיני, נחלקו הפוסקים האם דוחה לא תעשה (שדי חמד ח"ד ע-כו ד"ה עשה) עמוד 429. ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות כה: דוחה).

הלאו נדחה רק אם טעמו להרחיק את האדם מהעבירה, אך לאווין שיש להם טעמים אחרים אינם נדחים. ולכן עשה לא דוחה לאו שהוא איסור חפצא², שטעמו הוא שהחפץ לא יתחלל (וזו הסיבה שאין יוצאים ידי חובה במצה של טבל). וכמו כן עשה לא דוחה את הלאו של גזל, שטעמו הוא שהנגזל לא יהיה עשוק (שערי יושר ג-כה ד"ה ונלענ"ד דבאמת).

¹ ע"ע אשה במצוות בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה נשים שמקיימות) שיש ראשונים הסוברים שאשה אינה מקיימת כלל מצוות עשה שהזמן גרמא.

² בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

לאו הבא מכלל עשה דינו כלאו לעניין זה¹, ועשה דוחה אותו. ולכן פרו ורבו, שהוא עשה, דוחה את האיסור לבוא על הפנויה, שהוא לאו הבא מכלל עשה (כי יקח) (רשב"א כתובות מ. ד"ה וגיטי עשה, דן בדבריו המנחת חינוך א-ג [כב] ד"ה והנה אם אין מזדמן. מנחת חינוך רסח-ה [י] ד"ה ועיין. וכן כתב הגר"פ פערלא לא תעשה רסד (רצא. בדפיו) ד"ה וביותר, וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות כא).

שני לאווין, לפני יהושע עשה אחד דוחה אותם (ביצה ח. ד"ה וע"פ), וכל האחרונים חלקו עליו (מנחת חינוך שג-ב [י] בקומץ המנחה, והביא גם את הפני יהושע).

בסעיף זה נדון בקשר בין העשה ללאו. הקשר ביניהם

עשה של אחד בפשטות אינו דוחה את הלא תעשה של חברו, ולכן פרו ורבו שחל על האיש אינו דוחה לא תעשה שחל על האשה (שאסורה לאיש) (תוס' ואחרונים, הובאו במנחת חינוך א-א [טז] ד"ה ומצאתי). אך המהר"ם בן חביב כתב שכן (הובא גם הוא במנחת חינוך שם).

כשהעשה והלאו אינם כתובים בסמוך זה לזה ("אינו בצידיה"), בפשטות גם בזה עשה דוחה לא תעשה. אך בירושלמי (ביצה א-ג [ה.]) מבואר שזו מחלוקת אמוראים, וכן המאירי (שבת קלב: ד"ה כבה) הביא בשם חכמי מפרשי המקראות (הרד"ק) שבמקרה זה עשה לא דוחה לא תעשה. ודוחה רק כשהם כתובים בסמוך, כגון ציצית בכלאיים.

כשאפשר לקיים שניהם, כלומר גם את העשה וגם את הלא תעשה, לא דוחים את הלא תעשה (יבמות כ:).

במקור דין זה נחלקו האחרונים האם הוא מדאורייתא, או שהוא רק מדרבנן, אך מדאורייתא עשה דוחה לא תעשה אפילו אם אפשר לקיים שניהם (שדי חמד ח"ד ע-עו: ב"י - דאורייתא, מלוא הרועים - מדרבנן).

במהותו חקר המידות לחקר ההלכה (ב-כג) האם צריך שלא יהיה אפשר לקיים את שניהם, או שאסור שיהיה אפשר לקיים את שניהם.

אם יכול לקיים את שניהם ורק בעת אין מזדמן לו, כגון ממזר שיכול לישא ממזרת או גיורת כדי לקיים פרו ורבו, וכעת אינו מוצא אלא ישראלית כשרה, וכך יעבור באיסור ממזר, לר' ירוחם העשה דוחה את הלא תעשה (חלק אדם נתיב יט ח"ג), ולב"י אינו דוחה (אר"ח יא ד"ה ועתה, הביאם המנחת חינוך א-ג [כב] ד"ה והנה אם אין מזדמן). ובדומה לזה נחלקו הראשונים במקרה שצריך להמתין כדי לקיים את שניהם (לרשב"א שבת כד העשה דוחה את הלא תעשה ומתוס' יבמות ה משמע שלא (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) נו-א אות יד)).

ערכים קרובים: אין עשה דוחה לא תעשה ועשה, אין עשה דוחה עשה, בעידנא.

עשה שהזמן גרמא

עייין ערך אשה במצוות, עבד כנעני במצוות.

¹ ע"ע לאו הבא מכלל עשה בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותו) שנחלקו לגבי שאר הדינים האם הוא כעשה או כלאו.

עשירי ודאי ולא ספק

עיינ ערך ספק עשירי.

פאת הראש

עיינ ערך הקפת פאת הראש.

פדיון הבן

מצווה לפדות מהכהן את בן ישראל מכן שלושים יום. הגדה

נקרא גם בכור אדם (כגון בלשון התורה שמות יג-יג ויג-טו, במדבר יח-טו).

מקורו מהפסוקים "וכל בכור אדם בבניך תפדה" (שמות יג-יג), "אך פדה תפדה את בכור האדם" (במדבר יח-טו). מקור וטעם

מהות התשלום היא גם חוב ממוני וגם מצווה (שערי יושר ה-כה. ומנחת אשר במדבר לה-א חקר האם הוא פדיון ממש או רק מצוות נתינה), וחקר הגר"א וסרמן האם החוב הוא תולדה מהמצווה, או שהמצווה היא תולדה מהחוב (קובץ שיעורים קידושין לו). והרואצ'ובר חילק בזה שכאשר האב פודה את בנו יש את שני הדינים - גם חוב ממוני (מתנות כהונה) וגם מצווה, אך כאשר הבן פודה את עצמו יש רק חוב ממוני (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פדיון הבן אות ח).

הכה המחיל את הפדיון (כח האדם או כח המעשה) הוא כח המעשה, דהיינו האדם משלם את הכסף וממילא הבן פדוי, ולא שהאדם עצמו פודה את הבן ע"י התשלום (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד לו). פרסי הדין

האדם המחיל את הפדיון - חקר הגר"ש שקאפ האם רק האב מחיל את הפדיון, או גם הכהן (כוונת הכהן) (הגר"ש שקאפ קידושין טז ד"ה אמנם).

לגבי התשלום ביאר ר' שמואל (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד לו) שאינו פירעון חוב, אלא רק נתינת מעות (מעשה פדיון).

פדיון הבן לאחר לי יום - חקר הרואצ'ובר האם הוא תשלומין בשביל העבר, או פדיון חדש (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פדיון הבן ט).

נתן לכהן המישה סלעים בעל כורחו, המנחת חינוך סובר שמועיל (שצב-א [ו]), והקצוה"ח כתב בדעת התוס' שלא מועיל (רמג-ד).

כהן שלקח המישה סלעים בעל כורחו של הישראל, אם הישראל רוצה ליתנם לכהן אחר - דינו שמוציא מידי הכהן, אך אם אינו רוצה לתת כלל לפדיון הבן - אין מוציא מידו (מחנה אפרים זכיה ומתנה ח).

שליח - הרמ"א (י"ד שה-י) כתב שאי אפשר לפדות ע"י שליח, והרבה אחרונים חלקו עליו (ש"ך, ט"ז, הגר"א, רעק"א, באר היטב ופתחי תשובה שם).

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

בשיעור שלושים יום חידשו הב"ח (י"ד שה) והט"ך (י"ד שה-יט בסופו) שאינם שלושים יום מלאים אלא כ"ט י"ב תשצ"ג. והמגן אברהם (או"ח שלט-ח) סובר שהם שלושים יום שלמים.

ספק אם חייב בפדיון - פטור מלפדות, שהמוציא מחבירו עליו הראיה (רמב"ם בכורים יא-יט).

דין עבד כנעני, הסתפק מהר"ט אלגזי אם יועיל בפדיון הבן, דהיינו שראובן פודה בממונו את בנו של שמעון (בכורות א-ז, דן בזה קונטרסי שיעורים קידושין ח בסופו).

דין ערב, הסתפק הקונטרסי שיעורים (קידושין ח-ז) אם יועיל בפדיון הבן, דהיינו שהכהן אומר תן חמש סלעים לפלוני ויהיה בנך פדוי.

כהנת, נחלקו בה הראשונים: הרא"ש כתב שאין ליתן לה פדיון הבן (וכן בכור בהמה טמאה), שנאמר "אהרן ובניו", ודורשים כהן ולא כהנת (רא"ש סוף בכורות סי' ד, וכן כתב הרמב"ם ביכורים א-י לגבי פדיון הבן). ותוס' סוברים שאפשר לתת לה (תוס' קידושין ח. ד"ה רב, בתירוץ השני, לגבי פדיון הבן), שהם סוברים "כהן ואפילו כהנת" (מצפה איתן על תוס' שם).

קטן שפודה את עצמו, הסתפק המנחת חינוך (שצב-א [ב], ודן בזה גם בס"ק ז שם) האם יוצא ידי חובה, שהרי החוב הממוני פוקע, כדין קטן שפרע את חובו, אך המצווה שקטן עושה בקטנותו לא מועילה¹.

ערכים קרובים ערכים קרובים: פטר חמור.

פדיון הקדש

אדם משלם כסף להקדש ופודה תמורתו את הנכס. הגדרה

במהותו חקר הקובץ הערות (נד-יב), האם הפדיה היא על הקניין (הממונות), והקדושה נפקעת ממילא, או שהפדיון עצמו הוא על הקדושה.

משיכה לא מועילה בהקדש כדי לפדות חפץ, כי כל היכא דאיתא בי גזא דרחמנא איתא (תוס' עירובין פא: ד"ה דבר).

פדה הקדש ביותר משווי - כל דמי הפדיון נתפסים, גם אם הם שווים יותר מההקדש. ובטעם לזה ביאר הירושלמי שאדם מצוי להיות מרבה בהקדש (מעשר שני ד-ב), דהיינו שדרכו של אדם להוסיף ולכן אינו הקדש טעות (פני משה סנהדרין א-ב ד"ה אמר רבי יוחנן), והוא מועיל מדין אמירתו לגבוה (מנחת חינוך כב-א [יא]). אך פדיון מעשר שני שפדאו על יותר משווי - תופס רק את שווי (ירושלמי מעשר שני ד-ב, רמב"ם מעשר שני ה-ו), וכן בפדיון פטר חמור אם פדאו בשווה כסף ביותר משווי של החמור - אין צריך לתת לכהן אלא רק את שווי (מנחת חינוך כב-א [יא]).

לפדות הקדש שיצא להפקר, מוכח מתוס' (פסחים כט. ד"ה בדין) שא"א (קובץ שיעורים פסחים קלב).

חילול הקדש, הגר"ח מברסק אמר שצריך דיני קניין, שהרי מהפסוק "ונתן הכסף וקם לו" לומדים את קניין כסף במטלטלין (ורק לגבי חילול מעשר שני סובר שאין צריך מעשה קניין), והקובץ שיעורים כתב שאין צריך (ח"ב כ-ג,ה).

¹ בחילוק בין החוב הממוני למעשה המצווה דנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מהות התשלום.

יש חילוק מהותי בין פדיון לחילול, שהפדיון מתיר את הקודש וממילא הדמים נתפסים וחילול הוא להיפך, שהחילול תופס את הדמים וע"י זה הקודש נותר ממילא (קובץ ביאורים בכורות ב, קובץ שמועות חולין ה).

אם חילול הקדש על פחות משווי מחולל. ונחלקו המפרשים האם מותר לעשות זאת לכתחילה: תוס' כתבו שאסור (בבא מציעא נז. ד"ה ומר), אך פסקי התוס' חידשו שמותר לחללו אפילו לכתחילה (חולין תחילת פרק ראשית הגז, דן בזה לקח טוב ה ד"ה ומר).

ערכים קרובים ערכים קרובים: הקדש, פטר חמור.

פדיון פטר חמור

עיי' ערך פטר חמור.

פועל

אדם שהשכיר עצמו לעבוד אצל חברו, שקיבל על עצמו ונשתעבד לגמור מלאכתו הגדרה (קצוה"ח שלג-ג תחילת ד"ה אמנם. הסוגיות בבבא קמא עה: והלאה).

בערך זה נדון בדיני פועל בכלל, בין שכיר ובין קבלן (שלעיתים המושג "פועל" פירושו שכיר ולעיתים פירושו קבלן). לדינים המיוחדים לשכיר ע"ע שכיר, לדינים המיוחדים לקבלן ע"ע קבלן (פועל).

נקרא גם (בין שכיר ובין קבלן) אומן (תוס' בבא מציעא עה: ד"ה השוכר).

במהותו נחלקו המפרשים האם גופו קנוי לבעל הבית, או שהוא רק משועבד למלאכה פרטי הדיו (אמנם לגבי עבד עברי מפורש בגמרא שגופו קנוי (קידושין טז.)), ויש בזה שלוש דעות (דן בזה גם פרי משה קניינים נב-ב):

- א) אינו קנוי (ש"ך, וכן קצוה"ח שלג-י בדעת תוס' ומרדכי (והביא שם גם את הש"ך)).
- ב) קנוי (מחנה אפרים ח"ב שכירות פועלים א בסופו בדעת הרא"ש הרמב"ם והמהר"ם).
- ג) אינו קנוי, אך אם נשתעבד לכל המלאכות הוא כן קנוי (קצוה"ח (שלג-י) ומחנה אפרים (ח"ב שכירות פועלים א בסופו) בדעת הריטב"א).

חזרה - פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום (בבא מציעא עז.). אם נשתעבד ע"י קניין, נחלקו המפרשים: הש"ך כתב שגם בזה יכול לחזור בו, והקניין לא מועיל משום שהוא קניין דברים (ש"ך ח"מ שלג-יד), אך הריטב"א כתב שבזה לא יכול לחזור בו (שו"ת הריטב"א קיז), וביאר הקצוה"ח שאינו קניין דברים משום שגופו נשתעבד (קצוה"ח שלג-ה).

שליחות בנזי - אע"פ שגוי אינו יכול להיות שליח, פועל גוי כן יכול להיות שליח, שידו של פועל כיד בעל הבית (מחנה אפרים שלוחין יא).

מוחזק - כגון השוכר מלמד לבנו לשנה ונתעברה השנה, נחלקו בזה המפרשים: הקצוה"ח כתב שהפועל מוחזק בעצמו (שיב-ה), והרשב"א כתב שאינו מוחזק בעצמו (בשר"ת הרשב"א ח"א תרמה, ע"פ גירסת דרכי משה ח"מ שיב-ג).

דמיו - בעל הבית ששכר פועל והתחייב לתת לו חפץ בשכרו, יכול לשלם לו את דמיו, שהואיל ולא משך את החפץ לא קנאו (רמ"א ח"מ שלב-ד). התשלום

דבר שלא בא לעולם - אם התחייב לפועל בשכרו דבר שלא בא לעולם (כגון פירות דקל), אין צריך לתת לו את פירות הדקל, שהרי הם דבר שלא בא לעולם, אך צריך לשלם לו את דמיהן (קצוה"ח קכב-ג).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** אומן קונה בשבח כלי, בל תלין, עבד עברי, קבלן (פועל), שכיר.

פחות משווה פרוטה

עיי' ערך שווה פרוטה.

פטור והיתר

עיי' ערך היתר בסעיף "פטור והיתר".

פטור חמור

חמור זכר בכור, מצווה לפדותו בשה ולתת את השה לכהן (הסוגיות בבכורות פרק א).

מקורו מפורש בתורה - "וכל פטר חמור תפדה בשה, ואם לא תפדה וערפתו" (שמות יג-ג).

טעם איסור ההנאה שבפטר חמור (להלכה, כרבי יהודה, שאסור בהנאה, ולא כרבי שמעון שמתיר (קידושין נז:)) אינו כשאר איסורי הנאה, אלא משום הקדושה שיש בו (קובץ ביאורים בכורות א).

ספק פטר חמור - צריך לפדותו על שה כדי להפקיע את האיסור ממנו (רש"י בכורות ט. ד"ה מפריש). אך אין צריך ליתנו לכהן, שהמוציא מחבירו עליו הראיה (שם ד"ה והוא לעצמו).

פדיה כמה פעמים - לאחר שפדה את החמור בשה, אינו יכול לפדות עליו עוד חמור (אלא אם כן חזר וקנה את השה מהכהן) (רש"י בכורות ט. ד"ה ופודה), משום שהשה הוא כעת ממנו של כהן (מנחת חינוך כב-א [טו] ד"ה והנה שה).

פדיה כמה פעמים בספק פטר חמור - נחלקו בזה הראשונים: לרש"י גם בזה לא יכול לפדות כמה ספק פטרי חמורים על שה אחד (רש"י בכורות ט. ד"ה שני זכרים), שאע"פ שהשה שייך לישראל, לעניין האיסורים הוא עדיין ספק (מנחת חינוך כב-א [טו] ד"ה והנה רש"י). ותוס' כתבו שיכול לפדות כמה ספק פטרי חמורים על שה אחד, כיוון שמספק השה שייך לישראל (תוס' בכורות ד: ד"ה ופודה).

שה שאינו שווה פרוטה, הסתפק המנחת חינוך אם אפשר לפדות בו פטר חמור (כב-א [ה] ד"ה נסתפקתי).

בעלות - אע"פ שפטר חמור אסור בהנאה, ואף לדעות שאין בעלות באיסורי הנאה¹, הסתפק המנחת חינוך (נא-א [ה] בקומץ המנחה) אולי יש בעלות על הביני ביני של הפטר חמור, דהיינו שיכול לפדותו בשה והמותר שלו, ולכן אולי גם בפטר חמור עצמו יש לו בעלות על הביני ביני. ונפק"מ שחייב לשלם אם הפטר חמור הזיק, וזכאי בתשלומים אם הפטר חמור הוזק.

¹ הארכנו במחלוקת בזה בערך בעלות באיסורי הנאה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינם.

עריפתו - מפורש בתורה שאם לא פדאו - עורפו (שמות יג-ג). ומצוות פדיה קודמת למצוות עריפה (בכורות יג. במשנה).

מוני המצוות מנו זאת כמצווה (רמב"ם עשה פב, חינוך כג, סמ"ג קמו, סמ"ק רמד). אמנם הראב"ד סובר שאינה מצווה אלא קנס (האריך בזה מנחת חינוך כג-א [א]).

פדיון בשווי **בכל דבר** - פודה את החמור בשה גם אם שווי השה פחות משווי החמור. אך לפדות בשווי החמור - יכול בכל דבר, שלא יהיה פטר חמור מהקדש, שאפשר לפדותו בשווי בכל דבר (בכורות י:).

בקרקות עבדים ושטרות, שאין פודים בהם הקדשות, הסתפק המנחת חינוך (כב-א [ד] ד"ה ואני) האם אפשר לפדות בהם פטר חמור בשווי.

פדה בשווה כסף ביותר משווי של החמור - אין צריך לתת לכהן אלא רק את שווי (מנחת חינוך כב-א [יא]). וכן הדין בפדיון מעשר שני שפדאו על יותר משווי - תופס רק את שווי (ירושלמי מעשר שני ד-ב [כב:]), רמב"ם מעשר שני ה-ו). אך בהקדש - כל דמי הפדיון נתפסים, גם אם הם שווים יותר מההקדש. ובטעם לזה ביאר הירושלמי שאדם מצוי להיות מרבה בהקדש (מעשר שני ד-ב [כב:]), דהיינו שדרכו של אדם להוסיף ולכן אינו הקדש טעות (פני משה סנהדרין א-ב ד"ה אמר רבי יוחנן), והוא מועיל מדין אמירתו לגבוה (מנחת חינוך כב-א [יא]).

כהנת, נחלקו בה הראשונים: הרא"ש כתב שאין ליתן לה בכור בהמה טמאה (וכן פדיון הבן), שנאמר "אהרן ובניו", ודורשים כהן ולא כהנת (רא"ש סוף בכורות סי' ד, וכן כתב הרמב"ם ביכורים א-י לגבי פדיון הבן). ותוס' סוברים שאפשר לתת לה (תוס' קידושין ח. ד"ה רב, בתירוצ השני, לגבי פדיון הבן), שהם סוברים "כהן ואפילו כהנת" (מצפה איתן על תוס' שם).

ערכים קרובים: איסורי הנאה, פדיון הבן, פדיון הקדש.

פיגול

המקריב קרבן וחשב בשעת ההקרבה לאוכלו או לחקטירו חוץ לזמנו (הסוגיות בזבחים פרקים ג ד).

פירוש "פיגול" הוא תועבה מיאוס ושיקוף (הערוך ערך פגל).

בדיני קרבנות בהמה, עוף ומנחות.

מקורו מהפסוק "ואם האכול יאכל מבשר זבח שלמיו ביום השלישי לא ירצה המקריב אותו לא יחשב לו פיגול יהיה, והנפש האוכלת ממנו עוונה תישא" (ויקרא ז-יח) ודרשו שפירוש "האכול יאכל" הוא שחשב עליו לאוכלו ביום השלישי, שהוא חוץ לזמנו (זבחים כט.).

טעם האיסור "לא יחשב" אינו איסור על כך שמקלקל את הקודשים, אלא איסור על עצם המחשבה (אפיקי ים ח"א כד-כ).

איסורי אכילתו הם ארבעה (את השלושה הראשונים הביא החינוך קמד ד"ה ואולם):
 א) "המקריב אותו לא יחשב לו פיגול יהיה והנפש האוכלת ממנו עוונה תישא" (ויקרא ז-יח). הרמב"ם (לא תעשה קלב) מנה את לא זה רק על חוץ לזמנו, והרמב"ן (במצוות לא תעשה שמנה הרמב"ן ה) מנאו גם על חוץ למקומו.
 ב) "לא יאכל כי קודש הוא" (שמות כט-לד) - שנאמר על כל פסולי קודשים (פסחים כד, רמב"ם פסולי המוקדשין יח-י).

(ג) "לא תאכל כל תועבה" (דברים יד-ג) - כל שתיעבתי לך הרי הוא בבל תאכל (עבודה זרה סו., רמב"ם פסולי המוקדשין יח-ג).

(ד) "והנותר מבשר הזבח ביום השלישי באש ישרף" (ויקרא ז-ז), שנאמר על כל נותר שחייב בשריפה (ופיגול נכלל בנותר), והאוכלו עובר באיסור עשה שהרי לא שרפו (רמב"ם פסולי המוקדשין יט-א, מנחת חינוך סוף קמד, קמג-א ד"ה והנה הר"מ).

מחשבה - נחלקו הראשונים (הביאם משנה למלך פסולי המוקדשין יג-א בתחילתו) האם פוסל בדיבור דווקא (רש"י תוס' וסמ"ג) או אפילו במחשבה (רמב"ם וחינוך).

שניים ששהטו יחד ואחד מהם חשב מחשבת פיגול - אם שניהם יכולים (לשחוט) או שניהם אינם יכולים - מחשבת כל אחד מהם פוסלת, ואם זה יכול וזה אינו יכול - רק מחשבת היכול פוסלת (מנחת חינוך קמד-א [ג] ד"ה והנה אם).

ערכים קרובים ערכים קרובים: אכילת קודשים, קרבנות.

פיקדון

חפץ שאדם קיבל מחבירו על מנת לשומרו (הסוגיות בבבא מציעא פרק ג ופרק ח, בסוגיא זו האריך מחנה אפרים הלכות שומרים).

בערך זה נדון בדיני הפיקדון עצמו. לדיני השמירה, ההתחייבות לשמור ודיני התשלומין - ע"ע שומרים.

השם "פיקדון" סתם כוונתו בשומר חינוך (רא"ש פסחים פרק א סי' ו, ב"י או"ח תמ-א ד"ה ומה).

מקור דיני פיקדון מפורשים בפסוקים "כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור" (שמות כב-ו) ובפסוקים "כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור" (שמות כב-ט).

דבר שאינו ברשותו - נחלקו הראשונים האם הפיקדון נחשב ברשותו של המפקיד ויכול להקדישו, ויש בזה שלושה צדדים:

(א) נחשב ברשותו של המפקיד (שיטה אחת במאירי בבא קמא סט.).
(ב) לא נחשב ברשותו של המפקיד (שיטה שנייה במאירי בבא קמא סט., דן בזה קונטרסי שיעורים בבא קמא כ-ג).

(ג) אם השומר לא כופר בו - נחשב ברשותו של המפקיד, אך אם השומר כופר בו - אינו ברשותו של המפקיד, ואינו יכול להקדישו (רמב"ם ערכין ו-כב).

יאוש - דנו האם מועיל בפיקדון שאבד (מחנה אפרים חצר ח בדעת הראב"ד: רק באבידה).

מחילה על דבר שהוא בעין, כגון פיקדון, נחלקו האחרונים האם מועילה: הסמ"ע (ח"מ רמא-ו) כתב שלא מועילה, והמשנה למלך (זכיה ומתנה ג-ב) כתב שכן¹.

שעבודא דרבי נתן - כאשר הראשון לא לווה מהשני אלא שומר לו על פיקדון (והשלישי הלווה לשני כמו בשאר שעבודא דרבי נתן), נחלקו הפוסקים האם יש שעבודא דרבי נתן

¹ הפרי משה (קניינים כו-ג) תלה את מחלוקתם במחלוקת האם מחילה היא קניין או סילוק, הובאה בערך מחילה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

והשלישי יכול לגבות את הפיקדון שביד הראשון, או שאינו יכול לגבותו (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ד-ב וכו-ד-ח).

קניין כתיבה ומסירה - שו"ת הרשב"א (המיוחדות לרמב"ן עו) והמהרי"ט (י"ד כא) כתבו שמועיל לשטר פיקדון, והקצוה"ח (סו-לה, והביא את המהרי"ט) סובר שלא.

חיוב השבה - נחלקו האחרונים האם יש חיוב השבה על פיקדון (לקצוה"ח פו-ד אין, ולנתיה"מ פו-א בתחילתו יש).

חזקה אין אדם פורע תוך זמנו - בפיקדון אין את חזקה זו, ונאמן לטעון שפרעו תוך זמנו (רמ"א חו"מ עח-א, וכן דייק החתם סופר (בבא בתרא ה. ד"ה הקובע) בדעת רש"י).

אדם עשוי שלא להשביע את עצמו הוא רק בחוב. אך בפיקדון, דהיינו שהודה שממון זה פיקדון בידיו, לא מועילה טענת השבעה (רשב"ם בבא בתרא קמט. ד"ה ת"ש, קצוה"ח פא-כ).

הילך - פיקדון, אפילו אם הוא בביתו של הנפקד - הוא הילך, דכל היכא דאיתיה ברשותא דמריה איתיה (ריטב"א בבא מציעא ד. ד"ה אלא, ש"ך חו"מ פז-ג). אמנם הראב"ד (בשיטה מקובצת בבא מציעא צח: ד"ה והראב"ד ז"ל סובר) והרמב"ם (ב"י חו"מ פז-א, מגיד משנה טוען ונטען ג-טו) סוברים שפיקדון הוא הילך רק אם נותנו לו מייד, ולא כשעומד באגם.

שימוש במעות של פיקדון - אין לשומר רשות להשתמש במעות של פיקדון ולהחזיר אחרים תחתם (חכם צבי עג וקצוה"ח מזה בסופו), ויש מי שהתיר (ש"ך, הובא בקצוה"ח שם).

הצר שהפיקדון מונח בתוכה, לרשב"ם היא ברשות המפקיד, ולמהרי"ט (ח"א סה) ברשות הנפקד (דן בזה והביאם קצוה"ח קפט-א ד"ה ובתשובת).

ערכים קרובים: אבידה, אחריות, הרשאה, השבת גניבה וגזילה, השבת ריבית, חוב, שומרים, שילם ולא רצה להישבע, שליחות יד, שליחות יד במחשבה.

פיקוח נפש

מותר לעבור עבירות בשביל להינצל ממיתה (הסוגיות ביומא פג, סנהדרין עד, פסחים כה).

פירוש "פיקוח נפש" הוא כל דבר שצריך לנפש להעביר סכנת מוות (רש"י יומא פד: ד"ה פקוח), והוא מלשון פתיחה (הערוך ערך פקח).

בדיני כל התורה, חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים¹ (יומא פב).

לדוגמא, מחללים שבת בשביל לרפא חולה שיש בו סכנה או בשביל לפקח את הגל (מפולת) שנפל על אדם (יומא פג), מתרפאים באיסורי הנאה (פסחים כה), וכן אם אמרו לו "עבור עבירה או שתיהרג" - יעבור ולא יהרג (יומא פב).

נקרא גם יעבור ואל יהרג (כשכופין אותו לעבור), חולה שיש בו סכנה (בחולה).

מקורו מהפסוק (ויקרא יח-ה) "ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" - ולא שימות בהם (סנהדרין עד, ובה"א ביומא פה: הגמרא הביאה עוד מקורות שמחללים שבת לפיקוח נפש ודחתם. בין המקורות שהובאו שם ונדחו ישנה גם הסברה "חלל עליו שבת אחת כדי

¹ הארכנו בזה בערך יהרג ואל יעבור.

שישמור שבתות הרבה", וכן הובאה בפשטות בשבת קנא: (ולא נדחתה שם, וכן אין שם חולק עליה) ובירושלמי יומא ח-ה).

בשלוש העבירות שבהן יהרג ואל יעבור (עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים) חקר הקובץ הערות (נא-ב) האם בשלוש העבירות האלה האיסור קיים גם בפיקוח נפש (ואינו נדחה), או שהאיסור עצמו נדחה (כשאר התורה), ורק חייב למסור נפשו מדין "בכל נפשך".

לולא הפסוקים "וחי בהם" (ויקרא יח-ה) והפסוקים בשלוש העבירות שיהרג ואל יעבור חקרו ראשי הישיבות מה היה הדין (ברכת אברהם פסחים כה. סי' "יהרג ואל יעבור" ח. חידושי ר' שמואל פסחים יב-ב ד"ה והנה, יב-ד ד"ה והעולה):

(א) האם מסברא על כל העבירות יעבור ואל יהרג (שאין צריך למסור נפשו על עבירה, כמו שאין צריך לבזוז יותר מחומש על עשה), והתורה חידשה שבשלוש העבירות יהרג ואל יעבור (וצריך את "וחי בהם" רק כדי שלא נלמד משלוש העבירות גם לשאר התורה).

(ב) או שמסברא על כל העבירות יהרג ואל יעבור, והתורה חידשה ב"וחי בהם" שבשאר התורה (חוץ משלוש העבירות) יעבור.

בדינו דן המנחת חינוך האם יש איסור והוא נדחה (דחוי), או שאין ציווי כלל (הותר) (מנחת חינוך לב).

אדם המזיק - במקום סכנה מותר להזיק לחבירו אם כוונתו לשלם (רשב"א בבא קמא ס: ד"ה בדינים שונים מהו).

אם רוצה להחמיר על עצמו וליהרג נחלקו הראשונים האם רשאי (לרמב"ם ולרמב"ן אסור להחמיר, לתוס' ולשר"ע רשאי. דנו בזה שר"ע י"ד קנז-א ושר"א, חידושי ר' שמואל פסחים יב-י ד"ה ונראה, שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות ו). וגם לסוברים שרשאי הוא רק באיסורי תורה אך לא באיסורי דרבנן (שדי חמד ח"ג עמוד 50 אות ח)¹.

במקום שהעבירה לא תידחה ע"י הפיקוח נפש אין היתר לעבור עליה. לדוגמא, בשילוח הקן, אם עבר על הלאו ולקח את האם, וכעת בידו לתקן את הלאו למפרע ע"י קיום העשה שישלחנה, אך שילוח האם כעת הוא פיקוח נפש (שלא היה בשעת לקיחתה) - חייב לקיים את העשה ולשלחנה אע"פ שהוא פיקוח נפש. שהרי אם לא יקיימו יעבור על הלאו, והלאו עצמו לא נדחה ע"י פיקוח נפש (כיוון שבזמן הלקיחה לא היה פיקוח נפש) (קובץ הערות כג-ג, ונשאר בצ"ע).

הואיל בחילול שבת - יש דעה שהאופה מיום טוב לחול אינו לוקה, הואיל ויכולים להגיע אליו אורחים שיהיו צריכים את פת זו היום, נחשב כאוכל נפש (פסחים מו: ורש"י ד"ה הואיל). אך בחילול שבת לא אומרים שהמחלל לא יענש הואיל ומותר לצורך חולה שיש בו סכנה. ובטעם לזה יש שתי דעות:

(א) תוס' (פסחים מו: סוף ד"ה רבה) כתבו שהוא משום שחולה שיש בו סכנה אינו שכיח כלל. (ב) המידות לחקר ההלכה (כ-בד) ייסד שדין הואיל (וכן שאר הדינים שבהם אנו פוסקים ע"פ הבכח ולא ע"פ הפועל) נאמר רק להסיר עיכוב שמעכב את החלות, אך לא להחיל חלות. ולכן לגבי אוכל נפש ביום טוב אומרים הואיל, משום שתמיד יש את היתר אוכל נפש, אלא שהכוונה להכין לחול היא עיכוב שמעכב את ההיתר, ודין הואיל יכול להסיר

¹ יש מי שכתב שמותר לאבד עצמו לדעת גם בלי עבירה (ופשוט שאינו למעשה), הובא בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה החיים אות ד.

את עיכוב זה. אך לגבי חילול שבת לא אומרים הואיל, משום שתמיד יש את איסור מלאכת שבת, ודין פיקוח נפש הוא סיבה להתיירו, ודין הואיל לא יכול להחיל סיבה (ובדומה לזה כתב המהר"ם חלאווה (פסחים מו: ד"ה רבה) שמלאכת יום טוב לצורך אוכל נפש נעשית בהיתר, אך במלאכת שבת לצורך חולה שיש בו סכנה האיסור עדיין קיים, וההיתר מתחדש על פיקוח נפש, ולכן לא אומרים בזה הואיל).

ערכים קרובים: אונס (בעבירות), יהרג ואל יעבור, ספק נפשות (ספק חיוב מיתה), ספק פיקוח נפש (שעוברים בשבילו עבירות).

פירכא

דחייה לאחת מהמידות שהתורה נדרשת בהן. הגדרה

לדוגמא, לכאורה יש קל וחומר - ומה חלב שענוש כרת מותר בהנאה, גיד הנשה שאינו ענוש כרת כל שכן שמותר בהנאה. אך יש עליו פירכא - מה לחלב שכן הותר אצל חיה, מה שאין כן בגיד הנשה שאסור גם בחיה (פסחים כג:).

נקרא גם משיבין, למשל: אין משיבין על ההיקש (בבא קמא סג:), קל וחומר שאין עליו תשובה (ברכות כג:).
ובלשון הירושלמי נקרא "נשבר קל וחומר" (יבמות ו-ג [לו]).

משמעות נוספת: בשם "פירכא" נקראת גם כל קושיא, ולא רק דחייה למידה (יומא פה: ובעוד מקומות רבים).

טעמה של פירכא הוא שהחומרא (או הקולא) המסויימת שמצאנו במלמד היא זו שגורמת את הדין, וכיוון שחומרא (או קולא) זו לא קיימת בנלמד - אי אפשר ללמוד אליו את הדין (רש"י מכות ד: ד"ה צד).

מהותה - ע"פ רוב פירכא לא מבטלת את המידה (כגון את הק"ו), אלא שא"א ללמוד ממנה כי סיבת הדין (במלמד) תלויה בפירכא (בירורי המידות ב-ג, ב-ד, ב-ה-ב).

מידות שונות - דיני פירכא מחולקים בין המידות השונות:
(א) יש מידות שלא מועילה בהן פירכא.

(ב) יש מידות שמועילה רק פירכא של קל וחומר (ולא פירכא כל דהו).
(ג) יש מידות שמועילה אפילו פירכא כל דהו, דהיינו שיש בין המלמד לנלמד חילוק, אפילו אם אינו קולא או חומרא (בירורי המידות ב-ח-א. אמנם מצאנו בראשונים שקראו פירכא כל דהו גם אם ישנה קולא או חומרא, אלא שאינה פירכא גמורה (בירורי המידות ב-ח-ב)).
וכדלקמן.

במה מצינו (חדא מחדא) מועילה פירכא, אך נחלקו המפרשים האם מועילה פירכא כל דהו: לר"ן מועילה (בחידושו לחולין קטו:) ולהליכות עולם (ד-ב-ה בתחילתו) לא (אמנם יבין שמועה חידש שמה מצינו עדיף מק"ו ולא תועיל בו פירכא, משום שמה מצינו נקרא בגמרא גם היקש, ואין משיבים על ההיקש. אך חלקו עליו (בירורי המידות ו-ד-ד)).

במה הצד (חדא מתרת) מועילה אפילו פירכא כל דהו (אמנם הריטב"א מכות ד: (ד"ה ורבי יהודה) חידש בדעת רבי יהודה שלא פורכים פירכא כל דהו אפילו על חדא מתרת).

בקל וחומר - מועילה פירכא של קל וחומר, אך לא פירכא כל דהו.

ק"י שהקשו עליו פירכא (מה לפלוגי שכן וכו'), והביאו יוכיח (פלוגי יוכיח), ונלמד משני מלמדים - נחלקו המפרשים האם הוא עדיין קל וחומר, ולא נפרך בפירכא כל דהו (של"ה תורה שבע"פ מידת ק"ו, שושנת העמקים א, גינת ורדים יח), או שכבר אינו ק"ו אלא מה הצד, ולכן נפרך בפירכא כל דהו, כדין מה הצד (ולא כדין ק"ו) (הליכות עולם ד-ב-ה בתחילתו, בירורי המידות א-א-ד).

גזירה שווה שמופנה מושני צדדים אין משיבים עליה (נידה כב:). דהיינו אין משיבים פירכא שלא ישאר קיום לגזירה שווה, אך אם הפירכא רק על דין אחד, ודין אחר כן אפשר ללמוד - כן משיבים (חידושי הר"ן סנהדרין פט, יד מלאכי קכז).

היקש - אין משיבים עליו, דהיינו לא מועילה בו פירכא כלל (בבא קמא סג: מנחות פב:).

פירכא שלא שייך - אעפ"כ פורכים בה, כגון מה לאשה שכן אינה במילה (הליכות עולם ד-ב-ה).
פרטי הדין (1).

אינה פירכא כלל - יש פירכא שלא נחשבת כלל ואפילו אינה פירכא כל דהו (הליכות עולם ד-ב-ה).
(1-ב).

בקי בחדרי תורה - כדי לדרוש ק"ו צריך להיות בקי בחדרי תורה (כך משמע מקידושין י:), ואמנם לומר ק"ו אין צריך בקיאות, אך כדי לדעת שאין עליו פירכא בשום מקום אחר - לזה צריך להיות בקי בחדרי תורה (שהרי על ק"ו בהלכות שבת אפשר לפרוך מהלכות טומאה, וכד') (הגר"ח, הובא בקובץ שיעורים קידושין פד).

ערכים קרובים: אין עונשין ומזהירין מן הדין (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו אות א הבאנו דעה שטעמו משום שחוששים שיש פירכא), בניין אב, גזירה שווה, מידות שהתורה נדרשת בהן, קל וחומר.
ערכים קרובים (2).

פלגינן דיבורא

עדות שלחלק מהדיבור איננו יכולים להאמין ולחלקו האחר כן - אנו מאמינים רק לחלק שאפשר (הסוגיא בסנהדרין ט:).
הגדה

לדוגמא, עד האומר "פלוגי רבעני לרצוני" - אינו נאמן לומר "לרצוני", שאינו נאמן על עצמו, אך עדיין נאמן ש"פלוגי רבעני" (סנהדרין ט:).

דינים דומים: פלגינן נאמנות' - שיש דיבור אחד שנובעים ממנו שני דינים, לאחד מהם איננו יכולים להאמין ולשני כן. כגון קרובים של הערב שמעידים על ההלוואה - אנו יכולים להאמין להם רק לעניין חיוב הלווה אך לא לעניין חיוב הערב, שהרי הם קרוביו.

משמעות נוספת: בשם "פלגינן דיבורא" הגמרא מתכוונת לעיתים לפלגינן נאמנות', שהגמרא לא מחלקת ביניהם בלשונה (הגר"ט סט בתחילתו, שמבאר שפלגינן דיבורא בגמרא גיטין ח: פירושו פלגינן נאמנות).

החולק על דין זה הוא אב"י, שסובר שלא פלגינן דיבורא (גיטין ח: ותוס' שם ד"ה הדר). ולהלכה כר"ב שכן פלגינן (רמב"ם עדות יב-ב וכסף משנה שם ד"ה וכן).

¹ ע"ע פלגינן נאמנות.

² ע"ע פלגינן נאמנות.

כשאיין משמעות לעדות אם נעשה פלגינן דיבורא, כגון שאומר "אני זניתי עם אשתך", ואם נבטל את תיבות "אני זניתי" (שהרי על עצמו אינו נאמן) לא תישאר עדות - לרוב המפרשים (נודע ביהודה מהדורא קמא אה"ע עב "סתירת היתר השני" בתחילתו, והביא שם שכך גם דעת הרמב"ם, שאר הראשונים והרמ"א) פלגינן גם בזה, אך הרשב"א סובר שבזה לא פלגינן (בשר"ת ח"א א'רלז, הובא גם הוא בנודע ביהודה שם).

נגד פשטות משמעות דבריו, כגון שאומר "הרגתיו לרצוני" ואנו רוצים להאמין רק ל"הרגתיו" אך לא ל"לרצוני", שהרי אין אדם משים עצמו רשע, ועדיין הוא נגד פשטות משמעות דבריו, שהרי "הרגתיו" משמע בפשטות שהוא לרצון - אעפ"כ פלגינן, ואומרים שהרגו באונס או בשוגג (שר"ת הרשב"א ח"א א'רלז בסופו).

ערכים קרובים: אין אדם משים עצמו רשע, נוגע, עדים (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) דנו האם עדות היא בירור המציאות או גזירת הכתוב), פלגינן נאמנות, פסולי עדות.

פלגינן נאמנות

עדות בדיבור אחד שנוכחים ממנו שני דינים, שלאחד מהם איננו יכולים להאמין ולשני כן - אנו מאמינים רק לחלק שאפשר. הגדה

השם "פלגינן נאמנות" לא נזכר בגמרא ואף לא בראשונים, אלא רק באחרונים¹ (הגרנ"ט סט, קהילות יעקב סנהדרין ז ד"ה בסנהדרין, קובץ שיעורים כתובות נח, ועוד).

לדוגמא, קרובים של הערב שמעידים על ההלוואה - אנו יכולים להאמין להם רק לעניין חיוב הלוואה אך לא לעניין חיוב הערב, שהרי הם קרוביו (הגרנ"ט סט).

נקרא גם בלשון הגמרא "פלגינן דיבורא", שהגמרא לא מחלקת בלשונה בין פלגינן דיבורא ממש לבין פלגינן נאמנות (הגרנ"ט סט בתחילתו, שמבאר שפלגינן דיבורא בגמרא גיטין ח: פירשו פלגינן נאמנות).

דינים דומים: פלגינן דיבורא² - שאנו מחלקים את הדיבור לשני חלקים ומאמינים רק לאחד מהם. כגון "פלוגי רבעי לרצוני", ואנו מאמינים רק לחלק "פלוגי רבעי" ולא לחלק "לרצוני".

החלקים בדין זה הם ראשונים. ויש בזה שלוש דעות (גרנ"ט סט):
(א) רמב"ן: אומרים פלגינן נאמנות, ואפילו לדעות שלא אומרים פלגינן דיבורא.
(ב) ראב"ד: אומרים פלגינן נאמנות רק לדעות שאומרים פלגינן דיבורא (שסובר שדין פלגינן נאמנות זהה לדין פלגינן דיבורא).
(ג) יש מפרשים ברא"ש: לא אומרים פלגינן נאמנות כלל.

כאשר הדין האחד נובע מהדין השני לא אומרים פלגינן נאמנות. כגון עד אחד שמעיד על אשה שנטמאה, כיוון שנאמן לאוסרה על בעלה - ממילא נאמן להפסידה כתובתה. ולא אומרים בזה פלגינן נאמנות, שנאמן לו שנטמאה רק לעניין לאוסרה על בעלה אך לא לעניין להפסידה כתובתה (שהרי עד אחד לא נאמן בממונות), משום שדין הפסדת כתובתה נובע מהדין של איסורה לבעלה (קובץ שיעורים כתובות נח, קובץ הערות כא-ז).

¹ אמנם לקמן (ד"ה נקרא גם) הבאנו שגם הגמרא הזכירה את דין זה, אך בלשון אחרת.

² ע"ע פלגינן דיבורא.

³ ע"ע פלגינן דיבורא.

ערכים קרובים: עדים (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) דנו האם עדות היא בירור המציאות או גזירת הכתוב, פליגין דיבורא, פסולי עדות.

פסולי כהונה

עיין ערך אונן, אלמנה לכהן גדול, בעל מום (כהן), זונה לכהן, זר בסעיף "פסולי כהונה", חלל וחללה.

פסולי עדות

אנשים שפסולים להעיד (הסוגיות בסנהדרין פרק ב).

לדוגמא, בעל דין, קרוב, שונא.

בטעם הפסול, דנו בכל אחד מפסולי העדות האם הוא משום חשש משקר או רק גזירת הכתוב (פסול הגוף). ונפק"מ אם דנו בדיעבד והוציאו ממון על פיו: אם הוא חשש משקר - הממון גזל ביד המוציא, אך אם הוא רק גזירת הכתוב - אין הממון גזל ביד המוציא, אלא רק יש איסור על בית דין לדונם (קובץ הערות כז-ט).

בסעיף הבא נפרט את כל הפסולים, ונדון בכל אחד מהם האם הוא מחשש משקר או גזירת הכתוב.

בעל דין - גזירת הכתוב. פסולים שונים

קרוב - גזירת הכתוב (בבא בתרא קנט.). ובגדר גזירת הכתוב הזו חקר הצפנת פענח האם נחשב כאילו ודאי שהוא משקר, או שהוא פסול בפני עצמו (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קרובים לעדות).

אע"פ שפסולו מגזירת הכתוב, הגדרת קרוב (דהיינו מי נקרא קרוב) תלויה באיקרובי דעתא. ויוצא מכך חידוש גדול, שקרוב שאינו יודע שהוא קרוב - עדותו כשרה, שהרי אין איקרובי דעתא (קובץ שיעורים בבא בתרא תכד).¹

דיינים שקרובים לעדים - פסולים מדין עדות שאי אתה יכול להזימה, שהדיינים לא יוכלו להענישם אם יזימום (רא"ש בבא בתרא פ"ח סי' ב (קיג:)) מביא ירושלמי בפרק שבועת העדות, סמ"ע חו"מ לג-כו, נתיב"מ לג-טז). אמנם תוס' (כתובות כא: ד"ה הנח) כתבו שהם כשרים.

נוגע - חקרו האם הוא חשש משקר או מדין קרוב (קצוה"ח לד-ד בתחילתו הביא מהר"י בן לב ח"א יט שהסתפק בזה).²

רשע פתם (דאינו חמס) - דהיינו שעבר עבירה שיש בה מלקות או מיתת בית דין (חו"מ לד-ב) - הוא רק גזירת הכתוב מהפסוק "אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס" (שמות כג-א), אך אין בו חשש משקר (מנחת חינוך לז-ד [ו] ד"ה ועיין סנהדרין, קצוה"ח מו-יז).³

¹ בפרטי דינו הארכנו בערך קרוב.

² ע"ע נוגע שהבאנו עוד פרטי צדדים בזה, וכן דנו במהות הפסול, ובדין קרוב של נוגע.

³ בפרטי דינו הארכנו בערך רשע (בעדות).

רשע דחמם (כגון גזלן) - בפשטות הוא משום חשש משקר (קצוה"ח מו-יז, קובץ שיעורים בבא בתרא תקעט), ויש שכתבו שיש בו גם גזירת הכתוב (הגר"ט קמד ד"ה והנראה (לענין עדות, אך לשבועה רק משום חשש משקר), וכן הסתפק בזה קובץ שיעורים בבא בתרא תקפא)¹.

מומר להכעיס - דהיינו שביק היתרא ואכיל איסורא (רבא מכשיר, ואביי פוסל והלכה כמותו (סנהדרין כז.)) - חקרו האם גזירת הכתוב "והיה אם בין הכות הרשע" (דברים כה-ב) מגלה שהוא חשוד לשקר, או שפסול אע"פ שאינו חשוד (ברכת אברהם סנהדרין כז. סי' "מומר אוכל נבילות" א ד"ה ומיהו).

עדות שאי אתה יוכל להזימה - חקרו האם פסולה משום חשש משקר, שהעדים לא מפחדים לשקר, או מגזירת הכתוב (אור גדול דף קפד טור ב ודף קפו טור ג, עדות ביעקב ח)².

עד שהוזם - דן בזה הקובץ שיעורים (בבא קמא ג) האם הוא גזירת הכתוב (כקרוב) או חשש משקר (כגזלן). וכתב המנחת חינוך (לז-ד [ו] ד"ה הכלל) שאינו רשע דחמס אלא רשע סתם.

גוי - פסול לעדות מדאורייתא. ונחלקו הראשונים האם הוא מטעם שאינו אחיך (ולא עדיף מעבד) (הגהות אשר"י גיטין פרק א סי' י (י:)), או משום שהוא גזלן (ספר החוכמה, הובא בהגהות אשר"י שם, במדרכי גיטין שכד ובקצוה"ח סח-א. והקצוה"ח שם כתב שכך גם דעת רש"י). ונפק"מ לגוי שאנו יודעים שהוא נאמן - האם גם הוא פסול כי אינו אחיך, או שעליו אין חשש גזלן וכשר.

אשה אינה יכולה להעיד. וכתב הרוגאצ'ובר שאין בה פסול, אלא שצריך להיות דווקא איש, ולכן אנדרוגינוס כשר (מפענח צפונות ו-מ). עוד כתבו שהיא אינה עדות כלל, ולא רק עדות פסולה (עיון בלומדות טו).

ובמקומות שבהם אשה כן נאמנת, דן הגר"ח (סטנסיל סי' צה) האם היא נחשבת עדות או רק נאמנות.

קטן - פסול להעיד (בבא בתרא קנה:). ויש בזה שלושה טעמים (קובץ שיעורים בבא בתרא תקסו):
(א) "ועמדו שני האנשים" (דברים יט-יז) - ולא קטנים (גמרא שם).
(ב) עדות שאי אתה יכול להזימה, שהרי לא נוכל להעניש את הקטן אם נזים אותו (רש"י).
(ג) חשש משקר, שאין סומכים עליו לברר את הדבר (דעת הקובץ שיעורים עצמו שם, ודן שם מדוע צריך גם את הפסוק שהגמרא הביאה).

אילם - נחלקו המפרשים האם הוא פסול הגוף (כסומא וחירש) שנאמר "אם לא יגיד" - פרט לאילם שאינו יכול להגיד (גיטין עא.), או שהוא מדין "מפיהם ולא מפי כתבם" (קצוה"ח מו-יט)³.

שונא - נחלקו המפרשים האם פסולו מדאורייתא או מדרבנן, ונפק"מ אם העיד בדיעבד: אם מדרבנן - כשר בדיעבד, ואם מדאורייתא - פסול גם בזה (מהרנא"ח נג, הובא בגליוני הש"ס גיטין ג:).

ערכים קרובים: אילם (בעדות), אין אדם משים עצמו רשע, הוחזק כפרן (בדיני טענות של בעל הדין, ולא בעדיות), הכחשה, חצי דבר, חשוד, כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד, מפיהם ולא מפי כתבם, נוגע, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, עדות מיוחדת, עדות שאי אתה

ערכים קרובים

¹ בפרטי דינו הארכנו בערך רשע (בעדות).

² בפרטי דינו הארכנו בערך עדות שאי אתה יכול להזימה.

³ בפרטי דינו הארכנו בערך אילם.

יכול להזימה, עדים, פלגין דיבורא, פלגין נאמנות, קבלת בעלי הדין (ושם בסעיף "עד" דנו בבעלי דין שהסכימו לקבל עד פסול), קרוב (לעדות), רשע (בעדות), תחילתו וסופו בכשרות.

פסח

עיין ערך אכילת חמץ והנאתו, אכילת מצה, אכילת מצה בערב פסח, ארבע כוסות, בדיקת חמץ, ביטול חמץ, ביעור חמץ, חמץ משש שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, סיפור יציאת מצרים, קרבן פסח, שימור לשם מצה.

פסיק רישא

פעולת חיתר שוודאי שהיא תגרום לפעולת איסור – אסור לעשותה, אע"פ שהאדם אינו מתכוון לאיסור (ואפילו לרבי שמעון שמתיר בשאר דבר שאינו מתכוון) (הסוגיות בשבת עה., קג., קלג., כתובות ו. ועוד).

בערך זה דנו בדבר שאינו מתכוון כשהוא פסיק רישא, שאז אסור לעשותו. לגבי דבר שאינו מתכוון כשאינו פסיק רישא, שאז מותר לעשותו - ע"ע דבר שאינו מתכוון.

בפירוש המשל "פסיק רישא" נחלקו הראשונים: הרמב"ם (שבת א-ו) ביאר שחתך את ראש העוף בשבת כדי שהקטן ישחק בו. והערוך (ערך פסק) ביאר שחתך ראשו של חי כדי להוציא ממנו דם (ולא פירש שהוא בשבת) (ומרכבת המשנה שבת א-א עמוד 28 טור א ביאר את מחלוקתם).

בדיני כל התורה, ובעיקר בדיני שבת.

דוגמא לפעולה שאינה פסיק רישא: גורר אדם כיסא בשבת ובלבד שלא יתכוון לעשות חריץ (שבת כט:).
דוגמא לפסיק רישא: אם ודאי שהגרידה תגרום לחריץ - אסור.

במעמדו חקרו ראשי הישיבות בין שלושה צדדים:

מקור וטעם

(א) הפסיק רישא (הוודאיות שהפעולה המותרת תגרום לפעולה האסורה) מגדיר את שתי הפעולות - המותרת (גרירת הכיסא) והאסורה (החרישה) - כפעולה אחת, ולכן הכוונה לפעולה המותרת נחשבת ככוונה גם לפעולה האסורה, ודינו כאילו מתכוון לפעולה האסורה, ואסור (נחשב כאילו התכוון לחרישה) (קובץ שיעורים כתובות יח בדעת התוס', הגר"ש שקאפ כתובות ד בתחילתו, חידושי ר' שמואל כתובות ז-ב בפירושו השני).

(ב) הפסיק רישא מגדיר את המעשה לפעולת האיסור אע"פ שלא התכוון אליה, שבשאר דבר שאינו מתכוון לא נחשב שהיתה פעולת איסור (לא נחשב לחרישה אלא לגרירת כיסא), אך כאן, כיוון שבוודאי שהמעשה יגרום לפעולת האיסור - כן נחשב לפעולת האיסור (נחשב לחרישה אפילו שלא התכוון אליה) (שערי יושר ג-כה באמצע ד"ה ובעיקר).

(ג) הפסיק רישא גורם שהאדם יתכוון ממש גם לפעולת האיסור, שכיוון שניחא ליה בפעולת האיסור (לדעת הערוך, כדלקמן¹), והוא יודע שפעולה זו תקרה - ע"כ מתכוון גם אליה (באמת מתכוון גם לחרישה) (קובץ שיעורים כתובות יח בדעת הערוך).

¹ בסמוך ד"ה נפק"מ אות א.

נפק"מ בין שני הטעמים הראשונים, שבהם חייב אע"פ שבאמת לא התכוון לאיסור, לבין הטעם השלישי, שבו חייב משום שבאמת התכוון לאיסור:

(א) פסיק רישא דלא ניהא ליה, דהיינו שהפעולה האסורה מזיקה לאדם, ובוודאי שאינו רוצה בה: לשני הטעמים הראשונים עדיין חייב, שלמרות שבאמת אינו מתכוון אליה - חייב, אך לטעם השלישי מותר, שכאן אנו יודעים שאינו מתכוון לאיסור, ואין לחייבו (קובץ שיעורים כתובות יח בביאור המחלוקת בין תוס' לערוך, בין הטעם הראשון לשלישי).

(ב) כשהפעולה האסורה בוודאי תקרה, אך האדם העושה אותה לא יודע זאת, והוא חושב שאולי לא תקרה, כגון שאנו יודעים שגירת הכיסא תגרום לחריק, אך הגורר עצמו חושב שלא: לשני הטעמים הראשונים דינו כשאר פסיק רישא, שאין הדבר תלוי בידעתו אלא במציאות, שהמציאות של הפסיק רישא מחייבת אותו. אך לטעם השלישי אינו פסיק רישא, שהדבר תלוי בידעתו, וכיוון שלא ידע שהפעולה האסורה תקרה - לא התכוון אליה, ומותר (שערי יושר ג-כה (באמצע ד"ה ובעיקר) מבאר ע"פ הטעם השני מדוע נחשב לפסיק רישא אפילו שהאדם אינו יודע).

(וכן אפשר לתלות בטעמים אלו מחלוקות רבות בדיני פסיק רישא שנביאם לקמן).

באיסורי הנאה חידש הר"ן (חולין לב. בדפי הר"ף) שאין דין פסיק רישא, ומותר. והקובץ בדינים שונים שיעורים (ח"ב כג-ח) נשאר בצ"ע מהי סברתו.

בתשלומי בושת (בחובל בחבירו) חייב לשלם רק אם התכוון (בבא קמא פו: במשנה). ודעת המאירי שגם בזה יש דין פסיק רישא, שאם הוא פסיק רישא חייב אפילו אם לא התכוון (דן בדבריו הקונטרסי שיעורים בבא קמא יד-א).

מכבה גחלת של מתכת ולא התכוון לצרף, אך הוא פסיק רישא שיצרף - הרמב"ם פסק שאעפ"כ פטור (שבת יב-ב) והראב"ד והרמ"ך (המובא בכסף משנה) הקשו עליו. והמגיד משנה והלחם משנה תירצו את הרמב"ם, שמלאכת צירוף היא מלאכה רק כאשר מתכוון ממש לעשות כלי, ולא מועיל לזה דין פסיק רישא.

בדיני דרבנן נחלקו הראשונים האם גם בהם מחמירים בפסיק רישא כמו בדיני דאורייתא (תוס' פסחים כד: אוסרים, רא"ש ומהר"ם חלאווה שם מתירים, וכן נחלקו בזה עוד ראשונים רבים, והמשנה ברורה שטז-יח פסק שאסור, ובשער הציון שם הביא תרומת הדשן שמתיר).

בדין הכשר לקבל טומאה גם כן יש דין פסיק רישא, כגון השותה מים ולא התכוון להרטיב את פיו ושפמו, כיוון שבוודאי ירטבו - יש בו דין פסיק רישא כאילו התכוון, ונחשב לדין "כי יותן" (פירוש הרא"ש למשנה מכשירין ד-א).

העושה בחוקת הגויים ואינו מתכוון לעשות כמעשיהם - מותר, ואפילו בפסיק רישא, משום שלא אסרה תורה אלא אם כוונתו להידמות להם (מנחת חינוך רסב-ב [ד]).

פסיק רישא דלא ניהא ליה, דהיינו שהפעולה האסורה מזיקה לאדם, ובוודאי שאינו רוצה בה, כגון שתולש עשבים ואינו מתכוון ליפות את הקרקע, והיא קרקע של חבירו, כך שלא נח לו שהיא תתייפה - לערוך מותר ולתוס' אסור (תוס' שבת קג. ד"ה לא). וגם לתוס' איסורו רק מדרבנן. ובשאר התורה (חוץ משבת) הוא אסור לכר"ע מדאורייתא (משנה ברורה שכ-ג)¹.

ספק פסיק רישא, דהיינו שאנו מסתפקים האם פעולת ההיתר תגרום בוודאי לפעולת האיסור או לא, כגון סגירת תיבה שספק האם יש בה זבובים - אם יש בה זבובים הרי זה פסיק רישא שיצודו, ואם אין בה - מותר. ונחלקו בזה האחרונים והפוסקים: הט"ז (שטז-ג,

¹ בסברת המחלוקת בפסיק רישא דלא ניהא ליה דנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה נפק"מ אות א.

והביאור הלכה שם (ד"ה ולכן) הוכיח כדבריו) פסק שמותר, כשאר דבר שאינו מתכוון, אך הרבה אחרונים (שערי יושר ג-כה באמצע ד"ה ובעיקר, וכן בשיעוריו לכתובות ד הוכיח כך מרש"י ותוס', קובץ שיעורים ח"ב כג-ג והרעק"א שהובא בקובץ שיעורים שם, חלקת יואב ח"א א"ח ח ד"ה אבל) כתבו שהוא ספיקא דאורייתא - משום ספק פסיק רישא, ואסור.

פעולה שהיה יכול לעשותה בלי פסיק רישא, אך עשאה בפסיק רישא, כגון מי שצריך דם של תרנגול, ולצורך זה היה יכול רק לפוצעו ולא להורגו, אך הוא שחטו לצורך הדם, וכיוון ששחטו הרי פסיק רישא שימות - נחלקו בזה ראשונים ואחרונים: יש אומרים שהוא כשאר פסיק רישא וחייב (אבן האזל שבת א-ה ריש סק"ה, קובץ שיעורים פסחים קטז, מרכבת המשנה שבת א-ה (דף יד עמוד ג בדפיו בשליש האחרון בעמוד, הובא באבן האזל שם) בדעת הערוך) ויש אומרים שאינו כפסיק רישא ומותר (תוס' הרא"ש פסחים כד: מרכבת המשנה שם בדעת רש"י והרמב"ם).

פסיק רישא לאדם אחד אך לשאר בני אדם אינו פסיק רישא, כגון סירוק שלאדם אחד בוודאי ישיר את השערות ולשאר בני אדם לא - נחלקו בזה הראשונים: יש אומרים שהוא פסיק רישא (ש"ת הריב"ש שצד, שיטה מקובצת כתובות ה: בשם חלק מהראשונים), ויש חולקים (שיטה מקובצת שם בשם הרמ"ה והר"ן).

כמה פעולות בזו אחרי זו, כגון המרבה לסרק, ובסירוק בודד אינו ודאי שיתלוש שערות, אך בכמה סירוקים יחד בוודאי שיתלוש - דנו האם נחשב כמעשה אחד ודינו כפסיק רישא, או שכל סירוק הוא מעשה נפרד ואינו פסיק רישא (מנוחת עמי יד-7 עמוד 98).

מחלוקת בפסיק רישא - אפשר שתהיה מחלוקת על מעשה מסויים האם הוא פסיק רישא (תוס' שבת צה. ד"ה המכבד).

ערכים קרובים ערכים קרובים: דבר שאינו מתכוון, מלאכה שאינה צריכה לגופה.

פסק דין

בית הדין כותבים את הפסק שפסקו. הגדרה

בערך זה נדון בכתב שכתבו בית הדין את הפסק. אך לעיתים מכנים בשם "פסק דין" את פסיקת בית הדין גם בלא כתב.

לווח שמועץ פרעתי נגר פסק דין שביד המלווה - יש בזה שלוש דעות: פרטי הדין
(א) נאמן נגד פסק הדין (רמ"א חו"מ לט-י בשם יש אומרים), משום שפסק הדין לא נכתב לגבות בו אלא לזכור מה שפסקו הדיינים, ולכן כשפרע לא חשש ליטלו מיד המלווה (סמ"ע שם ס"ק כח).

(ב) אינו נאמן נגד פסק הדין (שו"ע חו"מ לט-י).

(ג) כיוון שנגמר הדין אע"פ שלא נכתב פסק הדין - אינו נאמן, שכל מעשה בית דין כמאן דנקיט שטרא בדיה (רמב"ם, בש"ך שם ס"ק כח).

נמצא אחד מהם קרוב או פסול - בדיינים, כגון שהיו חמישה דיינים ונמצא אחד מהם קרוב או פסול - יש בזה שלוש דעות:

(א) רוב המפרשים כתבו שגם בזה אומרים שדינם בטל כמו עדים (שו"ת הרשב"א, מהרש"ח שהובא במשנה למלך עדות טז-ה, כנסת הגדולה, ביאור הגר"א אה"ע קסט-ז), וביאר הקובץ שיעורים (בבא בתרא תריג, והביא את שו"ת הרשב"א) שלומדים דיינים מעדים.

(ב) יש אומרים שדינם כשור (משנה למלך שם בדעת רש"י, והקהילות יעקב סנהדרין ב דן בזה באריכות, והביא (בד"ה ובעיקר) שיש אומרים שזו מחלוקת בירושלמי, ודחה את דעתם).

(ג) והקצוה"ח חילק, שכאשר הדיינים פוסקים - אין בהם דין נמצא אחד מהם קרוב או פסול. אך כשהם כותבים את פסק הדין (וכן כשהם כותבים הנפק, או שמעידים שנתקבלה עדות בפניהם) - יש בזה דין קרוב או פסול, משום שבזה יש עליהם תורת עדים (קצוה"ח לו-ז, והביא גם את המהרש"ח וכןסת הגדולה).

דיין שלישי שלא הסכים עם השניים, אם חתימתו מעכבת את הדין - מחוייב לחתום על פסק הדין, ואם לא - אין כופין אותו לחתום (רדב"ז, הובא בקצוה"ח יט-ב).

דיין לאחר שבעלי הדין נסתלקו מלפניו אינו נאמן לומר לזה חייבתי ולזה זיכיתי. ואם יש בידו פסק דין - מהשו"ע (ח"מ כג-א) משמע שנאמן, אך הריטב"א (קידושין עד.) כתב שלא נאמן, שחוששים שכתב את פסק הדין עתה (קצוה"ח כג-א בסופו).

ערכים קרובים: דיינים, דין בלילה, קבלת בעלי הדין (שהסכימו לדון אצל דיין פסול), שטר ראיה. ערכים קרובים

פסקה קניינו

עיין ערך כלתה קניינו.

פעולה ותוצאה

עיין ערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, באין כאחת, חלויות בסעיף "רגע החלות" (שם דנו האם התוצאה נעשית ברגע הפעולה ממש או רגע לאחריה), מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

פקדון

עיין ערך פיקדון.

פרוזבול

המלווה מוסר את חובו לבית דין וע"י כך שביעית לא משמטתו (הסוגיא בגיטין לו-לז:).

הגירסא - במשנה (שביעית יג-והלאה, גיטין לד: ועוד) ובירושלמי (שביעית יב-ג, ועוד) הגירסא היא פרוזבול (וכן נקטו כמעט כל המפרשים). אך בבבלי (גיטין לו-לז:): הגירסא היא פרוזבול (דן בזה גם הערוך ערך פרוזבול)¹.

בפירושו ישנם שלושה ביאורים:

(א) נוטריקון פרוס בולי ובוטי - תקנה לעשירים ולעניים (גיטין לו: ורש"י).

(ב) בלעז פורסא - תקנה (גיטין לז. ורש"י).

(ג) בלעז פרוזבול - בית דין הממונה שלא יזק או ירד מנכסיו אחד מהעם, וכן עצה הנתונה לבית דין על זה (הערוך ערך פרוזבול)².

¹ ועיין לקמן בסמוך ד"ה בפירושו, שהגירסא קשורה לפירוש המילה.

² ועיין לעיל בסמוך ד"ה הגירסא, שפירוש המילה קשור לגירסא.

לדוגמא, המלווה כותב לבית דין: מוסרני לכם פלוני דיינים שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה (גיטין לו.).

במקור דין פרוזבול והמוסר שטרותיו לבית דין (שמוסר לידיהם ממש), שאינם משמטים, יש שלוש דעות בראשונים:

(א) פרוזבול ומוסר שטרותיו - שניהם מועילים מדאורייתא (שלא ישמט) מדרשת הספרי "את אחיך תשמט ידך" (דברים טו-ג) - ולא של אחיך בידך. ותקנת הלל היתה רק ללמד לעשות כך (תוס' גיטין לו. ד"ה מי).

(ב) פרוזבול ומוסר שטרותיו - שניהם מועילים רק מדרבנן, מתקנת הלל (רש"י מכות ג: ד"ה מוסר).

(ג) מוסר שטרותיו מועיל מדאורייתא, אך פרוזבול הוא תקנת הלל (תוס' מכות ג: ד"ה המוסר, רמב"ם שמיטה ויובל ט-טו).

טעם התקנה הוא כדי שלא ימנעו מלהלוות זה את זה שמא תשמטנו השמיטה (גיטין לו.).

בית הדין - בגמרא (גיטין לו:) מפורש שצריך דווקא בית דין חשוב. להלכה נחלקו הראשונים האם צריך בית דין חשוב (רמב"ם שמיטה ויובל ט-יז, מאירי גיטין לו: ד"ה כשתיקון) או שכל בית דין מועיל (רשב"א גיטין לו: ד"ה ולענין, רא"ש גיטין לו: פרק ד סי' יג בסופו).

חתימת העדים - הדיינים חותמים או העדים (גיטין לו.). והטעם שמועילה חתימת העדים ואין בזה פסול של מפי כתבם, הוא משום שכיוון שאדם נאמן לומר פרוזבול היה לי ואבד, אם כן חתימת העדים לא באה לראיה, ולכן אין בזה פסול מפי כתבם (קצוה"ח סזו-ד"ה ונראה).

קרקע - אין כותבים פרוזבול אלא על הקרקע (גיטין לו.), דהיינו שיש קרקע ללווה (רש"י שם ד"ה אלא). בטעם לזה נחלקו הראשונים האם הוא משום שהלוואה בלא קרקע היא מילתא דלא שכיחא ולא תיקנו בה חכמים (רש"י גיטין לו. ד"ה אלא), או שכאשר יש ללווה קרקע נחשב שהחוב כגבוי ביד בית דין, ולא עובר בלא יגוש (כמו מלווה שיש עליה משכון) (ר"ש שביעית יו ד"ה אא"כ).

יתומים אינם צריכים פרוזבול (בבא קמא לו., גיטין לו.). רש"י כתב שהוא מדין מוסר שטרותיו לבית דין (משום שבית דין ממונים על היתומים) (רש"י בבא קמא לו. ד"ה אין וגיטין לו. ד"ה אביהן) ומתוס' משמע שהוא מדין פרוזבול (תוס' בבא קמא לו. ד"ה אין).

ערכים קרובים: ערכים קרובים, חוב, שמיטת כספים.

פרוטה

עיי' ערך שווה פרוטה.

פרט וכלל

כאשר התורה נקטה דין פרטי ולאחריו כלל - הכלל מוסיף על הפרט גם דינים שאינם דומים לפרט (רש"י פסחים ו: ד"ה נעשה).

לדוגמא, נאמר "ושחט אותו במקום אשר ישחט את העולה" (ויקרא ד-כד) - פרט (שעיר נשיא), ולאחר מכן נאמר "במקום אשר תישחט העולה תישחט החטאת" (ויקרא ו-יח) - כלל

(כל החטאות). ודורשים: פרט וכלל, נעשה כלל מוסיף על הפרט וריבה את כל החטאות (מנחות נה:).

במניין המידות, מידה זו נכללת בשבע מידות של הלל ובי"ג מידות של רבי ישמעאל. אך לא הוזכרה בשמה בל"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי¹.

דינים דומים: כלל ופרט² - נחלקו המפרשים האם מידת כלל ופרט ומידת פרט וכלל היא מידה אחת או שתי מידות נפרדות (בירורי המידות ו-א-ד: רס"ג - מידה אחת, ספר כריתות - שתי מידות).

הטעם שצריך את הכלל הוא כדי שלא נאמר אין כאן אלא פרט, וכן שלא נלמד מהפרט בבניין אב רק לדינים הדומים לו. לכך בא הכלל לרבות גם דינים שאינם דומים לפרט (רש"י פסחים ו: ד"ה נעשה).

מופנה - פרט וכלל לא צריך להיות מופנה (בירורי המידות ז-א-ג).

בסעיף זה נדון בחוזקה של המידה במקרה שמידה אחרת סותרת אותה.

שום מידה (כגון גזירה שווה, ק"ו, או מה מצינו) לא תוכל למעט מההוספה של פרט וכלל (בירורי המידות יא-ג-ח).

ערכים קרובים: כלל ופרט, כלל ופרט וכלל, מידות שהתורה נדרשת בהן, פרט וכלל ופרט.

פרט וכלל ופרט

כאשר התורה נקטה דין פרטי, לאחריו כלל ולאחריו שוב דין פרטי – הדין הוא כעין הפרט (נזיר לד:).

לדוגמא, "מיין ושכר יזר, חומץ יין וחומץ שכר לא ישתה, וכל משרת ענבים לא ישתה, וענבים לחים ויבשים לא יאכל. כל ימי נזרו מכל אשר יעשה מגפן היין מחרצנים ועד זג לא יאכל" (במדבר ו-ג, ד). ודורשים: יין ושכר - פרט, מכל אשר יעשה מגפן היין - כלל, מחרצנים ועד זג - חזר ופרט. מה הפרט מפורש פרי ופסולת פרי, אף כל פרי ופסולת פרי (נזיר לד:).

במניין המידות מידה זו לא נזכרה - לא בשבע מידות של הלל, לא בי"ג מידות של רבי ישמעאל, ולא בל"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי³. ומצאנו על כך ארבעה טעמים:

(א) היא כלולה במידה כלל ופרט ובמידה פרט וכלל, משום שהיא מורכבת מהן (ספר כריתות בדעת הלל, הובא בבירורי המידות ו-א-ד, בירורי המידות ג-א-ז בפשטות).
(ב) היא כלולה במידה כלל ופרט וכלל (ראב"ד, הובא בעיטור סופרים על ספר כריתות א-ז-א)⁴.
(ג) רבי ישמעאל לא מנא משום שהוא חולק ולא סובר את מידה זו (ראב"ד בטעמו השני, הובא בעיטור סופרים על ספר כריתות א-ז-א. הליכות עולם ד-ב-כז בסופו).

¹ לפירוש של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

² ע"ע כלל ופרט.

³ לפירוש של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

⁴ במחלוקת אם מידה זו כלולה במידה אחרת או שהיא מידה בפני עצמה, דנו לקמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בגדרה.

(ד) יש מי שחידש שהיא נזכרה ב"ג מידות של רבי ישמעאל, אלא שנשמטה (בירורי המידות ט-ה-א).

מקור וטעם **בגדרה** נחלקו איזו מידה היא, ויש בזה שלוש דעות: (א) היא כלולה במידה כלל ופרט ובמידה פרט וכלל, משום שהיא מורכבת מהן (ספר כריתות בדעת הלל, הובא בבירורי המידות ו-א-ד, בירורי המידות ג-א-ז בפשטות). (ב) היא כלולה במידה כלל ופרט וכלל (ראב"ד, הובא בעיטור סופרים על ספר כריתות א-ז-א). (ג) היא מידה בפני עצמה (ספר כריתות בדעת רבי ישמעאל, הובא בבירורי המידות ו-א-ד). ויש מי שהוסיף שאדרבה, מידת פרט וכלל ופרט היא היסוד למידת פרט וכלל ולמידת כלל ופרט וכלל (בירורי המידות ט-ה-א)¹.

פרטי הדיון **שני פרטים שסמוכים זה לזה** - יבין שמועה כתב שאומרים על כך הטל כלל ביניהם (כמו שבשני כללות הסמוכים זה לזה הטל פרט ביניהם (בבא קמא סד:)), אך בירורי המידות חולק עליו (בירורי המידות ט-ה-ד).

כלל ופרט וכלל - יש אומרים שמאן דאמר שדורשים כלל ופרט וכלל לא יכול לדרוש פרט וכלל ופרט (בירורי המידות ט-ה-א).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: כלל ופרט, כלל ופרט וכלל, מידות שהתורה נדרשת בהן, פרט וכלל.

פריה ורביה

הגדרה **מצווה להוליד בנים** (הסוגיא ביבמות סא: והלאה, האריך בסוגיא זו מנחת חינוך א).

מקור וטעם **מקורו** מהפסוק "ויברך אותם אלקים ויאמר להם אלקים פרו ורבו ומילאו את הארץ וכבשוה" (בראשית א-כח).

במהותו נחלקו האם המצווה בביאה (פעולה), או בלידה (תוצאה) (מנחת חינוך א-ב [יד]: תוצאה, תוס' (שהביא שם): פעולה, קובץ שיעורים ח"ב כג-1: תוצאה. מנחת אשר בראשית ב).

בגדר החיוב נחלקו האחרונים האם מחוייב בכל יום ויום (אלא שכאשר יש לו בנים המצווה מקוימת מאליה), או שהיא מצווה אחת לכל ימי חייו. ונפק"מ למי שמשתתה מלקיימה, האם הוא מבטל מצווה (שביטל את החיוב של היום), או שאינו מבטל מצווה אלא רק משתתה ממצווה (מהר"ט י"ד מז: מצווה בכל יום ויום. קובץ הערות הוספות א: מצווה אחת, והביא גם את המהר"ט).

פרטי הדיון **זמנה מבן שמונה עשרה שנה** (מנחת חינוך א בתחילתו).

ישנן מצוות נוספות להוליד בנים:

(א) הפסוק (ישעיה מה-יח) "לא תוהו בראה לשבת יצרה" (גיטין מא: במשנה), דהיינו שלא ברא הקב"ה את עולמו לחינם אלא להיות עסוקים ביישובו של עולם (רש"י יבמות סב. ד"ה לא תהו). ועשה זה אלים טפי מפרו ורבו (תוס' חגיגה ב: ד"ה לא), והוא מצווה רבה (תוס' גיטין מא: ד"ה לא). והסתפק המנחת חינוך (א-ג [כח]) האם מי שאינו מחוייב בפרו ורבו מחוייב במצוות שבת.

¹ ויש מכך נפק"מ לטעם שמידה זו לא נזכרה במנייני המידות, כדלעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה במנייני המידות.

(ב) הפסוק (קהלת יא-ו) "לערב אל תנח ידך" (יבמות סב:), והיא מצווה מדברי קבלה (מנחת חינוך א-ג כז:). וכתב הרמב"ן (במלחמות יבמות סא:): שהוא כעין יישוב דרך ארץ ואין כופין עליו.

דינו שיוליד בן ובת (רמב"ם אישות טו-ד וש"ע אה"ע א-ה, אמנם נחלקו בזה במשנה יבמות סא: ובברייתא שם סב.) שיהיו בני מצוות וראויים להוליד.

חרש ושוטה, יוצא בהם ידי חובה, שנחשבים בני מצוות שהרי אסור להאכילם איסור בידים (מנחת חינוך א-א [ו]).

בסרים ואילונית לא יוצא בהם ידי חובה, שאינם ראויים להוליד (רמב"ם אישות טו-ד).

בא על הערוה והוליד ממזר, כתב הירושלמי שיצא ידי חובת פרו ורבו (יבמות ב-ו [ג.]), האריך בזה המנחת חינוך א-א [ח]. ויש גורסים שהירושלמי נשאר בספק (ש"ת רדב"ז ח"ז ב, והביא שהרמב"ן הריטב"א והר"ן גרסו בירושלמי שיצא). והבית שמואל אה"ע א-יא הביא מספר חסידים שלא יצא כי ממזר אינו חי. והר"ף הרמב"ם והרא"ש לא הזכירו את הירושלמי כלל).

בטעם שיצא, ולא אומרים על זה מצווה הבאה בעבירה, יש שלושה הסברים:
(א) את מצוות פרו ורבו מקיים כשהעבירה כבר נגמרה, שהרי העבירה בזמן הביאה והמצווה בזמן הלידה (מנחת חינוך א-א [ח]. אמנם שם א-ב [יד] הביא תוס' שמשמע ממנו שהמצווה בזמן הביאה).

(ב) פרו ורבו היא מצווה בתוצאה, שיש לו בנים, ובמצווה בתוצאה אין דין מצווה הבאה בעבירה (קובץ שיעורים כתובות רמט. אמנם המנחת חינוך א-ב [יד] הביא תוס' שמשמע ממנו שהמצווה בפעולה, דהיינו בביאה).

(ג) מדובר בירושלמי שבא על הערוה באונס, ובאונס אין דין מצווה הבאה בעבירה (מהר"ט אלגזי בכורות פ"ח אות סה הראשונה ד"ה ואולם לפי חומר העניין, באמצע הדיבור (תחילת נז. בדפיו)²).

היו לו בן ובת יומתו, אם הניחו בן ובת יצא ידי חובה (רמב"ם אישות טו-ה). והתוס' סוברים שיוצא ידי חובה אפילו אם הניחו שני בנים או שתי בנות (יבמות סב: ד"ה וכל).

ממזר, הסתפק הפרי מגדים האם חייב בפריה ורביה (א"ח משבצות זהב רמא אמצע ד"ה ובשעה).

אשה שנתעברה באמבטי (רש"י חגיגה דף טו. ד"ה באמבטי: שהטיח שם אדם שכבת זרע ונכנס במעיה), הסתפק החלקת האם האם קיים פריה ורביה (אה"ע א-ח).

עבד כנעני, נחלקו התוס' (חגיגה ב: ד"ה לא וגטין מא: ד"ה לא) האם חייב בפרו ורבו. בדעת המחייבים, אע"פ שאשה פטורה מגזירה"כ (ועבד נלמד מאשה בגזירה שווה) יש שלושה טעמים (הביאם מנחת חינוך א-ג [יט] ד"ה והנה הא. וכן דנו לגבי השחתת זקן, שאשה פטורה ממנה ואעפ"כ העבד חייב):

(א) הגזירה שווה נאמרה רק על מצוות עשה שהזמן גרמן, אך לגבי מצוות עשה שלא הזמן גרמן ומצוות לא תעשה - אין את הגזירה שווה (משנה למלך מלכים יז ד"ה והכלל).
(ב) נשים עצמן אינן פטורות ממצוות אלו, אלא שאין דרכן לכבוש (ולכן פטורות מפרו ורבו) ואין דרכן לגדל זקן, אך עבד שדרכו בכך - כן חייב (פני יהושע).

¹ ע"ע מצווה הבאה בעבירה בסעיף "הקשר ביניהן" (ד"ה כשבשעת) שיש אומרים שיש דין מצווה הבאה בעבירה גם כשהעבירה נגמרה.

² ע"ע מצווה הבאה בעבירה בסעיף "העבירה" (ד"ה עבירה באונס) שנחלקו האחרונים האם יש באונס דין מצווה הבאה בעבירה.

(ג) כיוון שגם הגויים נצטוו בפרו ורבו, אלא שבמתן תורה נפטרו ממצווה זו - עבד, שנתוספה בו קדושה - חוזר להתחייב (טורי אבן, וכמובן שתירץ זה לא מסביר את איסור השחתת הזקן).

בן עזאי שלא נשא אשה (יבמות סג:), אינו משום פטור, שמעיקר הדין חייב בכך כמו בכל מצווה שא"א לעשותה ע"י אחרים. אלא שבן עזאי נחשב כאנוס, שלא היה יכול להסיח דעתו מהתורה (קובץ הערות הוספות סוף א).

ערכים קרובים: מצוות, מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

פריעת בעל חוב

חוב לשלם את חובו להבירו (הסוגיא בערכין כב.). הגדרה

לדוגמא, הלווה מחבירו צריך לשלם את חובו למלווה.

במקורו נחלקו בגמרא האם פריעת בעל חוב היא רק דין ממוני, או ש"פריעת בעל חוב מצווה" ככל המצוות, ונפק"מ האם קטנים - שפטורים מהמצוות - מחוייבים לפרוע חובות (ערכין כב.). במקור לדעה שפריעת בעל חוב מצווה נחלקו הראשונים לשלוש דעות (דן בזה קובץ שיעורים כתובות שיב):

(א) "והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוב החוצה" (דברים כד-יא) (שיטה מקובצת כתובות פו. בשם ר"י תר"י ורא"ה).

(ב) "מאזני צדק אבני צדק איפת צדק והין צדק יהיה לכם" (ויקרא יט-לו) - "הין צדק" שיהא הן שלך צדק ולא שלך צדק (רש"י כתובות פו.).

(ג) "והשיב את הגזילה אשר גזל או את העושק אשר עשק או את הפיקדון אשר הופקד איתו או את האבידה אשר מצא" (ויקרא ה-כג) (ש"ת הרדב"ז תרי.).

והוסיפו הראשונים (תוס' כתובות נו. בסופו ותוס' הרשב"א שם ד"ה הרי) שחוץ מהפסוקים הללו ישנה גם סברה פשוטה שהלווה צריך לשלם למלווה את מה שלוה ממנו.

בטעמי יש לחקור האם הוא משום שהתחייב לשלם ומחוייב לקיים את התחייבותו, או שכיוון שהחסיר ממון לחבירו מחוייב להחזירו ולהשלים לו את חסרונו. וחקירה זו תלויה במקור המצווה, כדלעיל: אם נלמדת מ"הין צדק" שיהא הן שלך צדק - אם כן טעמה לקיים את התחייבותו, ואם נלמדת מ"והשיב את הגזילה" - טעמה להשלים את חיסרון הממון, כמו בגזילה פיקדון ואבידה שהוזכרו בפסוק (ולדעה שנלמדת מ"והאיש אשר אתה נושה בו" אין ראיה לשום צד, שהרי פסוק זה דן רק בחיוב לשלם ולא בטעמו) (אב ישראל נא-ב. ותלה בזה גם את ספיקו של שער משפט (קב-א) האם המחייב את עצמו בשטר דינו בבינונית כדין בעל חוב, שאם טעם פריעת בעל חוב הוא משום שהתחייב לשלם - הוא הדין במחייב עצמו).

מהות המצווה בתוצאה ולא בפעולה, שהעיקר הוא שהממון יהיה אצל הבעל חוב, ולא פעולת התשלום. ולכן יוצא ידי חובה גם אם לא כיוון למצווה, אפילו למאן דאמר מצוות צריכות כוונה (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו).

ירידה לנכסיו - אפילו למ"ד שעבודא לאו דאורייתא, יורדים לנכסיו מדין כפייה על מצוות עשה, שפריעת בעל חוב מצווה (רשב"ם בבא בתרא קעה:). ובזה נחלקו המפרשים האם כיוון

¹ ד"ה במקורו.

שהוא רק מדין כפייה על המצוות יורדים לנכסיו רק בפניו (רמב"ן שם) או גם שלא בפניו (הגהות מיימוניות תלמוד תורה א-א, דן במחלוקתם קצוה"ח רצ-ג).

אדם אחר יכול לפרוע את החוב במקום הלווה. ונחלקו האחרונים בטעם לזה: האם נחשב פירעון ממש (קובץ שיעורים קידושין לד בשם הגר"ש שקאפ), או מדין מחילה, שבאמת לא נחשב שהחוב נפרע, אך המלווה מוחל על החוב, שהרי לא אכפת לו אם יקבלו מהלווה או מאדם אחר (קובץ שיעורים שם בדעת המשנה למלך).

פירעון בעל כורחו של המלווה מועיל, ולכן אם הלווה רוצה לשלם את החוב והמלווה אינו רוצה לקבלו - זורקו לו בפניו. אבל כשהמלווה רוצה לקבל בידו - צריך הלווה לשלם לו דווקא בידו (קצוה"ח רמג"ד ד"ה והנה).

וכל מה שפירעון בעל כורחו מועיל הוא לעניין שהלווה יפטר מחיובו, אבל המלווה אינו זוכה אם אינו רוצה (קצוה"ח רמג"ד סוף ד"ה אמנם, ומביא רשב"א גיטין עה).

פריעת החלואה אינה צריכה קניין, שכאשר המעות ביד הלווה ורוצה לשלם למלווה, ונתרצה המלווה לפירעון - נעשים מייד של המלווה בלי קניין. וכמו כן כשבית דין מגבים למלווה את נכסיו של הלווה אין צריך קניין (אך כשבית דין מוכרים לאחר את נכסיו של הלווה כדי לשלם למלווה - צריך הקונה לעשות קניין) (נתיה"מ שמד-א בשליש האחרון).

כשהמלווה שכת, לקצוה"ח אין אפילו מצווה על הלווה לפרוע (קד-ב), ולנתיה"מ עדיין חייב לפרוע, דרחמנא חייבו לפרועו (קד-א, והביא גם את הקצוה"ח).

חייב לשלם לו מעות אם יש לו. לקצוה"ח הוא מדרבנן (קא-ה בסופו, ולפי זה ביאר שבמקום הפסד הקלו חכמים שיפרע לו רכוש אחר), ולנתיה"מ הוא דאורייתא, שכעין שהלווה צריך לפרועו (קז-ד)¹.

אין כופין אותו להשכיר את עצמו למלאכה כדי לפרוע את חובו, שהרי שכירות נקראת מכירה, ורק על גניבה נאמר שמוכרים את הגנב. אמנם בחוב הבעל הפרנס את אשתו נחלקו הראשונים, שר"ת סובר שגם בזה פטור מלהשכיר את עצמו, ורבינו אליהו חידש שחייב. ואפשר שגם רבינו אליהו מחייב להשכיר עצמו דווקא לפרנסת אשתו, כיוון שכותב בכתובה "ואנא אפלח ואוקיר ואפרנס" (תוס' כתובות סג. ד"ה באומר, שו"ת הרא"ש עה-ב).

גביית קרקעות - יש בזה שלוש דעות (קונטרסי שיעורים בבא קמא ז-ט ד"ה ובאמת):

(א) רבי שמעון: מדאורייתא בעידית.

(ב) רבי סימאי בירושלמי: מדאורייתא בבינונית.

(ג) עולא: מדאורייתא בזיבורית.

ערכים קרובים: חוב, חזקה אין אדם פורע תוך זמנו, מחילה, סתם הלוואה שלושים יום, ערב, קדימה בגבייה, שומא הדר, שעבוד, שעבודא דרבי נתן, תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים.

ערכים קרובים

¹ אמנם בתשלומי נזיקין נחלקו הפוסקים האם חייב לשלם מעות, ע"ע תשלומי נזיקין בסעיף "פרטי הדין" ד"ה קרקעות מטלטלין וכסף.

פשטה קדושה

אדם החיל קדושה על חלק מהדבר והוא פושטת מאלוה לומר כולו (הסוגיות בתמורה יא: ובקידושין ז, בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים קידושין יא).

לדוגמא, האומר "רגלה של זו עולה" - כולה עולה (קידושין ז).

דינים דומים: קדושת הגוף לא פקעה בכדי, כגון האומר "שור זה עולה כל שלושים יום" - קדושתו תישאר גם לאחר השלושים יום (נדרים כט). מהאבני מילואים (לא-כב) משמע שדין זה דומה לדין פשטה, אך הקונטרסי שיעורים סובר שאינם קשורים זה לזה (קידושין יא-ח, והביא גם את האבני מילואים).

דין זה מתחלק לארבעה מקרים, שתלויים בחלק שאותו האדם הקדיש (תמורה יא: וקונטרסי שיעורים קידושין יא-ג ד"ה ולפי):

- (א) הקדיש אבר שאין הנשמה תלויה בו - נחלקו בזה תנאים: רבי מאיר ורבי יהודה סוברים שלא פשטה, ורבי יוסי ורבי שמעון אומרים שכן פשטה.
- (ב) הקדיש אבר שהנשמה תלויה בו - לכ"ע פשטה.
- (ג) הקדיש את חציה - לכ"ע פשטה.
- (ד) הקדיש את עורה - הסתפק השיטה מקובצת (תמורה יא:): אולי בזה לכ"ע לא פשטה, כיוון שאינו ראוי להקרבה.

במקרה הביאה הגמרא (תמורה יא:): את הפסוק "ואם בהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה", כל אשר יתן ממנו לה' יהיה קודש" (ויקרא כז-ט). אמנם יש ראשונים שסוברים שיש בדין זה גם סברא, והדבר תלוי במקרים של פשטה - אבר שאין הנשמה תלויה בו, אבר שהנשמה תלויה בו, וחציה - ויש בזה ארבע דעות (קונטרסי שיעורים קידושין יא-ד):

- (א) בכל המקרים היא גזירת הכתוב (תוס' קידושין ז. ד"ה ונפשטו).
- (ב) באבר שהנשמה תלויה בו - גזירת הכתוב, בחציה ובאבר שאין הנשמה תלויה בו - סברא (ריטב"א קידושין ז. ד"ה תלמוד לומר).
- (ג) באבר שהנשמה תלויה בו ובאבר שאין הנשמה תלויה בו - גזירת הכתוב, בחציה - סברא (תוס' תמורה כו. ד"ה האומר).
- (ד) בכל המקרים היא סברא (קונטרסי שיעורים קידושין יא-ד בדעת הרמב"ם להלכה).

בטעמה כתבו האחרונים שני טעמים, אמנם על שניהם יש חולקים:

(א) זו היתה דעתו של המקדיש, שרצה שהקדושה תתפשט (פני יהושע). והקונטרסי שיעורים חולק עליו וסובר שאינו תלוי בדעתו. ונפק"מ ביניהם כשהמקדיש מפרש שאינו רוצה שתתפשט: לפני יהושע לא פשטה ולקונטרסי שיעורים כן (קונטרסי שיעורים קידושין יא-ח ד"ה והנה, והביא גם את הפני יהושע).

(ב) ינקי איברים מהדדי (פני יהושע). והקובץ שיעורים הסתפק בזה. ונפק"מ במקדיש דברים שאינם בעלי חיים, שלא שייך בהם ינקי איברים, כגון המפריש חצי חיטה (קובץ שיעורים קידושין מב בסופו).

במהותה חקרו ראשי הישיבות האם פושט בחלות, דהיינו שהקדושה חלה על חצי וממנו פושטת לשאר, או פשוט בדיבור, ומתחילה חלה על הכל (קובץ שיעורים קידושין מג, קונטרסי שיעורים קידושין יא-ב). ונפק"מ להגדרת החצי שפשט: אם פושט בחלות הוא דבר האסור, שלא האדם עצמו הקדישו, אך אם פושט בדיבור הוא דבר הנדור, שנחשב שהאדם הקדישו (קונטרסי שיעורים שם).

בקדושת הגוף ובקידושין מפורש בגמרא שפשטה קדושתן (קידושין ז, אלא שבקידושין הפשטה לא מועיל משום שיש דעת אחרת - דעת האשה). וכתבו התוס' שדין פשטה בקידושין הוא דווקא

בקדושות שונות

כשמקדשה בלשון "הרי את מקודשת", ולא בלשונות אחרות כגון "הרי את ארוסת" (קידושין ז. תד"ה ונפשטו).

בשאר הקדושות לגר"א וסרמן גם כן פשטה קדושתן, כגון נזיר (קובץ שיעורים קידושין מב), תרומה (שם בסופו, אך הסתפק בזה, וכן הוסיף שיתכן שפשטה שייך רק בבעלי חיים דינקי מהדדי), גירות (קובץ הערות נוי"ח בדרך אפשר). אך הקונטרסי שיעורים סובר שפשטה שייך רק בקדושות שבהן החצי המוקדש לא יוכל להתקיים בקדושתו ללא החצי האחר, ולכן לדבריו לא אומרים פשטה בתרומה, קונמות, נזירות וגירות (קונטרסי שיעורים קידושין יא-ח ד"ה ובמה)¹.

בקדושת דמים ובמעשר שני לא אומרים פשטה, משום שהקדושה שבהם נובעת מהקניין, וכיוון שהקניין לא פושט - גם הקדושה לא (קובץ שיעורים קידושין מב)².

כשיש עבירה, כגון המתפיס תמימים לבדק הבית, לשער המלך לא פשטה (ערכין ה-טז), ולקונטרסי שיעורים פשטה גם בזה (קידושין יא-ט ד"ה וקשה).

ערכים קרובים: אמירה לגבוה, הקדש. ערכים קרובים

פשיעה

אדם שלא שמר בדרך השומרים וע"י כך ניזוק חפץ של חבירו (רש"י בבא קמא סב. ד"ה פשעה). הגדרה

בדיני שומרים.

המקור לחיוב שומרים בפשיעה הוא מהפסוק "על כל דבר פשע" (שמות כב-ח). מקור וטעם

בטעם חיובו של השומר לשלם על פשיעה חקרו האחרונים האם הוא מדין מזיק (שלא שמר) או מדין שהתחייב באחריותו (קונטרסי שיעורים בבא קמא יח-ג)³.

שטרות - נחלקו הראשונים לגבי שומר שפשע בשמירת שטרות, האם חייב (שו"ע ח"מ סו-מ). הנכס

זמן החיוב - זמן חיובו של גזלן הוא משעת המשיכה, אך לגבי זמן חיובו של פושע דנו האם הוא משעת המשיכה או משעת הפשיעה⁴ (קצוה"ח רצא-א). פרטי הדיון

איני יודע - שומר שאמר איני יודע אם באונס (ופטור) או בפשיעה (וחייב) - חייב, מדין איני יודע אם פרעתיך (קצוה"ח רצא-יד ד"ה אמנם קשיא).

שומר שלא הציל את הפיקדון משום שהיה טרוד בהצלת ממונו שלו, כגון בשריפה, נחלקו הפוסקים האם היא פשיעה ואפילו שומר חנם חייב (ש"ך ח"מ שג"ז בדעת ש"ת הרמ"א

¹ בערך חצי עבד וחצי בן חורין בסעיף "דינים דומים" פירטנו מקרים נוספים שבהם דינו של האדם נחלק לחצאים שונים.

² אמנם בערך הקדש בסעיף "קדושה ובעלות" (ד"ה במהותו) הבאנו שיש חולקים על דעתו שהקדושה נובעת מהקניין.

³ בערך שומרים בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם) הבאנו שיש שחקרו כך גם לגבי גניבה ואבידה וגם לגבי אונס, יש שחילקו ביניהם, ויש שהביאו צד שלישי בחקירה.

⁴ הארכנו במחלוקת בזה בערך שומרים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בזמן חיוב התשלומין.

קו), או שאינה פשיעה, ושומר חנם פטור ורק שומר שכר חייב (קצוה"ח שג-ג בדעת הרמ"א שם, והביא גם את הש"ך).

אחריות - הלשון "איני מקבל אחריות" כוללת גם פשיעה, אך לא מזיק בידים. לכן המלווה על המשכון והתנה שאינו מקבל אחריות - פטור גם מפשיעה, אך אם הזיק בידים - חייב (קצוה"ח עב-יד).

אדם שאינו שומר כלל¹, כגון שומר שלא משך את החפץ², פטור אפילו בפשיעה (נתיה"מ שא-א ד"ה והנה בשומרים) בדעת הרמב"ם.

ערכים קרובים ערכים קרובים: אדם המזיק, גרמא וגרמי, נזיקין, שומר חנם, שומרים.

פשרה

דיינים יכולים לפשר בין בעלי הדין (הסוגיא בסנהדרין ו, בסוגיא זו האריך דברי גאונים פא). הגדרה

לדוגמא, התובע מחבירו מאה, והנתבע מכחיש, והדיין מפשר ביניהם שישלם רק חמישים.

הלשון "פשרה" היא מלשון פושרים, שאינם קרים ואינם חמים (שבות יעקב ח"ב קמה).

נקראת גם "ביצוע" (סנהדרין ו:).

מקורה מהפסוק (זכריה ח-טז) "אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם" - איזהו משפט שיש בו שלום הוי אומר זו פשרה. וכן מהפסוק (שמואל ב ח-טו) "ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" - איזהו משפט שיש בו צדקה הוי אומר זו פשרה (סנהדרין ו:). מקור וטעם

במהותה דנו האם היא כמכר או כמתנה (ש"ת שואל ומשיב מהדורא תליתאה ח"א מח וקמח מביא שיש בזה סתירה בש"ת התשב"ץ ח"ב סב ורכז).

ברינה נחלקו תנאים לשלוש דעות: מצווה לעשות פשרה, מותר, או אסור (שייקוב הדין את ההר) (סנהדרין ו: ז). ולהלכה זו מצווה, ולכן מצווה לומר לבעלי הדין בתחילה "הדין אתם רוצים או הפשרה", וכל בית דין שעושה פשרה תמיד הרי זה משובח (ש"ע חו"מ יב-ב).

זמנה הוא רק קודם ששמע הדיין את טענות בעלי הדין, או אחר ששמעם ואינו יודע להיכן הדין נוטה (ש"ע חו"מ יב-א), אך אחר גמר הדין אינו רשאי לעשות פשרה (שם סעיף ב). מתי מפשרים

כאשר אחר מבעלי הדין קשה, שהדיין חושש לחייבו, מותר לדיין לעשות פשרה (ש"ע חו"מ יב-א).

כשהדיין לא יכול לחתוך דין ברור, כגון שיש סברא לכאן ולכאן - יכול לעשות פשרה גם בעל כורחם של בעלי הדין (דברי גאונים פא-א).

אסור לכתוב לבקש צדדים להישמט מהתביעה כדי שיתרצה התובע לעשות עימו פשרה (ש"ע חו"מ יב-ו).

¹ בערך שומרים בסעיף "לא שומר כלל" הארכנו במקרים שבהם האדם אינו שומר.

² וע"ע שומרים בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה במעשה ההתחייבות) שיש אומרים ששומר אינו צריך משיכה כלל.

פרטי הדין **הדיין מוזהר שלא להטות את הפשרה כשם שמוזהר שלא להטות את הדין** (ש"ע ח"מ יב-ב).

פשרה צריכה קניין למסקנת הגמרא (סנהדרין ו).

פשרה הקרובה לדין - בעלי דין שקבלו בקניין שהדיין יפשר ביניהם בפשרה הקרובה לדין, הכוונה היא שהדיין לא יחצה את הדבר, אלא שלא יטה מהדין האמיתי - בין בפטור ובין בחיוב - ביותר משליש. כגון שהנתבע ישלם רק שני שלישים מהסך שמחוייב, או שישלם שליש יותר מהסך שמחוייב. אך הדיין יכול לנטות מהדין האמיתי בפחות משליש (דברי גאונים פא-ו).

כשיש כמה דיינים, יש אומרים שבפשרה לא הולכים אחר הרוב אלא צריך שיסכימו כל הדיינים (תוס' סנהדרין ו. ד"ה ביצוע, ש"ע ח"מ יב-ח).

אסמכתא בפשרה מועילה, כגון שבפשרה פסקו שאם לא יעשה מעשה מסויים יתחייב לשלם (דברי גאונים פא-ג).

אפוטרופוס, נחלקו האחרונים האם הוא יכול לפשר עבור היתומים (מהרלב"ח צה: יכול, ש"ת פני משה ח"א ט: לא יכול. הובאו בדברי גאונים ז-יא).

פשרה בטעות חוזרת, כגון שהתובע לא מצא עדים ולכן נתפשר, ואח"כ מצא עדים וחוזר בו מהפשרה (ש"ע ח"מ יב-יד, ש"ת רדב"ז ח"א רעא). טעות

כשהדיין טעה ועבר על חוק הפשרה הישרה הנוהגת בין האנשים, הפשרה חוזרת, כשם שדין שהדיין טעה בו - חוזר (דברי גאונים פא-ב).

פשרה שנתבטלה מקצתה (מחמת טעות) לא נתבטלה כולה (שבית יעקב ח"ב קמד, שאלת יעב"ץ קט).

ערכים קרובים: דיינים, מחילה, מתנה. ערכים קרובים

צדקה

מצווה לתת ממון לעניים (הוזכר בנדרים ז, בבא בתרא ח:).

מקורה מהפסוק "כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארצך אשר ה' אלקיך נותן לך, לא תאמץ את לבבך ולא תקפוצ' את ירך מאחיק האביון" (דברים טו-ז). מקור וסעם

במהותה חידש הצפנת פענח שיש שני דינים: גם מצווה לתת לעני (פעולה), וגם מצווה שיהיה לעני (תוצאה)¹ (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה צדקה). ור' שמואל חילק שרק בצדקה יש מצווה שהצדקה תגיע לעני, אך בשאר מתנות עניים אין מצווה שיגיעו לעני אלא רק אסור לבעל הבית ליטלם מדין גזל ממון עניים (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קנא).

בטעמה נחלקו האם היא מדיני מתנות עניים או שהיא מצווה נפרדת (קונטרסי שיעורים נדרים יא-ו: הגר"א - מתנות עניים, נימוק"י - מצווה נפרדת).

¹ בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

אינם, דהיינו אדם שעבר עבירה נגד רצונו - דנו האחרונים האם עבר על האיסור אלא שפטור מעונש, או שלא עבר על האיסור כלל. והקהילות יעקב (שבת יא ד"ה ונראה) חילק שבמצוות שאין להן שיעור, כגון צדקה (וכן גמילות חסד ותלמוד תורה), מי שנאנס לא עבר כלל, שכוונת התורה שיקיים את המצווה רק כשיכול לקיימה (שהרי א"א לומר שהתורה התכוונה שיקיים את המצווה בכל רגע ורגע), ובמצוות שיש להם שיעור, כגון קריאת שמע ושמירת שבת ורוב המצוות, מי שנאנס עבר, שכוונת התורה היתה שיקיים את המצווה בשיעור זה, ורק פטור מעונש¹.

כפייה על הצדקה - לכאורה אי אפשר לכפות על צדקה משום שמתן שכרה בצידה ("בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך" (דברים טו-י)), ואין כופין על מצוות עשה שמתן שכרה בצידה (חולין קי:). ויש בזה חמש דעות במפרשים (שלוש הדעות הראשונות הן הידועות יותר, שהן בתוס' בבא בתרא ח: ד"ה אכפיה. דנו בזה גם ב"י י"ד רמח"א וקצו"ח ח צז-ט):

(א) באמת אין כופין עליה, אלא רק בדברים, או אם הציבור קיבלו עליהם שיכופו אותם.
(ב) כופין עליה משום שיש בה גם לאו - "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך" (דברים טו-ז). ולדעה זו חקר ר' שמואל האם הוא מדין כפייה על המצוות, או מדין לאפשרי מאיסורא (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד ס).

(ג) בכל מצווה שמתן שכרה בצידה בית דין מותרים לכפות, אלא שאינם מחוייבים בכך.
(ד) בצדקה אין מתן שכרה בצידה כלל, שהרי מתן שכרה נאמר על "ולא ירע לבבך", שהיא טובת הלב, ולא על עיקר מצוות צדקה (מנחת חינוך תעט-א [ג] ד"ה ולולא, והוסיף שהיה אומר כן לולא דברי הראשונים).

(ה) כיוון שיש כמה פסוקים על צדקה, ורק באחד מהם נאמר מתן שכרה - אינה נחשבת למתן שכרה בצידה (מנחת חינוך שם ד"ה גם, והוסיף שדבריו בטלים נגד דברי הראשונים)².

לא תאמץ - כתב הגר"א וסרמן שהלאו הזה בא מכח העשה "פתוח תפתח את ירך" (דברים טו-ח), ואינו לאו שנפרד מהעשה (קובץ שיעורים בבא בתרא מח).

לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ - חקר ר' שמואל האם האיסור להימנע מלתת צדקה, או שהאיסור הוא האימון והקפיצה (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד רמז).

בל תאחר - מפורש בגמרא (ראש השנה ו.) שבצדקה עובר מייד, ואין בה דין של שלושה רגלים (כמו בקרבנות), משום שמיידי ישנם עניים שיכול לתת להם. ונחלקו הראשונים מה החילוק בין האיסור שעובר מייד לבין האיסור לאחר שלושה רגלים:

(א) תוס': מייד עובר רק אם יש עניים, ולאחר שלושה רגלים צריך גם לחזור אחר עניים (תוס' ראש השנה ד. ד"ה צדקות).

(ב) רשב"א: מייד עובר רק על עשה (אפילו שיש עניים), ולאחר שלושה רגלים עובר גם על הלאו של בל תאחר.

(ג) ר"ן: אין חילוק בין מייד לשלושה רגלים - אם יש עניים עובר מייד, ואם אין עניים לא עובר גם לאחר שלושה רגלים, ואין צריך לחזור אחריהם (ר"ן ראש השנה א: בדפי הרי"ף ד"ה וצדקה, והביא גם את התוס' והרשב"א. דן בזה גם מנחת חינוך תקעה-א [א] אות יב ד"ה והנה לדעת).

¹ אמנם יש שלא מחלקים, וסוברים שבכל המצוות האנוס לא עבר איסור כלל, ויש אומרים שבכל המצוות האנוס עבר ורק פטור מעונש, הובאו בערך אונס (בעבירות) בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו.

² וכן כתב לגבי מזוזה, כמו שהבאנו בערך מצוות עשה שמתן שכרה בצידה בסעיף "במצוות שונות" ד"ה מזוזה.

נתינת צדקה לגוי - הסתפק הגר"א וסרמן (בבא בתרא נד) האם מקיימים בזה מצוות צדקה, והסיק שישאל שנותן לגוי לא מקיים את המצווה, שנאמר המיעוט "לאחיק", אך גוי שנותן לגוי כן מקיים את המצווה, שלגבי גויים לא נאמר מיעוט זה.

אנשים

ערכים קרובים: מעשר כספים, משלוח מנות, מתנות עניים, נדרי צדקה, תרומות ומעשרות (לגבי מעשר עני).

ערכים קרובים

ציבור

עיי' ערך קניין ציבורי.

ציצית

מצווה להטיל חומי ציצית בכנף שלובש. הגדרה

מקורו מהפסוק "ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם, ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" (במדבר טו-לח).

מקור וטעם

במהות המצווה הסתפק הגר"א וסרמן האם המצווה היא ללבוש את הציצית (פעולה), או להיות לבוש בה (תוצאה)¹ (קובץ שיעורים כתובות רנ מסתפק, ומוכיח מהמשנה ברורה שהמצווה בפעולה).

בחיפץ המצווה כתב הקהילות יעקב (יבמות ד) שהמצווה רק על הציצית עצמה (ולא על כל הבגד), אך מדבריו שם משמע שיש חולקים וסוברים שהמצווה על כל הבגד.

במניין ארבעת הציציות כתב הגר"ש שקאפ (בבא מציעא ז ד"ה ובעיקר) שהן שיעור ככל השיעורים, ולא שבכל כנף צריך להטיל ציצית. והרואצ'ובר חקר האם ארבע כנפות הן מציאות אחת, או ארבעה פרטים שמצטרפים (מפענח צפונות ט-ח).

היא מצווה קיומית, דהיינו שרק אם לובש ארבע כנפות מתחייב להטיל בהן ציצית (ולא כמצה, למשל, שהיא מצווה חיובית)². ונחלקו האחרונים בגדרה, וכן בגדר שאר המצוות הקיומיות, האם גדרה הוא שאסור ללבוש ארבע כנפות בלי ציצית (שלילה), או שכאשר לובש ארבע כנפות יש מצווה להטיל ציצית כשאר כל מצווה, וכמו מצוות מצה (חיוב) (שערי יושר גיט ד"ה ואם: בדעת המנחת חינוך - שלילה, דעת עצמו - חיוב).

במניין שמונת חומי הציצית חקר הגר"ח האם הוא מניין (שצריך שמונה) או שזוהי צורת הציצית (שיקרא "גדיל גדילים") (הגר"ח סטנסיל שמ).

החומים והקשרים

בקשר של הציצית חקר הרואצ'ובר האם צריך שהציצית תהיה קשורה או שאסור שהחומים יהיו נפרדים (מפענח צפונות ו-כו).

¹ בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

² את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

בקשר העליון של הציצית חקר הרוגאצ'ובר האם הוא כדי שהציצית תתחבר לבגד או כדי שחוטי הציצית יתחברו זה לזה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קשר של ציצית).

בחינוך למצוות ציצית כתב הברכת אברהם (סוכה מב. סי' "חינוך לציצית" ב) שהחינוך הוא לקיים את המצווה, ולא שלא לבטלה. פרסי הדין

חומי ציצית שטוואן גוי וישראל עומד על גביו (וכן עיבוד קלף תפילין ע"י גוי וישראל עומד על גביו) - לרמב"ם פסול ולרא"ש כשר (שו"ע או"ח לב-ט). אנשים

ערכים קרובים: מצוות, מצוות עשה, תעשה ולא מן העשוי, תפילין. ערכים קרובים

צמצום

עיי' ערך אי אפשר לצמצם.

צער בעלי חיים

אסור לגרום צער לבעלי חיים (הסוגיא בבבא מציעא לב.; בסוגיא זו האריך בספר צער בעלי חיים). הגדרה
לדוגמא, בהמה שנפלה לאמת המים - מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה כדי שתוכל לעלות (שבת כח:).

במקורו נחלקו תנאים ואמוראים האם הוא מדאורייתא או מדרבנן (בבא מציעא לב:), וכן נחלקו בזה הראשונים והאחרונים (שדי חמד ח"ד עמוד 468 אות א, מנחת חינוך פ-א [ט]. ודעת הנימוק"י שצער גדול אסור מדאורייתא וצער מועט אסור מדרבנן (הובא שם בד"ה ונימוק"י)). מקור וטעם
לשיטה שהוא דאורייתא נחלקו המפרשים מהיכן לומדים זאת, ומצאנו בזה שש דעות (ספר צער בעלי חיים א):

א) "כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו, עזוב תעזוב עימו" (שמות כג-ה) שנאמר לגבי פריקה (רש"י שבת קכח: ד"ה צער), וזו הדעה הפשוטה, שהרי זהו הנושא של סוגיית הגמרא (בבא מציעא לב:). וע"פ פסוק זה הוסיף הרעק"א (גנזי רעק"א בבא מציעא לב:). שהוא מצוות עשה, אך בשו"ת הרדב"ז (קסח) כתב שאע"פ שהוא דאורייתא, אין בו לא לאו ולא עשה.

ב) "לא תחסום שור בדישו" (דברים כה-ד) (מאירי בבא מציעא לב:).

ג) "על מה הכית את אתונך" (במדבר כב-לב) שנאמר בבלעם (מורה נבוכים ג-יז).

ד) "והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם" (במדבר כח-), שמוכח שהקב"ה עשה נס גם בשביל בעלי החיים (ספר יום תרועה כז).

ה) "ורחמיו על כל מעשיו" (תהילים קמה-ט), שמוכח שהקב"ה מרחם גם על בעלי החיים (חתם סופר בבא מציעא לב. בהגהה). ויש מי שהוסיף שלאחר שראינו שהקב"ה מרחם עליהם, מצווה זו נכללת בדרשא "והלכת בדרכיו" (דברים כח-ט) - מה הוא רחום אף אתה רחום (חרדים יד).

ו) הלכה למשה מסיני (ריטב"א בשיטה מקובצת בבא מציעא לב. ד"ה תדע).

בארם נחלקו האחרונים האם יש איסור לצער גם מדין צער בעלי חיים (דברי יוסף יו"ד שעב-ב: יש בו צער בעלי חיים, שו"ת חוות יאיר קצא: אין בו צער בעלי חיים. ספר צער בעלי חיים ח. שדי חמד ח"ד עמוד 468 אות ג, והוסיף סברא שבאדם אין דין צער בעלי חיים כי יש לו שכל).

גוי - הסתפק הקובץ שיעורים האם המצער עובר באיסור צער בעלי חיים כמו המצער בהמה, או שאין ללומדו מבהמה כי הבהמה חשובה ממנו (פסחים צב).

בעלי חיים שאינם בני תרבות ואינם בני מלאכה, בפשטות גם עליהם נאמר האיסור שלא לצערם (קיצור שו"ע קצא-א), אך היעב"ץ חידש שעליהם לא נאמר איסור זה (ח"א יז, קי. האריך במחלוקתם בספר צער בעלי חיים ג).

בעלי חיים המצערים את האדם (מזיקים) אין שום איסור להורגם (אגרות משה חו"מ ח"ב מז, ספר צער בעלי חיים ד).

הריגת בעלי חיים נחלקו בה המפרשים האם יש בה איסור (ר"י מיגש בשיטה מקובצת בבא בתרא כ. - אסור, שו"ת עבודת הגרשוני יג - מותר. שדי חמד ח"ד עמוד 468 אות ב, ספר צער בעלי חיים ב-ב).

לצורך - יש שהתירו לצער בעלי חיים לכל צורך של האדם, אע"פ שאינו הכרחי (דעת קדושים יו"ד כד-ב).

אך יש שהתירו זאת רק בתנאים מסויימים (רוב הפוסקים הזכירו רק חלק מהתנאים (ספר צער בעלי חיים יב-ט)):

(א) שיהיה צורך חשוב (תרומת הדשן קה).

(ב) שלא יהיה צער גדול (ספר חסידים תרע).

(ג) שהתועלת תהיה ישירה ולא עקיפה (שו"ת בני ציון ח"א קח).

בעלי חיים המצטערים, דנו האחרונים האם יש מצווה להצילם מהצער, ויש בזה ארבע דעות (ספר צער בעלי חיים יא):

(א) חייב להצילם מהצער, ואפילו בבעלי חיים של גוי (שו"ע הרב ח"ו הלכות צער בעלי חיים ד).

(ב) אין מצווה להצילם מהצער (דברות משה בבא מציעא ל-ב בפירוש הראשון).

(ג) תלוי במקורו של צער בעלי חיים: לדעה שדאורייתא חייב להצילם (ואפילו בבעלי חיים של גוי), ולדעה שדרבנן לא גזרו על כך (מנחת חינוך פ-א י).

(ד) תלוי מי: הבעלים שלהם חייב להצילם, ושאר אדם לא (מהר"ם שיק מצווה פ).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: שילוח הקן.**

צרוּרוֹת

בעל חיים שבשעת חילוכו ניתזו מתחת רגליו אבנים או עפר והזיקו – **משלם חצי נזק** הגדרה (הסוגיא בבא קמא יז. והלאה, האריך בסוגיא זו קונטרסי שיעורים בבא קמא יא).

לדוגמא, בהמה שנכנסה לחצר הניזק, וניתזו צרוורות (אבנים או עפר) מתחת רגליה ושברו את הכלים (רמב"ם נזקי ממון ב-ג).

מקורם מהלכה למשה מסיני (בבא קמא ג: ורש"י ד"ה בחצי). ונחלקו הראשונים מה מלמדת ההלכה למשה מסיני:

(א) מלמדת שצרוורות הם ממונא ולא קנסא (רש"י בבא קמא ג: ד"ה בחצי, דן בדבריו קונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ב. ובשיטה מקובצת שם הביא גירסא שמפורש בגמרא "דהלכתא גמירי לה דממונא הוא". אמנם חכמת שלמה שם ביאר בדעת רש"י, וכן בדעת הגירסא שבשיטה מקובצת, שההלכה למשה מסיני היא רק שמשלם חצי נזק, ו"דממונא הוא" אינו חלק מההלכתא).

(ב) מלמדת שהם תולדה של רגל (רשב"א בבא קמא ג: (ד"ה הא) בפירוש הראשון).

(ג) מלמדת שאע"פ שהם תולדה דרגל לא משלם אלא חצי נזק (תוס' בבא קמא ג: ד"ה לפוטרו, לחם יהודה על הרמב"ם נזקי ממון ב-ג).

במעמם חידש הקונטרסי שיעורים (בבא קמא יא-ח) שאינו משום שחייב על כוחו של ממונו, אלא הוא מזיק חדש, שבהמתו יצרה מזיק חדש, וממילא הוא בעל המזיק.

מהותם - צרורות הם תולדה דרגל (בבא קמא ג:), שהרי באים מכח הרגל (רש"י שם ד"ה בחצי) ולכן פטור ברשות הרבים, ואעפ"כ בחצר הניזק אינם כרגל שמשלם נזק שלם, אלא משלם חצי נזק (בבא קמא ג:). ואינם תולדה של קרן, שהרי דרכה בכך ואין בזה שינוי ולא כוונה להזיק (מאירי בבא קמא יז. ד"ה היתה). והקונטרסי שיעורים (בבא קמא יא-ב,י) חידש שאינם קרן ואינם רגל, ואינם מדין בהמתו שהזיקה, אלא הם מזיק מחודש בפני עצמו.

כופר - נחלקו הראשונים האם יש כופר בצרורות, ויש בזה שלוש דעות (קונטרסי שיעורים בדנים שונים בבא קמא יא-ו):
(א) רמב"ם: יש כופר בצרורות, ומשלם חצי כופר.
(ב) רש"י והרא"ה: אין כופר בצרורות.
(ג) קונטרסי שיעורים בדעת רש"י והרא"ה: למ"ד כופרא כפרה (וכן הלכה) אין כופר בצרורות, למ"ד כופרא ממונא יש בהם כופר.

ערכים קרובים: כחו, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), שן ורגל, תשלומי נזיקין. ערכים קרובים

צררי

לעיתים אין גובים מבעל חוב לאחר מותו, משום שאנו חוששים שמכר צרורות כספים לפני מותו (כתובות קב: ורש"י שם ד"ה צררי, האריך בסוגיא זו הקצוה"ח מא-א). הגדרה

לדוגמא, אב שמת, בתו ניזונת מנכסים בני חורין, אך לא מנכסים משועבדים משום שחוששים שהתפיס צררי לפני מותו לצורך מזונותיה (גיטין נא).

זמן התפסת הצררי - נחלקו הפוסקים האם החשש הוא שהתפיס צררי סמוך למיתתו, או גם קודם לכן. ונפק"מ למת פתאום, כגון נפל עליו הבית (בית שמואל אה"ע צ-כד, קצוה"ח מא-א סוף ד"ה ואע"ג). פרסי הדיו

נכסי מלוג ונכסי צאן ברזל - יש מחלוקת בראשונים האם גם בהם חוששים לצררי, או רק בכתובה (בית שמואל אה"ע צו-א).

חזקה אין אדם פורע תוך זמנו (בבא בתרא ה:). ואעפ"כ, באלמנה, כיוון שהיא תנאי בית דין, חוששים לצררי אפילו תוך זמנו (תוס' גיטין לד: ד"ה אין, הגהות אשר"י בבא בתרא פרק א סי' ט). אך בשאר מלווה לא חוששים לצררי תוך זמנו (אשר"י שם).

ערכים קרובים: ערכים קרובים: חוב.

קבוע

במקרה שהספק התעורר במקום התערובת, הכרעות מסוימות לא מועילות, והדין נשאר כמחצה על מחצה (אלא רק אם הספק התעורר לאחר שהפרט פרש מהתערובת) (הסוגיא בכתובות טו.).

לדוגמא, תשע חנויות מוכרות שחוטה ואחת מוכרת נבילה ולקח מאחת מהן ואינו יודע מאיזה מהן לקח, כיוון שהספק התעורר במקום הקביעות, כלומר במקום התערובת - אין הולכים בו אחר הרוב אלא דינו כספק, ואסור (פסחים ט.).

המושג ההפוך הוא פריש, כלומר שהספק התעורר לאחר שהפרט פרש מהתערובת. כגון אם מצא בשר ברחוב ואינו יודע מהיכן הגיע, שהוא פרש מהתערובת ("פריש") - כן הולכים אחר הרוב, ומותר (פסחים ט.).

מקורו של דין קבוע לדעת חכמים הוא מהפסוק בפרשת גלות (דברים יט-יא) "וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש ומת", ופירשה הגמרא (כתובות טו.) שדורשים מ"וארב עליו" שהזרק אבן לתוך קבוצה - כותי אחד ותשעה ישראלים - והרג אחד מהם פטור, ואין בו דין רוב משום שהוא קבוע והוא כמחצה על מחצה (ונחלקו המפרשים (הביאם הגר"ש שקאפ כתובות טו ד"ה ובהא דילפינן) בביאור המקרה: יש אומרים שמכוון להרוג אחד מסויים מהם ורק מסופק האם הוא ישראל או כותי, ויש אומרים שלא מכוון לאף אחד מסויים, ומסופק במי בכלל יפגע).

רבי שמעון דורש מהפסוק "וארב לו וקם עליו" דרשא אחרת (שצריך כוונה להורגו (כתובות טו.)), ובמקור דין קבוע לשיטתו נחלקו הראשונים לשלוש דעות:
(א) התוס' (כתובות טו. ד"ה פרט) נשארו עליו בתימה.
(ב) הר"ר ישעיה (בשיטה מקובצת כתובות טו.) כתב שנלמד מ"וארב לו" כרבנן.
(ג) הר"ן (בשיטה מקובצת שם) כתב שלשיטתו דין קבוע הוא רק מדרבנן.

בטעמו של דין קבוע כתב הר"ן שדין קבוע הוא חידוש (והוכיחו מכך שהוא סובר שרוב הוא סברא של בירור, ולכן מסברתו היה צריך תמיד ללכת אחר הרוב¹) (פרי משה רוב א-ב). אך הקובץ שיעורים (בבא בתרא פו) כן מצא לזה טעם, והוא שדבר קבוע נחשב שהוא נפרד מהרוב, ולכן אין הולכים בו אחר הרוב (כדין שניים האחרונים - כלומר שהיה רוב ולקחו מהתערובת פרטים עד שנשארו רק שני פרטים וכעת כבר אין רוב - אין הולכים אחר הרוב²).

במהות דין קבוע נחלקו האחרונים: הפרי מגדים והקובץ שיעורים (כתובות מ, ובקובץ ביאורים שב שמעתתא כא) כתבו שגם בקבוע נחשב עדיין שיש רוב, ורק לא הולכים אחריו. אך הגר"ש שקאפ (כתובות טו בתחילתו ד"ה ועל, והביא שם את הפרי מגדים) כתב שנחשב שמספרו כמחצה על מחצה ממש, וממילא אין בכלל רוב.

דינו הוא כמחצה על מחצה (ורש"י (סנהדרין עט. ד"ה לא) הוסיף: לא פחות ממחצה על מחצה) בין לקולא בין לחומרא (ש"ך י"ד קי-טו לגבי רובא דאיתא קמן).

בסעיף זה נפרט מה הדין בכל הכרעה בקבוע - מתי ההכרעה מועילה ומתי דינה נשאר כמחצה על מחצה.

רובא דאיתא קמן מפורש בגמרא (פסחים ט:) שלא מועיל בקבוע, ודינו כמחצה על מחצה.

¹ הבאנו את המחלוקת בזה בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² אמנם יש חולקים וסוברים שהולכים אחר הרוב גם בשניים האחרונים, הובאו בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה שניים האחרונים.

רובא דליתא קמן כן מועיל בקבוע (שיטה מקובצת כתובות טו, שו"ת רעק"א מהדורא תנינא קג-יא, שערי יושר ד-יב, קובץ ביאורים שב שמעתתא ה). אך הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים בבא בתרא פו) חילק שזה רק ברוב בטבע, כרוב בהמות כשרות, אך רוב שאינו בטבע, כרוב מצויין אצל שחיטה מומחין - בקבוע יהיה כמחצה על מחצה.

עד אחד כן מועיל בקבוע (קובץ ביאורים שב שמעתתא ה).

קרוב, חזקה דמעיקרא וספק ספיקא בקבוע, נחלקו בהם האחרונים לארבע דעות (בכל זה דן הפרי משה רוב יא-ג):

(א) הגר"ש שקאפ (כתובות טו ד"ה עוד חקר) כתב שהקרוב והחזקה דמעיקרא יועילו, ודין קבוע נאמר רק ברובא דאיתא קמן. וביאר שקבוע מועיל רק ברוב, כי כל מהותו של דין קבוע היא לומר שנחשב כאילו הוא כמחצה על מחצה ממשי, וממילא אין רוב, אך בקרוב סברא זו לא שייכת (יש להעיר שלגבי ספק ספיקא לא דן שם).

(ב) גם הקובץ ביאורים (שב שמעתתא ה) כתב שהקרוב, החזקה והספק ספיקא יועילו, אך הביא טעם אחר לזה שקבוע שייך רק ברוב - על פי דברי הר"ן שקבוע הוא חידוש, ולכן לא לומדים ממנו.¹

(ג) החוות דעת (קי חידושים יב) חולק וסובר שהקבוע כן מועיל וכמחצה על מחצה דמי גם בקרוב, חזקה דמעיקרא וספק ספיקא.

(ד) הפרי מגדים (מובא בקובץ ביאורים שם) מסתפק בזה.

מוחזק בקבוע, הקובץ ביאורים (שב שמעתתא ה) הוכיח שמוחזק מועיל גם בזה.

ביטול ברוב בקבוע, דעת הפר"ח שהביטול יועיל, אך לדעת הכרתי ופלתי זו מחלוקת ראשונים (הביאם השערי יושר ג-ו ד"ה ובעיקר, ונראה שנחלקו האם ביטול ברוב הוא מדין רוב בספיקות, שקבוע מועיל בו²).

במקרה שהפרט לא פריש ממקומו אך השתנתה צורתו, כגון שחתכו אותו, נחלקו האם נחשב פריש או קבוע (בינת אדם שער הקבוע י, ואפשר שנחלקו בשאלה היסודית האם שינוי מקום החפץ נחשב כשינוי החפץ עצמו, שא"כ יש לדמות את פריש - שינוי המקום - לשינוי הצורה).

בגוי המנחת חינוך סתר עצמו האם נאמר בו דין קבוע (בג-יב) ד"ה אך גוף קושיית: יש בו דין קבוע, עח-ה [ז] ד"ה ולפי מה שכתבנו: אין בו דין קבוע).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** רובא דאיתא קמן.

קבלן (פועל)

אדם שהתחייב לעשות מלאכה לחבירו, ומקבל שכר קבוע שלא ע"פ זמן המלאכה. הגדרה

המושג ההפוך הוא שכיר, דהיינו שמקבל את שכרו ע"פ זמן המלאכה, ע"ע שכיר.

נקראים גם (בין קבלן ובין שכיר) פועל ואומן (תוס' בבא מציעא עה: ד"ה השוכר). ע"ע פועל (שם נדון בדינים המשותפים לקבלן ולשכיר).

¹ ויש חולקים עליו, כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות.

² אך לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו שיש דעה שאינו חידוש.

³ הבאנו מחלוקת בזה בערך ביטול ברוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

חזרה - כתב הש"ך (ח"מ שלג-כט) שקבלן שחזר בו, אפילו אינו דבר האבד ואפילו לא התחיל במלאכה - יכול בעל הבית להטעותו. אך הקצוה"ח (שלג-יא, והביא גם את הש"ך) סובר שכאשר לא התחיל במלאכה יכול לחזור בו, ואין בעל הבית יכול לשכור עליו או להטעותו, ואין לבעל הבית אלא תרעומת.

בל תלין - קבלנות כשכירות לעניין לפורעו בזמנו, ולכן מששקעה החמה עובר בבל תלין (שו"ע ח"מ שלט-ו).

בעל הבית שרצה לשנות את מלאכתו למלאכה אחרת (כגון ששכר חמור או ספינה למשא ידוע ורוצה לשנותו), נחלקו הראשונים האם יכול לשנות דווקא בשכיר יום (רמ"ה) או גם בקבלן (רא"ש, האריך במחלוקתם קצוה"ח שיא-א סוף ד"ה שהקפדה).

ערכים קרובים: אומן קונה בשבח כלי, בל תלין, עבד עברי, פועל, שכיר.

קבלת בעלי הדין

בעלי דין שקיבלו עליהם לקבל את פסקיו של דיין שפסול לדון – דינו דין (סנהדרין כד.).
לדוגמא, נאמן עלי אבא, נאמן עלי אבין, נאמנים עלי שלושה רועי בקר (סנהדרין כד. במשנה).

אופן הקבלה - הש"ך (ח"מ כה-יב) סובר שדי בזה שבאו לפניו לדון, והקצוה"ח כתב בדעת הרא"ש שכדי לפוטרו מתשלומין אם טעה צריך שיקבלו עליהם בפירוש לפוטרו. אך לכ"ע אין צריך קניין (קצוה"ח כה-ג, והביא גם את הש"ך).

לכתחילה אין ליחיד שאינו מומחה לדון בקבלת בעלי דינים. ואם הוא דין פשוט ומורגל בכך - דעת הש"ך (ח"מ ג-י) שמותר לדון אף לכתחילה, ודעת הקצוה"ח שלכתחילה לא (ג-ה, והביא גם את הש"ך).

דיין שלא גמיר כלל, נחלקו המפרשים האם מועילה בו קבלה, ויש בזה שלוש דעות (קצוה"ח כה-ז):

- א) קבלה מועילה בו אפילו אם טעה (ש"ך ח"מ כה-כד).
- ב) קבלה מועילה בו כשלא טעה, אך כשטעה אין דינו דין והדין חוזר (מלחמות סנהדרין יב. בדפי הר"ף).
- ג) קבלה לא מועילה בו ואין דינו דין אפילו אם לא טעה (בעל המאור סנהדרין יב. בדפי הר"ף).

קיבלו עליהם דיין בלשון "בין לדין בין למעות" דינו כקרקע כסותי, שלדעת הטור והשו"ע מועיל לפוטרו (אם טעה) אפילו אם לא פירשו "והיפטר", ולדעת בעל המאור לא מועיל עד שיפרשו "והיפטר" (קצוה"ח כה-י).

עד - קיבלו עליהם עד שפסול להעיד - עדותו עדות (רמב"ם סנהדרין זב. תוס' יו"ט סנהדרין ג-ב: גם רש"י שפירש את המשנה בדין, מודה לרמב"ם שהוא הדין גם בעד).

במהותו דנו האם לאחר שקיבלוהו דינו כעד או שאעפ"כ אין עליו שם עד. ונפק"מ אם יש עליו דין אם לא יגיד (קצוה"ח כה-ג: כמה דיינים נוהגים לומר שיש עליו שם עד, דעת עצמו: אין עליו שם עד).

ערכים קרובים: דיינים, יחיד מומחה, סמיכת זקנים, עדים, פסולי עדות, פסק דין.

קבלת עדות

בית הדין שומעים את עדותם של העדים. הגדרה

בערך זה נדון בקבלת העדות. לדיני העדים והעדות לאחר קבלתה ע"ע עדים.

איסורים שעל אחר נאמן בהם - פשוט שאין צריך קבלת עדות בבית דין. בדינים שונים

איסורים שצריכים שני עדים - הנתיח"מ (לח בסופו) חידש שאעפ"כ אינם צריכים קבלת עדות בבית דין, והגר"א וסרמן סובר שצריך לקבל את עדותם בבית דין (קובץ הערות סז, והביא גם את נתיח"מ).

בשאר דינים פשוט שצריך קבלת עדות בבית דין.

הדיינים - קבלת עדות צריכה להיות בפני בית דין הראויים לדון, דהיינו שלושה מומחים (קצוה"ח עט-ז ד"ה ולענ"ד). ודין זה הוא דאורייתא, ולכן בימינו שאין מומחים, קבלת עדות היא רק מתקנת חכמים (קצוה"ח לד-א). ואם קיבלו עדות בפחות משלושה פסולה, מדין עד מפי עד (קצוה"ח ז-ה).

בלילה - כשם שאין דנים בלילה כך אין מקבלים עדות בלילה (ראש השנה כה:), שו"ע חו"מ כח-כד) משום שעדות היא כדין (סמ"ע שם ס"ק סב). ולדעת הרשב"ם בדיעבד כשרה (בבא בתרא קיד. ד"ה אפילו, וכן הרא"ש בבא בתרא פרק ח סי' ג). אמנם כתב הקצוה"ח (ה-ב בתחילתו) שאפילו הרמ"א, שלגבי תחילת דין הביא את דעת המכשירים בדיעבד, מודה לגבי קבלת עדות שפסולה אפילו בדיעבד.

ערכים קרובים: אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין, דיינים, דרישה וחקירה, עדים.

קבלת עדות שלא בפני בעל דין

עייני ערך אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין.

קדושת בית הכנסת

קדושתו של בית שמויחד לתפילה (הסוגיות במגילה כה: והלאה, והמנחת אשר במדבר נד האריך בזה והביא יב דינים שבהם דין בית הכנסת כבית המקדש).

לדוגמא, אם מכרו את בית הכנסת אסור לקנות בדמיו רחוב, משום שמעלין בקודש ואין מורדין, שקדושת בית הכנסת חמורה מקדושת הרחוב (משנה מגילה כו. ורש"י ד"ה אבל).

דיני בית הכנסת הם שלושה:

(א) מצוות בניית בית הכנסת.

(ב) איסור סתירת בית הכנסת.

(ג) קדושת בית הכנסת.

בערך זה נדון בקדושתו. בערך בניית בית הכנסת נדון במצווה לבנותו ובאיסור לסותרו.

במקורה נחלקו המפרשים: מקור וטעם

(א) מדאורייתא, מהפסוק (ויקרא כו-לא) "והשימותי את מקדשיכם" - לרבות בית כנסת.

(ב) מדאורייתא, מהפסוק (ויקרא יט-יד, ובעוד מקומות) "ויראת מאלקיך" - גם על בית כנסת.

(ג) מדאורייתא, מהפסוק (ויקרא יט-ל, וכן ויקרא כו-ב) "ומקדשי תיראו".

(ד) אינה מדאורייתא כלל אלא מדרבנן (שדי חמד ח"א ב-מג עמוד 330: דאורייתא. ר"ן מגילה ח. בדפי הר"ף ד"ה ומאן דשרי, שו"ת בית שלמה אר"ח סד (הובא בשדי חמד שם), פרי מגדים משבצות זהב אר"ח קנג-א: מדרבנן).

בגדרה נחלקו הראשונים האם היא כתשמישי מצווה, דהיינו כלולב וסוכה (רמב"ן מגילה כה:; ריטב"א מגילה כו:), או שהיא כתשמישי קדושה, דהיינו כספר תורה ותפילין (ר"ן מגילה ח: בדפי הר"ף ד"ה ומאן דשרי).
ונפק"מ כשמוכרים את בית הכנסת או כשעוברים לבית כנסת אחר: אם היא כתשמישי מצווה - הקדושה פוקעת, ככל תשמישי מצווה לאחר זמנם, ואם היא כתשמישי קדושה - הקדושה לא פוקעת (רמב"ן ריטב"א ור"ן שם).

בזמן חלות הקדושה יש חילוק בין דיני בית הכנסת לבין קדושת בית הכנסת: דיני בית הכנסת חלים מזמן שהקדישו (בין אם בנאו לשם בית הכנסת ובין אם בנאו לצורך אחר ואח"כ הקדישו), אך קדושת בית הכנסת חלה רק משעה שיתפללו בו, ואפילו תפילת אורחים לפי שעה מועילה, כיוון שהוא מיוחד לתפילה (שו"ע אר"ח קנג-ח).

אתנן זונה ומחיר כלב אסור להביא גם לבית הכנסת, אך הוא רק מדרבנן (שו"ע אר"ח קנג-כא, מגן אברהם שם מו, מנחת חינוך תקעא-א [ג] בסופו).

עזרת נשים, נחלקו הפוסקים האם יש בה קדושת בית כנסת: פרסי הדין
(א) ערוך השולחן: יש בה קדושת בית הכנסת, כיוון שהנשים מתפללות שם (ערוך השולחן אר"ח קנד-ז).

(ב) מהר"ם מלובלין: יש בה קצת קדושה, אך אינה כקדושת בית הכנסת גמורה (שו"ת מהר"ם לובלין נט).

(ג) חכמת אדם: אין בה קדושת בית הכנסת כלל (חכמת אדם פו-טו).
ונפק"מ אם מותר לסתור את כותל בית הכנסת על מנת לעשות בו חלונות לעזרת נשים, שאם אין בעזרת נשים קדושה - אין היתר לסתור, שהרי אסור לנתוץ אבן מבית הכנסת. אך אם יש בה קדושת בית כנסת, אם כן זהו צורך בית הכנסת, ומותר (חכמת אדם שם).

ערכים קרובים: בית המקדש, בניית בית הכנסת (המצווה לבנותו והאיסור לסותרו. ושם בסעיף ערכים קרובים "בממונות" דנו בגדרו הממוני).

קדושת חגוף וקדושת דמים

עיי' ערך הקדש בסעיף "גוף ודמים".

קדימה בגבייה

מי שיש עליו כמה בעלי חוב – בעל החוב שזמן שטרו קודם, הוא קודם לגבות. הגדרה

לדוגמא, ראובן חייב לשמעון מתשרי וללוי ממרחשוון - שמעון קודם לגבות.

זמן הפירעון לא מועיל לקדימה בגבייה, דהיינו מי שזמן שטרו קודם - הוא קודם לגבות, פרסי הדין
ואפילו אם זמן הפירעון שלו מאוחר יותר (שו"ע ח"מ קד-א).

יורשים - מי שהיה חייב גם לבנו וגם לבעלי חוב אחרים, ומת ונפלו הנכסים לפניו בנו (כיוון שהוא היורש) - מהרשד"ם (אה"ע קמג) כתב שיש לבן דין בעל חוב שקדם וגבה, כיוון

שהנכסים בחזקתו. ומהר"ט (ח"ב חו"מ י') והקצוה"ח (קד-יב, והביא גם את המהרשד"ם והמהר"ט) חלקו עליו.

המוכר סחורה בחקפה והסחורה בעין, והבעלים חייב למוכר ולעוד בעלי חוב - הב"ח (חו"מ צו-כג) כתב שהמוכר קודם, ויש חולקים (קצוה"ח בדעת רשב"ם נימוק"י וטור).

במלווה על פה נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

(א) אין בו דין קדימה כלל (ר"ן כתובות נד. בדפי הר"ף).

(ב) יש בו דין קדימה, אך אם קדם בעל חוב מאוחר וגבה - מה שגבה גבה (רמ"א חו"מ קד-א).

(ג) יש בו דין קדימה (טור ושו"ע חו"מ קד-ג), ואם קדם המאוחר וגבה - מה שגבה לא גבה (קצוה"ח קד-ג, והביא גם את הר"ן).

כאשר אין דין קדימה, כגון שזמן שטרותיהם ביום אחד - חולקים ביניהם. הרמב"ם סובר שחולקים בשווה, ויש מהגאונים שסוברים שחולקים לפי ממונם. לדוגמא, נכסיו בשווי שלוש מאות, ויש לו שלושה בעלי חוב: של מאה, מאתיים ושלוש מאות. לרמב"ם כל אחד נוטל מאה, ולגאונים הראשון נוטל חמישים, השני מאה והשלישי מאה וחמישים, שכן השני נוטל כפליים מהראשון והשלישי נוטל פי שלוש מהראשון (רמב"ם מלווה ולווה כ-ד, והביא גם את דעת הגאונים).

במטלטלין נחלקו המפרשים: לרוב המפרשים אין בהם דין קדימה (ב"ח, ר"ף כתובות מה: בדפי הר"ף, רא"ש, סמ"ע חו"מ קד-א בדעת השו"ע), ויש אומרים שגם בהם יש דין קדימה (תשובות המיוחסות לרמב"ן סא שהובא בב"י חו"מ קד, תוס' כתובות צ. ד"ה ש"מ).

לדעות שאין במטלטלין קדימה יש להעיר שלוש הערות:

(א) הקצוה"ח (קד-א ד"ה ודברי) הוסיף שמדאורייתא לכו"ע יש קדימה גם במטלטלין, אלא שחכמים עקרוה.

(ב) כיוון שאין במטלטלין קדימה, על כורחך אין בהם גם שעבוד אלא רק מצוות פריעת בעל חוב (קצוה"ח קד-ב ד"ה ונראה).

(ג) למ"ד שאין בהם קדימה, נחלקו המפרשים האם שייך לפרוע מטלטלין רק לאחד מהם, כגון כשהאחר במדינת הים, או שאינו תובעו - לב"י (חו"מ קד-ב ד"ה כתוב) פורע רק לאחד מהם, אך לתשובת מיימוני (הובאה בב"י שם) ולב"ח יחלקו בעלי החוב בשווה (קצוה"ח קד-ב).

ערכים קרובים: חוב, פריעת בעל חוב, שעבוד, תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים. ערכים קרובים

קורשים

עיין ערך אכילת קודשים, למד מן הלמד, קרבנות.

קום עשה

עיין ערך לאו שאין בו מעשה (ושם בסעיף "שוא"ת וקו"ע" דנו ביחס ביניהם).

קונמות

עיין ערך נדר.

קורבן פסח

עיינ ערך קרבן פסח.

קורבנות

עיינ ערך קרבנות.

קטן

הגדרה מי שלא הגיע ל"ג שנה פטור ממצוות (מדאורייתא) ופסול להעיד (הסוגיות בברכות מח. וסנהדרין סח: לגבי פטור מצוות, בבא בתרא קנה: לגבי עדות, בבא קמא פז: לגבי פטור מחיוב נזיקין).

דוגמא לכך שפטור ממצוות: פטור מברכת המזון מדאורייתא (ברכות מח.).
דוגמא לכך שפסול להעיד: מעיד על דבר שראה ושמע (רש"י בבא בתרא קנה: ד"ה א"ר הונא).

מקור וטעם המקור למיעוט קטן מדינים שונים הוא מהמילה "איש". וכך לומדים גם שקטן פטור ממצוות, שנאמר "איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם למעול מעל בה" (במדבר ה-ו), שחטא נכתב רק לגבי "איש" (ברטנורא אבות ה-כא ד"ה בן י"ג. וכן ממעטים מ"איש" גם חרש ושוטה. אמנם הסתפק הקובץ ביאורים גיטין טז האם "איש" ממעט יחד את חרש ושוטה וקטן, או שה"איש" ממעט רק את הקטן, ומהקטן לומדים בבניין אב גם לחרש ושוטה).

במקור לדיון י"ג שנה נחלקו הראשונים שלוש דעות:

(א) מדאורייתא, שלא מצינו בכל התורה שכן פחות מ"ג יהיה נקרא איש, ורק לגבי בן י"ג מצינו שנקרא איש - "וייקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו ויבואו על העיר בטח ויהרגו כל זכר" (בראשית לד-כה), וגמירי שהיו אז בני י"ג (רש"י נזיר כט: ד"ה ורבי יוסי, ברטנורא אבות ה-כא ד"ה בן י"ג).

(ב) הלכה למשה מסיני (ש"ת הרא"ש טז בתחילתו).

(ג) מדרבנן, ששיערו חכמים שזהו הזמן להבאת שתי שערות (תוס' סנהדרין סט. ד"ה בידוע).

בגדר בן י"ג בזכר חידש הרוגאצ'ובר שבעצם גדלות מתחילה גם בזכר מבן י"ב, אלא שאין גדלות בלא שערות, ושערות בזכר קודם י"ג הרי הן שומא, ולכן זכר יכול להיות גדול רק ב"ג (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טומטום ואנדרוגיניוס).

טבעו של קטן (וכן חרש ושוטה) שאינו בן דעה (חגיגה ב:; גיטין כג.).

במהות הסימנים חקר הרוגאצ'ובר האם הם ראייה שהוא גדול (סימן), או שהם עצמם דין הגדלות (סיבה) (צפנת פענח אישות ב-ט בתחילתו תלה זאת המחלוקת בבלי וירושלמי, ושם ב-יז בסופו תלה זאת במחלוקת ראשונים).

בדין שפטור מהמצוות דנו האחרונים האם אין בו כלל סרך איסור ולא צריך כפרה כשיגדל, או שיש בו איסור ורק פטור (אחיעזר ח"ג פא-יא ד"ה יש: מותר, שערי יושר א-ג: לא נחא לרחמנא, חלקת יואב א (וכן חקר שם לגבי חרש ושוטה), קובץ שיעורים קידושין פא: אינו כאנוס אלא אינו בר חיוב כלל, קובץ שיעורים בבא בתרא תיג, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קטן. ובקובץ הערות עה-ב כתב שהקטן אינו מצווה אך יש בו את סיבת האיסור, וכן בקהילות יעקב יבמות טז-ו כתב שהקטן אינו מצווה אך המעשה שנאוי לקב"ה. והקונטרסי שיעורים קידושין כד-יב (ד"ה וסברא) הוסיף עוד שאינו בר חיוב, שהתורה לא חייבתו כלל (פטור שלילי), ולא כסומא (לדעת רבי יהודה שפטור מהמצוות) שכיוון שהוא גדול ובר דעת הוא בר חיוב אלא שהתורה פטרנו (פטור חיובי)).

בטעם שקטן פסול להעיד יש שלושה הסברים (קובץ שיעורים בבא בתרא תקסו):
 (א) "ועמדו שני האנשים" - ולא קטנים (גמרא שם).
 (ב) עדות שאי אתה יכול להזימה, שהרי לא נוכל להעניש את הקטן אם נזים אותו (רש"י).
 (ג) חשש משקר, שאין סומכים עליו לברר את הדבר (דעת הקובץ שיעורים עצמו שם, ודן שם מדוע צריך גם את הפסוק שהגמרא הביאה).

כלאיים, המלבישם לקטן - הסתפק המנחת חינוך האם עובר בלאו (מנחת חינוך תקנא-ב [ה]),
 וכן דן בזה צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כלאי בגדים אות ל).

פדיון הבן - קטן שפודה את עצמו, הסתפק המנחת חינוך (שצב-א [ב], ודן בזה גם בס"ק ז שם)
 האם יוצא ידי חובה, שהרי החוב הממוני פוקע, כדין קטן שפרע את חובו, אך המצווה
 שקטן עושה בקטנותו לא מועילה¹.

קטן שלוה - נחלקו הראשונים האם חייב לשלם, ואינו כקטן שהזיק שפטור, משום שכאן
 יש לו הנאה (רא"ש כתובות פרק יג ס' ז, שו"ע ח"מ צו-ג). או שפטור משום שנאמר "כי יתן איש
 אל רעהו" ולא קטן (רבינו יונה שהובא ברא"ש שם).

שמירה בבעלים, הסתפק המנחת חינוך (ס-א [י]) אם יש את דין זה בשואל מבעלים קטן,
 כיוון שמדאורייתא השואל מן הקטן הריהו גזלן ואין בו דיני שומרים.

קידוש השם - דנו האם קטן חייב בזה, ויש בזה שלושה צדדים:
 (א) חייב, משום ש"ונקדשת" כולל גם קטנים (הגהות מיימוניות ברכות ה-ו).
 (ב) הקטן עצמו פטור, אך אביו מחוייב להמציא את בנו להריגה מדין חינוך.
 (ג) הקטן פטור וגם אביו פטור (בין שני הצדדים הללו הסתפק יחל ישראל לט ד"ה ולפ"ז (בשם אביו),
 והביא גם את ההגהות מיימוניות).

דיחוי - מי שמתו אביו או אימו בשעה שהיה קטן, והגדיל תוך שלושים למיתתם, נחלקו
 בזה הראשונים: מהר"ם מרוטנבורג סובר שחייב להתאבל ואין בו דיחוי, משום שאין
 דיחוי אצל מצוות. והרא"ש סובר שכאן לא שייך אין דיחוי אצל מצוות, שכאן הדיחוי אינו
 במצווה עצמה אלא באדם שהיה פטור באותה שעה, ובזה יש דיחוי גם במצוות (מועד קטן
 פ"ג ס' צו, והביא גם את המהר"ם מרוטנבורג).

בנים לדעה שהם כסימנים (דהיינו שאם הוליד בנים דינו כגדול גם בלי י"ג שנה ושתי
 שערות) - חידש הרוגאצ'ובר שלא הכוונה שהוא גדול, אלא אינו לא קטן ולא גדול (מפענח
 צפונות ה-כט, ו-לג).

ספק קטנה, דהיינו שהיא לאחר י"ב שנה ומחצה והביאה סימני איילונית, ואנו מסופקים
 האם היא איילונית והיא גדולה או שאינה איילונית והיא עדיין קטנה - הסתפק המשנה
 למלך (עבדים ד-א ד"ה ויש) האם על האב להביא ראיה שהיא קטנה ואינה איילונית, כדי
 שיוכל למוכרה לאמה, משום שהוא המוציא מחבירו, או שעליה להביא ראיה שהיא
 איילונית וגדולה, כדי שלא תימכר.

סימני נערות נוספים בבת (בנוסף לשתי שערות) - במסכת נידה (מז). נשנו סימנים רבים
 במקום הדדים, גם במשנה וגם בברייתא: משיעלה הקמט תחת הדד, משיטו הדדים וכו'.
 ונחלקו הראשונים לגבי מה נאמרו סימנים אלה:

¹ בחילוק בין החוב הממוני למעשה המצווה בפדיון דנו בערך פדיון הבן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מהות
 התשלום.

(א) כל הסימנים הם סימני נערות (רמב"ם אישות ב-ז, ע"פ הלחם משנה שם. אמנם בפירוש המשניות שם (ד"ה איזו) פירש שסימני המשנה הם סימני בגרות).
 (ב) כל הסימנים הם סימני בגרות (רש"י שם ד"ה איזו).
 (ג) הסימנים שבמשנה הם סימני נערות, אך הסימנים שבברייתא הם סימני בגרות (רמב"ן שם ד"ה הא).

בגוי נחלקו האחרונים מתי נעשה גדול ומחוייב בשבע מצוות בני נח: החלקת יואב (ח"א א ד"ה אבל) כתב שדינו ב"ג שנה ושתי שערות, כישראל, והמנחת חינוך (קצה-ה [ח]) והחתם סופר (שו"ת חתם סופר יר"ד קפד, הובא בחלקת יואב ח"א א ד"ה תשובה) כתבו שלא נאמר עליו דין י"ג ושתי שערות, משום שהם בכלל שיעורין ואין שיעורין לבני נח, אלא דינו כגדול מרגע שיש לו דעת.

עבד בנעני, הסתפק הקובץ הערות (יא-ג) האם דין גדלותו ב"ב שנה כאשה, שהרי כל דינו נלמדים בגזירה שווה לה לה מאשה (חגיגה ד.), או שדינו ב"ג כאיש, שהחילוק בזה בין איש לאשה הוא בטבע הבריאה, ובזה לא שייך להקיש איש לאשה.

אדם הנוצר מספר יצירה, לצד שהוא מצטרף למניין (דן בזה החכם צבי צג), חידש הליקוטי חבר בן חיים (בהערות על החכם צבי שם, הובא בליקוטי הערות על החכם צבי שם ד) שהוא רק לאחר שנעשה בן י"ג, שאינו עדיף מתינוק שנולד. אך ממעלות היוחסין ומהברוך טעם (הובאו בליקוטי הערות שם) משמע שמייד כשהוא נוצר כבר נחשב גדול.

להעיד על אשה שהביאה שתי שערות ויכולה למאן - גם נשים כשרות ונאמנות, ואפילו אשה אחת ואפילו קרובה (שו"ע אה"ע קנה-טו).
 (האחרונים הקשו מהגמרא (בבא בתרא נו:) שמשמע שצריך שני עדים, ותירצו שמדובר על העבר, שלא עבדה לגלויי (שער משפט ל), וכשארין חזקה דרבא - שחזקה על בת י"ב שנה שהביאה שתי שערות (קובץ שיעורים בבא בתרא רנג, והביא את שער משפט שם)).

בטעמה נחלקו הראשונים:
 (א) מדין מילתא דעבידא לגלויי לא משקרי אינשי¹, שנוכל לבדוק האם באמת הביאה שתי שערות (מרדכי יבמות פרק יב, הובא בקובץ שיעורים בבא בתרא רנג).
 (ב) מדין חזקה דרבא (חזקת אומדנא) - שחזקה על מי שהגיע לשנים שהביא שתי שערות (ריב"ש קפג, גם הוא הובא שם).

ערכים קרובים: אונס (בעבירות), איילונית, אפוטרופוס, אשה במצוות, בוגרת, גדלות בנו (לעניין נאמנות האב על כך), דעת אחרת מקנה, חינוך, חרש, מיאון, נערה מאורסה, סומא, עבד כנעני במצוות, עומד על גביו, קנייני קטן, שוטה.

קידוש

מצווה להזכיר את קדושת שבת ויו"ט בכניסתם (הסוגיא בפסחים קו.). הגדרה

מקורו מכך שנאמר בדברות הראשונות (שמות כ-ח) "זכור את יום השבת לקדשו" (רמב"ם שבת כט-א, חינוך תחילת מצווה לא, ספר המצוות לרמב"ם עשה קנה). ויש שהוסיפו שנאמר גם בדברות האחרונות (דברים ה-טו) "שמור וגו' וזכרת כי עבד היית בארץ מצריים",

¹ בדין מילתא דעבידא לגלויי דנו בערך עד אחד בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במיתת הבעל.

ומהכפילות "זכור" "זוכרת" (בדברות הראשונות והאחרונות) לומדים לקדש את השבת גם בתפילה וגם על הכוס (דעה המובאת בסמ"ג עשה כט בתחילתו).

מקור החיוב מדאורייתא. אמנם ישנם פרטים שדנו לגביהם האם הם דאורייתא או דרבנן: א) קידוש ביום טוב - נחלקו המפרשים האם הוא דאורייתא (שיטה מקובצת ביצה ד: ד"ה רב אסי) או דרבנן (מגיד משנה שבת כט-יח). וביאר המנחת חינוך (לא-א [טז]) שמחלוקתם תלויה בשאלה האם לומדים את דיני יום טוב מדיני שבת, כמו המחלוקת האם שביתת בהמתו נוהגת גם ביום טוב.

ב) יין - הגמרא דורשת "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ-ח) - זוכרהו על היין (פסחים קו.). בפשטות זו אסמכתא (הדעה הראשונה בתוס' שם ד"ה זוכרהו), והחיוב לקדש על היין הוא רק מדרבנן (רמב"ם שבת כט-ו, חינוך לא בסופו, שאגת אריה ס, מגן אברהם רעא-א). אך יש אומרים שהוא דאורייתא (הדעה השנייה בתוס' שם, וכן דעה זו הובאה במאירי נזיר ג: ד"ה ודברים).

ג) נוסח הקידוש - בוודאי מדרבנן, שתיקנוהו אנשי כנסת הגדולה, אך מדאורייתא החיוב הוא רק לומר דברים ע"פ לשונו (מנחת חינוך לא-א [ג], וכן משמע מברכות לג.).

ד) קידוש ביום - הוא דרבנן, אלא אם כן לא קידש בלילה, שאז הקידוש ביום מדאורייתא (מנחת חינוך לא-א [ו]).

ה) אין קידוש אלא במקום סעודה - דין זה מדרבנן (מנחת חינוך לא-א [יא])¹.

במהותו חקרו האם המצווה לקדש את השבת בכניסתה ("לקדשו"), כמו קידוש יובלות, או שהמצווה לומר דברים של קדושת היום ("זכור"), כמו הבדלה (מנחת אשר שמות לא-א, ותלה במחלוקת ראשונים: לרמב"ם המצווה לקדשה בכניסתה, ולרמב"ם המצווה לומר קדושת היום).

דיבור - המצווה מדאורייתא דווקא בדיבור, ולא יוצא ידי חובה בהרהור (רמב"ן דברים כד-ט ד"ה ולשון, מנחת חינוך לא-א [א], שאגת אריה יג בסופו, שדי חמד ח"ב ז-יג עמוד 349).

בזמן הקידוש ביום חקר המנחת חינוך (לא-א [ט]) האם זמן הקידוש הוא כל השבת (ביום ובלילה) אלא שמצווה לכתחילה לקדש בלילה, או שהמצווה היא רק בלילה והיום הוא תשלומין.

בברכת הגפן חקרו האם היא נפרדת מברכת הקידוש, והיא ברכת הנהנין, או שהיא חלק מהקידוש ונחשבת גם היא לברכת המצוות (עין בלומדות ד).

יציאת מצריים, צריך להזכירה בקידוש (פסחים קיז:), ויש בה שלוש דעות:

א) מדאורייתא (מנחת חינוך לא-א [ה]).

ב) דין זה הוא רק מדרבנן ואינו מעכב.

ג) גמרא זו לא נפסקה להלכה, ומה שאנו מזכירים יציאת מצריים בקידוש הוא רק משום שזהו נוסח הקידוש (את שתי הדעות האחרונות הביא מוה"ר יצחק ליב גראסבערג, הודפס בסוף שו"ת עונג יר"ט).

ונפק"מ האם יוצאים ידי חובת קידוש בתפילה, שהרי בתפילה לא מזכירים את יציאת מצריים (מנחת חינוך שם: לא יוצאים ידי חובה בתפילה. תוס' ר"ד פסחים קיז: ד"ה צריך, מגן אברהם אר"ח רעא-א, מוה"ר יצחק ליב גראסבערג שם: יוצאים ידי חובה).

קידוש נאמר בכל לשון, ואפילו אם אינו מבינו (תוס' סוטה לב. ד"ה קריאת).

¹ בדומה לזה דנו לגבי פרטים בדיני הבדלה אם הם דאורייתא. ע"ע הבדלה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור החיוב.

דין קידוש במקום סעודה הוא דרבנן, וכוונה מעכבת רק במצוות דאורייתא. לכן הסתפק המנחת חינוך (לא-א [יא]) אם קידוש במקום סעודה ולא כיוון, ולאחר מכן חזר וקידש וכיוון אך שלא במקום סעודה - האם יצא ידי חובה, שהרי קיים את מצוות קידוש במקום סעודה, וגם קיים את מצוות כוונה בקידוש, אך קיימן בשני מעשים שונים.

ערכים קרובים ערכים קרובים: ארבע כוסות, הבדלה, הכנה דרבה, מלאכות שבת, נר שבת.

קידוש השם וחילול השם

הגדרה מצווה לקדש את השם ולהימנע מחילולו.

בערך זה נדון בכללי מצוות קידוש השם וחילול השם. לפרטי דיני מסירת הנפש ע"ע יהרג ואל יעבור.

לדוגמא, מצווה למסור את הנפש על שלוש העבירות החמורות (פסחים כה, סנהדרין עד).

מקור וטעם מקורו בפסוק (ויקרא כב-לב) "ולא תחללו את שם קודשי, ונקדשתי בתוך בני ישראל" (חינוך רצה, רצו).

מהותו היא מצווה בתוצאה, שיתגלה קידוש השם לעולם¹ (יחל ישראל לט ד"ה כיוון) (בשם אביו).

גדרו של קידוש השם שמוסר נפשו על אהבת יוצרו (רש"י סנהדרין עד. ד"ה לא תחללו).

מניין המצוות - רוב הראשונים מנו גם עשה של קידוש השם וגם לא תעשה של חילול השם (חינוך רצה רצו, ספר המצוות לרמב"ם עשה ט ולא תעשה סג, סמ"ג עשה ה ולא תעשה ב, סמ"ק עשה מד ולא תעשה פה). אך הרס"ג מנה רק לא תעשה של חילול השם (לא תעשה לג. דן בזה הגרי"פ פערלא על הרס"ג שם, והעיר ששיטת הסמ"ק בשאר המצוות שלא למנות גם עשה וגם לאו).

פרטי הדין דינו נחלק לארבעה דינים:

(א) חיוב למסור את הנפש בשעת השמד.
(ב) חיוב למסור את הנפש על שלוש העבירות החמורות.
(ג) איסור על העובר עבירה להכעיס (שלא לתאבון).
(ד) איסור על תלמיד חכם לעשות מעשה שיראה לרבים שהוא עבירה.
ובחלוקת הדינים הללו נחלקו הראשונים: הרמב"ם (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה סג) והחינוך (רצה ד"ה וכתב) כללו את כל הדינים הללו באיסור חילול השם, וכללו את החיוב למסור את הנפש בשעת השמד ובשלוש העבירות כדין אחד (ולכן מנו את כולם כשלושה דינים).

והגרי"פ פערלא (על הרס"ג לא תעשה לג בתחילתו) בדעת הסמ"ק חילק שהם שלוש מצוות נפרדות: מצוות אהבת השם נאמרה על שלוש העבירות ועל עבודת ה' בשמחה, מצוות קידוש השם נאמרה על שאר העבירות בפרהסיא, חילול השם נאמר על תלמיד חכם שיזהר במעשיו.

חילול השם הוא היפך קידוש השם (חינוך תחילת רצה).

¹ בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

ברכה - הנהרג על קידוש השם מברך קודם שיהרגוהו "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לקדש שמו ברבים", שהרי היא מצוות עשה (ש"ת שיח יצחק קה-ג).

לגרום גנות וייסורים לרשעים הוא קידוש השם (רש"י פסחים נו. ד"ה גירר).

הנהרג עצמו, הסתפק הדבר שמואל אם הוא מצטרף לעשרה (סג, הובא בגליון מהרש"א י"ד קנז-א).

קמן - דנו האם חייב בקידוש השם, ויש בזה שלושה צדדים: אנשים
(א) חייב, משום ש"ונקדשת" כולל גם קטנים (הגהות מיימוניות ברכות ה-ו).
(ב) הקטן עצמו פטור, אך אביו מחוייב להמציא את בנו להריגה מדין חינוך.
(ג) הקטן פטור וגם אביו פטור (בין שני הצדדים הללו הסתפק יחל ישראל לט ד"ה ולפ"ז (בשם אביו), והביא גם את ההגהות מיימוניות).

גוי אינו מצווה על קידוש השם (רמב"ם מלכים י-ב).

ערכים קרובים: יהרג ואל יעבור.

קידושי ביאה

האיש בא על האשה וכך הוא מקדשה (הסוגיא בקידושין ט:).

בערך זה נדון בקידושי ביאה בפרט. בדיני קידושין בכלל ע"ע קידושין.

מקורו מהפסוק (דברים כב) "כי ימצא איש שוכב עם אשה בעולת בעל", או מהפסוק (דברים כד-א) "כי יקח איש אשה ובעלה" (קידושין ט:). מקור וטעם
המקור שמתקדשת בביאה לבד בלי כסף הוא מהפסוק "בעולת בעל" (שם וירושלמי ריש קידושין).

במהותם מצאנו כמה חילוקים בינם לבין קידושי כסף ושטר:
(א) לירושלמי (קידושין ב-ה) ולתוספתא (קידושין ג-ח) תנאי לא מועיל בקידושי ביאה אע"פ שמועיל בקידושי כסף ושטר, וגם לבבלי שתנאי מועיל בביאה (כתובות עד), כתב הגרמ"א עמיאל שהוא רק משום דאיתקוש הוויות להדדי (דרכי משה דרכי הקניינים ה-ט ד"ה ובאמת).
(ב) לירושלמי (יבמות יד-א) חרש יכול לקדש בביאה אע"פ שאינו יכול לקדש בכסף ושטר.
(ג) בפשטות קידושי ביאה אינם מועילים ע"י שליח (קובץ הערות עו, אמנם קובץ שיעורים כתובות רנד הביא צד שכן מועילים), אע"פ שכסף ושטר כן מועילים.
וביאר הגרמ"א עמיאל (דרכי משה דרכי הקניינים ה-ט ד"ה ובאמת) שהחילוק הוא שבקידושי ביאה מספיקה רק התרצות והם חלים מכח המעשה, לעומת קידושי כסף ושטר שצריכים מחשבה¹ והם חלים מכח האדם² (החילוק בין מחשבה והתרצות תלוי בחילוק בין כח האדם לכה המעשה, כמו שכתב שם ה-ב).

כח המחיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה)³ - כתב הגרמ"א עמיאל (דרכי משה דרכי הקניינים ה-ט ד"ה ובאמת) שהבעל רק בא על האשה והקידושין חלים ממילא (כח המעשה, כמו בשחיטה, שהאדם רק שוחט והבהמה ניתרת ממילא), ולא שע"י ביאתו הוא עצמו

¹ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

² בחילוק בין כח האדם לכה המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

³ בחילוק בין כח האדם לכה המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

מחיל את הקידושין (כח האדם, כמו בקניינים, שהאדם עצמו פועל את הקניין). אך הקובץ שיעורים (כתובות רנד) דן האם מועיל שליח בקידושי ביאה, ובפשוטות תלוי בזה, שהרי שליח מועיל רק בחלויות מכח האדם¹.

הדעת (מחשבה או התרצות²) - לדעת הגרמ"א עמיאל מספיקה התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניותא), ואין צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו) (דרכי משה דרכי הקניינים ה-ט ד"ה ובאמת)³.
ודנו האם הכוונה שצריך היא כוונה לקניין, או רק כוונה לביאת אישות (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד י).

שליח - בפשוטות קידושי ביאה אינם מועילים ע"י שליח (קובץ הערות עו), אך יש דעה שכן (קובץ שיעורים כתובות רנד הביא צד כזה).

תנאי - לבבלי מועיל תנאי בביאה (כתובות עד.), אך לירושלמי (קידושין ב-ה) ולתוספתא (קידושין ג-ח) לא (ע"פ הבנת דרכי משה דרכי הקניינים ה-ט ד"ה ובאמת).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: יבום, יפת תואר, קידושין.

קידושי חליפין שווה בשווה

עין ערך חליפין שווה בשווה בסעיף "בקידושין".

קידושי כסף

האיש נותן לאשה כסף וכך הוא מקדשה (הסוגיות בקידושין דפים ב-ח). הגדרה

בערך זה נדון בקידושי כסף בפרט. בדיני קידושין בכלל ע"ע קידושין.

דינים דומים: קניין כסף⁴ - הרמב"ם מחלק בין קניין כסף לקידושי כסף, שקניין חל ע"י הכסף עצמו, אבל קידושין חלים ע"י ההנאה מהכסף. ולכן מתנה על מנת להחזיר (אישות ה-כד) או מלווה (מכירה יא-י) - שנתן את הכסף עצמו אך אין הנאה ממנו - בקניין מועיל, אך בקידושין לא מקודשת (דרכי משה דרכי הקניינים ד-טו ד"ה וממילא).

מקורו מהפסוק באמה עבריה (שמות כא-יא) "ויצאה חנם אין כסף" - אין כסף לאדון זה, אבל יש כסף לאדון אחר (בקידושין) (קידושין ג:), או מהפסוק (דברים כד-א) "כי יקח איש אשה" (קידושין ד:).

אמנם רבותיו של רש"י סוברים שקידושי כסף דרבנן, משום שאינם כתובים בפירוש בתורה (וכן כתב רבינו גרשום בבא בתרא מח: ד"ה התינח), ורש"י הקשה עליהם ודחה את דבריהם (רש"י גיטין לג. ד"ה בעילת זנות. וכמו כן הרשב"ם בבא בתרא מח: ד"ה תינח) הביא שיש מי שפירש שקידושי כסף דרבנן, ודחה את דבריו. וכן הרמב"ם נקט "ובכסף מדברי סופרים" (אישות א-ב), אך

¹ כמו שהבאנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה בסעיף "החילוק" ד"ה נפק"מ אות ב.

² בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

³ אך לכאורה דין הדעת תלוי בשאלה האם קידושי ביאה הם כח האדם או כח המעשה, כמו שהבאנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה בסעיף "החילוק" ד"ה נפק"מ אות ז. ולצד שקידושי ביאה הם כח האדם - כדלעיל בסמוך - כן צריך מחשבה בפועל.

⁴ ע"ע כסף (קניין).

כל נושאי כליו (מגיד משנה, כסף משנה, לחם משנה, משנה למלך) ביארו שגם הוא סובר שקידושי כסף מדאורייתא, אלא שכיוון שאינם מפורשים בתורה קורא להם בשם זה. מהפסוק "ויצאה חינם" לומדים גם שהאב זכאי בקידושי בתו. ולולא פסוק זה ה"א שמקדשה בנתינה לבד ואין צריך אפילו כסף (שיטה מקובצת כתובות מו: ד"ה השתא (בלשון "שמא").

המקור שמתקדשת בכסף לבד בלי ביאה, לירושלמי (ריש קידושין) הוא מהפסוק "ויצאה חינם אין כסף". אך רש"י (קידושין ט: ד"ה הואיל) כתב שלאחר שלמדנו שביאה מועילה לבד בלי כסף (מהפסוק "בעולת בעל"), אנו יודעים ממילא שגם כסף מועיל בלי ביאה.

טעמי - נחלקו הפוסקים והאחרונים האם קידושי כסף הם קניין (מעשה נתינה) (ט"ז ח"מ קצ"א), או פירעון כנגד האשה (וכמו שנחלקו בקניין כסף) (אבני מילואים כט-ב. דנו בשאלה זו קובץ שיעורים קידושין כג, תורת הקנינים ח"א עמוד סג).

באופן הקניין חוקרים בין שלושה צדדים¹:

פרטי הדין

(א) חלים ע"י נתינת האיש (דרכי משה דרכי הקנינים ח-ג (ד"ה ועכ"פ) בדעת הרמב"ן).
(ב) ע"י קבלת האשה (פרי משה קנינים סג-א. דרכי משה דרכי הקנינים ח-ג (ד"ה ועכ"פ) בדעת רש"י תוס' ורמב"ם).

(ג) נתינת הכסף ויצרת חוב ממוני (שעבוד) להשיבו וקונה את החפץ בתורת פירעון החוב ("כסף החוזר") (הגר"ש שקאפ קידושין ב סובר כך בין בקנינים ובין בקידושין, אך האפיקי ים ח"א טז סובר זאת רק בקנינים, אך בקידושין סובר שנתינת הכסף עצמה מחילה את הקניין, ולא החוב שנוצר מהנתינה. במחלוקתם דן שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד ח).

זמן הקניין - האשה קונה את הכסף, ורגע לאחר מכן הקידושין חלים (ולא באותו הרגע) (תורת הקנינים ח"א עמוד תקב).

שיעור הכסף לקידושין הוא פרוטה (קידושין ב. לדעת בית הלל במשנה). ויש לכך שני טעמים:
(א) פחות מפרוטה אינו נחשב ממון כלל,
(ב) השיעור הוא פרוטה, כשאר שיעורים (הלכה למשה מסיני) (קהילות יעקב קידושין ב ד"ה והנראה) הביא את שני הטעמים. והוסיף (בד"ה אכן) שזו שיטת הרשב"א, אך לרמב"ן יש רק את הטעם שאינו ממון).

שווה כסף מועיל (משנה ריש קידושין). ונחלקו הראשונים במקור לזה: תוס' (שם ד"ה בפרוטה) כתבו שנלמד בכלל ופרט וכלל, אך הריטב"א (שם) כתב שנלמד מסברא (והמהרש"א שם תמה גם על תוס' למה לא לומדים זאת מסברא).

קידושין תמורת מלווה - בגמרא (קידושין ו:) מפורש שהמקדש תמורת המלווה אינה מקודשת, אך בהנאת מלווה כן מקודשת. ובביאור "הנאת מלווה" נחלקו הראשונים לשלוש שיטות:

(א) שלא קידשה במעות עצמן, אלא בהנאה הבאה לה מכך (רש"י שם ד"ה לא, תוס' שם ד"ה דארוח). שאע"פ שהמעות עצמן לא קיימות, ההנאה הבאה מהן קיימת (רי"ף קידושין ב: בדפיו).

(ב) שלא קידשה תמורת מחילת הלוואה ישנה, אלא שהלווה לה הלוואה חדשה וקידשה בהנאה הבאה ממנה (שתהיה נתינה בעין) (רמב"ם אישות ה-טו, ומעין זה בר"ח המובא ברשב"א ובתוס' ר"י הזקן קידושין ו:).

¹ מחלוקת דומה (בין שלוש דעות) ישנה גם בקניין כסף בממונות, הובאה בערך כסף (קניין) בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הקניין.

ג) שלא קידשה תמורת מחילת הלוואה כשהמעות אינן בעין, אלא שבאה להחזיר לו הלוואה ישנה, וכשהמעות בידה האריך לה את זמן ההלוואה (שהמעות יהיו בעין) (ראב"ד אישות ה-טו, גירסא בר"ף שמובאת בתוס' ר"י הזקן קידושין ו:).

המקדש בשטר חוב של אחרים, חקר ר' שמואל האם הוא מקדש בכסף שבשטר (כאילו נתן לה את הכסף אע"פ שעדיין לא בא לידה), או בזכות של הכסף, שהחוב הוא דבר השווה ממון להימכר בשוק (מקדש בשווה כסף ולא בכסף) (חידושי ר' שמואל קידושין ה-ה (עמוד קלד)).

קידושין בקרקע (מדין שווה כסף) נחלקו בהם הראשונים: י"א שא"א לקדש בה כשם שא"א לגרש בגט שמחובר לקרקע, שהרי הוקשה הווייה ליציאה ("ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר" (דברים כד-ב)), אך לרשב"א ולר"ן (ריש קידושין, והביא גם את החולקים) אפשר לקדש בה, שכל ההיקש נאמר רק על קידושי שטר ולא על קידושי כסף.

חליפין אינם מועילים בקידושין (קידושין ג). וחקר הקונטרסי שיעורים (קידושין ד) האם הם מדין קניין כסף, או קניין נפרד.

ערכים קרובים: דין עבד כנעני (קידושין שבהם לא הבעל נותן את הכסף אלא אדם שלישי), דין ערב (קידושין שבהם לא האשה מקבלת את הכסף אלא אדם שלישי), כסף (קניין) (לגבי קנייני ממונות), קידושין (לגבי קידושי חליפין שווה בשווה ע"ע חליפין שווה בשווה בסעיף "בקידושין").

קידושי שטר

האיש כותב לאשה בשטר "הרי את מקודשת לי" ונותן לה, וכך הוא מקדשה (הסוגיא הגדרה בקידושין ט).

בערך זה נדון בקידושי שטר בפרט. בדיני קידושין בכלל ע"ע קידושין.

מקורו מהיקש משטר גירושין (גט) "ויצאה והיתה" ("ויצאה מביתו, והלכה והיתה לאיש אחר" (דברים כד-ב)) (קידושין ה).

במהות הקניין כתב הגר"ש שקאפ (גיטין ה ד"ה ועל פי זה, וכן כתב לגבי שטר קניין וגט) שקונה את האשה וע"י זה את הראיה שבשטר (האותיות), וממילא קונה את הנייר של השטר, משום שהוא טפל לראיה שבו (ובעניין זה כתב הקובץ שיעורים קידושין ח שאין הקניין ע"י הנייר אלא ע"י האותיות, ולכן בשטר קידושין שאין בו שווה פרוטה לא שייכת הסברה "אשה בפחות משווה פרוטה לא מיקניא נפשה").

וכתב הקונטרסי שיעורים (קידושין ד-ט) בדעת הראב"ד ששטר קידושין הוא קניין כשאר קניינים, ונקרא ספר (וכן כתב לגבי גט. אמנם לגבי שטרות קניין כתב שהם רק לחזק את הדברים שנאמרו בעל פה, ואינם נקראים ספר).

שטר קידושין שמחובר לקרקע (שכתב שטר על מחובר לקרקע) א"א לקדש בו אשה כשם שא"א לגרש בגט שמחובר לקרקע, משום שהוקשה הווייה ליציאה ("ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר" (דברים כד-ב)) (ר"ן ריש קידושין).

כל הפסולים שפוסלים בגט - בין אלה הנובעים מהלכות גיטין ובין אלה הנובעים מהלכות שטרות - פוסלים גם בשטרי קידושין (דרכי משה דרכי הקניינים ח-יז).

שמו ושמה - נחלקו הראשונים האם צריך להזכירם בשטר קידושין, ויש בזה שלוש דעות: א) צריך לכתבו שמו ושמה, כגון (בקידושי בת ע"י אביה) "בתך פלונית מקודשת לי אני פלוני" שהרי נלמד מגט, ובגט צריך לכותבם מדאורייתא (רשב"א קידושין ט. ד"ה כתב).

(ב) אין צריך לכתוב שמו ושמה (ריטב"א קידושין ט. סוף ד"ה אמר).
(ג) צריך לכתוב את שם האיש אך לא את שם האשה (תוס' ר"י הזקן קידושין ט.).

ערכים קרובים ערכים קרובים: גט, קידושין, שטר (קניין) (בממונות).

קידושין

הגדרה **אשה מיוהרת לבעלה ואסורה לשאר העולם** (הסוגיות בקידושין דפים ב-יד, ובקידושין בפרקים שני ושלישי).

בערך זה נדון בקידושין בכלל. בשלושת הדרכים השונות לקידושין ע"ע קידושי כסף, ערך קידושי שטר וערך קידושי ביאה. לאיסור אשת איש לעולם ע"ע אשת איש.

נקרא גם אירושין בלשון התורה (נערה מאורסה - דברים כב, כה, כז), ואירוסין בלשון חז"ל (במשנה ובגמרא במקומות רבים).

מקור וסעם **מקורם של הקידושין מהפסוקים "כי יקח איש אשה ובעלה וגו'" (דברים כד-א). ולולא הפסוקים - קודם מתן תורה - היה אדם פוגע באשה בשוק, אם רצה הוא והיא מכניסה לתוך ביתו ובעלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה (רמב"ם אישות א-א).**

בגדרם של הקידושין יש מי שכתב שהם אמצעי בין פנויה לנשואה (מלב"ם אחרי מות אות צו).

קניין ואיסור **במהות הקידושין דנו הראשונים והאחרונים, וחמש דעות בעניין:**
(א) הם קנייני ממון, שהאשה היא כעין חפץ ששייך לבעל (כתובות ב: תד"ה מציא (בתירוץ השני), תוס' הרא"ש ותוס' הרשב"א: כשדהו עבדו שורו וחמורו).

(ב) איסורים, שהאשה נאסרת לכל העולם באיסור אשת איש (קובץ שיעורים ח"ב כז. ומעין זה חקר המידות לחקר ההלכה ח-מ האם הקניין והאיסור הם שני דינים נפרדים, או שהאיסור נובע מהקניין).
(ג) חילוק בין דרכי הקידושין, שכסף ושטר הם קניינים, וביאה היא איסורים (זכר יצחק יד, קובץ הערות עו בהר"א).

(ד) חילוק בין לשונות הקידושין, שלשון "הרי את מקודשת" היא איסורים שגורמים לקניין, ולשון "הרי את אשתי" היא קניין שגורם לאיסורים (קובץ שיעורים קידושין נג).
(ה) הקונטרסי שיעורים הוסיף שיש שלושה עניינים בקידושין: קניין, איסור, וייחוד האשה והזמנתה לבעל¹ (קידושין א-א, ולשיטתו סובר כך גם בעניין יעוד - קידושין יח-ז ד"ה סוף).

ויוצאות מחקירה זו כמה נפק"מ:

(א) אין קידושין תופסים באשת איש - האם זו סברא שאין לאשה יד לקבל קידושין מאחר כי קנויה לבעלה, או שצריך גזירת הכתוב² (אבני מילואים מד-ד: גזירת הכתוב, פני יהושע המובא בו: סברא, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אשת איש לענין תפיסת קידושין: שני הדינים יחד).
(ב) דעת האשה להתקדש - האם זו גזירת הכתוב, או סברא כמו שבקניינים צריך דעת מקנה (רש"י קידושין מד. ויבמות יט: סותר את עצמו בזה).

¹ בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

² מעין זה דנו בטעם שאין קידושי אחר תופסים בשפחה חרופה, הבאנו זאת בערך שפחה חרופה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה באיסור לבוא עליה.

ג) הבא על ארוסתו - האם חייב מיתה כדין אחר הבא עליה, או לא. שאם זהו איסור, אפשר שהאיסור חל גם על הארוס עצמו, אך אם כל דין אשת איש מפני שקנויה לארוס - א"כ הארוס עצמו בוודאי פטור (שיטה מקובצת כתובות ז: (ד"ה ז"ל) מביא רא"ה ורשב"א שחייב כארוסת אחר)¹.

אופן הקניין הוא שהאיש יעשה את מעשה הקידושין ולא האשה, כדרשת הגמרא "כי יקח ולא כי תיקח" (קידושין ה:).

הכח המחיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה)² - הבעל עצמו מקדש את האשה (כח האדם, כמו בקניינים, שהאדם עצמו פועל את הקניין), ולא שהוא רק עושה את מעשה הקידושין (כסף שטר או ביהא) והיא מתקדשת ממילא (כח המעשה, כמו בשחיטה, שהאדם רק שוחט והבהמה ניתרת ממילא) (הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה, וקובץ הערות עו).

האדם המחיל את הקניין - נחלקו האחרונים האם רק האיש מחיל את הקידושין או שגם האיש וגם האשה (שערי יושר ז-יב והגר"ש שקאפ קידושין א: גם האיש וגם האשה, אבני מילואים המובא בו וכן דרכי משה דרכי הקניינים ה-יט: רק האיש)³.

הדעת (מחשבה או התרצות) - בדעת האיש פשוט שצריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), ולא רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא) (שערי יושר ז-יב והגר"ש שקאפ קידושין א, אבני מילואים המובא בו, דרכי משה דרכי הקניינים ה-יט), הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו). אך בדעת האשה נחלקו האחרונים האם מספיק שרק תסכים לקידושין (רצון, הרהור, נחותא), או שצריך שתפקיר את עצמה (מחשבה בפועל, כוונה, גמר בליבו) (שערי יושר ז-יב והגר"ש שקאפ קידושין א: מפקירה (וצריך מחשבה), אבני מילואים המובא בו וכן דרכי משה דרכי הקניינים ה-יט: רק מסכימה. הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו: קידושין צריכים מחשבה בפועל (ולא ביאר אם כוונתו רק לאיש או גם לאשה))⁵.

שליח קידושין, חידוש הקדוש מרדוש (במרדכי קידושין פ"ב ס' תקה, והובא בקצוה"ח קפב-ב ד"ה וניחא) שהוא מילי ואין שליח עושה שליח אע"פ שמסר לו טבעת, משום שאינו יכול לקדשה בעל כורחה, ואינו דומה לגירושין (וכן דנו בזה שו"ע אה"ע לו-ה, חלקת מחוקק שם ס"ק ז ובית שמואל שם ס"ק ד).

האיסור בקידושין אינו כשאר הקניינים, שבכל הקניינים האיסור (איסור גזל) נובע מקפידת הבעלים, אך באשת איש האיסור אינו תלוי בדעת הבעל, שקידושין דומים לקדושת הגוף (הגר"ש שקאפ קידושין יד ד"ה בסוגיא).

אמירה בלא מעשה קניין, פשוט שלא תועיל בקידושין, גם אם גמר בדעתו (קובץ שיעורים כתובות שלו).

¹ כמו כן חקרו האחרונים גם לגבי חופה האם היא קניין או איסור, ע"ע חופה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה. וכן חקרו גם לגבי גירושין, ע"ע גירושין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות הגירושין אות א. כמו כן חקרו בדינים רבים נוספים האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

³ עיין לקמן בסמוך (בד"ה הדעת) שתלוי בזה.

⁴ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהם דנו בערך מחשבה והתרצות.

⁵ עיין לעיל בסמוך (בד"ה האדם המחיל את הקניין) שתלוי בזה.

ספק קידושיין, למשל נתן הוא ואמרה היא, דהיינו שהאיש נתן לה שווה פרוטה לקידושיין, אך היא אמרה "הרי אני מקודשת לך", שזוהי בעיא דלא איפשיטא בגמרא האם מקודשת (קידושיין ה:) - נחלקו בו הר"ף והר"ן:

(א) הר"ף מחמיר כשאר ספיקא דאורייתא, שהרי זהו ספק האם חל עליה איסור אשת איש (ר"ף שם, וכן הוכיח בצפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה קידושי ספק) מכתובות עג:).
(ב) הר"ן מקל כספק ממון, שאנו מעמידים אותה על חזקתה שהיתה פנויה (ר"ן שם סוף ד"ה תנו רבנן).

ומחלוקתם מבוארת ע"פ החקירה¹ האם קידושי אשה הם מדיני איסורים, שהאיש אוסר את האשה על שאר העולם - וא"כ הוא כספיקא דאורייתא, או מדיני ממנות, שהאיש קונה אותה לעצמו - והוא כספק ממון.

לשון הקידושיין - אפשר לקדש בכמה לשונות, כגון "הרי את מקודשת לי", "הרי את מאורסת לי", "הרי את לי לאשה". ודנו המפרשים האם יש חילוק לדינא בין הלשונות, שדיני קידושיין שמקורם בהקדש חלים רק כשקידש בלשון "מקודשת", או שהם חלים בכל הלשונות (תוס' קידושיין ז. ד"ה ונפשו: פשטה קדושה מועיל רק בלשון "מקודשת". פני יהושע קידושיין ה: ד"ה אמר ליה: ידות מועילות בכל הלשונות, ונשאר שם בצ"ע).

תנאי כפול - חידשו מקצת הגאונים שכל דין תנאי כפול לא נאמר כלל בדיני ממנות אלא רק בגיטין וקידושיין (רמב"ם אישות ו-יד בשם מקצת גאונים אחרונים, וחולק עליהם. וכן הובאו במאירי קידושיין סא. ד"ה וכן. ומעין זה מבואר בירושלמי שלדעת רבי מאיר צריך תנאי כפול רק בעריות (קידושיין ג-ג [לה:]), ודנו בזה מפרשי הירושלמי שם)).

עדי קיום על דעת האשה לקידושיין - האבני מילואים כתב שאין צריך עדי קיום על דעתה, משום שפעולת הקידושיין נעשית ע"י הבעל, והאשה צריכה רק להתרצות לקידושיין. אך השערי יושר כתב שאפילו אם האשה צריכה רק להתרצות - צריך עדי קיום, שהרי התרצותה מבררת את חלות הקידושיין (ז-יב ד"ה כתב, והביא גם את האבני מילואים. ושם (בד"ה ולענ"ד) חלק על עצם יסודו של האבני מילואים וכתב שגם האשה צריכה מחשבה לקידושיין, ולא די בהתרצותה).

קידושי כסף, שטר וביאה - היתה הו"א שלקידושיין צריך את שלושת הדרכים יחד: גם כסף, גם שטר וגם ביאה (ירושלמי ריש קידושיין, ודן בזה הקונטרסי שיעורים קידושיין א).

אמירת "הרי את" - נחלקו המפרשים האם היא חלק מהקידושיין עצמם, או שצריך אותה רק בשביל לגלות את רצון הבעל (ר"ן קידושיין ט: רק לגלות את רצונו, והקובץ שיעורים קידושיין כ הביאו ונשאר עליו בצ"ע. ברכת שמואל קידושיין א: חלק מהקידושיין. וכן דן בזה המידות לחקר ההלכה ג-כב).

אכילת תרומה - ארוסתו של כהן אוכלת בתרומה בעבורו משום שהיא קניין כספו. וכתב האבני מילואים (בשר"ת יז ד"ה והנה לכאורה) שהולכים בזה אחר קניין האיסור ולא אחר קניין הממון (בין לאכול ובין לפסול). וכן כתב (שם ד"ה ואכתי) שאין לארוס קניין ממון בארוסתו אלא רק קניין איסור, שאסורה לעולם בגללו, ונקראת "קניין כספו" משום שהקניין איסור הזה נקנה לו ע"י כסף.

ברכת האירוסין - חקרו האם היא ברכת המצוות או ברכת השבח (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד מז, מנחת אשר בראשית כח-א ד"ה ונראה).

תליוהו וקריש - ע"ע תליוהו וזבין.

¹ הובאה לעיל בסעיף "קניין ואיסור".

קטן אינו יכול לקדש, שנאמר "כי יקח איש" (רש"י כתובות עג: ד"ה קטן). ונחלקו המפרשים האם אפשר לקדש לו אשה מדין זכין (ר"י ברזילי: אפשר לקדש לו. דנו בדבריו שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד רכ וקובץ שיעורים קידושין קיט). והסתפק המשנה למלך (אישות ד-ז, דן בזה גם אבני מילואים מג-א בתחילתו) לגבי קטן שקידש "לאחר שאגדיל", וכן לגבי גדול שקידש קטנה "לאחר שתגדלי".

גוי אינו יכול לקדש ישראלית. רש"י (יבמות סח: ד"ה אי) כתב שהמקור לכך מ"אשת רעהו - פרט לאשת עובד כוכבים", והשאלות דרב אחאי (וישלח כה, הובא ברש"י שם) כתב שבישראל הוקשו הוויות להדדי, א"כ רק מי שיכול לקדש בכסף יכול לקדש בביאה, וכיוון שלגוי יש רק קידושי ביאה - לא יוכל לקדש ישראלית.

עבד כנעני אינו יכול לקדש ישראלית שנאמר "עם החמור" - עם הדומה לחמור (רש"י יבמות סח: ד"ה אי).

ערכים קרובים: אפקעינהו רבנן לקידושי, אשת איש, אתי דיבור ומבטל דיבור, חופה (ושם בסעיף "נישואין" דנו בחילוקים בין אירוסין לנישואין), יבום, ידות, יעוד, נערה מאורסה, קידושי ביאה, קידושי כסף, קידושי שטר, תליוהו וזבין (ודנו שם גם בתליוהו וקדיש), (לגבי קידושי חליפין שווה בשווה ע"ע חליפין שווה בשווה בסעיף "בקידושין").

קיום הדבר (בדבר שבערוזה)

עין ערך עדי קיום.

קיום שטרות

בית דין בודקים את חתימות העדים שבשטר ומאשרים שהן כשרות. הגדרה

מקורו מדרבנן¹. אך מדאורייתא אין צריך קיום משום שעדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין (גיטין ג.) משום דלא חציף איניש לזיופי² (רש"י גיטין ג. ד"ה נעשה).

ובשני מקרים נחלקו המפרשים האם הקיום הוא דרבנן או דאורייתא: (א) כאשר הנתבע מכחיש, ואין העדים קיימים - המרדכי (קידושין סי' תקסט) כתב שבזה צריך קיום מדאורייתא. והש"ך (ח"מ מו-ט) סובר שגם בזה הוא דין דרבנן (הביאם ודן בזה קצוה"ח מו-ד).

(ב) כאשר אינו שטר עם חתימות ידי עדים אלא כתב ידו - רב שרירא גאון הב"ח והש"ך (ח"מ מו-י) סוברים שצריך קיום דאורייתא (ולכן אין מקיימים אלא בפניו), והקצוה"ח (מו-ה, והביא גם את דבריהם) והמחנה אפרים (עדות יז) סוברים שגם בזה הוא דרבנן (ולכן מקיימים אף שלא בפניו).

הטעם שאין היסרון של עד מפי עד כאשר מקיימים את השטר ע"י שני עדים המכירים את חתימות העדים שבשטר, הוא משום שעדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין. ולכן העדים שמעידים על חתימותיהם, לא על מנה שבשטר הם מעידים אלא על החתימות עצמן. וכמו שאם שמעו עדים שנחקרו בבית דין - יכולים להעיד על

¹ לקמן בסעיף "פרטי הדין" נביא דינים רבים שטעמם הוא שקיום שטרות דרבנן.

² ע"ע לא חציף איניש לזיופי.

כך, ואינו עד מפי עד (קצוה"ח מו-ג ד"ה ודע. אמנם הקובץ שיעורים בבא בתרא קסד דן האם יש בכלל חיסרון של עד מפי עד בקיום שטרות, אפילו לא מתוך הכתב, ונשאר על כך בסתירה).

במהות התקנה חקרו האם תיקנו שהשטר פסול עד שיקיימוהו, או שהוא כשר, אלא רק תיקנו שיקיימוהו (פרי משה עדות שבשטר כא-ב). ומעין זה חקר הברכת שמואל (בבא מציעא יג-א ד"ה ונראה) האם חכמים ביטלו את הדין שנעשה כנחקה עדותן בבית דין, או שהדין שנעשה כנחקה נשאר, אלא שתיקנו שאינו מספיק וצריך קיום.

לשון הקיום היא: במותב תלתא כחדא הווינא ואתא פלוני ופלוני ואסהידו קדמנא אחתימת ידיהו, ומדאיתברר לנא דדא היא חתימת ידיהו אישרנוהו וקיימנוהו כדחזי (ש"ע חו"מ מו-ג).

שלושה הדיוטות כשרים לקיום שטרות (ש"ע חו"מ מו-ג). ויש אומרים שגם יחיד מומחה מועיל לקיום שטרות כיוון שקיום שטרות דרבנן (רמ"א חו"מ מו-ד).

דימוי החתימה לחתימה מועיל לקיום שטרות משום שקיום שטרות דרבנן, אבל בקיום דאורייתא (לדעות שיש מקרים שבהם הוא דאורייתא¹) אינו מועיל (ש"ך חו"מ סט-יב, קצוה"ח מו-ד בסופו).

עדים הקרובים למלווה וללווה פסולים, ויש מי שמכשיר (ש"ע חו"מ מו-ט) משום שקיום שטרות דרבנן (קצוה"ח מו-יד בתחילתו).

ער נעשה דיין בקיום שטרות, משום שהוא דרבנן (כתובות כא:; רמ"א חו"מ ז-ה).

ערכים קרובים: גט, לא חציף איניש לזיופי, שטר חוב, שטר ראייה. ערכים קרובים

קים לי

ממון שיש בו מחלוקת הפוסקים, המחזיק בו יכול לטעון "קים לי כדעת הפוסקים שהוא שייך לי" (האריך בזה תקפו כהן קכג). הגדרה

לדוגמא, אדם שחייב לשני חבריו, ואחד מבעלי החובות תפס יותר מכדי חובו גם בשביל חבריו. נחלקו בזה הפוסקים האם תפיסתו מועילה מדין מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה (ש"ך חו"מ קה-ב), או שכיוון שהיא יותר מכדי חובו לא נחשב מיגו דזכי לנפשיה (סמ"ע חו"מ קה-ג). ולהלכה התופס יכול לומר קים לי כהש"ך (נודע ביהודה מהדורא קמא חו"מ יז, פתחי תשובה חו"מ קה-ה).

מקורו - דין זה לא הוזכר בגמרא אלא בפוסקים: מהר"י בן לב, המב"ט ושאר אחרונים (תקפו כהן קכג בתחילתו). מקור וטעם

טעמו מדין אין הולכין בממון אחר הרוב² (בבא קמא מו:), שהממון נשאר ביד המחזיק, ולכן הוא דין דאורייתא (תקפו כהן קכג בתחילתו, חקרי לב יו"ד ח"ב מו). אך יש מי שכתב שהוא מדברי סופרים (נאמן שמואל נא, הובא בשדי חמד ח"ד ק-יט ד"ה ועיקר עמוד 481).

¹ הבאנו מחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו.

² ע"ע אין הולכין בממון אחר הרוב.

במספר הפוסקים שצריכים לסייע למחזיק כדי שיוכל לטעון קים לי - נחלקו הפוסקים, ויש בזה ארבע שיטות:

(א) פוסק אחד שחלקו עליו כל חכמי ישראל, אי אפשר לומר קים לי כדבריו (קצוה"ח עב-ט בסופו), ואפילו הוא מומחה גדול (תקפו כהן קכג). ויש מי שכתב שאם היה מוחזק מעיקרא יכול לטעון קים לי כמומחה גדול (אפילו אם כל חכמי ישראל חלקו עליו) (מהר"ש די מודינא, הובא בתקפו כהן שם).

(ב) שני פוסקים - המהר"י בן לב הסתפק בזה (תקפו כהן תחילת קכד).

(ג) שלושה פוסקים - המהר"ם גלאנטי הסתפק בזה (תקפו כהן תחילת קכד).

(ד) והתקפו כהן סובר שתלוי במספר הפוסקים החולקים, שאם הרבה מאוד חולקים - אפילו ארבעה לא יועילו נגדם לטענת קים לי, ואם אינם רבים כל כך ואינם רובא דמינכר - אפילו אחד יועיל.

דעה שלא הזכירה בשו"ע וברמ"א אי אפשר לטעון "קים לי" כמותה (אורים ותומים קונטרס תקפו כהן סוף עב, מנחת חינוך ת-א [ט] ד"ה והרמב"ן).

תפיסה - אפילו כאשר הטוען קים לי לא היה מוחזק מתחילה אלא תפס, אעפ"כ יכול לטעון קים לי (תקפו כהן קכג).

שני קים לי אפשר לטעון. אך אם יש בהם סתירה, כגון שיש משנה ולה שני טעמים, ורוצה לטעון קים לי שלא כשניהם, לא יכול לטעון זאת, שאם כן איך תפרש את המשנה (קצוה"ח קד-טו בסופו), ויש מי שכתב שגם בזה אומרים קים לי (מוהר"ם ח"א צט, הובא במשנה למלך נחלות ה-ח בסופו ובקצוה"ח שם).

כאשר יש סתירה בדברי הפוסק עצמו במקומות שונים, נחלקו הפוסקים האם אפשר לומר קים לי כדבריו במקום אחד (שדי חמד ח"ט כללי הפוסקים טז-לד עמוד 199).

שוחט שעשה בבחמת חבירו ספק טריפות פטור מדין היזק שאינו ניכר, שיכול לומר "קים לי כדעה שאינה טריפה", וממילא מה שאסור לאוכלה הוא היזק שאינו ניכר (אור שמח שכירות י-ה, דן בדבריו קונטרסי שיעורים בבא קמא ו-ג).

ערכים קרובים אין הולכין בממון אחר הרוב, מוחזק, ספיקא דדינא, תפיסה.

קיום ליה בדבריה מיניה

אדם שעבר על חיוב מיתה (או מלקות) וחייב ממון יחד, נענש רק במיתה (או מלקות) ופטור מהממון (הסוגיות בכתובות ל. והלאה באריכות).

לדוגמא, המדליק את הגדיש של חבירו בשבת פטור מן התשלומין, משום שחייב מיתה על חילול שבת (כתובות ל).

החולק על דין זה הוא רבי מאיר, שסובר שחייבי מלקות אינם פטורים מתשלומין (אך בחייבי מיתה מודה שפטורים מתשלומין) (כתובות לז). ואין הלכה כרבי מאיר.

מקורו משני פסוקים (כתובות לז):

(א) **חייבי מיתה פטורים מתשלומין** - "וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש" (שמות כא-כב) הא אם יהיה אסון לא יענש.

(ב) **חייבי מלקות פטורים מתשלומין** - "והכהו לפניו כדי רשעתו במספר" (דברים כה-ב) משום רשעה אחת אתה מחייבו ואין אתה מחייבו משום שתי רשעויות.

בטעמו חקרו ראשי הישיבות, ומצאנו בזה ארבעה צדדים:

- (א) החיוב הקל לא חל כלל.
- (ב) החיוב הקל חל והחיוב החמור פוטר ממנו (בית זבול ח"ב ד-ו חקר בין שני הצדדים הנ"ל).
- (ג) נחשב שנענש כבר, משום שהעונש החמור כולל בתוכו את העונש הקל (קובץ שיעורים כתובות צג כתב שיש בו שני דינים יחד: גם פטור מהעונש, וגם נחשב שנענש כבר).
- (ד) האחיזה (ח"א יט-ד ד"ה ונראה) הביא צד נוסף, שנחשב כאילו העבירה נעשתה ע"י אדם אחר, אך דחה את אפשרות זו.

בדיני שמיים חייב גם על הממון, וכל הפטור של קים ליה בדרכה מיניה הוא רק בדיני אדם. וחדש המהרש"ל שכל זה רק בחייבי מיתות שוגגין, אך במזיד - פטור מהממון אפילו בדיני שמיים. הקצוה"ח (כח-א) תמה עליו, והקובץ שיעורים (כתובות צג) הסבירו ע"פ יסודו שיש שני דינים בקים ליה:

- (א) פטור מהעונש, וזה באמת רק בדיני אדם.
- (ב) נחשב שנענש כבר משום שהעונש החמור כולל בתוכו גם את העונש הקל, וזה פטור גם בדיני שמיים. אך דין זה שייך רק במזיד, שבאמת נענש במיתה, אך שוגג, שלא נענש - שייך בו רק הדין הראשון (הפטור), ולכן חייב בדיני שמיים.

שני עונשים שבאים על מעשה אחד, כגון שור שהרג אדם, שזהו מעשה אחד שעליו נענש בשני עונשים (השור בסקילה והבעלים משלם כופר) המהר"ם כתב שאין בו פטור של קים ליה בדרכה מיניה (בבא קמא ד. על תד"ה כראי, בדעת ר"י, ומשמע שריב"א בתוס' שם חולק עליו), והחזון איש כתב שאדרבה, במעשה אחד יש יותר סברא לפוטרו (בבא קמא ג-א ד"ה שם ותנא).

פרטי הדין

חייבי מיתות שוגגין, אע"פ שפטורים מהמיתה, פטורים גם מהתשלומין ("תנא דבי חזקיה") (כתובות לח. לתוס' הלכה כחזקיה אך לרש"י לא (מהרש"א פסחים כט. על רש"י ד"ה את)). וביאר הקונטרס שיעורים (בבא מציעא כח-א ד"ה אולם) שדין הפטור בשוגג ובמזיד הם שני דינים נפרדים.

בעבירות שונות

חייבי מיתות אנוסים, הסתפק הרעק"א (כתובות ל:) האם פטורים מתשלומין, והשיטה ישנה (בשיטה מקובצת) כתב שלא פטורים. והקובץ שיעורים (כתובות צו, והביא את הרעק"א והשיטה ישנה) הביא שני טעמים לכך שלא יפטרו:

(א) לשיטת התוס' שהמזיק באונס גמור פטור - ממילא "מה מכה בהמה כן חילקת בו בין אינו אנוס (שחייב) לאנוס (שפטור), אף מכה אדם תחלק בו בין אינו אנוס (שפטור) מתשלומין לאנוס (שאינו פטור)" (אמנם לשיטת הרמב"ן שסובר שגם המזיק באונס גמור חייב - טעם זה לא שייך).¹

(ב) לשיטה שבאונס אין מעשה איסור כלל² (וכן דעת הרעק"א שם) - ממילא לא שייך שעבירת המיתה תפטור מהתשלומין, שהרי נחשב כאילו אין עבירת מיתה כלל (אמנם לשיטה שגם אונס נחשב מעשה איסור (וכן דעת הקובץ שיעורים עצמו שם) - טעם זה לא שייך).

חייבי גילוי עריות ושפיכות דמים אנוסים, שדינם שפטורים ממיתה³ (אע"פ שלכתחילה יהרג ואל יעבור) - הסתפק המהר"ל דיסקין האם פטורים מתשלומין (בשו"ת קונטרס אחרון רנד ד"ה וכן).

¹ הבאנו את מחלוקתם בערך אונס (בעבירות) בסעיף "בממונות" ד"ה אדם המזיק באונס גמור.

² דנו בזה בערך אונס (בעבירות) בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו.

³ אמנם בערך יהרג ואל יעבור בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה על שלוש העבירות) הבאנו שיש דעות שכן נענשים.

ספק חיוב מיתה (שבית דין לא ממיתים אותו מספק), הרעק"א כתב שלא פוטר מתשלומין (הביאו ודן בדבריו קובץ שיעורים כתובות פד), אך הגר"ש שקאפ (בבא קמא ל) כתב שכן פוטר, כמו שחייבי מיתות שוגגים פטורים אע"פ שאינו חייב בפועל.

ספק חיוב כרת, הסתפק הקובץ שיעורים (כתובות פד), אפילו לדעות שספק חיוב מיתה לא פטור מתשלומין¹, אולי הוא דווקא משום שמספק פטור ממיתה, אך ספק כרת, שקמי שמיא גליא וחייב - אולי כן יפטור מתשלומין, או שלא יפטור משום שכל דין חייבי כרת נלמד מחייבי מיתה, ודיו לבא מן הדין להיות כנידון.

נתחייב מיתה ואח"כ נתחייב בה שוב עם ממוזן יש בו דין קים ליה ונפטר מהממוזן, אע"פ שחיוב המיתה החדש לא מוסיף על חיובו הקודם, דלא גרע מחייבי מיתה שוגגים שפטורים מתשלומים אע"פ שאינם מתחייבים מיתה בפועל (שו"ת מהר"ל דיסקין קונטרס אחרון רנג).

חורו בית דין להתיר איסור סקילה ועבר עליו וחזק ממוזן - הסתפק המהר"ל דיסקין האם נחשב כחייבי מיתות שוגגים ופטור מתשלומין (בשר"ת קונטרס אחרון רנד ד"ה יש).

שני עונשים שווים, כגון שתי מלקיות, לא נאמר עליהם קים ליה בדבריה מיניה, משום שנחשבות עדיין רשעה אחת ואינן ממועטות מ"כדי רשעתו" (תוס' מועד קטן ב: ד"ה חייב).

חיוב מיתה שאינו עונש אין בו דין קים ליה בדבריה מיניה לפטור ממוזן, וכל מה שיש קים ליה בחיוב המיתה של רודף הוא משום שגם בו יש טעם של עונש - להעניש את הרודף (חוץ מהטעם להציל את הנרדף) (אחיעזר ח"א יח-ב (תחילת ד"ה ובשיטת) לדעת רש"י²).

חיוב ממוזן שאינו עונש, כגון חיוב תשלום כתובה, יש בו דין קים ליה בדבריה מיניה וחיוב מיתה (או מלקות) יפטור ממנו (הגר"ש שקאפ בבא בתרא א-א ד"ה האמנם לפ"ז).

גוי לא נאמר בו דין קים ליה בדבריה מיניה (תוס' עירובין סב. ד"ה בן נח).

ערכים קרובים: אין איסור חל על איסור, איסורים.

קל וחומר

לימוד מדין קל יותר לדין חמור יותר (האריך בזה הליכות עולם ד-ב בתחילתו).

בפירוש המילים "קל וחומר" נחלקו הראשונים האם הקל במלמד והחמור בנלמד, או שגם הקל וגם החמור במלמד (בירורי המידות ב-ב-ה). למשל: אמה העבריה אינה נקנית בביאה ונקנית בכסף, אשה המתקדשת שנקנית בביאה, ק"ו שתיקנה בכסף (קידושין ד:). ונחלקו האם הקל הוא שאמה (המלמד) לא נקנית בביאה והחמור הוא שאשה (הנלמד) כן נקנית בביאה. או שהקל הוא שאמה לא נקנית בביאה והחמור הוא שאמה נקנית בכסף. ונקרא קל וחומר, אע"פ שלעיתים דורשים חומר וקל, דהיינו את הקל מהחמור לקולא (הליכות עולם ד-ב-א).

לדוגמא: כלי שמטמא משקה - אינו מטמא כלי, משקין הבאים מחמת כלי - קל וחומר שלא יטמאו את הכלים (פסחים יח).

¹ כדלעיל בסמוך ד"ה ספק חיוב מיתה.

² אך בערך רודף בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו שנחלקו בזה.

נקרא גם בשמות רבים נוספים:

(א) "כל שכן" - כך נקרא במקומות רבים בש"ס. ושם זה נזכר כבר בתרגום יונתן, שאת הפסוק "הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם עם ה'", ואף כי אחרי מותי" (דברים לא-כז), שהוא אחד מעשרה קל וחומר שבתורה (ילקוט שמעוני שמואל א קלב), תרגם יונתן "כל דכן בתר דאימות" (קול הנבואה א-ד הערה מז).

(ב) "דין", למשל: ומה משקה שמטמא אוכל - אינו מטמא כלי, אוכל שאין מטמא אוכל - אינו דין שלא יטמא כלי.

(ג) מה מצינו - לעיתים הש"ס נקט "מה מצינו" וכוונתו לק"ו (בירורי המידות ב-יא-ד).

(ד) קולי חומרין - בלשון הירושלמי (עירובין ח-א [נ:]).

(ה) יש גירסא בכתב יד שגורסת "קול (בחולם) וחומר" (קול הנבואה א-ד סעיף יט והערה נב).

משמעות נוספת: בשם "קל וחומר" מכנים לעיתים גם את מה מצינו¹ (תוס' חולין כג: ד"ה ותהא, הליכות עולם ד סוף דיני ק"ו).

במניין המידות, מידה זו נכללת בשבע מידות של הלל, י"ג מידות של רבי ישמעאל, ול"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי².

ובמניין ל"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי (ברייטא דל"ב מידות (מדרש תנאים)) ק"ו נמנה כשתי מידות: קל וחומר מפורש וקל וחומר סתום. אמנם בגמרא ובשאר החלוקות לא מצאנו את חילוק זה.

בסדר המידות, כתב הרלב"ג (שערי צדק א במידת הק"ו) שהטעם שמידה זו ראשונה הוא שק"ו הוא הראיה החזקה מכולן.

דינים דומים: בניין אב³ - יש מי שכתב שמידת בניין אב מכתוב אחד היא אחות הק"ו, ובניין אב משני כתובים היא אחות הגזירה שווה, ולכן רבי ישמעאל סידרם מייד אחר ק"ו וגזירה שווה (בירורי המידות ו-ד-ח).

מקור - לכו"ע אדם דן ק"ו מעצמו (פסחים טו.). וחידש התפארת ישראל (בועז כלים ח-א) שזה מקור וטעם רק כשמסתבר קצת לומר את החומרא (או הקולא) גם לולי הק"ו.

טעמי בפשטות הוא דימוי (השוואה) מהמלמד לנלמד (דרך תבונות, ספר ההיגיון לרמח"ל, מטה דן, מידות אהרן. הובאו בקול הנבואה א-ד סעיף יח והערה מז. ולפי זה הוסיף בירורי המידות ב-יג-א שהקל וחומר אינו סיבת הלימוד, אלא הסיבה היא המה מצינו שבק"ו. והקל והחמור מועילים רק לדון את המה מצינו אע"פ שאין למלמד ולנלמד יסוד זהה. וזה הטעם של דיו - שיסוד הלימוד בק"ו הוא במה מצינו). אמנם יש מי שכתב שבקל וחומר הנלמד כלול בתוך המלמד והוא לימוד מהכלל אל הפרט שכלול בו (קול הנבואה א-ד-ט, ובלשונו: היקש מופתי).

היסוד שעליו בנויים כל דיני ק"ו הוא שלעניין זה מעלימים את טעמן של המצוות, שאילו היינו מתחשבים בטעמן - א"א ללמוד ק"ו, שאולי טעם המצווה גורם למצווה או לאיסור (בירורי המידות ב-ג-ג).

טעמו מסברא. שכל שאר המידות נקראות גם "גזירת הכתוב", חוץ מקל וחומר (בירורי המידות ב-יב-א), ולכן ק"ו נאמר גם לבני נח, אע"פ ששאר המידות לא נאמרו לבני נח (בית האוצר ח"א א-ט).

¹ ע"ע בניין אב.

² לפירוטן של שלוש החלוקות ע"ע מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "החלוקה".

³ ע"ע בניין אב.

אופן הדרשא - ק"ו לא נחשב מפורש בתורה (קובץ שיעורים קידושין קח)¹.

הלכה למשה מסיני - לא לומדים ק"ו מהלכה למשה מסיני (נזיר נז), שהקב"ה לימד את משה את מידה זו רק על פסוקים (הליכות עולם ד-ב-ג). וכן לא אומרים יוכיח מהלכה למשה מסיני (גם יוכיח נגד ק"ו וגם יוכיח נגד פירכא על ק"ו) (בירורי המידות ב-ב-ד).

למוד מן הלמוד - לבבלי קל וחומר חוזר ומלמד בקל וחומר (זבחים מט:), ולירושלמי לא (סוטה ה-ב [כד:]).

בקי בחדרי תורה - כדי לדרוש ק"ו צריך להיות בקי בחדרי תורה (כך משמע מקידושין י:), ואמנם לומר ק"ו אין צריך בקיאות, אך כדי לדעת שאין עליו פירכא בשום מקום אחר - לזה צריך להיות בקי בחדרי תורה (שהרי על ק"ו בהלכות שבת אפשר לפרוך מהלכות טומאה, וכד') (הגר"ח, הובא בקובץ שיעורים קידושין פד).

דון מינה - נחלקו תנאים האם דון מינה ואוקי באתרה או דון מינה ומינה² (סנהדרין עה:). אך בקל וחומר לא נחלקו, משום שאומרים בו דיו (בירורי המידות ג-ה-ח).

דיו לבא מן הדין להיות כנידון - ע"ע.

בסעיף זה נדון בחוזקה של המידה במקרה שמידה אחרת סותרת אותה.

נזירה שווה עדיפה מק"ו, שגזירה שווה היא קבלה מסיני וק"ו הוא מדעתו (רש"י פסחים סו. ד"ה וכי מאחר).

הלכה למשה מסיני, קל וחומר לא יועיל נגדה (תוס' שבת כח. ד"ה מה).

כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט - ק"ו יועיל לרבות יותר מהפרט (בירורי המידות יא-י-ח).

בסעיף זה נדון ביחס שבין ק"ו לבניין אב.

יסוד זהה - מה מצינו אפשר ללמוד רק אם יש למלמד ולגלמד יסוד זהה (בירורי המידות ב-ו-א), אך ק"ו אפשר ללמוד גם בלי יסוד זהה (בירורי המידות ב-יא-ב).

פירכא - בקל וחומר אפשר לפרוך רק פירכא של קל וחומר, בבניין אב אפשר לפרוך אפילו פירכא כל דהו³ (בירורי המידות א-ד. אמנם יבין שמועה חידש שמה מצינו עדיף מק"ו, משום שמה מצינו נקרא בגמרא גם היקש, ואין משיבים על ההיקש. אך חלקו עליו (בירורי המידות ו-ד-ד)).

תחילתו להחמיר וסופו להקל - אפשר להשיב זאת על ק"ו אך לא על מה מצינו (רש"י פסחים כז: ד"ה ודנו, ע"פ הרש"ש עליו). ובזה מה מצינו עדיף מקל וחומר.

בניין אב וקל וחומר יחד - כאשר אפשר ללמוד את הדין גם במה מצינו וגם בקל וחומר, הקל וחומר אלים יותר ואין אומרים דיו (תוס' פסחים יח: ד"ה ומה).

ק"ו שהקשו עליו פירכא (מה לפלוני שכן וכו'), והביאו יוכיח (פלוגי יוכיח), וגלמד משני מלמדים - נחלקו המפרשים האם הוא עדיין קל וחומר, ולא נפרך בפירכא כל דהו (של"ה

¹ באופן הדרשא של מידות שונות - האם נחשבות כמפורשות בתורה, ובנפק"מ מכך - דנו בערך מידות שהתורה נדרשת בהן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הדרשא.

² ע"ע דון מינה.

³ בגדרי פירכא כל דהו דנו בערך פירכא בסעיף "במדות שונות" ד"ה מידות שונות.

תורה שבע"פ מידת ק"ו, שושנת העמקים א, גינת ורדים יח), או שכבר אינו ק"ו אלא מה הצד, ולכן נפרך בפירכא כל דהו, כדן מה הצד (ולא כדן ק"ו) (הליכות עולם ד-ב-ה בתחילתו, בירורי המידות א-א-ד).

בני נח יש להם דין ק"ו, כיוון שהוא מסברא, אע"פ ששאר המידות לא נאמרו להם¹ (בית אנשים האוצר ח"א א-ט).

ערכים קרובים: אין היקש וגזירה שווה למחצה (ושם בסעיף "במדות שונות" (ד"ה קל וחומר) הבאנו שגם אין ק"ו למחצה), אין עונשין ומזהירין מן הדין, בניין אב, דיו לבא מן הדין להיות כנידון, טרח וכתב לה קרא, למד מן הלמד, מידות שהתורה נדרשת בהן.

קלוטה כמי שהונחה

חפץ נחשב כמונה, לחלק מהדעות, גם בזמן שהוא נמצא באוויר (הסוגיות בשבת ד, צז). **בדיני הוצאה בשבת.**

לדוגמא, הזורק מרשות היחיד לרשות הרבים באמצע - למ"ד קלוטה כמי שהונחה חייב, משום שכאילו שהחפץ הונח ברשות הרבים, והרי זו הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים (שבת ד. ורש"י ד"ה קלוטה).

משמעויות נוספות: המושג "קלוטה כמי שהונחה" משמש בגמרא גם לדיני גט (גיטין עט., ולמסקנה חילקה שאינו קשור למחלוקת בדיני שבת), ורש"י השתמש בזה גם לדיני טומאה שנזרקה (נזיר סד. ד"ה ספיקן).

החלקים בדין זה - רבי עקיבא ורבי סוברים כמי שהונחה, וחכמים סוברים לאו כמי שהונחה (שבת ד; גיטין עט.). והלכה כחכמים (מאירי עירובין צט: סוף ד"ה אמר המאירי המשנה החמישית, ערוך השולחן א"ח שמו-ח).

מקורה לא מפורש בגמרא. ובפשטות היא סברא, שגם באוויר נחשב בגדר הנחה. אמנם יש שחידשו שהיא הלכה למשה מסיני (שפת אמת שבת צז: ד"ה שם בגמרא כגון. וכן הקהילות יעקב שבת ו-ב דימה זאת לגוד אחית, ומפורש בגמרא (עירובין ד: וסוכה ו: שגוד הוא הלכה למשה מסיני).

בגדרה חקרו בין שלושה צדדים (שני הצדדים הראשונים הם הידועים יותר):
(א) נחשב כאילו שהחפץ מונח במקומו באוויר.

(ב) נחשב כאילו הוא מונח על הקרקע שתחתיו (אבני נזר א"ח פד ופרי משה שבת לג-א חקרו בין שני הצדדים הללו).

(ג) נחשב שהחפץ נמצא באוויר אך כאילו צידו התחתון נמשך עד הקרקע ונח עליה (קהילות יעקב שבת ו-ב).

(יש מי שהוסיף (אב ישראל יג-ו) שבהנחה על קרקע יש שני דינים: שהחפץ קשור לקרקע, ושהחפץ מחובר לקרקע. וגם למ"ד קלוטה כמי שהונחה כוונתו רק שהחפץ קשור לקרקע, אך אינו מחובר אליה. וכך ביאר מדוע קלוטה לא מועיל לעניין ד' על ד' (כדלקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ד' על ד').

במהותה חקרו האם החפץ נחשב כמונח במקומו בדיק, או שנחשב כמונח ברשות שבה נמצא, אך לא במקום מסויים (עיון בלומדות ט).

¹ דנו בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" בסוף ד"ה טעמו.

להקל - התוס' ישנים (שבת ד:) חידשו שאומרים קלוטה כמי שהונחה רק להחמיר, אך מתוס' (שבת ה: ד"ה בשלמא, לענין קלוטה תוך ארבע אמות ברשות הרבים) מוכח שאומרים זאת גם להקל.

מקום ד' על ד' - קלוטה כמי שהונחה לא מועיל לענין שיחשב כמונח על מקום ד' על ד' (שבת ד:). ובטעם לזה דנו האחרונים (אבני נזר א"ח רמ"ה, תוצאות חיים יא-א ד"ה ונראה, מלוא הרועים ח ד"ה רש"ד"ה רחבה (השני), חזון איש שבת ד: על תוס' ישנים, קהילות יעקב שבת ו-ד, אב ישראל יג-ו).

נעשית מחשבתו - זרק חפץ מרשות היחיד לרשות הרבים וחשב שהחפץ ינוח מייד כשיצא לרשות הרבים, והחפץ לא נח מייד. חידשה הגמרא שאנו אומרים קלוטה כמי שהונחה גם לענין שנעשתה מחשבתו (שבת צז:), והשפת אמת שם (ד"ה שם בגמרא כגון) הקשה על כך).

ערכים קרובים: גוד (והבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורה) שיש מי שדימה את דין קלוטה כמי שהונחה לדין גוד אחית, הוצאה מרשות לרשות, העברת ארבע אמות ברשות הרבים.

קב דינא

ספק בדיון שהוכרע, ואחר כך השתנתה המציאות, אין התובע יכול לחזור ולערער על ההכרעה (הסוגיא ביבמות לז:, בסוגיא זו האריך קהילות יעקב יבמות כט:).

לדוגמא, מי שאבדה לו דרך בשדה שמחולקת לארבעה בני אדם, אינו יכול לתבוע אף אחד מהם, משום שכל אחד מהם דוחה אותו אצל חבריו, שהרי המוציא מחבירו עליו הראיה (ספק בדיון שהוכרע). אחר כך ארבעת בעלי השדה מכרו את חלקיהם לקונה אחד (השתנתה המציאות). וכעת התובע רוצה להוציא מהקונה, שהרי כעת הוא הנתבע היחיד ואינו יכול לדחותו אצל אחר. ועל זה אומרים קם דינא, שהתובע לא יכול להוציא מהקונה (התובע לא יכול לחזור ולערער על ההכרעה) (יבמות לז:).

החולקים על דין זה הם אדמון (שחולק על חכמים) ורבי ירמיה (שחולק על רבי אבא בשם רב) וסוברים שהדר דינא, דהיינו שהתובע כן יכול לערער על ההכרעה ולשנותה (יבמות לז:). והלכה שקם דינא.

בטעמו נחלקו הראשונים והאחרונים לשלוש דעות (קהילות יעקב יבמות כט-ג, ד:):
(א) מדין יאוש, שכיוון שהנתבע זכה - התובע הסיח דעתו ממנו והתייאש, והממון נעשה של הנתבע (תרומת הדשן שי).

(ב) מדין מה מכר ראשון לשני כל זכות שתבוא לידו, שכיוון שהנתבע זכה (אע"פ שזכייתו מדין ספק, כגון המוציא מחבירו עליו הראיה) - מי שקנה ממנו את הנכס קנה גם את הזכות זו (נימוק"י יבמות לז:).

(ג) טענת התובע היא טענת "ממה נפשך", שטוען שאע"פ שאינו יודע אצל מי מהמוכרים אבדה לו הדרך, עכ"פ היא בוודאי אצל אחד מהם, ולכן תובע את הקונה. וטענה זו היא טענת "ממה נפשך משני אנשים" (או יותר) - מאלה שמכרו לקונה את הקרקע. וטענת "ממה נפשך" לא אומרים על שני אנשים (תקפו כהן בסוף הספר).

כאשר הספק לא הוכרע בבית דין נחלקו הראשונים והאחרונים האם אומרים "קם דינא", ויש בזה שלוש דעות (דן בזה קהילות יעקב יבמות כט:):

(א) לא אומרים קם דינא (וקם דינא שייך רק לאחר פסק בית דין) (תוס' יבמות לז: ד"ה אמר).

(ב) כן אומרים קם דינא גם במקרה זה (תוס' חד מקמאי שם ד"ה ספק (מודפס על הדף)).

ג) תלוי באיזו הכרעה מדובר: הכרעת "חולקין" צריכה בית דין, משום שהיא מעין פשרה בין טענות בעלי הדין, ולכן בלי בית דין לא נאמר קם דינא. אך טענת "המוציא מחבירו עליו הראיה" אינה צריכה בית דין, שכיוון שהממון ביד הנתבע אנו משאירים אותו בחזקתו גם בלי בית דין, ולכן גם בלי בית דין נאמר קם דינא (קהילות יעקב יבמות כט-ב בדעת התוס').¹

ערכים קרובים ערכים קרובים: דיינים.

קמא קמא בטיל

הגדרה דבר המתערב בתערובת מעט מעט – כל מה שנתערב בה בטל מייד, כך שהבא אחריו בטל אף הוא וחוזר חלילה (הוזכר בעבודה זרה עג.).

בדיני ביטול ברוב.²

לדוגמא, המערה מחבית של יין נסך לבור של יין כשר - ראשון ראשון שנופל לבור בטל ברוב ומותר (עבודה זרה עג.). דם שנפל לתוך מים (זבחים עח., חולין פז:).

נקרא גם ראשון ראשון בטל (כגון בלשון הגמרא, ורק בלשון הראשונים נקרא "קמא קמא בטיל").

מקור וטעם הטעם שקמא קמא בטיל ולא אומרים לאחר מכן חוזר וניער, הוא מדין דיחוי, שהואיל ונדחה ידחה (משמע מזבחים עח. ורש"י ד"ה לפי, חולין פז: ורש"י ד"ה אינו).

בדינים שונים במצוות לא אומרים קמא קמא בטיל. למשל, בדם שנפל לתוך מים לא אומרים קמא קמא בטיל לעניין כיסוי הדם, שאע"פ שהראשון ראשון בטל, אעפ"כ כשהולך ורבה ונהפכה מראית המים לדם - חוזר הדם וניער. ואי אפשר לומר בזה "כיוון שנדחה ידחה" כיוון שאין דיחוי אצל מצוות (זבחים עח. ורש"י ד"ה לפי, חולין פז: ורש"י ד"ה אינו).

פרטי הדין בכמה מוגיות לא אומרים קמא קמא בטיל: רבו נוטפים (מי גשמים) על הזוחלים (מי מעיין), כלאיים בתוספת מאתיים, בצל שעקרו בשביעית ונטעו בשמינית. וחילקו הראשונים ארבעה חילוקים לבאר מתי אומרים "קמא קמא בטיל" ומתי לא: א) כשדרכן לגדול כך לא אומרים קמא קמא בטיל, אך כשאינו דרכן כן בטיל. ב) כאשר העירוב ממשיך ולא נפסק לא בטיל, אך כשפוסק באמצע בטיל. ג) בדבר הבא בידי שמיים לא בטיל הואיל ואין בידו לעכב, אך בבא בידי אדם בטיל (את שלושת החילוקים הללו הביא המאירי שבת סה: ד"ה ויש).

ד) כשהתערובת יותר מאחד בשישים לא בטיל כי יש בו נותן טעם וטעם כעיקר מדאורייתא, ורק עד אחד משישים בטיל (והביטול מועיל ליין נסך שאוסר בכלשהו, שדין קמא קמא בטיל מבטלו עד אחד משישים) (תוס' יבמות פב: ד"ה אמר).

ערכים קרובים ערכים קרובים: ביטול ברוב.

¹ לגבי גדר פסיקת חולקין ע"ע חולקין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותו. ולגבי גדר המוציא מחבירו ע"ע מוחזק בסעיף "מקור וטעם" ד"ה לגבי ודאותו.

² ע"ע ביטול ברוב.

קניין

עיין ערך קניינים (לגבי קניינים בכלל. לגבי כל מעשה קניין עיין בערכו).

קניין לאחר זמן

קניין שנעשה עכשיו אך יחול לאחר זמן. הגדרה

לדוגמא, המוכר קרקע לעוד שלושים יום.

מקור וטעם **במהותו חקר הגר"ח** (סטנסיל קסא) האם רק המעשה עכשיו אך הקניין לאחר ל', או שגם הקניין עכשיו, ורק החלות לאחר ל'.

פרטי הדיון **קניין פירות לזמן**, כגון שקונה דירה עוד שלושים יום - חידש הגר"ש שקאפ (מערכת הקניינים ח) שאין הכוונה שהקניין יחול עוד ל' יום (שא"כ אם ימות באמצע - הקניין לא יחול), אלא כבר מתחילה חל הקניין על זכות העתיד.

כפירת ממוין - המוכר לחבירו חפץ לאחר ל' יום, ובתוך ל' יום כפר המוכר וטען שלא מכר לו כלל - אינה נחשבת כפירת ממוין, משום שעדיין אין ללוקח כלום בחפץ (קובץ שיעורים כתובות קנ).

מוכר גוף מהיום ופירות לאחר מיתה - חקר הקובץ שיעורים (בבא בתרא רפא) האם מכירת הקרקע היא רק לזמן שלאחר מיתה (וכעין אחריו מעכשיו לפלוני), או שמכר עכשיו את כל השדה, והקונה חוזר ומקנה לו קרקע לפירות לכל ימי חייו.

קניין אגב - יש מי שחקר האם יכול להקנות את הקרקע לאחר ל' יום ואת המטלטלין עכשיו, וכן להיפך - האם יכול להקנות את הקרקע עכשיו ואת המטלטלין לאחר ל' יום (ספר המקנה ר') אליעזר זוסמאן סופר) א-יא ד"ה קה"י. הגר"ש שקאפ נדרים כב ד"ה וכן נראה: אפשר להקנות קרקע עכשיו ומטלטלין לאחר ל' יום).

שותפין יכולים לחלוק בזמן, כגון עבד של שני שותפין שעובד לזה יום אחד ולזה יום אחד. במקור ובמהות של דין זה הארכנו בערך חלוקת שותפות בסעיף "פחות מד"א".

כלתה קניינו - כאשר בזמן ההקנאה מעשה הקניין כבר הסתיים - הקניין לא חל (ר"ן נדרים כח: ד"ה וכתב, תוס' כתובות פב. ד"ה הא). הארכנו בזה בערך כלתה קניינו.

ערכים קרובים **דינים התלויים בזמן** (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהות הזמן) הבאנו כמה חקירות במהותו של הזמן), כלתה קניינו, נזירות התלויה בזמן, קניין פירות, קניינים (לגבי קניינים בכלל).

קניין פירות

הגדרה **אדם קנה נכס רק לפירותיו, דהיינו לשימוש זמני בו, ולא קנה את גופו. ונחלקו האם קניין זה נחשב בקניין הגוף** (רשב"ם בבא בתרא קלו: ד"ה יחזור. הסוגיות בגיטין מז:, בבא קמא פח: ועוד).

לדוגמא, המוכר שדהו לפירות, דהיינו שיאכל הלוקח פירות לזמן מסויים ולאחר מכן יחזיר את הקרקע למוכר, וכן המוכר שדהו בזמן שהיובל נוהג - נחלקו האם הלוקח יכול

לקרוא מקרא ביכורים - האם יכול לומר (דברים כו-י) "ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי" (גיטין מז:).

ההולקים בדיון זה הם אמוראים: לרבי יוחנן קניין פירות כקניין הגוף דמי ולריש לקיש לאו כקניין הגוף דמי. והלכה כריש לקיש (יבמות לו:; רש"י בבא קמא פט: ד"ה קודם, רמב"ם ביכורים ד-ו). אמנם ר"ת פסק שקניין פירות כקניין הגוף (בתוס' גיטין מח. ד"ה אי).

בסעיף זה נדון בקניינים שבהם דנו המפרשים האם הם כקניין הגוף. קניינים שונים

קניין הגוף לזמן, כגון שקונה דירה למשך שלושים יום - לר"ן (נדרים כט.) אע"פ שקנה את הגוף נחשב קניין פירות משום שהקנייה מוגבלת לזמן, ולשו"ת ר' אביגדור כהן צדק (מובא בקצוה"ח רמא-ד"ה אלא) כן נחשב קניין הגוף (דן בזה המידות לחקר ההלכה במבוא דף פו).

כאשר יש לו זכות גם בגוף הקרקע שרשאי לחפור בה בורות שיחין ומערות, כגון הקונה קרקע בזמן שהיובל נוהג, וכן בעל בנכסי אשתו - חידש הקצוה"ח (רנז-ג ד"ה ולענ"ד) שהוא חזק יותר משאר קניין פירות, ובזה לא קי"ל כריש לקיש.

קניין פירות לעולם הוא לכו"ע כקניין הגוף (משנה למלך מלווה ולווה ד-יד בסופו בד"ה עוד כתב מוהרי"מ ט). ויש מי שהוסיף שהוא דווקא כאשר הקניין קבוע לעולם בעל כורחו, ואינו יכול להפקיעו (ר"ן נדרים מה: ואבני נזר אה"ע שעט-ב בדעת תוס', והביא גם את הר"ן).

שואל נחלקו הראשונים האם הוא קונה את החפץ לקניין פירות או לקניין הגוף (פרי משה גניבה וגזילה לד-ב,ג):

(א) **התוס'** (בבא קמא יא. ד"ה אין) כתבו שכיוון שחייב באונסין קנה את החפץ, אלא שחייב דמים כגנב וגזלן. והאור שמח (סוכה ה-כה באמצעו) הוסיף שכיוון שהשואל קנה את החפץ, אם מחזירו לבעלים תוך הזמן - הבעלים צריך לעשות קניין.

(ב) **הרמב"ן והריטב"א** (בבא מציעא מג:) כתבו ששואל אינו קונה את גוף החפץ כלל.

שכירות - האריכו המפרשים האם היא קניין פירות או קניין הגוף, ויש שתלו בזה את המחלוקת האם שכירות קניא. ע"ע שו"כ בסעיף "מקור וטעם" ד"ה האם שכירות היא קניין פירות וד"ה האם שכירות קניא, ובסעיף "פרטי הדין" ד"ה ברשות הנכס.

קניין פירות לזמן, כגון שקונה דירה עוד שלושים יום - חידש הגר"ש שקאפ (מערכת הקניינים ח) שאין הכוונה שהקניין יחול עוד ל' יום (שא"כ אם ימות באמצע - הקניין לא יחול), אלא כבר מתחילה חל הקניין על זכות העתיד.

מוכר גוף מהיום ופירות לאחר מיתה - חקר הקובץ שיעורים (בבא בתרא רפא) האם מכירת הקרקע היא רק לזמן שלאחר מיתה (וכעין אחר כך מעכשיו לפלוני), או שמכר עכשיו את כל השדה, והקונה חוזר ומקנה לו קרקע לפירות לכל ימי חייו.

קניין בזמן שהיובל נוהג הוא קניין פירות (גיטין מז:). והטעם לזה אינו משום אפקעתא דמלכא של גזירת הכתוב, שאם כן היה נחשב קניין הגוף. אלא שכיוון שהמוכר יודע שמדיני התורה הקרקע תחזור ביובל, ממילא אינו גומר ומקנה אלא רק עד היובל. ולכן נחשב לקניין פירות (מערכת הקניינים ט ד"ה אולם).

ערכים קרובים: דינים התלויים בזמן (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות הזמן) הבאנו כמה חקירות במהותו של הזמן, מתנה על מנת להחזיר, קניין לאחר זמן, קניינים (לגבי קניינים בכלל).

קניין ציבורי

נכס שאינו שייך לאדם פרטי אלא לציבור. הגדרה

לדוגמא, רחבה, בית המרחץ, בית הכנסת (ביצה לט; מגילה כה:), ספר תורה של בני העיר (בבא בתרא מג), מעיין של בני העיר (נדרים פ:).

דינים דומים: יש ארבעה מקרים שבהם יש לחפץ אחד כמה בעלים יחד (ובכל אחד מהם חקרו האם זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס, או שכל אחד מהם הוא בעלים על חלק מהנכס, וישנם עוד צדדים נוספים):¹

(א) שותפין.²

(ב) תפוסת הבית.³

(ג) קניין ציבורי, ובדין זה נדון בערך זה.

(ד) חצי עבד וחצי בן חורין.⁴

במהותה חקרו ראשי הישיבות האם זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס (וכל אחד בעלים על כל הנכס), או שכל אחד מהם הוא בעלים רק על חלק מהנכס (קובץ שיעורים בבא בתרא תד וביצה לט, אבן האזל שכנים ב-י ד"ה איברא, שערי יושר ג-כב ד"ה ועפ"י דרכנו נסתרים: כוללת. קובץ שיעורים בבא בתרא שם בדעת רש"י ורמב"ן: כל אחד בעלים רק על חלק מהנכס. וכן משמע מרש"י סוכה כז: (ד"ה כל האזרח) שכל אחד בעלים רק על חלק. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בני העיר (אות צח)).

ונפק"מ לסילוק, דהיינו שאחד מהציבור רוצה להסתלק מהבעלות: אם זו בעלות כוללת הוא לא צריך מעשה קניין, מכיוון שאינו מקנה לשאר הציבור שום דבר, שהרי גם קודם הסילוק הם היו בעלים על כל הנכס. אך אם כל אחד הוא בעלים רק על חלק מהנכס, א"כ כשמסתלק צריך מעשה קניין, שהרי מקנה לשאר הציבור את חלקו (אבן האזל שכנים ב-י ד"ה איברא. ודבריו מבוארים ע"פ העיון בלומדות ו, שצריך מעשה קניין רק בשביל להכניס את החפץ לרשות הקונה, אך לא בשביל להוציאו מרשות המקנה⁵).

קניין ציבורי לאדם מסוים - ממון ששייך לציבור בקניין ציבורי, אך רק אדם מסוים מהציבור יכול לזכות בו, כגון ששאר הציבור התיימשו מממון זה, או ששאר הציבור מתו וכעת נשאר רק אדם בודד - הממון שייך לאותו אדם, אך בעלותו אינה מדין קניינו הפרטי (בלשונו: שמו הפרטי) אלא מדין הציבור כולו (קהילות יעקב גיטין כ ד"ה ונראה וד"ה והנה מה (לגבי מתנות כהונה)).

רשות הרבים - נחלקו הראשונים האם היא שייכת לציבור, משום שיש להם רשות להשתמש בה, או שהיא הפקר, כי אף אחד לא עשה בה מעשה קניין (דבר אברהם ח"א א-ו: מחלוקת רש"י ותוס').

כאמור, גם שותפין היא בעלות שמשותפת לכמה בעלים יחד. בחילוקים בין קניין ציבורי לשותפין דנו המפרשים, ויש בזה שלוש דעות:

¹ בחילוקים ביניהם נדון לקמן בסעיף "דינים דומים".

² ע"ע שותפין.

³ ע"ע תפוסת הבית.

⁴ ע"ע חצי עבד וחצי בן חורין.

⁵ הארכנו בדעתו בערך דעת לקניין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה ביחס אות ג ובהערה שם.

⁶ לעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה דינים דומים.

(א) הקובץ שיעורים (בבא בתרא תד וביצה לט, וכן אבן האזל שכנים ב-י סוף ד"ה איברא) חילק שבשותפין כל אחד בעלים רק על חלק ובציבור היא בעלות כוללת, והוכיח (בבבא בתרא שם) שיש חילוק ביניהם שהרי מחולקים בדיני הקרבנות, שיש חילוק בין קרבן שותפין לקרבן ציבור.

(ב) רש"י והרמב"ן (כך הבינם הקובץ שיעורים שם) לא חילקו ביניהם וסוברים שבין בשותפין ובין בקניין ציבורי כל אחד בעלים רק על חלק.

(ג) ויש מי שכתב בדעת רש"י שבשותפין היא בעלות כוללת, ודווקא בקניין ציבורי כל אחד בעלים רק על חלק (אב ישראל ד-ד, והיא דעה הפוכה מדעה א לעיל. וכך תירץ את קושיות הקובץ שיעורים בבא בתרא תד וקובץ הערות מוה-על רש"י).

ערכים קרובים: בעלות, גוד או אגוד, חלוקת שותפות, חצי עבד וחצי בן חורין, שותפין, תפוסת הבית.

קנייני גוי

קניינים שגוי מקנה או קונה בהם. הגדרה

לדוגמא, גוי קונה ומקנה בקניין כסף (בבא בתרא נד:).

לקנות ולחקנות - משמע מתוס' שאין חילוק בין גוי שמקנה לגוי שקונה, ולצד שלא יכול להקנות בקניין מסויים לא יכול גם לקנות בו (תוס' קידושין יד: ד"ה הואיל, שמוכחים מכך שגוי לא מקנה בשטר (בבא בתרא נד:) לכך שלא קונה בשטר).

ישראל שקונה מגוי - חידש הקניין פירות (מסכת עבדים פא לגבי שטר וחזקה) שכל מה שיש קניינים שלא מועילים בגוי הוא רק שהגוי יקנה מאדם אחר, אבל ישראל יכול לקנות מגוי בכל קניין שמועיל בישראל, משום שהישראל כן בר קניין, וממילא פוקעת בעלות הגוי כיוון שגמר בדעתו להקנות לישראל, דלא גרע מאבידת גוי שישראל יכול לקנותה.

הקנאה או הסתלקות - חידש הרוגאצ'ובר שכאשר ישראל קונה מגוי, הגוי לא מקנה לישראל אלא רק מסתלק מהחפץ (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קניין מעכ"ם).

בקניינים רבים נחלקו הראשונים והאחרונים האם גוי מקנה וקונה בהם - שטר, חזקה, חליפין, משיכה, אגב, יד, שטר בקניין עבד עברי, שטר ביציאת עבד עברי, שטר בעבד כנעני, חזקה בעבד כנעני, חליפין בעבד כנעני, משיכה בעבד כנעני (קניין פירות מסכת עבדים פ, פא דן בזה באריכות) ונפרטם כעת.

כסף - גוי מקנה בו (בבא בתרא נד:) וקונה בו (ע"פ הגמרא שם). וחידש הרוגאצ'ובר שכאשר הוא קונה בכסף הוא קונה רק את השווי אך לא את העצם (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קניין כסף).

שטר, לחלק מהראשונים (דעות במאירי קידושין כב: דעה ברמב"ן יבמות מה: טור ושו"ע י"ד רסז-כג, דן בדבריהם קניין פירות מסכת עבדים פ, פא. וכן דעת הרמב"ם מכירה א-יז, והכסף משנה שם דן בזה שצריך גם כסף) מועיל גם בגוי, אך התוס' (בכורות יג. ד"ה מה, בבא בתרא נד: ד"ה עכו"ם. וכן ר"ת בקידושין יד: בתד"ה הואיל (בפירושו השני), ובתוס' הרא"ש ובמאירי) כתבו שגוי לא מקנה ולא קונה בשטר.

קניין חזקה לא מועיל בגוי (רמב"ם מכירה א-יז, ספר המקנה על מסכת קידושין יד: ובית הלוי ח"א כא). ובטעם לזה ביאר המגיד משנה (שם) שאם נתיר לו לקנות בחזקה אנו חוששים שיקנה בה באלימות. והכסף משנה (שם) הקשה שטעם זה מסביר רק מדוע גוי לא קונה מישראל

בחזקה, אך אינו מסביר מדוע ישראל אינו קונה מגוי בחזקה. אך הקניין פירות (מסכת עבדים פ, פא) הביא תוס' (עבודה זרה עא. ד"ה רב) שגוי כן קונה בחזקה.

אמנם ישראל יכול לקנות מישראל ע"י מעשה חזקה של גוי, כגון שגוי נעל את החצר בשביל הישראל הקונה (קובץ שיעורים בבא בתרא רלח, והביא שם גם שו"ת אבני מילואים שכתב כך).

חליפין, ר"ת (בתוס' קידושין ג. ד"ה ואשה) כתב שמועיל בגוי (לקנות ממנו ולהקנות לו), אך הוא דעת יחיד ורוב הפוסקים חולקים עליו וסוברים שאינו יכול להקנות ולקנות בחליפין (שו"ך חו"מ קכג-ל. וכן המהרשד"ם חו"מ נט חלק על ר"ת, האריך בזה בשדי חמד ח"ד עמוד 407 ד"ה ואם, וכן דן בזה קניין פירות מסכת עבדים פ, פא).

משיכה לרוב הפוסקים (שו"ע יו"ד שכ ומגן אברהם תמח-ד. לרש"י קידושין יד: ד"ה הואיל) לא מועילה, ולר"ת בתוס' שם (ד"ה הואיל) מועילה) לא מועילה בגוי, לא להקנות ולא לקנות (קניין פירות מסכת עבדים פ).

חצר - נחלקו המפרשים אם גוי קונה בה (שו"ת עבודת הגרשוני המובא ברעק"א חו"מ ר-א, קהילות יעקב בכורות יד (ומביא רש"י, רא"ש ומהר"ט אלגזי): קונה. שו"ת מהרש"ק המובא ברעק"א שם: לא קונה).

קניין אגב - נחלקו האחרונים האם גוי קונה בו (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-ט):

(א) התומים (קכג-ב) סובר שאינו מועיל, משום ש"ויתן להם אביהם וגו'" נאמר רק בישראל.

(ב) הקצוה"ח (קצד-ג) סובר שלדעות שאגב מדרבנן אינו מועיל בגוי, כי לא תקנו לגוי. (ג) השדי חמד (מערכת חמץ ומצה ט-ל) סובר שגוי כן קונה באגב.

קניין יד נחלקו האם גוי קונה בו (נתיה"מ ר-טו) או לא (שו"ת נפש חיים יו"ד פה).

עבד עברי - לר"ת גוי אינו קונה עבד עברי בשטר, ובטעם לזה הביא שתי אפשרויות: או שיש מיעוט שגוי לא יקנה עבד בשטר, או שגוי לא קונה בשטר אפילו קרקע, ששטר לא נאמר כלל בגוי (תוס' קידושין יד: ד"ה הואיל). אך מהרמב"ם (עבדים ב) משמע שגוי כן קונה עבד עברי בשטר (מנחת חינוך מב).

ולשיטת ר"ת (בתוס' קידושין יד: ד"ה הואיל) שאינו קונה עבד עברי בשטר, דנו האחרונים האם יכול לשחרר עבד עברי בשטר: המהרש"א (קידושין טו:) כתב שכן, ובית הלוי (ח"א כא) כתב שדברי המהרש"א הם רק לטעמו הראשון של ר"ת, שיש מיעוט שגוי לא יקנה עבד בשטר. אך לטעמו השני, שגוי לא קונה בשטר אפילו קרקע, ששטר לא נאמר כלל בגוי, פשיטא שגם עבד לא יצא בשטר (במחלוקתם דן בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קלג).

גוי שמוכר עבד כנעני (לישראל) לכאורה לא יכול למוכרו בשטר, חזקה, חליפין ומשיכה, שהרי לרוב הפוסקים קניינים אלו לא מועילים בגוי (המקורות שאינם מועילים בגוי: חזקה - ספר המקנה על מסכת קידושין יד: ובית הלוי ח"א כא, חליפין - שו"ך חו"מ קכג-ל, משיכה - שו"ע יו"ד שכ ומגן אברהם תמח-ד). ויש שלושה הסברים כיצד קניינים אלו כן מועילים בעבד כנעני:

(א) כל מה שנאמר שעבד כנעני נקנה בהם הוא רק כאשר ישראל מוכרו (לחבירו) (תוס' בכורות יג. ד"ה מה, קניין פירות מסכת עבדים פ, פא).

(ב) יש ראשונים שסוברים שקניינים אלו כן מועילים גם בגוי (שטר - דעות במאירי קידושין כב; דעה ברמב"ן יבמות מה; טור ושו"ע יו"ד רסז-כג. חזקה - תוס' עבודה זרה עא. ד"ה רב. חליפין - ר"ת בתוס' קידושין ג. ד"ה ואשה. בכל זה דן קניין פירות מסכת עבדים פ, פא).

(ג) וכן חידש הקניין פירות (שם פא) שכל מה שקניינים אלו לא מועילים בגוי (לחלק מהראשונים) הוא רק שהגוי יקנה מאדם אחר, אבל ישראל יכול לקנות בהם מגוי, משום שהישראל כן בר קניינים אלו, וממילא פוקעת בעלות הגוי כיוון שגמר בדעתו להקנות לישראל, דלא גרע מאבדית גוי שישראל יכול לקנותה.

הפקר בית דין להפקיר ממונו של גוי - יש בזה שלוש דעות:
 (א) בית דין יכולים להפקיר את ממונו (שדי חמד ח"ב עמוד 180 ד"ה והיה).
 (ב) אינם יכולים להפקירו (שואל ומשיב ח"א ככד, הובא בשדי חמד שם, דברי ירמיה הלכות עכו"ם פרק ז, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ח-ה ד"ה סנהדרין).
 (ג) אינם יכולים להפקירו בזמן שאין יד ישראל תקיפה בארץ ישראל, כי כל טעם דין הפקר בית דין הוא רק משום שלבית דין יש שררה וממשלה, ועל גוי אינם מושלים. אך בזמן שיד ישראל תקיפה - יכולים להפקירו (דבר אברהם ח"א א-ב ד"ה ולפמ"ש).
 ירושה ישנה גם בגוי (קידושין יז:).

ערכים קרובים ערכים קרובים: גוי (מהותו ושאר דיניו), גזל גוי.

קנייני גזילה

גזלן קונה את החפץ הנגזל ומחוייב להשיב את ערכו לנגזל (הסוגיות בבבא קמא סו.).
בערך זה נדון בכלל קנייני גזילה. בפרטי כל אחד מקנייני הגזילה ע"ע: שינוי מעשה, שינוי שם, שינוי רשות, יאוש בגזילה.
בדיני גניבה וגזילה.

במהותו נחלקו המפרשים (פרי משה גניבה וגזילה א):
 (א) הגזלן קונה את החפץ לגמרי, אלא שמחוייב לשלם דמים (שו"ת חתם סופר חו"מ קלב בדעת רב בסנהדרין עב.). וכן כתבו התוס' (כתובות לא: ד"ה וברה"ר) שאין לחלק בין קנייני גזילה לשאר קניינים.
 (ב) ר"י (בתוס' שם) כתב שאינו קונה את החפץ להיות שלו, אלא רק להתחייב באונסין, ולכן סובר שקנייני גזילה קלים יותר משאר קניינים (ולכן רק בקנייני גזילה מועילה משיכה ברשות הרבים).

הדינים החלים ע"י קנייני הגזילה הם שלושה (קונטרסי שיעורים בבא קמא כ-ה):
 (א) קניין החפץ - הגזלן קונה את החפץ להיות שלו, וחייב לנגזל רק את דמיו.
 (ב) חיוב אונסין - אם החפץ הנגזל יאנס, הגזלן מחוייב לשלמו לנגזל.
 (ג) ההשתמשות - הגזלן נפטר מלשלם לנגזל על השתמשותו בחפץ הנגזל.

הנכסים הנקנים הם מטלטלין.

קרקע אינה נגזלת (סוכה לא., לגבי יאוש בגזילה שלא מועיל בקרקע - תוס' סוכה ל: ד"ה וקרקע).

דעת הגנב - נחלקו האחרונים האם הגנב (או הגזלן) צריך כוונה לקנות את הגניבה, ואם לא כיוון פטור, או שאין צריך כוונה משום שהקניין חל ממילא (צריך כוונה: פלס חיים, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-א בתחילתו, קובץ שיעורים בבא קמא קא בדעת המגיד משנה. אין צריך כוונה: שבילי דוד שסג שהובא במקנה שם, דעת הקובץ שיעורים עצמו שם).

דעת הבעלים, מה שאין צריך אותה בגזילה, אע"פ שהוא המקנה ובכל הקניינים הרי צריך דעת מקנה, הוא חידוש שחידשה התורה (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-א ד"ה ונראה).

הקדש, הגוזלו פטור מכפל, שנאמר "רעהו" ולא של הקדש. ונחלקו הראשונים האם חייב בקרן: לרמב"ם (גניבה א) חייב, ולראב"ד (בשיטה מקובצת בבא קמא עח:) פטור אף מהקרן.

ערכים קרובים: גניבה וגזילה (בדיניה בכלל), דבר שאינו ברשותו, השבת גניבה וגזילה (כשלא קנאה), יאוש בגזילה, שינוי מעשה, שינוי רשות, שינוי שם, תקנת השוק.

קנייני עבד כנעני

קניינים שונים שהאדון יכול לקנות בהם עבד כנעני (הסוגיא בקידושין כב:).

מקורה של קניית עבדים מפורשת בתורה: "ועבדך ואמתך אשר יהיו לך, מאת הגויים אשר סביבותיכם מהם תקנו עבד ואמה. וגם מבני התושבים הגרים עמכם מהם תקנו וממשפחתם אשר עמכם אשר הולידו בארצכם, והיו לכם לאחוזת. והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה" (ויקרא כה-מד).

דינו הוא שנקנה בקניינים הבאים: כסף, שטר, חזקה, חליפין, משיכה והגבהה (קידושין כב:). נפרט את הקניינים השונים בסעיפים הבאים:

מקורו מפרשת קניית עבד כנעני: "והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה" (ויקרא כה-מו) - הוקש לקרקע (קידושין כב:).

החולק על דין זה - לדעת רבי מאיר שלא מקיש עבד לקרקע לעניין שבועה (שבועות מג.), הסתפקו התוס' אולי לא מקיש גם לעניין קניינים, ולדעתו לא יקנה בכסף. וכתבו שאולי יש לחלק שלעניין קניינים כן מקיש (תוס' בבא קמא צו: ד"ה המחליף. והפני יהושע קידושין כב: ד"ה משנה) כתב שבקניינים רבי מאיר מודה שמקשים.

מקורו מפרשת קניית עבד כנעני: "והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה" (ויקרא כה-מו) - הוקש לקרקע (קידושין כב:).

אופן הקניין - המוכר את העבד נותן את השטר לאדון (ולא להיפך), שהרי מקורו משטר בקרקע, ובקרקע המוכר נותן את השטר לקונה (קניין פירות מסכת עבדים פ בהערה בתחתית העמוד).

מקורה מפרשת קניית עבד כנעני: "והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה" (ויקרא כה-מו) - הוקש לקרקע (קידושין כב:).

אופן הקניין - מועילה רק מלאכה שהיא מלאכת שימוש, כגון התיר לו מנעלו או הולך אחריו כליו לבית המרחץ (קידושין כב:), אבל מלאכה אחרת, כגון שתפר לו בגדים - לא מועילה (רא"ש שם).

בטעמה של משיכה האם היא מדין משיכה כבמטלטלין (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד רמא) או מדין חזקה (חשק שלמה ח"מ קצו, חשק שלמה קידושין כב:), לחקרי הלכות ח"ב א. ונפק"מ האם קונה ברשות הרבים - שהרי משיכה במטלטלין לא קונה ברשות הרבים, וחזקה כן (חשק שלמה קידושין כב:).

מקורה של משיכה, לדעת ריש לקיש שמיכה במטלטלין מועילה מדאורייתא¹ - פשוט שגם משיכת עבד כנעני תועיל מדאורייתא.

אך לדעת רבי יוחנן שמיכה במטלטלין היא רק מדרבנן נחלקו האחרונים: ר' שמואל (בשיעורים לקידושין עמוד רמ) כתב שגם משיכת עבד כנעני תועיל רק מדרבנן. אך הפני יהושע

¹ הארכנו במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש בערך משיכה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

(קידושין כב: ד"ה גמרא) כתב שתועיל מדאורייתא. והסביר, שהמקור שמשיכה לא קונה מטלטלין מדאורייתא לרבי יוחנן הוא רק מגזירת הכתוב "לעמיתך" (שקונה רק בקניין אחד והוא כסף), אך מסברא כן קונה. ולכן בעבד כנעני, שאין את גזירת הכתוב - כן קונה מסברא. וההיקש "והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה" (ויקרא כה-מו) שעבד הוקש לקרקע (קידושין כב:) לא ממעט משיכה (כמו שקרקע לא נקנית במשיכה), משום שההיקש בא רק לרבות קניינים ולא למעט. ועוד, שאין דנים אפשר משאי אפשר - שדווקא קרקעות לא נקנות במשיכה משום שאי אפשר למושכו¹, אך עבד, שאפשר למושכו - כן קנה.

אופן הקניין - כגון שתקפו והביאו אליו, ומפורש בגמרא שמועיל דווקא אם מושכו, אך אם קראו ובה אליו מרצונו - לא מועיל (קידושין כב:, טור ח"מ קצו). והוסיף הברכת אברהם שכמו כן אם תקפו וע"י זה הולך איתו מרצונו - לא מועיל (ברכת אברהם קידושין כב: על רש"י ד"ה תקפו).

בטעמה של הגבהה (שהאדון מגביה את העבד) דנו האחרונים (ברכי יוסף יו"ד רסז-טו, חיים שאל ח"א עו, חזון יחזקאל קידושין א-ג) האם מועילה מדין הגבהה (כהגבהה במטלטלין), או מדין חזקה.

בסוג הקניין של הגבהה (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות²) חקר הרוח אליהו האם הוא הכנסה לרשותו או הוראת בעלות (ד-א, וכן חקר שם ד לגבי כל הקניינים).

החולקים על דין זה הם חכמים, ורק לרבי שמעון הגבהה מועילה (קידושין כב:).

ובדעת חכמים (שלא נקנה בהגבהה) נחלקו המפרשים:

(א) הרשב"ם (בבא בתרא נג: ד"ה הגביה רבו, וכן הוכיח הברכת אברהם קידושין כב: ד"ה הגביהו) כתב שאין הדרך להגביה בני אדם.

(ב) הגר"א (ח"מ קצו-ג) כתב שחכמים סוברים שעבדא כמקרקעי, ולכן לא שייך בו הגבהה³.

(ג) טל תורה (קידושין כב: הודפס בילקוט המפרשים שבסוף גמרות עז והדר) כתב שהוא היפך מעניין קנייתו - שקניין עבד הוא כדי שהעבד ישמש את רבו, וכאשר רבו מגביהו - רבו משמש את העבד.

(ד) והקרבן נתנאל (קידושין כב: אות ט) גרס שחכמים לא חולקים כלל על רבי שמעון, ולכ"ע נקנה בהגבהה.

החולקים בדין זה - לרש"י ולראב"ד (גזילה ט-א) יאוש מועיל בעבד כנעני שנגזל (והפני יהושע יאוש הקשה על רש"י שהרי עבד כנעני הוקש לקרקע, ובקרקע אין יאוש. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-כה (ד"ה פנ"י) הביאו ותייצו). אך לש"ך (שסג-א) יאוש לא מועיל בעבד.

בקנייתו יש ארבע אפשרויות (מאירי קידושין כב: ד"ה וצריך):

(א) לקחו מגוי.

(ב) לקחו מישראל.

(ג) מכר עצמו לישראל.

¹ על טעם זה - שקרקע לא נקנית במשיכה משום שאי אפשר למושכה - יש חולקים, הובאו בערך משיכה בסעיף "הנכס" ד"ה עציץ נקוב.

² את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

³ אך לעיל בסעיף "משיכה" (ד"ה מקורה של משיכה) הבאנו את דעת הפני יהושע שההיקש מקרקע לעבד כנעני לא יכול למעט זאת.

(ד) גוי שמכר את בניו ובנותיו הקטנים.

העבד הנקנה הוא גוי, בין אם מל וטבל (והוא עבד כבר קודם שקנאו), ובין אם לא מל ולא טבל (אלא היה סתם גוי). ומכל מקום אחר שקנאו צריך שימול ויטבול לשם (עבדות) (מאירי קידושין כב: ד"ה וכן).

גוי שמוכר עבד כנעני (לישראל) - הקשו על זה, כיצד יכול למוכרו בשטר, חזקה, חליפין ומשיכה, והרי לרוב הפוסקים קניינים אלו לא מועילים בגוי (המקורות שאינם מועילים בגוי: חזקה - ספר המקנה על מסכת קידושין יד: ובית הלוי ח"א כא, חליפין - ש"ך חו"מ קכג-ל, משיכה - שו"ע י"ד שכ ומגן אברהם תמח-ד). ויש על כך שלושה תירוצים:

(א) כל מה שנאמר שעבד כנעני נקנה בהם הוא רק כאשר ישראל מוכרו (לחבירו) (תוס' בכורות יג. ד"ה מה, קניין פירות מסכת עבדים פ, פא).

(ב) יש ראשונים שסוברים שקניינים אלו כן מועילים גם בגוי (שטר - דעות במאירי קידושין כב:, דעה ברמב"ן יבמות מה; טור ושו"ע י"ד רסז-כג. חזקה - תוס' עבודה זרה עא. ד"ה רב. חליפין - ר"ת בתוס' קידושין ג. ד"ה ואשה. בכל זה דן קניין פירות מסכת עבדים פ, פא).

(ג) וכן חידש הקניין פירות (שם פא) שכל מה שקניינים אלו לא מועילים בגוי (לחלק מהראשונים) הוא רק שהגוי יקנה מאדם אחר, אבל ישראל יכול לקנות בהם מגוי, משום שהישראל כן בר קניינים אלו, וממילא פוקעת בעלות הגוי כיוון שגמר בדעתו להקנות לישראל, דלא גרע מאבידת גוי שישראל יכול לקנותה.

נקנה רק לישראל אך לא לגוי, וחקר הגר"ש שקאפ (יבמות מא ד"ה והנה) האם מסברא אפשר לקנותו (ככל שאר נכסים), ורק גזירת הכתוב שגוי אינו קונה גוי, או שמסברא לא שייך לקנותו (שאינו נכס כשאר נכסים), ורק גזירת הכתוב שישראל כן יכול לקנותו (ע"י טבילה).

גופו קנוי עולמית, שנאמר (ויקרא כה-מו) "והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה" (רש"י בבא מציעא יב.).

בר מצרא - בעבדים ובמטלטלין אין דינא דבר מצרא (שו"ע חו"מ קעה-נג), שאם יש לו עבד או מטלטלין בשותפות עם אחר, והשותף רוצה למוכרו לאדם שלישי, אין חבירו השותף יכול לעכבו. משום שתיקנו דווקא בקרקעות שהם קניין עולם (סמ"ע שם ס"ק צז).

תקנת השוק (הקונה דבר והתברר שקנאו מגנב, מחזיר את הגניבה לנגנב אך נוטל ממנו את דמיה (בבא קמא קטו:)) - שו"ת הרשד"ם (ריב, תיד) סובר שבעבדים לא עשו תקנת השוק (והשו"ך חו"מ שנו-ד בתחילתו הביאו וכתב שאין דבריו מוכרחים), ומוהר"א ששון (שו"ת תורת אמת ריח, הביאו קצוה"ח שנו-א בתחילתו) סובר שעשו.

ערכים קרובים: חצי עבד וחצי בן חורין, עבד כנעני במצוות, שחרור עבד כנעני, שפחה כנענית.

קנייני קטן

קטן אינו יכול להקנות נכסים לאחרים (הסוגיא בסוכה מו:).

לדוגמא, קטן אינו יכול להקנות לולב לאדם אחר (סוכה מו:).

בטעם שאינו יכול להקנות חקרו ראשי הישיבות, ויש בזה ארבעה צדדים: (א) מעשהו אינו מעשה כלל.

(ב) הוא מעשה, אך אינו יכול לפעול קניין (בין שני הצדדים הנ"ל חקר הקובץ הערות כט-א, וחילק שקטן שיש לו דעת - לא יכול להקנות, וקטן שאין לו דעת - מעשהו אינו מעשה כלל).

(ג) אין לו דעת למעשה הקניין.

(ד) יש לו דעת למעשה הקניין, אך אין לו רצון לחלות הקניין (בין שני הצדדים הנ"ל חקר בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד ריז. והפרי משה קניינים נג-א חקר האם אינו קונה משום שאין בו דיני קניינים כלל (אות ב לעיל), או רק משום שלא יכול לכוון (אות ג או ד)).

שטר שקטן הקנה אותו לאחר - הקנתו לא מועילה. לקצוה"ח הוא בכל השטרות, אך לשו"ע ולנתי"מ הוא דווקא בשטר ראייה, אך שטר חוב שירש מאביו יכול להקנותו לאחר (ח"מ רלה).

בקניינים שונים

קידושין - קטן אינו יכול לקדש אשה, שנאמר "כי יקח איש" (רש"י כתובות עג: ד"ה קטן). ונחלקו המפרשים האם אפשר לקדש לו אשה מדין זכין (ר"י ברזילי: אפשר לקדש לו. דנו בדבריו שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד רכ וקובץ שיעורים קידושין קיט). והסתפק המשנה למלך (אישות ד-ז, דן בזה גם אבני מילואים מג-א בתחילתו) לגבי קטן שקידש "לאחר שאגדיל", וכן לגבי גדול שקידש קטנה "לאחר שתגדלי".

אמירה לנכוחה מועילה גם בקטן מזמן שיגיע לעונת הפעוטות (ראב"ד בשיטה מקובצת בבא בתרא קמב).

ירישה מועילה בקטן (שהוא יורש) (תוס' כתובות יא. ד"ה מטבילין).

מחילה אינה מועילה בקטן, דהיינו הוא אינו יכול למחול (בבא מציעא כב:). ופירש רש"י שהטעם הוא מפני שאינו יכול להפקיר.

חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו מועילה גם בקטן (נתי"מ קלג-א).

בדינים שונים

ערכים קרובים: אפוטרופוס, דעת אחרת מקנה, חרש, קטן (מהותו ושאר דיניו), שוטה.

ערכים קרובים

קניינים

מעשה שמעביר בעלות על רכוש מאדם אחד לחבירו (הסוגיות בפרק ראשון בקידושין במשניות ובגמרא באריכות, ובעיקר יד: עד כט. בכל דיני הקניינים האריכו כמה וכמה ספרים שלמים: ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר), מערכת הקניינים, דרכי משה דרכי הקניינים, תורת הקניינים, פרי משה קניינים, ועוד).

הגדרה

בערך זה נדון בכללי העברת הבעלות מהמקנה לקונה. בכל קניין בנפרד ע"ע. לגדרי הדעת לקניין ע"ע דעת לקניין. לדיני הבעלות עצמה ע"ע בעלות.

לדוגמא, כדי לקנות קרקע, הקונה נותן למוכר כסף - קניין כסף (קידושין כו.).

דינים דומים: ישנם שלושה דינים בהתחייבות שבין הלוקח למוכר, ותלויים במעשה שעשו לצורך ההתחייבות:

(א) קניין - כאשר עשו קניין, מחוייבים מעיקר הדין, ואינם יכולים לחזור בהם כלל, ומוציאים את הממון בדין. ובדין זה נעסוק בערך זה.

(ב) מי שפרע¹ - כאשר עשו קניין שאינו מועיל, כגון קניין כסף במטלטלין, אם אחד מהם חוזר בו בית דין מקללים אותו שהקב"ה יפרע ממנו.
(ג) מחוסר אמנה² - כאשר המשא ומתן היה בדברים בלבד, בלא שום קניין, אין ראוי שיחזרו בהם, והחוזר בו - אין רוח חכמים נוחה הימנו (רמב"ם מכירה ז-ח).

מקור וטעם

מקורותיהם של הקניינים שונים זה מזה, והם נחלקים לשלושה סוגים:
(א) דאורייתא - כגון כסף שטר וחזקה (אמנם יש חולקים וסוברים שגם הם מדרבנן³).
(ב) דרבנן - כגון ארבע אמות, וכן משיכה במטלטלין (לרבי יוחנן (בבא מציעא מז:)). וחידוש התורה משה (לבעל החתם סופר, חוקת ד"ה אם) שאת התקנה שמטלטלין נקנים במשיכה ולא במעות תיקן משה רבינו.
(ג) מנהג - כגון סיטומתא, וכן חליפין (דבר אברהם ח"א א, אך יש חולקים עליו⁴).

בעניין קניינים דרבנן - ע"ע קניינים דרבנן.

תורת המשפטים - ייסד השערי יושר (ג-ה-א) שבכל דיני בעלות וקניינים, דין גזל מוגדר ע"י סברות בני אדם, וכשהסברא מתירה להשתמש בחפץ - אין בו גזל. אך משמע מהרבה אחרונים (שהובאו בו) שחולקים עליו (והמידות לחקר ההלכה יח-ק מפלפל שיש בזה סתירה. ואב ישראל ל ביאר שנחלקו בזה האחרונים האם מקורותיהם של קניינים ובעלות מסברא או מפסוקים. והביא שיד המלך (בסוף הספר בתוספת להלכות שלוחין ושותפין) כתב שנדר הוא המקור לדין הפקר משום שאין להפקר מקור אחר בתורה).

והביא לכך נפק"מ לגבי סיטומתא (קניין שהסוחרים תיקנו), שנחלקו המפרשים האם מועיל מדאורייתא או מדרבנן (ש"ת חתם סופר י"ד שיד: מדאורייתא, נתיב"מ ר"א המובא שם: מדרבנן), והשערי יושר (שם) הסביר שמועיל מדאורייתא, משום שזו סברא שיועיל, וממילא קנוי לו⁵.

סוגי הקניינים

סוגי הקניינים - המנחת אשר (בבא בתרא מב) חילק את כל הקניינים לארבעה סוגים ("אבות"): תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות. וזוהי החלוקה:
(א) תמורה - הקונה נותן למקנה רכוש תמורת החפץ הנקנה: כסף (גם לסמ"ע וגם לט"ז), סודר (נחלקו בזה).

(ב) הכנסה לרשותו - החפץ נכנס לרשותו של הקונה: משיכה (נחלקו בזה), כליו, ידו, חצר (והברכת אברהם בבא מציעא סז בדפיו אות ב הוסיף: הגבהה ורכיבה).

(ג) ראייה לגמירות דעת - מעשה הקניין מוכיח שיש דעת לקניין: סודר (נחלקו בזה), שטר, אודיתא (נחלקו בזה).

(ד) הפגנת בעלות - הקונה עושה מעשה שמראה את בעלותו על החפץ: חזקה, משיכה (נחלקו בזה).

והרוח אליהו (ד) חקר לגבי כל הקניינים - ובעיקר לגבי הגבהה, משיכה, חצר וחזקה - האם הם הוראת בעלות (הקונה עושה מעשה שמוכיח שהוא הבעלים) או הכנסה לרשות (מעשה שמכניס את החפץ לרשותו), ולא חילק בין הקניינים השונים⁶.

¹ ע"ע מי שפרע.

² ע"ע מחוסר אמנה.

³ כמו שהבאנו בערך קניינים דרבנן בסעיף "קניינים שונים" ד"ה מחלוקת יסודית.

⁴ בכל ערך של קניין נבאר בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במקורו) האם הוא מדאורייתא, מדרבנן או מנהג.

⁵ בביאור היסוד "תורת המשפטים" הארכנו בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

⁶ בכל ערך של קניין נבאר בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה סוג הקניין) לאיזה סוג הוא שייך.

הכנסה לרשות - קנייני מטלטלין רבים נעשים ע"י הכנסת החפץ לרשות הקונה: חצר, כלים, מסירה, הגבהה, ארבע אמות, יד.
 בגלל דמיונם של קניינים אלו זה לזה, חקרו לגבי כל אחד מהם האם טעמו מדין אחד מהקניינים האחרים. נלקט כאן בקצרה את החקירות האלו:¹
 (א) חצר - מדין יד, משיכה, שליחות, או שהוא קניין נפרד.
 (ב) כלים - מדין חצר, הגבהה, יד, או משיכה.
 (ג) מסירה - מדין משיכה או יד.
 (ד) הגבהה - מדין חצר, משיכה, או יד.
 (ה) ארבע אמות - מדין חצר, משיכה, או שהוא קניין נפרד.
 (ו) יד - מדין חצר, הגבהה, מסירה, או שהוא קניין נפרד.

חזק - כתב הגידולי תרומה (שער נא ח"ג) שכל קניין קונה את הדברים ששייכים בו, ואין להוכיח מקניין אחד על חבירו. ודוגמא לזה: יש מעלה לקניין אגב יותר מקניין חליפין - שקונה מטבע, אך יש מעלה לחליפין על קניין אגב - שקונה קרקע. אמנם במקומות שונים מצינו שהראשונים כן השוו בין הקניינים - איזה חזק יותר (כגון רש"י ותוס' קידושין כה: ד"ה בהמה גסה, חינוך שלו ד"ה מדיני)².

הכח המחיל את הקניין (כח האדם וכח המעשה) - ראשי הישיבות (קובץ הערות עו, הגר"ח ריש הלכות יבום וחליצה. וכן דן בזה הגר"ש שקאפ סוף בבא בתרא בעניין אא"א דשא"ש א ד"ה ונראה) חילקו את כל החלויות לחלויות מכח האדם, כגון הקדש, ולחלויות מכח המעשה, כגון שחיטה³. ונפק"מ שבחלויות מכח האדם שולט על החלות, ולכן יכול להטיל בה תנאי, למנות שליח, לתלות בזמן (כגון לאחר שלושים יום) וכד', משא"כ בחלויות מכח המעשה.
 בקנייני ממונות פשוט שהאדם - הקונה או המקנה - מחיל את הקניין (כח האדם) (קובץ הערות עו וחידושי ר' שמואל פסחים עמוד צ). אך בשאר קניינים - הפקר, יבום וחליצה וכו' אין הדבר פשוט⁴.

האדם המחיל את הקניין (המקנה או הקונה) - האריכו האחרונים האם הקניין חל ע"י הקונה, או המקנה. וניתן לזה משל: כשצריך להעביר חפץ מראובן לשמעון, יש שתי דרכים - או שראובן יתן אותו לשמעון, או ששמעון יקח אותו מראובן.
 ומצאנו בזה חמש דעות באחרונים:

(א) תמיד המקנה הוא המחיל (אבן האזל שכנים ב-י בדעת הקצוה"ח).
 (ב) תמיד הקונה הוא המחיל (אבן האזל שם בדעת הנתי"מ, דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב אות ג (בכל הקניינים), וכן משמע מהגר"ט קידושין צא ד"ה ו"ל).
 (ג) זו מחלוקת אמוראים (תורת הקניינים ח"א עמוד ריד: לרבי יוחנן שמעות קונות - מקנה, לריש לקיש שמיכה קונה - קונה).
 (ד) יש חילוק בין הקניינים השונים (תורת הקניינים ח"א עמוד שנט: משיכה - קונה, מסירה - מקנה. שיעורי ר' שמואל בבא מצינו ח"א עמוד קפג חקר לגבי קניין כסף האם רק המקנה או גם הקונה ולגבי קניין אגב האם המקנה או הקונה).

¹ ליתר פירוט עיין בערכו של כל אחד מהקניינים הללו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

² בכל ערך של קניין נבאר בסעיף "חזק" מאלו קניינים הוא חזק יותר ואלו חזקים ממנו (כמובן רק במקומות שדנו בזה המפרשים).

³ הארכנו בזה בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

⁴ בכל ערך של קניין נבאר בסעיף "אופן הקניין" (ד"ה הכח המחיל את הקניין) האם הוא כח האדם או כח המעשה.

(ה) צריך רק שאחד מהם יחיל את הקניין - או הקונה או המקנה (שערי יושר ז"ב: לפעמים הקונה ולפעמים המקנה, וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ז"א שכשיש דעת אחרת מקנה (דהיינו שהמקנה מחיל) אין צריך את כוונת הקונה).

ונפק"מ לדינים רבים, ביניהם:

(א) שליח לתת מתנה - האם יש לו דיני שליחות כי צריך לכוון להקנות במקום הנותן, או שאינו צריך דיני שליחות, משום שממילא צריך רק את כוונת הקונה (אבן האזל שכנים ב-).
 (ב) דעת (מחשבה או התרצות)¹ - מי שמחיל את הקניין צריך לחשוב בפועל על הקניין (כוונה), אך השני צריך רק להתרצות לקניין (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא). כגון דבר שאינו מקפיד עליו, שאדם לקח מחבירו תמר אחד או אגוז אחד בלא ידיעתו, ובוודאי שהמקנה מסכים לזה, אך הוא לא חושב על כך, ונחלקו האחרונים האם הוא קניין (אבני מילואים כח-מט: נודע ביהודה - הפקר, דעת עצמו - מתנה, דהיינו קניין. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-י). וכן כתב השערי יושר שצריך שאו הקונה או המקנה יחשוב, ומשמע שהטעם הוא שצריך שאחד מהם - או הקונה או המקנה - יחיל את הקניין (ז"ב). וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ז"א שכשיש דעת אחרת מקנה (כוונת המקנה) אין צריך את כוונת הקונה).
 (ג) ישראל שקונה מגוי² - יש קניינים שמועילים רק בישראל ולא מועילים בגוי. וחידוש הקניין פירות (מסכת עבדים פא לגבי שטר וחזקה) שישראל יכול לקנות בקניינים אלו מגוי. וביאר את דבריו, שהישראל כן בר קניין, וממילא פוקעת בעלות הגוי כיוון שגמר בדעתו להקנות לישראל, דלא גרע מאבידת גוי שישראל יכול לקנותה. ומשמע קצת מדבריו שהקונה - הישראל - הוא המחיל את הקניין, שהרי המקנה - הגוי - לא יכול להקנות³.

משך הקניין - חקר הגרנ"ט (קצו ד"ה והנה יש) האם ע"י הקניין החפץ נעשה של הקונה עד שימכור או שיפקיר, או שבכל רגע ורגע נעשה שלו ע"י הקניין שעשה תחילה (כל רגע חל קניין בפני עצמו).

זמן הקניין - לאחר מעשה הקניין, חוקרים האם הקניין חל משעת המעשה, או למפרע משעת הדיבור (תורת הקניינים ח"א עמוד א. פני יהושע גיטין עז: ד"ה ולא: למפרע).

העברת הבעלות - חקר ר' שמואל (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד רכט, רל) האם המקנה מעביר את הבעלות של עצמו אל הקונה (וזו אותה בעלות אלא שעברה אל הקונה), או שעושה את הקונה לבעלים על החפץ בבעלות חדשה (אך א"א להעביר בעלות).

ההוצאה מהמקנה וההכנסה לקונה - כתב הגר"ש שקאפ (בבא בתרא כט ד"ה ולכאורה וד"ה ועוד), שבקניין יש רק מעשה אחד - העברת החפץ מרשות המקנה לרשות הקונה, ולא שני מעשים - הוצאה מרשות המקנה (כהפקר), והכנסה לרשות הקונה (אעפ"כ, ייסד בש"ת רעק"א (מהדורא קמא רכא-ו) שרק הוצאה מהמקנה קלה יותר מהוצאה מהמקנה והכנסה לקונה⁴. כמו כן יש כמה וכמה מקרים שבהם הנכס יצא מרשות המוכר, והקונה עדיין לא זכה בו (ליקט את מקרים אלו בצפנת פענח מאכלות אסורות דף צ בדפיו עמודה ג למטה)).

¹ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

² ע"ע קנייני גוי.

³ בכל ערך של קניין נבאר בסעיף "אופן הקניין" (ד"ה האדם המחיל את הקניין) מי מחיל אותו: הקונה או המקנה.

⁴ הארכנו בזה בערך הפקר בסעיף "חוזק".

חומר ושוי - האריכו האחרונים בכמה מקומות לחלק שבכל חפץ יש שני דברים: החומר שבו (עצם, גוף), והשווי שלו (דמים), בדומה לחילוק שכבר מצאנו בגמרא בין קדושת הגוף לקדושת דמים.

וכן חקר הצפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קניין) לגבי קניינים, האם הקניין חל על החומר של החפץ או על שוויו, ותלה זאת במחלוקת האמוראים בקניין מטלטלין, שנחלקו מה קונה מדאורייתא - משיכה או מעות. שלר' יוחנן שדבר תורה מעות קונות - עיקר הקניין על השווי, ולכן מדאורייתא נותן את שוויו (מעות), אך לריש לקיש שמשיכה מועילה מן התורה - עיקר הקניין על החומר בעצמו, ולכן מושך אותו.

עוד חידש (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קניין כסף) שגוי קונה רק את השווי אך לא את העצם (בחילוק בין קניין השווי לקניין החומר דן גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ג ד"ה פסחים)¹.

תוך כדי דיבור - בפשטות אפשר לחזור מהקניין תוך כדי דיבור (שו"ע חו"מ קצה ז, קצה ח קצה ז), אך ה"ט"ז (אה"ע לח-ב) וההפלאה (קונטרס אחרון כו-ג) חידשו שא"א לחזור, דלא אתי דיבור ומבטל מעשה (הובא באבני מילואים כז-ט ד"ה וראיתי, והאבני מילואים שם (בד"ה והנה מ"ש הגאון) חלק עליו).

תשלומי דמי המקח - חקרו האם מעשה הקניין מחייב את הקונה לשלם (שמעשה הקניין פועל שני דברים: גם את קניית החפץ, וגם את ההתחייבות לשלם), או שקבלת החפץ מחייבת את הקונה לשלם תמורתו (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד לז).

חפצים שונים נקנים בקניינים שונים, כגון קניין חזקה לקרקע, מסירה לבהמה, אגב למטלטלין ועוד (משניות קידושין פרק א). וכתב הריטב"א, שבכל מקום שאין קניין מסוים קונה, אע"פ שפירשו המוכר והלוקח שיקנה - אינו קונה (קידושין כה: ד"ה בהמה גסה).

שיטת הירושלמי - בירושלמי מצינו כמה חידושים בדיני קניינים: נאמרו בו כמה קניינים שאין בהם סברא, כגון דעה שבשחרור עבד כנעני האדון נותן את הכסף לאחרים והעבד משתחרר, וכן יש בירושלמי כמה קניינים שכלל אינם מועילים לבבלי, כגון הפיכה וגרירה, מסירת משכוכית, קצצה (אמרי במערבא שיטות הירושלמי והבבלי יא יב. ונראה ששיטת הירושלמי שמצד הסברא כל מעשה שנהגו בו בני האדם מועיל לקניין, ולכן לקניינים אין צריך סברא ומקור).

קניין לכמה בני אדם יחד - דנו האם מקנה לכל אחד חלק מהנכס, או שמקנה לכל אחד הכל, וממילא צריכים לחלק ביניהם (קובץ שיעורים בבא בתרא תקא).

קניין על כמה נכסים יחד - חקרו ראשי הישיבות האם הוא קניין אחד כולל על כל הנכסים יחד, או קניין נפרד על כל נכס (קובץ הערות כא-ב: בשטר אחד על כמה נכסים - מחלוקת אב"י ורבא (גיטין ח:). הגר"ש שקאפ קידושין טו ד"ה ומסוגית: בנכסים - קניין אחד, בקידושין - קניינים נפרדים).

קניין על מנת להקנות (כגון שמקנה סודר על מנת להקנות בו) - דנו האם הוא קניין גמור, אלא שיש בו תנאי שלא ישתמש בו תשמיש אחר (כמתנה על מנת להחזיר), או שהוא קניין רק לעניין להקנות (תורת הקניינים ח"א עמוד קנ).

בית בביתי אני מוכר לך - נותן לו את הפחות שבביתו (מנחות קח:). ונחלקו בזה רש"י ותוס': לרש"י באמת קנה בית אחד, ורק אנו לא יודעים איזה (אך אליהו יכול לומר איזהו), ולתוס' הקניין חל על הגדרת בית אחד מתוך כל בתיו, אך לא על בית מסוים (קובץ שיעורים ח"ב לד-ג, ד. ואפשר לתלות את מחלוקתם שתוס' סוברים שקניין חל על הגדרה - כגון

¹ בחילוק בכלל בין חומר לשווי ע"ע חומר ושוי.

שהקונה בית קונה את "הרכוש שנמצא כאן ויש לו ארבע קירות וגג וכו'", ורש"י סובר שחל על חפץ ממש - שהקונה בית קונה את "הבית הזה", וע"כ צריך בית מסויים).

קניינים לאחר זמן, כגון קניין לאחר ל' יום - ע"ע קניין לאחר זמן.

אנשים **קנייני גוי - ע"ע.**

ערכים קרובים: אומן קונה בשבח כלי, אונאה, בהמה, בעל חוב קונה משכון, בעלות, בר מצרא, דבר שלא בא לעולם, דין עבד כנעני, דין ערב, דעת אחרת מקנה, דעת לקניין, כלתה קניינו, מגביה מציאה לחבירו, מוחזק, מחוסרי אמונה, מטבע, מטלטלין, מי שפרע, מכירת שטרות, מקח טעות, מתנה, סילוק, סימטא, ספינה, קטן, קניין לאחר זמן, קניין פירות, קנייני גוי, קנייני קטן, קניינים דרבנן, קרקעות, רשות הרבים (בקניינים), שווה פרוטה, תלויה וזבין, תקנת השוק (לגבי כל מעשה קניין עיין בערכו).

קניינים דרבנן

הגדרה **קניינים שאינם מדאורייתא אלא מתקנת חכמים.**

לדוגמא, קניין ארבע אמות, מעמד שלושתן, וכן משיכה במטלטלין (לרבי יוחנן (בבא מציעא מז:)).

האם מועיל לדאורייתא - נחלקו הראשונים האם קניין דרבנן מועיל לדיני דאורייתא, למשל לקדש אשה בכסף שהקנה לה במעמד שלושתן - האם קניין מעמד שלושתן, שמקורו מדרבנן, יקנה את החפץ מדאורייתא, והאשה תהיה מקודשת (אבני מילואים כח-לג: רמב"ן וב"י - מועיל לדאורייתא, רש"י, רמב"ם, ר' ירוחם, טור - לא מועיל לדאורייתא. שו"ת חתם סופר י"ד שיד ד"ה הנה שרש: רש"י, ר"ף, ר"ן - מועיל לדאורייתא, תוס' - לא מועיל לדאורייתא. וכן דנו בזה מחנה אפרים מכירה ב וקהילות יעקב בבא מציעא לו. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-טו הביא כמה מקורות בעניין זה).

ובטעם שיועיל מדאורייתא יש שלוש אפשרויות:

(א) משום שהפקד ב"ד הפקר, שרבנן הפקיעו את החפץ מהמוכר והקנו אותו לקונה.
(ב) לשיטת החזון איש שהקניינים חלים ע"י הגמירות דעת ולא ע"י המעשה, הרי גם ע"י קניין דרבנן יש דעת, וממילא יועיל מדאורייתא ככל הקניינים (חזון איש ח"מ כב ד"ה כלל גדול)¹.

(ג) לשיטת השערי יושר (ג-ג וה-א) שכל דיני ממונות תלויים בסברת האדם ("תורת המשפטים") אפשר לבאר שיועיל משום שמסברא קנוי לו (כמו שביאר שם לעניין סיטומתא).

כשהאדם אינו בר קניין, כגון קטן, לכו"ע קניינו לא מועילים לדאורייתא, שחכמים לא יכולים לעשות את הקנאתו להקנאה (מחנה חיים ח"ב יו"ד נז, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-טו אות ה).

¹ הובא עם החולקים עליו בערך דעת לקניין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה ביחס בין מעשה הקניין לבין הדעת לקניין.

² בביאור היסוד "תורת המשפטים" הארכנו בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

הפקעה מדרבנן של קניין - כאשר חכמים הפקיעו קניין, כגון קניין כסף במטלטלין, דנו האם הם הפקיעו את הקניין מעיקרו שאינו מועיל כלל, או שהוא מועיל, ורק אחרי שקנה הוא מתבטל מדין הפקר בית דין (קובץ שיעורים פסחים קלה).

משיכה במטלטלין - חידוש התורה משה (לבעל החתם סופר, חוקת ד"ה אם) שאת התקנה שמטלטלין נקנים במשיכה ולא במעות תיקן משה רבינו.

בסעיף זה נפרט לגבי כל קניין האם הוא מדאורייתא או מדרבנן (וכמעט בכולם היא מחלוקת המפרשים, כדלקמן).

מחלוקת יסודית בזה היא מחלוקת החינוך והמנחת חינוך: החינוך (שלו ד"ה ואין ספק) כתב שכסף, שטר, חזקה, הגבהה, משיכה ומסירה הם מדרבנן, והפסוקים הם רק אסמכתא. אמנם המנחת חינוך (שם [יב]) כתב שכסף, שטר, חזקה, חליפין וחצר הם מדאורייתא.

מעמד שלושתן - מדרבנן (גיטין יג:).

קניין ארבע אמות - מדרבנן, שתיקנוהו כדי שלא יריבו על המציאות (בבא מציעא יא:).

הפקר בית דין הפקר - מדאורייתא (שו"ת הרשב"א תשעה, התשובות המיוחסות לרשב"א רנו, שו"ת חתם סופר אר"ח קיז בסופו, מקור חיים תמח-ט ד"ה וגם יש תקנה).

חליפין - נחלקו האם הן דאורייתא (רמב"ן בהשגות על ספר המצוות לרמב"ם סוף שורש ב, מנחת חינוך¹ שלו-א [יב], ארעא דרבנן תקפב (הובא בשדי חמד ח"ב עמוד 406 ד"ה חליפין)), דרבנן (רדב"ז בתשובות החדשות תקג, והשדי חמד שם כתב בדעת התוס' שלא פשוט להם שמדאורייתא, דאפשר שהוא דרבנן. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כזה ד"ה אם) ותורת הקניינים (ח"א עמוד קמ) דנו האם מדאורייתא או מדרבנן, או מנהג (דבר אברהם ח"א א).

אורייתא - נחלקו המפרשים האם הוא מדרבנן (שו"ת תמח, וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ו-א הביאו ודן בזה. וכן כתב הקצוה"ח קצד-ג בשם תוס' בבא קמא קד ד"ה אגב) או מדאורייתא (תורת הקניינים ח"ב עמוד ערב הביא מחלוקת בזה).

סיטומתא - נחלקו המפרשים האם מועיל מדאורייתא או רק מדרבנן (שו"ת הרמ"א פז, נתיב"מ קפד: דרבנן. שו"ת חתם סופר י"ד שיד ד"ה נמצא, דבר אברהם ח"א א-א, קובץ שיעורים קידושין עט: דאורייתא).

משיכה - נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש האם מועילה מדאורייתא או מדרבנן (בבא מציעא מז:).²

כסף במטלטלין - נחלקו אמוראים: לריש לקיש לא מועיל אפילו מדאורייתא, ולרבי יוחנן מדאורייתא מועיל ורק חכמים גזרו שלא יועיל (בבא מציעא מז:). והלכה כרבי יוחנן.³

מסירה - החינוך⁴ (שלו ד"ה ואין ספק) והרמב"ם (ספר המצוות עשה רמה) כתבו שהיא מדרבנן. והפני יהושע (קידושין כה: ד"ה משנה) כתב שמסירה כמשיכה, ותלוי במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש האם משיכה מדאורייתא או מדרבנן.⁵

¹ וכן שיטתו שם בעוד הרבה קניינים שהם מדאורייתא, כדלעיל ד"ה מחלוקת יסודית.

² הארכנו בביאור מחלוקתם בערך משיכה בסעיף "מקור וטעם".

³ הארכנו בביאור מחלוקתם בערך כסף במטלטלין בסעיף "מקור וטעם".

⁴ וכן שיטתו שם בעוד הרבה קניינים שהם מדרבנן, כדלעיל ד"ה מחלוקת יסודית.

⁵ דנו באריכות במחלוקתם בערך משיכה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

הגבהה - כתבו הראשונים (תוס', רמב"ן, ריטב"א ור"ן קידושין כו, רמב"ם בספר המצוות עשה רמה, הביאם השדי חמד ח"ב עמוד 185 ד"ה הגבהה. וכן כתב החינוך¹ שלו ד"ה ואין ספק) שהיא מדרבנן, ולדעות שמשכיכה מדאורייתא, אף הגבהה מדאורייתא (רמב"ן, ריטב"א ור"ן קידושין כה. וכן כתב הפני יהושע קידושין כה: ד"ה משנה). אך המשובב נתיבות (עב-ל בסופו) כתב שאפילו רבי יוחנן שסובר שמשכיכה מועילה רק מדרבנן, מודה שהגבהה מדאורייתא.

אגב - נחלקו המפרשים האם הוא רק מדרבנן (תוס' רא"ש ורשב"א בבא קמא יב, רא"ש בבא קמא צו, וכן כתב שער המלך מכירה פרק כב בשם רובא דרבנותא) והפסוק הוא רק אסמכתא (תוס' בבא קמא יב. ד"ה מנא), או שהוא מדאורייתא (תוס' קידושין ה, ריטב"א קידושין כז, וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-ז דן במחלוקת זו, ושם א-ח הביא אחת עשרה מקורות לשיטות שסוברות שמדאורייתא).

קניין יד - בפשטות מדאורייתא (מחנה אפרים משיכה ב בסופו בהשמטה, וכן הביא תורת הקניינים ח"ב עמוד קפט מרוב הפוסקים), שהרי מועיל לגט מדאורייתא (פרי משה קניינים כב-א סוף ד"ה ולכאורה). אך לרבי יוחנן שמשכיכה קונה רק מדרבנן, ומדאורייתא מטלטלין נקנים רק בכסף, יש אומרים שגם יד תקנה מטלטלין רק מדרבנן (הביאם תורת הקניינים ח"א עמוד רכב²). וכן הקצוה"ח (קצח-א) כתב בדעת הרמב"ן שהוא מדרבנן.

מכירת שטרות - יש מחלוקת גדולה בראשונים האם היא מדרבנן (תוס' בבא בתרא עו: ד"ה קני, ר"ף שם, רמב"ם מכירה פרק ו) או מדאורייתא (ר"ת בתוס' שם)³.

דברים הנקנים באמירה - נחלקו האם הוא מדאורייתא או מדרבנן (תורת הקניינים ח"א עמוד א).

ערכים קרובים ערכים קרובים: דרבנן, קניינים.

קנ"ם

חיוב תשלומין שאינו בשווי הנזק (ע"פ רש"י כתובות מא. ד"ה אינו). הגדרה

בערך זה נדון במהות הקנס ובדיניו. לדין מודה בקנס ע"ע מודה בקנס פטור.

לדוגמא, שלושים של עבד - שמשלם שלושים אפילו אם העבד אינו שווה דינר (רש"י כתובות מא. ד"ה אינו), תשלומי כפל, ארבעה וחמישה (משנה כתובות מא.), אונס ומפתה (כתובות מא. במשנה ובגמרא).

טעם החיוב - חיובי ממון נובעים מזכותו של התובע, אך חיובי קנס נובעים מחובתו של הנתבע, שהם כמו עונשי מלקות ומיתה (קובץ שיעורים ח"ב יג-ד, שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד רנח).

במהות החיוב חקר הגר"א וסרמן האם הוא רק חיוב ממון (ואם אינו משלם עובר רק בלא תעשוק), או שיש בו גם חיוב ממון וגם מצוות עשה (כגון "חמישים כסף ישלם") (קובץ שיעורים כתובות כז: רמב"ן - רק חיוב ממון, דעת עצמו - גם מצוות עשה).

¹ וכן שיטתו שם בעוד הרבה קניינים שהם מדרבנן, כדלעיל ד"ה מחלוקת יסודית.

² כמו כן נחלקו לגבי חצר, הובאו בערך חצר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקור.

³ דנו בזה ובטעם הדעה שלא מועיל מדאורייתא, בערך מכירת שטרות בסעיף "מקור וטעם".

לצאת ידי שמיים - בחיוב ממון, גם אם לא דנו אותו בית דין, מחוייב לשלם כדי לצאת ידי שמיים. אך בקנס, אם לא דנו אותו אינו חייב אפילו ידי שמיים (קצוה"ח א-ז, קובץ שיעורים ח"ב יג-א בסופו). ואע"פ שחיוב הקנס חל עליו בשעה שהזיק, חיוב עונשו הוא שבית דין יכפוהו לשלם, ואם לא כפוהו - לא נענש בעונש הראוי לו (קובץ שיעורים ח"ב יג-ד).

ירושא - קנס אינו עובר בירושה. וחקר ר' שמואל (בבא מציעא ח"א עמוד רנח) האם הוא משום שאינו ממון, או משום שהתורה זיכתה אותו רק לתובע ולא לירשיו.

הילך - בתשלומי קנס אין את פטור הילך, שכל סברת הפטור בהילך היא שכיוון שמזומן לתת לו הרי הוא כאילו כבר נתן לו קודם שתבעו (בעל המאור בבא מציעא א. בדפי הר"ף¹). ובקנס החיוב חל רק אחר התביעה, ולכן לא שייך הפטור של הילך (קצוה"ח ת-ב בסופו בשם אהיו).

שבועת היסט - התובע מחבירו תשלומי קנס, והנתבע כופר, במקום שדנים דיני קנסות משביעים אותו היסט (סמ"ג עשין צה, קצוה"ח פז-כד). ועכשיו, שהחייב קנס ואינו משלם מנדים אותו, הרי הוא כמקום שדנים דיני קנסות, ומשביעים אותו (קצוה"ח שם).

ערכים קרובים: אונס מפתה ומוציא שם רע, השבת גניבה וגזילה, טביחה ומכירה, מודה בקנס פטור, תשלומי נזיקין.

קעקע

עיין ערך כתובת קעקע.

קרבן פסח

מצווה לשהוט את קרבן הפסח ולאוכלו (הסוגיות בפסחים פרקים ה-ט).

מקורו מהפסוקים "ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערביים וגו'. ואכלו את הבשר בלילה הזה" (שמות יב-ו).

במהותו האריכו המפרשים האם הוא נחשב קרבן ציבור (גבורת ארי ושער המלך) או שהוא קרבן יחיד אלא שקבוע לו זמן ובא בכנופיא (תוס' יומא ו: ד"ה אמר, ומעין זה כתב המקדש דוד כו שאינו קרבן ציבור ממש. הביאם ודן בכל זה קהילות יעקב סנהדרין ט-ב). ונפק"מ לדעה שטומאה הותרה בציבור - האם הותרה גם בפסח.

בפסול הוצאת פסח חידש הרוגאצ'ובר שיש חילוק בין הוצאה מחוץ לבית, שאז נפסל מחמת ההוצאה (פעולה), לבין הוצאה חוץ לחבורה, שאז נפסל משום שאינו בחבורה אחת (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה קרבן פסח (אות רצד)).

פסח נשחט לאחר קרבן התמיד. וחקרו האם הוא מדיני פסח - שישחט לאחר התמיד, או מדיני התמיד - שישחט לפני הפסח (משנת יעבץ א"ח כב: פסח ראשון - שני הדינים יחד, פסח שני - מדיני תמיד).

¹ אמנם בערך הילך בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם הפטור) הבאנו טעמים נוספים לפטור של הילך.

אם אינו צלי אש - פסול. וחקר הרוגאצ'ובר האם הפסול הוא שאינו צלי אש או שנצלה בדבר אחר, וחילק שתנור שגרפו וצלאו באוויר התנור פסול משום שאינו צלי אש, אך נגע בחרס של תנור פסול משום שנצלה בדבר אחר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה קרבן פסח (אות רצו)).

באיסור שבירת עצם חקרו האם אסור לשבור את העצם (פעולה), או שצריך שהעצם תהיה שלמה (תוצאה)¹ (קונטרסי שיעורים נדרים כד-ז).

בהלל בשחיטת הפסח חקר המשנת יעבץ האם הוא מדין שירה, כמו ששרים בכל הקרבנות, או מדין אמירת הלל, כמו שאר הלל (משנת יעבץ א"ח כא ד"ה הרי מבואר).

לגבי דינים שונים חקרו דנו האם הם מדיני קרבן פסח או מדיני אכילת הפסח: הקרבן והאכילה

אין הפסח נאכל אלא בלילה ועד חצות הוא רק מדיני מצוות אכילת פסח, אך אינו מדיני קרבן פסח, שהרי מדיני הקרבן הוא מהנאכלים ליום ולילה (ברכת מרדכי א"ח ב ומועדים ט-ג ד"ה וייסד, בשם הגר"ח).

צלי אש הוא מדיני קרבן פסח ולא מדיני אכילת פסח (משנת יעבץ א"ח כד ד"ה ואשר נראה).

פסח נאכל על השוכע - חקר הגר"ח (סטנסיל כה) האם הוא מדין אכילת פסח או מדין אכילת קודשים.

ערכים קרובים: אכילת מצה, ארבע כוסות, סיפור יציאת מצרים, קרבנות. ערכים קרובים

קרבנות

מצווה להביא זבחים ומנחות ולהקריבם. הגדרה

מקורו מכמה וכמה פרשיות בתורה לגבי קרבנות שונים, כגון "אם עולה קרבנו מן הבקר וגו'" (ויקרא א-ג). מקור וסעם

במהותה של הבאת הקרבן כתב הרוגאצ'ובר שלרמב"ם היא מצווה ולראב"ד היא עונש (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה קרבן (אות רפט)).

חייבים קרבן רק על עבירה שעונשה כרת במזיד. וחקרו האם הוא סיבה, דהיינו שחוב הכרת במזיד מחייב קרבן בשוגג, או שהוא סימן, שעבירה שיש בה כרת במזיד, יש בה קרבן בשוגג (קונטרסי שיעורים בבא קמא ב-י). פרטי הדין

בעבודות הקרבן חקרו האם העבודות גם מכפרות וגם מתירות את הקרבן באכילה, או שהעבודות רק מכפרות, והכפרה מתירה ממילא את הקרבן באכילה (המידות לחקר ההלכה ח-ג).

טומטום פסול לקרבן. וחקר הגר"ח (סטנסיל שנה) האם הוא משום שצריך שיהיה זכר ודאי או נקבה ודאית, או משום שספק פסול.

כינויים - דנו הראשונים לגבי הקדש וקרבנות: האם אין בהם כינויים משום שאין להם כינויים בלשון הגויים, או שלא בדו להם חכמים כינויים (תוס' נדרים ב. ד"ה ונזירות), או

¹ בגדיהם של איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה.

שבאמת גם להם יש כינויים (שיטה מקובצת נדרים ב. ד"ה וכינויי הקדשות) הסתפק בזה. וכן הירושלמי נדרים א-א דן בזה, אמנם הסתפקו המפרשים בביאור דבריו).

אנוס, הרמב"ם (שגגות ה-ו) פסק שהוא פטור מקרבן, אך הפני יהושע (שבת סח: על תד"ה אבל) תלה זאת במחלוקת תנאים, שרק למונבז פטור מקרבן, שממועט מ"חטא", אך לרבנן חייב בקרבן, דכפרה מיהא בעי, וכל פטור אנוס הוא רק מעונשים (מיתה, מלקות וממון).

אומר מותר - רש"י (שבת סח: ד"ה פטור) כתב שהיא מחלוקת אמוראים אם חייב קרבן, תוס' (שם ד"ה אבל תינוק) כתבו שלכו"ע חייב, והירושלמי (הוריות א-א [א]) כתב שפטור.

אין עונשין מן הדין (מכות ה:). הריטב"א כתב שקרבן כן מחייבים מן הדין (מכות יד. ד"ה והלא כתב) בתירוץ הראשון. וכן כתב ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ד-ב אות ז בשם מר"ק, ושער המלך שחיטה פרק ב. והקונטרסי שיעורים בבא קמא ב-י הביא בזה מחלוקת ראשונים, והקשו עליו, שבתוספתא (שבועות פ"ג) כתוב שגם קרבן לא מחייבים מן הדין. ותירץ ספר קובץ (על הרמב"ם עבודה זרה ו-ד ד"ה והנה) שלדעה שחולין בעזרה לאו דאורייתא (והיא ההלכה) עונשים בקרבן מן הדין, שמה אכפת לנו שיביא קרבן, אך לדעה שחולין בעזרה דאורייתא לא יביא את הקרבן, שחוששים שפטור והוא חולין בעזרה, ולכן אין לחלק את דין קרבן משאר העונשים, ופטור.

מחשבים מעבודה לעבודה, כגון שחשב בשחיטה על מנת לזרוק שלא לשמה - חקר הרוגאצ'ובר האם הפסול בשחיטה או בזריקה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פגול אות ה).

איסור שאנו יודעים שהעובר עליו יביא חטאת ויתכפר לו - לא נחשב איסור כלל (רמב"ן שבת ד. ד"ה וכי (בתירוצו השני), אמנם מתוס' שם (ד"ה וכי) שלא תירצו כך משמע שחולקים עליו).

ערכים קרובים: אונן (בקודשים), אכילת קודשים, אשם תלוי, אתנן זונה ומחיר כלב, בית המקדש, בל תאחר, בעל מום (קרבן), דיחוי, הקדש, חולין שנשחטו בעזרה, חיבת הקודש, סמיכה (בקרבנות), פיגול, קרבן פסח, שוגג, שחיטה (בחולין), תמורה.

קרוב (במפיקות)

חולכים אחר דין המקום הקרוב יותר למקום המסופק (הסוגיא בבבא בתרא כג:).

בדיני ממונות, איסורין ונפשות.

לדוגמא, ניפול שנמצא בין שני שובכות - קרוב לזה שלו קרוב לזה שלו (בבא בתרא כג: במשנה). חבית יין שנמצאה בין כפר של נכרים לכפר של ישראל - אם קרובה לכפר של הנכרים אסורה, ואם קרובה לכפר של ישראל מותרת (שם כד:).

מקורו מהפסוק בעגלה ערופה (דברים כא-ג) "והיה העיר הקרובה אל החלל" (רש"י בבא בתרא כג: ד"ה רוב וקרוב).

בטעמו דנו המפרשים:

(א) בפשטות זו סברא, שמסתבר שהפרט הגיע מהמקום הקרוב יותר. וזה בירור המציאות (שאלות דרב אחאי סוף סח, הגר"ט קעב ד"ה והנה בדברי, שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח בדעת התוס').

(ב) אך יש מראשי הישיבות שהסתפקו אולי זו גזירת הכתוב, דהיינו הנהגה (קובץ שיעורים בבא בתרא עח ושיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח וסט).

(ג) ר' שמואל (בבא בתרא ח"ב פרק ב סח) הוסיף שאינו הכרעה שהדבר בא מהמקום הקרוב ולא מהרחוק, אלא שאיננו צריכים כלל לחשוש לאפשרות הרחוקה.
(ד) הדבר אברהם (ח"א ד-ו) ביאר שדין קרוב מבוסס על רוב, שרוב הסיכויים שהחפץ הגיע מהמקום הקרוב יותר (וכן נחלקו לגבי כל האומדנות האם הם מבוססות בעצם על דין רוב¹).
לגבי ודאות, הגרנ"ט (קעב ד"ה והנה בדברי) מסתפק האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים (דין ספק).

כשהמרחק בין המקומות נראה שווה, רק כיוון שא"א לצמצם (כלומר שבוודאי אינו בדיוק באמצע) ע"כ אחד מהם קרוב יותר - נאמרו שלוש דעות (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סז):
(א) אין בכלל דין קרוב, שדין קרוב נאמר רק כשאחד מהמקומות קרוב יותר ממש, ולא רק מדין "א"א לצמצם" (אור שמח).
(ב) בעצם יש דין קרוב, רק כיוון שאיננו יודעים מי מהם הקרוב יותר - נשאר ספק (שב שמעתא).
(ג) גם אם נאמר שיש דין קרוב ורק איננו יודעים מיהו הקרוב, כדעה הקודמת, כיוון שהוא ספק קרוב לא נחשב לקרוב (דעת ר' שמואל עצמו שם).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה².

עד אחד נאמן נגד קרוב (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-ה-ה).
רוב נגד קרוב, הרוב עדיף - "רוב וקרוב הלך אחר הרוב" (בבא בתרא כג:). הארכנו בזה בערך רוב וקרוב הלך אחר הרוב.
חזקה דמעיקרא עדיפה מקרוב (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-ה-ה).
מוחזק, כתב הרמב"ן (בבא בתרא כג:; ושיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח דן בדבריו והקשה עליו) שקרוב לא יוציא ממנו, בק"ו מדין רוב: שהרי אין הולכין בממון אחר הרוב, ורוב עדיף מקרוב³, וא"כ כ"ש שקרוב לא יוציא ממון.
ערלה - כתבו התוס' שקרוב מועיל גם בה, והוכיח מכך הקובץ שיעורים (בבא בתרא עח) שהם סוברים שקרוב הוא בירור המציאות.

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות.

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, הקובץ שיעורים (בבא בתרא סוף עח) מסתפק האם יועיל בזה קרוב, ותולה בספקו האם קרוב הוא הנהגה ויועיל, או שהוא בירור המציאות ואז לא יועיל, שהרי אינו עדיף מעוד עדים אחרים שלא יכריעו את הדין - "תרי כמאה".

בקבוע, דהיינו שהספק לא פרש מהתערובת אלא נמצא במקומה, האם יהיה כמחצה על מחצה (ספק שקול) כדינו ברובא דאיתא קמן, או שהקרוב יועיל, נחלקו בזה האחרונים לארבע דעות¹:

¹ ע"ע חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

² בערך חזקת ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

³ כדלעיל ד"ה רוב.

(א) הגר"ש שקאפ (כתובות טו ד"ה עוד חקר) כתב שהקרוב יועיל, ודין קבוע נאמר רק ברובא דאיתא קמן. וביאר שקבוע מועיל רק ברוב, כי כל מהותו של דין קבוע היא לומר שנחשב כאילו הוא כמחצה על מחצה ממש, וממילא אין רוב, אך בקרוב סברא זו לא שייכת.
 (ב) גם הקובץ ביאורים (שב שמעתא ה) כתב שהקרוב יועיל, אך הביא טעם אחר לזה שקבוע שייך רק ברוב - על פי דברי הר"ן שקבוע הוא חידוש², ולכן לא לומדים ממנו³.
 (ג) החוות דעת (קי חידושים יב) חולק וסובר שהקבוע כן מועיל וכמחצה על מחצה דמי.
 (ד) הפרי מגדים (מובא בקובץ ביאורים שם) מסתפק בזה (בכל זה דין הפרי משה רוב יא-ג).

כשיש ספק איזה מקום קרוב יותר, כגון שהמרחק נראה שווה, אך ע"כ אחד מהם קרוב יותר, שהרי "א"א לצמצם": לשב שמעתא בעצם יש דין קרוב, ורק כיוון שאיננו יודעים מיהו - נשאר ספק, ור' שמואל כתב שספק קרוב לא נחשב כלל לדין קרוב (בבא בתרא ח"ב פרק ב סז, והביא שם גם את השב שמעתא).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה⁴, כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **עגלה ערופה** (שהיא המקור לדין קרוב, כמו שהבאנו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו), **רוב וקרוב הלך אחר הרוב**, **רובא דאיתא קמן**.

קרוב (לעדוּת)

אדם פסול להעיד לקרובו (הסוגיא בסנהדרין כז: והלאה).

לדוגמא, אחיו, חמיו וגיסו (משנה סנהדרין כז:).

נקרא גם קרובים.

מקורו בנפשות מהפסוק (דברים כד-טז) "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות" (סנהדרין כז:). וממונות נלמדים מנפשות, מהפסוק (ויקרא כד-כב) "משפט אחד יהיה לכם" (סנהדרין כח:).

טעמו אינו מסברא, אלא גזירת מלך שפסול לעדות, ולכן אפילו משה ואהרן פסולים להעיד (בבא בתרא קנט:). וחקר הרוגאצ'ובר האם הגזירת הכתוב היא שנחשב כאילו ודאי שהוא משקר, או שהוא פסול בפני עצמו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קרובים לעדות).

אע"פ שפסולו מגזירת הכתוב, הגדרת קרוב (דהיינו מי נקרא קרוב) תלויה באיקרובי דעתא. ויוצא מכך חידוש גדול, שקרוב שאינו יודע שהוא קרוב - עדותו כשרה, שהרי אין איקרובי דעתא (קובץ שיעורים בבא בתרא תכד).

¹ כן נחלקו - הגר"ש שקאפ, הגר"א וסרמן, החוות דעת והפרי מגדים - גם בדין קבוע בחזקה דמעיקרא, ע"ע קבוע.

² אך יש חולקים, ע"ע קבוע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

³ הגר"א וסרמן חלק בזה על הגר"ש שקאפ, לשיטתו שדין קבוע אינו שכמחצה על מחצה, אלא שיש רוב, ורק לא הולכים אחריו - הבאנו את מחלוקתם בערך קבוע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות.

⁴ הארכנו במקרה זה לעיל בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כשהמרחק.

במהותו חידש הגר"א וסרמן שקרוב אינו כלול בדין "פסול", אלא הוא דין נפרד (קובץ הערות סה-ה, וכך ביאר את לשון המשנה "קרוב או פסול" - ש"קרב" אינו בכלל "פסול").

באיסורים בפשטות קרוב נאמן, שכל מקום שהאמינה תורה עד אחד, גם פסולים נאמנים (יבמות פח:).

אמנם חידש הגר"א וסרמן (קובץ הערות סה-ב) שגם באיסורים בעצם קרוב פסול, אלא שלא שייך בהם דין קרוב, משום שגדר קרוב תלוי בקירבתו לבעל דין, ובאיסורין אין בעל דין, שהדבר נוגע לכלל ישראל כולם. ולכן ביאר שאם דנים על אדם מסויים, כגון אם הוא כהן או אם הוא פסול, שייך בזה דין קרוב, אע"פ שהוא באיסורין.

בקיום שטרות עדים הקרובים למלווה וללווה פסולים, ויש מי שמכשיר (ש"ע ח"מ מו-יט) משום שקיום שטרות דרבנן (קצוה"ח מו-יד בתחילתו).

עדים הקרובים לדיינים - פסולים מדין עדות שאי אתה יכול להזימה, שהדיינים לא יוכלו להענישם אם יזימום (רא"ש בבא בתרא פ"ח סי' ב (קיג:)) מביא ירושלמי בפרק שבועת העדות, סמ"ע ח"מ לג-כו, נתיח"מ לג-טז. אמנם תוס' כתובות כא: (ד"ה הנח) כתב שהם כשרים).

קרובי קרוביו כשרים לעדות, ומה שחתנו פסול הוא משום שאשתו כגופו (קובץ שיעורים בבא בתרא תכ). ולכן ארוס כשר להעיד על קרובי ארוסתו, שאע"פ שהיא קרובתו, אין בה דין אשתו כגופו (הרא"ש, הובא בקובץ שיעורים שם).

ערכים קרובים: אדם קרוב אצל עצמו, נוגע, נמצא אחד מהם קרוב או פסול, עדים, פסולי עדות.

קריאת שמע

מצווה לקרוא בכל יום בערב ובבוקר את פרשיות קריאת שמע (הסוגיות בברכות פרקים א-ג).

מקורה מהפסוק "ודיברת בס בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים ו-ז).
 ויש בזה חמש דעות במפרשים (מנחת חינוך תכ בתחילתו):
 (א) שתי הפרשיות הראשונות מדאורייתא.
 (ב) הפרשה הראשונה מדאורייתא.
 (ג) הפסוק הראשון מדאורייתא.
 (ד) מדאורייתא צריך לקרוא איזה פרשה, וחכמים תקנו את הפרשיות הללו.
 (ה) מדרבנן.

בזמן הקריאה בערב חקר האבן האזל האם תלוי בלילה או בזמן שכיבה (אבן האזל קריאת שמע א-א).

בכוונת הקריאה כתב הברכת אברהם שאינה חלק ממעשה המצווה אלא רק תנאי למצווה, אך נחשב מעשה מצווה גם בלי כוונה (ברכת אברהם סוכה מב. סי' "חינוך לקריאת שמע" ב).

בדקדוק הלשון חקר האבן האזל האם הוא מדיני הדיבור (שם לא מדקדק לא נחשב שדיבר), או משום שכך (באופן מדוקדק) נאמרה קריאת שמע למשה מסיני (אבן האזל קריאת שמע ב-י: רמב"ם - מדיני דיבור, ראב"ד - כך נאמרה למשה).

ערכים קרובים: סמיכת גאולה לתפילה, תפילה.

קרן (בשור)

בהמה חיה ועוף שהזיקו כאשר כוונתם להזיק – הבעלים חייב לשלם לניזק (בבא קמא ב., הסוגיות בבבא קמא פרקים א, ג, ד, ה).

לדוגמא, שור שנגח את הפרה (משנה בבא קמא מו.).

מקורו משתי פרשיות:

מקור וטעם

(א) שור שהזיק אדם - "וכי יגח שור את איש או את אשה ומת, סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו ובעל השור נקי. ואם שור נגח הוא מתמול שלשום והועד בבעליו ולא ישמרנו והמת איש או אשה, השור יסקל וגם בעליו יומת" (שמות כא-כח).
(ב) שור שהזיק ממון - "וכי יגוף שור איש את שור רעהו ומת ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יחצו. או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשום ולא ישמרנו בעליו, שלם ישלם שור תחת השור והמת יהיה לו" (שמות כא-לה).

במניין המצוות נמנית קרן למצווה בפני עצמה (בין כשהזיק אדם ובין כשהזיק ממון) (ספר המצוות לרמב"ם רלז, חינוך נא, סמ"ג סו), ושן ורגל למצווה בפני עצמה (ספר המצוות לרמב"ם רמ, חינוך נה, סמ"ג סז).

נשיכה שיש הנאה להיזקה - נחלקו הראשונים האם היא תולדה של שן (רשב"א ומאירי ב:) או שכל נשיכה היא תולדת קרן (מגיד משנה נזקי ממון א-י בדעת הרמב"ם).

פרטי הדין

פלגא ניזקא, נחלקו בגמרא אם הוא ממונא או קנסא (בבא קמא טו.), ולהלכה הוא קנסא (רמב"ם נזקי ממון ב-זח) ולכן אם המזיק הודה בו - פטור, כדין מודה בקנס¹ (בבא קמא טו.). ונחלקו הפוסקים האם תועיל תפיסה של הניזק (כאשר המזיק הודה) - לש"ך (ח"מ ת-יג) אינה מועילה, כדין תפיסה בשאר קנסות, ולמגיד משנה (נזקי ממון ט-יא) ולקצוה"ח (ת-ד, והביא גם את הש"ך) בפלגא ניזקא כן מועילה.

ערכים קרובים: אש, בור, כופר (תשלום), נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), שן ורגל, תם ומועד, תשלומי נזיקין.

ערכים קרובים

קרקע אינה נגזלת

הגזול קרקע לא קנאה, אין עליו חיוב להשיבה, ואינו חייב באונסין (הסוגיא בסוכה ל:).

הגדרה

בדיני גניבה וגזילה.

לדוגמא, הגזול שדה מחבירו ושטפה נהר - אומר לו הגזול לנגזל הרי שלך לפניך, שהרי הגזול לא קנה את השדה, אינו חייב באונסיה ואין עליו חיוב להשיב את שוויה (בבא קמא קיז:).

החולק על דין זה הוא רבי אלעזר שסובר שקרקע כן נגזלת, ולשיטתו הגזול חייב להעמיד לו שדה אחר (בבא קמא קיז:), ואין הלכה כדבריו.

מקור הדין הוא מכלל ופרט וכלל: (ויקרא ה-כא) "וכיחש בעמיתו (כלל) בפיקדון (פרט) וגו'. או מכל אשר ישבע עליו לשקר (כלל)" - מה הפרט מפורש דבר המיטלטל וגופו ממון אף

מקור וטעם

¹ ע"ע מודה בקנס פטור.

כל דבר המיטלטל וגופו ממון, יצאו קרקעות שאינן מטלטלין (וכן יצאו עבדים ושטרות) (בבא קמא קיז; ורבי אלעזר דורש את הפסוק בריבוי ומיעוט וריבוי, ולכן לא ממעט קרקעות אלא רק שטרות).

טעם הדין בפשטות הוא שהרי הקרקע עדיין בחזקת הבעלים (רש"י סוכה ל: ד"ה וקרקע, תוס' סוכה לא. ד"ה אבל (בסופו)). אמנם הפרי משה (גניבה וגזילה ה-א) חקר האם טעם הדין מהסברא הזו, או שהוא גזירת הכתוב.

לגבי איסור הגזילה נחלקו הראשונים: הרמב"ם סובר שהגזלן עובר בלא תגזול ולא תגנוב (וכן ב"לא תסיג גבול רעך" (דברים יט-יד)) (גניבה ז-יא), והרא"ש סובר שאינו עובר, משום שברשות הבעלים היא עומדת (שו"ת הרא"ש צה-א, והקהילות יעקב בבא קמא לז ד"ה ומעתה) כתב שתוס' סוברים כרא"ש¹.

בביאור איסור הגזילה (לדעת הרמב"ם) ייסדו האחרונים שבכל גזילה יש שני איסורים: איסור על מעשה הגזילה, דהיינו הנטילה מרשות חבירו לרשותו, ואפילו אם לא קנאה, ואיסור על קניית הגזילה גם אם לא נטלה (קהילות יעקב בבא קמא לז ד"ה אלא דלענין, קובץ הערות עד-ב ד"ה והא). ועל פי זה ביאר הקובץ הערות (שם) שבגזילת קרקע, אע"פ שהאיסור השני לא שייך, שהרי אין בה קנייני גזילה, האיסור הראשון עדיין שייך (ובגזילת מטלטלין עובר על שני האיסורים).

אם הגזלן השתמש בקרקע עובר על לא תגזול אפילו לשיטת הרא"ש, אך איסור זה הוא מדין גזילת הפירות וההנאות של הקרקע, ולא מדין גזילת הקרקע עצמה (שו"ת הרא"ש צה-א).

גם יאוש לא מועיל בקרקע שנגזלה (תוס' סוכה ל: ד"ה וקרקע). ובטעם לזה חידש הכפות תמרים שכיוון שעדיין נקרא שמו של הבעלים עליה, אנן סהדי שאינו מתייאש. ולכן אם נשתקע שם בעליה ממנה, אנן סהדי שכן התייאש, והיאוש מועיל בה. והנתייה"מ (שעא) כתב שהטעם הוא שהקרקע נחשבת עדיין ברשותו, ויאוש לא מועיל בדבר שברשותו (בכל זה דן ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-כה).

ערכים קרובים: גניבה וגזילה, קנייני גזילה.

קרקעות

דינים המיוחדים לקרקעות ולמחובר לקרקע. הגדרה

לגבי כמה קניינים דנו האם קרקעות נקנות בהם, כדלקמן. בקניינים שונים

סיטומתא - הרא"ש (בבא מציעא פרק א סי' לח) סובר שקרקע נקנית בסיטומתא, אך הב"ח (ח"מ רא) כתב שלא.

קניין חצר לקנות קרקע, כגון עציץ שנמצא בחצר הקונה - ספר המקנה (ור' אליעזר זוסמאן סופר) טו-כו ד"ה גיטין) כתב שנקנה בקניין חצר, והביא (שם בד"ה הלום) שיש דעה שאינו נקנה.

קניין אגב - קרקע אינה נקנית בו (אגב קרקע אחרת), כגון קרקע הסמוכה לתהום ועל גבה קרקע עליונה (תוס' ורשב"א בבא קמא יב, וכן כתב שו"ת הרשב"א תתקנד, והוסיף שלא שייך בזה

¹ כמו כן דנו האם יש איסור אונאה בקרקע, ע"ע אונאה בסעיף "קרקעות" ד"ה בדין.

צבורין, שלא כתוס' הנ"ל שהביאו את הדוגמא של קרקע הסמוכה לתהום שהוא מעין צבורין, דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) א-ו, כי הפסוק (דברי הימים ב כא-ג) "ויתן להם אביהם מתנות רבות לכסף ולזהב ולמגדנות עם ערי מצורות ביהודה" (שממנו לומדים את קניין אגב קידושין כו.) מדבר רק על מטלטלין (רשב"א בבא קמא שם).

חליפין - קרקע נקנית בו (גידולי תרומה שער נא ח"ג מוכיח מגמרא ריש בבא מציעא "קני ארעא אגב גלימא"). והרמב"ן (קידושין כח) הביא שיש חולקים על זה, ודחה אותם.

שכירות קרקע נקנית כקנייני קרקע - בכסף שטר וחזקה (בבא קמא עט.), וכן בסיטומתא (ש"ך ח"מ רא-א). ורש"י כתב שנקנית גם במסירת מפתח (פסחים ד. ד"ה מסירת), ותוס' חלקו עליו (שם ד"ה אם).

חליפין בקניינים החוזרים לבעלים - נחלקו בזה הראשונים:

א) תוס' כתבו ששכירות שאלה ומתנה על מנת להחזיר אינם נקנים בחליפין (תוס' ערכין כט: ד"ה ולא, ובקידושין כז. ד"ה ומקומו כתבו בלשון "שמא" שכירות לא נקנית בחליפין).

ב) הרא"ש סובר שכן מועיל (לגבי שאלה - בבא מציעא פ"א סוף סי' לא, ע"פ הבנת הטור ח"מ סוף קצה).

ג) מהטור משמע שבשאלה יש מחלוקת אך בשכירות לכו"ע מועיל (ח"מ סוף קצה). והב"י תמה מדוע חילק ביניהם (ח"מ קצה-ט).

והנתי"מ (קצה-יח) הוסיף שהמחלוקת דווקא בקרקע, אך מטלטלין, כיוון שנפחתים הם כמכירה, ונקנים בחליפין.

אמירה לגבוה, קרקע נקנית בו להקדש (וכן שאר הדברים שאינם נקנים במסירה), שלשון המשנה "אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט" לאו דווקא (ריטב"א קידושין כז).

מי שפרע (מקללים את מי שחוזר בו מקניין) יש גם בקרקע, כגון במקום שנוהגים לקנות קרקע בשטר, שהדין הוא שאינה נקנית בכסף (קידושין כו.), והוא כן קנה בקניין כסף וחזר בו (תוס' כתובות צג. ד"ה עד שלא, דברי גאונים סג-ז, משכנות יעקב ח"מ נה. והמנחת חינוך שלו-ד [ו] בקומץ המנחה כתב שדין זה לא הוזכר בפוסקים ובאחרונים).

בית - דינו כקרקע ונקנה בכסף שטר וחזקה. ובטעם לזה יש שלוש דעות (קצוה"ח מה-ג): מדין אגב (מגן אברהם א"ח תרלז-ז), מדין חצר (קצוה"ח שם), או שהבית עצמו נחשב קרקע (ש"ך צה-ח).

גזילה - ע"ע קרקע אינה נגזלת.

גט שמחובר לקרקע (שכתב גט על מחובר לקרקע) א"א לגרש בו, משום שכתוב "וכתב ונתן" ולא "וכתב וקצץ ונתן" (גיטין כא:). והירושלמי (גיטין ב-ד) והתוספתא (גיטין פרק ב) הוסיפו שיש לכך עוד מקור (בנוסף ל"וכתב ונתן") - "בספר". וכתב על זה הרוגאצ'ובר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה גט במחובר) שלירושלמי הוא פסול בעצם, אך לבבלי הוא רק מחוסר קציצה, ולכן לבבלי מדאורייתא כשר אם כתבו על עלה של עציץ נקוב.

שטר קידושין שמחובר לקרקע (שכתב שטר על מחובר לקרקע) א"א לקדש בו אשה כשם שא"א לגרש בגט שמחובר לקרקע, משום שהוקשה הווייה ליציאה ("ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר" (דברים כד-ב)) (ר"ן ריש קידושין).

קידושין בקרקע עצמה (מדין שווה כסף) נחלקו בהם הראשונים: י"א שא"א לקדש בה כשם שא"א לגרש בגט שמחובר לקרקע, שהרי הוקשה הווייה ליציאה ("ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר" (דברים כד-ב)), אך לרשב"א ולר"ן (ריש קידושין, והביא גם את החולקים) אפשר לקדש בה, שכל ההיקש נאמר רק על קידושי שטר ולא על קידושי כסף.

באישות

יש שלוש חזקות ממוניות במטלטלין, ודנו האם הן מועילות גם בקרקעות:

- (א) חזקת מרא קמא - לכו"ע גם בקרקעות.
- (ב) מוחזק - נחלקו האם מועיל בקרקעות אך לכו"ע הוא חלש יותר במטלטלין.
- (ג) חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו - לכו"ע אינה בקרקעות.

ונפרטם כעת:

מוחזק נחלקו הראשונים האם מועיל בקרקעות: יש אומרים שאינו מועיל אלא רק במטלטלין (תוס' בבא מציעא קג. ד"ה פרדיסי, ובבא בתרא לב: ד"ה אמאי, קצוה"ח פב-יג) כי הקרקע לא תפוסה בידו (משנה למלך טוען ונטען טו-ט). ויש אומרים שמועיל גם בקרקעות (רשב"ם בבא בתרא לב: ד"ה הלכתא, תוס' בבא בתרא לא: ד"ה אנו, ריטב"א כתובות כ. ד"ה אמרינו)¹. וגם לדעות שמועיל, הוא חלש יותר ממוחזק במטלטלין כי הקרקע לא תפוסה בידו (שיעורי ר' אלחנן בבא מציעא לה-ג ד"ה וטעם) ולכן מרא קמא עדיף ממנו (שלא כבמטלטלין), וכדי להוציא מהמרא קמא צריך דווקא חזקת שלוש שנים (בבא בתרא כח. במשנה).

חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו לא נאמרה בקרקעות, אלא הולכים בהם אחר חזקת מרא קמא (רבינו יונה בבא בתרא כח: לענין אחזקי בגנבי), משום שלקרקע אפשר להיכנס בקלות והגנב לא מתיירא לעשות זאת (שר"ת מהר"ט ח"ב ח"מ ז, זכור זאת ליעקב בענין חזקת מטלטלין וקרקע), ואין בהם ראייה כמטלטלין שלא היו הבעלים שותקים (ריטב"א בבא בתרא כח. ד"ה מניין). ולשיטת הגר"ט שכל חזקה זו צריכה גם מוחזק², פשוט שלא תועיל החזקה, שהרי בקרקע אין מוחזק (לפחות לא נגד מרא קמא³) (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא פ"ג א).

בדינים שונים

אינאה אין בקרקעות (בבא מציעא נו.).

בטעם לזה חידש החינוך (שלז) שכיוון שהקרקע קיימת לעולם דרך הבריות למחול על אונאתה. והמנחת חינוך (שם ג) הביא צד שהוא גזירת הכתוב. בדין הפטור כתב הרמב"ן (על התורה ויקרא כה-יד) שהוא רק פטור מהשבה, אך עדיין עובר בלאו, והמנחת חינוך (שלז-ג) הסתפק בזה⁴.

דבר שאינו ברשותו - קרקע שנגזלה, אם הנגזל יכול להוציאה בדיינים - יכול להקדישה אע"פ שעדיין לא הוציאה ממנו, משום שעדיין נחשבת ברשותו (רמב"ם ערכין ו-כג).

מעילה אין במחובר לקרקע ובעבדים, ואעפ"כ אסור להנות מהם. והסתפק המנחת חינוך האם האיסור להנות מהם הוא דאורייתא או דרבנן (קכז-א [ז] ד"ה ונראה. ובסוף המצווה (ד"ה ולפי) כתב שהאיסור במחובר הוא דרבנן).

ריבית בקרקע, נחלקו בזה הראשונים: לריטב"א יש בה איסור ריבית (בבא מציעא סא. סוף ד"ה רבינא), אך לתוס' אין בה איסור ריבית, ולומדים זאת מכלל ופרט וכלל: "לא תשיך" (כלל) "כסף אוכל" (פרט) "כל דבר" (כלל) - יצאו קרקעות שאין מטלטלין (בבא מציעא סא. ד"ה אם. וכן נחלקו לגבי פחות משווה פרוטה).

שליחות יד אין בקרקעות, גם אילו היה שייך בהם, ואפילו לדעה שקרקע נגזלת, משום שאין דין שמירה בקרקעות (קובץ שיעורים בבא קמא ג).

¹ בערך חזקת מרא קמא בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה בראיה) הבאנו שהאבן האזל תלה בשאלה זו את המחלוקת האם מרא קמא צריך להביא ראייה שישב יום אחד או שהקרקע היתה שלו.

² ע"ע חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו בסעיף "פרטי הדין" ד"ה מוחזק.

³ כשאין מרא קמא נחלקו הראשונים האם מוחזק מועיל בקרקע, הובאו בערך מוחזק בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקרקעות.

⁴ כמו כן דנו האם יש איסור גזל בגזל קרקע, ע"ע קרקע אינה נגזלת בסעיף "האיסור".

בל תלין - נחלקו הראשונים אם עובר על שכר קרקע (סמ"ג לאוים קפא), או שלא עובר, שנאמר "כל אשר בארצך" ולא ארצך (טור ושו"ע חו"מ שלט-א בשם הרמ"ה. הובאו במנחת חינוך רל-א [א]).

תקנת השוק (הקונה דבר והתברר שקנאו מגנב, מחזיר את הגניבה לנגנב אך נוטל ממנו את דמיה (בבא קמא קטו.)) לא תיקנו בקרקע.

גבייה - אם יש למזיק כסף או מטלטלין - גובים מהם ולא מהקרקעות (שו"ע חו"מ תיט-א). ואם הוא רוצה לשלם דווקא מהקרקעות - לסמ"ע משלם מהקרקע (שם ס"ק א), ולש"ך כופים אותו לשלם כסף או מטלטלין (שם ס"ק ב).
אמנם לגבי הלוואה, אם הלווה רוצה דווקא מהקרקעות - לכו"ע אין שומעים לו, משום שהמלווה הלווה לו מעות, ולכן דינו במעות דווקא (או במטלטלין שקרובים למעות) (סמ"ע שם ס"ק א).

תלוש ולבסוף חיברו, כלומר מטלטלין שחיברו לקרקע - חידש הקונטרסי שיעורים (בבא מציעא כו-יד) בדעת הר"ן (בחידושו חולין טו): שאינו כתלוש ואינו כמחובר אלא גדר שלישי.

ערכים קרובים ערכים קרובים: בר מצרא, מטבע, מטלטלין, עציץ, קרקע אינה נגזלת, שווה כסף.

ראוי

נכסים שאינם מוחזקים ברשות האדם, אלא עתידים לבוא לרשותו. הגדרה

בדיני ירושת בכור (בבא בתרא קכג.), ירושת הבעל (בבא בתרא קיג.) ובעל חוב¹.

לדוגמא, יתומים שירשו מאביהם פרה שרועה בעשב וילדה - הבכור יורש פי שניים מהוולד, משום שהוא מוחזק. אך אם ירשו ממון ונטעו בו כרמים - אינו יורש מהם פי שניים, משום שהוא ראוי (בבא בתרא קכג: ורשב"ם).

מקורו בבכור מהפסוק (דברים כא-יז) "לתת לו פי שניים" - כמתנה, והרי יכול לתת במתנה רק את מה שמוחזק בידו (בבא בתרא קכד.), ומהפסוק (דברים כא-יז) "בכל אשר ימצא לו" (בבא בתרא קכד.).

מקורו בירושת הבעל מהפסוק (דברי הימים א ב-כב) "ושגוב הוליד את יאיר", ומהפסוק (יהושע כד-לג) "ואלעזר בן אהרן מת" (בבא בתרא קיג.).

בעל חוב, כגון שהלווה מת בלא נכסים וירש לאחר מותו - השו"ע (חו"מ קד-טז) כתב שאינו נוטל בראוי, והש"ך (חו"מ קד-כא, בלשון "ואי לאו דמיסתפינא") כתב שכן. בדינים שונים

ראוי שאינו גמור, כגון שבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהם - נחלקו בו תנאים: לרבי כן יורש, שנאמר "פי שניים" - מקיש חלק בכורה לחלק פשוט, ולחכמים לא יורש (בבא בתרא קכד. ורשב"ם שם). והלכה כחכמים (רמב"ם נחלות ג-ה). אך ראוי גמור, כגון שבח שהשביחו יתומים לאחר מיתת אביהם - לכו"ע לא נוטל פי שניים (בבא בתרא קכד.). הנכס

נכסים גזולים - חילקם הדרכי משה (חו"מ רעח-ב, דן בדבריו קצוה"ח רעח-יד) לשלושה סוגי נכסים:

(א) ספר שגנבו גויים והחזירוהו לאחר מותו, ולא התייאשו הבעלים - הוא מוחזק.

¹ נחלקו בזה הפוסקים, הובאו לקמן בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בעל חוב.

(ב) קרקע שגנבו והחזירו - היא מוחזקת, משום שקרקע אינה נגזלת.
(ג) שאר מטלטלין - הם ראוי אע"פ שלא התיימשו הבעלים.

נשבע לתת מתנה מסוימת לחבירו, ומת המקבל קודם שקיבל לידו את המתנה, הסתפק הקצוה"ח (רעח-טו בתחילתו) האם המקבל מוחזק במתנה.

המלווה את העכו"ם במשכון - יש אומרים שלא נחשב מוחזק במשכון (רמ"א חו"מ רעח-ז), משום שישראל לא קונה משכון מעכו"ם. וכאשר קיבל עליו הישראל אחריות - הש"ך סובר שנחשב מוחזק (חו"מ רעח-ח), והקצוה"ח סובר שלא (רעח-ח, והביא גם את הש"ך).

ערכים קרובים **ערכים קרובים: ירושה.**

ראשון ראשון בטל

עיינ ערך קמא קמא בטל.

ראשי אברים

אדון שחבל באחד מראשי האברים של עבדו הכנעני - העבד יוצא לחירות (הסוגיא הגדרה בקידושין כד. והלאה).

מקורו מהפסוקים: "וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו ושיחתה, לחופשי ישלחנו תחת עינו. ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל, לחופשי ישלחנו תחת שינו" (שמות כא-כו).

בטעמו חקרו האם הוא מדין תשלומין לעבד על שהאדון הזיק לו, או מדין קנס לאדון (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה ראשי אברים. ובמשנת יעבץ יו"ד לב חקר האם היא תשלומין או דין נפרד. ודרכי משה דרכי הקניינים ג"א (ד"ה ומובן) כתב שאינו בגלל עצם ההחסרה אלא בתור עונש לרבו על העבירה שעבר).

במהות החבלה דן הרוגאצ'ובר האם יוצא לחירות בגלל החיסרון (המום) שנעשה באבר, או בגלל שאותו האבר בטל ממלאכתו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה עבד כנעני).

במהות השחרור נחלקו התנאים האם צריך גם גט שחרור (קידושין כד:). ולדעות שצריך גט שחרור, רוב המפרשים (חינוך שמז, רבינו ירוחם שהובא בב"י יו"ד רסז, ועוד מפרשים, הביאם מנחת נתן קידושין נב) כתבו שכופין את הרב לתת לו את הגט, אך שער המלך (חגיגה ב-א) כתב שאין כופין¹.

גם לדעות שצריך גט שחרור, בפשטות קניין הממון כן פקע, וצריך את הגט רק כדי להפקיע את האיסורין (דהיינו להתיר את העבד בבת חורין) (מנחת נתן קידושין נב). אך יש שכתבו (נחלת משה קידושין כד. על תד"ה תנא, וכן משמע מערוך השולחן יו"ד רסז-נב, הביאם המנחת נתן שם) שהראשי אברים רק גורמים שיכופו את האדון לשחרר את העבד בשטר.

האדון פטור מלשלם לעבדו על הנזק. ודן הגר"ח האם הפטור הוא ככל שאר חבלות, או רק משום שיוצא בזה לחירות (הגר"ח סטנסיל קכא, קסז).

¹ וכן דעתו בהפקר בעבד, הובא בערך הפקר בסעיף "הנכס" ד"ה עבד כנעני.

לעולם בהם תעבדו (ויקרא כה-מו) - הסתפק המנחת נתן (קידושין ג) האם אדון שחבל בעבד עובר בלאו זה, משום שגורם לו להשתחרר.

ערכים קרובים שחרור עבד כנעני (לכלל פרטי שחרורו).

רגל

עיין ערך שון ורגל.

רוב

עיין ערך רובא דאיתא קמן, רובא דליתא קמן.

רוב בתערובת

עיין ערך ביטול ברוב.

רוב וקרוב הלך אחר הרוב

בספק, כאשר הרוב מתנגד לקרוב, מכריעים ע"פ הרוב (הסוגיא בבבא בתרא כג:).

בערך זה נדון בפרטי רוב נגד קרוב. לשאר דיני רוב ע"ע רובא דאיתא קמן וערך רובא דליתא קמן, לשאר דיני קרוב ע"ע קרוב (בספיקות).

לדוגמא, גוזל שנמצא בין שני שובכות, אחד מהם גדול יותר (רוב) ואחד מהם קרוב יותר - הרי הוא של בעל השובך הגדול (בבא בתרא כג: "בדליכא", רמב"ם גזילה ואבידה טו-יח).

החולק על דין זה - בגמרא לא מובא במפורש מאן דאמר שקרוב עדיף. אך יש ה"א לתלות בזה מחלוקת (בבא בתרא כד), וכן משמע שיש מי שחולק על זה (שם מהלשון "רוב ומצוי ליכא למאן דאמר", ורש"י שם ד"ה רוב ומצוי).

בטעמו יש חמש דעות:

מקור וטעם

(א) "גמרא גמיר לה", דהיינו הלכה למשה מסיני (ריטב"א בבא בתרא כג: סוף ד"ה גמרא אמר).
(ב) רוב הוא בירור¹ חזק יותר (שאלות דרב אחאי סח, וכן הביא צד כזה בשיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח).

(ג) רוב הוא בירור המציאות, וקרוב הוא רק הנהגת הדין², ומציאות עדיפה מדין, משום שכאשר התבררה המציאות ממילא כבר אין ספק על הדין (קובץ שיעורים בבא בתרא עח. ובשיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סט (ד"ה בהא) כתב שמטעם זה פשוט שרובא דליתא קמן עדיף מקרוב, כי רובא דליתא הוא בירור, וכל החידוש שרוב עדיף מקרוב נאמר רק על רובא דאיתא קמן, שלשיתו אינו בירור³. אך הביא שם (בד"ה ועיין) מהרש"א שכתב להיפך, שהחידוש הוא רק ברובא דליתא, ודווקא איתא פשוט שעדיף מקרוב).

¹ ע"ע רובא דאיתא קמן בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) שיש חולקים על זה.

² ע"ע קרוב בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) שגם בזה יש חולקים.

³ אך ע"ע רובא דאיתא קמן בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) שיש חולקים על חילוק זה בין רובא דאיתא

(ד) בדומה לזה כתב ספר המקנה ((ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-א ד"ה הערה) שרוב הוא דין ודאי וקרוב הוא דין ספק, וודאי עדיף מספק.¹
(ה) קרוב לא מכריע בין שתי האפשרויות², אלא רק פוסק שאין צריך לחשוש לאפשרות הרחוקה, אך רוב כן מכריע בין שתי האפשרויות. ולכן כשיש רוב - לא שייך דין קרוב, שע"כ כן צריך לחשוש לאפשרות הרחוקה - מדין רוב (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח).

קרוב דמוכח - הפלתי כתב בדעת רב הונא, שכל מה שרוב עדיף הוא רק בקרוב דלא מוכח, אך קרוב דמוכח שווה לרוב, וישאר ספק (סוף סג, פרי משה רוב ז-א).

חזקה וקרוב ביחד נגד רוב, הוא ספק (פרי מגדים משבצות זהב א"ח שכה-ז, פרי משה רוב ז-א).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **קרוב (בספיקות)**, רובא דאיתא קמן, רובא דליתא קמן.

רובא דאיתא קמן

הולכים אחר רוב האפשרויות (החילוק בין רובא דאיתא קמן לרובא דליתא קמן הוזכר בחולין יא., האריך בסוגיית רוב הפרי משה רוב).

יש חילוק בין רובא דאיתא קמן, כגון רוב חנויות מוכרות בשר שחוטה, לרובא דליתא קמן, כגון רוב הבהמות בעולם כשרות. ובגדר החילוק נחלקו האחרונים:
(א) שב שמעתתא: באיתא קמן כל התערובת לידינו (כל החנויות לידינו), אך בליתא קמן היא בכל העולם (לא כל בהמות העולם לידינו).
(ב) הגר"א וסרמן: באיתא קמן כל פרט בתערובת ידוע בפני עצמו (ידוע מה דינה של כל חנות), אך בליתא קמן יש רק ידיעה כללית (לא ידוע מה דינה של כל בהמה) (קובץ שיעורים בבא בתרא פג, ומביא שם את השב שמעתתא, פרי משה רוב ב-א).
(ובמחלוקת הזו תלויים הרבה דינים ומחלוקות דלקמן, שחילוקו של השב שמעתתא אינו מהותי, ולכן לשיטתו מסתבר יותר לדמות את דיניהם של איתא וליתא, משא"כ לחילוקו של הקובץ שיעורים).

הדוגמא שהגמרא נותנת לרובא דאיתא קמן היא תשע חנויות כולן מוכרות בשר שחוטה ואחת מוכרת בשר נבילה ומצא בשר בחוץ (ולא שלקח מאחת מהן ואינו יודע מאיזה מהן לקח, שאז הוא קבוע) (חולין יא.).
רוב דיינים (שם).

נקרא גם כל דפריש מרובא פריש. וכן נקרא גם סתם "רוב" (רוב מתחלק לרובא דאיתא קמן ולרובא דליתא קמן³).

קמן לרובא דליתא קמן.

¹ את החילוק בין בירור והנהגה לבין ודאי וספק (לחלק מהדעות) ביארנו בערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק" ד"ה הקשר בין ודאי וספק לבין בירור והנהגה.

² זוהי שיטתו של ר' שמואל, כמו שהבאנו בערך קרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו, אך הבאנו שם חולקים על זה.

³ כדלעיל ד"ה יש חילוק.

מקור וטעם מקור מהפסוק בדיני בית דין "לא תהיה אחרי רבים לרעות, ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות" (שמות כג-ב), ודורשים מ"אחרי רבים להטות" שהולכים אחר הרוב (חולין יא., רש"י שם ריש יב.).

בטעמו יש מחלוקת גדולה באחרונים (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):
 (א) יש אומרים שזו סברא שהפרט מגיע מתוך הרוב. וזה בירור, למשל, אנו יודעים שבאמת הבשר נשחט (קובץ שיעורים ח"ב מה-יא, יב. שרידי אש ח"א קיג-ד).
 (ב) יש אומרים שזו גזירת הכתוב. וזו הנהגה, למשל, אולי באמת זוהי נבילה, אך התורה התירנה (שערי יושר ג-ג סוף ד"ה ובתוס' פ"ק, והצפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב רוב (אות ט) מסתפק בזה, פרי משה רוב א-א), וגם לדעות שרובא דליתא קמן הוא סברא, יש אומרים שאיתא הוא כן גזירת הכתוב (שב שמעתתא המובא בקובץ שיעורים שם, שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סט ד"ה בהא).
 (ג) ר' מאיר שמחה (בחינושי סנהדרין סט. ד"ה שם מסתייג) חידש חידוש גדול, שרובא דאיתא קמן נחשב כאילו גם האיסור וגם ההיתר מעורבים לפנינו, וממילא מועיל מדין ביטול ברוב.

לגבי ודאותו, האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים והתורה רק התירה לסמוך עליו (דין ספק), האריכו בזה המפרשים, ושלוש דעות בעניין (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) **תוספות הרא"ש** (הובא בשיטה מקובצת בבא מציעא ו: ד"ה וע"ל) והמנחת חינוך (ב-ז) כתבו שהוא **ספק** (והמהר"ק הוסיף שאפילו רוב וחזקה יחד הם רק דין ספק, הובא בקונטרסי שיעורים בבא מציעא ח-ג ד"ה וראיתי. והשרידי אש ח"א קיג-ד כתב שרוב הוא בירור אך אינו ודאי).
 (ב) **הפלתי** (סג-א ד"ה ונראה) הביא **תוס'** (פ"ק דכתובות ובדוכתי טובא) **שמשמע שרוב הוא ודאי מוחלט ואין בו ספק כלל "וכאנן סהדי"** (וכן משמע מהתוס' בבא מציעא ו: ד"ה קפץ, שלא תירצו כתוס' הרא"ש ה"ל. וכן משמע מהתוס' שבת קלה. ד"ה ולא ספק) שלא תירצו כמנחת חינוך, הביאם המנחת חינוך שם).
 (ג) **הקונטרסי שיעורים** (בבא מציעא ח-ג ד"ה ובשר"ת) **חידש שרוב אינו ספק ואינו ודאי**, אלא מדרגה ממוצעת בין **ספק לבין ודאי** (ובכל עניין זה דן גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ח"ג דף פ בדפיו, וקהילות יעקב קידושין לג).
 (בשאלה האם הוא ודאי או ספק, יש להעיר שהקובץ שיעורים (כתובות עד) תלה את דין זה בשאלה האם הוא בירור המציאות, שלשיטתו הוא הכרעה ודאית, או הנהגה (פסיקת דין בלבד), שלשיטתו היא רק ספק. ויש חולקים עליו').

באיסורים הולכים אחר הרוב (כגון תשע חנויות מוכרות שחוטה ואחת מוכרת נבילה). **בדינים שונים**

בדינים הולכים אחר הרוב, דהיינו בבית דין.

בממונות נאמר "אין הולכין אחר הרוב", אך נחלקו המפרשים האם כלל זה נאמר גם על רובא דאיתא קמן או רק על רובא דליתא קמן, הארכנו בזה בערך אין הולכין בממון אחר הרוב.²

בפשרה כשיש כמה דיינים, יש אומרים שלא הולכים אחר הרוב אלא צריך שיסכימו כל הדיינים (שר"ע ח"מ יב-יח).

¹ הובאו בערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק" ד"ה הקשר בין ודאי וספק לבין בירור והנהגה.

² בסעיף "בדינים שונים" ד"ה ברובא דאיתא קמן.

בנפשות נחלקו הראשונים: הרמב"ם כתב שרובא דאיתא קמן לא מועיל בהם אלא רק רובא דליתא קמן (דן בדבריו השערי יוסף ג-א ד"ה והנה), והרשב"א כתב שגם איתא קמן מועיל בנפשות (בשר"ת, הובא בב"י י"ד שעד, וכן משמע בתוס' סנהדרין ג: ד"ה דיני).

בפיקוח נפש אין הולכין אחר הרוב, ולכן מחללים שבת להציל נפש אפילו אם היו תשעה נכרים וישראל אחד (יומא פד:). והמקור לזה הוא שכתוב (ויקרא יח-ה) "וחי בהם" ולא שימות בהם, והכוונה היא שלא יהיה שום סיכוי של מיתה לישראל (תוס' יומא פה. ד"ה ולפקח).

בשר וחיות, אחרי מה מהם ללכת - דהיינו במקרה שרוב החנויות מוכרות טריפה, אך מיעוט החנויות הכשרות מוכרות הרבה בשר, באופן שיש בעיר יותר בשר כשר מבשר טרף - היא מחלוקת גדולה בראשונים ובאחרונים (פתחי תשובה י"ד קיב, בינת אדם שער הקבוע טז, רשב"א חולין סוף צד).

רוב בזמן - הרש"ש (כתובות ט.) כתב שלא מועיל, אך הוסיף שאינו יודע את הטעם לזה, אך הקובץ הערות (כז-ה) כתב שמועיל, והוסיף שאפשר שזו מחלוקת אמוראים¹.

שניים האחרונים שנשארו אחרי שפרשו כל שאר הפרטים מהרוב, כגון שהיו לו עשר חתיכות, תשע כשרות ואחת טריפה, ואכל את הראשונה מדין רוב, וכן הלאה עד שנשארו לו רק השתיים האחרונות - נחלקו בזה המפרשים לשלוש דעות: (א) יש שעדיין מתירים גם את השניים האחרונים (ב"ח המובא בש"ך י"ד קי"ז, בינת אדם שער הקבוע כג).

(ב) יש אוסרים (ש"ע י"ד טז"ב, רמ"א קי"ו).

(ג) יש שכתבו שגם האוסרים מחמירים רק מדרבנן (קובץ שיעורים בבא בתרא פז בשם הגר"ח). ולפי זה ביאר הגר"א וסרמן (קובץ ביאורים שב שמעתא ג) שאין רוב בזמן², משום שסובר שהוא רובא דאיתא קמן³ (שהרי רובא דליתא קמן מועיל גם בשניים האחרונים לכר"ע), ואיתא קמן לא מועיל לשניים האחרונים, והרי זמן הוא תמיד כשניים האחרונים, משום שלפנינו נמצא רק ההווה ולא העבר.

רוב שברור שהפרט הגיע רק מחלק ממנו. כגון שהיו חמישים חתיכות בשר כשרות, מתוכם ארבעים מרובעות ועשר משולשות, ועוד עשרים חתיכות טריפה משולשות, ונמצאה חתיכה אחת משולשת - אע"פ שרוב המשולשות טריפות, חידש הרש"ש (כתובות יד: במשנה) שבכל זאת הולכים אחרי הרוב, ומותר לאוכלה (ומוכח שהוא סובר שרוב הוא גזירת הכתוב, שהרי במקרה זה אין סברא ללכת אחר הרוב, אך חתם "ודבר זה צריך עדיין תלמוד").

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה⁴. חוזק

עדים עדיפים מרוב (כללי התלמוד מספר שיירי כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא ב).

טביעות עין מועילה נגד רוב (פרי מגדים י"ד כלל סימנים וטביעות עין תחילת ד"ה תשובה).

¹ עיין לקמן בסמוך (ד"ה שניים האחרונים אות ג) טעם לזה שאין רוב בזמן.

² לעיל בסמוך (ד"ה רוב בזמן) הבאנו שנחלקו בזה.

³ לעיל בסעיף "הגדרה" (ד"ה יש חילוק) הבאנו שתי שיטות בחילוק בין רובא דאיתא קמן לרובא דליתא קמן. ולפי השיטה המחלקת שאיתא קמן הוא כשהתערובת לידינו, אפשר שהזמן לא נחשב לידינו, וא"כ רוב זמן הוא רובא דליתא קמן. ובאמת דעת הקובץ שיעורים כשיטה האחרת.

⁴ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

עך אחר עדיף מרובא דאיתא קמן (שב שמעתתא ו-ז), ונאמן אפילו לקולא (פני יהושע, הובא בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-ה-ט).

מיגו, רוב עדיף ממנו (ריטב"א ורא"ש, פרי משה רוב א-ד). הקובץ שיעורים (ח"ב ח) הוכיח זאת מכך שברוב נחלקו אמוראים האם מוציא (האם "הולכין בממון אחר הרוב"), ובמיגו בפשטות לא'. והפלפולא חריפתא (ולא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9 ביאר שמיגו לא עדיף מרוב משום שמקצת בני האדם לא עלה על דעתם לטעון את הטענה הטובה, ואם כן כל מיגו מבוסס על רוב (אך הנחל יצחק כתב שמיגו עדיף מרוב (כללי מיגו א ד"ה אכן)).

מיגו וחזקה דמעיקרא יחד עדיפים מרוב (פרי מגדים יר"ד אחרי סי' קיא כלל רובא וחזקה. תומת ישרים ע, הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה כא).

הפה שאמר עדיף מרוב, משום שכל בני האדם - ולא רק רובם - עולה על דעתם לשתוק (פלפולא חריפתא (לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה וכזה) עמוד 9).

רובא דליתא קמן נגד רובא דאיתא קמן, נחלקו בזה האחרונים: הרעק"א (כתובות יג, והביאו שערי יושר ג-א ד"ה והנה) כתב שליתא קמן עדיף, אך בחידושי ר' מאיר שמחה (סנהדרין סט. ד"ה שם מסתפינא) כתב שרובא דאיתא קמן עדיף, משום שלשיתו רובא דאיתא קמן הוא מדין ביטול ברוב² (וכן החלקת יואב (ח"א יר"ד פתיחה ב ד"ה וכן) כתב "מעולם לא שמענו שיהיה עדיף רובא דליתא קמן מרובא דאיתא קמן").

חזקת הדין - רובא עדיף ממנה (ורק רבי מאיר חולק על זה (קידושין פ)), ובפשטות זה נאמר גם על רובא דאיתא קמן. אך הפרי משה (רוב ו-ה) הביא צד שחזקה עדיפה ממנו, שהגזירת הכתוב שרוב עדיף מחזקה נאמרה רק ברובא דליתא קמן³. הארכנו בכל זה בערך רובא וחזקה רובא עדיף, ושם פירטנו את דיני החזקות השונות בזה.

קרוב נגד רוב, הרוב עדיף - "רוב וקרוב הלך אחר הרוב" (בבא בתרא כג). הארכנו בזה בערך רוב וקרוב הלך אחר הרוב.

חזקה וקרוב ביחד נגד רוב, הוא ספק (פרי מגדים משבצות זהב א"ח שכה-ז, פרי משה רוב ז-א).

כאן נמצא כאן היה עדיף מרוב (רמב"ן בבא בתרא כד. ד"ה אבל).

במוחזק נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

(א) גם על רובא דאיתא קמן נאמר הכלל "אין הולכין בממון אחר הרוב", ולא יוציא מהמוחזק, וכן ההלכה (דעת תוס' מרדכי רשב"א רא"ה ומגיד משנה).

(ב) רובא דאיתא קמן כן מוציא ממון (גליון התוס' רשב"ם וריצב"א, הובאו בקונטרס הספיקות ו-ד), וביאר הקובץ ביאורים (שב שמעתתא ה) את דעה זו על פי השיטה שרובא דאיתא קמן הוא גזירת הכתוב, ולכן שייך גם בממונות, ורק רובא דליתא קמן הוא סברא⁵, ובממונות

¹ אך בערך מיגו בסעיף "חוזק" (ד"ה מוחזק) הבאנו מי שחולק בזה.

² הובא לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

³ וע"ע רובא וחזקה רובא עדיף בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם, שיש חולקים וסוברים שאינה גזירת הכתוב אלא יש לה טעמים אחרים.

⁴ אך יש חולקין בזה, עיי' לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

⁵ גם בזה יש חולקין, ע"ע רובא דליתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

סברא זו לא מספיקה (סברא זו הפוכה מסברת השערי יושר (ג-ג והא) שכל הטעם שאין הולכין בממון אחר הרוב הוא משום שאינו מסברא¹).

ג) בחידושי ר' מאיר שמחה (סנהדרין סט. ד"ה שם מסתפינא) חידש להיפך, שרובא דאיתא קמן לא מוציא ממון לכרע (אפילו לרב), וטעמו שלשיטתו רובא דאיתא קמן הוא מדין ביטול ברוב, ואין ביטול לממונות².

בכל פרטי דין "אין הולכין בממון אחר הרוב", טעמו, והמקרים שבהם כן הולכים אחריו גם בממונות - הארכנו בערך אין הולכין בממון אחר הרוב.

ספק טומאה, רוב עדיף ממנו ויועיל נגדו (קהילות יעקב כתובות ח).

הולקין במקום רוב - הרוב מועיל אם אין מוחזק (קונטרס הספיקות ח-ו).

ערלה - מקילים בה אפילו נגד רוב, ואפילו קרוב לוודאי (ר"ן קידושין לט).

ספק ספיקא כרוב, ואולי עדיף ממנו (ש"ת הרשב"א ח"א תא. וכן כתב פסקים וכתבים קכט (הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה י) שספק ספיקא עדיף מרוב), אך יש אומרים שרוב עדיף (הובאו בשב שמעתתא א-כ).

ברי מועיל נגד רוב (פני יהושע כתובות טז. על תד"ה כיוון, קובץ הערות לז-ט).

מרא קמא נגד רוב, יש בזה שלוש דעות:

א) לדעה שמרא קמא הוא מוחזק³, אם כן עדיף מרוב.

ב) לדעה שהוא חזקה דמעיקרא אם כן פחות ממנו, ובאמת נחלקו בזה (הקובץ שיעורים ח"ב ח והקצוה"ח שהובא בו, וקונטרס הספיקות ו-יא כתב שרוב לא מוציא ממרא קמא).

ג) יש אומרים שדינו יהיה כספק, וחולקין (נחל יצחק כה קונטרס תפיסה ע"י שליח ב-ד).

בעלים עדיף מרוב (שב שמעתתא ו-ז).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בדבר שיש לו מתירין, כלומר שיש אפשרות להתירו בלי להיכנס לספק, נחלקו המפרשים אם אפשר לסמוך בו אחר הרוב, ושלושה צדדים בזה:

א) המגן אברהם (תקיג-יג) אוסר.

ב) הר"ן (ביצה סוף פ"ג ד"ה ת"ר) הביא צד שמותר (הסתפק בזה).

ג) הצ"ח (פסחים ז. ד"ה ובגוף) כתב שבכל דפריש מרובא פריש (רובא דאיתא קמן) מותר. ומשמע מדבריו שברובא דליתא קמן אסור.

בספק שאפשר לבררו נחלקו המפרשים, ויש בזה ארבע דעות:

א) יש ראשונים שסוברים שצריך לברר (פרי משה רוב ה-א, בינת אדם שער רוב וחזקה י).

ב) רש"י כתב שאין צריך לברר (חולין ריש יב., וחי' החתם סופר (בש"ת י"ד קעה ד"ה ועיי') שגם רש"י מקל רק באיסורין, אך בממונות הוא מודה שצריך לברר).

ג) ספר המקנה (ור' אליעזר זוסמאן סופר) מטה-ז) כתב שרוב לבד אין צריך לברר, אך כשחזקה דמעיקרא סותרת אותו - אע"פ שהוא עדיף ממנה⁴ - צריך לבררו.

ד) הפרי משה (רוב ה-ב) ביאר בדעת השו"ע שדווקא ברובא דאיתא קמן צריך לברר.

¹ הובא עם החולקים עליו בערך אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

² הובא לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

³ ביארנו את המחלוקת בערך חזקת מרא קמא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁴ כמו שהארכנו בערך רובא וחזקה רובא עדיף.

בקבוע, דהיינו שהספק לא פרש מהתערובת אלא נמצא במקומה (שלא מצא חתיכת בשר ברחוב, אלא היא עדיין נמצאת בתוך החנות, ומסתפק האם זו חנות כשרה), אין הולכים אחר הרוב, אלא הוא כספק שקול ("כמחצה על מחצה דמי"), בין לקולא בין לחומרא (ש"ך יו"ד קי"טו).¹

בספיקא דדינא - כשאנו ספק במציאות אלא ספק בדין, דהיינו במחלוקת הפוסקים, כיוון שאין הולכין בממון אחר הרוב, המוחזק יכול לטעון "קים לי", כלומר אני סומך על הדעות שפוסקות כמותי, ואפילו כשהן רק מיעוט הדעות (קונטרס הספיקות ו). אך אי אפשר לומר "קים לי" כפוסק שכל החכמים חולקים עליו (תקפו כהן עב, קכג), וכן לא כפוסק שהמחבר והרמ"א לא הזכירוהו (אורים ותומים קכג, קונטרס הספיקות ו-ו).

בגוי לא נאמר הדין של אחרי רבים להטות, ולכן אין להם דיני רוב (מנחת חינוך ב-ג [יב] ד"ה אנשים וראיתי בשו"ת נודע ביהודה, נודע ביהודה מהדורא תנינא אה"ע מב).

ערכים קרובים: אין הולכין בממון אחר הרוב, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), רוב וקרוב הלך אחר הרוב, רובא דליתא קמן (את החילוק ביניהם ביארנו לעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה יש חילוק), רובא וחזקה רובא עדיף.

רובא דליתא קמן

הולכים אחר רוב האפשרויות (החילוק בין רובא דאיתא קמן לרובא דליתא קמן הוזכר בחולין יא, האריך בסוגיית רוב הפרי משה רוב).

יש חילוק בין רובא דאיתא קמן, כגון רוב חנויות מוכרות בשר שחוטה, לרובא דליתא קמן, כגון רוב הבהמות בעולם כשרות. ובגדר החילוק נחלקו האחרונים: (א) שב שמעתתא: באיתא קמן כל התערובת לדינו (כל החנויות לדינו), אך בליתא קמן היא בכל העולם (לא כל בהמות העולם לדינו). (ב) הגר"א וסרמן: באיתא קמן כל פרט בתערובת ידוע בפני עצמו (ידוע מה דינה של כל חנות), אך בליתא קמן יש רק ידיעה כללית (לא ידוע מה דינה של כל בהמה) (קובץ שיעורים בבא בתרא פג, ומביא שם את השב שמעתתא, פרי משה רוב ב-א). (ובמחלוקת הזו תלויים הרבה דינים ומחלוקות דלקמן, שחילוקו של השב שמעתתא אינו מהותי, ולכן לשיטתו מסתבר יותר לדמות את דיניהם של איתא וליתא, משא"כ לחילוקו של הקובץ שיעורים).

הדוגמא שהגמרא נותנת לרובא דליתא קמן (להבדיל מרובא דאיתא קמן) היא שרוב האנשים אינם סריסים ואיילוניות (חולין יא). המוכר שור לחבירו ונמצא נגחן, והרוב קונים לחרישה, ועל סמך הרוב תובע הקונה את המוכר שהטעה אותו, שהרי שור נגחן לא מועיל לחרישה אלא רק לשחיטה (בבא קמא מו). רוב בהמות כשרות (עיין בקובץ שיעורים בבא בתרא פג). רוב נשים יולדות לתשעה. רובא דאינשי טעו בעיבורא דירחא (סנהדרין סט). רוב מצויין אצל שחיטה מומחין (אמנם הרא"ה בספר בדק הבית ו. כתב ש"רוב מצויין אצל שחיטה מומחין" אינו רוב אלא כל. והרשב"א בספר משמרת הבית חולק עליו וכותב שהוא רק רוב. מחלוקתם הובאה בכללי התלמוד מספר

¹ בפרטי דינו הארכנו בערך קבוע.

שיירי כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא ד. וכן חזקה¹ שביום שנכתב השטר נמסר היא רוב, שרובא דרובא אין כותבין אלא בשעת מסירה (נתיח"מ נא-ג).

דינים דומים: יש שלוש הכרעות שמבוססות על דרך העולם, ואלו הן - על פי הסדר מהחזקה אל החלשה -

- (א) אנן סהדי² - סברא חזקה מאוד. לדוגמא, בכל שעה יש מים בנהר.
- (ב) חזקת אומדנא³ - סברא פחות חזקה. לדוגמא, שליח עושה שליחותו.
- (ג) רובא דליתא קמן - בלי סברא כלל, אלא שכך מנהג העולם. לדוגמא: רוב האנשים אינם סריסים ואיילוניות. ובה נעסוק בערך זה.

נקרא גב חזקה, וחזקה מכח רובא⁴. וכן מצינו לשון "כל" שבאמת הוא רק רוב (הרשב"א בספר משמרת הבית, הובא בכללי התלמוד מספר שיירי כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא ד). וכן נקרא גם סתם "רוב" (רוב מתחלק לרובא דאיתא קמן ולרובא דליתא קמן⁵).

הלשון שהגמרא נוקטת לגבי רוב (ובפרט לגבי רובא דליתא קמן) היא "הליכה": הלך אחר רוב נשים (בבא בתרא צב:), אין הולכין בממון אחר הרוב (בבא קמא כז:), רוב וקרוב הלך אחר הרוב (בבא בתרא כג:), זיל בתר רובא (חולין יא, בבא קמא מו:), אזלינן בתר רובא (סנהדרין סט:).⁶

החולק על דין זה הוא רבי מאיר (יבמות קט, והלכה כחכמים). ובדעת רבי מאיר חקר המהריב"ל האם מה שהוא חושש למיעוט הוא מדאורייתא או מדרבנן (מהריב"ל סא ג-טז), הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה כח. ואין הלכה כרבי מאיר.

במקורו האריכה הגמרא (חולין יא) ולא הגיעה למסקנה. רש"י כתב שלוש אפשרויות למסקנה:

- (א) הלכה למשה מסיני (חולין ריש יב).
- (ב) "אחרי רבים להטות" (שמות כגב), כמו רובא דאיתא קמן (שם בלישנא השנייה).
- (ג) פסוקים רבים שמוכח מהם שהתורה לא חוששת למיעוט, כגון שלא חוששים שנפסק חוט השדרה (רש"י חולין נ: ד"ה מאי). אך את הפסוקים הללו הגמרא (חולין יא) הביאה לכאורה רק בה"א ודחתה אותם, וכמו שרש"י דלעיל (חולין ריש יב). לא סמך עליהם. והרעק"א (גליון הש"ס חולין נ:) באמת נשאר על הרש"י הזה (בחולין) בצע"ק.
- הגר"ח מבריסק הקשה למה צריך בכלל מקור, והרי יכול להועיל מדין רובא דאיתא קמן. והקובץ שיעורים (בבא בתרא פד) תירצו לשיטתו שברובא דליתא קמן דין כל פרט אינו ידוע, ולכן לא שייך שיועיל מדין רובא דאיתא קמן⁷.

בטעמו יש מחלוקת גדולה באחרונים:

(א) בפשטות סברא שהפרט הגיע מתוך הרוב. וזה בירור המציאות האמיתית, כגון שהבהמה באמת אינה טריפה (קובץ שיעורים ח"ב מה-יא, יב). ויש דעות שרק הוא סברא, אך

¹ לקמן (ד"ה נקרא גם) הבאנו שרובא דליתא קמן נקרא גם "חזקה".

² ע"ע אנן סהדי.

³ ע"ע חזקת אומדנא.

⁴ בחלוקת החזקות לסוגים השונים ע"ע חזקות שונות (בספיקות).

⁵ כדלעיל ד"ה יש חילוק.

⁶ לעומת מיגו שהלשון בו היא "אמירה", וחזקה דמעיקרא (חזקת הגוף וחזקת הדין) שהלשון בה היא "העמדה". עיי' בערכיהם בסעיף "הגדרה" ד"ה הלשון.

⁷ לעיל בסעיף "הגדרה" (ד"ה יש חילוק) הבאנו שהשב שמעתתא חולק על זה.

רובא דאיתא קמן אינו סברא אלא גזירת הכתוב (שב שמעתתא המובא שם, שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סט).

(ב) יש אומרים שזו גזירת הכתוב. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, כגון שמותר לאכול את הבהמה, אע"פ שיתכן שהיא טריפה (שערי יושר ג-ג, והצפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב רוב (אות ט) מסתפק בזה)¹.

לגבי ודאיות, האם הוא הכרעה ודאית (דין ודאי) או שעדיין אנו מסופקים והתורה רק התירה לסמוך עליו (דין ספק), האריכו בזה המפרשים, ושלוש דעות בעניין (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) תוספות הרא"ש (הובא בשיטה מקובצת בבא מציעא ו: ד"ה וע"ל) והמנחת חינוך (ב-יז) כתבו שהוא ספק, וכן מוכח מרש"י בסוגיית אין ספק מוציא מידי ודאי (פסחים ט. ד"ה ודאי טבילי, והגהות מהרש"ם שם, הובא בשיטה מקובצת² והמהר"ק הוסיף שאפילו רוב וחזקה יחד הם רק דין ספק, הובא בקונטרסי שיעורים בבא מציעא ח-ג ד"ה וראיתי. והשרידי אש ח"א קיג-ד כתב שרוב הוא בירור אך אינו ודאי).

(ב) הפלתי (סג-א ד"ה ונראה) הביא תוס' (פ"ק דכתובות ובדוכתי טובא) שמשמע שרוב הוא ודאי מוחלט ואין בו ספק כלל "וכאנן סהדי" (וכן משמע מהתוס' בבא מציעא ו: ד"ה קפן, שלא תירצו כתוס' הרא"ש הנ"ל. וכן משמע מהתוס' שבת קלה. ד"ה ולא ספק) שלא תירצו כמנחת חינוך, הביאם המנחת חינוך שם).

(ג) הקונטרסי שיעורים (בבא מציעא ח-ג ד"ה ובשר"ת) חידש שרוב אינו ספק ואינו ודאי, אלא מדרגה ממוצעת בין ספק לבין ודאי (ובכל עניין זה דן גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ח"ג דף פ בדפיו, וקהילות יעקב קידושין לג).

(בשאלה האם הוא ודאי או ספק, יש להעיר שלוש הערות: [א] הקובץ שיעורים (כתובות עד) תלה את דין זה בשאלה האם הוא בירור המציאות, שלשיטתו הוא הכרעה ודאית, או הנהגה (פסיקת דין בלבד), שלשיטתו היא רק ספק. ויש חולקים עליו³. [ב] השב שמעתתא (ב-טו) כתב שכל מחלוקת הראשונים הנ"ל היא רק באיתא קמן, אך בליתא קמן לכ"ע הוא דין ודאי. אך הפני יהושע (קידושין עה. ד"ה אלא, והביאו השב שמעתתא שם) סובר שגם בליתא קמן הוא ספק. [ג] יש דעה שבזה נחלקו רב ושמואל האם הולכים בממון אחר הרוב⁴).

ביאורים פשוט שהולכים אחר הרוב. בדינים שונים

בנפשות זו מחלוקת בגמרא האם הולכים אחר הרוב (סנהדרין סט), ולהלכה כן הולכים.

בממונות אין הולכין אחר הרוב, ע"ע אין הולכין בממון אחר הרוב.

כשהוזה אין רוב אלא היה רק בעבר, מועיל בכל זאת, ורק באיתא קמן נחלקו בדין השניים האחרונים (שהיה רוב ולקחו מהתערובת פרטים עד שנשארו רק שני פרטים וכעת כבר אין רוב)⁵ (קובץ ביאורים שב שמעתתא ג).

¹ בערך אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם אות ב) הבאנו דעות שבזה נחלקו רב ושמואל האם הולכין בממון אחר הרוב.

² ע"ע אין ספק מוציא מידי ודאי בסעיף "חוזק" (ד"ה רובא דליתא קמן) והבאנו שם גם שהקובץ שיעורים הקשה עליו, מעין שיטתו לקמן בסמוך באות ג.

³ הובאו בערך ספיקות בסעיף "ודאי וספק" ד"ה הקשר בין ודאי וספק לבין בירור והנהגה.

⁴ הובאה בערך אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם אות ד.

⁵ הבאנו זאת בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה שניים האחרונים.

להישבע על סמך רוב מותר (גמרא בסוף יבמות), וכתבו המפרשים שהיא ראייה שרוב הוא ברור המציאות¹ (קובץ שיעורים כתובות עד, ולכן חילק בין רובא דאיתא קמן לליתא קמן).

רוב מצד המנהג והמנהג עשוי להשתנות, אין סומכים עליו, אלא רק על רוב מצד טבע העולם (ב"ח י"ד יח-טו).

רוב מדרבנן - התוס' חידשו שיש מקרה שהוא רוב מדרבנן (כתובות ט. ד"ה ואבע"א). וביארו בדבריהם שהוא כשלא ברור שיש רוב (פני יהושע שם).

חזקת חיים - שמספק אנו מעמידים את האדם בחזקת חי (כגון בת ישראל הנשואה לכהן שבמדינת הים אוכלת בתרומה בחזקת שבעלה חי (גיטין כח. במשנה)) - בפשטות היא חזקת הגוף, שהרי אנו יודעים שהוא היה חי בעבר, ורק מסתפקים על ההווה (רש"י שם), אך הפני יהושע (שם) כתב שהיא רובא דליתא קמן, שהרי רק מיעוט מתים בכל יום, ומסתבר שהוא מהרוב שלא מתו.

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה².

עד אחד, רובא דליתא קמן עדיף ממנו (שב שמעתתא ו-ז).

רובא דאיתא קמן נגד רובא דליתא קמן, נחלקו בזה האחרונים: רעק"א (כתובות יג, והביאו שערי יושר גא-ד"ה והנה) כתב שליתא קמן עדיף, אך בחידושי ר' מאיר שמחה (סנהדרין סט. ד"ה שם מסתמינא) כתב שרובא דאיתא קמן עדיף, משום שלשיטתו רובא דאיתא קמן הוא מדין ביטול ברוב³ (וכן החלקת יואב (ח"א י"ד פתיחה ב ד"ה וכן) כתב "מעולם לא שמענו שיהיה עדיף רובא דליתא קמן מרובא דאיתא קמן").

אומדנא עדיפה מרובא דליתא קמן (שו"ת בית דוד יז ד"ה וגדולה מזו, שו"ת תורת חסד א"ח א-א, מהר"ט ח"ב אה"ע כז, קונטרס החזקות סוף סי' א אות ב ואות ה (לגבי רוב בכלל, ולא רק רובא דליתא קמן). שב שמעתתא ו-כב לעניין אין אדם פורע תוך זמנו). אך יש דעה שהיא עצמה מועילה רק מדין רובא דליתא קמן⁴.

חזקת הדין - רובא עדיף ממנה (ורק רבי מאיר חולק על זה (קידושין פ.)), הארכנו בזה בערך רובא וחזקה רובא עדיף, ושם פירטנו את דיני החזקות השונות בזה.

אך חזקת אשת איש וחזקת חיים של הבעל יחד הן חזקות אלימות (כחזקת ממון) ועדיפות מרובא דליתא קמן. ולכן אין הולכים אחר הרוב במים שאין להם סוף, שע"פ הרוב הבעל מת (חתם סופר בבא בתרא צב. ד"ה המוכר. כך כתב גם לגבי הטעם שאין הולכין בממון אחר הרוב - שהחזקת ממון (מוחזק) אלימא⁵).

מוחזק - ע"ע אין הולכין בממון אחר הרוב.

אין ספק מוציא מידי ודאי - גם רובא דליתא קמן אינו מוציא מידי ודאי, כי הוא נחשב כספק וודאי (ע"פ רש"י פסחים ט. ד"ה ודאי טבילי). והקשה הקובץ שיעורים שלכאורה תלוי

¹ אך לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) הבאנו מחלוקת בזה.

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

³ הובא בערך רובא דאיתא קמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

⁴ ע"ע חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁵ ע"ע אין הולכין בממון אחר הרוב בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

במחלוקת האם חוששים למיעוטא, שהרי לדעה שאין חוששים הרוב נחשב כוודאי¹, וודאי מוציא מידי ודאי (פסחים לו)².

החזק - קונטרס החזקות (סוף ס' א אות ג) הסתפק האם רובא דליתא קמן עדיף ממנו, אך כתב שבוודאי שהחזק לא עדיף מרובא דליתא קמן.

אבלות - אפילו כשיש רוב, כגון נפל תוך שלושים יום, שרובם חיים, אעפ"כ אין מתאבלים עליו, שספק אבלות להקל (רא"ש הלכות קטנות ה).

גם בין הרובים בעצמם יש רובים חזקים יותר. למשל, רוב נשים בתולות נישאות עדיף מרוב נשים יולדות ולד מעליא (מהר"י מינץ ו, הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה ט).

נגד שאר ההכרעות רובא דליתא קמן שווה לרובא דאיתא קמן³.

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

בדבר שיש לו מתירין, כלומר שיש אפשרות להתירו בלי להיכנס לספק, נחלקו בזה המפרשים לשלושה צדדים:

(א) המגן אברהם (תקיג-יג) אוסר.

(ב) הר"ן (ביצה סוף פ"ג ד"ה ת"ר) הביא צד שמותר (הסתפק בזה).

(ג) הצ"ח (פסחים ז. ד"ה ובגוף) כתב שבכל דפריש מרובא פריש (רובא דאיתא קמן) מותר. ומשמע מדבריו שברובא דליתא קמן אסור.

בספק שאפשר לבררו נחלקו המפרשים, ויש בזה ארבע דעות:

(א) יש ראשונים שסוברים שצריך לברר (פרי משה רוב ה-א, בינת אדם שער רוב וחזקה י).

(ב) רש"י כתב שאין צריך לברר (חולין ריש יב, וחדש החתם סופר (בש"ת י"ד קעה ד"ה ועיי') שגם רש"י מקל רק באיסורין, אך בממונות מודה שצריך לברר).

(ג) ספר המקנה (נ"ר אליעזר זוסמאן סופר) מטה-ז) כתב שרוב לבד אין צריך לברר, אך כשחזקה דמעיכא סותרת אותו - אע"פ שהוא עדיף ממנה⁴ - צריך לבררו.

(ד) הפרי משה (רוב ה-ב) ביאר בדעת השו"ע שדווקא ברובא דליתא קמן אין צריך לברר. אך ברוב וחזקה יחד לכ"ע אין צריך לברר.

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו, רוב לא יועיל להכריע את הספק אפילו מדאורייתא, משום שרוב הוא בירור המציאות⁵, ולא עדיף מעוד עדים שלא יכריעו את הספק - "תרי כמאה" (שב שמעתא ו-כב).

בקבוע, דהיינו שהספק לא פרש מהתערובת אלא נמצא במקומה, רובא דליתא קמן מועיל (שיטה מקובצת כתובות טו, ש"ת רעק"א מהדורא תנינא קג-יא, שערי יושר ד-יב, קובץ ביאורים שב שמעתא ה).

¹ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה לגבי ודאותו) שנחלקו האם הרוב הוא כוודאי או כספק, והבאנו שם גם את דעת הקובץ שיעורים.

² לגבי ספק הרגיל וקרוב לוודאי, האם מוציא מידי ודאי - ע"ע אין ספק מוציא מידי ודאי בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ספק הרגיל.

³ לפירוט דינם נגד שאר ההכרעות ע"ע רובא דאיתא קמן בסעיף "חזק".

⁴ כמו שהבאנו בערך רובא וחזקה רובא עדיף.

⁵ אמנם לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) הבאנו שיש בזה מחלוקת.

אך הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים בבא בתרא פו) חילק שזה רק ברוב בטבע, כרוב בהמות כשרות, אך רוב שאינו בטבע, כרוב מצויין אצל שחיטה מומחין (אמנם הרא"ה בספר בדק הבית ו. כתב ש"רוב מצויין אצל שחיטה מומחין" אינו רוב אלא כל. והרשב"א בספר משמרת הבית חולק עליו וכותב שהוא רק רוב. מחלוקתם הובאה בכללי התלמוד מספר שיירי כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא ד - בקבוע יהיה כמחצה על מחצה.

כשיש ספק האם ההכרעה עצמה קיימת (כלומר שיש ספק האם הוא בכלל יש רוב), רוב לא מועיל (שלטי הגיבורים בפרק לא יחפור (הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה ו), שערי יושר בראשו סוף ד"ה והנה).

בגוי לא נאמר הדין של אחרי רבים להטות, ולכן אין להם דיני רוב (מנחת חינוך ב-ג [יב] ד"ה וראיתי בשו"ת נודע ביהודה, נודע ביהודה מהדורא תנינא אה"ע מב).

ערכים קרובים: אין הולכין בממון אחר הרוב, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקות שונות (בספיקות), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), רוב וקרוב הלך אחר הרוב, רובא דאיתא קמן (את החילוק ביניהם ביארנו לעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה יש חילוק), רובא וחזקה רובא עדיף.

רובא וחזקה רובא עדיף

רוב עדיף מחזקה (הסוגיא בקידושין פ.). הגדרה

לדוגמא, תינוק נמצא בצד העיסה ובצק בידו, שידוע שנגע בעיסה, העיסה טמאה. משום שרוב התינוקות מטפחים בשרצים ונבילות שבאשפה, ולכן העיסה טמאה אע"פ שהיתה בחזקת טהרה (קידושין פ. ורש"י שם).

החולק על דין זה הוא רבי מאיר, שסובר סמוך מיעוטא לחזקה ואיתרע ליה רובא. ורבנן סוברים שמיעוטא כמאן דליתא דמי (קידושין פ.), משום שאינם חוששים למיעוט (רש"י שם ד"ה מיעוטא).

בטעם לזה מצאנו ארבעה טעמים: מקור וטעם

(א) רוב הוא בירור המציאות¹ וחזקה היא רק הנהגת הדין², ומציאות עדיפה מדין, משום שכאשר התבררה המציאות ממילא כבר אין ספק על הדין (קובץ שיעורים בבא בתרא עח, שרידי אש ח"א קיג-ד).

(ב) רוב הוא בהווה וחזקה היא בעבר (שב שמעתתא ד-כד, העיקרים אין הולכין בממון אחר הרוב אמצע האשכול ד"ה והנה וד"ה אבל).

(ג) כשרוב סותר את החזקה ממילא היא חזקה העשויה להשתנות, ואינה חזקה³ (פני יהושע כתובות יב: בקונטרס אחרון).

¹ אמנם בערך רובא דליתא קמן בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו מחלוקת גדולה בזה.

² גם על זה יש חולקים, בערך חזקת הגוף בסעיף "מקור וטעם" ד"ה טעמו.

³ אמנם בערך חזקת הגוף בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה חזקה העשויה להשתנות) הבאנו דעה שחזקה העשויה להשתנות היא כן חזקה.

(ד) זו גזירת הכתוב מפרה אדומה, שאע"פ שיש על האדם המיטהר חזקת טומאה, אנו מטהרים אותו על סמך רוב בהמות כשרות, שהפרה האדומה לא היתה טריפה (רבינו חיים בתוס' חולין יא. ד"ה מנא).

כשאנו סותר את החזקה - ביאר הפני יהושע (כתובות יב: בקונטרס אחרון) שכל מה שרוב עדיף מחזקה הוא רק במקרה שהוא סותר אותה, אך חזקה לבד עדיפה מרוב לבד.

רובא דאיתא קמן - בפשטות גם הוא עדיף מחזקה. אך הפרי משה (רוב ו-ה) הביא צד שחזקה עדיפה ממנו, שהגזירת הכתוב שרוב עדיף מחזקה נאמרה רק ברובא דליתא קמן¹.

בספק שאפשר לברר - כתב ספר המקנה ((ר' אליעזר זוסמאן סופר) מט-ה-ז) שאע"פ שהרוב עדיף, עדיין במקרה שיכול לברר את הספק יצטרך לברר, כיוון שיש נגדו חזקה².

רוב שחז"ל לא הזכירוהו אלא אנו אומרים אותו מדעתנו - אפשר שאינו עדיף מחזקה (ש"ת רדב"ז ח"ב נג, יד מלאכי תקסד).

שני רובים יחד עדיפים מרוב וחזקה (פסקים וכתבים קכט, הובא בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה ח).

חזקת הגוף, לרוב האחרונים (חלקת יואב ח"א יו"ד פתיחה ב ד"ה והנה, חוט המשולש ח"ג כז, ומעין זה כתב הפני יהושע כתובות לו.) עדיפה מרוב. אך יש אומרים שרוב עדיף גם ממנה (שב שמעתא סוף ו-ו).

חזקה דהשתא, כתב הדבר יעקב (בבא בתרא צב: ו-ד) שיש סברא לומר שעדיפה מרוב, ע"פ דברי השב שמעתא (ד-כד) שכל הטעם שרוב עדיף מחזקה דמעיקרא הוא שהחזקה רק היתה בעבר ורוב הוא בהווה³, וא"כ בחזקה דהשתא - שגם היא בהווה - אפשר שעדיפה מרוב.

בחזקת אשת איש נחלקו המפרשים: הרדב"ז (ח"ב נד) כתב שחזקת אשת איש עדיפה מרוב, ומהר"ק (עב) כתב שרוב עדיף ממנה (הובאו בכללי התלמוד מספר כנסת הגדולה (בסוף מסכת ברכות) כללי רובא וחזקה ומיגו וחזקה יב).

בשתי חזקות נגד הרוב, הריב"ש (שעה) כתב שעדיפות מהרוב, אך הגינת ורדים (לז) מסתפק בזה (הביאם הפרי משה רוב ו-ו).

חזקת אומדנא - לא נאמר עליה שרובא עדיף, אלא היא עדיפה מרובא דליתא קמן (ש"ת בית דוד יז ד"ה וגדולה מזו, שו"ת תורת חסד א"ח א-א, מהר"ט ח"ב אה"ע כז, קונטרס החזקות סוף סי' א אות ב ואות ה (לגבי רוב בכלל, ולא רק רובא דליתא קמן). שב שמעתא ו-כב לעניין אין אדם פורע תוך זמנו). ויש דעה שהיא כמותו, שהיא עצמה מועילה רק מדין רובא דליתא קמן⁴.

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), חזקת הגוף, חזקת הדין, ספיקות (יסודות

¹ ועיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם, שיש חולקים וסוברים שאינה גזירת הכתוב אלא יש לה טעמים אחרים.

² וע"ע רובא דאיתא קמן בסעיף "כללים" (ד"ה בספק שאפשר לברר) שיש אומרים שתמיד צריך לברר, גם כשאין חזקה נגדו.

³ אך לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעם) הבאנו כמה טעמים נוספים.

⁴ ע"ע חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזיח"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק, רובא דאיתא קמן, רובא דליתא קמן.

רודף

הרודף להרוג את חבירו, וכן הרודף לאנוס חייבי מיתות בית דין או כרת – מצווה על כל אדם להורגו (הסוגיא בסנהדרין עג.).

לדוגמא, הרואה אדם שרודף אחר נערה מאורסה לאונסה – מצווה להרוג את הרודף (סנהדרין עג.).

החולקים על פרטי דין זה הם רבי שמעון שמוסיף שגם העובד עבודת כוכבים מצילין אותו בנפשו, דהיינו שהורגים אותו כדי שלא יעבוד (סנהדרין עג.). ורבי אלעזר ברבי שמעון שמוסיף עוד שגם המחלל את השבת מצילין אותו בנפשו (סנהדרין עד.). ואין הלכה כמותם.

המקור להריגת רודף הוא מפרשת אונס נערה מאורסה, שנאמר בה (דברים כב-כו) "ולנערה לא תעשה דבר אין לנערה חטא מוות, כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה. כי בשדה מצאה, צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה". ודורשים: "ואין מושיע לה" - מכאן שאם יש לה מושיע שיכול להושיעה בכל דבר וגם ע"י הריגת הרודף, "חטא" - אלו חייבי כריתות, "מוות" - אלו חייבי מיתות בית דין, "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש" - מכאן שהוקשה נערה מאורסה לרוצח שגם רוצח ניתן להצילו בנפשו ע"י הריגת הרודף (סנהדרין עג.).

בטעמו חקרו בין שלושה צדדים (אור גדול דף כז טור א חוקר בין שלושת האפשרויות):
(א) חייב מיתה בגלל עונש על העבירה שרוצה לעבור.
(ב) כדי להצילו מהעבירה.

(ג) בשביל הצלת הנרדף (אפיקי ים ח"ב מ והגר"ח סטנסיל שג: עונש או הצלת הנרדף. אחיעזר ח"א יח-ב (סוף ד"ה והנה) בדעת רש"י: גם עונש וגם הצלת הנרדף. ולדעה שהוא בשביל הצלת הנרדף חקר בחידושי ר' שמואל (פסחים עמוד צד בדפיו) האם אין בו כלל איסור רציחה, או שיש בו איסור רציחה, ומותר לרוצחו מדין פיקוח נפש, שגזירת הכתוב שברודף פיקוח נפש דוחה גם איסור רציחה (שלא כאשר רציחה שיהרג ואל יעבור)).

רודף בתנאי, דהיינו שאומר לחבירו "אהרוג אותך אם לא תעשה כך וכך", נחשב שהוא רודף, ואע"פ שחבירו יכול לעשות את המעשה ההוא ולהינצל (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד צה בדפיו).

הרודף אחר נערה מאורסה לאונסה בשבת, הסתפק המשנה למלך האם מותר להורגו, שאולי כל ההיתר הוא רק על איסור רציחתו, אך אין היתר לחלל שבת בהריגתו (שבת כד-ז, והוכיח מהר"ף שמואל גם בשבת).

יש ברודף דין קיום ליה בדרכה מיניה, כגון שרדף אחר חבירו להורגו ושבר את הכלים – פטור על הכלים משום שמתחייב בנפשו (סנהדרין עד.). והטעם לזה הוא שגם בדין של רודף יש טעם של עונש – להעניש את הרודף (חוץ מהטעם להציל את הנרדף) (אחיעזר ח"א יח-ב (תחילת ד"ה ובשיטת) לדעת רש"י¹).

¹ עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) שנחלקו בזה.

אדם שאמר לחבירו להורגו - בוודאי שאסור לו להורגו, ואם הרגו חייב עליו. אך הסתפק המנחת חינוך האם יש לו דין רודף (לד-א [יג] ד"ה ואני מסופק).¹

ערכים קרובים אונס מפתה ומוציא שם רע, יהרג ואל יעבור, מוסר (ושם בסעיף "פרטי הדין" בד"ה הריגתו) הבאנו דעות שהוא מדין רודף, מיתה בידי שמים, מיתות בית דין, רוצח.

רוצח

איסור להרוג את הנפש (הסוגיות בסנהדרין עז: והלאה, בסוגיא זו האריך מנחת חינוך לד).

בערך זה נדון לגבי רוצח במזיד. לגבי רוצח בשגגה ע"ע גלות.

מקור וטעם **מקור האיסור מהפסוק "לא תרצח"** (שמות כו-יג).

בטעמו דנו האם הוא עבירה שבין אדם לחבירו² או בין אדם למקום (מנחת חינוך לד-א [יד] ד"ה ולענין תשובה: בין אדם לחבירו. שיעורי ר' שמואל מכות עמוד כב חקר האם חיוב מיתתו הוא לשמים (כמחלל שבת) או לנרצח (בין אדם לחבירו). והגר"ש שקאפ (כתובות ג ד"ה ועל כן) כתב שהיא עבירה כשאר עבירות ולא משום שהתורה חסה על איבוד הנפש).³

ונביא לכך שתי נפק"מ:
(א) אם עשאו טריפה, מחל לו ומת - אם הוא בין אדם לחבירו יהיה פטור מעונש (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד כב).

(ב) האם הרוצח צריך להעמיד עשרה אנשים על קברו של הנרצח לבקש ממנו מחילה (מנחת חינוך לד-א [יד] ד"ה ולענין תשובה).

במהותו הגר"א וסרמן כתב שהאיסור בתוצאה, דהיינו לגרום שחבירו ימות, ולא בפעולת הרציחה (קובץ שיעורים ח"ב כג-ז), אך הרוגאצ'ובר חקר בזה (מפענח צפונות יב-ה, אמנם בצפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה מצמצם אותיות לב לג פשוט לו שהוא בתוצאה).

בשאלה האם החיים שייכים לאדם ע"ע בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה החיים.

ההורג בגרמא פטור (רמב"ם רוצח ג-י).

רוצח בשב ואל תעשה אינו מחוייב למסור את נפשו (לדעת התוס' (סנהדרין עד: ד"ה והא)) - וחקר ר' שמואל האם היתרו מדין פיקוח נפש, או משום מאי חזית דדמא ידידיה סומק טפי דילמא דמא דידך סומק טפי (להיפך מהמאי חזית הרגיל, אך דין פיקוח נפש אין בשלוש העבירות החמורות) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד כ).

כמה בני אדם שהרגו יחד, כגון הכוהו עשרה בני אדם בעשר מקלות בבת אחת והרגוהו - פטורים (בבא קמא י:). ואם הרגוהו במעשה אחד, כגון שדקרוהו שניים בבת אחת, או ששניים הטילו אחד לאש (ולא כמו הכוהו בעשרה מקלות, שכל אחד עושה מעשה נפרד) - הרשב"א (בבא קמא נג: ד"ה שור ואדם) כתב שחייבים, כי הם נחשבים כאחד, ויש כאן "כי יכה כל נפש". אך מתוס' שם משמע שחולקים עליו (ד"ה לעניין, שלא תירצו כמותו).

¹ בערך בעלות בסעיף "הנכס" (ד"ה החיים) הבאנו ששיטת המנחת חינוך בכמה מקומות שהחיים שייכים לאדם.

² בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

³ אפשר שתלוי בשאלה האם החיים שייכים לאדם, דנו בזה בערך בעלות בסעיף "הנכס" ד"ה החיים.

אש, למ"ד איש משום חיצוי¹ ואם הזיק כך חייב (בבא קמא כג. מפורש שזו נפק"מ בין מ"ד איש משום חיצוי למ"ד משום ממונו) - לתוס' חייב גם אם רצח כך (בבא קמא נו. ד"ה אילימא), והר"ן סובר שפטור, שאי אפשר ללומדו מממון, דמה לממון שכן עשה בו שוגג כמזיד ואונס כרצון (דן בדבריו שר"ת אבני נזר א"ח שפט. וכן דן במחלוקת זו המנחת חינוך נו-א [י]).

הורג מי שיכול להצילו באחד מאבריו - חקר הברכת מרדכי האם איסורו מדין לא תרצח או שהוא איסור נפרד (ברכת מרדכי עניינים א-ט).

גוי שרצח חמור יותר משרצח, ולכן הוא נהרג גם אם רצח טריפה או גוסס בידי אדם, וגם אם הרג בגרמא (מנחת חינוך לד-א [ח] ד"ה עוד כתב הר"מ).

ערכים קרובים: גואל הדם, גלות, יהרג ואל יעבור, מוסר, מצמצם, עגלה ערופה, רודף.

רוצה בשגנה

עייני ערך גלות.

ריבית

איסור שהלווה יפרע למלווה יותר מהסכום שהלווה לו (הסוגיות בבא מציעא פרק חמישי, בסוגיא זו האריכו מחנה אפרים הלכות ריבית וקונטרסי שיעורים בבא מציעא כו).

לדוגמא, אסור להלוות ארבעה דינרים תמורת חמישה (בבא מציעא ס: במשנה).

מקורה מפורש בתורה: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עימך, והחזקת בו גר ותושב וחי עימך. אל תיקח מאיתו נשך ותרבית ויראת מאלקיך, וחי אחיך עימך. את כספך לא תיתן לו בנשך, ובמרבית לא תיתן אוכלך" (ויקרא כה-לה).

במהותה כתבו האחרונים שהיא חוב גמור, אלא שהתורה אסרה לפרועו (אבני מילואים כח-כב ד"ה ובזה, קובץ שמועות בבא מציעא כד. ובשיעורי ר' שמואל (בבא בתרא ח"ב עמוד קעה) חקר לגבי אבק ריבית האם היא חוב גמור והתורה אסרה לפרועו או שאין חוב כלל, והביא שיערי יושר (ה-ג בסופו) שאע"פ שריבית קצוצה היא חוב גמור, כדלעיל, אבק ריבית חמור יותר ואינו חוב כלל).

בהיבט של הלווה לשלם את הריבית למלווה (לולא דין התורה שפטור) חקרו שתי חקירות:

(א) בטעם החיוב - האם הוא מדין שכירות של הכסף, או התחייבות חדשה שנקנית בהיא הנאה שמלווה לו (ברכת שמואל קידושין ד בשם האחרונים: שכירות, חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד קמד: בהיא הנאה (והביא את הברכת שמואל)).

(ב) בזמן החיוב - האם מתחייב בכתיבת השטר את כל החוב, או שכל יום מרוויח לפי החשבון (קובץ שיעורים בבא בתרא שפ).

בזמן העבירה הסתפקו האחרונים האם הלווה עובר בשעת הקציצה או בשעת הנתינה (פרטי הדין (משנה למלך ריבית ד-ב)).

¹ במחלוקת בזה הארכנו בערך אש בסעיף "חציו וממונו".

בקרקע נחלקו הראשונים: לריטב"א יש בה איסור ריבית מדאורייתא (בבא מציעא סא. סוף ד"ה רבינא), אך לתוס' אין בה איסור ריבית, ולומדים זאת מכלל ופרט וכלל: "לא תשיך" (כלל) "כסף אוכל" (פרט) "כל דבר" (כלל) - יצאו קרקעות שאינם מטלטלין (וכן יצא פחות משווה פרוטה שאינו ממון) (בבא מציעא סא. ד"ה אם).

בפחות משווה פרוטה בריבית נחלקו הראשונים לשלוש דעות (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כו-יא, יב):

א) אסור כריבית ממש ויוצאה בדיונים (ריטב"א בבא מציעא סא. סוף ד"ה רבינא, רמב"ם).
 ב) מותר מן התורה, ולומדים זאת מכלל ופרט וכלל: "לא תשיך" (כלל) "כסף אוכל" (פרט) "כל דבר" (כלל) - יצא פחות משווה פרוטה שאינו ממון (וכן יצאו קרקעות שאינם מטלטלין²) (תוס' בבא מציעא סא. ד"ה אם).
 ג) יש בה איסור של חצי שיעור (רמ"ה).

באבק ריבית לחלק מהמפרשים אין איסור על הלווה כלל, אלא רק על המלווה (הביאם מחנה אפרים ריבית יט).

בזמן שגבה רק את הריבית ועדיין לא גבה את הקרן עצמה, חידש המשאת משה שלא עובר מייד באיסור ריבית, כי עדיין לא נחשב נשך ותרבית, אלא יעבור רק כשיגבה את הקרן (בבא מציעא סט בתחילתו ד"ה יש, בלשון "יתכן").

עבר כנעני - הסתפק השדי חמד האם מותר להלוות לו בריבית (ח"ד עמוד 456 צא-א ד"ה אם). אנשים

ערכים קרובים ערכים קרובים השבת ריבית.

רכוב

הקונה רוכב על הבהמה (הסוגיא בבבא מציעא ח:). הגדרה

בטעמו חקר הפרי משה (קניינים לב-א) בין שלוש אפשרויות: מקור וטעם
 א) מדין משיכה, שהולכת בגללו (רמב"ם מכירה ב-ו, תוס' ר"ד בבא מציעא ט:; קצוה"ח קצ-ב), וכן כתבו תוס' (בבא מציעא ח: ד"ה רכוב) שצריך שתהא הולכת מחמתו. אך רש"י (בבא מציעא ח. ד"ה דרכוב קני, וח: ד"ה מנהג לחודיה) שאינה צריכה לזוז ממקומה, ומוכח שאינה מדין משיכה.
 ב) מדין הוראת בעלות (כחזקה).
 ג) קניין חדש (כיד) (וכן כתב בית הלוי ח"ג מג. והוסיף הברכת אברהם בבא מציעא סז בדפיו אות ב שגם לדעת הבית הלוי שהוא קניין חדש, הוא תולדת משיכה).

סוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות³) הוא הכנסה לרשותו, והיא תולדת משיכה (ברכת אברהם בבא מציעא סז בדפיו אות ב).

הנכסים הנקנים הם בהמה. הנכס

מקום הקניין - רכיבה מועילה גם ברשות הרבים (ש"ע קצ-ה). והקצוה"ח (קצ-ב) התקשה בזה, שהרי לשיטתו היא מדין משיכה, ומשיכה לא מועילה ברשות הרבים. פרטי הדיון

¹ כמו כן נחלקו התוס' והריטב"א גם בדין פחות משווה פרוטה, כדלקמן בסמוך ד"ה בפחות משווה פרוטה.

² כמו כן נחלקו התוס' והריטב"א גם בדין קרקעות, כדלעיל בסמוך ד"ה בקרקע.

³ את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

בעיר - לא קונה, אלא דווקא בשדה (בבא מציעא ח:).

ערכים קרובים ערכים קרובים: מנהיג (קניין).

רצון ומחשבה

עייני ערך מחשבה והתרצות.

רציה

עייני ערך רוצח.

רציעה

האדון רוצע את עבדו העברי, אם העבד רוצה להמשיך לעבוד (קידושין יד: כא:).

מקור וסעם מקורו מפורש בתורה: "ואם אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני ואת בני, לא אצא חופשי. והגישו אדוניו אל האלוהים והגישו אל הדלת או אל המזוזה, ורצע אדוניו את אוזנו במרצע ועבדו לעולם" (שמות כא-ה).

במהותו חקרו האם זו המשך העבדות (והרציעה מפקיעה את יציאת שש שנים), או עבדות חדשה (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קג, ברכת אברהם קידושין סה בדפיו ד"ה הנרצע, רוח אליהו יד).

במניין המצוות אינה נמנית, שאינה מצווה בפני עצמה, ואעפ"כ היא נקראת מצווה משום שהיא אחת מפרטי מצוות העבד, ונפק"מ (סוטה ח). שאין רוצעים שני עבדים כאחת משום שאין עושים מצוות חבילות (הגרי"פ פערלא עשה עו סוף ד"ה ואמנם).

פרטי הדין בכח המחיל את הקניין (כח האדם או כח המעשה) כתב המנחת אשר (שמות לז-א ד"ה ונראה) שהאדם רק עושה את המעשה והמעשה מחיל את החלות (כח המעשה, כמו בשחיטה, שהאדם רק שוחט והבהמה נותרת ממילא), ולא שהאדם מחיל בעצמו את החלות (כח האדם, כמו בקניינים, שהאדם עצמו פועל את הקניין).

אופן הקניין הוא לנקב את האוזן (פעולה), ולא שהאוזן תהיה מנוקבת (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה רציעה).

דעת - בפשטות צריך את דעתו של האדון (חזון איש קידושין יד: במשנה), אך יש שכתבו שנרצע גם בעל כורחו של האדון (חתם סופר על התורה משפטים ד"ה ועבדו לעולם, וחידושי בתרא קידושין ריב. בכל זה דן מנחת נתן קידושין ו. ומנחת אשר שמות לז-א בתחילתו הסתפק בזה).

ערכים קרובים ערכים קרובים: עבד עברי.

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

רישות

עיין ערך מצוות קיומיות.

רישות היחיד

מקום שרוחבו לפחות ארבע על ארבעה טפחים, וגובהו (או עומקו, או המחיצות שסביבו) לפחות עשרה טפחים (הסוגיא בשבת ו.).

ברני שבת.

לדוגמא, תל, חריץ, או חצר (רמב"ם שבת יד-א).

במהותה חקרו האחרונים האם היא מקום שגדור ע"י מחיצות, או מקום שאינו מעורב ופרוץ עם מה שסביבו (שלא יוכלו בני רשות הרבים להיכנס אליה) (ברכת אברהם סוכה טו. סי' "פרוץ כעומד" א. עיון בלומדות יא סי' "הגדרת מחיצה בשבת ובסוכה": מחיצה בשבת היא מקום שאינו מעורב עם מה שסביבו, וחילק שם שבדופן לסוכה צריך רק שתחשב מחיצה ע"פ גדרי התורה).

ורחבה ארבעה על ארבעה טפחים (שבת ו.). **לרש"י** צריך שגם תחתיתה (בתוך שלושה טפחים הסמוכים לארץ) תהיה רחבה ארבעה, ולתוס' די בזה שבגובה עשרה טפחים היא רחבה ארבעה (תוס' עירובין לג. ד"ה וכלכלה, ובסופם יישבו גם את שיטת רש"י).

מחיצות רישות היחיד גובהן עשרה טפחים (סוכה ה., ה.; ו.). וחקר הגר"ח (על הרמב"ם שבת יז-יב) האם המחיצות עצמן צריכות להיות עשרה טפחים, או שהמקום בגובה עשרה טפחים צריך להיות מוקף מחיצות. ונפק"מ למחיצות העשויות מלחי של אשירה: המחיצות לא נחשבות עשרה טפחים כי כתותי מיכתת שיעוריה, אך מקום עשרה מוקף מחיצות. והסיק בדעת הרמב"ם שהמקום צריך להיות מוקף.

רישות היחיד עולה עד לרקיע (שבת ז.). וחקר הגר"ח (על הרמב"ם סוכה ד-יא ד"ה והנראה) האם הוא משום שנחשב כאילו יש מחיצות עד לרקיע (מדין גוד אסיק), או שהמחיצות שלמטה מספיקות. והסיק בדעת הרמב"ם שהמחיצות התחתונות מספיקות.

עמוד גבוה עשרה ורחב ארבעה הוא רשות היחיד - ונחלקו המפרשים האם הוא מדין גוד אסיק (רש"י) או שהעמוד בעצמו הוא רשות היחיד גם בלא גוד אסיק (רשב"א ומהרש"א, הובאו באבני נזר א"ח רעב-ו, והביא גם את רש"י).

ערכים קרובים: גוד, הוצאה מרשות לרשות, כרמלית, לבוד, מחיצה, מלאכות שבת (לגבי איסור עשיית מלאכה בכלל), מקום פטור, רשות הרבים (בשבת), תל המתלקט.

ערכים קרובים

רשות הרבים (בקניינים)

הגדרה מקום השייך לכלל הציבור.

בבעלות על רשות הרבים נחלקו הראשונים האם היא שייכת לציבור (קניין ציבורי)¹, משום שיש להם רשות להשתמש בה², או שהיא הפקר, כי אף אחד לא עשה בה מעשה קניין (דבר אברהם ח"א א-ו: מחלוקת רש"י ותוס').

במים - רקק מים שברשות הרבים, דינו כרשות הרבים, ונפק"מ לקניין ספינה שעומדת בו (רשב"ם בבא בתרא עו: ד"ה לא).

משיכה לא מועילה ברשות הרבים (בבא בתרא עו:; אך לדעת ריצב"א (בתוס' כתובות לא: ד"ה וברשות) הגמרא בכתובות שם חולקת וסוברת שמשיכה קונה גם ברשות הרבים), ודנו האם הטעם לזה הוא משום שאינה הכנסה לרשותו, שהרי אין לו רשות להניח את כליו ברשות הרבים (ר"ן קידושין כו.), או משום שאינה דרך משיכה, כי הרבים מעכבים אותו (תורת הקניינים ח"א עמוד רפט דן בשני הטעמים הללו).

אמנם משיכת בהמה מועילה גם ברשות הרבים (תוס' ר"ד בבא מציעא ט:).

מסירה מועילה ברשות הרבים (בבא בתרא עו:).

ערכים קרובים סימטא, קניינים.

רשות הרבים (בשבת)

הגדרה מקום שרוחבו ט"ז אמה ואין לו תקרה (הסוגיא בשבת ו.).

בדיני שבת.

לדוגמא, שוק (רמב"ם שבת יד-א).

החולק על דין זה - בירושלמי (עירובין ח-ח [נד:]) יש דעה מחודשת שאין רשות הרבים עד שתהא מפולשת מסוף העולם ועד סופו (ובבבלי עירובין כב: מסיק שהנהרות והאוקיינוס אינם מפקיעים את דין רשות הרבים), ויש (בירושלמי שם) דעה נוספת שאין רשות הרבים בעולם הזה כלל אלא לעתיד לבוא.

שישים ריבוא - דנו הראשונים האם צריך שיעברו בה שישים ריבוא בכל יום כמו שהיה במדבר (רש"י עירובין נט. ד"ה עיר: צריך שישים ריבוא. תוס' שבת ו: ד"ה כאן, תוס' עירובין ו. ד"ה כיצד, שר"ע שמה-ז).

לדעה שצריך שישים ריבוא משום שכך היה במדבר, אע"פ שבמדבר היו גם נשים וטף וערב רב, לומדים רק ממה שמפורש מניינו בתורה (תוס' עירובין ו. ד"ה כיצד).

לדעה שצריך שישים ריבוא, אין צריך שיעברו שישים ריבוא בכל רחוב, אלא די בזה שעוברים שישים ריבוא בעיר (אגרות משה אר"ח ח"א קלט-ה בתחילתו).

¹ בגדרי קניין ציבורי הארכנו בערך קניין ציבורי.

² בחקירה האם בעלות תלויה בזכות השימוש בנסך - דנו בערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

ריחבה ט"ז אמה, ולומדים זאת מרוחב העגלות במשכן (שבת צט.). יש פוסקים שהוסיפו ששיעורה ט"ז אמה על ט"ז אמה (טור אר"ח שמה, שר"ע הרב שמה-יא, חיי אדם ח"ב מט-א), והנשמת אדם (על החיי אדם שם) כתב שלא מצא מקור לזה.

ערכים קרובים: הוצאה מרשות לרשות, העברת ארבע אמות ברשות הרבים, כרמלית, מלאכות שבת (לגבי איסור עשיית מלאכה בכלל), מקום פטור, רשות היחיד.

רישותו

עייץ ערך דבר שאינו ברשותו.

רשע (בעדות)

אדם שעבר עבירה פסול לעדות (הסוגיא בסנהדרין כז.).

לדוגמא גזלן.

בטעם שפסול חקרו האם זו גזירת הכתוב או חשש משקר, ויש חילוק בין שלושה סוגי רשע:

(א) רשע סתם (דאינו חמס) - דהיינו שעבר עבירה שיש בה מלקות או מיתת בית דין (ח"מ לד-ב) - פסולו הוא רק גזירת הכתוב מהפסוק "אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס" (שמות כא-ג), אך אין בו חשש משקר (מנחת חינוך לז-ד [ו] ד"ה ועייץ סנהדרין, קצוה"ח מו-ז).

(ב) רשע דחמס (כגון גזלן) - בפשטות הוא משום חשש משקר (קצוה"ח מו-ז, קובץ שיעורים בבא בתרא תקעט), ויש שכתבו שיש בו גם גזירת הכתוב (הגרנ"ט קמד ד"ה והנראה (כתב שלענין עדות יש בו גם גזירה"כ, אך לשבועה הוא רק משום חשש משקר), וכן הסתפק בזה קובץ שיעורים בבא בתרא תקפא).

(ג) מומר להכעיס - דהיינו שביק היתרא ואכיל איסורא (רבא מכשיר, ואביי פוסל והלכה כמותו (סנהדרין כז.)) - פסולו הוא גזירת הכתוב מהפסוק "והיה אם בין הכות הרשע" (דברים כה-ב), וחקרו האם הפסוק מגלה שהוא חשוד לשקר, או שפסול אע"פ שאינו חשוד (ברכת אברהם סנהדרין כז. סי' "מומר אוכל נבילות" א ד"ה ומיהו).

כל זמן שבית דין לא פסלוהו חידוש התומים (פז) שלא נפסל, ורק כשפסלוהו בית דין נפסל למפרע משעת העבירה (והחלקת יואב ח"א אה"ע ה ד"ה אך באמת (עד סוף הסי') דן בדבריו והביא ראיות לכאן ולכאן).

ראה את העדות כשהיה רשע ואח"כ חזר בתשובה ובא להעיד - לש"ך כשר (ח"מ לד-ג), שלא צריך שתהיה תחילתו וסופו בכשרות, ולמחנה אפרים פסול (עדות יד, והביא את הש"ך. ובפתחי תשובה ח"מ לד-מה כתב שנראה שגם הש"ך חזר בו).

כשלא התרו בו - הרמב"ם סתר את עצמו האם גם במקרה זה פסול (עדות פרק יב), או שלא נפסל, משום שצריך שיתחייב מלקות ממש (שו"ת הרמב"ם קעה, דן בסתירה זו הקובץ שיעורים ח"ב לה).

גזלן ששב בתשובה והחזיר את הגזילה חוזר לכשרותו (שר"ע ח"מ לד-כט). ואם שב בתשובה אך אינו יכול להחזיר את הגזילה מחמת אונס, הסתפק בזה הקובץ הערות (כא-כד ד"ה ויש), שאע"פ שהחטא לא נעקר למפרע כי לא השיב את הגזילה, ואונס כמאן דעביד לא אמרינן, מכל מקום הרי עכשיו הוא כבר עושה מעשה עמך.

תחילתו בפסול וסופו בכשרות, כגון היה חתנו ונתרחק - פסול (בבא בתרא קכח). ורשע שעשה תשובה (דהיינו שראה את העדות בשעה שהיה רשע, ועשה תשובה ובא להעיד עליה) - הקצוה"ח (לה-ד ד"ה ומדברי) הוכיח מהרא"ש שפסול, כדין תחילתו בפסול. הש"ך (חו"מ לד-לג) כתב שכשר, שאין צריך בזה שתהיה תחילתו וסופו בכשרות. ומוהרי"ט הסתפק בזה (משנה למלך עדות יד-ד).

העובר על עבירה דרבנן פסול מדרבנן (שו"ע חו"מ לד-ג). בעבירות שונות

לאו שאין בו מעשה - העובר עליו אינו נפסל, משום שהסיבה שאינו לוקה עליו היא קולא, שכיוון שלא עשה מעשה הוא קל יותר (תומים לד-א).

לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, ולא הניתק לעשה - העובר עליהם נפסל לעדות, משום שהסיבה שאין לוקין עליהן אינה קולא אלא אדרבה, היא חומרא - שאין לוקה משום שחייב מיתה (בלאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין) או משום שחייב לבטל את האיסור (בלאו הניתק לעשה) (תומים לד-א).

העובר על ספק עבירה, דן בזה מהרי"ל דיסקין (בשו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון רכז) והביא שלושה צדדים:

(א) פסול מן התורה מספק, שהרי לצד שהיא עבירה פסול, ולצד שאינה עבירה כשר (רעק"א).

(ב) פסול רק מדרבנן, שכיוון שעל ספק עבירה פטור ממלקות, לא עדיף משאר לאו שאין בו מלקות שפסול רק מדרבנן.

(ג) כשר, שמספק אינו נפסל כלל.

ערכים קרובים: חשוד (לגבי נאמנות, שהנחשד על עבירה מסוימת אינו נאמן עליה), נמצא אחד מהם קרוב או פסול, עדים, פסולי עדות.

שאלה (בנדרים)

עייין ערך התרת נדרים.

שאלה בבעלים

עייין ערך שמירה בבעלים.

שב ואל תעשה

עייין ערך לאו שאין בו מעשה (ושם בסעיף "שוא"ת וקו"ע" דנו ביחס ביניהם).

שבועה (בממונות)

אדם שנשבע על טענתו (הוזכר בכתובות פז; ובכל מסכת שבועות). הגדרה

בערך זה נדון לגבי שבועות בדיני ממונות (כגון מודה במקצת, עד אחד ושבועות השומרים). לגבי מהות השבועה בכלל ולגבי שבועת ביטוי ע"ע שבועת ביטוי.

לדוגמא, מודה במקצת חייב שבועה (כתובות פז:). שניים או חזין בטלית וכו' זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה וכו' (משנה ריש בבא מציעא).

מקור וסעם

מקורה של כל שבועה שונה (ערוך השולחן ח"מ פז-א):
 (א) שבועת הדיינים: מודה במקצת, שומרים, ועד אחד - מדאורייתא.
 (ב) שבועת הדיינים: נשבעין ונוטלין - מחכמי המשנה.
 (ג) שבועת היסת: כופר בכל, קרקעות, עבדים, שטרות - מחכמי הגמרא.¹
 (ד) לווה שאומר שאין לו במה לשלם - מהגאונים.
 (ה) גלגול שבועה: כשהשבועה העיקרית מדאורייתא גם הגלגול מדאורייתא, וכשהיא מדרבנן גם הגלגול מדרבנן.²

בטעמה חוקרים ראשי הישיבות בין שתי אפשרויות (הגר"ש שקאפ בבא בתרא יט ד"ה וכו', הגרנ"ט קמב, פרי משה שבועות ממון א-א):
 (א) סברא שאדם לא ישבע לשקר. וזה ברור המציאות האמיתית.
 (ב) באה רק לרצות את התובע. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך אולי הוא עדיין משקר.

בטעם שאם אינו רוצה להישבע מחוייב לשלם חקרו האם הוא מחוייב שבועה, ובגלל שאינו נשבע מתחייב לשלם, או להיפך: שהוא מחוייב לשלם, ואם נשבע נפטר מהתשלומין (קובץ שיעורים בבא בתרא קנ, ותלה בזה את המחלוקת האם מחוייב שבועה שאינו יכול להישבע משלם: לצד הראשון פטור, ולצד השני חייב).

בטעם שכופר בכל פטור משבועה (מדאורייתא), ואינו כמודה במקצת שחייב שבועה - נחלקו התוס' האם היא גזירת הכתוב "כי הוא זה" שרק מודה במקצת חייב שבועה (תוס' בבא מציעא ג. ד"ה מפני) או שדווקא מודה במקצת חייב שבועה כי הוא נראה כמשקר, משא"כ כופר הכל (תוס' בבא מציעא ד. ד"ה הצד).

פרטי הדין

שבועת הפיקדון ושבועת העדים אינן שבועות לשעבר אלא לעתיד, דהיינו שאינו משביע את העדים "שאינכם יודעים את העדות", אלא משביעים "בואו והעידו", וכן אינו משביע את השומר "שאיני לי בידך" אלא "שבועה שתחזיר לי את הפיקדון" (קצוה"ח צו-ג).

מלך וסנהדרין יכולים להשביע אדם בעל כורחו, וכן אדון יכול להשביע את עבדו בעל כורחו (העמק דבר והרחב דבר בראשית כג-ד ד"ה ואשביעך).

נידוי - מי שנתחייב שבועה דרבנן ולא רצה להישבע - מנדים אותו. אך מי שנתחייב שבועה דאורייתא ולא רצה להישבע - בית דין יורדים לנכסיו ונותנים לתובע מה שתבע (שו"ע ח"מ פז-ט).

נקיטת חפץ - חקרו האם היא חלק מדיני השבועה (כמו שצריך להישבע בשם ה'), או רק מדין איום (אך השבועה מושלמת גם ללא נקיטת החפץ) (פרי משה שבועות ממון ו-א).

שבועת היסת - נחלקו הפוסקים האם צריך בה נקיטת חפץ (ש"ך ח"מ פז-לח).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה.³ חוזק

¹ ע"ע שבועת היסת.

² ע"ע גלגול שבועה.

³ בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

עד אחד מחייב שבועה (כתובות פז:).

עד אחד המפייע נחלקו הראשונים (בבא מציעא ב) האם פוטר משבועה, וחמש דעות בזה: (א) פוטר מכל השבועות, חוץ ממחוייב שבועה שלא היה יכול להישבע ונתחייב ממון (ר"ת לפי הבנת בעל המאור ומהר"ם מרוטנבורג ורא"ש). (ב) פוטר רק משבועת עד אחד, משום שזהו עד אחד בהכחשה, וכן פוטר משבועת התקנה (ר"ן ונימוק"י). (ג) פוטר רק משבועת התקנה (ר"ת בספר הישר על פי הרמב"ן במלחמות). (ד) אינו פוטר משום שבועה (רש"י ר"ף ועוד). (ה) פוטר מכל השבועות, אך צריך להישבע שבועת היסת (תרומות).

מיגו לא מחייב שבועה (בית שמואל צו-ח).

מיגו לאפטורי משבועה היא מחלוקת ראשונים:

(א) ר"י מיגש - לא פוטר, וביאר הפלפולא חריפתא ((לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9) שהוא משום שנחשב כאפשר לברר (ע"י השבועה), ומיגו באפשר לברר לא מועיל. (ב) ר"ן - פוטר (הארכיכו בזה הקובץ שיעורים והקהילות יעקב בבא בתרא כב). וביאר הקובץ שיעורים (ח"ב ו), שאין הכוונה שמיגו עדיף משבועה אלא שאין צריך להישבע, משום שכל חיוב השבועה נאמר רק כשאין לו ראיה, וכאן הרי יש לו. עוד ביאר (קובץ שיעורים בבא בתרא כז), שכל מה שפוטר משבועה הוא רק מיגו של מה לי לשקר ולא של כח הטענה! ועל פי זה כתב שמיגו דהעזה, שיש בו רק כח הטענה (אך מה לי לשקר אין, שהיה מתבייש לשקר), מועיל רק לממון ולא לשבועה.

ומשבועת עד אחד כתב הר"ן שמיגו לא יפטור, משום שעד אחד לשבועה כשניים לממון, ומיגו במקום שני עדים לא אמרינן (שבועות כו. בדפי הר"ף). אך מהש"ך משמע שיועיל (ח"מ עה-לד, הובאו בקצוה"ח עה-ט).

רוב לא פוטר משבועה, משום שנחשב כאפשר לברר את הרוב ע"י השבועה, ורוב לא מועיל כשאפשר לבררו² (פלפולא חריפתא (לא על הרא"ש אלא מר' בנימין ליבעסקינד) אין הולכין בממון אחר הרוב (ד"ה והסברא) עמוד 9).

מוחזק - בשבועות התורה ושבועות היסת רק נשבע ונפטר ולא מוציא ממון, אך בחלק משבועות המשנה נשבע ונוטל (מוציאות ממוחזק) (שבועות מד: ערך השולחן ח"מ פז-א).

חזקה אין אדם פורע תוך זמנו - לווה שטען ברי שפרעתי תוך זמני, שדינו שחייב - רמב"ן ר"ף ור"י מיגש כתבו שהמלווה אינו צריך להישבע שלא נפרע, והרא"ש כתב שכן (הובאו בטור ח"מ עח ודרכי משה הקצר שם אות ד, דן בזה גם חשק שלמה בבא בתרא ה:).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

כשיש ספק האם יש בכלל חיוב שבועה, כגון במחלוקת הפוסקים האם צריך להישבע, המוחזק פטור מלהישבע (תקפו כהן קזו, אורים ותומים קזו).

¹ את הגדרותיהם של נאמנות וכח הטענה ביארנו בערך מיגו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² בערכים רובא דאיתא קמן ורובא דליתא קמן בסעיף "כללים" (ד"ה בספק שאפשר לבררו) הבאנו שיש חולקים בדיון זה.

ערכים קרובים: לגלול שבועה, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), מודה במקצת, מתוך שאינו יכול לישבע משלם, ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה^כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **שבועת ביטוי** (לגבי מהות השבועה בכלל ולגבי שבועת ביטוי), שבועת היסת, שילם ולא רצה להישבע (בשומרים), שכנגדו חשוד על השבועה.

שבועת ביטוי

אדם נשבע על דבר שקרה בעבר או על דבר שיעשה בעתיד (הסוגיות בכל מסכת שבועות).
בערך זה נדון לגבי מהות השבועה בכלל, ובעיקר לגבי שבועת ביטוי. לגבי שבועות בדיני ממונות (כגון מודה במקצת, עד אחד ושבועת השומרים) ע"ע שבועה (בממונות).
לדוגמא, האומר שבועה שאישן או שבועה שישנתי (שבועות כה. במשנה).

מקורה מפורש בתורה: "או נפש כי תישבע לבטא בשפתיים להרע או להיטיב לכל אשר יבטא האדם בשבועה ונעלם ממנו, והוא ידע ואשם לאחת מאלה" (ויקרא ה-ד).

איסורה - מפורש בגמרא (נדרים ב:) שהיא איסור גברא. אמנם לגבי שבועה בלשון נדר, כגון שאומר "ישיבת סוכה עלי שבועה", נחלקו התוס' האם היא איסור חפצא משום שהיא בלשון נדר (שבועות כה. תד"ה משא"כ, וכן כתב הר"ן שם ד"ה גמרא (י. דפי הר"ף)), או שעדיין היא איסור גברא, שלשון שבועה שייך רק על גברא¹ (תוס' שם בשם ר"י).

במהות האיסור נחלקו המפרשים האם המעשה בעצמו אסור, או שהאיסור הוא רק לעבור על דיבורו (קובץ הערות יח-ב: מחלוקת ראשונים. חידושי ר' שמואל נדרים עמוד יא, רמ. ומעין זה חקר דרכי משה דרך הקודש ב-ט, האם איסור בל יחל הוא מצד הקבלה, שמתברר שקבלת השבועה לא היתה נכונה ועובר למפרע, או מצד הקיום, שלא קיים את דבריו ועובר בלהבא. ובחידושי ר' שמואל נדרים עמוד יא חקר זאת לגבי שבועה להבא - האם החיוב הוא על המעשה בעצמו (כגון שחייב לאכול את הכיכר), או שהחיוב הוא רק לעמוד בדיבורו, שאם יעבור על המעשה (שלא יאכל את הכיכר) יעשה שקר). והרואצ'ובר חקר בנשבע לאכול את הכיכר האם החיוב לאכול את הכיכר (פעולה) או שהכיכר יאכל (תוצאה)² (מפענח צפונות יב-יג-ד: ירושלמי - תוצאה, תוס' - פעולה).

בזמן האיסור חקרו ראשי הישיבות האם כל רגע ורגע אסור, או שמרגע הקבלה נאסר לעולם, כחלב ונבילה (איסור אחד) (הגר"ש שקאפ נדרים יד ד"ה וביאור: איסור לעולם. חידושי ר' שמואל נדרים עמוד פט: מחלוקת אחרונים).

בשבועה לזמן כתב הדרכי משה (דרך הקודש ד-ד) שכל רגע ורגע שבתוך הזמן אסור (מהפרטים מצטרף הכלל), ולא שיש איסור אחד, והזמן מגביל אותו שיחול רק עד הזמן (מהכלל מסתעפים הפרטים).

נשבע לאכול כיכר ביום מפויים ולא אכלו כתב הגר"ש שקאפ (כתובות לט ד"ה ובנשבע) שהעבירה היא שלא אכלו כל היום, ולא רק שלא אכלו בסוף היום.

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסור חפצא ואיסורי גברא.

² בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

הכח המחיל את האיסור (כח האדם או כח המעשה) - האדם עצמו מחיל את האיסורים (כח האדם, כקניינים), ולא שהאדם רק נשבע (מקבל על עצמו), והתורה מחילה את החיוב לקיים את שבועתו (כח המעשה, כשחיטה) (חידושי ר' שמואל נדריס ו-ח ד"ה ונראה, ובלשוננו: שבועה ונדר הם חלות איסור, אך נזירות היא קבלה).

שליחות - האריכו האחרונים האם יש שליחות לקבלת שבועה (קצוה"ח כג-ד הביא ראיות לכאן ולכאן ונשאר בצ"ע, נודע ביהודה מהדורא קמא י"ד סז כתב שיש שליחות בשבועה, וכן כתב בצ"ח ברכות כא: ד"ה בא"ד ור"ת, והוסיף שהרמב"ן בבא בתרא קכו: (ד"ה ה"ז) הסתפק בזה, שדי חמד ח"ד ש-מא ד"ה ואי (עמוד 517) הביא מחלוקת אחרונים). ובטעם הדעה שיש שליחות בשבועה (וכן בנדר) ביאר ר' שמואל ששבועה (ונדר) היא חלות מכח האדם², ולכן יש בה שליחות כמו בכל חלות מכח האדם, ורק בנזירות אין שליחות כי היא חלות מכח המעשה³ (חידושי ר' שמואל נדריס ו-ח ד"ה ונראה, ובלשוננו: שבועה ונדר הם חלות איסור, אך נזירות היא קבלה. אמנם הביא שם שמהר"ן והמחנה אפרים מוכח שגם נדר הוא קבלה, אך תמה עליהם).

תנאי - אפשר להתנות בשבועה, ומשמע מהצל"ח שהוא מדיני כל התנאים שבש"ס (בני גד ובני ראובן) (ברכות כא: ד"ה בא"ד ור"ת, שהוכיח שיש בשבועה (ונדר) שליחות מכך שיש בה תנאי, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי)⁴. אמנם הירושלמי נוקט שאין תנאי בשבועות (נדריס ג-א [[:ח].

אומדנא דמוכח בשבועות - לבטל את השבועה בלי התרת חכם - אומדנא של חיסרון ידיעה (שאינו היה יודע את האמת לא היה נשבע) ואומדנא של תנאים (שהתכוון להישבע על דעת תנאים מסויימים) מועילות לבטל את השבועה. אולם לגבי אומדנא שנולדה לאחר זמן נחלקו המפרשים: לרשב"א ולב"י גם היא מבטלת את השבועה, אך למהר"ם מרוטנבורג ולדרכי משה אינה מבטלת את השבועה (קונטרסי שיעורים קידושין כא-ז). וביאר הקונטרסי שיעורים (שם אות ח ד"ה ונלענ"ד) שלדעתם תנאי שאינו מפורש אלא הוא רק מחמת אומדנא לא מועיל בשבועות, ולדעתם אומדנא שנולדה לאחר זמן היא מדין תנאי⁵ (שלא כאומדנא של חיסרון ידיעה או תנאים שהן מדין טעות), ולכן היא לא מועילה בשבועות.

אסמכתא - בשבועה אין דין אסמכתא, וההתחייבות מועילה (שו"ע חו"מ מ-רז-יט ורמ"א).

שומע כעונה דן הצ"ח (ברכות כא: ד"ה בא"ד ור"ת) האם יש בשבועה (ונדר), והביא צדדים לכאן ולכאן. והוסיף שגם לדעות שאין בהם שליחות⁶ - אפשר שיהיה בהם דין שומע כעונה, כי שומע כעונה אינו מטעם שליחות.

לגבי הזכרת ה' חקרו האם היא חלק מנוסח השבועה, ששבועה בלא שם אינה לשון שבועה, או מגזירת הכתוב (אך גם בלי שם היא לשון שבועה) (חידושי ר' שמואל נדריס עמוד טז, ר. ומעין זה חקר בקונטרסי שיעורים נדריס ד-א, האם היא מנוסח השבועה או מדין איום).

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² כמו שביארנו לעיל בסמוך ד"ה הכח המחיל את האיסור.

³ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

⁴ אמנם לגבי נזירות ונדריס יש שכתבו שהתנאי שלהם אינו מדין שאר תנאים אלא משום שאם לא יתקיים התנאי ממילא אינו "האדם בשבועה", כמו נדרי שגגות וכמו נדר ופתחו עימו, וממילא הנדר בטל, ע"ע תנאי בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בנזירות.

⁵ את המחלוקת בזה הבאנו בערך אומדנא דמוכח בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

⁶ כדלעיל ד"ה שליחות.

הנשבע באונס פטור. וחקר הרוגאצ'ובר האם פטור מדין אונס, או שאינה שבועה כלל (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שבועה אונס בשבועה).

אומר מותר בשבועת שקר - נחלקו בו הראשונים: לרש"י (שבת סט: ד"ה איזהו וד"ה אבל - לגבי שבועת ביטוי) ולרמב"ם (שבועות א-ג - לגבי שבועת העדות) פטור מקרבן, שנחשב כאנוס, ואנוס פטור מקרבן על שבועתו, שנאמר "לכל אשר יבטא האדם בשבועה" (ויקרא ה-ד), האדם בשבועה - פרט לאנוס (שבועות כו.). אך הרשב"א כתב שחייב קרבן, ואינו כאנוס (רשב"א שבת סט. ד"ה הכל, והביא גם את רש"י והרמב"ם).

נשבע לתת מתנה לחבירו ומת המקבל - הקצוה"ח (רז-ט) חידש שבנו של המקבל יורש את המתנה, אך תממהו עליו, שהרי השבועה לא מקנה את המתנה למקבל, ואם כן כיצד יורשה לבנו (קובץ שיעורים בבא בתרא שעד. וכן הט"ז שהובא בבית שמואל קיד-ט כתב שאין בזה ירושה).

נשבע לתת מתנה מסויימת לחבירו, ומת המקבל קודם שקיבל לידו את המתנה, הסתפק הקצוה"ח (רעח-טו בתחילתו) האם המקבל מוחזק במתנה או ראוי (בדיני ירושת בכור ובעל).

אין שליח לדבר עבירה, דנו הפוסקים מה הדין בנדרים שבועות ונזירות. למשל, נשבע שלא לקדש אשה מסויימת ואח"כ שלח שליח לקדשה (מחנה אפרים שלוחין ט, נודע ביהודה עז, ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר יח-יב).

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני (מחלוקת אמוראים בתמורה ד:). אך איסור שבועה, כיוון שאינו איסור מהתורה אלא האדם עצמו בדה את האיסור, לכר"ע מהני. כגון הנשבע שלא יגרש את אשתו ועבר על שבועתו וגירשה - מגורשת (תוס' תמורה ו. ד"ה והשתא, דן בדבריו הסמ"ע ח"מ רח-ג). ובטעם לזה ביאר הקצוה"ח שרק באיסורי תורה האיסור נמשך גם לעתיד (שאונס שגירש יש עליו מצווה להחזירה), אך בשבועה לאחר שעבר על שבועתו אין עוד איסור לעתיד (שהנשבע שלא לגרש וגירש אין עליו עוד מצווה להחזירה), ולכן לא שייך בזה אי עביד לא מהני שיצטרך להחזירה (רח-ב ד"ה ולכן. ולפי זה הוסיף שבנשבע שלא למכור חפץ מסויים ומכרו כן אומרים לא מהני, שאע"פ שהוא איסור שבועה המעשה בטל). אמנם המרדכי כתב שגם בשבועה לא מהני (דן בדבריו ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר כד-ה אות ה).

התרה והפירה מועילות גם בשבועות (ובירושלמי (נדרים יא-א [לו.]) יש דעה שהפירה והתרה נאמרו רק בנדרים ולא בשבועות).

שבועה חלה על איסור (כגון על נבילה). ובטעם שאין אומרים אין איסור חל על איסור (לרבי יהודה בן בתירה) חקרו האם הוא משום ששבועה היא איסור ביטול דיבורו, ושונה משאר איסורים, ולכן חלה על איסור השונה ממנה (ורק באיסורים שדומים זה לזה אומרים אין איסור חל על איסור). או משום ששבועה תלויה ברצון האדם, והוא רצה שתחול (ורק באיסורים שהתלויים ברצון התורה אומרים אין איסור חל על איסור, שבזה התורה לא רצתה שיחולו, כי הדבר אסור ממילא) (קונטרסי שיעורים נדרים טז-א).

באיסור ומצווה

שבועה לבטל את המצווה לא חלה. וחקר ר' שמואל האם הוא משום שהאדם לא יכול לאסור בעצמו את המצווה, או שכל איסור החל ע"י פה לא יכול לאסור את המצווה. ונפק"מ כשהאדם לא אסר בעצמו את המצווה אך היא נאסרה ממילא ע"י פיו, כגון שנודר בנזירות, וממילא אסור לשתות יין קידוש, אך הוא בעצמו לא אסר את היין (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד לה, פב).

שבועה לבטל את המצווה בכלל כן חלה - וחקר ר' שמואל האם הוא מדין כולל שבכל התורה (כמו בדין אין איסור חל על איסור), או דין מיוחד בשבועה, שכיוון שאינה רק על המצווה, לא נחשבת שבועה לבטל את המצווה (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קעא).

ערכים קרובים: הפרת נדרים, הקמת נדרים, התרת נדרים, חרמים, כינויים (בנדרים), נדר, נזיר, ערכין, שבועה (בממונות).

שבועת היסת

התובע מחבירו ממון, והנתבע כפר, באופן שאינו חייב שבועה דאורייתא - חייב בשבועה מדרבנן (הסוגיא בשבועות מ:).

בפירוש "היסת" נחלקו ראשונים רבים, ומצאנו בזה שש דעות:
 (א) מלשון שימה, ששמו חכמים עליו שבועה (רש"י שבועות מ: ד"ה היסת).
 (ב) מלשון הסתה, שחכמים תיקנוה להסיתו להודות (רש"י בבא מציעא ה. ד"ה היסת).
 (ג) מלשון המלכה, שלא יהא אדם קופץ וכופר בלא שום המלכה (ריטב"א שבועות מ: ד"ה אמר. והוסיף שם שנאמר בזה עוד פירושים רבים).
 (ד) מלשון המלכה ועצה, שנמלכו חכמים אחרונים ונתייעצו ביניהם כשראו שכופרים בהלוואות (מאירי שבועות לח: ד"ה שבועת).
 (ה) מלשון הסרה, להפיס דעת התובע ולהסיר מעליו כל תלונה על בית דין (מאירי שם).
 (ו) מלשון כבדות, שהכבידו עליו להישבע (הערוך ערך הסת).

לדוגמא, הנתבע כפר בכל, או הודה במקצת ושילמו מייד (הילך), או טענו חיטים והודה לו בשעורים - בכל אלו פטור משבועה דאורייתא, וחייב שבועת היסת (רמב"ם טוען ונטען א-ג).

מקורה מדרבנן. לגבי זמן התקנה מצאנו שלוש אפשרויות:
 (א) נתקנה בימי התנאים (רש"י שבועות מה. ד"ה ישבע, שפירש על המשנה שבועת היסת. וגליון הש"ס שם העיר עליו שהוא סותר עצמו בדף מח: ד"ה הא, שפירש שתיקנוה בימי רב נחמן).
 (ב) רב נחמן תיקנה (רמב"ן שבועות מד: ד"ה והווי, רשב"א שבועות מב: ד"ה הא).
 (ג) נתקנה בימי רב נחמן (רש"י שבועות מח: ד"ה הא, תוס' שבועות מה. ד"ה עקרוה) ע"י כמה חכמים (מאירי שבועות לח: ד"ה שבועת).

טעמה משום שחזקה אין אדם תובע אלא אם כן יש לו עליו (שבועות מ:).

מהותה היא כחרם (סמ"ע ח"מ פז-ג, קצוה"ח פז-ט). אמנם האידנא נהגו להשביע היסת בשבועה (ש"ך ח"מ פז-מד).

על טענת שמא פטור משבועת היסת, שמשיעיים היסת רק על טענת ברי (ריטב"א שבועות מ: סוף ד"ה רב).

עד המסייע, הטור (ח"מ פז-ד) סובר שפוטר משבועת היסת, ובעל התרומות סובר שאינו פוטר (שכא ח"ה ב, הובא בב"י ח"מ פז בתחילתו).

קנס - התובע מחבירו תשלומי קנס, והנתבע כופר, במקום שדנים דיני קנסות משביעיים אותו היסת (סמ"ג עשין צה, קצוה"ח פז-כד). ועכשיו, שהחייב קנס ואינו משלם מנדים אותו, הרי הוא כמקום שדנים דיני קנסות, ומשביעיים אותו (קצוה"ח שם).

נתבע שמוען "איני יודע אם פרעתיך" - חייב (בבא קמא קיח. במשנה), והתובע לא צריך להישבע היסת (מאירי שבועות מא. ד"ה הכופר).

חזקת שלוש שנים - נחלקו הראשונים האם המחזיק צריך גם להישבע שבועת היסט (שאע"פ שאין נשבעים על הקרקעות - שבועת היסט כן נשבעים): לריטב"א לא נשבע, כיוון שהחזקה עומדת במקום עדים או שטר (וכשיש עדים או שטר אין צריך להישבע), ולרמב"ם צריך להישבע (ריטב"א בבא בתרא כח. ד"ה וכל, והביא את הרמב"ם). וגם הרמב"ם מצריך שבועה רק כשהמערער בא בטענת ברי (ריטב"א שם בשם הרשב"א).

נקיטת חפץ - נחלקו הפוסקים האם צריך בשבועת היסט נקיטת חפץ (ש"ך חו"מ פז-לח). פרטי הדיון

שבועה בשם - לרמב"ם משביעים היסט בשם או בכינוי או בשבועה או באלה, ושאר הראשונים חלקו עליו וסוברים שאינה בשם וכו' אלא בשבועה סתם או בארור (ש"ע חו"מ פז-יח).

בשיעור התביעה נחלקו האם הוא שתי מעות (הר"ר ישעיה, הר"ן, המרשים) או שווה פרוטה (ש"ך. דן במחלוקתם קצוה"ח פח-ה).

נתייב שבועה ולא רצה להישבע - בשבועה דאורייתא בית דין יורדים לנכסיו, אך בשבועת היסט מנדים אותו שלושים יום (ש"ע חו"מ פז-ט).

ערכים קרובים: שבועה (בממונות), שבועת ביטוי (לגבי מהות השבועה בכלל ולגבי שבועת ביטוי). ערכים קרובים

שבועת מודה במקצת

עיינ ערך מודה במקצת.

שביעית

עיינ ערך הפקר בשמיטה, שמיטה (בקרקע), שמיטת כספים.

שבע מצוות בני נח

עיינ ערך גוי בסעיף "במצוות".

שבת

עיינ ערך דבר שאינו מתכוון, הבדלה, הוצאה מרשות לרשות, העברת ארבע אמות ברשות הרבים, כרמלית, מוקצה, מלאכות שבת, מלאכת מחשבת, מקום פטור, מתעסק, נר שבת, פסיק רישא, קידוש, רשות היחיד, רשות הרבים (בשבת).

שנגה

עיינ ערך שוגג.

שהוי מצווה לא משהינן

עיינ ערך זריזין מקדימין למצוות.

שואל

אדם ששאל מחבירו חפץ או בהמה בלא שכר (האריך בסוגיא זו מנחת חינוך ס).

בערך זה נדון בדיני שואל. לדיני שומר בכלל ע"ע שומרים.

מקורו מפורש בתורה - "וכי ישאל איש מעם רעהו ונשבר או מת, בעליו אין עימו שלם ישלם" (שמות כב-ג).

הטעם שחייב באונסין הוא משום שכל ההנאה שלו (רש"י בבא מציעא מא: ד"ה ותיטי).

בקנייתו של שואל נחלקו הראשונים האם הוא קניין פירות או קניין הגוף (פרי משה גניבה וגזילה לד-ג,א):

(א) **התוס'** (בבא קמא יא. ד"ה אין) כתבו שכיוון שחייב באונסין קנה את החפץ, אלא שחייב דמים כגנב וגזלן. והאור שמח (סוכה ה-כה באמצעו) הוסיף שכיוון שהשואל קנה את החפץ, אם מחזירו לבעלים תוך הזמן - הבעלים צריך לעשות קניין.
(ב) **הרמב"ן** והריטב"א (בבא מציעא מג:) כתבו ששואל אינו קונה את גוף החפץ כלל.

שואל ששילם פחות משווה פרוטה, כתב הקצוה"ח (שמה, ומנחת חינוך נט-א [טו]) שדינו כשומר שכר. ואע"פ שבשאר התורה פחות משווה פרוטה לא נחשב ממון, גדר שואל הוא שכל הנאה שלו, וכאן אין כל ההנאה שלו.

השואל חפץ של מצווה, כגון שופר לתקוע בו, הסתפק המחנה אפרים אם דינו כשואל וחייב באונסין, שהרי אין לו הנאת שווה פרוטה (מחנה אפרים נדרים כד, שדי חמד ח"ח מערכת ראש השנה ב-יא עמוד 305).

שואל שהתנה עם הבעלים להתחייב במתה מחמת מלאכה, נחלקו הפוסקים האם התחייבותו מועילה או שצריך לזה מעשה קניין (מאירי בבא מציעא צד, קצוה"ח שם-א, מנחת חינוך ס-א [ג]).

הפקיד אצל חבירו ואחר זמן נתן לו רשות להשתמש בחפץ - הסתפק המחנה אפרים (שומרים כח) האם הוא שומר שכר או שואל.

מתה מחמת מלאכה פטור (וכן בשוכר), שיכול לומר לו לאו לאוקמא בכילתא (דהיינו בתוך כילה) שאילתה (בבא מציעא צו: ורש"י ד"ה בכילתא). ובטעם לזה חקרו בין שלושה צדדים (מחנה אפרים שאלה ופיקדון ד):

(א) משום שהמשאיל פשע שלא בדק (רמב"ן וריטב"א המובאים במחנה אפרים שם).
(ב) משום שהמשאיל ידע שאפשר שתכחיש במלאכה והתירה לזה (נימוק"י המובא שם).
(ג) משום שאיגלאי מילתא שהיא שאלה בטעות, שלא היתה ראויה למלאכה (מחנה אפרים עצמו שם).

כאשר נשבר החפץ והשואל חייב לשלמו, נחלקו הפוסקים מה דין השברים - האם דינו גם עליהם כשואל וחייב עליהם באונסין (רמ"א ח"מ שמד-ב) או שדינו עליהם כשומר שכר ופטור מאונס (קצוה"ח שמד-ב ד"ה ולכן).

סתם שאלה - סתם הלוואה שלושים יום (מכות ג:). ולגבי שאלה נחלקו הראשונים: לתוס' גם היא שלושים יום, ולרש"י לא (תוס' שבת קמח. ד"ה שואל).

"השאלני דבר זה בטובתך" - דינו שהשואל משתמש בחפץ לעולם עד שייבטל הכלי מלעשות את מלאכתו (ש"ע ח"מ שם-א-ו). נחלקו הפוסקים האם כאשר מחזירו למשאיל יכול לחזור וליטלו (רמ"א שם). והסתפק הרנב"ר האם בשעה שהכלי אצל השואל, יכול

המשאל להשתמש בו כאשר השואל לא משתמש בו (נימוק"י בבא מציעא ס. בדפי הר"ף, דן בו קצוה"ח שמא-ה).

שומר חנם מתנה להיות כשואל. וחקר ר' שמואל האם נעשה כשואל ממש, או שהיא רק התחייבות ממון לשלם אם יאנס (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד שכ).

ערכים קרובים: פיקדון, שוכר, שומרים, שילם ולא רצה להישבע, שמירה בבעלים.

שובר

שטר ראיה על פריעת חוב (הסוגיא בבבא בתרא קע:).

לדוגמא, מי שפרע מקצת חובו, כותבים שובר על מה שפרע (משנה בבא בתרא קע:).

החולקים בדיון זה הם רבי יהודה שסובר שאין כותבים שובר, ורבי יוסי שסובר שכותבים (משנה בבא בתרא קע:).
ולהלכה כותבים שובר (ש"ע ח"מ נד-א).

טעם הדעה שכותבים הוא משום "עבד לווה לאיש מלווה" (משלי כב-ג), שעל הלווה לשמור את שוברו מן העכברים. ויש להסתפק אם הוא דין דאורייתא או כעין ועשית הישר והטוב (אפיקי מים כתובות פט).

טעם הדעה שאין כותבים הוא משום שהלווה מוחזק במעות (אפיקי מים כתובות פט).

במהותו חילק הריטב"א שיש שוברים שהם ראיה על כך שמחל או הודה לו (וכתב שהם השוברים שלנו), ויש שוברים שהם כעין שטר הקנאה שמוכר לו בשטר את חובו (ריטב"א בשיטה מקובצת בבא מציעא כ.). ויש חילוק בין שני סוגי השוברים, שבשובר הקנאה צריך את כל תנאי שטר, כגון שיהיה הנייר משל המקנה, ויתן את השטר לקונה. ובשובר ראיה אין צריך את תנאים אלו (קצוה"ח לט-ז ד"ה ובעיקר).

לדעה שאין כותבים, אם אבד שטר ההלוואה אין צריך הלווה לפרוע את חובו, ואע"פ שהחוב קיים, כיוון שיכול לבוא לידי הפסד שיצטרך לשלם פעם שנייה. משום שהחוב לשלם הוא רק אם ע"י התשלום ייפטר מהחוב (חידושי הר"מ ח"מ טז ד"ה אך).

שטר ההלוואה (של המלווה) שנמצא בעיר אחרת - נחלקו הפוסקים האם יפרע הלווה את החוב ויכתבו שובר, או שלא יפרע עד שהמלווה יחזיר לו את שטר ההלוואה (ש"ע ח"מ נד-ג).

ערכים קרובים: חוב, מחילה, שטר חוב, שטר ראיה.

שונג

העובר עבירה ולא ידע שהיא עבירה. הגדרה

לדוגמא, המבשל שבת ולא ידע שאסור לבשל בשבת, או שלא ידע שהיום שבת (שבת סז: במשנה).

איסורי דרבנן - הנתיחה"מ (רלד-ג, וכן כתב האבני נזר אה"ע נא-ח) חידש שבשונג אין שום איסור לעבור על דרבנן, שהרי המעשה עצמו אינו אסור, אלא האיסור הוא רק למרוד בדבריהם, בדינים שונים

ובשׁוגג לא מורד (דנו בדבריו האתון דאורייתא י ד"ה והנה קצת, שערי יושר א-ז ד"ה ובהא, וקובץ הערות ח-טו)¹.

מצוות לא תעשה בשוגג, בפשטות נענש עליהם וצריך כפרה. אך יש שחלקו על כך (שדי חמד ח"ד ש-נד עמוד 519).

מצווה הבאה בעבירה פסולה. ולגבי עבירה בשוגג נחלקו האחרונים האם יש בה דין מצווה הבאה בעבירה (האם היא פוסלת את המצווה) (שדי חמד ח"ד עמוד 164 אות ח. מהר"ט אלגזי בכורות פ"ח אות סה הראשונה ד"ה ואולם לפי חומר העניין, באמצע הדיבור (תחילת נז. בדפיו): יש דין מצווה הבאה בעבירה (ובאונס אין)).

אין שליח לדבר עבירה. אמנם כאשר השליח שוגג, כגון שאמר לשליח לקחת שור מבית פלוני שהוא שלי, ונמצא שלא היה שלו והיא גניבה, נחלקו המפרשים לשלוש דעות (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יח-ו):

- (א) בזה יש שליח לדבר עבירה, והמשלח חייב (תוס' בבא מציעא י: סוף ד"ה אי, תוס' בבא קמא עט. ד"ה נתנו. וכן כתב המרדכי, הביאו הש"ך חו"מ שמחו-ו בתחילתו).
- (ב) גם בזה אין שליח לדבר עבירה, והמשלח פטור (ר"י בשיטה מקובצת בבא מציעא י: ד"ה א"כ מצינו שלד"ע, וכן כתב נימוקי, הביאו הש"ך שם, וכן דעת הש"ך עצמו שם. וכן כתב הריטב"א קידושין מב., והוסיף שאע"פ שאין בזה את הטעם "דברי הרב", זו גזירת הכתוב שאין שליח לדבר עבירה).
- (ג) תלוי באיזו עבירה: בבין אדם למקום אין שליח והמשלח פטור, ובבין אדם לחבירו² (כגון גניבה) יש שליח והמשלח חייב (חתם סופר כתובות מהדורא בתרא (תקעג ד"ה וכו') בדעת התוס').

קיים ליה בדרבה מיניה - חייבי מיתות שוגגין, אע"פ שפטורים מהמיתה, פטורים גם מהתשלומין ("תנא דבי חזקיה") (כתובות לח. לתוס' הלכה כחזקיה אך לרש"י לא (מהרש"א פסחים כט. על רש"י ד"ה את)). וביאר הקונטרסי שיעורים (בבא מציעא כח-א ד"ה אולם) שדין הפטור בשוגג ובמידה הם שני דינים נפרדים.

הגזל בשוגג או באונס - יש בזה שלוש דעות (ברכת אברהם סנהדרין לג. ד"ה גם וד"ה ובשם):

- (א) רק במזיד עובר משום גזל (שיטה מקובצת בבא קמא סט. בשם תלמידי ר"פ, וכן כתב הקצוה"ח כה-א שאדם מועד לעולם נאמר רק על מזיק).

- (ב) גם בשוגג עובר משום גזל (מאירי בבא קמא צה., ברכת אברהם שם בדעת רש"י ותוס').
- (ג) אפילו באונס גמור עובר משום גזל (הגר"ז כתבים בכורות כח., ברכת אברהם שם בדעת הרא"ש).

המאנה (אונאה) בשוגג, חידש הקונטרסי שיעורים (בבא מציעא כו-ו ד"ה ונלענ"ד) שאע"פ שחייב להחזיר, לא עבר באיסור כלל (ואינו כשאר העבירות שעבר באיסור בשוגג), שכל איסור אונאה נאמר רק כשמתכוון לכך.

האיכל תרומה בשוגג משלם קרן. תוס' כתבו שהוא כפרה ולא ממונא (כתובות ל: ד"ה זר), והר"ש כתב שאינה כפרה אלא ממונא (תרומות ו-א סוף ד"ה והתשלומין).

¹ אמנם יש אומרים שגם באיסורי דרבנן המעשה עצמו אסור, הבאנו את המחלוקת בזה בערך דרבנן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בסוג האיסור.

² בגדרי מצוות שבין אדם לחבירו ע"ע בין אדם לחבירו. ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במהותן) דנו האם המצווה בהן היא בפעולה או בתוצאה.

טעה בדין, שהיה סבור שמותר, אע"פ שעשה את המעשה במזיד - נחשב לשוגג. לדוגמא, סבר שמותר לבטל איסור לכתחילה, ולכן התכוון לבטלו. אמנם מהמהרש"ל משמע שדינו כמזיד (ט"ז י"ד צט-ט. דן בזה גם בשדי חמד ח"ג ט-כז עמוד 34).

מלקות ומיתה חייב רק המזיד. אך מכת מרדות לוקה גם השוגג, משום שאינה אלא למגדר מילתא (ש"ת הרשב"ש ריג סוף ד"ה ונראה).

נידוי - אין מנדים את השוגג (שדי חמד ח"ד נ-כב ד"ה ומכל עמוד 351).

ערכים קרובים: אומר מותר, אונס (בעבירות), גלות, דבר שאינו מתכוון, דעת (בכל הדינים הצריכים דעת - מצוות, עבירות, קניינים ועוד), התראה, מתעסק, קרבנות.

שורא דדייני

כשלא יכולה להיות שום אפשרות לברר את הספק, לא כעת ולא בעתיד, הדיונים מחליטים בעצמם למי לתת את הממוץ (הסוגיא בבבא בתרא לד:).

בפירוש "שורא" נחלקו הראשונים האם הוא מלשון שדי, שפירושו השלכה (רשב"ם בבא בתרא לה. ד"ה שורא (השני)), או מלשון שוחדא שפירושו מתנה (הערוך ערך שד).

לדוגמא, שני שטרות היוצאין ביום אחד (לשמואל, והלכה כמותו. רב סובר שחולקין בבא בתרא לד:).

נקרא גם שוחדא דדייני (בלשון הירושלמי¹).

מקורו מסברא מקור וטעם

בדינו יש שלוש שיטות במפרשים (שתי השיטות הראשונות הן הידועות יותר):
(א) הרשב"ם (בבא בתרא לה.) והרמב"ם (זכיה ומתנה ה-ו) פירשו שהדיינים יפסקו ע"פ מה שנראה להם על פי ראיות קלושות. וזה בירור המציאות האמיתית.
(ב) התוס' ביארו שהדיינים יפסקו מה שירצו (מעין הנהגה, שהמציאות עדיין לא ידועה) (בבא בתרא לה.).

(ג) הירושלמי (כתובות י-ד בתחילתו) קורא לדין זה "שוחדא דדייני", וחידש קרבן העדה (שם) שלשיטת הירושלמי הבית דין יתנו למי שייתן להם שוחד, שמותר ליטול שוחד לצורך זה (אמנם הפני משה שם פירש שגם הירושלמי סובר כבבלי).

ונפק"מ (בין שתי השיטות הראשונות) כאשר אין שום אומדנא מה היתה דעתו, כגון שלוה ואין ידוע ממי, שלא שייך אומדנא למי אוהב יותר, שאדם מצוי ללוות גם ממי שאינו אוהבו (קצוה"ח קד-יג ד"ה ועוד).

כל ההכרעות עדיפות משודא דדייני ודינו לא נאמר בהן. חוזק

ערכים קרובים: יהא מונח עד שיבוא אליהו, כל דאליס גבר.

¹ דנו בפירושו לקמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו אות ג.

שׁוּוּה כִּסְף

נכסים שאינם מטבע, ומועילים בכמה דיני תשלומין בכסף. הגדרה

המקור לדין שווה כסף ככסף שונה בכל דין (האריך בזה תוס' קידושין ב. ד"ה בפרוטה):
 (א) עבד עברי - "ישיב גאולתו" (קידושין טז.).
 (ב) נזיקין - "כסף ישיב לבעליו" (בבא קמא ז.).
 (ג) פדיון הבן - כלל ופרט וכלל (שבועות ד.).
 (ד) הקדש - כלל ופרט וכלל (תוס' שם. ושיירי קרבן על הירושלמי שקלים (מודפס אחרי שקלים שבתלמוד הירושלמי) תחילת פרק ב הוכיח מהגמרא שם שגם בשקלים מדאורייתא שווה כסף ככסף, ורק מדרבנן לא).
 (ה) ערכין - נלמדים מנזיקין ועבד עברי (תוס' שם).
 (ו) קידושין - תוס' כתבו שנלמדים מנזיקין ועבד עברי (שם), והריטב"א כתב שהוא סברא, שכיוון שהוא מדעת שניהם (האיש והאשה) והוא דבר חשוב - מה לי כסף ומה לי שווה כסף (שם ד"ה בכסף, וכתב כך גם לעניין קניין שדה. והמהרש"א שם תמה גם על תוס' למה לא לומדים זאת מסברא).

בקניין שווה כסף נחלקו האחרונים האם הוא מועיל מדין קניין כסף (הגר"ח מעשר שני ח, פני יהושע בבא מציעא מז. על תד"ה גאולה) או מדין חליפין (אבי עזרי אישות ג-א. דן בזה תורת הקניינים ח"א עמוד נח).

פריית בתי ערי חומה, שדה אחוזה ובתי הצריב, הסתפק המנחת חינוך (שמא-א [ד]) אם אפשר לפדותם בשווה כסף.

ערכים קרובים: חומר ושווי, מטבע, מטלטלין, קרקעות.

שווה פרוטה

ערך של מטבע הפרוטה, שהוא השיעור הנמוך ביותר של ממון (הוזכר במשנה בבא מציעא נה.). הגדרה

בדיני הודאה במקצת, קידושי אשה, מעילה, השבת אבידה, גזל (בבא מציעא נה. במשנה).
לדוגמא, המקדש אשה בפחות משווה פרוטה אינה מקודשת (משנה ריש קידושין).

בשיעור פרוטה נחלקו הראשונים: לרמב"ם ולרי"ף הוא משקל חצי שעורה כסף, שכסף הכתוב בתורה פירושו מתכת כסף. אך לריטב"א ולרש"י הוא דבר שחשוב ממון, שכסף הכתוב בתורה פירושו ממון (אבני מילואים כז-א. מקור מחלוקתם לגבי קידושין אך משמע מהאבני מילואים (ד"ה אך, שהביא גם דיני עבד עברי) שהוא הדין לכל הפרוטות שבתורה).

הטעם שצריך פרוטה בדינים שונים שונה בכל דין, ובסך הכל ישנם ארבעה טעמים בדינים השונים:

- (א) פחות מפרוטה אינו ממון.
 - (ב) השיעור הוא פרוטה, כשאר שיעורים (הלכה למשה מסיני).
 - (ג) גזירת הכתוב.
 - (ד) על פחות מפרוטה אנשים מוחלים.
- ונחלקו המפרשים בטעמים אלו בדינים השונים, כדלקמן בסעיפים הבאים:

בהשבת אבירה אין צריך להחזיר חפץ שאין בו שווה פרוטה (בבא מציעא כז.), ויש לכך שלושה מקורות:

- (א) "אשר תאבד" (דברים כג-ג) - פרט לאבירה שאין בה שווה פרוטה (תנא קמא בברייתא שם).
 (ב) "ומצאתה" (שם) - פרט לאבירה שאין בה שווה פרוטה (רבי יהודה שם).
 (ג) "שלמה" (שמלתו) (שם) - מה שלמה מיוחדת דבר שיש בו שווה פרוטה חייב להכריז, כך כל דבר שיש בו שווה פרוטה חייב להכריז, פחות משווה פרוטה אין חייב להכריז (תוספתא בבא מציעא ב-ה). והמצפה שמואל (על התוספתא שם נ) כתב שצריך גם את "אשר תאבד" וגם את "שלמה": מ"אשר תאבד" לומדים חיוב השבה על ממון פחות משווה פרוטה, ומ"שלמה" לומדים על כלי פחות משווה פרוטה.
 בטעם שצריך את הפסוקים הללו, כתבו התוס' (שם ד"ה פרט) שולל הפסוקים היינו מחייבים להחזירה מהפסוק "כל אבידת אחיך".
 ואע"פ שאין צריך להשיבו, המוצאו אינו זוכה בו (מחנה אפרים גזילה א. והמידות לחקר ההלכה מבוא ד-א דן האם יש בעלות על חפץ שאין בו שווה פרוטה).

שואל ששילם פחות משווה פרוטה, כתב הקצוה"ח (שמה, ומנחת חינוך נט-א [טו]) שדינו כשומר שכר. ואע"פ שבשאר התורה פחות משווה פרוטה לא נחשב ממון, גדר שואל הוא שכל הנאה שלו, וכאן אין כל הנאה שלו.

כריבית בפחות משווה פרוטה נחלקו הראשונים לשלוש דעות (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כו-יא,יב):

- (א) אסור כריבית ממש ויוצאה בדיינים (ריטב"א בבא מציעא סא. סוף ד"ה רבינא, רמב"ם).
 (ב) מותר מן התורה, ולומדים זאת מכלל ופרט וכלל: "לא תשיך" (כלל) "כסף אוכל" (פרט) "כל דבר" (כלל) - יצא פחות משווה פרוטה שאינו ממון (וכן יצאו קרקעות שאינם מטלטלין¹) (תוס' בבא מציעא סא. ד"ה אם).
 (ג) יש בה איסור של חצי שיעור (רמ"ה).

בשיעוריהם של איסורי הנאה שנלמדו מ"לא יאכל, לא תאכל ולא תאכלו" נחלקו האחרונים האם הם בפרוטה (שו"ת רעק"א מהדורא קמא קצ) או בכזית (צל"ח פסחים כב: ד"ה והרי).

טובת הנאה (זכותו של הבעלים לתת מתנות כהונה עניים ומעשרות לכל מי שירצה) שאינה שווה פרוטה (וכן מתנה שאסורה בהנאה, כגון חלה שהיא חמץ), לדעה שטובת הנאה ממון - הברכת אברהם כתב שגם היא נחשבת ממון, שגדר ממון הוא שהיא שייכת לישראל לעניין להקנותה לכהן², ואפילו אם לא ישלמו לו תמורתה כלום (ברכת אברהם פסחים מו: בתחילתו ד"ה ואשר). אך מהרש"ש (פסחים מו:) והישועות יעקב (תנז-ב) משמע שבזה לכר"ע אינה ממון (הביאם הברכת אברהם שם ד"ה טובת).

נוגע בעדות בפחות משווה פרוטה - הסתפק בזה הכסף קודשים (שו"ע חו"מ לז-א על הדף), שאפשר לומר שאינו נוגע כי פחות משווה פרוטה אינו בגדר ממון כלל, שהרי הוא כמאן דליתא, שהרי ניתן למחילה בדיעבד.

בל תלין - חידש הריטב"א שעובר גם על פחות משווה פרוטה (בבא מציעא קיא: ד"ה אפילו).

¹ כמו כן נחלקו התוס' והריטב"א גם בדין קרקעות, ע"ע ריבית בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בקרקע.

² אמנם יש חולקים על ביאור זה בגדר הממון שבטובת ההנאה, הבאנו את מחלוקתם בערך טובת הנאה בסעיף "האם היא ממון" ד"ה בביאור המחלוקת.

הנהגה מחצית פרוטה של הקדש, דהיינו חצי שיעור במעילה, לתוס' הרא"ש איסורו מדאורייתא (גיטין יב: ד"ה בפחות) ולריב"ם (הובא בתוס' הרא"ש שם) ולרש"י שם) ד"ה גמרא, וקידושין נ. על רש"י ד"ה שליח) איסורו רק מדרבנן. וביאר הרש"י (קידושין שם) שהטעם שאינו אסור מן התורה הוא כדעת הסוברים שחצי שיעור אסור מן התורה רק באיסורים שדומים לחלב, שיש בו כרת¹.

המחרים פחות משווה פרוטה בהרמי כהנים - הסתפק בזה המנחת חינוך (שנזב-יח) האם הוא כהקדש שאינו חל על פחות משווה פרוטה.

שיעור ביעור פירות שביעית - אסור לאכול פירות שביעית לאחר שכלה אותו המין מהשדה, ושיעורם של הפירות הוא בכזית (מנחת חינוך שכתב-א [יג] ד"ה ועיין). ולגבי דמי שביעית (שהתפיס את הפירות בדמים) כתב המנחת חינוך (שם [יד] ד"ה והנה) שנראה ששיעורם בפרוטה כמו בשאר איסורי ממון, כגון גניבה וגזילה.

אכילת מצה - חידש המנחת חינוך (י בסופו) שצריך שהכזית מצה יהיה שווה פרוטה, שהרי הוא צריך להיות "לכס", ומשמע מרש"י (סוכה כז: ד"ה כל) שכל מקום שצריך "לכס" - צריך שיהיה בו שווה פרוטה.

לא תחמוד - הסתפק המנחת חינוך בחומד פחות משווה פרוטה, האם אינו עובר משום שפחות משווה פרוטה אינו ממון (לח-א [ה] ד"ה ונראה), או שכיוון שאין זה לאו של ממון עובר גם בפחות משווה פרוטה (תטז-א [ב]).

בעלות - נחלקו המפרשים האם יש בעלות על חפץ שאין בו שווה פרוטה (המידות לחקר בקנינים בהלכה מבוא ד-א).

חליפין שווה בשווה, הסתפק הברכת אברהם (בבא מציעא דף רלג בדפיו אות ט) האם חפץ פחות משווה פרוטה נקנה בקניין זה, והביא גרנ"ט (ריש קידושין) שאינו נקנה. וכן כתב האבי עזרי (אישות א-ב ד"ה ונראה) שאינו נקנה בקניין זה.

לקניין כסף צריך פרוטה. ויש לכך שני טעמים (קהילות יעקב קידושין ב ד"ה ומתבאר (לגבי קניית קרקע):

- (א) פחות מפרוטה אינו נחשב ממון כלל,
- (ב) השיעור הוא פרוטה, כשאר שיעורים (הלכה למשה מסיני).

לקידושי כסף צריך פרוטה (קידושין ב. לדעת בית הלל במשנה). ויש לכך שני טעמים:

- (א) פחות מפרוטה אינו נחשב ממון כלל,
- (ב) השיעור הוא פרוטה, כשאר שיעורים (הלכה למשה מסיני) (קהילות יעקב קידושין ב ד"ה והנראה) הביא את שני הטעמים. והוסיף (בד"ה אכן) שזו שיטת הרשב"א, אך לרמב"ן יש רק את הטעם שאינו ממון).

הקדש על פחות משווה פרוטה - יש בו שלוש דעות:

- (א) הקדש חל עליו (תוס').
- (ב) הקדש לא חל עליו (רש"י גיטין יב. בפשטות).
- (ג) הקדושה לא חלה עליו אך הקניין להקדש כן חל (קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-ה בדעת רש"י הנ"ל).

¹ ע"ע חצי שיעור בסעיף "בדינים שונים" (ד"ה איסור שאין בו כרת) שנחלקו בזה.

פחות משווה פרוטה אסור לגנובו ולגזולו מדאורייתא (רמב"ם גניבה א-ב, וגזילה א-ב, מחנה אפרים גזילה א בתחילתו בשם הראשונים).

במקור לזה יש ארבע דעות:

(א) הרבה כתבו שאיסורו מדין חצי שיעור, ולכן פטור אבל אסור מדאורייתא, כדין חצי שיעור באיסורין (כגון חצי כזית בחלב ודם) (מגיד משנה גניבה א-ב, סמ"ע ח"מ שמח-א, מנחת חינוך רנח-ג [ז] ד"ה ולכאורה (בדעת חלק מהאחרונים)).

(ב) רש"י כתב שאע"פ שאסור, אינו עובר בלא תגזול, שהרי כתוב והשיב את הגזילה, דהיינו שרק מה שמחוייב בהשבה נקרא גזילה, וכיוון שפחות משווה פטור מהשבה - אינה גזילה (סנהדרין נז. ד"ה צערא).

(ג) הקהילות יעקב חידש שלא נאמר כלל שיעור שווה פרוטה לגבי איסור לא תגזול, אלא רק לעניין ההשבה (שפטור מלהשיבו) (פסחים כ ד"ה והנה, והוסיף שלפי זה ילקה על פחות משווה פרוטה, אלא שנשאר בצ"ע כיוון שלא מצינו חידוש כזה).

(ד) המשותף משה כתב שהאיסור על פחות משווה פטור אינו מדין לא תגזול, אלא איסור אחר: איסור אכילה והנאה מדבר שאינו שלו, ונלמד מהפסוק "מעץ הגן תאכלו" - ולא מגזל (כמו שלומדים משם איסור גזל לבני נח) (בבא מציעא סו ד"ה ונראה).

השבת גזילה - אע"פ שאסור לגנוב ולגזול פחות משווה פרוטה מדאורייתא (רמב"ם גניבה א-ב, וגזילה א-ב, מחנה אפרים גזילה א בתחילתו בשם הראשונים), אם גנבו או גזלו פטור מלהשיבו, שלא נאמר על זה והשיב את הגזילה (רמב"ם גזילה א-ו, רש"י סנהדרין נז. ד"ה צערא). בטעם שפטור מלהשיבו נחלקו המפרשים האם הוא משום שאדם מוחל על פחות משווה פרוטה (חינוך קל, מחנה אפרים גזילה א בתחילתו), או משום שאין לו דין ממון (ולפי זה אע"פ שפטור מלהשיבו, אינו שלו) (מנחת חינוך רנח-ג [ז] ד"ה ולכאורה).

הגזול גוי פחות משווה פטור אינו חייב להשיב (אפילו לדעה שגזל הגוי אסור) משום שלא נקרא ממון (מחנה אפרים גזילה א בהגהה שבסופו).

לאו דמשקלות בפחות משווה פטור - לחינוך (רנח ד"ה סוף שלא) ולרמב"ם (גניבה ח-ז) עובר בלאו, לסמ"ג (לא תעשה קנב) לתוס' (כך ביאר בדעתם לב מבין (על הרמב"ם) גניבה ח-ז) ולמנחת חינוך (רנח-ב [ב] בסופו) אינו עובר¹.

ערכים קרובים ערכים קרובים: חומר ושווי, שיעורין.

שווי וחומר

עיי' ערך חומר ושווי.

שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא

אדם שמעיד בעצמו שהוא אסור באיזה דבר (קידושין סה. במשנה).

לדוגמא, האומר לאשה קידשתך וכו' אסור בקרובותיה (קידושין סה. במשנה).

במקורו דנו האם הוא מדאורייתא או מדרבנן (משנת חכמים קונטרס אחרון דף קמב, הובא בספר קובץ על הרמב"ם אישות ט-טו).

¹ את טעם מחלוקתם הבאנו בערך לאו דמשקלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

בטעמנו חקרו האחרונים בין ארבעה צדדים (שני הצדדים הראשונים הם הידועים יותר):

(א) נאמנות, דהיינו שלרעת עצמו אין חשש שמשקר. וזה בירור המציאות האמיתית, שהוא דובר אמת.

(ב) מדין נדר, שכאילו נדר לאסור על עצמו דבר זה. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות עדיין לא ידועה לנו (קצוה"ח לד-ד חקר בין שני הצדדים הללו). וביאר הגר"ש שקאפ (כתובות ז סוף ד"ה בס' ש"ש) שאינו כנדר של קונמות, אלא הוא רק כעין שבועה וקבלת איסור.

והגר"ש שקאפ כתב ששני הצדדים הללו נכונים יחד (כתובות ז).

(ג) מדין בעלים, שכל אדם נאמן על עצמו בדברים השייכים לו (שאלת דוד אה"ע יב ד"ה ומ"ש (ברבע הראשון)).

(ד) לפי דבריו, שהוא יודע את האמת שהדבר אסור, גם אם כל העולם סוברים שמותר - לו עצמו אסור לעשות את המעשה. ולכן הבית דין כופים אותו לקיים את דבריו (תרומת הכרי א ד"ה ואת).

בדינו נחלקו האחרונים האם בית דין כופין עליו שהדבר אסור לו, או שבית דין רק מורים לו שאסור, אך אין כופין עליו, והאיסור רק לצאת ידי שמיים (פתחי תשובה אה"ע סח-ד הביא שו"ת מהריב"ל ח"ב ו שכופין, ושו"ת מהר"י הלוי לט שרק לצאת ידי שמיים).

כאשר לא חזר בו מהאיסור לא צריך להגיע לדין שוויה אנפשיה, שפשוט שנאמן שאסור, וכל מה שצריך להגיע לדין שוויה הוא רק אם חזר בו ואמר שהדבר כן מותר, שאז אינו נאמן לאוסרו כי איננו יודעים לאיזה דיבור להאמין: לדיבור שאסר או לדיבור שהתיר, ולכן אסור רק מדין שוויה (שו"ת עונג יום טוב קנ ד"ה ויש).

איסור דרבנן, כגון חלוצה לכהן, לבדק הבית (שער ב דף קטו) לא אומרים בו שוויה אנפשיה, ובשו"ת רעק"א כתב שכן אומרים (רכא-יב, והביא גם את בדק הבית).

כשגלוי לכל שהוא שקר והדבר מותר - אין דין שוויה אנפשיה, ונשאר מותר (שו"ת פרי יצחק ח"ב לז ד"ה ועפ"י).

לאסור לאחרים - דנו האחרונים האם אדם יכול לאסור מדין שוויה על אחרים, כגון האומרת שהיא אסורה לבעלה, האם האיסור יחול גם על בעלה. השב שמעתתא (ו-ט) כתב שלדעה שהוא מדין נדר¹ יכול לאסור על אחרים, כמו שאדם יכול לאסור בנדר את נכסיו על אחרים, אך הגר"ש שקאפ כתב שאפילו לדעה שהוא נדר א"א לאסור על אחרים (כתובות ז ד"ה בס' ש"ש, והביא גם את השב שמעתתא).

לפני עיוור - הסתפק השער המלך האם מי שאמר שהדבר אסור יכול ליתנו לאחר (כגון האומר שהבשר הוא נבילה - האם מותר להאכילו לאחר), או שיש בזה איסור לפני עיוור (אישות ט-טז, דן בזה שו"ת פרי יצחק ח"ב לח ד"ה והנה השעה"מ).

בפעיה זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה? חוזק

עדים נגד שוויה אנפשיה, דהיינו שהעדים מכחישים אותו ומעידים שהדבר מותר - יש בזה שלוש דעות בראשונים:

¹ הבאנו את המחלוקת בזה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

(א) לרוב הראשונים שוויה אנפשיה מועיל נגדם ואסור (חתם סופר כתובות ט. ד"ה עוד יראה, ובש"ת אה"ע ח"א קנ"ה ובהיא).

(ב) יש ראשונים שחולקים ומתירים (חתם סופר שם).

(ג) יש שהתירו רק בצנעה אך לא בפרהסיא (בכור שור יבמות פז: (הובא בפתחי תשובה י"ד קכז-ז) בדעת הראב"ד, ומדמה זאת למקרה ההפוך: עדים שאסרו דבר ואדם אחד יודע שהוא מותר¹).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות. כללים

כשיש ספק האם ההכרעה עצמה קיימת (כלומר שהאדם מעיד על דבר מסויים שהוא ספק-איסור), שוויה אנפשיה לא מועיל (מהר"ק המובא ברש"ש כתובות ריש ט.).

בגוי, כגון שאומר שהבשר הוא אבר מן החי - תלוי במחלוקת בטעם שוויה אנפשיה²: אם הוא נדר - אין שייך בגוי, אך אם הוא נאמנות - יהיה דין שוויה גם בגוי (ש"ת פרי יצחק ח"ב לח ד"ה ובהיותי). אנשים

ערכים קרובים: בעלים, הודאת בעל דין (לא באיסורים אלא בממונות), חוזק ההכרעות (דנו שם ערכים קרובים בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), **ספיקות** (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), **שתיקה כהודאה**.

שוטה

מי שנטרפה דעתו, ונמצאת דעתו משובשת תמיד - פטור ממצוות וקנייניו אינם מועילים (רמב"ם עדות ט-ט. הסוגיא בחגיגה ג.; הפטור מחיוב נזיקין במשנה בבא קמא פז.). הגדרה

בדיני מצוות, עונשים, קנייה ומכירה (רש"י חגיגה ג: ד"ה איזהו).

המקור למיעוט שוטה מדינים שונים הוא מהמילה "איש" (וכן ממעטים מ"איש" גם חרש וקטן. אמנם הסתפק הקובץ ביאורים גיטין טז האם "איש" ממעט יחד את חרש שוטה וקטן, או שה"איש" ממעט רק את הקטן, ומהקטן לומדים בבניין אב גם לחרש ושוטה).

במהות הפטור ממצוות חקרו האם הוא מצווה אך פטור מעונש, או שאינו מצווה כלל (חלקת יואב א. וכן חקר שם לגבי חרש וקטן).

בגדר קנייניו חידש הגר"א וסרמן שמעשה של שוטה אינו מעשה כלל (ולא שהוא מעשה ורק לא יכול לפעול קניין) (קובץ הערות כט-א).

בטעם שפסול לעדות כתב הרמב"ם (עדות ט-ט) שהוא משום שפטור ממצוות. והקשה עליו הלחם משנה (שם) שלכאורה הטעם הוא משום שאין לו דעת.

בטעם ששוטה אינו מגרש חקר הרוגאצ'ובר האם הוא משום שאינו בר דעת ופטור מכל המצוות (אינו בר גירושין), או מחשש שכשאומר "גירושין" אינו יודע מה אומר ורוצה לומר דבר אחר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה גירושין מי שאחזו קורדייקוס).

¹ הבאנו את מקרה זה בערך עדים בסעיף "פרטי הדין" ד"ה עדים שאסרו דבר.

² הובאה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

טבעי של שוטה (וכן חרש וקטן) שאינו בן דעה (חגיגה ב:; גיטין כג.). ויש חילוק בין דעתו של שוטה לדעתו של חרש, שלשוטה אין דעת כלל, אך לחרש יש דעת קלישתא (יבמות קיג, רש"י שבת קנג. ד"ה לשוטה).

דינו הוא שפטור מהמצוות אפילו מדרבנן (פרי מגדים או"ח פתיחה כוללת ח"ב א. וכן כתב שם לגבי חרש), ורק לגבי קטן יש דין חינוך מדרבנן.

סימניו - הגמרא (חגיגה ג:) הביאה שלושה סימנים לשוטה: יוצא יחידי בלילה, לן בבית הקברות, ומקרע את כסותו. ובהמשך (חגיגה ד:) הוזכר סימן רביעי - המאבד מה שנותנים לו (אמנם בירושלמי תרומות א-א [ב.] הוזכרו ארבעת הסימנים הללו בברייתא אחת). ונחלקו אמוראים (בבבלי ובירושלמי שם) האם צריך שיהיו בו כל הסימנים יחד או אפילו אחד מהם. נחלקו הראשונים האם סימני הגמרא הם בדווקא (מרדכי גיטין ע: תחילת סי' תכא בשם רבי אביגדור ברבי אליה הכהן), או שהם דוגמאות בעלמא, והוא הדין לכל דבר שדרך השוטה לעשות (כסף משנה (עדות ט-ט) בביאור דעת הרמב"ם (שם) שלא הביא את הסימנים שבגמרא אלא סימנים אחרים).

מספר הפעמים שצריך לעשות את סימני השטות - נחלקו בו הפוסקים:

- (א) שדרכו בכך (כסף משנה עדות ט-ט).
- (ב) שיעשה זאת שלוש פעמים, כדין חזקה (בית שמואל אה"ע קיט-יב לעניין עיתים שוטה).
- (ג) די בפעם אחת (ראש יוסף ח"מ לה-ו).

שוטה בדבר אחד, ובשאר הדברים הוא כפיקח - לרמב"ם דינו כשוטה (עדות ט-ט), ומהתוס' משמע שדינו כפיקח (חגיגה ג: ד"ה דרך, שדנו בזה שיהיה שוטה כיוון שיש חזקה שהוא שוטה בשאר הדברים, ומשמע שאם ידוע שבשאר הדברים הוא כפיקח - דינו כפיקח).

בעל מרה שחורה, שאינו עושה דברים של שיגעון אלא יושב בעצבות ורחוק מחבורת אנשים (דיכאון) (ערוך השולחן אה"ע קכא-ג) - נחלקו הפוסקים האם דינו כשוטה (ש"ת דברי מלכיאל ח"ז לו-ח, ש"ת עטרת חכמים אה"ע יז), או שאינו שוטה, שמרה שחורה אינה שטות אלא עצבות (ערוך השולחן אה"ע קכא-ג, ש"ת מהר"ם מברסק ל).

פתי, שאינו מכיר דברים הסותרים זה את זה ולא יבין את ענייני הדבר כדרך שמבינים שאר העולם (מפגר) (רמב"ם עדות ט-י), שאומר על הן לאו ועל לאו הן (כך משמע מהמהר"ט ח"ב אה"ע טז תחילת ד"ה ומה) - הרי הוא כשוטה (רמב"ם שם). וחידוש המהר"ט (שם) שגם הרמב"ם אמר שהוא כשוטה רק לגבי עדות, שיש לחוש שמא נתחלף לו דבר בזולתו, אך לעניין מקח וממכר גיטין וקידושין, כאשר אנו מכירים שהבין את הדבר - הרי הוא כפיקח.

ערכים קרובים: אנדרוגינוס, אשה במצוות, חרש, טומטום, סומא, עבד כנעני במצוות, עומד על גביו, קטן, קנייני קטן.

שוכר

קניית קרקע או מטלטלין לזמן מסויים עבור תשלום. הגדרה

בערך זה נדון בדיני שכירות - בין בקרקעות (שבהן אין דיני שמירה אלא רק קניית הקרקע והתשלום עליה) ובין במטלטלין (שבהם יש גם דיני שמירה חיובי גניבה ואבידה וכו'). לדיני שמירה על מטלטלין בכלל ע"ע שומרים.

לדוגמא, המשכיר בית לחבירו לשנה (בבא מציעא קב. במשנה).

במהות השכירות, האם שכירות היא כהקנאת הנכס, ישנן ארבע סוגיות שונות:

- (א) האם שכירות קניא.
 - (ב) האם שכירות היא קניין פירות.
 - (ג) האם שכירות כמכירה ליומיה.
 - (ד) האם דין שכירות כלול בדין מכירה.
- ואע"פ שהן דומות זו לזו חילקנו אותן לשלושה קטעים נפרדים, כיוון שבמפרשים דנו בכל אחת מהן בנפרד:

האם שכירות קניא - דנה בזה הגמרא (פסחים ו.) והסיקה ששכירות לא קניא, ולכן אסור לישראל להשכיר בית לגוי לדור בו, מפני שהגוי יכניס לתוכו עבודה זרה, ונחשב עדיין כביתו של המשכיר (אך לגבי זה שהמשכיר והשוכר לא יכולים לחזור בהם - פשיטא שהשכירות קונה, ובזה הגמרא אפילו לא הסתפקה (ברכת אברהם פסחים ו. ס"י "שכירות לא קניא").

בביאור השאלה האם שכירות קניא כתב הברכת אברהם (שם) שלרוב הראשונים תלויה במחלוקת האם קניין פירות כקניין הגוף (שלפי זה שכירות קניא) או לא כקניין הגוף (ושכירות לא קניא) (שו"ת המיוחס לרשב"א רמג, רמב"ן בקונטרס אחרון לכתובות, רא"ה בריטב"א בשיטה מקובצת בבא מציעא קג, דן בזה הברכת אברהם שם אות א.). ולתוס' לא תלויה במחלוקת זו אלא בשאלה האם השוכר קנה את הבית לעניין ההשתמשות (ושכירות קניא), או שקנה רק את השימוש בבית (ושכירות לא קניא) (תוס' בבא בתרא נ. ד"ה המוכר, דן בזה הברכת אברהם שם אות ג. ובסוף אות א רצה לבאר בדעת התוס' שתלוי בשאלה האם שכירות היא קניין פירות קלוש שאינו כקניין הגוף (וקניא) או שעבוד להשתמש בשל חבירו (ולא קניא), ובאות ב שם דחה זאת).¹

האם שכירות היא קניין פירות - יש אומרים שנחלקו הראשונים האם שכירות כקניין פירות: הרמב"ן (בשו"ת המיוחסות לרשב"א) סובר שדינה כקניין פירות, ולרבי יוחנן (שקניין פירות כקניין הגוף) גם שכירות היא כקניין הגוף, והתוס' סוברים שאפילו לרבי יוחנן, שכירות לאו כקניין הגוף (קובץ הערות נג-א בתחילתו).

לשיטת התוס', טעם החילוק הוא שלוקח לזמן משתמש בשלו, שגוף הדבר שלו לעניין ההשתמשות, אך שוכר משתמש בשל המשכיר, שגוף החפץ אינו שלו אפילו לעניין ההשתמשות, אלא שיש לו שעבוד על המשכיר להשתמש בשלו. מטעם זה בשכירות אינה לשכירות אלא לבסוף, אך בקניין לזמן מתחייב לשלם מייד בשעת הקניין (קובץ הערות נג-א).²

האם שכירות היא כמכירה ליומיה - יש בזה שלוש שיטות במפרשים:

(א) היא מכירה ליומיה לגמרי, דהיינו שקנוי לשוכר (מחנה אפרים זכיה מהפקר ט בתחילתו), והיא כמכירה על תנאי שיחזירנה השוכר בסוף ימי השכירות (רש"י בבא מציעא לה: ד"ה במשנה, והוסיף ששומר חנם ושומר שכר אינם כמכירה ליומיה).

(ב) היא מכירה ליומיה אך השוכר לא נקרא בעלים (ואינו יכול להקדישו), אלא שהשוכר והמשכיר נקראים שותפין (מהר"ץ חיות בבא מציעא נו: על תד"ה והאי, בדעת שו"ת הרא"ש א וטור חר"מ רס).

(ג) אינה מכירה ליומיה (מהר"ץ חיות שם בדעת תוס').

¹ בשאלה האם שכירות היא קניין פירות דנו גם לקמן ד"ה קניין פירות.

² אך יש שתלו בזה את המחלוקת האם שכירות קניא, כדלעיל ד"ה האם שכירות קניא. ועיין עוד שדנו בזה לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה ברשות הנכס.

האם דין שכירות כלול בדיון מכירה - כתבו האחרונים ששכירות אינה כלולה בדיון מכירה, ולכן, למשל, הגמרא הסתפקה האם יש אונאה בשכירות אע"פ שבמכירה פשוט שיש אונאה (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כז, ומביא שכן כתב גם שער משפט קצח).

ברשות הנכס נחלקו הראשונים האם הוא נחשב ברשות המשכיר, ונפק"מ האם הוא יכול להקדישו: לדעת הסמ"ג נחשב שאינו ברשות המשכיר, כגזילה ואבידה (קהילות יעקב נדרים כז-א ד"ה ונראה דהסמ"ג), ואינה כנכסים משועבדים (שנחשבים ברשות הלווה) כי שכירות היא כהקנאת קניין פירות (שם ד"ה והנה פשיטא)¹. אך לדעת הר"ן הנכס המושכר כן ברשות המשכיר כי גוף הנכס ברשותו, שהרי יחזור אליו כשיגיע הזמן, ורק הפירות אינן ברשותו, ואינו כגזילה ואבידה (שאינן ברשותו) שבהם גם גוף הנכס לא ברשותו (שם ד"ה ונראה דפשיטא).

משכיר שבאמצע השכירות מוכר או משכיר את הנכס לאחר שיכלה זמן השכירות - נסתפקו הפוסקים האם יועיל לזה קניין חזקה, כיוון שבינתיים הנכס קנוי לשוכר הראשון, וכן נסתפקו האם תועיל החזקה במקרה שהשוכר הראשון מרשה זאת (משנה למלך מכירה א-ח, וכתב שנחלקו בזה הפוסקים).

גר ששכר זמנית בתוך זמן השכירות, הסתפק המחנה אפרים (זכיה מהפקר ט) האם כיוון ששכירות כמכירה ליומיה², א"כ דינם כנכסי גר שמת ויכול כל אדם לקנותם עד סוף זמן השכירות, או שכיון שיש לשוכר רק קניין פירות - כשמת פקע שעבודו וממילא המשכיר זכה בו. והסיק שאי אפשר לזכות בהם אלא חוזרים למשכיר (וכן כתב קובץ שיעורים ח"ב טו באמצע).

הסתלקות משכירות, דהיינו שהשוכר אמר בתוך ימי השכירות "איני רוצה בה ומסתלק עצמי ממנה" (כמחילה) - לריב"ש ההסתלקות לא מועילה (ריב"ש תקי, וכן הביאו הקצוה"ח שטז-ג וסובר כמותו), וביאר את סברתו המחנה אפרים (שכירות ט) שהוא משום שיש לשוכר קניין בגוף הנכס לפירות, וממילא לא מועילה בו מחילה. אך דעת המחנה אפרים עצמו (שם) שכיוון שגוף הבית של המשכיר כן תועיל ההסתלקות.

מי שפרע (מקללים את מי שחוזר בו מקניין) יש גם בשכירות מטלטלין בכסף (דברי גאונים קה-א ד"ה ועי').

משכנתא דינה כשכירות, שהרי קנויה למלווה לאכילת פירות (קהילות יעקב נדרים כז-א ד"ה ונראה דפשיטא).

שכירות מקום החפץ מועילה בתורת משיכה. כגון שהחפץ היה בחצר המוכר, והקונה שכר ממנו את החצר, כיוון שכעת החפץ ברשות הקונה - נחשב שמשך את החפץ, וקנאו (תוס' בבא בתרא עו ד"ה ספינה).

אגב - השוכר קרקע לא יכול לקנות עימה מטלטלין בקניין אגב (מהר"ט ח"מ סוף פג), משום שהטפל (המטלטלין, שרוצה לקנותם) לא יהיה עדיף מהעיקר (הקרקע, שרק שוכר אותה) (ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר א-ג, והביא לזה ראיות).

מתה מחמת מלאכה פטור (וכן בשואל), שיכול לומר לו לאו לאוקמא בכילתא (דהיינו בתוך כילה) שאילתה (בבא מציעא צו: ורש"י ד"ה בכילתא). ובטעם לזה חקרו בין שלושה צדדים (מחנה אפרים שאלה ופיקדון ד):

¹ בשאלה האם שכירות היא כקניין פירות דנו גם לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה קניין פירות.

² אמנם נחלקו בזה, עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה האם שכירות היא כמכירה ליומיה.

(א) משום שהמשאיל פשע שלא בדק (רמב"ן וריטב"א המובאים במחנה אפרים שם).
(ב) משום שהמשאיל ידע שאפשר שתכחיש במלאכה והתירה לזה (נימוק"י המובא שם).
(ג) משום שאיגללי מילתא שהיא שאלה בטעות, שלא היתה ראויה למלאכה (מחנה אפרים עצמו שם).

פועל - נחלקו הפוסקים האם רק קבלן הוא שומר שכר (סמ"ע חו"מ שו"א), או שלדידן ששוכר כשומר שכר, אין חילוק בין קבלן לשכיר ושניהם שומרי שכר (ש"ך חו"מ שו"א).
לא תחמוד - החומד דבר שמושכר לחבירו - נחלקו הפוסקים אם עובר בלא תחמוד (שדי חמד ח"ג ל-קל (ד"ה וחיידש) עמוד 333).

מזוזה - לגבי חיוב שוכר במזוזה ע"ע מזוזה בסעיף "השוכר".

שכירות קרקע נקנית כקנייני קרקע - בכסף שטר וחזקה (בבא קמא ע"ט), וכן בסיטומתא (ש"ך חו"מ רא"א). ורש"י כתב שנקנית גם במסירת מפתח (פסחים ד. ד"ה מסירת), ותוס' חלקו עליו (שם ד"ה אס).

חליפין בקניינים החוזרים לבעלים - נחלקו בזה הראשונים:
(א) תוס' כתבו ששכירות שאלה ומתנה על מנת להחזיר אינם נקנים בחליפין (תוס' ערכין כט: ד"ה ולא, ובקידושין כז. ד"ה ומקומו כתבו בלשון "שמא" שכירות לא נקנית בחליפין).
(ב) הרא"ש סובר שכן מועיל (לגבי שאלה - בבא מציעא פ"א סוף סי' לא, ע"פ הבנת הטור חו"מ סוף קצה).
(ג) מהטור משמע שבשאלה יש מחלוקת אך בשכירות לכו"ע מועיל (חו"מ סוף קצה). והב"י תמה מדוע חילק ביניהם (חו"מ קצה-ט).
והנתי"מ (קצה-יח) הוסיף שהמחלוקת דווקא בקרקע, אך מטלטלין, כיוון שנפחתים הם כמכירה, ונקנים בחליפין.

קניין כסף לשכירות מטלטלין - נחלקו הפוסקים האם יועיל כדבר תורה שמעות קונות מטלטלין, שהרי בשכירות לא שייך הטעם לתקנת חכמים שמטלטלין לא נקנים בכסף שמא יאמר לו נשרפו חטיף בעלייה (אור שמח מכירה ג-ג ד"ה והנה הפוסקים).

משיכה לשכירות מטלטלין - הסתפק האור שמח האם תועיל מדאורייתא. שיש צד לומר שמשיכה תועיל בזה מדאורייתא משום שלא שייך בזה כסף (שהרי שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף), וא"כ יהיה דינה כמתנת מטלטלין שנקנית במשיכה מדאורייתא משום שלא שייך בה כסף (אור שמח מכירה ג-ג ד"ה והנה הפוסקים).

בתשלומי השכירות נחלקו הראשונים האם הם על הקניין שקנה את זכות השימוש בחפץ, כמו בתשלומי מכר, או על ההשתמשות עצמה (קובץ הערות נ-ג תלה זאת במחלוקת ראשונים, וכן חקר בזה חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד קמד).

בזמן תשלומי השכירות נחלקו בגמרא האם ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף או שאינה לשכירות אלא לבסוף. אולם חידש הקונטרס הספיקות שכל זה נאמר רק על שכירות פועל (כלומר שכיר שעובד אצלו), אך בשכירות קרקע ומטלטלין לכו"ע מתחייב מייד בתחילתה את כל התשלום, מפני ששכירות ליומיה ממכר הוא, וחייב מייד כמו שהקונה חייב לשלם מייד בזמן הקנייה, דמה לי שקנאן לחלוטין או שקנאן לזמן (קונטרס הספיקות ז-

¹ אמנם נחלקו בזה, עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה האם שכירות היא כמכירה ליומיה.

ה ד"ה איברא). אמנם שאר האחרונים הביאו את הדין שאין שכירות משתלמת אלא לבסוף לגבי שכירות קרקע ומטלטלין (מחנה אפרים שכירות ב ואור שמח מכירה ג-ד ד"ה והנה הפוסקים).

שוכר שהחפץ נגנב או אבד לו, אע"פ שמשלם לבעלים על החפץ, חייב לשלם לו גם על השכירות על הזמן שהשתמש בו (מנחת חינוך נט-א [טז]).

שוכר שנתעכב באונס מלהשיב את החפץ בזמן, נחלקו הפוסקים האם חייב לשלם על הזמן הזה (רמ"א חו"מ רצב-טו) או שפטור משום שהוא גרמא (שו"ת חוות יאיר קנא ומהרש"ל, דן במחלוקתם קצוה"ח שי-א).

חזקה אין אדם פורע תוך זמנו אומרים גם בשכירות (רמ"א חו"מ עח-א).

ערכים קרובים: פיקדון, שואל, שומר חנם, שומר שכר, שומרים, שילם ולא רצה להישבע, שכיר (פועל המקבל את שכרו ע"פ זמן המלאכה).

ערכים קרובים

שומא הדר

בית דין ששמו קרקע להגבותה למלווה (וכן שאר בעל חוב), ולאחר זמן הביא חלווה את המעות למלווה, מסלקים את המלווה מהקרקע ומשיבים אותה לחלווה (הסוגיא בבבא מציעא לה.).

הגדרה

החולקים בדין זה הם שלוש דעות בגמרא (בבא מציעא לה.):

(א) שומא לא הדר. וטעמם הוא שהיא כמכר גמור (רש"י בבא מציעא לה. ד"ה דהא).

(ב) שומא הדר עד שנים עשר חודש.

(ג) שומא הדר לעולם. וכך הלכה (גמרא שם, רמב"ם מלווה ולווה כב-טז).

טעמו משום (דברים ו-יח) "ועשית הישר והטוב" (בבא מציעא לה.). והטוב - זו לפני משורת הדין, שיחזור חלווה לקרקעו (סמ"ע חו"מ קג-יג).

מקור וטעם

במהות ההחזרה נחלקו הראשונים האם היא כמכר חדש או שהיא רק סילוק מהקרקע (שו"ת חו"מ קג-יא: ריטב"א - מכר חדש, נימוקי ור"ן - סילוק. גידולי שמואל בבא מציעא לה. ד"ה והלכתא: רמב"ן - מכר חדש, נימוקי בדעת הרמב"ם - סילוק). ויש מכר שלוש נפק"מ:

(א) האם צריך לכתוב שטר מכר להחזרה (רמב"ן שם: צריך שטר).

(ב) האם חוזרת גם כאשר המלווה קטן, או שתחזור רק כשיגדיל משום שקטן לא יכול להקנות (ריטב"א שם, וקצוה"ח קג-ה בדעת הרשב"א: אינה חוזרת כאשר המלווה קטן).

(ג) האם משלם ע"פ מה ששמו בית דין בשעת הגבייה, או כפי מה שהיא שווה עכשיו בשעת הפדייה (קובץ שיעורים בבא בתרא תרכז).

כתובה - גבתה קרקע בכתובה וחזר הבעל והביא מעות, נחלקו האחרונים האם חוזרת (שו"ת הרמ"א ח: חוזרת, מהרש"ל נ: לא חוזרת. דן בזה כבוד יום טוב על הרמב"ן מלווה ולווה כב-טז).

בדינים שונים

במטלטלין שומא לא חוזרת אלא רק בקרקעות (רמב"ן בבא מציעא סוף לה. ד"ה ושומא, רמ"א חו"מ קג-ט).

הנכס

בעל בורחו של חלווה אינה חוזרת, שהרי הטעם הוא כדי ליפות את כוחו (רמב"ן בבא מציעא לה. ד"ה לימא).

פרטי הדין

עשו קניין שלא תחזור השומא - אינה חוזרת, שהרי מחל לו (רמב"ן בבא מציעא לה. ד"ה ומסתברא).

מוחזק - נחלקו הפוסקים מי נחשב מוחזק - המלווה או הלווה, ונפק"מ לדין ספק (סמ"ע חו"מ קג-טו: שו"ע - הלווה מוחזק, דעת עצמו - המלווה מוחזק. נתיב"מ קג-ג).

בעל חוב של בעל חוב - הסתפק האור שמח (מלווה ולווה כב-טז בתחילתו) לאחר שהביא הלווה מעות וחזרה לידי הקרקע, האם חוזר הבעל חוב של המלווה וגובה אותה.

הוציא המלווה הוצאות על הקרקע - נוטל את ההוצאה (שיטה מקובצת בבא מציעא לה. בשם הרמ"ד).

הוציא המלווה הוצאות והשביחה - יש אומרים שאינה חוזרת (רמ"א חו"מ קג-ט), משום שקנאה בשינוי (סמ"ע חו"מ קג-יח).

אכל המלווה פירות, לא יחזירם ללווה, משום שהוא כמוכר לו את הקרקע בשעת ההחזרה (שיטה מקובצת בבא מציעא לה. בשם הרמ"ד).

ערכים קרובים: חוב, לפנים משורת הדין, פריעת בעל חוב. ערכים קרובים

שומע בעונה

השומע את דיבורו של חברו, נחשב כאילו הוא עצמו אמר זאת (הוזכר בסוכה לח:).

לדוגמא, אדם ששמע את החזן קורא את ההלל - יצא ידי חובה אע"פ שלא קראו בעצמו (סוכה לח:).

מקורו מהפסוק "כה אמר ה' הנני מביא רעה אל המקום הזה ועל יושביו, את כל דברי הספר אשר קרא מלך יהודה" (מלכים ב כב-טז), מכאן שנחשב שהמלך קראן אע"פ שהוא רק שמען (סוכה לח:).

בטעמו חקרו רבים האם נחשב שהשומע אמר בעצמו (והמידות לחקר ההלכה (יח-יז) הוסיף שהוא מדין בכח שהיה יכול לענות'), או שיוצא ידי חובה בשמיעה, שהוא כמודה על מה שאמר חברו (ואין צריך אמירה כלל) (עיון בלומדות ט, ברכת אברהם סוכה לח: סי' "שומע כעונה" ב, מנחת אשר במדבר יג, קהילות יעקב פסחים מ, קהילות יעקב ברכות יז (והוסיף שם בתחילתו שלגבי העונה אמן פשוט שהוא כמודה על מה שאמר חברו, ולא כאילו אמר בעצמו)). (והקונטרסי שיעורים (גדרים א-כב) חקר בזה בין ארבעה צדדים: [א] כאילו השומע מדבר, שהדיבור של המדבר מתייחס גם לשומע ובעין שליחות, [ב] השמיעה נחשבת כדיבור, [ג] אינו כדיבור כלל, אלא שמצד ההלכה יש לו דין דיבור, [ד] אינו כדיבור כלל, אלא שכל הדינים שמתקיימים ע"י דיבור מתקיימים גם ע"י שמיעה).

והוסיף הצ"ח שאינו מדין שליחות, ולכן יכול להועיל גם בדינים שאין בהם שליחות, כגון נדר ושבועה (צל"ח ברכות כא: ד"ה בא"ד ור"ת², וכן נחלקו האם יש שליחות בנדר ושבועה³).

בהלל מפורש בגמרא ששומע כעונה (סוכה לח:).

במגילה שומע כעונה (רא"ש פסחים פרק ראשון סי' י (ז:)).

בקריאת שמע שומע כעונה (משנה ברורה סא-מ).

¹ עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה מי שאינו ראוי לענות) מה הדין כשאין בכח.

² עיין לקמן בסעיף "בדינים שונים" (ד"ה בנדר ושבועה) שדן לגבי נדר ושבועה.

³ המחלוקת הובאה בערך שליחות בסעיף "בדינים שונים" ד"ה נדרים ושבועות.

בלימוד תורה הסתפק השערי תשובה האם השומעם נחשב כלומד תורה, ונפק"מ האם צריך לברך ברכות התורה על השמיעה (שערי תשובה מז-ב. והמחזיק ברכה מז-ד כתב שצריך לברך, מדין שומע כעונה, כדין שופר ומגילה. הובא בשדי חמד ח"ח מערכת ר"ה ב-יט ד"ה והנה עמוד 310).

בנדר ושבויה דן הצ"ח (ברכות כא: ד"ה בא"ד ור"ת) האם יש בהם דין שומע כעונה, והביא צדדים לכאן ולכאן. והוסיף שגם לדעות שאין בהם שליחות - אפשר שיהיה בהם דין שומע כעונה, כי שומע כעונה אינו מטעם שליחות.

בספירת העומר, השומע מחבירו - הב"י (או"ח תפט-ג) כתב שיוצא, והמגן אברהם (או"ח תפט-ב) כתב שאינו יוצא (ובדעת הרשב"א נחלקו הפוסקים: הב"י שם כתב בדעתו שיוצא, והפרי מגדים אשל אברהם תפט-ב כתב בדעתו שאינו יוצא).

הפסק - נחלקו הראשונים האם השומע כעונה גם לעניין שיחשב הפסק, כגון המתפלל שמונה עשרה ושמע קדושה או קדיש - האם יכול לשמוע ולצאת ידי חובה מדין שומע כעונה, או שאי אפשר, שהרי אם יהיה שומע כעונה נחשב שהפסיק באמצע התפילה (רש"י סוכה לח: ד"ה הוא אומר ברוך, בה"ג שהובא בו, ושר"ע או"ח קד-ז: ושר"ע או"ח קד-ז: אינו הפסק. תוס' שם ד"ה שמע, ותוס' ברכות כא: ד"ה עד: כן הפסק)¹.

מי שאינו ראוי לענות, כגון מי שעומד באמצע שמונה עשרה, שהרי אסור לו לענות כעת - נחלקו הראשונים האם יש בו דין שומע כעונה, או לא משום שכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו וכל שאינו ראוי בילה מעכבת בו (רש"י סוכה לח: ד"ה הוא אומר ברוך, בה"ג שהובא בו, ושר"ע או"ח קד-ז: יש בו שומע כעונה. תוס' שם ד"ה שמע, ותוס' ברכות כא: ד"ה עד: מוכח מדבריהם שיש בו דין שומע כעונה, אלא שאסור משום שהוא הפסק. ר' אברהם בר' שלמה: אין בו דין שומע כעונה. בכל זה דן השאגת אריה ו ד"ה מכל מקום למדנו)².

וכן נחלקו המפרשים לגבי אילם, למשל האם יכול לשמוע ברכה מחבירו ולשחוט (שר"ע יו"ד א-ז: יכול לשמוע ולשחוט, הגהות אשר"י שהובא בט"ז שם: לא יכול לשמוע ולשחוט). וכתב השאגת אריה שיש צד לומר שגם המקילים באמצע התפילה (כדלעיל בסמוך) יחמירו באילם, שדווקא בתפילה מתירים כי בעצם הוא ראוי לענות (במצאות) אלא שאסור לו (בדין, דאריה הוא דרביע עליה) (שאגת אריה ו ד"ה ואע"ג, אך הסיק (בד"ה מכל מקום נראה) שכן יוצא ידי חובה).

בחצי ברכה, כגון ששמע מחבירו "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם" וכיוון לצאת בשמיעה זו, וסיים בעצמו "המוציא לחם מן הארץ", וחבירו סיים "בורא פרי הגפן" - נחלקו האחרונים האם יש דין שומע כעונה:

(א) יש אומרים שלא מועיל בזה דין שומע כעונה. ובטעם לזה חקרו האם הוא משום שדין שומע כעונה נאמר רק על שמיעת ברכה שלימה, או משום שחצי ברכה אינה ברכה כלל, ושומע כעונה נאמר רק על ברכה (או תפילה או מצווה) (ברכת מרדכי או"ח ב ומועדים א-ח).
(ב) ר' שלמה זלמן חידש שגם בזה מועיל שומע כעונה (מנחת שלמה ח"א כ-ג ד"ה ואם).

מועיל רק כשהשומע שותק, אך אם מדבר בינתיים דברים אחרים לא יצא, שהרי לא עדיף מהמברך עצמו שאם הפסיק באמצע הברכה לא יצא (שער הציון קסז-מג לגבי ברכת המוציא).

ערכים קרובים: ברכות המצוות, ברכות הנהנין, דיבור כתיבה ודעת.

¹ עיין לקמן בסמוך (ד"ה מי שאינו ראוי לענות) טעם נוסף שאין דין שומע כעונה באמצע התפילה.

² עיין לעיל בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) שיש דעה שדין שומע כעונה הוא מדין בכח.

שומר אבירה

אדם ששומר בביתו על אבירת חברו (הסוגיא בבבא קמא נו:).

הגדרה

מקור וטעם מקור המצווה לשמור על האבירה מהפסוק (דברים כב-ב) "ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך והיה עימך עד דרוש אחיך אותו" (רש"י בבא קמא נו: ד"ה שומר אבירה).

בטעמו חקרו האחרונים בין שלושה צדדים:

(א) מדין השבת אבירה, שצריך לשמור עליה עד שתגיע לידי הבעלים (קובץ ביאורים בבא קמא מז).

(ב) מדין הצלת ממון חברו (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד שז חקר בין שני הצדדים הללו).

(ג) חיוב ממון כשאר השומרים (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמודים רטו ורמד חקר האם הוא מדין השבת אבירה או כשאר שומרים).

ונפק"מ (בין הצדדים הראשון והשני לצד השלישי) למקרים ששומר חייב וגזלן פטור, כגון בהמה שהוכחשה כחש שחוזר: אם הוא מדין השבת אבירה או הצלת ממון - פטור, אך אם הוא מדין שומרים - חייב (קובץ ביאורים בבא קמא מז).

בדינו נחלקו בגמרא: רבה אמר כשומר חנם ורב יוסף אמר כשומר שכר, בהנאה שפטור מלתת צדקה לעני בזמן שעוסק במצווה, שהעוסק במצווה פטור מן המצווה (בבא קמא נו: ורש"י). וכתב הקצוה"ח שעצם זה שמקיים מצוות השבת אבירה לא נחשב שכר, משום שמצוות לאו להנות ניתנו (שו"ז בסופו).

והלכה כרב יוסף (רמב"ם גזילה ואבירה יג-י).

לדעה שהוא כשומר שכר נחלקו האחרונים האם הוא כשומר שכר לכל דבריו (קצוה"ח עב-ה בתחלתו), או שרק חייב בגניבה ואבירה, אך לא בנטירותא יתירתא כשאר שומר שכר (מהרש"ך ח"ב קסט, הובא בקצוה"ח שם).

קניין - הקצוה"ח (רצא-ד סוף ד"ה אמנם ראוי) כתב שצריך משיכה להתחייב בשמירת האבירה, וכל זמן שלא משך אע"פ שראה את האבירה לא נתחייב בשמירתה (אלא שהתורה ציוותה שכאשר יראה אותה יקחנה וימשכנה). אך הגר"ח (הובא בברכת שמואל בבא מצינא כה-ב) סובר שאין צריך קניין.

פרטי הדין

גבאי צדקה ששומר על הצדקה, כתב הנתיחה"מ (עב-יט) שאינו שומר שכר, משום שדין שומר אבירה הוא דווקא במצווה שהחובה עליו, ואין על כל אדם חובה להיות גבאי צדקה. ויש מי שתלה זאת במחלוקת במקור דין העוסק במצווה (סוכה כה:), האם הוא דווקא במצווה שהוא מחוייב בה (שדי חמד ח"ד ע-מה ד"ה ולענין עמוד 435).¹

ערכים קרובים: אבירה, העוסק במצווה פטור מן המצווה, פיקדון, שומר חנם, שומר שכר, שומרים.

ערכים קרובים

¹ הבאנו מחלוקת בדין עוסק במצווה שאינו מחוייב בה, בערך העוסק במצווה פטור מן המצווה בסעיף "המצווה הפוטרת" ד"ה העוסק במצווה שפטור ממנה.

שומר חינם

הגדרה שומר על פיקדון שאינו מקבל שכר על שמירתו (האריך בסוגיא זו מנחת חינוך נז).

בערך זה נדון בדיני שומר חינם. לדיני שומר בכלל ע"ע שומרים.

השם "פיקדון" סתם כוונתו בשומר חינם (רא"ש פסחים פרק א סי' ו, ב"י אר"ח תמ-א ד"ה ומה).

מקור וטעם מקורו מהפסוקים (שמות כב-ו) "כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור וגונב מבית האיש וגו'. ונקרב בעל הבית אל האלהים אם לא שלח ידו במלאכת רעהו" (בבא מציעא צד:).

פרטי הדיון שומר חינם לזמן ונגמר הזמן - פשוט שכבר אינו שומר כלל, שלא שייך לומר שיהיה שומר חינם, שהרי קיבל עליו שעד אותו הזמן יהיה שומר חינם ולא יותר (מחנה אפרים שומרים יט ד"ה תשובה).

שומר שכר לזמן ונגמר הזמן - הסתפק המחנה אפרים (שומרים יט ד"ה תשובה) האם נעשה מעתה שומר חינם או שאינו שומר כלל.

קניין לזמן, כגון שקנה בהמה לשלושים יום - לדעת ר"י הוא שומר חינם (בתוס' בבא מציעא צו: ד"ה בעל (הראשון)), והרמב"ם סובר שאינו שומר כלל (שאלה ופיקדון ב-יא. דנו בזה קצוה"ח שמו-ה ומנחת חינוך נז-א [יח] ד"ה ועיין).

שומר שלא הציל את הפיקדון משום שהיה טרוד בהצלת ממונו שלו, כגון בשריפה, נחלקו הפוסקים האם היא פשיעה ואפילו שומר חינם חייב (ש"ך חו"מ שג-ז בדעת שו"ת הרמ"א קו), או שאינה פשיעה, ושומר חינם פטור ורק שומר שכר חייב (קצוה"ח שג-ג בדעת הרמ"א שם, והביא גם את הש"ך).

שומר חינם מתנה להיות כשואל. וחקר ר' שמואל האם נעשה כשואל ממש, או שהיא רק התחייבות ממון לשלם אם יאנס (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד שכ).

ערכים קרובים פיקדון, פשיעה, שוכר, שומר אבידה, שומר שכר, שומרים, שילם ולא רצה להישבע.

שומר שכר

הגדרה שומר על פיקדון שמקבל שכר על שמירתו (האריך בסוגיא זו מנחת חינוך נט).

בערך זה נדון בדיני שומר שכר. לדיני שומר בכלל ע"ע שומרים.

נקרא גם נושא שכר.

מקור וטעם מקורו מהפסוקים (שמות כב-ט) "כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור וגו'. ואם גנוב יגנב מעימו ישלם לבעליו" (בבא מציעא צד:).

פועל - נחלקו הפוסקים האם רק קבלן הוא שומר שכר (סמ"ע חו"מ שו-א), או שלדידן ששוכר כשומר שכר, אין חילוק בין קבלן לשכיר ושניהם שומרי שכר (ש"ך חו"מ שו-א).

פרטי הדיון שומר שכר לזמן ונגמר הזמן - הסתפק המחנה אפרים (שומרים יט ד"ה תשובה) האם נעשה מעתה שומר חינם או שאינו שומר כלל.

שומר שכר שאמר למפקיד "טול את שלך" הפקיע את שמירתו ואינו אפילו שומר חנם, שהרי אמר לו שאינו רוצה לשומרו יותר (מחנה אפרים שומרים כ ד"ה ושומר).

שומר שלא הציל את הפיקדון משום שהיה טרוד בהצלת ממונו שלו, כגון בשריפה, נחלקו הפוסקים האם היא פשיעה ואפילו שומר חנם חייב (ש"ך ח"מ שג-ז בדעת שו"ת הרמ"א קו), או שאינה פשיעה, ושומר חנם פטור ורק שומר שכר חייב (קצוה"ח שג-ג בדעת הרמ"א שם, והביא גם את הש"ך).

ערכים קרובים: פיקדון, שוכר, שומר אבידה, שומר חנם, שומרים, שילם ולא רצה להישבע.

שומר שמסר לשומר

שומר שהעביר את הפיקדון לשומר אחר שלא מדעת הבעלים (הסוגיא בבא מציעא לו). הגדרה

לדוגמא, גננים הפקידו את המעדרים שלהם אצל אחד מהם, והוא העביר את המעדרים לאשה שתשמור עליהם (בבא מציעא לו).

בדינו ובטעמו נחלקו אמוראים לשלוש דעות (בבא מציעא לו): מקור וטעם

(א) רב: פטור, דהא מסרה לבן דעת.
(ב) רבי יוחנן: חייב, שיכול לומר לו אין רצוני שיהא פקדוני ביד אחר. דהיינו, כיוון ששינה מדעת בעל הבית הרי הוא גזלן ולכן חייב באונסין (צל"ח בבא מציעא לו. ד"ה והנה וד"ה אמנם).
(ג) רבא: חייב, שיכול לומר לו את מהימנת לי בשבועה, הוא לא מהימן לי בשבועה. ומשמע מרש"י שטעם המחייבים הוא שהיא פשיעה שמסרה לאיש אחר (רש"י בבא קמא יא: ד"ה שומר, שכתב בדעת רב שפטור משום שאינה פשיעה שמסרה לאיש אחר).
והלכה כרבא (שו"ע ח"מ רצא-כו, תוס' בבא מציעא לו: ד"ה את), אך ר"ח פסק כטעמו של רבי יוחנן (תוס' בבא מציעא לו: ד"ה את).

לכתחילה - לדעה ששומר שמסר לשומר פטור, כתבו התוס' (גיטין כט. ד"ה כאן, בבא מציעא לו. ד"ה רב) שאעפ"כ לכתחילה אסור למסור לשומר, אלא שלא מתחייב על כך. שגם הם מודים לסברא ש"אין רצוני", אלא שסוברים שהיא לכתחילה אך לא לחייב ממונ. והרשב"א כתב בדעת הירושלמי שלדעה שפטור מותר אף לכתחילה (תוס' ר"ד על הירושלמי גיטין ג-ה בתחילתו, ירושלמי קידושין א-ד [טו]). פרסי הדין

אם היתה דרך הבעלים להפקיד אצל השומר השני, נחלקו הראשונים האם בזה שומר שמסר לשומר השני פטור, או שאעפ"כ חייב (שיטה מקובצת בבא קמא יא: ד"ה גדולי).

בפעם זה נדון בדעת רב שסובר ששומר שמסר לשומר פטור. מ"ד פטור

בדינו נחלקו הראשונים: רש"י סובר שפטור רק ממה שהשומר הראשון עצמו היה פטור, אך מה שהראשון היה חייב - חייב גם לאחר שמסר לשומר השני. למשל, שומר חנם שמסר לשומר אחר - אם השני פשע - הראשון עדיין חייב (יחידושי הר"מ בבא מציעא לו. ד"ה איתמר). אך הרבה ראשונים חולקים עליו וסוברים שהראשון פטור לגמרי, גם מפשיעת השני (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א חדשים, ר"ן, נימוק"י).

בגדר הפטור (וכן לדעה שחייב לולי סברת את מהימנת לי בשבועה) חקר הגר"ח האם השומר הראשון כבר אינו שומר, שהסתלק מחיוב השמירה שלו, או שהוא עדיין שומר (ואינו יכול להסתלק מחיוב השמירה), ונפטר מחיוב התשלומין משום שמינה אחר במקומו (הגר"ח על הרמב"ם נזקי ממון ד-יא ד"ה והנה יש להסתפק).

כאשר אין לשומר השני שלם או שברה - לרש"י ותוס' הראשון חייב, שחיובו לא נפקע, ולנימוק"י פטור, שהשני בא במקומו והוא עצמו פטור לגמרי (גידולי שמואל בבא מציעא לד: ד"ה השוכר).

שומר שכר שמסר לשומר חנם - הרמב"ן (בבא מציעא לו. ד"ה שומר) כתב שהשומר שכר לא נפטור מגניבה ואבידה, משום שהשומר השני לא חייב בהם. אך המאירי (בבא קמא יא:) כתב שנפטור גם מגניבה ואבידה.

ערכים קרובים **ערכים קרובים: שומרים.**

שומרים

אדם שקיבל מחבירו חפץ על מנת לשומרו (הסוגיות בבבא מציעא פרק ג ופרק ח, בסוגיא זו הגדרה האריך מחנה אפרים הלכות שומרים).

בערך זה נדון בידיני השמירה, ההתחייבות לשמור ודיני התשלומין. לדיני הפיקדון עצמו - ע"ע פיקדון. לדינים המיוחדים לכל אחד מהשומרים - ע"ע שומר חנם, שומר שכר, שוכר, שואל.

לדוגמא, המפקיד אצל חבירו בהמה או כלים (בבא מציעא לג: במשנה).

מקור דיני השומרים מפורש בתורה בשלוש פרשיות: (א) שומר חנם - "כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור" (שמות כב-ו). (ב) שומר שכר - "כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור" (שמות כב-ט).

(ג) שואל - "וכי ישאל איש מעם רעהו" (שמות כב-יג). והגמרא האריכה בפירושן (בבא מציעא צד:).

במעם חיובו של השומר לשלם חקרו אחרונים רבים בין שלושה צדדים (שני הצדדים הראשונים הם הידועים יותר):

(א) מדין מזיק משום שלא שמר (אבני נזר או"ח שכו בדעת הרמב"ם והרמב"ן (מדין גרמי)).
(ב) מדין שהתחייב באחריותו (הגר"ש שקאפ בבא מציעא כה ד"ה הנה, קצוה"ח רצא-ד (ד"ה ולכן) בהבנת תוס' כתובות נו: סוף ד"ה הרי (ירדה תורה לסוף דעתם של השומרים שמקבלים עליהם ברצונם כל אחד את דיניו). וכן חקרו בין שני הצדדים הנ"ל קונטרסי שיעורים בבא קמא יח-יג (לגבי פשיעה), פרי משה קניינים נו-א (לגבי שואל), ומעין זה חקר ברוח אליהו ח האם שומר הוא פועל לעשות מעשים שיועילו להישארות החפץ או שקיבל עליו אחריות).

(ג) גזירת הכתוב (מחנה אפרים שומרים ח תחילת ד"ה מעתה. נתיב"מ שמד-א בסופו לגבי שואל: התורה עשתה את החפץ כשלו בתוך ימי השאלה לעניין שכאשר יאנס יחשב כאילו שלו נאנס).
ויש שחילקו שחיובי גניבה אבידה ופשיעה הם מדין מזיק, אך חיוב אונס בשואל אינו מדין מזיק, שלא שייך לחיובו מדין מזיק שהרי הוא אנוס, אלא הוא התחייבות או גזירת הכתוב (נתיב"מ שמד-א בסופו: שואל - התורה עשתה את החפץ כשלו שיתחייב עליו (גזירת הכתוב), שאר שומרים - מזיק. קובץ שיעורים פסחים יז: פשיעה - מזיק, אונסין בשואל - התחייבות, גניבה ואבידה בשומר שכר - מחלוקת).

חיוב השומר לשלם - חקר הקובץ שיעורים (קידושין צב) האם הוא תולדה של חיוב השמירה, או שהוא דין נפרד. וכך ביאר את מחלוקת הראשונים האם שומר יכול לחזור בו באמצע השמירה (לראב"ד אינו יכול לחזור בו ולרשב"א כן יכול): מחיוב השמירה ודאי שיכול לחזור, כדן פועל שיכול לחזור בו אפילו בחצי היום. אלא שנחלקו לגבי חיוב התשלומין -

לראב"ד חיוב התשלומין נשאר, שמחויב זה אינו יכול לחזור, אך לרשב"א חיוב התשלומין נובע מחיוב השמירה, וכיוון שחיוב השמירה פקע - ממילא התבטל גם חיוב התשלומין¹.

בזמן חיוב התשלומין יש שתי לישנות בגמרא (כתובות לד:), ובפירוש הלישנא קמא נחלקו הראשונים, כך שישנם שלושה צדדים:

- (א) משעת ההיזק (לישנא בתרא).
- (ב) משעת המשיכה, אך אינו חייב משעת המשיכה ממש, שהרי כל זמן שהחפץ בעין הוא עדיין ברשות הבעלים ואין על השומר שום חיוב, אלא שאם ניזוק משתעבדים נכסיו של השומר למפרע משעת המשיכה (ונפק"מ שערך החיוב הוא כשעת ההיזק) (לישנא קמא לפירוש הריטב"א, דן בדבריו (ובלישנא בתרא) הקצוה"ח רצא-א ושם-ד ד"ה ולפענ"ד).
- (ג) משעת המשיכה ממש (לישנא קמא לפירוש הרמב"ן והר"ן, דן בדבריהם הגר"פ פערלא ח"ג מניין ס"ה פרשיות פרשה כג ד"ה אבל (תחילת קנד. בדפיו)).

במעשה ההתחייבות לשמור נחלקו הראשונים לשלוש דעות (מחנה אפרים שומרים ז ד"ה אין):

- (א) לרש"י צריך משיכה (וכן דעת הרמב"ם, הובא במחנה אפרים שומרים ח ד"ה מעתה²).
- (ב) לרא"ש מספיק שיקבל על עצמו לשמור.
- (ג) התוס' חילקו ששומר חנם ושומר שכר מספיק שיקבלו על עצמם לשמור, משום שעל התחייבותם סמכו הבעלים וסילקו את שמירתם, אך שואל צריך משיכה לחייבו באונסין, שלא שייך בו טעם סילוק השמירה (שהרי האונס היה קורה גם אילו היו שומרים היטב).

שומר שחוזר בו באמצע השמירה נחלקו בו המפרשים לשלוש דעות (מחנה אפרים שומרים יח, קובץ שיעורים קידושין צב):

- (א) אינו יכול לחזור בו כלל (בין שומר חנם ובין שומר שכר) (ריטב"א, ראב"ד, מגיד משנה).
- (ב) יכול לחזור בו (בין שומר חנם ובין שומר שכר) (תוס', רשב"א).
- (ג) שומר חנם לא יכול לחזור בו, שהרי נשתעבד לכל הזמן, אך שומר שכר יכול לחזור בו, שכיוון שצריך לטפל בפקדון הרי זה דומה לפועל (ואפילו גרע ממנו), והרי פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום (דעת המחנה אפרים עצמו שם).

בביאור מחלוקתם כתב הקובץ שיעורים (קידושין צב) שנחלקו האם חיוב התשלומין הוא תולדה של חיוב השמירה או שהוא דין נפרד: מחיוב השמירה ודאי שיכול לחזור, כדין פועל שיכול לחזור בו אפילו בחצי היום. אלא שנחלקו לגבי חיוב התשלומין - לראב"ד חיוב התשלומין נשאר, שמחויב זה אינו יכול לחזור, אך לרשב"א חיוב התשלומין נובע מחיוב השמירה, וכיוון שחיוב השמירה פקע - ממילא התבטל גם חיוב התשלומין.

חיוב השבה אין על השומר, ולכן השומר יכול לומר למפקד "בוא וטול את שלך", שלא כנגב וגזלן שיש עליהם חיוב להשיב לנגזל (קצוה"ח שם-ד וקצח-ה).

שומר שראה שהפיקדון אבוד מוכרו בבית דין (בבא מציעא לח.). וחקר המחנה אפרים (שומרים לה) האם הוא מדין חיובי שמירה או מדין השבת אבידה.

שומר נכנס תחת הבעלים לנזיקין - וחקרו האם הוא מדיני שומרים, או שנחשב כבעלים לעניין נזיקין (קונטרסי שיעורים בבא קמא ח-טו).

יש מקרים שבהם הנפקד אינו חייב בשום שמירה, אפילו לא שומר חנם: לא שומר כלל

¹ עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה שומר שחוזר בו) בפירוט הדעות בזה.

² עיין לקמן בסעיף "לא שומר כלל" (ד"ה אם השומר לא משך) לגבי מה הדין כשלא משך.

אם השומר לא משך את החפץ לדעת הרמב"ם לא נעשה שומר, ולשיטתו פטור אפילו בפשיעה (נתיה"מ שא-א ד"ה והנה בשומרים¹).

שומר שכר שאמר למפקד "טול את שלך" הפקיע את שמירתו ואינו אפילו שומר חנם, שהרי אמר לו שאינו רוצה לשומרו יותר (מחנה אפרים שומרים כ ד"ה ושומר).

שומר חנם לזמן ונמנר הזמן - פשוט שכר אינו שומר כלל, שלא שייך לומר שיהיה שומר חנם, שהרי קיבל עליו שעד אותו הזמן יהיה שומר חנם ולא יותר (מחנה אפרים שומרים יט ד"ה תשובה).

שומר שכר לזמן ונמנר הזמן - הסתפק המחנה אפרים (שומרים יט ד"ה תשובה) האם נעשה מעתה שומר חנם או שאינו שומר כלל.

קניין לזמן, כגון שקנה בהמה לשלושים יום - לדעת ר"י הוא שומר חנם (בתוס' בבא מציעא צו: ד"ה בעל (הראשון)), **והרמב"ם סובר שאינו שומר כלל** (שאלה ופיקדון ב-יא. דנו בזה קצוה"ח שמו-ה ומנחת חינוך נז-א [יח] ד"ה ועיין).

ערכים קרובים: אחריות, הרשאה, פיקדון, פשיעה, שואל, שוכר, שומר אבידה, שומר חנם, שומר שכר, שומר שמסר לשומר, שילם ולא רצה להישבע, שליחות יד, שליחות יד במחשבה, שמירה בבעלים.

שומרת יבם

עיין ערך זיקה, חליצה, יבום, יבמה לשוק.

שותפין

כמה בני אדם יחד בעלים על נכס אחד. הגדרה

לדוגמא, שני בני אדם קנו שדה ביחד (מעין מקרה זה בגיטין מז.).

דינים דומים: יש ארבעה מקרים שבהם יש לחפץ אחד כמה בעלים יחד (ובכל אחד מהם חקרו האם זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס, או שכל אחד מהם הוא בעלים על חלק מהנכס, וישנם עוד צדדים נוספים)²:

(א) **שותפין, ובדין זה נדון בערך זה.**

(ב) **תפוסת הבית.**³

(ג) **קניין ציבורי.**⁴

(ד) **חצי עבד וחצי בן חורין.**⁵

במהותה חקרו ראשי הישיבות, ויש בזה ארבע דעות (שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר): מקור וסעם

¹ עיין לעיל בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה במעשה ההתחייבות) שיש אומרים שאין צריך משיכה כלל.

² בחילוקים ביניהם נדון לקמן בסעיף "דינים דומים".

³ ע"ע תפוסת הבית.

⁴ ע"ע קניין ציבורי.

⁵ ע"ע חצי עבד וחצי בן חורין.

(א) זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס (וכל אחד בעלים על כל הנכס) (הגר"ח הלכות בכורות (היחיד). והמידות לחקר ההלכה כב-צו וכן בדרכי משה דרכי הקניינים סוף ב-יא חקר האם היא בעלות כוללת או שכל אחד בעלים על חלק).

(ב) כל אחד מהם הוא בעלים רק על חלק מהנכס (קובץ שיעורים בבא בתרא תד וביצה לט, הגר"ט קצב, אבן האזל שכנים ב-י ד"ה איברא, דרכי משה דרכי הקניינים ב-יא (ד"ה אולם) בדעת התוס', קהילות יעקב גיטין ל בתחילתו בדעת תוס'. שער"י ג-כב ד"ה ובקושיא: לכ"א חלק, וגם קמי שמיא לא גליא איזהו).

(ג) כל משהו ומשהו מהנכס נחלק לשני חצאים, וכל אחד מהם בעלים על חציו (כלומר: ראובן הוא הבעלים על הנקודה הראשונה, שמעון על השנייה, ראובן על השלישית, שמעון על הרביעית, וכן הלאה) (משמע מהקובץ שיעורים ביצה לט בדעת רש"י, וכן משמע מאבן האזל שם שכנים ב-י ד"ה איברא וד"ה אלא. ומלשון הקהילות יעקב גיטין ל (בתחילתו ובד"ה וכבר) בדעת רש"י אפשר להבין שזו כוונתו, ואפשר להבין שכוונתו שהיא בעלות כוללת).

(ד) היא בעלות חדשה (ושונה מבעלות בלי שותף) (קונטרסי שיעורים נדרים כו-ג הביא את הצד הזה).

ונפק"מ לסילוק, דהיינו שאחד מהשותפין רוצה להסתלק מהשותפות: אם זו בעלות כוללת הוא לא צריך מעשה קניין, מכיוון שאינו מקנה לשאר השותפין שום דבר, שהרי גם קודם הסילוק הם היו בעלים על כל הנכס. אך אם כל אחד הוא בעלים רק על חלק מהנכס, א"כ כשמסתלק צריך מעשה קניין, שהרי מקנה לשאר השותפין את חלקו (אבן האזל שכנים ב-י ד"ה איברא. ודבריו מבוארים ע"פ העיון בלומדות ו, שצריך מעשה קניין רק בשביל להכניס את החפץ לרשות הקונה, אך לא בשביל להוציאו מרשות המקנה¹).

וכל החקירה הזו שייכת רק לדעה שאין ברירה, אך לדעה שיש ברירה - כאשר יחלקו בעתיד יתברר למפרע מה היה חלקו של כל אחד, וא"כ פשוט שכל אחד בעלים רק על חלק מהנכס (כצד ב לעיל) (קובץ שיעורים בבא בתרא תד בסופו).

כתיבת ספר תורה בשותפות - יש אחרונים שכתבו שלא יוצאים בה ידי חובה שנאמר "כתבו לכם" (דברים לא-ט), ובשותפות אינו "לכם" כמו לגבי אתרוג. אך הקהילות יעקב (סנהדרין יד, והביא גם את החולקים) כתב שכיוון שאין בספר תורה כדי חלוקה, נחשב שכולו שייך לו, ויוצא ידי חובה (דנו בזה גם פתחי תשובה י"ד רע-א ומנחת חינוך תריג-א [ז]).

בדינים שונים

קניין לכמה בני אדם יחד - דנו האם מקנה לכל אחד חלק מהנכס, או שמקנה לכל אחד הכל, וממילא צריכים לחלק ביניהם (קובץ שיעורים בבא בתרא תקא).

פרטי הדיון

בעלות שאינה מסויימת - נחלקו הפוסקים האם יש בעלות שאינה שייכת לאדם מסויים או לבני אדם מסויימים, אלא היא רשות ממונית בפני עצמה, כגון בנק, חברה בע"מ או קיבוץ: לדעות שיש בעלות כזו אם כן הבנק וכד' אינו שייך לשום אדם, וגם האחראים עליו אינם בעלים, אלא הוא רשות ממונית בפני עצמה, ולדעות שאין בעלות כזו אם כן הבנק וכד' הוא שותפות כשאר שותפין, אלא שיש בה תנאים מסויימים.

ונפק"מ האם בנק וכד' חייב בדינים התלויים בבעלות, כגון בדיקת חמץ, תרומות ומעשרות ועוד - אם הוא רשות ממונית בפני עצמה - פטור, שהרי אין בעלים שיתחייב, אך אם הוא שותפות - השותפין חייבים, ככל בעלים (הקובץ בהלכה עמוד 189 הביא בזה מחלוקת הפוסקים, וכתב שלרוב הפוסקים אין בעלות כזו. מפענח צפונות א-יג-ג: יש בעלות כזו (לגבי בנק). ומעין זה נחלקו המפרשים לגבי רשויות ממוניות נוספות: האם הקדש הוא בעלות (אתון דאורייתא ג), האם הפקר הוא בעלות (קצוה"ח רעג-א: לרמב"ם ורש"י אינו קניין ולתוס' כן), והאם יש קניין למת (קובץ שיעורים בבא בתרא תסג: לרשב"א ורא"ש מת קונה, לרמ"ה לא קונה).

¹ הארכנו בדעתו בערך דעת לקניין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה ביחס אות ג ובהערה שם.

בית הכנסת, נחלקו המפרשים בגדרו הממוני: האגודה סובר שהוא הקדש (תחילת מעילה), וקצוה"ח סובר שאינו הקדש אלא הוא כחצר השותפין (קצוה"ח ר-א ד"ה אולם, והביא שם גם את האגודה).

ונפק"מ לדין מציאה בבית הכנסת, שלכ"ע המוצא מציאה בבית הכנסת - הרי היא שלו, אלא שנחלקו בטעם לזה: לאגודה הוא משום שחצר מדין יד¹, ואין יד להקדש. ולקצוה"ח - משום שהוא כחצר השותפין.

כאמור², ישנן עוד בעלויות שמשותפות לכמה בעלים יחד - תפוסת הבית, קניין ציבורי, וחצי עבד וחצי בן חורין. ובחילוקים ביניהן דנו המפרשים, כדלקמן.

החילוק בין שותפין לתפוסת הבית - יש בזה שלוש דעות (יש להעיר שהחילוקים דלקמן הם רק לדעה שאין ברירה, אך לדעה שיש ברירה - פשוט שאין חילוק בין שותפין לתפוסת הבית, שהרי בשניהם כאשר חולקים החלוקה מבררת למפרע מה היה חלקו של כל אחד (קובץ שיעורים בבא בתרא תד בסופו): (א) אבן האזל (שכנים ב-י סוף ד"ה איברא) לא חילק ביניהם וכתב שבין שותפין ובין בתפוסת הבית כל אחד בעלים רק על חלק.

(ב) הקובץ שיעורים (בבא בתרא תד וביצה לט, וכן הגר"ט קצב בדעת הרשב"ם) חילק שבשותפות כל אחד בעלים רק על חלק ובירושה היא בעלות כוללת, והוכיח (בבבא בתרא שם) שיש חילוק ביניהם שהרי מחולקות בדין מעשר בהמה. ואת טעם החילוק ביאר הגר"א עמיאל (דרכי משה דרכי הקנינים ב-יא ד"ה וההבדל) שבירושה הסיבה שהוא יורש - שהוא בנו של המת - לא התקטנה ע"י שאר האחים, אולם בשותפות, הסיבה שהוא קונה - שהמקנה הקנה לו ושעשה מעשה קניין - התקטנה ע"י שאר הקונים, שהרי המקנה הקנה לשניים, ושניים יחד עשו את מעשה הקניין.

(ג) הקהילות יעקב (גיטין ל ד"ה וכבר) בדעת רש"י חילק להיפך, שבתפוסת הבית כל אחד בעלים רק על חלק, ובשותפין כולם שותפים בכל משהו (אפשר להבין שכוונתו שכל משהו ומשהו מהנכס נחלק לשני חצאים, ואפשר להבין שהיא בעלות כוללת). ומעין זה כתב הגר"ח (הלכות בכורות (היחיד)) שבשותפין היא בעלות כוללת, ובתפוסת הבית הסתפק האם היא בעלות כוללת או שכל אחד בעלים רק על חלק.

החילוק בין שותפין לקניין ציבורי - יש בזה שלוש דעות:

(א) הקובץ שיעורים (בבא בתרא תד וביצה לט, וכן אבן האזל שכנים ב-י סוף ד"ה איברא) חילק שבשותפין כל אחד בעלים רק על חלק ובציבור היא בעלות כוללת, והוכיח (בבבא בתרא שם) שיש חילוק ביניהם שהרי מחולקים בדיני הקרבנות, שיש חילוק בין קרבן שותפין לקרבן ציבור.

(ב) רש"י והרמב"ן (כך הבינם הקובץ שיעורים שם) לא חילקו ביניהם וסוברים שבין שותפין ובין בקניין ציבורי כל אחד בעלים רק על חלק.

(ג) ויש מי שכתב בדעת רש"י שבשותפין היא בעלות כוללת, ודווקא בקניין ציבורי כל אחד בעלים רק על חלק (אב ישראל ד-ד, והיא דעה הפוכה מדעה א לעיל. וכך תירץ את קושיות הקובץ שיעורים בבא בתרא תד וקובץ הערות מו-ה על רש"י).

החילוק בין שותפין לחצי עבד וחצי בן חורין:

כתב הקובץ הערות (מו-ה) שאפילו הדעות הסוברות שבשותפין כל אחד בעלים על חלק מהנכס (זוהי שיטתו של הגר"א וסרמן עצמו שם ובקובץ שיעורים בבא בתרא תד וביצה לט), יכולות לומר שבחצי עבד וחצי בן חורין הוא כולו עבד וכולו בן חורין (ואפילו אם קודם לכן היה

¹ אמנם נחלקו האם חצר מדין יד, הבאנו את מחלוקת זו בערך חצר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² לעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה דינים דומים.

עבד של שני שותפין). משום שבעבד של שני שותפין ע"כ כל אחד מהשותפין בעלים על כולו, כי כל אברי גופו יונקים זה מזה, ולא שייך לחלק את גוף העבד לשניים. שלא כשאר הנכסים שאפשר לחלקם לשני חצאים.

ערכים קרובים: בעלות, ברירה, גוד או אגוד, חלוקת שותפות, חצי עבד וחצי בן חורין, כותל שבין שני שותפין, קניין ציבורי, תפוסת הבית.

ערכים קרובים

שחיטה

הרוצה לאכול בהמה חיה ועוף צריך לשוחטם (הסוגיות בחולין פרק א).

הגדרה

מקורה מהפסוק "וזבחית מבקרך ומצאנך וגו' כאשר ציויתך" (דברים יב-כא).

מקור וסעם

בגדר המצווה נחלקו הראשונים לשלוש דעות:

(א) מצוות עשה (רמב"ם בספר המצוות עשה קמו וחינוך תנא).
(ב) לאו הבא מכלל עשה (השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם קצת לפני ד"ה והתשובה השלישית (עמוד מ בדפיו בהוצאת פרנקל), השגות הראב"ד על המניין הקצר (בספר המצוות לרמב"ם) עשה קמו כתב שאינה עשה ואולי היא לאו הבא מכלל עשה).
(ג) תיקון ללאו, שמפקיע את הלאווין של אבר מן החי בחיים ונבילה במיתה (ריצב"א בתוס' שבועות כד. ד"ה האוכל. דן בדבריהם מנחת חינוך תנא-א [א]).
וכן חקרו האחרונים האם השחיטה מתירה את הבהמה, או מסלקת ממנה את האיסור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שחיטה (אות סב), המידות לחקר ההלכה יג-כט).

בזמן ההיתר חקר הגר"א וסרמן האם השחיטה מתירה מרגע השחיטה והלאה, או בכל רגע ורגע (קובץ הערות נטה).

היא מצווה קיומית, דהיינו שרק אם רוצה לאכול בשר מתחייב לשחוט (ולא כמצה, למשל, שהיא מצווה חיובית)¹. ונחלקו האחרונים בגדרה, וכן בגדר שאר המצוות הקיומיות, האם גדרה הוא שאסור לאכול בשר בלא שחיטה (שלילה), או שכאשר רוצה לאכול בשר יש מצווה לשחוטו כשאר כל מצווה, וכמו מצוות מצה (חיוב) (שערי יושר ג-יט ד"ה ואם: בדעת המנחת חינוך - שלילה, דעת עצמו - חיוב).

הבח המחיל את ההיתר (כח האדם או כח המעשה)² - השוחט עושה את פעולת השחיטה, והשחיטה מתירה את הבהמה ממילא (כח המעשה), ולא כח האדם, שהשוחט מתיר את הבהמה ע"י השחיטה (כקניינים) (קובץ הערות עו).

פרטי הדין

בדיני השחיטה חקרו האם צריך שיהיו בה הפרטים המעכבים או אסור שהם לא יהיו בה (המידות לחקר ההלכה בלד). כגון האם צריך שהשוחט יהיה ישראלי או שהוא לא יהיה גוי (עיון בלומדות טו).

שהייה בשחיטה - חקר הגר"א וסרמן האם היא פסול, כמו דרסה וחלדה, או חיסרון צירוף, שאין שני מעשי השחיטה מצטרפים (קובץ שמועות חולין כא).

כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני (מחלוקת אמוראים בתמורה ד:). ובשחיטה גזירת הכתוב דמהני לכ"ע (ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) כדה אות ט).

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכה האדם וחלויות מכה המעשה.

כחו - בשחיטה צריך שיהיה כחו ממש ולא כח קלוש (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כחו בשחיטה).

כח כחו בשחיטה - הסתפק השמלה חדשה האם ככחו דמי ונחשבת כח גברא וכשרה (י"ד ג, הובא בקונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ד ד"ה אחר).

עומד על גביו - שחיטת קטן מועילה כאשר גדול עומד על גביו (סוכה מב:).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** אבר מן החי, חולין שנשחטו בעזרה, טריפה, נבילה.

שחרור עבד כנעני

קניינים שבהם עבד כנעני קונה את עצמו מאדונו ומשתחרר (הסוגיא בקידושין כב:).

במהות שחרור עבד כנעני כתב הגר"ש שקאפ שהעבד רק מופקע מהאדון, כהפקר, אך לא נקנה לעצמו (הגר"ש שקאפ קידושין ט ד"ה וכן נראה וד"ה וכן בארנו. וכן דן בזה צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שחרור עבדים (אות עז)).

שלילה - חידשו האחרונים ששחרור עבד אינו קניין חיובי אלא רק שלילת מעשה, שהרי גם לפני שחרורו יש לו יד, אלא שרשות רבו מעכבת, וצריך רק לשלול את הרשות הזו (המיתות לחקר ההלכה א-ה ואבני נזר א"ח כב-ט).

עבד שנשתחרר כקטן שנולד דמי (וכן גוי שנמכר לעבד כקטן שנולד דמי). וחידש הרוגאצ'ובר (מפענח צפונות יח-ד) שדין זה (של עבד שנשתחרר) עדיף מגוי שנתגייר (שגם עליו נאמר כקטן שנולד דמי), שגוי שנתגייר - השינוי על ידו וברצונו, ולכן אע"פ שהוא פנים חדשות, עדיין הצורה קיימת עליו, ולכן אם הוליד בנים בגויותו וכשנתגייר הוליד שוב - לא קיים שוב מצוות פריה ורביה, שהרי כבר יש לו בנים. אך שחרור עבד אינו תלוי ברצונו, ועוד, שכל זמן שהוא עבד נחשב כמי שאינו ("אין נפשו קנויה לו" (נזיר סב:)), ולכן כשמשחרר נעשה בריה חדשה, ואם כן כשמשחרר חייב בפריה ורביה גם אם יש לו כבר בנים.

גיטו וידו באין כאחת - ע"ע באין כאחת.

הקניינים הם כסף, שטר, חליפין, וראשי אברים:

כסף - העבד נותן לאדון כסף כדי להשתחרר (קידושין כב:).
ע"י אחרים - מבואר במשנה (קידושין כב: וביתר ביאור בגמרא כג.) שיכול להשתחרר בכסף ע"י אחרים, דהיינו שאחרים יתנו את הכסף לרבו במקומו. אמנם בירושלמי (קידושין א-ג [יב:]) מצאנו דעה מיוחדת שרבו נותן את הכסף לאחרים.

שטר - האדון נותן שטר שחרור לעבד (קידושין כב:). לפרטיו ע"ע שטר שחרור עבד כנעני.

חליפין - העבד נותן לאדון חפץ כדי להשתחרר.

בדינו יש שלוש דעות (טור רסז):

(א) ר"ת סובר שמועיל (וכן הגהות הגר"א על תוס' קידושין ח. ד"ה ומאי, ראב"ד עבדים ה-ג).

(ב) יש אומרים שאינו מועיל (רמב"ם עבדים ה-ג, רא"ש גיטין מ.).

(ג) הרמ"ה (וכן הריטב"א קידושין כב: (ד"ה ואפשר) בלשון "אפשר") כתב שמועיל רק לשחרור מהשעבוד אך לא לאיסורין.

ראשי אברים - אדון שחבל באחד מראשי האברים של עבדו הכנעני - העבד יוצא לחירות (קידושין כד.). לפרטיו ע"ע ראש איברים.

ערכים קרובים באין כאחת, דין עבד כנעני (אדם יכול לזכות מחבירו אע"פ שלא הוא נתן את הממון אלא אדם שלישי, ולומדים זאת מעבד כנעני), קנייני עבד כנעני, ראשי אברים, שטר שחרור עבד כנעני (לגבי יאוש בעבד כנעני ע"ע יאוש בסעיף "הנכס" ד"ה עבד כנעני).

שטר (קניין)

המוכר נותן לקונה שטר (הסוגיא בקידושין כו.). הגדרה

מקורו מהפסוק (ירמיה לביא) "ואקח את ספר המקנה" (קידושין כו.). החינוך (שלו ד"ה ואין ספק, וכן כתבו תוס' קידושין ט. ד"ה הלכתא) כתב שהוא מדרבנן והפסוק הוא רק אסמכתא, אך המנחת חינוך (שם [יב]) כתב שהוא מדאורייתא¹.

במהות הקניין כתב הגר"ש שקאפ (גיטין ה ד"ה ועל פי זה, וכן כתב לגבי שטר קידושין וגט) שקונה את הנכס וע"י זה את הראיה שבשטר (האותיות), וממילא קונה את הנייר של השטר, משום שהוא טפל לראיה שבו.

וכתב הקונטרסי שיעורים (קידושין ד-ט) בדעת הראב"ד שהשטר אינו קניין ככסף וחזקה, אלא שהוא רק לחזק את הדברים שנאמרו בעל פה, ולכן לא נקרא ספר (ורק שטר קידושין וגט הם קניינים ונקראים ספר).

וכתב הגרמ"א עמיאל (דרכי משה דרכי הקניינים ו-ד ד"ה אמנם גם) שבכל שטר יש שני דברים: שיהיה "ספר מקנה", ומעשה ההקנאה. ויש לדון מה מהם הוא העיקר.

בטעמו דנו האם השטר בעצמו קונה, או רק הראיה שבו (פרי משה קניינים לג-א. קובץ שיעורים בבא בתרא רלא: הראיה שבו).

סוג הקניין (מבין ארבעת הסוגים: תמורה, הכנסה לרשותו, ראייה לגמירות דעת, והפגנת בעלות²) הוא ראייה לגמירות דעת (מנחת אשר בבא בתרא מב).

שכירות קרקע נקנית גם היא בשטר (בבא קמא עט.). בדינים שונים

הנכסים הנקנים הם: הנכס

קרקע (קידושין כו.).

עבד כנעני (קידושין כב:)³.

עבד עברי (קידושין יד:)⁴.

האישה המתקדשת, דהיינו שהאיש מקדש את האישה בשטר (קידושין ב:)⁵.

¹ וכן נחלקו שם בעוד הרבה קניינים שלדעת החינוך הם מדרבנן והפסוקים הם רק אסמכתא, ולמנחת חינוך הם מדאורייתא, הובאו בערך קניינים דרבנן בסעיף "קניינים שונים" ד"ה מחלוקת יסודית.

² את חלוקת הקניינים לארבעת הסוגים ביארנו בערך קניינים בסעיף "סוגי הקניינים" ד"ה סוגי הקניינים.

³ הארכנו בו בערך קנייני עבד כנעני בסעיף "שטר".

⁴ הארכנו בו בערך נפרד - שטר קניין עבד עברי.

⁵ הארכנו בו בערך נפרד - קידושי שטר.

התחייבות ממנו (להתחייב לחבירו) נקנית בשטר, שהואיל וטרח לכתוב שטר גומר בדעתו להשתעבד (תוס' כתובות קה. ד"ה אליבא).

מטלטלין אינם נקנים בשטר. ובטעם לזה מצאנו שלוש דעות (דן בזה ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) סוף ח"א בהשמטה לקניינים קניין ספינה (העמוד האחרון) ד"ה כתב השמ"ק):
(א) משום שאי אפשר לסיים (להגדיר אותם), ושטר מועיל רק בדברים שאפשר לסיים: בקרקע אפשר לסיים את מקומה, ובעבד את שמו (ריטב"א, ר"ן ורשב"א בבא בתרא עה:; שיטה מקובצת בבא בתרא עו. אמנם הקובץ שיעורים בבא קמא פו כתב שגם מטלטלין אפשר לסיים ע"י סימנים מובהקים).

(ב) הרשב"א (שם) הוסיף עוד טעם, שמקור דין שטר ("וכתוב בספר וחתום") נאמר דווקא בקרקע אך לא במטלטלין.

(ג) כיוון שמטלטלין אפשר להטמין (מחנה אפרים קניין מעות י בשם ראשונים).

בית - דינו כקרקע ונקנה בשטר (וכן בכסף ובחזקה), ובטעם לזה יש שלוש דעות (קצוה"ח מה-ג): מדין אגב (מגן אברהם א"ח תרלז), מדין חצר (קצוה"ח שם), או שהבית עצמו נחשב קרקע (ש"ך צה-ח).

האדם המחיל את הקניין (המקנה או הקונה) - הגרמ"א עמיאל כתב שהקונה הוא המחיל ע"י קבלתו. וכן שיטתו בכל הקניינים שהקונה הוא המחיל (דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב אות ג)¹.

שליחות - כתב הנתי"מ (רמד-א) שצריך שליחות בכתבת שטר מתנה כמו בגט, והגר"א וסרמן חלק עליו (קובץ ביאורים גיטין י, והביא את הנתי"מ).

עדים - הרמב"ם כתב שאין צריך עדים בשטר (מכירה א-ז וכן שו"ע ח"מ קצא), והקצוה"ח (מב-א) תמה עליו וכתב שצריך או עדי חתימה או עדי מסירה או כתב יד.

שטר ראיה, דהיינו שלא כתוב בו "שדי מכורה לך" אלא "מכרתי שדה פלונית לפלוני", יש ראשונים שסוברים שלא מועיל בתור שטר קניין, ולרשב"א ולבעל העיטור כן מועיל (הובאו ברשב"א קידושין כו. סוף ד"ה אמר שמואל, ובבא בתרא נא. בתחילת ד"ה דל).

תקנת השוק (הקונה דבר והתברר שקנאו מגנב, מחזיר את הגניבה לנגנב אך נוטל ממנו את דמיה (בבא קמא טו.)) - בשטרות לא תיקנו תקנת השוק כיוון שאינם שכיחים (ש"ת הרא"ש עט-ה, טור ושו"ע ח"מ ס-א בסופו), ועוד, שהשטר לא יצא מרשותו לגמרי, שעדיין נשאר בידו הכח למחול על השטר, ולכן נקרא ממונו לגבות בו (ש"ת הרא"ש וטור שם).

גוי, לחלק מהראשונים (דעות במאירי קידושין כב.; דעה ברמב"ן יבמות מה.; טור ושו"ע י"ד רסז-כג, דן בדבריהם קניין פירות מסכת עבדים פ, פא. וכן דעת הרמב"ם מכירה א-ז, והכסף משנה שם דן בזה שצריך גם כסף) שטר מועיל גם בו, אך התוס' (בכורות יג. ד"ה מה, בבא בתרא נד: ד"ה עכ"ם. וכן ר"ת בקידושין יד: בתד"ה הואיל (בפירושו השני), ובתוס' הרא"ש ובמאירי) כתבו שגוי לא מקנה ולא קונה בשטר. וחדש הקניין פירות (שם פא) שכל מה שלדעתם שטר לא מועיל בגוי הוא רק שהגוי יקנה מאדם אחר, אבל ישראל יכול לקנות מגוי בשטר, משום שהישראל כן בר קניין שטר, וממילא פוקעת בעלות הגוי כיוון שגמר בדעתו להקנות לישראל, דלא גרע מאבידת גוי שישראל יכול לקנותה.

¹ ע"ע קניינים בסעיף "המחיל" (ד"ה האדם המחיל את הקניין) שחקרו בכל הקניינים האם הקונה מחיל אותם או המקנה.

ערכים קרובים: ביטול גט (ושם בסעיף "בשטרות" דנו בביטול שטר), גט, הרשאה, מזויף מתוכו, עדי חתימה ועדי מסירה, קידושי שטר, שטר חוב, שטר יציאת עבד עברי, שטר קניין עבד עברי, שטר ראייה, שטר שחרור עבד כנעני (לגבי קניית עבד כנעני ע"ע קנייני עבד כנעני).

שטר אמנה

שטר שכתוב בלשון שטר הלוואה, אך נכתב בלא הלוואה. והדין הוא שאסור להשהותו הגדרה (הסוגיא בכתובות יט.).

לשון "אמנה" פירושה שמאמינו שלא יתבענו (רש"י כתובות יט. ד"ה שטר אמנה).

בפירוש "שטר אמנה" ומדוע כתבוהו, ישנן שלוש דעות בראשונים:

(א) כתבוהו כדי שאם ירצה ללוות ילווה בו (רש"י כתובות יט. ד"ה שטר אמנה).

(ב) כתבוהו לאיזו קנוניא שיגרום לחובת אחרים (מאירי כתובות יט. ד"ה כל).

(ג) כתבוהו כדי שיראה שאינו עשיר, שהרי חייב לאחרים (תוס' ר"ד כתובות יט.).

החולק על דין זה - שיירי קרבן (כתובות ב-ג ד"ה לא, בתירוצו הראשון) חידש בדעת הירושלמי שכל האיסור הוא רק כאשר משהה את השטר לאחר הזמן שקבע שיחזירו לו.

במקור שאסור להשהות שטר אמנה נחלקו בגמרא (כתובות יט.) - "אל תשכן באוהלך עוולה" (איוב יא-יד) או "אם אוון בידך הרחיקה" (איוב שם).

מקור האיסור מדרבנן (דברי שאול (על הרמב"ם) עדות ביוסף עדות ג-ז ד"ה אמנה).

טעם האיסור שמא ימות הלווה או המלווה ויגבו בשטר, והוא גזל גמור (דברי שאול (על הרמב"ם) עדות ביוסף עדות ג-ז ד"ה אמנה).

מהותו היא שאינו נחשב שטר כלל, כיוון שאסור לכותבו (קצוה"ח מו-כד).

קניין בלא שטר מותר לעשות באמנה (ריטב"א בבא בתרא מט. ד"ה זה, סמ"ע חו"מ מו-קב, נתי"מ פרטי הדין ביאורים מו-כה).

הורה המלווה שהוא שטר אמנה, אך טען שאחר כך הילווה לו על שטר זה - לש"ך (חו"מ פב-כח) נאמן ולקצוה"ח (פב-ח ד"ה והנה, והביא גם את הש"ך) לא.

דין העדים - אסור לעדים לחתום על שטר אמנה מפני שהוא נקרא "עוולה" (כתובות יט:), ואם חתמו עליו הרי הם רשעים (רש"י שם ד"ה אעוולה), והרמב"ם (עדות ג-ז) הוסיף שהחותם עליו כמעיד בשקר, ואין כוונתו שהיא עדות שקר ממש, שאם כן היו נפסלים גם לעדות אחרת, אלא כוונתו שדומה לעדות שקר (רדב"ז שם).

והעדים המורים יותר מהכותב עצמו, שהעדים שאמרו אמנה היו דברינו אינם נאמנים (כתובות יט:), שאין אדם משים עצמו רשע (רש"י שם ד"ה אעוולה). אך מלווה שאמר שהשטר הוא שטר אמנה נאמן, שהוא מפסיד לעצמו, ואינו רשע כיוון שבא לעשות תשובה ולהפסיד לעצמו ממון (רא"ש המובא בשיטה מקובצת כתובות יט: ד"ה מ"ט).

דעת המתירים - בירושלמי נחלקו בזה ויש דעה שאין איסור על העדים לחתום עליו, שכיוון שהמחייב בשטר מאמינו - אין איסור בחתימה, והאיסור הוא רק להשהותו (רשב"א כתובות יט: ד"ה מודעא).

ערכים קרובים: דעת לקניין, מודעא, שטר חוב.

שטר חוב

שטר ראייה שאדם חייב ממון לחבירו. הגדרה

בערך זה נדון בשטר חוב. לגבי חובות בכלל ע"ע חוב. לגבי שטרות ראייה בכלל ע"ע שטר ראייה.

לדוגמא, במלווה בשטר, הלווה נותן למלווה שטר חוב.

השבת אבירה - חידוש הקריית ספר (גזילה ואבירה פ"ח) שחיוב השבת שטר חוב הוא רק מדרבנן, משום שאין גופו ממון.

פשיעה - נחלקו הראשונים לגבי שומר שפשע בשמירת שטרות, האם חייב (שו"ע ח"מ סו-מ).

חזקת שטרך בידי מאי בעי שנאמרה על שטר מלווה, חקרו ראשי הישיבות בטעמה (הגר"ח סטנסיל קטן, שטן, קובץ שיעורים בבא בתרא תרב, תרג):

(א) **חזקת אומדנא**, שאילו היה פורע לא היה משאיר את השטר ביד המלווה. וזה בירור המציאות האמיתית - שבאמת עדיין לא פרע את החוב (ובשיעורי ר' אלחנן (בבא בתרא ד"ה ולפ"ז) הוסיף שאינה ודאית, אלא רק מרעת את הטענה שפרע, ולכן משלם - שאין ספק (האם פרע) מוציא מידי ודאי (שהיה חייב)).

(ב) **התחייבות לשלם כשהשטר ביד המלווה**. וזו הנהגה, כלומר אנו רק פוסקים את הדין, אך המציאות - האם באמת פרע את חובו או לא - עדיין לא ידועה לנו.

כתב ידו (בלי עדים) גובה מנכסים בני חורין (בבא בתרא קעה: במשנה).

המקדש בשטר חוב של אחרים, חקר ר' שמואל האם הוא מקדש בכסף שבשטר (כאילו נתן לה את הכסף אע"פ שעדיין לא בא לידה), או בזכות של הכסף, שהחוב הוא דבר השווה ממון להימכר בשוק (מקדש בשווה כסף ולא בכסף) (חידושי ר' שמואל קידושין ה-ה (עמוד קלד)).

הקונה שטר חוב קונה עימו את החוב עצמו רק אם יש דעת אחרת מקנה¹, אך אם קנה שטר חוב מההפקר או מנכסי הגר - לא קנה את החוב (שו"ע ח"מ סו-ט).

הילך - שטר חוב הוא הילך לרמב"ם. ובטעם לזה נחלקו האחרונים האם הוא משום שאינו יכול לכפור בו (קצוה"ח פזד), או משום שכגובי דמי (הגר"ח אישות טז-כה, קהילות יעקב בבא מציעא ז).

כאשר פורע את שטר החוב ביאר הקצוה"ח (מח-א ד"ה שנמחל) שהשעבוד לא נפקע למפרע, אלא שהלווה קונה את השעבוד מהמלווה, ועתה הוא שייך ללווה.

שטר שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו ולא נכתב בו שם המלווה - ע"ע ממרני.

קטן לא יכול להקנות שטר לאחר. לקצוה"ח (רלה-ג) הוא בכל השטרות, אך לשו"ע (ח"מ רלה-א) ולנתיה"מ (רלה-ה) הוא דווקא בשטר ראייה, אך שטר חוב שירש מאביו יכול להקנותו לאחר.

¹ ע"ע דעת אחרת מקנה.

ערכים קרובים: הרשאה, חוב (לדיני חוב בכלל), כתב ידו (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו) הבאנו שיש אומרים שהוא מדין שטר, כתיבה ומסירה, מכירת שטרות, ממרני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו), עדיו בחתומיו זכין לו, פריעת בעל חוב, קיום שטרות, שובר, שטר אמנה, שטר מוקדם, שטר ראיה (לדיני שטרות ראיה בכלל), שטר שלווה בו ופרעו, שעבוד, שעבודא דרבי נתן.

שטר חוב מוקדם

עיין ערך שטר מוקדם.

שטר יציאת עבד עברי

עבד עברי משתחרר מאדונו בשטר (הסוגיא בקידושין טז).

במקורו מצאנו שלוש שיטות: (א) רש"י (קידושין טז. ד"ה גופו קנוי) כתב שנלמד משטר שחרור עבד כנעני, שהרי עבד עברי לא גרע מעבד כנעני. והוסיף המנחת חינוך (מב) שלפי זה צריך דיני לשמה, כשטר שחרור עבד כנעני. וחידש המנחת חינוך (שם) שכל זה הוא רק כשהאדון משחררו בעל כורחו של העבד, אך אם העבד מסכים - מועיל מסברא, מדין שטר מכירה - שמוכר לו את עצמו, ולכן במקרה זה לא יצטרך דיני לשמה. אך הברכת אברהם (קידושין דף ע בדפיו) חולק על המנחת חינוך וכותב שכל מקור שחרורו בשטר הוא רק מעבד כנעני, ולא שייך שטר מכירה לעצמו (ולכן צריך לשמה אפילו כשהעבד מסכים), שכל הקניין שיש בעבד עברי הוא חידוש, ואין לך בו אלא חידושו (שם סט בדפיו אות ב).¹

(ב) החזון איש (סי' קמח. דן בדבריו שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קלד) ביאר בדעת רש"י (שם) שהוא לומד רק את מקור השטר מעבד כנעני, אך מהותו ודיניו כשאר שטרי קניין. והוסיף שלפי זה אפשר שיוכל לשחררו רק מרצונו.

(ג) המהר"ט (מהדורא תנינא ד"ה זאת. דן בדבריו שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קלד) כתב שלא כרש"י, ואינו נלמד מעבד כנעני כלל, ולכן אינו שטר שחרור אלא שטר הקנאה, שמקנה לו את שעבודו.

בטעמו דן ר' שמואל האם הוא שטר יציאה, או שמועיל מדין גרעון כסף, שבשטר מוחל לו על שעבודו, והמחילה נחשבת גרעון כסף (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קסג).

במהותו חקרו האם הוא שטר קניין, או שטר שחרור (ויש בו דיני לשמה ומחובר) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קלד. קונטרסי שיעורים קידושין טו-ט: כשטר שחרור עבד כנעני וכגט, ואינו שטר קניין, משום שעבד עברי אינו שייך לאדונו ממש כשאר חפצים²).

בלשון השטר נחלקו הראשונים (שיטה לא נודע למי קידושין טז, דן בזה ברכת אברהם קידושין ע בדפיו אות ה): הראב"ד סובר שלשונו "הרי אתה קנוי לעצמך" והר"ר משה סובר שלשונו "הרי אתה בן חורין".

יארש מועיל בשטר שאבד (תוס' בבא בתרא עו: ד"ה קני).

¹ בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

² בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

המקנה גוי, בשיטת ר"ת (בתוס' קידושין יד: ד"ה הואיל) שאינו קונה עבד עברי בשטר¹, דנו האחרונים האם יכול לשחרר עבד עברי בשטר: המהרש"א (קידושין טו:) כתב שכן, ובית הלוי (ח"א כא) כתב שדברי המהרש"א הם רק לטעמו הראשון של ר"ת, שיש מיעוט שגוי לא יקנה עבד בשטר. אך לטעמו השני, שגוי לא קונה בשטר אפילו קרקע, ששטר לא נאמר כלל בגוי, פשיטא שגם עבד לא יצא בשטר (במחלוקתם דן בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קלג)².

ערכים קרובים: מכירת עבד עברי לאחר (שהאדון אינו יכול למוכרו לאחר), עבד עברי, שטר קניין עבד עברי.

שטר מוקדם

הגדרה שטר שהזמן שכתוב בו קודם לזמן כתיבתו – אין גובים בו (משנה שביעית י-ה).

מקור וטעם טעם הפסול הוא משום שרצה לגבות מלקוחות שקנו קרקעות מהלווה מהזמן המוקדם שבשטר, לכן קנסוהו מלגבות בו אפילו מזמן ההלוואה (רש"י ראש השנה ב. ד"ה שטרי), גזירה שמא יגבה בו מהזמן המוקדם (בבא מציעא עב.).

פרטי הדין בני חורין - נחלקו בזה הראשונים: לרש"י לא גובה ממשועבדים אך גובה מבני חורין, כמלווה על פה (ראש השנה ב. ד"ה שטרי, רמב"ם מלווה ולווה כג-א, וכן פסק שו"ע חו"מ מג-ז), ולר"י אינו גובה כלל (תוס' בבא מציעא עב. תחילת ד"ה שטר, וכן הביא הרמ"א שם בשם יש אומרים). גם לדעת ר"י שהשטר פסול, אם החייב מודה - צריך לשלם (דרכי משה הקצר חו"מ מג-ב).

דינו - קורעים את השטר, או שכותבים עליו שלא ניתן לגבות אלא מבני חורין³ (נתי"מ חידושים מג-ט).

ואפילו אם יקחו בית דין את השטר ולא יתנו לטרופ מזמן ראשון, או שיכתבו עליו "שטר זה לא יטרופ כי אם מזמן זה", אעפ"כ אינו גובה ממשועבדים, משום קנס (סמ"ע חו"מ מג-י, שו"ך חו"מ מג-יא).

לווה שמעין על שטר מוקדם לא היו דברים מעולם - נחלקו הפוסקים האם הוחזק כפרן (שו"ע חו"מ מג-ז, סמ"ע שם ס"ק י"א), או שהשטר נחשב כפסול ולכן יכול לטעון לא היו דברים מעולם (שו"ך שם ס"ק יב, דן במחלוקתם קצוה"ח מג-ב).

כתב ידו - גם בו יש פסול של שטר מוקדם (סמ"ע חו"מ מג-א, קצוה"ח מג-ד).

ערכים קרובים: שטר חוב.

שטר קידושין

עיין ערך קידושי שטר.

¹ אמנם יש חולקים עליו, הובאו בערך שטר קניין עבד עברי בסעיף "הנכס" ד"ה עבד עברי הנמכר לעכ"ם.
² בערך קנייני גוי בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה ישראל שקונה מגוי) הבאנו שהקניין פירות חידש שכל מה שיש קניינים שלא מועילים בגוי הוא רק שגוי לא יכול לקנות בהם, אך הישראל כן יכול לקנות בקניינים אלה מהגוי.
³ ועיין לעיל בסמוך במחלוקת אם גובה מבני חורין.

שטר קניין עבד עברי

הגדרה האדון מקבל שטר (הוזכר בקידושין יד; הסוגיא בקידושין טז).

מקור וטעם מקורו מהפסוק בפרשת אמה עבריה (שמות כא-י) "אם אחרת יקח לך" - היקש מאשה לאמה עבריה, שנקנית בשטר כאשה, או מהפסוק (שמות כא-ז) "וכי ימכור איש את ביתו לאמה, לא תצא תצא העבדים" - אבל נקנית כקניין העבדים (הכנענים), שהוא שטר¹ (קידושין טז).

פרטי הדין הכותב את השטר - תלוי בסוג העבד (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד צד):
(א) מכרוהו בית דין - הבית דין כותבים את השטר (מאירי, וירושלמי קידושין א-ב בסופה).
(ב) אמה עבריה - מחלוקת אמוראים: רב הונא אמר אדון כותבו ורב חסדא אמר אב כותבו (קידושין טז).
(ג) מוכר עצמו - הירושלמי (קידושין א-ב בסופה) הסתפק האם האדון כותב או העבד. והכסף משנה (עבדים ב-א) תלה זאת במחלוקת הנ"ל באמה עבריה: לרב הונא האדון כותבו, ולרב חסדא העבד כותבו.

לשמה ודיני גט - דנו האחרונים האם צריך ששטר הקניין יכתב לשמה, וכן האם צריך את שאר דיני הגט. השיטה לא נודע למי (קידושין טז). כתב שלדעת רב הונא שמקור השטר מ"אם אחרת יקח לך", דהיינו היקש מאשה², צריך שייכתב לשמה. והוסיף האוהל שרה (ח-ז) שמסתמא הוא הדין לשאר דיני הגט. אך הברכת אברהם (קידושין סה בדפיו ד"ה ואולי) כתב שאין צריך לשמה, משום שאפילו לדעת הריטב"א שיש בעבד עברי קניין איסור, ההקנאה היא רק על הממון, והאיסורים באים ממילא. והחזון איש (קידושין טז) הסתפק בזה (האם צריך לשמה ושאר דיני הגט).

הקונה גוי - לר"ת אינו קונה עבד עברי בשטר, ובטעם לזה הביא שתי אפשרויות: או שיש מיעוט שגוי לא יקנה עבד בשטר, או שגוי לא קונה בשטר אפילו קרקע, ששטר לא נאמר כלל בגוי (תוס' קידושין יד: ד"ה הואיל). אך מהרמב"ם (עבדים ב) משמע שגוי כן קונה עבד עברי בשטר (מנחת חינוך מב).

ערכים קרובים ערכים קרובים: עבד עברי, שטר יציאת עבד עברי.

שטר ראייה

הגדרה עדות שנכתבה והעדים חתמו עליה.

בערך זה נדון בשטרות ראייה בכלל. לגבי שטר חוב ע"ע שטר חוב.

לדוגמא, כותבין שטר ללווה (בבא בתרא קסז: במשנה). וכן שטר ראייה על מכירת קרקע (בבא בתרא כט:).

מקור וטעם במקורו נחלקו הראשונים:
(א) לרוב הראשונים מקורו מדאורייתא, כעדים (רש"י רמב"ן ר"ת).

¹ לקמן בסעיף "פרטי הדין" (ד"ה לשמה ודיני גט) הבאנו נפק"מ בין שני המקורות הללו.

² הובא לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו.

ב) לרמב"ם הוא רק מדרבנן, אך מדאורייתא לא מועיל, משום שהוא כעדות בכתב ופסול מדין "מפיהם ולא מפי כתבם" (הביאם הקצוה"ח כח-ו)¹.

במהותו כתב הקונטרסי שיעורים (בבא בתרא ז-ז ד"ה בתוס') שנחלקו הראשונים האם יש לשטר כח כמו לעדים (ריב"ם), או לא (ר"י).

בהלואה שטר ראייה מועיל, וגובה מנכסים משועבדים (שלא כמלווה על פה שגובה רק מבני חורין) (בבא בתרא קעה.).

במכירת קרקע שטר מועיל לראיה, וגם במקום שאינו מועיל בתור שטר קניין, כגון במקום שקונים בקניין כסף ולא בקניין שטר (קידושין כו.).

להתיר עגונה שטר מועיל, כגון שכתוב בשטר "מת איש פלוני בן פלוני או נהרג" - תינשא אשתו (ש"ע אה"ע יז-יא).

עד שתחילתו בפסול וסופו בכשרות (כגון היה חתנו ונתרחק) פסול (בבא בתרא קכה.). אך לגבי שטרות, שחתם בשטר כשהיה כשר ונפסל - השטר כשר, ולא נחשב תחילתו בכשרות וסופו בפסול, משום שעדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותם בבית דין, ואם כן גם סופו בכשרות (רעק"א בבא בתרא קכה. ד"ה ש"ע).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה?²

מיגו במקום שטר מקוים לא אמרינן (תוס' כתובות יח: ד"ה אין נאמנים), משום ששטר נחשב למוחזק, ומיגו להוציא לא אמרינן³ (קובץ שיעורים בבא בתרא לה האריך בזה).

הפה שאסר לא מועיל במקום שטר (שיטה מקובצת כתובות יט: ד"ה ע"א).

ערכים קרובים: ביטול גט (ושם בסעיף "בשטרות" דנו בביטול שטר), גט, חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), כתב ידו (ושם בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו) הבאנו שיש אומרים שהוא מדין שטר, לא חציף איניש לזיופי, מזויף מתוכו, ממרני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה⁴, כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), עדי חתימה ועדי מסירה, עדי בחתומיו זכין לו, פסק דין, קיום שטרות, שובר, שטר (קניין), שטר חוב.

שטר שחרור עבד כנעני

האדון נותן שטר שחרור לעבד על מנת לשחררו (הסוגיא בקידושין כב:).

מקורו - שטר שחרורו הוזכר בפרשיית שפחה חרופה - "או חופשה לא ניתן לה" (ויקרא יט-כ), ודורשים מכך פרטי דינים בשחרורו (גיטין מא:).

¹ פירטנו את שיטות הראשונים השונות בפירוש "מפיהם ולא מפי כתבם" בערך מפיהם ולא מפי כתבם בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בפירוש הדין.

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

³ אמנם יש מי שחולקים וסוברים שכן אומרים מיגו להוציא, הובאו בערך מיגו להוציא לא אמרינן בסעיף "הגדרה" ד"ה החולקים על דין זה.

אופן הקניין - גם לדעות שאשה יכולה לקנות גט בלי לקבל אותו לידה, כגון בקניין אגב (רש"י גיטין עז: ד"ה ה"ז חזקה)¹, עבד צריך דווקא לקבל את שטר השחרור לידו, ולא יועיל לקנותו בלי לקבלו (דרכי משה דרכי הקנינים ד-ב ד"ה דהנה).

לחצאין אפשר לשחרר בשטר. וביאר הרוגאצ'ובר שהוא משום שיש עוד קניינים שאפשר לשחרר בהם את העבד, ולכן השטר אינו השחרור עצמו, אלא רק פרטי השחרור (לעומת גט באשה, שאין עוד קניינים לגרשה, ולכן הגט הוא גופא הגירושין) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה גט שחרור).

עדין בחתומיו זכין לו - הסתפקו התוס' (בבא מציעא כ. ד"ה שובר), לשיטתם שעדין בחתומיו זכין לו הוא מדרבנן², האם דין זה גם באיסורין, כגון בשטר שחרור של עבד כנעני, אם יכול לבוא על בת ישראל משעת חתימת השטר קודם שבא לידו: האם בזה לא אומרים עדין בחתומיו זכין לו משום שהטעם לא שייך בזה, או שלא פלוג רבנן ותיקנו כך גם באיסורים.

לצד שמועיל גם בעבד כנעני, הסתפק רעק"א (גיטין יג. ד"ה בא"ד בכוונת התוס') האם צריך בו דיני נתינה (כגון שלא יהיה טלי גיטך מעל גבי קרקע), וע"י הנתינה מועיל למפרע משעת החתימה, או שכיוון שמועיל משעת החתימה אין צריך דיני נתינה כלל.

ערכים קרובים: גט, שחרור עבד כנעני (לכלל פרטי שחרור), שטר (קניין).

ערכים קרובים

שטר שלווה בו ופרעו

שטר הלואה שנפרע, אי אפשר לחזור וללוות בו (בבא מציעא יז.).

הגדרה

הטעם הוא ששעבודו מההלואה הראשונה נמחל (כתובות פה.), דהיינו שהשטר בטל (רש"י שם ד"ה שכבר), והוא לא נכתב לשם ההלוואה השנייה (רש"י בבא מציעא יז. ד"ה שכבר). בבבאור "נמחל שעבוד" ביאר הקצוה"ח (מחא ד"ה שנמחל) שהשעבוד לא נפקע למפרע, אלא שכאשר נפרע, הלווה קנה את השעבוד מהמלווה, ועתה הוא שייך ללווה.

מקור וטעם

בשטר מכר מתנה וגט הסתפק הגר"א וסרמן אם יש בהם פסול נפקע קניינו, כפסול נמחל שעבודו בשטר הלואה (קובץ שיעורים בבא בתרא תרא).

בשטרות שונים

בכתב ידו (שהשטר לא נחתם בעדים אלא בכתיבת או חתימת הלווה) - נחלקו הפוסקים האם חוזר ולווה, שכיוון שהחתום עצמו חוזר ולווה בו הוא כאילו חתם עצמו מחדש (עיר שושן, סמ"ע ח"מ מחא, ש"ך ח"מ מחב), או שגם בזה לא מועיל (ב"ח. דן בזה קצוה"ח מחג).

בממרני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו) - נחלקו הפוסקים: הש"ך סובר שבזה לכו"ע חוזר ולווה בו (ואפילו לדעת הב"ח שבכתב ידו לא חוזר ולווה)³ (ש"ך ח"מ מחב), משום שהתחייב מתחילה שכל זמן שיוציאו יגבה בו, ואפילו יפרענו יחזור וישעבד (קצוה"ח מחג בטעם הש"ך). והט"ז סובר שגם בזה לא מועיל (קצוה"ח מחג בסופו).

¹ יש חולקים, הובאו בערך גירושין בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אופן הקניין.

² הובא בערך עדין בחתומיו זכין לו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו. והבאנו שם שהמהרש"א העיר על דבריהם.

³ כדלעיל בסמוך ד"ה בכתב ידו.

דינו שאם חזר ולווה בו אינו מלווה בשטר, אלא הוא כמלווה על פה ואינו גובה מלקוחות (רש"י בבא מציעא יז. ד"ה שכבר).

בני הורין - נחלקו המפרשים האם מהם כן גובה (סמ"ע ח"מ מח-א), או שאפילו מהם לא גובה מחמת השטר, משום שהוא כחספא בעלמא (שו"ת הריב"ש שפב סוף ד"ה יבמה, ש"ך חו"מ מח-ב, עיר שושן. דן בזה קצוה"ח מח-א בתחילתו).

אע"פ שנשאר הקול של ההלוואה הראשונה (שלפירעון לא היה קול), אע"פ כ לא חוזר וגובה בו כיוון ששעבודו נמחל (קובץ שיעורים בבא בתרא תרא בסופו).

אפילו אם הוא באותו יום של ההלוואה הראשונה א"א לחזור וללוות בו, שהרי כבר נמחל שעבודו (מאירי בבא מציעא יז. ד"ה שמא).

אם לאחר שפרעו חזר וקיבל קניין על השטר, או שחזר ומסרו בפני עדים (לדעות שעדי מסירה עיקר) - יש מי שאומר שיכול לחזור וללוות בו (מרדכי שהובא רמ"א חו"מ מח-א). ואין בזה פסול של מזויף מתוכו, שכיוון שנמחל שעבודו נחשב שאין כלל עדים על השטר (שהרי העדים חתמו על ההלוואה הראשונה ולא על השניה), ומזויף מתוכו פירושו שיש עדים אלא שיש בהם פסול (קצוה"ח מח-ו בסופו).

לאחר שנפרע העדים העבירו חתימתם בקולמוס דיו - הסתפק בזה הקצוה"ח (מח-ב) האם הוא כחתימה חדשה ומועיל כשטר חדש.

ערכים קרובים ערכים קרובים: חוב, שטר חוב, שעבוד.

שטרך בידי מאי בעי

עיינ ערך שטר חוב בסעיף "פרטי הדין" ד"ה חזקת שטרך בידי.

שיהוי מצווה לא משהינן

עיינ ערך זריזין מקדימין למצוות.

שילוח הקן

מצווה לשלח את האם מן הקן קודם שייקח את הבנים (הסוגיות בחולין פרק יב). הגדרה

מקורו מהפסוקים "כי יקרא קן ציפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ אפרוחים או ביצים והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים לא תיקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם ואת הבנים תיקח לך למען ייטב לך והארכת ימים" (דברים כב-ז).

בטעמו האריכו המפרשים בכמה טעמים (דן בזה גם מנחת אשר דברים מ-ב):
(א) משום שהקב"ה חפץ בקיום בעלי החיים שלא יכלה ויאבד אחד ממיניהם (חינוך תקמה ד"ה משרשי, רמב"ן דברים כב-ו בתחילתו).

(ב) משום שיש לבעלי החיים דאגה גדולה בראותם צער בניהם (רמב"ם מורה נבוכים ח"ג מח, הובא ברמב"ן דברים כב-ו (בתחילתו) ובחינוך תקמה ד"ה והרמב"ן).

(ג) לעורר רחמיו של הקב"ה על בניו שבגלות (זוהר, והחתם סופר ח"א או"ח ק (ד"ה אמנם) הביאו והוציא מטעמו נפק"מ למעשה).

בגדרו נחלקו הפוסקים האם הוא מצווה חיובית, שכאשר נקרה לפניו קן ציפור חייב לשלח את האם אע"פ שאין לו צורך באפרוחים או בביצים (חוות יאיר סז), או שהיא מצווה קיומית, שרק אם רוצה לקחת אפרוחים או ביצים - חייב לשלח את האם¹ (מקנה קידושין מב, חתם סופר או"ח ק, חזון איש י"ד קעה, מנחת אשר דברים מ-א).

כשאינו רוצה לקחת את האם - דעת התוס' שהמצווה היא רק אם רוצה לקחת את האם, ואם אינו רוצה לקחתה אינה מצווה כלל (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שלוח הקן אות צט ד"ק כך מתוס' קידושין לד. ד"ה מעקה). והוסיף הרוגאצ'ובר (שם) שכל זה כאשר לא שילחה כלל, אך לאחר ששלחה פעם אחת נתחייב לשלחה שוב.

לקח רק את האם ולא את הבנים - נחלקו המפרשים האם עובר בעשה ולא תעשה (מנחת חינוך תקמה-א [א] [סוף ד"ה והנה] בדעת רש"י) או שעובר רק בעשה (חכם צבי פג. האריך בזה המנחת חינוך שם).

לקח את הבנים בזמן שהאם רובצת עליהם - המנחת חינוך (תקמה-א [ג]) סובר שהוא לא הבא מכלל עשה. והחוות יאיר (ש"ת חוות יאיר סז ברבע האחרון) כתב שאינו עובר כלל, אלא שאינו רשאי.

בדיני ממונות - לקח האם על הבנים (שעבר על הלאו ועל המצווה לשלחה), הסתפק המנחת חינוך (תקמה-א [טו]) האם זכה בה בדיני ממונות, או שכיוון שהתורה ציוותה לשלחה לא זכה בה כלל².

מתן שכרה בצידה - נחלקו המפרשים האם שילוח הקן היא מצווה שמתן שכרה בצידה (משנה למלך עבדים ג-יד ד"ה כלומר, הגהות מיימוניות אישות יב-טו) או לא (אוהל יעקב. הביאם והאריך בזה שדי חמד ח"ד מ-קט עמוד 225, והוכיח שגם הכסף משנה סובר כאוהל יעקב). ונפק"מ שאם מתן שכרה בצידה אין בית דין מזהירים עליה.

ערכים קרובים: **עצור בעלי חיים**.

שילם ולא רצה להישבע

שומר שהפיקדון שברשותו נגנב וכד', והיה יכול להישבע ולהיפטר, ואעפ"כ שילם - אם נמצא הגנב משלם כפל לשומר ולא לבעלים (הסוגיא בבבא מציעא לג:, האריך בסוגיא זו קונטרסי שיעורים בבא מציעא יט).

הטעם שהגונב מבית השומר צריך לשלם כפל, הוא שגם בית השומר נחשב "בית האיש" - "וגונב מבית האיש" (שמות כב-ו), ואינו כבית גנב, שלגביו דורשים (בבא קמא סט:) "וגונב מבית האיש" ולא מבית הגנב (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יט-א ד"ה והנה).

בטעם שכאשר שילם ולא רצה להישבע השומר זוכה בכפל נחלקו התלמודים: לבבלי (בבא מציעא לג:) הוא מסברא שהבעלים הקנה לו את הכפל, ולירושלמי (בבא מציעא ג-א [י.]) הוא גזירת הכתוב - "שניים ישלם" (דן בזה קונטרסי שיעורים בבא מציעא יט-ד).

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

² מעין זה הארכו הראשונים והאחרונים לגבי איסורי הנאה האם יש בהם בעלות, הארכנו בזה בערך בעלות באיסורי הנאה.

ור' שמואל (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א לג: אות רנ ד"ה וצ"ל) חידש בדעת הירושלמי שלענין הקרן גם הירושלמי מודה שהיא סברא שהבעלים מקנה לו אותה מדעתו, והגזירת הכתוב היא שהכפל נגרר אחר הקרן.

כאשר יש עדים שהשומר פשע - לרמב"ן ולריטב"א כיוון שלא היה יכול לפטור את עצמו לא קונה את הכפל, ולרשב"א אעפ"כ זוכה בכפל (בבא מצינא לג:; וכן הירושלמי בבא מצינא ג-א י:), חידושי הר"מ בבא מצינא לג: (ד"ה ולא רצה) דן בדברי הירושלמי).

שבה - כאשר שילם ולא רצה להישבע, זוכה גם בכל שבח דממילא שהפיקדון הושבח לאחר התשלום, כגון שנתייקר (רמ"א ח"מ רצה-ב, ש"ך שם). לגבי שבח דמגופא, כגון גיזות וולדות, נחלקו המפרשים האם הוא לבעלים או לשומר (ש"ך ח"מ רצה-ט, מגיד משנה שאלה ופיקדון ח-א, קצוה"ח רצה-ג).

בשומר גוי - הרמ"א כתב שיש דין שילם ולא רצה להישבע, והגוי יזכה בכפל (ש"ת הרמ"א פז), והקונטרסי שיעורים (בבא מצינא יט-ז) חולק עליו, שהרי גוי נתמעט מדיני שומרים, שכתוב "לרעהו".

ערכים קרובים: פיקדון, שבועה (בממונות), שואל, שוכר, שומר חנם, שומר שכר, שומרים.

שימור לשם מצה

שימור המצה שלא תחמיץ צריך להיות לשם מצווה (רש"י פסחים לח: ד"ה ושמרתם. הסוגיא בפסחים לח: ומ.).

לדוגמא, לישת הבצק צריכה להיות לשם מצווה (פסחים מ.).

מקורו מכך שנאמר (שמות יב-ז) "ושמרתם את המצות" (פסחים לח:). והיא גזירת הכתוב, כמו לשמה בקרבנות ובגט (מנחת חינוך יב [ח] ד"ה שימור).

במקור החיוב נחלקו הפוסקים האם הוא דאורייתא (פר"ח), או שהוא דרבנן (ב"ח, נודע ביהודה מהדורא תנינא או"ח עט בסופו) והפסוק הוא רק אסמכתא (חק יעקב. ביאור הלכה תס בתחילתו הביא את הפר"ח, ב"ח וחק יעקב).

בדינו חקרו האם צריך שהמצה תיעשה לשמה (כמו ציצית וגט), או לשומרה לשם מצת מצווה (מנחת אשר שמות כ-א. ושער הציון תס-ד כתב שצריך שהשימור יהיה לשם מצה, ולא שהעשייה תהיה לשם מצווה).

במהות פסול מצה שלא לשמה נחלקו האחרונים האם אינה חפץ כלל (הגר"ח חמץ ומצה ו-ה), או שהיא חפץ אלא שלא יוצא בה ידי חובה (ברכת שמואל גיטין י, הביאם ברכת אברהם פסחים לח: סי' אפה לשם חלת תודה ומצה"ג. והמשנת יעבץ או"ח טו (ד"ה ואשר נראה) חקר בזה).

בשעת תחילת השימור נחלקו בגמרא האם די בשימור משעת לישא, או שצריך שימור גם קודם לה. ובראשונים ישנן שלוש דעות (רא"ש פסחים פ"ב סי' כו):

(א) משעה שנפלו מים על התבואה (שאלתות).

(ב) משעת טחינה (מנהג אשכנז וצרפת).

(ג) משעת קצירה (רי"ף. והש"ע או"ח תנג-ד כתב שטוב לשמור משעת קצירה, ולפחות משעת טחינה).

סוף שעת השימור לכו"ע היא האפייה, שמאז והלאה לא תוכל להחמיץ עוד (מנחת חינוך יב [ח] ד"ה והנה לענ"ד).

במצה המחוייבת שימור נחלקו המפרשים: מהרמב"ם משמע שכל מצה צריכה שימור, והמגיד משנה סובר ששימור מעכב רק במצת מצווה (חמץ ומצה ה-ט. דן בזה נודע ביהודה מהדורא תנינא א"ח עט).

במלאכות המחוייבות שימור נחלקו הפוסקים: יש אומרים שצריך שימור רק במלאכות המיוחדות לפת, שהן לישא עריכה ואפיה (כך משמע ממהר"י), והמגן אברהם דן אולי צריך שימור בכל המלאכות ואפילו בניקוב המצה (א"ח תס בהקדמה, והביא גם את מהר"י).

המעשה המחוייב בלשמה - מרוב הראשונים משמע שעצם המעשה (כגון האפיה) צריך להיות לשמה, אך יש סוברים שרק השמירה שבשעת המעשה צריכה להיות לשמה (מנחת חינוך יב-יג [ז] ד"ה והנה מכל).

ונפק"מ אם אחד עשה את המעשה שלא לשמה, וחבירו עמד על גביו ושמר לשמה, שבמקרה זה המעשה אינו לשמה אך השימור כן. ונחלקו בזה הראשונים: לרשב"א פסולה, אך לר"ף ראו"ש ורב האי גאון כשרה (מנחת חינוך שם. והמגן אברהם א"ח תס בהקדמה הביא את המחלוקת בגוי שלש וישראל עומד על גביו).

סתמא לא לשמה לעניין שימור, וצריך דווקא לפרש שהוא לשמה (פר"ח א"ח תס-א, מנחת חינוך יב-יג [ט] ד"ה והנה בעניינים).

עומד על גביו - מצה שנילושה ע"י חרש שוטה וקטן, ואחרים עומדים על גביהם - כשרה לדעת רבינו יונה (ב"י א"ח תס-א).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: אכילת מצה, לשמה.

שינוי (בעבירות)

עיינן ערך שלא כדרך.

שינוי מעשה

החפץ הנגזל השתנה, וכך הגזלן קונה אותו (בבא קמא סה: סוכה ל:).

בדיני קנייני גניבה וגזילה.

לדוגמא, גזל חטיטין ועשאן סולת - קנאן (בבא קמא סה:).

החולקים על דין זה הם בית שמאי שסוברים ששינוי מעשה אינו קונה (בבא קמא סה:).

במקורו כתבה הגמרא (בבא קמא סו.) שנלמד מהפסוק "והשיב את הגזילה אשר גזל" (ויקרא ה-כג) - אם כעין שגזל יחזיר, ואם לא - ישיב דמים. וביאר הנתיב"מ (שנא) שמכך שהתורה חייבה את הגזלן לשלם ממון, מוכח שקנאו.

בטעמו חקר המידות לחקר ההלכה (יב-עה) האם השינוי גורם לשני דברים - שקונה את הגזילה, ושלא יכול לומר לו "הרי שלך לפניך" (שאינו כעין שגזל), או שהשינוי רק גורם לכך שקונה את הגזילה, וכיוון שקנאה וכבר אינה של הנגזל ממילא לא יכול לומר לו "הרי שלך", שכבר אינה שלו.

טעם הדעה שאינו קונה הוא משתי סיבות: גם מפני שהשינוי לא גורם לפנים חדשות (והוא עדיין כעין שגזל), וגם מפני שאפילו אם אינו כעין שגזל חייב להשיב (קובץ שיעורים בבא קמא יג).

באופן הקניין נחלקו המפרשים האם שינוי מעשה מועיל לבד (רמב"ם, תורת חיים), או שצריך איתו גם שינוי שם (תוס', מגיד משנה, טור, רמ"א, מהרש"ל. הובאו כולם בקצוה"ח שס-ה). גם לדעות שצריך איתו שינוי שם, הוא שינוי שם כל דהו, ולא שינוי שם חשוב (שהרי שינוי שם חשוב הוא קניין נפרד ואינו צריך איתו שינוי מעשה) (קצוה"ח שס-ה, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-יח).

יאוש עם שינוי מעשה קטן, לתוס' (בבא קמא סו: ד"ה קיצעון) מועיל, ולרמב"ן (במלחמות ריש הגזל ומאכיל) אינו מועיל.

שינוי מעשה החוזר לברייתו, דהיינו שאפשר להחזירו למצבו קודם השינוי, אינו קונה (סוכה ל:), אך מדרבנן כן קונה (תוס' שם ד"ה שינוי, מגמרא בבא קמא צג:). ורק לדעת רבה קונה אפילו מדאורייתא (תוס' בבא קמא צג: ד"ה הגזל). שינוי שם החוזר לברייתו יחד עם שינוי מעשה החוזר לברייתו כן קונה, אע"פ שכל אחד מהם בנפרד לא קונה (תוס' סוכה ל: ד"ה וליקנייה). שינוי מעשה החוזר לברייתו אינו קונה אפילו אם הוא יחד עם יאוש (תוס' סוכה ל: ד"ה וליקנייה, והוסיפו ששינוי שם החוזר לברייתו יחד עם יאוש כן קונה).

ערכים קרובים: אומן קונה בשבח כלי, יאוש בגזילה, קנייני גזילה (שם דנו בכלל קנייני גזילה), שינוי רשות, שינוי שם.

שינוי רשות

הנגזל התייאש, וגם רשותה של הגזילה השתנתה, וכך הגזלן קונה אותה (סוכה ל:). הגדרה

בדיני קנייני גניבה וגזילה.

לדונמא, הגזלן מכר את הגזילה.

במקורו ובטעמו יש ארבע דעות (דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-טו): מקור וטעם

(א) נלמד משינוי מעשה (ש"ת חתם סופר ח"מ נו).

(ב) מהפסוק "וטבחו או מכרו" - מה טביחה אהנו מעשיו אף מכירה אהנו מעשיו, שקנאו הלוקח בשינוי הרשות (קריית ספר אישות פרק ה).

(ג) מדין הפקר, שיאוש הוא הפקר (לשיטת התוס'), וכאשר גם הנגזל התייאש וגם הגזלן מכר, ממילא נחשב כאילו שניהם הפקירו, ומועיל (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-טו ד"ה ונראה).

(ד) משום שבהיתרא אתי לידיה (תוס', רמב"ן, ש"ת הרשב"א תתקסח ושיטה מקובצת). וביאר הגרמ"א עמיאל שאינו סיבה חיובית אלא סיבה שלילית, שסיבת הקניין היא היאוש, אלא שה"באיסורא אתי לידיה" מפריע לקניין, ושינוי הרשות מבטל את ה"באיסורא אתי לידיה" (דרכי משה דרכי הקניינים ו-ז ד"ה אבל, ע"פ בבא קמא סו, וכן דן בזה במידות לחקר ההלכה ג-ג. וכן העיין בלומדות ו חקר בזה). אמנם הנודע ביהודה (מהדורא בתרא עז) כתב שטעמו אינו משום בהיתרא אתי לידיה, והוסיף שטעם זה לא נמצא בשום קדמון. וספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טו-טז נשאר עליו בפלא מהראשונים הללו.

מהותו אינה שינוי בעלות, אלא שינוי האיש, שיהיה אדם אחר (דרכי משה דרכי הקניינים ו-ז ד"ה הנה).

¹ אמנם רבים חולקים על זה, כמו שהבאנו בערך יאוש בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

באופן הקניין, לדעת הרא"ש (בבא קמא פרק י' סי' יח) והתוס' (סוכה ל': ד"ה וקרקע) צריך דווקא שקודם יהיה היאוש ואח"כ השינוי רשות שאז בא ליד הלוקח בהיתרא, אך לדעת הרמב"ם (גניבה ה-ג) מועיל גם אם קודם היה שינוי רשות ורק אח"כ יאוש. ושורש מחלוקתם, שלרא"ש ולתוס' רק היאוש הוא הקניין, ושינוי הרשות בא רק להסיר את המניעה של "באיסורא אתא לידיה", אך לרמב"ם גם היאוש וגם שינוי הרשות הם קניינים יחד, שאע"פ שכל אחד מהם לבד לא מועיל, בהצטרפות של שניהם מועילים (דרכי משה דרכי הקניינים ו-ז ד"ה הנה).

האדם המחיל את הקניין (המקנה או הקונה) - נחלקו בזה המפרשים האם קניין הלוקח הוא מצד הגזלן (כשינוי השם), או מצד הלוקח, שבהיתרא אתי לידיה (קצוה"ח שסב-א: לרמב"ם יאוש מועיל רק בגלל השינוי, לתוס' ולרמב"ן השינוי בא רק כדי שיבוא לידו בהיתר. הגר"ש שקאפ בבא בתרא כה ד"ה וע"כ: רמב"ם - כשינוי השם. קובץ שיעורים בבא קמא טו).

בעל כורחו של הגזלן, כגון שבא אחד ונטלו מבית הגזלן שלא מרצונו - הרשב"א (בשר"ת תתקסח, וכן שו"ע ח"מ שסא) כתב שאינו שינוי רשות, אך המחנה אפרים (כח) הוכיח מתוס' (בבא קמא סט ד"ה כל הנלקט) שהם סוברים שהוא כן שינוי.

ערכים קרובים: יאוש בגזילה, קנייני גזילה (שם דנו בכלל קנייני גזילה), שינוי מעשה, שינוי שם.

שינוי שם

שמה של הגזילה השתנה, וכך הגזלן קונה אותה (בבא קמא זז., סוכה ל:).

בדיני קנייני גניבה וגזילה.

לדוגמא, גנב וגזלן שהקדישו את הגזילה - בהתחלה היתה נקראת "חולין" ועכשיו נקראת "הקדש" (בבא קמא זז.).

במעמדו כתב הקובץ שיעורים שלא צריך אותו בנוסף לשינוי המעשה, אלא כדי להוכיח ששינוי המעשה הוא שינוי גמור (קובץ שיעורים בבא קמא קכ).

אופן הקניין צריך שיהיה שינוי חשוב, ולא שינוי כל דהו (קצוה"ח שס-ה, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) טז-יח)¹.

שינוי שם החוזר לברייתו, דהיינו שאפשר להחזירו למצבו קודם השינוי, בפשטות אינו שינוי, ולרב יוסף הוא כן שינוי (תוס' סוכה ל': ד"ה וליקניוה). שינוי שם החוזר לברייתו יחד עם שינוי מעשה החוזר לברייתו כן קונה, אע"פ שכל אחד מהם בנפרד לא קונה (תוס' סוכה ל': ד"ה וליקניוה). שינוי שם החוזר לברייתו יחד עם יאוש קונה (תוס' סוכה ל': ד"ה וליקניוה, והוסיפו ששינוי מעשה החוזר לברייתו יחד עם יאוש אינו קונה).

ערכים קרובים: יאוש בגזילה, קנייני גזילה (שם דנו בכלל קנייני גזילה), שינוי מעשה, שינוי רשות.

¹ לגבי שינוי מעשה יש אומרים שצריך שיהיה איתו גם שינוי שם כל דהו, הובאו בערך שינוי מעשה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה באופן הקניין.

שיעבוד

עיינ ערך שעבוד.

שיעבודא דרבי נתן

עיינ ערך שעבודא דרבי נתן.

שיעורי משקין

שיעור שתיית משקים לגבי איסורי אכילה ומצוות אכילה (האריך בסוגיא זו המנחת חינוך קמח-א [ג]).

בערך זה נדון לגבי שיעורי משקין. לגבי שיעורי אוכלין ושאר השיעורים, מקור דיני השיעורים בכלל ומהותם - ע"ע שיעורין.

בפשטות שיעור שתיית כל איסורי אכילה הוא ברביעית (כסף משנה ברכות ג-יב, מאכלות אסורות יא-ג, לחם משנה מאכלות אסורות יא-ב).

אמנם הרמב"ם חילק בשתיית משקים בין הדינים השונים, האם שיעורם בכזית או ברביעית (האריך בזה המנחת חינוך קמח-א [ג]):

(א) **בכזית** - דם (מאכלות אסורות ו-א), חמץ (חמץ ומצה א-א), החלב בתערובת בשר בחלב (מאכלות אסורות ט-א), תרומה לזר (תרומות י-ב), יין נסכים של קרבנות (מעשה הקרבנות יא-ב).
(ב) **ברביעית** - ברכה אחרונה (ברכות ג-ב), סתם יינם (מאכלות אסורות יא-ג), שבועה שלא יאכל (שבועות ד-ג, בלשון "יראה ל"), יין לנזיר (נזירות ה-ח), מעשר שני (מעשר שני ב-ה), טומאת דם המת (טומאת מת ב-ב).

וביאר המנחת חינוך (קמח-א [ג] ד"ה והנה) בדעת הרמב"ם, שבמקומות שהתורה נקטה לשון "שתיה" שיעורו ברביעית, אמנם כשהתורה נקטה לשון "אכילה" עדיין יש בזה סתירות ברמב"ם בין הדינים השונים האם שיעורם ברביעית או בכזית.

אכילת משקים - חילקו התוס' שכל האיסורים שנאמרו ברביעית הם דווקא בדרך שתייה, אך בדרך אכילה, כגון שרה פיתו ביין אסור ואכלו - שיעורו בכזית (זבחים קט. ד"ה עולה). והרמב"ם לא הזכיר את חילוק זה (מנחת חינוך קמח-א [ג] ד"ה והנה).

בשיעור צירופן נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

(א) שיעורם אינו בכדי אכילת פרס (כשיעורי אכילה), אלא בכדי שתיית רביעית (רמב"ם תרומות י-ג).

(ב) שיעורם בכדי אכילת פרס, כמו אוכלין (ראב"ד בהשגות שם).

(ג) יש חילוק בין שיעורי המשקים: משקים ששיעור שתייתם בכזית (כגון טבל, הקדש, תרומה, ערלה וכלאי הכרם. וכן יום כיפור ששיעורו במלוא לוגמיו) - שיעור צירופן בכדי שתיית רביעית. אך משקים ששיעור שתייתם ברביעית (כגון נזיר. וכן השותה משקים טמאים, שדינו שנטמא) - שיעור צירופן בכדי אכילת פרס¹ (שדי חמד ח"ח מערכת יו"כ יט (ד"ה ולענין) עמוד 396).

¹ את החילוק בין משקים ששיעורם בכזית לאלו ששיעורם ברביעית פירטנו לעיל ד"ה אמנם הרמב"ם.

בדינים שונים

בשיעור משקים לטמא אחרים נחלקו בתוס' לשלוש דעות (פסחים יד. ד"ה דאיכא):
 (א) ריב"א: מטמאים בכלשהו, חוץ מפסול גוויה (שמטמאים את השותה אותם) שהוא ברביעית.
 (ב) ר"י: מטמאים בכלשהו, חוץ מטומאות שאין להן עיקר מדאורייתא, שהן ברביעית.
 (ג) ר"ת: מדאורייתא מטמאים ברביעית, ומדרבנן בכלשהו.

בברכה אחרונה הסתפקו התוס' האם שיעורה בכזית או ברביעית (סוכה כו. ד"ה ולא, יומא עט. ד"ה ולא). והרמב"ם (ברכות ג-יב) כתב שברביעית, כדלעיל¹.

ערכים קרובים

ערכים קרובים: דם, חצי שיעור, שיעורין.

שיעורין

הגדרה

כמות מסויימת שמעשה במידה פחותה ממנה לא מועיל (הסוגיא ביומא פ.).

לדוגמא, האוכל נבילה פחות מכזית פטור, האוכל פת פחות מכזית פטור מברכת המזון, האוכל מצה פחות מכזית לא יצא ידי חובה, שרץ פחות מכעדשה לא מטמא.

מקור וטעם

מקורם של השיעורים הוא מהלכה למשה מסיני (יומא פ., רש"י סוכה יז: בתחילת העמוד), ויש להם אסמכתא בפסוק (דברים ח-ח) "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון, ארץ זית שמן ודבש", שמשערים בפירות הללו (עירובין ד: וסוכה ה.; אך בברכות מא: הגירסא היא ששיעורים הם מדרבנן, וכן בירושלמי יש דעה כזו (חגיגה א-ב [ד:])). ומעין זה חידש המהר"ץ חיות (יומא פ. ד"ה ושינו) שכל ההלכה למשה מסיני היא רק שיש את השיעורים השונים, כגון כזית, כגריס וככותבת. אך החילוק איזה שיעור נאמר על כל דין - כגון כזית לאכילה, כגריס לצרעת וככותבת ליום כיפור - מסרה תורה לחכמים והם קבעו זאת מדעתם. והמנחת אשר דברים יג-ד ביאר בדעת הירושלמי שהשיעורים דאורייתא אלא שנמסרו לחכמים).

בהבנת ההלכה למשה מסיני, חקר הדרך הקודש (דרכי משה דרך הקודש ד-א) האם אכילה היא בכזית (וגזירת הכתוב שגם חצי שיעור אסור מן התורה לדעת רבי יוחנן²), או שאכילה היא בכלשהו והלכה למשה מסיני שנענש רק על כזית.

במהותם של השיעורים חקר הרוגאצ'ובר (מפענח צפונות יא-ד) האם השיעור הוא כמות, דהיינו צירוף של הרבה חלקים, או איכות, דהיינו מידה שפחות ממנה לא נחשבת כלל. ותלה בזה את המחלוקת האם חצי שיעור אסור מן התורה (לצד ששיעור הוא כמות) או מותר מן התורה (לצד ששיעור הוא איכות)³.

(להבנת המושגים "כמות" ו"איכות" ניתן משל: כדי שאדם יהיה בריא הוא צריך גם לב וגם אוכל, אך יש חילוק ביניהם: עם חצי לב אדם לא יכול לחיות כלל - "איכות", אך עם חצי ארוחה כן יכול לחיות, אלא שיהיה קצת רעב - "כמות") (ובעניין זה האריך בלקח טוב טו והביא מקומות רבים שנחלקו האם ריבוי הכמות מכריע את האיכות, כגון האם כמה עבירות בשב ואל תעשה (שהן קלות יותר) חמורות יותר מעבירה אחת בקום עשה. במושגים "כמות ואיכות" האריך מפענח צפונות יא).

¹ בסעיף "פרטי הדין" ד"ה אמנם הרמב"ם.

² במחלוקת בדין חצי שיעור הארכנו בערך חצי שיעור בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

³ במחלוקת בדין חצי שיעור הארכנו בערך חצי שיעור בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

במצוות בפעולה צריך שיעור לצאת ידי חובה, אך במצוות בתוצאה אין צריך שיעור. ולכן באכילת מצה צריך כזית כי צריך שהאדם יאכל, אך באכילת קרבן אין צריך כזית שהעיקר שהקרבן נאכל (בית הלוי ח"ג נא-ד. אמנם האפיקי ים (ח"א בסופו מה-ה) והמנחת חינוך (קלד לגבי שיירי מנחות) כתבו שבקודשים מצווה לאכול כזית).¹

איסורי הנאה שנלמדו מ"לא יאכל, לא תאכל ולא תאכלו", נחלקו האחרונים האם שיעורם בפרוטה (ש"ת רעק"א מהדורא קמא קצ) או בכזית (צל"ח פסחים כב: ד"ה והרי).

ביעור פירות שביעית - אסור לאכול פירות שביעית לאחר שכלה אותו המין מהשדה, ושיעורם של הפירות הוא בכזית (מנחת חינוך שכט-א [יג] ד"ה ועיין). ולגבי דמי שביעית (שהתפיס את הפירות בדמים) כתב המנחת חינוך (שם [יד] ד"ה והנה) שנראה ששיעורם בפרוטה כמו בשאר איסורי ממון, כגון גניבה וגזילה.

במצוות שקודם מתן תורה גם כן נהגו שיעורי כזית, ולא כבני נח שאין להם שיעורין (תורה שלמה בא ח"ב מילואים כ).

כזית - חקרו ראשי הישיבות האם שיעור כזית הוא במאכל, שבפחות מכזית לא נחשב למאכל, או באכילה, שבפחות מכזית לא נחשבת אכילה (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קסב, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תמט בהערה, ברכת אברהם פסחים מג: סי' "היתר מצטרף לאיסור" א).

כביצה בטומאת אוכלין אינו שיעור כשאר שיעורין (שיעור הלכתי) אלא שצריך שבמציאות יוכל להאכל בבת אחת (ולומדים זאת מהפסוק "מכל האוכל אשר יאכל" (ויקרא יא-לד)). ולכן כתב המנחת ברוך שאין בו דין כתותי מכתת שיעוריה (במקרה שמצווה לשורפו), שהרי במציאות הוא עדיין נאכל בבת אחת (מנחת ברוך צט, והובא בקהילות יעקב סוכה יט ד"ה ובספר). אמנם הקהילות יעקב הוכיח מתוס' שיש מחלוקת האם אומרים בזה כתותי מכתת (שם ד"ה והנה בעיקר סברא).

פרוטה כגון במעילה, קניינים, קידושין, גניבה וגזילה - ע"ע שוה פרוטה.

כדי אכילת פרס - ע"ע.

בני נח, לא נאמרו להם שיעורין, ולכן למשל, חייב גם אם אכל אבר מן החי בפחות מכזית (רמב"ם מלכים ט-י).

ערכים קרובים: אי אפשר לצמצם (ושם בסעיף "בשיעורין" הארכנו האם השיעורים צריכים להיות מדויקים לחלוטין), ארבעים סאה, בריה, חצי שיעור, כדי אכילת פרס, כתותי מכתת שיעוריה, שוה פרוטה, שיעורי משקין.

שכיב מרע

עייין ערך מתנת שכיב מרע.

¹ בחילוק בין מצוות בפעולה למצוות בתוצאה הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

שכיר

אדם שהתחייב לעשות מלאכה לחבירו, ומקבל את שכרו ע"פ זמן המלאכה. הגדרה

שכיר נקרא גם שכיר יום.

המושג ההפוך קבלן, דהיינו שמקבל שכר קבוע שלא ע"פ זמן המלאכה, ע"ע קבלן (פועל).

נקראים גם (בין שכיר ובין קבלן) פועל ואומן (תוס' בבא מציעא עה: ד"ה השוכר). ע"ע פועל (שם נדון בדינים המשותפים לקבלן ולשכיר).

חייב השמירה - נחלקו הפוסקים האם רק קבלן הוא שומר שכר (סמ"ע חו"מ שו"א), או שלדין ששוכר כשומר שכר, אין חילוק בין קבלן לשכיר ושניהם שומרי שכר (ש"ך חו"מ שו"א). פרטי הדין

בזמן תשלומי השכירות נחלקו בגמרא האם ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף או שאינה לשכירות אלא לבסוף. אולם חידוש הקונטרס הספיקות שכל זה נאמר רק על שכירות פועל (כלומר שכיר שעובד אצלו), אך בשכירות קרקע ומטלטלין לכו"ע מתחייב מייד בתחילתה את כל התשלום, מפני ששכירות ליומיה ממכר הוא¹, וחייב מייד כמו שהקונה חייב לשלם מייד בזמן הקנייה, דמה לי שקנאן לחלוטין או שקנאן לזמן (קונטרס הספיקות ז-ה ד"ה איברא).

אמנם שאר האחרונים הביאו את הדין שאין שכירות משתלמת אלא לבסוף גם לגבי שכירות קרקע ומטלטלין (מחנה אפרים שכירות ב ואור שמח מכירה ג-ג ד"ה והנה הפוסקים).

בעל הבית שרצה לשנות את מלאכתו למלאכה אחרת (כגון ששכר חמור או ספינה למשא ידוע ורוצה לשנותו), נחלקו הראשונים האם יכול לשנות דווקא בשכיר יום (רמ"ה), או גם בקבלן (רא"ש, האריך במחלוקתם קצוה"ח שיא-א סוף ד"ה שהקפדה).

ערכים קרובים: אומן קונה בשבח כלי, בל תלין, עבד עברי, פועל, קבלן (פועל), שוכר (שכירות קרקע ומטלטלין). ערכים קרובים

שכירות

עיין ערך שוכר.

שכנגדו חשוד על השבועה

התובע את חבירו ממון ונתחייב הנתבע שבועה, אך הוא חשוד להישבע לשקר - התובע נשבע ונוטל (משנה שבועות מד:). הגדרה

מקורו מתקנת חכמים (שבועות מא.), שמדאורייתא אין שום שבועה שנשבע ונוטל (רש"י בבא מציעא ה: ד"ה ותקנתא. אמנם בתוספתא (שבועות ו-ג ע"פ המנחת ביכורים שם ד"ה בזמן) ובמכילתא (שמות כב-י) מצאנו לזה דרשא: שבועת ה' תהיה בין שניהם, שפעמים שהתובע נשבע ונוטל, והוא כאשר שכנגדו חשוד על השבועה. אך ביאר השבות יהודה על המכילתא (שם) שהיא אסמכתא). מקור וטעם

¹ אמנם נחלקו בזה, ע"ע שוכר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה האם שכירות היא כמכירה ליומיה.

והיא משבועות המשנה (ערוך השולחן פז-א)¹.

בגדר התקנה חקרו האם היא תקנה לנתבע או לתובע (פרי משה שבועות ממון ד-א), כדלקמן:
(א) תקנה לנתבע - מדאורייתא הנתבע היה צריך לשלם, כדין מתוך שאינו יכול לישבע משלם, וחכמים תיקנו שהתובע ישבע, שאם לא כן לא שבקת חיי לנתבע, שכולם יתבעוהו ויטלו כל אשר לו (תירוצ' ראשון בתוס' בבא מציעא ה. ד"ה שכנגדו, רשב"א שבועות מז: ד"ה אלא).

(ב) תקנה לתובע - מדאורייתא הנתבע היה פטור, וחכמים תיקנו לתובע שישבע ולא יפסיד את ממונו, כדי שלא יהיה חוטא (החשוד על השבועה) נשכר (רשב"א שבועות מז: ד"ה רב, תירוצ' שני בתוס' בבא מציעא ה. ד"ה שכנגדו. ובטעם שלדעה זו לא אומרים מתוך שאינו יכול לישבע משלם, יש שתי דעות: [א] משום שסובר כמאן דאמר (שבועות מז.) מחוייב שבועה שאינו יכול לישבע פטור (רשב"א שבועות מז: ד"ה רב). [ב] כאן אין דינו כשאר מחוייב שבועה שאינו יכול לישבע, שהרי כאן הוא יכול לישבע אלא שאנו לא מאמינים לו (תירוצ' שני בתוס' בבא מציעא ה. ד"ה שכנגדו)).

במהותה דנו האחרונים האם שבועת הנתבע עוברת אל התובע, או שהיא שבועה חדשה שחלה על התובע (חזון איש ח"מ י-טו: היא שבועה חדשה).
ונפק"מ לה"א בגמרא (בבא מציעא ה.) שיש שבועת כנגדו גם בשבועת היסת, לדעת הפוסקים שבשבועת היסת אין צריך נקיטת חפץ (מחלוקת הפוסקים בזה הובאה בש"ך ח"מ פז-לח) - האם שכנגדו בשבועת היסת יצטרך נקיטת חפץ כדין שאר שבועות (חזון איש ח"מ י-טו), או שלא יצטרך נקיטת חפץ, כדין שבועת היסת (קצוה"ח פז-יז).

גדר חשוד - נעשה חשוד ע"י שהעידו עדים שעבר עבירה שנפסל בה (רמב"ם טוען ונטען ב-ג).

פרטי הדין

במהות הפסול של החשוד חקרו בין שלושה צדדים:
(א) שבועתו לא מועילה כלל (פסול הגוף, לאו בר שבועה).
(ב) לא מאמינים לו.

(ג) לא מחייבים אותו להישבע (פרי משה שבועות ממון ד-א: פסול הגוף או שלא מחייבים אותו. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חשוד בשבועה: פסול הגוף או שלא מאמינים לו).

התחייב שבועה ואחר כך נעשה חשוד - תלה זאת הקצוה"ח (סט-ז סוף ד"ה אף) במחלוקת ראשונים האם אומרים בזה שכנגדו נשבע ונוטל.

התחייב שבועה כשהיה חשוד ואח"כ עשה תשובה - לכונ"ע יש בו דין שכנגדו נשבע ונוטל (קצוה"ח סט-ז בסופו).

אם התובע ידע בשעת העסק שהנתבע חשוד על השבועה, אין דין נשבע ונוטל. שאם כן לא שבקת חיי לכל חשוד, שכל אדם ישא ויתן עם החשוד, וישבע, ויטול את ממונו (שיטה מקובצת בבא מציעא ה: בשם תלמיד ה"ר פרץ).

ערכים קרובים: חשוד (שנחשד על עבירה מסויימת ואינו נאמן עליה), מתוך שאינו יכול לישבע משלם, שבועה (בממונות).

ערכים קרובים

שכר שכיר

עיין ערך בל תלין.

¹ ועיין ערך שבועה (בממונות) בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורה, שיש מקורות שונים לשבועות שונות: מדאורייתא, מחכמי המשנה, מחכמי הגמרא ומהגאונים.

שלא יהיו מצוות בזויות עליו

עיינן ערך ביזוי מצווה.

שלא כדרך

עבירה שנעשתה שלא באופן הרגיל, פטור עליה (הסוגיא בפסחים כד; האריך בדיון זה המשנה הגדרה למלך יסודי התורה ה-ח).

בדיני כל התורה (קובץ שיעורים פסחים צו וכתובות רב), ובעיקר בדיני שבת. ודנו האחרונים האם דיני שבת שווים לשאר התורה בזה, או שיש בהם עוד קולות¹.

לדוגמא, האוכל חלב חי פטור, משום שהדרך לאוכלו רק כשהוא מבושל (פסחים כד); **נקרא גם** שינוי.

מקורו בפשטות מסברא, שכוונת התורה באיסוריה היא רק למקרים שבהם האיסורים מקור וטעם נעשים כדרכם.

ובאיסורי שבת נחלקו האחרונים לשלוש דעות (דן בזה מנוחת עמי יד-14 עמוד 101):
(א) הקובץ שיעורים (פסחים צו) סובר שגם איסורי שבת הם ככל התורה, ולא צריך מקור מיוחד לפוטרם.

(ב) החלקת מחוקק (אה"ע כג-ה) כתב שמקור הפטור בשבת הוא מדין מלאכת מחשבת.
(ג) האגלי טל (בסוף הפתיחה) חילק שכאשר תוצאת האיסור משונה - הפטור הוא בכל התורה, ולזה אין צריך פסוק מיוחד לשבת, אך כאשר רק פעולת האיסור משונה, אך התוצאה היא כן כדרכה - בכל התורה חייב, ורק בשבת פטור מהפסוק "מלאכת מחשבת".

בטעמו חקר הרוגאצ'ובר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אכילה שלא כדרך) בין שלושה צדדים (לגבי אכילה שלא כדרך):
(א) נחשב כאילו לא אכל כלל.
(ב) כאילו לא אכל את המאכל ההוא אלא דבר אחר.
(ג) האיסור נפקע מהמאכל.

הנהגה מאיסור הנאה שלא כדרך הנאתו אינו לוקה (פסחים כד). אך באיסור עצמו נחלקו המפרשים לשלוש דעות:

(א) איסור דאורייתא, וכדין חצי שיעור שאיסורו מדאורייתא אך אין לוקין עליו (מגיד משנה מאכלות אסורות ח-טז).

(ב) איסור דרבנן (משנה למלך יסודי התורה ה-ח ד"ה והנראה אצלי בזה הוא דס"ל).

(ג) מותר (מרדכי פסחים תחילת פרק ב סי' תקמה בשם האבי עזרי, משנה למלך שם ד"ה ולפי הנראה דהתוס' ס"ל (בדעת רש"י ותוס')).

באכילה שלא כדרך חקר הברכת אברהם (פסחים כד: סי' "שלא כדרך הנאה" ב) האם הוא כלל בכל דיני התורה שכוונתה רק על דרך העולם, או דין רק מדיני אכילה, שאכילה שלא כדרך אינה אכילה.

¹ כדלקמן בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מקורו.

אכילה שלא בדרך מותרת לחולה שאין בו סכנה. וכתב הברכת אברהם (פסחים כד: ס' "בעניין שלא בדרך הנאה" יג ד"ה שוב) שהיא רק קולא (דחווה) ולא היתר גמור (הותרה), שהרי אומרים בו "הקל הקל תחילה" (פרי מגדים או"ח שכח-יא).

במעילה שלא בדרך הנאתו הסתפק המשנה למלך האם מעל (יסודי התורה ה-ח ד"ה ויש להסתפק גבי מעילה).

בעבודה זרה שלא בדרך הסתפקו התוס' האם לוקים עליה (דן בדבריהם המשנה למלך יסודי התורה ה-ח ד"ה עוד כתבו התוס' שם בפרק כל שעה).

מין במינו אינו חוצץ. אך כשהחציצה אינה כדרכה אלא בשינוי, כגון אשה שקרצה בשפתיה או קפצה ידה בזמן שטבלה, שאין הדרך לעשות כן - גם מין במינו חוצץ (תפארת ישראל מקוואות פ"ח בועז יב).

במצוות עשה של אכילה, כגון אכילת מצה, הסתפק המשנה למלך והסיק שגם בזה אומרים שאכילה שלא בדרך לא שמה אכילה, ולכן אם אכל שלא בדרך לא יצא ידי חובתו (יסודי התורה ה-ח ד"ה יש לחקור. וכן מוכח מרש"י פסחים סוף לה. ד"ה אין, דנו בדבריו הרש"ש וגליון מהרש"א שם, וכן דנו בזה בית הלוי ח"ג נא-ד, ומנחת חינוך ו-א ותל-א [ב] ד"ה וזה).

במצוות בתוצאה, כגון אכילת קרבן, שהעיקר שהקרבן יאכל (ולא שהאדם יאכל), יצא ידי חובה גם בשלא בדרך, כי אעפ"כ התוצאה נעשתה (בית הלוי ח"ג נא-ד)¹.

לרבי שמעון שלוקים גם על חצי שיעור, חידש המהרש"ל (שבועות כג:): שלוקים גם על שלא בדרך. ויש שחולקים עליו (חוק המלך פסחים יג-ב הוכיח מהתוס' והרמב"ם שלא סוברים כמהרש"ל).

פרטי הדין

ערכים קרובים: איסורים, דאורייתא, דרבנן.

שלא מדעת

עיי' ערך יאוש שלא מדעת.

שלוח הקן

עיי' ערך שילוח הקן.

שלוש העבירות החמורות

עיי' ערך יהרג ואל יעבור.

שלוש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן

עיי' ערך מידות שהתורה נדרשת בהן.

¹ אמנם יש דעה שמצוות אכילת קודשים היא בפעולה, הובאה בערך אכילת קודשים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה מהות המצווה.

שלושה רועי בקר

עיין ערך קבלת בעלי הדין.

שליח לדבר עבירה

עיין ערך אין שליח לדבר עבירה.

שליח עושה שליחותו

עיין ערך חזקה שליח עושה שליחותו.

שליחות

אדם אחד (השליח) עושה מעשה במקום אדם אחר (המשלח) בשבילו ובהסכמתו (הסוגיא הגדרה בקידושין מא. והלאה, ובגיטין סב: והלאה, בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג).

לדוגמא, האיש מקדש ע"י שליח והאשה מתקדשת ע"י שליח (קידושין מא.), האיש מגרש ע"י שליח והאשה מתגרשת ע"י שליח (גיטין סב:).

החולק על דין זה - בבבלי במפרשים ובפוסקים אין חולק על כך ששלוחו של אדם כמותו. אמנם בירושלמי מצינו דעה מחודשת ששלוחו של אדם אינו כמותו (קידושין ב-א [כג:]).

במקורה האריכה הגמרא והביאה כמה פסוקים: "ושלחה מביתו" (דברים כד-א), "ויצאה והיתה" ("ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר") (דברים כד-ב), ודיני קרבן פסח (קידושין מא:).

בטעמה חקר המידות לחקר ההלכה (כב-קכו) האם מלכתחילה המצווה היא רק שהמעשה יקרה (התוצאה) - או על ידו ממש או ע"י אחרים בפקודתו, ולכן שליחות מועילה. או שצריך שהאדם עצמו יעשה את המעשה, אך ע"י השליחות נחשב כאילו המשלח עשה את המעשה בעצמו.

במהותה חקרו האחרונים בין שלושה צדדים (שני הצדדים הראשונים הם הידועים יותר):
(א) גוף השליח נחשב כאילו הוא עצמו המשלח.

(ב) השליחות היא רק על המעשה, שנחשב כאילו עשאו המשלח, אך גוף השליח עדיין נחשב כאדם אחר (בין שני הצדדים הנ"ל חקרו: אור שמח גירושין ב-טו, ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) ח"ב כג-א ד"ה חקירה ג, תורת הקניינים ח"א עמוד לד).

(ג) אפילו המעשה לא מתייחס למשלח אלא לשליח, אלא שהתורה גזרה שהמעשה של השליח מועיל למשלח (לקח טוב א בתחילתו חקר בין שלושת הצדדים).

אמנם ברוב המקרים אין נפק"מ, שהרי אנו צריכים רק את המעשה, ולזה בוודאי מועילה השליחות, אך יש נפק"מ (בין שני הצדדים הראשונים) במקרים שבהם איננו דנים על המעשה, אלא על גוף האדם, כגון בעל ששלח שליח לגרש את אשתו, ולאחר מכן הבעל השתטה. שנחלקו בזה הרמב"ם והטור: לרמב"ם מדאורייתא הגירושין חלים, ורק מדרבנן פסולים, ולטור גם מדאורייתא פסולים. וביארו זאת האחרונים ע"פ החקירה הנ"ל: אם גוף השליח נחשב כאילו הוא המשלח - א"כ מדאורייתא הגירושין יחולו, משום שהשליח

עצמו אינו שוטה. אך אם השליחות רק על המעשה, אך לגבי גופו דנים ע"פ המשלח - א"כ מכיוון שהוא שוטה לא יכול לגרש גם מדאורייתא (אור שמח גירושין ב-טו).¹

בזמן המינוי חקר המידות לחקר ההלכה (ז-ח) האם השליחות היא מעשה יחיד שתלוי רק ברגע המינוי, או שהשליחות מתחדשת בכל רגע (ובלשוננו: האם המשלח הוא סיבה והשליח הוא מסובב או שהמשלח הוא יסוד והשליח הוא בניין). וגם את חקירה זו תלה בדיון בעל משלח שליח לגרש את אשתו, ולאחר מכן הבעל השתטה: אם השליחות היא מעשה יחיד שתלוי רק ברגע המינוי, א"כ הגירושין חלים מדאורייתא (שיטת הרמב"ם), משום שברגע המינוי הבעל היה כשר, אך אם השליחות מתחדשת בכל רגע, א"כ הגירושין לא יועילו מדאורייתא (שיטת הטור), כי השליח תלוי כל רגע במשלח, והרי בשעת הגירושין המשלח שוטה.²

ביחס בין המשלח לשליח חקר ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-א ד"ה חקירה ב) חקירה מחודשת, האם המשלח מוסר את כוחו וידו לשליח או שהשליח מוסר את כוחו וידו למשלח.

במצוות שבגופו (בגוף האדם), כגון אכילת קרבן פסח, מצה ומרור, הנחת תפילין ושיבה בסוכה - שליחות לא מועילה, אלא רק במצוות שאינן בגוף האדם, כגון קידושין וגירושין, עשיית סוכה ושחיטת פסח. והקשה התוס' ר"ד מה הטעם שאין שליחות במצוות שבגופו. ונאמרו בזה חמש סברות (דן בזה ספר המקנה ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-טז: (א) שליחות מועילה רק כשהתכלית היא למשלח: בקידושין - מקודשת לו ומקדשה בכספו, בגירושין - מגורשת ממנו ובגט נכתב שמו, ובעשיית סוכה - הוא ישב בה. אך אכילת מצה והנחת תפילין הן פעולות שהשליח עושה לבדו בלי שום קשר למשלח (תוס' ר"ד ומובא באור שמח ריש שלוחין ושותפין).

(ב) במצוות שבגופו כוונת התורה היא שכל אחד יעשה בעצמו את המצווה, שהמצווה תהיה לעול על צווארו, ולא שאדם אחד יאכל מצה בשביל כל השאר (אור שמח שם מוסיף על סברת התוס' ר"ד הנ"ל, חלקת יואב ח"מ ד ד"ה ע"כ).

(ג) יש עוד חלויות שלא מועילה בהן שליחות, כגון חליצה ושחיטה, והטעם הוא שהן חלויות מכח המעשה, דהיינו שהאדם לא שולט על אופן קיומן, ולכן גם לא יכול למנות שליח. וא"כ אפשר לומר שגם מצוות שבגופו הם מכח המעשה (קובץ הערות עו לעניין עבודת כהנים).

(ד) גם במצוות שבגופו בעצם יש שליחות, אך למעשה אינה מועילה. משום שכאשר השליח מניח תפילין, באמת נחשב כאילו המשלח הניחם, אך הרי סוף סוף הניחם על ראשו של השליח, ולא קיים את המצווה להניחם על ראשו של עצמו (קצוה"ח קפב-א).

(ה) לדעות שמצוות אין צריכות כוונה יש טעם נוסף, שבדבר שאין צריך כוונה לא מועילה שליחות (חלקת יואב ח"מ ד ד"ה אך כ"ז).

בחלויות מכח המעשה³, כגון חליצה, שהיבמה רק חולצת ליבם וממילא היא מותרת לשוק, ולא שהיבם עצמו מתיר אותה ע"י החליצה, אין בהן שליחות, שכיוון שלא האדם הוא הפועל את הדיון, אין לו את הכח למנות במקומו אדם אחר. ורק בחלויות מכח

¹ עוד ביאור למחלוקת הרמב"ם והטור לקמן בסמוך ד"ה בזמן המינוי, וביאור נוסף לקמן בסעיף "הדעת" ד"ה מי החושב.

² עוד ביאור למחלוקת הרמב"ם והטור לעיל בסמוך ד"ה במהותה, וביאור נוסף לקמן בסעיף "הדעת" ד"ה מי החושב.

³ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

האדם, כגון קידושין, שהאיש הוא האוסר את האשה ע"י נתינת הכסף, כיוון שהוא הפועל את הדין, יש לו את הכח למנות שמקומו אדם אחר (קובץ הערות ע-ז).

דבר שאין צריך כוונה לא מועילה בו שליחות (חלקת יואב ח"מ ד ד"ה אך כ"ז).

מצווה שיש בה רק פעולה ואינה נמשכת, כגון סמיכה, לא שייך בה שליחות. ושליחות במצוות שייכת רק במצווה נמשכת (שיש בה תוצאה), כגון שחיטת פסח (שהפסח שחוט) ומילה (שהאדם מהול) (חלקת יואב ח"מ ד בתחילתו ד"ה ועתה, בשם קצת אחרונים).

נדרים ושבועות - האריכו האחרונים האם יש שליחות לקבלתם (נדר: הקצוה"ח שם כתב שאין בו שליחות ונשאר בצ"ע, חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה) כתב שיש בו שליחות. שבועה: קצוה"ח כגד-לגבי הביא ראיות לכאן ולכאן ונשאר בצ"ע, נודע ביהודה מהדורא קמא י"ד סז כתב שיש שליחות, שדי חמד ח"ד ש-מא ד"ה ואי (עמוד 517) הביא מחלוקת אחרונים). ובטעם הדעה שיש שליחות בנדרים ושבועות ביאר ר' שמואל שנדר ושבועה הם חלות מכח האדם¹, ולכן יש בהם שליחות כמו בכל חלות מכח האדם, ורק בנזירות אין שליחות כי היא חלות מכח המעשה (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה, ובלשונו: שבועה ונדר הם חלות איסור, אך נזירות היא קבלה. אמנם הביא שם שמהר"ן והמחנה אפרים מוכח שגם נדר הוא קבלה, אך תמה עליהם).

נזירות א"א לקבל ע"י שליח (תוס' נזיר יא. ד"ה דהוי). ובטעם לזה כתב החתם סופר שקבלת נזירות היא מילי, ומילי לא מימסרן לשליח (ש"ת חתם סופר ח"ב י"ד רכ סוף ד"ה שנית). ור' שמואל כתב שנזירות היא חלות מכח המעשה (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה, ובלשונו: שבועה ונדר הם חלות איסור, אך נזירות היא קבלה. אמנם הביא שם שמהר"ן והמחנה אפרים מוכח שגם נדר הוא קבלה, אך תמה עליהם).

מחילה - שליח של המלווה יכול למחול על החוב במקומו, ששלוחו של אדם כמותו (משנה למלך מלווה ולווה טז-א תחילת ד"ה ראובן).

ביטול חמץ יש אומרים שא"א לבטל ע"י שליח משום שביטול מדין הפקר, וא"א להפקיר ע"י שליח (הובא בב"י א"ח תלד בסופו). והרבה סוברים שאפשר לבטל ע"י שליח (טור ושו"ע א"ח תלד-ד, בעל העיטור ח"ב הלכות ביעור חמץ קכ:), וביאר בדעתם הב"י (שם) שני טעמים: (א) כיוון שחמץ ממילא אינו ברשותו של אדם, אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו - בגילוי דעתא בעלמא שאינו רוצה בו סגי, ואפילו ע"י שליח. (ב) כל מה שהפקר לא מועיל ע"י שליח הוא משום שהפקר מדין נדר, ואין שליחות בנדרים, אך ביטול חמץ אינו מדין נדר².

במילה נחלקו המפרשים האם מועיל שליח, ומצאנו בזה שש דעות:

- (א) יש אומרים שיצא ידי חובת המצווה (דרכי משה י"ד רסד-א שהקשה על האור זרוע מאי שנא ממצוות אחרות שיכול לעשות שליח במקומו).
- (ב) יש אומרים שאם האב מוהל אסור ליתן לאחר למול (אור זרוע ח"ב קז-ה), שמבטל מצוות עשה (ש"ך י"ד שפב-ד מוכיח מהרא"ש).
- (ג) יש מי שחילק שבדרך כיבוד אסור אך בדרך שליחות מותר, ששלוחו של אדם כמותו (כרתי ופלתי כח פלתי ג).
- (ד) יש מי שחילק להיפך, שבדרך שליחות אסור אך בדרך כיבוד מותר (תבואות שור שם יד).

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² לקמן בסעיף "בקניינים" (ד"ה הפקר) הבאנו טעמים אחרים לכך שאין שליחות להפקר.

(ה) יש מי שחילק שיש במצוות מילה שני חיובים: מצווה על כל ישראל, ובזה יכול לעשות את חבריו שליח, ומצווה מיוחדת לכתחילה על האב, ובזה אי אפשר למנות שליח (בית הלוי ח"א י באמצע הסי' בדיוק).

(ו) יש מי שאמר שהמילה כשרה אך לא קיים את המצווה (קובץ שיעורים פסחים כט בלשון "אפשר").

בדין השליח - לדעות שמועיל - כתבו הרמב"ן והרשב"א שאין צריך את דיני השליחות, ויכול להיות גם מי שאינו בר שליחות (הביאם הקובץ שיעורים פסחים כט).

מצוות מעקה - המנחת חינוך (תקמו-א [ג] ד"ה והנה) כתב שיש בה דיני שליחות, וצריך שליחות דווקא ע"י בר שליחות, ולא חרש שוטה קטן וגוי, ואם עשה ע"י מי שאינו בר שליחות לא קיים את העשה (אמנם על הלאו אינו עובר). וכן הגר"א וסרמן כתב שצריך בזה שליחות (קובץ שיעורים כתובות רנג).

אמנם המחנה אפרים (שלוחין יא, הובא במנחת חינוך תקמו-א [ג] ד"ה שוב) כתב שאין צריך בזה דיני שליחות (דן בזה גם בשדי חמד ח"ה מערכת ברכות טז עמוד 249).

משלוח מנות - מותר לשלוח ע"י קטן, ואע"פ שאינו בן שליחות, משום שבמשלוח מנות אפילו ע"י קוף נתקיימה המצווה (מקור חיים סוף תרצד).

פדיון הבן - הרמ"א (יר"ד שה"י) כתב שאי אפשר לפדות ע"י שליח, והרבה אחרונים חלקו עליו (ש"ך, ט"ז, הגר"א, רעק"א, באר היטב ופתחי תשובה שם).

סמיכה (נתינת רשות לחכם לדון ולהורות) שלא בפניו מועילה. וחקר הברכת אברהם האם היא מדין שליחות, וצריך את כל דיני שליחות, או שהסמיכה מועילה גם שלא בפניו, והשליח בא רק כדי להודיעו (ברכת אברהם סנהדרין יד. סמיכה שלא בפניו ד).

חליפין - נחלקו בעלי התוס' (קידושין כו. ד"ה ה"ג) האם חליפין צריכים להיות דווקא בפני בקניינים הקונה או גם ע"י שליח.

קניין יד - אין בו שליחות משום שהוא מידי דממילא, שקניין יד אינו ע"י פעולה, אלא ע"י שהחפץ נמצא בידו (תוצאה, מצב), ובמידי דממילא כתב הקצוה"ח (קפב-א) שלא מועילה שליחות (ש"ת קול אריה קיט-א ד"ה עכ"פ).

שטר מתנה - כתב הנתי"מ (רמד-א) שצריך שליחות בכתבת שטר מתנה כמו בגט, והגר"א וסרמן חלק עליו (קובץ ביאורים גיטין י, והביא את הנתי"מ).

שליח לתת מתנה - האבן האזל (שכנים ב-י) דן האם יש לו דיני שליחות כי צריך לכוון להקנות במקום הנותן, או שאינו צריך דיני שליחות, משום שממילא צריך רק את כוונת הקונה.

הפקר אינו מועיל ע"י שליח שיפקיר בשביל הבעלים. ונאמרו בזה שלושה טעמים (דן בזה גם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כג-טו):

(א) הב"י כתב שהפקר מדין נדר, ובנדר אין שליחות (ב"י אר"ח סוף תלד, וכן כתב שיבת ציון צה ובית מאיר קכ).

(ב) יד המלך כתב שהפקר צריך להיות לכל, והרי השליח עצמו לא יוכל לקנות, כמו ששליח למכור לא יכול לקנות (יד המלך בהשטות, וכן כתב ברית אברהם כז, הובאו בספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-ח).

(ג) השערי יושר כתב שהפקר הוא רק רצון (התרצות) ולא מחשבה וכוונה, ובהתרצות לא שייך שליח (שערי יושר ה-כג בסופו. ונראה שכוונתו שהוא כח המעשה ולא כח האדם¹).

קידושי ביאה, דן הקובץ שיעורים (כתובות רנד) האם שייך בהם שליחות. ודעת הדרכי משה (דרכי הקניינים ה-ט ד"ה ובאמת, ועיין שם ה-ב) שהם כח המעשה, וא"כ לא תועיל בהם שליחות.

חופה - הסתפק האור שמח (אישות י-ב) האם שליחות מועילה בה.

חליצה, שליחות לא מועילה בה (כתובות עד, אמנם החלקת יואב ח"מ ד (ד"ה והנה) הביא דעות שיש שליחות בחליצה, ודחה את דעתם). בטעם לזה מצאנו שלוש שיטות:

(א) חליצה היא חלות מכח המעשה ולא מכח האדם², ולכן לא שייך בה שליחות, שרק בחלות מכח האדם יש לאדם כח למנות שליח במקומו (קובץ הערות עו-ז).

(ב) גזירת הכתוב, שכתוב "וחלצה נעלו מעל רגלו" (ש"ת מהר"ח אור זרוע קכ, הובא בקובץ שיעורים כתובות רנב), או שכתוב "ועלתה יבמתו", וכיוון שמוזכר שם הקורבה (שהיא יבמתו) מוכח שאי אפשר ע"י שליח (חלקת יואב ח"מ ד ד"ה אך לבאר), או שכתוב "לעיני הזקנים" ודרשו בספרי "מלמד שמתייחדת עימו לעיני הזקנים", והכוונה היא שאין מועיל בה שליחות (שם ד"ה גס).

(ג) חליצה צריכה להיות דומה ליבום, וביבום אין שליחות (ש"ת מהר"ח אור זרוע קכ, הובא בקובץ שיעורים כתובות רנב).

נט שנכתב על נייר של השליח - מועיל. ובטעם לזה נחלקו: הרמ"ה סובר שבזמן שהשליח מוסר את הגט לאשה הוא נקנה לבעל ומייד לאשה, ואם כן הגט היה שייך לבעל ברגע הנתינה, והפרי חדש כתב שאין צורך בכך, והגט מועיל אע"פ שהוא שייך לשליח, ששלוcho של אדם כמותו (אה"ע קכ בתחילתו, והביא גם את הרמ"ה).

המחיל את מינוי השליחות הוא המשלח עצמו (כח האדם³, כקניינים), ולא שהמשלח רק אומר לשליח, וממילא הוא נעשה שליח (כח המעשה, כשחיטה) (שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם).

שליח רק למעשה הקניין, כגון ששלח שליח לקנות בשבילו חפץ מן ההפקר, והשליח טעה וחשב שהחפץ כבר שייך למשלח, ואם כן השליח עשה רק את מעשה הקניין (ההגבהה), אך את הדעת לקניין עשה המשלח. דן במקרה זה הקצוה"ח (ערה-ג), וביאר החלקת יואב (ח"מ ג) ששאלה זו תלויה בחקירה במהות השליחות⁴: אם רק פעולת השליח עוברת למשלח, א"כ נחשב כאילו המשלח עשה את מעשה הקניין, ולו הרי יש דעת, וא"כ הקניין יועיל. אך אם גוף השליח נחשב במקום המשלח, א"כ אנו דנים רק על מעשהו של השליח, והוא עשה רק מעשה קניין בלי דעת, ולא יועיל.

דבר שלא בא לעולם, שליחות לא מועילה עליו. למשל אם מינה שליח לגרש אשה שעדיין לא קידשה ("לכשאקדשנה אגרשנה") - המינוי לא מועיל (רמב"ן רשב"א וריטב"א יבמות נב, דן בדבריהם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) יב-ז ד"ה רמב"ם).

שליח עושה שליח בגירושין (קידושין מא). וחידוש הקדוש מדרוש שדווקא בגירושין מועיל משום שהאשה מתגרשת בעל כורחה, ומייד כשהגט מגיע ליד השליח הרי הוא כאילו

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

³ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

⁴ הובאה לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

מגורשת, ולכן אינו מילי, שיד השליח כיד הבעל. אך בשליח לקידושין, כיוון שתלוי בדעת האשה נחשב למילי, ולכן שליח לא עושה שליח (הביאו המרדכי קידושין מא. אות תקה).

שאלה על שליחות, כגון שמינה שליח לתרום, להפריש חלה או לנדור והמשלח רוצה להישאל - נחלקו בזה האחרונים: שו"ת באר יצחק (כח) כתב שהמשלח יכול להישאל על נדורו של שלוחו כי שלוחו של אדם כמותו. אך האור גדול כתב שהמשלח לא יכול להישאל, משום שטעמה של שאלה הוא שקריאת השם היתה בטעות ולא בדעת שלמה, וכאן ממילא לא צריך את דעת המשלח בשעת קריאת השם (אור גדול ט-ב-ג ד"ה ובזה, והביא גם את הבאר יצחק).

תוך כדי דיבור - בשליחות לא השליח ולא המשלח יכולים לחזור בהם תוך כדי דיבור: השליח לא יכול לחזור כי עשאו שליח לעשות את המעשה ולא לבטלו, והמשלח לא יכול לחזור כי הרי הטעם שאפשר לחזור הוא שלא גמר בדעתו¹, וכאן אין צריך את דעתו של המשלח אלא של השליח (אור גדול ט-ב-ג ד"ה ומעתה).

שליח שחב לאחרים לא מועיל משום שאין שליח לדבר עבירה (פני יהושע, וספר המקנה (ר') אליעזר זוסמאן סופר) יח-ה דן בדבריו).

תנאי כפול - יש אומרים שהמשלח על תנאי לא צריך תנאי כפול (מאירי קידושין סא. ד"ה וכן) מביא שאלות פרשת מטות).

עומד על גביו - נחלקו הראשונים בטעמו, ויש אומרים שהוא מדין שליחות. ע"ע עומד על גביו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

מילי לא מימסרן לשליח, ונפק"מ לדין שליחות בדינים רבים: חתימת הגט, שליח קבלה, שליח קידושין, שליח מתנה, הקדש, נזירות. ע"ע מילי לא מימסרן לשליח.

מי החושב - חקר המידות לחקר ההלכה (טז-ע) האם רק המעשה הוא של השליח והמחשבה של המשלח, או שגם המחשבה היא של השליח. וכך הוא ביאר את מחלוקת הרמב"ם והטור בבעל ששלח שליח לגרש את אשתו ואח"כ הבעל נשתטה: לרמב"ם מדאורייתא הגירושין כן חלים כי גם המחשבה היא של השליח, והשליח הרי יכול לחשוב. אך לטור הגירושין פסולים מדאורייתא, כי המחשבה היא של המשלח, וכאן כשהוא שוטה הוא פוסל את הגירושין².

כאשר המשלח לא רוצה את השליחות אך גם לא ביטל אותה, כגון שאמר לאחרים שאינו רוצה בה אך לשליח לא אמר, הסתפק בזה הקובץ הערות (כט-ב בהשמטות ד"ה בדברי) האם השליחות מועילה, והביא ראיות לכאן ולכאן.

בדעת השליח נחלקו האחרונים האם הוא צריך דעת להיות שליח (ט"ז), או שמספיק שלא יעקור את שליחותו (חידושי הר"מ, והאבני נזר אה"ע קצג-ג הביא אותו ואת הט"ז). ונפק"מ לשליח ששכח בשעת המעשה שהוא שליח (הסתפק במקרה זה הקובץ הערות כט-ב בהשמטות ד"ה והנה).

גוי אינו יכול להיות שליח, אך פועל גוי כן יכול להיות שליח, שידו כיד בעל הבית (מחנה אפרים שלוחין יא).

¹ לשיטת הר"ן. אך יש חולקים עליו, הובאו בערך תוך כדי דיבור בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור ובטעם.
² עוד ביאור למחלוקת הרמב"ם והטור לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה, וביאור נוסף שם ד"ה בזמן המינוי.

ערכים קרובים ערכים קרובים: אין שליח לדבר עבירה, ביטול גט, הולך כזכי, הרשאה, זכין לאדם שלא בפניו (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו את המחלוקת האם הוא מדין שליחות), חזקה שליח עושה שליחותו, חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה, מגביה מציאה לחבירו, מילי לא מימסרן לשליח, עומד על גביו (ושם בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו דעה שהוא מדין שליחות), תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים.

שליחות יד

הגדרה שומר שהשתמש בפיקדון בלי רשותו של הבעלים, הפיקדון נעשה ברשותו להתחייב באונסין (הסוגיות בבבא מציעא מא. והלאה).

מקור וטעם מקור הדין מהפסוקים (שמות כב-טז) "כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור, ומת או נשבר או נשבה אין רואה. שבועת ה' תהיה בין שניהם אם לא שלח ידו במלאכת רעהו" - משמע שאם שלח בה יד - חייב במיתתה ובשבירתה, דהיינו אונסים (רש"י בבא מציעא מא. ד"ה שליחות יד).

בטעמו חקר ר' שמואל האם הוא מדין גזל או שהיא גזירת הכתוב נפרדת (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד רנב).

הנכס קרקעות - אין בהם דין שליחות יד, גם אילו היה שייך בהם, ואפילו לדעה שרקע נגזלת, משום שאין דין שמירה בקרקעות (קובץ שיעורים בבא קמא ג).

משכונן - אין בו דין שליחות יד, כיוון שאין בו דין שומר (גידולי שמואל בבא מציעא פב. ד"ה וכן).

פרטי הדין דינו של השולח יד כגזלן. והגר"א וסרמן (קובץ שיעורים בבא קמא פה) נשאר בקושיא מדוע הוא כגזלן ולא כגנב שחייב כפל, שהרי שלח בה יד שלא בפני הבעלים.

שולח יד חלוק מגזלן ושואל שלא מדעת, שהם נוהגים בכל אדם, ושולח יד נוהג רק בשומר, מגזירת הכתוב (שיטה מקובצת בבא מציעא מא. ד"ה תרגמה, מנחת חינוך נז-א [ג] ד"ה ואפילו שמרו).

הגביה את הפיקדון על מנת לחסרו ולא חסרו, אע"פ שאינו גזלן, שהרי לא חיסרו, מתחייב באונסין, שהוא חידוש בדיני שליחות יד (מנחת חינוך נז-א [ג] ד"ה ואפילו שמרו).

אין שליח לדבר עבירה (קידושין מב:). אך בשלושה דברים יש שליח לדבר עבירה: מעילה, שליחות יד, וטביחה ומכירה - כך מפורש בגמרא (קידושין מב:).

ואעפ"כ השליח כן חייב (ש"ך ח"מ רצב-ד מבאר כך את הסמ"ע וסובר כמותו, דן בדבריהם הקצוה"ח שם סק"א), ורק כאשר אי אפשר לפרוע מהשליח - המשלח חייב, כגון שאין לו רכוש, או שהוא אינו בר חיובא, או שהוא שוגג (לדעות שפוטרו בשוגג) (ש"ך שם).

אמנם הרמב"ם (מעילה ז-ב) כתב "ובכל התורה כולה אין שליח לדבר עבירה אלא במעילה לבדה". וביאר הקצוה"ח (רצב-א ד"ה והנלענ"ד) בדבריו שרק במעילה הוא מדין שליחות. אך בשליחות יד הוא מדין פשיעה, שחייב הכתוב את השומר על פשיעה בין שפשע ע"י אחרים ובין ע"י עצמו. ובטביחה ומכירה הוא מדין שנהנה מהבשר או מהדמים, ולכן חייב אפילו אם טבח ע"י קטן, אע"פ שאינו בר שליחות.

ערכים קרובים ערכים קרובים: גניבה וגזילה, נזיקין, פיקדון, שומרים, שליחות יד במחשבה.

שליחות יד במחשבה

הגדרה שומר שחושב לשלוח יד בפיקדון, מתחייב באונסין (לחלק מהדעות) (בבא מציעא מג: במשנה).

בערך זה נדון בשליחות יד במחשבה. לשאר דיני שליחות יד ע"ע שליחות יד.

הסוברים את דין זה הם בית שמאי, אך בית הלל חולקים וסוברים שפטור. והלכה כבית הלל (רמב"ם גזילה ואבידה ג-יא).

מקורו מהפסוק (שמות כב-ח) "על כל דבר פשע" (בבא מציעא מד.).

טעמם של בית שמאי שמחשבה מועילה הוא שמקומו של הפיקדון נחשב כרשות המפקיד, וע"י מחשבת השומר לשלוח יד כלתה שמירתו, וממילא נעשית רשותו של השומר, ונחשב כמשיכה לרשותו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שליחות יד בפיקדון).

פרטי הדין דינו הוא שצריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו) ולא רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניחותא) (קונטרסי שיעורים נדרים א-טו ד"ה מחשבה)¹. ואין צריך דיבור אלא מועילה מחשבה ממש, אע"פ שלשון הפסוק היא דיבור - (שמות כב-ח) "על כל דבר פשע" (תוס' מנחות נה. ד"ה במחשבה. דן בדבריהם רעק"א שם).

ערכים קרובים: דיבור כתיבה ודעת, נזיקין, פיקדון, שומרים, שליחות יד.

שמוא

עיינן ערך ברי ושמוא.

שמיטה (בקרקע)

הגדרה אסור לעבוד את האדמה בשנה השביעית.

דינים דומים: ישנם שלושה דינים בשמיטה - ודנו בהם בערכים נפרדים:
(א) איסור עבודת הקרקע. ובדין זה נדון בערך זה.
(ב) הפירות הם הפקר².
(ג) שמיטת כספים³.

מקורו של שביעית מהפסוקים "כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם, ושבתה הארץ שבת לה". שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך, ואספת את תבואתה. ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה, שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור, שנת שבתון יהיה לארץ" (ויקרא כה-ב).

באיסור מלאכת הקרקע בשביעית נחלקו האחרונים האם האיסור על האדם, שלאדם אסור לעבוד בקרקע (וכמו איסור מלאכה בשבת) (שו"ת המב"ט ח"ב סד ומהר"ט ח"ב נג בדעת

¹ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

² ע"ע הפקר בשמיטה.

³ ע"ע שמיטת כספים.

התוס' ר"ד, או שהאיסור על הקרקע (שנאמר "שנת שבתון יהיה לארץ" (ויקרא כה-ה), וכמו שבשביטת בהמתו בשבת האיסור על הבהמה) (מנחת חינוך קיב-א [ב]).
ונפק"מ האם מותר להשכיר לגוי את שדהו: אם האיסור על האדם - מותר, כמו שבשבת מותר לעשות מלאכה ע"י גוי מדאורייתא (ורק מדרבנן אסור), אך אם האיסור על הקרקע - אסור, שאסור שהקרקע תעבד.

בהשרשה הסתפק המנחת חינוך (שכו-א [ו]) האם מותר לזרוע בערב ראש השנה של שנת השביעית (לדעה שאין איסור זריעה בתוספת שביעית), וההשרשה תהיה בשביעית: האם אסור כיוון שאסור שהקרקע תעבד¹, או שמותר משום שהתורה אסרה רק את המלאכות המפורשות בתורה, כזריעה וזמירה, אך בהשרשה אין איסור.

שיעור הביעור - אסור לאכול פירות שביעית לאחר שכלה אותו המין מהשדה, ושיעורם של הפירות הוא בכזית (מנחת חינוך שכת-א [ג] ד"ה ועיין). ולגבי דמי שביעית (שהתפיס את הפירות בדמים) כתב המנחת חינוך (שם [יד] ד"ה והנה) שנראה ששיעורם בפרוטה כמו בשאר איסורי ממון, כגון גניבה וגזילה.

קרקע של הקדש חייבת בשביעית (רש"ש בבא קמא סט. על תד"ה והצנועין, ומביא שכן כתב הירושלמי פאה סוף פרק ז ופסחים ד-ט).

ערכים קרובים הפקר בשמיטה, יובל (בקרקע), שמיטת כספים.

שמיטת כספים

מצווה לשמוט את החובות בשנה השביעית. הגדרה

דינים דימים: ישנם שלושה דינים בשמיטה - ודנו בהם בערכים נפרדים:
(א) איסור עבודת הקרקע.²
(ב) הפירות הם הפקר.³
(ג) שמיטת כספים. ובדין זה נדון בערך זה.

מקורה מפורש בתורה: "וזוה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה". את הנכרי תיגוש ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך" (דברים טו-ב).

מהותה היא הפקעת חיוב, אך לא כאילו נתן לו. ולכן לא מועילה לדינים שצריכים נתינה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שמיטת כספים).⁴

בדין הפקעת החוב נחלקו הראשונים:
(א) המרדכי (גיטין סי' שפ) סובר שהחוב פוקע מעצמו, שהיא אפקעתא דמלכא גם אם לא אמר לו "משמט אני", ורק יש מצווה באמירה.
(ב) היראים (רעה, דן בדבריו גליוני הש"ס גיטין לז: ד"ה צריך) סובר שהחוב לא פקע, אלא שמצווה על הלווה שלא לקבלו ולומר "משמט אני", ואם אין הלווה רוצה לומר "משמט אני" בית

¹ כמו שהבאנו את שיטתו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה באיסור מלאכת הקרקע.

² ע"ע שמיטה (בקרקע).

³ ע"ע הפקר בשמיטה.

⁴ בדומה לזה דנו לגבי מחילת חוב, ע"ע מחילה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

דין כופין אותו. אך בחו"ל אין כופין אותו מפני שהוא דיני קנסות (ובדעת היראים חקר ר' שמואל (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קסב) האם הוא רק מצווה לומר משמט אני, או שהוא חיוב ממוני לשמט¹).

בגביית החוב חקר הגר"ח האם הדין הוא רק שהחוב מתבטל או גם שלא יגבה את החוב. ונפק"מ אילו החוב היה נשאר: אם החוב רק מתבטל - כשהוא נשאר מותר לגבותו, אך אם יש גם איסור לגבותו - אפילו אם הוא נשאר אסור לגבותו (שמיטה ויובל טו-ד"ה ואשר יראה לומר).

תפס המלווה מטלטלין של חלווה - נחלקו המפרשים האם כיוון שתפס לא עובר בלא יגוש ואין שביעית משמטנו (גידולי תרומה מה-י), או שאעפ"כ שביעית משמטנו (תומים סז-יד). והקצוה"ח סז-ה הביאם ודן במחלוקתם).

המספר שטרותיו לבית דין אינו משמט. וחקר ר' שמואל האם הוא משום שבית דין הם הנוגשים (ולכן אינו לא יגוש) והוא רק שליחם, או משום שכגורי דמי (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קנז).

סתם חלוואה שלושים יום (מכות ג:). אך שביעית משמטת סתם חלוואה תוך שלושים יום, אע"פ שהמלווה לזמן אין שביעית משמטנו (ב"ח ח"מ סז-יג ד"ה ומכל).

ערכים קרובים: הפקר בשמיטה, חוב, מחילה, פרוזבול, פריעת בעל חוב, שמיטה (בקרע).

ערכים קרובים

שמיירה בבעלים

בשמירת פיקדון, אם הבעלים היה פועל אצל השומר, והחפץ אבד וכד' - השומר פטור הגדרה (הסוגיות בבבא מציעא פרק ח).

לדוגמא, שאל את הפרה, והבעלים שלה היה פועל אצל השומר, ומתה - פטור (משנה בבא מציעא צד).

מקורו מפורש בתורה: "וכי ישאל איש מעם רעהו ונשבר או מת, בעליו אין עימו שלם ישלם. אם בעליו עימו לא ישלם, אם שכיר הוא בא בשכרו" (שמות כב-ג).

מקור וטעם

טעם הפטור הוא שכיוון שהבעלים נמצא עם השומר, ישמור הוא את שלו, ואין לחייב את השומר (חינוך ס ד"ה ועל). ואע"פ שטעם זה שייך גם בלא מלאכה, למדו מדרשא או שקיבלו בקבלה ש"ע"ימ" הוא במלאכה (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כט-א ד"ה מבואר).

בדינו חקרו האחרונים האם הוא פטור משמירה (שאינו שומר כלל), או רק פטור מלשלם (הוא שומר והתורה פטרה אותו) (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד רסח וח"ב עמוד שה. וכן חקר צפת פנח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שאילה בבעלים (אות ה) לגבי שואל. אור שמח גניבה ד-י ד"ה ולפ"ז: תוס' הסתפקו בזה).

במהותו חקרו האם אין עליו חיוב כלל (הותרה), או שיש חיוב, ודין הבעלים פטור אותו מגזירת הכתוב (המידות לחקר ההלכה ה-ז). והגר"א וסרמן חילק שבפשיעה יש עליו את סיבת

¹ בדינים רבים חקרו האם הם מדיני ממונות או מדיני איסורים. הארכנו בחילוק ובנפק"מ ביניהם בערך ממון ואיסור בסעיף "החילוק".

החיוב, שהרי הוא כמזיק, אלא שדין הבעלים פוטר אותו, אך לגבי גניבה ואבידה או אונסין אם הוא בבעלים אין עליו את סיבת החיוב כלל¹ (קובץ שיעורים בבא בתרא תרנח תרנט). ונפק"מ בספק אם הוא בבעלים - האם פטור מספק, או שחייב משום שאין ספק מוציא מידי ודאי, שסיבת החיוב היא ודאי, ורק ספק אם יש בו פטור (קובץ שיעורים שם).

ישנם שבעה אופנים של בבעלים, ודיניהם מחולקים (האם הבעלים נשתעבד לשומר או לא, האם הוא בפועל עימו במלאכתו או לא, ועוד חילוקים כדלקמן) (האריך בזה קונטרסי שיעורים בבא מציעא כט, ובסוף הסימן סיכם את מסקנותיו):

(א) הבעלים נשתעבד למלאכת השומר בקניין המועיל, וגם בפועל הוא עימו במלאכתו - זהו לכו"ע עיקר הדין של בבעלים.

(ב) הבעלים נשתעבד בקניין המועיל, אך בפועל אינו עושה מלאכה, והשעבוד הוא לעשות את המלאכה מייד - בבעלים לכו"ע.

(ג) הבעלים נשתעבד בקניין המועיל, אך בפועל אינו עושה מלאכה, והשעבוד הוא לעשות את המלאכה לאחר זמן - לרוב הראשונים לא נקרא בבעלים, והר"ר ברוך מריגנשפורג סובר שגם זה בבעלים.

(ד) הבעלים לא נשתעבד כלל, אך בפועל הוא עימו במלאכתו, והשומר התנה איתו ודרש ממנו לעבוד - בבעלים לכו"ע.

(ה) הבעלים לא נשתעבד כלל, אך בפועל הוא עימו במלאכתו מרצונו בלא דרישת השומר - הטור סובר שהוא בבעלים והמרדכי סובר שאינו בבעלים.

(ו) הבעלים לא נשתעבד בקניין המועיל, אלא נתחייב באמירה באופן שאם יחזור בו תהיה לשומר תרעומת, ועשה את המלאכה - מחלוקת ראשונים האם הוא בבעלים.

(ז) הבעלים לא נשתעבד בקניין המועיל, אלא נתחייב באמירה באופן שאם יחזור בו תהיה לשומר תרעומת, וחזר בו ולא עשה את המלאכה - לכו"ע אינו בבעלים.

בעלים קטן, הסתפק המנחת חינוך (ס-א [י]) אם יש בשואל ממנו דין שמירה בבעלים, כיוון שמדאורייתא השואל מן הקטן הריהו גזלן ואין בו דיני שומרים.

ערכים קרובים ערכים קרובים: שומרים.

שמוע

עיין ערך קריאת שמע.

שן ועין

עיין ערך ראשי אברים.

¹ על חילוק זה - שחיוב פשיעה הוא מדין מזיק אך חיובי גניבה ואבידה ואונסין אינם מדין מזיק - יש חולקים, הארכנו בזה בערך שומרים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

שן ורגל

בהמה חיה ועוף שהזיקו ויש הנאה לחיזקן (שן) או שהזיקו מצוי (רגל) – הבעלים חייב לשלם לנזיק (בבא קמא ב:; הסוגיות על שן - בבא קמא יט:; הסוגיות על רגל - בבא קמא יז:).

הגדרה

לדוגמא, הכניס בהמתו לשדה חבירו ואכלה שם, או הזיקה ברגליה בהליכתה שם.

מקורן מהפסוק "כי יבער איש שדה או כרם ושילח את בעירו (כתיב: בעירה) וביער בשדה אחר, מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שמות כב-ד). כי יבער - זוהי שן, ושילח את בעירו - זוהי רגל (בבא קמא ב:).

מקור וטעם

בטעם ששן ורגל פטורים ברשות הרבים נחלקו הראשונים: רש"י (בבא קמא ה: ד"ה לפוטרים) כתב שהוא משום שנאמר "וביער בשדה אחר" ורשות הרבים אינה שדה אחר, והר"ף (בבא קמא א: בדפי הר"ף) כתב שהוא משום שהיא אורחיה (והרא"ש בבא קמא סי' א דן בדבריו).

במהות הפטור ברשות הרבים חקר הגר"א וסרמן האם הפטור תלוי במקום שנעשתה בו פעולת ההיזק, או במקום שנעשה בו ההיזק עצמו (קובץ ביאורים בבא קמא יא, ותלה זאת במחלוקת אמוראים).

במניין המצוות נמנות שן ורגל יחד למצווה בפני עצמה (ספר המצוות לרמב"ם רמ, חינוך נה, סמ"ג סז), וקרא למצווה בפני עצמה (ספר המצוות לרמב"ם רלז, חינוך נא, סמ"ג סו).

נשיכה שיש הנאה לחיזקה - נחלקו הראשונים האם היא תולדה של שן (רשב"א ומאירי בבא קמא ב:) או שכל נשיכה היא תולדת קרן (מגיד משנה נזקי ממון א-י בדעת הרמב"ם).

פרטי הדין

הפקיר את בהמתו לאחר שהזיקה בשן ורגל - המנחת חינוך הסתפק האם פטור בזה כמו בדין קרן. והגר"א וסרמן הוכיח שפטור (קובץ ביאורים בבא קמא מג, והביא גם את המנחת חינוך).

נהנית - אע"פ ששן פטורה ברשות הרבים, אם נהנית משלמת מה שנהנית, מדין נהנה¹. וחילק הקצוה"ח (שפ"ב) שתשלומי נהנה אינם מדין נזיקין אלא מדין בעל חוב, ולכן אין דינו בעידית.

גוי שהזיק בשן ורגל - הגר"ש שקאפ הסתפק האם המזיק פטור כמו בדין קרן, או שרק בקרן פטור משום שנאמר בה "רעהו". והגר"א וסרמן הוכיח שפטור (קובץ ביאורים בבא קמא מג, והביא גם את הגר"ש שקאפ).

אנשים

ערכים קרובים: אש, בור, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), צרורות, קרן (בשור), תם ומועד, תשלומי נזיקין.

ערכים קרובים

שני ימים טובים של גלויות

בגלות, כיוון שלא היו בקיאים בקידוש החודש, עושים יום טוב יומיים (הסוגיא בביצה ד: ועירובין לט:).

הגדרה

נקרא גם (היום השני) יום טוב שני של גלויות.

במקורם נחלקו המפרשים:

מקור וטעם

¹ ע"ע נהנה.

(א) תוס' כתבו שהוא מנהג (ברכות יד. ד"ה ימים (בסוף השליש הראשון), סוכה מד: ד"ה כאן (בסוף השליש הראשון)).

(ב) הר"ן כתב שהוא תקנה (סוכה מד: (כב. בדפי הר"ף) אמצע ד"ה איתמר).

(ג) הרמב"ם כתב שהוא מנהג, והוסיף שהוא מדברי סופרים (יום טוב א-כא).

(ד) והחתם סופר חידש שאמנם מתחילה קיבלוהו כאיסור דרבנן, אך לאחר שקיבלוהו הוא נדר שהודר ברבים ונתפשט בכל ישראל, והוא איסור דאורייתא ועובר בבל יחל (ש"ת חתם סופר א"ח קמה סוף ד"ה נחזור).

במהותם של שני הימים דנו בגמרא (ביצה ד:): האם הם קדושה אחת או שתי קדושות.

פירוש "קדושה אחת" הוא שעשאו חכמים כיום אחד ארוך (רש"י שם ד"ה ספוקי).

בפירוש "שתי קדושות" נחלקו הראשונים: רש"י (שם וד"ה כוותיה (השני)) פירש שבני גלויות עשאו מאליהם מדאגת הספק, ואחד מהם חול. ובשיטה מקובצת (שם ד"ה והא) פירש שהיום הראשון דאורייתא והשני דרבנן.

להלכה פסקו הרמב"ם (יום טוב א-כד) והשו"ע (א"ח תטז-ב) ששתי קדושות הן, אך יש ביניהם חילוק בלשון: השו"ע (א"ח תצו-א) נקט לשון "שעושין שני ימים טובים מספק", אך הרמב"ם (יום טוב א-כא) כתב שיום טוב שני מדברי סופרים, ולא הזכיר כלל לשון ספק.

עשה מלאכה ואכל חמץ ביום טוב אחרון של פסח - הסתפק הרוגאצ'ובר האם חייב מכת מרדות אחת, משום שעבר על תקנה אחת (שהוא יום טוב), או שחייב פעמיים מכת מרדות, שעבר גם על מלאכה וגם על חמץ (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יום טוב שני אות כ).

הנכנס לארץ ישראל באמצע יום טוב שני של גלויות (על מנת שלא לחזור לחו"ל) - הסתפק הגר"א וסרמן האם כבר התחייב בשביתת יום טוב שני כולו, או שכיון שבארץ הוא יום חול לא יתחייב בשביתה (קובץ שיעורים ביצה טז).

חנוכה בזמן שקידשו ע"פ הראיה - המנחת חינוך (שא-ב [ו]) והטורי אבן (ראש השנה יח: ד"ה בזמן) כתבו שעשו תשעה ימים. אך הר"ן (הובא במנחת חינוך שם) כתב שעשו רק שמונה ימים, ולגבי היום התשיעי הוא ספיקא דרבנן ולקולא.

חנוכה בזמן הזה לכו"ע הוא רק שמונה ימים, שהרי אנו בקיאים בקביעות החודשים, ועושים יום טוב שני רק משום מנהג אבותינו, ובזה לא תיקנו יום טוב שני על דין דרבנן (מנחת חינוך שא-ב [ו]).

פורים בזמן הזה עושים רק יום אחד. ובטעם לזה נחלקו האם הוא משום שכתוב "ולא יעבור" (מרדכי מגילה סי' תשעה), או משום שבכל אופן יצא בדיעבד במה שקרא ב"ד (ט"ז א"ח תרפח-ד, והביא גם את המרדכי).

ערכים קרובים: יום טוב, ספיקא דאורייתא.

שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים

שני פסוקים שמלמדים אותו דין – אי אפשר ללמוד מהם למקומות אחרים. הגדה

החולק על דין זה הוא רבי יהודה שסובר ששני כתובים הבאים כאחד כן מלמדים (סנהדרין טז:), ורק שלושה אינם מלמדים (קידושין לה.).

טעמו הוא שמידת מה מצינו כל כך מוכרחת, שאם היתה קיימת בדין זה התורה לא היתה צריכה לכופלו (בירורי המידות ו-א-ב).

טעמו של רבי יהודה שכן מלמדים הוא שהפסוק השני בא מטעם איזו פירכא כל דהו שלא נודעה לנו (בירורי המידות ו-א-ג), או שהפרשה נשנית בשביל דבר שנתחדש בה (בירורי המידות ז-ב-ד), או שמילתא דאתיא בבניין אב טרח וכתב לה קרא (ספר כריתות ה-א-א).

במהותו נחלקו הראשונים: לתוס' הפסוק השני הוא מיעוט, לרש"י אינו מיעוט אלא שא"א ללמוד מהם (בירורי המידות ג-ג-יא). אך בשלושה כתובים הבאים כאחד - אפילו רש"י מודה שהם מיעוט (בירורי המידות ג-ג-יא).

דין זהה - שני כתובים הוא דווקא כשכל אחד מהם מלמד דין שונה, ואפשר ללמודם זה מזה. אך כששניהם מלמדים אותו דין ממש - לא נחשב שני כתובים הבאים כאחד (בירורי המידות ט-א-ז).

בגזירה שווה, גם בה שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים (בירורי המידות ג-ג-יא).

כאשר התורה כללה את שני הדינים יחד, כגון הארורים שכלולים יחד בזה שכתוב בסופם "אמן" - חידש הירושלמי (סוטה ז-ז [לא]) שנחשבים ככתוב אחד ומלמדים. אך בבבלי לא נמצא כלל זה.

ערכים קרובים: בניין אב, גזירה שווה, מידות שהתורה נדרשת בהן.

שניים אוחזין

שניים מחזיקים בחפץ וכל אחד טוען שהוא שלו, חולקים (הסוגיא בבבא מציעא ב.).

לדוגמא, שניים אוחזין בטלית, זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה (בבא מציעא ב.).

בטעמו חקר הקונטרסי שיעורים (בבא מציעא א-ב ד"ה ויש):
(א) ממון המוטל בספק חולקין (שהרי אין מרא קמא, ובזה אפילו חכמים מודים לסומכוס שחולקים (תוס' בבא בתרא ב. ד"ה לפיכך)). ולפי זה צריך שיהיו אוחזין רק בשביל לעשות דין ספק, שיהיה דררא דממונא¹ (שהרי דין חולקין נאמר רק כאשר יש דררא דממונא²).
(ב) המוציא מחבירו עליו הראיה (מוחזק), שנחשב שכל אחד מוחזק בחציה³, ולכן כל אחד זוכה בחצי שמוחזק בו.

ישנם שני חילוקים בדין שניים אוחזין: האם ודאי שיש רמאי או שיתכן שאין רמאי אלא שהם טועים (כשיתכן שאין רמאי יש יותר סברא שיחלוקו), והאם הם אוחזים או לא (כשאוחזים יש יותר סברא שיחלוקו). כך שיש ארבעה מקרים:

- (א) ודאי שיש רמאי ולא אוחזים.
- (ב) ודאי שיש רמאי ואוחזים.
- (ג) יתכן שאין רמאי ולא אוחזים.
- (ד) יתכן שאין רמאי ואוחזים.

¹ בפירוש "דררא דממונא" ובחילוקים אלו הכרעות מועילות כשיש דררא דממונא ואלו מועילות כשאין - ע"ע דררא דממונא.

² כמו שהבאנו בערך חולקין בסעיף "הגדרה".

³ אמנם יש צד לומר שכל אחד מוחזק בכולה, הובא בערך מוחזק בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בשניים שאוחזין בטלית.

- ויש בזה שלוש שיטות בראשונים (דן בזה קונטרסי שיעורים בבא מציעא א-ד):
- (א) תמיד חולקים (רמב"ם לפי הגהות מיימוניות).
- (ב) כשוודאי שיש רמאי ולא אוחזים - לא יחלקו, בשלושת המקרים האחרים - יחלקו (ריב"א).
- (ג) כשוודאי שיש רמאי - לא חולקים, כשיתכן שאין רמאי - חולקים (ואין שום חילוק אם אוחזים או לא) (רש"י).

ערכים קרובים ערכים קרובים: חולקין, מוחזק.

שניים שעשאוה

הגדרה שניים שעשו מלאכה בשותפות (הסוגיא בשבת צב:).

- לדוגמא, אחד עקר את החפץ מרשות הרבים והשני הניחו ברשות היחיד (שבת ג, רמב"ם שבת א-טו), אחזו שניהם בקולמוס וכתבו (שבת צב:, רמב"ם שם).
- בדינו יש חילוקים האם כל אחד מהם היה יכול לעשות את המלאכה לבדו, ונחלקו בזה תנאים לשלוש דעות (שבת צב:):
- (א) זה יכול וזה יכול - רבי מאיר מחייב, ורבי יהודה ורבי שמעון פוטרים.
- (ב) זה אינו יכול וזה אינו יכול - רבי יהודה ורבי מאיר מחייבים, ורבי שמעון פוטר.
- (ג) זה יכול וזה אינו יכול - דברי הכל חייב.
- והלכה כרבי יהודה, שפטורים רק בזה יכול וזה יכול (רמב"ם שבת א-טו, והגהות מיימוניות שם).

מקור וטעם המקור שבזה יכול וזה יכול פטורים, מהפסוק "ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ בעשותה אחת ממצוות ה' אשר לא תעשינה ואשם" (ויקרא ד-כז) - "בעשותה" - העושה את כולה ולא העושה את מקצתה (שבת צג:).

בטעם הפטור חקר המשנת יעבץ (או"ח לט ד"ה לכן נראה) האם הוא משום שאינה מלאכת מחשבת (משום שאין זו דרך המלאכה), או שלא נחשב שעשה את המלאכה. ונפק"מ אם הוא פטור רק בשבת או בכל התורה¹.

- בשאר התורה דנו המפרשים האם פטורים כמו בשבת, או שהגזירת הכתוב נאמרה רק בשבת², ויש בזה חמש דעות (הביאם חוץ מהדעה השניה) ודן בהם קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-יב):
- (א) פטורים (ריטב"א).
- (ב) חייבים (מנחת חינוך טו-א [ט]).
- (ג) בשבת פטורים מגזירת הכתוב, בזב פטור מסברא, ובשאר התורה חייב (רשב"א).
- (ד) ספק אם פטורים כמו בשבת או שחייבים (פני יהושע שבת צג, מנחת חינוך צב-א [ח] ד"ה ואם שני אנשים).
- (ה) אין חילוק בין שבת לשאר התורה - בחייבי לאווין תמיד פטור, ובשאר החיובים תמיד חייב (מקור חיים).

¹ בשאלה האם שניים שעשאוה פטורים גם בשאר התורה דנו לקמן בסעיף "בדינים שונים" ד"ה בשאר התורה.

² דין זה תלוי בטעם ששניים שעשאוה פטורים. הבאנו זאת לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

בפיגול, דהיינו שניים ששחטו יחד ואחד מהם חשב מחשבת פיגול - אם שניהם יכולים (לשחוט) או שניהם אינם יכולים - מחשבת כל אחד מהם פוסלת, ואם זה יכול וזה אינו יכול - רק מחשבת היכול פוסלת (מנחת חינוך קמ"ד א [ג] ד"ה והנה אם).

ערכים קרובים **ערכים קרובים**: איסורים, מלאכות שבת.

שעבוד

הגדרה **המלווה יכול לגבות את החוב מנכסיו של הלווה** (הסוגיא בבבא בתרא קעה:).

לדוגמא, אם המלווה תבע את הלווה לפרוע את חובו ואין לו, הוא יכול לטרוף את הקרקעות שהלווה מכר לאחרים (לאחר ההלוואה), כי קרקעות אלו משועבדות לו (בבא בתרא קעה:).

מקור וטעם **במקורו** נחלקו אמוראים (בבא בתרא קעה:):

(א) לעולא שעבודא דאורייתא. ונלמד מהפסוק (דברים כד-יא) "והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבט החוצה" (רשב"ם שם ד"ה שעבודא דאורייתא), או מהפסוק (משלי כב-ז) "אם אין לך שלם, למה יקח משכבך מתחתין" (רשב"ם בבא בתרא קעד. ד"ה אינון), או מהפסוק (משלי כב-ז) "ועבד לוה לאיש מלווה" (רבינו גרשום שם בראש העמוד ד"ה שעבודא).
(ב) לרבה שעבודא לאו דאורייתא אלא מדרבנן, שתיקנו שיוכל לגבות כדי שלא תנעול דלת בפני לווין. את הפסוקים הוא יסביר שהם עוסקים במשכנו שלא בשעת הלוואתו (רשב"ם קעה: ד"ה לאו דאורייתא, ותוס' שם ד"ה דבר (בסופו) חלקו עליו), או שהם אסמכתא בעלמא (רבינו גרשום שם ד"ה שעבודא לאו דאורייתא).

בשאר חובות שאינם הלוואה - כגון המוכר שדהו ובא נגזל או בעל חוב וטרפוה, שהמוכר חייב לקונה את דמיה - לש"ך (ח"מ קטז-ה) בזה לכל הדעות שעבודא לאו דאורייתא, שרק בהלוואה שייך לומר שעבודא דאורייתא כי עבד לוה לאיש מלווה. אך לשער המלך גם בשאר החובות שייך לומר שעבודא דאורייתא (מלווה ולווה יטה ד"ה כתב הרב ש"ך, והביא גם את הש"ך).

למ"ד שעבודא לאו דאורייתא, מה שיורדים לנכסיו הוא רק מדין כפייה על מצוות עשה, שפריעת בעל חוב מצווה (רשב"ם בבא בתרא קעה:). ובזה נחלקו המפרשים האם כיוון שהוא רק מדין כפייה על המצוות יורדים לנכסיו רק בפניו (רמב"ן שם) או גם שלא בפניו (הגהות מיימוניות תלמוד תורה א-א, דן במחלוקתם קצוה"ח רצ-ג).

לדעה ששעבודא לאו דאורייתא, נחלקו המפרשים לגבי שעבוד בשטר: האם השטר משעבד בעצמו, או שהחוב משעבד והשטר רק גורם שיהיה קול (חידושי ר' שמואל בבא מצינעא עמוד ק: תוס' - החוב, תומים - השטר).

בטעמו אמרה הגמרא שהוא מדין ערבות, שנכסיו של האדם הם הערבים שלו ולכן אפשר לגבות מהם (בכורות מח. ובבא בתרא קעד.). והמשאת משה חידש שזו מחלוקת אמוראים, שיש אמוראים שסוברים שאינו מדין ערבות אלא מדין קניין (בבא מצינעא טז ד"ה ועתה, והלכה כדעה שהוא מדין ערבות. אמנם רש"י (גיטין נ. ד"ה כיוון) ושר"ת עונג יום טוב (פז ד"ה ולפמ"ש) הביאו בפשטות שהוא מטעם ערבות, ומשמע שלשיטתם אין בזה מחלוקת).
ובביאור המחלוקת הסביר המשאת משה שלדעה שהיא ערבות הקרקע לא קנויה למלווה, ואעפ"כ יש לו מעות בקרקע, דהיינו את שוויות הקרקע (שם ד"ה ונראה לכן). ולדעה שהיא קניין הקרקע קנויה ממש למלווה (שם ד"ה ועתה).

בזמן הגבייה נחלקו אמוראים: אביי אמר למפרע הוא גובה, דהיינו משעת ההלוואה, ורבה אמר מכאן ולהבא הוא גובה, דהיינו רק משעת הגבייה (פסחים ל:). ויש אומרים

שאפילו רבא מודה שלאחר זמן הפירעון גובה למפרע, וכל דבריו שמכאן ולהבא הוא גובה הם רק קודם זמן הפירעון (בעל התרומות שער מג ח"ב מביא יש אומרים, הובא בנתי"מ קצט-ב ד"ה וליישב).

בביאור מחלוקתם יש שתי שיטות (ומחלוקתם לא קשורה למחלוקת האם שעבודא דאורייתא או דרבנן (פני יהושע פסחים ל: ד"ה איתמר)):

(א) שיטת הנתי"מ (בפשוט): לאבוי הקרקע נקנית למלוה בשעת ההלוואה, וכמתנה "קנה מעכשיו ולכשאגבך", ובזמן הגבייה קונה למפרע משעת ההלוואה, והגבייה היא רק קיום התנאי (ולכן אין צריך קניין בשעת הגבייה). ולרבא לא קונה את הקרקע למפרע, אלא רק משעת הגבייה ולהבא (קצט-ב ד"ה וליישב).

(ב) שיטת הגר"ש שקאפ: לכל הדעות (בין לאבוי ובין לרבא, בין לדעה ששעבודא דאורייתא ובין לדעה ששעבודא לא דאורייתא) שעבוד הוא זכות שיש למלוה בנכסי הלווה שאם לא יפרע לו יוכל לגבות והקרקע תהיה שלו (מערכת הקניינים יא ד"ה ונלע"ד, ובתחילת יב ד"ה אך) הוסיף שאפילו לאבוי ואפילו לאחר הגבייה לא אומרים שלמפרע הקרקע היתה קנויה למלוה, אלא היתה לו רק הזכות הנ"ל. ומחלוקתם היא שלאבוי הזכות הזו נחשבת כקניין וחלק ממש בקרקע לזמן שלאחר הגבייה, ולרבא זכות זו לא נחשבת לקניין משום שבידו לסלקו ע"י פריעת החוב (שם יא ד"ה ולפ"ז).

מהות השעבוד תלויה בשתי מחלוקות האמוראים הנ"ל - בזמן הגבייה (שלאבוי גובה למפרע ולרבא מכאן ולהבא), ובטעם השעבוד (האם מטעם ערבות או קניין), וכמו שביארנו את המחלוקות הנ"ל לעיל¹. ונסכם כעת את כל חמש השיטות במהות השעבוד:

(א) קניין ממש - הקרקע נקנית למלוה בשעת ההלוואה, וכמתנה "קנה מעכשיו ולכשאגבך", ובזמן הגבייה קונה למפרע משעת ההלוואה, והגבייה היא רק קיום התנאי (ולכן אין צריך קניין בשעת הגבייה) (נתי"מ (קצט-ב ד"ה וליישב) בדעת אבוי, ומעין זה משאת משה (בבא מציעא טז ד"ה ועתה) בדעה ששעבוד מדין קניין).

(ב) קניין השווי - הקרקע לא קנויה למלוה, אך יש לו מעות בקרקע, דהיינו את שוויות הקרקע (משאת משה (בבא מציעא טז ד"ה ונראה לכן) בדעה ששעבוד מדין ערבות).

(ג) זכות שנחשבת קניין - זכות בנכסי הלווה שאם לא יפרע לו יוכל לגבות והקרקע תהיה שלו, והזכות הזו נחשבת כקניין וחלק ממש בקרקע לזמן שלאחר הגבייה (הגר"ש שקאפ (מערכת הקניינים יא ד"ה ונלע"ד) בדעת אבוי).

(ד) זכות שלא נחשבת קניין - זכות בנכסי הלווה שאם לא יפרע לו יוכל לגבות והקרקע תהיה שלו, והזכות הזו לא נחשבת לקניין משום שבידו לסלקו ע"י פריעת החוב (הגר"ש שקאפ (מערכת הקניינים יא ד"ה ולפ"ז) בדעת רבא).

(ה) אין קניין כלל - לא קונה את הקרקע כלל למפרע, אלא רק משעת הגבייה ולהבא (נתי"מ (קצט-ב ד"ה וליישב) בדעת רבא).

ביהם בין השעבוד לגבייה יש לחקור האם השעבוד על הנכסים גורם לזכות לגבות אותם, או שזכות הגבייה גורמת לשעבוד (המידות לחקר ההלכה א-כד).

בהתחייבות השעבוד יש לחקור האם היא כהקנאת ממון, שכשם שאפשר להקנות ממון כך אפשר להתחייב ממון, או שאינה הקנאה (משום שאין כאן ממון כעת), אלא דין נפרד (קונטרסי שיעורים קידושין יב-ד ד"ה ובעיקר).

בגורם לשעבוד חקרו ראשי הישיבות האם החיוב (ההלוואה או ההיזק) משעבד רק את הגוף, ושעבוד הגוף גורם לשעבוד הנכסים, או שהחיוב (סיבת חיוב הגוף) משעבד בעצמו

¹ ד"ה בטעמו וד"ה בזמן הגבייה.

גם את הנכסים (קובץ שיעורים בבא בתרא שפא: סיבת חיוב הגוף משעבדת, ולכן משתעבדים גם כשהחיוב לא היה. קונטרסי שיעורים בבא מציעא ו-ג בשם הגר"ש שקאפ).

כשפרע את החוב (בכסף או בקרקע אחרת) הוברר ששאר הנכסים לא היו משועבדים כלל, ולא שהם היו משועבדים ורק סילק את השעבוד ע"י הפירעון (ברכת אברהם פסחים ל: סי' "בעל חוב למפרע הוא גובה" ב בדעת רש"י).

אין נפרעין מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין. וחקר הגרנ"ט האם כשיש בני חורין אין בכלל שעבוד, או שיש שעבוד, ורק יש קדימה לגבות מהבני חורין (הגרנ"ט קלג ד"ה והנראה).

שעבוד אינו חל על נכסים שקנה אחר ההלוואה (כשלא כתב דאיקני). וחקר ר' שמואל האם הוא משום שאינם מלווה בשטר, או משום ששעבוד נכסים הוא מדין ערבות, ורק שעת ההלוואה מחייבת ערבות (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד ריג).

שעבוד נכסים בלי שעבוד הגוף - חידש האבני מילואים (כט"ז ד"ה ולשיטת) בדעת הרמב"ן והרשב"א, שאפשר שיהיה שעבוד נכסים בלי שעבוד הגוף. אל הגר"ש שקאפ (קידושין יז ד"ה ונלענ"ד דאין) חלק עליו וכתב שלכו"ע אין שעבוד נכסים בלא שעבוד הגוף.

כאשר פורע שטר חוב, ביאר הקצוה"ח (מחא ד"ה שנמחל) שהשעבוד לא נפקע למפרע, אלא שהלווה קונה את השעבוד מהמלווה, ועתה הוא שייך ללווה.

בגוי אין שעבוד לא מדאורייתא ולא מדרבנן (פני יהושע פסחים ל: ד"ה איתמר). אנשים

ערכים קרובים: אפותיקי, דאיקני, חוב, מזיק שעבודו של חבירו, מחילה, ממרני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו), משכון, ערב, פריעת בעל חוב, קדימה בגבייה, שטר שלווה בו ופרעו (שאינו חוזר ולווה בו משום שנמחל שעבודו), שעבודא דרבי נתן. ערכים קרובים

שעבודא דרבי נתן

אדם אחד חייב לשני ממון, והשני חייב לשלישי – השלישי יכול לגבות ישר מהראשון (הוזכר בפסחים לא. ועוד, בסוגיא זו האריך ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ג והלאה). הגדרה

לדוגמא, ראובן חייב לשמעון מנה, ושמעון חייב ללוי מנה - לוי יכול לגבות את המנה מראובן.

בכל ערך זה נשתמש בלשון "ראשון שני ושלישי":

ראשון - ראובן, הלווה האחרון.

שני - שמעון, האדם האמצעי, שהוא גם לווה וגם מלווה.

שלישי - לוי, המלווה הראשון.

החולק על דין זה הוא תנא קמא דרבי אלעזר (קידושין טו.). ונחלקו בעלי התוס' (קידושין טו. ד"ה ואידך (השני)) האם הלכה כרבי נתן. והרמב"ם (מלווה ולווה ב-ו) והשו"ע (ח"מ פו-א) כן פסקו כרבי נתן.

מקורו מהפסוק בפרשת גוזל ונשבע לשקר (במדבר ה-ז) "ונתן לאשר אשם לו" (פסחים לא.). מקור וטעם

וגם לאמוראים שסוברים ששעבודא לאו דאורייתא¹, שעבודא דרבי נתן הוא כן דאורייתא (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ד"ה כתובות מדויק מהרשב"א סוף קידושין) משום שדורשים זאת מהפסוק "ונתן לאשר אשם לך" (תומים פו-א).

במעמדו דנו האם הוא משום אפוכי מטרתא למה לי, שבמקום שהשני יגבה מהראשון והשלישי מהשני - השלישי יגבה ישר מהראשון. או מדין שעבוד, שהתורה חידשה שבמקרה זה גם חובותיו משתעבדים כשאר נכסיו, והראשון גובה מהשני את זכותו על חובו של השלישי (חידושי ר' שמואל בבא בתרא כז-א,ה: בה"א תלה זאת במחלוקת ראשונים, למסקנתו לכר"ע מדין אפוכי מטרתא למה לי).

במהותו חקרו האם השלישי גובה ישר מהראשון, או שהשלישי גובה מהראשון דרך השני (משום שממונו של הראשון משועבד לשני, ושל השני משועבד לשלישי) (עיון בלומדות ג).

בסדר הגבייה חקרו האם השני גובה את החוב מהראשון ואח"כ השלישי גובה מהשני, או שהשלישי גובה את החוב מהשני ואח"כ יורד לנכסי הראשון (חידושי ר' שמואל בבא בתרא כז-ה: מחלוקת ראשונים).

כאשר יש לשני נכסים נחלקו הראשונים האם יש שעבודא דרבי נתן: יש אומרים שגם במקרה זה השלישי יכול לגבות מהראשון, אך יש אומרים שכיוון שהשלישי יכול לגבות מהשני אינו יכול לגבות מהראשון, שנכסי השני הם בני חורין, ונכסי הראשון הם משועבדים, ואין נפרעים מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ד-ג).

כשסדר החלואות היה הפוך, שבתחילה השני לווה מהשלישי ורק אח"כ הראשון לווה מהשני - נחלקו הפוסקים האם יש בזה שעבודא דרבי נתן (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ה ד"ה יש"ש).

בפיקדון, שהראשון לא לווה מהשני אלא שומר לו על פיקדון (והשלישי הלווה לשני כמו בשאר שעבודא דרבי נתן), נחלקו הפוסקים האם יש שעבודא דרבי נתן והשלישי יכול לגבות את הפיקדון שביד הראשון, או שאינו יכול לגבותו (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ד-ב וכו-ד-ח).

ערב - כאשר לראשון (הלווה האחרון) עצמו אין נכסים אך יש לו ערב, נחלקו המפרשים האם השלישי יכול לגבות ממנו, או ששעבודא דרבי נתן חל רק על מי ששעבד את עצמו, אך לא על ערב (ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ד-ז).

מחילה - הראשונים והאחרונים דנו האם השני יכול למחול לראשון על חובו, ועל ידי כך להפקיע מהשלישי את זכותו לגבות מהראשון (תוס' כתובות יט. ד"ה וכגון) הביאו את שני הצדדים. וכן דן בזה ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) כו-ו, ובהערה בו בתחתית העמוד כתב שיתכן שהמהרש"א הסתפק בזה).

ערכים קרובים: חוב, כתיבה ומסירה, מחילה, מעמד שלושתן, ערב, פריעת בעל חוב, שעבוד. ערכים קרובים

¹ הבאנו את מחלוקתם, מקורותיהם ופרטיהם בערך שעבוד בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו.

שעטנז

הגדרה **איסור ללבוש בגד שמחוברים בו צמר ופשתן.**

פירוש "שעטנז" הוא לשון עירוב, ודרשו בו נוטריקון שוע טווי ונוז (רש"י דברים כב-יא).

נקרא גם כלאי בגדים (וכן בלשון הפסוק ויקרא יט-ט: "בגד כלאיים שעטנז").

ובפירוש "כלאיים" מצאנו שלושה ביאורים:

(א) עירובין (אונקלוס ויקרא יט-ט).

(ב) עירובין (תרגום יונתן שם).

(ג) שניים יחדיו (הערוך ערך כלאים כתב שזהו פירושו בלעז).

מקורו מפורש בפסוק "ובגד כלאיים שעטנז לא יעלה עליך" (ויקרא יט-ט) ובפסוק "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו" (דברים כב-יא).

בטעמו כתב הרמב"ם שהוא משום שכך נהגו ללבוש כומרי עבודה זרה (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה מב, הובא בחינוך תקנא ד"ה רמז), והחינוך כתב שהוא כדי שלא נעשה דבר חדש שמחליף את מעשי ה' (סב ד"ה וענין, בלשון "ואפשר"). אמנם בגמרא מפורש שהוא חוק בלא טעם (יומא סז:).

במהותו חקרו כמה וכמה חקירות:

(א) האם האיסור הוא הלבישה (פעולה), או שיהיה לבוש (תוצאה) (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד שיב. הגר"ש שקאפ (יבמות לו ד"ה וע"כ) וקובץ שיעורים (ח"ב כג-ח) בדעת הר"ן: פעולה (והגר"ש שקאפ הוסיף שצריך לכוון גם להנאת הלבישה). וכן חקר צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כלאי בגדים כט האם האיסור ללבוש או שעל ידו יולבשו, וכתב בדעת הרמב"ם שהאיסור בתוצאה).

(ב) האם האיסור הוא הערבוב של המינים, או החיבור שלהם (משנת יעבץ י"ד כד: רמב"ם - חיבור).

(ג) האם הבגד עצמו נאסר (חפצא), או שרק הלבישה אסורה (גברא) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד קמז).

(ד) כל חוט פשתן אוסר בכלאיים בפני עצמו, או שהבגד כולו נאסר באיסור יחיד. ונפק"מ למטיל שני חוטי פשתן בבגד צמר - האם הבגד נעשה פעמיים כלאיים כי כל חוט אוסר, או רק פעם אחת כי הבגד כולו נאסר באיסור יחיד (קובץ הערות ז-ד).

(ה) האיסור הוא ההנאה מהלבישה, או שהאיסור הוא הלבישה עצמה בתנאי שיש בה הנאה (שאם אין בה הנאה לא נחשבת לבישה כלל) (בית הלוי, הובא בברכת אברהם פסחים מ: ד"ה ונראה לבאר. חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד קמח).

בבגדים קשים אין איסור כלאיים. לרש"י הוא אפילו בכלאיים דאורייתא (רש"י יומא סט. ד"ה קשין), והתוס' מקילים בזה רק בכלאיים דרבנן (שם ד"ה קשין).

המלביש את חבירו כלאיים, חידש הרמב"ם (כלאיים י-לא) שאם הלובש מזיד - הלובש לוקה והמלביש עובר בלפני עיוור, ואם הלובש שוגג והמלביש מזיד - המלביש לוקה והלובש פטור. והרא"ש (ש"ת הרא"ש ב-טז) חולק עליו וסובר שהלאו חל רק על הלובש ולא על המלביש (דן בזה מנחת חינוך תקנא-ב [ד]).

המלביש כלאיים לקטן, הסתפק המנחת חינוך האם עובר בלאו (מנחת חינוך תקנא-ב [ה]), וכן דן בזה צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כלאי בגדים אות ל).

כלאיים בבגדי כהונה מותרים. וחקר הגר"א וסרמן האם הוא הותרה או דחווה (קובץ הערות ט-א).

ערכים קרובים ערכים קרובים: כלאי הכרם, כלאי זרעים.

שפחה חרופה

חציה שפחה וחציה בת חורין המקודשת לעבד עברי, הבא עליה פטור ממיתה וחייב אשם (הסוגיות בכריתות יא. וגיטין מג.).

בערך זה נדון בגדרה ובאיסור לבוא עליה. לגדרי חצי עבד וחצי בן חורין בכלל, אופן יצירתו, מהותו (האם כל גופו גם עבד וגם בן חורין, או שחצי גופו עבד וחצי גופו בן חורין) חיובו במצוות ועוד - ע"ע חצי עבד וחצי בן חורין.

בפירוש "נחרפת" נחלקו המפרשים על התורה (ויקרא יט-כ), ויש בזה חמש דעות:

- (א) מיועדת ומיוחדת (רש"י, רשב"ם).
- (ב) מאורסת (תרגום יונתן).
- (ג) מלשון חרפה, כיוון שהיא בתולה ברשות אחר ואיננה מאורסה (אבן עזרא).
- (ד) מופקרת (חזקוני בפירושו השני, הדר זקנים).
- (ה) בעולה, דהיינו עומדת לו לתשמיש (הערוך ערך חרף, ולפי זה ביאר את דרשת הגמרא כריתות יא.).

החולקים בדיון זה הם תנאים (כריתות יא.):

- (א) לרבי עקיבא היא חציה שפחה וחציה בת חורין המאורסת לעבד עברי.
 - (ב) לרבי ישמעאל היא שפחה כנענית המאורסת לעבד עברי.
 - (ג) לאחרים היא שפחה כנענית המאורסת לעבד כנעני.
- והלכה כרבי עקיבא (רמב"ם איסורי ביאה ג-ג), שהרי הלכה כרבי עקיבא מחבירו (מגיד משנה שם).

מקורה מפורש בתורה: "ואיש כי ישכב את אשה שכבת זרע והיא שפחה נחרפת לאיש והפדה לא נפדתה או חופשה לא ניתן לה ביקורת תהיה לא יומתו כי לא חופשה. והביא את אשמו לה' וגו'" (ויקרא יט-כ).

הטעם שפטורים ממיתה מפורש בתורה - "לא יומתו כי לא חופשה" (ויקרא יט-כ). רש"י פירש שהוא משום שאין קידושה קידושין (על התורה שם), ומהרמב"ם משמע שאינה אשת איש גמורה (איסורי ביאה ג-ג), שכתב שאם נשתחררה חייבים עליה מיתה משום שנעשית אשת איש גמורה).

באיסור לבוא עליה נחלקו הראשונים: רש"י (יבמות נה. ד"ה שפחה) כתב שהוא "לא יהיה קדש", אך הרמב"ם (איסורי ביאה יב-יא) סובר שאין איסור קדש בשפחה, ואיסורה רק מדרבנן, ולשיטתו צריך לומר שהאיסור בשפחה חרופה הוא מדין אשת איש (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שפחה חרופה אות קמט. והוסיף שגם לרש"י אפשר שכיוון שחציה בת חורין פקע ממנה קצת איסור קדש).

ונפק"מ מכך לטעם שאין קידושין של אחר תופסים בשפחה חרופה - לרש"י אפשר לומר שהוא משום איסור הערוה שבה (קדש), אך לרמב"ם צריך לומר שהוא משום הקניין (שבקידושין) שבה, שקנויה לעבד עברי¹ (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שפחה חרופה אות קנ).

¹ בחקירה האם קידושין הם קניין או איסור, ובנפק"מ מכך לטעם שאין קידושין תופסים באשת איש, הארכנו בערך קידושין בסעיף "קניין ואיסור".

מאורסת לישראל - רש"י (גיטין מג. ד"ה ואם) פירש ש"מאורסת לעבד עבד" לאו דווקא, והוא הדין לכל ישראל, אלא אורחא דמילתא נקט, שעבד עברי מותר בה. ומתוס' (גיטין לו. ד"ה בזמן, שכתבו ששפחה חרופה נוהגת רק בזמן שעבד עברי נוהג) משמע שהוא דווקא לעבד עברי (חתם סופר גיטין מג. ד"ה ואם).

ערכים קרובים ערכים קרובים: אשת איש, חצי עבד וחצי בן חורין, עבד עברי, שפחה כנענית.

שפחה כנענית

הגדרה **אשה שהיתה גויה ונמכרה בשפחה לישראל.**

בערך זה נדון בידינים המיוחדים לשפחה כנענית. שאר דיניה שווים לעבד כנעני, ע"ע עבד כנעני במצוות, ערך קנייני עבד כנעני וערך שחרור עבד כנעני.

נקראת גם סתם שפחה (ויקרא יט-כ). וכן נקראת אמתא (גיטין לח., לט.; קידושין ח: ורש"י שם ד"ה פריטי), ובפסוק נקראת גם אמה (מאת הגויים אשר סביבותיכם מהם תקנו עבד ואמה (ויקרא כה-מד)), אע"פ שסתם אמה בלשון חז"ל היא אמה עבריה (שמות כא-ז, קידושין טו., יט:).

במהותה יש מי שחילק שעבד כנעני הוא גוי שנוספו לו מצוות כאשה, אך שפחה כנענית היא ישראלית (אב ישראל ב-ט. וכן תירץ את קושיית תוס' יבמות מז: ד"ה שם, שעבד צריך טבילה ושפחה לא. וכן תירץ את קושיית הקובץ הערות (מז-י) על הרמב"ם מדוע הוצרך לטעם שעבד כנעני מותר בשפחה בשביל רבו ולא מצד עצמו).

איסורה לכהן - דנו בה האחרונים: למשנה למלך (עבדים ג-ג אמצע ד"ה וכופהו) היא זונה, אמנם המנחת חינוך (רסו-א [יז] בתחילתו) הסתפק בזה.

איסורה לישראל - נחלקו בזה המפרשים: הרמב"ם כתב שהוא איסור דרבנן (איסורי ביאה יב-יא), ורש"י (יבמות נה. ד"ה שפחה, לגבי שפחה חרופה) ואונקלוס (דברים כג-ח) כתבו שהוא לאו של "לא יהיה קדש".

היתרה לעבד כנעני - עבד כנעני מותר בשפחה כנענית, וכתב הקובץ הערות (מז-י) שמסתבר שהטעם לזה הוא שהרי היא בת מינו, כמו שממזר מותר בממזרת. אמנם דייק מהרמב"ם שמשמע ממנו שטעם ההיתר משום שמחוייב לעבוד לרבו, וכעין היתרו של עבד עברי בשפחה כנענית.

בשחרור שפחה כנענית חידשו האחרונים שאפשר שאינה צריכה טבילה (ולא כעבד כנעני שחייב טבילה גם בשחרורו), שהרי גם לאחר שחרורה תהיה חייבת במצוות רק כשאר אשה, ואם כן לא נוספות לה מצוות בשחרורה (אבני נזר י"ד ש-ב כתב זאת בלשון "לולא דמסתפינא", ומעשה רוקח איסורי ביאה יג-ב כתב שטבילתה היא רק מעלה בעלמא).

ערכים קרובים ערכים קרובים: אמה עבריה, אשה במצוות, עבד כנעני במצוות, קנייני עבד כנעני, שחרור עבד כנעני, שפחה חרופה.

ש"ש שנים

עבד עברי משתחרר מאדונו לאחר שש שנים (הוזכר בקידושין יד:).

הגדרה

מקורו מפורש בפסוק "כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבוד, ובשביעית יצא לחופשי חנם" (שמות כא-ב), וכן בפסוק "כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים, ובשנה השביעית תשלחנו חופשי מעימך" (דברים טו-יב).

מקור וטעם

במהותו חקר הפרי משה האם קנוי לעולם וכשמגיע שש שנים הקניין נפקע, או שמתחילה קנוי רק לשש שנים (פרי משה קניינים מח-ב).
וכתב הקונטרסי שיעורים (קידושין טו-ח) שאינו קניין שמקנה את העבד לעצמו, אלא הוא רק יציאה ושחרור, משום שעבד עברי אינו שייך לאדונו ממש כשאר חפצים¹.

הנכסים הנקנים הם:

הנכס

עבד עברי שמכרוהו בית דין.

מוכר עצמו, לרבי אלעזר גם הוא יוצא בשש, ולחכמים נמכר גם ליותר משש (קידושין יד:).
בביאור דעת חכמים נחלקו הראשונים: לרש"י (שם ד"ה ויתר על שש) נמכר ליותר משש דווקא אם התנו כך, אך אם לא התנו מסתמא גם לחכמים יוצא בשש (כך פירש את דברי רש"י הריטב"א שם ד"ה דתניא. והסביר את טעמו בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד צח, שהגזירה שווה שכיר שכיר מלמדת שגם במוכר עצמו שייכת יציאת שש, וגזירת הכתוב "ועבדך שש שנים" ממעטת רק שתנאי יכול להועיל). אך הריטב"א (שם) סובר שאין דין שמסתמא יוצא בשש, אלא הכל רק כפי שהתנו, וכן הוסיף שהוא הדין שיכול להתנות להימכר גם לפחות משש.

זמן הקניין - חידש אחד האחרונים שעבד עברי יכול למכור את עצמו לשש שנים מפוזרות, כמו שעבד בורח (או שחלה רוב שש שנים) משלים את שש השנים אע"פ שאינן רצופות אלא מפוזרות. אך הקניין פירות (מסכת עבדים נ, והביא גם את הדעה הנ"ל) חלק עליו וכתב שדין בורח הוא גזירת הכתוב, ואין ללמוד ממנו למוכר עצמו לשנים מפוזרות.

פרסי הדין

ערכים קרובים: יובל (בעבד עברי).

ערכים קרובים

שתייה

עיין ערך שיעורי משקין.

שתיקה כהודאה

אדם שטענו נגדו טענה ושתק, נחשב כאילו הודה בה (הסוגיא ביבמות פז:).

הגדרה

לדוגמא, עד אחד אומר אכלת חלב, והוא שותק - נאמן, משום ששתיקה כהודאה (יבמות פז:).

טעמו שכיוון ששותק נראה לו אמת ויודע קצת שיש רגליים לדבר. אך אינה הודאה ממש שיודע בוודאי שכך הוא (תוס' יבמות פח. ד"ה דשתיקה, ש"ך יר"ד קכז-י).

מקור וטעם

¹ בחילוק בין קנייני עבד עברי לשאר הקניינים הארכנו בערך מוכר עצמו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

באיורים נחלקו הפוסקים האם אומרים שתיקה כהודאה (יד מלאכי תקעג).

בדינים שונים

שבועה - שתיקה מועילה לפוטרו משבועה (קצוה"ח פא-ו).

זמנה - שתיקה מועילה רק כאשר שתק מתחילה ועד סוף. כגון שחבירו טען שהחפץ שלו וחטפו ממנו, והוא שתק לחבירו מתחילה ועד שהלך ממנו (נתיה"מ ביאורים פא-ד).
שתק בתחילה (כל זמן שהחפץ ברשותו) ולבסוף צווח, כגון המחליף פרה בחמור וילדה, וטען הלוקח ברשותי ילדה והמוכר שתק כל זמן שהוולד עדיין ברשותו - שתיקתו אינה כהודאה (שיטה מקובצת בבא מציעא ק: סוף ד"ה זה, והוסיף שתיקה של הלוקח כן מועילה למוכר, וחתם "וצריך עיון". אמנם מהנתיה"מ ביאורים רכג-ז משמע שהשיטה מקובצת הסתפק בזה ולא חילק בין לוקח למוכר).

פרטי הדין

מעשה - שתיקה מועילה רק כאשר התובע עשה מעשה, כגון שחטפו ממנו, וכן הקדש או דברי שכיב מרע, שדינם כמעשה (נתיה"מ ביאורים פא-ד).

תלייה - כאשר אפשר לתלות את השתיקה בדבר אחר, לא אומרים שתיקה כהודאה (יד מלאכי תקסז).

כאשר ברור שהוא חייב ממוץ, לא מועילה שתיקה כהודאה לפוטרו (קצוה"ח פא-ו).

ערכים קרובים: הודאת בעל דין, שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.

תדיר ושאינו תדיר קודם

מצווה תדירה יותר קודמת למצווה אחרת (האריך בזה מנחת אשר במדבר סא).

הגדרה

לדוגמא בקידוש, ברכת היין קודמת לברכת היום מפני שהיא תדירה יותר (ברכות נא: לבית הלל).

מקורו מהפסוק (במדבר כח-כג) "מלבד עולת הבוקר אשר לעולת התמיד (תמיד) תעשו את אלה (מוסף)" (ובאים פט.), שמשמע שבשעת המוסף כבר נעשה התמיד, משום שהוא תדיר יותר (רש"י שם ד"ה מלבד).

מקור וטעם

בריעבר יוצא ידי חובה גם אם הקדים את המצווה שאינה תדירה (שדי חמד ח"ד ת-מח עמוד 534).

פרטי הדין

ברבנן - תדיר קודם גם אם המצווה התדירה דרבנן ושאינה תדירה דאורייתא (שדי חמד ח"ד ת-מט עמוד 535).

בדחייה, דהיינו שיכול לקיים רק אחת מהמצוות (ולא כשאר תדיר שיקיים את שתיהן ודנים רק מי תקדום) - המגן אברהם (או"ח תרפד-ב) חידש שאין בזה דין תדיר קודם, והקשו עליו מבבלי וירושלמי שמשמע שגם בזה יש דין תדיר קודם (מנחת אשר במדבר סא-ג).

אם אינו רוצה לקיים כעת את התדיר, כגון שיתפלל שחרית במניין ורוצה להקדים לזה נטילת לולב - נחלקו בזה הראשונים והאחרונים האם צריך להמתין עד שיקיים את התדיר (מנחת אשר במדבר סא-ד: תוס' ואגרות משה - תדיר קודם, רבינו יונה ומנחת אשר עצמו - אין בזה תדיר קודם. שדי חמד ח"ד ת-סב-א עמוד 539: אין בזה תדיר קודם).

תדירות בזמן ובפעמים - כאשר מצווה אחת נוהגת יותר פעמים אך מצווה אחרת נוהגת יותר זמן - נחלקו האחרונים מי נחשבת תדירה יותר. כגון אמירת ברכי נפשי ולדוד ה'

אורי וישעי - לדוד ה' נאמר יותר פעמים, אך ברכי נפשי נאמר בראשי חודשים שבכל השנה (מנחת אשר במדבר סא-ה).

כשיש יתרון למצווה שאינה תדירה - היא קודמת (יד מלאכי תקצח).

מצווה עוברת - כאשר המצווה שאינה תדירה היא מצווה עוברת (והתדירה אינה עוברת) - המצווה העוברת קודמת (שדי חמד ח"ד ת-מז עמוד 534).

מצווה שאפשר שלא יתחייב בה לעולם כגון מילה, נחלקו הפוסקים האם נחשבת תדירה יותר ממילה או שמגילה תדירה יותר, שבמילה מחוייב פעם בשנה ובמילה יתכן שלא יחוייב כל ימיו (שדי חמד ח"ד ת-ג עמוד 535).

ערכים קרובים: דינים התלויים בזמן, מצוות, מצוות עשה.

תוך כדי דיבור

אדם יכול לחזור בו ממעשיו תוך זמן קצר (כדי שאילת שלום) (הסוגיות בבבא קמא עג. ובנדרים פז, בסוגיא זו האריך קונטרסי שיעורים נדרים כח).

בדיני כל התורה חוץ ממגדף, עובד עבודה זרה, מקדש ומגרש (נדרים פז).

לדוגמא, בעל דין שהודה יכול לחזור בו תוך כדי דיבור (ש"ע ח"מ פא-כב), המברך וטעה יכול לתקן את ברכתו תוך כדי דיבור (ש"ע א"ח רט-ב, תפז-א, תקפב-ב), וכן מי שקרע ואח"כ שמע תוך כדי דיבור שמת לו מת - יצא ידי חובת קריעה (נדרים פז).

החולקים על דין זה הם רבנן דרבי יוסי שסוברים שתוך כדי דיבור לאו כדיבור (בבא קמא עג), והלכה שכן כדיבור (נדרים פז).

במקור ובטעם שבכל התורה מועיל תוך כדי דיבור חוץ ממגדף, עובד עבודה זרה, מקדש ומגרש נחלקו המפרשים לארבע שיטות:

א) מקורו מדאורייתא - וטעמו הוא שכאשר אדם עושה מעשה הוא לא גומר בדעתו עדיין, ודעתו שיוכל לחזור בו תוך כדי דיבור. וזוהי הסיבה שמעשים חמורים, כגון מגדף וכד', אין בהם דין תוך כדי דיבור, שאין אדם עושה את מעשים אלו אלא בדעת גמורה (ר"ן נדרים פז. ד"ה והלכתא, וכן תוס' שם (ד"ה והלכתא) הסיקו שהוא דאורייתא, ולא ביארו את הטעם לזה).

ב) מקורו דאורייתא - ומדאורייתא יכול לחזור תוך כדי דיבור אפילו במגדף וכד', אלא שמדרבנן החמירו במגדף וכד' שלא יוכל לחזור (קונטרסי שיעורים נדרים כח-א בדעת רשב"ם).

ג) מקורו מדרבנן - וטעם התקנה הוא כיוון שכאשר אדם עוסק במקח וממכר וחבירו או רבו נותן לו שלום הוא משיב להם בעל כורחו, לכן תיקנו חכמים שלא יהיה נחשב להפסק (תוס' בבא קמא עג: ד"ה כי, תוס' נדרים פז. ד"ה והלכתא (בשם ה"ר אליעזר)).

ד) מקורו מדרבנן אך מועיל לדאורייתא - היא תקנת חכמים, כשיטת תוס' דלעיל (אות ג), ואעפ"כ, לאחר שתיקנו זאת, ממילא זוהי דרך הדיבור שאין מקפידים על הפסקה קצרה כזו, ושוב נחשב הכל כאמירה אחת (ברכת אברהם (בבא קמא מהדורא קמא עג. סי' "בעניין תוך כדי דיבור" אות ו) בשיטת תוס').

במהותו חידש השערי יושר שנחשב כאילו המעשה והחזרה היו תכופים זה לזה בלי הפסק (ה-כב ד"ה דהנה וד"ה ומעתה יש. וכן כתב הברכת אברהם (בבא קמא מהדורא קמא עג. סי' "בעניין תוך כדי דיבור" אותיות ג,ד) שגם הר"ן (שסובר שהטעם הוא שאדם לא גומר בדעתו) סובר שיש גם טעם שנחשב כאמירה אחת בכמה דינים: בעדות, בהתפסת נזירות, בתמורה ובברכות).

בזמן המעשה והחזרה חקרו האם חל בתחילת הכדי דיבור, דהיינו שחל מייד ורק שאפשר לחזור בו תוך כדי דיבור, או שהמעשה עדיין לא נגמר עד סוף כדי דיבור. ונפק"מ אם האדם נשתטה או מת בתוך כדי דיבור: אם המעשה חל בתחילה מועיל אפילו אם מת ונשתטה, אך אם חל בסוף הכדי דיבור לא יכול לחול (אחיעזר (ח"ב כה-ח ד"ה ובעיקר), דרכי משה (דרך הקודש ו-א) ועיון בלומדות (ט) חקרו בזה, ובאחיעזר שם סעיף ג הביא עמודי אור צט שחל בסוף זמן כדי דיבור והסתפק בדין נשתטה או מת. והצפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תוך כדי דיבור אות ו) וקונטרסי שיעורים (נדרים כח-ג) חקרו האם המעשה כבר נגמר אך אפשר עדיין לחזור בו, או שמפרש את דבריו שמתחילה לא היתה כוונתו לכך).

(והקונטרסי שיעורים (נדרים כח-ג) חקר בזה בין ארבעה צדדים: [א] המעשה והחזרה חלו בסוף זמן כדי דיבור - שגוררים את תחילת הזמן לסופו והכל נעשה בבת אחת בסוף, [ב] המעשה והחזרה חלו בתחילת זמן כדי דיבור - שגוררים את סוף הזמן לתחילתו והכל נעשה בבת אחת בהתחלה, [ג] המעשה הוא מעשה אחד ארוך עד סוף זמן כדי דיבור והחזרה חלה רק בסוף - שממשיכים את המעשה כמעשה אחד ארוך, [ד] המעשה חוזר ונשנה שוב ושוב עד סוף זמן כדי דיבור והחזרה חלה רק בסוף - כאילו הפר את הנדר שוב ושוב ובסוף חזר בו).

דינים שאי אפשר להישאל עליהם - אי אפשר גם לחזור מהם תוך כדי דיבור (מנחת חינוך בדינים שונים שסחא-א [י] ד"ה וכבר).

בקניינים בפשטות אפשר לחזור תוך כדי דיבור (שו"ע חו"מ קצה-ז, קצוה"ח קצה-ז), אך הט"ז (אה"ע לח-ב) וההפלאה (קונטרס אחרון כז-ג) חידשו שא"א לחזור, דלא אתי דיבור ומבטל מעשה (הובא באבני מילואים כז-ט ד"ה וראיתי, והאבני מילואים שם (בד"ה והנה מ"ש הגאון) חלק עליו). וכל זה במקנה משלו, אך במגביה מציאה לחבירו לכו"ע לא מועילה חזרה, משום שאינו מקנה משלו אלא משל ההפקר (קצוה"ח קצה-ז).

בהפקר (כשהפקיר נכס) בפשטות אפשר לחזור תוך כדי דיבור, אך בשו"ת ר' בצלאל אשכנזי (טו) כתב שאסור לחזור בו מהפקר תוך כדי דיבור, וביאר את דבריו המחנה אפרים שכוונתו שרק לכתחילה אסור לחזור בו כי הוא כנדר לדבר מצווה, אך אם חזר בו חזרתו מועילה (זכיי מהפקר ח, בלשון "שמא". ולפי זה הוסיף שאפשר שהנדר לעשות צדקה אסור לו לכתחילה לחזור בו. וכן דן שם האם יכול לחזור בו מהפקר אפילו לאחר כדי דיבור).

בהקדש לא מועילה חזרה תוך כדי דיבור, כי אינו קניין אלא רק סילוק (מחנה אפרים זכיי מהפקר יא).

בתמורה לא מועילה חזרה תוך כדי דיבור (קצוה"ח רנה-ב ומנחת חינוך שנה-א [יא]), משום שתמורה חלה גם בטעות (נזיר לב), מגזירת הכתוב.

בתרומה יכול לחזור בו תוך כדי דיבור מההפרשה (וכן יש בה שאלה), ואינה כהקדש שלא מועילה בו חזרה תוך כדי דיבור (מנחת חינוך תקז-א [ו] ד"ה ותרומה).

בערכין יכול לחזור בו תוך כדי דיבור, ואינם כשאר הקדש, משום שבערכין ההקדש לא חל מייד ואינו קדוש עדיין (אלא רק כשיגיע לידי הגזבר) ורק מחוייב לשלם להקדש¹ (מנחת חינוך שנה-א [יא]).

במחילה תלה זאת המחנה אפרים (זכיי מהפקר יא) במחלוקת האם מחילה היא הקנאה או סילוק: אם הקנאה - אפשר לחזור בו תוך כדי דיבור, ואם סילוק - א"א, כמו שא"א לחזור מהקדש¹.

¹ אמנם יש מי שחלק עליו בגדר ערכין, ע"ע ערכין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בגדרם.

התרת נדר תוך כדי דיבור קודם לחלות הנדר - הסתפק בזה הרעק"א (דן בספקו הקונטרסי שיעורים נדרים כח-טז).

דינים שבמחשבה - חידש הקונטרסי שיעורים (נדרים כח-ז) שתוך כדי דיבור מועיל רק בדינים שחוץ מהמעשה (או הדיבור) צריך גם מחשבה, באופן שהמעשה והמחשבה הם שני דברים המועילים שכ"א מהם בנפרד לא מועיל, ולכן התוך כדי דיבור מצרף את המחשבה והמעשה, וזו הסיבה שיכול לחזור בו מהמחשבה וממילא הדין בטל. אך בדינים שהמחשבה היא חלק מהמעשה לא מועיל תוך כדי דיבור. וכן לא מועיל בדינים שצריך שני מעשים שונים, כגון קים ליה בדרכה מיניה, עשה דוחה לא תעשה, אין איסור חל על איסור, ואין טומאה חלה על טומאה.

תנאי - כתב הבית מאיר שכשם שאפשר לחזור בו מהקניין תוך כדי דיבור, כך אפשר גם להטיל תנאי תוך כדי דיבור, והט"ז חלק עליו (הובאו בפתחי תשובה חר"מ קצה-טו).

בשליחות לא השליח ולא המשלח יכולים לחזור בהם תוך כדי דיבור: השליח לא יכול לחזור כי עשאו שליח לעשות את המעשה ולא לבטלו, והמשלח לא יכול לחזור כי הרי הטעם שאפשר לחזור הוא שלא גמר בדעתו², וכאן אין צריך את דעתו של המשלח אלא של השליח (אור גדול ט-ב-ג ד"ה ומעתה).

לחוב לאחר, כגון אשה שאמרה "נתקדשתי לפלוני" וחזרת בה תוך כדי דיבור, שהיא חבה לו ורוצה להפקיע עצמה ממנו - משמע מהרמ"א (אה"ע מ-ד) שאינה נאמנת, אך הבית שמואל (שם ט) כתב שנראה שכן יכולה לחזור בה אפילו לחוב לו, שהרי בכל התורה תוך כדי דיבור כדיבור.

תפוס לשון ראשון או אחרון - נחלקו בזה בגמרא (בבא מציעא קב:). אך כאשר חוזר בו בפירוש תוך כדי דיבור ואומר "חוזרני ב" לכ"ע היא חזרה (רשב"ם בבא בתרא קכט: ד"ה והלכתא).

ערכים קרובים: אתי דיבור ומבטל דיבור, דיבור כתיבה ודעת, תנאי, תפוס לשון ראשון או אחרון. ערכים קרובים

תוכחה

מצווה להוכיח אדם שאינו נוהג כשורה (הסוגיא בערכין טז:; האריך בסוגיא זו מנחת חינוך רלט).

דינים דומים: ישנם חמישה דינים על האדם להציל את חבריו מאיסורים: (א) לפני עיוור³.

(ב) תוכחה, ונדון בה בערך זה.

(ג) ערבות⁴ - ודנו האם הוא דין אחד עם מצוות תוכחה או שהם דינים נפרדים (קובץ שיעורים ביצה סו, טז: ליראים גדריהם נפרדים, לרבינו יונה גדריהם שווים).

(ד) מסייע ידי עוברי עברה¹ - ודנו האם הוא מדין ערבות או שהוא דין נפרד (שדי חמד ח"ד מ-ב עמוד 113).

¹ בחקירה זו - האם מחילה היא סילוק או הקנאה - הארכנו בערך מחילה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותה.

² לשיטת הר"ן, ויש חולקים עליו, הובאו לעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקור ובטעם.

³ ע"ע לפני עיוור.

⁴ ע"ע ערבות.

ה) לאפרושי מאיסורא² - ודנו האם הוא מדין לפני עיוור או מדין תוכחה (שדי חמד ח"א א-פד עמוד 210).

מקורה מהפסוק "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תישא עליו חטא" (ויקרא יט-יז).

מקור וסגס

בשיעורה נחלקו בגמרא (ערכין טז:) האם היא עד הכאה או עד קללה, דהיינו עד שהמוכח יכה או יקלל את המוכיח. ולהלכה עד כדי קללה (רמב"ם דעות ו-ז). בביאור "עד כדי הכאה" נחלקו הראשונים האם הוא עד שיכהו (רמב"ם שם), או עד שיהיה קרוב להכותו (חינוך רלט).

בדינים שאינו מצווה בהם יש דין תוכחה, ורק אין דין ערבות³. לכן ישראל אינו ערב לכהן באיסורי כהונה, אך עדיין חייב להפרישו מהאיסור מדין הוכח תוכיח (קובץ הערות ח-ח).

בדינים שונים

מצוות עשה - יש מי שחידש בדעת הרמב"ם שתוכחה היא רק על מצוות לא תעשה, אך רוב הפוסקים כתבו שגם על עשה (שדי חמד ח"ו ה-ב (ד"ה וכתב) עמוד 383).

בדינה נחלקו האם צריך לרדוף אחר מצווה זו, ויש בזה שלוש דעות (שדי חמד ח"ו ה-ב עמוד 381):

פרטי הדין

- (א) מחוייב לרדוף אחר מצווה זו.
- (ב) מחוייב להוכיח רק אם נזדמן לו.
- (ג) סתם אדם מחוייב רק אם נזדמן לו, אך גדול הדור צריך לרדוף אחר מצווה זו.

עבירות נוספות - הרואה את חברו חוטא, יש שחידשו שחץ ממצוות תוכחה שפשוט שמחוייב בה, חייב להשיבו למוטב גם מדין אבידת גופו⁴ ("והשבותו לו" (דברים כב-ב)), שהרי היא השבת גופו ונפשו (שו"ת מהרשד"ם י"ד רד, מנחת חינוך רלט-ד [ו] ד"ה ונראה). וכן עובר גם על לא תעמוד על דם רעך (מנחת חינוך שם).

חוטא שלא קיבל את התוכחה - חידש הסמ"ק (ט) שעובר בלאו - "ומלתם את ערלת לבבכם ועורפכם לא תקשו עוד" (דברים יט-ט).

רשע שיצא מכלל עמיתך - אין מצווה להוכיחו (תנא דבי אליהו, הביאו ודן בדבריו קובץ שיעורים ביצה סו, ביאור הלכה תרח-ב ד"ה אבל, מנחת חינוך רלט-ד [ז]). אמנם המנחת חינוך (רלט-ד [ז]) הוסיף שאם אפשר שיחזור בו ע"י התוכחה ויחזור להיות אחיך - מחוייב להוכיחו.

אנשים

גר תושב - אין מצווה להוכיחו, שנאמר "עמיתך" (רש"י סנהדרין עה. ד"ה ואם).

ערכים קרובים: אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, איסורים, לאפרושי מאיסורא, לפני עיוור, מסייע ידי עוברי עבירה, מצוות, ערבות.

ערכים קרובים

¹ ע"ע מסייע ידי עוברי עבירה.

² ע"ע לאפרושי מאיסורא.

³ ע"ע ערבות.

⁴ ע"ע אבידת גופו.

תוספת שבת, יום טוב ויום הכיפורים

הגדרה **מצווה להוסיף על השבת לפנייה ולאחריה, וכן בימים טובים וביום הכיפורים** (הסוגיא ביומא פא.).

מקור וטעם **מקורה** מפורש בגמרא מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש בערב, מערב עד ערב תשבתו שבתכם" (ויקרא כג-לב), ודרשו (יומא פא.; אמנם בראש השנה ט. ותוס' שם (ד"ה ורבי עקיבא) מבואר שזו רק דעת רבי ישמעאל, אך רבי עקיבא לומד זאת מתוספת שביעית):
(א) בתשעה - לתוספת בערב יום הכיפורים.
(ב) מערב עד ערב - לתוספת במוצאי יום הכיפורים.
(ג) תשבתו - לתוספת שבת (ע"פ הגהת מסורת הש"ס שם).
(ד) שבתכם - לתוספת ימים טובים (ע"פ הגהת מסורת הש"ס שם).

בדרשות אלו דנו הראשונים אלו מהן דרשות גמורות ודינן מדאורייתא, ואלו אסמכתאות שדינן מדרבנן, ויש בזה שלוש שיטות (דן בזה מנחת חינוך שיג-ט [טז] ד"ה והנה מבואר):
(א) תוספת יום הכיפורים, שבת ויום טוב - כולן מדאורייתא (ר"ף תחילת יומא).
(ב) תוספת יום הכיפורים (בין לפניו ובין אחריו) מדאורייתא, בין למלאכה ובין לעינוי. שבת ויום טוב - מדרבנן (טור א"ח תרח, ב"י א"ח רסא ד"ה ומ"ש).
(ג) תוספת עינוי ביום הכיפורים - מדאורייתא (כמפורש בשבת קמח:). תוספת מלאכה ביום הכיפורים, וכן בשבת וביום טוב - מדרבנן (רמב"ם שביית עשור א-ו).
טעמה הוא משום סייג לאיסור שבת עצמה (לקח טוב ח-ה)¹.

במהותה חקרו האם חלק מערב שבת נעשה כשבת עצמה, או שהיא דין נפרד, ואינו חלק משבת (עיון בלומדות א. דברי יחזקאל מה-ה בהשמטה: אינו חלק משבת. וכן חקר הצפנת פענח (כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תוספת יום הכיפורים) לגבי תוספת יום הכיפורים, וכן חקר הקונטרסי שיעורים (נדרים יג-ט) לגבי תוספת יום טוב).

פרטי הדין **בין השמשות - כתב הר"ן** (לגבי תוספת יום הכיפורים) שמדאורייתא צריך להוסיף על בין השמשות (דהיינו להתחיל את התוספת לפני השקיעה), שהרי בבין השמשות כבר מחוייב מדאורייתא ממילא מדין ספיקא דאורייתא (ביצה ל. סוף ד"ה תנן (וכן כתב מנחת חינוך שיג-ט [טז] ד"ה והנה). אך קודם לזה הביא תירוצו אחר, ששמע ממנו שחולק על כך).

ערכים קרובים: בין השמשות, יום הכיפורים, יום טוב, מלאכות שבת, נר שבת.

תופס לבטל חוב במקום שחב לאחרים

הגדרה **אדם שתופס מטלטלין של האדם החייב עבור בעל חובו, לא קנה** (הסוגיא בגיטין יא.; בבא מציעא י., כתובות פד:).

בפירוש "חב לאחרים" נחלקו הראשונים: לרש"י (בבא מציעא י. ד"ה חב לאחרים) הוא מלשון אין חבין לאדם, דהיינו שהוא מפסיד לאחרים. ולרמב"ם הוא מלשון חיוב ממון (שיטה מקובצת כתובות סוף פד: ד"ה אבל הרמב"ן).

¹ בערך דאורייתא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה סייג) הבאנו כמה דוגמאות לאיסורי דאורייתא שטעמם הוא סייג.

לדוגמא, ראובן חייב ממון לשמעון. לוי בא ותפס מטלטלין של ראובן עבור שמעון.

החולקים בדין זה הם אמוראים (גיטין יא:), ולהלכה לא קנה (רמב"ם מלווה ולווה כב).

מקור וסעם

בטעם שלא קנה משום שחב לאחרים - מצאנו שלוש דעות:

(א) הרא"ש חידש שכל מה שאדם יכול לתפוס לבעל חוב במקום שלא חב לאחרים הוא מתקנת חכמים, וחבב לאחרים לא תיקנו זאת (דן בזה קובץ שמועות בבא מציעא ה).

(ב) חב לאחרני הוא סימן לכך שהמשלח אינו הבעלים, שהרי גם האחרים הללו הם בעלים, וממילא השליחות לא מועילה (המידות לחקר ההלכה כג-טו סוף ד"ה למשל).

(ג) כאשר אדם מגביה (בפועל) לעצמו, לא איכפת לנו שע"י כך הוא שולל את הזכות (בכח) של אחרים לזכות. אך כאשר אדם מגביה על מנת לזכות לאחר, שמועיל מדין מיגו דזכי לנפשיה (בכח), לא יוכל ע"י כך לשלול את הזכות (בכח) של אחרים (המידות לחקר ההלכה כ-כב בסופו).

פרטי הדין

כאשר התפיסה באיסור, כגון למשכן על הלוואה - לא יכול לתפוס לבעל חוב, שאין שליח לדבר עבירה (קצוה"ח קה-ד).

בשליח

בפעיה זה נדון במקרה שבעל החוב מינה אותו שליח לתפוס עבורו (ולא כשאר תופס לבעל חוב שתפס מעצמו בלי מינוי).

בדין זה נחלקו הראשונים: לרש"י (בבא מציעא י. ד"ה לא קנה) בזה כן יכול לתפוס אע"פ שחב לאחרים, ולתוס' (בבא מציעא י. ד"ה תופס, וגיטין יא: ד"ה התופס, כתובות פד: ד"ה את) גם בזה לא קנה.

טעמו של רש"י הוא שמדין זכין לא יכול לתפוס לחבריו משום שהוא חוב לאחרים ואין חבין לו אלא בפניו, אך בעשאו שליח שלוחו כמותו אע"פ שחב לאחרים (קובץ שיעורים כתובות שד).

טעמם של התוס' הוא שהתופס במקום שחב לאחרים הוא כדבר עבירה, ואין שליח לדבר עבירה (פני יהושע כתובות סוף פד: על תד"ה את, שו"ת רעק"א מהדורא קמא סוף קלג ד"ה ואף).

ברעת רש"י חילקו המפרשים שלא בכל שליח מועילה תפיסה, ומצאנו בזה ארבע שיטות:

(א) מדובר דווקא שמינה שליח בעדים (שו"ת מהר"א ששון סז, הובא בש"ד חר"מ קה-א).

(ב) מדובר דווקא שהמלווה נתן לו הרשאה, אך שליחות בעל פה לא מועילה שמא ביטל המלווה את השליחות (ב"ח חר"מ קה-א).

(ג) מדובר דווקא בתפיסת מעות שהיא זכייה גמורה, אך בתפיסת מטלטלין לא מועיל, משום שאינה זכייה גמורה אלא למשכון (מחנה אפרים שלוחין ושותפין כז).

(ד) מדובר דווקא שעשאו שליח לזכות עבורו, אך כשעשאו שליח רק לתפוס (בלא זכיה) - לא מועיל (פני יהושע בבא מציעא י. על תד"ה התופס, קובץ שיעורים כתובות שד).

אנשים

אפוטרופוס כן יכול לתפוס אפילו כאשר חב לאחרים, שהוא כיד הבעלים (רא"ש בבא מציעא פרק א סי' כז).

ערכים קרובים

ערכים קרובים: זכין לאדם שלא בפניו, חוב, מגביה מציאה לחבירו, מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה, פריעת בעל חוב, קדימה בגבייה, שליחות.

תוצאה ופעולה

עיינ ערך איסורים בפעולה ואיסורים בתוצאה, באין כאחת, חלויות בסעיף "רגע החלות" (שם דנו האם התוצאה נעשית ברגע הפעולה ממש או רגע לאחריה), מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

תורה

עיינ ערך איסורים, דאורייתא, מצוות, תלמוד תורה.

תורת המשפטים

עיינ ערך בעלות בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורה.

תחילתו וסופו בכשרות

עד צריך להיות כשר גם בזמן ראיית המעשה וגם בזמן הגדת העדות (הסוגיא בבבא בתרא קכח.).

דוגמא לעדויות שתחילתן בכשרות וסופן בפסול, שפסולות: ראה את העדות כשלא היה חתנו ונעשה חתנו, פיקח ונתחרש, פיתח ונסתמא, שפוי ונשתטה. **דוגמא** לעדויות שתחילתן וסופן בכשרות, שכשרות: ראה את העדות כשלא היה חתנו נעשה חתנו ומתה בתו, פיקח ונתחרש וחזר ונתפקח, פיתח ונסתמא וחזר ונתפתח, שפוי ונשתטה וחזר ונשתפה (בבא בתרא קכח.).

מקורו מהפסוק "והוא עד או ראה" (ויקרא ה-א) - שיהיה ראוי להעיד את העדות גם בזמן ראיית המעשה וגם בזמן הגדת העדות (ערכין יח., רשב"ם בבא בתרא קכח. ד"ה בפסלות). אבל לא מצינו שהקפידה התורה על מי שהיה כשר בזמן הראייה וההגדה ונפסל ביניהם, דהיינו תחילתו וסופו בכשרות (סמ"ע חר"מ לג-כא.).

במהותו של תחילתו בפסול וסופו בכשרות חקר ר' שמואל האם הוא פסול חדש, או שהפסול שהיה עליו בתחילה נשאר עליו גם בסוף (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד צו).

נוגע שתחילתו בפסול וסופו בכשרות - נחלקו בו הראשונים:
(א) כשר, משום שפסול נוגע הוא רק משום שחשוד לשקר¹, ומה אכפת לנו שהיה חשוד לשקר בשעת הראייה (ראב"ד בשיטה מקובצת בבא בתרא מג. ד"ה ואמאי ליסתלקו (בתירוצו הראשון), קובץ הערות כא-ג ד"ה וראיה).
(ב) כשר, משום שנוגע אינו בר עדות כלל², ולכן בזמן שהיה נוגע עדיין לא נחשב "תחילתו" דהיינו תחילת עדותו, וממילא תחילת עדותו כן היתה בכשרות (ראב"ד בשיטה מקובצת שם (בתירוצו השני), קצוה"ח לג-ג ד"ה אלא).

¹ אמנם בערך נוגע בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) הבאנו שיש חולקים על זה.

² אמנם יש אומרים שהיא עדות אלא שפסולה, הבאנו את החקירה בזה בערך נוגע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות הפסול.

(ג) פסול (יש אומרים בשו"ת הרא"ש נח, והגבורת ארי מכות ה: הסתפק בזה, הובאו בקובץ הערות שם), ובטעמם ביאר הגר"א וסרמן (שם) שכיוון שלומדים את דין תחילתו בפסול מהפסוק "והוא עד" צריך שיהיה כשר בשעת הראייה, והרי היה פסול.

המעיד על ממונו (או על ממונו של קרובו) ונסתלק מאותו ממון - כשר (רמב"ן בבא בתרא מג. ד"ה ואמאי, נימוק"י בבא בתרא כג. בדפי הר"ף, דן בהם קצוה"ח לג-ג ד"ה ולענ"ד).

רשע שעשה תשובה - הקצוה"ח (לה-ד ד"ה ומדברי) הוכיח מהרא"ש שפסול, כדין תחילתו בפסול. הש"ך (ח"מ מ-לד-ג) כתב שכשר, שאין צריך בזה שתהיה תחילתו וסופו בכשרות. ומוהרימ"ט הסתפק בזה (משנה למלך עדות יד-ד).

נמצא אחד מהם קרוב או פסול - יש בו חילוקים בין פסול בשעת הראייה לפסול בשעת ההגדה, ע"ע נמצא אחד מהם קרוב או פסול בסעיף "ראיה והגדה".

שטרות - חתם בשטר כשהיה כשר ונפסל - השטר כשר, ולא נחשב תחילתו בכשרות וסופו בפסול, משום שעדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותם בבית דין, ואם כן גם סופו בכשרות (רעק"א בבא בתרא קכח. ד"ה שו"ע).

עדות אשה (להעיד שמת בעלה), מהר"ח אור זרוע (צא) סובר שתחילתו בפסול כשר, שהרי אפילו עד אחד נאמן בה, ושו"ת ר"י בן הרא"ש (צב) חולק עליו ופוסל (הובאו בקובץ שיעורים כתובות עז).

איכורין - כתב הגר"א וסרמן שגם בזה יחלקו הראשונים, כמו מחלוקתם בעדות אשה¹, שהרי גם באיסורין עד אחד נאמן (בקובץ שיעורים כתובות עז).

ערכים קרובים: עדים, פסולי עדות.

תל המתלקט

מדרון שגובהו עשרה טפחים ואורכו ארבע אמות (כמין כבש) – דינו כמחיצה (הסוגיא הגדרה בשבת ק., ר"ח שם סוף ע"ב, רמ"א או"ח שסג-לו).

בדיני מחיצות.

טעמו שהרי הוא כאילו זקוף, והוא ככותל בגובה עשרה טפחים (רש"י שבת ק. ד"ה תל). והגר"ח כתב שהמחיצה נוצרת ע"י צירוף של מקצת הגובה שבכל מקום ומקום בתל. דהיינו, כל מקום שהתל נעשה גבוה יותר הוא כמחיצה קטנה, ויחד הם מצטרפים לעשרה טפחים (הגר"ח סוכה ד-יא ד"ה אכן).

פרוץ מרובה על העומד - תל המתלקט עשרה מתוך חמש (וכן יותר מארבע) דינו כפרוץ. ולכן תל שחלקו מתלקט עשרה מתוך ארבע וחלקו עשרה מתוך חמש - אם פרוץ מרובה על העומד אינו מחיצה (אגרות משה או"ח ח"ב צ בתחילתו).

מדרון מכל סביביו - תל המתלקט שהוא מדרון (של עשרה מתוך ארבע) מכל סביביו - אעפ"כ דינו כמחיצה וקרשות היחיד (ר"ח שבת תחילת קא.).

¹ לעיל בסמוך ד"ה עדות אשה.

מחיצה (כותל) שנכפפה, אע"פ שתחתיה אוויר (שאינה ככבש שהוא מלא תחתיו אלא היא חלולה תחתיה) דינה כתל המתלקט. שהרי טעמו של תל המתלקט אינו מדין חוקקים להשלים (חזון איש א"ח קח (מד-ט ד"ה ועיקר).

אפילו אם אין כל הארבע אמות משופעים אלא יש בהן אמה או יותר חלק - הרי הוא מצטרף לדין תל המתלקט (שפת אמת שבת ק. ד"ה אר"י).

חמישה טפחים מתוך שתי אמות - הסתפק הביאור הלכה (שסב-ב, דן בדבריו מנחת יצחק ח"ט לו) אם דינו כתל המתלקט לעניין לצרפו עם מחיצה בגובה חמישה טפחים.

בשיעור ארבע אמות הסתפק השפת אמת אם מחשבים את הארבע אמות בשיפוע האלכסון, או באורך התל (בקו השווה לתחילת התל, דהיינו בגובה רשות הרבים) (שבת ק. ד"ה אר"י, וכתב שמשון רש"י והמאירי משמע שמחשבים בשיפוע. ונשאר בצ"ע).

תל המתלקט עשרה מתוך חמש (או מעט יותר מארבע אמות (ר"ח שבת תחילת קא.)) - רש"י (שבת ק. ד"ה תל) כתב שניחא תשמישתיה להילוך ולכן הוא רשות הרבים, והשפת אמת (שבת ק. על רש"י ד"ה תל) כתב שעדיין לא ניחא תשמישתיה כרשות הרבים, ולכן הוא כרמלית.

עשרה מתוך שלוש - בירושלמי נחלקו אם הוא מחיצה בעשרה טפחים מתוך פחות משלוש אמות, או בעשרה טפחים מתוך פחות מארבע אמות. ואין דעה כבבלי שהוא עשרה מתוך ארבע אמות (עירובין א-ב: [וקרבן העדה שם]).

תל המתלקט עשרה בפחות מארבע אמות, חידש הר"ן (בחדושינו) שאינו רשות היחיד. והשפת אמת (שבת ק. ד"ה אר"י) תמה עליו שהרי כל שכן שאינו ראוי להילוך והרי הוא מחיצה.

השיפוע עצמו, עד גובה עשרה טפחים - הרי הוא כרמלית (אגרות משה א"ח ח"ב צ ד"ה וקושייתך).

שלושת הטפחים התחתונים הסמוכים לרשות הרבים - דינם כרשות הרבים, ואעפ"כ הם מצטרפים להשלים את שיעור המחיצה לעשרה (הגר"ח שבת יד-ט ד"ה עמוד).

ערכים קרובים: הוצאה מרשות לרשות, מחיצה, רשות היחיד, שיעורין.

תליוהו וזבין

מי שהכריחוהו למכור, וקיבל את הדמים ואמר רוצה אני - המכר מועיל, ולא יוכל לחזור בו (הסוגיא בבבא בתרא מז:).

טעמו מסברא, שגמר ומקנה משום שיש את שני התנאים: ייסורים, וקבלת מעות (בבא בתרא מח. ורשב"ם ד"ה אלא).

תליוהו ויהיב, דהיינו במתנה בלא מעות - לא מועיל (רשב"ם בבא בתרא מח. ד"ה מודה).

תליוהו וקני וכן תליוהו וקדיש (איש שאנסוהו לקדש) - הרמב"ם (אישות ד-א) והרשב"א (קידושין ב: סוף ד"ה תנא, והביא גם את הרמב"ם) סוברים שמקודשת, ובעל העיטור סובר שלא (הובא ברשב"א שם).

בטעמו של בעל העיטור שמחלק בין תליוהו וקני לתליוהו וזבין, ביארו האחרונים שלושה חילוקים:

(א) בתליוהו וקני לא קיבל מעות, ובלא קבלת מעות לא גומר בדעתו (נתי"ה"מ ט-ב, וכן כתב המאירי קידושין סוף ב. ד"ה ואם) לגבי תליוהו וקדיש. ובמשובב נתיבות שם חלק עליו, שגם אם יקבל מעות לא יועיל).

(ב) תליוהו לא גורם רצון גמור, ורצון כזה מספיק בשביל להוציא מרשות המקנה אך לא בשביל להכניס לרשות הקונה (הגר"ט קידושין צא ד"ה וי"ל).¹

(ג) בתליוהו וקני יתכן שהוא אומר שהוא רוצה אך בליבו אינו רוצה (הגר"ט קידושין צא ד"ה וי"ל).

אישה שאנפיה להתקדש - אינה מקודשת, משום שהוא עשה שלא כהוגן לפיכך עשו עימו שלא כהוגן ואפקעינהו רבנן לקידושין (בבא בתרא מח:).

תליוהו ומכר בפחות משווי, נחלקו הראשונים האם מועיל (רשב"א בבא בתרא מח: ד"ה דהא) פרטי הדיון הביא דעה שמועיל, ודעת עצמו שאינו מועיל. וכן משמע מרשב"ם בבא בתרא מח. (ד"ה אלא) שלא מועיל.

קניין באונס אינו קונה, שהרי קניין צריך כוונה, וכל סוגיית תליוהו וזבין (בבא בתרא מז:) דנה רק בגמר ומקנה, אך אם לא גמר ומקנה פשוט שלא מועיל (מהר"ם שיק ח"ג א"ח רסו).

ערכים קרובים: אונס (בעבירות), דעת, דעת לקניין, מודעא.

תלמוד תורה

מצווה להנות בתורה. הגדרה

במקורו יש כמה פסוקים: מקור וטעם

(א) הפסוק (יהושע א-ח) "לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו יומם ולילה" (הגר"א על הש"ע א"ח מז-ד הביא זאת כמקור למצווה בהרהור בדברי תורה).

(ב) הפסוק (דברים ו-ז) "ושיננתם לבניך ודיברת בם", והגמרא (קידושין ל.) דורשת עליו "ושיננתם" - שיהיו דברי תורה מחודדים בפיו, שאם ישאלך אדם שלא תגמגם (ר"ן נדרים ח. ד"ה הא. והאור שמח תלמוד תורה א-ב כתב ש"ושיננתם" הוא המקור ו"לא ימוש" הוא רק דברי קבלה).

(ג) הפסוק (דברים ה-א) "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" (רמב"ם תלמוד תורה א-ג).
(ד) והאבן האזל (מלכים ג-ה) כתב שיש יותר משלושים מצוות עשה ולא תעשה על ביטול תורה.

במהות המצווה ייסדו האחרונים שיש שתי מצוות: לימוד תורה, וידיעת התורה (שו"ע הרב תלמוד תורה ג קונטרס אחרון א, אור ישראל כז). ויש מי שדן האם כוונתם שאלו שתי מצוות ממש, או שהם שני פרטים באותה מצווה (שערי תלמוד תורה א-ו).

בדינו נחלקו מפרשים רבים האם יש חובה לכל אדם ללמוד בכל רגע פנוי (רמ"א י"ד רמו-כה, משנה ברורה קנה-ד, ר' חיים מוולוז'ין המובא בבניין עולם יג-ב ד"ה כתב), או לא (אבן האזל מלכים ג-ה: מותר להתבטל בשביל להתענג ורק למלך אסור, אור שמח תלמוד תורה א-ב (תלוי בכל אדם). והמנחת אשר (שמות כד-ב) חקר האם חייב ללמוד בכל רגע או שישתדל ללמוד כפי יכולתו).
לצד שמצווה ללמוד בכל רגע פנוי, המצווה היא ללמוד את כל התורה כולה, אלא שבשעה שלומד פרק אחד פטור מללמוד את שאר הפרקים משום דלא גרע מעוסק במצווה שפטור מהמצוות (משנת יעבץ א"ח לב-ג ד"ה אכן).

¹ אמנם נחלקו האחרונים מי מחיל את הקניין - הקונה או המקנה. הארכנו בזה בערך קניינים בסעיף "המחיל" ד"ה האדם המחיל את הקניין.

במניין המצוות נחלקו הראשונים כיצד למנות את המצוות ללמוד וללמד, ושלוש דעות בעניין (הגר"פ פערלא עשין יד בתחילתו):

- (א) יש רק מצווה אחת - ללמוד בעצמו וללמד לאחרים (רמב"ם).
- (ב) יש שתי מצוות - ללמוד בעצמו, וללמד לאחרים (רס"ג וסמ"ק).
- (ג) יש שלוש מצוות - ללמוד בעצמו, ללמד לבנים, וללמד לתלמידים (בה"ג).

בסדר המצוות היראים (כה) והסמ"ק (קה) הקדימו את המצווה ללמוד בעצמו, ורק אח"כ ללמד לאחרים, אך הרמב"ם (תלמוד תורה א-א) הקדים את המצווה ללמד את בנו, אח"כ את תלמידיו, ואח"כ ללמוד בעצמו.

אונס, דהיינו אדם שעבר עבירה נגד רצונו - דנו האחרונים האם עבר על האיסור אלא שפטור מעונש, או שלא עבר על האיסור כלל. והקהילות יעקב (שבת יא ד"ה ונראה) חילק שבמצוות שאין להן שיעור, כגון תלמוד תורה (וכן צדקה וגמילות חסד), מי שנאנס לא עבר כלל, שכוונת התורה שיקיים את המצווה רק כשיכול לקיימה (שהרי א"א לומר שהתורה התכוונה שיקיים את המצווה בכל רגע ורגע), ובמצוות שיש להם שיעור, כגון קריאת שמע ושמירת שבת ורוב המצוות, מי שנאנס עבר, שכוונת התורה היתה שיקיים את המצווה בשיעור זה, ורק פטור מעונש¹.

דברים המביאים לשכחה, כגון לאכול מכיכר שאכל ממנו חתול או עכבר, נחלקו הפוסקים האם יש בזה איסור, שהרי גורם לשכוח את תלמודו והוא דומה לשוכח מחמת שביטל תורה, או שאין בזה איסור כי הוא רק בגרמא, ולכן אינו כשוכח מחמת בטלה, אלא היא רק עצה לא לעשות את דברים אלו כדי שלא ישכח (יביע אומר ח"ב י"ד ח, והביא דעות שהוא איסור, ודעת עצמו שאין בזה איסור).

מצוות לאו להנות נתנו. ואעפ"כ, תלמוד תורה היא כן הנאה, שהרי משמחת את הלב, ולכן מי שאסר ספרו על חבריו - אסור לחבירו ללמוד בו, ולא אומרים בזה מצוות לאו להנות ניתנו (ט"ז י"ד רכא-מג).

הרהור בדברי תורה, נחלקו הפוסקים האם לברך עליו, ויש בזה כמה צדדים, ותלוי גם בשאלה האם מקיימים בזה מצוות לימוד תורה, כדלקמן:

- (א) אין צריך לברך עליו (שר"ע א"ח מז-ד) משום שהרהור לאו כדיבור (ט"ז ומג"א שם).
- (ב) צריך לברך עליו משום שיש בו מצווה, שנאמר (יהושע א-ח) "והגית בו" (ביאור הגר"א שם נשאר על השר"ע בצ"ע), אע"פ שלא כדיבור.
- (ג) צריך לברך עליו משום שבתורה הרהור כן כדיבור ויש בו מצוות "והגית בו" (ביאור הלכה שם דן בדעת הגר"א האם בתורה הרהור כדיבור או לא).
- (ד) אין צריך לברך עליו אע"פ שיש בו מצווה, משום שהרהור אינו נחשב לפעולה, ותיקנו ברכה רק על פעולה, וכמו שאין מברכים על ביטול חמץ כיוון שגם הוא בלב (מנחת חינוך תל-א [ה] ד"ה עיין, קונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

שומע כעונה - הסתפק השערי תשובה האם השומע דברי תורה נחשב כלומד תורה, ונפק"מ האם צריך לברך ברכות התורה על השמיעה (שערי תשובה מז-ב. והמחזיק ברכה מז-ד כתב שצריך לברך, מדין שומע כעונה, כדין שופר ומגילה. הובא בשדי חמד ח"ח מערכת ר"ה ב-יט ד"ה והנה עמוד 310).

¹ אמנם יש שלא מחלקים, וסוברים שבכל המצוות האנוס לא עבר איסור כלל, ויש אומרים שבכל המצוות האנוס עבר ורק פטור מעונש, הובא בערך אונס (בעבירות) בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בדינו.

כופין את האב לשכור מלמד לבנו (רמ"א יו"ד רמה-ד). ואע"פ שנאמר מתן שכרה, שהרי "למען ירבו ימיכם וימי בניכם" (דברים יא-כא) נדרש גם אלפני פניו (נחלקו בזה בשבת לב:), אעפ"כ כופין לשכור מלמד לבנו, ואינה כשאר מצוות עשה שמתן שכרה בצידה שאין כופין עליה, משום שמתן שכרה לא כתוב בסמוך לה ממש¹ (שדי חמד ח"ד מ-ק' עמוד 226).

בית דין יורדים לנכסי האב כדי לשכור מלמד לבנו. ובטעם לזה חקר ר' שמואל (בחידושים בבא בתרא עמוד סז) בין שלושה צדדים:
(א) מצוות תלמוד תורה גורמת לדין ממוני.
(ב) מדין כופין על המצוות.
(ג) מדין נכסי דבר נש אינון ערבין ליה.

ערכים קרובים: ברכת התורה, כיבוד חכמים, כתיבת ספר תורה (ושם בסעיף "אנשים" ד"ה נשים) דנו האם מצוות כתיבת ספר תורה תלויה במצוות תלמוד תורה).

תם ומועד

חילוק בין שור שמועד לנגוח לבין שור שאיננו כזה (הסוגיות בבבא קמא פרקים ב עד ה).
המקור שנעשה מועד ע"י שלוש נגיחות הוא הפסוק "מתמול שלשום ולא ישמרנו" (שמות כא-כט). ובאופן הלימוד נחלקו בגמרא: לאביי - תמול חד, מתמול תרי, שלשום תלתא, ולא ישמרנו בעליו - אתאן לנגיחה רביעית. לרבא - תמול מתמול חד, שלשום תרי, ולא ישמרנו האידנא - חייב (בבא קמא כג:).
ובביאור מחלוקתם יש שלוש שיטות בראשונים:

(א) לאביי משלם נזק שלם רק בנגיחה הרביעית, ולרבא גם בנגיחה השלישית (רש"י שם).
(ב) לכו"ע משלם נזק שלם רק בנגיחה הרביעית. אך לאביי גם הנגיחה הרביעית צריכה להיות ביום נפרד מהנגיחה השלישית, ולרבא שתיהן יכולות להיות באותו יום (תוס' שם).
(ג) לכו"ע משלם נזק שלם רק בנגיחה הרביעית, ונחלקו רק במשמעות דורשין (ר"ח שם).

בטעם דין מועד חקר הגר"ש שקאפ (בבא קמא לג בתחילתו) האם ע"י שנגח שלוש נגיחות נעשה טבעו להיות נגחן (סיבה), או שע"י שנגח שלוש נגיחות אנו יודעים שהוא נגחן (סימן).

החילוקים בדין בין תם למועד הם ארבעה (בבא קמא טו:).
(א) תם משלם חצי נזק ומועד נזק שלם.
(ב) תם משלם מגופו ומועד מן העלייה.
(ג) יש אומרים שחצי נזק של תם הוא קנס, ואם כן המודה בו פטור.
(ד) יש אומרים שתם פטור מכופר.

תם משלם מגופו. וחקרו האחרונים האם החיוב על הבעלים הוא כשאר תשלומי ממון, אלא שגובים רק מגופו (כאפותיקי, וגם כשא"א לגבות מגופו החיוב קיים, אלא שא"א לגבות), או שהחיוב על השור עצמו (המידות לחקר ההלכה טו-ג, חידושי ר' ראובן בבא קמא טו-ב).

שור מועד חוזר לתמותו - לרבי יהודה כאשר לא נגח שלושה ימים, ולרבי מאיר כאשר התינוקות ממשימים בו ואינו נוגח (בבא קמא כג: במשנה).

¹ כמו שהבאנו בערך מצוות עשה שמתן שכרה בצידה בסעיף "פרטי הדין" ד"ה כאשר מתן.

ברעת רבי מאיר נחלקו הראשונים: תוס' (בבא קמא כג: ד"ה שיהו) כתבו שרבי מאיר מודה לרבי יהודה שאם לא נגח שלושה ימים חוזר לתמותו, אלא שהוסיף שמשמוש התינוקות מועיל אפילו ביום אחד. וה"ר יהונתן (בשיטה מקובצת בבא קמא כג: ד"ה אבל) סובר שרבי מאיר חולק על רבי יהודה וסובר שרק משמוש התינוקות מועיל.

בפירוש דברי רבי מאיר "שהתינוקות ממשמשים בו ואינו נוגח" (בבא קמא כג: במשנה) נחלקו הראשונים: רש"י פירש שאינו נוגח שוורים אחרים, דהיינו שאע"פ שמשמוש התינוקות הוא כעין שיסוי אינו נוגח שוורים (רש"י בבא קמא כד: ד"ה הא). וה"ר יהונתן פירש שאינו נוגח את התינוקות עצמם (הובא בשיטה מקובצת בבא קמא כג: ד"ה אבל).

ערכים קרובים: כופר (תשלום), נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), קרן (בשור), תשלומי נזיקין.

ערכים קרובים

תמורה

איסור להמיר בהמת קודשים בבהמה אחרת, ואם המיר – שתיהן קדושות (האריך בסוגיא הגדרה זו מנחת חינוך שנג).

בדיני בהמות קודשי קודשים וקודשים קלים (תמורה לא. במשנה). אך בקודשי בדק הבית עופות ומנחות – אין דין תמורה.

לדוגמא, עומדות לפניו בהמת הקדש ובהמת חולין, ואומר: זו תחת זו, זו חליפת זו (תמורה כו: במשנה), זו תחת עולה שיש לי בבית (תמורה כז: במשנה).

מקורו מהפסוק "לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב, ואם המיר ימיר בהמה בבהמה והיה הוא ותמורתו יהיה קודש" (ויקרא כז:).

מקור וטעם

בטעמו נחלקו הראשונים: לרמב"ם (תמורה ד-יג באמצעו) הוא משום שטבעו של אדם להרבות קנייניו ולחוס על ממונו, ואע"פ שנדר והקדיש אפשר שיחזור בו וירצה להחליפה בבהמה פחותה ממנה. והחינוך (שנג ד"ה משרשי, והביא שם גם את הרמב"ם) כתב שהוא כדי להטיל מורא בליבנו בכל ענייני הקודש, שלא נחשוב להפקיע בהמה מקדושתה ולהחליפה באחרת.

מהותה היא שהקדושה נמשכת מכח הקרבן. ולכן אפשר להמיר רק אם יש לפניו קרבן. שלא כקונמות שהאומר "כיכר זו עלי כקרבן" מועיל גם אם אין קרבן בעולם כלל, כגון בזמן הזה (קובץ שיעורים ח"ב מד-א ד"ה ובעיקר).

במהות האיסור חקרו האם האיסור על מעשה התמורה – שהחול נעשה קודש (והרצון הוא רק מכשיר), או על הרצון – שרצה שהקודש יעשה לחול (והמעשה הוא רק מכשיר) (המידות לחקר ההלכה ג-יז. אחיעזר ח"ב סוף מד: האיסור ברצון).

חלות הקדושה של התמורה היא מאליה, שפירוש הפסוק "והיה קודש" הוא שקדושה מאליה (תוס' חולין פא. סוף ד"ה הנח).

תמורה בטעות חלה (נזיר לב.), מגזירת הכתוב. ולכן אין שאלה בתמורה (רמב"ם נדרים ד-ז). וכן לא מועילה חזרה תוך כדי דיבור (קצוה"ח רנה-ב ומנחת חינוך שנג-א [יא]).

פרטי הדיון

שאלה על בהמת ההקדש הראשונה מועילה להוציא לחולין למפרע גם את התמורה. אך הסתפק המנחת חינוך האם מועילה להפקיע למפרע את האיסור (רפג-ג [ו]. אמנם בשנג-א [יב] פשוט לו שמפקיעה את האיסור).

מלקות בחיוב המלקות נחלקו בתוס' האם הממיר לוקה שמונים - משום "לא יחליפנו" ומשום "ולא ימיר אותו", או שלוקה רק ארבעים, ושני האיסורים נצרכים - אחד לקרבן שלו ואחד לקרבן חבירו (שני תירוצי תוס' תמורה ב. ד"ה וסופג).

בדינים שהתמורה לא חלה, כגון קרבן ציבור, יש סתירה בדברי הרמב"ם האם לוקה: בקרבן ציבור ושותפין כתב הרמב"ם שלוקה אע"פ שלא חלה (תמורה א-א), אך לגבי כלאיים כתב שאינו לוקה (תמורה א-יז). דן בזה מנחת חינוך שניב א-ז).

ערכים קרובים ערכים קרובים: הקדש, קרבנות.

תן כזכי

עייין ערך הולך כזכי (ושם בסעיף "לשונויות שונות" ד"ה תן).

תנאי

הגדרה אדם מחיל דין באופן שהוא יחול רק אם יקרה מעשה מסויים (הסוגיא בגיטין עד., בכל דיני תנאי האריך השו"ע אה"ע לח).

לדוגמא, הנותן לאשתו גט ואומר לה "הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתיים זוז" - אם תיתן הרי זו מגורשת, ואם לא תיתן אינה מגורשת (גיטין עד.).

דינים דומים: גם בבירור דין העבר תלוי במקרה שיקרה בעתיד. את החילוק בין תנאי לברירה ביארנו בערך ברירה בסעיף "תנאי".

מקורם של דיני תנאים נלמד מתנאי בני גד ובני ראובן (במדבר לב-כט) "אם יעברו בני גד ובני ראובן איתכם וגו' ונתתם להם את ארץ הגלעד לאחוזתה. ואם לא יעברו וגו' ונאחזו בתוכם בארץ כנען" (גיטין עה.).

במהות התנאי חקרו האחרונים האם המעשה קיים, ורק אם יתבטל התנאי יתבטל המעשה, או להיפך - המעשה לא קיים, ורק אם יתקיים התנאי יתקיים המעשה. כגון, המקדש אשה מעכשיו "על מנת שירדו מחר גשמים": האם מקודשת, ורק אם לא ירדו יתבטלו הקידושין למפרע. או שאינה מקודשת, ורק אם ירדו - יחולו למפרע (קובץ שיעורים כתובות ב, המידות לחקר ההלכה ב-ב. הגר"ט כ: הרמב"ם מסתפק בזה). והנר אהרן (שיעורים ט) חילק בין לשונות התנאים: בלשון "אם" המעשה קיים והתנאי מבטל, ובלשון "מעכשיו" המעשה לא קיים, והתנאי מקיימו.

בזמן החלות חקרו האחרונים האם חל מעכשיו ממש, או שכאשר יתקיים התנאי יחול למפרע (אבן האזל מכירה יא-ג: "על מנת" - מעכשיו ממש, "אם וכו' מעכשיו" - לכשיתקיים למפרע. וכן חקר הקובץ שיעורים ביצה לה האם חל למפרע רק לאחר שהתנאי קרה בפועל, או שחל מראש משום שהיה עומד לקרות בכח).

ובגדר למפרע האריכו האחרונים בין שלושה צדדים: האם הוא למפרע ממש, או שחל בעתיד (מכאן ולהבא למפרע), או שחל בעבר¹.

¹ הארכנו בזה בערך למפרע בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהותו.

הרצון - חידש הגר"ש שקאפ (יבמות לב ד"ה ולענ"ד דענין) שהמעשה אינו תלוי בקיומו של התנאי, אלא ברצונו של העושה, והרצון תלוי בקיום התנאי. כגון המקדש אשה על מנת שירדו גשמים, הקידושין אינם תלויים בירידת הגשמים, אלא ברצונו של הבעל, ורצונו של הבעל נקבע לפי ירידת הגשמים.

בחלויות מכח המעשה¹, כגון חליצה, שהיבמה רק חולצת ליבם וממילא היא מותרת לשוק, ולא שהיבם עצמו מתיר אותה ע"י החליצה, אי אפשר להטיל בהן תנאי, שכיוון שלא האדם הוא הפועל את הדין, אין לו את הכח להחליט מתי יחול הדין ומתי לא. ורק בחלויות מכח האדם, כגון קידושין, שהאיש הוא האוסר את האשה ע"י נתינת הכסף, כיוון שהוא הפועל את הדין, יש לו את הכח לתלות את הדין בתנאי (קובץ הערות עו) (יוצאות מן הכלל הזה הן המצוות, שאע"פ שהן כח המעשה, אפשר להתנות בהן למאן דאמר מצוות צריכות כוונה²).

בדינים שונים

מילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי, כלומר דין שאי אפשר לעשותו ע"י שליח, כגון חליצה, אי אפשר להטיל בו תנאי (כתובות עד.). בטעם לזה מצאנו שלוש שיטות: (א) אם אינו בשליחות, זו ראייה שהוא כח המעשה ולא כח האדם (כלומר שלא האדם בעצמו מחיל את החלות אלא היא חלה ממילא)³, וממילא לא יועיל בו תנאי, שהרי תנאי מועיל רק בחלויות מכח האדם (קובץ הערות עו-ז, וכן משמע מתוס' שם). (ב) אם אין בו שליחות מוכח שהמעשה (חליצת המנעל) הוא העיקר ולא התוצאה (התרת הזיקה). וכיוון שהמעשה הוא העיקר - לא אתי דיבור (תנאי) ומבטל מעשה (חליצה). ולכן תנאי יועיל רק בדין שיש בו שליחות, שאז לא המעשה הוא העיקר (אור שמח אישות יב סוף ד"ה אולם בזה).

(ג) מכך שכל התנאים הכתובים בתורה הם בדינים שיש בהם שליחות, משמע שתנאי מועיל רק בדין שיש בו שליחות (גזירת הכתוב) (תוס' גיטין עה. ד"ה לאפוקי, וכן כתבו לגבי הדין של מתנה על מה שכתוב בתורה⁴).

בדין שבדיבור מועיל תנאי אפילו אם אין בו שליחות, מדין אתי דיבור ומבטל דיבור (מנחת חינוך שסח-א [יח] ד"ה ולכאורה (לגבי נזירות שמשון), מקור חיים תמח, הובא בספר המקנה (ר') אליעזר זוסמאן (סופר) לג-ח (לגבי הפקר)).

דין שחל גם בטעות - לא מועיל בו תנאי (קונטרסי שיעורים נדרים ב-ז אות ג. וכן כתב המשנה למלך ערכין וחרמין פרק ו שדין שחל גם בטעות לא מועילה בו שאלה).

המתנה תנאי על המצווה, כגון שקרא קריאת שמע ביחידות על מנת שלא יספיק לקרותה שוב במניין בזמנה, וכן הניח תפילין על מנת שיתנו לו מאתיים זוז, חידשו המגן אברהם (או"ח תפס-ז) והחתם סופר (בשר"ת אה"ע ח"ב צ) שתלוי במחלוקת האמוראים האם מצוות צריכות כוונה: לדעה שצריכות כוונה נחשב שכוונתו תלויה בתנאי ואם לא התקיים התנאי לא יצא ידי חובה (ואפילו במצווה שאין בה שליחות, כגון סוכה ותפילין, ולפי זה הוא תנאי שלא מדיני שאר תנאים כקניינים וכדומה ואין חלים בו כל דיניהם), ולדעה שאינן צריכות כוונה יצא ידי חובה אפילו אם לא התקיים התנאי.

¹ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

² כדלקמן ד"ה המתנה תנאי על המצווה.

³ בחילוק בין כח האדם לכח המעשה ובנפק"מ ביניהם דנו בערך חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה.

⁴ גם בדין זה יש שהביאו מקורות אחרים, הובאו בערך מתנה על מה שכתוב בתורה בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

בנזירות (ובנדרים) אפשר להתנות (תוס' נזיר יא. ד"ה דהוי) מוכיח מהגמרא שם), ובגדר התנאי יש שלוש שיטות:

(א) כשאר תנאים, ולכן צריך שיהיה כתנאי בני גד ובני ראובן (תוס' נזיר יא. ד"ה דהוי, לגבי נזירות).

(ב) מדין אתי דיבור ומבטל דיבור, כיוון שנזירות היא בדיבור (הפלאה כתובות עד, מנחת חינוך שסח-א [יח] ד"ה ולכאורה (לגבי נזירות שמשון) לגבי נזירות).

(ג) בין בנזירות ובין בנדרים תנאי מועיל משום שאם לא יתקיים התנאי ממילא אינו "האדם בשבועה", כמו נדרי שגגות וכמו נדר ופתחו עימו, וממילא הנדר בטל (הגר"ז ריש נזירות תחילת ד"ה והנה. וכן דנו בזה הגר"ח סטנסיל רג וחי'דושי ר' שמואל נדרים עמוד מו, נד (לגבי נדרים ושבועות)), ומעין זה כתב הרמ"א (י"ד רכ-טו) שאין צריך תנאי כפול בנדרים, שתנאי שאינו כפול לא גרע מכוונת הנודר לנודר רק על צד מסויים (ויש להוסיף שלדברי השערי יוסף ה-כא שנדר ונזירות הם כח המעשה, ולדברי הקובץ הערות עו שבחלויות מכח המעשה אי אפשר להטיל תנאי, ממילא מוכרח שתנאי בנדרים ונזירות לא יכול להיות מדיני שאר תנאים)¹.

בשבועה אפשר להתנות, ומשמע מהצל"ח שהוא מדיני כל התנאים שבש"ס (בני גד ובני ראובן) (ברכות כא: ד"ה בא"ד ור"ת, שהוכיח שיש בשבועה (ונדר) שליחות מכך שיש בה תנאי, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי)². אמנם הירושלמי נוקט שאין תנאי בשבועות (נדרים גא-ח:).

בשכחה פירשו הרמב"ם והברטנורא שיש דיני תנאי (על המשנה פאה ו-יא, שכתוב במשנה שאם אמר "הרי אני קוצר על מנת שמה שאני שוכח אני נוטל" התנאי לא מועיל ויש בו דין שכחה, ופירשו שהוא מדין מתנה על מה שכתוב בתורה, ומשמע שיש בו דיני תנאים). אולם הרעק"א (בתוספותיו על המשנה שם אות סט) הקשה עליהם שהרי בשכחה לא שייכים כלל דיני תנאים, שהרי תנאי שייך רק בדבר שאם לא יתקיים התנאי יתבטל המעשה, כגון מכירה (וכן גיטין וקידושין), שאם לא יתקיים התנאי - המכירה תתבטל, אך בקצירה - הרי לא שייך לומר שאם לא יתקיים התנאי (שלא יטול את מה שישכח) תתבטל הקצירה. ונשאר בצ"ע.

בקידושי ביאה לבבלי מועיל תנאי (כתובות עד), אך לירושלמי (קידושין ב-ה) ולתוספתא (קידושין ג-ח) לא.

בחופה הסתפק האור שמח האם מועיל תנאי (אישות י-ב).

בחליצה תנאי לא מועיל, כגון החולץ על מנת שתיתן לו מאתיים זוז - חליצתה כשרה גם אם לא נתנה לו. והטעם לזה הוא שמילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי (כתובות עד).

הזמנה, תנאי מועיל בה, ולכן אם התנה על הסודר מתחילה שייצור בו זוזים - מותר לעשות זאת אפילו אם הקצה אותו לתפילין וצר בו אותם (רמ"א אר"ח מב-ג).

בהפקר (כשמפקיר נכס) חקר הבית אפרים האם יועיל תנאי, שהרי שליח אינו מועיל בהפקר³, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי (כתובות עד). אך המקור חיים (תמח) כתב שאפשר להפקיר על תנאי, וביאר שכיוון שהפקר הוא בדיבור, אתי דיבור (של התנאי) ומבטל דיבור (של ההפקר) אע"פ שאינו בשליחות (הביאם ספר המקנה (ר' אליעזר זוסמאן סופר) לג-ח). והקובץ שיעורים כתב שאפשר שתנאי מועיל בהפקר (קובץ שיעורים בבא בתרא תנא, לגבי "על מנת שלא יזכה בו פלוני").

¹ עיין לקמן בסמוך ד"ה בשבועה.

² עיין לעיל בסמוך ד"ה בנזירות.

³ דנו בזה בערך הפקר בסעיף "פרטי הדין" ד"ה שליח.

בדבר שלא בא לעולם תנאי מועיל, כגון שהתנה עם חברו "על מנת שתיתן לי או לפלוני מהפירות כך וכך בכל שנה" (רמ"א חו"מ רט-ח).

מי שפרע (מקללים את מי שחוזר בו מקניין) - מכר מטלטלין בקניין כסף (שהקניין לא חל, אלא שחייב במי שפרע) והתנה תנאי בלי משפטי התנאים (כגון תנאי בני גד ובני ראובן), ולא נתקיים התנאי - כיוון שהדין הוא שהתנאי בטל והמעשה קיים (כיוון שאינו במשפטי התנאים) חייב במי שפרע (דברי גאונים סג-ג).

תנאי שלא התקיים, כתב השערי יושר (ז-ח ד"ה אמנם גם) שאינו מבטל את המעשה, אלא רק את הדין. כגון המקדש אשה על מנת שירדו גשמים ולא ירדו, איננו אומרים שנחשב כאילו לא נתן לה את כסף קידושיה, אלא נתן לה, ורק הקידושין לא חלים.

מחילה - אפשר למחול על תנאי. וחקר הקובץ שיעורים (בבא בתרא א) האם הוא משום שכאילו התנה שכל התנאי הוא רק אם יקפיד, או משום שיכול לומר הריני כאילו התקבלתי. ומעין זה חקר ר' שמואל (בחידושים גיטין וקידושין עמוד קסז) האם התנה שהתנאי הוא רק אם יקפיד, או שמבטל את התנאי.

תוך כדי דיבור - כתב הבית מאיר שכשם שאפשר לחזור בו מהקניין תוך כדי דיבור, כך אפשר גם להטיל תנאי תוך כדי דיבור, והט"ז חלק עליו (הובאו בפתחי תשובה חו"מ קצה-טו).

תפוס לשון ראשון או אחרון - נחלקו בזה בגמרא (בבא מציעא קב:). אך בדיני תנאי ודאי שעיקר כוונת האדם על גמר דבריו. ולכן אם התנה "אם תיתן מקודשת, ואם לא תיתן לא תהיה מקודשת, ואם תיתן מקודשת" תופסים את לשון אחרון (ולא את ה"אם תיתן" הראשון) וממילא התנאי בטל משום שהוא לאו קודם להן (ערוך השולחן אבן העזר לח-כז).

הא בהא תליא ותרתיה דתתרי - תנאי יכול לגרום לכך שהחלות תהיה תלויה בעצמה, והם שני סוגי מקרים: שהחלות נגרמת ע"י עצמה ("הא בהא תליא"), ושהחלות פוקעת ע"י עצמה ("תרתיה דתתרי"). הארכנו בזה בערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו".

יש כמה דינים שצריך בתנאי (גיטין עה:).

(א) תנאי כפול (לרבי מאיר, הסוגיא בקידושין סא:).

(ב) הן קודם ללאו.

(ג) תנאי קודם למעשה.

(ד) תנאי בדבר אחד ומעשה בדבר אחר.

(ה) אפשר לקיימו ע"י שליח¹.

לגבי תנאים שונים נחלקו הראשונים האם הם צריכים את דיני התנאים או שמועילים גם בלעדיהם:

(א) תנאי דלעבר, כגון המקדש אשה על מנת שאין עליה מומין - לר"ן אין צריך דיני תנאי (בחידושי גיטין מו) ולרא"ש כן צריך (שו"ת הרא"ש כלל לה, במחלוקתם דן הקובץ שיעורים בבא בתרא תלח, תלט).

(ב) תנאי דמעכשיו או על מנת - נחלקו האם צריך תנאי כפול ושאר דיני תנאי (שו"ע אה"ע לח-ג, מאירי קידושין סא. ד"ה ומכל).

(ג) תנאי לעצמו, כגון אם אוביר ולא אעביד - יש אומרים שאין צריך תנאי כפול (מאירי קידושין סא. ד"ה וכן).

¹ כדלעיל בסעיף "בדינים שונים" ד"ה מילתא דליתא בשליחות.

(ד) להוציא ממון, שהתנו שאם יתקיים התנאי יוציא ממון מחבירו - יש אומרים שאין מוציאים עד שיקיים את תנאו אע"פ שלא כפלו (ולא אומרים שכיוון שאינו כפול התנאי פסול ומוציא ממון גם בלי שיתקיים), ולדבריהם צריך תנאי כפול רק להחזיק ממון (מאירי קידושין סא. ד"ה וכן).

(ה) שליח - יש אומרים שהמשלח על תנאי לא צריך תנאי כפול (מאירי קידושין סא. ד"ה וכן) מביא שאלות פרשת מטות.

(ו) דיני ממונות - חידשו מקצת הגאונים שכל דין תנאי כפול לא נאמר כלל בדיני ממונות אלא רק בגיטין וקידושין (רמב"ם אישות ו-יד בשם מקצת גאונים אחרונים, וחולק עליהם. וכן הובאו במאירי קידושין סא. ד"ה וכן. ומעין זה מבואר בירושלמי שלדעת רבי מאיר צריך תנאי כפול רק בעריות (קידושין ג-ג [לה:]), ודנו בזה מפרשי הירושלמי שם)).

(ז) נדרים - אין צריך בהם תנאי כפול (רמ"א י"ד רכ-טו), שתנאי שאינו כפול לא גרע מכוונת הנודר לנדר רק על צד מסויים.

(ח) אומדנא דמוכח - כאשר יש אומדנא, יש דברים שלא צריכים תנאי כפול אך צריכים תנאי פשוט (אמנם רוב הדברים אינם צריכים תנאי כלל כשיש אומדנא¹) (תוס' קידושין מט: ד"ה דברים).

גוי שהתנה, נחלקו האחרונים האם תנאו מועיל, או שהתורה לא חידשה בו את דין תנאי, ולכן המעשה יחול גם אם התנאי לא התקיים (דן בזה פרי עץ הדר כרך ה אות ג (עמוד 24), והביא דעות וצדדים לכאן ולכאן).

ערכים קרובים: אסמכתא (התחייבות) (שהיא לא מועילה), אתי דיבור ומבטל דיבור, ברירה (ושם בסעיף "תנאי" הארכנו בחילוק בין תנאי לברירה), דעת לקניין, חלויות מכח האדם וחלויות מכח המעשה, למפרע, מתנה על מה שכתוב בתורה, מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון, מתנה על מנת להחזיר, תוך כדי דיבור.

תנאי על מה שכתוב בתורה

עייני ערך מתנה על מה שכתוב בתורה.

תערובת חמץ

מאכל שמעורב בו חמץ (הסוגיא בפסחים מב. והלאה).

לדוגמא, כותח הבבלי (שיש בו פת) ושכר המדי (שיש בו שעורים) (פסחים מב. במשנה, רש"י פסחים מג. ד"ה תניא, רמב"ם חמץ ומצה א-ו).

החולקים על דין זה הם חכמים שסוברים שאין עוברים על תערובת חמץ. ורק רבי אליעזר סובר שעוברים עליו בלאו (פסחים מג.), והלכה כמותו (רמב"ם חמץ ומצה א-ו).

מקורו מהפסוק "כל מחמצת לא תאכל" (שמות יב-כ) - לרבות תערובת (פסחים מג.).

במהותו יש לחקור האם הוא איסור חדש, או מדין איסור חמץ ורק נתמעט מכרת (ברכת אברהם פסחים מא. ס"י "חמץ נוקשה ותערובת חמץ" ד (וכן חקר שם גם לגבי חמץ נוקשה)).

¹ הארכנו בזה בערך אומדנא דמוכח.

גדר איסור "מהמנצת" הוא על התערובת כולה, דהיינו גם על שאר התערובת שאינו חמץ, ולא רק על החמץ שנמצא בתוך התערובת (ברכת מרדכי או"ח ב ומועדים ו-ט ד"ה ומעתה).

כרת - דינו הוא לאו, אך אין בו כרת (פסחים מג, רמב"ם חמץ ומצה א-ו), ולא מצינו שום תנא שיסבור שיש בזה כרת (תוס' פסחים מג. ד"ה מאן).

בל יראה - רש"י (פסחים מב. ד"ה ואלו) והרמב"ם (חמץ ומצה ד-ח) סוברים שעוברים עליה גם בבל יראה ובל ימצא, ור"ת (בתוס' פסחים מג. ד"ה ואלו) סובר שעובר עליה רק באכילה.

חמץ בתערובת כשהוא מותר - יש לחקור האם חמץ לא אסורוהו כלל, או שאסורוהו, אך הוא מותר מדין ביטול ברוב (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קנו).

ערכים קרובים ערכים קרובים: אכילת חמץ והנאתו, ביטול ברוב, ביעור חמץ.

תעשה ולא מן העשוי

מצווה שנעשתה באופן פסול, ולאחר מכן האדם תיקנה בתיקון מועט – נשאת פסולה, משום שהכשר המצווה צריך להיעשות ע"י מעשה (הסוגיא בסוכה יא, ההגדרה ברש"י סוכה יא: ד"ה ויתב).

בדיני סוכה (סוכה יא:), **ציצית** (סוכה יא:), **מנחות** (מ:), **מזוזה** (מנחות לג:), **ועוד**¹.

לדוגמא, סכך שפסול כיוון שהוא עשוי מענפים המחברים לקרקע, ולאחר מכן קצץ או קרע את הענפים מהאילן - עדיין הוא פסול, מדין תעשה ולא מן העשוי (סוכה יא:).

מקור וסעם **מקורו** מדאורייתא (מנחות מ:), **רש"י** סוכה יב. ד"ה חדא וד"ה משום), שכוונת התורה "תעשה", ולא מן העשוי בפסול (רש"י סוכה יב. ד"ה והתורה), דהיינו: כאשר אתה עושה אותה תהיה כשרה, ולא שתהיה פסולה ואתה מתקנה בתיקון מועט (רש"י סוכה יא: ד"ה ויתב).

במהותו חקר הברכת אברהם האם צריך שתעשה, או פסול אם הוא עשוי (ברכת אברהם סוכה יא. תעשה ולא מן העשוי ג, ט: סוכה תחת האילן יג: רמב"ם - צריך שתעשה).

דין תעשה ולא מן העשוי נאמר במצוות שכתוב בהן עשייה, כדלקמן.

סוכה - שנאמר (דברים טז-יג) "חג הסוכות תעשה לך" (סוכה יא:).

ציצית - נאמרו בה שני פסוקים (פני יהושע סוכה יא. ד"ה והנראה): "ועשו להם ציצית" (במדבר טו-לח), "גדילים תעשה לך" (דברים כב-יב).

לולב - נחלקו בגמרא אם לומדים אותו מסוכה במה מצינו, או שאין לומדים וכשר (סוכה יא: ורש"י ד"ה וילפינו).

מזוזה - יש בה דין תעשה ולא מן העשוי (מנחות לג:), ונחלקו הפוסקים במקורו: א) מדאורייתא, שנאמר בה "וכתבתם על מזוזות ביתך" (דברים ו-ט), ותרגם אונקלוס "ותקבעינון" (תשובות והנהגות ח"ב כג ד"ה ולפי). ב) מדאורייתא, שלומדים מסוכה.

¹ ויש דינים נוספים שנחלקו לגביהם האם יש בהם דין תעשה ולא מן העשוי, עיין לקמן בסעיף "בדינים שונים".

(ג) מדרבנן (שהרי אין גזירה שווה או היקש) (מעשה רוקח מזוזה ה-ח (סוף ד"ה חתך) הביא את דעות א וג, שדי חמד ח"ד ת-לא עמוד 533 הביא את דעות ב וג).

תפילין - נחלקו האחרונים האם אין בהם פסול תעשה ולא מן העשוי כיוון שבפסוק לא מפורשת עשייה (תשובות והנהגות ח"ב כג ד"ה ולפי, בלשון "אפשר"), או שיש את הפסול כיוון שהוקשו למזוזה (מנחת שלמה תנינא א-א ד"ה ולפ"ד).

כתיבת ספר תורה - נחלקו הפוסקים אם יש בה דין תעשה ולא מן העשוי, או שאין בה דין זה כיוון שלא מצינו בה לשון עשייה (שדי חמד ח"ד ת-לג עמוד 533).

כאשר הפסול אינו בגוף הסכך אלא פסול צדדי, כגון סוכה שהיא למעלה מעשרים אמה, וכן סוכה שהיא תחת הבית - בעל ההשלמה סובר שאין צריך מעשה להכשירן, שביטולו (איצטבא למעט את גובהה, הסרת הגג) הוא מעשה. ורבינו ברוך סובר שגם זה פסול מדין תעשה ולא מן העשוי (דרכי משה א"ח תרכו-א).

והצל"ח כתב שגם רבינו ברוך מודה שבפסול שאינו בגוף הסכך לא אומרים תעשה ולא מן העשוי, אלא שסובר שגבוהה מעשרים אמה וסוכה שתחת הבית נחשבים פסול בגוף הסכך (צל"ח סוכה ב. ד"ה אך, והביא גם את מחלוקתם).

ציצית שנמצא בה שעטנז והסירו - הגינת ורדים (ו-יא) תלה זאת במחלוקת הנ"ל. אך הרעק"א (סוכה יא-א ד"ה בגינת, והביא את הגינת ורדים) כתב שבמקרה זה לכו"ע אין תעשה ולא מן העשוי, שהרי כאן אין שום פסול בציצית, אלא שאיסור שעטנז מעכב מללבוש את הבגד (ואם היה לובשו היה יוצא ידי חובת ציצית אלא שהיה עובר על איסור כלאיים).

דין שנעשה מתחילה בהכשר, ונפסל וזוהר והוכשר - בפשטות אין בו דין תעשה ולא מן העשוי (פתחי תשובה י"ד רפז-ג), ויש מי שחולק על זה (שם בשם גדול אחד).

מחוסר זמן - שכר בית וקבע בו מזוזה תוך שלושים יום (שעדיין הוא פטור), הסתפק המנחת חינוך האם פסולה מדין תעשה ולא מן העשוי, או שכיוון שהוא רק מחוסר זמן אין בזה תעשה ולא מן העשוי, ויוצא בה לאחר שלושים (תכג-א [ב] ד"ה ויש).

ערכים קרובים: מצוות, מצוות עשה, סוכה, ציצית.

ערכים קרובים

תפוס לשון ראשון או אחרון

אדם אמר שני דברים שונים, ודנים האם ללכת אחר תחילת דבריו או אחר סוף דבריו הגדה (הסוגיות בבבא מציעא קב: ותמורה כה:).

הלשון "תפוס" פירושה שהאדם נדבק ונתפס בדברים אלו, כלומר הוא תופס את הדברים הללו (רש"י פסחים נג: ד"ה רבי שמעון).

לדוגמא, המשכיר מרחץ לחבירו, ואמר לו "בשנים עשר זהובים לשנה מדינר זהב לחודש", ונתעברה השנה (בבא מציעא קב:). וכן האומר "הרי זו תמורת עולה תמורת שלמים" (תמורה כה:).

נקרא גם - תפוס לשון אחרון נקרא במקומות רבים גם "בגמר דבריו אדם נתפס" (רש"י נזיר ט. ד"ה וב"ה). וברש"י מצאנו שתפוס לשון ראשון נקרא גם "בתחילת דבריו אדם נתפס" (מנחות ב. ד"ה או).

החולקים בדין זה - יש בזה ארבע דעות:

(א) רבי מאיר ורבי יהודה סוברים תפוס לשון ראשון (תמורה כה: ורש"י ד"ה דבריו, זבחים ל.), ולכן הלשון האחרון לא חל (רש"י פסחים ס. ד"ה אלשמו).

(ב) רב סובר תפוס לשון אחרון (בבא מציעא קב:).
 (ג) רבי יוסי ורבי שמעון סוברים תפוס לשון שניהם (אף בגמר דבריו אדם נתפס) (תמורה כה: פסחים נג: ורש"י שם ד"ה רבי שמעון פוטר), וכל דבריו קיימים (רש"י פסחים ס. ד"ה אי נימא אשלא).
 (ד) רבן שמעון בן גמליאל ורבי יוסי מסופקים אם תפוס לשון ראשון או אחרון (בבא מציעא קב: ותוס' שם (ד"ה ובא) יישבו את הסתירה בדעת רבי יוסי שכאשר אפשר לתפוס את לשון שניהם הוא עושה כן, וכאשר הם סותרים זה את זה הוא מסופק). וכן להלכה מסתפקים בזה (טור חו"מ שיב).

בגדר הספק אם תפוס לשון ראשון או אחרון, תוס' כתבו שהוא ספיקא דדינא (בבא בתרא סב: תחילת ד"ה איתמר, וכן כתב ערוך השולחן חו"מ ר-יח), והמשנה למלך כתב שהוא ספק במציאות, שאנו מסופקים האם חזר בו מהלשון הראשון, או שהלשון האחרון הוא טעות (שכירות זב ד"ה שהקרקע. דן במחלוקתם קונטרס הספיקות א-ב).

מקור וטעם

בדיני תנאי ודאי שעיקר כוונת האדם על גמר דבריו. ולכן אם התנה "אם תיתן מקודשת, ואם לא תיתן לא תהיה מקודשת, ואם תיתן מקודשת" תופסים את לשון אחרון (ולא את ה"אם תיתן" הראשון) וממילא התנאי בטל משום שהוא לאו קודם להן (ערוך השולחן אבן העזר לח-כז).

בדינים שונים

סמיכות הלשונות - מה שאנו מסופקים אם תפוס לשון ראשון או אחרון הוא דווקא כאשר שתי הלשונות סמוכות זו לזו, אך אם אינן סמוכות - לכו"ע האחרון עיקר (נימוק"י בבא מציעא נט: בדפי הר"ף סוף ד"ה גמרא, סמ"ע חו"מ שיב-כה, דרכי משה הקצר חו"מ שיב-ג).
 והרשב"ם (בבא בתרא קכט: ד"ה והלכתא) הוסיף שהספק אם תפוס לשון ראשון או אחרון הוא דווקא כאשר אמר את שתי הלשונות בתוך כדי דיבור.

פרטי הדין

חזרה תוך כדי דיבור - כאשר חוזר בו בפירוש תוך כדי דיבור ואומר "חוזרני ב"י לכו"ע היא חזרה (רשב"ם בבא בתרא קכט: ד"ה והלכתא).

ערכים קרובים: אתי דיבור ומבטל דיבור, דיבור כתיבה ודעת, תוך כדי דיבור.

ערכים קרובים

תפוסת הבית

יורשים שעדיין לא חילקו את הנכסים ביניהם.

הגדרה

בערך זה נדון בגדרי בעלות היורשים על הנכסים קודם שחלקו. בהעברת הבעלות מהמוריש ליורש ע"ע ירושה.

לדוגמא, אחים שירשו שדה בשותפות (מעין מקרה זה בקידושין יז:).

נקרא גם האחים השותפים (חולין כה: ועוד). דהיינו האחים שהם שותפים בירושתם (רש"י שם ד"ה וכן).

דינים דומים: יש ארבעה מקרים שבהם יש לחפץ אחד כמה בעלים יחד (ובכל אחד מהם חקרו האם זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס, או שכל אחד מהם הוא בעלים על חלק מהנכס, וישנם עוד צדדים נוספים)¹:
 (א) שותפין.²

¹ בחילוקים ביניהם נדון לקמן בסעיף "דינים דומים".

² ע"ע שותפין.

(ב) תפוסת הבית, ובדין זה נדון בערך זה.

(ג) קניין ציבורי.¹

(ד) חצי עבד וחצי בן חורין.²

במהותה חקרו ראשי הישיבות, ויש בזה שלוש דעות (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד עב, מקור וטעם

קמד ובשיעורים ח"ב עמוד קצא) חקר בין שלוש הצדדים. שתי הדעות הראשונות הן הידועות יותר):

(א) זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס (וכל אחד בעלים על כל הנכס) (קובץ שיעורים בבא בתרא תד וביצה לט, הגר"ט קצב בדעת הרשב"ם).

(ב) כל אחד מהם הוא בעלים רק על חלק מהנכס (אבן האזל שכנים ב-י ד"ה איברא, הגר"ט קצב בדעת התוס', דרכי משה דרכי הקניינים ב-יא (ד"ה אולם) בדעת התוס', קהילות יעקב גיטין ל (ד"ה וכבר) בדעת רש"י. והגר"ח הלכות בכורות (היחיד) הסתפק האם היא בעלות כוללת או שכל אחד בעלים על חלק).

(ג) הנכסים עדיין שייכים למת עד שיחלקו.³

ונפק"מ לסילוק, דהיינו שאחד מהירשים רוצה להסתלק מהירושה: אם זו בעלות כוללת הוא לא צריך מעשה קניין, מכיוון שאינו מקנה לשאר היורשים שום דבר, שהרי גם קודם הסילוק הם היו בעלים על כל הנכס. אך אם כל אחד הוא בעלים רק על חלק מהנכס, א"כ כשמסתלק צריך מעשה קניין, שהרי מקנה לשאר היורשים את חלקו (אבן האזל שכנים ב-י ד"ה איברא. ודבריו מבוארים ע"פ העיון בלומדות ו, שצריך מעשה קניין רק בשביל להכניס את החפץ לרשות הקונה, אך לא בשביל להוציא מרשות המקנה⁴).

וכל החקירה הזו שייכת רק לדעה שאין ברירה, אך לדעה שיש ברירה - כאשר יחלקו בעתיד יתברר למפרע מה היה חלקו של כל אחד, וא"כ פשוט שכל אחד בעלים רק על חלק מהנכס (כצד ב לעיל) (קובץ שיעורים בבא בתרא תד בסופו).

כאמור⁵, גם שותפין היא בעלות שמשותפת לכמה בעלים יחד. בחילוקים בין תפוסת

דינים דומים

הבית לשותפין דנו המפרשים, ויש בזה שלוש דעות (יש להעיר שהחילוקים דלקמן הם רק לדעה שאין ברירה, אך לדעה שיש ברירה - פשוט שאין חילוק בין שותפין לתפוסת הבית, שהרי בשניהם כאשר חולקים החלוקה מבררת למפרע מה היה חלקו של כל אחד (קובץ שיעורים בבא בתרא תד בסופו):

(א) אבן האזל (שכנים ב-י סוף ד"ה איברא) לא חילק ביניהם וכתב שבין בשותפין ובין בתפוסת הבית כל אחד בעלים רק על חלק.

(ב) הקובץ שיעורים (בבא בתרא תד וביצה לט, וכן הגר"ט קצב בדעת הרשב"ם) חילק שבשותפות כל אחד בעלים רק על חלק ובירושה היא בעלות כוללת, והוכיח (בבבא בתרא שם) שיש חילוק ביניהם שהרי מחולקות בדין מעשר בהמה. ואת טעם החילוק ביאר הגרמ"א עמיאל (דרכי משה דרכי הקניינים ב-יא ד"ה וההבדל) שבירושה הסיבה שהוא יורש - שהוא בנו של המת - לא התקטנה ע"י שאר האחים, אולם בשותפות, הסיבה שהוא קונה - שהמקנה הקנה לו ושעשה מעשה קניין - התקטנה ע"י שאר הקונים, שהרי המקנה הקנה לשניים, ושניים יחד עשו את מעשה הקניין.

(ג) הקהילות יעקב (גיטין ל (ד"ה וכבר) בדעת רש"י) חילק להיפך, שבתפוסת הבית כל אחד בעלים רק על חלק, ובשותפין כולם שותפים בכל משהו (אפשר להבין שכוונתו שכל משהו מהנכס נחלק לשני חצאים, ואפשר להבין שהיא בעלות כוללת). ומעין זה כתב

¹ ע"ע קניין ציבורי.

² ע"ע חצי עבד וחצי בן חורין.

³ בשאלה האם יש קניין למת דנו בערך בעלות בסעיף "אנשים" ד"ה מת.

⁴ הארכנו בדעתו בערך דעת לקניין בסעיף "מקור וטעם" ד"ה ביחס אות ג ובהערה שם.

⁵ לעיל בסעיף "הגדרה" ד"ה דינים דומים.

הגר"ח (הלכות בכורות (היחיד)) שבשותפין היא בעלות כוללת, ובתפוסת הבית הסתפק האם היא בעלות כוללת או שכל אחד בעלים רק על חלק.

ערכים קרובים: בעלות, ברירה, גוד או אגוד, חלוקת שותפות, חצי עבד וחצי בן חורין, ירושה, קניין ציבורי, שותפין.

ערכים קרובים

תפילה

מצווה לעבוד את ה' בתפילה. הגדרה

במקורה נחלקו הראשונים לארבע דעות (במחלוקת האם היא דאורייתא או דרבנן דנו המאירי ברכות כ: ד"ה מחלוקת, השאגת אריה יד, ושדי חמד ח"ד ת-לח עמוד 534):

(א) רמב"ם: דאורייתא, מהפסוק (שמות כג-ה) "ועבדתם את ה' אלקיכם" (תפילה א-א).
(ב) חינוך: דאורייתא, מהפסוק (דברים יב) "אותו תעבוד" (תחילת תלג, ולכן מנאה בפרשת עקב). אמנם גם הרמב"ם (ספר המצוות עשה ה) וגם החינוך (שם) הוסיפו שמצווה זו נכללה בעוד פסוקים "ואותו תעבוד" (דברים יג-ה), "ולעובדו" (דברים יא-ג).
(ג) רמב"ן ע"פ החינוך: דרבנן, אך בשעה שצר לו היא מצוות עשה דאורייתא (רמב"ן על ספר המצוות מצוות עשה ה כתב שהיא דרבנן, והחינוך סוף תלג הביא בשמו שבשעה שצר לו היא מצוות עשה דאורייתא).

(ד) רמב"ן: תמיד דרבנן (בפשטות זו דעת הרמב"ן, שהרי לא מנאה כלל, וכן דעת ר"ח ברכות כ:, וכן מסקנת השאגת אריה יד. והמנחת חינוך תלג-א [א] כתב שהרמב"ן מסתפק האם בשעת צרה היא דאורייתא. ולדעה זו הפסוקים הם אסמכתא (מאירי ברכות כ: ד"ה מחלוקת, והביא שם גם את הסוברים שהיא דאורייתא).

אמנם נוסח התפילה וזמנה לכ"ע דרבנן (רמב"ם תפילה א-א).

במהותה הגדירו הרמב"ם (ספר המצוות ה) והחינוך (תלג) שהמצווה היא לעבוד את ה'.

בטעמה כתב החינוך (תלג ד"ה משרשי) שני טעמים:

(א) שנבקש מהקב"ה את צרכינו כדי שיענה לבקשותינו.
(ב) לקבוע במחשבתנו שהוא האדון המטיב לנו.

במניין המצוות נחלקו הראשונים האם למנות את מצוות תפילה, ותלוי אם תפילה דאורייתא¹, וכן נחלקו אם למנות את מצוות מאה ברכות ואת מצוות עבודה, ויש בכל זה חמש דעות (דן בזה הגר"פ פערלא עשה ב בתחילתו):

(א) הרמב"ן לא מנה את מצוות תפילה, משום שסובר שהיא דרבנן (בהשגותיו לספר המצוות לרמב"ם עשה ה).

(ב) הרמב"ם (בספר המצוות עשה ה) והחינוך (תלג) והרס"ג מנו את מצוות תפילה.

(ג) בה"ג לא מנה בפירוש את מצוות תפילה, אך מנה את מצוות מאה ברכות, ואפשר שכולל בהן את מצוות תפילה.

(ד) ר"א הזקן מנה את תפילה לחוד ואת מאה ברכות לחוד. אך את מצוות עבודה לא מנה בפני עצמה, משום שעבודה היא תפילה.

(ה) ר"י אלברגוני מנה שלוש מצוות נפרדות: תפילה, מאה ברכות, ועבודה.

¹ במחלוקת במקורה הארכנו לעיל בד"ה במקורה.

פרטי הדיון **שמונה עשרה ברכות** - חקר הקהילות יעקב (ברכות יג) האם כל הברכות יחד הן חטיבה אחת (ואם החסיר אחת מהן לא יצא ידי חובה גם בשאר הברכות), או שכל ברכה בפני עצמה.

זמני התפילות, המגילת אסתר חידש שאינם לעיכובא אלא למצווה, והשאגת אריה (טו), והביא גם את המגילת אסתר) כתב שהם לעיכובא, ואם עבר הזמן הרי הוא מעוות לא יכול לתקן.

יפדר שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל (ברכות לב). וחקרו בזה האם אסור להקדים את התפילה (משום דרך גאווה), או שצריך להקדים שבחו של הקב"ה (כדי שיכיר שמבקש צרכיו מהקב"ה) (ביכורי ארץ ברכות ח"ב ג, הובא בחקירות במסכת ברכות יד).

דברים שבקדושה, כגון קדיש קדושה וברכו, צריכים עשרה (מגילה כג). בפשטות דין זה מדרבנן, ויש מי שכתב שהוא דאורייתא (ברכי יוסף א"ח ח"ב קלה-א בסופו ובקונטרס אחרון שם הביא דעה שהוא דאורייתא. דן בזה שדי חמד ח"ד תלז עמוד 534).

תפילת מוסף - יש לחקור האם היא במקום קרבן מוסף, או שחיובה נובע מקדושת היום, כשחרית ומנחה (ורק אסמיכנהו אקרבנות) (משנת יעבץ א"ח ח"ד ד"ה הרי מבואר).

כוונת עומד לפני ה' בתפילה - חידש הגר"ח (תפילה ד-א) שהיא חלק מדין התפילה, ואם התפלל ולא כיוון כאילו שלא התפלל כלל.

כוונת פירוש המילים בתפילה - יש לחקור אם היא חלק מדין התפילה (ואם התפלל ולא כיוון כאילו שלא התפלל כלל), או שהיא דין נפרד (חקירות במסכת ברכות יג).

ערכים קרובים: ברכות המצוות, ברכות הנהנין, סמיכת גאולה לתפילה, קריאת שמע.

תפילין

הגדרה **מצווה לקשר תפילין על היד ולהניחם על הראש** (הסוגיא במנחות לו.).

מקור וטעם **מקור המצווה** מהפסוק "וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך" (דברים ו-ח).

במהות המצווה דנו האם המצווה להניח (פעולה), או שיהיו מונחים עליו (תוצאה)¹. הברכה אברהם כתב שהמצווה בתוצאה (סוכה ליקוטים עמוד ערב אות י), והרואצ'ובר חידש שיש חילוק בין התפילין: בשל ראש המצווה בתוצאה ובשל יד בפעולה (מפענח צפונות יב-טו-ג).

מניין המצוות - רוב מוני המצוות סוברים שתפילין של יד ותפילין של ראש הן שתי מצוות עשה נפרדות (ספר המצוות לרמב"ם עשה יב יג, חינוך תכא תכב, סמ"ג עשה כא כב, רס"ג ה ו), אך הסמ"ק (קנא) והבה"ג מנו אותן כמצווה אחת. והרעק"א (מהדורא קמא קסט בתחילתו בדעת תוס' ר"ה ו. ד"ה תשמו) חידש שעובר גם בלאו - "ושמרת את החוקה הזאת" (שמות יג-ז). וביאר (שם בסופו ד"ה ובעיקר) שאינו לאו על גוף המצווה אלא על קיום העשה, שאם לא תקיים את העשה תעבור בלאו, ולכן נשים, שפטורות מהעשה (שזהו עשה שהזמן גרמא) פטורות גם מהלאו.

¹ בגדריהם של מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה, החילוק והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך מצוות בפעולה ומצוות בתוצאה.

בזמן המצווה נחלקו האחרונים לשלוש דעות (מנחת אשר שמות כד-א,ב):
(א) מצווה שיניחן כל היום.

(ב) אפילו לשעה מועטת (בחקירה בין שני הצדדים הנ"ל האריך בתורה שלמה פרשת בא ח"ב מילואים לט).

(ג) שישתדל להניחן ככל שבידו (דעת המנחת אשר עצמו שם).

בהספה הרעת בתפילין חקרו האם הוא איסור, או שרק אינו מקיים את מצוות תפילין (משיב דבר ו).

תפילין של יד ושל ראש אינן מעכבות זו את זו (מנחות לח. במשנה). ויש מי שחידש שכאשר יש לו את שתיהן - הן כן מעכבות, ורק מי שיש לו רק תפילין של יד או רק של ראש - אינן מעכבות (אור זרוע ח"א תקעח בסופו בשם ה"ר שמחה).

תפילין צריכין גוף נקי (שבת מט.). החינוך (תכא ד"ה ומה שאמרו תפילין) כתב שהוא רק לעניין שלא יפיח בהם, אך לא שיהיה נקי מעבירות ומטומאה. אמנם המאירי (שבת מט. ד"ה תפילין) כתב שצריך להיות נקי גם מעבירות ומהרהורים רעים.

תפילין שאולים כשרים, שאינן צריכים להיות שלו (מנחת חינוך תכא-א [[ג]).

תפילין מאיסורי הנאה, כגון מעור של שור הנסקל או עבודה זרה - פסולות, שכיוון שהקלף טעון שריפה נחשב כאותיות הפורחות באוויר (פרי מגדים משבצות זהב לב-כז ד"ה נסתפקתי).

כתותי מכתת שיעוריה, כגון תפילין של עיר הנידחת, הסתפק בהם המנחת חינוך (תכא-א [[ג]) שאפשר שהם כשרים, שהרי לא מצינו לתפילין שיעור מן התורה.

תעשה ולא מן העשוי - נחלקו האחרונים האם בתפילין אין את פסול זה כיוון שבפסוק לא מפורשת עשייה (תשובות והנהגות ח"ב כג ד"ה ולפי, בלשון "אפשר"), או שיש את הפסול כיוון שהוקשו למזוזה (מנחת שלמה תנינא א-א ד"ה ולפ"ד).

שלא כסדרן פסולות (וכן במזוזות). וחקר הרוגאצ'ובר האם הוא מטעם שהקדים את המאוחר או שאיחר את המוקדם (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שלא כסדרן צז).

ברכת תפילין - לרש"י מברך ברכה אחת על שתיהן (אם לא סח בין של יד לשל ראש), לר"ת מברך על כל אחת מהן (ברכות ס: ד"ה אשר).

הכשר מצווה לירושלמי מברכים גם עליו, כגון עשיית תפילין (ירושלמי ברכות טג-סו [[ג]).

לשמה בכתבת תפילין (וכן בספר תורה ומזוזות) - נחלקו המפרשים במקורו (שדי חמד ח"ג כ-קמט עמוד 236):

(א) "זה אלי ואנוהו" (שמות טו-ב) עשה לפניו ספר תורה נאה (שבת קלג:).

(ב) הלכה למשה מסיני.

(ג) דרבנן.

רצועות תפילין - כתב הצפנת פענח שאינן חלק מהתפילין אלא דין נפרד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה רצועות של תפילין (אות מ)).

שינן של תפילין הלכה למשה מסיני (שבת סב.). לגבי דל"ת וי"ד נחלקו ישנן שלוש שיטות:

(א) בגרסתנו בגמרא (שבת סב.) מפורש שגם דל"ת וי"ד הן הלכה למשה מסיני. ולפי זה כתב המשנה ברורה (לב-רגל) שאם הותר הקשר של יו"ד לא יצא ידי חובה.

(ב) תוס' במנחות (לה: ד"ה אלו) כתבו שדל"ת ויו"ד אינן אותיות גמורות ולא נחשבות מן השם.

(ג) תוס' שבת (סב. ד"ה ש"ן) כתבו שלא גורסים בגמרא "דל"ת ויו"ד" ואינן הלכה למשה מסיני.

דל"ת של תפילין, חקר הגר"ז האם היא אות גמורה של שם ה' ברצועה, או שהיא רק סימן לצורת הקשר (אך לא צריך את שם ה' ברצועות) (הגר"ז תפילין ג-טז ד"ה והנה ז"ל (הראשון) וד"ה והנה בפירש"י: רש"י - אות, רמב"ם - רק צורת הקשר).

יו"ד של תפילין, בפשטות היא בראש הרצועה של יד, וכן כתב רש"י (ברכות כג. ד"ה שלא), אך מרש"י במקום אחר (שבת סב. ד"ה התם) משמע שהיו"ד קשורה ותלויה בקשר הדל"ת.

עומד על גביו - תפילין שנכתבו ע"י פסול, וכשר עומד על גביו - פסולים, משום שטעם הפסול בזה הוא שנאמר "וקשרתם וכתבתם" (דברים ו-ח, ט) - כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה (שערי תשובה א"ח לט-א).

עיבוד קלף תפילין ע"י גוי וישראל עומד על גביו (וכן חוטי ציצית שטוואן גוי וישראל עומד על גביו) - לרמב"ם פסול ולרא"ש כשר (ש"ע א"ח לב-ט).

ערכים קרובים: מזוזה, מצוות, מצוות עשה, ציצית.

תפיסה

יש ספק למי שייך החפץ, ואחד מבעלי הדינים תפס אותו (הסוגיא בבבא מציעא ו, בסוגיא זו האריך הנתיח"מ סוף ס' כה).

לדוגמא, שניים מתווכחים למי מהם שייכת הטלית, ואחד מהם חוטף ותופס אותה (בבא מציעא ו).

מקורה וטעמה בפשטות כמוחזק¹. והש"ך (כה-ב, הובא בנתיח"מ כח-ב) הוסיף שהיא משום שעביד איניש דינא לנפשיה.

תפיסה ברשות, כגון שהבעלים בעצמו הביא לתופס את החפץ - לרוב הראשונים מועילה (דיני תפיסה לנתיח"מ סוף ס' כה כללים א וז), ולסמ"ג לא מועילה (קונטרס הספיקות ז).

דבר שחייב רק לצאת ידי שמייב, נחלקו הראשונים האם מוציאים ממנו אם תפס (רש"י בבא מציעא צא. ד"ה רבא: אין מוציאים, ריב"ש שצב (ד"ה ובנידון) וקובץ ביאורים בבא קמא מו בדעת תוס': מוציאים. האריך בזה הקצוה"ח כח-א).

קים לי - אפילו כאשר הטוען קים לי לא היה מוחזק מתחילה אלא תפס, אעפ"כ יכול לטעון קים לי (תקפו כהן קכג).

בסעיף זה נדון בחוזקה של ההכרעה במקרה שהכרעה אחרת סותרת אותה? חוזק

¹ ע"ע מוחזק בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במקורו ובטעמו.

² בערך חוזק ההכרעות דנו בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה.

מוחזק - כאשר אדם מוחזק, ובא חבירו ותפס ממנו, תלוי האם תפס לאחר שנולד הספק או לפני שנולד הספק, וכן האם טוען טענת שמא או טענת ברי, כך שישנם ארבעה מקרים, ובכל אחד מהם נחלקו הראשונים:

(א) תפיסה לאחר שנולד הספק וטוען שמא (קונטרס הספיקות ב, ג) - אחרי שפסקנו כמוחזק, ובא אחד מבעלי הדין ותפס (תקפה) בפנינו, היא סוגיא בגמרא (בבא מציעא ו:). ולמסקנת הגמרא התפיסה לא מועילה (מוציאין מידו), וכן כתבו כל הראשונים שם (רש"י, תוס', רא"ש, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן, נימוק"י). אך הרמב"ם (בכורות ב-ג ו-ה) פסק שהתפיסה מועילה (ואין מוציאין מידו), וכל המפרשים האריכו ליישבו (שו"ת הרשב"א ח"א שיא, לחם משנה שם, שב שמעתתא ד-ה, מרחשת ח"א מט, אבי עזרי מהדורא קמא בכורות ה-ג ומכירה ג-י, ועוד).

(ב) תפיסה לאחר שנולד הספק וטוען ברי (קונטרס הספיקות ג-א) - לרוב הראשונים לא מועילה (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן, נימוק"י, ראב"ד, סמ"ג), אך לתוס' ולרא"ש מועילה.

(ג) תפיסה לפני שנולד הספק וטוען שמא (קונטרס הספיקות ג-א) - לרוב הראשונים לא מועילה (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, רא"ה, רבינו יונה), אך לתוס' ולסמ"ג מועילה (וכן כתב בדיני תפיסה לנתיה"מ סוף סי' כה כלל יב).

(ד) תפיסה לפני שנולד הספק וטוען ברי (קונטרס הספיקות ג-א) - לרוב הראשונים מועילה, ורק רבינו יונה והרמ"ה כתבו שלא מועילה.

חולקין - אחרי שפסקנו שחולקין, ובא אחד מבעלי הדין ותפס (תקפה) בפנינו, גם היא סוגיא בגמרא (בבא מציעא ו:). ולהלכה אין מוציאין מהתופס (רמב"ם וראב"ד טוען ונטען ט-ב, טור ש"ע ורמ"א קלח-ז, רמב"ן שהובא בקונטרס הספיקות ב-ז), אך תוס' כתבו שמוציאין מידו (קונטרס הספיקות ב-ז). ואם חזר הראשון ותפסה, נחלקו הפוסקים: יש אומרים שחולקין (רמב"ם ושו"ע שם), ויש אומרים שמשאירים ביד התופס הראשון (ראב"ד, טור ורמ"א שם).

מרא קמא, פשוט שכשיש מרא קמא התפיסה לא תועיל. אך כשאין מרא קמא היא מועילה (קונטרס הספיקות ח-ה).

בסעיף זה נדון האם ההכרעה תועיל במקרים (כללים) שמבטלים חלק מההכרעות.

בתרי ותרי, כלומר שיש שתי כיתות עדים שסותרות זו את זו - נחלקו הראשונים האם תפיסה מועילה (ריטב"א כתובות כ. ד"ה אלא: רמב"ן ור"ף - מועילה, ר"י ורא"ה - לא מועילה. אורים ותומים עט: לא מועילה).

בספיקא דדינא - כשאין ספק במציאות אלא ספק בדין, כגון תיקו, מחלוקת בש"ס, או מחלוקת הפוסקים - נחלקו המפרשים:

(א) התרומת הדשן כתב שלא מועילה, בין בתיקו ובין במחלוקת הפוסקים (קונטרס הספיקות ה-ז).

(ב) התקפו כהן כתב שמועילה, בין בתיקו ובין במחלוקת הפוסקים (ו, לד. ובסי' עב הוסיף שמועילה אפילו אם רק מיעוט הפוסקים מסייעים לתופס).

(ג) המהרי"ק חילק שבתיקו ובמחלוקת בש"ס לא מועילה תפיסה, אך במחלוקת הפוסקים שאחר חתימת הש"ס ובספיקא דדינא שלא הוזכרה בש"ס כן מועילה (קונטרס הספיקות ה-ז). ובדיני תפיסה לנתיה"מ סוף סי' כה כלל כ הוסיף שבמחלוקת שאחר חתימת הש"ס התפיסה תועיל אפילו אחרי שנולד הספק ואפילו בטוען שמא).

ערכים קרובים: חוזק ההכרעות (דנו שם בכללים שמסבירים מדוע הכרעה אחת עדיפה על חברתה, וכן הבאנו שם את סדר כל ההכרעות מהחזקה אל החלשה), כל דאליים גבר, מוחזק (לא תפס את החפץ אלא החפץ מלכתחילה היה ברשותו), ספיקות (יסודות הכללים של הספיקות והכרעותיהם, ושם ביארנו את החילוקים בין סברא וגזירה"כ, בירור והנהגה, ודאי וספק), עביד איניש דינא לנפשיה, קים לי.

תקנות דרבנן

עיינ ערך דרבנן.

תקנת השוק

הקונה דבר והתברר שקנאו מוננב, מחזיר את הגניבה לנגנב אך נוטל ממנו את דמיה, מפני תקנת השוק (הסוגיא בבא קמא קטו).

הגדרה

מקורה מדרבנן (רש"י בבא קמא קטו. ד"ה דרב). מקור וסעם

טעמה - רש"י כתב שהיא לטובת הלוקח, כיוון שקנה בשוק בפרהסיא ולא ידע שהיא גניבה (רש"י בבא קמא קטו. ד"ה תקנת). ורבי ברוך הספרדי כתב שלולי תקנה זו לא היה אדם קונה מחבירו שום דבר, שהיה חושש שמא גניבה היא ומחר תוכר אצלי ואפסידנה (שיטת הקדמונים בבא קמא קטו. ד"ה איתמר (בפירושו הראשון. ובפירוש השני ("ראינו מי שפירש") נראה שכוונתו לטעמו של רש"י). וכן כתב הרשב"א (בבא קמא קטו. סוף ד"ה הא) לגבי דברים העשויים להשאיל ולהשכיר).

לולי התקנה היה הנגנב נוטל את החפץ מהקונה בלא דמים (רבי ברוך הספרדי בשיטת הקדמונים בבא קמא קטו. ד"ה איתמר).

בקרע לא תיקנו את תקנת השוק. הנכס

עבדים - שו"ת הרשד"ם (ריב, תיד) סובר שלא עשו בהם תקנת השוק (והש"ך חו"מ שנו-ד בתחילתו הביאו וכתב שאין דבריו מוכרחים), ומוהר"א ששון (שו"ת תורת אמת ריח, הביאו קצוה"ח שנו-א בתחילתו) סובר שעשו.

בהמה - שו"ת הרשד"ם (ריב, תיד) סובר שלא עשו בה תקנת השוק (והש"ך חו"מ שנו-ד בתחילתו הביאו וכתב שאין דבריו מוכרחים), וקצוה"ח (שנו-א ד"ה ובש"ך) סובר שעשו.

בשטרות לא תיקנו תקנת השוק כיוון שאינם שכיחים (שו"ת הרא"ש עט-ה, טור ושו"ע חו"מ ס-א בסופו), ועוד, שהשטר לא יצא מרשותו לגמרי, שעדיין נשאר בידו הכח למחול על השטר, ולכן נקרא ממונו לגבות בו (שו"ת הרא"ש טור שם).

שטרות ממרני (שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו) - יש בהם תקנת השוק, משום שלא שייכים בהם שני הטעמים שבשאר שטרות¹: הם כן שכיחים, ואי אפשר למחול עליהם (ש"ך חו"מ נ-ז בסופו).

בדבר שיש לו קול, כגון שטר או שובר בעדים - הש"ך (חו"מ נ-ז) כתב שאין בזה תקנת השוק, שכיוון שיש לו קול היה הקונה צריך לדעת ואיהו דאפסיד אנפשיה. והקצוה"ח (נ-ב ד"ה ומ"ש, והביא גם את הש"ך) כתב שגם בזה יש תקנת השוק, ורק אם ידע הקונה בוודאי או שהוא גנב מפורסם - אז אין תקנת השוק.

מתנה - הרשב"א (בבא קמא קטו. ד"ה והלכתא) סובר שלא עשו בה תקנת השוק, והרא"ש (בשו"ת עט-ה) סובר שכן (ב"י חו"מ שנו-ב (א) בסופו).

פרטי הדיון

גזלן - יש אומרים שלא עשו בו תקנת השוק מפני שיש לו קול (הביאם הרשב"א בבא קמא קטו. ד"ה והלכתא).

¹ דלעיל בסמוך ד"ה בשטרות.

ערכים קרובים ערכים קרובים: גניבה וגזילה, קנייני גזילה, קניינים.

תרומות ומעשרות

הגדרה **חיוב להפריש מהפירות לכהן, ללוי, לעני ולמעשר שני** (מאריכים בזה בכל מסכתות תרומות, מעשרות, מעשר שני, דמאי).

מקור וטעם **מקורו של כל אחד מסוגי התרומות ומעשרות נלמד מפסוק שונה:**
 (א) תרומה - "ראשית דגנך תירושך ויצהרך וראשית גז צאנך תיתן לו" (דברים יח-ד).
 (ב) מעשר ראשון - "ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה" (במדבר יח-כא).
 (ג) מעשר שני - "עשר תעשר את כל תבואת זרעך, היוצא השדה שנה שנה. ואכלת לפני ה' אלקיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירושך ויצהרך" (דברים יד-כב).
 (ד) מעשר עני - "כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר, ונתתה ללוי לגר ליתום ולא למנה ואכלו בשעריך ושבעו" (דברים כו-יב).
 (ה) תרומת מעשר - "ואל הלוויים תדבר ואמרת אליהם כי תיקחו מאת בני ישראל את המעשר אשר נתתי לכם מאיתם בנחלתכם, והרמותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר" (במדבר יח-כו).
 (ו) חלה - "ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה, כתרומת גורן כן תרימו אותה" (במדבר טו-כ). ומפסוק זה גם לומדים שחלה נקראת "תרומה" ודיניה כדין תרומה (רש"י קידושין נג. ד"ה והרי חלה).
 הרמב"ם סובר שכל האילנות חייבים בתרומות ומעשרות מדאורייתא, ולראב"ד ולרש"י רק תירוש ויצהר (רמב"ם מעשר א-ט ורדב"ז שם, רמב"ם תרומות ב-א וכסף משנה שם. והוסיף הכסף משנה שמהירושלמי והספרי משמע כרמב"ם).

בטעם איסור תרומה דנו האם בהפרשה פקע איסור הטבל רק משאר החולין ונשאר על התרומה לגבי זרים, או שהיא איסור בפני עצמו (אתון דאורייתא ב בתחילתו ד"ה נסתפקת. והמפענח צפונות (י-ו) חקר האם טבל אסור משום שהתרומה מעורבת בו, או שתרומה היא איסור הטבל שנשאר).

במהות איסור תרומה דנו האם היא איסור חפצא או איסור גברא¹, כיוון שאינה אסורה לכל העולם, שהרי כהנים מותרים בה (אתון דאורייתא י בסופו).

בקדושתם של תרומות ומעשרות חילק הקובץ שיעורים (קידושין מב בסופו) כך:
 (א) מעשר - אין בו קדושה כלל, שהרי מותר לזרים.
 (ב) מעשר שני - יש בו קדושה, שהרי נקרא קודש, אך הקדושה שבו נובעת רק מהקניין לגבוה, כמו קדושת דמים (ולא כקדושת הגוף שהקניין לגבוה נובע מהקדושה) שהרי יש לו פדיון.
 (ג) תרומה - יש בה קדושת הגוף (שאינה נובעת מקניין לגבוה).
 וכתב שניפק"מ לדין פשטה קדושה, דהיינו שמפריש חצי חיטה - האם היא מתפשטת על כל החיטה. כי פשטה קדושה שייך רק בקדושת הגוף².

חלקי המצווה הם שניים (מהר"ץ חיות גיטין כ. על תד"ה דילמא (לגבי תרומה)):

¹ בגדרי איסורי חפצא ואיסורי גברא, החילוקים ביניהם, כלליהם והנפק"מ ביניהם, הארכנו בערך איסורי חפצא ואיסורי גברא.

² עיין לקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה פשטה קדושה.

(א) ההפרשה - להפקיע את איסור טבל, ולזה מספיק להפריש כלשהו.

(ב) הנתינה (לכהן או ללוי) - ולזה צריך שיעור.

ונחלקו המפרשים האם למנות את שני החלקים הללו כמצווה אחת (רמב"ם וחינוך, דן בדבריהם המנחת חינוך שצה-א [א] ד"ה והנה (לגבי מעשר ראשון), תמב-א [א] ד"ה והנה אף (לגבי מעשר שני), שפה-א [יא] (לגבי חלה)), או לחלקם לשתי מצוות נפרדות (רמב"ן שהובא במנחת חינוך שם. מהר"ץ חיות גיטין כ. על תד"ה דילמא (לגבי תרומה), והביא שכך כתב גם הרמב"ן הנ"ל, תוס' ר"ד קידושין סוף פרק ב, נודע ביהודה מהדורא תנינא י"ד רא). בפרטי ההפרשה נדון בסעיף הבא.

ההפרשה

בטעם להפרשת תרומה דעת רש"י (גיטין מז:): שהוא רק משום מתנות כהונה, ודעת הט"ז (י"ד א) שהיא מצווה בפני עצמה. ונפק"מ כשאין מצוות מתנות כהונה, האם עדיין יש מצווה להפריש (במחלוקתם דן שערי יושר ה-ז ד"ה ולפ"ז בספק).

בגדר הפרשת תרומה חקר הגר"א וסרמן האם היא מדיני קניינים או מדיני איסורים, וכך ביאר את בעיית הירושלמי (תרומות א-א) האם אפשר לתרום על של הפקר או משל הפקר - שבקניינים א"א לעשות קניין על דבר שאינו שלו (ואפילו אם הבעלים לא מעכב), ובאיסורים אפשר לאסור דבר שאינו שלו אם הבעלים לא מעכב, ובהפקר הרי אין מי שיעכב (קובץ הערות השמטות כב (לסי' עב-ד). וכן חקר העינין בלומדות ז, והוסיף צד שלישי שהיא גם קניינים וגם איסורים יחד).

תרומה, תרומת מעשר ומעשר נטלים במחשבה. לרש"י לא צריך אפילו הפרשה אלא רק מחשבה (קידושין מא: ד"ה במחשבה), ולתוס' כן צריך להפריש אלא שאין צריך דיבור ומספיקה מחשבה (חולין ו: תד"ה והתיר). ומהרמב"ם משמע כתוס' שצריך להפריש (תרומות ד-טז. במחלוקתם דן מנחת חינוך שצו-א [ב] ד"ה ותרומת ותקז-א [ג]).

בדעת להפרשת תרומה כתבו האחרונים שצריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), ולא רק רצון (התרצות, ניוחותא) (הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו ד"ה הרהור ובבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד)¹. אמנם הרוגאצ'ובר חקר בזה בין שלושה צדדים: האם צריך לרצות, או להסכים, או לא להקפיד (מפענח צפונות יג-ג).

פרטי הדיון

הרבה מדיני מעשר ראשון שווים לדיני תרומה, כגון: כל שבתרומה לא יתרום ואם תרם תרומתו תרומה - גם במעשר כך, כל שאין תרומתו תרומה - גם במעשר כך, אין מעשרים מהחייב על הפטור, מהפטור על החיוב, מהחדש על הישן ומהישן על החדש (מנחת חינוך שצה-א [יד]).

האיכל תרומה בשוגג משלם קרן. תוס' כתבו שהוא כפרה ולא ממונא (כתובות ל: ד"ה זר), והר"ש כתב שאינה כפרה אלא ממונא (תרומות ו-א סוף ד"ה והתשלומין).

אם הפריש מעשר פחות מכשיעור ולא היה בדעתו להפריש יותר, אותו המקצת שהפריש לא חל ונשאר טבל גמור, כיוון ששיעורו מן התורה (משנה למלך מתנות עניים א-טו ד"ה הכלל).

תרומה בטעות לא חלה. וחקרו האם הוא מדין טעות בקניינים, או מדין פיו וליבו שווין (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תצה בהערה).

תוך כדי דיבור מההפרשה יכול לחזור בו (וכן יש בה שאלה), ואינה כהקדש שלא מועילה בו חזרה תוך כדי דיבור (מנחת חינוך תקז-א [ו] ד"ה ותרומה).

¹ בחילוק בין מחשבה להתרצות ובנפק"מ ביניהן דנו בערך מחשבה והתרצות.

אין מברכין על מתנות כהונה משום שאינן שלו אלא הכהנים זכו משולחן גבוה (ש"ת הרשב"א ח"א יח).

הפרשה על מה שכבר נאכל - חידוש התוס' יום טוב (גיטין ג-ה ד"ה הרי) שאפשר להפריש תרומות ומעשרות על מה שכבר נאכל, והתוס' חדשים (שם) חלקו עליו וכתבו שא"א, שאין על מה שתחול ההפרשה.

כהן ולוי מפרשים ואוכלים בעצמם תרומה ומעשר. וחקרו האם אין להם חיוב נתינה כלל, אלא מפרשים רק כדי להפקיע את איסור טבל, או שיש להם חיוב נתינה ונותנים לעצמם, שבהפרשה נעשה ממון השבט וזוכים בו לעצמם (אפי"ק ים ח"ב יב. שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תקו (רק לעניין תרומה של כהן ולא מעשר של לוי)).

קניין כספו של כהן, כגון עבדו, אוכל בתרומה בעבורו. וכתב האבני מילואים (בש"ת יז ד"ה והנה לכאורה) שהולכים בזה אחר קניין האיסור ולא אחר קניין הממון (בין לאכול ובין לפסול). וכן כתב (שם ד"ה ואכתי) שאין לארוס קניין ממון בארוסתו אלא רק קניין איסור, שאסורה לעולם בגללו, ונקראת "קניין כספו" משום שהקניין איסור הזה נקנה לו ע"י כסף.

בשיעור איסור אכילת מעשר שני מחוץ לירושלים הסתפק המנחת חינוך (תמב-א [ז]) האם הוא בכזית ככל איסורי אכילה, או שכיוון שיש בו גם עשה (וצרת הכסף בידך) עובר בלאו הבא מכלל עשה גם בכלשהו.

פשטה קדושה (התורם חצי חיטה) - הקובץ שיעורים (קידושין מב בסופו) הסתפק האם פשטה התרומה בכל החיטה, וכן הוסיף שיתכן שפשטה שייך רק בבעלי חיים דינאי מהדדי. אך הקונטרסי שיעורים סובר שלא פשטה, משום שפשטה שייך רק בקדושות שבהן החצי המוקדש לא יוכל להתקיים בקדושתו ללא החצי האחר (קידושין יא-ח ד"ה ובמה).

חילול מעשר שני - אמר הגר"ח מבריסק שאינו צריך דיני קניין (ורק לגבי חילול הקדש סובר שצריך דיני קניין, שהרי מהפסוק "ונתן הכסף וקם לו" לומדים את קניין כסף במטלטלין). וביאר הקובץ שיעורים (ח"ב כג) שבמעשר שני הקניין נובע מהקדושה, ולכן אין צריך דיני קניין בחילולו.

מעשר שני שפדאו על יותר משווי - תופס רק את שוויו (ירושלמי מעשר שני ד-ב, רמב"ם מעשר שני ה-ו), וכן אם פדה פטר חמור בשווה כסף ביותר משווי של החמור - אין צריך לתת לכהן אלא רק את שוויו (מנחת חינוך כב-א [יא]). אך בהקדש - כל דמי הפדיון נתפסים, גם אם הם שווים יותר מההקדש. ובטעם לזה ביאר הירושלמי שאדם מצוי להיות מרבה בהקדש (מעשר שני ד-ב), דהיינו שדרכו של אדם להוסיף ולכן אינו הקדש טעות (פני משה סנהדרין א-ב ד"ה אמר רבי יוחנן), והוא מועיל מדין אמירתו לגבוה (מנחת חינוך כב-א [יא]).

פדה בשווה כסף ביותר משווי של החמור - אין צריך לתת לכהן אלא רק את שוויו (מנחת חינוך כב-א [יא]). וכן הדין בפדיון מעשר שני שפדאו על יותר משווי - תופס רק את שוויו (ירושלמי מעשר שני ד-ב, רמב"ם מעשר שני ה-ו). אך בהקדש - כל דמי הפדיון נתפסים, גם אם הם שווים יותר מההקדש. ובטעם לזה ביאר הירושלמי שאדם מצוי להיות מרבה בהקדש (מעשר שני ד-ב), דהיינו שדרכו של אדם להוסיף ולכן אינו הקדש טעות (פני משה סנהדרין א-ב ד"ה אמר רבי יוחנן), והוא מועיל מדין אמירתו לגבוה (מנחת חינוך כב-א [יא]).

תרומת מעשר בעל הבית יכול להפרישה כשהמעשר עדיין בידו - וחקרו האם הוא משום שהוא הבעלים כל עוד המעשר בידו, או מדין שליחות בשביל הלוי (שהתורה חידשה שיכול לתרום בשבילו) (קונטרסי שיעורים נדרים א-יא ד"ה והנה).

תקנו מדרבנן תרומה ומעשר בסוריא ובמקומות הסמוכים לארץ. וחילק הגר"ח שבסוריא התקנה היא שסוריא נחשבת כארץ ישראל, אך במקומות הסמוכים לארץ (כגון

שנער) התקנה היא שיש חיוב תרומות ומעשרות אע"פ שהוא חו"ל (הגר"ח על הרמב"ם תרומות א-כב ד"ה ונראה, ובסטנסיל רצב).

ערכים קרובים: ביכורים, דמאי, חדש, חלה, טבל, טובת הנאה, כהן, מדומע, מכירי כהונה, מעשר כספים, מתנות שלא הורמו, נטע רבעי, עציץ, ערלה.

תרי ותרי

שתי כיתי עדים המכחישות זו את זו, ומתווספת להם הכרעה נוספת – במקרים רבים אינה מועילה להכריע, והדין נשאר בספק. הגדרה

בערך זה נדון בשתי כיתי עדים שמתווספת להם הכרעה נוספת. בדין שתי הכתות כאשר לא מתווספת להן הכרעה נוספת - ע"ע הכחשה.

לדוגמא, שני עדים מעידים שפרע את חובו, שני עדים מעידים שלא פרע, ויש גם חזקת אומדנא שלא פרע (כגון "אין אדם פורע תוך זמנו") - חזקת האומדנא לא מועילה, ונשאר ספק, ופטור (שב שמעתתא ו-כב).

בטעם שההכרעה לא מועילה בתרי ותרי כתבו האחרונים שהרי אינה עדיפה מעוד עדים שלא יועילו להכריע - "תרי כמאה" (שב שמעתתא ו-כב). מקור וטעם

פוג ההכרעה - חילקו האחרונים שדין תרי ותרי תלוי באיזה סוג הכרעה מדובר: (א) הכרעת בירור - דהיינו שמבררת את המציאות, כגון חזקת אומדנא - לא תועיל אפילו מדאורייתא, שהרי אינה עדיפה מעוד עדים שלא יועילו להכריע - "תרי כמאה", כדלעיל בסמוך.

(ב) אך הכרעת הנהגה - דהיינו שלא מבררת את המציאות אלא רק פוסקת את הדין, כגון מוחזק - תועיל מדאורייתא, ורק מדרבנן החמירו בה כספק ("ספיקא מדרבנן") (שב שמעתתא ו-כב, אך רעק"א בשו"ת מהדורא קמא קלו מסתפק בזה, וכן הקובץ שיעורים בבא קמא מט כתב שנחלקו בזה תירוצי התוס').

בסעיף זה נפרט מה הדין בכל הכרעה שמתווספת לתרי ותרי - מתי ההכרעה מועילה ומתי נשאר ספק. בהכרעות שונות

עדים נוספים, כלומר שכבר אינם רק שניים נגד שניים אלא שלושה נגד שניים וכד', העדים הנוספים לא יועילו להכריע, והדין ישאר בספק. דין זה נקרא "תרי כמאה", והארכנו בו בערך נפרד, ע"ע.

ברי ושמא בתרי ותרי כשיש חזקה לאיסור, והאדם עצמו טוען שברי לו שהדבר מותר - לתוס' הדבר אסור לו, שטענתו לא תועיל, ולרשב"א תועיל טענתו, ומותר (דן בזה שער יושר ו-יח ד"ה ונראה).

מיגו בתרי ותרי, נחלקו התוס' (שני תירוצי התוס' בבא קמא עב: ד"ה אין, ושני תירוצי התוס' בבא בתרא לא: ד"ה ב' כיתי עדים) האם המיגו מועיל (הביאו את מחלוקתם הקובץ שיעורים בבא קמא מט, שו"ת רעק"א מהדורא קמא קלו ד"ה אולם באמת, והחתן סופר (ר' שמואל ארנפלד, נכדו של החתם סופר) כללי מיגו תב. אך השב שמעתתא ו-כב נקט בפשטות שהמיגו לא מועיל).

בטעם הדעה שהמיגו לא יועיל ביארו האחרונים שמיגו הוא בירור, ותוספת בירור לא תועיל בתרי ותרי, שהרי אפילו תוספת של עוד עדים לא יועילו - תרי כמאה (קובץ שיעורים שם, רעק"א שם, שב שמעתתא שם, וחתן סופר שם).

ובטעם הדעה שהמיגו כן יועיל, ולא אומרים בזה תרי כמאה, יש שלושה ביאורים:

(א) מיגו אינו מה לי לשקר אלא כח הטענה, ולכן אינו בירור המציאות אלא הנהגה (פסיקת דין בלבד), ותוספת הנהגה כן מועילה גם בתרי ותרי (קובץ שיעורים ח"ב ד').¹
 (ב) בדומה לזה ביאר החתן סופר (שם) שמיוגו הוא רק דין ספק, ולא כאנן סהדי וכעוד עדים, ולכן תוספת מיגו אינה כדין תרי כמאה.
 (ג) טעם דין תרי כמאה אינו משום שא"א להוסיף על שני עדים, אלא רק מפני שנאמנות שני עדים ונאמנות מאה עדים היא אותו הדין, ולכן הם שווים. אך מיגו, שהוא נאמנות אחרת - אין בו דין תרי כמאה (קובץ שיעורים בבא קמא מט).

רובא דליתא קמן בתרי ותרי לא יועיל להכריע את הספק אפילו מדאורייתא, משום שרוב הוא בירור המציאות, ולא עדיף מעוד עדים שלא יכריעו את הספק - "תרי כמאה" (שב שמעתתא ו-כב).²

חזקת אומדנא בתרי ותרי, השב שמעתתא (ו-כב לגבי חזקה אין אדם פורע תוך זמנו) כתב שהאומדנא לא מועילה אפילו מדאורייתא משום שהיא בירור המציאות ולא עדיפה מעוד עדים שלא מכריעים - "תרי כמאה". אך הרעק"א (ש"ת מהדורא קמא קלו ד"ה ומה"ט) מסתפק בזה.³

קרוב בתרי ותרי, הקובץ שיעורים (בבא בתרא סוף עח) מסתפק האם הקרוב יועיל בזה, ותולה בספקו האם קרוב הוא הנהגה ויועיל, או שהוא בירור המציאות ואז לא יועיל, שהרי אינו עדיף מעוד עדים אחרים שלא יכריעו את הדין - "תרי כמאה".

חזקה דמעיקרא בתרי ותרי, מדאורייתא החזקה דמעיקרא כן מועילה, כי אינה בירור המציאות אלא רק הנהגה (שב שמעתתא ו-כב),⁴ ורק מדרבנן החמירו בה כספק (מסקנת הש"ס יבמות לא). ולכן שתי חזקות יועילו, שבזה לא החמירו (ש"ת רעק"א מהדורא קמא קלו ד"ה יכולני).

ובתרי ותרי כשיש חזקה לאיסור, והאדם עצמו טוען שברי לו שהדבר מותר - לתוס' הדבר אסור לו, שטענתו לא תועיל, ולרשב"א תועיל טענתו, ומותר (דן בזה שערי יושר ו-יח ד"ה ונראה).

חזקה דהשתא בתרי ותרי, כתב רבו של המהרי"ט שהולכים אחר החזקה, והשב שמעתתא (ג-ט) חלק עליו.

ספק טומאה בתרי ותרי, מפורש במשנה (טהרות ה-ט) שברשות הרבים טהור וברשות היחיד טמא, אך הר"ש (שם) הקשה על זה.

מוחזק בתרי ותרי מועיל משום שהוא הנהגה (פסיקת דין בלבד),⁵ ואפילו רבנן לא החמירו בו כמו שהחמירו בחזקה דמעיקרא להחשיבו כספק (ש"ת רעק"א מהדורא קמא סוף קלו).

תפיסה בתרי ותרי - נחלקו הראשונים האם מועילה (ריטב"א כתובות כ. ד"ה אלא: רמב"ן ורי"ף - מועילה, ר"י ורא"ה - לא מועילה. אורים ותומים עט: לא מועילה).

מרא קמא בתרי ותרי מועילה (תוס' בבא בתרא לב: ד"ה והלכתא. אך בלב המשפט (כה עמוד קצה) כתב שאפשר שלא מועילה, ואפילו לדעות שהיא מוחזק, אע"פ שכל מוחזק מועיל בתרי ותרי, יש לחלק

¹ אמנם מפרשים רבים סוברים שמיוגו הוא כן נאמנות, ע"ע מיגו בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

² ע"ע רובא דליתא קמן בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמו) שנחלקו האם הוא בירור או הנהגה.

³ ע"ע חזקת אומדנא בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה בטעמה) שיש דעה מסויימת שהיא הנהגה.

⁴ אך יש אומרים שהיא בירור, ע"ע חזקת הגוף בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמה.

⁵ אך ע"ע מוחזק בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה טעמו) שיש דעה מסויימת שהוא בירור.

ששאר מוחזק הוא חוסר הכרעה, ולכן מועיל בתרי ותרי, אך מרא קמא הוא הכרעה לתת למי שהממון היה שלו, ולא תועיל, שאינה יכולה להוסיף יותר מהעדים).

הזקת "לא הציף איניש" מועילה בתרי ותרי (תוס' גיטין ט. והוכיח ר' חיים מטעלז (שם בד"ה והנה) שהם סוברים שהיא הנהגה, שהרי בירור לא יועיל בתרי ותרי).

מחאה (כנגד הזקת שלוש שנים) - בתרי ותרי האם מיחה הסתפק הגר"א וסרמן מי צריך להביא ראיה - המחזיק או המערער (קובץ שיעורים בבא בתרא קד).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** הכחשה (בדין שתי כתות העדות הסותרות זו את זו, בלא הכרעה נוספת), עדים.

תרי כמאה

שתי כתות עדים שמכחישות זו את זו, ובאחת מהן יש יותר עדים מאשר בחברתה - אעפ"כ היא עדות מוכחשת ודינה ספק. הגדרה

בערך זה נדון שתי כתות עדים המכחישות זו את זו כאשר באחת הכתות יש יותר משני עדים. בשאר הכחשות, דהיינו שתי כתות שבכל אחת יש שני עדים - ע"ע הכחשה.

לדוגמא, מאה עדים מעידים שחילל שבת ושניים מעידים שלא חילל - נשאר ספק, ופטור.

בטעם הדין יש ארבע שיטות באחרונים:

(א) שני עדים הם הבריור החזק ביותר, ולא שייך להוסיף עליהם עוד בירור (שב שמעתתא ו-כב). מקור וטעם

(ב) נאמנות שני עדים ונאמנות מאה עדים היא אותו הדין, ולכן חוזקם שווה (קובץ שיעורים בבא קמא מט, והביא גם את הטעם הקודם).

(ג) באמת מאה עדיפים על שניים, אך התורה חידשה שבדין זה אין הולכים אחר הרוב (הגר"ח סטנסיל (סי' צד) דן בזה, האם לא הולכים בזה אחר הרוב, או ששניים באמת שקולים כמאה - כשני הטעמים הקודמים).

(ד) משום שעדים הם הנהגה (פסיקת דין בלבד) ולא בירור המציאות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה עדים)¹.

דבר הנראה וידוע לכל מועיל נגד שני עדים, ולא אומרים בזה תרי כמאה. ולכן שני עדים שהעידו שפלוני מת, ובא ההרוג ברגליו - עדותן בטילה, ולא נאמר שאין זה אותו פלוני, משום שהוא דבר הנראה וידוע לכל שזהו אותו פלוני (תוס' יבמות פח. ד"ה אתא). פרטי הדין

בדבר שאינו עדות גמורה הולכים אחר רוב דעות ולא אומרים תרי כמאה, ולכן אם שלושה שמו נכס במחיר מסויים, ובאו ארבעה ושמוהו ביותר - הולכים אחר רוב דעות (נתיבות ביאורים קג-ג).

ערכים קרובים **ערכים קרובים:** הכחשה (בשתי כתות שבכל אחת מהן יש שני עדים), עדים, תרי ותרי (שתי כתות עדים המכחישות זו את זו ומתווספת להן הכרעה נוספת).

¹ אמנם נחלקו בזה, ע"ע עדים בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעמו.

תרתי דפתרי (בחלויות)

עיין ערך חלויות בסעיף "תלוי בעצמו".

תרתי לריעותא

כאשר נגד חזקה דמעיקרא יש שתי ריעותות – הן גוברות עליה (הסוגיא בנדה ב:).

לדוגמא, מקווה שנמדד בעבר ונמצא שלם, וטבל בו אדם טמא, וכעת נמדד שוב ונמצא חסר - יש חזקה דמעיקרא על המקווה שהוא שלם וא"כ האדם טהור, אך כנגדה יש שתי ריעותות:

(א) חזקה דמעיקרא על האדם שהוא טמא,

(ב) המקווה חסר עכשיו.

ולכן הריעותות גוברות על חזקת המקווה, והדין הוא שהאדם טמא (נדה ב:).

מקורו של דין ריעותא, כגון שהמקווה חסר לפנינו, הוא מדין חזקה דהשתא (שכאשר יש ספק בעבר פוסקים ע"פ הידוע לנו בהווה), שמה שהמקווה חסר לפנינו הוא גם כן חזקה במקצת, כחזקה דהשתא (הגר"ש שקאפ כתובות יא ד"ה ונלענ"ד).

בטעם ששתי הריעותות גוברות על החזקה דמעיקרא האריכו המפרשים. וליתר ביאור נחזור לדוגמא דלעיל - מקווה שנמדד בעבר ונמצא שלם, וטבל בו אדם טמא, וכעת נמדד שוב ונמצא חסר - יש חזקה דמעיקרא על המקווה שהוא שלם וא"כ האדם טהור, וכנגדה יש תרתי לריעותא: חזקה דמעיקרא על האדם שהוא טמא, וחזקה דהשתא שמסייעת לומר שהוא טמא, שהרי המקווה חסר עכשיו. והדין הוא שהוא טמא. והביאו המפרשים לכך ארבעה טעמים (אמנם החילוקים ביניהם דקים):

(א) כיוון שיש גם חזקה דהשתא (שטמא) וגם חזקה דמעיקרא של האדם (שטמא), והן שתיהן נגד החזקה דמעיקרא של המקווה (שטהור) - שתי חזקות עדיפות מחזקה אחת (שיטה מקובצת כתובות עה: ד"ה והקשו בתוס', שו"ת הריב"ש שער (הובא בשב שמעתא ג-ו)).

(ב) החזקה דהשתא (שטמא) מחזקת את חזקת האדם (שטמא), וממילא חזקת האדם (שטמא) מתגברת על החזקה דמעיקרא של המקווה (שטהור) (רעק"א כתובות ט. ד"ה אך תירוצם).

(ג) החזקה דהשתא (שטמא) עושה ריעותא בחזקת המקווה (שטהור), ולכן החזקה דמעיקרא של האדם (שטמא), שנשארה ללא ריעותא מתגברת על חזקת המקווה שיש בה ריעותא (שב שמעתא ב-ב באפשרות השנייה שהביא. וצד זה הפוך מהצד הקודם: לצד זה החזקה דהשתא מחלישה את חזקת המקווה, ולצד הקודם היא מחזקת את חזקת האדם).

(ד) כיוון שהחזקה דהשתא (שטמא) סותרת לחזקה דמעיקרא של המקווה (שטהור) - שתיהן מתבטלות, ונשארת רק החזקה דמעיקרא של האדם (שטמא), ולכן פוסקים על פיה (שב שמעתא ב-ב באפשרות הראשונה שהביא).

מוחזק (חזקת ממון) - כתב הנתיה"מ (לד) שחזקת ממון אינה כשאר חזקות, אלא מועילה רק משום שהוא מוחזק בנכסים, ולכן לא מצרפים אותה לדין "תרתי לריעותא". אמנם הגר"ש שקאפ (כתובות ט ד"ה אמנם בנה"מ) חלק עליו וכתב שכן מצרפים גם מוחזק לדין תרתי לריעותא.

ערכים קרובים: חזקה דהשתא, חזקת הגוף, חזקת הדין.

תשובות

עיי' ערך ביעור חמץ.

תשובה וידוי

אדם שב בתשובה מחטאיו ומתוודה עליהם בפיו (רמב"ם תשובה א-א). הגדרה

לדוגמא, אומר: אנא ה' חטאתי עויתי פשעתי לפניך, ועשיתי כך וכך, והרי נחמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה (רמב"ם תשובה א-א).

מקורה של התשובה מהפסוק (דברים ל-א) "והשבבות אל לבבך" (רמב"ן על התורה שם, והמנחת חינוך (שסד-א [א] ד"ה שנצטוונו) הוסיף גם את הפסוק (דברים ד-ל) "ושבת עד ה' אלקיך". מקור וסעם

מקורו של וידוי מהפסוק (במדבר ה-ו) "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעול מעל בה' ואשמה הנפש ההיא. והתוודו את חטאתם אשר עשו".

במהות המצווה נחלקו המפרשים לארבע דעות:

(א) המצווה היא שישב בתשובה ויתוודה (פרטי המצווה בתחילת הלכות תשובה לרמב"ם. ומעין זה כתב קריית ספר (על הרמב"ם תחילת הלכות תשובה) שהתשובה והוידוי הם מצווה אחת שאין וידוי בלא תשובה והוידוי הוא גמר התשובה). ויש מי שהוסיף שהתשובה והוידוי הן מצוות חיוביות¹, דהיינו שאם עבר עבירה מחוייב לשוב בתשובה ולהתוודות כחיוב תפילין ומצה, ואם לא עשה תשובה עובר בכל רגע על מצוות עשה (מנחת חינוך שסד-א [ב] ד"ה אך באמת, אך בהמשך דבריו דחה זאת והסיק שהתשובה אינה מצווה, והוידוי הוא מצווה קיומית ולא חיובית, כדלקמן).

(ב) המצווה היא הוידוי (רמב"ם תשובה א-א, ספר המצוות לרמב"ם עשה עג, חינוך שסד בתחילתו, משך חכמה דברים לא-ז), אך התשובה אינה מצוות עשה (מנחת חינוך שסד-א [ב]). וכן חקר משנת יעבץ אר"ח נד-א האם המצווה היא התשובה או הוידוי.

(ג) המצווה היא התשובה, והתשובה צריכה וידוי (סמ"ק נג בתחילתו).

(ד) והרס"ג לא מנאם כלל - לא את מצוות תשובה ולא את מצוות וידוי.

בדין תשובה בלא וידוי האריך המנחת חינוך (שסד) בשלושה צדדים (והסיק כצד השלישי):

(א) התשובה מכפרת גם בלי הוידוי, אלא שאם לא התוודה ביטל מצוות עשה (שם א [א] ד"ה שנצטוונו, שם א [ב] ד"ה אך באמת).

(ב) התשובה לא מכפרת בלי הוידוי, אך עדיין הוא צדיק גמור ע"י התשובה (שם א [א] ד"ה ונראה).

(ג) הוידוי מעכב את הכפרה (משום שתשובה בלא וידוי היא דברים שבלב ואינם דברים² (משנת יעבץ (אר"ח נה-ג ד"ה ונראה בביאור)), אך הוא מצווה קיומית ולא חיובית³, דהיינו אם שב בתשובה - צריך להתוודות, וכך תתקבל תשובתו, ובזה יקיים מצוות עשה. אך אם לא שב בתשובה, או ששב ולא התוודה - לא ביטל עשה (שם א [ב] ד"ה ולפי וד"ה ובמה. ומספר החינוך (שסד ד"ה ועובר) משמע שהוידוי כל השנה הוא מצווה קיומית, אך ביום הכיפורים הוא מצווה חיובית, שמי שלא התוודה ביום הכיפורים ביטל עשה).

¹ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

² כדלקמן בסעיף "פרטי הדין" ד"ה בלב.

³ את הגדרותיהם של מצווה קיומית ומצווה חיובית ביארנו בערך מצוות קיומיות בסעיף "הגדרה".

עבירות חמורות, תשובה לא מכפרת עליהן אלא תולה עד שיבוא יום הכיפורים ויכפר (משנה יומא פה:). אמנם כל זה נאמר רק בתשובה מיראה, אך תשובה מאהבה מועילה גם בלא יום הכיפורים, משום שהעבירות נעשות לו כזכויות למפרע (מנחת חינוך ססד בסופו).

עשה שיש בו גם לאו, כגון מלאכה ביום טוב, הסתפק המנחת חינוך (ססד-א [יז]) האם העשה נמחל בתשובה לבד כשאר עשין, או שתשובה תולה עד שיבוא יום הכיפורים ויכפר, כדין לאווין.

בלב - התשובה מועילה אפילו בלב, אך וידוי צריך להיות דווקא בפה, ככל מצוות עשה (מנחת חינוך ססד-א [א] ד"ה שנצטוונו)¹. אמנם חולה הנוטה למות, שאינו יכול להתוודות בפיו - מתוודה בליבו (חינוך ססד ד"ה ועיקר הוידוי).

וידוי של בהן גדול על שעיר המשתלח - חידוש המשנת יעבץ (או"ח נה ד"ה לכן נראה) שיש בו שני דינים: גם מדיני עבודת היום וגם מדיני תשובה.

ערכים קרובים: איסורים, יום הכיפורים, מצוות, מצוות לא תעשה, מצוות עשה.

תשלומי ארבעה וחמישה

עיין ערך טביחה ומכירה.

תשלומי גניבה וגזילה

עיין ערך השבת גניבה וגזילה.

תשלומי כפל

עיין ערך השבת גניבה גזילה בסעיף "כפל".

תשלומי נזיקין

חייב על המזיק לשלם לניזק את שווי הנזק (הוזכר בבבא קמא ב. בסוף המשנה, ובכל המסכת).

לדוגמא, אדם שהזיק - הוא עצמו או שורו - לממונו של חברו, חייב לשלם לניזק את דמי הנזק (בבא קמא ב. בסוף המשנה).

מקור תשלומי נזיקין הוא מפסוקים (קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-א, והוסיף שחייב השמירה על ממונו שלא יזיק וחייב הרחקת נזיקין הם מסברא²).

בטעם שצריך לשלם לניזק חקר המידות לחקר ההלכה (ח-מט) האם הוא חלק מזכויות הבעלים שהמזיק צריך לשלם לו, או שהוא תולדה מזכות ההשתמשות - שצריך לשלם לו משום שמבטל ממנו את זכות זו.

¹ אמנם יש חולקים על שיטתו שהמצווה היא הוידוי, כדלעיל בסעיף "מקור וטעם" ד"ה במהות המצווה.

² אמנם בערך הרחקת נזיקין בסעיף "מקור וטעם" (ד"ה במקור) הבאנו דעות נוספות בזה.

במהות התשלומין (במטלטלין, בקרקע ובחבלה) חקרו האחרונים האם הם על הממון (שווי), או על החומר שניזוק (עצם)¹ (הגר"ח על הרמב"ם טוען ונטען (היחיד): מחלוקת רמב"ם וראב"ד (לגבי קרקע). עיון בלומדות יד: מחלוקת ראשונים (לגבי מטלטלין, קרקע וחבלה). מחנה אפרים נזקי ממון א. הגר"ט קיא ד"ה ונראה לבאר. קונטרסי שיעורים בבא קמא ו-ד,ה)².

ונביא לכך שתי נפק"מ:

(א) מזיק קרקע - האם דינו כמו החומר של הקרקע עצמה שאין נשבעין עליה מדאורייתא, או כמו השווי שלה - הכסף - שעליו כן נשבעים (הגר"ח טוען ונטען (היחיד) מבאר כך מחלוקת הרמב"ם והראב"ד).

(ב) שתי תמונות נדירות, שכל אחת מהן שווה חמש מאות שקלים, ובא מזיק ושרף אחת מהן, וכיוון שנשארה כעת רק תמונה אחת - שווה עלה לאלף שקלים. השווי לא ניזוק, אך החומר כן (הגר"ד בבא קמא ג.)³.

במקור שהבעלים זכאי בתשלומין כתב הברכת שמואל (יבמות יט-ב,ג) שאין גזירת הכתוב שיהיה בעלים, אלא צריך רק שתהיה לו זכות התביעה על ההיזק, ואינו כשאר הדינים שצריכים בעלים, כגון הפרשת תרומה, שן ועין, שלושים של עבד, ויום או יומיים - שבכל הדינים הללו יש גזירת הכתוב שיהיה בעלים.

והנפק"מ מחילוק זה, שלכל הדינים הללו, כיוון שיש גזירת הכתוב צריך שיהיה בעלים ממש, וכן לא נאמר עליהם דין דבר הגורם לממון כממון דמי, שעדיין אינו בעלים ממש. אך לגבי תשלומי נזיקין (וכן תשלומי גניבה) שאין גזירת הכתוב שיהיה בעלים, וצריך רק שתהיה לו זכות התביעה על ההיזק - לעניין זה דבר הגורם לממון כממון דמי⁴.

בזכות התשלומין חקר הקובץ שיעורים (כתובות ריז, ריח) האם התשלומין מגיעים למי שניזוק בפועל, או למי שהוא בעלים על זכות התשלומין. ונפק"מ לחפץ שמבוטח בחברת ביטוח, שהבעלים על החפץ הוא הבעלים על זכות התשלומין, אך חברת הביטוח היא זו שניזוקה בפועל.

בכפרת החטא יש חילוק בין מזיק לחבירו, חובל בחבירו וגוזל מחבירו:

(א) המזיק לחבירו - כיוון ששילם לחבירו מה שחייב לו - נתכפר לו (רמב"ם חובל ומזיק ה-ט).

(ב) החובל בחבירו - לא מתכפר לו עד שימחל לו (משנה בבא קמא צב, רמב"ם שם).

(ג) הגוזל מחבירו - לא נתכפר לו עד שימחל לו (רמב"ם תשובה ב-ט), ואינו דומה למזיק, משום שהגוזל נהנה מהעבירה (לחם משנה חובל ומזיק ה-ט).

קרקעות, מטלטלין וכסף - אם יש למזיק כסף או מטלטלין - גובים מהם ולא מהקרקעות (שו"ע ח"מ תיט-א). ואם הוא רוצה לשלם דווקא מהקרקעות - לסמ"ע משלם מהקרקע (שם ס"ק א), ולש"ך כופים אותו לשלם כסף או מטלטלין (שם ס"ק ב).

אמנם לגבי הלוואה, אם הלווה רוצה דווקא מהקרקעות - לכו"ע אין שומעים לו, משום שהמלווה הלווה לו מעות, ולכן דינו במעות דווקא (או במטלטלין שקרובים למעות) (סמ"ע שם ס"ק א).

¹ בחילוק בין גוף החפץ לשווי הארכנו בערך חומר ושווי.

² כמו כן חקרו כך גם בתשלומי נזק של חובל, ע"ע חובל בסעיף "חיובי" ד"ה בטעם תשלומי הנזק.

³ יש מי שתלה בחקירה זו - האם התשלומים על החומר או השווי - את המחלוקת בטעם דין היזק שאינו ניכר, הובא בערך היזק שאינו ניכר בסעיף "מקור וטעם" ד"ה בטעם.

⁴ ע"ע דבר הגורם לממון בסעיף "בדיני שונים" (ד"ה לשאר) שיש חולקים שגם בדין יום או יומיים אומרים שכממון דמי.

ערכים קרובים ערכים קרובים: מיטב, נזיקין (דיני נזיקין בכלל, ושם בסעיף "מקור וטעם" דנו במקור האיסור להזיק), קנס.

תשלומי קנס

עיין ערך קנס.

תשלומי ריבית

עיין ערך ריבית.

תשלומין

עיין ערך בל תלין, דין עבד כנעני, דין ערב, השבת גניבה וגזילה, חומר ושווי, טביחה ומכירה, לאו הניתן לתשלומין, לצאת ידי שמיים, ממון ואיסור, קניינים, קנס, שווה כסף, תשלומי נזיקין.



לקט חקירות

למעלה מאלף וחמש מאות חקירות מסודרות
ע"פ סדר האל"ף בי"ת בצירוף מראי מקומותיהן

החקירות מלוקטות מקצות החושן, מנחת חינוך, מנחה אפרים, ר' חיים
מבריסק, צפנת פענח, ר' חיים ממעלו, אור גדול, גר"ש שקאף, גרנ"ט, ר'
אלחנן וסרמן, אתון דאורייתא, אפיקי ים, אבן האזל, הגרמ"א עמיאל,
קהילות יעקב, ר' שמואל רוזובסקי, משנת יעבץ, קונטרסי שיעורים,
ברכת אברהם, מנחת אשר, פרי משה, תורת הקנינים, רוח אליהו, מו
טל, עיון בלומדות, מנוחת עמי, חקירות במסכת ברכות ועוד.

תוכן העניינים

1053	הקדמה
1055	כללי השימוש בחיבור
1057	אות א
1067	אות ב
1074	אות ג
1079	אות ד
1082	אות ה
1089	אות ו
1090	אות ז
1092	אות ח
1099	אות ט
1101	אות י
1105	אות כ
1111	אות ל
1115	אות מ
1127	אות נ
1131	אות ס
1135	אות ע
1141	אות פ

1144.....אות ז

1145.....אות ק

1153.....אות ר

1157.....אות ש

1168.....אות ת



הנה כל החקירות הללו הן רק המשכת ההיגיון התלמודי, אלא שבבחינה ידועה אנו רואים בזה עוד השתלשלות במהלך המחשבה (המידות) לחקר ההלכה, מבוא, ג בסופו).

הקדמה

אמנם אין חילוק מוחלט בין "חקירה" לבין כל שאלה אחרת בהלכה, אך נהוג לכנות בשם "חקירה" שתי אפשרויות (ולפעמים יותר) להבין מהי הגדרתו של הדין (או המושג), מהו טעמו, או מהי מהותו.

דוגמא לחקירה, היא החקירה בהגדרת איסור גזל - האם האיסור הוא לגזול מחבירו, כלומר לקחת ממנו חפץ, או שהאיסור הוא שהחפץ יהיה גזול, דהיינו שהחפץ יהיה חסר לחבירו.

התועלת שבחקירה היא הבנה עמוקה יותר של המושג, כמובן לאחר שנביא ראיות ונסיק מסקנה מהחקירה. מכל חקירה אפשר להגיע לאחת משש המסקנות הבאות, או לכמה מהן יחד:

א) האפשרות הפשוטה היא להכריע כאחד מהצדדים ע"י ראיות מהגמרא או מהראשונים. בדוגמתנו הביאו ראיה מדברי הגמרא שאיסור לגנוב על מנת למיקט ועל מנת לשלם תשלומי כפל (בבא מציעא סא:). מוכח, לכאורה, שהאיסור אינו בחיסרון לחבירו, שהרי כאן לא יחסר לו, אלא האיסור הוא בלקיחת החפץ, ומעשה הלקיחה ישנו כאן (עיון בלומדות יג).

ב) אך בדרך כלל המסקנה היא ששני צדדי החקירה יועילו לנו להבין לעומק מחלוקת בגמרא או במפרשיה - שנחלקו בחקירה עצמה, שכל דעה סוברת כאחד מצדדי החקירה. לפעמים גם נגלה שאחד האמוראים או המפרשים הולך לשיטתו במקומות שונים. בדוגמתנו, נחלקו המפרשים במקור האיסור להזיק לחבירו. רבנו יונה (ריש מסכת אבות) כתב שמזיק כלול בגזל, אך הרבה מפרשים אחרים הביאו מקורות אחרים. ואפשר להסביר שזהו שורש מחלוקתם: רבנו יונה סובר שאיסור גזילה הוא על החיסרון לחבירו, והרי גם במזיק יש חיסרון לחבירו, ולכן כלול בגזל. אך שאר המפרשים סוברים שגזילה היא רק הלקיחה מחבירו, ובמזיק הרי לא לקח ממנו כלום, ולכן הצטרכו לחפש מקורות אחרים לאיסור זה.

ג) באופן דומה, כשהגמרא או מפרשיה הסתפקו באיזה דין, נוכל להבין לעומק את הספק באופן שהסתפקו בחקירה עצמה.

ד) וכן יבואר כך החילוק - בגמרא ובמפרשים - בין ה"א למסקנה: בה"א סברו כצד האחד, ובמסקנה כצד השני.

ה) אפשרות נוספת היא חילוק - כל צד מצדדי החקירה נכון במקרה אחר. בדוגמתנו, יש שחילקו בין איסור גזל לאיסור גניבה, שאיסור גזל הוא בחיסרון לחבירו, ואיסור גניבה הוא בלקיחה ממנו (עיון בלומדות יג).

ו) לעיתים רחוקות נמצא שהם שני דינים, דהיינו ששני צדדי החקירה נכונים יחד. לדוגמא, שבגזל יש את שני האיסורים יחד: גם הלקיחה אסורה, וגם החיסרון לחבירו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ד"ה גזל יב).

הספרים העוסקים בחקירות הם בעיקר ספרי ראשי הישיבות: הגר"ח, הברכת שמואל, ר' שמעון שקאפ, הגרנ"ט, ר' אלחנן וסרמן, ועוד.

מספרן של החקירות עצום, שהרי יש מאות מושגים ואלפי דינים, ולפעמים יש אפילו כמה חקירות במושג אחד.

בחיבור זה ליקטנו מאות רבות של חקירות והוספנו את מקורותיהן העיקריים. הבאנו רק את החקירות הדנות במושגים ודינים יסודיים, ולא בדינים פרטיים שנוגעים רק לסוגיא מסוימת.

החקירות מובאות בתמצות (שמתקיימת גרסא שלה [של לשון קצרה] יותר מן הארוכה (רש"י פסחים ג: ד"ה וכל היכא)). אך הנמצא בתוך הסוגיא המדוברת, או מי שרגיל לסגנון החקירות, יוכל להבינן גם בלי לעיין במראה המקום.



כללי השימוש בחיבור:

- (א) לחיבור זה שלוש מטרות: (א) העוסק בנושא מסוים ימצא את החקירות שחוקרים לגביו. (ב) היודע חקירה מסוימת ימצא מראי מקומות לספרים הדנים בה. (ג) והרוצה לרכוש בקיאות בחקירות רבות בנושאים שונים יוכל לעיין במהירות בחיבור ע"פ הסדר.
- (ב) החקירות מסודרות ע"פ סדר האל"ף בי"ת של המושג או הדין שאותו חוקרים. (ג) כאשר יש כמה שמות למושג או לדין, הבאנו את החקירה ע"פ השם המקובל יותר, הזכרנו את שאר השמות כל אחד מהם במקומו, והפננו לחקירה בעזרת "ע"ע" (עיין ערך). כגון: כוונת קניין - ע"ע דעת לקניין.
- (ד) וכן הבאנו מושגים כלליים, והפננו מהם לכל החקירות השייכות אליהם. כגון: כוונה - ע"ע דבר שאינו מתכוון, דעת לקניין, מצוות אין צריכות כוונה, מצוות צריכות כוונה, מתעסק. דבר זה יכול להועיל לך, המעיין, להשוות בין החקירות והדעות בדינים דומים (כגון הגדרת הקשר בין המעשה לדעת בכל אחד מהדינים הנ"ל).
- (ה) כאשר ישנן כמה חקירות באותו הנושא, חילקנו אותן לחקירות שונות (גם אם מסתבר שיש קשר ביניהן), ומספרנו כל אחת מהן באות נפרדת, כגון: ברירה (א), ברירה (ב).
- (ו) כאשר מפרשים שונים חוקרים את אותה החקירה בסגנונות שונים, ואפשר שיש חילוק דק ביניהם, הבאנו את אחד הסגנונות כרגיל, ואת הסגנון השני הוספנו בסוגריים יחד עם מראה המקום.
- (ז) בחקירות עמוקות, שההבדל בין שני הצדדים הוא דק, הוספנו נפק"מ כדי להבהיר את החילוק בין שני הצדדים.
- (ח) כשיש "שני דינים", דהיינו ששני צדדי החקירה נכונים יחד, הבאנו את שני צדדי החקירה בלשון של חקירה רגילה, ורק בסוגריים לאחר מראה המקום ציינו ששני הצדדים נכונים ביחד.
- (ט) רוב החקירות, כידוע, מורכבות משני צדדים בלבד. כאשר חקירה מורכבת משלושה צדדים או יותר, ציינו בתחילתה "שלושה צדדים" או "ארבעה צדדים".
- (י) בחלק מהחקירות, המפרש המצוין במראה המקום אינו מביא את החקירה בין שני הצדדים, אלא רק מוכיח כאחד מהצדדים.



א

אב בבושת ופגם (בנאנסה ומפותה) - הבת זוכה בבושת פגם קנס וצער, והאב זוכה ממנה, או שהאב זוכה ישר כי הוא הבעלים עליה (הגר"ש שקאפ כתובות מב ד"ה והנראה וד"ה ועל: ישר לאב. עיון בלומדות ג, המידות לחקר ההלכה ו-כ. ומעין זה חקר ר' חיים מטעלז (כתובות יא עמוד קכט ד"ה ומחלוקות) כשהאב מת, האם הבת זוכה בקנס דרך אביה, או שהיא זוכה ישר).

אב בזכויות - זכותו בבתו היא זכות לזמן (כל זמן שהיא קטנה), או שהיא זכות עולם, וכשנעשית גדולה הזכות פוקעת (ר' חיים מטעלז קידושין א (עמוד קה) ד"ה והנה לכאורה).

אב במתנות שנתנו לבנו הסמוך על שולחנו (לשיטת ר"ת שזוכה בהן) - זוכה במתנות דרך הבן (שהמתנות שייכות לבן והוא זוכה ממנו), או שהאב זוכה ישר (חידושי ר' שמואל בבא מציא עמוד פט).

אב בקידושין (א) - יכול לקדש את בתו משום שהתורה מינתה אותו להיות שליח, או משום שהוא בעלים עליה (קונטרסי שיעורים קידושין ג-ג, ה: בעלים. רוח אליהו לב: רש"י - שליח, תוס' - בעלים).

אב בקידושין (ב) - כדין אשה המתקדשת, או כדין איש המקדש (קונטרסי שיעורים קידושין ג-ג: כאיש).

אב בקידושי ביאה - המעות שמקבל הן שכר, או מתנה (קונטרסי שיעורים קידושין ה-ט, י: תוס' - שכר, מאירי - מתנה).

אב מביא קרבן בשביל בנו - מדינים שהאב חייב לבנו (כמו למולו ולפדותו), או מדין בית דין, כמו אדם אחר (קונטרסי שיעורים נדרים כד: ד: ר"ן - מחיובי האב, רמב"ם - בית דין).

אבודה ממנו ומכל אדם - הדין הוא שתהיה אבודה גם מכל אדם, או שמעיקר הדין צריכה להיות אבודה רק ממנו, אלא שע"י שאבודה מכל אדם נעשית אבודה ממנו לגמרי (שאם אינה אבודה מכל אדם יכול אדם אחר להחזירה לו) (חידושי ר' שמואל בבא מציא עמוד קטו).

אבות (בנזיקין ובשבת) - הנך דכתיבן בהדיא (רק הם האבות) - בגלל שכתובים בפירוש הם אבות (סיבה), או שזה שכתובים בפירוש הוא ראייה שהם חשובים יותר, ולכן הם אבות (סימן) (קונטרסי שיעורים בבא קמא ג-ג).

אבות מלאכות (בשבת) - ע"ע אופה, אורג, בורר, גרופה וקטומה, הוצאה מרשות לרשות, העברת ארבע אמות ברשות הרבים, זורה, זורע, חורש, טוחן, כותב, לש, מבעיר, מבשל, מוחק, מחתך, מכבה, מכה בפטיש, מלבן, ממחק, מעמר, מפשיט, מתיר, סותר, פוצע, צד, צובע, קוצר, קורע, קושר, שוחט, תופר.

אבידה - ע"ע השבת אבידה, זקן ואינה לפי כבודו, יאוש באבידה, לא תוכל להתעלם, סימני אבידה, שומר אבידה.

אבידה מרעת - הפקר, או שעדיין שייכת למאבד (ש"ע ח"מ רסא: ד: רמב"ם - לא הפקר, טור - הפקר, דנו בהם הקצות והנתיבות שם. מחנה אפרים זכיה מהפקר ו).

אבידה מרעת לדעה שאינה הפקר - משום שאין כאן אומדנא שהפקיר, או שהפקר לא חל ע"י אומדנא (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד קא).

אבירת גוי - שלושה צדדים: הפקר מייד כשהגוי איבדה, או שרק אין איסור גזל ואין חיוב השבת אבידה אך הישראל אינו קונה אותה (פטור מהשבה), או שבזמן שאבדה היא עדיין שייכת לגוי והתורה התירה לישראל לזכות בה ולקנותה (היתר זכייה) (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד רסח: הפקר או פטור מהשבה, ברכת אברהם בבא מציא סוף ב. (דף ח בדפיו): הפקר או היתר זכייה).

אבלות (א) - שבעת הימים הם מצווה אחת, או שבע מצוות נפרדות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אבלות בקטן שהגדיל).

אבלות (ב) - צריך לנהוג אבלות ולכן אסור לעשות את הדברים שאבל אסור בהם, או שאסור לעשות את הדברים הללו וממילא נהוג אבלות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אבלות מקצת היום ככולו).

אבלות יום ראשון (לדעה שמדאורייתא) - היום הראשון נעשה יום אבל, או שרק האדם צריך לנהוג בו אבלות (גברא) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד לא).

אבר מן החי - ע"ע עוף.

אבר שלם - נחשב כאילו יש בו שיעור, או שאינו צריך שיעור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה שיעורין של: כאילו יש כשיעור).

אברים (כגון ידיים ורגליים) - הם כולם יחד מציאות אחת, או פרטים נפרדים (מפענח צפונות ד-ט).

אנב (קניין) - שלושה צדדים: המטלטלין לא צריכים קניין, או שהקניין על הקרקע מועיל גם למטלטלין, או שקניית הקרקע היא המעשה קניין למטלטלין (ר' חיים מטעלז בבא מציא יא (עמוד קלא) ד"ה אמנם, פרי משה קניינים יא-א: לא צריכים קניין או שהקניין על הקרקע מועיל גם להם. והפרי משה שם בסעיף ט חידוש ששני הצדדים נכונים יחד. שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד נו: לא צריכים מעשה קניין אלא רק דעת. תורת הקניינים ח"ב עמוד רג: הקניין על הקרקע מועיל גם להם, או שקניית הקרקע היא המעשה קניין להם. וכן חקר אבן האזל מכירה ג-יא ד"ה ונראה האם הטפילה היא בדין הקניין או בעצם המטלטלין).

אגר לולב (לרבי יהודה) - צריך ליטול לולב שאגדו אותו (פעולה), או לולב שהוא אגוד (תוצאה) (ברכת אברהם סוכה יא: חידור מצווה ואגד לולב יא: הגר"ז - תוצאה).

אהבת ה' - שלושה צדדים: מצווה על עצם אהבתו, או מצווה לעובדו מאהבה, או מצווה למסור את הנפש על עבודה זרה (מנחת אשר דברים נו-א: רמב"ם - אהבתו, רש"י - עבודתו מאהבה, ר"ן - למסור את הנפש).

אודיתא (קניין) - קניין, או הודאת בעל דין (קצות החושן קצד-ז: קניין, מקור חיים תמח-ה: נאמנות. נתיבות ס-ז, פרי משה קניינים יב-א, תורת הקניינים ח"ב עמוד רעג).

אודיתא לדעה שהיא קניין (ולא רק הודאה) - חמישה צדדים: משום גמירות דעת (כי יודע שע"י הודאתו בית דין יוציאו מידו ולכן גמר בדעתו), או שפסק בית דין הוא הקנאה וכעין הפקר בית דין הפקר (כיוון שאילו היו באים לבית דין היו פוסקים ע"פ הודאתו), או כעין סיטומתא (כיוון שע"פ דין מוציאים ממנו לא גרע ממנהג), או מדין שטר (שההודאה היא ראייה כמו הראיה שבשטר), או תקנת חכמים (כסודר ומשיכה) (תורת הקניינים ח"ב עמוד רעג: גמירות דעת, הפקר בית דין, או סיטומתא. מנחת אשר בבא בתרא מב: גמירות דעת או שטר, שיטה מקובצת בבא בתרא קמט. ד"ה נפק בשם תוס' הרא"ש: תקנת חכמים).

אוויר ארץ העמים - האוויר בעצמו טמא, או שהוא מטמא רק מדין טומאת אוהל, שמאהיל על הגוש (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד קכה).

אוויר בסוכה - פסול מצד עצמו, או משום שאין סכך (מפענח צפונות ו-כט).

אוויר ג' טפחים פוסל בסוכה - שיעור ג' טפחים הוא מדין לבוד, או דין נפרד שפוסל בסוכה (מהלכה למשה מסיני) (הגר"ח על הרמב"ם סוכה ה"ט ד"ה והנראה).

אוויר חצר (א) - חלק מהחצר, או שיש לו רק דיני חצר (הגר"ח סטנסיל קסב).

אוויר חצר (ב) - נחשב כאילו הגיע לקרקע החצר, או שקונה ע"י האוויר עצמו (תורת הקנינים ח"ב עמוד פב).

אוויר יד - חלק מהיד, או שיש לו רק דיני יד (חידושי ר' שמואל בבא מציא עמוד נט).

אוושא מילתא (בשבת) - אסור משום מראית העין שיחשדו שבשבת התחיל לטחון, או שמא יאמרו שמזלזל בקדושת השבת (מנוחת עמי יח-ט עמוד 119).

אוכל נפש - ע"ע מלאכה ביום טוב לצורך אוכל נפש.

אומד למלקות (אמדהוה לפחות מארבעים) - חייב ארבעים אך פטור מדין פיקוח נפש, או שהתורה פטרה ממלקות ביותר ממה שיכול לקבל (הגר"ח סטנסיל שז, שיא. משנת יעבץ ח"מ ב-ד).

אומדנא דמוכח - מבטל את המכר (וכד') מדין תנאי, או מדין טעות (וכמי שמכר לו כוס יין ונמצא של מים) (קונטרסי שיעורים קידושין כא-ח).

אומן קונה בשבב כלי - קונה את הכלי עצמו (גוף הכלי), או רק את הצורה שלו (הגר"ש שקאפ בבא בתרא ד ד"ה ונלענ"ד: גוף הכלי. ומעין זה חקר הקצות שו"ד האם קונה את גוף הכלי או רק את שבחו).

אונאה (א) - גזילה ממש (שהתורה גילתה שכאילו לא נתן לו מדעתו), או איסור נפרד של לא תונו, והגזילה נובעת מהלאו של לא תונו (הגר"ח סטנסיל רלב. ולגבי השבת האונאה: פני יהושע בבא מציא נו. ד"ה במשנה גזל, קונטרסי שיעורים בבא מציא כב-ב (והביא את הפני יהושע) - גזירת הכתוב נפרדת).

אונאה (ב) - איסור או ממון (תוס' בבא מציא נא: ד"ה בד"א וחידושי הר"ן שם: ממון, ר"ח המובא בתוס' וראב"ד המובא בחידושי הר"ן שם: איסור. דן בזה קונטרסי שיעורים בבא מציא כב-ב ד"ה וכיון).

אונן (א) - אסור בבשר ויין - משום צער, או כדי שיהיה טרוד בקבורת קרובו ולא ימשך אחר דברים אחרים (דברי יציב י"ד רכב-א ד"ה וכבר: רא"ש ונימוק"י - משום צער, תוס' - טרדתו).

אונן (ב) - פטור מכל המצוות - משום כבוד המת, או מפני שעוסק במצווה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אנינות קז: שני הטעמים).

אונן (ג) - פסול בקדשים - משום שמחה, או גזירת הכתוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אנינות קח: שני הטעמים).

אונס (א) - היתר, או שנחשב שהמעשה נעשה מעצמו (שמעשה בלא כוונה אינו קשור לאדם) (קובץ שיעורים כתובות ה: כנעשה מעצמו).

אונס (ב) - מחויב במצווה ורק אינו יכול לקיימה, או שפטור לגמרי (אתון דאורייתא יג. וכן נחלקו האם מותר להכניס את עצמו לאונס: קובץ שיעורים כתובות יב).

אונס (ג) - ע"ע ולו תהיה לאשה, מזיק באונס, פיתוי קטנה אונס, שומר.

אונס ביזב - אינו גורם טומאה, או שהוא דין טהרה (ר' אריה לייב מאלין ח"ב סח-א ד"ה אכן: אינו גורם טומאה).

אונס ומפתה קטנה אין לה קנס (לרבי מאיר) - מפני שהיא קטנה, או מפני שאינה נערה (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד לג).

אונס ומפתה והנערה מתה פטור מהקנס (לאבי הנערה ולא לאבי מתה) - שכיוון שמתה זכות האב נתבטלה, או גזירת הכתוב (אע"פ שהיא עדיין ברשות אביה גם לאחר שמתה) (הגר"ח על הרמב"ם נערה בתולה א-טו ד"ה ונראה וד"ה עוד: מסתפק בדעת הרמב"ם).

אופה (בשבת) (א) - המלאכה היא תחילת האפייה, או גמר האפייה (רש"ש שבת עג. ד"ה הזורע).

אופה (בשבת) (ב) - המלאכה היא עשיית הפת, או שינוי העיסה (מי טל אופה א).

אורג (בשבת) - שני חוטים הוא שיעור ככל השיעורים, או שבחוט אחד לא נחשבת אריגה כלל (עיון בלומדות י).

אותו ואת בנו - האיסור לשחוט (פעולה), או לגרום שיהיה שחוט (תוצאה) (עיון בלומדות ג).

אזכרות בספר תורה (א) - צריך שיכתבם לשמה (כוונה ומחשבה של לשמה), או רק שיכתוב לתורת השם (כוונת וידיעת מעשה הכתיבה) אך לא צריך לשמה (הגר"ח תפילין א-טו ד"ה אכן: סמ"ג ותרומה - צריך לשמה, טור - שיכתוב לתורת השם).

אזכרות בספר תורה (ב) - ע"ע לשמה.

איילוניות - אינה אשה לגמרי, או שהיא אשה לגמרי ורק אינה יכולה להוליד (רוח אליהו מ).

אילם - פסולו לעדות הוא פסול הגוף (כסומא וחירש), או שהוא מדין מפייהם ולא מפי כתבם (קצוה"ח מו-יט).

אילן הסמוך למיצר תקנת יהושע בן נון שמביא וקורא (בביכורים) - יש לו קניינים בחצר חבירו ששורשיו ינקו ממנה, או שיהושע תיקן רק שתהיה לו רשות לזה (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קיא).

אין אבלות ברגל - דיני האבלות לא נוהגים ברגל (אך היום עצמו הוא כן יום אבל), או שלא חל כלל יום אבל (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד לג).

אין אדם מוכר את בתו לשפחות אחר אישות - משום שיצאה מרשות האב, או מגזירת הכתוב (קונטרסי שיעורים קידושין יח-א).

אין אדם מקדיש (ואוסר) דבר שאינו שלו - צריך להיות שלו כדי שיוכל להקדישו (ולאוסרו), או אסור שיהיה של אחר. ונפק"מ האם אפשר להקדיש הפקר (המידות לחקר ההלכה ב-ה, יג-מז, דרכי משה דרכי הקניינים ו-ז ד"ה דהנה).

אין אדם פורע תוך זמנו - החזקה מוציאה ממון, או שהיא רק מחלישה את טענתו של הלווה, ונחשב כהחזק כפרן וממילא חייב (שיטה מקובצת בבא בתרא ה; מהר"ק עב, חתם סופר ח"ה ח"מ סז: החזקה מוציאה ממון. קובץ שיעורים בבא בתרא ל: מחלישה את הטענה. ובשיעורי ר' אלחנן בבא בתרא ד ד"ה והשתא הוסיף שאין ודאות שלא פרע, אך אין ספק (האם פרע) מוציא מידי ודאי (שהיה חייב)).

אין אומרים שירה אלא על היין - היין מחייב את השירה, או שהקרבת מחייב את השירה, אך קיום השירה הוא רק על היין (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד פה).

אין איסור חל על איסור (א) - רק פטור מעונש (על האיסור השני) אך יש איסור, או שאין בכלל איסור (קובץ הערות ל-ז. הגר"ש שקאפ נדרים יג ד"ה ובס': אין איסור כלל, פרי מגדים ושר"ת אבני מילואים יב המובאים בו: יש איסור).

אין איסור חל על איסור (ב) - ע"ע שבועה חלה על איסור.

אין ברירה - ע"ע ברירה.

אין גט לאחר מיתה - משום שבטל כח הבעל (משום שמת לא יכול להחיל דינים), או משום שהאשה כבר פנויה (קובץ שיעורים בבא בתרא תקנב).

אין הולכינ בממוין אחר הרוב - שלושה צדדים: משום שנגד הרוב יש מוחזק (סמוך מיעוטא לחזקת ממוין), או משום שרוב אינו בירור, או משום שרוב אינו דין ודאי אלא רק דין ספק (שב שמעתא וז' וקונטרס הספיקות ו-סוף ג: מוחזק עדיף. שערי יוסף ג-ג: אינו בירור. שם אריה קונטרס רוב וספק בממוין ופני שלמה בבא בתרא כג: ד"ה אמנם: דין ספק).

אין העדים חותמים על השטר אא"כ נעשה בהכשר - מכח העדים, שחזקה שלא יעשו נגד הדין, או שאין פוסלים שטר מספק, כשם שאין פוסלים עדים מספק (קובץ שיעורים בבא בתרא קפא).

אין הפסח נאכל אלא בלילה ועד חצות - מדיני קרבן פסח, או רק מדיני מצוות אכילת פסח (אך מדיני הקרבן הוא מהנאכלים ליום ולילה) (ברכת מרדכי א"ח ב ומועדים ט-ג ד"ה וייסד, בשם הגר"ח: רק מדיני אכילת פסח).

אין הטאת מתה אלא שנמצאת מאחר שנתכפרו הבעלים - בגלל שנתכפרו הבעלים ונמצאת רק אח"כ - מתה, או בגלל שנמצאת קודם הכפרה (והיתה ראויה למזבח שעה אחת) - לא מתה (דרכי משה דרך הקודש יא-ד).

אין חליצה בעריות - הטעם הוא בגלל שאין בהן יבום, או בגלל שאין להן זיקה (ברכת אברהם ריש יבמות).

אין יבום בעריות (א) - אסורות להתייבם אך אינן פטורות מיבום, או שהאיסור גורם שגם יהיו פטורות מיבום (כמו שצורות פטורות) (הגר"ש שקאפ יבמות טו ד"ה והנה יש לדון).

אין יבום בעריות (ב) - בגלל שלא תופסים בהן קידושין, או בגלל שאין להן זיקה (המידות לחקר ההלכה א-כב).

אין נפרעין מנכסים משועבדים במקום שיש בני הורין - ע"ע שיעבוד נכסים.

אין ספק מוציא מידי ודאי - דין ודאי, או רק מספק. כגון בדין דרבנן - האם הוא ודאי ומחמירים בו, או ספק ומקילים בו (ברכת אברהם פסחים ט. אין ספק מוציא מידי ודאי ט: רש"י ותירוצ אחד בתוס' - ספק, רמב"ם - ודאי. לגבי טומאה ברשות הרבים: מהרש"א נידה טו: על תד"ה ספק - ודאי, וכן כתב המהר"ם עבודה זרה מב. על תד"ה מפני, אך הוסיף "ויש לתרץ בדוחק").

אין עד נעשה דין - משום שהיא עדות שאי אתה יכול להזימה, או מגזירת הכתוב "ועמדו שני האנשים (עדים) לפני ה' (דיינים)" ולא שיהיו העדים עצמם דיינים (רא"ש בבא בתרא פ"ח סי' ב קיג: ירושלמי - עדות שא"א להזימה, רשב"ם - גזירת הכתוב).

אין עונשים מן הדין - שלושה צדדים: שמא מגיע לו עונש חמור יותר, או שמא יש פירכא לקל וחומר, או שכך נמסרה המידה קל וחומר (מהרש"א: חמור יותר, הליכות עולם: פירכא, דן בהם קונטרסי שיעורים בבא קמא ב-י. רא"ם פרשת שמיני: כך נמסרה המידה).

אין עושים מספר תורה חומשים - משום הורדת קדושת ספר תורה, או משום ביזיון (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד עט).

אין פודין את הקדושים להאכילן לכלבים - שלושה צדדים: הפדיון לא מועיל, או שהוא מועיל אך אסור לפדות, או שמותר לפדות אך אסור לתת לכלבים (ברכת אברהם פסחים כט. ד"ה אין פודין).

אין קוראין בחומשים בבית כנסת מפני כבוד הציבור - שלא יראה שהציבור עני שאין לו כסף לקנות ספר תורה כשר, או שאין זה כבודו לקרוא בספר שאין לו קדושת ספר תורה (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד שכז).

אין שבועה חלה על שבועה - לא יכולה לחול (תוצאה), או שהמעשה לא נחשב לשבועה (פעולה) (הגר"ח סטנסיל רא).

אין שליה לדבר עבירה (א) - אין למשלח עונש (אך השליחות קיימת), או שלא נחשב בכלל שהמשלח עשה את מעשה העבירה (אין שליחות כלל) (הגר"ש שקאפ בבא מציעא יא ד"ה ולפ"ז: מחלוקת בין תירוצי התוס', והקהילות יעקב בבא מציעא יד-ה בסופו ויד-ו ליקט את דעות הראשונים והאחרונים בזה).

אין שליה לדבר עבירה (ב) - ע"ע דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין.
אין תורמים משאינו גמור על הגמור - משום שלכהן יש זכות שיתנו לו מהגמור, או מדיני הפרשת תרומה (הגר"ח סטנסיל ו).

אינו ברשותו - ע"ע דבר שאינו ברשותו.

אינו מתכוון - ע"ע דבר שאינו מתכוון.

איני יודע אם פרעתיך - חייב משום החזקת חיוב עם ברי ושמא, או משום שאין ספק מוציא מידי ודאי (קובץ שיעורים בבא בתרא תרנז).

איסורי אכילה (א) - אסורים משום ההנאה שבאכילה, או איסור בפני עצמו (קובץ שיעורים פסחים צ, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה טעימה: האיסור באכילה עצמה).

איסורי אכילה (ב) - פעולת האכילה אסורה (פעולה), או מעשה האכילה (תוצאה) (קובץ שיעורים ח"ב כג-ח: ר"ן - תוצאה).

איסורי ביאה - האיסור בהנאה, או איסור בפני עצמו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה איסורי ביאה).

איסורי דאורייתא (כגון נבילות וטריפות) - איסור חפצא, או איסור גברא (הגר"ש שקאפ יבמות יג ד"ה וההבדל: חפצא, וכן משמע מאתון דאורייתא י. ריטב"א נדרים יג: גברא, דן בדבריו אבני נזר אר"ח לז-ד).

איסורי דרבנן - ע"ע דרבנן.

איסורי הנאה (א) - ואיסורי אכילה - הם איסור אחד (והתורה נקטה לשון אכילה רק לדוגמא), או שני איסורים נפרדים (שער המלך יסודי התורה בתחילתו ד"ה עוד כתב הרב (דף ב בדפיו). רעק"א מסתפק, ברכת אברהם פסחים כא: איסורי הנאה א (והביא את הרעק"א)).

איסורי הנאה (ב) - איסור ההנאה מחייב כילוי, או שחיוב הכילוי גורם שיאסר בהנאה (מפענח צפונות י-י).

איסורי הנאה (ג) - אסור לגרום את ההנאה (פעולה), או ליהנות (תוצאה) (קובץ שיעורים ח"ב כג-ח: ר"ן - פעולה).

איסורי הנאה (ד) - אסור ליהנות מהנגרם מאיסור הנאה (כגון לאכול פת שנאפתה בעצי ערלה) וכן מגידולי איסור הנאה (ענפים שצמחו) - משום שממילא נהנה מהאיסור הנאה בעצמו (שנהנה מהעצים), או שהאיסור הנאה אוסר את מה שנוצר ממנו (על הפת ועל הענפים עצמם חל איסור הנאה) (גידולים ונגרם: ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד ש אות ד. נגרם: ברכת אברהם פסחים כו: זה וזה גורם ב).

איסורי הנאה (ה) - אינם שווים כלום משום שאין ראוי להשתמש בהם ואין בהם תועלת, או שהאיסור משווה ליה כעפרא בעלמא, שהם מזיקים לאדם כסם המוות (ברוחניות) (הגר"ש שקאפ בבא קמא טז ד"ה ונלע"ד: כעפרא בעלמא. דברי סופרים א-ה, ו).

איסורי הנאה (ו) - אינם שייכים לאף אחד, או שעדיין יש להם בעלים. ונפק"מ האם מותר לגזלם (ריטב"א סוכה לה: שלו, ראב"ד המובא בו: אינם שלו. וכן נחלקו בזה עוד הרבה ראשונים, הובאו בפרי משה קניינים ב).

איסורי הנאה (ז) - לדעה שאינם שייכים לאף אחד - אינם שייכים לו כי האיסור מפקיע ממנו את הבעלות (כמו שהקדש חמץ ושחרור מפקיעים מידי שיעבוד) (סיבה), או שכיוון שרצון התורה שלא יהנו מחפץ זה, לא נאמרו בו זכויות ממון (סימן) (ברכת אברהם פסחים ז. איסור הנאה אינו שלו ד).

איסורי חפצא ואיסורי גברא (א) - החילוק הוא במהות האיסור: חפצא הוא איסור שנובע מהמציאות (הגשמית או הרוחנית) של החפץ (כגון קדושת ספר תורה, שאינה רק דין שאפשר לקרוא בו בתורה, אלא שיש בו רוחניות), וגברא הוא רק דין בלי מציאות רוחנית (כגון קידושי אשה, שבפשוט לא השתנתה במציאות כלל). או שהחילוק הוא בטעם האיסור: חפצא הוא איסור שנובע ממעלתו הרוחנית של החפץ, שהחפץ קדוש ואסור להשתמש בו כדי לא לחללו (כגון קדושת ספר תורה), וגברא הוא להיפך - איסור שנובע ממעלתו הרוחנית של האדם, שאסור להשתמש בחפץ כדי לא לחלל את קדושת האדם (כגון אכילת נבילה, שמחללת את קדושת האדם) (אתון דאורייתא י: מהות האיסור, אבני נזר אר"ח לז"ד והגר"ש שקאפ נדרים א ד"ה שוב: טעם האיסור).

איסורי חפצא ואיסורי גברא (ב) - ע"ע איסורי דאורייתא, איסורי מעשה, איסורים התלויים בזמן, איסורים התלויים במקום, איסורים שמותרים לחלק מהאנשים, דרבנן, חדש, חמץ, טבל, נדר על דבר שאין בו ממש, נזיר, קודשים קלים, תענית.

איסורי מעשה (איסורים שאין בהם שום חפץ אלא רק פעולה) - שייך שהם יהיו איסורי חפצא, או שכיוון שאין בהם שום חפץ - אין לאיסור חפצא על מה לחול, וע"כ הם רק איסורי גברא (בית האוצר ח"א ככח).

איסורי פועל ונפעל - בעבירות שבהן אסורה גם עשיית הפעולה וגם קבלתה (כגון בל תקיף) - הפעולה והקבלה הן לאו אחד, או שני לאווין נפרדים. ונפק"מ כשעשאו בעצמו, כגון המקיף את ראשו של עצמו, עובר בלאו אחד גם על הפעולה וגם על קבלתה, או בשני לאווין נפרדים (אתון דאורייתא כ).

איסורי תורה - ע"ע איסורי דאורייתא.

איסורים התלויים בזמן (כגון שבת) - הם איסורי חפצא, או איסורי גברא (אתון דאורייתא י: חפצא, שאר אחרונים המובאים בו: גברא).

איסורים התלויים במקום (כגון סכך למעלה מעשרים אמה) - הם איסורים בעצם (חפצא), או בפועל (גברא) (המידות לחקר ההלכה יד-כד: בפועל).

איסורים שמותרים לחלק מהאנשים (כגון תרומה) - הם איסורי חפצא, או איסורי גברא (אתון דאורייתא י בסופו).

אירוסין - ע"ע קידושין.

איש עיתי - ע"ע שער המשתלח.

אישו משום חיצי (א) - שלושה צדדים: נחשב כמזיק בידים ומכוחו (כחיציו ממש), או כמזיק בידים אך לא מכוחו, או שההיזק נעשה על ידו, אך לא בידים ולא מכוחו (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-לג).

אישו משום חיצי (ב) - גזירת הכתוב (ורק בממון), או סברא - שהולכת מכוחו (וגם בנפשות) (הגר"ח על הרמב"ם שכנים יא-לא).

אישות - ע"ע גט, גירושין, זיקה, חופה, יבום, נישואין, קידושין.

אכילה בסוכה - המצווה היא רק אפשרות (מצווה קיומית), או חובה (מצווה חיובית) (אתון דאורייתא יא ד"ה בא"ח, מנחת חינוך שכה-ט [י] ד"ה ואם: בלילה הראשון חיובית ובשאר קיומית, שר"ע אר"ח תעה-ז ומשנה ברורה מה).

אכילה שלא בדרך (א) - שלושה צדדים: נחשב כאילו שלא אכל כלל, או כאילו שלא אכל את המאכל שהוא אלא דבר אחר, או שהאיסור נפקע מהמאכל (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אכילה שלא בדרך).

אכילה שלא בדרך (ב) - כלל בכל דיני התורה שכוונתה רק על דרך העולם, או דין רק מדיני אכילה, שאכילה שלא בדרך אינה אכילה (ברכת אברהם פסחים כד: שלא בדרך הנאה ב).

אכילה שלא בדרך (ג) - לחולה שאין בו סכנה - הוא היתר גמור (הותרה), או רק קולא (דחיה) (ברכת אברהם פסחים כד: בעניין שלא בדרך הנאה יג ד"ה שוב: פרי מגדים - דחיה).

אכילת מצה (א) - המצווה היא רק אפשרות (מצווה קיומית), או חובה (מצווה חיובית) (שו"ע או"ח תע"ז ומשנה ברורה מה).

אכילת מצה (ב) - המצווה על האדם לאוכלה (פעולה), או שתהיה נאכלת (תוצאה) (בית הלוי ח"ג נא-ג: פעולה).

אכילת פסח - המצווה על האדם לאוכלו (פעולה), או שיהיה נאכל (תוצאה) (בית הלוי ח"ג נא-ג: פעולה).

אכילת קדרשים (א) - המצווה רק בכזית הראשון, או על כל הקרבן (אפיקי ים ח"א מה).

אכילת קדרשים (ב) - המצווה על האדם לאוכלם (פעולה), או שיהיו נאכלים (תוצאה) (בית הלוי ח"ג נא-ג: תוצאה).

אכילת קדרשים (ג) - בקודשים פסולים - יש מצווה לאכולם אך יש גם איסור, או שאין מצווה כלל (קובץ שיעורים פסחים קנט, והביא גם מנחת חינוך).

אכילת קדרשים קודם הקטרת אימורין - מצוות הקטרה אוסרת את אכילת הבשר (ולכן כשאבדו האימורין ופקעה מצוות ההקטרה, ממילא הבשר מותר), או שאיסור אכילת הקודשים נשאר עד הקטרת האימורין, שההקטרה היא המתירתו לכתחילה (ורק כשאבדו האימורין התורה התירתו בדיעבד בלא הקטרתם) (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד צז, רז).

אכילת קדרשים קודם זריקת הדם - קדושת הקרבן אוסרת אותו באכילה עד שיקרבו מתיריו (מדיני קדושה), או שחיוב זריקת הדם אוסרו באכילה (איסור חדש, ולא מדיני קדושה) (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד צו, רו).

אלמנה אצל הבת בנכסים מועטים - הבת זוכה מהבן והאלמנה זוכה מהבת, או שהאלמנה זוכה ישר מהבן (אור גדול דף עט טור א).

אלמנה לכהן גדול (א) - אסורה משום שהיא אלמנה (והאיסור חל במיתת הבעל), או משום שנתקדשה לאיש אחר, שהתורה הקפידה שכהן גדול יקח אשה שלא היתה לאיש (והאיסור חל כשנתקדשה לבעלה הקודם) (ר' חיים מטעלי יבמות יג (עמוד נז) ד"ה והנה).

אלמנה לכהן גדול (ב) - האיסור חל עליו כל רגע ורגע מפני שהוא עכשיו כהן גדול, או שהאיסור חל עליו פעם אחת ברגע שנעשה כהן גדול (קובץ הערות א-ג).

אם אין בשר אין דם - אותו סוג הפסול שיש בבשר חל גם על הדם (כשיצא הבשר כאילו שיצא הדם, כשנטמא הבשר כאילו שנטמא הדם וכו'), או שפסול הדם הוא פסול בפני עצמו (ואינו קשור לסוג הפסול של הבשר) (דרכי משה דרך הקדוש ט-ה).

אמה עבריה (א) - כאשר האב מוכר אותה הוא מוכר לאדון את הזכויות שיש לו בה, או זכות נפרדת שהתורה זיכתה לו למוכרה (ואינה בתולדה מזכויותיו בה) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמח: זכות נפרדת).

אמה עבריה (ב) - ע"ע סימנים.

אמירה לנכרי (בשבת) - מדין ממצוא חפץ (דברי קבלה), או מחשש שיקל איסור שבת בעיניו (מדרבנן) (מנחת אשר שמות יח-א).

אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט (א) - הקנאה, או רק התחייבות (שו"ת עונג יו"ט קיז ד"ה ובזה. ובעיון בלומדות ט חקר האם האמירה היא מעשה קניין כמשיכה, או דין נפרד).

אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט (ב) - נחשב כאילו מסר ממש (במציאות), או שהאמירה מועילה כמו מסירה (בדין) (המידות לחקר ההלכה יא-קט: דין).

אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט (ג) - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניותא) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד: מחשבה. גרדי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

אמן (א) - נחשב כאילו אמר בעצמו, או שהוא כמודה על מה שאמר חברו (ואין צריך אמירה כלל) (קהילות יעקב ברכות יז בתחילתו: כמודה על מה שאמר חברו).

אמן (ב) - ע"ע ברכה קודם עניית אמן.

אנינות - ע"ע אונן.

אסתר ברוח הקודש נאמרה לקרותה - רוח הקודש חייבה לקרותה, או שרוח הקודש ציוותה את אנשי כנסת הגדולה לתקן לקרותה, והם תיקנוה כשאר תקנות חכמים (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תקד).

אף הן היו באותו הנם (נשים במגילה ובנר חנוכה) - טעם לחייב את הנשים, או רק לסלק את הפטור (אור גדול דף קעב טור א: מחלוקת רש"י ותוס').

אפרורופוס (א) - מועיל מדין זכין, שהוא זכות ליתומים, או שהוא תקנת חכמים ומדין הפקר בית דין (רמב"ן גיטין נב. ד"ה הא).

אפרורופוס (ב) - מועיל מדין זכין, שהוא זכות ליתומים, או דין מיוחד שידו כידם (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד רנו).

אפרושי מאיסורא - ע"ע לאפרושי מאיסורא.

ארבע אמות (קניין) (א) - שלושה צדדים: מדין משיכה (כיוון שמכניס את רשותו מתחת לחפץ), או מדין חצר, או קניין נפרד (פרי משה קניינים טו-ח: משיכה, אבני מילואים ל-ה: חצר או נפרד).

ארבע אמות (קניין) (ב) - חכמים הקנו לו את הארבע אמות וממילא קונה את החפץ, או שרק הקנו לו את החפץ (פרי משה קניינים טו-ג, שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קמט, תורת הקניינים ח"ב עמוד קס. ומעין זה דן באבני מילואים ל-ה לגבי זרק לה גיטה וקידושה לארבע אמות).

ארבע אמות (קניין) (ג) - קונה את הארבע אמות עצמן (לדעה שקונה אותן) - בקניין חזקה, או מתקנת חכמים (תורת הקניינים ח"ב עמוד קסא).

ארבע כוסות (א) - הם מצווה אחת כוללת, או שכל כוס היא מצווה נפרדת (מפענח צפונות ד-ז, ברכת אברהם פסחים קח. ד"ה ועוד).

ארבע כוסות (ב) - המצווה היא שתיית הכוסות עצמה (משום חירות), או שהמצווה היא הברכות, ההלל וההודאה על הכוסות (הגר"ז חמץ ומצה ז: מחלוקת ראשונים, הביאו מנחת אשר שמות ח-א).

ארבע כוסות (ג) - דין הקידוש של הכוס הראשונה הוא חלק מדין ארבע כוסות, או שהוא דין נפרד (עיון בלומדות ה: מחלוקת פוסקים).

ארבע כוסות (ד) - דין ברכת המזון של הכוס השלישית הוא חלק מדין ארבע כוסות, או שהוא דין נפרד (עיון בלומדות ה: מחלוקת ראשונים).

ארבע על ארבע (בסוכה) - השיעור בכמות המקום, או בצורתו. ונפק"מ כשהוא שמונה על שתיים (ברכת אברהם סוכה ג. בסופו ד"ה ויסוד המחלוקת).

ארבעה וחמישה - ע"ע מכרו חוץ מאחד ממאה שבו, תשלומי ארבעה וחמישה.

ארבעים סאה (א) - צריך לטבול בארבעים סאה, או שהמקווה צריך להיות ארבעים סאה (אך אין צריך לטבול בכל הארבעים) (קובץ שיעורים פסחים קפד, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד ר בהערה, שערי יושר ג-כז).

ארבעים סאה (ב) - הרכבה מזגית, או שכנית (מפענח צפונות ט-ו: הרכבה מזגית, ובלשונו: שיעור עצם).

ארבעת המינים (א) - האתרוג צריך להיות שלו, או אסור שיהיה של אחר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה אתרוג כב).

ארבעת המינים (ב) - חיוב אחד ליטול את ארבעתם, או ארבעה חיובים נפרדים, רק שמעכבים זה את זה (מפענח צפונות ד-ז: מחלוקת רבי יהודה וחכמים).

ארים - כפועל, אלא שאת שכרו לא מקבל בכסף אלא ביבול ע"פ היחס (מחצה שליש ורביע), או כשותף (למחצה שליש ורביע) (רוח אליהו ה).

אריץ ישראל - מצווה להיות בארץ, או שאסור להיות בחו"ל (מפענח צפונות ו-ט).

אשם תלוי (א) - חיוב ודאי על שעבר בספק איסור, או דין ספק על צד הספק שעבר (וגזירת הכתוב שמותר אפילו שהוא ספק חולין בעזרה) (הגר"ח על הרמב"ם מעשה הקורבנות יח-י ד"ה ואשר יראה: דין ודאי. קובץ ביאורים גיטין מא, קובץ הערות מב-ד, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אשם תלוי קנא: מחלוקת רמב"ם וראב"ד).

אשם תלוי (ב) - הוא דין אחד על כל האיסורים, או שלכל איסור יש דין אשם תלוי נפרד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א אשם תלוי אות קנב).

אשת אח (ביבום) - הזיקה מסלקת את איסור אשת אח, או הייבום (דרכי משה דרכי הקניינים ז-א).

אשת אח אסורה לאחר מיתת אחיו או גירושיו - גזירת הכתוב ששעה אחת שהיתה נשואה לאחיו אוסרתה לעולם (אפילו שכבר אינה אשת אחיו כעת), או שנחשבת עדיין אשת אחיו אפילו שמת או גירשה (שהמיתה והגירושין מתירים רק לשאר העולם ולא לאחיו) (הגר"ש שקאף יבמות יט ד"ה ולענ"ד).

אשת איש (א) - אין קידושין תופסין בה משום שהיא קנויה לאחר ואין לה יד לקבלן, או מגזירת הכתוב (אבני מילואים מד-ד: גזירת הכתוב, פני יהושע המובא בו: אין לה יד).

אשת איש (ב) - איסורה לעולם רצוף מרגע הקידושין, או שמתחדש בכל רגע בגלל שמקודשת (קובץ שיעורים ח"ב כז: להר"א בגמרא - מתחדש, למסקנה - רצוף).

אשת איש (ג) - ע"ע קידושין.

אשת איש שזינתה (א) - האשה נאסרת על בעלה, או הבעל על אשתו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אשת איש שזינתה קנה).

אשת איש שזינתה (ב) - האשה אוסרת את עצמה ע"י שמזנה (כח האדם, כקניינים), או שהאשה מזנה, והזנות אוסרת אותה ממילא (כח המעשה, כשחיטה) (קובץ הערות עו, וכן הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה: כח המעשה. גדרי כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

אשת איש שזינתה (ג) - אסורה לבועל - האיסור לבעל גורם את האיסור לבועל, או שמעשה הזנות שלה גורם את האיסור לבועל (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד טו, ושם חקר לגבי נבעלה באונס מדוע מותרת לבועל - משום שאינה אסורה לבעל, או שלא עשתה מעשה זנות).

אשת יפת תואר (א) - "ואחר כן וגו' ובעלתה" - הוא מדין קידושי ביאה ככל אשה, או דין מיוחד (קונטרסי שיעורים קידושין א).

אשת יפת תואר (ב) - "ומכור לא תמכרנה" - הוא עבירה ככל העבירות, אך יכול למוכרה, או שאינו יכול כלל למוכרה, שאין לו קניין בה לעניין מכירתה (המידות לחקר ההלכה יא-טו).

אשת כהן אוכלת בתרומה - משום שהיא קניין כספו, או שהיא עצמה קרויה כהנת (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אכילת תרומה: ארוסה - קניין, נשואה - כהנת).

אשתבע לי שלא פרעתיך - ע"ע השבע לי דלא פרעתיך.

אתה חוננתנו - ע"ע הבדלה בתפילה.

אתנן - דינו חל בביאת איסור, או בביאת זנות (גם אם אינה אסורה) (הגר"ח סטנסיל קפג: ביאת זנות).

אתנן שהאדון קיבל בשביל שפחתו - מועיל מדין ערב (שקיבל בשבילה), או שהאדון בעצמו נחשב לזונה מפני שהוא הבעלים למוסרה לביאה (הגר"ח סטנסיל קעג).

ב

בא במחתרת מותר להורגו - יש עליו איסור רציחה, והאיסור נדחה משום הצלת נפשו של הנהרג, או שאין עליו כלל איסור רציחה (כיוון שהוא בא במחתרת) (הגר"ש שקאפ כתובות ג ד"ה אמנם וד"ה ועל כן: אין איסור כלל).

באיכורא אתא לידיה (ביאוש) - שלושה צדדים: היאוש לא מועיל משום שכבר נתחייב בהשבה, או משום שנעשה כשומר של הבעלים (והיאוש ברשות הבעלים לא מועיל), או משום שיאוש מועיל רק בשעת המציאה (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יז: תוס' - נתחייב בהשבה, מלחמות - שומר, רא"ש - שעת המציאה).

בבעלים (א) - שמירה בבעלים - פטור משמירה (שאינו שומר כלל), או רק פטור מלשלם (הוא שומר והתורה פטרה אותו) (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד רסח וח"ב עמוד שח. וכן חקר צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שאילה בבעלים ה לגבי שואל. אור שמח גניבה ד-י ד"ה ולפ"ז: תוס' הסתפקו בזה).

בבעלים (ב) - פשיעה בבעלים - אין עליו חיוב כלל (הותרה), או שיש חיוב, ודין הבעלים פוטר אותו (המידות לחקר ההלכה ה-ז).

בגדי כהונה (א) - מצווה בעצמם, או רק הכשר מצווה לעבודה (מנחת אשר שמות נב-א בתחילתו: מחלוקת ראשונים).

בגדי כהונה (ב) - לדעה שהם מצווה בעצמם - מצווה בעשייתן, או בלבישתן (מנחת אשר שמות נב-א בתחילתו: מחלוקת ראשונים).

בגדי כהונה (ג) - לדעת הרמב"ם שמצווה ללבושם - מצווה ללבוש את הבגדים בכלל, או שמצווה ללבושם רק בשעת עבודה (הגר"ח סטנסיל שכ).

בגדי כהונה (ד) - בשביל לעבוד בבית המקדש צריך בגדי כהונה, או אסור להיות בלא בגדי כהונה (דרכי משה דרך הקודש יב).

בגדי כהונה (ה) - ע"ע מחוסר בגדים, כלאיים בבגדי כהונה, ציץ.

בגרות - זכות האב על בתו היא זכות לזמן עד הבגרות (או מיתתו), או שהיא זכות לעולם, ורק הבגרות (או מיתתו) מפקיעה אותה (קובץ שיעורים ח"ב יא-ג, שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמז).

בריקת המץ (א) - תקנו שהחמץ צריך בדיקה אחריו ולהוציאו מביתו (חפצא), או שהאדם יבדוק את ביתו בליל י"ד לאור הנר (גברא) (ברכת אברהם פסחים ב. מצוות בדיקת חמץ ב).

בדיקת המין (ב) - אם הפקיר את החמץ אך לא בדקו - חכמים חידשו עליו דין בל יראה ובל ימצא, או שהפקיעו את ההפקר (ברכת מרדכי א"ח ב ומועדים ג-ז ד"ה וע"כ).

בדיקת חמץ קודם ל' יום (בדעתו לחזור) - מצוות בדיקה, או רק מניעת איסור, שלא יכשל בחמץ כשיחזור לביתו (כמו בדיקת תולעים) (ברכת אברהם פסחים עמוד כה ד"ה ונראה פשוט: מניעת מכשול).

בההיא הנאה (בקניין ובקידושין) - שלושה צדדים: מועיל מדין קניין כסף, או חליפין, או קניין נפרד (פרי משה קניינים סג-ד: כסף או חליפין, שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד רמז הביא את שלושת הצדדים).

בהמת שביעית פטורה מבכורה ואין מקטירין אימוריה - מדין איסור לשרוף פירות שביעית, או מדין סחורה בפירות שביעית (שכאשר תתחייב בשריפת האימורין תפקע קדושת השביעית, וירוויח שתצא לחולין) (משנת יעבץ א"ח כח-ג ד"ה ואשר).

בונה (א) - עשיית אוהל קבוע, או קיבוץ החלקים ודיבוקם שיעשו כגוף אחד (אבן האזל שבת י"ז: אב המלאכה - כאשר שניהם ביחד, התולדה - כאשר אחד מהם).

בונה (ב) - חיבור של שני דברים זה לזה (הרכבה שכנית), או יצירת מציאות חדשה ומאוחדת (הרכבה מזגית, פנים חדשות) (מפענח צפונות ח-ב: שכנית).

בור המזיק - חייב משום תקלה (ואע"פ שהוא גרמא), או משום שהוא ממונו (ואע"פ שאינו ברשותו עשאו הכתוב כברשותו) (הגר"ט קטז ד"ה ונראה).

בורר (בשבת) (א) - המלאכה היא לברור (הפרדת הפסולת מהאוכל), או לגרום שהאוכל יהיה מבורר (מתקוק ומנוקה) (אגלי טל זורה א-ה, פרי משה שבת טז-ג, מי טל בורר א).

בורר (בשבת) (ב) - גדר התערובת - שלושה צדדים: שהפרטים יגעו זה בזה, או שיהיו בכלי אחד, או שיהיו מונחים זה על זה (מנוחת עמי ו-3 עמוד 36 דן לגבי כל אחד מהצדדים הללו).

בורר (בשבת) (ג) - גדר התערובת - שתהיה בכוונה (בעצם), או גם במקרה (מנוחת עמי ו-3 עמוד 39).

בושת - ע"ע תשלומי בושת.

בטלה דעתו אצל כל אדם - דעתו אינה בלב שלם, או שדעתו לא מועילה נגד דעת כל העולם (ברכת אברהם סוכה ד. ביטול כרים א).

ביאה במקצת - צריך רק את מקצתה, או שכשיש את מקצתה נחשב כאילו יש את כולה (קובץ הערות יט-א, ב).

בידו - הטעם שמועיל הוא מיגו שהיה יכול לעשות את המעשה בעצמו, או משום בעלים, שנחשב כבעלים של הדבר (שב שמעתתא ו-א: בממונות - מיגו, באיסורים - בעלים).

ביטול ברוב (א) - מדין רוב בספיקות, שעל כל חתיכה אנו סומכים שהיא מן המותרות ואינה האסורה, או שהוא דין אחר, שהאיסור נהפך להיתר (בדומה לדין רובו ככולו, שגם הוא דין רוב שאינו מדיני ספיקות) (תשובות ר' ישעיה מטראני, מודפס בשערי טהרה על מסכת טהרות פ"א ה"ד ד"ה ועוד: רוב בספיקות. הגר"ח סטנסיל בבא קמא כז ושערי יושר ג-ד ד"ה ולכן: דין נפרד. וכן חקר הגר"ש שקאפ (בבא מצינא ז ד"ה והנה נראה) האם הולכים אחר הרוב (וממילא הותר כל אחד) או שדינו של המיעוט נעשה כדין הרוב).

ביטול ברוב (ב) - רק מסלק את האיסור מהמיעוט, או גם נותן לו את מעלת הרוב. ונפק"מ האם היתר מתבטל באיסור והופך לאיסור (הגר"ש שקאפ בבא מצינא ז ד"ה והנה לענין, שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד קג).

ביטול ברוב (ג) - הולכים אחר רוב הכמות (הגודל), או אחר רוב הפרטים (המניין). כגון שתי חתיכות קטנות וחתיכה אחת גדולה (שגדולה יותר משתייהן יחד) (פרי משה רוב כז-ד: מחלוקת אחרונים).

ביטול ברוב (ד) - ע"ע טומאה שבטלה ברוב.

ביטול גט (א) - מבטל את שליחות הסופר ונחשב כאילו נכתב שלא בשליחות הבעל, או שמבטל את הלשמה שבגט (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד צט).

ביטול גט (ב) - מבטל את הלשמה, או את העדי חתימה (הגר"ש שקאפ בבא מציעא יט ד"ה ועיין: עדי חתימה, תומים שהובא בו: לשמה).

ביטול גט (ג) - ע"י שליח - הבעל מבטל את הגט, ושליח הביטול רק מודיע לשליח הגט, או ששליח הביטול מבטל את הגט (והבעל לא יכול לבטל בעצמו שלא בפני שליח הגט) (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד ק בהערה).

ביטול גט (ד) - בפני שניים - צריך שניים בשביל להחיל את הביטול (ובלא שניים אינו מבטל), או רק בשביל הנאמנות (אך הוא בטל גם בפני אחד) (אור גדול דף ס טור א ודף סא טור א).

ביטול חמץ (א) - מדין הפקר, או גזירת הכתוב "תשביתו" (רש"י פסחים ד: תשביתו, תוס' שם: הפקר, רש"י שם: גם לרש"י הוא הפקר).

ביטול חמץ (ב) - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניותא). כגון, אדם שרצה לבטל את חמצו, ושכח - האם נחשב שביטלו, ומותר לאחר הפסח, או שעדיין לא ביטלו, והוא חמץ שעבר עליו הפסח (שערי יושר ז-יב ד"ה אמנם: מחשבה, קצות החושן רסב-א המובא בו: לא למחות. ברכת אברהם פסחים ב. גדר ביטול חמץ ג: רמב"ם - הסכמה (קביעות בליבו). קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד: מחשבה. גרדי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

ביטול חמץ (ג) - האדם בעצמו מחיל את הדין (כח האדם, כקניינים), או שהאדם רק מסכים וממילא החמץ מתבטל (כח המעשה, כשחיטה) (ברכת אברהם פסחים ב. גדר ביטול חמץ ג: רמב"ם - כח המעשה. גרדי כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

ביטול חמץ (ד) - מסלק את דין "עשאו הכתוב כאילו הן ברשות" וממילא מועיל משום שהחמץ חוזר להיות אינו ברשותו (כשאר איסורי הנאה), או שמועיל מדין הפקר (המידות לחקר ההלכה ז-כב).

ביטול חמץ (ה) - לא מועיל לאחר זמן איסורו - משום שאינו ברשותו (כיוון שאסור בהנאה), או שביטול מועיל רק שהתורה לא תכניס את החמץ לרשותו (בזמן איסורו), אך לא להוציאו מרשותו (ולאחר זמן איסורו הוא כבר ברשותו) (תורת הקניינים ח"ב עמוד תצט).

ביטול תנאי - ע"ע מחילה בתנאי.

בין אדם לחבירו - ע"ע מצוות שבין אדם לחבירו.

בין השמשות (א) - ספיקא דדינא, או ספק במציאות (זמני ההלכה למעשה ח"ב (באותו כרך) עמוד יט "בדין בין השמשות" ד"ה ויש לעיין. רעק"א ברכות ב. ד"ה שם וממאי: ספיקא דדינא).

בין השמשות (ב) - ספק יום ספק לילה, או גם יום וגם לילה (מפענח צפונות ח-ו, וכן צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בין השמשות (אות לח): גם יום וגם לילה).

ביעור הרע - ע"ע וביערת הרע.

ביעור חמץ - ע"ע השבתת שאור.

ביעור תרומה טמאה (א) - מצווה לשורפה, או מצווה להעבירה מן העולם (בכל דרך) (משנת יעבץ א"ח לה-א ד"ה ונראה בביאור).

ביעור תרומה טמאה (ב) - ההנאה מביעורה - היתר לכהנים, או חיוב, שאם לא יהנה הרי הוא מפסיד תרומה (משנת יעבץ א"ח לה-ה ד"ה ונראה עוד בזה).

בירור והנהגה (בהכרעות) - ע"ע ברי ושמא, חזקה דמעיקרא, חזקה לא חציף איניש לזיופי, כל דאלימ גבר, מוחזק, מיגו, עד אחד, עדות, קרוב, רוב, שבועה.

בית אחד הוא בונה ואינו בונה שני בתים (ביבוס) - הזיקה רק על אשה אחת, או שהזיקה על שתיהן ואחת נפטרת בחליצתה של חברתה (הגרנ"ט ה ד"ה והנה: מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש).

בית בביתי אני מוכר לך - שנותן לו את הפחות שבביתו (מנחות קח:) - באמת קנה בית אחד, ורק אנו לא יודעים איזה, אך אליהו יכול לומר איזהו, או שהקניין חל על הגדרת בית אחד מתוך כל בתיו, אך לא על בית מסוים (קובץ שיעורים ח"ב לג,ד: רש"י - באמת נקנה אחד, תוס' - רק הגדרת בית אחד).

בית דין (א) - שלושה צדדים: המיעוט ישנו ורק פוסקים כדעת הרוב, או שהמיעוט כמי שאינו, או שכאילו שהמיעוט הודה לרוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בית דין רוב ומיעוט).

בית דין (ב) - ע"ע כפיית בית דין (בממונות).

בית דין בדיני ממונות - צריך אותם רק לקבלת העדות (אך לפסק מספיקה הוראת חכם, כהוראת איסור והיתור), או גם לפסק צריך בית דין (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד לא).

בית דין הגדול - אם אינם בלשכת הגזית לא יכולים לדון דיני נפשות, או שלא נחשבים כלל בית דין הגדול (משנת יעבץ ח"מ ו-ב).

בית דין שקול - החיסרון הוא רק שא"א להכריע, או שאינו נחשב בית דין כלל (משנת יעבץ ח"מ ד).

בית המנוגע - יחידה אחת שמורכבת יחד מאבנים (הרכבה מזגית), או צירוף של אבנים נפרדות (הרכבה שכנית) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אבני בית המנוגע, מפענח צפונות ד-ו).

בית המקדש - מהותו לעבוד בו את עבודת הקורבנות, או מקום להשראת השכינה (מנחת אשר שמות מב-ח: רמב"ם - עבודה, רמב"ן - שכינה).

בכור בהמה - דין הנתינה לכהן נובע מקדושת הבכור, או דין נפרד (עיון בלומדות ז).

בל יחל - ע"ע נדר, שבועה.

בל יראה ובל ימצא - שלא יהיה חמץ בבעלותו, או שלא יהיה חמץ ברשותו (מנחת אשר שמות כא בתחילתו).

בל תאחר (א) - אסור שהאדם יאחר את הבאת הקרבן (פעולה, גברא), או שהקרבן לא יבוא בזמנו (תוצאה, חפצא) (קונטרסי שיעורים נדרים י-ט ד"ה ובתוס': גברא, חפצא, אחד מהם, או שניהם יחד).

בל תאחר (ב) - ג' רגלים - הוא זמן קיום הנדר, שעד אז הוא תוך זמנו ואינו איחור כלל, או שהוא זמן איחור הנדר, שאע"פ שמאחר אינו עובר באיסור עד שיאחר ג' רגלים (קונטרסי שיעורים נדרים י-ד ד"ה והנכון: רמב"ם - קיום, רמב"ן - איחור).

בל תגרע (במצוות) - עובר רק כשמקיים את המצווה בגירעון, או גם כשמבטל את המצווה לגמרי (טורי אבן ראש השנה טז. סוף ד"ה ותוקעין, קובץ שיעורים ח"ב לג-ז).

בל תוסיף (במצוות) - יש בו שני דינים: גם עבירה, וגם פוסל את המצווה, או שיש בו רק עבירה, והעבירה פוסלת את המצווה (ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד רעז אות יז).

בל תלין - זכות ממון של השכיר לתבוע את שכרו ביומו (דיני ממונות), או רק איסור (דיני איסורים) (משנת יעבץ ח"מ מה).

בל תקיף (א) - האיסור להקיף הוא תולדה מהאיסור של הניקף, או דין נפרד (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תעד בהערה).

בל תקיף (ב) - הניקף לוקה אם סייע למקיף - הניקף לוקה מדין מקיף כיוון שסייע לו, או דין נפרד של איסור לניקף, וצריך לסייע למקיף רק משום שאל"כ הוא לאו שאין בו מעשה ואין לוקין עליו (משנת יעבץ אר"ח לט ד"ה ואשר נראה: מחלוקת רמב"ם וראב"ד).

בל תקיף (ג) - ע"ע איסורי פועל ונפעל.

בליעה בקדירה - הכלי עצמו נאסר, או רק המאכל הבלוע בתוכו (ברכת אברהם פסחים טז. ד"ה ונראה דיש: רק הבליעה שבתוכו).

בליעה ופליטה בקדירה - בולע ופולט את המאכל עצמו (ממשות), או רק את טעמו (פרי משה רוב לו-ג).

בן יונה (בקודשים) - צריך שיהיה קטן, או אסור שיהיה גדול (מפענח צפונות ו-כג).

בן סורר ומורה (א) - חיוב מיתתו הוא עונש על חטאו, או הצלה כדי שלא ימות חייב (ברכת אברהם סנהדרין סח: עונש בן סורר ד).

בן סורר ומורה (ב) - חיוב מלקות באכילה ראשונה הוא מדין בן סורר, או מדין לא תאכלו על הדם (הגר"ח סטנסיל שא. ובפרי משה גניבה וגזילה לא-א חקר האם הן על הגניבה או על האכילה).

בן פקועה - ניתר ע"י שחיטת האם (שהסימנים של האם נחשבים כסימנים של הוולד), או ע"י היתר האם (מגזירת הכתוב מכל בבהמה תאכלו) (אתון דאורייתא יד, שערי יושר ב-כב ד"ה ותחילה, צפנת פענח מאכלות אסורות א-ו וה-ט, הגר"ח סטנסיל שעד שעה. ומעין זה חקר שם באות שפד האם צריך מעשה שחיטה או היתר שחיטה).

בן שמונה - מתחילה היצירה שלו היא בשמונה חודשים, או שמתחילה יצירתו בתשעה חודשים, והוא נולד קודם זמנו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בן שמונה: יש שני סוגים).

בנו - ע"ע גדלות בנו.

בני העיר - ע"ע קניין ציבורי.

בסים לדבר האסור - אסור לטלטלו מדין כלי שמלאכתו לאיסור, משום שהוא משמש את המוקצה שעליו, או שהוא טפל למוקצה שעליו ונחשב כחלק ממנו (כרגלו של המוקצה) (פרי משה שבת מד-א).

בעידנא (בדין עשה דוחה לא תעשה) (א) - זמן המצווה הוא זמן עשיית האדם, או זמן קיום המצווה. למשל, האם עיקר מצוות פרו ורבו הוא בביאה או בלידה (דברי סופרים ג-כג: תוס' - מעשה, מנחת חינוך - קיום).

בעידנא (בדין עשה דוחה לא תעשה) (ב) - הכשר מצווה שאי אפשר לקיים את המצווה בלעדיו בשום אופן דוחה את הלא תעשה - כיוון שא"א בלי ההכשר יכול לדחות את הלא תעשה (אע"פ שההכשר אינו מגוף המצווה ואינו בעידנא), או שכיוון שא"א בלעדיו ממילא ההכשר הזה נחשב כחלק מגוף המצווה וא"כ הוא בעידנא (קהילות יעקב ביצה ו ד"ה אבל, ומוכיח שנחשב מגוף המצווה).

בעל בנכסי אשתו - קונה בכל רגע ורגע, או שבשעת הנישואין קונה כל מה שהיה לה (לפירות) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה בעל בנכסי אשתו).

בעל חוב מאוחר שנבה לא גבה - הגבייה לא חלה כלל, או שזכה בנכסים, אלא שהמוקדם טורף ממנו כמו שהוא טורף מהלקוחות מכאן ולהבא (קובץ שיעורים כתובות שכה: הגבייה חלה).

בעל מביא קרבן בשביל אשתו - שלושה צדדים: מדין תנאי כתובה, או משום שאשתו כגופו (וכאילו הוא עצמו חייב בקרבן), או מגזירת הכתוב (קונטרסי שיעורים נדרים כד-ג).

בעל מום - קדושת הגוף לא חלה עליו - משום שאינו ראוי למזבח, או משום שאפשר לפדותו (וקדושת הגוף חלה רק על דבר שא"א לפדותו) (הגר"ח על הרמב"ם איסורי מזבח ג' ד"ה ונראה).

בעלות (א) - נובעת ממעשה הקניין, או מהמציאות שהבעלים שולט על החפץ. ונראה שזו החקירה בעלת מספר הנפק"מ הגדול ביותר (פרי משה קניינים ב-א).

בעלות (ב) - הקניין חל על החפץ, או על הבעלים (מעין זה דן בשערי יושר ג-כג ד"ה ולפ"ז. ומעין זה חקר ר' חיים מטעלז (בבא בתרא יט עמוד רמג ד"ה ומשום) האם בעלות היא חלק מגופו של הבעלים וכלולה בגופו, או שנפרדת מגופו (והיא חלק מתכונות החפץ), והסיק שהיא חלק מגופו של הבעלים).

בעלות (ג) - כוללת שני דינים - הזכות לבעלים והאיסור לשאר העולם, או שהבעלות היא רק הזכות לבעלים, והזכות הזו גורמת שאסור לשאר העולם (המידות לחקר ההלכה ח-מג, יח-ק).

בעלות (ד) - ע"ע דיני ממונות, קניין ציבורי, שותפין, תפוסת הבית.

בעלי חיים לא מקבלים טומאה - מפני שאינם נחשבים אוכל, או מפני שחיותן מטהרתן (קובץ שיעורים כתובות טו).

בעלים מטפלים בנבילה (הנבילה שייכת לניזק) - מדין תשלומין לניזק (שמעיקר הדין המזיק היה צריך לשלם את כל דמי השור, ונותן את הנבילה בתור חלק מהתשלום), או שהנבילה אינה נזק כלל (שהזיק לו רק את ההפרש בין החיה לנבילה, ואת דמי הנבילה לא הזיק לו כלל) (אפיקי ים ח"א כא).

בפיך זו צדקה - ע"ע צדקה בדיבור.

בפני נכתב ובפני נחתם (בשליח לגירושין) - השליח נאמן מדין עדות, או מתקנת חכמים (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד פו).

בר מצוה - זכות נפרדת לכל אחד מבני המיצר, או זכות אחת לכולם יחד (הגר"ח סטנסייל רעד).

ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (לאחר ברכה שאינה צריכה) - תיקון לברכה לבטלה, שע"י זה כבר אינה לבטלה, או תשובה על העבירה (אך א"א לתקנה) (מנחת אשר שמות ל-ב: מחלוקת טור ושולחן ערוך).

ברח מבית הסוהר והיתה מעבורת לפניו ואמר לו טול דינר והעבירני אין לו אלא שכרו - משום שמצווה עליו להצילו, או משום שאדם לא מחויב בתנאי שהתנה בשעת הדחק יותר מכדי דמיו (מחנה אפרים שכירות טו: מחלוקת ראשונים).

ברי ושמא - ברי הוא נאמנות ובירור, או שמועיל רק משום ששמא לא נחשב טענה (הנהגה) (קובץ שיעורים כתובות כו: הנהגה, רבנו יונה המובא בו: בירור).

ברי ע"י אחר - לא מועיל משום שטענה מועילה רק כשהבעל דין טוען אותה (שהרי ברי אינו נאמנות ועדות אלא טענה), או שטענה מועילה רק לטוען בעצמו (קובץ שיעורים בבא בתרא תס).

בריה - נחשב כאילו יש בה שיעור שלם, או שאינה צריכה שיעור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בריה).

ברירה (א) - חלה למפרע רק לאחר שהמעשה קרה בפועל, או שחלה מראש משום שהיה עומד לקרות בכח (קובץ שיעורים ביצה לה).

ברירה (ב) - אין ברירה מדאורייתא - משום שספיקא דאורייתא לחומרא (דין ספק), או דין עצמי (דין ודאי) (שער המלך גירושין ג-ד).

ברירה (ג) - לדעה שאין ברירה - הבירור בעתיד לא מועיל והדין לא חל כלל, או שהדין חל, אך הבירור בעתיד לא יכול לברר למפרע שכך עמד מתחילה להתברר (כגון שותפין שחלקו - אחד נטל את המערב והשני את המזרח: האם קודם החלוקה לא היתה ברירה כלל ולשניהם היתה בעלות שווה בכל הקרקע. או שבעצם היתה ברירה ולכל אחד היה רק חצי, אך החלוקה לא יכולה לברר שאלו היו החצאים מלכתחילה, שאולי לאחד היה את הדרום ולשני את הצפון) (המידות לחקר ההלכה כב-ד).

ברכה - האוכל דבר איסור אין מברך עליו מדין "בוצע ביד ניאץ ה'", או מפני שנחשב כאוכל שאינו ראוי לאכילה (שהאיסור לאוכלו מחשיבו כאינו ראוי) (אבן האזל ברכות א-יט: רמב"ם - אינו ראוי).

ברכה אחת על כמה מעשים (כגון לשחוט כמה בהמות יחד) - כל מעשה מחייב ברכה נפרדת, ורק אם בידך על כולם ברכה אחת הוציא את כולם, או שכיוון שכולם לפניו ועושה הכל בהמשך אחד, נחשבים כולם למעשה אחד, וחייבים רק בברכה אחת (וזאת הברכה בירור הלכה לא ד"ה ונראה לבאר).

ברכה שאינה צריכה - עדיף להיכנס לספק ברכה שאינה צריכה כדי להימנע מספק אינו מברך כשמחויב - משום שהאיסור לא לברך (כשצריך) חמור יותר מאיסור ברכה שאינה צריכה (דחווה), או שבזה אינה ברכה שאינה צריכה כלל, שהרי יש לו צורך בה, שמברך בשביל להוציא עצמו מספק (הותרה) (וזאת הברכה בירור הלכה כט ד"ה החקירה).

ברכה קודם עניית אמן - ברכה מושלמת, או רק חצי ברכה (ואמצע הברכה) (קונטרסי שיעורים נדרים ד-ו: רש"י ואור זרוע - חצי).

ברכת בורא מיני מזונות - חז"ל הגדירו אלו תנאים מחייבים בברכת בורא מיני מזונות (סיבה), או שתנאים אלה רק מוכיחים שקובעים עליה סעודה ולכן מברכים עליה בורא מיני מזונות (סימן) (וזאת הברכה בירור הלכה ג-2).

ברכת ביעור חמץ מברך גם אם לא ימצא חמץ - משום שהמצווה היא הבדיקה עצמה (ולא הביעור), או שהמצווה היא הביעור, אך תיקנו ברכה גם על מה שמתעסק במצווה אפילו אם לא יקיימה (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד מג).

ברכת האילנות - על התחדשות האילן, או על התחדשות הפרי (ביכורי ארץ ברכות ח"ג ו-ז, הובא בחקירות במסכת ברכות לד).

ברכת האירוסין - ברכת המצוות, או ברכת השבח (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד מז, מנחת אשר בראשית כח-א ד"ה ונראה).

ברכת הגומל - החיוב להודות, והברכה היא רק אופן ההודאה, או שהחיוב לברך. ונפק"מ אם לא מבין את לשון הברכה, שאין הודאה אך יש ברכה (משנת יעבץ א"ח יט-א ד"ה אכן).

ברכת המוציא - פוטרת דברים הבאים בתוך הסעודה - משום חשיבות הלחם, או משום חשיבות ברכת המוציא (פרי מגדים אשל אברהם קעז-א).

ברכת המזון - על הנאת גרונו, או על הנאת מעיו (אפיקי ים ח"ב א).

ברכת המצוות - הוא דין אחד על כל המצוות, או דין נפרד על כל מצווה (עיון בלומדות ב).

ברכת המצוות כל זמן שהמצווה קיימת (כגון ציצית שיכול לברך עליה כל זמן שהוא מעוטף) - תיקון למפרע (כאילו בידך כבר מההתחלה), או רק מכאן ואילך (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד מ).

ברכת הנהנין (א) - מצווה להודות לפני שנהנה מהמאכל (מצווה), או מתירה את איסור מעילה (מתיר) (חקירות במסכת ברכות לו).

ברכת הנהנין (ב) - משום הנאת לשונו, או הנאת מעיו (חקירות במסכת ברכות יז: לשונו, או מעיו, או שצריך את שתיהן יחד).

ברכת הריח - מברך על הריח עצמו, או על הפרי (העיקר) שממנו בא הריח (רוח אליהו מט).
ברכת השחיטה - ברכת המצוות, או ברכת השבח (ט"ז: שבח, הביאו חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קמח ודן בדבריו).

ברכת התורה - ארבעה צדדים: ברכת השבח (על נתינת התורה), או ברכת המצוות (על החיוב ללמוד תורה), או ברכת הנהנין (על שמחת הלב בלימוד), גזירת הכתוב (דבר אברהם ח"א טז-א וחיידושי ר' שמואל פסחים עמוד קמז: שבח או מצוות. מנחת חינוך תל-א-ה ד"ה ומביא: שבח. ומעין זה חקר ביכורי ארץ ברכות ח"א א-סא האם ברכות התורה הם ברכות המצוות או ברכות הודאה. קהילות יעקב ברכות כד ד"ה ועוד: גם ברכת הנהנין. קהילות יעקב ברכות כב: גזירת הכתוב, שבח או נהנין).

ברכת כהנים - מקרין לכהנים מחשש שיטעו, או מהפסוק "אמור להם" (אבן האזל תפילה יד-ג: רמב"ם - מהפסוק).

בשר בחלב (א) - אחד מהם אוסר את חברו, או ששניהם נאסרים יחד (מפענח צפונות ח-ד. וכן חקר בשיעורי ר' שמואל מכות עמוד תפד כשהבשר לא נאסר (כגון נבילה) האם החלב נאסר).

בשר בחלב (ב) - האוכלם עובר בלאו אחד גם על האכילה וגם על ההנאה, או בשני לאווין נפרדים (קובץ שיעורים פסחים קא).

בשר בחלב (ג) - אסור לבשלם (פעולה), או ליצור מהם תערובת ע"י בישול (תוצאה) (עיון בלומדות יג).

בשר בחלב (ד) - איסור אכילה גורם לאיסור הבישול, או שאיסור הבישול גורם לאיסור האכילה (המידות לחקר ההלכה א-כא).

בשר בחלב (ה) - אסורים משום שנתערבבו בעבר (וכעת כל אחד מהם אסור בעצמו גם אם יפרדו), או משום שהם מעורבבים כעת (ואם יפרדו יתבטל האיסור) (הגר"ח על הרמב"ם מאכלות אסורות ט-לט ד"ה ונראה: רמב"ם - כל אחד מהם נאסר בעצמו, ראב"ד - אסורים משום שמעורבבים. המידות לחקר ההלכה ז-ה).

בשר הפורש מן החי - איסור טריפה, או איסור בפני עצמו (כאבר מן החי) (הגר"ח סטנסיל שפו: מחלוקת רמב"ם וראשונים).

בת - זכויותיו של אביה - ע"ע אב.

בתי ערי חומה (א) - שלושה צדדים: המכירה לתמיד והגאולה מחזירה את המקח מהלוקח למוכר (קניין חדש), מתחילה המכירה רק אם לא יפדה (תנאי), או שהפדייה מבטלת את המכירה למפרע (הפקעה למפרע) (המידות לחקר ההלכה ב-לו חקר בין שני הצדדים קניין חדש לתנאי, והמנחת חינוך שמא-א [ז] חקר בין קניין חדש לבין הפקעה למפרע).

בתי ערי חומה (ב) - נחלטים לאחר י"ב חודש - משום שלאחר שנה אין למוכר יותר זכות לפדות את הבית (ואם לא פדה נחלט למפרע), או שמה שלא גאל במשך השנה מחליט את הבית לקונה (הגר"ח סטנסיל צט, העילוי ממייצ"ט צ אונס ביום אחרון ד"ה איברא, מנחת חינוך שמא-א [ז]).

בתי ערי חומה (ג) - ע"ע גאולת בתי ערי חומה.

ג

ג' על ג' (בטומאת בגדים) - משום חשיבות, שפחות מכך אינו בגד חשוב, או שזהו שיעורו של בגד (מהלכה למשה מסיני, כשאר שיעורים) (הגר"ח סטנסיל תיג: מחלוקת רמב"ם וראב"ד).

גאולת בתי ערי הומה - רק זכות לקחת את הבית בעל כורחו של הקונה (אך עדיין צריך עוד מעשה קניין), או קניין (ואין צריך עוד מעשה קניין אחר) (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קו).

גבו מעות לבית הכנסת מותר לשנותם למצווה אחרת - משום אומדנא שזו היתה דעת הנותן שיוכלו לשנות, או שלא חל על המעות שם מעות בית הכנסת אלא שם מעות מצווה (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד קה).

גבייה מלקוחות - הנכס היה שייך ללוקח והבעל חוב גובה ממנו, או שלעניין פריעת בעל חוב הנכס לא היה שייך כלל ללוקח (אלא נשאר של המוכר), משום שהמוכר לא היה יכול למכור לו, שלעניין זה אינו ברשותו (הגר"ש שקאפ כתובות מה ד"ה ועוד: אינו של הלוקח).

גביית מהצה - כשלווה משניים מכל אחד מנה, אין לו אלא מנה והמלווים חולקים אותו ביניהם - לכל אחד מהם יש זכות על כל המנה ולכן חולקים, או שלכל אחד יש זכות רק על חצי מנה, שכל אחד מפקיע חצי מזכותו של חבירו (קובץ שיעורים כתובות שלה: מחלוקת רמב"ם וראב"ד).

גדלות - חלה גם ע"י שנים (י"ג) וגם ע"י הסימנים (שתי שערות), או שהגדלות תלויה רק בסימנים, וצריך את השנים רק כדי לדעת שהשערות אינן רק שומא (עין בלומדות ו: תוס' - רק סימנים, רמב"ם - שניהם).

גדלות בנו (נאמנות האב) - מדין יכיר, או מדין עד אחד נאמן באיסורין (שלטי הגיבורים סוף קידושין: אב, תוס' קידושין סד. ד"ה נאמן: עד אחד, האריך בזה הקובץ שיעורים בבא בתרא תיג).

גור או איגור - חלוקת שותפות (וזו צורת החלוקה), או הקנאה מחודשת שכל אחד מקנה לחבירו (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד רפה).

גור אסיק - פירושו שהמחיצות גדילות ונחשבות גם למעלה, או שהם זזות ונחשבות רק למעלה (אבני נזר א"ח רסד-ח: גדילות).

גורל - טמא בעצמו, או רק מביא טומאה מהקבר (קובץ שיעורים כתובות טו, טז).

גולמי כלים - אינם מקבלים טומאה מפני שאינם כלי, או שהיא הפקעת טומאה (קובץ שמועות חולין לב:).

גזילה - הבעלים אינו יכול להקדיש את החפץ - משום שיש לגזלן קצת קניינים וזכות בו, או משום שבפועל אינו ברשות הבעלים (הגר"ש שקאפ בבא קמא לד ד"ה והנה: מחלוקת רמב"ן ותוס', קובץ שיעורים כתובות קכב: מחלוקת רמב"ן ובעל המאור).

גזירה מדרבנן - אסור לאדם לעשות את המעשה (גברא), או איסור על החפץ (חפצא) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קנס וגזירה: על החפץ).

גזירה שוה - מעתיקה את המילים (כאילו שנכתבו גם בפרשה הנלמדת), או רק את הדינים (קובץ שיעורים קידושין קח: את המילים).

גזירת תקרה (אסור לסכך בנסרים) - תיקנו שהנסר הוא סכך פסול, או רק שאסור לסכך בו (אך הוא כשר). ונפק"מ כאשר סיכך בנסר שרוחבו ארבעה טפחים ואח"כ חתכו לשניים, שאם הוא סכך פסול יש בו דין תעשה ולא מן העשוי (ברכת אברהם סוכה יד: גזירת תקרה ב).

גזל (א) - האיסור לקחת מחבירו (פעולה), או שיש אצלו רכוש של חבירו (תוצאה) (עין בלומדות יג: תוצאה. פרי משה גניבה וגזילה ב. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה גזל יב: שני הדינים. הגר"ח סטנסיל רנט דן בזה לגבי בן נח שגזל. והפרי משה גניבה וגזילה יב דן בזה לגבי גזל גוי).

גזל (ב) - גופו של חבירו גורם את האיסור (משום שמצער), או שרק ממונו גורם את האיסור (שלקח את ממונו) (הגר"ש שקאפ כתובות טו ד"ה ונלענ"ד דהכא: ממונו).

גזל (ג) - האיסור על מעשה הגזילה (ואפילו אם לא קנאה), או על קניית הגזילה (קובץ הערות עד-ב ד"ה והא: שני האיסורים יחד).

גזל (ד) - דין ממוני, שהממון שייך לחבירו (ואפילו אם אין בו איסור גזל), או דין איסורי, שהתורה אסרתו (ואפילו אם קנאו והממון כבר שלו) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כו-א ד"ה ועכצ"ל: יש את שני הדינים).

גזל (ה) - ע"ע גזילה, נתינת רשות לאדם אחר להשתמש בחפץ.

גזל חפץ ושברו (גזל חבית תברא או שתיא משלם כדהשתא) - חיובו משום גזלן, או משום מזיק (שמדין גזלן א"א לחיבו, שהרי הגונב אחר הגנב פטור) (קצות החושן לד-ג, נתיבות לד-ה, קובץ שיעורים כתובות כג, הגר"ח סטנסיל רמא, רמג, קונטרסי שיעורים בבא קמא כב-ה).

גזל כמה פרוטות בבת אחת - עובר על כל פרוטה בלאו נפרד, או על כולן בלאו אחד (הגר"ח סטנסיל רנט. פרי משה גניבה וגזילה ב-ה: על כל פרוטה בנפרד).

גזל עכור (לדעה שאסור) (א) - מדין לא תגזול, או איסור חדש מהפסוק ואכלת את כל העמים - דווקא בזמן שמסורין בידך (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד רעט).

גזל עכור (לדעה שאסור) (ב) - חייב להשיב לו משום שאינו שלו, או משום חילול השם (מנחת חינוך קל-א [ה] ד"ה ומבואר: אינו שלו, נתיבות שמח-א: חילול השם).

גזל עכור (לדעה שאסור) (ג) - בית דין מוציאים ממנו מדיני ממונות (כמו בגזל ישראל), או מדין איסור גזל (כמו שכופין שלא לאכול מאכלות אסורות) (בינת ראובן בבא בתרא לא ד"ה ולתרץ).

גזל (א) - מה שאינו משלם על מה שהשתמש בגזילה הוא משום שלעניין התשמישים יש לו קניינים בגזילה, או משום שהשבת הגזילה פוטרנו מחיוב התשלום (קובץ שיעורים בבא בתרא קפט).

גזל (ב) - ע"ע רשע דחמס.

גזלן שהחפץ נאסר בהנאה - ע"ע הרי שלך לפניך.

גט (א) - שלושה צדדים: צריך לרצות, או להסכים, או לא להקפיד (מפענח צפונות יג-ג).

גט (ב) - צריך שהאשה תזכה בו, או שאסור שהבעל ישיירו לעצמו (קובץ שיעורים קידושין ט).

גט (ג) - האמירה (הא גיטך) באה רק כדי שהיא תדע שהיא מתגרשת, או גזירת הכתוב (פרי משה עדות שבשטר ל-א: תוס' - שתדע, רמב"ם - גזירת הכתוב).

גט (ד) - כתיבת הסופר היא מטעם שליחות, או שאינה צריכה שליחות (המידות לחקר ההלכה כב-קכו).

גט (ה) - השליחות (לדעת הראשונים שצריך שליחות) היא על הכתיבה, או על דין לשמה (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד רב).

גט (ו) - גוי ועבד פסולים לכותבו מפני שאינם כותבים לשמה, או מפני שאינם בני כריתות (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד קצט).

גט (ז) - ע"ע ביטול גט, חתימת הגט, לשמה, ערעור של בעל על הגט, שטר.

גט בידה ומשיחה בידו - פסול מדין ונתן (שאינה נתינה), או מדין כריתות (שאינו כורת בינו לבינה) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא א-ח).

גט מחובר (א) - פסול הקציצה (וכתב ונתן) פוסל את כתיבת הגט, או את נתינתו (המידות לחקר ההלכה ג-לד, דרכי משה דרכי הקניינים ח-ז).

גט מחובר (ב) - פסול בעצם (שאינו "ספר"), או רק מחוסר קציצה (שאינו "וכתב ונתן") (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה גט במחבר: בבלי - מחוסר קציצה, ירושלמי ותוספתא - פסול בעצם).

גט ששייר את הנייר לעצמו - פסול משום חיסרון בנתינה, או משום שאינו כריתות (הגר"ח סטנסיל קמו).

גיטו וידו באין באחת - כיצד הסיבה חלה עם המסובב יחד - שלושה צדדים: גזירת הכתוב בלא שום טעם, או שכיוון שמעיקר הדין יש לו יד ורק רשות רבו מעכבת, צריך רק להסיר את המניעה (רשות רבו) והסרת מניעה חלה מייד והוא כבר משוחרר, או שכיוון שיסוד ההלכות ברוחניות, הן למעלה מן הזמן ולא שייך בהם הכלל שהסיבה קודמת למסובב (המידות לחקר ההלכה א-ה ואבני נזר א"ח כב-ט: הסרת מניעה, אבן האזל גירושין ו-יב ד"ה ונראה דהנה: גזירת הכתוב. וכן חקר בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד רמה האם הוא סברא או גזירת הכתוב לה לה מאשה. מפענח צפונות יב-ה: ברוחניות הסיבה והמסובב יחד).

גילוח (מצורע, נתק, נזיר) - ע"ע תגלחת.

גילוי עריות - ע"ע אין חליצה בעריות, אין יבום בעריות, חלבים ועריות, משמש מת, רובע ונרבע.

גירושין (א) - הקנאת האשה לעצמה (קניין), או שמתירה לשאר העולם (איסור) (פרי משה קניינים עב-א).

גירושין (ב) - האשה נקנית לעצמה, או רק מופקעת מהבעל (כהפקר) (הגר"ש שקאפ קידושין ט ד"ה וכן בארנו: רק הפקעה. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שחרור עבדים עז).

גירושין (ג) - חלים מכך שהאשה מקבלת את הגט, או מכך שקונה אותו (קצות החושן רה - קבלתו, תורת הקניינים ח"ב עמוד א, אור גדול דף קיד טור ג).

גירושין (ד) - על האשה, או על האישות (קובץ שיעורים בבא בתרא תרא).

גירושין (ה) - הבעל מתיר את האשה (כח האדם, כקניינים), או שהוא רק נותן לה את הגט, והיא מותרת ממילא (כח המעשה, כשחיטה) (הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה וקובץ הערות עו: כח האדם).

גירושין (ו) - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא) (הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחלתו: מחשבה בפועל, ולא רק רצון. גירי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

גירושין (ז) - העדים לקיום הדבר הם מדיני גירושין, או מדיני דבר שבערווה (קובץ ביאורים גיטין ט).

גירשתי את אשתי אתמול - נאמן מכאן ולהבא ולא למפרע (לחלק מהדעות) - מדין פלגין נאמנות (שכל מה שנאמן שגירש אתמול הוא רק לעניין שמגורשת מכאן ולהבא), או מדין פלגין דיבורא (שנאמן רק על מה שאמר "גירשתי את אשתי" אך לא על מה שאמר "אתמול") (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד לג: פלגין דיבורא).

גלגול שבועה (א) - סיבה לחייב שבועה בפני עצמה (כמו שעד אחד מחייב שבועה), או שעיקר השבועה גוררת להישבע על שאר הטענות אע"פ שאין בעצם סיבה לחייבם. ונפק"מ האם תשלומי עיקר השבועה יפטרו מהגלגול: אם היא שבועה בפני עצמה - לא יפטרו, אך אם היא רק גרירה - יפטרו (משנת רבי אהרן בבא מציעא טו-ד).

גלגול שבועה (ב) - חיוב השבועה מגלגל, או השבועה בפועל (ברכת אברהם קידושין כח. ד"ה בגלגול).

גלות (לעיר מקלט) (א) - כדי שלא יהרגו גואל הדם, או דין בפני עצמו (אור שמח רוצח ו-יב. מהרש"א מכות י: חידושי אגדות סוף ד"ה אחד הרג שוגג: כדי שלא יהרגו גואל הדם. שרידי אש ח"א עמוד שמ "גלות ע"פ הודאת עצמו" א ד"ה ומשמע).

גלות (לעיר מקלט) (ב) - עונש (ככל עונשי בית דין), או כפרה (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד עז).

גלות (לעיר מקלט) (ג) - היא כפרה בפני עצמה, או רק ע"י הצער שאינו יכול לצאת מחוץ לעיר שמא יהרגנו גואל הדם (שרידי אש מכות השלמות לה ד"ה ולחומר: דעת עצמו - בפני עצמה, בדעת המהרש"א - מחשש גואל הדם, והוסיף שאפשר שיש כפרה גם ע"י הצער שנקבר בעיר ולא נקבר בקברי אבותיו).

גלות (לעיר מקלט) (ד) - גם רוצח במזיד מקדים לעיר מקלט עד שיפסק דינו (לרבי יוסי ברבי יהודה) - העיר קולטת אותו (ואם הרגו גואל הדם נהרג עליו), או רק חיוב להקדים לעיר, אך לא קולטתו (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שעה).

גלות (לעיר מקלט) (ה) - אפילו שר צבא שצריכים לו כל ישראל אינו יוצא מעיר מקלטו - אסור לו לצאת, או שמתר (מדין הצלת נפשות), ורק אינו חייב לצאת משום שמכניס עצמו לסכנה שגואל הדם יהרגנו (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שפ).

גלות (לעיר מקלט) (ו) - נכנס הנהרג לחצר ההורג והרגו פטור מגלות - מפני שלא נחשב לרוצח (כמו בנזיקין שאינו נחשב למזיק), או מגזירת הכתוב שאינו דומה לעיר (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שפ).

גלות (לעיר מקלט) (ז) - מותר להרוג רוצח שיצא מהעיר מקלט - משום שאינו בעיר מקלט, או משום שיצא ממנה (מפענח צפונות ו-ח).

גנב כמה פרוטות בבית אחת - עובר על כל פרוטה בלאו נפרד, או על כולן בלאו אחד (פרי משה גניבה וגזילה ב-ה: לאו אחד).

גניבה (א) - האיסור לקחת מחבירו (פעולה), או שיש אצלו רכוש של חבירו (תוצאה) (עיון בלומדות יג: פעולה. פרי משה גניבה וגזילה ב).

גניבה (ב) - ע"ע גזילה, גזל.

גניבה בכך נח (האיסור על בן נח לגנוב) - אותו איסור של ישראל, או איסור נפרד (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-ד: נפרד).

גניבה ואבירה בשומר - ע"ע שומר.

גניבת דעת - האיסור משום שחבירו יחזיק לו טובה בחינם, או מדין אחד בפה ואחד בלב (רש"י חולין צד. ד"ה משום: יחזיק טובה, רמב"ם דעות ב-ו: אחד בפה).

גניבת נפש (א) - גניבת ממון וגניבת נפשות הם לאווים נפרדים, או אותו הלאו (גריפ"פ ל"ת צא בתחילתו סד"ה ועכ"פ השני).

גניבת נפש (ב) - האיסור במכירה עצמה, או בהשפלה שבמכירה (פרי משה גניבה וגזילה טו-א).

גר שמת - שחרור עבדיו נעשה ברגע המיתה, או כל רגע שהוא מת (קובץ שיעורים ח"ב כח-א: מחלוקת רמ"ה ובית יוסף).

גר תושב - חלות, שנהפך מנכרי לגר תושב (ואינו יכול לחזור בו, כמו בגירות גמורה), או שהוא רק מציאות (תואר), שכל זמן שמקיים שבע מצוות בני נח נקרא גר תושב (וברגע שפרק מעליו עול מצוותיו פקע ממנו דין גר תושב ונעשה כשאר בני נח) (מנחת אשר בראשית ז-א ד"ה והנה יש לחקור).

גר תושב חייב בשבע מצוות בני נח - שלושה צדדים: מדין בן נח, או מדין ישראל, או דין נפרד (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-א).

גרופה וקטומה (בשבת) - הפחתת חום האש, או היכר במקום החיתוי (מנוחת עמי טז-3 עמוד 112).

גרות - מילה וטבילה הם שני דברים המתירים ואם עשה רק אחד מהם הוא מקצת גירות (והוא חצי ישראל), או שאינו כלום (והוא גוי גמור) (קובץ הערות עג-יא. שו"ת בני ציון צא (הובא בחלקת יואב ח"א מהדורא תנינא ח ד"ה וראיתי): חצי ישראל. חלקת יואב שם ד"ה והנראה: רק מילה - גוי גמור, רק טבילה - חצי ישראל).

גרעון כסף (בעבד עברי) (א) - קונה את עצמו מרבו (קניין לעצמו), או שמתחילה היה קנוי לרבו רק עד הזמן שיפרע לו את הכסף (פירעון) (הגר"ש שקאפ קידושין ד ד"ה והנה בלא"ה. חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קה. קונטרסי שיעורים קידושין ב: מחלוקת רמב"ן ורשב"א, ובדעת הרמב"ם מחלק בין נמכר לישראל (קניין) לנמכר לעכו"ם (פירעון)).

גרעון כסף (בעבד עברי) (ב) - משלם את דמי ימי העבדות שעדיין לא עבד, או שמסלק את דמי המכירה (ולכן מועיל דווקא כאשר נקנה בכסף) (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קסב: מהר"ט - סילוק דמי המכירה).

ד

דבר הגורם לממון (גנב קודשים שחייב באחריותו) - שלושה צדדים: כיוון שגורם הפסד לבעל הבית שמחויב להביא קרבן אחר חייב מדין גרמא או גרמי (גם לרובן שדבר הגורם לממון לאו כממון דמי), או כיוון שגורם לבעלים להתחייב ממון כאילו שגנב ממנו את הממון עצמו, או כיוון שהבהמה פוטרת את הבעלים מהאחריות נחשבת כשלו וחייב על שגנב ממנו את הבהמה (אפיקי ים ח"ב י ד"ה ואשר).

דבר שאינו ברשותו (א) - החפץ נחשב אינו ברשותו של הבעלים בגלל שהגזלן קנאו בקנייני גזילה, או בגלל שהגזלן הוא זה ששולט על החפץ, ולא הבעלים (פרי משה גניבה וגזילה ד-ג).

דבר שאינו ברשותו (ב) - הוא שלו לגמרי, או שנחשב קצת בגדר אינו שלו (שמה שהוא אינו ברשותו מגרע ומחליש את בעלותו ונחשב שאינו בעלים גמור) (קונטרסי שיעורים בבא קמא כ"ח. קהילות יעקב זרעים יז ד"ה ובאמת: אינו בעלים גמור).

דבר שאינו ברשותו (ג) - החיסרון בקונה - שלא יכול לקנות אותו, או במקנה - שלא יכול להקנות אותו (נתיבות סו-א, קובץ שיעורים קידושין צג).

דבר שאינו ברשותו (ד) - א"א להקדישו משום שאינו שלו לגמרי, או שרק א"א להחיל עליו דינים (כהקדש), אך הוא שלו לגמרי (קונטרסי שיעורים בבא קמא כ"ח).

דבר שאינו מקפיד עליו (כגון אגוז אחד) אפשר לקנותו בלא ידיעת הבעלים - מדין הפקר (שהוא הפקר לכולם), או מדין מתנה (שמסכים שיקנה ממנו) (אבני מילואים כח-מט: מתנה, נודע ביהודה המובא בו: הפקר).

דבר שאינו מתכוון - לא נחשב שהיתה פעולה כלל (שאינה עשיית חריץ אלא רק גרירת כיסא), או שהיתה פעולה אך כאילו שלא האדם עשאה אלא נעשתה מעצמה (שהחריץ נעשה מאליו) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד לח, קמט. שערי יושר ג-כה באמצע ד"ה ובעיקר: לא נחשב לפעולה, קובץ שיעורים ח"ב כג-ז: כנעשה מעצמו).

דבר שאינו קצוב - א"א להתחייב עליו (לרמב"ם) משום שחייב לא יכול לחול על דבר שאינו מבורר, או שאין גמירות דעת (כמו באסמכתא) (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד ריא).

דבר שבערוזה - ע"ע קידושין.

דבר שיש לו מתירין - אינו בטל משום שיכול לאוכלו בהיתר, או משום שבזה האיסור ג"כ דומה קצת להיתר, ודבר הדומה לא מבטל אלא מחזק (רש"י ביצה ג: יכול לאוכלו בהיתר, ר"ן נדרים נב: דומה להיתר).

דבר שלא בא לעולם (א) - שלושה צדדים: טעם החיסרון הוא שא"א להחיל קניין כשאינו חפץ (חיסרון בקניין), או שחפץ שאינו בעולם אינו שייך לבעלים (חיסרון בבעלות), או שאדם לא סומך דעתו על חפץ שעדיין לא קיים (חיסרון בדעת) (הגר"ח סטנסיל (נדרים בעניין מודר ומושבוע מפי אחרים): חיסרון בבעלות. הגר"ש שקאפ בבא בתרא ל ד"ה ובנוגע: אין חיסרון בבעלים אלא רק בקניין. קובץ שיעורים בבא בתרא רעו: ר"י מפריז - חיסרון בקניין, מהר"ם מרוטנבורג - חיסרון בדעת. תורת הקניינים ח"ב עמוד רצב בשם התשב"ץ: דבר שאינו שלו לכשיקחנו - חיסרון בדעת, דבר שאינו בעולם - חיסרון בקניין).

דבר שלא בא לעולם (ב) - החיסרון בקונה, שלא יכול לקנות אותו, או במקנה, שלא יכול להקנות אותו (תורת הקניינים ח"ב עמוד רפח).

דבר שלא בא לעולם (ג) - דבר שלא יכול להקנותו עכשיו בפועל, או דבר שאינו יכול להקנותו עכשיו מעיקר הדין. ונפק"מ כשמעיקר הדין יכול להקנותו, ורק בפועל אי אפשר, כגון שכעת הוא חולה ואינו יכול לדבר, האם נחשב דבר שלא בא לעולם (קובץ שיעורים פסחים קלז, קלח: מחלוקת ראשונים).

דבר שלא בא לעולם (ד) - הקניין מועיל כאשר בידו להביאו לעולם - כי כן יכול להחיל את הקניין ע"י שביאם לעולם (וכל החיסרון בדבר שלא בא לעולם הוא שלא יכול להחיל את הקניין), או כיוון שיש לו גמירות דעת (תורת הקניינים ח"ב עמוד שצה).

דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין (א) - שלושה צדדים: המשלח חשב שהשליח לא ישמע לו ולכן אין גמירות דעת של המשלח, או שהשליח לא עשה את המעשה מכח השתעבדותו למשלח (שהרי היה לו לשמוע לדברי הרב) ולכן השליחות בטילה, או שדברי הרב ודברי התלמיד היא פירכא על הלימוד במה הצד מתרומה וגירושין, שאין לנו לרבות אלא דינים שדומים להם, שאין בהן עבירה (קהילות יעקב קידושין לה-א - המשלח חשב שהשליח לא ישמע, או שהשליח לא עשה מכח המשלח. פני יהושע קידושין מב: ד"ה גמרא - פירכא).

דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין (ב) - ע"ע אין שליח לדבר עבירה.

דברי שכיב מרע - ע"ע שכיב מרע.

דברים שבלב אינם דברים - משום שהעיקר הוא המעשה ולא איכפת לנו מהדעת שבלב, או שבאמת איכפת לנו מהדעת, אך אינו נאמן לטעון מה היה בליבו (ש"ת חכם צבי א. ח"מ אה"ע מב-ד: אינם דברים אע"פ שאנו יודעים שאינו משקר).

דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבן - עת לעשות לה' - מדין יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, או שמצוות ידיעת התורה דוחה את איסור הכתיבה (מנחת אשר שמות סב-א: דחיה. מהרץ חיות ג, ו (ומובא במנחת אשר שם): עקירת דבר מן התורה).

דופן סוכה (א) - התורה הקפידה על מספר הדפנות, או על מספר הרוחות שמהן הסוכה מגודרת. ונפק"מ לסוכה עגולה, שאין לה דפנות אך היא מגודרת (ברכת אברהם סוכה ז: סוכה עגולה א: רוחות).

דופן סוכה (ב) - גם היא חלק מחפץ המצווה, או רק הסכך (לקח טוב יב-ו).

דופן סוכה (ג) - צריך שתחשב מחיצה ע"פ גדרי התורה, או שתבדיל את הסוכה מרשות הרבים (שלא יוכלו בני רשות הרבים להיכנס אליה) (עיון בלומדות יא "הגדרת מחיצה בשבת ובסוכה": מחיצה ע"פ גדרי התורה).

דופן פסולה בסוכה (כגון שאין בה שיעור) - אינה דופן כלל, או שהיא דופן ויש בה פסול (ברכת אברהם סוכה ז. מיגו דהוה דופן ה).

דיחוי (א) - הפסול שעבר פסלו לעולם, או שהפסול עבר וכעת הוא פסול חדש של דחוי למשל: אילו היה פסולי דיחוי בבעל מום עובר, האם לאחר שעבר מומו עדיין נשאר עליו פסול בעל מום, או שפסול זה פקע וכעת הוא פסול חדש פסול דחוי (קובץ שיעורים מכתבים בסופו ד"ה בעניין דיחוי).

דיחוי (ב) - חסר בקדושה, או שבקדושה לא חסר כלום אלא שהיא דחוי (חידושי הגר"ז זבחים עמוד לא בדפיו ד"ה עוד).

דיין - רק פוסק את הדין (והמתחייב והזוכה הוא רק ממילא), או שהדיין עצמו הוא המזכה והמחייב (מערכי לב סנהדרין סט-ב).

דין בלילה - אין דנים בלילה, או שבלילה אינם כלל בית דין (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד קכה).

דין עבר כנעני - ע"ע קידושין מדין עבד כנעני.

דין ערב - ע"ע קידושין מדין ערב.

דינא דמלכותא דינא (א) - חמישה צדדים: שררה כהפקר בית דין, או שהמלך כבעלים מדין כיבוש מלחמה, או שבני המלכות קיבלו על עצמם, או כמלכי ישראל, או כסיטומתא (דבר אברהם ח"א א-ב: שררה או כיבוש, רשב"ם בבא בתרא נד: ד"ה והאמר: קיבלו על עצמם, מאירי בבא קמא קיג: מלכות, רבנו יונה בשיטה מקובצת בבא בתרא נה: כסיטומתא).

דינא דמלכותא דינא (ב) - מועיל רק להפקיע מהבעלים הקודם (והקונה צריך לעשות מעשה קניין כדי לקנותו), או שמועיל גם להקנות לקונה (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד קצ).

דיני התורה - חיוב אחד לנצח, או שבכל רגע הוא חיוב חדש (מפענח צפונות ג-ז).

דיני ממונות - דינים ככל התורה שנלמדים מדין "לא תגזול", או שתלויים בסברות ("תורת המשפטים") (שערי יושר ג-ג, ה-א: סברות, ומאחרונים שהביא שם משמע - דיני התורה. המידות לחקר ההלכה יא-ג והלאה. שם יח-ק: מפלפל שיש בזה סתירה).

דישון המזבח והמנורה - צריך שיהיה מדושן (נקי מדשן), או אסור שיהיה עליו דשן (מפענח צפונות ו-כ).

דלית של תפילין - היא אות גמורה של שם ה' ברצועה, או שהיא רק סימן לצורת הקשר (אך לא צריך את שם ה' ברצועות) (הגר"ז תפילין ג-טז ד"ה והנה ז"ל (הראשון) וד"ה והנה בפירש"י: רש"י - אות, רמב"ם - רק צורת הקשר).

דם הנשפך כמים מכשיר - צריך להיות נשפך כמים כדי להכשיר, או שאם לא נשפך כמים אינו מכשיר (דרכי משה דרך הקודש י-יד).

דם טוהר ביולדת - אינו גורם טומאה, או שהוא דין טהרה (ר' אריה לייב מאלין ח"ב סח-א ד"ה אכן: דין טהרה).

דם קודשים - ע"ע אם אין בשר אין דם.

דמאי (א) - איסור עצמי אפילו אם באמת עם הארץ עישרו, או שרק צריך לחשוש שלא עישרו (ואם באמת עישרו הוא מותר) (אתון דאורייתא ו, דברי סופרים א-כו, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דמאי אות כד).

דמאי (ב) - רבנן תקנו שצריך לחשוש שהוא טבל מדאורייתא, או שהוא דין טבל רק מדרבנן (כמו בעצץ שאינו נקוב) (קובץ הערות עה-ו).

דמאי (ג) - צריך להפריש ממנו מעשר ראשון אע"פ שלא נותנו ללוי - צריך להפריש אך המוציא מחבירו עליו הראיה, או שצריך להפריש רק כדי שיוכל להפריש ממנו תרומת מעשר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דמאי אות כג).

דמאי (ד) - התרומה אסורה איסור עצמי, או רק כדי להתיר את השיריים באכילה (צפנת
פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דמאי אות כו).

דעת אחרת מקנה - מספיקה דעת המקנה בלי דעת הקונה כלל, או שהמקנה נחשב מעין
זכין בשביל הקונה, וממילא כאילו שיש לקונה דעת (שערי יושר ז-יב: המקנה מספיק, קצות
החושן (רלה-ד"ה קטן) בדעת הרמב"ם: זכין. תורת הקניינים ח"א עמוד מ, ברכת אברהם סנהדרין סח: דעת
אחרת מקנה ט).

דעת המתחייב (בשטרות) - המתחייב הוא מי שמפסיד מהשטר, או מי שעושה את השטר
(פרי משה עדות שבשטר ו-א: מחלוקת אחרונים).

דעת לקניין - צריך דעת להקנאה (חלות הקניין), או למעשה הקניין (תורת הקניינים ח"א עמוד
ל. חידושי ר' שמואל בבא מציא עמוד עח וקונטרסי שיעורים בבא מציא י-א: רק להקנאה או גם למעשה).

דרבנן (א) - שלושה צדדים: איסורי חפצא, או איסורי גברא, או שהאיסור הוא לעבור על
דבריהם (אך המעשה עצמו מותר) (אתון דאורייתא י: חפצא, שאר אחרונים המובאים בו: גברא. אבן
האזל חמץ ומצה א-ז: חפצא או גברא. קובץ הערות ח-טו: האם האיסור הוא רק לעבור על דבריהם).

דרבנן (ב) - כשחכמים תקנו תקנות וגזירות, הם דינים נפרדים מדיני התורה, ודיני
דאורייתא נשארו כמו קודם התקנה, או שתקנות דרבנן מצטרפות להיות כחלק מהתורה
ומעין פירוש לדבריה, ודיני התורה עצמן משתנים על פיהן. כלומר, האם חכמים מוסיפים
על התורה או משנים אותה (דרכי משה דרך הקודש א-ד. ובעיון בלומדות א דן בזה לגבי שחוטי חוץ,
איסורי דרבנן בשבת, ריבית סאה בסאה ואין מבטלין איסור לכתחילה).

דרישה וחקירה (א) - כדי שיהיה אפשר להזימם, או דין בפני עצמו (מרגליות הים סנהדרין עח).
דרישה וחקירה (ב) - חלק מהעדות (שהעדויות לא נשלמת עד סוף הדרישות וחקירות), או
דין נפרד (אך העדויות נשלמה) (ברכת אברהם סנהדרין לב: בסופו ד"ה וע"ל).

ה

הבדלה - ע"ע מלאכה קודם הבדלה.

הבדלה בתפילה (א) - אומרים אותה בתפילת מעריב של מוצאי שבת, או בתפילה
הראשונה של חול (חקירות במסכת ברכות ט).

הבדלה בתפילה (ב) - מדין נוסח התפילה, או כדי להתיר עשיית מלאכה (צפנת פענח כללי
התורה והמצוות ח"א ד"ה הבדלה בתפילה ועל הכוס: מחלוקת תנאים).

הבדלה בתפילה (ג) - משום הזכרת מעין המאורע (מדין נוסח התפילה), או דין הבדלה,
שמקיימה בתפילה וחוזר ומקיימה על הכוס (כדין קידוש) (אבן האזל תפילה י-יד, ברכת אברהם
פסחים קה: ד"ה המבדיל).

הבדלה בתפילה (ד) - לדעה שהיא מעין המאורע - מעין המאורע של חול (מוצאי שבת
ויום טוב), או מעין המאורע של שבת ויום טוב עצמם (אבן האזל תפילה י-יד).

הבדלה עד יום רביעי - זמן מצוות הבדלה הוא רק במוצאי שבת, ועד יום רביעי הוא רק
תשלומין להבדלה במוצאי שבת, או שזמן ההבדלה הוא עד יום רביעי (קהילות יעקב ברכות
ז).

הנבחה (קניין) (א) - שלושה צדדים: מועילה מדין חצר, שהחפץ נמצא ברשותו, או מדין
משיכה, או מדין יד (פרי משה קניינים יז-ב. מנחת אשר בבא בתרא מב-ו: ריטב"א - תולדת משיכה.
שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד קל בדעת רמב"ם ורש"י: יד).

- הגבהה (קניין) (ב) -** שיעשה מעשה הגבהה (פעולה), או שהחפץ יהיה מוגבה (תוצאה) (פרי משה קניינים יז-ב).
- הגבהה (קניין) (ג) -** חל ע"י מעשה ההגבהה עצמו, או משום שהמעשה מוכיח על בעלותו (עיון בלומדות יב).
- הגבהה בעבר כנעני (קניין) -** מדין הגבהה (כהגבהה במטלטלין), או מדין חזקה (ברכי יוסף יו"ד רסז-טו, חיים שאל ח"א עו, חזון יחזקאל קידושין א-ג).
- הגונב מן הגנב פטור -** משום שלא חידש במעשיו כלום, שהרי ממילא החפץ כבר גנוב (סברא), או גזירת הכתוב (פרי משה גניבה וגזילה ד-א).
- הרסים שנמלן אחת אחת יצא -** כי אין צריך ליטלם בנטילה אחת, או שנחשב כאילו נטלן בנטילה אחת (ברכת אברהם סוכה לד: נטלן אחד אחד ב).
- הודאת בעל דין (א) -** נאמנות, משום שלרעת עצמו אין חשש שישקר, או התחייבות, שנחשב שהתחייב לשלם מרצונו (קצות החושן לד-ד).
- הודאת בעל דין (ב) -** רק מדין הודאה, או גם קניין אודיתא (הגר"ש שקאפ כתובות ז ד"ה והנה לפ"מ: גם אודיתא).
- הודאת בעל דין (ג) -** הודאת הנתבע מחייבתו, או שכאשר הנתבע מודה, טענת התובע מחייבתו (אוהל אברהם כתובות עמוד רנב מר' נחום פרצוביץ: טענת התובע).
- הודאת בעל דין (ד) -** לא מועילה כשיש חובה אחרים - מחשש קנוניא, או שלגבי אחרים אינו בעל דין להודות (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד קפד).
- הוחזק כפרי -** לא נאמן לטעון פרעתי משום שמסתמא לא יפרע בלא עדים (ואנן סהדי שמשקר), או משום שאיבד את הנאמנות לטעון (וכאילו לא טען) (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד קצד, חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד סד).
- הוצאה מרשות לרשות (בשבת) (א) -** המלאכה היא ההעברה מרשות לרשות, או העקירה וההנחה (המידות לחקר ההלכה ד-ט בשם הגר"ח מבריסק: רק העקירה וההנחה. פרי משה שבת ל-ב).
- הוצאה מרשות לרשות (בשבת) (ב) -** המלאכה היא הוצאת החפץ מהרשות הקודמת, או הכנסתו לרשות החדשה (מי טל הוצאה לח).
- הוצאה מרשות לרשות (בשבת) (ג) -** המלאכה היא שינוי בחפץ - שמקומו (רשות) של החפץ השתנה, או שינוי ברשות - שברשות הקודמת היה חפץ ונעשה חלל, וברשות החדשה היה חלל ונעשה חפץ (מי טל הוצאה לט).
- הוצאה מרשות לרשות (בשבת) (ד) -** הנחה - חלק מהמלאכה (ובלא הנחה לא עשה מלאכת הוצאה), או שהיא רק גזירת הכתוב (ובלא הנחה עשה את מלאכת הוצאה, אלא שגזירת הכתוב שפטור) (אפיקי ים ח"ב ד-ח ד"ה והנלע"ד).
- הוצאת פסח -** נפסל מחמת ההוצאה (פעולה), או משום שאינו בחבורה אחת (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה קרבן פסח רצד: חוץ לבית - פעולה, חוץ לחבורה - תוצאה).
- הורג מי שיכול להצילו באחד מאבריו -** אסור מדין לא תרצח, או דין נפרד (ברכת מרדכי עניינים א-ט).
- הזאות ביום כיפור -** כל המ"ג הזאות הן מדין עבודת הקרבן, או מדין חובת היום (אך לעבודת הקרבן מספיק סדר אחד) (הגר"ח סטנסיל שלד).
- הזאות ביום כיפור לפני ולפנים בבית שני -** שלושה צדדים: היזו אע"פ שנגנז הארון משום שנחשב שעדיין יש ארון (כיוון שנגנז במקומו), או משום שהוא מקום הארון (שיש קדושה במקום זה), או שנחשב זריקה שלא במקומה (הגר"ח סטנסיל נו).
- הזכרת יעלה ויבוא -** ע"ע יעלה ויבוא.

הזכרת שאילת גשמים - ע"ע שאילת גשמים.

הטוב ומטיב (בברכת המזון) - תוספת על ברכת המזון (וחלק ממנה), או ברכה נפרדת (ברכת מרדכי אר"ח ב ומועדים א-ג).

הטיל מים טעון קידוש ידיים ורגליים - הטלת המים מחייבת קידוש ידיים ורגליים, או שההטלה מבטלת את הקידוש הקודם וממילא צריך לקדש שוב (הגר"ח סטנסיל קמג: מבטלת את הקידוש).

הידור בנר חנוכה - מדין הידור כללי ככל המצוות (ואנווהו), או דין מיוחד בחנוכה (שכך תיקנו את מצוות נר חנוכה) (משנת יעבץ אר"ח עד-א ד"ה ונראה וד"ה בדעתי: רש"י תוס' ור"ח - הידור כללי, רמב"ם ושר"ע - דין בחנוכה. מנחת אשר בראשית נד-א ד"ה נראה: דין מיוחד בחנוכה).

הידור מצווה (א) - הוא חלק מכל מצווה, או דין נפרד (וגם אם לא הידר - את המצווה עצמה קיים בשלמות) (משנת יעבץ אר"ח סז ד"ה והנה יש להסתפק, עיון בלומדות ב, ברכת אברהם סוכה יא: הידור מצווה ב הביא גר"ז).

הידור מצווה (ב) - שיהיה יפה למראה העיניים, או שיהיה מובחר (ברכת אברהם סוכה יא: הידור מצווה ה).

הידור מצווה (ג) - בחפצא של המצווה, או בעשיית המצווה (מנחת אשר שמות כה-ב בתחילתו: שני הדינים יחד).

היוצא מן הטמא - ע"ע יוצא מן הטמא.

היזק ראייה (א) - שלושה צדדים: היזק גופו (שמתבייש מזה), או היזק לממונו (שמצמצם את תשמישי החצר), או איסורא (שאסור להסתכל בחצר חבירו) (קהילות יעקב בבא בתרא ה ד"ה ונראה. אבן האזל שכנים א-ב: רמב"ם - היזק גופו, ראב"ד - מניעת השתמשות. וכן חקר בשיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד עז האם הוא נזקי גופו או נזקי ממונו (שמונע את ההשתמשות)).

היזק ראייה (ב) - טעם הדעה ששמיה היזק - משום שאי אפשר להיזהר שלא לעשות דברי צניעות בחצירו, או שאפשר להיזהר שלא לעשות דברי צניעות בחצירו אלא שזה גופא ההיזק - שמונעו מלהשתמש בחצירו לכל צרכיו (קהילות יעקב בבא בתרא ה וחזון יחזקאל בבא בתרא א-ה חקרו בין שני הצדדים. סמ"ע חו"מ שעח-ד: מניעת ההשתמשות).

היזק שאינו ניכר (לדעה שאינו היזק) (א) - כגון המטמא טהרותיו של חבירו, שפטור - משום שהחומר של החפץ לא ניזוק (שהפרי נשאר שלם), או שאנו לא רואים את ההיזק (שלא רואים אם הפרי טמא) (רמב"ם חובל ומזיק ז-א: "לא נשתנה הדבר ולא נפסדה צורתו", מוכח שתלוי בחומר. ר"י בתוס' בבא בתרא ב: ד"ה וחייב: שרץ שנוגע בפירות רטובים, שרואים שהוכשרו לקבל טומאה, נחשב שניכר - מוכח שתלוי בראייה. קובץ שיעורים בבא קמא קכח. והמאירי גיטין מ: הוסיף צד שלישי, שדיני נזיקין נפרדים מדיני איסורין, ולכן נזק שחל ע"י איסור לא נחשב לנזק (כך ביאר בדעתו הקונטרסי שיעורים בבא קמא א-טז)).

היזק שאינו ניכר (לדעה שאינו היזק) (ב) - פטור משום שלא נחשב שהוא מזיק, או שלא נחשב שהוא היזק (קונטרסי שיעורים בבא קמא א-יד).

היזק שאינו ניכר (לדעה שאינו היזק) (ג) - חייב מדרבנן (במזיד) - מדרבנן נחשב היזק, או שהוא רק קנס (אך אינו היזק) (קונטרסי שיעורים בבא קמא א-כ).

הילך מנה והתקדשי לפלוגי - ע"ע קידושין מדין עבד כנעני.

הילוך בשביל של כרמים (קניין) - משום שנהנה מההילוך, או משום שזהו דרך תשמישו של השביל (תורת הקניינים ח"א עמוד תה: רשב"ם - נהנה, מחנה אפרים - דרך תשמישו).

היסח דעת בתפילין - איסור, או שרק אינו מקיים את מצוות תפילין (משיב דבר ו).

היקש - ע"ע לקולא ולחומרא.

היתר - מציאות בפני עצמו, או רק העדר איסור (המידות לחקר ההלכה ב-כב, בית האוצר יח, קובץ הערות סז-א, קובץ ביאורים סוף בכורות: רק שלילת איסור).

היתר מצטרף לאיסור - גם ההיתר נאסר, או שהחיוב רק על האיסור, וההיתר מצטרף רק כדי שהאכילה תהיה כזית (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תמז).

הכאה וקללה למי שכך דינו (כגון מלקות בבית דין) - האיסור להכות ולקלל הותר, או נדחה (ברכת אברהם סנהדרין פה. הכאה וקללה א).

הכהו על ידו ואין סופה לחזור פטור משבת גדולה וחייב בנזק - חיוב שבת גדולה פקע לגמרי, או שהוא נכלל בחיוב נזק (הגר"ח סטנסיל קכא).

הכרעה במחלוקת תנאים - כשחז"ל הכריעו כתנא נגד חבירו, כגון רבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה, ההכרעה על הדינים, שבדקו ומצאו שבכל המקומות מסתבר כרבי יהודה, או שההכרעה על התנא, שתנא זה יותר בר סמכא מחבירו (קובץ שיעורים בבא בתרא תצט).

הכרעות בספיקות - ע"ע ברי ושמא, הפה שאסר, חזקה, מוחזק, מיגו, ספיקא דאורייתא, ספיקא דרבנן, ספק, עד, עדות, עדים, רוב, שבועה.

הכשר אוכלין לקבלת טומאה (א) - כדי שיחשב אוכל, או גזירת הכתוב (קובץ שיעורים בבא בתרא סו).

הכשר אוכלין לקבלת טומאה (ב) - ע"ע דם הנשפך כמים מכשיר, טומאת משקין.

הלואה (א) - צריך לשלם לו, או שצריך שלא יהיה חייב לו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שמיטת כספים: שלא יהיה חייב לו).

הלואה (ב) - ע"ע גבייה מלקוחות, חוב, פריעת בעל חוב, קדימה במטלטלין.

הלואה עד שירצה הלווה לפרוע - זו קביעת זמן, או מחילה על זכות התביעה (קובץ שיעורים בבא בתרא תקז).

הלל בסוכות - רק מדין יום טוב, או גם משום נטילת לולב (משנת יעבץ א"ח כ: גם משום לולב).

הלל בשחיטת הפסח - מדין שירה, כמו ששרים בכל הקורבנות, או מדין אמירת הלל, כמו שאר הלל (משנת יעבץ א"ח כא ד"ה הרי מבואר).

המוציא מחבירו עליו הראיה - ע"ע מוחזק.

הנהגה (קניין) - ע"ע רוכב ומנהיג.

הנושה בחבירו וחבירו בחבירו - ע"ע שיעבודא דרבי נתן.

הסיבה - מדיני אכילת מצה, או מדיני אכילה (הגר"ח סטנסיל לה. ומעין זה חקר הגר"ז (חמץ ומצה זז, והביאו בברכת אברהם פסחים קח. מצוות הסיבה ג) האם היא מצווה בפני עצמה לעשות סימן חירות, או שהיא האופן לקיים את מצוות הלילה).

העברת ארבע אמות ברשות הרבים (בשבת) (א) - מדין מוציא מרשות לרשות, או דין נפרד (אפיקי ים ח"ב לז ד"ה אולם: ר"ן ורמב"ם - מדין מוציא, רש"י - דין נפרד).

העברת ארבע אמות ברשות הרבים (בשבת) (ב) - המלאכה היא כל המעשה, או רק העקירה וההנחה (המידות לחקר ההלכה ד-ט בשם הגר"ח מבריסק: רק כל המעשה).

העברת ארבע אמות ברשות הרבים (בשבת) (ג) - שיעור ארבע אמות הוא שיעור ככל השיעורים, או שהוא משום שארבע אמות היא רשותו של אדם, ותוך ארבע אמות עדיין לא הוציא מרשותו (עין בלומדות י: רש"י - יש איסור חצי שיעור, מאירי - אין).

העדר - גם הוא מציאות חיובית, או רק שלילת המציאות (מפענח צפונות זז-ו בהערה).

העלב אחד על שני זיתי חלב - חייב רק קרבן אחד, משום שהוא כשגגה אחת (כאילו שאכל את שניהם בבת אחת ממש), או שחייב שני קורבנות, ונפטר בקרבן אחד (אפיקי ים ח"ב ה).

הענקה לעבד עברי (א) - חוב ממון (ויורדים לנכסיו), או רק מצווה (וכמו צדקה) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קיג, ככ, חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד עט, מנחת אשר דברים כג-א).

הענקה לעבד עברי (ב) - שלושה צדדים: מתורת מתנה, או מדין צדקה, או שכר פעולה (סמ"ע ח"מ פו-ב: מתנה. ש"ך ח"מ פו-ג בסופו: צדקה. משנה למלך עבדים יג-ד (סוף ד"ה והרי) הסתפק האם הוא צדקה או שכר. והפני יהושע קידושין טז: (ד"ה ואי) חילק שלעניין הענקה לקטן נחשב כשכר פעולה שקטן זוכה בו, וכן לעניין הענקה ליורשיו נחשב כשכר פעולה שהיורשים זוכים בו, אך לעניין בעל חוב של העבד אינו נחשב כשכר פעולה).

הענקה לעבד עברי (ג) - האדון בעצמו מחיל את הקניין (כח האדם, כקניינים), או שהאדון רק רוצעו, והדין חל מעצמו (כח המעשה, כשחיטה) (מנחת אשר שמות לז-א ד"ה ונראה: כח המעשה. גדרי כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

הענקה לעבד עברי במיתת האדון - החיוב על האדון המת, והבן משלם בשבילו, או שמתחילה החיוב על הבן (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה הענקה של עבד עברי).

העראה כגמר ביאה - ההעראה נחשבת כאילו גמר את הביאה, או שהחידוש הוא שההעראה אסורה בעצמה, אע"פ שאינה גמר ביאה (קובץ שיעורים ח"ב י-א).

הפה שאסר - מדין מיגו שהיה יכול לשתוק, או שכיוון שהוא זה שאסר, יכול לבטל את האיסור (קובץ שיעורים כתובות מג: מחלוקת ראשונים).

הפקעת הלוואתו של גוי - נעשה שלו כאבידת גוי (ואין חוב), או שרק אין איסור אבל אינו שלו (ורק אינו חייב לפרוע) (הגר"ח סטנסיל רלב, רלב. קונטרסי שיעורים בבא קמא יז-יז: מהרש"א - היתר לא לפרוע, מהרש"ל - אין חוב).

הפקעת קניין - חכמים הפקיעו את הקניין מעיקרו שאינו מועיל כלל, או שהוא מועיל, ורק אחרי שקנה הוא מתבטל מדין הפקר בית דין (קובץ שיעורים פסחים קלה).

הפקר (א) - ארבעה צדדים: רשות בפני עצמה (כמו הקדש), או שאינו של אף רשות (סילוק), או ששייך לכולם (בכח), או שעדיין שייך לבעלים ורק נדר לא לעבד אחרים מלקנותו (נדר) (שו"ת רעק"א מהדורא קמא רכא-ו: סילוק ולא הקנאה. דרכי משה דרך הקדוש ה-טו, פרי משה קניינים לז-ב ורוח אליהו כג: רשות או סילוק. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה הפקר והמידות לחקר ההלכה כב-כא: אף אחד או כולם. המידות לחקר ההלכה שם בדעת רש"י: של כולם. קצות החושן רעג-א: רש"י ורמב"ם - נדר, תוס' - קניין. שערי יושר ה-כג ד"ה ונראה ויד המלך שלוחין ושותפין בתוספת שבסוף הספר: לכ"ע קניין).

הפקר (ב) - הוא רק הפקעת הבעלות, וממילא כל העולם יכול לזכות בו, או שהזכות לכל העולם היא חלק מההפקר עצמו (המידות לחקר ההלכה יב-לו).

הפקר (ג) - האדם בעצמו מחיל את הדין (כח האדם, כקניינים), או שהאדם רק מסכים שיהיה הפקר, והדין חל מעצמו (כח המעשה, כשחיטה) (מהשערי יושר ה-כג בסופו משמע בדעת הר"ן שהוא כח המעשה, וכן כתב בחידושי הגר"ש שקאפ (בבא בתרא כט ד"ה ובנדרים) שאינו ככל הקנאה אלא שאינו מקפיד על מציאות החפץ, ולכן לא מועיל שיוור בהפקר. חידושי ר' שמואל פסחים עמוד צ: כח המעשה. גדרי כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

הפקר (ד) - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא). כגון, דבר שאינו מקפיד עליו, אך לא חשב בפירוש להפקירו - האם הוא הפקר (שערי יושר ה-ב וז-ב: מחשבה, ה-כג בסופו: לר"ן מספיקה הסכמה. קונטרסי שיעורים בבא מציאה טז-ח ד"ה ונלע"ד: מחשבה. אבני מילואים כח-מט: דבר שאינו מקפיד עליו - קניין, ולנודע ביהודה המובא בו הוא הפקר. גדרי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציאה כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

הפקר בית דין (א) - רק מפקיע מהבעלים הקודם, או גם מקנה לבעלים החדש (ש"ת רעק"א מהדורא קמא רכא-ו: תוס' ורא"ש - רק להפקיע, ר"ן - גם להקנות. מחנה אפרים מכירה ב).

הפקר בית דין (ב) - הבעלים הקודם הוא המקנה, או בית דין (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד קנג).

הפקר בשביעית (א) - מצווה ככל המצוות, או אפקעתא דמלכא (מופקר ממילא, ואינו תלוי ברצונו של הבעלים) (אפיקי ים ח"ב כה: מחלוקת ראשונים. המידות לחקר ההלכה יב-מז: מחלוקת הבית יוסף והמהר"ט).

הפקר בשביעית (ב) - דין ממון, או דין איסור וקדושה (אפיקי ים ח"ב כד).

הפקר עד דאתי לרשות זוכה - (לשיטת רבי יוסי) נעשה הפקר רק כשמגיע לרשות הזוכה, או שנעשה הפקר מייד, ועד שמגיע לרשות הזוכה יכול לחזור בו (דרכי משה דרך הקודש ה-יב).

הפרשת תרומה - שלושה צדדים: צריך לרצות, או להסכים, או לא להקפיד (מפענח צפונות יג-ג. הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו ד"ה הרהור ובבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד: מחשבה בפועל (כוונה), ולא רק רצון (התרצות, ניותא). גדרי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

הפרת נדרים (א) - כח מיוחד שהתורה נתנה לאב ולבעל (גזירת הכתוב), או שהיא חלק מזכויות האב בביתו והבעל באשתו (קונטרסי שיעורים נדרים כט: לרא"ש - כח מיוחד, לר"ן - מדין הזכויות).

הפרת נדרים (ב) - הפרת האב - משום שכל הנודרת על דעת אביה היא נודרת, או מדין כיבוד אב (ש"ת הרשב"א ח"ד שי ד"ה וכיוון: נדרה על דעת אביה, שלמי נדרים (בקונטרס מילואים לשלמים שבסופו ד"ה והנה) בדעת הרמב"ם: כיבוד אב).

הפרת נדרים (ג) - הפרת הבעל - משום שכל הנודרת על דעת בעלה נודרת, או מדין ביטול, דאתי דיבור ומבטל דיבור (ש"ת חתם סופר ח"ב י"ד רכז ד"ה ותלמיד: יותר נראה שמדין אתי דיבור).

הפרת נדרים (ד) - הקמה לא מועילה אחריה - משום שההפרה סותרת את ההקמה (כמו שההפרה לא מועילה לאחר הקמה), או שכיוון שהפר את הנדר, הנדר כבר אינו, ולא שייך לקיימו (הגר"ח על הרמב"ם נדרים יג-כב ד"ה ונראה: הנדר אינו).

הפרת נדרים (ה) - נערה מאורסה אביה ובעלה מפרין נדריה - משום שהאירוסין גורעים מכח האב (שהאירוסין קצת הוציאו את הנערה מרשותו), או משום שהתוסף בה גם כח הארוס (וכח האב לא נגרע, שהאירוסין אינם מוציאים ממנו כלל) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה הפרה, אות נד).

הפרת נדרים (ו) - מת הארוס נתרוקנה רשות לאב - שלושה צדדים: האב מקבל את כח ההפרה של הארוס, או שכח האב מתפשט על כל הנדר, או שבעלותו עכשיו מספיקה (ואינו צריך את כוחו של הארוס) (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קכח, קמא).

הקדש (א) - יש בו רק קדושה (אך אינו של הקדש, אלא הפקר), או גם קניין ממוני (ששייך להקדש) (אתון דאורייתא ג' ושם בד"ה והנה עוד בילדות. דרכי משה דרך הקודש ח-א: בכל הקדש יש גם קניין וגם איסור, ויש שיש רק אחד מהם).

הקדש (ב) - לדעה שיש בו גם ממון - קדושת החפץ גורמת לקניין ממוני (ששייך להקדש), או שהקניין הממוני גורם לקדושה (קובץ שיעורים קידושין מב: בקדושת דמים - הממון גורם, בקדושת הגוף - הקדושה גורמת).

הקדש (ג) - בקדושת ממון, שהקדושה מכח הקניין (לחלק מהדעות) - היא מתחדשת בכל רגע ורגע ע"י הקניין, או שחלה מתחילה לעולם (קובץ שיעורים קידושין סו).

הקדש (ד) - הדינים שנתמעטו בהקדש (ריבית, נזיקין ועוד) תלויים בקניין הממוני של ההקדש, או בקדושה (קובץ שיעורים ח"ב כו-ז).

הקדש (ה) - האדם עצמו מחיל את הדין (כח האדם, כקניינים), או שהאדם רק נודר והתורה מחילה את הדין (כח המעשה, כשחיטה) (שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם: כח האדם. גר"י כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

הקדש (ו) - יש בו רק איסור מעילה, או גם איסור קונם (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תעט).

הקדש (ז) - ע"ע אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט, חילול הקדש.

הקדש פחות משווה פרוטה אסור בהנאה אך אין בו מעילה - סתם הנאה בכל שהוא והלכה למשה מסיני ששיעור מעילה בפרוטה, או שסתם הנאה בפרוטה וגזירת הכתוב שאסור ליהנות גם בפחות משווה פרוטה (דחזי לאיצטרופי) (דרכי משה דרך הקודש ד-א).

הקהל - הבאת קטן להקהל - חיוב על האב, או על בית דין (טורי אבן חגיגה ג).

הקמת נדרים (א) - רוצה שתידור, או מסכים לנדר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה הקמת נדר).

הקמת נדרים (ב) - הבעל מחיל את נדרה וכאילו הוא נדר בשבילה, או שהוא רק מסכים לנדר ומונע את ביטולו, אך האשה היא זו שמחילה את הנדר (הגר"ט מו ד"ה ונראה. משנת יעבץ יו"ד טו-ג ד"ה לכן: הבעל מחיל).

הרהור כדיבור - הרהור הוא לחשוב על המילים בפועל, או על משמעות העניין (לחשוב על המילים לוקח זמן כמו להגיד אותם, אך לחשוב על המשמעות - אפשר ברגע אחד לחשוב על רעיון גדול מאוד) (קהילות יעקב ח"א ד ד"ה ובחידושי).

הרחקת נזיקין (א) - מדיני ממונות (שיש לניזק זכות לתבוע את שכנו להרחיק), או מדיני איסורים (שאסור להזיק) (גר"א חו"מ קנה-ח: רמב"ם - ממון, רא"ש - איסור. דן בדבריו שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב אות טז ובחידושים עמוד פה).

הרחקת נזיקין (ב) - מדין חיובי השמירה על ממון שלא יזיק, או מדין שיעבודי שכנים (שרשותו של האדם משועבדת לשכנו לעניין שלא יכניס אליה דברים שעלולים להזיק לו) (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד פה בדפיו: מחלוקת ראשונים. קונטרסי שיעורים בבא בתרא ט-א ד"ה וכן יש לחקור, ובאות יא הביא יד רמה ורשב"א שהוא מדין שיעבודי שכנים).

הרי שלך לפניך (בשומר וגזלן שהחפץ נאסר בהנאה) - נחשב שהחזיר את החפץ, או שאינו חייב כלל להחזירו (הגר"ח סטנסיל רלו: שומר - לא חייב, גזלן - כאילו החזיר).

הריני נזיר לאחר ל' יום - ע"ע נזיר לאחר ל' יום.

הרכבה (בכלאיים) - מדין לא תזרע כלאיים, או לאו נפרד (משנת יעבץ יו"ד כב ד"ה והנה בעיקר).

הרכנת הראש - כאילו שאמר בפיו, או רק הסכמה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה הרכנת הראש).

השבע לי דלא פרעתיך - כדי להפיס דעתו של בעל הבית, או שמשום כך גם הפקיעו ממנו את הממון עד שישבע (פרי משה שבועות ממון כג).

השבת אבירה - מדיני ממונות, או מדיני איסורים (שמצווה להחזיר) (גר"א חו"מ קנה-ח: רמב"ם - ממון, רא"ש בבא מציעא ב-ח - איסור. דן בדבריו שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד קג).

השבת אונאה - ע"ע אונאה.

השבת גופו - מצווה שבין אדם למקום, או בין אדם לחבירו (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד שלא).

השבת גזילה - שלושה צדדים: צריך לשלם (בשביל העבר), או לקיים מצוות השבה (בשביל ההווה), או להוציא את הגזילה מתחת ידו (בשביל העתיד) (מפענח צפונות יג-ד-א: שלושתם יחד. וכן חקר ברכת שמואל כתובות מא האם היא מצווה או חובת תשלומין (הביאו ברכת אברהם סנהדרין עב. בדמים קננהו ח)).

השבת עכוט - בין אדם לחבירו (ויש לבעל העבוט זכות ממון שיחזירו לו), או בין אדם למקום (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד סא).

השבתת שאור - מצווה לבערו (פעולה), או שיהיה מבוער (תוצאה) (מנחת חינוך ט-א: רש"י ורמב"ם - תוצאה, תוס' - פעולה. הגר"ח על הרמב"ם חמץ ומצה א-ג: לרבי יהודה שמצוותו בשריפה - פעולה, לרבנן שבכל דבר - תוצאה. חידושי ר' שמואל פסחים מעמוד טו עד עמוד כ. המידות לחקר ההלכה י-ג).

השמעת קול (בשבת) - ע"ע אוושה מילתא.

השקה - החיבור מפקיע את פסול השאובין מהמים (כשרים מחמת עצמים), או שעדיין הם שאובין אך כיוון שמחוברים למקווה גם הם נחשבים כמקווה, ובמקווה שאובין אינם פוסלים (כשרים מחמת המקווה) (הגר"ח סטנסיל תכ, תכא. חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד פט: מחמת עצמים).

התחייבות בדברים (לדעת הרמב"ם שמועילה) - מדין אודיתא, או דין נפרד, שאדם יכול להתחייב בדיבור (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קנו).

התפסה בדבר הנדור - צריך להתפס בדבר הנדור, או שא"א להתפס בדבר האסור (המידות לחקר ההלכה יא-נא).

התראה (א) - שלושה צדדים: להבחין בין שוגג למזיד, או גזירת הכתוב, או גמר החיוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה התראה).

התראה (ב) - צריך שיתיר עצמו למיתה בפועל, או רק לחיוב מיתה (קובץ שיעורים כתובות צ).

התרת נדרים (א) - הנדר נותר לגמרי וכאילו שלא היה איסור כלל (כעין הותרה), או שיש איסור ורק התורה התירה להתנהג כאילו שאין איסור (כעין דחווה) (קונטרסי שיעורים נדרים יט-ג).

התרת נדרים (ב) - ע"ע למפרע.

ו

וביערת הרע (א) - המצווה לבער את הרע (פעולה), או שהרע יהיה מבוער (תוצאה) (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו: תוצאה).

וביערת הרע (ב) - כשנגמר דינו למיתה המצווה רק על בית דין להורגו, או גם על הנידון עצמו (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד רמה בהערה).

וידוי (א) - חלק ממצוות תשובה (ואם לא התוודה לא נחשב שעשה תשובה, כי דברים שבלב אינם דברים), או דין נפרד (שצריך וידוי בשביל לכפר) (משנת יעבץ אר"ח נה-ג ד"ה ונראה בביאור: מחלוקת ראשונים, מאורות הרא"ה דרשות לשבת תשובה ח).

וידוי (ב) - ע"ע תשובה.

וידוי של כהן גדול על שער המשתלח - מדיני עבודת היום, או מדיני תשובה (משנת יעבץ אר"ח נה ד"ה לכן נראה: שני הדינים יחד).

ילד קודשים קלוט אם ילדה קלוט אינו קדוש גם לדעה שוולדות קודשים במעי אימן קדושים - משום איסור טמא, או משום שעל מין טמא לא חלה קדושה (הגר"ח סטנסיל שכת).

ולדות - מעיקר הדין תשלומיהן לאשה (משום שהולדות בגופה), והבעל זוכה ממנה, או שהתשלומין ישר לבעל (עיון בלומדות ג).

ולו תהיה לאשה (באונס ומוציא שם רע) (א) - בכל רגע שמקיימה תחתיו מקיים את העשה (עשה תמידית, תוצאה), או שמצווה שישאנה, ואח"כ מזהר שלא לגרשה, ואם גרשה חייב להחזירה (אפיקי ים ח"ב מא ד"ה והנלע"ד בזה דיש, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תכז).

ולו תהיה לאשה (באונס ומוציא שם רע) (ב) - שלושה צדדים: קנס, או עונש, או שאינו לא קנס ולא עונש (אפיקי ים ח"ב מב-ב: לא קנס ולא עונש).

ולו תהיה לאשה (באונס ומוציא שם רע) (ג) - המיאון של הנערה - החיוב חל עליו לכונסה ואם אמרה "לא בעינא" נפטר, או שכל זמן שלא אמרה "בעינא" לא חל חיובו (אפיקי ים ח"ב מב-ו ד"ה ואולי).

ולו תהיה לאשה (באונס ומוציא שם רע) (ד) - כהן שגירש אינו בעמוד והחזר - אין עליו מצווה כלל, או שמחויב בעשה ורק אינו יכול לקיימו (אפיקי ים ח"ב מא ד"ה ועתה נלע"ד).
ותן טל ומטר לברכה - ע"ע שאילת גשמים.

ז

זב - ע"ע אונס בזב.

זבה - ע"ע קושי בזבה.

זה וזה גורם - מותר מדין ביטול (ובמקרה זה מתבטל אפילו אחד באחד כיוון שלא אוכל את האיסור עצמו, אלא רק מאכל שנגרם מהאיסור), או דין נפרד, שכיוון שלא אוכל את האיסור עצמו אלא רק מאכל שנגרם מהאיסור, כשיש עוד גורם אין בו איסור כלל (פרי משה רוב מה-א).

זה נהנה וזה לא חסר פטור - מפני שלא החסיר מהבעלים, או מדין כופין על מידת סדום (אך מה שלא החסיר לא פטור, שהרי צריך להתחייב משום שנהנה) (ר' חיים מטעלז בבא בתרא ה (עמוד קצב) ד"ה והנה. פני יהושע בבא קמא כ: מידת סדום, גרש"ש בבא קמא יט-ג וקונטרסי שיעורים בבא קמא יב-ח: מפני שלא החסיר).

זוחלין (במקוה) - מקווה פסול, או שאינו מקווה (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קצז בהערה).

זוטו של ים (א) - מדין יאוש (שיש אומדנא שהתייאש), או דין נפרד (מחלוקת ראשונים, דן בזה בשיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד קכד. ובקונטרסי שיעורים (בבא מצינא טז-ב ד"ה ואשר, בדעת הרמב"ם והר"ח) כתב שיש בו שני דינים: גם יאוש, וגם פטור ממצוות השבת אבידה).

זוטו של ים (ב) - היתר רק בדיני אבידה (מדין יאוש), או בדיני גזל שבכל התורה (שממון שאין שום אדם מקפיד עליו, אין בו איסור גזל) (קונטרסי שיעורים בבא מצינא טז-ג ד"ה וז"ל: ריטב"א - בכל דיני גזל).

זורה (בשבת) - המלאכה היא לברור, או לגרום שהאוכל יהיה מבורר (אגלי טל זורה אה ו, מי טל זורה א).

זורע (בשבת) - המלאכה היא ההשרשה, או ההנחה בקרקע (פרי משה שבת יב-א, רש"ש שבת עג. ד"ה הזורע. וכן חקר מי טל זורע א האם המלאכה היא גרימת הצמיחה, או ביטול הגרעין בקרקע).

זימון (א) - מצווה אחת כללית על כל החבורה יחד, או מצווה על כל אחד מבני החבורה (חקירות במסכת ברכות לח).

זימון (ב) - אחד מפסיק לשניים (כשהם רוצים לברך והוא עדיין סועד) - בגלל חובת הזימון של האחד, או מדין דרך ארץ, כדי שהשניים יברכו בזימון (אבן האזל ברכות ז:ו: רמב"ם - דרך ארץ).

זיקה (ביבוס) (א) - ארבעה צדדים: אישות של הבעל (שהיבמה עדיין קשורה לבעלה המת), או שהאישות של הבעל עברה אל היבם, או אישות חדשה של היבם (ולא שאישות הבעל עברה אליו כצד הקודם, אלא אישות הבעל הסתלקה לגמרי, ואישות היבם היא אישות חדשה), או איסור חדש (אך אישות הבעל הסתלקה לגמרי) (אתון דאורייתא ח. וכן חקר הדרכי משה דרכי הקניינים זז ד"ה אכן האם הזיקה היא המשכת האישות הראשונה או אישות חדשה).

זיקה (ביבוס) (ב) - היא דבר המסתעף, שהאישות עצמה נעשתה מתחילה רק כל ימי חייו של הבעל, והזיקה אחר מותו באה ממילא ע"י דין התורה, או שהיא חלק מהאישות עצמה, שהאישות עצמה חלה מתחילה גם לבעל וגם לאחיו (דרכי משה דרכי הקניינים זח ד"ה וממילא).

זיקה (ביבוס) (ג) - חלה מזמן מיתת הבעל עד החליצה, ולא צריכה להיות בכל רגע ראווה ליבוס, אלא רק בזמן מיתת הבעל (כקניין אישות), או שצריך שבכל רגע תהיה ראווה ליבוס (ואינה קניין אישות) (הגר"ש שקאפ יבמות כה ד"ה ונראה: לדעה שיש זיקה - קניין אישות, לדעה שאין זיקה - אינה קניין אישות).

זיקה (ביבוס) (ד) - ע"ע אשת אח.

זיקה יבוס וחליצה - הזיקה מחייבת יבוס או חליצה, או שחיוב הייבוס והחליצה גורם לזיקה (המידות לחקר ההלכה א-כב: בבלי - הזיקה גורמת, ירושלמי - הייבוס והחליצה גורמים. מפענח צפונות י-ד).

זכין לאדם (א) - שלושה צדדים: מדין יד, או אנן סהדי ששלחו, או גזיה"כ שהוא כשלוחו (קצות החושן קה-א).

זכין לאדם (ב) - לדעות שמטעם שליחות - אנן סהדי שמינה אותו לשליח, או שהתורה עשתה אותו לשליח (ואין כאן מינוי) (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד קמג, חידושי ר' שמואל בבא מצינא עמוד עה).

זמן (א) - הוא מציאות אחת כוללת, או שמורכב מהרבה רגעים קצרים שא"א לחלקם יותר (ש"ת בשמים ראש ס"ס קכא - נפרדים, מפענח צפונות ג).

זמן (ב) - רק ההווה קיים אך העבר והעתיד אינם קיימים כלל, או שגם העבר והעתיד קיימים תמיד ורק אנו רואים כל רגע רק את ההווה (מפענח צפונות ג-ג).

זמן (ג) - מציאות, דהיינו בריאה שברא הקב"ה קודם שברא את העולם, או שאינו מציאות (המידות לחקר ההלכה כב-פז: רמב"ם במורה נבוכים - בריאה, ראשונים - אינו מציאות).

זמן (ד) - דין שאינו תלוי בזמן - נחשב שכל יום הוא זמנו, או שאין לו כלל דיני זמן (מפענח צפונות ג-כו).

זמן ותנועה - הזמן מאפשר את התנועה משום שבלעדיו הכל היה עומד ולא נע, או שהתנועה מגדירה את הזמן (המידות לחקר ההלכה א-כ: מחלוקת ראשונים).

זנות - ע"ע אשת איש שזינתה, כתובה.

זקן ואינה לפי כבודו (באבדה) - דחייה, שכבוד הבריות דוחה את מצוות השבת אבידה, או פטור, שאינו מחויב ליתן את כבודו בשביל ההשבה (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד שכח, ובחידושים עמוד ככד).

זר - ע"ע כהן.

זריקת חרם - ע"ע מעילה.

זריזים מקדימין למצוות - מידה טובה לאדם להיות זריז לדבר מצווה (בגברא), או שהיא מעלה למצווה שמקדימין אותה (במצווה) (ברכת אברהם פסחים ד. ד"ה שם יש לחקור).
זרק אבן והוציא הלה את ראשו וקיבלה (לראשונים שסוברים שפטור לגמרי) - ארבעה צדדים: פטור מדין אונס, או משום שבשעה שיצאה האבן מידו לא היה ראוי להמית (מפסק פסוקי גיריה), או שנחשב שהנהרג הרג את עצמו (איהו דאזיק אנפשיה), או מגזירת הכתוב "ומצא פרט לממציא את עצמו" (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שמה).

ח

חבישה בבית סוהר (מכה שאמדוהו למיתה) - עונש, או כדי שלא יברח (ברכת אברהם סנהדרין עח: חובשין אותו א.).

חבלה - מדיני נזקי ממון, או דין נפרד (קונטרסי שיעורים בבא קמא כא-ב.).

חגיגה - אכילת הבשר היא חלק ממצוות חגיגה, או רק מדין אכילת שלמים (אך מצוות חגיגה היא רק הבאת הקרבן) (משנת יעבץ א"ח מ ד"ה ואשר נראה לומר).

חדש (א) - איסור חפצא, או איסור גברא (אור שמח חמץ ומצה ו-ז ומשנת יעבץ א"ח יג: מחלוקת בבלי וירושלמי).

חדש (ב) - איסור תמיד, ורק העומר מתירו (איסור גופו גרם לו), או שכל איסורו הוא רק משום שצריך לחכות באכילתו עד העומר, וע"י העומר מסתלק ממילא איסורו (איסור דבר אחר גרם לו) (דרכי משה דרך הקודש א-ב. בית מתתיהו זבחים ל-ה: מחלוקת אמוראים).

חוב (א) - לא נקנה באגב ובחליפין (לחלק מהראשונים) - מפני שחוב אינו חפץ שיכול להיקנות, או מפני שאין מעשה קניין לחוב (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד רמו).

חוב (ב) - ע"ע גבייה מלקוחות, פריעת בעל חוב, קדימה.

חול המועד - ע"ע מלאכה בחול המועד.

חולין בעזרה - אסור לשחוט אותם בעזרה (הפעולה), או אסור שיישחטו בעזרה (התוצאה) (מפענח צפונות יב-ט-ב, המידות לחקר ההלכה טו-ה).

חומר - הוא מציאות אחת כוללת, או שמורכב מהרבה חלקים קטנים (מעין פירורים, "אטומים") שא"א לחלקם יותר (מפענח צפונות ג-ב).

חומר וצורה - מה מהם הוא העיקר (מפענח צפונות א-ג: בית הלל - החומר עיקר, בית שמאי - הצורה עיקר).

חופה (א) - האשה קנויה לבעלה (קניין), או שאסורה לשאר העולם (איסור) (פרי משה קניינים סז, סח. הגרנ"ט יט: רמב"ם - גם קניין וגם איסור).

חופה (ב) - גמר קניין האירוסין, או קניין נפרד (שבכל אשה יש שני קניינים: אירוסין, ונישואין) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד סא).

חוק לארץ - פירות חו"ל פטורים מתרומה מעשר וחלה, או רק אינם חייבים בהם (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פירות חוץ לארץ מא: גם פטורים וגם אינם חייבים).

חורש (בשבת) - שלושה צדדים: המלאכה היא ריפוי וריכוך הקרקע, או הכנתה לזריעה, או ייפוי הקרקע (מי טל חורש א: ריפוי או הכנה לזריעה. פרי משה שבת יא-א: ריפוי לזריעה (שני הצדדים יחד), או ייפוי).

חושך - מציאות בפני עצמה (חיובי), או שהגדרתו היא שאין אור (שלילי) (מפענח צפונות ו-ב: מחלוקת גדולה, המידות לחקר ההלכה ב-א: אין אור).

חזקה (קניין) (א) - הקניין חל ע"י מעשה החזקה, או ע"י שמחזיק בשדה וניכרת בעלותו (אבן האזל זכיה ומתנה איג ד"ה ובאופן, עיון בלומדות יב. שו"ת רעק"א מהדורא קמא לז: רא"ש - שהמעשה יהיה ניכר לעיני הרואים).

חזקה (קניין) (ב) - הקניין חל ע"י שהוא מתקן את השדה (פעולה), או ע"י שהשדה נעשה מתוקן (תוצאה) (חידושי ר' שמואל בבא מצינעא עמוד עז: הגר"ש שקאפ - פעולה).

חזקה (קניין) (ג) - ע"ע לך חזק וקני.

חזקה דמעיקרא (א) - בירור המציאות האמיתית, או רק הנהגה - דין (גזירת הכתוב בלי טעם) (קובץ שיעורים בבא בתרא עח והגר"ש שקאפ כתובות ט: הנהגה, קונטרס הספיקות א-ו: בירור).

חזקה דמעיקרא (ב) - דינה כוודאי או כספק (שיטה מקובצת בבא מצינעא ו: ד"ה ועי"ל: ספק, תוס' המובא בקובץ שיעורים כתובות עד: ודאי).

חזקה דמעיקרא (ג) - פוסקים שלא נעשה מעשה, או שהמצב נשאר כמו שהיה קודם (המידות לחקר ההלכה ב-יט: רש"י - לא היה שינוי, תוס' - המצב נשאר).

חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו (א) - מועילה בפני עצמה לזכות את המחזיק, או שהיא עושה דין מוחזק והוא מזכה את המחזיק (קובץ שיעורים ח"ב ט-ג: בפני עצמה. הגר"ט קסו).

חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו (ב) - ארבעה צדדים: מסתבר שלא גנג כי רוב האנשים אינם גונבים (אומדנא), או שלא מוציאים מידו (מוחזק), או כיוון שנמצא ברשותו (כאן נמצא כאן היה), או שאם לא כן לא שבת חיי לכל בריה, שכל אחד יתבע את חפציו של חברו (קובץ שיעורים ח"ב ט-ג: אומדנא, אור שמח מלווה ולווה ב-ו: מוחזק, שער משפט נ-א: כאן נמצא כאן היה, קובץ שיעורים בבא בתרא קנג: לא שבת חיי).

חזקה לא חציף איניש לזיופי - מסתבר שלא זייף כי רוב האנשים אינם חצופים (אומדנא, בירור), או חזקת כשרות (וכשאר חזקה דמעיקרא, הנהגה) (ר' חיים מטעלו גיטין א (עמוד נט) ד"ה הדרינן: מחלוקת בעלי התוס').

חזקה שליח עושה שליחותו (א) - משום הבטחת השליח, או משום חזקת הכשרות של השליח שחושש שאם לא יעשה את שליחותו יכשיל את המשלח בעבירה ויעבור על לפני עיוור (מקנה כג-כז ד"ה בפרט: מחלוקת בעלי התוס').

חזקה שליח עושה שליחותו (ב) - לדעת רב נחמן שהחזקה לא מועילה לדאורייתא - הוא סובר שמדאורייתא אינה חזקה כלל אלא רק מדרבנן (כמו חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה, וחזקה דרבא), או שסובר שהיא כן חזקה מדאורייתא, אלא שכיוון שיש נגדה חזקת איסור אין סומכין עליה לדאורייתא, ורק לדרבנן מועילה משום שהוא כספיקא דרבנן (המקנה כג-כז ד"ה השעה"ת הביא שעה"ת פרק ב).

חזקת האם מהני לבת (לאחת הדעות) - דינה של האם מכריע גם על הבת, או שהבת היא חלק מגוף האם (הגר"ש שקאפ כתובות י ד"ה וכו': חלק מהאם, שב שמעתא המובא ב: מכריע לבת).

חזקת חיים - חזקה דמעיקרא שמשום שהיה חי נשאר חי, או רובא דליתא קמן, שרוב האנשים לא מתים כל יום (רש"י גיטין כח: דמעיקרא, פני יהושע שם: רוב).

חזקת טומאה - חזקת הדין, משום שטומאה אינה מציאות גשמית, או חזקת הגוף, משום שמציאות רוחנית (של הטומאה) דינה כמציאות גשמית (קובץ שיעורים כתובות רסב וחוט המשולש ח"ג כז ד"ה היוצא: חזקת הדין. קובץ ביאורים שב שמעתא ו-ז: חזקת הגוף).

חזקת כשרות - משום שכל אדם נולד כשר (חזקה דמעיקרא), או שמסתמא אדם כשר (חזקת אומדנא) (אפיקי ים ח"א יג-ד: מחלוקת האם חזקת האם מהני לבת).

חזקת מקוה - חזקת הגוף שהמקוה שלם, או חזקת הדין שאפשר לטבול בו (קובץ שיעורים כתובות רס).

חזקת מרא קמא - ע"ע מרא קמא.

חזקת נזקין - שלושה צדדים: מדין מחילה, או שכיוון שעמד ברשות ממילא הוא בהיתר והניזק צריך להרחיק עצמו, או שכיוון שיש למזיק תועלת מועיל בזה קניין ואין הניזק יכול לחזור בו (קצוה"ח קנה-טז: לא משום מחילה אלא כיוון שעמד בהיתר, אבן האזל שכנים א-ג: כיוון שיש למזיק תועלת הוא מדין קניין).

חזקת שלוש שנים (א) - מסתמא הקרקע שייכת למחזיק (משום ששתק) ורק תוך שלוש שנים שייכת למערער בטענת אחווי שטרך, או שמסתמא שייכת למערער (משום חזקת מרא קמא) ורק לאחר שלוש שנים שייכת למחזיק מתקנת חכמים (קצות החושן קמ-ב: תקנה, רמב"ן המובא בו: משום ששתק).

חזקת שלוש שנים (ב) - תקנת חכמים פוסקת שהקרקע של המחזיק, או שהיא גורמת לראיה שהבעלים הקודם היה צריך למחות כדי שהמחזיק לא יזכה בקרקע (מדין התקנת חכמים) (קצות החושן קמ-ב: רק תקנה, קהילות יעקב בבא בתרא י-ג: התקנה גורמת לראיה).

חזרה מפטור לפטור (בטענות) - נאמן במיגו שהיה יכול להישאר בטענתו הראשונה, או משום שתולים שלא דייק בטענתו (קצות החושן פ-ג, קובץ שיעורים בבא בתרא קיא, שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד ר).

חטאת - ע"ע אין חטאת מתה אלא שנמצאת מאחר שנתכפרו הבעלים.

חיבת הקודש (עצים ולבונה מקבלים טומאה אע"פ שאינם אוכלים וכלים) - חיבת הקודש מחשיבה את הקודש כאילו שהוא אוכל (טומאת אוכלין), או שהקודש מקבל טומאה אע"פ שאינו אוכל (טומאה מחודשת) (קובץ שיעורים פסחים סה מביא מחלוקת ראשונים ודן בה. ברכת אברהם פסחים יט. חיבת הקודש ב ד"ה והנה).

חייבי לאווין (א) - פוסלים אשה לכהונה בביאתם - משום האיסור ביאה, או משום הפסול שבהם (קובץ הערות מה-ה).

חייבי לאווין (ב) - לשיטת הרמב"ם שבעל ולא קידש אינו לוקה - הטעם לזה משום שיש שני חלקים לאיסור - הקידושין והביאה, או שרק הביאה היא האיסור, אך היא צריכה להיות באישות ולא בזנות (קובץ הערות מה-א).

חיים - ע"ע מיתה.

חיים ומיתה - הם בכל אבר ואבר בפני עצמו (שכל אבר חי או מת בנפרד), או בכל הגוף יחד (מפענח צפונות ד-יא).

חילול הקדש - מדין קניין, או דין נפרד (קובץ שיעורים ח"ב כ-ג. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה הקדש גדר החילול: גם קניית החפץ וגם הפקעת האיסור).

חילוק מלאכות בשבת - האיסורים מחולקים לדינים נפרדים (חורש הוא איסור נפרד וקוצר הוא איסור נפרד, כמו חלב ודם) ורק נכללו באזהרה אחת, או שהם כולם איסור אחד ורק מחולקים לחטאות (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תפב. וכן חקרו פרי משה (שבת א-ב) וקונטרסי שיעורים (בבא קמא ג-י) האם הן כגופים מחולקים או כשמות מחולקים).

חינוך - הוא חלק מכל מצווה, או דין נפרד (עיון בלומדות ב, ברכת אברהם סוכה ב: חינוך למצוות ב).

חינוך למצוות ציצית - לחנכו לקיים את המצווה, או לחנכו שלא לבטלה (ברכת אברהם סוכה מב. חינוך לציצית ב: לקיימה).

חכמות היצוניות - האיסור ללומדם דרך קבע הוא משום ביטול תורה, או כדי שלא לתת להן חשיבות כחשיבות התורה (קובץ שיעורים מז-ד).

חלב בהמה אסור וחלב חיה מותר - תלוי בחלב עצמו (האם הוא חלב בהמה או חלב חיה), או שתלוי בהמה והחיה כולה (האם היא חיה או בהמה) (הגר"ח על הרמב"ם שחיטה יב-ט ד"ה והנראה: תלוי בהמה והחיה כולה).

חלבים ועריות - האיסור במעשה שהאדם עושה (פעולה), או שהגיעה לאדם הנאה (תוצאה) (הגר"ש שקאפ יבמות לז ד"ה וע"כ וקובץ שיעורים ח"ב כג-ו: תוצאה).

חלה (א) - רק דיני ממונות (ליתן לכהן), או שני דינים נפרדים: גם ממונות, וגם איסורים (להתיר את העיסה) (עיון בלומדות ז: ר"ת - ממון, יראים - שני דינים).

חלה (ב) - צריך שיגלגל ישראל, או אסור שיגלגל גוי (עיון בלומדות טו: צריך ישראל).

חלה (ג) - צריך שהגלגול יהיה בבעלות חולין, או שאסור שיהיה בבעלות הקדש (עיון בלומדות טו: אסור הקדש).

חלה (ד) - מצווה שיופרש מהחלה (חפצא), או שהבעלים יפריש (המידות לחקר ההלכה יד-לג בשם הגר"ח: בחפצא, ולכן שותפין צריכים להפריש אפילו אם לכל אחד מהם בנפרד אין שיעור).

חלה (ה) - הדין שאי אפשר להפרישה מקמח הוא בחיוב חלה (וגם שיריים לא יכולים להעשות מקמח), או בקריאת שם חלה (שקמח אינו יכול להעשות חלה, אבל שיריים היו יכולים להיות חלה, ורק א"א משום שא"א להפריש מהם) (קובץ ביאורים גיטין לח).

חלה (ו) - העיסה שנילושה במים היא מציאות אחת (פנים חדשות), או חיבור של הקמח והמים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חלה כח: מציאות אחת).

חלון - כאשר יש בו טפח הטומאה יכולה להיכנס אפילו דרך חצי טפח, או רק דרך כל הטפח (קובץ שיעורים בבא בתרא סט: תוס' - דרך חצי, רמב"ם - דרך כל הטפח).

חליפין (קניין) (א) - מעשה החליפין הוא רק הוראת גמר הקניין, או שקונה תמורת החפץ שנתן (תורת הקניינים ח"א עמוד קמג. ומעין זה חקר שם בעמוד קמא האם הוא קניין בפני עצמו ואינו מתורת כסף כלל, או שהוא בתורת קניין כסף, ורק אינו ככסף ממש).

חליפין (קניין) (ב) - קונה את החפץ משום שנחשב שגם הוא עשה את מעשה הקניין (כגון משיכה) שחבירו עשה בחפץ השני, או שקונה תמורת החפץ השני (רוח אליהו ט).

חליפין (קניין) (ג) - חל ע"י שהקונה מפסיד את הסודר שלו, או ע"י שהמוכר מרויח את הסודר של הקונה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חליפין: ע"י שהקונה מפסיד את הסודר, ובלשונו: "ע"י שהמוכר מפסיד את הדבר, נעשה זה תחת הראשון").

חליפין (בקניין ובקידושין) - מדין קניין כסף, או קניין נפרד (בקניין ובקידושין - קונטרסי שיעורים קידושין ד. בקניין - תורת הקניינים ח"א עמוד קמא).

חליפין שווה בשווה (קניין) - שלושה צדדים: מדין קניין כסף, או מדין קניין סודר, או קניין נפרד (פרי משה קניינים לא-ז: כסף או סודר, ברכת אברהם בבא מציעא דף רלא בדפיו אות ב ד"ה והנה: סודר או קניין נפרד).

חליצה (א) - האדם פועל את ההיתר כמו בגירושין (כח האדם, כקניינים), או שהוא רק עושה את המעשה והיא ממילא מותרת (כח המעשה, כשחיטה) (הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה וקובץ הערות עו: כח המעשה. שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד כה).

חליצה (ב) - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניותא) (הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו: מחשבה בפועל, ולא רק רצון. גדרי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

חליצה (ג) - מצווה, או רק היתר (כגט) (קובץ שיעורים כתובות ריד).

חליצה (ד) - הכוונה שצריך בה היא כוונת מצווה, או כוונת קניין (קובץ שיעורים כתובות רמז. חכם צבי ח"א א: נראה לו שכונת קניין).

חליצה (ה) - צריך שהחליצה תהיה לפני הרקיקה, או שהרקיקה תהיה לאחר החליצה (מפענח צפונות יח).

חליצת מעוברת - "עיין עליו" ממעט רק שהמעוברת לא מתייבמת, וממילא אינה חולצת משום שכל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה, או שה"עיין עליו" ממעט גם שאינה לא חולצת (הגר"ט טו ד"ה ונראה דהנה).

חלל - ע"ע כהן.

חמץ (א) - איסור חפצא, או איסור גברא (זכר יצחק ח"א ז בתחילתו ומפענח צפונות א-ט (בלשונו "תואר או עצם"): לרבי יהודה - חפצא, לרבי שמעון - גברא. משנת יעבץ א"ח יג: איסור הנאה בחמץ לדעת הרמב"ם - גברא. והאיתון דאורייתא י דן לגבי כל האיסורים שתלויים בזמן).

חמץ (ב) - לאחר שביטלו מצווה מדרבנן לבערו שמא יבוא לאוכלו (לדעת התוס') - הוא איסור בל יראה מדרבנן, או איסור מחודש (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד י, קיג).

חמץ (ג) - מי שגזלו ממנו חמץ - אינו עובר בבל יראה כלל, או שעובר אך הוא אנוס (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קכט, קמב).

חמץ (ד) - לא ימכור חמצו לנכרי קודם הפסח (לדעת בית שמאי) - כי חיוב ההשבתה לא פוקע ע"י המכירה, או שהוא פוקע, אך אסור להפקיע את המצווה, וכמבטל מצוות עשה (ברכת אברהם פסחים כא. ד"ה וילהס"ת).

חמץ (ה) - ע"ע בדיקת חמץ, ביטול חמץ, השבתת שאור, כפיית כלי על חמץ, מקום שאין מכניסים בו חמץ, שני דברים אינם ברשותו של אדם, שתיית חמץ.

חמץ בפסח - האיסור רצוף מתחילת הזמן על כולו, או שמתחדש בכל רגע של הזמן (מפענח צפונות ה-טו. חידושי ר' שמואל פסחים עמוד נט בשם הגרש"ש: כל רגע).

חמץ בפסח הכל מצווים עליו לבערו - מדין תשביתו, שתשביתו חל על כל אדם מישראל, או מדין אפרושי מאיסורא (אך תשביתו הוא רק על הבעלים) (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קלח).

חמץ בשעה חמישית - אסור מדרבנן באכילה - חכמים אסרוהו באיסור חמץ באכילה, או שהוא איסור אכילה בפני עצמו (ולא מדין חמץ) (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קנח בשם הגר"ז: איסור אכילה נפרד).

חמץ בתערובת כשהוא מותר - חכמים לא אסרוהו כלל, או שאסרוהו, אך הוא מותר מדין ביטול ברוב (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קנו).

חמץ בתערובת כשהוא אסור - איסור "מחמצת" הוא רק על החמץ שנמצא בתוך התערובת, או על התערובת כולה (גם על השאר שאינו חמץ) (ברכת מרדכי א"ח ב ומועדים ו-ט ד"ה ומעתה: על כולה).

חמץ בתערובת וחמץ נוקשה - איסור חדש, או מדין איסור חמץ (ורק נתמעט מכרת) (ברכת אברהם פסחים מא. חמץ נוקשה ותערובת חמץ ד).

חמץ שאינו שלו לומדים מ"לא ימצא" לאסור כשקיבל עליו אחריות ומ"לך" (בתנהו עניין) להתיר כשלא קיבל עליו אחריות - לומדים מה"לא ימצא" לאסור חמץ שאינו שלו ומה"לך" להתיר כשלא קיבל עליו אחריות, או שלומדים מה"לך" להתיר חמץ שאינו שלו ומה"לא ימצא" לומדים שכשקיבל עליו אחריות נחשב שלו (ברכת מרדכי א"ח ב ומועדים ד-ה ד"ה מיהו).

חמץ שעבר עליו הפסח (קנס מדרבנן) - חכמים תיקנו שאיסור ההנאה של החמץ ישאר לעולם (המשיכו את איסור התורה של הפסח עצמו), או שאסרוהו באיסור נפרד (שחל בסוף הפסח) (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד נט. ברכת מרדכי א"ח ב ומועדים ה-ג ד"ה ואשר: איסור נפרד).

חנוכה (א) - כל הימים הם מצווה אחת כוללת, או שכל יום הוא מצווה נפרדת (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חנוכה אות נה).

חנוכה (ב) - ע"ע הידור בנר חנוכה, נר חנוכה.

חפצא וגברא - ע"ע איסורי חפצא ואיסורי גברא.

חצי דבר (בעדות) - הפסול בהגדת העדות, או בראיית העדות (שראיית חצי דבר היא ראייה פסולה) (קובץ שיעורים בבא בתרא רנה).

חצי עבד וחצי בן חורין (א) - כל גופו גם עבד וגם בן חורין (הרכבה מזגית), או שחצי גופו עבד וחצי גופו בן חורין (הרכבה שכנית) (קובץ הערות מו-ה: רש"י - מציאות חדשה, תשב"ץ (ח"ב ד) - חצאים. הגרנ"ט פט ד"ה ונראה).

חצי עבד וחצי בן חורין (ב) - עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד (למשנה ראשונה) - מעיקר הדין, או שזו תקנה מיוחדת (ומעיקר הדין אין רבו יכול להשתעבד בו כלל) (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד שד).

חצי שיעור - השיעור הוא מציאות אחת כוללת ופחות מכשיעור אינו נחשב כלל, או שהשיעור מורכב מפרטים נפרדים, ולכן גם בחצי שיעור יש את האיסור אלא רק קטן יותר כי יש בו חלק מהפרטים (מפענח צפונות יא-ד: לריש לקיש שחצי שיעור מותר מן התורה - מציאות כוללת (איכות), לרבי יוחנן שאסור מן התורה - פרטים (כמות)).

חצי שיעור באורג - ע"ע אורג.

חצי שיעור בהעברת ארבע אמות - ע"ע העברת ארבע אמות.

חצי שיעור בטומאה - אינו מטמא משום שאין בו כלל דין טומאה, או שנגיעה בו לא נחשבת נגיעה (קובץ שיעורים פסחים קפב: נראה שרק לא נחשבת נגיעה).

חצי שיעור בעושה בתי נירין, אורג, פוצע, תופר וכותב (בשבת) - שיעוריהם הם ככל השיעורים, או שבפחות מכשיעור אינם מלאכה כלל (מגן אבות המובא באבני נזר א"ח רא-ו: אינה מלאכה כלל, ומתוס' שבת עג. ד"ה העושה, שלא תירצו כמותו ונשאר בקושיא משמע שהוא שיעור ככל השיעורים).

חצי שיעור לדעה שאסור מן התורה (א) - הוא חלק מכל עבירה, או איסור חדש (עיון בלומדות ב. משנת יעבץ א"ח יד: בחמץ - חלק מאיסור חמץ, בשאר התורה - איסור כללי. ומעין זה חקר בשו"ת צפנת פענח ניו יורק רפח האם חצי שיעור של כרת חמור יותר (שהאיסור הוא חלק מכל עבירה) או שהוא כשאר העבירות (שהוא איסור אחד על כל העבירות)).

חצי שיעור לדעה שאסור מן התורה (ב) - שלושה צדדים: איסורו משום שחוששים שיצטרף לשיעור שלם, או משום שראוי להצטרף (בכח), או שכיוון שבשיעור שלם יש איסור מוכח שגם בחצי שיעור יש איסור (קובץ שיעורים בבא בתרא שסז. המידות לחקר ההלכה יח-ס: מדין בכח או ראייה).

חצי שיעור לדעה שאסור מן התורה (ג) - אכילה היא בכזית, וגזירת הכתוב שגם חצי שיעור נאסר, או שאכילה היא בכלשהו והלכה למשה מסיני שנענש רק על כזית (דרכי משה דרך הקודש ד-א).

חצי שיעור לדעה שמותר מן התורה - אינו עבירה כלל, ואם ישלים אח"כ לשיעור יתגלה למפרע שגם החצי שיעור הראשון היה איסור (תנאי), או שהוא חצי עבירה, ואם ישלים אח"כ לשיעור משלים לעבירה שלימה (הגר"ש שקאפ יבמות לא ד"ה והנה וד"ה ועפ"ז: חצי עבירה).

הציה שפחה וחציה בת חורין - קידושה הם קידושין רגילים (מפרשת "כי יקח איש אשה"), או קידושין מיוחדים (קונטרסי שיעורים קידושין י-ד, ו).

הציצה - ע"ע מין במינו אינו חוצץ.

הציצה בטבילה (א) - פוסלת בגלל שאין מים במקום הציצה, או גזירת הכתוב נפרדת שהציצה פוסלת את הטבילה (קובץ שיעורים בבא קמא צב. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חציצה בגוף ובשער (בדעת רש"י): גוף האדם - צריך שיגע במים, שער - אסור שתהיה חציצה).

הציצה בטבילה (ב) - דבר המקפיד עליו חוצץ - משום שעומד להסירו, או משום שהוא דבר חשוב בעיניו (ברכת אברהם סוכה ו: רוב ומקפיד א).

הציצה בטבילה (ג) - דבר החוצץ על כל גופו פוסל מדאורייתא אע"פ שאינו מקפיד עליו - מדין חציצה, או משום שלא טבל במים (אך באמת אינה חציצה שהרי אינו מקפיד עליו) (שפת אמת סוכה ו: ד"ה בגמרא (בשליש האחרון של הדיבור): לא טבל במים).

חצר (קניין) (א) - מדין שליחות, או מדין יד (מחנה אפרים קניין חצר א ופרי משה קניינים כא-א: רש"י: יד, ר"ף רמב"ם ורשב"א: שליחות, רא"ש: שליחות אך בעיני דומיא דיד).

חצר (קניין) (ב) - הכנסת החפץ לרשותו (פעולה), או ההפך נמצא ברשותו (תוצאה) (הגר"ש שקאפ בבא מציעא כג ד"ה ועפ"ז: שיטה מקובצת - פעולה).

חצר מהלכת אינה קונה - מפני שאינה יד, או שהיא יד אך אינה קונה (הגר"ח סטנסיל קמט. וכן חקר בשיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קל האם אינה קונה משום שאינה משתמרת, או משום שאינה דומיא דיד).

חצר שאינה משתמרת - היא חצר ורק אינה קונה, או שאינה חצר כלל (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יא).

חק תוכות לא מועיל (בסת"ם ובגט) - אינו כתב (תוצאה), או שהוא כתב אך אינו כתיבה (פעולה) (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד שכ).

חרמי כהנים - האומר "הרי עלי כחרמי כהנים" - היא אמירה לגבוה, או להדיוט (קונטרסי שיעורים נדרים גב- תוס' - גבוה, רמב"ם - הדיוט).

חרמים - מדיני נדרי איסור, או קללה על נכסיו, ודיני החרם הם תיקון לקללה (קונטרסי שיעורים נדרים גז-ה: קללה, ר"ן המובא בו: נדרים).

חרם דרבנן גרשום - האיסור הוא לישא שתי נשים (פעולה), או שיהיו לו שתי נשים (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חרם דרבנן גרשום בשתי נשים: תוצאה).

חרש (א) - מצווה אך פטור מעונש, או שאינו מצווה כלל (חלקת יואב א).

חרש (ב) - פסול לשליחות משום שאינו "איש" (כקטן), שאיש הוא רק גדול ובן דעת, או שהוא כן "איש", ופסולו נלמד רק במה מצינו מקטן (קובץ ביאורים גיטין טז).

חשוד על השבועה - שלושה צדדים: שבועתו לא מועילה כלל (פסול הגוף, לאו בר שבועה), או שלא מאמינים לו, או שרק לא מחייבים אותו להישבע (פרי משה שבועות ממון ד- א: פסול הגוף או שלא מחייבים אותו. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חשוד בשבועה: פסול הגוף או שלא מאמינים לו).

התיבה הראויה להתכבד בה לא בטילה ברוב - משום שהיא חשובה, או משום שהיא דבר שבמניין (פרי משה רוב נב-א).

התיבה נעשית נבילה - המאכל הנאסר מקבל את דינו של המאכל האוסר (ואסור מדין אותו האיסור), או שהוא נאסר באיסור נפרד (פרי משה רוב מב-ב).

התימת חגט - היא דין בגט, או דין עדות (ששטר צריך עדים) (קונטרסי שיעורים גיטין ד הקלטות אות יג ד"ה ובביאור: רש"י ורשב"א - דין בגט, תוס' - דין בשטר).

התימת שני עדים בנגט - מדין דבר שבערווה, או מדיני שטרות (וצריך לחתום כך בכל השטרות) (הגר"ח סטנסיל קלה, קמב).

חתן אסור בעשיית מלאכה - משום החיוב לשמוח עם אשתו, או מדין רגל שחל עליו (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד מב).

ט

טבילה ומכירה - ע"ע תשלומי ארבעה וחמישה.

טבילה (א) - מסירה את הטומאה, או מחילה טהרה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה כוונה).

טבילה (ב) - הדין הוא הטבילה עצמה (פעולה), או שהאדם יטהר (תוצאה) (תוס' נידה סו: ד"ה כל: תוצאה).

טבילה (ג) - ע"ע חציצה בטבילה, טובל ושרץ בידו, כוונת טבילה.

טבילה בזמנה (כגון טבילת נידה) - היא סיבה לטהר, או סיבה שלא ליטמא מחדש שוב (המידות לחקר ההלכה ב-ז).

טבילה לחצאין - לא מועילה מפני ששני החצאים לא מצטרפים לטבילה שלימה, או שחצי טבילה אינה טבילה כלל (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טבילה ט).

טביעות עינא דקלא - מדין טביעות עין, או מדין סימנים (ב"ש אה"ע קמב-ח: טביעות עין, מרחשבת ח"ב ו-ה בדעת הקצוה"ח: סימנים).

טבל (א) - איסור גברא, או איסור חפצא (שדי חמד ח"ד מעז-ה ד"ה וגם עמוד 156: תפארת יוסף - גברא, דעת עצמו - חפצא).

טבל (ב) - איסורו נובע ממצוות ההפרשה, או איסור נפרד (קובץ שיעורים פסחים קנא).

טבל ותרומה - טבל אסור משום שהתרומה מעורבת בו, או שתרומה היא איסור הטבל שנשאר (אתון דאורייתא ב, מפענח צפונות י-ו).

טהרה וטומאה - הטהרה היא המציאות וטומאה היא העדר טהרה, או להיפך. למשל: האם טבילה במקווה מסירה את הטומאה, או מחילה טהרה (מפענח צפונות ו-ד, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה כוונה).

טובי העיר - מועילים מדין אומדנא שבני העיר קיבלום עליהם, או מדין הפקר בית דין (שבית דין מינו אותם) (ברכת אברהם סנהדרין כג. ערכאות שבסוריא ד).

טובל ושרץ בידו - נטהר ונטמא מייד, או שלא נטהר כלל (שערי יושר ב-כ, הגר"ח סטנסיל תכה).

טובת הנאה לדעה שאינה ממוין - שלושה צדדים: של ישראל רק על מנת להקנותה לכהן, או שיש לישראל רק הנאה אך לא זכות במתנה עצמה ("הנאה מבחוץ"), או שאין לישראל הנאה כלל (קובץ שמועות חולין ס בדעת התוס': של ישראל על מנת להקנותה לכהן, מקור חיים תל-ג בהקדמה וברכת אברהם פסחים מו: בתחילתו ד"ה ונראה: יש לישראל הנאה, חלקת יואב (ח"א ח"מ כג ד"ה אבל) בביאור השאילתות קלב: אין לישראל הנאה כלל).

טובת הנאה לדעה שהיא ממוין (א) - שלושה צדדים: המתנה כולה של ישראל, או שהיא של ישראל על מנת להקנותה לכהן, או שיש לישראל הנאה אך לא זכות במתנה עצמה (קצות רד-ג בדעת הרא"ש והריטב"א: כולה של ישראל, מקור חיים תל-ג בהקדמה וברכת אברהם פסחים מו: בתחילתו ד"ה ונראה: של ישראל על מנת להקנותה לכהן, חלקת יואב (ח"א ח"מ כג ד"ה אבל) בביאור השאילתות קלב: יש לישראל הנאה).

טובת הנאה לדעה שהיא ממוין (ב) - משום שזכותו לתת, או משום שיכול למכור את זכותו לתת (פרי משה קניינים מא-ב).

טוחן (בשבת) - המלאכה היא פירור החיטה, או עשיית הקמח (מי טל טוחן א).

טומאה (א) - היא עצם, או תואר (נראה שכוונתו האם היא מציאות רוחנית שחלה על החפץ הטמא, או רק דינים כגון שאסור להכניסו לבית המקדש, וכמו שחילקו האחרונים (אתון דאורייתא י) בין חפצא לגברא. וכן לשונו בחקירה בחמץ (מפענח צפונות א-ט), ותלה בר' יהודה ור' שמעון, כמו שתלו האחרונים את חקירתם האם חמץ הוא חפצא או גברא) (מפענח צפונות א-כא, וכתב שאפשר לחלק בין כלי מתכות לכלי חרס, ובין טומאת אוהל לטומאת מגע).

טומאה (ב) - לטמא אחרים הוא תולדה מטומאת עצמו, או דין נפרד (דרכי משה דרך הקודש א-ז).

טומאה (ג) - כאשר חפץ נטמא (ע"י נגיעה בטמא) חלה בו טומאה חדשה, או שאותה הטומאה ממשיכה אליו (רוח אליהו פב).

טומאה (ד) - ע"ע אונס בזב, דם טוהר ביולדת, הכשר אוכלין לקבלת טומאה, חציצה, טבילה, כוונת טבילה, מצורע הוקש למת, קושי בזבה.

טומאה בחיבורין - נחשב כאילו נגע במת עצמו, או שהמחובר למת יש לו את דיני הטומאה של המת (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד ג).

טומאה שבטלה ברוב - הטומאה עצמה נתבטלה, או רק הדינים והאיסורים הנובעים ממנה (קובץ עניינים ח"ב זב-ד"ה והנה: רק הדינים והאיסורים).

טומאת אוהל (א) - הביאה לבית מטמאה (פעולה), או ההימצאות בבית (תוצאה) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כז-ח: שתייהן).

טומאת אוהל (ב) - ע"ע כלי חרס אינו מציל מטומאת אוהל, כלי עץ שיש בו מ' סאה נחשב אוהל לטומאה.

טומאת ארץ העמים - משום חשש שקברו שם נפלים, או כדי שלא יצאו מארץ ישראל (מאירי עבודה זרה ח: ד"ה שמונים).

טומאת גוי כזב - הגוי טמא בעצמו כזב, או שרק כל הנוגע בו טמא כאילו נגע בזב (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד כג).

טומאת כהנים לקרוביהם - הותרה, או דחויה (קובץ הערות ט-ב).

טומאת כלי חרס - ע"ע כלי חרס אינו מציל מטומאת אוהל, כלי חרס מקבלים טומאה מתוכן.

טומאת כלי עץ - ע"ע כלי עץ שיש בו מ' סאה.

טומאת כלים שנשברו ותקנם - טומאה חדשה, או שהטומאה הקודמת נשארה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תקנת חכמים סא).

טומאת לידה - הוולד גורם את הטומאה, או הלידה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טומאת לידה).

טומאת מגע - נגיעה במקצת החפץ מטמאת את כולו - כי נחשב כאילו שנגע בכל החפץ, או שמספיקה נגיעה במקצתו לטמא את כולו (קובץ הערות יט-א,ב, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קצב בהערה).

טומאת משקין - משקין לא צריכים הכשר, או שמכשירים את עצמם (דרכי משה דרך הקודש י-יד).

טומאת נבילה - נגרמת רק ע"י מיתת הבהמה (שלא בשחיטה), או ע"י מיתת הבהמה עם איסור האכילה (הגר"ש שקאפ בבא קמא יד ד"ה ולענ"ד).

טומאת קבר - צריך טפח על טפח ושם אוהל - מדין טפח על טפח ושם אוהל של הבאת טומאה, או דין בפני עצמו (הגר"ח על הרמב"ם טומאת מת ז-ד"ה והנראה: דין בפני עצמו).

טומטום פכול לקרבן - משום שצריך שיהיה זכר ודאי או נקבה ודאית, או משום שספק פסול (הגר"ח סטנסיל שנה).

טועה בדבר מצווה - הוא היתר, או רק פטור מקרבן (אחיעזר ח"ג פג-ג ד"ה אולם: טעם המלך - היתר, דעת עצמו - פטור מקרבן).

טמא פטור מן הראייה - פטור ממצוות ראייה, או שאינו יכול לקיים אותה (משנת יעבץ אר"ח מב: אינו יכול לקיים).

טמון - הפטור בחפצא (בחפץ הטמון), או בפעולת המבעיר (שאינו נקרא "מבעיר") (קונטרסי שיעורים בבא קמא יג-לח: בפעולת המבעיר).

טעם כעיקר לדעות שאסור מדאורייתא - משום שע"י הטעם ממילא האיסור ניכר ואינו מתבטל, או שהטעם עצמו אסור (אך האיסור עצמו מתבטל) (הגר"ח על הרמב"ם מעשה הקורבנות י"ב ד"ה והנה ביסוד).

טעם כעיקר לדעות שמותר דאורייתא - טעם אינו אסור כלל, או שמותר רק מדין ביטול ברוב (הגר"ח סטנסיל שפט).

טענו חיטים והודה לו בשעורים - שלושה צדדים: מדין מחילה (שהתובע מחל על השעורים), או מדין הודאה (שהתובע הודה שאינו חייב שעורים), או מדין השטאה (שהנתבע אומר משטה הייתי בך כשהודיתי בשעורים) (קצוה"ח פח-ח, יב).

טענות - ע"ע גירשתי את אשתי אתמול, ברי ושמא, השבע לי דלא פרעתך, חזרה מפטור לפטור, מזויף, מחלת.

טענינן ליתמי וללקוחות (א) - טענת שמא, או טענת ברי (קהילות יעקב בבא בתרא ז: מחלוקת ראשונים).

טענינן ליתמי וללקוחות (ב) - כאילו שהבעל דין שלפנינו טוען (היתומים והלקוח), או כאילו שזה שלא נמצא לפנינו טוען (המת והמוכר) (קהילות יעקב בבא בתרא ז).

טפל בברכות - ע"ע עיקר וטפל בברכות.

טריפה (א) - אסורה מטעם נבילה (שהשחיטה לא התירה, וכאינו זבוח), או איסור בפני עצמו (אך השחיטה כן הועילה) (אתון דאורייתא טז, אחיעזר י"ד ז-ז).

טריפה (ב) - איסור מרגע שנטרפה, או כל רגע שהיא טריפה (קובץ שיעורים פסחים קכ, המידות לחקר ההלכה טו-כב).

טריפה (ג) - מעשי הטריפות (כגון נקובת הוושט ופסוקת הגרוגרת) אוסרות את הבהמה (ו"כל שאין כמוה חיה" רק מלמד מהו מעשה טריפה), או שה"ש אין כמוה חיה" אוסר את הבהמה (ומעשי הטריפות רק מלמדים מתי אינה חיה) (המידות לחקר ההלכה ג-כד, צפת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טריפה אינה חיה: סימן).

י

יאוש (א) - שלושה צדדים: צריך לרצות, או להסכים, או לא להקפיד (מפענח צפונות יג-הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ ד"ה וע"כ: לא מחשבה אלא התרצות, כדבר שאינו מקפיד עליו. גדרי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

יאוש (ב) - קניין (כהפקר), או שעדיין שייך למתיאש (קצות החושן שסא-א: רש"י - כהפקר, תוס' - לא. מחנה אפרים זכיה מהפקר ז: רש"י ורמב"ם - כהפקר, תוס' - לא. קצות החושן תו בסופו, שערי יושר ה- יב ד"ה ונלע"ד: אינו קניין. רמב"ן בבא מציעא י. סד"ה אמר, קהילות יעקב בבא קמא לז בדעת התוס' והחזון איש: קניין. הגר"ש שקאפ בבא קמא לח ד"ה וע"כ: באבידה - כהפקר, בגזילה - לא. רוח אליהו כא).

יאוֹשׁ (ג) - כהפקר, או דין נפרד (נתיבות לז-יג: אינו הפקר אלא גזירת הכתוב).

יאוֹשׁ (ד) - היאוש מתיר (כמו הפקר), או שהאבדה והגזלה בעצמם מתירים (כמו זוטו של ים) (משנת רבי אהרן בבא מציעא יג-א. וכן חקר קונטרסי שיעורים (בבא מציעא טז-ג, ד, ה) האם היאוש עצמו מתיר כדין דבר שאינו מקפיד עליו (סיבה), או שכאשר אבוד עד כדי כך שהבעלים מתייאש - התורה התירה (סימן)).

יאוֹשׁ (ה) - מועיל רק באבידה, או גם בפקדון (מחנה אפרים חצר ח: ראב"ד - רק באבידה).

יאוֹשׁ (ו) - ע"ע באיסורא אתא לידיה.

יאוֹשׁ (באבידה) - חיוב ההשבה פוקע ע"י היאוש, או ע"י היתר הזכייה שיש למוצא (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד קה).

יאוֹשׁ (בגזילה) - כאילו שהנגזל עצמו נתנו לגזלן (הקנאה מהנגזל לגזלן), או כאילו שהגזלן קבלו מאדם אחר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יאוֹשׁ).

יבום (א) - קניין (שהיבם קונה את היבמה), או מצווה (הגר"ש שקאפ יבמות כא ד"ה ולפ"ז יש לומר: מה שקונה אותה - קניין, מה שפוטר את האחים והצרות מזיקה - רק כשיש מצווה).

יבום (ב) - המצווה היא הביאה, או הקניין שקונה אותה לאשה (והמצווה תלויה בקניין) (הגר"ש שקאפ יבמות יב ד"ה ועוד יש לחקור, הגר"ט א ד"ה והנה. וכן חקר אפיקי ים ח"א ז-יז האם המצווה תלויה בקניין, או שמקיימה גם אם אין קניין).

יבום (ג) - הקניין תלוי במצווה (ואם אין מצווה לא קנאה), או שהוא נפרד ממנה (וגם אם אין מצווה, כגון שהיא מצווה הבאה בעבירה, קנאה) (אפיקי ים ח"א ז-יח: לא תלוי במצווה, חתם סופר המובא בו: תלוי במצווה).

יבום (ד) - האדם מחיל בעצמו את החלות (כח האדם, כקניינים), או שהוא רק עושה את המעשה והמעשה בעצמו מחיל את החלות (כח המעשה, כשחיטה) (קובץ הערות עו: כח המעשה, אך נשאר בצ"ע על ראשונים שהצריכו עדי קיום. ר' חיים מטעלז בבא קמא טו (עמוד פה) ד"ה ונראה דיש לחלק: כח האדם).

יבום (ה) - מעיקר הדין שום קניין לא היה צריך להועיל (משום שהיא ערווה), והחידוש הוא שביאה קונה, או שמעיקר הדין כל הקניינים (כסף שטר וביאה) היו צריכים להועיל (משום שאיסור אשת אח הותר), והחידוש הוא שכסף ושטר לא קונים (אפיקי ים ח"ב לה).

יבום (ו) - חיוב יבום הוא משום שהיבמה היתה אשת המת (קודם שמת), או משום שעכשיו היא אשת המת (שאע"פ שמת היא עדיין אשתו) (הגר"ש שקאפ יבמות יט ד"ה ועוד נראה להקדים: עכשיו היא אשתו).

יבום (ז) - איסור אשת אח נדחה, או הותר (קובץ הערות ט-א).

יבום (ח) - היבם יורש את אחיו רק מדין יבם, או גם מדין אח (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קלו).

יבום (ט) - ע"ע אין יבום בעריות, אשת אח, בית אחד הוא בונה, זיקה, סוטה ודאי אסורה ליבום, צרת סוטה, צרת ערווה.

יבום וחליצה - ע"ע אין חליצה בעריות, כל שאינו עולה ליבום אינו עולה לחליצה.

יבום חליצה זיקה - הזיקה מחייבת יבום וחליצה, או שהיבום והחליצה גורמים לזיקה (מפענח צפונות י-ד).

יבמה לשוֹק (א) - נחשבת ערווה (מדיני עריות), או כשאר איסורים (מנחת חינוך רצה-כא ד"ה ועוד: אינה ערווה).

יבמה לשוֹק (ב) - האיסור מתחדש בכל רגע ע"י הזיקה, או שמתחילה נאסרה לעולם (קובץ שיעורים קידושין מג).

יד (קניין) - ארבעה צדדים: קונה מדין רשותו, או מדין הגבהה, או מדין מסירה, או שהיא קניין נפרד (פרי משה קניינים כב-א: רשותו או הגבהה. שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד קל: הגבהה או קניין נפרד. מקנה יג-סוף ד"ה קצה"ח: הביא דעה שהיא מסירה ודחאה).

יד (בנדרים) - מקצת הדיבור מספיק, או שהדברים שבלב מצטרפים לדברים שבפה (כיוון שהדברים שבפה לא סותרים אותם) (קונטרסי שיעורים נדרים א-ד ו-ג: רא"ש - מקצת מספיק, רשב"א - דברים שבלב מצטרפים).

יד אשה כיד בעלה - ע"ע מה שקנתה אשה קנה בעלה.

יד עבד כיד רבו - ע"ע מה שקנה עבד קנה רבו.

ידיים (לעניין סמיכה) - שתיהן מציאות אחת מאוחדת, או שתיים נפרדות (מפענח צפונות ט-י).

ידיעת סימני בהמה וחיה - המצווה לדעתם הוא בשביל האכילה, או דין בפני עצמו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה ידיעת סימני בהמה וחיה טהורה וטמאה).

יהרג ואל יעבור (א) - מסברא על כל העבירות יעבור ואל יהרג, והתורה חידשה שבשלושת העבירות יהרג ואל יעבור (ו"חי בהם" מלמד שלא נלמד משלושת העבירות גם לשאר התורה), או שמסברא על כל העבירות יהרג ואל יעבור, והתורה חידשה ב"וחי בהם" שבשאר התורה (חוץ מג' עבירות) יעבור (ברכת אברהם פסחים כה. יהרג ואל יעבור ח. חידושי ר' שמואל פסחים יב-ב ד"ה והנה, יב-ד ד"ה והעולה).

יהרג ואל יעבור (ב) - בשלושת העבירות האלה, האיסור קיים גם בפיקוח נפש (ואינו נדחה), או שהאיסור עצמו נדחה (כשאר התורה), ורק חייב למסור נפשו מדין "בכל נפשך" (קובץ הערות נא-ב).

יובל במכירת שדה (א) - מכירת השדה היא לתמיד, ויובל יוצא מהלוקח אל המוכר, או שמתחילה המכירה היא רק עד היובל (המידות לחקר ההלכה ב-לו).

יובל במכירת שדה (ב) - המוכר שדהו בשנת היובל, שמכורה ויוצאה (לחלק מהדעות), היא כמתנה על מנת להחזיר, או שקניינה נפקע מייד ממילא (קובץ שיעורים כתובות ג).

יובל בעבד עברי - לכתחילה נמכר רק עד היובל, או שנמכר לשש שנים, והיובל מפקיע את הקניין (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קכז: נרצע - לכתחילה עד היובל, שאר עבדים - היובל מפקיע).

יובל לא נהג בבית שני - מפני שאין כל יושביה עליה, או מפני שלא היתה ביאת כולכם (הגר"ח סטנסיל קס).

יולדת - ע"ע דם טוהר ביולדת.

יום - כשרואים את גוף השמש, או את אור השמש (חקירות במסכת ברכות א: מחלוקת ר"ת והגר"א).

יום אידם - אסור לשאת ולתת עמהם שלושה ימים קודם חגם מחשש שילך ויודה לעבודה זרה, או משום שמהמשא ומתן יהיה לו כסף להקריב לעבודה זרה (אבן האזל עכ"ם ט-א: ר"ן - חשש שיודה, ר"ח - יהיה לו כסף להקריב).

יום טוב - ע"ע שני ימים טובים של גלויות.

יום כיפור (א) - צריך להתענות, או אסור לאכול (מפענח צפונות ו-כז: צריך להתענות. עיון בלומדות י: בבלי - אכילה, ירושלמי - עינוי. וכן חקר הגריפ"פ לא תעשה רסד, רצא. בדפיו ד"ה והשתא האם הוא עשה או לאו הבא מכלל עשה).

יום כיפור (ב) - איסור האכילה הוא איסור אכילה בפני עצמו, או איסור שיהיה מיתבא דעתיה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יום הכיפורים אות יח: איסור שיהיה מיתבא דעתיה).

יום כיפור (ג) - ע"ע איסורים התלויים בזמן, קריאת התורה ביום כיפור במנחה, תוספת יום כיפור.

יוצא חוץ למחיצתו - ע"ע עובר שהוציא את ידו בשעת שחיטה.

יוצא מן הטמא - הוא אותו איסור של הדבר שממנו נוצר, או איסור חדש (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יוצא מן הטמא).

יורשין - ע"ע תפוסת הבית.

יחוד - שלושה צדדים: אסור משום קירוב הדעת (איסור עצמי), או משום חשש שיבוא עליה במקום, או משום חשש שהיחוד יקרבן ויבוא עליה אח"כ במקום אחר (רוח אליהו לח, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה יחוד: קירוב הדעת או שמא יבוא עליה במקום. אוצר דינים לז-לז בהערה ד"ה הנה וד"ה ועוד: חקר בין שלושת הצדדים, וכתב שלחינוך סמ"ג ורמב"ם שמא יבוא עליה במקום, ולתוס' סוטה ז. ד"ה נידה איסור עצמי).

יין בהג - מצווה לשותותו, או שהמצווה היא לשמוח, והיין הוא רק אמצעי לשמוח (ברכת אברהם פסחים קט. מצוות שמחת יר"ט ה: רק אמצעי).

יכול להצילו באחד מאבריו - ע"ע הורג מי שיכול להצילו.

יכיר (אב נאמן על בנו) - דין עדות, או שוויה אנפשיה (אור גדול ב ד"ה דכן וד"ה כיוון: עדות, הגר"ט לז ד"ה אלא (בדעת הרמב"ם): שוויה אנפשיה).

ימין (בדינים הצריכים ימין) - מצווה בימין, או אסור בשמאל (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה ימין).

יעבור ואל יהרג - ע"ע יהרג ואל יעבור.

יעוד (א) - חלות היעוד - קידושין, או דין מחודש (הגר"ח סטנסיל קפב, קונטרסי שיעורים קידושין יח-ב ד"ה ואשר וד"ה ונראה).

יעוד (ב) - מעשה היעוד - מעשה קידושין כשאר מקדש אשה בכסף, או שהוא מעשה מחודש (דרך רביעית לקדש אשה, חוץ מכסף שטר וביאה) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קפח. קונטרסי שיעורים קידושין יח-ג ד"ה והשתא: מעשה מחודש).

יעלה ויבוא - חלק מהתפילה (ואם לא הזכיר כאילו לא התפלל כלל), או רק חיוב הזכרה (תוספת על התפילה, וגם אם לא הזכיר עדיין התפלל) (הגר"ח סטנסיל א: רק חיוב הזכרה. משנת יעבץ א"ח א בסופו: חלק מהתפילה. קהילות יעקב ברכות יב).

יראת ה' (שנצטוונו עליה) - יראת העונש, או יראת הרוממות (אורח מישרים א בהערה א).

ירושא (א) - שלושה צדדים: חלה בגמר המיתה, או מייד לאחריה, או לפני גמר המיתה, עוד בחיי המוריש (קובץ שיעורים קידושין קלז: בגמר המיתה או אחריה, קצות החושן רנא ופרי משה קניינים מב-ג ד"ה והנה וד"ה ובעיקר: לפני המיתה).

ירושא (ב) - הנכסים עוברים מהמוריש ליורש (כקניין), או שהיורש נחשב כאילו הוא עצמו המוריש (קובץ שיעורים ח"ב יב-ה: בן - קם תחת אביו וכאילו אביו חי, שאר יורשים - כקניין. רוח אליהו יא. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה ירושה לה, לז).

ירושא (ג) - יורש מאוחר לא נחשב כלל יורש, או שנחשב יורש אך היורש המוקדם קודם לו (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד טז).

ירושא אה - הירושה עוברת מהמוריש ישר לאחיו, או מהמוריש לאב וממנו לאח (משמוש) (מחנה אפרים זכיה ומתנה מ. פרי משה קניינים מג-י: רשב"ם - ישר, אך במקרה שיש נפק"מ יורש דרך האב).

ירושא בכור - מדין ירושת בן, או דין נפרד (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קעה).

ירושת בן את אימו - כדין ירושת בן את אביו, או דין נפרד (משום שבאביו הוא מדין ירושת משפחה, אך באימו - משפחת אם אינה קרויה משפחה) (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קמ).

ירושת בן הבן - שירש את סבו בטענת "מכח אביו דאבא קאתינא" - משום שהוא במקום אביו ממש, או שמקבל את זכות הירושה של אביו (קובץ שיעורים בבא בתרא שג).

ירושת בעל (א) - מדין קורבה, כשאר ירושות, או מזכויות וקנייני הבעל באשתו (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קס).

ירושת בעל (ב) - לדעה שהיא מדרבנן - היא ירושה ממש, או רק מדין הפקר בית דין (קובץ שיעורים כתובות שב).

ירושת בעל (ג) - כשמסלק את עצמו - מסתלק מכל הדין יורש, או רק מהזכות בנכסים (קובץ הערות מ-ב, חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קנח).

ירושת משמורש - הירושה עוברת מהמוריש ישר לחי, או מהמוריש למת וממנו ליורש (עין בלומדות ג, קובץ שיעורים בבא בתרא שלג).

ישראל - כשאר העמים עם תוספת מעלה, או סוג חדש של אדם (הגר"ח שהובא בהגדה של פסח מבית לוי (בריסק) עמוד קפב. אורות, אורות ישראל ה-ח).

יתומה מפותה אין לה קנס אע"פ שבשעת הביאה החוב לכאורה עדיין אינו בעולם ולא היתה יכולה למחול עליו (לחלק מהדעות) - מדין סילוק, או מדין מזיק ברשות (קרע שיראים והיפטר), או משום שחייב הקנס חל כבר משעת ביאה (או למפרע משעת ביאה) וא"כ היא מחלה על דבר שכבר בעולם, או מדין מחילה לדעה שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם (תורת הקניינים ח"ב עמוד שעא).

כ

כאן נמצא כאן היה - חזקה בפני עצמה, או שרק מבטלת את החזקה דמעיקרא (קובץ שיעורים כתובות רס, רסז).

כאשר זמן ולא כאשר עשה (בעדים זוממים) - הזוממים פטורים משום שכבר נעשה בו העונש, או משום שאינו "זמן לעשות" (הגר"ח על הרמב"ם עדות כ-לב ד"ה אלא דבעיקר).

כדי אכילת פרס (א) - משום שדרך אכילת כזית (ושתיית רביעית) היא בכדי אכילת פרס, או משום שזהו שיעור סעודה, ותוך שיעור סעודה כל האכילות מצטרפות (ברכת אברהם פסחים מד. צירוף כזית בכדי אכילת פרס ד).

כדי אכילת פרס (ב) - השיעור בא להחמיר - שאע"פ שאינו בבת אחת מצטרף, או להקל - שביותר מזה אינו מצטרף (הגר"ח סטנסיל לח).

כדי אכילת פרס (ג) - שלושה צדדים: חייב על שני חצאי השיעור אע"פ שלא אכלם בבת אחת, או שנחשב כאילו אכל את החצי האחרון יחד עם החצי הראשון (שאכל את כל השיעור בתחילת האכילה), או שנחשב כאילו אכל את החצי הראשון יחד עם האחרון (שאכל את כל השיעור בסוף האכילה) (לקח טוב ט בתחילתו ד"ה בקונטרס).

כהן (א) - זר הוא מי שאינו כהן, או דין נפרד (פסול עצמי) (מפענח צפונות ו-טו: בעל מום הוא גם כהן וגם זר, חלל אינו לא כהן ולא זר).

כהן (ב) - צריך שיעבוד כהן (בבית המקדש), או אסור שיעבוד זר (עין בלומדות טו).

כהן (ג) - התורה ציוותה דין אחד - שכהנים מקריבים, או שציוותה שני ציוויים - להקריב קורבנות, ושזרים אינם יכולים להקריב (אלא רק כהנים) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן המקריב).

כהן (ד) - מצוות כהונה נאמרו רק לכהנים (ולא לישראלים) מפני הקדושה היתירה שיש רק בכהנים, או מפני שמצוות אלו קלות (נר אהרון בסופו "מפי השמועה" עמוד קמ ד"ה גרסינן: קדושה יתירה).

כהן (ה) - הוא גם לוי (תוספת מעלה), או דין נפרד (קובץ שיעורים כתובות עד: מחלוקת בירושלמי. הגר"ח איסורי ביאה טו-ט ד"ה והאומנם: אינו לוי).

כהן (ו) - הוא גם ישראל (תוספת מעלה), או דין נפרד (הגר"ח איסורי ביאה טו-ט ד"ה והאומנם: אינו ישראל).

כהן (ז) - איסורו בנשים האסורות לו הוא איסור, או קדושה (שהוא קדוש) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה כהן: שניהם יחד).

כהן (ח) - שהרג את הנפש לא ישא את כפיו משום שאין קטגור נעשה סגור, או משום שחילל את קדושת כהונתו (חקירות במסכת ברכות טו).

כהן (ט) - ע"ע קדושים יהיו.

כהן גדול (א) - הוא גם כהן הדיוט (תוספת), או רק כהן גדול (אור שמח כלי המקדש ה"ז, משך חכמה ויקרא כא-יד הראשון: מחלוקת תנאים. וכן דן צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול ז האם גרושה לכהן גדול הוא לאו אחד או שניים).

כהן גדול (ב) - אסור לו לישא שתי נשים (פעולה), או שיהיו לו שתי נשים (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול איסורו בשתי נשים: תוצאה).

כהן גדול (ג) - אינו שייך למשמר מסוים - אינו שייך לאף משמר, או שהוא נחשב מכל משמר ומשמר וכאילו עבד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול לעניין חילוק משמרות).

כהן גדול (ד) - כי אם בתולה מעמיו - הוא איסור עשה שלא לישא בעולה, או גם קיום עשה לישא בתולה (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד שכו. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן גדול איסורו בבעולה: שני הדינים יחד).

כהן גדול (ה) - ע"ע אלמנה לכהן גדול.

כהן גדול בעל מום - אינו כהן גדול כלל (פסול הגוף), או שהוא כהן גדול פסול (וכמו אריה דרביע עליה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בעל מום אות קז).

כהן שעומד על רגל חבירו פסול - שלושה צדדים: מדין חציצה, או שאינו דרך שירות, או שאינה עמידה על הרצפה (ברכת אברהם סוכה לז. מין במינו א).

כהנות - נחשבות כזרות לעניין עבודה (וחייבות מיתה), או רק פסולות לעבודה ("בני אהרן ולא בנות אהרן") (אתון דאורייתא יט).

כוונה - ע"ע דבר שאינו מתכוון, דעת לקניין, מצוות אין צריכות כוונה, מצוות צריכות כוונה, מתעסק.

כוונת טבילה - לכוון לטהרה, או לטבילה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה טבילה ה).

כוונת עומד לפני ה' בתפילה - חלק מדין התפילה (ואם התפלל ולא כיוון כאילו שלא התפלל כלל), או דין נפרד (הגר"ח על הרמב"ם תפילה ד-א: חלק מהתפילה).

כוונת פירוש המילים בתפילה - חלק מדין התפילה (ואם התפלל ולא כיוון כאילו שלא התפלל כלל), או דין נפרד (חקירות במסכת ברכות יג).

כוונת קניין - ע"ע דעת לקניין.

כוונת קריאת שמע - חלק ממעשה המצווה, או רק תנאי למצווה (אך נחשב מעשה גם בלי כוונה) (ברכת אברהם סוכה מב. חינוך לקריאת שמע ב: תנאי).

כופין על הצדקה משום שיש בה לאו (לאחת הדעות) - מדין כפייה על המצוות, או מדין לאפרושי מאיסורא (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד ס).

כופין על מידת סדום - מדין כפייה על המצוות (וכמו שכופים אדם ליטול לולב), או מדיני ממונות, שזכותו של אדם לתבוע רווח ממון כאשר חבירו אינו מפסיד מכך (ברכת אברהם בבא בתרא יב:).

כופר (א) - החיוב הוא למת והיורשים זוכים רק מדין ירושה, או שמראש החיוב ליורשים (אור שמח נזקי ממון ט-יא ד"ה לכן שמע ומנחת חינוך נא-ג [יז] ד"ה ולפי מה שכתבנו נראה: מראש ליורשים).

כופר (ב) - האדם חייב לשלמו בעצמו, או שהבהמה חייבת והבעלים משלם בשבילה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כופר מהות חיובו).

כופר (ג) - העדות עליו היא עדות ממון, או עדות איסורים (שערי יוסף ו-ט ד"ה ועפ"י).

כותב (בשבת) - המלאכה היא מעשה הכתיבה (ציור האותיות), או יצירת התוכן שבכתב (המשמעות שבמילים) (פרי משה שבת כד-א, מי טל כותב א).

כותל בשותפות (מחיצה בחצר) (א) - שניהם שותפין בכל האבנים, או שכל אחד בעלים על חצי הכותל שסמוך לו (קצוה"ח קנה-ה, שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד יח).

כותל בשותפות (מחיצה בחצר) (ב) - הקניין לעשות מחיצה הוא התחייבות לעשות מחיצה (כמנהג המדינה), או התחייבות לסלק את ההיזק ראייה (ויכול גם בהוצא ודפנא) (רבי עקיבא איגר בבא בתרא ב. ד"ה לכאורה: לעשות מחיצה).

כזית - השיעור במאכל (שבפחות מכזית לא נחשב למאכל), או באכילה (שבפחות מכזית לא נחשבת אכילה) (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קסב, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תמט בהערה, ברכת אברהם פסחים מג: היתר מצטרף לאיסור א).

כח האדם וכה המעשה - ע"ע אשת איש שזינתה, ביטול חמץ, גט, גירושין, הפקר, הקדש, חליצה, יבום, לשמה, מעילה, נדר, נדרי צדקה, פדיון הבן, קידושין, קניין.

כיבוד אב ואם (א) - בין אדם לחבירו, או בין אדם למקום (מנחת חינוך לג-ג, שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תיג. חינוך לג ד"ה משרשי ורמב"ם בפירוש המשניות פאה א-א ד"ה וענין: בין אדם לחבירו).

כיבוד אב ואם (ב) - הכנת המאכל היא רק הכשר מצווה, או מעשה המצווה עצמו (קובץ הערות יג-ב: בישול ושחיטה - מעשה, הבאת המאכל - הכשר).

כיבוד אב ואם (ג) - המצווה לעשות את מעשי הנתינה, או להרגיש בלב הכרת הטוב כלפיהם, ולבטא זאת במעשים (רוח אליהו צד. חרדים ט-לה: עיקרה בלב).

כיבוד אב ואם (ד) - כשמחל על כבודו, האם מקיים מצווה כשמכבדו בכל זאת (קובץ שיעורים כתובות קמד, גליוני הש"ס קידושין לב:).

כיבוד אב ואם (ה) - מצווה אחת, או שתי מצוות נפרדות (לאב ולאם) (מהר"ץ חיות סנהדרין נו:).

כיבוד מלך - מצוות עשה לכבודו, או לאו הבא מכלל עשה שלא לזלזל בו (קובץ הערות ה-ו).

כיוש מלחמה - מועיל משום שהנכבש התייאש, או שהוא קניין (המידות לחקר ההלכה יג-גד, פרי משה קניינים כג-א).

כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד (א) - ההגדה השנייה פסולה, או שהראשונה לא מתבטלת (קובץ שיעורים בבא בתרא תיא וקובץ הערות עח-ב: הראשונה לא מתבטלת).

כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד (ב) - "הגיד" הוא הגדת העדות, או קבלת העדות (ברכת אברהם סנהדרין לב: על תד"ה היכי).

כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד (ג) - לולי הדין שאין חוזר ומגיד - היה יכול לבטל את עדותו הראשונה, או שהעדות הראשונה היתה נשאת, והעדות השנייה נגדה היא כתרי ותרי (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד שב. קובץ הערות עח-ד ד"ה ולפי: תרי ותרי).

כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד (ד) - יכול לחזור עד גמר דרישה וחקירה (לדעת הרמב"ם) - כי נחשב שעדיין לא גמר להגיד, שההגדה נגמרת רק בסוף הדרישה וחקירה, או מדיני דרישה וחקירה שיכול עדיין לבטל את עדותו עד סיומם (כמו שעדותו יכולה להתבטל ע"י הדרישות והחקירות) (ברכת אברהם פסחים יא: טעות בדרישה וחקירה ח ד"ה דהנה).

כיניוים (בנדרים ונזירות) - כך העילגים אומרים את התיבה "קרבן" ו"נזיר" (כיניו לתיבה), או שכך הם מביעים את ענין הקרבן והנזירות (כיניו לכוונה) (ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד רצא אות ב בשם הגר"ז).

כיסוי הדם (א) - מצווה לכסותו, או אסור שיהיה מגולה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כיסוי הדם מהות המצווה, המידות לחקר ההלכה טו-סט).

כיסוי הדם (ב) - חלק ממצוות השחיטה (והן מצווה אחת), או מצווה נפרדת (והן שתי מצוות נפרדות) (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד קמז).

כיפה (מעונשי בית דין) - עונש, או רק לבער את הרשעים (וביערת הרע) (ברכת אברהם סנהדרין פא: ד"ה בכיפה).

כחו כגופו - הוא גופו ממש (שהוא כחלק ואבר מגופו), או שדין כחו זהה לדין גופו (אך כחו נפרד מגופו) (קונטרסי שיעורים בבא קמא יא-ה ד"ה ובאמת).

כל דאליה גבר (א) - אומדנא שהבעלים האמיתי יגבר (שהוא מוסר נפשו יותר על רכושו, ועוד, שהשקרן סובר "מה בצע שאמסור נפשי והיום או למחר יביא ראייה ויוציאנה מידי") (בירור), או שאין בית דין נזקקין להן כלל (חוסר פסיקה, מעין הנהגה) (רא"ש תחילת בבא מצינא: בירור. קובץ שיעורים בבא בתרא ט, קנב: חוסר פסיקה. פני שלמה בבא בתרא לא: מחלוקת ראשונים).

כל דאליה גבר (ב) - מספק אנו משאירים את הנכס אצלו (דין ספק), או שנעשה בוודאי שלו (דין ודאי) (קובץ שיעורים כתובות נה).

כל דליתא בשליחות ליתא בתנאי - כי דין תנאי תלוי בדין שליחות, או שדין שליחות מוכיח שהאדם שולט על החלות (בעלים, חלות מכח האדם), וצריך לשלוט על החלות כדי להטיל תנאי (קובץ הערות עו: משום שצריך כח האדם, עיון בלומדות ח).

כל האומר לא לווייתי כאומר לא פרעתי - הודאה, או רק הוכחה שלא פרע (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד קצה).

כל העומד לזרוק בזרוק דמי - אינו צריך זריקה, או שנחשב כאילו כבר נזרק (ברכת אברהם פסחים יג: ד"ה והנראה. גדרי כל העומד: המידות לחקר ההלכה יט).

כל שאינו עולה ליבום אינו עולה לחליצה (א) - כשאין יבום אין חליצה, או שכשאין זיקת יבום אין זיקת חליצה (קובץ הערות ה. ומעין זה חקר הברכת אברהם ריש יבמות האם הוא סיבה או סימן).

כל שאינו עולה ליבום אינו עולה לחליצה (ב) - פוטר מחליצה, או שחליצה אינה מועילה (דרכי משה דרכי הקניינים ז-זט).

כל שהוא למלקות (לרבי שמעון) - כיוון שאכלו במזיד אחשביה, או גזירת הכתוב (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תמז).

כלאי בגדים (א) - האיסור הוא הלבישה (פעולה), או שיהיה לבוש (תוצאה) (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד שיב. הגר"ש שקאפ (יבמות לז ד"ה וע"כ) וקובץ שיעורים (ח"ב חג-ח) בדעת הר"ן: פעולה (והגר"ש הוסיף שצריך לכוון גם להנאת הלבישה). וכן חקר צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כלאי בגדים כט האם האיסור ללבוש או שעל ידו יולבשו, וכתב בדעת הרמב"ם שהאיסור בתוצאה).

כלאי בגדים (ב) - האיסור הוא הערבוב של המינים, או החיבור שלהם (משנת יעבץ י"ד כד: רמב"ם - חיבור).

כלאי בגדים (ג) - הבגד עצמו נאסר (חפצא), או שרק הלבישה אסורה (גברא) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד קמז).

כלאי בגדים (ד) - כל חוט פשתן אוסר בכלאיים בעצמו, או שהבגד כולו נאסר באיסור יחיד. ונפק"מ למטיל שני חוטי פשתן בבגד צמר - האם הבגד נעשה פעמיים כלאיים כי כל חוט אוסר, או רק פעם אחת כי הבגד כולו נאסר באיסור יחיד (קובץ הערות ז-ז).

כלאי בגדים (ה) - אסורה רק לבישה שיש בה הנאה - האיסור הוא ההנאה מהלבישה, או שהאיסור הוא הלבישה עצמה בתנאי שיש בה הנאה (שאם אין בה הנאה לא נחשבת לבישה כלל) (בית הלוי, הובא בברכת אברהם פסחים מ: ד"ה ונראה לבאר. חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד קמח).

כלאי הכרם (א) - האיסור חל ע"י התערובות, או ע"י הגידול בתערובות (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד ס).

כלאי הכרם (ב) - הגפנים אוסרים את התבואה והתבואה אוסרת את הגפנים, או שהאיסור נעשה ע"י התערובות של שניהם ביחד (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד מח).

כלאי הכרם (ג) - צריך ניותא בכלאיים, או שמספיק ניותא בכך שאינו גודר (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד נח).

כלאי הכרם (ד) - פחות מאחד ממאתיים אינו איסור כלל, או שהוא איסור אך מתבטל ברוב (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד יז).

כלאי זרעים (א) - האיסור ביניקה, או בזריעה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כלאי זרעים לד).

כלאי זרעים (ב) - אחד מהם אוסר את השני, או ששניהם ביחד אוסרים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כלאי זרעים לד).

כלאי זרעים (ג) - האיסור שהוא זורע (הפועל), או הזריעה (הפעולה) (המידות לחקר ההלכה טו-ד).

כלאי זרעים (ד) - האיסור הוא ששני המינים יונקים זה מזה, או שהם מעורבבים למראית העין (משנת יעבץ י"ד כג-ד ד"ה אכן נראה: ערבוביה).

כלאיים כבגדי כהונה - הותרה או דחוייה (קובץ הערות ט-א).

כלי חרס אינו מציל מטומאת אוהל - כל כלי חרס, או רק כלי חרס שמקבל טומאה (הגר"ח סטנסיל שצח).

כלי המקדש (המנורה, השולחן, הכיור, המזבח ושאר הכלים) - מצוות עשייתם היא מדין מצוות בניית המקדש, או שעשיית כל אחד מהכלים היא מדין המצווה שנעשית בו (עשיית המנורה היא מדין מצוות הדלקת הנרות, עשיית השולחן מדין מצוות עריכת לחם הפנים, ועשיית הכיור מדין מצוות רחיצת ידיים ורגליים) (חינוך צה בתחילתו, ספר המצוות לרמב"ם עשה כה: מדין בניית המקדש, מנחת חינוך צה-א [ח]: מדין המצוות הנעשות בהם).

כלי חרס מקבלים טומאה מתוכן - הכלי הנטמא מקבל טומאה ע"י תוכו (הדין על מקבל הטומאה), או שהמטמא צריך להיות בתוך הכלי הנטמא (הדין על המטמא) (הגר"ח על הרמב"ם מטמאי משכב ומושב ח-לד: רמב"ם - על המטמא, ראב"ד - על הנטמא).

כלי מצרף מה שבתוכו (כל מה שבתוך הכלי נטמא) - הטומאה מתפשטת בכולו ע"י שנגע בצד אחד, או שנחשב כאילו נגע בכל מה שבכלי (ברכת אברהם פסחים יט. ד"ה ויש).

כלי עץ שיש בו מ' סאה נחשב אוהל לטומאה - דין כללי בכל כלי עץ שאינו מקבל טומאה (וכן כלי עץ העשוי לנחת) שנעשה אוהל לטומאה, או דווקא כלי עץ שיש בו מ' סאה נחשב אוהל (הגר"ח סטנסיל שצט).

כלי שרת מקדשין את הפסול - מסלקים את הפסול לגמרי, או שמקריבים אותו בפסולו (דרכי משה דרך הקודש י-טז).

כלים (קניין) - ארבעה צדדים: מדין חצר, או מדין הגבהה, או מדין יד, או מדין משיכה (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד קט. תורת הקניינים ח"ב עמוד קמא: חצר או הגבהה. מנחת אשר בבא בתרא מב-ה: תולדת יד).

כלים שכפאין על פיהם מצילים מה שתחתיהם מטומאה - מדין אוהל, או מדין צמיד פתיל (הגר"ח סטנסיל תא).

כלים שנשברו ותקנם - ע"ע טומאת כלים שנשברו ותקנם.

כסף (קניין) (א) - שלושה צדדים: שהקונה יתן כסף, או שהמקנה יקבל כסף, או שנתנת הכסף יוצרת חוב ממוני להשיבו וקונה את החפץ בתורת פירעון החוב (אבן האזל מכירה ב-ה: שיש למקנה כסף של הקונה. הגר"ש שקאפ קידושין ב: ע"י החוב. שם ט ד"ה והי': גם שהמקנה יקבל וגם שלקונה יחסר. תורת הקניינים ח"א עמוד צט: רק קבלת המקנה או גם נתינת הקונה).

כסף (קניין) (ב) - המקנה קונה את הכסף, ורגע לאחר מכן הקונה קונה את החפץ, או שהם באותו הרגע (תורת הקניינים ח"א עמוד תקב: באותו הרגע).

כסף (קניין) **במטלטלין** - אינו חל כלל, או שחל, אך המוכר יכול לחזור בו עד המשיכה (פרי משה קניינים כה-ב, עיון בלומדות טז).

כסף (קניין) **במטלטלין** - המוכר יכול להשתמש במעות - משום שלעניין המעות הקניין כסף כן מועיל (ולא הפקיעוהו), או שהוא היתר מיוחד (תורת הקניינים ח"א עמוד רלה).

כפייה - נחשב שהאדם שכפוהו עושה את הדבר, או שרק אינו מתנגד לו ומסתמא מסכים למעשה בית דין (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כופין: אינו מתנגד).

כפייה על המצוות - שלושה צדדים: מדין עונש (כמכת מרדות), או מדין תוכחה, או מדין ערבות (שו"ת שבט הלוי ח"ד קכז ד"ה ובעניין: ראשונים - עונש, פרי מגדים - אינו עונש, דעת עצמו - שני הדינים. שיטה מקובצת כתובות סוף פו. בשם ר"ח: מכת מרדות. מנחת אשר ויקרא ב-א: תוכחה או ערבות).

כפיית בית דין (בממונות) - זכות הממון גורמת לכפייה (והזכות ישנה גם בלי הכפייה), או שהכפייה גורמת לזכות הממון (והכפייה היא כעונש מיתה ומלקות) (הגר"ש שקאפ בבא קמא כט ד"ה והנה במה: רמב"ם - זכות קדום, ראב"ד - כעונש).

כפיית כלי על חמץ - מדין ביטול חמץ, או רק דין היכר (משנת יעבץ א"ח ח ד"ה אכן בדעת הרמב"ם).

כפיית עבד נזיר לעבוד לרבו - ביטול הנזירות (כהפרה), או עיכוב דיני הנזירות (אך הנזירות עצמה חלה בכח) (דרכי משה דרך הקודש ג-יג).

כרמלית (בשבת) - חכמים תיקנו שהיא תהיה רשות בפני עצמה, או שהיא עדיין מקום פטור, וחכמים רק גזרו עליה חומרות של רשות היחיד ושל רשות הרבים (פרי משה שבת לו-א).

כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבעל (א) - איסור סוטה עצמו הוא רק לבעל, וכיוון שאסורה לבעל ממילא אסורה גם לבעל (סיבה), או שאיסור סוטה אסורה גם על הבעל וגם על הבעל (סימן) (קונטרסי שיעורים קידושין כב).

כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבעל (ב) - אסורה לבעל משום שהוא זה שאסורה על בעלה, או שאסורה לבעל משום שאסורה לבעל (גם אם לא הוא זה שאסורה) (עיון בלומדות ח: משנה למלך מסתפק).

כתב - מעשה יחיד (כאילו שאמר זאת רק בשעת הכתיבה), או מעשה תמידי (שכל רגע ורגע שהכתב קיים נחשב כאילו שעכשיו אומר זאת) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כתב אמירה תמידית: תמידי).

כתב ידו - מדין שטר (ויש לו דיני שטר גמור לכל הדברים), או מדין הודאת בעל דין (מוהר"ם לובלין לה (הובא בקצוה"ח סט-א בתחילתו): שטר, אמרי בינה הלוואה כו: הודאה).

כתב בכתב ידו (בשטרות) - מועיל מדין שטר, או מדין הודאת בעל דין (פרי משה עדות שבשטר יא-א).

כתב על גבי כתב (בשבת) (א) - פטור משום שלא נחשב כתב, או שאינה מלאכת מחשבת (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד שב).

כתב על גבי כתב (בשבת) (ב) - כשהעליון אינו כתב - פטור ממוחק משום שלא נחשב שנמחק, או שנמחק אך אינו על מנת לכתוב (הגר"ח סטנסיל קמה).

כתובה (א) - החיוב מתחיל רק לאחר מיתת הבעל או הגירושין, או שהחיוב כבר משעת הנישואין, ורק הגבייה היא לאחר המיתה או הגירושין (הגר"ח סטנסיל ככו, הגר"ט כתובות מד ד"ה אך, המידות לחקר ההלכה יד-ב).

כתובה (ב) - חיוב כתובה תלוי בהיתר נישואין בפועל, או בבירור שהבעל מת והיא מותרת להינשא באמת. ונפק"מ שהאשה אמרה מת בעלי, שהיא מותרת להינשא בפועל אך איננו יודעים באמת שהוא מת (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד ח, חידושי ר' שמואל כתובות עמוד צה).

כתובה (ג) - שלושה צדדים: אשה שזינתה מפסידה כתובתה משום קנס, או משום שהגירושין בגרמתה (שאינו יכול לקיימה), או משום פריצותה (כמו יוצאת וראשה פרוע) (קובץ שיעורים בבא בתרא תקה. וכן חקר השערי יושר א-כ האם מפסידה כתובתה משום מעשה הזנות או משום שנאסרה לבעלה).

כתובה (ד) - אשה שאינה נוהגת כדת משה ויהודית מפסידה כתובתה משום קנס, או שעל דעת כך לא נתחייב הבעל (רוח אליהו לד).

כתותי מכתת שיעוריה - נחשב שהוא פחות מכשיעור (כאילו שאורכו של הלולב פחות משלושה טפחים) או שיש בו כשיעור אלא שהוא מפורר (כאילו שהלולב מפורר לפירורים) (קהילות יעקב סוכה יט ד"ה ועיקר) בדעת תפארת ירושלים: שיעור מפורר, שם (ד"ה ומ"מ) בדעת הרעק"א: פחות מכשיעור).

כתיבה בשבת - שתי אותיות הן שיעור ככל השיעורים, או שהוא משום ששתי אותיות הוא המילה הקצרה ביותר בלשון הקודש (עיון בלומדות י).

כתיבת ספר תורה - ע"ע ספר תורה.

ל

לא הוזהרו כשרות להינשא לפסולים - דכל היכא דהוא לא מוזהר היא לא מזדהרא - האיסור שלה תלוי באיסור שלו (סיבה), או שבמקרה שהוא לא נאסר היא לא נאסרה כלל (סימן) (קונטרסי שיעורים נדרים ל-יא: סימן).

לא הציף איניש לזיופי (בשטרות) - בני אדם לא חצופים לזייף שטרות, או משום שירא שהעדים יכחישוהו (פרי משה עדות שבשטר כ-ד).

לא יגוש (שמיטת כספים) (א) - אפקעתא דמלכא (והחוב פוקע גם אם לא אמר לו "משמט אני"), או שהחוב לא פקע, אלא שמצווה על הלווה שלא לקבלו ולומר "משמט אני" (מרדכי גיטין סימן שפ: אפקעתא דמלכא, יראים רעח: לא פקע).

לא יגוש (שמיטת כספים) (ב) - הדין הוא רק שהחוב מתבטל לגמרי (אך אם החוב היה נשאר אין איסור לגבותו), או גם שלא יגבה את החוב (אם הוא נשאר) (הגר"ח על הרמב"ם שמיטה ויובל טו-ד"ה ואשר יראה לומר).

לא יחשב (לאו בפיוגול) - הלאו הוא על שמקלקל את הקודשים, או על המחשבה (גם אם לא בא לידי פיוגול) (אפיקי ים ח"א כד-כ: המחשבה).

לא ילין (אמורים עד הבוקר) - כדי שלא יפסלו בלינה, או איסור בפני עצמו (ואסור אפילו אם לא יפסלו) (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד פ).

לא ירבה לו נשים (למלך) - אסור לו לישא אותן, או שיהיו לו (מפענח צפונות יב-ו-ד).

לא ירבה לו כוסים (למלך) - אסור לו לקנותם, או שיהיו לו (מפענח צפונות יב-ו-ד).

לא תאמין - הלאו הזה נפרד מהעשה (פתוח תפתח את ידך), או שהוא בא מכח העשה (קובץ שיעורים בבא בתרא מח: מכח העשה).

לא תאמין ולא תקפין - האיסור להימנע מלתת צדקה, או שהאיסור הוא האימוץ והקפיצה (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד רמז).

לא תוכל להתעלם - עובר בכל רגע שמעלים עיניו (ורק אם משיב בסוף מנתק את הלאו), או שהוא איסור אחד (שאינו משיב) (הגר"ח סטנסיל רסז).

לא תשקרו (בשבועת הפיקדון) - עובר על כל פרוטה ופרוטה, או שעובר באיסור אחד על הכל (חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד מא).

לא תתגודדו (לא תעשו אגודות אגודות) - כדי שהתורה לא תראה כשתי תורות, או כדי שלא יבואו לידי מחלוקות גדולות (חוות בנימין ח"ב ג-ג).

לאו דמשקלות - משום שמחסר ממון לחבירו, או שהוא לאו מיוחד (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כה-א ד"ה ויש).

לאו הבא מכלל עשה - נחשב עשה, או לאו (בית האוצר ח"א א-ז (כלל מ): עשה, ובסופו כתב בדעת הירושלמי (סנהדרין ז-א) שהוא לאו. גריפ"פ לא תעשה רסד, רצא. בדפיו ד"ה והשתא: בדעת תוס' ר"ד ועוד ראשונים - לאו).

לאו הניתק לעשה (א) - פטור ממלקות או היתר (שאגת אריה פא ד"ה ועוד, לחם משנה גזילה ואבידה יד-ו, מראה המקום מכות טו. ד"ה גמרא א"ל).

לאו הניתק לעשה (ב) - שני לאווים אינם ניתקים לעשה - אחד מהלאווים כן נעקר ורק השני נשאר, או ששניהם נשארו (שאגת אריה עח ד"ה ולכאורה, מהרש"א חולין ב. על תד"ה וסופג).

לאפרושי מאיסורא - מדין לפני עיוור, או מדין תוכחה (שדי חמד ח"א א-פד עמוד 210).

לבוד - אומרים רק שהאוויר סתום (אך לא מאותו החומר של הקצוות), או שהוא סתום מאותו החומר של הקצוות, ששני הקצוות נחשבים כסמוכים ומחוברים זה לזה (קהילות יעקב סוכה יג-ג).

לח לה מאשה - ע"ע עבד כנעני במצוות.

להוציא ירי הרבה (כגון שופר ומגילה) - מדין ערבות, או מדין שליחות (חכמת שלמה על שו"ע או"ח תקפ"א: ערבות).

לויתן - הוא דג הים, או חיית הים (תנינים) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה לויתן).

לוי - הוא גם ישראל (תוספת מעלה), או דין נפרד (הגר"ח איסורי ביאה טו-ט ד"ה והאומנם: אינו ישראל).

לולב (א) - המצווה היא מעשה התחלת הנטילה (פעולה), או האחיזה בידו (תוצאה) (ביכורי יעקב תרנב בסופו, מקראי קודש סוכות ח"ב א. חזון איש א"ח קמט-ב: המצווה באחיזה. קובץ שיעורים ח"ב כג-ו: המצווה בפעולה).

לולב (ב) - גם האגידה היא מצווה, או רק הנטילה (ש"ת הרמב"ם נא: רק הנטילה).

לולב (ג) - צריך שיהיה כפות, או שלא יהיה פרוד (מפענח צפונות ו-כו).

לולב (ד) - ע"ע ארבעת המינים.

לולב בעל מום - פסול משום שצמח שלא כדרך, או משום שצורתו היא שלא כדרך (ברכת אברהם סוכה לב. לולב עקום ז).

לחומרא ולקולא - ע"ע לקולא ולחומרא.

לחם עוני - מדיני מצה (שאם אינו לחם עוני אינה מצה כלל), או מצווה נפרדת (אך גם אם אינו לחם עוני קיים את מצוות מצה) (משנת יעבץ א"ח טז ד"ה הרי מבואר).

לחם עוני ולחם משנה - שיהיה לחם עוני, ושיהיה לחם משנה (שני דינים), או שיהיה לחם משנה ענייה (דין אחד) (ביכורי ארץ ח"ג לד, הובא בחקירות במסכת ברכות כה).

לילה (א) - מציאות בפני עצמה, או שהגדרתו היא שאינו יום (מפענח צפונות ו-ב).

לילה (ב) - ע"ע צאת הכוכבים.

לך חזק וקני (בקניין חזקה) - חלק ממעשה הקניין, או שהוא רק הוכחה לדעת המקנה (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד כט, אבן האזל שכנים ב-י).

למפרע (כגון בתנאי, התרת נדרים ומיאון) - רק לגבי דינים שמכאן ולהבא דנים כאילו שחל למפרע (מכאן ולהבא למפרע), או שחל למפרע ממש (הגר"ש שקאפ כתובות א ד"ה ולפ"ז: כל למפרע הוא להבא, ומדבריו שם משמע שיש חולקים. הגר"ח אישות ב-ט ד"ה אכן: מיאון - להבא. חידושי ר' שמואל נדרים עמוד עד: התרת נדרים - להבא, ולדעת הרשב"א למפרע ממש. קונטרסי שיעורים נדרים יז-י: התרת נדרים - להבא).

לעולם בהם תעבודו - משום לא תחנם (שנותן לו מתנת חנם כשמשחררו), או דין נפרד (רשב"א גיטין לח: דין נפרד, רמב"ן המובא בו: לא תחנם).

לפני עיוור במכשיל בעבירה (א) - בין אדם לחבירו, שפוגע בחבירו (והוא אותו איסור של מכשיל בעצה), או בין אדם למקום, שפוגע בקב"ה בזה שגורם את העבירה (והוא איסור נפרד ממכשיל בעצה) (קובץ שיעורים פסחים צה: בין אדם למקום, והוא איסור נפרד, מנחת חינוך רלב-א: אותו איסור).

לפני עיוור במכשיל בעבירה (ב) - לדעה שהוא בין אדם למקום - משום שנעשה שותף לעבירת הנכשל, או איסור נפרד (קונטרסי שיעורים בבא קמא כג-ו).

לפני עיוור במכשיל בעבירה (ג) - הוא חלק מכל עבירה, או איסור נפרד (קובץ הערות בהשטות טו, עיון בלומדות ב).

לפנים משורת הדין - חיוב, או רק מידת חסידות (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד רג).

לקוח - פטור מתרומות ומעשרות בגלל שאינו "תבואת זרעך", או פטור מיוחד (קובץ שיעורים בבא מציא כט).

לקולא ולחומרא לחומרא ולפנין - מטעם ספק, או מטעם ודאי, שמידה היא בתורה ללמוד לחומרא (אתון דאורייתא יח. ובקובץ ביאורים בבא קמא תחילת ציוני דברים (עמוד סא בדפיו) חקר כך לגבי היקש שאפשר להקיש לחומרא ולקולא).

לקט שכחה ופאה - לפני שהגיעו לעני הם ממון עניים, או הפקר לעניים (ולא לעשירים) (קובץ שיעורים ח"ב יז-ג).

לש (בשבת) - המלאכה היא חיבור פירורי הקמח זה לזה (הרכבה שכנית), או מציאות חדשה - העיסה (הרכבה מזגית, פנים חדשות) (מפענח צפונות חב: מזגית, מי טל לש א: מחלוקת תנאים, מנוחת עמי ט-2 עמוד 58).

לשון הרע לתועלת - הותרה, או שאין זה לשון הרע כלל (קודש ישראל (בספר הליכות עולם לר' אברהם יוסף אהרמן) טו).

לשמה - שהאדם יכון, או שהחפץ יהיה מיוחד לכך (קובץ שיעורים פסחים קעא: שהחפץ יהיה מיוחד).

לשמה (באזכרות בספר תורה) - לשם המצווה, או לשם התיבה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה אזכרות בספר תורה).

לשמה (בגט) (א) - הבעל מחיל את דין לשמה, או העדים (פרי משה עדות שבשטר כט-א).

לשמה (בגט) (ב) - לשם האשה הזו, או לשם אשת פלוני (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה גירושין נט).

לשמה (בגט) (ג) - לשם האשה הזו, או לשם האשה הזו בלבד ולא לשם דבר אחר. ונפק"מ אם כתב לשם האשה זו ולשם ספר תורה, או לשם שתי נשיו כשרוצה לגרש את שתיהן, ורק אינו יודע איזו אשה יגרש בגט זה (ברכת אברהם פסחים לח: אפה לשם חלת תודה ומצה ה).

לשמה (בגט) (ד) - כאשר כתב רק כמה תיבות מהתורף שלא לשמה - רק תיבות אלו פסולות, ושאר הגט פסול ממילא כיוון שחסרות בו תיבות אלו, או שכל הגט פסול מדין שלא לשמה (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד נד, סא).

לשמה (בגט) (ה) - כשנכתב שלא לשמה מעביר עליו קולמוס - שלושה צדדים: הכתב העליון מוחק את התחתון (והעליון הוא הכתב), או שהעליון מצטרף לתחתון כגמר כתיבה (ושניהם יחד הם הכתב), או שהעליון רק מתקן את התחתון (והתחתון הוא הכתב) (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד סד, שה, שטו).

לשמה (בגט ובספר תורה) - האדם מכשיר בעצמו ע"י הכתיבה (כח האדם, כקניינים), או שהאדם רק כותב לשמה וההכשר נעשה מאליו (כח המעשה, כשחיטה) (הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה (לגבי גט): כח המעשה, דרכי משה דרכי הקניינים ה-ב ד"ה לפי וד"ה ויפה (לגבי גט): מחלוקת אמוראים, וכן דן בזה חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד ק. קובץ הערות עו (בכל לשמה, גט, ספר תורה ועוד): מחלוקת ראשונים).

לשמה (בגט, בקודשים, בספר תורה ובאזכרותיו) - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא) (קונטרסי שיעורים נדרים א-טו ד"ה מחשבה (לגבי גט, סת"ם ואזכרותיו, ומחשבת שלא לשמה הפוסלת בקודשים) והגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו (לגבי גט): מחשבה בפועל, ולא רק רצון. גדרי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

לשמה (בגט, בקודשים, בספר תורה ובמצה) - אם אינו לשמה אינו חפץ כלל, או שהוא חפץ, אלא שלא יוצא בו ידי חובה (ברכת שמואל גיטין י: גט, קודשים וסת"ם - אינו חפץ כלל, מצה - רק לא יצא, הגר"ח חמץ ומצה ו-ה: גם במצה אינה חפץ כלל, הביאם ברכת אברהם פסחים לח: אפה לשם חלת תודה ומצה ג, משנת יעבץ א"ח טו ד"ה ואשר נראה: חוקר במצה).

לשמה (בגט, בקודשים, בציצית ובעומר) - צריך לחשוב לשמה, או שמחשבה שלא לשמה פוסלת (קובץ שיעורים ח"ב כב-א, ב: הגר"ח מבריסק - בקודשים שלא לשמה פוסל, ובציצית לשמה מכשיר, ומתוס' משמע שבשניהם לשמה מכשיר. דרכי משה דרך הקודש יג-ג חקר זאת לגבי פסח וחטאת. מפענח צפונות ו-כב חקר זאת לגבי עומר. פרי משה עדות שבשטר כט-ה חקר זאת לגבי גט).

לשמה (בספר תורה) - לשם הכשר וקדושת ספר תורה, או לשם תורה. ונפק"מ כשכתב לשם חומש, האם יכול לעשות ממנו ספר תורה, שהרי כתב לשם תורה, אך לא לשם ספר תורה (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד פ).

מ

מבעיר (בשבת) - המלאכה היא עשיית האש, או כילוי העצים (מי טל מבעיר א).

מבריה ארי מנכסי חבירו פטור - משום שלא ההנה אותו (אלא רק הצילו מנזק), או משום שמצווה קעביד ולא מקפיד על טרחתו (ונחשב כאינו חסר) (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד שמו).

מבשל (בשבת) (א) - התקנת האוכל ע"י הבישול, או חימומו (שחימומו הוא התקנתו) (אבן האזל שבת כב-ד: באוכל - התקנה, במים - חימום. מנוחת עמי ה-3 עמוד 30).

מבשל (בשבת) (ב) - לא היה ראוי לאכילה ונעשה ראוי (הצורך בבישול), או השבחת המאכל (גם אם היה ראוי כבר קודם) (מנוחת עמי ה-1 עמוד 27).

מבשל (בשבת) (ג) - תלוי רק במאכל המתבשל (הפעולה), או גם באש המבשלת (הפועל) (מנוחת עמי ה-5 עמוד 32).

מגילה - הקריאה בלילה והקריאה ביום הם שני חיובים נפרדים, או חיוב אחד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה לילה ויום).

מדמע - החולין מותרים, ורק אסור לאוכלם מחשש שיפגע בתרומה (כשאר תערובות איסור בהיתר), או שהחולין עצמם נעשים כתרומה (קונטרסי שיעורים בבא קמא ו-י: מחלקות ראשונים, ברכת אברהם פסחים לז. ד"ה ונראה).

מה לי לשקר - ע"ע מיגו.

מה שקנה עבד קנה רבו - הנותן מקנה ישר לרב, או שהנותן מקנה לעבד והעבד מקנה לרב (רשב"א קידושין כג: ד"ה הא, חלקת יואב ח"א אה"ע יב ד"ה אך וד"ה מה: מחלוקת רבי מאיר וחכמים. דרכי משה דרך הקודש ה-ז, דרכי משה דרכי הקניינים ג-ה ד"ה ובאמת הספק, עיון בלומדות ג, פרי משה קניינים מט-ד. לגבי מזיק עבד שמשלם חמישה דברים לרבו: דרכי משה דרכי הקניינים ג-ה ד"ה ובאמת אותה).

מה שקנתה אשה קנה בעלה - נקנה ישר לבעלה, או שנקנה לאשה ואח"כ נעשים של בעלה (דרכי משה דרך הקודש ה-ז, פרי משה קניינים עא-ב. והקובץ שיעורים כתובות רטז חקר זאת לגבי מעשי ידה).

מהלך בעומד (בשבת) (א) - עומד ממש (מציאות), משום שיש זמן שבו שתי רגליו עומדות על הקרקע, או שרק מתייחסים אליו כאילו הוא עומד (דין), משום שמתייחסים בכל רגע לרגל שעומדת (פרי משה שבת לד-ב).

מהלך בעומד (בשבת) (ב) - עומד במקומו בדיוק, או שנחשב עומד ברשות שבה נמצא, אך לא במקום מסוים (עיון בלומדות ט).

מודה במקצת (א) - חייב שבועה משום ההודאה במקצת, או משום חיוב הממון במקצת (שחייב את הממון שעליו הודה) (ר' חיים מטעלז בבא מציעא ד (עמוד קי). קונטרסי שיעורים בבא מציעא ג-ג: מעשה ההודאה מחייבו. פרי משה שבועות ממון יג-ב: הודאה, חיוב, צריך את שניהם יחד, או שמספיק אחד מהם).

מודה במקצת (ב) - שלושה צדדים: חייב שבועה משום שרגליים לדבר שמשקר, או שיש להשביעו את הממון שהודה ועל ידי כך מגלגל עליו שבועה על הממון שכופר (כעין גלגול שבועה), או מגזירת הכתוב (קונטרסי שיעורים בבא מציעא ג-ב ד"ה ובבאור: רמב"ם - רגליים לדבר, גאונים - גזירת הכתוב. תוס' כתובות יח. ד"ה מפני: כעין גלגול או גזירת הכתוב).

מודה בקנס - פטור מתשלום, או שלא מחויב (המידות לחקר ההלכה יג-ז. קצות שני-ב ושרידי אש (ח"א, חידושים וביאורים, בדן מודה בקנס, תחילתו בעמוד ערה בדפיו ד"ה והרמב"ם, בשם מהר"א ליפשיץ): ההודאה לא מחייבת. אור שמח נזקי ממון י-יד ד"ה הנה, שרידי אש שם ד"ה אבל יש, וכן משמע מהנתיבות שני-א ד"ה ובקצה"ח: שני דינים - ההודאה גם פוטרנו, וגם לא מחייבתו).

מודעה - מגלה שהמעשה שיעשה אח"כ אינו ברצון, או שהיא מעשה שעוקר (סותר) את המעשה שיעשה אח"כ (הגר"ש שקאפ בבא בתרא כז ד"ה והנה יש: מעשה מחודש שעוקר).

מוחזק (א) - מספק אין כח לבית דין לעשות מעשה (דין ספק), או שחזקת הממון פוסקת לתת לו את החפץ (דין ודאי) (קובץ הערות עא-ב: מחלוקת בבא מציעא ו).

מוחזק (ב) - משנה את הדין, שאפילו אם באמת היה שייך לחבירו - נעשה כעת של המחזיק, או שאנו רק מחזיקים שמתחילה היה שלו (כמו בחזקות באיסורין) (קובץ הערות עא, קונטרס הספיקות א-ח).

מוחזק (ג) - חוסר פסיקה (הנהגה), או כחזקה שכל מה שתחת יד אם שלו (בירור) (שיטה מקובצת בבא קמא מו: בשם הר"ר יונתן: חוסר פסיקה, וכן ההסבר הפשוט. שערי יושר ה-טו ד"ה ונראה לענ"ד: בירור).

מוחזק (ד) - מדין בעלות (ולכן צריך שיהיה ראוי לקניין), או דין נפרד, שאין מוציאים מידו (קונטרסי שיעורים בבא מציעא א-ח ד"ה ובסברת: קצות החושן וקונטרס הספיקות - מדין בעלות, וצריך שיהיה ראוי לקניין).

מוחק (בשבת) (א) - המלאכה היא הסרת האותיות, או יצירת האפשרות לכתוב מחדש (פרי משה שבת כה-ב, מי טל מוחק א).

מוחק (בשבת) (ב) - היפוכה של מלאכת כותב, או שתי מלאכות נפרדות (שדיניהם שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92).

מוחק על מנת לכתוב (בשבת) - אם אינו על מנת לכתוב אינה כלל מלאכת מוחק, או שהיא מלאכה, אך הוא מקלקל (מחלוקת ראשונים, דן בזה אבני נזר א"ח קפא).

מומר להכעיס (לאבוי שפוסל) - הגזירת הכתוב (והיה וגו' הכות הרשע) מגלה שהוא חשוד לשקר, או שפסול אע"פ שאינו חשוד (ברכת אברהם סנהדרין כז. מומר אוכל נבילות א ד"ה ומיהו).

מופר (א) - היתר הריגתו - מדין רודף, או מדין מורדין ולא מעלין (משנת יעבץ י"ד א. והאור גדול (דף כז ד"ה אמנם נראה) חקר האם הוא מדין רודף ומדאורייתא, או מתקנת חכמים (שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום עשה לצורך גדול).

מופר (ב) - יש לו דין רודף - בגלל שבגרמתו האדם נהרג, או בגלל שהוא כבא במחתרת, שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו (אפיקי ים ח"ב מ).

מועד (שור) - ע"י שנגח שלוש נגיחות נעשה טבעו להיות נגחן (סיבה), או שע"י שנגח שלוש נגיחות אנו יודעים שהוא נגחן (סימן) (הגר"ש שקאפ בבא קמא לג בתחילתו).

מוציא שם רע (א) - לוקה משום לא תלך רכיל, או שרק האזהרה מלא תלך רכיל, והמלקות הם דין מחודש של מוציא שם רע (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד רכב).

מוציא שם רע (ב) - ע"ע ולו תהיה לאשה.

מוזזה - חיוב אחד, או שכל רגע הוא חיוב חדש (קובץ שיעורים פסחים ז: כל רגע).

- מזוזה בבית גוי** - הגוי פטור (ככל התורה), או שגם הבית עצמו פטור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה מזוזה בית עכ"ס).
- מזויף** (כשטוען על שטר שאינו מקום) - טענתו פוטרת אותו מהחיוב, או שהשטר בטל (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קיא).
- מזון הכנות בנכסים מועטים** - התקנה היא לזון אותם בכל יום, או שמייד ברגע מיתת האב זכו בכל החלק המגיע להם (אור גדול דף עב עד דף עט).
- מזונות (א)** - חיוב הבעל לאשתו הוא חיוב ממוני, או חיוב לזון אותה בשעה שהיא צריכה (קובץ שיעורים כתובות רכ).
- מזונות (ב)** - האומר "צאי מעשי ידיך במזונותיך" נפטר לגמרי מהחיוב לזון אותה, או שחייב, והיא גובה את מזונותיה ממעשי ידיה (קובץ שיעורים כתובות רכז).
- מזונות (ג)** - ע"ע שיעבוד הבעל לאשתו.
- מזיק** - ע"ע היזק שאינו ניכר, מיטב, נזקי ממונו, נזיקין, תשלומי נזיקין.
- מזיק באונס** - רק פטור מתשלומין, או שנחשב כאילו לא עשה כלל את המעשה (הגר"ח סטנסיל רכח).
- מחובר לקרקע** - אינו מקבל טומאה מפני שאינו כלי, או שהחיבור מפקיע ממנו את הטומאה (קובץ שמועות חולין לב: הפקעה).
- מחוסר אבר בעופות** - פסול מדין פסול בעל מום (שהוא כבעל מום בבהמה), או פסול נפרד (מקדש דוד קדשים לד-ב: בעל מום).
- מחוסר בגדים** - נחשב זר, או שהוא לאו בפני עצמו (הגר"ח סטנסיל שכ).
- מחוסר זמן** - פסול משום חיסרון הזמן, או משום חיסרון בגידול הבהמה (לקח טוב ו).
- מחוסר כפרה** - שם האיסור שלו מחייבו בקרבן, או שחיוב הקרבן מחיל עליו שם איסור (מפענח צפונות י-ב).
- מחילה בתנאי** - מועילה משום שכאילו התנה שכל התנאי הוא רק אם יקפיד, או משום שיכול לומר הריני כאילו התקבלתי (קובץ שיעורים בבא בתרא א. ומעין זה חקר בחידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קסז האם התנה שהתנאי הוא רק אם יקפיד, או שמבטל את התנאי).
- מחילת חוב (א)** - אין צריך (ואין שייך) קניין משום שאין קניין לסילוק, או משום שאין קניין על מה שנמצא כבר ברשותו (אבן האזל זכיה ומתנה ג-ב: כבר ברשותו).
- מחילת חוב (ב)** - הקנאה (שמקנה לו את החוב בחזרה), או סילוק (שמבטל את החוב) (מחנה אפרים זכיה מהפקר יא: תוס' ורשב"א - סילוק, ריטב"א - קניין. קונטרסי שיעורים קידושין ז-ו: תוס' - הקנאה, רמב"ן - סילוק. קובץ שיעורים קידושין כג, פרי משה קנינים כו-א, רוח אליהו א).
- מחילת חוב (ג)** - פטור מהשבה, או שנחשב שהחזיר (קובץ שיעורים בבא בתרא א).
- מחיצות רשות היחיד גובהן עשרה טפחים** - המחיצות עצמן צריכות להיות עשרה טפחים, או שהמקום בגובה עשרה טפחים צריך להיות מוקף מחיצות. ונפק"מ ללחי של אשירה: המחיצות לא נחשבות עשרה טפחים כי כתותי מכתת שיעוריה, אך מקום עשרה מוקף מחיצות (הגר"ח על הרמב"ם שבת יז-ב: רמב"ם - המקום צריך להיות מוקף).
- מחיקת השם** - האיסור משום שמאבד את השם, או משום שמסלק ממנו את הקדושה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה מחיקת השם נטפל לשם).
- מחלת** (הלווה טוען למלווה) - נאמן בטענת המחילה עצמה, או רק במיגו שהיה יכול לטעון פרעתי (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד קעא).
- מחצית השקל** - מצווה בפני עצמה, או רק הכשר מצווה בשביל לקנות תמידין ומוספין (מנחת אשר שמות נז-ב).

מחשבה והתרצות - ע"ע אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט, ביטול חמץ, גירושין, הפקר, הפרשת תרומה, חליצה, לשמה, מצוות צריכות כוונה, נדרי צדקה, נתינת רשות לאדם אחר להשתמש בחפץ, שליחות יד בפקדון.

מחשבים מעבודה לעבודה - חשב בשחיטה על מנת לזרוק שלא לשמה - הפסול בשחיטה או בזריקה (צפנת פנעח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פגול אות ה).

מחתך (בשבת) - המלאכה היא הסרת חלק הפסולת, או תיקון החלק שנשאר (מי טל מחתך). (ח).

מטבע - ע"ע סלע שחסרה יותר מכדי אונאה.

מטעמת (הטועם מאכל כדי לדעת את טעמו פטור מברכה) - מפני שאכילה על מנת לטעום לא נחשבת אכילה, או מפני שאכילה נחשבת רק אם נהנה במעי, וכאן טעם ופלט בלבד (וזאת הברכה בירור הלכה מד בתחילתו ד"ה חקירה).

מי שפרע - לפני שקיבל מי שפרע הוא רק איסור, שאין בו תביעת ממון כלל אלא שחייב לקבל עליו מי שפרע, או שהוא תביעת ממון, שקנין הכסף לא פקע עד שיקבל מי שפרע (דברי גאונים סג"ד: שר"ת מהר"ם אלשיך י - רק איסור, שר"ת הר הכרמל ח"מ לו וש"ך - תביעת ממון).

מיאון (א) - לאחר שגדלה ולא מיאנה - בעילת הבעל היא קידושין חדשים, או גמר הקידושין הראשונים (לחם משנה אישות ד-ח: רמב"ם - גמר הראשונים).

מיאון (ב) - ע"ע למפרע.

מיגו (א) - מה לי לשקר, שמסתבר שאינו משקר כשיכול לומר אמת (בירור), או כח הטענה, שנאמן בטענה שהיה יכול לטעון אע"פ שלא טען אותה (הנהגה) (הגר"ש שקאפ בבא מציעא ה ובבא בתרא יח ד"ה וע"כ, קובץ שיעורים ח"ב ג, הגרנ"ט קלז ד"ה והנראה, שרידי אש ח"א עמוד רפא (בענין מיגו), שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד כא, מנחת אשר בבא בתרא יז-ב ד"ה ע"פ. בהסבר לכה הטענה מצאנו שלוש דעות: (א) הגר"ש שקאפ שם: נחשב כאילו שהוא מוחזק בנכס והמוציא מחבירו עליו הראיה. (ב) שרידי אש שם: בית דין טוענים בשבילו את כל הטענות שהיה יכול לטעון. (ג) מנחת אשר שם: כיוון שהיה יכול לזכות בטענה, לא יאבד את זכותו בגלל שבחר מרצונו לטעון טענה חלשה יותר).

מיגו (ב) - בוודאי מדבר אמת (דין ודאי), או שעדיין יש ספק שאולי משקר, אך סומכים על צד הספק שמדבר אמת (דין ספק) (חתן סופר כללי מיגו תב: מחלוקת ראשונים האם מועיל להוציא).

מיגו דזכי לנפשיה (בתופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים) - תפיסתו מועילה מפני שיש לו זכות על החפץ, או שלא נחשב כלל חב לאחרים, שהרי ממילא היה יכול לתפוס לעצמו (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קלט).

מיגו להוציא לא אמרינן (א) - שלושה צדדים: משום שחזקת ממון (מוחזק) חזקה יותר מהמיגו, או משום שכל דין מיגו מקורו ברוב (שרוב האנשים היו משקרים וטוענים את הטענה הטובה יותר) ולכן אינו עדיף מרוב שלא מועיל להוציא ממון, או משום שמיגו אינו דין ודאי אלא רק דין ספק (קצות החושן פב-יא: מוחזק חזק יותר, פלפולא חריפתא: מדין רוב, חתן סופר כללי מיגו תג: דין ספק).

מיגו להוציא לא אמרינן (ב) - לא אומרים מיגו כשהוא להוציא ממון, או שאומרים מיגו רק כשהוא להחזיק ממון. ונפק"מ כשאינו לא להוציא ולא להחזיק (קונטרסי שיעורים בבא מציעא א-ב ד"ה ויש: ריב"ם - צריך שיהיה להחזיק, תוס' ר"ד - שלא יהיה להוציא).

מידות רעות - אסורות בעצמן, או שאין איסור בעצמן אלא שחייב להשתדל להסירן (קודש ישראל (בספר הליכות עולם לר' אברהם יוסף אהרמן) א).

מיטב (בתשלומי נזיקין) (א) - נחשב סוג אחר של חפץ (כמו החילוק בין קרקע למטלטלין, ובין מחובר לתלוש), או שהם אותו החפץ, ורק מיטב חביב יותר לבעלים (קונטרסי שיעורים בבא קמא ז-ז ד"ה ואשר: רש"י - סוג אחר של חפץ, תוס' - חביב יותר).

מיטב (בתשלומי נזיקין) (ב) - המיטב משועבד לניזק (ואם אין למזיק מיטב הוא כעני שמחויב ורק אין לו לשלם), או רק דין לגבות ממנו (ואם אין לו אינו מחויב כלל) (קונטרסי שיעורים בבא קמא ז-יא).

מילה (א) - שלושה צדדים: מצווה למול, או מצווה שיהיה מהול, או אסור שיהיה ערל (מפענח צפונות ו-כד ומנחת אשר בראשית יג-א: חוקרים בין שלושת הצדדים. המידות לחקר ההלכה טו-סט: שיהיה מהול או שלא יהיה ערל. אור זרוע יא).

מילה (ב) - חיוב כרת לערל שלא מל הוא בכל יום ויום, או רק כשמת ולא מל במזיד (רמב"ם מילה א: רק כשמת, ראב"ד: כל יום, דן בדבריהם קובץ שמועות שבועות א).

מילה (ג) - נשים פטורות (מופקעות), או שאינן שייכות כלל (הגר"ח סטנסיל בבא קמא פח. ועיון בלומדות טו: מילה - אינן שייכות, שהן כמהולות, הטפת דם ברית - פטורות).

מילת זכריו ועבריו מעכבת בפסח - מצוות המילה מעכבת, או הערלות מעכבת (הגר"ח סטנסיל פה, פו, פז: הערלות).

מים המרים - רק לביור האם נטמאה, או שהם המתירים את איסור קינוי וסתירה (הגר"ח סטנסיל רז).

מין במינו אינו חוצץ - משום שבטל לגבי גופו ונחשב כאילו שהדברים נוגעים זה בזה, או שרק נחשב כאילו החוצץ לא נמצא שם (אך הדברים עדיין לא נוגעים זה בזה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה חציצה. קובץ הערות הוספות ד ד"ה שם: בטל לגופו, תפארת ישראל מקוואות פ"ח בועז יב: כאילו החוצץ לא נמצא).

מין במינו לא בטל (לרבי יהודה) - במין במינו הטעם לא מתבטל אפילו באלף, או שאסור אע"פ שאין בו בנותן טעם (המידות לחקר ההלכה ו-טו).

מיתה (א) - מציאות בפני עצמה, או שהגדרתה היא שאין חיים (מפענח צפונות ו-ג-ד: אפשר שיהיה לא חי ולא מת, שם ו-ד-א: אפשר שיהיה גם חי וגם מת - מוכח שגם מיתה היא מציאות).

מיתה (ב) - חי ומת הם דבר אחד, ורק מצבו של האדם השתנה, או שהם שני דברים שונים, ומת הוא דבר חדש (המידות לחקר ההלכה יט-כג: שני דברים).

מיתה (ג) - ע"ע חיים ומיתה.

מיתות בית דין - הם ארבעה עונשים נפרדים, או עונש אחד (מיתה), ויש ארבע דרכים כיצד להמיתו (ברכת אברהם מכות ב. מיתה שאינה כתובה בו ב, סנהדרין פ: ד"ה ועד).

מיתת האדון בעבד עברי (בנרצע או כשאין לו בן, שאז יוצא לחירות) - שחרור, או שאין לו למי לעבוד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה עבד עברי א, שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קכב).

מיתת הבעל (א) - היתר האשה מייד בגמר המיתה, או לאחר גמר מיתה (קובץ שיעורים קידושין קלז).

מיתת הבעל (ב) - כשעד אחד מעיד על כך נוטלת כתובתה משום שהעד נאמן גם לעניין כתובתה, או שהוא נאמן רק להיתר לינשא, וממילא נוטלת כתובתה משום שתנאי הכתובה הוא שכשתותר לינשא תיטול כתובתה (קובץ הערות כא-ו).

מכבה (בשבת) (א) - המלאכה היא ביטול האש, או קיום העץ (שלא ישרף) (מי טל מכבה א).

מכבה (בשבת) (ב) - היפוכה של מלאכת מבעיר, או שתי מלאכות נפרדות (שדיניהם שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92, מי טל מכבה א).

מכה בפטיש (בשבת) - גמר מלאכה מל"ח מלאכות, או כל תיקון שיהיה (מנוחת עמי ג-2 עמוד 15).

מכה שאמרהו למיתה - ע"ע חבישה בבית סוהר.

מכירי כהונה - הכהן נחשב מוחזק משום שאסור לישראל לחזור בו, או משום שהישראל אינו יכול לחזור בו (קצות החושן רעח-טו). והקהילות יעקב בבא בתרא לז חקר האם הכהן רק מוחזק ואסור לישראל לחזור בו אך אינו קניין, או שהכהן כבר קנאם. ומשנת יעבץ כג חקר האם הוא רק מדין מתנה מועטת (שאסור לנותן לחזור בו) או שהכהן כבר קנאם).

מכירת שטרות - מוכר את הכסף שיגבה, או את הזכות והשיעבוד (שהלוקח יוכל לגבות בלי המוכר) (מערכת הקניינים ה ד"ה אבל: דעת עצמו - את הזכות, בדעת התומים והקצות - את הכסף שיגבה (כך משמע ממנו)).

מכירת שטרות דרבנן (לחלק מהראשונים) - ולא מועילה מדאורייתא - שלושה צדדים: משום שאין לשטרות מעשה קניין, או משום שאי אפשר להקנות חוב, או משום שהחוב עדיין לא בא לעולם (קובץ שיעורים בבא בתרא שפט, את שני הצדדים הראשונים הביא גם פרי משה קניינים לדג ד"ה ויש, אורים ותומים סו: דבר שלא בא לעולם).

מכרו חוץ מאחד ממאה שבו - אין בו דין ארבעה וחמישה משום שהלוקח לא קנה את כל הבהמה, או משום שנשתייר למוכר חלק ממנה (המידות לחקר ההלכה יב-ט).

מכרהו בית דין (א) - שלוש אפשרויות: בית דין מוכרים אותו, או שהם כופים אותו למכור את עצמו, או שהנגנב (האדם שממנו גנב) מוכר אותו (אבן האזל עבדים א-א ד"ה אכן מדברי: כופים למכור עצמו, מנחת חינוך המובא בו: בית דין מוכרים, ברכת אברהם קידושין יד: (סה בדפיו) דן האם בית דין מוכרים אותו או הנגנב).

מכרהו בית דין (ב) - רק מדין תשלומין, או גם עונש הגוף (כמו מלקות) (קונטרסי שיעורים קידושין יז-י, פרי משה גניבה וגזילה כג-א).

מכרהו בית דין (ג) - חוב השבת הגזילה הוא כשאר כל חובות ממון, אלא שחידשה תורה שאפשר לגבותו גם ע"י מכירת גופו, או שחוב זה שונה משאר החובות, ששאר חובות חלים רק על האדם, וחוב זה חל גם על גופו (ולכן אפשר למוכרו) (קונטרסי שיעורים קידושין יז-י).

מכרהו בית דין (ד) - הגניבה מחייבתו לשלם, ורק אם אין לו לשלם חיוב התשלומין מחייבו להימכר, או שהגניבה מחייבתו את שתי האפשרויות: אם יש לו - לשלם, ואם אין לו - להימכר (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קיג).

מכשירי אוכל נפש - כאוכל נפש ממש, או היתר נפרד (עיון בלומדות א: רש"י - כאוכל נפש, תוס' - דין נפרד).

מכת מרדות - לוקה משום שעבר על המצווה המסוימת (כגון שניות לעריות), או משום שעבר על דברי חכמים (איסור כללי) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה מכת מרדות קפא).

מלאכה בחול המועד - המלאכה עצמה אסורה, או שהאיסור הוא לעשות את יום מקרא קודש ליום חול (וע"י המלאכה נעשה כיום חול) (משנת יעבץ אר"ח מדג ד"ה ואשר: רמב"ם - לעשותו ליום חול).

מלאכה ביום טוב לצורך אוכל נפש (א) - מותרת משום שאינה נחשבת כלל מלאכת עבודה, או שהיא כן מלאכת עבודה אך הותרה לצורך עונג יום טוב (כמו ההיתר לצורך פיקוח נפש) (דרכי משה דרך הקודש ח-יב, המידות לחקר ההלכה ה-י, משנת יעבץ אר"ח לו ד"ה הרי מבואר).

מלאכה ביום טוב לצורך אוכל נפש (ב) - ההיתר הוא רק אם בפועל אפשר לאוכלו, או על כל דבר שהוא אוכל נפש בעצם. ונפק"מ לאיסורי דרבנן, שבעצם הם אוכל נפש, אך בפועל אסור לאוכלם (המידות לחקר ההלכה כא-מו).

מלאכה קודם הבדלה - אסור מדין מלאכה בשבת, או מדין חובת הבדלה (כמו שאסור לאכול ולשתות קודם הבדלה) (הגר"ח סטנסיל תכו: רמב"ם - חובת הבדלה).

מלאכה שאין צריך לגופה - צריך לצורך אחר, או לא צריך לצורכה. כגון החופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה - האם פטור משום שצריך את עפרה, או משום שאינו צריך את הגומא (משנת השבת מלאכות עמוד כט).

מלאכות (בשבת) - ע"ע אופה, אורג, בורר, גרופה וקטומה, הוצאה מרשות לרשות, העברת ארבע אמות ברשות הרבים, זורה, זורע, חורש, טוחן, כותב, לש, מבעיר, מבשל, מוחק, מחתך, מכבה, מכה בפטיש, מלבן, ממחק, מעמר, מפשיט, מתיר, סותר, פוצע, צד, צובע, קוצר, קורע, קושר, שוחט, תופר.

מלאכת מחשבת (בשבת) - אם אינה מלאכת מחשבת אינה מלאכה כלל, או שהיא מלאכה ופטור עליה (תוצאות חיים ח-ג: רש"י - פטור, רמב"ם - אינה מלאכה).

מלבן (בשבת) - המלאכה היא הסרת הלכלוך, או יצירת הגוון החדש בבגד (מי טל מלבן א).
מלווה - א"א לקנותו כי אינו ברשותו, או שאי אפשר להקנות זכות (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד רכד).

מליקה (א) - מועילה מדין שחיטה (שמליקתו זו היא שחיטתו), או שהיא עדיין נבילה, ומותרת לכהנים מגזירת הכתוב (אתון דאורייתא א).

מליקה (ב) - הקדושה מטהרת בכל רגע ורגע מטומאת נבילה, או שהמליקה בקדושה מטהרת גם להבא (קובץ הערות נט-ח: נראה שהקדושה מטהרת בכל רגע).

מלבויות זכרונות ושופרות - נחשבות כחלק ממצוות התקיעות, או חיוב נפרד (עיון בלומדות ד).

מלקות (א) - ל"ט הן מציאות אחת מאוחדת, או צירוף של ל"ט נפרדות (מפענח צפונות ט-ה: מציאות מאוחדת).

מלקות (ב) - אומד למלקות הוא פטור, או מדין פיקוח נפש (הגר"ח בעניין אומד למלקות).
מלקות (ג) - ע"ע עונשי התורה.

ממון עניים (א) - חיוב ממוני (דיני ממונות), או מצווה לשלם (דיני איסורים) (ר"ן נדרים ז: ממון, רשב"א ורמב"ן המובאים בו: איסור).

ממון עניים (ב) - מצווה שיגיע לעני, או רק איסור לעשיר ליטלם מדין גזל ממון עניים (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קנא: צדקה - שיגיע לעני, שאר מתנות עניים - רק גזל).

ממון עניים (ג) - קודם שבאו לידי עניים אסור לגזלו - מדין גזל, או מהפסוק "אל תסג גבול עולם" (משנת יעבץ י"ד יט-ג ד"ה מעתה).

ממון שאין לו תובעים - פטור רק מתשלומין כיוון שאף אחד לא יכול לתובעו, שיכול לומר "לאחר אני רוצה לתת" (פטור מתשלומין), או שלא נחשב כלל היזק כי לא הזיק לאף אחד (פטור בהיזק) (פרי משה גניבה וגזילה יג-ב).

ממזר (א) - בגלל איסור הערוה של אביו על אימו, או בגלל אי תפיסת הקידושין שלהם (קובץ הערות לה-א).

ממזר (ב) - רק הביאה היא עבירה, או גם הלידה (קובץ הערות יא-א).

ממזר (ג) - האדם אסור (כעמוני ומואבי), או שביאותיו אסורות משום שהן תולדות עבירה (כיוון שנוצר מביאת עבירה) (נר אהרן א ד"ה ודע).

ממחק (בשבת) - המלאכה היא שמסיר את השערות מהעור, או שעושה את העור חלק (מי טל ממחק א).

ממשקה ישראל - איסור האכילה להדיוט פוסלו לגבוה, או שסיבת האיסור להדיוט אוסרת לגבוה (קובץ הערות לו, קובץ שמועות חולין מא).

מנהג - נקרא מעשה מצווה ומעשה עבירה, או רק מידת חסידות בעלמא (קונטרסי שיעורים קידושין כד' ד'ה ביארנו).

מנהיג (קניין) - ע"ע רוכב ומנהיג.

מנחת העומר - חלק מקורבנות הרגלים, או מצווה נפרדת רק כדי להתיר את איסור חדש (משנת יעבץ א"ח כה-א ד"ה ואשר: רמב"ם - להתיר איסור חדש).

מסור - ע"ע מוסר.

מסירה לפי תומו - עדות (וחכמים סילקו ממנו את החיסרון), או נאמנות נפרדת (ש"ת חתם סופר אה"ע ח"ב קלא ד"ה ואב"ע: אינו עדות. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תקנת חכמים סד: סילוק החיסרון או תקנה נפרדת).

מסירה (קניין) - הכנסה לרשותו, או הוראת בעלות (תורת הקניינים ח"א עמוד שנט. מנחת אשר בבא בתרא מבי: ריטב"א - תולדת משיכה).

מעביר חבית ממקום למקום ושברה - שלושה צדדים: פטור מדין אונס, או משום אומן, או שאינו אדם המזיק (קונטרסי שיעורים בבא קמא יד-יא: תוס' - אונס, רמב"ן - אומן, ראב"ד - אינו אדם המזיק).

מעוברת שנתגיירה לדעה שעובר לאו ירך אימו - גירות בפני עצמה על העובר מדין זכייה (ויכול למחות כשיגדיל), או שדעת האם מועילה גם לעובר (ולא מדין זכייה, ולא יוכל למחות) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד נו).

מעוה חייבים - מדין צדקה, או מדיני פסח (משנת יעבץ א"ח ז: מדיני פסח).

מעילה (א) - טעם איסורה כאיסור גזל (כדיני ממונות), או מפאת ביזיון הקדושה (קובץ שיעורים בבא בתרא רצט. קובץ הערות נב-א תלה במחלוקת ראשונים. הגר"ח סטנסיל מעילה כ. בדין מעילה ע"י שליח: גזל. אתון דאורייתא ג ד"ה והנה הספק. מנחת אשר ויקרא ה-א).

מעילה (ב) - חיובה בגלל איסור ההנאה של הקדש, או בגלל שנהנה מממון גבוה (קובץ ביאורים בכורות א: נהנה מממון גבוה).

מעילה (ג) - ההוצאה לחולין גורמת את חיוב המעילה, או שחיוב המעילה מוציא לחולין (קובץ הערות נה-א).

מעילה (ד) - חיובה משום שיצא לחולין, או משום מעשה ההוצאה (קובץ שיעורים פסחים קכא).

מעילה (ה) - כשהאדם מקדיש הוא מחיל בעצמו את איסור מעילה (כח האדם, כקניינים), או שהוא רק מחיל הקדש, והתורה אסרה כל הקדש באיסור מעילה (כח המעשה, כשחיטה) (גרש"ש נדרים ט ד"ה ע"כ וחידושי ר' שמואל נדרים עמוד ריז: רק מחיל הקדש).

מעילה (ו) - זריקת הדם מוציאה מידי מעילה משום שנעשית מצוותו, או משום שהותר לכהנים (מקדש דוד ח"א ארבע עבודות. וכן חקר בגר"ח סטנסיל שעב האם צריך זריקה המתרת באכילה או רק זריקה המכפרת).

מעילה (ז) - נהנה מדבר שהקדישו אדם, או מדבר קדוש (דרכי משה דרך הקודש ח-ז).

מעילה (ח) - מועלין רק בקודשי ישראל, או שאין מועלין בקודשי גוי (קובץ שיעורים בבא בתרא רצו, המידות לחקר ההלכה ב-ג).

מעילה (ט) - ע"ע הקדש בפחות משווה פרוטה.

מעמד שלושתן (קניין) - כשהמלווה העביר את חובו של הלווה אל אדם שלישי, השלישי גובה ישר מהלווה (והמלווה נסתלק לגמרי), או שעדיין הלווה משועבד למלווה, והשלישי גובה דרך המלווה (עיון בלומדות ג. וכן חקר הפרי משה קניינים כב-ה האם מעמיד את השלישי במקומו, או שמוכר לו את זכות הפירעון).

מעמר (בשבת) - משום תיקון הפרי, שע"י איסופו נשמר יותר טוב, או משום שזו דרך עבודת השדה (פרי משה שבת יד-ב).

מעקה - מצווה לעשותו (פעולה), או שיהיה עשוי (תוצאה) (עיון בלומדות יג).

מעשה קניין (א) - הקונה עושה מעשה שמוכיח שהוא הבעלים (הוראת בעלות), או מעשה שמכניס את החפץ לרשותו (הכנסה לרשות) (רוח אליהו ד לגבי כל הקניינים, ובעיקר לגבי הגבהה, משיכה, חצר וחזקה).

מעשה קניין (ב) - ע"ע אגב, אודיתא, ארבע אמות, הגבהה, הילוך בשביל של כרמים, הנהגה, חזקה, חליפין, חצר, יד, כלים, מסירה, מעמד שלושתן, משיכה, נעילה, סודר, קניין.

מעשי ידיה של אשה - ע"ע מה שקנתה אשה קנה בעלה.

מעשר - המכניס תבואתו במוץ שלה פטור ממעשר - משום שראה את פני הבית בפטור ולא חל אז החיוב - לא יחול לעולם, או שכיוון שהיה במוץ לא נחשב ראיית פני הבית (משום שמכוסה במוץ) (אפיקי ים ח"ב כט).

מעשר שני ממוץ גבוה (למאן דאמר) (א) - הקניין לגבוה בא מכח הקדושה, או שהקדושה באה מכח הקניין (קובץ שיעורים כג: הקניין מכח הקדושה).

מעשר שני ממוץ גבוה (למאן דאמר) (ב) - ממוץ גבוה ממש, או שרק מחמת קדושתו יש לו דינים כאילו היה ממוץ גבוה (שלא יכול למוכרו ולקדש בו אשה) (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תסט בהערה).

מפקיד שמכר את הפיקדון לעניין כפל - הגנב משלם את הכפל ללוקח, או שהגנב חייב למפקיד והמפקיד חייב ללוקח (המידות לחקר ההלכה יג-כז).

מפשיט (בשבת) - המלאכה היא שהעור נפרד מהבשר, או שהבשר נפרד מהעור (מי טל מפשיט א).

מצה (א) - צריכה להיעשות מחמשת מיני דגן ולא מאורז ודוחן - הדין הוא שתהיה דווקא מחמשת המינים, או שתבוא לידי חימוץ (קובץ שיעורים פסחים קעו).

מצה (ב) - ע"ע אכילת מצה, לשמה, על מצות ומרורים יאכלוהו, שימור מצה.

מצווה הבאה בעבירה (א) - היא מצווה ורק אינה לרצון, או שאינה מצווה כלל (מנחת חינוך שכה: אינה לרצון, שערי יושר ג-ט).

מצווה הבאה בעבירה (ב) - המצווה פסולה, או שהחפץ של המצווה (כגון הלולב) פסול (ברכת אברהם סוכה לא. סוכה גזולה יג: ריטב"א - החפץ).

מצווה לקיים דברי המת - רק מצווה (אך עדיין הממון שייך ליורשים), או שהממון כבר קנוי לזוכה (מחנה אפרים זכיה ומתנה כט: מחלוקת רש"י ותוס'. קובץ שיעורים כתובות שטו, חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד עח).

מצווה קיומית - היא שלילה או חיוב. למשל מצוות ציצית - האם גדרה שאסור ללבוש ארבע כנפות בלי ציצית (שלילה), או שכשלוש ארבע כנפות יש מצווה להטיל ציצית כשאר כל מצווה, וכמו מצוות תפילין (חיוב) (שערי יושר ג-ט ד"ה ואם: בדעת המנחת חינוך - שלילה, דעת עצמו - חיוב).

מצוות אין צריכות כוונה (א) - מעיקר הדין צריך כוונה אך מסתמא מכוון, או שאין צריך כוונה כלל (מקנה כלל נג, אתון דאורייתא כג).

מצוות אין צריכות כוונה (ב) - אך כשמכוון לא לצאת לא יצא - כי אינו מעשה מצווה כלל (וכמו מתעסק), או שהוא מעשה, ורק לא יוצא בו ידי חובה, כי אין אדם זוכה בעל כורחו (ברכת אברהם סוכה לו: אגד שלא במינו ב).

מצוות בטלות לעתיד לבוא - יתבטלו לגמרי, או שהפטור של מתים ממצוות ("במתים חופשי") ימשך גם לאחר שיקומו לתחייה (קובץ שיעורים ח"ב כט).

מצוות דאורייתא - ע"ע דיני התורה.

מצוות דרבנן - ע"ע דרבנן.

מצוות לאו ליהנות ניתנו (א) - הטעם הוא משום שההנאה טפילה לקיום דברי השי"ת, או שהנאה רוחנית ממצוות לא נחשבת כלל להנאה (רש"י ורשב"א סוכה לא: לא נחשבת הנאה. קובץ שמועות חולין לט: טפילה).

מצוות לאו ליהנות ניתנו (ב) - נחשב כאילו לא עשה כלל את המעשה, או רק כאילו לא נהנה (אך את המעשה כן עשה) (הגר"ש שקאפ נדרים יא ד"ה ושמעתי: לא עשה כלל את המעשה).

מצוות עשה שהזמן גרמן נשים פטורות (א) - פטורה משום שהזמן גרמן, מפני שמשועבדת לבעלה וא"א להגביל לה את זמן המצווה (או מטעמים אחרים) (סיבה), או שיש טעם מיוחד לכל מצווה שהאשה פטורה, ולא משום שהזמן גרמן (סימן) (קונטרסי שיעורים קידושין יט-ד ד"ה ונראה בביאור).

מצוות עשה שהזמן גרמן נשים פטורות (ב) - נשים שמקיימות מצוות עשה שהזמן גרמן - נחשב מעשה מצווה, או שאין בזה כלל מעשה מצווה (וכמו המניח תפילין ברגלו) (קובץ שיעורים בבא בתרא נד ברבע האחרון: תולה במחלוקת ראשונים).

מצוות צריכות כוונה (א) - אם לא כיוון כאילו שלא עשה את מעשה המצווה כלל (אלא כמתעסק), או שעשה את מעשה המצווה, ורק לא קיימה (ברכת אברהם פסחים קיד: ברכת המרור ב).

מצוות צריכות כוונה (ב) - שלושה צדדים: צריך להוציא בשפתיו (דיבור), או שצריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או שמספיקה התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא) (מנחת חינוך יג-כז ד"ה ואי (בסוף המצווה): דיבור או מחשבה, ורצה לתלות במחלוקת ראשונים. ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד ערב אות ה: מחשבה או התרצות. גדרי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

מצוות שבין אדם לחבירו - המצווה רק בתוצאה, או גם בכל הכשר וקירוב למצווה (אתון דאורייתא יג ד"ה והנה: תוצאה. קובץ שיעורים ח"ב כג-ו: תוצאה (לענין פריעת בעל חוב, פדיון שבויים, רציחה וחובל באביו). שערי יוסף א-ז בסופו: גם כל קירוב למצווה).

מצוות שבממוץ - בכולן יש שיעבוד נכסים חוץ מריבית (שיש עליה גזירת הכתוב), או שבכולן אין שיעבוד נכסים חוץ מצדקה (שהיא חוב ממון לעניים) (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"א עמוד רמט).

מצורע - ע"ע שילוח מצורע.

מצורע הוקש למת - טומאת מצורע הוקשה למת, או שהמצורע בעצמו הוקש למת (הגר"ח סטנסיל צב).

מצטמק ויפה לו (או ורע לו) - יפה (ורע) לתבשיל, שהוא משתבח (או נחסר), או לאדם, שהאדם שמח (או עצוב) (אגרות רא"ה ח"א מב בשם ספר אורה המיוחס לרש"י: לאדם).

מצמצם (מניעת הצלה ממיתה) - גזירת הכתוב ("או באיבה") שנחשב כאילו שהוא מעשה בידיים ולא רק גרמא, או חיוב מחודש אע"פ שהוא רק בגרמא (ברכת אברהם סנהדרין עו: מצמצם א).

מקדש - ע"ע בית המקדש.

מקוה - ע"ע ארבעים סאה, זוחלין, שינוי מראה.

מקום - הוא מציאות אחת כוללת, או שמורכב מהרבה נקודות קטנות שא"א לחלקן יותר (מפענח צפונות ב).

מקום שאין מכניסים בו חמץ אין צריך בדיקה - חיוב בדיקה הוא רק במקום שמכניסים בו חמץ, או שהחיוב הוא בכל מקום, אך מקום שאין מכניסים בו הוא כבדוק ולכן פטור מבדיקה (ברכת אברהם פסחים ב. מקום שנתחייב בבדיקה א).

מקח טעות (א) - אומדנא שהתנה שקונה רק על דעת שהחפץ טוב (תנאי), או שלא נחשב לכוונת קניין (שו"ת רעק"א תנינא נא: תנאי, שו"ת בית הלוי ח"ג ג ד"ה והנראה: אינו קניין. חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד סא).

מקח טעות (ב) - החפץ שביד הקונה - גזל, או כמו מלווה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה מקח טעות).

מקח טעות (ג) - המעות שביד המוכר - שלושה צדדים: גזל, או מלווה, או פיקדון (מחנה אפרים גזילה כג: גזל או מלווה, קצוה"ח קפג-א בסופו וקובץ שיעורים כתובות רעא: מלווה או פיקדון).

מקלקל (בשבת) (א) - אינו מלאכה כלל, או שהוא מלאכה ופטור עליה (אחיעזר ח"ב ה-ז בסופו: מחלוקת רש"י ותוס'. אגלי טל דש טו [יח] בהשמטה: לכו"ע היא מלאכה).

מקלקל (בשבת) (ב) - פטור כאשר מקלקל, או כאשר אינו מתקן (פרי משה שבת ו-ג).

מקצת היום ככולו - צריך רק את מקצתו, או שכשיש את מקצתו נחשב כאילו יש את כולו (קובץ הערות יט-א, ב).

מרא קמא - פוסקים לפי העבר (חזקה דמעיקרא), או שלא מוציאים מידו (מוחזק) (קונטרס הספיקות א-ה ורמב"ן ורמ"ה המובאים בו, קובץ שיעורים ח"ב ח - מוחזק. פני יהושע המובא בקונטרס הספיקות שם וקצות המובא בקובץ שיעורים שם - חזקה דמעיקרא).

מרור (א) - המצווה היא בטעם המרור, או במין המרור (משנת יעבץ אר"ח יז).

מרור (ב) - ע"ע על מצות ומרורים יאכלוהו.

מרור בזמן הזה להליל (מדרבנן) - מקיים את המצווה ע"י כורך, או שמקיימה בנפרד, ומצוות כורך היא רק זכר למקדש (הגר"ח סטנסיל מא).

משיכה (קניין) (א) - חל ע"י מעשה המשיכה, או ע"י שהחפץ נמצא ברשותו של הקונה (התוצאה) (אבן האזל מכירה ב-ח: רמב"ם - מעשה, ראב"ד - תוצאה).

משיכה (קניין) (ב) - חל ע"י ההכנסה לרשותו, או משום שהמעשה מוכיח את בעלותו (כמו קניין חזקה) (מנחת אשר בבא בתרא מב-ו, יא, תורת הקניינים ח"א עמוד רפח. ומעין זה חקר עיון בלומדות יב האם חל ע"י מעשה המשיכה עצמו, או משום שהמעשה מוכיח את בעלותו).

משיכה (קניין) (ג) - לא מועילה ברשות הרבים - משום שאינה הכנסה לרשותו, או שאינה דרך משיכה, כי הרבים מעכבים אותו (תורת הקניינים ח"א עמוד רפט).

משיכה (קניין) (ד) - לא מועילה בעצין נקוב משום שקרקע אינה נקנית במשיכה, או שכיוון שנחשב מחובר לקרקע עולם - אינה משיכה כלל (כמו המושך ענף שמחובר לאילן, שאינה משיכה) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד רמ).

משכונ (א) - רק שיעבוד, או קניין (פרי משה קניינים מו-ב).

משכונ (ב) - המשכון הוא פירעון החוב, ורק אם יהיה לו כסף ישלם במקום המשכון, או שהתחייב לשלם כסף, ורק אם לא ישלם יפרע את המשכון במקום הכסף (המידות לחקר ההלכה יח-פח: זו המחלוקת האם בעל חוב קונה משכון).

משכון שהטפו בזרוע - חייב משום גזלן, או משום אחריות של שומר (כשאר משכון) (הגר"ח סטנסיל רמא: סתירה ברמב"ם).

משלוח מנות - המצווה בשליחת המנות (פעולה), או שחבירו יקבלן (תוצאה) (באר היטב א"ח תרצה-ז. המידות לחקר ההלכה י-יח: תוצאה, וקונטרס אב ישראל נה-א חקר בזה).

משמוש נחלה - ע"ע ירושת משמוש.

משמוש מת (בעריות) - אינה ביאה כלל, או שהיא ביאה ופטור עליה (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד יד).

משמשי חולה פטורים מן הסוכה - מטעם תשבו כעין תדורו, או מטעם עוסק במצווה פטור מן המצווה (קובץ שיעורים ח"ב מו-א. ובמשנת יעבץ א"ח סה-ד חקר האם הוא מטעם עוסק במצווה, או מטעם מצטער פטור מן הסוכה).

משקה הבלוע בפרי - הוא אוכל, ורק כשיוצא מהפרי נעשה למשקה, או שהוא משקה, ורק כשהוא בלוע יש לו דיני אוכל כי הוא טפל לפרי (ברכת אברהם פסחים לג: ד"ה טומאה: רא"ש - משקה, ר"ש - אוכל).

משקים טמאים שנבלעו בחרם אינם מטמאים - משום שטומאה בלועה אינה מטמאה, או שנתבטלו וכאילו אינם (הגר"ח סטנסיל שצז).

מת - ע"ע מיתה, שערות וציפורניים של מת.

מת מצווה - נזיר נטמא לו משום ביזיון המת, או משום שמוטל על כולם לקוברו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה מת מצווה).

מתה מחמת מלאכה פטור (בשומרים) - שלושה צדדים: משום שהמשאיל פשע שלא בדק, או שידע שאפשר שתכחיש במלאכה והתירה לזה, או שאיגלאי מילתא שהיא שאלה בטעות, שלא היתה ראויה למלאכה (מחנה אפרים שאלה ופיקדון ד: שאלה בטעות, רמב"ן וריטב"א המובאים בו - פשע, נימוקי יוסף המובא בו - ידע והתירה לזה).

מתוך שאינו יכול להישבע משלם - שלושה צדדים: מסתמא חייב בתשלומין ורק אם נשבע פטור מלשלם, או שמסתמא פטור מלשלם ורק אם לא נשבע מתחייב, או שמחויב באחד מהדברים - להישבע או לשלם (קובץ שיעורים בבא בתרא קנ וח"ב ז-ב ומשנת יעבץ ח"מ יט חקרו בין שני הצדדים הראשונים. מלשון רש"י שבועות לב: ד"ה דאמר משמע כצד השלישי).

מתיר (בשבת) - היפוכה של מלאכת קושר, או שתי מלאכות נפרדות (שדיניהם שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92).

מתנה טמירתא (אמר לעדים כתבו בסתר ותנו לו) - לא מועילה משום הערמה (שפסולה חכמים), או משום שלא נתנה בלב שלם ולא גמר להקנות (אבן האזל זכיי ומתנה ה-א: רמב"ם - הערמה, הפשט הפשוט - לא נתן בלב שלם).

מתנה מועטת - קניין, או רק התחייבות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה דברים שנקנים באמירה: בבלי - קניין, ירושלמי - התחייבות. וכן חקר משנת יעבץ י"ד כ ד"ה אכן נראה האם הוא מדיני ממונות או רק איסור).

מתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל - משום שאינו יכול לשנות מדיני התורה, או שכאילו לא התנה כלל (הגר"ז נחלות ו-י ד"ה עוד: כאילו לא התנה כלל).

מתנה על מה שכתוב בתורה - תנאי ממש, שאם יתחייב לה בשאר כסות ועונה אינה מקודשת, או ששיר, שמקדש אותה בלי התחייבות לשאר כסות ועונה (תוס' כתובות נו. ד"ה הרי: תנאי ממש, רעק"א על התוס' שם: שיר).

מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון תנאו קיים (לרבי יהודה) - חמישה צדדים: מדין שיור (שקידש אותה ושייר את דין שאר וכסות), או מדין סילוק (שקידש אותה וסילק את חיובי שאר וכסות), או מדין תנאי (שקידש אותה והתנה שלא נותן לה שאר וכסות), או מדין מחילה (שהאשה ידעה ומחלה לו), או שהתורה חייבה חיובי ממון רק ברצון האשה, וכאן שאינה רוצה אינו חייב (הגר"ש שקאפ כתובות מט ד"ה והנה וד"ה אמנם היה: תנאי, ולא סילוק ולא שיור. חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד קנד: תנאי או מחילה, קצות רט"א: רשב"א - מחילה, דעת עצמו - פטור כיוון שהאשה לא רוצה).

מתנה על מנת להחזיר (א) - קניין גמור אלא שהטיל בו תנאי, או קניין לזמן (תורת הקניינים ח"א עמוד קפד).

מתנה על מנת להחזיר (ב) - התנאי הוא שיקנה בחזרה לבעלים הראשון, או רק שבמציאות יחזיר לו (אך אין צריך להקנות לו) (קהילות יעקב בבא בתרא לה).

מתנות כהונה - ממון כהנים, או הפקר לכהנים (קהילות יעקב נדרים ד ד"ה ומעתה יש).

מתנות לאביונים - המצווה בנתינה (פעולה), או שהעני יקבלן (תוצאה) (באר היטב א"ח תרצה-ז).

מתנות עניים - ע"ע ממון עניים, נדרי צדקה, צדקה.

מתנת שכיב מרע - ע"ע שכיב מרע.

מתעסק (א) - לא נחשב שהיתה פעולה כלל (שאינה עשיית חריץ אלא רק גרירת כיסא), או שהיתה פעולה אך כאילו שלא האדם עשה אלא נעשתה מעצמה (שהחריץ נעשה מאליו) (קובץ שיעורים ח"ב כג-ז: כנעשה מעצמו).

מתעסק (ב) - רק פטור מעונש, או שאין כלל ציווי ומותר (ש"ת רעק"א מהדורא קמא ח: בשבת - מותר, בשאר התורה - פטור. אגלי טל קוצר סוף כד - מותר. ברכת אברהם בבא קמא כו: ד"ה לעניין, קובץ ביאורים בציונים לבבא קמא עמוד סד בדפיו, חלקת יואב ח"א א"ח ז).

נ

נאמן עלי אבא (לעדות או לדין) - חמישה צדדים: מדין מחילה והתחייבות, או מדין הודאת בעל דין (או אודיתא), או מדין תנאי שבממון, או שכאשר מקבלו על עצמו לא פסלתו התורה (שכל הפסולים נאמרו רק כשלא קיבלם), או שזו תקנת חכמים (ברכת אברהם סנהדרין כד: נאמן עלי אבא טו: מחלוקת ראשונים).

נבילה (א) - האיסור בכך שנתנבלה (פעולה), ואח"כ האיסור ממשיך, או שהאיסור הוא בכך שהיא נבילה (המידות לחקר ההלכה טו-כב).

נבילה (ב) - ע"ע טומאת נבילה.

נבילת עוף טהור (א) - ארבעה צדדים: מטמאה בבית הבליעה מדין טומאת מגע, או טומאת משא, או מדין אכילה, או שהיא דין נפרד שמטמאה כשהיא נמצאת בבית הבליעה (אתון דאורייתא ב: מגע, משא, או אכילה. קובץ שיעורים ביצה כט: אכילה או דין נפרד).

נבילת עוף טהור (ב) - טומאתה בבית הבליעה נובעת מאיסור אכילתה, או דין נפרד (הגר"ח סטנסיל תי, זכר יצחק ח"א מו בסופו ד"ה לזאת).

נבילת עוף טהור (ג) - ע"י הבליעה, או ע"י שמונחת בצוואר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נבילת עוף טהור אות י).

נבילת עוף טהור (ד) - היא עצמה טמאה והחידוש הוא שאינה מטמאה אלא בבית הבליעה, או שהיא עצמה אינה טמאה והחידוש הוא שבבית הבליעה כן מטמאת (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נבילת עוף טהור אות יב).

נבעלה בעילת זנות אסורה בתרומה - מדין זונה וחללה, או דין נפרד (ודין זונה לא פוסל בתרומה) (הגר"ח סטנסיל שס).

נגיעה במקצת - ע"ע טומאת מגע.

נדרה ונראה אינו חוזר ונראה - נחשב כאילו שאותה הדחייה עדיין קיימת, או פסול בפני עצמו, אפילו שאותה הדחייה כבר בטלה (המידות לחקר ההלכה ו-יב).

נדר (א) - המעשה בעצמו אסור, או שהאיסור הוא רק לחלל את דיבורו (קובץ הערות יח-ב: לחלל את דיבורו).

נדר (ב) - איסור כל יחל הוא מצד הקבלה, שמתברר שקבלת הנדר לא היתה נכונה ועובר למפרע, או מצד הקיום, שלא קיים את דבריו ועובר בלהבא (דרכי משה דרך הקודש ב-ט, י).

נדר (ג) - האדם מחיל בעצמו את האיסור (כח האדם, כקניינים), או שהאדם רק מקבל על עצמו את האיסור, והאיסור חל ממילא (כח המעשה, כשחיטה) (שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם: כח המעשה. חידושי ר' שמואל נדרים עמוד כח: כח המעשה, ולכן לא שייך בו חזרה תוך ל'. וכן דן בזה שם בעמוד כה. חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה: דעת עצמו - כח האדם, ר"ן ומחנה אפרים - כח המעשה. גרי כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

נדר (ד) - חלות איסור או קבלה (שהאדם מקבל על עצמו ואח"כ התורה עושה איסור חפצא) (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה: חלות איסור, ר"ן ומחנה אפרים שמוכאים בו: קבלה).

נדר לזמן - כל רגע ורגע שבתוך הזמן אסור (מהפרטים מצטרף הכלל), או שיש איסור אחד, והזמן מגביל אותו שיחול רק עד הזמן (מהכלל מסתעפים הפרטים) (דרכי משה דרך הקודש ג-יח: כל רגע ורגע אסור).

נדר על דבר שאין בו ממש (כגון קונם שאני ישן, שחל מדרבנן) - איסור חפצא, או איסור גברא (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קד: ר"ן - חפצא).

נדרי צדקה (א) - הממון נקנה לעניים (ושייך להם לכל דבר), או שרק יש לו דין צדקה אך אינו שייך להם עדיין, שצריך מעשה קניין ככל הקניינים (הגר"ח על הרמב"ם מכירה כב-ז ד"ה ונראה. וכן חקר מחנה אפרים צדקה ב האם החיוב מדין מוצא שפתיך, או מדין אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט. ומעין זה חקר בקהילות יעקב נדרים (ד ד"ה ומעתה יש) האם נעשה ממון עניים או הפקר לעניים).

נדרי צדקה (ב) - כדיני קורבנות (וזמנם עד ג' רגלים), או כדיני ממונות (וזמנם מייד) (קהילות יעקב נדרים (ד ד"ה ומעתה יש), ותלה בחקירה האם נעשה ממון עניים - וכקורבנות, או הפקר לעניים - וכממונות).

נדרי צדקה (ג) - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניחותא) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא טז-ח ד"ה ונלענ"ד: מחשבה. גרי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

נדרי צדקה (ד) - האדם עצמו מחיל את הדין (כח האדם, כקניינים), או שהאדם רק נודר והתורה מחילה את הדין (כח המעשה, כשחיטה) (שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם: כח האדם).

נדרי שגגות - מדין טעות ככל התורה (כבקניינים), או דין בפני עצמו שצריך פיו וליבו שווין (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד כט, רד).

נהנה - שלושה צדדים: חייב משום שפוגע בבעלותו של הבעלים, או משום שמחסרו ממון, או מדין מזיק (קונטרסי שיעורים בבא קמא יב-ח. וכן חקרו המידות לחקר ההלכה טו-מה ואור שמח המובא בו האם חייב על הנאת בהמתו מדין מזיק או מדין פריעת חוב).

נוגע (בעדות) (א) - שלושה צדדים: חשש שמשקר, או שאדם קרוב אצל עצמו (קרוב), או בעל דין (קצות החושן לד-ד: חשש משקר או קרוב, קובץ שיעורים כתובות נז: גם חשש משקר וגם קרוב, חידושי ר' שמואל בבא בתרא כג-ב: מביא מחלוקת ראשונים בין שלושת הצדדים).

נוגע (בעדות) (ב) - ע"ע עדות.

נוטל כלי לבקר או לשגר לחמיו ונאנס חייב - מדין שואל, או מדין לוקח (מחנה אפרים שומרים כד).

נולד (ביום טוב) - האיסור רצוף מתחילת הזמן על כולו, או שמתחדש בכל רגע של הזמן (חידושי ר' שמואל פסחים עמוד נט בשם הגרש"ש: כל רגע).

נותן טעם לפגם - מותר מדין ביטול ברוב, או משום שאינו נחשב כלל לטעם (שכל דין טעם הוא רק כשהטעם הוא לשבח) (פרי משה רוב מג-ב).

נזיקין (א) - חלק מזכויות הבעלים הם שהמזיק צריך לשלם לו, או שהוא תולדה מזכות ההשתמשות - שצריך לשלם לו משום שמבטל ממנו את זכות זו (המידות לחקר ההלכה ח-מט).

נזיקין (ב) - ע"ע היזק שאינו ניכר, מיטב, נזקי ממונו, תשלומי נזיקין.

נזיר (א) - שלושה צדדים: איסור חפצא, או איסור גברא, או קדושה (כקדושת כהונה, וממילא התורה אסרתו בכל האיסורים) (המידות לחקר ההלכה במבוא ט-ב: מחלוקת אחרונים. הגר"ש שקאפ נדרים ד. אבני מילואים בשו"ת כב ד"ה והנה. מהר"ט ח"א נג נד (מובא במידות לחקר ההלכה ובגרש"ש שם): קדושה. שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תצו דן במהר"ט הנ"ל. אור גדול דף קפג טור ג: האם איסור חפצא).

נזיר (ב) - נדר איסור, או נדר הקדש (קונטרסי שיעורים נדרים א-ד ד"ה ונראה וטז-ד: רמב"ם - איסור, רמב"ן - הקדש).

נזיר (ג) - הוא מחיל על עצמו את האיסורים (כח האדם, כקניינים), או שהוא רק נדר והתורה מחילה עליו את האיסורים (כח המעשה, כשחיטה) (שערי יושר הכא ד"ה ולענין וחידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה: כח המעשה. גר"י כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

נזיר (ד) - חיוב קורבנותיו בא ע"י קבלתו, כשאר דיני נזירות, או שבא ממילא ע"י הנזירות (והקבלה היא רק על הנזירות עצמה) (קובץ שיעורים ביצה נב, חידושי ר' שמואל נדרים עמוד ריז).

נזיר (ה) - בגלל שהוא קדוש ("קדוש יהיה") יש לו דיני נזיר, או בגלל דיני הנזיר הוא קדוש (דרכי משה דרך הקודש ד-יא).

נזיר (ו) - האיסור שנגע במת והאהיל עליו, או שנטמא וע"י זה חילל את נזירותו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נזירות לענין טומאה).

נזיר (ז) - ע"ע מת מצווה, תנאי בנזירות.

נזיר אסור ביין עד לאחר כל המעשים (לרמב"ם) - מדין נזיר, או מצווה מחודשת (אך איסור נזיר פקע לאחר זריקת אחד מן הדמים) (הגר"ח סטנסיל רד).

נזיר לאחר ל' יום (הריני נזיר לאחר ל' יום) - החיוב חל רק לאחר ל' יום, או שכבר עכשיו מחויב בנזירות דלאחר ל' יום (כמו האומר הרי עלי לאחר ל' שמחויב מייד לאחר ל') (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד קנט).

נזיר לזמן - כל רגע ורגע שבתוך הזמן אסור (מהפרטים מצטרף הכלל), או שיש נזירות אחת, והזמן מגביל אותה שתחול רק עד הזמן (מהכלל מסתעפים הפרטים) (דרכי משה דרך הקודש ג-יח: נזירות אחת).

נזיר שמשוין - שלושה צדדים: סוג חדש של נזירות, או שהיא נזירות רגילה אלא שאינה גמורה (שמותר להיטמא למתים), או מדין נדר (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תצג, חידושי ר' שמואל נדרים עמוד נג: סוג חדש או נזירות רגילה. שו"ת מהר"ט ח"א כ מביא דעה שמדין נדר, ודעת עצמו שכשאר נזירות).

נזיר שננטמא (א) - מתחיל נזירות חדשה, או שהנזירות הקודמת ממשיכה (דרכי משה דרך הקודש ג-ט).

נזיר שננטמא (ב) - הקורבנות על מעשה ההיטמאות, או על נזירות הטומאה (שכמו שיש נזירות טהרה כך יש נזירות טומאה) (הגר"ח סטנסיל רה: נזירות טומאה).

נזיר שננטמא (ג) - מונה שבעה ימים כדי להיטהר מטומאת מת, או מפני שמניין נזירות טומאה הוא שבעה ימים (הגר"ח סטנסיל רה).

נזקי ממונו (א) - החיוב הוא משום שממונו הזיק, או משום שהיה צריך לשמור עליו ופסע ולא שמר (הגר"ש שקאפ בבא קמא א, הגר"ט קטו, אבן האזל נזקי ממון א-א-יד, הגר"ט קי ד"ה ונראה).

נזקי ממונו (ב) - עונש על שממונו הזיק, או משום שצריך לשלם את הנזק לניזק (כהשבת הללואה) (הגר"ט קטו ד"ה והנה יש. קונטרסי שיעורים בבא קמא ב-ג, ד: רמב"ם - כהלואה, רשב"א - בור הוא עונש, שאר מזיקין - כהלואה).

נטילת ידיים לחולין - כדי שלא תהיה טומאה על הידיים (כנטילה לתרומה), או מצווה שהידיים יהיו נטולות (הגר"ח סטנסיל קמג: ראב"ד - כתומה, רמב"ם - דין נפרד).

נידה (א) - האיסור לבעלה הוא תולדה מהטומאה, או דין נפרד (נודע ביהודה מהדורא תנינא י"ד קכ ואבני נזר ח"ב רמ-ח: דין נפרד. הגר"ש שקאפ יבמות א ד"ה ועתה: תולדה מהטומאה. ומעין זה חקר האתון דאורייתא כא האם איסור נידה הוא איסור או טומאה).

נידה (ב) - נחשבת ערוה (מדיני עריות), או כשאר איסורים (מנחת חינוך רצה-כא ד"ה והנה, וחלקת יואב י"ד כט: ערוה. אתון דאורייתא כא).

נידה (ג) - נידה גורמת לראייה, או שהראייה גורמת לנידה (מפענח צפונות י-ז).

ניחום אבלים - משום האבלים, או מדין כבוד המת (משנת יעבץ י"ד לז ד"ה ונראה).

נישואין (א) - הגיע זמן ("ב חודש אחר האירוסין) אוכלות משלו ואוכלות בתרומה - הזמן מחייב גם שישאנה וגם שאוכלת, או שהזמן מחייב שישאנה, וכיוון שלא נשאה חייב להאכילה (המידות לחקר ההלכה ג-יח).

נישואין (ב) - ע"ע חופה.

נכסים מועטים - ע"ע אלמנה אצל הבת, מזון הבנות.

נמצא אחד מהן קרוב או פסול - ע"ע עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה.

נעילה (בקניין חזקה) - תיקון הקרקע (כמו נעל ופרץ), או הוראת בעלות (אע"פ שאינו תיקון הקרקע) (תורת הקנינים ח"א עמוד שפ, תקסא: ר"ן - תיקון, רבנו יונה - הוראת בעלות).

נר חנוכה (א) - מצווה להדליק את הנר (פעולה), או שהנר יהיה דולק (תוצאה) (ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד רסא אות א).

נר חנוכה (ב) - ברכת שעשה ניסים היא על שניצולו מהעכו"ם, או על פך השמן (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה חנוכה אות נג: על שניהם).

נר חנוכה (ג) - ע"ע הידור בנר חנוכה.

נרות המנורה - מצווה להדליקם (פעולה), או שיהיו דולקים תמיד (תוצאה) (הגר"ח על הרמב"ם ביאת מקדש טז-א ד"ה והנראה: רמב"ם - תוצאה. תורה שלמה חכ"ג מילואים לפרשת תצווה ד).

נרצע - ע"ע מיתת האדון, רציעה.

נר שבת (א) - מצווה להדליקו (פעולה), או שיהיה דולק (תוצאה) (עיון בלומדות יג).
נר שבת (ב) - לעונג שבת (שיהנה), או לכבוד שבת (הגר"ח סטנסיל יא, רוח אליהו סג. משנת יעבץ
 א"ח לד ד"ה ולפי"ז נמצא וקהילות יעקב שבת יט: שני הדינים יחד. ערוך השולחן א"ח רסג-ב בדעת
 הרמב"ם: במקום האכילה הוא כבוד השבת, בשאר החדרים הוא עונג שבת שלא יכשל בהליכתו. והוסיף
 המשנת יעבץ שם שאם הוא לעונג - מעיקר הדין היה צריך להדליק בשבת אלא שאסור, ואם הוא לכבוד -
 עיקר החיוב על ערב שבת שזהו הכבוד).

נר שבת וסעודה - צריך נר במקום סעודה, או סעודה במקום נר (מפענח צפונות י-ט).
נשבע ונוטל - חכמים הפקיעו ממנו את זכות הממון ותיקנו שאם ישבע יטול, או שזכות
 הממון נשארה אצלו, ורק החמירו עליו שישבע (ואם לא ישבע לא יטול) (פרי משה שבועות
 ממון כב-א).

נתינת רשות לאדם אחר להשתמש בחפץ - צריך מחשבה בפועל כדי להתיר את האיסור
 גזל שבממון (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, ניותא) (חידושי
 ושיעורי מרן ר' ברוך בער בבא מציעא לו ד"ה ויש לחקור: חמדת שלמה - מחשבה, שאר המפרשים -
 התרצות. גדרי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

נתיצת אבן מהמזבח - האיסור בנתיצת האבן, או בכך שע"י זה המזבח נפסל (צפנת פענח
 כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נתיצת אבן).

נתן הוא ואמרה היא ספק מקודשת - הספק הוא האם היתה דעתו לקדשה, או האם
 נחשב כי יקח ולא כי תיקח (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד מ).

ס

סודר (קניין) (א) - נתינת הסודר היא תמורת החפץ הנקנה (מדין קניין כסף), או שהיא
 ראייה לגמירות דעת (מנחת אשר בבא בתרא מב. ומעין זה חקר בשיעורי ר' שמואל (בבא מציעא ח"א
 עמוד שט) האם הוא תמורה או מעשה ליצור למקנה גמירות דעת. ומעין זה חקר בפרי משה קניינים לא-ב
 האם הוא מדין קניין כסף או שהוא קניין נפרד).

סודר (קניין) (ב) - העדים נותנים את הסודר - מדין שליחות, או מדין עבד כנעני (חידושי ר'
 שמואל גיטין וקידושין עמוד קיח).

סוטה (א) - דין טומאה (ככל טומאות מגע), או דין איסור (איסור ביאה) (שערי יושר א-טז ד"ה
 והנה וד"ה וע"כ, ובחידושי הגר"ש שקאפ כתובות ו ד"ה וע"כ נלענ"ד ד"ל: איסור).

סוטה (ב) - נחשבת ערוה (מדיני עריות), או כשאר איסורים (מנחת חינוך רצה-כא ד"ה ועוד:
 ערוה).

סוטה (ג) - הדין שעשה הכתוב ספק כוודאי הוא שהספק אסור אפילו אם קמי שמיא גליא
 שלא זינתה (דין ודאי), או שרק אנו דנים כאילו זינתה (דין ספק) (קובץ הערות טו-י).

סוטה (ד) - מה שעד אחד נאמן גם להפסידה כתובתה, הוא בתולדה מהאיסור על בעלה,
 שהעד נאמן רק לאוסרה וממילא מפסידה כתובתה, או שהיא נאמנות נפרדת, שהעד נאמן
 גם להפסיד כתובתה משום שרגליים לדבר (קובץ הערות כא-יד).

סוטה (ה) - ע"ע כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבעל.

סוטה ודאי אפורה ליבום - איסור טומאה (כמו איסור סוטה לבעל ולבעל), או איסור
 עריות (כמו איסור ביאה של שאר עריות) (הגר"ש שקאפ יבמות ט ד"ה אמנם י"ל).

סוכה (א) - צריך שתהיה שלו, או שאסור שתהיה גזולה (פרי משה גניבה וגזילה לד-ב).

סוכה (ב) - גם עשייתה היא מצווה, או רק הישיבה בה (ש"ת הרמב"ם נא: רק הישיבה, רש"י מכות ח. ד"ה השתא: משמע ממנו שגם העשייה היא מצווה).

סוכה (ג) - ע"ע אוויר בסוכה, אכילה בסוכה, ארבע על ארבע, גזירת תקרה, דופן סוכה, משמשי חולה, סכך, שינה בסוכה.

סוכה למעלה מעשרים אמה פסולה - הסוכה עצמה פסולה, או שהישיבה בסוכה פסולה (שאי אפשר לקיים את המצווה) (ברכת אברהם סוכה ב. פסול דסוכה למעלה מעשרים א).

סוכה לצל - צריכה להיות לצל, או פסולה אם נעשתה שלא לצל (מפענח צפונות ו-לא: צריכה להיות לצל).

סוכה פחות מעשרה טפחים פסולה - המחיצות צריכות להקיף חלל עשרה (דין במחיצות), או שהסכך צריך לסכך על חלל עשרה (דין בסכך) (ברכת אברהם סוכה ה: י טפחים בסוכה ה).

סוכה שירדו בה גשמים - פטור משום משבו תשבו כעין תדורו (פטור בגברא), או שאינה נחשבת סוכה (חיסרון בחפצא) (משנת יעבץ א"ח סד ד"ה הרי מבואר).

סוכה תחת האילן - כל הסוכה פסולה, או שרק הסכך פסול (ברכת אברהם סוכה ט: סוכה תחת האילן ג: כל הסוכה).

סוכות - שבעת הימים הם מצווה אחת, או שבע מצוות נפרדות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אבלות בקטן שהגדיל, ברכת אברהם סוכה ט. עושין סוכה בחוה"מ ג).

סוכת היוצרים - פסול בסכך, או פסול במצוות הישיבה (ברכת אברהם סוכה ח: סוכות היוצרים ה: רש"י - ישיבה, ר"ן - סכך).

סומא (א) - שלושה צדדים: רק אינו רואה, או שעינו לא נחשבת לעין, או שאינה נחשבת כלל אבר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בעל מוס: אם רק אינו רואה - אינו רואה, אם נסמית לגמרי - אינה עין, אם נחטטה - אינה אבר).

סומא (ב) - בר חיובא והתורה פטרתו (פטור חיובי), או שאינו בר חיובא (פטור שלילי, שלא חויב כלל) (קונטרסי שיעורים קידושין כד-יב ד"ה וסברא: בר חיובא).

סותר (בשבת) (א) - המלאכה היא מעשה הסתירה, או האפשרות לבנות מחדש (מי טל סותר א).

סותר (בשבת) (ב) - היפוכה של מלאכת בונה, או שתי מלאכות נפרדות (שדיניהם שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92).

סיטומתא - הוא מעשה קניין מחודש (שנחשב קניין כשאר הקניינים), או שאינו מעשה קניין כלל ודינו הוא שכיוון שנהגו בזה הקניין חל בלא מעשה קניין (מנחת אשר בראשית לא).

סיכה (ביום כיפור) - הגוף כולו נהנה מהסיכה, או רק המקום שסכו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה סיכה ביום הכיפורים: הגוף כולו).

סילוק (כגון דין ודברים אין לי בנכסיך) (א) - מדין מתנה על מה שכתוב בתורה, או דין נפרד (קצות רט-יא: מתנה על מה שכתוב בתורה, קובץ שיעורים בבא בתרא ריב: דין נפרד).

סילוק (כגון דין ודברים אין לי בנכסיך) (ב) - מהנכסים עצמם, או מדין היורש שיש לו (שאינו נחשב כבעל לעניין זה) (קובץ שיעורים בבא בתרא ריד: מחלוקת ראשונים).

סימן אחד בשחיטת עוף - נחשב כאילו שחט גם את הסימן השני, או שמספיק רק סימן אחד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שחיטת עוף).

סימן עליון (באשה) - ראייה שהביאה שתי שערות (סימן), או ראייה שהיא גדולה (סיבה) (אור גדול דף נ טור ב).

סימני אבידה - לא מועילים מן התורה (לחלק מהדעות) - מחשש שראה את הסימנים ביד חבירו ומשקר, או שמא יש חפץ אחר עם אותם סימנים (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד כט).

סימני בגרות - ע"י הסימנים נעשית בוגרת (סיבה), או שהסימנים מבררים שהיא בוגרת (סימן) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בגרות: סיבה).

סימני גדלות - גזירת הכתוב שמי שיש לו שתי שערות חייב במצוות (סיבה), או שכשיש לו שערות זו ראייה שיש לו דעת, ולכן חייב במצוות (סימן) (צפנת פענח אישות א-ט: לבבלי סיבה, לירושלמי סימן).

סימני טהרה וטומאה - הסימנים עצמם הם המתירים ואוסרים (סיבה), או שהם מגלים שהמין מותר או אסור (סימן) (קובץ שמועות חולין כז).

סימנים באמה עבריה - נמכרת לתמיד, והסימנים ומיתת האב מוציאים אותה (כמו יציאת שש ויובל), או שמתחילה נמכרת רק עד הסימנים או מיתת האב (שכיוון שכבר אין לאביה זכות למוכרה יוצאת מרשות האדון) (המידות לחקר ההלכה ב-מ, שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קנא).

סימנים לדעה שמדברנן (כגון באבידה) - בירור מדברנן, או מדין הפקר בית דין (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יח).

סיפור יציאת מצריים - הריבוי הוא מדין הידור מצווה, או שהוא חלק מהמצווה עצמה (כמו מרבה בתרומה, שכל חלק מהתרומה הוא תרומה עצמה, ולא רק הידור) (ברכת אברהם פסחים קיח. מצוות סיפור ג).

סיפור יציאת מצריים בזמן מצה ומרור - צריך לספר בזמן חיוב מצה ומרור (לא ביום ולא לאחר חצות), או בזמן אכילתם ממש (ואם אין לו מצה ומרור פטור מלספר) (משנת יעבץ או"ח יח-א ד"ה אלא).

סכך (א) - צריך שיהיה תלוש, או שלא יהיה מחובר (מפענח צפונות ו-כו: שלא יהיה מחובר).

סכך (ב) - ע"ע אוויר בסוכה.

סכך למעלה מעשרים אמה - ע"ע איסורים התלויים במקום.

סכך פסול - אינו נחשב כלל לסכך, או שהוא סכך פסול (המידות לחקר ההלכה א-יב).

סלע שהפירה יותר מכדי אונאה - נחשבת מטבע אלא שחסרה, או שאינה מטבע כלל (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כב-ח ד"ה וביאור: אינה מטבע).

סמיכה (להישען) - ארבעה צדדים: כישיבה, או כעמידה, או שאינה לא כישיבה ולא כעמידה, או שהיא גם ישיבה וגם עמידה (ברכת אברהם סנהדרין מב. סמיכה כישיבה יב: סמ"ע - ישיבה או עמידה, גר"א - לא ישיבה ולא עמידה, ש"ך ע"פ הב"ח - גם ישיבה וגם עמידה).

סמיכה שלא בפניו (לחכם) - מדין שליחות (וצריך את כל דיני שליחות), או שהסמיכה מועילה גם שלא בפניו, והשליח בא רק כדי להודיעו (ברכת אברהם סנהדרין יד. סמיכה שלא בפניו ד).

סמיכה (א) - נשים אינן סומכות - המיעוט בנשים, או בקרבן נשים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה סמיכה אות לג).

סמיכה (ב) - מצוות עשה בפני עצמה, או הכשר לעבודת הקרבן (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה סמיכה אותיות כט, לב, לה, לו).

סמיכה (ג) - ע"ע ידיים, תיכף לסמיכה שחיטה.

סמיכות גאולה לתפילה - הוא דין בגאולה (דהיינו בקריאת שמע), או בתפילה (קהילות יעקב ברכות ב).

סעודה - ע"ע נר וסעודה.

ספיקא דאורייתא לחומרא - חלק מהאיסור עצמו, או איסור נפרד (שיש איסור כללי על כל הספיקות) (צפנת פנח מתנות עניים ד-ט, ומהדורא תנינא עמוד טו: איסור כללי. דן בזה במשנת רבנו יוסף הרוגאצ'בי עמוד 203).

ספיקא דאורייתא לדעה שלחומרא מדאורייתא - איסורו ודאי, וגם אם פגע בהיתר עבר עבירה, או שרק מדין ספק, ואם פגע בהיתר לא עבר (הגר"ט כה ושערי יושר א-ג ד"ה וע"כ: ודאי, קהילות יעקב כתובות ח ד"ה ולפ"ז: ספק. קונטרסי שיעורים קידושין כג).

ספיקא דאורייתא לדעה שמותר מדאורייתא - מדאורייתא מותר בוודאי ואין בו שום חשש איסור (דין ודאי), או שאין האיסור מתהפך להיתר אלא שמותר לסמוך על הצד שבאמת מותר (דין ספק) (שב שמעתתא, מובא בשערי יושר א-ב ד"ה ובספר: מותר בוודאי, קובץ ביאורים שב שמעתתא יג ד"ה ואין השני: ספק ומותר לסמוך עליו. קונטרסי שיעורים קידושין כג. והשערי יושר (א-ג ד"ה וע"כ, א-ריש ד) חידש עוד שכיוון שהוא רק מדין ספק, אם באמת פגע באיסור עבר עבירה).

ספיקא דרבנן לקולא - אין צריך להחמיר מספק (דין ספק), או שכלל לא גזרו בזה (דין ודאי) (דברי סופרים א-מג, קונטרסי שיעורים קידושין כד).

ספיקות - הכרעות בספיקות - ע"ע ברי ושמא, הפה שאסר, חזקה, מוחזק, מיגו, ספיקא דאורייתא, ספיקא דרבנן, ספק, עד, עדות, עדים, רוב, שבועה.

ספירת העומר - כל הימים הם מצווה אחת כוללת, או שכל יום הוא מצווה נפרדת (משנה ברורה תפס-לו).

ספירת העומר בזמן הזה מדרבנן - חכמים תקנו מצוות ספירת העומר דרבנן, או שתקנו מצוות זכר למקדש ע"י הספירה (אך ספירת העומר ממש א"א שהרי בזמן הזה אין עומר) (ברכת אברהם סוכה כט: פסולי יום ראשון ב: הגר"ז - זכר למקדש).

ספק טומאה ברשות היחיד טמא - גזירת הכתוב שטמא אפילו אם באמת לא נגע בטומאה, או שגזירת הכתוב שנחשב כאילו נגע בה (קובץ הערות לט-א).

ספק טומאה ברשות הרבים טהור - אפילו אם באמת נגע בטומאה (דין ודאי), או שמספק אין צריך לחשוש שנגע בה (דין ספק) (קובץ שיעורים ח"ב מה-ט: רק אין לחשוש).

ספק מלקות אינו לוקה - אינו מחויב מלקות כלל (דין ודאי), או שמספק אין מלקים אותו (דין ספק) (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שעח בהערה).

ספק ממזר מותר (א) - כדן ספיקא דאורייתא לקולא (לרמב"ם שמדאורייתא מקילים), או שהם דינים נפרדים (קונטרסי שיעורים קידושין כג).

ספק ממזר מותר (ב) - היתר חפצא (ומותר לסייע לספק ממזר להינשא אפילו שהמסייע יודע שהוא ממזר), או רק היתר גברא (היתר הנהגה, ואסור לסייע) (הגר"ש שקאפ יבמות יג ד"ה ולפ"ז יש לדון).

ספק נגע לפני שהכהן טימא - דין ספק טומאה ברשות היחיד, או שכיוון שהכהן לא טימא אין בו טומאה כלל (הגר"ח סטנסיל קל).

ספק נפשות פטור - אינו מחויב מיתה כלל (דין ודאי), או שמספק אין ממיתין אותו (דין ספק) (קובץ הוספות יח: מחלוקת תוס' ורשב"ם).

ספק ספיקא מותר - שלושה צדדים: רוב האפשרויות לקולא (רוב), או ספיקא דרבנן, שבספק אחד מחמירים רק מדרבנן (לשיטת הרמב"ם וסיעתו) וא"כ ספק ספיקא הוא ספיקא דרבנן, או שלא נאסר מדין ספיקא דאורייתא (שרק ספק בודד אסור, ולא ספק ספיקא) (שו"ת הרשב"א ח"א תא: רוב, גלינוי הש"ס כתובות ט: ספיקא דרבנן, הגר"ט כה: לא נאסר).

ספק ספיקא לדעה שהוא רוב (א) - הוא רובא דאיתא קמן, או רובא דליתא קמן (פרי משה רוב ב-ב).

ספק ספיקא לדיעה שהוא רוב (ב) - סופרים רק את צדדי הספק, או את כל המקרים (הגר"ט כה וקהילות יעקב כתובות ח: רוב צדדים).

ספק עורלה אינו דוחה את השבת - דין ספק, או דין ודאי (הגר"ח סטנסיל טו, פח).

ספק רוצח פטור - פטור רק מחמת הספק (דין ספק), או שפטור בוודאי משום שבית דין לא יודעים איך לפסוק (דין ודאי) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה רוצח כג כד).

ספק שאפשר לברר - הטעם שמחמירים בו הוא משום שלא נאמרו בו דיני רוב וחזקה, או שהיא חומרא מדרבנן משום שיכול לברר בקלות (ברכת אברהם פסחים ד. ספק שאפשר לברר א).

ספר תורה (א) - מצווה לכותבו (פעולה), או שיהיה כתוב (תוצאה) (מנחת חינוך תריג-א, המידות לחקר ההלכה טו-יג, מנחת אשר דברים נח-א).

ספר תורה (ב) - ע"ע אין עושים מספר תורה חומשים, לשמה, קלף של ספר תורה, שרטוט בספר תורה, תפירת ספר תורה.

ספר תורה שחפרה בו יריעה אין קוראים בו אפילו בחומש אחר - משום כבוד הציבור, או שהוא ספר חסר ופסול (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד פ).

סתם הלוואה שלושים יום - שלושה צדדים: זמן הפירעון הוא רק לאחר שלושים יום, או שזמן הפירעון הוא גם תוך שלושים יום אלא שגזירת הכתוב שאינו רשאי לתבועו תוך שלושים, או שיש על הלוואה חיוב לפרוע גם תוך שלושים אלא שבית דין אינם נזקקים עד שלושים (דבר אברהם ח"א לב-א בתחילת ד"ה אכן: גזירת הכתוב שאינו יכול לתבועו. הגר"ח סטנסיל שיב: כאילו קבע לו זמן, או גזירת הכתוב. תומים עח-יב ד"ה ולכן: אין בית דין נזקקים).

סתם נזירות ל' יום - מקבל על עצמו נזירות, והדין הוא שינהג רק ל' יום, או שמקבל על עצמו נזירות רק לל' יום (והזמן הוא חלק מהקבלה) (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד צג: חלק מהקבלה).

סתמא לשמה - אין צריך כלל מחשבת לשמה, או שמסתמא האדם חושב שיהיה נשחט לשם מה שהוא (אבן האזל תפילין א-טו).

ע

עבד כנעני (א) - שלושה צדדים: ישראל שפטור מחלק מהמצוות, או גוי שחייב בחלק מהמצוות, או שאינו לא ישראל ולא גוי (מפענח צפונות ו-י: אינו לא ישראל ולא גוי).

עבד כנעני (ב) - הקניין הממוני (שקנוי לרבו) והאיסורים (שדיניו שונים מבין חורין) הם שני דינים נפרדים, או שהאיסורים נובעים מהקניין הממוני (המידות לחקר ההלכה ח-נא).

עבד כנעני (ג) - נקנה לישראל אך לא לגוי - מסברא אפשר לקנותו (ככל שאר נכסים), ורק גזירת הכתוב שנוכרי אינו קונה נוכרי, או שמסברא לא שייך לקנותו (שאינו נכס כשאר נכסים), ורק גזירת הכתוב שישראל כן יכול לקנותו ע"י טבילה (הגר"ש שקאפ יבמות מא ד"ה והנה).

עבד כנעני (ד) - ע"ע לעולם בהם תעבודו, מה שקנה עבד קנה רבו, ראשי אברים, שבת (חיוב נזיקין) לעבד כנעני, שחרור עבד כנעני, שפחה גויה שלא טבלה.

עבד כנעני חייב במצוות באשה - הגזירה שווה מאשה (לה לה) באה לפוטרו ממצוות שאשה פטורה בהן (עשה שהזמן גרמן), או לחייבו במצוות שאשה חייבת בהן (לא תעשה, ועשה שלא הזמן גרמן) (רעק"א על המשניות ברכות ג-כח, מובא בחידושי ברכות כ. ד"ה ובתו"ט).

עבד כנעני חייב בשבע מצוות בני נח - מדין בן נח, או מגזירה שווה מאשה (לה לה) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-ט: מגזירה שווה).

עבד כנעני לא נעשה שליח לגירושין - הטעם שאינו בר כריתות פוסל את השליחות, או שאינו יכול להחיל את הגירושין (קובץ הערות כט-ו).

עבד כנעני מותר בשפחה - משום שמחויב לעבוד לרבו (וכדין עבד עברי), או שמותר מצד עצמו משום שהיא בת מינו (כמו שממזר מותר בממזרת) (קובץ הערות מז-י).

עבד כנעני שמכרו רבו לקנס - בעל השור (שנגח את העבד) חייב לשלם את השלושים ללוקח, או שבעל השור חייב לאדון, והלוקח קונה מהאדון (המידות לחקר ההלכה יג-כז).

עבד כנעני שרבו חבל בו - רבו מתחייב לעבד וחוזר וזוכה ממנו מדין מה שקנה עבד קנה רבו, או שלא מתחייב כלל (הגר"ח סטנסיל קכא).

עבד עברי (א) - האיסורים והממונות (שקנוי לרבו) הם דינים נפרדים, או שהאיסורים נובעים מהממונות (פרי משה קניינים מח-א).

עבד עברי (ב) - האדון קנה את מעשי ידיו, או שקנה אותו לעבד וקניין מעשי ידיו נובע מכך שהוא עבד (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קלד).

עבד עברי (ג) - רבו לא יכול למכרו לאחר - ארבעה צדדים: כל הקניין שיש לאדון בעבד הוא חידוש ואין לך בו אלא חידוש, או משום שהעבד מחויב לעבוד רק למי שלו נמכר מתחילה דהיינו אדונו הראשון (אינו חיסרון בבעלות של האדון אלא בחיובי העבד), או שכל הבעלות שיש לאדון בעבד היא רק לעניין שיעבוד את האדון עצמו ולא שיעבוד אחרים (חיסרון בבעלות של האדון), או שלאדון אין בעלות לעניין למכור את העבד (חיסרון בכח של האדון להקנותו. הנפק"מ בין שני הצדדים האחרונים היא במקרה שהרבו הפקירו והעבד לא רצה לזכות בעצמו, האם אחרים יוכלו לקנותו) (ברכת אברהם קידושין סט בדפיו אות ב: חידוש, הגר"ז שהובא בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קמה: מחויב רק למי שנמכר לו, שיעורי ר' שמואל שם: חיסרון בבעלות או בכח).

עבד עברי (ד) - ע"ע גרעון כסף, הענקה, מיתת האדון, מכרוהו בית דין, שטר, שש שנים.

עבד עברי הנמכר לישראל אינו נגאל בקרובים - אינם יכולים לגאול אותו, או שהם יכולים, ורק אין עליהם מצווה לעשות זאת (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קל).

עבד עברי מותר בשפחה - משום שמשועבד גם לעניין זה, או מדין הקניין איסור (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קלז: ריטב"א - קניין איסור, מהר"ט - משועבד).

עבד עברי עובד את הבן - מדין ירושה, או דין נפרד (זרע אברהם כג-י: ירושה, מנחת חינוך מב: דין נפרד).

עבודה בפרה אדומה - העבודה עצמה פוסלת את הפרה, ואם לא ניחא ליה - הפסול מסתלק, או שכל הפסול הוא רק אם ניחא ליה (המידות לחקר ההלכה ב-ג).

עבודה זרה (א) - תלוי בליבו, או במה שנראה לאחרים (אבן האזל יסודי התורה ה-א: מחלוקת רבי זירא ורבא).

עבודה זרה (ב) - מצווה לגונזה (פעולה), או שלא תהיה (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קבורה גניזה שריפה: תוצאה).

עבודות שבפנים בקודשים - מצווה לעבוד בפנים, או שאסור לעבוד בחוץ (מפענח צפונות ו-יז).

עביר איניש דינא לנפשיה (א) - דין, שלגבי עצמו דינו כבית דין, או רק תפיסה (משנת יעבץ חו"מ ג ד"ה אכן נראה: דין).

עביר איניש דינא לנפשיה (ב) - יש לו רק כח לכוף את הדין, או גם לפסוק את הדין (קונטרסי שיעורים בבא קמא טו-ב).

עביר איניש דינא לנפשיה (ג) - דיני או איסורי (ר"ף בבא קמא כז: - דיני, לרבנו אפרים בשיטה מקובצת שם - איסורי).

עביר איניש דינא לנפשיה (ד) - מכח בית דין (שהוא כשלוחם), או שלעשות דין לעצמו אין צריך כלל בית דין (קונטרסי שיעורים בבא קמא טו-ב אות א).

עביר איניש דינא לנפשיה (ה) - יש לו כח רק לכוף את הדין, או גם לפסוק את הדין. ונפק"מ כשטעה בשיקול הדעת - אם יש לו גם כח לפסוק, כבית דין - יועיל אפילו אם טעה (קונטרסי שיעורים בבא קמא טו-ב אות ב).

עגלה ערופה - איסורה בהנאה משום קדושה, או לא (קובץ שיעורים ח"ב כא-ד;ה: רש"י - משום קדושה, תוס' - לא (וכן נחלקו לגבי שעיר המשתלח)).

עד אחד (כשנאמן) - גזירת הכתוב (הנהגה), או נאמנות (בירור) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה עד אחד כח. וכן חקר הגר"ח בסטנסיל צה האם הוא עדות או רק נאמנות).

עד אחד מחייב שבועה - לעניין שבועה יש לו נאמנות גמורה (דין ודאי), או רק מעורר ספק ומחייב שבועה מספק (דין ספק) (ר' חיים מטעלז בבא מציעא ג עמוד קז), פרי משה שבועות ממון י-א).

עד המסייע פוטר משבועה (א) - חיוב השבועה מתבטל לגמרי (הותרה), או שהוא עדיין קיים, ורק העד דוחה אותו (דחוייה) (המידות לחקר ההלכה ה-ו: מחלוקת ראשונים).

עד המסייע פוטר משבועה (ב) - לא צריך להישבע, או שנחשב כאילו נשבע (כתב וחותם שו"ת ג, והפרי משה שבועות ממון יא-ג דן בדבריו).

עד שהרוב - פסול משום גזירת הכתוב (כקרב), או חשש משקר (כגזלן) (קובץ שיעורים בבא קמא ג).

עדות (א) - סברא שהעדים מדברים אמת (בירור), או גזירת הכתוב (הנהגה) (רמב"ם יסודי התורה ח-ב: גזירת הכתוב, קובץ הערות סג-ג: בירור. וכן חקר השערי יושר ו-ו האם היא בירור, או נתינת כח לבית דין לכוף את הנידון).

עדות (ב) - אדם לא נאמן לומר שהוא כשר לעדות משום שהוא בעל דבר, או משום נוגע (קובץ שיעורים בבא בתרא קג).

עדות (ג) - צריך שיהיה איש, או שאשה פוסלת (מפענח צפונות ו-מ: צריך שיהיה איש).

עדות (ד) - אשה היא עדות פסולה, או שאינה עדות כלל (עיון בלומדות טו: אינה עדות).

עדות (ה) - קרוב ופסול היא עדות פסולה, או שאינה עדות כלל (עיון בלומדות טו: עדות פסולה).

עדות (ו) - נוגע היא עדות פסולה, או שאינה עדות כלל (עיון בלומדות טו "אדם קרוב אצל עצמו": אינה עדות. חידושי ר' שמואל בבא בתרא כג-ב: מחלוקת ראשונים).

עדות (ז) - ע"ע כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד.

עדות אשה (כשנאמנת) - עדות, או רק נאמנות (הגר"ח סטנסיל צה).

עדות גוי - פסול לעדות משום שאינו אחיך (ולא עדיף מעבד), או משום שהוא גזלן (הגהות אושר"י גיטין פרק א סימן י (י:)) אינו אחיך. ספר החוכמה (הובא בהגהות אושר"י שם, במדכי גיטין שכד ובקצות סח-א, והקצות שם כתב שכך גם דעת רש"י: גזלן).

עדות לחייב קרבן (כשאינו מכחיש את העדים) - העדים מחייבים אותו, או שהשתיקה מחייבת אותו (מדין שתיקה כהודאה) (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד מג).

עדות מוכחשת - שתי כתות שמכחישות זו את זו, או שנחשב כאילו שאין עדים כלל (קצות החושן פז-ח, קונטרס הספיקות ז-י: שתי כתות. משנה למלך טוען ונטען טו-יא, ש"ך ח"מ פז-טו: כאילו אין עדים).

עדות ממון - תכליתה להציל את ממון התובע, או להפריש את הנתבע מאיסור גזל (קובץ ביאורים גיטין כז: שניהם יחד).

עדות שאי אתה יכול להזימה - פסולה משום חשש משקר (שהעדים לא מפחדים לשקר), או מגזירת הכתוב (אור גדול דף קפד טור ב ודף קפו טור ג, עדות ביעקב ח).

עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה (א) - מדין נמצא אחד מהם קרוב או פסול, או דין נפרד (אחיעזר ח"ב כה-ז).

עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה (ב) - נחשב כאילו אותו הפסול שיש בעדים הפסולים ישנו גם בכשרים (למשל, כאילו שגם הם קרובים), או פסול בפני עצמו (אע"פ שאינם קרובים) (המידות לחקר ההלכה ו-יב).

עדי התימה - מעידים על כתיבת השטר, שנכתב בציווי של הלווה, או על המסירה, שמכך שנחתם ע"י הלווה וכעת הוא ברשות המלווה, ע"כ הלווה מסרו למלווה (קובץ שיעורים בבא בתרא תקצט. וכן חקר פרי משה עדות שבשטר ז-ג האם עדי החתימה מעידים על המסירה, או שיש רק אנן סהדי שהיתה מסירה (אך העדים גמרו את עדותם בחתימה)).

עדי קידוש החודש - חלק ממצוות קידוש החודש (שאם אין עדים הוא חיסרון בקידוש), או מצווה בפני עצמה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קדוש החודש יז).

עדי קיום (א) - רק דין שצריכים להיות עדים, או שצריך גם שיהיה אפשר אח"כ לברר את המעשה (קובץ שיעורים בבא בתרא קז: לא צריך שיהיה אפשר לברר).

עדי קיום (ב) - דין שצריכים להיות דווקא עדים, או שכל תכליתם היא רק שיהיה אפשר אח"כ לברר את המעשה, ולכן גם ראייה אחרת מועילה (הגר"ט סב ד"ה והנראה, קד ד"ה ונראה).

עדי קיום במינוי שליח הולכה (לדעה שצריך עדים לזה) - כדי להכשיר את השליח, או משום שהמינוי הוא חלק מהגירושין (שלולי העדים על המינוי אין עדים על כל הגירושין) (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד ק בהערה).

עדי קיום בממון - לא צריך אותם כלל, או שנחשב כאילו הם נמצאים, מדין הודאת בעל דין (שהרי בעל הדין תמיד נמצא) (קצות החושן רמא-א).

עדי בחתומיו זכין לו - כאשר השטר בא לידי זוכה למפרע משעת החתימה, או שהזכיה מתחילה בשעת החתימה ונגמרת כשהשטר בא לידי (כמו קניין מעכשיו ולאחר שלושים יום) (מרחשת ח"ב כז-ז: מתחילה בחתימה ונגמרת כשבא לידי).

עדים (א) - שני עדים הם צירוף של פעמיים עד אחד (וכל אחד מהם מעיד חצי מהעדות), או דין בפני עצמו (שערי יושר ז-א ד"ה ומה: בממון - צירוף של פעמיים עד אחד, בנפשות - דין מחודש).

עדים (ב) - צריכים להיות כשרים (כגון גדולים ורחוקים), או שאסור שיהיו פסולים (קטנים וקרובים) (המידות לחקר ההלכה ב-ד).

עדים (ג) - ע"ע דרישה וחקירה.

עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין - נחשב כאילו היתה חקירה ממש, או שאין צריך חקירה (פרי משה עדות שבשטר ה-ג).

עדים זוממים (א) - חיובם הוא עונש על שהעידו שקר, או גזירת הכתוב שהחיוב שרצו לחייבו יעבור אליהם (קובץ שיעורים כתובות קז. וכן חקר הגר"ח בסטנסייל רכד האם חיובם משום מזיק (וחידשה תורה שחיבים אע"פ שלא הזיקו), או חידוש מיוחד).

עדים זוממים (ב) - עדים שהתברר שהם פסולים אין בהם דין הזמה - משום שנאמר "והנה עד שקר העד וגו' ועשיתם לו" ומשמע שהתורה חייבה רק עדים כשרים (ש"ע"ד פירוש עד כשר), או שכיוון שהתברר שהם פסולים א"כ כל הגמר דין היה בטעות, ויוצא אפוא שלא נגמר דינם (ואין העדים נעשים זוממים עד שיגמר הדין) (אפיקי ים ח"א כב-ג, א).

עדים זוממים (ג) - ע"ע כאשר זמם ולא כאשר עשה.

עדים שמעידים שראו עדות שנחקרה בבית דין - בית דין מחייבים ע"פ עדותם של אלה המעידים כעת, או שנחשב כאילו העדים הראשונים מעידים כעת בפני בית דין, ועל פי עדותם בית דין מחייבים (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד פט).

עדים שראו ספק קידושין - כאילו לא ראו כלל, או כאילו ראו את שני צדדי הספק יחד (קונטרסי שיעורים קידושין יד-ז ד"ה ונראה לבאר).

עובדין דחול (בשבת) - אסור משום הטורח, או שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול (אלא שישנה) (מנוחת עמי יז-4 עמוד 116).

עובר - לדעה שאין לו זכייה ואינו יורש, אין לו דין יורש כלל, או שרק לא יכול לזכות בנכסים (קובץ הערות מ-ה).

עובר שהוציא את ידו בשעת שהיטה (יוצא חוץ למחיצתו) - האבר שיצא אסור באכילה מפני שהשיטה לא התיירה אותו, או שהוא איסור מחודש (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תנז).

עוברת על דת - מפסידה כתובתה בגלל העבירות שעשתה, או בגלל שהיא גרמה לגירושיה, שאינו יכול לדור עימה (קובץ שיעורים כתובות רלב. ומעין זה חקר חידושי ר' שמואל (יבמות וכתובות עמוד עא) האם מפסידה מדין קנס על מעשיה (מכאן ולהבא), או שמעולם לא נתחייב לה (למפרע)).

עולת ראייה - חיובה משום ראיית העזרה, או משום הרגל (משנת יעבץ או"ח מב ד"ה מעתה נראה).

עומר (א) - יש איסור לקצור (ככל איסורי דאורייתא) וקצירת העומר מתיירה אותו, או שכל האיסור הוא מפני שקוצר לפני קצירת העומר (ומבטל את ה"ראשית קצירכם") (המידות לחקר ההלכה יד-לא).

עומר (ב) - הקצירה עצמה דוחה את השבת, או שהקצירה מעכבת את הקרבן, והקרבן דוחה את השבת (כשאר הקורבנות הקבועים) (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שמש בהערה).

עומר (ג) - ע"ע לשמה.

עונשי התורה (כגון מלקות) - משום שעבר על אזהרת התורה, או משום שעשה את המעשה בעצמו (הגר"ש שקאפ יבמות לא ד"ה ולענ"ד: המעשה בעצמו).

עוסק במצווה פטור מן המצווה - פטור לגמרי, או שנחשב כאנוס (קובץ שיעורים בבא בתרא מח, קהילות יעקב ברכות כה, עיון בלומדות טז, ברכת אברהם סוכה כה. עוסק במצווה ו, מנחת אשר דברים יא-א).

עוף (לעניין אבר מן החי) - העוף הוא דבר אחד שלם (הכלל נחלק לפרטים), או שהוא מורכב מאברים נפרדים (מהפרטים נעשה כלל) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה אבר מן החי יט).

עורלה בחוץ לארץ - כדין עורלת ארץ ישראל (וההלכה למשה מסיני מלמדת שהפסוקים מתייחסים גם לחוץ לארץ), או שהיא דין נפרד מהלכה למשה מסיני (אך העורלה שנאמרה בפסוקים היא רק בארץ ישראל, ככל המצוות התלויות בארץ) (הגר"ח על הרמב"ם מאכלות אסורות י-טו ד"ה והנראה).

עיבור צורה (בקודשים) - מדין נותר, או דין נפרד (רש"י פסחים לד: נותר, תוס' פסחים טו: דין נפרד. דן בדבריהם קובץ שיעורים פסחים צט).

עייבור שנה - חלק ממצוות קידוש החודש (החודש הזה לכם), או מצווה נפרדת (מנחת אשר שמות יד-א: מחלוקת ראשונים).

עייבור שנה מפני הדרכים והגשרים - מפני שבית דין יכולים לעבר לצורך, או מדין "אתם אפילו מזידים" (משנת יעבץ א"ח ו ד"ה יוצא איפוא: מחלוקת ר"ן ורמב"ם).

עין - ע"ע סומא.

עיקר וטפל בברכות - הטפל פטור מברכה ונפקעה ממנו, או שהוא כחלק מהעיקר וברכת העיקר כוללת גם אותו (וזאת הברכה בירור הלכה כ-א בסופו ד"ה ישוב הדבר, ברכת אברהם פסחים קג: ד"ה ואשר).

עיר מקלט - ע"ע גלות לעיר מקלט.

עיר הנדחת - המדיחים צריכים להיות מאותה העיר, או שאם הם מחוץ לעיר הם פסולים (מפענח צפונות ו-יא).

על הניסים - חלק מהתפילה, או רק חיוב הזכרה (תוספת על התפילה) (משנת יעבץ א"ח א בסופו: תוספת).

על מצות ומורורים יאכלוהו - מצווה אחת לאכול מצות ומרורים, או שתי מצוות נפרדות (אכילת מצות, ואכילת מרורים) (ברכת אברהם פסחים קטו כורך ד).

עליה השלם כל הקורבנות (א) - צריך שהתמיד יוקרב לאחר כל הקורבנות, או שכל הקורבנות יוקרבו לפני התמיד (מפענח צפונות י-ח).

עליה השלם כל הקורבנות (ב) - לאו הבא מכלל עשה שלא להקריב לאחר תמיד של בין הערביים, או עשה גמור שמצוות עשה להשלים את כל הקורבנות לפני תמיד של בין הערביים (גריפ"פ לא תעשה רסד, רצא: בדפיו ד"ה ובלא"ה: לרמב"ן לא הבא מכלל עשה, ויש חולקים).

עני - מציאות חיובית, או שאינו עשיר (מפענח צפונות ו-ו).

עסוקים באותו עניין (בקניינים) - יכולים לחזור בהם משום שנחשב כתנאי בקניין, או שעדיין הקניין לא נגמר (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד קכט).

עצים ולבונה - ע"ע חיבת הקודש.

עציץ נקוב (א) - רק הזרעים נחשבים מחוברים אך העפר שבו נחשב תלוש, או שגם העפר נחשב מחובר (אפי"ק ים ח"ב מג, שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד קיא).

עציץ נקוב (ב) - ע"ע שורש קטן.

עקירה צורך הנחה (העקירה פוטרת מתשלומין מדין קים ליה בדרכה מיניה) - פטור מתשלומין משום שמעשה אחד (העקירה) לא יכול לגרום גם חיוב מיתה וגם חיוב ממון (אע"פ שעדיין חיוב המיתה לא חל, וכמו קים ליה בשוגג שפוטר אע"פ שאין חיוב), או שתחילת חיוב המיתה נחשב כגמר החיוב, ופוטרת מתשלומין (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כח-ו ד"ה ועתה).

ערב (בהלוואה) (א) - משתעבד רק בגלל ההנאה דקא מהימן ליה, או שמקור השיעבוד מפסוקים, וההנאה רק מסלקת את החיסרון של אסמכתא (קובץ שיעורים בבא בתרא תרמח).

ערב (בהלוואה) (ב) - שלושה צדדים: נחשב כאילו הערב קיבל מעות מהמלווה כיוון שהמלווה נתנם ללווה ע"פ דבריו של הערב, או שההנאה של הערב מכך שהמלווה סומך עליו היא מעשה קניין (קניין "בההיא הנאה"), או שהערב מתחייב באמירה, כמו שאדם יכול להתחייב לחבירו ממון באמירה (עיון בלומדות ג "ערבות": מחלוקת ראשונים).

ערב (בהלוואה) (ג) - נחשב כאילו שהמלווה שילם לערב והוא מעביר את הכסף ללווה, או שהמלווה משלם ישר ללווה (עיון בלומדות ג: מחלוקת ראשונים).

ערב (בהלוואה) (ד) - הערב מתחייב לשלם בשביל הלווה, או שנחשב כאילו הערב הוא הלווה בעצמו (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קנה: ערב סתם - התחייבות, ערב קבלן - כאילו לווה).

ערבות (א) - מצווה בפני עצמה, או חלק מכל מצווה ומצווה (מנחת אשר דברים נב-ב).

ערבות (ב) - ע"ע תוכחה.

ערווה פוטרת צרתה מיבום - בגלל שאין בה יבום, או בגלל איסור הכרת (הגר"ש שקאפ יבמות א).

עריות - ע"ע אין חליצה בעריות, אין יבום בעריות, חלבים ועריות, משמש מת, רובע ונרבע.

ערכין (א) - מקדיש את גופו ומה שמשלם אח"כ להקדש הוא כדי לפדותו, או שאין בו שום קדושה אלא שמחוייב לשלם להקדש (ורק כשיגיעו המעות לגזבר יקדשו) (שלטי הגיבורים עבודה זרה ד. בדפי הר"ף סוף אות א: מקדיש את גופו, מנחת חינוך ש-א [יא] ד"ה והנה: אין בו קדושה).

ערכין (ב) - שיעוריהם של השנים השונות - כך שמאתם התורה, או שהיא גזירת הכתוב (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה ערכין אות קז).

ערלה בחו"ל - ערלה בארץ נלמדת מהפסוק ובחו"ל מההלכה למשה מסיני, או שההלכה למשה מסיני בחו"ל מגלה שהפסוק מדבר גם על חו"ל (הגר"ח מאכלות אסורות יטו, מלבושי יר"ט קונטרס חובת קרקע ה).

ערער של בעל על חגט - מועיל משום שהוא הבעל דבר, או משום שהוא בעל השטר (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד כו: בעל השטר).

עשה דוחה לא תעשה (א) - מפני שהעשה חמור יותר (דחוי), או שבמקום שיש עשה לא נאמר הלא תעשה (הותר) (רבנו ניסים גאון שבת קלג. ופני יהושע ברכות כ. ד"ה וליגמר: הותר. קהילות יעקב יבמות א תולה במחלוקת אמוראים, וכותב שלהלכה דחוייה. חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קסד).

עשה דוחה לא תעשה (ב) - הלא תעשה נדחה כדי שיתקיים העשה, או כדי שלא יתבטל העשה (קובץ הערות יד-א, חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד לד).

עשה דוחה לא תעשה (ג) - ציווי העשה דוחה, או קיום העשה דוחה. ונפק"מ כאשר מדרבנן אסור לקיים את העשה - ציווי אין, אך קיום יש (ברכת אברהם פסחים מז: הואיל באיסור דרבנן א).

עשה דוחה לא תעשה (ד) - אך אם אפשר לקיים את שניהם (גם את הלא תעשה וגם את העשה) לא דוחה - צריך שלא יהיה אפשר לקיים את שניהם, או שאסור שיהיה אפשר לקיים את שניהם (המידות לחקר ההלכה ב-כג).

עשה דוחה לא תעשה (ה) - ע"ע בעידנא.

פ

פאה - קצירת פועלי גוי מחייבת בפאה, או רק לא פוטרת מפאה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פאה א: אינה פוטרת).

פדיון הבן (א) - חוב ממוני, או מצווה (שערי יושר ה-כה: שניהם יחד).

פדיון הבן (ב) - החוב הוא תולדה מהמצווה, או שהמצווה היא תולדה מהחוב (קובץ שיעורים קידושין לו).

פדיון הבן (ג) - פדיון ממש, או רק מצוות נתינה לכהן (מנחת אשר במדבר לה-א).

פדיון הבן (ד) - האב מחיל בעצמו את הפדיון (כח האדם, כקניינים), או שהוא רק נותן את הכסף והבן נפדה ממילא (כח המעשה, כשחיטה) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד לו: כח המעשה).

פדיון הבן (ה) - רק האב מחיל את הפדיון, או גם הכהן (כוונת הכהן) (הגר"ש שקאפ קידושין טז ד"ה אמנם).

פדיון הבן (ו) - פירעון חוב, או רק נתינת מעות (מעשה פדיון) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד לו: מעשה פדיון).

פדיון הבן לאחר ל' יום - תשלומין בשביל העבר, או פדיון חדש (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פדיון הבן ט).

פדיון הקדש - על הקניין, והקדושה נפקעת ממילא, או שהפדיון עצמו הוא על הקדושה (קובץ הערות נד-יב).

פדיון נטע רבעי - להפקיע את הקדושה, או לחללו על מעות (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה נטע רבעי אות מז: שני הדינים יחד).

פדיון שבויים - המצווה לפדותו (פעולה), או שיהיה פדוי (תוצאה) (קובץ שיעורים ח"ב כג-ו: תוצאה).

פועל - גופו קנוי (כעבד עברי), או שרק משועבד לעבודה (פרי משה קניינים נב-ב. והמחנה אפרים שכירות פועלים א הביא מחלוקת ראשונים האם כל פועל גופו קנוי, או דווקא פועל שנשכר לכל המלאכות).

פועל האוכל בקמת חבירו - איסור גזל הותר (אך שייך כאן), או שכיוון שהתורה התירה לו לאכול, ממילא אין שייך כאן גזל כלל (הגר"ח על הרמב"ם מעילה ח-לא ד"ה וע"כ: אינו גזל כלל).

פוצע (בשבת) - היפוכה של מלאכת אורג, או שתי מלאכות נפרדות (שדיניהם שונים) (מנחת עמי יג-3 עמוד 92).

פורים - היום טוב חל על היום (חפצא), או על האדם (גברא) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פורים. וע"ע איסורים התלויים בזמן).

פחות משווה פרוטה - יש עליו בעלות ורק אינו חשוב, או שאין עליו בעלות כלל (ואינו כסף) (המידות לחקר ההלכה ד-ו, ובמבוא ד-א, רוח אליהו ב. וכן חקר בתורת הקניינים ח"א עמוד עו לעניין קניין כסף, האם צריך פרוטה כדי שיהיה ממון, או מדין שיעורין).

פטור - במקום שהתורה פטרה, אינו חייב לעשותו, או כאילו שעשאו (מפענח צפונות ו-לט: ברוב המקומות הוא כאילו שעשאו).

פטור חמור - החמור אסור (איסור עצמי), והפדיון מסלק את האיסור, או שחוב הפדייה אוסר את החמור, וכשפדאו ממילא מסתלק האיסור (המידות לחקר ההלכה יב-עא).

פי תקרה יורד וסותם (א) - מתורת פתח, או רק מתורת מחיצה (אך אינו פתח) (אור גדול דף קלו).

פי תקרה יורד וסותם (ב) - מדין גוד אחית, או שהוא דין נפרד (רש"י סוכה ו: ד"ה לגוד: מדין גוד אחית, מאירי שבת קא. ד"ה לפי (בשם גדולי הדורות): דין נפרד).

פיגול - ע"ע לא יחשב.

פיקוח נפש (א) - יש איסור והוא נדחה (דחוי), או שאין ציווי כלל (הותר) (מנחת חינוך לב).

פיקוח נפש (ב) - דוחה איסורים משום מצוות ההצלה, או מצד עצמו (חשיבות החיים) (קובץ הערות ט-זח: מצד עצמו).

פיקוח נפש (ג) - דוחה איסורים מדין דחייה (כמו עשה דוחה לא תעשה), או מדין אנוס (כמו שתחבו לו איסור בבית הבליעה בעל כורחו) (קובץ הערות מט-ט; אנסוהו גוי - מדין אנוס, מחמת חולי - מדין דחייה).

פירות שביעית - יש בהם שני דינים נפרדים - קדושת הפירות והפקר הפירות, או שהפירות קדושים וממילא הם נעשים הפקר (המידות לחקר ההלכה ח-נד).

פיתוי קטנה אונס - הוא אונס גמור, או שרק אינו רצון (אך גם אינו אונס) (פשט ועיון כתובות ט. על תד"ה ואיבעית אימא (נב. בדפיו) ד"ה ונראה לחקור).

פנויה - היא הבעלים על עצמה (חיוב), או רק שאינה מקודשת (שלילה) (הגר"ש שקאפ כתובות מט ד"ה אמנם היה: אינה בעלים).

פסולי קהל - היתרם זה בזה הוא תולדה מאיסורם בכשרים, או דין נפרד (הגר"ח סטנסיל ש).

פסולי קודשים - נאסר בכל רגע ורגע משום פסולו, או שנאסר מתחילתו לעולם (קובץ שיעורים בבא קמא יב: בעל מוס - כל רגע, אתנן - מתחילה).

פסח - ע"ע אכילת פסח, הוצאת פסח, הלל בשחיטת הפסח, מעות חטים, צלי אש, קרבן פסח, שבירת עצם.

פסח נאכל על השובע - מדין אכילת פסח, או מדין אכילת קודשים (הגר"ח סטנסיל כה).

פסח נשחט לאחר התמיד - מדיני פסח שישחט לאחר התמיד, או מדיני התמיד שישחט לפני הפסח (משנת יעבץ א"ח כב: פסח ראשון - שני הדינים יחד, פסח שני - מדיני תמיד).

פסיק רישא (א) - חייב אפילו שאינו מתכוון (משום שנחשב כמעשה בידיים), או שבגלל הפסיק רישא נחשב שמתכוון (כיוון שיודע שהמלאכה תעשה) ולכן חייב (שערי יושר ג-כה אמצע ד"ה ובעיקר (בתחילת העמוד): חייב אפילו שאינו מתכוון. קובץ שיעורים כתובות יח: הערוך - מתכוון, תוס' - חייב אפילו שאינו מתכוון. ברכת אברהם פסחים כה: ד"ה ונראה בזה: ט"ז - מתכוון, רעק"א - חייב אפילו שאינו מתכוון. חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד לח).

פסיק רישא (ב) - כמה פעולות בזו אחרי זו (כגון המרבה לסרק) - מעשה אחד (ודנים על כולם יחד האם הם פסיק רישא), או כמה מעשים נפרדים (ודנים על כל אחד בנפרד) (מנוחת עמי יד-7 עמוד 98).

פצוץ דכא וזכרות שפכה - הביאה אסורה, כיוון שאינה ראויה לאישות, או שהאדם אסור (כעמוני ומואבי) כיוון שהוא בעל מוס בעניין אישות (נר אהרן א ד"ה אמנם להבין: בעניין פצוץ דכא. רוח אליהו לא).

פרד - נוצרה מציאות חדשה שמורכבת משני החלקים (הרכבה מזגית), או שהם עדיין שניים שונים, אלא שנתערבו (הרכבה שכנית) (מפענח צפונות ח-א וקובץ הערות מו-ה).

פרה אדומה - ע"ע עבודה בפרה אדומה.

פרי האדמה (לעניין ברכות) (א) - הוא פרי שצמח באדמה, או שצריך גם שתהיה לו צורת פרי האדמה (חקירות במסכת ברכות יט).

פרי האדמה (לעניין ברכות) (ב) - הוא פרי שראוי לאכילה, או שצריך גם שיהיה עומד לאכילה (שדרך בני אדם לאוכלו) (ביכורי ארץ ברכות ח"ג ו-ח, הובא בחקירות במסכת ברכות כ).

פריה ורביה (א) - המצווה בביאה (פעולה), או בלידה (תוצאה) (קובץ שיעורים ח"ב כג-1: תוצאה. מנחת חינוך א: תוצאה, תוס' המובא בו: פעולה. מנחת אשר בראשית ב).

פריה ורביה (ב) - האם מחויב בכל יום ויום (אלא שכאשר יש לו בנים המצווה מקוימת מאליה, או שהיא מצווה אחת לכל ימי חייו (מהר"ט י"ד מז: מצווה בכל יום ויום. קובץ הערות הוספות א: מצווה אחת, והביא גם את המהר"ט).

פריעה (א) - גמר המילה (ומילה ופריעה הן מצווה אחת), או מצווה נפרדת (אלא ששתי המצוות מעכבות זו את זו) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פריעה).

פריעה (ב) - מילה בלי פריעה - היא חצי מצווה ונחשב כאינו מהול, או שהוא גם מהול וגם ערל (צפנת פענח מילה א-א).

פריעת בעל חוב (א) - המלווה מקנה ללווה את הכסף תמורת ההתחייבות לפרוע, ומה שחייב אח"כ לפרוע הוא מדין ההתחייבות (אך לא תמורת קבלת הכסף, שתמורת הכסף כבר נתן את ההתחייבות), או שחייב לפרוע תמורת קבלת הכסף (הגר"ש שקאפ כתובות מז ד"ה ונלענ"ד וד"ה ועל: חייב לפרוע תמורת הכסף (והוסיף שלפי זה הדין שיכול להאריך לו את זמן הפירעון הוא רק מדין מחילת התביעה). רש"י כתובות פו: מקורו מ"הן שלך צדק" - משמע שחייב לפרוע מדין ההתחייבות, שו"ת הרדב"ז תרי: מקורו מ"והשיב את הגזילה" - משמע שחייב לפרוע תמורת קבלת הכסף).

פריעת בעל חוב (ב) - זכות התובע לקבל את הכסף גורמת לחיוב הנתבע לשלם, או שחיוב הנתבע גורם לזכות התובע (קובץ שיעורים בבא בתרא ב. שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד רנח: זכות התובע מחייבת).

פריעת בעל חוב (ג) - פריעה ע"י אחר - נחשב כאילו שהלווה פרע בעצמו, או שכיוון שהמלווה קיבל את חובו הוא מוחל ללווה על החוב (אך פירעון לא היה) (קובץ שיעורים קידושין לד: משנה למלך - מחילה, הגר"ש שקאפ - פירעון).

פריעת בעל חוב (ד) - ע"ע גבייה מלקוחות, חוב, קדימה.

כאשר שטר חוב - השעבוד נפקע למפרע, או שהלווה קונה את השעבוד מהמלווה ועתה הוא שייך ללווה (הקצוה"ח מח-א ד"ה שנמחל: הלווה קונה את השעבוד).

פשטה קדושה - הקדושה חלה על חצי וממנו פושטת לשאר, או שמתחילה חלה על הכל (קובץ שיעורים קידושין מג, קונטרסי שיעורים קידושין יא-ב).

פשיעה - ע"ע שומר.

פשיעה בבעלים - ע"ע בבעלים.

פת שעברה צורתה - אינה לחם, או שאכילתה אינה כדרך אכילה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה פת שעברה צורתה).

צ

צאת הכוכבים - הלילה נובע מצאת הכוכבים (סיבה), או שכאשר חשוך הוא לילה, וצאת הכוכבים הוא ראיה שכבר חושך (סימן) (ברכת אברהם פסחים ב. דין לילה ג, קובץ שיעורים פסחים ב).

צבע - הוא חלק מהגדרת החפץ, או תוספת נפרדת (מפענח צפונות יא-ב).

צד (בשבת) (א) - המלאכה היא השינוי במצב בעל החיים (שכעת הוא ניצוד), או התועלת לאדם (שמחזיק בבעל החיים ויכול בקלות לתפוס את בעל החיים) (פרי משה שבת כו-ב, מי טל צד א).

צד (בשבת) (ב) - המלאכה היא המעשה לצוד (וצריך שכוונתו תהיה לצוד, ואם לא כיוון אינה מלאכה כלל), או שבעל החיים נכנס לרשותו (וגם בלא כוונה היא מלאכה) (הגר"ש שקאפ כתובות ד ד"ה ועפ"ז: המעשה).

צדקה (א) - מצווה לתת לעני (פעולה), או שיש לעני (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה צדקה: שתיהן יחד).

צדקה (ב) - מדיני מתנות עניים, או מצווה נפרדת (קונטרסי שיעורים נדרים יא-ו: גר"א - מתנות עניים, נימוקי יוסף - נפרדת).

צדקה (ג) - ע"ע כופין על הצדקה, לא תאמץ, ממון עניים, נדרי צדקה.

צובע (בשבת) - המלאכה היא צביעת הצבע החדש, או ביטול המראה הקודם (מי טל צובע א).

צורם אוזן פר לאחר שהיטה ואח"כ קיבל את דמו פסול - מדין בעל מום, או דין נפרד מהפסוק "הפר" - שהיה כבר (הגר"ח סטנסיל רנ, רנא).

ציפורניים של מת - ע"ע שערות וציפורניים של מת.

ציץ מרצה רק כשלוש בכל השמונה בגדים - משום שהריצוי הוא עבודת כהן שמחייבת שמונה בגדים, או שכשאינו לבוש את כל שאר הבגדים אינו נחשב לבוש ציץ (משנת יעבץ א"ח נח ד"ה ויש להסתפק).

ציצית (א) - המצווה ללבושה (פעולה), או להיות לבוש בה (תוצאה) (קובץ שיעורים כתובות רנ מסתפק, ומוכיח מהמשנה ברורה שהמצווה בפעולה).

ציצית (ב) - המצווה רק על הציצית עצמה, או על כל הבגד (קהילות יעקב יבמות ד: רק בעצמן, ומדבריו משמע שיש חולקים).

ציצית (ג) - ארבע ציציות הן שיעור (ככל השיעורים), או שבכל כנף צריך להטיל ציצית (הגר"ש שקאפ בבא מציעא ז ד"ה ובעיקר: שיעור).

ציצית (ד) - ארבע כנפות הן מציאות אחת, או ארבעה פרטים שמצטרפים (מפענח צפונות ט-ח).

ציצית (ה) - ע"ע חינוך למצוות ציצית, לשמה, שמונה חוטי ציצית, קשר העליון של ציצית, קשר של ציצית.

צירוף עדים בממוין (כגון שכל אחד מהם העיד על גניבה אחרת) - מצטרפים אע"פ שהעידו עדויות שונות, או שאין צריכים צירוף כלל, שנאמנים אפילו שהן עדויות נפרדות (ברכת אברהם סנהדרין כז: צירוף עדים ב).

צלי אש (בפסח) (א) - הפסול הוא שאינו צלי אש, או שנצלה בדבר אחר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה קרבן פסח רצו: תנור שגרפו וצלאו באוויר התנור - אינו צלי אש, נגע בחרס של תנור - נצלה בדבר אחר).

צלי אש (בפסח) (ב) - מדיני אכילת פסח, או מדיני קרבן פסח (משנת יעבץ א"ח כד ד"ה ואשר נראה: מדיני הקרבן).

צרת פוטח אסורה ליבום ולחליצה - משום שסוטה נחשבת כערווה ליבם (ופוטרת את צרתה כשאר עריות שפוטרות את צרותיהן), או גזירת הכתוב (אך הסוטה אינה כערווה) (הגר"ש שקאפ יבמות ט ד"ה והנה בהא).

צרת ערווה אסורה ליבום - רק איסור אשת אח, כאשר אח שיש לו בנים (האיסור הוא רק בתולדה מהפטור מיבום), או איסור חדש מהפסוק "לצורר" (והפטור מיבום הוא בתולדה מהאיסור) (ר' חיים מטעלז יבמות כ (עמוד ה)).

ק

קביע - התערובת נחשבת כמחצה על מחצה ואין רוב, או שיש רוב ורק לא פוסקים על פיו (הגר"ש שקאפ כתובות טו ד"ה ועל וד"ה ועיקר החקירה: כמחצה על מחצה, פרי מגדים המובא בו: הרוב לא מועיל. קובץ שיעורים כתובות מ. פרי משה רוב יא-א).

קבורה (א) - המצווה היא הקבורה (פעולה), או שיהיה קבור (תוצאה) (המידות לחקר ההלכה טו-סט).

קבורה (ב) - חיוב על היורשים לקבור את המת, או על הנכסים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה קבורה).

קבר - אסור מדין משמשי המת, או מפני שבטל למת ונחשב כמת בעצמו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קבר).

קדושים יהיו (בטומאה לכהנים) - מצוות עשה לשמור על הלאוים של טומאה (וכשאינן לאו ממילא גם אין עשה), או מצוות עשה נפרדת שלא להיטמא (וגם כשאין לאו יש עשה) (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"ב עמוד שכז).

קדושת דמים מפקעה מידי שיעבוד - משום שהשיעבוד נחשב כפדיון ונתינת דמים, או משום שכיוון שפקע ממון הקדש ע"י הטריפה ממילא פקעה הקדושה (כתרנגולת שמרדה, שכיוון שהקניין פקע ממילא פקעה גם קדושתה) (קובץ הערות נב-י: הממון פקע, קצות החושן המובא בו: השיעבוד כפדיון).

קדושת ערי חומה בטלה בחורבן הבית - קדושת הערים עצמן בטלה, או שכיוון שבטלה קדושת הארץ בטל דין ערי חומה (וקדושת הערים עצמן לא בטלה) (הגר"ח סטנסיל שעא).

קדימה בגבייה - תקנת "אין נפרעים מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין" (שהלוקח טוען שגיבה מבני חורין) ותקנת "הנחתי לך מקום לגבות ממנו" (שהלוקח הראשון טוען שגיבה מהלוקח השני) - הן שתי תקנות נפרדות, או תקנה אחת, שהלוקח יכול לטעון שהניח מקום אחר לגבות ממנו (חידושי ר' שמואל בבא מציא עמוד קב).

קדימה במטלטלין (בגביית חוב) - דין קדימה במטלטלין (לפרוע לבעל חוב המוקדם, לחלק מהראשונים) - משום שיש שיעבוד (לגבות ממנו) גם על המטלטלין, או משום שהתחייב תחילה במצווה לפרוע למוקדם יותר (ודין קדימה אינו תלוי בשיעבוד) (קובץ שיעורים פסחים קמו).

קדשי קדשים - צריך שישחטו בצפון, או אסור שישחטו בדרום (מפענח צפונות ו-יז).

קדשים - ע"ע אכילת קודשים, אם אין בשר אין דם, דם הנשפך כמים מכשיר, כהן, לשמה, קרבן, שחיטת קודשים.

קדשים פסולים - אין בהם מצוות אכילה כלל, או שמעיקר הדין יש בהם מצוות אכילה, אלא שהיא מצווה הבאה בעבירה (קובץ שיעורים פסחים קנט).

קדשים קלים - איסור ההנאה מהם - הוא איסור חפצא, או גברא (קובץ שיעורים ח"ב יח-ד נשאר בצ"ע).

קדשים שנפסלו ביוצא - לוקה עליהם מהדין הכללי של קודשים פסולים ("כל שבקודש פסול"), או מדין מיוחד בקודשים שיצאו ("ובשר בשדה טריפה") (הגר"ח סטנסיל לז).

קום עשה ושב ואל תעשה - החילוק הוא אם זו מצוות עשה או איסור לא תעשה (חילוק בגוף האיסור), או אם האדם עושה מעשה או לא (חילוק באופן העבירה) (קובץ הערות סט-ב לעניין יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, המנחת חינוך ח-ה טז ד"ה ועיין פרי לעניין בזבזו ממונו).

קונם (א) - יש קדושה בחפץ, או רק איסור (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קכא, קכה).

קונם (ב) - הקדושה שבו באה מכח הקניין להקדש, או שהקניין להקדש בא מכח הקדושה (קובץ הערות נב-י: נראה שהקניין בא מהקדושה, אך מרש"י משמע שהקדושה מהקניין).

קוצר (בשבת) - המלאכה היא שהפרי נעשה תלוש וחפץ בפני עצמו (הפסקת החיבור), או שאינו יונק (הפסקת היניקה) (פרי משה שבת יג-ג, מי טל קוצר א).

קורבן - ע"ע קורבן.

קורחה - אסור לקרוח (לעשות את הפעולה), או שיהיה מוקרח (תוצאה) (מפנח צפונות ו-יג: על אחרים - פעולה, על עצמו - תוצאה).

קורע (בשבת) - היפוכה של מלאכת תופר, או שתי מלאכות נפרדות (שדיניהם שונים) (מנוחת עמי יג-3 עמוד 92).

קורע על מנת לתפור - אם אינו על מנת לתפור אינה כלל מלאכת קורע, או שהיא מלאכה, אך הוא מקלקל (מחלוקת ראשונים, דן בזה אבני נזר א"ח קפו. ומי טל קורע א הוסיף שמחלוקתם היא האם מלאכת קורע היא מעשה הקריעה, או יצירת האפשרות לתפור מחדש).

קורע בזבה (מקשה מחמת לידה) - אינו גורם טומאה, או שהוא דין טהרה (ר' אריה לייב מאלין ח"ב סח-א ד"ה אכן: דין טהרה).

קורער (בשבת) - המלאכה היא יצירת הקשר (שיוצר דבר חדש), או חיבור שני דברים נפרדים (פרי משה שבת כז-ב, מי טל קורער א, מנוחת עמי ד-2 עמוד 21).

קטורת - שלושה צדדים: עשייתה היא הכשר מצווה, או חלק ממצוות ההקטרה, או מצווה נפרדת (מנחת אשר שמות נו-ב: מחלוקת ראשונים).

קטן (א) - מצווה אך פטור מעונש, או שאינו מצווה כלל (אחיעזר ח"ג פא-יא ד"ה יש: מותר, חלקת יואב א, קובץ שיעורים בבא בתרא תיג. ובקובץ הערות עה-ב כתב שאינו מצווה אך יש בו את סיבת האיסור, וכן בקהילות יעקב יבמות טז-ו כתב שאינו מצווה אך המעשה שנאו לקב"ה).

קטן (ב) - בר חיובא והתורה פטרתו (פטור חיובי), או שאינו בר חיובא (פטור שלילי, שלא חויב כלל) (קונטרסי שיעורים קידושין כד-ב ד"ה וסברא: אינו בר חיובא).

קטן (ג) - אינו קונה משום שאין בו דיני קניינים כלל, או רק משום שלא יכול לכוון (פרי משה קניינים נג-א).

קטן (ד) - אינו קונה משום שאין לו דעת למעשה הקניין, או שאין לו רצון לחלות הקניין (אך דעת למעשה הקניין יש לו) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד ריז).

קטן (ה) - מעשהו אינו מעשה כלל, או שהוא מעשה, ורק לא יכול לפעול קניין (קובץ הערות כט-א: קטן שיש לו דעת - לא יכול להקנות, קטן שאין לו דעת - אינו מעשה).

קטן בנדרים ושבוועות - הנדר והשבועה לא חלים כלל (לא נתפסים), או שהם חלים (נתפסים), אך הוא פטור מלקיימם ככל שאר המצוות (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד רלט).

קטן פסול להעיד - שלושה צדדים: "ועמדו שני האנשים" ולא קטנים, או שהיא עדות שאי אתה יכול להזימה (שהרי לא נוכל להעניש את הקטן אם נזים אותו), או חשש משקר (שאין סומכים עליו לברר את הדבר) (קובץ שיעורים בבא בתרא תקסו: גמרא בבא בתרא קנה: - "ועמדו", רש"י: עדות שא"א להזימה, קובץ שיעורים עצמו שם: חשש משקר).

קטן שבא על שפחה חרופה מביא קרבן לכשיגדיל - החיוב חל רק כשיגדיל, או שהחיוב חל מייד, אלא שכאשר הוא קטן אינו יכול להביאו (הגר"ח סטנסיל שסח).

קטנה - ע"ע אונס ומפתה.

קטנה שנתקדשה מדרבנן וגדלה ויושבת עם בעלה ובעל אותה מקודשת מדאורייתא - מעשה הקידושין (הפעולה בעבר) פועל שכעת נתקדש מדאורייתא, או שהקידושין דרבנן (המצב בהווה) פועלים זאת (הגר"ש שקאפ קידושין יב ד"ה אמנם: רמב"ם - מעשה הקידושין).

קידוש (א) - מצווה לקדש את השבת בכניסתה ("לקדשו"), כמו קידוש יובלות, או מצווה לומר דברים של קדושת היום ("זכור"), כמו הבדלה (מנחת אשר שמות לא-א: רמב"ן - לקדשה בכניסתה, רמב"ם - לומר קדושת היום).

קידוש (ב) - ברכת הגפן נפרדת מברכת הקידוש (והיא ברכת הנהנין), או שהיא חלק מהקידוש (ונחשבת גם היא לברכת המצוות) (עין בלומדות ד).

קידוש ביום - זמן הקידוש הוא כל השבת (ביום ובלילה) אלא שמצווה לכתחילה לקדש בלילה, או שהמצווה היא רק בלילה והיום הוא תשלומין (מנחת חינוך לא-א [ט]).

קידוש החודש - קידוש בית דין (שאומרים "מקודש") מחיל את קדושת ראש חודש והוא לעיכובא, או שהוא רק למצווה (והקדושה חלה ממילא) (משנת יעבץ או"ח א-ד).

קידוש ידיים ורגליים - הידיים והרגליים הם מציאות אחת, או פרטים נפרדים (מפענח צפונות ד-ט, צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קידוש ידיים ורגליים כא).

קידושי ביאה - צריך כוונה לקניין, או רק כוונה לביאת אישות (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד י).

קידושי בני נח ("בעולת בעל") - כקידושי ישראל, או דין נפרד ("ודבק באשתו") (קונטרסי שיעורים קידושין א).

קידושי חליפין - ע"ע חליפין.

קידושי חצי איש - החיסרון בכך שהוא לא יכול לקדש, או שהאשה לא יכולה להתקדש לחצי איש (קובץ שיעורים קידושין סב).

קידושי כסף (א) - קניין (מעשה נתינה), או פירעון כנגד האשה (כמו בשדה לדעת הסמ"ע) (קובץ שיעורים קידושין כג, תורת הקניינים ח"א עמוד סג).

קידושי כסף (ב) - חלים ע"י נתינת האיש, או ע"י קבלת האשה (פרי משה קניינים סג-א. דרכי משה דרכי הקניינים ח-ג ד"ה ועכ"פ: רש"י תוס' ורמב"ם - ע"י הקבלה, רמב"ן - ע"י הנתינה).

קידושי כסף (ג) - האשה קונה את הכסף, ורגע לאחר מכן הקידושין חלים, או שהם באותו הרגע (תורת הקניינים ח"א עמוד תקב: רגע אחר).

קידושי כסף (ד) - המקדש בשטר חוב של אחרים - מקדש בכסף שבשטר (כאילו שנתן לה את הכסף אע"פ שעדיין לא בא לידה), או בזכות של הכסף, שהחוב הוא דבר השווה ממון לימכר בשוק (מקדש בשווה כסף ולא בכסף) (חידושי ר' שמואל קידושין ה-ה (עמוד קלד)).

קידושי עובר (כשהוכר העובר, שהקידושין תופסים) - העובר נחשב אשה (ויש בו דיני אישות), או שרק חלים עליו קידושין, אך אינו אשה (ואין בו דיני אישות) עד שיוולד (הגר"ח: אינו אשה, דן בדבריו קונטרסי שיעורים קידושין יב ד"ה ונראה).

קידושי שטר - ע"ע שטר.

קידושי שפחה - קידושין גמורים ורק אין בהם חיוב מיתה, או סוג קידושין מחודש (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד רמ).

קידושין (א) - האשה קנויה לבעלה (קניין), או שאסורה לשאר העולם (איסור) (קובץ שיעורים ח"ב כז. כתובות ב: תד"ה מציא בתירוץ השני, תוס' הרא"ש ותוס' הרשב"א: כשהו עבדו שורו וחמורו).

קידושין (ב) - הקניין והאיסור הם שני דינים נפרדים, או שהאיסור נובע מהקניין (המידות לחקר ההלכה ח-מ).

קידושין (ג) - הבעל מקדש את האשה (כח האדם, כקניינים), או שהוא רק עושה את מעשה הקידושין (כסף שטר או ביאה), והיא מתקדשת ממילא (כח המעשה, כשחיטה) (הגר"ח על הרמב"ם יבום וחליצה ד-טז ד"ה ואשר וד"ה ונראה וקובץ הערות עו: כח האדם. דרכי משה דרכי הקניינים ה-ט ד"ה ובאמת: קידושי כסף ושטר - כח האדם, קידושי ביאה - כח המעשה).

קידושין (ד) - האשה רק מסכימה לקידושין (רצון, הרהור, נחותא), או שהיא מפקירה את עצמה (מחשבה בפועל, כוונה) (שערי יושר ז"ב והגר"ש שקאפ קידושין א: מפקירה (וצריך מחשבה), אבני מילואים המובא בו: רק מסכימה. הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ בתחילתו: קידושין צריכים מחשבה בפועל. גר"י מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

קידושין (ה) - אמירת "הרי את" היא דין נפרד, או חלק מהקידושין עצמם (ברכת שמואל קידושין א - חלק מהקידושין. המידות לחקר ההלכה ג-כב).

קידושין (ו) - הם מצווה בעצמם, או רק הכשר מצווה למצוות פרו ורבו (מחלוקת ראשונים, דן בזה שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד רמט).

קידושין (ז) - אשה לא מתקדשת בעל כורחה - משום שצריך דעת מקנה, או מגזירת הכתוב (והיתה לאיש אחר) (סתירה ברש"י, דן בזה בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד יג).

קידושין (ח) - הם דבר שבערוה - מה שהאשה אסורה לעולם (איסור), או מה שבעלה קנה אותה (קניין) (הגר"ש שקאפ גיטין ב ד"ה והנה נ"ל: האיסור).

קידושין (ט) - ע"ע אשת איש, בההיא הנאה, נתן הוא ואמרה היא, שטר.

קידושין בחיובי בריתות - לא תופסים - הכרת מונע את הקידושין (סיבה), או שבעריות שיש בהן כרת, איסור הערוה מונע את הקידושין (סימן) (הגר"ש שקאפ יבמות א ד"ה וכן נ"ל בענין, קובץ הערות ג-ג).

קידושין בחיובי בריתות ומיתה - לא יכולה להתקדש (פעולה), או לא יכולה להיות מקודשת (תוצאה) (המידות לחקר ההלכה טו-כג: רש"י - תוצאה, הרבה ראשונים - פעולה).

קידושין במעמד שלושותן לא מועילים מדאורייתא אלא רק מדרבנן (לרבנו ירוחם) - משום שקניין דרבנן לא מועיל לדאורייתא, או משום שא"א להקנות מלווה ולכן לא שייך בו הפקר בית דין (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד רנח: אחרונים - קניין דרבנן לא מועיל לדאורייתא, שערי יושר - א"א להקנות מלווה).

קידושין מדין עבר כנעני (הילך מנה והתקדשי לפלוני) - שלושה צדדים: נחשב כאילו שהמקדש עצמו נתן את הכסף, או שנתנית האחר מועילה, או שאין צריך כלל נתינה אלא רק קבלת האשה (קונטרסי שיעורים קידושין ט: מהר"ט בדעת התוס' - המקדש נתן, תלמיד הרשב"א - האחר נתן, רדב"ז - אין צריך נתינה. תורת הקנינים ח"א עמוד צט: אחר נתן, או שאין צריך נתינה).

קידושין מדין ערב (תן מנה לפלוני ואקדש אני לך) - מקודשת בכסף שנתן לפלוני, או בהנאה שהגיעה לה ע"י שנתן על פיה (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קנה, תורת הקנינים ח"א עמוד צא).

קידש אחת משתי אחיות ולא פירש איזו - חלים קידושין ודאיים על אחת מהן ורק איננו יודעים על איזו, או שלא חלים כלל קידושי ודאי, אלא על שתיהן חלים דיני ספק קידושין (הנהגה) (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תסו. וכן דן בקובץ שיעורים ח"ב לד-ג לגבי המקדש אחת מחמש נשים ולא פירש איזו).

קידש על מנת שאני כהן - הבעל מתנה, או שהאשה מתנה והוא מדבר בשבילה (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קסו).

קיום שטרות (א) - תיקנו שהשטר פסול עד שיקיימוהו, או שהוא כשר, אלא רק תיקנו שיקיימוהו (פרי משה עדות שבשטר כא-ב).

קיום שטרות (ב) - חכמים ביטלו את הדין שנעשה כנחקרה עדותן בבית דין, או שהדין שנעשה כנחקרה נשאר, אלא שתיקנו שאינו מספיק וצריך קיום (ברכת שמואל בבא מציעא יג-א ד"ה ונראה).

קיום ליה בדרבה מיניה (א) - פטור מהעונש, או שנחשב שנענש כבר, משום שהעונש החמור כולל בתוכו את העונש הקל (קובץ שיעורים כתובות צג: שניהם יחד).

קיום ליה בדרבה מיניה (ב) - החיוב הקל חל והחיוב החמור פוטר ממנו, או שהחיוב הקל לא חל כלל (בית זבול ח"ב ד-ו).

קיום ליה בדרבה מיניה (ג) - בשוגג (תנא דבי חזקיה) ובמידה הם דין אחד, או שני דינים נפרדים (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כח-א ד"ה אולם: נפרדים).

קלוטה כמי שהונחה (א) - כמונח במקומו בדיוק, או שנחשב מונח ברשות שבה נמצא, אך לא במקום מסוים (עיון בלומדות ט).

קלוטה כמי שהונחה (ב) - שלושה צדדים: נחשב כאילו שהחפץ מונח במקומו באוויר, או שמונח על הקרקע שתחתיו, או שגם באוויר וגם בקרקע (כאילו שהחפץ נמתח ממקומו עד הקרקע שתחתיו) (אבני נזר א"ח פד: מחלוקת ראשונים אם באוויר או בקרקע. קהילות יעקב שבת ו-ב: גם באוויר וגם בקרקע. פרי משה שבת לג-א).

קלף של ספר תורה - קדושתו נובעת מקדושת הכתב שעליו (וכשימחק הכתב תפקע הקדושה ממילא), או שהיא קדושה נפרדת (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קלף של ספר תורה).

קמחא דפסחא - ע"ע מעות חיטים.

קנאין פוגעין בו - עונש מיתה, או מחאה על כבוד שמיים (ברכת אברהם סנהדרין פא: קנאין פוגעין בו א).

קנה ג' אילנות קנה קרקע - קנה את הקרקע עצמה, או רק זכות נטיעה וזריעה בקרקע (הגר"ח על הרמב"ם ביכורים ב-ג ד"ה ו"ל).

קני את וחמור - לא קנה כלל - שכיוון שבטל מקצת הקניין בטל כולו, או משום אומדנא שדעתו היתה להקנות רק אם יקנו כולם (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד שמג).

קניין (א) - שלושה צדדים: חל ע"י הדעת, או ע"י מעשה הקניין (משיכה, הגבהה וכו'), או ע"י שניהם יחד (חזון איש ח"מ כב: דעת. דבר אברהם ח"א טז-ז: המעשה מחיל. עיון בלומדות ו: שניהם יחד - הדעת להוציא מרשות המקנה, והמעשה להכניס לרשות הקונה. הגר"ט קב ד"ה והנראה: מחלוקת ראשונים, ובהתחייבות לכו"ע הדעת מועילה. פרי משה קניינים א-ב. תורת הקניינים ח"א עמוד ב. לענין לזכות מהפקר - תורת הקניינים ח"א עמוד שעג. לענין קניין לדבר מצווה - תורת הקניינים ח"א עמוד ד).

קניין (ב) - לאחר מעשה הקניין, הקניין חל משעת המעשה, או למפרע משעת הדיבור (תורת הקניינים ח"א עמוד א).

קניין (ג) - האדם (הקונה או המקנה) מחיל את הקניין (כח האדם), או שהאדם רק עושה את מעשה הקניין (והדעת), והקניין חל ממילא (כח המעשה, כשחיטה) (קובץ הערות עו וחידושי ר' שמואל פסחים עמוד צ: כח האדם).

קניין (ד) - חל ע"י הקונה, או המקנה (אבן האזל שכנים ב-י: קצות החושן - מקנה, נתיבות - קונה. תורת הקניינים ח"א עמוד ריד: לרבי יוחנן שמעות קונות - מקנה, לריש לקיש שמיכה קונה - קונה. שערי יושר ז-ב: לפעמים הקונה ולפעמים המקנה. דרכי משה דרכי הקניינים ח-ב אות ג: בכל הקניינים הקונה הוא המחיל. שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קפג חוקר לגבי קניין כסף - רק המקנה או גם הקונה. שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד קפג חוקר לגבי קניין אגב - מקנה או קונה. תורת הקניינים ח"א עמוד שנט: משיכה - קונה, מסירה - מקנה).

קניין (ה) - קונה את החומר של החפץ (עצם), או את שוויו (שווי) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה קנין: לרבי יוחנן שמעות קונות מדאורייתא - שווי, לריש לקיש שמיכה מדאורייתא - חפץ).

קניין (ו) - החפץ נעשה שלו ע"י הקניין עד שימכור או שיפקיר, או שבכל רגע ורגע נעשה שלו ע"י הקניין שעשה תחילה (כל רגע חל קניין בפני עצמו) (הגר"ט קעז ד"ה והנה יש).

קניין (ז) - המקנה מעביר את הבעלות של עצמו אל הקונה (וזו אותה בעלות אלא שעברה אל הקונה), או שעושה את הקונה לבעלים על החפץ בבעלות חדשה (אך א"א להעביר בעלות) (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד רכט, רל).

קניין (ח) - מעשה אחד - העברת החפץ מרשות המקנה לרשות הקונה, או שני מעשים - הוצאה מרשות המקנה (כהפקר), והכנסה לרשות הקונה (הגר"ש שקאפ בבא בתרא כט ד"ה ולכאורה וד"ה ועוד: מעשה אחד).

קניין (ט) - ע"ע בעלות, דעת לקניין, ירושה, מעשה קניין, מתנה מועטת, תשלומי דמי המקח.

קניין - מעשי קניין - ע"ע אגב, אודיתא, ארבע אמות, בההיא הנאה, הגבהה, הילוך בשביל של כרמים, חזקה, חליפין, חצר, יד, כלים, מסירה, מעמד שלושתן, משיכה, נעילה, סודר, רוכב ומנהיג, שטר.

קניין גזילה - עצם ההקנאה רק ע"י היאוש (והשינוי בא רק כדי לבטל את דין באיסורא אתי לידיה), או גם ע"י שינוי הרשות (שגם הוא חלק מהקניין) (המידות לחקר ההלכה ג-ג, עיון בלומדות ו).

קניין דרבנן (כגון מעמד שלושתן, ומשיכה לדעת רבי יוחנן) - מועיל רק לדרבנן, או גם לדאורייתא. ונפק"מ כשקידש אשה בכסף שהקנה לה בקניין דרבנן, האם היא מקודשת מדאורייתא (אבני מילואים כח-לג: רמב"ן וב"י - מועיל לדאורייתא, רש"י, רמב"ם, ר' ירוחם, טור - לא מועיל לדאורייתא. שו"ת חתם סופר י"ד שיד ד"ה הנה שרש: רש"י, ר"ף, ר"ן - מועיל לדאורייתא, תוס' - לא מועיל לדאורייתא. מחנה אפרים מכירה ב).

קניין לאחר ל' יום - רק המעשה עכשיו אך הקניין לאחר ל', או שגם הקניין עכשיו, ורק החלות לאחר ל' (הגר"ח סטנסיל קסא).

קניין לשניים - מקנה לכל אחד חצי, או שמקנה לכל אחד הכל, וממילא צריכים לחלק ביניהם (קובץ שיעורים בבא בתרא תקא).

קניין מגזי - הגזי מקנה לישראל, או שהגזי רק מסתלק מהחפץ, והישראל קונה אותו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות: הגזי מסתלק).

קניין מעכשיו ולאחר ל' יום - תנאי, או שיור (מחנה אפרים זכיה ומתנה כה).

קניין על כמה נכסים יחד - קניין אחד כולל על כל הנכסים יחד, או קניין נפרד על כל נכס (קובץ הערות כא-יב: בשטר אחד על כמה נכסים - מחלוקת אב"י ורבא. הגר"ש שקאפ קידושין טו ד"ה ומסוגית: בנכסים - קניין אחד, בקידושין - קניינים נפרדים).

קניין על מנת להקנות (כגון שמקנה סודר על מנת להקנות בו) - הוא קניין גמור, אלא שיש בו תנאי שלא ישתמש בו תשמיש אחר (כמתנה על מנת להחזיר), או שהוא קניין רק לעניין להקנות (שיהיה שלו רק לעניין זכות ההקנאה ולא לשום תשמיש אחר) (קובץ שמועות חולין ס, תורת הקניינים ח"א עמוד קנ).

קניין פירות (א) - כשקונה עוד ל' יום - הקניין יחול רק עוד ל' יום, או שכבר מתחילה חל הקניין על זכות העתיד (מערכת הקניינים ח: חל כבר מתחילה, שהרי מועיל גם אם מת באמצע).

קניין פירות (ב) - כשמוכר גוף מהיום ופירות לאחר מיתה, מכירת הקרקע היא רק לזמן שלאחר מיתה (וכעין אחר כך מעכשיו לפלוני), או שמכר עכשיו את כל השדה, והקונה חוזר ומקנה לו קרקע לפירות לכל ימי חייו (קובץ שיעורים בבא בתרא רפא).

קניין ציבורי (כגון בני העיר) - זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס, או שכל אחד מהם הוא בעלים על חלק מהנכס (קובץ שיעורים בבא בתרא תד: אבן האזל שכנים ב-י ד"ה איברא: כוללת. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה בני העיר צח).

- קנס (א)** - זכות התובע לקבל, או חיוב על הנקנס לשלם (ורק התורה זיכתה אותו לתובע) (קובץ שיעורים ח"ב יג-ד, שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד רנח: חיוב על הנקנס).
- קנס (ב)** - רק חיוב ממון (ואם אינו משלם עובר רק בלא תעשוק), או שיש בו גם חיוב ממון וגם מצוות עשה (כגון "חמישים כסף ישלם") (קובץ שיעורים כתובות קכז: רמב"ן - רק חיוב ממון, דעת עצמו - גם מצוות עשה).
- קנס אינו עובר בירושא** - משום שאינו ממון, או משום שהתורה זיכתה אותו רק לתובע ולא ליורשיו (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד רנח).
- קנס מדרבנן** - אסור לאדם לעשות את המעשה (גברא), או איסור על החפץ (חפצא) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קנס וגזירה: על האדם).
- קרבן (א)** - עונש, או מצווה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה קרבן רפט: רמב"ם - מצווה, ראב"ד - עונש).
- קרבן (ב)** - חייבים רק על עבירה שעונשה כרת במזיד - חיוב הכרת במזיד מחייב קרבן בשוגג (סיבה), או שעבירה שיש בה כרת במזיד, יש בה קרבן בשוגג (סימן) (קונטרסי שיעורים בבא קמא ב-י).
- קרבן (ג)** - העבודות גם מכפרות וגם מתירות את הקרבן באכילה, או שהעבודות רק מכפרות, והכפרה מתירה ממילא את הקרבן באכילה (המידות לחקר ההלכה ח-נג).
- קרבן (ד)** - צריך שיהיה איש, או שאשה פוסלת (מפענח צפונות ו-מ: אשה פוסלת).
- קרבן (ה)** - ע"ע טומטום פסול לקרבן, כהן, מחוסר זמן, מחשבים מעבודה לעבודה.
- קרבן פסח (א)** - הוא קרבן ציבור, או שהוא קרבן יחיד אלא שקבוע לו זמן ובא בכנופיא (קהילות יעקב סנהדרין ט-ב).
- קרבן פסח (ב)** - ע"ע אין הפסח נאכל אלא בלילה ועד חצות, הוצאת פסח, הלל בשחיטת פסח, פסח נאכל על השובע, פסח נשחט לאחר התמיד, צלי אש, שבירת עצם.
- קרבן ציבור הבא בטומאה אינו נאכל בטומאה** - משום שהקרבן טמא, או משום שההקרבה היתה בפסול (אגרות משה או"ח קדשים ה).
- קרבן צריך תשובה** - צריך את התשובה לכפרה עצמה, או שאם לא שב הוא רשע, וזבח רשעים תועבה (קובץ הערות סז-יג: כדי שלא יהיה רשע).
- קרבן שהופרש לשם חטא אחד אין מביאים אותו על חטא אחר** - משום שא"א לשנותו ממה שהופרש, או שחל עליו שם החטא (שהוא חטאת חלב) וא"א להפקיעו (הגר"ח סטנסיל שע).
- קרבן של אחר** - המצווה עליו להקריב, או שהמצווה על הבעלים, והמקריב הוא רק שליח (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה כהן המקריב).
- קרבן תמיד (א)** - חיוב כללי (תמיד) שבכל יום יקריבו שני תמידים, או חיוב נפרד על כל יום ויום (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תמיד).
- קרבן תמיד (ב)** - ע"ע עליה השלם כל הקורבנות.
- קרוב (בספיקות)** (א) - בירור המציאות האמיתית, או רק פסיקת דין (הנהגה) (שאלות דרב אחאי סוף סח והגרנ"ט קעב ד"ה והנה בדברי: בירור, קובץ שיעורים בבא בתרא עח: מסתפק).
- קרוב (בספיקות)** (ב) - נחשב שבוודאי הגיע מהמקום הקרוב יותר (דין ודאי), או שיתכן באמת שהגיע מהמקום הרחוק, אך התורה התירה לסמוך על הספק שהגיע מהקרוב (דין ספק) (הגרנ"ט קעב ד"ה והנה בדברי: מסתפק).
- קרוב (לעדות)** - הגזירת הכתוב היא שנחשב כאילו ודאי שהוא משקר, או פסול בפני עצמו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קרובים לעדות).

קרובי אשתו - לאחר מיתת אשתו או גירושה הם עדיין אסורים - מפאת האישות שהיתה בינו לבין אשתו בעבר, או מפאת האישות שעדיין יש בינו לבין אשתו (אתון דאורייתא ח).

קריאת התורה - אסור לצאת מבית הכנסת בזמן הקריאה - משום כבוד קריאת התורה, או משום כבוד ספר התורה (ביכורי ארץ ברכות ח"א א-מ, הובא בחקירות במסכת ברכות ב).

קריאת התורה ביום כיפור במנחה - מדין תענית (כמו מנחה בשאר תעניות), או מדין קדושת היום (כמו מנחה בשבת) (שו"ת רעק"א כד, דן בדבריו בקונטרסי שיעורים נדרים יג-ט).

קריאת התורה בתשעה באב בשחרית - מדין תענית (כמו בשאר תעניות), או דין מיוחד בתשעה באב (משנת יעבץ או"ח מט-א ד"ה תשובה).

קריאת שמע (א) - זמנה תלוי בלילה, או בזמן שכיבה (אבן האזל קריאת שמע א-א).

קריאת שמע (ב) - דקדוק הלשון הוא מדיני הדיבור (שאם לא מדקדק לא נחשב שדיבור), או משום שכך נאמרה (באופן מדוקדק) קריאת שמע למשה מסיני (אבן האזל קריאת שמע ב-: רמב"ם - מדיני דיבור, ראב"ד - כך נאמרה למשה).

קריאת שמע (ג) - ע"ע כוונת קריאת שמע.

קריעה (על מת) - המצווה לקרוע את הבגד (פעולה), או ללכת בבגד קרוע (תוצאה) (שפת אמת שבת קה: ד"ה ואעפ"י).

קרקע אינה נגזלת (א) - משום שאי אפשר להזיזה ממקומה (סברא), או גזירת הכתוב (פרי משה גניבה וגזילה ה-א).

קרקע אינה נגזלת (ב) - אין בה אפילו איסור גזל, או שרק אינה קנויה לגזולן אך יש בה איסור גזל (קהילות יעקב בבא קמא לז).

קשוט עצמן ואח"כ קשוט אחרים - תלוי בזה שאינו נידון בכלל, או בזה שאינו נידון באותו דבר שדן בו. ונפק"מ לבן י"ג שנה שלא הביא שתי שערות, שנידון במטלטלין אך לא בקרקע (שאינו מקחו מקח בקרקע) - האם יכול לדון בדיני קרקע (תומים ז-ד: לא דן בקרקע, קצוה"ח ז-ג: כן דן, והביא גם את התומים).

קשר העליון של ציצית - כדי שהציצית תתחבר לבגד, או כדי שחוטי הציצית יתחברו זה לזה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קשר של ציצית).

קשר של ציצית - צריך שתהיה קשורה, או שלא יהיו נפרדים (מפענח צפונות ו-כו).

ר

ראייה (ברגל) (א) - טמא פטור מראייה, או שהוא מחויב ורק אינו יכול לקיימה משום שאינו יכול להיכנס (משנת יעבץ או"ח מב).

ראייה (ברגל) (ב) - חיוב האב להביא את בנו - חלק ממצוות הראייה של עצמו (ואם לא הביאו - גם הוא עצמו לא יצא), או חיוב נפרד (משנת יעבץ או"ח מג-ב ד"ה אכן נראה).

ראיית פני הבית (במעשרות) - שלושה צדדים: מדין גמר מלאכה, או שנחשב אכילת קבע, או דין נפרד (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כז-ג, רש"י - גמר מלאכה, רמב"ם - אכילת קבע, רשב"א - דין נפרד).

ראש חודש - שני ימים - מחמת ספק איזה מהם הוא ראש חודש, או משום שהמולד הוא ביום הראשון (ל' של החודש שעבר), ומעיקר הדין היה צריך לחלק את היום הראשון - חציו שלפני המולד לחודש שעבר וחציו שלאחר המולד לחודש הבא, וכיוון שאין מונים שעות לחודשים (שלא מחלקים את היום), דנים את כולו לחודש שעבר, אך גם הוא ראש חודש (אור גדול דף קמד אות ט).

ראשי אברים (א) - יציאת העבד היא מדין תשלומין על שהאדון הזיק לו, או מדין קנס לאדון (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה ראשי אברים. ובמשנת יעבץ י"ד לב חקר האם היא תשלומין או דין נפרד. ודרכי משה דרכי הקניינים ג-יא ד"ה ומובן כתב שאינו בגלל עצם ההחסרה אלא בתור עונש לרבו על העבירה שעבר).

ראשי אברים (ב) - האדון פטור מלשלם לעבדו ככל שאר חבלות, או רק משום שיוצא בזה לחירות (הגר"ח סטנסיל קכא, קסז).

ראשי אברים (ג) - יוצא לחירות בגלל החיסרון (המום) שנעשה באבר, או בגלל שאותו האבר בטל ממלאכתו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה עבד כנעני).

ראשית הגז - מצווה שייגזז (חפצא), או שהבעלים יגזזו (גברא) (המידות לחקר ההלכה יד-לג בשם הגר"ח: בבעלים, ולכן שותפין לא צריכים להפריש אם אין לכל אחד מהם שיעור בנפרד).

רבנות - שורה על הקהל (וגר פסול בה), או עבדות לקהל (מנחת אשר בראשית עא-א בתחילתו).

רגליים - ע"ע אברים.

ריב (א) - בירור המציאות האמיתית (בירור), או רק דין (הנהגה). כגון רוב חנויות כשרות, האם מותר לאכול את הבשר הנמצא אפילו שיתכן שהוא טרף (הנהגה), או שאנו סומכים שהוא באמת כשר ולכן מותר לאוכלו (בירור) (קובץ שיעורים בבא בתרא עח: בירור, שערי יושר ג-ג: הנהגה, שב שמעתא בקובץ שיעורים ח"ב מה-יא: רובא דאיתא קמן - הנהגה, ורובא דליתא קמן - בירור. פרי משה רוב א).

ריב (ב) - כוללים יחד את כל הפרטים שמאותו הסוג, או שסופרים כל פרט ופרט בפני עצמו. כגון בבשר שנמצא, האם סופרים רק את החנויות, או את כל חתיכות הבשר (פתחי תשובה י"ד קי-ב: מחלוקת. פרי משה רוב ג. ברכת אברהם פסחים ז. על תד"ה לפני, ד"ה והנה האחרונים).

ריב (ג) - שלושה צדדים: דינו כוודאי, או כספק, או מדרגה ממוצעת ביניהם. כגון רוב חנויות מוכרות בשר שחוטה, שמותר לאכול בשר שנמצא בשוק - האם נחשב שהבשר בוודאי שחוט, או שהוא עדיין ספק ורק התורה התירה לאוכלו, או שנחשב יותר מספק אך עדיין אינו כוודאי (שיטה מקובצת בבא מציעא ו: ד"ה וע"ל: ספק. תוס' המובא בפלתי סג-א ד"ה ונראה: ודאי. קונטרסי שיעורים בבא מציעא ח-ג ד"ה ובש"ת: מדרגה ממוצעת).

ריב (ד) - ע"ע בית דין.

ריב ומיעוט בברכות - המיעוט פטור מברכה מדין ביטול ברוב, או מדין עיקר וטפל, שמסתמא האדם מחשיב את הרוב לעיקר (וזאת הברכה בירור הלכה כ-א-ב בתחילתו ד"ה חקירה).

ריב וקרוב הלך אחר הרוב חמישה צדדים: גמרא גמירי לה, או שרוב הוא בירור חזק יותר, או שכל דין קרוב מבוסס על רוב (שרוב הסיכויים שהחפץ מגיע מהמקום הקרוב יותר), ולכן מסתבר שדין רוב בעצמו עדיף ממנו, או שרוב הוא בירור המציאות וקרוב הוא רק הנהגה, או שקרוב לא מכריע בין שתי האפשרויות אלא רק פוסק שאין צריך לחשוש לאפשרות הרחוקה, אך רוב כן מכריע בין שתי האפשרויות, ולכן כשיש רוב - לא שייך דין קרוב, שע"כ כן צריך לחשוש לאפשרות הרחוקה - מדין רוב (ריטב"א בבא בתרא כג:: גמרא גמירי לה, שאילתות דרב אחאי סח: רוב חזק יותר, דבר אברהם ח"א ד-ו: קרוב מבוסס על רוב, קובץ שיעורים בבא בתרא עח: בירור עדיף מהנהגה, שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב פרק ב סח וסט: רוב חזק יותר או שבירור עדיף מהנהגה, או שקרוב לא מכריע בין אפשרויות).

רוב סימן (בשחיטה) - נחשב כאילו גם המיעוט נשחט, או שמספיק שהרוב נשחט (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה רוב בשחיטה).

רובא דאיתא קמן ודליתא קמן - החילוק ביניהם הוא במרחק, שאיתא קמן נמצא רק לפנינו (כגון עשר חנויות, שהן רק בעיר הזאת) וליתא קמן נמצא בכל העולם (כגון רוב בהמות, שנמצאות בכל מקום). או שהחילוק הוא בידיעה, שבאיתא קמן אנו יודעים כל פרט (כגון עשר חנויות, שעל כל אחת מהן אנו יודעים מה דינה) ובליתא קמן ידיעת הרוב היא רק על הכלל (כגון רוב בהמות כשרות, שאיננו יודעים מה דינה של כל בהמה בנפרד) (קובץ שיעורים בבא בתרא פג: ידיעה, שב שמעתתא המובא בו: מרחק. פרי משה רוב ב).

רובא וחזקה רובא עדיף - ארבעה צדדים: רוב הוא בירור המציאות וחזקה היא רק הנהגה, או שרוב הוא בהווה וחזקה היא בעבר, או שכאשר רוב סותר את החזקה ממילא היא חזקה העשויה להשתנות ואינה חזקה, או גזירת הכתוב מפרה אדומה, שאע"פ שיש על האדם המיטת חזקת טומאה, אנו מטהרים אותו על סמך רוב בהמות כשירות, שהפרה האדומה לא היתה טריפה (קובץ שיעורים בבא בתרא עח: בירור עדיף מהנהגה, שב שמעתתא ד-כד והעיקרים אין הולכים בממון אחר הרוב אמצע האשכול ד"ה והנה וד"ה אבל: הוה עדיף מעבר, פני יהושע כתובות יב: בקונטרס אחרון: עשויה להשתנות, רבנו חיים בתוס' חולין יא. ד"ה מנא: גזירת הכתוב).

רובע ונרבע - נחשבים ערוה (מדיני עריות, לעניין יהרג ואל יעבור), או כשאר איסורים (אור גדול דף ז ד"ה וגם, ודף ט טור ב).

רובו ככולו - מספיק שיהיה רק רובו, או כאילו שכולו קיים (פרי משה רוב נח-א).

רודף - שלושה צדדים: חייב מיתה בגלל עונש על העבירה שרוצה לעבור, או כדי להצילו מהעבירה, או בשביל הצלת הנרדף (אור גדול דף כז טור א: חוקר בין שלושת האפשרויות. אפיקי ים ח"ב מ והגר"ח סטנסיל שג: עונש או הצלת הנרדף. אחיעזר ח"א יח-ב סוף ד"ה והנה: בדעת רש"י - גם עונש וגם הצלת הנרדף).

רובב ומנהיג (קניין) - שלושה צדדים: מדין משיכה, או מדין הוראת בעלות (כחזקה), או שהוא קניין חדש (כיד) (פרי משה קניינים לב-א. וכן דן תורת הקניינים ח"א עמוד תקמד לגבי מנהיג, האם הוא מדין משיכה, או שהוא קניין נפרד, ואינו מדין משיכה (כי משיכה היא רק כשהוא עצמו מושך, אלא הנהגה היא רק כעין תולדת משיכה)).

רוצה (א) - חיוב מיתתו הוא לשמיים (כמו מחלל שבת), או לנרצח (כעבירות שבין אדם לחבירו, ואם עשאו טריפה, מחל לו ומת - פטור ממיתה) (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד כב).

רוצה (ב) - ע"ע הורג מי שיכול להצילו באחד מאבריו, רוצח.

רוצה בשב ואל תעשה אינו מחויב למסור את נפשו (לדעת התוס') - מדין היתר פיקוח נפש, או משום מאי חזית דדמא ידיה סומק טפי דילמא דמא דידך סומק טפי (להיפך מהמאי חזית הרגיל, אך דין פיקוח נפש אין בשלושת העבירות) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד כ).

רוצה בתשעה באב - אסורה מדין תענית (כמו ביום כיפור), או מדין אבלות (כמו אבל) (הגר"ח סטנסיל תמב).

ריבוי בשיעורים - התולש עוקץ אחד שיש בו שתי גורגרות בשביל חולה שיש בו סכנה מדאורייתא מותר - משום שכל אחת מהגורגרות בפני עצמה מותרת (שהיה בה צורך), או משום שמעשה המלאכה (התלישה) הוא לצורך (אע"פ שתוצאת המלאכה - שהגורגרות תלושות - אינו לצורך) (קובץ שיעורים ביצה מח).

ריבית (א) - חוב גמור ורק התורה אסרה לפורעו, או שאין בכלל חוב (אבני מילואים כח-כב ד"ה ובה וקובץ שמועות בבא מציעא כד: חוב גמור. שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד קעה חקר זאת לגבי אבק ריבית, והביא שערי יושר הג-בסופו שריבית קצוצה היא חוב, אך באבק ריבית אין חוב כלל).

ריבית (ב) - מתחייב בכתיבת השטר את כל החוב, או שכל יום מרוויח לפי החשבון (קובץ שיעורים בבא בתרא שפ).

ריבית (ג) - מדין שכירות של הכסף, או התחייבות חדשה שנקנית בהיא הנאה שמלווה לו (ברכת שמואל קידושין ד בשם האחרונים: שכירות, חידושי ר' שמואל בבא מציא עמוד קמד: בהיא הנאה (והביא את הברכת שמואל)).

ריבית (ד) - שלושה צדדים: חיוב החזרתה מדין גזל, או חוב ממון (שיעבוד) נפרד, או מצווה (ולא מדיני ממונות) (קונטרסי שיעורים בבא מציא כו-א: גזל, שיעבוד או מצווה. שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד רנח: חוב ממון או מצווה).

ריפוי - החיוב לרפאותו (ורק כשאינו יכול לרפאותו משלם לרופאים שירפאוהו), או חוב ממון לשלם לו את שווי הריפוי (קובץ שיעורים כתובות ריח: לרפאותו).

רצועות תפילין - חלק מהתפילין, או דין נפרד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה רצועות של תפילין מ: דין נפרד).

רציחה (א) - האיסור לרצוח (פעולה), או לגרום שחבירו ימות (תוצאה) (קובץ שיעורים ח"ב כג-ז: תוצאה, מפענח צפונות יב-ה).

רציחה (ב) - טעמו משום שהתורה חסה על איבוד הנפש, או שהיא עבירה ככל העבירות (הגר"ש שקאפ כתובות ג ד"ה ועל כן: כשאר עבירות).

רציחה (ג) - ע"ע רוצח.

רציעה (א) - המשך העבדות (והרציעה מפקיעה את יציאת שש שנים), או עבדות חדשה (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קג, ברכת אברהם קידושין סה בדפיו ד"ה הנרצע, רוח אליהו יד).

רציעה (ב) - לנקב את האוזן (פעולה), או שהאוזן תהיה מנוקבת (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה רציעה: פעולה).

רשות היחיד - מקום שגדור ע"י מחיצות, או מקום שאינו מעורב ופרוץ עם מה שסביבו (ברכת אברהם סוכה טו. פרוץ כעומד א. עיון בלומדות יא "הגדרת מחיצה בשבת ובסוכה": שאינו מעורב עם מה שסביבו).

רשות היחיד בעמוד גבוה עשרה ורחב ארבעה - מדין גוד אסיק, או שהעמוד בעצמו הוא רשות היחיד גם בלא גוד אסיק (אבני נזר או"ח רעב-ו: רש"י - גוד אסיק, רשב"א ומהרש"א - העמוד עצמו הוא רשות היחיד).

רשות היחיד עולה עד לרקיע - משום שנחשב כאילו יש מחיצות עד לרקיע (מדין גוד אסיק), או שהמחיצות שלמטה מספיקות (הגר"ח על הרמב"ם סוכה ד-יא ד"ה והנראה: רמב"ם - המחיצות התחתונות מספיקות).

רשות הרבים - לא שייכת לאף אחד (הפקר, ורק א"א לזכות בה), או ששייכת לכולם (קניין ציבורי) (דבר אברהם ח"א א-ו: רש"י - הפקר, תוס' - ציבורי. רוח אליהו כו).

רשות להשתמש בחפץ - ע"ע נתינת רשות לאדם אחר להשתמש בחפץ.

רשע דחמס (כגון גזלן) - רק משום חשש משקר, או שיש בו גם גזירת הכתוב (קצות החושן מו-ז, קובץ שיעורים בבא בתרא תקעט: רק חשש משקר. הגר"ט קמד ד"ה והנראה: לעדות - גם גזירת הכתוב, לשבועה - רק חשש משקר. וכן הסתפק בזה קובץ שיעורים בבא בתרא תקפא).

רשע פתם (דאינו חמס - עבר עבירה שיש בה מלקות או מיתה, אפילו אם לא התרו בו) - גזירת הכתוב "אל תשת רשע עד", או חשש משקר (מנחת חינוך לז-ד [ו] ד"ה ועיין סנהדרין, קצות החושן מו-ז: רק גזירת הכתוב).

ש

שאלה בבעלים - ע"ע בבעלים.

שאלת גשמים (א) - חלק מהתפילה (ואם לא הזכיר כאילו לא התפלל כלל), או רק חיוב הזכרה (תוספת על התפילה, וגם אם לא הזכיר עדיין התפלל) (הגר"ח סטנסיל א: חלק מהתפילה).

שאלת גשמים (ב) - כששכח לשאול בברכת השנים אומרה בשומע תפילה ונחשב כאילו אמרה בברכת השנים, או הזכרה נפרדת (ובברכת השנים עדיין חסר) (עיון בלומדות יד).

שבויה - אסורה לכהן משום שחוששים שנבעלה (דין ספק), או שתקנת חכמים שאסורה (דין ודאי) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שבויה לכהן: דין ודאי).

שבויה (א) - המעשה בעצמו אסור, או שהאיסור הוא רק לעבור על דיבורו (קובץ הערות יח-ב: מחלוקת ראשונים. חידושי ר' שמואל נדרים עמוד יא, רמ. וכן חקר דרכי משה דרך הקודש ב-ט, האם איסור כל יחל הוא מצד הקבלה, שמתברר שקבלת השבויה לא היתה נכונה ועובר למפרע, או מצד הקיום, שלא קיים את דבריו ועובר בלהבא).

שבויה (ב) - האדם מחיל בעצמו את האיסור (כח האדם, כקניינים), או שהאדם רק מקבל על עצמו את האיסור, והאיסור חל ממילא (כח המעשה, כשחיטה) (חידושי ר' שמואל נדרים ו-ח ד"ה ונראה: כח האדם. גר"י כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

שבויה (ג) - החיוב לאכול את הכיכר (שנשבע לאוכלו, פעולה), או שהכיכר יאכל (תוצאה) (מפענח צפונות יב-ג-ד: ירושלמי - תוצאה, תוס' - פעולה).

שבויה (ד) - כל רגע ורגע אסור, או שמרגע הקבלה נאסר לעולם, כחלב ונבילה (איסור אחד) (הגר"ש שקאפ נדרים יד ד"ה וביאור: איסור לעולם. חידושי ר' שמואל נדרים עמוד פט: מחלוקת אחרונים).

שבויה (ה) - הזכרת ה' - מנוסח השבויה, ששבויה בלא שם אינה לשון שבויה, או מגזירת הכתוב (אך גם בלי שם היא לשון שבויה) (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד טז, ר. ומעין זה חקר בקונטרסי שיעורים נדרים ד-א,ב,האם היא מנוסח השבויה או מדין איום).

שבויה (ו) - נקיטת חפץ - חלק מדיני השבויה (כמו שצריך להישבע בשם ה'), או רק מדין איום (אך השבויה מושלמת גם ללא נקיטת החפץ) (פרי משה שבעות ממון ו-א).

שבויה (ז) - חלה על איסור (כגון על נבילה) ואין אומרים אין איסור חל על איסור (לרבי יהודה בן בתיירה) - משום ששבויה היא איסור ביטול דיבורו, ושונה משאר איסורים, ולכן חלה על איסור השונה ממנה (ורק באיסורים שדומים זה לזה אומרים אין איסור חל על איסור). או משום ששבויה תלויה ברצון האדם, והוא רצה שתחול (ורק באיסורים שהתלויים ברצון התורה אומרים אין איסור חל על איסור, שבזה התורה לא רצתה שיחולו, כי הדבר אסור ממילא) (קונטרסי שיעורים נדרים טז-א).

שבויה (ח) - נשבע לאכול כיכר ביום מסוים ולא אכלו - העבירה היא שלא אכלו כל היום, או רק שלא אכלו בסוף היום (הגר"ש שקאפ כתובות לט ד"ה ובנשבע: כל היום).

שבויה (חיובה בבית דין) - חיוב שבויה בא כדי שהנשבע יאמר את האמת (בירור), או חיוב נפרד (הנהגה) (הגר"ש שקאפ בבא בתרא יט ד"ה וכו', הגר"ט קמב, פרי משה שבעות ממון ו-א).

שבויה באונס - פטור מדין אונס, או שאינה שבויה כלל (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שבויה אונס בשבויה).

שבויה לבטל את המצווה בכולל חלה - מדין כולל שבכל התורה (כמו בדין אין איסור חל על איסור), או דין מיוחד בשבויה, שכיוון שאינה רק על המצווה, לא נחשבת שבויה לבטל את המצווה (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קעא).

שבועה לבטל את המצווה לא חלה - האדם לא יכול לאסור בעצמו את המצווה, או שכל איסור החל ע"י פה לא יכול לאסור את המצווה. ונפק"מ כשהאדם לא אסר בעצמו את המצווה אך היא נאסרה ממילא ע"י פיו, כגון שנודר בנזירות, וממילא אסור לשתות יין קידוש, אך הוא בעצמו לא אסר את היין (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד לה, פב).

שבועה להבא - החיוב הוא על המעשה בעצמו (כגון שחייב לאכול את הכיכר), או שהחיוב הוא רק לעמוד בדיבורו, שאם יעבור על המעשה (שלא יאכל את הכיכר) יעשה שקר (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד יא).

שבועה לזמן - כל רגע ורגע שבתוך הזמן אסור (מהפרטים מצטרף הכלל), או שיש איסור אחד, והזמן מגביל אותו שיחול רק עד הזמן (מהכלל מסתעפים הפרטים) (דרכי משה דרך הקודש ד-ד: כל רגע ורגע אסור).

שבועת הפיקדון ושבועת העדים - שבועות לשעבר (שאינכם יודעים את העדות, שאין לי בידך), או לעתיד (בואו והעידוני, שבועה שתחזיר לי את הפיקדון) (קצות צו-ג: לעתיד).

שבועת הפיקדון - ע"ע לא תשקרו.

שבטים - הם מציאות אחת ונחלקו לפרטים, או מפרטים נעשו כלל אחד (מפענח צפונות ד-ג: מחלוקת תנאים).

שביעית (א) - האיסור על האדם (שלאדם אסור לעבוד בקרקע) 0, או שהאיסור על הקרקע (שאסור שהיא תיעבד) (ש"ת המב"ט ח"ב סד ומהר"ט ח"ב נג בדעת התוס' ר"ד: על האדם, מנחת חינוך קיב-א [ב]: על הקרקע).

שביעית (ב) - ע"ע הפקר בשביעית, פירות שביעית.

שבירת כלי מטהרת - משום ששבר לא מקבל טומאה, או גזירת הכתוב שהשבירה מטהרת (קובץ שיעורים פסחים קנה).

שבירת עצם (בפסח) - אסור לשבור את העצם (פעולה), או שצריך שהעצם תהיה שלמה (תוצאה) (קונטרסי שיעורים נדרים כד-ז).

שבע מצוות בני נח - אותו הציווי גם לישראל וגם לבני נח, או ציוויים נפרדים (ואילו לא היו ישראל מצווים בתר"ג מצוות - היו פטורים גם משבע מצוות בני נח) (קונטרסי שיעורים בבא מציעא יב-ד ד"ה וכל: נפרדים).

שבע מצוות בני נח - ע"ע גניבה בבן נח, גר תושב בשבע מצוות בני נח, עבד כנעני בשבע מצוות בני נח.

שבעה נקיים (בזב וזבה) - טמא לעולם ואם יש שבעה נקיים נטהר, או שמתחילה היא טומאה רק לשבעה ימים, ואם אינם נקיים נטמא לעוד שבעה (דרכי משה דרך הקודש ג-כ).

שבעת טובי העיר - ע"ע טובי העיר.

שבת - אבות מלאכות - ע"ע אופה, אורג, בורר, גרופה וקטומה, הוצאה מרשות לרשות, העברת ארבע אמות ברשות הרבים, זורה, זורע, חורש, טוחן, כותב, לש, מבעיר, מבשל, מוחק, מחתך, מכבה, מכה בפטיש, מלבן, ממחק, מעמר, מפשיט, מתיר, סותר, פוצע, צד, צובע, קוצר, קורע, קושר, שוחט, תופר.

שבת (א) - מצווה לנוח, או שאסור לעשות מלאכה (מפענח צפונות ו-ה).

שבת (ב) - מצווה שהאדם ינוח בשבת (שלא יעשה מלאכה), או שהעולם ינוח בשבת (שלא תעשה בו מלאכה) (מי טל מרקד לו-ג. ומעין זה חילק הצפנת פענח איסורי ביאה יז-כא שמלאכת הוצאה היא באדם ושאר המלאכות הן בפעולה).

שבת (ג) - אסור לעשות את המלאכה (פעולה), או ליצור את תוצאתה (תוצאה) (עיון בלומדות יג. הגר"ש שקאפ יבמות לז ד"ה וע"כ: פעולה. פרי משה שבת ב. ומעין זה חקר בשיעורי ר' שמואל קידושין עמוד רסא האם האיסור הוא כשהמלאכה מתייחסת אליו, או כשהיא נעשית בגופו).

שבת (ד) - מצווה נפרדת על כל שבת, או מצווה אחת כללית על כל השבתות (מפענח צפונות ה-יד).

שבת (ה) - חיוב כל רגע ורגע, או חיוב אחד מתחילת השבת על כולה (קובץ שיעורים ביצה יז, מפענח צפונות ה-טו).

שבת (ו) - הכנת צרכי שבת היא רק הכנה למצווה (הכשר מצווה), או המצווה עצמה, שזהו כבוד השבת (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד רמט).

שבת (ז) - ע"ע אוושה מילתא, איסורים התלויים בזמן, אמירה לנכרי, דבר שאינו מתכוון, מלאכה שאין צריך לגופה, מלאכת מחשבת, מצטמק ויפה לו, מקלקל, עובדין דחול, פסיק רישא, שינוי, שלוש סעודות בשבת, שניים שעשאוה, תולדות בשבת, תוספת שבת.

שבת (חיוב נזיקין) לעבד כנעני שחבלו בו - חיוב לעבד ורבו זוכה ממנו, או חיוב ישר לרבו בגלל שהוא נזק (שהעבד לא יוכל לעבוד בשבילו) (הגר"ש שקאפ בבא קמא י ד"ה ובעבד: ישר לרבו, נתיבות שסג"ב (מובא שם): לעבד).

שהייה בשחיטה - פסול, כמו דרסה וחלדה, או חיסרון צירוף, שאין שני מעשי השחיטה מצטרפים (קובץ שמועות חולין כא).

שואל - בגלל ששלו מתחייב באונסין, או בגלל שחייב באונסין נעשה שלו (מפענח צפונות י-יא).

שואל שלא מדעת גזלן - בגלל הלקיחה (שלקח את החפץ), או בגלל השימוש (שמשתמש בו) (פרי משה גניבה וגזילה יא-ה).

שווה פרוטה - ע"ע פחות משווה פרוטה.

שוויה אנפשיה התיבה דאיפורא - נאמנות, שמסתבר שלא ישקר לרעת עצמו, או שאוסר על עצמו, כנדר (קצות החושן לד-ד, הגר"ש שקאפ כתובות ז ד"ה והנה לפ"מ: גם נאמנות וגם נדר יחד).

שוויה אנפשיה התיבה דאיפורא בדיני ערווה - דבר שבערווה, או רק כעדות איסורין (אור גדול דף צז טור ב).

שוויה רבנן לבעילתו בעילת זנות - מפקיעים את הקידושין וממילא היא בעילת זנות, או שעושים את בעילתו לבעילת זנות וממילא הקידושין פוקעים (כי קידושין צריכים ביאת אישות ולא ביאת זנות) (מנחת אשר בבא בתרא לה-ב: מאירי - בעילת זנות וממילא הקידושין פוקעים).

שוחט (בשבת) - המלאכה היא שמפסיק לחיות, או שנעשה מת (מי טל שוחט א).

שומה (א) - מצווה אך פטור מעונש, או שאינו מצווה כלל (חלקת יואב א).

שומה (ב) - מעשהו אינו מעשה כלל, או שהוא מעשה, ורק לא יכול לפעול קניין (קובץ הערות כט-א: אינו מעשה).

שומה (ג) - פסול לשליחות משום שאינו "איש" (כקטן, שאיש הוא רק גדול וכן דעת), או שהוא כן "איש", ופסולו נלמד רק במה מצינו מקטן (קובץ ביאורים גיטין טז).

שומה אינו מגרש - משום שאינו בר דעת ופטור מכל המצוות (אינו בר גירושין), או מחשש שכשאומר "גירושין" אינו יודע מה אומר ורוצה לומר דבר אחר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה גירושין מי שאחזו קורדייקוס).

שומא חרר - כמכר חדש, או רק סילוק מהקרקע (ש"ך ח"מ קג"א: ריטב"א - מכר חדש, נימוק"י ור"ן - סילוק. גידולי שמואל בבא מצינא לה. ד"ה והלכתא: רמב"ן - מכר חדש, נימוק"י בדעת הרמב"ם - סילוק).

שומע כעונה (א) - נחשב כאילו אמר בעצמו, או שיוצא ידי חובה בשמיעה (ואין צריך אמירה כלל) (קהילות יעקב פסחים מ, עיון בלומדות ט, ברכת אברהם סוכה לח: שומע כעונה ב, מנחת אשר במדבר ג. ומעין זה חקר המידות לחקר ההלכה יח"ז האם הוא מדין בכח שהיה יכול לענות, או שיוצא ידי חובה בשמיעה).

שומע כעונה (ב) - לא מועיל בברכה שאינה שלימה - משום שדין שומע כעונה נאמר רק על שמיעת ברכה שלימה, או משום שברכה שאינה שלימה אינה ברכה כלל, ושומע כעונה נאמר רק על ברכה (או תפילה או מצווה) (ברכת מרדכי א"ח ב ומועדים א-ח).

שומר (א) - שלושה צדדים: חיובו מדין מזיק משום שלא שמר, או מדין שהתחייב באחריותו, או גזירת הכתוב (קובץ שיעורים פסחים יז: פשיעה - מזיק, אונסין בשואל - התחייבות, גניבה ואבידה בשומר שכר - מחלוקת. אבני נזר א"ח שכו: רמב"ם ורמב"ן - מדין גרמי (מזיק). וכן חקר קונטרסי שיעורים בבא קמא יח"ג לגבי פשיעה. וכן חקר פרי משה קניינים נו"א לגבי שואל. ומעין זה חקר ברוח אליהו ח האם שומר הוא פועל לעשות מעשים שיועילו להישארות החפץ, או שקיבל עליו אחריות. מחנה אפרים שומרים ח תחילת ד"ה מעתה: גזירת הכתוב).

שומר (ב) - חיובו לשלם הוא תולדה של חיוב השמירה, או שהוא דין נפרד (קובץ שיעורים קידושין צב: מחלוקת ראשונים).

שומר (ג) - ע"ע בבעלים, מפקיד, מתה מחמת מלאכה, שליחות יד בפקדון.

שומר אבידה - שלושה צדדים: חיוב ממוני כשאר השומרים, או חלק ממצוות השבת אבידה (שצריך לשמור עליה עד שתגיע ליד הבעלים), או מדין הצלת ממון חבירו (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמודים רטו ורמד חקר האם כשומרים או השבת אבידה. שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"ב עמוד שז חקר האם השבת אבידה או הצלת ממון).

שומר חנם מתנה להיות בשואל - נעשה כשואל ממש, או רק התחייבות ממון לשלם אם יאנס (שיעורי ר' שמואל בבא מצינא ח"א עמוד שכ).

שומר נכנס תחת הבעלים לנזיקין - מדיני שומרים, או שנחשב כבעלים לעניין נזיקין (קונטרסי שיעורים בבא קמא ח-טו).

שומר שהחפץ נאסר בהנאה - ע"ע הרי שלך לפניך.

שומר שמסר לשומר פטור דהא מסרה לבן דעת (לדעה שפטור, וכן לדעה שחייב לולי סברת את מהימנות לי בשבועה) - השומר הראשון כבר אינו שומר (הסתלק מחיוב השמירה שלו), או שהוא עדיין שומר (ואינו יכול להסתלק מחיוב השמירה), ונפטר מחיוב התשלומין משום שמינה אחר במקומו (הגר"ח על הרמב"ם נזקי ממון ד-יא ד"ה והנה יש להסתפק).

שומר שראה שהפיקדון אבוד מוכרו בבית דין - מדין חיובי שמירה, או מדין השבת אבידה (מחנה אפרים שומרים לה).

שופר (א) - המצווה בתקיעה, או בשמיעה (אבן האזל שופר א-ג: בראש השנה - שמיעה, ביובל - תקיעה. מנחת חינוך תה-א [א]: שתיהן יחד).

שופר (ב) - תר"ת הם מצוות נפרדות המעכבות זו את זו, או מצווה אחת (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה תקיעת שופר: מחלוקת רבי יהודה וחכמים סוכה נג:).

שורש קטן (שיעור נקב עציץ) - משום שדרך נקב כזה יונק, או משום שהעציץ בטל מתורת כלי וממילא בטל לקרקע (אפיקי ים ח"ב מג).

שותפין - שלושה צדדים: זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס, או שכל אחד מהם הוא בעלים על חלק מהנכס, או שהיא בעלות חדשה (ושונה מבעלות בלי שותף) (קובץ שיעורים בבא בתרא תד; הגר"ט קצב ואבן האזל שכנים ב-י ד"ה איברא: חלקים. דרכי משה דרכי הקניינים ב-י ד"ה אולם: תוס' - חלקים. המידות לחקר ההלכה כב-צו: בעלות כוללת או שכל אחד בעלים על חלק. קונטרסי שיעורים נדרים כו-ג: מביא את הצד של בעלות חדשה).

שותפין שגנבו - ע"ע שניים שגנבו.

שותפין שהזיקו - ע"ע שניים שהזיקו בבת אחת.

שחומי חוץ (א) - איסור ההנאה הוא איסור מחודש שחל בשחיטה, או שרק נשאר איסור הקודש שקודם השחיטה, כיוון שאין זריקה שתתיר אותו (קובץ שיעורים בבא קמא סד).

שחומי חוץ (ב) - ע"ע עבודות שבפנים בקודשים.

שחיטה (א) - מתירה את הבהמה, או מסלקת ממנה את האיסור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שחיטה סב, המידות לחקר ההלכה יג-כט).

שחיטה (ב) - מתירה מרגע השחיטה והלאה, או בכל רגע ורגע (קובץ הערות נט-ה).

שחיטה (ג) - השוחט מתיר את הבהמה ע"י השחיטה (כח האדם, כקניינים), או שהשוחט עושה את פעולת השחיטה, והשחיטה מתירה את הבהמה ממילא (כח המעשה) (קובץ הערות עו: כח המעשה. וכן האריך שם בגדרי כח האדם וכח המעשה).

שחיטה (ד) - מצוות עשה, או תיקון ללאו (אבר מן החי בחיים ונבילה במיתה) (מנחת חינוך תנא-א [א]: רמב"ם ספר המצוות עשה קמו וחינוך תנא - עשה, ריצב"א בתוס' שבועות כד. ד"ה האוכל - תיקון ללאו).

שחיטה (ה) - צריך שיהיו בה הפרטים המעכבים (כגון שהשוחט יהיה ישראלי), או אסור שהם לא יהיו בה (שלא יהיה גוי) (המידות לחקר ההלכה ב-לד. לגבי שישראל ישחוט ולא גוי: עיון בלומדות טו).

שחיטה (ו) - ע"ע שהייה בשחיטה.

שחיטת טריפה (שהייה, דריסה וכו') - השחיטה מתירה ורק יש בה איסור טריפה, או שהשחיטה אינה מתירה כלל (הגר"ח סטנסיל שעד שעה. וכן חקר בית זבול ח"א ו-ב האם היא שחיטה פסולה, או שאינה שחיטה כלל).

שחיטת כותי פסולה - כי חוששים שניבל בידים, או שמא שהה וכו' ולא הודיע (בית זבול ח"א ו-י).

שחיטת עוף - ע"ע סימן אחד בשחיטת עוף.

שחיטת ציפורי מצורע - מצווה, או רק סילוק האיסור (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה צפורי מצורע: מצווה).

שחיטת קודשים - השוחט מחיל את הדין על הבהמה ע"י השחיטה (כח האדם, כקניינים), או שהשוחט עושה את פעולת השחיטה, והשחיטה מחילה את הדין ממילא (כח המעשה) (קובץ הערות עד-ג בסופו: כח המעשה. גדרי כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

שחרור עבד כנעני - העבד נקנה לעצמו, או רק מופקע מהאדון (כהפקר) (הגר"ש שקאפ קידושין ט ד"ה וכן נראה וד"ה וכן בארנו: רק הפקעה. צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שחרור עבדים עז).

שטר (א) - העדים מכשירים את השטר, או שבעל השטר (דעת המתחייב) מכשיר את השטר (והעדים הם רק לראיה) (פרי משה עדות שבשטר א-ד, ב-א).

שטר (ב) - הסופר הוא שליח של בעל השטר, או שאין צריך לזה שליחות כלל (פרי משה עדות שבשטר א-ב).

שטר (ג) - נאמן מדין עדות, או משום חזקה לא חציף איניש לזיופא (פרי משה עדות שבשטר ד-ג).

שטר (ד) - שלושה צדדים: בקניין כתיבה ומסירה הקניין חל ע"י הכתיבה, או ע"י המסירה, או ע"י שתיהן יחד (עיון בלומדות ו, פרי משה קניינים א-ג, לד-א).

שטר אחר על כמה נכסים - ע"ע קניין על כמה נכסים יחד.

שטר הלואה (א) - הוא שטר ראייה, או שטר קניין, שמשעבד את הנכסים (חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד צה).

שטר הלואה (ב) - אי אפשר למוכרו מדאורייתא (לחלק מהראשונים) - שלושה צדדים: משום שאין לשטרות מעשה קניין, או משום שאי אפשר להקנות חוב, או משום שהחוב עדיין אינו ברשותו (שמכאן ולהבא הוא גובה) (קובץ שיעורים בבא בתרא שפט: שלושת הצדדים, פרי משה קניינים לד-ג ד"ה ויש: אין מעשה קניין או שא"א להקנות חוב).

שטר העולה בערכאות של עכו"ם כשר מדרבנן - תקנו שנחשב שטר, או שמועיל רק מדין עדות (אך לא שטר) (פרי משה עדות שבשטר יג-ב. וכן חקר חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד לו האם שטרי ראייה של ערכאות הם כשטר ממש, או רק אנן סהדי).

שטר יציאת עבר עברי (א) - שטר קניין, או שטר שחרור (ויש בו דיני לשמה ומחובר) (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד קלד).

שטר יציאת עבר עברי (ב) - שטר יציאה, או שמועיל מדין גרעון כסף, שבשטר מוחל לו על שיעבודו, והמחילה נחשבת גרעון כסף (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קסג).

שטר (קניין) - השטר בעצמו קונה, או רק הראייה שבו (פרי משה קניינים לג-א. קובץ שיעורים בבא בתרא רלא: הראיה).

שטר (קניין קידושין וגט) (א) - קונה את הנייר (כקניין מטלטלין) וע"י זה קונה את הנכס, או שקונה את הנכס וע"י זה קונה את הראייה שבשטר (האותיות), וממילא קונה את הנייר של השטר, משום שהוא טפל לראייה שבו (הגר"ש שקאפ גיטין ה ד"ה ועל פי זה: קונה את הנכס וע"י זה את האותיות וממילא את הנייר).

שטר (קניין קידושין וגט) (ב) - קניין (ככסף וחזקה, ונקרא ספר), או שהוא רק לחזק את הדברים שנאמרו בעל פה (ולא נקרא ספר) (קונטרסי שיעורים קידושין ד-ט: ראב"ד - שטר קניין אינו ספר אלא רק לחזק את הדברים, בקידושין ובגירושין - ספר).

שטר שכתוב בו שבח (שהתנה לגבות מעידית) - השיעבוד חל על העידית, או שהשיעבוד חל על הבינונית ולא על העידית (כשאר שטרות), ורק שיעבד את גופו להגבותו מעידית (הגרנ"ט קכ ד"ה ובביאור).

שטרך בירי מאי בעי - סברא שלא פרע את ההלוואה, כי אילו היה פורע היה לוקח את השטר מהמלווה, או התחייבות שישלם לו כשיש לו את השטר (הגר"ח סטנסיל קטו, שטו. קובץ שיעורים בבא בתרא תרב, תרג).

שילוח מצורע - שלושה צדדים: מצווה שיהיה לבד, או אסור שיכנס למחנה (פעולה), או אסור שיהיה במחנה (תוצאה) (מפענח צפונות יג-ט-א).

שימור מצה - שהמצה תיעשה לשמה (כמו ציצית וגט), או לשומרה לשם מצת מצווה (מנחת אשר שמות כ-א).

שינה בסוכה - צריך לישון בסוכה, או שאסור מחוץ לסוכה (מפענח צפונות ו-לב: אסור מחוץ לסוכה).

שינוי - פטור מדין מלאכת מחשבת (והוא פטור רק בשבת), או שאינו נחשב מעשה (ופטור בכל התורה) (אגלי טל בסוף הפתיחה, מנחת עמי יד-14 עמוד 101).

שינוי מעשה (בגזילה) (א) - לדעה שאינו קונה - הוא מפני שהשינוי לא גורם לפנים חדשות (והוא עדיין כעין שגזל), או שאפילו שאינו כעין שגזל חייב להשיב (קובץ שיעורים בבא קמא יג: שני הטעמים יחד).

שינוי מעשה (בגזילה) (ב) - השינוי גורם לשני דברים - שקונה את הגזילה, ושלא יכול לומר לו "הרי שלך לפניך" (שאינו כעין שגזל), או שהשינוי רק גורם לכך שקונה את הגזילה, וכיוון שקנאה וכבר אינה של הנגזל ממילא לא יכול לומר לו "הרי שלך", שכבר אינו שלו (המידות לחקר ההלכה יב-עה).

שינוי מראה (במקווה) - שלושה צדדים: פסול מפני שאינם נחשבים מים, או שכיוון שניכרים אינם בטלים ברוב, או גזירת הכתוב (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קפד).

שינוי רשות (בגזילה) - קניין הלוקח הוא מצד הגזלן (כשינוי השם), או מצד הלוקח, שבהיתרא אתי לידיה (קצות החושן רסב-א: לרמב"ם יאוש מועיל רק בגלל השינוי, לתוס' ולרמב"ן השינוי בא רק כדי שיבא לידו בהיתר. הגר"ש שקאפ בבא בתרא כה ד"ה וע"כ: רמב"ם - כשינוי השם. קובץ שיעורים בבא קמא טו).

שינוי שם (בגזילה) - צריך אותו בנוסף לשינוי המעשה, או כדי להוכיח ששינוי המעשה הוא שינוי גמור (קובץ שיעורים בבא קמא קכ: כדי להוכיח שהמעשה הוא שינוי גמור).

שיעבוד הבעל לאשתו - משתעבד מתחילה את כל החיוב (כמו חוב שחל משעה שלוה), או שבכל רגע ורגע משתעבד מחדש (קונטרסי שיעורים נדרים לז: בכל רגע. לגבי חיוב מזונות: ריטב"א כתובות נח: ד"ה ועוד כתב וקובץ שיעורים כתובות שא - החיוב מתחדש בכל יום, ולא פעם אחת לכל ימיה).

שיעבוד נכסים (א) - השיעבוד על החפץ גורם לזכות לגבות אותו, או שזכות הגביה גורמת לשיעבוד (המידות לחקר ההלכה א-כד).

שיעבוד נכסים (ב) - כקניין ממון, שכשם שאפשר להקנות ממון כך אפשר להתחייב ממון, או שאינו קניין (משום שאין כאן ממון כעת), אלא דין נפרד (קונטרסי שיעורים קידושין יב-ד ד"ה ובעיקר).

שיעבוד נכסים (ג) - החיוב (ההלוואה או ההיזק) משעבד רק את הגוף, ושיעבוד הגוף גורם לשיעבוד הנכסים, או שהחיוב (סיבת חיוב הגוף) משעבד בעצמו גם את הנכסים (קובץ שיעורים בבא בתרא שפא: סיבת חיוב הגוף משעבדת, ולכן משתעבדים גם כשהחיוב לא היה. קונטרסי שיעורים בבא מציעא ו-ג בשם הגר"ש שקאפ).

שיעבוד נכסים (ד) - כאשר פרע את החוב (בכסף או בקרקע אחרת) - הוברר ששאר הנכסים לא היו משועבדים כלל, או שהם היו משועבדים, וסילק את השיעבוד ע"י הפירעון (ברכת אברהם פסחים ל: בעל חוב למפרע הוא גובה ב: רש"י - לא היו משועבדים כלל).

שיעבוד נכסים (ה) - אין נפרעין מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין - כשיש בני חורין אין בכלל שיעבוד, או שיש שיעבוד, ורק יש קדימה לגבות מהבני חורין (הגר"ט קלג ד"ה והנראה).

שיעבוד נכסים (ו) - אינו חל על נכסים שקנה אחר ההלוואה (כשלא כתב דאיקני) - משום שאינם מלווה בשטר, או משום ששיעבוד נכסים הוא מדין ערבות, ורק שעת ההלוואה מחייבת ערבות (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"א עמוד ריג).

שיעבוד נכסים (ז) - שיעבוד בשטר לדעה ששיעבודא לאו דאורייתא - השטר משעבד בעצמו, או שהחוב משעבד, והשטר רק גורם שיהיה קול (חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד ק: תוס' - החוב, תומים - השטר).

שיעבודא דרבי נתן (א) - משום אפוכי מטרתא למה לי, או מדין שיעבוד, שהתורה חידשה שבמקרה זה גם חובותיו משתעבדים כשאר נכסיו, והראשון גובה מהשני את זכותו על חובו של השלישי (חידושי ר' שמואל בבא בתרא כז-א,ה: בה"א תלה זאת במחלוקת ראשונים, למסקנתו לכ"ע מדין אפוכי מטרתא למה לי).

שיעבודא דרבי נתן (ב) - הנושה מחבירו וחבירו מחבירו, שמוציאים מהשלישי ונותנים לראשון - השני גובה את החוב מהשלישי ואח"כ הראשון גובה מהשני, או שהראשון גובה את החוב מהשני ואח"כ יורד לנכסי השלישי (חידושי ר' שמואל בבא בתרא כז-ה: מחלוקת ראשונים).

שיעבודא דרבי נתן (ג) - הנושה מחבירו וחבירו מחבירו, שמוציאים מהשלישי ונותנים לראשון - הראשון גובה ישר מהשלישי, או שהראשון גובה מהשלישי דרך השני (משום שממונו של השלישי משועבד לשני, ושל השני משועבד לראשון) (עין בלומדות ג).

שיעורין - ע"ע חצי שיעור, כדי אכילת פרס, כזית.

שיער - שייך לאדם כי הוא חלק ממנו (עצם), או משום שהוא רכוש שלו (קניינו) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שער עצם או קניין).

שיער נזיר ומצורע - מצווה לשורפם (פעולה), או שלא יהיו (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה קבורה גניזה שריפה: פעולה).

שכיב מרע (א) - תיקנו שדבריו הם מעשה קניין, או שלא צריך מעשה קניין ומספיק דיבור (ומועיל מדין הפקר בית דין) (פרי משה קניינים טז-א: רשב"ם - מעשה קניין, ריטב"א - הפקר בית דין).

שכיב מרע (ב) - מדין ירושה, שהרי כל ישראל ראויים לירש ע"י משמוש, וחכמים הפקיעו את הירושה מכל ישראל והשאירוה רק לזוכה, או דין נפרד (קובץ הערות מ-יב: מחלוקת ראשונים).

שכיב מרע (ג) - שצריך שיהיה ראוי לרשת, הכוונה היא שהמוריש יהיה ראוי להוריש, או שהיורש יהיה ראוי לירש (קובץ שיעורים בבא בתרא תקמ).

שכיב מרע שעמד (א) - מועיל מדין תנאי, שכאילו התנה מראש שכל מתנתו תועיל רק אם לא יעמוד, או משום שעדיין הקניין לא חל (עד לאחר מיתה), ויכול לחזור בו קודם שהקניין חל (קובץ שיעורים בבא בתרא תקי).

שכיב מרע שעמד (ב) - כל זמן שחי עדיין לא נעשה הקניין, או שהקניין נעשה, וכשחוזר בו הנכסים שבים לרשותו (דרכי משה דרך הקודש ח-ט, דרכי משה דרכי הקניינים ד-ז ד"ה ונראה).

שכירות (א) - כדין מכירה, או דין נפרד (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כז-ו) (והביא את שער משפט קצח: דין נפרד).

שכירות (ב) - הבית שלו לעניין ההשתמשות (כמכירה), או שקנה רק את ההשתמשות (ברכת אברהם פסחים ו. שכירות לא קניא ג: תלוי בשאלה האם שכירות קניא (במסקנתו)).

שכירות (ג) - שיעבוד להשתמש בשל חבירו, או קניין פירות קלוש (שאינו קניין הגוף) (ברכת אברהם פסחים ו. שכירות לא קניא א: תלוי בשאלה האם שכירות קניא (בה"א שלו)).

שכירות (ד) - ע"ע תשלומי שכירות.

שכנגדו חשוד על השבועה נשבע ונוטל (א) - מעיקר הדין הנתבע היה צריך לשלם (מתוך שאינו יכול להישבע) וחכמים תיקנו שהתובע ישבע (תקנה לנתבע), או שמעיקר הדין הנתבע היה פטור וחכמים תיקנו שהתובע ישבע ולא יפסיד את ממונו (תקנה לתובע) (פרי משה שבועות ממון ד-א).

שכנגדו חשוד על השבועה נשבע ונוטל (ב) - שבועת הנתבע עוברת אל התובע, או שהיא שבועה חדשה שחלה על התובע (חזון איש חו"מ יטו: היא שבועה חדשה, ומהקצוה"ח פז-יז משמע ששבועת הנתבע עוברת לתובע).

שכר שבת - אסור מפני שאסור להרוויח בשבת, או שהמלאכה עצמה אסורה כשנוטל עליה שכר (הגר"ח סטנסיל יב).

שלא כדרך - ע"ע אכילה שלא כדרך, שינוי.

שלא כמדרן (בכתיבת תפילין ומזוזות) - מטעם שהקדים את המאוחר, או שאיחר את המוקדם (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שלא כסדרן צז).

שלוש פעודות בשבת - זמנם ביום השביעי, או בזמן קדושת השבת. ונפק"מ לאוכל בזמן תוספת שבת, שיש קדושה אך אינו יום השביעי (משנת יעבץ אר"ח כט-ב ד"ה ונראה).

שליח בית דין שהלקה ומת פטור מגלות - בגלל שהיא הכאת מצווה, או מדין אונס, כיוון שאמדהו לכך (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד שמב).

שליח לדבר עבירה במקום שהוא מועיל - נחשב כאילו שהמשלח עשה את המעשה, או גזירת הכתוב שחייב על מעשה השליח אע"פ שלא נחשב שעשאו בעצמו (קובץ שמועות בבא מציעא ח).

שליח לקידושין - שניים שמעידים שהבעל עשאו שלוחים - נאמנים מדין עדות (ולא נחשבים בעלי דין), או מדין מיגו שהיו יכולים לומר בפנינו גירשה (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד יט).

שליח לקידושין שמקדשה בכסף של עצמו - מועיל מדין שליחות (מסברא), או מדין עבד כנעני (קונטרסי שיעורים קידושין ט-א: רש"י - עבד כנעני, ריטב"א - סברא).

שליח לשחרר עבד - שלוחו של האדון, או שלוחו של העבד (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד רז).

שליחות (א) - גוף השליח נעשה כמשלח עצמו, או שפעולת השליח נחשבת כאילו עשאה המשלח (אור שמח גירושין ב-טו: מחלוקת רמב"ם וטור בנשתטה המשלח. תורת הקניינים ח"א עמוד לד. והלקח טוב א בתחילתו הוסיף צד שלישי, שאפילו המעשה לא מתייחס למשלח אלא לשליח, רק שהתורה גזרה שהמעשה של השליח מועיל למשלח. והמידות לחקר ההלכה ז-ח הוסיף שהשאלה היא האם המשלח הוא סיבה והשליח הוא מסובב (שהשליחות היא מעשה יחיד), או שהמשלח הוא יסוד והשליח הוא בניין (שהשליחות מתחדשת בכל רגע)).

שליחות (ב) - המעשה הוא של השליח והמחשבה של המשלח, או שגם המחשבה היא של השליח (המידות לחקר ההלכה טז-ע: מחלוקת רמב"ם וטור בנשתטה המשלח).

שליחות (ג) - נחשב כאילו שהמשלח עשה את המעשה בעצמו, או שמלכתחילה המצווה היא רק שהמעשה יקרה (התוצאה) - או על ידו ממש או ע"י אחרים בפקודתו (המידות לחקר ההלכה כב-קכו).

שליחות (ד) - המשלח עצמו מחיל את מינוי השליחות (כח האדם, כקניינים), או שהמשלח רק אומר לשליח, וממילא הוא נעשה שליח (כח המעשה, כשחיטה) (שערי יושר ה-כא ד"ה אמנם: כח האדם. גדרי כח האדם וכח המעשה: קובץ הערות עו).

שליחות (ה) - המשלח מוסר את כוחו וידו לשליח, או שהשליח מוסר את כוחו וידו למשלח (המקנה כג-א ד"ה חקירה ב).

שליחות יד בפיקדון (א) - מדין גזל, או גזירת הכתוב נפרדת (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד רנב).

שליחות יד בפיקדון (ב) - צריך מחשבה בפועל (כוונה, גמר בליבו), או רק התרצות (הסכמה, רצון, הרהור, נחותא) (קונטרסי שיעורים נדרים א-טו ד"ה מחשבה: מחשבה בפועל, ולא רק רצון. גדרי מחשבה והתרצות: הגר"ש שקאפ בבא מציעא כ וקונטרסי שיעורים נדרים א-טו).

שליחות להרטה (בנדרים, לצד שמועילה) - מדיני שליחות (ויש בה את כל דיני שליחות, כמו מילי לא מימסרן לשליח), או שאין צריך דיני שליחות, אלא צריך רק שבית דין ידעו שהוא מתחרט (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קצט: לא מדיני שליחות, מהר"ץ חיות המובא בו: מדיני שליחות).

שלילה - ע"ע העדר.

שלל מלחמה - ממון שותפין, או ממון ציבור (שיעורי ר' שמואל בבא מציעא ח"ב עמוד רכב).
שמונה חוטי ציצית - מניין (שצריך שמונה), או שזוהי צורת הציצית (שיקרא "גדיל גדילים") (הגר"ח סטנסיל שמ).

שמונה עשרה (תפילה) - כל הברכות יחד הן חטיבה אחת (ואם החסיר אחת מהן לא יצא ידי חובה גם בשאר הברכות), או שכל ברכה היא בפני עצמה (קהילות יעקב ברכות יג).

שמחת כלה - רק בשביל לשמח את החתן, או מצווה בפני עצמה (קובץ שיעורים כתובות מו: לשמח את החתן).

שמיטת כספים (א) - המוסר שטרותיו לבית דין אינו משמט - משום שבית דין הם הנוגשים (ולכן אינו לא יגוש) והוא רק שליחם, או משום שכגובי דמי (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קנז).

שמיטת כספים (ב) - לשיטת היראים שאינו נשמט מאילו אלא צריך לומר לו משמט אני - הוא רק מצווה, או חיוב ממוני לשמט (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד קסב).

שמיטת כספים (ג) - הפקעת חיוב, או כאילו נתן לו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שמיטת כספים: הפקעת חיוב).

שמיטת כספים (ד) - ע"ע לא יגוש.

שמירה בבעלים - ע"ע בבעלים.

שן ועין - ע"ע ראשי אברים.

שן ורגל ברשות הרבים - הפטור תלוי במקום שנעשתה בו פעולת ההיזק, או במקום שנעשה בו ההיזק עצמו (קובץ ביאורים בבא קמא יא: מחלוקת אמוראים).

שני דברים אינם ברשותו של אדם - החמץ אסור בהנאה, ואע"פ שאינו ברשותו עובר עליו בבל יראה, או שלעניין בל יראה נחשב כאילו אינו אסור בהנאה, וברשותו (המידות לחקר ההלכה ו-ט).

שני זיתי חלב בהעלם אחד - ע"ע העלם אחד.

שני ימים טובים של גלויות - דין ודאי, או דין ספק (הגר"ח על הרמב"ם יום טוב ו-יא ד"ה והנראה: רמב"ם - דין ספק, גם עכשיו שידועים בקביעות החודש).

שני מאכלים שנילושו - נוצרה מציאות חדשה שמורכבת משני החלקים (הרכבה מזגית), או שהם עדיין שניים שונים, אלא שנתערבו (הרכבה שכנית) (מפענח צפונות ח-ב).

שניים אוהזין בטלית (א) - כל אחד מוחזק בכל הטלית, או שכל אחד מוחזק רק בחציה (קובץ שיעורים ח"ב ט-ו, ר' חיים מטעלו בבא מציעא א (עמוד קב) ד"ה ונראה, חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד ט, דרכי משה דרכי הקנינים ב-יא).

שניים אוהזין בטלית (ב) - חולקים - מדין ממון המוטל בספק חולקין, או מדין המוציא מחבירו עליו הראיה (קונטרסי שיעורים בבא מציעא א-ב ד"ה ויש).

שניים אוהזין בטלית (ג) - חיוב השבועה הוא שבועת הנוטלין, או שבועת הנפטרין (חידושי ר' שמואל בבא מציעא עמוד ט).

שניים מקרא ואחד תרגום - שלוש קריאות, ורק כשיש תרגום צריך שהשלישית תהיה קריאה ברורה (תרגום), או שתי קריאות, ואחד פירוש התורה (תרגום) (ביכורי ארץ ברכות ח"א א-מא, הובא בחקירות במסכת ברכות ג).

שניים שגנבו - כל אחד מהם גנב חצי חפץ, או שכל אחד גנב הכל, ורק משלם חצי משום שגם חבירו משלם (קובץ שיעורים בבא קמא עד).

שניים שהזיקו בבת אחת - החיוב מעיקרו הוא שכל אחד ישלם חצי מהנזק, או שמעיקר הדין כל אחד היה צריך לשלם הכל, ורק משלם חצי משום שגם חבירו משלם (המידות לחקר ההלכה יב-לה).

שניים שעשאוה פטורים (בשבת) - משום שאינה מלאכת מחשבת, שאין זו דרך המלאכה (והוא פטור רק בשבת), או שלא נחשב שעשה את המלאכה (והוא פטור בכל התורה) (משנת יעבץ א"ח לט ד"ה לכן נראה. וכן פני יהושע (שבת צג.) ומנחת חינוך (צב-א [ח] ד"ה ואם שני אנשים) הסתפקו האם פטורים בכל התורה או רק בשבת).

שעות זמניות - מקור חלוקתן מהתורה, או שהן רק מוסכמות של בני האדם (תומים ל-יג באמצעו ואור שמח עדות א-ד: מוסכמות, זמני ההלכה למעשה ח"ב (באותו הכרך) עמוד כה ד"ה והנה הביאם, והביא צד שמקורן מהתורה).

שעטנז - ע"ע כלאי בגדים.

שעיר המשתלח - מצווה על הכהן הגדול, ואיש עיתי הוא שלוחו, או מצווה על איש עיתי בעצמו (משנת יעבץ א"ח נז-א ד"ה ויש להסתפק).

שערות וציפורניים של מת - כשמחוברות למת הן טמאות בטומאה עצמית כשאר האברים, וכשנקצצו קודם המיתה הן טהורות משום שאינן חלק מהמת (הקציצה היא סיבה לטהר והחיבור הוא חוסר סיבה לטהר), או שכאשר הן מחוברות טמאות רק מפני החיבור למת, ולא חלק ממנו, וכשנקצצו קודם המיתה ממילא אין סיבה שיהיו טמאות (החיבור הוא סיבה לטמא והקציצה היא חוסר סיבה לטמא) (המידות לחקר ההלכה יט-ג).

שפחה גויה שלא טבלה - קנויה בקניין הגוף, או שקנויה רק למעשי ידה (ויוצאת במחילה) (מחנה אפרים עבדים א, ב: מחלוקת ראשונים).

שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהיה טורח בסעודה ג' ימים - שיטרח ממש ג' ימים, או שרק תהיה לו שהות לטרוח (אך אינו מחויב לטרוח בפועל) (חידושי ר' שמואל יבמות וכתובות עמוד ב).

שרטוט - ההלכה נאמרה רק בספר תורה, ומגילת סוטה נלמדת מ"ספר", או שההלכה נאמרה שכל תורת "ספר" צריך שרטוט (שיעורי ר' שמואל גיטין עמוד קא).

שרטוט בספר תורה - מדיני ספר תורה, או מדיני כתיבת דברי תורה (הגר"ח סטנסיל קלט).

שריפת קורשים פסולים - מצווה לשורפם, או מצווה שיישרפו (קובץ שיעורים ביצה כו).

שש שנים (בעבד עברי) - קנוי לעולם וכשמגיע שש שנים הקניין נפקע, או שמתחילה קנוי רק לשש שנים (פרי משה קניינים מח-ב).

שתוי יין - שיעור רביעית לכניסת כהן לבית המקדש הוא שיעור ככל השיעורים, או שרביעית גורמת לשכרות, והאיסור רק כשהוא שיכור (עיון בלומדות י: כסף משנה - יש חצי שיעור, ומוכח שהיא שיעור, ט"ז ופרי מגדים - אין, ומוכח שאינה שיעור).

שתי חלה - מצווה להביאו, או שמתיר את החדש במקדש (מפענח צפונות יג-ח-ג: שתיהן יחד).

שתי שערות - נאמנות אשה שחברתה גדולה מועילה מדין מילתא דעבידא לגלוי לא משקרי בה אינשי, או מדין חזקה דרבא (שחזקה על מי שהגיע לשנים שהביא שתי שערות) (קובץ שיעורים בבא בתרא רנג).

שתיית חמץ - חמץ ממש, או שאסור רק משום שבא מחמץ (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה שתיית חמץ).

שתיקה בנדרים (א) - השתיקה (ביום שומעו) כקיום הנדר, או שזו גזירת הכתוב שאינו יכול יותר להפר (אפיקי ים ח"א יז, קהילות יעקב נדרים לג. חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קלט: שני הדינים יחד).

שתיקה בנדרים (ב) - השתיקה (ביום שומעו) מוכיחה שיש אומדנא שרצה לקיים את הנדר, או שהשתיקה מקיימת את הנדר בעצמה (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד קלט בהערה).

ת

תגלחת מצורע ונזיר - המצווה לגלח (פעולה), או שלא יהיה שיער (תוצאה) (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תגלחת נזיר: שתייהן יחד).

תגלחת מצורע ונתק - גם המגלח מקיים מצווה, או שהמצווה רק שיתגלח (אפיקי ים ח"ב לד).

תגלחת נתק - המצווה על המגלח, או שהמצווה על המתגלח, והמגלח עושה את שליחותו (אפיקי ים ח"ב לד: עושה את שליחותו).

תוך כדי דיבור כדיבור (א) - שלושה צדדים: המעשה עדיין לא נגמר עד שיעבור זמן כדי דיבור, או שהמעשה כבר נגמר אך אפשר עדיין לחזור בו, או שמפרש את דבריו שמתחילה לא היתה כוונתו לכך (דרכי משה דרך הקודש ו-א ועיון בלומדות ט: לא נגמר או חזרה. צפנת פענח כללי התורה והמצוות (ח"ב ד"ה תוך כדי דיבור ו) וקונטרסי שיעורים (נדרים כח-ג): חזרה או שמפרש את דבריו).

תוך כדי דיבור כדיבור (ב) - ארבעה צדדים: המעשה והחזרה חלו בסוף זמן כדי דיבור (שגוררים את תחילת הזמן לסופו והכל נעשה בבת אחת בסוף), או בתחילת זמן כדי דיבור (שגוררים את סוף הזמן לתחילתו והכל נעשה בבת אחת בהתחלה), או שהוא מעשה אחד ארוך עד סוף זמן כדי דיבור והחזרה חלה רק בסוף (שממשיכים את המעשה כמעשה אחד ארוך), או שהמעשה חוזר ונשנה שוב ושוב עד סוף זמן כדי דיבור והחזרה חלה רק בסוף (כאילו שהפר את הנדר שוב ושוב ובסוף חזר בו) (קונטרסי שיעורים נדרים כח-ג).

תוכחה - ודין ערבות - הם דין אחד, או דינים נפרדים (קובץ שיעורים ביצה סו, סז: יראים - דין נפרד).

תולדות בשבת - מוסיפות על אבות המלאכות וכלולות בהם, או איסור נפרד (קונטרסי שיעורים בבא קמא ג-ז, עיון בלומדות א).

תוספת יום כיפור - חלק מערב יום הכיפורים נעשה כיום הכיפורים עצמו, או דין נפרד, ואינו חלק מיום הכיפורים (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תוספת יום הכיפורים).

תוספת כתובה - כלולה בעיקר הכתובה ונחשבת חלק ממנה, או חיוב נפרד (עיון בלומדות א).

תוספת שבת ויום טוב - חלק מיום שישי נעשה כשבת עצמה, או דין נפרד, ואינו חלק משבת (עיון בלומדות א. קונטרסי שיעורים נדרים יג-ט לגבי תוספת יום טוב. דברי יחזקאל מה-ה בהשמטה: אינו חלק משבת).

תופס לבעל חוב - ע"ע מיגו דזכי לנפשיה.

תופר (בשבת) - המלאכה היא לחבר שני דברים, או לתפור (מנוחת עמי ד-2 עמוד 21).

תורה - ע"ע דיני התורה, תלמוד תורה.

תורם מן הרעה על היפה - האיסור בכך שתורם מן הרעה, או בכך שאינו תורם מן היפה (הגר"ח סטנסיל קפט).

תורם מן התלוש על המחובר לכשיתלש - מה שצריך להיות בידו לתולשו הוא בפועל ממש, או בידו רק מצד הדין (קובץ הערות סח-ב).

תחילתו בפסול וסופו בבשרות (בעדות) - פסול חדש, או שהפסול שהיה עליו בתחילה נשאר עליו גם בסוף (שיעורי ר' שמואל בבא בתרא ח"ב עמוד צו).

תיכף לסמיכה שחיטה - צריך שהשחיטה תהיה תיכף אחר הסמיכה, או שהסמיכה תהיה תיכף קודם השחיטה (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תיכף לסמיכה שחיטה טו).

תלוש ולבסוף היברו - שלושה צדדים: כתלוש, או כמחובר, או אינו כתלוש ואינו כמחובר אלא גדר שלישי (קונטרסי שיעורים בבא מציעא כו-לד בדעת הר"ן בחידושי לחולין טו: - גדר שלישי).

תלמוד תורה (א) - חיוב ללמוד בכל רגע, או שישתדל ללמוד כפי יכולתו (מנחת אשר שמות כד-ב).

תלמוד תורה (ב) - מצווה ללמוד איזה פרק שיהיה, או שמצווה ללמוד את כל התורה כולה, אלא שבשעה שלומד פרק אחד פטור מללמוד את שאר הפרקים משום דלא גרע מעוסק במצווה שפטור מהמצוות (משנת יעבץ א"ח לב-ג ד"ה אכן: מצווה ללמוד את כל התורה).

תלמוד תורה (ג) - בית דין יורדים לנכסי האב כדי לשכור מלמד לבנו - שלושה צדדים: מצוות תלמוד תורה גורמת לדין ממוני, או מדין כופין על המצוות, או מדין נכסי דבר איניש אינון ערבין ליה (חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד סז).

תלמוד תורה (ד) - לימוד תורה וידיעת התורה הן שתי מצוות ממש, או שהם שני פרטים באותה מצווה (שערי תלמוד תורה א-ו).

תלמיד חכם קודם לדון (מקדימים את דינו לאחרים) - מדין כבוד התורה, או מדין ביטול תורה (ברכת אברהם סנהדרין ח. קדימה לדון ד: כבוד התורה).

תם משלם מגופו - החיוב על הבעלים כשאר תשלומי ממון, אלא שגובים רק מגופו (כאפותיקי, וגם כשא"א לגבות מגופו החיוב קיים, אלא שא"א לגבותו), או שהחיוב על השור עצמו (המידות לחקר ההלכה טו-ג, חידושי ר' ראובן בבא קמא טו-ב).

תמורה - האיסור על מעשה התמורה - שהחול נעשה קודש (והרצון הוא רק מכשיר), או על הרצון - שרצה שהקודש יעשה לחול (והמעשה הוא רק מכשיר) (המידות לחקר ההלכה ג-ז אחיעזר ח"ב סוף מד: האיסור ברצון).

תמיד - ע"ע קרבן תמיד.

תן מנה לפלוני ואקדש אני לך - ע"ע קידושין מדין ערב.

תנא דבי חזקיה - ע"ע קים ליה בדרכה מיניה.

תנאי (א) - מסתמא החלות לא חלה ורק אם התנאי מתקיים היא חלה, או שמסתמא החלות חלה ורק אם התנאי מתבטל היא פוקעת. לדוגמא, הרי זה גיטך על מנת שירדו מחר גשמים - האם היא עדיין נשואה לו, ורק אם ירד גשם תתגרש, או להיפך - שהיא כבר מגורשת, ורק אם לא ירד גשם יתבטלו הגירושין, ותישאר נשואה (שערי יושר ז-יח, אבן האזל מכירה יא-ג, המידות לחקר ההלכה ב-ב. הגר"ט כתובות כ: הרמב"ם מסתפק בזה. נר אהרן שיעורים ט: בלשון "אם" המעשה קיים והתנאי מבטלו, ובלשון "מעכשיר" המעשה לא קיים והתנאי מקיים).

תנאי (ב) - חל מעכשיו ממש, או שכאשר יתקיים התנאי יחול למפרע (אבן האזל מכירה יא-ג: "על מנת" - מעכשיו ממש, "אם וכו' מעכשיר" - לכשיתקיים למפרע. וכן חקר הקובץ שיעורים ביצה לה האם חל למפרע רק לאחר שהתנאי קרה בפועל, או שחל מראש משום שהיה עומד לקרות בכח).

תנאי ג) - המעשה תלוי בקיומו של התנאי, או שהמעשה תלוי ברצונו של העושה, והרצון תלוי בקיום התנאי (הגר"ש שקאפ יבמות לב ד"ה ולענ"ד דענין: תלוי ברצון).

תנאי ד) - אם לא התקיים - הוא מבטל את המעשה, או רק את הדין (שערי יושר ז-ח ד"ה אמנם גם: רק את הדין).

תנאי ה) - ע"ע למפרע.

תנאי בנדרים שבועות ונזירות - מדין תנאי שבכל התורה, או בגלל שאדעתא דהכי לא נדר (וכנדר שגגות) (נדרים ושבועות: הגר"ח סטנסיל רג, חידושי ר' שמואל נדרים עמוד מו, נד. נדרים ונזירות: הגר"ז ריש נזירות תחילת ד"ה והנה).

תנאי בנזירות - מדין תנאי שבכל התורה, או מדין אתי דיבור ומבטל דיבור (הפלאה כתובות עד: מדין אתי דיבור, תוס' נזיר יא. ד"ה דהווי: מוכח שהוא כשאר תנאים) (שצריך להיות כבני גד ובני ראובן).

תנאי דמעבשיו - כשאר תנאים, או מדין גילוי דעת וטעות (הגר"ח סטנסיל צג).

תנאי כפול (לרבי מאיר) - צריך לכפול כדי לפרש שאם לא יקיים התנאי לא יחול המעשה (ואין אומדנא שלכך התכוון), או משום שצריך לומר בפירוש את התנאי (ויש אומדנא שלכך התכוון, אך היא לא מועילה) (חידושי ר' שמואל נדרים עמוד נט, ריב).

תנועה - ע"ע זמן ותנועה.

תענית - שלושה צדדים: איסור חפצא, או איסור גברא, או שמקבל עליו שיהיה היום בתענית, וממילא אסור לאכול (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תענית לט. ומעין זה חקר בקונטרסי שיעורים נדרים יג-האם החפצא של היום הוא יום צום, או איסור על הגברא לאכול ולשתות).

תענית אסתר - גם על הצרות שבימינו (כשאר תעניות), או רק זכר לנס על הצרות שארעו בימי מרדכי ואסתר (חלק מהלכות פורים, משום פרסומי ניסא) (משנת יעבץ א"ח עו-ב ד"ה מעתה: מהלכות פורים).

תענית לחולה - פטור משום שהוא אנוס, או שלא גזרו עליו תענית (הגר"ח סטנסיל מה).

תערובת - אסורה מדין האיסור שנתערב בה, או דין נפרד (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"א ד"ה איסור שנתערב).

תערובת חמץ - ע"ע חמץ בתערובת.

תעשה ולא מן העשוי - צריך שתעשה, או פסול אם הוא עשוי (ברכת אברהם סוכה יא. תעשה ולא מן העשוי ג, ט: סוכה תחת האילן יג: רמב"ם - צריך שתעשה).

תפוסת הבית - שלושה צדדים: זוהי בעלות אחת כוללת של כולם על כל הנכס, או שכל אחד מהם הוא בעלים על חלק מהנכס, או שהנכסים עדיין שייכים למת (עד שיחלקו) (קובץ שיעורים בבא בתרא תד: כוללת. אבן האזל שכנים ב-י ד"ה איברא: חלקים. הגר"ט קצב: רשב"ם - כוללת, תוס' - חלקים. דרכי משה דרכי הקניינים ב-יא ד"ה אולם: תוס' - כוללת. חידושי ר' שמואל בבא בתרא עמוד עב, קמד (ובשיעורים ח"ב עמוד קצא): כוללת, חלקים, או רשות המת).

תפילה (א) - צריך לסדר שבחו של הקב"ה ואח"כ להתפלל - אסור להקדים את התפילה (משום דרך גאוה), או שצריך להקדים שבחו של הקב"ה (כדי שיכיר שמבקש צרכיו מהקב"ה) (ביכורי ארץ ברכות ח"ב ג, הובא בחקירות במסכת ברכות יד).

תפילה (ב) - ע"ע כוונת עומד לפני ה' בתפילה, כוונת פירוש המילים בתפילה, שמונה עשרה.

תפילת מוסף - במקום קרבן מוסף, או שחיובה נובע מקדושת היום, כשחרית ומנחה (ורק אסמכינהו אקורבנות) (משנת יעבץ א"ח ד ד"ה הרי מבואר).

תפילין (א) - המצווה להניחן (פעולה), או שיהיו מונחים עליו (תוצאה) (מפענח צפונות יב-טו-ג: של יד - פעולה, של ראש - תוצאה. ברכת אברהם סוכה ליקוטים עמוד ערב אות י: תוצאה).

תפילין (ב) - שלושה צדדים: מצווה שיניחן כל היום, או אפילו לשעה מועטת, או שישתדל להניחן ככל שבידו (מנחת אשר שמות כד-א,ב: ככל שבידו, אחרונים המובאים בו - כל היום או שעה מועטת).

תפילין (ג) - מלבוש של האדם, או נכס שלו (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה תפילין).

תפילין (ד) - ע"ע דל"ת של תפילין, היסח דעת בתפילין, רצועות תפילין.

תפילין ממין טהור - צריכים להיות ממין טהור, או אסור שיהיו ממין טמא (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תפילין נב: שיהיו טהורים).

תפילין עגולות - התפילין פסולות, או שלא נחשב להנחה (הגר"ח סטנסיל שלט).

תפיסה בקנם - מדין עביד איניש דינא לנפשיה (ומועילה מדאורייתא), או שהיא תקנת חכמים (קונטרסי שיעורים בבא קמא טו-ו).

תפיסה לגביית חוב - מדין עביד איניש דינא לנפשיה, או דין נפרד, שכיוון שיש לו זכות ממון יכול לתפוס (חידושי ר' שמואל בבא מצינא עמוד קלז).

תפירת ספר תורה ומגילה - כדי שיהיו מחוברים, או דין בפני עצמו שצריך לתופרם (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תפירה במגילה: דין בפני עצמו).

תקיפה (קניין בעבד כנעני) - מדין משיכה, או מדין חזקה (חידושי ר' שמואל גיטין וקידושין עמוד קכט: בעבד גדול - חזקה, בעבד קטן - משיכה).

תרגום - לשון אחרת, או פירוש ללשון הקודש (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תרגום עא).

תרומה (א) - קניינים (להקנות לכהן), או איסורים (הפקעת טבל) (קובץ הערות השמטות כב (לסימן עב-ד): קניינים או איסורים. עיון בלומדות ז: קניינים, איסורים, או שניהם יחד).

תרומה (ב) - ע"ע איסורים שמותרים לחלק מהאנשים, הפרשת תרומה.

תרומה בטעות לא חלה - מדין טעות בקניינים, או מדין פיו וליבו שווין (שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תצה בהערה).

תרומה ומעשר - כהן ולוי מפרשים ואוכלים בעצמם - אין להם חיוב נתינה (אלא מפרשים רק כדי להפקיע את איסור טבל), או שיש להם חיוב נתינה ונותנים לעצמם (בהפרשה נעשה ממון השבט וזוכים בו לעצמם) (אפיקי ים ח"ב יב. שיעורי ר' שמואל מכות עמוד תקו רק לעניין תרומה של כהן (ולא מעשר של לוי)).

תרומה ומעשר בסוריא ובמקומות הסמוכים לארץ - תיקנו רק חיוב תרומות ומעשרות, או שתקנו שיהיו בכלל ארץ ישראל (הגר"ח על הרמב"ם תרומות א-כב ד"ה ונראה ובסטנסיל רצב: סוריא - כארץ ישראל, המקומות הסמוכים (כגון שנער) - רק חיוב).

תרומת מעשר - בעל הבית יכול להפרישה כשהמעשר עדיין בידו - משום שהוא הבעלים כל עוד המעשר בידו, או מדין שליחות בשביל הלוי (שהתורה חידשה שיכול לתרום בשבילו) (קונטרסי שיעורים נדרים א-יא ד"ה והנה).

תרי במאה - החידוש הוא שלא הולכים אחר הרוב, או שעדות של שניים נחשבת כעדות של מאה וממילא אין כאן בכלל רוב (הגר"ח סטנסיל צד).

תשבתו שאור - ע"ע השבתת שאור.

תשובה (א) - התשובה היא המצווה, או הווידוי (להתוודות כששב בתשובה) (משנת יעבץ א"ח נד-א. משך חכמה דברים לא-יז: הווידוי).

תשובה (ב) - ע"ע וידוי.

תשלומי ארבעה וחמישה (א) - תוספת על הכפל, או חיוב חדש (פרי משה גניבה וגזילה כ-א).
תשלומי ארבעה וחמישה (ב) - ארבעה צדדים: חיוב על הטביחה והמכירה עצמן, החיוב הוא על הגניבה (כמו חיוב כפל) ורק מתחייב בהם כשטבח ומכר, בטביחה ומכירה נעשה גנב חדש, חיוב מדין מזיק (שרידי אש בבא קמא כ ד"ה ועין, קונטרסי שיעורים קידושין יז-א ד"ה וברמב"ם) בדעת הרמב"ם: על הגניבה. נתיבות המשפט לד-ה, הגר"ח המובא בברכת שמואל בבא קמא ה: גנב חדש. קצוה"ח לד-ג, שרידי אש לד-ג בסופו: מדין מזיק. ובשרידי אש שם הביא את נתיבות המשפט הגר"ח וקצוה"ח ודן בדבריהם).

תשלומי ארבעה וחמישה (ג) - ע"ע מכרו חוץ מאחד ממאה שבו.
תשלומי ארבעה וחמישה פטור על הוולד (כשגנב מעוברת וילדה וטבח את הוולד) - משום שהלידה היא שינוי, או שלא גנב שור ושה, שעובר אינו שור ושה (הגר"ח סטנסיל רנו).
תשלומי ברשת חייב לשלם רק אם התכוון - חמישה צדדים: כוונה לעשות את המעשה, או כוונה להזיק, או כוונה להזיק אפילו רק בשביל הנאתו, או כוונה להזיק דווקא לרעתו של הנזק, או כוונה לבייש (קונטרסי שיעורים בבא קמא יד-ג: מחלוקת המפרשים).
תשלומי גזילה - הם על הממון (השווי), או על החומר (החפץ) (קובץ שיעורים בבא קמא כז. והמידות לחקר ההלכה יב-כג חקר האם חיוב החומר גורם לחיוב הממון, או חיוב הממון לחיוב החומר, או שהן שתי אפשרויות נפרדות (שישלם או את החומר או את הממון)).

תשלומי דמי המקח - מעשה הקניין מחייב את הקונה לשלם (שמעשה הקניין פועל שני דברים: גם את קניית החפץ, וגם את ההתחייבות לשלם), או שקבלת החפץ מחייבת את הקונה לשלם תמורתו (שיעורי ר' שמואל קידושין עמוד לז).

תשלומי חבלה - משום הממון שהפסיד (כשאר תשלומי נזיקין), או גזירת הכתוב (שיעורי ר' שמואל בבא מציא ח"א עמוד סה וכן הקונטרסי שיעורים בבא קמא כא-ב כתב שנחלקו הרמב"ם והראב"ד האם חובל הוא מדיני נזקי ממון או דין נפרד).

תשלומי כפל (א) - על האיסור שגנב (פעולה), או על שהפסיד את חברו, כמזיק (תוצאה) (פרי משה גניבה וגזילה יח-ב).

תשלומי כפל (ב) - עוד תשלומי קרן, או תשלומין בפני עצמם (ר' אריה לייב מאלין פ-א: עוד קרן. וכן חקר פרי משה גניבה וגזילה יח-א האם הקרן והכפל הם חיוב אחד או חיובים נפרדים).

תשלומי נזיקין (א) - התשלומין (במטלטלין, בקרקע ובחבלה) הם על הממון (שווי), או על החומר שניזוק (עצם) (הגר"ח על הרמב"ם טוען ונטען (היחיד): מחלוקת רמב"ם וראב"ד. עיון בלומדות יד: מחלוקת ראשונים. מחנה אפרים נזקי ממון א. הגר"ט קיא ד"ה ונראה לבאר. קונטרסי שיעורים בבא קמא ו-ד, ח).

תשלומי נזיקין (ב) - ניתנים למי שניזוק בפועל, או למי שהוא בעלים על זכות התשלומין (קובץ שיעורים כתובות ריז).

תשלומי נזיקין (ג) - שמין בשישים - נחשב כאילו הזיק את כל השישים אלא שמשלם רק את שיעור הנזק האמיתי (דין בהיזק), או שרק שמין בשישים, אך נחשב שהזיק רק כשיעור הנזק האמיתי (דין בהיזק) (קונטרסי שיעורים בבא קמא ד-ה ד"ה ונראה).

תשלומי נזיקין (ד) - ע"ע מיטב.

תשלומי שכירות - התשלומין הם על הקניין שקנה את זכות השימוש בחפץ (כמו בתשלומי מכר), או על ההשתמשות עצמה (קובץ הערות נג-ג: מחלוקת ראשונים. חידושי ר' שמואל בבא מציא עמוד קמד).

תשלומי שכירות של פועל - התשלומין הם בשביל המלאכה שעשה, או בשביל מה שהפסיד שלא היה יכול לעשות דבר אחר (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ג ד"ה שכירות: שני סוגים).

תשלומי תפילה - התפילה החדשה נחשבת במקום התפילה שחסרה, או תפילה אחרת (והתפילה הקודמת עדיין חסרה) (עיון בלומדות יד).

תשלומי תרומה (א) - חיוב ממון (כשאר תשלומי נזיקין), או גזירת הכתוב (הגר"ח סטנסיל קיד, הגר"ש שקאפ כתובות ל ד"ה ונראה. וכן חקר קונטרסי שיעורים בבא מציעא כד האם הם מדין תשלומין או כמתנות כהונה).

תשלומי תרומה (ב) - נעשים ע"י קדושת פיו, או מאליהן (קובץ שיעורים בבא בתרא רצו).

תשלומי תרומה (ג) - הם דבר האסור כמו התרומה עצמה (כי בא להשלים במקומה), או דבר הנדור (כי נאסרו רק ע"י פיו, ולא היו אסורים קודם באיסור טבל כתרומה עצמה) (קונטרסי שיעורים נדרים ג-ז: אסור).

תשעה באב - ע"ע קריאת התורה בתשעה באב, רחיצה בתשעה באב.

תשעה באב שנדחה - תשלומין לתשיעי, או שתקנת חכמים על העשירי (צפנת פענח כללי התורה והמצוות ח"ב ד"ה תשעה באב שנדחה פט).



מפתח מקורות

המפתח מסודר ע"פ סדר הש"ס והוא מציין לערכים שבספר ולמספרי העמודים שלהם

ברכות

192.....	כא: ברכת התורה	901.....	ב: קריאת שמע
357.....	כא: זכירת יציאת מצרים	150.....	ב: בין השמשות
901.....	כא: קריאת שמע	689.....	ג: מראית העין וחדש
750.....	כא: סמוכים (בדרשות)	752.....	ד: סמיכת גאולה לתפילה
302.....	כא: תוס' הידור מצווה	854.....	ה: קדושת בית הכנסת
115.....	כב: ארבעים סאה	752.....	ט: סמיכת גאולה לתפילה
838.....	כב: פריה ורביה	901.....	ט: קריאת שמע
689.....	כג: מראית העין וחדש	750.....	י: סמוכים (בדרשות)
301.....	כג: הזמנה	318.....	יא: העוסק במצווה פטור מן המצווה
563.....	כח: לבד	187.....	יא: ברכות המצוות
752.....	כו: סמיכת גאולה לתפילה	192.....	יא: ברכת התורה
1009.....	כז: רש"י תדיר ושאינו תדיר קודם	194.....	יא: ברכת כהנים
284.....	כז: הבדלה	680.....	יב: תוס' מצוות צריכות כוונה
	כז: רש"י תוספת שבת, יום טוב ויום	767.....	יב: תוס' ספק ברכות
1014.....	הכיפורים	357.....	יב: זכירת יציאת מצרים
752.....	ל: סמיכת גאולה לתפילה	680.....	יג: מצוות צריכות כוונה
1032.....	ל: תפילה	901.....	יג: קריאת שמע
1045.....	לא: תשובה וידי	191.....	טו: ברכת המזון
1012.....	לא: תוס' תוכחה	444.....	טו: חרש
1032.....	לב: תפילה	806.....	טו: רש"י עובר לעשייתן
284.....	לג: הבדלה	265.....	טו: דיעבד
191.....	לד: ברכת המזון	318.....	טו: העוסק במצווה פטור מן המצווה
190.....	לה: ברכות הנהנין	1045.....	יז: תשובה וידי
729.....	לה: נטע רבעי	191.....	יז: ברכת המזון
137.....	לה: בטלה דעתו אצל כל אדם	46.....	יז: אונן (במצוות)
777.....	לו: ספק ערלה	273.....	יט: דרבנן
815.....	לו: ערלה	546.....	יט: לא תסור
416.....	לז: חלה	861.....	יט: קידוש השם וחילול השם
182.....	לט: תוס' בריה	191.....	כ: ברכת המזון
191.....	מ: ברכת המזון	273.....	כ: דרבנן
980.....	מא: שיעורין	595.....	כ: מזוזה
107.....	מא: אסמכתא (בדרשות)	1019.....	כ: תלמוד תורה
190.....	מג: ברכות הנהנין	1032.....	כ: תפילה
187.....	מד: ברכות המצוות	952.....	כ: תוס' שומע כעונה
191.....	מה: ברכת המזון	191.....	כא: ברכת המזון
354.....	מה: זימון		
571.....	מה: לפני משורת הדין		

854.....	יא. קדושת בית הכנסת
901.....	יא. קריאת שמע
313.....	יא. הכשר לקבל טומאה
636.....	יב. רש"י מלאכה שאינה צריכה לגופה
729.....	יג. נידה
454.....	יד. טומאה
446.....	יד. טבול יום
253.....	יד. תוס' דיו לבא מן הדין להיות כנידון
754.....	טו. תוס' ספיקא דאורייתא
273.....	טז. דרבנן
313.....	טז. הכשר לקבל טומאה
324.....	יח. תוס' הפקר
737.....	כ. נר שבת
130.....	כא. בגדי כהונה
431.....	כא. חנוכה
140.....	כב. ביזוי מצווה
238.....	כב. דבר שאינו מתכוון
150.....	כג. בין השמשות
187.....	כג. ברכות המצוות
273.....	כג. דרבנן
546.....	כג. לא תסור
689.....	כג. מראית העין וחשד
1009.....	כג. תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם
191.....	כד. ברכת המזון
369.....	כד. חול המועד
81.....	כה. אין עשה דוחה לא תעשה ועשה
534.....	כה. כרת
816.....	כה. עשה דוחה לא תעשה
627.....	כה. תוס' מיתה בידי שמיים
737.....	כה. נר שבת
750.....	כה. רש"י סמוכים (בדרשות)
1005.....	כז. שעטנז
457.....	כז. טומאת אוהל
742.....	כז. סומא
847.....	כז. ציצית
750.....	כז. רש"י סמוכים (בדרשות)
316.....	כח. הלכה למשה מסיני
238.....	כט. דבר שאינו מתכוון
636.....	ל. רש"י מלאכה שאינה צריכה לגופה
641.....	לא. רש"י מלאכת מחשבת
854.....	לב. קדושת בית הכנסת
861.....	לג. קידוש השם וחילול השם
150.....	לד. בין השמשות
759.....	לד. ספיקא דרבנן
754.....	לד. רש"י ספיקא דאורייתא
265.....	לה. דיעבד

187.....	מו. ברכות המצוות
268.....	מז. דמאי
663.....	מז. מצווה הבאה בעבירה
810.....	מז. עציץ
857.....	מח. קטן
413.....	מח. רש"י חינוך
192.....	מח. ברכת התורה
80.....	מט. אין עושין מצוות חבילות חבילות
187.....	נא. ברכות המצוות
284.....	נא. הבדלה
859.....	נא. קידוש
1009.....	נא. תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם
921.....	נח. רודף
187.....	ס. ברכות המצוות
847.....	ס. ציצית
1033.....	ס. תפילין
155.....	סא. בית המקדש
155.....	סב. בית המקדש
854.....	סב. קדושת בית הכנסת
921.....	סב. רודף

שבת

296.....	ב. הוצאה מרשות לרשות
637.....	ב. מלאכות שבת
926.....	ב. רשות היחיד
927.....	ב. רשות הרבים (בשבת)
1000.....	ג. שניים שעשאוה
636.....	ג. תוס' מלאכה שאינה צריכה לגופה
533.....	ג. כרמלית
938.....	ג. שוגג
	ד. אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה
63.....	ד. חברך
876.....	ד. קלוטה כמי שהונחה
318.....	ה. העברת ארבע אמות ברשות הרבים
200.....	ה. רש"י גוד
641.....	ה. רש"י מלאכת מחשבת
533.....	ו. כרמלית
603.....	ו. מחיצה
687.....	ו. מקום פטור
926.....	ו. רשות היחיד
927.....	ו. רשות הרבים (בשבת)
200.....	ז. רש"י גוד
876.....	ז. תוס' קלוטה כמי שהונחה
150.....	ח. בין השמשות
200.....	ט. רש"י גוד

137.....	צא. בטלה דעתו אצל כל אדם.....	562.....	מן: לאפרושי מאיסורא.....
254.....	צא. דיחוי.....	635.....	מן: מכת מרדות.....
984.....	צב. שלא כדרך.....	636.....	מב. מלאכה שאינה צריכה לגופה.....
303.....	צב. תוס' היזק ראייה.....	150.....	מו. בין השמשות.....
876.....	צב. תוס' קלוטה כמי שהונחה.....	594.....	מונ: מוקצה.....
1000.....	צב: שניים שעשאוה.....	238.....	מו: דבר שאינו מתכוון.....
636.....	צנ: רש"י מלאכה שאינה צריכה לגופה.....	140.....	מונ: ביזוי מצווה.....
641.....	צנ: רש"י מלאכת מחשבת.....	296.....	מונ: הוצאה מרשות לרשות.....
636.....	צד: מלאכה שאינה צריכה לגופה.....	637.....	מונ: מלאכות שבת.....
810.....	צה. עציץ.....	439.....	נב: חציצה.....
318.....	צו: העברת ארבע אמות ברשות הרבים.....	1012.....	נח. תוכחה.....
687.....	צו: מקום פטור.....	290.....	נז: תוס' הואיל ואשתרי אשתרי.....
563.....	צז. לבוד.....	288.....	נח: תוס' הגעלה.....
876.....	צז. קלוטה כמי שהונחה.....	689.....	סא: מראית העין וחשד.....
59.....	צז. רש"י אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.....	316.....	סב. הלכה למשה מסיני.....
1017.....	ק. תל המתלקט.....	688.....	סב. תוס' מראית העין בחדרי חדרים.....
876.....	ק. רש"י קלוטה כמי שהונחה.....	593.....	סר. מופנה.....
533.....	ק: כרמלית.....	688.....	סר: מראית העין בחדרי חדרים.....
200.....	קא. גוד.....	689.....	סר: מראית העין וחשד.....
832.....	קג. פסיק רישא.....	321.....	סה: הערמה.....
32.....	קה: אבלות.....	686.....	סה: מקווה.....
636.....	קה: מלאכה שאינה צריכה לגופה.....	878.....	סה: תוס' קמא קמא בטיל.....
810.....	קה. עציץ.....	376.....	סז. רש"י חוקות הגויים.....
838.....	קיא. פריה ורביה.....	938.....	סה: שוגג.....
832.....	קיא: פסיק רישא.....	932.....	סמ. שבועת ביטוי.....
896.....	קמז: קרבן פסח.....	637.....	ע. מלאכות שבת.....
832.....	קיו. פסיק רישא.....	1006.....	עב. שפחה חרופה.....
321.....	קיו: הערמה.....	44.....	עב: אומר מותר.....
848.....	קיו: צער בעלי חיים.....	479.....	עב: תוס' יהרג ואל יעבור.....
845.....	קיה: צדקה.....	861.....	עב: תוס' קידוש השם וחילול השם.....
155.....	קיט: בית המקדש.....	637.....	עג. מלאכות שבת.....
439.....	קכ: חציצה.....	980.....	עג. שיעורין.....
832.....	קכ: פסיק רישא.....	296.....	עג: הוצאה מרשות לרשות.....
636.....	קכא: מלאכה שאינה צריכה לגופה.....	636.....	עג: מלאכה שאינה צריכה לגופה.....
594.....	קכב. מוקצה.....	832.....	עה. פסיק רישא.....
321.....	קכד. הערמה.....	641.....	עה. רש"י מלאכת מחשבת.....
594.....	קכו: מוקצה.....	979.....	עו: שיעורי משקין.....
1038.....	קכו: תרומות ומעשרות.....	582.....	עה: מודה בשטר שכתבו.....
268.....	קכז: דמאי.....	938.....	עט. שובר.....
810.....	קכח. עציץ.....	595.....	עט: מזוזה.....
273.....	קכח: דרבנן.....	1033.....	עט: תפילין.....
848.....	קכח: צער בעלי חיים.....	876.....	פ. תוס' קלוטה כמי שהונחה.....
779.....	קכט. ספק פיקוח נפש.....	689.....	פב. מראית העין וחשד.....
140.....	קל. ביזוי מצווה.....	457.....	פג: טומאת אוהל.....
622.....	קל. מילה.....	686.....	פד. מקווה.....
565.....	קלא. לולב.....	97.....	פז: אכילת קודשים.....

עירובין

273.....	ב. דרבנן	593.....	קלא. מופנה
296.....	ב. הוצאה מרשות לרשות	595.....	קלא. מזוזה
926.....	ב. רשות היחיד	847.....	קלא. ציצית
927.....	ב. רשות הרבים (בשבת)	211.....	קלא: רש"י גזירה שווה של גילוי מילתא
316.....	ד. הלכה למשה מסיני	825.....	קלב. פיקוח נפש
980.....	ד. שיעורין		קלב. רש"י אין אדם דן גזירה שווה
115.....	ד: ארבעים סאה	59.....	מעצמו
200.....	ד: גוד	167.....	קלב: בעידנא
563.....	ד: לבוד	81.....	קלב. אין עשה דוחה לא תעשה ועשה
603.....	ד: מחיצה	622.....	קלב. מילה
253.....	ה: תוס' דיו לבא מן הדין להיות כנידון	816.....	קלב. עשה דוחה לא תעשה
927.....	ו. רשות הרבים (בשבת)	832.....	קלב. פסיק רישא
500.....	ז: תוס' כופין על מידת סדום	150.....	קלב: בין השמשות
563.....	ט. לבוד	302.....	קלב: הידור מצווה
	י: אתי אווירא דהאי גיסא ודהאי גיסא	104.....	קלד. אנדרוגינוס
125.....	ומבטל ליה	879.....	קלה: קניין פירות
115.....	יד. ארבעים סאה	766.....	קלה: תוס' ספק אבלות
563.....	יד: לבוד	458.....	קלו: טומטום
200.....	טו. רש"י גוד	689.....	קלו. מראית העין וחשד
53.....	טז: אי אפשר לצמצם	187.....	קלו: ברכות המצוות
563.....	טז. לבוד	622.....	קלו: מילה
	טז: אתי אווירא דהאי גיסא ודהאי גיסא	806.....	קלו: תוס' עובר לעשייתן
125.....	ומבטל ליה	321.....	קלט: הערמה
268.....	יז: דמאי	578.....	קמא: מדומע
561.....	יז: לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין	636.....	קמא: מלאכה שאינה צריכה לגופה
854.....	יח: קדושת בית הכנסת	594.....	קמוג. מוקצה
1017.....	יט: תל המתלקט	832.....	קמוג. פסיק רישא
1017.....	כב: תל המתלקט	137.....	קמוד: בטלה דעתו אצל כל אדם
563.....	כח. לבוד	686.....	קמוד: מקווה
759.....	כז: רש"י ספיקא דרבנן	793.....	קמוה. עד מפי עד
1019.....	כז. תלמוד תורה	688.....	קמו: מראית העין בחדרי חדרים
137.....	כח. בטלה דעתו אצל כל אדם	689.....	קמו: מראית העין וחשד
836.....	כח. פרט וכלל	265.....	קמוז. דיעבד
979.....	כט: שיעורי משקין	781.....	קמוה. רש"י סתם הלוואה שלושים יום
137.....	ל: בטלה דעתו אצל כל אדם	273.....	קמוה: דרבנן
150.....	ל: בין השמשות	1012.....	קמוה: תוכחה
979.....	ל: שיעורי משקין	1038.....	קמוה: תרומות ומעשרות
87.....	לא. איסורי הנאה	825.....	קנ. פיקוח נפש
268.....	לא. דמאי	845.....	קנ. צדקה
674.....	לא. מצוות לאו להנות ניתנו	444.....	קנג. חרש
386.....	לא: חזקה שלח עושה שליחותו	946.....	קנג. שוטח
810.....	לא: עציץ	561.....	קנד. לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין
131.....	לא: תוס' בדיקת חמץ	848.....	קנד: צער בעלי חיים
360.....	לב. חדש	1017.....	קנז. תוס' תל המתלקט

עז:	מראית העין בחדרי חדרים.....	688
עח:	איסורי הנאה.....	87
עח:	רש"י מצוות לאו להנות ניתנו.....	674
עט:	מוקצה.....	594
עט:	לבד.....	563
עט:	שיעורי משקין.....	979
פ:	כתותי מכתת שיעוריה.....	539
פא:	זכין לאדם שלא בפניו.....	356
פא:	כסף במטלטלין.....	529
פא:	משיכה.....	691
פב:	ברירה.....	182
פב:	ריבית.....	923
פז:	גוד.....	200
פז:	הכשר לקבל תומאה.....	313
פז:	כרמלית.....	533
פט:	גוד.....	200
צא:	רש"י שינוי שם.....	978
צה:	הוצאה מרשות לרשות.....	296
צה:	רשות היחיד.....	926
צה:	רשות הרבים (בשבת).....	927
צה:	זכין לאדם שלא בפניו.....	356
צה:	מצוות צריכות כוונה.....	680
צו:	בל תוסיף.....	158
צו:	רש"י תוספת שבת, יום טוב ויום	
	הכיפורים.....	1014
צה:	תוס' קלוטה כמי שהונחה.....	876
צה:	מקום פטור.....	687
צט:	הוצאה מרשות לרשות.....	296
ק:	בל תגרע.....	158
ק:	בל תוסיף.....	158
ק:	שוגג.....	938
קא:	הוצאה מרשות לרשות.....	296
קג:	חציצה.....	439
קה:	אכילת קודשים.....	97

פסחים

ב:	בדיקת חמץ.....	131
ב:	תוס' אכילת חמץ והנאתו.....	94
ב:	תוס' ביטול חמץ.....	144
ב:	דרבנן.....	273
ד:	ביעור חמץ.....	151
ד:	זריזין מקדימין למצוות.....	359
ד:	חמץ משש שעות ולמעלה.....	430
ד:	מזוזה.....	595
ד:	דרבנן.....	273

לב:	חזקת אומדנא.....	389
לב:	תוס' אין דבר שבערוה פחות	
	משניים (עדי בירור).....	65
לב:	רש"י ספיקא דרבנן.....	759
לב:	תוס' אין אומרים לאדם חטא כדי	
	שיזכה חברך.....	63
לג:	מקום פטור.....	687
לג:	רש"י גוד.....	200
לג:	רש"י קלוטה כמי שהונחה.....	876
לד:	רש"י כח כחו.....	503
לד:	ארבעים סאה.....	115
לד:	עגלה ערופה.....	787
לד:	רש"י חזקת הגוף.....	393
לד:	רש"י חזקת הדין.....	399
לד:	רש"י ספיקא דאורייתא.....	754
לד:	תוס' ספיקא דרבנן.....	759
לז:	ספק תומאה.....	769
לז:	ברירה.....	182
לז:	דרבנן.....	273
לז:	רש"י הכנה דרבה.....	312
לז:	שני ימים טובים של גלויות.....	997
לז:	רש"י ספיקא דרבנן.....	759
מ:	חול המועד.....	369
מו:	ספק אבלות.....	766
מו:	זכין לאדם שלא בפניו.....	356
מו:	תוס' ספיקא דרבנן.....	759
מו:	אילונית.....	55
מו:	כופין על מידת סדום.....	500
מו:	כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת	
	אחת אינו.....	520
נח:	עגלה ערופה.....	787
נח:	תוס' בדיקת חמץ.....	131
נח:	רש"י כופין על מידת סדום.....	500
סב:	שווה פרוטה.....	941
סג:	קידוש השם וחילול השם.....	861
סג:	תלמוד תורה.....	1019
סד:	שיעורי משקין.....	979
סד:	שווה פרוטה.....	941
סז:	כרמלית.....	533
סה:	שוגג.....	938
סז:	כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת	
	אחת אינו.....	520
עא:	ברירה.....	182
עב:	תוס' כופין על מידת סדום.....	500
ער:	בין השמשות.....	150
ער:	לבד.....	563

412.....	כד: חיבת הקודש	687	ד: מקח טעות
521.....	כד: כלאי הכרם	780	ד: ספק שאפשר לבררו
815.....	כד: ערלה	324	ד: תוס' הפקר
984.....	כד: שלא כדרך	95	ה: אכילת מצה
810.....	כה: עציץ	155	ה: בית המקדש
479.....	כה: יהרג ואל יעבור	232	ה: דבר הגורם לממון כממון דמי
922.....	כה: רוצח	369	ה: חול המועד
921.....	כה: רש"י רודף	289	ה: הואיל
130.....	כו: בגדי כהונה	144	ז: ביטול חמץ
654.....	כו: מעילה	176	ז: בעלות באיסורי הנאה
787.....	כו: עגלה ערופה	430	ז: חמץ משש שעות ולמעלה
	כו: שני כתובים הבאים כאחד אין	836	ז: פרט וכלל
998.....	מלמדים	187	ז: ברכות המצוות
352.....	כו: זה וזה גורם	806	ז: עובר לעשייתן
151.....	כז: ביעור חמץ	318	ז: תוס' העוסק במצווה פטור מן המצווה
815.....	כז: ערלה	74	ט: אין ספק מוציא מידי ודאי
430.....	כח: חמץ משש שעות ולמעלה	851	ט: רש"י קבוע
232.....	כט: דבר הגורם לממון כממון דמי	759	ט: תוס' ספיקא דרבנן
71.....	ל: תוס' אין מבטלין איסור לכתחילה	273	י: דרבנן
273.....	ל: דרבנן	360	י: חדש
288.....	ל: הגעלה	978	יא: רש"י שינוי שם
512.....	ל: כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון	514	יג: כל העומד
855.....	לא: קדימה בגבייה	313	יד: הכשר לקבל טומאה
1003.....	לא: שעבודא דרבי נתן	446	יד: טבול יום
169.....	לא: בעל חוב קונה משכון	454	יד: טומאה
695.....	לא: משכון	273	יד: דרבנן
941.....	לב: שווה פרוטה	754	טז: רש"י ספיקא דאורייתא
654.....	לג: מעילה	759	טז: רש"י ספיקא דרבנן
709.....	לג: מתעסק	253	יח: דיו לבא מן הדין להיות כנידון
95.....	לה: אכילת מצה	313	יח: הכשר לקבל טומאה
412.....	לה: חיבת הקודש	466	יח: טרח וכתב לה קרא
416.....	לה: חלה	769	יט: ספק טומאה
64.....	לה: אין איסור חל על איסור	412	כ: חיבת הקודש
268.....	לה: דמאי	94	כא: אכילת חמץ והנאתו
451.....	לה: טבל	151	כא: ביעור חמץ
810.....	לה: עציץ	176	כא: בעלות באיסורי הנאה
663.....	לה: רש"י מצווה הבאה בעבירה	430	כא: חמץ משש שעות ולמעלה
96.....	לה: תוס' אכילת מצה בערב פסח	225	כא: תוס' גר תושב
147.....	לו: ביכורים	267	כב: דם
578.....	לו: מדומע	371	כב: חולין שנשחטו בעזרה
289.....	לה: הואיל	33	כב: אבר מן החי
416.....	לה: חלה	569	כב: לפני עיוור
975.....	לה: שימור לשם מצה	674	כב: תוס' מצוות לאו להנות ניתנו
663.....	לט: רש"י מצווה הבאה בעבירה	77	כד: אין עונשין ומזהירין מן הדין
273.....	לט: דרבנן	559	כד: לאו שבכללות
975.....	מ: שימור לשם מצה	196	כד: בשר בחלב

מז: לאו הבא מכלל עשה..... 550	מז: אין עשה דוחה לא תעשה ועשה..... 81
מז: לאו שבכללות..... 559	מז: לאו שאין בו מעשה..... 557
מב: תערובת חמץ..... 1027	מז: עשה דוחה לא תעשה..... 816
מז: אכילת מצה..... 95	מז: ראוי..... 906
מז: טבול יום..... 446	מז: רש"י ביאה במקצת..... 138
מז: כדי אכילת פרס..... 495	מז: ברירה..... 182
מז: בשר בחלב..... 196	מז: חצי עבד וחצי בן חורין..... 433
מז: טעם כעיקר..... 461	מז: שותפין..... 959
מז: שני כתובים הבאים כאחד אין.....	מז: סמיכה (בקרבנות)..... 751
מלמדים..... 998	מז: אין אדם אוסר דבר שאינו שלו..... 57
מז: הואיל..... 289	מז: טבול יום..... 446
מז: טובת הנאה..... 452	מז: תוס' קנייני קטן..... 887
מז: רש"י שני ימים טובים של גלויות..... 997	מז: אונן (בקודשים)..... 47
מז: בשר בחלב..... 196	מז: אכילת מצה..... 95
מז: מוקצה..... 594	מז: תוס' דעת אחרת מקנה..... 270
מז: חלה..... 416	מז: טבול יום..... 446
מז: אפוסטרופוס..... 109	מז: רש"י ביאה במקצת..... 138
מז: מנהג..... 649	מז: תוס' ראוי..... 906
מז: מחילה..... 600	מז: לאו הניתק לעשה..... 553
מז: שני ימים טובים של גלויות..... 997	מז: הואיל ואשתרי אשתרי..... 290
מז: תפוס לשון ראשון או אחרון..... 1029	מז: אסמכתא (בדרשות)..... 107
מז: בין השמשות..... 150	מז: שחיטה..... 962
מז: חול המועד..... 369	מז: תוס' כל שאינו בזה אחר זה אפילו.....
מז: רש"י קידוש השם וחילול השם..... 861	מז: בבת אחת אינו..... 520
מז: קרבן פסח..... 896	מז: דיחוי..... 254
מז: רש"י זריזין מקדימין למצוות..... 359	מז: ארבע כוסות..... 114
מז: תפוס לשון ראשון או אחרון..... 1029	מז: רש"י חידור מצווה..... 302
מז: ערלה..... 815	מז: תוס' אכילת מצה בערב פסח..... 96
מז: הואיל..... 289	מז: דבר שאינו מתכוון..... 238
מז: תוס' ביאה במקצת..... 138	מז: קידוש..... 859
מז: תוס' דברים שבלב אינם דברים..... 247	מז: ברכת המזון..... 191
מז: לאו שאין בו מעשה..... 557	מז: אין עושין מצוות חבילות חבילות..... 80
מז: חול המועד..... 369	מז: הבדלה..... 284
מז: אין מעבירין על המצוות..... 73	מז: רש"י תדיר ושאינו תדיר תדיר.....
מז: תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה..... 69	מז: קודם..... 1009
מז: אין אדם דן גזירה שווה מעצמו..... 59	מז: חול המועד..... 369
מז: תוס' ביאה במקצת..... 138	מז: ברכות המצוות..... 187
מז: תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה..... 69	מז: ברכת המזון..... 191
מז: שחיטה..... 962	מז: הבדלה..... 284
מז: עא"ר רש"י טועה בדבר מצווה..... 459	מז: רש"י זריזין מקדימין למצוות..... 359
מז: טועה בדבר מצווה..... 459	מז: קידוש..... 859
מז: ואהבת לרעך כמוך..... 350	מז: ארבע כוסות..... 114
מז: טרן וכתב לה קרא..... 466	מז: ארבעים סאה..... 115
מז: בין השמשות..... 150	מז: קידוש..... 859
מז: אסמכתא (בדרשות)..... 107	מז: תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם..... 1009
מז: אונן (בקודשים)..... 47	מז: מצוות צריכות כוונה..... 680

מח. טבול יום.....	446
נ: טובת הנאה.....	452
נא. תוס' דיו לבא מן הדין להיות כנידון.....	253
נר: ברירה.....	182
נז. היקש.....	307
נז: דיחוי.....	254
נז: תוס' קמא קמא בטיל.....	878
נח. מין במינו אינו חוצץ.....	627
נח: אין מעבירין על המצוות.....	73
נט: מעילה.....	654
ס. בגדי כהונה.....	130
ס. עגלה ערופה.....	787
ס. שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים.....	998
סא. תשובה וידידי.....	1045
סב. תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה.....	69
סג: ראוי.....	906
סז: שעטנז.....	1005
סח: בגדי כהונה.....	130
סט. תוס' הואיל ואשתרי אשתרי.....	290
ע. אין מעבירין על המצוות.....	73
עב. בגדי כהונה.....	130
עג: חצי שיעור.....	435
עג: יום הכיפורים.....	482
עג: שיעורי משקין.....	979
עד. אסמכתא (בדרשות).....	107
עה. חשוד.....	445
פ. הלכה למשה מסיני.....	316
פ. שיעורי משקין.....	979
פ. שיעורין.....	980
פ: אסמכתא (בדרשות).....	107
פ: כדי אכילת פרס.....	495
פא. מופנה.....	593
פב. דרבנן.....	273
פב. יהרג ואל יעבור.....	479
פב. פיקוח נפש.....	825
פב. רוצח.....	922
פב: תוס' אונס (בעבירות).....	48
פג. ספק ספק ספיקא.....	776
פג. ספק פיקוח נפש.....	779
פג. תרי כמאה.....	1043
פג: טבל.....	451
פג: עציוץ.....	810
פד. קידוש השם וחילול השם.....	861
פד: קבוע.....	851
פה. תוס' אין הולכין בממון אחר הרוב.....	66
פה: אשם תלוי.....	122

קטו. אכילת מצה.....	95
קטו. דרבנן.....	273
קטז. סיפור יציאת מצריים.....	749
קטז: דרבנן.....	273
קטז: כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון.....	512
קיז: ברכות המצוות.....	187
קיז: ברכת המזון.....	191
קיט: עובר לעשייתן.....	806
קכ. אכילת מצה.....	95
קכא: ברכות המצוות.....	187
קכא: פדיון הבן.....	819

יומא

ב. טומאה.....	454
ב. יום הכיפורים.....	482
ב. כהן גדול.....	498
ה. סמיכה (בקרבות).....	751
ה: בגדי כהונה.....	130
ו: תוס' ביאה במקצת.....	138
ט. מוחזק.....	583
י. מזוזה.....	595
יא: שותפין.....	959
יב: בגדי כהונה.....	130
יב: כהן.....	497
יב: עגלה ערופה.....	787
יב: בגדי כהונה.....	130
יב: נקימה ונטירה.....	736
יב: פסיק רישא.....	832
יב: זריזין מקדימין למצוות.....	359
ל. מראית העין וחשד.....	689
לא. ארבעים סאה.....	115
לא. כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון.....	512
לא: ביאה במקצת.....	138
לב: בגדי כהונה.....	130
לב: אין מעבירין על המצוות.....	73
לד. תוס' תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם.....	1009
לו. לאו הניתק לעשה.....	553
לו. מתנות עניים.....	704
לו. עגלה ערופה.....	787
לו: תוס' סמיכת גאולה לתפילה.....	752
לט: תשובה וידידי.....	1045
מב: שחיטה.....	962
מג. אנדרוניסוס.....	104
מג. טרח וכתב לה קרא.....	466
מג: תשובה וידידי.....	1045

117.....	כה: אשה במצוות.
413.....	כה: חינוך.
224.....	כה: תוס' גניבת נפש.
565.....	כט: לולב.
302.....	כט: רש"י הידור מצווה.
663.....	ל. מצווה הבאה בעבירה.
884.....	ל. קנייני גזילה.
470.....	ל: יאוש בגזילה.
902.....	ל: קרקע אינה נגזלת.
976.....	ל: שינוי מעשה.
977.....	ל: רש"י שינוי רשות.
471.....	ל: תוס' יאוש שלא מדעת.
565.....	לא. לולב.
539.....	לא: כתותי מכתת שיעוריה.
254.....	לג. דיחוי.
302.....	לג. הידור מצווה.
565.....	לג. לולב.
1028.....	לג. תעשה ולא מן העשוי.
832.....	לג: פסיק רישא.
302.....	לד: תוס' הידור מצווה.
815.....	לה. ערלה.
268.....	לה: דמאי.
416.....	לה: חלה.
439.....	לז. חציצה.
627.....	לז: מין במינו אינו חוצץ.
273.....	לח. דרבנן.
565.....	לח. לולב.
952.....	לח: שומע כעונה.
806.....	לט. עובר לעשייתו.
750.....	מ: רש"י סמוכים (בדרשות).
704.....	מא: מתנה על מנת להחזיר.
459.....	מב. טועה בדבר מצווה.
680.....	מב. תוס' מצוות צריכות כוונה.
495.....	מב: כדי אכילת פרס.
807.....	מב: עומד על גביו.
565.....	מג: לולב.
316.....	מד. הלכה למשה מסיני.
997.....	מד: תוס' שני ימים טובים של גלויות.
187.....	מו. ברכות המצוות.
273.....	מו. דרבנן.
546.....	מו. לא תסור.
565.....	מו. לולב.
150.....	מו: בין השמשות.
887.....	מו: קנייני קטן.
147.....	מז: ביכורים.
191.....	מז: ברכת המזון.

148.....	פה: בין אדם לחבירו.
553.....	פה: לאו הניתק לעשה.
825.....	פה: פיקוח נפש.
1045.....	פה: תשובה וידי.
861.....	פו. קידוש השם וחילול השם.
1045.....	פו: תשובה וידי.

סוכה

273.....	ב. דרבנן.
740.....	ב. סוכה.
197.....	ג. בתי ערי חומה.
959.....	ג: שותפין.
137.....	ד. בטלה דעתו אצל כל אדם.
200.....	ד: גוד.
316.....	ה: הלכה למשה מסיני.
603.....	ה: מחיצה.
980.....	ה: שיעורין.
107.....	ו. אסמכתא (בדרשות).
200.....	ו: גוד.
563.....	ו: לבוד.
369.....	ט. חול המועד.
663.....	ט. תוס' מצווה הבאה בעבירה.
265.....	ט: דיעבד.
997.....	י: תוס' שני ימים טובים של גלויות.
565.....	יא. לולב.
302.....	יא: הידור מצווה.
1028.....	יא: תעשה ולא מן העשוי.
59.....	יא: רש"י אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.
563.....	יד. לבוד.
1028.....	מו. תעשה ולא מן העשוי.
53.....	מו: אי אפשר לצמצם.
	מו: תוס' כל שאינו בזה אחר זה אפילו
520.....	בבת אחת אינו.
754.....	מו: תוס' ספיקא דאורייתא.
563.....	מו: לבוד.
563.....	יה. לבוד.
115.....	יט: ארבעים סאה.
740.....	כ: סוכה.
235.....	כג: תוס' דבר שאינו ברשותו.
182.....	כד. ברירה.
318.....	כה. העוסק במצווה פטור מן המצווה.
1032.....	כה. תפילה.
901.....	כו. קריאת שמע.
369.....	כז: חול המועד.
107.....	כה: אסמכתא (בדרשות).

150.....	כו:	בין השמשות
416.....	כז:	חלה
539.....	כח:	רש"י כתובת קעקע
594.....	ל:	מוקצה
1012.....	ל:	תוכחה
1014.....	ל:	תוספת שבת, יום טוב ויום הכיפורים
273.....	ל:	דרבנן
594.....	לג:	מוקצה
268.....	לח:	דמאי
832.....	לו:	פסיק רישא
483.....	לז:	יום טוב
1038.....	לז:	תרומות ומעשרות
182.....	לז:	ברירה
240.....	לט:	דבר שיש לו מתירין
	לט:	רש"י תופס לבעל חוב במקום שחב
1014.....		לאחרים
577.....	לט:	מגביה מציאה לחבירו
881.....	לט:	קנין ציבורי
959.....	לט:	שותפין
1030.....	לט:	תפוסת הבית

ראש השנה

969.....	ב:	רש"י שטר מוקדם
800.....	ב:	תוס' עדיו בחתומיו זכין לו
156.....	ד:	בל תאחר
814.....	ד:	ערכין
704.....	ד:	מתנות עניים
765.....	ה:	ספירת העומר
815.....	י:	ערלה
359.....	יא:	תוס' זריזין מקדימין למצוות
273.....	יב:	דרבנן
115.....	יג:	ארבעים סאה
754.....	טו:	רש"י ספיקא דאורייתא
148.....	יז:	בין אדם לחבירו
1045.....	יז:	תשובה ווידי
155.....	יח:	בית המקדש
854.....	כב:	קבלת עדות
256.....	כח:	דין בלילה
76.....	כו:	אין עד נעשה דיין
869.....	כו:	רש"י קיום שטרות
627.....	כז:	מין במינו אינו חוצץ
539.....	כח:	כתותי מכתת שיעוריה
674.....	כח:	מצוות לאו להנות ניתנו
946.....	כח:	שוטה
158.....	כח:	בל תגרע

845.....	מט:	צדקה
1009.....	נד:	תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם
369.....	נה:	חול המועד
859.....	נו:	קידוש
1009.....	נו:	תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם

ביצה

483.....	ב:	יום טוב
594.....	ב:	מוקצה
240.....	ג:	דבר שיש לו מתירין
521.....	ג:	כלאי הכרם
754.....	ג:	ספיקא דאורייתא
759.....	ג:	ספיקא דרבנן
815.....	ג:	ערלה
312.....	ד:	הכנה דרבה
71.....	ד:	אין מבטלין איסור לכתחילה
854.....	ד:	קבלת עדות
997.....	ד:	שני ימים טובים של גלויות
729.....	ה:	נטע רבעי
997.....	ו:	שני ימים טובים של גלויות
687.....	ז:	מקח טעות
713.....	ז:	נבילת עוף טהור
253.....	ז:	רש"י דיו לבא מן הדין להיות כנידון
81.....	ח:	אין עשה דוחה לא תעשה ועשה
816.....	ח:	עשה דוחה לא תעשה
688.....	ט:	מראית העין בחדרי חדרים
689.....	ט:	מראית העין וחשד
182.....	י:	ברירה
594.....	י:	מוקצה
898.....	י:	קרוב (בספיקות)
908.....	י:	רוב וקרוב הלך אחר הרוב
196.....	יב:	בשר בחלב
416.....	יב:	חלה
451.....	יג:	טבל
641.....	יג:	מלאכת מחשבת
369.....	יז:	חול המועד
150.....	יט:	בין השמשות
156.....	יט:	בל תאחר
751.....	כ:	סמיכה (בקרבת)
289.....	כא:	הואיל
87.....	כא:	איסורי הנאה
238.....	כב:	דבר שאינו מתכוון
997.....	כד:	תוס' שני ימים טובים של גלויות
594.....	כו:	מוקצה
848.....	כו:	צער בעלי חיים

יז:	תפילה.....	1032
יה:	ברכת כהנים.....	194
יט:	ברכת המזון.....	191
יט:	חינוך.....	413
יט:	חרש.....	444
יט:	שוטה.....	946
כ:	סמיכה (בקרבנות).....	751
כ:	רש"י זרזין מקדימין למצוות.....	359
כא:	חול המועד.....	369
כא:	עובר לעשייתן.....	806
כג:	ברכת כהנים.....	194
כד:	סומא.....	742
כה:	ברכת כהנים.....	194
כה:	בניית בית הכנסת.....	165
כה:	קדושת בית הכנסת.....	854
כה:	קניין ציבורי.....	881
כו:	הזמנה.....	301
כז:	צדקה.....	845
כז:	מתנה על מנת להחזיר.....	704
כט:	תלמוד תורה.....	1019
כט:	תדיר ושאינו תדיר קודם.....	1009
לא:	חול המועד.....	369

מועד קטן

ב:	חול המועד.....	369
ב:	שמיטת כספים.....	994
ג:	אסמכתא (בדרשות).....	107
ג:	הלכה למשה מסיני.....	316
ד:	רש"י אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.....	59
ד:	תוס' תוספת שבת, יום טוב ויום הכיפורים.....	1014
ה:	ארבעים סאה.....	115
ה:	לפני עיוור.....	569
ה:	טומאת אוהל.....	457
ה:	תוס' ספיקא דאורייתא.....	754
ו:	שלא כדרך.....	984
ה:	פריה ורביה.....	838
ט:	בית המקדש.....	155
יא:	שכיר.....	982
יב:	שלא כדרך.....	984
יב:	הערמה.....	321
יג:	היזק שאינו ניכר.....	304
יד:	אבלות.....	32
טז:	נידוי.....	730
יז:	לפני עיוור.....	569

כה:	בל תוסיף.....	158
כה:	מצוות צריכות כוונה.....	680
כט:	אנדרויגנוס.....	104
כט:	חצי עבד וחצי בן חורין.....	433
כט:	טומטום.....	458
ל:	קבלת עדות.....	854
לא:	נטע רבעי.....	729
לב:	ברכת כהנים.....	194
לב:	אין עשה דוחה לא תעשה ועשה.....	81
לב:	דיעבד.....	265
לב:	זרזין מקדימין למצוות.....	359
לב:	עשה דוחה לא תעשה.....	816
לג:	חינוך.....	413
לג:	תוס' ספיקא דאורייתא.....	754

תענית

ב:	לולב.....	565
ג:	הלכה למשה מסיני.....	316
ז:	רש"י ואהבת לרעך כמוך.....	350
ט:	תוס' מעשר כספים.....	661
טז:	רש"י קניין ציבורי.....	881
יז:	כהן.....	497
יז:	כהן גדול.....	498
כא:	מצווה לקיים דברי המת.....	667
כג:	אסמכתא (בדרשות).....	107
כט:	חול המועד.....	369
ל:	תוס' תוספת שבת, יום טוב ויום הכיפורים.....	1014

מגילה

ב:	רש"י אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.....	59
ג:	תלמוד תורה.....	1019
ה:	בתי ערי חומה.....	197
ו:	אין מעבירין על המצוות.....	73
ז:	משלוח מנות.....	696
ז:	יום טוב.....	483
ח:	בל תאחר.....	156
ט:	כהן.....	497
ט:	כהן גדול.....	498
י:	תוס' עובר לעשייתן.....	806
יב:	בגדי כהונה.....	130
יד:	תוס' נוגע.....	720
טז:	בית המקדש.....	155
טז:	תלמוד תורה.....	1019

יבמות

427.....	ב. חליצה
473.....	ב. יבום
55.....	ב. איילונית
610.....	ג. מיאון
750.....	ד. סמוכים (בדרשות)
1005.....	ד. שעטנז
290.....	ד. תוס' הואיל ואשתרי אשתרי
593.....	ד. מופנה
847.....	ד. ציצית
81.....	ה. אין עשה דוחה לא תעשה ועשה
816.....	ה. עשה דוחה לא תעשה
155.....	ו. בית המקדש
314.....	ו. הכשר מצווה
290.....	ז. הואיל ואשתרי אשתרי
446.....	ז. טבול יום
138.....	ז. רש"י ביאה במקצת
816.....	ח. עשה דוחה לא תעשה
427.....	י. חליצה
273.....	יא. דרבנן
512.....	יא. כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון
55.....	יב. איילונית
610.....	יב. מיאון
754.....	יב. תוס' ספיקא דאורייתא
64.....	יג. אין איסור חל על איסור
131.....	יג. בדיקת חמץ
941.....	יד. שווה כסף
99.....	טו. אלמנה לכהן גדול
647.....	יז. ממזר
355.....	יז. זיקה
53.....	יט. אי אפשר לצמצם
74.....	יט. אין ספק מוציא מידי ודאי
55.....	כ. איילונית
81.....	כ. אין עשה דוחה לא תעשה ועשה
99.....	כ. אלמנה לכהן גדול
226.....	כ. גרושה לכהן
816.....	כ. עשה דוחה לא תעשה
107.....	כא. אסמכתא (בדרשות)
273.....	כא. דרבנן
77.....	כב. אין עונשין ומזהירין מן הדין
466.....	כב. טרח וכתב לה קרא
475.....	כג. יבמה לשוק
355.....	כד. זיקה
107.....	כד. אסמכתא (בדרשות)
928.....	כה. רשע (בעדות)

861.....	יז. קידוש השם וחילול השם
786.....	יז. רש"י עביד איניש דינא לנפשיה
766.....	יח. ספק אבלות
845.....	כא. צדקה
766.....	כב. ספק אבלות
838.....	כג. פריה ורביה
1032.....	כג. תפילה
46.....	כג. תוס' אונן (במצוות)
766.....	כז. ספק אבלות
130.....	כח. בגדי כהונה
627.....	כח. מיתה בידי שמיים

חגיגה

104.....	ב. אנדרונינוס
433.....	ב. חצי עבד וחצי בן חורין
444.....	ב. חרש
742.....	ב. סומא
946.....	ב. שוטה
107.....	ד. אסמכתא (בדרשות)
413.....	ד. חינוך
433.....	ד. חצי עבד וחצי בן חורין
458.....	ד. טומטום
783.....	ד. עבד כנעני במצוות
1007.....	ד. שפחה כנענית
273.....	ו. דרבנן
742.....	ו. סומא
1019.....	ז. תלמוד תורה
209.....	ט. גזירה שווה
593.....	ט. מופנה
901.....	ט. קריאת שמע
348.....	י. התרת נדרים
636.....	י. מלאכה שאינה צריכה לגופה
641.....	י. מלאכת מחשבת
82.....	י. רש"י אין שליח לדבר עבירה
115.....	יא. ארבעים סאה
297.....	טז. הזמה
751.....	טז. סמיכה (בקרבנות)
765.....	יז. ספירת העומר
147.....	יח. ביכורים
115.....	יט. ארבעים סאה
313.....	יט. הכשר לקבל טומאה
439.....	כא. חציצה
273.....	כא. דרבנן
115.....	כב. ארבעים סאה
253.....	כד. רש"י דיו לבא מן הדין להיות כנידון

מח. 'פת תואר'..... 490	כה. תוס' שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא... 944
מח: בין השמשות..... 150	כה: אדם קרוב אצל עצמו..... 38
מח: גר תושב..... 225	כה: אין אדם משים עצמו רשע..... 61
מט. ממזר..... 647	כה: התרת נדרים..... 348
נ. חליצה..... 427	כה: יחיד מומחה..... 487
נ: רש"י קידושי ביאה..... 862	כה: מיאון..... 610
נא. זיקה..... 355	כה: פלגין דיבורא..... 828
נב. מודעא..... 582	כה: רש"י אדם קרוב אצל עצמו..... 38
נב. מכת מרדות..... 635	כה: תוס' שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא... 944
נב. שווה כסף..... 941	כו: חליצה..... 427
נב. רש"י קידושי כסף..... 863	כז: אסמכתא (בדרשות)..... 107
נב. תוס' קידושי שטר..... 865	כח. אי אפשר לצמצם..... 53
נג. גרושה לכהן..... 226	כט. תוס' דיו לבא מן הדין להיות כנידון..... 253
נג. יבמה לשוק..... 475	כט: נערה מאורסה..... 735
נג: חליצה..... 427	לא. חליצה..... 427
נג: יבום..... 473	לא. ספיקא דאורייתא..... 754
נד. אונס (בעבירות)..... 48	לא. ספיקא דרבנן..... 759
נד: לאו הבא מכלל עשה..... 550	לא: מפייהם ולא מפי כתבם..... 661
נה. שפחה חרופה..... 1006	לא: רש"י קידושי שטר..... 865
נה: רש"י קידושי ביאה..... 862	לא: תוס' אילם (בעדות)..... 56
נה: תוס' קידושי כסף..... 863	לא: תוס' מפייהם ולא מפי כתבם..... 661
נו. חרש..... 444	לז. טועה בדבר מצווה..... 459
נו: אלמנה לכהן גדול..... 99	לז: מיאון..... 610
נו: גרושה לכהן..... 226	לז: חליצה..... 427
נח: דרבנן..... 273	לז: קניין פירות..... 879
נח: רש"י גלגול שבועה..... 218	לז: תוס' ספק אבלות..... 766
נט. אלמנה לכהן גדול..... 99	לז. ספק ממזר..... 770
נט. בוגרת..... 134	לז. רש"י קידושי כסף..... 863
נט. גרושה לכהן..... 226	לז: חולקין..... 372
נט: אתנן זונה ומחיר כלב..... 127	לז: קם דינא..... 877
נט: מיאון..... 610	לח. אין ספק מוציא מידי ודאי..... 74
ס. חלל וחללה..... 429	לט: חליצה..... 427
סא. איילונית..... 55	מב. איילונית..... 55
סא. טומאת אוהל..... 457	מג: אבלות..... 32
סא. פריה ורביה..... 838	מז: תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא
סג. תוס' תליוהו וזבין..... 1018	תעביד אי עביד לא מהני..... 516
סד: חזקת שלוש פעמים..... 409	מה. אלמנה לכהן גדול..... 99
סה: פריה ורביה..... 838	מה. חצי עבד וחצי בן חורין..... 433
סו. אלמנה לכהן גדול..... 99	מה: גר (צדק)..... 224
סו. גרושה לכהן..... 226	מז. חציצה..... 439
סז. שעבוד..... 1001	מז. שעבוד..... 1001
סז: אפוסטרופוס..... 109	מז. תוס' דינא דמלכותא..... 260
סז: תוס' רובא דאיתא קמן..... 909	מז. 'כיר'..... 487
סח. לאו הבא מכלל עשה..... 550	מז. מתנות עניים..... 704
סח. רש"י חזקת הגוף..... 393	מז. תוס' שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא... 944
סח. רש"י חזקת הדין..... 399	מז: תוס' ערבות..... 813

1041.....	מה: תר' תרי ותרי.....	862.....	סה: רש"י קידושי ביאה.....
273.....	פמ: דרבנן.....	863.....	סה: רש"י קידושי כסף.....
329.....	פמ: הפקר בית דין.....	50.....	סמ: אונס מפתה ומוציא שם רע.....
1038.....	פמ: תרומות ומעשרות.....	647.....	סמ: ממזר.....
938.....	ג: שוגג.....	593.....	ע: מופנה.....
111.....	ג: אפקעינהו רבנן לקידושי.....	622.....	ע: מילה.....
143.....	ג: ביטול גט.....	47.....	ע: אונן (בקודשים).....
863.....	ג: רש"י קידושי כסף.....	209.....	ע: גזירה שווה.....
273.....	גא: דרבנן.....	104.....	עב: אנדרוניגוס.....
99.....	גב: אלמנה לכהן גדול.....	107.....	עב: אסמכתא (בדרשות).....
226.....	גב: גרושה לכהן.....	458.....	עב: טומטום.....
242.....	גב: דבר שלא בא לעולם.....	273.....	עב: דרבנן.....
647.....	גנ: ממזר.....	446.....	עב: טבול יום.....
770.....	גנ: ספק ממזר.....	47.....	עג: אונן (בקודשים).....
759.....	גנ: תוס' ספיקא דרבנן.....	550.....	עג: לאו הבא מכלל עשה.....
1041.....	גנ: תוס' תרי ותרי.....	355.....	עד: זיקה.....
50.....	גז: אונס מפתה ומוציא שם רע.....	593.....	עד: מופנה.....
55.....	גז: איילונית.....	720.....	עז: תוס' נוגע.....
475.....	גז: יבמה לשוק.....	805.....	עת: עובר ירך אימו.....
104.....	צמ: אנדרוניגוס.....	250.....	עת: דון מינה.....
444.....	צמ: חרש.....	55.....	עט: איילונית.....
458.....	צמ: טומטום.....	161.....	פ: בן סורר ומורה.....
47.....	ק: אונן (בקודשים).....	735.....	פ: נערה מאורסה.....
107.....	ק: אסמכתא (בדרשות).....	104.....	פא: אנדרוניגוס.....
610.....	ק: מיאון.....	273.....	פא: דרבנן.....
255.....	קא: דיינים.....	521.....	פא: כלאי הכרם.....
427.....	קא: חליצה.....	815.....	פא: ערלה.....
752.....	קא: סמיכת זקנים.....	240.....	פב: דבר שיש לו מתירין.....
787.....	קא: עגלה ערופה.....	115.....	פב: ארבעים סאה.....
475.....	קב: יבמה לשוק.....	878.....	פב: תוס' קמא קמא בטיל.....
674.....	קג: רש"י מצוות לאו להנות ניתנו.....	57.....	פג: אין אדם אוסר דבר שאינו שלו.....
256.....	קד: דין בלילה.....	458.....	פג: טומטום.....
925.....	קד: רציעה.....	226.....	פר: גרושה לכהן.....
539.....	קד: תוס' כתותי מכתת שיעוריה.....	647.....	פר: ממזר.....
906.....	קד: ראוי.....	117.....	פר: אשה במצוות.....
265.....	קה: דיעבד.....	99.....	פה: אלמנה לכהן גדול.....
610.....	קר: מיאון.....	1038.....	פו: תרומות ומעשרות.....
691.....	קר: משטה הייתי בך.....	789.....	פז: עד אחד.....
389.....	קז: חזקת אומדנא.....	793.....	פז: עד מפי עד.....
610.....	קז: מיאון.....	1008.....	פז: שתיקה כהודאה.....
143.....	קה: ביטול גט.....		פה: אין דבר שבערווה פחות משניים
111.....	קי: אפקעינהו רבנן לקידושי.....	65.....	(עדי בירור).....
444.....	קי: חרש.....	657.....	פה: מעילה בקונמות.....
863.....	קי: קידושי כסף.....	1043.....	פה: תוס' תרי כמאה.....
389.....	קיא: חזקת אומדנא.....	830.....	פה: פסולי עדות.....
		759.....	פה: תוס' ספיקא דרבנן.....

ה: ברכת המזון.....	191
ט: ספק ספיקא.....	772
ט: ספק ספק ספיקא.....	776
ט: רש"י שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא....	944
ט: תוס' אין דבר שבערוה פחות משניים	
(עדי בירור).....	65
ט: תוס' חזקת הגוף.....	393
י: כתובה.....	537
יא: איילונית.....	55
יא: זכין לאדם שלא בפניו.....	356
יא: בוגרת.....	134
יא: מקח טעות.....	687
יב: תוס' איני יודע אם פרעתין.....	85
יב: ברי ושמא.....	179
יב: מוחזק.....	583
יב: רש"י שבועת היסת.....	935
יג: חזקת כשרות.....	403
יד: ספק ספיקא.....	772
יד: חלל וחללה.....	429
יד: תוס' שתיקה כהודאה.....	1008
טו: ספק נפשות.....	771
טו: קבוע.....	851
טו: גוי.....	203
טו: חזקת שלוש שנים.....	410
טו: פיקוח נפש.....	825
טו: תוס' אין הולכין בממון אחר הרוב.....	66
טז: ברי ושמא.....	179
טז: הפה שאסר הוא הפה שהתיר.....	322
טז: שובר.....	938
יז: תלמוד תורה.....	1019
יז: מחאה.....	598
יח: גלגול שבועה.....	218
יח: מודה במקצת.....	579
יח: אין אדם משים עצמו רשע.....	61
יח: הפה שאסר הוא הפה שהתיר.....	322
יח: כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד.....	508
יח: פסולי עדות.....	830
יח: רש"י אדם קרוב אצל עצמו.....	38
יח: תוס' רשע (בעדות).....	928
יח: תוס' תחילתו וסופו בכשרות.....	1016
יט: מודה בשטר שכתבו.....	582
יט: פיקוח נפש.....	825
יט: שטר אמנה.....	966
יט: שעבודא דרבי נתן.....	1003
יט: תוס' מכירת שטרות.....	633
יט: הזמה.....	297

קיא: רש"י שוויה אנפשיה חתיכה

דאיסורא.....	944
קיב: חרש.....	444
קיג: איילונית.....	55
קיד: מיאון.....	610
קיד: אשם תלוי.....	122
קיד: דמאי.....	268
קיד: עציץ.....	810
קיד: חרש.....	444
קיד: יבמה לשוק.....	475
קיד: מיתת הבעל.....	630
קטו: חזקת אומדנא.....	389
קטו: מיגו.....	611
קטו: עד אחד.....	789
קטז: כתיבה ומסירה.....	541
קיו: פסולי עדות.....	830
קיה: הכחשה.....	311
קיה: רש"י חזקת הגוף.....	393
קיה: רש"י חזקת הדין.....	399
קיה: זכין לאדם שלא בפניו.....	356
קיה: רש"י שוויה אנפשיה חתיכה	
דאיסורא.....	944
קיט: איילונית.....	55
קיט: רובא דאיתא קמן.....	909
קיט: רובא דליתא קמן.....	914
קיט: רש"י ספיקא דרבנן.....	759
קיט: תוס' ספק אבלות.....	766
קיט: רובא וחזקה רובא עדיף.....	919
קכ: דרבנן.....	273
קכא: מסיח לפי תומו.....	651
קכב: נטע רבעי.....	729
קכב: עד אחד.....	789
קכב: עד מפי עד.....	793
קכב: דרישה וחקירה.....	281

כתובות

ב: חופה.....	375
ב: כתובה.....	537
ג: אפקעינהו רבנן לקידושי.....	111
ד: אבלות.....	32
ד: תוס' ספק אבלות.....	766
ה: פיקוח נפש.....	825
ה: צדקה.....	845
ו: פסיק רישא.....	832
ז: ברכות המצוות.....	187

273.....	לד: דרבנן	311.....	יט: הכחשה
52.....	לד: אחריות	582.....	יט: מודעא
941.....	לה: שווה פרוטה	583.....	כ: מוחזק
55.....	לה: איילונית	946.....	כ: שוטה
610.....	לה: מיאון	661.....	כ: רש"י מפייהם ולא מפי כתבם
134.....	לו: בוגרת	536.....	כא: כתב ידו
946.....	לו: שוטה	869.....	כא: קיום שטרות
393.....	לו: תוס' חזקת הגוף	103.....	כב: אמתלא
273.....	לו: דרבנן	322.....	כב: הפה שאסר הוא הפה שהתיר
350.....	לו: ואהבת לרעך כמוך	944.....	כב: שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא
787.....	לו: עגלה ערופה	1043.....	כב: תוס' תרי כמאה
922.....	לו: רוצח	122.....	כב: אשם תלוי
224.....	לו: רש"י גניבת נפש	789.....	כב: עד אחד
134.....	לח: בוגרת		כב: תוס' אין דבר שבערווה פחות משניים (עדי בירור)
593.....	לח: מופנה	65.....	
921.....	לח: תוס' רודף	759.....	כב: תוס' ספיקא דרבנן
50.....	לט: אונס מפתה ומוציא שם רע	1041.....	כב: תוס' תרי ותרי
735.....	לט: נערה מאורסה	283.....	כג: דררא דממונא
134.....	מ: בוגרת	944.....	כג: שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא
895.....	מא: קנס	273.....	כה: דרבנן
1021.....	מא: תם ומועד	487.....	כה: תוס' יכיר
500.....	מא: כופר (תשלום)	900.....	כה: תוס' קרוב (לעדות)
849.....	מא: צרורות	651.....	כו: מסיח לפי תומו
1035.....	מא: תפיסה	759.....	כו: תוס' ספיקא דרבנן
580.....	מו: מודה בקנס פטור	1041.....	כו: תוס' תרי ותרי
178.....	מו: בר מצרא	583.....	כו: מוחזק
134.....	מו: בוגרת	611.....	כו: מיגו
735.....	מו: נערה מאורסה	869.....	כה: קיום שטרות
635.....	מו: מכת מרדות	131.....	כה: תוס' בדיקת חמץ
814.....	מו: ערכין	895.....	כז: קנס
133.....	מו: תוס' בההיא הנאה	66.....	כז: תוס' אין הולכין בממון אחר הרוב
845.....	מו: צדקה	99.....	כז: אלמנה לכהן גדול
134.....	מו: בוגרת		כז: תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני
735.....	מט: נערה מאורסה	516.....	
	מט: תוס' מצוות עשה שמתן שכרה בצידה	415.....	ל: חלב
678.....		134.....	לב: בוגרת
731.....	נ: נכסי מלוג	363.....	לב: חובל
514.....	נא: כל העומד	209.....	לב: גזירה שווה
52.....	נא: אחריות	941.....	לב: שווה פרוטה
610.....	נא: מיאון	134.....	לג: בוגרת
99.....	נב: אלמנה לכהן גדול	1010.....	לג: תוך כדי דיבור
273.....	נב: דרבנן	921.....	לג: תוס' רודף
247.....	נג: תוס' דברים הנקנים באמירה	447.....	לג: טביחה ומכירה
110.....	נד: אפותיקי	871.....	לג: קים ליה בדבריה מיניה
814.....	נד: ערכין	861.....	לג: תוס' קידוש השם וחילול השם
708.....	נה: מתנת שכיב מרע	232.....	לד: דבר הגורם לממון כממון דמי

מג. רש"י חזקת הדין.....	399
מדר. אונאה.....	44
מדר. דרבנן.....	273
מדר: סימטא.....	746
מדר: תפיסה.....	1035
מדר: תוס' מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי	
לחבריה.....	616
מדר: תוס' נוגע.....	720
מדר: תוס' תופס לבעל חוב במקום שחב	
לאחרים.....	1014
מח. מיגו.....	611
מח. שטר שלוה בו ופרעו.....	972
מח: טובת הנאה.....	452
מח: שודא דדייני.....	940
מח: שטר חוב.....	967
מח. גרמא וגרמי.....	227
מח. כפייה על המצוות.....	532
מח. פריעת בעל חוב.....	840
מח. תוס' מצוות עשה שמתן שכרה בצידה.....	678
מח. עד אחד.....	789
מח: מודה במקצת.....	579
מח: שבועה (בממונות).....	929
מח: שכנגדו חשוד על השבועה.....	982
מח. כל האומר לא לווייתי כאומר לא	
פרעתי דמי.....	513
מח: אפוסטרופוס.....	109
מח. מיגו.....	611
מח. פרוזבול.....	835
מח. שובר.....	938
מח. שטר חוב.....	967
מח. קדימה בגבייה.....	855
מח. אחריות.....	52
מח: טובת הנאה.....	452
מח: תוס' גוד או אגוד.....	201
מח. עדי חתימה ועדי מסירה.....	796
מח. שודא דדייני.....	940
מח: תוס' עדי חתומי זכין לו.....	800
מח. הרשאה.....	340
מח. לפנים משורת הדין.....	571
מח. תוס' דברים שבלב אינם דברים.....	247
מח: אפותיקי.....	110
מח: בוגרת.....	134
מח: תוס' בההיא הנאה.....	133
מח: אונאה.....	44
מח. אפוסטרופוס.....	109
מח: תוס' גוד או אגוד.....	201

מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר	
שבממון.....	703
מח. סילוק.....	744
מח. שובר.....	938
מח: מתנה על מה שכתוב בתורה.....	701
מח. חופה.....	375
מח: בוגרת.....	134
מח. רש"י קידושי ביאה.....	862
מח: דבר שלא בא לעולם.....	242
מח: סילוק.....	744
מח. רש"י אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.....	60
מח. תוס' מראית העין בחדרי חדרים.....	688
מח: איילוניות.....	55
מח: תלמוד תורה.....	1019
מח. בית המקדש.....	155
מח: תוס' שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא ...	944
מח. אפוסטרופוס.....	109
מח. כתובה.....	537
מח. מצווה לקיים דברי המת.....	667
מח. נדר.....	714
מח: סילוק.....	744
מח. חלה.....	416
מח. תוס' ספירת העומר.....	765
מח: תוס' קידושי כסף.....	863
מח: שווה פרוטה.....	941
מח. חלויות מכח האדם וחלויות מכח	
המעשה.....	419
מח. רש"י קידושי כסף.....	863
מח: מיאון.....	610
מח. מקח טעות.....	687
מח: כאן נמצא כאן היה.....	494
מח: תוס' חזקת הגוף.....	393
מח. חזקה דהשתא.....	381
מח: מוחזק.....	583
מח: רש"י חזקת הגוף.....	393
מח. אלמנה לכהן גדול.....	99
מח. גרושה לכהן.....	226
מח: נכסי מלוג.....	731
מח: תוס' דברים שבלב אינם דברים.....	247
מח. תוס' איני יודע אם פרעתיך.....	85
מח. קניין לאחר זמן.....	879
מח. שעבודא דרבי נתן.....	1003
מח. תוס' כלתה קניינו.....	525
מח. מתנה על מה שכתוב בתורה.....	701
מח. סילוק.....	744
מח. רש"י חזקת הגוף.....	393

ז. ר"ן ספיקא דאורייתא.....	754	ק: איילונית.....	55
ז. ר"ן ספיקא דרבנן.....	759	ק: גרושה לכהן.....	226
ז: נידוי.....	730	ק: מיאון.....	610
ח: יחיד מומחה.....	487	קא: נכסי מלוג.....	731
י: כינויים (בנדרים).....	510	קב: פדיון הבן.....	819
יא: התפסה.....	345	קב: תום' ערב.....	811
יד: כלאי הכרם.....	521	קב: בההיא הנאה.....	133
טו: ר"ן מצוות לאו להנות ניתנו.....	674	קב: בוגרת.....	134
יז: חצי שיעור.....	435	קב: דברים הנקנים באמירה.....	247
יח: ר"ן איסורי חפצא ואיסורי גברא.....	89	קב: סילוק.....	744
יח: חרמים.....	443	קב: צררי.....	850
יט: מוחזק.....	583	קג: כופין על מידת סדום.....	500
יט: נזיר שמשון.....	727	קג: רש"י נהנה.....	718
כ: תום' דברים שבלב אינם דברים.....	247	קד: ארבעים סאה.....	115
כא: התרת נדרים.....	348	קד: דרבנן.....	273
כא: ר"ן דברים שבלב אינם דברים.....	247	קו: תום' תדיר ושאינו תדיר קודם.....	1009
כב: כינויים (בנדרים).....	510	קז: עד אחד.....	789
כח: ר"ן גלגול שבועה.....	218	קז: צדקה.....	845
כו: תפוס לשון ראשון או אחרון.....	1029	קז: מיאון.....	610
כז: אונס (בעבירות).....	48	קז: סילוק.....	744
כח: דברים שבלב אינם דברים.....	247	קז: צררי.....	850
כח: דינא דמלכותא.....	260	קח: בההיא הנאה.....	133
כח: ר"ן כלתה קניינו.....	525	קח: משתרשי ליה.....	697
כט: אמירה לגבוה.....	101	קה: רש"י טענו חיטים והודה לו בשעורים.....	464
ל: תום' אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.....	60	קט: תום' דברים הנקנים באמירה.....	247
לא: טובת הנאה.....	452	קט: אפוטרופוס.....	109
לא: רש"י בההיא הנאה.....	133	קט: מודעא.....	582
לג: ר"ן העוסק במצווה פטור מן המצווה.....	318	קי: שטר חוב.....	967
לג: ר"ן שומר אבידה.....	954	קי: רש"י שטר מוקדם.....	969
לד: טובת הנאה.....	452		
לה: מעילה בקונמות.....	657		
לה: שוטה.....	946		
לה: ר"ן מצוות לאו להנות ניתנו.....	674		
לו: טובת הנאה.....	452		
לז: פועל.....	821		
לז: ר"ן מצוות לאו להנות ניתנו.....	674		
לח: בוגרת.....	134		
מח: שותפין.....	959		
מח: ר"ן אתנן זונה ומחירי כלב.....	127		
מז: דבר שלא בא לעולם.....	242		
מז: ר"ן שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.....	944		
מז: ר"ן ספיקא דרבנן.....	759		
מט: אסמכתא (בדרשות).....	107		
נב: ר"ן שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.....	944		
נח: דבר שיש לו מתירין.....	240		
נח: כלאי הכרם.....	521		
		ב: חרמים.....	443
		ב: ידות.....	477
		ב: כינויים (בנדרים).....	510
		ב: נדר.....	714
		ב: ר"ן התפסה.....	345
		ב: איסורי חפצא ואיסורי גברא.....	89
		ב: שבועת ביטוי.....	932
		ג: בל תאחר.....	156
		ד: ידות.....	477
		ז: אין היקש וגזירה שווה למחצה.....	69
		ז: היקש.....	307
		ז: מתנות עניים.....	704
		ז: נדרי צדקה.....	717
		ז: צדקה.....	845

נדרים

701.....	יא. מתנה על מה שכתוב בתורה.....
386.....	יב. חזקה שליו עושה שליחותו.....
104.....	יב. אנדרוגינוס.....
458.....	יב. טומטום.....
727.....	יד. נזיר שמשון.....
32.....	טו: אבלות.....
273.....	טו: דרבנן.....
1008.....	כ. תוס' שתיקה כהודאה.....
345.....	כ: התפסה.....
1010.....	כ: תוך כדי דיבור.....
43.....	כב. תוס' אומן קונה בשבח כלי.....
635.....	כג. מכת מרדות.....
	כג: תוס' העוסק במצווה פטור מן
318.....	המצווה.....
413.....	כט. חינוך.....
273.....	כט: דרבנן.....
724.....	לד. נזיר.....
836.....	לד: פרט וכלל.....
837.....	לד: פרט וכלל ופרט.....
523.....	לח. כלל ופרט.....
525.....	לח: כלל ופרט וכלל.....
446.....	לו. טבול יום.....
137.....	לו: בטלה דעתו אצל כל אדם.....
495.....	לו: כדי אכילת פרס.....
196.....	לז. בשר בחלב.....
461.....	לז. טעם כעיקר.....
521.....	לז. כלאי הכרם.....
	לז: שני כתובים הבאים כאחד אין
998.....	מלמדים.....
288.....	לז: תוס' הגעלה.....
114.....	לח. ארבע כוסות.....
979.....	לח. שיעורי משקין.....
559.....	לח: לאו שבכללות.....
1005.....	מא: שעטנז.....
446.....	מה. טבול יום.....
138.....	מה. רש"י ביאה במקצת.....
593.....	מה. מופנה.....
69.....	מה. תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה.....
457.....	מט: טומאת אוהל.....
514.....	נא. כל העומד.....
805.....	נא. עובר ירך אימו.....
769.....	נז. ספק טומאה.....
344.....	נז: השחתת הזקן.....
1005.....	נח. שעטנז.....

569.....	סב: לפני עיוור.....
247.....	סג: תוס' דברים שבלב אינם דברים.....
41.....	סג: ר"ן אומדנא דמוכח.....
350.....	סח: ואהבת לרעך כמוך.....
736.....	סח: נקימה ונטירה.....
134.....	סו: בוגרת.....
331.....	סו: הפרת נדרים.....
336.....	סו: הקמת נדרים.....
735.....	סו: נערה מאורסה.....
857.....	סו: קטן.....
	סז: ר"ן כל שאינו בזה אחר זה אפילו
520.....	בבת אחת אינו.....
134.....	ע: בוגרת.....
444.....	עג. חרש.....
906.....	עג. ראוי.....
134.....	עג: בוגרת.....
182.....	עד. ברירה.....
345.....	עה. ר"ן התפסה.....
487.....	עז. יחיד מומחה.....
331.....	עט. הפרת נדרים.....
336.....	עט. הקמת נדרים.....
881.....	פ: קניין ציבורי.....
192.....	פא. ברכת התורה.....
704.....	פג: מתנות עניים.....
452.....	פד: טובת הנאה.....
242.....	פה. דבר שלא בא לעולם.....
707.....	פה. מתנות שלא הורמו.....
235.....	פה: ר"ן דבר שאינו ברשותו.....
1001.....	פז: שעבוד.....
60.....	פז: תוס' אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.....
1010.....	פז. תוך כדי דיבור.....
742.....	פז: סומא.....
219.....	פה. רש"י גלות.....
134.....	פט. בוגרת.....
944.....	צ: תוס' שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.....

נזיר

477.....	ב. ידות.....
510.....	ב. כינויים (בנדרים).....
724.....	ב. נזיר.....
302.....	ב: הידור מצווה.....
727.....	ד. נזיר שמשון.....
197.....	ה. בתי ערי חומה.....
728.....	ה. נזירות התלויה בזמן.....
1029.....	ט. תפוס לשון ראשון או אחרון.....

סוטה

לז:	ברכת כהנים	194
לח:	עגלה ערופה	787
לט:	קדושת בית הכנסת	854
לט:	רש"י ברכת התורה	192
מא:	שמיטה (בקרקע)	993
מו:	אלמנה לכהן גדול	99
מו:	גרושה לכהן	226
מו:	מתנות עניים	704
מו:	ערלה	815
מו:	שותפין	959
מד:	העוסק במצווה פטור מן המצווה	318
מד:	עגלה ערופה	787
מד:	קרוב (בספיקות)	898
מה:	אי אפשר לצמצם	53
מו:	גזירה שווה	209
מו:	פריה ורביה	838
מז:	עד אחד	789
מז:	פסולי עדות	830
מה:	דמאי	268
מה:	חול המועד	369
מה:	מוחזק	583
מה:	תרומות ומעשרות	1038
מה:	רש"י הידור מצווה	302

גיטין

ב:	גט	214
ב:	גירושין	216
ב:	אין דבר שבערוה פחות משניים (עדי בירור)	65
ב:	בידו	139
ב:	לשמה	573
ב:	עד אחד	789
ג:	קיום שטרות	869
ג:	רש"י לא חציף איניש לזיופי	543
ג:	דרבנן	273
ד:	מזויף מתוכו	596
ד:	תוס' מפיחם ולא מפי כתבם	661
ד:	דיעבד	265
ה:	אין עד נעשה דיין	76
ז:	עציץ	810
ח:	פליגין נאמנות	829
ח:	קיום שטרות	869
ט:	חרש	444
ט:	מתנת שכיב מרע	708
ט:	שטר שחרור עבד כנעני	971

ב:	דיעבד	265
ב:	עד אחד	789
ב:	עדים שזינתה	803
ב:	עדים	800
ג:	תוס' העוסק במצווה פטור מן המצווה	318
ז:	יחוד	486
ז:	שובר	938
ח:	אין עושין מצוות חבילות חבילות	80
ח:	ואהבת לרעך כמוך	350
יג:	רש"י נקימה ונטירה	736
יז:	הכשר מצווה	314
יז:	דין בלילה	256
יח:	ברירה	182
יח:	רש"י גלגול שבועה	218
יט:	תוס' ואהבת לרעך כמוך	350
כא:	מתנות עניים	704
כג:	אלמנה לכהן גדול	99
כג:	גרושה לכהן	226
כג:	מכרוהו בית דין	634
כג:	תוס' הקפת פאת הראש	337
כד:	איילונית	55
כה:	אלמנה לכהן גדול	99
כה:	אשת איש שזינתה	124
כה:	בן סורר ומורה	161
כה:	גרושה לכהן	226
כה:	תוס' כתותי מכתת שיעוריה	539
כו:	תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה	69
כו:	אתנן זונה ומחיר כלב	127
כו:	חזקת כשרות	403
כו:	תוס' ראוי	906
כה:	ספק טומאה	769
כט:	טבול יום	446
כט:	טומאה	454
כט:	טרח וכתב לה קרא	466
כט:	רש"י דיו לבא מן הדין להיות כנידון	253
ל:	חלה	416
לא:	עדים שזינתה	803
לא:	עד אחד	789
לא:	פסולי עדות	830
לב:	ביכורים	147
לב:	ברכת המזון	191
לב:	ברכת כהנים	194
לב:	עגלה ערופה	787
לז:	ראוי	906

כג: עובר ירך אימו..... 805
 כג: רש"י באין כאחת..... 128
 כג: רש"י עבד כנעני במצוות..... 783
 כד: גט..... 214
 כד: לשמה..... 573
 כד: ברירה..... 182
 כד: שטר חוב..... 967
 כו: עדי חתימה ועדי מסירה..... 796
 כו: רש"י שטר מוקדם..... 969
 כו: שטר שלווה בו ופרעו..... 972
 כז: טביעות עין..... 450
 כח: מסיח לפי תומו..... 651
 כח: תוס' ביאה במקצת..... 138
 כט: מילי לא מימסרן לשליח..... 626
 כט: תוס' שומר שמסר לשומר..... 956
 ל: מכירי כהונה..... 631
 לב: ביטול גט..... 143
 לב: תוס' דברים שבלב אינם דברים..... 247
 לב: תוס' קיום שטרות..... 869
 לב: אתי דיבור ומבטל דיבור..... 126
 לב: הולך כזכי..... 295
 לג: אפקעינהו רבנן לקידושי..... 111
 לג: דיינים..... 255
 לג: נמצא אחד מהם קרוב או פסול..... 732
 לג: תוס' אין דבר שבערוהו פחות משניים (עדי בירור)..... 65
 לד: אפטרופוס..... 109
 לד: פרוזבול..... 835
 לד: תוס' חזקה אין אדם פורע תוך זמנו..... 380
 לה: בההיא הנאה..... 133
 לו: עדי חתימה ועדי מסירה..... 796
 לו: פרוזבול..... 835
 לו: שמיטה (בקרע)..... 993
 לו: שמיטת כספים..... 994
 לז: הפקר בית דין..... 329
 לז: בעל חוב קונה משכון..... 169
 לז: משכון..... 695
 לז: עצים..... 810
 לז: שטר חוב..... 967
 לז: שעבודא דרבי נתן..... 1003
 לז: אחריות..... 52
 לז: כיבוש מלחמה..... 508
 לח: שחרור עבד כנעני..... 963
 לח: שטר שחרור עבד כנעני..... 971
 לט: תוס' דעת אחרת מקנה..... 270
 לט: תוס' קנייני קטן..... 887

ט: רש"י מזוייף מתוכו..... 596
 י: כותי..... 502
 י: רש"י קידושי שטר..... 865
 י: רש"י שימור לשם מצה..... 975
 י: דינא דמלכותא..... 260
 י: מזוייף מתוכו..... 596
 י: עדי חתימה ועדי מסירה..... 796
 יא: תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים..... 1014
 יא: תוס' דעת אחרת מקנה..... 270
 יב: מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה..... 616
 יב: רש"י סמוכים (בדרשות)..... 750
 יב: תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני..... 516
 יג: מעמד שלושתן..... 658
 יג: דבר שלא בא לעולם..... 242
 יג: תוס' אודיתא..... 39
 יד: בההיא הנאה..... 133
 יד: הוחזק כפרן..... 294
 יד: הולך כזכי..... 295
 יד: קניינים דרבנן..... 893
 יד: מצווה לקיים דברי המת..... 667
 יד: משיכה..... 691
 יד: תוס' שודא דדייני..... 940
 טז: קיום שטרות..... 869
 טז: ארבעים סאה..... 115
 טז: עד אחד..... 789
 יז: תוס' עדי בחתומיו זכין לו..... 800
 יז: תוס' אין דבר שבערוהו פחות משניים (עדי בירור)..... 65
 יח: נמצא אחד מהם קרוב או פסול..... 732
 יט: גט..... 214
 יט: מסיח לפי תומו..... 651
 כ: איסורי הנאה..... 87
 כ: הידור מצווה..... 302
 כ: כתובת קעקע..... 539
 כא: עדי חתימה ועדי מסירה..... 796
 כא: עצים..... 810
 כא: רש"י ראשי אברים..... 907
 כב: חרש..... 444
 כג: טביעות עין..... 450
 כג: עדי חתימה ועדי מסירה..... 796
 כג: עומד על גביו..... 807
 כג: שוטה..... 946
 כג: תחילתו וסופו בכשרות..... 1016
 כג: סומא..... 742

606.....	נג: מטבע	667.....	מ: מצווה לקיים דברי המת
139.....	נד: בידו	907.....	מ: תוס' ראשי אברים
521.....	נד: כלאי הכרם	110.....	מ: אפותיקי
823.....	נד: פיגול	291.....	מ: הודאת בעל דין
	נד: תוס' אין דבר שבערווה פחות משניים (עדי בירור)	304.....	מא: היזק שאינו ניכר
65.....	נד: תוס' שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא	433.....	מא: חצי עבד וחצי בן חורין
944.....	נד: תוס' שתיקה כהודאה	597.....	מא: מזיק שעבודו של חבירו
1008.....	נד: תוס' מצווה הבאה בעבירה	941.....	מא: שווה כסף
663.....	נז: גר תושב		מא: תוס' אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך
225.....	נח: אחריות	63.....	מב: אפוטרופוס
52.....	נט: מתנת שכיב מרע	109.....	מב: תוס' כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו
708.....	ס: כל דאלים גבר	520.....	מב: דבר שלא בא לעולם
511.....	סא: חשוד	242.....	מב: ראשי אברים
445.....	סב: הולך כזכי	907.....	מב: עבד עברי
295.....	סב: שליחות	785.....	מב: שפחה חרופה
986.....	סד: אין דבר שבערווה פחות משניים (עדי בירור)	1006.....	מב: שפחה כנענית
65.....	סד: הודאת בעל דין	1007.....	מב: פריה ורביה
291.....	סד: חזקה שליו עושה שליחותו	838.....	מב: גר תושב
386.....	סד: מחילה	225.....	מב: משתרשי ליה
600.....	סד: מיגו	697.....	מב: היזק שאינו ניכר
611.....	סד: עדי חתימה ועדי מסירה	304.....	מב: מוסר
796.....	סד: כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון	592.....	מב: איילונות
512.....	סד: נערה מאורסה	55.....	מב: ביכורים
735.....	סד: קנייני קטן	147.....	מב: ברירה
887.....	סד: תוס' דעת אחרת מקנה	182.....	מב: קניין פירות
270.....	סה: אמה עבריה	879.....	מב: הרשאה
100.....	סה: הערמה	340.....	מב: מוחזק
321.....	סה: מיאון	583.....	מב: מיטב
610.....	סה: עצים	622.....	מב: קדימה בגבייה
810.....	סו: מתנת שכיב מרע	855.....	מב: תשלומי נזיקין
708.....	סו: מילי לא מימסרן לשליח	1046.....	מב: נזיקין בהקדש
626.....	ע: שוטה	724.....	מב: תוס' אדם המזיק
946.....	עא: אילם (בעדות)	37.....	מב: ערב
56.....	עא: חרש	811.....	נ: דרבנן
444.....	עא: מפיחם ולא מפי כתבם	273.....	נא: צדרי
661.....	עא: רש"י קרוב (לעדות)	850.....	נא: מודה במקצת
900.....	עא: מילי לא מימסרן לשליח	579.....	נב: אפוטרופוס
626.....	עב: אפקעינהו רבנן לקידושי	109.....	נב: בההיא הנאה
111.....	עד: אשם תלוי	133.....	נב: מדומע
122.....	עד: תנאי	578.....	נב: קים ליה בדרכה מיניה
1023.....	עז: שני כתובים הבאים כאחד אין	871.....	נג: היזק שאינו ניכר
	עז: מלמדים	304.....	נג: לצאת ידי שמיים
998.....	עז: גט	572.....	נג: שוגג
214.....	עז: גירושין	938.....	נג: דרבנן
216.....		273.....	

ה: תוס' דיו לבא מן הדין להיות כנידון..... 253
ו: מתנה על מנת להחזיר..... 704
ו: פדיון הבן..... 819
ו: תוס' דברים שבלב אינם דברים..... 247
ז. בההיא הנאה..... 133
ז. דין עבד כנעני..... 257
ז. דין ערב..... 259
ז. מחילה..... 600
ז. פשטה קדושה..... 842
ז. ערב..... 811
ז. שחרור עבד כנעני..... 963
ז. תוס' אגב..... 34
ז: דיחוי..... 254
ח. חליפין..... 422
ח. פדיון הבן..... 819
ח. שווה פרוטה..... 941
ח: בעל חוב קונה משכון..... 169
ח: משכון..... 695
ט. קידושי שטר..... 865
ט: אמה עבריה..... 100
ט: דברים הנקנים באמירה..... 247
ט: נערה מאורסה..... 735
ט: קידושי ביאה..... 862
י: שפחה כנענית..... 1007
יא: אונס מפתה ומוציא שם רע..... 50
יא: שווה פרוטה..... 941
יא: רש"י גרעון כסף..... 230
יא: רש"י פדיון הקדש..... 820
יא: תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה..... 69
יב. אמה עבריה..... 100
יב. יעוד..... 489
יב. קידושי כסף..... 863
יב: מודעא..... 582
יג: מיתת הבעל..... 630
יד. חליצה..... 427
יד: אמה עבריה..... 100
יד: בעלות..... 172
יד: גרעון כסף..... 230
יד: הענקה..... 320
יד: יובל (בעבד עברי)..... 481
יד: כסף קניין עבד עברי..... 531
יד: מוכר עצמו..... 591
יד: מיתת האדון..... 629
יד: מכירת עבד עברי לאחר..... 632
יד: מכרוהו בית דין..... 634
יד: עבד עברי..... 785

עז. חצר..... 440
עז. יד (קניין)..... 476
עז. סילוק..... 744
עז: חזקה (קניין)..... 377
עח. אי אפשר לצמצם..... 53
עח. כלים (קניין)..... 523
עח: משטה הייתי בכ..... 691
עח: תוס' ספיקא דרבנן..... 759
עט. קלוטה כמי שהונחה..... 876
עט: תוס' גוד..... 200
פ. איילונית..... 55
פא: קרוב (לעדות)..... 900
פד: מתנה על מה שכתוב בתורה..... 701
פה. גרושה לכהן..... 226
פה. אלמנה לכהן גדול..... 99
פו. עד אחד..... 789
פז: דיעבד..... 265
פז: עדי חתימה ועדי מסירה..... 796
פח: אמתלא..... 103

קידושין

ב. גט..... 214
ב. גירושין..... 216
ב. חליצה..... 427
ב. יבום..... 473
ב. מיתת הבעל..... 630
ב. קידושי ביאה..... 862
ב. קידושי כסף..... 863
ב. קידושי שטר..... 865
ב. קידושין..... 866
ב. קניינים..... 888
ב. שווה כסף..... 941
ב. שווה פרוטה..... 941
ג. חליפין..... 422
ג. שווה פרוטה..... 941
ג. תוס' חזקה (קניין)..... 377
ג. תוס' קנייני גוי..... 882
ד. איילונית..... 55
ד. טרח וכתב לה קרא..... 466
ד. נערה מאורסה..... 735
ד: אמה עבריה..... 100
ד: קידושי ביאה..... 862
ד: קידושי כסף..... 863
ה. רש"י פדיון הקדש..... 820
ה: ידות..... 477

286.....	כה: הגבהה	925	יד: רציעה
523.....	כה: כלים (קניין)	968	יד: שטר יציאת עבד עברי
652.....	כה: מסירה	970	יד: שטר קניין עבד עברי
691.....	כה: משיכה	1007.....	יד: שפחה כנענית
746.....	כה: סימטא	1008.....	יד: שש שנים
888.....	כה: קניינים	882	יד: תוס' קנייני גוי
34.....	כו: אגב	1003.....	טו: שעבודא דרבי נתן
218.....	כו: גלגול שבועה	907	טז: ראשי אברים
377.....	כו: חזקה (קניין)	941	טז: שוהה כסף
527.....	כו: כסף (קניין)	968	טז: שטר יציאת עבד עברי
529.....	כו: כסף במטלטלין	970	טז: שטר קניין עבד עברי
903.....	כו: קרקעות	320	טז: הענקה
964.....	כו: שטר (קניין)	1008.....	טז: שש שנים
835.....	כו: פרוזבול	629	יז: מיתת האדון
800.....	כו: רש"י עדיו בחתומיו זכין לו	632	יח: מכירת עבד עברי לאחר
218.....	כו: גלגול שבועה	99	יח: אלמנה לכהן גדול
422.....	כה: חליפין	226	יח: גרושה לכהן
606.....	כה: מטבע	489	יח: יעוד
101.....	כה: אמירה לגבוה	695	יט: משכון
332.....	כה: הקדש	941	יט: שוהה פרוטה
529.....	כה: כסף במטלטלין	270	יט: תוס' דעת אחרת מקנה
691.....	כה: משיכה	701	יט: מתנה על מה שכתוב בתורה
337.....	כט: הקפת פאת הראש	יט: מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר	
505.....	כט: כיבוד אב ואם	703	שבממון
608.....	כט: מי שפרע	225	כ: גר תושב
819.....	כט: פדיון הבן	907	כ: ראשי אברים
742.....	לא: סומא	1007.....	כ: שפחה כנענית
569.....	לב: לפני עיוור	197	כ: בתי ערי חומה
506.....	לב: כיבוד חכמים	211	כ: תוס' גזירה שווה של גילוי מילתא
117.....	לד: אשה במצוות	490	כא: יפת תואר
1019.....	לד: תלמוד תורה	925	כא: רציעה
לד: שני כתובים הבאים כאחד אין		377	כב: חזקה (קניין)
998.....	מלמדים	691	כב: משיכה
337.....	לה: הקפת פאת הראש	885	כב: קנייני עבד כנעני
344.....	לה: השחתת הזקן	963	כב: שחרור עבד כנעני
360.....	לז: חדש	971	כב: שטר שחרור עבד כנעני
815.....	לז: ערלה	1007.....	כב: שפחה כנענית
147.....	לז: ביכורים	128	כג: באין כאחת
לז: שני כתובים הבאים כאחד אין		356	כג: זכין לאדם שלא בפניו
998.....	מלמדים	907	כד: ראשי אברים
316.....	לה: הלכה למשה מסיני	כד: שני כתובים הבאים כאחד אין	
777.....	לה: ספק ערלה	998	מלמדים
993.....	לה: שמיטה (בקרע)	572	כד: לצאת ידי שמיים
994.....	לה: שמיטת כספים	849	כד: רש"י צוררות
521.....	לט: כלאי הכרם	906	כה: ראוי
522.....	לט: כלאי זרעים	133	כה: בהמה

נז.	שוגג.....	938
נז.	תוס' דבר שאינו ברשותו.....	235
נז.	איסורי הנאה.....	87
נז.	בעלות באיסורי הנאה.....	176
נז.	בשר בחלב.....	196
נז.	חולין שנשחטו בעזרה.....	371
נז.	כלאי הכרם.....	521
נז.	עגלה ערופה.....	787
נז.	ערלה.....	815
נז.	פטר חמור.....	822
נז.	טריפה.....	467
נז.	שחיטה.....	962
נח.	טובת הנאה.....	452
נח.	מתנות שלא הורמו.....	707
נח.	שני כתובים הבאים כאחד אין	
מלמדים.....		998
נט.	אתי דיבור ומבטל דיבור.....	126
נט.	ביטול גט.....	143
נט.	הכשר לקבל טומאה.....	313
סג.	שווה פרוטה.....	941
סג.	גדלות בנו.....	199
סג.	רש"י שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.....	944
סד.	אלמנה לכהן גדול.....	99
סד.	רש"י חזקת הגוף.....	393
סד.	רש"י חזקת הדין.....	399
סד.	מיגו.....	611
סה.	עד אחד.....	789
סה.	עדי קיום.....	797
סה.	הודאת בעל דין.....	291
סה.	הכחשה.....	311
סה.	תוס' שתיקה כהודאה.....	1008
סו.	אין דבר שבערווה פחות משניים (עדי	
בירור).....		65
סו.	הזמה.....	297
סו.	תוס' ספיקא דרבנן.....	759
סו.	תוס' שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.....	944
סו.	תוס' תרי ותרי.....	1041
סו.	אלמנה לכהן גדול.....	99
סו.	בעל מום (כהן).....	170
סו.	גרושה לכהן.....	226
סו.	חלל וחללה.....	429
סו.	מקווה.....	686
סז.	דיעבד.....	265
סח.	שפחה כנענית.....	1007
סט.	חלל וחללה.....	429
סט.	ממזר.....	647

לט.	שילוח הקן.....	973
מ.	קידוש השם וחילול השם.....	861
מ.	שוגג.....	938
מא.	ואהבת לרעך כמוך.....	350
מא.	שליחות.....	986
מב.	זכין לאדם שלא בפניו.....	356
מב.	אונאה.....	44
מב.	אין שליח לדבר עבירה.....	82
מב.	לצאת ידי שמיים.....	572
מב.	שליחות יד.....	992
מב.	שני כתובים הבאים כאחד אין	
מלמדים.....		998
מו.	טביחה ומכירה.....	447
מו.	נערה מאורסה.....	735
מו.	שבועת היסט.....	935
מז.	איילונית.....	55
מז.	חצר.....	440
מז.	מיאון.....	610
מז.	אלמנה לכהן גדול.....	99
מז.	גרושה לכהן.....	226
מז.	חליצה.....	427
מז.	יעוד.....	489
מז.	מוחזק.....	583
מז.	שווה פרוטה.....	941
מז.	חלה.....	416
מז.	פיקדון.....	824
מז.	תרומות ומעשרות.....	1038
מז.	תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא	
תעביד אי עביד לא מהני.....		516
מז.	אחריות.....	52
מז.	כתיבה ומסירה.....	541
מז.	שטר חוב.....	967
מז.	מעמד שלושתן.....	658
מז.	עדי חתימה ועדי מסירה.....	796
מז.	אומן קונה בשבח כלי.....	43
מז.	תנאי.....	1023
מט.	דברים שבלב אינם דברים.....	247
נ.	כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת	
אחת אינו.....		520
נא.	רש"י קידוש כסף.....	863
נב.	דבר שאינו ברשותו.....	235
נב.	יאוש בגזילה.....	470
נב.	יבמה לשוק.....	475
נב.	שוגג.....	938
נד.	מתנות שלא הורמו.....	707
נד.	נטע רבעי.....	729

ה. היזק שאינו ניכר..... 304	סג. עבד עברי..... 785
ה. מיטב..... 622	סג: דרבנן..... 273
ה: טמון..... 460	עב: חזקת כשרות..... 403
ה: פיגול..... 823	עג. ספק ממזר..... 770
ה: שן ורגל..... 997	עג: קבוע..... 851
ו. תוס' אדם המזיק..... 37	עג: בעל המקח, דיין וחיה..... 168
ו: מוחזק..... 583	עד. יכיר..... 487
ו: מיטב..... 622	עד. שודא דדייני..... 940
ו: נזיקין בהקדש..... 724	עה. ספק ספיקא..... 772
ו: תשלומי נזיקין..... 1046	עה: כותי..... 502
ז. שווה כסף..... 941	עו: חזקת כשרות..... 403
ח. קדימה בגבייה..... 855	עז. חלל וחללה..... 429
ח: אחריות..... 52	עז: אין איסור חל על איסור..... 64
ט. מיטב..... 622	עז: אלמנה לכהן גדול..... 99
ט. שווה כסף..... 941	עז: גרושה לכהן..... 226
ט: הידור מצווה..... 302	עז: זונה לכהן..... 353
ט: נזיקין..... 722	עה. אסמכתא (בדרשות)..... 107
ט: תשלומי נזיקין..... 1046	עה: דבר שלא בא לעולם..... 242
י. טמון..... 460	עה: יכיר..... 487
י. כופר (תשלום)..... 500	עט. בוגרת..... 134
י. תוס' כחו..... 504	עט. מקווה..... 686
י: כחו..... 504	עט. תרתי לריעותא..... 1044
י: שווה כסף..... 941	עט: חזקה דהשתא..... 381
יא: אפותיקי..... 110	פ. הוחזק..... 293
יא: בהמה..... 133	פ. רובא וחזקה רובא עדיף..... 919
יא: משיכה..... 691	פ. רש"י רובא דאיתא קמן..... 909
יא: שומר חנם..... 955	פ. רש"י רובא דליתא קמן..... 914
יא: שומר שכר..... 955	פ: יחוד..... 486
יא: שומר שמסר לשומר..... 956	
יב. פרוזבול..... 835	
יב. קנייני עבד כנעני..... 885	
יב. תוס' אגב..... 34	
יב. תוס' דעת אחרת מקנה..... 270	
יב: בעל מום (קרבו)..... 171	
יג: שוכר..... 947	
יג: שומר חנם..... 955	
יג: שומר שכר..... 955	
יד: אונאה..... 44	
יד: מודה בקנס פטור..... 580	
יד: שווה כסף..... 941	
טו. אשה במצוות..... 117	
טו. כופר (תשלום)..... 500	
טו. קנס..... 895	
טו. תם ומועד..... 1021	
טו: צרורות..... 849	
טו: תפיסה..... 1035	
	בבא קמא
	ב. בור..... 136
	ב. מיטב..... 622
	ב. נזיקין..... 722
	ב. תשלומי נזיקין..... 1046
	ב: גזירה שווה של גילוי מילתא..... 211
	ב: קרן (בשור)..... 902
	ב: שן ורגל..... 997
	ג: צרורות..... 849
	ד. כופר (תשלום)..... 500
	ד: אונס מפתה ומוציא שם רע..... 50
	ד: מדומע..... 578
	ד: שוכר..... 947
	ד: שומר חנם..... 955
	ד: שומר שכר..... 955
	ד: תוס' כחו..... 504

1021.....	לד: תם ומועד	997.....	טז: שן ורגל
583.....	לה: מוחזק	849.....	יז: צרורות
938.....	לה: שוגג	997.....	יז: שן ורגל
179.....	לה: ברי ושמא	504.....	יז: כחו
372.....	לה: חולקין	503.....	יה: כח כחו
464.....	לה: טענו חיטים והודה לו בשעורים	253.....	יה: דיו לבא מן הדין להיות כנידון
855.....	לו: קדימה בגבייה	997.....	יט: שן ורגל
902.....	לו: קרן (בשור)	718.....	כ: נהנה
835.....	לו: פרוזבול	500.....	כ: תוס' כופין על מידת סדום
203.....	לו: גוי	947.....	כא: שוכר
253.....	לו: דיו לבא מן הדין להיות כנידון	116.....	כב: אש
724.....	לו: נזיקין בהקדש	503.....	כב: תוס' כח כחו
66.....	לח: תוס' אין הולכין בממון אחר הרוב	444.....	כב: חרש
109.....	לט: אפטרופוס	572.....	כב: לצאת ידי שמיים
444.....	לט: חרש	871.....	כב: קים ליה בדבריה מיניה
946.....	לט: שוטה	921.....	כב: תוס' רודף
500.....	מ: כופר (תשלום)	460.....	כג: טמון
1003.....	מ: שעבודא דרבי נתן	1021.....	כג: תם ומועד
580.....	מא: מודה בקנס פטור	297.....	כד: הזמה
1021.....	מב: תם ומועד	253.....	כד: דיו לבא מן הדין להיות כנידון
500.....	מוג: כופר (תשלום)	227.....	כד: רש"י גרמא וגרמי
871.....	מוג: קים ליה בדבריה מיניה	250.....	כה: דון מינה
771.....	מד: ספק נפשות	593.....	כה: מופנה
849.....	מד: צרורות	997.....	כה: שן ורגל
851.....	מד: קבוע	460.....	כז: טמון
87.....	מה: איסורי הנאה	500.....	כז: כופר (תשלום)
947.....	מה: שוכר	938.....	כז: שוגג
955.....	מה: שומר חנם	641.....	כז: מלאכת מחשבת
955.....	מה: שומר שכר	136.....	כז: בור
1021.....	מה: תם ומועד	66.....	כז: אין הולכין בממון אחר הרוב
372.....	מו: חולקין	786.....	כז: עביד איניש דינא לנפשיה
583.....	מו: מוחזק	37.....	כז: תוס' אדם המזיק
687.....	מו: מקח טעות	914.....	כז: תוס' רובא דליתא קמן
902.....	מו: קרן (בשור)	925.....	כח: רציעה
406.....	מו: תוס' חזקת מרא קמא	1007.....	כח: שפחה כנענית
383.....	מו: חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו	48.....	כח: אונס (בעבירות)
500.....	מו: כופר (תשלום)	572.....	כט: לצאת ידי שמיים
572.....	מו: לצאת ידי שמיים	176.....	כט: בעלות באיסורי הנאה
136.....	מו: בור	430.....	כט: חמץ משש שעות ולמעלה
959.....	מו: שותפין	969.....	ל: תוס' שטר מוקדם
136.....	מו: בור	37.....	לא: תוס' אדם המזיק
82.....	נא: אין שליח לדבר עבירה	219.....	לב: גלות
136.....	נא: בור	821.....	לג: פועל
350.....	נא: ואהבת לרעך כמוך	902.....	לג: קרן (בשור)
959.....	נא: שותפין	110.....	לג: אפותיקי
182.....	נא: ברירה	597.....	לג: מזיק שעבודו של חבירו

כז: משיכה..... 691	נב: משיכה..... 691
כח: טביחה ומכירה..... 447	נב: בור..... 136
כח: שינוי רשות..... 977	נג: תוס' דבר הגורם לממון כממון דמי..... 232
כח: גניבת נפש..... 224	נר: חרש..... 444
כח: דבר שאינו ברשותו..... 235	נר: שוטה..... 946
כט: נטע רבעי..... 729	נר: כלל ופרט..... 523
ע: הרשאה..... 340	נר: כלל ופרט וכלל..... 525
ע: חצי דבר..... 432	נה: אש..... 116
ע: תפיסה..... 1035	נה: לצאת ידי שמיים..... 572
ע: תוס' קיום שטרות..... 869	נה: שן ורגל..... 997
ע: קלוטה כמי שהונחה..... 876	נו: טמון..... 460
ע: תוס' אתנן זונה ומחיר כלב..... 127	נו: פשיעה..... 843
עא: דרבנן..... 273	נו: תוס' מצמצם..... 684
עא: קים ליה בדבדה מיניה..... 871	נו: בההיא הנאה..... 133
עא: שחיטה..... 962	נו: שומר אבידה..... 954
עא: איסורי הנאה..... 87	נו: שומר חנם..... 955
עא: דבר הגורם לממון כממון דמי..... 232	נו: שומר שכר..... 955
עב: חולין שנשחטו בעזרה..... 371	נו: שומר שמסר לשומר..... 956
עב: רשע (בעדות)..... 928	נו: רש"י העוסק במצווה פטור מן המצווה..... 318
עב: תוס' תרי ותרי..... 1041	נו: שוכר..... 947
עב: תוס' תרי כמאה..... 1043	נה: פשיעה..... 843
עג: נמצא אחד מהם קרוב או פסול..... 732	נט: מוחזק..... 583
עג: תוך כדי דיבור..... 1010	נט: מיטב..... 622
עג: הזמה..... 297	נט: תשלומי נזיקין..... 1046
עג: הכחשה..... 311	נט: לצאת ידי שמיים..... 572
עג: תוס' דברים שבלב אינם דברים..... 247	ס: אש..... 116
עד: לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין..... 561	ס: גרמא וגרמי..... 227
עד: מודה בקנס פטור..... 580	ס: טמון..... 460
עד: עד אחד..... 789	ס: מלאכת מחשבת..... 641
עה: עדות שאי אתה יכול להזימה..... 794	ס: תוס' גירי דיליה..... 217
עו: שחיטה..... 962	סב: גרמא וגרמי..... 227
עו: רש"י דבר הגורם לממון כממון דמי..... 232	סב: מוסר..... 592
עו: כל העומד..... 514	סב: פשיעה..... 843
עז: טביחה ומכירה..... 447	סב: טביחה ומכירה..... 447
עז: טריפה..... 467	סב: כלל ופרט..... 523
עה: פטר חמור..... 822	סב: כלל ופרט וכלל..... 525
עה: עובר ירך אימו..... 805	סב: פרט וכלל..... 836
עה: שותפין..... 959	סג: דיו לבא מן הדין להיות כנידון..... 253
עט: אין שליח לדבר עבירה..... 82	סג: שליחות יד..... 992
עט: משיכה..... 691	סד: מודה בקנס פטור..... 580
עט: שומר חנם..... 955	סו: דרבנן..... 273
עט: שומר שכר..... 955	סו: השבת גניבה וגזילה..... 341
עט: שומרים..... 957	סו: יאוש..... 468
עט: גניבה וגזילה..... 221	סו: יאוש בגזילה..... 470
עט: רש"י מחוסרי אמנה..... 599	סו: קנייני גזילה..... 884
כב: חציצה..... 439	סו: שינוי מעשה..... 976

ק. גרמא וגרמי..... 227	פב: עגלה ערופה..... 787
ק. תוס' דבר הגורם לממון כממון דמי..... 232	פג: חובל..... 363
ק. תוס' טעה בשיקול הדעת..... 460	פג: רוצח..... 922
ק: תוס' גירי דיליה..... 217	פד: רש"י עדות שאי אתה יכול להזימה..... 794
ק: תוס' קמא קמא בטיל..... 878	פד: שן ורגל..... 997
קב: ערכין..... 814	פו: סומא..... 742
קג: שווה פרוטה..... 941	פז: שוטה..... 946
קג: פיקדון..... 824	פז: קטן..... 857
קה: שווה פרוטה..... 941	פז: עבד עברי..... 785
קה: שעבוד..... 1001	פח: רש"י עדות שאי אתה יכול להזימה..... 794
קה: דבר הגורם לממון כממון דמי..... 232	פח: רש"י רשע (בעדות)..... 928
קה: שומר חינוס..... 955	פח: תוס' גניבת נפש..... 224
קה: שומר שכר..... 955	פח: נכסי מלוג..... 731
קה: שכנגדו חשוד על השבועה..... 982	פח: קניין פירות..... 879
קו: שחיטה..... 962	פז: טובת הנאה..... 452
קז: מודה במקצת..... 579	פז: שטר חוב..... 967
קז: שומר חינוס..... 955	צ: חצי עבד וחצי בן חורין..... 433
קז: שומר שכר..... 955	צ: ספק נפשות..... 771
קח: שילם ולא רצה להישבע..... 974	צ: אין עד נעשה דיין..... 76
קט: מחילה..... 600	צ: תוס' עדות שאי אתה יכול להזימה..... 794
קט: תוס' דיו לבא מן הדין להיות כנידון..... 253	צא: לצאת ידי שמיים..... 572
קט: תוס' דעת אחרת מקנה..... 270	צג: דרבנן..... 273
קי: אונן (בקודשים)..... 47	צד: מצווה הבאה בעבירה..... 663
קי: אשם תלוי..... 122	צד: מתנות עניים..... 704
קי: ביכורים..... 147	צד: תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא
קי: חרמים..... 443	תעביד אי עביד לא מהני..... 516
קי: כלל ופרט וכלל..... 525	צד: השבת גניבה וגזילה..... 341
קי: פדיון הבן..... 819	צד: לצאת ידי שמיים..... 572
קי: פטר חמור..... 822	צה: אחריות..... 52
קיא: אחריות..... 52	צה: קרקע אינה נגזלת..... 902
קיא: יאוש בגזילה..... 470	צו: אפותיקי..... 110
קיא: ירושה..... 491	צו: מטבע..... 606
קיב: רש"י ברי ושמא..... 179	צו: רש"י ברי ושמא..... 179
קיב: אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין..... 73	צו: תוס' שתיקה כהודאה..... 1008
קיב: השבת גניבה וגזילה..... 341	צו: רש"י נהנה..... 718
קיב: קבלת עדות..... 854	צח: לצאת ידי שמיים..... 572
קיב: תוס' קיום שטרות..... 869	צח: אומן קונה בשבח כלי..... 43
קיג: גזל גוי..... 212	צח: גרמא וגרמי..... 227
קיג: דינא דמלכותא..... 260	צח: דבר הגורם לממון כממון דמי..... 232
קיג: קידוש השם וחילול השם..... 861	צח: השבת גניבה וגזילה..... 341
קיג: תוס' דברים שבלב אינם דברים..... 247	צח: חרש..... 444
קיג: גר תושב..... 225	צח: תוס' מפיהם ולא מפי כתבם..... 661
קיג: עבד עברי..... 785	צט: בל תלין..... 160
קיד: בר מצרא..... 178	צט: קבלן (פועל)..... 852
קיד: דרבנן..... 273	צט: אדם המזיק..... 37
קיד: מסיח לפי תומו..... 651	צט: לפנים משורת הדין..... 571

544.....	ה: לא תחמוד
569.....	ה: לפני עיוור
937.....	ה: שואל
974.....	ה: רש"י שילם ולא רצה להישבע
101.....	ו. אמירה לגבוה
583.....	ו. מוחזק
1035.....	ו. תפיסה
421.....	ו. תוס' חלוקת שותפות
470.....	ז. יאוש בגזילה
582.....	ז. מודה בשטר שכתבו
778.....	ז. ספק עשירי
822.....	ז. פטר חמור
902.....	ז. רש"י קרקע אינה נגזלת
850.....	ז: צררי
800.....	ז: תוס' עדין בחתומיו זכין לו
444.....	ח. חרש
577.....	ח. מגביה מציאה לחבירו
616.....	ח. מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה
650.....	ח: מנהיג (קניין)
924.....	ח: רכוב
691.....	ט. משיכה
133.....	ט: בהמה
	ט: רש"י מיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לחבריה
616.....	י. ארבע אמות (קניין)
112.....	י. קניינים דרבנן
893.....	י. תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים
1014.....	י. תוס' דעת אחרת מקנה
270.....	י: אין שליח לדבר עבירה
82.....	י: חצר
440.....	י: סימטא
746.....	י: פועל
821.....	יא: אגב
34.....	יא: דעת אחרת מקנה
270.....	יא: חליפין
422.....	יא: טובת הנאה
452.....	יב. אמה עבריה
100.....	יב. זכין לאדם שלא בפניו
356.....	יב. פועל
821.....	יב. תוס' דעת אחרת מקנה
270.....	יב: אחריות
52.....	יג. עדין בחתומיו זכין לו
800.....	יג. קדימה בגבייה
855.....	יג. שטר חוב
967.....	יג. תוס' שטר מוקדם
969.....	יד: ריבית
923.....	

977.....	קטו. שינוי רשות
1037.....	קטו. תקנת השוק
268.....	קטו: דמאי
1038.....	קטו: תרומות ומעשרות
691.....	קטו: משטה הייתי בכ
821.....	קטו: פועל
578.....	קיו: מדומע
227.....	קיו: גרמא וגרמי
921.....	קיו: רודף
85.....	קיה. איני יודע אם פרעתיך
179.....	קיה. ברי ושמא
572.....	קיה. לצאת ידי שמיים
583.....	קיה. מוחזק
935.....	קיה. רש"י שבועת היסט
592.....	קיט. מוסר

כבא מצינא

30.....	ב. אבידה
285.....	ב. הבטה (קניין)
650.....	ב. מנהיג (קניין)
999.....	ב. שניים אוחזין
617.....	ב. תוס' מיגו להוציא לא אמרין
283.....	ב: דררא דממונא
372.....	ב: חולקין
583.....	ב: מוחזק
106.....	ג. אגב סהדי
383.....	ג. חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו
478.....	ג. יהא מונח עד שיבוא אליהו
579.....	ג. מודה במקצת
789.....	ג. עד אחד
291.....	ג: הודאת בעל דין
297.....	ג: הזמה
311.....	ג: הכחשה
218.....	ד. גלגול שבועה
273.....	ד. דרבנן
294.....	ד. הוחזק כפרן
305.....	ד. הילך
52.....	ד: אחריות
1001.....	ד: שעבוד
843.....	ה. פשיעה
935.....	ה. שבועת היסט
464.....	ה. רש"י טענו חיטים והודה לו בשעורים
928.....	ה. תוס' רשע (בעדות)
235.....	ה: דבר שאינו ברשותו
389.....	ה: חזקת אומדנא

973.....	לא: רש"י שילוח הקן	232.....	יד: תוס' דאיקני
789.....	לא: עד אחד	110.....	טו: אפותיקי
506.....	לג: כיבוד חכמים	824.....	טו: פיקדון
242.....	לג: דבר שלא בא לעולם	902.....	טו: תוס' קרקע אינה נגזלת
824.....	לג: פיקדון	133.....	טז: תוס' בההיא הנאה
974.....	לג: שילם ולא רצה להישבע	242.....	טז: דבר שלא בא לעולם
937.....	לד: שואל	294.....	טז: הוחזק כפרן
235.....	לד: דבר שאינו ברשותו	951.....	טז: שומא הדר
695.....	לד: משכון	800.....	טז: תוס' עדיו בחתומיו זכין לו
959.....	לד: שותפין	972.....	יז: שטר שלווה בו ופרעו
853.....	לד: תוס' קבלת בעלי הדין	935.....	יז: רש"י שבועת היסט
731.....	לה: נכסי מלוג	450.....	יט: טביעות עין
951.....	לה: שומא הדר	708.....	יט: מתנת שכיב מרע
800.....	לה: עדיו בחתומיו זכין לו	800.....	יט: עדיו בחתומיו זכין לו
947.....	לה: שוכר		יט: תוס' אין דבר שבערוה פחות משניים (עדי בירור)
995.....	לה: תוס' שמירה בבעלים	65.....	
932.....	לו: שבועת ביטוי	452.....	יט: טובת הנאה
955.....	לו: שומר חנם	478.....	כ: יהא מונח עד שיבוא אליהו
955.....	לו: שומר שכר	967.....	כ: שטר חוב
956.....	לו: שומר שמסר לשומר	951.....	כ: רש"י שומא הדר
478.....	לז: יהא מונח עד שיבוא אליהו	30.....	כא: אבידה
572.....	לז: לצאת ידי שמיים	747.....	כא: סימנים (באבידה)
583.....	לז: מוחזק	29.....	כא: אבודה מכל אדם
824.....	לז: פיקדון	31.....	כא: אבידה מדעת
179.....	לז: ברי ושמא	468.....	כא: יאוש
1008.....	לז: שתיקה כהודאה	471.....	כא: יאוש שלא מדעת
845.....	לח: צדקה	313.....	כב: הכשר לקבל טומאה
109.....	לט: אפוסטרופוס	600.....	כב: מחילה
583.....	לט: מוחזק	468.....	כב: יאוש
600.....	מ: מחילה	450.....	כב: טביעות עין
955.....	מא: שומר חנם	571.....	כד: לפני משורת הדין
955.....	מא: שומר שכר	941.....	כו: שווה פרוטה
992.....	מא: שליחות יד	935.....	כו: רש"י שבועת היסט
253.....	מא: דיו לבא מן הדין להיות כנידון	471.....	כו: תוס' יאוש שלא מדעת
995.....	מא: שמירה בבעלים	273.....	כו: דרבנן
954.....	מא: תוס' שומר אבידה	747.....	כו: סימנים (באבידה)
956.....	מב: רש"י שומר שמסר לשומר	789.....	כח: עד אחד
687.....	מב: מקח טעות	937.....	כט: שואל
697.....	מב: משתרי ליה	954.....	כט: שומר אבידה
993.....	מג: שליחות יד במחשבה	955.....	כט: שומר חנם
606.....	מד: מטבע	955.....	כט: שומר שכר
608.....	מד: מי שפרע		כט: רש"י העוסק במצווה פטור מן המצווה
819.....	מד: פדיון הבן	318.....	
422.....	מה: חליפין	571.....	ל: לפני משורת הדין
34.....	מו: אגב	848.....	לא: צער בעלי חיים
691.....	מו: משיכה	1012.....	לא: תוכחה

52.....	כח: אחריית.....	527.....	מז: כסף (קניין).....
108.....	כח: אסמכתא (התחייבות).....	529.....	מז: כסף במטלטלין.....
110.....	כח: אפותיקי.....	426.....	מז: תוס' חליפין שווה בשווה.....
600.....	כח: מחילה.....	44.....	מז: אונאה.....
55.....	כח: איילונית.....	133.....	מז: בההיא הנאה.....
610.....	כח: מיאון.....	888.....	מז: קניינים.....
523.....	כח: כלים (קניין).....	87.....	מז: איסורי הנאה.....
178.....	כח: בר מצרא.....	608.....	מז: מי שפרע.....
954.....	כח: תוס' שומר אבידה.....	893.....	מז: קניינים דרבנן.....
576.....	כח: מבטל כיסו של חבירו.....	341.....	מז: השבת גניבה וגזילה.....
225.....	ע: גר תושב.....	108.....	מז: אסמכתא (התחייבות).....
785.....	עא: עבד עברי.....	695.....	מז: משכון.....
925.....	עא: רציעה.....	993.....	מז: שמיטה (בקרקע).....
259.....	עא: תוס' דין ערב.....	599.....	מז: מחוסרי אמנה.....
969.....	עב: תוס' שטר מוקדם.....	701.....	מז: מתנה מועטת.....
582.....	עב: מודה בשטר שכתבו.....	955.....	מז: שומר חנים.....
108.....	עג: אסמכתא (התחייבות).....	955.....	מז: שומר שכר.....
576.....	עג: מבטל כיסו של חבירו.....	600.....	מז: מחילה.....
902.....	עג: רש"י קרקע אינה נגזלת.....		נא: מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר
608.....	עד: מי שפרע.....	703.....	שבממון.....
743.....	עד: סיטומתא.....	941.....	נב: שווה פרוטה.....
853.....	עד: תוס' קבלת בעלי הדין.....	147.....	נב: ביכורים.....
569.....	עה: לפני עיוור.....	240.....	נג: דבר שיש לו מתירין.....
852.....	עה: קבלן (פועל).....	273.....	נג: דרבנן.....
947.....	עה: שוכר.....	941.....	נג: שווה פרוטה.....
982.....	עה: שכיר.....	941.....	נה: שווה פרוטה.....
821.....	עו: פועל.....	268.....	נה: דמאי.....
108.....	עז: אסמכתא (התחייבות).....	729.....	נה: נטע רבעי.....
622.....	עז: מיטב.....	476.....	נו: יד (קניין).....
947.....	עה: שוכר.....	941.....	נו: שווה פרוטה.....
689.....	עה: מראית העין וחשד.....	523.....	נו: כלל ופרט.....
976.....	עה: שינוי מעשה.....	525.....	נו: כלל ופרט וכלל.....
687.....	פ: מקח טעות.....	259.....	נו: תוס' דין ערב.....
133.....	פ: בההיא הנאה.....	133.....	נה: תוס' בההיא הנאה.....
955.....	פ: שומר חנים.....	273.....	ס: דרבנן.....
955.....	פ: שומר שכר.....	923.....	ס: ריבית.....
452.....	פא: טובת הנאה.....	44.....	סא: אונאה.....
611.....	פא: מיגו.....	221.....	סא: גניבה וגזילה.....
995.....	פא: שמירה בבעלים.....	548.....	סא: לא תעשוק.....
695.....	פא: משכון.....	902.....	סא: תוס' קרקע אינה נגזלת.....
843.....	פא: פשיעה.....	208.....	סא: גונב על מנת למיקט.....
106.....	פא: רש"י אגן סהדי.....	343.....	סא: השבת ריבית.....
169.....	פב: בעל חוב קונה משכון.....	549.....	סא: לאו דמשקלות.....
954.....	פב: שומר אבידה.....	704.....	סג: מתנה על מנת להחזיר.....
	פב: רש"י העוסק במצווה פטור מן	608.....	סג: מי שפרע.....
318.....	המצווה.....	718.....	סד: רש"י נהנה.....

583.....	ק. מוחזק	פב: לצאת ידי שמיים	572.....
746.....	ק. סימטא	פב: תוס' אדם המזיק	37.....
902.....	ק: רש"י קרקע אינה נגזלת	פב: תוס' בההיא הנאה	133.....
595.....	קא: מזוזה	פב: רש"י מחוסרי אמנה	599.....
947.....	קא: שוכר	פב: פועל	821.....
973.....	קב. שילוח הקן	פב: פועל	821.....
1029.....	קב: תפוס לשון ראשון או אחרון	פב: חלה	416.....
935.....	קב: רש"י שבועת היסט	פב: חצר	440.....
108.....	קד: אסמכתא (התחייבות)	פב: אסמכתא (בדרשות)	107.....
808.....	קד: עיסקא	פב: חלה	416.....
44.....	קח. אונאה	זב: דמאי	268.....
178.....	קח. בר מצרא	זב: מראית העין וחשד	689.....
691.....	קח. רש"י משטה הייתי בכ	זב: תרומות ומעשרות	1038.....
108.....	קט. אסמכתא (התחייבות)	זב: לפני עיוור	569.....
852.....	קט. קבלן (פועל)	זב: אתנן זונה ומחיר כלב	127.....
935.....	קי: רש"י שבועת היסט	זב: לאו שאין בו מעשה	557.....
110.....	קי: אפותיקי	זב: משיכה	691.....
160.....	קי: בל תלין	זב: תמורה	1022.....
982.....	קי: שכיר	זב: מקח טעות	687.....
225.....	קיא. גר תושב	זב: נטע רבעי	729.....
821.....	קיא. פועל	זב: שואל	937.....
548.....	קיא: לא תעשוק	זב: שוכר	947.....
43.....	קיב. אומן קונה בשבח כלי	זב: שומר חנם	955.....
852.....	קיב. קבלן (פועל)	זב: שומר שכר	955.....
583.....	קיב: מוחזק	זב: שומרים	957.....
946.....	קיב: שוטה	זב: בההיא הנאה	133.....
85.....	קיב: תוס' איני יודע אם פרעתיך	זב: מתנה על מה שכתוב בתורה	701.....
342.....	קיג. השבת עבוס	זב: מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר	
	קיג. תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא	שבממון	703.....
516.....	תעביד אי עביד לא מהני	זב: שמירה בבעלים	995.....
69.....	קיד. תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה	זב: טרח וכתב לה קרא	466.....
	קטו. תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא	זב: משיכה	691.....
516.....	תעביד אי עביד לא מהני	זב: דיו לבא מן הדין להיות כנידון	253.....
559.....	קטז: לאו שבכללות	זב: פשיעה	843.....
935.....	קטז: רש"י שבועת היסט	זב: קניין פירות	879.....
383.....	קטז: חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו	זב: שותפין	959.....
502.....	קטז: כותל שבין שני שותפין	זב: נכסי מלוג	731.....
583.....	קטז: מוחזק	זב: רש"י ברי ושמא	179.....
179.....	קטז: רש"י ברי ושמא	זב: תוס' איני יודע אם פרעתיך	85.....
217.....	קיו. גירי דיליה	זב: מתוך שאינו יכול לישבע משלם	698.....
339.....	קיו. הרחקת נזיקין	זב: שומרים	957.....
718.....	קיו. רש"י נהנה	זב: חולקין	372.....
108.....	קיו: אסמכתא (התחייבות)	זב: רש"י גלגול שבועה	218.....
285.....	קיד. הבטה (קניין)	זב: טובת הנאה	452.....
821.....	קיד. פועל	זב: רש"י נהנה	718.....
947.....	קיד. שוכר	ק. חזקת מרא קמא	406.....

182.....	כז: ברירה.....
410.....	כח. חזקת שלוש שנים.....
1021.....	כח. תם ומועד.....
598.....	כח: מחאה.....
800.....	כח: תוס' עדין בחתומיו זכין לו.....
465.....	כט: טענין.....
583.....	כט: מוחזק.....
598.....	לא. מחאה.....
611.....	לא. מיגו.....
1043.....	לא: תוס' תרי כמאה.....
1041.....	לב. תוס' תרי ותרי.....
966.....	לב: רשב"ם שטר אמנה.....
972.....	לב: רשב"ם שטר שלוה בו ופרעו.....
617.....	לב: תוס' מיגו להוציא לא אמרין.....
757.....	לב: תוס' ספיקא דדינא.....
611.....	לג. מיגו.....
389.....	לג: חזקת אומדנא.....
935.....	לג: רשב"ם שבועת היסט.....
	לד. רשב"ם מתוך שאינו יכול לישבע.....
698.....	משלם.....
511.....	לד: כל דאלים גבר.....
940.....	לה. שודא דדייני.....
596.....	לה. תוס' מזויף מתוכו.....
800.....	לה. תוס' עדין בחתומיו זכין לו.....
283.....	לה: דררא דממונא.....
611.....	לו. מיגו.....
815.....	לו. ערלה.....
598.....	לה. מחאה.....
582.....	מ. מודעא.....
869.....	מ. קיום שטרות.....
661.....	מ. תוס' מפיהם ולא מפי כתבם.....
600.....	מא. מחילה.....
611.....	מא. מיגו.....
383.....	מב. חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו.....
598.....	מב. מחאה.....
855.....	מב. קדימה בגבייה.....
52.....	מג. אחריות.....
720.....	מג. נוגע.....
881.....	מג. קניין ציבורי.....
1016.....	מג. תוס' תחילתו וסופו בכשרות.....
902.....	מג: רשב"ם קרקע אינה נגזלת.....
995.....	מג: תוס' שמירה בבעלים.....
977.....	מד. שינוי רשות.....
34.....	מד: אגב.....
110.....	מד: אפותיקי.....
232.....	מד: דאינקי.....

852.....	קיה: קבלן (פועל).....
1046.....	קיה: תשלומי נזיקין.....
815.....	קיט. ערלה.....

כבא בתרא

303.....	ב. היזק ראייה.....
421.....	ב. חלוקת שותפות.....
502.....	ב. כותל שבין שני שותפין.....
959.....	ב. שותפין.....
217.....	ב. תוס' גירי דיליה.....
583.....	ד. מוחזק.....
178.....	ה. בר מצרא.....
380.....	ה. חזקה אין אדם פורע תוך זמנו.....
389.....	ה. חזקת אומדנא.....
781.....	ה. תוס' סתם הלוואה שלושים יום.....
611.....	ה: מיגו.....
	ה: תוס' אין מקבלין עדים שלא בפני בעל.....
73.....	דין.....
840.....	ה: תוס' פריעת בעל חוב.....
411.....	ו. חזקת תשמישין.....
	ו. כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי.....
513.....	דמי.....
303.....	ו: היזק ראייה.....
845.....	ח. צדקה.....
532.....	ח: כפייה על המצוות.....
678.....	ח: תוס' מצוות עשה שמתן שכרה בצידה.....
500.....	יב: כופין על מידת סדום.....
718.....	יב: רש"י נהנה.....
201.....	יג. גוד או אגוד.....
433.....	יג. חצי עבד וחצי בן חורין.....
848.....	יג. צער בעלי חיים.....
	יג. תוס' אין אומרים לאדם חטא כדי.....
63.....	שיזכה חברך.....
339.....	יז. הרחקת נזיקין.....
217.....	יז. תוס' גירי דיליה.....
848.....	כ. צער בעלי חיים.....
217.....	כב: גירי דיליה.....
70.....	כג. אין חזקה לנזקין.....
898.....	כג: קרוב (בספיקות).....
908.....	כג: רוב וקרוב הלך אחר הרוב.....
909.....	כד. תוס' רובא דאיתא קמן.....
914.....	כד. תוס' רובא דליתא קמן.....
217.....	כה: גירי דיליה.....
227.....	כו. תוס' גרמא וגרמי.....
835.....	כז. פרזובול.....

ע. מיגו.....	611	מה. רשב"ם שבועת היסט.....	935
עז. עיסקא.....	808	מה: מוחזק.....	583
עג. ספינה (בקניינים).....	754	מה: מיגו.....	611
עה: כתיבה ומסירה.....	541	מו: חצי דבר.....	432
עה: מכירת שטרות.....	633	מו: תלויה וזבין.....	1018
עה: משיכה.....	691	מו: רשב"ם קרקע אינה נגזלת.....	902
עה: ספינה (בקניינים).....	754	מה: אפקעינהו רבנן לקידושי.....	111
עו. תוס' דעת אחרת מקנה.....	270	מה: מודעא.....	582
עו: מסירה.....	652	מה: רשב"ם קידושי כסף.....	863
עו: סימטא.....	746	מו: סילוק.....	744
עו: רשות הרבים (בקניינים).....	927	מו: רשב"ם אין אדם משים עצמו רשע.....	61
עז: אגב.....	34	מו: רשב"ם שטר אמנה.....	966
עז: מטבע.....	606	נ. נכסי מלוג.....	731
עה. אונאה.....	44	נ. קניין פירות.....	879
עה: רשב"ם העוסק במצווה פטור מן		נ: אין חזקה לנזקין.....	70
המצווה.....	318	נ: מיגו.....	611
עט. דבר שלא בא לעולם.....	242	נ: ספק נפשות.....	771
פ: פרוזבול.....	835	נא. תוס' קידושי שטר.....	865
פא: ביכורים.....	147	נב. טענין.....	465
פא: ראוי.....	906	נב: חזקה (קניין).....	377
פא: תרומות ומעשרות.....	1038	נב: תוס' מיגו להוציא לא אמרינן.....	617
פא: תוס' ספיקא דרבנן.....	759	נג. תוס' בדיקת חמץ.....	131
פד: משיכה.....	691	נג: הגבהה.....	286
פד: סימטא.....	746	נד: דינא דמלכותא.....	260
פד: שוכר.....	947	נד: קנייני גוי.....	882
פה: כלים (קניין).....	523	נו. הזמה.....	297
פו. הגבהה.....	286	נו: תוס' אדם קרוב אצל עצמו.....	38
פו: משיכה.....	691	נו: תוס' אין דבר שבערוהו פחות משניים	
פו: בהמה.....	133	(עדי בירור).....	65
פו: פועל.....	821	נז: שותפין.....	959
פז: אבידה מדעת.....	31	נז: אונס (בעבירות).....	48
פח. אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.....	60	נח. רשב"ם שודא דדייני.....	940
פח. רשב"ם דבר שאינו ברשותו.....	235	נח: שיעורי משקין.....	979
פח: רשב"ם אין אדם דן גזירה שווה		נט. כופין על מידת סדום.....	500
מעצמו.....	59	נט: היזק ראייה.....	303
צ. אונאה.....	44	נט: שותפין.....	959
צב. מקח טעות.....	687	נט: רשב"ם נהנה.....	718
צב. תוס' אין הולכין בממון אחר הרוב.....	66	סב: שודא דדייני.....	940
צג. חולקין.....	372	סג. דבר שלא בא לעולם.....	242
צג. רובא וחזקה רובא עדיף.....	919	סג: רשב"ם נהנה.....	718
צג. רשב"ם רובא דליתא קמן.....	914	סה: פרוזבול.....	835
צג: רשב"ם אין הולכין בממון אחר הרוב.....	66	סו. דרבנן.....	273
צג: תוס' אדם המזיק.....	37	סו: רשב"ם קמא קמא בטיל.....	878
צד. תוס' דבר הגורם לממון כממון דמי.....	232	סו: תוס' ספיקא דאורייתא.....	754
צד: יהא מונח עד שיבוא אליהו.....	478	סז: מקח טעות.....	687
צז. דמאי.....	268	סז: רשב"ם מחוסרי אמנה.....	599

קלב. רשב"ם שתיקה כהודאה..... 1008	צט: מראית העין וחשד..... 689
קלג: אמירה לגבוה..... 101	צט: עבד איניש דינא לנפשיה..... 786
קלג: רשב"ם מצווה לקיים דברי המת..... 667	צט: רשב"ם חלוקת שותפות..... 421
קלד: בידו..... 139	צט: רשב"ם כופין על מידת סדום..... 500
קלד: פלגינן דיבורא..... 828	קג: רשב"ם נהנה..... 718
קלד: רשב"ם חזקת הגוף..... 393	קד: רשב"ם כופין על מידת סדום..... 500
קלד: רשב"ם חזקת הדין..... 399	קה: תוס' חזקת מרא קמא..... 406
קלד: תוס' אדם קרוב אצל עצמו..... 38	קה: תפוס לשון ראשון או אחרון..... 1029
קלה: רשב"ם שבועת היסט..... 935	קה: רשב"ם קרקע אינה נגזלת..... 902
קלה: ברי ושמא..... 179	קי: קם דינא..... 877
קלז: קניין פירות..... 879	קי: רשב"ם בההיא הנאה..... 133
קלז: איסורי הנאה..... 87	קה: ירושה..... 491
קלז: מתנת שכיב מרע..... 708	קה: תפוסת הבית..... 1030
קלז: מתנה על מנת להחזיר..... 704	קיא: דיו לבא מן הדין להיות כנידון..... 253
קלח: מיאון..... 610	קיב: חרמים..... 443
קלט: ירושה..... 491	קיוג: דין בלילה..... 256
קלט: נכסי מלוג..... 731	קיד: אין עד נעשה דיין..... 76
קמ: אנדרוגינוס..... 104	קיד: תוס' נמצא אחד מהם קרוב או פסול... 732
קמ: טומטום..... 458	קיד: תוס' עדות שאי אתה יכול להזימה..... 794
קמ: רשב"ם מצווה לקיים דברי המת..... 667	קיד: תוס' שומר אבידה..... 954
קמא: דבר שלא בא לעולם..... 242	קטו: אין היקש וגזירה שווה למחצה..... 69
קמד: מעמד שלושתן..... 658	קכ: 'חיד מומחה..... 487
קמד: פשיעה..... 843	קכ: רשב"ם אין היקש וגזירה שווה
קמו: אומדנא דמוכח..... 41	למחצה..... 69
קמו: תוס' דברים שבלב אינם דברים..... 247	קכא: למחצה..... 600
קמו: מתנת שכיב מרע..... 708	קכג: מחילה..... 631
קמו: שטר חוב..... 967	קכג: מכירי כהונה..... 631
קמו: תוס' גרמא וגרמי..... 227	קכג: מתנות שלא הורמו..... 707
קמו: מעמד שלושתן..... 658	קכד: שטר חוב..... 967
קמו: צדקה..... 845	קכו: בן סורר ומורה..... 161
קמו: אגב..... 34	קכו: רשב"ם בההיא הנאה..... 133
קמו: אודיתא..... 39	קכז: אנדרוגינוס..... 104
קמו: מטבע..... 606	קכז: הרשאה..... 340
קמו: משיכה..... 691	קכז: טומטום..... 458
קמו: מתנת שכיב מרע..... 708	קכז: דבר שלא בא לעולם..... 242
קמו: תוס' אדם עשוי שלא להשביע את	קכז: 'כיר..... 487
עצמו..... 37	קכה: קבלת בעלי הדין..... 853
קמו: תוס' דברים הנקנים באמירה..... 247	קכה: תחילתו וסופו בכשרות..... 1016
קמו: תוס' מצווה לקיים דברי המת..... 667	קכה: רשב"ם מפיהם ולא מפי כתבם..... 661
קמו: תוס' פלגינן דיבורא..... 828	קכה: רשב"ם משטה הייתי בך..... 691
קנ: אחריות..... 52	קכה: מודה במקצת..... 579
קנ: פרזבול..... 835	קכה: שטר חוב..... 967
קנא: רשב"ם שודא דדייני..... 940	קכט: רשב"ם מצווה לקיים דברי המת..... 667
קנא: מתנת שכיב מרע..... 708	קכט: תוך כדי דיבור..... 1010
קנג: מוחזק..... 583	קלא: דבר שלא בא לעולם..... 242
קנד: מודה בשטר שכתבו..... 582	קלב: שטר חוב..... 967
	קלב: רשב"ם בההיא הנאה..... 133

סנהדרין

ב. אונס מפתח ומוציא שם רע.....50	קנר. תוס' קיום שטרות.....869
ב. דינים.....255	קנר: שטר אמנה.....966
ב. נטע רבעי.....729	קנה: קטן.....857
ב. סמיכת זקנים.....752	קנו. משיכה.....691
ב: דרישה וחקירה.....281	קנו. תוס' ספיקא דאורייתא.....754
ג. תוס' קיום שטרות.....869	קנז. דאיכני.....232
ג: תוס' אין הולכין בממון אחר הרוב.....66	קנז. דבר שלא בא לעולם.....242
ג: תוס' רובא דאיתא קמן.....909	קנז: רשב"ם עדיו בחתומיו זכין לו.....800
ג: תוס' רובא דליתא קמן.....914	קנט. קרוב (לעדות).....900
ה: פשרה.....844	קנט. רשע (בעדות).....928
ו. טעה בשיקול הדעת.....460	קנט: מוחזק.....583
ה. יחיד מומחה.....487	קס: אסמכתא (בדרשות).....107
ט. רשע (בעדות).....928	קסב: תוס' נמצא אחד מהם קרוב או פסול.....732
ט. תוס' נמצא אחד מהם קרוב או פסול.....732	קסג. תוס' קיום שטרות.....869
ט: אדם קרוב אצל עצמו.....38	קסד: שובר.....938
ט: אין אדם משים עצמו רשע.....61	קסה. עד אחד.....789
ט: התראה.....346	קסז. כתב ידו.....536
ט: פליגין דיבורא.....828	קסז: קבלן (פועל).....852
ט: תוס' קיום שטרות.....869	קסה. אסמכתא (התחייבות).....108
י. לאו שאין בו מעשה.....557	קסה. כופין על מידת סדום.....500
י. נערה מאורסה.....735	קסה. כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד.....508
יג: סמיכת זקנים.....752	קסה: אחריות.....52
יד: נטע רבעי.....729	קסט. שובר.....938
יד: רש"י פדיון הקדש.....820	קסט. תוס' מסירה.....652
טו. ערכין.....814	קסט: כתיבה ומסירה.....541
טו: איסורי הנאה.....87	קע. מודה בשטר שכתבו.....582
טז. רש"י אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.....59	קע. מזויף מתוכו.....596
יז: צדקה.....845	קע. עדי חתימה ועדי מסירה.....796
יח. כהן גדול.....498	קע. שניים או חזין.....999
יט. אין עשה דוחה לא תעשה ועשה.....81	קעא. שובר.....938
יט. עשה דוחה לא תעשה.....816	קעא. רשב"ם קיום שטרות.....869
כא: יחוד.....486	קעא: רשב"ם עדיו בחתומיו זכין לו.....800
כא: כתיבת ספר תורה.....542	קעב. שטר חוב.....967
כב: כהן.....497	קעב. רשב"ם גוד או אגוד.....201
כב: כהן גדול.....498	קעב: עדי חתימה ועדי מסירה.....796
כב: תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה.....69	קעג: אסמכתא (התחייבות).....108
כג. קבלת בעלי הדין.....853	קעג: ערב.....811
כד: אסמכתא (התחייבות).....108	קעד. צריי.....850
כה. אדם קרוב אצל עצמו.....38	קעד: אדם עשוי שלא להשביע את עצמו.....37
כה. אין אדם משים עצמו רשע.....61	קעד: שעבוד.....1001
כה. חשוד.....445	קעה. חזקת אומדנא.....389
כה. תוס' בההיא הנאה.....133	קעה. רשב"ם מצווה לקיים דברי המת.....667
כה: ריבית.....923	קעה: כתב ידו.....536
כז. רשע (בעדות).....928	קעו. תוס' אומן קונה בשבח כלי.....43
	קעו: בההיא הנאה.....133

199..... מט: גואל הדם.....	1043..... כז: תוס' תרי כמאה.....
921..... מט: רודף.....	900..... כז: קרוב (לעדיות).....
130..... מט: בגדי כהונה.....	297..... כח: הזמה.....
427..... מט: חליצה.....	596..... כח: מזויף מתוכו.....
628..... מט: מיתות בית דין.....	691..... כט: משטה הייתי בכ.....
134..... נ: בוגרת.....	219..... כט: רש"י גלות.....
735..... נ: נערה מאורסה.....	37..... כט: אדם עשוי שלא להשביע את עצמו.....
350..... נב: ואהבת לרעך כמוך.....	39..... כט: אודיתא.....
628..... נב: מיתות בית דין.....	432..... ל: חצי דבר.....
627..... נב: מיתה בידי שמיים.....	265..... לא: דיעבד.....
787..... נב: עגלה ערופה.....	541..... לא: כתיבה ומסירה.....
161..... נג: בן סורר ומורה.....	732..... לא: תוס' נמצא אחד מהם קרוב או פסול....
735..... נג: נערה מאורסה.....	256..... לב: דין בלילה.....
99..... נג: אלמנה לכהן גדול.....	281..... לב: דרישה וחקירה.....
226..... נג: גרושה לכהן.....	844..... לב: פשרה.....
77..... נד: אין עונשין ומזהירין מן הדין.....	460..... לג: טעה בשיקול הדעת.....
593..... נד: מופנה.....	738..... לג: נשא ונתן ביד.....
862..... נח: רש"י קידושי ביאה.....	877..... לג: קם דינא.....
33..... נו: אבר מן החי.....	789..... לד: עד אחד.....
203..... נו: גוי.....	906..... לד: ראוי.....
490..... נז: יפת תואר.....	720..... לד: רש"י נוגע.....
600..... נז: מחילה.....	76..... לד: אין עד נעשה דיין.....
821..... נז: פועל.....	281..... לז: דרישה וחקירה.....
921..... נז: רודף.....	793..... לז: עד מפי עד.....
548..... נז: רש"י לא תעשוק.....	854..... מ: קבלת עדות.....
735..... נז: נערה מאורסה.....	209..... מ: גזירה שווה.....
789..... נז: עד אחד.....	281..... מ: דרישה וחקירה.....
838..... נט: פריה ורביה.....	466..... מ: טרח וכתב לה קרא.....
479..... סא: תוס' יהרג ואל יעבור.....	593..... מ: מופנה.....
861..... סא: תוס' קידוש השם וחילול השם.....	1010..... מ: תוך כדי דיבור.....
44..... סב: אומר מותר.....	735..... מא: נערה מאורסה.....
415..... סב: חלב.....	794..... מא: עדות שאי אתה יכול להזימה.....
641..... סב: מלאכת מחשבת.....	732..... מא: תוס' נמצא אחד מהם קרוב או פסול ...
709..... סב: מתעסק.....	324..... מג: הפקר.....
161..... סג: בן סורר ומורה.....	1045..... מג: רש"י תשובה וידידי.....
557..... סג: לאו שאין בו מעשה.....	1019..... מד: תלמוד תורה.....
559..... סג: לאו שבכללות.....	508..... מד: כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד.....
562..... סג: לאפרושי מאיסורא.....	350..... מה: ואהבת לרעך כמוך.....
842..... סד: רש"י פשטה קדושה.....	628..... מה: מיתות בית דין.....
104..... סו: אנדרוגינוס.....	736..... מה: תוס' נקימה ונטירה.....
162..... סו: בניין אב.....	161..... מה: בן סורר ומורה.....
134..... סו: בוגרת.....	מה: שני כתובים הבאים כאחד אין
735..... סו: נערה מאורסה.....	998..... מלמדים: מלמדים.....
סז: שני כתובים הבאים כאחד אין	32..... מז: אבלות.....
998..... מלמדים: מלמדים.....	301..... מז: הזמנה.....
750..... סז: רש"י סמוכים (בדרשות).....	787..... מז: עגלה ערופה.....

מז:	ואהבת לרעך כמוך.....	350
מח:	מלאכה שאינה צריכה לגופה.....	636
מח:	שווה פרוטה.....	941
מח:	גניבת נפש.....	224
מח:	חצי עבד וחצי בן חורין.....	433
מח:	טומטום.....	458
מז:	חצי דבר.....	432
מז:	רש"י לא תעשוק.....	548
מז:	רש"י עדות שאי אתה יכול להזימה.....	794
מז:	בן סורר ומורה.....	161
מז:	לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין.....	561
מז:	מתנות עניים.....	704
מח:	חרמים.....	443
מח:	ערכין.....	814
מח:	ציצית.....	847
מז:	רש"י אין אדם דן גזירה שווה מעצמו.....	59
צ:	ביזוי מצווה.....	140
צו:	גר תושב.....	225
צט:	לצאת ידי שמיים.....	572
קא:	ביזוי מצווה.....	140
קז:	בן סורר ומורה.....	161
קז:	יפת תואר.....	490
קז:	סמוכים (בדרשות).....	750
קיב:	אחריות.....	52

מכות

ב:	הזמה.....	297
ב:	מכרוהו בית דין.....	634
ב:	תוס' עדות שאי אתה יכול להזימה.....	794
ב:	גלות.....	219
ב:	לאו שאין בו מעשה.....	557
ב:	עבד עברי.....	785
ג:	כיוון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד.....	508
ג:	אונאה.....	44
ג:	משכון.....	695
ג:	מתנה על מה שכתוב בתורה.....	701
ג:	סתם הלוואה שלושים יום.....	781
ד:	אונס מפתה ומוציא שם רע.....	50
ד:	לאו שאין בו מעשה.....	557
ה:	אין עונשין ומזהירין מן הדין.....	77
ה:	הזמה.....	297
ו:	תוך כדי דיבור.....	1010
ו:	התראה.....	346
ו:	עד אחד.....	789
ו:	עדות מיוחדת.....	794

סח:	בן סורר ומורה.....	161
סח:	קטן.....	857
סח:	תוס' דעת אחרת מקנה.....	270
סח:	תוס' קנייני קטן.....	887
סט:	איילונות.....	55
סט:	רש"י פשטה קדושה.....	842
עא:	התראה.....	346
עא:	נערה מאורסה.....	735
עב:	רש"י סמוכים (בדרשות).....	750
עב:	עובר.....	804
עב:	רודף.....	921
עב:	שני כתובים הבאים כאחד אין	
	מלמדים.....	998
עג:	אבידת גופו.....	32
עג:	אלמנה לכהן גדול.....	99
עג:	גרופה לכהן.....	226
עג:	נערה מאורסה.....	735
עג:	תוס' לאפרושי מאיסורא.....	562
עד:	יהרג ואל יעבור.....	479
עד:	קידוש השם וחילול השם.....	861
עד:	רוצח.....	922
עה:	דון מינה.....	250
עו:	בוגרת.....	134
עו:	מצמצם.....	684
עו:	רוצח.....	922
עז:	תוס' אדם המזיק.....	37
עז:	תוס' כח כחו.....	503
עז:	תוס' צרורות.....	849
עז:	גלות.....	219
עז:	כחו.....	504
עה:	עדות שאי אתה יכול להזימה.....	794
עט:	ספק נפשות.....	771
עט:	קבוע.....	851
פ:	זה וזה גורם.....	352
פ:	עובר ירך אימו.....	805
פא:	בן סורר ומורה.....	161
פא:	נערה מאורסה.....	735
פא:	תוס' עדות שאי אתה יכול להזימה.....	794
פא:	התראה.....	346
פא:	עדות מיוחדת.....	794
פב:	קידוש השם וחילול השם.....	861
פב:	רודף.....	921
פב:	מיתה בידי שמיים.....	627
פג:	אסמכתא (בדרשות).....	107
פג:	טבול יום.....	446
פג:	טבל.....	451

שבועות

ג. שבועות ביטוי	219
ג: לאו שאין בו מעשה	794
ד. לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין	44
ד: שבועות ביטוי	503
ד: פרט וכלל	225
ד: פרט וכלל ופרט	44
ה: הוצאה מרשות לרשות	941
ז: נבילת עוף טהור	742
י: למד מן הלמד	922
יא: טבול יום	938
יב: תשובה ויודי	199
יז: תוס' ביאה במקצת	161
יז: אשם תלוי	787
יח: נידה	226
יט: מתעסק	730
כ: תוס' הואיל ואשתרי אשתרי	99
כא: לאו שאין בו מעשה	182
כא: שבועות ביטוי	226
כא: רש"י בריה	644
כא: חצי שיעור	672
כא: שווה פרוטה	553
כב: מעילה בקונמות	557
כב: מעילה	561
כג: תוס' דברים שבלב אינם דברים	77
כח: צדקה	50
כח: שבועות ביטוי	553
כו: שני כתובים הבאים כאחד אין	341
מלמדים	342
כו: תוס' דברים שבלב אינם דברים	553
כט: חצי שיעור	557
כט: שבועות ביטוי	871
ל: שודא דדייני	973
לא: גלגול שבועה	451
לא: דון מינה	182
לא: הרשאה	77
לא: פיקדון	550
לא: דיו לבא מן הדין להיות כנידון	906
לב: אי אפשר לצמצם	307
לב: דבר הגורם לממון כממון דמי	707
לב: עד אחד	557
לב: שכנגדו חשוד על השבועה	344
לב: תוך כדי דיבור	539
לב: מתוך שאינו יכול לישבע משלם	196
לג: מודה בקנס פטור	727
	644
	928
ז. גלות	
ז: תוס' עדות שאי אתה יכול להזימה	
ז: אומר מותר	
ה: כח כחו	
ה: גר תושב	
ט: אומר מותר	
ט: שווה פרוטה	
ט: סומא	
ט: רוצח	
ט: שוגג	
י: גואל הדם	
י: בן סורר ומורה	
י: עגלה ערופה	
יא: גרושה לכהן	
יא: נידוי	
יג: אלמנה לכהן גדול	
יג: בריה	
יג: גרושה לכהן	
יג: מלקות	
יג: מצוות לא תעשה	
יג: לאו הניתק לעשה	
יג: לאו שאין בו מעשה	
יג: לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין	
יד: אין עונשין ומזהירין מן הדין	
טו: אונס מפתח ומוציא שם רע	
טו: לאו הניתק לעשה	
טו: השבת גניבה וגזילה	
טו: השבת עבט	
טו: לאו הניתק לתשלומין	
טו: לאו שאין בו מעשה	
טו: קים ליה בדרכה מיניה	
טו: שילוח הקן	
טז: טבל	
יז: בריה	
יז: אין עונשין ומזהירין מן הדין	
יח: לאו הבא מכלל עשה	
יח: ראוי	
יט: היקש	
כ: מתנות שלא הורמו	
כ: לאו שאין בו מעשה	
כא: השחתת הזקן	
כא: כתובת קעקע	
כא: בשר בחלב	
כב: נזיר שמשון	
כב: מלקות	
כג: רשע (בעדות)	

982	מד: שכנגדו חשוד על השבועה
993	מד: שמיטה (בקרע)
959	מה: שותפין
160	מה: בל תלין
583	מה: מוחזק
383	מו: חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו
932	מו: שבועת ביטוי
959	מה: שותפין
935	מה: רש"י שבועת היסת
929	מט: שבועה (בממונות)
937	מט: שואל
947	מט: שוכר
955	מט: שומר חנים
955	מט: שומר שכר
218	מט: תוס' לגלוג שבועה
932	מט: שבועת ביטוי

עבודה זרה

203	ב: גוי
479	ג: תוס' יהרג ואל יעבור
861	ג: תוס' קידוש השם וחילול השם
838	ה: פריה ורביה
467	ה: טריפה
569	ו: לפני עיוור
376	יא: חוקות הגויים
688	יב: מראית העין בחדרי חדרים
689	יב: מראית העין וחשד
127	יז: אתנן זונה ומחיר כלב
845	יז: צדקה
689	יח: מראית העין וחשד
1019	יט: תלמוד תורה
545	כ: לא תחנם
595	כא: מזוזה
369	כא: חול המועד
569	כב: לפני עיוור
718	כב: רש"י נהנה
280	כב: תוס' דרבנן שיש לו עיקר מהתורה
225	כד: גר תושב
32	כז: תוס' אבידת גופו
861	כח: קידוש השם וחילול השם
539	כט: רש"י כתובת קעקע
787	כט: עגלה ערופה
457	לב: טומאת אוהל
288	לב: תוס' הגעלה
273	לד: דרבנן

849	לג: צרורות
340	לג: הרשאה
902	לג: תוס' קרקע אינה נגזלת
294	לד: הוחזק כפרן
654	לד: מעילה
938	לד: שוגג
718	לד: רש"י נהנה
793	לה: עד מפי עד
932	לה: שבועת ביטוי
929	לה: שבועה (בממונות)
959	לז: שותפין
1001	לז: שעבוד
406	לז: רש"י חזקת מרא קמא
52	לח: אחריות
929	לח: שבועה (בממונות)
191	לט: ברכת המזון
813	לט: ערבות
853	לט: תוס' קבלת בעלי הדין
789	מ: עד אחד
935	מז: שבועת היסת
273	מז: דרבנן
283	מז: דרא דממונא
465	מז: טענין
982	מז: שכנגדו חשוד על השבועה
294	מז: הוחזק כפרן
	מז: כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי דמי
513	מז: פרעתי דמי
611	מז: מיגו
946	מז: שוטה
1043	מז: תרי כמאה
218	מז: רש"י לגלוג שבועה
579	מז: מודה במקצת
232	מז: רש"י דבר הגורם לממון כממון דמי
954	מז: תוס' שומר אבידה
525	מז: כלל ופרט וכלל
695	מז: משכון
836	מז: פרט וכלל
837	מז: פרט וכלל ופרט
235	מז: דבר שאינו ברשותו
169	מד: בעל חוב קונה משכון
954	מד: שומר אבידה
955	מד: שומר חנים
955	מד: שומר שכר
	מד: תוס' העוסק במצווה פטור מן המצווה
318	מד: המצווה
929	מד: שבועה (בממונות)

815.....	עד. ערלה
822.....	עד. פטר חמור
115.....	עה: ארבעים סאה
449.....	עה: טבילת כלים (הניקחים מגוי)
43.....	עה: תוס' אומן קונה בשבח כלי
288.....	עי. הגעלה

הוריות

150.....	ד. בין השמשות
273.....	ד. דרבנן
296.....	ד. הוצאה מרשות לרשות
546.....	ד. לא תסור
709.....	ה. מתעסק
959.....	ו. שותפין
498.....	ז: כהן גדול
938.....	ז: שוגג
122.....	ז. אשם תלוי
273.....	יא. דרבנן
498.....	יא: כהן גדול
47.....	יב: אונן (בקודשים)
497.....	יב: כהן
1009.....	יב: תדיר ושאינו תדיר קודם

זבחים

573.....	ב. לשמה
897.....	ב. קרבנות
182.....	ג. ברירה
962.....	ד. שחיטה
452.....	ו. טובת הנאה
751.....	ו. סמיכה (בקרבנות)
1022.....	ו. תמורה
750.....	ז: רש"י סמוכים (בדרשות)
751.....	יא. סמיכה (בקרבנות)
254.....	יב. דיחוי
878.....	יב. תוס' קמא קמא בטיל
47.....	טו: אונן (בקודשים)
170.....	טז. בעל מום (כהן)
446.....	יז. טבול יום
130.....	יח. בגדי כהונה
742.....	יח: סומא
439.....	יט. חציצה
	יט. רש"י העוסק במצווה פטור מן
318.....	המצווה
686.....	כב. מקווה

87.....	לה. איסורי הנאה
815.....	לה: ערלה
486.....	לו. יחוד
107.....	לה. אסמכתא (בדרשות)
445.....	מז: חשוד
74.....	מזא: אין ספק מוציא מידי ודאי
29.....	מזג. אבודה מכל אדם
57.....	מזד. אין אדם אוסר דבר שאינו שלו
87.....	מזד. איסורי הנאה
127.....	מזז: אתנן זונה ומחיר כלב
253.....	מזז: תוס' דיו לבא מן הדין להיות כנידון
254.....	מזז. דיחוי
674.....	מזז. תוס' מצוות לאו להנות ניתנו
352.....	מזח: זה וזה גורם
457.....	מזח: טומאת אוהל
718.....	מזט. רש"י נהנה
467.....	נא. טריפה
273.....	נב. דרבנן
57.....	נג: אין אדם אוסר דבר שאינו שלו
48.....	נד. אונס (בעבירות)
521.....	נד: כלאי הכרם
815.....	נד: ערלה
	נד: שני כתובים הבאים כאחד אין
998.....	מלמדים
651.....	נה: תוס' מסייע ידי עוברי עבירה
651.....	נו. רש"י מסייע ידי עוברי עבירה
503.....	ס. כח כחו
521.....	סב. כלאי הכרם
821.....	סב. פועל
101.....	סג. אמירה לגבוה
110.....	סג. אפותיקי
691.....	סג. משיכה
259.....	סג: דין ערב
225.....	סד: גר תושב
821.....	סה. פועל
947.....	סה. שוכר
521.....	סה. כלאי הכרם
772.....	ע. ספק ספיקא
691.....	עא. משיכה
523.....	עא: כלים (קניין)
687.....	עא: מקח טעות
878.....	עג. קמא קמא בטיל
87.....	עז. איסורי הנאה
196.....	עז. בשר בחלב
521.....	עז. כלאי הכרם
787.....	עז. עגלה ערופה

נז:	שני כתובים הבאים כאחד אין
998.....	מלמדים
147.....	כז: ביכורים
307.....	כז: היקש
211.....	כז: תוס' גזירה שווה של גילוי מילתא
978.....	כז: רש"י שינוי שם
467.....	כט: טריפה
253.....	כט: דיו לבא מן הדין להיות כנידון
69.....	כט: תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה
415.....	ע: חלב
495.....	ע: כדי אכילת פרס
787.....	ע: עגלה ערופה
828.....	עא: תוס' פלגין דיבורא
87.....	עא: איסורי הנאה
521.....	עב: כלאי הכרם
815.....	עב: ערלה
851.....	עג: קבוע
138.....	עח: תוס' ביאה במקצת
122.....	עז: אשם תלוי
878.....	עז: תוס' קמא קמא בטיל
254.....	עח: דיחוי
878.....	עח: קמא קמא בטיל
754.....	עט: תוס' ספיקא דאורייתא
158.....	פ: בל תגרע
158.....	פ: בל תוסיף
466.....	פב: טרח וכתב לה קרא
906.....	פג: ראוי
104.....	פה: אנדרוניוס
654.....	פה: מעילה
130.....	פה: בגדי כהונה
147.....	פה: ביכורים
578.....	פה: מדומע
521.....	פה: כלאי הכרם
787.....	פה: עגלה ערופה
1009.....	פט: תדיר ושאינו תדיר קודם
250.....	צא: דון מינה
636.....	צב: מלאכה שאינה צריכה לגופה
288.....	צה: רש"י הגעלה
288.....	צז: הגעלה
81.....	צז: אין עשה דוחה לא תעשה ועשה
816.....	צז: עשה דוחה לא תעשה
167.....	צז: תוס' בעידנא
170.....	צט: בעל מום (כהן)
446.....	צט: טבול יום
47.....	צט: אונן (בקודשים)
412.....	קא: חיבת הקודש

כז:	שני כתובים הבאים כאחד אין
998.....	מלמדים
925.....	כד: רציעה
254.....	כז: דיחוי
156.....	כט: בל תאחר
557.....	כט: לאו שאין בו מעשה
1029.....	ל: תפוס לשון ראשון או אחרון
	ל: תוס' כל שאינו בזה אחר זה אפילו
520.....	בבת אחת אינו
495.....	לא: כדי אכילת פרס
823.....	לא: פיגול
138.....	לא: תוס' ביאה במקצת
138.....	לב: ביאה במקצת
751.....	לב: סמיכה (בקרבנות)
962.....	לב: שחיטה
290.....	לב: הואיל ואשתרי אשתרי
446.....	לב: טבול יום
412.....	לז: חיבת הקודש
550.....	לז: לאו הבא מכלל עשה
254.....	לז: דיחוי
439.....	לז: חציצה
823.....	לז: פיגול
1028.....	לז: תוס' תעשה ולא מן העשוי
307.....	מא: היקש
253.....	מג: דיו לבא מן הדין להיות כנידון
307.....	מח: היקש
130.....	מז: בגדי כהונה
654.....	מז: מעילה
787.....	מז: עגלה ערופה
	מז: שני כתובים הבאים כאחד אין
998.....	מלמדים
412.....	מז: חיבת הקודש
641.....	מז: מלאכת מחשבת
69.....	מח: אין היקש וגזירה שווה למחצה
307.....	מח: היקש
1006.....	מח: שפחה חרופה
162.....	מח: בניין אב
751.....	מח: סמיכה (בקרבנות)
209.....	מט: גזירה שווה
566.....	מט: למד מן הלמד
162.....	נ: בניין אב
122.....	נד: אשם תלוי
1006.....	נד: שפחה חרופה
97.....	נה: אכילת קודשים
162.....	נו: בניין אב

1033	כח. תפילין
268	ל: דמאי
301	לד: הזמנה
316	לה: הלכה למשה מסיני
806	לה: עובר לעשייתו
187	לו: ברכות המצוות
273	לח: דרבנן
546	לח: לא תסור
260	לח: רש"י דינא דמלכותא
847	לט: ציצית
1005	לט: שעטנז
750	מ: רש"י סמוכים (בדרשות)
158	מז: בל תוסיף
1028	מז: תעשה ולא מן העשוי
238	מא: דבר שאינו מתכוון
187	מב: ברכות המצוות
290	מג: הואיל ואשתרי אשתרי
742	מג: סומא
1005	מג: שעטנז
595	מד: מזוזה
947	מד: שוכר
290	מה: הואיל ואשתרי אשתרי
962	מו: שחיטה
44	מט: אומר מותר
1009	מט: תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם
254	נד: דיחוי
523	נה: כלל ופרט
751	נה: סמיכה (בקרבנות)
836	נה: פרט וכלל
1027	נו: תוס' תערוכת חמץ
559	נח: לאו שבכללות
254	נט: דיחוי
704	נט: מתנות עניים
751	סא: סמיכה (בקרבנות)
224	סא: תוס' גניבת נפש
250	סב: דון מינה
962	סב: שחיטה
459	סד: תוס' טועה בדבר מצווה
73	סד: אין מעבירין על המצוות
765	סה: ספירת העומר
416	סו: חלה
759	סו: תוס' ספיקא דרבנן
822	סז: פטר חמור
131	סז: בדיקת חמץ
360	סז: חדש
147	סח: ביכורים

170	קב: בעל מום (כהן)
446	קב: טבול יום
466	קב: טרח וכתב לה קרא
467	קב: טריפה
713	קח: נבילת עוף טהור
962	קו: שחיטה
77	קו: אין עונשין ומזהירין מן הדין
521	קו: כלאי הכרם
815	קו: ערלה
48	קה: אונס (בעבירות)
439	קי: חציצה
627	קי: מין במינו אינו חוצץ
254	קיב: דיחוי
1045	קיג: תשובה ויודוי
57	קיד: אין אדם אוסר דבר שאינו שלו
	קיד: תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני
516	קיד: תוס' לא תעשוק
548	קמז: טריפה
467	קיה: אכילת קודשים
97	קכ: פיגול
823	

מנחות

573	ב. לשמה
897	ב. קרבנות
69	ד. אין היקש וגזירה שווה למחצה
467	ה: טריפה
847	ה: ציצית
521	ו. כלאי הכרם
290	ז: הואיל ואשתרי אשתרי
439	י. חציצה
925	י. רציעה
	יא: תוס' כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו
520	יב: פיגול
823	יח: ראוי
906	יט: שחיטה
962	יט: תפילין
1033	כא: אכילת קודשים
97	כב: תוס' קמא קמא בטיל
878	כד: טבול יום
446	כז: הידור מצווה
302	כז: לולב
565	כה: היקש
307	כה: מזוזה
595	

חולין

ב. שחיטה	962	סח: דרבנן	273
ג. עומד על גביו	807	סנ: אונאה	44
ג. שוטה	946	ע. בטלה דעתו אצל כל אדם	137
ג: חרש	444	ע. מכת מרדות	635
ג: כותי	502	ע. עציץ	810
ד. רש"י שימור לשם מצה	975	עו. בניין אב	162
ד: דרבנן	273	עז. אונאה	44
ה: כותי	502	עז. חלה	416
ו. דמאי	268	עח. היקש	307
ז. רש"י שימור לשם מצה	975	עח. טריפה	467
ז: לפני עיוור	569	עט. בעל מום (קרבן)	171
ז: צער בעלי חיים	848	עט: כל העומד	514
ח: שחיטה	962	פ. תוס' כל שאינו בזה אחר זה אפילו	
ח: רש"י הגעלה	288	בבת אחת אינו	520
ט. נבילה	712	פא: תפוס לשון ראשון או אחרון	1029
י. אין ספק מוציא מידי ודאי	74	פב: היקש	307
י: חזקת הגוף	393	פב: תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה	69
י: חזקת הדין	399	פר. ביכורים	147
יא. עגלה ערופה	787	פר: עציץ	810
יא. רובא דאיתא קמן	909	פה: בעל מום (קרבן)	171
יא. רובא דליתא קמן	914	פז: שיעורי משקין	979
יב. חזקה שליח עושה שליחותו	386	פה: חלה	416
יב. שחיטה	962	צ: תוס' דין ערב	259
יב. תוס' ספק אבלות	766	צב. סמיכה (בקרבות)	751
יג. דרבנן	273	צב. תשובה ויודי	1045
יג. הכשר לקבל טומאה	313	צב: אסמכתא (בדרשות)	107
יג. נבילה	712	צג. תמורה	1022
יג. תוס' עומד על גביו	807	צג: עבד כנעני במצוות	783
יג: טומאת אוהל	457	צד. חציצה	439
יד: ברירה	182	ק: דרבנן	273
יד: מוקצה	594	קא. כלאי הכרם	521
יז. הכשר לקבל טומאה	313	קא: בשר בחלב	196
יז. כחו	504	קא: כל העומד	514
יז: אסמכתא (בדרשות)	107	קא: עגלה ערופה	787
יט. שחיטה	962	קא: פטר חמור	822
כ. תוס' הואיל ואשתרי אשתרי	290	קג. תפוס לשון ראשון או אחרון	1029
כ: נבילה	712	קג. תוס' דברים שבלב אינם דברים	247
כא. טומאת אוהל	457	קג: ארבעים סאה	115
כד: תוס' עומד על גביו	807	קג: ראוי	906
כה: תפוסת הבית	1030	קה: דיעבד	265
כו: מיאון	610	קד. דון מינה	250
כו: שחיטה	962	קט. שוגג	938
כז: רש"י אין היקש וגזירה שווה למחצה	69	קט: שחיטה	962
כח. נבילה	712		

548.....	פא. תוס' לא תעשוק.....	53.....	כה: אי אפשר לצמצם.....
787.....	פא: עגלה ערופה.....	754.....	כה: תוס' ספיקא דאורייתא.....
871.....	פא: קים ליה בדבבה מיניה.....	115.....	לא. ארבעים סאה.....
356.....	פג. זכין לאדם שלא בפניו.....	448.....	לא. טבילה.....
529.....	פג. כסף במטלטלין.....	313.....	לא: הכשר לקבל טומאה.....
557.....	פג. לאו שאין בו מעשה.....	712.....	לב. נבילה.....
691.....	פג. משיכה.....	454.....	לג. טומאה.....
182.....	פג. רש"י בריה.....	138.....	לג: ביאה במקצת.....
439.....	פג: חציצה.....	713.....	לד. נבילת עוף טהור.....
906.....	פג: ראוי.....	69.....	לה: תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה.....
962.....	פח. שחיטה.....	313.....	לו. הכשר לקבל טומאה.....
371.....	פח: חולין שנשחטו בעזרה.....	412.....	לו: חיבת הקודש.....
712.....	פח: נבילה.....	415.....	לז. חלב.....
191.....	פז. ברכת המזון.....	962.....	לז. שחיטה.....
254.....	פז. דיחוי.....	235.....	מ. תוס' דבר שאינו ברשותו.....
457.....	פז: טומאת אוהל.....	57.....	מא. אין אדם אוסר דבר שאינו שלו.....
878.....	פז: קמא קמא בטיל.....	688.....	מא. תוס' מראית העין בחדרי חדרים.....
314.....	פח: הכשר מצווה.....	376.....	מא. חוקות הגויים.....
87.....	פט. איסורי הנאה.....	578.....	מא. מדומע.....
674.....	פט. מצוות לאו להנות ניתנו.....	122.....	מא: אשם תלוי.....
539.....	פט: כתותי מכתת שיעוריה.....	467.....	מב. טריפה.....
557.....	צא. לאו שאין בו מעשה.....	769.....	מג: ספק טומאה.....
131.....	צא: תוס' בדיקת חמץ.....	712.....	מז: נבילה.....
712.....	צה. נבילה.....	194.....	מט. ברכת כהנים.....
450.....	צה: טביעות עין.....	766.....	נ. ספק אבלות.....
273.....	צו. דרבנן.....	583.....	נא. מוחזק.....
182.....	צו. רש"י בריה.....	352.....	נה. זה וזה גורם.....
196.....	צו. בשר בחלב.....	805.....	נה. עובר ירך אימו.....
71.....	צו. תוס' אין מבטלין איסור לכתחילה.....		סא: שני כתובים הבאים כאחד אין
435.....	צה. חצי שיעור.....	998.....	מלמדים.....
461.....	צה: טעם כעיקר.....	485.....	סב. תוס' יוצא מן הטמא.....
578.....	צט. מדומע.....	107.....	סב: אסמכתא (בדרשות).....
754.....	צט. תוס' ספיקא דאורייתא.....	162.....	סג: בניין אב.....
712.....	ק. נבילה.....	836.....	סב. פרט וכלל.....
64.....	קא. אין איסור חל על איסור.....	837.....	סב. פרט וכלל ופרט.....
33.....	קב. אבר מן החי.....	525.....	סב. כלל ופרט וכלל.....
182.....	קב: רש"י בריה.....	415.....	סג. חלב.....
415.....	קג. חלב.....	842.....	סג: פשטה קדושה.....
196.....	קד. בשר בחלב.....	457.....	עב. טומאת אוהל.....
369.....	קז: חול המועד.....	514.....	עב: כל העומד.....
712.....	קה. נבילה.....	962.....	עד. שחיטה.....
71.....	קה. רש"י אין מבטלין איסור לכתחילה.....	268.....	עה: דמאי.....
435.....	קה: חצי שיעור.....	107.....	עז. אסמכתא (בדרשות).....
678.....	קי: מצוות עשה שמתן שכרה בצידה.....	836.....	פ. פרט וכלל.....
290.....	קי: תוס' הואיל ואשתרי אשתרי.....	962.....	פ: שחיטה.....
1028.....	קי: תוס' תעשה ולא מן העשוי.....	550.....	פא. לאו הבא מכלל עשה.....

קלה:	ברירה	182
קלה:	מזוזה	595
קלו:	מעקה	659
קלו:	ציצית	847
קלו:	שותפין	959
קלו: תוס'	גזירה שווה של גילוי מילתא	211
קלו: תוס'	עובר לעשייתן	806
קלו:	דרבנן	273
קלה:	שילוח הקן	973
קלט: רש"י	פדיון הקדש	820
קמ:	תוס' מצוות לאו להנות ניתנו	674
קמא:	אין עשה דוחה לא תעשה ועשה	81
קמא:	השבת גניבה וגזילה	341
קמא:	לאו הניתק לעשה	553
קמא:	עשה דוחה לא תעשה	816
קמא:	מכת מרדות	635

בכורות

ב:	קרבנות	897
ב:	קבלן (פועל)	852
ג:	טריפה	467
ד:	פדיון הבן	819
ד:	פטר חמור	822
ה:	יוצא מן הטמא	485
ה:	פטר חמור	822
ו:	בשר בחלב	196
ז:	זה וזה גורם	352
ז:	יוצא מן הטמא	485
ט:	אי אפשר לצמצם	53
ט:	פטר חמור	822
ט:	תוס' כל שאינו בזה אחר זה אפילו	
בבת אחת אינו		520
ט:	בשר בחלב	196
ט:	חציצה	439
ט:	כלאי הכרם	521
ט:	מין במינו אינו חוצץ	627
ט:	עגלה ערופה	787
י:	נבילת עוף טהור	713
י:	ערכין	814
יא:	מתנות שלא הורמו	707
יא:	דמאי	268
יב:	אין איסור חל על איסור	64
יב:	פדיון הבן	819
יג:	כסף במטלטלין	529

קנו:	נבילה	712
קנו:	אין איסור חל על איסור	64
קנו:	חלב	415
קנו:	שני כתובים הבאים כאחד אין	
מלמדים		998
קיד:	שחיטה	962
קיד:	כלאי זרעים	522
קנו:	כלאי הכרם	521
קנו:	שילוח הקן	973
קנו:	ערלה	815
קנו:	חלב	415
קנו:	עציץ	810
קיו:	בגדי כהונה	130
קיו:	מעילה	654
קיו:	עגלה ערופה	787
קיו:	שני כתובים הבאים כאחד אין	
מלמדים		998
קיה:	דיו לבא מן הדין להיות כנידון	253
קיה:	הכשר לקבל טומאה	313
קיה:	טרח וכתב לה קרא	466
קב:	דיו לבא מן הדין להיות כנידון	253
קב:	נבילת עוף טהור	713
קב:	דון מינה	250
קבא:	הכשר לקבל טומאה	313
קבז:	ספק טומאה	769
קבז:	אבר מן החי	33
קבה:	טבול יום	446
קבה:	עציץ	810
קבה:	שחיטה	962
קבט:	טומאת אוהל	457
קל:	מתנות עניים	704
קל:	מתנות שלא הורמו	707
קלא:	טובת הנאה	452
קלא:	משתרשי ליה	697
קלא:	מתנות עניים	704
קלא:	תוס' גזירה שווה של גילוי מילתא	211
קלג:	מכירי כהונה	631
קלג:	עגלה ערופה	787
קלג:	אשם תלוי	122
קלג:	פדיון הבן	819
קלג:	פטר חמור	822
קלד:	חלה	416
קלד:	יאוש בגזילה	470
קלד:	מוחזק	583
קלד:	ספק ספיקא	772
קלה:	פשטה קדושה	842

458.....	מא. טומטום
789.....	מא. עד אחד
467.....	מב. טריפה
689.....	מג. מראית העין וחשד
457.....	מח. טומאת אוהל
946.....	מז. שוטה
793.....	מו. עד מפי עד
838.....	מז. פריה ורביה
340.....	מז. הרשאה
940.....	מח. תוס' שודא דדייני
766.....	מט. ספק אבלות
819.....	מט. פדיון הבן
235.....	מט. תוס' דבר שאינו ברשותו
50.....	מט. אונס מפתה ומוציא שם רע
457.....	מט. טומאת אוהל
941.....	מט. שווה כסף
	מט. שני כתובים הבאים כאחד אין
998.....	מלמדים
232.....	מט. תוס' דאיכני
941.....	נ: שווה פרוטה
69.....	נ: תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה
247.....	נא: תוס' דברים שבלב אינם דברים
273.....	נד. דרבנן
	נד: תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא
516.....	נז. תעביד אי עביד לא מהני
878.....	נז. תוס' קמא קמא בטיל
104.....	נז. אנדרוגינוס
421.....	נז. חלוקת שותפות
458.....	נז. טומטום
778.....	נח: ספק עשירי

ערכין

104.....	ב. אנדרוגינוס
332.....	ב. הקדש
444.....	ב. חרש
458.....	ב. טומטום
814.....	ב. ערכין
857.....	ב. קטן
946.....	ב. שוטה
1022.....	ב. תמורה
783.....	ב. תוס' עבד כנעני במצוות
413.....	ב: חינוך
433.....	ב: חצי עבד וחצי בן חורין
290.....	ג: הואיל ואשתרי אשתרי
1005.....	ג: שעטנז

691.....	יג. משיכה
882.....	יג. קנייני גוי
888.....	יג. קניינים
44.....	יג: אונאה
599.....	יג: מחוסרי אמנה
687.....	יג: מקח טעות
171.....	יד: בעל מום (קרבן)
53.....	יז. אי אפשר לצמצם
1005.....	יז. שעטנז
583.....	יז: מוחזק
754.....	יז: תוס' ספיקא דאורייתא
	יח. תוס' כל שאינו בזה אחר זה אפילו
520.....	בבת אחת אינו
55.....	יט: איילוני
909.....	יט: רובא דאיתא קמן
914.....	יט: רובא דליתא קמן
66.....	כ. תוס' אין הולכין בממון אחר הרוב
766.....	כ: תוס' ספק אבלות
141.....	כב. ביטול ברוב
878.....	כב: תוס' קמא קמא בטיל
71.....	כג. תוס' אין מבטלין איסור לכתחילה
900.....	כג: קרוב (לעדות)
832.....	כה. פסיק רישא
171.....	כו. בעל מום (קרבן)
1038.....	כו: תרומות ומעשרות
416.....	כו. חלה
452.....	כו. טובת הנאה
227.....	כח: גרמא וגרמי
171.....	כט. בעל מום (קרבן)
445.....	כט: חשוד
954.....	כט: תוס' שומר אבידה
273.....	ל. דרבנן
487.....	לא. יחיד מומחה
962.....	לא: שחיטה
273.....	לב. דרבנן
443.....	לב: חרמים
	לד. תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא
516.....	תעביד אי עביד לא מהני
304.....	לה. היזק שאינו ניכר
445.....	לה. חשוד
651.....	לה. מסיח לפי תומו
322.....	לו. הפה שאסר הוא הפה שהתיר
106.....	לו: רש"י און סה"י
925.....	לז: רציעה
273.....	לח. דרבנן
104.....	מא. אנדרוגינוס

704.....	לא: מתנה על מנת להחזיר
994.....	לב: רש"י שמיטת כספים
230.....	לג: גרעון כסף
925.....	לג: רציעה

תמורה

265.....	ב: דיעבד
751.....	ב: סמיכה (בקרבנות)
897.....	ב: קרבנות
1022.....	ב: תמורה
117.....	ב: אשה במצוות
147.....	ג: ביכורים
452.....	ג: טובת הנאה
557.....	ג: לאו שאין בו מעשה
932.....	ג: שבועת ביטוי
444.....	ד: חרש
	ד: תוס' כל שאינו בזה אחר זה אפילו
520.....	בבת אחת אינו
	ד: כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי
516.....	עביד לא מהני
553.....	ד: לאו הניתק לעשה
99.....	ה: אלמנה לכהן גדול
978.....	ו: תוס' שינוי שם
254.....	ו: דיחוי
923.....	ו: ריבית
559.....	ז: לאו שבכללות
171.....	ח: בעל מום (קרבן)
77.....	ט: אין עונשין ומזהירין מן הדין
452.....	י: טובת הנאה
321.....	י: הערמה
805.....	י: עובר ירך אימו
842.....	י: פשטה קדושה
104.....	יא: אנדרוגינוס
458.....	יא: טומטום
578.....	יב: מדומע
959.....	יג: שותפין
750.....	יד: רש"י סמוכים (בדרשות)
369.....	יד: חול המועד
104.....	יז: אנדרוגינוס
171.....	יז: בעל מום (קרבן)
458.....	יז: טומטום
467.....	יז: טריפה
156.....	יח: בל תאחר
805.....	יט: עובר ירך אימו
147.....	כא: ביכורים

819.....	ד: פדיון הבן
458.....	ד: טומטום
959.....	ד: שותפין
842.....	ה: פשטה קדושה
946.....	ה: שוטה
156.....	ו: בל תאחר
845.....	ו: צדקה
87.....	ז: איסורי הנאה
147.....	יא: ביכורים
194.....	יא: ברכת כהנים
994.....	יג: רש"י שמיטת כספים
302.....	יג: תוס' הידור מצווה
50.....	יג: אונס מפתה ומוציא שם רע
962.....	יג: שחיטה
	יד: שני כתובים הבאים כאחד אין
998.....	מלמדים
130.....	טז: בגדי כהונה
787.....	טז: עגלה ערופה
1012.....	טז: תוכחה
593.....	יח: מופנה
1016.....	יח: תחילתו וסופו בכשרות
197.....	יח: בתי ערי חומה
785.....	יח: עבד עברי
69.....	כ: תוס' אין היקש וגזירה שווה למחצה
242.....	כ: דבר שלא בא לעולם
235.....	כא: תוס' דבר שאינו ברשותו
674.....	כא: תוס' מצוות לאו להנות ניתנו
582.....	כא: מודעא
840.....	כב: פריעת בעל חוב
850.....	כב: צררי
109.....	כב: אפוטרופוס
	כב: תוס' אדם עשוי שלא להשביע את
37.....	עצמו
811.....	כג: ערב
1001.....	כג: שעבוד
60.....	כג: רש"י אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו
482.....	כה: יובל (בקרקע)
785.....	כה: עבד עברי
60.....	כו: אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו
879.....	כו: קניין פירות
941.....	כו: שווה כסף
941.....	כו: שווה פרוטה
443.....	כה: חרימים
197.....	כט: בתי ערי חומה
225.....	כט: גר תושב
785.....	ל: עבד עברי

כריתות

כא:	למד מן הלמד.....	566
כב:	דיחוי.....	254
כב:	כל העומד.....	514
כד:	אנדרונינוס.....	104
כד:	הערמה.....	321
כה:	עובר ירך אימו.....	805
כה:	באין כאחת.....	128
כה:	תוך כדי דיבור.....	1010
כו:	תפוס לשון ראשון או אחרון.....	1029
כו:	דיחוי.....	254
כז:	תוס' קמא קמא בטיל.....	878
כז:	אונאה.....	44
כז:	תרי כמאה.....	1043
כח:	איסורי הנאה.....	87
כח:	בשר בחלב.....	196
כח:	חולין שנשחטו בעזרה.....	371
כח:	עגלה ערופה.....	787
כח:	עד אחד.....	789
כח:	פטר חמור.....	822
כח:	כופר (תשלום).....	500
כט:	אתנן זונה ומחיר כלב.....	127
כט:	בעלות באיסורי הנאה.....	176
כט:	אלמנה לכהן גדול.....	99
כט:	אמירה לגבוה.....	101
כט:	אפותיקי.....	110
כט:	גרושה לכהן.....	226
כט:	משיכה.....	691
ל:	בניין אב.....	162
ל:	חלוקת שותפות.....	421
ל:	עבד עברי.....	785
ל:	שותפין.....	959
ל:	שפחה כנענית.....	1007
ל:	זה וזה גורם.....	352
ל:	עובר ירך אימו.....	805
לב:	מעילה.....	654
לב:	בעל מום (קרבן).....	171
לב:	בשר בחלב.....	196
לב:	הנשרפים (איסורים).....	317
לב:	חולין שנשחטו בעזרה.....	371
לב:	כלאי הכרם.....	521
לב:	עגלה ערופה.....	787
לב:	פטר חמור.....	822
לד:	ביעור חמץ.....	151
ב:	כרת.....	534
ב:	קרבנות.....	897
ב:	מוסר.....	592
ב:	רש"י מיטב.....	622
ב:	פיגול.....	823
ג:	אין עונשין ומזהירין מן הדין.....	77
ג:	אומר מותר.....	44
ג:	שחיטה.....	962
ד:	לאו שבכללות.....	559
ד:	דם.....	267
ו:	בגדי כהונה.....	130
ו:	עגלה ערופה.....	787
ו:	שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים.....	998
ו:	כלל ופרט.....	523
ו:	כלל ופרט וכלל.....	525
ו:	פרט וכלל.....	836
ו:	פרט וכלל ופרט.....	837
ז:	אשם תלוי.....	122
ז:	שווגג.....	938
ז:	אכילת קודשים.....	97
ט:	גר תושב.....	225
ט:	חול המועד.....	369
ט:	שווגג.....	938
יא:	שווגג.....	938
יא:	שפחה חרופה.....	1006
יא:	הכחשה.....	311
יא:	עבד עברי.....	785
יא:	עד אחד.....	789
יא:	שפחה כנענית.....	1007
יא:	תוס' שתיקה כהודאה.....	1008
יב:	אכילת קודשים.....	97
יב:	מיגו.....	611
יב:	תוס' אין אדם משים עצמו רשע.....	61
יב:	תוס' דברים שבלב אינם דברים.....	247
יב:	כדי אכילת פרס.....	495
יג:	שיעורי משקין.....	979
טז:	אשם תלוי.....	122
טז:	הכשר לקבל טומאה.....	313
טז:	מעילה.....	654
יז:	אשם תלוי.....	122
יט:	בין השמשות.....	150
יט:	מתעסק.....	709
יט:	טועה בדבר מצווה.....	459
יט:	מלאכת מחשבת.....	641

כא. שווה כסף.....941

תמיד

כה: בית המקדש.....155

כה: כהן.....497

כז: בגדי כהונה.....130

לב: ברכת כהנים.....194

נירה

ב. נידה.....729

ב: חזקה דהשתא.....381

ב: מקווה.....686

ב: תרתי לריעותא.....1044

ג: פריה ורביה.....838

ד: ספק טומאה.....769

ו. תוס' ספיקא דאורייתא.....754

ו: חלה.....416

ז: דרבנן.....273

ז: טבול יום.....446

יא. בין השמשות.....150

יג: סומא.....742

יג: שוטה.....946

יג: רש"י ערבות.....813

יג: תוס' גלגול שבועה.....218

טו: אין ספק מוציא מידי ודאי.....74

טו: תוס' בדיקת חמץ.....131

טז: דרבנן.....273

יז: ואהבת לרעך כמוך.....350

יז: תוס' קרוב (בספיקות).....898

יז: תוס' רוב וקרוב הלך אחר הרוב.....908

יח: רובא וחזקה רובא עדיף.....919

יט: תוס' חזקת הגוף.....393

כב: מופנה.....593

כג: תוס' פשטה קדושה.....842

כה. אסמכתא (בדרשות).....107

כה. עובר.....804

כז: ביטול ברוב.....141

כה. אנדרוניוס.....104

כה. אסמכתא (בדרשות).....107

כה. טומטום.....458

ל. בין השמשות.....150

ל. תוס' קרקע אינה נגזלת.....902

ל: עובר.....804

לב. איילונית.....55

כ: דם.....267

כ: מלאכה שאינה צריכה לגופה.....636

כא. כלל ופרט וכלל.....525

כא. נבילת עוף טהור.....713

כא: בטלה דעתו אצל כל אדם.....137

כב. מעילה.....654

כב: אין היקש וגזירה שווה למחצה.....69

כב: שפחה חרופה.....1006

כג. שווה פרוטה.....941

כג: אין איסור חל על איסור.....64

כג: חלב.....415

כג: עגלה ערופה.....787

כד. הזמה.....297

כד: חולין שנשחטו בעזרה.....371

כד: כל העומד.....514

כה. שחיטה.....962

כו. אכילת קודשים.....97

כז. דיחוי.....254

מעילה

ב. הקדש.....332

ב. מעילה.....654

ב. קרבנות.....897

ב: דרבנן.....273

ו: מעילה.....654

ח. טבול יום.....446

ט. בגדי כהונה.....130

יא. מעילה.....654

יא: אסמכתא (בדרשות).....107

יא: בגדי כהונה.....130

יא: עגלה ערופה.....787

יא: שני כתובים הבאים כאחד אין

מלמדים.....998

יב. ראוי.....906

יג: תוס' מצוות לאו להנות ניתנו.....674

טו. אסמכתא (בדרשות).....107

טו. מעילה.....654

טו: ביכורים.....147

טו: חלה.....416

טז. אבר מן החי.....33

יה. כלאי הכרם.....521

יט. תוס' אדם המזיק.....37

יט: שווה פרוטה.....941

כא. דברים שלב אינם דברים.....247

כא. חרש.....444

נא. תוס' כל מילתא דאמר רחמנא לא	לג: ספק ספיקא 772
תעביד אי עביד לא מהני 516	לד: תוס' אומן קונה בשבח כלי 43
נא: ברכות המצוות 187	לה: דיו לבא מן הדין להיות כנידון 253
נא: רש"י עובר לעשייתן 806	מ: אנדרוגינוס 104
נב. בן סורר ומורה 161	מ: טומטום 458
נב: מיאון 610	מב: נבילת עוף טהור 713
נג: בין השמשות 150	מג: דון מינה 250
נז: לפני עיוור 569	מג: קטן 857
נז: תוס' ספיקא דרבנן 759	מז: אבלות 32
נט: ספק ספיקא 772	מז: הלכה למשה מסיני 316
סא: שעטנז 1005	מו: מיאון 610
סב: בוגרת 134	מו: ספיקא דאורייתא 754
סו: ראוי 906	מו: אסמכתא (בדרשות) 107
סח: בין השמשות 150	מו: דרבנן 273
סח: דרבנן 273	מו: בוגרת 134
סט: אלמנה לכהן גדול 99	מו: חלה 416
עא: שיעורי משקין 979	מו: איילונית 55
עא: תוס' קמא קמא בטיל 878	מו: בתי ערי חומה 197
עא: חלה 416	מו: אשה במצוות 117
עא: טבול יום 446	נ: סומא 742
עא: טומאת אוהל 457	נ: תוס' תחילתו וסופו בכשרות 1016
	נ: נבילת עוף טהור 713



רשימת ספרים

רשימת הספרים הפחות מצויים שהובאו בספר

- אוהל אברהם** אסופת כתבי יד, שיעורים והערות מרבתינו הראשונים והאחרונים וראשי הישיבות - ר' הלל מן שליט"א.
- אוהל שרה** בירורים וביאורים הערות והארות בענייני עבדים - ר' נתן חיים איינפלד שליט"א.
- אוהל תורה** מראה מקומות על הש"ס - ישיבת אור אלחנן.
- אוצרות ירושלים** מאסף וקובץ רבני כולל ביאורים הערות וחידושים בכל מקצועות התלמוד - ר' צבי מאשקאוויטש.
- אור גדול** תשובות וכתבים - ר' ירוחם יהודא ליב פרלמן (הגדול ממינסק).
- אשר ירוחם** חידושים וביאורים והערות בראשונים ואחרונים - ר' ירוחם אשר ורהפטיג.
- אמרות טהורות** שיעורים על הש"ס - ר' דניאל קלמן וולפסון שליט"א.
- אמרי יושר** שו"ת - ר' מאיר אריק.
- אפיקי מים** חידושים וביאורים והערות - ר' מאיר זית שליט"א.
- ארעא דרבנן** יתחקה על שורש כל הלכה אם היא מדברי תורה או מדברי קבלה או מדברי חכמים - ר' ישראל יעקב אלגזי.
- באר שבע** תוספות על כל המקומות בש"ס שלא נמצא בהם תוס', ושאלות ותשובות - ר' יששכר בער איילינבורג.
- ביאורים והערות** ביאור דברי הראשונים ושיטתם במהלך הגמרא - ר' יצחק מאיר קנובלוביץ שליט"א.
- ביכורי ארץ** חידושים וביאורים - ר' אברהם יצחק טוקר שליט"א.
- בינת אדם** דיני יורה דעה - ר' אברהם דאנציג, נדפס בחכמת אדם.
- בית דוד** שו"ת - ר' דוד טעביל (בעל הנחלת דוד).
- בית האוצר** עניינים כלליים ושורשיים בתורה - ר' יוסף ענגיל.
- ברכת אברהם** הערות וביאורים וחידושים - ר' אברהם ארלנגר שליט"א.
- ברכת מרדכי** חידושים וביאורים - ר' ברוך מרדכי אזרחי שליט"א.
- גור אריה** ביאור על פירוש רש"י ז"ל על התורה - ר' יהודה ב"ר בצלאל לוואי.
- גרי"פ פערלא** ביאור רחב על ספר המצוות לרס"ג - ר' ירוחם פישל פערלא.
- דבר אברהם** שו"ת, חידושי הלכות וביאורי סוגיות - ר' אברהם דובער כהנא שפירא.
- דבר יעקב** ליקוטים וביאורים מהראשונים והאחרונים - ר' יעקב שטיינהויז שליט"א.
- דברי גאונים** - ר' חיים אריה הכהן.
- דברי יחזקאל** (סלבודקה) כולל הערות והארות חידושי הלכות וביאורי סוגיות - ר' יחזקאל הלוי ברנשטין.
- דברי סופרים** חידושים - ר' אלחנן וסרמן, נדפס בקובץ שיעורים ח"ב.
- דרכי משה** דרכים ונתיבות מקוריים בכמה מקצועות התורה - ר' משה אביגדור עמיאל.

הכתב והקבלה מפרש את המקראות על דרך הפשט לאחדם עם התורה שבעל פה - ר' יעקב צבי מעקלענבורג.

הליכות עולם כללי הגמרא - ר' ישועה הלוי.

המאיר לעולם יאיר נתיב בכמה שיטות חמורות בש"ס ועניינים עמוקים שבפוסקים ראשונים ואחרונים - ר' מאיר מיכל.

המידות לחקר ההלכה מידות ההיגיון בש"ס - ר' משה אביגדור עמיאל.

העיסור (בעל העיסור) פסקים מסודרים לפי נושאים - ר' יצחק ב"ר אבא מארי.

חות בנימין מאמרים בירורים ועיונים הלכתיים - ר' שאול ישראל.

חוק המלך חידושים על הש"ס - ר' חנוך העניך קרלשטיין.

חקירות במסכת ברכות ביאורים מגדולי האחרונים - ר' מיכאל שלמה הכהן הלטן שליט"א.

יבין שמועה ביאור ותוספת טובה על ספר הליכות עולם וכללי הגמרא - ר' שלמה אלגזי.

כלכלת שבת בו יבוארו עניינים הנצרכים מאוד להתבאר למסכת שבת (בהקדמה לסדר מועד במשניות תפארת ישראל) - ר' ישראל ליפשיץ (בעל התפארת ישראל על המשניות).

כפות תמרים חידושים וביאורים על מסכת סוכה - ר' משה בן חביב, נדפס בספר שמות בארץ.

לב המשפט שיעורים בחושן משפט - ר' זלמן נחמיה גולדברג שליט"א.

לקח טוב עניינים כלליים ושורשיים בש"ס - ר' יוסף ענגיל.

מי טל יסוד איסור המלאכות בשבת - ר' יחיאל מנחם מענדל קלמנסון שליט"א.

מנוחת עמי בירורים וחקירות בגדרי מלאכות שבת, מלאכת מחשבת ועוד - ר' מנחם עמי רוטנברג שליט"א.

מנוחת נתן ביאורים וביירוים הערות וצינונים על מסכת קידושין - ר' נתן חיים איינפלד שליט"א.

מנוחת שלמה שאלות ותשובות בירורי עניינים וחקרי הלכות בארבעת חלקי שולחן ערוך - ר' שלמה זלמן אויערבאך.

מערכי לב מערכות תורניות לבאר וללבן דברי הראשונים והאחרונים בהבנת הסוגיות ובעיקר דברי רבינו הגדול הרמב"ם - ר' אברהם חפוטא שליט"א.

מערכת הקניינים משא ומתן בענייני קניינים מעכשיו ולאחר זמן, קניין פירות ואחרים - ר' שמעון יהודה הכהן שקאפ, נדפס בשערי ישר.

מפענח צפונות ליקוטים מספרי הצפנת פענח ערוכים לפי הגדרים והמונחים - ר' מנחם מנדל כשר.

מקור מים חיים ר' יעקב מאיר פדואה, ובסופו שו"ת מקור מים חיים מאבי המחבר.

מראה המקום ליקוט מדברי הראשונים וגדולי האחרונים עם קצת ביאורים וחידושים - כולל פרי עץ ירושלים.

מרחשת דברים טובים ונימוקים שו"ת וחידושים בעניינים עמוקים בסוגיות הש"ס והפוסקים - ר' חנוך העניך אייגעש.

משאת משה שיעורי הלכה וחידושים וביאורים בסוגיות שונות בש"ס ובדברי הרמב"ם - ר' אברהם משה חברוני.

משנת השבת הערות וביאורים - כולל אברכים שע"י ישיבת פוניבז'.

- משנת יעבץ שו"ת**, חידושי הלכות וביאורים על הרמב"ם - ר' יעקב בצלאל ז'ולטי.
- משנת רבינו יוסף הרוגאצ'ובי** יסודות תורתו ומושגיו של בעל הצפנת פענח - ר' משה שלמה כשר.
- משפטי עוזיאל שו"ת** מאשר נשאלתי והשבתי - ר' בן ציון מאיר חי עוזיאל.
- נהר שרגא** על מסכת יבמות - ר' משה בצלאל לוריא.
- נחל יצחק** חידושים וביאורים על שו"ע חו"מ - ר' יצחק אלחנן ספקטור.
- נר אהרן שו"ת** ומשא ומתן בהלכה ושיעורים - ר' אברהם אהרן בורשטיין.
- ספר המכתב** - ר' דוד ב"ר לוי מנרבונה (אחד מגדולי הראשונים שחי בימי בעלי התוספות).
- ספר המקנה** על דיני מקנה וקניין (לא על מסכת קידושין) - ר' אליעזר זוסמאן סופר.
- ספר העיקרים** ביאורים בעיקרי הלכות - ר' שלמה איגר.
- ספר בריתות** - רבינו שמשון מקינון.
- ספר קובץ תוספת חידושים וביאורים** על ספר היד החזקה - ר' נחום טריביטש, נדפס בסוף הרמב"ם.
- עדות ביעקב שו"ת** חקירות וביאורים בענייני עדות - ר' יצחק יעקב ריינס.
- עיון בלומדות** ביאורים וחידושים בסוגיות הש"ס ובדברי הראשונים עם מבנה תחתי ללומדות - ר' יצחק אדלר שליט"א.
- עמק הלכה** שאלות ותשובות בעניינים שונים, חידושים וביאורים בסוגיות בש"ס - ר' יהושע בוימפל.
- פלפולא חריפתא** על שיטות הש"ס (לא על הרא"ש) - ר' בנימין ליבעסקינד.
- פרי משה** הערות, חידושים וביאורי סוגיות - ר' משה מאיר סגל שליט"א.
- פרי עין הדר** אוצר כללי התלמוד והפוסקים - ר' יצחק דוד אתרוג.
- פשט ועיון** חידושים וביאורים הארות והערות - ר' משה שטרנבוך שליט"א.
- צער בעלי חיים** חקירות בירורים ופסקים ממאות מקורות - ר' יצחק נחמן אשכולי שליט"א.
- צפנת פענח כללי התורה והמצוות** ליקוטים מספרי הצפנת פענח ערוכים לפי נושאים - ר' מנחם מנדל כשר (ח"א וח"ב) ור' מרדכי פינחס טייץ (ח"ג).
- קובץ ביאורים** חידושים על הש"ס ועל ספר שב שמעתא - ר' אלחנן וסרמן, נדפס בקובץ שיעורים ח"ב.
- קובץ בית אהרן וישראל** מאסף מרכזי לתורה והלכה לחו"ר הישיבות והכוללים - מוסדות סטאלין קארלין בארץ ובתפוצות.
- קובץ הוספות** מדברי תורתו של הגר"א וסרמן שנאספו מתוך ספרים וקבצים שונים - הגר"א וסרמן.
- קובץ הערות** חידושים על מסכת יבמות - ר' אלחנן וסרמן.
- קובץ עניינים** שיעורים, בירורי סוגיות, חידושים והערות - ר' אלחנן וסרמן (ח"א), ר' דוד הכהן רפפורט (ח"ב) והחזון איש (ח"ג).
- קובץ שמועות** חידושים על הש"ס - ר' אלחנן וסרמן, נדפס בקובץ שיעורים ח"ב.
- קונטרס הביאורים** חידושים על הש"ס - ר' משה שמואל שפירא.

קונטרס החזקות (זכרון אהרן) ביאור נפלא על כל ענייני חזקה המובאים בש"ס - ר' אלעזר לעוו (בעל השמן רוקח).

קונטרסי שיעורים שיעורים שנאמרו בישיבה - ר' ישראל זאב גוסטמאן.

קניין פירות פלפול בפירותיהן ופירי פירותיהן של רש"י תוס' ושאר ראשונים מעניין לעניין באותו עניין - ר' חיים קנייבסקי שליט"א.

קריית ספר מקור כל דין ודין אם מתורה שבכתב אם משלוש עשרה מידות אם מהלכה למשה מסיני אם מגזירת ותקנת חכמים (על הרמב"ם) - ר' משה מטרנאני (המבי"ט).

רוח אליהו בביאור יסודות המחלוקות ובשורשי החקירות - ר' אליהו הכהן ולדמן שליט"א.

רשימות שיעורים שיעורים על הש"ס - ר' יוסף יצחק קלמנסון שליט"א.

שאלת יעב"ץ שו"ת - ר' יעקב עמדין.

שו"ת צפנת פענח שו"ת - ר' יוסף ראזין מרוגאצ'וב (הרוגאצ'ובר).

שיח השדה בדיני ברכה ותפילה ובעניינים שונים - ר' אריה צבי פרומער.

שיח יצחק שאלות ותשובות חידושים וביאורים הערות והארות בד' חלקי שו"ע - ר' יצחק ווייס.

שיטה מקובצת פסחים אוסף מספרי ראשונים ואחרונים - ר' יהודה גרשוני.

שיטת הקדמונים יצא לאור ע"י ר' משה יהודה הכהן בלוי.

שיעורי לימוד שיעורים כסדרן שנאמרו לפני תלמידי הישיבה - ר' אליהו שמואל שמרלר שליט"א.

שמלה חדשה על הלכות שחיטה וטריפות הריאה - ר' אלכסנדר סענדר שור.

תורה לשמה שו"ת על הלכות ארבעה טורים - ר' יוסף חיים.

תורת הקניינים אוסף רוב דיני וענייני הקניינים מש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים - ר' אהרן רובינפלד שליט"א.

תורת חסד שו"ת על ארבעה חלקי השולחן ערוך שנשאלתי להלכה למעשה, וגם קצת ביאורי סוגיות ושיטות - ר' שניאור זלמן פראדקין.

תפארת יוסף על התורה - ר' יוסף ענגיל.

תשובות והנהגות תשובות בד' חלקי שו"ע למעשה ובתוכם דברים הרבה בע"פ שקיבלתי ושמעתי מגאוני וצדיקי הדור (זצ"ל) - ר' משה שטרנבוך שליט"א.

